רבניצקי

האגדה

ביאליק רב

ספר הא

האגדה

שבתלמוד ובמדרשים.

פי הענינים ומפֻרשות

ע"י

צקי וח. נ. ביאליק.

Ravnitzky,

"וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו" — אֵלּוּ אַגָּדוֹת מְשַׁבְּחוֹת הַנִּשְׁמָעוֹת בְּאָזְנֵי כָּל אָדָם. (מכלתא, בשלח).

Vol. I

שון, ספר ראשון.

רה ארבע עשרה

ספרי „מוריה"

„דביר", תל-אביב.

תרפ"ו

א ונדפס בדפוס א איתן וס. שושני תל-אביב

ספר ה…

…in the Talmud

מבחר האגדות שבת…

Midrashim

סדורות לפי הענ…

ע"י

י. ח. רבניצקי וח…

…ky, J. C.

Book I

כרך ראשון. ס…

מהדורה ארבע…

ספרי "מור…

הוצאת "דביר"…
תרפ"ו 1926
סודר בדפוס "מוריה" באודיסא ונדפס ב…

1365099

תוכן:

תוכן.

פרק ה.

ישראל במדבר

פרק ו.

מלכים, שופטים ונביאים.

פרק ז.

חרבן בית ראשון.

פרק ח.

בין בית לבית.

פרק ט.

בית שני בבנינו ובעבודתו.

פרק י.

חרבן בית שני והארץ.

לוח ראשי־תבות.

אב״ג — אבא גוריון.
א״ב דב״ם — אלף־בית דבן סירא.
אגא״ם — אגדת אסתר.
אדר״נ — אבות דרבי נתן.
אח״כ — אחר כך.
איכ״ר — איכה רבה.
א״ל — אמר לו.
אס״ר — אסתר רבה.
אעפ״י — אף על פי.
א״ר — אמר רבי.

ב״ב — בבא בתרא.
ביהמ״ד — בית המדרש.
ביהמ״ק — בית המקדש.
בכו׳ — בכורים.
ב״מ — בבא מציעא.
במ״ר — במדבר רבה.
ב״ק — בבא קמא.
בר׳, ברכ׳ — ברכות.
ב״ר — בראשית רבה.

גט׳, גיט׳ — גיטין.

ד״א — דבר־אחר, דרך־ארץ.

הקב״ה — הקדוש־ברוך־הוא.

וגו׳ — וגומר.
ויק״ר — ויקרא רבה.

חול׳ — חולין.

יבמ׳ — יבמות.
יו״כ — יום כפור.
ילק״ש — ילקוט שמעוני.
י״מ — יש מפרשין.
ירוש׳ — ירושלמי.

כ״א — כל אחד.
כה״ג — כהן גדול.
כלו׳ — כלומר.
כתוב׳ — כתובות.

לקה״ק — לקדש הקדשים.
לק״ט — לקח טוב.

מג׳ — מגילה.
מד׳, מדר׳ — מדרש.
מר״ש — מדרש שמואל.
מנח׳ — מנחות.

נדר׳ — נדרים.

סנה׳ — סנהדרין.

ע״ג — על גבי.
ע״ז — עבודה זרה.
ע״י — על ידי, עין יעקב.
ע״פ, עפ״י — על פי.

ערוב׳ — ערובין.

פ׳ — פרשה, פרק.
פדר״א — פרקי דרבי אליעזר.
פה״י — פסח היום.
פנ״א — פנים אחרים.
פס׳, פסח׳ — פסחים.
פס׳ דר״כ — פסקתא דרב כהנא.
פסיק׳, פסק׳ — פסיקתא.
פסיק״ר — פסיקתא רבתי.
פר״ש — פרק שירה.

קד׳ — קדושין.
קה״ר קהלת רבה.

ר׳ — רבי.
רבש״ע — רבונו של עולם.
ר״ת — ראשי תבות.

שה״י — שבת היום.
שהש״ר — שיר השירים רבה.
שו״ט — שוחר טוב.
שמו״ר, שמ״ר — שמות רבה.
שק׳ — שקלים.

תדב״א — תנא דבי אליהו.
תוס׳, תוספ׳ — תוספתא.
תנח״ק — תנחומא הקדום.
תנח׳ — תנחומא.
תענ׳ — תענית.
תרג״ש — תרגום שני.

הקדמה.

האגדה הוא התבנית הספרותית העקרית, ששלטה כמה מאות שנים בעולם היצירה החפשית, העממית והאישית, של האומה הישראלית.

על פי מהותה אין האגדה חזיון ספרותי עראי ועובר, אלא הוא יצירה קלַסית של רוח עמנו, יצירה שיש לה פירות לשעתה וקרן קימת לדורות. בעקרה ובכללה הרי היא אחד מן הגלויים הגדולים של רוח האומה ואישיה. כמה דורות ואישים שָׁקעו בה, מדעת או שלא מדעת, את כח יצירתם המעולה ואת כל עשר רוחם; כמה דורות טִפלו בבנינה ובשכלולה עד שנעשתה לעולם מלא בפני עצמו, עולם נפלא ומיוחד, עם חִנוֹ שלו ועם יפיו שלו. ויצירה כזו — אי אפשר שלא יהא בה הרבה מן הנצחי והעולמי, שצריך להשאר קַיָם כמו שהוא, בצלמו ובדמותו, בתור יצירת־מופת לדורות עולם.

מצד התֹכן — כוללת האגדה הרבה ענינים מהשקפות העם ואישיו על האומה הישראלית וקניניה הלאומיים, על חיי־עולם וחיי־שעה שלה, על מאורעותיה ועתידותיה, על גדולי האומה, קורותיהם ומעשיהם, דרכיהם ומדותיהם, על האדם והעולם, על הדעות והאמונות, על חכמת החיים ועל כבשונו של עולם (או „השאלות הנצחיות", בלשון האחרונים), על „מלכותא דארעא" ועל „מלכותא דרקיע" וכו' וכו' — סוף דבר, אין לך מקצוע של הרגש והמחשבה, מאלו שהגיע להם, כמובן, כח הדעת והדמיון בימים ההם — שלא נגעה בו האגדה מצד שהוא.

ומצד הצורה — באו באגדה כמעט מכל הסוגים הספרותיים שהיו נוהגים בישראל במקצועות האמורים באותם הימים: ספורי מעשים ושיחות, ציורים ממשיים ודמיוניים, דרשות ומאמרים, משלים וחדודים, דברי פיוט ושיר, גוזמאות, דברי הבאי ודברי בדיחות, לשון חכמה וחידות וכו' וכו'.

וסגנון הלשון של האגדה הגיע אף הוא — במבחר הדוגמאות, כמובן, — לשלֵמות גדולה. זהו סגנון בהיר ופשוט, קל ונובע, נוח ומָרוּח. הרבה יש בו מן הקביעות והדיוק של לשון ספרותית מפותחת, הרבה—מן התמימות הפנימית, הכבושה והנאמנה של לשון־הלב, הרבה מן הציוריות וההפלגה של כח־הדמיון העממי והרבה מן הצמצום והחריפות של לשון חכמים ומשלי־עם. במקצת מחלקי האגדה העתיקים ביותר (במשניות ובבָריתות) נשתמר עדין גם הרבה מן הלחלוחית החיונית והבריאות הרעננה של לשון־עם ממש, לשון שלא נָדַף עדין מתוכה כל „ריח־האדמה" ושהקשר הטבעי שבינה ובין עמה עדין עומד וקים במדה ידועה.

מי שרוצה איפוא להכיר את האומה הישראלית מן הצדדים האמורים, — על־ כרחו „ילך אצל אגדה", מקצוע ספרותי זה גדול בכַמוּת ובאיכות, רב־הפנים ורב־הגוָנים, שהיא חטיבה מיוחדת לעם ישראל ובמשך כמה מאות שנים אחרי „חתום חזון" נתלבש

בה רוח עמנו וכח־יצירתו בדרך מיוחדת כל כך ובאופן מקורי שאין דוגמתו בדורות הבאים.

על ידי האגדה אדם נכנס לבית־חייה הגמורים של האומה הישראלית ומסתכל ב„לפני ולפנים" שלה. מכיר הוא את רבונה של האומה ומציץ בעולמה כמו שהוא, במנהגו ובצביונו שלו, באורו ובאוירו המיוחד, כפי שהוא בנוי ומשוכלל בלב כל האומה, מקטניה עד גדוליה. מפני שהאגדה בכללותה אינה נחלת יחידים, אלא היא יצירה משותפת של כל האומה והכל שותפים בבריאות עולמה

אמנם יש באגדה גם הרבה מן הטפל והעראי — אבל אלו אינם עולים בחשבון. בכל מקצוע של יצירה ספרותית, בשעת שלטונו, מתבצר מקום גם לבינונים ולקטני כשרון, עדת מחַקים ומרדפי אמרים, שיש אולי לפרי רוחם ערך כל שהוא לשעתם, ועל זה אנו מזכירים אותם לשבח, אבל אין ערכם מרובה לדורות. ולעולם אין ה„עקר" הקַיָם שביצירה בא אלא עם הטפל. אף האילן יש לו סַדָן קים, פירות נאכלים—ועלים נושרים.

המעולה והמשובח שבאגדה — זהו סדנה הקים, סדן שכל דור הוסיף עליו קלפה חדשה — והוא הוא החלק הנצחי שבתוכה, שאין לו גניזה עולמית, אלא עובר ומתנחל ב„נכסי צאן ברזל" מדור לדור ומאבות לבנים.

ובהיות האגדה באמת חביבה בשעתה חבה מיוחדת על „אבות ובנים", לפיכך היו הרבה ידים מצויות אצלה ונתחברו בה — למטרות שונות ובאופני סדור שונים — ספרים למאות, הם וסרוסיהם וסרוסי־סרוסיהם, כצורתה ובשנוי צורה, בארמית ובעברית וכו' וכו' — עד אין סוף.

ערכם הספרותי של אותם הקובצים ושל מה שבתוכם אינו שוה. האגדה, ככל מקצוע של יצירה ספרותית — היו לה שעות של עליה ושעות של ירידה. פעמים שהיה מקורה ברוך ומעינה מתגבר ופעמים שהיה שותת ומטפטף טפין טפין. יש ששמשו בהיכלה כהנים גדולים ויש ששמשו בו כהנים הדיוטים. על כל פנים, הקובצים הללו, אף על פי שאי אפשר ל„מדרשי" בלא חדוש כל שהוא, בכל זאת לא כלם העשירו את אוצר האגדה עושר ממשי אפילו בזמנם. הרבה מהם לא היו אלא חזרה על הראשונות בחלוף הסדר, בסרוס הלשון וגם בערבוב הענינים: עקר בטפל וחשוב בשאינו חשוב.

בזמן חיותה ושלטונה של האגדה— ה„פזור" המרובה היה יפה לה. רבוי הספרים והקובצים, מכיון שנתפשטו בעם — היו לה לסמן מח וברכה. ואם יש בזה מה שיש בזה, ואם העקר המועט מתערבב בטפל מרובה — מה בכך? כך דרכה של כל ספרות חיה בשעתה: ענינים חביבים או חשובים ביותר — נדרשים בכמה פנים, הופכין והופכין בהם ולא במהרה יהיו למשא על הצבור.

ואפילו משנסתם מעינה ויבש מקורה לגמרי בתור כח של יצירה מקורית — מכל־מקום, כל־זמן שלא פסק כח־כחה בחיי האומה, כל־זמן שאותו העולם המיוחד שנתנה בלב האומה עדין היה בכללו קים — אף היא היתה עדין חשובה כחיה.

ובאמת, אפילו בדורות האחרונים, ימים רבים אחרי „סתימת המעין" — השפעתה לא פסקה וכח־כחה לא תשש. כל העם בקטניו ובגדוליו היה מתפרנס עדין ימים רבים מקרנה ומפירותיה ושותה מבארה בכלי ראשון ובכלי שני. הפלטין הנאה שבנתה ושכללה האגדה בכח יצירה של כמה דורות — לא היה בעיני העם כבית־שכיות של עתיקות, שאדם נכנס בו לשעה, מסתכל — ויוצא, אלא היה משמש כעין דירת קבע לרוחה

ונשמתה של האומה. מערכי הפלטין, תכניתו וצורותיו — הן הן היו גופי החיים הרוחניים של האומה, סדרי עולמה הפנימי וציורי מחשבותיה ורגשותיה על כל מעשה ועל כל חזיון שבעולם.

אין תימה אפוא אם גם בזמן ההוא קמו הרבה סדרנים, שהיו מרבים להפוך באגדה כמו שהיא[1]) על פי דרכם הם. עבודה זו היתה בעקרה עבודה של לקוט מתוך הישן עם סדור הדברים וצרופם באופן מתאים לצרכי דורם (עין יעקב, הילקוטים) וגם ספרי לקוטים אלו היו הולכים ומתפשטים בישראל ונעשו ל„ספרי עם" במלוא משמעם.

אבל אותו ה„פזור" ורבוי הספרים שהיה יפה לאגדה בשעת חיותה ושלטונה — עכשיו, בבוא חליפתה בתור צורה ספרותית שלטת נעשה קשה לה והביא לידי תוצאות הפוכות.

בימינו לא כל אדם מצוי אצל ספרים עתיקים ולא כל אדם יכול ורוצה לחטט בתוך תלי־תלים שנצברו כה־־יים במשך כמה דורות — על מנת למצוא מרגליות תחתם. וכל שכן שלא כל אדם יכול לצרף קרעים, טלאים לטלית שלמה, ושברי אבנים מפוזרות לבנין. האגדה, בתור מקצוע הפשי של יצירה, היתה כל ימיה כעין שדה של הפקר וחורשה עזובה, שגידולי־הבר והספיחים פרים ורבים בהם מאליהם. ואדם בן זמננו שרגיל לבקש סדר, שטה ושלמות אפשרית בתלמודו, כשיכנס לתוך חורשה עזובה זו — לא ימצא בה את ידיו ואת רגליו ולעולם תהא יגיעתו מרובה משכרה.

האגדות שבשני התלמודים באות קרעים קרעים, מין בשאינו מינו סמוכים זה אצל זה בדרך ארעי ואין כל סדר להם. רוב המדרשים והילקוטים סדורים על פי פרשיות כתבי־הקדש בלא כל יחס וקשר פנימי בין גוף האגדות. הצד השוה שבכל אותם הספרים, שלעולם לא תמצא בהם ענין שלם במקום אחד. צרף לזה ערבוב העקר והטפל וחשוב בשאינו חשוב, ערבוב הסגנונים והלשונות, סרוסים וסתירות, הכפלות והשמטות, שבושי לשון ונוסחאות וכו' וכו' — כל אותם הדברים שספרים עתיקים מצוינים בהם — ותבין מיד עד כמה קשה על אדם בזמננו למוד עקר האגדה מתוך גופי המקורות

קושי זה, שבא מחמת פזור, גרם לידי כך, שאף האגדה, המעולה ושאינה מעולה, כמעט שנדונה לגניזה על ידי החיים, וככל מקצוע שנתישן ונגנז — יצאה אף הוא מרשות הספרות העממית, החיה, ועברה לרשות אנשי המַדָע וסופרים „מְעַבְּדים". והללו, כידוע, רואים אותה לא כעולם קַיָם וכגוף חי אלא כעולם בטל וגוף מת, שצריך להעשות מרדם לחקירה וכמין ח מ ר ל„עבוד". במקום גופי העניניס והמקורות של האגדה — באו אפוא הספרים על א ד ו ת אותם הענינים והמקורות; ובמקום ע צ ם היצירות של האגדה, כצורתן וכלשונן — באו מיני „עבודים" שונים בשנוי צורה ולשון — „יצירות" מחודשות כביכול מ ע י ן אותן האגדות. והיוצא מזה — שהאגדה כהויתה הולכת ונעשית כמין „אור הגנוז" ליחיד סגולה בלבד, והעם בכללו אינו זוכה אלא לשבריריה המועטים, שמגיעים אליו בדרך עקיפים על ידי צנורות שונים.

אמנם גם בדורות האחרונים ובימינו נתחברו בלעז ובעברית כמה ספרים — ומהם חשובים — שכונתם לעזור לאלו שרוצים להכיר את האגדה; אבל עם כל חשיבותם של אלו לצרך מטרות שונות — מדעיות, שמושיות, חנוכיות ופדגוגיות — סוף סוף אין בכלב

---

[1]) „כמו שהיא" — מפני שבימים ההם נתפשטה ידיעת האגדה גם ע"י „ספרי דרוש" — צורה ספרותית חדשה שנשתקע בה כח ה ח ד ו ש של אותם הדורות; אבל אלו אינם מענינגו.

עד היום ספר אחד של „כנוס" בשביל כל העם, ספר שיהא כולל ומקיף את כל המקצועות החשובים של האגדה המעולה בצורתם ובלשונם ועם זה יהא מסודר בסדר הראוי לספר עממי בזמננו, באופן שיקום לעיני המעיין כל ארמון האגדה בנוי בנין שלם כפי האפשר, ערוך ונצב במלא קומתו ותכניתו, בפרטיותיו ובכללותיו מן המסד ועד הטפחות.

ולמלאות כפי האפשר את החסרון הזה נתכונו מסדרי „ספר האגדה". רוצים היו שספר זה יתן את היכולת לכל אדם יודע ספר מישראל „לילך אצל אגדה" בדרך ישרה ומתוקנת, כלומר, דרך שיש בה הפרת עקר הענין על בוריו מצדי צדדיו החשובים, בכללותיו ובפרטותיו ומתוכו נופו, מבלי ראשון, ועם זה לא יהא בה אבוד זמן ויגיעה לבטלה.

רוצים היו המסדרים, שהקורא והמעיין היהודי ימצא בספרם זה את כל „האגדות המשובחות הנשמעות באזני כל אדם" מכל אוצרות האגדה באשר הם — התלמודים, הבריתות והמדרשים — אבל בלא אותו ה„יותר כנטול", שברובו אינו מעלה אלא מוריד.

כל המשובח והמעולה שבאגדה, כל מי שיש בו, לדעת המסדרים ולפי טעמם, גרעין של מחשבה ורגש מצד התכן או קורטוב של עי מצד הצורה והסגנון או שאר חשיבות מצד שהוא (כגון פרסום באומה) ועם זה יש בו כדי להצטרף לענין שלם — אותו השתדלו המסדרים לאסוף לתוך ספר זה.

והאגדות הבאות בספר זה — באות כמו שהן, בצורתן ובלשונן, בלא „עבוד" צורה שיש עמו גם אבוד צורה וזיופה ובלא הוספת פוך של שוה פרוטה מצד המסדרים. מלבד תקוני הנוסחאות והלשון על פי גופי המקורות ולפי השערה מתונה, תקונים מוכרחים למטרת הספר וסדורו ולתועלת גוף הענין, כמו שיבואר עוד בפרוטרוט למטה — לא התירו לעצמם המסדרים לשנות כלום מן המטבע שטבע רוח העם לאגדותיו. האגדה המעולה, ככל יצירה עממית קלסית, שהגיעה במבחר דוגמאותיה לידי שלמותה האפשרית, אינה זקוקה לשום מיני פרסום מ„שלנו". פרסום כזה לעולם שבחו ספק ופגמו ודאי. נאה האגדה ויעלת-חן כמו שהיא דוקא ומטבעיותה ומקוריותה — זה כל שבחה וכחה. אדרבה, „האמנים והיוצרים" שבדורנו הרבה יש להם ללמוד ב„סוד היצירה" הישראלית מן האגדה, ולא להפך — וגם זו היתה אחת מכונות המסדרים.

והכנוס עצמו שב„ספר האגדה" — אינו כמם של נכוב או של סדור חיצוני וארעי, מעין זה של ספרי השמוש (כגון על פי א״ב או עפ״י שמות החכמים בעלי האגדה, וכדומה לזה מן הסדורים המכניים והמכניים) — אלא הריהו סדור שיש עמו בנין, והוא הוא עקר העבודה שבספר האגדה.

ואיזהו סדור שיש עמו בנין? כל שיש בו צירוף חוליות לפרקים, ופרקים — לגוף אחד בעל דמות שלמה, כל שיש בו התאמה פנימית ואחדות בין החלקים וכל שאפשר על ידו לעמוד מתוך הפרטים על הכלל כלו.

ולסדור כגון זה שאפו בעלי „ספר האגדה".

כל החמר האגדי המרובה, הצבור תלי-תלים כחרבות היכל עתיק בתלמודים, בבריתות ובמדרשים וכו׳; כל אלפי המאמרים והספורים, השיחות והשמועות, הפתגמים והמשלים וכו׳ וכו׳ המפוזרים כ„אבני ניר מנפצות" במקומות שונים — כל אלה נתלקטו ברוב יגיעה דבר דבר ממקומו, אגדה לאגדה, מאמר למאמר, נתנקו ונתנפו תחלה מן הפסלת והטפל, נתחלקו אחר כך על פי עניניהם ו„נושאיהם", הכל לפי טיב המאמר

הניטל, ולבסוף חזרו ונסדרו שוב לפי העניינים ו„הנושאים" על פי שטה מסוימת ערוכת מראש, כמבואר למטה—שטה שיש בה „מוקדם ומאוחר" הגיוני והתאמה פנימית בין החלקים ושנותנת להקורא את האפשרות לא רק להכיר בדרך מתוקנת את פרטי האגדה, אלא גם — מה שחשוב ביותר — לעמוד מתוך הפרטים על הכלל כלו ולתפוס בסקירה אחת את כל עולם האגדה העברית במלוא שעור קומתו והיקפו ומצדי צדדיו העקריים.

שברי אבנים נצטרפו ע"י סדור כזה לנדבכים, נדבכים לכתלים וכתלים — לבירה שלמה, בירה שכל הנכנס לתוכה מוצא כל דבר ערוך ומתוקן במקומו, ענין ענין שלם במדור מיוחד לו. חלקי העניינים ערוכים אף הם בזה אחר זה בסדר מסוים, באופן שהקורא יעלה לו מתוך עיונו השגה מלאה וברורה כפי האפשר על כל ענין בפני עצמו, ומתוך כל העניינים — יעמוד לבסוף גם על אותה השקפת העולם והסתכלות החיים, שברוחה נוצרה ונתפתחה האגדה בתור חטיבה מיוחדת לעם ישראל.

ומפני שהוכנס לתוך ספר זה גם הרבה מן האגדה ההלכית, שברובה היא כוללת, בפירוש או מכללא, ציורים יפים מן החיים הממשיים של ישראל בימים ראשונים ותאור מנהגיהם ודרכיהם בחול ובקדש — ממילא יקנה לו הקורא דרך־אגב גם מושג ידוע ע"ד עולמם וחייהם החיצוניים של אותם הדורות יוצרי האגדה.

לבסוף יש להטעים שוב את האמור כבר מכללא, ש„ספר האגדה" בעקרו לא נועד להיות ספר שמושי, שצריך לנצל את כל אוצרות האגדה עד תֻמם: הוא אינו גם ספר „מדעי" במשמעו הרחב, שדורש ומציע באגדה מצד ה„גיניזום" שלה או מצד התפתחותה ההסטורית במקום ובזמן ובאישים; ואין צריך לומר, שאינו „מדעי" במשמעו המצומצם, הארכיאולוגי, שעוסק בדקדוקי סופרים ובבדיקת נוסחאות וכדומה. מבחינה ידועה, יש אמנם ב„ספר האגדה" ממה שיש בכלם — אבל לפי שלא מטרתם מטרתו ממילא לא דרכיהם דרכיו. לצרך מטרתו שלו חשוב לא ה„מתַי" וה„מי" שבאגדת

אלה ה„מה" וה„איך". לו אין בעולם האגדה אלא עניינים ספרותיים שונים בצורות שונות, שעולות כלן לצורה אחת כללית ומסוימת ששמה „אגדה". כל ימי יצירת האגדה הרי הם לפניו כיום אחד ארוך, ששמו „תקופת האגדה" וכל יוצריה — שם אחד להם: „בעל האגדה". ומתוך השקפה זו — שהיא באמת יותר „עממית" או ספרותית משהיא „מדעית" — דנו המסדרים על כל החמר האגדי שהיה בידיהם בשעת הלקוט והסדור.

„ספר האגדה" הוא לפי זה בעקרו מעין אנתולוגיא ספרותית גדולה ומלאה, שכוללת בסדר נאה את הטוב והמובחר ואת כל האופיי והטפוסיי מכל המקצועות החשובים של האגדה, וזהו כל מה שרצו המסדרים לברר כאן.

ובעין מלואים לכל האמור למעלה — על המסדרים לבאר עוד ביותר פרוטרוט את עקרי הכללים שאחזו בהם בבחירת החמר וסדורו. ואלו הם:

א) המקורות. מקורות החמר שנכנס ל„ספר האגדה" אלו הם: משנה, תלמוד בבלי וירושלמי, מסכתות קטנות, אבות דר' נתן, מכילתא, ספרא, ספרי, תוספתא, מדרש רבה (על התורה וחמש מגלות), מדרש תנחומא, תנחומא הקדום, פסקתא דרב כהנא, פסיקתא רבתי, פרקי דר' אליעזר, שוחר־טוב, מדרש משלי, מדרש שמואל, אגדת אסתר,

ספר יצירה, תנא־דבי־אליהו, תרגום־שני, עין יעקב, ילקוט שמעוני ושאר מדרשים קטנים וספרים קדמונים.

יצאו מהם אלו הספרים שלא נמצא בהם דבר חשוב למטרת המסדרים, או אלו שבאו בהם האגדות לא בצורתן הראשונה, הטבעית, אלא מעובדות ובשנוי צורה (כגון ספר הישר, יוסיפון, ספר המעשיות לרבנו נסים וכדומה). לאגדות מלוקטות מן המין האחרון מקוים המסדרים לקבוע ספר מיוחד, שיבוא כעין תוספת לספר האגדה.

ב) מהות החמר. מן האגדות הבאוריות, העוסקות בפירושי פסוקים של „כתבי־הקדש", לא נכנסו ל„ספר האגדה" אלא אלו שיש בהן חדוש אגדי חשוב בפני עצמו. משאר האגדות השתדלו המסדרים ליטול כל מה שיש בו, לפי דעתם וטעמם, ערך חשוב מצד התכן והצורה לענין עקר מטרתם המבואר למעלה.

ג) הסדור. האגדות שנאמרו על מאורעות ואישים הסטוריים, נמורים או מדומים, סדורות ברֻבּן[1] לפי סדר הזמנים של „נושאיהן". שאר האגדות — סדורות לפי הענינים, כגון אגדות על ישראל לבד, על ארץ־ישראל לבד, על התורה לבד וכו'.

אלו מן האגדות ההסטוריות, שבמקומן הן פוגמות את שלמות הפרקים ואחדותם הכללית, וכן אגדות בודדות על דבר חכמים שאין בהן כדי צרוף דמות שלג"ה א. אגדות אפוקריפיות ביותר או אגדות „יתומות" שאין להן „נושא" וזמן מסוים וכן אגדות של תערובות — מקצתן, אלו שאפשר להן בכך, נתפזרו בין האגדות הסדורות לפי הענינים, ומקצתן — אלו שאי אפשר להן — באות בפרקים מיוחדים לכך.

אגדות שקולות, ששיכות לפי תכנן לכמה מקומות — נקבעו רק במקום אחד, ובלוחות־הציונים, הנספחים לסוף הספר, ימצא הקורא „מראי מקומות" לכל המאמרים המפוזרים בכמה מקומות ושיכים לענין אחד.

מקצת אגדות שסותרות זו את זו — נתנו זו בצד זו, לפי שבדברי אגדה אין מקום ל„ורמינהו", כידוע.

בהסכם עם סדור זה של החמר — נחלק „ספר האגדה" לשני כרכים וכל כרך לשני ספרים. בכרך הראשון באות האגדות על נושאים היסטוריים. בשני — כל שאר האגדות. כל ספר נחלק אף הוא לשערים, השערים — לפרקים, ואלו — לסעיפים; כל סעיף הוא מאמר בפ"ע, שמקורו רשום בצדו בתוך שני חצאי־עגולים.

ד) זקוק החמר ותקונו. האגדה יש שהיא ענִיה במקום זה ועשירה במקום אחר; וכן יש הרבה אגדות שנויות בכמה מקומות בנוסחאות אחרות, בחסר וביתיר וכדומה. ובאגדות ממין זה — השתדלו המסדרים לתפוס מכל הנוסחאות את השלם והיפה שבהם, ובמקום שיש צרך ותקנה בכך — גם להרכיב כמה נוסחאות זו בזו ולמזגן יחד או לצרף שברים מפוזרים של אגדה אחת לדבר שלם. המסדרים סבורים, שלגבי ספר עממי, אין בזה משום „שליחות יד" בגוף האגדה. אדרבה, אם הדבר נעשה כתקונו ובזהירות הראויה, פעמים שיש בזה משום „החזרת עטרה ליושנה"; כי, כידוע, הרבה נשתבשו ונסתרסו האגדות ע"י לבלרים יעתיקים בזמנים שונים וכל המתקן ומשלים בזהירות ובטעם הרי זה משובח[2].

---

[1]) „ברבן" — מפני שיש אגדות נסמכות על נושא היסטורי אבל מרכז הכבד שבהן הוא ענין אחר, מוסרי וכדומה.

[2]) מתוך מראי־המקומות שבסוף כל סעיף ולפי סדרם — אפשר לעמוד על הנוסחאות שהשתמשו בהם המסדרים.

ומטעם זה עצמו, שהספר נועד לכל העם, התירו המסדרים לעצמם „לכנותי לפעמים „מפני הכבוד" או להשמיט בטוי שפוגע יותר מדי ברגש הצניעות של הקורא בן זמננו, וסמן להשמטה בזו — שלשה קוים רצופים.

במקום שהיה הכרח מיוחד להוסיף, לשם הבהירות, מלה אחת או יותר בגוף הפנים — נסגרת ההוספה בשני אריחים כזה [ ].

ה) הלשון. האגדות שהן עבריות במקורן — ואלו הן הרוב הגדול — באות ב„ספר האגדה" בלשונן ממש, בלא שנוי כל שהוא; ושהן במקומן ארמיות — ואלו הן המועט — באות בו מתורגמות ללשון האגדית העברית בצורתן ממש, מלה במלה, באופן שיעמד בהן כל טעמן ורוחן ובזהירות שלא לטשטש מהן אפילו בקוצו של יו"ד. הלשון האגדית העברית, כידוע, נסתגלה בשעתה כל כך אל אחותה הארמית שבימיה ונעשית כל כך קרובה ודומה לה בתוכה ובָּרָהּ, בכל בנינה ודרכי שמושה, עד שאפשר לכל מתרגם בַּר־כָּך לעמוד באותו נסיון. ואף כאן סבורים המסדרים, שיש בכך משום „החזרת עטרה ליושנה"[1]. על כל פנים, תקנה גדולה הוא וצורך־השעה גמור. בימינו לשון סורסית לאגדה ישראלית בספר עממי למה? ומה צורך ומה טעם בערבוב שתי לשונות בספר אחד? בלא כך מטופלים רוב בני ישראל בימינו בכמה לשונות, ולא כל לב פנוי גם לסורסית. העקר הוא שלא יהא בתרגום משום „עבוד" ושנוי צורה — ומזה נשמרו המסדרים כפי האפשר להם[2].

ובנוגע לאחדות הלשון מן הצד הדקדוקי — השתדלו המסדרים לתקן את כל השבושים שנשתרבבו באשמת מעתיקים ומדפיסים שונים וקבעו לעצמם שטה אחת תדירית לענין ה„כתיב" (טרנסקריפציון) והתמונה הדקדוקית של המלים[3]. כל הלשון שבספר זה תצא ע"י כך מתוקנת ומדוקדקת ולא משובשת ומרושלת, כמו שהיא ברוב ספרי אגדה.

המלות שאפשר לטעות בקריאתן, וכן המלות הליעזיות ורוב שמות עצם פרטיים, מנוקדים נקוד מספיק, שמוציא מידי טעות הקריאה.

ו) הפירוש. דברי אגדה, או מלים בודדות שבהם, הצריכים באור — נתפר בשולי הגליון פירוש קצר ומספיק, בלשון מצומצמת אבל קלה ומובנת לכל אדם יודע ספר. כל עקרו של הפירוש אינו אלא לבאר את האגדה לפי פשוטה, על דעת האומרה, ולא להכניס לתוכה כונות שאין בה.

ז) מראי מקומות. בסוף כל מאמר ומאמר באים מוקפים בשני חצאי עגולים ציוני המקורות שנשתמשו בהם המסדרים; ובשולי הגליון רשומים באותיות רש"י מקומות הפסוקים המובאים בגוף הספר מתוך כה"ק[4].

ח) נספחות. בראש „ספר האגדה" ובסופו, לאחר יציאת כל חלקיו, ימצא הקורא: מבוא כללי לכל האגדה; ראשי פרקים בדקדוק הלשון האגדית ודרכי שמושה;

---

[1]) הרבה ארמיות נמצאות עוד במדרשים וספרים קדמונים גם בעברית

[2]) אלו מן המאמרים שאינם מתרגמים כצורתם בשום פנים או שהם מפורסמים באומה ושגורים על הפה בלשונם הארמית—הניחו המסדרים כמו שהם ונתנו גם תרגומם האפשרי בצדם.

[3]) פרטי הכללים יבוארו ב„כללי הלשון האגדית" שיסופחו בראש הספר, לאחר יציאת כל חלקיו.

[4]) פעמים שהשמיטו המסדרים מטעמים שונים, כגון לשם קצור ותשבחה וכדומה, את הפסוקים מתוך גוף המאמרים.

מלון מפורט של הלשון האגדית, ולבסוף, לוחות שמושיים, רשימות שונות וציונים לפי הענינים, השמות וכו׳ בסדר א״ב לתועלת המעיינים.

מכל האמור — אפשר שיעמוד המעיין על טיב העבודה של המסדרים. „אפשר״— לפי שלעבודת הסדור יש, כמאמר חכם אחד בזמננו, תכונה מיוחדת: „יותר שתגדל היגיעה בה — יותר יסתתרו עקבותיה״, וכל־שכן במקצוע עזוב ונטוש, מפוזר ומפורד כאגדה, שפעמים היו המסדרים גופם רואים בה את עצמם בבחינת „אפשילו לי חבלי מפארי״ (בכורות ח׳). בכל אופן אין זו עבודה של מלאכה נרידא, כמו שהיא נראית לכאורה. הרבה מן המאמרים — והם מגיעים לאלפים — היו טעונים לפני נטילה ולאחר נטילה נקור וחטוט עם עיון וקריאה, בדיקה וחפוש עם הבחנה והבדלה, ברור ותקון עם שקול דעת והכרעה. המסדרים היו צריכים להכנס שוב לאותה „חורשה של קנים״ ששמה אגדה, „שכל הנכנס לתוכה טועה״, להכנס ולעבור על פני כלה עם „המגל ביד, מכסח ונכנס, מכסח ויוצא״. ואם נכנסו ויצאו — אין זאת אלא מפני שהיתה כונה רצויה בלבם: להשיב את האגדה העברית לעם העברי, והיא שחזקה את ידיהם בכניסתם וכשתִּתְקַיֵּם תהא למיטב שכרם ביציאתם.

ספר ראשון.

א.

פְּתִיחָה.

I. הָאַגָּדָה וְהַמָּשָׁל.

א רְצוֹנְךָ שֶׁתַּכִּיר אֶת מִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם - לְמַד אַגָּדָה שֶׁמִּתּוֹךְ כָּךְ אַתָּה מַכִּיר אֶת הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא וּמִדַּבֵּק בִּדְרָכָיו. (ספרי, עקב).

ב אַל יְהִי הַמָּשָׁל הַזֶּה קַל בְּעֵינֶיךָ, שֶׁעַל יְדֵי הַמָּשָׁל אָדָם יָכֹל לַעֲמוֹד עַל דִּבְרֵי תוֹרָה. מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁאָבַד זָהוּב מִבֵּיתוֹ אוֹ מַרְגָּלִית טוֹבָה, — לֹא עַל יְדֵי פְּתִילָה בְּאִסָּר הוּא מוֹצֵא אוֹתָהּ? כָּךְ הַמָּשָׁל הַזֶּה לֹא יְהֵא קַל בְּעֵינֶיךָ, שֶׁעַל יְדֵי הַמָּשָׁל אָדָם עוֹמֵד עַל דִּבְרֵי תוֹרָה. (שהש״ר).

ג „וְיוֹתֵר שֶׁהָיָה קֹהֶלֶת חָכָם עוֹד לִמַּד דַּעַת אֶת־הָעָם וְאִזֵּן וְחִקֵּר תִּקֵּן מְשָׁלִים הַרְבֵּה״ [1] – רַב נַחְמָן אָמַר: לְפַלְטִין גְּדוֹלָה שֶׁהָיוּ בָהּ פְּתָחִים הַרְבֵּה, וְכָל מִי שֶׁהָיָה נִכְנָס לְתוֹכָהּ הָיָה טוֹעֶה. מֶה עָשָׂה פִּקֵּחַ אֶחָד? נָטַל פְּקַעַת שֶׁל גֶּמִי וְקָשְׁרָהּ כְּנֶגֶד הַפֶּתַח, וְנִכְנַס דֶּרֶךְ הַפְּקַעַת וְיָצָא דֶּרֶךְ הַפְּקַעַת; הִתְחִילוּ הַכֹּל נִכְנָסִין וְיוֹצְאִין דֶּרֶךְ הַפְּקַעַת.

1 קהלת י״ב, ט.

ב) רצונך— רוצה אתה. לעמוד על– להבין. זהוב– מטבע של זהב. פתילה באסר– נר שוות פרוטות. (אסר—מטבע של 8 פרוטות). ג) לפלטין—כלומר, משל לפלטין וגו׳. וכן „לחורשה״ „לקופה״ וגו׳ שלהלן, בכלן הכונה: „משל ל...״ (פלטין—היכל, ארמון). פתחים הרבה—כעין הלבירינט. נכנס - בא. פקח—חכם. נטל—לקח. פקעת של גמי—כריכה של חוטי גמי (מין עשב שעושין ממנו חוטים).

כָּךְ, עַד שֶׁלֹּא עָמַד שְׁלֹמֹה לֹא הָיָה אָדָם יָכֹל לְהַשְׂכִּיל דִּבְרֵי תוֹרָה, וְכֵיוָן שֶׁעָמַד שְׁלֹמֹה הִתְחִילוּ הַכֹּל סוֹבְרִין תּוֹרָה. דָּבָר אַחֵר: לְחֹרְשָׁה שֶׁל קָנִים, שֶׁלֹּא הָיָה אָדָם יָכֹל לִכָּנֵס לְתוֹכָהּ, שֶׁכָּל מִי שֶׁהָיָה נִכְנָס לְתוֹכָהּ הָיָה טוֹעֶה. מֶה עָשָׂה פִּקֵּחַ אֶחָד? נָטַל אֶת הַמַּגָּל, כִּסַּח וְנִכְנַס, כִּסַּח וְנִכְנַס, נִכְנַס דֶּרֶךְ הַכִּסּוּחַ וְיָצָא דֶּרֶךְ הַכִּסּוּחַ; הִתְחִילוּ הַכֹּל נִכְנָסִין וְיוֹצְאִין דֶּרֶךְ הַכִּסּוּחַ. כָּךְ שְׁלֹמֹה. רַבִּי יוֹסֵי אָמַר: לְקֻפָּה גְדוֹלָה מְלֵאָה פֵּרוֹת וְלֹא הָיוּ לָהּ אָזְנַיִם, וְלֹא הָיְתָה יְכֹלָה לְהִטַּלְטֵל, וּבָא פִּקֵּחַ אֶחָד וְעָשָׂה לָהּ אָזְנַיִם וְהִתְחִילָה לְהִטַּלְטֵל עַל יְדֵי אָזְנֶיהָ. כָּךְ עַד שֶׁלֹּא עָמַד שְׁלֹמֹה לֹא הָיָה אָדָם יָכֹל לְהַשְׂכִּיל דִּבְרֵי תוֹרָה, וְכֵיוָן שֶׁעָמַד שְׁלֹמֹה הִתְחִילוּ הַכֹּל סוֹבְרִין תּוֹרָה. רַבִּי שִׁילָא אָמַר: לְקִתּוֹן גָּדוֹל שֶׁהוּא מָלֵא רוֹתְחִים וְלֹא הָיְתָה לוֹ אֹזֶן לְהִטַּלְטֵל, וּבָא אֶחָד וְעָשָׂה לוֹ אֹזֶן, וְהִתְחִיל לְהִטַּלְטֵל עַל יְדֵי אָזְנוֹ. רַבִּי חֲנִינָא אָמַר: לִבְאֵר עֲמֻקָּה מְלֵאָה מַיִם וְהָיוּ מֵימֶיהָ צוֹנְנִים וּמְתוּקִים וְטוֹבִים, וְלֹא הָיְתָה בְּרִיָּה יְכוֹלָה לִשְׁתּוֹת מִמֶּנָּה. בָּא אָדָם אֶחָד וְקָשַׁר חֶבֶל בְּחֶבֶל, מְשִׁיחָה בִּמְשִׁיחָה וְדָלָה מִמֶּנָּה וְשָׁתָה; הִתְחִילוּ הַכֹּל דּוֹלִין וְשׁוֹתִין. כָּךְ מִדָּבָר לְדָבָר, מִמָּשָׁל לְמָשָׁל עָמַד שְׁלֹמֹה עַל סוֹדָהּ שֶׁל תּוֹרָה. (שם).

II. אַגָּדָה וַהֲלָכָה.

ד לֹא תֹאמַר: לָמַדְתִּי הֲלָכוֹת – דַּי לִי, תַּלְמוּד־לוֹמַר: „לְמַעַן הוֹדִיעֲךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם"[1] – זֶה מִדְרָשׁ, „כִּי עַל כָּל מוֹצָא פִּי ה' יִחְיֶה הָאָדָם"[1] – אֵלּוּ אַגָּדוֹת. (ספרי, עקב).

ה אָמַר רַבִּי יִצְחָק: בָּרִאשׁוֹנָה שֶׁהָיְתָה הַפְּרוּטָה מְצוּיָה, הָיָה אָדָם מִתְאַוֶּה

[1] דברים ח', ג.

כיון – בה בשעה. **סוברין** – מבינים. **לחורשה של קנים** – יער של שיחים. **כסח** – כרת את הקנים. **קפה** – סל. **להטלטל** – להנשא בידים ממקום למקום. **קתון** – כד. **רותחים** – מים רותחים. **צוננים** – קרים. **בריה** – בריאה, יצור, אדם. **משיחה** – חבל דק, חוט. ד) **הלכות** – דינים. **תלמוד לומר** – נאמר במקרא ללמדנו. **מדרש** – דרשות הכתובים להוציא מהם הלכה. ה) **מצויה** – נמצאת תמיד בידו של אדם.

לִשְׁמֹעַ דְּבַר מִשְׁנָה וּדְבַר תַּלְמוּד; וְעַכְשָׁו שֶׁאֵין הַפְּרוּטָה מְצוּיָה אָדָם מִתְאַוֶּה לִשְׁמֹעַ דְּבַר מִקְרָא וּדְבַר אַגָּדָה. (פסהים דר״כ).

ו רַבִּי אַבָּהוּ ור׳ חִיָּא בַּר אַבָּא נִזְדַּמְּנוּ לְמָקוֹם אֶחָד. ר׳ חִיָּא בַּר אַבָּא דָרַשׁ בַּהֲלָכָה ור׳ אַבָּהוּ דָרַשׁ בְּאַגָּדָה. הִנִּיחוּ הַכֹּל אֶת ר׳ חִיָּא בַּר אַבָּא וּבָאוּ אֵצֶל ר׳ אַבָּהוּ. חָלְשָׁה דַעְתּוֹ שֶׁל ר׳ חִיָּא בַּר אַבָּא. אָמַר לוֹ ר׳ אַבָּהוּ: אֶמְשׁוֹל לְךָ מָשָׁל, לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה? לִשְׁנֵי בְנֵי אָדָם שֶׁנִּכְנְסוּ לְעִיר אַחַת, אֶחָד מוֹכֵר אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת וְאֶחָד מוֹכֵר מִינֵי סִדְקִית — עַל מִי קוֹפְצִין? לֹא עַל זֶה שֶׁמּוֹכֵר מִינֵי סִדְקִית? (סוטה מ׳).

ז דָּרַשׁ ר׳ שְׁמוּאֵל בְּנוֹ שֶׁל ר׳ יוֹסֵי בֵּי-רַבִּי בּוּן: „חָכָם בְּעֵינָיו אִישׁ עָשִׁיר וְדַל מֵבִין יַחְקְרֶנּוּ“[1]—„חָכָם בְּעֵינָיו אִישׁ עָשִׁיר“—זֶה בַּעַל-גְּמָרָא, „וְדַל מֵבִין יַחְקְרֶנּוּ“—זֶה בַּעַל-אַגָּדָה. לִשְׁנַיִם שֶׁנִּכְנְסוּ לְעִיר; בְּיַד זֶה עֲשָׁתוֹת שֶׁל-זָהָב וּבְיַד זֶה פְּרוֹטְרוֹט. זֶה שֶׁבְּיָדוֹ עֲשָׁתוֹת שֶׁל זָהָב אֵינוֹ מוֹצִיא וְחָיָה, וְזֶה שֶׁבְּיָדוֹ פְּרוֹטְרוֹט — מוֹצִיא וְחָיָה. (ירוש׳ הוריות).

ח יָתֵב רַב אַמֵּי וְרַב אַסִּי לִפְנֵי רַבִּי יִצְחָק נַפָּחָא. זֶה אָמַר לוֹ: יֹאמַר מַר הֲלָכָה, וְזֶה אָמַר לוֹ: יֹאמַר מַר אַגָּדָה, פָּתַח לוֹמַר אַגָּדָה וְלֹא הִנִּיחַ זֶה, פָּתַח לוֹמַר הֲלָכָה וְלֹא הִנִּיחַ זֶה. אָמַר לָהֶם: אֶמְשׁוֹל לָכֶם מָשָׁל, לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה? לְאָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ שְׁתֵּי נָשִׁים, אַחַת יַלְדָּה וְאַחַת זְקֵנָה; יַלְדָּה מְלַקֶּטֶת לוֹ לְבָנוֹת, זְקֵנָה מְלַקֶּטֶת לוֹ שְׁחוֹרוֹת — נִמְצָא קֵרֵחַ מִכָּאן וּמִכָּאן. (ב״ק ס׳).

---

1 משלי כ״ח, יא.

ועכשו—ועתה. ו) נזדמנו—נוסדו, נקרו. חלשה דעתו—נצטער, נפל עליו רוחו. מיני סדקית—כלים קטנים שדמיהם מועטים והכל צריכים להם, כגון מחטין וכדומה. קופצים—ממהרים לרוץ. ז) לשנים וגו׳—משל לשנים וגו׳. עשתות—רבים מן „עשת“, כלוי חתיכות גדולות. פרוטרוט—פרוטות, מעות קטנות. אינו מוציא וחיה — אינו יכול להוציא למחיתו ולמזונו. ח) מר — רב, אדון כנוי לאמורא בלשון ארמית. פתח — התחיל. ילדה — בחורה. מלקטת לו לבנות — תולשת שערותיו הלבנות, שיהא נראה כבחור. מלקטת לו שחורות — שיהא נראה וקן. מכאן ומכאן — מצרי צדדים.

ט עֲשִׁיר־נְכָסִים, עֲשִׁיר־פּוֹמְבֵּי – זֶה בַּעַל־אַגָּדוֹת. (ב"ב קמ"ה.)

י "כִּי לֹא יָבִינוּ אֶל פְּעֻלּוֹת ה' וְאֶל מַעֲשֵׂי יָדָיו"[1] – ר' יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: אֵלּוּ הָאַגָּדוֹת. (מד' שו"ט, כ"ח.)

יא "וּבְקָצָה תֵבֵל מִלֵּיהֶם"[2] — אֵלּוּ הָאַגָּדוֹת. (תדב"א פ"ב.)

יב "וְדַם עֵנָב תִּשְׁתֶּה חָמֶר"[3] – אֵלּוּ הָאַגָּדוֹת, שֶׁמּוֹשְׁכוֹת לֵב אָדָם כְּיַיִן. (ספרי, האזינו.)

יג "וְתַעֲנֻגוֹת בְּנֵי הָאָדָם"[4] – אֵלּוּ הָאַגָּדוֹת. (קה"ר.)

1 תהלים כ"ח, ה'. 2 שם י"ט, ה. 3 דברים ל"ב, יד 4 קהלת ב', ח.

ט) פומבי — פרסום. זה בעל אגדות — שדורש ברבים והכל רצים לשמוע דבריו.

ב.

מַעֲשֵׂי־בְרֵאשִׁית וְדוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים.

I. בְּרִיאַת־הָעוֹלָם.

א שָׁנוּ חֲכָמִים: „כִּי שְׁאַל נָא לְיָמִים רִאשׁוֹנִים" [1] – יכול, ישאל אדם קודם שנברא העולם, – תלמוד־לומר: „למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ" [1]. יכול לא ישאל אדם מששת ימי בראשית, תלמוד־לומר: „לימים ראשונים אשר היו לפניך" [1]. יכול, ישאל אדם מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור, תלמוד־לומר: „ולמקצה השמים ועד קצה השמים" [1] – מ„למקצה השמים ועד קצה השמים" אתה שואל, ואין אתה שואל מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור. (חגיגה י"א).

ב למה נברא העולם ב„ב"? – אלא מה „ב" זה סתום מכל צדדיו ופתוח מלפניו – כך אין לך רשות לומר מה למטה ומה למעלה, מה לפנים ומה לאחור, אלא מיום שנברא העולם ולהַבָּא. (ב"ר פ' א');

ג „בָּרָא אֱלֹהִים" [2] – מעשה שבא מין ואמר לר' עקיבא: העולם הזה מי בְרָאוֹ? אמר לו: הקדוש־ברוך־הוא. א"ל: הַרְאֵנִי דבר ברור: א"ל: למחר תבוא אלי. למחר בא אצלו. א"ל ר' עקיבא: מה אתה לובש? א"ל: בגד. א"ל: מי עֲשָׂאוֹ? א"ל: האורג. א"ל: איני מאמין לך, הראני דבר ברור! א"ל: ומה אראך, ואין אתה יודע שהאורג עשאו? א"ל: ואתה אינך יודע, שהקב"ה ברא את עולמו? נפטר אותו המין. אמרו לו תלמידיו: מהו הדבר ברור? אמר להם; בָּנַי, כשם שהבית מודיע על הבַּנָּאי, והבגד

[1] דברים ד', לב. [2] בראשית א', א.

א) יכול — אפשר לומר. תלמוד לומר — נאמר מקרא ללמדנו. ישאל — ידרוש ויחקור. מששת ימי בראשית — כלומר, מיום ראשון לבריאת עולם עד בריאת אדם. מה למעלה וגו׳—מה למעלה מן הרקיע ולמטה מן הארץ. לפנים... לאחור— מה בסוף רוחות העולם. ב) אלא — רק, כי־אם. ולהבא — בזמן שאחר כך. ג) מין — אחד מכת הכופרים. דבר ברור — ראיה ברורה. כשם — כמו. בנאי — בונה אומן.

מודיע על האורג, והדלת על הַנַּגָּר, כך העולם מודיע על הקב״ה שהוא בְּרָאוֹ. (מד׳ תמורה).

ד פִּלוֹסוֹפוֹס אחד שאל את רבן גמליאל, אמר לו: צַיָּר גדול הוא אלהיכם, אלא שמצא סַמְמָנִים טובים שסִיְּעוּ אותו: תהו ובהו וחשך ורוח ומים ותהומות. אמר לו: תִּפַּח רוחו של אותו האיש; כֻּלם נאמר בהם בריאה. תהו ובהו — שנאמר: „עושה שלום ובורא רע״ [1]; חשך — „יוצר אור ובורא חשך״ [1]; מים — „הללוהו שמי השמים והמים״ [2], למה? „כי הוא צוה ונבראו״ [3]; רוח — „כי הנה יוצר הרים ובורא רוח״ [4]; תהומות — „באין תהומות חוללתי״ [5]. (ב״ר פ׳ א׳).

ה ר׳ הושעיא רַבָּה פָּתַח: „וָאֶהְיֶה אֶצְלוֹ אָמוֹן״ [6] — אָמָן, התורה אומרה: אני הייתי כלי־אֻמָּנוּתוֹ של הקדוש־ברוך־הוא. בנוהג שבעולם, מלך בשר־ודם בונה פַּלָטִין, אינו בונה אותה מִדַּעַת עצמו, אלא מדעת אמן, והאמן אינו בונה אותה מדעת עצמו, אלא דִּפְתְּרָאוֹת וּפִנְקְסָאוֹת יש לו, לידע הֵיאַך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פִּשְׁפְּשִׁין — כך היה הקב״ה מַבִּיט בתורה ובורא את העולם. (שם).

ו אמר רב: בעשרה דברים נברא העולם: בחכמה ובתבונה ובדעת, בכח ובגערה ובגבורה, בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים. (חגיגה י״ב).

ז „בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְיָ אֱלֹהִים״ [7] — למלך שהיו לו כוסות ריקות. אמר המלך: אם אני נותן לתוכן חמין הן מתבקעות, צונן — הן מקריסות. מה עשה? — עֵרַב חַמִּין בצונן ונתן בהן ועמדו. כך אמר הקדוש־ברוך־הוא: אם בורא אני את העולם במדת־הרחמים — יהיו עונותיו מרובים, במדת־הדין — היאך העולם יכול לעמוד? אלא הרי אני בורא אותו במדת־הדין ובמדת־הרחמים והַלְוַאי יעמוד. (ב״ר פ׳ י״ב).

II. שָׁמַיִם וָאָרֶץ.

ח שנו חכמים: בית־שַׁמַּאי אומרים: שמים נבראו תחלה ואחר כך נבְרְאת הארץ, שנאמר: „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ״ [8], ובית־הִלֵּל אומרים: ארץ נבראת תחלה ואחר כך שמים, שנאמר: „ביום עשות ה׳ אלהים ארץ ושמים״ [9]. אמרו להם בית־הלל לבית־שמאי: לדבריכם, אדם בונה עֲלִיָּה ואחר כך בונה בית? שנאמר „הבונה בשמים מעלותיו ואֲגֻדָּתוֹ על ארץ יסדה״ [10]; אמרו להם בית־שמאי לבית־הלל: לדבריכם, אדם עושה שְׁרַפְרַף ואחר כך עושה כסא? שנאמר: „השמים כסאי והארץ הדום רגלי״ [11]; וחכמים אומרים: זה וזה כאחד נבראו, שנאמר: „אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, קורא אני אליהם יעמדו יחדו״ [12]. (חגיגה י״ב).

[1] ישעיה מ״ה, ז. [2] תהלים קמ״ח, ד. [3] שם שם, ה. [4] עמוס ד׳, יג. [5] משלי ח׳, כד. [6] שם שם, ל.
[7] בראשית ב׳, ד. [8] שם א׳, א. [9] שם ב׳, ד. [10] עמוס ט׳, ו. [11] ישעיה ס׳ א. [12] שם מ״ח, יג.

הנגר—חרש עץ. ד) פלוסופוס — חכם בלשון יונית. סממנים — כלו׳ מיני חומר למלאכה. שסיעו—שעזרו. תפח רוחו—תצא נשמתו; ולשון קללה היא. ה) רבה—הגדול. דפתראות ופנקסאות—לוחות וספרים שיש בהם ציורים לתכנית הבנין. פשפשין—פתחים ושערים קטנים. ז) ה׳ אלהים—„ה׳״ הוא מדת־הרחמים, „אלהים״—מדת־הדין. חמין — מים חמים. מקריסות — מתקשות ומתקלקלות. ועמדו — נתקימו. הרי — הנה. והלואי — מי יתן. ח) שרפרף — הדום.

ט א״ר אלעזר בר׳ שמעון: למה פעמים הוא מקדים ארץ לשמים ופעמים — שמים לארץ — מלמד ששניהם שקולים זה כזה. (ב״ר פ׳ ב׳).

י אמר לו קֵיסָר לרבי גמליאל: מי שברא הרים לא ברא רוח, שנאמר: „כי הנה יוצר הרים ובורא רוח״[1]. אמר לו: אלא מעתה, אצל אדם שנאמר בו: „ויברא״[2], „וייצר״[3] — אף כאן מי שברא זה לא ברא זה? טֶפַח על טפח יש בו באדם ושני נקבים שבו — מי שברא זה לא ברא זה? שנאמר: „הנוטע אזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט״[4]! א״ל: הן. א״ל: ובשעת מיתה כֻלם נתפַּיְסוּ?! (סנה׳ ל״ט).

III. הָאוֹר.

יא רבי שמעון בן יהוצדק שאל לרבי שמואל בר נחמן, אמר לו: מפני ששמעתי עליך שאתה בעל־אגדה, — מהיכן נבראת האורה? אמר לו: נתעטף הקדוש־ברוך־הוא בטַלית לבנה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו. (ב״ר פ׳ ג׳).

יב אמר ר׳ אלעזר: אור שברא הקדוש־ברוך־הוא ביום ראשון אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו. כיון שנסתכל הקב״ה ברשעים וראה שמעשיהם מקולקלים — עמד וּגְנָזוֹ. ולמי גנזו: לצדיקים לעתיד־לבוא. (חגיגה י״ב).

יג „וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד״[5] — „יהי ערב״ לא נאמר כאן אלא „ויהי ערב״, מכאן שהיה סדר־זמנים קודם לכן. (ב״ר פ׳ ג׳).

IV. הַמַּיִם.

יד מין אחד שאל את ר׳ מאיר, אמר לו: אפשר המים העליונים תלוים במאמר? — א״ל: הן. — הָבֵא לי אֲפַרְכֵּס... הביא לו אפרכס. נתן עליה טס של זהב — ולא עמדו מים; טס של כסף — ולא עמדו מים; כיון שנתן אצבעו — עמדו מים. אמר לו: אצבעך אתה נותן!... א״ל: מה אני, שאני בשר־ודם, אצבעי מעמדת מים — אצבעו של הקדוש־ברוך־הוא על אחת כמה וכמה. (שם פ׳ ד׳).

---

[1] עמוס ד׳, יג. [2] בראשית א׳, כז. [3] שם ב׳, ז. [4] תהלים צ״ד, ט. [5] בראשית א׳, ה.

ט) שקולים — שוים ודומים במעלתם. י) אלא מעתה — כלו׳ אם כדבריך כך הוא. טפח על טפח — הפנים. שני נקבים — האזן והעין. כולם נתפיסו — שני האלוהות נתרצו יחד להמיתו בשעה אחת? יא) מהיכן — מאין. והבהיק — והזריח. יב) וגנזו — וטמנו. יג) קודם לכן — לפני הבריאה. יד) במאמר — של הקב״ה. אפרכס — מין קנה שפיו אחד רחב ואחד צר, כעין משפך, וכששואבים מים או שאר משקה לתוכו וסותמים יפה פיו העליון באצבע אין המים יוצאים מלמטה, אלא תלוים באוירו של קנה. טס — שהוא חלק וקשה ואינו סותם יפה את פי הקנה מלמעלה.

טו למה לא נאמר ביום שני „כי טוב״ ? — אמר שמואל בר נחמן : לפי שלא נגמרה מלאכת המים. ולפיכך נאמר בשלישי „כי טוב״ שתי פעמים, אחת — למלאכת המים ואחת — למלאכת היום. (ב״ר פ׳ ד׳).

טז בשלישי היתה הארץ מישור כבקעה והמים מכסים על פני כל הארץ. וכשיצא הדבר מפי הקדוש־ברוך־הוא : „יקוו המים״ — הרים וגבעות נתפרדו על פני כל הארץ ונעשו עמקים עמוקים. עלה תוכה של ארץ — ונתגלגלו המים והיו לְיַמִּים. מיד נתגאו המים ועלו לכסות את הארץ כבתחלה, עד שגער בהם הקב״ה וּכְבָשָׁם וּנְתָנָם תחת כפות רגליו ומדדם בשעלו, שלא לפחות ושלא להוסיף ; ועשה חול גְּדֵר־הים, כאדם שעושה גָּדֵר לכרמו. וכשהם עולים ורואים את החול לפניהם — חוזרים לאחוריהם. (פדר״א).

V. דְּשָׁאִים וְאִילָנוֹת.

יז דרש רבי חנינא בר פפא : „יהי כבוד ה׳ לעולם ישמח ה׳ במעשיו״ [1] — פסוק זה שר־העולם אמרו, בשעה שאמר הקדוש־ברוך־הוא „למינו״ [2] באילנות, נשאו דשאים קַל־וָחֹמֶר בעצמם : ומה אילנות שאין דרכם לצאת בְּעִרְבּוּבְיָא אמר הקב״ה „למינו״, אנו על אחת כמה וכמה. מיד כל אחד ואחד יצא למינו. פתח שר־העולם ואמר : „יהי כבוד ה׳ לעולם ישמח ה׳ במעשיו״. (חולין ס׳).

יח „וְכֹל שִׂיחַ הַשָּׂדֶה״ [3] — כל האילנות כאלו משיחים אלו עם אלו ; כל האילנות — כאלו משיחים עם הבריות ; כל האילנות — להנאתן של בריות נבראו. (ב״ר פ׳ י״ג).

יט אמר ר׳ סימון : אין לך כל עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע, שמכה אותו ואומר לו : גְּדַל ! (שם פ׳ י׳).

כ כיון שנברא הברזל התחילו האילנות מְרַתְּתִים. אמר להם : מה לכם מרתתים ? עץ מכם אל יִכָּנֵס בי ואין אחד מכם נִזּוֹק. (שם פ׳ ה׳).

VI. יָרֵחַ.

כא ר׳ שמעון בן עַזַּאי רָמֵי : נאמר : „ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים״ [4] ונאמר : „ואת המאור הקטן״ [4] ? אמרה ירח לפני הקדוש־ברוך־הוא : רבונו של עולם, אפשר לשני

[1] תהלים קי״ד, לא. [2] בראשית א׳, יא. [3] שם ב׳, ה. [4] שם א׳, טז.

טו) לפי שלא נגמרה וגו׳ — ודבר שלא נגמר אינו מתוקן וטוב. לפיכך — לכן, על כן. יז) שר העולם — רוח העולם, מלאך הממונה על הטבע. נשאו...קל וחומר — למדו מן הקל על החמור. אילנות — עצים. בערבוביא — מעורבים זה בזה. יח) משיחין — לחישת העלים נשמעת כשיחה ורחישה. יט) מזל — כוכב, כלו׳ מלאך הממונה עליו. כ) מ־רתתים — חרדים ומרעידים, שלא יקצצם. אל יכנס בי — להיות בית־יד לקרדום ולמגרה. כא) רמי — הקשה שני כתובים זה על זה. רבונו של עולם — אדון העולם. שני המאורות הגדולים — משמע ששניהם שוים בגדלם.

מלכים שישתמשו בכתר אחד? א"ל הקב"ה: לכי ומַעֲטִי את עצמך. אמרה לפניו: רבש"ע! הואיל ואמרתי לפניך דבר הָגוּן אמעט את עצמי? אמר לה: לכי ומשלי ביום ובלילה. (חולין ס').

VII. בְּרִיוֹת.

רבי עֲקִיבָא היה אומר: "מה רבו מעשיך ה'"[1]! — יש לך בריות גְּדלות בים ויש לך בריות גדלות ביבשה: שֶׁבַּיָּם — אִלְמָלֵי עולות ליבשה מִיַּד מתות, שביבשה—אלמלי יורדות לים מיד מתות. יש לך בריות גדלות באור ויש לך בריות גדלות בָּאֲוִיר; שֶׁבָּאוּר — אלמלי עולות לאויר מיד מתות, שבאויר — אלמלי יורדות לאור מיד מתות. מְקוֹם חיותה של זו מיתתה של זו, ומקום מיתתה של זו חיותה של זו — "מה רבו מעשיך ה'"! (שם קכ"ז).

כג אפילו דברים שאתה רואה אותם שהם יְתֵרִים בעולם, כגון זבובים ופרעושים וְיַתּוּשִׁים, אף הם בכלל ברייתו של עולם הם; ובכל עושה הקדוש-ברוך-הוא שליחותו, אפילו על ידי נחש, אפילו ע"י צפרדע, אפילו ע"י יתוש. (ב"ר פ' י').

כד אמר רב יהודה אמר רב: כל מה שברא הקדוש-ברוך-הוא בעולמו לא ברא דבר אחד לְבַטָּלָה. (שבת ע"ז).

כה אמר אליהו: פעם אחת הייתי מְהַלֵּךְ בִּכְרַךְ גדול שבעולם והיה שם תִּשְׁחֹרֶת, תְּפָסוּנִי והכניסוני לבית המלך. בא אלי חָבֵר אחד, ואמר לי: סופר אתה? אמרתי לו: מַה-שֶּׁהוּא. אמר לי: אם תאמר לי דבר זה שאני שואל — לך-לך לשלום. אמרתי לו: שְׁאַל. אמר לי: מפני מה ברא אלהים שקצים ורמשים? אמרתי לו: אלהים דַּיָּן הוא, אלהים צדיק וחסיד ואמת הוא לעולם ולעולמי עולמים, ומכיר בראש ובסוף, ומגיד מראשית אחרית, וצופה לטובה ואינו צופה לרעה. בחכמתו ובתבונתו ברא עולמו והכינו, ואחר כך ברא את האדם והביאו לעולם. ולא בראו אלא על מנת שיעבדנו בלבב שלם, וימצא קורת רוח ממנו ומתולדותיו הבאות אחריו עד סוף כל הדורות. וכיון שפרה ורבה — זה עובד לחמה וללבנה וזה עובד לעץ ואבן, ובכל יום ויום מתחיבין כליה לפניו. כשהוא חוזר ומסתכל בכל מעשי ידיו שברא בעולמו, אומר: לאלו חיים ולאלו חיים, לאלו נשמות ולאלו נשמות, לאלו אכילה ושתיה ולאלו אכילה ושתיה—הרי הם חשובים כבהמה וכחיה וכשאר שקצים ורמשים שברא הקב"ה על פני האדמה. מיד מתקררת דעתו ואין מכלה אותם. הא למדת, שלא נבראו שקצים ורמשים בעולם אלא רפואה לבני אדם על הארץ. (תדב"א פ"א).

[1] תהלים ק"ד, כד.

הגון — ישר. ומשלי ביום ובלילה — שהלבנה נראית לפרקים אף ביום. כב) באור — באש; כגון סלמנדרא. כג) יתושים — זבובים דקים מן העוקצים. כד) לבטלה — לחנם. כה) בכרך— בעיר גדולה. תשחרת — פקיד ממונה לבקש ולתפוס חוטאים למלכות. חבר — כהן פרסי. סופר — חכם. מה-שהוא — במקצת; ואמר כך בדרך ענוה. על מנת — בתנאי, בשביל. קורת רוח — נחת רוח, הנאה. ומסתכל—ומביט. מתקררת דעתו — נחה דעתו. הא למדת— הרי אתה לומד מכאן.

כו שאל קונְטְרִיקוֹן הֶהֶגְמוֹן את ר׳ יוֹחָנָן בן זַכַּאי: כָּתוּב אחד אומר: „ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על הארץ״ [1], הרי שנבראו מן המים, וכתוב אחד — „ויצר ה׳ אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים״ [2], הרי שנבראו מן הארץ. אמר לו: מן הרקק נבראו.

אמר ר׳ שמואל קפוּטְקָאָה: תדע, שהרי עופות יש להם קשקשים ברגליהם כדגים. (חולין כ״ז).

VIII. אָדָם.

כז אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שבקש הקדוש־ברוך־הוא לבראות את האדם, ברא כַּת אחת של מלאכי־השרת. אמר להם: רצונכם — „נעשה אדם בצלמנו״ [3]. אמרו לפניו: רבונו־של־עולם, מה מעשיו? אמר להם: כך וכך מעשיו. אמרו לפניו: רבש״ע, „מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו״ [4]! הושיט אצבעו הקטנה ביניהם ושרָפָם. וכן כת שניה. כת שלישית אמרה לפניו: רבש״ע, ראשונים שאמרו לפניך מה הועילו? כל העולם כלו שלך הוא, כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך עֲשֵׂה. כיון שהגיע לאנשי דור־המבול ואנשי דור־הפלגה, שמעשיהם מקולקלים, אמרו לפניו: רבש״ע, לא יפה אמרו ראשונים לפניך? אמר להם: „ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול וגו׳״ [5]. (סנה׳ ל״ח).

כח אמר ר׳ סִימוֹן: בשעה שבא הקדוש־ברוך־הוא לבראות את אדם הראשון נעשו מלאכי־השרת כִּתּים־כתים וַחֲבוּרות־חבורות. מהם אומרים: אַל יִבָּרֵא, ומהם אומרים: יִבָּרֵא. זהו שנאמר: „חסד ואמת נפגשו, צדק ושלום נשקו״ [6]. חסד אומר: יברא, שהוא גומל חסדים, ואמת אומרת: אל יברא, שכֻּלּוֹ שקרים; צדק אומר: יברא, שהוא עושה צדקות, שלום אומר: אל יברא, שכלו קטטה. מה עשה הקב״ה? נטל אמת והשליכה לארץ, זהו שנאמר: „וְתַשְׁלֵךְ אמת ארצה״ [7]. אמרו מלאכי־השרת לפני הקב״ה: רבון העולמים: מה אתה מבזה תַּכְסִיס שלך? — תעלה אמת מן הארץ! זהו שנאמר: „אמת מארץ תצמח״ [8]. — — — עד שמלאכי־השרת מְדִינים אלו עם אלו ומתעסקים אלו עם אלו — בְּרָאוֹ הקב״ה. אמר להם: מה אתם מְדִינים? כבר נַעֲשָׂה אדם! (ב״ר פ׳ ח׳).

כט ר׳ הונא בשם ר׳ אַיְבוּ אמר: בדעת ברא את האדם; שברא צָרְכֵי מזונותיו ואחר־כך בְּרָאוֹ. אמרו מלאכי־השרת לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבון העולם, „מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו״ [9] — צרה זו למה נבראת? אמר להם: אם כן, „צנה ואלפים כלם״ [10] למה נבראו? „צפור שמים ודגי הים״ [11] למה נבראו? משל למלך שהיה לו מגדל מלא כל טוב ואין לו אורחים — מה הֲנָאָה יש למלך שמִּלְאוֹ? אמרו לפניו: רבונו־של־עולם, „ה׳ אדונינו, מה אדיר שמך בכל הארץ״ [12] — עֲשֵׂה מה שטוב בעיניך! (שם).

---

[1] בראשית א׳, כ. [2] שם ב׳, יט. [3] שם א׳. כו. [4] תהלים ח׳, ה. [5] ישעיה מ״ו, ד. [6] תהלים פ״ה, יא. [7] דניאל ח׳, יב. [8] תהלים פ״ה, יב. [9] שם ח׳, ה. [10] שם שם, ח. [11] שם שם ט. [12] שם שם י.

כו) קונטריקון — שם אדם. הגמון — שר העיר, נציב. רקק — בִּצָּה, אגם. קפוטקאה — מעיר קפוטקא. תדע — סימן וראיה לדבר. כז) כת — חבורה. רצונכם — רוצים אתם? כיון שהגיע — במחשבתו. מקולקלים — נשחתים. כח) קטטה — מריבה. תכסים — כלו׳ משטר חותם שלך, שהאמת חותמו של הקב״ה. מדינים...ומתעסקים — מריבים ומתגרים.

ל אמר ר' יונתן: בשעה שהיה משה כותב את התורה היה כותב מעשה כל יום ויום. כיון שהגיע לפסוק זה, שנאמר: „ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו"[1] — אמר לפניו: רבון העולמים! מה אתה נותן פתחון פה למינים? אֶתְמְהָה! אמר לו: כְּתוֹב, והרוצה לִטְעוֹת — יטעה. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: משה, האדם הזה שבראתי, לא גדולים וקטנים אני מעמיד ממנו? שאם יבא הגדול לִטּוֹל רשות מן הקטן ממנו, והוא אומר: „מה אני צריך לִטּוֹל רשות מן הקטן ממני?" — אומרים לו: לְמַד מבוראֲךָ, שהוא ברא את העליונים ואת התחתונים; כיון שבא לבראת את האדם נמלך במלאכי־השרת. (ב"ר פ' ח').

לא אמר רב אַחָא: בשעה שבקש הקב"ה לבראת את האדם נמלך במלאכי־השרת. אמר להם: „נעשה אדם". אמרו לו: אדם זה מה טיבו? אמר להם: חכמתו תהא מרובה מִשֶּׁלָּכֶם. מה עשה? כִּנֵּס כל בהמה חיה ועוף והעבירם לפניהם. אמר להם: מה שמותם של אלו? ולא היו יודעים. כיון שברא אדם הראשון כנס כל בהמה חיה ועוף והעבירם לפניו, אמר לו: מה שמותם של אלו? אמר אדם: לזה נאה לקרותו שור, לזה חמור, לזה סוס, לזה גמל, לזה ארי וכן לכלם. — ואתה מה שמך? אמר לו: אני נאה להקראות אדם, לפי שנבראתי מן האדמה. — ואני מה שמי? אמר לו: לך נאה להקראות „אדני", לפי שאתה אדון לכל בריותיך. (פס' דר"כ פ' פרה; תנח' חקת).

ר' מאיר היה אומר: אדם הראשון מכל העולם כלו הֻצְבַּר עֲפָרוֹ. (סנה' ל"ח).

לב אמר ר' שמעון בן יוחאי: מלך בשר־ודם שבנה פַּלְטִין, הבריות נכנסין לתוכה ואומרין: אִלּוּ היו העמודים גבוהים — היתה נאה; אלו היו הכתלים גבוהים — היתה נאה; אלו היתה הַתִּקְרָה גבוהה — היתה נאה. שמא יבא אדם ויאמר: אלו היו לי שלש עינים, אלו היו לי שלש ידים ושלש רגלים—היה יפה לי; אלו הייתי מְהַלֵּךְ על ראשי, אלו היו פני הפוכים לאחורי — היה נאה לי, אתמהה! כִּבְיָכוֹל, מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא וביתִ־דינו נמנין על כל אֵבר ואבר מְשַׁלֶּךְ וּמַעֲמִידְךָ על מְכוֹנְךָ (ספרי, האזי' ז).

לג לפיכך נברא האדם יחידי — לְלַמֶּדְךָ, שכל המְאַבֵּד נפש אחת מישראל מַעֲלֶה עליו הכתוב כאִלּוּ אִבֵּד עולם מלא, וכל המְקַיֵּם נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאלו קִיֵּם עולם מלא; ומפני שְׁלוֹם־הבריות, שלא יאמר אדם לחברו: אַבָּא גדול מאביך; ושלא יְהוּ האפיקורסים אומרים: הרבה רְשֻׁיּוֹת בשמים; ולהגיד גדולתו של הקדוש־ברוך־הוא, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד כלן דומין זה לזה, ומלך מלכי המלכים הקב"ה טָבַע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהם דומה לחברו. לְפִיכָךְ כל אחד ואחד חַיָּב לומר: בשבילי נברא העולם. (סנה' ל"ז).

[1] בראשית א', כו.

ל) פתחון פה למינים—מקום לטענות האפקורסים המאמינים בשתי רשויות (אלוהות), שיאמרו: לא אל אחד ברא את האדם. אתמהה! — קריאה של תמיהה. נמלך — נתיעץ. לא) מה טיבו — מה תכונתו. לג) תקרה — ספון. שמא — פן, אפשר. כביכול — כאלו אפשר לומר כן, וזהו דרך לשון של כבוד כנגד הקב"ה. לד) מעלה עליו — מחשב עליו. רשיות — ממשלות, כלו' אלוהות. בשבילי — בעבורי.

שנו חכמים: אדם יחידי נברא. ומפני מה? מפני הצדיקים ומפני הרשעים, שלא יְהוּ הצדיקים אומרים: אנו בני צדיק, ורשעים אומרים: אנו בני רשע. דבר אַחֵר: מפני המשפחות, שלא יהו משפחות מתגרות זו בזו; ומה עכשָׁו שנברא יחידי — מתגרות, אם נבראו שנים על אחת כמה וכמה. ד״א: מפני הגזלנים ומפני החַמסנים; ומה עכשו שנברא יחידי — גוזלין וחומסין, אם נבראו שנים על אחת כמה וכמה.

ומפני מה אין פרצופיהם של בני אדם דומים זה לזה? שלא יראה אדם דירה נאה ואשה נאה ויאמר: שלי היא. (סנה׳ ל״ח).

לו אדם נברא בערב שבת. ומפני מה? שלא יהיו המינים אומרים: שֻׁתָּף היה לו להקדוש־ברוך־הוא במעשה־בראשית. דבר אחר: שאם תזוח דעתו עליו, אומרין לו: יַתּוּשׁ קדמך במעשה־בראשית. ד״א: כדי שֶׁיִּכָּנֵס לְמִצְוָה מִיָּד. ד״א: כדי שיכנס לסְעֻדה מיד. משל למלך בשר־ודם שבנה פַּלְטוֹרִין וְשִׁכְלְלָם והתקין סעודה ואחר־כך הִכְנִיס אורחים. (שם).

לז בשעה שברא הקדוש־ברוך־הוא את אדם הראשון נְטָלוֹ והחזירו על כל אילני גן־עדן, ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומְשֻׁבָּחים הם; וכל מה שבראתי — בשבילך בראתי; תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך. (קה״ר פ׳ ט׳).

לח אם זכה אדם — אומרים לו: אתה קדמת למלאכי־השרת. ואם לאו — אומרים לו: זבוב קדמך, יַתּוּשׁ קדמך, שִׁלְשׁוּל זה קדמך. (ב״ר פ׳ ח׳).

X שֶׁנִּבְרְאוּ בְּעֶרֶב־שַׁבָּת בֵּין־הַשְּׁמָשׁוֹת.

לט עשרה דברים [illegible]ערב־שבת בין־השמשות, ואלו הם: פי הארץ, פי הבאר, פי האתון, הקשת והמ[illegible]ה והשמיר, הכתב והמכתב והלֻחות; ויש אומרים: אַף המזיקין וקְבֻרתו של משה ואֵילו של אברהם אבינו; ויש אומרים: אַף צְבָת בִּצְבָת עשויה. (אבות פ״ה).

לה) עכשו—עתה. פרצופיהם—מראה פניהם, צורותיהם. לו) תזוח—תתגאה. שיכנס למצוה—לשבת. לסעודה—של שבת. פלטורין—היכלות. ושכללם—ופֵארם, כִּלֵּל יָפִים. לז) והחזירו — הוליכו. תקלקל—את מעשיך. לח) זכה — במעשים טובים. שלשול — מין תולעת. לט) עשרה דברים — כלם מעשה נסים. בין השמשות — בין הערבים. פי הארץ — שבלע את קרח. פי הבאר — ששתו ממנה ישראל במדבר. פי האתון — של בלעם. הקשת — שבענן. והמטה — של משה. והשמיר — מין תולעת שחוקקת ומבקעת אבנים, ובה היו משתמשין, לפי האגדה, לפתוח אבני האפוד והחשן ולבנין המקדש. הכתב — צורת האותיות הראשונות. והמכתב — „מכתב אלהים" שבלוחות. והלוחות — גוף הלוחות הראשונים שנתנו למשה בסיני. המזיקין — רוחות ושדים. קבורתו של משה — שאין יודע מקומה. ואילו של אברהם — שנא[illegible]ז בסבך בשעת עקדת יצחק. אף צבת בצבת עשויה — כלי׳ הצבת (מלקחים) הרי היא גופה אינה נעשית אלא על ידי צבת — והצבת הראשונה איך נעשית? — על כרחך נבראת בידי שמים דרך נס.

X. שִׁבְחוֹ שֶׁל עוֹלָם.

מ „וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד" [1] — רבי תנחומא פתח: „את הכל עשה יפה בעתו" [2] — בעונתו נברא העולם. לא היה העולם ראוי לְהִבָּרְאוֹת קֹדֶם לכן. אמר ר' אבהו, מכאן שהקדוש־ברוך־הוא היה בורא עולמות ומחריבם, בורא עולמות ומחריבם — עד שברא את אלו. אמר: הללו יפים עלי ואותם אינם יפים עלי. (ב"ר פ' ט').

מא „וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" — אמר ר' חמא בר חנינא: משל למלך שבנה פַּלטין, ראה אותה וערבה לו. אמר: פלטין, פלטין! הלואי תהי מַעֲלַת־חֵן לפני בכל עת כשם שהעלֵית חן לפני בשעה זו. כך אמר הקדוש־ברוך־הוא לעולמו: עולמי, עולמי! הלואי תהא מעלה חן לפני בכל עת כשם שהעלית חן לפני בשעה זו. (שם).

מב מַהוּ „וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" [3] — אֶתְמְהָה! — אמר גְּנִיבָא: משל למלך שעשה לו חופה וצִיְּרָהּ וְכִיְּרָהּ, ומה היתה חסרה? — כַּלָּה שתִּכָּנֵס לתוכה. כך מה היה העולם חסר? — שבת. (שם פ' י').

מג „אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר" [4] — כִּבְיָכוֹל הקדוש־ברוך־הוא מתנאה בעולמו ואומר: ראו בְּרִיָּה שבראתי וצורה שֶׁצִּרְתִּי. „אלה תולדות השמים והארץ בהבראם" [5] — בוראם מְשַׁבְּחָם — ומי מְגַנָּם? בוראם מְקַלְּסָם — ומי נותן בהם דֹּפִי? — אלא נָאִים הם וּמְשֻׁבָּחִים הם. (שם פ' י"ב).

XI. חַוָּה.

מד „וַיִּבֶן יְיָ אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלָע" [6] — התבונן מאין לבראותה. אמר: לא אברא אותה מן הראש — שלא תְּהֵא מַיקֶּרֶת ראשה; ולא מן העין — שלא תהא סַקְרָנִית; ולא מן האזן — שלא תהא צַיְתָנִית; ולא מן הפה — שלא תהא פַּטְפְּטָנִית; ולא מן הלב — שלא תהא קַנְאֲתָנִית; ולא מן היד — שלא תהא מַשְׁמְשָׁנִית; ולא מן הרגל — שלא תהא פַּרְסָנִית. אלא מן הצלע, ממקום שהוא צנוע באדם; ואף על פי כן — „ותפרעו כל עצתי" [7], שכֻּלָּן יש בה. (שם פ' י"ח; תנח').

[1] בראשית א', לא. [2] קהלת ג', יא. [3] בראשית ב', ב. [4] שם שם, ח. [5] שם שם, ד. [6] שם שם, כב. [7] משלי א', כה.

מ) פתח — דרשתו במקרא זה. בעונתו — בזמנו. מכאן — מזה משמע. יפים עלי — נאים וטובים בעיני. מב) אתמהה! — הרי המלאכה נגמרה בסוף יום ששי ולא בשביעי. וצירה וכירה — עשה בה ציורים ופתוחים לקשוט ולנוי. מג) מגנם — מבזה אותם. מקלסם — משבחם. מד) ויבן — דרש מלשון בינה, כמו נָבֹן. מיקרת — זוקפת ראשה דרך יקר וגאוה. סקרנית — להוטה להסתכל בכל דבר. ציתנית — להוטה לשמוע הכל. פטפטנית — מרבה שיחה. קנאתנית — בעלת קנאה יתרה. משמשנית — ממששת בכל דבר. פרסנית — יצאנית, מרבה בטיול. שכלן יש בה — כל החסרונות המנויים למעלה.

מה אמר לו קיסר לרבן גמליאל: אלהיכם גנב הוא, שנאמר: „ויפל אלהים תרדמה על האדם ויישן ויקח אחת מצלעותיו" [1]. אמרה לו בתו: הניחהו ואני אשיבנו. אמרה לו לקיסר: תן לי דוּכָּס אחד. אמר לה: למה לך? אמרה לו: לִסטִים באו עלינו הלילה ונטלו ממנו קיתון של כסף והניחו לנו קיתון של זהב. אמר לה: ולְוַאי שיבוא עלינו בכל יום. — ולא יפה היה לו לאדם הראשון שנִטְּלָה ממנו צלע אחת ונָתנה לו אשה במקומה; (סנה' ל"ט).

XII. הַנָּחָשׁ וְהַחֵטְא.

מו היה רבי יהודה בן תֵּימא אומר: אדם הראשון מֵסב בגן־עדן היה והיו מלאכי־השרת צולים לו בשר ומְסַננים לו יין, הציץ בו נחש וראה בכבודו ונתקנא בו. (שם נ"ט).

מז „וְהַנָּחָשׁ הָיָה עָרוּם" [2] — דין דן נחש בינו לבין עצמו: אם הולך אני ואומר לאדם — יודע אני שאינו שומע לי, שהאיש לעולם קשה; אלא הולך אני ואומר לחוה, שאני יודע שהיא ש.עת לי, שהנשים נשמעות לכל הבריות.

„כִּי יֹדֵעַ אֱלֹהִים" [3] — התחיל אומר דלטוריא על בוראו. אמר לו: מאילן זה אכל וברא את העולם והוא אמר לכם „לא תאכלו ממנו" — שלא תבראו עולמות אחרים, שכל אומן שונא בן־אומנותו. ועוד אמר: כל מה שנברא אחר חברו שליט בחברו, ואדם נברא אחר הכל — לשלוט בכל, קִדמו ואִכלו עד שלא יברא עולמות אחרים והם שולטים בכם.

הלך הנחש ונגע באילן והרתיעו. התחיל האילן לצוֹחַ: רשע, אל תגע בי — „אַל תְּבוֹאֵנִי רֶגֶל גַּאֲוָה" [4]! והלך הנחש ואמר לאשה: הרי נגעתי באילן ולא מַתי, אף אַת תגעי ולא תמותי. מיד דְּחָפָהּ ונגעה בו. ראתה מלאך־המות בא כנגדה, אמרה: אוי לי, עכשָו אני מתה, והקב"ה עושה אשה אחרת ונותנה לאדם. מיד — „ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה" [5]. — אמר ר' אִיבִי: סחטה ענבים ונתנה לו. ר' שִׂמְלָאי אמר: בישוב־הדעת באה עליו. אמרה לו: מה אתה סָבור, שאני מתה וחוה אחרת נבראת לך — „אין כל חדש תחת השמש" [6]; מה אתה סָבור, שאני מתה ואתה יושב אַטלים — „לא תהו בראה לשבת יצרה" [7]. רבנן אמרו: התחילה מיללת עליו בקולה.

„גם" [5] — רבוי: האכילה את הבהמה, חיה ועוף. הכל שמעו לה חוץ מעוף אחד ושמו „חול", זהו שנאמר: „וכחול ארבה ימים" [8]. דְבֵי ר' ינאי אמרו: אלף שנים הוא חי ובסוף אלף שנה אש יוצאה מתוך קנו ושורפתו ומשתַּיֵּר בו כביצה והוא חוזר ומגדל אברים — וחי. רבי יודן ברי' שמעון אומר: בסוף אלף שנים גופו כלה וכנפיו מתמרטין ומשתַּיֵּר בו כביצה והוא חוזר ומגדל אברים. (ב"ר פ' י"ט; פדר"א).

[1] בראשית ב', כא. [2] שם ג', א. [3] שם ג', ה. [4] תהלים ל"ו, יב. [5] בראשית ג', ו. [6] קהלת א', ט. [7] ישעיה מ"ה, יח. [8] איוב כ"ט, יח.

מה) דוכס — שר ושופט לעשות לי דין. לסטים — גזלנים, חמסנים. ולואי — מי יתן. מו) ומסננים — מזקקים. מז) דלטוריא — לשון־הרע. הרתיעו — הרעידו, נענע אותו. בישוב הדעת — בדברים רכים ומתונים. סבור — חושב. יושב אטלים — יושב בטל בשוק. חול — עוף אגדי (פהעניקס). משתייר — נשאר.

מה ר׳ שמעון בן יוחאי אומר: אמשל לך משל למה אדם הראשון דומה? לאחר שהיה לו אשה בתוך ביתו, הלך והביא את החבית והניח בה תאנים במִנְיָן ואגוזים במנין, וצד את העקרב, ונָתְנוּ על פי החבית, והקיפה בצמיד פתיל, והניחה בקֶרֶן זָוִית, אמר לאשתו: בתי, כל שיש לי בבית הזה מסור בידך, חוץ מחבית זו, שלא תגעי בה כל עיקר. מה עשתה האשה? כיון שיצא בעלה לשוק עמדה ופתחה את החבית והושיטה ידה לתוכה ועקצה עקרב, הלכה לה ונפלה על המטה. כיון שבא בעלה מן השוק, אמר לה: מה זה? — אמרה לו: ידי הושטתי אל החבית ועקצני עקרב, והריני מתה. אמר לה: לא כך אמרתי לך מתחִלה: כל מה שיש לי בבית זה מסור בידך, חוץ מחבית זו, שלא תגעי בה כל עיקר?! (אדר״נ פ׳ א).

מט „וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל יְיָ אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן״[1] — שמעו קולם של אילנות אומרים: הרי הגנב, שגנב את דעת בוראו. שמעו קולם של מלאכי־השרת אומרים: מתהלך — מ ת, הלך לו אותו שבגן. (ב״ר פ׳ יט).

נ „אָרוּר אַתָּה״[2] — ר׳ שמעון בן מנסיא אומר: חֲבָל על שַׁמָּשׁ גדול שאבד מן העולם, שאלמלא נתקלל הנחש כל אחד ואחד מישראל היו מזדמנים לו שני נחשים טובים, אחד מְשַׁגְּרוֹ לצָפוֹן ואחד משגרו לדרום להביא לו סַנְדַּלְכּוֹנִים ואבנים טובות ומרגליות, ולא עוד אלא שמפשילין רצועה תחת זנבו ומוציא בו עפר לגינתו ולחורבתו. (סנה׳ נט).

XIII. אָדָם לְאַחַר הַחֵטְא.

נא יום שנברא בו אדם הראשון, כיון ששקעה עליו חמה, אמר: אוי לי, שבשביל שֶׁסָּרַחְתִּי עולם חשך בַּעֲדִי וחוזר לתהו ובהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים. היה יושב בתענית ובוכה כל הלילה וחוה בּוֹכָה כנגדו. וכיון שעלה עמוד־השחר אמר: מנהגו של עולם הוא. עמד והקריב שור. (ע״ז ח׳).

נב אמר ר׳ יוסי: האור עלה במחשבה לִבָּרְאוֹת בערב־שבת ולא נברא עד מוצאי־שבת. ובמוצאי־שבת נתן הקדוש־ברוך־הוא דעה באדם הראשון מֵעֵין דוגמא של מעלה, והביא שני רְעָפִים וְהִקִּישָׁם זה לזה, ויצא מהם אור וברך עליו „בורא מאורי האש״. (פסח׳ נ״ד ב״ר פ׳ יא).

[1] בראשית ג׳, ח. [2] שם שם, יד.

מה) כל עיקר — כלל. ועקצה — נשכה. נ) חבל — צר! לשון קריאה למי שמיצר ודאגו על דבר שאבד. שמש — משרת. מזדמנים — נקרים ונמצאים. משגרו — משלחו. סנדלכונים — מיני אבנים טובות. שמפשילין — מטילין לו כלפי אחוריו. נא) שסרחתי — שחטאתי בעץ הדעת. שנקנסה — שנגזרה. עמוד השחר — אור השחר שנראה בתחלתו כרצועה לבנה ארוכה. נב) האור — ה״ש. מעין דוגמא — דומה ושוה. רעפים — אבנים, לבנים. הקישם — הכם זה בזה.

כיון שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחתי עולם חשך בעדי וחוזר לתהו ובהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים. עמד וישב ח' ימים בתענית ובתפלה. כיון שבאה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר: מנהגו של עולם הוא. הלך ועשה שמונה ימים־טובים. לשנה האחרת עֲשָׂאָם לאלו ולאלו ימים־טובים. (ע"ז ח').

XIV. קַיִן וְהֶבֶל.

„וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו"[1] — אמר קין אל הבל: בוא ונחלק את העולם. אמר לו: הן. נטל הבל את הצאן וקין את הקרקעות, והתנו ביניהם שלא יהא לזה על זה כלום.

התחיל הבל לרעות את הצאן. אמר לו קין: „אדמה זו שאתה עומד עליה שלי. אמר לו הבל: צמר זה שאתה לבוש שלי. זה אומר: חלוץ! וזה אומר: פְּרַח! מתוך כך — „ויקם קין אל הבל אחיו"[1].

התחיל קין רודף אחריו מהר לבקעה ומבקעה להר, עד שנאחזו זה בזה ונצח הבל את קין ונפל תחתיו. וכשראה קין כך התחיל צוֹוֵחַ: הבל אחי! שנינו בעולם, מה אתה הולך ואומר לאבא?... נתמלא עליו הבל רחמים והניחו. מיד עמד עליו קין וַהֲרָגוֹ. וְהֵיאַךְ הרגו? נטל אבן ועשה בו פציעות פציעות, חבורות חבורות בידיו וברגליו, שלא היה יודע מהיכן נשמה יוצאת, עד שהגיע לצואר.

כיון שהֲרָגוֹ אמר: אברח מפני אבי ואמי, שאין מבקשים אותו אלא ממני, שאין אחר בעולם אלא אני והוא. מיד נגלה עליו הקדוש־ברוך־הוא, אמר לו: מפני אבותיך אתה יכול לברוח, מפני אין אתה יכול, „אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו?"[2] — „אי הבל אחיך?"[3] אמר לו קין: לא ידעתי, מה אתה מבקשו אצלי? אני מבקשו אצלך. אמר לו הקב"ה: רשע! „קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה"[4]. משל לאחד שנכנס לגִנָּה ולקט תותים ואכל. והיה בעל הגנה רץ אחריו. אמר לו: מה בידך? א"ל: אין בידי כלום. א"ל: והלא ידיך מלוכלכות... או לאחד שנכנס למרעה וחטף גדי אחד והפשילו לאחוריו. היה בעל המרעה רץ אחריו. אמר לו: מה בידך? א"ל: אין בידי כלום. א"ל: והלא הוא מְפַעֶה אחריך...

דבר אחר, כך אמר קין: „השומר אחי אנכי"?[3] — אתה הוא שומר כל הבריות ואתה מבקשו מידי? משל למה הדבר דומה — לגנב שגנב כלים בלילה ולא נתפש, לבקר תפשו השוער, אמר לו: למה גנבת את הכלים? אמר לו: אני גנב ולא הנחתי אומנתי; אבל אתה אומנתך לשמור בשער, למה הנחת אומנתך ולא שמרת? ואף קין כך אמר: אני הרגתי אותו — בראת בי יצר־הרע. אתה שומר את הכל ולי הנחת להרגו? אתה הוא שהרגתו; שאלו קבלת קרבני כְּמוֹתוֹ לא הייתי מתקנא בו.

[1] בראשית ד', ח. [2] ירמיה כ"ג, כד. [3] בראשית ד', ט. [4] שם שם, י.

נג) תקופת טבת — ד' תקופות בשנה: ניסן, תמוז, תשרי, טבת. נד) הקרקעות — אדמה. כלום — שום דבר. כלו' שום טענות. חלוץ — פשוט בגדיך. פרח — הוי מעופף באויר. ונצח — גבר על... תותים — מיני גרגרים שהמיץ שלהם אדום. מלוכלכות — מגואלות. מפעה — געה וצועק. כמותו — כמוהו, כמו שלו.

מיד השיבו הקב"ה: "מה עשית, קול דמי אחיך צועקים"[1].

אמר לו קין: רבונו־של־עולם! לא ידעתי ולא ראיתי הָרוג מִימַי. וכי הייתי יודע, שאני מַכהו באבן והוא מת? ועוד אמר לפניו: רבש"ע! יש לפניך דֵלַטורים שמַלשינים את האדם לפניך? אבי ואמי הרי הם בארץ ואינם יודעים שאני הרגתיו, ואתה בשמים מִנַיִן אתה יודע?

אמר לו הקב"ה: שוטה! כל העולם כלו אני סובל. אמר לו: כל העולם כלו אתה סובל, ועוני אינך יכול לסבול? "גדול עוני מנשוא"[2]! אמר לו הקב"ה: הואיל ועשית תשובה צא וגְלה מן המקום הזה — מִיַד "ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד"[3].

כשיצא, כל מקום שהיה הולך היתה הארץ מִזְדַעְזַעַת מתחתיו. והיו חיות ובהמות מזדעזעות ואומרות: מהו זה? אומרות זו לזו: קין הרג את הבל אחיו וגזר הקב"ה עליו: "נע ונד תהיה"[4], נלך אצלו ונאכלנו. והיו מתכנסות ובאות אצלו.

באותה שעה זלגו עיניו דמעות ואמר:

אָנָה אֵלֵךְ מֵרוּחֶךָ וְאָנָה מִפָּנֶיךָ אֶבְרָח?
אִם אֶסַּק שָׁמַיִם שָׁם אָתָּה, וְאַצִּיעָה שְׁאוֹל — הִנֶּךָּ;
אֶשָּׂא כַנְפֵי שָׁחַר, אֶשְׁכְּנָה בְּאַחֲרִית יָם —
גַּם שָׁם יָדְךָ תַנְחֵנִי וְתֹאחֲזֵנִי יְמִינֶךָ[5]. (תנח'; ב"ר פ' כ"ב).

ה: כשנהרג הבל היה מוטל בשדה ודמו מושלך על העצים ועל האבנים, והכלב שהיה משמר צאנו של הבל היה משמר נבלתו מכל חיות השדה ועוף השמים. באו אדם וחוה וישבו כנגדו והיו בוכים ומתאבלים עליו ולא היו יודעים מה לעשות. עורב אחד שֵמֵת חברו אמר: אני מלמד לאדם זה מה לעשות. נטל את חברו וחפר בארץ לעיניהם וקְבָרוֹ. אמר אדם: כעורב זה נעשה. נטל נבלתו של הבל וקברה בארץ. (פדר"א).

ו "ויצא קין מלפני ה'[3]" — יצא שמח. פגע בו אדם הראשון. אמר לו: מה נעשה בדינך? אמר לו: עשיתי תשובה ונתפשרתי. התחיל אדם הראשון מְטַפֵּחַ על פניו ואמר: כך הוא כֹּחָהּ של תשובה ואני לא הייתי יודע! מיד עמד אדם הראשון ואמר: "מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה'"[6]. (ב"ר פ' כ"ב).

ז למך בן בנו של קין היה שביעי לדורות וסומא, היה יוצא לצוד והיה בנו אוחזו בידו: כשהיה רואה אותו תינוק חַיָּה היה אומר לו. אמר לו: כמין חיה אני רואה; מתח למך את הקשת כנגדו והרג קין. ראה אותו תינוק מרחוק הרוג וקרן במצחו. אמר לו ללמך: אבי! הרי דמות אדם הרוג וקרן במצחו. אמר לו למך: וַי לי! זקני הוא. טָפַח שתי ידיו בחרטה ונגע בראש התינוק וַהֲרָגוֹ בשוגג. והו שנאמר: "כי איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי"[7]. (תנח').

---

[1] בראשית ד', י. [2] שם שם, יג. [3] שם שם, טז. [4] שם שם, יב. [5] תהלים קל"ט, ז—י.
[6] תהלים צ"ב, א, ב. [7] בראשית ד', כג.

דלטורים — מלשינים. **מנין** — מאין. **מזדעזעת** — מתנודדת. **זלגו** — נזלו. **נו) נתפשרתי** — ערציתי, נתכפרתי. **מטפח** — מכה. **נז) סומא** — עִוֵר. **תינוק** — ילד. **וי** — אוי.

XV. דור־הַמַּבּוּל.

נח: „וַיֹּאמֶר יְיָ אֶמְחֶה אֶת הָאָדָם"[1] — משל למלך שבָּנה פלטין והושיב בה דִיוֹרִים אִלְמִים. והיו משכּימים ושואלים בשלומו של מלך ברמיזה ובאצבע ובמַנוּלִים. אמר המלך: מה הם אֵלוּ שהם אלמים, משכימים ושואלים בשלומי ברמיזה ובאצבע — אִילוּ היו פִּקְחים על אחת כמה וכמה. הושיב המלך בתוכה דיורים פקחים, עמדו והחזיקו בפלטין, אמרו: אין פלטין זו של מלך, שלנו היא. אמר המלך: תחזור הפלטין לְכְמוֹת שהיתה. כך מִתחלה לא היה קִלוּסוֹ של הקדוש־ברוך־הוא עולה אלא מן המים, הוא שנאמר: „מקולות מים רבים"... מה הם אומרים? „אדיר במרום ה' !"[2] אמר הקב"ה: מה אלו שאין להם לא אמירה ולא דבור הרי הם מקלסים אותי, לכשיבָּרא אדם על אחת כמה וכמה. עמד דור המבול ומרד בו. אמר הקב"ה: יִפָּנוּ אלו ויבואו אותם. (ב"ר פ' כ"ח).

נט „וַיִּמַח אֶת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה"[3] — אם אדם חטא בהמה מה חטאה? תנא משום רבי יהושע בן קָרְחָה: משל לאדם שעשה חֻפָּה לבנו והתקין מכל מיני סעודה. לימים מת בנו. עמד ופזר את חֻפָּתוֹ. אמר: כלום עשיתי אלא בשביל בני, עכשו שֶׁמֵּת — חֻפָּה למה לי? אף הקדוש־ברוך־הוא אמר: כלום בראתי בהמה וחיה אלא בשביל אדם, עכשו שאדם חטא, בהמה וחיה למה לי? (סנה' ק"ח).

ס כיון שעמדו דור המבול ועבדו עבודה־זרה היה הקדוש־ברוך־הוא מתעצב. מיד עמדו שני מלאכים שֶׁמְחֲזַאי וַעֲזָאֵל ואמרו לפניו: רבונו־של־עולם, הלא אמרנו לפניך כשבראת את עולמך: „מה אנוש כי תזכרנו"[4]. אמר להם: ועולם מה יהא עליו? אמרו לו: רבש"ע, היינו מסתפקים בו. אמר להם: גלוי וידוע לפני, אם אתם שְׁרוּיִם בארץ היה שולט בכם יצר־הרע והייתם קשים מבני אדם. אמרו לו: תן לנו רשות ונדור עם הבריות ותראה איך אנו מקדשים שמך. אמר להם: רדו ותדורו עמהם. מיד קלקלו עם בנות האדם, שהיו יפות ולא יכלו לכבוש את יצרם.

ראה שמחזאי ריבה אחת ושמה אִסְתְּהַר, נתן עיניו בה. אמר: השמעי לי. אמרה לו: איני שומעת לך עד שתלמדני שם המפורש, שאתה עולה בו לרקיע בשעה שאתה זוכרהו. לִמְּדָה אותו שם. הזכירה אותו ועלתה לרקיע — ולא קלקלה. אמר הקב"ה — הואיל ופרשה עצמה מן העברה לכו וקבעוה בין שבעה כוכבים הללו — ונקבעה בכימה. כיון שראו שמחזאי ועזאל כך — עמדו ונשאו נשים, והוליד שמחזאי בנים: היוא והייא.

שגר מטטרון שליח לשמחזאי ואמר לו: עתיד הקב"ה להחריב עולמו ולהביא מבול לעולם. מיד עמד בבכי והיה מצטער על העולם ועל בניו: מה יעשו בניו? מה יאכלו אם העולם חרב? שכל אחד ואחד היה אוכל בכל יום אלף גמלים ואלף סוסים ואלף שְׁוָרים.

בלילה ראו היוא והייא שניהם חלומות. אחד מהם ראה: אבן גדולה פרוסה על הארץ כשלחן והיא חרותה וכתובה שִׁטִין־שטין, והיה מלאך יורד מן הרקיע ובידו כמין

[1] בראשית ו', ז. [2] תהלים צ"ג, ד. [3] בראשית ז', כג. [4] תהלים ח', ה.

נח) דיורים — אנשים לדור בה. במנולים — במנעולות. אותם — המים. ס) מסתפקין — מוצאים ספוק, צורך. שרוים — שוכנים. ריבה — נערה. שם המפרש — שם ה' מפורש בכל אותיותיו. בכימה — אחד משבעה כוכבי־לכת.

סכין והיה גורר ומותך כל אותן השטין ולא היה משייר בה אלא ארבע תיבות; והאחד ראה: פרדס גדול משבח נטוע מכל מיני אילנות והיו בו מלאכים ובידם קרדמות והיו מקצצים כל האילנות ולא שיירו בו אלא אילן אחד של שלשה ענפים.

כיון שננערו עמדו בבהלה ובאו אצל אביהם. אמר להם: עתיד הקב"ה להביא מבול ולא ישייר אלא נח ובניו. כיון ששמעו כך, היו צועקים ובוכים. אמר להם: אל תצטערו, ששמותיכם לא יכלו מן הבריות, שכל זמן שגוזרים גזרות או מעלים אבנים או ספינות — שמותיכם הם מזכירים: הִיוּא והִייא... מיד נתקררה דעתם.

שמחזאי חזר בתשובה ותלה עצמו בין שמים לארץ, ראשו למטה ורגליו למעלה, ועדין הוא תלוי בתשובה. עזאל לא חזר בתשובה ועדין הוא עומד בקלקולו. (מד' אבכיר).

XVI. נֹחַ וְהַמַּבּוּל.

סא „נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו"[1] — אמר ר' יוֹחָנָן: „בדורותיו" ולא בדורות אחרים; וְרֵישׁ־לָקִישׁ אמר: בדורותיו — כל־שֶׁכֵּן בדורות אחרים. אמר ר' חֲנִינָא: מָשָׁל של רבי יוחנן למה הדבר דומה? לחבית של יין שהיתה מונחת בְּמַרְתֵּף של חֹמֶץ, במקומה ריחה נודף, שלא במקומה אין ריחה נודף. אמר ר' אוֹשַׁעְיָא: מָשָׁל של ריש־לקיש למה הדבר דומה? לצלוחית של פְּלְיָטוֹן שהיתה מונחת במקום הַטִּנֹּפֶת, במקומה ריחה נודף, וכל־שכן בְּמקום הַבֹּסֶם. (סנה' ק"ח).

סב „עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת עֲצֵי גֹפֶר"[2] — אמר רב הוּנָא בשם רבי יוֹסֵי: ק"כ שנה היה מַתְרֶה הקדוש־ברוך־הוא בדור המבול, שֶׁמָּא יעשו תשובה. כיון שלא עשו תשובה אמר לו לנח: „עשה לך תבת עצי גפר". עמד נח ונטע ארזים. והיו אומרים לו: ארזים אלו למה? אמר להם: הקב"ה מבקש להביא מבול לעולם ואמר לי לעשות תבה, כדי שאמלט בה אני וביתי. והיו משחקין עליו ומלעיגין בדבריו. היה משקה אותם הארזים והם גְּדֵלִים. והיו אנשי דורו אומרים לו: מה אתה עושה? ומשיב להם כָּעִנְיָן הזה; והיו מלעיגין עליו. לסוף ימים קְצָצָם והיה מְנַסְּרָם. היו אומרים לו: מה אתה עושה? ואומר להם: כָּךְ וְכָךְ, והיה מתרה בהם. כיון שלא עשו תשובה — מיד הביא עליהם הקב"ה מבול.

כיון שראו עצמם שהם אובדים בקשו לַהֲפֹךְ את התבה. מה עשה הקב"ה? הִקִּיף את התבה אריות. (תנח').

סג כשגברו מי המבול ישב לו עוג מלך הבשן על עץ אחד תחת סולמה של תבה, ונשבע לנח ולבניו שיהא להם עבד עולם. מה עשה נח? נקב חור בתבה והיה מושיט לו מזונו בכל יום ויום, וזהו שֶׁנֶּאֱמַר: „כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים"[3]. (פדר"א).

סד „וַיְשַׁלַּח אֶת הָעֹרֵב וַיֵּצֵא יָצוֹא וָשׁוֹב"[4] — התחיל העורב מְשִׁיבוֹ תשובות, אמר לו: מכל בהמה ועוף שיש לך אִי אתה מְשַׁלֵּחַ אלא לי. אמר לו: מה צרך לעולם בך? לא

[1] בראשית ו', ט. [2] שם ו', יד. [3] דברים ג', יא. [4] בראשית ח', ז.

נתקררה דעתם — נחה דעתם. סא) כל שכן — אף כי, על אחת כמה וכמה. מרתף — (קעללער). נודף — עולה ומתפשט. פליטון — שמן המור. בסם — בֹּשֶׂם. סב) מתרה — מזהיר. מנסרם — חותכם במשור לנסרים. סד) אִי — אין.

לאכילה ולא לקרבן. אמר ריש־לקיש: תשובה נִצַּחַת השיבהו העורב לנח. א"ל: רבך שְׂנֵאַנִי ואתה שְׂנֵאתַנִי. רבך שנאני — "מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה גם מעוף השמים"[1], ואתה שנאתני — הִנַּחְתָּ מין שבעה ושגרת מין שנים. אלמלי פוגע בי שר־של־חמה או שר־של־צִנָּה, לא נמצא העולם חסר בריה אחת?!

אַף על פי כן "וישלח את העורב" — לידע מה בעולם. הלך העורב ומצא נבלת אדם משלכת בראשי ההרים, וישב לו על מאכלו ולא השיב את שליחותו. שלח נח את היונה והשיבה שליחותו.

"וְהִנֵּה עֲלֵה זַיִת טָרָף בְּפִיהָ"[2]—אמרה יונה לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, יהיו מזונותי מרורים כזית ומסורים בידך, ואל יהיו מתוקים כדבש ומסורים ביד אדם. (ב"ר פ' ל"ג; סנה' כ"ח; פדר"א).

סה "וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ לֵאמֹר צֵא מִן הַתֵּבָה"[3] — אמר ר' יודן: אלו הייתי שם, הייתי שוברה ויוצא לי. אלא אמר נח: כשם שלא נכנסתי אלא ברשות, כך איני יוצא אלא ברשות. (ב"ר פ' כ"א).

סו "לְמִשְׁפְּחֹתֵיהֶם יָצְאוּ מִן הַתֵּבָה"[4] — אמר לו אליעזר לשם הגדול: אתם הֵיאַךְ הייתם? אמר לו: צער גדול היה לנו בתבה. בְּרִיָּה שדרכה להאכילה ביום האכלנוה ביום; בלילה — האכלנוה בלילה. זָקִית זו — לא היה יודע אבא מה היא אוכלת? פעם אחת היה יושב ומְחַתֵּךְ רמון; נפלה תולעת מתוכו וַאֲכָלַתָּהּ. מכאן וָאֵילָךְ היה גובל לה חָזרא שהתליעה ואכלה. — החול מְצָאוֹ אבא ישן בְּזָוִית של התבה. אמר לו: מפני מה לא היית תובע מזונות. א"ל: ראיתיך טרוד ואמרתי: לא אצערך. א"ל: חושש היית בצערי, — יהי רצון שלא תמות. וזהו שנאמר: "וכחול ארבה ימים"[5]. (סנה' ק"ח).

סז א"ר לוי: בשעה שאמר הקב"ה לנח: כנוס לך שנים שנים מכל מין ומין בתבה, באו כֻלם אל נח ונכנסו כל אחד ואחד עם זִווּגוֹ. בא שקר ורצה לִכָּנֵס. אמר לו נח: אי אתה יכול אלא אם כן אתה נושא לך בת־זוג. הלך שקר ובקש לו בת־זוג. פגע במְאֵרָה. אמרה לו: מהיכן אתה בא? אמר לה: מאצל נח, שהייתי רוצה לכנס לתבה ולא הניחני אלא אם כן יש לי בת־זוג. רצונך, הֱוִי בת־זוגי. אמרה לו: ומה אתה נותן לי? אמר לה: אני מְתַקֵּן עמך, שכל מה שאני מְסַגֵּל אַתְּ נוטלת. שמעה לו ונכנסו שניהם לתבה. כיון שיצאו מן התבה — היה שקר הולך ומכנס ומארה נוטלת ראשון ראשון. בא שקר ואמר לה: היכן כל מה שסִגַּלְתִּי? אמרה לו: וכי לא כך התנה בינינו, שכל מה שאתה מכנס אני נוטלת? לא היה לו פתחון־פה.

[1] בראשית ז', ב, ג. [2] שם ח', יא. [3] שם שם, טו, טז. [4] שם שם, יט. [5] איוב כ"ט, יח.

נצחת—חזקה. שר של חמה...של צנה—כלו' כח החמה או הצנה. סו) זקית — מין חיה (כאמאֶלֵעאָן). גובל—לָש ובולל. חזרא—מין ירק. שהתליע—שיש בו תולעים חוֹל—מין עוף אגדי (פֿהעניקס). בזוית — בפנה. תובע — שואל, דורש. טרוד — עסוק. אצערך — אציק לך. חושש — דואג, מיצר. יהי רצון — הלואי, ולשון תפלה וברכה היא. סז) זווג — (פּאאר). מתקן — מתנה. מסגל — אוצר ומכנס רכוש.

לכן נאמר: „והרה עמל וילד שקר"[1]. המשל אומר: שקר מוליד ומארה כושלת. (מד' שו"ט, ז').

סח „וַיָּחֶל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה"[2] — נתחלל ונעשה חולין, למה? — „ויטע כרם"[3]. לא היה לו לִטַּע דבר אחר של תַּקָּנָה? לא יחור אחד ולא גְרוֹפִית אחת? — אלא „ויטע כרם".

בשעה שהלך לִטַּע כרם פגע בו השד שְׁמְדוֹן, אמר לו: שַׁתְּפֵנִי עמך, אלא הוהר לך שֶׁלֹּא תִכָּנֵס לחלקי, שאם תכנס לחלקי אני חובל בך. (ב"ר פ' ל"ו).

סט כשהתחיל נח נוטע בא שטן ועמד לפניו. אמר לו: מה אתה נוטע? אמר לו: כרם. אמר לו השטן: מה טיבו? א"ל: פֵּרוֹתָיו מתוקים בין לחים בין יבשים ועושין מהם יין המשמח לבבות. א"ל השטן: רצונך שנטענו יחד אני ואתה? א"ל: הן. מה עשה השטן? הביא רְחֵלָה וּשְׁחָטָהּ על הגפן; אחר כך הביא ארי וּשְׁחָטוֹ עליה; אחר כך הביא קוף ושחטו עליה; אחר כך הביא חזיר ושחטו עליה—וְהִטִּיף דמיהם והשקה בהם אותו הכרם. רמז לו, כשאדם שותה כוס אחת — הרי הוא כִּרְחֵלָה: עָנָו ושפל רוח. כשהוא שותה שתי כוסות—מיד נעשה גבור כארי ומתחיל לדבר גדולות ואומר: מי כמוני. כיון ששתה שלש או ארבע כוסות — מיד הוא נעשה כקוף: עומד ומרקד וּמְשַׂחֵק וּמְנַבֵּל פיו לפני הכל ואינו יודע מה יעשה. נשתכר — נעשה כחזיר: מתלכלך בטיט וּמֻטָּל באשפה. זה אירע לנח הצדיק. (תנח').

XVII. נִמְרוֹד וְדוֹר הַפְּלָגָה.

ע „הוּא הָיָה גִבּוֹר צַיִד"[3] — הַכֻּתָּנוֹת שעשה הקדוש־ברוך־הוא לאדם וְעֶזְרוֹ היו עם נח בתבה והנחילן לנמרוד. ובשעה שהיה נמרוד לובש אותן — כל בהמה חיה ועוף שהיו רואים עליו את הכתנות באים ונופלים על פניהם לפניו. והיו בני אדם סבורים שהיא מגבורתו; לפיכך המליכו אותו עליהם. ואמר לעמו: „הבה נבנה לנו עיר ומגדל"[4]. (פדר"א).

עא נִבְנֶה לָּנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם"[4] — אמרו: אחת לאלף ותרנ"ו שנה הרקיע מתמוטט, בואו ונעשה לו סְמוּכוֹת מארבע רוחות העולם. דבר־אחר, כך אמרו: לא כל הֵימֶנּוּ שֶׁיָּבוֹר לו את העליונים ויתן לנו את התחתונים, אלא באו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודה־זרה בראשו וְנִתֵּן חרב בידה ותהי נראית כאלו עוֹשָׂה עמו מלחמה. (ב"ר פ' ל"ח).

[1]תהלים ז', טו. [2]בראשית ט', כ. [3]שם י', ט. [4]שם י"א, ד.

סח) של תקנה — של תועלת. יחור — ענף של תאנה. גרופית — ענף עץ זית. שלא תכנס לחלקי — כלו', שלא תשתה יותר מדאי מחלקו של שטן. חובל — מזיק. סט) אירע — קרה. ע) עזרו—אשתו חוה, על שם „עזר כנגדו". עא) הרקיע מתמוטט—כשם שהיה בימי המבול. סמוכות — משענות, מסעדות. לא כל הימנו — אינו נאמן על כך, אין לו אמנה ורשות.

נב שבע מעלות היו לו למגדל ממזרחו ושבע ממערבו. מעלים את הלבֵנים מכאן ויורדים מכאן. אם נפל אדם ומת לא היו שמים את לבם אליו, ואם נפלה לבנה אחת היו יושבים ובוכים ואומרים: אוי לנו, אֵימָתַי תעלה אחרת תחתיה. ועבר אברם בן תרח וראה אותם בונים את העיר וקללם בשם אלהיו ואמר: „בַלַּע ה׳, פַלַּג לשונם״ [1]. (פדר״א).

נג „וְנָבְלָה שם שְׂפָתָם״ [2] — כשאמר אחד לחברו: „הָבֵא לי מים״—הֵביא לו עפר; הכהו ופצע מחו. „הבא לי קרדום״ — הושיט לו מגרפה; הכהו ופצע מחו. (ב״ר פ׳ ל״ח).

[1] תהלים נ״ה, י. [2] בראשית י״א, ז.

עב) אימתי — מתי. עג) מגרפה — יָעֶה.

ג.

מַעֲשֵׂי־אָבוֹת.

I. אַבְרָהָם אָבִינוּ.

א עשרה דורות מאדם ועד נח, להודיע כמה אֶרֶךְ־אַפַּיִם לפניו, שכל הדורות היו מכעיסים ובאים, עד שהביא עליהם את מי המבול. עשרה דורות מנח ועד אברהם, להודיע כמה ארך־אפים לפניו שכל הדורות היו מכעיסים ובאים עד שבא אברהם אבינו וקבל שכר כֻּלָּם. (אבות פ' ה').

ב מנח עד אברהם עשרה דורות ומכלם לא דבר הקדוש־ברוך־הוא עם אחד מהם, אלא עם אברהם. אמר רבי נחמיה: משל למלך שהיה עובר ממקום למקום ונפלה מרגלית מעל ראשו. עמד המלך והעמיד פַּמַלְיָא שלו שם ועשה צִבּוּרִים, והביא מכְבָּרוֹת — וּכְבַר את הראשון ולא מְצָאָהּ, השני ולא מצאה, ובשלישי מצאה. אמרו: מצא המלך מרגלית שלו. כך אמר הקב"ה: מה צֹרֶךְ היה לי לְיַחֵס: שֵׁם, ארפכשד, שלח, עבר, פלג, רעו, שרוג, נחור ותרח — לא בשבילך? זהו שנאמר: „אשר בחרת באברם... ומצאת את לבבו נאמן לפניך"[1]. (ב"ר פ' ל"ט).

ג אמר ר' אַבָּא בַּר כַּהֲנָא: בנוהג שבעולם, אדם יש לו קורה שׁוֹפַעַת — היכן הוא נותנה? לא באמצע טְרַקְלִין? — כדי שתסבול קורות שלפניה וקורות שלאחריה. כך למה ברא הקדוש־ברוך־הוא את אברהם באמצע הדורות, כדי שיסבול דורות שלפניו ודורות שלאחריו. (שם פ' י"ד).

ד אמר ר' שמעון: אברהם אבינו — אב לא לִמְדוֹ ורב לא היה לו, ומהיכן את התורה? אלא זִמֵּן לו הקדוש־ברוך־הוא שתי כליותיו כְּעֵין שני כדים והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה כל הלילה. (שם פ' ס"א).

ה אמר ר' יצחק: משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בִּירָה אחת דולקת. אמר: תאמר שבירה זו בלא מנהיג. הֵצִיץ עליו בעל הבירה — אמר לו: אני הוא בעל

[1] נחמיה ט', ז, ח.

א) פמליא — שריו בני־לויתו. ועשה צבורים — צבר את החול. מכברות נפות. ב) שופעת—עבה וכבדה. טרקלין—אולם, חדר מרווח. ד) זמן — הכין. ה) בירה — ארמון, מגדל. דולקת — מאירה בנרות שבתוכה.

הבירה, כך לפי שהיה אברהם אבינו אומר: תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג? הציץ עליו הקדוש־ברוך־הוא ואמר לו: אני הוא בעל העולם. (ב״ר פ׳ ל״ט).

בית אביו של אברהם היו עושים צלמים ומוכרים בשוק. יום אחד הגיע לאברהם למכור. נתן לו תרח אביו קופות של אלהות והושיבו בשוק. בא אליו אדם אחד ואמר לו: יש לך אלוה למכור? אמר לו אברהם: איזה אלוה אתה רוצה לִקַח? אמר לו: אני גבור, תן לי אלוה גבור כמותי. נטל אברהם פסל אחד שהיה עומד למעלה מכלם, ואמר לו: תן את הדמים וטול לך את זה. אמר לו: וכי אלוה זה גבור כמותי? אמר לו אברהם: רֵיקָא, עדַין אין אתה יודע משפט אלהות? מי שעומד למעלה מכלם הריהו גבור מכלם!

כשנפטר האיש להלוך אמר לו אברהם: בן כמה שנים אתה? אמר לו: בן שבעים שנה אני. א״ל אברהם: אוי לו לאותו איש, שהוא בן שבעים ומשתחוה לאלוה זה שנעשה היום! מיד החזיר והשליך האיש אותו אלוה לתוך קופתו של אברהם וחזר ונטל מאברהם את דמיו, נסתלק והלך לו.

אחר כך באה אשה אחת אלמנה ואמרה לו לאברהם: אשה עניה אני, תן לי אלוה עני כמותי. מיד נטל אברהם פסל אחד שהיה יושב למטה מכֻלם ואמר לה: בעניותך טלי לך אלוה זה, שהוא שפל ויושב למטה מכלם; אבל אין הוא רוצה לזוז ממקומו עד שתתני לי את הדמים.

כשנפטרה לילך אמר לה: בת כמה שנים אַתְּ? אמרה לו: בת הרבה שנים אני... אמר לה אברהם: תפח רוחה של אותה אשה, שהיא בת הרבה שנים ומשתחוה לאלוה בן יום אחד! מיד החזירה אותו אלוה לקופה, חָזרה ונטלה מאברהם את דמיה, והלכה לה.

באותה שעה נטל אברהם את כל האלהות והלך והביא אותם אצל תרח אביו. אמרו לו שאר בניו לתרח אביהם: אברהם זה אינו יכול למכור אלהות, בואו ונעשנו כֹמר. אמר להם אברהם: מה מלאכתו של כמר? אמרו לו: עומד ומשמש לפני אלהות, מקריב לפניהם, מאכילם ומשקם. עֲשָׂאוּהוּ כמר. מיד נתן אברהם לפניהם מאכל ומשתה, אמר להם: קחו ואכלו, טלו ושתו, שתיטיבו לבני אדם. ולא היה בהם אחד שהיה נוטל כלום לאכול ולשתות. מיד פתח אברהם ואמר: „פה להם ולא ידברו, עינים ולא יראו, אזנים להם ולא ישמעו, אף להם ולא יריחון, ידיהם ולא ימישון, רגליהם ולא יהלכו״[1].

באה אשה אחת טוענת בידה קערה סלת. אמרה לו: הֵילָךְ והקרב לפניהם. עמד ונטל מקל בידו ושבר כל הפסילים, ונתן את המקל ביד הגדול שבהם. כיון שבא אביו אמר: מי עשה להם כך? אמר לו: מַכַּסֶּה אני מאבא? באה אשה אחת ובידה קערה מלאה סלת ואמרה לי: הילך והקרב לפניהם. הקרבתי לפניהם. היה זה אומר: אני אוכל תחלה, וזה אומר: אני אוכל תחלה. ועמד זה הגדול שביניהם ושבר את כֻלם. אמר לו: מה אתה מַשטה בי — כלום יכולים הם? א״ל: ולא? ישמעו אזניך מה שפיך אומר...

נְטָלוֹ תרח ומסרו לנמרוד. אמר לו נמרוד לאברהם: אתה הוא אברהם בן תרח? אמר לו: הן. אמר לו: וכי אין אתה יודע, שאני אדון כל המעשים והחמה והלבנה והכוכבים

[1] תהלים קט״ו, ה—ז.

ו) קופות — סלים. ליקח — לקנות. דמים — מחיר. ריקא — שוטה, בער. נסתלק — נפטר, הלך. כֹּמר — כהן לעבודה־זרה. טוענת — נושאת. הילך — הא לך. משטה — מהתל, מלעיג.

והמזלות, ובני אדם מלפני יוצאים כלם. ואתה למה אִבַּדת את יִרְאָתִי? באותה שעה נתן הקדוש־ברוך־הוא בינה לאברהם ואמר לנמרוד: רצונך, אומַר לפניך דבר אחד לגדולתך. אמר לו: אמור. אמר לו אברהם: מנהגו של עולם כך הוא, שמיום שנבראו העולם ועד עכשו החמה יוצאת במזרח ושוקעת במערב; למחר תהא מצַוה את החמה שתצא במערב ותשקע במזרח, ואני מעיד בך שאדון העולם אתה. ועוד, אם אדון כל המעשים אתה, בודאי כל הנסתרות גלויות לך. אם כן אמור לי מיד: מה יש בלבי ומה אני עתיד לעשות?

באותה שעה הניח אותו רשע נמרוד ידו על זקנו והיה מתמה בלבו. ואמר לו אברהם: אל תתמה בלבך, לא אדון העולם אתה, בנו של כוש אתה. ואם אדון העולם אתה, למה לא הצלת את אביך מן המיתה? אלא כשם שלא הצלת את אביך מן המיתה, כך אתה לא תנצל מן המיתה.

מיד קרא נמרוד לתרח ואמר לו: מה יהא דינו של אברהם בנך זה שאִבֵּד אלהות שלי? אין דינו אלא שרפה. חזר ואמר לו לאברהם: השתחוה לאש ותנצל. אמר לו אברהם: ואשתחוה למים שמכבים אש. אמר לו נמרוד: השתחוה למים. א"ל: אם כן אשתחוה לענן, שטָעון מים. א"ל: השתחוה לענן. א"ל: אשתחוה לרוח שמפזר הענן. א"ל: השתחוה לרוח. א"ל: אשתחוה לבן־אדם שסובל רוח. א"ל נמרוד: אתה מַשִּׂיאֵני בדברים — אני איני משתחוה אלא לאור. הרי אני משליכך לתוכו — ויבוא אלהיך שאתה משתחוה לו ויצילך הימנו.

מיד הוציאוהו להשליכו לכבשן האש, וכְפָתוּהו וַעֲקָדוּהו והניחוהו על גבי אבן, והקיפוהו עצים מארבע רוחותיו, חמש אמות לכל צד וגבהם של עצים חמש אמות, והציתו בהם את האור.

באותה שעה באו שכניו ובני עירו של תרח וטפחו לו על ראשו ואמרו: בושה גדולה וכלמה: אותו בן שהיית אומר עליו שהוא יורש העולם־הזה והעולם־הבא — שְׂרָפוֹ נמרוד.

מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה וירד בעצמו והצילו.

היה שם הרן עומד ותוהה. אמר: מַה־נַּפְשָׁךְ: אם יְנַצֵּחַ אברהם — אני אומר: "מִשֶּׁל אברהם אני", ואם ינצח נמרוד — אני אומר: "משל נמרוד אני". כיון שירד אברהם לכבשן האש וְנִצַּל — אמרו לו: של מי אתה? אמר להם: משל אברהם אני. נְטָלוּהו והשליכוהו לאור ונחמרו בני־מעיו. ויצא ומת על פני תרח אביו. וזהו שנאמר: "וימת הרן על פני תרח אביו"[1]. (תדב"א; ב"ר פ' ל"ח).

בשעה שהפיל נמרוד הרשע את אברהם אבינו לתוך כבשן האש אמר גבריאל לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, ארד ואצנן ואציל את הצדיק מכבשן האש. אמר לו הקב"ה: אני יחיד בעולמי והוא יחיד בעולמו, נאה ליחיד להציל את היחיד. ולפי שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה אמר לו: תזכה ותציל שלשה מבני בניו. (פסח' קי"ח).

[1] בראשית י"א, כח.

יראתי — אלהותי. משיאני — דוחני. תוהה — משתאה וחושב. מה־נפשך — לשון של "בין כך ובין כך". נחמרו — נשרפו. ז) אצנן — אקרר. מקפח — עושק, מעכב. שלשה מבני בניו — חנניה, מישאל ועזריה.

ח „עַמְּךָ נְדָבֹת בְּיוֹם חֵילֶךָ"[1] — אמר הקדוש־ברוך־הוא לאברהם: ע מ ך הייתי בשעה שנדבת לשמי לירד לכבשן האש. „ביום חילך"[1] — בעת שהכנסת לי כל אותם החֲיָלות והאוּכְלוּסים. „בהדרי קדש"[1] — מהדרו של עולם הקדשתיך. „מרחם משחר"[1] — מרחמו של עולם שחרתיך לי. „לך טל ילדותך"[1] — לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד ואומר תאמר שיש בידי עבודה־זרה, שהייתי עובד ע"ז בילדותי. אמר לו הקב"ה: „לך טל ילדותך" — מה טל זה פורח — אף עונותיך פורחים; מה הטל הזה סימן ברכה לעולם — אף אתה סימן ברכה לעולם. (ב"ר פ' ל"ט).

ט בשעה שאמר לו הקדוש־ברוך־הוא לאברהם: „לֶךְ־לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ"[2] למה היה דומה? לצלוחית פּוֹלְיָטוֹן שהיתה מוקפת צָמִיד־פָּתִיל ומונחת בזוית ולא היה ריחה נודף, כיון שנִטַּלְטְלָה ממקומה היה ריחה נודף; אף כך אמר הקב"ה לאברהם: אברהם, הרבה מעשים טובים יש לך, הרבה מצות יש לך, טַלְטֵל עצמך ממקום למקום ושמך מתגדל בעולמי. (שם; שהש"ר פ' א').

י „וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל"[3] — יצא לו מוֹנִיטִין בעולם. ומַהוּ מוניטין שלו? זקן וזקנה מכאן, בחור ובתולה מכאן. (ב"ר פ' ל"ט).

יא „הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים"[4] — למה אברהם דומה? לאוהבו של מלך שראה את המלך מהלך במבואות האפלים, והתחיל מאיר עליו דרך החלון. הציץ המלך וראה אותו. אמר לו: עד שאתה מאיר לי דרך החלון — בא והאר ל פ נ י. כך אמר הקדוש־ברוך־הוא לאברהם: עד שתהא מאיר לי מִמְּסְפּוֹטַמְיָא ומחברותיה — בוא והאר לפני בארץ־ישראל. (שם פ' ל').

יב אמר ר' לוי: בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים ובארם נחור, ראה אותם אוכלים ושותים ופוחזים — אמר: הלואי לא יהא לי חלק בארץ הזאת. וכיון שו לסולמה של צור, ראה אותם עסוקים בנכּוּשׁ בשעת הנכוש, בעִדּוּר בשעת העד אמר: הלואי יהא חלקי בארץ הזאת. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: „לזרעך אתן את הזאת"[5]. (שם פ' ל"ט).

יג „וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְחָרָן"[6] — מלמד שהיה אברהם אבינו מכנים בני אדם לביתו ומאכילם ומשקם ומְאַהֲבָם ומְקָרְבָם ומְגַיְּרָם ומכניסם תחת כנפי השכינה. הא למדת שכל המכנים בריה אחת תחת כנפי השכינה מעלין עליו כאלו הוא בְּרָאָהּ ויְצָרָהּ ורִקְּמָהּ. (שהש"ר).

[1] תהלים ק"י, ג'. [2] בראשית י"ב, א. [3] שם שם, ב. [4] שם י"ז, א. [5] שם י"ב, ז. [6] שם שם, ה.

ח) עמך הייתי — הקב"ה אומר כך. שהכנסתי לי וגו' — שעל ידך נתקדש שמי בעולם: חילות ואוכלוסים — המוני עמים. הדרו של עולם — ממזרח, שהוא פאר העולם. מרחמו של עולם — מתחלת הבריאה. י) מוניטין — מטבעות. זקן וזקנה — אברהם ושרה. בחור ובתולה — יצחק ורבקה. מכאן...מכאן — מזה ומזה, מצד זה ומצד זה. יא) ממספוטמיא — מארץ ארם. יב) נכוש — תלישת עשבים רעים מן השדה. יג) מכנים תחת כנפי השכינה — מגייר, מקרב לה'.

יד „וַיִּקְרָא שָׁם בְּשֵׁם ה' אֵל עוֹלָם"[1] — אמר ריש־לקיש: אל תקרי „ויקרא" אלא „וַיַּקְריא", מלמד, שהִקְריא אברהם אבינו שמו של הקדוש־ברוך־הוא בפי כל עובר ושב. כיצד? לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכו. אמר להם: וכי משֶׁלי אכלתם, משֶׁל אֵל עולם אכלתם—הודו ושַׁבחו וּבָרכו למי שאמר והיה העולם. (סוטה י').

טו אברהם היה מקבל עוברים ושבים. משהיו אוכלים ושותים — אמר להם: ברכו אמרו לו: מה נברך? אמר להם: אִמרו: „ברוך אל עולם שאכלנו משלו". אם מקבל עליו וברך — היה אוכל ושותה והולך, ואם לא — היה אומר לו: תן מה שעליך. ואמר לו: כמה יש לך עלי? אמר לו אברהם: כד יין — בכך וכך, ליטרא בשר — בכך וכך, ככר להם—בכך וכך. מי נותן לך יין במדבר? מי נותן לך בשר במדבר? מי נותן לך להם במדבר? מי שראה כך—היה מברך ואומר: „ברוך אל עולם שאכלנו משלו". וזהו „צדקה ומשפט"—מתחלה „צדקה" ולבסוף „משפט". (ב"ר פ' מ"ט).

טז „וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה"[2] — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא לאברהם אבינו: צא וכבוש הדרך לפני בניך. (שם פ' מ').

יז „וַיְהִי כְּבוֹא אַבְרָם מִצְרָיְמָה וַיִּרְאוּ הַמִּצְרִים..."[3] — ושרה היכן היתה? נְתָנָהּ בתֵבה ונעל בפניה, כדי שלא יראו אותה המצרים. כיון שהגיע לשערי מצרים אמרו לו המוכסים: מה אתה טוען בתוך התבה? אמר להם: שעורים. אמרו לו: אינן אלא חטין. אמר להם: טלו מכס של חטים. — הם פלפלין! — טלו מכס של פלפלין. — זהב אתה טוען. — טלו מכס של זהב. — שירָאים אתה טוען! — טלו מכס של שיראים. — מרגליות הן. — של מרגליות אני נותן. אמרו: אלולי שֶׁיֵש בידו דבר מעולה לא היה מקבל עליו כל מה שמבקשים. באותה שעה אמרו לו: אין אתה זז מכאן עד שתפתח את התבה: כיון שפתָחָהּ הבהיקה כל ארץ מצרים מזיוה של שרה. (שם; תנח').

יח „וַיֵּרָא אֵלָיו ה'... כְּחֹם הַיּוֹם"[4] — מהו „כחם היום"? אמר רבי חמא בר חנינא: אותו היום יום שלישי למילה של אברהם היה ובא הקדוש־ברוך־הוא לאברהם לשאל בשלומו. הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה, כדי שלא יטריח אותו צדיק באורחים. שלח אברהם את אליעזר שיֵּצא לחוץ. יצא ולא מצא אורחים. אמר אברהם: איני מאמינך. זהו שאומרי' הבריות: אין אמונה בעבדים. יצא הוא בעצמו.

„וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים"[5] — מי הם „שלשה אנשים?" — מיכאל, רפאל וגבריאל. מיכאל בא לבַשר את שרה, רפאל בא לרפא את אברהם וגבריאל בא להפוך את סדום. (ב"מ פ"ו).

[1] בראשית כ"א, לג. [2] שם י"ב, מ. [3] שם שם, יד. [4] שם י"ח, א. [5] שם שם, ב.

יד) כיצד—היאך? טו) מה שעליך — שכר אכילה ושתיה. בכך וכך — מעות. טז) וכבוש— סלול. יז) המוכסים—הממונים לגבות מכס הגבול מכל הסחורות. שיראים—אריגי משי. אלולי— לולא. מעולה — משובח, יפה ויקר. זז — סר, מש. הבהיקה — האירה. מזיוה — מזהרה. יח) מנרתיקה — מתיק שלה.

יט „וְאֶל הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם"[1] — ברח בן־הבקר מלפניו ונכנס למערת המכפלה, ונכנס אברהם אחריו, וראה שם אדם וְעֶזרו שוכבים וישנים ונרות דולקים עליהם, וריח טוב עולה מהם כריח ניחוח, לפיכך חמד במערת המכפלה, (פדר"א).

II. תְּפִלַּת אַבְרָהָם וְחַטֹּאות סְדוֹם.

כ „וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם"[1] — לתפלה על סדום. אמר: „השופט כל הארץ לא יעשה משפט?"[2] אם עולם אתה מבקש — אין דין, ואם דין אתה מבקש — אין עולם. אתה תופס את החבל בשני ראשים: אתה מבקש עולם ומבקש דין. אם אין אתה מְוַתֵּר קִמְעָא אין העולם יכול לעמוד. (ב"ר פ' מ"ט).

כא שנו חכמים: אנשי סדום לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקדוש־ברוך־הוא. אמרו: מאחר שאנו שרוים בשַׁלוה ובטובה למה לנו עוברי דרכים שאין באים אלא לְחַסרנו — באו ונשכיח תורת רגל מארצנו.

ארבעה דַיָּנִים היו בסדום: שַׁקְרָאי ושַׁקְרוּרָאי וזַיְפָאי ומַצְלִי־דִין. התקינו: מי שיש לו שור רועה יום אחד, ושאין לו — רועה שני ימים. היה שם יתום בן אלמנה שאין לו שור, מסרו לו את שְׁוָרֵיהֶם לרעותם. עמד והרגם. אמר להם: מי שיש לו שור יטול עור אחד ושאין לו — יטול שנים. סוף דין כתחלת דין.

מי שקצץ אזנו של חמור חברו אמרו לו: תְּנֵהו לו עד שתצמח אזנו.

מי שפְּצָעוֹ חברו אמרו לו: תן לו שכרו, שהקיז לך דם.

מי שעבר בגשר נותן ארבעה זוזים ושעבר במים — שמנה זוזים.

עבר לשם כובס אחד. אמרו לו: תן ארבעה זוזים. אמר להם: אני במים עברתי. אמרו לו: אם כן תן שמנה זוזים. לא נתן, פְּצָעוּהו. בא לפני הדַיָּנִים. אמרו לו: תן שכר שהקיזו לך דם, ושמנה זוזים שעברת במים.

אליעזר עבד אברהם נזדמן לשם. פצעוהו ובא לפני הדַיָּן. אמר לו: תן לו שכרו, שהקיז לך דם. נטל אליעזר אבן ופצע את הדַיָּן. א"ל: שכר שיש לי בידך תנהו לזה — וממון שלי במקומו עומד.

מי שהיה מזמין אדם לבית־המשתה היו פושטים את טליתו. פעם אחת נזדמן אליעזר לבית־המשתה ולא הזמינוהו. הלך וישב בסוף כלם. אמרו לו: מי הזמינך לכאן?

[1] בראשית י"ח, ז. [2] שם שם, כג. [3] שם שם, כה.

כ) מותר — מוחל, מעביר על מדתך. קִמעא — קצת. כא) שהשפיע — שמרבה. מאחר — אחרי אשר..., כיון. עוברי דרכים — אורחים עניים. נשכיח תורת רגל — שלא תהא דריסת רגל לעניים בארצנו. שקראי וגו' — כלם כנויי שמות על שם מעשיהם: „שקראי ושקרוראי" — מלשון שקר; „זיפאי" — זיפן ורמאי; „מצלי־דין" — מטה ומעַוֵּת דין. רועה — עדרי העיר. שהקיז לך דם — הזלת דם מן העורקים לרפואה קרויה „הקזה". מזמין — קריאה לסעודה קרויה הזמנה. טליתו — בגדו.

אמר לזה שישב אצלו: אתה הזמנתני. נטל זה טליתו וברח לחוץ. וכן עשה אליעזר לשני ולשלישי עד שיצאו כולם, ואכל הוא את הסעודה.

היתה להם מטה שהיו משכיבין בה אורחים. אדם ארוך—קצרוהו, קצר—מתחוהו. בא לשם אליעזר. אמרו לו: עֲלה ושכב במטה. אמר להם: מיום שמֵתה אמי נדרתי נדר שלא אשכב במטה.

כשנזדמן להם עני לא היו נותנים לו פת, אלא כל אחד ואחד נותן לו דינר וכותב שמו עליו. וכשמת העני היה בא כל אחד ואחד ונוטל דינר שלו. היתה שם ריבה אחת שהוציאה פת לעני בכדה. עברו שלשה ימים ולא מת — ונתגלה הדבר. טשו את הריבה בדבש והעמידוה על גג החומה ובאו דבורים ואכלוה. זהו שנאמר: „זעקת סדום ועמורה כי ר ב ה"[1] — זעקת ר י ב ה זו. (סנה' ק"ח, ק"ט).

כב מעשה בשתי נערות שירדו למלאות מים מן המעין, אמרה אחת לחברתה: למה פניך חוֹלָנִיּוֹת? אמרה לה: כלו מזונותינו וכבר אנו נוטים למות. מה עשתה? מלאה את הכד קמח והחליפו: נטלה זו מה שביד זו וזו מה שביד זו. כיון שהרגישו אנשי סדום בדבר — נטלוה ושרפוה.

אמר הקדוש-ברוך-הוא: עכשו אפילו אני מבקש לשתוק — דינה של נערה אינו מניח אותי לשתוק. זהו שנאמר: „הכצעקתה"[2] — צעקת נערה זו.

אמר ר' ירמיהו בן אליעזר: עיקר שלותה של סדום לא היתה אלא חמשים ושתים שנה, ומהן עשרים וחמש שנה היה הקב"ה מרעיש עליהם הרים ומביא עליהם זְוָעות כדי שיעשו תשובה — ולא עשו, עד שלבסוף הפכה. זהו שנאמר: „המעתיק הרים ו ל א י ד ע ו — אשר ה פ כ ם באפו"[3]. (ב"ר פ' מ"ט).

כג „וַתַּבֵּט אִשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח"[4] — ר' יצחק אמר: על שחטאה במלח. באותו הלילה שבאו המלאכים אל לוט מה היא עושה? הולכת אל כל שכנותיה ואומרת להן: „תנו לי מלח, שיש לנו אורחים" — והיא מתכַּוֶּנת שיכירו בהם אנשי העיר. לפיכך „ותהי נציב מלח". (שם).

III. זַרְעוֹ שֶׁל אַבְרָהָם.

כד „כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ"[5] — אמר ר' לוי בשם רבי יוחנן למה הדבר דומה? למי שיצא לדרך והלך במדבר יום ראשון ויום שני ויום שלישי עד עשרה ימים, ולא נמצא לו לא עיר ולא פונדק, לא אילן ולא מים ולא בריה. ואחר שהלך עשרה ימים צפה אילן אחד מרחוק, אמר: שמא יש תחתיו מים. כיון שהגיע אצלו מְצָאוֹ עומד על המַעין וְעָרֵב לו וְשָׁבַת עליו. כיון שעמד לילך אמר לאילן: אילן, אילן, במה אברכך ומה יש לי לומר

[1] בראשית י"ח, כ. [2] שם שם, כא. [3] איוב ט', ה. [4] בראשית י"ט, כו. [5] שם ט"ו, ה.

דינר — שם מטבע. טשו—משחו, סָחוּ. כב) זוועות — רעידת הארץ. כג) מתכונת — חושבת בלבה. כד) פונדק — בית מלון. צפה — ראה.

לך? שיהא עצך נאה—נאה הוא; שיהא צלך נאה—כבר הוא נאה: שיהיו ענפיך נאים—נאים הם; שיהיו פֵּרותיך מתוקים — מתוקים הם: שיהא מַעְיָן יוצא מתחת שרשך — כבר מעין יוצא מתחת שרשך; שתהא עומד במקום חביב — במקום חביב אתה עומד, — במה אברכך? אלא כל הנטיעות העומדות ממך יהיו כמותך. כך כשברא הקדוש־ברוך־הוא את העולם עמדו עשרים דור ולא היתה בהם תועלת ולא עמד מהם צדיק. אחר עשרים דור צפה הקב"ה את אברהם שהיה נתון בארץ כשדים. ואמר הקב"ה: תאמר שיש בו כח לעמוד? כיון שהשליכו אותו לכבשן האש וקדש שמו של הקב"ה ועמד בנסיונו, מיד קרבו הקב"ה לארץ־ישראל. בנה לו את הפונדק והיה זן עוברים ושבים, והיה מכניס את הבריות תחת כנפי השכינה, והודיע כבודו של הקב"ה בעולם. אמר לו הקב"ה: אברהם, אברהם, מה יש לי לומר לך ובמה אברכך? שתהא שלם וצדיק לפני, או שתהא שרה אשתך צַדֶּקֶת לפני—צדיק אתה ושרה אשתך צדקת לפני; או שיהיו כל בני ביתך צדיקים — צדיקים הם לפני,—מה יש לי לברכך? אלא כל בנים שעתידים לעמוד ממך יהיו כמותך. (במ"ר פ' ב').

כה „וַתֹּאמֶר מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם הֵינִיקָה בָנִים שָׂרָה"[1] — כמה בנים הניקה שרה? אמר ר' לוי: אותו היום שגמל אברהם את יצחק בנו עשה סעודה גדולה, היו כל אומות־העולם מרננים ואומרים: ראיתם זקן וזקנה, שהביאו אֲסוּפִי מן השוק ואומרים בנֵנו הוא: ולא עוד, אלא שעושים משתה גדול להעמיד דבריהם. מה עשה אברהם אבינו? הלך וזִמֵּן כל גדולי הדור ושרה אמנו זִמנה את נשותיהם, וכל אחת ואחת הביאה בנהּ עמה ומֵנִקְתָּהּ לא הביאה, ונעשה נס בשרה אמנו ונפתחו דדיה כשני מעינות והניקה את כֻּלם. וַעֲדַיִן היו מרננים ואומרים: אם שרה „הבת תשעים שנה תלד", אברהם בן מאה שנה יוליד? מיד נֶהפך קְלַסְתֵּר פנים של יצחק ונדמה לאברהם. פתחו כלם ואמרו: „אברהם הוליד את יצחק"[2]. (ב"מ פ"ז).

כו „וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר... וַיְשַׁלְּחֶהָ"[3] — לקח את הַדַּרְדּוּר וקשר במתניה של הגר, כדי שיהא סחוב אחריה ויראה אברהם את הדרך שהלכו בה. וישב ישמעאל במדבר פארן ולקח לו אשה מערבות מואב ועיפה שמה.

לאחר שלש שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל בנו במדבר פארן, ונשבע לשרה שלא ירד מן הגמל במקום שישמעאל שרוי שם. והגיע לשם בחצי היום. ומצא שם אשתו של ישמעאל. אמר לה: היכן הוא ישמעאל? אמרה לו: הלך הוא ואמו להביא פֵּרות ותמרים מן המדבר. אמר לה: תני לי מעט מים ומעט לחם, כי עיפה נפשי מדרך המדבר. אמרה לו: אין לחם ואין מים. אמר לה: כשיבוא ישמעאל בַּעְלֵךְ אמרי לו: בא זקן אחד מארץ כנען לראותך ואמר שַׁפַּף הבית אינו טוב. וכשבא ישמעאל הגידה לו אשתו את הדבר—ושִׁלחה. ושָׁלחה אמו ולקחה לו אשה מבית אביה ושמה פטומה.

לאחר שלש שנים הלך אברהם שוב לראות את ישמעאל בנו, ונשבע לשרה כפעם ראשונה שלא יֵרד מן הגמל במקום שישמעאל שרוי שם. והגיע לשם בחצי היום,

[1] בראשית כ"א, ז. [2] שם כ"ה, ה. [3] שם כ"א, יד.

כח לעמוד — בין בני ארצו הרשעים. כה) מרננים — מוציאים דבה, מליזים. אסופי — ילד זר נאסף מן השוק. להעמיד — לחזק. קלסתר — תואה, צורה. כו) דרדור — מין לבוש, אזור או צעיף, נגרר לארץ.

ומצא שם אשתו של ישמעאל. אמר לה: היכן הוא ישמעאל? אמרה לו: הלך הוא ואמו לרעות את הגמלים במדבר. אמר לה: תני לי מעט לחם ומעט מים, כי עיפה נפשי מדרך המדבר. הוציאה ונתנה לו. עמד אברהם והיה מתפלל לפני הקב"ה על בנו ונתמלא ביתו של ישמעאל כל טוב. וכשבא ישמעאל הגידה לו אשתו את הדבר הזה, וידע ישמעאל שעד עכשו רחמי אביו עליו. (פדר"א ל').

IV. עֲקֵדַת־יִצְחָק.

מז „וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהָאֱלֹהִים נִסָּה אֶת אַבְרָהָם" [1] — מַהוּ „אחר"? אמר רבי יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא: אחר דבריו של שטן, שנאמר: „ויגדל הילד ויגמל" [2], — אמר שטן לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, זקן זה חֲנַנְתּוֹ למאה שנה פרי־בטן, מכל סעודה שעשה לא הקריב לך תור אחד או גוזל אחד! אמר לו: כלום עשה אלא בשביל בנו, אם אני אומר לו זְבַח את בנך לפני, מיד זובחו. מיד „והאלהים נסה את אברהם... ויאמר קח נא את בנך" [3]. אמר ר' שמעון בר אבא, אין „נא" אלא לשון בקשה. משל למלך בשר־ודם שעמדו עליו מלחמות הרבה והיה לו גבור אחד ונצח, לְיָמִים עמדה עליו מלחמה חזקה, אמר לו: בבקשה ממך, עמוד לי במלחמה זו, שלא יאמרו ראשונות אין בהן ממש. אף הקב"ה אמר לאברהם: נסיתיך בכמה נסיונות ועמדת בכֻלם, עכשו עמוד לי בנסיון זה, שלא יאמרו: אין ממש בראשונים.

„את בנך" [4] — אמר לו: שני בנים יש לי. — „את יחידך" [4]. — זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. — „אשר אהבת" [4]. אמר לפניו: רבש"ע, יש גבול בַּמֵּעַיִם? — „את יצחק" [4]. וכל כך למה? כדי שלא תִטָּרֵף דעתו עליו.

„וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אַחַד הֶהָרִים" [4] — אמר לפניו: על איזה הר? אמר לו: בכל מקום שתראה כבודי עומד ואמתין לך.

באותה שעה הִרהֵר אברהם בלבו ואמר: מה אעשה? אם אני מודיע לשרה — נשים דעתן קלה: ואם איני מודיעָהּ וְאֶגְנְבֶנּוּ, כיון שלא תהא רואה אותו תְּחַנֵּק את עצמה. מה עשה? אמר לשרה: תַּקְנִי לנו מאכל ומשתה ונשמח היום. אמרה לו: מה טיבה של שמחה זו? אמר לה: זקנים כמותנו נולד להם בן בזקנותם ולא ישמחו? הלכה ותִקנה המאכל. בתוך הסעודה אמר לה: אַתּ יודעת כשהייתי בן ג' שנים הכרתי את בוראי ונער זה גדל ולא נֻחַנַּךְ, ויש מקום אחד ששם מחַנכין התינוקות, אוליכנו לשם. אמרה לו: קחנו לשלום.

„וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר" [5] — ולמה בבקר? אמר: שמא תחזור שרה בדִבּוּרה ולא איחנו, אשכים ואצא עד שהיא ישנה.

„וַיַּחֲבֹשׁ אֶת חֲמֹרוֹ" [5] — אהבה מקלקלת השורה. כמה עבדים וכמה שפחות היו לו לאותו צדיק והוא בעצמו חבש את חמורו, לְלַמֶּדְךָ זריזותו.

[1] בראשית כ"ב, א'. [2] שם כ"א, ח'. [3] שם כ"ב, א', ב'. [4] שם שם, ב'. [5] שם כ"ב, ג'.

כז) משום — בשם. תטרף דעתו — תתבלבל דעתו ויתבהל. ואמתין — אחכה. הרהר — חשב. תחזור בדבורה — תשוב מדבוריה ותתחרט. מקלקלת השורה — משנה דרך העולם ומנהג הבריות. זריזותו — מהירותו.

„וַיִּקַּח אֶת שְׁנֵי נְעָרָיו אִתּוֹ"[1] — אלו ישמעאל ואליעזר. אמר: עד שאקריבנו ישמרו הם את הכלים. נכנסה תַּחֲרוּת בין ישמעאל ואליעזר. אמר ישמעאל: עכשו מקריב אברהם את יצחק בנו לעולה, ואני בנו בכורו, ואני הוא יורש את אברהם. אמר לו אליעזר: כבר גֵּרַשְׁךָ ושִׁלַּחֲךָ למדבר: אבל אני עבדו, משרת אותו ביום ובלילה, ואני היורש. ורוח־הקודש משיבה: לא זה יורש ולא זה יורש...

„וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ"[1] — קדמו השטן בדרך ונראה לו בדמות זקן, אמר לו: להיכן אתה הולך? א"ל: להתפלל. א"ל: מי שהולך להתפלל למה אש ומאכלת בידו ועצים על כתפו? א"ל: שמא נשהה יום או יומַים ונשחט, ונאפה, ונאכל. א"ל: זקן, לא שם הייתי כשאמר לך הקב"ה: „קח נא את בנך"[2]? זקן שכמותך ילך וִיאַבֵּד בן שנִתַּן לו למאה שנה! א"ל: הקב"ה צִוָּנִי. הלך השטן ונדמה לְבָחוּר ועמד לפני יצחק, א"ל: להיכן אתה הולך? א"ל: ללמוד תורה. א"ל: בחייך או לאחר מיתתך? א"ל: וכי יש אדם שילמוד אחר מיתה? א"ל: אִי עלוב בנה של עלובה! כמה תעניות נתענית אמך עד שלא נולדת, והזקן הזה נשתטה והולך לְשָׁחֳטֶךָ. א"ל יצחק: אף על פי כן לא אעבור על דעת יוצרי ועל צִוּוּי של אבא. חזר יצחק ואמר לאביו: אבי! ראה מה זה אומר לי? א"ל אברהם: אל תשגיח בו.

כיון שראה השטן שלא קבלו ממנו, הלך ונעשה לפניהם נהר גדול. מיד ירד אברהם לתוך המים והגיע עד ברכיו, אמר לנעריו: באו אחרי. ירדו אחריו. כיון שהגיע עד חצי הנהר הגיעו המים עד צוארו. באותה שעה תלה אברהם עיניו לשמים, אמר לפניו: רבש"ע! בחרתני ונגלית לי ואמרת לי: „אני יחיד ואתה יחיד, על ידך יִוָּדַע שמי בעולמי, והַעֲלֵה יצחק בנך לפני לעולה" — ולא עִכַּבְתִּי והריני עוסק בצִוּוּיךָ, ועכשו „באו מים עד נפש"[3], אם אני או יצחק בני טובֵעַ — מי יְקַיֵּם מאמריך ועל ידי מי יְתֻיַּחַד שמך? א"ל הקב"ה: חַיֶּיךָ! שעל ידך יתיחד שמי בעולם. מיד גער הקב"ה בנהר ויבש, ועמדו ביבשה. מה עשה השטן? אמר לאברהם: כך שמעתי מאחורי הַפַּרְגּוֹד: השה לעולה ואין יצחק לעולה. אמר לו: כך ענשו של בַּדַּאי, שאפילו אומר אמת אין שומעין לו.

„בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו וַיַּרְא"[4] — ולמה ביום השלישי ולא ביום הראשון ולא ביום השני? כדי שלא יהיו אומות־העולם אומרין: הֲמָמוֹ והלך ושחט את בנו.

„וַיַּרְא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחוֹק"[4] — והֵיאך נראה מרחוק? מלמד שמתחלה היה מקום עמוק, כיון שאמר הקב"ה לְהַשְׁרוֹת שכינתו עליו ולעשותו מקדש, אמר: אין דרך מלך לשכן בעמק אלא במקום גבוה ומְעֻלֶּה ומְיֻפֶּה ונראה לכל, מיד רמז הקב"ה לסביבות העמק, שיתקבצו ההרים לְמקום אחד לעשות מקום לשכינה. אמר לו אברהם ליצחק: רואה אתה מה שאני רואה? אמר לו: אני רואה הר נאה משובח וענן קשור... לנעריו: רואים אתם כלום? אמרו לו: אין אנו רואים אלא מדברות. אמר הדומה לחמור", מה החמור רואה ואינו יודע, כך אתם — „שבו לכם פה עם | חמור"[5]

[1] בראשית כ"ב, ג. [2] שם שם, ב. [3] תהלים ס"ט, ב. [4] בראשית כ"ב, ד. [5] שם שם, ה.

תחרות — קנאה. נשהה — נתמהמה, נתעכב. אִי — מלת הקריאה למי שמשתתף בצער חברו. עלוב — אומלל. נשתטה — נשתגע, נכסל. אל תשגיח בו — אל תתן אליו לב. תלה...עיניו — נשא עיניו. פרגוד — מָסָךְ, מחיצת קלעים; ו„מאחורי הפרגוד" נאמר בדרך מליצה על מי ששומע מה שגוזרין ברקיע. בדאי — בודה מלבו, שקרן. הֲמָמוֹ — בלבל וטרף דעתו.

„וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת עֲצֵי הָעֹלָה וַיָּשֶׂם עַל יִצְחָק בְּנוֹ"[1] — כזה שהוא טוען צְלוּבוֹ בכתפו. „ויאמר הנה האש והעצים ואיה השה לעולה?"[2] — באותה שעה נפל פחד ויראה גדולה על יצחק, שלא ראה בידו של אברהם כלום לקרבן, והרגיש לאמר „איה השה לעולה?" אמר לו: הקב"ה בחר בך. אמר יצחק: אם בחר בי הרי נפשי נתונה לו, אבל על אמי צר לי. ואף־על־פי־כן — „וילכו שניהם יחדו"[3] — זה לַעֲקוד וזה לֵעָקֵד, זה לשחוט וזה להִשָּׁחֵט.

„וַיָּבֹאוּ אֶל הַמָּקוֹם"[4] — שניהם מביאים את האבנים, שניהם מביאים את האש, שניהם מביאים את העצים, אברהם דומה כמי שעשה חֲתֻנּוֹת לבנו, ויצחק דומה כמי שעשה חֻפָּה לעצמו. אמר לו יצחק: אַבָּא, מהר ועשה רצון יוצרך ושרפני יפה, ואפר שלי הולֵך לאמי ותניחהו, וכל זמן שתראהו אמי תאמר: זה בני שֶׁשְּׁחָטוֹ אביו. אבא, מה תעשו בזקנותכם? א"ל: יודעים אנו שמיתתנו קרובה; מי שנִחֲמָנוּ עד עכשו הוא ינחמנו עד יום מותנו.

כשבא להקריב אמר לו יצחק: אבא: אֲסָרֵנִי בִּידַי וברגלַי, שהנפש חֲצוּפָה היא, וכשאראה המאכלת שמא אֶזְדַּעְזַע יִיפָּסֵל הקרבן; בבקשה ממך, עָקְדֵנִי, כדי שלא יעשה בי מום, — מיד „ויעקד את יצחק בנו"[4]. א"ל יצחק לאברהם: אבא: לא תודיע את אמי כשהיא עומדת על הבור או כשהיא עומדת על הגג, שמא תפיל את עצמה ותמות.

„וַיָּשֶׂם אֹתוֹ עַל הַמִּזְבֵּחַ"[4] — עיני אברהם בעיני יצחק ועיני יצחק בשמי שמים. והיו דמעות נושרות מעיני אברהם עד שהיתה קומתו משוטטת בדמעות. נטל את הסכין כדי לשחטו עד שיֵּצֵא ממנו רביעית דמו, בא השטן ודחף ידו של אברהם ונפלה הסכין מידו, וכיון ששלח ליטלה — פער פיו בבכיה וגעה גְּעִיָּה גדולה, והיו עיניו מרופפות וצופות לשכינה והרים קולו ואמר: „אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי?"[5] באותה שעה נגלה הקב"ה על המלאכים ופתח את הרקיע, ויצחק נשא עיניו וראה חדרי המרכבה וחרד ונזדעזע. עמדו מלאכי־השרת שורות שורות ברקיע ואומרים זה לזה: ראו יחיד שוחט ויחיד נשחט. רבונו־של־עולם: שבועת „כה יהיה זרעך"[6] מה תהא עליה? מיד יצאה בת־קול ואמרה: „אל תשלח ידך אל הנער"[7].

אמר אברהם: מי אתה? א"ל: מלאך אני. א"ל אברהם: כשאמר לי הקב"ה להקריב את בני הוא בעצמו אמר לי, ואף עכשו אני מבקש שיאמר לי הוא בעצמו. מיד פתח הקב"ה את הרקיע ואת הערפל ואמר לו: „בי נשבעתי"[8]. א"ל אברהם: אתה נשבעת ואף אני נשבעתי שאיני יורד מן המזבח הזה עד שאומר כל מה שאני מבקש. א"ל: אמור כל מה שאתה מבקש. א"ל אברהם: לא אמרת לי „וספור הכוכבים... כה יהיה זרעך"?[9] א"ל הקב"ה: הן. א"ל: ממי? א"ל: מיצחק. א"ל: לא אמרת לי „ושמתי את זרעך כעפר הארץ"?[10] א"ל הקב"ה: הן. א"ל: ממי? א"ל: מיצחק. א"ל: כשם שהיה לי להשיבך ולומר לך: אתמול אמרת לי: „כי ביצחק יקרא לך זרע"[11], עכשו אתה אומר לי: העלהו

1 בראשית כ"ב, ו. 2 שם שם, ז. 3 שם שם, ח. 4 שם שם, ט. 5 תהלים קכ"א, א. 6 בראשית ט"ו, ה. 7 שם כ"ב, יב. 8 שם שם, טז. 9 שם ט"ו, ה. 10 שם י"ג, טז. 11 שם כ"א, יב.

טוען צלובו בכתפו — „צלובו" — קורה לתליה שלו; שכן היו מטעינין את המובלים לתליה את צלוביהם בשביל ע צמם. חתנות — חתונה. חצופה — עזה ומתרגשת. ויפסל — יתפגל, לא יֵרָצֶה, יתקלקל. נושרות — נופלות. משוטטת בדמעות — כלו' צף ושט בדמעות. רביעית דמו — כדי מיתה. וגעה — וצעק. מרופפות — תלויות ומרחפות. לשכינה — לכבוד אלהים. המרכבה — של כסא הכבוד.

שם לעולה—וכבשתי את יצרי ולא השבתין, כך כשיהיו בניו של יצחק חוטאים ונכנסים לצרה תהא נזכר להם עקדתו של יצחק ויהא חשוב לפניך כאלו אֶפְרו צָבור על גבי המזבח ותסלח להם ותפדם מצרתם. א"ל הקב"ה: אתה אמרת את שלך ואני אומר את שלי: עתידים בניו של יצחק לחטוא לפני ואני דן אותם בראש־השנה, אלא אם מבקשים שאחפש להם זכות ואזכור להם עקדת יצחק—יהו תוקעים לפני בשופר של זה. א"ל: מהו השופר? א"ל: חֲזור לאחוריך... מיד „וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל"[1].

כל אותו היום היה אברהם רואה את האיל, נאחז באילן זה ונִתַּר ויוצא, נאחז בחרש זה ונתר ויוצא, נאחז בסבך זה ונתר ויוצא. א"ל הקב"ה: אברהם, כך עתידים בניך, נאחזים בעונות ומסתבכים במלכיות, מבבל למדי, ממדי ליון ומיון לאדום. אמר לפניו: רבון העולמים: יהיה כן לעולם? א"ל: וסופם להגאל בקרניו של איל זה — „וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן"[2]. (תנח'; סנה' פ"ט; ירוש' תענית).

כח בשעת עקדתו של יצחק הלך השטן אצל שרה ונזדמן לה בדמות יצחק. כיון שראתה אותו אמרה לו: בני: מה עשה לך אביך? אמר לה: נְטָלַנִי אבי והֶעלַנִי הרים והורידני בְקָעות, עד שהעלני לראש הר אחד ובנה מזבח וסִדֵר המערכה וְעָרך את העצים וַעֲקָדַנִי על גבי המזבח ונטל את הסכין לשחטני — ואִלולֵא שאמר לו הקדוש־ברוך־הוא „אל תשלח ידך"[3] כבר הייתי נשחט. לא הספיק לגמור את הדבר עד שיצאה נשמתה. (פסק')

כט עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכֻלם: להודיע כמה חיבתו של אבינו. (אבות פ"ה).

V. פְּטִירָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם.

ל ר' שמעון בן יוחאי אומר: אבן טובה היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו, שכל חולה שרואה אותה מיד נתרפא. ובשעה שנפטר מן העולם נְטָלָהּ הקדוש־ברוך־הוא ותלָאָהּ בגלגל חמה. אמר אביי: זה שאומרין הבריות: „עלה היום—עלה החולה". (ב"ב ט"ז).

לא אמר רב חנן בר רבא אמר רב: אותו היום שנפטר אברהם אבינו מן העולם עמדו כל גדולי אומות־העולם בשורה ואמרו: אוי לו לעולם שאבד מנהיגו ואוי לספינה שאבד קַבַּרְנִיטָהּ! (שם צ"א).

---

[1] בראשית כ"ב, יג. [2] זכריה ט', יד. [3] בראשית כ"ב, יב

נִתַּר — נפרד ויוצא מן הסבך. כח) לגמור — לכלות. כט) חבתו — אהבת הקב"ה. ל) שנפטר מן העולם — מת; ולשון כבוד הוא במיתת צדיקים. עלה היום עלה החולה — עם זריחת החמה יְרַוַח קצת לחולה והוא מתרומם ממטתו. לא) קברניטה — כלו' מנהיג הספינה ומכַוְנָהּ בדרכה.

VI. יִצְחָק, רִבְקָה וְזַרְעָם.

לב „וַיְהִי יִצְחָק... בְּקַחְתּוֹ אֶת־רִבְקָה בַּת בְּתוּאֵל הָאֲרַמִּי וגו׳"[1] — אמר ר׳ יצחק: אם ללמד שהיא מארם־נהרים, והלא כבר נאמר „מפדן ארם", מה תלמוד־לומר הארמי — „בת בתואל הארמי"[1], „אחות לבן הארמי"[1]? אלא בא ללמדך: אביה רַמַּאי ואחיה רַמַּאי ואנשי מְקוֹמָהּ רמאים, והַצַּדֶּקֶת הזו שהיא יוצאה מביניהם למה היא דומה? — לשושנה בין החוֹחים. (ב"ר פ׳ ס"ג).

לג „וַיִּתְרֹצְצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּהּ"[2] — עוברת על בתי־כנסיות ובתי־מדרשות — יעקב מְפַרְכֵּס לצאת; עוברת על בתי עבודה־זרה — עשו מפרכס לצאת. (שם).

לד „וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים"[3] — ר׳ לוי אמר: משל להדס ועצבונית שהיו גדלים זה על גבי זה, וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן רֵיחוֹ וזה חוחו. כך כל י"ג שנה שניהם הולכים לבית־הספר ושניהם באים מבית־הספר. לאחר י"ג שנה — זה היה הולך לבתי־המדרשות וזה היה הולך לבתי עבודה־זרה. (שם).

לה „וַיֶּאֱהַב יִצְחָק אֶת עֵשָׂו כִּי צַיִד בְּפִיו"[4] — שהיה צד את אביו בפיו: אבא, הֵיאך מעשרין את המלח? אבא, היאך מעשרין את התבן?". (עפ"י שם).

לו „וַתִּכְהֶיןָ עֵינָיו מֵרְאֹת"[5] — אמר ר׳ אלעזר בן עוריה: מראות ברעתו של רשע. אמר הקדוש־ברוך־הוא: יהי יצחק יוצא לשוק ויהיו הבריות אומרין: זה אביו של אותו רשע, אלא הריני מְכַהֶה את עיניו והוא יושב בתוך ביתו. דבר־אחר: לאדם גדול שהיתה לו טרקלין נאה ומשובחת והיו שכנים שורפים קש ותבן ומעלים עשן בעד החלון. הלך וסתם את החלון, כך נשי עשו עובדות עבודה־זרה ויצחק רואה ומיצר — מיד כהו עיניו. ד"א: „מראות" — מכח אותה הראִיה, שבשעה שעקד אברהם אבינו את בנו על גבי המזבח בכו מלאכי־השרת ונשרו דמעות מעיניהם לתוך עיניו של יצחק והיו רשומות בתוך עיניו, וכיון שהזקין כָּהוּ עיניו. (שם פ׳ ס"ה; מד׳ אבכיר).

VII. בִּרְכַּת יִצְחָק.

„וַיִּקְרָא אֶת עֵשָׂו בְּנוֹ"[5] — הגיע ליל פסח, קרא יצחק לעשו בנו ואמר לו: בני, הלילה הזה כל העולם כלו אומר הַלֵּל; הלילה הזה אוצרות טללים נפתחים — עֲשה לי מטעמים ועד שאני בעולמי אברכך. ורוח־הקדש משיבו: „אל תלחם את לחם רע עין ואל תתאו למטעמותיו"[6]... הלך עשו להביא ונתעכב שם. אמרה רבקה ליעקב: בני, הלילה הזה אוצרות טללים נפתחים בו, הלילה הזה עליונים אומרים שירה — עשה מטעמים לאביך, ועד שהוא בעולמו יברכך. הלך והביא שני גדיי עזים. (פדר"א).

[1] בראשית כ"ה, כ. [2] שם שם, כב. [3] שם שם, כז. [4] שם שם, כח. [5] שם כ"ז, א. [6] משלי כ"ג, ו.

לג) מפרכס — מפרפר ומתנודד. לד) עצבונית — סבך של קוצים. לה) היאך מעשרין את המלח... התבן — דברים שאין מהם מעשר. ועשו גנב דעת אביו ביראת־שמים של שקר

לח „כִּי הִקְרָה ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָנָי" [1] — אמר ר' יוחנן: משל לעורב שהביא אש לקנו. בשעה שאמר יעקב „כי הקרה ה' אלהיך", אמר יצחק: יודע אני שאין עשו מזכיר שמו של הקדוש ברוך־הוא אלא יעקב, מיד אמר לו: „גשה נא ואמשך בני" [2]. (ב"ר פ' ס"ה).

לט „וַיֶּחֱרַד יִצְחָק חֲרָדָה גְּדֹלָה" [3] — מה נאמר למעלה מן הענין: „ויהי אך יצוא יצא יעקב מאת פני יצחק" [4] — זה יצא וזה נכנס. כיצד? אלא מי שנתון באורה אינו רואה למי שנתון בחשכה, אבל מי שהוא נתון בחשכה רואה למי שנתון באורה. עשו בא מן השוק ולא ראה ליעקב שהיה לפנים מן הבית, אבל יעקב ראה אותו מבפנים ונטמן אחורי הדלת, וכיון שנכנס עשו יצא יעקב. כך שִׁער את השעות שלא יבא עשו ויטול את הברכות? אלא כיון שיצא עשו לצוד שלח הקדוש־ברוך־הוא עליו שטן ולא הניחו לצוד עד שיבוא יעקב לטול את הברכות. כיצד? היה עשו רץ וצד צבי וקושרו ומניחו ורץ ותופס אחר וקושרו ומניחו, והשטן מַתִּירָם ומבריחם; והיה עשו בא ולא היה מוצא אחד מהם, וכך עשה שתים או שלש פעמים. והיה מגלגל בשעות עד שבא יעקב ונטל את הברכות. וכיון שנכנס עשו התחיל קורא לאביו בזדון: „יקום אבי ויאכל מציד בנו" [5]. יקום אבי — היה גוזר עליו; אבל יעקב לא אמר כן, אלא „נא" בלשון בקשה: „קום נא שבה ואכלה" [6] — שלשתן לשון בקשה, לשון שפלות וענותנות; ואותו רשע אמר: „יקום אבי ויאכל", — יקום אבי... באותה שעה שהכיר יצחק את קולו והתחיל חרד אמר לו: מי אתה? לפי שבשעה שנכנס יעקב נכנס עמו ריח גן־עדן, ריח ניחוח, ונתישבה דעתו של אותו צדיק, שנאמר: „ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה'" [7], והתחיל לברכו; אבל כשנכנס עשו נפתח לו גיהנם, לפיכך — „ויחרד יצחק חרדה גדולה" [8], והיה תמה יצחק בלבו ואומר: אני רואה גיהנם ועשו מַסִּיק אותו, „מי אפוא הוא הצד ציד?" [8] — למה שתי פעמים? אלא אמר יצחק לעשו: אתה הלכת ל צ ו ד ואתה נִצַּדְתָּ. (תנח').

VIII. יַעֲקֹב אָבִינוּ בִּיצִיאָתוֹ מִבְּאֵר־שָׁבַע.

מ „וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע" [9] — יציאת הצדיק מן העיר עושה רושם. כל זמן שהצדיק בעיר — הוא זִיוָהּ, הוא שִׁבְחָהּ, הוא הֲדָרָהּ; יצא משם — פָּנָה זיוה, פנה שבחה, פנה הדרה.

„וילך חרנה" — כשהגיע יעקב לחרן, אמר: אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי בו?... כשנתן דעתו לחזור — קפצה לו הארץ; מיד „ויפגע במקום" [9]. כשהתפלל בקש לחזור, אמר הקדוש־ברוך־הוא: צדיק זה בא לבית־מלוני וְיִפָּטֵר בלא לינה? מיד „בא השמש".

„כִּי־בָא הַשֶּׁמֶשׁ" [9] — כִּבָּה השמש. מלמד שהשקיע הקב"ה גלגל־חמה שלא בעונתה, בשביל לדבר עם יעקב אבינו בצִנְעָא. משל לאוהבו של מלך שבא אצלו לפרקים. אמר המלך: כַּבּוּ הנרות, כבו הפנסים, שאני מבקש לדבר עם אוהבי בצנעא...

[1] בראשית כ"ז, כ. [2] שם שם, כא. [3] שם שם, לג. [4] שם שם ל. [5] שם שם, לא. [6] שם שם, יט. [7] שם שם, כז. [8] שם שם, לג. [9] שם כ"ח, י. [9] שם שם, יא.

מגלגל בשעות — מבלה שעותיו. נתישבה דעתו — נחה; ע' מטיק — משיק, מבער אש.
מ) עושה רושם — כלו' ניכרת לכל. שבחה — תהלתה, כבודה. מקום שהתפללו בו אבותי — זה בית־אל. קפצה לו הארץ — באה כנגדו דרך נס. „ויפגע במקום" כאדם שפוגע בדבר הבא לקראתו. ויפטר — יפרד וילך־לו. שלא בעונתה — קודם זמנה. בצנעא — בסתר. לפרקים — לעתים. פנסים — מנורות של זכוכית.

„וַיִּקַּח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם"[1] — עֲשָׂאָן כמין מַרְזֵב ונתן תחת ראשו, שהיה מתירא מן החיות. התחילו האבנים מריבות אלו את אלו; זו אומרת: עלי יניח צדיק זה ראשו, וזו אומרת: עלי יניח צדיק זה ראשו — נבלעו כלן באחת. וזהו שנאמר: „ויקח את האבן אשר שם מראשותיו"[2].

„וַיַּחֲלֹם... וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים"[3] — הראה הקב"ה ליעקב שָׂרֵי ארבע מלכיות עולים ויורדים...

„וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו"[4] — אמר ר' שמעון בן־לקיש: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לְאָמְרוֹ: כאדם שמניף במניפה על בנו.

אמר ר' אבהו: משל לבן־מלכים שהיה ישן בַּעֲרִיסָה, והיו זבובים שוכנים עליו, וכיון שבאה מֵנִיקְתּוֹ שחה עליו — וברחו. כך מתחלה „והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו"[3], כיון שנתגלה עליו הקב"ה — ברחו מעליו. (ב"ר פ' ס"ח, ס"ט; חולין צ"א).

„הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֶךָ"[4] — אמר ר' יצחק: מלמד שקִפְּלָהּ הקב"ה לארץ־ישראל והניחה תחת יעקב אבינו, לומר, שתהא נוחה לִכָּבֵשׁ לבניו. בשם בר קַפָּרא אמרו: קִפְּלָהּ כְּפִנְקָס ונתנה תחת ראשו, כאדם שאומר: „מתחת ראשך שלך היא". (חולין צ"א; ב"ר פ' ס"ט).

„וְעֵינֵי לֵאָה רַכּוֹת"[5] — רב אמר: רכות ממש, ולא גנאי הוא לה אלא שֶׁבַח הוא לה, שהיתה שומעת על פָּרָשַׁת דרכים בני אדם שהיו אומרים: שני בנים יש לה לרבקה, שתי בנות יש לו ללבן — גדולה לגדול וקטנה לקטן. והיתה יושבת על פרשת דרכים ושואלת: גדול מה מעשיו? — איש רע הוא, מְלַסְטֵם בְּרִיּוֹת. קטן מה מעשיו? — איש תם יושב אוהלים"[6]. היתה בוכה עד שנשרו ריסי עיניה. (ב"ב קכ"ג).

IX. יַעֲקֹב וְהַמַּלְאָכִים.

„וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא מַחֲנָיִם"[7] — מהו „מחנים"? שתי מחנות; שבשעה שהלך יעקב לארם־נהרים היו מלאכי ארץ־ישראל משמרים אותו ומלַוִּים אותו. כיון שהגיע לחוץ לארץ נסתלקו, וירדו אחרים ונתלוו לו. כיון שחזר מן לבן היו אותם המלאכים שנמסרו לו מלַוִּים אותו עד ארץ־ישראל. כשהרגישו מלאכי ארץ־ישראל שיעקב בא — יצאו לקראתו להתלוות לו, שנאמר: „ויפגעו בו מלאכי אלהים"[8]. התחילו שתי מחנות עומדין אצל יעקב — ומהן שלח בשליחותו.

[1] בראשית כ"ח, י"א. [2] שם שם, י"ח. [3] שם שם, י"ב. [4] שם שם, י"ג. [5] שם כ"ט, י"ז. [6] שם כ"ה, כ"ז. [7] שם ל"ב, ג. [8] שם שם, ב.

מרזב — צנור, מחיצה מכאן ומכאן. ארבע מלכיות — בבל, מדי, יון ואדום. אי אפשר לאמרו — מפני הכבוד. מניפה — עשויה כעין כנף ומשיבין בה רוח על הפנים להצטנן. עריסה — ערש של תינוק. מא). קפלה — כְּפָלָהּ, כרכה. פנקס — לוח, ספר לרשימות וחשבונות. מב) גנאי — חסרון, מום, זלזול. פרשת דרכים — מקום שהדרכים מתפרדות. מלסטם — גוזל וחומס. ריסי — עפעפי.

„מִי לְךָ כָּל הַמַּחֲנֶה הַזֶּה אֲשֶׁר פָּגָשְׁתִּי"[1] — כל אותו הלילה נעשו מלאכי־השרת כִּתּוֹת־כִּתּוֹת וַחֲבוּרוֹת־חֲבוּרוֹת והיו פוגעים בחיָלותיו של עֵשו, ואומרים להם: משֶׁל מי אתם? והם אומרים: משל עשו. והם אומרים: „הכו, הכו!" — „משל בנו של יצחק" — והם אומרים: „הכו, הכו!" כיון שהיו אומרים: „משל אחיו של יעקב אנו" — אמרו: „הניחו [ל]להם, מִשֶּׁלָּנוּ [ה]ם". בבקר אמר לו עשו: „מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי". (ב"ר פ' ע"ח; תנח').

ד „וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ"[2] — יש אומרים: מיכאל היה. אמר לו מיכאל: ומה אני, שאני אחד מן השרים הראשונים, כך עשית לי — ואתה מתָירא מעֵשו? אמר ר' טרפון: לא היתה לו רשות למיכאל לזוז ממקומו עד שנתן לו יעקב רשות, שנאמר: „שלחני כי עלה השחר"[3]. א"ל: וכי גנב או קוביוסטוס אתה, שאתה מתָירא מן השחר? באו כִּתּוֹת־כִּתּוֹת של מלאכי־השרת ואמרו לו: מיכאל, עֲלֵה, „עת הזמיר הגיע"[4]; לומר, אם אין אתה פותח בשיר נמצא השיר בטל. התחיל מתחנן ליעקב, א"ל: בבקשה ממך, שלח אותי, ש[לא] ישרפוני מלאכי־השרת שבַּעֲרָבוֹת בשביל עִכּוּב השיר. א"ל: „לא אשלחך כי אם ברכתני"[3]. — א"ל: וכי איזה מהם חביב, השַּׁמָּש או הבן? אני השמש ואתה הבן, ואתה צריך לברכתי? א"ל: אף־על־פי־כן. מיד א"ל: „לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל"[5]. א"ל: אשרֶיךָ, יליד אשה, שנכנסת בפלטין של מעלה ונִצַּלְתָּ.

בשעה שהיו יעקב ומיכאל מתאבקים, רָצָה כת של מיכאל לְסַכְּנוֹ; אלא שנגלה עליהם הקדוש־ברוך־הוא, וכיון שראה מיכאל את הקב"ה — תָּשַׁשׁ כחו, שנאמר: „וירא כי לא יכול לו ויגע בכף ירכו"[6]. א"ל הקב"ה למיכאל: יפה עשית שעשית כהן שלי בעל־מום? א"ל: רבונו־של־עולם, והלא אני כהנך! אמר לו: אתה כהני ברקיע והוא כהני בארץ. מיד קרא מיכאל לרפאל, אמר לו: חברי, בבקשת ממך, עמוד עמי בצרה, שאתה מְמֻנֶּה על הרפואות — ירד וּרְפָאוֹ. (מד' אבכיר).

X. יַעֲקֹב וְעֵשָׂו.

ה כשהיו יעקב ועשו במעי אמם אמר יעקב לעשו: עשו אחי, שני בנים אנחנו לאבינו, ושני עולמות יש לפנינו: העולם־הזה והעולם־הבא. העוה"ז יש בו אכילה ושתיה וּמַשָּׂא־וּמַתָּן אבל העוה"ב אינו כן. רצונך, טול אתה העוה"ז ואני אטול העוה"ב. באותה שעה נטל עשו בחלקו העוה"ז ויעקב נטל בחלקו העוה"ב.

וכשבא יעקב מבית לבן וראה עשו שיש ליעקב נשים ובנים ועבדים ושפחות ובהמות וכסף וזהב — מיד אמר לו: יעקב אחי, לא כך אמרת לי, שתִּטול אתה העוה"ב

[1] בראשית ל"ג, ח. [2] שם ל"ב, כה. [3] שם שם, כז. [4] שיר השירים ב', יב. [5] בראשית ל"ב, כח. [6] שם שם, כו.

מד) לזוז — לָמוּשׁ. קוביוסטוס — משחק בקוביא שדרכו להיות ער בלילה. שבערבות — שבשמים; אחד משבעת הרקיעים, ששם נתונים המלאכים. עכוב — אִחוּר. לסכנו — להעמידו בסכנה. תָשַׁשׁ — רפה, נחלש. ממונה — מופקד.

ואני אטול העוה"ז — ומנין לך כל העוה"ז: נשים ובנים וממון ועבדים ושפחות? למה אתה משתמש ונהנה מן הדברים שבעוה"ז כמותי? א"ל יעקב לעשו: זה מעט הרכוש, שנתן לי הקדוש־ברוך־הוא להשתמש בו לפי הצורך שלי בעוה"ז.

באותה שעה האמיד עשו בדעתו ואמר: ומה העוה"ז, שאין ליעקב חלק בו, כך נתן לו הקב"ה; העוה"ב שהוא חלקו — על אחת כמה וכמה. (תדב"א זוטא).

מו XI. מִיתַת רִבְקָה וּקְבוּרַת רָחֵל.

כשמתה רבקה אמרו: מי יֵצֵא לפני מטתה? אברהם מת, יצחק יושב בבית ועיניו כהות, ויעקב הלך לפדן־ארם. יצא עשו הרשע לפניה—יאמרו: ארורות הַדַּדִּים שמיניקות כגון זה. מה עשו? הוציאו מטתה בלילה. לפיכך לא פִּרְסֵם הכתוב את מיתתה. (תנח')

מז

„וַתָּמָת רָחֵל וַתִּקָּבֵר בְּדֶרֶךְ אֶפְרָתָה" [1] — מה ראה אבינו יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת? אלא צפה יעקב אבינו שהגליות עתידין לעבור שם, לפיכך קְבָרָהּ שם, כדי שתהא מבקשת עליהם רחמים. זהו שנאמר: „קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה" [2]. (שם).

מח XII. בֵּית יַעֲקֹב וּבֵית עֵשָׂו.

„וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב" [3]—מה כתוב למעלה מן הענין — „ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום... ואלה שמות אלופי עשו" [4]... אמר ר' חנינא: משל לאחר שהיה מהלך בדרך וראה כת של כלבים, ונִתְיָרֵא מהם, וישב לו ביניהם. כך כיון שראה אבינו יעקב עשו ואלופיו נתירא מהם וישב ביניהם.

אמר ר' לוי: מָשָׁל לְנַפָּח שהיה פִּתְחוֹ פתוח מרשות־הרבים ופֶּתַח בנו זְהָבִי פתוח כנגדו, וראה חבילות חבילות של קוצים נכנסות למדינה. אמר: אָנָה יִכָּנְסוּ כל החבילות הללו? והיה שם פִּקֵּחַ אחד, אמר לו: מאלו אתה מתירא? נִיץ אחד יוצא מִשֶּׁלְּךָ וניץ אחד יוצא משל בנך ואתם שורפים אותם כלם. זהו שנאמר: „והיו בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש וגו'" [5]. (ב"ר פ' פ"ד).

[1] בראשית ל"ה, יט. [2] ירמיה ל"א, יד. [3] בראשית ל"ז, א. [4] שם ל"ו, לא, מ. [5] עובדיה א', יח.

מו) פרסם — הודיע בגלוי. מח) נפח — חרש ברזל. זהבי — אומן עושה בזהב. חבילות — אגודות. ניץ — זיק.

III. יוֹסֵף בְּמִצְרָיִם.

מט „וְיוֹסֵף הוּרַד מִצְרָיְמָה"[1] — אל תקרי „הוּרַד", אלא „הוֹרִיד" את אביו והשבטים למצרים. אמר ר' תנחומא: למה הדבר דומה? — לפרה שמבקשין לתן עול בצַוָּארה והיא מונַעַת צוארה מן העול. מֶה עָשׂוּ? נטלו את בנה מאחריה ומשכו אותו למקום שמבקשין בו לחרוש, והיה העגל גועה. שמעה הפרה בנה גועה והיתה מהלכת בעל כָּרְחָהּ בשביל בנה. כך הקדוש־ברוך־הוא היה מבקש לְקַיֵּם גְּזֵרַת „ידוע תדע"[2] והביא עלילה לכל אלה הדברים וירדו למצרים ויִפְרְעוּ את השְּׁטָר. (תנח').

נ „וְכֹל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה ה' מַצְלִיחַ בְּיָדוֹ"[3] — היה מוזג לרבו יין קונדיטון והוא אומר לו: מה מזגת לי? הוא אומר: קונדיטון. אומר לו: פְּסִינְתּוֹן אני רוצה — והיה פסינתון; אומר לו: יין מבושל אני רוצה — היה מבושל. וכֵן על המים, וכן על כל דבר ודבר, שנאמר: „וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו". כיון שראה רבו כן, מסר לו כל המַפְתְּחוֹת ולא היה יודע אחריו כלום, שכן אומר: „הן אדוני לא ידע אתי מה בבית"[4]. כיון שראה יוסף את עצמו בכך, התחיל אוכל ושותה, מְסַלְסֵל בִּשְׂעָרוֹ ואומר: ברוך המקום שהשכיחני בית אבי. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: אביך מתאבל עליך בשק ואפר ואתה אוכל ושותה ומסלסל בשערך — אַטְלִים, חייך שאני מְגָרֶה בך את הדב. מיד „ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף"[5]. משל למה הדבר דומה, לגבור שהיה עומד בשוק, היה ממשמש בעיניו, מתקן בשערו וּמִתַלֶּה בַּעֲקֵבוֹ, אמר: לי נאה, לי יאה, גבור נאה אני. אמרו לו: אם אתה גבור, אם אתה נאה — הרי דוב לפניך, עמוד קְפַחֵהוּ. (תנח'; ב"ר פ' פ"ז).

נא יוסף בן שבע עשרה שנה והיה עומד בכל תָּקְפּוֹ. והיתה אֲדוֹנָתוֹ אשת פוטיפר מְשַׁדַּלְתּוֹ בכל יום ויום בדברים, והיתה מחלפת שלש חליפות בגדים בכל יום ויום; כֵּלִים שלבשה בשחרית לא לבשה אותם בחצי־היום, בחצי היום לא לבשה בין־הערבים. כָּל־כָּךְ למה? שיִּתֵּן עיניו בה. פעם אחת נתקבצו המצריות לראות יפיו של יוסף. מה עשתה אשת פוטיפר? נטלה אתרוגים ונתנה לכל אחת ואחת, ונתנה סכין לכל אחת ואחת וקראה ליוסף והעמידַתּוֹ לפניהן. כיון שהיו מסתכלות ביפיו של יוסף היו חותכות את ידיהן. אמרה להן: ומה אתן בשעה אחת כָּךְ, — אני, שבכל שעה רואה אותו, על אחת כמה וכמה. ובכל יום ויום היתה משדלתו בדברים, — והוא עמד ביצרו. (תנח').

IV. יוֹסֵף לִפְנֵי פַּרְעֹה.

נב „וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם לְפַרְעֹה"[6] — פותרין היו אותו, אלא שלא היה קולם נכנס באזניו: „שבע פרות הטובות" — שבע בנות אתה מוליד, „שבע פרות הרעות" — שבע בנות אתה

[1] בראשית ל"ט א. [2] שם ט"ו, יג. [3] שם ל"ט, ג. [4] שם שם, ח. [5] שם שם, ז. [6] שם מ"א, ח.

מט) בעל כרחה — באונס, שלא ברצונה. והביא עלילה — סִבֵּב סִבָּה, גָּרַם. ויפרעו — וישלמו שטר — כתב תעודה על החוב. נ) מוזג — מוסך. יין קונדיטון — יין הרוקח. פסינתון — יין חריף, שנותנים בו לענה להריפות. נא) משדלתו — מפתה אותו. חותכות — מנתחות, נוקפות מסלסל — מיפה ועושה תלתלים. אטלים — בטלן ומפונק. ומתלה בעקבו — תולה ומוסף את עקבו דרך גאות והתהדרות. קפחהו — נצחהו, הרגהו.

קובר; וכן אמרו: „שֶׁבַע שבלים הטובות" — שבע מלכיות אחה מְכַבֵּשׁ, „שבע שבלים הרעות" — שבע אֲפַרְכִּיּוֹת מורדות בך. וכל כך למה? כדי שיבוא יוסף באחרונה ויטול גדולה. אמר הקדוש־ברוך־הוא: אם יבא יוסף תחלה ויפתור את החלום אין זה שִׁבְחוֹ, יכולים החרטומים שיאמרו לו לפרעה: אִלּוּ שאלת אותנו כבר פתרנו אותו לך; אלא הַמְתֵּין להם עד שנתיַגעו והוציאו את רוחו — ואחר כך בא יוסף והחזירה. (ב״ר פ׳ פ״ט).

נג אמר ר׳ חייא בר אבא אמר ר׳ יוחנן: בשעה שאמר פרעה ליוסף: „ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו"[1], אמרו לו אִצְטַגְנִינָיו: עבד שלקחו רבו בעשרים כסף — תמשילהו עלינו? אמר להם: גְּנוּנֵי־מלכות אני רואה בו. אמרו לו: אם כן יהא יודע בשבעים לשון. אמר להם: למחר אבדקנו. בלילה בא גבריאל ולִמֵּד את יוסף שבעים לשון. בבקר, כל לשון שהיה פרעה מדבר עמו השיב לו. לסוף התחיל יוסף מֵסִיחַ בלשון־הקדש. לא ידע פרעה מה הוא סח. אמר לו פרעה: למדני לשון זו. לִמְּדוֹ ולא לָמַד. אמר לו פרעה: הִשָּׁבַע לי שלא תגלה לאיש. נשבע לו. וכשאמר יוסף לפרעה: „אבי השביעני לאמר וגו׳"[2] — אמר לו פרעה: לך ושאל על שבועתך. אמר לו יוסף: אם כן אשאל גם על אותה שבועה שנשבעתי לך; ועל כרחו אמר פרעה ליוסף: „עלה וקבר את אביך כאשר השביעך"[3]. (שם; סוטה ל״ו).

XV. אַחֵי יוֹסֵף בְּמִצְרָיִם.

נד „וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לָמָּה תִּתְרָאוּ"[4] — אמר יעקב לבניו: אתם גבורים, אתם נאים אל תִּכָּנְסוּ בשער אחד, ואל תעמדו במקום אחד, שלא תשלוט בכם עין־רעה. (תנח׳).

„וַיֵּרְדוּ אֲחֵי יוֹסֵף"[5] — היה ראוי למקרא לומר „וירדו בני יעקב", מהו „אחי יוסף"?
נה אלא בתחלה לא נָהֲגוּ בו אַחוה ומכרוהו ולבסוף נתחרטו, והיו אומרים בכל יום: אימתי נרד למצרים ונחזור את אחינו לאביו. וכשאמר להם אביהם לירד למצרים נתנו כלם דעה אחת להחזירו.

אמר ר׳ יהודה בר סימון: אף יוסף יודע היה שאחיו יורדים למצרים לשבר אוכל. מה עשה? הושיב שומרים על כל הפתחים ואמר להם: ראו כל מי שיִּכָּנֵס לשבר אוכל — כִּתבו שמו ושם אביו, ולערב הביאו לי פִּתְקֵיכֶם. עשו כך. כיון שבאו בני יעקב כל אחד ואחד נכנס בשער שלו וכתבו את שמותם ושם אביהם. לערב הביאו פתקיהם לפני יוסף, זה קורא „ראובן בן יעקב" וזה קורא „שמעון בן יעקב", וכן כל אחד ואחד. מיד אמר להם יוסף: חִתְמוּ כל האוצרות ופִתחו אוצר אחד. ונתן שמותם לממונה על האוצר, אמר לו: ראה, כשיבואו בני אדם הללו ליקח אוכל תפוס אותם וְשַׁגְּרֵם לפני. עברו שלשה ימים ולא באו. ושגר לבקשם בשוק. הלכו ומצאו אותם כשהם מחזרים בתוך השוק, יוצאים משוק זה לשוק זה, מִמָּבוֹי זה למבוי זה. מיד תפשו אותם והביאום לפני יוסף.

[1] בראשית מ״א, מד. [2] שם, נ׳, ה. [3] שם שם, ו. [4] שם מ״ב, א. [5] שם שם, ג.

נב) אפ־כיות—מדינות. נג) אצטגניניו—קוסמיו, הרואים בכוכבים. גנוני מלכות—סמני וגוני מלכות. ושאל על שבועתך — שיתירוה לך. נה) פתקיכם — כתבי רשימות שלכם. ושגרם— שלחם. מחזרים — סובבים.

„וַיַּכִּירֵם וַיִּתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם"[1] — נעשה להם כנכרי. נטל הגביע והקיש בו. אמר להם: אני „רואה בגביע שלי, מרגלים אתם. אמרו לו: „כֵּנִים אנחנו"[2]. אמר להם: ואם כֵּנִים אתם, למה לא נכנסתם כלכם בפתח אחד? אמרו לו: כך צונו אַבָּא: „אל תִּכָּנסו בשער אחד". אמר להם: בשוק מה טיבכם? לא הייתם מִתיראים מן העין? אמרו לו: אבדה אָבדה לנו והיינו מבקשים אותה שם. אמר להם: איזו אבדה? אני רואה בגביע, ששנים מכם החריבו כְּרַךְ גדול של שכם. אמרו לו: ומי הם? הקיש בַגביע, אמר להם: שמעון ולוי שמם. מיד נזדעזעו ואמרו לו: „שנים עשר עבדיך אחים אנחנו"[3]. אמר להם: והיכן השנים? אמרו לו: „הקטן את אבינו היום והאחד איננו"[3]. אמר להם: „את אחיכם הקטן תביאו אלי ויאמנו דבריכם"[4]; לקח את שמעון ואסר אותו לעיניהם ואמר להם: זה יהא חבוש עד שתביאו את אחיכם. ולמה אסר את שמעון? מפני שהוא דְחָפוֹ לבור; ועוד, פֵּרש אותו מלוי, שלא יטלו עליו עצה. אמר שמעון לאחיו: כך עשיתם ליוסף, כך אתם מבקשים לעשות לי? אמרו לו: ומה נעשה? ימותו אנשי ביתנו ברעב? אמר להם: עשו מה שתרצו, עכשו אראה מי יכניסני לבית־האסורים? באותה שעה שלח יוסף אצל פרעה ואמר לו: שלח לי שבעים גבורים מאצלך, שמצאתי לסטים ואני מבקש ליתן עליהם כְּבָלִים. שָׁלַח לו, והיו מסתכלים אחי יוסף מה הוא מבקש לעשות. אמר יוסף לאותם גבורים: הכניסו את זה לבית־האסורים ותנו כבלים ברגליו. כיון שקרבו אצלו צָוַח עליהם שמעון. כיון ששמעו קולו נפלו על פניהם ונשתברו שניהם. והיה מנשה בן יוסף יושב לפני אביו. אמר לו יוסף: קום אתה. מִיַּד קם מנשה והכה את שמעון מכה אחת והכניסו לבית־האסורים ונתן עליו כבלים. אמר שמעון לאחיו: אתם אומרים מכה של מצרים היא, זו אינה אלא של בית אַבָּא. כיון שראו אחי יוסף כך נפלה אימה עליהם והלכו אצל אביהם.

כשבאו אצל אביהם וספרו לו את כל המאורע, אמר להם אביהם: היכן שמעון? אמרו לו: אותו האיש אדוני הארץ תְּפָשׂוֹ בשביל שנביא אחינו הקטן. אמר להם: „אותי שכלתם, יוסף איננו ושמעון איננו וגו'"[5].

„וַיֹּאמֶר רְאוּבֵן אֶל אָבִיו לֵאמֹר: אֶת שְׁנֵי בָנַי תָּמִית וגו'"[6]—אמר לו: בכור שוטה! וכי בניך אינם בני? אמר להם יהודה: הניחו לו לזקן עד שתכלה הפת.

„וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ לֶאֱכֹל"[7] — אמר לו יהודה: אַבָּא! אם ילך בנימין עמנו סָפֵק נִתְפָּס סָפֵק אינו נתפס, ואם אינו הולך עמנו כלנו מתים — מוטב שתניח את הספק ותתפוס את הוַדָּאי. אמר: מי עָרֵב בו? אמר לו: „אנכי אערבנו"[8]. מיד בֵּרכם יעקב ושִׁלְּחוֹ עמהם. (ב"ר פ' צ"א; תנח').

נג „וְאֵל שַׁדַּי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים"[9] — מה ראה יעקב לברכם ב„אל שדי"? ללמדך שהרבה יסורים באו עליו: עד שהוא במעי אמי עֵשו מֵריב עמו; ברח מפני עשו ללבן — היה שם עשרים שנה בצרות רבות; לאחר שיצא משם — רדף לבן אחריו להרגו; נמלט

[1] בראשית מ"ב, ז. [2] שם שם, יא. [3] שם שם, יג. [4] שם שם, כ. [5] שם שם, לו. [6] שם שם, לז. [7] שם מ"ג, ב. [8] שם שם ט. [9] שם שם יד.

והקיש — דפק. מה טיבכם — מלו', לאיזה צורך באתם לשם? חבוש — אסור. דחפו לבור — את יוסף לפני מכירתו. פרש — הבדיל. המאורע — המקרה, המעשה. ספק — דבר שאינו ברור, שמא. ודאי — דבר ברור, ברי.

ממנו — בא עשו ובקש להרגו והפסיד עליו כל אותו דורון. יצא מעשו — באה עליו צרת דינה. יצא מצרת דינה — באה עליו צרת רחל. ואחר כל הצרות הללו בקש לנוח קִמְעָא — באה עליו צרת יוסף, צרת שמעון וצרת בנימין. לפיכך היה מתפלל ב„אל שד י״: מי שאמר לעולמו „די״ — יאמר ליסורי „די״.

הביאו את בנימין והעמידוהו לפני יוסף. „וישא עיניו וירא את בנימין אחיו בן אמו״[1] — שמח בו, שראה בו דמות־דיוקְנָהּ של אמו. אמר להם יוסף: „הזה אחיכם הקטן אשר אמרתם אלי?״[1]. אמרו לו: הן. באותה שעה זִמְּנָם לסעודה. היה מבקש להָסֵב לבנימין אצלו ולא היה יודע כיצד לעשות. נטל את הגביע והיה עושה עצמו כמערים ומגיש ומְרִיח הגביע ואמר: יהודה שהוא מלך יֵשב בראש; ראובן שהוא בכור ישב שני לו. וכן כולם. נשתַּיֵר בנימין, אמר: אני אין לִי אֵם ובנימין אין לו אם. כשילדתו אמו מתה, אני היה לי אח ופֵרש ממני ואף הוא היה לו אח ופָרש ממנו. בשביל זה יבוא ויתן ראשו אצל ראשי. זהו שנאמר: „וישבו לפניו הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו״[2].

„וַיִּשָּׂא מַשְׂאוֹת״[3] — הביא מנות בסעודה. נתן לכל אחד ואחד מהם מנה שלו. נתן לבנימין מנה שלו. נטל יוסף מנה שלו ונְתָנָהּ לבנימין; נטלה אסנת מנה שלה ונְתָנַתָּהּ לבנימין; נטלו אפרים ומנשה מנות שלהם ונתנון לבנימין. נמצאו ביד בנימין חמש מנות, לכך נאמר: „ותרב משאת בנימין ממשאות כלם חמש ידות״[3]. (ב״ר פ׳ צ״ב; תנח׳).

נז „וַיִּמָּצֵא הַגָּבִיעַ בְּאַמְתַּחַת בִּנְיָמִן״[4] — היו אחיו עומדים ומְחַבְּטִים לבנימין על כתפיו ואומרים לו: „גנב בנה של גַּנֶּבֶת! בִּיַּשְׁתָּנוּ! בן אמך אתה. כך בִּיְשָׁה אמך את אבינו״. ובשביל אותן המכות שהכוהו בכתפיו זכה שתשרה שכינה בין כתפיו, שנאמר: „ובין כתפיו שכן״[5]. (תנח׳)

XVI. יוֹסֵף מִתְוַדֵּעַ אֶל אֶחָיו.

נח „וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה״[6] — אמר רב שמואל בן נחמן: בשעה שהיו יהודה ויוסף מתְעַכּוּחִים זה עם זה, אמרו מלאכי־השרת זה לזה: בואו, נרד לְמַטה ונראה שור וארי מתנגחים זה עם זה. בנוהג שבעולם, שור מִתְיָרֵא מפני ארי, ועכשו שור וארי מתנגחים ועומדים.

אמר ר׳ יוחנן: בשעה שתפס יוסף את בנימין ואמר: „האיש אשר נמצא הגביע בידו יהיה לי עבד״[7] — מה עשה יהודה? שאג בקול גדול והלך קולו ארבע מאות פרסה, עד ששמע חושים בן דן וקפץ מארץ כנען ובא אצל יהודה ושאגו שניהם, ובקשה ארץ מצרים לִיחָרֵב.

[1]בראשית מ״ג, כט. [2]שם שם, לג. [3]שם שם, לד. [4]שם מ״ד, יב. [5]דברים ל״ג, יב. [6]בראשית מ״ד, יח. [7]שם מ״ד, יז.

והפסיד — אבד לו. דורון — המתנה, שנתן לעשו. קִמְעָא — קצת. דיוקנה — צורתה, פניה. נז) ומחבטים — ומכים. גנבת — רחל שגנבה את התרפים. נח) שור וארי — יוסף משול ל„שור״ („בכור שור״) ויהודה ל„ארי״ („גור אריה יהודה״). פרסה — מדת הדרכים, ארבע מיל.

אף אחיו כיון שראו יהודה שכעס — נתמלאו אף הם חמה ובעטו בארץ ועשו אותה תלמים תלמים.

כיון שראה יוסף סִמָּניו של יהודה שהוא כועס — מִיַּד נזדעזע. אמר: אוי לי, שֶׁמָּא יהרגני. ומה הם סמנים של יהודה? עינו של ימין זולגת דם. ויש אומרים: חמשה לבושים היה לבוש, ונימא אחת היתה לו בלבו וכיון שהיה כועס היתה קורעת כלם ויוצאת.

מה עשה יוסף באותה שעה? אותו עמוד של אבן שהיה יושב עליו, בעט בו ועשהו גל של צרורות. תָּמַה יהודה ואמר: אף זה כמותנו! מיד אחז יהודה החרב ובקש לשלפה מתערה ואינה נשלפת. אמר יהודה: וַדַּאי יְרֵא־שמים הוא זה.

„אדני שאל את עבדיו"[1]. — אמר לו יהודה ליוסף: מִתְּחִלָּה בעלילה באת עלינו. מכמה מדינות ירדו למצרים לשבור אוכל ולא שאלת אחד מהם; שמא בתך באנו לִשָּׂא או אחותנו אתה סבור לִשָּׂא; אף על פי כן לא כסינו ממך דבר. א"ל יוסף: יהודה! למה אתה דַבְּרָן מכל אחיך, ואני רואה בגביע, שיש באחיך גדולים ממך? א"ל: בשביל שערבתי אותו. א"ל: מפני מה לא ערבת את אחיך כשמכרתם אותו לישמעאלים בעשרים כסף וצערת את אביך הזקן ואמרת לו: „טָרֹף טֹרַף יוסף"[2] — והוא לא חטא לך; אבל זה שחטא וגנב הגביע — אמור לאביך: הלך החבל אחר הדלי... כיון ששמע יהודה כך צעק ובכה בקול גדול אמר: „כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי"?[3].

א"ל יוסף: בא וְנִתְוַכַּח שנינו, אמור דבריך וסדור דינך. מיד אמר יהודה לנפתלי: לך וראה כמה שְׁוָקִים יש במצרים. קפץ וחזר ואמר לו: שנים עשר. אמר יהודה לאחיו: אני אחריב מהם שלשה וטלו כל אחד — אחד ולא נשאיר בהם איש. אמרו לו אחיו: יהודה, מצרים אינה כשכם, אם אתה מחריב מצרים תחריב את העולם כלו. באותה שעה — „ולא יכול יוסף להתאפק"[4]...

„וַיִּקְרָא הוציאו כָל אִיש מֵעָלָי"[4] — לסכנה גדולה ירד יוסף; שאלו הרגוהו אחיו אין בריה בעולם מַכֶּרֶת. אלא אמר יוסף: מוטב שאֵהָרֵג ולא אֲבַיֵּשׁ את אחי בפני המצרים. כיון שיצאו המצרים חזר יהודה ואמר ליוסף: אתה נשבעת בחיי פרעה הרשע ואני נשבע בחיי אבי הצדיק, אם אני מוציא חרבי מִנַּרְתִּיקָהּ אמלא כל מצרים הרוגים. אמר לו יוסף: אם תוציא חרב מנרתיקה אני כורכה על צוארך. א"ל יהודה: אם אפתח את פי אבלע אותך. א"ל יוסף: אם תפתח פיך אני סותמו באבן. אמר יהודה ליוסף: מה נאמר לאבא? א"ל: כבר אמרתי לך; אמור לו: הלך החבל אחרי הדלי. א"ל יהודה: דין שקר אתה דן אותנו. א"ל יוסף: שקר לשקרנים — אין לך דין שקר כמכירת אחיכם. א"ל יהודה: אש של שכם דולקת בלבי. א"ל יוסף: אני אכבנה.

באותה שעה עלתה חמתו של יהודה, והיה מכנים עֲשָׁשִׁיוֹת של ברזל לתוך פיו ומוציאן אָבָק. אמר יהודה: עכשו אני אצא וַאֲצַבֵּעַ כל שְׁוָקִים שבמצרים בדם. א"ל יוסף: צַבָּעִים הייתם מימיכם, שֶׁצְּבַעְתֶּם כתנת אחיכם בדם ואמרתם לאביכם „טרף טרף"[2].

[1] בראשית מ"ד, יט. [2] שם ל"ז, לג. [3] שם מ"ד, לד. [4] שם מ"ה, א.

זולגת — נוטפת, נוזלת. נימא — שערה. הלך החבל אחר הדלי — בנימין אחרי אחיו הגדול יוסף. מנרתיקה — מתערה. כורכה — עוטפה, צונפה. של שכם — שנחרבה על ידי בני יעקב. עששיות — חתיכות גדולות. צבעים — צובעים.

וכיון שראה יוסף שהסכימה דעתם להחריב את מצרים, אמר יוסף בלבו: מוטב שאתודע להם ואל יחריבו את מצרים. אמר להם יוסף: לא כך אמרתם, שאחיו של זה מת? אני קניתיו, אקראנו ויבא אצלכם. התחיל קורא: יוסף בן יעקב, בוא אצלי! יוסף בן יעקב, בא אצלי ודבר עם אחיך שמכרוך!... והיו נושאים עיניהם לארבע פנות הבית. אמר להם יוסף: למה אתם מסתכלים לכאן ולכאן? אני יוסף אחיכם. מיד פרחה נשמתם ולא יכלו לענות אותו. עשה הקדוש-ברוך-הוא להם נס וחזרה נשמתם. אמר להם יוסף: „והנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימין כי פי המדבר אליכם"[1] — בלשון הקודש אני מדבר. ולא היו מאמינים לו. וכל כך למה? מפני שיצא מאצלם בלא חתימת-זקן, ועכשו היה עומד כנגדם בחתימת-זקן.

כיון שהכירוהו בקשו להרגו, ירד מלאך ופזרם בארבע פנות הבית.

באותה שעה צוח יהודה בקול גדול ונפלו כל חומות שבמצרים, והפילו כל החיות, ונפל יוסף מכסאו, וירד פרעה מכסאו, וכל הגבורים שהיו עומדים לפני יוסף נהפכו פניהם לאחוריהם ונפלו שניהם.

כיון שראה יוסף שהיתה להם בושה גדולה, אמר להם: „גשו נא אלי"[2] — ויגשו, וכל אחד ואחד היה מנשקו ובוכה עליו. (תנחו')

XVII. מִיתָתוֹ וּקְבוּרָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב.

„וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל בָּנָיו וַיֹּאמֶר הֵאָסְפוּ וְאַגִּידָה לָכֶם"[3] — בקש יעקב לגלות לבניו
נס קץ הימים ונסתלקה ממנו שכינה. אמר: שמא, חס ושלום, יש במטתי פסול, כאברהם שיצא ממנו ישמעאל ואבי יצחק שיצא ממנו עשו. אמרו לו בניו: „שמע ישראל, ה' אלהינו ה' אחד"[4] — אמרו: כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אביו ואמר: „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

אמר ר' שמואל: הוא הוא שישראל משכימים ומעריבים בכל יום ואומרים: „שמע ישראל אבינו במערת המכפלה! אותו דבר שצויתנו — עדין הוא נוהג בנו: ה' אלהינו ה' אחד!" (פסח' נ"ו; ב"ר פ' צ"ח).

„ויבאו עד גרן האטד"[5] — וכי גרן יש לו לאטד? אמר ר' אבהו: מלמד שהקיפוה
ס כתרים לארונו של יעקב כגרן זה שמקיפין לו אטד, שבאו בני עשו ובני ישמעאל ובני קטורה; וכלם למלחמה באו — כיון שראו כתרו של יוסף שתלוי בארונו של יעקב, נטלו כלם כתריהם ותלאום בארונו של יעקב. תנא: שלשים וששה כתרים נתלו בארונו של יעקב.

כשהגיעו למערת המכפלה בא עשו ועכבו מלקברו. אמר להם: מערה זו מקום לארבעה זוגות יש בה; יעקב קבר את לאה בחלקו, וזה שנשאר שלי הוא. אמרו לו:

1 בראשית מ״ה, יב 2 שם שם, ד. 3 שם מ״ט, א. 4 דברים ו׳, ד. 5 בראשית נ׳, י.

חתימת זקן — סימן של זקן. והפילו כל החיות — כל הנשים המעוברות הפילו את ולדותיהן. נס) במטתי — בזרעי. פסול — כלו' כופר באלהים. תנא — שנו, אמרו. לארבעה זוגות — שלשה זוגות הראשונים: אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, ועוד מקום לזוג אחד.

מכרת חלקך לאבא. אמר להם: אם מכרתי בכורתי–חלק פשוט כלום מכרתי? אמרו לו: הן. אמר להם: הראוני שטר מכירה. אמרו לו: השטר בארץ מצרים הוא. — ומי ילך להביאו משם? ילך נפתלי, שהוא קל כאַיָלה. היה שם חושים בן דן שאזניו כבדות. אמר להם: מה זה? אמרו לו: זה מעכב עד שיחזור נפתלי ממצרים. אמר להם חושים: ועד שיחזור נפתלי ממצרים — יהא אֲבִי אבא מוטל בבזיון? נטל מקל והכה על ראשו של עשו,— נשרו עיניו ונפלו על רגליו של יעקב. פקח יעקב את עיניו ושחק. זהו שנאמר: „ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע“[1]. באותה שעה נתקַימה נבואתה של רבקה, שנאמר: „למה אשכל גם שניכם יום אחד“[2]. (סוטה י״ג).

סא בשעה שחזרו בני יעקב מקבורת אביהם ראו שהלך יוסף והציץ באותו הבור שהשליכוהו אחיו בתוכו... כיון שראו כך אמרו: עכשָו שמת אבינו „לוּ ישטמנו יוסף“[3]... והוא לא נתכון אלא לברך על הנס שנעשה לו במקום הזה... (תנח׳; ב״ר פ׳ ק׳).

סב „וַיְנַחֵם אוֹתָם וַיְדַבֵּר עַל לִבָּם“[4] — אמר ר׳ אֶלְעָזָר: מלמד שאמר להם דברים שמתקבלים על הלב: ומה עשרה נֵרות לא יכלו לכבות נר אחד, הֵיאך נר אחד יכול לכבות עשרה נרות? (מגילה ט״ז).

נ״ח, יא. [2] בראשית כ״ז, מה. [3] שם נ׳, טו. [4] שם שם, כא.

פי שנים בירושה. סא) עשרה נרות...נר אחד — האחים את יוסף.

ד.

יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם וִיצִיאַת מִצְרַיִם.

I. שִׁעְבּוּד מִצְרַיִם.

„כַּעֲנָבִים בַּמִּדְבָּר מָצָאתִי יִשְׂרָאֵל, כְּבִכּוּרָה בִתְאֵנָה בְּרֵאשִׁיתָהּ"[1] — אמר ר' יודן: התאנה הזו, בתחלה אורים אותה אחת אחת, ואחר כך שתים, ואחר כך שלש, עד שאורים אותה בסלים ובמגרפות; כך בתחלה אחד היה אברהם וירש את הארץ, ואחר כך שנים: אברהם ויצחק, ואחר כך שלשה: אברהם יצחק ויעקב, ואחר כך „ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד"[2]. (ב"ר פ' מ"ו).

„וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרָיִם"[3] — רב ושמואל, אחד אמר: חדש ממש, ואחד אמר: שנתחדשו גזרותיו. ומהו „אשר לא ידע את יוסף"[3]? שעשה עצמו כאלו לא ידע את יוסף.

„הָבָה נִתְחַכְּמָה לוֹ"[4] — „להם" לא נאמר אלא „לו". אמר ר' חמא בְּרַבִּי חנינא: בואו ונתחכמה למושיעם של ישראל. במה נדונם? נדונם באש — נאמר: „כי הנה ה' באש בא"[5], ונאמר: "באש ה' ישפט"[6]; נדונם בחרב — „ובחרבו את כל בשר"[6]. אלא בואו ונדונם במים, שכבר נשבע הקדוש ברוך הוא שאינו מביא מבול לעולם, שנאמר: „כי מי נח זאת לי, אשר נשבעתי מעבר מי נח עוד על הארץ"[7]. והם אינם יודעים, שעל כל העולם אינו מביא, אבל על אומה אחת מביא; ועוד, הוא אינו מביא אבל הם באים ונופלים לתוך המים. וכן הוא אומר: „ומצרים נסים לקראתו וינער ה' את מצרים בתוך הים"[8]. וזהו שאמר ר' אלעזר: מהו שנאמר „כי בדבר אשר זדו עליהם"[9] — בקדרה שבשלו, בה נתבשלו. (סוטה י"א).

„וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בַּעֲבוֹדָה קָשָׁה... וּבְכָל עֲבוֹדָה בַּשָּׂדֶה"[10]. מהו "ובכל עבודה בשדה"? שהיו עושין מלאכתם בטיט ובלבנים ובאין לערב לבתיהם לנוח — בא המצרי

[1] הושע ט', י. [2] שמות א', ז. [3] שם שם, ח. [4] שם שם, י. [5] ישעיה ס"ו, טו. [6] שם שם, טז. [7] שם נ"ד, ט. [8] שמות י"ד, כז. [9] שם י"ח, יא. [10] שם א', יד.

א) אורים — מלקטים. במגרפות — בְּיָעִים, כלים שגורפים וצוברים בהם דברים מפוזרים למקום אחד. ב) למושיעם של ישראל — להקב"ה. בקדרה — בסיר. שבשלו — דרש „זדו" מלשון „נזיד".

ואומר לו: צא לַקֵט לי יָרק מן הגנה, בַּקַע לי עץ זה, מלא לי חבית זו מן הנהר—הֱוֵי: „ובכל עבודה בשדה".

מהו „את כל עבודתם... בפרך"?[1] שהיו נותנין עבודת האיש על האשה ועבודת האשה על האיש. אומר לאיש: קום לוש וֶאֱפֵה; אומר לאשה: מלאי חבית זו, בקעי עץ זה, לכי לגנה הביאי ירקות. (תנח', ויצא).

ד „וישימו עליו"[2] — „עליהם" לא נאמר אלא „עליו". תנא דבי ר' אלעזר ברי' שמעון: מלמד שהביאו מַלְבֵּן ותלו לו לפרעה בצוארו, וכל אחד מישראל שאמר להם: אִסְטְנִיס אני, אמרו לו: כלום אסטנים אתה יותר מפרעה? (סוטה י"א; שמ"ר פ' א').

ה „וַיַּעֲבִדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּ פָ רֶ ךְ"[3] — ר' אליעזר אומר: בפה־רך. בשעה שאמר פרעה „הבה נתחכמה" קבץ את כל ישראל ואמר להם: בבקשה מכם, עשו עמי היום בטובה. נטל פרעה סל ומגרפה, וכל מי שהיה רואה פרעה נוטל סל ומגרפה ועושה בלבנים, היה עושה אף הוא כך. מיד הלכו ישראל ועשו עמו בזריזות כל היום לפי כחם. כיון שהחשיך העמיד עליהם נוגשים, אמר להם: חַשבו את הלבֵנים. עמדו ומָנו אותן, אמר להם: כזה אתם מעמידים לי בכל יום. (סוטה י"א; תנה"ק, בהעלתך).

ו „כָּל הַבֵּן הַיִּלּוֹד הַיְאֹרָה תַּשְׁלִיכֻהוּ"[4]—אמר ר' חנן: מה היו בנות ישראל הכשרות והצנועות עושות? היו נוטלות בניהן וטומנות אותם במחִלות, והיו המִצְרִים נוטלים בניהם הקטנים ומכניסים אותם לבתיהם של ישראל ועוקצים אותם והם בוכים, והיה התינוק של ישראל שומע קול חברו שבוכה—ובוכה עמו, והיו המצרים נוטלים אותם ומשליכים אותם ליאור.

באותה שעה אמר הקדוש־ברוך־הוא למלאכי־השרת: רדו מלְפָנַי וראו בני חביבי אברהם יצחק ויעקב, שמשליכין אותם בנהר; וירדו מלפניו כשהיו מבוהלים ועמדו במים עד אַרְכְּבוֹתיהם והיו מקבלים בניהם של ישראל ומניחים אותם על גבי הסלעים, והקב"ה מוציא להם דדים מן הסלעים ומניקם. (שהש"ר ט"ו; תדב"א).

ז דרש רב עוירא: בשכר נשים צדקניות שבאותו הדור נגאלו ישראל ממצרים: שבשעה שיוצאות לשאב מים מְזַמֵן להם הקדוש־ברוך־הוא דגים קטנים בתוך כדיהן ושואבות מחצה מים ומחצה דגים. ובאות ושופתות שתי קדרות, אחת של חמין ואחת של דגים, ומוליכות אצל בעליהן לשדה, ומרחיצות אותם, וסכות אותם, ומאכילות ומשקות אותם... ובאות לבתיהן, וכיון שמגיע זמן לֵדָתָן הולכות ויולדות בשדה תחת התפוח, שנאמר: „תחת התפוח עוררתיך, שמה חִבלתך אמך, שמה חבלה ילדתך"[5]. והקב"ה שולח מלאך מן השמים ומנַקה את ילדיהן, ומשַפֵּר אותם כחַיה זו, שמשַפֶּרת את הוָלָד, ומלקט להם שני עֲגוּלִים, אחד של דבש ואחד של שמן, שנאמר: „ויניקהו דבש מסלע ושמן

[1] שמות א', יד. [2] שם שם, יא. [3] שם שם, יג. [4] שם שם, כב. [5] שה"ש ח', ה'.

עבודת האיש על האשה וגו' — ודבר זה קשה ביותר, מפרך את הגוף ומיגע את הנפש. ד) מלבן — דפוס של לבנים. אסטנים — חלוש ומפונק. ה) בפה רך — משכום לשעבוד בדברים רכים. בטובה — בתורת טובה, שלא בשכר. ו) במחלות — במערות. ועוקצים — דוקרים, צובטים. ארכבותיהם — ברכיהם. ז) משפר — מיפה ומטהר. כחיה — כמולדת; עגולים — ככרות.

מחלמיש צור"[1]. וכיון שמכירים בהם המצרים באים עליהם להרגם, ונעשה להם נס ונבלעים בקרקע. ומביאים המצריים שורים וחורשים על גבם, ולאחר שהולכים — הם מבצבצים ויוצאים כעשב השדה. ולאחר שמתגדלים באים עדרים עדרים לבתיהם.

וכשנגלה הקב"ה על הים הם הכירוהו תחלה ואמרו: "זה אלי ו'"[2]. (סוטה י"א).

II. לֵדָתו וְגִדּולו שֶׁל משֶׁה.

ח "וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי"[3] — להיכן הלך? אמר ר' יהודה בר זבינא: שהלך בעצת בתו: עמרם גדול הדור היה, כיון שראה, שאמר פרעה "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו"[4], אמר: לשוא אנו עמלים. עמד וגרש את אשתו. עמדו כלם וגרשו נשותיהם. אמרה לו בתו: אבא, קשה גזרתך יותר מִשֶּׁל פרעה, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות; פרעה לא גזר אלא בעולם-הזה, ואתה גָזַרְתָּ בעולם-הזה ובעולם-הבא; פרעה הרשע — סָפֵק מתקַיֶּמֶת גְזֵרָתו, ספק אין מתקימת, ואתה צדיק — וַדַאי גזרתך מתקימת. עמד והחזיר את אשתו. עמדו כלם והחזירו את נשותיהם.

"ויקח"[3] — "וַיָּשָׁב" לא נאמר אלא "ויקח". אמר ר' יהודה בר אבינא: שעשה לה מעשה לִקּוּחִין: הושיבה בְּאַפִּרְיון ואהרן ומרים מרקדים לפניה ומלאכי-השרת אומרים: "אם הבנים שמחה"[5]. (סוטה י"ב).

ט רבי היה יושב ודורש ונתמנם הצבור, בקש לעורר, אמר: ילדה אשה במצרים ששים רבוא בְּכֶרֶס אחת. והיה שם תלמיד אחד וישמעאל ברי יוסי שמו. אמר לו: מי היתה כן? א"ל: זו יוכבד, שילדה את משה ששָׁקוּל כנגד ששים רבוא מישראל. (שהש"ר).

"וַתִּקַּח לוֹ תֵּבַת גֹּמֶא וַתַּחְמְרָה בַחֵמָר וּבַזָּפֶת"[6] — תנא: חמר מבפנים וזפת מבחוץ, שלא יריח אותו צדיק רֵיחַ רע. (סוטה י"ב).

יא "וַתֵּתַצַּב אֲחֹתוֹ מֵרָחֹק"[7] — למה עמדה מרים מרחוק? אמר רב: לפי שהיתה מרים מתנבאת ואומרת: עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל. וכיון שנולד משה נתמלא כל הבית אורה, עמד אביה ונשקה על ראשה, אמר לה: בתי, נתקימה נבואתך. וכיון שהטילוהו ליאור עמדה אמה וטפחה לה על ראשה, אמרה לה: בתי, היכן נבואתך? וזהו שנאמר: "ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו"[7] — לדעת מה יהא בסוף נבואתה. (סוטה י"ב, י"ג; שמ"ר פ' א').

יב "וַתִּשְׁלַח אֶת אֲמָתָהּ"[8] — כיון שראו אמהותיה שבקשה להציל את משה, אמרו לה: גברתנו, מנהגו של מלך בשר-ודם גוזר גזרה, אם כל העולם כלו אין מקימין אותה, בניו ובני-ביתו מקימים אותה—ואת עוברת על גזרת אביך! בא גבריאל וחבטן בקרקע. (סוטה י"ב).

[1] דברים ל"ב, יג. [2] שמות ט"ו, ב. [3] שם ב', א. [4] שם א', כב. [5] תהלים קי"ג, ט. [6] שמות ב', ג' [7] שם שם, ד. [8] שם שם, ה.

ח) לקוחין — נשואים, קדושין. באפריון — בחופה. ט) נתמנם הצבור — הקהל נם וישן. בכרס — בבטן. ששקול — שרומה במעלתו. יב) וחבטן — הפיל אותן.

יג „הֵאֵלֵךְ וְקָרָאתִי לָךְ אִשָּׁה מֵינֶקֶת מִן הָעִבְרִיּוֹת"[1] — למה „מן העבריות"? מלמד שהחזירוהו למשה על כל המצריות כולן ולא ינק. אמר הקדוש־ברוך־הוא: פה שעתיד לדבר עמי יינק דבר טמא! (סוטה י״ב).

יד „וַתְּבִיאֵהוּ לְבַת פַּרְעֹה וגו'"[2] — היתה בת פרעה מנשקת ומחבקת ומְחַבְּבַת אותו כאלו הוא בנה, ולא היתה מוציאתו מפלטרין של מלך. ולפי שהיה יפה הכל מתאוים לראותו, ומי שהיה רואהו לא היה מעביר עצמו מעליו. והיה פרעה מנשקו ומחבקו, והוא נוטל כתרו של פרעה ומשימו על ראשו. והיו שם יושבים חרטומי מצרים ואמרו: מתיָראים אנו מזה שנוטל כתרך ונותנו על ראשו, שלא יהיה זה אותו שאנו אומרים שעתיד לטול מלכות ממך. מהם אומרים להרגו, מהם אומרים לשרפו. והיה יתרו יושב ביניהם ואומר להם: הנער הזה אין בו דעת, אלא בַחֲנוּ אותו והביאו לפניו בקערה זהב וגחלת, אם יושיט ידו לזהב יש בו דעת והרגו אותו, ואם יושיט ידו לגחלת אין בו דעת ואין עליו משפט מות. מיד הביאו לפניו. ושלח ידו לִקַּח הזהב, ובא גבריאל ודחה את ידו ותפס את הגחלת, והכנים ידו עם הגחלת לתוך פיו וְנִכְוְתָה לשונו — וממנו נעשה כבד־פה וכבד־לשון. (שמ״ר פ׳ א׳).

III. מֹשֶׁה יוֹצֵא אֶל אֶחָיו.

ט׳ „וַיֵּצֵא אֶל אֶחָיו וַיַּרְא בְּסִבְלוֹתָם"[3] — מהו „וירא"? שהיה רואה בסבלותם ובוכה ואומר: חֲבַל לי עליכם, מי יתן מותי עליכם, שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט. והיה נותן כתפיו וּמְסַיֵּעַ לכל אחד ואחד מהם. ר׳ אלעזר בנו של ר׳ יהודה אומר: ראה משא גדול על קטן ומשא קטן על גדול, ומשא איש על אשה ומשא אשה על איש, ומשא זקן על בחור ומשא בחור על זקן, והיה מניח דַרְגּוֹן שלו והולך וּמְיַשֵּׁב להם סבלותיהם ועושה כאלו מְסַיֵּעַ לפרעה. אמר הקדוש־ברוך־הוא: אתה הנחת את עסקיך והלכת לראות בצערם של ישראל ונהגת בהם מנהג אחים, אני מניח את העליונים ואת התחתונים ואדבר עמך.

דבר אחר: „וירא בסבלותם" — ראה שאין להם מנוחה, הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת, ואלו עבדיך אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע הם מתים. אמר לו: לך ועשה להם כמו שתאמר. הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח. (שם).

„וַיַּךְ אֶת הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַּחוֹל"[4] — אמר משה לישראל: אתם משולים כחול, מה החול אדם נוטלו מכאן ונותנו בכאן ואין קולו נשמע, כך לא יצא דבר זה מפיכם. (תנח׳).

„הַלְהָרְגֵנִי אַתָּה אוֹמֵר כַּאֲשֶׁר הָרַגְתָּ אֶת הַמִּצְרִי... וַיֹּאמַר אָכֵן נוֹדַע הַדָּבָר"[5] — לפי שהיה משה מהרהר בלבו ואומר: מה חטאו ישראל, שנשתעבדו מכל האומות? כיון ששמע

[1] שמות ב׳, ז. [2] שם שם, י. [3] שם שם, יא. [4] שם שם, יב. [5] שם שם, יד.

יד) **לא היה מעביר עצמו** — לא היה יכול לסור ולהסתלק. **וממנו** — על ידי דבר זה. טו) **מסיע** — עוזר. **דרגון** — משמרת המלך. **מישב** — מתקן. טו) **דבר זה** — מעשה הריגת המצרי.

דבריו אמר: „אכן נודע הדבר!" עתה ידעתי על איזה דבר הם משתעבדים: לשון-הרע יש ביניהם והיאך יהיו ראוים לגאולה? (שמ״ר פ׳ א׳).

„וַיִּשְׁמַע פַּרְעֹה"[1] — שעמדו דתן ואבירם והלשינו עליו.

„וַיְבַקֵּשׁ לַהֲרֹג אֶת מֹשֶׁה"[1] — שלח פרעה והביאו סַיִף שאין כמותה ונתנו עשר פעמים על צוארו, וְנעשה צוארו של משה כעמוד השַׁן ולא הזיקתו.

„וַיִּבְרַח מֹשֶׁה מִפְּנֵי פַרְעֹה"[1] — אמר ר׳ ינאי: וכי אפשר לבשר-ודם לברוח מפני המלכות? אלא בשעה שתפסו את משה וְחִיבוּהו לְהַתִּיז את ראשו, ירד מלאך מן השמים ונדמה להם בדמות משה, ותפסו את המלאך וברח משה. אמר ר׳ יהושע בן לוי: נעשו כל הַסַּנְקְלִיטִין שהיו יושבים לפני פרעה מהם אלמים, מהם חרשים, מהם סומים, והיה אומר לאלמים: היכן משה? ולא היו מדברים; לחרשים — ולא היו שומעים; לסומים — ולא היו רואים. (שם).

IV. מֹשֶׁה בְּמִדְיָן.

„וּלְכֹהֵן מִדְיָן שֶׁבַע בָּנוֹת"[2] — והלוא הקדוש-ברוך-הוא שונא עבודה-זרה ונתן מנוס למשה אצל עובד עבודה-זרה? אלא יתרו כומר לעבודה-זרה היה וראה שאין בה ממש ימאס בה והרהר לעשות תשובה עד שלא בא משה, וקרא לבני עירו ואמר להם: עד עכשו הייתי משמש אתכם, מעתה זקן אני, בחרו לכם כומר אחר. עמד והוציא כלי תשמישי עבודה-זרה ונתן להם. ועמדו הם ונדוהו, שלא יזדקק לו אדם ולא יעשו לו מלאכה. ובקש מן הרועים לרעות לו את צאנו ולא קבלו; לפיכך היו יוצאות בנותיו לרעות — „ויבואו הרועים ויגרשום"[3]...

„וַתֹּאמַרְןָ אִישׁ מִצְרִי הִצִּילָנוּ"[4] — וכי מצרי היה משה? אלא לבושו מצרי והוא עברי. דבר אחר: „איש מצרי" — משל לאחד שנְשָׁכוֹ עָרוד והיה רץ לִתֵּן רגליו במים; נכנס בנהר וראה תינוק שהיה שוקע במים, ושלח ידו והעלה אותו. אמר לו התינוק: אלולא אתה הייתי מת. א״ל: לא אני הצלתיך אלא אותו הערוד שנשכני וברחתי ממנו הוא הצילך. כך אמרו בנות יתרו למשה: יישר כחך, שהצלתנו מיד הרועים! אמר להן משה: אותו המצרי שהרגתי — הוא הציל אתכן. ולכך אמרו לאביהן: „איש מצרי" — כלומר, מי גרם לזה שבא אצלנו? איש מצרי שהרג. (שם; תנח׳).

V. נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה.

„וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם"[5] — שנצטרע, והמצורע חשוב כמת, שנאמר: „אל נא תהי כמת"[6]. „ויאנחו בני ישראל"[5] — למה נתאנחו? לפי שאמרו לו חרטומי מצרים: אין לך

[1] שמות ב׳, טו. [2] שם שם, טז. [3] שם שם, יז. [4] שם שם, יט. [5] שם שם, כג. [6] במדבר י״ב, יב.

ח) להתיז — לכרות. סנקליטין — יועצים. סומים — עורים. יט) ערוד — מין נחש. ליתן רגליו במים — שכך היא רפואתו. יישר כחך — כלו׳, תבוא עליך ברכה.

רפואה אם לא נשחט מקטני ישראל ק"ן בערב וק"ן בבקר, ותִּרְחַץ בדמיהם שתי פעמים ביום. כיון ששמעו ישראל גְזֵרָה קשה התחילו מתאנחים ומקוננים.

"וישמע אלהים את נאקתם" — ר' עקיבא אומר: אִסְפַּקְלַטּוֹרִין של פרעה היו מחנקים את ישראל בקירות בתים לבנין, והיו צועקים מתוך הבנין, צועקים מתוך הקירות — והקדוש־ברוך־הוא שומע את נאקתם. (שמ"ר פ' א', פדר"א).

כא "וּמֹשֶׁה הָיָה רֹעֶה"[1] — בְּחָנוֹ הקדוש־ברוך־הוא למשה בצאן. אמרו רבותינו: כשהיה משה רבנו רועה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו גדי, ורץ אחריו עד שהגיע לחָסוּת. נזדמנה לו בְּרֵיכָה של מים ועמד הגדי לשתות. כיון שהגיע משה אצלו, אמר: "אני לא הייתי יודע שרָץ היית מפני צמא. עָיֵף אתה". הרכיבו על כתפו והיה מהלך. אמר הקדוש־ברוך־הוא: יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר־ודם כך — חייך, אתה תרעה צאני ישראל. (שמ"ר פ' ב').

כב "וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסְּנֶה"[2] — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: אי אתה מרגיש, שאני שָׁרוּי בצער כשם שישראל שרוּים בצער? הֱוֵי יודע, ממקום שאני מדבר עמך: מתוך הקוצים; כביכול, אני שותף בצערם. וכן הוא אומר: "בכל צרתם לו צר"[3]. (שם).

כג שאל גוי אחד את ר' יהושע בן קרחה: מה ראה הקדוש־ברוך־הוא לדבר עם משה מתוך הסנה ולא מאילן אחר? אמר לו: אלו מתוך חָרוּב או מתוך שקמה כך היית שואלני: אלא להוציאך חָלָק אי אפשר, למה מתוך הסנה? ללמדך שאין מקום פָּנוּי בלא שכינה, אפילו סנה. (שם).

"הַסְּנֶה בֹּעֵר בָּאֵשׁ וְהַסְּנֶה אֵינֶנּוּ אֻכָּל"[4] — למה הראה לו הקדוש־ברוך־הוא למשה כענין הזה? לפי שהיה משה מחשב בלבו ואומר: שמא יהיו המצרים מכַלים את ישראל. לפיכך הראהו הקב"ה אש בוערת יסנה איננו אוכל. אמר לו: כשם שהסנה בוער באש ואיננו אוכל כך המצרים אינם יכולים לכלות את ישראל. (שם).

כה "וַיַּסְתֵּר מֹשֶׁה פָּנָיו"[5] — נחלקו רבותינו בדבר. ר' יהושע בן קרחה אומר: לא יפה עשה משה שהסתיר פניו; שאלולי לא הסתיר פניו גלה לו הקדוש־ברוך־הוא למשה מה למעלה ומה למטה, מה שהיה ומה שעתיד להיות; ובסוף בקש לראות, שנאמר: "הראני נא את כבודך"[6]. אמר הקב"ה למשה: אני באתי להראות לך פנים והסתרת פניך; עכשו אני אומר לך "כי לא יראני האדם וחי"[7]. כשבקשתי — לא בקשת, עכשו שאתה מבקש — אני איני מבקש. ור' הושעיא רבה אמר: יפה עשה משה שהסתיר פניו. אמר לו הקב"ה למשה: אני באתי להראות לך פנים וחלקת לי כבוד והסתרת פניך — חייך, שאתה עתיד להיות אצלי בהר ארבעים יום וארבעים לילה, לא לאכול ולא לשתות, ואתה עתיד ליהנות מזיו השכינה; שנאמר: "ומשה לא ידע כי קרן עור פניו"[8]. (שם).

[1] שמות ג', א. [2] שם שם, ד. [3] ישעי' ס"ג, ט. [4] שמות ג', ב. [5] שם שם, ו. [6] שם ל"ג, יח. [7] שם שם, כ. [8] שם ל"ד, כט.

אספקלטורין — שרים. מחנקים בקירות — משקעים בין הלבנים. כא) חסות — גקיק סלע. כג) חרוב — עץ פרי שקורין יאהאנים־בראָד. להוציאך חלק — לפטרך בלא כלום. פנוי — ריק.

כו „אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה"[1] — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: לך אמור להם לישראל: אני הייתי עמכם בְּשִׁעְבּוּד זה ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות. אמר לפניו: רבונו־של־עולם, דַּיָּהּ לצרה בְּשַׁעְתָּהּ! אמר לו הקב"ה: לך אמור להם—„אהיה שלחני אליכם"[1]. (בר' ט').

כז „וְאֶת הַמַּטֶּה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדֶךָ"[2] — המטה שנברא בין־השמשות נמסר לאדם הראשון בגן־עדן, ואדם מסרו לחנוך, וחנוך לשֵׁם, ושם לאברהם, ואברהם ליצחק, ויצחק ליעקב, ויעקב הוליכו למצרים, ושם נמסר ליוסף. וכשמת יוסף נִטַּלְטֵל כל ביתו וניתן בפלטין של פרעה. והיה יתרו אחד מחרטומי מצרים, וראה את המטה וחמד אותו בלבו, ולְקָחוֹ והביאו ונְטָעוֹ בתוך גן שלו. ולא היה יכול לִקְרַב אליו, עד שבא משה לארץ מדין, ונכנס לתוך גן ביתו, וראה את המטה, וקרא את האותיות שעליו, ושלח ידו ולקחו. וראה יתרו ואמר: זה הוא האיש שעתיד לנאול את ישראל ממצרים. לפיכך נתן לו צפורה בתו לאשה. (פדר"א).

VI. מֹשֶׁה חוֹזֵר לְמִצְרָיִם.

כח „וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה"[3] — להיכן הלך? שהלך ליטול אשתו ובניו. אמר לו יתרו: להיכן אתה מוליכם? א"ל: למצרים. א"ל יתרו: אותם שהם במצרים מבקשים לצאת ואתה מוליכם? א"ל: למחר ישראל עתידים לצאת ולעמוד על הר סיני לשמוע מפי הקדוש־ברוך־הוא „אנכי ה' אלהיך" — ובני לא ישמעו כמוהם! מיד „ויאמר יתרו למשה לך לשלום"[3] — א"ל: לך לשלום ותכנס לשלום ותבוא לשלום. (שמו"ר פ' ד').

כט „וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת בָּנָיו"[4] — באותה שעה נאמר לאהרן: „לך לקראת משה המדברה"[5]. יצא לקראתו והיה מגַפְּפוֹ ומחבקו ומנשקו. אמר לו: משה אחי! היכן היית כל השנים הללו? א"ל: במדין.—מה טַף ונשים אלו עמך? א"ל: אשתי ובני. א"ל: להיכן אתה מוליכם? א"ל: למצרים. א"ל: על הראשונים אנו מצטערים, ועכשו הבאת את יונים! באותה שעה אמר לה: לכי לבית אביך. לכך נאמר: „אחר שלוחיה"[6]. (מכילתא).

VII. מֹשֶׁה לִפְנֵי פַּרְעֹה.

„וְאַחַר בָּאוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל פַּרְעֹה"[7] — והיכן הלכו הזקנים שלא חשב אותם עמהם, שכבר אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: „ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים"[8]? אמרו רבותינו: הלכו עמהם הזקנים והיו מגנבים את עצמם ונשמטים אחד־אחד, שנים־שנים, והלכו להם. כיון שהגיעו לפלטרין של פרעה לא נמצא אחד, שכן נאמר: „ואחר באו משה ואהרן", והיכן הזקנים? אלא שהלכו להם. אמר להם הקב"ה: כך עשיתם?

[1] שמות ג', יד. [2] שם ד', יז. [3] שם שם, יח. [4] שם שם, כ. [5] שם שם, כז. [6] שם י"ח, ב. [7] שם ה', א. [8] שם ג', יח.

כו) אני הייתי עמכם וגו' — דורש שתי פעמים „אהיה". בשעבוד זה—של מצרים. בשעבוד מלכיות — אחרות.

חייכם, שאני פורע לכם. אימתי? בשעה שעלה משה ואהרן עם הזקנים להר־סיני לקבל תורה החזירם הקב"ה, שנאמר: „ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה"[1].

„וַיֹּאמְרוּ אֶל פַּרְעֹה כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שַׁלַּח אֶת עַמִּי וגו'"[2] — אמר ר' חייא בר אבא: אותו היום יום פְּרוֹזְבַּטְיָא של פרעה היה, ובאו כל מלכי מורח ומערב לכבדו, והביאו עטרות והיו מעטירים אותו, שהיה קוֹזְמוֹקְרָטוֹר. משעטרו אותו היו משה ואהרן עומדים על פתח פלטרין של פרעה. נכנסו עבדיו ואמרו: שני זקנים עומדים על הפתח. אמר להם: יעלו. וארבע מאות פתחים היו לפלטרין של פרעה, ועל כל פתח ופתח אֲריות ודובים ושאר חיות רעות, ולא היתה שום בריה יכולה לִכָּנֵס שם עד שהיו מאכילין אותם בשר. וכשבאו משה ואהרן נתקבצו כלם, סובבים ומלחכים רגליהם. התחילו ללוותם עד שבאו לפני פרעה. כיון שעלו ראו אותם המלכים שהם דומים למלאכי־השרת ורום קומתם כארזי לבנון וגלגלי עיניהם כגלגלי כוכב הנגה ווְקָנות שלהם כאֶשְׁכְּלוֹת תְּמָרָה, וזיו פניהם כזיו הַחַמָּה, ומטה אלהים של סַנְפִּירִינוֹן בידם, שחָקוק עליו שֵׁם־המפרש, ודבור פיהם כאש־שלהבת — מיד נפל פחדם על כל המלכים כלם ואחזם זִיעַ ורֶתֶת ותלחלה והסירו כתריהם מעל ראשיהם והשתחוו להם. היה יושב פרעה ומסתכל בהם שמא יְעַטרו אותו, או שמא יתנו לו כתבים — ואף לא שאלו בשלומו. אמר להם: מי אתם? אמרו לו: שלוחיו של הקדוש־ברוך־הוא אנו. — מה אתם מבקשים? אמרו לו: „כה אמר ה' אלהי ישראל שלח את עמי וגו'"[2]. אותה שעה כעס ואמר: „מי ה' אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל"[3], לא היה יודע לשלוח לי עטרה, אלא בדברים אתם באים עלי — „לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח"[3]. אמר להם: המתינו לי עד שאחפש בספר שלי. מיד נכנס לבית־גְנָזָיו והוציא דִּפְתְּרָא של אלהות. התחיל קורא: אלהי מואב ואלהי עמון ואלהי צידון. אמר להם: חִפַּשְׂתִּי שמו של אלהיכם בבית־גנזי ולא מצאתיו.

אמר ר' לוי: משל למה הדבר דומה? לכהן שהיה לו עבד שוטה. יצא הכהן חוץ למדינה, הלך העבד לבקש את רבו בבית־הקברות. התחיל צוות לבני אדם שעומדים שם: לא ראיתם בכאן רבי? אמרו לו: מי הוא רבך? אמר להם: פלוני כהן. אמרו לו: שוטה שבעולם, כהן אתה מבקש בבית־הקברות? כך אמרו משה ואהרן לפרעה: שוטה, וכי מבקשים חיים אצל מתים? האלוהות שבידך מתים הם, אבל אלהינו הוא אלהים חיים ומלך עולם.

אמר להם פרעה: בחור הוא או זקן הוא? כמה שנותיו? כמה עֲיָרוֹת כבש? כמה מדינות לכד? כמה שנים יש לו מיום שעלה למלכות? אמרו לו: אלהינו כחו וגבורתו מלא עולם, הוא היה עד שלא נברא העולם והוא יהיה בסוף כל העולם, והוא יְצָרְךָ ונתן בך רוח חיים. אמר להם: ומה מעשיו? אמרו לו: נוטה שמים ויוסד ארץ, קולו חוצב להבות אש, מפרק הרים ומשבר סלעים, קשתו אש, חציו שלהבת, רָמחו לַפִּיד, מגִנּוֹ עֲנָנִים, חרבו בָרָק, יוצר הרים וגבעות, מכסה הרים בעשבים, מוריד גשמים וטְלָלִים, מפריח דשאים ועונה חיות. צר העֻבָּר במעי אמו ומוציאו לאויר העולם.

[1] שמות כ"ד, יד. [2] שם ה', א. [3] שם שם, ב.

פורע — משלם. פרוזבטיא — קבלת פני ציורי מלכים בבית המלך. קוזמוקרטור — מושל בכפה, מלך המלכים. סנפירינון—ספיר. זיע — חרדה. דפתרא—כתב רשימה, לוח. רבו—אדונו. בבית־הקברות — שאסור לכהן לבוא שם, מפני הטומאה. עירות — ערים. העֻבָּר — הולד במעי אמו.

מסיר מלכים ומקים מלכים. אמר להם: מתחלה שקר אתם אומרים, כי אני הוא אדון העולם ואני בראתי עצמי ואת נילוס. באותה שעה קבץ כל חכמי מצרים. אמר להם: שמעתם שמו של אלהיהם של אלו? אמרו לו: שמענו שהוא „בן חכמים ובן מלכי קדם"[1]. השיבם: אלוה שלכם איני יודע מי הוא — „מי ה' אשר אשמע בקולו"[2]. (שמו"ר פ' ה'; תנח'; ילקוט).

VIII. קְשִׁי הַשִּׁעְבּוּד.

לא „וַיֻּכּוּ שֹׁטְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל"[3] — מִנָּה את הנוגשים של מצרים על השוטרים של ישראל, והשוטרים נתמנו על יתר העם, וכשאמר להם: „לא תוסיפון לתת תבן לעם"[4] היו הנוגשים באים ומונים הלבנים, נמצאו חסרות, היו הנוגשים מכים את השוטרים. והשוטרים היו מוכים על יתר העם ולא היו מוסרים אותם ביד הנוגשים. אמרו: מוטב לנו ללקות, ולא ילקה יתר העם. לפיכך כשאמר הקדוש־ברוך־הוא למשה: „אספה לי שבעים איש"[5], אמר משה: רבונו־של־עולם, איני יודע מי רָאוי ומי אינו ראוי. אמר לו: „אשר ידעת, כי הם זקני העם ושוטריו"[5], אותם השוטרים שמסרו עצמם ללקות עליהם במצרים במתכונת הלבנים, הם יבאו ויטלו בגדולה זו. (תנה"ק, בהעלתך).

לב „וְעַתָּה לְכוּ עִבְדוּ וְתֶבֶן לֹא יִנָּתֵן לָכֶם"[6] — היו ישראל מקוששים את הקש במדבר ורומסים בחומר ובקש; היה הקש נוקב את עקביהם והדם מתבוסס בחומר. רחל בת בנו של שותלח היתה הרה ללדת ורמסה בחומר עם בעלה ויצא הולָד ממעיה ונתערב בתוך המלבן, וירד מיכאל והעלהו לפני כסא־הכבוד — באותו לילה נגזר גזר־דין על מצרים. (פדר"א).

לג „לָתֶת חֶרֶב בְּיָדָם לְהָרְגֵנוּ"[7] — אמר ר' יהודה הלוי ברי שלום: אמרו לו למשה: למה אנו דומים? לשה שבא הזאב לטול אותו, רץ הרועה אחריו להצילו מפי הזאב. בין הרועה ובין הזאב נבקע השה. כך אמרו ישראל: משה, בינך לבין פרעה אנו מתים. (שמ"ר פ' ה').

לד אמר ר' אליעזר ברי יוסי: פעם אחת נכנסתי לאלכסנדריא של מצרים ומצאתי זקן אחד ואמר לי: בא ואראך מה עשו אבותי לאבותיך. מהם טִבעו בים, מהם הרגו בחרב ומהם מָעֲכו בבנין. ועל דבר זה נענש משה רבנו, שנאמר: „ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה"[8]. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: חֲבָל על אלו שאבדו ואינם: הרי כמה פעמים נגליתי לאברהם יצחק ויעקב באל שדי ולא הִרְהֲרו על מדותי ולא אמרו לי: מה שמך? אמרתי לאברהם: „קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה"[9]; בקש מקום לקבר את שרה ולא מצא עד שקנה בארבע מאות שקל כסף — ולא הרהר על מדותי; אמרתי ליצחק: „גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך"[10]; בקשו עבדיו מים לשתות ולא מצאו עד שעשו מריבה — ולא הרהר אחר מדותי; אמרתי ליעקב: „הארץ

[1] ישעיה י"ט, יא. [2] שמות ה', ב. [3] שם שם, יד. [4] שם שם, ז. [5] במדבר י"א, טז. [6] שמות ה', יח. [7] שם שם, כא. [8] שם שם, כג. [9] בראשית י"ג, יז. [10] שם כ"ו, ג.

לא) ללקות — להיות מוכה. לד) ולא הרהרו אחרי מדותי — לא התלוננו על דרכי ומנהגי שעשו מריבה — עם רועי גרר.

אשר אתה שוכב עליה לך אתננה"[1]; בקש מקום לנטוע אהלו ולא מצא עד שקנה במאת קשיטה — ולא הרהר על מדותי, ולא אמרו לי: מה שמך? — ואתה אמרת לי: מה שמך בתחלה, ועכשו אתה אומר לי: „והצל לא הצלת את עמך"[2]. „עתה תראה אשר אעשה לפרעה"[3] — במלחמת פרעה אתה רואה ואי אתה רואה במלחמת ל"א מלכים. (סנה' קי"ו.

IX. הָאוֹתוֹת וְהַמַּכּוֹת.

לה „וַיַּשְׁלֵךְ אַהֲרֹן אֶת מַטֵּהוּ... וַיִּקְרָא גַּם פַּרְעֹה לַחֲכָמִים וְלַמְכַשְּׁפִים"[4] — באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרקר אחריהם כתרנגלת, ואומר להם: כך אותותיו של אלהיכם: בנוהג שבעולם, בני אדם מוליכים פְּרַקְמַטְיָא למקום שצריכים לה, כלום מביאין מוּרְיִיס לאִסְפַּמְיָא, דגים לְעַכּוֹ... אין אתם יודעים שכל הכשפים ברשותי הם? מיד שלח והביא תינוקות מן אִסְכּוֹלֵי שלהם ועשו אף הם כך; ולא עוד, אלא קרא לאשתו ועשתה כך. „וישליכו איש מטהו"[5] — אמרו יוחני וממרא למשה: תבן אתה מכנים לְעֶפְרָיִם. אמר להם משה: „לעיר של ירקות הָבֵא ירקות". (שמ"ר פ' ט').

לו „כָּבֵד לֵב פַּרְעֹה"[6] — אמרו: למה הדבר דומה, לארי וחיות ושועל שהיו הולכים בספינה והחמור גובה מכס מן הספינה. אמר להם החמור: תנו לי מכס. אמר לו שועל לחמור: כמה עזים פניך; אתה יודע שמלך שבחיות עמנו ואתה שואל מכס? א"ל החמור: מן המלך אני נוטל ולגנזיו אני מכנים. א"ל הארי: קרבו לי הספינה — ויצא וטְרָפוֹ לחמור ונתנו לשועל. א"ל: סַדֵּר לי אבריו של שוטה זה. הלך השועל וסדרם. ראה לבו, נְטָלוֹ וַאֲכָלוֹ. כשבא הארי מצא אבריו נתוחים, א"ל: לבו של שוטה זה היכן הוא? א"ל: אדוני המלך: לא היה לו לב, שאם היה לו לב לא היה נוטל מכס מן המלך. אף כך פרעה הרשע, אם היה לו לב, לא היה אומר למלך מלכי המלכים: תן לי דורון. (ילקוט).

לז „וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אֱמֹר אֶל אַהֲרֹן"[7] — אמר ר' תנחום: למה לא לקו המים על ידי משה? אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: המים ששמרוך כשהושלכת ליאור אינו די שילקו על ידך: חייך, לא ילקו אלא על ידי אהרן. (שמ"ר פ' ט').

לח למה הביא עליהם מכת דם תחלה? שהיו פרעה והמצרים עובדים ליאור, אמר הקדוש־ברוך־הוא למשה: לך והכה את אלהיהם לפניהם, שאין הקב"ה נפרע מן האומה אלא אם כן נפרע מאלהיה תחלה.

„עַל נַהֲרֹתָם"[8] — בכל מקום שהיו המים, נעשו דם. „ועל כל מקוה מימיהם"[8] — אפילו מה שהיה בקיתון נעשה דם; ואפילו מה שהיה המצרי רוקק מתוך פיו נעשה דם. שנאמר: „והיה דם בכל ארץ מצרים"[8].

[1] בראשית כ"ח, יג. [2] שמות ה', כג. [3] שם ו', א. [4] שם ז', י, יא. [5] שם שם, יב. [6] שם שם, יד. [7] שם שם, יט. [8] שם שם, יט.

ל"א מלכים — בכבוש ארץ ישראל. לה) ומקרקר... כתרנגלת — צפצוף התרנגלת קרוי „קרקור". פרקמטיא — סחורה. מוריים — ציר של דגים, הנמצא לרוב באספמיא (שפאניען). אסכולי — בית ספר. עפרים — שם מקום, שהתבן מצוי שם. דורון — מתנה. לח) נפרע — נוקם.

האותות והמכות.

אמר ר׳ אָבוּן הלוי: ממכת הדם העשירו ישראל. כיצד? היו המצרי וישראל יושבים בבית אחד, והיתה הַגִּיגִית מלאה מים, והיה המצרי הולך למלאות הקיתון מתוכה ונעשית דם; וישראל הולך ושותה מים מתוכה. והיה המצרי אומר: תן לי בידך מעט מים והיה נותן לו, נמצאו ביד מצרי דם. והיה אומר לו: בוא אני ואתה ונשתה מן הקערה, והיה ישראל שותה מים והמצרי דם. וכשהיה מצרי לוקח מים מישראל בְמִקָּח — שותה מים. לפיכך ממכת הדם העשירו ישראל. (תנה״ק).

בטכסים של מלכים הביא הקדוש־ברוך־הוא עליהם את המכות. מלך בשר־ודם כשמדינה מורדת עליו מה עושה? משלח עליה לגיונות והם מקיפים עליה. בתחילה סוכר את המים שלהם; חזרו — מוטב, ואם לאו מביא עליהם קוֹלָנִים; חזרו — מוטב, ואם לאו יורה בהם חצים; חזרו — מוטב, ואם לאו מביא עליהם בַּרְבָּרִים; חזרו — מוטב, ואם לאו מביא עליהם דוֹרְמָסְיוֹת; חזרו — מוטב, ואם לאו זורק בהם נֶפְט; חזרו — מוטב, ואם לאו משליך עליהם אבני בַּלִּסְטְרָאוֹת; חזרו — מוטב, ואם לאו מֵגְרה בהם אוּכְלוּסִין הרבה; חזרו — מוטב, ואם לאו אוסר אותם בבית האסורים; חזרו — מוטב, ואם לאו הורג גדולים שבהם. כך הקב״ה, בתחלה סכר את המים שלהם — ״ויהפך לדם יאוריהם״[1]; לא חזרו, הביא עליהם קוֹלָנִים — אלו הצפרדעים, שקרקורם היה קשה להם ביותר, שהיו נכנסים לתוך כרסם ועושים ״קוקו״; לא חזרו, ירה עליהם חצים — אלו הכנים, שהיו נכנסין בגופם של מצרים כחץ זה; לא חזרו, הביא עליהם ברברים — זה ערוב; לא חזרו, הביא עליהם דורמסיות — זה הַדֶּבֶר והרג את מקניהם; לא חזרו, זרק בהם נפט — זה השחין; לא חזרו, השליך עליהם אבני בלסטראות — זה הברד; לא חזרו, גֵּרה בהם אוכלוסין הרבה — זה הארבה; לא חזרו, חֲבָשָׁם בבית־האסורים — זה החשך; לא חזרו, הרג גדולים שבהם, שנאמר: ״וה׳ הכה כל בכור״[2].

כל מה שחשבו המצרים על ישראל הקדוש־ברוך־הוא הביא עליהם: חשבו שיהיו שואבים מימיהם, לפיכך — ״ויהפך לדם יאוריהם״; חשבו שיהיו טוענים פְּרַגְמַטְיָהֶם, הביא עליהם צפרדעים והיו מְטרפין אותם; חשבו שיהיו עושים להם בארץ — הרחיש את הארץ כנים; חשבו שיהיו טוענים את בניהם כפַּדְגּוֹג זה — שלח בהם ערוב: אריות, זאבים, נמרים ודובים ונחשים. היה למצרי חמשה בנים והיה נותן לישראל להוציאם לשוק בידו. בא ארי נוטל אחד, זאב אחד, דוב אחד, נמר אחד, נחש־שרף אחד. היה ישראל נכנס לתוך ביתו של מצרי לבדו. אומר לו המצרי: היכן בָּנַי? אומר לו ישראל: שֵׁב ואני אעשה לך חשבון: בא הארי נטל אחד והזאב אחד, הדוב אחד והנמר אחד, ונחש שרף אחד. חשבו שיהיו רועים את מקניהם — שלח את הדבר במקניהם; חשבו שיהיו להם

[1] תהלים ע״ח, מד. [2] שמות י״ב כט.

במקח — בקנין כסף. לט) טכסים — דרכי מלחמה ותחבולותיה. לגיונות — חילות. חזרו — אם שבו מחטאתם ומרידתם. קולנים — צעקנים, משמיעי קול רעש להבעיתם. ברברים — אנשי חיל מן הנכרים שהם אכזרים ביותר. דורמסיות — משחיתים. נפט — מין נוזל בוער (נאפט). בליסטראות — כלי קלע. אוכלוסין — חילות והמונים. קוקו — כך מקרקרין הצפרדעים. חבשם — אסרם. פרגמטיהם — חבילות סחורותיהם. מטרפין אותם — משחיתין את הפרקמטיאות. עושים להם בארץ — בעבודת האדמה. הרחיש — הרמיש, השריץ. כפדגוג — באומן ומחנך.

בְּלָנִים — הביא עליהם את השחין; חשבו לסקלם באבנים — הביא עליהם את הברד; חשבו שיהיו כורמיהם — הביא עליהם את הארבה ואכל אילנותיהם; חשבו לחָבשם בבית־האסורים — הביא עליהם את החשך; חשבו להרוג אותם — „ויהי הכה כל בכור"[1]; חשבו לשקע אותם במים — „ונער פרעה וחילו בים סוף"[2]. (תנח').

מ „וַיַּרְא פַּרְעֹה כִּי הָיְתָה הָרְוָחָה" וגו'[3] — כך דרך הרשעים כל זמן שהם בצרה הם מכניעים עצמם, וכיון שֶׁהַצָּרָה עוברת חוזרים לקלקולם. (שמ"ר פ' י'; תנה"ק).

מא „וַיֹּאמֶר ה' אֶל משֶׁה אֱמוֹר אֶל אַהֲרֹן נְטֵה אֶת מַטְּךָ וְהַךְ אֶת עֲפַר הָאָרֶץ"[4] — אמר ר' תנחום: אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: עפר שהגין עליך כשהרגת את המצרי, אינו דין שילקה על ידך. (שמו"ר פ' י').

מב „וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת בְּתוֹךְ הַבָּרָד"[5] — משל למה הדבר דומה, לשני לגיונות קשים ששונאים זה את זה. לימים הגיע זמן מלחמתו של מלך. מה עשה המלך? עשה שלום ביניהם והלכו ועשו שליחות המלך. כך אש וברד צהובים זה לזה, כיון שהגיע זמן מלחמה של מצרים עשה הקדוש־ברוך־הוא שלום ביניהם והכו במצרים. הֱוֵי: „ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד"[5]. היה יושב מצרי — נכוה בברד, עומד — נכוה באש. (תנח').

מג „וַיְהִי חֹשֶׁךְ אֲפֵלָה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁלשֶׁת יָמִים"[6] — בשלשת ימים אלו כל מי שהיה יושב — לא היה יכול לעמוד, והעומד — אינו יכול לישב, ומי שהוא רבוץ — לא היה יכול לזקוף.

בג' ימי אפלה היה הענן מחשיך למצרים ומאיר לישראל, והיו ישראל נכנסים לבתיהם של מצרים והיו רואים כל מה שיש להם. ובשעה שאמר להם הקדוש־ברוך־הוא „וישאלו איש מאת רעהו וגו'"[7] — היו ישראל נכנסים אצל המצרים ואמר כל אחד ואחד לשכנו: השאילני אותו הכלי, שיש לך. והוא אומר: אין לי. וישראל אומר לו: אני יודע שיש לך, הרי הוא במקום פלוני. באותה שעה היו המצרים אומרים: אם היו אלו רוצים לשַׁקר בנו — היו נוטלים אותם בימי החשך ולא היינו מרגישים. (תנח'; שמו"ר פ' י"ד).

X. קֹדֶם יְצִיאַת מִצְרָיִם.

„דבר נא באזני העם וישאלו" וגו'[7] — אמרו דְּבֵי ר' ינאי: אין „נא" אלא לשון בקשה. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: בבקשה ממך: לך ואמור להם לישראל: בבקשה מכם: שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק: „ועבדום וענו אותם"[8] קִיֵּם בהם, „ואחרי כן יצאו ברכוש גדול"[9] לא קִיֵּם בהם. אמרו לו: „וּלְוַאי שנצא בעצמנו"... משל לאדם שהיה חבוש בבית־האסורים, והיו אומרים לו בני אדם: למחר מוציאין אותך מבית־האסורים ונותנין לך ממון הרבה. ואומר להם: בבקשה מכם, הוציאוני הַיּוֹם ואיני מבקש כלום. (בר' ט').

---

[1] שמות י"ב, כט. [2] תהלים קל"ו, טו. [3] שמות ח', יא. [4] שם שם, יב. [5] שם ט', כג. [6] שם י', כב. [7] שם י"א, ב. [8] בראשית ט"ו, יג. [9] שם שם, יד.

בלנים — רוחצים אותם במרחצאות. מ) לקלקולם — לחטאם. שהגין עליך — „ויטמנהו בחול". מא) אינו דין — לא ראוי. מב) צהובים — שונאים וצרים. מד) אותו צדיק — אברהם אבינו.

סח „וַיִּקְרָא לְמשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לַיְלָה"[1] — היה פרעה מְחַזֵּר על פתחיהם של עבדיו ומעמידם כל אחד ואחד ממקומו והולך עמהם וקורא בלילה בכל שוק ושוק ואומר: היכן הוא משה, והיכן הוא דר? והיו בניהם של ישראל משחקים בו, ואומרים לו: „פרעה, להיכן אתה הולך?" והוא אומר להם: את משה אני מבקש. והם אומרים לו: „כאן הוא דר, כאן הוא דר" — ומשחקים בו, עד שֶׁמְּצָאוֹ למשה. אמר לו פרעה: „קומו צאו מתוך עמי"[1]. אמר לו משה: וכי גנבים אנו שנצא בלילה? כך צונו הקדוש־ברוך־הוא: „לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר"[2] — לא נצא אלא ביד רמה לעיני כל מצרים. (תנה"ק).

XI. אֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף.

מו „וַיִּקַּח משֶׁה אֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ"[3] — שנו חכמים: בוא וראה כמה חביבות מצות על משה רבנו, שכל ישראל כלם נתעסקו בבִּזה והוא נתעסק במצות. ומנַיִן היה יודע משה רבנו היכן יוסף קבור? אמרו: סרח בת אשר נִשְׁתַּיְּרָה מאותו הדור, הלך משה אצלה, אמר לה: כלום אַתְּ יודעת היכן יוסף קבור? אמרה לו: ארון של מַתֶּכֶת עשו לו מצרים וּקְבָעוּהוּ בנילוס הנהר, כדי שיתברכו מימיו. ועוד שאמרו החרטומים לפרעה: רצונך שלא תצא אומה זו מכאן לעולם — העצמות של יוסף אם לא ימצאו אותן עד עולם אינם יכולים לצאת.

הלך משה ועמד על שפת נילוס. אמר: יוסף, יוסף: הגיעה העת שהקדוש־ברוך־הוא גואל את ישראל והגיעה השבועה שהשבעת את ישראל. השכינה מעכבת לך, ישראל מְעַכְּבִים לך וענני־כבוד מְעַכְּבִים לך. אם אתה מראה עצמך — מוטב, ואם לאו הרי אנו מנוקים משבועתך. מיד התחיל ארונו של יוסף מְפַעְפֵּעַ, וצף ועלה מן התהומות בקנה. רבי נתן אומר: בקברות של מלכים היה קבור. הלך משה ועמד על קברות של מלכים. אמר: יוסף, הגיעה העת שנשבע הקב"ה לגאול את ישראל והגיעה השבועה שהשבעת את ישראל: אם אתה מראה עצמך — מוטב, ואם לאו הרי אנו מנוקים משבועתך. באותה שעה נזדעזע ארונו של יוסף. נְטָלוֹ משה והביאו אצלו.

וכל אותן שנים שהיו ישראל במדבר היו ארונו של יוסף וארון של שכינה מהלכים זה עם זה, והיו עוברים ושבים אומרים: מה טיבם של שני ארונות הללו? אמרו: אחד של מת ואחד של שכינה. „וכי מה דרכו של מת להלך עם שכינה?" — אמרו: קִיֵּם זה כל מה שכתוב בזה. (סוטה י"ג; דב"ר; תנח'; פס').

מז „את עצמות יוסף"[3] — מושלים אותו למה הדבר דומה? לְלִסְטִים שנכנסו לְמַרְתֵּף של יין, נטלו קַנְקַן אחד ושתו. הֵצִיץ עליהם בעל המרתף. אמר להם: יֶעֱרַב לכם, יִבְשַׂם לכם, יִמְתַּק לכם: שתיתם את היין — החזירו את הקנקן למקומו. כך אמר הקדוש־ברוך־הוא לשבטים: מכרתם את יוסף — החזירו עצמותיו למקומן. (ב"ר פ' פ"ה).

[1] שמות י"ב, לא. [2] שם שם, כב. [3] שם י"ג, יט.

מו) מעכבת לך — מעכבת את היציאה בשבילך. מפעפע — מבעבע, מעלה אבעבועות של מים. נזדעזע — רעד. מז) קנקן — חבית, כד. יבשם — ינעם.

XII. יְצִיאַת מִצְרָיִם.

מח בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שִׁנּוּ את שמם, ולא שנו את לשונם, ולא גלו מִסְתּוֹרִין שלהם ולא בִטלו את הַמִּילָה. (שו"ט קי"ד; ילקוט).

„וַיְהִי בְּשַׁלַּח פַּרְעֹה"[1], ולְהַלָּן הוא אומר: „וגם את ישראל לא אשלח"[2], וכאן הוא משלח. למה הדבר דומה? למלך שאמר לעבדו: צא והבא לי דג מן השוק. הלך והביא לו דג מבאיש. אמר לו המלך: חייך, אין אתה יוצא מאחת משלש: או הדג אתה אוכל, או דמיו אתה נותן, או אתה לוקה מאה מַגְלְבִין. אמר לו: אני אוכלו. לא הספיק לאכול ממנו קִמְעָא עד שנקטה נפשו עליו, אמר: אני לוקה מאה מגלבין. לא הספיק ללקות חמשים עד שנסתכן למות, אמר: אני נותן דמיו. נמצא אוכל דג מבאיש ולוקה, ונותן את דמיו. כך פרעה שִׁעְבֵּד את ישראל במצרים יותר מִדַּאי, אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: „שלח את עמי"[3], אמר: „לא ידעתי את ה'"[2]. הביא עליו עשר מכות ולא שִׁלְּחָם. אמר לו הקב"ה: חייך, יש לך לִתֵּן שכרם, שנאמר: „וה' נתן את חן העם וגו'"[4]. משנטל המכות ונתן שכרם, אחר־כך שִׁלְּחָם. (ע"פ תנה"ק).

נ „ויהי בשלח פרעה" — אמר ר' לוי: משל לאחד שהיה לו שדה, והיה בה גל של צרורות, עמד ומְכָרָהּ לאחר. עמד אותו האיש שקְנָאָהּ והעביר אותו הגל מתוכה ומצא תחתיו מים חיים. נְטָעָהּ גפנים, עֲשָׂאָהּ שורות־שורות, נטע בה כל מיני בשמים, נטע בה רמונים, העמידה על קנים, בנה מגדל בתוכה והושיב בתוכה שומר. כל מי שהיה עובר עליה היה מְשַׁבְּחָהּ. עבר עליה אותו האיש שמְכָרָהּ, ראה אותה מְלֵאָה כל טוב, אמר: אוי לי שכך מכרתי! אוי לי שכך הוצאתי מידי! כך היו ישראל במצרים גל של צרורות, כיון שיצאו נעשו פרדס רמונים. כל הימים שהיו הבריות רואין את ישראל היו משבחין אותם. ראה אותם פרעה, התחיל צֹוֵחַ ואומר: אוי לו לאותו האיש, שכך הוציא מתחת ידו! לכך נאמר: „ו י ה י בשלח פרעה". (שמו"ר פ' כ').

נא בשעה שיצאו ישראל ממצרים למה היו דומים? ליונה שברחה מפני הַנֵּץ ונכנסת לנקיק הסלע ומצאה שם הנחש מְקַנֵּן: אם תִּכָּנֵס לִפְנִים הרי הנחש נושף בה; תחזור לאחורה — הרי הנץ עומד בחוץ לתפסה. מה עשתה היונה? התחילה צֹוַחַת וּמְטַפַּחַת באגפיה, כדי שישמע לה בעל השׁוֹבָךְ ויבוא ויצילה. כך היו ישראל דומים על הים: לירד לים לא היו יכולים, שעדיין לא נקרע להם הים; לחזור לאחוריהם לא היו יכולים, שכבר פרעה הקריב. מה עשו? „וייראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה'"[5] — מיד „ויושע ה' ביום ההוא"[6]. (שהש"ר).

נב „וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם: אַל תִּירָאוּ"[7]. — למי היה דומה משה רבנו? לרועה נאמן שנפלה גָּדֵר סמוך לחשכה. עמד וּגְדָרָהּ משלש רוחותיה, נשתיירה פִּרְצָה ולא היתה לו שעה לגדרה — ועמד הוא בתוך הפרצה. בא ארי ועמד כנגדו, בא זאב ועמד כנגדו. (רו"ר).

[1] שמות י"ג, יז. [2] שם ה', ב. [3] שם שם, א. [4] שם י"ב, לו. [5] שם י"ד, י. [6] שם שם, ל. [7] שם שם יג.

מח) מסתורין — סודות. מט) להלן — במקום אחר. אין אתה יוצא — לא תפטר. מגלבין — מכות שוט. שנסתכן — שבא בסכנה. נ) ויהי — לשון צרה: וי היא. נא) נושף — לוחש ונושך בעוקצו. ומטפחת באגפיה — מכה בכנפיה. שובך — אורוות יונים. נב) סמוך לחשכה — קרוב ללילה.

נג „וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם" וגו' [1] — משל לאחד שהיה מהלך בדרך והיה מנהיג בנו לפניו, באו לסטים לשבותו מלפניו — החזירו לאחוריו; בא הזאב—נטלו מאחוריו ונתנו לפניו; ראה לסטים מלפניו וזאב מאחוריו—ונתנו על זרועותיו; אף כך הקדוש־ברוך־הוא לישראל: הים לפניהם ומצרים לאחוריהם — „קחם על זרועתיו" [2]; התחיל מצטער—פירש עליו בגדו שנאמר: „פרש ענן למסך" [3]. (תנח').

נד „וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַיְהִי הֶעָנָן וְהַחֹשֶׁךְ" [4]—הענן על ישראל והחשך על המצרים. מצרים שהיו נתונים באפלה רואים את ישראל נתונים באורה, והיו מזרקים בהם חצים ואבני בליסטראות והענן מקבלם. וכן הוא אומר: „ואשא אתכם על כנפי נשרים" [5] — מה נשתנה נשר זה מכל העופות כלם, שכל העופות נושאים את בניהם בין רגליהם, מפני שהם מתיראים מעוף אחר, שהוא פורח על גביהם; אבל הנשר הזה אינו מתירא אלא מאדם בלבד, שלא יזרוק בו חץ, לפיכך הוא נותן את בניו על גבי כנפיו. אומר: מוטב שיכנס החץ בי ולא בבני. (מכילתא).

XIII. קְרִיעַת יַם־סוּף וּבִזַּת הַיָּם.

נה תניא היה ר' מאיר אומר: בשעה שהיו ישראל עומדים על שפת הים היו שבטים מְנַצְּחִים זה עם זה. זה אומר: אני יורד תחלה לים, וזה אומר: אני יורד תחלה לים. קפץ שבטו של בנימין וירד לים תחלה, והיו שרי יהודה רוגמים אותם. לפיכך זכה בנימין הצדיק ונעשה אושפיזכן לגבורה, שנאמר: „ובין כתפיו שכן" [6]. אמר לו רבי יהודה: לא כך היה מעשה, אלא זה אומר: אין אני יורד תחלה לים, וזה אומר: אין אני יורד תחלה לים. קפץ נחשון בן עמינדב וירד לים תחלה. באותה שעה היה משה מאריך בתפלה, אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: ידידי טובעים בים ואתה עומד ומאריך בתפלה לפני! אמר לפניו: רבונו־של־עולם, מה בידי לעשות? אמר לו: „דַבֵּר אל בני ישראל ויסעו. ואתה הרם את מטך וגו'" [7]. לפיכך זכה יהודה לעשות ממשלה בישראל, שנאמר: „היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו" [8]. מה טעם „היתה יהודה לקדשו וישראל ממשלותיו"? משום ש„הים ראה וינוס" [9]. (סוטה לו, לז).

נו בשעה שבקש הקדוש־ברוך־הוא להטביע את מצרים בים עמד עוזא שר של מצרים ונשתטח לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבונו־של־עולם, במדה־הרחמים בראת עולמך, למה אתה רוצה להטביע את בָּנַי? מיד כִּנֵּס הקב"ה כל פַּמַּלְיָא של מעלה ואמר להם: הוי דנים ביני ובין עוזא שר של מצרים. התחילו שרי האומות מלמדים סַנֵּגוֹרְיָא על מצרים. כיון שראה מיכאל כך, רמז לגבריאל וטס למצרים טיסה אחת ושמט לבנה עם טיטה ותינוק אחד עמה ששקעוהו בבנין, ובא ועמד לפני הקב"ה ואמר: רבש"ע, כך שעבדו את בניך! מיד ישב עליהם הקב"ה במדת־הדין וטבעם בים.

[1] שמות י"ד, יט. [2] הושע י"א, ג. [3] תהלים ק"ה, לט. [4] שמות י"ד, כ. [5] שם י"ט, ד. [6] דברים ל"ג, יב. [7] שמות י"ד, טו, טז. [8] תהלים קי"ד, ב. [9] שם שם, ג.

נה) מנצחים — מתגרים, מריבים. אושפיזכן — בעל אכסניא. בעל בית מלון. לגבורה — לשכינה, להקב"ה; כלו' שנבנה ביהמ"ק בחלקו של בנימין. זכה יהודה — שנחשון בן עמינדב הוא נשיא לשבט יהודה. מה טעם—מפני מה? למה? משום — בשביל, בעבור. נו) סנגוריא—זכות.

באותה שעה בקשו מלאכי־השרת לומר שירה לפני הקב״ה, אמר להם הקב״ה: מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני! (מד׳ אבכיר; מגלה י׳).

נז „סוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם״[1] — מגיד שהסוס קשור ברוכב ורוכב קשור בסוס, עולים למרום ויורדים לתהום ואין נפרדים זה מזה. (תנח׳).

נח דרש רבי יוסי הגלילי: בשעה שעלו ישראל מן הים נתנו עיניהם לומר שירה. וכיצד אמרו שירה? עולל מוטל על ברכי אמו ותינוק יונק משדי אמו, כיון שראו את השכינה — עולל הגביה צווארו ותינוק שמט דד אמו מפיו, ואמרו: „זה אלי ואנוהו״[2].

תניא, היה ר׳ מאיר אומר: אפילו עֻבָּרים שבמעי אמם אמרו שירה. — והרי לא ראו? אמר ר׳ תנחום: כרס נעשה להם כאספקלריא המאירה וראו. (סוטה ל׳).

נט אמר רב הונא: ישראל שבאותו הדור מקטני־אֲמָנָה היו. אמרו: כשם שאנו עולים מצד אחד כך מצרים עולים מצד אחר. אמר הקדוש־ברוך־הוא לשר של ים: פלוט אותם ליבשה. אמר לפניו: רבונו־של־עולם, כלום יש עבד, שנותן לו רבו מתנה וחוזר ונוטלה ממנו. אמר לו: אני נותן לךָ אחד ומחצה שבהם. אמר לפניו: רבש״ע: כלום יש עבד שתובע את רבו? א״ל: נחל קישון יהא עָרֵב. מיד פְּלָטָם והשליכם ליבשה ובאו ישראל וראו אותם, שנאמר: „וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים״[3].

ומהו אחד ומחצה שבהם? שאלו בפרעה נאמר: „שש מאות רכב בחור״[4], ואלו בסיסרא, נאמר: „תשע מאות רכב ברזל״[5]. וכשבא סיסרא, בא עליהם בדְקָרִים של ברזל. הוציא הקב״ה עליהם כוכבים ממסלותם. כיון שירדו כוכבים עליהם נתלבנו אותם דקרים של ברזל, ירדו לצנן עצמם בנחל קישון. א״ל הקב״ה לנחל קישון: לך והשלם ערבונך לים. מיד גרפם נחל קישון והשליכם לים, שנאמר: „נחל קישון גרפם נחל קדומים״[6]. מהו נחל קדומים? — נחל שנעשה ערב מקדם.

באותה שעה פתחו דגים של ים ואמרו: „ואמת ה׳ לעולם הללויה״[7]. (פסח׳ קי״ח).

ס „וַיַּסַּע מֹשֶׁה אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּם סוּף״[8]—כשרדף פרעה אחרי ישראל ברכב ופרשים עמד וקִשֵּׁט כל אותם הסוסים באבנים טובות ומרגליות. כשבאו לים וטִבְּעָם הקדוש־ברוך־הוא, היו צפות כל אותן האבנים טובות ומרגליות והיו מושלכות על שפת הים. היו ישראל יורדים בכל יום ונוטלים מהן ולא היו מבקשים לזוז משם. כיון שראה משה כך, אמר להם: מה אתם סבורים, שבכל יום הים מעלה לכם אבנים טובות ומרגליות? עמד והסיעם בְּעַל־כָּרְחָם. (תנה״ק).

---

[1] שמות ט״ו, א. [2] שם שם, ב. [3] שם י״ד, ל. [4] שם שם, ז. [5] שופטים ד׳, יג. [6] שם ה׳, כא.
[7] תהלים קי״ז, ב. [8] שמות ט״ו, כב.

נח) עוברים — ולדות. כאספקלריא — ראי של זכוכית. נט) מקטני אמנה — שלא האמינו ביותר בהקב״ה. פלוט—הָקֵא, זרוק. אחד ומחצה—פי אחד ומחצה, כמפורש להלן. שתובע— דורש בדין. שאלו — שהרי. בדקרים — ברמחים. ס) וקִשֵּׁט — עדה, פֵּאֵר. סבורים — חושבים. בעל־כרחם — שלא ברצונם, לְאָנסם.

ה.

יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר.

I. מִמִּצְרַיִם–לַמִּדְבָּר.

א „גֶּפֶן מִמִּצְרַיִם תַּסִּיעַ“[1] — למה נמשלו ישראל לגפן? אלא מה הגפן, כשבעליה מבקשים שתַּשביח מה הם עושים? עוקרים אותה ממקומה ושותלים אותה במקום אחר והיא מַשְׁבַּחַת; כך, כיון שבקש הקדוש־ברוך־הוא להודיע ישראל בעולם, מה עשה? עֲקָרָם ממצרים והביאם למדבר והתחילו מצליחים שם: קבלו את התורה ויצא להם שֵׁם בעולם. (שמ"ר פ' מ"ד).

II. הַמָּן.

ב „וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּתֵת ה' לָכֶם בָּעֶרֶב בָּשָׂר לֶאֱכֹל וְלֶחֶם בַּבֹּקֶר לִשְׂבֹּעַ“[2] — אמר רב חסדא: בתחלה היו בני־ישראל דומים לתרנגולים, שמנקרים באשפה, עד שבא משה וקָבע להם זמן סעודתם. (יומא ע"ה).

ג שאלו תלמידיו את ר' שמעון בן יוחי: מפני מה לא היה יורד להם לישראל מָן פעם אחת בשנה? אמר להם: אמשול לכם משל. למה הדבר דומה? למלך בשר־ודם, שהיה לו בן; פסק לו מזונותיו פעם אחת בשנה, ולא היה מקביל פני אביו אלא פעם אחת בשנה. עמד ופסק מזונותיו בכל יום ויום–והיה מקביל פני אביו בכל יום ויום. אף כך ישראל, מי שיש לו ד' וה' בנים, היה דואג ואומר: שמא למחר אין המן יורד ונמצאו כלם מתים ברעב. נמצאו כל ישראל מכַוּנים את לבם לאביהם שבשמים. דבר אחר, שאוכלין אותו כשהוא חם. ד"א, מפני משאוי הדרך. (שם ע"ו).

ד בְּמָן נאמר: „לחם“[3] ונאמר „שמן“[4] ונאמר „דבש“[5]. אמר ר' יוסי ברבי חנינא: לנערים–לחם, לזקנים–שמן, לתינוקות–דבש.

[1] תהלים פ', ט. [2] שמות ט"ז, ח. [3] שם שם, ד. [4] במדבר י"א, ח. [5] שמות ט"ז, לא.

א) שתשביח — שתעשה יפה וטובה ביותר. ב) שמנקרים באשפה — בכל שעת שעה. וקבע — הגביל, יָעַד. ג) פסק — קצב. מקביל — מקבל ומבקר.

נאמר: „וברדת הטל על המחנה לילה וגו׳"[1] ונאמר: „ויצא העם ולקטו וגו׳"[2], ונאמר: „שטו העם ולקטו וגו׳"[3]. — הא כיצד? — צדיקים יורד להם על פתח בתיהם, בינונים — יצאו ולקטו, רשעים — שטו ולקטו.

נאמר „לחם"[4] ונאמר „עוגות"[3] ונאמר „וטחנו"[3], — הא כיצד? — צדיקים — לחם, בינונים — עוגות, רשעים — טחנו ברחים. (יומא ע"ה).

ה „וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ"[5] — כיון שהחמה זורחת על המן היה פושר והולך, ונחלים היו מושכים ממנו ומוליכים לים הגדול. ובאים אַיָּלים וצבאים ויחמורים וכל בהמה ושותים מהם, ואחר כך באין האומות וצדין מהם ואוכלין אותם, וטועמין בהם טעם המן, שהיה יורד לישראל, והיו אומרין: „אשרי העם שככה לו"[6]. (מכלתא; תנח׳).

ו תניא, ר׳ יוסי אומר: כשם שהנביא היה מגיד להם לישראל מה שֶׁבַּחוֹרים ומה שֶּׁבִּסְדָקִים, כך המן מגיד להם לישראל מה שבחורים ומה שבסדקים. כיצד? שנים שבאו לפני משה לדין, זה אומר: עבדי גנבת, וזה אומר: אתה מְכרתו לי. אמר להם משה: „לַבֹּקֶר מִשְׁפָּט"[7]. למחר אם נמצא עָמְרוֹ בבית רבו ראשון—בְּיָדוּעַ שזה גְנָבוֹ; נמצא עָמְרוֹ בבית רבו שני — בידוע שזה מְכָרוֹ לו. (יומא ע"ה).

III. מִלְחֶמֶת עֲמָלֵק.

ז „הֲיֵשׁ ה׳ בְּקִרְבֵּנוּ אִם אָיִן?"—„וַיָּבֹא עֲמָלֵק"[8] — למה היו ישראל דומים? לתינוק שהיה רוכב על כתפיו של אביו בשוק, והיה רואה דבר של חפץ ואומר לאביו: קח לי,—והוא לוקח לו, פעם ראשונה, שניה, שלישית. עד שהם מהלכים ראה הבן חברו של אביו. אמר לו: ראית את אבא? אמר לו אביו: שוטה, אתה רוכב על כתפו, וכל מה שאתה מבקש אני לוקח לך—ואתה אומר לוה: „ראית את אבא"? מה עשה? השליכו מעל כתפיו, ובא הכלב ונְשָׁכוֹ. כך היו ישראל: כשיצאו ממצרים, מיד הקיפו אותם ענני הכבוד; בקשו מן — הוריד להם הקדוש-ברוך-הוא; בקשו שלָו — הביא להם,— היה נותן להם כל צרכם. התחילו מהרהרים ואומרים: „היש ה׳ בקרבנו אם אין"?[9] אמר להם הקב"ה: חייכם, אני מודיע אתכם — הרי הכלב בא ונושך אתכם. ומי הוא זה? עמלק, שנאמר: „ויבא עמלק"[10]. (תנה"ק יתרו).

ח ר׳ לוי בשם ר׳ שמעון בן חלפתא אמר: למה היה עמלק דומה? לזבוב שהוא להוט אחר המכה; כך היה עמלק להוט אחר ישראל ככלב. (שם תצא).

ט וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים משֶׁה יָדוֹ וְגָבַר יִשְׂרָאֵל וגו׳[11] — וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך, כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כְּלַפֵּי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים—היו מתגברים; ואם לאו—היו נופלים. (ר"ה כ"ט).

[1] במדבר י"א, ט. [2] שמות ט"ז, ד. [3] במדבר י"א, ח. [4] שמות ט"ז, ד. [5] שם שם, כא. [6] תהלים קמ"ד, טו. [7] ירמיה כ"א, יב. [8] שמות י"ז, ז, ח. [9] שם שם, ז. [10] שם שם, ח. [11] שם שם, יא.

ה) פושר — חם ונמס. ו) רבו — אדונו. בידוע — ודאי, סמן גמור. ח) להוט — רדוף, נמשך וכרוך. ט) שוברות — מכריעות, מנצחות.

י „וִידֵי משֶׁה כְּבֵדִים וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיָּשִׂימוּ תַחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ"[1] — וכי לא היה לו למשה כר אחת או כֶסֶת אחת לישב עליה? אלא כך אמר משה: הואיל וישראל שרויים בצער—אף אני אהיה עמהם בצער. (תענית י"א).

יא „זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמָלֵק... אֲשֶׁר קָרְךָ"[2] — הֵקֵרְךָ לפני אחרים. משל למה הדבר דומה? לְאַמְבַּטִי רותחת שלא היתה בריה יכולה לירד לתוכה, בא בן־בְּלִיַּעַל אחד קפץ וירד לתוכה; אף על פי שנכוה—הֵקֵרָה לפני אחרים. אף כך כשיצאו ישראל ממצרים, ונקרע הים לפניהם, ונשתקעו המצרים בתוכו, נפל פחדם על כל האומות; כיון שבא עמלק ונִזְדַּוֵּג להם, אע"פ שנטל את שלו מתחת ידיהם,—הקרם לפני אומות־העולם. (תנח"ק תצא).

יב „זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמָלֵק בַּדֶּרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם"[3] — אמר ר' לוי: על הדרך בא עליהם כלִסטים. משל למה הדבר דומה? למלך שהיה לו כרם, והקיפו גדר, והושיב בו כלב נַשְׁכָן. אמר המלך: כל מי שיבא ויפרץ את הגדר — יִנָּשְׁכֶנּוּ הכלב. לימים בא בנו של מלך, פרץ את הגדר ונְשָׁכוֹ כלב. כל זמן שהיה המלך מבקש להזכיר חטא של בנו, שפרץ הגדר, אומר לו: זוכר אתה איך נשכך הכלב? כך כל זמן שהקדוש־ברוך־הוא מבקש להזכיר חטאם של ישראל, שחטאו ברפידים, שאמרו: „היש ה' בקרבנו?"[4] אמר להם: „זכור את אשר עשה לך עמלק"[3]. (תנח' תצא).

יג „עֲמָלֵק יוֹשֵׁב"[5] — מה ראו המרגלים לפתוח בעמלק? משל למה הדבר דומה? — לתינוק שסרח ולקה ברצועה, כשמבקשין להפחידו מזכירין לו את הרצועה; כך היה עמלק רצועה רעה לישראל. (תנח"ק).

יד „כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ"[6] — ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר: כל זמן שזרעו של עמלק בעולם—לא השֵם שלם ולא הכִּסֵא שלם; אבד זרעו של עמלק מן העולם — הכסא שלם והשם שלם. (שם תצא).

IV. מַתַּן־תּוֹרָה.

טו אמר ר' יצחק: ראויים היו ישראל בשעה שיצאו ממצרים שֶׁתִּנָּתֵן להם התורה מיד, אלא אמר הקדוש־ברוך־הוא: עדיין לא בא זִיוָם של בָּנַי; משעבוד טיט ולבנים יצאו ואין יכולים לקבל תורה מיד. משל למה הדבר דומה? למלך שעמד בנו מחליו, ואמר לו הפדגוג: ילך בנך לאַסְכּוֹלֵי שלו. אמר: עדין לא בא זיוו של בני ואתה אומר „ילך בנך לאַסכולי שלו"? אלא יִתְעַדֵּן בני שנים ושלשה ירחים במאכל ובמשתה ויִבְרִיא ואחר־

[1] שמות י"ז, יב. [2] דברים כ"ה, יז, יח. [3] שם שם, יז. [4] שמות י"ז, ז. [5] במדבר י"ג, כט. [6] שמות י"ז, טז.

יא) הקרך — קרוך וצננך, כלו' הסיר פחדך מעל האומות, כמו שמפרש והולך. אמבטי — אגן מים שמתרחצין בו. ונזדוג — נתלוה ונטפל להלחם עמם. נטל את שלו — קבל ענשו. יב) כלסטים — כגזלן. יג) לתינוק שסרח — לילד שחטא. רצועה — פסת עור. יד) כס יה — לא נאמר כסא ה' מלא. טו) לא בא זיום — לא הוטב מראה פניהם, לא הבריאו. הפדגוג — האומן. לאסכולי — לבית הספר. יתעדן — יתפנק. יבריא — יֵעשה בריא.

כך ילך לאִסכולי שלו. כך אמר הקב"ה: עדַיִן לא בא זיוָם של בני: משעבוד טיט ולבנים יצאו — ואני נותן להם התורה? אלא יתעדנו בני שנים ושלשה חדשים במן ובאר ושׂלָו ואחר־כך אני נותן להם את התורה. (איכ"ר).

טז אמר רבי יהושע בן לוי: כשיצאו ישראל ממצרים היו בהם בעלי־מומים מעבודת־פרך: שהיו עושים בטיט ובלבנים, והיתָה האבן נופלת מן הבנין ושוברת ידו וקוטַעַת את רגלו. אמר הקדוש־ברוך־הוא: אינו דין שאתן את תורתי לבעלי־מומים. מה עשה? רָמַז למלאכי־השרת וירדו ורִפאו אותם. (תנח' יתרו).

יז אמר ריש־לקיש: תנַאי הִתנה הקדוש־ברוך־הוא עם מעשי בראשית ואמר להם: אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקַימים, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתהו ובהו. (שבת פ"ח).

יח אמר ר' עזריה בשם ר' יהודה ברי' סימון: משל למלך שהיה לו פרדס נטוע שורה של תאנים ושל גפנים ושל רמונים ושל תפוחים, ומסר לאָרים והלך לו. לאחר ימים בא המלך והציץ בפרדס לידע מה עשה—ומצָאו מלא חוחים ודרדרים. הביא קַצָּצִים לקוצם. והציץ באותם החוחים וראה בם שושנה אחת של וֶרֶד, נטָלָה והריח בה וְשָׁבַת נפשו עליו. אמר המלך: בשביל שושנה זו ינצל כל הפרדס. כך העולם כלו לא נברא אלא בשביל תורה. לאחר כ"ו דורות הציץ הקדוש־ברוך־הוא בעולמו לידע מה עשה—ומצָאו מלא מים במים: דור אנוש — מים במים; דור המבול — מים במים; דור הפלגה — מים במים. והביא קַצָּצִים לקוצו. וראה בו שושנה אחת של ורד — אלו ישראל — ונְטָלָה והריחה בשעה שנתן להם עשרת־הדברות, ושבת נפשו עליו בשעה שאמרו „נעשה ונשמע", אמר הקב"ה: בשביל שושנה זו ינצל הפרדס — בזכות תורה וישראל ינצל העולם. (ויק"ר פ' כ"ג).

יט כשעלה על דעתו של הקדוש־ברוך־הוא לִתֵּן את התורה לבני אדם, הלך בתחלה אצל בני עשו אמר להם: מקבלים אתם את התורה? אמרו לפניו: רבונו־של־עולם, מה כתוב בה? אמר להם: ל א ת ר צ ח. אמרו לו: כל עצמם של אותם האנשים לא הבטיחם אביהם אלא על החרב („ועל חרבך תחיה"[1]) — אין אנו יכולים לקבל את התורה. אחר־כך הלך אצל בני עמון ומואב. אמר להם: מקבלים אתם את התורה? אמרו לפניו: רבש"ע, מה כתוב בה? אמר להם: ל א ת נ א ף. אמרו לו: כל עצמם של אותם האנשים אינם באים אלא מניאוף — אין אנו יכולים לקבל את התורה. אח"כ הלך לו אצל בני ישמעאל, אמר להם: מקבלים אתם את התורה? אמרו לפניו: רבש"ע, מה כתוב בה? אמר להם: ל א ת ג נ ו ב. אמרו לו: כל עצמם של אותם האנשים אינם חיים אלא מן הגנבה ומן הגזל („פרא אדם, ידו בכל ויד כל בו"[2]) — אין אנו יכולים לקבל את התורה. ואח"כ בא לו אצל ישראל. אמרו לו: „נעשה ונשמע". זהו שנאמר: „ה' מסיני בא, וזרח משעיר למו, הופיע מהר פארן, וְאָתָה מרבבות קדש, מימינו אש דת למו"[3]. (פסיק"ר כ"א).

---

[1] בראשית כ"ז, מ. [2] שם ט"ז, יב. [3] דברים ל"ג, ב.

יח) אָרים — עובד בשכר חלק קצוב מן התבואה והפירות. קַצָּצים — כורתי העצים. ורד — שושנה אדמדמת. שבת נפשו — השיב נפשו.

כ „וַיִּתְיַצְּבוּ בְּתַחְתִּית הָהָר"[1] — אמר ר׳ אַבְדִּימִי בר חָמא: מְלַמֵּד, שֶׁכָּפָה הקדוש־ברוך־הוא עליהם את ההר כְּגִגִית, ואמר להם: אם אתם מקבלים את התורה — מוטב, ואם לאו — שם תהא קבורתכם. (שבת פ״ח).

כא דָּרַשׁ רב סִימָאי: בשעה שהקדימו ישראל „נעשה" ל„נשמע" באו ששים רבוא של מלאכי־השרת לכל אחד ואחד מישראל וקשרו לו שני כְתָרִים, אחד כנגד „נעשה" ואחד כנגד „נשמע"; וכיון שחטאו ישראל, ירדו ק״כ רבוא מלאכי־חבלה וּפֵרְקוּם, שנאמר: „ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב"[2].

אמר רבי אליעזר: בשעה שהקדימו ישראל „נעשה" ל„נשמע" יצתה בת־קול ואמרה להם: מי גִּלָּה לבני רָזִ זה, שמלאכי־השרת משתמשים בו? שנאמר: „ברכו ה׳ מלאכיו גבורי כח ע ו ש י דברו ל ש מ ו ע בקול דברו"[3] — מתחלה „עושי" ואחר־כך „לשמוע". (שם).

כב אמר ר׳ אַבָּהוּ בשם רבי יוחנן: כשנתן הקדוש־ברוך־הוא את התורה צפור לא צָיַץ, עוף לא פרח, שור לא געה, אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו קדוש, הים לא נזדעזע — אלא העולם שותק ומחריש — ויצא הקול: „אנכי ה׳ אלהיך"[4]. (שמו״ר פ׳ כ״ט).

כג „א נ כ י ה׳ אלהיך"[4] — לפי שנראה להם הקדוש־ברוך־הוא בים כגבור עושה מלחמה ובסיני כסופר מלמד תורה, ונראה להם בימי שלמה כבחור ובימי דניאל כזקן מלא רחמים, אמר להם הקב״ה: לא בשביל שאתם רואים אותי דמויות הרבה, אלא אני הוא שֶׁבַּיָּם, אני הוא שבסיני, אני הוא שבכל מקום — „אנכי ה׳ אלהיך". (תנח״ק).

כד „אנכי ה׳ אלהיך"[4] — למלך שדבר כנגד בנו, ונתירא, ונשמטה נפשו ממנו. כיון שראה המלך כך, שנשמטה נפשו — התחיל מְגַפְּפוֹ ומנשק אותו, ומפתהו ואומר לו: מה לך? לא בני יחידי אתה? לא אני אביך? כך כשדבר הקדוש־ברוך־הוא „אנכי ה׳ אלהיך" — מיד פרחה נשמתם. כיון שמתו, התחילו המלאכים מְגַפְּפִים ומנשקים אותם ואומרים להם: מה לכם? אל תיראו, „בנים אתם לה׳ אלהיכם"[5]; והקב״ה ממתיק בְּחִכּוֹ הדבור ואומר להם: לא בני אתם? אנכי ה׳ אלהיכם, עַמִּי אתם, חביבים אתם לפני — והתחיל מְפַתֶּה אותם עד שחזרה נשמתם. (שהש״ר).

כה אמר ר׳ יהושע בן לוי: כל דִּבּוּר ודבור שיצא מפי הקדוש־ברוך־הוא — נתמלא כל העולם כלו בְּשָׂמִים. וכיון שמדבור ראשון נתמלא, דבור שני להיכן הלך? — הוציא הקב״ה רוח מאוצרותיו והיה מעביר ראשון ראשון.

ואמר ר׳ יהושע בן לוי: כל דבור ודבור שיצא מפי הקב״ה — יצאה נשמתם של ישראל, שנאמר „נפשי יצאה בדברו"[6]. ומאחר שמדבור ראשון יצאה נשמתם, דבור שני היאך קבלו? הוריד טל שעתיד להחיות בו מתים והחיה אותם.

ואמר ר׳ יהושע בן לוי: כל דבור ודבור, שיצא מפי הקב״ה—חזרו ישראל לאחוריהם י״ב מיל, והיו מלאכי־השרת מְדַדִּים אותם, שנאמר: „מלאכי צבאות ידודון ידודון"[7] — אל תקרי „ידודון" אלא „יְדַדּוּן". (שבת פ״ח).

[1] שמות י״ט, יז. [2] שם ל״ג, ו. [3] תהלים ק״ג, כ. [4] שמות כ׳, ב. [5] דברים י״ד, א. [6] שיר השירים ה׳, ו. [7] תהלים ס״ח, יג.

כ) כפה—הפך ותלה. כגגית—כמין חבית. כא) מלאכי־חבלה—מלאכים רעים, משחיתים. כב) צייץ—צפצף. אופנים—מיני מלאכים. כד) נשמטה נפשו—יצאה נפשו מפחד. כה) מדדים—מקפיצים.

כו חנניה בן אחי ר"י אמר: מה הים הזה, בין גל גדול לגל גדול גלים קטנים, כך בין כל דבור ודבור דקדוקיה ואותיותיה של תורה. (ירוש' שקלים פ"ו).

כז „מִי כָל בָּשָׂר אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ וגו'"[1]. — בוא וראה היאך הקול יוצא, אצל כל ישראל כל אחד ואחד לפי כחו, הזקנים לפי כחם, הבחורים לפי כחם, הקטנים לפי כחם והנשים לפי כחן. אמר ר' יוסי בר חנינא: אם תִּתְמַהּ על הדבר הזה — למד מן המן, שלא היה יורד לישראל אלא לפי כח של כל אחד ואחד מישראל, הבחורים היו אוכלים אותו כלחם, והזקנים — כצפיחית בדבש, ויונקים — כחלב משדי אמם, והחולים — כסלת מְעֻרֶבֶת בדבש, והגוים טועמים אותו מר. — ומה המן, שהיה מין אחד, נהפך לכמה מינין בשביל צֹרֶךְ כל אחד ואחד, הקול שהיה כח בו — על אחת כמה וכמה שהיה משתנה לכל אחד ואחד, שלא יִנָּזְקוּ. (שמ"ר פ' ה').

כח בשעה שנתן הקדוש־ברוך־הוא את התורה בסיני הראה בקולו לישראל פלאי־פלאים. כיצד? היה הקב"ה מדבר והקול יוצא ומחזר בכל העולם, וישראל שומעים את הקול. בא להם מן הדרום, והיו רצים לדרום לקבל את הקול משם, וכן לארבע רוחות; ואחר כך נהפך להם מן השמים, והיו תולים עיניהם לשמים, — והיה הקול נהפך להם מן הארץ. והיו ישראל אומרים זה לזה: „והחכמה מאין תמצא? ואי זה מקום בינה?"[2]
„וכל העם רואים את הקולות"[3] — מהו „את הקולות"? אלא שהיה הקול נהפך לשבעה קולות, ומשבעה לשבעים לשון. ולמה לשבעים לשון? כדי שישמעו כל האומות. (תנה"ק).

כט כשנתן הקדוש־ברוך־הוא תורה לישראל היה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו וכל מלכי הגוים אחזתם רעדה בהיכליהם ואמרו שירה. נתקבצו כלם אצל בלעם ואמרו לו: מה קול ההמון אשר שמענו? שמא מביא מבול לעולם?... אמר להם: כבר נשבע הקב"ה שאינו מביא מבול לעולם. אמרו לו: שמא מבול של מים אינו מביא, אבל מבול של אש מביא. אמר להם: כבר נשבע להם שלא יביא מבול כל עיקר, ושאינו משחית כל בשר. — אלא מה קול ההמון ששמענו? אמר להם: חמדה טובה יש לו להקב"ה בבית־גנזיו, שהיתה גנוזה אצלו תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם, והוא מבקש לִתְּנָהּ לבניו, שנאמר: „ה' עוז לעמו יתן"[4]. מיד פתחו כלם ואמרו: „ה' יברך את עמו בשלום"[4]. (זבחים קט"ז).

ל אמר ר' יהושע בן לוי: בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי־השרת לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, מה לילוד־אשה בינינו? אמר להם: לקבל התורה בא. אמרו לפניו: חמדה שגנוזה לך תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם, אתה מבקש לִתְּנָהּ לבשר־ודם? — „ה' אדונינו, מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים... מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו?"[5] אמר לו הקב"ה למשה: החזר להם תשובה! אמר לפניו: רבש"ע, מתְיָרא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם. אמר לו: אֱחוז בכסא כבודי והחזר להם תשובה. אמר לפניו: רבש"ע, תורה, שאתה נותן לי, מה

[1] דברים ה', כג. [2] איוב כ"ח, יב. [3] שמות כ', יח. [4] תהלים כ"ט, יא. [5] שם ח', ב, ה.

כו) דקדוקיה ואותיותיה — פרטיה ורמזיה. כח) עז לעמו יתן — עז זו תורה. ל) בהבל שבפיהם — ברוח פיהם.

כתוב בה: — „אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים"[1]. אמר להם: למצרים ירדתם? לפרעה השתעבדתם? תורה למה תהא לכם? שוב מה כתוב בה: „לא יהיה לך אלהים אחרים"[2] — בין הגוים אתם שרוים, שעובדים עבודה זרה? — שוב מה כתוב בה? „לא תשא"[3] — משא־ומתן יש ביניכם? „זכור את יום השבת לקדשו"[4] — כלום אתם עושים מלאכה, שאתם צריכים שְׁבוּת? שוב מה כתוב בה? „כבד את אביך ואת אמך"[5] — אב ואם יש לכם? שוב מה כתוב בה? „לא תרצח", „לא תגנוב", „לא תנאף"[6] — קנאה יש ביניכם? יצר־הרע יש ביניכם? מִיָּד הודו לו להקב"ה, שנאמר: „ה׳ אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ"[7] — ואלו „תנה הודך על השמים" לא נאמר. מִיָּד כל אחד ואחד עשה לו אוהב למשה ומסר לו דבר, שנאמר: „עלית למרום שבית שֶׁבִי לקחת מתנות באדם"[8]. ואף מלאך־המות מסר לו דבר, (שנאמר „ויתן את הקטרת ויכפר על העם"[9], ואומר: „ויעמד בין המתים ובין החיים וגו׳"[10] — ואלו לא אמר לו — מנין היה יודע?) (שבת פ"ט).

לא אמר ר׳ שמעון בן לקיש: התורה שנִתנה למשה כתובה באש שחורה על גבי אש לבנה וחתומה באש ומְלֻפֶּפֶת באש, ועם שכותב קנה הקולמוס בשערו — ומשם נטל משה זיו הפנים. (ירוש׳ שקלים; ילקוט).

לב ואמר ר׳ יהושע בן לוי: בשעה שירד משה מלפני הקדוש־ברוך־הוא בא שטן ואמר לפניו: רבונו־של־עולם, תורה היכן היא? אמר לו: נתתיה לארץ. הלך אצל ארץ, אמר לה: תורה היכן היא? אמרה לו: „אלהים הבין דרכה וגו׳"[11]. הלך אצל ים, ואמר לו: „אין עמדי"[12]. הלך אצל תהום ואמר לו: „לא בי הוא"[12]... חזר ואמר לפני הקב"ה: רבש"ע: חפשתיה בכל הארץ ולא מצאתיה. אמר לו: לך אצל בן־עמרם. הלך אצל משה ואמר לו: תורה שנתן לך הקב"ה היכן היא? אמר לו: וכי מה אני שנתן לי הקב"ה תורה? אמר לו הקב"ה למשה: משה, בַּדַּאי אתה?! אמר לפניו: רבש"ע, חמדה גנוזה יש לך, שאתה משתעשע בה בכל יום — אני אחזיק טובה לעצמי? אמר לו הקב"ה למשה: הואיל ומִעטת עצמך, תִּקָּרֵא על שמך, שנאמר: „זכרו ת ו ר ת מ ש ה עבדי וגו׳"[13].

ואמר ר׳ יהושע בן לוי: בשעה שעלה משה למרום מְצָאוֹ להקב"ה שהיה קושר כתרים לאותיות. אמר לו: משה, אין שלום בעירך?! אמר לפניו: כלום יש עבד שנותן שלום לרבו? אמר לו: היה לך לעזרני. מיד אמר לו: „ועתה יגדל נא כח אדני כאשר דברת"[14] (שבת פ"ט).

לג שאל ר׳ חנינא בן עגיל לר׳ חִיָּא ברבי אַבָּא: מפני מה בַּדִּבְּרוֹת הראשונות לא נאמר בהן „טוב" ובדברות האחרונות נאמר בהן „טוב"? אמר לו: עד שאתה שואלני

[1] שמות כ׳, ב. [2] שם שם, ג. [3] שם שם, ז. [4] שם שם, ח. [5] שם שם, יב. [6] שם שם, יג—טו. [7] תהלים ח׳, י. [8] שם ס"ח, יט. [9] במדבר י"ז, יב. [10] שם שם, יג. [11] איוב כ"ח, כג. [12] שם שם, יד. [13] מלאכי ג׳, כב. [14] במדבר י"ד, יז.

שוב — עוד. הודו — הסכימו. לא) מלופפת באש — כרוכה וקשורה במפה של אש. קנה — מחה. הקולמוס — קָנֶה ועט שכותבים בו. ומשם — מאותה אש. זיו הפנים — קרני הוד. לב) גנוזה — טמונה. אחזיק טובה — אכיר טובה. ומעטת עצמך — היית קטן בעיניך. אין שלום בעירך — שנכנסת בלא נתינת שלום. לעזרני — בברכה שיש בה חזוק ידים. ובדברות האחרונות נאמר בהן טוב — „כבד את אביך... ולמען ייטב לך".

„למה נאמר בהן „טוב"?" — שְׁאָלַנִי אם נאמר בהן „טוב" אם לאו? שאיני יודע אם נאמר בהן טוב אם לאו. כְּלַךְ אצל רבי תנחום בר חֲנִילַאי, שהיה רגיל אצל רבי יהושע בן לוי, שהיה בקי באגדה. הלך אצלו. אמר לו: ממנו לא שמעתי, אלא כך אמר לי שמואל בר נחום: הואיל וסופם להשתבר. — וכי סופם להשתבר מה היא? אמר רב אשי: חס ושלום, פסקה טובה מישראל: (ב"ק נ"ד, נ"ה).

לד מנהגו של עולם: מלך בשר־ודם גוזר גזרה, ספק מְקִימִין אותה ספק אין מקימין אותה; ואם תמצי לומר מקימין אותה — בחייו מקימין אותה, במותו אין מקימין אותה; ואלו משה רבינו גזר כמה גזרות ותִקֵּן כמה תקנות, — וקַיָּמות הן לעולם ולעולמי עולמים. (שבת ל').

לה בא וראה, שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר ודם: מדת בשר־ודם, אדם מוכר חפץ לחברו — מוכר עָצֵב ולוקח שָׂמֵחַ, אבל הקב"ה אינו כן: נתן תורה לישראל— ושמח, שנאמר: „כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו"[1]. (ברכ' ה').

לו דרש גלילי אחד לפני רב חסדא: ברוך המקום שנתן תורה משולשת לעם משולש על ידי שלישי ביום שלישי בחדש שלישי. (שבת פ"ח).

V. נָדָב וַאֲבִיהוּא.

לז „וְאֶל משֶׁה אָמַר עֲלֵה אֶל ה' אַתָּה וְאַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא"[2] — היו משה ואהרן הולכים בדרך תחלה ונדב ואביהוא מהלכים אחריהם וכל ישראל אחריהם. אמר לו נדב לאביהוא: אימתי ימותו שני זקנים הללו ואני ואתה נהיג את הדור? אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: „אל תתהלל ביום מחר"[3] — נראה מי קובר את מי?

זהו שאומרין הבריות: הרבה סְיָחִים מתו ונעשו עורותיהם שטיחין על גבי אמותיהם. (ויק"ר פ' כ'; סנה' נ"ב).

VI. חֵטְא הָעֵגֶל.

לח „וַיַּרְא הָעָם כִּי בֹשֵׁשׁ משֶׁה"[4] — באו שש שעות ולא ירד משה, שכך התנה משה עמהם: לאחר ארבעים יום אני מביא לכם את התורה. נתכַּנסו ארבעים אלף עֵרֶב־רב שעלו עם ישראל ושני חרטומי מצרים עמהם ושמותם יונוס ויומברוס, שהיו עושים לפני פרעה כל אותם כשפים, כמו שכתוב: „ויעשו גם הם חרטומי מצרים בְּלַהֲטֵיהֶם"[5]; וְנִקְהֲלוּ כלם על אהרן ואמרו: שוב אינו יורד. אמרו להם אהרן וחור: עַכְשָׁו יורד מן

[1] משלי ד', ב. [2] שמות כ"ד, א. [3] משלי כ"ז, א. [4] שמות ל"ב, א. [5] שם ז', יא.

כלך — לֵךְ לְךָ, כלה ולך. בקי — יודע הרבה. פסקה — חדלה. לד) ואם תמצי לומר — ואם תוכל לומר. לה) כמדת — כמנהג. בשר ודם — אדם. ולוקח — קונה. לו) גלילי — איש גליל. תורה משולשת — תורה נביאים כתובים. לעם משולש — כהנים לויים ישראלים. שלישי — משה שלישי ללידה: מרים אהרן ומשה. ביום שלישי — לסיון. בחדש שלישי — סיון. לז) סיחים — בני סוסים. שטיחין — מַכְסָאוֹת.

ההר, לא הִשְׂגִּיחוּ. ויש אומרים, בא שטן וְעִרְבֵּב את העולם והראה להם דמות מטתו של משה תלויה בָּאֲויר בין השמים ובין הארץ, והיו מראים באצבע ואמרו: „כי זה משה האיש"[1].

מיד עמד חור וגער בהם ואמר: קשי־ערף, אי אתם נִזְכָּרִים מה עשה לכם! — עמדו עליו וַהֲרָגוּהוּ.

נתכנסו על אהרן, אמרו לו: אם תעשה לנו אלהים — מוטב, ואם לאו — אנו עושים לך כשם שעשינו לחור. כשראה אהרן כך נתירא והתחיל מעסיקם בדברים. אמר להם: „פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם"[2]. דבר קשה אמר להם שהנשים מתעכבות בו. הלכו אצל הנשים. עמדו עליהם ואמרו: חס־ושלום, שנכפור בהקדוש־ברוך־הוא שעשה לנו כל הנסים והגבורות האלו ונעשה עבודה־זרה? כיון שלא שמעו להם — „ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם"[3] שלהם.

אמר ר' ירמיה: כשהביאו הנזמים תלה אהרן עיניו לשמים ואמר: „אליך נשאתי את עיני היושבי בשמים"[4] — אתה יודע את כל המחשבות, שבעל־כרחי אני עושה. השליך לאש ובאו החרטומים ועשו בלהטיהם. ויש אומרים: מיכה היה, שנתמכמך בבנין, זה שהצילו משה מן הלבנים, נטל לוח שכתוב עליו: „עֲלֵה שור!" השליכו לתוך הכור בין הנזמים — ויצא העגל, כשהוא נוֹעֵר וּמְקַרְטֵעַ. התחילו אומרים: „אלה אלהיך ישראל"[5].

„וַיַּרְא אַהֲרֹן וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ"[6] — בקשו לבנות עמו. אמר להם: הניחו לי, ואני עושה אותו מעצמי, שאין כבודו של מזבח, שיבנהו אחר עמי. ואהרן נתכַּוֵּן לומר: עד שאני בונה אותו משה יורד. כשבנה ולא ירד משה — קרא: חג לה' מחר[6]. אמר: יִדָּחֶה הדבר עד למחר. פתחו מלאכי־השרת ואמרו: „שכחו אל מושיעם עושה גדולות במצרים"[7]; ורוח־הקדש צוֹוַחַת: „מהרו שכחו מעשיו"[8]. (תנח'; תנה"ק).

וַיְדַבֵּר ה' אֶל משֶׁה לֶךְ רֵד"[9] — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: ירידה היא לך. אמר לו משה: רבוני! מה סרחוני? א"ל: „שחת עמך"[9]. א"ל משה: וכי עמי הם? „והם עמך ונחלתך אשר הוצאת בכחך הגדול"[10]. א"ל: מה חטאו? א"ל? „וימירו את כבודם בתבנית שור"[11]. אמר לפניו: רבונו־של־עולם! העגל הזה טוב הוא לְסַיֵּעַ לך. א"ל הקב"ה: מה מְסַיֵּעַ לי? אמר משה: אתה מַשִּׁיב רוחות והוא מוריד גשמים; אתה מזריח חַמָּה והוא — לבנה, אתה מעלה אילנות והוא מצמיח צמחים. א"ל: משה, אף אתה טועה בעגל! א"ל משה: אם כן — אין בו ממש, הוא אוכל עשב, עומד לְשָׁחט — „למה ה' יחרה אפך בעמך?"[12]. (תנח').

„לך רד"[9] — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: לך רד מגדולתך; כלום נתתי לך גְּדֻלָּה אלא בשביל ישראל, עַכְשָׁו שישראל חטא, אתה למה לי? מיד תָּשַׁשׁ כֹּחוֹ של משה ולא היה לו כח לדבר. כיון שאמר לו: „הֶרֶף ממני ואשמידם"[13], אמר משה: דבר זה תלוי בי — מיד עמד ונתחזק בתפלה ובקש רחמים. משל למלך בשר־ודם שכעס על בנו והיה מכהו מכה גדולה, והיה אוהבו יושב לפניו וּמִתְיָרֵא לומר לו דבר. כיון שאמר המלך: „אלמלא אוהבי זה שיושב לפני — הרגתיך". אמר: דבר זה תלוי בי — מיד עמד והצילו.

[1] שמות ל"ב, א. [2] שם שם, ב. [3] שם שם, ג. [4] תהלים קכ"ג, א. [5] שמות ל"ב, ד. [6] שם שם, ה.
[7] תהלים ק"ו, כא. [8] שם שם, יג. [9] שמות ל"ב, ז. [10] דברים ט', כט. [11] תהלים ק"ו, כ.
[12] שמות ל"ב, יא. [13] דברים ט', יד.

שנכפור — שנכחש. שנתמכמך — שנתמעך. נוער — צועק, גועה. ומקרטע — מקפץ.
לט) סרחוני — עוני. תשש — נחלש.

„וְעַתָּה הַנִּיחָה לִּי"[1] — אמר ר' אבהו: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו: מלמד, שתפסו משה להקב"ה, כִּבְיָכוֹל, כאדם שתופס חברו בבגדו, ואמר לו: רבונו־של־עולם, איני מניחך עד שתמחל ותסלח לישראל.

„וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל"[1] — אמר ר' אלעזר: אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע, ומה כִּסֵּא של שלש רגלים אינו יכול לעמד לפניך בשעת כעסך — כסא של רגל אחת על אחת כמה וכמה, ולא עוד, אלא שיש בי בשת־פנים מאבותי, עכשו יאמרו: ראו פַּרְנָס שהעמיד להם: בקש גדולה לעצמו ולא בקש עליהם רחמים.

„זְכוֹר לְאַבְרָהָם, לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בָּךְ"[2] — אמר ר' אלעזר: אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע, אלמלי בשמים ובארץ נשבעת להם הייתי אומר: כְּשֵׁם ששמים וארץ בְּטֵלִים אף כך שבועתך בְּטֵלָה, עכשו שנשבעת להם בשמך הגדול — מה שמך הגדול חי וקיָם לעולם ולעולמי עולמים, כך שבועתך קַיֶּמֶת לעולם ולעולמי עולמים.

„וְכָל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי"[2] — „אשר אמרת" לא נאמר — אמר ר' שמואל בן נחמני: כך אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע, דברים שאמרת לי: לֵךְ אמר להם לישראל בשמי, הלכתי ואמרתי להם בשמך — עכשו מה אני אומר להם?

„מִבִּלְתִּי יְכֹלֶת ה'"[3] — „יכול ה'" לא נאמר — אמר ר' אלעזר: אמר משה לפני הקב"ה: עכשו יאמרו אומות־העולם — תשש כחו כנקבה ואינו יכול להצילם. אמר לו הקב"ה: בן עמרם, והלא כבר ראו נסים וגבורות שעשיתי להם על הים? אמר לפניו: רבש"ע, עדַיִן יש להם לומר: לפני מלך אחד יכול לעמד, לפני שלשים ואחד מלכים אינו יכול לעמד. אמר ר' יוחנן: מנַיִן שחזר הקב"ה והודה לו? שנאמר: „ויאמר ה' סלחתי כדברך"[4]. תנא דבי ר' ישמעאל: כ ד ב ר י ך עתידים הגוים שיאמרו. אשרי התלמיד שרבו מודה לו!

„וְאוּלָם חַי אָנִי"[5] — אמר ר' יצחק: מלמד שאמר לו הקב"ה למשה: משה, החייתני בדבריך. (ברכ' ל"ב).

מא בשעה שנתן לו הקדוש־ברוך־הוא למשה את הלוחות היו סובלים את עצמם: כיון שירד וקרב אל המחנה וראה את העגל, פרח אותו הכתב מעליהם ונמצאו כבדים על ידיו של משה, מיד: „ויחר אף משה וישלך מידיו את הלוחות"[6]. (תנח').

מב תניא: כשעלה משה למרום מְצָאוֹ להקדוש־ברוך־הוא שיושב וכותב „ארך־אפים". אמר לפניו: רבונו־של־עולם, ארך אפים לצדיקים? אמר לו: אף לרשעים. אמר לפניו: רשעים יאבדו! א"ל: עתה תראה שתצטרך לכך. כשחטאו ישראל בעגל, א"ל: לא כך אמרת לי: ארך־אפים לצדיקים? אמר לפניו: רבש"ע, ולא כך אמרת לי: אף לרשעים! וזהו שנאמר: „ועתה יגדל נא כח אדני כאשר דברת"[7]. (סנה' קי"א).

---

[1] שמות ל"ב, י. [2] שם שם, יג. [3] במדבר י"ד, טז. [4] שם שם, כ. [5] שם שם, כא. [6] שמות ל"ב, יט. [7] במדבר י"ד, יז.

כסא של שלש רגלים — כלו', ישראל שיש להם זכות של שלשה אבות. **פרנס** — מנהיג. שלשים ואחד מלכים — מלכי כנען. מא) סובלים — נושאים.

VII. הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו.

מג „תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן"[1] — אמר ר' לוי: בשעה שאמר הקדוש־ברוך־הוא למשה: „עשה לי משכן", היה לו להביא ארבעה קונדסים ולמתוח את המשכן עליהם; אלא מלמד שהראה הקב"ה למשה למעלה אש אדומה, אש ירוקה, אש שחורה, אש לבנה ואמר לו: עשה לי משכן. אמר לו משה להקב"ה: רבון העולמים! וכי מאין יש לי אש אדומה, אש ירוקה, אש שחורה, אש לבנה? אמר לו: „בתבניתם אשר אתה מראה בהר"[2]. (פסיקתא).

מד „וְעָשִׂיתָ אֶת הַקְּרָשִׁים לַמִּשְׁכָּן"[3] — ומהיכן היו הקרשים? יעקב אבינו נטע אותם בשעה שירד למצרים, אמר לבניו: בָּנַי! עתידים אתם להגאל מכאן והקדוש־ברוך־הוא עתיד לומר לכם מִשֶּׁאַתֶּם נגאלים, שתעשו לו את המשכן; אלא עִמדו ונטעו ארזים מעכשו, שבשעה שיאמר לכם לעשות לו את המשכן — יהיו הארזים מתוקנים לכם. מיד עמדו ונטעו ועשו כן. (תנח').

מה אמר רבי חייא בר אבא: קרסים של זהב בלולאות היו נראים במשכן ככוכבים הקבועים ברקיע. (פסיקתא).

מו „וְזֶה מַעֲשֵׂה הַמְּנוֹרָה"[4]—בשעה שעלה משה בהר והקדוש־ברוך־הוא צוהו על מעשה המנורה נתקשה בו משה. אמר לו הקב"ה: הרי אני עושה אותה לפניך. מה עשה הקב"ה? הראה לו אש לבנה, אש אדומה, אש שחורה, אש ירוקה, ועשה מהן את המנורה, גביעיה, כפתוריה ופרחיה וששת הקנים, ואמר לו: „זה מעשה המנורה" — שהקב"ה מראה לו באצבע. (תנח"ק שמיני).

מז „בְּהַעֲלֹתְךָ אֶת הַנֵּרֹת"[5] — אמרו ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, לנו אתה אומר שנאיר לפניך, אתה הוא אורו של עולם והאורה דָּרָה אצלך — ואתה אומר „אל מול פני המנורה"[5]? — הֱוֵי „כי אתה תאיר נרי"[6]. אמר להם הקב"ה: לא שאני צריך לכם, אלא שתאירו לי כדרך שהארתי לכם. משל למה הדבר דומה? לפִּקֵּחַ וסומא שהיו מהלכים בדרך. אמר לו פִּקֵּחַ לסומא: כשנִכָּנֵס לתוך הבית צא והַדְלֵק לי את הנר הזה והאר לי. אמר לו הסומא: בטובתך, כשהייתי בדרך אתה היית מסמכני, עד שנכנסנו לתוך הבית אתה היית מְלַוֵּה אותי, ועכשו אתה אומר: הדלק את הנר להאיר לי! אמר לו הפקח: שלא תהא מחזיק לי טובה שהייתי מְלַוְּךָ בדרך — לכך אמרתי לך: „האר לי". (במ"ר פ' ט"ו).

מח רבי אבינא אמר: הגלגל הזה של חמה אחד משַׁמָּשָׁיו הוא, ובשעה שיוצאת לעולם אין כל בריה יכולה לָזוּן עיניה ממנה — ולאורך אני צריך? הַבָּרָק הזה אחד מתולדות האש של מעלה הוא, מסוף העולם ועד סופו מבהיק אורו — ולאורך אני צריך? אמר ר' אחא: „ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר"[7]. (ויק"ר פ' ל"א).

---

[1] שמות כ"ה, ט. [2] שם שם, מ. [3] שם כ"ו, טו. [4] במדבר ח', ד. [5] שם שם, ב. [6] תהלים י"ח, כט. [7] ישעיה מ"ב, כא.

מג) קונדסים — עמודים. בתבניתם — אבל לא מן האש ממש. מה) קבועים — נתונים. מו) נתקשה בו — קשה היה לו ולא ידע היאך יעשה אותה. מז) בטובתך — בחסדך, בטובת לבך. מח) לזון — להשביע. מבהיק — מזהיר. למען צדקו יגדיל תורה וגו' — הרבה הקב"ה

"וַיְהִי בְּיוֹם כַּלּוֹת מֹשֶׁה לְהָקִים אֶת הַמִּשְׁכָּן"[1] — וַי ביום כלות משה. משל למלך שהיתה לו אשה רגזנית. אמר המלך: עשי לי פורפורה. התחילה לעסוק בה. כל זמן שהיתה מתעסקת בה אינה מריבה. נשלמה המלאכה והביאה למלך, ראה אותה המלך וישרה בעיניו, מיד התחיל לומר: וַי, וַי! אמרה לו אשתו: מה זה, אדוני? הטרחתי את עצמי לעשות רצונך ואתה אומר וַי וַי? אמר לה: המלאכה יפה וכשרה בעיני, אלא כל זמן שהיית עוסקת במלאכה לא היית כועסת ולא מקנטרת אותי. עתה שאת פנויה מתירא אני שמא תכעיסי אותי. כך אמר הקדוש־ברוך־הוא: כל זמן שהיו בני עסוקים במשכן לא היו מלינים עלי, עתה יתחילו שוב לקנטר אותי. לכך נאמר — "ויהי ביום כלות משה", — וַי־היא ביום כלות! (תנח').

"אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן"[2] — אמר משה: יודע אני שישראל רוגנים הם, הריני עושה להם חשבון מכל מלאכת המשכן. התחיל לעשות חשבון עמהם — "אלה פקודי המשכן" — והוא נותן להם חשבון על כל דבר ודבר כסדרם בתוך המשכן לזהב ולכסף ולנחשת: "וכסף פקודי העדה מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל... ויהי מאת ככר הכסף לצקת"[3]... עם שהוא עושה חשבון והולך, שכח אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל שעשה מהם וָוִים לעמודים ולא היו נראים; התחיל עומד תמה ואומר: "עכשו ימצאו ידיהם של ישראל לאמר עלי, שאני נטלתי אותם", — והוא חוזר לבוא על כל מלאכה ומלאכה. מיד האיר הקדוש־ברוך־הוא את עיניו ותלה עיניו וראה שהיו עשוים ווים לעמודים, התחיל להשיב להם בקול רם: "ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה ווים לעמודים"[4] באותה שעה נתפיסו ישראל. מי גרם לו? על ידי שישב ועשה חשבון — "אלה פקודי המשכן".

ולמה עשה חשבון? הקב"ה מאמינו, שנאמר: "בכל ביתי נאמן הוא"[5] — ומשה נתן חשבון? אלא מפני ששמע ליצני הדור שהיו משיחים אחריו, שנאמר: "והיה כצאת משה... והביטו אחרי משה"[6]. ומה היו אומרים? היו מסתכלים מאחוריו ואומר אחד לחברו: "ראה צוארו! ראה שוקיו! אוכל משלנו, שותה משלנו"; וחברו משיבו: "ריקה! אדם שנתמנה על מלאכת המשכן, על ככרי כסף ועל ככרי זהב, שאין לו חקר ולא משקל ולא מנין — מה אתה רוצה שלא יהא עשיר?" כששמע כן, אמר: חייכם, משנגמרה מלאכת המשכן אני נותן להם חשבון; כיון שנגמרה אמר להם: "אלה פקודי המשכן". (תנח').

VIII. נְסִיעָתָם וַחֲנִיָּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר.

כיצד היתה נסיעתם של ישראל במדבר? סמן היה למשה בענן אימתי היה מסתלק, כיון שהיה רואה שמסתלק היה אומר: "קומה ה' ויפוצו אויביך"[7] — והענן מסתלק. נסתלק הענן היו כלם מתקרבים ליסע ומְיַשבים את כליהם. מי שהיתה לו

[1] במדבר ז', א'. [2] שמות ל"ח, כ"א. [3] שם שם, כ"ה, כ"ז. [4] שם שם, כ"ח. [5] במדבר י"ב, ז'. [6] שמות ל"ג, ח'. [7] במדבר י', ל"ה.

מצוות לישראל כדי לזכותם. מט) רגזנית — אשת־ריב. פורפורה — לבוש ארגמן. מקנטרת — מכעסת. פנויה — נקיה ממלאכה. נ) ימצאו ידיהם — יוכלו. נא) סמן — אות. מסתלק — סר. ומישבים — מסדרים וטוענים.

בהמה היה נושא עליה, והענן נוטל את השאר. כיון שנתישבו — תקעו בחצוצרות ונסע יהודה ודגלו, תחלה נשיאו ושבטו אחריו. וכן כלם — „איש על דגלו באותות"[1].

וסמנים היו לכל נשיא ונשיא: מפה, וצבע על כל מפה ומפה, כצבע של אבנים טובות, שהיו על לבו של אהרן. מהם למדו המלכיות להיות עושין מפה, וצבע לכל מפה ומפה. כל שבט ושבט נשיא שלו—צבע מפה שלו דומה לצבע של אבנו בחשן ואפוד: ראובן אבנו אדם ומפה שלו צבועה אדום, ומצויר עליו דודאים; שמעון — פטדה, ומַפָּה שלו צבועה ירוק ומצויר עליו שְכֶם; לֵוִי — ברקת ומפה שלו צבועה שליש לבן, שליש שחור ושליש אדום ומצויר עליו אורים-ותומים; יהודה — נֹפֶך וצבע מפה שלו דמותו כעין שמים ומצויר עליו אריה; יששכר — ספיר ומפה שלו צבועה שחור דומה לכחול ומצויר עליו שמש וירח (על שם „ומבני יששכר יודעי בינה לעתים"[2]); זבלון — יהלום, וצבע מפה שלו לָבָן ומצויר עליו ספינה (על שם „זבולון לחוף ימים ישכן"[3]); דן — לֶשֶם וצבע מפה שלו דומה לספיר ומצויר עליו נחש (על שם „יהי דן נחש"[4]); גד — שְבוֹ וצבע מפה שלו לא לבן ולא שחור אלא מעורב שחור ולבן ומצויר עליו מחנה (על שם „גד גדוד יגודנו"[5]); נפתלי — אחלמה, וצבע מפה שלו דומה ליין צלול שאין אדמימותו עזה ומצויר עליו אילה (על שם „נפתלי אילה שלוחה"[6]); אשר — תַרשיש, וצבע מפה שלו דומה לאבן-יקרה שמתקשטות בה הנשים ומצוּיָר עליו אילן זית (על שם „מאשר שמנה לחמו"[7]); יוסף — שהם וצבע מפה שלו שחור ביותר ומצויר לשני נשיאים אפרים ומנשה מצרים (על שם שהיו תולדותם במצרים), ועל מפה של אפרים היה מצויר שור (על שם „בכור שורו"[8] — זה יהושע, שהיה משבט אפרים) ועל מפה של מנשה היה מצויר רְאֵם (על שם „וקרני ראם קרניו"[8] — זה גדעון בן יואש, שהיה משבט מנשה); בנימין — ישפה וצבע מפה שלו דומה לי"ב הצבעים ומצוּיָר עליו זאב (על שם „בנימין זאב יטרף"[9]). לכך נאמר „באותות", שסמנים היו להם לכל נשיא ונשיא.

וכך היו מהלכין — והעננים על גביהם; וכמין קורה יצאה מן הענן, שבה היו יודעים לאיזו רוח הם נוסעים. רוצה שיַחנו — אותו הענן שהיה על גבי המשכן באמצע המחנות היה עומד לו—והיו בני לוי מעמידים את המשכן קודם לכל המחנות, עד שלא באו. וכיון שבאו היו עומדים וחונים כל אחד במקומו, ועננֵי-כבוד עומדים על גביהם. זו היתה גדולת משה, שלא היה ענן-השכינה יורד על המשכן עד שהיה משה אומר: „שובה ה' רבבות אלפי ישראל"[10].

כשהיו ישראל נוסעים היה הארון מקדים לפניהם, והיו שני ניצוצות של אש יוצאים מתוך בדי הארון ושורפים לפניהם את הנחשים ואת העקרבים והורגים שונאיהם של ישראל.

כיצד היתה חֲנִיָתָם? כִּפְסִקְיָא אחת של ארבעת אלפים אמה היו חונים ומקיפים את המשכן מכל רוח. משה, אהרן ובניו, וכל אשר להם על פני כל מזרח אהל מועד. הבאר בפתח החצר סמוכה לאהלו של משה, והיא היתה מודיעה לכל המחנות היאך יחנו. כיצד? כיון שעמדו קלעי החצר היו י"ב נשיאים עומדים על הבאר ואומרים שירה, והיו מימי הבאר יוצאים ונעשים נהרים נהרים; נהר אחד יוצא ומקיף את מחנה שכינה, ומאותו נהר יוצאים ארבעה נהרות בארבע זויות החצר. לבסוף מתערבים ומקיפים את

[1] במדבר ב', ב. [2] דברי הימים א' י"ב, לג. [3] בראשית מ"ט, יג. [4] שם שם, יז. [5] שם שם, יט. [6] שם שם, כא. [7] שם שם, כ. [8] דברים ל"ג, יז. [9] בראשית מ"ט, כז. [10] במדבר י', לו.

מפה — מטפחת הקשורה בראש הדגל. כפסקיא — כחגורה.

כל מחנה הלוים ומהלכים בין משפחה למשפחה ונראים טַבְלָיוֹת טַבְלָיוֹת מקיפין מחנה שכינה. ונהר גדול מַקִיף את כל מחנה ישראל מבחוץ ונעשים נְהָרִים נהרים בין כל שבט ושבט, והיו הנהרות מקיפים אותם מבפנים ומבחוץ ומצַיּנים אותם טבליות טבליות מראש ועד סוף ומודיעים את הגבולים שבין כל אחד ואחד. והיו הנהרים מגדלים להם כל מיני מעדנים ובהמתם רועה נגד חֲנִיָּתָם, והיה הענן פרוש עליהם ומבדיל בינם לבין בהמתם. ומזיו התכלת היו הנהרות נראים כתכלת, מצויירים כעין השחר והלבנה והחמה. ואומות־העולם היו רואות אותם לכמה מילים ומשַבחות ואומרות: „מי זאת הנשקפה כמו שחר?״[1]. (במ״ר פ׳ ב; תנח׳; ילקוט).

IX. כָּלֵב.

נב „וַיַּהַס כָּלֵב אֶת הָעָם אֶל מֹשֶׁה״[2] — אמר רבה: שהסיתם בדברים, שראה את יהושע שרָצה לספר עמהם ואמרו לו: „ראש קָטוּעַ זה ידבר?״ אמר כלב: אם אבא אני לספר עמהם ישתיקוני. עמד ואמר להם: וכי זו בלבד עשה לנו בן־עמרם?... אמרו: „בִּגְנוּתוֹ הוא מספר״ — ושתקו. אמר להם: והלא הוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והוריד לנו את המן; אם יאמר: עֲשׂוּ סֻלָּמוֹת וַעֲלוּ ברקיע — לא נשמע לו? (סוטה ל״ה).

X. מַחְלֹקֶת קֹרַח וַעֲדָתוֹ.

נג. בשעה שאמר הקדוש־ברוך־הוא למשה: „קח את הלוים מתוך בני ישראל וטהרת אותם... והעבירו תער על כל בשרם״[3] — מיד עשה כך לקרח. אמרה לו אשתו לקרח: ראה מה עשה משה: הוא נעשה מלך, את אחיו עשה כהן גדול, את בני אחיו עשה סְגָנֵי כהנים; כשמביאים תרומה — אומר: תהא לכהן; כשמביאים מעשר ואתם נוטלים אותו — אומר: תנו אחד מעשרה לכהן; ועוד, שהוא מגלח את שערותיכם ומשַחק בכם ומזלזל בכם; את עינו נתן בשערותיכם. אמר לה: הרי אף הוא עושה כך. אמרה לו: כיון שכל הגדולה שלו — אומר אף הוא: „תמות נפשי עם פלשתים״[4].

התחיל קרח לחזור על כל ישראל ולא היו מכירין אותו. אמרו לו: מי עשה לך כך? א״ל: משה, ולא עוד, אלא נטלוני בידי וברגלי והיו מניפים אותי ואומרים לי: „הרי אתה טהור״, והביא את אהרן אחיו וְקִשְׁטוֹ ככַלה והושיבו באהל־מועד. מיד התחילו שונאי משה לְגָרוֹת בו את ישראל ואמרו: משה מלך ואהרן אחיו — כהן־גדול ובניו — סגני כהונה, תרומה — לכהן, מתנות כהונה — לכהן, תרומת מעשר — לכהן... מיד — „ויקהלו״[5].

קרח לֵיצָן היה, והיה מתלוצץ על משה ועל אהרן. מה עשה? כִּנֵּס כל הקהל, התחיל לומר לפניהם דברי ליצנות. אמר להם: אלמנה אחת היתה בשכונתי ועמה שתי

[1] שיר השירים ו׳, י. [2] במדבר י״ג, ל. [3] שם ח׳, ו,ז. [4] שופטים ט״ז, ל. [5] במדבר ט״ז ג.

טבליות טבליות — בעין לוחות לוחות. ומצינים — מסמנים. נב) ראש קטוע — שהיה שמו „הושע״ בלא יוד ומשה הוסיף לו יוד בראש. והם אמרו כך בלשון זלזול כלפי יהושע. נג) סגני כהנים—מִשְׁנִים לכהנים. עינו נתן בשערותיכם—להשחיתן. ולא היה מכירין אותו—שנתגלח. ליצן — לֵץ.

נערות יתומות. והיתה לה שדה אחת. באה לחרוש, אמר לה משה: „לא תחרוש בשור ובחמור יחדו"[1]; באה לזרוע, אמר לה: „שדך לא תזרע כלאים"[2]; באה לקצור ולעשות עֲרֵמָה, אמר לה: „הניחי לקט, שכחה ופאה"; באה לעשות גורן, אמר לה: „תני תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני". הצדיקה עליה את הדין ונתנה לו: מה עשתה, עֲנִיָּה? עמדה ומכרה את השדה ולקחה שתי כבשות, כדי ללבוש מגזותיהן ולֵהָנוֹת מפֵּרוֹתֵיהֶן. כיון שילדו — בא אהרן ואמר לה: תני לי את הבכורות, שכך אמר לי הקב"ה: „כל הבכור... תקדיש לה'"[3]. הצדיקה עליה את הדין ונתנה לו את הוְּלָדוֹת. הגיע זמן גזיזה וגָזזָה אותן, בא אהרן ואמר לה: תני לי ראשית הגֵּז, שכך אמר הקב"ה: „וראשית גז צאנך תתן לו"[4]. — אמרה: אין בי כח לעמוד באיש הזה, הריני שוחטתן ואוכלתן; כיון ששחטתן אמר לה: תני לי הזרוע והלחיים והקבה. אמרה: אפילו אחר ששחטתי אותן לא נצלתי מידו — הרי הן עלי חרם! אמר לה: אם כן כולן שלי הוא, שכך אמר הקב"ה: „כל חרם בישראל לך יהיה"[5]. נטלן והלך לו והניחה בוכה היא עם שתי בנותיה. כך עלתה לעלובה זו! כל כך הם עושים ותולים בהקב"ה!

און בן פלת אשתו הִצִּילַתּוּ: אמרה לו: מה מועיל לך? אם זה הרב אתה תלמיד. ואם זה הרב אתה תלמיד. — אמר לה: מה אעשה? עמם הייתי בעצה ונשבעתי לו. אמרה לו: שב בביתך, ואני אצילך. השקתו יין והשכיבתו וישבה על הפתח; סָתְרָה שערותיה. כל מי שבא וראה — חזר; ובינתים נבלע קרח ועדתו.

זהו שנאמר: „חכמות נשים בנתה ביתה"[6] — זו אשתו של און בן פלת. „ואולת בידיה תהרסנה"[6] — זו אשתו של קרח. (סנה' ק"ט; מד' שו"ט; תנח').

נד „זאת עֲשׂוּ קְחוּ לָכֶם מַחְתּוֹת... וּתְנוּ בָהֵן אֵשׁ וגו'"[7] — מה ראה משה לומר להם כך? אמר להם: בדתי עובדי עבודה־זרה טָעֻיּוֹת הרבה יש ונִמּוּסִים הרבה וּכְמָרִים הרבה — כֻּלָּם מתקבצים בבית אחד; ואני אין לי אלא ה' אחד ותורה אחת ומשפט אחד ומזבח אחד וכהן גדול אחד — ואתם מאתים איש מבקשים כהונה גדולה! (תנה"ק).

XI. מֵי מְרִיבָה.

נה „וַיַּקְהִלוּ משֶׁה וְאַהֲרֹן אֶת הַקָּהָל אֶל פְּנֵי הַסָּלַע"[8] — היו משה ואהרן מהלכים וכל ישראל אחריהם והיו ישראל רואים אבן, והיו עומדים ומקיפים אותה — ואין דור שאין בו ליצנים — והיו הקְרֵבִים אומרים: אין אתם יודעים שבן־עמרם רועה של יתרו היה, ורועים פקחים במים, והוא מבקש למָשְׁכֵנוּ למקום שיש בו מים ולומר לנו: הרי הוצאתי לכם מים — ולהטעות אותנו; אלו כן, יוציא לנו מן האבן הזו. והקדוש־ברוך־הוא כך צוהו: מכל סלע שרוצים הוצא להם מים. ומשה הפך פניו, סבור שישראל אחריו, והם היו עשויים חתות־כתות על האבנים; אמר להם: בואו עמי, שאוציא לכם מים. אמרו לו: מזה אנו

[1] דברים כ"ב, י. [2] ויקרא י"ט, יט. [3] דברים ט"ו, יט. [4] שם י"ח, ד. [5] במדבר י"ח, יד.
[6] משלי י"ד, א. [7] במדבר ט"ז, ו, ז. [8] שם כ', י.

סתרה — פרעה, הרסה. נד) טעיות — אלילים. נמוסים — ספרי חוקים ותורות. בבית אחד — בבית אלילים אחד. נה) פקחים במים — בקיאים ויודעים היכן יש למצוא מים במדבר.

מבקשים, אם מן הסלע הזה אי אתה מוציא, אף מאבן אחרת אין אנו מבקשים — ונתכרכמו פניו כנגדם, ונשבע שאינו מוציא להם מים, אלא מאותה שהוא מבקש. (תנח׳).

„וַיָּרֶם מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ וַיַּךְ אֶת הַסֶּלַע בְּמַטֵּהוּ פַּעֲמָיִם"[1] — הכה פעם אחת. התחיל הסלע נוטף מים מועטים, טִפִּין־טִפִּין. אמרו לו: בן־עמרם, המים הללו ליונקי־שדים או לגמולי־חלב? מיד הקפיד כנגדם, והכהו פעמים ויצאו מים רבים ושטפו כל מה שהיה נתון כנגדם. (תנח׳; תנה״ק).

XII. טַרְחָנִים.

נו טרחנים היו ישראל. היה אחד מהם רואה שכנגדו נוצח בדין, אומר: יש לי עדים להביא, יש לי ראיות להביא, למחר אני דן, מוֹסִפְנִי עליכם דַּיָּנִים: לכך אמר משה לישראל: „איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם"[2]. „טרחכם" — מלמד, שהיו טרחנים; „ומשאכם" — מלמד, שהיו אֶפִּקוֹרְסִים: הקדים משה לצאת, אמרו: מה ראה בן־עמרם לצאת? שמא אינו שפוי בתוך ביתו; אֵחַר לצאת, אמרו: מה אֵחַר בן־עמרם לצאת, מה אתם סבורים? — יושב ויועץ עליכם עצות ומחשב עליכם מחשבות. (ספרי).

נז נוטלים היו ישראל בניהם ובנותיהם קטנים וזורקים לתוך חיקו של משה ואמרו לו: בן־עמרם, מה הנאה התקנת להם לאלו? מה פרנסה התקנת להם לאלו? (ילקוט דברים).

XIII. מִיתָתוֹ שֶׁל אַהֲרֹן.

נח „הֹר הָהָר"[3] — הר על גבי הר, כתפוח קטן על תפוח גדול. ואף־על־פי שענן מהלך לפניהם, משפיל את הגָּבֹהַּ ומגביה את השפל, הִנִּיחַ הקדוש־ברוך־הוא את ההר דוגמא, שידעו נסים שעשה להם הקב״ה, שלא הניח הר במדבר, שלא יהיו מתיגעים ועולים ויורדים עליהם; ולא עוד, אלא אף־על־פי שהיה הענן עושה כל המדבר מישור, היה מניח מקום גבוה למשכן, שתהא שם חֲנִיָּתוֹ, והניח שלשה הרים: הר סיני לשכינה, הר נבו לקבורת משה והר־ההר לקבורת אהרן. (תנה״ק).

נט כשהגיע זמנו של אהרן לִפָּטֵר מן העולם, אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: לך ואמור לו לאהרן על המיתה. השכים משה בשחרית והלך לו אצל אהרן, התחיל קורא: אהרן אחי! יָרַד אצלו. אמר לו: מה ראית להשכים ולבא כָּאן היום? א״ל משה: דבר של תורה הייתי מהרהר בלילה ומתקשה בו הרבה, לכך השכמתי ובאתי אצלך. א״ל: ומהו הדבר? א״ל: איני זוכר מהו, אלא אני יודע שבספר „בראשית" הוא, הבא אותו ונקרא בו. נטלו ספר בראשית וקראו בו כל פרשה ופרשה ועל כל אחת ואחת אמר: יפה עשה ויפה ברא הקב״ה; וכיון שהגיעו לבריאת אדם, אמר משה: מה אוֹמַר

[1] במדבר כ׳, יא. [2] דברים א׳, יב. [3] במדבר כ׳, כב.

נתכרכמו — נעשו ירוקים מכעס. טפין טפין — טפות טפות. נו) ראיות — הוכחות ותעודות. מוספני — מוסיף אני. אפיקורסים — מלעיגים ברבם. שפוי — שָׁקֵט ושָׁלֵו. נח) דוגמא — סמן.

מיתתו של אהרן

לאדם, שהביא מות לעולם; ואני ששלטתי במלאכי השרת, ואתה שעצרת את המות— לא סופנו לכך? עוד כמה שנים יש לנו לחיות? א״ל: קטנות הן; היה יורד ויורד עד שהזכיר לו יום המות; מיד הרגישו עצמותיו של אהרן גויעתו. א״ל: שמא בשבילי הוא הדבר? א״ל: הן. מיד ראו אותו ישראל, שגרעה קומתו. א״ל אהרן: „לבי יחיל בקרבי ואימות מות נפלו עלי"[1] — א״ל: מקובל עליך למות? א״ל: הן. א״ל: נעלה להר־ההר. מיד עלו שלשתם, משה ואהרן ואלעזר, לעיני כל ישראל. אלו היו ישראל יודעים שהוא עולה למות, לא היו מניחים אותו, והיו מבקשים עליו רחמים; אלא היו סבורים, שמא הַדִּבּוּר קְרָאוֹ

כיון שעלו, נפתחה להם מערה ומצאו שם נר דולק ומטה, מעשה־שמים, והיה אהרן פושט כלי אחד ואלעזר לובשו וערפל חתולתו. א״ל משה: אהרן אחי! ראה, מרים מתה ואני ואתה טפלנו בה, אתה מת ואני ואלעזר מטפלים בך, ואני, אם מת אני, מי מטפל בי? א״ל הקב״ה למשה: חייך! אני מטפל בך. א״ל משה לאהרן: „עלה, אחי, למטה זו"— עלה. — „פשוט ידיך" — ופשט. — „קפוץ עיניך" — וקפץ. — „סתום פיך" — וסתם. מיד ירדה שכינה ונְשָׁקתו ויצאה נשמתו. והיו משה ואלעזר מנשקים אותו על לחייו. ועלה ענן־הכבוד וכסה אותו. א״ל הקב״ה: צא מכאן. כיון שיצאו, נסתמה המערה.

היו משה ואלעזר יורדים, וכל ישראל עומדים חרדים ומצפים לראות את אהרן, מפני שהיה אוהב שלום ורודף שלום. כשראו שעלו שלשה ולא ירדו אלא שנים—חזר השטן ביניהם והרגיש את כל ישראל על משה ואלעזר. נחלקו לשלש כתות: אחת אומרת: הֲרָגוֹ משה, שהיה מתקנא בו; ואחת אומרת: אלעזר הרגו, שהיה מבקש לירש את הכהונה הגדולה; ואחת אומרת: דרך שמים מת. תפשום כל ישראל ואמרו: אהרן היכן הוא? אמר להם משה: גְּנָזוֹ הקב״ה לחיי עולם־הבא. אמרו: אין אנו מאמינים לך, שמא דבר שלא כהוגן אמר לך וקנסת עליו מיתה. בקשו ישראל לסקול את משה ואת אלעזר. מה עשה הקב״ה? רמז למלאכים, ופתחו את המערה, והוציאו ארונו של אהרן והיה פורח בשמים, והמלאכים מקלסים לפניו וכל ישראל רואים אותו, שנאמר: „ויראו כל העדה כי גוע אהרן"[2]. ומה היו המלאכים מקלסים? — „יבא שלום ינוחו על משכבותם"[3]. (ילקוט; ספרי זוטא).

„וַיִּבְכּוּ אֶת אַהֲרֹן שְׁלֹשִׁים יוֹם כֹּל בֵּית יִשְׂרָאֵל"[2] — למשה לא בכו אלא אנשים, מפני שהוציא הדין לאמתו והיה מוכיחם בדברים, ואהרן לא אמר מימיו לאיש: סרחת, ולאשה — סָרַחַתְּ; ולא עוד, אלא שהיה רודף שלום, שנאמר: „בשלום ובמישור הלך אתי"[4]. ומה תלמוד לומר: „ורבים השיב מעון"?[4] — מלמד, כשהיה אהרן מהלך בדרך, אם פגע באדם רע או רשע, נותן לו שלום; למחר בקש אותו האיש לילך ולעבור עבֵרה, אמר: אוי לי! איך אשא פני ואראה את אהרן? בושתי הימנו, שנתן לי שלום.— ונמצא אותו אדם מונע עצמו מלילך לעברה. וכן שני בני אדם, שעושים מריבה זה עם זה, הלך אהרן וישב לו אצל אחד מהם ואומר לו: ראה! חברך מה הוא אומר: „אהיה מְטָרֵף את לבי, מחליש את דעתי, מתלש בשערי; איך אשא עיני ואראה בחברי? בושתי הימנו, שאני הוא שסרחתי עליו"— היה יושב אצלו, עד שמוציא כל קנאה שבלבו. שוב

[1] תהלים נ״ה, ה. [2] במדבר כ׳, כט. [3] ישעיה נ״ז, ב. [4] מלאכי ב׳, ו.

הדבור — של הקב״ה. כלי אחד — בגד אחד. והרגיש — והמריד. ס) סרחת — חטאת.
מטרף — מכאיב ומצער.

הולך אצל חברו ואומר לו כענין זה, וכשפגעו זה בזה חבקו ונשקו זה לזה. לכך „ויבכו את אהרן... כל בית ישראל"[1]. (אדר"נ פ' י"ב).

XIV. הַנִּסִּים עַל נַחַל אַרְנוֹן.

סא „עֲלִי בְאֵר עֱנוּ לָהּ"[2] — מה הם הנסים על נחל ארנון? אדם עומד על ההר מזה ומדבר עם חברו בהר מזה, והוא רחוק ממנו שבעה מילין; והדרך יורד לתוך הנחל ועולה, ודרכם של ישראל לעבור בתוך הנחלים. נתכנסו כל האומות אוכלוסין עד אין סוף: ישבו מקצתם בתוך הנחל; והנחל עשוי מלמעלם מערות-מערות, וכנגדו הר שכנגדו עשוי סלעים-סלעים כמין שָׁדַיִם. נכנסו האוכלוסין לתוך המערות, ואמרו: כשיורדים ישראל לתוך הנחל, אלו שבתוך הנחל עומדים מלפניהם, ואלו—למעלה מן המערות, ונהרוג את כלם. כיון שהגיעו ישראל לאותו מקום, לא הצריכם הקדוש-ברוך-הוא לירד למטה לתוך הנחל, אלא רמז להרים ונכנסו שדים של הר זה לתוך המערות — ומתו כלם. והקיפו ההרים ראשיהם זה לזה ונעשו דרך כבושה, ולא נודע איזה נסמך לחברו.

ואותו נחל מפסיק בין תחומי ארץ-ישראל לארץ מואב. הר שבארץ מואב, שבו המערות, לא נזדעזע, והר שבארץ-ישראל שבו הסלעים כמין שדים, נזדעזע, ונסמך להר שכנגדו. ומפני מה נזדעזע? מפני שהוא מארץ-ישראל. משל לשפחה שראתה בן אדונה בא אצלה, קָפצה וקִדמה אותו וקִבְּלַתּוּ.

כשנכנסו הסלעים לתוך המערות, ורוצצו כל אותם הגבורים, ירדה הבאר אל הנחל ונתגברה שם, ואִבדה את כל האוכלוסין, כשם שאִבד אותם הים. ועברו ישראל על אותם ההרים, ולא ידעו כל הנסים האלו. אמר הקב"ה: הרי אני מודיע לבני ישראל כמה אוכלוסין אִבדתי מפניהם — ירדה הבאר לתוך המערה והוציאה גֻלגליות [illegible]עות ורגלים שאין להן חקר. וישראל חזרו לבקש את הבאר, וראוה מאירה כלבנה בתוך הנחל, והיא מוציאה את אֵברי האוכלוסין. והיו ישראל עומדים על הנחלים, ואמרו שירה עליה: „עֲלִי בְאֵר עֱנוּ לָהּ" (תנה"ק).

XV. עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן.

סב כשבא משה וישראל לתחומה של אדרעי אמר להם משה: נַחֲנֶה כאן ולמחו בשַׁחֲרִית אנו נכנסים וכובשים אותה. עמדו שחרית ועדַין לא היתה העין רואה, תלה משה את עיניו וראה את עוג יושב על החומה ורגליו מגיעות לארץ. אמר משה: איני יודע מה אני רואה, חומה אחרת בנו הלילה. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: זה שאתה רואה, עוג הוא — „אל תירא אותו"[3].

אמר עוג: מחנה ישראל כמה הוא? — שלש פרסאות... אלך ואעקור הר בן שלש פרסאות ואזרוק עליהם ואהרגם. הלך עקר הר בן שלש פרסאות והניחו על ראשו. הביא הקב"ה עליו נמלים ונקבוהו, וירד לו על צוארו. בקש לשלפו — נשתרבבו לו שניו לכאן

[1] במדבר כ', כט. [2] שם כ"א, יז. [3] שם שם, לד.

הקיפו — והקריבו. סא) מפסיק—מבדיל. תחומי—גבולי. סב) נשתרבבו—גדלו ונמשכו.

ולכאן ולא יכול לשלפו. משה כמה היה? — עשר אמות. נטל קרדום בן עשר אמות וקפץ עשר אמות והכהו בקרסוליו וַהֲרָגוֹ.

תניא, אבא־שאול אומר: קובר מתים הייתי. פעם אחת רצתי אחר צבי ונכנס לתוך קולית של מת, ורצתי אחריו שלש פרסאות, וצבי לא הגעתי וקולית לא כלתה. וכשחזרתי לאחורי, אמרו לי: של עוג מלך הבשן היא זו. (בר' נ"ד נדה כ"ד' תנח'; דב"ר)

XVI. בִּלְעָם.

סג „וַיֹּאמֶר מוֹאָב אֶל זִקְנֵי מִדְיָן"[1] — מה טיבם של זקני מדין כאן? כיון שהיו רואין את ישראל נוצחים שלא כדרך כל הארץ אמרו: מנהיג שלהם במדין נתגדל, נדע מהם מה מדותיו. אמרו זקני מדין: אין כחו אלא בפיו. אמרו להם: אף אנו נבוא כנגדם באדם שֶׁכֹּחוֹ בפיו.

„וַיֹּאמֶר מוֹאָב אֶל זִקְנֵי מִדְיָן"[1] — והלא אתה מוצא שֶׁמִּדְיָנִים נלחמים עם המואבים והשנאה ביניהם מעולם? — אלא משל לשני כלבים שהיו מריבים זה עם זה. בא זאב על אחד מהם. אמר השני: אם איני עוזרו, היום הורג את זה ולמחר יבוא עלי. לפיכך נתחברו מואב עם מדין, זהו שאומרין הבריות: חֻלדה וחתול עשו משתה מֵחֶלבו של רע־מזל.

„וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל בִּלְעָם לֹא תֵלֵךְ עִמָּהֶם"[2]. אמר לו: אם כן אקללם במקומי — „לא תאר את העם!"[2] א"ל: אברכם. א"ל: אין הם צריכים לברכתך — „כי ברוך הוא"[2]. משל אומרים לצרעה: לא מִדֻּבְשֵׁךְ ולא מֵעֻקְצֵךְ.

„וַיִּקָּר אֱלֹהִים אֶל בִּלְעָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֶת שִׁבְעַת הַמִּזְבְּחוֹת וגו'"[3]. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: רשע, מה אתה עושה? אמר לו: „את שבעת המזבחות ערכתי"[3]; משל לְשֻׁלְחָנִי המשקר במשקלות, בא בעל השוק הרגיש בו, אמר לו: מה אתה מְעַוֵּל ומשקר במשקלות? — אמר לו: כבר שלחתי דורון לביתך. אף כך בלעם, קרָאו רוח הקודש, אמר לו: רשע, מה אתה עושה? אמר לפניו: „את שבעת המזבחות ערכתי".

„כִּי מֵרֹאשׁ צֻרִים אֶרְאֶנּוּ"[4] – להודיעך שנאתו של אותו רשע, שמתוך ברכותיו אתה יודע מחשבותיו. למה הוא דומה: לאדם שבא לקוץ את האילן, מי שאינו בקי, קוצץ את הענפים, כל ענף וענף — ומתיגע, והפקח מגלה את השרשים וקוצץ. כך אמר אותו רשע: מה אני מקלל לכל שבט ושבט, הרי אני הולך לשרשיהם וקוצץ. בא לְגַּע ומצָאם קשים: לכך נאמר: „כי מראש צורים אראנו". הסלע, כשהוא צף על גבי הארץ, נוח הוא לֵעָקר, ואלו אינם כן: מחוברים הם עד התהום.

„הֶן־עָם לְבָדָד יִשְׁכֹּן"[4] — „הן" בלשון יונית — אחד, אינו מחשבם עם אומה אחרת: תדע לך שהוא כן: חֲשׁוֹב כל האותיות ותמצא כלן יש להן זוג, וה"א ונו"ן אין להן זוג: א' אחד, ט' תשעה, — הרי עשרה; ב' שנים, ח' שמונה — הרי עשרה; א"ט, ב"ח, ג"ז,

[1] במדבר כ"ב, ד. [2] שם שם, יב. [3] שם כ"ג, ד. [4] שם שם, ט.

קולית — עצם השוק, שהיא חלולה. סג) חלדה — (וויעזעל). שלחני — חלפן, מי שמחליף מעות. בעל השוק — הממפקח על המשקלות. דורן — מתנה. צף — מחובר רק לשטח העליון של הקרקע. נוח — קל.

ד"ו; ה' — אין לה זוג. וכן י"ץ, כ"ף, ל"ע, מ"ס; נ' — אין לה זוג. (במ"ר פ' כ'; תנה"ק, תנח'; ילקוט).

XVII. בְּנוֹת צְלָפְחָד.

סד „וַתִּקְרַבְנָה בְּנוֹת צְלָפְחָד וגו'"[1] — כיון ששמעו בנות צלפחד, שהארץ מתחלקת לשבטים, אבל לא לנקבות, נתקבצו כלן זו על זו לטול עצה; אמרו: לא כרחמי בשר־ודם, רחמי המקום: בשר־ודם רחמיו על הזכרים יותר מן הנקבות; אבל הקדוש־ברוך־הוא אינו כן, אלא — על הזכרים ועל הנקבות, רחמיו על הכל, שנאמר: „נותן לחם לכל בשר"[2], ואומר — „טוב ה' לכל"[3].

„תנה לנו אחוזה"[4] — רבי נתן אומר: יפה כח נשים מכח אנשים; אנשים אומרים: נתנה ראש ונשובה מצרימה"[5] ונשים אומרות — „תנה לנו אחוזה". (ספרי; ילקוט).

XVIII. מִלְחֶמֶת מִדְיָן.

סה „נְקֹם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל"[6] — להודיע שבחם של צדיקים, שאין נפטרים מן העולם עד שהם נוקמים נקמתם של ישראל, שהיא נקמת מי שאמר והיה העולם.

„וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה"[7] — הקדוש־ברוך־הוא אמר למשה: נקום — אתה בעצמך. והוא משלח את אחרים? אלא מפני שנתגדל בארץ מדין אמר: אינו בדין שאני מֵיצַר למי שעשה לי טובה. המשל אומר: בור ששתית ממנו מים אל תזרוק בו אבן. (ספרי; במ"ר פ' כב).

סו „וְאֵת בִּלְעָם בֶּן בְּעוֹר הָרְגוּ בֶּחָרֶב"[8] — בלעם מה לו שם? אמר ר' יוחנן: שהלך ליטול שכר עשרים וארבעה אלף שהפיל מישראל. זהו שאומרין הבריות: „הלך הגמל לבקש קרנים, — וקטפו את אזניו".

אמר רבי יונתן: כשהלך פנחס למדין, הוא וכל חֲיָלותיו הלכו עמו. כיון שראה בלעם הרשע את פנחס, עשה את שתי זרועותיו כשני לוחות אבנים והיה פורח ועולה למעלה; אף פנחס, כיון שראהו, פָּרח וְעָלָה אחריו עד שמצאו עומד ומשתטח לפני כסא הכבוד; מיד הראה לו פנחס את הציץ שכתוב בו „קדש לה'" — והוא נופל. והביאו לפני משה ודנוהו והרגוהו. (סנה' קה; במ"ר פ' כא; ילקוט).

XIX. סִפּוּק צָרְכֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר.

סז שאל ר' אליעזר את ר' שמעון ואמר לו: כשיצאו ישראל ממצרים, כלי קוּרְיָס יצאו עמהם? אמר לו: לאו. — ומהיכן היו לובשים כל ארבעים שנה? א"ל: ממה

[1] במדבר כז, א. [2] תהלים קל"ו, כה. [3] שם קמ"ה, ט. [4] במדבר כ"ז, ד. [5] שם י"ד, ד. [6] שם ל"א, ב. [7] שם שם, ו. [8] שם שם, ח.

סד) בשר ודם — אדם. המקום — הקב"ה. סה) נפטרים מן העולם — מתים. סו) קטפו — כרתו. ציץ — שנתון על מצחו של כהן גדול. סז) כלי קוריום — בגדי ארג.

שהלבישום מלאכי־השרת. — ולא היו בָּלִים? א"ל: ולא קָרִיתָ: „שמלתך לא בלתה מעליך"[1]? — ולא היו הקטנים גְדֵלים? א"ל: צא ולמד מן החִלָּזון הזה, שכל זמן שהוא גדל, נַרְתִּיקוֹ גדל עמו. — ולא היו צריכים תְּכַבֶּסֶת? א"ל: הענן היה שף בהם ומגהיצם. — ולא היו נשרפים? א"ל: צא ולמד מן הָאַמְיָנְטוֹן הזה, שאינו מתגהץ אלא באור. — ולא היו עושים כְּנִימִיּוֹת? א"ל: במותם לא שלטו בהם רמה ותולעה, בחייהם לא כל־שכן! — ולא היה ריחם קשה מריח הזֵעָה? א"ל: הבאר היה מעלה להם מיני דשאים ומיני בשמים, והיו מִתְעַנְּגִים בהם והיה ריחם נודף מסוף העולם ועד סופו.

כיון שראו ישראל היאך הקדוש־ברוך־הוא מנהיגם, מְנַהֲצָם וּמְעַדְּנָם במדבר, התחילו מקלסים ואומרים: „ה׳ רועי לא אחסר בנאות דשא ירביצני וגו׳"[2]. (מד׳ שוח״ט כ״ג; פסיק דר״כ י׳).

סח „וָאוֹלֵךְ אֶתְכֶם אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר"[3]. — אמר הקדוש־ברוך־הוא לישראל: „המדבר הייתי לישראל"[4]? — שמא כמדבר נהגתי אתכם? בנוהג שבעולם, מלך בשר־ודם שיוצא למדבר — שמא מוצא שם שַׁלְוָה, או אכילה ושתיה, כשם שהוא מוצא בפלטין שלו. ואתם הייתם עבדים במצרים והוצאתי אתכם משם, והרבצתי אתכם תחת ענני־כבוד, והעמדתי לכם שלשה גואלים מְשַׁמְּשִׁים אתכם, משה אהרן ומרים, שבעה עננים היו מלמעלה ומלמטה ומארבע רוחות העולם, ואחד לפניכם, ומכה נחשים ועקרבים וּמַשְׁוֶה לכם את ההרים ואת העמקים ושורף את הקוצים ואת הברקנים ומעלה עשן, ורואים אתכם כל מלכי מזרח ומערב ואומרים: „מי זאת עלה מן המדבר כתמרות עשן"[5]; הורדתי לכם את המן, העליתי לכם את הבאר, ואחר כך הבאתי לכם שַׂלְוִים — „המדבר הייתי לישראל"? שמא כמדבר נהגתי אתכם? „אם ארץ מאפליה"[4] — לא אני בעצמי הייתי מאיר לכם מאפלכם?

בנוהג שבעולם, אדם מקבל אורח, יום ראשון שוחט לו עגל; יום שני — תרנגולים; יום שלישי — קִטְנִיּוֹת; יום רביעי — ממעט והולך: לא דומה יום ראשון כיום אחרון. יכול אף הקב"ה כן, תלמוד לומר: „זה ארבעים שנה ה׳ אלהיך עמך"[6] — יום אחרון כיום ראשון. (תנח׳; ילקוט).

XX. סוף אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר.

סט בכל ערב תשעה־באב של כל אותן השנים שהיו ישראל במדבר היה משה מוציא כרוז בכל המחנה ואומר: צאו לחפר, צאו לחפר! והיו יוצאים וחופרים להם קברות ולנים בהם. בשחר היה כָּרוֹז יוצא ומכריז: יִבָּדְלוּ החיים מן המתים! היו

[1] דברים ח׳, ד. [2] תהלים כ״ג, א, ב. [3] דברים כ״ט, ד. [4] ירמיה ב׳, לא. [5] שיר השירים ג׳, ו.
[6] דברים ב׳, ז.

חלזון — שבלול (שנעקקע). נרתיקו — קליפה קשה שהוא נתון בתוכה. תכבסת — כבוס. שף — משפשף ומחכך. ומגהיצם — מטהרם ומצחצחם. אמינטון — מין אבן שמוציאים ממנו חוטים לאריגה, ואינם נשרפים. כנימיות — כל מיני כנים. מריח הזעה — שלא החליפו בגדיהם ונסתאבו. מתעגעים — מתגלגלים. סח) קטניות — מיני פירות אדמה הגדלים בנרתיקים (הילזענפרוכט). סט) כרוז — קריאה. כרוז — ממונה על ההכרזה.

עומדים ומוצאים עצמם חסרים ט"ו אלף — עד שחסרו ששים רבוא. אף בשנה האחרונה עשו כן ועמדו ומצאו עצמם שלמים. אמרו: שמא טעינו בחשבון החדש... חזרו בליל עשירי ולנו כל אחד ואחד בקברו. למחר עמדו כלם. חזרו עוד בליל אחד עשר וכן בשנים עשר, בשלשה עשר, ארבעה עשר, חמשה עשר. וכיון שראו שאין אחד מהם מת— אמרו: דומה, שבטל הקדוש־ברוך־הוא אותה גזרה קשה מעלינו ועמדו וַעֲשָׂאוּהוּ יום טוב. וכן שנו חכמים: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה־עשר באב וכיום הכפורים. (ירוש׳ תענית פ"ד, מר׳ שו"ט).

ארבעים שנה הקיף הקדוש־ברוך־הוא את ישראל במדבר, אמר: אם אני מוליכם דרך פשוטה עכשו — מחזיקים איש איש בשדה ובכרם ומתבטלים מן התורה; אלא אני מוליכם דרך המדבר ויאכלו את המן וישתו מי באר והתורה מתישבת בגופם; ועוד, כששמעו הכנענים שישראל נכנסים לארץ עמדו ושרפו את הזרעים ועקרו את האילנות וקצצו את הנטיעות וסתרו את הבנינים וסתמו את המַעְיָנוֹת. אמר הקב"ה: אני הבטחתי את אברהם להכניסם לארץ מלאה כל טוב, הֲרֵינִי מעכבם במדבר ארבעים שנה, עד שיעמדו הכנענים ויתקנו מה שקלקלו. (תנח׳ בשלח).

„כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וּנְטַעְתֶּם"[1] — תרנגלת זו כשאפרוחיה דקים — היא מכַנַּסְתָּם ונותְנָתָם תחת כנפיה ומחממת אותם ועודרת לפניהם, וכשהם גדֵלים — אם אחד מהם מבקש לבוא אצלה היא מנקרת לו בראשו ואומרת: לך עדור באשפתך. כך כשהיו ישראל במדבר ארבעים שנה היה המן יורד והבאר עולה להם והשלָו מצוי להם, וענני־כבוד מקיפים אותם ועמוד־ענן מסיע לפניהם, כיון שנכנסו ישראל לארץ אמר להם משה: כל אחד ואחד מכם יטול מַכּוּשׁוֹ ויצא ויטע לו נטיעות. (ויק"ר פ׳ כ"ה).

„אֵלֶּה מַסְעֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל"[2] — משל למלך שהיה בנו חולה, הוליכו למקום אחֵר לְרַפְּאוֹתוֹ, כיון שהיו חוזרים התחיל אביו מונה את המסעות: כאן יָשַׁנּוּ, כאן הֻקְרַנוּ, כאן חָשַׁשְׁתָּ בְּרֹאשְׁךָ; כך אמר הקדוש־ברוך־הוא למשה: מְנֵה להם את כל המקומות, היכן הכעיסוני; לכך נאמר „אלה מסעי". (תנה"ק).

XXI. נְבוּאָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה.

„וְלֹא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה"[3] — כל הנביאים נסתכלו באִסְפַּקְלַרְיָא שאינה מאירה, שנאמר: „וביד הנביאים אדמה"[4]; משה רבנו נסתכל באספקלריא המאירה, שנאמר: „ותמונת ה׳ יביט"[5].

[1] ויקרא י"ט, כג. [2] במדבר ל"ג, א. [3] דברים ל"ד, י. [4] הושע י"ב, יא. [5] במדבר י"ב, ח.

דומה — כמדומה. ע) סתרו — הרסו. עא) מכושו — כלי שעוקרים בה עשבים רעים עב) הקרנו — קורנו את עצמנו בצל או במים. חששת—היית חש וכואב. עג) באספקלריא— במראה.

חמשים שערי בינה נבראו בעולם, וכולם נתנו למשה בסיני חסר אחד, שנאמר „ותחסרהו מעט מאלהים"[1]. (יבמ' מ"ט; נדר' ל"ח).

עד „ויאמר משה אל ה'", „ויאמר ה' אל משה" — למה הדבר דומה, למערה שהיא נתונה על שפת הים ומִלֵא אותה, מכאן ואילך הים נותן למערה, והמערה חוזרת לים — „ויאמר ה' אל משה", „ויאמר משה אל ה'", „ויאמר ה' אל משה". (תנה"ק פ' י"ד).

„וְאָצַלְתִּי מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלֶיךָ וְשַׂמְתִּי עֲלֵיהֶם"[2] — ואם תאמר: הזקנים שהיתה נבואתם מִשֶּׁל משה שמא חָסַר מנבואתו כלום? — לָאו! למה היה משה דומה באותה שעה? לנר שהיה דולק, הכל מדליקים ממנו, ואורו איננו חסר כלום; אף כן משה, אף־על־פי שנטלו הנביאים מנבואתו, לא חסרה נבואתו של משה כלום, שנאמר: „ולא קם נביא עוד בישראל כמשה". (שם בהעלותך).

עה מהיכן נטל משה קרני הוד? ר' יהודה בר נחמיה אומר: כשמשה כתב את התורה נשתַּיֵר בקולמוס קמעא והעבירו על ראשו, ומשם נעשו לו קרני ההוד. (שם תשא).

XXII. אֶלְדָד וּמֵידָד.

עו „וַיִּשָּׁאֲרוּ שְׁנֵי אֲנָשִׁים בַּמַּחֲנֶה"[3] — יש אומרים בְּקַלְפֵּי נשתַּיְרוּ, שבשעה שאמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: „אספה לי שבעים איש"[4] — אמר משה: כיצד אעשה? אברור ששה ששה מכל שבט ושבט — נמצאו שנים יתֵרים; אברור חמשה חמשה מכל שבט ושבט — נמצאו עשרה חסרים; אברור ששה משבט זה וחמשה משבט זה — הריני מֵטִיל קנאה בין השבטים. מה עשה? ברר ששה ששה והביא שבעים ושנים פִּתְקִים, על שבעים כתב „זקן" ושנים הניח חָלָק, בְּלָלָם ונתָנָם בקלפי, אמר להם: בואו וטלו פתקיכם. כל מי שעלה בידו „זקן", אמר: כבר קִדֶשְׁךָ שמים; מי שעלה בידו חלק, אמר: המקום לא חפץ בך — אני מה אעשה לך?

ר' שמעון אמר: במחנה נשתירו, בשעה שאמר לו הקב"ה למשה: „אספה לי שבעים איש", אמרו אלדד ומידד: אין אנו ראוים לאותה גדולה. אמר הקב"ה: הואיל ומעטתם עצמכם הריני מוסיף גדולה על גדולתכם. ומה גדולה הוסיף להם? שהנביאים כלם נתנבאו ופסקו, והם נתנבאו ולא פסקו.

ומה נבואה נתנבאו? משה מת, יהושע מכנים את ישראל לארץ. (סנה' י"ז).

XXIII. מֹשֶׁה וִיהוֹשֻׁעַ.

עז „יִפְקֹד ה' אֱלֹהֵי הָרוּחֹת לְכָל בָּשָׂר"[5] — כשראה משה רבנו שאין בניו ראוים לעמוד בנשיאות אחריו, נתעטף ועמד בתפלה לפני הקדוש־ברוך־הוא, אמר לפניו: רבונו־של־עולם, הודיעני מי יצא ומי יבא לפניהם: „יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר;" — רבש"ע,

[1] תהלים ח', ו. [2] במדבר י"א, יז. [3] שם שם, כו. [4] שם שם, טז. [5] שם כ"ז, טז.

עד) ומלא אותה — הים מלא את המערה מים. עו) פתקים — פסי נייר. בקלפי — כלי הגורלות. ופסקו — חדלו.

גלוי לפניך דעתו של כל אחד ואחד מהם, אין דעתו של זה דומה לדעתו של זה, ובשעה שאני מסתלק מהם, בבקשה ממך, אם בקשת למנות עליהם מנהיג, מַנֵּה עליהם אדם שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו. אמר לו הקב״ה למשה: „קח לך את יהושע בן נון״[1].

באותה שעה אמר משה ליהושע: עם זה שאני מוסר לך, איני מוסר לך תישים אלא גְדָיִים, וכבשים איני מוסר לך אלא טְלָאים — „צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים״[2]... (תנח״ק פנחס; אדר״נ יז).

עח „וְנָתַתָּה מֵהוֹדְךָ עָלָיו״[3] — מהודך ולא כל הודך. זקנים שבאותו הדור אמרו: פני משה כפני חמה, פני יהושע כפני לבנה. אוי לה לאותה בושה! אוי לה לאותה כלמה! (ב״ב ע״ה).

XXIV. מִיתָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה.

עט „וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל משה הֵן קָרְבוּ יָמֶיךָ לָמוּת״[4] — זהו שנאמר: „אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע... יאבד, רואיו יאמרו איו״[5]. כנגד מי נאמר מקרא זה? לא נאמר אלא כנגד יום המיתה, שאפילו אדם יעשה לו כנפים כעוף ויעלה לשמים, כיון שיגיע קצו למות — נשברו כנפיו ונופל.

„אם יעלה לשמים שיאו״ — זה משה, שעלה לרקיע, וְדָשוּ רגליו ערפל, והיה כמלאכי־השרת, ודבר עם הקדוש־ברוך־הוא פנים־אל־פנים, וקבל את התורה מידו — כיון שהגיע קצו, אמר לו הקב״ה: „הן קרבו ימיך למות!...״

* * *

כשראה משה שנֶחְתַּם עליו גְזַר־דין עָג עוגה קטנה ועמד בתוכה ואמר: רבונו־של עולם, איני זָז מכאן עד שתבטל אותה גזרה. באותה שעה לבש שק ונתעטף שק ונתפלש באפר ועמד בתפלה ותחנונים לפני הקב״ה, עד שנזדעזעו שמים וארץ וסדרי־בראשית ואמרו: „שמא הגיע צִבְיונו של הקב״ה לְחַדש את עולמו?״ יצאה בת־קול ואמרה: עדין לא הגיע צביונו של הקב״ה לחדש את עולמו, אלא — „אשר בידו נפש כל חי...״[6] מה עשה הקב״ה באותה שעה? הכריז בכל שער ושער של רקיע ורקיע, שלא יקבלו תפלתו של משה ולא יעלוה לפניו, מפני שנחתם עליו גזר־דין. כיון שגמר קול התפלה כְּלַפֵּי מעלה, קרא הקב״ה ואמר להם למלאכי־השרת: רדו בבהלה וְנַעֲלוּ כל שערי רקיע ורקיע, שהיתה תפלתו של משה דומה לחרב שהיא קורעת וחותכת ואין מעכב. באותה שעה אמר משה לפני הקב״ה: רבש״ע! גלוי וידוע לפניך יגיעי וצערי שנצטערתי

[1] במדבר כ״ז, יח. [2] שיר השירים א׳, ח. [3] במדבר כ״ז, כ. [4] דברים ל״א, יד. [5] איוב כ׳, ו, ז. [6] שם י״ב, י.

עז) מסתלק — הולך, מת. **גדיים** — כלוי שלא נתחנכו עדין כל צרכם. עח) **שבאותו הדור** — שראו את משה ויהושע. **אוי לה לאותה בושה** — כלוי, נתאנחו על שנתמעט כבודם של ישראל. עט) **ודשו רגליו ערפל** — דרך בין עננים. **עג עוגה** — עשה עגול סביבו. **סדרי בראשית** — סדרי הבריאה. **צביונו** — רצונו. **כלפי** — כנגד, מול.

על ישראל עד שיהיו מאמינים בשמך: כמה צער נצטערתי עליהם עד שקבעתי להם תורה ומצוות. אמרתי: כשם שראיתי בצרתם כך אראה בטובתם — ועכשו שהגיעה טובתם של ישראל אתה אומר לי: „לא תעבֹר את הירדן הזה"[1] — הרי אתה עושה את תורתך פְּלַסְתֵּר; שנאמר: „ביומו תתן שכרו"[2]. זהו שִׁלּוּם עבודה של ארבעים שנה, שעמלתי עד שנעשה עם קדוש ונאמן? א"ל הקב"ה: גְּזֵרה היא מלפני! אמר משה לפניו: רבש"ע, אם לא אִכָּנֵס חי — הכניסני מת, כשם שנכנסו עצמות יוסף! א"ל הקב"ה: משה, כשבא יוסף למצרים לא נתנַכֵּר, אלא אמר שהוא עברי, אבל אתה כשבאת למדין נתנכרת. אמר משה לפניו: רבש"ע! אם אין אתה מכנים אותי לארץ־ישראל, הניחֵני כחיות השדה שהן אוכלות עֲשָׂבִים ושותות מים ורואות את העולם — כך תהא נפשי כאחת מהן. א"ל הקב"ה: „רב לך"! אמר לפניו: רבש"ע! אם לאו, הניחני בעולם־הזה כעוף זה, שהוא פורח בכל ארבע רוחות העולם, ומלקט מזונו בכל יום ולעת ערב הוא חוזר לקנו — כך תהא נפשי כאחד מהם. א"ל הקב"ה: „רב לך"!

עלו שמש וירח מרקיע לזבול ואמרו לפני הקב"ה: רבש"ע, אם אתה עושה דין לבן־עמרם אנו מאירים, ואם לאו אין אנו מאירים. באותה שעה זרק בהם חצים וחניתות, אמר להם: בכל יום ויום משתחוים לכם ואתם מאירים — בכבודי לא מְחִיתֶם, בכבוד בשר־ודם מחיתם!

כיון שראה משה שאין משגיחין בו, הלך אצל שמים וארץ, אמר להם: בַּקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר: „כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה"[3].

הלך אצל חמה ולבנה, אמר להם: בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר: „וחפרה הלבנה ובושה החמה"[4].

הלך אצל כוכבים ומזלות, אמר להם: בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר: „ונמקו כל צבא השמים"[5].

הלך אצל הרים וגבעות, אמר להם: בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר: „כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה"[6].

הלך אצל הים, אמר לו: בקש עלי רחמים. אמר לו הים: בן־עמרם! מה היום מיוּמַּיִם? הלא אתה בן־עמרם, שבאת אלי במטך והכיתני וַחֲלַקְתַּנִי לשנים עשר שְׁבִילִים, ולא הייתי יכול לעמֹד לפניך, מפני שכינה שהיתה מהלכת לימינך—ועכשו מה עלתה לך?

כיון שהזכיר לו הים מה שעשה בנערותו — צָוַח משה ואמר: „מי יתנני כירחי קדם"![7] — בשעה שעמדתי עליך הייתי מלך בעולם, ועכשו אני משתטח ואין משגיחין בי.

מיד הלך לו אצל שר־הפנים. אמר לו: בקש עלי רחמים, שלא אמות. אמר לו: משה רבי! טֹרַח זה למה? כך שמעתי מאחורי הפַּרְגוֹד, שאין תפלתך נשמעת בדבר זה.

[1] דברים ג׳, כז. [2] שם כ"ד, ט. [3] ישעיה נ"א, ו. [4] שם כ"ד, כג. [5] שם ל"ד, ד. [6] שם נ"ד, י. [7] איוב כ"ט, ב.

פלסתר — שוא, זיוף. נתנכרת — שאמרו בנות מדין „איש מצרי הצילנו", והוא שתק. מרקיע לזבול — לפי האגדה ז׳ רקיעים הם, ושנים מהם „רקיע" ו„זבול" והמאורות נתונים ב„רקיע", שהוא למטה מ„זבול". מזלות — כוכבי לכת. מה היום מיומים — מה נשתנה יום זה מתמול שלשום. שבילים — דרכים. מה עלתה לך — מה היה לך. שר הפנים — מטטרון, שהוא מלאך פניו של הקב"ה. מאחורי הפרגוד — מאחורי המחיצה בבית־דין של־מעלה.

הניח משה ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה ואמר: אצל מי אלך לבקש על רחמים? באותה שעה שנתמלא עליו הקב"ה עֶבְרָה, עד שפתח משה ואמר מקרא זה:
יְיָ, יְיָ, אֵל רַחוּם וְחַנּוּן![1]

מיד נתקררה רוח־הקדש. אמר הקב"ה למשה: משה, שתי שבועות נשבעתי, אחת על ישראל לאבדם מן העולם בשעשו אותו מעשה, ואחת עליך שתמות ולא תכָּנֵס לארץ. אותה שבועה שנשבעתי על ישראל בטלתי מפני שלך, שאמרת „סלח־נא!"[2], ועכשו אתה מבקש שוב לבטל את שלי ולקַיֵם את שלך ואתה אומר: „אעברה־נא"[3] — אתה תופס את החבל בשני ראשים? אם „אעברה־נא" אתה מבקש לקַיֵם — בטל „סלח־נא", ואם „סלח־נא" אתה מבקש לקים — בטל „אעברה־נא". כיון ששמע משה רבנו כך, אמר לפניו: רבש"ע! יאבד משה ואלף כיוצא־בו, ולא תִנָּקֵק צפרנו של אחד מישראל.

אמר משה לפניו: רבש"ע! רגלים שעלו לרקיע ופנים שהקבילו פני שכינה וידים שקבלו תורה מידך—ילחכו עפר? אמר לו הקב"ה: כך עלתה במחשבה לפני וכך מנהגו של עולם: דור דור ודורשיו, דור דור ופַּרְנָסָיו ודור דור ומנהיגיו. עד עכשו היה חלקך לשרת לפני ועכשו הגיע חלקו של יהושע תלמידך לשרת. אמר לפניו: רבש"ע! אם מפני יהושע אני מת — אלך ואהיה תלמידו. אמר לו הקב"ה: אם אתה רוצה לעשות כך — לך עשה!

עמד משה והשכים לפתחו של יהושע, והיה יהושע יושב ודורש ועמד משה וכפף קומתו והניח ידיו על לבו, ונתעלמו עיניו של יהושע ולא ראה אותו, כדי שיצטער משה וישלים עצמו למיתה. והלכו ישראל אצל פתחו של משה ללמוד תורה, ושאלו ואמרו: משה רבנו היכן הוא? אמרו להם: השכים והלך לפתחו של יהושע. הלכו ומצאוהו אצל פתחו של יהושע, והיה יהושע יושב ומשה עומד. אמרו לו ליהושע: מה עלתה לך, שמשה רבנו עומד ואתה יושב. כיון שתָלָה יהושע עיניו וראהו, מיד קרַע בגדיו וצעק ובכה ואמר: רבי, רבי! אבי, אבי!... אמרו ישראל למשה: משה רבנו! לַמְּדֵנוּ תורה. אמר להם: אין לי רשות. אמרו לו: אין אנו מניחים אותך. יצאה בת־קול ואמרה להם: לִמדו מיהושע. קבלו עליהם לישב וללמוד מפי יהושע.

ישב יהושע בראש, משה מימינו ובני אהרן משמאלו. והיה יהושע יושב ודורש בפני משה. בשעה זו נִטלה מַסֹּרֶת החכמה ממשה וְנִתְּנָה ליהושע.

יצאו להלוך, הלך משה לשמאלו של יהושע. נכנסו לאהל־מועד, ירד עמוד־הענן והפסיק ביניהם. מִשֶּׁנִּסְתַּלֵּק עמוד־הענן — הלך משה אצל יהושע ואמר: מה אמר לך הַדִּבּוּר? אמר לו יהושע: כשהיה הדבור נגלה עליך — יודע הייתי מה מדבר עמך? באותה שעה צעק משה ואמר: מאה מיתות ולא קנאה אחת! רבון העולמים! עד עכשו בקשתי חיים, ועכשיו הרי נפשי נתונה לך...

כיון שהשלים משה נפשו למיתה, פתח הקב"ה ואמר: „מי יקום לי עם מרעים?"[4] — מי יעמד לישראל בשעת כעסי? ומי יעמד להם במלחמתם של בני? ומי יבקש רחמים עליהם בשעה שחוטאים לפני?

באותה שעה בא מטטרון ונשתטח לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבש"ע, משה בחייו

[1] שמות ל"ד, ו. [2] במדבר י"ד, ט. [3] דברים ג', כה. [4] תהלים צ"ד, טז.

נתקררה — נתישבה דעתה. אותו מעשה — העגל. ופרנסיו — מנהיגיו וראשיו. וישלים — וימסור. מסרת החכמה — שלשלת הקבלה. הדבור — של הקב"ה.

שלך ובמותו שלך; אמר לו הקב"ה: אמשל לך משל, למה הדבר דומה? — למלך שהיה לו בן, ובכל יום ויום היה מכעיס את אביו ומבקש אביו להרגו, והיתה אמו מצילתו מידו. לימים מתה אמו, והיה המלך בוכה. אמרו לו עבדיו: אדוננו המלך; מפני מה אתה בוכה? אמר להם: לא על אשתי בלבד אני בוכה, אלא עליה ועל בני, שהרבה פעמים כעסתי עליו ובקשתי להרגו ואמו היתה מצילתו מידי. אף כך אמר הקב"ה למטטרון: לא על משה בלבד אני בוכה, אלא עליו ועל ישראל, שהרי כמה פעמים הכעיסוני וכעסתי עליהם ועמד בפרץ לפני להשיב חמתי.

ומלאך סמאל, ראש השטנים, היה מצפה בכל שעה לנשמתו של משה ואומר: מתי יגיע הרגע שבו ימות משה, שארד ואטול נשמתו ממנו? מתי יהא מיכאל בוכה ואני ממלא פי שחוק?

באותה שעה אמר הקב"ה לגבריאל: צא והבא נשמתו של משה. אמר לפניו: רבש"ע, מי שהוא שקול כנגד ששים רבוא, היאך אני יכל לראות במותו!

אמר הקב"ה למיכאל: צא והבא נשמתו של משה. אמר לפניו: אני הייתי רבו והוא היה תלמידי, היאך אני יכל לראות במותו!

אמר הקב"ה לסמאל: צא והבא נשמתו של משה. מיד לבש כעס וחגר חרבו ונתעטף אכזריות והלך לקראת משה. מצאו שהוא יושב וכותב שם המפרש במגלה, וזהר מראהו כזהר פני שמש והוא דומה למלאך ה' צבאות. מיד נתירא מפניו ואחזתו רעדה ולא מצא פתחון-פה לדבר, עד שאמר משה לסמאל: רשע, מה לך כאן? אמר לו: לטול נשמתך באתי. אמר לו: מי שגרך? אמר לו: מי שברא כל הבריות. א"ל: לך מכאן, שאני מבקש לקלס להקב"ה — "לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה"[1]. א"ל: משה, מה אתה מתגאה? יש לו מי שיקלסוהו — "השמים מספרים כבוד אל"[2]. א"ל משה: ואני משתק אותם ומקלס אותו — "האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי"[3]. א"ל: כל באי-עולם נשמתם מסורה בידי. א"ל משה: יש בי כח יותר מכל באי עולם. א"ל: ומה כחך? א"ל משה: אני בן-עמרם, שהתנבאתי בן שלש שנים ואמרתי, שעתיד אני לקבל תורה מתוך להבי-אש, ונכנסתי לפלטרין של מלך ונטלתי כתרו מעל ראשו... וכשהייתי בן-שמנים שנה עשיתי אותות ומופתים במצרים והוצאתי ששים רבוא לעיני כל מצרים, וקרעתי את הים לשנים-עשר גזרים, ועליתי ודרכתי דרך בשמים והייתי תופס במלחמתם של מלאכים ונצחתי בפמליא של מעלה וגליתי רזיהם לבני אדם, ודברתי עם הקב"ה פנים בפנים, וקבלתי תורה של אש מימינו ולמדתי אותה לישראל, ועשיתי מלחמה עם סיחון ועוג שני גבורי אומות-העולם והכיתי במטה שבידי והרגתים, והעמדתי חמה ולבנה ברום עולם, — מי יש בבאי-עולם שיכול לעשות כך? לך ברח מלפני, איני נותן לך נשמתי! מיד חזר סמאל והשיב דבר לפני הגבורה. א"ל הקב"ה: צא והבא נשמתו של משה! שלף סמאל חרבו מתערה והלך ועמד על משה. מיד קצף עליו משה ונטל את מטה האלהים בידו, שחקוק עליו שם-המפרש, ופגע בו בסמאל בכל כחו, עד שנס מלפניו ורץ אחריו בשם-המפרש, ונטל קרן מבין עיניו ועור את עיניו.

יצאה בת-קול ואמרה: הגיעה השעה שאתה נפטר מן העולם. אמר משה לפני

[1] תהלים קי"ח, יז. [2] שם י"ט, ב. [3] דברים ל"ב, א.

שם המפורש — שם ה' באותיותיו. הגבורה — כנוי לה'. נפטר מן העולם — מת.

הקב"ה: רבש"ע, זכור לי אותו היום שנגלית עלי בסנה; זכור לי אותו היום שהייתי עומד על הר סיני ארבעים יום וארבעים לילה; בבקשה ממך, אל תמסרני ביד מלאך־המות; יצאה בת־קול ואמרה לו: אל תִּירָא, אני בעצמי מטפל בך ובקבורתך. אמר משה: המתֵּן לי עד שאברך את ישראל, שלא מצאו בי קורת־רוח כל ימַי, מפני אזהרות ותוכחות שהייתי מוכיחם. התחיל לברך כל שבט בפני עצמו. כיון שראה שנתקצרה השעה — כִּלָּלָם כלם בברכה אחת. אמר להם לישראל: הרבה צִערתי אתכם על התורה ועל המצות, ועכשו מַחלו לי. אמרו לו: רבֵּנו ואדוננו; מָחוּל לך; — אף ישראל עמדו לפניו ואמרו לו: משה רבנו; הרבה הכעסנוך והרבינו עליך טֹרַח, מחל לנו; אמר להם: מָחוּל לכם;

יצאה בת־קול ואמרה: הגיע רגע שאתה נפטר מן העולם. אמר: ברוך שמו, חי וקים לעולם ועד; אמר להם לישראל: בבקשה מכם, כשתכָּנסו לארץ זכרו אותי ואת עצמותי ואִמרו: אוי לו לבן־עמרם, שרָץ לפנינו כסוס ונפלו עצמותיו במדבר;

יצאה בת־קול ואמרה: הגיע חצי רגע שאתה נִפטר מן העולם. נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו, ואמר לישראל: ראו אחריתו של בשר־ודם;...

באותה שעה עמד משה וקדש עצמו כשרפים. וירד הקב"ה משמי־שמים העליונים לטול נשמתו של משה, ושלשה מלאכי־השרת עמו: מיכאל וגבריאל וְזַגְזָגְאֵל — מיכאל הציע מטתו של משה, גבריאל פרש בגד של בוץ ממראשותיו וזגזגאל ממַרגלותיו. עמד מיכאל מצד אחד וגבריאל מצד אחד. אמר הקב"ה למשה: „משה, עֲצוֹם עיניך;" — עָצַם עיניו. — „הַנַּח ידיך על החזה;" — הניח ידיו על החזה. „הַקֵּף רגליך;" — הִקִּיף רגליו.

באותה שעה קרא הקב"ה לנשמתו של משה. אמר לה: בתי, מאה ועשרים שנה קצבתי לך בגופו של משה, עכשו הגיע קצך לצאת. צאי, אל תאחרי;

אמרה לפניו: רבש"ע, יודעת אני, שאתה אלה כל הרוחות ואדון כל הנשמות, אתה בראתני ואתה נתתני בגופו של משה מאה ועשרים שנה, ועכשו יש גוף טהור בעולם יותר מגופו של משה? אוהבת אני אותו ואיני רוצה לצאת ממנו; אמר לה הקב"ה: צאי ואני מעלה אותך לשמי־שמים העליונים ואני מושיבֵך תחת כסא כבודי אצל כרובים ושרפים.

באותה שעה נְשָׁקוֹ הקב"ה למשה ונטל נשמתו בנשיקה.

היתה רוח־הקדש בוכה ואומרת: „ולא קם נביא עוד בישראל כמשה;"[1]
שמים בוכים ואומרים: „אבד חסיד מן הארץ"[2].
ארץ בוכה ואומרת: „וישר באדם אין;"[2].
מלאכי־השרת בוכים ואומרים: „צדקת ה' עשה"[3].
וישראל בוכים ואומרים: „ומשפטיו עם ישראל"[3].
אלו ואלו אומרים: „יבוא שלום ינוח על משכבותם;"[4]... (דב"ר פ' ז, יא; ח ח'; תנה"ק; ילקוט; גדר' ל"ט).

---

[1] דברים ל"ד, י. [2] מיכה ז', ב. [3] דברים ל"ג, כא. [4] ישעיה נ"ז, ב.

מטפל — מתעסק. המתֵּן — חכה. כִּלָּלָם — אִחדם. מחלו — סלחו. הקף — הקרב זו אל זו.

„וַיָּמָת שָׁם משֶׁה עֶבֶד ה׳“ — אפשר, משה חי וכתב „וימת משה“? אלא עד כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע בן נון—דברי ר׳ יהודה. אמר לו ר׳ שמעון: אפשר ספר תורה חסר אות אחת, ונאמר: „לָקֹחַ את ספר התורה הזה“[2]? אלא עד כאן הקדוש־ברוך־הוא אומר ומשה כותב ואומר, מכאן ואילך הקב״ה אומר ומשה כותב בדמע. (מנח׳ ל׳).

תניא, ר׳ אליעזר הגדול אומר: שנים עשר מיל על שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל היתה בת־קול משמעת ואומרת: „וימת משה“ — סַפְרָא רַבָּא של ישראל:

XXV. קְבְרוֹ שֶׁל משֶׁה.

„וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בַגַּיְ בְּאֶרֶץ מוֹאָב מוּל בֵּית פְּעוֹר“[3] — אמר ר׳ ברכיה: סִמָּן בתוך סִמָּן, ואף־על־פי־כן — „ולא ידע איש את קבורתו“[3]. וכבר שלחה מלכות הרשעה אצל גַּסְטְרָא של בית פעור: הראוני היכן משה קבור. עמדו למעלה — נדמה להם למטה; למטה — נדמה להם למעלה, נחלקו לשתי כִּתּוֹת, אותם העומדים למעלה — נדמה להם למטה, ואותם העומדים למטה — נדמה להם למעלה, לקַיֵּם מה שנאמר: „ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה“[2]. (סוטה י״ג, י״ד).

אמר ר׳ חמא ברבי חנינא: מפני מה נסתתר קברו של משה מעיני בשר־ודם? מפני שגלוי וידוע לפני הקב״ה, שעתיד בית־המקדש לֵחָרֵב וישראל לִגְלוֹת מארצם, שמא יבואו לקבורתו של משה באותה שעה ויעמדו בבכי ויתחננו למשה ויאמרו לו: משה רבנו, עמוד בתפלה בעדנו, — ועומד משה ומבטל את הגזרה, מפני שֶׁחֲבִיבִים צדיקי במיתתם יותר מבחייהם. (שם י״ד)

[1] דברים ל״ד, ה. [2] שם ל״א, כו. [3] שם ל״ד, ו.

פא) ספרא רבא — הסופר הגדול. פב) מלכות הרשעה — רומי. גסטרא — מצב אנשי החילים, מחנה. למעלה — על הר נבו. למטה — בגיא. פג) שחביבים — שאהובים.

ו.

שׁוֹפְטִים, מְלָכִים וּנְבִיאִים.

I. אֶרֶץ הַבְּחִירָה.

„עָמַד וַיְמֹדֶד אֶרֶץ" [1] — מדד הקדוש־ברוך־הוא כל האומות ולא מצא אמה שהיא ראויה לקבל את התורה אלא דור המדבר; מדד הקב"ה כל ההרים ולא מצא הר שֶׁתִּנָּתֵן בו התורה אלא סיני; מדד הקב"ה את כל הֶעָרוֹת ולא מצא עיר שִׁיִּבָּנֶה בה בית־המקדש אלא ירושלים; מדד הקב"ה כל הארצות ולא מצא ארץ שראויה לִנָּתֵן לישראל אלא ארץ־ישראל. (ויק"ר, פ' י"ג).

II. יְהוֹשֻׁעַ.

שלש פְּרוֹסְטַגְמָאוֹת שלח יהושע לארץ־ישראל עד שלא יִכָּנסו ישראל לארץ: מי שהוא רוצה לְהִפָּנוֹת — יִפָּנֶה; לְהַשְׁלִים — יַשְׁלִים; לעשות מלחמה — יעשה. גִּרְגָּשִׁי פנה הלך לו לאפריקי; גבעונים השלימו; שלשים ואחד מלכים עשו מלחמה ונפלו. (ירוש' שבועות).

„וַיַּעַמְדוּ הַמַּיִם... קָמוּ נֵד אֶחָד" [2] — מלמד שהיו מים נִגְדָּשִׁים ועולים כִּפִּין על־גבי כִּפִּין יתר משלש מאות מיל, עד שראו אותם כל מלכי מזרח ומערב. (סוטה ל"ד).

כיון שאמר הקדוש־ברוך־הוא ליהושע: „חטא ישראל" [1]. אמר לו יהושע: מי חטא? אמר לו: וכי דֵּילָטוֹר אני? הָטֵל גורלות ותדע. הלך וְהֵטִיל גורלות, נפל הגורל

[1] חבקוק ג', ו. [2] יהושע ג', טז.

ב) פרוסטגמאות — כתבי פקודה. ג) נגדשים — נערמים בגדישים. כפין — כִּפּוֹת של אבנים בבנין. מיל — מדת קרקע, אלפים אמה. ד) דילטור — מלשין. הטל — הפל.

על עכן. אמר לו עכן: בגורל אתה בא עלי? הטל הגורל בינך ובין אלעזר הכהן ויפול על אחד מכם. באותה שעה נסתכל יהושע בשתים־עשרה אבנים שבאבני אפוד, שהיו על כהן־גדול. וראה אבן שבט יהודה שכהה אורה: שֶׁכָּך היה משפט החשן — כל שבט שעושה מצוה מַגיה אבנו ומבהיק אורה, וכל שבט שעובר עֲבֵרה — אבנו כהה. כיון שראה יהושע כך, אמר לו: „בני: שים נא כבוד לה׳ אלהי ישראל"[2]. מיד אמר עכן: „אמנה אנכי חטאתי"[3]. (תנח׳ וישב).

„שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וגו׳"[4] — אמר לו השמש ליהושע: אתה אומר לי „דום!" — יש קטן פותח פיו ואומר לגדול הימנו: „דום!"? אני נבראתי ברביעי ואתה נבראת בששי — ואתה אומר לי: „דום"! א״ל יהושע: עבד רע! לא מקנת כספו של אבא אתה? לא כך ראה אותך אבא בחלום „והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים וגו׳"[5] — מיד „וידם השמש וירח עמד"[6]. (תנח׳; ילקוט).

יהושע אוהב ישראל היה, עמד ותקן להם דרכים. (עירוב׳ כ״ב).

יהושע יָצָא לו מוֹנִיטִין בעולם. ומַהו מוניטון שלו? שור מכאן וראֵם מכאן. (ב״ר פ׳ ל״ט).

III. יִפְתָּח וּבִתּוֹ.

יפתח עַם־הָאָרֶץ היה, גְּרוּפִית של שִׁקְמָה היה, ומפני־כך אִבֵּד את בתו. אֵימָתַי? בשעה שנלחם עם בני עמון ונדר: „והיה היוצא... מדלתי ביתי לקראתי... והעליתיהו עולה"[7]. באותה שעה כָּעַס עליו הקדוש־ברוך־הוא ואמר: אִלּוּ יצא מביתו כלב או חֲזִיר או גָמָל — יקריב לפני? — זִמֵּן לו בִּתּוֹ.

„ויהי כראותו אותה... ויאמר: אהה בתי... ואנכי פציתי פי אל ה׳ ולא אוכל לשוב"[8]? — והלא פנחס היה שם? אלא פנחס אמר: אני, כהן־גדול בן כהן־גדול, אשפיל עצמי ואלך אצל עם־הארץ? ויפתח אמר: אני ראש שבטי ישראל, ראש הקצינים, — אשפיל עצמי ואלך אצל הֶדְיוֹט? מבין שניהם אָבְדָה אותה עֲלוּבָה. ושניהם נִתְחַיבו

[1] יהושע ז׳, יח. [2] שם שם, י״ט. [3] שם שם, כ. [4] שם י׳, יב. [5] בראשית ל״ז, ט. [6] יהושע י׳, יג. [7] שופטים י״א, לא. [8] שם שם, לה.

ומבהיק — ומאיר, ומזהיר. ה) ברביעי...בששי — לבריאת עולם. של אבא — יוסף, שיהושע משבט אפרים בן יוסף. ח) עם־הארץ — בור, אדם פחות. גרופית של שקמה — ענף של עץ שקמה, מין גרוע בין העצים, והוא כנוי לאדם הדיוט ולמי שאינו בן־אבות. והלא פנחס היה שם—שהיה יכול להתיר נדרו. עלובה—אומללה.

בדמיה: פנחס — נסתלקה ממנו רוח־הקדש, יפתח — נתפזרו עצמותיו, שנאמר: „ויקבר בערי גלעד"[1].

כֵּיוָן שבקש יפתח להקריב את בתו אמרה לו: אבי, אבי! שֶׁמָּא כתוב בתורה שיקריבו ישראל נַפְשׁוֹת בניהם על־גַּבֵּי המזבח? אמר לה: בתי, כבר נדרתי. אמרה לו: הרי יעקב אבינו נדר „וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך"[2], ונתן לו הקב"ה שנים עשר בנים, שמא הקריב אחד מהם? כל הדברים הללו אמרה לו ולא שמע אליה. עלה וּשְׁחָטָהּ לפני הקב"ה.

ורוח־הקדש צוֹוַחַת: נְפָשׁוֹת הייתי מבקש שתקריב לפני? — „אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי"[3]... (תנה"ק בחקתי).

IV. שִׁמְשׁוֹן.

ט „וַיִּקְרָא שִׁמְשׁוֹן אֶל יְיָ וַיֹּאמַר: יְיָ אֱלֹהִים, זָכְרֵנִי נָא וְחַזְּקֵנִי נָא אַךְ הַפַּעַם"[4]... — אמר שמשון לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, זכור לי עשרים ושתים שנה ששפטתי את ישראל ולא אמרתי לאחד מהם: העבר לי מקל ממקום למקום. (סוטה ו׳).

V. אֶלְקָנָה וְחַנָּה.

אלקנה היה עולה לשילה ארבע פעמים בשנה: שלש מן התורה, ואחת שקבל עליו. והיה מַעֲלֶה עמו אשתו ובניו ובנותיו ואָחיו ואחיותיו וכל קרוביו. וכשעולים בדרך היו באים וְלָנִים ברחובה של עיר, והיתה המדינה מרגשת, והיו שואלים אותם: „לְהֵיכָן תלכו"? — ואומרים: „לבית האלהים שבשילה, שמשם תצא תורה ומצוות. ואתם למה לא תבאו עמנו? נלך ביחד!" — מיד עיניהם מְשַׁגְּרוֹת דמעות ואומרים להם: נעלה עמכם!

עלו עמו חמשה בתים. לשנה האחרת — עשרה בתים, ולשנה האחרת הרגישה כל המדינה לעלות.

ובדרך שהיה עולה שנה זו, אינו עולה לשנה האחרת, אלא בדרך אחרת ומעלה ישראל עמו — עד שהיו כלם עולים. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: „אלקנה! אתה הכרעת את ישראל לכף־זכות וְחִנַּכְתָּם במצות, וזכו רבים על ידך — אני אוציא ממך בן שיכריע את ישראל לכף־זכות ויְחַנֵּךְ אותם במצות וְיִזַכּוּ רבים על ידו. (תדב"א; ילקוט).

יא „וְכִעֲסַתָּה צָרָתָהּ גַּם כַּעַס"[5] — מכעסת וחוזרת ומכעסת. מה היתה אומרת לה? לקחת לבנך גדול סוּדָר וכתונת וחלוק?

[1]שופטים י״ב, ז. [2]בראשית כ״ח, כב. [3]ירמיה י״ט, ה. [4]שופטים ט״ז, כח. [5]שמואל א׳, א׳, ו.

בערי — לשון רבים. ט) משגרות — משלחות, כלומר גוזלות. יא) סודר — מעטפת של ראש, מין סדין שמתעטפים בו. חלוק — כתנת הסמוכה לגוף.

אמר ר׳ נחמן בר אבא: היתה פנינה משכמת ואומרת לה: חנה, אין את עומדת ומרחצת פניהם של בניך, כדי שילכו לבית־הספר; ובשש שעות היתה אומרת לה: חנה, אין את עומדת ומקבלת בניך שבאו מבית־הספר.

ר׳ תנחום בר אבא אמר: היו יושבים לאכול והיה אלקנה נותן לכל אחד ואחד מבניו חלקו, היתה פנינה מתכַּוֶנֶת להכעיס את חנה והיתה אומרת לאלקנה: תן לזה בני חלקו ולזה בני חלקו — ולזה לא נתת חלקו; למה? „בעבור הרעימה" על אלהים. אמר לה הקב״ה: את מרעמת אותה עלי — חייך, אין רעמים שאין אחריהם מטר — ומיד אני פוקדָהּ. (פסיק׳).

יב „יְיָ צְבָאוֹת, אִם רָאֹה תִרְאֶה בָּעֳנִי אֲמָתֶךָ וגו׳"[1] — אמר ר׳ אלעזר: מיום שברא הקדוש־ברוך־הוא את עולמו לא היה אדם שֶׁקְּרָאוֹ „צְבָאוֹת" עד שבאה חנה וּקְרָאַתּוּ „צבאות". אמרה חנה לפני הקב״ה: מכל צִבְאֵי־צְבָאוֹת שבראת בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד? משל למה הדבר דומה? למלך בשר־ודם שעשה סעודה לעבדיו. בא עני אחד ועמד על הפתח, אמר להם: תנו לי פרוסה אחת. לא הִשְׁגִּיחוּ עליו. דחק ונכנס אצל המלך, אמר לו: אדוני המלך: מכל סעודה שעשית קשה בעיניך לִתֵּן לי פרוסה אחת?

„וְחַנָּה הִיא מְדַבֶּרֶת עַל לִבָּהּ"[2] — אמר ר׳ אלעזר בשם ר׳ יוסי בן זמרא: על עסקי לבה. אמר לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, כל מה שבראת באשה לא בראת דבר אחד לְבַטָּלָה? עינים לראות, אזנים לשמוע, חוטם להריח, פה לדבר, ידים לעשות בהן מלאכה, רגלים להלוך בהן, דַּדִּים להניק בהן; דדים הללו שנתת על לבי — למה? לא להניק בהן? תן לי בן ואניק בהן. (בר׳ ל״א).

VI. שְׁמוּאֵל.

יג „נֵר אֱלֹהִים טֶרֶם יִכְבֶּה וּשְׁמוּאֵל שֹׁכֵב"[3] — עד שלא שקעה שמשו של עֵלִי זרחה שמשו של שמואל — „וזרח השמש ובא השמש"[4] — קודם שֶׁמַּשְׁקִיעַ הקדוש־ברוך־הוא שמשו של צדיק זה מַזְרִיחַ שמשו של צדיק אַחֵר. (יומא ל״ח; ב״ר פ׳ נ״ח).

יד „וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׁמוּאֵל... וְלֹא־הָלְכוּ בָנָיו בִּדְרָכָיו... וַיִּטּוּ אַחֲרֵי הַבָּצַע"[5] — לא עשו כמעשה אביהם. שהיה שמואל הצדיק מְחַזֵּר בכל מקומות ישראל ודן אותם בעריהם שנאמר: „והלך מדי שנה בשנה וסבב בית־אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל"[6] — והם לא עשו כן, אלא ישבו בעריהם, כדי להרבות שכר לְחַזָּנֵיהֶם ולסופריהם. (שבת נ״ו).

VII. שָׁאוּל הַמֶּלֶךְ.

טו מפני מה זכה שאול למלכות? מפני הָעֲנָוָה, שנאמר: „פן יחדל אבי מן האתונות ודאג לנו"[7] — שָׁקַל עבדו בו... ובשהוא בורח מן הַשְּׂרָרָה מהו אומר? — „הנה הוא נחבא אל הכלים"[8] (תוס׳ בר׳).

[1]שמואל א׳ א׳, יא. [2]שם שם, יג. [3]שם, ג׳, ג. [4]קהלת א׳, ה. [5]שמואל א׳ ח׳, א, ג. [6]שם ז׳ טז. [7]שם שם ט׳, ה. [8]שם י׳, כב.

פוקדה—בבנים. יב) פרוסה—פת לחם. דחק—נלחץ. לבטלה—לחנם. חוטם—אף. יד) מחזר—סובב. לחזניהם—לשמשיהם. טו) שקל עבדו בו—השוה עבדו אל עצמו. מן השורה—מן המלוכה

טז „כְּבֹאֲכֶם הָעִיר כֵּן תִּמְצְאוּן אוֹתוֹ. בְּטֶרֶם יַעֲלֶה הַבָּמָתָה לֶאֱכֹל, כִּי לֹא יֹאכַל הָעָם עַד בֹּאוֹ, כִּי הוּא יְבָרֵךְ הַזֶּבַח, אַחֲרֵי־כֵן יֹאכְלוּ הַקְּרֻאִים ; וְעַתָּה עֲלוּ, כִּי אֹתוֹ כְהַיּוֹם תִּמְצְאוּן אֹתוֹ"[1] — כל כך למה ? רב אמר : לפי שהנשים בַּבְּרָנִיּוֹת הן ; ושמואל אמר : כדי לְהִסְתַּכֵּל בְּיָפְיוֹ של שאול, שנאמר : „משכמו ומעלה גבוה מכל העם"[2]. ר' יוחנן אמר : לפי שאין מלכות נוגעת בַּחֲבֶרְתָּהּ אפילו כמלוא־נִימָא. (בר' מ"ח).

יז „וַיִּגַּשׁ שָׁאוּל... וַיֹּאמֶר : הַגִּידָה־נָּא לִי, אֵי זֶה בֵּית הָרֹאֶה ? וַיַּעַן שְׁמוּאֵל... : אָנֹכִי הָרֹאֶה"[3] — אמר הקדוש־ברוך־הוא לשמואל : אתה „רואה" ? — אני מראך שאין אתה רואה. — אימתי הראהו ? בשעה שאמר לו „מלא קרנך שמן..."[4] — ויהי בבואם וירא... ויאמר ה' אל שמואל : אל תביט אל מראהו"[5]. (ספרי ; מד"ש).

יח בשעה שאמר לו הקדוש־ברוך־הוא לשאול : „לך והכית את עמלק"[6], אמר : אם אדם חטא — בהמה מה חטאה ? אם גדולים חטאו — קטנים מה חטאו ? יצאה בת־קול ואמרה לו : „אל תהי צדיק הרבה"[7]. ובשעה שאמר לו שאול לדואג : „סוב אתה ופגע בכהנים"[8] יצאה בת־קול ואמרה לו : „אל תרשע הרבה"[9].

„וַיַּחְמֹל שָׁאוּל וְהָעָם עַל אֲגָג"[10] — אמר ר' יהושע בן לוי : כל שהוא רחמן על אכזרים לסוף נעשה אכזר על רחמנים ; לְהַלָּן נאמר : „ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב"[11]. (יומא כ"ב ; ילקוט).

יט „בַּקְּשׁוּ לִי אֵשֶׁת בַּעֲלַת אוֹב וְאֵלְכָה אֵלֶיהָ וְאֶדְרְשָׁה בָּהּ"[12] — לָמָּה שאול דומה באותה שעה ? למלך שנכנס למדינה וגזר ואמר : כל תרנגולים שבמדינה זו יִשָּׁחֲטוּ. בלילה בקש לצאת לדרכו, אמר : אין כאן תרנגול שֶׁיִּקְרָא ? אמרו לו : לא אתה גזרת לשחטם ? אף כך שאול הסיר את האובות ואת הידעונים מן הארץ, והוא חוזר ואמר : „בקשו לי אשת בעלת אוב" !

„וַיִּשָּׁבַע לָהּ שָׁאוּל בַּיְיָ"[13] — למה שאול דומה באותה שעה ? משל לאשה שהיתה אצל אוהבה ונשבעת בחיי בעלה. כך שאול שואל באוב וידעוני ואומר : „חי ה' אם יקרך עון בדבר הזה"[14]. (ויק"ר כ"ו ; תנח').

VIII. מִיתָתוֹ שֶׁל שָׁאוּל.

כ אמר רבי לוי : הראהו הקדוש־ברוך־הוא למשה דור דור ושופטיו, דור דור ומלכיו, דור דור וּמְשַׁנָיו, דור דור וחכמיו, דור דור ומנהיגיו, דור דור ושוטריו, דור דור פַּרְנָסָיו, דור דור וחומסיו, דור דור וְגוֹלָנָיו, דור דור ונביאיו, והראהו שאול ובניו נופלים בחרב. אמר לפניו : מלך ראשון שיעמוד על בניך יִדָּקֵר בחרב ! אמר לו הקב"ה : ולי

[1]שמואל א' ט', יג. [2]שם שם, ב. [3]שם שם, יח, יט. [4]שם ט"ז, א. [5]שם שם, ו, ז. [6]שם ט"ו, ג. [7]קהלת ז', טז. [8]שמואל א' כ"ב, יח. [9]קהלת ז', יז. [10]שמואל א' ט"ו, ט. [11]שם כ"ב יט [12]שם כ"ח, ז. [13]שם שם, י. [14]שם שם כ"ח, י.

טז) כל כך למה — רבוי דברים כל כך. שאין מלכות נוגעת וכו' — כלו' עדין לא הגיע הרגע למלכותו ונתעכב על ידי שיחתן. כמלוא נימא — כמלוא השערה. כ) ופרנסיו—ראשי מנהיגי הצבור.

אתה אומר? — אמור אל הכהנים שהרג, שהם מְקַטְרְגִים **אותי**; זהו שנאמר: „ויאמר ה' אל משה: „אמר אל הכהנים!"[1] (ויקר פ' כ"ו).

כא. אמר ר' יהודה אמר רב: מפני מה נענש שאול? **מפני שמחל על כבודו, שנאמר**: „ובני בליעל אמרו מה יושיענו זה... ויבזהו... ויהי כמחריש"[2].

אמר ר' יהודה אמר שמואל: מפני מה לא נמשכה מלכות שאול? מפני **שלא היה בה שום דופי**. (יומא כ"ב).

IX. דָוִד הָרוֹעֶה.

כב. „ה' צַדִּיק יִבְחָן"[3] — בָּדַק לדוד בצאן ומְצָאוֹ רועה יפה, שנאמר: „ויקחהו מִמִּכְלְאוֹת צאן"[4]. מהו „ממכלאות צאן"? — שהיה דוד כולא את הצאן אלו מפני אלו. היה מוציא הגדיים ומאכילָם ראשי עֲשָׂבִים, שהם רכים, מוציא הַתְּיָשִׁים ומאכילם אֶמְצָעָם של עשבים, מוציא הבחורים ומאכילם עִקָּרָם של עשבים, שהוא קשה. אמר הקדוש-ברוך-הוא: מי שהוא יודע לרעות הצאן איש לפי כחו — יבוא וירעה צאני, אלו ישראל; זהו שנאמר „מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו"[5]. (שמו"ר פ' ב'; ילקוט).

כג. בשעה שהיה דוד רועה את הצאן הלך ומצא את הָרְאֵם יָשֵׁן במדבר, והיה סָבוּר בו שהוא הַר — ועלה עליו והיה רועה. נִנְעַר הראם ועמד, והיה דוד רכוב על קרניו ומגיע עד לשמים. באותה שעה נתפלל דוד לפני הקדוש-ברוך-הוא, שיורידהו מן הראם. מה עשה הקב"ה? זִמֵּן לו אריה אחד. כֵּיון שראה הראם את האריה נתְיָרא ממנו ורבץ בפניו, לפי שהאריה מלך על כל החיות והבהמות. כיון שראה דוד את האריה נתְיָרא הֵימֶנּוּ, זִמֵּן הקב"ה צבי, קפץ האריה אחריו — ודוד ירד והלך לו; זהו שנאמר: „הושיעני מפי אריה ומקרני רֵמִים עניתני"[6]. (שו"ט כ"ב).

X. דָוִד וּמַעֲשֵׂי ה'.

„לְדָוִד בְּשַׁנּוֹתוֹ אֶת טַעְמוֹ"[7] — אמר דוד לפני הקדוש-ברוך-הוא: „מה רבו מעשיך ה'! כלם בחכמה עשית"[8] — כל מה שעשית בעולמך יפה עשית, והחכמה יפה מן הכל, אבל הַשְּׁטוּת שבראת — מה הֲנָאָה יש לעולם ממנה? אדם מהלך בשוק ומְקָרֵעַ כְּסוּתוֹ וְהַתִּינוֹקוֹת רָצִים אחריו ומשחקים עליו — זה נאה לפניך? אמר לו הקב"ה: דוד! על שטות אתה קורא תָּגָר? — חַיֶּיךָ, שתצטָרֵךְ לה! ולא עוד, אלא שתצטָעֵר ותתפלל עליה עד שאתן לך ממנה.

[1] ויקרא כ"א, א. [2] שמואל א, י', כז. [3] תהלים י"א, ה. [4] שם ע"ח, ע. [5] שם שם, עא. [6] שם כ"ב, כב. [7] שם ל"ד, א. [8] שם ק"ד, כד.

מקטרגים — משטינים. כא) שמחל — וִתֵּר. שלא היה בה שום דופי — פסול וחסרון במשפחתו, ואין ממנין פרנס על הצבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו, כלו' כשיש איזה פסול במשפחתו, כדי שלא יתגאה ויטיל אימה על העם. כב) בדק — בחן ונסה; אמצעם — החלק האמצעי, התיכוני, שהוא רך קצת. עקרם — שרשם. כג) סבור — חושב. כד) השטות — הסכלות והשגעון. תגר — תרעומת.

לא עשה דוד הרבה עד שהלך אצל אכיש מלך פלשתים. אמר לו הקב״ה: דוד, אצל אכיש אתה הולך!? אתמול הרגת את גלית ועדין לא נסתפג דמו ואחיו של גלית שומרי ראשו של אכיש הם, ואתה הולך אצלו והחבו של גלית בידך!

כיון שבא דוד אצל אכיש אמרו אחיו של גלית לאכיש: נהרוג למי שהרג את אחינו! אמר להם אכיש: ולא במלחמה הרגו? ולא כך התנה עמו: „אם יוכל להלחם אתי והכני"[1]? אמרו לו: אם כן, עמוד מכסאך ותן לו המלכות ואנו נהיה לו עבדים, שהרי כך התנה. — חכוהו בדברים.

באותה שעה נתירא דוד והתחיל מתפלל ואומר: רבונו של עולם, ענני! אמר לו הקב״ה: „דוד, מה אתה מבקש?" — אמר דוד לפניו: תן לי מעט מאותו דבר... — אמר לו: ולא אמרתי לך „בז לדבר יחבל לו"[2]?

עשה דוד עצמו כשוטה והיה כותב על הדלתות: „אכיש מלך גת חַיָב לי מאה רבוא ואשתו חמשים רבוא".

ובתו של אכיש ואמה היו שוטות. והיו צועקות ומשתטות מבפנים ודוד היה צועק ומשתטה בחוץ. אמר להם אכיש לעבדיו: „חסר משוגעים אני ומי"[3]?!

באותה שעה שמח דוד שמחה גדולה ואמר: רבונו של עולם! כמה טובה היא השטות — „אברכה את ה' בכל עת"[4] — בעת חכמה ובעת שטות! (שו״ט ל״ג; ילק״ש).

פעם אחת היה דוד מלך ישראל יושב בגנו וראה צרעה אוכלת עכביש. אמר דוד לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונו-של-עולם, מה הנאה באלו שבראת בעולמך? צרעה מפסדת דבש ואין בה הנאה; עכביש אורג כל השנה ואין לבוש. אמר הקב״ה: דוד, מלעיג אתה על בריותי — תבא שעה ותצטרך להן.

וכשנחבא דוד במערה מפני שאול המלך, שלח הקב״ה עכביש וארג על פי המערה וסגר אותה. בא שאול וראה פי המערה ארוג. אמר: ודאי לא נכנס אדם לכאן, שאם נכנס היה קורע את האריג לקרעים — והלך לו ולא נכנס לשם. וכשיצא דוד וראה את העכביש — נשקו ואמר לו: ברוך בוראך וברוך אתה!

ובשעה שמצאו דוד לשאול שוכב ישן במעגל — והיה אבנר שוכב בפתח האהל, ראשו בפתח אחד ורגליו בפתח שכנגדו, והיו רגליו זקופות. בא דוד ונכנס בין רגליו ונטל צפחת המים, וכשבא לצאת מבין רגליו פשט אבנר את רגליו — וכסהו, והיו עליו כשני עמודים גדולים. בקש דוד רחמים לפני הקב״ה ואמר: „אלי אלי, למה עזבתני"![5] עשה לו הקב״ה נס ושלח לו צרעה ועקצה ברגלי אבנר וזקפן — ויצא דוד.

באותה שעה שבח דוד לפני הקב״ה ואמר: רבש״ע, מי יעשה כמעשיך וכגבורותיך שכל מעשיך נאים! (א״ב דב״ס).

XI. כִּנּוֹרוֹ שֶׁל דָּוִד.

„חֲצוֹת לַיְלָה אָקוּם לְהוֹדוֹת לָךְ" — כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד כנגד החלונות, וכיון שהגיע חצות לילה — היתה מנשבת רוח צפונית ומנפנפת בו והיה

[1] שמואל א, י״ז, ט. [2] משלי יג, י״ג. [3] שמואל א כ״א, טז. [4] תהלים ל״ד, ב. [5] שם כ״ב, ב. [6] שם קי״ט, סב.

לא עשה...הרבה — לא עבר זמן רב. נסתפג — נבלע בקרקע ונתיבש. כה) צרעה — מין זבוב ארסי (הארניססע) שאוכל דבש ואינו עושה. כו) מנפנפת — מניחה בלאט.

מנגנן מאליו. והיה דוד יושב ועוסק בתורה עד שהגיע עמוד-השחר. וכיון שעלה עמוד-השחר — נִכְנְסוּ חכמי-ישראל אצלו ואומרים לו: ארוננו המלך! עַמְּךָ ישראל צריכים פרנסה!... אמר להם ילכו וְיִתְפַּרְנְסוּ זה מזה!... אמרו לו:

„אֵין הַקֹּמֶץ מַשְׂבִּיעַ אֶת הָאֲרִי
וְאֵין הַבּוֹר מִתְמַלֵּא מֵחֻלְיָתוֹ"...

אמר להם: לכו ופשטו ידיכם בגדוד!...

מיד יועצים באחיתפל ונמלכים בסנהדרין ושואלים באורים-ותומים... ויוצאים למלחמה...

אמר רב יצחק בר רב אדא: מנין? — שנאמר: „עורה כבודי עורה הנבל וכנור — אעירה"[1]. (בר' ג'; ירוש').

כז „אָגוּרָה בְאָהָלְךָ עוֹלָמִים"[2] — וכי עלה על דעתו של דוד להיות חי-עולמים? — אלא אמר דוד לפני הקדוש-ברוך-הוא: יהי רצון מלפניך, שיהו שירות ותשבחות שלי נאמרות בבתי-כנסיות ובבתי-מדרשות לעולם. (שם ס"א).

כח אמרו עליו על דוד המלך: בשעה שֶׁסִּיֵּם ספר תהלים זָחָה דעתו עליו. אמר לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונו-של-עולם, כלום יש דבר בעולם שאמר שירה כמותי? נזדמנה לו צפרדע אחת. אמרה לו: אל תָּזוּחַ דעתך עליך, שֶׁאֲנִי אומרת שירה יותר ממך. (פר"ש).

XII. דָּוִד וְיִשְׁבִּי בְּנֹב.

כט „וְיִשְׁבִּי בְּנֹב אֲשֶׁר בִּילִידֵי הָרָפָה וּמִשְׁקַל קֵינוֹ... ויאמר להכות את דוד"[3] — מהו „וישבי בנוב"? אמר רב יהודה אמר רב: איש שֶׁבָּא על עִסְקֵי נוב. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא לדוד: עד מתי יהיה עון זה טמון בידיך? על ידך נהרגה נוב עיר הכהנים ועל ידך נטרד דואג האדומי ועל ידך נהרג שאול ושלשת בניו. רצונך יכלה זרעך או תִּמָּסֵר ביד אויב? אמר לפניו: רבונו-של-עולם, מוטב אֶמָּסֵר ביד אויב ולא יכלה זרעי. פעם אחת יצא לצוד ציד, בא שטן ונדמה לו כצבי. זרק בו חץ ולא הִגִּיעוֹ. נמשך דוד אחריו עד שהגיע לארץ פלשתים. כשראהו ישבי-בנוב אמר: זהו שהרג את גלית אחי. כְּפָתוֹ וּכְבָשׁוֹ והניחו תחת קורת בית-הבד. נעשה לו נס לדוד ושקעה לו הארץ תחתיו.

אותו היום ערב-שבת היה. ואבישי בן צרויה היה חופף ראשו בארבע סאה של מים. ראה בהם כתמי דם; ויש אומרים: יונה באה וטרפה לפניו. אמר: כנסת-ישראל

[1]תהל' נ"ז, ט. [2]שם ס"א, ה. [3]שמואל ב' כ"א, טז.

ואין הבור וגו' — כשחופרין בור אין למלאותו שוב באותה חולית העפר עצמו שהוציאו מתוכו. והנמשל: שאין בני האומה יכולים להתפרנס זה מזה. בגדוד — במלחמה לשלול שלל. כח) זחה דעתו — גבהה רוחו, נתגאה. כט) על עסקי נוב — על דבר נוב עיר הכהנים שגרם דוד למיתתם, במפורש למטה. נטרד — נתגרש, כלו' נכשל בלשון הרע ונטרד מעולם הבא. הגיעו — השיגהו. — כפתו — אֲסָרוֹ וכבשו — לחצו ודחקו לארץ. בית הבד — בית שעושים שם שמן, וקורת בית-הבד היא עבה ביותר, שכובשים בה זיתים. חופף — רוחץ. בארבע סאה של מים — שהיה גבור ובעל גוף גדול ביותר. וטרפה לפניו — קשקשה באגפיה וצוחת.

נמשלה ליונה, שנאמר: „כנפי יונה נחפה בכסף"[1] — מכאן שדוד מלך ישראל שרוי בצער. בא לביתו של דוד ולא מְצָאוֹ, שלח לבית־המדרש — ולא מְצָאוֹ. אמר: שָׁנִינוּ: „אין רוכבין על סוסו ואין יושבים על כסאו ואין מִשְׁתַּמְּשִׁים בְּשַׁרְבִיטוֹ" — בִּשְׁעַת הַסַּכָּנָה מַהוּ? בא ושאל בבית־המדרש, אמרו לו: „בשעת הסכנה מֻתָּר". רכב על פִּרְדּוֹ והלך. קפצה לו הארץ. בדרך ראה ערפה, אמו של ישבי־בנוב, שֶׁהָיְתָה טֹוָה. כשראתהו, נטלה פִּלְכָּה וזרקה בו; סבורה היתה להרגו. אמרה לו: בחור, הָבֵא לי הַפֶּלֶךְ! זְרָקוֹ בְּקָדְקֳדָהּ והרגָהּ. כשראהו ישבי־בנוב אמר: עכשו שנים הם ויהרגוני. זרק את דוד למעלה ונעץ רָמְחוֹ בקרקע, אמר: יפול דוד עליו וְיֵהָרֵג. אמר אבישי שֵׁם — העמידו לדוד בין שמים לארץ. אמר לו: למה באת לכאן? א"ל: כך וכך אמר לי הקב"ה וכך וכך השבתי. א"ל: הפוך תפלתך — „בן בנך ימכור שֶׁעָוֶה ואתה לא תצטער". א"ל: אם כֵּן עזרני בתפלתך, וזהו שנאמר: „ויעזר לו אבישי בן צרויה"[2] — אמר אבישי שֵׁם והורידו. היה ישבי־בנוב רודף אחריהם. אמרו לו: לך ותמצא אמך בקברה. כשהזכירו לו שמה של אמו — תשש כחו והרגוהו. זהו שנאמר: „אז נשבעו אנשי דוד לו לאמר: לא תצא עוד אתנו למלחמה ולא תכבה את נר ישראל"[2]. (סנה' צ"ה).

XIII. מִיתָתוֹ שֶׁל דָּוִד.

„הוֹדִיעֵנִי יְיָ קִצִּי וּמִדַּת יָמַי מַה הִיא, אֵדְעָה מֶה חָדֵל אָנִי"[3] — אמר דוד לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, „הודיעני ה' קצי" ; אמר לו: גזרה היא מלפני, שאין מודיעים קצו של בשר־ודם. — „ומדת ימי מה היא"? — גזרה היא מלפני, שאין מודיעים מדת ימיו של אדם. — „ארעה מה חדל אני?" — אמר לו: בשבת תמות! — „אמות באחד בשבת..." אמר לו: כבר הגיעה מלכות שלמה בנך, ואין מלכות נוֹגַעַת בַּחֲבֶרְתָּהּ אפילו כמלוא נִימָא. — „אמות בערב שבת..." אמר לו: „כי טוב יום בחצריך מאלף"[4] — טוב לי יום אחד שאתה יושב ועוסק בתורה, מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על־גַּבֵּי המזבח.

כל יום השבת היה יושב ועוסק בתורה. ואותו היום שהגיעה שָׁעָתוֹ למות, עמד מלאך־המות לפניו ולא נצחהו, שלא פָּסַק פיו מלעסוק בתורה. אמר: מה אעשה לו? היה שם גן מאחורי הבית. בא מלאך המות ועלה וְנִעֵר באילנות. יצא דוד לראות. היה עולה במעלות, נשברה המעלה תחתיו — ויצאה נשמתו ומת. (שבת ל').

דוד יצא לו מוֹנִיטִין בעולם. ומהו מוֹנִיטִין שלו? מַקֵּל וְתַרְמִיל מכאן וּמִגְדָּל מכאן. (ב"ר פ' ל"ט).

---

[1]תהלים ס"ח, יד. [2]שמואל ב כ"א, יז. [3]תהלים ל"ט, ה. [4]שם פ"ד, יא.

על סוסו—של מלך. שֵׁם—שם המפורש. הפוך תפלתך—שיענשו בניך ולא אתה. שעוה—דונג. תשש — נחלש. לא) מקל ותרמיל — סמן לו שהיה רועה. ומגדל — מגדל דוד.

XIV. חָכְמָתוֹ וּגְדֻלָּתוֹ שֶׁל שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ

יב „וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: שְׁאַל, מָה אֶתֶּן־לָךְ? וַיֹּאמֶר שְׁלֹמֹה... וְנָתַתָּ לְעַבְדְּךָ לֵב שֹׁמֵעַ"[1] — אמר ר׳ סימון בשם רבי שמעון בן חלפתא: ליועץ שהיה גדל בביתו של מלך. אמר לו המלך: שאל מה אתן לך? אמר היועץ: אם שואל אני כסף וזהב — הוא נותן לי, אבנים טובות ומרגליות — הוא נותן לי. אמר: הריני שואל בתו של מלך — והכל בִּכְלָל. כך בגבעון נראה ה׳ אל שלמה בחלום הלילה „ויאמר אלהים שאל מה אתן לך?". אמר שלמה: אם אשאל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות — הוא נותן לי. אלא אני שואל את החכמה — והכל בכלל. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: שלמה, חכמה שאלת לך ולא שאלת עושר ונכסים ונפש אויביך, — חייך, החכמה והמדע נתון לך, ועל ידי כן עושר ונכסים אתן לך. (שהש״ר).

יג „ויחכם מכל האדם"[2] — כל המלכים יָראו ממנו, אומות ולשונות לו נשמעו ומסים היו מעלים לו, דגי הים ועופות השמים עם בהמות וחיות השדה היו עולים ובאים כאחד לבית־המטבחים להיות נשחטים לסעדת שלמה. עשיר ואדיר וקונה נכסים, כסף וזהב הרבה למאד. פותר משלים ומגיד סְתָרים ומודיע רָזים שאין להם סוף. אויביו ושונאיו נעשו אוהביו, וכל המלכים נשמעו לו. עמדו כלם לראות פניו ומתאוים לשמוע דברי חכמתו. שמו הלך בין המלכים וגבורתו בין החכמים. ישר וסר מרע, חכם ויודע רָזֵי שמים כל שרי המדינות הקריבו בניהם ובנותיהם להיות לו לעבדים ולשפחות. לו נִתַּן המפתח הגדול, שפותחים בו כל שערי חכמה ובינת לב. ידע ושמע שיחת עופות ובהמות וחיות השדה. צְבָאים וְאַיָּלים רצים לפניו, אֲרָיות וּנְמֵרים תופשי נִשְׁקוֹ. (תרג״ש).

יד יום אחד נכנס אצל שלמה המלך אַשְׁמְדַי מלך השדים ואמר לו: אתה הוא שכתוב עליך „ויחכם מכל האדם"? אמר לו שלמה: הן, כך הבטיחני הקדוש־ברוך־הוא. אמר לו אשמדי: אם תרצה אני מראה לך דבר שלא ראית מימיך! א״ל: רוצה אני. מיד הושיט אשמדי ידו לארץ „תבל" והוציא ממנה איש בעל שני ראשים וארבע עינים. נִבְעַת שלמה ונבהל ואמר: הכניסוהו לחדר.

שלח וקרא לבניהו בן יהוידע. אמר לו: תאמר, שיש תחתינו בני אדם? א״ל: חי נפשך, אדוני המלך, אם ידעתי; אלא שמעתי מאחיתפל שיש תחתינו בני אדם. — א״ל: אם אני מראה לך אחד מהם מה תאמר? א״ל: והיאך אתה יכול להראות מעמקה של ארץ, שהיא מהלך חמש מאות שנה, ובין ארץ לארץ גם כן מהלך ת״ק שנה? מִיָּד שלח שלמה והביאו לאותו בן־אדם אצלו. כיון שראה בניהו בן יהוידע נפל על פניו ואמר: ברוך שהחיני וקימני והגיעני לזמן הזה!

אמר שלמה לאותו בן־אדם: בן מי אתה? — א״ל: מבני אדם אני, מתולדות קין. — באיזה מקום אתם יושבים? — בארץ „תבל. — יש לכם שמש וירח? — הן. — מהיכן זורח השמש ולהיכן הוא שוקע? — זורח במערב שלכם ושוקע במזרח שלכם. — מה מעשיכם? — עובדי אדמה ורועי צאן ובקר. — מתפללים אתם? — הן. — מה היא תפלתכם? — „מה רבו מעשיך ה׳ כלם בחכמה עשית!"[3]

[1] מלכים א׳ ג׳, ה׳ ו׳ ע. [2] שם ה׳, י״א. [3] תהלים ק״ד, כ״ד.

באותה שעה אמר לו שלמה: אם רצונך אחזירך למקומך. א"ל: עשה טובתך והחזירני למקומי.

מיד קרא המלך לאשמדי ואמר לו: לך והחזירו למקומו. א"ל: איני יכול להחזירו למקומו לעולם.

כיון שראה אותו בן־אדם כך — נשא אשה וילדה לו שבעה בנים, ששה מהם בדמות האם, ואחד בדמות האב, בשני ראשים וארבע עינים.

ואותו בן־אדם היה חורש וקוצר, ונעשה עשיר גדול.

לאחר זמן מת בן־אדם זה והניח ירושה לבניו. התחילו הבנים מריבים. הששה אמרו: כלנו שבעה אחים וכל אחד יטול שביעית הירושה. ובעל שני הראשים אמר: שמנה אנו, ועלי ליטול מן הירושה שני חלקים.

הלכו כלם אצל שלמה ואמרו לו: אדוננו המלך: אנו שבעה, ואחינו בעל שני הראשים אומר, שאנו שמנה, ורוצה לחלק ממון אבינו לשמנה חלקים.

מיד קרא שלמה לסנהדרין ואמר להם: מה אתם אומרים בדבר הזה? — שתקו. אמר להם שלמה: „לַבֹּקֶר משפט".

בחצי הלילה נכנס שלמה להיכל ועמד בתפלה לפני המקום ואמר: רבונו־של־עולם, כשנגלית לי בגבעון ואמרת לי: „שאל מה אתן לך", לא שאלתי ממך לא כסף ולא זהב אלא חכמה, כדי לשפוט בני אדם בצדק. האר נא עיני להוציא דין אמת. אמר לו הקב"ה: אני נותן לך חכמה בבקר.

כשהאיר הבקר שלח שלמה וקבץ כל הסנהדרין ואמר להם: הביאו לפני בעל שני הראשים. מיד הביאוהו לפניו. אמר להם: אם יודע ומרגיש ראש זה מה שאני עושה לראש השני — אחד הוא, ואם לאו — שנים הם. צוה שלמה: הָביאו מים רותחים; הביאו מים רותחים וזרקו על ראש אחד. צָוַח בעל שני הראשים: אדוני המלך, אנו מֵתים אנו מתים!

כיון שראו ישראל את משפט המלך תמהו ורעדו ופחדו ממנו. (ביהמ"ד).

לח מעשה באדם אחד שהיה הולך בשדה ובידו כד של חלב. פגע בו נחש, שהיה צועק מרוב צמא. אמר לו האיש: מה אתה צועק? א"ל: צמא אני. ומה בידך? — א"ל: חלב. א"ל: תן לי את החלב לשתות ואראך ממון הרבה עד שתתעשר. נתן לו ושתה.

לאחר ששתה הנחש — אמר לו האיש: הַרְאֵני הממון שאמרת לי. אמר לו: בוא אחרי. הלך אחריו עד שבאו לאבן גדולה. אמר לו: תחת האבן הזאת טָמון הממון. הריב האיש האבן וחפר ומצא הממון. לְקָחו והביאו לביתו.

מה עשה אותו הנחש? קפץ ונִשְתַּלשל סביב צוארו. אמר לו האיש: זו מה היא? א"ל: אני ממית אותך על שלקחת כל ממוני. א"ל: בוא עמי לבית־דינו של שלמה.

הלכו ובאו לפני שלמה — ועוד הנחש עליו. — צעק האיש לפני המלך. אמר המלך לנחש: מה אתה מבקש? אמר הנחש: אני רוצה להרגו. אמר לו המלך: רד מעל צוארו, שאין נכון שתהא מוחזק בו יותר ממני מאחר שאתם בבית־דין. ירד מעל צוארו לארץ. אמר לו: מעתה אמור דבריך.

לח) ונשתלשל — נכרך כשלשלת.

התחיל הנחש לדבר ואמר: אהרננו, כמו שאמר לי הקדוש־ברוך־הוא: „ואתה תשופנו עקב"[1]. א"ל לאיש: ולך צוה הקב"ה — „הוא ישופך ראש"[1]...
מיד קפץ האיש וָרָצַץ מחו.
מכאן אמרו: טוב שבנחשים — רצוץ את מחו. (מבוא תנה"ק).

לו „וַתֵּרֶב חָכְמַת שְׁלֹמֹה... וּמִכֹּל חָכְמַת מִצְרָיִם"[2] — מה היתה חכמת מצרים? — אתה מוצא בשעה שבקש שלמה לבנות בית־המקדש שלח אצל פרעה נכה. אמר לו: שלח לי אומנים בשכר, שאני מבקש לבנות ביהמ"ק. מה עשה המלך? כִּנֵּס כל אִצְטְרוֹלוֹגִין שלו ואמר להם: צִפּוּ וראו בני אדם שעתידים למות באותה שנה ואשלחם אצלו. כיון שבאו אצל שלמה צפה ברוח־הקדש, שהם עתידים למות באותה שנה. נתן להם תכריכיהם ושְׁלָחָם. ושלח לו כְּתָב ואמר: לא היה לך תכריכים לקבור מתיך, הרי לך הם ותכריכיהם. (במ"ר פ' י"ט; פסיק').

לז „ויתחתן שלמה את פרעה מלך מצרים ויקח את בת פרעה"[3] — בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל וְנָעַץ קָנֶה בים ועלה בו שרטון — ועליו נבנה כְּרַךְ גדול של רומי. (שבת נ"ו).

XV. בִּנְיַן שְׁלֹמֹה.

לח שנו רבותינו: „שמיר" — שבו בנה שלמה את בית־המקדש, שנאמר: „והבית בהבנותו אבן שְׁלֵמָה מסע נבנה"[4] — הדברים ככתבם, דברי רבי יהודה. אמר לו רבי נחמיה: וכי אפשר לומר כן? והלא כבר נאמר: „כל אלה אבנים יקרות כמדות גזית מגוררות במגרה"[5]. אם כן מה תלמוד לומר: „לא נשמע בבית בהבנותו"?[4] שהיה מתקנן מבחוץ ומכנים מבפנים. אמר רבי: נראין דברי ר' יהודה באבני מקדש ודברי רבי נחמיה—באבני ביתו. ולרבי נחמיה—„שמיר" למה לי? לאבני אפוד, כמו ששנינו: אבנים הללו אין כותבין עליהן בִּדְיוֹ, משום שנאמר: „פתוחי חותם"[6], ואין מְסָרְטִין עליהן באִזְמֵל, משום שנאמר: „במלואותם"[7]; אלא כותבין עליהן בדיו וּמַרְאֶה להן שמיר מבחוץ והן נִבְקָעוֹת מאליהן כתאנה זו שנבקעת בימות החמה ואינה חֲסֵרָה כלום וכבקעה זו שנבקעת בימות הגשמים ואינה חֲסֵרָה כלום.

שמיר זה — בְּרִיָּתוֹ כִּשְׂעוֹרָה, ומששת ימי־בראשית נברא, ואין כל דבר קשה יכול לעמוד בפניו. במה מְשַׁמְּרִין אותו? — כורכין אותו בספוגים של צמר וּמַנִּיחִין אותו באִיטָנֵי של אֵבָר מלאה סֻבֵּי שעורים.

[1]בראשית ג', טו. [2]מלכים א' ה', י. [3]שם שם ג', א. [4]שם ו', ז. [5]שם ז', ט. [6]שמות כ"ח, יא. [7]שם שם, כ.

לו) אצטרולוגין — חוזים בכוכבים. לז) ונעץ — תקע. שרטון — עשב וטיט שכים. כרך — עיר גדולה. לח) שמיר וגו'— אותו שמיר (מין תולעת אגדית) שנזכר בכמה מקומות. ככתבם — במשמעם, שנבנה אבנים שלמות שלא הניפו עליהן ברזל. מסרטין — שורטים ומפתחים. באזמל — בסכין, בחרט ברזל. כורכין — גוללין. בספוגים — במוכין רכים. באיטני של אבר — בכלי של עופרת. סבי שעורים — סובין של שעורים, פסולת הקמח.

ומי הביא את השמיר לשלמה? הנשר הביאו מגן־עדן, שנאמר. „וידבר על הבהמה ועל העוף"[1]. אמר להם: היכן השמיר קבוע? הלך הנשר והביאו. (סוטה מ"ח; שו"ט).

לט הברזל נברא לקצר ימיו של אדם והמזבח נברא להאריך ימיו של אדם — אינו בדין שיונף המקצר על המאריך. (מדות ל"ו).

מ „וַיַּעַשׂ לַבָּיִת חַלּוֹנֵי שְׁקֻפִים אֲטֻמִים"[2] — אמר רבי אבין הלוי: אתה מוצא מי שבקש לעשות לו חלונות עושה אותן רחבות מבפנים וצרות מבחוץ. למה? שיהיו שואבות אור; אבל חלונות של בית־המקדש היו רחבות מבחוץ וצרות מבפנים. למה? שיהא האור יוצא מבית־המקדש ומאיר לעולם. (מגח' פ"ו; ילקוט).

מא „וַתִּשְׁלַם כָּל הַמְּלָאכָה"[3] — ותהי שלום: מלמד, שכל האומנים שהיו בונים בו — לא מת אחד מהם ולא חלה אחד מהם, ולא נשברה מגרופית ולא קרדום, ולא אחד מכלי המלאכה. (פסיק"ר).

מב כשבנה שלמה את בית־המקדש בקש להכנים ארון לבית קדש־הקדשים, דבקו שערים זה בזה. אמר שלמה עשרים וארבע רְנָנוֹת ולא נַעֲנָה, פתח ואמר: „שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד"[4] — רצו אחריו לבלעו. אמרו: „מי הוא זה מלך הכבוד?"[5] אמר להם: „ה' עזוז וגבור"[5]; חזר ואמר: „שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד. — מי הוא זה מלך הכבוד? — ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה"[6] — ולא נענה; כיון שאמר: „ה' אלהים, אל תשב פני משיחך, זכרה לחסדי דוד עבדך"[7] — מיד נענה. באותה שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדירה וידעו כל העם וכל ישראל, שמחל לו הקדוש־ברוך־הוא על אותו עון. (שבת ל').

מג „וַיִּבֶן אֶת־בֵּית־יַעַר הַלְּבָנוֹן"[8] — אמר ר' אוֹשַׁעְיָא: בשעה שבנה שלמה את בית־המקדש נטע בו כל מיני מְגָדִים של זהב, והיו מוציאים פירותיהם בזמנם, וכשהרוח מנשבת בהם נושרים, שנאמר: „ירעש כלבנון פריו"[9] — ומהם היתה פרנסה לכהונה, וכיון שנכנסו גוים להיכל — יבשו, שנאמר: „ופרח לבנון אמלל"[10]. ועתיד הקדוש־ברוך־הוא להחזירם שנאמר: „פרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן כבוד הלבנון נתן לה"[11]. (יומא כ"א).

XVI. כִּסֵּא שלמה.

מד „וַיַּעַשׂ הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה כִּסֵּא שֵׁן גָּדוֹל"[12] — מחופה היה הכסא אופיר וקבועות בו אבני שֹׁהַם, לֶשֶׁם וּפִטְדָה, זְמַרְגְּדִים וְכַדְכֳּדִים וכל מיני אבנים טובות ומרגליות, לבנות ירקרקות ואדמדמות, לא נעשה כמהו לכל מלך, ואין כל מַלכות יכולה לְהַתקין כסא דומה לו. וזה מעשה הכסא: עומדים עליו שנים־עשר אריות של זהב וכנגדם שנים־עשר

[1] מלכים א' ה', יג. [2] שם ו', ד. [3] שם ז', כח. [4] תהלים כ"ד, ז. [5] שם שם, ח. [6] שם שם, ט, י. [7] דברי הימים ב, ו', מב. [8] מלכים א, ז', ב. [9] תהלים ע"ב, טז. [10] נחום א', ד. [11] ישעיה ל"ה, ב. [12] מלכים א, י', יח.

קבוע — נתון. לט) אינו בדין — אינו ראוי. מא) מגרופית — כלי ברזל שגורפין בו אבנים וטיט לבנין. מב) רננות — מזמורים. כשולי קדרה — שהם שחורים ביותר. על אותו עון — של בת־שבע. מג) נושרים — נופלים. מד) זמרגדים — מין אבן טובה (סמאראגד).

נשרים של זהב, אריה כנגד נשר ונשר כנגד אריה, מְכֻוָּנִים אֵלּוּ כנגד אלו. יד ימין של ארי זהב כנגד גַּף שמאל של נשר זהב וגף ימין של נשר כנגד יד שמאל של אריה. מִנְיַן האריות שבעים ושנים ומנין הנשרים שבעים ושנים. וראש עגול היה לכסא למעלה במקום מושבו של מלך. ושש מעלות היו לכסא. על מעלה ראשונה רובץ ארי של זהב וכנגדו רובץ שור של זהב. על מעלה שניה רובץ זאב של זהב וכנגדו טלה של זהב. על מעלה שלישית רובץ נמר של זהב וכנגדו גדי של זהב. על מעלה רביעית דב של זהב וכנגדו צבי של זהב. על מעלה חמישית נשר של זהב וכנגדו יונה של זהב. על מעלה ששית נֵץ של זהב וכנגדו צפור של זהב. ועל ראש הכסא עומדת יונה של זהב ואוחזת נץ של זהב בידה. ולמעלה מראש הכסא עומדת מנורה של זהב ערוכה בכל מערכותיה: בנרותיה, בכפתריה, במלקחיה, במחתותיה, בגביעיה ובפרחיה, ושבעה קני זהב יוצאים מצד אחד של המנורה ומצוירים עליהם שבעה אבות העולם. ואלו שמותם: אדם הראשון, נח, שֵׁם הגדול, אברהם יצחק ויעקב, ואיוב ביניהם: ושבעה קני זהב יוצאים מצד שני של מנורה ומצוירים עליהם שבעה חסידי עולם, ואלו שמותם: לֵוִי, קהת, עמרם, משה ואהרן, אלדד ומידד, וחור ביניהם. ובראש המנורה קבוע כד של זהב מלא שמן זית זך שמדליקין ממנו לבית־המקדש. ותחתיו קבוע אַגָּן גדול של זהב מלא שמן זית זך, שנוטלין ממנו שמן לנרות המנורה, ומצויר עליו עֵלִי. ושתי שִׁבְּלֵי זהב יוצאות מן האגן הגדול ומצויירים עליהן שני בני עֵלִי: חָפְנִי ופנחס. ובתוך שבלי הזהב יוצאים שני צִנְתְּרוֹת זהב, שמצויירים עליהם שני בני אהרן: נדב ואביהוא. ושני קַתֶּדְרָאוֹת של זהב היו משני צִדֵּי הכסא, אחד לכהן גדול ואחד לסגן הכהנים, ושבעים קתדראות של זהב מקיפים לכסא, שעליהם יושבים שבעים זקנים, סנהדרי ישראל, ודנים דין לפני המלך ושתי בְּנוֹת־יַם יושבות לשתי אזני המלך, שלא יִזְדַּעְזֵעַ. ועשרים וארבע גפנים של זהב עומדות משני צדי הכסא וּמְצַלּוֹת על המלך. ואילני תמרים מקיפים לכסא, מכוסים בגדי שש לבן ועל ראשיהם טְוָסִים של שן מְכֻוָּנִים כנגד גפי נשרים. ושני אריות של זהב חלולים מלאים מיני בשמים היו עומדים שם וזולפים בשמים בעליתו של שלמה.

וכשהיה המלך שלמה עולה לכסא היה נותן רגלו על מעלה ראשונה—חוזר גלגל של מַנְגְּנוֹן, ארי פושט ידו מימין והשור פושט ידו משמאל, והמלך נשען עליהם ועולה. כך היה עושה על כל מעלה ומעלה. וכשהיה עולה לראש הכסא ירדו נשרים ותפשו את המלך והושיבוהו על מושבו. ותנין של כסף היה שם במוּכְנִי. וכשישב המלך שלמה היה חוזר הנשר הגדול ונוטל כתר מלכות ונותנו בראש המלך, ואחר כך היה התנין הגדול פוקע במנגנון, והיו אריות ונשרים עולים ומסבבים על ראש המלך. ויונה של זהב היתה יורדת מן העמוד ופותחת הארון ולוקחת ספר־תורה ונותנת לתוך ידו של מלך, לְקַיֵּם מה שנאמר: „והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו" [1]. וכשראו הכהן־גדול והזקנים היו שואלים בשלום המלך ויושבים מימינו ומשמאלו ודנים עמו הדין. וכשהיו נכנסים עדי שקר לפני שלמה היו המנגנאות פוקעים, גלגלים חוזרים, שְׁוָרִים נועים, אריות נוהמים, זאבים שוקקים, טלאים פועים, נמרים שואגים, גדיים בוכים, דֻבִּים הומים, צְבָאִים עורגים, נִצִּים צורחים, צפרים מצפצפין, נשרים פורחים וטְוָסִים רצים. ולמה? לְהַחְטוֹף לבם של עדים, שלא

[1] דברים י"ז, יט.

מכונים — מקבילים זה כנגד זהו נף — כנף. קתדראות — כסאות. בנות־ים — מיני דגים אגדיים. טוסים — תוכים (פּאַו). וזולפים — נוזלים. מנגנון — מעשה־מכונה. במוכני — במכונה. פוקע — זז וניתק ממקומו. לחטף לבם — לתפוש לבם ולהפחידם.

יעידו עדות שקר, והיו העדים אומרים בלבם: נעיד עדות אמת, שאם לא — בשבילנו יֵעָקר העולם.

ופרעה־נכה מלך מצרים שבה את הכסא מירושלים והביאו למצרים ובקש לעלות ולישב עליו, פשט הארי את רגלו הימנית והכה אותו על ירכו—והיה צולע עד יום מותו; לפיכך נקרא פרעה־נ כ ה. וכשהחריב נבוכדנאצר הרשע את ירושלים ובא לכבוש את מצרים, מצא הכסא שם וּנְטָלו והוליכו לבבל לישב שם עליו—פשט את רגלו על מעלה ראשונה והִכִּישׁוּ ארי ונפל. וכשמָּלך דריוש והחריב את בבל נטל את הכסא והביאו למָדַי ולא ישב אדם עליו, וכשמלך אלכסנדרוס מוקדון שבה את הכסא והוליך אותו למצרים. וכשבא אֲגִיפּוֹנוּס בן אנטיוכוס והחריב את מצרים, שבה את הכסא והביאו בספינה, נשמטה רגל הכסא בשלשלת זהב, והביא כל אמנים וחרשים שבעולם לתקן את הרגל של הכסא ולא יכלו לתקנו עד היום הזה. (אב"ג; פנ"א; תרג"ש).

XVII. שְׁלֹמֹה וּמַלְכַּת־שְׁבָא.

א כתוב לב המלך שלמה ביין שלח וזמן כל מלכי מזרח ומערב הקרובים לארץ־ישראל והושיבם בהיכל המלך. אחר כך צוה לָטול נבלים ומצִלְתַּיִם, תֻּפים וכנורות, שהיה מנגן בהם דוד אביו, ולנגן לפניו. עוד צוה להביא לפניו עוף השמים וחיות השדה ורמש האדמה ואת השֵׁדים ואת הרוחות ואת הלִילִין לרקד לפניו, כדי להראות גָּדלתו לכל המלכים היושבים לפניו. וסופרי המלך קוראים אותם בשמותיהם וכלם מתכנסים ובאים אצלו מאליהם, לא כְפוּתים ולא אסורים ובאין אדם נוהג בהם.

באותה שעה נתבקש תרנגול־הבָּר בין העופות ולא נמצא. וצוה המלך להביאו בכעס ובקש ליַסרו. ענה תרנגול־הבר ואמר לו: שמע, אדוני מלך הארץ, ויבאו דברי באזניך. זה שלשה חדשים שנתתי עצה בלבי ונמלכתי עם נפשי, לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי, ואמרתי: אשוט בעולם כלו ואראה, אם יש מדינה או ממשלה, שאינה נשמעת לאדוני המלך. הסתכלתי וראיתי מדינה אחת, עיר קיטור שמה, בארץ מזרח. עפרה יקר מזהב וכספה בחֻצות כזבל, ואילנות מבראשית שם נטועים, ומגן־עדן הם שׁוֹתים מים. יש שם חילות הרבה ועטרות בראשיהם. לעמוד במלחמה אינם יודעים, לדרוך בקשת אינם יכולים. אף ראיתי אשה אחת מושלת בכלם ושמה מלכת־שבא. ובכן אם טוב הדבר לפני אדוני המלך, אאזור כגבר חלצי ואלך ל„עיר קיטור", למדינת־שבא, מלכיהם אאסור בזקים ומושליהם בכבלי ברזל ואביא אותם אל אדוני המלך. הדבר טוב לפני המלך, וסופרי המלך נקראו, וכתבו אגרת וקשרו אותה בכנפי תרנגול־הבר; קם תרנגול־הבָּר ועלה לשמי־מרום ונצנף צנפה והיה נוצח ופורח בין העופות, ועפו אחריו והלכו לעיר קיטור, למדינת שבא.

לעת הבקר יצאה מלכת שבא להשתחוות לשמש, והנה החשיכו העופות את השמש. שלחה המלכה ידה בבגדיה וקרעה אותם, והיתה תמהה ומשתוממת. ירד אליה תרנגול־הבר, ראתה והנה אגרת קשורה בכנפיו, הִתִּירָתָהּ וקראה אותה, וכן היה כתוב בה: „ממני שלמה המלך — שלום לך, שלום לשרַיִךְ; הלא ידעת שהמליכני

והכישו — הכהו. מה) הלילין — רוחות תלילה. כפותים — אסורים. תרנגול הבר — תרנגול היער, הדוכיפת. ונמלכתי — נועצתי.

הקדוש־ברוך־הוא על חיות־השדה ועל עוף השמים ועל שדים ועל רוחות ולילין, וכל מלכי מזרח ומערב, דרום וצפון באים ושואלים בשלומי. עתה אם תאבו ותבואו ותשאלו בשלומי, אעשה לך כבוד גדול מכל המלכים היושבים לפני; ואם לא תאבו ולא תבואו ולא תשאלו בשלומי, אשלח עליכם מלכים ולגיונות ופרשים. ואם תאמרו: מי הם המלכים והלגיונות והפרשים שיש למלך שלמה? חיות השדה הם המלכים, עופות השמים הם הפרשים, והרוחות והשדים והלילין הם הלגיונות, שיחנקו אתכם על מטותיכם בתוך בתיכם, וחיות־השדה יהרגו אתכם בשדה, ועופות השמים יאכלו את בשרכם מעליכם.

וכששמעה מלכת־שבא את דברי־האגרת, שלחה ידה שנית בבגדיה וקרעה אותם. שלחה וקראה לזקנים ולשרים ואמרה להם: לא ידעתם, מה שלח לי המלך שלמה? — ענו ואמרו לה: „אין אנו יודעים את המלך שלמה ואת מלכותו אין אנו מכבדים". והיא לא בטחה בהם ולא שמעה לדבריהם ושלחה וקראה לכל סַפְּנֵי־הים והטעינה אותם ברושים ומרגליות ואבנים טובות. ושלחה למלך שלמה ששת אלפים נערים ונערות, כלם בני שנה אחת, בני חדש אחד, בני יום אחד ובני שעה אחת, כלם בני קומה אחת ובני קֶצֶב אחד לו וכלם מלבשים לבושי ארגמן, וכתבה אגרת ושלחה בידיהם למלך שלמה: „מעיר קיטור לארץ־ישראל מהלך שבע שנים; ועתה שאלתי ובקשתי, אבא אליך מקץ שלש שנה". ומקץ שלש שנים באה מלכת־שבא אל המלך שלמה. וכששמע המלך שלמה שבאה מלכת־שבא, הוציא אליה את בניהו בן יהוידע, הדומה לאילת־השחר, שיוצאת לעת הבוקר, ודומה לכוכב־נוגה, שמאיר ועומד בין כוכבים, ודומה לשושנה שעומדת על פלגי מים. וכשראתה מלכת־שבא את בניהו בן יהוידע, ירדה ממרכבתה. ענה בניהו בן יהוידע ואמר לה: „למה ירדת ממרכבתך?" השיבה ואמרה לו: „לא המלך שלמה אתה?" — ענה ואמר לה: „לא מלך שלמה אני, אלא אחד מן המשרתים העומדים לפניו". ומיד החזירה פניה לאחוריה ומשלה משל לשריה: „אם לא ראיתם את הארי, בואו וראו את רבצו, ואם לא ראיתם את המלך שלמה, באו וראו את יפיו של האיש העומד לפניו".

הביא אותה בניהו בן יהוידע לפני המלך. וכששמע המלך שבאה אליו קם והלך וישב בבית של זכוכית. וכשראתה מלכת־שבא את המלך יושב בבית־זכוכית, באה מחשבה בלבה ואמרה, שהמלך יושב במים, חשפה שוקיה לעבור וראה לו שער ברגליה. השיב המלך ואמר לה: יפיך — יפי נשים ושערך — שער־גבר. והשֵׂעָר נוי לגבר וגְנַאי לאשה". ענתה מלכת־שבא ואמרה לו: „אדוני המלך! אמשול לך שלשה משלים, ואם תפתור אותם אדע שאיש חכם אתה, ואם לא — אתה כשאר בני אדם". ענתה ואמרה לו: „באר עץ ודלי־ברזל, דולה אבנים ומשקה מים? — מה־הוא?" — ענה ואמר לה: „שפופֶרת של כחול". ענתה ואמרה לו: „עפר מן האדמה יצא ומאכלו עפר מן הארץ, נשפך כמים ומביט לבית — מה־הוא?" ענה ואמר לה: „נֵפְט". ענתה ואמרה לו: „סער הולך בראש כלם וצועק צעקה גדולה ומרה, כופף ראשו כאגמון, שבח לחורים וגנאי

ספני — חובלים, מנהיגי הספינה. נוי — יופי. וגנאי — בזיון באר עץ — גוף השפופרת של עץ. ודלי ברזל — בית יד של המכחול התחוב בשפופרת הוא של ברזל. דולה אבנים — עצם הפוך הוא של עפרורית. ומשקה מים — כשנותן הפוך בעין הוא נהפך למים, שהעין דומעת. שפופרת של כחול — קנה של פלך, שצובעים ממנו את העין. ומביט לבית — מאיר בבית. נפט — מין שמן למאור שמוציאים מן האדמה. סער הולך בראש כלם — הסער מנענע את ראשי הנבעולים. וצועק וגו' — כשהוא עובר בין הנבעולים משמיע קול. ראשו — של הפשתן בנבעליו. שבח לחורים — בגדי שש לבן תפארת לשרים.

לעניים, שבח למתים וגנאי לחיים, שמחה לצפרים ואבל לדגים — מה הוא?" — ענה ואמר לה: „פשתן". הביאה לפניו זכרים ונקבות כלם במראה אחד ובקומה אחת ובכסות אחת ואמרה לו: „הפרש לי הזכרים מן הנקבות". מיד רמז לסריסיו והביאו לו אגוזים וקליות והתחיל מחלק בפניהם. זכרים, שלא היו מתביישים, היו נוטלים בבגדיהם; נקבות, שהיו מתבישות, נוטלות בסודריהן. אמר לה: אלו זכרים ואלו נקבות. ועוד דוגמה אחרת עשתה: הביאה לפניו מהולים וערלים. אמרה לו: הפרש לי מהולים מן הערלים. מיד רמז לכהן־גדול ופתח את ארון־הברית. מהולים שבהם כרעו בחצי קומתם; ולא עוד אלא שנתמלאו פניהם מזיו השכינה, וערלים שבהם נפלו על פניהם. ענה ואמר לה: אלו מהולים ואלו ערלים.

השיבה ואמרה לו: „לא האמנתי לדברים עד אשר באתי ותראינה עיני — והנה לא הוגד לי החצי. הוספת חכמה וטוב אל השמועה אשר שמעתי. אשרי אנשיך אשרי עבדיך אלה"[1]. העלה אותה שלמה בתוך ההיכל בבית־המלכות; נתנה למלך זהב וכסף טוב. והמלך „נתן לה את כל חפצה". (תרג"ש; מד' משלי).

אמרו בשם ר' יצחק: נשר גדול היה לשלמה והיה רוכב עליו ובא לתדמור במדבר ביום אחד. (ילק"ש).

XVIII. שלמה — מלך והדיוט.

„שדה ושדות[2]" — למה הן לו לשלמה? — נאמר: „והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה"[3] — אמר שלמה המלך לחכמים: האיך אעשה? אמרו לו: יש שמיר שהביא משה לאבני אפוד. אמר להם: היכן הוא? אמרו לו: הבא שדה ושדות וכבשם זה בזה — אפשר שהם יודעים ויגלו לך. הביא שדה ושדות וכבשם זה בזה... אמר לו: אנו אין אנו יודעים, אפשר שאשמדי מלך השדים יודע. אמר להם: והיכן הוא? אמרו לו: בהר פלוני הוא, ושם חפר לו בור ומלאו מים וכסהו באבן וחתמו בחותמו. בכל יום הוא עולה לרקיע ולומד בישבה של מעלה, יורד לארץ ולומד בישיבה של מטה, ובא אתה כך ובודק את חותמו, מגלה את הבור ושותה, חוזר ומכסהו וחותמו והולך לו.

שלח אצלו את בניהו בן יהוידע ונתן לו שלשלת וטבעת, ששם המפרש חקוק עליהן, ונבבי צמר ונודות יין. הלך בניהו וחפר בור למטה מבורו של אשמדי ושפה לתוכו את כל המים וסתם בנבבי צמר, אחר כך חפר בור למעלה ושפך דרך שם לבור אשמדי את יינו, סתם את הבורות בעפר ועלה וישב בראש האילן.

[1] מלכים א׳ י, ח. [2] קהלת ב׳, ח. [3] מלכים ו׳, ז.

גנאי לעניים — שבגדי פשתן שלהם הם פחותים, מחמת עניות. שבח למתים — שעושים מהם תכריכים. גנאי לחיים — שעושים ממנו חבלים לתליה. שמחה לצפרים — זרעוני הפשתן מזון לצפרים. אבל לדגים — שעושים מן הפשתן רשתות. הפרש — הבדל. קליות — קלי, שבלים קלויות באש. בבגדיהם — מגביהים כנפי בגדיהם ומקבלים לתוכן. בסודריהן — במטפחות ראשן. דוגמא — כלו׳ נסיון של חכמה. מהולים — נמולים. מו) והדיוט — אדם פשוט. היאך אעשה — לבנות אבנים שלמות. וכבשם — דחוק אותן ולחצם. בישיבה של מעלה — של רקיע. נבבי צמר — גזות צמר. ושפה — הריק, הוציא.

כשבא אשמדי בדק חותמו, גלה את הבור ונמצא יין. אמר: „לץ היין הומה שכר וכל שוגה בו לא יחכם"[1] — ולא שתה. כשצמא לא שלט בעצמו, עמד ושתה כל היין ונשתכר וישן. ירד בניהו והטיל בו השַלשֶלֶת ואֲסָרוֹ.

כשנתעורר אשמדי, התחיל מתגעש. אמר לו בניהו: שֵם רַבָּך עליך: שם רבך עליך! ותפסו והלך עמו. הגיעו לדֶקֶל, נִתְחַכֵּך בו אשמדי והפילו. הגיעו לבית — והפילו. הגיעו לצריף של אלמנה אחת — יצאה האלמנה ונתחננה לו — הטה קומתו מצריפה ונשברה לו עצם. אמר: זהו שנאמר: „ולשון רכה תשבר גרם"[2]. ראה סוּמא תועה — הטהו לדרך. ראה שכור תועה — הטהו לדרך. ראה חֻפה ששמחתה מְרֻבָּה — בכה. שמע אדם אחד אומר לסַנדלָר: „עֲשֵה לי מנעלים לשבע שנים" — שחק. ראה מכשף אחד עושה מעשה כשפים — שחק.

כשהגיעו לירושלים — לא הכניסוהו אצל שלמה עד שלשה ימים. יום ראשון אמר להם: מפני מה איני מתבקש למלך? אמרו לו: נָאֱנַם מחמת שתיה. נטל אשמדי לְבֵנה והניחה על חֲבֶרְתָּהּ. באו ואמרו לשלמה. אמר להם, כך אמר לכם: השקוהו שוב. למחר אמר להם: מפני מה איני מתבקש למלך? אמרו לו: נאנם מחמת אכילה. נטל אשמדי לבֵנה מעל גבי חברתה והניחה על גבי קרקע. באו ואמרו לשלמה. אמר להם, כך אמר לכם: מנעו מאכל ממנו.

לסוף שלשה ימים נכנס ועמד לפניו. נטל קנה ומדד ארבע אמות וזרק לפני המלך ואמר לו: כשתמות, הרי לא יהיה לך בעולם הזה אלא ארבע אמות קרקע—ועכשו כבשת את כל העולם ולא שבעת עד שכבשת אף אותי. אמר לו שלמה: איני מבקש ממך כלום, אלא רצוני לבנות בית־המקדש ולשָמִיר אני צריך. אמר לו אשמדי: לא בידי נמסר השמיר אלא בידי שַר־של־ים, וזה אינו נותנו אלא לתרנגול־הבָּר, שהוא נאמן לו על השבועה. ומה הוא עושה בו? הוא מביאו לסלעים שאין בהם ישוב ומניחו על שן הסלע — והוא מתבקע. אחר כך הוא נוטל ומביא זרע של אילנות וזורק לשם — ונעשה ישוב (ועל שם כך הוא קרוי בלשון ארמית „נגר־טורא").

בדקו ומצאו קן של תרנגול־הבר שיש אפרוחים בתוכו. עמדו וחִפוהו בזכוכית לבנה. כשבא תרנגול־הבר — בקש לכָּנֵס ולא יכול, הלך והביא שמיר והִנִיח על גבי הזכוכית כדי שתבקע. זרקו בו צרור של עפר — הפיל את השמיר ובאו ונְטלוהו. ראה תרנגול־הבר שלא עמד בשבועתו—הלך וחנק עצמו.

אמר בניהו לאשמדי: מפני מה, כשראית אותו סומא תועה, הטית אותו לדרך? אמר לו: הכריזו עליו בשָמַים, שצדיק גמור הוא, ומי שיעשה לו נחת־רוח יזכה לחיי עולם־הבא.

— ומפני מה, כשראית אותו שכור תועה, הטית אותו לדרך?

— הכריזו עליו בשמים, שרשע גמור הוא, ועשיתי לו נחת רוח, כדי שיאכל את עולמו בחייו.

[1]משלי כ״א, א. [2]שם כ״ה, טו.

לא שלט בעצמו — לא עצר בתאותו. לדקל — לתמר. נתחכך — נתגרד בגופו. לצריף — סוכה קטנה. סומא—עור. לסנדלר—לתופר נעלים. נאנם מחמת שתיה—אירע לו אונס מחמו ששתה יין הרבה, וכן „מחמת אכילה" שלהלן. שר־של־ים—המלאך הממונה על הים. שלא עמ׳ בשבועתו — שלא קיים שבועתו. גמור — אמתי, שלם. שיאכל את עולמו — שיקבל שכרו

— מפני מה, כשראית אותה חופה, היית בוכה?

— מפני שאותו החתן עומד למיתה בתוך שלשים לחופה ותהא הכלה שומרת יבם קטן שלש עשרה שנה.

— מפני מה, כששמעת אותו האיש אומר לסַנְדְּלָר: „עשה לי מנעלים לשבע שנים", היית שוחק?

— הוא עצמו שבע שנים לא יוציא — ונעלים לשבע שנים הוא מבקש!

— מפני מה, כשראית אותו מכשף עושה מעשה כשפים, היית שוחק?

— יושב היה על־גבי אוצר המלך — יְכַשֵּׁף וידע מה שיש תחתיו!

עִכְּבוֹ שלמה אצלו עד שבנה בית־המקדש. פעם אחת עמדו שניהם לבדם. אמר לו שלמה לאשמדי: במה כחכם גדול משלנו? א"ל אשמדי: טול השלשלת מעל־גבי ותן לי טבעתך ואראך במה כחי גדול. נטל השלשלת מעל גביו ונתן לו הטבעת. עמד אשמדי על שלמה ובלָעוֹ, ונתן כנפו אחת בארץ וכנפו אחת ברקיע וזרקו והטילו ארבע מאות פרסא. על אותה שעה אמר שלמה „מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש"[1]. וזה היה חלקי מכל עמלי[2] — אין לי אלא מקלי. מתחלה „אני קהלת הייתי מלך על ישראל"[3] — ועכשו איני מלך אלא מקלי.

היה מחזר על הפתחים, וכל מקום שהגיע לשם אמר: „אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים"[3]. והם אומרים לו: שלמה המלך יושב על כסאו בירושלים ואתה הולך ומשתטה. והיו מכין אותו בקנה ונותנין לפניו קערה של גריסין. באותה שעה אמר שלמה: זה חלקי מכל עמלי". כשהגיע אצל סנהדרין, אמרו חכמים: הואיל ואין שוטה תוקע עצמו בדבר אחד — זה מה טיבו? אמרו לבניהו: מתבקש אתה למלך? אמר להם: לא! שלחו להן, לַמְּלָכוֹת: המלך מהו, — בא אצלכן? שלחו המלכות: הן, בא. — חזרו ושלחו להן: בדקו ברגליו! שלחו הן: במוקיו הוא בא — — הביאו את שלמה ונתנו לו טבעת ושלשלת שחקוק עליהן שם. כשנכנס, ראהו אשמדי ופרח לו! (גטין סח; תנה"ק).

בשעה שירד שלמה ממלכותו והיה מְחַזֵּר על הפתחים בשביל פרנסה, פגע בו אדם אחד ונשתַּטַּח לפניו. אמר לו: אדוני המלך: אם רצונך — הַשְׁגַּח עלי היום. מיד הלך עמו והעלהו לַעֲלִיָּה וזבח לו שור והביא לפניו הרבה מטעמים. התחיל משמיע לו דברי מלכותו ואמר לו: זָכוּר אתה, שעשית כך וכך כשהיית מלך... כיון שהזכיר לו ימי מלכותו — התחיל שלמה נועה ובוכה. היה בוכה כל אותה סעודה, עד שעמד משם בבכיה.

[1]קהלת א׳, ג. [2]שם ב׳, י. [3]שם א׳, יב.

שומרת יבם — מחכה וממתנת עד שיגדל היבם. לא יוציא — לא יחיה. פרסא — שם מדת השטח, ד׳ מיל. גריסין — פטניות גרוסות וכתותות. הואיל — אחרי אשר... תוקע עצמו בדבר אחד — מחשבתו דבוקה ותקועה ברעיון אחד. מה טיבו — מה תכונתו ואפיו. למלכות — נשי המלך. במוקיו — בפוזמקאותיו בנעליו, כדי שלא יכירו ברגליו שהוא שד, שרגלי השדים משונות. ופרח לו — נתעופף ונעלם. מה) השגח עלי — ראה פני, כלו׳ שב אצל שלחני, והוא לשון כבוד. נועה — פועק ומתיפח.

למחר פגע בו אדם אחר. התחיל משתטח לפניו ואמר לו: אדוני המלך! רצונך שתשגיח עלי היום... אמר לו שלמה: מה אתה מבקש לעשות לי, – כשם שעשה לי חברך? אמר לו: „אדוני! איש עני אני, אלא אם תשגיח עלי – מעט ירקות יש לי, אני מניח לפניך. אם רצונך – בוא עמי לביתי". בא עמו לביתו. כיון שהגיע לביתו – רחץ פניו ידיו ורגליו והביא לפניו מעט ירק. התחיל אותו האיש לנחמו ואמר לו: אדוני! שבועה נשבע הקדוש־ברוך־הוא לאביך, שאינה פוסקת מלוכה מזרעו; אלא כך דרכו של הקב"ה – מוכיח וחוזר ומְרַצֵּהוּ; אבל עתיד הקב"ה להחזירך למלכותך...

וכשחזר שלמה למלכותו, התנבא על זה בחכמתו: „טוב אֲרֻחַת ירק"[1] – שאכלתי אצל העני, „משור אבוס"[1] – שלא האכילני אותו עשיר אלא להזכירני צערי. (ילקוט).

XIX. יָרָבְעָם.

מט אותו היום שהכניס ירבעם שני עגלי זהב, אחד בבית־אל ואחד בדן, נבנה צְרִיף אחד – וזהו איטַליא של יָוָן. (שבת נ"ו).

„אַחַר הַדָּבָר הַזֶּה לֹא שָׁב יָרָבְעָם מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה"[2]. מהו „אחר"? אמר רבי אבא: אחר שֶׁתְּפָשׂוֹ הקדוש־ברוך־הוא לירבעם בבגדו ואמר לו: חֲזוֹר בך, ואני ואתה ובן־ישי נְטַיֵּל בגן־עדן. א"ל: ומי בראש? א"ל: „בן־ישי בראש" – אם כך איני רוצה. (סנה' ק"ב)

XX. אֵלִיָּהוּ וְעוֹבְדֵי הַבַּעַל.

„וְיִתְּנוּ לָנוּ שְׁנַיִם פָּרִים וגו'"[3] – אמר להם אליהו לנביאי הבעל: בחרו שני פרים תאומים מֵאֵם אחת, הגְדֵלים על אבוס אחד, והַטִּילו עליהם גורלות, אחד לַשֵּׁם ואחד לבעל. בָּחרו להם הפר האחד. פרו של אליהו מיד נמשך והלך אחריו, ואותו הפר שעלה לַשֵּׁם הבעל – נתקבצו כל נביאי הבעל ונביאי האשרה לַהֲזיז את רגליו מן הארץ ולא יכלו. עד שפָּתח אליהו ואמר לו: לך עמהם. השיב הפר ואמר לאליהו לעיני כל העם: אני וחברי יצאנו מבטן אחת, מפר אחד, וגדלנו במרעה אחד, על אבוס אחד; הוא עלה בחלקו של מקום ושמו של הקדוש־ברוך־הוא מתקדש עליו. ואני עליתי בחלק הבעל להכעיס את בוראי! אמר לו אליהו: פר, פר, אל תירא, לֵךְ עמהם ואל ימצאו עֲלִילָה, שֶׁכְּשֵׁם שֶׁשְּׁמוֹ של הקב"ה מתקדש על אותו שעמי, כך מתקדש עליך. אמר לו: וכך אתה מְיָעֲצֵנִי? שבועה, איני זז מכאן עד שתמסרני בידם! מיד – „ויקחו את הפר אשר נתן להם"[4]. מי נתן להם? – אליהו. (תנח', מסעי; במ"ר פ' כ"ג).

[1]משלי ט"ו. יז. [2]מלכים א' י"ג, לג. [3]שם י"ח, כג. [4]שם שם, כו.

מט) צריף — סוכה; כלו' נתיסדה מלכות יון לרעתם של ישראל. נ) חזור בך — שוב מדרכך. ובן ישי — דוד המלך. נא) של מקום — של הקב"ה.

XXI. יוֹנָה.

„וַיָּקָם יוֹנָה לִבְרֹחַ תַּרְשִׁישָׁה מִלִּפְנֵי ה׳"[1] — למה ברח יונה? שפעם ראשונה שלָחוֹ הקדוש־ברוך־הוא להשיב את בני ישראל ועמדו דבריו, שנאמר: „הוא השיב את גבול ישראל מלבא חמת עד ים הערבה וגו׳"[2]; פעם שניה שלָחוֹ לירושלים להחריבה, וכיון שעשו ישראל תשובה עשה הקב"ה כרֹב חסדיו ונחם על הרעה ולא החריבה, והיו ישראל קוראים אותו „נביא שקר". פעם שלישית שלחו לנינוה. דן יונה דין בינו לבין עצמו. אמר: אני יודע שזה הגוי קרובי־התשובה הם, עכשו עושים תשובה, והקב"ה שולח רֻגזו על ישראל; ולא דַי שישראל קוראים אותי „נביא שקר", אלא אף אומות־העולם, — הֲרֵינִי בורח לי...

ירד יונה ל י ָ פ ו ולא מצא שם אניה לירד בה. הביא הקב"ה רוח סערה על אניה שהיתה רחוקה מהלך שני ימים והחזירה ליפו. כיון שראה יונה שמח בלבו ואמר: עכשו אני יודע שדרכי ישרה לפני הקב"ה. אמר לאנשי האניה: ארד עמכם. אמרו לו: הרי אנו הולכים לאיי הים תרשישה. אמר להם: אבוא עמכם תרשישה.

פרשו מהלך יום אחד בים ועמדה עליהם רוח סערה מימינם ומשמאלם; וכל האניות שבַּיָם עוברות ושבות בשלום, והאניה שירד בה יונה היתה בצרה גדולה.

„וייראו המלחים ויזעקו איש אל אלהיו"[3] — ר׳ חנניה אומר: משבעים לשונות היו באניה וכל אחד ואחד אלהיו בידו, ואמרו: נקרא איש אל אלהיו, והיה האלהים אשר יענה ויציל אותנו מצרה זו — הוא האלהים. וקראו איש אל אלהיו ולא הועילו.

„ויונה ירד אל ירכתי הספינה"[3] — ובצרת נפשו נרדם וישן לו. בא אליו רב החובל, אמר לו: הרי אנו עומדים בין מות לחיים, ואתה נרדם וישן! מאיזה עם אתה? א"ל: „עברי אנכי"[4] — א"ל: והלא שמענו שאלהי העברים גדול הוא — „קום קרא אל אלהיך אולי יתעשת האלהים לנו"[5] — ויעשה עמנו נסים כמו שעשה לכם בים סוף. אמר יונה: לא אכחד מכם, כי בשבילי הצרה הזאת עליכם — „שאוני והטילוני אל הים וישתק הים מעליכם"[6]. ולא קבלו האנשים להפילו אל הים.

„ויפילו גורלות ויפול הגורל על יונה"[7] — נטלו את הכלים שבאניה והשליכו אותם אל הים להקל מעליהם — ולא הועילו; רצו לחתור ליבשה — ולא יכלו. מה עשו? נטלו את יונה ועמדו על ירכתי הספינה ואמרו: אלהי עולם ה׳! אל תתן עלינו דם נקי ואל נא נאבדה בנפש האיש הזה, שאין אנו יודעים מה טיבו ומה מעשיו, אלא הוא אומר בפיו „בשבילי הצרה הזאת עליכם". מיד נטלוהו והטילוהו עד ארכבותיו — ועמד הים מזעפו; העלוהו אצלם — והים הולך וסוער. הטילוהו עד צווארו — ועמד הים מזעפו; העלוהו אצלם — והים הולך וסוער עליהם. עד שהטילוהו כֻּלו — ומיד עמד הים מזעפו.

„וימן ה׳ דג גדול לבלוע את יונה"[8] — ר׳ טרפון אומר: מֻזְמָן היה אותו הדג לבלוע את יונה מששת ימי בראשית. נכנס יונה בפיו כאדם שנכנס לבית גדול, ועמד. והיו שתי עיניו של דג כשני חלונות מאירות ליונה. ר׳ מאיר אומר: מרגלית היתה תלויה

[1] יונה א׳, ג. [2] מלכים ב, י"ד, כה. [3] יונה א׳, ה. [4] שם שם, ט. [5] שם שם, ו. [6] שם שם, יב. [7] שם שם, ז. [8] שם ב׳, א.

נב) ועמדו דבריו — נתקימו. קרובי התשובה — רגילים בתשובה.

במעיו של דג ומאירה ליונה כשמש זה שהוא מאיר לו בצהרים, ומראָה לו כל מה שֶׁבַּיָּם ובתהומות.

אמר לו הדג ליונה: אין אתה יודע שבא יומי לִכָּנֵס בפיו של לִוְיָתָן? אמר לו יונה: הוליכני אצלו, ואני מציל אותך ואת נפשי. מיד הוליכו אצלו.— אמר יונה ללויתן: לויתן, תדע שבשבילך, ירדתי לראות מקום מדורך; ולא עוד, אלא שאני עתיד לִתֵּן חבל בלשונך ולהעלותך ולזבוח אותך לסעודה הגדולה של צדיקים. מיד ברח לויתן מפני יונה מהלך שני ימים.

אמר לו יונה לדג: הרי הצלתיך מפיו של לויתן, הראני כל מה שבים ובתהומות. הראהו נהר גדול שֶׁמֵּימֵי אוֹקְיָנוֹס יוצאים ממנו; והראהו שבילי ים סוף שעברו ישראל בתוכו: והראהו מקום מִשְׁבְּרֵי הים וגליו; והראהו עמודי ארץ ומכוניה; והראהו גיהנם ושאול תחתיות; והראהו היכל ה׳; והראהו אבן־שְׁתִיָּה, קבועה בתהום תחת היכל ה׳ ובני קרח עומדים עליה ומתפללים.

אמר לו הדג ליונה: הרי אתה נגד היכל ה׳, התפלל ואתה נענה. אמר יונה לדג: עמוד במקום עמדך, שאני מבקש להתפלל. עמד הדג והתחיל יונה להתפלל לפני הקב״ה ואמר לפניו:

רבונו של עולם, נקראת „מוריד ומעלה", הרי ירדתי — הַעֲלֵנִי! נקראת „ממית ומחיה", הרי נפשי הגיעה למות — החייני. ולא נענה, עד שיצא מפיו דבר זה: „אשר נדרתי אשלמה"[1] — אשר נדרתי להעלות את לויתן ולזבוח אותו בסעודה גדולה של צדיקים לפניך, אשלם ביום ישועת ישראל. — מיד רָמַז הקב״ה לדג וּפָלַט את יונה ליבשה. (פרר״א; מדר׳ יונה).

XXII. חִזְקִיָּהוּ וִישַׁעְיָהוּ.

[חזקיהו המלך וישעיהו הנביא לא הלכו זה אצל זה]. חזקיהו אמר: יבא ישעיה אצלי, שֶׁכֵּךְ מצינו באליהו שהלך אל אחאב; וישעיהו אמר: יבא חזקיהו אצלי, שכך מצינו ביהורם בן אחאב, שהלך אצל אלישע. מה עשה הקדוש־ברוך־הוא? הביא יִסּוּרִים על חזקיהו, ואמר לו לישעיהו: לך ובקר את החולה.

„ויבא אליו ישעיהו... ויאמר... כי מת אתה ולא תחיה"[2] — „מת אתה" — בעולם־הזה, „ולא תחיה" — בעולם־הבא. אמר לו חזקיהו: כל־כך למה? א״ל: משום שלא נשאת אשה. אמר לו: משום שנראה לי ברוח־הקדש, שעתידים לצאת ממני בנים שאינם מהוגנים. אמר לו: מה לך ולְכַבְשׁוֹנוֹ של הקב״ה? מה שֶׁנִּצְטַוֵּיתָ עֲשֵׂה — והקב״ה יעשה ברצונו. אמר לו: עכשו תן לי בתך; אפשר תגרום זכות שלי ושלך ויצאו ממני בנים מהוגנים. א״ל: כבר נגזרה עליך גזרה. א״ל: בן־אמוץ, כַּלֵּה נבואתך וצא! כך מְקֻבְּלָנִי מבית אֲבִי־אַבָּא: „אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם — אל יִמְנַע עצמו מן הרחמים". לסוף נתן לו ישעיה בתו. יצאו ממנו מנשה ורַבְשָׁקֵה. פעם אחת הרכיבָם על כתפיו להוליכם

[1] יונה ב׳ י. [2] מלכים ב, כ׳, א.

מדורך — מגורך, משכנך. ולא עוד — לא זו אלא אף זו. אוקינוס — אָקְעאַן. אבן שתיה — אבן היסוד, שלפי האגדה ממנה הושתת (נתיסד) העולם. ופלט — והקיא. נג) מהוגנים — ישרים. ולכבשונו — ולמסתריו. מקובלני — קבלה בידי. מבית אבי־אבא — מבית דוד שהתפלל אפילו בשעה שראה חרב המלאך שלופה על ירושלים.

לבית־המדרש. אמר אחד מהם: ראוי ראשו של אבא שיעלו בו דגים. אמר השני: ראוי ראשו של אבא שיקריבו עליו קרבן לעבודה־זרה. חָבְטָם בקרקע. מנשה חָיָה ורבשקה מת. (ב״ר י״; ע״י).

XXIII. שְׂכַר שָׁלֹשׁ פְּסִיעוֹתָיו שֶׁל מְרוֹדַאךְ־בַּלְאֲדָן.

נד מרודאך־בלאדן היה לָמוד בכל יום לאכול בשלש שעות וְיָשֵׁן עד תשע. כֵּיוָן שחזר גלגל־חמה בימי חזקיה יָשֵׁן לו, ועמד ומצא שהוא שַׁחרית. בקש להרוג את כל עבדיו ואמר להם: הִנַּחתם אותי לישן כל היום וכל הלילה? אמרו לו: היום הוא שחזר. אמר להם: ואי זה אלהַ החזירו? אמרו לו: אלהיו של חזקיהו. אמר להם: וכי יש אלהַ גדול מאלהי? אמרו לו: אלה של חזקיהו גדול מכל אֱלהות שבעולם. מיד — „בעת ההיא שלח מרודאך בלאדן בן בלאדן מלך בבל ספרים ומנחה אל חזקיה וגו׳“[1], וכתב: „שלום לחזקיהו המלך ושלום לירושלים ושלום לאלה הגדול“. לאחר שיצאו הספרים לא נתישבה עליו דַעתו, אמר: לא עשיתי כהוגן, שהקדמתי שְׁלום חזקיהו ועירו לְשלום אלהַ הגדול; עמד מִכִּסאו ופָּסַע שלש פסיעות להשיב את הספרים וכתב אחרים תחתיהם, וכתב תחלה: „שלום לאֱלה הגדול ושלום לירושלים ושלום לחזקיהו“. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: אתה עמדת מכסאך ופסעת שלש פסיעות לכבודי — אני מעמיד מבניך שלשה מלכים, שליטים מסוף העולם ועד סופו, ואלו הם: נבוכדנצר ואויל־מרודאך ובלשאצר. (תנח׳ תשא).

XXIV. מְנַשֶּׁה.

נה שמעון בן עַזאי אומר: מצאתי מְגִלַּת־יֻחֲסִין בירושלים וכתוב בה: „מנשה הרג את ישעיה“: שכֵּיון שהכנים מנשה את הצלם להיכל, התחיל מתנבא ישעיה לישראל ואמר להם בשם ה׳: מה אתם מתגָאים בבית זה שבְּניתם לי? העליונים והתחתונים אינם מחזיקים כבודי — ובית זה שבניתם אני צריך? „איזה בית אשר תבנו לי?“[2] — הרי נבוכדנצר עולה ומחריב אותו ומַגְלֶה אתכם. מיד כעס עליו מנשה ואמר לעבדיו: „תִּפשוהו!“ — רצו אחריו לתפשו, ברח מפניהם ליער. אמר שֵׁם — ונבלע בארז, והיו ציציות טַלִּיתו נראות בחוץ. באו ואמרו למנשה, הביא חָרָשִׁים ונִסְרוּ את הארז והיה הדם שותֵת. כשהגיע המסור לפיו של ישעיה — יצאה נשמתו. משום שחטא בפיו ואמר: „בתוך עם טמא שפתים אנכי יושב“[3]. (יבמ׳ מ״ט; פסיק׳ פ״ד; ירוש׳ סנה׳).

נו מנשה נראה לו לרב אַשִׁי בחלומו. אמר לו רב אשי: מפני מה הייתם עובדים עבודה־זרה? אמר לו: אלו היית באותו הדור—היית תופס בשולי בגדה ורץ אחריה. (סנה׳ ק״א).

[1]מלכים ב, כ׳, יב. [2]ישעיה ס״ו, א׳. [3]שם ו׳, ה׳.

שיעלו בו דגים—שיעשוהו כלי לדגים. חבטם—הפילם בכח. נה) לא נתישבה עליו דעתו—לבו לא מצא מנוחה. כהוגן — כראוי. ופסע...פסיעות — צעד צעדים. נו) ונסרו — כרתו במשור. שותת — נוזל ומטפטף.

"ויאסרהו בנחשתים"[1] — עשו לו כמין מוליאר של נחשת, ועשו אותו נקבים נקבים, ונתנוהו לתוכו, והתחילו מסיקין תחתיו. וכיון שראה צרתו צרה — לא הניח עבודה־זרה בעולם שלא הזכירה: צלם פלוני, בוא והצילני! וכיון שלא הועיל לו כלום, אמר: זכור אני, שהיה אבי מקריא הפסוק הזה: "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה... ושבת עד ה' אלהיך"[2], הרי אני קורא אותו: אם יענני — מוטב, ואם לאו — כל הפנים שוים. והיו מלאכי־השרת סותמים חלונות של רקיע, שלא תעלה תפלתו לפני המקום, ואומרים לפניו: רבון העולמים! אדם שהעמיד צלם בהיכל — כלום יש בו תשובה? אמר להם הקב"ה: אם איני מקבלו בתשובה — הרי הדלת נעולה כנגד כל בעלי־תשובה. מה עשה הקב"ה? חתר לו כמין חתירה אחת תחת כסא־הכבוד שלו ושמע תחנתו. זהו שנאמר: "ויתפלל אליו ויעתר לו"[3] — ויחתר. (פסיק')

XXV. יְהוֹיָקִים וִיכָנְיָה.

ח אמרו: כיון שעלה נבוכדנאצר להחריב את ירושלים, עלה וישב לו בדפני של אנטיוכיא. ירדו סנהדרין לקראתו. אמרו: הגיע זמנו של בית ה' לחרב? אמר להם: לא, אלא יהויקים מרד בי, תנו אותו לי ואלך לי. הלכו ואמרו ליהויקים: נבוכדנאצר מבקש נפשך. אמר להם: וכן עושין — דוחין נפש מפני נפש? דוחין נפשי ומקימין נפשכם? לא כן נאמר "לא תסגיר עבד אל אדוניו"[4]? אמרו לו: לא כן עשתה זקנתך לשבע בן בכרי "הנה ראשו משלך אליך בעד החומה"[5]. כיון שלא שמע אליהם, עמדו ונטלוהו ושלשלו אותו.

מה עשה לו נבוכדנאצר? ר' יהודה אומר: נטלו והחזיר אותו בכל ערי ישראל, והרגו וקרע את החמור והכניסו לתוכו, שנאמר "קבורת חמור יקבר"[6]. ר' נחמיה אומר נטלו והחזיר אותו בכל ערי ישראל והרגו, והיה מחתך מבשרו כזיתים ומשליכו לכלבים. שנאמר "קבורת חמור יקבר" — היכן קבורתו של חמור — לא במעיו של כלבים?

כיון שנהרג יהויקים המליך נבוכדנאצר את יכניה בנו תחתיו וירד לו לבבל. ויצאו כל בני עירו וקלסו אותו. אמרו לו: מה עשית? אמר להם: יהויקים מלך יהודה מרד בי והרגתיו והמלכתי יכניה בנו תחתיו. אמרו לו: המשל אומר: גור טוב מכלב רע לא תגדל. מיד שמע להם וישב בריסי אנטוכיא. ירדו סנהדרי גדולה לקראתו. אמרו לו: הגיע זמנו של בית ה' לחרב? אמר להם: לא, אלא תנו את יכניה מלך יהודה ואני הולך לי. נטלו נבוכדנאצר ליכניה וחבשו בבית־האסורים. (ויק"ר פ' י"ט).

ט אמר ר' חייא בר אבויה: כתוב על גלגלתו של יהויקים: "זאת ועוד אחרת".

זקנו של ר' פרידא מצא גלגלת אחת, שהיתה מוטלת בשערי ירושלים, והיה כתוב עליה: "זאת ועוד אחרת", קברה, — וחזרה ובצבצה; קברה וחזרה ובצבצה. אמר: זוהי

[1]דברי הימים ב, ל"ג, יא. [2]דברים ד', ל. [3]דברי הימים ב, ל"ג, יג. [4]דברים כ"ג, טז.
[5]שמואל ב, כ', כא. [6]ירמיה כ"ב, יט.

נז) מוליאר — דוד, קלחת. נח) בדפני — שם פרבר של אנטיוכא. ושלשלו—הורידו בשלשלת בעד החומה. כזיתים — חתיכות קטנות כזיתים. גור — בן כלב. בריסי — במגרש. וחבשו — ואסרו. נט) מוטלת — מושלכת. ובצבצה — צצה מן הארץ.

גלגלתו של יהויקים, שכתוב בו: „קבורת חמור יקבר, סָחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים"[1]. אמר: מלך הוא, ואין דרך־ארץ לבזותו. נְטָלָהּ וּכְרָכָהּ בְּשִׁירָאִים וּנְתָנָהּ בתֵבה. באה אשתו וראתה — יצאה ואמרה לשכֵנותיה. אמרו לה: של אשתו הראשונה היא, שאינו שוכְחָהּ. הסיקה תנורה וּשְׂרָפַתָּהּ. כשבא ר' פרידא אמר: זוהי שכתוב עליה: זאת ועוד אחרת". (סנה' פ"ב).

ז.

חֻרְבַּן בַּיִת רִאשׁוֹן.

I. תִּשְׁעָה־בְּאָב.

א מְגַלְגְּלִין זכות ליום זַכַּאי וחובה ליום חַיָּב.

אמרו: כְּשֶׁחָרַב בית־המקדש בראשונה — אותו היום תשעה־באב היה, ומוֹצָאֵי־שבת היה, ומוצָאֵי־שְׁבִיעִית היתה, ומשמרתו של יְהוֹיָרִיב היתה, והַלְוִיִּם עומדים על דוּכָנָם ואומרים שורה. ומה שירה היו אומרים? „וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם"[1]... ולא הספיקו לומר ,יצמיתם ה' אלהינו' — עד שבאו גוים וכבָשׁום. (תענ' כ"ט).

II. עַל חָרְבוֹת יְרוּשָׁלַיִם.

ב „וַתִּבָּקַע הָעִיר בַּמָּצוֹר... וַיֶּחֱזַק הָרָעָב בָּעִיר"[2] — והיו בנות ציון מתחברות בַּשְּׁוָקִים והיו רואות אלו את אלו. זאת אומרת לַחֲבֶרְתָּהּ: למה יצאת לשוק? שלא יצאת לשוק מִיָּמַיִךְ. והיא עונה ואומרת לה: מְכַסָּה אני ממך? קשה היא מַכַּת הרעב, איני יכולה לסבל. והן אוחזות זו בזו וחוזרות ומבקשות בתוך העיר ואינן מוצאות; והיו מְנַפְּ... את העמודים ומתות עליהם בראש כל פִּנָּה. ובניהן, יונקי חָלָבָן, היו מהלכים על ידיהם ועל רגליהם, כל אחד ואחד מכיר את אמו, והוא עולה ונוטל את דַּדָּהּ ונותנו בפיו שמא יִמָּשֵׁךְ לו חלב, והוא אינו מושך, ונפשו מְטֹרֶפֶת — והוא מת אל חיק אמו.

באותה השעה אמר המקום לירמיהו: קום לך לענתות וקח את השדה מאת חנמאל דודך. כיון שיצא ירמיהו מירושלים, ירד מלאך מן השמים ונתן רגליו על חומות ירושלים וּפְרָצָן, קרא ואמר: יבואו השונאים ויִכָּנסו לבית, שאדונו אינו בתוכו, ויבוזו אותו ויחריבוהו, ויכנסו לכרם, שהשומר הניחו והלך לו, ויקצצו את גפניו; שלא תהיו משתבחים ואומרים: אתם כבשתם אותה,— קריה כבושה כבשתם, עם הרוג הרגתם, בית שרוף שרפתם.

באו השונאים וקבעו בימה שלהם בהר־הבית, ועלה להם מקום, שהיה המלך שלמה יושב שם ונוטל עצה מן הזקנים היאך לְשַׁכְלֵל בית המקדש: שם ישבו השונאים

[1]תהלים צ"ד, כג. [2]ירמיה נ"ב, ה, ו.

א) מגלגלין זכות — מסובבים וגורמים טובה. ליום זכאי — ליום טוב. ליום חייב — זה תשעה־באב, שארעו בו כמה פורעניות לישראל. שביעית — שנת שמטה. יהויריב — משפחת כהנים ידועה. דוכנם — מקומם המוכן לעמידתם במקדש בשעת שיר. ב) מטורפת — מתעלפת. לשכלל — לפאר.

ונטלו עצה היאך לשרוף בית־המקדש. עד שנמלכו ביניהם, נטלו עיניהם והנה ארבעה מלאכים יורדים ובידם ארבעה לפידים של אש ונתנו בארבע זויות של היכל ושרפו אותו.

כשראה כהן גדול שנשרף המקדש, עלה לראש גגו של היכל ועמו כתות כתות של פִּרְחֵי־כהונה ומפתחות ההיכל בידיהם. אמרו לפני הקדוש־ברוך־הוא: „רבונו־של־עולם: הואיל ולא זָכִינו להיות גִזְבָּרים נאמנים לפניך — הרי מפתחות של ביתך מסורים לך!" — ווָרְקום השמים. יצאה כמין פִּסַּת־יד וּנְטָלָתַם.

יצא כהן גדול לילך. תָפשו אותו שׂוֹנְאִים ושחטו גְוִיָּתוֹ אצל המזבח, מקום שהיה מקריב את התמיד. יצאה בתו בורחת וצַוַחַת: אוי לי, אבא, חמדת עֵיני: תפשו אותה ושְׁחָטוּה וְעָרבו דמה בדם אביה.

כשראו הכהנים והלוִיִּם שנשרף בית־המקדש, נטלו את הכנורים ואת החצוצרות ונפלו באש ונשרפו.

כשראו הבתולות, שהיו אורגות בפרוכת, שנשרף בית־המקדש, נפלו באש ונשרפו.

כשראה צדקיהו כן, יצא לברוח במחִלָּה שהיתה הולכת מביתו עד ערבות ירחו, מְקום אַמַּת המים באה. זִמֵן הקב"ה צבי, שהלך על גג המחִלה, ורדפו כשדים אחרי הצבי, וכשהגיעו לפתח המחִלה בערבות ירחו היה צדקיהו ובניו יוצאים, ראום הכשדים ותְפָסוּם.

שלח אותם נבוזראדן אצל נבוכדנאצר ואמר לו: אמור לצדקיהו: מה ראית למרוד עלי? באיזה דין אדונך? אם בדין אלהיך — חַיָּב אתה לֵהָרֵג, שנשבעת בשמו לשקר; אם בדיני־מלכות — חַיָּב אתה לֵהָרֵג, שכל מי שעובר שבועתו של מלך חיב לֵהרג. ענה צדקיהו: הרגני ראשון, שלא אראה בדם בני, ובניו אומרים ומבקשים ממנו: הרגנו תחלה, שלא נראה דם אבינו שפוך על הארץ. וכן עשה להם: שְׁחָטָם לפני אביהם ואחר כך חִטֵּט את עיניו ונְתָנָן בתנור והוליכו בבלה. והיה צדקיהו צוֵחַ ואומר: בואו וראו, כל בני אדם, שהיה ירמיהו מתנבא עלי ואמר לי: „לבבל אתה הולך, ובבבל תמות ובבל עיניך לא יראו" — ולא הייתי שומע לדבריו; והריני בבבל — ועיני לא רואות אותה.

וכשיצא ירמיה הנביא מענתות לירושלים, נטל עיניו וראה עָשָׁן בית־המקדש עולה. אמר בלבו: שמא חזרו ישראל בתשובה להקריב קרבנות, שֶׁהרי עֲשַׁן־הקטרה עולה. בא ועמד לו על החומה וראה בית־המקדש עשוי דְגוּרִים־דגורים של אבנים וחומת ירושלים מסוגרת. התחיל צוֵחַ ואומר: „פתתני ה' ואפת" וגו'[1].

הלך לו לדרכו, התחיל צוח ואומר: באיזו דרך הלכו להם, חטאים? באיזו דרך הלכו, האבודים? — אני אלך ואובד עמהם. היה הולך ורואה את השביל מלא דם והארץ מְרֻבצת בדם הרוגיה מכאן ומכאן. קבע פניו לארץ וראה פרסות רגלים של יונקים ועוללים שהיו הולכים בשבי. היה נוחן לארץ ומנשקן. כשהגיע לגלות נִפפם ונשקם. היה רואה כת של בחורים נתונים בקולָרין — ונותן את ראשו עמהם, ונבוזראדן בא ומעבירו מהם, וחוזר ורואה כת של זקנים שלולים בשלשלאות — ונותן את צווארו עליהם, ובא נבוזראדן

[1] ירמיה כ', ז.

פרחי־כהונה — צעירי הכהנים. גזברים — ממונים, פקידים על האוצרות. פסת יד — כף יד. חטט — נקר ועקר. נטל עיניו — נשא עיניו. דגורים דגורים — גלים גלים. פתיתני ה' ואפת — סבור הייתי שלא תחרב ירושלים מאחר שצויתני לקנות שדה. מרובצת — האבק של הדרך מרובץ בדם, כדרך שמרביצין אבק במים. בקולרין — במוטות ברזל שנותנים על צואר אסירים ושבויים. שלולים — קשורים. בשלשלאות — בכבלים.

ומעבירו מהם. היה בוכה לנגדם והם לנגדו. ענה ואמר להם: אחי ועמי, כל כך אֵרע לכם על שלא הייתם שומעים לדברי נבואתי. כיון שהגיע לנהר־פרת, ענה נבוזראדן ואמר לו: „אם טוב בעיניך לבוא אתי בבל"[1]. חשב ירמיהו בלבו ואמר: אם אני הולך עמהם לבבל, אין מנחם לגלות הנשארת מהם בירושלים. יצא לו מהם. נטלו הגליות עיניהם וראו ירמיהו שפֵּרַש מהם. געו כלם בבכיה בקול רם וצָוְחו ואמרו: אבינו ירמיהו, הרי אתה מניחנו, וזהו שנאמר: „על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו"[2]. ענה ירמיהו ואמר להם: אני מעיד שמים וארץ, אלו בכיתם בכיה אחת עד שאתם בציון — לא גליתם.

היה ירמיה הולך ובוכה וכך אמר: חֲבָל עליך, יקרת המדינות! ובחזירתו היה רואה אצבעות ידים ורגלים מקוטעות ומושלכות בדרכים, והיה מלקטן ומגפפן ומחבקן מנשקן ונותנן לתוך טליתו ובוכה עליהן ואומר: בָני, לא כך הזהרתי ואמרתי לכם: „תנו לה׳ אלהיכם כבוד בטרם יחשיך ובטרם יתנגפו רגליכם על הרי נשף"[3]. על אותה שעה נאמר: „על ההרים אשא בכי ונהי ועל נאות מדבר קינה"[4] — על אותם הרים נאים ומשובחים אשא בכי ונהי ועל נאותיו של יעקב שנהפכו לקינה.

אמר ירמיהו: כשהייתי עולה לירושלים נטלתי עיני וראיתי אשה אחת יושבת בראש ההר, לבושה שחורים ושערה סָתור, צועקת ומבקשת: מי ינחמנה, ואני צועק ומבקש: מי ינחמני. קרבתי אצלה ודברתי עמה, ואמרתי לה: אם אשה אתְּ — דברי עמי, ואם רוח אַת—הסתלקי מלפני. ענתה ואמרה לי: אינך מכירני? אני היא שהיו לי שבעה בנים. יצא אביהם למדינת הים; עד שאני עולה ובוכה עליו באו ואמרו לי: נפל הבית על שבעה בניך והרָגָם, ואיני יודעת על מי אבכה ועל מי אסתור שערי?... עניתי ואמרתי: אין אַת טובה מאמך ציון — והיא עשויה מִרְעית לחית השדה. ענתה ואמרה לי: אני אמך ציון, אני היא אֵם השבעה. אמרתי לה: דומה מכתך למכתו של איוב: מאיוב נִטלו בניו ובנותיו וממך נטלו בניך ובנותיך; מאיוב נטלו כספו וזהבו וממך נטלו כספך וזהבך; איוב השלך לתוך האשפה ואת נעשית אשפה של זבל. וכשם שחזר הקב"ה ונחם את איוב כך עתיד הוא לחזור ולנחמך. (פסק"ר כ"ו; תענית כ"ט; איכ"ר; מד׳ מובא ברש"י).

III. סִלּוּק־שְׁכִינָה.

„וַיֵּצֵא כְּבוֹד ה׳ מֵעַל מִפְתַּן הַבָּיִת"[5] — אמר רבי אַחָא: למלך שהיה יוצא מפַּלְטִין שלו בכעס; משהיה יוצא היה חוזר ומגַפֵּף ומנשק בכָתְלֵי־פַּלְטִין ובעמודי־פלטין ובוכה ואומר: הֱוֵי שלום, בית־פלטין שלי! הוי שלום! הוי שלום, בית־מלכותי! הוי שלום, בֵית־יְקָרִי! הוי שלום! מעכשו הוי שלום! כך משהיתה שכינה יוצאת מבית־המקדש היתה חוזרת ומגפפת ומנשקת בכתלי בית־המקדש ובעמודי בית־המקדש ובוכה ואומרת: הוי שלום, בית־מקדשי! הוי שלום, בית־מלכותי! הוי שלום, בית יקרי! הוי שלום! מעכשו הוי שלום! (איכ"ר).

[1] ירמיה מ׳, ד. [2] תהלים קל"ז, א. [3] ירמיה י"ג, טז. [4] שם ט׳, ט. [5] יחזקאל י׳, א.

ארע — קרה. געו — צעקו. סתיר — פרוע.

IV. הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא בּוֹכֶה.

„וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים צְבָאוֹת בַּיּוֹם הַהוּא לִבְכִי וּלְמִסְפֵּד" [1] — בשעה שבקש הקדוש־ברוך־הוא להחריב את בית־המקדש אמר: כל־זמן שאני בתוכו אין אֻמּוֹת־העולם נוגעות בו. אלא אֶכְבּוֹשׁ את עֵינַי ממני ואשָׁבע שלא אֶזָּקֵק לו עד עת קץ — ויבאו האויבים ויחריבו אותו. מיד השיב הקב"ה ימינו והחזירה לאחוריו — זהו שנאמר: „השיב אחור ימינו מפני אויב" [2]. באותה שעה נכנסו אויבים להיכל ושרפוהו באש; וכיון שנשרף אמר הקב"ה: שוב אין לי מושב בארץ — אסַלק שכינתי ממנה ואעלה למכוני הראשון. באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר: אוי לי, מה עשיתי? הִשְׁרֵיתִי שכינתי למטה בשביל ישראל, ועכשיו שחטאו חזרתי למקומי הראשון; חס־ושלום, שחוק לגוים הייתי ולעג לבריות! באותה שעה בא מְטַטְרוֹן ונפל על פניו ואמר לפניו: רבונו־של־עולם! אני אבכה ואתה לא תבכה! אמר לו: אם אין אתה מניח לי לבכות — עכשו אכָּנס למקום שאין לך רשות לִכָּנס ואבכה, זהו שנאמר: „ואם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי" [3].

אמר להם הקב"ה למלאכי־השרת: באו ונלך אני ואתם ונראה בביתי מה עשו אויבים בו. מיד הלך הקב"ה ומלאכי־השרת וירמיה לפניו. וכיון שראה הקב"ה את בית־המקדש — אמר: בודאי זהו ביתי וזהו מנוחתי, שבאו אויבים ועשו בו כרצונם. באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר: אוי לי על ביתי! בָּנַי, היכן אתם? כֹּהֲנַי וּלְוִיַּי, היכן אתם? אוֹהֲבַי, היכן אתם? מה אעשה לכם? כמה פעמים התריתי בכם ולא חזרתם בתשובה.

אמר הקב"ה לירמיהו: אני דומה היום לאדם שהיה לו בן יחידי ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו — ואין לך כּאֵב לא עלי ולא על בני?! לך וקרא לאברהם יצחק ויעקב ולמשה מקבריהם, שהם יודעים לבכות. אמר לפניו: רבש"ע! איני יודע היכן משה קבור. א"ל הקב"ה: לך עֲמוֹד על שפת הירדן והרם קולך וקרא: בן עמרם, בן עמרם, עמוד וראה צאנך שקְרָעוּן אויבים.

מיד הלך ירמיה למערת המכפלה ואמר לַאֲבוֹת העולם: עִמְדוּ, שהגיע זמן שאתם מתבקשים לפני הקב"ה. אמרו לו: למה? אמר להם: איני יודע. שהיה מתירא, שלא אמרו: בְּיָמֶיךָ היתה לבנינו זאת.

הִנִּיחָם ירמיהו ועמד על שפת הירדן וקרא: בן עמרם, בן עמרם, עמוד! הגיע זמן שאתה מבֻקש לפני הקב"ה. א"ל: מה היום מיומים, שאני מבקש לפני הקב"ה? א"ל ירמיה: איני יודע.

הִנִּיחוֹ משה והלך לו אצל מלאכי־השרת, שהיו מכיר אותם משעת מַתַּן־תורה. אמר להם: משרתי עליונים! כלום אתם יודעים מפני מה אני מתבקש לפני הקב"ה? אמרו לו: בן עמרם, אי אתה יודע שבית־המקדש חרב וישראל גלו! מיד קרע בגדי כבוד שהלבישו הקב"ה והניח ידו על ראשו והיה צועק ובוכה עד שהגיע לַאֲבוֹת־העולם. מיד אף הם קרעו את בגדיהם והניחו ידיהם על ראשיהם והיו צועקים ובוכים עד שהגיעו לשערי בית־המקדש.

כֵּיוָן שראה אותם הקב"ה, מיד „ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק" [4] (ואלמלי מקרא שכתוב אי־אפשר לאמרו) — והיו בוכים והולכים

[1] ישעיה כ"ב, יב. [2] איכה ב', ג. [3] ירמיהו י"ג, יז. [4] ישעיה כ"ב, יב.

ד) אכבוש — אעלים. אזקק — אתחבר. אסלק — אסיר. אעכור. השריתי — השכנתי

משער זה לשער זה, כאדם שמֵתו מוטָל לפניו. והיה הקב"ה סופד ואומר: אוי לו למלך שֶׁבְּקַטְנוּתוֹ הצליח ובזקנותו לא הצליח.

V. אֵבֶל אָבוֹת.

בשעה שחרב בית־המקדש בא אברהם לפני הקדוש־ברוך־הוא בוכה וממרט זקנו ותולש שְׂערות ראשו ומכה את פניו וקורע את בגדיו ואפר על ראשו, והיה מְהַלֵּךְ בבית־המקדש וסופד וצועק, אמר לפני הקב"ה: מפני־מה נשתניתי מכל אומה ולשון, שבאתי לידי בושה וכלִמה זאת? כיון שראוהו מלאכי־השרת, אף הם קשרו הספד שורות שורות ואומרים: „נשמו מסלות שבת עובר אֹרח"[1] — מסלות שהתקנת לירושלים, שלא יהיו עוברי־דרכים פוסקים מהן — היאך היו לשממה! דרכים שהיו ישראל עוברים ושבים בהם בחגים — היאך שבתו!

באותה שעה נִזְקַק הקב"ה למלאכי־השרת ואמר להם: מה לכם קושרים מספד שורות שורות? אמרו לפניו: רבונו־של־עולם! מפני אברהם אוהבך שבא לביתך וספד ובכה, מפני מה לא השגחת עליו? אמר להם: מִיום שנפטר אוהבי מלפני לבית עולמו לא בא, ועכשו „מה לידידי בביתי"?[2] אמר אברהם לפני הקב"ה: רבש"ע! מפני מה הִגלית את בני ומסרתָּם בידי האומות והרָגום בכל מיתות משונות, והחרבת את בית־המקדש, מקום שהעליתי את יצחק בני עולה לפניך? אמר לו הקב"ה לאברהם: בניך חטאו ועברו על כל התורה ועל עשרים־ושתים אותיות שבה. אמר אברהם לפני הקב"ה: רבש"ע, מי מעיד בהם בישראל, שעברו את תורתך? אמר לו: תבוא תורה ותעיד בהם בישראל.

מיד באה תורה להעיד בהם. אמר לה אברהם: בתי, אַתְּ באה להעיד בהם בישראל, שעברו על מצותיך — ואין לך בֹשֶׁת־פנים מפני? זכרי יום שהחזירך הקב"ה על כל אומה ולשון ולא רצו לקבלך עד שבאו בני להר־סיני וקבלו אותך וכבדוך, — ועכשו אַתְּ באת להעיד בהם בְּיוֹם צרתם? כיון ששמעה תורה כך עמדה לצד אחד ולא העידה בהם.

אמר לו הקב"ה לאברהם: יבואו עשרים־ושתים אותיות ויעידו בהם בישראל. מיד באו עשרים ושתים אותיות. באה אל"ף להעיד בישראל, שעברו על התורה. אמר לה אברהם: אל"ף, את ראש לכל האותיות — ובאת להעיד בישראל ביום צרתם? זכרי יום שנגלה הקב"ה על הר סיני ופתח בך „אנכי ה' אלהיך"[3] ולא קבלוך אומה ולשון אלא בָנַי — ואת באתְ להעיד בְּבָנַי! מיד עמדה אלף לצד אחד ולא העידה בהם.

בָּאָה בי"ת להעיד בהם בישראל. ואמר לה אברהם: בתי, את באת להעיד על בני, שהם זריזים בחמשה חֻמשי־תורה, שאת בראש התורה? מיד עמדה בי"ת לצד אחד ולא העידה כלום.

וכיון שראו כל האותיות שהשתיקן אברהם נתביְּשו ועמדו בעצמן ולא העידו בישראל.

[1] ישעיה ל"ג, ח. [2] ירמיה י"א, טו. [3] שמות כ', ב.

ה) ותולש — ומורט, ועוקר. קשרו הספד — נתחברו למספד. נזקק — נטפל. כא בדברים.

מיד פתח אברהם לפני הקב״ה ואמר: רבש״ע, למאה שנה נתת לי בן, וכשעמד על דעתו והיה בחור בן שלשים ושבע שנים אמרת לי: העלהו עולה לפני; ונעשיתי עליו כאכזרי ולא רחמתי עליו, אלא אני בעצמי כְּפַתִּי אותו — ולא תזכר לי זאת, ולא תרחם על בני?

פתח יצחק ואמר: רבש״ע, כשאמר לי אבא: „אלהים יראה לו השה לעולה בני" [1], לא עִכַּבְתִּי על דבריך, ונעקדתי ברצון לבי על גבי המזבח, ופשטתי את צוארי תחת הסכין — ולא תזכר לי זאת, ולא תרחם על בני?

פתח יעקב ואמר: רבש״ע, לא עשרים שנה עמדתי בבית לבן? וכשיצאתי מביתו פְּגָשַׁנִי עֵשָׂו הרשע ובקש להרוג את בני, ומסרתי עצמי למיתה עליהם — ועכשו יִמָּסְרוּ ביד אויביהם כצאן לטבחה לאחר שגדלתים כאפרוחים של תרנגולים וסבלתי עליהם צער־גִדּוּל־בנים, — ולא תזכור לי זאת, ולא תרחם על בני?

פתח משה ואמר: רבש״ע, לא רועה נאמן הייתי על ישראל ארבעים שנה ורצתי לפניהם כסוס במדבר, וכשהגיע זמן שיכנסו לארץ גזרת עלי: במדבר יפלו עצמותי, — ועכשו שֶׁגָּלוּ שלחת לי לספוד ולבכות עליהם? זהו המשל שאומרים בני אדם: „מטוב אדוני לא טוב לי ומרעתו רע לי"...

באותה שעה אמר משה לירמיה: לך לפני, ואלך אליהם ואראה, מי מניח ידו עליהם? אמר לו ירמיה: אי אפשר לילך בדרך מפני ההרוגים. אמר לו: אף־על־פי־כן!

מיד הלך משה וירמיה לפניו, עד שהגיעו לנהרות בבל. ראוהו למשה ואמרו זה לזה: בא בן־עמרם מקברו לפדותנו מיד צרינו. יצאה בת־קול ואמרה: גְזֵרָה היא מלפני! מיד אמר להם משה: בני, להחזיר אתכם אי אפשר, שכבר נגזרה גזרה: אלא המקום יחזיר אתכם במהרה — והִנִּיחַ אותם. באותה שעה הרימו קולם בבכיה גדולה, עד שעלתה בְּכִיָּתָם למרום; זהו שנאמר: „על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו" [2].

כיון שבא משה אצל אֲבוֹת־העולם אמרו לו: מה עשו האויבים בבנינו? אמר להם: מהם הרגו ומהם כָּפְתוּ ידיהם לאחוריהם, ומהם אסורים בכבלי ברזל, ומהם נפשטים ערומים, ומהם מתו בדרך ונבלתם לעוף השמים ולבהמת הארץ, ומהם מושלכים לחמה רעבים וצמאים. מיד פתחו כלם ובכו וקוננו בקינות: וַי על מה שהגיע לבנינו, היאך הייתם כיתומים בלא אב; היאך אתם ישנים בצהרים ובקיץ בלא לבוש ובלא כסות; היאך הלכתם בהרים וּבַחֲצָצִים חלוצי־נעלים ובלא סַנְדָּלִים; היאך אתם טעונים משאות חול; היאך היו ידיכם כפותות לאחוריכם; היאך לא הייתם בולעים רוק שבפיכם; פתח משה ואמר: ארורה השמש; למה לא חשכת בשעה שנכנס האויב לבית־המקדש? השיבה לו השמש: בחייך, משה רועה נאמן, היאך אהיה חשכה — ולא הניחוני, ולא הרפו ממני, שֶׁהִלְקוּנִי בששים שבטים של אש ואמרו לי: צאי והאירי אורך!

שוב פתח משה ואמר: וַי על זִיוְךָ, בית־המקדש, היאך חשך! וי שהגיע זמנו שיחרב; ההיכל נשרף ותנוקות של בית רבן נהרגים, ואבותיהם הולכים בשבי ובגלות ובחרב. שוב פתח משה ואמר: שַׁבָּאִים, בחייכם: לא תמיתו אותם מיתה אכזריה ולא

[1] בראשית כ״ב, ח. [2] תהלים קל״ז, א.

כפתי — עקדתי. בת־קול — קול משמים. וי — אוי ואבוי. ובחצצים — אבנים קטנות. סנדלים — נעלים. בחייך — לשון שבועה. שהלקוני — שהכוני. שבאים — שובים.

תעשו בהם כְּלָיָה גמורה, ולא תהרגו בן לפני אב ובת לפני אמה, שתגיע השעה והקב"ה יִפָּרַע מכם. והכשדים הרשעים לא עשו כך, אלא היו נותנים בן בכנף אמו ואמרו לאביו: קום שחטהו. היתה בוכה אמו ודמעותיה נושרות עליו, ואביו תולה ראשו.

ועוד אמר משה לפניו: רבש"ע, כתבת בתורתך: „ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו יום אחד"[1] — והלא כבר הרגו בנים ואמותיהם כמה וכמה, ואתה שותק...

באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: רבש"ע, גלוי לפניך, שיעקב עבדך אהבני אהבה יתֵרה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכהגיע זמן נשואי לבעלי־ יעץ אבי להחליפני באחותי, ולא קנאתי באחותי. ומה אם אני, שאני בשר־ודם, עפר ואפר, לא קנאתי לצרה שלי — אתה, מלך חי וקים ורחמן, מפני מה קִנֵּאת בעבודה־ זרה שאין בה ממש, והגלית את בני?

מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ואמר: בשבילך, רחל, אני מחזיר את ישראל למקומם. זהו שנאמר:

כֹּה אָמַר יְיָ:
קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי תַמְרוּרִים.
רָחֵל מְבַכָּה עַל בָּנֶיהָ מֵאֲנָה הִנָּחֵם...

ונאמר:

מִנְעִי קוֹלֵךְ מִבֶּכִי וְעֵינַיִךְ מִדִּמְעָה,
כִּי יֵשׁ שָׂכָר לִפְעֻלָּתֵךְ וְיֵשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרִיתֵךְ...
וְשָׁבוּ בָנִים לִגְבוּלָם[2]. (איכ"ר).

VI. דָּמוֹ שֶׁל זְכַרְיָה.

אמר רבי יהושע בן קָרְחָה: סָח לי זקן אחד מאנשי ירושלים: בבקעה זו הרג נבוזראדן רב־טבחים מאתים ואחת עשרה רבוא ובירושלים הרג תשעים וארבע רבוא על אבן אחת, עד שהלך דמם ונגע בדמו של זכריה. מצא את דמו של זכריה שהוא רותח ועולה. אמר להם: מה זה? אמרו לו: דם זבחים שנשפך. הביאו דם זבחים ולא נמצאו דומים זה לזה. אמר להם נבוזראדן: אם תאמרו לי—מוטב, ואם לא—אסרוק את בשרכם במסרקות של ברזל. אמרו לו: מה נאמר לך? נביא היה בינינו והיה מוכיחנו על עֲברות שבידינו, עמדנו עליו והרגנוהו, וזה כמה שנים שאין דמו נח. אמר להם: אני אֲפַיְּסֶנּוּ. הביא סַנְהֶדְרֵי גדולה וסנהדרי קטנה והרגם על הדם—ולא נח: בחורים ובתולות — ולא נח; תינוקות של בית־רבם — ולא נח. אמר נבוזראדן: זכריה, זכריה! טובים שבהם אִבַּדְתִּי, וכי נוח לך שֶׁאֲאַבֵּד את כֻּלָּם? כשאמר לו כך—נח. באותה שעה הִרְהֵר נבוזראדן תשובה בלבו. אמר: ומה אם על נפש אחת כך—אני שהרגתי כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה. ברח ושלח שְׁטַר־צַוָּאָה לביתו ונתגַּיֵּר. (גטין נ"ה).

[1] ויקרא כ"ב, כח. [2] ירמיה ל"א, יד—טז.

יפרע — ינקם, ישלם. ו) סח — ספו. אפיסנו — ארצנו.

VII. יִסּוּרֵי הַגּוֹלִים.

אתה מוצא, בשעה שנכנסו שונאים לירושלים, תפסו את הבחורים וכפתו ידיהם לאחוריהם, והיו הבחורים בוכים והדמעות יורדות על לחייהם, ולא היו יכולים לקנחן ונושרות על לחייהם כצָרֶבֶת. (איב"ר).

„קָרָאתִי לַמְאַהֲבַי הֵמָּה רִמּוּנִי"[1] — אמר ר' יהושע בן לוי: כשהגלה נבוכדנאצר את ישראל לבבל היו ידיהם כפותות מאחריהם ונתונים בשלשלאות של ברזל והולכים ערומים כבהמות. כיון שעברו על בני ישמעאל, אמרו להגמונות: עשו עמנו חסד ורחמים והעבירונו על אחינו בני ישמעאל דודינו. עשו כן, יצאו בני ישמעאל לקראתם, הוציאו להם פת מלוחה וציר עמה, ונודות ריקים, מְפוּחִים במים מבחוץ. כשראו ישראל כך, היו סבורים שהם מלאים, ולאחר שאכלו מלוחים היו נושכים בשניהם באותם נודות, ונכנסה רוח חמה לתוך מעיהם — ומתים. (תנח' יתרו).

ר' יוחנן אמר: שמונים אלף פרחי־כהונה ובידם שמונים אלף מגני זהב בקעו בחילותיו של נבוכדנאצר והלכו להם אצל הישמעאלים. אמרו להם: בני דודנו אתם, השקונו מים! אמרו להם: אכלו תחלה ואחר כך אתם שותים מים. מה עשו? הוציאו להם מיני מלוחים, וכיון שאכלו הוציאו להם נודות נפוחים והיה אחד מהם מתירא ונותנו לתוך פיו, והיה הרוח נכנס לתוך מעיו—והיה מפרפר ומת. (איכ"ר).

VIII. עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל.

בשעה שבא נבוכדנצר ושרף את בית־המקדש והגלה את ישראל ושבה אותם, לא עשה להם אִסְטַטְיָא בכל ארץ ישראל, אלא היו רודפים אותם. ולמה היו רודפים אותם? שהיו חוששים לנפשם ואמרו: אלהיהם של אומה זו מצפה להם שיעשו תשובה: שמא יעשו תשובה עד שהם נתונים בתוך ארצם והוא עושה לנו כדרך שעשה לסנהריב. לכך לא עשו אסטטיא בכל ארץ ישראל. וכיון שבאו על נהרות בבל וראו שהם נתונים בידם על אדמתם—מיד עשה אסטטיא. אלו נפנו לאכילה ושתיה ואלו נפנו לבכי ולמספד. אמר להם נבוכדנאצר: מה אתם יושבים ובוכים? והוא קורא לשבטו של לוי ואמר להם: הכינו עצמכם, עד שאנו אוכלים ושותים אני מבקש שתעמדו ותקישו לפני בכנורות שלכם, כדרך שהייתם מַקִּישִׁים בבית־המקדש שלכם לפני אלהיכם. מסתכלים אלו באלו ואמרו: לא דַיֵּנוּ שהחרבנו בית־מקדשו בעונותינו, אלא עכשו אנו עומדים להקיש בכנורותינו לפני הַנַּנָּס הזה? מיד עמדו כלם ונטלו עצה ותלו כנורותיהם בערבות, שהיו שם, ושלטו בנפשותם ונתנו אֱלְיוֹנֵי ידיהם לתוך פיהם ומרצצים ומקצצים

[1] איכה א', יט.

ז) לקנחן — למחותן. ח) להגמונות — לפקידים הממונים עליהם. וציר — מי־מלח. מפוחים— מלוחלחים. י) אסטטיא — מקום חניה. חוששים — יראים. עד שהם — בעוד שהם. אלו נפנו וגו' — הגוים פנו לאכילה ושתיה. ואלו... לבכי — ישראל. ותקישו—ותכו באצבעותיכם, כדרך המנגנים. הננס — אדם שפל. ושלטו בנפשותם — משלו ברוחם, נתחזקו. אליוני — בהונות.

יא אותן, זהו שנאמר: „איך נשיר את שיר ה'"[1] — „לא נשיר" לא נאמר אלא „איך נשיר". היו מראים אותם אצבעותיהם ואומרים להם: אין אתם יודעים שהיו כפותינו חזוקות כברזל ונתקטעו אצבעותינו, — ראו, היאך נשיר! (פסק"ר ל"א).

אתה מוצא, עד שלא גלו ישראל היו עשויים עדרים עדרים: עדרי כהונה לבד, עדרי לויה לבד, עדרי ישראל לבד, וכיון שגלו נעשו עדר אחד — „כי נשבה עדר ה'"[2]. (איכ"ר).

רבי יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי היה אומר: מפני מה גלו ישראל לבבל יותר מבבל הארצות כֻּלָן? מפני שבית־אברהם משם. מָשָׁלוּ משל, למה הדבר דומה? לאשה שקלקלה על בעלה: להיכן משלחה? משלחה לבית־אביה. (תוס' ב"ק)

יג

IX. נַעֲנוּעִים.

„אֵלֶּה אֶזְכְּרָה וְאֶשְׁפְּכָה עָלַי נַפְשִׁי"[3] — כנגד מי אמרוהו בני קרח למקרא הזה? לא אמרוהו אלא כנגד כנסת־ישראל, שאמרה כנסת ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, זכורה אני בטחון ושלוה, שהייתי שרויה בהם — ועכשו נתרחקו ממני. ואני בוכיה ומתאנחת ואומרת: מי ישימני כימים הראשונים, שהיה המקדש בנוי, ואתה יורד לתוכו משמי מרום וּמַשְׁרֶה שכינתך עלי ואומות־העולם מקלסין אותי, וכשהייתי מבקשת רחמים על עֲוֹני — אתה עונה אותי, ועכשו אני בבושה וכלמה.

ועוד אמרה לפניו: רבש"ע: שממה עלי נפשי, כשאני עוברת על ביתך והוא חרב, וקול דממה בתוכו, ואומר: מקום שזרעו של אברהם הקריבו קרבן לפניך, והכהנים עומדים על הדוכן, והלוים מקלסים בכנורות — יהיו שועלים מרקדים בו?

„כִּי אֶעֱבֹר בַּסָּךְ אֶדַּדֵּם עַד בֵּית אֱלֹהִים"[3] — אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: לשעבר הייתי עולה לפעמי רגלים בצלו של הקב"ה, הדרכים מתוקנים לפני ואילנות מסוככים על ראשי; ועכשו אני בצלן של מלכיות, דַּרְכֵי בסירים ואני גלויה ומהלכת בחמה: לשעבר הייתי עולה הֲמוֹנִיּוֹת־הֲמוֹנִיּוֹת של חגיגה, כנַעֲנָע זה של מים, שאינו פוסק לא ביום ולא בלילה, סַלֵּי בִכּוּרִים על ראשי ומהלכת בשירות ובזמירות:

בהשכמה היו אומרים: „קוּמוּ וְנַעֲלֶה צִיּוֹן"[4]:
בדרכים היו אומרים: „שָׂמַחְתִּי בְּאֹמְרִים לִי בֵּית ה' נֵלֵךְ"[5],
בירושלים היו אומרים: „עֹמְדוֹת הָיוּ רַגְלֵינוּ בִּשְׁעָרַיִךְ יְרוּשָׁלָיִם"[6]:
בהר הבית היו אומרים: הַלְלוּיָהּ הַלְלוּ אֵל בְּקָדְשׁוֹ"[7]:
בעזרה היו אומרים: כֹּל הַנְּשָׁמָה תְּהַלֵּל יָהּ"[8] —
ועכשו אני דמומה עולה ודמומה יורדת. (איכ"ר)

---

[1] תהלים קל"ז, ד. [2] ירמיה י"ג, יז. [3] תהלים מ"ב, ה. [4] ירמיה ל"א, ה. [5] תהלים קכ"ב, א.
[6] שם שם, ב. [7] שם ק"נ, א. [8] שם שם, ו.

ונתקטעו — נקצצו. יג) המוניות — המונים. כנענע — משק מים בורדתם: בעזרה — בחצר המקדש. דמומה — דוממת.

X. נֶחָמָה.

„נַחֲמוּ נַחֲמוּ עַמִּי" [1]—נחמוני נחמוני, עמי. בנוהג שבעולם כרם אם יהיה לאדם ויבאו לסטים ויקצצו אותו—למי מנחמים, לכרם או לבעל־הכרם? וכן בית אם יהיה לאדם ויבאו לסטים וישרפו אותו—למי מנחמים, לבית או לבעל־הבית? אתם כרם שלי ובא נבוכדנאצר והחריב אותו והגלה אתכם ושרף את ביתי, אני הוא צריך להתנחם—נחמוני נחמוני, עמי! (פסיק"ר)

„מִזְמוֹר לְאָסָף אֱלֹהִים בָּאוּ גוֹיִם בְּנַחֲלָתֶךָ" [2]—לא היה המקרא צריך לומר אלא „בכי לאסף", „קינה לאסף"—ומהו אומר „מזמור לאסף"? אלא משל למלך שעשה בית־חופה לבנו וסִידה וכִיְרה וצִיְּרה—ויצא בנו לתַרבות רעה. מיד עלה המלך לחופה וקרע את הוִילָאוֹת ושבר את הקנים, ונטל פדגוג שלו חליל קנים והיה מזמר. אמרו לו: המלך הפך חופתו של בנו — ואתה יושב ומזמר! אמר להם: מזמר אני, שהפך חופתו של בנו ולא שפך חמתו על בנו. כך אמרו לאסף: הקדוש־ברוך־הוא החריב היכל ומקדש — ואתה יושב ומזמר! אמר להם: מזמר אני, ששפך הקב"ה חמתו על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על ישראל. (איכ"ר)

[1] ישעיה מ, א. [2] תהלים ע"ט, א.

יד) כרם שלי — כמאמר הכתוב: „כרם ה' צבאות בית ישראל". טו) לתרבות רעה — לגידול רע, למעשים רעים. הוילאות — הקלעים. פדגוג — אומן ומחנך.

ח.

בֵּין בַּיִת לְבָיִת.

I. דָּנִיֵּאל וְהַתַּנִּין בְּבָבֶל.

א „וּפָקַדְתִּי עַל בֵּל בְּבָבֶל וְהוֹצֵאתִי אֶת־בִּלְעוֹ מִפִּיו"[1] – תַּנִּין אחד היה לו לנבוכדנצר, והיה בולע כל מה שהיו משליכין לפניו. אמר נבוכדנצר לדניאל: במה כחו גדול, שבולע כל מה שמשליכין לפניו? אמר לו דניאל: תן לי רשות ואני מַתִּישׁוֹ. נתן רשות. מה עשה דניאל? נטל תבן והטמין לתוכו מַסְמְרִים, השליך לפניו – וְנָקְבוּ מסמרים את בני־מֵעָיו. (ב״ר פ׳ ס״ח).

II. מֵתִים שֶׁהֶחֱיָה יְחֶזְקֵאל

ב בשעה שהפיל נבוכדנצר את חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש, אמר לו הקדוש־ברוך־הוא ליחזקאל: לך והחיה מתים בבקעת־דוּרָא. כיון שהחיה אותם – באו עֲצָמוֹת וְטָפְחוּ לו, לאותו רשע, על פניו. אמר: מה־טיבן של אלו? אמרו: חֲבֵרָם של אלו מחיה מתים בבקעת דורא. פתח נבוכדנצר ואמר:

„אָתוֹהִי כְּמָה רַבְרְבִין וְתִמְהוֹהִי כְּמָה תַקִּיפִין!
מַלְכוּתֵהּ מַלְכוּת עָלַם וְשָׁלְטָנֵהּ עִם דָּר וְדָר"[2].

אמר ר׳ יצחק: יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע! שאלמלא בא מלאך וסטרו על פיו – בקש לגַנּוֹת כל שירות ותשבחות שאמר דוד בספר תהלים. (סנה׳ ס״ב).

ג רבי אליעזר אומר: מתים שהחיה יחזקאל עמדו על רגליהם ואמרו שירה ומתו. ומה שירה אמרו? „ה׳ ממית בצדק ומחיה ברחמים". רבי יהושע אומר: שירה זו אמרו: „ה׳ ממית ומחיה, מוריד שאול ויעל"[3]. רבי יהודה אומר: אמת משל היה. אמר לו ר׳ נחמיה: אם אמת – למה משל, ואם משל – למה אמת? אלא – באמת משל היה.

רבי אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר: מתים שהחיה יחזקאל עלו לארץ־ישראל

[1] ירמיה נ״א, מד. [2] דניאל ג׳, לג. [3] שמואל א, ב׳, ו.

א) מתישו — מחלישו. ב) חברם של אלו — יחזקאל חברם של חנניה מישאל ועזריה. וסטרו — והכהו. לגנות — לזלזל, להפחית במעלתם; שרצה להרבות בדברי־שבח נאים משירי דוד. ג) משל היה — שראה יחזקאל תחית העצמות במחזה, והוא משל כלפי ישראל שבאותו הדור, שנתיאשו מן הגאולה ונחשבו בעיני עצמם כמתים.

ונשאו נשים והולידו בנים ובנות. עמד רבי יהודה בן בתירא על רגליו ואמר: אני מבני בניהם והללו תפלין שהניח לי אבי אבא – מהם. (סנה׳ צ״א).

III. חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה.

ד דרש ר׳ שמעון השִׁלוֹנִי: בשעה שהפיל נבוכדנאצר הרשע את חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש, עמד יוֹרְקָמִי שר־הברד לפני הקדוש־ברוך־הוא ואמר לפניו: רבונו־של־עולם, ארד ואצנן את הכבשן ואציל הצדיקים הללו מכבשן האש. אמר לו גבריאל: אין גבורתו של הקב״ה בכך, שאתה שר־הברד והכל יודעין שהמים מכבים את האש; אלא אני שר של אש, – ארד ואקרר מבפנים ואקדיח מבחוץ ואעשה נס בתוך נס. אמר לו הקב״ה: רד! באותה שעה פתח גבריאל ואמר: „ואמת ה׳ לעולם הללויה״. (פס׳ קי״ח)

ה „לְךָ ה׳ הַצְּדָקָה וְלָנוּ בֹּשֶׁת הַפָּנִים״[1] – אמר רבי אלעזר: מי אמר הפסוק הזה? – חנניה מישאל ועזריה אֲמָרוּהוּ, בשעה שיצאו מכבשן האש נתכנסו כל אומות־העולם וטפחו לישראל על פניהם. אמרו להם: יש לכם אֱלֹהַ כזה – ואתם משתחוים לצלם?! ועמדו ורקקו בפניהם, עד שעשו כל גופם רוק, והיו חנניה וחבריו מגביהים פניהם למעלה וצרקו את הדין ואמרו: „לך ה׳ הצדקה ולנו בשת־הפנים״.

וחנניה מישאל ועזריה כשיצאו מן הכבשן – להיכן הלכו? אמר ר׳ יהושע: ברוק טבעו... (סנה׳ צ״ג; תנח׳ תשא).

IV. עֶזְרָא.

ו שָׁנִינוּ, רבי יוסי אומר: ראוי היה עזרא שתִּנָּתֵן תורה על ידו לישראל, אִלְמָלֵא קדמו משה. (סנה׳ כ׳).

ז „אִם חוֹמָה הִיא נִבְנֶה עָלֶיהָ טִירַת כָּסֶף וְאִם דֶּלֶת הִיא נָצוּר עָלֶיהָ לוּחַ אָרֶז״[2] – אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כֻּלְּכֶם בימי עזרא – נמשלתם ככסף, שאין הָרָקָב שולט בו; עכשו שעליתם כדלתות – נמשלתם כארז, שהרקב שולט בו. (יומא ט׳).

V. אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת־הַגְּדוֹלָה.

ח אמר ר׳ יהושע בן לוי: למה נקרא שמם „אנשי כנסת־הגדולה״? – שהחזירו העטרה לְיָשְׁנָהּ: משה אמר: „האל הגדול הגבור והנורא״[3]; בא ירמיה ואמר: גוים מקרקרים

[1] דניאל ט׳, ז. [2] שה״ש ח׳, ט. [3] דברים י׳, יז.

ד) ואקדיח — ואלהט, ואלבן. ואמת ה׳ וגו׳ — שכך הבטיחו הקב״ה עוד בשעה שהפיל נמרוד את אברהם לכבשן. עיין למעלה (ע׳ 27). ה) להיכן הלכו—שאין שמותיהם נזכרים עוד בכל הכתוב. ז) כחומה — כמו שעולים בחומה, כלם כאחד. כדלתות — של שער, שאחת נפתחת ואחת סגורה, כך אתם עלו רק מקצתכם. ח) העטרה לישנה — שבחיו של הקב״ה למשפטם הראשון, כמפורש להלן. מקרקרים— מנפצים את הקירות.

בהיכלו, — איה נוראותיו? — ולא אמר „נורא". בא דניאל ואמר: גוים מִשְׁתַּעְבְּדִים בבניו, איה גבורותיו? — ולא אמר „גבור". באו הם ואמרו: אדרבה: הן הן גבורות גבורותיו, שכובש את כעסו ונותן ארך־אפים לרשעים, ואלו הן נוראותיו, שאלמלא מוראו של הקדוש־ברוך־הוא, היאך אומה אחת יכולה להתקים בין כל האומות. (יומא ס"ט; ילק"ש).

VI. בִּימֵי מָרְדְּכַי וְאֶסְתֵּר.

„לַמְנַצֵּחַ עַל אַיֶּלֶת הַשַּׁחַר"[1] — בדורו של מרדכי ואסתר הכתוב מדבר: בלילה, אף־על־פי שהוא לילה — יש אור לבנה וכוכבים ומַזָּלוֹת; ואֵימָתַי הוא חשך? בעלות השחר: הלבנה נכנסת והכוכבים נכנסים והמזלות הולכים — אותה שעה אין חשך גדול ממנו. ואותה שעה הקדוש־ברוך־הוא עונה לעולם ומלואו ומעלה את השחר מתוך החשך מאיר לעולם.

ועוד למה משולה אסתר לאילת השחר? מה אילת־השחר כשאורה בוקע לעלות — בתחלה היא באה קִמְעָא קמעא, ואחר כך היא מְנַפֶּצֶת ובאה, ואחר כך היא פרה ורבה, ואחר כך היא מַשְׁבַּחַת והולכת — כך היתה גאולתם של ישראל על ידי אסתר קמעא קמעא: בתחלה „ומרדכי יושב בשער המלך"[2], ואחר כך „ויהי כראות המלך את אסתר המלכה"[3], „בלילה ההוא נדדה שנת המלך"[4], ואח"כ „ויקח המן את הלבוש ואת הסוס"[5], ואח"כ „ויתלו את המן"[6], ואח"כ „ואתם כתבו על היהודים"[7], ואח"כ „ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות"[8], ואח"כ „ליהודים היתה אורה"[9].

חכמים אמרו: בשעה שאַיֶּלֶת הזו צמאה, היא חופרת גומא וקובעת קרניה לתוכו ועורגת לפני הקב"ה מתוך צרה, והקב"ה מעלה לה את התהום והתהום מעלה לה את המים. כך אסתר: בשעה שגזר המן הרשע גזרות קשות על ישראל — התחילה עורגת בתפלה לפני הקב"ה מתוך צרה ועגה אותה הקב"ה.

ר' אסי אמר: מה שחר זה סוף כל הלילה, אף אסתר סוף כל הנסים. (שו"ט; אגא"ס; יומא כ"ט)

---

[1] תהלים כ"ב, א. [2] אסתר ב', כא. [3] שם ה', ב. [4] שם ו', א. [5] שם שם, י. [6] שם ז', י. [7] שם ח', ח. [8] שם שם, טו. [9] שם שם, טז.

ולא אמר „נורא" — אלא „האל הגדול הגבור" בלבד (ירמיה ל"ב, יח). משתעבדים בבניו — מושלים בהם ומעבידים אותם. שכובש — שעוצר. ולא אמר „גבור" — אלא „האל הגדול והנורא" בלבד (דניאל ט', ד). ט) השחר — „אסתר" פרושו כוכב השחר בלשון פרסית. אותה שעה אין חשך גדול ממנו — וכן בדורו של אסתר היתה הצרה גדולה לישראל ביותר. קִמְעָא קמעא — מעט מעט. מנפצת — מתפוצצת ושולחת קרניה. משבחת והולכת — הולכת ומתגברת בזהרה. גומא — בור. וקובעת — נותנת ומכניסה.

VII. סְעֻדַּת־אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ.

שאלו תלמידיו את ר׳ שמעון בן יוחאי: מפני מה נתחיבו שונאיהם של ישראל שבאותו הדור כְּלָיָה? אמר להם: אִמרו לי אתם. — אמרו לו: מפני שֶׁנֶּהֱנוּ מסעודתו של אותו רשע. אמר להם: אם כן, של שושן יֵהָרגו, של כל העולם כֻּלּו לא יהרגו. אמרו לו: אמור לנו אתה. אמר להם: מפני שהשתחוו לצלם. אמרו לו: וכי משוא־פנים יש בדבר? — אמר להם: הם לא עשו אלא לְפָנִים, אַף הקדוש־ברוך־הוא לא עשה אלא לפנים. (מג׳ י״ב).

יא „וְהַשְּׁתִיָּה כַדָּת אֵ י ן א ֹ נֵ ס״[1] — מלמד, שכל אחד ואחד השקוהו יֵין־מדינתו. אמר ר׳ לוי: כך היה טכסים של אנשי פרס: היה להם כוס גדול מחזיק חמש שמיניות והיו משקים בו לכל אחד ואחד—אפילו הוא מת, אפילו הוא משתגע אין מחזירו עד ששותהו כלו. ושר־המשקים היה מתעשר מאותם המסובים, שהיו רומזים לו ונותנים לו כמה דִינָרִים של זהב, שלא להשקותם בו. אבל אחשורוש לא הכניס אותו הכוס בסעודתו; אמר: מי שהוא רוצה לשתות ישתה. (אב״ג; ילק״ש).

יב „לַעֲשׂוֹת כִּרְצוֹן אִישׁ וָאִישׁ״[1] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: רשע, שני אנשים מבקשים לִשָּׂא אשה אחת — שמא תוכל להַשִּׂיאה לשניהם? וכן שתי ספינות מְפָרְשׁות בים הגדול, אחת מבקשת רוח דרומית ואחת מבקשת רוח צפונית — שמא יכולה רוח אחת להנהיג את שתיהן? למחר שני בני אדם באים אצלך — מרדכי והמן — שמא תוכל לצאת ידי שניהם כאחד? אלא לרומם אחד ולצלוב אחד... אין יכול לעשות ברצון איש ואיש אלא הקב״ה, שנאמר בו: „ומשביע ל כ ל ח י רצון״[2]. (אב״ג).

VIII. בִּגְתָן וָתֶרֶשׁ.

יג „בַּיָּמִים הָהֵם וּמָרְדֳּכַי יוֹשֵׁב בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ — קָצַף בִּגְתָן וָתֶרֶשׁ״[3] — למה קצפו? — אמר ר׳ לוי: בגתן ותרש שני טַרְסִיִּים היו, והיו יושבים בשער המלך. העבירם המלך והושיב את מרדכי במקומם — וקצפו. מה עשו? אמרו נלך וְנַטִּיל אֶרֶס בְּסֵפֶל, כדי שימות המלך, ויהיו הכל אומרים: כשהיו בגתן ותרש מְשַׁמְּרים את המלך — היו משמרים אותו יפה; עכשו שהושיב שם יהודי — נהרג. והיו עומדים וּמְסִיחִים בלשון טרסיים, והם לא היו יודעים שמרדכי מיושבי לשכת־הגזית היה, והיה יוֹדע בשבעים לשון. (מד׳ פנ״א; מג׳ י״ג).

[1] אסתר א׳, ח. [2] תהלים קמ״ה, טז. [3] אסתר ב׳, כא.

י) שונאיהם של ישראל — לשון נקיה כלפי ישראל, שתולה את ה„כליה״ בשונאיהם. שבאותו הדור — בדור אסתר. של שושן— אלו שבאו לסעודה. וכי משוא פנים יש בדבר?— כלו׳, למה נתבטלה הגזרה? לפנים — למראית עין. מפני היראה. אַף הקב״ה וגו׳ — מדה כנגד מדה. יא) טכסים — מנהג ודרך. דינרים — מין מטבע (דענאר). יב) מפרשות — כלו׳ הולכות. לצאת ידי שניהם — לעשות רצון שניהם. ולצלוב — לתלות. יג) טרסיים — שם אומה. ונטיל ארס בספל — ונשים רעל בכד היין שהמלך ישתה ממנו. ומסיחים — ומדברים. מיושבי לשכת הגזית — מן הסנהדרין שהיו יושבים ב„לשכת הגזית״ בירושלים.

ד „וַיִּתָּלוּ שְׁנֵיהֶם עַל עֵץ"[1]... אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה גִּדַּל הַמֶּלֶךְ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ אֶת־הָמָן"[2] — רבי היה מספר: הארי עשה סְעֻדָּה לכל החיות והבהמות. עשה להן סכה מעורות של אֲרָיוֹת. כיון שאכלו אמרו: מי ישיר לנו? תלו עיניהן בשועל. אמר להן: עונות אתן לי על מה שאני אומר? אמרו: הן. הגביה עיניו כלפי עורות שלמעלה ואמר: מי שהראנו בעליונים יֵרָאֵנוּ בתחתונים. כך מי שהראנו בצלובם של בגתן ותרש יראנו במפלת המן. (אס"ר).

IX. גְּדֻלַּת הָמָן.

אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה גִּדַּל"[2]— אמר ר' לֵוִי: לא נתגדל המן אלא לרעתו. ולמה גִּדְּלוֹ? משל לגוֹלְיָר שקלל לבנו של מלך. אמר המלך: אם אני הורגו, הכל אומרים גוליר הרג, אלא אגדלנו ואחר כך אהרגנו. עשה אותו טְרִיבוּנוּס, ואח"כ עשה אותו הגמון ואח"כ הִתִּיז את ראשו. כך אמר הקדוש־ברוך־הוא: אִלּוּ נהרג המן כשיָּרד ויעץ לאחשורוש לבטל בנין בית־המקדש לא היה מי יודעו, אלא יתגדל ואח"כ יִתָּלֶה. לפיכך „וישם את כסאו מעל כל השרים" — ואח"כ „ויתלו את המן". הרי אויבי הקב"ה למפלתם הם מתגדלים, זהו שאמר הכתוב: „בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און"[3]. מה כתוב בסוף המקרא? —„להשמדם עדי עד"[3]; ונאמר: „משגיא לגוים ויאבדם"[4]. (אס"ר ח'; אב"ג).

טז „גִּדַּל הַמֶּלֶךְ... אֶת הָמָן... וַיָּשֶׂם אֶת כִּסְאוֹ מֵעַל כָּל הַשָּׂרִים"[2] — משל לאדם שהיו לו סְיָחָה וחמורה וחזירה, והיה נותן לחמורה ולסיחה במדה ולחזירה שלא במדה. אמרה סיחה לחמורה: אנו שאנו עושים מלאכת בעל־הבית נותנים לנו במדה — ולחזירה שאינה עושה כלום נותנים שלא במדה! אמרה לה חמורה לסיחה: תבוא השעה ותראה. כיון שבאה קָלֶנְדָא שלהם נטלו החזירה ונחָרוּהָ. כך נאמר בתחלה „גדל" ולבסוף — „ויתלו את המן על העץ"[5]. (אב"ג).

X. מַחְשֶׁבֶת הָמָן

יז „וַיְבַקֵּשׁ הָמָן לְהַשְׁמִיד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים"[6]— משל של המן הרשע למה ד"‏ דומה? לעוף שקנן על שפת הים, עלה הים, והציף את קנו. מה עשה? התחיל נוטל מים מן הים בפיו ושופך ליבשה, ונוטל עפר מן היבשה ומשליך לים. בא חברו ועמד לו על גביו ואמר לו: מה אתה עושה ומִתְיַגֵּעַ? אמר לו: איני זָז מכאן עד שאני עושה ים יבשה ויבשה ים. אמר לו: שוטה שבעולם! סוף סוף כמה אתה יכול? כך אמר לו הקדוש־ברוך־הוא להמן הרשע: אֵי שוטה שבעולם, אני אמרתי להשמידם כִּבְיָכוֹל ולא יכלתי,

[1]אסתר ב', כג. [2]שם ג', א. [3]תהלים צ"ב, ח. [4]איוב י"ב, כג. [5]אסתר ז', [6]שם ג', ו.

יד) מי שהראני בעליונים וגו' — כשם שראינו את העורות העליונים מופשטים כך נראה בהפשטת העורות של התחתונים. בצלובם — בתליתם. טו) לגוליר — למשרת המלך, רכב. טריבונוס... הגמון — מדרגות של שררות זו למעלה מזו. התיז — כרת. טז) סיחה—בת־אתון. קלנדא שלהם — יום חג של הגוים. ונחרוה — שחטוה, הרגוה לאכילה.

שנאמר: „ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו לחשיב חמתו מהשחית"[1], ואתה אמרת להשמיד להרוג ולאבד — חייך, ראשך יוסר תחת ראשם, שהם להצלה ואתה לתליה. (אס"ר; אב"ג).

XI. מַלְשִׁינוּת הָמָן וּגְזֵרַת אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ.

„וַיֹּאמֶר הָמָן לַמֶּלֶךְ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ יֶשְׁנוֹ עַם אֶחָד"[2] — אמר רבא: אין מי שיודע לספר לשון־הרע כהמן. אמר לו המן לאחשורוש: בוא והתגרה בהם. א"ל: מתירא אני, שכל המתגרה בהם אלהיהם עושה עמו דין. א"ל: יְשָׁנוּ מן המצוות. א"ל: יש צדיקים ביניהם שיבקשו עליהם רחמים. א"ל: „עם אחד" הם. ושמא תאמר: אעשה קָרְחָה במלכות — „מְפֻזָּר"[2], מפוזרים הם בין העמים. ושמא תאמר: יש מהם פֵּרוֹת — „ומפֹרָד"[2], כפִּרְדָּה זו שאינה עושה פֵּרוֹת. ושמא תאמר: חוץ למלכות הם ואי אתה יכול להם — „בכל מדינות מלכותך"[2]. „ודתיהם שונות מכל עם"[2] — שאינם אוכלים עמנו ואינם שותים עמנו ואינם מִתְחַתְּנִים בנו. „ואת דתי המלך אינם עושים"[2] — שמוציאים כל השנה בשה"י פה"י, אומרים: שבת היא, יום טוב הוא ואין עושים עבודת המלך. התחיל לחשב ימים טובים: חג המצות, שבעות, סוכות, ראש־השנה, צום כפור. אמר הקדוש־ברוך־הוא: רשע! אתה מפיל עין רעה במועדיהם שלהם—הרי אני מפילך לפניהם ומוסיפים להם מועד אחד על מפלתך. „ולמלך אין שוה להניחם"[2] — שאוכלים ושותים ומבזים את המלך: אפילו נפל זבוב בכוסו של אחד מהם זורקו ושותה, ואם אדוני המלך נוגע בכוסו של אחד מהם — חובטו בקרקע ואינו שותה. ולפיכך „אם על המלך טוב יכתב לאבדם ועשרת אלפים ככר כסף וגו'"[3].

„וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְהָמָן הַכֶּסֶף נָתוּן לָךְ וְהָעָם לַעֲשׂוֹת בּוֹ כַּטּוֹב בְּעֵינֶיךָ"[4] — אמר ר' אַבָּא: משל של אחשורוש והמן למה הדבר דומה? לשני בני אדם: אחד יש לו תֵּל בשדהו ואחד יש לו חָרִיץ בתוך שדהו. אמר בעל התל: מי יתן לי חריץ זה בדמים, ובעל החריץ אומר: מי יתן לי תל זה בדמים. לימים נִזְדַּוְּגוּ זה אצל זה. אמר לו בעל החריץ לבעל התל: „מכור לי תִּלְּךָ". א"ל: „הַלְוַאי, טול אותו בחנם". (מג' י"ג, י"ד; פנ"א).

„וַיִּקָּרְאוּ סוֹפְרֵי הַמֶּלֶךְ... וַיִּכָּתֵב... וְנִשְׁלוֹחַ סְפָרִים"[5] ומה כתבו באותם ספרים? „כל העמים, האֻמות והלשונות, שלומכם ישגה! יהא ידוע לכם, שאדם אחד בא לפנינו, לא ממקומנו ולא מאדמתנו, מזרע עמלק הוא, בן גדולי עולם והמן שמו, ושאל ממנו שאֵלה קטנה וקלה, אמר: עם אחד יש בינינו, נבזים מכל העמים ורוחם גַּסָּה, מוכנים לתַקָּלָה ולְקַלְקָלָה, מלעיגים עלינו ושמחים ברעתנו, וקללת־המלך שגורה בפיהם ערב

[1]תהלים ק"ו, כג. [2]אסתר ג', ח. [3]שם שם, ט. [4]שם שם, יא. [5]שם שם, יב, יג.

יח) ישנו מן המצות — דרש מלשון שינה, כלו' בטלו מן המצות. אעשה קרחה במלכות — שמדינה אחת תתרוקן מיושביה. יש מהם פירות — הכנסות לאוצר המלך. שאינה עושה פירות — שאינה מולידה. חוץ למלכות — חוץ למדינות מלכותו. בשה"י פה"י — ר"ת: שבת היום, פסח היום. חריץ — גומא, בור. נזדוגו — נזדמנו יחד. יט) לתקלה ולקלקלה למכשול ולרעה. שגורה — רגילה.

ובקר וצהרים. וכך הם אומרים: „ה׳ מלך עולם ועד אברו גוים מארצו״[1], ועוד אומרים: „לעשות נקמה בגוים תוכחות בלאומים״[2]. וכפויי־טובה הם. באו וראו מה עשו לאותו עני פרעה: כשירדו למצרים קִבְּלם בסֵבֶר־פנים־יפות והושיבם במיטב הארץ, וזָן אותם בשני רעבון והאבילם מכל טובה. בקש שיבנו לו פלטין אחת, ובאו עליו בעלילה ואמרו לו: „נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לה׳ אלהינו״[3], אחר כך אנו חוזרים; רצונך, השאילנו כלי כסף וכלי זהב ושמלות. והשאילום כספם וזהבם וכל בגדיהם הטובים, וטָעֲנו כל אחד כמה חמורים עד שנִצלו את מצרים וברחו להם. רדף פרעה אחריהם להשיב את ממונו, הוא וכל מחנהו. מה עשו לו? היה עמהם אדם אחד ושמו משה בן עמרם ובכשפיו נטל מקל אחד ולחש עליו והכה בו את הים עד שחרב, ונכנסו כלם ביבשה בתוך הים ועברו כלם—ואיני יודע במה עברו ובמה יבשו המים. כיון שראה פרעה כן, אף הוא נכנס אחריהם—ואיני יודע במה דְחָפוהו בתוך הים, וטָבע הוא וכל חילו בים, ולא זכרו הטובה שעשו להם. ומה עשו לעמלק אבי־אבא? כשעלו מן הים הלך אצל בלעם לִטּול עצה הימנו. אמר לו: רְאֵה מה עשתה אומה זו למצרים; ומה למצרים שעשו להם כמה טובות כך, לשאר אומות — על אחת במה וכמה; היאך אתה יועצני? אמר לו בלעם: לך ועשה עמם מלחמה, ואם אתה לא תוכל להם אין כל בריה יכולה להם, לפי שהם תלוים בזכותו של אברהם, ואף אתה כן. מיד בא עליהם למלחמה. מה עשה אותו משה פרנס שלהם? היה לו תלמיד אחד, יהושע בן נון שמו, אכזרי בלא רחמים. אמר לו אוֹתו משה: „בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק״ — ואיני יודע אותם אנשים שבחר אם בעלי כשפים הם אם גבורי מלחמה. ואותו משה נטל מקל בידו — ואיני יודע מה עשה בו, ונטל אבן וישב עליה — ואיני יודע מה היה לוחש, עד שרִפּו ידיהם של עם עמלק ונפלו לפניהם הרוגים. באו על סיחון ועוג — גבורי עולם היו, שאין כל בְּרִיָה יכולה לעמוד בפניהם — ואיני יודע במה הרגום. ומה עשה יהושע תלמידו של אותו האיש? הכנים את ישראל לארץ כנען, ולא דַיו שנטל את ארצם אלא שהרג מהם שלשים ואחד מלכים וחלק את ארצם לישראל, ואפילו אותם הגבעונים שהשלימו להם כבשום לעבדים ולשפחות. בא עליהם סיסרא והמונו — ואיני יודע מה עשו לו — ונחל קישון גְרָפָם ושְׁטָפָם והשליכם לים הגדול. והיה להם מלך ראשון, שאול שמו, והלך ונלחם בארץ אבי אבא עמלק והרג מהם מאה אלפים פרשים ביום אחד, ולא חמל על איש ואשה ועל עולל ויונק — ואיני יודע במה הרגם. ומה עשו לאגג זקני, שחמלו עליו בתחלה? לסוף בא אדם מהם ושמו שמואל, חֲתָכוֹ ונתן בשרו מאכל לעוף השמים—ואיני יודע במה הֲרָגוֹ מיתה משונה כזאת. אחר כך היה להם מלך אחד, דוד בן ישי שמו, והיה משחית ומכלה את כל הממלכות ולא היה חומל עליהם. ועמד אחריו שלמה בנו ובנה להם לישראל בית אחד וקרא לו בית־המקדש — ואיני יודע מה היה להם בתוכו. כשבאים עליהם למלחמה הם נכנסים בתוכו ומְכַשְׁפִים בתוכו, וכשהם יוצאים ממנו — הורגים ומחריבים את העולם. ולא היתה מדה טובה שלא נתגאו בה. ומתוך טובה יתרה שהיתה להם לא חשבו כל אומה ולשון בעיניהם.

וכשהזקין אותו אלוה שלהם בא עליהם נבוכדנצר ושרף אותו בית שלהם ולא הועילו להם כשפיהם: מהם הרג ומהם השליך בשלשלאות של ברזל והגלם מעל אדמתם והביאם בינינו, ועדַין לא שנו מעשיהם המכוערים, ואף על פי שהם בגלות בינינו —

[1] תהלים י׳, טז. [2] שם קמ״ט, ז. [3] שמות ה׳, ג.

מלעיגים עלינו ועל יִרְאָתֵנוּ ותועבה אנו בעיניהם. ועכשיו הִסְכַּמְנוּ כלנו לדעה אחת והפלנו גורלות לאַבּדם מן העולם, ונפל עליהם הגורל בחדש אדר בשלשה עשר בו. ועכשו כשיגיעו אליכם האגרות הללו תהיו מזומנים לאותו היום. הדורך קשתו — ידרוך, והנוטל חרב — יטול, ועמדו להרוג ולהשמיד את כל היהודים שביניכם מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד, ולא תשאירו מהם שריד ופליט.

וזו האגרת שכתב המן האגגי ושלח לכל ממלכות הארץ ולכל גדולי אומות-העולם:

„אני גדול המלך ושני לו, ראש לסגנים וּנְבחר שבגדולי המלכות. הסכמתי אני וכל אֲפַרְכִין וכל שרי המלך, הפחות והסגנים וְהָאֲחַשְׁדַּרְפְּנִים,—הסכמנו כלנו בעצה אחת, בפה אחד ובדבור אחד ובלשון אחת. כתבנו ברשות המלך אחשורוש וחתמנו בטבעתו שלא להשיב, על עסק הנשר הגדול, שהיו כנפיו פרושות על כל העולם כלו, ולא היה עוף בהמה וחיה יכולים לעמוד בפניו, עד שבא הארי הגדול והכה את הנשר מכה גדולה ונשברו כנפיו ונמרטו אגפיו ונתקצצו רגליו, ונעשה כל העולם כלו בנחת, בשלוה והשקט מיום שנדד מקנו עד היום הזה. ועכשו אנו רואים שהוא רוצה לגדל עצה וְאַגַפַּיִם ורוצה לכסות אותנו ואת כל העולם כלו, כדרך שכסה ושסה את אבותינו הראשונים. לכן נקבצו כל גדולי מלכי מדי ופרס מרשות המלך אחשורוש וכתבנו לכם להיות כלנו בעצה אחת, להכין פחים לנשר זה, ללכדו קודם שיגדל כחו ויחזור אל קנו, וראינו למרוט אגפיו ולשבור כנפיו ולהאכיל בשרו לעוף השמים, ולבקע ביציו ולפצע אפרוחיו, ולעקור זכרו מן העולם. ולא תהא עצתנו כעצת פרעה, שגזר על הזכרים והניח את הנקבות, ולא כעמלק, שהרג נחשלים שבהם והניח גבוריהם, ולא כנבוכדנצר, שהגלם והניחם והושיבם על כסא מלכותו, ולא כסנחריב, שהגלם אל ארץ כארצם, אלא הסכמנו ברוח ברורה להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן, ולא יהיה להם לא זֵכֶר ולא שֵׁם ולא זרע בעולם, שלא יעשו בנו כדרך שעשו בזקנינו ובאבותינו, שכל מי שעשה עמהם טובה לא גמלוהו אלא רעה".

בשעה שנחתמו אותן האגרות ונתנו ביד המן, יצא המן מפלטין של מלך שמח, הוא וכל בני חבורתו אחריו. פגע בהם מרדכי. ראה שלשה תינוקות שהיו באים מבית-הספר ורץ אחריהם. וכשראה המן וכל חבורתו שהיה מרדכי רץ אחרי התינוקות הלכו אחריו לדעת מה ישאל מהם. כיון שהגיע מרדכי אצל התינוקות שאל לאחד מהם: פְּסוק לי פסוקך. אמר לו: „אל תירא מפחד פתאם ומשואת רשעים כי תבא"[1]. פתח השני ואמר: אני עמדתי היום מבית-הספר בפסוק זה: „עוצו עצה ותופר, דברו דבר ולא יקום, כי עמנו אל"[2]. פתח השלישי ואמר: „ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול, אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט"[3]. כיון ששמע מרדכי כך שחק ושמח שמחה גדולה. אמר לו המן: מה אמרו לך התינוקות הללו ששחקת? א"ל: בשורות טובות בשרוני, שלא אפחד מן העצה הרעה שיעצת עלינו. מיד כעס המן הרשע ואמר: אין אני שולח יד תחלה אלא בתינוקות הללו.

[1]משלי ג', כה. [2]ישעיה ח', י. [3]שם מ"ו, ד.

יראתנו — אלהותנו. אפרכין — שרי המלך. על עסק הנשר — בדבר הנשר, והוא דרך משל על ישראל. הארי הגדול — נבוכדנצר. ואגפים — וכנפים. ושסה — ובזז. פסוק לי פסוקך — אמור לי מה פסוק במקרא למדת היום?

אמר לו המן לאחשורוש: אלהיהם של אלו שונא זמה הוא; הושב להם נשים וַעֲשֵׂה להם משתה, וגזור עליהם שיבאו כלם ויאכלו וישתו ויעשו כרצונם. גזר המלך כך. מיד עמד מרדכי והכריז ואמר: בני, אל תלכו לבית־המשתה של אחשורוש, שלא יהא פתחון־פה לשטן עליכם. הניחו דברי מרדכי והלכו כלם לבית־המשתה.

אמר ר׳ ישמעאל: שמונה עשר אלף וחמש מאות איש הלכו לבית־המשתה ואכלו ושתו ונשתכרו וקלקלו. מיד עמד שטן והשטין עליהם לפני הקב״ה ואמר לפניו: רבונו של עולם! עד מתי תדבק באומה זו, שהם מכעיסים לפניך? אם רצונך, אַבֵּד אומה זו מן העולם! אמר לו הקב״ה: תורה מה תהא עליה? אמר לפניו: רבש״ע, תסתפק בעליונים. אף הקב״ה הִשְׁוָה דַעְתּוֹ לכך. באותה שעה אמר: למה לי אומה זו, שבשבילה רָבוּ עלי במה כעסים! — „אשביתה מאנוש זכרם" [1]. מיד אמר הקב״ה לשטן: הבא לי מגלה ואכתוב עליהם כְּלָיָה! הלך השטן והביא לו מגלה — וכתב וחתם.

מיד יצאה התורה בבגדי אלמנות ונתנה קולה בבכי לפני הקב״ה, ולקול בכיתה צעקו מלאכי־השרת ואמרו לפניו: רבש״ע, אם אין ישראל בעולם — אנו למה? כיון ששמעו חמה ולבנה כך אספו נגהן, ושמים וארץ וכל מעשה בראשית מתאבלים.

באותה שעה רץ אליהו, זכור לטוב, בבהלה אצל אבות־העולם ואצל נביאים הראשונים ואמר להם: אבות העולם! שמים וארץ וכל צבא מרום בוכים במר־נפש וכל העולם אֲחָזוֹ חיל כיולדה — ואתם שוכבים במנוחה? אמרו לו: על מה? אמר להם: מפני שנגזרה על שונאי ישראל כליה. אמרו לו אברהם יצחק ויעקב: אם נחתמה גורתם מה אנו יכולים לעשות? חזר אליהו ואמר למשה: אי, רועה נאמן! כמה פעמים עמדת בפרץ לישראל ובטלת גזרתם לבלתי השחית, — מה תענה על הצרה הזאת? א״ל משה: כלום יש אדם כשר באותו הדור? א״ל: יש, ושמו מרדכי. א״ל: לך והודיעו, כדי שיעמֹד בתפלה הוא משם ואנו מכאן. א״ל: רועה נאמן! כבר נכתבה אגרת כליה על ישראל וכבר נחתמה. א״ל משה: אם בְּטִיט היא חתומה — תפלתנו נשמעת, ואם בדם — מה שהיה היה. א״ל: בטיט היא חתומה. א״ל משה: לך והודיע למרדכי. מיד הלך והודיע למרדכי.

„וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה אֲשֶׁר דְּבַר הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ מַגִּיעַ אֵבֶל גָּדוֹל לַיְּהוּדִים" [2] — למה נקרא אבל גדול? שדרכו של אֵבל יום ראשון הוא קשה, וכל מה שהוא הולך הוא פוחת, אבל האבל הזה כל מה שהוא הולך היה מתקשה, שהיה אדם אומר: מחר אני נהרג.

„וַיִּיטַב הַדָּבָר לִפְנֵי הָמָן וַיַּעַשׂ הָעֵץ" [3] — מה עשה? הלך וקצץ ארז מגִּנַּת־הביתן והוציאו בהִלֵּל וזמר והעמידו על פתח ביתו. ואמר: למחר בשַׁחֲרִית אֶתְלֶה מרדכי עליו. וכיון שהעמידו — מָדַד עצמו עליו. הֱשִׁיבַתּוּ בת־קול ואמרה: נָאֶה לך העץ, מתוקן לך העץ משֵׁשת ימי בראשית.

לאחר שעשה העץ, הלך אצל מרדכי וּמְצָאוֹ שהיה יושב בבית־המדרש והתינוקות יושבים לפניו, ראשיהם מפולשים באפר ושקים במתניהם ועוסקים בתורה וצועקים ובוכים. מנה אותם ומצאם שנים ועשרים אלף. נתן קוֹלָרִים בצואריהם ושלשלאות של ברזל ברגליהם. הפקיד עליהם שומרים ואמר: למחר אני שוחט הללו תחלה ואחר כך אני תולה את מרדכי.

[1] דברים ל״ב, כו. [2] אסתר ד׳, ג. [3] שם ה׳, יד.

וקלקלו — חטאו. בעליונים — במלאכים. השוה דעתו — הסכימה דעתו. מפולשים — מגוללים. קולרים — כבלי־צואר.

היו אמותיהם של התינוקות באות ומביאות להם לחם ומים ואומרות להם: בָּנֵינוּ, אִכְלוּ ושתו קודם שתמותו למחר ואל תמותו ברעב. מיד היו מניחים ידיהם על ספריהם ונשבעים: בחיי מרדכי רבנו, לא נאכל ולא נשתה, אלא בתעניתנו נמות עיפים. והיה כל אחד גולל ספרו ומחזירו לרבו ואומרים: סבורים היינו, שבזכות התורה נַאריך ימים, ועכשו שלא זכינו — טול ספרך מידינו. געו כלם בבכיה. והיו האמות גועות כְּפָרוֹת מבחוץ ובניהם כעגלים מבפנים, עד שעלתה שַׁועתם למרום. ושמע הקב"ה קול בכִיָתם בסוף שלש שעות בלילה. באותה שעה עמד הקב"ה מכסא דין וישב על כסא רחמים ואמר: מה קול גדול זה שאני שומע כּגְדָיים וּטְלָאים. עמד משה רבנו לפניו ואמר: רבש"ע, לא גדיים ולא טלאים הם, אלא קְטַנֵּי־עמך הם, ששרוים בתענית היום שלשה ימים ושלשה לילות — ולמחר עומדים לשחיטה כגדיים וטלאים. מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ושבר את החותמות וקרע את האגרות — והפיל על אחשורוש בֶּהָלָה באותו לילה. (אגא"ס; אס"ר; אב"ג; פב"א; לק"ט; ילק"ש).

XII. מַפֶּלֶת הָמָן וּגְדֻלַּת־מָרְדֳּכַי.

„בַּלַּיְלָה הַהוּא נָדְדָה שְׁנַת הַמֶּלֶךְ" [1] — ר' חָמָא בר גוריון אומר: כל בעלי־שֵׁנה לא טעמו שֵׁנה כל אותו הלילה: אסתר היתה עסוקה בסְעֻדתו של המן, מרדכי עסוק בשקו ובתעניתו, המן היה עסוק בקורתו. באותה שעה אמר הקדוש־ברוך־הוא למלאך הממונה על השֵׁנה: בָּנַי בצרה, — והרשע הזה ישן על מטתו? לֵך וְנַדֵּד את שנתו. מיד ירד המלאך, עמד על גבי אחשורוש והיה מְטָרֵף לבו, אמר: כְּפוּי־טובה, לך ושַׁלם טובה לבעליה. התחיל אחשורוש אומר: מי עשה לי טובה ולא שלמתי לו? — „ויאמר להביא את ספר הזכרונות" [1].

אמר ר' לוי: בנו של המן היה סופרו של מלך, וקרא הכתב לפניו — „וימצא כתוב אשר הגיד מרדכי על בגתנא ותרש" [2]. התחיל גולל את הספר, וקפץ לפניו „אשר הגיד מרדכי על בגתנא ותרש", וגלל את הספר. אמר לו המלך: עד מתי אתה גולל את הספר? קרא מה שלפניך. אמר: איני יכול לקרות. והיו הכתובים נקראים מאליהם „אשר הגיד מרדכי" וגו'. כשהזכירו לפניו מרדכי היתה שנתו באה. לעתותי בקר בשיָשֵׁן המלך היה רואה בחלומו המן עומד וסַיִף בידו ומבקש להרגו. באותה שעה בא המן ודפק על הפתח. נבעת המלך משנתו. אמר: „מי בחצר?" [3] — אמרו לו: „הנה המן עֹמד בחצר" [4]. אמר: אין זה חלום אלא אמת — „ויאמר המלך יבוא" [4].

כיון שבא אמר לו המלך: „מה לעשות לאיש אשר המלך חפץ ביקרו" [5]? התחיל המן מתגאה בלבו: מי גדול ממני? מי מכובד ממני? כל מה שאני שואל לעצמי אני שואל. א"ל: אדוני המלך: „האיש אשר המלך חפץ ביקרו יביאו לבוש מלכות... וסוס... כתר מלכות" [6]. כיון ששאל הכתר — נשתנו פניו של המלך. אמר: זהו שראיתי בחלומי, שהוא מבקש להרגני... א"ל המלך: „מהר קח... ועשה כן למרדכי" [7]. אמר לו: אדני המלך: הרבה מרדכי יש בעולם! א"ל: „למרדכי היהודי" [7] א"ל: הרבה מרדכי יש בין

[1] אסתר ו', א. [2] שם שם ב. [3] שם שם, ד. [4] שם שם ה. [5] שם שם ו. [6] שם שם ז, ח. [7] שם ו', י.

בקורתו — בקורת העץ של התליה. מטרף — מבלבל ומערבב. וסיף — וחרב.

היהודים... א"ל: „היושב בשער המלך"[1]. א"ל: אם כן, די לו בְעַיָרָה אחת או בנהר אחד. מיד שאג עליו המלך כארי ואמר: „אל תפל דבר מכל אשר דברת"[1].

קרא המלך לַהֲתָך ולחרבונה שילכו עמו. אמר להם: הִזָהרו שלא יִפֹּל דבר מכל אשר דבר. הלכו עם המן.

באותה שעה נכנס המן לבית גנזי המלך כשהוא כפוף־קומה, אבל וחפוי־ראש, אזניו מקוטפות ועיניו חשכות, פיו מעוקם ולבו מטומטם וברכיו נוקשות זו לזו, ונטל משם לבוש המלך וכל כלי מלכות, ויצא משם מבוהל ונכנס לאֻרות המלך, ונטל משם סוס עומד בראש הארוות, שתלוי בו רביד זהב, ואחז ברסן הסוס, וטען על כתפיו כל כלי המלכות והלך אצל מרדכי.

כיון שראה מרדכי שהמן בא והסוס בידו, אמר: כמדומה אני, שהרשע הזה בא לרמסני בסוס. אמרו להם לתלמידיו: בִּרְחו לכם, שלא תִכָּוו בגחלתו! אמרו לו: לא נִפָּרֵד ממך, בין לחיים בין למות. מיד נתעטף בטַליתו ועמד בתפלה. בֵּינָתַיִם בא המן וישב בין התלמידים. אמר להם: במה אתם עוסקים? אמרו לו: במצות העֹמר, שהיו ישראל מקריבים בזמן שבית־המקדש קַיָם. אמר להם: וּמַהוּ עֹמר זה? של כסף או של זהב? אמרו לו: של שעורים. — וכמה היה שוה? — הרבה הרבה — עשרה זוזים. אמר להם: עשרה זוזים שלכם נצחו עשרת אלפים ככר כסף שלי.

כשסִיֵּם מרדכי תפלתו אמר לו המן: עמוד, מרדכי הצדיק בן אברהם יצחק ויעקב, שקך ואפרך הקדימו לעשרת אלפים ככר כסף שלי: עֲמוד מִשַׂקך ואפרך וּלְבַש לבוש המלך וּרְכַב על סוס המלך. אמר מרדכי להמן: רשע בן־זרעו של עמלק, הַמְתֵּן שעה אחת ואכל לחם מרורים ואשתה מי־ראש, ואחר כך הוציאני ותלֵני על העץ. א"ל המן: עמוד, מרדכי הצדיק, מִמֵּיכם נסים גדולים נעשו לכם. העץ שהתקנתי לרעתי התקנתי. ועתה קום ולבש לבוש זה ורכב על סוס זה, שהמלך רוצה לְכַבֶּדְךָ. מיד הבין מרדכי שעשה לו הקב"ה נס. ענה ואמר להמן: שוטה שבעולם, אני יושב על האפר וגופי מְגֹוָּל — ואני לובש לבוש מלכות! אין דרך־ארץ בכך. איני לובש עד שארחץ ואסתפר. הלך לבקש בַּלָּן וסַפָּר ולא מצא. הכניסו המן למרחץ וחגר חלציו וקשר זרועותיו ונעשה לו בַּלָּן, והביא כל מיני בשמים ושמנים טובים, ותִקְנוֹ ורְחָצוֹ וסָכוֹ, והביא זוג־של־מספרים מביתו ונעשה לו סַפָּר. עד שהוא מגלחו, התחיל המן להתאנח. א"ל מרדכי: מפני מה אתה מתאנח? אמר: אוי לו לאותו איש! אדם שהיה גדול מן הפרתמים וכסאו למעלה מכסאותם — נעשה בלן וספר... א"ל: רשע, וכי איני מכיר את אביך שהיה סַפָּר של כפר פלוני עשרים ושתים שנה, ואלו הם כליו!...

לאחר שתִקְנוֹ והלבישו א"ל: עלה ורכוב על סוס זה. א"ל: זקן אני ותָשַׁש כחי מפני התענית. גחן לו המן והכניע צוארו. דרך עליו מרדכי ועלה ורכב. בעליתו בעט בו. א"ל: מרדכי, „בנפול אויבך אל תשמח"[2]... א"ל: רשע, „ואתה על במותימו תדרך"[3].

היה מרדכי רוכב והמן הולך לפניו ומכריז: „ככה יעשה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו"[4], ועשרים ושבעה אלף נערים מבית המלך, כוסות של זהב בימינם וגביעים של

[1] אסתר ו', י. [2] משלי כ"ד, יז. [3] דברים ל"ג, כט. [4] אסתר ו', יא.

מקוטפות — מושפלות ונראות כמקוצצות. **מטומטם** — סתום ואטום. **נוקשות** — דופקות ברעדה. **הרבה הרבה** — לכל היותר. **מגול** — מוזהם ומלוכלך. **בלן** — בעל מרחץ. **ספר** — גלב. **ותשש** — וחלש. **גחן** — נכפף.

כסף בשמאלם, היו הולכים ומכריזים אף הם: „ככה יעשה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו", והיו הכל מקלסים לפני ואבוקות דולקות כנגדו.

בתו של המן הציצה בעד החלון וראתה את אביה באותו קלון – ונפלה ומתה. וכשראו ישראל כבודו של מרדכי הלכו מימינו ושמאלו ואמרו: ככה יעשה לאיש אשר המלך שבשמים חפץ ביקרו.

והיה מרדכי מקלס ואומר: „אֲרוֹמִמְךָ ה' כִּי דִלִּיתָנִי וְלֹא שִׂמַּחְתָּ אֹיְבַי לִי"[1].

ותלמידיו היו אומרים: „זַמְּרוּ לַה' חֲסִידָיו"[2].

אסתר היתה אומרת: „אֵלֶיךָ ה' אֶקְרָא"[3].

וישראל היו אומרים: „הָפַכְתָּ מִסְפְּדִי לְמָחוֹל לִי"[4].

„והמן נדחף אל ביתו"[5] – ובידו ארבע מלאכות: בלן, ספר, גוליר וכרוז. (מג' ט"ז; אס"ר; פנ"א).

מרדכי יצא לו מוניטון בעולם, מה מוניטין שלו? שק ואפר מכאן ועטרת זהב מכאן. (ב"ר פ' ל"ט).

XIII. תְּלִיַּת הָמָן.

„וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ תְּלֻהוּ"[6] – ענה המן ואמר למרדכי: עד שלא יעלוני לתליה, בבקשה ממך, מרדכי הצדיק, לא תצלבני כמו שצולבים בני־אדם הֶדְיוֹטִים. גבורי עולם לא נחשבו לפני ורבי המדינה נשתעבדו לי. החרדתי מלכים באמרי פי וברוח שפתי הבהלתי מדינות – ואני המן פַּתְשֶׁגֶר המלך היה שמי ואב למלך נקראתי. ירא אני פן תעשה לי כמו שחשבתי לעשות לך. חוס על כבודי ולא תהרגני כמו שהרגנו לזקני אגג. עשה כטובתך, הלא אין בכם רוצחי נפש. אל תזכר לי שנאת אגג וקנאת עמלק, ולא תטר שנקם ונטר עשו אבא. עיני כהו לראות פניך ואיני יכול לפתוח פי לפניך על שלקחתי עליך עצה מאוהבי ומזרש אשתי. בבקשה ממך, חוס על נפשי, אדוני מרדכי הצדיק, אל תתלה את שיבתי על עץ, הרגני כמו שתהרגני, את ראשי תסיר בחרב המלך, שבה מומתים כל שרי המדינה. התחיל המן צוֵחַ ובוכה, ולא הטה מרדכי אזנו לו. וכשראה המן שאין דבריו נשמעים הרים קולו בבכי וביללה באמצע גינת הביתן. וכן ענה ואמר: האזינו לי, עצים ונטיעים, שנשתלו מששת ימי בראשית: בן המדתא עומד להתלות על העץ. התכנסו כלם לעצה ואמרו: מי שהוא גבוה חמשים אמה יִתָּלֶה המן על ראשו. הגפן אמרה: קצרה אני ואיני יכולה שיִתָּלֶה על ראשי, שממני לוקחין יין לנסכים. התאנה אמרה: איני יכולה שיתלה על ראשי, שממני לוקחין לבכורים וממני לבשו אדם וחוה. הזית אמר: איני יכול שיתלה על ראשי, שממני לוקחין שמן למנורה. אמר התמר לפני הקב"ה: הכל יודעים שהמן הרשע בן בנו של אגג בן בנו של עמלק – ויתלה על ראשי?! ענה הקב"ה: יְיַשַּׁר כֹּחֲךָ, לא יִתָּלֶה על ראשך, שאתה זו לכנסת ציון הרצויה.

[1] תהלים ל', ב. [2] שם שם, ה. [3] שם שם ט. [4] שם שם, ב. [5] אסתר ו', יב. [6] שם ז', ט.

גוליר – נוהג בסוס. כרוז – מכריז. כב) פתשגר – משנה למלך. יישר כחך – לשון ברכה, כלו' תבוא עליך ברכה.

אמר האתרג: איני יכול שיתלה על ראשי, שאצלי באים כל העמים כלם לקחת מִפִּרְיִי ולשַׁבח לפניך. פתח ההדם ואמר: איני יכול שיתלה על ראשי, שאומרים עלי ששון ושמחה, ועוד — שאני שותף עם האתרג. צָוַח האַלון ואמר: איני יכול שיתלה על ראשי, שדבורה מינקת רבקה קבורה תחתי. קראה האֵלה ואמרה: איני יכולה שיתלה על ראשי, שאבשלום בן דוד נתלה בראשי. רמון אמר: איני יכול שיתלה על ראשי, שהצדיקים משולים אלי, שמעוני — אמר הארז — תלו את המן עלי, על העץ שהתקין לנפשו. (תרג״ש).

ט.

בית שני בבנינו ובעבודתו.

I. המקדש בתפארתו.

מי שלא ראה ירושלים בתפארתה לא ראה כרך נחמד מעולם; ומי שלא ראה בית־המקדש בבנינו לא ראה בנין מפאר מעולם. (סוכה נ"א).

ארץ־ישראל היא טבורו־של־עולם, שיושבת באמצעיתו, וירושלים באמצע ארץ־ישראל, ובית־המקדש באמצע ירושלים, וההיכל באמצע בית־המקדש, והארון באמצע ההיכל, ואבן־השתיה לפני ההיכל, שממנה השתת העולם. (תנח"ק קדושים).

בית־הבחירה היה בנוי בחלקו של בנימין, וכראש־תור יוצא מחלקו של בנימין לחלקו של יהודה, שנאמר: „ובין כתפיו שכן"[1]. ומפני מה זכה בנימין שתשרה שכינה בחלקו? — משל למלך, שבא אצל בניו לפרקים; כל אחד ואחד אומר: אצלי הוא שורה, קטן שבכלם אמר: אפשר שמניח אבא אחי הגדולים ושורה אצלי? עמד והלך ופניו כבושות ונפשו עגומה. אמר המלך: ראיתם בני הקטן, שעמד ופניו כבושות ונפשו עגומה עליו? עכשו מאכל ומשתה יהא משלכם, ולינתי אצלו. כך אמר הקדוש־ברוך־הוא: בית־הבחירה יהיה בחלקו של בנימין וקרבנות — מכל השבטים. (ילק"ש).

ההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו, — ודומה לארי. (מדות פ"ג).

כל השערים שבמקדש נשתנו להיות של זהב, חוץ משערי נקנור, מפני שנעשו בהם נסים; ויש אומרים: מפני שנחשתם מצהבת היתה. ר' אליעזר בן יעקב אומר נחשת־קלל היתה, והיתה מאירה כשל זהב.

ומה נסים נעשו לדלתותיו של נקנור? אמרו: כשהלך נקנור להביא דלתות מאלכסנדריא של מצרים — בחזירתו עמד עליו נחשול שבים לטבעו. נטלו אחת מהן והטילוה לים — ועדין לא נח הים מזעפו. בקשו להטיל את חברתה — עמד הוא וכרכה,

[1] דברים ל"ג, יב.

ב) ההיכל — קדשי הקדשים. אבן השתיה — (אבן היסוד), שהיתה מונחת לדבר האגדה בהיכל. השתת — נתיסד. ג) בית הבחירה — בית המקדש. וכראש־תור — כזוית מיֻשלשת. כבושות — מושפלות כלפי קרקע. ה) נשתנו להיות של זהב — שמתחלה היו של נחשת. מפני שנעשו בהם נסים — כמפורש להלן, ולפיכך לא שנו אותם. נחשול — סער מכה גלים. וכרכה — לפת אותה בידיו ודבק בה.

אמר להם: הטילוני עמה. מיד נח הים מזעפו. היה מצטער על חברתה. כיון שהגיעה לְנְמֵלָה של עַכּוֹ, היתה מְבַצְבֶּצֶת ויוצאת מתחת דָּפְנֵי הספינה; ויש אומרים: בְּרִיָּה שֶׁבַּיָּם בְּלָעָתָהּ וֶהֱקִיאַתָהּ לַיַּבָּשָׁה. (יומא ל״ח).

ו גפן של זהב היתה עומדת על פתחו של היכל, וּמֻדְלָה על־גבי כְּלוֹנְסוֹת, וכל מי שהיה מתנדב עָלֶה או גַּרְגִּיר או אשכול — מביא ותולה בה.

אמר ר׳ אלעזר ברבי צדוק: מעשה היה ונִמנו עליה שלש מאות כהנים לְפַנּוֹתָהּ.

ר׳ שמעון בן גמליאל אומר משום רבי שמעון הַסְּגָן: פרֹכת עָבְיָהּ טֶפַח, ועל שבעים ושנים נִירִים נֶאֱרֶגֶת ועל כל נימא ונימא עשרים וארבעה חוטים; אָרְכָּהּ ארבעים באמה וְרָחְבָּהּ עשרים באמה; ומשמונים ושתי רבוא נעשית, ושתים עושים בשנה, ושלש מאות כהנים מטבילין אותה.

אמר שמואל: דברו חכמים [כאן] בלשון הבאי. (תול׳ צ׳).

אַבּוּב היה במקדש, חָלָק היה, דק היה, של קָנֶה היה, ומימות משה היה; צוה המלך וצפוהו זהב ולא היה קולו עָרֵב כמו שהיה. נטלו את צִפּוּיוֹ — וחזר קולו להיות ערב כמו שהיה.

צִלְצַל היה במקדש, של נחשת היה, מימות משה היה, והיה קולו ערב — וְנִפְגַּם. שלחו חכמים והביאו אֻמָּנִים מאלכסנדריא של מצרים ותקנוהו — ולא היה קולו עָרֵב מו שהיה. נטלו את תִּקּוּנוֹ — וחזר קולו להיות עָרֵב כמו שהיה.

מַכְתֶּשֶׁת היתה במקדש, של נחשת היתה, ומימות משה היתה, והיתה מְפַטֶּמֶת הבשמים — נפגמה. שלחו חכמים והביאו אֻמָּנִים מאלכסנדריא של מצרים ותִקְּנוּהָ — ולא היתה מפטמת כמו שהיתה; נטלו את תִּקּוּנָהּ — וחזרה לתחלתה.

אלו כלים נשתַּיְּרוּ ממקדש ראשון ונפגמו ולא עלתה להם ארוכה. (ערכ׳ י׳; תוספ׳).

ח אמר שמואל: מגְרֵפָה היתה במקדש. עשרה נקבים היו בה, וכל אחד ואחד מוציא עשרה מיני זמר; נמצאת כֻּלָּה מוציאה מאה מיני זמר.

שָׁנוּ: היא אמה וגבוהה אמה וקַתָּא יוצא הימנה, ועשרה נקבים היו בה, כל אחד מוציא מאה מיני זמר; נמצאת כלה מוציאה אלף מיני זמר.

אמר רב נחמן בר יצחק: גוזמא שָׁנוּ. (ערכין י׳, י״א).

לנמלה — לחוף של עכו. מבצבצת — צצה ומתגלית. דפני — כתלי. ו) ומדלה — מוגבהת וסמוכה. כלונסות — עמודים, יתדות של עץ. שלש מאות כהנים — לשון גוזמא. לפנותה — ממקומה. הסגן — המשנה. נירים — כמין טבעות שהחוטים נמתחים דרך שם בשעת אריגה. כל נימא — כלו׳ כל חוט ארוג הוא כפול ושזור משל כ״ד חוטים דקים. ומשמונים ושתי רבוא — חוטים. ושתים עושים בשנה — שתי פרוכות בשנה. ז) אבוב — חליל. ערב — נעים. צלצל — כלי זמר מצלצל. נפגם — נתקלקל קצת. מפטמת — מערבת וממזגת את מזג הסממנים עיי כתישה. ארוכה — רפואה ותקנה. ח) מגרפה — מין כלי זמר. קתא — בית־יד. גוזמא שנו — ענין הפרוכת והמגרפה.

ט שתי לְשָׁכוֹת היו במקדש, אחת לִשְׁכַּת־חֲשָׁאִים ואחת לִשְׁכַּת־הכלים. לשכת־חשאים — יִרְאֵי־חטא נותנים לתוכה בַּחשאי, ועניים בני טובים מתפרנסים מתוכה בחשאי; לשכת־הכלים — כל מי שמתנדב כלי — זורק לתוכה. ואחת לשלשים יום הַגִּזְבָּרִים פותחים אותה, וכל כלי שמצאו בו צֹרֶךְ לבדק־הבית — מַנִּיחִין אותו, והשאר נמכרים, וּדְמֵיהֶם נפלים לבדק־הבית. (שק׳ פ׳ ה׳).

י מַעְיָן היוצא מבית קדשי הקדשים, בתחלה דומה לקרני־חגבים; כיון שהגיע לפתח ההיכל נעשה כחוט של שְׁתִי; כיון שהגיע לפתח האולם — נעשה כחוט של עֵרֶב; כיון שהגיע לפתח העֲזָרה—נעשה כפי פַּךְ קטן; מִכַּאן ואילך היה מתגבר ועולה, עד שמגיע לפתח בית דוד. כיון שהגיעה לפתח בית דוד—נעשה כנחל שוטף, שָׁבּוֹ רוחצין טמאים לְטָהֳרָתָם. (יומא ע״ז).

II. גְּנִיזַת הָאָרוֹן.

יא חמשה דברים היו בין מקדש ראשון למקדש שני, ואלו הם: ארון וכפורת וכרובים אש ושכינה ורוח־הקדש ואורים־ותומים.

מִשֶּׁנִּגְנַז אָרוֹן, נגנזה עמו צנצנת־המן וצלוֹחית שמן־המשחה ומקלו של אהרן בְּשְׁקֵדֶיהָ וּפְרָחֶיהָ וארגז ששָׁגרוּ פלשתים דורון לאלהי־ישראל. ומי גְנָזוֹ? — יאשיהו מלך יהודה גְנָזוֹ. מה ראה שגְנָזוֹ? — מצא כתוב: „יולך ה׳ אותך ואת מלכך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת וגו׳“[1], עמד וּגְנָזוֹ, שנאמר: „ויאמר ללוים... תנו את ארון־הקדש בבית אשר בנה שלמה... אין לכם משא בכתף — עתה עבדו את ה׳ אלהיכם ואת עמו ישראל“[2]. (יומא כ״א, נ״ב).

יב של־בית־רבן גמליאל ושל־בית ר׳ חנניה סְגַן־הכהנים היו משתחוים כנגד דיר־העצים; שכן מְסוֹרֶת בידם מאבותיהם, ששם הארון גנוז. (שק׳ פ׳ ו׳).

יג מעשה בכהן אחד, שהיה מתעסק, וראה רצפה משונה מחברותיה. בא והודיע את חבריו — ולא הספיק לגמור את הדבר עד שיצאה נשמתו. וידעו ביחוד, ששם הארון גנוז. מה היה עושה? אמר ר׳ חֶלְבּוֹ: מתעסק בקרדומו היה.

תנא דְּבֵי ר׳ ישמעאל: שני כהנים בעלי מוּמים היו מַתְלִיעִים בעצים, ונשמטה קרדומו של אחד מהם ונפלה שם, ויצאה אֵשׁ וַאֲכָלַתּוּ. (יומא נ״ד).

III. כֶּתֶר־כְּהֻנָּה.

יד לְשְׁכַּת־הגזית — שם היתה סנהדרי גדולה של ישראל יושבת ודנה את הכהונה, וכהן שנמצא בו פְּסוּל — לובש שחורים ויוצא והולך לו, ושלא נמצא בו פסול, לובש

[1]דברים כ״ח, ל״ו. [2]דברי הימים ב, ל״ה, ג׳.

ט) ודמיהם — מחירם. יא) משנגנז — נעלם. דורון — מנחה. יולך ה׳ אותך וגו׳ — וראו שמא יגלה לבבל. יב) דיר העצים — חדר שהעצים מונחים שם. מסורת — קבלה. יג) ביחוד — בבירור. תנא דבי ר׳ ישמעאל — שנה אחד משל בית ר׳ ישמעאל. מתליעים — מבררים את העצים היפים מתוך הרקובים, שעלו בהם תולעים. יד) פסול — מצד גופו או משפחתו.

לְבָנִים ומתעטף לְבָנִים, נכנס ומשמש עם אחיו הכהנים. ויום־טוב היו עושים, שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן הכהן. וכך היו אומרים: ברוך המקום, ברוך הוא, שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן; וברוך הוא, שבחר באהרן ובניו, לעמוד לשרת לפני ה׳ בבית קדשי־הקדשים. (מדות פ׳ ה׳).

טו „והכהן הגדול מאחיו"[1] — למה נקרא שמו גדול? — שהוא גדול בחמשה דברים: בנוי, בכח, בעושר בחכמה ובמראה.

מעשה בפנחס הַפַּתָּת שמִנּוהו כהן גדול, ויצאו אחיו הכהנים וראו אותו חוצב אבנים, ולא הניחוהו, ומלאו את המְחָצָב לפניו דִנרי זהב.

ומנין שאם אין לו, אחיו הכהנים מְגדלים אותו,— שנאמר: „והכהן הגדול מאחיו"[1]— גַדְלֵהו משֶל אחיו. (ירש׳ יומא פ׳ א׳; תנה"ק אמור).

IV. שִמְעוֹן הַצַּדִּיק.

טז ארבעים שנה, ששִמֵש שמעון הצדיק, היה גורל עולה בְּיָמִין; מכאן ואֵילַךְ, פעמים עולה בימין, פעמים עולה בשמאל. והיה לשון של זהורית מלבין; מכאן ואילך, פעמים מלבין, פעמים אינו מלבין. והיה נר מערבי דולק; מכאן ואילך פעמים דולק, פעמים כָּבָה. והיתה אש של מערכה מתגברת, ולא היו כהנים צריכים להביא עצים למערכה, חוץ משני גְזִירֵי עצים, כדי לְקַיֵם מצות עצים; מכאן ואילך תָּשַש כחה של מערכה, פעמים מתגברת, פעמים אינה מתגברת. ולא היו כהנים נמנָעים להביא עצים למערכה כל היום כֻלו. ונשתַלחה ברכה בעֹמר ובשתי הלחם ובלחם הפנים. וכל כהן שמגיעו כְּזַיִת — יש אוכל ושבֵעַ, יש שבֵעַ ומותיר; מכאן ואילך, נשתלחה מאֵרָה בעֹמר ובשתי־הלחם ובלחם־הפנים, וכל כהן מגיעו כפול. הצנועים מושכים את ידיהם, והגַרגרנים נוטלים ואוכלים. ומעשה באחד, שנטל חלקו וחלק חברו, והיו קוראין אותו בן־חמצן עד יום מותו. (יומא ל"ט).

יז בעשרים וחמשה בטבת יום הר גריזים הוא, יום שבקשו כותים את בית אלהינו מאלכסנדרוס מוקדון להחריבו ונתָנוֹ להם. באו והודיעו את שמעון הצדיק. מה עשה? — לבש בגדי כהונה ונתעטף בבגדי כהונה, ומיַקִירי ישראל עמו, ואבוקות של אור בידיהם. והיו מהלכים כל הלילה כלו, הללו מהלכים מצד זה והללו מהלכים מצד זה, עד שעלה

[1]ויקרא כ"א, י.

טו) בנוי — ביופי. הפתת — חצב ופסל אבנים. טז) גורל עולה בימין — גורל של שני שעירי יום כפור, אחד לה׳ ואחד לעזאזל; ובימי שמעון היה תמיד עולה „לה'" בימין. לשון של זהורית מלבין — כשנשתלח השעיר לעזאזל היו קושרים לשון של זהורית (חבילת צמר אדום) על פתח האולם, וכשהלבין ידעו ישראל שנמחל להם והיו שמחים (ועיין להלן בעבודת יום כפור). דולק — ואינו כבה לעולם. ונשתלחה ברכה — בימי שמעון. הגרגרנים — הלהוטים אחרי אכילה. בן־חמצן — חמסן. יז) יום הר גריזים — יום שנחרב מקדשם של הכותים (השומרונים) בהר גריזים, כמפורש להלן בענין.

עמוד השחר. כיון שעלה עמוד השחר אמר להם: מי הם הללו? אמרו לו: הללו יהודים, שמרדו בך. כיון שהגיע לאַנְטִיפַּטְרִס זרחה חמה ופגעו זה בזה. כיון שראה את שמעון הצדיק, ירד ממרכבתו והשתחוה לפניו. אמרו לו: מלך גדול כמותך, ישתחוה ליהודי זה? אמר להם: דמות דְיוֹקְנוֹ של זה מְנַצַּחַת לְפָנַי בבית־מלחמתי. אמר להם: למה באתם? אמרו לו: אפשר בית שמתפללין בו עליך ועל מלכותך, שלא תחרב, יַתְעוּךְ גוים להחריבו? אמר להם: מי הם הללו? אמרו לו: הללו כותים, שעומדים לפניך. אמר להם: הרי הם מסורים בידיכם. מיד נְקָבוּם בְּעִקְבֵיהֶם וּתְלָאוּם בְּזַנְבֵי סוסיהם. והיו מגררים אותם על הקוצים ועל הברקנים, עד שהגיעו להר גריזים. כיון שהגיעו להר גריזים חֲרָשׁוּהוּ וּזְרָעוּהוּ כַּרְשִׁינִים, כדרך שבקשו לעשות לבית אלהינו — ואותו היום עֲשָׂאוּהוּ יום־טוב. (יומא ס״ט).

V. מִקְדַּשׁ־חוֹנְיוֹ.

אותה שנה שמת בה שמעון הצדיק, אמר להם: בשנה זו הוא מת. אמרו לו: מנין אתה יודע? אמר להם: בכל יום־הכפורים היה מזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים ועטוף לבנים, נכנס עמי ויוצא עמי; שנה זו נזדמן לי זקן אחד, לבוש שחורים ועטוף שחורים, נכנס עמי ולא יצא עמי. אחר הרגל חלה שבעת ימים ומת, ונמנעו אחיו הכהנים מלברך בשם.

בשעת פטירתו אמר להם: חוניו בני ישַׁמש תחתי. נתקנא בו שמעי אחיו, שהיה גדול ממנו שתי שנים ומחצה. אמר לו: בא ואלמֶדך סדר־עבודה. הלבישו באוּנְקְלֵי וַחֲגָרוֹ בצלצול והעמידו אצל מזבח, אמר להם לאחיו הכהנים: ראו מה נָדַר זה וקִיֵּם לאהובתו— אותו היום שאשמש בכהונה גדולה אלבַש באונקלי שֶׁלִּיכִי ואחגור בצלצול שֶׁלִּיכִי. בִקשו אחיו הכהנים להרגו, רץ מפניהם ורצו אחריו. הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח, והעלה עליו לשֵׁם עבודה־זרה. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: מה זה שלא ירד לה כך, היורד לה על אחת כמה וכמה: דברי רבי מאיר. אמר לו רבי יהודה: לא כך היה מעשה, אלא — לא קבל עליו חוניו, שהיה שמעי אחיו גדול ממנו שתי שנים ומחצה. ואף על פי כן נתקנא בו חוניו בשמעי אחיו. אמר: בא ואלמדך סדר עבודה, הלבישו באונקלי וחגרו מצלצול והעמידו אצל המזבח. אמר להם לאחיו הכהנים: ראו, מה נָדַר זה וקִיֵּם לאהובתו — אותו היום שאשמש בכהונה גדולה אלבש באונקלי שליכי ואחגור בצלצול שליכי. בקשו אחיו הכהנים להרגו — סָח להם כל המאורע. בקשו להרוג את חוניו — רץ מפניהם ורצו אחריו. רץ לבית המלך — ורצו אחריו, כל הרואה אותו אומר: זה הוא, זה הוא! הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח והעלה עליו לשם־שמים, שנאמר: „ביום ההוא יהיה מזבח לה׳ בתוך ארץ מצרים״ [1]. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: ומה זה שברח ממנה כך, המבקש לירד לה על אחת כמה וכמה. (מנחי׳ ק״ט).

---

[1] ישעיה י״ט, י״ט.

דמות דיוקנו — דמות צורתו, פרצוף פניו. כרשינים — מין זרעונים למאכל בהמה. יח) מזדמן לי — בבית־קדשי־קדשים בשעת עבודת. מלברך — את העם ברכת כהנים. בשם — בשם המפורש. ישמש תחתי — בכהונה גדולה. באונקלי — מין מעיל של נשים. בצלצול — חגורה של נשים. שליכי — שלך. שלא ירד לה — שלא הספיק עדין לשמש בכהונה. כך— קשה עליו הפרידה מן הגדולה עד [illegible] לעבודה־זרה כשדחוהו. היורד לה — לכהונה. על אחת כמה וכמה — שאין לדחותו אחר כך.

VI. דְּיוּפְלוּסְטוֹן שֶׁל אֲלֶכְּסַנְדְּרִיָּא.

יט שָׁנִינוּ, רבי יהודה אומר: מי שלא ראה דְּיוּפְלוּסְטוֹן של אלכסנדריא של מצרים לא ראה בכבודם של ישראל. אמרו: כמין בָּסִילְקִי גדולה היתה, סְטָיו לפנים מִסְּטָיו; פעמים שהיו בה כפלים כיוצאי מצרים. ושבעים ואחת קָתֶדְרָאוֹת של זהב היו בה, כנגד שבעים ואחד זקנים, וכל אחת ואחת אינה פחותה מעשרים ואחד רִבּוֹא כִּכְּרֵי זהב. ובימה של עץ באמצעיתה, וחַזַּן־הכנסת עומד עליה, והסוּדָרִים בידיו, וכיון שהגיע לענות אמן, הֵלָּה מניף בסודָרים — והם עונים אחריו אמן. ולא היו יושבים מְעֹרְבָּבִים, אלא זָהָבִים בפני עצמם וכַסָּפִים בפני עצמם ונַפָּחִים בפני עצמם וטַרְסִיִּים בפני עצמם ונַרְדִּיִּים בפני עצמם. וכשאכסנַאי או עני נכנס לשם, היה מַכִּיר בעלי אומנתו ובא ונטפל להם, ומשם פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו. (סוכה נ״א; תוספ׳ פ׳ ד׳).

VII. מִשְׁפְּחוֹת־כֹּהֲנִים.

כ שנו רבותינו: בית־גַּרמוּ היו בְקִיאים במעשה לחם־הפנים ולא רצו לְלַמֵּד. שלחו חכמים והביאו אומנים מאלכסנדריא של מצרים, והיו יודעים לאפות כמותם ולא היו יודעים לְרְדּוֹת כמותם; שהללו מַסִּיקִים מבחוץ ואופים מבחוץ והללו מסיקים מבִּפְנִי ואופים מבפנים — הללו פִּתָּם מתעַפֶּשֶׁת והללו אין פתם מתעפשת. כששמעו חכמים בדבר אמרו: כל מה שברא הקדוש־ברוך־הוא בעולמו, לכבודו בְּרָאוֹ—וחזרו בית־גַּרמוּ למקומם. שלחו להם חכמים — ולא באו; כָּפְלוּ להם שכרם — ובאו. בכל יום היו נוטלים שנים עשר מָנֶה והיום עשרים וארבעה. רבי יהודה אומר: בכל יום — עשרים וארבעה והיום — ארבעים ושמונה. אמרו להם חכמים: מה ראיתם שלא לְלַמֵּד? אמרו להם: יודעים היו בית־אבא, שבית המקדש עתיד לֵחָרֵב, ושמא יְלַמֵּד אדם שאינו מהוגן וילך ויעבוד עבודה זרה בכך.

ועל דבר זה מזכירים אותם לְשֶׁבַח, — שמעולם לא נמצאת פת נקיה ביד בניהם, שלא יאמרו: ממעשה לחם הפנים נזונים; לְקַיֵּם מה שנאמר: „והייתם נקיים מה׳ ומישראל״ [1]. (יומא ל״ח).

[1] במדבר ל״ב, כ״ב.

יט) דיופלוסטון — בנין עשוי עמודים עמודים מכוונים זה כנגד זה בשתי שורות. בסילקי — אולם ובית ועד. סטיו לפנים מסטיו — אולם של עמודים כפול, זה בתוך זה. ויש: מקום מושב ומעמד לנאספים באולם, כמין יציעות. וחזן הכנסת — הקורא ומתפלל לפני הצבור. והסודרים — מטפחות להניף כהן לקהל הרב, לשם סימן, שיענו אמן אחרי ברכותיו. הלה — הלז, החזן. ולא היו... מעורבבים — הצבור לא היה יושב בערבוביא, אלא מקום מיוחד היה לכל בני אומנות אחת כמפורש להלן. זהבים... כספים — צורפי זהב וכסף. טרסיים — צורפי נחושת. נרדיים — אורגים. אכסנאי — אורח. כ) בית־גרמו — שם משפחת כהנים. ללמד — לאחרים. לרדות — להסיר את הפת מן התנור לאחר שנאפה. מבחוץ — התנורים בימיהם כך היו עשויים, שהדביקו את הפת בכתלי התנור מבפנים או גם מבחוץ. מתעפשת— מתקלקלת ונפגמת. כל מה שברא הקב״ה — כל מיני אומניות. מנה — מאה זוז. שלא יאמרו — בני אדם.

כא בית־אַבְטִינַס היו בקיאים במעשה־הקטרת, ולא רצו לְלַמֵד. שלחו חכמים והביאו אומנים מאלכסנדריא של מצרים, והיו יודעים לְפַטֵם כמותם ולא היו יודעים להעלות עשן כמותם: של הללו מִתַמֵר ועולה כמקל, ושל הללו מפציע לכאן ולכאן. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: כל מה שברא הקב"ה לכבודו בראו — וחזרו בית־אבטינס למקומם. שלחו להם חכמים — ולא באו; כפלו להם שכרם — ובאו. בכל יום היו נוטלים שנים עשר מנה והיום עשרים וארבעה. רבי יהודה אומר: בכל יום—עשרים וארבעה והיום — ארבעים ושמונה. אמרו להם חכמים: מה ראיתם שלא ללמד? אמרו להם: יודעים היו בית־אבא שבית־המקדש עתיד לֵחָרֵב, ושמא יְלַמֵד אדם שאינו הגון וילך ויעבוד עבודה־זרה בכך.

ועל דבר זה מזכירים אותם לְשֶבַח — שמעולם לא יצאה כַּלָה מְבֻשֶׂמֶת מבתיהם; כשנושאים נשים ממקום אחר — מַתְנִים עמה, שלא תתבשם, שלא יאמרו, ממעשה הקטרת מתבשמין; לְקַיֵם מה שנאמר: „והייתם נקיים מה' ומישראל"[1].

אמר ר' ישמעאל: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי אחד מבני בניהם, אמרתי לו: אבותיך בקשו להרבות כבודם ורצו למעט כבוד המקום; עכשו כבוד מקום במקומו וּמִעֵט כבודם.

אמר ר' עֲקִיבָא: סָח לי ר' ישמעאל בן לוֹגָה: פעם אחת יצאתי אני ואחד מבני בניהם לשדה לִלְקֹט עֲשָׂבִים. ראיתיו שבָכָה ושָׂחַק. אמרתי לו: מפני מה בכית? אמר לי: כבוד אבותי נזכרתי. — ומפני מה שחקת? אמר לי: שעתיד הקב"ה להחזירו לנו. — ומה ראית שנזכרת? אמר לי: „מעלה־עשן" בנגדי. — הַרְאֵהוּ לי. אמר לי: שבועה היא בידינו, שאין מראין אותו לכל אדם.

אמר ר' יוחנן בן נורי: פעם אחת מצאתי זקן אחד ומגלת סַמְמָנִים בידו. אמרתי לו: מאין אתה? אמר לי: מבית־אבטינס אני. — ומה בידך. אמר לי: מגלת־סממנים. — הראהו לי. אמר לי: כל זמן שבית־אבא היו קַיָמִים לא היו מוסרים אותה לכל אדם, עכשו הרי היא לך וְהִזָהֵר בה. וּכְשֶׁבָּאתִי וְסַחְתִּי הדברים לפני רבי עקיבא, אמר לי: מעתה אסור לספר בִּגְנוּתָם של אֵלוּ. (יומא ל"ח).

כב בן־קַמְצָר לא רצה לְלַמֵד על מעשה הכְּתָב. אמרו עליו, שהיה נוטל ארבעה קולמוסים בין חמש אצבעותיו, ואם היתה תיבה של ארבע אותיות, היה כותבה בבת־אחת. אמרו לו: מה ראית שלא ללמד? כֻּלָם מצאו תשובה לדבריהם, בן־קמצר לא מצא תשובה לדבריו. על הראשונים נאמר: „זכר צדיק לברכה"[2], ועל בן קמצר וחבריו נאמר: „שם רשעים ירקב"[3]. (שם).

כג ארבע צְוָחוֹת צָוְחָה עֲזָרָה: ראשונה, צאו מכאן בני עֵלִי, שטמאו היכל ה'; ועוד צוחה עזרה: צא מכאן, יששכר איש כְּפַר־בַּרְקַאי, שמכבד את עצמו ומחלל קדשי שמים;

[1]במדבר ל"ב, כב. [2]משלי י', ז. [3]שם, שם.

כא) לפטם — לערב את הסממנים והבשמים כמתכונתם. מתמר ועולה — עולה ישר וזקוף כתמר. מפציע — מתפצל ומתפזר לצדדים. סח — ספר. מעלה עשן—מין עשב, שכשנותנים אותו בקטורת, העשן עולה ומתמר כמקל. מגלת סממנים — שכתובים בה שמות מיני סמים ושמושם. מעתה — לאחר שמסרו את המגלה. כב) קולמוסים — קנים מחודדים שכותבים בהם. תיבה — מלה כתובה. כג) צוחה עזרה — צעק והכריז הקהל שבחצר המקדש כלפי כהנים.

שהיה כורך ידו בְּשִׁירָאִים ועובד עבודה; ועוד צווחה עזרה: שאו שערים ראשיכם ויִכָּנֵס ישמעאל בן פיאבי, תלמידו של פנחס, וישמש בכהונה גדולה; ועוד צווחה עזרה: שאו שערים ראשיכם ויכנס יוחנן בן נַרְבָּאי, תלמידו של פִּינְקָאי, וימלא כְּרֵסו מקדשי שמים;

אמרו עליו על יוחנן בן נרבאי, שהיה אוכל בסעודתו שלש מאות עגלים והיה שותה שלש מאות גרבי יין ואוכל ארבעים סאה גוזָלות בקנוח סעודה. אמרו: כל ימיו של יוחנן בן נרבאי, לא נמצא „נותר" במקדש.

משמת ר' ישמעאל בן פיאבי בטל זיו הכהונה.

מה עלתה לו לישׂשכר איש כפר ברקאי? — אמרו: מעשה וישבו המלך והמלכה. המלך אמר: גדי משובח; המלכה אמרה: כבש משובח. אמרו: מי יוכיח? — כהן גדול, שהוא מעלה קרבנות בכל יום. בא ישׂשכר. הראה בידו: אם הגדי משובח — יעלה לתמיד. אמר המלך: הואיל ואין עליו אימת המלך, יקטעו ימינו. נתן שוחד וקטעו שמאלו. שמע המלך — וקטעו אף את ימינו. אמר ר' יוסף: ברוך המקום, שקבל ממנו ישׂשכר איש כפר ברקאי ענשו בעולם הזה. (פס' נ"ז; סוטה מ"ט).

כד שָׁנִינוּ, אבא שאול אומר: קורות של שקמה היו ביריחו, והיו בעלי זרועות נוטלם אותן בזרוע. עמדו בעלים והקדישון לשמים. עליהם ועל כיוצא בהם אמר אבא שאול בן בטנית משום אבא יוסף בן חנין:

אוי לִי מִבֵּית־בַּיְתוֹס, אוי לִי מֵאַלָּתָם;
אוי לִי מִבֵּית־חָנִין, אוי לִי מִלְּחִישָׁתָם;
אוי לִי מִבֵּית־קַתְרוֹס, אוי לִי מִקּוּלְמוֹסָם;
אוי לִי מִבֵּית־יִשְׁמָעֵאל בֶּן פִּיאָבִי, אוי לִי מֵאֶגְרוֹפָם;

שהם כהנים גדולים, ובניהם גִּזְבָּרִים וחתְנֵיהם אֲמַרְכְּלִים ועבדיהם חובטים את העם במקלות. (פס' נ"ז).

כה מעשה במרים בת בילגה, שהֵמירה דתה והלכה ונִשֵּׂאת לְסַרְדְיוֹט אחד מִשֶּׁל מלכות בית־יון. כשנכנסו יְוָנִים להיכל, היתה מְבַעֶטֶת בְּסַנְדָּלָהּ על־גבי המזבח ואמרה: לוקוס, לוקוס! עד מתי אתה מכלה ממונם של ישראל! ואי אתה עומד להם בשעת דחקם. כששמעו חכמים בדבר, קבעו את טבעתה וסתמו את חלונה. (סוכה נ"ו; ירוש' שם).

בשיראים — במעטפות של משי, שלא תתלכלך ידו בעבודה, וזהו מנהג בזיון בקדשים. שלש מאות עגלים וגו' — לשון גוזמא; כלומר, משתדל היה לאכול הרבה שלא יפסל הקרבן בנותר. גרבי יין — חביות יין. וזולות — בני יונה. בקנוח סעודה — מאכל בסוף סעודה קרוי קנוח סעודה, שבא לקנח את הפה אחר אכילה. מה עלתה לו — במה נענש בסופו. הראה בידו — ואין זה דרך כבוד לפני המלך. יקטעו — יקצצו. כד) בעלי זרועות — בעלי אגרופים ותקיפים מן המשפחות המיוחסות. בעלים — בעלי השקמות. לשמים — לבית המקדש. כיוצא בהם — הדומה להם. אוי לי מבית וגו' — כל אלו המנויים כאן משפחות כהנים תקיפים הם ששלטו בזרוע והיה העם קובל עליהם. מאלתם — ממקל חובלים שלהם. מלחישתם — ממלשינות ולשון הרע שלהם. מקולמוסם — שכתבו כתבי שטנה וכדומה. גזברים — ממונים על כסף האוצר בבית המקדש. אמרכלים — פקידים וסוכנים. כה) מרים בת בילגה — ממשפחת כהני המשמרות. לסרדיוט — שר צבא. כשנכנסו יונים להיכל — בימי חשמונאים. לוקוס — זאב בלשון יונית. מכלה ממונם — ע"י קרבנות. טבעתה... חלונה — כל אחד מכ"ד משמרות היו לו טבעתו וחלונו שלו בבית המטבחים שהיו משתמשים בהם בעבודה: הטבעת — להכניס ראש הבהמה השחוטה לתוכה, החלון — להניח בה סכינים, ומשמרת בילגה נקנס עליה שתשמש בשל אחרים. וגנאי הוא לה.

כו כשנכנסו יְוָנִים להיכל טמאו כל השמָנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונְצָחוּם, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן, שהיה מונח בחותָמו של כהן גדול; ולא היה בו אלא להדליק יום אחד. נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קְבָעוּם ועֲשָׂאוּם ימים טובים בהלל והודאה.

נִקָנוֹר אחד מאִפַּרְכֵי יְוָנִים הָיָה, בכל יום ויום היה מֵנִיף ידו על יהודה וירושלים ואומר: אימָתי תפול בידי וַאֲרמסנה. וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום קצצו בהונות ידיו ורגליו ותלָאוּן בשערי ירושלים, ואמרו: פֶּה שהיה מדבר בגאוה וידים שהיו מניפות על יהודה וירושלים — תֵּעשה בהם נקמה. (שבת כ״א; תענ׳ י״ח).

כז מעשה בִּיַנַּאי המלך, שהלך לכוֹחֲלִית שבמדבר, וכִבֵּשׁ שם ששים כְּרַכִּים, ובַחֲזָרָתו היה שָׂמֵחַ שמחה גדולה. שלח וקרא לכל חכמי ישראל, אמר להם: אבותינו היו אוכלים מַלּוּחִים בזמן שהיו עסוקים בבנין בית־המקדש, אף אנו נאכל מלוחים, זכר לאבותינו. והעלו מלוחים על שלחנות של זהב ואכלו. היה שם אחד, איש לץ, לב רע ובליעל, ואלעזר בן פּוֹעִירָא שמו. ויאמר אלעזר בן פועירא לינאי המלך: ינאי המלך! לבם של פרושים עליך!

— ומה אעשה?

— הָקֵם להם בציץ שבין עיניך.

הקים להם בציץ שבין עיניו. היה שם זקן אחד, ויהודה בן גדידיה שמו. ויאמר יהודה בן גדידיה לינאי המלך: ינאי המלך! רב לך כתר מלכות; הַנַּח כתר־כהונה לזרעו של אהרן! — שהיו אומרים: אמו נִשְׁבֵּית במודעים. ויְבֻקַּשׁ הדבר ולא נמצא; וַיִּבָּדלו חכמי ישראל בזעם.

ויאמר אלעזר בן פועירא לינאי המלך: ינאי המלך! הדיוט שבישראל כך הוא דינו, ואתה מלך וכהן גדול — כך הוא דינך?

— ומה אעשה?

— אם אתה שומע לעצתי רְמַסֵּם!

— ותורה מה תהא עליה?

— הרי כרוכה ומונחת בקרן־זוית, כל הרוצה ללמוד יבא וילמַד.

מיד ותוּצַץ הרעה על־ידי אלעזר בן פועירא, וַיֵּהָרגו כל חכמי ישראל. והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה לְיָשְׁנָהּ. (קד׳ ס״ו).

כו) כשנכנסו יונים — בימי אנטיוכוס. מונח בחותמו של כהן גדול — וידעו בו ברור שלא נטמא ע״י מגע היונים. קבעום ימים טובים — שמונת ימי חנוכה. כז) בינאי המלך — הוא אלכסנדר ינאי מבית חשמונאים. מלוחים — מיני עשבים שטעמם מלוח. לבם של פרושים עליך — לרעה, שהם פוסלים אותך מן הכהונה, כמפורש להלן. הקם להם בציץ — כלו׳ תן הציץ בין עיניך ועל כרחם יעמדו מפניך ויודו בכהונתך. נשבית במודעים. — ובן השבויה פסול לכהונה. ולא נמצא — שנשבית. כך הוא דינך? — ולא תענשם על דבתם? רמסם — הרגם. ותוצץ — ותצמח. משתומם — שומם ותוהה בלא תורה.

כח כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה, היה הורקנוס מבחוץ ואריסטובלוס מבפנים. בכל יום היו משלשלים להם בקפה דינרים והיו מעלים להם תמידים. היה שם זקן אחד, שהיה מכיר בחכמת יוָנית; אמר להם: כל זמן שעוסקים בעבודה, אין נמסרים בידכם. למחר שלשלו להם דינרים בקפה והעלו להם חזיר. כיון שהגיע לחצי החומה, נעץ צפרניו בחומה ונזדעזעה ארץ־ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. באותה שעה אמרו: ארור האיש שיגדל חזירים וארור האדם שילמד את בנו חכמת יוָנית. (סוטה מ״ט)

VIII. בִּנְיַן הוֹרְדוֹס.

כט הורדוס — עבד של בית חשמונאים היה. נתן עיניו באותו תינוקת של בית חשמונאים. פעם אחת שמע בת־קול שמכרזת ואומרת: „כל עבד שימרוד עכשיו — יצליח״. עמד והרג את כל בית אדוניו ולא שִׁיֵּר אלא אותה תינוקת בלבד. כשראתה אותה תינוקת שהוא מבקש לישא אותה — עלתה לגג והכריזה ואמרה: כל מי שיבא ויאמר מבית חשמונאים אני בא — עבד הוא, שלא נשתירה מהם אלא תינוקת אחת, ואותה תינוקת נפלה מן הגג לארץ, נפלה ומתה. טְמָנָהּ בדבש שבע שנים, כדי שיאמרו: בת־מלך נשא. אמר: מי דורש „מקרב אחיך תשים עליך מלך״[1] — חכמים; עמד והרג את כל החכמים ולא שִׁיֵּר אלא בָבָא בן בוּטָא ליטול ממנו עצה: עטר אותו עטרה של עלוקות ונקר את עיניו.

פעם אחת בא הורדוס וישב לפניו ואמר לו: ראית עבד רע זה מהו עושה? אמר לו: מה אעשה לו?

— קללהו!

— נאמר: „גם במדעך מלך אל תקלל״[2].

— זה אינו מלך.

— ולא יהא אלא עשיר, ונאמר: „ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר״[2].

— והרי נאמר: „ונשיא בעמך לא תאר״[3] בעושה מעשה עמך, וזה אינו עושה מעשה עמך.

— מתירא אני, שמא ישמע אדם וילך ויודיענו.

— הרי אין כאן אדם שילך ויאמר לו, אלא אני ואתה.

— „עוף השמים יוליך את הקול״[4].

[1]דברים י״ז, טו. [2]קהלת י׳, כ. [3]שמות כ״ב, כז. [4]קהלת י׳, כ.

כח) הורקנוס מבחוץ — מחוץ לחומת ירושלים והורקנוס וארסטובלוס אחים היו מבית חשמונאי, ורבו על המלוכה, ובאו חיל עם זר לעזור להורקנוס וצרו על ירושלים. היו משלשלים להם — אלו שבפנים לאלו שבחוץ („משלשלים״ — מורידים בחבל). תמידים — כבשים לקרבן תמיד, שכלו הצאן מן העיר בימי המצור. זקן אחד — יהודי. מכיר בחכמת יונית — וידע לדבר עם הגוים. בעבודה — של בית המקדש. צפרניו — ראשי טלפיו. ארבע מאות פרסה — לשון גוזמא, כלומר כל ארץ ישראל. כט) נתן עיניו — לישא אותה. תינוקת — ילדה. עבד רע זה — כלומר הורדוס, והוא נתכון להכשילו בדבור רע כלפי הורדוס.

אמר לו הורדום: אני ה״א. אלמלי ידעתי שהחכמים זהירים כל כך לא הייתי הורגם: עכשו מה תַּקָּנתו של אדם כמותי?

א״ל בבא בן־בוטא: הוא כבה אורו של עולם, שנאמר „כי נר מצוה ותורה אור״[1] – ילך ויעסוק באורו של עולם, שנאמר „ונהרו אליו כל הגוים״[2]. ויש אומרים: כך אמר לו: הוא סִמֵּא עינו של עולם ילך ויעסוק בעינו של עולם.

א״ל הורדוס: מתירא אני מפני המלכות. א״ל: שגר שליח לרומי, ילך שנה וישהה שנה ויחזור שנה – ובינתים תסתור ותבנה. עשה כך: שלחו לו מרומי: אם לא סתרת אל תסתור, אם סתרת – אל תבנה; אם סתרת ובנית – עבד רע, לאחר שעושין – נמלכין? אם כלי־זינך עליך – הרי ספרך כאן: „לא מלך ולא בן מלך – הורדוס העבד נעשה בן־חורין״.

כשהיו עוסקים בבנין בית־המקדש בימי הורדוס, היו יורדים גשמים בלילה. למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה, ויצאו העם למלאכתם – וידעו שמלאכת שמים בידיהם.

אמרו: מי שלא ראה בנין הורדוס – לא ראה בנין נאה מימיו. במה בְּנָאוֹ? אמר רַבָּה: באבני שַׁיִשׁ ומַרְמָר; ויש אומרים: באבני כַחַל, שיש ומרמר; מוציא שפה ומכניס שפה, כדי שיקבלו את הסיד. בקש לצפותם זהב. – אמרו לו חכמים: הַנַּח, כך יפה יותר, שנראין כגַלֵּי הים. (ב״ב ג׳, ד׳; תעני׳ כ״ג).

IX. קָרְבָּנוֹת.

ל אמר ר׳ יהודה בר סימון: עשר בהמות טהורות מסרתי לך, שלש שהן ברשותך ושבע שאינן ברשותך; שלש שהן ברשותך: שור, כשב ועז, ושבע שאינן ברשותך: איל וצבי ויַחְמוּר, אַקּוֹ ודישון ותְאוֹ וזָמֶר. לא הטרחתי עליכם ולא אמרתי לכם לעלות בהרים להִתְיַגֵּעַ ביערים להביא לפני קרבן מאלו שאינן ברשותך, אלא מאלו שברשותך, הנִּדּוֹת על אֲבוּסֶךָ.

שור נרדף מפני ארי, כבש מפני זאב, עז מפני נמר. אמר הקדוש־ברוך־הוא: לא תביאו לפני מן הרודפים, אלא מן הנרדפים. (תנה״ק אמור; ויק״ר).

ו אמר ר׳ יצחק: מפני מה נשתנית מנחה שנאמר בה „נפש״[3]? אמר הקב״ה: מי דרכו להביא מנחה – עני, מעלה אני עליו כאלו הקריב נפשו לפני.

ואמר רבי יצחק: מה נשתנית מנחה שנאמר בה חמשה מיני מַטּוּן הללו? משל למלך בשר־ודם שעשה לו אוהבו סעודה, ויודע בו שהוא עני. אמר לו: עשה לי מן חמשה מיני מטגן, כדי שאֵהָנֶה ממך. (מנחי ק״ד).

[1]משלי ו׳, כג. [2]ישעיה ב׳, ב. [3]ויקרא ב׳, א.

[אור]ו של עולם — כלוי בבנין ביהמ״ק. סמא — עור את בן־בוטא. מפני המלכות — של רומי, שלא יניחוהו לבנות. תסתור — תהרוס את הבנין הישן. אם כלי זינך עליך — שאתה מלך ואיש מלחמה. ספרך כאן — ספר יוחסין שלך, וידענו שעלית מעבדות לגדולה. שיש ומרמר — מיני אבנים חלקות ובעלות גונים ירוקות ולבנות. כחל — ממראה הכחול (בלוי). מוציא שפה וגו׳ — אבן אחת יוצאת קצת בשפתה ואחת נכנסת, כדי שיהא בית־אחיזה לסיד. כך — בלא צפוי. שנראין — אבני השיש. ל) ברשותך — ביתיות. שאינן ברשותך — מדבריות. לא) חמשה מיני מטגן — חמשה דרכי הקטרה ואפיה: סולת, מחבת, מרחשת, חלות ורקיקין.

לב אַגְרִיפַּס המלך בקש להקריב ביום אחד אלף עולות. שלח ואמר לכהן גדול: אל יקריב אדם היום חוץ ממני. בא עני אחד ובידו שני תורים. אמר לכהן: הַקרב את אלו. אמר לו: המלך צוני ואמר לי — אל יקריב אדם היום חוץ ממני. א״ל: אדני כהן גדול, ארבעה אני צד בכל יום ואני מקריב שנים ומתפרנס משנים, אם אי אתה מקריבם אתה חותר פרנסתי. נטלם והקריבם. נראה לו לאגריפס בחלום: קרבן של עני קדמך. שלח ואמר לכהן גדול: לא כך צויתיך — אל יקריב אדם היום חוץ ממני. א״ל: אדוני המלך בא עני אחד ובידו שני תורים. אמר לי: הַקרב את אלו. אמרתי לו: המלך צוני — אל יקריב אדם היום חוץ ממני. אמר: ארבעה אני צד בכל יום ואני מקריב שנים ומתפרנס משנים, אם אי אתה מקריבם אתה חותר את פרנסתי — לא היה לי להקריבם? א״ל: יפה עשית כל מה שעשית.

מעשה באשה אחת שהביאה קומץ של סולת, והיה כהן מבזה עליה ואמר: ראו מַה הן מקריבות! מה בָּזֶה לאכול? מה בָּזֶה להקריב? נראה לכהן בחלום: אל תבזה עליה. כאלו נפשה הקריבה. (ויק״ר פ׳ ג׳)

X. נִסִּים בְּבֵית־הַמִּקְדָּשׁ.

לג עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית־המקדש: לא הפילה אשה מריח בשר־הקדש, ולא הסריח בשר הקדש מעולם, ולא נראה זבוב בבית המטבחים, ולא אירע טֻמאה לכהן גדול ביום־הכפורים, ולא כבו הגשמים אש של עצי־המערכה, ולא נצחה הרוח את עמוד העשן, ולא נמצא פסול בעֹמֶר ובשתי־הלחם ובלחם־הפנים, עֹמדים צפופים ומשתחוים רְוָחִים, ולא הִזִּיק נחש ועקרב בירושלים מעולם, ולא אמר אדם לחֲבֵרו: צר לי המקום שאלין בירושלים. (אבות פ׳ ה׳).

לד חמשה דברים נאמרו באש של מערכה: רְבוּצָה כַּאֲרִי וּבְרֻרָה כחמה ויש בה ממש ואוכלת לחים כיבשים ואינה מעלה עשן. (יומא כ״א).

לה אמר רבה בר בר־חנה: מירושלים ליריחו עשרה פרסאות. וציר דלתות היכל נשמע בשמונה תחומי־שבת; עזים שביריחו היו מתעטשות מריח הקטורת; נשים שביריחו אינן צריכות להתבשם מריח הקטורת; כלה שבירושלים אינה צריכה להתקַשֵּׁט מריח הקטרת. (שם ל״ט).

לב) חותר — מפסיד. לג) לא הפילה אשה — הולד שבמעים. לא נצחה הרוח וגו׳ — הרוח לא ערבב וטרף את עמוד העשן של המערכה, שהיה עולה וזקוף כמקל. עומדים צפופים וגו׳ — אנשי הצבור היו עומדים דחוקים בביהמ״ק, וכשהשתחוו נעשה ריוח לכלם. ולא הזיק וגו׳ — כלומר אעפ״י שהיו מתכנסים לשם עם רב — היתה ירושלים קולטת את כלם. לד) לחים כובשים — עצים לחים כיבשים. לה) וציר דלתות ההיכל — קול הציר בשעת פתיחת שער. בשמונה תחומי שבת — תחום שבת — אלפיים אמה. להתקשט — להתגאות ולהתהדר בבשמים.

XI. כֹּהֲנִים זְרִיזִים.

איש הר־הבית היה מְחַזֵּר על כל משמר ומשמר ואבוקות דולקות לפניו, וכל משמר שאינו עומד ואומר לו: „איש הר הבית, שלום עליך!" — נִכָּר שהוא ישן, — חובטו במקלו. ורשות היתה לו לשרוף את כסותו. והם אומרים: „מה קול בעזרה?" — קול בן לוי לוקה ובגדיו נשרפים, שישן לו על המשמר. רבי אליעזר בן יעקב אומר: פעם אחת מצאו את אחי־אמי יָשֵׁן — ושרפו את כסותו. (תמיד כ״ז).

בראשונה כל מי שרוצה לִתְרוֹם את המזבח — תורם, ובזמן שהם מרובים — רצים ועולים בכבש, כל הקודם את חברו בארבע אמות — זכה... מעשה שהיו שניהם שָׁוִים, ורצים ועולים בכבש — ודחף אחד מהם את חברו ונשברה רגלו. וכיון שראו בית־דין שבאים לידי סכנה, התקינו, שלא יהו תורמין את המזבח אלא בפַּיִס.

שנו רבותינו: מעשה בשני כהנים שהיו שניהם שָׁוִים וְרָצִים ועולים בכבש. קדם אחד מהם לתוך ארבע אמות של חברו. נטל סכין ותקע לו בלבו. עמד ר׳ צדוק על מעלות האולם ואמר: אחינו בית ישראל, שמעו! הרי הוא אומר: „כי ימצא חלל באדמה ויצאו זקניך ושופטיך"[1] — אנו על מי להביא עגלה ערופה, על העיר או על הָעֲזָרוֹת? געו כל העם בבכיה. בא אביו של תינוק וּמְצָאוֹ כשהוא מפרפר ואמר להם: „הרי הוא כפרתכם, ועדַיִן בני מפרפר ולא נטמא סכין"... — ללמדך שקשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים. (יומא כ״ג).

XII. קָרְבַּן פֶּסַח.

הפסח נשחט בשלש כִּתּוֹת. נכנסה כַּת ראשונה, נתמלְאת הָעֲזָרָה — נָעלו דלתות העזרה. תָּקעו הֵריעו ותקעו. הכהנים עומדים שורות שורות ובידיהם בָּזִיכֵי־כסף ובזיכי־זהב. שורה שכלה כסף — כסף, ושורה שכלה זהב — זהב; לא היו מעֹרבים. ולא היו לבזיכים שולַיִם, שמא יַנִיחוּם ויקרוש הדם.

שחט ישראל וקבל הכהן את הדם, נותנו לחברו וחברו לחברו. מקבל את המלא ומחזיר את הריקן. כהן הקרוב אצל המזבח זורקו זריקה אחת כנגד היסוד.

[1]דברים כ״א, א.

לו) איש הר־הבית — ממונה בבית־המקדש. מחזר — סובב. על כל משמר — משמרות כהנים קבועים היו בבית־המקדש. חובטו — איש הר הבית את הכהן הישן. והם אומרים — שאר הכהנים שהגיע להם קול הרעש, אומרים זה לזה. לז) לתרום — להרים את הדשן הנצבר שם, שמצותה בכל יום. בכבש — במעלת המזבח. שניהם — שני כהנים מתחרים ורצים לזכות בתרומת הדשן. בפיס — בגורל. על העזרות — הכהנים שבחצרות ביהמ״ק. מפרפר ולא נטמא וגו׳ — שאין מטמא אלא מת גמור. לח) הפסח נשחט וגו׳ — הפסחים, מפני שהם מרובים ואין העזרה מחזקת כלם בבת אחת, לפיכך הם נשחטים בג׳ כתות. בזיכי — כפות. לא היו מעורבים — בזיכים של כסף ושל זהב בשורה אחת. שולים — רחבים. ויקרוש — ויקפא. וקבל הכהן את הדם — לבזיך שבידו. מחזיר את הריקן — שבידו לזה שנתן לו את המלא, וכן כלם, כדי שלא ישאר אחד שעה מועטת בלא בזיך ותתעכב העבודה. זורקו — מזה את הדם כדין. כנגד היסוד — של המזבח.

יצתה כת ראשונה ונכנסה כת שניה, יצתה שניה — נכנסה שלישית, כמעשה ראשונה כך מעשה שניה ושלישית. קראו את ה„הלל״, אם גמרו שָנו ואם שנו שִלשו, אף על פי שלא שִלשו מימיהם. רבי יהודה אומר מימיהם של כת שלישית לא הגיעה ל„אהבתי כי ישמע ה׳״[1], מפני שעמה מוּעָטין.

כיצד תולין ומפשיטין? אוּנְקְלָיוֹת של ברזל היו קבועין בכתלים ובעמודים, שבהם תולין ומפשיטין, וכל מי שאין לו מקום לתלות ולהפשיט — מקלות דקים חלוקים היו שם, מניח על כתפו ועל כתף חברו ותולה ומפשיט.

קְרָעוֹ והוציא אֵמוּרָיו, נְתָנָם במָגֵס והקטירם על גבי המזבח. יצתה כת ראשונה וישבה לה בהר הבית, שניה בחֵיל והשלישית במקומה עומדת, חשכה — יצאו וצלו את פסחיהם. (פס׳ ס״ד).

לט) מעולם לא נתמעך אדם בעזרה, חוץ מפסח אחד שהיה בימי הלל, שבו נתמעך זקן אחד, והיה קורין אותו „פסח מעוכין״.

פעם אחת בקש אגריפס המלך ליתן את עיניו באוכלסי ישראל; אמר לו לכהן גדול: תן עיניך בפסחים. נטל כִּלְיָה מכל אחד ואחד, ונמצאו ששים רבוא זוגות כליות, כפלים כיוצאי מצרים, חוץ מטמא ושהיה בדרך רחוקה, ואין לך כל פסח ופסח שלא נמנו עליו יותר מעשרה בני אדם, והיו קורין אותו פסח מעובין. (שם).

מ) מעשה בנכרי אחד שהיה עולה ואוכל פסחים בירושלים. בא לפני ר׳ יהודה בן בתירא, אמר לו: נאמר: „כל בן נכר לא יאכל בו״[2], ונאמר: „וכל ערל לא יאכל בו״[3] — ואני הריני אוכל מן היפה שביפה! א״ל ר׳ יהודה בן בתירא: ומַאֲלְיָה הלעיטוך? א״ל: לא. א״ל: כשתעלה לשָם אמור להם: הלעיטוני מן האליה. כְּשֶׁעָלָה לשָם אמר להם: מאליה הלעיטוני. אָמְרוּ לו: מה אתה אומר? אליה לגבוה עולה! אמרו לו: מי אמר לך כך? אמר להם: ר׳ יהודה בן בתירה אמר לי. אמרו: מה זה לפנינו? בדקו אחריו ומצאוהו שנכרי הוא — וַהֲרָגוּהוּ.

שלחו לו לר׳ יהודה בן בתירא: שלום לך, ר׳ יהודה בן בתירא, שאת בִּנְצִיבִין — ומצודתך פרוסה בירושלים. (שם ג׳).

---

[1] תהלים קט״ז, א. [2] שמות י״ב, מג. [3] שם שם, מח.

קראו את ה„הלל״ — בשעת שחיטה. אם גמרו — את ההלל לפני גמר שחיטת כל הפסחים של אותה כתה. תולין ומפשיטין — את הפסחים. אונקליות — ווים. קרעו — את שה הפסח. אמוריו — כל המקוטר מן הקרבן על גבי המזבח קרוי „אמורים״. בחיל — גדר לפנים מן הסורג בהר-הבית. לט) לא נתמעך אדם — אעפ״י שהדוחק מרובה. ליתן עיניו באוכלוסין — לידע מספרם של קהל ישראל. תן עיניך — מנה מספרם. חוץ מטמא וגו׳ — שאינם מקריבים את הפסח בזמנו. מעובין — מלשון עב, כלו׳ מרובה באוכלוסין. מ) בנכרי — שאסור באכילת פסח. שהיה עולה ואוכל — שלא ידעו בו שהוא נכרי ונתנו לו מן הפסח.

XIII. הָעֹמֶר.

מא כיצד היו עושין (את העומר) ? שלוחי בית־דין יוצאים מערב יום־טוב ועושין אותו כריכות במחובר לקרקע, כדי שיהא נוח לִקְצֹר, וכל העֲיָרות הסמוכות לשָׁם מתכנסות לשם, כדי שיהא נקצר בעסק גדול. כיון שחשכה אומר להם (הקוצר) : בא השמש ? אומרין : הן. בא השמש ? אומרין : הן. מגל זה ? אומרין : הן. מגל זה ? אומרין : הן. קופה זו ? אומרין : הן. קופה זו ? אומרין : הן. בשבת אומר להם. שבת זו ? אומרין : הן. שַׁבָּת זו ? אומרין : הן. אקצור ? והם אומרים לו : קצור. אקצור ? והם אומרים לו : קצור. שלש פעמים על כל דבר ודבר, והם אומרים לו : הן, הן, הן. כל כך למה ? מפני הביתוסים, שהיו אומרים אין קצירת העומר במוצאי יום־טוב.

קְצָרוּהוּ וּנְתָנוּהוּ בקופות, הביאוהו לעזרה. היו מהבהבין אותו באור, נתנוהו לְאַבּוּב. ואבוב היה מנוקב כדי שיהא האור שולט בכולו. שְׁטָחוּהוּ בעזרה והרוח מנשבת בו. נתנוהו בְּרֵחַיִם של גְּרוֹסוֹת והוציאו ממנו עשרון, שהוא מְנֻפֶּה בשלש־עשרה נפה (וקרב). משקרב העומר—יוצאין ומוצאין שוקי ירושלים שהוא מלא קמח וקלי. (מנח׳ פ׳ ו׳).

מב פעם אחת הגיע זמן העומר ולא היו יודעין היכן יש עומר להביאו. הכריזו על הדבר. בא חֵרש אחד ונתן ידו אחת על הגג וידו אחת על הצריף. אמר אחד מחכמי ישראל : יש מקום ששמו צריפין־גגות או גגות־צריפין ? בדקו ומצאו והביאו משם. וכשבקשו להביא שתי הלחם לא היו יודעין מהיכן ליטול. הכריזו על הדבר. בא חרש אחד ונתן ידו אחת על עינו וידו אחת על הסוכר. אמר אחד מחכמי ישראל : יש מקום ששמו עין־סוכר או סוכר־עין ? בדקו ומצאו והביאו משם. (שם ס״ד).

XIV. הֲבָאַת בִּכּוּרִים.

מג כיצד מעלין את הבכורים ? — כל העֲיָרות שֶׁבְּמַעֲמָד מתכנסות לעירו של מעמד ולנין ברחובה של עיר, ולא היו נכנסי לבתים. ולַמַּשְׁכִּים היה הממונה אומר : „קומו ונעלה ציון אל ה׳ אלהינו״[1].

[1] ירמיה ל״א, ה.

מא) כריכות — אגודות קשורות. במחובר לקרקע — בעודו בקמה. בעסק גדול — בפרסום וברוב עם. מגל זה — כלו׳ במגל זה אקצור התבואה. ביתוסים—כת ידועה בימיהם שכפרו בתורה שבעל פה ובקבלת חכמים. אין קצירת העומר וגו׳ — שהם מפרשים „ממחרת השבת״ האמור בעומר על יום ראשון בשבוע. מהבהבין — חורכים וקולים. באור — באש. אבוב — מין קנה ברזל נקוב שקולין בו שבלים. גרוסות — שכותתים את הגרעינים וטוחנים אותם טחינה גסה. מנופה—כבור. שהוא מלא וגו׳ — השוק מתמלא קמח מן התבואה החדשה, שאסורים בה לפני העומר. מב) חרש — חרש־אלם. על הצריף — מין סוכה רחבה מלמטה וצרת מלמעלה, סמוכה בכותל וכדומה. הסוכר — סכר וסתימה שהדיגים עושים בנהר כדי לצוד דגים. מג) שבמעמד — כל ישראל נחלקו לכ״ד משמרות, שהיו מתפללים בעריהם בשעת הקרבת התמידים בביהמ״ק. לעירו של מעמד — מקום מושבו של ראש המעמד. ולמשכים — למי שהשכים ראשונה; וי״מ : בהשכמה. הממונה — ראש השיירה.

הקרובים היו מביאים תאנים וענבים, והרחוקים מביאים גרוֹגָרוֹת וצִמּוּקִים. והשור הולך לפניהם, וקַרְנָיו מְצֻפּוֹת זהב, ועטרה של זית בראשו. והחליל מכה לפניהם, עד שהם מגיעים קרוב לירושלים. הגיעו קרוב לירושלים, שלחו לפניהם, ועִטרו את בכוריהם; הפַּחוֹת והסגנים והגִּזְבָּרים יוצאים לקראתם; לפי כבוד הנכנסים היו יוצאים. וכל בעלי־אומניות שבירושלים עומדים לפניהם ושואלים בשלומם: „אחינו, אנשי מקום פלוני, בואכם לשלום!"

החליל מכה לפניהם עד שמגיעים להר־הבית. הגיעו להר־הבית אפילו אַגְרִיפַּס המלך נוטל הסל על כתפו ונכנס, עד שמגיע לָעֲזָרָה. הגיעו לעזרה, דברו הלוים בשיר: „ארוממך ה׳ כי דליתני ולא שמחת אויבי לי"[1].

הגוזלות שעל גבי הסלים היו עולות, ומה שבידם נותנים לכהנים.

עודהו הסל על כתפו קורא מ„הגדתי היום לה׳ אלהיך"[2] עד שגומר כל הפָּרָשָׁה. ר׳ יהודה אומר: עד „ארמי אובד אבי"[3]; הגיע ל„ארמי אובד אבי" מוריד הסל מעל כתפו ואוחזו בשפתותיו, וכהן מניח ידו תחתיו ומניפו, וקורא מ„ארמי אובד אבי" עד שהוא גומר כל הפרשה, ומניחו בצד המזבח, והשתחוה ויצא.

בראשונה, כל מי שיודע לקרות קורא, ומי שאינו יודע לקרות מַקרין אותו. נמנעו מלהביא: התקינו שיהו מקרין את מי שהוא יודע ואת מי שאינו יודע.

העשירים היו מביאים בכוריהם בקְלָתוֹת של כסף ושל זהב, והעניים מביאים אותם בסלי־נְצָרִים של עֲרָבָה קְלוּפָה. הסלים והבכורים נִתָּנִים לכהנים. (בכו׳ פ׳ ג׳).

XV. עֲבוֹדַת יוֹם־הַכִּפּוּרִים.

מד שבעת ימים קודם יום־הכפורים מפרישין כהן־גדול מביתו ללשכת פַּלְהֶדְרִין ומתקינין לו כהן אחר תחתיו, שֶׁמָּא יֶאֱרַע בו פְּסוּל.

מסרו לו זקנים מזקני בית־דין וקורין לפניו בסדר היום ואומרים לו: אישי כהן גדול! קרא אתה בפיך, שמא שכחת או שמא לא למדת.

[1]תהלים ל, ב. [2]דברים כ״ו, ג. [3]שם שם, ה.

נרגורות וצמוקים — תאנים וענבים יבשים, שלא יתעפשו בדרך. והשור — לקרבן שלמים. שלחו לפניהם — להודיע בירושלים שהם באים. ועטרו — פארו וקשטו אותם. הפחות והסגנים — שרי כהנים ולויים. ולפי כבוד הנכנסים — אם אלו שמעלים את הבכורים חשובים הרבה חלקו להם כבוד מרובה. עומדים מפנים — כשעוברים בעיר. החליל מכה — בעל החליל מקיש באצבעותיו ומנגן בחליל. הגוזלות—יונים כפותות שהביאו עמם ע״ג הסלים. היו עולות—למזבח. בשפתותיו — בשפתותיו של הסל. לקרות — את הפרשה כלשונה. מקרין—מקריאים לפניו. נמנעו מלהביא — אלו שאינם יודעים לקרוא היו מתבישים. בקלתות — מיני סלים. נצרים — ענפים קלועים. ערבה קלופה — ערבי נחל מפוצלים. מד) מפרישין — מבדילים. לשכת פלהדרין — לשכת פקידים ושופטים במקדש. ומתקינין — מכינים. פסול — טומאה ובדומה. בסדר היום — פרשת יום הכפורים ועבודתו, כדי שילמוד סדר העבודה. אישי—אדוני.

ערב יום־הכפורים שחרית מעמידין אותו בשער המזרח ומעבירין לפניו פרים ואלים וכבשים, כדי שיהא מכיר ורגיל בעבודה.

כל שבעת הימים לא היו מונעין ממנו מאכל ומשתה. ערב יום־הכפורים עם חשכה לא היו מניחין אותו לאכול הרבה, מפני שהמאכל מביא את השנה.

מסרוהו זקני בית־דין לזקני כהונה, והעלוהו לעלית בית־אבטינס. השביעוהו — ונפטרו והלכו להם. ואומרים לו: אישי כהן־גדול ; אנו שלוחי בית־דין ואתה שליחנו ושליח בית־דין, משביעים אנו עליך במי ששכן שמו בבית הזה, שלא תשנה דבר מה שאמרנו לך. הוא פורש ובוכה והם פורשים ובוכים.

אם היה חכם — דורש, ואם לאו — תלמידי־חכמים דורשים לפניו. אם רגיל לקרות — קורא, ואם לאו — קורין לפניו. ובמה קורין לפניו ? באיוב ובעזרא ובדברי־הימים. זכריה בן קבוטל אומר: פעמים הרבה קריתי לפניו בדניאל.

בקש להתנמנם — פרחי כהונה מכין לפניו באצבע צרדה ואומרים לפניו: אישי כהן־גדול ; עמוד והפג אחת על הרצפה. ומעסיקין אותו עד שיגיע זמן השחיטה.

(מיקירי ירושלים לא היו ישנים כל הלילה, כדי שישמע כהן־גדול קול הברה ולא תהא שנה חוטפתו).

אמר להם הממונה: צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה. אם הגיע — הרואה אומר: ברקאי ; מתיא בן שמואל אומר: האיר פני כל המזרח שבחברון ? והוא אומר: הן. (ולמה הוצרכו לכך ? שפעם אחת עלה מאור הלבנה ודמו שהאיר המזרח ושחטו את התמיד — והוציאוהו לבית־השרפה).

הורידו כהן גדול לבית הטבילה. חמש טבילות ועשרה קדושים טובל כהן־גדול ומקדש בו ביום.

פרסו סדין של בוץ בינו לבין העם. פשט, ירד וטבל, עלה ונסתפג. הביאו לו את התמיד, קרצו ומרק אחר שחיטה על ידו, קבל את הדם וזרקו. נכנס להקטיר קטרת של שחר ולהיטיב את הנרות — — —

אם היה כהן־גדול זקן או אסטנים — מחמין לו חמין ומטילין לתוך הצוננים כדי שתפוג צנתם.

והביאוהו לבית־הפרוה — ובקדש היתה — פרסו סדין של בוץ בינו לבין העם, קדש ידיו ורגליו ופשט, ירד וטבל, עלה ונסתפג, והביאו לו בגדי לבן ולבש וקדש

בית־אבטינס — משפחת כהנים שהיו עושים את הקטורת. השביעוהו — שינהג בסדר העבודה כפרושים ולא כצדיקים. הוא פורש ובוכה — שחשדוהו לצדוקי. והם פורשים ובוכים — על שחשדוהו, ואולי כשר הוא. דורש — בתורה בליל יו"כ, שלא יישן. באיוב וגו' — שמושכים את הלב. פרחי כהונה — צעירי הכהנים. באצבע צרדה — באצבע אמצעית ; שמשמיטין אותה בכח מעל האגודל לתוך הכף והיא משמעת קול לזירוז. והפג אחת על הרצפה — כלו' הפג את השינה ע"י קידה אחת או ע"י קצת הליכה על הרצפה. שהיא של שיש וצוננת. ומעסיקין אותו — בדברים. קול הברה — קול המון. זמן השחיטה — של תמיד של שחרית. צאו וראו — בעמוד השחר. ברקאי — הבריק השחר. פשט — את בגדיו. ונסתפג — נתקנח מן המים. קרצו — שחטו ברוב סמנים. ומרק אחר וגו' — כהן אחר הסמוך לו גמר את השחיטה. וזרקו — על המזבח. אסטנים — מעודן וחלוש. ומטילין לתוך הצוננים — שופכים את החמין לתוך המים הקרים של המקוה. בית־פרוה — שם לשכה במקדש.

ידיו ורגליו. בשחר היה לבוש פלוסין של שמונה עשר מָנֶה ובין הערבים — הִנְדְוִין של שנים עשר מנה, אלו משֶׁל צבור. ואם רצה להוסיף — מוסיף משֶׁלוֹ.

בא לו אצל פָּרוֹ. ופרו היה עומד בין האולם ולמזבח, ראשו לדרום ופניו למערב. והכהן עומד במזרח ופניו למערב. וסומך שתי ידיו עליו ומתוַדה, וכך היה אומר: אנא השם, עויתי, פשעתי, חטאתי לפניך אני וביתי; אנא השם, כפר נא לעונות ולפשעים ולחטאים, שעויתי ושפשעתי ושחטאתי לפניך אני וביתי, ככתוב בתורת משה עבדך: „כי ביום הזה יכפר עליכם וגו׳"[1]. והם עונים אחריו: „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

בא לו למזרח העזרה לצפון המזבח, הסָגָן מימינו וראש בית־אב משמאלו, ושם שני שעירים, וקַלְפֵּי היתה שם — ובה שני גורלות, (של אֶשְׁכְּרוֹעַ היו ועשָׂאָם בן־גמלא של זהב, והיו מזכירין אותו לְשָׁבַח).

טרף בקלפי והעלה שני גורלות, אחד כתוב עליו „לה׳" ואחד כתוב עליו „לַעֲזָאזֵל". אם של שֵׁם עלה בימינו — הסגן אומר לו: אישי כהן־גדול, הַגְבַּה ימינך! ואם של שם עלה בשמאלו — ראש בית אב אומר לו: אישי כהן־גדול, הגבה שמאלך! נְתָנוֹ על שני השעירים ואומר: לה׳! והם עונים אחריו: „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

קשר לשון זְהוֹרִית בראש שעיר המִשְׁתַּלֵּחַ, והעמידו כנגד בית־שלוחו, ולַנִשחט כנגד בית־שחיטתו. בא לו אצל פרו שני וסומך שתי ידיו עליו ומתוַדה, וכך היה אומר: אנא השֵׁם, עויתי, פשעתי, חטאתי לפניך אני וביתי ובני אהרן עם קדושיך. אנא השם, כפר נא לעונות ולפשעים ולחטאים, שעויתי ושפשעתי ושחטאתי לפניך אני וביתי ובני אהרן עם קדושיך, ככתוב בתורת משה עבדך: „כי ביום הזה יכפר עליכם וגו׳". והם עונים אחריו: „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

שחָטו וקבל במזרק את דמו, נתָנו למי שהוא ממרס בו על הרוֹבֶד הרביעי שֶׁבַּהֵיכָל, כדי שלא יִקְרַשׁ. נטל את המחתה ועלה לראש המזבח ופִנה גחלים אילך־ ואילך וחתה מן המעוּכָּלות הפנימיות וירד והניחה על הרובד הרביעי שבעֲזָרה.

בכל יום היה חותה בשל כסף ומערה בתוך של זהב, והיום חותה בשל זהב ובה היה מכנים. — — — בכל יום היה זהבה ירוק והיום אדום. — — —

הוציאו לו את הכף ואת המחתה וחָפַן מלוא חפניו ונתן לתוך הכף, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו, וכך היתה מדתה. נטל את המחתה בימינו ואת הכף בשמאלו. היה מהלך בהיכל עד שהגיע לבין שתי הפרוכות המבדילות בין הקדש ובין קדשי־ הקדשים וביניהן אמה, החצונה היתה פרופה מן הדרום והפנימית מן הצפון, מהלך ביניהן

[1] ויקרא ט״ז. ל.

פלוסין — בוץ דק. **הנדוין** — בוץ מארץ הודו. **משל צבור** — בכסף הצבור. **להוסיף** — בגדים יקרים מאלו. **פרו** — פר שמביא משלו לקרבן ביום זה. **אנא השם** — היה קורא שם המפורש בכתבו. **אשכרוע** — מין עץ (בוקס). **בן־גמלא** — שם כהן גדול עשיר. **לשון של זהורית** — חוטי צמר אדום. **בית־שלוחו** — שער שהוא יוצא דרך שם להשתלח לעזאזל. **שניה** — פעם שנית. **ממרס** — מניע ומנדנד. **הרובד הרביעי** — שורה רביעית שבאבני הרצפה. **יקרש** — יקפא. **המעוכלות** — המאוכלות ושרופות היטב, שלא יהא שם אור מעשן. **חותה בשל כסף** — שלא להפסיד את של זהב. **ומערה** — שופך את הגחלים. **וחפן** — לקח מלוא חפניו מן הקטרת. **וכך היתה מדתה** — הכף היתה כמדת חפניו. **פרופה** — שפתת שבדרום כפולה לאחוריה לצד חוץ וקשורת ואחוזה בקרס זהב.

עד שמגיע לצפון. הגיע לצפון — הופך פניו לדרום. מהלך לשמאלו עם הפרכת עד שהוא מגיע לארון. הגיע לארון — נותן את המחתה בין שני הבדים. צבר את הקטורת על גבי הגחלים ונתמלא כל הבית כלו עשן. יצא ובא לו בדרך בית-כניסתו ומתפלל תפלה קצרה בבית החיצון, ולא היה מאריך בתפלתו, כדי שלא להבעית את ישראל.

(משנטל הארון — אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים, ו„שתיה" היתה נקראת גבוהה מן הארץ שלש אצבעות, ועליה היה נותן).

נטל את הדם ממי שהיה ממרס בו, נכנס למקום שנכנס, ועמד במקום שעמד — והזה ממנו אחת למעלה ושבע למטה, ולא היה מתכוון להזות לא למעלה ולא למטה אלא כמצליף. וכך היה מונה: אחת, אחת ואחת, אחת ושתים, אחת ושלש, אחת וארבע, אחת וחמש, אחת ושש, אחת ושבע. יצא והניחו על כן הזהב שבהיכל.

הביאו לו את השעיר, שחטו וקבל במזרק את דמו. נכנס למקום שנכנס ועמד במקום שעמד והזה ממנו אחת למעלה ושבע למטה — — — כמצליף, — — — יצא והניחו על כן הזהב השני בהיכל. — — —

בא לו אצל השעיר המשתלח, וסומך שתי ידיו עליו ומתודה, וכך היה אומר: אנא השם, עוו, פשעו, חטאו לפניך עמך בית ישראל; אנא בשם, כפר נא לעונות ולפשעים ולחטאים, שעוו ושפשעו ושחטאו לפניך עמך בית ישראל, ככתוב בתורת משה עבדך: „כי ביום הזה יכפר וגו'". והכהנים והעם העומדים בעזרה, כשהיו שומעים שם-המפורש שהוא יוצא מפי כהן-גדול, היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים: „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

מסרו למי שהיה מוליכו. וכבש עשו לו, מפני הבבלים, שהיו מתלשים בשערו ואומרים לו: טול וצא, טול וצא!

מיקירי ירושלים היו מלוין אותו עד סוכה הראשונה. עשר סוכות מירושלים עד צוק תשעים ריס. על כל סוכה וסוכה אומרין לו: הרי מזון והרי מים. ומלוין אותו מסוכה לסוכה, חוץ מאחרון שבהן, שאינו מגיע עמו לצוק, אלא עומד מרחוק ורואה את מעשיו.

מה היה עושה? חלק לשון של זהורית, חציו קשר בסלע וחציו קשר בין קרניו — דחפו לאחוריו והוא מתגלגל ויורד. ולא היה מגיע לחצי ההר עד שנעשה אברים-אברים. בא וישב לו תחת סוכה האחרונה עד שתחשך.

בא לו (כהן-גדול) אצל פר ושעיר הנשרפים והקטירם — — — אמרו לו לכהן-גדול: הגיע שעיר למדבר.

ומנין היו יודעין שהגיע שעיר למדבר? דרכיות היו עושין ומניפין בסודרים ויודעין שהגיע שעיר למדבר. — — —

בא לו כהן-גדול לקרות (בתורה). אם רצה לקרות בבגדי בוץ קורא, ואם לאו קורא באצטלית לבן משלו. חזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו לראש-הכנסת וראש-

---

שלא להבעית את ישראל — שלא יאמרו מת הוא. למקום שנכנס — לקדש-הקדשים. כמצליף — כמלקה בשבט. למי שהיה מוליכו — לשליח שהיה מוליכו לעזאזל. וכבש — מסלה, גשר. טול וצא — שלא ישהה העונות. צוק — ראשו של הר עזאזל. ריס — שם מדה, וצ' ריס הם י"ב מיל. בין קרניו — של השעיר. דרכיות — בנינים גבוהים לשומרים בצדי הדרכים. בא לו כ"ג — לעזרה. באיצטלית — לבוש כמין הלוק.

הכנסת נותנו לַסְּגָן והסגן נותנו לכהן-גדול וכהן-גדול עומד ומקבל וקורא „אחרי-מות" ו„אך בעשור", וגולל ספר-תורה ומניחו בחיקו ואומר: יותר ממה שקראתי לפניכם כתיב כאן. — — —

הביאו לו בגדי-זהב ולבש וקדש ידיו ורגליו ויצא ועשה את אילו ואת איל העם. — — —

קדש וטבל. הביאו לו בגדי לבן ולבש וקדש ידיו ורגליו. נכנס להוציא את הכף ואת המחתה. קדש וטבל. הביאו לו בגדי זהב ולבש וקדש ידיו ורגליו ונכנס להקטיר קטרת של בין הערבים ולהיטיב את הנרות, וקדש ידיו ורגליו ופשט.

הביאו לו בגדי עצמו ולבש, ומְלַוִּין אותו עד ביתו. ויום-טוב היה עושה לאוהביו בשעה שיצא בשלום מן הקדש. (יומא פ' א—ז).

כה ר' יהושע אמר: מפני מה אין כהן-גדול נכנס בבגדי זהב? אלא אין קָטֵגוֹר נעשה סַנֵּגוֹר. כדי שלא ליתן פתחון-פה לשטן לקטרג ולומר: אתמול עשו להם אלהי-זהב והיום הם מבקשים לְשַׁמֵּשׁ בבגדי זהב.

ר' לוי אמר: בשביל לָחוּס על ממונם של ישראל. (ויק"ר פ' כ"א).

כו שנו רבותינו: בראשונה היו קושרין לשון של זְהוֹרִית על פתח אולם מבחוץ; הלבין — היו שמחין, לא הלבין — היו עצבין ומִתְבַּיְשִׁין. התקינו, שיהיו קושרין אותו על פתח אולם מבפנים; ועדין היו מציצין ורואין: הלבין — היו שמחין, לא הלבין — היו עצבין ומתבישין. התקינו, שיהיו קושרין אותו חֶצְיוֹ בסלע וחציו בין קרניו של שעיר המשתלח. אמר ר' נַחוּם בר פַּפָּא משום ר' אלעזר הַקַּפָּר: בראשונה היו קושרין לשון של זהורית על פתח אולם מבפנים, כיון שֶׁהִגִּיעַ שעיר למדבר, היה מלבין וידעו שנעשית מצותו, שנאמר: „אם יהיו חטאיכם כשנים, כשלג ילבינו"[1], (יומא ס"ז).

כז מעשה בכהן גדול אחד שהאריך בתפלתו, ונִמְנוּ אֶחָיו הכהנים לִכָּנֵס אחריו. התחילו הם נכנסים והוא יוצא. אמרו לו: מפני מה הארכת בתפילתך? אמר להם: קשה בעיניכם, שהתפללתי עליכם ועל בית-המקדש שלא יֵחָרֵב. אמרו לו: אל תהא רָגִיל לעשות כן, שֶׁהֲרֵי שנינו: „לא היה מאריך בתפלתו כדי שלא להבעית את ישראל". (שם נ"ב).

כח מעשה בִּצְדוּקִי אחד שֶׁתִּקֵּן מִבַּחוּץ והכנים לִפְנִים. בִּיצִיאָתוֹ היה שָׂמֵחַ שמחה גדולה. פגע בו אביו, אמר לו: בני, אף על פי שצדוקים אנו — מתיראים אנו מן הפרושים. אמר לו: כל יָמַי הייתי מִצְטַעֵר על הַמִּקְרָא הזה: „כי בענן אראה על הכפרת"[2], אמרתי:

[1] ישעיה א', יח. [2] ויקרא ט"ז, ב.

אחרי מות וגו' — פרשיות יום הכפורים. קדש — ידיו ורגליו במים. להוציא את הכף וגו' — מן ההיכל. כה) אין כה"ג נכנס — לשמש בבית קדשי קדשים. בבגדי זהב — אלא בבגדי לבן. קטגור — משטין. סנגור — מליץ. לחוס על ממונם וגו' — שהבגדים באים משל צבור. כז) שהאריך בתפלתו — כשנכנס לקדשי קדשים. ונמנו — החליטו. לכנס אחריו — שמא מת ויוציאוהו. כח) בצדוקי — כהן מכת הצדוקים, החולקים על הפרושים ועל קבלתם. שתקן מבחוץ וגו' — היה מתקן את הקטורת ומכין הכל מחוץ לקה"ק ומכניס לפנים כשהכל מתוקן, שלא כדעת הפרושים, שאומרים שצריכים לתקן מבפנים. כי בענן וגו' — כלו' בענן העשן של הקטורת, ומכאן למדו הצדוקים שיש לתקן מבחוץ. והפרושים מפרשים „בענן" — בעב הענן.

מתי יבא לידי ואקימנו: עכשו שבא לידי — לא אקימנו? אמרו: לא היו ימים מועטים עד שמת והוטל באשפה והיו תולעים יוצאות מחוטמו; ויש אומרים: ביציאתו נגף. ששנה ר׳ חייא: כמין קול נשמע בעזרה, שבא מלאך וחבטו על פניו, ונכנסו אחיו הכהנים ומצאו ככף רגל עגל בין כתפיו, שנאמר: „ורגליהם רגל ישרה וכף רגליהם ככף רגל עגל״[1]. (יומא י״ט).

מט אמרו עליו על ר׳ ישמעאל בן קמחית: פעם אחת יצא וספר עם מלך הערבים ונתזה צנורא מפיו על בגדיו וטמאהו. נכנס ישבב אחיו ושמש תחתיו — וראתה אמם שני בניה כהנים־גדולים ביום אחד.

שנו רבותינו: שבעה בנים היו לה לקמחית וכלם שמשו בכהונה גדולה. אמרו לה חכמים: מה עשית שזכית לכך? אמרה להם: מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי. אמרו לה: הרבה נשים עשו כך ולא הועילו; כל קמח—קמח, וקמח של קמחית — סלת. (שם מ״ז; פסיק׳ כ״ז).

נ מעשה בכהן־גדול אחד שיצא מבית־המקדש, היו כל העם הולכים אחריו. כשראו ששמעיה ואבטליון באים הניחו אותו והלכו אחר שמעיה ואבטליון. לבסוף באו שמעיה ואבטליון לפטר מלפני הכהן־הגדול. אמר להם: יבואו בני עממים לשלום. אמרו לו: יבואו לשלום בני עממים, שעושים מעשה אהרן, ולא יבואו לשלום בני אהרן, שאינם עושים מעשה אהרן. (יומא ע״א).

XVI. נטילת־לולב.

נא מצות לולב כיצד? יום־טוב הראשון של חג, שחל להיות בשבת, מוליכין את לולביהם להר־הבית, והחזנים מקבלים מהם וסודרים אותם על גב האצטבא, והזקנים מניחים את שלהם בלשכה. ומלמדים אותם לומר: „כל מי שמגיע לולבי בידו—הרי הוא לו במתנה״. למחר משכימים ובאים, והחזנים זורקים אותם לפניהם, והם מחטפים ומכים איש את חברו. וכשראו בית־דין, שהם באים לידי סכנה, התקינו שיהא כל אחד ואחד נוטל בביתו.

[1] יחזקאל א׳, ז׳.

מט) ונתזה — נזרקה, ונזית מפיו. צנורא — ניצוצות של רוק. קלעי שערי — מחלפות ראשי הקלועות. כל קמח וגו׳ — משל הוא: „כל קמח״—כל הנשים בניהן פשוטים, „וקמח של קמחית״ — בניה שלה — סלת, כלומר טובים וברורים. נ) בני עממים — שמעיה ואבטליון שהם מבני הגרים. מעשה אהרן — שהיה אוהב שלום. נא) מוליכין את לולביהם — מערב שבת, מפני שאסור לטלטלם בשבת. והחזנים — המשמשים. האצטבא — כמין כסאות ומדרגות העשויות בהר הבית למושב בני אדם. והזקנים מניחים... בלשכה — כדי למנעם מן הדחק למחר, כשיבאו ליטול לולביהם בחזרה. ומלמדים אותם — את הקהל. כל מי... במתנה — שהרי למחר כשיבאו ליטול לולביהם בחזרה — יטול כ״א זה שיבוא לידו, אפילו של אחר, ואין יוצאין ידי מצוה אלא בלולב משלו. זורקים אותם — הלולבים.

מצות ערבה כיצד? מקום היה למטה מירושלים ונקרא מוֹצָא, יורדין לשם ומלקטין משם מוּרְבִּיּוֹת של ערבה ובאין וזוקפין אותם בצדי המזבח, וראשיהם כפופים על־גבי המזבח. תקעו והריעו ותקעו. בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים: „אנא ה' הושיעה־נא, אנא ה' הצליחה־נא'[1], ואותו היום מקיפין את המזבח שבע פעמים. בשעת פטירתם מה הם אומרים? יופי לך, מזבח! יופי לך, מזבח!

כמעשהו בחול כן מעשהו בשבת, אלא שהיו מלקטין אותם מערב־שבת ומניחין אותם בגיגיות של זהב, כדי שלא יִכָּמְשׁוּ. ר' יוחנן בן ברוקא אומר: חֲרָיוֹת של דקל היו מביאין וחובטין אותן בקרקע בצדי המזבח, ואותו היום נקרא יום חִבּוּט חריות. מיד התינוקות שומטים את לולביהם ואוכלים אתרוגיהם. (סוכה פ' ד').

XVII. נִסּוּךְ־הַמַּיִם.

נב נסוך המים כיצד? צלוחית של זהב מחזקת שלשה לוגים היה ממלא מן השִּׁלֹחַ. הגיע לשער־המים — תקעו והריעו ותקעו. עלה בכֶּבֶשׁ ופנה לשמאלו. שני ספָלים של כסף היו שם (ר' יהודה אומר: של סיד היו, אלא שהיו מושחרים פניהם מפני היין), ומנוקבים כמין שני חוטמים דקים, אחד מעובה ואחד דק, כדי שיהיו שניהם כָּלִים בבת אחת. מערבי של מים, מזרחי של יין — — — ולמנסך אומרים לו: הַגְבַּהּ ידך! שפעם אחת נִסֵּךְ אחד על גבי רגליו וּרְגָמוּהוּ כל העם באתרוגיהם. (סוכה פ' ד').

נג שנו רבותינו: מעשה בצדוקי אחד שנִסך על גַּבי רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהם. ואותו היום נפגמה קרן המזבח והביאו בול של מלח וסְתָמוּהוּ, לא מפני שהוכשר לעבודה, אלא מפני שלא יראה מזבח פגום, שכל מזבח, שאין לו לא כבש ולא קרן ולא יסוד ולא רָבוּעַ — פסול לעבודה. (שם מ"ח, מ"ט).

[1] תהלים קי"ח, כה.

מורביות — ענפים. כמעשהו — של ענין הערבה. מערב שבת — שאסור ללקט ולטלטל בשבת. בגיגיות — אגנות של מים. שלא יכמושו — שלא יבלו. חריות של דקל — ענפי תמר. נב) נסוך המים — שבכל יום היו מנסכים ע"ג המזבח בקרבנות תמיד יין ובחג הסוכות— היו מנסכים גם מים. היה ממלא — הכהן. מן השילוח — מעין סמוך לירושלים. בכבש — מעלה שעולים בה למזבח. ושני ספלים — אחד ליין ואחד למים. היו שם — על המזבח. כמין שני חוטמין וגו' — כלומר, כל ספל דד כמין חוטם מנוקב יוצא ממנו, ודרך בו מקלח המשקה על המזבח. אחד מעובה וגו' — דד של אחד, של יין, עבה ונקב שלו גדול, ושל השני, זה של מים, דק, כמפורש בסמוך. כדי שיהיו שניהם כלים בבת אחת — כלו' המים ממהרים לקלח מן היין ולפיכך דד שלהם דק, שלא יכלה קלוחם קודם היין. מערבי... מזרחי— ספל מערבי וספל מזרחי. הגבה ידך — שיהו הכל רואים שהוא מנסך על המזבח. נסך אחד— כהן צדוקי, שהצדוקים לא היו מודים בנסוך המים. נג) נפגמה — נפחתה ונשברה. בול של מלח — גוש מלח. וסתמוהו — את הפגם.

XVII. שִׂמְחַת בֵּית־הַשְּׁאֵבָה.

ד מי שלא ראה שמחת בית־השֹּאֵבה לא ראה שמחה מימיו.

במוצאי יום־טוב הראשון של חג היו יורדין לעזרת־נשים ומתקנין שם תקון גדול. ומנורות של זהב היו שם וארבעה סְפָלים של זהב בראשיהם. וארבעה סולמות לכל אחד ואחד, וארבעה ילדים מִפִּרחי־כהונה ובידיהם כדים של שמן של מאה ועשרים לוג, שהם מְטִילים לכל ספל וספל.

מִבְּלָאֵי מכנסי כהנים וּמֵהֶמְיָנֵיהֶם היו מפקיעין (פתילות) ובהן היו מדליקים. ולא היתה חצר בירושלים, שאינה מאירה מאור בית־השאבה.

חסידים ואנשי מעשה היו מרקדים לפני העם באבוקות של אור שבידיהם, והיו אומרים לפניהם דברי שירות ותשבחות, והלוים בכנורות ובנבלים ובמצלתים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא מספר על חמש עשרה מעלות, היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים (כנגד חמש עשרה „שיר המעלות״ שבתהלים), שעליהן לוים עומדים בכלי שיר ואומרים שיר. ועמדו שני כהנים בשער העליון, שיורד מעזרת־ישראל לעזרת־נשים, ושתי חצוצרות בידיהם. קרא הגבר — תקעו והריעו ותקעו. הגיעו למעלה העשירית — תקעו והריעו ותקעו. הגיע לעזרה—תקעו והריעו ותקעו. היו תוקעים והולכים עד שמגיעים לשער היוצא ממזרח. הגיעו לשער היוצא ממזרח, הפכו פניהם למערב ואמרו: אבותינו שהיו במקום הזה „אחוריהם אל היכל ה׳ ופניהם קדמה והמה משתחוים קדמה לשמש״ [1] — ואנו ליה עינינו. ר׳ יהודה אומר: היו שונים ואומרים: אנו ליה, ליה עינינו.

כשהיו נפטרים זה מזה מה היו אומרים זה לזה? — „יברכך ה׳ מציון, וראה בטוב ירושלים כל ימי חייך וראה בנים לבניך, שלום על ישראל״ [2]. (סוכה פ׳ ה׳; תוס׳ שם).

נה אמרו עליו על הלל הזקן: כשהיה שמח בשמחת בית־השאבה אמר כן: „אם אני כאן— הכל כאן ואם אין אני כאן — מי כאן? למקום שאני אוהב — שם רגלי מוליכות אותי״. ואף הקדוש־ברוך־הוא אומר: „אם אתה תבוא אל ביתי — אני אבוא לביתך, ואם אתה לא תבוא אל ביתי — אני לא אבוא אל ביתך״, שנאמר: „בכל המקום אשר אזכור את שמי אבוא אליך וברכתיך״ [3]. (סוכה נ״ג, עפ״י ע״י).

נו שנו רבותינו: יש מהם אומרים: „אשרי ילדותנו שלא בִיְּשה את זקנותנו״ — אלו חסידים ואנשי מעשה. ויש מהם אומרים: „אשרי זקנותנו שכִּפְּרה על ילדותנו״ — אלו בעלי תשובה. אלו ואלו אומרים: „אשרי מי שלא חטא; ומי שחטא — ישוב וְיִמָּחל לו״. (שם).

נז אמרו עליו על ר׳ שמעון בן גמליאל: כשהיה שמח שמחת בית־השאבה, היה נוטל שמונה אבוקות של אור בידו אחת וזורקן כלפי מעלה, זורק אחת ומקבל אחת,

[1] יחזקאל ח׳, ט״ז. [2] תהלים קכ״ח, ה—ו. [3] שמות כ׳, כ״ד.

נד) בית השאבה — כשהיו שואבים מים לנסך המים. היו יורדים — הכהנים והלוים. תקון גדול — עושים סדרים ותבנות, מניחים קרשים על גבי זיזי הכתלים למעמד בני אדם, וכדומה, שלא יגדל הדחק. היו שם — בעזרה. כדים של שמן — להדלקה. מבלאי — מן הישנים הבלויים, ומהמיניהם — מאבנטיהם, מפקיעין — מוציאים חוטים לפתילות. ואנשי מעשה— רודפי מצוה. קרא הגבר — התרנגול. נה) אם אני כאן וגו׳ — נתכון לזרז את העם שיעלו לשמחת בית השאבה, שכל יחיד יראה את עצמו כאלו הוא הכל. נו) שלא בישה — במעשים רעים. ישוב — יעשה תשובה.

ואין אחת מהן נוגעת בחברתה, וכשהוא משתחוה נועץ שני אגדליו בארץ ושוחה ונושק את הרצפה וזוקף, מה שאין כל בריה יכולה לעשות כן; — וזו היא קידה. (שם).

נח אמר רבי יהושע בן חנניא: כשהיינו שמחים שמחת בית־השאבה לא טעמנו טעם שֵׁנה. כיצד? שעה ראשונה — תמיד של שחר, משם לתפלה, משם לקרבן מוסף, משם לתפלת המוספים, משם לבית־המדרש, משם לאכילה ושתיה, משם לתפלת המנחה, משם לתמיד של בין הערבים — מכאן ואילך לשמחת בית־השאבה. (שם; ירוש׳).

XIX. פָּרָשַׁת־הַמֶּלֶךְ.

נט מוֹצָאֵי יום־טוב הראשון של חג בשמיני במוצאי שביעית עושין לו למלך בימה של עץ בעזרה והוא יושב עליה. חזן הכנסת נוטל ספר־תורה ונותנו לראש הכנסת וראש הכנסת נותנו לסגן והסגן נותנו לכהן־גדול וכהן־גדול נותנו למלך — והמלך עומד ומקבל וקורא ויושב.

אגריפס המלך עמד וקבל וקרא עומד — ושבחוהו חכמים. וכשהגיע אצל „לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא"[1], זלגו עיניו דמעות. אמרו לו: אל תתירא, אגריפס, אחינו אתה, אחינו אתה!

שנו משום ר׳ נתן: באותה שעה נתחַיבו שונאי ישראל כְּלָיָה, מפני שהחניפו לו לאגריפס המלך. (סוטה מ״א).

XX. שְׁמִינִי־עֲצֶרֶת וּמוֹצָאֵי־הֶחָג.

„בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצֶרֶת תִּהְיֶה לָכֶם וגו׳"[2] — זה שאמר הכתוב: „תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה"[3]. אתה מוצא בחג ישראל מקריבים שבעים פרים על שבעים אומות, לפיכך היו צריכים להיות אוהבים אותנו. לא דַיָּם שאין אוהבים אותנו, אלא עוד שונאים אותנו, לפיכך אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: שבעת ימי החג הייתם מקריבים לְפָנַי קרבנות על אומות־העולם, אבל עכשו הקריבו על עצמיכם — „ביום השמיני עצרת תהיה לכם".

„והקרבתם עולה... פר אחד איל אחד"[4] — משל למלך, שעשה סעודה שבעת ימים, וזמן כל בני המדינה בשבעת ימי המשתה. כיון שעברו שבעת ימי המשתה, אמר לאוהבו: כבר יצאנו ידי בני המדינה, נְגַלְגֵּל אני ואתה במה שתמצא, ליטרא בשר או דג או ירק, כך אמר הקב״ה לישראל: כל הקרבנות שהקרבתם בשבעת ימי החג על אומות־העולם הייתם מקריבים, אבל ביום השמיני עצרת תהיה לכם[2] — נְגַלְגְּלוּ במה שאתם מוצאים, בפר אחד ואיל אחד. (תנח״ק פנחס).

[1] דברים י״ז, טו. [2] במדבר כ״ט, לה. [3] תהלים ק״ט, יד. [4] במדבר כ״ט, לו.

נז) נועץ — תוקע. אגודליו — בהונות ידיו. נט) זלגו עיניו דמעות — שהיה מזרעו של הורדוס האדומי. ם) נגלגלו — ענינו אכילה קלה.

סא אמר ר׳ יצחק בר אבדימי: מוצאי יום־טוב האחרון של חג הכל צופים בעשן המערכה: נוטה כלפי צפון — עניים שמחים ובעלי־בתים עצבים, מפני שגשמי שנה מרובים ופירותיה מרקיבים; נוטה כלפי דרום — עניים עצבים ובעלי־בתים שמחים, מפני שגשמי שנה מועטים ופירות משתמרים; נוטה כלפי מזרח — הכל שמחים; נוטה כלפי מערב — הכל עצבים. (ב״ב מ״ז; יומא כ״א).

XXI. עליה לרגל.

סב „מה יפו פעמיך בנעלים"[1] — כמה נאות רגליהם של ישראל בשעה שהם עולים לרגל. (סוכה מ״ט).

סג „ולא יחמד איש את ארצך בעלותך וגו׳"[2] — מלמד שתהא פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקתה; תרנגלתך מנקרת באשפה ואין חלדה מזיקתה.

מעשה באחד ששכח לנעול דלתי ביתו, שעלה לפעמי־רגלים, וכשבא מצא נחש קשור בטבעות דלתותיו.

שוב מעשה באחד ששכח ולא הכנים תרנגלותיו לתוך ביתו ועלה לפעמי־רגלים, ובא ומצא חתולות מקרעות לפניהן.

שוב מעשה באחד ששכח ולא הכנים כרי של חטיו לתוך ביתו ועלה לפעמי־רגלים, וכשבא מצא אריות מקיפים לחטים.

ומעשה בשני אחים עשירים שהיו באשקלון, והיו להם שכנים רעים מאומות־העולם, והיו אומרים: אימתי יעלו היהודים הללו להתפלל בירושלים ואנו נכנסים ומקפחים את בתיהם ונוטלים כל מה שיש להם. הגיע הזמן ועלו האחים. זמן להם הקדוש־ברוך־הוא מלאכים כדמותם והיו נכנסים ויוצאים בתוך בתיהם. כשבאו האחים מירושלים, שלחו לשכניהם דורונות מכל מה שהביאו עמהם מירושלים. אמרו להם השכנים: היכן הייתם? אמרו להם: בירושלים. — „אימתי עליתם?" — ביום פלוני. — „ואימתי באתם?" — ביום פלוני. — „ואת מי הנחתם בתוך ביתכם?" — לא הנחנו שום אדם. אמרו: ברוך אלהי היהודים, שלא עזבם ולא יעזבם לעולם. (פסח׳ ח׳; ירוש׳ פאה; שהש״ר).

סד אמר ר׳ יצחק: מפני מה אין פרות גנוסר בירושלים? כדי שלא יהו עולי־רגלים אומרים: אלמלי לא עלינו אלא לאכול פרות גנוסר — דינו; ונמצאת עליה שלא לשמה. כיוצא בו אמר ר׳ דוסתאי ברבי ינאי: מפני מה אין חמי־טבריא בירושלים? כדי שלא יהו עולי־רגלים אומרים: אלמלי לא עלינו אלא לרחוץ בחמי טבריא — דינו; ונמצאת עליה שלא לשמה. (פסח׳ ח׳).

---

[1] שיר השירים ז׳, ב. [2] שמות ל״ד, כ״ד.

סב) באפר — בשדה מרעה. סג) חלדה — מין שרץ מזיק תרנגולים (וויזל). כרי של חטים — גל של חטים. סד) פרות גנוסר — פרות הבאים מסביבות ים כנרת, והם מתוקים ומשובחים ביותר. שלא לשמה — שלא לשם מצוה, אלא לשם הנאה.

XXII. עֲלִיָּה בִּשְׁעַת הַגְּזֵרָה.

סה אמרו: פעם אחת גזרה המלכות גזרה על ישראל, שלא יביאו בכורים לירושלים; והושיבו פְּרוֹסְדָאוֹת על הדרכים, כדרך שהושיב ירבעם בן נבט שלא יעלו ישראל לרגל. מה עשו כשרים ויראי-חטא שבאותו הדור? — הביאו סלי בכורים וחפום בקציעות ונטלום וְהָעֱלִי על כִּתְפֵיהֶם. כיון שהגיעו אצל פְּרוֹסְדָאוֹת, אמרו להם: להיכן אתם הולכים? אמרו: לעשות שני עִגּוּלֵי דְבֵלָה במכתשת שלפנינו ובְעֱלִי שעל כְּתֵפֵינוּ; כיון שעברו מהם עִטְּרוּם בסלים והביאום לירושלים.

והם הם בני גונבי-עֱלִי וקוצעי קציעות.

פעם אחת גזרה המלכות גזרה על ישראל, שלא יביאו עצים למערכה, והושיבו פרוסדאות על הדרכים, כדרך שהושיב ירבעם בן נבט, שלא יעלו ישראל לרגל. מה עשו כשרים ויראי חטא שבאותו הדור? — הביאו גזירי עצים ועשאום סוּלָמוֹת והניחו על כתפהם והלכו להם. וכיון שהגיעו אצל פרוסדאות אמרו להם: להיכן אתם הולכים? אמרו: להביא גוזלות משובך שלפנינו בסולמות שעל כתפינו: כיון שעברו מהם — פְּרָקוּם והביאום לירושלים.

והם הם בני סַלְמַאי הַנְּתוֹצָתִי.

עליהם ועל כיוצא בהם נאמר: „זכר צדיק לברכה"[1], ועל ירבעם בן נבט וחבריו נאמר: „ושם רשעים ירקב"[1]. (תעני כ"ח).

[1] משלי י', ז.

סה) והושיבו פרוסדאות — המלכות הושיבה משמרות קבועים למנוע את העם מעליה לירושלים. וחפום בקציעות — כסו הסלים מלמעלה בתאנים כתושות ויבשות של דבלה (דבלה — זוהי ככר עגול של תאנים כתושות ודבוקות ביחד, ושמן של התאנים הכתושות „קציעות"), ודרך מלאכה זו להעשות במכתשת ובעלי (עליוני של מכתשת). ונתכונו הכשרים לגנוב בכך דעתם של השומרים, וע"ש מעשיהם נקראו „בני גונבי עלי וגו'". משובך — ארובת יונים, ועולים אליה בסולם. והביאום לירושלים — ושברום להיות עצים למערכה.

י.

חֻרְבַּן בַּיִת־שֵׁנִי וְהָאָרֶץ.

I. קֹדֶם הַחֻרְבָּן.

א ארבעים שנה קודם חֻרבן־הבית לא היה גורל עולה בְּיָמִין, ולא היה לָשׁון של זְהורית מלבּין, ולא היה נר מַעֲרָבִי דולק, והיו דַלתות ההיכל נפתחות מאליהן, עד שגער בהן ר' יוחנן בן זכאי ואמר: היכל, היכל! מפני מה אתה מַבעית עצמך? יודע אני בך, שסופך לַחרב, וכבר נתנבא עליך זכריה בן עִדו: „פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך"[1], (יומא ל"ט).

II. עַל מָה חָרְבָה הָאָרֶץ.

ב אמר ר' יוֹחָנָן: מהו שנאמר: „אשרי אדם מפחד תמיד וּמַקשה לבו יפּל ברעה"[2]— על קַמְצָא וּבַר־קַמְצָא חָרבה ירושלים, על תרנגול ותרנגלת חרב הר־המלך; על יתד של מרכבה חרבה בֵּיתָר.

„עַל קַמְצָא וּבַר־קַמְצָא חָרְבָה יְרוּשָׁלַיִם"—

מעשה באדם שהיה אוהבו קמצא ושונאו—בר קמצא. עשה סְעֻדה. אמר לשַׁמָּשׁו: לך והביא לי קמצא. הלך והביא את בר־קמצא. בא בעל הסְעֻדה ומצא את בר־קמצא יושב בין המסֻבִּים. אמר לו: הרי שונא אתה לי, ומה לך כאן? עמוד וצא! אמר לו: „הואיל ובאתי—הניחני, ואתן לך דְּמֵי כל מה שאוכל ואשתה בִּסְעֻדתך". אמר לו: לא.— „אתן לך דמי חצי סעדה..." — לא! „אתן לך דמי כל הסְעֻדה" — לא! תְּפָסו בידו, העמידו והוציאו.

[1] זכריה י"א, א. [2] משלי כ"ח, יד.

א) גורל... בימין — הגורל של השעיר לה', הקרב ביום כפור. ועיין למעלה פרק ט' מג. לשון של זהורית — הבילת צמר אדום, שהיו קושרים בפתח האולם ביום כפור בשעת שלוח השעיר לעזאזל. ועיין שם. מערבי וגו' — של המנורה, שדרכו להיות דולק תדיר. וכל אלו השנויים באו לסימן ולרמז, שהחרבן קרוב לבוא. מבעית — מפחיד. ב) על קמצא וגו' — כל אלו מפורשים למטה בענין. קמצא ובר־קמצא — שמות אנשים הם. והוציאו — מן הבית.

אמר בר־קמצא: הואיל וישבו חכמים ולא מְחוּ בו — מִכְּלַל שדעתם נוחה בכך — אלך יאכל שין עליהם לפני המלך. בא ואמר לקיסר: מרדו בך היהודים... אמר לו הקיסר: — מי יאמר?... אמר לו: שלח להם קרבן ותראה אם יקריבוהו.

הלך ושלח בידו עגל משֻׁלָּשׁ. בדרך הטיל בו בר־קמצא מום בניב־שפתים, ויש אומרים — בדוקין שבעין, מקום שלנו הרי הוא מום ולהם אינו מום. אמרו חכמים להקריבו, משום שלום מלכות; אמר להם ר׳ זכריה בן אֲבְקִילוּס: יאמרו, בעלי־מומים קרבים למזבח. אמרו להרוג את בר־קמצא, שלא ילך ויספר למלך. אמר להם ר׳ זכריה: יאמרו, מטיל מום בקדשים — יֵהָרֵג.

(אמר ר׳ יוחנן: עַנְוְתָנוּתוֹ של ר׳ זכריה בן אֲבְקִילוּס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והִגְלְתָנוּ מארצנו).

עלה עליהם נֵירוֹן־קיסר. כשהגיע לירושלים זרק חץ למזרח—וחזר ונפל בירושלים; למערב — חזר ונפל בירושלים, וכן לארבע רוחות העולם.

אמר נירון־קיסר לתינוק: פסוק לי פסוקך. אמר לו: „ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל"[1]. אמר נירון־קיסר: הקדוש־ברוך־הוא מבקש להחריב ביתו ואומר לִקְנֹחַ ידו בו... ברח והלך ונתגייר, וממנו יצא ר׳ מאיר.

עלה עליהם אַסְפַּסְיָנוּס־קיסר, בא וצר על ירושלים שלש שנים. היו שם שלשה עשירים: נַקְדִּימוֹן בן־גוריון ובן־כַּלְבָּא־שָׂבוּעַ ובן־צִיצִית־הַכֶּסֶת. („נַקְדִּימוֹן בן גוריון — שנָקְדָה לו חמה בעבורו; „בן־כלבא־שבוע"—שכל הנִכְנָס לביתו כשהוא רעב ככלב— יוצא כשהוא שבע; בן־ציצית־הכסת—שהיתה צִיצָתוֹ נִגְרֶרֶת על גבי כְּסָתוֹת). אחד אמר: אני אפרנס כל העיר בחטים ושעורים, ואחד אמר—ביין ובמלח ובשמן, ואחד אמר— בעצים (שבחו חכמים את בעל־העצים יותר מכלם; שרב חסדא — כל המפתחות היה מוסר לשַׁמָּשׁוֹ, חוץ משל העצים, שהיה רב חסדא אומר: אוצר אחד של חטים טעון ששים אוצרות של עצים כנגדו). פתחו את אוצרותיהם ונמצא בידם כדי פרנסת עשרים שנה ואחת. היו שם בִּרְיוֹנִים. אמרו להם חכמים: נצא ונעשה שלום עם הרומיים: לא הניחום הבריונים, ואמרו להם: נצא ונעשה מלחמה עמהם. אמרו להם חכמים: לא יעלה בידנו כלום. עמדו הבריונים ושרפו אותם האוצרות של חטים ושעורים — וגבר הרעב בעיר.

[1] יחזקאל כ״ה, י״ד.

מחו — עכבו, התנגדו. מכלל — משמע. הטיל — הפיל, נתן. בניב־שפתים — בשפה העליונה. בדוקין שבעין — בקרום העליון של העין. שלנו — ליהודים. ולהם — לנכרים. משום — בשביל. נירון — שם מלך רומי, Nero. פסוק לי פסוקך — אמור לי איזה מקרא למדת היום בבית־הספר. לקנח ידו בי — כלו׳ לתת את העונש עלי. אספסינוס — ווספסיאן אביו של טיטוס. שנקדה וגו׳ — שזרחה לו חמה; שפעם אחת השאילהו שר אחד בארות מים בשביל עולי רגלים וקבע לו זמן פרעון, בתנאי שאם יגיע הזמן ונקדימון לא יפרע — ישיב לו בזהב. ביום האחרון ירדו גשמים עם שקיעת החמה ונעשה נס והציצה החמה אחרי שנתמלאו הבורות, ובכך נפטר מן הקנס. ציצתו נגררת וגו׳ — כשיצא מביתו היו מציעין תחתיו כסתות בהליכתו וציציות בגדיו נגררות על גבי הכסתות. טעון — צריך להיות. בריונים — פריצים.

מַרְתָא בת בַּיתוּס — הָעֲשִׁירָה שבירושלים היתה. שָׁגרה שליחה לשוק ואמרה לו: לך והָבֵא לי סלת. עד שהלך נמכרה הסלת. בא ואמר לה: אין סלת. אבל יש פת נקיה. אמרה לו: לך הָבֵא. עד שהלך נמכרה אף זו. בא ואמר לה: אין פת נקיה, אבל יש פת קִיבָר. אמרה לו: לך הָבֵא. עד שהלך נמכרה אף זו. בא ואמר: אין פת קיבר. אבל יש קמח שעורים. אמרה לו: לך הָבֵא. עד שהלך נמכר אף זו. חלצה נעליה ואמרה: אצא ואראה, אפשר אמצא דבר לאכול. נטפלו גְלָלִים ברגלה ומתה. קרא עליה ר׳ יוחנן בן זַכַּאי: „הרכה בך והענגה אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ מהתענג ומרך"[1]. ויש אומרים: גרוגֶרת של ר׳ צדוק מצאה ואכלה, ונתעלפה ומתה. ובשעת מיתה הוציאה כל כספה וזהבה וזרָקתַם לשוק, אמרה: אלו למה לי? וזהו שנאמר: „כספם בחוצות ישליכו וגו׳"[2].

גרוגרת של ר׳ צדוק מַהוּ? ר׳ צדוק ישב ארבעים שנה בתענית, שלא תחרב ירושלים. נעשה בשרו כָחוּש וכל מה שאכל היה נראה מתוך גרונו מבחוץ. וכשנגמר תעניתו ובא להברות עצמו הביאו לו גרוגָרות והיה מוצץ מימיהן וזורקן.

יצא ר׳ יוחנן בן־זַכַּאי לטַיֵל בשוק, ראה שֶׁשּׁוֹלְקִין תבן ושותין מֵימיו. אמר: בני־אדם ששולקין תבן ושותין מימיו יכולים לעמוד בחיילותיו של אַסְפַּסְיָנוּס! אין תַקָנה אלא שאצא מן העיר.

אַבָּא־סִיקְרָא בֶּן־בַּטִיחַ, ראש בריוני ירושלים, — בן־אחותו של ר׳ יוחנן בן־זכאי היה. שלח לו ר׳ יוחנן בן־זכאי: בוא אצלי בצנעא. בא. אמר לו ר׳ יוחנן: עד מתי אתם עושים כך וממיתים את הכל ברעב? אמר לו: מה אעשה? אם אומר להם דבר יַהַרגוני. אמר לו ר׳ יוחנן: ראה לי תקנה שאצא מכאן, אפשר שתהא הצלה מועטת. אמר לו אבא סיקרא: עשינו בינינו שלא יֵצא אדם מכאן אלא אם כן הוא מת. אמר ר׳ יוחנן: הוציאוני בדמות מת. אמר בן־בטיח: עשה עצמך חולה ויבאו הכל לבקרך, והנח דבר של סרחון על מטתך, ויהיו אומרים „מת ר׳ יוחנן!" ויכנסו תלמידיך וישאו את ארונך, ובני אדם אחרים לא ישאוהו, כדי שלא ירגישו בגופך שהוא קל, — שהרי הכל יודעים שהחי קל מן המת...

עשה ר׳ יוחנן כך. באו תלמידיו ונשאו את ארונו. ר׳ אליעזר מראשו ור׳ יהושע מרגליו. היו מוליכים אותו עד שקיעת החמה, עד שהגיעו אצל שערי ירושלים. אמרו להם השוערים: מי הוא זה? אמרו להם: מת הוא. וכי אין אתם יודעים שאין מְלִינִין את המת בירושלים? בקשו הבריונים לדקור בגופו של המת; אמר להם אבא־סיקרא: יאמרו: רבם דקרו! בקשו לדָחפו — אמר להם: יאמרו: רבם דחפו! — פתחו לו השער ויָצא.

היו מוליכים אותו עד שהגיעו אצל אספסינוס. פתחו את הארון ועמד לפניו. אמר לו: שלום עליך, המלך! שלום עליך, המלך! אמר לו אספסינוס: חיב אתה שתי מיתות, אחת, שאתה קורא לי מלך, ואני איני מלך, ועוד, אם מלך אני — עד עכשו מפני מה לא באת אצלי? אמר לו ר׳ יוחנן: שאמרת „לא מלך אני" — באמת מלך אתה, שאלמלא

[1] דברים כ״ח, נ״ו. [2] יחזקאל ז׳, י״ט.

פת קיבר — פת גרועה ופחותה. נטפלו — דבקו. גרוגרת — תאנה יבשה, ולהלן מפרש מהו „גרוגרת של ר׳ צדוק". כחוש — רזה. שולקין — מבשלים. בצנעא — בלאט.

היית מלך לא נמסרה ירושלים בידך, שנאמר: „והלבנון באדיר יפל[1]. ושאמרת „אם מלך אני — מפני מה לא באת אצלי עד עכשו?" — בריונים שבָּנו לא הניחוני. אמר לו אספסינוס: אלו חָבִית של דבש ודְרָקוֹן כָּרוּךְ עליה — לא היו שוברין את החבית בשביל הדרקון? שתק ר' יוחנן.

(קרא עליו רב יוסף — ויש אומרים ר' עקיבא —: „משיב חכמים אחור ודעתם יסכל"[2] — היה צריך לומר לו: נוטלין צְבָת ומסַלְּקִין את הדרקון והורגין אותו ואת החבית מניחין).

בתוך כך בא שליח מרומי ואמר לאספסינוס: עמוד, שמת הקיסר וגדולי רומי מִנּוּךְ מלך עליהם. באותה שעה היה אספסינוס נעול נעל אחת. בא לנעול את השניה — ולא נכנסה רגלו. בא לחלוץ את הראשונה — ולא יצאה רגלו. אמר אספסינוס: זו מַהִי? אמר לו ר' יוחנן: אל תצטער — שמועה טובה באה לך, שנאמר: „שמועה טובה תדשן עצם"[3] — ומה תַּקָּנָתךְ? יביאו אדם שאין דעתך נוחה הֵימנו ויעבירוהו לפניך, שנאמר: „ורוח נכאה תיבש גרם"[4]. עשה כך ונכנסה רגלו. אמר לו: ומאחר שחכמים אתם כל כך — עד עכשו מפני מה לא באתם לפני? אמר לו: ולא אמרתי לך? אמר לו: אף אני אמרתי לך. אמר לו אספסינוס לר' יוחנן: אני הולך מכאן ואשלח עליכם אחר במקומי; בַּקֵּש ממני דבר ואתן לך. אמר לו ר' יוחנן: תן לי יַבְנֶה וחכמיה ושלשלת של רבן גמליאל ורופאים שירפאו את ר' צדוק.

(קרא עליו ר' יוסף — ויש אומרים ר' עקיבא —: „משיב חכמים אחור ודעתם יסכל"[2]. היה צריך לומר לו, שיניח את ירושלים פעם זו. ור' יוחנן סבר, שמא זו לא יעשה לו אספסינוס, ולא תהא אפילו הצלה מועטת).

הלך אספסינוס ושלח את טיטוס הרשע. בא טיטוס, עמד ואמר: „אי אלהימו, צור חסיו בו?"[5] — זה טיטוס הרשע שחֵרף וגִדף כְּלַפֵּי־מעלה. מה עשה? נכנס לבית קדשי הקדשים והציע ספר־תורה ועבר עליה עֲבֵרה, ונטל סַיִף וגִדֵּר את הפרכת, ונעשה נס והיה דם מבַצְבֵּץ ויוצא, — וכסבור שהרג את עצמו.

(אמר ר' יוחנן: „מי כמוך חסין יה?"[6] — מי כמוך חָסִין וקשה, שאתה שומע נאוצו וגדופו של אותו רשע ושותק. של בית ר' ישמעאל שָׁנוּ: „מי כמוך באלם ה'"[7] — מי כמוך „באלמים"?)

נטל טיטוס את הפרכת וַעֲשָׂאָה כמין גַּרְגּוּתָנִי, והביא כל כלים שבמקדש והניחם בתוכה, ונתנם בספינה, לילך ולהשתבח בעירו. עמד עליו נחשול שבַּיָּם לטַבְּעוֹ. אמר: כמדומה אני, שאלהיהם של אלו — אין גבורתו אלא במים. בא פרעה — טִבְּעוֹ במים, בא סיסרא — טבעו במים, אף הוא עומד עלי לטַבְּעֵני במים. אם גבור הוא, יעלה ליבשה ויעשה עמי מלחמה. יצתה בת־קול ואמרה לו: רשע בן רשע בן בנו של עשו הרשע:

[1]ישעיה י', לד. [2]שם מ"ד, כה. [3]משלי ט"ו, ל. [4]שם י"ז, כב. [5]דברים ל"ב, לז. [6]תהלים פ"ט, ט. [7]שמות ט"ו, יא.

חבית — כד של עץ. דרקון — נחש, דראקאן. צבת — מלקחים. ומסלקין — מסירים. יבנה — שם עיר של חכמים סמוכה לירושלים. ושלשלת של רבן גמליאל — משפחת הנשיאים. טיטוס — בנו של אספסינוס. סיף — חרב. גדר — נעץ ודקר. מבצבץ — נוצץ ומטפטף. שהרג את עצמו — כנוי בלשון של כבוד כלפי מעלה. באלמים — שרואה ושותק. גרגותני — סל. נחשול — סערת ים.

בְּרִיָּה קלה יֵש לי בעולמי, וְיַתּוּשׁ שמה, עֲלֵה ליבשה ותעשה עמה מלחמה. עלה ליבשה, בא יתוש ונכנס בחוטמו ונקר במחו שבע שנים.

פעם אחת עבר על פתחו של נַפָּח. שמע קול קורנָס – ונשתתק היתוש. אמר טיטוס: „יש תַּקָּנָה!" – הֵביאו לו נפח בכל יום והכה לפניו בקורנס. לַנַּפָּח נכרי נתן ארבעה זוזים ליום, לישראל – אמר: דיך שאתה רואה בשונאך. עד שלשים יום עשה כך; מכאן ואֵילָך – כיון שֶׁדָּש – דָש;

(שָׁנִינו, אמר ר' פנחס בן עֲרוּבָא: אני הייתי בין גדולי רומי, ובשמת, פצעו את מחו ומצאו בו כצפור־דרור משקל ב' סלעים. אמר אביי: מְקֻבָּלָנו, פיו של נחשת וצפרניו של ברזל).

בשעת מיתתו של טיטוס צוה כך: שרפוני ופזרו את אֶפְרִי על שבעה יַמִּים, כדי שלא ימצאני אלהי היהודים ויעמידני בדין.

אוּנְקְלוֹס בַּר קְלוֹנִיקוֹס בן אחותו של טיטוס היה, בקש להתגַּיֵּר. הלך והעלה את טיטוס באוב. אמר לו: מי חשוב בעולם ההוא? אמר לו: ישראל – מהו לְהִדַּבֵּק בהם? אמר לו: מצוותיהם מרובות ואי־אפשר לעמוד בהן. לך והתגרה בהם בעולם־הזה וְתֵעָשֶׂה עֲלֵיהם ראש, שנאמר: „היו צריה לראש"[1] – כל המֵצר לישראל נעשה ראש. אמר לו: דינך בַּמֶּה? אמר לו: במה שגזרתי על עצמי: בכל יום ויום צוברים את אֶפְרִי, ודנים ושורפים אותי ומפזרים את אֶפְרִי על שבעה ימים.

הלך והעלה את בלעם באוב. אמר לו: מי חשוב בעולם ההוא? אמר לו: ישראל. – מהו לְהִדַּבֵּק בהם? אמר לו: „לא תדרש שלומם וטובתם כל הימים"[2].

הלך והעלה ישו באוב. אמר לו: מי חשוב בעולם ההוא? אמר לו: ישראל! – מהו לְהִדַּבֵּק בהם? – אמר לו: טובתם דרוש, רעתם אל תדרוש; כל הנוגע בהם כאלו נוגע בבבת עינו.

בא וראה, מה בין פושעי ישראל לנביאי אומות־העולם!

שנינו, אמר ר' אלעזר: בא וראה, כמה גדול כחה של בושה: שהרי סִיֵּעַ הקדוש־ב"ה את בר־קמצא והחריב את ביתו ושרף את היכלו. (גטין נ"ה–נ"ז; איכ"ר אדר"נ פ' ד').

מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשת רַבּוֹ, ושוּלְיָא של נגר היה. פעם נצרך רבו לְלְוֹת. אמר לו: שַׁגֵּר לי אשתך וְאַלְוֶה. שִׁגֵּר אשתו אצלו. שָׁהֲתָה עמו שלשה יָמִים. קדם ובא אצלו בדרך. אמר לו: אשתי, ששלחתי לך, היכן היא? אמר לו: אני פְּטַרְתִּיהָ לְאַלְתַּר, ושמעתי שהתינוקות התעללו בה בדרך. אמר לו: ומה אעשה? אמר לו: אם

[1] איכה א', ה. [2] דברים כ"ג, ז.

יתוש – מין זבוב דק. קורנס – פטיש. כיון שדש דש – כיון שנתרגל בקול הקורנס שוב לא הוקל המכאוב על ידי כך. ובשמת – טיטוס. פצעו – חתכו ופתחו. מקבלנו – קבלת חכמים בידינו. פיו – של היתוש. ישו – הנוצרי. כחה של בושה – של הלבנת פנים. סיע – עזר. ג) רבו – בעליו. ושוליא – תלמידו של אומן. נגר – חרש עץ. שגר – שלח. פטרתיה לאלתר – שלחתיה תיכף.

אתה שומע לי — גָּרְשֶׁהָ. אמר לו: כְּתֻבָּתָהּ מְרֻבָּה. אמר לו: אני אלוך ותן לה כתובתה. עמד זה וגרשה. הלך הוא ונשאה. כיון שהגיע לו זמנו לא היה לו לפרוע. אמר לו: בוא ועשה עמי בחובך. והיו יושבים ואוכלים ושותים — והוא היה עומד ומשקה להם, והיו דמעות נופלות מעיניו בכוסותיהם — ועל אותה שעה נחתם גזר־דין. (גט' נ"ח).

ד מקדש ראשון מפני מה חרב? מפני שלשה דברים שהיו בו: עבודה־זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים. אבל מקדש שני, שהיו עוסקין בתורה ובמצוות וגמילות־חסדים, מפני מה חרב? מפני שהיתה בו שנאת חנם, ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עברות: עבודה־זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים. (יומא ט').

ה „עַל תַּרְנְגוֹל וְתַרְנְגֹלֶת חָרַב הַר־הַמֶּלֶךְ" —

נוהגים היו, כשיצאו חתן וכלה, הוציאו לפניהם תרנגול ותרנגלת, כלומר: פְּרוּ ורבו כתרנגולים. פעם אחת עבר לִגְיוֹן של רומיים, ונטלו את התרנגול והתרנגלת מלפני החֻפָּה. נפלו על הרומיים והכום. באו ואמרו לקיסר: מרדו בך היהודים. עלה עליהם המלך. היה בין היהודים בר־דרומי אחד, שהיה קופץ מיל בקפיצה אחת והורג ברומיים. נטל המלך כתרו והניחו על גבי קרקע, אמר: רבונו־של־עולם! בבקשה ממך' אל תמסרני, אותי ומלכותי, בידו של אדם אחד. הכשילו פיו לבר־דרומי ואמר: „הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא בצבאותינו"[1]. נכנס לבית־הכסא — בא דָּרְקוֹן ושמט כְּרְכַּשְׁתּוֹ — ומת. אמר המלך: הואיל ונעשה לי עכשו נס — אניחם. הניחם והלך לו. מיד קפצו לאכול ולשתות ולשמוח והדליקו נרות, עד שנראה חותם הטבעת במרחק מיל מן העיר. אמר המלך: שמחים היהודים ומשחקים בי—חזר ובא עליהם. אמר ר' אסי: שלש מאות אלף שולפי חרב נכנסו להר־המלך, והרגו בה שלשה ימים ושלשה לילות. והיו בה [הריגה ויללה מצד זה] ושמחה ומחולות מצד זה — ולא ידעו אלו באלו.

„בִּלַּע ה' וְלֹא חָמַל אֵת כָּל נְאוֹת יַעֲקֹב"[2] — אמר ר' יוחנן: אלו ששים רבוא עֲיָרוֹת, שהיו לו לינאי המלך, וכל אחת ואחת היו בה כיוצאי מצרים. אמר עולא: אני ראיתי אותו מקום ואפילו ששים רבוא קנים אינו מחזיק. אמר מין אחד לר' חנינא: משקרים אתם! אמר לו ר' חנינא: „ארץ... צבי"[3] נאמר בה, מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו, אף ארץ ישראל, בזמן שיושבין עליה — רְוָחָה, ובזמן שאין יושבין עליה — נמודה. (גט' נ"ז).

ו אמרו: כשבקש טְרָיָנוּס להרוג את לוּלְיָנוּס ופפוס אחיו בלודְקְיָא אמר להם: אם מעמו של חנניה מישאל ועזריה אתם, יבא אלהיכם ויצילכם מידי כדרך שהציל את

[1]תהלים ס', יב. [2]איכה ב', ב. [3]ירמיה ג', יט.

כתבתה — כתב התחייבות שאדם נותן לאשתו בשעת נשואים. נחתם גזר־דין — על בית המקדש שיחרב. ה) הלא אתה אלהים וגו' — כלומר, אין לנו צורך בעזרתך. דרקון — נחש. כרכשתו — מעי התחתון. מצד זה — של העיר. ולא ידעו אלו באלו — מפני גודל מדת העיר ורחוק־המקום. אין עורו וגו' — לאחר הפשטה עור הצבי מצטמק ומתכווץ. רוחה — רחבה. נמודה — צמוקה ומכווצת. ו) טריינוס — מלך לפני אדריינוס. לוליינוס ופפוס — שני גבורי ישראל היו.

חנניה מישאל ועזריה מיד נבוכדנאצר. אמרו לו: חנניה מישאל ועזריה צדיקים גמורים היו, וראוים היו לַעֲשׂות להם נס, ונבוכדנאצר מלך הגון היה, וראוי לעשות נס על ידו — ואותו רשע הדיוט הוא ואינו ראוי לעשות נס על ידו, ואנו נתחַיַבנו כלָיָה למקום, ואם אין אתה הורְגֵנו, הרבה הורגים יש לו למקום, הרבה דֻבִּים יש, הרבה אריות יש, הרבה נמרים יש, שפוגעים בנו והורגים אותנו, ולא מְסָרָנו הקדוש־ברוך־הוא בידך, אלא שעתיד לִפְרַע דמינו מידך. אף־על־פי־כן הֲרָגָם מיד. אמרו: לא זזו משם עד שבאה דְיוּפְלֵי מרומי ופצעו את מחו בגזירים. (תענ' י"ח).

טְרַיָנוֹס שחיק־עצמות ילדה אשתו בליל תשעה באב והיו היהודים אבלים, ומת התינוק בחנוכה. אמרו אֵלו לאֵלו: מה נעשה — נדליק? אמרו: נדליק ויבוא עלינו מה שיבוא. הדליקו. הלכו והלשינו לפני אשתו של טרינוס, אמרו: אלו היהודים — כשנולד לך בנו היו מתאבלים וכשמת הדליקו נרות. שלחה וכתבה לבעלה: עד שאתה כובש בַּרְבָּרִים — בוא וכבוש את היהודים הללו שמרדו בך. ירד לספינה ושִׁעֵר בעצמו שיבוא בעשרה ימים — והוליכו הרוח ובא בחמשה ימים. נכנס לבית־המדרש ומצאם שיושבים ועוסקים במקרא זה: „ישא ה' עליך גוי מרחוק... כאשר ידאה הנשר"[1] — אמר להם: אני הוא, שהייתי סבור לבוא אצלכם בעשרה ימים והוליכני הרוח בחמשה. הקיפום לגיונותיו והרגום. אמר לנשים: הִשָּׁמְעו ללגיונותי, ואם לאו אני עושה לכן כדרך שעשיתי לבעליכן. אמרו לו: עֲשה בנשים כמו שעשית בגברים. הקיפום לגיונותיו והרגום, ונתערבו דמים של אלו בדמים של אלו. והיה הדם בוקע והולך עד שהגיע לקַפְרִיס הנהר. (איכ"ר).

„עַל יָתֵד שֶׁל מֶרְכָּבָה חָרְבָה בֵּיתָר" —

נוהגים היו, כשנולד תינוק נטעו ארז, תינוקת — נטעו שִׁטָּה. ובשעת נשואים היו קוצצים את האילנות וַעֲשָׂאוּם חופה. פעם אחת עברה בת הקיסר ונשברה יתד במרכבתה. קצצו עבדיה ארז ותקנוהו למרכבה. באו היהודים ונפלו עליהם והכום. הלכו הרומיים ואמרו לקיסר: מרדו בך היהודים, עלה עליהם.

אמר ר' יוחנן: שמונים אלף תוקעי קרנות היו צרים על בֵּיתָר והיה שם בן־כּוֹזִיבָא, והיו לו מאתים אלף מְקֻטְעֵי־אֶצְבַּע. שלחו לו חכמים: עד מתי אתה עושה לישראל בעלי־מומים? אמר להם: וְהֵיאַךְ יִבָּדְקוּ? אמרו לו: כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מלבנון אל יכתב באִסְטְרַטְיָא שלך. והיו לו מאתים אלף מכאן ומכאן. ובשעה שהיו

[1] דברים כ"ח, מט.

דיופלי — זוג שליחים. בגזירים — של עץ. ו) שחיק עצמות — לשון קללה: תשתחקנה עצמותיו. ברברים — עמים נכרים. ח) נטעו — אבות הילד. בן־כוזיבא — הוא בר־כוכבא, וקראו לו בן־כוזיבא, מלשון כזב, על שם סופו. וי"מ שנקרא כך על שם עיר מולדתו „כוזיבא", וכנוהו לשבח „בר־כוכבא", על שם „דרך כוכב מיעקב". מקוטעי אצבע — גבורים שהיה מנסת את כחם ע"י שקטע בהונותיהם. יבדקו — אם בעלי גבורה הם. שאינו רוכב... ועוקר ארז — כלומר, מי שאינו עוקר ארז בשעת רכיבה. באסטרטיא — בחיל־צבא, במחנה.

יוצאים למלחמה היו אומרים: לא יִסְעַד ולא יִסְכּוֹף. „הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא בצבאותינו"[1]. ומה היה עושה בן כוזיבא? היה מקבל אבני בַלִסְטְרָא באחת מארכובותיו וזורקן והורג בהן כמה נפשות.

וכשראה אותו רבי עקיבא אמר: זהו מלך המשיח. אמר לו ר' יוחנן בן תּוֹרְתָא: עקיבא, יעלו עשבים בִּלְחָיֶיךָ וַעֲדַיִן אינו בא.

שלש שנים ומחצה הקיף אדריינוס קיסר על ביתר. היה שם ר' אלעזר המודעי עסוק בשקו ובתעניתו, ובכל יום ויום היה מתפלל ואומר: רבונו-של-עולם, אל תשב בדין היום. לבסוף נתן אדריינוס דעתו לחזור. בא כותי אחד ואמר לו: אדוני, כל זמן שתרנגלת זו מתגעגעת באפר אי אתה כובשה; אלא המתן לי, ואני אעשה לך שתכבשנה היום. מיד נכנס לביתר בשער העיר ומָצָאוֹ לר' אלעזר שהיה עומד ומתפלל. עשה את עצמו כאלו לוחש באזנו. הלכו ואמרו לבן-כוזיבא: דודך ר' אלעזר רוצה למסור מדינה זו ליד אדריינוס. שלח והביאו אצלו אותו כותי. אמר לו: מה אמרת לר' אלעזר? אמר לו הכותי: אם אֹמַר — יהרגני המלך, ואם לא אֹמַר — אתה תהרגני. מוטב שאהרוג את עצמי ולא יתפרסמו מִסְתּוֹרִין של מלך. היה בן-כוזיבא סבור בדעתו, שבקש ר' אלעזר למסור את המדינה. שלח בן-כוזיבא והביאו לר' אלעזר אצלו. אמר לו: מה אמר לך אותו כותי? אמר לו: איני יודע מה לחש לי באזני. בתפלה הייתי עומד ולא שמעתי כלום. ומה אמרת לו? — אמר לו: לא כלום. נתמלא בן-כוזיבא כעס, בעט בו ברגלו בעיטה אחת וַהֲרָגוֹ. יצתה בת-קול ואמרה: „הוי רועי האליל עוזבי הצאן, חרב על זרועו ועל עין ימינו"[2]; אמרה לו: אתה שברת זרועם של ישראל וסִמִּית את עין ימינם, לפיכך „זרועו — של אותו האיש — יבוש תבש ועין ימינו כהה תכהה"[2]. מיד גרמו העונות ונלכדה ביתר ונהרג בן-כוזיבא.

הביאו ראשו אצל אדריינוס. אמר: מי הֲרָגוֹ? אמר לו כותי אחד: אני הרגתיו. אמר לו: לך והביאהו אצלי. הלך והביאו, ומָצָאוֹ נחש כָּרוּךְ על צוארו. אמר אדריינוס: אלולא אלהים הֲרָגוֹ לזה מי היה יכול להרגו! היו הורגים באנשי ביתר עד שיצא דמם מן הפתחים ומן הַסְּבָכוֹת ומן הצִנּוֹרוֹת, והיה הסוס שוקע בדם עד חוטמו, והיה הדם מגלגל אבנים של ארבעים סאה, והולך בים ארבעה מילין. ואם תאמר, שקרובה ביתר לים, והלא רחוקה מן הים ארבעה מילין. וכרם גדול היה לו לאדריינוס שמנה עשר מיל על שמנה עשר מיל, כמן טבריא לצפורי, והִקִּיפוּ גָּדֵר מהרוגי ביתר, וגזר עליהם שלא יִקָּבְרוּ, עד שעמד מלך אחר וגזר עליהם וּקְבָרוּם.

אמר ר' יוחנן: רבי היה דורש על בר-כוכבא: „דרך כוכב מיעקב"[3] — אל תקרא „כוכב" אלא „כוזב".

שני נחלים יש בבקעת ידים, אחד מושך אֵילָךְ ואחד מושך אֵילָךְ, ושִׁעֲרוּ חכמים שני חלקים מים ואחד דם.

שנו: שבע שנים בָּצְרוּ אומות העולם את כרמיהן מדמם של ישראל בלא זבל.

[1] תהלים ס', יב. [2] זכריה י"א, יז. [3] במדבר כ"ד, יז.

לא יסעד וגו' — לא יעזור (אלהים) ולא יסגוף ויצער, כלומר: לא יתערב כלל במלחמתנו ותושיע לנו ידנו. אבני בלסטרא — אבני קלע. תרנגלת זו — הכונה לר' אלעזר. מתגעגעת — מתגלגלת ומקרקרת, כלוי' כתפלש באפר ומתפלל. מסתורין — סודות. זבל — דומן שמדשנים בו השדה.

אמרו משום רבן שמעון בן גמליאל: ארבע מאות בתי־כנסיות היו בכרך ביתר; ובכל אחת ואחת היו בה ארבע מאות מלמדי תינוקות; וכל אחד ואחד היו לפניו ארבע מאות תינוקות של בית־רבן; וכשהיה אויב נכנס לשם היו דוקרים אותו בהוטריהם. וכשגבר אויב ולכדום—כרכום בספריהם והציתום באש. (איכ״ר; ירוש׳ תענ׳; גיט׳ נ״ז, נ״ח).

III. רִשְׁעַת אַדְרִיָנוּס.

יהודי אחד עבר לפני אדרינוס ושאל בשלומו. אמר לו: מי אתה? אמר לו: יהודי. אמר לו: וכי יש יהודי עובר לפני אדרינוס ושואל בשלומו? אמר: לכו והתיזו את ראשו! עבר יהודי אחר, ראה מה שנעשה בראשון ולא שאל בשלומו. אמר לו אדרינוס: מי אתה? אמר לו: יהודי. אמר לו: וכי יש יהודי עובר לפני אדרינוס ואינו שואל בשלומו? אמר: לכו והתיזו את ראשו! אמרו לו סִנְקְלִיטוֹן שלו: אין אנו יודעים מה אלו המעשים שאתה עושה: מי ששואל בשלומך—נהרג, מי שאינו שואל בשלומך — נהרג! אמר להם: ואתם רוצים ליעצני היאך אני צריך להרוג בשונאי?!

ורוח־הקדש צוֹוַחַת ואומרת: „ראית ה׳ עותתי, כל נקמתם וגו׳"[1]. (איכ״ר).

אַדְרִיָנוּס שְׁחִיק־עצמות הושיב שלש משמורות: אחת בחַמַּת ואחת בִּכְפַר לְקַטְיָא ואחת בבית־לחם־יהודה. אמר: מי שיברח מכאן יהא נִצּוֹד כאן ומי שיברח מכאן יהא ניצוד כאן. היו יוצאים כָּרוֹזִים ומכריזים ואומרים: כל מקום שיהודי טמון שם יצא, ולא יעשו לו רעה. אלו שהבחינו לא יצאו ואלו שלא הבחינו היו יוצאים ונִצּוֹדִים. זהו שנאמר: „ויהי אפרים כיונה פותה אין לב"[2]. נתכנסו כֻלם לבקעת בית־רמון. אמר אדרינוס לשר צבא שלו: עד שאני אוכל קרן גְלוּסְקָא זו וירך תרנגלת זו אבקש אחד מהם עומד על רגליו ולא אמצא. מיד הקיפום לגיונותיו וַהֲרָגוּם. והיה הדם בוקע והולך עד שהגיע לקפרים הנהר.

אלו שנשתַּיְרוּ טמונים במערות היו יוצאים בלילה והולכים לריח מתיהם ומביאים מהם ואוכלים. בכל יום היה יוצא אחד מהם ומביא. פעם אחת יצא בחור אחד מהם ומצא את אביו הרוג. נְטָלוֹ וּטְמָנוֹ ונתן עליו סמן. נכנס ואמר להם: לא מצאתי כלום. אמרו: ילך אחר. הלך והביא. משאכלו אמרו לו: מהיכן הבאת הרוג זה? אמר להם: מִזָּוִית פלונית. אמר לו אותו בחור: ומה סמן היה נתון עליו? אמר לו: סמן פלוני. אמר: אוי לו לאותו האיש, שאכל מבשר אביו! (שם).

[1] איכה ג׳, נט. [2] הושע ז׳, יא.

בהוטריהם — במקלות דקים שמראים בהם לתינוקות בספרים. ט) סנקליטון — שרי המועצה. י) שהבחינו — שהבינו כונתו של אדרינוס לגנוב דעתם של היהודים, שיצאו ויהרגם. קרן גלוסקא — קצה הלחם, פיסה קטנה. נידונו — נזדמני.

IV. בְּנֵי־צִיּוֹן הַיְקָרִים.

„כִּי עָלֶיךָ הֹרַגְנוּ כָל הַיּוֹם נֶחְשַׁבְנוּ כְּצֹאן טִבְחָה"[1] — אמר רב יהודה: זו אשה ושבעה בניה. מעשה בְּמִרְיָם בת נַחְתּוֹם שנִשְׁבֵּית היא ושבעה בניה. נְטָלוּם ונְתָנוּם לִפְנִים משבעה חדרים. הביאו את הראשון לפני הקיסר, אמרו לו: השתחוה לצלם. אמר להם: כתוב בתורה: „אנכי ה' אלהיך"[2]. הוציאוהו וַהֲרָגוּהוּ. הביאו את השני לפני הקיסר. אמרו לו: השתחוה לצלם. אמר להם: כתוב בתורה: „לא יהיו לך אלהים אחרים על פני"[3]. הביאו את השלישי ואמרו לו: השתחוה לצלם. אמר להם: כתוב בתורה: „לא תשתחוה לאל אחר"[4]. הוציאוהו והרגוהו. הביאו את הרביעי, אמרו לו: השתחוה לצלם. אמר להם: כתוב בתורה: „זובח לאלהים יחרם"[5]. הוציאוהו והרגוהו. הביאו את החמישי. אמרו לו: השתחוה לצלם. אמר להם: כתוב בתורה: „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד"[6]. הביאו את הששי, אמרו לו: השתחוה לצלם. אמר להם: כתוב בתורה: „וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד"[7]. הביאו את השביעי, קטן שבכלם. אמר לו הקיסר: בני, השתחוה לצלם. אמר לו: חס־ושלום. אמר לו: למה? אמר לו: שכן כתוב בתורתנו: „את ה' האמרת היום... וה' האמירך היום"[8] — כבר נשבענו להקדוש־ברוך־הוא, שאין אנו מעבירים אותו באל אחר, ואף הוא נשבע לנו שאין הוא מעביר אותנו באומה אחרת. אמר לו הקיסר: אחיך שָׂבְעוּ ימים ושבעו חיים וראו טובה, ואתה קטן, לא שבעת ימים ולא שבעת חיים ולא ראית טוב בעולם — השתחוה לצלם. אמר לו: כתוב בתורתנו: „ה' ימלך לעולם ועד"[9], ואומר: „ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו"[10] — אתם בטלים ומלכותכם בטלה, אבל הקב"ה חי וקים לעולם. אמר לו הקיסר: ראה, אחיך הרוגים לפניך, הריני משליך טבעתי לארץ לפני הצלם והגביהנה, כדי שיאמרו: שמע לקול הקיסר. אמר לו: אוי לך קיסר, אוי לך קיסר: על כבוד עצמך כך, על כבוד הקב"ה על אחת כמה וכמה. הוציאוהו להרגו, אמרה להם אמו: תנו לי את בני ואנשקנו. נתנוהו לה. אמרה לו לקיסר: בחיי ראשך, קיסר: הרגני תחלה ואחר כך הרגהו. אמר לה: איני שומע לך, מפני שכתוב בתורתכם: „אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד"[11]. אמרה לו: שוטה, כבר קִיַּמְתָּ כל המצות ולא נשאר לך אלא זו בלבד. מיד צוה הקיסר להרוג את בנה. נפלה אמו עליו והיתה מְחַבַּקְתּוֹ וּמְנַשַּׁקְתּוֹ ואמרה: בני, לך אצל אברהם אביך ואמור לו: כך אמרה אמי: אל תזוח דעתך עליך, אתה עָקַדְתָּ מזבח אחד ואני עקדתי שבעה מזבחות. אתה — נסיון, ואני — מעשה: עד שהיתה מחבקתו ומנשקתו הרגוהו עליה. אף היא עלתה לגג ונפלה ומתה. יצאה בת־קול ואמרה: „אם הבנים שמחה"[12]. (גיט' נ"ז; איכ"ר).

א מעשה בדואג בן יוסף, שהניחו אביו בן קטן לאמו. בכל יום היתה אמו מוֹדַדְתּוֹ בְּטְפָחִים ונותנת משקלו זהב לבית־המקדש, וכשנבר אויב טְבָחַתּוֹ וַאֲכָלַתּוּ. ועליה קונן ירמיה: „אם תאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים"[13]. מְשִׁיבָה רוח־הקדש ואוֹמֶרֶת: „אם יֵהָרֵג במקדש ה' כהן ונביא"[13]. (יומא ל"ח).

[1]תהלים מ"ד, כג. [2]שמות כ', ב. [3]שם שם, ג. [4]שם ל"ד, יד. [5]שם כ"ב, יט. [6]דברים ו', ד. [7]שם ד', לט. [8]שם כ"ו, יז, יח. [9]שמות ט"ו, יח. [10]תהלים י', טז. [11]ויקרא כ"ב, כח. [12]תהלים קי"ג, ט. [13]איכה ב', כ.

י) על כבוד עצמך כך — אתה חרד. אתה נסיון — אתה רק נתנסית ולא באת לידי מעשה. ואני מעשה — ואני הקרבתי את בני במעשה.

יב מעשה בארבע מאות ילדים וילדות שנִשבּו לקלון. הרגישו בעצמם למה הם מתבקשים. אמרו: אם אנו טובעים בים אנו באים לחיי העולם־הבא? דרש להם הגדול שבהם: „אמר ה' מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים"[1]; „מבשן אשיב" — מבין שני אריה, „אשיב ממצולות ים" — אלו שטובעים בים. כיון ששמעו יְלָדות כך קפצו כֻּלן ונפלו לתוך הים. נשאו ילדים קל־וחמר בעצמם ואמרו: מה הללו, שדרכן לכך — כך; אנו שאין דרכנו לכך — על אחת כמה וכמה. אף הם קפצו לתוך הים. ועליהם הכתוב אומר: „כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה". (גיטי נ"ז).

יג מעשה בבנו ובבתו של ר' ישמעאל בן אלישע שנִשבּו לשני אדונים. לימים נזדַוְּגו שניהם במקום אחד. זה אומר: יש לי עבד, שאין כְּיָפיו בכל העולם; וזה אומר: יש לי שפחה, שאין בכל העולם כלו כְּיָפיה. אמרו: בוא ונַשִּׂיאם זה לזה ונחלק בְּוְלָדות. הכניסום לחדר. זה יושב בְּקֶרֶן־זָוִית זו וזו יושבת בקרן־זוית זו. זה אומר: אני כהן בן כהנים גדולים אשא שפחה; וזאת אומרת: אני כֹּהֶנֶת בת כהנים גדולים אֶנָּשא לעבד; — ובכו כל הלילה. כיון שעלה עמוד־השחר הכירו זה את זה ונפלו זה על זה וגעו בבכיה, עד שיצאה נשמתם. ועליהם קונן ירמיה: „על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים"[2]. (שם נ"ח).

יד מעשה באשה אחת וצָפְנַת בת פְּנִיאל שמה — („צפנת", שהכל צופין בְּיָפיה; „בת פניאל", בתו של כהן־גדול, ששִׁמש לפני ולִפְנִים) — שנתעלל בה שַׁבָּאי כל הלילה. למחר הלבישה שבעה חֲלוקים והוציאָהּ לְמִכְרָה. בא אדם אחד שהיה מכֹעָר ביותר. אמר לו: הראֵני את יפיה. אמר לו: ריקא, אם אתה רוצה לִקַּח קח, שאין כְּיָפיה בכל העולם כלו. אמר לו: אף־על־פי־כן. הפשיטה ששה חלוקים, ושביעי קִרְעָתּו ונתפלשה באפר. אמרה לפניו: רבונו־של־עולם, אם עלינו לא חַסת — על קדושת שמך הַגִּבור למה לא תחוס? ועליה קונן ירמיה: „בת עמי חִגרי שק והתפלשי באפר... כי פתאם יבא השודד עלינו"[3]. „עליך" לא נאמר אלא „עלינו" — כביכול, עלי ועליך בא שודד. (שם נ"ח).

טו מעשה בריבה אחת, שנִשְׁבֵּית היא ועשר שפחותיה, ונְטָלָהּ נכרי אחד, והיתה מתגדלת ובאה בתוך ביתו. יום אחד נתן לה כַּדָּהּ ואמר לה: צאי והביאי לי מים. עמדה אחת משפחותיה ונְטָלַתּוּ ממנה. אמר לה: מהו? אמרה לו: חיי ראשך, אדוני, אני הייתי מחמש מאות שפחות של אמה של ריבה זו. כיון ששמע את דבריה שִׁגְּרָהּ בת־חורין, היא ועשר שפחותיה.

שוב מעשה בריבה אחת שנשבית, ונְטָלָהּ נכרי אחד, והיתה מתגדלת ובאה בתוך ביתו. בא לו בעל־החלום ואמר לו: הוצֵא ריבה זו מתוך ביתך. אמרה לו אשתו: אל תוציאנה. שוב בא לו בעל־החלום אמר לו: אם אין אתה מוציאה הריני הורגך. עמד והוציאה. והיה מהלך אחריה, אמר: אלך ואראה מה יהא בסופה של ריבה זו. כשהיא הולכת בדרך צמאה וירדה לשתות מים מן המעין. כיון שהניחה ידה על הכֹּתֶל יצא עליה נחש ונְשָׁכָהּ ומתה, והיתה צפה על פני המים. ירד ונְטָלָהּ והעלה וקְבָרָהּ. בא ואמר לאשתו: עם זה שאתה רואה, לא כעס עליהם אלא אביהם שבשמים. (אדר"נ פ' י"ז).

[1] תהלים ס"ח, כג. [2] איכה א', טז. [3] ירמיה ו', כו.

יב) לקלון — לעבירה. יג) נזדוגו — נזדמנו. בוְלדות — בילדים שיצאו מהם. יד) שבאי — השובה אותם. חלוקים — מלבושים כעין כתנות. טו) בריבה — בנערה. בעל החלום — מלאך החלומות.

טז נקדימון בן גוריון, כשהיה יוצא מביתו לבית־המדרש, כלי־מילת היו מציעין תחתיו, ובאו עניים ומקפלים אותם מאחריו.

ומעשה בבתו של נקדימון בן גוריון שפסקו לה חכמים ארבע מאות זהובים לקופה של בשמים לבו־ביום. אמרה להם: כך תפסקו לבנותיכם! וענו אחריה „אמן".

ומעשה בכלתו שפסקו לה חכמים סאתים יין לציקי קדרה מע־ב־שבת לערב־שבת. אמרה להם: כך תפסקו לבנותיכם! ולא ענו אחריה „אמן", ששומרת־יבם היתה.

אמר ר' אלעזר בר' צדוק: אראה בנחמה, אם לא ראיתי את בתו של נקדימון בן גוריון שהיתה מלקטת שעורים מבין טַלְפֵי סוסים בעַכּו. קראתי עליה מקרא זה: „אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך"[1] — אל תקרא „גדיותיך" אלא „גויותיך".

ומעשה בר' יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים, והיו תלמידיו מהלכים אחריו. ראה ריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין גְּלָלֵי בהמתם של ערביים. כיון שראתה אותו נתעטפה בשְׂעָרָהּ ועמדה לפניו. אמרה לו: רבי, פרנסני. אמר לה: בתי, מי את? שתקה. שוב אמר לה: בתי, מי את? אמרה לו: בת נקדימון בן גוריון אני. אמר לה: בתי, ממון של בית אביך היכן הלך? אמרה לו: לא כך מושלים משל בירושלים: „מלח ממון חסר"? — ושל חמיך היכן הוא? אמרה לו: בא זה ואבד את זה. אמרה לו: רבי, זכור אתה כשחתמת על כתובתי? אמר להם לתלמידיו: זכור אני, כשחתמתי על כתובתה של זו, הייתי קורא בה אלף אלפים דנרי זהב מבית אביה, חוץ משל חמיה...

בכה ר' יוחנן בן זכאי ואמר: אשריכם ישראל, בזמן שעושים רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם, ובזמן שאין עושים רצונו של מקום — מוסרם ביד אומה שפלה; ולא ביד אומה שפלה, אלא ביד בהמתם של אומה שפלה. (כת' ס"ה–ס"ז; אדר"נ פי"ז).

V. הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא מִתְאַבֵּל.

אמרו משום ר' יהושע בן לוי: קרא הקדוש־ברוך־הוא למלאכי־השרת, אמר להם:
יז מלך בשר־ודם כשמת לו מת והוא מתאבל, מה דרכו לעשות? אמרו לו: תולה שק על פתחו. אמר להם: אף אני כך אני עושה, זהו שנאמר:

„אַלְבִּישׁ שָׁמַיִם קַדְרוּת וְשַׂק אָשִׂים כְּסוּתָם"[2].

אמר להם: מלך בשר־ודם מה דרכו לעשות עוד? אמרו לו: מכבה את הפָּנָסים. אמר להם: כך אני עושה, זהו שנאמר:

„שֶׁמֶשׁ וְיָרֵחַ קָדָרוּ וְכוֹכָבִים אָסְפוּ נָגְהָם"[3].

[1] שיר השירים א', ח. [2] ישעיה נ', ג. [3] יואל ד', טו.

טז) כלי מילת — בגדי משי. ומקפלים וגו' — כלומר נוטלים לעצמם. שפסקו לה חכמים — קצבו לה מדמי היורשים בשמת בעלה. לבו ביום — לצורך יום אחד. לציקי קדרה — לתבל את התבשילין. ששומרת יבם — שמת בעלה בלא בנים והיה היבם קטן והמתינה עד שיגדל. אראה בנחמה — לשון שבועה. טלפי — פרסות. גויותיך — גופך. מלח ממון חסר — ממון הולך וחסר כמלח. יז) הפנסים — סגורות מאור, עששיות.

— מלך בשר־ודם מה דרכו לעשות עוד? — הולך יחף. — כך אני עושה, שנאמר:
„ה' בְּסוּפָה וּבִשְׂעָרָה דַּרְכּוֹ וְעָנָן אֲבַק רַגְלָיו"[1].
— מלך בשר־ודם מה דרכו לעשות עוד? — מבזע פורפירא שלו. כך אני עושה' שנאמר:
„עָשָׂה ה' אֲשֶׁר זָמָם בִּצַּע אֶמְרָתוֹ"[2].
— מלך בשר־ודם מה דרכו לעשות עוד? — יושב ודומם. — כך אני עושה, שנאמר:
„יֵשֵׁב בָּדָד וְיִדֹּם כִּי נָטַל עָלָיו"[3]. (איב"ר).

יח „בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה נַפְשִׁי מִפְּנֵי גֵוָה"[4] — מהו „במסתרים"? אמרו משמו של רב: מקום יש לו להקדוש־ברוך־הוא שבוכה בו, ו„מסתרים" שמו. ומהו „מפני גוה"? אמר רב שמואל בר יצחק: מפני גאותם של ישראל, שנִטלה מהם ונתנה לגוים. רבי שמואל בר נחמני אמר: מפני גאותה של מלכות־שמים שנִטלה.
„וְדָמֹעַ תִּדְמַע וְתֵרַד עֵינִי דִּמְעָה כִּי נִשְׁבָּה עֵדֶר ה'"[4] — אמר ר' אלעזר: שלש דמעות הללו למה? אחת על מקדש ראשון. ואחת על מקדש שני ואחת על ישראל שגלו ממקומם. (הג' ה').

יט אמר רב אחא: לעולם אין השכינה זזה מכֹּתל מערבי של בית־המקדש, שנאמר: „הנה זה עומד אחר כתלנו"[5]. (תנה"ק שמות).

VI. „מְנַחֵם".

כ ביום שחרב בית־המקדש נולד הגואל.
מעשה באדם אחד שהיה עומד וחורש. גָעֲתָה פרתו. עבר עליו עֲרָבִי אחד ושמע קולה. אמר לו: מי אתה? אמר לו: יהודי אני. אמר לו הערבי: יהודי, יהודי! הַתֵּר פרתך והַתֵּר מחרשתך. — למה? אמר לו: מפני שבית־מקדשם של היהודים חרב. — מנין אתה יודע? אמר לו: מתוך גְעִיַת פרתך. בֵּינְתַיִם גָעֲתָה הפרה פעם שניה. אמר לו הערבי: יהודי, יהודי! אֱסוֹר פרתך ואסור מחרשתך, שהרי נולד משיח, מושיעם של ישראל. אמר לו: מה שמו? — מנחם שמו. — ואביו מה שמו? —חזקיה. אמר לו: והיכן הוא שׁוֹרֶה? אמר לו הערבי: בְּבִירַת ערבא של בית־לחם־יהודה. הלך אותו האיש ומכר פרתו ומכר מחרשתו ונעשה מוכר־לְבָדִים לתינוקות. התחיל נכנס ויוצא ממדינה למדינה ומעיר לעיר, עד שהגיע לשם. באו נשים מכל הכפרים לִקַח אצלו לבדים ואותה האשה, ושמאל מנחם, לא לקחה אצלו. שמע קולן של הנשים אומרות: אמו של מנחם, אמו של מנחם! באי וקחי לבדים לבנך. אמרה: הלואי שיחנקו שונאיהם של ישראל. אמרו לה: למה? אמרה להן: ביום שנולד חרב בית־המקדש. אמר לה: מובטחני שלרגליו חרב ולרגליו הוא עתיד להבנות. אמרה לו: אין לי מעות. אמר לה: מה אִכְפַּת לי, באי

[1] נחום א', ג. [2] איכה ב', יז. [3] שם ג', כח. [4] ירמיה י"ג, יז. [5] שיר השירים ב', ט.

מבזע פורפירא — קורע אדרת הארגמן, לבוש מלכות שלו. בצע אמרתו — „אמרא" פירושו לבוש בארמית, ו„בצע" — לשון חתוך וקריעה. כ) לבדים — צמר מכובש (פילץ). מה אכפת — כלומר, איני דואג לכך.

וּטְלִי לבדים לבנך, ולאחר ימים אני בא לביתך ואַתְּ פורעת לי. לאחר ימים בא לאותה העיר. אמר: אלך ואראה אותו תינוק מה מעשיו. בא אצלה, אמר לה: תינוק שלך מה מעשיו? אמרה לו: משעה שראיתני באו רוחות וסערות וחטפוהו מידי, נשאוהו והלכו להם. (ירוש׳ ברכ׳; איכ״ר; מד׳ פנ״א).

VII. אֲבֵלֵי־צִיּוֹן.

כא כשחרב הבית בַּשְּׁנִיָּה רָבוּ פרושים בישראל, שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין. נִטְפַּל להם ר׳ יהושע, אמר להם: בני, מפני מה אין אתם אוכלים בשר ואין אתם שותים יין? אמרו לו: נאכל בשר, שממנו מקריבים על־גבי המזבח, ועכשו בטל? ונשתה יין, שממנו מְנַסכים על גבי המזבח, ועכשו בטל? אמר להם: אם כן, לחם לא נאכל, שכבר בטלו מְנָחוֹת.

— אפשר בפֵּרות...

— פֵּרות לא נאכל, שכבר בטלו בכורים.

— אפשר בפֵּרות אחרים...

— מים לא נשתה, שכבר בטל נסוך־המים. שתקו. אמר להם: בָּנַי, בואו ואומר לכם: שלא להתאבל כל־עִקר אי־אפשר, שכבר נגזרה גְזֵרה; ולהתאבל יותר מִדַּאי אי־אפשר, שאין גוזרין גְזֵרה על הצבור אלא אם כן רוב הצבור יכולים לעמוד בה. אלא כך אמרו הכמים: סד אדם את ביתו בסיד ומשַׁיֵּר בו דבר מוּעָט; עושה אדם כל צרכי סְעֻדה ומשַׁיֵּר בה דבר מועט; ועושה אשה כל תכשיטיה ומשַׁיֶּרֶת דבר מועט, שנאמר: „אם אשכחך ירושלים... תדבק לשוני לחכי וגו׳"[1]. וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה, שנאמר: „שמחו את ירושלים... שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה"[2].

אמר ר׳ ישמעאל בן אלישע: מיום שחרב בית־המקדש דין הוא שנגזור על עצמנו שלא נאכל בשר ולא נשתה יין, אלא שאין גוזרין גזרה על הצבור אלא אם כן רוב הצבור יכולים לעמוד בה. ומיום שפָּשטה מלכות הגוים שגוזרת עלינו גזרות קשות ומבטלת ממנו תורה ומצות ואין מַנַּחַת אותנו לִכָּנֵס לשְׁבוּעַ־הבן, ויש אומרים לְיֵשׁוּעַ־הבן, דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לישא אשה ולהוליד בנים, ונמצא זרעו של אברהם אבינו כָּלֶה מאליו; אלא הַנַּח להם לישראל: מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים. (ב״ב ס׳).

כב רבי עקיבא אומר: כל העושה מלאכה בתשעה־באב אינו רואה סימן ברכה לעולם. וחכמים אומרים כל העושה מלאכה בתשעה־באב ואינו מתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה, שנאמר: „שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה, שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה"[2], מכאן אמרו: כל המתאבל על ירושלים — זוכה ורואה בשמחתה, ושאינו מתאבל על ירושלים — אינו רואה בשמחתה. (תענ׳ ל׳).

[1]תהלים קל״ז, ה, ו. [2]ישעיה ס״ו, י.

כא) פרושים — מירי בשר ויין. נטפל — עמד עליהם להשיבם מדעתם. בפירות אחרים — שאין מביאים מהם בכורים. דבר מועט — לסמן אבלות וזכר לחורבן. לישבוע הבן — לברית מילה. לישוע הבן — לפדיון הבן.

כג „בָּכֹה תִבְכֶּה"[1] — בוכה ומבכה הקדוש־ברוך־הוא עמה: בוכה ומבכה מלאכי השרת עמה: בוכה ומבכה שמים וארץ עמה: בוכה ומבכה הרים וגבעות עמה. (איכ"ר).

כד „בָּכֹה תִבְכֶּה בַּלַּיְלָה"[1] — שכל הבוכה בלילה קולו נשמע. דבר־אחר: „בלילה" — שכל הבוכה בלילה כוכבים ומזלות בוכים עמו. דבר אחר: „בלילה" — שכל הבוכה בלילה, השומע קולו בוכה כנגדו. מעשה באשה אחת, שֶׁכֵּנָתוֹ של רבן גמליאל, שמֵּת בנה, והיתה בוכה עליו בלילה. שמע רבן גמליאל קולה ונזכר חרבן בית המקדש, ובכה כנגדה, עד שנָשְׁרוּ רִיסֵי עיניו. למחר הכירו בו תלמידיו והוציאוהו משכונתו. (ס:ה' ק"ד; איכ"ר).

כה רבי היה נוטל ספר קינות וקרא בו. כשהגיע למקרא זה: „השליך משמים ארץ תפארת ישראל"[2] — נשמט הספר מידו. אמר: מגג גבוה לבור עמוק... (חגי ה').

כו אמר רב: אנחה שוברת חצי גופו של אדם.

ישראל ונכרי היו מהלכים בדרך ביחד. לא הגיע הנכרי לילך עם הישראל. הזכיר לו חרבן בית המקדש — ונתאנח, ואף על פי כן לא הגיעו הנכרי לילך עמו. אמר לו: ולא אמרתם: אנחה שוברת חצי גופו של אדם? אמר לו: במה דברים אמורים? — בדבר חדש, אבל זה, שאנו רגילים בו—לא. שהבריות אומרים: „לְמוּדַת שְׁכוֹל אינה נבעתת". (כתו' ס"ב).

כז כל שיחתן של בריות אינה אלא על הארץ: עשתה הארץ? לא עשתה? וכל תפלתן של בריות אינה אלא על הארץ: רבונו־של־עולם, תעשה הארץ; רבונו־של־עולם, תצליח הארץ; וכל תפלתן של ישראל אינה אלא על בית־המקדש: רבש"ע, יִבָּנֶה בית המקדש; רבש"ע, מתי יבנה בית־המקדש? (ב"ר פ' י"ג).

VIII. מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ.

כח מיום שחרב בית־המקדש אין שחוק לפני הקדוש־ברוך־הוא ולא נראה רקיע בטהרתו.

אמר ר' אלעזר: מיום שחרב בית־המקדש נפסקה חומת־ברזל בין ישראל ובין אביהם שבשמים.

רבי פנחס בן יאיר אומר: מיום שחרב בית־המקדש בושו חברים ובני־חורין וחפו ראשם, ונִדַּלְדְּלוּ אנשי־מעשה, וגברו בעלי־זרוע ובעלי־לָשון, ואין דורש ואין מבקש ואין שואל; על מי יש לנו להשען? על אבינו שבשמים.

ר' אליעזר הגדול אומר: מיום שחרב בית־המקדש התחילו חכמים להיות כספרים וספרים כחזנים, וחזנים כתלמידים ותלמידים כעמי־הארץ ועמי־הארץ הולכים ומדלדלים. אין דורש ואין מבקש; על מי יש לנו להשען? על אבינו שבשמים.

[1]איכה ב', ב. [2]שם שם, א.

כו) לא הגיע — שהיהודי מהר ממנו ללכת. למודת שכול וגו' — מי שהיא מלומדת במיתת בנים אינה מתיראת עוד. והנמשל, שמי שהוא מתרגל בצערו אינו חושש לו עוד. כח) חברים — תלמידי־חכמים. ונדלדלו — נתמעטו וכלו. אנשי מעשה — עסקני צבור ובעלי מעשים טובים. ואין דורש — לתורה. סופרים... וחזנים — מלמדי תינוקות ומשמשיהם.

רבן שמעון בן גמליאל אומר משום ר' יהושע: מיום שחרב בית־המקדש אין יום שאין בו קללה. (בר' ל"ב, מ"ט; ע"ז ל"ג; סוטה מ"ג, מ"ח, פ"ט).

IX. תַּנְחוּמִים.

„שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם הַמַּבְעִיר אֶת־הַבְּעֵרָה"[1] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: עלי לשלם את הבערה שהבערתי; אני הצתי אש בציון, שנאמר: „ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה"[2], ואני עתיד לבנותה באש, שנאמר: „ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה"[1]. (ב"ק ס').

ל) וכבר היה רבן גמליאל ורבי אליעזר בן עזריה ורבי יהושע ור' עקיבא מהלכים בדרך, ושמעו קול המונה של רומי מִפְּלַטְיָה ברחוק מאה ועשרים מיל. התחילו בוכים ור' עקיבא משַׂחֵק. אמרו לו: מפני מה אתה משחק? אמר להם: ואתם מפני מה אתם בוכים? אמרו לו: הגוים הללו שמשתחוים לעצבים ומקטרים לאלילים יושבים בטח והשקט, ואנו—בית־הדום רגלי אלהינו שרוף באש, ולא נבכה? אמר להם: לכך אני משחק—ומה לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה.

שוב פעם אחת היו עולים לירושלים, כיון שהגיעו להר־הצופים קרעו בגדיהם. כיון שהגיעו להר־הבית ראו שועל, שיצא מבית־קדשי־הקדשים, התחילו הם בוכים ור' עקיבא משחק. אמרו לו: מפני מה אתה משחק? אמר להם: מפני מה אתם בוכים? אמרו לו: מקום שכתוב בו: „והזר הקרב יומת"[3], עכשו שועלים הלכו בו — ולא נבכה? אמר להם: לכך אני משחק, שנאמר: „ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו"[4]—וכי מה ענין אוריה אצל זכריה, והלא אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני? אלא תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה. באוריה נאמר: „לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלים עיים תהיה והר הבית לבמות יער"[6]; בזכריה נאמר: „עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים"[7]— עד שלא נתקַיְּמה נבואתו של אוריה הייתי מִתְיָרֵא שלא תתקים נבואתו של זכריה, עכשו שנתקַיְּמה נבואתו של אוריה, בידוע שנבואתו של זכריה מתקַיֶּמֶת. ובלשון הזה אמרו לו: עקיבא, נחמתנו! עקיבא, נחמתנו! (מכות כ"ד).

1 שמות כ"ב, ה. 2 איכה ד', יא. 3 זכריה ב', ט. 4 במדבר י"א. 5 ישעיה ח', ב. 6 מיכה ג', יב
7 זכריה ח', יד.

ל) קול המונה... מפלטיא. רעש השוק.

Volum

ne 2

תוכן:

פרק יד.

מלואים.

לוח ראשי־תבות.

אבכ׳ — אבכיר
אגא״ס — אגדת אסתר
אדר״נ — אבות דרבי נתן
אח״כ — אחר כך
א״י — ארץ ישראל
איכ״ר — איכה רבה
א״ל — אמר לו
אלא״ז — אלה אזכרה
א״ע — את עצמו

ב״ב — בבא בתרא
ב״ד — בית דין
ב״ה — בית הלל
ביהכ״נ — בית הכנסת
ביה״מ, ביהמ״ד — בית המדרש
ביהמ״ק — בית המקדש
בכ׳ — בכורות
ב״מ — בבא מציעא
במ״ר — במדבר רבה
ב״ק — בבא קמא, בר קפרא
בר׳ — ברכות
ב״ר — בראשית רבה
ב״ש — בית שמאי.

גיט׳ — גיטין

ד״א — דרך ארץ
דב״ר — דברים רבה

ה׳ — יי
הור׳ — הוריות
הקב״ה — הקדוש ברוך הוא

וגו׳ — וגומר
וזה״ב — וזאת הברכה
ויק״ר — ויקרא רבה

ח׳ — חלק
חג׳, חגי׳ — חגיגה
חול׳ — חולין

י״א — יש אומרין
יב׳, יבמ׳ — יבמות
יוה״כ — יום הכפורים
יו״ט — יום טוב
ילק״ש — ילקוט שמעוני
י״מ — יש מפרשין
יר׳, ירוש׳ — ירושלמי

כלו׳ — כלומר
כת׳, כתוב׳ — כתובות

מג׳ — מגלה, מגלת
מד׳ — מדרש
מו״ק — מועד קטן
מנ׳ — מנחות
מס׳ — מסכת
מע׳ — מעילה

נד׳, נדר׳ — נדרים
נז׳ — נזיר

סנה׳ — סנהדרין
סע׳ — סעיף

ע״ד — על דבר, על דרך
ע״ז — עבודה זרה
ע׳ — עיין
ע״י — על יד, עין יעקב
עיר׳ — עירובין
עפ״י — על פי
ערכ׳ — ערכין
ע״ש — על שם

פ׳ — פרשה, פרק
פס׳, פסח׳ — פסחים
פסי׳ — פסיקתא
פסק״ר — פסיקתא רבתי

צ״ל — צריך להיות

קד׳, קדוש׳ — קדושין
קה״ר — קהלת רבה

ר׳ — רבי
ר״א — רבי אליעזר, רבי אלעזר
ראב״ש — רבי אליעזר בן שמוע, רבי אלעזר בן שמוע׳
רבש״ע — רבונו של עולם
ר״ג — רבן גמליאל
ר״ה — ראש השנה
רו״ר — רות רבה
ר״ח — רבי חיא, רבי חנינא, רבי חצפית
רחב״ד — רבי חנינא בן דוסא
רחב״ח — רבי חנינא בן חכינאי
רחב״ת — רבי חנינא בן תרדיון
ר״ט — רבי טרפון
ר״י — רבי יהושע, רבי יהודה, רבי יוחנן, רבי ישמעאל
ריב״ב — רבי יהודה בן בבא
ריב״ז — רבי יוחנן בן זכאי
ריב״ח — רבי יהושע בן חנניה
ר״ל — ריש לקיש
ר״מ — רבי מאיר
ר״נ — רב נחמן
ר״ן — רבנו נסים
ר״ע — רבי עקיבא
ר״פ — רבי פנחס
ר״ש — רבי שמעון, רב ששת
רשב״י — רבי שמעון בן יוחאי
רש״י — רבי שלמה יצחקי

שהש״ר — שיר השירים רבה
שו״ט — שוחר טוב
שמו״ר — שמות רבה
שמח׳ — שמחות
שק׳ — שקלים

תוס׳, תוספ׳ — תוספתא
תמו׳ — תמורה
תנה״ק — תנחומא הקדום
תנח׳ — תנחומא

הקדמה.

בחלק שני זה מכונסות בסדר כרונולוגי, לפי זמני „הנושאים" ולפי הכללים המבוארים בהקדמה לחלק ראשון של „ספר האגדה", רוב אותן האגדות והשיחות, השמועות והספורים וכו', שנאמרו במקומות שונים ע"ד הגדולים והמפורסמים שבחכמינו הקדמונים, התנאים והאמוראים, ושיש בהן עם זה כדי צרוף דמות מסוימת, כפי האפשר, של אישיות החכם נושא האגדות או כדי תאור תכונה טפוסית מתכונות רוחו וכדומה. כל פרק ופרק הוא קבוצה של אגדות ע"ד חכם אחד או — אם האגדות קשורות ומעורות זו בזו — גם של שנים ושלשה חכמים בני זמן אחד. האגדות ע"ד שאר חכמים, שלא מצאו מקום בפרקי „מעשי חכמים" — מקצתן באות בתור מלואים בסוף חלק זה, ומקצתן — אלו ששיכות לפי עקר ענינן לכרך שני המסודר לפי הענינים — באות מפוזרות בפרקי שאר החלקים של כרך שני, דבר דבר במקומו ולפי ענינו.

בפרקים האחרונים של „מעשי חכמים" באות האגדות שנאמרו ב„שבחם של חכמים", על חכמי ארץ ישראל וחכמי בבל, על יושבי בית־המדרש ועל מיתתם והספדם של חכמים וכדומה מן האגדות שיש להן קשר ויחס ל„מעשי חכמים". באופן זה יקנה לו הקורא מתוך חלק זה מושג שלם כפי האפשר ע"ד חייהם ומעשיהם, דרכיהם ומדותיהם של רוב חכמינו הקדמונים כפי שנשתקפו אותם החיים והמעשים באגדות של אותם הזמנים.

לסוף חלק זה, שהוא גמר כרך ראשון, נספחו **תוספות, השמטות ומלואים** לכל הכרך הראשון.

ב„תוספות" באות אגדות ושיחות כאלו, שלפי זמני נושאיהן הן אמנם שיכות לאגדות ההסטוריות, אבל מצד תכונתן הן קובעות להן בחלק ההסטורי מקום בפני עצמן, מקום חיצוני, יוצא מן הכלל. כי, כאמור כבר בהקדמה הראשונה, השתדלו המסדרים שאף בכרך הראשון, ההסטורי, תהא נשמרת כפי האפשר שלמות הענינים ואחדותם בפרקי הספר. ואלו האגדות, שהן חיצוניות לפי ענינן, אלמלי נִתנו בתוך גוף הספר בין הפרקים מבפנים, במקום הראוי להן לפי סדר הזמנים, היו פוגמות במקצת שלמות הענינים ואחדותם, ונמצא כל הכרך מפסיד.

ב„השמטות" באות אותן האגדות שראויות היו להכנס לגוף הספר אלא שבשעת הסדור נשתמטו מיד המסדרים.

ולבסוף, ב„מלואים" באו אלו מן האגדות ע"ד חכמים שונים, שמצד כמותן המועטת אין בהן כדי קביעת פרקים מיוחדים ב„מעשי חכמים", ומצד ענינן אין מקום בשבילן גם בשאר החלקים בכרך שני.

יא.

מַעֲשֵׂי חֲכָמִים.

I. רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח.

א (משהרג יַנַּאי המלך את החכמים) היה העולם משתומם, עד שֶׁבָּא שמעון בן שטח והחזיר התורה לְיָשְׁנָהּ. (קד׳ מ״ו).

ב בימי שמעון בן שטח עלו שלש מאות נזירים ובקשו להקריב תשע מאות קרבנות, למאה וחמשים מצא להם ר״ש בן שטח פתח, למאה וחמשים לא מצא פתח. בא אצל ינאי המלך ואמר לו: שלש מאות נזירים עלו ומבקשים להקריב תשע מאות קרבנות ואין להם, אלא תן אתה מחצה מִשֶּׁלְּךָ ואני מחצה מִשֶּׁלִּי וילכו ויקריבו. נתן ינאי המלך מחצה משלו והקריבו. באו ואמרו לשון-הרע לינאי המלך על ר״ש בן שטח: הֱוֵי יודע, שכל מה שהקריבו משלך הקריבו, ושמעון בן שטח לא נתן משלו כלום. כעס ינאי המלך. שמע ר״ש בן שטח שכעס עליו המלך, נתירא וברח.

לאחר ימים היו בני-אדם גדולים של מלכות פרס יושבים וסועדים על שלחן ינאי המלך. אמרו לו: אדוננו המלך, זכורים אנו שהיה כאן זקן אחד והיה אומר לנו דברי תורה. אמר לאשתו. אחותו של ר״ש: שלחי אחריו והביאיהו. אמרה לו: הִשָּׁבַע לי שלא תהא מצערו וּשְׁלַח לו טבעתך ויבוא. נשבע לה ושלח לו טבעתו ובא.

אמר לו: למה ברחת?

— שמעתי, שאדוני המלך כועס עלי והייתי מתירא שמא תהרגני, וְקִיַּמְתִּי בעצמי מקרא זה: „חבי כמעט רגע עד יעבור זעם״[1].

אמר לו: למה שחקת בי? א״ל ר״ש: חס ושלום. לא שחקתי בך, אלא אתה מממונך ואני מתורתי, שנאמר: „כי בצל החכמה בצל הכסף״[2].

— ולמה לא אמרת לי?

— אילו אמרתי לך לא היית נותן.

הושיבו ינאי בינו ובין המלכה ואמר לו: ראה, כמה כבוד אני עושה לך. אמר לו: לא אתה מכבדני אלא התורה מכבדתני, שנאמר בספר בן סירא: „סַלְסְלֶהָ ותרוממך ובין

[1] ישעיה כ״ו, כ. [2] קהלת ז, יב.

א) משהרג ינאי וגו׳—עיין לְמעלה פרק ט סעיף כז. ב) עלו—לבית-המקדש. **תשע מאות קרבנות** — שכל נזיר מביא שלשה קרבנות. **מצא... פתח** — של חרטה, ונפטרו מן הקרבן. **ואני מתורתי** — שמצאתי למחציתם פתח חרטה ונפטרו מן הקרבן.

נדיבים תושיבך". אמר ינאי למלכה: „רואה את, שאינו מקבל מָרוּת". נתן לו כוס לברך. אמר ר"ש: „ברוך על המזון שאכל ינאי וחבריו". אמר ינאי: עד כאן אתה עומד בקשיותך, מִימַי לא שמעתי „ינאי" בברכה... אמר ר"ש: ומה יש לי לומר „נברך על שאכלנו" — ואני לא אכלתי?! הביאו לו ואכל וברך „שאכלנו". (ב"ר פ' צ"א; בר' מ"ח).

ג עבדו של ינאי המלך הרג נפש. אמר שמעון בן שטח לחכמים: תנו עיניכם בו וְנְדוּנֶנּוּ. שלחו לינאי המלך: עבדך הרג נפש. שְׁגָרֵהוּ להם. שלחו לו: בוא אף אתה לכאן — „והועד בבעליו"[1] אמרה תורה, יבא בעל השור ויעמד על שורו. בא ונתנו לו כסא אצל שמעון בן שטח וישב. אמר לו שמעון בן שטח: ינאי המלך, עמוד על רגליך ויעידו בך, שנאמר: „ועמדו שני האנשים אשר להם הריב"[2]. אמר לו: לא כשתאמר אתה, אלא כמו שיאמרו חבריך. נפנה לימינו — כבשו פניהם בקרקע, נפנה לשמאלו — כבשו פניהם בקרקע. אמר להם שמעון בן שטח: בעלי־מחשבות אתם, יבא בעל־מחשבות ויפָּרע מכם. מיד בא גבריאל וַחֲבָטָם בקרקע עד שיצאה נשמתם. נזדעזע המלך. אמר לו שמעון בן שטח: עמוד על רגליך ויעידו בך, ולא לפנינו אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם. מיד עמד ינאי המלך על רגליו. (סנה' י"ט; תנה"ק שופטים).

ד מעשה בשמעון בן שטח שלקח חמור אחד מישמעאלי. הלכו תלמידיו ומצאו אבן טובה תלויה לו בצוארו. אמרו לו: רבי, „ברכת ה' היא תעשיר"[3]. אמר להם שמעון בן שטח: חמור לקחתי, אבן טובה לא לקחתי. הלך והחזירה לישמעאלי. וקרא עליו אותו ישמעאלי: ברוך ה' אלהי שמעון בן שטח! (דב"ר פ' ג').

ה כשנתמנה ר"ש בן שטח נשיא באו ואמרו לו: יש שמונים נשים מכשפות במערה באשקלון. עמד ר"ש בן שטח ביום סגריר וְכִנֵּס שמונים בחורים בעלי־קומה וְנָטַל עמו, ונתן ביד כל אחד כד חדשה וטלית נקיה מְקֻפֶּלֶת בתוכה, וכפו את הכדים על ראשם. אמר להם: אם אצפצף לכם פעם אחת — לִבְשׁוּ טליתותיכם, ואם אצפצף לכם פעם שנית — הִכָּנְסוּ כלכם כאחד למערה. וכשתכנסו — כל אחד ואחד מכם יִנָּפֵף אחת וְיַגְבִּיהֶנָּה מן הקרקע, שכך דרכו של מכשף: הגבהת אותו מן הארץ — אינו יכול לעשות כלום. הלך ועמד על פתח המערה. אמר להן: אויים, אויים: פתחו לי, משלכן אני. אמרו לו: היאך באת נגוב בשעה זו של גשמים. אמר להן: בין הטִּפִּין הייתי מהלך. אמרו לו: ומה באת לעשות כאן? אמר להן: ללמוד וללַמֵּד. וכל אחת מכן תעשה, מה שהיא יודעת. אמרה אחת מה שאמרה — והביאה פת, אמרה אחרת — והביאה בשר, אמרה

[1] שמות כ"א, כט. [2] דברים י"ט, יז. [3] משלי י', כב.

שאינו מקבל מרות — עול שלטון; כלומר, שאינו נכנע מפני. כוס לברך — על המזון. ג) יבוא בעל השור וגו' — כלו' הבעלים צריכים לעמוד בשעת הדין. חבריך — שאר חכמי הסנהדרין שישבו שם. כבשו פניהם בקרקע — הורידו ראשם לארץ; כלומר, שתקו מחמת אימת המלך. בעלי מחשבות אתם — מפקפקים אתם ונושאים פנים למלך. יבוא בעל מחשבות — הקב"ה שיודע מחשבות. ד) שלקח — שקנה. ה) וכפו וגו' — נתנו את הכדים הפוכות על ראשם. ינפף — יחבק. אם אצפצף וגו' — שהוא יכנס תחלה לבדו לתוך המערה והם עומדים מבחוץ ויתן להם אות ע"י צפצוף. אויים אויים — סימן קריאה למכשפים. משלכן אני — מכשף כמוכן. נגוב — יבש. ללמוד וללמד — מעשי כשפים.

אחרת — והביאה תבשילין. אמרה אחרת — והביאה יין. אמרו לו: ואתה מה אתה יכול לעשות? אמר להן: יכולני לצפצף שתים ואני מביא לכן שמונים בחורים עטופים טליתות נגובות, הם יהיו שמחים בכן ומשמחים אתכן. צפצף פעם אחת — לבשו אלו טליתותיהם, צפצף פעם שניה — ונכנסו כלם כאחד. אמר: כל אחד ואחד יברור בת־זוגו. טענו אותן ויצאו ותְלָאוּן.

נתקנאו קרוביהן בדבר ובאו שנים מהם והעידו על בנו של ר"ש בן שטח חיוב מיתה ונגמר דינו לֵהרג. וכשהיה יוצא לִסָקֵל אמר: אם יש בי עון זה לא תהא מיתתי כפרתי, ואם אינו בי תהא מיתתי כפרה על כל עונותי וקוֹלר תלוי בצוארי עדים. שמעו העדים וחזרו בהם ואמרו: עֵדֵי שקר אנו. בִקש אביו להחזירו: אמר: אַבָּא, אם בקשת לבוא תשועה על ידך — עֲשֵׂה אותי אַסְקוּפָּה. (ירוש' חג'; סנה' פ' ו'; רש"י סנה' שם).

II. חוני הַמְעַגֵּל וְזַרְעוֹ.

פעם אחת יצא רוב אֲדָר ולא ירדו גשמים. אמרו לו לחוני המעגל: התפלל וירדו גשמים. אמר להם: צאו והכניסו תנורי פסחים, בשביל שלא ימוקו. התפלל ולא ירדו גשמים. מה עשה? עָג עוגה ועמד בתוכה, אמר לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם! בניך שמו פניהם עלי, שאני כבן־בית לפניך. נשבע אני בשמך הגדול, שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך. התחילו גשמים מנטפים. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות; כמדומים אנו, שאין הגשמים יורדים אלא להתיר שבועתך. אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות, שיחין ומְעָרות. ירדו בזעף, עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית, ושִׁעֲרוּ חכמים, שאין טפה פחותה מלוג. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות; כמדומים אנו, שאין הגשמים יורדים אלא לאבד העולם. אמר לפניו: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון, ברכה ונדבה. ירדו כתקונם, עד שעלו כל העם להר־הבית מפני הגשמים. אמרו לו: רבי, כשם שהתפללת עליהם שירדו, כך התפלל עליהם וילכו להם. אמר להם: כך מְקֻבְּלַנִי, שאין מתפללין על רוב הטובה. אף־על־פי־כן הָביאו לי פר הוֹדָאָה. הביאו לו פר הודאה. סמך שתי ידיו עליו. אמר לפני הקב"ה: רבש"ע! עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינם יכולים לעמוד לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות. כעסת עליהם — אינם יכולים לעמוד; הִשְׁפַּעְתָּ עליהם רוב טובה — אינם יכולים לעמוד. יהי רצון מלפניך, שיפסקו הגשמים ויהא רֶוַח בעולם. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה. יצאו העם לשדה והביאו להם כְּמֵהִין ופִּטְרִיּוֹת.

טליתות נגובות — בגדים יבשים, שהיו מקופלים בכדים ולא ירדו עליהם גשמים. טענו—נשאו. חיוב מיתה — חטא משפט מות. וקולר תלוי וגו' — הכבל יהא תלוי עליהם; כלומר, דמי בראשם. להחזירו — מבית הסקילה. לבוא תשועה על ידך — לעשות חזוק לדין, שנתרופף בימיו. עשה אותי אסקופה—הפקירני כמפתן זה שהכל דורכין עליו, כדי שלא יאמרו הבריות: החכמים נושאים פנים לבניהם ושלא כדין החזירוני. ו) רוב אדר — זמן גשמים בארץ ישראל. הכניסו תנורי פסחים — שעומדים בחצר, ושל חרס הם. ימוקו — ימסו. עג עוגה — עשה עגול. ראינוך ולא נמות — כלו' בזכותך אנו חיים. להתיר שבועתך — לפטרך משבועתך. שיחין — מיני בורות. פר הודאה — פר לודוי. השפעת — נתת להם בשפע, נותר מדאי. כמהין ופטריות — סוג של צמחים הגדלים מאליהם אחרי גשמים (פילצע).

שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נִדּוּי; אבל מה אעשה, שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן שמתחטא לפני אביו ועושה לו רצונו. אמר לו: „אבא, הוליכֵני לרחצני בחמין" — מוליכו. „שטפֵני בצונן" — מוליכו. „תן לי אגוזים, שקדים, אֲפַרְסְקִים ורמונים" — ונותן לו. עליך הכתוב אומר: „ישמח אביך... ותגל יולדתך"[1].

שנו רבותינו: כך שלחו בני לשכת־הגזית לחוני המעגל: „ותגזור אומר ויקם לך"[2] — אתה גזרת מלמטה והקב"ה מקַיֵּם מאמרך מלמעלה: „ועל דרכיך נגה אור" — דור שהיה אפל הֵאַרְתּוֹ בתפלתך: „כי השפילו ותאמר גוה"[3] — דור שהיה שפל הִגְבַּהְתּוֹ בתפלתך; „ושח עינים יושיע"[3] — דור שח בעונו הושעתו בתפלתך; „ימלט אי נקי"[4] — דור שלא היה נקי מִלַּטְתּוֹ בתפלתך; „ונמלט בבור כפיך"[4] — מִלַּטְתּוֹ במעשי ידיך הברורים. (תענ' כ"ג).

ז אמר ר' יוחנן: כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על המקרא הזה: „שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים"[5]. אמר: „וכי יש מנמנם שבעים שנה בחלום?" — פעם אחת היה מהלך בדרך, ראה אדם אחד שהוא נוטע חרוב. אמר לו: זה לכמה שנים טוען פרות? אמר לו: לשבעים שנה. אמר לו: כלום בָּרִי לך שתחיה שבעים שנה ותאכל ממנו? אמר לו: אני מצאתי את העולם בחרובים; כשם שנטעו אבותי לי כך אטע אני לבָנַי. ישב חוני לאכל, נפלה עליו שֵׁנה ונתנמנם. עלה צוק והקיף עליו ונתכסה מעינים וישן שבעים שנה. כשננער ראהו לאדם אחד שהוא מלקט מאותו חרוב. אמר לו: אתה הוא שנטעתו? אמר לו: אבי אבא. אמר: ודאי, מנמנם הייתי שבעים שנה. ראה אתונו שילדה לו רמכים רמכים. הלך לביתו, אמר להם: בנו של חוני המעגל היכן? אמרו לו: בנו אינו בעולם, אבל יש בן בנו. אמר להם: „אני חוני המעגל" — ולא האמינו לו. הלך לבית־המדרש, שמע החכמים אומרים: ברורה לנו שמועה זו עכשו כבימיו של חוני המעגל, שכשהיה נכנס לבית־המדרש — כל קושיא שהיתה להם לחכמים היה מְיַשְּׁבָהּ. אמר להם: „אני חוני". ולא האמינו לו, ולא נהגו בו כבוד כראוי. חלשה דעתו ובקש רחמים — ומת.

אמר רבא: זה שאומרין הבריות: „או חברותא או מיתותא". (שם).

ח אַבָּא־חלקיה בן בנו של חוני המעגל היה. וכשהיה העולם נצרך לגשמים היו החכמים משַׁגרים אצלו, ובקש רחמים וירדו גשמים. פעם אחת נצרך העולם לגשמים. שִׁגרו אצלו שני תלמידי־חכמים שיבקש רחמים. באו לביתו ולא מצאוהו. הלכו אצלו לשדה ומצאוהו שהוא עודר. נתנו לו שלום ולא הסביר להם פניו. לערב לקט עצים והלך לביתו. היה טוען העצים והמעדר על כתפו אחת וטליתו על כתפו שניה. כל

[1]משלי כ"ג, כה. [2]איוב כ"ב, כח. [3]שם שם, כט. [4]שם שם, ל. [5]תהלים קכ"ו, א.

אלמלא חוני אתה — כלו' אדם גדול. נדוי — חרם. מתחטא — מפציר ומטיח דברים להעמיד על רצונך. אפרסקים — מין פרי (פערזיך). בני לשכת הגזית — סנהדרין היושבים בלשכת הגזית שבהר־הבית. ז) חרוב — מין עץ פרי (יאהאניס בראד). ברי — ברור, ודאי. צוק — שן סלע. כשננער — כשהקיץ. רמכים רמכים — עֲיָרִים עוירים. שמועה — הלכה מקובלת. מישבה — מתָרצה. או חברותא או מיתותא — או חברת בני אדם או מיתה. ח) לא הסביר להם פנים — לא נשא להם פנים לדבר עמם.

הדרך לא היה נועל מנעליו, כשהגיע למים נעל מנעליו. כשהגיע לבין קוצים וברקנים הגביה בגדיו. כשהגיע לעיר יצאה אשתו כשהיא מְקֻשטת, וכשהגיע לביתו נכנסה אשתו תחלה, ואחר־כך נכנס הוא, ואחר־כך נכנסו החכמים. ישב לסעוד ולא אמר לחכמים: „בואו וסעדו". פרם פת לתינוקות, לגדול נתן פרוסה אחת ולקטן — שתים.

אמר אבא־חלקיה לאשתו: יודע אני שלא באו אצלי החכמים אלא בשביל גשמים. נעמוד ונעלה לעליה ונבקש רחמים, אפשר שיתרצה הקב"ה וירדו גשמים, ולא נחזיק טובה לעצמנו. עלו לעליה. עמד הוא בזוית זו ואשתו בזוית זו ובקשו רחמים. קדם ועלה ענן מצד זוית של אשתו. כשירד אמר להם: רבותי, למה באתם? אמרו לו: שְׁגרונו חכמים אצלך להתפלל על הגשמים שיֵרדו. אמר להם: ברוך המקום שלא הצריך אתכם לאבא־חלקיה. אמרו לו: יודעים אנו שהגשמים בזכותך ירדו. אלא יפרש לנו מר דברים אלו שהם תמוהים לנו: מפני מה כשנתַנו לך שלום לא הסברת לנו פנים?

אמר להם: שכיר יום הייתי ואמרתי: לא אתבטל.

— מפני מה היית טוען העצים על כתף זו והטלית על כתף אחרת?

— טלית שאולה היתה, על מְנָת כך השאילוה לי ועל מנת כך לא השאילוה לי.

— מפני מה כל הדרך לא נעלת מנעלים וכשהגעת למים נעלת?

— כל הדרך אני רואה, במים אין אני רואה.

— מפני מה כשהגעת לקוצים וברקנים הגבהת בגדיך?

— זה מעלה ארוכה וזה אין מעלה ארוכה.

— מפני מה כשהגעת לעיר יצאה אשתך מְקֻשטת?

— כדי שלא אתן עיני באשה אחרת.

— מפני מה נכנסה אשתך תחלה ואתה אחריה ואחר־כך אנו נכנסנו?

— משום שאין אתם בדוקים לי.

— כשישבת לסעוד מפני מה לא אמַרת לנו: „בואו וסעדו"?

— משום שלא היתה פתי מרובה ואמרתי: אל יחזיקו לי חכמים טובה בחנם.

— מפני מה נתת לתינוק גדול פרוסה אחת ולקטן — שתים?

— זה יושב בבית וזה — בבית־המדרש.

— מפני מה קדם ועלה הענן מצד זוית אשתך ואחר־כך מצד זוית שלך?

— משום שהאשה מצויה בבית ונותנת פת לעני וקרובה הנאתו, ואני נותן מעות לעני ואין הנאתו קריבה. (תענ' כ"ג).

חנן הנחבא בן־בתו של חוני המעגל היה. כשהיה העולם נצרך לגשמים היו החכמים משגרים אצלו תינוקות של בית רבן, והן תופסים בשולי בגדיו ואומרים לו: „אַבא, אבא, תן לנו גשמים!" אמר לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו של עולם! עשה בשביל אלו שאין מכירים בין אבא שנותן גשמים לאבא שאינו נותן גשמים.

ומפני מה קראו לו „חנן הנחבא"? — שהיה מחביא עצמו. (שם).

פרוסה — פת לחם. זה מעלה ארוכה וגו' — כשישרט הבשר; והבגד שנקרע אין לו תקנה. בדוקים — ניכרים וידועים. וקרובה הנאתו — העני נהנה מיד. ט) בין אבא שנותן גשמים — הקב"ה. מחביא עצמו — שהיה ענו וצנוע ביותר.

III. הִלֵּל הַזָּקֵן.

הלל ושֶׁבְנָא אחים היו, הלל עסק בתורה, שבנא עסק בסחורה. לסוף אמר שבנא להלל: בוא נִשְׁתַּתֵּף וְנַחֲלוֹק. יצאה בת־קול ואמרה: „אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו"[1]. (סוטה כ״א).

אמרו עליו על הלל הזקן, שבכל יום ויום היה עושה ומשתַּכֵּר בִּטְרַפְּעִין, חציו היה נותן לשומר בית־המדרש וחציו לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר ולא הניחו שומר בית־המדרש לִכָּנֵס; עלה ונתלה וישב על פי אֲרֻבָּה, כדי, שישמע דברי אלהים חיים מפי שְׁמַעְיָה וְאַבְטַלְיוֹן. אמרו, אותו היום ערב שבת היה, ותקופת טבת היתה, וירד עליו שלג מן השמים וכסהו. כשעלה עמוד־השחר אמר לו שמעיה לאבטליון: אבטליון אחי, בכל יום הבית מאיר והיום אָפֵל, שמא יום מעונן הוא? הֵצִיצוּ עיניהם וראו דמות אדם בארובה. עלו ומצאו עליו רום שלש אמות שלג. פֵּרְקוּהוּ וְהִרְחִיצוּהוּ וסָכוּהוּ והושיבוהו כנגד המדורה. אמרו: ראוי זה לחלל עליו את השבת. (יומא ל״ה).

פעם אחת חל ארבעה עשר להיות בשבת ושכחו בני בתירא ולא ידעו אם פסח דוחה את השבת אם לאו. אמרו: כלום יש אדם שיודע אם פסח דוחה את השבת, אם לאו? אמרו להם: אדם אחד יש שעלה מבבל והלל הבבלי שמו, ששמש שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון, ויודע אם פסח דוחה את השבת, אם לאו. שלחו וקראו לו. אמרו לו: כלום אתה יודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו? אמר להם: וכי פסח אחד יש לנו בשנה, שדוחה את השבת? והלא הרבה יותר ממאתים פסחים יש לנו בשנה שדוחים את השבת. אמרו לו: מנין לך? אמר להם: נאמר „במועדו"[2] בפסח, ונאמר „במועדו"[3] בתמיד; מה „מועדו" האמור בתמיד דוחה שבת, אף „מועדו" האמור בפסח דוחה את השבת. ועוד קל־וחומר: ומה תמיד, שאין ענוש כרת, דוחה את השבת, פסח שענוש כרת — אינו דין שדוחה את השבת? מיד הושיבוהו בראש וּמִנּוּהוּ נשיא עליהם, והיה יושב ודורש כל היום כֻּלּוֹ בהלכות פסח. התחיל מְקַנְטְרָם בדברים. אמר להם: מי גָרַם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם? — עצלות שהיתה בכם, שלא שִׁמַּשְׁתֶּם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון. אמרו לו: רבי, שכח ולא הביא סַכִּין מערב שבת — מַהוּ? אמר להם: הלכה זו שמעתי ושכחתי, אלא הַנַּח להם לישראל, אם אין נביאים הם, בני נביאים הם. למחר, מי שפסחו טָלֶה תוחבו בצמרו; מי שפסחו גדי תוחבו בין קרניו. ראה מעשה ונזכר הֲלָכָה, ואמר: כך מקובלני מפי שמעיה ואבטליון. (פס׳ ס״ו).

---

[1]שיר השירים ח׳, ז. [2]במדבר ט׳, ב. [3]שם כ״ח, ב.

י) באהבה — של תורה. יא) היה עושה — במלאכה. בטרפעין — מטבע של חצי דינר. לשומר בית־המדרש — שכר כניסה. ונתלה — נאחז. על פי הארובה — שעל הגג. ותקופת טבת—ימי קור ושלגים. הציצו — הביטו. פרקוהו — הסירו מעליו את השלג. יב) חל — בא. אם פסח דוחה וגו׳ — אם מותר לעשות קרבן פסח בשבת. יותר מֵאתים פסחים — קרבנות תמיד ומוספים שקרבים אף בשבת. שאין ענוש כרת — אם לא יקרבוהו. מקנטרם— מוכיחם. שכח ולא הביא... מהו — אם מותר לטלטל את הסכין בשבת כדי לשחוט את הפסח. בני נביאים הם — ובוודאי ידעו היאך להתנהג. תוחבו — תוקע את הסכין.

יג מעשה בשני בני אדם, שהִמרו זה את זה. אמרו: כל מי שילך ויקניט את הלל יטול ארבע מאות זוז. אמר אחד מהם: אני אקניטנו. אותו היום ערב שבת היה והלל חָפף את ראשו. הלך אותו האיש ועבר על פתח ביתו. אמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? א"ל: שאלה יש לי לשאל. א"ל: שאל, בני, שאל.

— מפני מה ראשיהם של בַּבְלִיים סְגַלְגַּלִּים?

א"ל: בני, שאלה גדולה שאלתָ, מפני שאין להם חַיּוֹת פִּקְחוֹת.

הלך והִמתין שעה אחת, חזר ואמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? — א"ל: שאלה יש לי לשאל. — א"ל: שאל, בני, שאל.

— מפני מה עיניהם של תַּרְמוֹדִיִּים תרוטות?

אמר לו: בני, שאלה גדולה שאלת — מפני שֶׁדָּרִים בין החולות.

הלך והמתין שעה אחת, חזר ואמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? אמר לו: שאלה יש לי לשאל. — א"ל: שאל בני, שאל.

— מפני מה רגליהם של אפרקיים רחבות?

א"ל: בני, שאלה גדולה שאלת — מפני שדרים בין בִּצְעֵי המים. א"ל: שאלות הרבה יש לי לשאל ומתירא אני שמא תכעס. נתעטף וישב לפניו. אמר לו: כל שאלות שיש לך לשאל. שאל. אמר לו: אתה הוא הלל, שקורין אותך נשיא ישראל? אמר לו: הן. אמר לו: אם אתה הוא, לא ירבו כמותך בישראל. א"ל: בני, מפני מה? אמר לו: מפני שאִבַּדתי על ידך ארבע מאות זוז. — א"ל: הֱוֵי זהיר ברוחך, כְּדַאי הוא הלל, שתְאַבֵּד על ידו ארבע מאות זוז וארבע מאות זוז — והלל לא יקפיד. (שבת ל', ל"א).

יד מעשה בנכרי אחד, שבא לפני שמאי, אמר לו: כמה תורות יש לכם? אמר לו: שתים, תורה שבִּכְתָב ותורה שבְּעַל־פֶּה. א"ל: שבכתב אני מאמינך ושבעל־פה איני מאמינך; גַּיְּרֵני על מנת שתלמדני תורה שבכתב. גער בו והוציאו בנזיפה. בא לפני הלל — גִּיְּרוֹ. יום ראשון א"ל: א"ב, ג"ד. למחר הפך לו. א"ל: והרי אתמול לא אמרת לי כך? א"ל: לא עלי אתה סומך? אף בתורה שבעל־פה עלי סמיך.

שוב מעשה בנכרי אחד, שבָּא לפני שמאי. א"ל: גַּיְּרֵני על־מנת שתלמדני כל התורה כלה, כשאני עומד על רגל אחת. דְּחָפוֹ באמת־הבנין שבידו. בא לפני הלל — גִּיְּרוֹ. אמר לו: „מה ששנאוי עליך לא תעשה לחברך" — זוהי כל התורה כלה והשאר פירוש הוא — לך למוד.

שוב מעשה בנכרי אחד שהיה עובר אחורי בית־הכנסת ושמע קול סופר, שהיה

יג) שהמרו — שהתערבו. ויקניט — יכעיס. חפף — רחץ. מי כאן הלל — דרך גנאי לנשיא. סגלגלים — עגולים. היות פקחות — מילדות חכמות ומומחות. תרמודיים — יושבי תדמור במדבר. תרוטות — רכות וחולניות. בין החולות — והחול נכנס בעיניהם ומחליאן. אפרקיים — יושבי אפרקי. בצעי המים — אגמים. ארבע מאות זוז וארבע וגו' — כלומר כהנה וכהנה. יקפיד — יכעס. **יד)** בנזיפה — בגערה של כעס. **הפך לו** — את שמות האותיות וסדרן. **באמת הבנין** — בקנה המדה. **סופר** — מלמד תינוקות.

אומר: „ואלה הבגדים אשר יעשה חשן ואפוד"[1]. אמר: הללו למי? – אמרו לו: לכהן גדול. אמר אותו הנכרי בעצמו: אלך ואתגיר בשביל שישימוני כהן גדול. בא לפני שמאי, אמר לו: גיירני, על מנת שתשימני כהן גדול. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל–גיירו. א"ל: כלום מעמידין מלך אלא מי שיודע טכסיסי מלכות, לך למוד טכסיסי מלכות. הלך וקרא, כיון שהגיע ל„והזר הקרב יומת"[2], אמר לו: מקרא זה על מי נאמר? – אמר לו: אפילו על דוד מלך ישראל. נשא אותו גר קל־וחומר בעצמו: ומה ישראל, שנקראו בנים למקום ומתוך אהבה שאהבם קרא להם: „בני בכורי ישראל"[3], נאמר עליהם „והזר הקרב יומת"–גר הקל, שבא במקלו ובתרמילו–על אחת כמה וכמה! בא לפני שמאי, א"ל: כלום ראוי אני להיות כהן גדול, והלא נאמר בתורה: „והזר הקרב יומת"? בא לפני הלל, א"ל: ענותן הלל! ינוחו לך ברכות על ראשך, שהקרבתני תחת כנפי השכינה.

לימים נזדווגו שלשתם למקום אחד. אמרו: קפדנותו של שמאי בקשה לטרדנו מן העולם; ענותנותו של הלל קרבתנו תחת כנפי השכינה.

מכאן אמרו חכמים: לעולם יהא אדם ענותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי. (שבת ל"א).

טו „גומל נפשו איש חסד"[4] – זה הלל הזקן, שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך עמם. אמרו לו תלמידיו: רבי, להיכן אתה הולך? אמר להם: לעשות מצוה. אמרו לו: וכי מה מצוה זו? אמר להם: לרחוץ בבית־המרחץ. אמרו לו: וכי זו מצוה היא? אמר להם: הן. מה אם איקונין של מלכים, שמעמידין אותם בבתי־תאטריות ובבתי־קרקסאות, מי שנמנה עליהם הוא מורקם ושוטפם והם מעלים לו שכר, ולא עוד, אלא שהוא מתגדל עם גדולי מלכות, – אני שנבראתי בצלם ודמות, שנאמר: „כי בצלם אלהים עשה את האדם"[5] –על אחת כמה וכמה.

דבר אחר: „גומל נפשו איש חסד"–זה הלל הזקן, שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך עמם. אמרו לו תלמידיו: רבי, להיכן אתה הולך? אמר להם: לגמול חסד עם אכסניא זו בתוך ביתי. אמרו לו: כל יום יש לך אכסניא? אמר להם: וכי נפש עלובה זו לאו אכסניא היא בתוך הגוף? היום היא כאן, למחר אינה כאן. (ויק"ר פ' ל"ד).

טז אמרו עליו, על הלל הזקן, שלקח לעני בן־טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלשה מילין. (כתו' ס"ז).

יז מעשה בהלל הזקן שעשה סעודה לאדם אחד. ובא עני ועמד על פתחו ואמר: אשה אני צריך להכנים היום ואין לי פרנסה כלום. נטלה אשתו כל הסעודה ונתנה לו.

[1] שמות כ"ח, ד. [2] במדבר א', נ"א. [3] שמות ד', כב. [4] משלי י"א, יז. [5] בראשית ט', ו.

טכסיסי מלכות — סדרי המלוכה. לך ולמד טכסיסי וגו' — כלומר, דיני כהונה בתורת כהנים. נשא... קל־וחומר — דן קל־וחומר. נזדווגו — נזדמנו ביחד. לטרדנו — לגרשנו, לאבדנו. טו) נפטר מתלמידיו — כשעמד ממשנתו והלך לו. איקונין — צורה. תאטריות וקרקסאות — בתי משחק ומועד של צבור, ומעמידין שם צורות המלכים. שנתמנה עליהם — לפקח עליהם שלא יתפגמו. והם מעלים לו וגו' — כלו' נוטל שכרו מקופת הצבור. על אחת כמה וכמה — שאני צריך להקפיד על טהרת גופי. לגמול חסד וגו' — כלומר לסעוד. אכסניא — אורח. יז) אשה... להכנים — לישא אשה.

ואחר־כך לשה עיסה אחרת ובשלה אִלְפַּס אחר ובאה והניחה לפניהם. אמר לה: בתי, מפני מה לא הבאת לנו מִיָּד? סחה לו כל המעשה. אמר לה: בתי, אף אני לא דנתי אותך לכף־חובה אלא לכף זכות, שכל המעשים שעשית לא עשית אלא לשֵׁם שמים. (ד"א פ' ו').

יח מעשה בהלל הזקן, שהיה בא בדרך ושמע קול צוחה בעיר, ואמר: מובטח אני שאין זה בתוך ביתי. עליו הכתוב אומר: „משמועה רעה לא יירא, נכון לבו בטוח בה'"[1]. (בר' ס').

יט כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסְדָהּ; חזרה ונשתכחה — עלה הלל הבבלי ויסדה.

הלל עלה מבבל בן ארבעים שנה, ושִׁמש חכמים ארבעים שנה, ופרנס את דורו ארבעים שנה.

אמרו עליו על הלל, שלא עזב דברי חכמים שלא לְמָדָם, אפילו כל הלשונות, אפילו שיחת הרים וגבעות ובקעות, שיחת עצים ועשָׂבים, שיחת חיות ובהמות, שיחת שדים ומְשלות כובְסים ושועלים. (סוכה כ'; ספרי וזה"ב; סופרים פ' ט"ז).

כ שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן, שלשים מהם ראוים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבנו, ושלשים מהם ראוים שתעמוד להם חמה כיהושע בן נון, ועשרים מהם — בינונים. גדול שבכולם — יונתן בן עוזיאל, וקטן שבכולם—רבי יוחנן בן זכאי. (סוכה כ"ח).

כא פעם אחת חלה ונכנסו כלם לבקרו, עמד לו ר' יוחנן בן זכאי בחצר. אמר להם: היכן הוא הקטן שבכם, שהוא אב לחכמה ואב לדורות? — אין צריך לומר הגדול שבכם. אמרו לו: הרי הוא בחצר. אמר להם: יִכָּנֵס. כיון שנכנס אמר להם: „להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא"[2]. (ירושי ד' פ"ד).

כב משמתו נביאים האחרונים: חגי זכריה ומלאכי, נסתלקה רוח־הקדש מישראל, ואף־על־פי־כן היו משתמשים בבת־קול. פעם אחת היו מסובים בַּעֲלִיַּת בית־גוריה בִּירִיחוֹ וְנִתְּנָה עליהם בת־קול מן השמים: „יש כאן אחד שראוי שתשרה עליו שכינה כמשה רבנו, אלא שאין דורו זַכַּאי לכך". נתנו חכמים את עיניהם בהלל הזקן. וכשמת אמרו עליו: הי חסיד, הי ענו, תלמידו של עזרא. (סנה' י"א).

---

[1]תהלים קי"ב, ז. [2]משלי ח', כא.

אלפס — קערה גדולה. יט) משלות כובסים — משלי־עם שהכובסים והמון העם מספרים בהם בשעת מלאכה. משלי שועלים — משלים על החיות, שעפ"י רוב תופס השועל, הפִּקֵּחַ שבחיות, מקום בהם.

כג

IV. בֵּית־שַׁמַּאי וּבֵית־הִלֵּל.

שלש שנים נחלקו בית־שמאי ובית־הלל, הללו אומרים: הלכה כמותנו, והללו אומרים: הלכה כמותנו. יצאה בת־קול ואמרה להם: אלו ואלו דברי אלהים חיים הם, והלכה כדברי בית־הלל.

וכי מאחר שאלו ואלו דברי אלהים חיים,—מפני מה זכו לקבוע הלכה כמותם? — מפני שנוחים ועלובים היו, ושונים דבריהם ודברי בית־שמאי; ולא עוד, אלא שמקדימים דברי ב"ש לדבריהם. ללמדך, שכל המשפיל את עצמו—הקדוש־ברוך־הוא מגביהו, וכל המגביה את עצמו—הקב"ה משפילו. (עיר' י"ג).

כד

אף־על־פי שנחלקו ב"ש וב"ה, אלו אוסרים ואלו מתירים, לא נמנעו בית־שמאי מלִשָּׂא נשים מבית־הלל ולא בית־הלל מבית־שמאי. ללמדך, שחבה ורֵעות נוהגים זה בזה, לקַיֵּם מה שנאמר: „האמת והשלום אֱהָבוּ"[1]. (יב' י"ד).

כה

V. יוֹנָתָן בֶּן עֻזִּיאֵל.

אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל: בשעה שהיה יושב ועוסק בתורה, כל עוף שפורח עליו — מיד נשרף. (סוכה כ"ח).

כו

תרגום של תורה, אונְקְלוס הגר אֲמָרוֹ מפי ר' אליעזר ור' יהושע, ושל נביאים — יונתן בן עוזיאל אֲמָרוֹ מפי חגי זכריה ומלאכי. ובאותה שעה נִזְדַעְזְעָה ארץ־ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. יצאה בת־קול ואמרה: מי הוא זה שגִּלָּה סְתָרַי לבני אדם? עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר: אני הוא שגליתי את סתריך לבני אדם. גלוי וידוע לפניך, שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך עשיתי שלא ירבו מחלוקות בישראל. ועוד בקש לגלות תרגום של כתובים — יצאה בת־קול ואמרה לו: דַּיֶּךָ!

מה־טעם? משום שיש בו קץ משיח. (מג' ג').

כז

מעשה באדם אחד, שלא היו בניו נוהגים כשורה, עמד וכתב נכסיו ליונתן בן עוזיאל. מה עשה יונתן בן עוזיאל? מכר שליש והקדיש שליש והחזיר לבניו שליש. בא עליו שמאי במקלו ובתרמילו. אמר לו: שמאי, אם אתה יכול להוציא מה שמכרתי ומה שהקדשתי — אתה יכול להוציא מה שהחזרתי; ואם לאו, אי אתה יכול להוציא מה שהחזרתי. אמר: הטיח עלי בן־עוזיאל, הטיח עלי בן־עוזיאל! (ב"ב קל"ג—קל"ד).

---

[1] זכריה ח', ט.

כד) לא נמנעו... מלישא — אף על פי שלפעמים האסור לאלו מותר לאלו. כו) נזדעזעה — רעדה. קץ משיח — בסוף ספר דניאל. כז) כשורה — כהוגן, בדרך הישר. וכתב נכסיו — הניח רכושו. בא עליו שמאי וגו' — להוכיחו על שעבר על דברי המת והחזיר שליש נכסיו לבניו. הטיח עלי בן עוזיאל — השיבני בלשון עזה ונצחני.

VI. רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי.

כח כל שנותיו של ר׳ יוחנן בן זכאי מאה ועשרים שנה. ארבעים שנה עסק בפ־קמט״א, ארבעים שנה לָמַד, ארבעים לִמֵּד. (ר״ה ל״א).

כט אמרו עליו על ריב״ז: מִיָּמָיו לא שָׂח שיחת חולין, ולא הלך ארבע אמות בלא תורה ובלא תפִלין, ולא קְדָמוֹ אדם בבית־המדרש ולא ישן בבית־המדרש לא שְׁנַת קֶבַע ולא שנת עֲרַאי, ולא הניח אדם בבית־המדרש ויצא, ולא הִרְהֵר במבואות המטונפות, ולא מצאו אדם יושב ודומם אלא יושב ושונה, ולא פתח אדם דלת לתלמידיו אלא הוא בעצמו, ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו לעולם, ולא אמר: „הגיעה עת לעמוד מבית־המדרש" חוץ מערבי־פסחים וערבי־יום־הכפורים. וכן היה רבי אליעזר תלמידו נוהג אחריו. (סוכה כ״ח).

ל אמרו עליו על ריב״ז, שלא הקדימו אדם שלום מעולם, ואפילו נכרי בשוק. (בר׳ כ״ו).

לא אמרו עליו על ריב״ז, שלא הניח מקרא, משנה, תלמוד, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, קלות וחמורות וגזֵרות שוות, תקופות וגִימַטְרִיָּאוֹת, שיחת מלאכי־השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, מְשָׁלוֹת כובסים, משלות שועלים, דבר קטן ודבר גדול. (דבר גדול – מעשה מרכבה ודבר קטן – הֲוָיוֹת דְּאַבַּיֵי וְרָבָא) לְקַיֵּם מה שנאמר: „להנחיל אוהבַי יש ואוצרותיהם אמלא"[1]. (סוכה כ״ח).

לב מעשה בריב״ז שהיה רוכב על החמור והיה מהלך בדרך, ור׳ אלעזר בן עֲרָךְ תלמידו מהלך אחריו. אמר לו: רבי, שְׁנֵה לי פרק אחד במעשה מרכבה. אמר לו: בני, לא כך שניתי לכם: „ולא במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו". א״ל: רבי, תן שני ללמד לפניך דבר אחד שלמדתני. א״ל: אמור.

מיד ירד ריב״ז מעל החמור ונתעטף וישב על האבן תחת הזית. א״ל: רבי, מפני מה ירדת מעל החמור? אמר: אפשר אתה דורש במעשה מרכבה, ושכינה עמנו, ומלאכי־השרת מלַוִּים אותנו, ואני ארכַּב על החמור!

מיד פתח ר׳ אלעזר בן ערך ודרש במעשה מרכבה. ירדה אש מן השמים וסִכְסְכָה כל האילנות שבשדה. פתחו כל האילנות ואמרו שירה. מה שירה אמרו – „הללו את ה׳ מן הארץ תנינים וכל תהומות... עץ פרי וכל ארזים... הללויה"[2]. ואף מלאך נענה מתוך האש ואמר: וַדַּאי, הן הן מעשה מרכבה!

עמד ריב״ז ונְשָׁקוֹ על ראשו ואמר: ברוך ה׳ אלהי ישראל שנתן בן לאברהם אבינו, שיודע להבין ולחקור ולדרוש במעשה מרכבה. יש נאה דורש ואין נאה מְקַיֵּם נאה מְקַיֵּם – ואין נאה דורש; אתה נאה דורש ונאה מקים. אשריך אברהם אבינו, שאלעזר בן ערך יצא מחלציך!

וכשנאמרו הדברים לפני רבי יהושע היה הוא ורבי יוסי הכהן מהלכים בדרך

[1] משלי ח׳, כ״א [2] תהלים קמ״ח, ז, ט.

כח) בפ־קמטי״א — בסת״ה. כט) ולא הניח אדם וגו׳ — שיצא אחרון. ולא הרהר — בדברי תורה. [illegible] מערבי חים וגו׳ — בשביל הכנת יו״ט. לא) תקופות וגימטריאות — חשבון זמנים וסוד העבור. מעשה מרכבה — הכמה עליונה בעניני אלהות. הויות דאביי ורבא — כלו׳ פלפולים וסברות חריפות כעין אלו של אביי ורבא. לב) מחמר — מנהיג החמור. תרשני תתן לי רשות. וסכסכה — נאדזה ולהכה.

אמרו: אף אנו נדרוש במעשה מרכבה. פתח ר׳ יהושע ודרש. ואותו היום תקופת תמוז היתה. נתקשרו שמים בעבים ונראתה כמין קשת בענן. והיו מלאכי־השרת מתקבצים ובאים לשמוע, כבני אדם שמתקבצים ובאים לראות במזמוטי חתן וכלה. הלך ר׳ יוסי הכהן וספר דברים לפני ריב״ז. אמר: אשריכם ואשרי יולדתכם; אשרי עיני שכך ראו; ואף אני ואתם בחלומי מסובים היינו על הר סיני ונתנה עלינו בת־קול מן השמים: עלו לכאן, עלו לכאן; טרקלין גדולים מוכנים לכם ומצעות נאות מוצעות לכם. אתם ותלמידיכם ותלמידי תלמידיכם מזומנים לכת שלישית. (חג׳ י״ד).

חמשה תלמידים היו לו לריב״ז ואלו הם: ר׳ אליעזר בן הורקנוס, ר׳ יהושע בן חנניא, ר׳ יוסי הכהן, ר׳ שמעון בן נתנאל ור׳ אלעזר בן ערך.

הוא היה מונה שבחם: אליעזר בן הורקנוס — בור סוד שאינו מאבד טפה; יהושע בן חנניא — אשרי יולדתו; יוסי הכהן — חסיד; שמעון בן נתנאל — ירא חטא; אלעזר בן ערך — מעין המתגבר. (אבות פ׳ ב׳).

שאלו תלמידיו את ריב״ז שאלה, אמר להם כך וכך. אמרו לו: הרי לא כך למדתנו. אמר להם: יפה אמרתם, מעשה שעשו ידי וראו עיני—ושכחתי; כששמעו אזני — על אחת כמה וכמה.

ולא שלא היה יודע, אלא שהיה מבקש לזרז את התלמידים. (תוס׳ אהלות).

לה כשמת בנו של ריב״ז נכנסו תלמידיו לנחמו. נכנס רבי אליעזר וישב לפניו ואמר לו: רבי, רצונך, אמר דבר אחד לפניך. אמר לו: אמור. אמר לו: אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין.—ומנין שקבל עליו תנחומין? שנאמר: „וידע אדם... כי שת לי אלהים זרע אחר תחת הבל״[1] — אף אתה קבל תנחומין. אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערו של אדם הראשון.

נכנס רבי יהושע ואמר לו: רבי, רצונך, אמר דבר אחד לפניך. אמר לו: אמור. אמר לו: איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין, אף אתה קבל תנחומין. ומניין שקבל איוב תנחומין? שנאמר: „ה׳ נתן וה׳ לקח יהי שם ה׳ מבורך״[2]. אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערו של איוב.

נכנס רבי יוסי וישב לפניו. אמר לו: רצונך, אמר דבר אחד לפניך. אמר לו: אמור. א״ל: אהרן היו לו שני בנים גדולים ומתו שניהם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין, שנאמר: „וידם אהרן״[3]—אין שתיקה אלא תנחומין, ואף אתה קבל תנחומין. א״ל: לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אהרן.

[1] בראשית ד׳, כה. [2] איוב א׳, כא. [3] ויקרא י׳, ג.

תקופת תמוז — שהימים חמים ביותר. במזמוטי — בהלולים ושעשועי שמחה. טרקלין — חדר נאה ומרוח כתבנית היכל. כת שלישית — כתה של צדיקי עולם שיושבת במקום מובחר בגן עדן. לג) בור סוד — מסויד, ואין הכתלים בולעים כלום מן המים; וכן ר׳ אליעזר בן הורקנוס אינו שוכח כלום ממשנתו. מעין המתגבר — בחכמה. לד) לזרז וגו׳ — שיהו זהירים בהוראה ויחזרו תמיד על תלמודם.

נכנס רבי שמעון ואמר לו: רבי, רצונך, אמר דבר אחד לפניך. א"ל: אמור. אמר לו: דוד המלך היה לו בן ומת. וקבל עליו תנחומין – ומנין שקבל דוד תנחומין? שנאמר: „וינחם דוד את בת שבע אשתו... ותלד בן ויקרא את שמו שלמה"[1] – אף אתה, רבי, קבל תנחומין. אמר לו: לא די שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של דוד המלך!

נכנס ר' אלעזר בן עזריה. כיון שראהו אמר לשמשו: טול לפני כלי ולך אחרי לבית-המרחץ, לפי שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו. נכנס וישב לפניו ואמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון. בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר: אוי לי, אימתי אצא מן הפקדון הזה בשלום. אף אתה, רבי, היה לך בן, קרא תורה נביאים וכתובים, משנה הלכות ואגדות, ונפטר מן העולם בלא חטא – ויש לך לקבל עליך תנחומים כשחזרת פקדונך שלם. אמר לו: רבי אלעזר בני, נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין. (אדר"נ פי י"ד).

לז וכשחלה ריב"ז נכנסו תלמידיו לבקרו. כיון שראה אותם התחיל לבכות. אמרו לו: רבנו, נר ישראל, עמוד הימני, פטיש החזק, מפני מה אתה בוכה? אמר להם: אלו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי, שהיום כאן ומחר בקבר, שאם כועס עלי אין כעסו כעס עולם, ואם אוסרני – אין אסורו אסור עולם, ואם ממיתני–אין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפַיְסו בדברים ולשחדו בממון–ואף-על-פי-כן הייתי בוכה; ועכשו שמוליכין אותי לפני מלך מלכי המלכים הקדוש-ברוך-הוא, שהוא חי וקים לעד ולעולמי עולמים, שאם כועס עלי–כעסו כעס עולם ואם אוסרני–אסורו אסור עולם, ואם ממיתני–מיתתו מיתת עולם, ואין אני יכול לפיסו בדברים ולשחדו בממון; ולא עוד, אלא שיש לפני שתי דרכים, אחת של גן-עדן ואחת של גיהנם, ואיני יודע באיזו מוליכין אותי–ולא אבכה?

אמרו לו: רבנו, ברכנו. אמר להם: יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר-ודם. אמרו לו: רבנו, עד כאן? אמר להם: ולואי! תדעו, כשאדם עובר עברה, אומר: „שלא יראני אדם"...

בשעת פטירתו אמר להם: פַּנּוּ כלים מפני הטומאה והכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא. (בר' כ"ח).

לח משמת רבן יוחנן בן זכאי בטל זיו החכמה. (סוטה מ"ט).

לח כל זמן שהיה ריב"ז קים היו חמשה תלמידיו יושבים לפניו, כשנפטר הלכו ליבנה, ואלעזר בן ערך הלך אצל אשתו לדְימָסִית, מָקום מים יפים ונוה יפה. המתין להם שיבואו אצלו. כיון שלא באו בקש לילך אצלם ולא הִנִּיחַתּוּ אשתו. אמרה: מי צריך למי? אמר לה: הם צריכים לי. אמרה לו: חֵמֶת ועכברים–מי דרכו לילך אצל מי – העכברים אצל החמת או החמת אצל העכברים? שמע לה וישב לו עד ששכח תלמודו. לאחר זמן באו אצלו. שאלו אותו בתורה ולא ידע להשיבם. (קה"ר).

---

[1] שמואל ב' י"ב, כד.

לז) עַמּוּד הַיְמָנִי – שבית ישראל נִשְׁעָן עליו. פַּטִּישׁ הֶחָזָק – בחריפות. עד כאן – ולא יותר.

VII. רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא.

לט בכל יום ויום בת־קול יוצאת ואומרת: כל העולם כלו נזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני דַיוֹ בְקַב חרובים מערב־שבת לערב־שבת. (תענ׳ כ״ד).

מ כל ערב־שבת היתה אשתו של ר׳ חנינא בן דוסא רגילה להסיק התנור והַטִּילה בו אוד עָשֵׁן, משום בושה. היתה לה שכנה רעה; אמרה: הרי יודעת אני שאין להם ולא כלום — אלך ואראה כל כך מהו? הלכה וטפחה על הדלת. נתבַּיְשָׁה ונכנסה לחדר. נעשה לה נס ומצאה השכנה את התנור מלא כִּכָּרות והעֲרֵבָה מלאה עִסָּה. אמרה לה: פלונית, פלונית! הביאי מַרְדֵּה, שפִּתך נתחרכה. אמרה לה: אף אני נכנסתי לכך.

אמרה לו אשתו לר״ח: עד אימתי אנו מצטערים והולכים כל כך? אמר לה: ומה נעשה? אמרה לו: בקש רחמים שיתנו לך דבר מן הטובה הגנוזה לצדיקים לעתיד לבוא. התפלל ויצאה כמין פסת יד וזרקה לו רגל אחת של שלחן זהב. ראה בחלומו, שכל הצדיקים אוכלים על שלחן זהב של שלש רגלים והם על שלחן של שתי רגלים. אמר לה: נוח לך שכל הצדיקים יאכלו על שלחן של שלש רגלים, ואנו נאכל על שלחן שנִטלה אחת מרגליו? אמרה לו: התפלל ויטלוה ממך. התפלל ונטלוה.

שנו: גדול הנס האחרון יותר מן הראשון, שכך מקובלנו: נותנים מן השמים אבל לא נוטלים. (שם כ״ד, כ״ה).

מא פעם אחת בערב־שבת בין־השְמָשות ראה רחב״ד את בתו שהיא עצֵבה. אמר לה: בתי, למה את עצבה? אמרה לו: כלי של חומץ נתחלף לי בכלי של שמן והדלקתי ממנו אור לשבת. אמר לה: בתי, מה איכפת לך? מי שאמר לשמן וידלק — יאמר לחומץ וידלק. היה דולק והולך עד שנטלו ממנו אור להבדלה. (שם כ״ה).

מב רחב״ד היו לו עזים. אמרו לו: עזיך מזיקות. אמר להם: אם מזיקות הן יאכלו אותן דֻבים, ואם לא — כל אחת ואחת תביא לערב דֹב בקרניה. לערב הביאה כל אחת דֹב בקרניה.

ורחב״ד מהיכן היו לו עזים? אמר רב פנחס: מעשה ועבר אדם אחד על פתח ביתו והניח שם תרנגולין, ומְצָאָתן אשתו של רחב״ד ואמר לה: אל תאכלי מביציהן. והרבו ביצים ותרנגולין, והיו מצערין אותם, ומְכָרן וקנה בִדְמֵיהֶן עזים. פעם אחת עבר אותו אדם שאבדו ממנו התרנגולין ואמר לחברו: בכאן הנחתי התרנגולין שלי. שמע ר״ח: אמר לו: יש לך בהן סִמָּן? אמר לו: הן. נתן לו סמן ונטל את העזים.

והן הן העזים שהביאו דֻבים בקרניהן. (שם).

מג היתה לו לרחב״ד שכנה אחת, שהיתה בונה בית ולא היו הקורות מגיעות מכתל לכתל. באה אצלו ואמרה לו: אני בונה בית ואין הקורות מגיעות. אמר לה: מה שמך? אמרה לו: אִיכוּ. אמר לה: איכו, יגיעו קורותיך. הגיעו.

אמר פלימו: אני ראיתי אותו הבית והיו קורותיו יוצאות אמה לכאן ואמה לכאן, ואמרו לי: זה הבית שֶׁקֵרָה רחב״ד בתפלתו. (שם).

לט) קב — אחד משׁשה בסאה. מ) משום בושה —שהשכנות יהו סבורות שהיא אופה ומבשלת לשבת. ככרות – לחם. ערבה — כלי הבצק. עסה — בצק. מרדה — כלי עץ כעין כף גדולה שרודים (מסירים) בו את הפת מן התנור. פסת יד — כף יד. מא) מה אכפת—מה את חוששת. מב) מזיקות — השדות. בדמיהן — במחירן. מג) שקרה — שעשה לו קורות.

מד מעשה ברחב"ד שראה בני עירו מעלים נדרים ונדבות לירושלים. אמר: הכל מעלין לירושלים נדרים ונדבות ואני איני מעלה דבר! מה עשה? יצא למדברה של עירו וראה שם אבן אחת ושִׁבְּבָהּ וסִתְּתָהּ ומֵרקה, ואמר: הרי עלי להעלותה לירושלים. בקש לשכור לו פועלים. נזדמנו לו חמשה בני אדם. אמר להם: מעלים לי אתם אבן זו לירושלים? אמרו לו: תן לנו חמשים סלעים ואנו מעלים אותה לירושלים. בקש ליתן להם ולא נמצא בידו דבר לשעה. הניחוהו והלכו להם. זִמן לו הקדוש־ברוך־הוא חמשה מלאכים בדמות בני אדם. אמר להם: אתם מעלים לי אבן זו? אמרו לו: תן לנו חמשה סלעים ואנו מעלים לך אבנך לירושלים — ובלבד שתתן ידך ואצבעך עמנו. נתן ידו ואצבעו עמהם ונמצאו עומדים בירושלים. בקש ליתן להם שכרם ולא מצָאָם. נכנס ללִשְׁכַּת־הַגָּזִית ושאל בשבילם. אמרו לו: דומה שמלאכי־השרת העלו אבנך לירושלים, וקראו עליו המקרא הזה: „חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב"[1] — לפני מלאכים יתיצב. (קה"ר פ' א').

מה רחב"ד היה מהלך בדרך ונושא סל של מלח על ראשו. ירדו גשמים. אמר לפניו: רבונו של עולם, כל העולם כלו בנחת וחנינא בצער! פסקו הגשמים. כשהגיע לביתו. אמר: רבש"ע, כל העולם כלו בצער וחנינא בנחת! ירדו גשמים. (שם).

מו מעשה במקום אחד שהיה בו עָרוד והיה מזיק את הבריות. באו והודיעו לו לרחב"ד. אמר להם: הראוני את חורו. הלכו והראוהו חורו. נתן עקבו על פי החור. יצא וּנְשָׁכוֹ — ומת אותו ערוד. נטָלוֹ על כתפו והֱבִיאוֹ לבית־המדרש. אמר להם: ראו, בָּנַי, שאין ערוד ממית, אלא החטא ממית.

מז באותה שעה אמרו: אוי לו לאדם שפגע בו ערוד ואוי לו לערוד שפגע בו רחב"ד! (בר' ל"ג).

מעשה ברחב"ד שראה הארי. אמר לו: אֵי לך, מלך חלש, לא השבעתיך שלא תֵּרָאֶה בארץ־ישראל! מִיָּד ברח. רץ אחריו ר"ח. א"ל: נעניתי לך, שקראתיך „מלך חלש", ומי שבְּרָאֲךָ קראך גבור. (תנה"ק ויגש).

מח אמרו עליו על רחב"ד, שהיה מתפלל על החולים ואומר: זה חי וזה מת. אמרו לו: מנין אתה יודע? אמר להם: אם שגורה תפלתי בפי—יודע אני שהוא מְקֻבָּל, ואם לאו—יודע אני שהוא מטֹרָף.

מט מעשה והלה בנו של רבן גמליאל. שגר שני תלמידי־חכמים אצל רחב"ד לבקש עליו רחמים. כיון שראה אותם עלה לַעֲלִיָּה ובקש עליו רחמים. בירידתו אמר להם: לכו, שֶׁחֲלָצַתּוּ חמה. אמרו לו: וכי נביא אתה? אמר להם: לא נביא אני ולא בן נביא אני, אלא כך מְקֻבְּלַנִי: אם שגורה תפלתי בפי—יודע אני שהוא מְקֻבָּל, ואם לאו—יודע אני שהוא מטֹרָף. ישבו וכתבו וכִוְּנוּ אותה שעה. וכשבאו אצל ר"ג, אמר להם: העבודה, לא חִסַּרְתֶּם ולא הותרתם: באותה שעה חלצתו חמה ושאל לנו מים לשתות.

[1] משלי כ"ב, כט.

מד) ושבבה — הקציעה. סתתה — פסלה. ומרקה — החליקה והבריקה. מה) העולם כלו בנחת — שהגשמים יפים לעולם. מו) ערוד — מין נחש מזיק. מה) שגורה — רדופה וס׳ ... מקובל — החולה. מטורף — נדחה. העבודה — לשון שבועה. שחלצתו חמה — יצא ונחלץ מגופו החום של הקדחת.

ושוב מעשה ברחב״ד שהלך ללמוד תורה אצל רבן יוחנן בן זכאי, וחלה בנו של ריב״ז. א״ל: חנינא בני, בַקש עליו רחמים — ויחיה. הניח ראשו בין ברכיו ובקש עליו רחמים וחיה. אמר ריב״ז: אלמלי הטיח בן זכאי את ראשו בין ברכיו כל היום כלו, לא היו משגיחין עליו. אמרה לו אשתו: וכי חנינא גדול ממך? אמר לה: לאו, אלא הוא דומה כעבד לפני מלך, ואני דומה כשר לפני מלך. (בר׳ ל״ד).

מט מעשה בבתו של נְחוּנְיָא חופר שיחין שנפלה לבור הגדול. באו והודיעו לרחב״ד. שעה ראשונה אמר להם: „שלום״; שניה אמר להם: „שלום״; שלישית אמר להם: „עלתה״. אמר לה אביה: בתי, מי העלך? אמרה לו: זָכָר של רחֵלים נזדמן לי וזקן מנהיגו...

אמרו לו לרחב״ד: וכי נביא אתה? אמר להם: לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, אלא כך אמרתי: דבר שהצדיק מתעסק בו — יִכָּשל בו זרעו!

(אמר ר׳ אבא: אף על פי כן מת בנו של נחוניא בצמא, שהקדוש־ברוך־הוא מדקדק עם חסידיו כחוט השערה, שנאמר: „וסביביו נשערה מאד״[1]. (יבמ׳ קכ״א).

נ מעשה בחמורו של רחב״ד שגנבוהו לסטים וחבשו את החמור בחצר, והניחו לו תבן ושעורים ומים — ולא היה אוכל ושותה. אמרו: למה אנו מניחים אותו שיָמות ויבאיש לנו את החצר? עמדו ופתחו לו את הדלת והוציאוהו; והיתה הבהמה מושכת והולכת עד שהגיעה אצל רחב״ד. כיון שהגיעה אצלו שמע בנו קולה. אמר לו: אבא, אבא, דומה קולה לקול בהמתנו. א״ל: בני, פתח לה את הדלת, שכבר מתה ברעב. עמד ופתח לה הדלת והניח לה תבן ושעורים ומים והיתה אוכלת ושותה.

לפיכך אמרו: כשם שהצדיקים הראשונים היו חסידים, כך בהמתם חסידות כמותם. (אדר״נ פ׳ ח׳).

נא מְשֶׁמֵת רחב״ד בטלו אנשי מעשה. (סוטה מ״ט).

VIII. רַבָּן־גַּמְלִיאֵל (השני).

נב רבן גמליאל ור׳ יהושע היו מהלכים בספינה. לר״ג היתה פת ולר׳ יהושע פת וסלת. כָּלתה פִּתו של ר״ג, סמך על סלתו של ר׳ יהושע. אמר לו: וכי היית יודע שתתעכב כל כך שהבאת סלת? א״ל: כוכב אחד יש שעולה לשבעים שנה ומַתְעה את הסַפָּנים, אמרתי שמא יעלה ויַתעה אותנו. א״ל: כל כך בידך ואתה יורד בספינה! א״ל: עד שאתה תָמֵהַ עלי — תְּמַה על שני תלמידים שיש לך ביבשה: ר׳ יוחנן בן גֻדְגְדָא ור׳ אלעזר בן חִסְמָא, שיודעים לשַער כמה טִפות יש בַּיָם — ואין להם פת לאכול ולא בגד ללבוש.

[1] תהלים נ׳, ג.

הטיח — חבט. כעבד לפני מלך — שמצוי תמיד לפני המלך ורגיל בו. מט) חופר שיחין — בורות מים, ומספקין מהם להולכי דרכים ועולי רגלים. נ) וחבשו — וקשרו. שכבר מתה — חשובה כמתה. נב) פת — אפויה. וסולת — קמח כדי לאפותו כשתכלה הפת. הספנים — מנהיגי הספינה. וכל כך יש בידך — חכמה. ואתה יורד בספינה — לחזר אחר פרנסה.

נתן ר״ג דעתו להושיבם בראש. כשעלה ליבשה שלח להם ולא באו, חזר ושלח ובאו. אמר להם: כמדומים אתם ששררה אני נותן לכם – עבדות אני נותן לכם, שנאמר: „וידברו אליו לאמר אם היום תהיה עבד לעם הזה״[1]. (הור׳ י׳).

נג דמות צורות לבנה היו לו לר״ג בטבלא ובכתל בעליתו, שבהן מראה את ההדיוטות ואומר: הכזה ראית או כזה? (ר״ה כ״ד).

נד פעם אחת נתקשרו שמים בעבים ונראית דמות לבנה בעשרים ותשעה לחדש. כסבורים העם לומר ראש־חדש, ובקשו בית־דין לקדשו. אמר להם ר״ג: כך מקבלני מבית אבי־אבא: אין חדושה של לבנה פחותה מעשרים ותשעה יום ומחצה ושני שלישי שעה ושבעים ושלשה חלקים.

ואותו היום מתה אמו של בן־זזא והספידה ר״ג הספד גדול, לא מפני שראויה לכך, אלא כדי שידעו העם שלא קדשו בית־דין את החדש. (שם כ״ה).

נה מעשה שבאו שנים ואמרו: ראינוהו שחרית במזרח וערבית במערב. אמר ר׳ יוחנן בן נורי: עדי שקר הם. וכשבאו ליבנה קבלם רבן גמליאל.

ועוד באו שנים ואמרו: ראינוהו בזמנו, ובליל עבורו לא נראה, וקבלם ר״ג. אמר ר׳ דוסא בן הרכינס: עדי שקר הם – היאך מעידין על האשה שילדה ולמחר כרסה בין שניה? אמר־לו ר׳ יהושע: רואה אני את דבריך.

שלח לו ר״ג לר׳ יהושע: גוזרני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעותיך ביום־הכפורים שחל להיות בחשבונך. הלך ומצאו ר׳ עקיבא מצר. אמר לו: רבי, מפני מה אתה מצר? אמר לו: עקיבא, ראוי לו שיפול למטה שנים־עשר חדש ואל יגזר עליו גזרה זו. א״ל: יש לי ללמוד, שכל מה שעשה ר״ג עשוי, שנאמר: „אלה מועדי ה׳ מקראי קדש אשר תקראו אותם״[2] – בין בזמנם ובין שלא בזמנם אין לי מועדות אלא אלו. בא לו אצל ר׳ דוסא בן הרכינס. א״ל: אם באים אנו לדון אחר בית־דינו של ר״ג, צריכים אנו לדון אחרי כל בית־דין ובית־דין שעמד להם לישראל מימות משה עד עכשו, שנאמר: „ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל״[3] – למה לא נתפרשו שמותם של זקנים? ללמד שכל שלשה ושלשה שעמדו בית־דין על ישראל הריהו כבית־דינו של משה.

נטל ר׳ יהושע מקלו ומעותיו בידו והלך ליבנה אצל ר״ג ביום שחל יום־הכפורים להיות בחשבונו. כיון שראה אותו ר״ג עמד מכסאו ונשקו על ראשו. אמר לו: בוא בשלום, רבי ותלמידי – רבי בחכמה, ותלמידי – שקבלת את דברי. אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים! (שם).

[1] מלכים א׳ י״ב, ז. [2] ויקרא כ״ג, ד. [3] שמות כ״ד, ט.

ולא באו — מחמת ענוה. נג) דמות צורות וגו׳ — בימי חכמים היו מקדשין את החודש על פי עדי ראיה, שבאו והעידו לפני הנשיא והסנהדרין: ראינו את הירח בחדושו. בטבלא — בלוח. ההדיוטות — עדים שאינם בקיאים בדבר. נד) ונראית דמות לבנה — כלומר נדמית להם. שידעו העם שלא קדשו — שאין מספידין בראש־חודש. נה) ראינוהו — את הירח הנולד. עדי שקר הם — שאי אפשר כך לפי דעתו. בזמנו — ביום שלשים. ובליל עבורו — בליל שלשים, ליל תמולד. מיצר — מצטער. ראוי לו שיפול וגו׳ — על עצמו אומר כך. אלא אלו — שראשי הסנהדרין קובעים אותם. לדון אחר — להרהר אחריו שמא טעה.

נו ר׳ צדוק היה לו בכור. הטיל לו שעורים בסל. בתוך אכילתו נסדקו שפתיו. בא לפני ר׳ יהושע, אמר לו: כלום חִלַּקְנוּ בין חָבֵר לְעַם־הארץ? א״ל ר׳ יהושע: הן. בא לפני ר״ג. א״ל: חלקנו בין חבר לעם־הארץ? א״ל: לא. — והלא ר׳ יהושע אמר לי הן? א״ל: הַמְתֵּן עד שיעלו בעלי־תְרִיסִין לבית־המדרש. כיון שנכנסו בעלי־תריסין עמד השואל ושאל: „כלום חִלַּקְנוּ בין חבר לעם־הארץ?״ א״ל ר׳ יהושע: לאו. א״ל ר״ג: והלא מִשְּׁמְךָ אמרו לי: הן? יהושע, עמוד על רגליך ויעידו בך. עמד ר׳ יהושע על רגליו ואמר: היאך אעשה? אלמלי אני חי והוא מת, יכול החי להכחיש את המת, עכשו שאני חי והוא חי — היאך יכול החי להכחיש את החי? היה ר״ג יושב ודורש ור׳ יהושע עומד על רגליו, עד שֶׁרִנְּנוּ כל העם ואמרו לחוּצְפִּית המְתֻרְגְּמָן: עמוד! — ועמד. (בכ׳ ל״ו).

נז ·מעשה בתלמיד אחד שבא לפני ר׳ יהושע, אמר לו: רבי! תפלת ערבית רשות או חובה? א״ל: רשות. בא לפני ר״ג, א״ל: תפלת ערבית רשות או חובה? א״ל: חובה. א״ל: והלא ר׳ יהושע אמר לי רשות? א״ל: המתן עד שיכנסו בעלי־תריסין לבית־המדרש. כשנכנסו בעלי־תריסין עמד השואל ושאל: „תפלת ערבית רשות או חובה?״ א״ל ר״ג: חובה! אמר להם ר״ג לחכמים: כלום יש אדם שחולק עלי בדבר הזה? א״ל ר׳ יהושע: לאו. אמר לו: והלא משמך אמרו רשות?!.. א״ל: יהושע! עמוד על רגליך ויעידו בך! עמד ר׳ יהושע על רגליו ואמר: אלמלי אני חי והוא מת — יכול החי להכחיש את המת; עכשו שאני חי והוא חי — היאך יכול החי להכחיש את החי? היה ר״ג יושב ודורש ור׳ יהושע עומד על רגליו, עד שרננו כל העם ואמרו לחוצפית המתֻרגמן: עמוד! — ועמד.

אמרו: עד כמה יהא זה הולך ומצערו? אֶשְׁתָּקַד בראש־השנה צִעֲרוֹ, בבכורות במעשה ר׳ צדוק — צִעֲרוֹ, — ואף עכשו צִעֲרוֹ, — באו ונעבירנו!.. את מי נושיב במקומו? נושיב את ר׳ יהושע? בעל המעשה הוא; נושיב את ר׳ עקיבא? — שמא יענישנו, שאין לו זכות אבות; אלא נושיב ר׳ אלעזר בן עזריה, שהוא חכם והוא עשיר והוא עשירי לעזרא.

באו ואמרו לו: נוח לו לרבנו שיהא ראש־ישיבה? אמר להם: אלך ואֶמָּלֵךְ בבני־ביתי. הלך ונמלך באשתו. אמרה לו: שמא יעבירוך? אמר לה: הבריות אומרין: ישתמש אדם בכוס של זכוכית יקרה יום אחד — ולמחר תשבר. אמרה לו: הרי אין לך שֵׂיבָה. באותו היום בן שמנה עשרה שנה היה — נעשה לו נס ועטרוהו שמנה עשרה שורות של שיבה. (וזהו שאמר ר׳ אליעזר בן עזריה „הרי אני כבן שבעים שנה״ ולא בן שבעים שנה).

אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים לִכָּנֵס, שהיה ר״ג

נו) נסדקו שפתיו — ונעשה בו מום. בא לפני ר׳ יהושע — שיתיר לו את הבכור לאכילה כדין בכור בעל־מום. כלום חלקנו וגו׳ — שעם־הארץ השוד על הטלת מום במזיד. חבר — תלמיד־חכם. בעלי תריסין — בעלי מגנים, כלומר תלמידי־חכמים המנצחים זה את זה בהלכה. שרננו — שנתרעמו. המתורגמן — המתרגם ומפרש את דרשתו של הנשיא לפני העם. עמוד — שתוק, ובשביל כבודו של ר׳ יהושע אמרו כך. נז) אשתקד — בשנה שקדמה. ונעבירנו — מנשיאותו. נושיב במקומו — לנשיא. בעל המעשה — שבשבילו נתרעמו על ר״ג. שאין לו זכות אבות — שיגינו עליו, שמבני בניו של גרים היה. שיבה — שערות לבנות. ועטרוהו — הקיפו זקנו. סלקוהו — העבירוהו.

מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כְּבָרוֹ אל יכנס לבית־המדרש. ואותו היום נתוספו כמה ספסלים בבית־המדרש.

חלשה דעתו של ר״ג, אמר: שמא, חס ושלום, מנעתי תורה מישראל... הראוהו בחלומו: כדים לבנים מלאים אפר...

שנינו: ״עֵדֻיּוֹת״ בו ביום נשנית, וכל מקום שנאמר ״בו ביום״ — אותו היום היה; ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית־המדרש שלא פרשוה, ואף ר״ג לא מנע עצמו מבית־המדרש אפילו שעה אחת. ששנינו: בו ביום בא יהודה, גר עמוני, לפניהם בבהמ״ד, אמר להם: מה אני, — לבוא בקהל? א״ל ר״ג: אסור אתה! א״ל ר׳ יהושע: מֻתר אתה! א״ל ר״ג: והלא כבר נאמר: ״לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה׳״[1]. א״ל ר׳ יהושע: וכי עמון ומואב במקומם הם יושבים? והלא כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות, שנאמר: ״ואסיר גבולות עמים״[2]. א״ל ר״ג: והלא כבר נאמר: ״ואחרי כן אשיב את שבות בני עמון״[3] — וכבר שבו. א״ל ר׳ יהושע: והלא כבר נאמר: ״ושבתי את שבות עמי ישראל״[4] — ועדין לא שבו... אלא שעתידין לשוב, אף כאן עתידין לשוב. מיד התירוהו לבוא בקהל.

אמר ר״ג: הואיל וכך אלך ואפַיְסֶנּוּ לר׳ יהושע. כשהגיע לביתו ראה כתלי הבית שהם מפוחמים. א״ל: מכתלי ביתך אתה נִכָּר שֶׁפֶּחָמִי אתה. א״ל: אוי לו לדור שאתה פַּרְנָסוֹ ואוי לה לספינה שאתה קַבַּרְנִיטָהּ, שאין אתה יודע בצערם של תלמידי־חכמים, במה הם מתפרנסים ובמה הם נזונים!...

א״ל: נעניתי לך, מחול לי!...

לא השגיח בו.

— עשה בשביל כבוד אבא!...

נתפייס.

אמרו: מי ילך ויודיע לחכמים? אמר להם אותו כובס: אני אלך! שלח להם ר׳ יהושע לבית־המדרש: ״מי שלבש מַדִּים — ילבש מדים, ומי שלא לבש מדים — יאמר למי שלבש מדים: ״פשוט מדיך ואני אלבשם״! אמר להם ר׳ עקיבא לחכמים: הגיפו הדלתות, שלא יבאו עבדיו של ר״ג ויצערו את החכמים. אמר ר׳ יהושע: מוטב שאעמוד ואלך אני אצלם. בא ר׳ יהושע וטפח על הדלת ואמר להם: מזה בן מזה — יזה, שאינו לא מזה ולא בן מזה — יאמר למזה בן מזה: ״מימיך מי מערה ואפרך אפר מִקְלֶה״?...

[1] דברים כ״ג, ד. [2] ישעיה י׳, יג. [3] ירמיה מ״ט, ו. [4] עמוס ט׳, יד.

תוכו כברו — פנימיותו כחצוניותו, כלו׳ לבו כפיו. כמה ספסלים — לתלמידים חדשים. כדים לבנים וגו׳ — כלו׳ כל אלו תלמידים שאינם מהוגנים הם, וכדי להניח את דעתו הראו לו כדי. עדיות — מסכת עדיות בסוף סדר נזיקין. תלויה — בספק. לבוא בקהל — של עם ישראל. מפוחמים — שחורים. שפחמי — נפח, בעל מלאכה עני. פרנסו — נשיאו. קברניטה — מנהיגה. נעניתי לך — נכנעתי לפניך. ויודיע לחכמים — שנתפייס ר׳ יהושע לר״ג. מדים — בגדי כהונה. מי שלבש מדים וגו׳ — כלו׳ ר״ג שהוא מזרע נשיאים יחזור לנשיאותו. הגיפו — סגרו. מזה בן מזה — כהן בן כהן (שהוא מזה אפר פרה לטהר טמאים), כלו׳ נשיא בן נשיא. מימיך מי מערה — כלו׳ מי מעינות סתם ולא מי חטאת. אפר מקלה — כלו׳ אפר סתם של דבר קלוי ושרוף ולא אפר הפרה.

אמר לו ר׳ עקיבא: ר׳ יהושע! נתפייסת? כלום עשינו אלא בשביל כבודך — למחר אני ואתה נשכים לפתחו...

ואף על פי כן לא העבירו את ר׳ אלעזר בן עזריה. והיה ר״ג דורש שתי שבתות ור״א ב״ע שבת אחת. וזהו שאמר מר: „שבת של מי היתה? — שבת של ר׳ אלעזר בן עזריה היתה"... (בר׳ כ״ז).

נח כך היתה מדתו של רבן גמליאל: כשהיה נכנס ואומר: שאלו — בידוע שאין שם קנתור? נכנס ולא היה אומר: שאלו — בידוע שיש שם קנתור. (ילק״ש דברים).

נט מעשה בר״ג שהיה רוכב על החמור והיה מהלך מעכו לכזיב. והיה רבי אֶלְעאי מהלך אחריו. מצא גְלוּסְקִין בדרך, אמר לו: אלעאי, טול גלוסקין מן הדרך. מצא נכרי אחד. א״ל: מַבְגַאי, טול גלוסקין הללו מאלעאי. נטפל לו ר׳ אלעאי. אמר לו: מהיכן אתה? א״ל: מעיָרות של בורגנין אני. — ומה שמך? — מבגאי שמי. — כלום הכירך ר״ג מעולם? א״ל: לאו.

באותה שעה למדנו שכִוֵן ר״ג ברוח־הקדש. ושלשה דברים למדנו באותה שעה: למדנו, שאין מעבירין על האוכלין; ולמדנו, שהולכים אחרי רוב עוברי דרכים; ולמדנו, שחָמְצוֹ של נכרי אחר הפסח מותר בהנאה.

כיון שהגיע לכזיב בא אחד לִשְׁאַל על נדרו. אמר ר״ג לזה שֶׁעִמּוֹ: כלום שתינו רביעית יין האִטַלְקִי? א״ל: הן. א״ל: אם כן יְטַיֵל אחרינו עד שיפוג יינינו, וְטִיֵל אחריהם שלשה מילים עד שהגיע לְסֻלָּמָה של צור. כיון שהגיע לְסֻלָּמָה של צור, ירד ר״ג מן החמור ונתעטף וישב והתיר לו נדרו.

והרבה דברים למדנו באותה שעה: למדנו, שרביעית יין האטלקי מְשַׁכֵּר; ולמדנו, שִׁכּוֹר אל יורה; ולמדנו, שדרך מפיגה את היין; ולמדנו, שאין מפירין נדרים לא רכוב ולא מהלך ולא עומד, אלא יושב. (עיר׳ ס״ד).

ס שנינו, שְׁפוֹפֶרֶת היתה לו לר״ג, שהיה מביט וצופה בה אלפים אמה ביבשה וכנגדה אלפים אמה בים. (שם מ״ג).

סא פעם אחת נמצאת הלטאה בבית־המטבחים. ובקשו לטמא כל הסעודה כֻּלָּה. באו ושאלו את המלך; אמר להם: לכו ושאלו את המלכה. באו ושאלו את המלכה, אמרה להם: לכו ושאלו את ר״ג. באו ושאלו את ר״ג. אמר להם: בית־המטבחים רותח או צונן? אמרו לו: רותח. אמר להם: לכו והטילו עליו כוס של צונן. הלכו והטילו עליו כוס של צונן ורחשה. וטִהר ר״ג כל הסעודה כֻּלָּה.

לפתחו — של ר״ג. שאמר מר — בכמה מקומות בתלמוד. נח) כשהיה נכנס—לבית־המדרש. ואומר — לתלמידיו. שאלו — בהלכה. שאין שם קנתור — שאין בעלי־מחלוקת שלו מתכונים לקפחו בהלכות. (קנתור — מחלוקת והתנגדות). נט) גלוסקין — עוגות לחם. נטפל לו—נתחבר לו, לנכרי, ונכנס עמו בדברים. בורגנין—טירות של בעלי שדה. שכיון ברוח הקדש—את שמו של אותו הנכרי. אין מעבירין על האוכלים — דבר אוכל שנמצא בדרך אין לעבור עליו ולהניחו. אחרי רוב עוברי דרכים — שהם נכרים, וישראל אסור בפת נכרי. שחמצו... מותר בהנאה— שהרי נתנו לנכרי וזה יחזיק לו טובה על כך. לשאל על נדרו—שיתירוהו לו. יטייל אחרינו— בעל הנדר. רביעית — של לוג. יורה — הלכה. ס) שפופרת — קנה. סא) הלטאה — שרץ טמא. ורחשה — הלטאה, ושרץ חי אינו מטמא.

נמצא מלך תלוי במלכה, והמלכה תלויה בר"ג; נמצאת כל הסעודה כולה תלויה בר"ג. (פס' פ"ז).

סג. מעשה בר' אליעזר ור' יהושע ור' צדוק שהיו מסובים בבית משתה בנו של ר"ג, והיה ר"ג עומד ומשקה עליהם. נתן הכוס לר' אליעזר ולא נְטָלוֹ; נְתָנוֹ לר' יהושע וְקִבְּלוֹ. אמר לו ר' אליעזר: מה זה, יהושע, אנו יושבים וגמליאל בְּרַבִּי עומד ומשקה עלינו? א"ל: מצינו גדול ממנו שִׁמֵּשׁ. אברהם גדול הדור היה, וכתוב בו: „והוא עומד עליהם"[1] ושמא תאמר — כמלאכי־השרת נדמו לו? לא נדמו לו אלא לערביים; ואנו, לא יהא ר"ג ברבי עומד ומשקה עלינו? אמר להם ר' צדוק: עד מתי אתם מניחים כבודו של מקום ואתם עוסקים בכבוד הבריות. הקדוש־ברוך־הוא משיב רוחות ומעלה נשיאים ומוריד מטר ומצמיח אדמה ועורך שלחן לפני כל אחד ואחד. ואנו, לא יהא ר"ג ברבי עומד ומשקה עלינו? (קד' ל"ב).

סג ר"ג השיא את בתו. אמרה לו: אבא, התפלל עלי. אמר לה: יהי רצון שלא תחזרי לכאן. ילדה בן זכר. אמרה לו: אבא, התפלל עלי. א"ל: יהי רצון שלא יהא „אוי" פוסק מפיך. אמרה לו: אבא, שתי שמחות באו לי ואתה מקללני! א"ל: שתיהן תפלות הן: מתוך שיהא שלום לך בביתך לא תחזרי לכאן, ומתוך שיהא בנך קַיָּם לא יהא „אוי" פוסק מפיך: „אוי שלא אכל בני, אוי שלא שתה בני, אוי שלא הלך לבית־הכנסת". (ב"ר פ' כ"ז).

סד מעשה בר' עקיבא שעשה לאשתו עִיר־שֶׁל־זָהָב. ראתה אשתו של ר"ג ונתקנאה בה. באה ואמרה לבעלה. אמר לה: וכי כך היית עושה לי את כמו שזו עשתה לו, שהיתה מוכרת מקלעות ראשה ונותנת לו והוא עוסק בתורה. (ירוש' שבת).

סה מעשה בר"ג שסִמֵּא את עין טָבִי עבדו והיה שמח שמחה גדולה. מְצָאוֹ לר' יהושע, אמר לו: אי אתה יודע שטבי עבדי יוצא לחֵרוּת. אמר לו: למה? אמר לו: שסמיתי את עינו. א"ל: אין בדבריך כלום, שכבר אין לו עדים. (ב"ק ע"ד).

סו עבדים ושפחות אין קורין אותם „אבא פלוני" ו„אמא פלונית"; ושל ר"ג היו קורין אותם „אבא פלוני" ו„אמא פלונית".

וכשמת טבי עבדו קבל עליו תנחומין. אמרו לו תלמידיו: לא למדתנו, רבנו, שאין מקבלין תנחומין על העבדים? אמר להם: אין טבי עבדי כשאר כל העבדים — כשר היה. (בר' ט"ז).

סז שאל פרוקלוס בן פילוסופוס את ר"ג בעכו, שהיה רוחץ במרחץ של אפרודיטי. אמר לו: כתוב בתורתכם: „ולא ידבק בידך מאומה מן החרם"[2] — מפני מה אתה רוחץ

[1]בראשית י"ח, ח. [2]דברים י"ג, יח.

סד) עיר של זהב — מין תכשיט. מקלעות — מחלפות. סה) שסמא — שִׁעֵוֵּר. יוצא לחרות — כדין עבד שרבו שחת את עינו. שכבר אין לו עדים — ובלא עדים אינו יוצא. סו) אבא פלוני וגו' — כמו שקורין לבני חורין דרך חבה. סז) במרחץ של אפרודיטי — שעמד שם פסל של האלילה היונית אפרודיטי.

במרחק של אפרודיטי? אמר לו: אין משיבין במרחץ. וכשיצא אמר לו: אני לא באתי בגבולה, היא באה בגבולי. אין אומרים: נעשה מרחץ נוי לאפרודיטי, אלא אומרים: נעשה אפרודיטי נוי למרחץ. (ע"ז ס"ד).

סה כשחרש טורנוסרופוס הרשע את ההיכל נגזרה גזרה על ר"ג לַהֲרֹג. בא אותו הגמון לבית־מדרש ואמר: בעל החוטם מתבקש! בעל החוטם מתבקש! שמע ר"ג, הלך ונתחבא. בא ההגמון אצלו בצנעא, אמר לו: אם אני מצילך אתה מביאני לעולם־הבא? אמר לו: הן. אמר לו: השבע לי. נשבע לו. עלה לגג, נפל ומת. ומקובלנו, שאם נגזרה גזרה ואחד מהם מת – מבטלין את הגזרה. יצאה בת־קול ואמרה: אותו ההגמון מזומן לחיי העולם־הבא. (תעני כ"ד).

סט מימות משה ועד ר"ג לא היו לַמֵדין תורה אלא מעומד. משמת ר"ג ירד חולי לעולם והיו לַמֵדין תורה מיושב. וזה ששנינו: משמת ר"ג בטל כבוד תורה. (מגי כ"א).

ע לאחר פטירתו של ר"ג נכנס ר' יהושע להפר את דבריו. עמד ר' יוחנן בן גורי על רגליו ואמר: רואה אני שהגוף הולך אחרי הראש. כל ימיו של ר"ג קבענו הֲלָכָה כמותו, עכשו אתה מבקש לבטל את דבריו? יהושע, אין שומעין לך, שכבר נקבעה הלכה כר"ג, ולא היה אדם שערער בדבר כלום. (עירי מ"א).

עא של בית ר"ג התירו להם לספר בחכמת יְוָנית, מפני שקרובים למַלְכות.
אמרו משום ר' שמעון בן גמליאל: „עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי"[1]–אלף ילדים היו בבית אבא. חמש מאות מהם למדו תורה וחמש מאות מהם למדו חכמת יְוָנית–ולא נשתַיְרו מהם אלא אני כאן ובן אחי אבא בעַסְיָא. (ב"ק פ"ג).

IX. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר (הגדול) בֶּן הוֹרְקְנוֹס.

עב מה היתה תחלתו של רבי אליעזר בן הורקנוס? בן עשרים ושתים שנה היה ולא למד תורה. ואביו היה עשיר גדול והיו לו חורשים הרבה. פעם אחת היו אחיו חורשים על גבי המענה והוא היה חורש בְּטְרָשִׁים. יושב לו והיה בוכה. אמר לו אביו: מפני מה אתה בוכה? שמא מצטער אתה, שאתה חורש בטרשים? – עכשו אתה חורש על גבי המענה. ישב לו על גבי המענה והיה בוכה. אמר לו אביו: מפני מה אתה בוכה? שמא מצטער אתה, שאתה חורש על גבי המענה? אמר לו: לאו.–ולמה אתה בוכה? א"ל:

[1] איכה ג', נא.

נוי — הדור וקשוט. נוי למרחץ — והמרחץ קדם לה. סח) את ההיכל — מקום ההיכל. אותו ההגמון — השר שנצטוה על הריגתו של ר"ג. בעל החוטם — נתכוון לרמז לר"ג על הסכנה כדי שיברח (וכנה לר"ג „בעל החוטם" אולי משום שהיה ניכר בחטמו). ע) שהגוף הולך וגו'— כלומר אין לנו לחזור אלא כהראשונים. עא) התירו... בחכמת יונית — אף על פי שנאסרה על אחרים. עב) על גבי המענה — רצועת אדמה במישור. בטרשים — בסלעים.

שאני מבקש ללמוד תורה. א"ל: והלא בן עשרים ושתים שנה אתה — ואתה מבקש ללמוד תורה! אלא קח לך אשה ותוליד לך בנים — ואתה מוליכם לבית־הספר...

פעם אחת אמר: אלך ואלמוד תורה לפני ר' יוחנן בן זכאי. א"ל אביו: אי אתה טועם עד שתחרוש מלוא מענה. השכים וחרש מלוא מענה. נפלה פרתו ונשברה רגלה. אמר: לטובתי נשברה רגל פרתי. ברח והלך לו אצל ר' יוחנן בן זכאי בירושלים.

אמרו: אותו היום ערב־שבת היה ולא טעם כלום משש שעות של ערב־שבת עד שש שעות של מוצאי שבת. כשהוא הולך בדרך ראה אבן שְׁדֵמָה וּנְטָלָהּ וּנְתָנָהּ לתוך פיו.

בא וישב לו לפני ר' יוחנן בן זכאי והיה בוכה. א"ל: מפני מה אתה בוכה? א"ל: רצוני ללמוד תורה. א"ל: לא למדת מימיך? א"ל: לאו. התחיל מְלַמְדוֹ קריאת־שמע ותפלה וברכת־המזון ושתי הלכות בכל יום. ובשבת היה חוזר עליהן ומדבקן. עשה שמנה ימים ולא טעם כלום, עד שעלה ריח פיו לפני ר' יוחנן בן זכאי. אמר לו ריב"ז: אליעזר בני, כלום סעדת היום? שתק. שוב אמר לו — ושתק. א"ל: חייך, היום אתה סועד אצלי. א"ל: כבר סעדתי אצל אכסניא שלי. אמר ר' יוחנן לתלמידיו: חייכם, שתבַקרו את הדבר.

היו התלמידים מחזרים בכל שוקי ירושלים ושואלים בפונדקאות: יש כאן חבר אכסנַי? יש כאן חבר אכסני? אמרו להם: לאו. עד שבאו אצל אשה אחת ואמרה להם: הן. אמרו לה: יש לו כאן כלום? אמרה להם: יש לו שק אחד, שהוא נותן ראשו לתוכו ומוצץ כנבל יין. אמרו לה: הַרְאִינוּ אותו. הביאה את השק לפניהם, פתחוהו ומצאוהו מלא עפר. אמרו לה: כלום סעד אליעזר אצלכם היום? אמרה: לאו. אמרנו, שמא אצל רבי היה סועד — והרי שמנה ימים שלא טעם כלום.

הלכו ואמרו לריב"ז. כששמע ריב"ז אמר: "אי לך, אליעזר, שהיית מֻשלך בינותינו! אבל אֹמַר לך: כשם שעלה ריח פיך לפני, כך יֵצא ריח תורה מפיך מסוף העולם ועד סופו". קבע לו מזונות ונתרפא.

עשה לפני ריב"ז שלש שנים.

אמרו בניו של הורקנוס לאביהם: ראה מה עשה לך אליעזר בנך, הניחך בזקנתך והלך לירושלים, לך והַדִּיר אותו מנכסיך. עלה הורקנוס לירושלים להדיר את בנו מנכסיו.

אמרו: אותו היום היה יום־טוב לריב"ז וכל גדולי המדינה סועדים אצלו: בן־ציצית הכסת ונקדימון בן גוריון ובן כלבא־שבוע. שמע ריב"ז על הורקנוס שבא. אמר: עֲשׂוּ לו מקום. הושיבוהו בין גדולי המדינה. היה יושב ביניהם ומרתת. נתן ריב"ז עיניו בר"א ואמר לו: פתח ודרוש. א"ל: איני יכול לפתוח. משל לבור שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס, כך אין אני יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקבלתי ממך. א"ל: בני, משל למעין שהוא נובע ומוציא מים מאליו, אף אתה כך. דחק עליו ודחקוהו התלמידים. עמד ופתח ודרש בדברים שלא שְׁמָעָתַם אזן מעולם, והיו פניו מאירות כאור החמה וקרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה ואין אדם יודע אם יום ואם לילה. עמד ריב"ז ונשקו על ראשו ואמר: אשריכם, אברהם יצחק ויעקב, שיצא זה מחלציכם! אמר הורקנוס: למי אמר כך? אמרו לו: לאליעזר בנך. אמר להם: לא כך היה לו לומר, אלא: אשרי אני, שֶׁיָּצָא זה מחלצי!

אבן שדמה — רגב עפר. ומדבקן — מסגלן לעצמו. אכסני — אורח. מושלך — נשכח ונעזב. והדיר אותו מנכסיך — הרחיקהו מירושת נכסיך ע"י נדר.

עלה הורקנוס על הספסל ואמר לפני בני ירושלים: רבותי, אני לא באתי אלא להַדיר אליעזר בני מִנְּכָסַי, עכשו כל נְכָסַי יהו נתונים לאליעזר בני, וכל אחיו אין בהם כלום. א"ל ר"א: אִלו קרקעות בקשתי מלפני הקדוש־ברוך־הוא היה נותן לי, שנאמר: „לה' הארץ ומלואה"[1]; אלו כסף וזהב בקשתי — היה נותן לי, שנאמר: „לי הכסף ולי הזהב נאום ה'"[2]. לא בקשתי מלפני הקב"ה אלא תורה בלבד. (פדר"א א', ב'; אדר"נ ו'; ב"ר פ' מ"ב; תנה"ק לך־לך; ביצה י"ג.)

עג בית־מדרשו של ר"א היה עשוי כמין רֵים, ואבן אחת היתה שם, והיתה מיוחדת לו לישיבה. פעם אחת נכנס ר' יהושע, התחיל מנשק אותה האבן ואמר: האבן הזאת דומה להר־סיני וזה שישב עליה דומה לארון הברית. (שהש"ר פ' א').

עד מעשה בר"א ששָׁבַת בגָליל העליון ושאלוהו שלשים הלכות בהלכות סוכה. שתים עשרה אמר להם: שמעתי; שמונה עשרה אמר להם: לא שמעתי. ר' יוסי ברבי יהודה אומר חילוף הדברים: שמונה עשרה אמר להם: שמעתי; שתים עשרה אמר להם: לא שמעתי. אמרו לו: רבי, כל דבריך אינם אלא מפי השמועה? אמר להם: הזקקתוני לומר דבר שלא שמעתי מפי רבותי, — מִיָּמַי לא קדמני אדם בבית־המדרש ולא ישנתי בבית־המדרש לא שנת קֶבַע ולא שנת עֲרַאי, ולא הנחתי אדם בבית־המדרש ויצאתי, ולא שחתי שיחת חולין, ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם. (סוכה כ"ח).

עה מעשה ברבי אליעזר ששבת בגליל העליון בסוכתו של ר' יוחנן בן רבי אֶלְעַאי בְּקֵסָרִי. הגיעה חמה לסוכה. אמר לו: רבי, מהו שאפרוש עליה סדין? א"ל: אין לך כל שבט ושבט מישראל שלא העמיד ממנו שופט. הגיעה חמה לחצי הסוכה. א"ל: מהו שאפרוש עליה סדין? א"ל: אין לך כל שבט ושבט מישראל שלא יצאו ממנו נביאים, ושבט יהודה ושבט בנימין העמידו מלכים על פי הנביאים. הגיעה חמה למרגלותיו של ר"א. נטל ר' יוחנן בן אלעאי סדין ופרש עליה. הפשיל ר"א טליתו לאחוריו ויצא. לא מפני שהפליגו בדברים, אלא שלא אמר דבר, שלא שמע מפי רבו. (שם כ"ז).

עו מעשה בר"א שהיה יושב ודורש כל היום כולו בהלכות יום־טוב. יצאה כת ראשונה, אמר: הללו בעלי פִּטָּסִים. כת שניה — אמר: הללו בעלי חָבִיּוֹת. כת שלישית — אמר: הללו בעלי כַפִּים. כת רביעית — אמר: הללו בעלי לגינים; כת חמישית — אמר: הללו בעלי כוסות. התחילה כת ששית לצאת — אמר: הללו בעלי מארה. נתן עיניו בתלמידים, — התחילו פניהם משתנים. אמר להם: בני, לא לכם אני אומר, אלא להללו

[1]תהלים כד, א. [2]חגי ב', ח.

עג) רים — מין עגול. עד) שמעתי — מרבותי. הזקקתוני — הכרחתם אותי עכשו לומר דבר שלא שמעתי. עה) מה שאפרוש עליה סדין — לצל; כלומר יש בזה משום מאהיל ביו"ט או לא? אין לך כל שבט וגו' — השיאו לדבר אחר, משום שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו, כמפורש להלן. הפשיל — קפל והטיל. ויצא — שלא יהא נראה כמסכים לכך. לא מפני שהפליגו בדברים — כלו' לא נתכוון לדחותו. עו) בעלי פטסין — בעלי חביות גדולות; כלו' יין מרובה שמור להם בכליהם לסעודת יום־טוב, לפיכך מהרו לצאת. ודרך תרעומת אמר כך. חביות — קטנות מפטסין. לגינים — קטנים מכדים. בעלי מארה — שאין להם כלום, ומפני שנתרוקן ביהמ"ד בעם ביותר על האחרונים.

שיצאו, שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה. בשעת פטירתם אמר להם: „לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים. ושלחו מנות לאין נכון לו, כי קדוש היום לאדוננו, ואל תעצבו, כי חדות ה' היא מעוזכם"[1]. (ביצה ט"ו).

עז מטרונה שאלה את ר' אליעזר: מפני מה חָטא אחד במעשה העגל והם מתו בה שלש מיתות. אמר לה: אין חכמתה של אשה אלא בפלכה. אמר לו הורקנוס בנו: בשביל שלא להשיבה דבר אחד מן התורה אָבדת ממנו שלש מאות כור מעשר בכל שנה. אמר לו: ישָׂרפו, ואל ימָסרו דברי תורה לנשים. (במ"ר פ' ט').

עח מעשה ומתה שפחתו של ר"א, נכנסו תלמידיו לנחמו. כיון שראה אותם עלה לעלִיָּה ועלו אחריו. נכנס לאֶנְפִּילוֹן — נכנסו אחריו. נכנס לטְרַקְלִין — נכנסו אחריו. אמר: כמדומה אני שאתם נִכְוִים בפושרים — עכשו אי אתם נכוים אפילו בחמי־חמים. לא כך שניתי לכם: עבדים ושפחות אין עומדים עליהם בשורה ואין אומרים עליהם ברכת אבלים ולא תנחומי אבלים, אלא מה אומרים עליהם? כשם שאומרים לו לאדם על שורו ועל חמורו שמתו: המקום ימלא לך חסרונך, כך אומרים לו על עבדו ועל שפחתו המקום ימלא לך חסרונך. (בר' י"ז).

עט שנינו: „חֲתָכוֹ (את התנור) חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא—ר"א מטהר וחכמים מטמאים" — וזה הוא תנור של עַכְנַאי. שנו: באותו היום השיב ר"א כל תשובות שבעולם ולא קבלו הימנו. אמר להם: אם הלָכָה כמותי — חרוב זה יוכיח: נעקר חרוב ממקומו מאה אמה. אמרו לו: אין מביאין ראיה מן החרוב.

חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי — אַמַת־המים יוכיחו: חזרו אמת־המים לאחוריהם. אמרו לו: אין מביאין ראיה מאמת־המים.

חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי — כתלי בית־המדרש יוכיחו: הטו כָתלי בית־המדרש לפול. גער בהם ר' יהושע, אמר להם: אם תלמידי־חכמים מנצחים זה את זה בהלכה — אתם מה טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של ר' יהושע ולא זקפו מפני כבודו של ר"א — ועדַיִן נוטים ועומדים.

חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי—מן השמים יוכיחו: יצאה בת־קול ואמרה: מה לכם אצל ר"א, שהלכה כמותו בכל מקום: עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: „לא בשמים היא"[2]—אין אנו משגיחין בבת־קול, שכבר כתבת בתורה בהר סיני: „אחרי רבים להטות"[3].

[1]נחמיה ח', י. [2]דברים ל', יב. [3]שמות כ"ג, ב.

חיי עולם — תורה. חיי שעה — סעודה. עז) בשלש מיתות — בחרב ובמגפה ובהדרוקן (מחמת שתית המים עם אפר העגל). אין חכמתה וגו' — כלומר אין לאשה לשאול בדברי תורה. בפלכה — טוית פשתן בפלך. שלש מאות כור מעשר — שהיתה נותנת לתלמידי חכמים. עח) אנפילון — חדר פנימי. לטרקלין — לחדר־האוכלין. נכוים בפושרים — כלו' מבינים ברמז קל. בחמי חמים — ברותחים. אין עומדין עליהם בשורה — לאחר קבורת המת היו עומדים המנחמים בשורה והאבל עובר ביניהם. עט) חתכו... חוליות וגו' — יש מין תנור העשוי חוליות־חוליות (פרקים־פרקים) שמצרפים אותן זו לזו כעין עגולי עכנאי (נחש), וכשנפל שרץ טמא באווירו ר"א היה מטהר, שהוא חשוב לדעתו כבנין ואינו מקבל טומאה; וחכמים סוברים שדינו ככלי ומקבל טומאה. ונתן חול וגו' — כך דרך צירופו של תנור זה. באותו היום — שנשאלה שאלה זו בבית"ם. אמת המים — מעין.

מְצָאוֹ רבי נתן לאליהו. א"ל: מה עשה הקדוש־ברוך־הוא באותה שעה? א"ל: שחק ואמר: נצחוני בני, נצחוני בני!

אמרו: אותו היום הביאו כל טהרות שטִהר ר"א ושרָפום באש. ונמנו עליו ובֵרכוהו. אמרו: מי ילך ויודיעֶנו? אמר להם ר' עקיבא: אני אלך, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעֶנו ונמצא מחריב את כל העולם כֻּלו. מה עשה ר' עקיבא? לבש שחורים ונתעטף שחורים וישב לפניו בריחוק ארבע אמות. אמר לו ר"א: עקיבא, מה יום מיומים? א"ל: רבי, כמדומה לי שחברים בְּדֵלים ממך. אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו ונשמט וישב על גבי קרקע. זלגו עיניו דמעות. לקה העולם שליש בזיתים ושליש בחטים ושליש בשעורים; ויש אומרים: אף בצק שביד אשה טָפַח. שנינו: אף גדול היה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו ר"א עיניו נשרף.

ואף רבן גמליאל היה בא בספינה, עמד עליו נחשול לטבעו. אמר: כמדומה לי שאין זה אלא בשביל ר"א בן הורקנוס. עמד על רגליו ואמר: רבונו של עולם, גלוי וידיע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נח הים מזעפו.

אמא־שלום אשתו של ר"א, אחותו של רבן גמליאל היתה. מאותו מעשה ואילך לא היתה מנחת לו לר"א לפול על פניו. פעם אחת בא עני ועמד על הפתח. הוציאה לו פת. מצאתו לר"א שנפל על פניו. אמרה לו: עמוד! כבר הרגת את אחי. בתוך כך יצא שופר מבית רבן גמליאל שמת. אמר לה ר"א: מהיכן היית יודעת? אמרה לו: כך מקובלני מבית אבי אבא: „כל השערים ננעלין חוץ משערי אונאה". (ב"מ נ"ט).

פ כשחלה ר"א נכנסו תלמידיו לבַקרו. אמר להם: חֵמה עזה יש בעולם. התחילו הם בוכים ור' עקיבא משחק. אמרו לו: מפני מה אתה שוחק? אמר להם: וכי מפני מה אתם בוכים? אמרו לו: אפשר ספר־תורה שָׁרוי בצער — ולא נבכה? אמר להם: לכך אני משחק, שכל־זמן שאני רואה בְּרַבִּי, שאין יֵינו מחמיץ ואין פשתנו לוקה ואין שמנו מבאיש ואין דובשנו מדביש, אמרתי: שמא, חס ושלום, קבל רבי עולמו; ועכשו שאני רואה רבי בצער — אני שמח.

אמר לו: עקיבא, כלום חִסרתי מן התורה כלה? א"ל: לִמדתנו, רבנו: „כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא"[1]. (סנה' ק"א).

פא כשחלה ר"א נכנסו ארבעה זקנים לבקרו, ר' טרפון ור' יהושע ור' אלעזר בן עזריה ור' עקיבא. נענה ר' טרפון ואמר: רבי: טוב אתה לישראל מטִפה של גשמים, שטִפה של גשמים בעולם־הזה — ורבי בעולם־הזה ובעולם־הבא.

[1] קהלת ז', כ.

ב־כוהו — נדוהו, ולשון נקיה היא כלפי ר"א. בריחוק ד' אמות — מחמת הנדוי. ונשמט — מן הכסא. טפח — נתלחלח ונתקלקל. אף גדול — קצף גדול. נחשול — סערת הים. לפול על פניו — נפילת אפים בתפלה. פ) חמה עזה יש בעולם — כלו' כעס עלי הקב"ה ויסרני ביסורים. ספר תורה — הכונה על ר"א. ואין דבשנו מדביש—אין דבש שלו מתקלקל ומתעפש. קבל.. עולמו — שכרו בעולם הזה.

נענה ר׳ יהושע ואמר: טוב אתה לישראל יותר מגלגל חַמה, שגלגל חיים בעולם הזה — ורבי בעולם־הזה ובעולם־הבא.

נענה ר׳ אלעזר בן עזריה ואמר: טוב אתה לישראל יותר מאב ואם, שאב ואם בעולם־הזה — ורבי בעולם־הזה ובעולם־הבא.

נענה ר׳ עקיבא ואמר: חביבים יסורים.

אמר להם ר״א לתלמידיו: סמכוני ואשמע דברי עקיבא תלמידי, שאמר חביבים יסורים. אמר לו: עקיבא, זו מִנַּיִן לך? אמר: מקרא אני דורש: „בן שתים עשרה שנה מנשה במלכו וחמשים וחמש שנה מלך בירושלים ויעש הרע בעיני ה׳״[1]; ואומר: „גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה״[2] — וכי עלתה על לב, שחזקיה מלך יהודה למד תורה לכל העולם כלו ולמנשה בנו לא למד תורה? אלא כל תלמוד שלמדו וכל עמל שעמל בו לא הועיל לו כלום — ולא העלהו למוטב אלא היסורים, שנאמר: „וידבר ה׳ אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו ויבא ה׳ עליהם את שרי הצבא אשר למלך אשור... וכהצר לו חלה את פני ה׳ אלהיו... ויעתר לו״[3] — הא למדת שחביבים יסורים. (סנה׳ ק״א; ילק״ש).

פב כשחלה ר״א נכנסו ר׳ עקיבא וחבריו לבקרו. הוא יושב בקִנוּף שלו והם יושבים בטרקלין שלו. ואותו היום ערב־שבת היה, ונכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפליו. גער בו ויצא בנזיפה. אמר להם לחבריו: כמדומה אני שדעתו של אבא נטרפה. אמר להם: דעתו ודעת אמו נטרפה — היאך מניחין אִסור סקילה ועוסקין באסור שבות?

כיון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו נכנסו וישבו לפניו ברחוק ארבע אמות. אמר להם: למה באתם? אמרו לו: ללמוד תורה באנו. אמר להם: ועד עכשו למה לא באתם? אמרו לו: לא היה לנו פנאי. אמר להם: תמה אני אם ימותו מיתת עצמם. אמר לו ר׳ עקיבא: שלי מהו? א״ל: שלך קשה משלהם.

נטל ר״א שתי זרועותיו והניחן על לבו. אמר: אוי לכן, שתי זרועותי, שהן כשתי ספרי־תורות שנגללים: הרבה תורה למדתי והרבה תורה לִמדתי. הרבה תורה למדתי — ולא חִסרתי מרבותי אפילו ככלב המלקק מן הים; הרבה תורה לִמדתי — ולא חִסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת. ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות בבהרת עזה, ולא היה אדם שואלני בהן דבר מעולם. ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות בנטיעת קשואים, ולא היה אדם שואלני בהן דבר מעולם, חוץ מעקיבא בן יוסף. פעם אחת אני והוא מהלכים היינו בדרך. אמר לי: רבי, למדני בנטיעת קשואים. אמרתי דבר אחד נתמלאה כל השדה קשואים. אמר לי: רבי, למדתני נטיעתם — למדני עקירתם. אמרתי דבר אחד נתקבצו כלם למקום אחד.

[1]מלכים ב כ״א, א, ב. [2]משלי כ״ה, א. [3]דברי הימים ב ל״ג, י—יג.

פב) בקִנוּף — מטה כעין אוהל. שדעתו... נטרפה — שלא הניח לחלוץ תפליו לשכ׳.. אִסור סקילה — הדלקת הנר בשבת. באסור שבות — טלטול תפלין אסור רק מדברי חכמים, והוא שנקרא שבות. שלי מהו — מיתתי שלי. כמכחול בשפופרת — במכחול (פינזעל) שמוציא פוך מן הקנה לכחול העינים ואינו מחסר אלא מועט שאינו ניכר. בבהרת עזה — עניני טומאה וטהרה של מראות נגעים.

היו שואלים אותו תלמידיו בטהרות ובטומאות, והוא היה משיב על טמא–טמא ועל טהור–טהור, ויצאה נשמתו בטהרה. עמד ר׳ יהושע על רגליו ואמר: הותר הנדר, הותר הנדר!

למוצאי־שבת פגע בו ר׳ עקיבא בין קיסרי ללוד, היה מכה בבשרו עד שדמו שותת לארץ. פתח עליו בשורה ואמר: „אבי אבי רכב ישראל ופרשיו"[1]! הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצותן. (סנהדר׳ ס״ח; אדר״נ):

X. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָה.

פג ר׳ יהושע – אשרי יולַדְתּוֹ.

יונתן בן הָרְכִּינַס ראה את ר״י וקרא עליו: „את מי יורה דעה... גמולי מחלב"[2]– זָכור אני, שהיתה אמו מולכת עֲרִיסָתוֹ לבית־המדרש, בשביל שידבקו אזניו בדברי תורה. (אבות פ״ג; ירושי יבמ׳ פ״א).

פד אמר ר״י: אם יהיו כל הַיַּמִּים דיו והאגמים קולמוסים ושמים וארץ יריעות וכל בני־אדם לַבְלָרִים–אין מספיקים לכתוב דברי תורה שלמדתי, ולא חסרתיה אלא כאדם שמטביל מִכְחוֹל בים. (שהשיר פ׳ א׳).

פה פעם אחת אמרה בתו של קיסר לריב״ח: „אִי, חכמה מפוארה בכלי מכוער"! אמר לה: בתי, אביך המלך במה הוא נותן יין? אמרה לו: בכלי חרם. אמר לה: כל העולם בכלי חרם–ואביך בכלי חרם! אמרה לו: אלא במה יִתֵּן? אמר לה: כגון אתם, שחשובים אתם, תנו בכלי כסף וזהב. הלכה ואמרה לאביה, – נתנו הַיין בכלי זהב וכסף והחמיץ. אמר לה הקיסר לבתו: מי אמר לך כך? אמרה לו: ריב״ח. קְרָאוֹ אצלו. אמר לו: למה אמרת לה כך? א״ל: כשם שאמרה לי כך אמרתי לה.

– והרי יש נאים וחכמים?

– אלמלא היו מכוערים היו חכמים יותר. (תעני ז׳).

פו בימי ריב״ח גזרה מלכות הרשעה שיִבָּנֶה בית־המקדש. הושיבו פַּפּוֹס ולוּלְיָאנוֹס טְרַפֵּיזִין מֵעַכּוֹ עד אַנְטוֹכְיָא והיו מְסַפְּקִים לעולי גולה כסף וזהב וכל צָרְכָּם. הלכו הכותים הללו וְקִטְרְגוּ על היהודים לפני המלך ואמרו: מרדו בך יהודים. אמר להם: מה אעשה והרי כבר גזרתי. אמרו לו: שלח וֶאֱמור להם או שישנו את מקומו של הבית או שיוסיפו עליו חמש אמות או שיִפְחֲתוּ ממנו חמש אמות–ומאליהם יחזרו בהם.

[1] מלכים ב ב, יב. [2] ישעיה כ״ח, ט:

הותר הנדר — הנרוי. פגע בו — בארונו. שותת — מטפטף. מעות — מטבעות קטנות. שלחני להרצותן—חלפן להחליפן; כלוי, הרבה שאלות יש לי ואין לי למי לשאול. פג) אשרי יולדתו — אשרי אמו. עריסתו — ערשו, מטתו של התינוק. פד) לבלרים — סופרים. פה) אי — לשון קריאה. בכלי מכוער — הכוונה לריב״ח שלא היה בעל צורת נאה. פו) טרפיזין —של חנות.

היה כל העם כָּנוּס בבקעת בית־רִמוֹן, כיון שהגיע כתב המלך התחילו בוכים. בקשו למרוד בו. אמרו: יבוא חכם אחד ויפיס את הצבור. מי ילך? ילך ריב"ח, שהוא אב בתורה. נכנס ריב"ח ודרש: ארי טרף טרף ועמד עצם בגרונו. אמר: כל מי שיבוא ויוציאו אתן לו שכרו. בא קורא מצרי שמַקּורו ארוך, נתן מקורו לתוך פיו והוציא את העצם. אמר לו: תן לי שכרי. אמר לו הארי: לך והיֵה משתבח ואומר: נכנסתי לפי ארי בשלום ויצאתי בשלום — ואין לך שכר גדול מזה: כך דַּיֵּנוּ שנכנסנו לאומה זו בשלום ויצאנו בשלום. (ב"ר פ' ס"ד).

פז ריב"ח היה עומד לפני הקיסר. הראה לו מין אחד: עַם שהחזיר רבו פניו ממנו. הראה לו ר"י: ידו נטויה עלינו.

אמר לו הקיסר לר"י: מה הראה לך? — „עם שהחזיר רבו פניו ממנו". ואני הראיתי לו: „ידו נטויה עלינו". אמר לו למין: מה הראית לו? „עם שהחזיר רבו פניו ממנו". — ומה הראה לך? — איני יודע. אמר הקיסר: אדם שאינו יודע מה מראין לו — יהא מראה במָחוֹג לפני המלך: הוציאוהו וַהֲרָגוּהוּ. (חג' ה').

פח אדרינוס אמר לו לריב"ח: כמה גדולה הכבשה שעומדת בין שבעים זאבים. א"ל: כמה גדול הרועה שמצילה מכלם. (ילק"ש).

פט מעשה בריב"ח שהלך לִכְרַךְ גדול שברומי. אמרו לו: תינוק אחד יש בבית־האסורים, יפה עינים וטוב רואי קְוֻצּוֹתיו סדורות לו תלתלים. הלך ועמד על פתח בית־האסורים, אמר: „מי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים?"[1] ענה אותו תינוק ואמר: „הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו"[1]. כיון ששמע ר' יהושע קרא עליו: „בני ציון היקרים המסולאים בפז"[2] — וזלגו עיניו דמעות ואמר: מובטחני בו שמורה־הוראה בישראל. העבודה, שאיני זז מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו.

אמרו: לא זז משם עד שפְּדָאוֹ בממון הרבה. ולא היו ימים מועטים עד שהורה הוראה בישראל. ומי הוא? ר' ישמעאל בן אלישע. (גיט' נ"ח; איכ"ר פ' ד').

צ אמר ריב"ח: מִימַי לא נצחני אדם חוץ מאשה, תינוק ותינוקת.

אשה מה היא? — פעם אחת נתארחתי אצל אַכְסְנָיָא אחת, עשתה לי פולין. פעם ראשונה סעדתי ולא שִׁיַּרְתִּי מהם כלום; שניה—סעדתי ולא שִׁיַּרְתִּי מהם כלום; שלישית הקדיחָתַם במלח. כיון שטעמתי משכתי ידי מהם. אמרה לי: רבי, מפני מה אינך סועד? אמרתי לה: כבר סעדתי מבעוד יום. אמרה לי: היה לך למשוך ידך מן הפת... אמרה

[1]ישעיה מ"ב, כד. [2]איכה ד', ב.

שמקורו — פיו, חרטומו. פז) הראה לו — בדרך רמז. שהחזיר פניו. ידו נטויה עלינו — להגן. במחוג — ברמז. פח) הכבשה... בין שבעים זאבים — ישראל בין שבעים אומות. הרועה — הקב"ה. פט) העבודה — לשון שבועה. שפוסקין — שקוצבין. צ) נתארחתי — הייתי אורח. שהקדיחתו — קלקלה את התבשיל. כבר סעדתי וגו' — שלא רצה לומר לה שהתבשיל מקולקל.

לו: רבי, שמא לא הנחת פאה בראשונים — ולא כך אמרו חכמים: אין מְשַׁיְּרִין פאה באִלְפָּס אבל מְשַׁיְּרִין פאה בקערה?!

תינוקת מה היא? — פעם אחת הייתי מהלך בדרך והיתה דרך עוברת בשדה והייתי מהלך בה. אמרה לי תינוקת אחת: רבי, לא שדה היא זו? אמרתי לה: לא דרך כבושה היא? אמרה לי: לִסְטִים שֶׁכְּמוֹתְךָ כְּבָשׁוּהָ.

תינוק מה הוא? — פעם אחת הייתי מהלך בדרך, וראיתי תינוק יושב על פָּרָשַׁת דרכים. אמרתי לו: בני, באיזה דרך נלך לעיר? אמר לי: זו ארוכה וקצרה, ווו קצרה וארוכה. הלכתי בקצרה וארוכה. כיון שהגעתי לעיר מצאתי שמקיפין אותה גנות ופרדסים. חזרתי לאחורי. אמרתי לו: בני, לא כך אמרת לי „זו קצרה"? אמר לי: רבי, ולא כך אמרתי לך „וארוכה"? נשקתיו על ראשו ואמרתי לו: אשריכם ישראל, שֶׁכֻּלְּכם חכמים מגדולכם ועד קטנכם. (עירו' נ"ג).

צא מעשה בר"י שהשכים אצלו אדם ונתן לו אכילה ושתִיָה והעלהו לגג לשכב ונטל סולם מתחתיו. מה עשה אותו האיש? עמד בחצי הלילה ונטל את הכלים וכְרָכָם בטליתו. וכיון שבקש לירד נפל מן הגג ונשברה מפרקתו. בשחרית השכים ר"י ובא ומְצָאוֹ כשנופל. אמר לו: ריקא, כך עושים בני אדם שכמותך? א"ל: רבי, לא הייתי יודע שנטלת את הסולם מתחתי. א"ל: ריקא, אי אתה יודע, שמֵאֶמֶש היינו זהירים בך.

מכאן אמר ר"י: לעולם יהיו כל בני אדם בעיניך כלסטים, והוֵי מכבדם כרב גמליאל. (מס' ד"א פ' ה').

צב שאל אַדְרִיָנוס קיסר לריב"ח, אמר לו: יש אדון לעולם? א"ל: וכי עולם של הפקר הוא? א"ל: ומי ברא שמים וארץ? א"ל: הקדוש־ברוך־הוא, שנאמר: „בראשית ברא אלהים וגו'"[1]. אמר לו: ולמה אינו נגלה שתי פעמים בשנה, כדי שיראו הבריות ותהא אימתו עליהן? א"ל: לפי שאין העולם יכול לעמוד בזיוו, שנאמר: „כי לא יראני האדם וחי"[2]. א"ל: אם אינך מראה אינו מאמינך. בחצי היום העמידו כנגד השמש, א"ל: הסתכל בשמש ואתה רואהו. א"ל: ומי יכול להסתכל בשמש? א"ל: ולא ישמעו אוניך מה שפיך מדבר: ומה השמש, שהוא אחד מאלף אלפים ורבוא רבבות מְשַׁמְּשִׁים שמשמשין לפניו, אין כל בריה יכולה להסתכל בו — הקב"ה, שזיוו מלא עולם, על אחת כמה וכמה. ואימתי הוא מגלה כבודו? בשיאבדו אלילים מן העולם. (חול' ס'; מד' אבכ'; ילק"ש).

צג שוב אמר לו קיסר לריב"ח: רוצה אני להתקין סְעֻדה לאלהיכם. א"ל: אי אתה יכול. — מפני מה? — מרובים חֲיָלוֹתָיו. א"ל: אף על פי כן. א"ל: צא והתקן על שפת רְבִיתָא, שהוא מְקום מְרוּוח. טרח ששה חדשים של ימות החמה, בא הרוח וכִבֵּד את הכל

[1] בראשית א', א'. [2] שמות ל"ג, כ'.

לא הנחת פאה בראשונים — ואתה משייר עכשו לכולם. באלפס — בדוד שמבשלין בו. בקערה — שאוכלין מִמֶּנָּה. לא שדה זו — ואין לך רשות לילך בה. כבושה — סלולה ע"י אחרים. לסטים — גזלנים. צא) שהשכים אצלו אדם — בא אצלו קודם שהאיר היום. וכרכם — צרום. ריקא — ריק ופוחז. צג) רביתא — שם נהר. וכבד וגו' — פנה כל מה שהכינו לסעודה והטיל לים.

לים. טרח ששה חדשים של ימות הגשמים — באו גשמים ושקעו את הכל בים. א"ל: זה מהו? א"ל: אלו הם הכבדנים והזלפנים שבאו לפניו. א"ל: אם כן, איני יכול. (חול' ס').

צד אמר לו קיסר לריב"ח: אלהיכם לאריה נמשל, שנאמר: „אריה שאג מי לא יירא"[1]. מה גדולתו? הרי פרש הורג את הארי. א"ל: לא נמשל אלא כאריה של בי־עילאי. א"ל: רצוני שתראנו לי. א"ל: אי אתה יכול לראותו. א"ל: אף־על־פי־כן. בקש ר' יהושע רחמים ונעקר הארי ממקומו. כשהיה ברחוק ארבע מאות פרסא נהם קול ראשון—הפילו כל המעֻבָּרות ונפלו חומות רומי. ברחוק שלש מאות פרסא נהם קול שני — נשרו שניהם של בני־אדם, ואף הוא נפל מכסאו לארץ. א"ל: בבקשה ממך, בקש רחמים עליו שיחזור למקומו. בקש ר"י רחמים עליו והחזירו למקומו. (שם נ"ט).

צה אדרינוס שחיק־עצמות אמר לו לריב"ח: טוב אני ממשה רבך. אמר לו: למה? א"ל: שאני חי והוא מת, ונאמר: „כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת"[2]. א"ל: אתה גו שלא ידליקו אש ברומי שלשה ימים? א"ל: הן. מיד גזר ואמר שלא ידליקו אש ברומי. לעת ערב באותו היום עלה אדרינוס לגג פלטין שלו וריב"ח עמו. תלו עיניהם וראו עשן עולה מזוית רחוקה. א"ל ר"י: עשן זה מהו? א"ל: דוכָס חולה ונכנס רופא לבדקו ואמר: לא יתרפא עד שישתה חמים. תלה ר"י עיניו וראה עשן בזוית אחרת. "לא"ו עשן זה מהו? א"ל: אתה מוצא אִפַּרְכָּא חולה ונכנס הרופא לבדקו ואמר: אי אפשר שיתרפא עד שיָחֵמו לו בְּלָנֵין. אמר ר"י: תִּפַּח רוחו של אותו האיש, עד שאתה קָיָם לא נתקַיְמה גזרתך אפילו יום אחד; ומשה רבנו משעה שגזר עלינו: „לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת"[3].—ראית מִימֶיךָ יהודי מדליק אש בשבת? — ואתה אומר „אני טוב ממנו!" (רו"ר פ' ג'; ילק"ש).

צו אמר לו קיסר לריב"ח: אם חכמים אתם מוקני אתונא — לך נצחם והביאם אצלי. אמר לו: כמה הם? א"ל: ששים איש. א"ל: עֲשֵׂה לי ספינה שיש בה ששים חדרים ובכל חדר תן ששים כסאות. עשה לו.

כשהגיע ר"י לאתונא נכנס לבית־המטבחים. מצָאוֹ לאדם אחד שפושט בהמה. א"ל: ראשך למכירה? א"ל: הן. — בכמה? — בחצי זוז. נתן לו ר"י חצי זוז וא"ל: תן לי ראשך. נתן לו ראש של בהמה. א"ל ר"י: אני ראש של בהמה אמרתי? אני ראשך אמרתי! לסוף אמר לו: אם רוצה אתה שאניחך לך והראני פתחו של בית־אתונא. א"ל: מִתְיָרֵא אני, שכל המראה פתחו — הם הורגים אותו. א"ל: טעון הבילה של קנים, ובשתגיע לשם זְקָפָנָה, כמי שעומד לָפוּשׁ.

הלך ומצא שומרים מבפנים ושומרים מבחוץ, שאם רואים הזקנים סִמן של רגל נכנסת הם הורגים את אלו שמבחוץ, ושל יוצאת — הם הורגים את אלו שמבפנים. הפך סנדלו — והרגו את אלו שמבפנים; שוב הפך סנדלו — והרגו את כולם.

[1]עמוס ג', ח. [2]קהלת ט', ד. [3]שמות ל"ה, ג.

כבדנים וזלפנים — המנקים והמרבצים את האבק במים, שקודמים ובאים לפני המלך. צד) בי־עילאי — שם מקום, שהיה שם אריה חזק ביותר. צה) דוכס — שר צבא הגליל. איפרכא — שר הפלך. לנין — כד של מים. צו) זקני אתונא — חכמי יון שבעיר אתונא. נצחם—בדברי חכמה. בית־אתונא — בית מושב הזקנים. זקפנה — העמידנה על הקרקע. לפוש — לנוח. של רגל נכנסת... ושל יוצאת — בלא רשות הזקנים.

נכנס ומצא בחורים מלמעלה וזקנים מלמטה, אמר: אם אני נותן שלום לזקנים תחלה — אלו הורגים אותי, שיאמרו: אנו גדולים מהם, שהֲרי אנו יושבים מלמעלה והם מלמטה; ואם אני נותן שלום לבחורים תחלה — אלו הורגים אותי, שיאמרו: אנו גדולים מהם, שאנו זקנים והם תינוקות. אמר להם: שלום לכם. אמרו לו: מה לך כאן? אמר להם: מחכמי היהודים אני ובאתי ללמוד חכמה מכם. אמרו לו: אם כן נשאלך דבר. אמר להם: שְאָלו, אם אתם מנצחים אותי — תעשו בי כרצונכם, ואם אני מנצח אתכם — תאכלו פת אצלי בספינתי.

— — — אמרו לו: אמוֹר לנו דברי בְּדָאוּת. אמר להם: היתה פִּרְדָה אחת וילדה, ותלו שטר בצואר הוָלָד וכתוּב בו, שהוא תובע בבית אביו מאה אלף זוז. אמרו לו: וכי פרדה יולדת? אמר להם: הרי לכם דברי בדאות.

— מלח שהסריח במה מולחין אותו? אמר להם: בשִליה של פרדה. — כלום יש שליה לפרדה? — כלום המלח מסריח?

— בְּנֵה לנו בית באויר העולם. אמר להם: הַעֲלו לי חומר ולבֵנים לשָם.

— אמצעיתו של עולם היכן היא? זקף אצבעו ואמר להם: כאן. — ומי יאמר שכך הוא? — הביאו חבלים ומודו.

— יש לנו באר בשדה, הכניסֻהָ לעיר. אמר להם: הפשילו לי חבלים של סובין ואכניסנה.

— יש לנו רֵחַיִם שבורים, תפרם. — הפקיעו לי מהם חוטים ואתפרם.

— ערוגה של סכינים במה קוצרים אותה? — בקרן של חמור.

הביאו לו שתי ביצים. אמרו לו: איזוהי של תרנגלת לבנה ואיזוהי של שחורה? הביא הוא לפניהם שתי גבינות ואמר להם: איזוהי של עֵז לבנה ואיזוהי של שחורה?

— אפרוח שמת בקליפתו, מהיכן הרוח יוצאת? אמר להם: בדרך שנכנסה יוצאת.

— הַרְאֵנו כלי שאינו שָוֶה בהפסדו. הביא מַחְצֶלֶת וּמְתָחָהּ, לא נכנסה בשער. אמר להם: הביאו קרדום וסִתרו את הכתל, — הרי כלי שאינו שוה בהפסדו.

לבסוף הביא את כל אחד ואחד לספינה. כל אחד כשראה ששים כסאות בחדרו כסבור: כל חבריו יבואו לכאן. אמר ר״י לספָּן: הַתֵּר ספינתך. בינתים הביא עפר מעפרם: כשהגיעו לבית־הבְלִיעִין נטל כד של מים מבית־הבליעין.

כשבא למקומו העמידם לפני הקיסר ורָאָם שהם שְפופים, אמר: לא אלו הם. נטל ר״י מעפרם וזרק עליהם — העיזו כלַפי הקיסר. אמר לר״י: עשה בהם כרצונך. הביא אותם המים מבית־הבליעין ונתנם בחבית. אמר להם: מַלאו חבית זו ולכו לכם. עמדו למלאותה, וראשון ראשון שֶעָרו לתוכה נבלע. היו ממלאים והולכים עד שנשמטו כתפיהם; והיו הולכים וכָלים. (בכ׳ ח׳).

דברי בדאות — דברי רוח, דברים שאינם. הפשילו — שזרו. סובין — פסולת של קמח. הפקיעו לי וגו׳ — הוציאו לי מאבני ריחים חוטים, כדרך הנשים שמוציאות חוטים מתוך המטלית עצמה ותופרות בהם. בהפסדו — בנזקו. מחצלת — מעשה קליעה של קליפת עצים ועשבים וכדומה (מאַטע), ודמיו מועטים. וסתרו וגו׳ — הרסו את הכותל כדי שתכנס המחצלת. בית־הבליעין — שם מקום בים שמימיו בולעים כל מימות שבעולם. שפופים — כלוי דוויים ומחופים, ולא הכירם. העיזו — פניהם, דברו עמו קשות. שערו — ששפכו. נבלע — באותם המים של בית־הבליעין, שכך טבעם. שנשמטו — נקעו ונתמעכו מקוצר רוח ועבודה קשה.

צז — תשעה דברים שאלו אנשי אלכסנדריא את ריב"ח: שלשה דברי אגדה, שלשת דברי בורות, שלשה דברי דרך־ארץ.

שלשה דברי אגדה: כתוב אחד אומר: „כי לא אחפוץ במות המת"[1], וכתוב אחד אומר: „כי חפץ ה' להמיתם"[2]?

— כאן בעושין תשובה, כאן בשאין עושין תשובה.

— כתוב אחד אומר: „אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד"[3], וכתוב אחד אומר: „ישא ה' פניו אליך"[4]?

— כאן קודם גזר־דין, כאן לאחר גזר־דין.

— כתוב אחד אומר: „כי בחר ה' בציון"[5], וכתוב אחד אומר: „כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה"[6]?

— כאן קודם שנשא שלמה את בת פרעה, כאן לאחר שנשא שלמה את בת פרעה.

שלשה דברי בורות: אשתו של לוט מהו שתטמא?

אמר להם: מת מטמא ואין נציב־מלח מטמא.

— בן שונמית מהו שיטמא?

אמר להם: מת מטמא ואין חי מטמא.

— מתים לעתיד לבא צריכים הַזָּאַת שלישי ושביעי או אין צריכים?

אמר להם: לכשיחיו נַחְכִּים להם.

שלשה דברי דרך־ארץ: מה יעשה אדם ויחכם?

אמר להם: יַרבה בישיבה וימַעט בסחורה.

אמרו: הרבה עשו כן ולא הועיל להם.

— אלא יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר: „כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה"[7].

— מה יעשה אדם ויתעשר?

אמר להם: ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה.

אמרו לו: הרבה עשו כן ולא הועילו.

— אלא יבקש רחמים למי שהעושר שלו, שנאמר: „לי הכסף ולי הזהב"[8].

— מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים?

אמר להם: ישא אשה ההוגנת לו.

אמרו: הרבה עשו כן ולא הועילו?

— אלא יבקש רחמים ממי שהבנים שלו, שנאמר „הנה נחלת ה' בנים, שכר פרי הבטן"[9]. (נדה ס"ט ע').

צח אמרה בתו של הקיסר לר' יהושע בן חנניה: אלהיכם נַגָּר הוא, שנאמר: „המקרה במים עליותיו"[10], אמור לו שיעשה לי מַסְתּוֹרִית. אמר לה: טוב. בקש עליה רחמים ונצטרעה. הושיבוה בשוק של רומי ונתנו לה מַסְתּוֹרִית; שכן היו נוהגים ברומי, מי שנצטרע

[1]יחזקאל י"ח, לב. [2]שמואל א, ב, כה. [3]דברים י', יז. [4]במדבר ו', כו. [5]תהלים קל"ב, יג. [6]ירמיה ל"ב, לא. [7]משלי ב', ו. [8]חגי ב', ח. [9]תהלים ק"ה, ג. [10]שם קכ"ז, ג.

צז) בורות — של עמי־הארץ. לאחר גזר־דין — אין עוד משא פנים. מהו שתטמא — כדין מת. בן השונמית — שהחיהו אלישע. הזאת שלישי ושביעי — במי הפרה לטהרם מטומאתם (וכל אלו השאלות דרך לגלוג הן.) נחכים להם — נתחכם להם. בישיבה — של תורה. צח) מסתורת — כלי שסותרין בו את האריג.

נותנים לו מסתורית ויושב בשוק וסותר חוטין, כדי שיראוהו בני אדם ויבקשו עליו רחמים. פעם אחת היה עובר בשוק, והיתה יושבת וסותרת חוטין. אמר לה: יפה המסתורית שנתן לך אלהי? אמרה לו: אמור לאלהיכם שיטול לו מה שנתן. אמר לה: אלוה שלנו נות. ואינו נוטל. (חול׳ פ׳).

צט אמר לו קיסר לריב״ח: מפני מה לא באת לבֵי־אֲבִידָן? א״ל: ההר — שלג, סביבותיו — גלידי קרח, כלביו אינם נובחים, טחנותיו אינן טוחנות. (שבת קנ״ב).

ק כשמת ר׳ יהושע בן חנניה אמרו לו חכמים: מי יעמוד לנו בפני המינים? אמר להם: „אבדה עצה מבנים — נסרחה חכמתם"[1] — כיון שאבדה עצה של בנים — נסרחה חכמתם של הגוים. (חג׳ ה׳).

קא משמת ר׳ יהושע בטלה עצה ומחשבה. (סוטה מ״ט).

XI. נַחוּם אִישׁ גַּם־זוֹ (גִּמְזוֹ).

קב אמרו עליו, על נחום איש גם־זו, שהיה סומא משתי עיניו, גִדֵּם משתי ידיו, קִטֵּעַ משתי רגליו וכל גופו מלא שחין; והיה מוטל בבית רעוע, ורגלי מטתו מונחות בספלים של מים, כדי שלא יעלו עליו נמלים. פעם אחת בקשו תלמידיו לפַנות מטתו ואחר־כך לפנות את הכלים. אמר להם: בָּנַי, פַּנו את הכלים ואחר כך פנו את מטתי, שמובטח לכם, כל־זמן שאני בבית אין הבית נופל. פִּנו את הכלים ואחר־כך פנו את מטתו — ונפל הבית. אמרו לו תלמידיו: רבי, וכי מאחר שצדיק גמור אתה למה עלתה לך כך? אמר להם: בני, אני גרמתי לעצמי. שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית חמי והיה עמי מַשׂוֹי שלשה חמורים, אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים. בא עני אחד ועמד לי בדרך ואמר לי: רבי, פרנסני. אמרתי לו: המתן עד שאפרוק מן החמור. לא הספקתי לפרוק מן החמור עד שיצאה נשמתו. הלכתי ונפלתי על פניו ואמרתי: עיני שלא חסו על עיניך — יִסּוֹמוּ; ידי שלא חסו על ידיך — יִתְגַּדְּמוּ; רגלי שלא חסו על רגליך — יִתְקַטְּעוּ; ולא נתקררה דעתי עד שאמרתי: כל גופי יהא מלא שחין. אמרו לו: אוי לנו שראינוך בכך! אמר להם: אוי לי אם לא ראיתוני בכך. (תענ׳ כ״א).

קג ומפני מה קראו לו „נחום איש גם־זו"? מפני שעל כל דבר שהגיע לו היה אומר: „גם זו לטובה!". פעם אחת בקשו ישראל לשגר דורון לקיסר. אמרו: מי ילך? — ילך

[1] ירמיה מ״ט, ז.

צט) לבי־אבידן — לבית־הועד שהיו החכמים מתוכחים שם. ההר שלג — שערות הראש לבנות. סביבותיו וגו׳ — כלו׳ שפמי וזקני הלבינו. כלביו אינם נובחים — קולי אינו נשמע. טחנותיו — השנים. ק) מי יעמוד לנו בפני המינים — שהיה ר״י מתוכה עסם לחשוב על שאלותיהם. קב) איש גם־זו — מעיר גמזו שבארץ יהודה, ועל שם שהיה רגיל לומר על כל מאורע „גם זו לטובה" קראו לו „איש גם־זו", כמפורש למטה בסי׳ הבא. גדם — קצוץ ידים. קטע — ברות רגלים. שלא יעלו עליו — על שחין שבגופו. לפנות מטתו — שהתיראו מפני המפולת. משוי — משא. יסומו — יתעַוְּרוּ. אוי לי אם לא וגו׳ — שע״י העונש בעולם־הזה נתמרק עוני. קג) דורון — מתנה.

נחום איש גם־זו, שמלומד בנסים הוא. שגרו בידו מלוא ארגז אבנים טובות ומרגליות. הלך ולן בפונדק. בלילה עמדו בעלי הפונדק ופתחו את הארגז ונטלו כל מה שבתוכו ומלאוהו עפר. למחר כשראה — אמר: גם זו לטובה! כשהגיע לקיסר, פתחו ארגזו וראו שהוא מלא עפר, אמר המלך: מלגלגים עלי היהודים. בקש להרגו. אמר: גם זו לטובה! בא אליהו ונדמה לו לקיסר כאחד משלהם, אמר: שמא עפר זה מעפר אברהם אביהם הוא: שכשהיה אברהם זורק עפר נעשו חרבות, קַשין — נעשו חִצים, שנאמר: „יתן כעפר חרבו בקש נדף קשתו"[1].

היתה מדינה אחת שלא היה יכל המלך לכבשה, בדקו בה את העפר וּכְבָשוּה. הכניסוהו לגנזי המלך ומלאו ארגזו אבנים טובות ומרגליות ושגרוהו בכבוד גדול. בחזירתו לן באותו פונדק. אמרו לו: מה הבאת עמך, שעשו לך כבוד כל כך? אמר להם: מה שנטלתי כאן הבאתי לשם. סתרו ביתם והביאו עפרו למלך. אמרו לו: אותו העפר שנִתן לך — משלנו היה. בדקוהו ולא מצאו כך, והרגום. (סנה' ק"ח ק"ט).

XII. רַבִּי טַרְפוֹן.

קד ר' טרפון — גל של אגוזים, כיון שנוטל אדם אחד מהם כלם מתקשקשים ובאים זה על זה, כך היה ר' טרפון דומה: בשעה שתלמיד־חכם נכנס אצלו ואמר לו: „שְנֵה לי" — מביא לו מקרא ומשנה, מדרש הלכות ואגדות; כיון שיצא מלפניו היה יוצא מלא ברכה וטוב. (אדר"נ פ' י"ח).

קה בשעה שהיה אדם אומר דבר מתוקן לפני ר' טרפון היה אומר: „כפתור ופרח!"[2] ובשעה שהיה אומר דבר של בטלה היה ר' טרפון אומר: „לא ירד בני עמכם!"[3] (ב"ר פ' צ"א).

קו מעשה ברי טרפון שירד ואכל קציעות מפרדס שלו. בא האָרִים וּמְצָאוֹ ולא הכירו. אמר: „זהו שגונב מענבי כל השנה!" — התחיל חובטו במקל והורידו לשק וּטְעָנוֹ לטבעו בנהר. כשראה ר' טרפון את עצמו בסכנה אמר לו: בחייך, לך ואמור בביתו של טרפון: „הכינו לו תכריכים"... כששמע אותו האיש נשתטח לפניו ותלש שערו והיה צועק ובוכה: רבי, מחול לי! אמר לו: יבוא עלי, אם לא על כל מקל ומקל שירד עלי הייתי מוחל לך על ראשון ראשון.

אמרו משום ר' חנניה בן גמליאל: כל ימיו של אותו צדיק נצטער על דבר זה; אמר: אוי לי שנשתמשתי בכתרה של תורה. (ירוש' שביעית פ' ד'; אדר"נ פ' כ"ה; נדר' ס"ב).

קז אמרו עליו על ר' טרפון, שהיה עשיר גדול ולא היה נותן מתנות רבות לעניים. פעם אחת מְצָאוֹ ר' עקיבא, אמר לו: רבי, רצונך שאקח לך עיר אחת או שתים. אמר לו: הן. מיד עמד ר' טרפון ונתן לו ארבעה אלפים דנרי זהב. נטָלָם ר' עקיבא וחלקם

[1] ישעיה מ"א, ב. [2] שמות כ"ה, לג. [3] בראשית מ"ב, לח.

כאחד משלהם — של שרי המלך. קד) מתקשקשים — משמיעים קול מתוך גלגול. קו) קציעות — תאנים יבשות. ארים — פועל־שותף בפרדס. וטענו — ונשאו. בחייך — כלו' משביע אני אותך. יבוא עלי — כך וכך, ולשון שבועה היא. שנשתמשתי בכתרה וגו' — שניצל ע"י שהודיע מי הוא, והוא היה יכול לפדות א"ע בממון.

לתלמידי־חכמים עניים. לימים מצאו ר' טרפון, אמר לו: היכן העירות שלקחת לי? תפסו בידו והוליכו לבית־המדרש, והביא תינוק ובידו ספר תהלים, והיה קורא והולך עד שהגיע לפסוק זה: „פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד"[1]. אמר לו: זוהי העיר שלקחתי לך. עמד ר' טרפון ונשקו, ואמר לו: „רבי, אלופי, רבי בחכמה ואלופי בדרך־ארץ" — והוסיף לו ממון לבזבז. (כלה).

קח אמו של ר' טרפון ירדה לטייל לתוך חצרה בשבת ונפסק קורדקיום שלה. הלך ר' טרפון והניח שתי ידיו תחת פרסותיה והיתה מהלכת עליהן עד שהגיעה למטתה. פעם אחת חלה ונכנסו חכמים לבקרו. אמרה להם: התפללו על ר' טרפון בני, שהוא נוהג בי כבוד יותר מדאי. אמרו לה: מה עשה לך? וספרה להם אותו המעשה. אמרו לה: אפילו עשה כן אלף אלפים, עדיין לחצי כבוד שאמרה תורה לא הגיע. (ירוש' פאה פ"א).

קט מעשה בר"ש שישב ושנה לתלמידים ועברה כלה לפניו. צוה עליה והכניסה בתוך ביתו ואמר לאמו ולאשתו: רחצוה וסוכוה וקשטוה ורקדו לפניה עד שתלך לבית בעלה. (אדר"נ פ' ד').

XIII. רבי עקיבא.

קי אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום מצאו להקדוש־ברוך־הוא שיושב וקושר כתרים לאותיות. אמר לפניו: רבונו־של־עולם, מי מעכב על ידך? אמר לו: אדם אחד יש, שעתיד להיות בסוף כמה דורות, ועקיבא בן יוסף שמו, שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תלי־תלים של הלכות. אמר לפניו: רבש"ע, הראהו לי. א"ל: חזור לאחוריך. הלך וישב לסוף שמונה שורות — ולא היה יודע מה הם אומרים. תשש כחו. כיון שהגיע לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להם: הלכה למשה מסיני — נתישבה דעתו. חזר ובא לפני הקב"ה, אמר לפניו: רבש"ע, יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי! א"ל: שתוק, כך עלה במחשבה לפני. אמר לפניו: רבש"ע, הראיתני תורתו, הראני שכרו. א"ל: חזור לאחוריך. חזר לאחוריו וראה ששוקלין בשרו במקולין. אמר לפניו: רבש"ע, זו תורה וזו שכרה! אמר לו: שתוק, כך עלה במחשבה לפני. (מנח' כ"ט).

---

[1] תהלים קי"ב ט.

קז) לבזבז — לפזר לצדקה. קח) ונפסק קורדקיום — נקרע הסנדל, ומפני אסור הוצאה בשבת לא יכלו להביא לה סנדל אחר. פרסותיה — פסות (כפות) רגליה. אלף אלפים — פי אלף אלפים. קי) קושר כתרים — קוצין ותגין בראשי האותיות כעין אלו שבספר־תורה. מי מעכב על ידך — מלמסור את התורה לי בלא תגין, ולמה לך אלו? על כל קוץ וקוץ — תג ותג שבראשי האותיות. תלי תלים — הרי הרים, כלו' הרבה מאד. לסוף שמונה שורות — של תלמידי־חכמים כישיבת של מעלה. תשש — חלש. במקולין — בחנות של בשר. שנהרג ר"ע במיתה משונה, כמפורש למטה.

קיא ר"ע רועה של כלבא־שבוע היה. ראתה רחל בתו של כלבא־שבוע שהוא צנוע ומעולה, אמרה לו: אם אתקדש לך תלך לבית המדרש? אמר לה: הן. נתקדשה לו בצִנְעָא. שמע כלבא־שבוע והוציאָהּ מביתו והִדִּירָהּ הֲנָאָה מכל נכסיו. הלכה ונִשְּׂאת לר"ע. בחרף היו ישנים במַתבן, היה מלקט תבן מתוך שערותיה. אמר לה: אלמלי היה בידי הייתי נותן לך ירושלים של זהב. בא אליהו ונדמה להם כבן אדם וקרא על הפתח ואמר להם: תנו לי קצת תבן, שאשתי ילדה ואין לי במה להשכיבה. אמר ר"ע לאשתו: ראי אדם זה, שאפילו תבן אין לו. אמרה לו: לך ולמוד בבית־המדרש. הלך וישב שתים עשרה שנה בבית־המדרש לפני ר' אליעזר ור' יהושע.

לסוף שתים עשרה שנה עמד וחזר לביתו והביא עמו שנים עשר אלף תלמידים. שמע מאחורי ביתו רשע אחד אומר לאשתו: יפה עשה לך אביך; אחת, שאינו דומה לך, ועוד, הרי הניחך אלמנה חיה כל השנים הללו. אמרה לו: אילו היה שומע לי היה יושב בבית־המדרש שתים עשרה שנה אחרות. אמר ר' עקיבא: הואיל ונתנה לי רשות אחזור לאחורי.

חזר והלך וישב שתים עשרה שנה אחרות, ובא עם עשרים וארבעה אלף תלמידים. יצאו הכל לקראתו. שמעה אשתו ויצאה אף היא לקראתו. אמרו לה השכנות: שאלי לך בגדים ולבשי והתכסי. אמרה להן: „יודע צדיק נפש בהמתו"[1]. כשהגיעה אצלו נפלה על פניה והיתה מנשקת רגליו. דְּחָפוּהָ תלמידיו. אמר להם: הַנִּיחוּהָ, שלי ושלכם—שלה.

שמע אביה שאדם גדול בא לעיר. אמר: אלך אצלו, אפשר יַתִּיר נדרי. בא אצלו. אמר לו ר"ע: אלמלי ידעת שיהא בעלה אדם גדול היית מַדִּירָהּ? אמר לו: אפילו פרק אחד, אפילו הלכה אחת. א"ל: אני הוא. נפל על פניו ונשק לר"ע על רגליו ונתן לו חצי ממונו. (כתוב' ס"ב; נדר' נ').

קיב מה היתה תְּחִלָּתוֹ של ר' עקיבא? אמרו: בן ארבעים שנה היה ולא שָׁנָה כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר. אמר: מי חקק אבן זו? אמרו לו: עקיבא, אי אתה קורא „אבנים שחקו מים"[2] — המים, שנופלים עליה תָּדִיר בכל יום. מיד היה ר"ע דָּן קל־וחמר בעצמו: מה רך פָּסַל את הַקָּשֶׁה — דברי תורה שקשים כברזל על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי, שהוא בשר־ודם.

הלך הוא ובנו וישבו אצל מלמד תינוקות. אמר לו: למדני תורה. אחז ר"ע בראש הלוח ובנו בראש הלוח. כתב לו אלף־בית — ולמדה; אלף־תיו — ולמדה. הלך וישב בינו לבין עצמו ואמר: אל"ף זו למה נכתבה? בי"ת זו למה נכתבה? היה לומר והולך עד שלמד כל התורה כלה.

הלך וישב לפני ר' אליעזר ור' יהושע. אמר להם: רבותי, פתחו לי טעם משנה. כיון שאמרו לו הלכה אחת, הלך וישב לו בינו לבין עצמו, אמר: דבר זה למה נאמר? חזר ושאלם והעמידם בדברים.

[1]משלי י"ב, י. [2]איוב י"ד, יט.

קיא) בצנעא — בסתר. במתבן — באוצר תבן. ירושלים של זהב — מין תכשיט שצורת ירושלים חקוקה עליו. יודע צדיק וגו' — כלו' יכירני גם בלא בגדים נאים. יתיר נדרי — יתיר לי את הנדר שנדרתי על בתי. אפי' פרק אחד וגו' — כלו' אלמלי היה יודע אפילו פרק אחד וגו' לא הייתי מדירה. קיב) חקק — עשה שקוע. תדיר — תמיד. רך פסל את הקשה — כלו' המים הרכים חצבו את האבן הקשה. והעמידם בדברים — שאלם שאלות קשות.

כל אותן השנים עשה ר״ע אצל ר׳ אליעזר ולא היה יודע בו. כשהשיב לו ר״ע תשובתו הראשונה אמר ר׳ יהושע לר׳ אליעזר: „הלא זה הוא אשר מאסת בו—צא נא עתה והלחם בו״[1].

ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: אמשול לך משל למה הדבר דומה, לסַתָּת שהיה מסתת בהרים. פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב על ההר, והיה מכה ממנו צרורות דקים. ראו בני־אדם ואמרו לו: מה אתה עושה? אמר להם: הרי אני עוקר את ההר ומטילו בתוך הירדן. אמרו לו: אי אתה יכול לעקור את כל ההר. היה מסתת והולך עד שהגיע אצל סלע גדול. נכנס תחתיו, סְתָרוֹ וַעֲקָרוֹ והטילו אל הירדן, ואמר לו: אין זה מקומך אלא זה. כך עשה להם ר״ע לר׳ אליעזר ור׳ יהושע.

בכל יום ויום היה ר״ע מביא חבילה של עצים. חציה—מוכר ומתפרנס וחציה — מתקשט בה. עמדו עליו שכניו ואמרו לו: עקיבא, אִבדתנו בעשן: מכור אותם לנו וטול שמן בדמיהם ושְׁנֵה לאור הנר. אמר להם: הרבה סִפּוּקים אני מסתפק בהם: אחד, שאני שונה בהם, ואחד, שאני מתחמם כנגדם, ואחד, שאני יכול לישון עליהם.

אמרו: לא נפטר ר״ע מן העולם עד שהיו לו שלחנות של כסף ושל זהב ועד שעלה למטתו בסולמות של זהב. היתה אשתו יוצאה בְּקַרְדְּמִין ובעיר של־זהב. אמרו לו תלמידיו: רבי, בִּיַּשְׁתָּנוּ ממה שעשית לה. אמר להם: הרבה צער נצטערה עמי בתורה. (אדר״נ פ׳ ו׳; ירוש׳ פסח׳).

קיג אמר ר״ע: כשהייתי עם־הארץ אמרתי: מי יתן לי תלמיד־חכם ואנשכנו כחמור. אמרו לו תלמידיו: רבי, אמור ככלב. אמר להם: זה נושך ושובר העצם וזה נושך ואינו שובר העצם. (פסח׳ מ״ט).

קיד אמר ר׳ יוחנן בן נורי: מעיד אני עלי שמים וארץ, שהרבה פעמים לקה עקיבא על ידי, שהייתי קובל עליו לפני רבן גמליאל. וכל שכן שהוסיף בי אהבה. לקיים מה שנאמר: „הוכח לחכם ויאהבך״[2]. (ערכי׳ ט״ז).

קטו פעם אחת שהה ר״ע לבוא לבית־המדרש. בא וישב לו מבחוץ. נשאלה שאלה. אמרו: הלכה מבחוץ. חזרה ונשאלה שאלה. אמרו: תורה מבחוץ. חזרה ונשאלה שאלה. אמרו: עקיבא מבחוץ. פִּנו לו מקום. בא וישב לו לפני רגליו של ר׳ אליעזר. (שהש״ר פ׳ א׳).

קטז ר״ע — אוצר בלום. למה ר״ע דומה? לפועל שנטל קופתו ויצא לשדה. מצא חטים — מניח בה, מצא שעורים — מניח בה, כוסמין — מניח בה, פולין — מניח בה. כיון שנכנס לביתו מברר חטים בפני עצמן, שעורים בפני עצמן, כוסמין בפני עצמן,

[1] שופטים ט׳, לח. [2] משלי ט׳, ח.

ולא היה יודע בו — לא נתן אליו לב. לסתת — לחוצב ומפסל אבנים. עד שהגיע לסלע גדול — שלא יכול לסתתו ולפררו. נכנס תחתיו — כלו׳ חטט וחפר תחתיו ונכנס. כך עשה להם ר״ע וגו׳ — שלמד מהם מעט מעט עד שגבר עליהם. חבילה — אגודה. ומתפרנס — גיזון. ומתקשט — מתלבש. אבדתנו בעשן — שהיה שונה לאור קיסמין של עצים. בקרדמין ובעיר של זהב — מיני תכשיטים יקרים. בישתנו — בעיני נשותינו, שאין להן תכשיטים כאלה. קיד) קובל — מתאונן. קטז) בלום — בלול ומעורב ממינים רבים.

פולין בפני עצמן, עדשים בפני עצמן. כך עשה ר' עקיבא, ועשה כל התורה מטבעות מטבעות. (אדר"נ פ' י"ח).

קיז אמר לו ר' טרפון לר"ע: עקיבא, כל הפורש ממך כפורש מן החיים.
עוד אמר לו ר' טרפון: עקיבא, עליך הכתוב אומר „תעלומה יוציא אור"[1] — דברים המסותרים מבני אדם הוציאם ר' עקיבא לאור. (קדוש' ס"ז; אדר"נ פ' ו').

קיח בן עזאי אומר: כל חכמי ישראל דומים עלי כקליפת השום חוץ מן הקֵרֵחַ הזה. (בכור' נ"ח).

קיט אמרו עליו על ר"ע: מִיָּמָיו לא אמר „הגיעה עת לעמוד בבית-המדרש", חוץ מערבי פסחים וערב יום-הכפורים. בערב פסח — בשביל תינוקות, כדי שלא יישנו, וערב יום-הכפורים — כדי שיאכילו את בניהם. (פסח' ק"ט).

קכ כשהיה ר' שמעון בנו של ר"ע חולה לא בִטל בית-מדרשו, אלא פְקָדוֹ ביד שלוחו. בא הראשון ואמר לו: נִטְעַן. אמר להם: שאלו: עד שבא השני ואמר לו: הכביד — החזירם לתלמוד-תורה; בא השלישי ואמר לו: גוסס. אמר להם: שאלו; בא הרביעי ואמר לו: השלים. עמד וחלץ תפליו וקרע בגדיו ואמר להם: עד כאן היינו חַיָּבִים בתורה; מכאן ואילך אנו חיבים בכבודו של מת.

נתקבצו קהל גדול לקבור את בנו של ר"ע והספידוהו הספד גדול. בשעת פטירתם עמד ר"ע על ספסל גדול ואמר: אחינו ישראל, שמעו: אפילו בני חתן — מנוחם אני, בשביל כבוד שעשיתם. לא שאני חכם — יש כאן חכמים ממני. לא שאני עשיר — יש עשירים ממני. אנשי דרום מכירים את ר"ע — אנשי גליל מאין מכירים? האנשים מכירים את ר"ע — הנשים והטף מאין מכירים? אם בשביל עקיבא באתם כמה עקיבא בשוק: אלא יודע אני שלא נצטערתם ובאתם אלא לשם מצוה ולכבוד תורה, וכך אמרתם: „תורת אלהיו בלבו"[2]; כל-שֶׁכֵּן ששכרכם כפול. מנוחם אני—לכו לבתיכם לשלום. (שמח' פ' ח'; מו"ק כ"א).

קכא מעשה בר"ע שקרא לו החזן ברבים לעמוד ולקרות בתורה ולא עמד. אחר שנפטרו מבית-הכנסת התחיל מפַיְּסִים לתלמידים. אמר להם: יבא עלי, אם מרוח נסה לא עמדתי וקראתי בתורה: אמרו לו: ולמה לא עמד רבי? אמר להם: מפני שלא התקנתי את עצמי. כיון ששמעו כך התחילו תמהים על מה שאמר ר"ע. (תנח').

קכב כך היה מנהגו של ר"ע: כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה, מפני טרח צבור; וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו — אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת. וכל כך למה? מפני כריעות והִשְׁתַּחֲוָיוֹת. (בר' ל"א).

[1]איוב כ"ח, י"א. [2]תהלים ל"ז, ל"א.

מטבעות מטבעות — כללים ומדות קבועות. קיח) הקרח הזה — ר"ע, שהיה קרח. קיט) שלא יישנו — בסעודת הלילה. קכ) פִקְדוֹ — שאל לשלומו. נטען — חליו נעשה קשה עליו. אמר להם — לקהל. שאלו — בתורה. הכביד — חליו. גוסס — נוטה למות. השלים — גוע. אפילו בני חתן — וקברתיו. קכא) שלא התקנתי את עצמי — לא עיינתי תחלה בפרשה שתהא שגורה בפי. קכב) היה מקצר ועולה — מלפני התיבה.

קכג ארבעה נכנסו לפרדס, אלו הם: בן עַזַּאי ובן זוֹמָא, אַחֵר ור״ע. אמר להם ר״ע: כשאתם מגיעים אצל אבני שַׁיִשׁ טהור, אל תאמרו: מים, מים; משום שנאמר: „דובר שקרים לא יכון לנגד עיני״[1]. בן עזאי הציץ ומת, ועליו הכתוב אומר: „יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו״[2]. בן זומא הציץ ונפגע, עליו הכתוב אומר: „דבש מצאת אכל דיך פן תשבענו והקאתו״[3]. אחר קצץ בנטיעות. ר״ע יצא בשלום. (חג׳ י״ד).

קכד ר״ע עלה בשלום וירד בשלום; ועליו הכתוב אומר: „משכני אחריך נרוצה״[4]. ואף ר״ע בקשו מלאכי־השרת לדחפו. אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: הניחו לו לזקן זה, שראוי להשתמש בכבודי. (שם י״ד, ט״ו).

קכה שנים עשר אלף זוגות תלמידים היו לו לר״ע מִגְּבַת עד אַנְטִיפְּרַס, וכלם מתו בחייו ובפרק אחד, בין פסח לעצרת, מפני שלא נהגו כבוד זה בזה. והיה העולם שָׁמֵם, עד שבא ר״ע אצל רבותינו שבדרום ולִמֵּד תורה לר׳ מאיר ור׳ יהודה ור׳ יוסי ור׳ שמעון ור׳ אלעזר בן שַׁמּוּעַ. אמר להם: ראשונים לא מתו אלא מפני שהיתה עינם צרה בתורה זה לזה—אתם לא תהיו כן. מיד עמדו ומלאו כל ארץ־ישראל תורה. (יבמ׳ ס״ב; קתי״ר).

קכו אמר רבן גמליאל: פעם אחת הייתי מְהַלֵּךְ בספינה, וראיתי ספינה אחת שנשברה, והייתי מִצְטַעֵר על תלמיד־חכם שבה. ומי הוא? ר״ע. וכשעליתי ביבשה, בא וישב ודן לפני בַּהֲלָכָה. אמרתי לו: בני, מי העלך? אמר לו: דף של ספינה נזדמן לי, וכל גל וגל שבא עלי נִעְנַעְתִּי לו ראשי. (יבמ׳ קכ״א).

קכז פעם אחת היה ר״ע מהלך בדרך. היו עמו חמור ותרנגול ונר. הגיע למקום אחד, בקש אַכְסַנְיָא ולא נתנו לו. אמר: „כל מה שעושה הקדוש־ברוך־הוא הכל לטובה״. הלך לן בשדה. בא אריה ואכל את החמור; בא חתול ואכל את התרנגול; בא רוח וכבה את הנר. אמר „כל מה שעושה הקב״ה הכל לטובה״. בו בלילה באו גְיָסוֹת ושבו את בני העיר. אמר ר״ע: ולא אמרתי לכם: „כל מה שעושה הקב״ה הכל לטובה״; (בר׳ ס׳).

קכח שבעה דברים צוה ר״ע את יהושע בנו: בני, אל תשב בְּגָבְהָהּ של עיר ותִשְׁנֶה, ואל תָּדוּר בעיר שראשיה תלמידי־חכמים, ואל תִּכָּנֵס לביתך פתאום, כל שכן לבית חברך, ואל תמנע מנעלים מרגליך; השכם ואכול בקיץ מפני החמה ובחרף מפני הַצִּנָּה; ועשה שַׁבַּתְּךָ חול וְאַל תִּצְטָרֵךְ לבריות; וֶהֱוֵי משתדל עם אדם שהשעה משחקת לו. (פסח׳ קי״ב).

קכט מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר״ע שחלה, ולא נכנסו חכמים לבקרו, ונכנס ר״ע לבקרו; ובשביל שֶׁכִּבֵּד וְרִבֵּץ לפניו חָיָה. אמר לו: רבי, החייתני;

[1]תהלים ק״א, ז. [2]שם קט״ו, טו. [3]משלי כ״ה, טז. [4]שיר השירים א׳, ד.

קכג) לפרדס – כנוי למעשה מרכבה וחכמת הנסתר. אבני שיש טהור, אל תאמרו מים — כלו׳, שיהיו זהירים שלא יבוא לידי טעות. הציץ — נסתכל יותר מדי בנסתרות. ונפגע — נטרפה דעתו קצת. קצץ בנטיעות—כלו׳ כפר בעקרי האמונה ויצא לתרבות רעה. קכז) גיסות— חילות של שודדים. קכח) בגבהה של עיר—מקום שוקים ועוברים ושבים ויש שם בטול תורה. שראשיה תלמידי־חכמים — וטרודים בתורה ולא בצרכי צבור. אל תמנע מנעלים — שגנאי הוא לתלמיד חכם. והוי משתדל — הוי נוח לו. קכט) שכבד ורביץ — נקה את האבק וזרק עליו מים להשכיבו.

יצא ר"ע ודרש: כל מי שאינו מבקר את החולה כאלו שופך דמים. (נדר' מ').

קל פעם הוצרכו חכמים ממון הרבה לבית־המדרש. ושגרו את ר"ע אצל מטרוניתא אחת ולוה ממנה ממון גדול וקבע לה זמן־פֵּרָעון. אמרה לו: מי יהא לי ערב בדבר, שתִּפָּרַע לי בזמנו? אמר לה: מי שתרצי. אמרה לו: הקדוש־ברוך־הוא והים, שהיה ביתה על שפת הים. אמר לה ר"ע: יהא כך. כשהגיע הזמן חלה ר"ע ולא הביא הממון. יצאה אותה מטרוניתא על שפת הים ואמרה: רבונו־של־עולם, גלוי וידוע לפניך שר' עקיבא חולה, ואין בידו לפרוע חובי, ראה שאתה והים ערבים בדבר. מיד הכניס הקב"ה רוח שטות בלבה של בת־קיסר ונכנסה לבית־גנזיו ונטלה קַרְטֵלִית מלאה אבנים טובות ודינרי זהב וזרקה לתוך הים ופְלָטָהּ הים על פתח ביתה של אותה מטרוניתא וּנְטָלַתָּהּ. לימים נתרפא ר"ע ובא לו אצל אותה מטרוניתא ומעותיו בידו. אמרה לו: יהי הכל שלך. שחזרתי אצל הערב והוא פרע כל החוב, וְהֵילָךְ מה שנתן לי יותר. נתנה לו מתנות גדולות ופטרתהו לשלום. (שם ג' ברש"י ור"ן).

קלא טורנוסרופוס היה ר"ע מַקְפִּחוֹ במקראות בפני קיסר ומַקְנִתְרוֹ בדברים. פעם אחת בא לביתו ופניו זועפים. אמרה לו אשתו: מפני מה פניך זועפים? אמר לה: מפני ר"ע, שֶׁמְקַנְתֵּר אותי בכל יום בדברים. אמרה לו: תן לי רשות ואני אכשילנו, שהיתה יפת תאר ביותר. נתן רשות ונתקשטה והלכה לה אצל ר"ע. כשראה ר"ע אותה רָק, שחק בכה. אמרה לו: מה הם שלשה דברים הללו? אמר לה: שנים אֲפָרֵשׁ, שלישי לא אפרש: רקקתי – על שבאת ממפה סרוחה, בכיתי – על ייפי זה שֶׁיִּבְלֶה בארץ, – ומה ששחק לא פֵּרַשׁ. והוא שחק, שצפה ברוח־הקֹדש שעתידה לְהִתְגַּיֵּר. אמרה לו: כלום יש תשובה? אמר לה: הן. הלכה ונתגַּיְּרָה. (שם שם; ע"ז כ').

קלב מעשה בטורנוסרופוס ששאל את ר"ע, אמר לו: למה הקדוש־ברוך־הוא שונא אותנו? שכתב: „ואת עשו שנאתי"[1]. אמר לו: למחר אני משיבך. למחר א"ל: רבי עקיבא, מה חלמת זה הלילה ומה ראית? א"ל: הלילה ראיתי בחלומי שני כלבים, אחד שמו רופוס ואחד שמו רופִינָא. מיד כעס, א"ל: לא קראת שם כלביך אלא על שמי ושם אשתי – נתחייבת הריגה למלכות! אמר לו ר"ע: ומה בינך לביניהם? אתה אוכל ושותה והם אוכלים ושותים; אתה פרה ורבה והם פרים ורבים; אתה מת והם מתים, ועל שקראתי שמם בשמך כעסת; והקב"ה נוטה שמים ויוסד ארץ, ממית ומחיה, ואתה נוטל עץ וקורא אותו אלהים כשמו – לא כל־שכן שיהא שונא לכם, הוי – „ואת עשו שנאתי". (תנח' תרומה).

קלג מעשה בר"ע שהיה חבוש בבית־האסורים והיה רבי יהושע הַגַּרְסִי משרתו. בכל יום ויום היו מכניסין לו מים במדה. יום אחד מְצָאוֹ שומר בית־האסורים, אמר לו: מפני מה

[1] מלאכי א', ג.

קל) מטרוניתא – גבירה רומית. פרעון – תשלומין. שתפרע – שתשלם. קרטלית – ארגז. והילך – הא לך. קלא) מקפחו... ומקנתרו – מכעיסו. אפרש – אבאר. קלב) מה חלמת וגו' – לגלג עליו, כלו' מצאת תשובה בלילה?

היום מימיך מרובים? — שמא לחתור בית־האסורים אתה צריך? שפך חֶצְיָם והניח חצְיָם. כשבא אצל ר"ע, א"ל: יהושע, אי אתה יודע, שזקן אני וחיי תלויים בחייך. סח לו כל אותו המאורע. א"ל: תן לי שאֶטול ידי. אמר: לשתות אין מגיעים — ליטול ידים מגיעים? אמר לו: ומה אעשה? מוטב אמות מיתת עצמי ואל אעבור על דעת חברי.

אמרו: לא טָעַם כלום עד שהביאו לו מים ונטל ידיו. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: ומה בזקנותו כך—בילדותו על אחת כמה וכמה; ומה בבית־האסורים כך — בביתו על אחת כמה וכמה. (עיר' ב"א).

קלד ר' יוחנן הסנדלר עשה עצמו רוכל, עבר לפני בית־האסירים של ר' עקיבא והיה מכריז ואומר: מי מבקש מחטים? מי מבקש צינורים? חלצה בינו לבינה מהו? הציץ לו ר"ע מן החלון, אמר לו: יש לך כושין? יש לך... „כָּשֵׁר": (ירוש' יבמ' פ' י"ב).

קלה פעם אחת גזרה מלכות, שלא יעסקו ישראל בתורה. בא פפוס בן יהודה ומצָאו לר"ע שהיה מַקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה. אמר לו: עקיבא, אי אתה מתירָא מפני מלכות? א"ל: אתה, פפוס, שאומרים עליך חכם אתה,—אי אתה אלא טִפֵּש! אמשול לך משל למה הדבר דומה: לשועל, שהיה מהלך על שפת הנהר; ראה דגים שהיו רצים לכאן ולכאן, אמר להם: מפני מה אתם בורחים? אמרו לו: מפני הרְשָׁתות והמִכמורות הבאות עלינו. אמר להם: רצונכם שתעלו ליבשה ונָדור אני ואתם, כדרך שדָרו אבותי ואבותיכם? אמרו לו: אתה הוא, שאומרים עליך פקח שבחיות, — אי אתה אלא טפש! ומה במקום חִיותנו אנו מתיראים, במקום מיתתנו — לא כל שכן. ואף אנו כך: בזמן שאנו עוסקים בתורה, שכתוב בה: „כי הוא חייך ואורך ימיך"[1] — אנו מתיראים, אם אנו פוסקין מדברי תורה — על אחת כמה וכמה.

אמרו: לא היו ימים מועטים עד שתְּפָסוּהו לר"ע וְחָבְשׁוּהו בבית־האסורים, ותפסו לפפוס בן יהודה וחבשוהו אצלו. אמר לו: „פפוס! מי הביאך לכאן?" אמר לו: אשריך ר"ע, שנתְּפַּסת על דברי תורה, אוי לו לפפוס, שנתפס על דברים בטלים!

בשעה שהוציאו את ר"ע להריגה זמן קריאת־שמע היה, והיו סורקין את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מתכַּוֵן לקבל עליו עול מלכות שמים באהבה. אמרו לו תלמידיו: רבֵּנו! עד כאן? אמר להם: כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה: „ובכל נפשך"[2] — ואפילו הוא נוטל את נשמתך; אמרתי: מתי יבא לידי ואקַיְמנו, ועכשו שבא

[1] דברים ל׳, כ. [2] שם ז׳, ה.

קלג) אי אתה יודע... וחיי תלוים וגו' — ולמה שהית כל כך? כל אותו המאורע—שהשומר עכבהו. שאטול ידי — שארחץ לסעודה. אין מגיעים — אין מספיקים. על דעת חברי — החכמים שתקנו נטילה ידים לסעודה. קלד) עשה עצמו רוכל וגו' — שהיתה לו שאלה בענין הלכה, כמפורש למטה, והתחפש לרוכל, כדי שיניחוהו לעבור על פני בית האסורים שר"ע חבוש שם. צינורים — מיני מחטים לסריגה. חלצה בינה לבינו וגו' — זוהי השאלה, והבליע אותה בתוך הכרזותיו על הסחורות, כדי שלא יכירו השומרים בדבר; ושאל: חליצה בלא עדים יש בה ממש ומתירה את היבמה לשאר כל אדם? כושין — פלכים לאריגה. כשר — לשון נופל על לשון עם מלת „כישור" (כלי לאריגה); כלומר, החליצה כשרה. ונתכון להשיב בלשון המשתמע לשני פנים, שלא ירגישו בו השומרים. קלה) מקום חיותנו — במים. מקום מיתתנו — ביבשה. עד כאן — כלומר, בשעת יסורי מות אתה קורא שמע.

לידי — לא אֲקַיְמֶנּוּ? היה מאריך ב„אחד" עד שֶׁיָּצְתָה נשמתו ב„אחד". יצאה בת־קול ואמרה: אשריך, ר"ע, שיצאה נשמתך ב„אחד"! אמרו מלאכי־השרת לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם! זו תורה וזו שכרה? „ממתים ידך, ה', ממתים מחלד"[1]. אמר להם: „חלקם בחיים"[1]. יצאה בת־קול ואמרה לו: אשריך, ר"ע, שאתה מזומן לחיי העולם־הבא! (בר' ס"א).

קלו כשהיה ר"ע חבוש בבית־האסורים והגיע ערב יום־הכפורים נפטר ממנו תלמידו ומשמשו ר' יהושע הגרסי והלך לביתו. בא אליהו, זכרונו לברכה, ועמד על פתח ביתו. אמר לו: שלום עליך, רבי! אמר לו: שלום עליך, רבי ומורי! אמר לו: כלום אתה צריך? אמר לו: ומי אתה? אמר לו: כהן אני, ובאתי לומר לך, שר"ע מת בבית־האסורים. מיד הלכו שניהם לבית־האסורים ומצאו פתח שער בית־האסורים פתוח ושר בית־הסהר ישן וכל האסורים ישנים. השכיבו את ר"ע על המטה ויצאו. מיד נטפל אליהו, זכרונו לברכה, ונְטָלוֹ על כתפיו. כשראה ר' יהושע כך, אמר לו לאליהו: רבי, והלא אמש אמרת לי, שכהן אתה, וכהן אסור לְטַמֵּא במת? אמר לו: דייך, ר' יהושע בני, חס ושלום, שאין טומאה בתלמידי־חכמים, ואף בתלמידיהם. והיו מוליכים אותו כל הלילה, עד שהגיעו לאנטיפרס של קוצרים: כיון שהגיעו לשם, עלו שלש מעלות וירדו שלש מעלות, ונפתחה מערה לפניהם, וראו שם כסא וספסל ושלחן ומנורה, והשכיבו את ר"ע על המטה ויצאו. וכיון שיצאו, נִסְתְּמָה המערה ודלקה הנר במנורה. וכשראה אליהו כך, פתח ואמר: אשריכם צדיקים ואשריכם עַמְלֵי תורה, ואשריכם יִרְאֵי־אלהים, שגנוז וטמון לכם ומְשֻׁמָּר לכם מקום בגן־עדן לעתיד לבא! אשריך, ר"ע, שנמצא לך מלון־ערב בשעת מיתתך! (ילק"ש).

XIV. עֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת.

קלז [כשגזרה מלכות הרשעה על חכמי ישראל לַהרג, אמרו לו חבריו לר' ישמעאל כהן־גדול]: עלה לרקיע וחקור אם נגזרה הגזרה מלפני הקדוש־ברוך־הוא. עמד ר' ישמעאל וטהר את עצמו ונתעטף בטלית ותפלין והזכיר שֵׁם המפרש. מיד נשאו הרוח והעלהו לרקיע. פגע בו גבריאל המלאך, אמר לו: אתה הוא, ישמעאל, שקונך משתבח בך בכל יום, שיש לו עבד בארץ שדומה לקלסתר פניו? אמר לו: אני הוא. א"ל: למה עלית לכאן? א"ל: עליתי לידע אם נחתמה הגזרה מלפני הקב"ה. א"ל גבריאל: ישמעאל בני, חייך, כך שמעתי מאחורי הפרגוד: עשרה חכמי ישראל נמסרו להריגה ביד המלכות הרשעה. א"ל ר' ישמעאל: למה? א"ל: על מכירת יוסף: שמדת הדין מקטרגת בכל יום לפני כסא הכבוד ואומרת: כלום כתבת בתורתך אות אחת לבטלה? [אמרת „וגונב איש

[1] תהלים י"ז, י"ד.

ממתים ידך — כלומר ראוי שימות על ידך, ה'. חלקם בחיים—בחיי עולם. קלו) כלום אתה צריך — לסיועי. קלז) לקלסתר פניו — לצלם ומראה.

ומכרו מות יומת"[1] — והרי עשרת השבטים מכרו את יוסף ועדיין לא נפרעת מהם או מזרעם: לפיכך נגזרה הגזרה על עשרה חכמי ישראל. א"ל ר' ישמעאל: עד עתה לא מצא הקב"ה פְּרִיעָה במכירת יוסף אלא בנו? א"ל גבריאל: חייך, ישמעאל בני, מיום שמכרו השבטים את יוסף לא מצא הקב"ה בדור אחד צדיקים וחסידים כשבטים אלא אתם, לפיכך נפרע מכם.

כיון שראה סַמָאל הרשע שבקש הקב"ה לחתום את הגזרה שמח שמחה גדולה והיה מתפאר ואומר: נצחתי את מיכאל השר! מיד חרה אפו של הקב"ה על סמאל וקרא למטטרון ואמר לו: כתוב וחתום — גפרית ואש על רומי הרשעה, על האדם ועל הבהמה ועל הכסף ועל הזהב ועל כל מה שלהם.

כששמע ר' ישמעאל כך — מיד נתקררה דעתו והיה מהלך ברקיע אנה ואנה, והיה רואה מזבח סמוך לכסא הכבוד. אמר לגבריאל: מה זה? א"ל: מזבח. — ומה אתם מקריבים עליו בכל יום? א"ל: נפשות של צדיקים אנו מקריבים עליו. — ומי מקריב אותן? א"ל: מיכאל השר הגדול.

מיד ירד ר' ישמעאל לארץ והודיע לחבריו, שכבר נחתמה הגזרה, והיו מתאוננים בַּיָמִין על שנגזרה עליהם גזרה קשה, ושמֵחים בשמאל על ששְקָלָם הקב"ה כנגד השבטים.

* * *

תפסו את ר' שמעון בן גמליאל ור' ישמעאל כהן־גדול לֵהרג. היה ר' שמעון בוכה. אמר לו ר"י: אַבְרֵךְ! בשתי פסיעות אתה נִתָּן בחיקם של צדיקים — ואתה בוכה! א"ל: לבי יוצא, שאיני יודע על מה אני נהרג. א"ל ר"י: מימיך בא אדם אצלך לדין או לשאלה ועִכַּבְתּוֹ עד שתהא שותה כוסך ונועל סנדלך או עוטף טליתך, והתורה אמרה: „אם ענה תענה"[2] — אחד ענוי מרובה ואחד ענוי מועט. א"ל: נחמתני, רבי!

היו מתחננים לאַסְפַּקְלָטוֹר, זה אמר: אני כהן גדול בן כהן גדול מזרעו של אהרן הכהן, הָרְגֵנִי תחלה ואל אראה במיתת חברי; וזה אמר: אני נשיא בן נשיא מזרעו של דוד מלך ישראל, הרגני תחלה ואל אראה במיתת חברי. אמר להם: הפילו גורלות. נפל הגורל על רשב"ג. מיד נטל החרב וחתך את ראשו. נְטָלוֹ ר"י והניחו בחיקו והיה בוכה וצועק: פה קדוש, פה נאמן! פה קדוש, פה נאמן! פה שמוציא סַנְדַלְכּוֹנִים ואבנים טובות ומרגליות — מי הטמינך בעפר ומי מלא לשונך עפר ואפר! אי תורה ואי שכרה!...

עד שהוא בוכה נשקפה בתו של הקיסר בעד החלון וראתה יפיו של ר"י, שהיה משבעה יפים שהיו בעולם ופניו דומים למלאך ה' צבאות. נתמלאה עליו רחמים ושלחה לאביה: תן לי בקשה אחת. שלח לה: בתי, כל מה שתאמרי אעשה, חוץ מר"י וחבריו. שלחה לו: בבקשה ממך, החַיֵּהוּ. שלח לה: כבר נשבעתי. שלחה לו: אם כן בבקשה

[1] שמות כ"א, טז. [2] שם כ"ב, כב.

פריעה — תשלומין. סמאל הרשע — חשטן, ראש למלאכי חבלה. מיכאל השר — של ישראל. למטטרון — מלאך פניו של הקב"ה. בחיקם של צדיקים — בגן־עדן. אם ענה תענה אותם — סופו של מקרא „והרגתי אתכם בחרב". אספקלטור — תלין. סנדלכונים — מין אבנים טובות.

ממך, צוה ויפשיטו קָרְקְפְלוֹ כדי להסתכל בו בִמְקוֹם מַרְאָה. מיד צוה והפשיטו את קרקפלו. וכיון שהגיע למקום תפלין צעק צעקה גדולה ומרה ונזדעזעו שמים וארץ; צעק צעקה שניה ונזדעזע כסא הכבוד. אמרו מלאכי־השרת לפני הקב"ה: צדיק כזה שהראית לו כל גנזי עולמות העליונים ורזי תחתונים — יֵהרג במיתה משונה כזו? זו תורה וזה שכרה? אמר הקב"ה: מה אעשה לבני? גזרה היא ואין מי שיָפֵר. יצאה בת־קול ואמרה: אם אשמע קול אחר אהפוך את כל העולם לתהו ובהו; וכששמע ר"י כך שתק... א"ל הקיסר: עדין אתה בוטח באלהיך? א"ל: „הן יקטלני לו איחל"[1]. מיד יצאה נשמתו של ר' ישמעאל.

כשנהרגו ר"ש ור"י באה השמועה אצל ר' עקיבא. עמד וקרע בגדיו וחגר שק. אמר להם לתלמידיו: התקינו עצמכם לפורענות, שאלו טובה עתידה לבוא עלינו בדורנו לא היו מקבלים אותה אלא ר"ש ור"י; ועכשו גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שפורענות גדולה עתידה לבוא לעולם, ולפיכך נסתלקו אלו מבינינו, לקַיֵם מה שנאמר: „הצדיק אבד... כי מפני הרעה נאסף הצדיק"[2].

* *

*

ואחריו הוציאו את ר' עקיבא בן יוסף, דורש כתרי אותיות ומגלה פנים בתורה כמו שנמסרה למשה מסיני. וכשהוציאוהו להריגה בא מכתב לקיסר שמלך ערביא מתפשט בארצו, נָחַץ ללכת וצוה לחבוש את ר"ע בבית־האסורים עד שישוב מן המלחמה. וכשבא מן המלחמה צוה להוציאו וסרקו את בשרו במסרקות של ברזל. ובכל סריקה וסריקה, שהיו סורקים, היה אומר: „הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט; אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא"[3]. יצאה בת־קול ואמרה: אשריך, ר"ע, שהיית צדיק וישר ויצאה נשמתך בצדק וישר.

וכשנהרג ר"ע באה השמועה אצל ר' חנינא בן תרדיון ור' יהודה בן בבא. עמדו וקרעו בגדיהם וחגרו שקים ואמרו: אחינו, שמעונו, לא נהרג ר"ע אלא למופת.

* *

*

ואחריו הוציאו את ר' חנינא בן תרדיון.

אמרו עליו על רחב"ת, שהיה נעים בפני הקדוש־ברוך־הוא ובני־אדם ומעולם לא עלתה קללת חברו על שפתו. וכשגזר הקיסר ברומי שלא ללמד תורה — עמד והקהיל קהלות ברבים והיה עוסק ודורש בתורה.

וכשחלה ר' יוֹסֵי בן קִסְמָא הלך רחב"ת אצלו לבקרו. אמר לו: חנינא אחי, אִי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכוה, שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואִבדה את טוביו ועֲדַיִן היא קַיֶמת — ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספר־תורה מונח לך בחיקך? א"ל: מן השמים ירחמו.

[1] איוב י"ג, טו. [2] ישעיה נ"ז, א. [3] דברים ל"ב, ד.

קרקפלו — עור גלגלתו. במקום מראה — ראי, שהיה עור פניו מאיר ומבהיק ביותר. לא היו מקבלים אותה וגו' — שהם מצדיקי הדור וראוים לקבל טובה. כי מפני הרעה — קודם שתבוא, כדי שלא יראו בה. נחץ — נחפז. למופת — לסימן שחטא הדור ותבוא פורענות לעולם.

א"ל: אני אומר לך דברים של טעם — ואתה אומר „מן השמים ירחמו"! תְּמֵהַנִי אם לא ישרפו אותך ואת ספר־תורה באש. אמר לו: רבי, מה אני לחיי עולם־הבא? א"ל: כלום מעשה בא לידך? א"ל: מעות של פורים נתחלפו לי במעות של צדקה והלקתי לעניים. א"ל: אם כן מחלקך יהא חלקי ומגורלך יהא גורלי.

אמרו: לא היו ימים מועטים עד שנפטר ר' יוסי בן קסמא והלכו כל גדולי רומי לקברו והספידוהו הֶסְפֵּד גדול. ובחזרתם מצאוהו לרחב"ת שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספר תורה מונח לו בחיקו. הביאוהו ואמרו לו: מפני מה עסקת בתורה? אמר להם: „כאשר צוני ה' אלהי"[6]. מיד גזרו עליו לשרפה ועל אשתו להריגה ועל בתו לישב בקֻבָּה.

הוציאוהו וּכְרָכוּהוּ בספר־תורה והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור, והביאו סְפוֹגִים של צמר וּשְׁרָאוּם במים והניחום על לבו, כדי שלא תצא נשמתו מהרה. אמרה לו בתו: אבא, אראך בְּכָך! אמר לה: אלמלי אני נשרפתי לבדי היה הדבר קשה לי, עכשו שאני נשרף וספר־תורה עמי — מי שיבקש עֶלְבּוֹנָהּ של תורה הוא יבקש עלבוני. אמרו לו תלמידיו: רבי, מה אתה רואה? אמר להם: גוילים נשרפים ואותיות פורחות. — אף אתה פתח פיך ותכנס בך האש. אמר להם: מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבּיל הוא בעצמו. אמר לו קוסטִנָר: רבי, אם אני מרבה עליך בשלהבת ונוטל ספוגים של צמר מעל לבך — אתה מביאני לחיי עולם־הבא? א"ל: הן. — הִשָּׁבַע לי. — נשבע לו. מיד הרבה עליו בשלהבת ונטל ספוגים של צמר מעל לבו ויצאה נשמתו במהרה. אף הוא קפץ ונפל לתוך האור. יצאה בת־קול ואמרה: רחב"ת וקוסטנרו מזומנים לחיי עולם־הבא.

ועל זה בכה רבי ואומר: יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עולמו בכמה שנים!

שנו רבותינו: כשנתפס רחב"ת, ר' אליעזר בן פַּרְטָא נִתְפַּס עמו. אמר לו ר' אליעזר בן פרטא לרחב"ת: אשריך, ר"ח, שנתפסת על דבר אחד, אוי לי שנתפסתי על חמשה דברים. אמר לו רחב"ת: אשריך שנתפסת על חמשה דברים ואתה נצול, אוי לי שנתפסתי על דבר אחד ואיני נצול; שאתה עסקת בתורה ובגמילות־חסדים — ואני לא עסקתי אלא בתורה בלבד.

הביאו לר' אליעזר בן פרטא, אמרו לו: מפני מה עסקת בתורה ומפני מה גנבת? אמר להם: אם סַיָף לא ספר ואם ספר לא סיף; ומה זה אין בי אף זה אין בי. — ומפני מה קראו לך רבי? — רבי של טַּרְסִיִּים וכו'.

[6]דברים ד', ה.

כלום מעשה בא לידך — וכי חושש אתה שמא נכשלת באיזה דבר? מעות של פורים וגו' — רחב"ת היה גבאי של צדקה ונתחלפו אצלו מעות של פורים לסעודת עניים במעות צדקה סתם. ואין משנין מצדקה לצדקה. בקבה — בבית זונות. ספוגין של צמר — צמר רך שקולט לתוכו הרבה מים. אראך בכך — בלו', זה שכרה של תורה! שיבקש עלבונה — ינקם נקמתה. שיטלנה — לנשמה. ואל יחבל הוא בעצמו — ולא ישלח אדם יד בנפשו. קוסטינר — תלין. על חמשה דברים — כמפורש למטה. אם סיף לא ספר — מי שאימנתו חרב וגזלה אינו עוסק בתורה, ושקר מעלילין עליו. טרסיים — אורגים; וי"מ צורפי נחשת.

הביאו לו שתי פַּקְעִיּוֹת. אמרו לו: איזו של שְׁתִי ואיזו של עֵרֶב? נעשה לו נס, באה זיבורת וישבה על הערב ובא זיבורא וישב על השתי. אמר להם: זו של שתי וזו של ערב. — ומפני מה לא באת לְבֵי־אבידן? אמר להם: זקן אני ומתירא אני שמא תרמסוני ברגליכם. אמרו: ועד עכשו כמה זקנים נרמסו? נעשה נס ונרמס זקן אחד באותו יום. — ומפני מה הוצאת עבדך לְחֵרוּת? אמר להם: לא היו דברים מעולם. עמד אחד מהם להעיד בו. בא אליהו ונדמה לו כאחד מחשובי המלכות. אמר לו: הניחהו, משנעשה לו נס בכולם — אף בזה יעשה לו נס, ואתה לא תֵרָאֶה אלא כרשע. לא השגיח בו ועמד להעיד. היתה כתובה אגרת מחשובי הרומיים לשלוח לקיסר ושלחוהו בידיו של אותו האיש. בא אליהו וזרקו ארבע מאות פרסא. הלך ולא בא [ונצל ר׳ אליעזר בן פרטא.]

* *
*

ואחריו נהרג ר׳ יהודה בן בָּבָא.

אמרו עליו על ריב״ב, שלא טעם טעם שֵׁנָה אלא כשנת סוס, משמנה עשרה שנה עד שמונים שנה.

פעם אחת גזרה מלכות גזֵרה על ישראל, שכל הסומך יֵהרג וכל הנסמך יהרג ועיר שסומכין בה תֵּחָרֵב, ותחומים שסומכין בהם יעקרו. מה עשה ריב״ב? הלך וישב לו בין שני הרים גדולים ובין שתי עֲיָרוֹת גדולות ובין שני תחומי שבת, בין אשא לשְׁפַרְעַם, וסמך שם חמשה זקנים, ואלו הם: ר׳ מאיר ור׳ יהודה ור׳ שמעון ור׳ יוסי ור׳ אלעזר בן שמוע. כיון שהכירו אויבים בהם, אמר להם: בָּנַי, רוצו! אמרו לו: רַבִּי, מה תהא עליך? אמר להם: הריני מוטל לפניהם כאבן שאין לה הופכין.

אמרו: לא זזו משם עד שנָעֲצוּ בו שלש מאות לוֹנְכִיּוֹת של ברזל ועשאוהו כִּכְבָרָה.

* *
*

ואחריו הוציאו ר׳ יהודה בן דמא, ואותו היום ערב שבועות היה.

אמר לו ר״י לקיסר: חייך, המתן לי מעט עד שאקַיֵּם מצות עצרת ואקדש, כדי לְשַׁבֵּחַ להקב״ה שנתן לנו את התורה. אמר לו הקיסר: עדין אתה בוטח בתורה ובאלהים שנתָנָהּ? אמר לו: הן. א״ל: מה שכרה של תורתך? א״ל: עליה אמר דוד, עליו השלום: „מה רב טובך אשר צפנת ליראיך"[1]. א״ל הקיסר: אין שוטים בעולם כמותכם, שסוברים שיֵּש עולם אחֵר. א״ל: אין שוטים בעולם כמותכם, שכופרים באלהים חיים, ואוי לך ואוי לְבָשְׁתְּךָ כשתראה אותנו באור החיים ואתה תרד שאול תחתית.

[1]תהלים ל״א, כ.

פקעיות — כריכות של חוטים. זיבורת — מין צרעה נקבה. זיבורא — זכר. לבי־אבידן — לבית ועד שחכמים מתוכחים שם. הוצאת עבדך לחרות — שאסור על פי דין שלהם. שלחו בידיו של אותו האיש — קודם שהספיק לומר עדותו. שכל הסומך — חכם שסומך את ידו על תלמידו שהגיע להוראה וקוראו „חכם", ואין חכם ואב־בית־דין מתמנה בלא סמיכה. תחומים — גבולים ומקומות. בין שני עירות וגו׳ — ולא בעיר אחת, שלא יחריבנה המלך. הריני מוטל לפניהם וגו׳ — כלו׳ זקן אני ואיני יכול לרוץ. לונכיות — חניתות. עצרת — שבועות.

מיד חרה אפו של הקיסר וצוה לקשרו בשערות ראשו בזנב הסוס ולמשכו בכל רחבה של רומי. ואחר כך צוה וחתכוהו אֲבָרִים־אֲבָרִים.

ובא אליהו, זכור לטוב, ולקט את האברים וקברם במערה אחת סמוכה לנהר שיורד לפני רומי. שמעו הרומיים קול נהי ובכי כל שלשים יום בתוך אותה מערה. באו והודיעו לקיסר. אמר: אפילו העולם נהפך לתהו־ובהו — לא אשקוט עד שאמלא רצוני באותם זקנים.

* *
*

ואחריו הוציאו את ר׳ חֻצְפִּית הַמְתֻרְגְּמָן.

אמרו עליו על ר׳ חצפית המתרגמן שהיה בן מאה ושלשים שנה כשהוציאוהו להריגה והיה יפה־תֹאַר וִיפֵה מראה, והיה דומה למלאך ה׳ צבאות.

באו והגידו למלך את יפיו ואת שֵׂיבתו ואמרו לו: בחייך, אדוני: תרחם על הזקן הזה. אמר הקיסר לר״ח: בן כמה שנים אתה? אמר לו: מאה ושלשים שנה בלא יום אחד, ובַקָּשָׁתִי ממך שתמתין לי עד שיתמלא יומי. א״ל הקיסר: מה לך שתמות היום או למחר? א״ל: כדי שאקַיֵּם עוד שתי מצות. א״ל: מה מצות אתה רוצה לעשות? א״ל: קריאת־שמע של ערבית ושחרית, שאמליך עלי את השֵׁם המְיֻחד הגדול והנורא. א״ל הקיסר: עזי־פנים ועזי־נפש: עד מתי אתם בוטחים באלהיכם? הרי זקן הוא עתה ואין בו כח להציל אתכם מידי, שאִלו היה בו כח היה נוקם נקמתו ונקמת עמו ונקמת ביתו, כמו שעשה לפרעה ולסיסרא ולכל מלכי כנען...

כששמע ר״ח כך בכה בכי גדול וקרע את בגדיו על גדוף ה׳ ועל חרפתו ואמר לקיסר: אוי לך, קיסר: מה תעשה ליום אחרון כשיפקוד ה׳ על רומי ועל אלהיכם:

אמר הקיסר: עד מתי אתוכח עם זה? צוה לר״ח וסקלוהו ותלוהו.

* *
*

ואחריו הוציאו את ר׳ חנינא בן חכינאי.

אמרו עליו על רחב״ח, שכל ימיו היה יושב בתענית מן שתים עשרה שנה עד תשעים וחמש שנים, ואותו היום שהוציאוהו להריגה ערב שבת היה. אמרו לו תלמידיו: רבי, רצונך שתטעם כלום קֹדֶם שתֵּהרג. אמר להם: עד עתה התעניתי ועתה איני יודע איזה דרך אלך — ואתם אומרים לי לאכל ולשתות:

התחיל בקדוש היום „ויכלו" עד „ו י ק ד ש" — ולא הניחוהו לגמור עד שהֲרָגוּהוּ.

יצאה בת־קול ואמרה: אשריך, רחב״ח, שהיית ק ד ו ש ויצאה נשמתך ב ק ד ו ש ה.

* *
*

ואחריו הוציאו את ר׳ יְשֵׁבָב הסופר.

כיון שהוציאוהו באו תלמידיו ואמרו לו: רבנו, תורה מה תהא עליה? אמר להם: בָּנַי, עתידה תורה שתשתכח מישראל, לפי שהאומה הָרְשָׁעָה הֵעֵזה פניה והערימה סוד לאבד מַרְגָּלִיּוֹתֵינוּ ממנו: והַלְוַאי שהייתי כַּפָּרָה על הדור, אבל רואה אני שאין לך רחוב ברומי שאין בו חֲלַל חרב: שעתידה האומה הרשעה לשפוך דם נקי מישראל. אמרו לו:

רבנו, מה תהא עלינו? אמר להם: החזיקו איש ברעהו ואהבו שלום ומשפט — אולי יש תקוה.

אמר לו הקיסר: זקן, בן כמה שנים אתה? אמר לו: היום בן תשעים שנה אני, ועד שלא יצאתי ממעי אמי נגזרה גזרה מאת הקב"ה למסור אותי ואת חברי בידך, ועתיד הקב"ה לתבוע דמנו מידך. אמר הקיסר: מהרו והרגו גם את זה, ואראה כחו וגבורתו של אלהיו. וצוה עליו ושרפוהו.

*   *
*

ואחריו הוציאו את ר' אליעזר בן שמוע.

אמרו עליו על ראב"ש, שהיה בן מאה וחמש שנים ומקטנותו עד סוף ימיו לא שמע אדם שהוציא תפלות מפיו ולא התקוטט עם חבריו בין בדבור בין במעשה, והיה ענו ושפל רוח, וישב בתענית שמונים שנה. ואותו היום שנהרג יום כפורים היה. באו תלמידיו לפניו ואמרו לו: רבנו, מה אתה רואה? אמר להם: אני רואה את ר' יהודה בן בבא, שנושאים את מטתו ומטת ר' עקיבא בן יוסף סמוכה אצלו והם מתוכחים בדבר הלכה יחד זה עם זה. אמרו לו: ומי מכריע ביניהם? אמר להם: ר' ישמעאל כהן גדול. אמרו לו: מי מנצח? א"ל: ר' עקיבא, על שטרח בכל כחו בתורה. אמר להם: בני! רואה אני עוד, שנשמת כל צדיק וצדיק מטהרת את עצמה במי השלח כדי לכנס היום בטהרה בישיבה של מעלה לשמוע דרשת ר' עקיבא בן יוסף, מענינו של יום. וכל מלאך ומלאך מביא קתדראות של זהב לכל צדיק וצדיק לשב עליהן בטהרה.

צוה הקיסר להרגו. יצאה בת-קול ואמרה: אשריך, ראב"ש, שהיית טהור ויצאה נשמתך בטהרה.

*   *
*

אמר ר' יוחנן: אוי להן לאומות-העולם, שאין להן תקנה, שנאמר: „תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף ותחת העצים נחשת וגו'"[1] — תחת ר' עקיבא וחביריו מה מביאים? ועליהם נאמר: „ונקיתי דמם לא נקיתי"[2]. (מד' אלא"ז; ר"ה כ"ג; סנה' י"ד; ע"ז י"ז; אדר"נ פ' ל"ח; שמח' פ' ז').

XV. רבי מאיר, אלישע בן אבויה (אחר), ברוריה.

קלח אמר רבי עקיבא: פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת שמטרפת בים והייתי מצטער על תלמיד-חכם שבה, ומי הוא? — ר' מאיר. כשעליתי למדינת קפוטקיא בא וישב ודן לפני בהלכה. ואמרתי לו: בני, מי העלך? אמר לו: גל טרדני לחברו וחברו לחברו עד שהקיאני ליבשה. (יבמ' קכ"א).

---

[1] ישעיה ס', יז. [2] יואל ד', כ"א.

תפלות — דברים בטלים וגבול פה. קלח) מטרפת — מטולטלת וטובעת. טרדני — הטילני.

קלט ר"מ היה לַבְלָר טוב ומובחר והיה ינע ומשתכר שלשה סלעים בשבוע, והיה אוכל ושותה באחד ומתלבש באחד ומפרנס בשלישי תלמידי־חכמים. אמרו לו תלמידיו: בניך מה תהא עליהם? אמר להם: אם יהיו צדיקים — יהא להם, כמו שאמר דוד: „לא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם"[1]. ואם לאו—מה אני מניח את שלי לאויבי המקום? (איכ"ר).

קמ אמר ר"מ: כשבאתי ללמוד תורה אצל רבי ישמעאל, אמר לי: בני, מה מלאכתך? אמרתי לו: לַבְלָר אני. אמר לי: בני, הֱוֵי זהיר במלאכתך, שמלאכתך מלאכת שמים היא; שמא אתה מחַסֵּר אות אחת או מְיַתֵּר אות אחת — נמצאתָ מחריב את כל העולם כלו. (עיר' י"ג).

קמא מעשה בר"מ שהלך לְעַבֵּר שנים בַּעֲסְיָא ולא היתה שם מְגִלה וּכְתָבָהּ מלבו וקְרָאָהּ. (מג' י"ז).

קמב } בתורתו של ר"מ מצאו כתוב „ויעש... לאדם ולאשתו כתנות אור"[2]. (כ"ר פ' כ').

קמג כל הרואה ר"מ בבית־המדרש כאלו עוקר הרים וטוחנם זה בזה. (סנה' כ"ד).

קמד אמר רבי אחא בר חנינא: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שאין בדורו של ר"מ כמותו. ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו, שהיה אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, ועל טהור טמא ומראה לו פנים.

שנו, לא ר' מאיר שמו, אלא ר' נהוראי שמו. ולמה נקרא שמו ר' מאיר? שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה. (עיר' י"ג).

קמה ר' שמעון בן גמליאל נשיא, ר"מ חכם, ר' נתן אב־בית־דין. כשהיה נכנס ר' שמעון בן גמליאל היו הכל עומדין מלפניו; וכשהיו נכנסים ר"מ ור' נתן היו הכל עומדין מלפניהם. אמר ר' שמעון בן גמליאל: כלום לא יהא הֶיכֵּר ביני וביניהם? התקין מִשְׁנָה זו: כשהנשיא נכנס כל העם עומדים ואין יושבים עד שאומר להם: שבו; כשאב־בית־דין נכנס — עושים לו שתי שורות, אחת מכאן ואחת מכאן, ואין יושבים עד שֶׁיֵּשֵׁב במקומו; כשהחכם נכנס — אחד עומד ואחד יושב עד שֶׁיֵּשֵׁב במקומו.

אותו היום לא היו ר"מ ור' נתן בבית־המדרש. למחר כשבאו ראו שלא עמד העם מלפניהם כדרך שהיו רגילים. אמרו: מה זאת? אמרו להם: כך התקין ר' שמעון בן גמליאל. אמר ר"מ לר' נתן: אני חכם ואתה אב־בית־דין, נתקין דבר כנגדו. ומה נעשה לו? נאמר לו: שְׁנֵה לנו עוקצין, שאינה בידו; וכיון שלא יהא יודע נאמר לו: „מי ימלל

[1] תהלים ל"ז, כה. [2] בראשית ג', כא.

קלט) לבלר — סופר. קמא) לעבר שנים — להוסיף חדש (אדר שני) על השנה; ועבור שנת נעשה על פי בית־דין. קמב) כתנות אור — תחת „עור". קמג) עוקר הרים—בחריפות ובפלפולי קמד) ומראה לו פנים — מביא לזה ראיות והוכחות. קמה) נשיא... חכם... אב־בית־ד — שלש משרות זו למעלה זו בבית־המדרש ובבית־דין. כשנכנס — לבית־המדרש. עוקצין—מסכת בסדר טהרות. שאינה בידו — שאינו בקי בה.

גבורות ה' ישמיע כל תהלתו"[1], למי נאה למלל גבורות ה'? למי שיכול להשמיע כל תהלותיו — ונעבירנו, ותהא אתה נשיא ואני אב־בית־דין. שמע ר' יעקב בן קָרְשִׁי ואמר: שמא, חס־ושלום, יבא לידי בזיון. הלך וישב אחורי עלִיָּתו של ר' שמעון בן גמליאל, והיה לומד ושונה, לומד ושונה במסכת עוקצין. אמר ר' שמעון בן גמליאל: מה זאת? שמא, חס־ושלום, יש דבר בבית־המדרש בנגדי? נתן דעתו ולמד במסכת עוקצין. למחר אמרו לו: יִשנה רבנו בעוקצין. פתח ושנה. לאחר שסַיֵּם אמר להם: אלמלי למדתי בִּיֵּשְׁתוּני. צוה והוציאום מבית־המדרש. היו כותבים קושיות בפתקין וזורקים לשם, מה שהיה משיב — משיב, ומה שלא השיב כתבו תשובה וזרקו. אמר ר' יוסי: תורה מבחוץ ואנו מבפנים! אמר להם ר' שמעון בן גמליאל: נכניסם, אלא נְקְנְסֵם שלא יאמרו הלכה משמם. כִּנּוּהוּ לר"מ — „אחרים", ולר' נתן—„יש אומרים". הראו להם בחלומם: לכו פַּיְּסוּ לר' שמעון בן גמליאל. ר' נתן הלך, ר"מ לא הלך, אמר: דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים.

כשהלך ר' נתן אמר לו ר' שמעון בן גמליאל: אם הועיל לך קָמְרוֹ של אביך להיות אב־בית־דין — להיות נשיא מי הועיל? (הור' י"ג).

קמו ר"מ היה יושב ודורש בבית־המדרש בטבריה והיה אלישע רבו מְטַיֵּל בשוק כשהוא רוכב על סוסו בשבת. אמרו לר"מ: הרי אלישע רבך בא ומטַיֵּל בשוק. יצא אליו. אמר לו אלישע: במה היית עוסק? א"ל: „וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו"[2] — ברך, שהכפיל את ממונו. א"ל: עקיבא רַבְּךָ לא היה אומר כך, אלא „וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו", בזכות תשובה ומעשים טובים שהיו בידו מראשיתו. א"ל: מה אמרת שוב? — „טוב אחרית דבר מראשיתו"[3]. — ומה אמרת בו? א"ל: יש לך אדם שהוא קונה סחורה בנַעֲרותו והוא מפסיד ובזקנותו והוא משתַּכֵּר בה: דבר־אחר: יש לך אדם שעושה מעשים רעים בנערותו ובזקנותו עושה מעשים טובים. א"ל: ר' עקיבא רבך לא כך אמר, אלא טוב אחרית דבר כשהוא טוב מראשיתו. וכן היה מעשה: אבויה אבא מגדולי הדור היה. כשבא למוּלֵנִי קרא לכל גדולי ירושלים וקרא לר' אליעזר ולר' יהושע עמהם. כשאכלו ושתו, התחילו אלו אומרים מזמורים ואלו אומרים אַלְפָּבֵּיתָרִין. אמר ר' אליעזר לר' יהושע: אלו עוסקים בשלהם, ואנו אי אנו עוסקים בְּשֶׁלָּנוּ? והתחילו בתורה ומן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים, והיו הדברים שמחים כנתינתם מסיני והאש מלהטת סביבותיהם. אמר אבא: הואיל וכך גדול כחה של תורה — הבן הזה, אם יתקַיֵּם לי, הריני נותנו לתורה. ועל ידי שלא היתה כַּוָּנַת מחשבתו לשֵׁם שמים לא נתקַיְּמה בי תורתי...

— ומה אמרת שוב? — „גם את זה לעמת זה עשה אלהים"[4]. א"ל: ומה אמרת בו? א"ל: כל מה שברא הקדוש־ברוך־הוא בעולמו ברא כנגדו—ברא הרים, ברא גבעות;

[1]תהלים ק"ו ב. [2]איוב מ"ב, יב. [3]קהלת ז', ח. [4]שם שם, יד.

בפתקין — בפסות ניר. נקנסם — נטיל עליהם עונש. הלכה בשמם — שלא יזכירום בשמם המפורש. לא מעלים וגו' — כלו' אין בהם ממש. קמרו של אביך — חגורת זהב של אביך, כלו' חשיבותו, שהיה ראש גולה בבבל. קמו) טוב אחרית דבר וגו' — רוב פסוקים אלו ששאלו יש בהם רמז למעשי „אחר". אלפביתרין—שירי יון על פי אל"ף־בי"ת (אקראסטיכין). בשלהם—בדברי זמר. בשלנו — בדברי תורה. הדברים שמחים — מאירים ונראים כחדשים.

ברא יַמים, ברא נהרות. א״ל: עקיבא רבך לא היה אומר כך, אלא ברא צדיקים, ברא רשעים; ברא גן־עדן, ברא גיהנם. כל אחד ואחד יש לו שני חלקים, אחד בגן־עדן ואחד בגיהנם. זכה צדיק נטל חלקו וחלק חברו בגן־עדן; נתחַיֵב רשע נטל חלקו וחלק חברו בגיהנם...

— ומה אמרת שוב? — „לא יערכנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז״ [1]. א״ל: ומה אמרת בו? א״ל: אלו דברי תורה שקשים לקנותם ככלי זהב ופז ונוחים לאבדם ככלי זכוכית. א״ל: האלהים, אפילו ככלי חרס: אבל עקיבא רַבְּךָ לא היה אומר כך, אלא מה כלי זהב וכלי זכוכית הללו אף על פי שנשברו יש להם תקנה, כך תלמיד־חכם אף על פי שסָרַח יש לו תקנה. א״ל ר״מ: אף אתה חוזר בך. א״ל: איני יכול. א״ל: למה? א״ל: רוכב הייתי על סוס ומטַיל אחורי בית־המדרש ביום־הכפורים שחָל להיות בשבת; ושמעתי בת־קול מפוצצת ואומרת: שובו, בנים שובבים, שובו אלי ואשובה אליכם — חוץ מאחר שידע כחי ומרד בי.

כיון שהגיעו לתחום־שבת, אמר לו: מאיר, חזור בך, שכבר שִערתי בעקבי סוסי עד כאן תחום־שבת. אמר לו: ואף אתה חזור בך... אמר לו: ולא כבר אמרתי לך: כבר שמעתי מאחורי הפרגוד, „שובו בנים שובבים — חוץ מאחר״. תְּפָסו והכניסו לבית־המדרש. אמר לו לתינוק: פסוק לי פסוקיך. אמר לו: „אין שלום אמר ה׳ לרשעים״ [2]. הכניסו לבית־כנסת אחר. אמר לו לתינוק: פסוק לי פסוקיך. אמר לו: „כי אם תכבסי בנתר ותרבי לך ברית — נכתם עונך לפני״ [3]. הכניסו לבית־כנסת אחר. א״ל לתינוק: פסוק לי פסוקיך. א״ל: „ואת שדוד מה תעשי כי תלבשי שני וכי תעדי עדי זהב כי תקרעי בפוך עיניך— לשוא תתיפי, את נפשך יבקשו״ [4]. וכך הכניסהו לשלשה עשר בתי־כנסיות וכל התינוקות פסקו לו מֵעין זה לרעה. בשאמר לאחרון: „פסוק לי פסוקיך״ — אמר לו: „ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי״ [5]. אותו תינוק מגמגם בלשונו היה ונשמע כאלו אמר „ולאלישע אמר אלהים...״ אמר אלישע: אלמלי היה סכין בידי קרעתיו.

אמרו עליו, על אחר: כשהיה נכנס לבית־הועד ורואה תינוקות וספרים לפניהם היה אומר: מה הללו יושבים ועוסקים כאן? אומנתו של זה בַנָאי, אומנתו של זה נַגָר, אומנתו של זה צַיָר, אומנתו של זה חַיָט. וכיון שהיו שומעים כן היו מניחים ספריהם והולכים להם.

עוד אמרו עליו על אחר: שזֶמר יְוָני לא פסק מפיו. ובשעה שהיה עומד בבית־המדרש הרבה ספרי מינים נושרים לו מחיקו.

ומה ראה אחר שיצא לתרבות רעה? אמרו: פעם אחת היה יושב ושונה בבקעת גִינוסַר וראה אדם אחד שעלה לראש הדֶקֶל בשבת ונטל האם על הבנים וירד בשלום. ובמוצאי־שבת ראה אדם אחד עלה לראש הדֶקֶל ונטל הבנים ושלח את האם וירד והִכִּישוֹ נחש ומת. אמר: נאמר „שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים״ [6] — היכן טובו של זה והיכן אריכת ימיו של זה? (ולא ידע שדרשה ר׳ עקיבא:

[1] איוב כ״ח, יז. [2] ישעיה מ״ח, כב. [3] ירמיה ב׳, כב. [4] שם ד׳, ל. [5] תהלים נ׳, יז. [6] דברים כ״ב, ז.

האלהים — לשון שבועה. שסרח — חטא. תחום שבת — אלפים אמה מחוץ לעיר, ובשבת אסור לצאת חוץ לתחום. לתרבות רעה — לדרך עבירה. בקעת גנוסר — בקעה על שפת ים כנרת. דקל — תמר. האם על הבנים — של קן צפרים. והכישו — ונשכו.

„למען ייטב לך"—בעולם שכלו טוב, „והארכת ימים"— לעולם שכלו ארוך) ויש אומרים: ראה לשונו של חֻצְפִּית המתֻרְגְמָן נגְרֶרֶת בפי חזיר. אמר: פה שהפיק מרגליות ילחך עפר! יצא וחטא.

מצא זונה — תְּבָעָהּ. אמרה לו: ולא אלישע בן אבויה אתה? עקר צנון מערוגה בשבת ונתן לה. אמרה: אחר הוא.

(אמרו: כשהיתה אמו של אחר מְעֻבֶּרֶת בו עברה על בתי עבודה־זרה והריחה ונתנו לה מאותו המין ואכלה, והיה מְפַעְפֵּעַ בכרסה כאֶרֶס של חֲכִינָה).

לאחר ימים חלה אלישע בן אבויה. באו ואמרו לר"מ: אלישע רבך חולה. הלך אצלו. א"ל: חזור בך. א"ל: ועד כאן מקבלים? א"ל: ולא נאמר: „תשב אנוש עד ד כ א"[1]— עד דכדוכה של נפש. באותה שעה בכה אלישע בן אבויה ומת. והיה ר"מ שמח ואמר: דומה, שמתוך תשובה נסתלק רבי. כיון שקברוהו יצאה אש מן השמים לשרוף את קברו. באו ואמרו לו לר"מ: קבר רבך נשרף. יצא ופרש עליו טליתו. אמר לו: „ליני הלילה"— בעולם הזה שכלו לילה, „והיה בבקר" — בעולם שכלו טוב. „אם יגאלך טוב יגאל"— זה הקב"ה, „ואם לא יחפץ לגאלך — וגאלתיך אנכי... חי ה', שכבי עד הבקר"[2]. כבה האור.

אמרו לו לר"מ: בעולם־הבא אם יאמרו לך: למי אתה רוצה להתקרב, לאביך או לרבך — מה תאמר? אמר: „אבא, ואחר־כך רבי". אמרו לו: ושומעים לך? אמר: ולא שנינו: „מצילין תיק הספר עם הספר" — מצילין אלישע בזכות תורתו.

ויש אומרים: כשמת אלישע אמרו: לא יהא נִדון ולא יבא לעולם־הבא. לא יהא נדון — משום שעסק בתורה; ולא יבוא לעולם־הבא — משום שחטא. אמר ר"מ: מוטב שידינוהו ויבא לעולם־הבא; מתי אמות ואעלה עשן מקברו. כשמת ר"מ עלה עשן מקבר של אחר.

אמר ר' יוחנן: גבורה לשרוף רבו באש! אחד היה בינינו ולא יכלו להצילו! אלמלי היה בידי — מי יטלנו ממני? מתי אמות ואכבה עשן מקברו. כשמת ר' יוחנן פסק העשן מקברו של אחר. פתח עליו הספדן: אפילו שומר הפתח לא עמד לפניך, רבנו! (חג' ט"ו; יר' חג'; קה"ר; רו"ר; קדוש' ל"ט).

קמז: רבה בר רב שִׁילָא מְצָאוֹ לאליהו. אמר לו: מה עושה הקב"ה? אמר לו: אומר הוא הלכה מפי כל החכמים ומפיו של ר"מ אינו אומר. א"ל: מפני מה? — משום שלמד תורה מפי אחר. אמר לו: ומה בכך? ר"מ רמון מצא — תוכו אכל וקלפתו זרק. א"ל: עכשו הוא אומר: מאיר בני כך הוא אומר... (חג' ט"ו).

---

[1]תהלים צ', ג. [2]רות ג', יג.

נגררת — נסחבת. תבעה — לעבירה. מפעפע — תוסס ומבעבע. כארס של חכינה— כרעל של נחש. ועד כאן מקבלין — כלו' אחר כל החטאים הללו יקבלוני בתשובה? עד דכדוכה של נפש — יסורים רעים ממרקים עונות. נסתלק — נפטר מן העולם. מצילין תיק הספר— בשבת מפני דליקה.

קמח אמר ר' יוחנן: כשהיה ר״מ דורש בפרקו היה דורש שליש הלכה, שליש אגדה ושליש משלים.

ואמר ר' יוחנן: שלש מאות משלות שועלים היו לו לר״מ ואנו אין לנו אלא שלשה: „אבות אכלו בוסר ושני בנים תקהינה"[1]; „מאזני צדק אבני צדק"[2]; „צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו"[3].

„אבות אכלו בסר וגו'" – מעשה בשועל שאמר לזאב: הִכָּנֵס לחצר היהודים בערב־שבת ותקן עמהם צרכי סעֻדה ותאכל עמהם בשבת. כשבא לִכָּנֵס חִבְּרו עליו במקלות. בא להרוג את השועל. אמר: לא הלקוך אלא בשביל אביך, שפעם אחת היה מסַיֵּעַם בסעֻדה ואכל כל התיכה יפה. אמר לו: בשביל אבא אני לוקה! א״ל: הן – „אבות אכלו בסר ושני בנים תקהינה": אבל בא עמי ואראך מקום לאכול ולשבוע. בא לו על הבאר ועל שפתו מוטל עץ והחבל מונח עליו. ובשני ראשי החבל שני דליים קשורים, ונכנס השועל בדלי העליון והכביד וירד למטה ודלי התחתון עלה. אמר לו הזאב: למה אתה נכנס לשם? א״ל: יש כאן בשר ונבינה לאכול ולשבוע. הראה לו דמות הלבנה במים כדמות עגול, כמין גבינה עגולה. א״ל: אני היאך ארד? א״ל: הכנס אתה בדלי העליון. נכנס והכביד וירד, והדלי שהשועל בו עלה. א״ל: היאך אני עולה? א״ל: „צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו". לא כך נאמר: „מאזני צדק וגו'?"... (סנה' ל״ח; רש״י שם).

קמט מעשה ושלחה מלכות אצל רבותינו ואמרה להם: שִׁלחו לנו קְסִילוּפָנָס אחד משלכם. אמרו: כמה קְסִילוּפָנִסִים יש להם, כמה אבנים טובות ומרגליות יש להם–והם מבקשים ממנו קסלופנוס אחד! כמדומים אנו שאין מבקשים ממנו אלא מאיר פנים בהלכה. שלחו להם את ר״מ, והיו שואלים אותו והוא משיב, שואלים אותו והוא משיב. (קה״ר א').

קנ מעשה בר״מ שהיה יושב ודורש בליל שבת. היתה שם אשה אחת עומדת ושומעת את דרשתו. המתינה עד שסִיֵּם. כשבאה לביתה מצאה הנר כבה. אמר לה בעלה: היכן היית עד עכשו? אמרה לו: שומעת הייתי לר״מ דורש. והיה אותו האיש ליצן. אמר לה: בכך וכך, אין את נכנסת לביתי עד שתלכי ותרוקי בפניו של הדורש. ישבה שבת ראשונה, שניה ושלישית. אמרו לה שכנותיה: עדיין שרויים אתם בכעס, נבוא עמך אצל הדרשן. כיון שראה אותן ר״מ צפה ברוח־הקדש, עשה עצמו חושש בעיניו, אמר: כלום יש ביניכן אשה חכמה ללחוש לעין? אמרו לה שכנותיה: לכי את לחשי לו ורקקי בתוך עינו ותהי מותרת לבעלך. הלכה. וכיון שישבה לפניו היתה מתיראה מפניו, אמרה לו: רבי, אין אני יודעת ללחש לעין. אמר לה: אף־על־פי־כן רוקי בפני שבע פעמים ואתרפא. עשתה כך. אמר לה: לכי אמרי לבעלך: אתה אמרת פעם אחת ואני רקקתי שבע פעמים.

[1]ירמיה ל״א, כח. [2]ויקרא י״ט, לו. [3]משלי י״א, ח.

קמח) אנו אין לנו — לא נשאר לנו ממשלי ר״מ. קמט) קסלפנוס — מאור גדול, עששית. קנ) ליצן — לץ ופוחז. בכך וכך — לשון שבועה. ישבה — מחוץ לביתה. חושש — מרגיש כאב.

אמרו לו תלמידיו: רבי, כך מבזין את התורה! אמר להם: לא דיו למאיר להיות שוה לקונו. שֶׁשָּׁנָה ר' ישמעאל: גדול השלום, ששם הגדול נכתב בקדושה—אמר הקב"ה: יִמָּחֶה על המים, בשביל לְהָטִיל שלום בין איש לאשתו. (ויק"ר פ' ט').

קנא מעשה בשני בני אדם שנתגרה בהם השטן, וכל ערב שבת עם חשכה היו מריבים זה עם זה. נזדמן ר"מ אצלם, עִכְּבָם שלשה ערבי שבתות עד שנעשה שלום ביניהם. שמע ר"מ כשהשטן צוֵחַ: „וַי, שהוציאני ר"מ מביתי!". (גט' נ"ב).

קנב אַפִּטְרוֹפּוֹס אחד היה בשכונתו של ר"מ, והיה מוכר קרקעותיהם של היתומים ולוקח עבדים. לא הניחו ר"מ. הראוהו בחלום: „אני להרוס ואתה לבנות", ואף על פי כן לא השגיח ר"מ. אמר: דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים. (שם).

קנג מעשה היה בארץ הדרום, היה שם פונדקי אחד שהיה עומד בלילה ולובש מלבושיו ואומר לאותם שהיו שם: קומו צאו לכם, שאעשה לכם לְוָיָה, והיו יוצאים, ולסטים הקדימו להם והיו גוזלים אותם ונכנסים וחולקים עם הפונדקי. פעם אחת הלך ר"מ ולן שם. עמד הפונדקי ולבש מלבושיו, א"ל: קום צא לך ואעשה לך לויה. א"ל ר"מ: יש לי אח ואני יושב וממתין לו. א"ל: והיכן הוא? א"ל: בבית־הכנסת. א"ל: ומה שמו, ואני אלך ואקרא לו. א"ל: כי־טוב.

כל אותו הלילה הלך הפונדקי וצוח בשער ביהכ"נ: כי טוב, כי טוב! ולא היה שום בן אדם עונה לו. בבקר קם ר"מ והתיר את חמורו שילך לו. א"ל אותו פונדקי: היכן הוא אחיך שאמרת? א"ל: הרי בא לו! „וירא אלהים את האור כי טוב"[1]. (ב"ר פ' צ"ב).

קנד אמרו רבותינו: כשהיה ר"מ רואה אדם היה למד שמו, ומשמו היה יודע את מעשיו. פעם אחת באו אצלו שני תלמידים והיה שם אחד מהם כידור, אמר ר"מ לתלמידיו: הזהרו מכידור זה! אמרו לו: רבי, בן תורה הוא. אמר להם: אף־על־פי־כן הזהרו ממנו... אחר ימים הלכו למרחץ והפקידו בגדיהם אצל כידור ונכנסו למרחץ. מה עשה אותו כידור? נטל בגדיהם והלך לו. יצאו ולא מצאוהו. הלכו לבתיהם ולבשו בגדים אחרים. באו לפני ר"מ, אמר להם: מה ראיתם להחליף בגדיכם? ספרו לו המאורע. אמר להם: לא אמרתי לכם הזהרו מכידור זה? אמרו לו: בבקשה ממך, רבנו, מנין היית יודע? אמר משמו שנקרא כידור, שנאמר „כי דור תהפוכות המה"[2]. (תנח').

קנה מעשה בר"מ שהיה יושב במנחה בשבת בבית־המדרש ודורש. מתו שני בניו. מה עשתה אִמָּם? הניחה שניהם על המטה ופרשה סדין עליהם.

במוצאי־שבת בא ר"מ מבית־המדרש. אמר לה: היכן שני בני? אמרה לו: לבית־המדרש הלכו. אמר לה: צָפִיתִי בבית־המדרש ולא ראיתים. נתנה לו כוס של הבדלה והבדיל, חזר ואמר לה: היכן שני בני? אמרה לו: פעמים שהולכים למקום פלוני ועכשו

[1] בראשית א', ד. [2] דברים ל"ב, כ.

לקונו — להקב"ה. ימחו על המים — שמשקים בהם את הסוטה. קנא) עכבם — עצרם מלהתקוטט. קנב) אפטרופוס — ממונה על נכסי יתומים. לא הניחו ר"מ — שהקרקעות אינם נפסדים כעבדים.

הם באים. הקריבה לפניו לאכול. לאחר שאכל, אמרה לו: רבי, שאלה יש לי לשאול. אמר לה: שאלי. אמרה לו: רבי, קודם היום בא אחד ונתן לי פקדון, ועכשו בא לטול- אחזיר לו או לאו? אמר לה: בתי, מי שיש לו פקדון אינו צריך להחזיר לבעליו? אמרה לו: חוץ מדעתך לא הייתי מחזרת אותו.

מה עשתה? תפשה אותו בידו והעלתו לחדר והקריבה אותו למטה. נטלה הסדין מעליהם וראה שניהם מתים מונחים על המטה. התחיל בוכה ואומר: בני, בני! רבותי, רבותי! בני בדרך־ארץ, ורבותי שהיו מאירים עיני בתורתם. באותה שעה אמרה לו: רבי, לא כך אמרת לי, שאנו צריכים להחזיר פקדון לבעליו — כך „ה׳ נתן וה׳ לקח יהי שם ה׳ מברך"[1]. (מד׳ משלי).

קנו בשכונתו של ר"מ היו בְּרְיוֹנִים, והיו מצערים אותו הרבה. התפלל עליהם ר"מ שימותו. אמרה לו בְּרוּרְיָה אשתו: מה דעתך? משום שנאמר: „יתמו חטאים..."[2]? — וכי כתוב „חוטאים"? „חטאים" כתוב; ועוד הַשְׁפֵּל לסוף המקרא: „ורשעים עוד אינם"[2] — כיון שיתמו חטאים — ורשעים עוד אינם. אלא בקש עליהם רחמים שיחזרו בתשובה — ורשעים עוד אינם! בקש עליהם רחמים וחזרו בתשובה. (בר׳ י׳).

קנז מין אחד אמר לברוריה: כתוב: „רני עקרה לא ילדה"[3]— משום שלא ילדה — רני? אמרה לו: שוטה, השפל לסוף המקרא: „כי רבים בני שוממה מבני בעולה"[3]! אלא מהו „לא ילדה"? רני, כנסת ישראל, שלא ילדה בנים לגיהנם כ מו ת כ ם... (שם).

קנח ר׳ יוסי הגלילי היה מהלך בדרך, מְצָאָה לברוריה. אמר לה: באיזה דרך נלך לעיר לוד? אמרה לו: גלילי שוטה, לא כך אמרו חכמים,— „אל תרבה שיחה עם האשה"? היה לך לומר: באיזה ללוד? (עיר׳ נ"ג).

קנט ברוריה מְצָאַתּוּ לתלמיד אחד שהיה לומר בלחש. בעטה בו ואמרה: ולא כך נאמר: „ערוכה בכל ושמורה"[4] — אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך משתמרת, ואם לאו אינה משתמרת. (שם).

קס ברוריה אשתו של ר"מ בתו של ר׳ חנינא בן תרדיון היתה. אמרה לו: גנאי הוא לי, שתשב אחותי בקובה של זונות. נטל תַּרְקַב של דינרים והלך לשם ואמר: אם לא נעשתה בה עֲבֵרה יֵעשה לה נֵס, ואם עשתה עֲבֵרה — לא יעשה לה נס. הלך ועשה עצמו כפָּרָשׁ ואמר לה: הַשְׁמְעִי לי. אמרה לו: דרך נשים לי. אמר לה: אמתין לך. אמרה לו: הרי יש הרבה נאות ממני. אמר: מכלל, שלא נעשה בה עברה, וכל מי שבא אומרת לו כך.

הלך אצל השומר. אמר לו: תְּנָהּ לי. א"ל: מתְיָרֵא אני מפני המלכות. א"ל: טול תרקב של דינרים. חציו תן שוחד וחציו יהא לך. א"ל: כשיכלו הדינרים מה אעשה? א"ל: תאמר „אלהי מאיר ענני" — ותִנָּצל. א"ל: ומי יאמר שכך הוא? א"ל: עכשו תראה.

[1]איוב א׳, כא. [2]תהלים ק"ד, לה. [3]ישעיה נ"ד, א. [4]שמואל ב כ"ג, ה.

קנה) קודם היום — אתמל. חוץ מדעתך — שלא מדעתך. קנו) בריונים — רשעים ופריצים. קנח) גלילי — מארץ הגליל בצפון א"י. קנט) ברמ"ח אברים— בכל אברי הגוף. קס) שתשב אחותי בקובה — בגזרת המלך. ועיין למעלה „עשרה הרוגי מלכות", בהריגת ר׳ חנניה בן תרדיון. תרקב — שלשה קבים.

היו שם כלבים שהיו אוכלים בני אדם. נטל ר״מ צרור וזרק בהם. באו עליו לאכלו. אמר: „אלהי מאיר, ענני״–הניחוהו. נתְנָה לו השומר.

לסוף נשמע הדבר למלך. הביאו את השומר והעלוהו לתליָה. אמר: „אלהי מאיר, ענני״. אמרו לו: מה זה? אמר להם: כך היה מעשה. הורידוהו. חקקו דמותו של ר״מ על פתחה של רומי והכריזו: כל מי שיראה פרצוף זה יתפסהו.

פעם אחת ראוהו, רצו אחריו. רץ מלפניהם ונכנס לבית-זונות; ויש אומרים: תבשילי נכרים ראה, טבל אצבע זו ומצץ את זו; אמרו: חס ושלום, אלמלי היה ר״מ לא היה עושה כך. עמד וברח ובא לבבל. (ע״ז י״ח).

קסא רבי השיא את ר׳ שמעון בנו, והיו מְסַפְּקִין לאחורי ידיהם בשבת. עבר ר׳ מאיר ושמע קולם, אמר: רבותינו, הֻתְּרָה השבת! שמע רבי קולו, אמר: מי הוא זה שבא לרדותנו בתוך ביתנו?! שמע ר׳ מאיר קולו וברח. יצאו אחריו רץ אחרי רץ. הפריח הרוח את הסודָר מעל ערפו של ר׳ מאיר. הציץ רבי בחלון וראה את ערפו של ר׳ מאיר מאחוריו.

אמר רבי: מה שמחודד אני מחברי, מפני שראיתי את ר׳ מאיר מאחוריו, ואלמלי ראיתיו מלפניו הייתי מחודד יותר, שנאמר: „והיו עיניך רואות את מוריך״[1]. (ירו׳ ביצה פ׳ א׳; עירו׳ י״ג).

קסב משמת ר׳ מאיר בטלו מושלי משלים. (סוטה מט).

קסג לאחר פטירתו של ר״מ, אמר להם רבי יהודה לתלמידיו: אל יכנסו תלמידי ר״מ לכאן, מפני שקַנְתְּרָנִים הם, ולא ללמוד תורה הם באים אלא לְקַפְּחֵנִי בהלכות הם באים. דחק סומכוס ונכנס והתחיל מְקַפְּחוֹ בהלכות. כעס רבי יהודה, אמר להם: לא כך אמרתי לכם, אל יכנסו תלמידי ר״מ לכאן, מפני שקנתרנים הם! אמר ר׳ יוסי: יאמרו–מאיר שכב, יהודה כעס, יוסי שתק–תורה מה תהא עליה! (נזי׳ מ״ט).

קסד שנה לו רבי לר׳ שמעון בנו: „אחרים אומרים״–וגומר.. אמר לו: מי הם הללו, שמימיהם אנו שותים ושמותם אין אנו מזכירים? א״ל: בני אדם שבקשו לעקור כבודך וכבוד בית אביך. א״ל: „גם אהבתם גם שנאתם כבר אבדה״[2]. א״ל: „האויב תמו חרבות לנצח״[3]. א״ל: במה דברים אמורים, כשעלו מעשיהם בידם – חכמים אלו לא עלו מעשיהם בידיהם. חזר רבי ושנה: „אמרו משום ר״מ״ וגו׳.

[1] ישעי׳ ל׳, כ׳. [2] קהלת ט׳, ו. [3] תהלים ט׳, ז.

קסא) רבי — ר׳ יהודה הנשיא. מספחים — מוחאים כף לשמחה. לאחורי ידיהם — בשנוי, שאסור להשמיע קול בשבת. הותרה השבת — היה מתרעם על השמעת קול בשבת. הסודר— עטיפת הראש. שמחודד אני — חריף בתורה. מאחוריו—כלו׳ בכנף ימיו. קסג) שקנתרנים— אנשי ריב. לקפחני — להרעימני ולנצחני. קסד) שמימיהם אני שותים — שאנו לומדים את תורתם. בני אדם שבקשו וגו׳ — עי׳ למעלה סעי׳ קמ״א. האויב תמו וגו׳— כלו׳ אף על פי שמת האויב אין מזכירים בשמו לנצח.

אמר רבא: אפילו רבי שֶעֲנָוְתָן הוא שנה "אמרו משום ר"מ" — ו"אמר ר"מ" לא אמר. (הור׳ י"ב).

XVI. רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי וּבְנוֹ רַבִּי אֶלְעָזָר. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בְּרַבִּי יוֹסֵי.

קסה אמ"ו משום ר׳ שמעון בן יוחאי: ראיתי בני עֲלִיָּה והם מועטים; אם אלף הם — אני ובני מהם, אם מאה הם — אני ובני מהם; אם שנים הם — אני ובני הם.

ואמרו משום רשב"י: יְכוֹלַני לפטור את כל העולם כלו מן הדין מיום שנבראתי ועד עכשו. ואלמלי אלעזר בני עמי — מיום שנברא העולם ועד עכשו. (סוכה מ"ה).

קסו אמר רשב"י: אולי הייתי עומד על הר סיני בשעה שנתנה תורה לישראל הייתי מבקש מלפני הקדוש־ברוך־הוא שיברא לאדם שני פיות, אחד שעוסק בתורה ואחד שעושה לו כל צרכיו. חזר ואמר: ומה כשהוא אחד אין העולם יכול לעמוד מפני דֵילָטוֹרְיָא שלו, אילו היו שנים על אחת כמה וכמה. (ירוש׳ בר׳).

קסז פעם אחת ישבו ר׳ יהודה ור׳ יוסי ור׳ שמעון וישב אצלם יהודה בן גֵרִים. פתח ר׳ יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהם של אומה זו: תקנו שְוָקִים, תקנו גְשָרִים, תקנו מֶרחצאות. ר׳ יוסי שתק. נַעֲנָה רשב"י ואמר: כל מה שתקנו לא תִקנו אלא לצֹרך עצמם: תקנו שְוָקים — להושיב בהם זונות, מרחצאות — לעַדֵן בהם עצמם, גשרים — לִטּוֹל מהם מֶכֶס. הלך יהודה בן גרים וסִפֵּר דבריהם ונשמעו למלכות. אמרו: יהודה שעִלָּה—יתעלה, יוסי ששתק — יִגָּלֶה לצִפּוֹרִי, שמעון שגִנָּה — יֵהָרֵג.

הלך ר"ש ובנו ונתחבאו בבית־המדרש. כל יום היתה אשתו מביאה להם פת וכד של מים וסעדו. כשגברה הגזרה אמר לבנו: נשים דעתן קלה עליהן, שמא יְצַעֲרוּהָ ותְגַלֶּה מקומנו.

הלכו ונתחבאו במערה. נעשה נס ונברא להם חָרוּב ומַעְיָן, והיו פושטים בגדיהם ויושבים עד צוארם בחול. כל היום עסקו בתורה: בזמן תפלה היו מתלבשים ומתעטפים ומתפללים, ואחר כך היו חוזרים ופושטים בגדיהם, כדי שלא יבלו.

ישבו שתים עשרה שנה במערה. בא אליהו ועמד על פתח המערה, אמר: מי יודיע לבן־יוחאי שמֵת הקיסר ובטלה גזרתו. יצאו וראו בני אדם כשהם חורשים וזורעים. אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה! כל מקום שנותנים עיניהם מיד נשרף. יצאה בת־קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם, חִזרו למערתכם!

חזרו והלכו וישבו שנים עשר חדש. אמרו: משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש. יצאה בת־קול ואמרה: צאו ממערתכם! יצאו. כל מקום שהיה ר"א מכה היה ר"ש מְרַפֵּא. אמר לו: בני, די לעולם אני ואתה.

קסה) בני עליה — אנשים מעולים. לפטור — בזכות מעשי. קסו) דלטוריא — מלשינות. קסז) של אומה זו — הרומיים. גשרים — מעברות לנהר. שעלה — שספר בשבח המלכות. שגנה — שספר בגנות. שמא יצערוה — אנשי המלכות.

ערב שבת עם השכה ראו זקן אחד כשהוא אוחז בידו שתי חבילות של הדסים ורץ בין־השמשות. אמרו לו: אלו למה לך? אמר להם: לכבוד שבת.

— ויהא די לך באחד.

— אחד כנגד „זכור"[1] ואחד כנגד „שמור"[2]. אמר לו ר"ש לבנו: ראה, כמה חביבות מצות על ישראל. נתישבה דעתם.

שמע ר' פנחס בן יאיר חתנו ויצא לקראתו. הכניסהו לבית־המרחץ בטבריא והתחיל מתקן את בשרו. ראה ר' פנחס סדקים בגופו, התחיל בוכה ונשרו דמעותיו על בשרו של ר' שמעון וצעק מתוך כאב. אמר לו ר' פנחס: אוי לי שראיתיך בכך! אמר לו: אשריך שראיתני בכך, שאלמלא ראיתני בכך לא מצאת בי כך.

אמר ר"ש: הואיל ונעשה לי נס אלך ואתקן תקנה. אמר לו: יש דבר שצריך תקון? א"ל: יש כאן מקום של ספק טומאה והכהנים מצטערים להקיפו. א"ל: יש כאן אדם שיודע שהוחזקה כאן טהרה? א"ל זקן אחד: כאן קִצֵּץ בן־זַכַּאי תֻּרְמוּסֵי תרומה. עשה אף הוא כך. כל מקום שהיה קשה טִהֲרוֹ, וכל מקום שהיה רפה צִיְּנוֹ. אמר אותו זקן: טִהר בן־יוחאי בית־הקברות. א"ל: אלמלי לא היית עמנו, ואפילו היית עמנו ולא נמנית עמנו — יפה אתה אומר; עכשו שהיית עמנו ונמנית עמנו—יאמרו: זונות מפרכסות זו את זו, תלמידי־חכמים לא כל שכן? נתן בו עיניו ומת.

ראהו כותי אחד עם־הארץ, אמר: כלום לא אלך ואשחק באותו זקן של היהודים? נטל מת וטמנו בשוק שטהרו בבקר. הלך אצלו ואמר לו: וכי לא טהרת שוק פלוני? א"ל: הן.— ואם אוציא לך מתים אחרים? א"ל: הוצא. הראה לו. צפה ר"ש ברוח־הקדש שהוא נתנו שם. אמר: גוזרני על העליון שירד ועל התחתון שיעלה. וכך היה.

יצא ר"ש לשוק וראה את ר' יהודה בן גרים, אמר: עדיין יש לזה בעולם? נתן בו עיניו ועשאו גל של עצמות. (שבת ל"ד; ב"ר פ' ע"ט).

קסח פעם אחת גזרה מלכות גזרה על ישראל שלא ישמרו שבת ושלא ימולו בניהם. הלך ר' ראובן בן אִסְטְרוֹבְלִי וסִפֵּר קוֹמִי והלך וישב עמהם. אמר להם: מי שיש לו אויב יֵעָנִי או יעשיר? אמרו לו: יֵעָנִי. אמר להם: אם כן לא יעשו מלאכה בשבת כדי שיֵעָנוּ. אמרו: יפה אמרת. חזר ואמר להם: מי שיש לו אויב יַכְחִישׁ או יַבְרִיא? אמרו

[1]שמות כ', ח. [2]דברים ה', יב.

לתקן את בשרו — לנקותו ולטהרו, שלא רחץ כל י"ב חדשים. סדקים — בקיעים מחמת החול. מתוך כאב — שלחלוח הדמעות מכאיב את בשר הפצע. לא מצאת בי כך — כל כך תורה. של ספק טומאה — חשש בית־הקברות. והכהנים — שאסורים לבוא במקום טומאה. שהוחזקה כאן טהרה — שהיה מקום זה מוחזק למקום טהור. כאן קצץ וגו' — מה שאסור לעשות במקום טומאה. תרמסי — מין ירק (לופינע). רפה צינו — העמיד עליו ציון לסימן קבר, כדי שלא יעברו שם הכהנים; שרפיון העפר סימן הוא שחפרו שם באדמה. לא נמנית עמנו — לא היית עמנו במנין דעות לטהר. מפרכסות — צובעות, כלו' מקשטות ומיפות. תלמידי־חכמים לא כל שכן — שצריכים לסייע זה לזה בתקנותיהם. על העליון—על הכותי. ועל התחתון — על המת. שיעלה — מן הקבר ויחיה. ר' יהודה בן גרים — שעל ידו נודעו הדברים למלכות. קסח) וספר קומי — גזז שער ראשו בתספורת נהוגה אצל הרומיים. יכחיש— יעשה כחוש ודק. ויבריא — יעשה בריא.

לו: יכחיש. אמר להם: אם כן ימולו בניהם לשמנה ימים כדי שיכחישו. אמרו: יפה אמרת. ובטלו את הגזרה. הכירו בו שהוא יהודי - והחזירוהו.

אמרו: מי ילך ויבטל הגזרה? ילך רשב״י שהוא מלומד בנסים. ואחריו מי ילך? ר׳ אלעזר בר׳ יוסי. אמר להם ר׳ יוסי: אילו היה אַבָּא חֲלַפְתָּא קַיָּם-יכולים אתם לומר לו: תן בן־בנך להריגה? אמר להם ר״ש: אילו היה יוחאי אבא קים יכולים אתם לומר לו: תן בנך להריגה? אמר להם ר׳ יוסי: אני אלך, שאני מתְיָרא שמא יענשנו ר״ש. קבל עליו שלא יענשנו. אף על פי כן עֱנָשוֹ: כשהיו מהלכים בדרך נשאלה שאלה זו לפניהם: מנין לדם שרצים שהוא טמא? עִקֵּם פיו ר׳ אלעזר בר׳ יוסי ואמר: „וזה לכם הטמא״[1]. אמר לו ר״ש: מעקימת שפתיך אתה נכר שתלמיד חכם אתה-אל יחזור הבן אצל אביו.

יצא לקראתו בן־תמליון, אמר: רצונכם אבוא עמכם. בכה ר״ש ואמר: שפחה של בית אבא נזדמן לה מלאך שלש פעמים; אני אפילו לא פעם אחת-יבוא הנס מכל מקום. קדם הוא נכנס בבתו של הקיסר. כשהגיע לשם אמר: בן־תמליון צא, בן־תמליון צא! כיון שקראו לו יצא והלך. אמר להם הקיסר: שאלו כל מה שיש לכם לשאול והכנסו לאוצר וטלו כל מה שאתם רוצים. נכנסו ומצאו אותה האגרת. נְטָלוּהָ וּקְרָעוּהָ. (מעי י״ז).

סט מעשה בתלמיד אחד של רשב״י שיצא חוץ־לארץ ובא עשיר - והיו התלמידים רואים אותו ומקנאים בו והיו מבקשים אף הם לצאת לחוץ־לארץ. וידע ר״ש והוציאם לבקעה אחת שלפני מֵירון ונתפלל ואמר: בקעה, בקעה, התמלאי דינרי זהב. התחילה מושכת דינרי זהב לפניהם. אמר להם: אם זהב אתם מבקשים הרי זהב, טלו לכם. אלא הוו יודעים: כל מי שהוא נוטל עכשיו - חלקו של עולם־הבא הוא נוטל, שאין מתן שכר התורה אלא לעוה״ב. (שמו״ר פ׳ נ״ב).

ע ר׳ יונתן בן עַסְמַי ור׳ יהודה בן גרים שנו פרשת נדרים בבית רשב״י. נפטרו ממנו בערב. בבקר באו ונפטרו ממנו שוב. אמר להם: ולא נפטרתם ממני בערב? אמרו לו: למדתנו, רבנו, תלמיד שנפטר מרבו ולן באותה העיר-צריך לִפָּטֵר הימנו פעם אחרת. אמר לבנו: בני אדם הללו - אנשים של צורה הם, לך אצלם ויברכוך. הלך אצלם. אמרו לו: מה אתה מבקש כאן? אמר להם: אבא אמר לי „לך אצלם ויברכוך״. אמרו לו: יהי רצון שתזרע ולא תקצר, תכנים ולא תוציא, תוציא ולא תכנים, יחרב ביתך ויתקַיֵם מלונך, יִתְבַּלְבֵּל שלחנך ולא תראה שנה חדשה. כשבא אצל אביו אמר: לא די שלא ברכוני אלא אף צערוני. אמר לו: מה אמרו לך? א״ל: כך וכך. א״ל: כל אלו ברכות הן: „תזרע ולא תקצור״-תוליד בנים ולא ימותו; „תכנים ולא תוציא״-תכנים כלות לביתך ולא ימותו בעליהן ויחזרו לבית אבותיהן; „תוציא ולא תכנים״-תַּשִּׂיא בנותיך

[1] ויקרא י״א, כט.

מלומד — רגיל. אבא חלפתא — אבי חלפתא, שהיה אלעזר בן בנו חביב עליו ביותר. שמא יענשנו — את בני. אעפ״כ ענשו — כמפורש להלן. עקם פיו — דרך לעג, שנעלם ממנו פסוק מפורש. בן תמליון — מין שד לץ. שפחה של בית אבא — הגר שפחת אברהם. מכל מקום — אפילו ע״י שד. נכנס — השד. אותה האגרת — כתב הגזירה.

ולא ימותו בעליהן ויחזרו אליך; „יחרב ביתך ויתקים מלונך" — העולם־הזה מלון והקבר — בית; „יתבלבל שלחנך" — מרוב בנים ובנות; „ולא תראה שנה חדשה" — שלא תמות אשתך ותשא אשה אחרת. (מו"ק ט').

קעא כשהיו ר' שמעון בן גמליאל ור' יהושע בן קָרְחָה יושבים על הספסלים — ישבו לפניהם ר' אלעזר ברי' שמעון ורַבִּי על גבי קַרְקַע והיו שואלים ומשיבים. אמרו החכמים: מִימיהם אנו שותים והם יושבים על גבי קרקע. עשו להם ספסלים והעלום. אמר להם רשב"ג: פְּרֵדָה אחת יש לי ביניכם — ואתם מבקשים לאבדה ממני. הורידו את רבי. אמר להם ר' יהושע בן קרחה: מי שיש לו אב יחיה ומי שאין לו אב ימות? הורידו אף את ראב"ש. חלשה דעתו של ראב"ש ואמר: חשוב הוא בעיניכם כמותי?... עד אותו יום כשהיה אומר רבי דבר — היה ראב"ש מְסַיֵּעַ לו, מכאן ואילך כשהיה רבי אומר יש לי להשיב — אמר לו ראב"ש: כך וכך יש לך להשיב, זו היא תשובתך; עכשו הקפתנו תשובות הבילות שאין בהן ממש. חלשה דעתו של רבי ובא ואמר לאביו. אמר לו: בני, אל ירע לך, שהוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל. (ב"מ פ"ד).

קעב ראב"ש נעשה כַּתָּף. פעם אחת בא אצלו אליהו בדמות זקן. אמר לו: הַתְקֵן לִי בהמה. אמר לו: מה יש אצלך לטעון? אמר לו: הרי תְּפִיסָתִי והרי טליתי ונלך. אמר לו: רואים אתם זקן זה, אני טוען ומוליך אותו לסוף העולם, והוא אומר לי: התקן לי בהמה. אמר לו: רצונך לרכוב? אמר לו: הן. הרכיבו על כתפו והיה מַעלהו הרים ומורידו בקעות ומעבירו בשדות של קוצים. לסוף התחיל מכביד עליו. אמר לו: זקן, זקן, הָקֵל עצמך, ואם לא אני משליכך. אמר לו: רצונך לפוש קצת. א"ל: הן. מה עשה? העלהו לשדה אחת והושיבו תחת אילן, ונתן לו מאכל ומשתה. כיון שאכל ושתה, אמר לו: כל היגיעה הזו למה? ולא יפה לך שתתפוס אומנות אבותיך? א"ל: ואתה תהא מַשנה לי? א"ל: הן. אמרו: שלש עשרה שנה לִמדו אליהו תורה עד שאמר סִפְרָא. וכיון שאמר ספרא, — אפילו טליתו לא היה יכול לטעון. (פס' דר"כ י').

קעג ראב"ש מְצָאוֹ לְבַלָּש אחד שהוא תופס גנבים. אמר לו: היאך אתה מכיר בהם? וכי לא לחיות הם דומים שיוצאים בלילה ומתחבאים ביום? ושמא אתה נוטל צדיקים ומניח רשעים... אמר לו: ומה אעשה? מצות המלך היא. אמר לו: בא ואלמדך היאך תעשה: הִכָּנֵס בארבע שעות לחנות. וכשתראה אדם שותה יין, יושב ומחזיק כוס בידו ומנמנם — שאל עליו. אם תלמיד־חכם הוא — השכים לתלמודו; אם פועל הוא — השכים למלאכתו. לא זה ולא זה — תָּפסהו, גנב הוא. נשמעו הדברים למלך. אמרו: „קורא האגרת הוא יהא השליח". הביאו את ראב"ש — והיה תופס גנבים. שלח לו ר' יהושע בן קרחה:

קעא) פרידה — גוזל, כלו' בן חביב. לאבדו ממני — שמא תשלוט בו עין רעה. מי שאין לו אב — ר' אלעזר, שאביו ר' שמעון כבר מת. מסייע לו — מביא לו ראיה. קעב) כתף — סבל, נושא משאות. ואפשר שמעשה זה הוא נוסח אחר ע"ד תחלתו של ר"א. התקן לי בהמה — למשא. תפיסתי — חפצי וכלי. לפוש — לנוח. ספרא — מדרש הלכות בתורת כהנים. לא היה יכול לטעון — שהתורה התישה כחו. קעג) לבלש — ממונה לחפש ולתפוס חוטאים למלכות. קורא האגרת וגו' — משל הוא, כלו' יהא הוא הבלש.

חֹמץ בן יין! עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה? שלח לו ר"א: קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח לו ר' יהושע: יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו.

פעם אחת פגע בו כובס אחד וקראו: חמץ בן יין. אמר ר"א: „משהוא חצוף כל כך – רשע הוא". אמר לעבדיו: תפסוהו – ותפסוהו. לאחר שנתישבה עליו דעתו – חזר אחריו לפדותו ולא יכול. קרא על עצמו: שומר פיו ולשונו – שומר מצרות נפשו"[1]. תלו את הכובס. עמד ר"א תחת העץ והיה בוכה. אמרו לו: רבי, אל ירע בעיניך, שהוא ובנו באו אל נערה המאורסה ביום הכפורים. הניח ידו על בני־מֵעָיו ואמר: שישו בני מֵעַי שישו, ומה ספקות שלכם כך – וַדָּאוֹת שלכם על אחת כמה וכמה! מובטח אני בכם שאין רמה ותולעה שולטת בכם...

ואף על פי כן לא נתישבה דעתו. השקוהו סם של שֵׁנה והכניסוהו לבית של שַׁיִשׁ וקרעו כרסו והוציאו מתוכו סלי סלים של הלב והניחום בחמה בתמוז ובאב ולא הסריחו. קרא על עצמו: „אף בשרי ישכון לבטח[2]".

ואף־על־פי־כן עדין לא סמך ראב"ש על דעתו – וקבל על עצמו יסורים. בערב היו מציעים תחתיו ששים מצעות ובבקר היו מושכים מתחתיו ששים ספלים של דם ומֻגְלָא. למחר עשתה לו אשתו ששים מיני מאכל ואכלם והבריא. ולא הניחתו אשתו לצאת לבית־המדרש, כדי שלא יצערוהו חכמים. בערב אמר להם ליסוריו: אחי ורעי, בואו! בבקר אמר להם: לכו, מפני בטול תורה. פעם אחת שמעה אשתו ואמרה לו: „ברצון אתה מביאם עליך – כלית ממון של בית אבא!" – מרדה עליו והלכה לבית אביה. היו מהלכים בים ששים סַפָּנים. עמד עליהם נחשול לטבעם. עמדו בתפלה ואמרו: „אלהי אלעזר, עננו!" – ונח הים מזעפו. וכשעלו ליבשה הכניסו לו דורון ששים עבדים וששים אַרְנְקָאוֹת בידיהם. עשו לו ששים מיני מאכל ואכלם.

פעם אחת אמרה אשתו לבתה: לכי וראי בשלומו של אביך, מה הוא עכשו? באה אצלו ואמר לה: לכי ואמרי לאמך: „שלנו גדול משלהם". קרא על עצמו: „היתה כאניות סוחר, ממרחק תביא לחמה"[3].

אכל ושתה והבריא ויצא לבית־המדרש. הביאו לפניו ששים מיני דם וטִהֲרָם. היו החכמים מרננים ואמרו: אפשר אין בהם ספק אחד?! אמר להם ר"א: אם כמותי הוא יהיו כלם זכרים, ואם לאו – תהא נקבה אחת ביניהם. היו כלם זכרים וקראום „אלעזר" על שמו.

פעם אחת נגלתה זרועו של ר' אלעזר. ראתה אשתו, שחקה ובכתה. שחקה, שאמרה: אשרי ואשרי חלקי, שדבקתי בגופו של אותו צדיק; ובכתה, שאמרה: אוי, שגופו של אותו צדיק לאדמה.

בשעת פטירתו אמר לאשתו: יודע אני בחכמים שכועסים עלי ולא יעסקו יפה בקבורתי, השכיביני בַּעֲלִיָּתִי ולא תתיראי מפני.

[1]משלי כ"א, כג. [2]תהלים ט"ז, ט. [3]משלי ל"א, יד.

חמץ בן יין – בן רע לאב טוב. חצוף – עז פנים. והיה בוכה – שמא הכובס נקי היה. מג"א ליחות של פצע. ספנים – חובלי אניות. נחשול – סערת הים. דורון – מתנה. ארנקאות - כיסי כסף. מיני דם – של נשים. מרננים – מתרעמים. ספק אחד – של טומאה. כלם זכרים – כל הולדות של אותן הנשים. נגלתה זרועו – והיתה יפה ובריאה ביותר.

אמר ר' שמואל בר נַחֲמָנִי: סִפרה לי אמו של ר' יונתן, שספרה לה אשתו של ראב"ש: לא פחות משמונה עשרה ולא יותר מעשרים ושתים שנים היה שוכב בעליָתו. וכשהייתי עולה הייתי בודקת לו בשערותיו. וכשנשמטה שערה היה דם מבצבץ ויוצא. פעם אחת ראיתי רָחָשׁ יוצא מתוך אזנו — חלשה דעתי. נראה לי בחלום ואמר לי: אין בכך כלום; פעם אחת שמעתי בזלזול תלמיד־חכם ולא מחיתי כראוי.

כשבאו שנים לדין היו עומדים על הפתח, זה אומר דבריו וזה אומר דבריו — ויצא קול מן העליה ואמר: איש פלוני — אתה חַיָב, איש פלוני — אתה זַכַּאי!

פעם אחת נפלה קטטה בין אשתו של ר"א ובין שכנתה. אמרה לה: תהא כבעלך, שלא נִתן לקבורה. אמרו חכמים: כל כך ודאי אין זה דרך־ארץ. ויש אומרים: רשב"י נראה להם בחלום ואמר להם: פ־דה אחת יש לי ביניכם ואי אתם רוצים להביאה אצלי... הלכו חכמים לעסוק בקבורתו — ולא הניחום בני עַכְבְּרָא, שכל השנים שהיה ראב"ש ישן בעליתו — לא עלתה חיה רעה על עירם. פעם אחת היו בני העיר טרודים בערב יום הכפורים — ושלחו חכמים את בני בִּירִים והורידו מטתו והביאוהו למערת אביו. מצאו עַכְנָא כרוך על פי המערה. אמרו לו: עֲכְנָא, עֲכְנָא, פתח פיך ויכנס בן אצל אביו! פתח להם. (ב"מ פ"ג, פ"ד; קה"ר).

קעד ואף ישמעאל בר' יוסי הגיע לידו מעשה כגון זה של ראב"ש. פגע בו אליהו, אמר לו: עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה? אמר לו: מה אעשה? מצות המלך היא. אמר לו: אביך ברח לעַסְיָא — אתה בְּרַח ללוּדְקְיָא. (ב"מ פ"ד).

קעה ר"י בר' יוסי נִזדמן לבית ר' שמעון בר' יוסי בן לָקוֹנְיָא. נתנו לו כוס. קבלו בבת־אחת ושְׁתָאוֹ בבת־אחת. אמר לו: ולא סבר מר — "השותה כוסו בבת אחת הרי־זה גַרְגְרָן"? אמר לו: לא אמרו בכוסך קטן ויינך מתוק וכרסי רְחָבָה. (פסח' פ"ו).

קעו כשנזדמנו ראב"ש ור"י בר' יוסי זה עם זה — היה עובר צמד בקר תחת כְּרֵסוֹתֵיהם ולא היו נוגעים בהם. (ב"מ פ"ד).

קעז ר"י בר' יוסי היה מהלך בדרך. פגע בו אדם אחד טעון חבילה של עצים. הניחם ועמד לפוש. אמר האיש לר"י: הַטְעִינֵנִי. אמר לו: כמה הם שָׁוִים? א"ל: חצי זוז. נתן לו חצי זוז והפקיר את העצים. חזר האיש וזכה בהם. נתן לו שוב חצי זוז והפקירם. ראהו שהוא רוצה לחזור ולזכות בהם: א"ל: לכל העולם הפקרתים ולך לא הפקרתים. (שם ל').

XVII. רַבִּי פִּנְחָס בֶּן יָאִיר.

אמרו עליו על ר' פנחס בן יאיר: מימיו לא בָצַע פְּרוּסה שאינה שלו, ומיום שעמד על דעתו לא נהנה מסעודת אביו. (חול' ז').

מבצביץ — נוצץ. רחש — תולעת. עכברא — שם מקומו. בירים — שם מקום. עכן — מין נחש ארסי. קער) מעשה כגון זה — להתמנות בלש. ברח לעסיא — מחמת גזרת המלך. קעה) גרגרן — סובא. כרסי רחבה — בעל בשר היה, כמפורש למטה. קעז) שוים—בדמיהם. והפקיר אותם — עשה אותם הפקר, שכל הרוצה יזכה בהם. קעח) לא בצע על פרוסה — לא חתך ואכל פת לחם.

מעשה בר"פ בן יאיר שהיה דר בעיר אחת בדרום ובאו לשם שני עניים להתפרנס; והיו בידם סאתים שעורים והפקידו אצלו — ושכחו אותן והלכו להם. והיה ר"פ בן יאיר זורע אותן בכל שנה וקוצרן וכונסן לגורן. אחר שבע שנים באו העניים ותבעו שעוריהם. הכיר אותם ר"פ בן יאיר. אמר להם: הביאו גמלים וחמורים ובואו וטלו אוצרותיכם׳ (דב"ר פ׳ ג׳; ירוש׳ דמאי).

קפ) ר"פ בן יאיר היה הולך לפדיון שבוים, פגע בו בִּנְיַאי הנהר. אמר לו: גינאי, חֲלוק לי מֵימיך ואעבור בך. אמר לו: אתה הולך לעשות רצון קונך ואני הולך לעשות רצון קוני, אתה סָפֵק עושה, ספק אי אתה עושה — ואני וַדאי עושה. אמר לו: אם אי אתה חולק — גוזרני עליך שלא יעברו בך מים לעולם. חָלַק לו. היה שם אדם אחד שהיה טעון חטים לפסח. א"ל: חלוק לו אף לזה, שעוסק במצוה. חלק לו. היה שם עַרְבִי אחד, שנתלַוָּה עמם בדרך. אמר ר"פ: חלוק לו אף לזה, שלא יאמר: כך עושים לבני־לְוָיָה! חלק לו.

אמר רב יוסף: כמה גדול אדם זה, כמשה וששים רבוא!

נזדמן לפונדק אחד, הטילו שעורים לחמורתו — לא אכלה; חבטו אותן — לא אכלה; נִקרו אותן — לא אכלה. אמר להם: שמא אינן מעושרות. עִשרו אותן — ואכלה. אמר: עֲנִיָּה זו הולכת לעשות רצון קונה ואתם מאכילים אותה טְבָלים.

שמע רַבִּי, יצא לפניו. א"ל: רצונך, סְעַד אצלי. א"ל: הן. צָהֲבו פניו של רבי. א"ל ר"פ: כמדומה אתה, שמֻדַּר־הֲנָאָה מישראל אני? ישראל קדושים הם, יש רוצה ואין לו, יש שיֵש לו ואינו רוצה, ונאמר: „אל תלחם את לחם רע עין וגו׳"[1] — ואתה רוצה ויש לך, אלא שעכשָו בהול אני, שבדבר מצוה אני טורח, בחזירתי אכנס אצלך.

כשחזר נזדמן לו ונכנס באותו הפתח שהיו עומדות שם פְּרָדות לְבָנות. אמר: מלאך־המות בביתו של זה — ואני אסעד אצלו! שמע רבי, יצא לפניו. א"ל: אמכרן. א"ל: „ולפני עִור לא תתן מכשול"[2]. — אפקירן. — תַּרבה נְזָקים. — אֲעַקְרֵן. — יש כאן צער־בעלי־חיים. — אהרגן. — יש כאן „לא תשחית"[3]. היה מפציר בו הרבה. גָּבַהּ הר ביניהם.

בכה רבי ואמר: מה בחייהם כך — במיתתם על אחת כמה וכמה! (חול׳ ז׳).

קפא) מעשה באדם אחד שהיה חופר שיחים לרבים. היתה בתו הולכת בדרך ובאה לעבור בנהר ושטפה. באו ואמרו לו לר"פ: כך הגיע לבתו של פלוני. אמר להם: אי אפשר, כיון שהיה עושה רצונו של הקדוש־ברוך־הוא במים אין הקב"ה מאבד את בתו במים. מיד נפלה צְוָחָה בעיר: באה בתו של פלוני. אמרו רבותינו: כיון שאמר ר"פ בן יאיר כך — ירד מלאך והעלה אותה. (דב"ר פ׳ ג׳).

[1] משלי כ"ג, ו. [2] ויקרא י"ט, יד. [3] דברים כ׳, יט.

קפ) בני לויה — בני אדם שהולכים יחד בדרך. כמשה וששים רבוא — שנחלק להם ים־סוף. לחמורתו — לאתונו. אינן מעושרות — לא הופרש מהן מעשר. טבלים — תבואה שאינה מעושרת. צהבו — נתאדמו מחמת שמחה. שמודר הנאה אני — שנדרתי שלא אהיה נהנה. מלאך־המות — שהפרדות נזקיהן מרובים. אעקרן — אנקר את הגידין מרגליהן ולא יזיקו. מפציר בו — שיסעוד אצלו. גבה הר ביניהם — עלה הר גבוה והפסיק ביניהם. בחייהם כך — הקב"ה עושה להם כל כך נסים. קפא) שיחים — בורות למים. הגיע — אירע.

קפב מעשה במלך סַרְקִיָא שנפלה מרגלית שלו וּבְלָעָהּ עכבר, בא אצל ר״פ בן יאיר. אמר לו: וכי חַבָּר אני? אמר לו המלך: לשמך הטוב באת. גזר ר״פ על העכברים וְכִנְּסָם, וראה אחד מהם שהוא גִבֵּעַ. אמר: הרי היא אצל זה. גזר על העכבר — וּפְלָטָהּ. (ירוש׳ דמאי).

XVIII. רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא (רַבִּי, רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ). רַבִּי חִיָּא וּבָנָיו.

קפג פעם אחת גזרה מַלכות על ישראל שלא יָמולו את בניהם. ובאותו זמן נולד רבנו הקדוש. אמר ר׳ שמעון בן גמליאל אביו: כיצד אנו מבטלים גְזרתו של הקדוש-ברוך-הוא ומְקַימים גזרתם של הרשעים הללו? מיד עמד ומָל את בנו. שמע שר העיר ושלח וקרא לר׳ שמעון בן גמליאל, אמר לו: מפני מה עָבַרְתָּ על גזרתו של מלך? א״ל: כך צִוָּנו הקב״ה. א״ל השר: הרבה כבוד יש לך עלי, שאתה ראש לְאֻמתך, אלא גזרתו של מלך היא ואיני יכול להניחך. א״ל: ומה אתה מבקש? א״ל: נשלח אותך אצל המלך ומה שהוא רוצה יעשה. מיד שלח את רבנו הקדוש ואת אמו למלך. הלכו כל היום בדרך, לערב הגיעו למלון בית אביו של אנטונינוס, ובאותו הזמן נולד אנטונינוס. נכנסה אמו של רבנו הקדוש אצל אמו של אנטונינוס, שהיתה אוהבת אותה, אמרה לה: מה טִיבֵךְ? אמרה לה: כך וכך גזרו עלינו, שלא למול, ועכשו מלתי את בני — ולכך מוליכין אותנו אל המלך באחד. כיון ששמעה כך, אמרה לה: אם רצונך, קחי את הילד שלי, שאינו מהול ותני לי את הילד שלך. עשתה כן והלכה לה. הביאה השר לִפני המלך. צוה המלך ובדקו את הילד ומצאוהו שאינו מהול. באותה שעה כעס המלך על אותו השר ואמר: אני גזרתי על מָהול ואתה הבאת לי שאינו מהול. מיד צוה המלך והרגו לאותו השר, ושלח את רבנו הקדוש ואת אמו לשלום. כיון שחזרו לביתו של אנטונינוס, אמרה אמו: הואיל ועשה לך הקב״ה נס על ידי ולבנֵך על יד בני — יהיו שושבינים לעולם. (ביה״מ ח׳ ו׳; תוספ׳ ע״ז י׳).

קפד מִימוֹת משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד. (סנה׳ ל״ז).

קפה אמר ר׳ שמעון בן מְנַסְיָא: אלו מִדות שמנו חכמים לצדיקים — הַנּוֹי והכח והעשר והכבוד והחכמה והַזִּקנה והַשֵּׂיבה והבנים — כלן נתקַיְמו ברבי ובבניו. (אבות פ׳ ו׳).

קפו [כשמת ר׳ אלעזר ברי׳ שמעון] שלח רבי לדבר באשתו. שלחה לו: כלי שנשתַמש בו קדש — ישתמש בו חול? שלח לה: ויהא שבתורה גדול ממני אבל במעשים טובים כלום גדול ממני? שלחה לו: בתורה אם הוא גדול ממך איני יודעת, אבל במעשים טובים — א נ י יודעת, שהרי קבל על עצמו יסורים.

קפב) חבר—מכשף, חובר חברים שמכנם בלחשים את השרצים. גבע — שיש לו כעין חטוטרת קטנה על גבו. קפג) הרבה כבוד יש לך עלי—כלו׳ חיב אני בכבודך. בית אביו של אנטונינוס— שהיה אדם פשוט. מה טיבך—כלו׳ לשום מה את הולכת? באחד—אותי עם בני. שושבינים— רעים וחברים. קפד) וגדולה — עושר. קפה) הנוי — היופי. קפו) לדבר באשתו — של ר׳ אלעזר שתנשא לו. קבל על עצמו יסורים — עי׳ למעלה (פ׳ ר׳ שמעון בן יוחאי ובנו).

אמר רבי: „חביבין יסורים" — קבל על עצמו יסורים שלש עשרה שנים, שש בְּצְמֶרֶת ושבע בְּצִפָּרְדוֹן.

אֲהוּרְיָרוֹ של רבי היה עשיר מִשָּׁבוּר המלך: וכשהיה מטיל מספוא לבהמות — היה קולן הולך שלש מילין, והיה מתכַּוֵּן להטיל לפניהן את המספוא בשעה שנכנס רבי לבית־הכסא. ואף־על־פי־כן עבר קולו של רבי את קולן, עד שנשמע ליורדי הים.

ואף־על־פי־כן יסוריו של ר׳ אלעזר בר׳ שמעון עדיפים מיסורי רבי, שאֵלו של ראב"ש — מאהבה באו ומאהבה הלכו, ושל רבי—על ידי מעשה באו וע"י מעשה הלכו.

„ע"י מעשה באו" — שפעם אחת הוליכו עגל לשחיטה. ברח העגל והכניס ראשו תחת כנף בגדו של רבי וגעה בבכיה, כמי שאומר: הצילני!... אמר לו רבי: „לֵךְ, לכך נוצרת!"

אמרו: הואיל ואינו מרחם — יבאו עליו יסורים.

„וע"י מעשה הלכו" — שפעם אחת היתה שפחתו של רבי מְכַבֶּדֶת את הבית, היו בני חֻלדה מוטלים שם—וְכִבְּדָתַם. אמר לה רבי: הניחים, „ורחמיו על כל מעשיו"[1] כתוב.

אמרו: הואיל ומרחם — נרחם עליו. (ב"מ פ"ד; ב"ר פ׳ ל"ג).

קפז אמר ר׳ יוסי בר אָבִין: כל אותן השנים שהיה חושש רבי את שִׁנָּיו לא הפילה עֻבָּרָה בארץ ישראל ולא נצטַעֲרָה יולדת.

רבנו היה עַנְוְתָן הרבה, והיה אומר: כל מה שיאמר לי אדם אני עושה, חוץ ממה שעשו בני בְּתֵרָה לזקני, שירדו מגדולתם והעלו אותו. ואלמלי עלה ראש הגולה לכאן הייתי עומד מפניו. למה? שהוא מיהודה ואני מבנימין, והוא מן הזכרים שביהודה ואני מן הנקבות. אמר לו ר׳ חִיָּא: הגדול: והרי הוא עומד בחוץ...— נִתְכַּרְכְּמוּ פניו של רבי. כיון שראה ר"ח שנתכַּרְכְּמוּ פניו — אמר לו: ארונו בא. א"ל רבי: צא וראה מי מבקש אותך בחוץ. יצא ולא מצא שום אדם, — וידע שהוא נָזוּף: ואין נְזִיפָה פחותה משלשים יום.

אמר ר׳ יוסי בר אבין: כל אותם שלשים יום שהיה ר"ח נזוף מרבנו למד לרב בן אחותו כל כְּלָלֵי תורה. ואלו הן הִלְכוֹת הַבַּבְלִיִּים.

לסוף שלשים יום בא אליהו, זכור לטוב, בדמותו של ר"ח הגדול אצל רבנו, ונתן ידיו על שניו ומיד נתרפאו. למחר נכנס ר"ח הגדול לפני רבנו, אמר לו: שניך מה הן? אמר לו: משעה שנתת ידך עליהן נתרפאו. אמר לו ר"ח: איני יודע מה היא.

באותה שעה אמר ר"ח: אִי לכן, חַיּוֹת שבארץ־ישראל! אִי לכן, עֻבָּרוֹת שבארץ־ישראל!... כיון שאמר לו ר"ח לרבי: איני יודע מה היא — ידע רבי, שאליהו, זכור לטוב.

[1] תהלים קמ"ה, ט.

בצמרת — בקרחת. בצפדון — מין חולי בתוך הפה. אהורירו—ממונה על אֻרוֹת הסוסים שלו. שבור המלך — כך שמו של מלך הפרסים. בשעה שנכנס וגו׳— כדי שלא ישמע קול צעקתו של רבי מתוך הכאב. את קולן — של הבהמות. עדיפים — גדולים וטובים. קפז) הושש — חולה. עברה — אשה מעוברת. לזקני — להלל, ועי׳ למעלה (פ׳ הלל הזקן). ראש־הגולה — שבבבל. עומד בחוץ — ראש הגולה. נתכרכמו פניו— הוריקו פניו מחמת בושה. ארונו בא— כלו׳ הביאו אותו לא חי אלא מת, ואין לך להתיירא. נזוף — מנודה, בשביל שבייש את רבי. אי לכן וגו׳— שמעתה לא יגיעו עוד עליהן יסוריו של רבי. חיות—מילדות.

היה – והתחיל נוהג בו כבוד. אמר לתלמידיו שיכניסוהו לְפָנִים. אמר לו ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי: ולְפָנִים ממני? אמר לו: חס ושלום, לא יֵעָשֶׂה כן בישראל!... (ב״ר פ׳ ל״ג).

קפח פעם אחת חש רבי במֵעיו. אמר: כלום יש אדם שיודע, יין תפוחים של נכרים–אסור או מותר? אמר לפניו ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי: פעם אחת חש אַבָּא במעיו, והביאו לו יין תפוחים של נכרי של שבעים שנה, ושתה ונתרפא. אמר לו: כל כך היה בידך ואתה מצערני! בדקו ומצאו נכרי אחד, שהיו לו שלש מאות גַרְבֵּי יין של תפוחים של שבעים שנה–ושתה רבי ונתרפא. אמר: ברוך המקום, שמסר עולמו לשומרים! (ע״ז מ׳).

קפט ר׳ חִיָּא ור׳ שמעון בר רבי היו יושבים, פתח אחד מהם ואמר: המתפלל צריך שיתן עיניו למטה, שנאמר: „והיו עיני ולבי שם״[1]; ואחד אמר: עיניו למעלה, שנאמר: „נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים״[2]. בתוך כך בא אצלם ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי. אמר להם: במה עסקתם? אמרו לו: בתפלה. אמר להם: כך אמר אבא: המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה, כדי שיתקַימו שני מקראות הללו.

בתוך כך בא רבי לישיבה. ר׳ חיא ור׳ שמעון, שהיו קלים, באו וישבו במקומם; ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי, מתוך כָּבְדוֹ, היה מְפַסֵּעַ והולך. אמר לו אַבְדָן: מי הוא זה שמפסע על ראשי עם קדוש? א״ל: אני ישמעאל בר׳ יוסי, שבאתי ללמוד תורה מפי רבי. א״ל: וכי אתה הגון ללמוד תורה מפי רבי? א״ל: וכי משה היה הגון ללמוד תורה מפי הגבורה? א״ל: וכי משה אתה? א״ל: וכי רבך אלהים הוא?

בתוך כך באה יבמה לפני רבי. א״ל רבי לאבדן: צא וּבְדָקֶנָּה. לאחר שיצא א״ל ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי לרבי: כך אמר אבא: „איש״[3] נאמר בפרשה, אבל אשה בין גדולה ובין קטנה. א״ל רבי לאבדן: חזור למקומך, שוב לא צריך – כבר הורה זקן. היה אבדן מפסע ובא. א״ל ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי: מי שצריך לו עם קדוש יפסע על ראשי עם קדוש–מי שאין צריך לו עם קדוש היאך יפסע על ראשי עם קדוש? א״ל רבי לאבדן: עמוד במקומך. (יבמ׳ ק״ה).

קצ ישב רבי ואמר: „אסור להטמין את הצונן״. אמר לפניו ישמעאל בר׳ יוסי: אבא התיר להטמין את הצונן. אמר לו: „כבר הורה זקן״...

אמר רב פפא: בא וראה כמה מחבבים זה את זה: שאִלּוּ ר׳ יוסי קַיָּם היה כפוף ויושב לפני רבי, שהרי ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי ממלא מקום אבותיו היה והיה כפוף ויושב לפני רבי, והוא אומר: „כבר הורה זקן״. (שבת׳ נ״א)

[1] מלכים א׳ ט׳, ג. [2] איכה ג׳, מא. [3] דברים כ״ה, ז.

שיכניסוהו לפנים—משורות התלמידים שיושבים לפני רבי וקרובים אליו. קפח) אסור או מותר—מחשש נסך. ואתה מצערני — שלא הודעתני. גרבי — חביות. לשומרים — מה שיש להם בשביל הצדיקים. קפט) מפסע והולך — בראשי העם לקצר את דרכו למקומו. אבדן — אבא יודן. מפי הגבורה — מפי הקב״ה. ובדקנה — ברוק בשנותיה אם גדולה היא ומוקמת ליבם או קטנה. בפרשה — בפרשת יבום. שוב לא צריך — לבדוק. הורה זקן — ר׳ יוסי. שצריך לו — לתורתו. קצ) אסור להטמין את הצונן — משקה קר אסור להטמינו בשבת בתוך דבר קר, כגון עפר וחול, כדי שלא תפוג הצנה. כפוף ויושב—כתלמיד.

קצא רבי היה מספר בשבחו של ר״ח הגדול לפני ר׳ ישמעאל ברי׳ יוסי, אמר לו: אדם גדול, אדם קדוש. פעם אחת ראהו ר׳ ישמעאל בבית־המרחץ, ולא עמד ר״ח בפניו. אמר לרבי: אותו תלמיד, שהיית משתבח בו, ראיתיו בבית־המרחץ ולא עמד בפני. אמר רבי לר״ח: מפני מה לא עמדת בפניו? אמר לו ר״ח: מסתכל הייתי באגדת תהלים. כיון ששמע רבי כך, מסר לו שני תלמידים, והיו נכנסים עמו למקומות האפלים, כדי שלא יבוא לידי סכנה. (ב״ר פ׳ ל״ג).

קצב רבי ישב ודרש, והריח ריח שום. אמר: מי שאכל שום יצא. עמד ר״ח ויצא. עמדו כלם ויצאו. בשחר מְצָאוֹ ר׳ שמעון ברבי לר״ח. אמר לו: אתה הוא שצערת לאבא. אמר לו: חס ושלום, לא תהא כזאת בישראל. (סנה׳ י״א).

קצג אליהו היה מצוי בישיבה של רבי. פעם אחת, בראש חדש, שהה לבוא. אמר לו רבי: למה שהה מר היום? אמר לו: עד שהעמדתי את אברהם, ורחצתי ידיו, והתפלל, והשכבתיו, וכן ליצחק, וכן ליעקב...

— ויעמידם מר כלם בבת אחת?...

— חושש הייתי, שמא יתחזקו בתפלה ויביאו משיח קודם זמנו.

אמר לו רבי: ויש דֻגְמָתָם בעולם הזה? אמר לו: יש, ר׳ חִיָּא.

גזר רבי תענית והורידו את ר״ח ובניו. אמרו „משיב הרוח״ — ונשבה רוח; אמרו „מוריד הגשם״ — וירדו גשמים. כשהגיעו לומר „מחיה המתים״ — נזדעזע העולם. אמרו ברקיע: מי גִלָּה רָז זה בעולם? אמרו: אליהו. הביאו את אליהו והִלְקוּהו ששים רצועות של אש. הלך ונדמה להם כדוב של אש וטרדם. (ב״מ פ״ה).

קצד פעם אחת גזר רבי שלא ישנו לתלמידים בשוק. יצא ר״ח ושנה לשני בני אחיו בשוק, לרב ולרַבָּה בַּר־בַּר־חָנָה. שמע רבי והקפיד. בא ר״ח לֵיראות לפניו. אמר לו: עִיָּא, רְאֵה מי קורא לך בחוץ. ידע שלבו עליו, ונהג נזיפות בעצמו שלשים יום. ביום השלשים שלח לו: „בוא״ — ובא. א״ל: מפני מה עשית כך? א״ל: שנאמר: „חכמות בחוץ תרנָה״[1]. א״ל: אם קרית — לא שָׁנית, ואם שנית — לא שִׁלַּשְׁת, ואם שלשת — לא פֵרשו לך: „חכמות בחוץ תרנה״ — כל העוסק בתורה מבפנים תורתו מַכְרֶזֶת עליו מבחוץ. (מו״ק ט״ז).

קצה רבינו שאל לר״ח: מה אתם אומרים „באמה בתה?״ אמר לו: כמזבח בן כהניו. הטריח עליו רבי הרבה, א״ל: אמור אמת — מה אתם אומרים? א״ל: כנשיא בן הדור. (תנה״ק, וישלח).

[1] משלי א׳, כ.

קצא) מסתכל הייתי וגו׳ — ולא הרגשתי בו. קצב) לא תהא כזאת — ולא יצא אלא כדי שלא יתבייש זה שאכל שום מלצאת אף הוא. קצג) את אברהם — במערת המכפלה. דוגמתם — צדיקים כמותם. נזדעזע העולם — שמא יחיו המתים. וטרדם — גרשם, פזרם. קצד) עיא — חיא, וקרא לו כך בדרך בזיון. שלבו עליו — כועס הוא עליו ונתכוון לנדותו. נזיפות — נדוי. מפני מה עשית כך? — למדת בשוק. מבפנים — בסתר. מכרזת עליו — מפרסמתו. קצה) מה אתם אומרים — למה משל זה שגור בפיכם ומה כונתכם בו? הטריח עליו — הפציר בו.

קצו רבי ור"ח היו מהלכים בדרך. כשהגיעו לעיר אחת אמרו: אם יש כאן תלמיד־חכם נלך ונקבל פניו. אמרו להם: יש כאן תלמיד־חכם ומאור־עינים הוא. אמר לו ר"ח לרבי: שב אתה כאן ולא תזלזל בנשיאותך, ואני אלך ואקבל פניו. תְּפָסו רבי והלך עמו. כשנפטרו מלפני אותו תלמיד־חכם — אמר להם: אתם הקבלתם פנים הנראים ואינם רואים — תזכו להקביל פנים הרואים ואינם נראים. אמר לו רבי לר"ח: ואתה היית רוצה למָנעני מברכה זו! (חגי ה').

קצז רבי היה לומד שלשה עשר פנים בהלכה. למד לר"ח שבעה מהם. לסוף חלה רבי. החזיר לו ר"ח אותם שבעה פנים שלמדו, וששה יצאו ממנו. היה שם כובס אחד, שהיה שומע כשהיה רבי לומדם, וידע את כלם. הלך ר"ח אצל הכובס ולמדם מפיו ובא והחזירם לרבי. כשראה רבי אותו כובס, אמר לו: אתה עשית אותי ואת חִיָא. ויש אומרים, כָּךְ אמר לו: אתה עשית את חִיָא וחִיָא עשה אותי. (בר' מ"א).

קצח יהודה וחִזְקִיָה בני ר"ח היו יושבים בסעֻדה לפני רבי ולא אמרו כלום. אמר רבי: הַרבו יין לילדים כדי שיאמרו דבר. כיון שנתבסמו פתחו ואמרו: אין בן דוד בא עד שיכלו שני בתי־אבות מישראל, אלו הם: ראש־גולה שבבבל ונשיא שבארץ־ישראל, שנאמר: „והיה למקדש ולאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל"[1]. אמר להם: בני, קוצים אתם מטילים לי בעיני. אמר לו ר"ח: רבי, אל יֵרַע בעיניך, יין נִתַּן בשבעים אותיות וסוד נִתַּן בשבעים אותיות — נכנס יין יצא סוד. (סנה' ל"ח).

קצט בני סִימוֹנְיָא באו אצל רבי, אמרו לו: בבקשה, תן לנו אדם אחד, שיהא דרשן ודַיָּן וחַזָּן וסופר ומַשְׁנֶה ועושה לנו כל צרכינו. נתן להם את לוי בן סוסי. עשו לו בימה גדולה והושיבוהו עליה. באו ושאלוהו בהלכה ולא השיבם, אמרו: שמא לאו בעל הלכה הוא. שאלוהו באגדה ולא השיבם. באו אצל רבי, אמרו לו: זהו שבקשנו ממך? אמר להם: חייכם, שנתתי לכם אדם כמותי. שלח רבי והביאוהו. שְׁאָלוֹ באותה ההלכה — והשיבו; חזר ושאלו באותה האגדה — והשיבו. אמר לו: ולמה לא השבת להם? א"ל: עשו לי בימה גדולה והושיבוני עליה וזָחָה עלי דעתי. קרא עליו: „אם נבלת בהתנשא ואם זמֹתָ יד לפה"[2] — מי גרם לך להתנבל בדברי תורה? על שנִשֵׂאתָ בהם עצמך. (ירוש' יבמ').

ר שני אִלְמים היו בשכונתו של רבי, ובכל אִימַת שהיה רבי נכנס לבית המדרש היו נכנסים אף הם ויושבים לפניו, מנענעים בראשיהם ומרחשים בשפתותיהם. בקש רבי עליהם רחמים ונתרפאו, ונמצאו שהם יודעים הלכה וסִפְרָא וסִפְרֵי ותוֹסֶפְתָּא וכל התלמוד. (חגי ג').

[1] ישעיה ח, יד. [2] משלי ל, לב.

קצו) ומאור עינים — עור, והוא לשון כבוד, כמו „סגי נהור" בארמית. פנים הנראים ואינם רואים — סגי נהור. פנים הרואים ואינם נראים — פני השכינה. קצז) שלשה עשר פנים — אופנים ודרכים. יצאו ממנו — נתעלמו ממנו. קצח) יין... סוד — כל אחת עולה בגימטריה שבעים. קצט) חזן — מלמד תינוקות ושמש ביהכ"נ. זחה עלי דעתי — נתגאיתי. ר) אימת — כל שעה. ספרא — מדרש הלכה של תורת־כהנים. ספרי — מדרש הלכה של במדבר ומשנה תורה.

רא אמר ר׳ חָנִי: לא ידעו חכמים מהו סְרוּנִין וַחֲלוּגְלוּנוֹת ומטאטא, ומי גדול—בחכמה או בשנים? אמרו: נלך ונשאל בבית רבי. באו לשם. אמרו זה לזה: יכָנס פלוני תחלה, יכנס פלוני תחלה: יצאה שפחה של בית רבי. אמרה להם: הכנסו לְשָׁנִים. התחילו נכנסים קטעים קטעים. אמרה להם: למה אתם נכנסים סרונין סרונין? — היה שם בחור אחד טעון פַּרְפְּחִינִין, נפלו מידו. אמרה לו: בחור, נתפזרו חֲלוּגְלוּגֶיךָ. הריני מביאה מטאטא — והביאה מְכַבֶּדֶת. (ירוש׳).

רב פעם אחת נזדמן רבי למקומו של ר׳ אלעזר ברי׳ שמעון. אמר לאנשי המקום: יש לו בן לאותו צדיק? אמרו לו: יש לו בן, וכל זונה שהיא נשכרת בשנים — שׂוֹכַרְתּוֹ בארבעה. הביאוהו לפני רבי — וּסְמָכוֹ וּמְסָרוֹ לר׳ שמעון בן אִיסִי בן לְקוֹנְיָא אחי אמו. בכל יום היה אומר: אלך לכפר שלי. אמר לו ר׳ שמעון בן אִיסִי: חָכָם עֲשָׂאוּךָ וטַלִּית של זָהָב פָּרְסוּ עליך ורַבִּי קָרְאוּ לך — ואתה אומר: „אלך לכפר". א״ל: „בשבועה, שלא אמר עוד". כשהגדיל, בא וישב בישיבה של רבי. שמע רבי קולו ואמר: קול זה דומה לקולו של ר׳ אלעזר ברי׳ שמעון. אמרו לו: בנו הוא. קרא עליו: „פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם"[1]. „פרי צדיק עץ חיים"— זה ר׳ יוסי בן ר׳ אלעזר ברי׳ שמעון, „ולוקח נפשות חכם" — זה ר׳ שמעון בן איסי בן לקוניא.

כשמת ר׳ יוסי — הביאוהו למערת אביו. היה עֲכְן כרוך על המערה. אמרו לו: עֲכְן, עֲכְן: פתח פיך ויכנס בן אצל אביו — ולא פתח להם. כסבורים העם לומר שזה גדול מזה. יצתה בת־קול ואמרה: לא מפני שזה גדול מזה — אלא זה היה בצער מְעָרָה, וזה לא היה בצער מערה. (ב״מ פ״ה).

רג פעם אחת נזדמן רבי למקומו של רבי טרפון. אמר לאנשי המקום: יש לו בן לאותו צדיק שהיה מְקַפֵּחַ את בניו? אמרו לו: בן אין לו, בן בת יש לו: וכל זונה שנשכרת בשנים שוכרתו בארבעה. הביאוהו לפניו. א״ל רבי: אם תחזור בך — אתן לך בתי. — חזר בו. יש אומרים: נְשָׂאָהּ וגרשה. ויש אומרים: לא נשאה כלל, כדי שלא יאמרו: בשביל זו חזר זה. (שם פ״ד).

רד בתו של אַחֵר באה לפני רבי. אמרה לו: רבי, פרנסני. אמר לה: בת מי את? אמרה לו: בתו של אחר אני. אמר לה: עדיין יש מזרעו בעולם? והלא נאמר „לא נין לו ולא נכד בעמו"[2]: אמרה לו: רבי, זכור תורתו ואל תזכור מעשיו. מיד ירדה אש מ

[1] משלי י״א, ל. [2] איוב י״ח, י״ט.

רא) חכמים — תלמידים. מהו סרונין וגו׳ — פירושן של המלים הללו. ומי גדול — לענין כניסה בראש לביהמ״ד. בחכמה או בשנים — מי שחכם ביותר או מי שזקן ביותר. קטעים קטעים — בערבוביא ושלא בסדרם. פרפחינין — מין צמח (פארטולאק). מכבדת — יעה שמכבדין בו הבית. רב) נשכרת — לעבירה. בשנים — בשני זהובים. שוכרתו — מחמת יפיו. סמכו — סמך עליו את ידו, קרא לו שם רבי. עכן — נחש. זה היה בצער מערה — ר׳ אלעזר בר׳ שמעון התחבא במערה עם אביו, כמסופר לכעלה (עי׳ פ׳. „רשב״י ובנו"). רג) שמקפח את בניו — שהיה רגיל להשבע בכל פעם „אקפח (אשכל) את בני". רד) של אחר — של אלישע בן אבויה.

השמים וסִכְסְכָה ספסלו של רבי. בכה רבי ואמר: ומה למִתְנַיין בתורה כך, למשהבחין בה על אחת כמה וכמה. (חג׳ ט״ו).

רה רבי פתח אוצרות בשני בצרת, ואמר: יכָנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי תלמוד, בעלי הלכה, בעלי הגדה, אבל עמי־הארץ אל יכנסו. דָחק יונתן בן עמרם ונכנס. אמר לו: רבי, פרנסני. א״ל: בני, קָרִיתָ? א״ל: לאו. — שָׁנִיתָ? לאו. א״ל: אם כן במה אפרנסך? א״ל: פרנסני ככלב וכעורב. פִּרנסו. לאחר שיצא ישב רַבי ונצטַעֵר. אמר: אוי לי שנתתי פִּתִּי לעם־הארץ! אמר לפניו ר׳ שמעון בר רבי: שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא, שאינו רוצה לַהנות מכבוד תורה מִמָּיו? בדקו ומצאו. אמר רבי: יכנסו הכל. (ב״ב ה׳).

רו אמר רבי: אין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי־הארץ.

מעשה והטילו דמי עטרה למלך על טְבֶרְיָא. באו בני טבריא לפני רבי ואמרו לו: יֵשבו חכמים עמנו. אמר להם: לא. אמרו לו: נברח. אמר להם: ברחו. ברחו חֲצָיָם. סלק להם המלך חצי הדמים. באו אלו שנשתַיירו לפני רבי ואמרו לו: ישבו חכמים עמנו. אמר להם: לא.

— נברח.

— ברחו.

ברחו כלם ולא נשתַיר אלא כובס אחד. הטילו דמי העטרה על הכובס. ברח הכובס — ופקעה העטרה.

אמר רבי: ראיתם, שאין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי־הארץ. (שם).

רז היו שלשה עשר אחים, ומתו שנים עשר בלא בנים. באו נשיהם לפני רבי ובקשו להתיַבם. אמר רבי ליָבָם: לֵך וְיַבמן. אמר לו: אין בידי לפרנסן. והן אומרות: אנו נפרנס את הבית, כל אחת ואחת חדש בשנה. אמר הוא: ומי יפרנס בחדש העִבּוּר? אמר רבי: אני אפרנס בחדש העבור. התפלל עליהם והלכו להם. לאחר שלש שנים באו טעונים שלשים וששה תינוקות. באו ועמדו לפני ביתו של רבי. אמרו לרבי: כְּפַר של תינוקות מבקשים לשאול בשלומך. הציץ רבי מן החלון וראה אותם. אמר להם: מה מעשיכם כאן? אמרו לו: אנו מבקשים שתתן לנו פרנסת אותו חדש העבור. נתן להם פרנסת חדש העבור. (ירוש׳ יבמ׳).

רח רבי מכבד עשירים.

בוניוס בן בוניוס בא לפני רבי. אמר להם: פַּנו מקום לבן מאה מנה. בא אדם אחר, אמר להם: פנו מקום לבן מאתים מנה. אמר לפניו ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי: רבי, אביו של זה יש לו אלף ספינות בים וכנגדן אלף עֲיָרות ביבשה. אמר לו: כשאתה מגיע אצל אביו, אמור לו: אל תשגרהו לפני בכלים הללו. (עיר׳ פ״ו).

וסכסכה — לחכה וחרבה. למתנינים — למזלולים. רה) פתח אוצרות — של תבואה לחלקה לעניים. רו) פורענות — גזרת המלכות. הטילו דמי עטרה — מס בשביל עטרה למלך. ישבו חכמים עמנו — ועיר של חכמים פטורה ממס. סלק להם וגו׳ — פטר אותם מחצי המס. רח) מקום לבן מאה מנה — לפי כבוד ממונו. יש לו אלף ספינות וגו׳ — ואין המקום לפי רב עשרו. בכלים הללו — בבגדים פחותים שאין להכיר על פיהם את עשרו.

רט אנטונינוס ורבי לא פסקו משלחנם לא צְנון ולא חֲזֶרֶת ולא קִשׁוּת, לא בימות־החמה ולא בימות־הגשמים. (ע"ז י').

רי רבנו אמר לרבי אֲפֵס: כְּתוֹב אגרת אחת משמי לאדוננו המלך אנטונינוס. כתב לו: „מן יהודה הנשיא לאדוננו המלך אנטונינוס". נְטָלָהּ וּקְרָאָהּ וּקְרָעָהּ. אמר לו: כְּתוֹב: „מן יהודה עַבְדְּךָ לאדוננו המלך אנטונינוס". א"ל: מה אתה מבזה על כבודך? א"ל: וכי טוב אני מזקני? לא כך אמר יעקב: „כה אמר עַבְדְּךָ יעקב"[1]... (ב"ר פ' ע"ה).

ריא מעשה באנטונינוס שבא לְקֵיסָרִין, שלח אחרי רבנו הקדוש. הלך עמו ר' שמעון בנו ור' חִיָּא הגדול. ראה שם ר' שמעון לִגְיוֹן אחד נאה ומשובח, ראשו מגיע לכותָרות של עמודים. אמר לו לר"ח: ראה כמה פטומים עגלים של עֵשָׂו; נְטָלוֹ והוליכו לשוק, ראה סל של ענבים ושל תאנים וזבובים עליהם. אמר לו ר"ח: זבובים אלו ואותו לגיון שָׁוִים. כשעלה ר' שמעון אצל אביו, א"ל: כך אמרתי לר"ח וכך השיב לי. א"ל: כל כך נתן ר"ח הבבלי ממש בהם, שהשוה אותם לזבובים; לגיונים אלו אינם ספונים לכלום, אבל זבובים — הקדוש־ברוך־הוא עושה בהם שליחותו. (תנח' וישב).

ריב אמר לו אנטונינוס לרבי: מפני מה חמה יוצאת במזרח ושוקעת במערב? א"ל: אלו היה חִלּוּף הדבר אף כך היית שואלני. א"ל: כך אני אומר לך — מפני מה שוקעת במערב? א"ל: כדי לִתֵּן שלום לקונה, שנאמר: „וצבא השמים לך משתחוים"[2]. א"ל: ותבוא עד חצי הרקיע ותתן שלום ותִכָּנֵס? — משום פועלים ומשום עוברי־דרכים. (סנה' צ"א).

ריג שאל אנטונינוס את רבנו הקדוש: מהו להתפלל בכל שעה? אמר לו: אסור. א"ל: למה? א"ל: שלא ינהג קלות־ראש בגבורה, לא קבל ממנו. מה עשה רבנו הקדוש? השכים אצלו, א"ל: קִירִי כֵּירִי; לאחר שעה נכנס אצלו, א"ל: אִמְפּוּרָטוֹר; ולאחר שעה א"ל: שלום עליך, המלך; א"ל אנטונינוס: מה אתה מבזה במלכות? א"ל רבי: ישמעו אזניך מה שפיך אומר: ומה אתה, שאתה בשר־ודם, השואל בשלומך בכל שעה אתה אומר „מבזה" : מלך מלכי המלכים — על אחת כמה וכמה שלא יהא אדם מטריחו בכל שעה. (תנח' מקץ).

ריד אנטונינוס בא לפני רבי. אמר לו: התפלל עלי. אמר לו: יהי רצון שתנצל מן הצנה. א"ל: רבי, אין זו תפלה: עוד כסות אחת — והצנה הולכת. אמר לו: יהי רצון, שתנצל מן השרב. א"ל: זו ודאי תפלה היא. הלואי יתקבל תפלתך, שנאמר: „ואין נסתר מחמתו"[3]. (ירוש' סנה').

רטו אמר לו אנטונינוס לרבי: רצוני שימלך אַסְוֵירוּס בני תחתי ושתֵעָשֶׂה טְבֶרְיָא קָלַנְיָא, ואם אני אמר לשרים דבר אחד — יעשוהו, שנים — לא יעשוהו. הביא רבי אדם אחד

[1]בראשית ל"ב, ה. [2]נחמיה ט', ו. [3]תהלים י"ט, ז.

רט) צנון חזרת — ירקות חריפים ומרים שגוררים את האכילה. קישות — קשואים, ויפים לעכול, כלו' שלא חסר שלחנם מתיקוני מאכל כלום. רי) מזקני — מיעקב אבינו, ששלח לעשו בלש"ן זו. ריא) לגיון — גדוד אנשי צבא. פטומים — אבוסים, שמנים. ספונים — חשובים. ריב) משום פועלים וגו' — שלא תבוא עליהם השמש פתאים. ריג) בגבורה — בהקב"ה. קירי כירי; — שלום למלך! אמפורטור — קיסר גדול. רטו) קלניא — בת-חורין ממס. הביא רבי אדם אחד וגו' — מפני שנתירא רבי מפני שרי המלכות לדבר בפירוש עשה כל אלה בדרך רמז.

והרכיבו על חברו ונתן לו לעליון יונה בידו ואמר לתחתון, שיאמר לעליון, שיפריח היונה מידו. אמר אנטונינוס: משמע שכך אמר לי — אתה בקש מהם: אסוירוס בני ימלך תחתי — ואמור לאסוירוס, שתעשה טבריא קלניא.

אמר לו אנטונינוס לרבי: שהי רומי מצערים אותי. הכניסו רבי לגנה. בכל יום היה עוקר לפניו קלח אחד של צנון מן הערוגה. אמר אנטונינוס: משמע שכך אמר לי: הרגם אחד אחד ולא תתגרה בהם בכלם.

היתה לאנטונינוס בת אחת ושמה גִירָא, ועברה עֲבֵרָה. שלח אנטונינוס לרבי גַרְגִירָא. שלח לו רבי כּוּסְבַּרְתָּא. שלח לו כְּרָתָא. שלח לו רבי חַסָּא.

בכל יום ויום היה שולח אנטונינוס מרצוף מלא זהב פרוך וחטים על פיו, ואמר לשליח: הוליך חטים לרבי. אמר רבי לאנטונינוס: איני צריך לזהב שלך, שיש לי הרבה. א״ל אנטונינוס: יהא למי שיבואו אחריך ויתנו למי שיבואו אחרי.

היתה לו לאנטונינוס מערה אחת, שהיה הולך בה מביתו לבית רבי. וכל יום מביא עמו שני עבדים, אחד הרג על פתחו של בית רבי ואחד על פתח ביתו. ואמר לו לרבי: בשעה שאבוא לא יהא נמצא אדם עמך. פעם אחת מצא את ר׳ חנינא בר חַמָא שהיה יושב שם. אמר לרבי: ולא אמרתי לך — בשעה שאבוא לא יהא נמצא אדם עמך? א״ל רבי: אין זה בן־אדם. אמר אנטונינוס: אמור לו, שֵׁילֵךְ ויקרא לאותו עבד שישן על הפתח. הלך ר׳ חנינא בר חמא ומצאו שֵׁמֵת. אמר: מה אעשה? אלך ואומר לו שמת — אין משיבין על הקלקלה; אניחנו ואלך — אֶהֱא מזלזל במלכות. בקש רחמים על העבד והחיהו ושְׁגָרוֹ. אמר אנטונינוס: יודע אני, שאפילו הקטן שבכם מחיה מתים, ואף על פי כן בשעה שאני בא לא יהא אדם נמצא עמך.

בכל יום היה אנטונינוס משמש לפני רבי, מאכילו ומשקהו, וכשהיה רוצה רבי לעלות על מטתו, היה אנטונינוס שוחה לפניו ואמר לו: עלה עלי למטתך. א״ל רבי: לאו דרך־ארץ היא לזלזל במלכות כל כך. אמר אנטונינוס: מי ישימני מצע תחתיך לעולם־הבא. א״ל אנטונינוס: יש לי חלק לעולם־הבא? — הן. — והלא נאמר: „ולא יהיה שריד לבית עשו״[1]? — בעושה מעשה עֵשָׂו.

כשמת אנטונינוס אמר רבי: נתפָּרדה החבילה; (ע״ז י׳).

רטז אַרְטְבָן שלח לרבי מרגליות יקרות. אמר לו: שלח לי דברים טובים כמותן. שלח לי מזוזה. שלח ואמר לו: אני שלחתי לך דבר שאין לו שׁוּמָא, ואתה שולח לי דבר השָׁוה פוּלָר אחד! א״ל: חפצי וחפציך לא ישוו בה. ולא עוד, אלא שאתה שלחת לי דבר שאני צריך לשמור אותו, ואני שלחתי לך דבר שאתה ישֵׁן והוא שומר אותך. (ב״ר פ׳ ל״ה).

[1]עובדיה א׳, יח.

גרגורי — מין ירק של גרגרין, לרמז; כלו׳ „גז גיו״י״ (זנתה גירא כתי). כוסברתא — גד (קָאריאַנדער), כלו׳ „כוס ברתא״ (הורג הבת, בארמית). כרתי — חציר; כלו׳ הרי יכרת זרעי. חסא — מין צמח (סאלאַט); כלו׳ חוס עליה. מרצוף — שק עור. זהב פרוך — גרגרי זהב. למי שיבואו אחריך — לבניך. אין זה בן אדם — כלו׳ דומה למלאך. על הקלקלה — על מאורע רע (והוא לא ידע שהמלך הרג את העבד). נתפרדה החבילה — בטלה החבורה, ש־יו קשורים זה בזה ועכשו נהפרדו. רטז) ארטבן — שם של שר רומי. שאין לו שומא — שאין ערוך לו לרוב יקרו. פולר — מטבע קטנה.

ריז אמר לו מין אחד לרבי: מי שיצר הרים לא ברא רוח ומי שברא רוח לא יצר הרים, שנאמר: „כי הנה יוצר הרים ובורא רוח" [1]. א"ל: שוטה, השפל לסופו של מקרא— „ה' צבאות שמו" [1]. א"ל: תן לי זמן שלשה ימים ואחזיר לך תשובה. ישב רבי שלש תעניות. כשבקש לסעוד אמרו לו: מין עומד בפתח. אמר: „ויתנו בברותי ראש" [2]. א"ל: רבי, מבשר טובות אני לך, לא מצא אויבך תשובה ונפל מן הגג ומת. א"ל: רצונך שתסעד אצלי? אמר לו: הן. לאחר שאכלו ושתו, א"ל: כוס של ברכה אתה שותה או ארבעים זהובים אתה נוטל? א"ל: כוס של ברכה אני שותה. יצאה בת־קול ואמרה: כוס של ברכה שוה ארבעים זהובים.

אמר רב יצחק: עדין ישנה לאותה משפחה בין גדולי רומי וקוראין אותה „משפחת בר לואנוס". (חול' פ"ז).

ריח בשעת פטירתו של רבי אמר: לבני אני צריך. נכנסו בניו אצלו. אמר להם: הזהרו בכבוד אמכם: נר יהא דלוק במקומו, שלחן יהא ערוך במקומו, מטה תהא מוצעת במקומה: יוסף חפני, שמעון אפרתי — הם שמשוני בחיי והם ישמשוני במותי.

אמר להם: לחכמי ישראל אני צריך. נכנסו אצלו חכמי ישראל. אמר להם: אל תספדוני בעירות והושיבו ישיבה לאחר שלשים יום: שמעון בני — חכם, גמליאל בני — נשיא, חנינא בר חמא ישב בראש.

אמר להם: לבני קטן אני צריך. נכנס ר' שמעון אצלו. מסר לו סדרי חכמה.

אמר להם: לבני גדול אני צריך. נכנס ר' גמליאל אצלו. מסר לו סדרי נשיאות. אמר לו: בני, נהוג נשיאותך ברמים, זרוק מרה בתלמידים.

ביום פטירתו של רבי גזרו חכמים תענית ובקשו רחמים. אמרו: כל מי שיאמר: „רבי מת" — ידקר בחרב. עלתה שפחתו של רבי לגג ואמרה: עליונים מבקשים את רבי ותחתונים מבקשים את רבי: יהי רצון שיכופו תחתונים את העליונים. כיון שראתה שהוא מצטער הרבה אמרה: יהי רצון שיכופו עליונים את התחתונים. ולא פסקו חכמים מלבקש רחמים. נטלה כד וזרקה מן הגג — נשתתקו חכמים, ויצאה נשמתו של רבי.

אמרו לו חכמים לבר־קפרא: לך ראה. הלך ומצא שהוא מת. קרע בגדו והחזיר את הקרע לאחוריו. פתח ואמר:

אֶרְאֶלִּים וּמְצוּקִים אָחֲזוּ בַּאֲרוֹן־הַקֹּדֶשׁ,
נִצְּחוּ אֶרְאֶלִּים אֶת הַמְּצוּקִים—וְנִשְׁבָּה אֲרוֹן־הַקֹּדֶשׁ.

אמרו לו: מת? אמר להם: אתם אמרתם, אני לא אמרתי.

[1]עמוס ד', יג. [2]תהלים ס"ט כב.

ריז) מין עומד בפתח — מין אחד היה. ויתנו בברותי וגו' — כלו' אפילו בשעת סעודה אין לי מנוחה מפני המינים. אויבך — המין הראשון. כוס של ברכה וגו' — בשכר בשורה. ריח) במקומו — כמו בחיי. חיפני — מעיר חיפה. והושיבו ישיבה וגו' — כלו' שתחזרו לעסוק בתורה ולא תרבו בהספד. ישב בראש — הישיבה. ברמים — בחשיבות. זרוק מרה— הטל אימה בשעת הצורך. עליונים... ותחתונים — מלאכים ובני אדם. מצטער הרבה — בגסיסה. אראלים ומצוקים — מלאכים וצדיקים מצוקי ארץ.

בשעת פטירתו של רבי זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה, אמר: רבונו־של־עולם, גלוי וידוע לפניך שיגעתי בעשר אצבעותי בתורה ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה. יהי רצון מלפניך שיהא שלום במנוחתי.

יצאה בת־קול ואמרה: „יבוא שלום ינוחו על משכבותם"[1].

אותו היום שמת רבי יצאה בת־קול ואמרה: כל מי שהיה בשעת פטירתו של רבי הריהו מזומן לחיי העולם־הבא.

כובס אחד — בכל יום היה בא לפניו, באותו היום לא בא. כיון ששמע כך עלה לגג ונפל לארץ ומת. יצאה בת־קול ואמרה: אף אותו כובס מזומן לחיי העולם־הבא. (כתו׳ קיג, ק"ד.

ריט משמת רבי בטלה ענוה ויראת־חטא. (סוטה מ"ט).

רכ ר׳ חנינא ור"ח כשהיו מתקוטטים זה בזה, א"ל ר׳ חנינא לר"ח: בי אתה מתקוטט? אם חס ושלום תשתכח תורה מישראל—אחזירנה מפלפולי. א"ל ר"ח: ואני אעשה לתורה שלא תשתכח מישראל. מה אעשה? אלך ואזרע פשתן, ואסרוג רשתות, ואצוד צבאים, ואאכיל את הבשר ליתומים, ומן העורות אתקן מגלות ואכתוב חמשה חומשי תורה ואעלה לעיר שאין בה מלמדי תינוקות ואקריא לחמשה תינוקות חמשה חומשין, ואשנה לששה תינוקות ששה סדרי משנה, ואמר לכל אחד ואחד: „עד שאחזור ואבוא הקריאו והשנו זה לזה" — ובכך אעשה שלא תשתכח תורה מישראל.

וזהו שאמר רבי: כמה גדולים מעשי חיא! אמר לו ר׳ שמעון בר רבי: אפילו ממך? א"ל: הן. א"ל ר׳ ישמעאל ברי יוסי: אפילו מאבא? — א"ל: חס ושלום, לא תהא כזאת בישראל! (שם).

רכא ר׳ חיא לא היה מלאך־המות יכול לקרב אצלו. פעם אחת נדמה לו כעני, בא והקיש על הדלת. אמר לו: הוציאו לי פת. הוציאו לו. אמר לו: ואינך מרחם על עני—מפני־מה אין אתה מרחם עלי?— הראהו שבט של אש. מסר לו ר"ח את נשמתו. (מו"ק כ"ח).

רכב ריש־לקיש היה מציין מערות של חכמים. כשהגיע למערתו של ר"ח נתעלמה ממנו. חלשה דעתו. אמר: רבונו־של־עולם! לא פלפלתי בתורה כמותו? יצאה בת־קול ואמרה: בתורה כמותו פלפלת, תורה כמותו לא רבצת. (סוטה מ"ט).

רכג אמר רב חביבא: סח לי רב חביבא בר סורמקי: ראיתי תלמיד חכם אחד שהיה אליהו מצוי אצלו, שבבקר היו עיניו יפות ולערב היו דומות כאלו נשרפו באור. אמרתי לו: מה זאת? אמר לי: בקשתי מאליהו: הראני את החכמים כשהם עולים לישיבה של רקיע. אמר לי: בכלם רשאי אתה להסתכל חוץ מכסאו של ר"ח, שלא תסתכל בו. — „מה סמניהם?" — כלם כשהם עולים ויורדים, הולכים מלאכים עמם, חוץ מכסאו של ר"ח, שמעצמו עולה ויורד. לא יכולתי לשלוט בעצמי ונסתכלתי בו: באו שני ניצוצות של אש והכונו וסמאו עיני. למחר הלכתי ונשתטחתי על מערת ר"ח ואמרתי: „רבי, משנתך אני שונה" — ונתרפאתי. (ב"מ פ"ה).

[1] ישעיה כ"ז, ב.

רכ) מפלפולי — ע׳ חריפותי. ואסרוג — אקלע. רכב) רבצת — למדת לאחרים.

רכד אמר ריש־לקיש: הריני כפרת ר״ח ובניו, שבתחלה כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה; חזרה ונשתכחה – עלה הלל הבבלי ויסדה; חזרה ונשתכחה – עלו ר״ח ובניו ויסדוה. (סוכה כ׳).

XIX. (שִׁמְעוֹן) בַּר־קַפָּרָא.

רכה רַבִּי עשה סעודת משתה בנו, הזמין רבי לכל החכמים ושכח להזמין לבר־קפרא. הלך וכתב על שער הבית:

„אַחֲרִית כָּל שִׂמְחָה מָוֶת –
וּמַה יִּתְרוֹן לְשִׂמְחָתְךָ?״

יצא רבי וראה, אמר: מי עשה לנו כך? אמרו: ב״ק, ששכחת להזמינו. הלך ועשה סעודה אחרת והזמין לחכמים ולב״ק עמהם. כיון שישבו לאכול היה ב״ק אומר על כל תבשיל ותבשיל שהביאו לפניהם שלש מאות משלי שועלים. והיו הדברים עָרֵבים עליהם, נִצְטַנְּנוּ התבשילים ולא טעמו מהם כלום. אמר רבי לשַׁמָּשָׁיו: מפני מה התבשילים נכנסים ויוצאים ואין טועם מהם כלום? אמרו לו: מפני זקן אחד שיושב שם ואומר שלש מאות משלים על כל תבשיל ותבשיל. נכנס רבי אצלו ואמר לו: למה אתה עושה כך? הַנַּח להם לאורחים שיאכלו! אמר לו: וכי סָבוּר אתה בשביל תבשיליך באתי? ומתוך שהיו מפַיסים זה את זה עשו שלום ביניהם. (ויק״ר פ׳ כ״ח; קה״ר פ׳ א׳; ירוש׳).

רכו רבי עשה משתה נִשּׂוּאים לר׳ שמעון בנו ולא הזמין לב״ק. כתב על בית־החופה: „עשרים וארבעה אלף רבוא דינרים יצאו לבית־חופה זה ולא הזמין לב״ק״. ואמר עליו: אם לעוברי רצונו כך – לעושי רצונו על אחת כמה וכמה. הזמינו. חזר ואמר: לעושי רצונו בעולם־הזה כך, לעולם־הבא על אחת כמה וכמה. (נד׳ נ׳).

רכז רבי היה מכבד את בן־אֶלְעָשָׂה. אמר לו ב״ק: הכל שואלים את רבי ואתה ... אתה שואלו! א״ל: מה נשאל? א״ל: שְׁאַל:

מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָפָה

הוֹמִיָּה בְּיַרְכָּתֵי בֵיתָהּ מְפַחֶדֶת כָּל בַּעֲלֵי־כְנָפַיִם.
רָאוּהָ נְעָרִים וְנֶחְבָּאוּ וִישִׁישִׁים קָמוּ עָמָדוּ.
הַנָּס יֹאמַר: הוֹ הוֹ! וְהַנִּלְכָּד נִלְכַּד בַּעֲוֹנוֹ.

הפך רבי פניו וראהו שוחק. אמר רבי: איני מַכִּירְךָ, זקן! – וידע שלא יִתְמַנֶּה בימיו. (ירוש׳ מו״ק).

רכה) נצטננו התבשילים — שנמשכו הקרואים אחרי המשלים. רכו) לעושי רצונו — של הקב״ה, והכונה על רבי; ולהכעיסו אמר כך. כך — כל כך עושר וגדולה. רכז) בן אלעשה— חתנו של רבי, ועשיר גדול היה, אבל לא בן־תורה. שואלים את רבי — בהלכה; ונתכון ב״ק לבישו. משמים נשקפה וגו׳ — כל אלו הם דברי לגלוג ועקיצות מכוונים כלפי בן־אלעשה, ואין לעמוד על כונתם. איני מכירך — כלו׳, איני רוצה להכירך. ולשון כעס וקפידא היא, על שבייש ב״ק את חתנו. שלא יתמנה — שלא יהא נסמך לרב וחכם.

רכח מעשה בשני תלמידים שהיו יושבים לפני ב"ק. הביאו לפניו כְּרוּב וְדוּרְמַסְקִין וּפַרְגִּיּוֹת. נתן ב"ק רשות לאחד מהם לברך. קָפַץ וברך על הפַּרְגִּיּוֹת. לִגְלֵג עליו חברו. כעס ב"ק, אמר: לא על המברך אני כועס אלא על המלגלג אני כועס; אם חברך דומה כמי שלא טעם בשר מעולם — אתה על מה לגלגת עליו? חזר ואמר: לא על המלגלג אני כועס אלא על המברך אני כועס; אם חכמה אין כאן — זקנה אין כאן? (בר' ל"ט).

XX. רַבִּי יוֹחָנָן וְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ (רֵישׁ־לָקִישׁ).

רכט מעשה באשה אחת שהריחה מאכל ביום־כפורים. באו לפני רבי. אמר: לְכוּ וַלְחשו לה, שיום־כפורים הוא. לחשו לה ונלחשה. קראו על הָעֻבָּר: „בטרם אצרך בבטן ידעתיך"[1] — ויצא ממנה ר' יוחנן. (יומא פ"ב).

רל ר"י עִבְּרַתּוּ עמו — מת אביו, נולד — מתה אמו. (קיד' ל"א).

רלא אמר ר"י: שנים עשר תלמידים היו לו לר' אוֹשַׁעְיָא בְּרַבִּי ושמונה עשר ימים גָּדַלְתִּי ביניהם ולמדתי לב כל אחד ואחד וחכמת כל אחד ואחד. (עיר' נ"ג).

רלב אמר ר"י: אני נשתַּיַּרְתִּי מִשַּׁפִּירֵי ירושלים.

הרוצה לראות יָפְיוֹ של ר"י, יביא כוס של כסף צרוף וימלאנו גרעינים של רמון אדום, ויַעֲטֵר כְּלִיל של וֶרֶד אדום על פיו, ויַנִּיחנו בין חַמָּה לצל — ואותו זהר מֵעֵין יפיו של ר"י הוא. (ב"מ פ"ד)

רלג ר"י היה עולה במעלות, והיו סומכים אותו רב אַמִּי ורב אַסִּי. נשברה המעלה תחתיו — עלה וְהֶעֱלָם. אמרו לו חכמים: וכי מאחר שכחך גדול כל־כך—למה לך לְסָמְכְךָ? אמר להם: אם כן מה אניח לעת זקנה? (כת' ס"ב).

רלד ר"י חלה, נכנס אצלו ר' חֲנִינָא. אמר לו: חביבים עליך יסורים? א"ל: לא הם ולא שְׂכָרָם... א"ל: תן לי ידך. נתן לו ידו והעמידו.

רבי אלעזר חלה. נכנס אצלו ר"י וראהו שהוא ישן בבית אָפֵל, גלה ר"י זרועו ונפלה אורה. ראה את ר' אלעזר שהוא בוכה. אמר לו: למה אתה בוכה? אם משום תורה שלא הרבית? — שנינו „אחד המרבה ואחד הממעיט — ובלבד שיכַוֵּן לבו לשמים";

[1] ירמיה א', ה.

רכח) כרוב — מין ירק (קאהל). דורמסקין — שזיפים של דמשק. פרגיות — אפרוחי תרנגולים. לברך — על שלשת המאכלים, כל אחד כדינו. שלא טעם טעם בשר — והבשר היה חביב עליו לברך עליו בתחלה. זקנה יש כאן — כלו' הרי אני זקן והיה לך לשאלני על מה מברכין תחלה. רכט) שהריחה מאכל ביוה"כ — ונתאותה לאכול. ונלחשה—כלו' נשמעה ללחש ופסקה תאותה. העובר — הולד בבטן אמו. רלב) משפירי — מבעלי יופי. ויעטר כליל של ורד — יתן סביב לו זר של שושנים. רלג) אם כן מה אניח וגו' — אם אוציא כחי עכשו, מה אניח וגו'. רלד) והעמידו — ממטתו, כלו' נתרפא.

ואם משום מזונות? — לא כל אדם זוכה לשני שלחנות; ואם משום בנים? — זו היא העצם של בני העשירי!

אמר לו: על אותו יופי שיבלה בעפר אני בוכה... אמר לו: על זה ודאי יש לך לבכות... — ובכו שניהם.

בינתים אמר לו ר"י: חביבים עליך יסורים? אמר לו: לא הם ולא שכרם... אמר לו: תן לי ידך... נתן לו ידו — והעמידו... (בר' ה').

רלה אִילְפָא ור"י היו עוסקים בתורה היתה להם השעה דחוקה הרבה. אמרו: נלך ונעסוק בסחורה, ונקַים בעצמנו „אפס כי לא יהיה בך אביון"[1]. הלכו וישבו תחת כותל רעוע ואכלו. באו שני מלאכי־השרת. שמע ר"י אחד אומר לחברו: נַפִּיל עליהם את הכתל ונהרגם, שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה. אמר לו חברו: הנח להם, יש בהם אחד שהשעה עומדת לו. אמר לו ר"י לאילפא: שמעת דבר? א"ל: לא. אמר ר"י: מִשֶּׁשָּׁמַעְתִּי אני ואילפא לא שמע, מִכְּלָל, שלי עומדת השעה. א"ל ר"י: אחזור ואֲקַים בנפשי „כי לא יחדל אביון מקרב הארץ"[2]. ר"י חזר, אילפא לא חזר. עד שבא אילפא מָלַךְ ר"י. אמרו לו: אילו היית יושב ועוסק בתורה לא היית מולך אתה? הלך ונִתלה בתורן הספינה ואמר: אם יש שישאלני, דבר במשנת ר' חיא ור' אושעיא ולא אפשט לו ממשנתנו — אני נופל מתורן הספינה וטובע. (תעני כ"א).

רלו מעשה בר"י שהיה מטַיל ועולה מטבריא לצפורי והיה סמוך על כתפו של ר' חיא בר אבא תלמידו. הגיעו לבית־שדה, אמר ר"י: רואה אתה בית־שדה זה, שהיה שלי ומכרתיו, בשביל שבקשתי לעסוק בתורה. הגיעו לבית־זית, אמר: רואה אתה בית־זית זה, שהיה שלי ומכרתיו, בשביל שבקשתי לעסוק בתורה. הגיעו לבית־כרם, אמר: רואה אתה בית־כרם זה, שהיה שלי ומכרתיו, בשביל שבקשתי לעסוק בתורה. התחיל ר' חיא בוכה. אמר לו: מפני מה אתה בוכה? א"ל: בוכה אני, שלא הִנַּחת לִזקנותך כלום. א"ל: חיא בני, וכי קלה היא בעיניך, שמכרתי דבר שנִתן בששה ימים וקניתי דבר שנִתן לארבעים יום? כל העולם כלו לא נברא אלא לששה ימים, אבל התורה נִתנה לארבעים יום, שנאמר: „ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה"[3]. (שמו"ר פ' מ"ז; פסי').

רלז ר"י מכל מה שהיה אוכל היה נותן לעבדו, והיה קורא עליו: „הלא בבטן עושני עשהו ויכוננו ברחם אחד"[4]. (ירוש' כת').

רלח ר"י כשהגיע למקרא זה „הן בקדושיו לא יאמין"[5] בכה: אם בקדושיו לא יאמין — במי יאמין? פעם אחת היה מהלך בדרך, ראה אדם אחד שהוא מלקט תאנים, הגיח את

[1]דברים ט"ו, ד. [2]שם שם, יא. [3]שמות ל"ד, כח. [4]איוב ל"א, טו. [5]שם ט"ו, טו.

משום מזונות — שאין לך. לשני שלחנות — תורה ועֹשר. משום בנים — שאין לך „העצם וגו'" — שמתו עשרה בניו בחייו, והיה נושא עמו עצם קטנה של בנו העשירי שמת. על אותו יופי — של ר' יוחנן. רלה) השעה דחוקה — מחמת עניות. חיי עולם — תורה. בחיי שעה — בפרנסה. שהשעה עומדת לו — מסעייתו. מלך — נעשה ראש ישיבה. ונתלה בתורן — עלה וישב עליו. ר' חיא ור' אושעיא — תלמידי רבי שסדרו ברייתות. ולא אפשט לו ממשנתנו — ולא אברר לו מתוך משנה שלנו שנסדרה ע"י רבי. רלו) סמוך על כתפו — מחמת כבדו. לבית־שדה — למקום שדה.

הבשלות ונטל את הפגים. אמר לו ר"י: וכי לא יפות אלו מאלו? אמר לו: לדרך אני צריך, הללו מתקיַמות והללו אין מתקימות. אמר ר"י: זהו שנאמר: „הן בקדושיו לא יאמין". (חג' ה').

רלט ריש־לקיש מכר עצמו ללודים. נטל בידו נאד ואבן בתוכו. אמר: מקֻבלני, שביום האחרון הם עושים לאדם כל מה שמבקש מהם, כדי שיהא דמו עָרֵב. ביום האחרון אמר להם: מבקש אני שאהיה כופֶּתְכֶם ומושיבכם ונותן לכל אחד מכם מכה אחת וחצי בנאד זה. כְּפָתָם והושיבם, וכל אחד מהם כשלקה מכה אחת יצאה נשמתו. היה חורק שניו. אמר לו: משחק אתה בי? עדין נשתַּיר לך אצלי חצי מכה. עמד והרג את כלם.

כשיצא לחֵרות היה יושב ואוכל ושותה. אמרה לו בתו: אין אתה מבקש דבר לשכב עליו? אמר לה: בתי, כְּרֵסִי כָּרִי. (גטין מ"ז).

רמ פעם אחת היה ר' יוחנן רוחץ בירדן. ראהו ריש־לקיש וקפץ אחריו לתוך הירדן. אמר לו ר' יוחנן: כֹּחֲךָ לתורה. א"ל? יָפְיְךָ לנשים. א"ל ר' יוחנן: אם תחזור בך אתן לך את אחותי, שהיא יפה ממני. קבל עליו. בקש לחזור ולהביא כליו – ולא יכול לחזור. הִקְרִיא והִשְׁנָה לו ונעשה אדם גדול. (ב"מ פ"ד).

רמא ר"י ור"ל אמרו שניהם: אנו לא זכינו לתורה אלא בשביל שראינו אצבעו של רַבִּי מגולגיקין שלו. (ירוש' ביצה).

רמב כשעלה רב כַּהֲנָא לארץ ישראל, אמר לו רב: אל תקשה לר' יוחנן שבע שנים. בא ומצא את ריש־לקיש כשהוא יושב ומסַיֵּם פרק של יום לתלמידים. אמר להם רב כהנא לתלמידים: ריש־לקיש היכן? אמרו לו: למה הוא לך? אמר להם: יש קושיא זו וקושיא זו, תשובה זו ותשובה זו. באו ואמרו לריש־לקיש. הלך ואמר לר' יוחנן: ארי עלה מבבל, יעיין מר בפרקו של מחר. למחר השיבו את רב כהנא בשורה ראשונה לפני ר' יוחנן. אמר ר' יוחנן הלכה אחת ולא הקשה לו רב כהנא, הלכה שניה ולא הקשה. הורידוהו לאחורי שבע שורות, עד שהושיבוהו בשורה אחרונה. אמר ר' יוחנן לריש־לקיש: ארי שאמרת נעשה שועל. אמר רב כהנא: יהי רצון שיהיו שבע שורות הללו במקום שבע שנים שאמר לי רב. עמד על רגליו ואמר: יחזור מר לראש הפרק. אמר ר' יוחנן הלכה אחת – והקשה רב כהנא, שניה – והקשה עד שהחזירוהו לשורה ראשונה.

רלח) פגים — תאנים שלא נתבשלו. רלט) ללודים — ברברים רוצחים. שביום האחרון — לפני הריגה. כופתכם — אוסר אתכם. היה יושב ואוכל וגו' — [illegible] בטל ממלאכה ומתפנק. כרסי כרי — בטני השמנה היא לי במקום כר. רם) ולא יכול לחזור — בקפיצה, מפני שתשש כחו כיון שקבל עליו עול תורה. רמא) מגולגיקין שלו — מתוך בית־ידו, כלו' שנהנו קצת מתורתו בסוף ימיו. רמב) לא תקשה לר' יוחנן — שמא יקפיד עליו ויעגישנו. ומסיים פרק של יום — חוזר ומסביר לפני התלמידים את פרקו של ר' יוחנן. יעיין מר וגו' — ידקדק בפרקו של מחר, שמא יקיפהו ר' כהנא בשאלות

היה ר׳ יוחנן יושב על שבעה כרים, שמט מתחתיו על כל קושיא וקושיא כר אחד, עד שנשמטו כל הכרים מתחתיו וישב על הקרקע.

ר׳ יוחנן זקן היה וגְבִינָיו גדולות; אמר לתלמידיו: הגביהו לי עיני ואראנו. הגביהו לו גביניו במִכְחוֹל של כסף. ראה ר׳ יוחנן ששפתיו של רב כהנא פרוטות, סבר שהוא משחק בו; חלשה דעתו–ומת רב כהנא. למחר אמר ר׳ יוחנן לחכמים: ראיתם בבלי זה מה עשה? אמרו לו: כך דרכו. נכנס ר׳ יוחנן למערתו של רב כהנא. ראה נחש כרוך על פיה. אמר ר׳ יוחנן: פתח פיך ויכנס הרב אצל תלמיד–ולא פתח; יכנס חבר אצל חבר – ולא פתח; יכנס תלמיד אצל הרב – ופתח לו. בקש רחמים והחיהו. אמר לו ר׳ יוחנן: אלמלי ידעתי שכך דרכו של מר לא חלשה דעתי; עכשו ילך מר עמנו. א״ל רב כהנא: אם אפשר לך להתפלל שלא אמות עוד – אלך, ואם לא–לא אלך: שהשעה הואיל ועברה – עברה. ניערו והעמידו. שאלהו ר׳ יוחנן כל ספקותיו – ופְשָׁטָם. וזהו שאמר ר׳ יוחנן: שלכם אני אומר? – שלהם הוא!" (ב״ק קי״ז).

רבג הרואה את ר״ל בבית המדרש כאלו עוקר הרים וטוחנם זה בזה. (סנה׳ כ״ד).

רמד ר׳ חִיָּא בר זַרְנִיקִי ור׳ שמעון בן יהוֹצָדָק היו מהלכים בשביעית לְעַבֵּר שָׁנִים בְּעַסְיָא. פגע בהם ריש־לקיש ונִטְפַּל עמהם. אמר: אלך ואראה היאך עושין מעשה. ראה אדם אחד שהוא חורש, אמר להם ר״ל: כהן וחורש! אמרו לו: יכול לומר אֲגִיסְטוֹן אני בתוכו. שוב ראה אדם אחד שהוא זומר בכרם, אמר להם ר״ל: כהן וזומר! אמרו לו: יכול לומר לַעֲקַל בית־הבד אני צריך. אמר להם ר״ל: הלב יודע אם לעקל אם לַעֲקַלְקַלּוֹת. אמרו הם: טרחן הוא זה. כשהגיע לשם עלו לעליה וסלקו את הסולם מתחתיו. בא ר״ל לפני ר׳ יוחנן ואמר: בני אדם החשודים על השביעית כשרים לעבר שנה!? חזר ואמר: לא קשה לי, ולא יהיו אלא כשלשה רועי בקר, וחכמים

שמט מתחתיו וגו׳ — שלא ידע להשיב והשפיל עצמו. **וגביניו גדולות** — גבות עיניו גדולות ומכסות את עיניו. **פרוטות** — חלוקות לשתים ונראה כשוחק. **מה עשה** — ששחק לי. **כך דרכו** — כך הן שפתיו מבורי תן. **שהשעה וגו׳** — כלו׳ כיון שעברה שעת מיתה פעם אחת, איני רוצה לטעום אותה פעם שניה. **ופשטם** — ברום ופרשם. **שלכם אני אומר** — כלו׳ תורת זו שאני מלמד אתכם, וכי של א״י היא? **שלהם** — של הבבליים. רמד) **בשביעית** — שנת השמיטה. **לעבר שנים בעסיה** — כלו׳ להצטרף שם לבי״ד ולהוסיף חורש על השנה. **ונטפל**— נתלוה. **היאך עושין מעשה** — של עבור השנה. **ראה אדם אחד** — ר״ל ראה בדרך הילוכו. **כהן וחורש** — כלו׳ אדם זה שהוא חורש בשנת השמיטה אינו אלא כהן (שהכהנים חשודים על העבודה בשביעית, כיון שהם מותרים בקדשים). **אגיסטון** — שכיר בקרקע של נכרי. **לעקל בית הבד** — לעשות מן הזמורות קליעה שקושרין בה את הזיתים כשעוצרים אותם תחת הקורה בבית הבד (בבית עשית שמן), וזמירה כגון זו מותרת בשביעית. **אם לעקל וגו׳** — כלו׳ אם לעקל נתכון ואם לעקלקלות (לחטא ועבירה). **אמרו הם** — שני חחכמים שהלכו עמו. **טרחן** — קנתרן ומטריח בדבריו. **עלו לעליה** — מקום שישבו בי״ד לעבר השנה. **וסלקו** — הסירו. **החשודים על השביעית** — שהרי למדו זכות על העובדים בשביעית. **כשלשה רועי בקר**— שפעם אחת עברו חכמים את השנה על פי דבריהם של שלשת רועי בקר.

על חשבונם סמכו. חזר ואמר: אינו דומה, שם חזרו ונמנו חכמים ועִבְּרו לאותה שנה כאן — קשר רשעים הוא, וקשר רשעים אינו מן המִנְיָן. א"ר יוחנן: זוהי הצרה!

כשבאו אותם החכמים לפני ר' יוחנן אמרו לו: הוא קרא לנו רועי בקר ולא אמרת לו כלום? אמר להם ר' יוחנן: ואלו קרא לכם רועי צאן מה אמר לו? (סנה' כ"ו).

רמה ר"ל היה שומר פרדס. בא אדם אחד ואכל תאנים. זרק בו צרור ולא השגיח. אמר ר"ל: יהא אותו האיש בנדוי. אמר לו: אדרבה, תהא אתה בנדוי, אם ממון נתחיבתי לך — נדוי מי נתחיבתי לך? בא ר"ל לבית־המדרש, אמרו לו: שלו נדוי, שלך אין נדוי.— מה תַּקָּנָתִי?—לֵך אצלו שיַתִּירך.— איני יודעו.—לך אצל הנשיא ויַתִּירך. (מו"ק י"ז).

רמו ר"ל היה מהלך בדרך. הגיע לשלולית של מים. בא איש אחד והרכיבו על כתפו והיה מעבירו. אמר לו: קרית? א"ל: קריתי.— שָׁנִית?— שניתי ארבעה סדרי משנה. א"ל: חצבת לך ארבעה הרים ואתה טוען בן־לקיש על כתפך? הַטֵּל בן־לקיש במים! (סנ' כ"ח).

רמז פעם אחת נחלקו חכמים בבית־המדרש, הסַּיִף והסַּכִּין והפִּגְיוֹן והרֹמַח ומַגַּל־יַד ומגל קצר — מאימתי מקבלין טומאה? — בשעת גמר מלאכתם. ומאימתי נגמר מלאכתם? ר' יוחנן אמר: משיצָרְפם בכבשן, וריש־לקיש אמר: משיצחצחם במים. אמר לו ר"י לר"ל: לסטים בלסטיותו יודע. אמר ריש־לקיש: מה הועלת לי? שם קראו לי „רבי" וכאן קוראים לי „רבי". אמר לו: הועלתי לך, שקרבתיך תחת כנפי השכינה. חלשה דעתו של ר' יוחנן וחלה ריש־לקיש. באה אחותו של ר' יוחנן ובכתה: אמרה לו: „עשה בשביל בני"... א"ל: „עזבה יתומיך אני אחיה"[1] — „עשה בשביל אלמנותי"... א"ל: „ואלמנותיך עלי תבטחו"[1] — ומת ר' שמעון בן לקיש.

היה ר' יוחנן מצטער אחריו הרבה. אמרו חכמים: מי ילך להניח דעתו? — ילך ר' אלעזר בן פְּדָת, ששמועותיו מחודדות. בא וישב לפניו. כל מה שהיה ר' יוחנן אומר— אמר לו ר"א בן פרת: „תַּנְיָא דְּמְסַיְעָא לָךְ". א"ר יוחנן: אתה כבן־לקיש: בן־לקיש כשהייתי אומר דבר — היה מקשה לי עשרים וארבעה קושיות ומתָרֵץ עשרים וארבעה תֵּרוצים — והשמועה נתרַוחה מאליה; ואתה אומר „תניא דמסיעא לך" — וכי איני יודע שֶׁיָּפֶה אמרתי. עמד וקרע את בגדיו ובכה ואמר: היכן אתה בן לקיש: היכן אתה בן לקיש:· (ב"מ פ"ד).

---

[1] ירמיה מ"ט, י"א.

על חשבונם — על חשבון הזמנים. שם חזרו ונמנו וגו' — כלו' לא סמכו על רועי בקר בלבד אלא החכמים בעצמם נמנו על העבור. כאן קשר רשעים — הם עצמם במנין החכמים ואין לסמוך עליהם. זוהי הצרה — שאתה קפדן ביותר וקורא אותם רשעים. רמו) לשלולית — למקוה מים. חצבת לך ארבעה הרים וגו' — כלו' כל כך גדול כחך בתורה ואתה משמשני. רמז) והפגיון — מין סכין גדול. משעת גמר מלאכתם — שאין טומאה אלא לכלי גמור. משיצחצם במים — כלי ברזל לאחר שמוציאים אותם מן הכבשן נותנים אותם במים למרקם. לסטים וגו' — כלו' היית לסטים ובקי אתה בעניני סכין וסיף. שם קראו לי רבי — שהייתי ראש לחבורת הלסטים. עשה בשביל בני — ולא תענישהו במיתה. ששמועותיו מחודדות — שהלכותיו חרופות. תניא דמסיעא לך — שנינו ראיה לדבריך. נתרוחה — נתבררה.

רמח ר' יוחנן מצא תינוק של ריש־לקיש, אמר לו: אמור לי פסוקיך. אמר לו: „עשר תעשר"[1]. א"ל: ומה עשר תעשר? א"ל: עַשֵׂר בשביל שתתעשֵׁר. א"ל? מִנַּיִן לך? א"ל: לך נַסֵּה. א"ל: וכי מותר לנסות את הקדוש־ברוך־הוא? והלא נאמר: „לא תנסו את ה'"[2]. א"ל: כך אמר ר' אושעיה: חוץ מזו, שנאמר: „הביאו את כל המעשר... ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות, אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די"[3]. מהו „עד בלי די" — אמר רמי בר חמי אמר רב: עד שיבלו שפתותיכם מלומר די. א"ל: אלמלי הגעתי לפסוק זה לא הייתי צריך לך ולר' אושעיא רַבָּךְ.

שוב מצא ר' יוחנן את התינוק של ריש־לקיש שיושב ואומר: „אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו"[4]. ישב ר' יוחנן והיה תָּמֵהַּ, אמר: כלום יש דבר נאמר בכתובים שלא נרמז בתורה? אמר לו: כלום לא נרמז זה? והלא נאמר: „ויצא לבם ויחרדו איש אל אחיו לאמר: מה זאת עשה אלהים לנו?"[5] זקף ר' יוחנן עינו והציץ בו. באה אמו והוציאתו. אמרה לו: לך מלפניו, שלא יעשה לך כשם שעשה לאביך. (תענ' ט').

רמט כשמת ר"י נכפפו כל האיקונין—לומר לך שלא היו איקונין יפים כמותו. (ירוש' ע"ז).

רנ כשמת ר"י היה דורו קורא עליו: „אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה"—שאהב ר"י את התורה — „בוז יבוזו לו"[6]. (פסי').

XXI. רַב (אַבָּא).

רנא כשעלה אִפִּי בר הִינִי לארץ־ישראל פגע בו ר' יוחנן, אמר לו: מי ראש־ישיבה בבבל? א"ל: אַבָּא אריכא. א"ל: אבא אריכא אתה קורא לו? זכורני כשהייתי יושב לפני רבי שבע עשרה שורות אחורי רב ויצאו ניצוצות של אש מפיו של רב לפיו של רבי ומפיו של רבי לפיו של רב, ולא הייתי יודע מה הם אומרים — ואתה אבא אריכא קורא לו? (חולי' קל"ז).

רנב רב היה קורא סדרו לפני רבי. נכנס ר' חִיָּא וחזר לראש. נכנס בר־קפרא וחזר לראש. בא ר' שמעון ברבי וחזר לראש. בא ר' חנינא בר חמא, אמר: כל כך אהיה חוזר והולך? לא חזר. הקפיד ר' חנינא. הלך רב אצלו שלשה עשר ערבי יום־כפורים לפַיְּסוֹ. (יומא פ"ז).

רנג רב היה לו דבר עם טַבָּח אחד. לא בא לפניו בערב יום־כפורים. אמר רב: אלך אני לפַיְּסוֹ. פגע בו רב הונא, אמר: להיכן הולך מר? אמר לו: לפַיֵּס את פלוני. אמר רב הונא: הלך אבא להרוג נפש. הלך רב ועמד על הטבח. היה הטבח יושב ומבקע

[1]דברים י"ד, כב. [2]שם ו', טז. [3]מלאכי ג', י. [4]משלי י"ט, ג. [5]בראשית מ"ב, כח. [6]שיר השירים ח', ז.

רמח) עַשֵׂר בשביל שתתעשר — תן מעשר בשביל שתהא עשיר. רמט) כל האיקונין — כל הצורות הנאות והפסילים. רנא) אבא אריכא — הארוך, שהיה גבוה קומה. שורות—של תלמידים. ניצוצות של אש — כלו' דברי פלפול חריף. ואתה אבא אריכא קורא לו — בלא תואר רבי. רנב) סדרו — סדר הפרשה. רנג) היה לו דבר — נפלה לו תגרה. הלך אבא להרוג נפש— שידע שהטבח רשע ויזלזל בכבוד רב ויענש.

גלגלת. הגביה עיניו וראהו. אמר לו: אבא אתה, לֵך, אין לי עסק עמך; ועד שהוא מבקע את הגלגלת נשמטה עצם והכתה בגרגרתו ומת. (יומא פ״ז).

רנד רב היתה אשתו מצַערתו. כשאמר לה: עשי לי עֲדָשים — עשתה לו פולים; פולים — עשתה לו עדשים. כשהגדיל חִיָא בנו היה מהפך לה דברי אביו. אמר רב לבנו: הוטבה אמך. אמר לו: אני הוא שהפכתי לה את דבריך. א״ל: זוהי שהבריות אומרין: היוצא ממך מלמדך חכמה. אף על פי כן לא תעשה כך, שנאמר: „למדו לשונם דבר שקר״[1]. (יבמ׳ פ״ג).

XXII. שְׁמוּאֵל.

רנה אביו של שמואל מְצָאו לשמואל שהוא בוכה. אמר לו: מפני מה אתה בוכה?

— שהכני רבי.

— מפני מה?

— שאמר לי: האכַלְתָּ את בני ולא נָטַלת ידך.

— ומפני מה לא נטלת?

— הוא אכל ואני אטול!

א״ל: לא דַיוֹ שלא למד אלא עוד מַלקה! (חול׳ ק״ז).

רנו אביו של שמואל היו מפקידים אצלו מעות של יתומים. כשמת לא היה שמואל אצלו. היו קוראים לו: בן אוכל מעותיהם של יתומים. הלך שמואל אחריו לבית־הקברות. אמר להם: מבקש אני אַבָּא. אמרו לו: הרבה אבא יש כאן. אמר להם: מבקש אני אבא בן אבא. אמרו לו: אף אבא בן אבא הרבה יש כאן. אמר להם: מבקש אני אבא בן אבא אביו של שמואל היכן הוא. אמרו לו: עלה לישיבה של מעלה. בינתים ראה את לוי שיושב מבחוץ. אמר לו: מפני מה אתה יושב מבחוץ, ולא נכנסת? א״ל: שאמרו לי „כל כמה שנים שלא עלית לישיבתו של ר׳ אָפֵּס וְהִחְלַשְׁתָּ את דעתו לא יכניסוך לישיבה של מעלה״. בתוך כך בא אביו. ראהו שמואל שהוא בוכה ושוחק. א״ל: מפני מה אתה בוכה? א״ל: שבמהרה אתה בא לכאן. ומפני מה אתה שוחק? שחשוב אתה הרבה בעולם־הזה. א״ל: אם חשוב אני יכניסו את לוי — הכניסוהו. א״ל: מעותיהם של יתומים היכן הן? א״ל: לך טול אותן באמת־הרחים: עליונים ותחתונים שלנו ואמצעים של

[1] ירמיה ט׳, ד׳.

נשמטה עצם — ניתזה מן הגלגלת. רנד) עדשים — תבשיל של עדשים. היה מהפך לה— חית אומר להיפך מדברי אביו. רנה) מצאו לשמואל — כשהיה תינוק. לא נטלת ידך — לא רחצת. רנו) מבקש אני אבא — אביו של שמואל היה שמו אבא בן אבא. עלה לישיבה של מעלה — ברקיע; ויש מפרשים שנראה לו לשמואל כל זה בחלום. מבחוץ — מחוץ לישיבה של מעלה. שבמהרה אתה בא לכאן — אתה מת. בעולם־הזה — כאן ברקיע. באמת־הריחים — בבית מושב אבני הרחים.

יתומים. א״ל: מפני מה עשית כך? א״ל: אם יגנבו — יגנבו משלנו; אם תאכל הארץ — תאכל משלנו. (בר׳ י״ח).

רנז שמואל יַרְחִינָאָה רופאו של רבי היה. חלה רבי בעיניו. א״ל שמואל: אתן בתוכן סם. א״ל: איני יכול. — אֶמְרַח על גבן. א״ל: איני יכול. נתן את הסם בקנה של סממנים תחת הכר מראשותיו — ונתרפא. נצטער רבי לסמכו ולא עלתה בידו. א״ל שמואל: אל יצטער מר: אני ראיתי ספרו של אדם הראשון, וכתוב בו: „שמואל ירחינאה חכם יקרא ורבי לא יקרא, ורפואתו של רבי תהא על ידו״. (ב״מ פ״ה, פ״ו).

רנח אמר שמואל: נְהִירִין לי שבילי הרקיע כשבילי נְהַרְדְּעָא, חוץ מכוכב השבט, שאיני יודע מה הוא. (בר׳ נ״ו).

XXIII. רַב יְהוּדָה (בַּר יְחֶזְקֵאל).

רנט מעשה באדם אחד מִנְּהַרְדְּעָא שנכנס לבית־המטבחים בפּוּמְבְּדִיתָא ואמר: תנו לי בשר. אמרו לו: המתן עד שיטול שַׁמָּשׁוֹ של רב יהודה בר יחזקאל ונתן לך. אמר להם: מי הוא יהודה בר שְׁוִיסְקָאל זה שהוא קודם לי ונוטל לְפָנַי? הלכו ואמרו לרב יהודה. כעס והוציא שופר ונדהו. אמרו לו לרב יהודה: רגיל זה שהוא קורא לבני אדם „עבדים״. הכריז עליו רב יהודה: „עבד הוא!״. הלך אותו האיש והזמינו לדין לפני רב נחמן. הביאו לרב יהודה כְּתָב אַזְמָנָה. בא לפני רב הוּנָא ושאלו: אלך או לא אלך? אמר לו רב הונא: לילך אין אתה צריך, משום שאדם גדול אתה, אלא משום כבודו של בית הנשיא עמוד ולך.

בא רב יהודה ומצא את רב נחמן שהוא עושה מ ע ק ה. אמר לו: ואין מר מודה במה שֶׁאמר שמואל: „כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשית מלאכה בפני שלשה״? אמר לו: מקצת גַּנְדְּרִיתָא אני עושה. אמר לו: וכי בעורה „מעקה״ שנאמר בתורה או „מחיצה״ שאמרו חכמים?

אמר לו רב נחמן: ישב מר על קְרָפִּיטָא.

אמר לו ר״י: וכי בעורה „ספסל״ שארו חכמים או „אִצְטְבָא״ שאומרים בני אדם?

אמר לו רב נחמן: יאכל מר אֶתְרוֹנְגָא...

אמר לו רב יהודה: כך אמר שמואל, כל האומר „אֶתְרוֹנְגָא״ יש בו שליש בַּגַּסּוּת־הָרוּחַ. או „אתרוג״ כלשון חכמים או „אתרוגא״ כלשון בני אדם.

אם תאכל הארץ — אם יתקלקלו המעות בקרקע. רנז) ירחינאי — בקי בחשבון תקופות הירח. נתן... ונתרפא — שהיה הסם חריף ביותר ונכנס ריחו לתוך עיניו של רבי ונתרפא. ספרו של אדם הראשון — שרשום בו דור דור וחכמיו. רנח) נהירין — ברורים וידועים. שבילי הרקיע — מסלות כוכבים ומזלות ותקופותם. נהרדעא — שם עיר ישיבתו של שמואל בבבל. מכוכב השבט — (קָאמעטא). רנט) רב יהודה — תלמידו של שמואל היה. שויסקאל — שם מעוקם לגנאי מיחזקאל. הוציא שופר וגו׳ — הכריז עליו נדוי בשופר. כבוד של בית־הנשיא — שהיה רב נחמן חתנו של ראש הגולה. גנדריתא — גדר ומעקה: ורב נחמן תפס לשון נהוגה בבית ראש הגולה. בעורה — מגונה. גסות הרוח — גאוה.

אמר לו רב נחמן: ישתה מר „אַנְבְּגָא"...

אמר לו ר' יהודה: וכי כעורה „אַסְפַּרְגוֹס", כלשון חכמים, או „אַנְפְּקָא" כלשון בני אדם?

אמר רב נחמן: תבוא דונג ותשקנו.

אמר רב יהודה: כך אמר שמואל: אין משתמשין באשה.

— קטנה היא.

— בפירוש אמר שמואל: אין משתמשין באשה כלל, בין גדולה בין קטנה.

— ישלח מר שלום לְיַלְתָּא...

— כך אמר שמואל: קול באשה עֶרְוָה.

— אפשר על ידי שליח...

— כך אמר שמואל: אין שואלין בשלום אשה...

— ע"י בעלה...

— כך אמר שמואל: אין שואלין בשלום אשה כלל...

שלחה יַלְתָּא לבעלה: פסוק לו דינו ופטרהו, שלא יעשך כעם־הארץ.

אמר רב נחמן לרב יהודה: למה טרח מר לבוא לכאן?

אמר לו: כתב אזמנה שלח מר אחרי. אמר רב נחמן: ומה שיחתו של מר איני ודע — כתב אזמנה אשלח למר?...

הוציא רב יהודה כתב אזמנה מתוך חיקו והראה לו ואמר: הרי האדם והרי הכתב...

אמר לו רב נחמן: הואיל ובא מר לכאן יְרַצֶּה טענותיו, כדי שלא יאמרו: תלמידי חכמים מחניפים זה את זה... מפני מה נדהו מר לאותו האיש?

— ציער „שליח של חכמים".

— וילקהו מר, שהרי רב מלקה על מי שמצער שליח של חכמים...

— קשה מזו עשיתי לו...

— מפני מה הכרזת עליו „עבד הוא"?

— מפני שהוא רגיל לקרות לבני אדם „עבדים", ושנינו: כל הפוסל — פסול ואינו מדבר בשבח לעולם: ואמר שמואל: „במומו פוסל".

— אימתי אמר שמואל? — להשוש לו, אבל להכריז עליו מי אמר?

בתוך כך בא בעל דינו מנהרדעא. אמר בעל הדין לרב יהודה: „לי אתה קורא עבד — ואני מבית מלכי חשמונאים אני בא!" אמר לו רב יהודה: כך אמר שמואל: כל האומר מבית חשמונאים אני בא — הריהו עבד. אמר לו ר' נחמן: וכי אין מר מודה במה שאמר רב: התלמיד־חכם שמורה הלכה ובא וְאָמְרָהּ, אם קודם מעשה אמרה שומעין לו ואם לאו אין שומעין לו. אמר לו רב יהודה: הרי יש כאן רב מתנה שסובר כמותי.

אנבגא — כוס קטן של יין שהיו שותים בשחרית. דונג — שם בתו של רב נחמן. ילתא — שם אשתו של רב נחמן. ירצה טענותיו — יסדר טענותיו. כל הפוסל פסול — כל הפוסל את אחרים סימן שהוא בעצמו פסול. ואינו מדבר בשבח — של אדם. במומו פוסל — במום של עצמו.

רב מתנה לא ראה נהרדעא שלש עשרה שנה ובאותו יום בא. אמר לו רב יהודה: זוכר מר מה שאמר שמואל, כשהיה עומד ברגלו אחת על שפת הנהר וברגלו שניה על הגשר? אמר רב מתנה: כך אמר שמואל: כל האומר מבית חשמונאים אני בא — הריהו עבד, שלא נשתַּיְּרה מהם אלא ריבה אחת ועלתה לגג והכריזה ואמרה: כל האומר מבית חשמונאים אני — עבד הוא, ונפלה מן הגג ומתה.

הכריז רב נחמן על אותו האיש שעבד הוא. באותו היום נקרעו כמה כְּתֻבּוֹת בנהַרְדְּעָא. כשיצא רב יהודה מן העיר יצאו אחריו בני העיר לרגמו. אמר להם: אם תשתקו — שתוקו, ואם לא אפרסם עליכם מה שאמר שמואל: „שתי משפחות יש בנהרדעא, אחת קרויה „בית יונה" ואחת קרויה „בית עורב": וסמניך „טהור טהור, טמא טמא". מיד זרקו את אבניהם מידיהם ונעשתה סתימה בנהר־המלך. (קיד' ע').

רס אשה אחת באה לפני רב יהודה מנהרדעא לדין ונתחַיבה. אמרה לו: שמואל רַבך לא כך דן. אמר לה: כלום ידעת אותו? אמרה לו: הן, נוץ וכרסו גדולה, שחור ושניו גדולות. אמר לה: לבַזותו בָּאת. תְּהא אשה זו בנדוי. פָּקְעָה ומתה. (נד' נ').

רסא מעשה בתלמיד־חכם אחד שהיתה שמועתו רעה. אמר רב יהודה: מה נעשה? נַדּנו — צריכים לו חכמים. לא נַדּנו — מתחלל שם שמים. אמר לו לרַבָּה־בר־בר־חָנָה: כלום שמעת בדבר זה? א"ל: כך אמר ר' יוחנן: למה נאמר „כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא"[1]? — אם הרב דומה למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיהו, ואם לאו — אל יבקשו תורה מפיהו. נדהו רב יהודה. לסוף חלה רב יהודה ובאו חכמים לבקרו, ובא אף אותו תלמיד־חכם עמהם. כשראהו רב יהודה שחק. אמר להם: לא דיו שנִדני אלא אף שוחק עלי. אמר לו רב יהודה: לא עליך אני שוחק, אלא כשאני הולך לעולם־הבא דעתי בדוחה עלי, שאפילו לאדם גדול שבמותך לא החנפתי. מת רב יהודה, ובא אותו תלמיד־חכם לבית־המדרש. אמר להם: הַתִּירוּני. אמרו לו חכמים: אין כאן אדם חשוב כרב יהודה שיתירך; לך לפני ר' יהודה נְשִׂיאָה וְיַתִּירך. הלך לפניו. אמר ר' יהודה נשיאה לרבי אַמִּי: צא ובדוק בדינו ואם צריך להתירו — התירהו. בדק רבי אמי בדינו ובקש להתירו; עמד רבי שמואל בר נחמני על רגליו ואמר: מה שפחה של בית רבי לא נהגו חכמים קלות־ראש בנדויה שלש שנים — יהודה חברנו על אחת כמה וכמה! אמר רבי זֵירא: מה זה שבא הזקן היום לבית־המדרש, הרי כמה שנים לא בא? מכאן שאין צריכין להתירו. לא התירוהו. יצא כשהוא בוכה והולך. בא נחש וּנְשָׁכוֹ ומת. הכניסוהו למערה של חסידים ולא קבלוהו; הכניסוהו למערה של בַּיָּנִים — וקבלוהו. (מו"ק י"ז).

---

[1] מלאכי ב', ז.

ריבה — נערה. ועלתה לגג והכריזה וגו' — עי' למעלה ס' VIII בט. נקרעו כמה כתובות — של נשי אותה המשפחה שנתגרשו. שתי משפחות — ואחת מהן פסולה. טמא טמא וגו' — כלומר הטמאה היא זו שקרויה בשם עוף טמא. נעשתה סתימה וגו' — ע"י האבנים נסתם הנהר. רס) נוץ — נמוך בקומה. פקעה — נתבקע לבה. רסא) שמועתו רעה — נתפרסם לרעה. צריכים לו חכמים — לתורתו. מתחלל שם שמים — ע"י מעשיו. בדוחה — שמחה. ר' יהודה נשיאה — בן בנו של ר' יהודה הנשיא.

XXIV. רַב הוּנָא.

דסב רב הונא היה דורש בשלשה עשר אֲמוֹרָאִים, וכשהיו התלמידים עומדים מישיבת רב הונא ומְנַפְּצִים בגדיהם היה האבק עולה ומכסה אור היום. ואמרו בְּמַעֲרָבָא: עמדו מישיבתו של רב הונא הַבַּבְלִי; (כתו' ק"ו).

דסג שאל רב חִסְדָא את רב הונא: תלמיד וצריך לו רבו — מהו? אמר לו: חִסְדָא, חסדא, אני איני צריך לך, אתה צריך לי. עד ארבעים שנה כעסו זה על זה ולא נכנסו זה אצל זה. ישב רב חסדא ארבעים תעניות, מפני שחלשה דעתו של רב הונא; ישב רב הונא ארבעים תעניות, מפני שחשד את רב חסדא. (ב"מ ל"ג).

דסד אמר רבא לרפרם בר פפא: יאמר לנו מר מאותם מעשים טובים שהיה עושה רב הונא. אמר לו: בילדותו איני זוכר, בזקנותו אני זוכר. כל יום מעונן היה מוציאים אותו בְּשִׁדָּה של זהב והיה בודק את כל העיר, וכל כתל שהיה רָעוּעַ סְתָרוֹ. אם אפשר לבעליו לבנותו — בונה, ואם לא אפשר — בנה רב הונא מִשֶּׁלּוֹ.

ובכל ערב שבת קודם חשכה היה משגר שלוחו לשוק, וכל ירק שנשתַּיֵּר לַגַּנָּאִים היה לוקחו וזורקו לנהר.

— ויתנהו לעניים?

— פעמים שיסמכו — ולא יבאו לִקַּח.

— ויטילנו לבהמה?

סבור, מאכל אדם אין מאכילין לבהמה.

— ולא יקחנו כלל?

— נמצאת מכשילם לעתיד־לבא.

כשהיה סועד — היה פותח דלתיו ואומר: כל מי שצריך יבא ויאכל. (תענ' כ').

דסה רב הונא החמיצו אצלו ארבע מאות נַרְבֵי יין. נכנסו אצלו חכמים. אמרו לו: יְפַשְׁפֵּשׁ מר במעשיו. אמר להם: וכי חשוד אני בעיניכם? אמרו לו: וכי חשוד הקדוש־ברוך־הוא, שיעשה דין בלא דין? אמר להם: אם יש מי ששמע עלי דבר — יאמר. אמרו לו: כך שמענו: אין אתה נותן בזמורות לַאֲרִיסָךְ. אמר להם: וכי הניח לי מהם דבר?

דסב) רב הונא—ראש ישיבה היה בבבל. אמוראים — מתורגמנים שמסבירים את דברי הדורש לפני העם, ולפי רוב הקהל מספר האמוראים. ומנפצים—מחבטים ומנערים בגדיהם. במערבא—בארץ־ישראל, שהיא במערבה של בבל. דסג) רב חסדא — תלמידו של רב הונא. וצריך לו רבו — שיש ביד התלמיד שמועות והלכות מאחרים מה שאין ביד רבו. מהו — לענין השבת אבדה, שאם מצא אבדת אביו ואבדת רבו זה, אבדה של מי קודמת להשיבה. חסדא חסדא וגו' — רב הונא סבר שהוא מתכוון עליו. דסד) בשדה — מין כסא שנושאין בו אנשים חשובים בשוק. סתרו — הרסו. גנאים — בעלי גינות מוכרי ירקות בשוק. פעמים שיסמכו — העניים יסמכו על השיור שינתן להם במתנה ולא יבואו לקנות לצרכי שבת. מכשילם לעתיד לבוא—שיהיו הגננים נמנעים מלהביא לשוק למכור לצרכי שבת. דסה) נרבי — חביות. יפשפש — יבדוק ויחפש שמא ימצא דבר עבירה בידו. דין בלא דין — עונש בלא משפט. בזמורות לאריסך — האריס עובד בכרם ובשדה בשכר חלק מן הפירות; ורב הונא לא נתן לאריסו חלק בזמורות הנחתכות מן הגפנים שעולות להסקה.

הרי הוא גונב את הכל. אמרו לו: זוהי שהבריות אומרין: גנוב מן הגנב — ואתה טועם טעם. אמר להם: מקבל אני עלי שאתן לו. נתיקר החומץ ונמכר בדמי יין. (בר' ה').

רסו רב הונא מת פתאם. היו חכמים דואגים עליו. שנה להם זוגא מן הַדְיָב: „לא שנו אלא שלא הגיע לגבורות; אבל הגיע לגבורות — זו היא מיתת נשיקה. (מו"ק כ"ח).

רסז כשמת רב הונא בקשו חכמים להניח ספר תורה על מטתו. אמר להם רב חסדא: דבר שהקפיד עליו בחייו יֵעשה לו עכשו? שאמר רב תַּחֲלִיפָא: אני ראיתי את רב הונא שבקש לישב על המטה, והיה ספר תורה מונח עליה — כפה כד על הקרקע והניח עליו ספר התורה; מכלל שסָבַר, אסור לישב על המטה שספר תורה מונח עליה. לא יצאה המטה דרך הפתח ובקשו לשַׁלְשְׁלָהּ דרך גגות, — אמר רב חסדא: כך למדתי ממנו: חכם שמת — כבודו דרך פתחים. בקשו לשַׁנות ממטה למטה — אמר להם רב חסדא: כך למדתי ממנו: חכם — כבודו במטה ראשונה. שברו הדלת והוציאוהו.

פתח עליו רבי אבא ואמר: ראוי היה רבנו שתשרה עליו שכינה, אלא שבבל גרמה לו. השיב בר חסדא: „היה היה דבר ה' אל יחזקאל... בארץ כשדים?"[1]. טָפַח לו אביו בסנדלו, אמר לו: ולא אמרתי לך — אל תהא טרחן בדברים: „היה" — שהיה כבר.

כשהעלו את המטה לשם אמרו לר' אַמִי ולר' אַסִי: רב הונא בא! אמרו הם: כשהיינו שם לא היינו יכולים לזקוף ראשנו מפניו; עכשיו כשבאנו לכאן — בא אחרינו... אמרו להם: ארונו בא. יצאו ר' אמי ור' אסי. אמרו: היכן ניחנו? — נכניסנו למערת ר' חִיָא: רב הונא רִבֵּץ תורה בישראל ור' חִיָא רִבֵּץ תורה בישראל. — מי יכניסנו? אמר להם רב חַנָא: אני אכניסנו, שקִיַמתי תלמודו של ר' חיא ושמשתי לפניו וידעתי במעשיו: פעם אחת נהפכה לו רצועה של תְּפִלִּין וישב עליה ארבעים תעניות. הכניסוהו. היה ישן יהודה מימינו של ר' חיא אביו וחזקיה משמאלו. אמר לו יהודה לחזקיה: עמוד ממקומך; אין זו מדת דרך־ארץ, הרי רב הונא עומד מבחוץ. כשעמד — עמד עמו עמוד אש. ראהו רב חנא — נבעת. זקף את הארון — ויצא בשלום. (מו"ק כ"ה).

XXV. רַב שֵׁשֶׁת.

רסח רב ששת כל שלשים יום היה חוזר על תלמודו, והיה תולה עצמו ועומד על בריח הדלת ואומר: שישי, נפשי: שישי, נפשי: לך קריתי, לך שניתי: (פס' ס"ח).

[1] יחזקאל א', ג.

גנוב מן הגנב וגו' — כלו' אף הגונב מן הגנב טועם טעם גניבה. רסו) דואגים עליו — שמיתתו חטופה לא יפה לצדיקים. לגבורות — לשמונים שנה. מיתת נשיקה — מיתה קלה ומהירה. רסז) להניח ספר תורה — שכך היו נוהגים בצדיקים שמתו; כלו', קיים זה מה שכתוב בזה. לשלשלו — להורידו. דרך פתחים — להוציאו דרך הפתח. ממטה למטה — לקטנה מזו, כדי שתצא. פתח עליו — בהספד. שבבל גרמה לו — שאין השכינה שורה בחוץ־לארץ. טפח — הכה. שהיה כבר — לשעבר ולא עכשו. לשם — לא"י. כשהיינו שם — בבבל. לזקוף ראשנו — מפני חשיבותו. לכאן — לא"י. ארונו בא — הביאוהו מת. רבץ תורה — לִמד לאחרים בישיבה. יהודה וחזקיה — שני בניו של ר' חיא. זקף את הארון — ולא הניחו כדרכו. רסח) תולה עצמו — נשען. לך קריתי — לעצמך ולטובתך.

רסמ רב ששת מאור־עינים היה. היו הכל הולכים לקבל פני המלך. עמד והלך עִמם רב ששת. מְצָאוֹ מין אחד. אמר לו: כדים לנהר — חֲרָסִים להיכן? א"ל: בוא וראה שאני יודע יותר ממך.

עבר לגיון ראשון ברעש. א"ל המין: בא המלך. א"ל: לא בא. עבר לגיון שני ברעש, א"ל: עכשו בא המלך. א"ל: לא בא. עבר שלישי בשתיקה. א"ל רב ששת: עכשו ודאי בא המלך. א"ל אותו המין: זו מִנַּיִן לך? א"ל: מלכות הארץ כְּעֵין מלכות שמים. שנאמר: „לא ברעש ה' ואחר הרעש... קול דממה דקה"[1].

כשבא המלך פתח רב ששת וּבֵרְכוֹ. א"ל המין: אתה מברך את מי שאין אתה רואהו? נתן רב ששת את עיניו בו ויצאו ניצוצות של אש וכִבּו את עיניו. (בר' נ"ח).

רע אמר לו ראש הגולה לרב ששת: מפני מה אינך סועד אצלנו? אמר לו: מפני שהעבדים אינם מהוגנים, וחשודים הם על אבר מן החי. אמר לו: מי יאמר? א"ל: בא ואראך. אמר רב ששת לשַׁמשו: לך גנוב והבא לי רגל אחת של הבהמה. הלך והביא לו. אמר רב ששת לעבדים: סדרו לפני נתחיה של הבהמה. הביאו שלש רגלים והניחו לפניו. אמר להם: בהמה זו של שלש רגלים היתה? הביאו עוד רגל אחת מן החוץ והניחו לפניו. אמר רב ששת לשמשו: הגח אַף אתה שלך. הגיח. אמר להם: בהמה זו של חמש רגלים היתה?

אמר לו ראש הגולה לרב ששת: אם כן יכינו את הסעודה לעיניך ותאכל. אמר לו: טוב; הקריבו לפניהם שלחן והעלו עליו בשר, והניחו לפניו מנה עם עצם כף הירך. מְשמשה וּנְטָלָהּ וּכְרָכָהּ בסודרו. לאחר שאכל אמרו העבדים: נגנב לנו כוס של כסף. בדקו ומצאו את המנה כרוכה בסודרו. אמרו לראש הגולה: רואה מר, שלא לאכול הוא רוצה אלא לצערנו. אמר להם רב ששת: אני אכלתי וטעמתי בבשר טעם של מצורעת. אמרו לו: לא שחטנו בהמה מצורעת היום. אמר להם: בדקו במקומה של אותה עצם. בדקו ומצאו כדבריו.

כשיצא רב ששת חפרו לו העבדים בור ונתנו עליו מחצלת, ואמרו לו: יבא מר וישכב כאן. נָחַר לו רב חסדא מאחוריו. אמר רב ששת לתינוק: פסוק לי פסוקיך. אמר לו: „נטה לך על ימינך או על שמאלך"[2]. אמר רב ששת לשַׁמשו: מה אתה רואה? אמר לו: מחצלת מוטלת לפנינו. אמר לו: חזור ממנה. לאחר שיצא אמר לו רב חסדא: מנַיִן ידע מר? אמר לו רב ששת: אחת, שנחר לי מר; ועוד, שפסק לי התינוק פסוקו; ועוד, שחשודים העבדים, שאינם מהוגנים. (גיט' ס"ז ס"ח).

---

[1] מלכים א י"ט, י"א, י"ב. [2] שמואל ב ב', כ"א.

רסמ' מאור עינים — עִוֵּר, והיא לשון נקיה, ע"ד „סגי נהור" בארמית. כדים לנהר וגו' — כלו' כלים שלמים מורידים לנהר לשאוב בהם, אבל שברי כלי חרס למה יורדים? והנמשל: הפִּקְחים יוצאים לקבל פני המלך שהם רואים, אבל רב ששת העור למה הוא יוצא? בא המלך — התכוון לרמיזתו. רע) ראש הגולה — שבבבל. על אבר מן החי — שמאכילים לבעליהם אבר מבהמה חיה. רגל אחת של הבהמה — העשויה לסעודה. עצם כף הירך — שהיא חדה וקטנה, כדי שרב ששת העור לא ירגיש ויחנק בה. של מצורעת — של בהמת מצורעת. מחצלת — (מאַטע). נחר לו וגו' — להזהירו מלנוח על המחצלת.

XXVI. רַבָּה (בַּר נַחְמָנִי).

רעא אמר רב כהנא: סח לי רב חָמָא בן בתו של חַסָּא: רבה בר נחמני מת מחמת גזרת שְׁמַד — הלשינו עליו לפני המלך ואמרו: יש אדם אחד בן היהודים שהוא מבטל שנים עשר אלף איש מישראל חדש בימות החמה וחדש בימות הגשמים ממַס המלך. שלחו אחריו שלוחו של מלך להביאו ולא מצָאוֹ. ברח רבה והלך מִפֻּמְבְּדִיתָא לְאַקְרָא, מאקרא לַאֲגַם, מאגם לְשַׁחִין, משחין לְצְרִיף, מצריף לעין־מים ומעין־מים לפומבדיתא. בפומבדיתא נזדמן שליח המלך לאותו פונדק של רבה. הביאו לפניו שלחן והשקוהו שתי כוסות וסִלקו השלחן מלפניו. נהפך פַּרְצוּפוֹ לאחוריו. אמרו לרבה: מה נעשה לו — שליח המלך הוא. אמר להם: הביאו השלחן לפניו והשקוהו עוד כוס אחת וסַלקו השלחן מלפניו ויתרפא. עשו לו כך ונתרפא. אמר השליח: יודע אני, אדם זה שאני מבקשו כאן הוא. בקש ומצָאוֹ. אמר השליח: אני אלך מכאן; אם ימיתוני לא אגלה מקומו ואם יְיַסרוני אגלה. הביאו את רבה לפניו והכניסהו לחדר ונעל הדלת בפניו. בקש רבה רחמים ונפל הכתל. ברח והלך לאגם וישב על גזע של דקל ועסק בתורה. נחלקו בישיבה של מעלה בהלכה של נגעים: הקדוש ברוך־הוא אמר „טהור" וכל הישיבה של מעלה אמרה „טמא". אמרו: מי יוכיח? —יוכיח רבה בר נחמני, שאמר רבה בר נחמני „אני יחיד בנגעים, אני יחיד באהלות". שלחו שליח אחריו — ולא יכול מלאך־המות ליגע בו, משום שלא פסק פיו מתלמודו. בתוך כך נשב רוח ורעש בין הקנים. סבר לגיון של פרשים הוא — אמר: אמות בידי מלאך־המות ולא אֶמָּסר ביד מלכות. בשעת פטירתו אמר „טהור, טהור". יצאה בת־קול ואמרה: אשריך, רבה בר נחמני, שגופך טהור ויצאה נשמתך ב„טהור".

נפל פִּתְק מרקיע בפומבדיתא: „רבה בר נחמני נתבקש בישיבה של מעלה". יצא אביי ורבא וכל החכמים לעסוק בקבורתו ולא ידעו היכן הוא. הלכו לאגם וראו עופות שהם מצַלים בכנפיהם ועומדים. אמרו: ודאי שם הוא. באו ומצאוהו. הספידוהו שלשה ימים ושלשה לילות. נפל פִּתְק: „כל הפורש יהא בנדוי". הספידוהו שבעה ימים. נפל פִּתְק: „לכו לבתיכם לשלום".

אותו יום שמת רבה יצאה סערה והגביהה ערבי אחד כשהוא רכוב על גמלו על נהר פַּפָּא מצד זה וזְרָקתו לצד זה. אמר: זו מה היא? אמרו לו: רבה בר נחמני מת; אמר לפני הקב"ה: רבונו של עולם: כל העולם שלך ורבה בר נחמני שלך, אתה של רבה ורבה שלך — למה אתה מחריב את העולם? נחה הסערה. (ב"מ פ"ו).

XXVII. רַב יוֹסֵף.

רעב רב יוסף ביום עצרת אמר: עשו לי עגלה מְשֻׁלֶּשֶׁת; — אמר: אלמלא יום זה שגָרם — כמה יוסף יש בשוק; (מו"ק ס"ח).

רעא) חדש בימות החמה וגו' — בניסן ובתשרי היו העם מתקבצים לשמוע דרשות החכם בהלכות הרגל ואין גובי המס מוצאים אותם בבתיהם. לאק־רא — למצודה הסמוכה לפומבדיתא, וכן שאר המקומות המנויים כאן כמו אגם, שחין וכו' סמוכים לפומבדיתא. פונדק של רבה — שנתחבא שם. וסלקו — הסירו. נהפך פרצופו — נהפכו פניו מחמת שתית „זוג" כוסות. באהלות — בהלכות טומאת אוהל. פתק — כתב. רעב) ביום עצרת — בשבועות יום מתן תורה. אלמלא וגו' — לולא תורה שנתנה. כמה יוסף וגו' — בלו' מה ביני ובין עמי־הארץ.

רעג רב יוסף ישב ארבעים תעניות והקריאוהו „לא ימושו מפיך"[1]; ישב ארבעים תעניות אחרות והקריאוהו „לא ימושו מפיך ומפי זרעך"[1]; ישב מאה תעניות אחרות והקריאוהו „לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך"[1]. אמר: מכאן ואילך איני צריך — תורה מחזרת על אַכְסַנְיָא שלה. (ב"מ פ"ה).

רעד אמר רב יוסף: מתחילה הייתי אומר: מי שיאמר לי הלכה כרבי יהודה, שאמר: „סומא פטור מן המצוות" — אעשה יום־טוב לרבותינו, שהרי אני אינו מְצֻוֶּה ועושה. עכשו ששמעתי מה שאמר ר' חנינא: גדול מְצֻוֶּה ועושה יותר ממי שאינו מְצֻוֶּה ועושה, אדרבה, מי שיאמר לי, שאין הלכה כרבי יהודה אעשה יום־טוב לרבותינו. (קיד' ל"א).

רעה רב יוסף חלה ושכח תלמודו והחזירו אביי לפניו. וזהו שנאמר בכל מקום „אמר רב יוסף: לא שמעתי דבר זה". ואמר לו אביי: אתה למדתנו דבר זה ומאותה בְּרַיְתָא אֲמַרְתּוֹ לנו. (נדר' מ"א).

רעו רבא בנו של רב יוסף בר חָמָא היה לו לרב יוסף דבר עמו. כשהגיע ערב יום הכפורים אמר רבא: אלך ואפַיסנו. הלך ומצא שַׁמָּשׁוֹ כשהוא מוזג לו כוס. א"ל: תן לי ואני אמזוג לו. נתן לו ומזג. כשטעם רב יוסף אמר: דומה מזיגה זו למזיגתו של רבא בנו של רב יוסף בר חמא. א"ל: אני הוא.

א"ל: לא תשב על רגליך עד שתפרש לי מקראות הללו: „וממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות ומבמות הגיא"[2]? א"ל: אם משים אדם את עצמו כמדבר הזה, שהכל דשים אותו — תורה נִתְּנָה לו במתנה, שנאמר „וממדבר מתנה", וכיון שנתנה לו תורה במתנה „נחלו אל", שנאמר: „וממתנה נחליאל", וכיון שנחלו אל—עולה לגדולה, שנאמר: „ומנחליאל — במות"; ואם מגים דעתו — הקדוש־ברוך־הוא משפילו, שנאמר: „ומבמות הגיא", ואם חוזר בו הקב"ה מגביהו, שנאמר: „כל גיא ינשא"[3]. (עיר' נ"ד).

XXVIII. שִׁבְחָם שֶׁל חֲכָמִים.

רעז חמשה תלמידים היו לר' יוחנן בן זכאי. הוא היה מונה שִׁבְחָם: ר' אליעזר בן הורקנוס — בור סוד שאינו מאבד טפה; ר' יהושע בן חנניא — אשרי יולדתו; ר' יוסי הכהן — חסיד; ר' שמעון בן נתנאל — יְרֵא־חֵטְא; ר' אלעזר בן עֲרָךְ — כְּמַעְיָן המתגבר.

הוא היה אומר: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ור' אליעזר בן הורקנוס בכף שניה — מכריע את כֻּלָּם. אַבָּא־שאול אומר משמו: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ור' אליעזר בן הורקנוס אף עמהם, ור' אלעזר בן ערך בכף שניה — מכריע את כולם. (אבות פ' ב').

[1] ישעיה נ"ט, כ"א. [2] במדבר כ"א, יט, כ. [3] ישעיה מ', ד.

רעג) והקריאוהו — בחלומו. התורה מחזרת וגו' — כלו' כיון ששלשה דורות הם בני תורה לא תהא עוד התורה פוסקת מזרעו עד סוף כל הדורות. רעד) סומא פטור וגו' — רב יוסף סומא היה. רעו) היה לו דבר — מחלוקת. רעז) בור סוד וגו' — בור שכתליו מסוידים ואין טפת מים נבלעת בהם, כך הוא אינו משכח כלום מתלמודו. אשרי יולדתו — אשרי אמו (ועי' למעלה פ' יהושע בן חנניא).

רעח אִסי בן יהודה היה מונה שבחם של חכמים: ר' מאיר — חכם וסופר. ר' יהודה — חכם לכשירצה. ר' טרפון — גל של אגוזים. ר' ישמעאל — חנות מיוּזֶנֶת. ר' עקיבא — אוצר בלום. ר' יוחנן בן נורי — קֻפַּת הרוכלים. ר' אלעזר בן עזריה — קֻפה של בשמים. משנת ר' אליעזר בן יעקב — קב ונקי. ר' יוסי — נִמוקו עמו. ר' שמעון — טוחן הרבה ומוציא קֻמְעָא. ומה שמוציא אינו מוציא אלא סֻבִּין. וכן אמר ר' שמעון לתלמידיו: בָּנַי, שְׁנוּ מִדּוֹתַי, שמדותי תרומות מתרומות מדותיו של ר' עקיבא. (גיטי ס"ז).

רעט רבי קרא לו לר' אלעזר בן עזריה קֻפּה של רוכלים. ולמה? משל לרוכל שנטל קֻפּתו ונכנס למדינה ובאו בני המדינה ואמרו לו: שמן טוב יש עמך? פּוֹלְיָטוֹן יש עמך? אֲפַּרְסְמוֹן יש עמך? — ומוצאים הכל עמו: כך היה ר' אלעזר בן עזריה בזמן שתלמיד־חכם נכנס אצלו, שְׁאָלוֹ במקרא — אומר לו, במשנה — אומר לו, במִדרש — אומר לו, בַּהֲלכות — אומר לו, בהַגדות — אומר לו, כיון שיצא מלפניו הוא מלא טוב וברכה. (אדר"נ פ' י"ח).

רפ אמר ר' יהושע: אשריך, אברהם אבינו, שר' אלעזר בן עזריא יצא מחלציך! אין הדור יתום שר' אלעזר בן עזריה שרוי בתוכו. (חג' ג', י"ד).

רפא בן עַזַּאי אומר: כל חכמי ישראל דומים עלי כקלִפַּת השום, חוץ מן הקֵרֵחַ הזה. (בכ' נ"ח).

רפב אמר אביי: הריני כבן עַזאי בשוקי טְבֶרְיָה. (קד' כ')

רפג אמר ר' יוחנן: ר' אושַׁעְיָא בְּרַבִּי בדורו כר' מאיר בדורו — מה ר' מאיר בדורו לא עמדו חבריו על סוף דעתו, אף ר' אושעיא ברבי לא עמדו חבריו על סוף דעתו. (עיר' נ"ג).

רפד רב יוסף — סיני, רבה — עוקר הרים. שָׁלְחוּ לְשָׁם: סיני ועוקר הרים — מי מהם קודם? שלחו להם: סיני קודם, שהכל צריכים לבעל החטים. (הור' י"ד).

רפה רב יוסף קרא על עצמו: „ורב תבואות בכח שור"[1]. (סנה' מ"ב).

---

[1] משלי י"ד, ד

רעח) לכשירצה — כל זמן שהוא רוצה. גל של אגוזים — מפורש למעלה (בפ' ר' טרפון). חנות מיוזנת — מזוינת ומצוידת מכל המינים והכל מצוי שם מן המוכן. אוצר בלום — מפורש למעלה (בפ' ר' עקיבא). קופת הרוכלים — מפורש בסעיף הסמוך. קב ונקי — מעט ומדוקדק. נמוקו — תורת הדינים וברורם; כלו' משנתו סדורה וברורה בפיו. ומוציא קמעא — משכח מעט. סובין — כלוי פסולת. שנו מדותי — למדו דרכי תלמודי. תרומות — כלו' מבחר ותמצית. רעט) פוליטון... אפרסמון — מיני שמנים מבושמים. רפא) בקליפת השום — כלו' גדול אני מכולם. מן הקרח — מר' עקיבא. רפב) הריני כבן עזאי וגו' — הריני חריף כבן עזאי שהיה דורש בשוקי טבריא. רפד) סיני — בקי בהלכות כנתינתן מסיני. עוקר הרים — חריף ומפולפל בסברות. שלחו לשם — כשרצו בבבל למנות עליהם ראש וחכם שלחו לארץ־ישראל שאלה זו. קודם — במעלה להתמנות. לבעל החטים — כלו' מי שיש בידו הלכות משניות ברורות דומה לבעל החטים, שהכל באים ליקח ממנו. רפה) ורב תבואות — כלו' הרבה הלכות. בכח שור — רמז לשם יוסף שנקרא „בכור שור הדר לו".

רפו נדול מֵרַב — רַבִּי; גדול מֵרַבִּי — רַבָּן; גדול מֵרַבָּן — שְׁמוֹ. (תוס' עדיות).

רפז רַבִּי ור' נָתָן — סוף משנה. רב אַשֵׁי וְרַבִינָא — סוף הוראה. (ב"מ פ"ו).

XXIX. רִאשׁוֹנִים וְאַחֲרוֹנִים.

רפח אמר ר' חָגִי בשם ר' שמואל בר נחמן: הראשונים חרשו וזרעו, נִכְּשׁוּ, כִּסְּחוּ, עָדרו, קצרו, עמרו, דשו, זָרוּ, בֵּררו, טָחנו, הִרְקִידוּ, לשו, קִטְּפוּ ואָפוּ — ואנו אין לנו פה לאכול. (ירוש' שק' ב').

רפט אמר רבא בר זְמִינָא: אם ראשונים בני מלאכים — אנו בני אנשים, ואם ראשונים בני אנשים — אנו כחמורים, ולא כחמורו של ר' חנינא בן דוסא ושל ר' פנחס בן יאיר, אלא כשאר חמורים. (שבת קי"ב).

רצ אמר ר' יוחנן: לבם של ראשונים כפתחו של אולם, ושל אחרונים כפתחו של היכל, ואנו כִּמְלֹא נקב מַחַט־סִדְקִית.

ראשונים — ר' עקיבא; אחרונים — ר' אלעזר בן שמוע. ויש אומרים: ראשונים — ר' אלעזר בן שמוע; אחרונים — ר' אוֹשַׁעְיָא בְּרַבִּי.

„ואנו כמלא נקב מחט סדקית" — אמר אביי: ואנו כיתד בכותל לגמרא. אמר רבא: ואנו כאצבע בשעוה לסְבָרָה. אמר רב אשי: ואנו כאצבע בבור לשכחה. (עיר' נ"ג).

רצא ואמר ר' יוחנן: טובה צִפָּרנם של ראשונים מִכְּרֵסָם של אחרונים. אמר לו ריש־לקיש: אדרבה, אחרונים טובים, שאף על פי שיש שִׁעבוד מלכיות הם עוסקים בתורה. א"ל: בִּירָה תוכיח, שחזרה לראשונים ולא חזרה לאחרונים.

שאלו את ר' אלעזר: ראשונים גדולים או אחרונים? אמר להם: תנו עיניכם בבירה; יש אומרים, כך אמר להם: עֲדיכם בירה. (יומא ט').

רפו) גדול מרב רבי וגו' — הכנוי „רב" קטן מן הכנוי „רבי", ו„רבי" מ„רבן", וגדול מ„רבן" מי שנקרא בשמו הפרטי בלא שום כנוי, שהחכמים הקדמונים היו קרויים בשמותיהם לבד, כגון שמעיה ואבטליון, הלל ושמאי, ושאחריהם בכנוי „רבן", כגון רבן גמליאל וכו'. רפז) סוף משנה — אחרוני התנאים. סוף הוראה — אחרוני האמוראים. רפח) נכשו — תלישת עשבים רעים נקראת נכוש. כסחו — כריתת קוצים נקראת כסות. בררו — הפרישו גרעינים רעים מתוך הטובים. הרקידו — נפו בנפה. קטפו — חתכו הבצק לככרות. ואנו אין לנו וגו' — כלו' אין אנו יודעים להשתמש במה שמוכן לנו. רפט) לא כחמורו של רחב"י וגו' — עי' למעלה כל אחד בפרקו, שהיו חמוריהם חכמים. רצ) כפתחו של אולם — שהיה רחב עשרים אמה; כלו', דעתם היתה מרובה. כפתחו של היכל — שהיה רחב עשר אמה. מחט סדקית — מחט קטן. כיתד בכותל — שנכנס בקושי, וכן כאצבע בשעוה (בדונג). כאצבע בבור לשכחה — כלו' מהירים אנו וקלים לשכוח כהכנסת אצבע לבור. רצא) בירה תוכיח — כלו' בית־המקדש יתא לראיה.

רצב אמר לו רב פפא לאביי: מפני מה הראשונים נעשו להם נסים ואנו אין נסים נעשים לנו? אם משום תורה – הרי בימיו של רב יהודה היו הכל שונים ב„נזיקין", ואנו שונים ששה סדרים. וכשהיה מגיע רב יהודה ל„עוקצין" היה אומר: הויות של רב ושמואל אני רואה כאן; ואנו שונים ב„עוקצין" שלש עשרה פנים. ואלו רב יהודה כשהיה חולץ נעלו אחת ירדו גשמים, ואנו כמה מצערים עצמנו וכמה צוחים – ואין משגיח בנו!

אמר לו: הראשונים היו מוסרים את נפשם על קדושת השם, ואנו אין אנו מוסרים נפשנו על קדושת השם. (בר' כ').

רצג אמר ר' זירא: אמש נראה לי ר' יוסי ברי חנינא. אמרתי לו: אצל מי אתה תקוע? אמר לי: אצל ר' יוחנן. – ור' יוחנן אצל מי? – אצל ר' ינאי? ור' ינאי אצל מי? – אצל ר' חנינא. – ור' חנינא אצל מי? – אצל ר' חיא. אמרתי לו: ור' יוחנן אצל ר' חיא לא? אמר לי: במקום זקוקין של אש ולפידים של אש – מי מכנים בר־נפח לשם?

XXX. חכמי ארץ־ישראל וחכמי בבל.

רצד אמר ר' אושעיא: מהו שנאמר: „ואקח לי שני מקלות, לאחד קראתי נעם ולאחד קראתי חבלים"[1]? „נעם" – אלו תלמידי־חכמים שבארץ־ישראל, שמנעימים זה לזה בהלכה; „חובלים" – אלו תלמידי־חכמים שבבבל, שמחבלים זה את זה בהלכה.

„ושנים זיתים עליה... אלה שני בני היצהר"[2] – „יצהר" – אמר ר' יצחק: אלו תלמידי־חכמים שבארץ־ישראל, שנוחים זה לזה בהלכה כשמן זית; „זיתים" – אלו תלמידי־חכמים שבבבל, שמרורים זה לזה בהלכה כזית. (ס׳ה' כ״ד).

רצה מפני מה תלמידי־חכמים שבבבל מצוינים? לפי שאינם בני תורה.

ר' יוחנן אמר: לפי שאינם בני מקומם, שאומרים הבריות: בעירי – שמי; לא בעירי – שמלתי. (שבת קמ"ה).

רצו „הבאים... יציץ ופרח ישראל"[3] – שנה רב יוסף: אלו תלמידי־חכמים שבבבל שעושים ציצים ופרחים לתורה. (שם).

רצז עולא נזדמן לפומבדיתא. הביאו לפניו כלכלה של תמרים. אמר להם: כמה מאלו בזוז? אמרו לו: שלש. אמר: מלוא הטנא דבש בזוז בבבל – והבבלים אינם עוסקים

[1] זכריה י"א, ז. [2] שם ד', ג', יד. [3] ישעיה כ"ז, ו.

רצב) משום תורה – שלמדו הרבה. בנזיקין – בסדר נזיקין לבד. עוקצין – מסכת עוקצין שיש בה משניות קשות. הויות – משא־ומתן חריף בעניני הלכה. שלש עשרה פנים – דרכים ואופנים. כשהיה חולץ נעלו וגו' – כלו' נענה מיד בתחלת תפלתו. רצג) אתה תקוע – בעולם הבא. כלו' מי חברך בגן עדן? רצד) מחבלים – מתנצחים ומריבים בלשון עזה רצא) מצוינים – מהודרים בבגדיהם. שאינם בני מקומם – שגלו לשם מארץ־ישראל. בעירי שמי – במקומי שמי מכבדני. רצ) ציצים ופרחים – כלו' מקשטים את התורה בדרשותיהם. רצז) כלכלה – סל.

בתורה; בלילה צערוהו. אמר: מלוא הטנא סכינים בזוז בבבל – והבבליים עוסקים בתורה; (פס' פ"ז; תענ' ט').

רצח מהו „בבל"? אמר ר' יוחנן: בלולה במקרא, בלולה במשנה, בלולה בתלמוד. „במחשכים הושיבני כמתי עולם"[1] – אמר ר' ירמיה: זה תלמודה של בבל. (סנה' כ"ד).

רצט אמר ר' ירמיה: בבליים טפשים: משום שיושבים במקום חושך אומרים שמועות חשכות. (מג' נ"ב).

ש „ולציון יאמר איש ואיש ילד בה"[2] – אמר ר' מיישא בן בנו של ר' יהושע בן לוי: אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה. אמר אביי: ואחד משלהם גדול כשנים משלנו. אמר רבא: ואחד משלנו כשהוא עולה לשם גדול כשנים משלהם, שהרי ר' ירמיה כשהיה כאן לא היה יודע מה שאומרים חכמים – וכשעלה לשם היה קורא לנו „בבליים טפשים"; (כת' ע"ה).

שא ר' זירא כשעלה לארץ־ישראל ישב מאה תעניות, שישתכח ממנו תלמודה של בבל, כדי שלא יטרידהו. (ב"מ פ"ה).

XXXI. חכמי בית־המדרש בכניסתם ויציאתם.

שב ר' נחוניה בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית־המדרש וביציאתו תפלה קצרה. אמרו לו: מה מקום לתפלה זו? אמר להם: בכניסתי אני מתפלל שלא תארע תקלה על ידי, וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי.

שנו רבותינו: בכניסתו מהו אומר? יהי רצון מלפניך, ה' אלהי, שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אמר על טמא – טהור ועל טהור – טמא, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם.

ביציאתו מהו אומר? מודה אני לפניך, ה' אלהי, ששמת חלקי מיושבי בית־המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות. שאני משכים והם משכימים – אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים; אני עמל והם עמלים – אני עמל ומקבל שכר, והם עמלים ואינם מקבלים שכר; אני רץ והם רצים – אני רץ לחיי עולם־הבא, והם רצים לבאר שחת." (בר' כ"ח).

שג כשנפטרו התלמידים מבית רב נשתיירו אצלו אלף ומאתים תלמידים; ומבית רב הונא – נשתיירו שמנה מאות; מבית רבה ורב יוסף – ארבע מאות, וקראו לעצמם

[1]איכה ג', ו. [2]תהלים פ"ז, ה.

צערוהו – התמרים, כלו' חש במעיו. סכינים – התמרים שחותכים בבני־מעים. רצח) בלולה במקרא וגו' – כלו' תלמוד הבבליים יש בו מכל אותם הדברים. במחשכים... תלמודה של בבל – שהוא עמוק ומפוקפק. רצט) שמועות – הלכות. ש) משלהם – מחכמי ארץ־ישראל. שא) יטרידהו – יבלבלהו. שב) תקלה – מכשול וטעות בדבר הלכה. וישמחו בי חברי – כשלוני יגרום להם שמחה. מיושבי קרנות – בטלנים היושבים בחנויות ובקרני הרחובות. שג) כשנפטרו – לבתיהם לימי החגים.

„יתומים׳: וכשנפטרו כ..ת רב אשי — נשתיירו מאתים, וקראו לעצמם „יתומים שביתומים׳. (כת׳ ק״ו).

שד כשנפטרו התלמידים מבית ר׳ אמי אמרו לו כך:
עוֹלָמְךָ תִּרְאֶה בְּחַיֶּיךָ וְאַחֲרִיתְךָ לְחַיֵּי הָעוֹלָם־הַבָּא וְתִקְוָתְךָ לְדוֹר־דּוֹרִים.
לִבְּךָ יֶהְגֶּה תְבוּנָה פִּיךָ יְדַבֵּר חָכְמוֹת וּלְשׁוֹנְךָ יַרְחִישׁ רְנָנוֹת.
עַפְעַפֶּיךָ יַיְשִׁירוּ נֶגְדֶּךָ עֵינֶיךָ יָאִירוּ בְּמָאוֹר תּוֹרָה וּפָנֶיךָ יַזְהִירוּ כְּזֹהַר הָרָקִיעַ.
שִׂפְתוֹתֶיךָ יַבִּיעוּ דַעַת וְכִלְיוֹתֶיךָ תַּעֲלֹזְנָה מֵישָׁרִים וּפְעָמֶיךָ יָרוּצוּ לִשְׁמוֹעַ דִּבְרֵי עַתִּיק יוֹמִין.
(בר׳ י״ז).

כשנפטרו התלמידים מבית רב חסדא אמרו לו כך:
„אַלּוּפֵינוּ מְסֻבָּלִים׳[1] — אלופינו בתורה ובמצוות ומסבלים ביסורים.
„אֵין פֶּרֶץ׳[1] — שלא תהא סִיעָתֵנוּ כסיעתו של שאול, שיצא ממנה דואג האדומי.
„וְאֵין יוֹצֵאת׳[1] — שלא תהא סיעתנו כסיעתו של דוד, שיצא ממנה אחיתפל.
„וְאֵין צְוָחָה׳[1] — שלא תהא סיעתנו כסיעתו של אלישע, שיצא ממנה גחזי.
„בִּרְחוֹבֹתֵינוּ׳[1] — שלא יהא לנו בן או תלמיד, שמקדיח תבשילו ברבים. (שם).

XXXII. מִיתָתָם וְהֶסְפֵּדָם שֶׁל חֲכָמִים.

שו שנו רבותינו: מִשֶּׁמֵּת רבן גמליאל הזקן בטל כבוד התורה ומתה טָהֳרָה ופרישות. משמת ר׳ יוחנן בן זכאי בטל זיו־החכמה. משמת ר׳ אליעזר נגנז ספר־תורה. משמת ר׳ יהושע בטלו עצה ומחשבה. משמת ר׳ עקיבא בטלו זרועי תורה וְנִסְתַּתְּמוּ מַעְיְנוֹת החכמה. משמת ר׳ אלעזר בן עזריה בטלו עֲטָרוֹת חכמה, שעטרת חכמים עָשְׁרָם. משמת ר׳ חנינא בן דוסא בטלו אנשי־מעשה. משמת ר׳ יוסי קַטְנוּתָא פסקו חסידים. (ולמה נקרא שמו קטנתא? שהיה קטנתא של חסידים). משמת בן־עזאי בטלו הַשַּׁקְדָנִים. משמת בן־זומא בטלו הַדַּרְשָׁנִים. משמת ר׳ מאיר בטלו מושלי משלים. משמת רבי בטלה עֲנָוָה ויראת חטא. (סוטה מ״ט).

שז כשמת ר׳ עקיבא נולד רַבִּי. כשמת רבי נולד רב יהודה. כשמת רב יהודה נולד רָבָא. כשמת רָבָא נולד רב אָשֵׁי — ללמדך שאין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו, שנאמר: „וזרח השמש ובא השמש׳[2] — עד שלא כָּבְתָה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי, שנאמר: „ונר אלהים טרם יכבה ושמואל וגו׳[3]. (קיד׳ ע״ב).

[1] תהלים קמ״ד, יד. [2] קהלת א׳, ה. [3] שמואל א׳ ג׳, ג.

שד) עתיק יומין — הקדוש ברוך הוא. שה) סיעתנו — חבורתנו. שמקדיח תבשילו ברבים — שפוגם את תבשילו — כלו׳ שיוצא לתרבות רעה. שו) משמת... בטל וגו׳ — כל אלו החכמים המנויים כאן היו מצוינים ביותר כל אחד במדה ומעלת האמורה אצלו ובמיתתו כאלו בטלה עמו. ומתה טהרה וגו׳ — כלו׳ פסקו. אנשי מעשה — אנשי מופת. קטנתא של החסידים — כלו׳ האחרון שבהם. השקדנים — שוקדים ללמוד תורה.

שח כשמת ר' אַבָּהוּ – הורידו עמודי קֵיסָרֵי מים. ר' יוסי – שָׁפְעוּ מַרְזְבֵי צִפּוֹרִי דם; אמרו, שנתן נפשו על הגזרה. כשמת ר' יעקב – נראו כוכבים ביום. ר' שמואל בר רב יצחק – נעקרו כל הארזים שבארץ־ישראל. ר' חיא – ירדו אבני אש משמים. ר' נחום בר סִמַּאי איש קודש־קדשים – נתכסו כל הצורות מתצלות. (ולמה נקרא שמו נחום איש קודש־קדשים? שלא הביט בצורת מטבע מימיו. ואמרו: כשם שלא ראה את הצורות בחייו כך לא יהא רואה אותן במותו). כשמתו רבה ורב יוסף – נשקו גדות פרת זו את זו. אביי ורבא – נשקו גדות דִּגְלַת זו את זו. כשמת רב מְשַׁרְשְׁיָא – טָעֲנוּ התמרים קוצים. (מו"ק כ"ה; ירוש' ע"ז פ"ג).

שט כשמת רבה בר רב הונא ורב הַמְנוּנָא העלום לְשָׁם. כשהגיעו לגשר עמדו הגמלים. אמר להם ערבי אחד: זו מה היא? אמרו לו חכמים: הם חולקים כבוד זה לזה: זה אומר: ילך מר בראש, וזה אומר: ילך מר בראש. אמר הערבי: בְּדִין שֶׁאֲרִי בן ארי ילך בראש. עבר גמלו של רבה בר רב הונא בראש. פתח עליו הספדן:

נֵזֶע יְשִׁישִׁים עָלָה מִבָּבֶל וְעִמּוֹ סֵפֶר מִלְחָמוֹת.
קָאַת וְקִפּוֹד הֻכְפָּלוּ לִרְאוֹת בְּשֹׁד וָשֶׁבֶר הַבָּא מִשִּׁנְעָר.
קָצַף אֵל עַל עוֹלָמוֹ וְחָמַס מִמֶּנּוּ נְפָשׁוֹת
וְשָׂמַח בָּהֶן כְּכַלָּה חֲדָשָׁה.
רוֹכֵב עֲרָבוֹת שָׂשׂ וְשָׂמַח בְּבוֹא אֵלָיו נֶפֶשׁ נָקִי וְצַדִּיק.

כשמת רַבִּינָא פתח עליו הַסַּפְדָן:
תְּמָרִים הָנִיעוּ רֹאשׁ עַל צַדִּיק כַּתָּמָר.
נָשִׂים לֵילוֹת כְּיָמִים עַל מַשִּׂים לֵילוֹת כְּיָמִים.

אמר לו רב אַשִּׁי לבר־קִיפּוֹק: בְּאוֹתוֹ יוֹם מה תאמר? אמר לו בר־קיפוק: אֹמַר:

אִם בָּאֲרָזִים נָפְלָה שַׁלְהֶבֶת – מַה־יַּעֲשׂוּ אֵזוֹבֵי קִיר?
לִוְיָתָן בְּחַכָּה הֹעֲלָה – מַה־יַּעֲשׂוּ דְּגֵי הָרְקָק?
בְּנַחַל שׁוֹטֵף נָפְלָה חַכָּה – מַה־יַּעֲשׂוּ מֵי גֵבִים?

אמר לו בר אָבִין: חס ושלום לומר „חכה ושלהבת" בצדיקים...
– ואתה מה תאמר?
– אני אוֹמֵר:

שח) קיסרי – עיר מושבו. מים – דמעות. שפעו מרזבי צפורי – הצנורות של עיר צפורי שפכו דם. על הגזרה – גזרת מילה. נראו כוכבים – שחשך היום. נשקו גדות פרת – מרוב הבאים ללוותו משני עברי הנהר. דגלת – חדקל. שט) העלום לשם – מבבל לארץ־ישראל. ארי בן ארי – רבה בר רב הונא, שהוא אדם גדול בן אדם גדול. נזע ישישים – כלומר בן אבות ומיוחס. ספר מלחמות – של תורה. הוכפלו – כלו' נתאספו. משנער – מבבל. נשים לילות כימים וגו' – כלו' נרבה בהספד יום ולילה על מי שהיה עוסק בתורה יומם ולילה. לבר־קיפוק – שם אחד הספדנים. באותו יום – כשאמות. בארזים – כלו' בגדולי עולם. דני רקק – הדגים הקטנים שבאגמים.

בְּכוּ לָאֲבֵלִים   וְלֹא לָאֲבֵדָה,
שֶׁהִיא לִמְנוּחָה   וְאָנוּ לַאֲנָחָה.

רבי חֲנִין חתָנו של הנשיא היה, ולא היו לו בנים. בקש רחמים ונולד לו בן, ובו ביום מת רבי חנין. פתח עליו הספדן:

שִׂמְחָה לְתוּגָה נֶהְפָּכָה   שָׂשׂוֹן וְיָגוֹן הֻדְבָּקוּ;
בְּעֵת שִׂמְחָתוֹ נֶאֱנַח   בְּעֵת חֲנִינָתוֹ אָבַד חֲנִינוֹ.

יקראו לתינוק חנין על שם אביו.

כשמת ר' יוחנן פתח עליו ר' יצחק בן אלעזר:

קָשֶׁה הַיּוֹם לְיִשְׂרָאֵל   כְּיוֹם בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ בַּצָּהֳרָיִם.

כשמת ר' זירא פתח עליו הספדן:

אֶרֶץ שִׁנְעָר הָרָה וְיָלְדָה   אֶרֶץ צְבִי גִּדְּלָה שַׁעֲשׁוּעֶיהָ.
אוֹי נָא לָהּ, אָמְרָה רַקַּת   כִּי אָבְדָה כְּלִי חֶמְדָּתָהּ. (מו"ק כ"ה).

לאבדה — למת. למנוחה — הלכו למנוחה בעולם-הבא. לאנחה — נשארנו לאנחה בעולם הזה. בעת חנינתו אבד חנינו — בשעה שנחנן משמים ונתן לו בן, מת חנין. ארץ שנער וגו' — שנולד בבבל ועלה לארץ-ישראל. רקת — עיר צפורי

תוספות, השמטות ומלואים

לכרך ראשון.

יב.
תוספות.

I. חירם מלך צור.

א "בֶּן־אָדָם, אֱמֹר לִנְגִיד צֹר כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' יַעַן גָּבַהּ לִבְּךָ וַתֹּאמֶר אֵל אָנִי מוֹשַׁב אֱלֹהִים יָשַׁבְתִּי בְּלֵב יַמִּים"[1] — מה עשה חירם מלך צור? בא לים ועשה לו ארבעה עמודים ארוכים של ברזל שאין להם שעור, והעמידם זה כנגד זה מרובעים, ועשה לו שבעה רקיעים וכסא וחיות, רעמים ברקים וזיקים. הרקיע הראשון עשה של זכוכית, חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, ועשה בו חמה ולבנה וכוכבים. הרקיע השני עשה של ברזל, אלף וחמש מאות אמה על אלף וחמש מאות אמה, וסילון של מים מפריש בין שני לשלישי, ועשה בו אבנים מתגלגלות ומתבקעות אלו לאלו ונשמעים כמו רעמים. הרקיע השלישי עשה של עופרת, אלפים אמה על אלפים אמה, וסילון של מים מפריש ביניהם. הרקיע הרביעי עשה של מַתֶּכֶת, אלפים וחמש מאות אמה על אלפים וחמש מאות אמה, וסילון של מים מפריש ביניהם. הרקיע החמישי עשה של נחשת, שלשה אלפים על שלשה אלפים אמה, וסילון של מים מפריש ביניהם. הרקיע הששי עשה של כסף, שלשה אלפים וחמש מאות אמה על שלשה אלפים וחמש מאות אמה, וקבע בו אבנים טובות ומרגליות. הרקיע השביעי עשה של זהב, ארבעה אלפים על ארבעה אלפים אמה, וקבע בו חַיות וכרובים, ועשה לו בו מטה של זהב ובראשה מרגליות אֲדמות, מראה אותן מכאן ומכאן — מכאן נעשים ברקים ומכאן נעשים זיקים, והיה מזעזע עצמו והיו מתבקעין אלו לאלו ונשמעים כברקים ורעמים.

אמר הקדוש־ברוך־הוא ליחזקאל: בן אדם, לך אמור לחירם: מה אתה מתגאה, הלא ילוד אשה אתה! אמר לו יחזקאל: היאך אני הולך אצלו והוא עומד באויר? שלח הקב"ה רוח ונְטָלו בציצית ראשו והוליכו באויר אצל חירם. כיון שראה חירם ליחזקאל נבהל ונזדעזע. א"ל: מי הֶעֱלְךָ לכאן? א"ל: הקב"ה, כך צוני, לך אמור לו — למה אתה מתגאה, ילוד אשה אתה. א"ל: ילוד אשה אני, אלא שאני חי וקַיָּם לעולם; מה הקב"ה מושבו בלב יַמִּים — אף אני כן; מה הקב"ה מושבו בשבעה רקיעים — אף אני כן...

ומה היה סופו של חירם מלך צור? הביא הקב"ה עליו נבוכדנאצר והורידו מכסאו, והיה חותך בשרו כשתי אצבעות בכל יום ומטבילן בחומץ ומאכילו עד שמת מיתה משונה.

[1] יחזקאל כ"ח, ב.

א) וזיקים — כוכבי־שבט (קאמעטען) ומאורי־אש מעופפים (מעטעארען). וסילון — צנור ותעלה. מזעזע — מרעיד ומניע. כשתי אצבעות — כשיעור שתי אצבעות.

ואותן הפלטרין מה נעשה בהם? קרע הקב"ה את הארץ וגְנָזָן לצדיקים לעתיד לבוא. (ביה"מ ח׳).

II. אֲלֶכְּסַנְדְּרוֹס מוּקְדוֹן.

ב **כשבאו בני אַפְרִיקִי לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: ארץ כנען שלנו היא, שנאמר: „ארץ כנען לגבולותיה"[1], וכנען אביהם של בני־אדם הללו. אמר להם גְּבִיהָא בן פְּסִיסָא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס מוקדון, אם ינצחוני, אִמְרוּ: הֶדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם אִמרו להם: תורת משה נְצַחַתְכֶם. נתנו לו רשות והלך ודן עמהם. אמר להם: מהיכן אתם מביאים ראיה? אמרו לו: מן התורה. אמר להם: אף אני לא אביא לכם ראיה אלא מן התורה, שנאמר: „ויאמר ארור כנען, עבד עבדים יהיה לאחיו"[2] — עבד שקנה נכסים, עבד למי ונכסים למי? ולא עוד, אלא שהרי כמה שנים שלא עבדתונו. אמר להם אלכסנדרוס המלך: הַחֲזִירוּ לו תשובה. אמרו לו: תנו לנו זמן שלשה ימים. נתן להם זמן, בדקו ולא מצאו תשובה. מיד ברחו והניחו שדותיהם כשהן זרועות וכרמיהם כשהם נטועים — ואותה שנה שביעית היתה. (סנה׳ צ"א)**

ג **שוב פעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: הרי הוא אומר: „וה׳ נתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום"[3], תנו לנו כסף וזהב שנטלתם ממנו. אמר גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס: אם ינצחוני, אמרו להם: הדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם — אמרו להם: תורת משה נְצַחַתְכֶם. נתנו לו רשות והלך ודן עמהם. אמר להם: מהיכן אתם מביאים ראיה? אמרו לו: מן התורה. אמר להם: אף אני לא אביא לכם ראיה אלא מן התורה, שנאמר: „ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה"[4], תנו לנו שכר עבודה של ששים רבוא ששִׁעְבַּדְתֶּם במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. אמר להם אלכסנדרוס מוקדון: החזירו לו תשובה. אמרו לו: תנו לנו זמן שלשה ימים. נתן להם זמן, בדקו ולא מצאו תשובה. מיד הניחו שדותיהם כשהן זרועות וכרמיהם כשהם נטועים וברחו — ואותה שנה שביעית היתה. (שם).**

ד **ושוב פעם אחת באו בני ישמעאל ובני קטורה לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: ארץ כנען שלנו ושלכם, שנאמר: „ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם"[5], ונאמר: „ואלה תולדות יצחק בן אברהם"[6]. אמר להם גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס. אם ינצחוני, אמרו: הדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם — אמרו להם: תורת משה רבנו נצחתכם. נתנו לו רשות והלך ודן עמהם. אמר להם: מהיכן אתם מביאים ראיה? אמרו לו: מן התורה. אמר להם: אף אני לא אביא ראיה אלא מן התורה, שנאמר: „ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, ולבני הפלגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות"[7] — אב שנתן אֲנָטִין לבניו בחייו ושִׁגֵּר זה מעל זה — כלום יש לזה על זה כלום? (שם).**

[1] במדבר ל"ד, ב. [2] בראשית ט׳, כה. [3] שמות י"ב, לו. [4] שם שם, מ. [5] בראשית כ"ה, יב. [6] שם שם, יט.
[7] שם שם, ה, ו.

ב) של בני אדם הללו — על עצמם הם אומרים כך. הדיוט — אדם בור, שאינו חכם. בדקו — בקשו. שביעית — שנת שמיטה. ד) אנטין — כמו לגטין, כלומר שטרי ירושה, דיתיקי.

ה אלכסנדרוס מוקדון בקש לעלות לירושלים. הלכו אלו הכותים ואמרו לו: הִזָּהֵר, שאינם מניחים אותך לִכָּנֵס לבית קדש־הקדשים שלהם. כיון שהרגיש גביעה בן קוסם, הלך ועשה לו שתי אַנְפִּילָאוֹת ונתן בהן שתי אבנים טובות שָׁוות שני רִבּוֹאוֹת של כסף. כיון שהגיע להר־הבית אמר לו: אדוני המלך! שלוף מנעליך ונעול לך אלו שתי אַנפילאות, שהרצפה חֲלָקָה, שלא תחליק רגליך. כיון שהגיע לבית קדש־הקדשים א"ל: עד כאן יש לנו רשות לִכָּנֵס, מכאן ואילך אין לנו רשות לכנס. א"ל: לכשאצא אני מַשְׁוֶה לך את גביעתך. א"ל: אם אתה עושה כן רופא אומן תִקָּרֵא ושכר הרבה תטול. (ב"ר פ' ס"א):

ו עשרה דברים שאל אלכסנדרוס מוקדון את זקני הנגב. אמר להם: מן השמים לארץ רחוק או ממזרח למערב? אמרו לו: ממזרח למערב. תדע, שהרי חמה במזרח הכל מסתכלין בה, חמה במערב הכל מסתכלין בה, חמה באמצע הרקיע אין הכל מסתכלין בה.

אמר להם: שמים נבראו תחלה או הארץ? אמרו לו: שמים נבראו תחלה, שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ"[1].

אמר להם: אור נברא תחלה או חשך? אמרו לו: דבר זה אין לו פותרין.

(וְיאמרו לו: חשך נברא תחלה, שנאמר: "והארץ היתה תהו ובהו וחשך"[2] — ואחר כך "ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור"[3]? כסבורים היו, שמא יבא לשאול מה למעלה מה למטה, מה לפנים מה לאחור).

אמר להם: איזהו חכם? אמרו לו: הרואה את הנולד.

אמר להם: איזהו גבור? אמרו לו: הכובש את יצרו.

אמר להם: איזהו עשיר? אמרו לו: השמח בחלקו.

אמר להם: ומה יעשה אדם ויחיה? אמרו לו: ימית עצמו.

— מה יעשה אדם וימות? — יְחַיֶּה את עצמו.

אמר להם: מה יעשה אדם ויתקבל על הבריות? אמרו לו: ישנא מלכות ושִׁלְטָן.

אמר להם: שלי טוב משלכם — יאהב מלכות ושלטן ויעשה טובה עם בני אדם.

אמר להם: בַּיָּם יפה לדור או ביבשה? אמרו לו: ביבשה, שהרי כל יורדי הים אין דעתם מתישבת עד שעולים ליבשה.

אמר להם: מי מכם חכם יותר? אמרו לו: כלנו שָׁוִים כאחד, שכל דבר שאמרת

[1] בראשית א', א. [2] שם שם, ב. [3] שם שם, ג.

ה) אנפילאות — בתי־רגלים של לבדים, פוזמקאות; שאסור להכנס להר הבית במנעלים. גביעתך — גבנון והטוטרה שעל גבך; שגביעה היה גבן, והמלך אמר לו כך דרך שחוק. ו) מן השמים לארץ רחוק וגו' — כלומר, איזה רחוק יותר. הכל מסתכלין בה — בשביל שהיא רחוקה ביותר. מה לפנים וגו' — מה שהיה קודם הבריאה ומה שיהא בסוף; ואלו הם מן הדברים שאסור לדרוש בהם. את הנולד — מראשית אחרית. ימית עצמו — כלו' לא יֵהָנֶה הרבה מן העוה"ז. יחיה את עצמו — יתענג בעולם־הזה. ויתקבל — ויהא רצוי. שלי — עצתי שלי. ויעשה טובה עם בני אדם — יעסוק בעסקי צבור.

לנו פתחנו לנו באחד. אמר להם: מה אתם מתריסים כנגדי? אמרו לו: השטן נצח. אמר להם: אני הורגכם בגזרת מלך. אמרו לו: השלטון ביד המלך ולא נאה למלך לשקר. מיד הלבישם בגדי ארגמן ונתן רביד זהב על צוארם. (תמיד ל״א).

ז פעם אחת אמר אלכסנדר מוקדון לחכמיו: רוצה אני לילך למדינת אפריקי. אמרו לו: אי אתה יכול לילך לשם, שמפסיקים הרי־חושך. אמר להם: שלא אלך אי אפשר, ואיני שואל מכם אלא מה אעשה. אמרו לו: טול חמורים לובים שמהלכים באפלה והבא פקעות של חבלים וקשור מצד זה, ובחזירתך תהא מחזיק בהם ותבוא למקומך. עשה כך והלך. הגיע לקרטגני, מדינה שכלה נשים. בקש לעשות עמהן מלחמה. אמרו לו: אם תהרוג אותנו־יאמרו: נשים הרג; אם נהרוג אותך־יאמרו: מלך שהרגוהו נשים. אמר להן: הביאו לי לחם. הוציאו לו לחם של זהב ותפוחים ורמונים של זהב על שלחן של זהב. אמר להן: וכי אוכלין זהב במדינתכן? אמרו לו: אם לחם היית מבקש, לא היה לך לחם במקומך, שעמדת ובאת לכאן!

כשיצא משם כתב על שער המדינה: אני אלכסנדרוס מוקדון מלך שוטה הייתי, עד שבאתי למדינת אפריקי ולמדתי עצה מנשים. (שם; תנח׳ ויקרא).

ח הלך אלכסנדרוס מוקדון משם אצל מלך קציא. הראהו הרבה כסף וזהב. אמר: לא לראות כספכם וזהבכם באתי, אלא לראות מנהגיכם ודיניכם. עד שהם יושבים באו שני בני אדם לדין לפני המלך. אחד אמר: אדוני המלך, חורבה לקחתי מאדם זה וגרפתיה ונמצא מטמון בתוכה, ואמרתי לו: טול מטמון שלך; חורבה לקחתי, מטמון לא לקחתי. ואחד אמר: מה אתה מתירא מעונש גזל – אף אני כך; החורבה וכל מה שבתוכה מכרתי לך – מתהום ארץ עד רום רקיע. קרא המלך לאחד מהם ואמר לו: יש לך בן? א״ל: הן. קרא לשני וא״ל: יש לך בת? א״ל: הן. אמר להם: ילכו וינשאו זו לזה ויהא המטמון לשניהם. התחיל אלכסנדר תמה. א״ל המלך: לא יפה דנתי? א״ל: הן. א״ל: אילו בא לפניך דין זה במדינתכם, מה היית עושה בו? א״ל: הייתי חותך ראשו של זה וראשו של זה והמטמון ירד לבית המלך. א״ל: והחמה מאירה עליכם? א״ל: הן. – ונשמים יורדים עליכם? – הן. א״ל: שמא יש במדינתכם בהמה דקה? א״ל: הן. א״ל: תפח רוחו של אותו האיש! בזכות בהמה דקה החמה מאירה לכם והגשמים יורדים עליכם...

בחזירתו ישב אלכסנדרוס על מעין אחד ואכל לחם. היו בידו גלדנים מלוחים. שטפם במים ונפל בהם ריח טוב. אמר: משמע, מעין זה מגן־עדן בא. נטל מאותם המים ורחץ פניו. עלה עם המעין עד שהגיע לפתחו של גן־עדן. הגביה קולו: פתחו לי השער! אמרו לו: „זה השער לה׳, צדיקים יבאו בו״[1]. אמר להם: אף אני מלך אני, חשוב אני, תנו לי דבר. נתנו לו גלגלת אחת.

[1] תהלים קי״ח, כ.

מתריסים כנגדי — מטילים דופי ביראתי; הרי אנו המרובים ואתם בידנו. השטן נצח — כלו, אין השלטן ראיה על אמתות יראתכם. לא נאה למלך לשקר — שהבטיח שלא יעשה להם רע. ז) אי אפשר — שרוצה אני לילך דוקא. לובים — ע״ש מקומם. ח) וגרפתיה — גרפתי ופניתי את אבני החורבה. תפח רוחו וגו׳ — לשון קללה כלפי אלכסנדר. בזכות בהמה דקה וגו׳ — שאתם אינכם ראוים לכך. ט) גלדנים — דגים קטנים. עם המעין — בדרך שהמעין מקלח.

בשחזור למקומו שקל כנגדה כל כסף וזהב שבידו ולא הכריעו. אמר להם לחכמים: מה זו? אמרו לו: גלגל עינו של בשר־ודם הוא, שאינו שבע. אמר להם: ומְנַיִן שכך הוא? א"ל: טול קומץ עפר וכסהו. עשה כך — ומיד הכריע. (תמיד ל"ב; תנח' אמור).

III. חָכְמָתָם שֶׁל בְּנֵי יְרוּשָׁלַיִם.

"רַבָּתִי בַגּוֹיִם"[1] — והלא כבר נאמר "רבתי עם"[1] ומה תלמוד־לומר "רבתי בגוים"? אלא רבתי בדֵעות. ר' הונא בשם ר' יוסי: בכל מקום שהיה אחד מבני ירושלים הולך למדינה היו מַציעין לו קָתֶדְרָא לישב עליה, בשביל לשמוע חכמתו.

אחד מירושלים הלך למדינה. הגיע זמנו למות. הביא בעל־הבית והפקיד בידו ממונו ואמר לו: אם יבוא בני מירושלים ויעשה לך שלשה דברי חכמה תן לו ממוני, ואם לאו — אל תתן לו. מת אותו האיש ונפטר לבית־עולמו. לאחר ימים בא בנו. [ואנשי אותה העיר] עשו ביניהם, שלא יהא אחד מהם מראה בית חברו לאַכְסְנַאי. כיון שהגיע לשער העיר ראה אחד שהיה טוען מַשאוי של עצים, אמר לו: מוכר אתה משאוי זה של עצים? א"ל: הן. א"ל: טול דמיהם והוליך אותם אצל פלוני. נטל דמיהם והוליך אותם אצל פלוני. היה מהלך וזה מהלך אחריו, עד שהגיעו לחצר של אותו בעל־הבית. א"ל: אי, פלוני, בוא וטול משאוי של עצים. א"ל: וכי אמרתי לך שתביא לי משאוי של עצים? א"ל: הן, לא אתה אמרת לי, אלא אותו האיש שבא אחרי; שלו הם. מיד פתח לו ביתו ונתנו שלום זה לזה.

הרי דבר אחד.

א"ל בעל־הבית: מי אתה? א"ל: אני הוא בנו של אותו האיש שמת אצלך. הכניסו ועשה לו סעודה. והיו לו לבעל־הבית שני בנים ושתי בנות. כשהגיעה שעת הסעודה הביא לפניו בסעודה חמש פַּרְגִיּוֹת בתבשיל. כשהתחילו לאכול א"ל בעל־הבית: טול והלוק. א"ל: לא שלי הוא. א"ל: רצוני שתהא נוטל ומחלק. נטל וחלק ונתן פַּרְגִית בין האיש ואשתו, נטל פרגית שניה ונתן בין שני הבנים, ונטל השלישית ונתן בין שתי הבנות. נטל שתי פרגיות ונתן לפניו. אכלו ולא אמרו לו כלום.

הרי דבר שני.

לעת ערב הביא תרנגלת פטומה בסעודה. א"ל: טול חלוק. א"ל: לא שלי הוא. א"ל: טול וחלוק ברצוני. נטל וחלק, ונתן הראש לפני האיש, נטל בני־מעים ונתן לפני האשה, נטל שתי הירכים ונתן לשני הבנים, ונטל שתי הכנפים ונתן לשתי הבנות. נטל את הגוף כלו ונתן לפניו.

הרי דבר שלישי.

[1] איכה א', א.

ומיד הכריע — כלומר, אין תקנה לתאות אדם אלא קומץ עפר של קבר. י) קתדרא — כסא לחכמים. בעל הבית — זה שנתארח הירושלמי אצלו. לאכסנאי — לאורח. משאוי — משא, חבילה. דמיהם — מחירם. פלוני — בעל הבית. הרי דבר אחד — של חכמה, שנודע לו ע"י ערמתו מקום ביתו של בעל הבית. לא שלי הוא — לא דרך־ארץ היא, שיהא אורח מחלק בסעודה. פטומה — אבוסה

א"ל בעל־הבית: וכי כך חולקין במקומכם? חלקת פעם ראשונה ולא אמרתי לך כלום, ועכשו אתה עושה כך? א"ל: ולא אמרתי לך: לא שלי הוא? ואף על פי כן מה שהלקתי יפה חלקתי. פעם ראשונה הביאו חמש פרגיות בסעודה. אתה ואשתך ופרגית — הרי שלשה, ושני בניך ופרגית—הרי שלשה, ושתי בנותיך ופרגית—הרי שלשה — אני ושתי פרגיות—הרי שלשה. כלום נטלתי דבר מחלקכם? עכשו הביאו תרנגלת. נטלתי את הראש ונתתי לך, שאתה ראש הבית. נטלתי בני־מעים ונתתי לאשתך, שהבנים יוצאים ממעיה. נטלתי שתי הירכים ונתתי לבניך, שהם עמודי הבית. נטלתי שתי הכנפים ונתתי לבנותיך, שלמחר יצאו ויפרחו מביתך וילכו להן לבעליהן. נטלתי לעצמי אניה זו, שבאניה באתי ובאניה אני הולך. עמוד ותן לי ממוני, שהפקיד אבא אצלך ואלך. מיד נתן לו כל ממונו והלך לשלום. (איכ"ר).

יא מעשה בשני בני אדם שנשבו בהר הכרמל והיה שַׁבָּאי מְהַלֵּךְ אחריהם. ואמר אחד מהם לחברו: גמל שֶׁמהלכת לפנינו סומא באחת מעיניה וטעונה שתי נודות, אחת של יין ואחת של שמן, ושני בני אדם המנהיגין אותו—אחד ישראל ואחד נכרי. אמר להם שַׁבָּאי: עם קשה עורף, מאין אתם יודעים? אמרו לו: גמל מעשבים שלפניה, מצד שרואה אוכלת, מצד שאינה רואה אינה אוכלת, וטעונה שתי נודות, אחת של יין ואחת של שמן — של יין מטפטף ושוקע ושל שמן מטפטף וצף; ושני בני אדם, המנהיגים אותו, אחד נכרי ואחד ישראל — נכרי נפנה לדרך וישראל נפנה לצדדים. רדף אחריהם ומצא כדבריהם, בא ונִשְּׁקָם על ראשם והביאם לביתו, ועשה להם סעודה גדולה, והיה מרקד לפניהם ואמר: ברוך שבחר בזרעו של אברהם ונתן להם מחכמתו, ובכל מקום שהם הולכים נעשים שרים לאדוניהם. ופטָרָם והלכו לבתיהם לשלום. (סנה' ק"ר).

יב מעשה בנכרי אחד ששבה שני תינוקות מארץ־ישראל והיו רצים לפני סוסו. כשהגיע לפתחו של רומי אמר אחד לחברו: מֵרִיחַ אני קַפְלוֹטוֹת שביהודה שמבַשלים בקדֵרה של כְּפַר־חֲנַנְיָה. כעס עליהם רבם. אמר להם: אלהיכם לא יכול לסבול אתכם ואני אסבול אתכם! עד שהוא מקללם בא פְּרְלַמְנְטָר של מלך. אמר לו הנכרי: מאין באת? א"ל: מארץ יהודה באתי היום. א"ל: אפשר מארץ יהודה באת היום, מהלך ארבע מאות פרסה? א"ל: רוח נשבה לספינה ובאתי היום, ואם אין אתה מאמינני רְאֵה קפלוטות שבארץ יהודה שמבַשלים בקדרה ועדַין לא טעמתי מהם כלום.

נכנס רבם לתוך ביתו. עמדה אמו ושחטה טלה ועשתה לבנה מיני תבשילים ופתחה לו חבית של יין. היה מֵסֵב בסעודה ואותם התינוקות עומדים עליו. אמר אחד מהם לחברו: ראה ריח בשר זה כריח כלב וריח היין כריח המת. [שמע הנכרי] ואמר לאמו: מה טיבו של בשר זה? אמרה לו: היתה אצלי רחלה וילדה כבש, וכיון שילדה מתה, והיתה הכלבה שלנו מניקתו עד שגדל, ועכשו שחטתיו ואתה סועד אותו. אמר לה: ומה טיבו של יין זה? אמרה לו: זה היין מאותו הכרם שמשוך על קברו של אביך, ואין בכל

אניה זו — גוף התרנגולת הדומה לאניה. **יא) שבאי — זה שלקח אותם בשבי. סומא —** עִוֶרת. **וטעונה** — עמוסה. מטפטף ושוקע — נוטף מן הנוד ושוקע בקרקע. **וצף — למעלה** מחמת השמנונית. **יב) קפלוטות — מן ירק (לויך). פרלמנטר — שליח המלך.**

הכרמים שהניח לך אביך מוציא יין טוב כמותו. ומלאתי לך חבית מאותו כרם וסתמתי והתמתי אותה ואמרתי: איני פותחת אלא כשיבוא בני, ועכשו כשראיתיך שמחתי שמחה גדולה ופתחתי את החבית. מיד אכל ושתה ושמח באותם התינוקות שהביא עמו. לאחר שאכל ושתה עמד ורקד. אמר אחד מהם לחברו: ראה רגלי אדוננו דומות לרגלי מוֹנִים: אמו זנתה עם זַמָּר־רַקָּד וילדה את זה. כיון ששמע אותו האיש כך נטל סַיִף בידו והלך אצל אמו, אמר לה: בן מי אני? אמרה לו: בני, בנו של אביך אתה. אמר לה: אם או את אומרת לי את האמת הריני הורגך. אמרה לו: בני, אל תהרגני ואני אומרת לך האמת: אביך לא היה מוליד והייתי מתיָרֵאת שלא יטלו הקרובים ממוני. פעם אחת הביא אביך זמר־רקד והיה קולו ערב. נִתְעַבַּרְתִּי ממנו וילדתי אותך. וכי לא יפה עשיתי שהבאתיך לכל העושר הזה? כיון ששמע כך אמר: הבאתי לי מוֹצִיאֵי גְנוּתִי לבין הבריות. יצא אליהם ואמר להם: לכו לכם לשלום, איני כְּדַאי להשתמש בכמותכם. נתן להם כל מיני מאכל וצידה לדרך ולוה אותם, וחזר לביתו, וכך נתקררה דעתו עליו. (איכ"ר; ילק"ש).

יג אחד מירושלים הלך אצל תַּגָּר באַתּינַס, בא ונתאָרַח בחנות, מצא בני אדם יושבים ושותים יין, משאכל ושתה בקש לישון שם. אָמרו לו: עשינו בינינו, שלא נקבל בן אדם אכסנַאי, אלא עד שיקפוץ שלש קפיצות. אמר להם: וכי יודע אני היאך אתם קופצים, אלא יעמד אחד מכם ויעשה לפני ואעשה אחריו כמותו. עָמד אחד מהם וקפץ אחת ונמצא באמצע החנות, קפץ אחרת ונמצא על פתח החנות, קפץ אחרת ונמצא מבחוץ. עמד וסגר הדלת בפניו, אמר להם: היכם, מה שבקשתם לעשות לי עשיתי לכם. (איכ"ר).

יד אחד מאתינס בא לירושלים. מצא תינוק אחד ונתן לו פרוטות, אמר לו: לך ומְצָא והבא לי מה שאכל ואשבע ואותיר ואטול לדרך. הלך התינוק והביא לו מלח. א"ל: מלח אמרתי לך שתביא לי? א"ל: ולא כן אמרת לי „לך הבא לי מה שאכל ואשבע ואותיר ואטול לדרך"? חייך, שיש בזה שתאכל ותשבע ותותיר ותטול לדרך. (שם).

טו אחד מאתינס מצא מרוֹכָה שבורה, נְטָלָהּ והביאה לחַיָּט, אמר לו: תפור לי מרוכה שבי[illegible]ה. הוציא הח[illegible]ט אליו מלא קומץ חול, א"ל: שזור לי חוטים ואני אתפרנה. (שם).

טז אחד מאתינס בא לירושלים. מצא תינוק אחד ונתן לו פרוטות. אמר לו: לך והבא ביצים ונבינות. כשבא א"ל: הראנו איזוהי גבינה של עז לבנה ואיזוהי של עז שחורה. א"ל התינוק: אתה אדם זקן, הראני אתה איזוהי ביצה של תרנגלת לבנה ואיזוהי של שחורה. (שם).

יז אחד מאתינס בא לירושלים ונכנס לבית־הספר. מְצָאָם לתינוקות שיושבים שם ורַבם אין אצלם. היה הוא שואלם והם משיבים. אמרו לו: בוא ונעשה בינינו, שכל השואל שאלה ונוצח את חברו — יטול כליו ממנו. אמר להם: הן. אמרו לו: אמור אתה, שאדם זקן אתה. אמר: אתם שבני המקום אתם קודמים לי. אמרו לו: דבר זה מהו: תשעה יוצאים ושמונה נכנסים ושנים מוזגים ואחד שותה ועשרים וארבעה משמשים. לא היה יכול להשיב ונטלו ממנו כליו. בא אצל ר' יוחנן רבם, א"ל: אי רבי: כל אותה

מונים — מרקד וליצן בקורקסאות. מוציאי גנותי — מודיעי קלוני. איני כדאי — איני ראוי. עד שיקפוץ שלש קפיצות — מן החנות לחוץ; ונתכונו להוציאו לחוץ, שלא ילין עמם מפני הרתק.

רעה גדולה יש אצלכם. כשבא אדם אורח לביניכם אתם נוטלים כליו: אמר לו: שמא שאלוך ולא יכולת להשיב? אמר לו: הן. — ומה שאלוך? אמר לו: כך וכך: א"ל: בני, תשעה יוצאים — אלו תשעה ירחי לידה: ושמונה נכנסים — שמונה ימי מילה: ושנים מוזגים — אלו שני דדים; ואחד שותה — התינוק: ועשרים וארבעה משמשים — עשרים וארבעה ירחי יניקה. מיד בא והשיב להם ונטל כליו. וקראו עליו: "לולא חרשתם בעגלתי לא מצאתם חידתי"[1]. (איכ"ר).

ח אחד מאתינם בא לירושלים והיה מלגלג הרבה באנשי ירושלים. אמרו: מי ילך ויביאנו אצלנו? אמר אחד אני אלך ואביאנו כשראשו מגולח. הלך הירושלמי ונתארח אצל אותו האיש. למחר היו הולכים שניהם לטייל בשוק ונפסק לו סַנְדָלוֹ אחד. אמר לאומן: הֵילָךְ טְרִיסִים זה — ועשה לי סנדל זה. עשה לו. למחר יצאו שוב שניהם לשוק. נפסק לו סנדל אחד. א"ל לאומן: הילך טריסים זה ועשה לי סנדל זה. א"ל אותו האיש: וכי כל כך יקרים סנדלים אצלכם? א"ל: הן. א"ל: בכמה דִּינָרִים. א"ל: בתשעה או בעשרה דנרים; וכשהם בזול — בשבעה או בשמונה דנרים. א"ל: אם אבוא אצלכם בסחורה זו תהא נמכרת? א"ל: הן, אלא שלא תכנס למדינה שלא מדעתי. הלך וקנה סנדלים ועלה לירושלים וישב בשער העיר. שלח אחרי הירושלמי ובא. כיון שבא א"ל: עשינו בינינו, שלא יכנס אדם למכור סחורתו אלא אם כן ראשו מגולח ופניו מפוחמות. א"ל: ומה איכפת לי אם אגלח ראשי, ובלבד שאמכור סחורתי. כשגלח ראשו נְטָלוֹ והושיבו באמצע השוק. וכשהיה אדם בא לִקח ממנו סנדלים, א"ל: זוג סנדלים זה בכמה? א"ל: בעשרה או בתשעה, אבל איני פוחת משמונה דינרים. וכששמע הלוקח כך היה טופח לו בסנדל על ראשו, הולך לו ואינו לוקח. א"ל אותו האיש להירושלמי: כלום עשיתי לך רעה כשהיית במקומי? א"ל: מכאן ואילך אל תלגלג באנשי ירושלים. (שם).

ט מעשה היה שנצטרכו ישראל לפרה אדומה ולא מצאו. אחר כך מצאו אותה אצל גוי אחד. הלכו ואמרו לו: מכור לנו את הפרה שיש לך. אמר להם: תנו את דמיה. — וכמה הם דמיה? — ארבעה זהובים. אמרו לו: אנו נותנים. עד שהם הולכים להביא את הדמים הרגיש אותו הגוי להיכן הם צריכים את הפרה. וכיון שבאו והביאו את דמיה, אמר להם: איני מוכרה לכם. אמרו לו: שמא להוסיף על דמיה אתה מבקש? הרי אנו נותנים לך כל מה שתבקש. ואותו רשע כל שהיה רואה אותם דחוקים עליו היה מעלה עליהם. אמרו לו: טול לך חמשה זהובים — לא היה מבקש. — טול עשרה, עשרים, שלשים, חמשים, מאה — לא היה מבקש. עד שהגיעו לאלף וקבל עליו ליתנה להם באלף זהובים. והתנו עמו והלכו להביא לו הזהובים.

מה עשה אותו הרשע? אמר לגוי אחד חברו: בא וראה היאך אני משחק ביהודים הללו: כלום הם מבקשים אותה ונותנים לי כל הדמים, אלא מפני שלא עלה עליה עול; הריני נוטל את העול ונותנו עליה, ומשחק אני בהם ונוטל את ממונם. וכך עשה. נטל אֶת העול ונתן עליה כל הלילה. וזהו סמנה של פרה שלא עלה עליה עול: שתי שערות

[1] שופטים י"ד, יח.

יח) טריסים — שם מטבע. ובשביל תקון סנדל דמיה מרובים. מפוחמות — שחורות כפחם. מה איכפת — מה בכך. טופח — מכה. ט) דמיה — שויה. דחוקים — נצרכים ביותר לדבר. מעלה עליהם — את המחיר.

יש בצוארה במקום שהעול נתון, וכל זמן שלא עלה עליה עול שתי השערות וקופות הן: ניתן עליה עול — מיד הן נכפפות. ועוד סמן אחד יש בה: עד שלא עלה עליה עול עיניה שוות; עלה עליה עול — עיניה מפלבלות והיא מסתכלת בעול.

כיון שבאו ליטול את הפרה ממנו וכל אותו הזהב בידם—מיד נכנס והעביר את העול מעל הפרה והוציאה להם. כיון שהוציאה להם התחילו מסתכלים בה ורואים אותן שתי השערות שנכפפו והעינים שמפלבלות מן העול, אמרו לו: טול את פרתך, אין אנו צריכים לה. ואפילו בחנם אין אנו נוטלים ממך.

כיון שראה אותו רשע, שהחזירו לו פרתו ויצא ריקם מכל אותו הזהב — אותו הפה שאמר „אני משחק בהם", התחיל אומר: „ברוך שבחר באומה זו" — ונכנס לו לתוך ביתו ותלה חבל וחנק עצמו. (פסיק"ר י"ד; תנה"ק).

כ מעשה ברבי יהושע שהיה מהלך בדרך ומצא תינוק אחד ובידו כלי מְכֻסֶּה. אמר לו: מה בידך מְכֻסֶּה בכלי זה? אמר: אילו היתה אמא רוצה שתדע מה שֶׁיֵּשׁ עמי לא היתה אומרת לי: „כַּסֵּהוּ"...

כיון שנכנס לעיר מצא תינוקת עומדת וממלאה מן העַיִן. אמר לה: השקיני מים. אמרה לו: לך ולחמורך.

כיון ששתה ופנה לילך אמר לה: בתי, עשית כמעשה רבקה. אמרה לו: אני עשיתי כמעשה רבקה — ואתה לא עשית כמעשה אליעזר... (איכ"ר).

מפלבלות — מרפרפות ומתבלבלות. כ) כמעשה רבקה—לאליעזר, שאמרה „גם לגמליך אשאב". כמעשה אליעזר — שנתן לה נזם וצמידים.

יג.

הַשְׁמָטוֹת.

I. הָאַגָּדָה.

א רַבִּי שִׂמְלָאי בָּא אֵצֶל רַבִּי יוֹנָתָן, אָמַר לוֹ: לַמְּדֵנִי אַגָּדָה. אָמַר לוֹ: מָסוֹרֶת בְּיָדֵינוּ מֵאֲבוֹתַי שֶׁלֹּא לְלַמֵּד אַגָּדָה לֹא לְבַבְלִי וְלֹא לְדָרוֹמִי, שֶׁהֵם גַּסֵּי־הָרוּחַ וּמְעוּטֵי־תוֹרָה. (ירוש׳ פסח׳ פ״ה).

ב „אִישׁ אֲשֶׁר יִתֶּן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר... וְלֹא יַשְׁלִיטֶנּוּ אֱלֹהִים לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ"[1] — זֶה בַּעַל אַגָּדָה, שֶׁאֵינוֹ לֹא אוֹסֵר וְלֹא מַתִּיר, לֹא מְטַמֵּא וְלֹא מְטַהֵר. (ירוש׳ הור׳).

ג בְּרִית כְּרוּתָה הִיא—הַלּוֹמֵד אַגָּדָה מִתּוֹךְ הַסֵּפֶר לֹא בִמְהֵרָה הוּא מְשַׁכֵּחַ. (ירוש׳ בר׳ פ״ה).

ד „כֹּל מִשְׁעַן לֶחֶם"[2]—אֵלּוּ בַּעֲלֵי מִקְרָא, „וְכֹל מִשְׁעַן מַיִם"[2]—אֵלּוּ בַּעֲלֵי אַגָּדָה. (חג׳ ד׳).

ה „יְחַיּוּ דָגָן"[3] — בְּתַלְמוּד, „וְיִפְרְחוּ כַגָּפֶן"[3] — בְּאַגָּדָה. (ויק״ר פ׳ א׳).

ו „סַמְּכוּנִי בָּאֲשִׁישׁוֹת"[4] — אֵלּוּ הֲלָכוֹת הַמְאוּשָּׁשׁוֹת, „רַפְּדוּנִי [illegible]"[4]—אֵלּוּ הָאַגָּדוֹת, שֶׁרֵיחָן וְטַעְמָן כְּתַפּוּחִים. (שהש״ר).

II. בְּרִיאַת הָעוֹלָם.

ז „וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הָרָקִיעַ"[5] — זה אחד מן המקראות שהרעיש בן־זומא את העולם: „ויעש"— אַתְמְהָא? והלא במאמר הן, שנאמר: „בדבר ה׳ שמים נעשו"[6]. (ב״ר פ׳ ד׳; ילק״ש).

III. חַוָּה.

ח דרש רבי שמעון בן מְנַסְיָא: מהו שנאמר: „ויבן ה׳ אלהים את הצלע"[7] — מְלַמֵּד שֶׁקְּלָעָהּ הקדוש ברוך־הוא לְחַוָּה והביאה אל האדם: שכן בִּכְרַכֵּי־הַיָּם קורין לקליעתא בניתא. (בר׳ ס״א).

[1]קהלת ו׳, ב. [2]ישעיה ג׳, א. [3]הושע י״ד, ח. [4]שיר השירים ב׳, ה; [5]בראשית א׳, ז. [6]תהלים ל״ג, ו. [7]בראשית ב׳, כב.

א) לדרומי — לאיש דרום ארץ־ישראל, זה החלק הקרוי „יהודה". גסי־הרוח — בעלי גאוה. ב) שאינו לא אוסר וגו׳ — שאין מורין הלכה מן האגדה. ו) המאוששות— המיוסדות על כתובי התורה ועל הקבלה. ח) שקלעה — את שער ראשה, ליפותה על אדם. לקליעתא— מקלעת השער. בניתא — ודרש „ויבן" מלשון „בניתא".

IV. נֹחַ בַּתֵּבָה.

ט שנים עשר חדש שעשה נֹחַ בַּתֵּבָה לא טָעַם טַעַם שֵׁנָה לא ביום ולא בלילה, שהיה עסוק לָזוּן את הנפשות שהיו עמו. יש בהמה שהיתה אוכלת בשעה ביום, ויש בשתים, ויש בשלש, ויש בארבע; ויש בשליש הלילה, ויש באמצעו, ויש בקריאת הגבר. ומה היה מאכילן? כל מין ומין לפי שהיה לָמוּד: תבן לגמלים, זמורות לפילים, שעורים לחמורים, חֲצוּבוֹת לצבאים, זכוכית לְנַעֲמִיּוֹת.

פעם אחת שהה נח לזון את הארי והכישו ויצא צולע, וזהו שנאמר: „וישאר אך נח"[1] — שהיה נונח וכוהה דם מטרח הבהמות והחיות. (תנה״ק; ב״ר פ׳ ל״ב; רש״י).

V. אָבוֹת.

י בשעה שנולד אברהם אבינו עמד כוכב אחד ממזרח ובלע ארבעה כוכבים לארבע רוחות השמים. אמרו חכמיו לנמרוד: בן נולד לתרח בשעה זו, שעתידה לצאת ממנו אומה, שתירש העולם־הזה והעולם־הבא; אם רצונך יִתֵּן לאביו מלא ביתו כסף וזהב ונהרגהו. מיד שגר נמרוד אצל תרח, אמר לו: בן נולד לך אמש, עכשו תנהו לי ונהרגהו ואתן לך מלוא ביתך כסף וזהב. אמר לו תרח: אמשול לך משל, למה הדבר דומה: לסוס אחד שאמרו לו: נחתוך את ראשך וְנִתֵּן לך בית מלא שעורים. אמר הסוס להם: שוטים, אם תחתכו את ראשי, מי יאכל השעורים? ואתם אם תהרגו את בני מי יירש הכסף והזהב? השיב לו המלך: מדבריך אני מכיר שבן נולד לך. אמר לו תרח: בן נולד לי ומת. א״ל: על חי אני אומר לך ולא על מת. מה עשה תרח? החביא את בנו במערה שלש שנים. זִמֵּן לו הקדוש ברוך־הוא שני חלונות, מן האחד יוצא שמן ומן השני סלת.

כשהיה אברהם בן שלש שנים יצא מן המערה, הרהר בלבו: מי ברא שמים וארץ ואותי? התפלל כל היום כלו לשמש. לערב שקע השמש במערב וזרחה הלבנה במזרח. כשראה את הַיָּרֵחַ וכוכבים סביב לירח, אמר: זהו שברא השמים והארץ ואותי, והכוכבים הללו שריו ועבדיו. עמד כל הלילה בתפלה לירח. לבקר שקע הירח במערב וזרח השמש במזרח. אמר: און ביד אלו כח: אדון יש עליהם, אליו אתפלל ואליו אשתחוה. (ביה״מ ב׳).

יא אמר ר׳ יוֹחָנָן בר יצחק: קַפְּדָנוּתָם של אבות ולא עַנְוְתָנוּתָם של בנים. „קפדנותם של אבות" מנין? — מיעקב: „ויחר ליעקב וירב בלבן"[2]; אתה סבור הַכָּאוֹת או פצעים היו שם — ואינם אלא פיוסים: יעקב מְפַיֵּס את חמיו. אבל כאן „כי מבקש את נפשי"[3] — מזכיר שפיכת דמים בפיוסו. (ב״ר פ׳ ע״ד; ילק״ש).

---

[1] בראשית ז, כג. [2] שם לא, לו. [3] שמואל א כ, א.

ט) לזון — להאכיל. הגבר — התרנגול. למוד — רגיל. חצובות — מין עשב (עפהייא). לנעמיות — לבנות־היענה. שהה — אחר. והכישו — והכהו. אך נח — דרש אך לשון מועט; וי״מ מלשון מכה או קריאה של כאב. יא) קפדנותם וגו׳ — כעסם של אבות נוח מדברי ענוה ופיוס של בנים. אבל כאן — אצל דוד ושאול.

VI. יְרִידַת יַעֲקֹב לְמִצְרָיִם.

יב אמר ר׳ יוֹחָנָן: ראוי היה יעקב אבינו לירד למצרים בְּשַׁלְשְׁלָאוֹת של ברזל, אלא שזכותו גרמה לו, שנאמר: „בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה, ואהיה להם כמרימי עול על לחיהם ואט אליו אוכיל״[1]. (שבת פ״ט).

VII. שִׁעְבּוּד מִצְרַיִם.

יג אמר ר׳ יונתן: למה נמשלו מצרים כמרור? לומר לך: מה מרור זה, שתחלתו רך וסופו קשה, אף מצרים תחלתם רכה וסופם קשה. (פסח׳ ל״ט).

VIII. מַכַּת צְפַרְדֵּעַ.

יד „וַתַּעַל הַצְּפַרְדֵּעַ וַתְּכַס אֶת אֶרֶץ מִצְרָיִם״[2] — ר׳ עקיבא אומר: צפרדע אחת היתה ומלאה כל ארץ מצרים. אמר לו רבי אלעזר בן עוריה: עקיבא! מה לך אצל אגדה? כַּלֵּךְ מִדַּבְּרוֹתֶיךָ ולך אצל נגעים ואהלות — צפרדע אחת היתה: שרקה להם והם באו. (סנה׳ ס״ז).

IX. בִּזַּת מִצְרַיִם.

טו אמר שמואל: כל כסף וזהב שבעולם יוסף לְקָטוֹ והביאו למצרים, שנאמר „וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים״[3]. אין לי אלא שבארץ מצרים; שבארץ כנען ושבשאר ארצות מנין? — תלמוד־לומר: „וכל הארץ באו מצרימה״[4]. וכשעלו ישראל ממצרים העלוהו עמהם, שנאמר: „וינצלו את מצרים״[5]. רב אסי אמר: עֲשָׂאוּהָ כמצודה זו שאין בה דגן. ר׳ שמעון בן לקיש אמר: כמצולה שאין בה דגים. והיה מונח עד רחבעם בן שלמה. בא שִׁישַׁק מלך מצרים על ירושלים וּנְטָלוֹ מרחבעם, שנאמר: „ויקח את אוצרות בית ה׳ ואת אוצרות בית המלך״[6]. בא זרח מלך כוש ונטלו משישק. בא אסא ונטלו מזרח מלך כוש ושִׁגְּרוֹ לבן־הדד בן טברימון. בא יהושפט ונטלו מבני עמון, והיה מונח עד אחז. בא סנחריב ונטלו מאחז. בא חזקיה ונטלו מסנחריב, והיה מונח עד צדקיה. באו כשדיים ונטלוהו מצדקיהו, ובאו פרסיים ונטלוהו מכשדיים. באו יְוָנִים ונטלוהו מפרסיים. באו רומיים ונטלוהו מיד יְוָנִים — ועדַיִן מונח ברומי. (פסח׳ קי״ט).

[1]הושע י״א, ד. [2]שמות ח׳, ב. [3]בראשית מ״ז, יד. [4]שם מ״א, נ״ז. [5]שמות י״ב, לו. [6]מלכים א׳ י״ד, כו.

יב) בשלשלאות — בכבלים; כלומר, בעל־כרחו ובחוזק יד. שזכותו גרמה לו — לירד בשביל הרעב. כמרימי עול וגו׳ — כלו׳, הקלתי להם עול הירידה ע״י שהטיתי להם אוכל במצרים בימי הרעב וירדו לשם בשביל האוכל. יג) כמרור — שנאמר „וימררו את חייהם״ (שמות א׳, יד). תחלתו רך — בשעת גידול. יד) צפרדע אחת היתה — שנאמר „ותעל הצפרדע״ לשון יחיד. כלך — כלה ולך. אצל נגעים ואהלות — הלכות טומאה וטהרה, שכחך גדול בהן. טו) כמצודה — ממגורה.

כו שאל קוֹנְטְרִיקוֹס הֶגְמוֹן את רַבָּן יוחנן בן זַכַּאי: בִּפְרָטָם של לוים אתה מוצא עשרים ושנים אלף ושלש מאות, ובכללם אתה מוצא עשרים ושנים אלף. ושלש מאות להיכן הלכו? אמר לו: אותם שלש מאות בכורות היו, ואין בכור מפקיע בכור.

ועוד שְׁאָלוֹ: בגִבּוּי הכסף אתה מוצא מאתים ואחת ככר ואחת עשרה מנה, שנאמר: „בקע לגלגלת מחצית השקל בשקל הקדש... לשלש מאות אלף וגו'"[1], ובנתינת הכסף אתה מוצא מאת ככר, שנאמר: „ויהי מאת ככר הכסף וגו'"[2]. משה רבכם גנב היה או קוּבְיוּסְטוּס היה או אינו בקי בחשבונות. נתן מחצה ונטל מחצה ומחצה שלם לא החזיר. א"ל: משה רבֵּנו גִּזְבָּר נאמן היה, ובקי בחשבונות היה, ומנה של קדש כפול היה. (בכ' ה').

XVI. כָּלֵב וִיהוֹשֻׁעַ.

כז „וַיַּעֲלוּ בַנֶּגֶב וַיָּבֹא עַד חֶבְרוֹן"[3] – „ויבאו" היה לו לומר. אמר רבא: מלמד שפֵּרש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות, אמר להם: אבותי, בַּקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים. יהושע כבר בקש משה עליו רחמים, שנאמר: „ויקרא משה להושע בן נון יהושע"[4] – י ה י ו ש י ע ך מעצת מרגלים. וזהו שנאמר: „ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וגו'"[5]. (סוטה ל"ד).

XVII. בִּלְעָם.

כח „וַיָּשֶׂם ה' דָּבָר בְּפִי בִלְעָם"[6] – ר' אלעזר אומר: מלאך; רבי יונתן אמר: חכה.

אמר ר' יוחנן: מברכתו של אותו רשע אתה לָמֵד מה היה בלבו. בקש לומר שלא יהיו להם בתי־כנסיות ובתי־מדרשות – „מה טובו אהליך יעקב"[7]; לא תשרה שכינה עליהם – „משכנותיך ישראל"[7]; לא תהא מלכותן נמשכת – „כנחלים נטיו"[8]; לא יהיו להם זיתים וכרמים – „כגנות עלי נהר"[8]; לא יהא ריחם נודף – „כאהלים נטע ה'"[8]; לא יהיו להם מלאכים בעלי קומה – „כארזים עלי מים"[8]; לא יהיה להם מלך בן מלך – „יזל מים מדליו"[9]; לא תהא מלכותם שולטת באומות – „וזרעו במים רבים"[9]; לא תהא עוה מלכותם – „וירום מאגג מלכו"[9]; לא תהא אומה מלכותם – „ותנשא מלכותו"[9].

אמר ר' אבא בר כהנא: כֻּלן חזרו לקללה חוץ מבתי־כנסיות ובתי־מדרשות, שנאמר: „ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה כי אהבך ה' אלהיך"[10] – קללה ולא קללות. (סנה' ק"ה).

[1]שמות ל"ח, כו. [2]שם שם, כז. [3]במדבר י"ג, כב. [4]שם שם, טז. [5]שם י"ד, כד. [6]במדבר כ"ג, ה. [7]שם כ"ד, ה. [8]שם שם, ו. [9]שם שם, ז. [10]דברים כ"ג, ו.

כו) בפרטם של לויים — בפדיון הבכורים (במדבר ג'). מפקיע — פוטר. קוביוסטוס — משחק בקוביא ומאבד ממון של אחרים. כח) מלאך — הפך את פיו מקללה לברכה. חכה — לחסום את קללתו בפיו, ושניהם דורשים „וישם דבר" דבר ממש, שרצה הקב"ה לסתום פי בלעם ולמנעו מן הקללה והכניס מלאך או חכה בפיו. מברכתו... אתה למד וגו' — מפני שהברכות הן התיפך מן הקללות שהיו בלבו. חוץ מבתי כנסיות וגו' — שגם עכשיו ישנם בישראל.

המים מבַעְבְּעִים ועולים כעמוד למעלה וכל אחד ואחד מושך במקלו, איש לשבטו ואיש למשפחתו, שנאמר:

בְּאֵר חֲפָרוּהָ שָׂרִים   כָּרוּהָ נְדִיבֵי הָעָם
בִּמְחֹקֵק   בְּמִשְׁעֲנֹתָם[1].

סובבת בכל מחנה ישראל ומשקה את כל הישימון והיא נעשית נחלים גדולים, והם יושבים באַסְ־פְּקָאוֹת ובאים זה אצל זה. העולה דרך ימין יורד דרך ימין, העולה דרך שמאל יורד דרך שמאל. מים שמתמצין הימנה נעשים נהר גדול והולכים לים הגדול ומביאים משם כל חמדת העולם. (תוס' סוכה פ"ג).

XIV. מַתַּן תּוֹרָה.

כא „הר סיני" — שירדה שנאה לאומות העולם עליו. (שבת פ"ט).

כב אמר רבי יוחנן מהו שנאמר: „ה' יתן אומר המבשרות צבא רב"[2]. כל דבור ודבור שיצא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשונות. תנא דבי ר' ישמעאל: „וכפטיש יפוצץ סלע"[3] — מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות אף כל דבור ודבור שיצא מפי הקדוש ברוך־הוא נחלק לשבעים לשונות. (שם פ"ח).

כג אמר ר' יוחנן: כל דבור ודבור שיצא מפי הקדוש־ברוך־הוא נהפך לשבעים לשון. אמר ר' יהושע בן לוי: כאדם שמכה על הַסַּדָּן והניצוצות נִתָּזוֹת לכאן ולכאן. ר' יוסי בר חנינא אמר: כאדם שהוא מכה בפטיש על האבן והצרורות נתזות לכאן ולכאן, כך: „המבשרות צבא רב"[2]. (שם; עפ"י ילק"ש).

כד תניא: „זכור"[4] ו„שמור"[5] בדבור אחד נאמרו — מה שאין הפה יכול לדבר ומה שאין האוזן יכולה לשמוע. (ר"ה כ"ז).

XV. הַמִּשְׁכָּן.

כה אמר ר' יונתן: בצלאל — על שם חכמתו נקרא. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך־הוא למשה: לך אמור לו לבצלאל: עשה לי משכן, ארון וכלים. — הלך משה והפך ואמר לו: עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו: משה רבנו! מנהגו של עולם אדם בונה בית ואחר־כך מכניס לתוכו כלים, ואתה אומר: עשה לי ארון וכלים ומשכן; כלים שאני עושה להיכן אכניסם? שמא כך אמר לך הקב"ה: עשה משכן, ארון וכלים. אמר לו: שמא בְּצֵל־אֵל היית וידעת! (בר' נ"ה).

[1] במדבר כ"א, יח. [2] תהלים ס"ח, יב. [3] ירמיה כ"ג, כט. [4] שמות כ', ח. [5] דברים ה', יב.

באסיפקאות — באניות. כא) שנאה לאומות העולם — על שלא קבלו את התורה. כב) מפי הגבורה — הקב"ה. כג) על הסדן — קורה שהנפח מכה על גבה ברזל מלובן. כד) זכור... ושמור — בדברות הראשונות (בשמות) נאמר „זכור את יום השבת" ובשניות (בדברים): „שמור את יום השבת".

כו **שאל קונטריקוס הגמון את רבן יוחנן בן זכאי: בפרטם של לוים אתה מוצא עשרים** ושנים אלף ושלש מאות, ובכללם אתה מוצא עשרים ושנים אלף, ושלש מאות להיכן הלכו? אמר לו: אותם שלש מאות בכורות היו, ואין בכור מפקיע בכור.

ועוד שאלו: בגבוי הכסף אתה מוצא מאתים ואחת ככר ואחת עשרה מנה, שנאמר: „בקע לגלגלת מחצית השקל בשקל הקדש... לשלש מאות אלף וגו׳" [1], ובנתינת הכסף אתה מוצא מאת ככר, שנאמר: „ויהי מאת ככר הכסף וגו׳" [2]. משה רבכם גנב היה או קוביוסטוס היה או אינו בקי בחשבונות. נתן מחצה ונטל מחצה ומחצה שלם לא החזיר. **א״ל: משה רבנו גזבר נאמן היה, ובקי בחשבונות היה, ומנה של קדש כפול היה.** (בכ׳ ה׳).

XVI. כָּלֵב וִיהוֹשֻׁעַ.

כז **„ויעלו בנגב ויבא עד חברון" [3] — „ויבאו" היה לו לומר. אמר רבא: מלמד שפרש** כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות, אמר להם: אבותי, בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים. יהושע כבר בקש משה עליו רחמים, שנאמר: „ויקרא משה להושע בן נון יהושע" [4] — יה יושיעך מעצת מרגלים. וזהו שנאמר: „ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וגו׳" [5]. (סוטה ל״ד).

XVII. בִּלְעָם.

כח **„וישם ה׳ דבר בפי בלעם" [6] — ר׳ אלעזר אומר: מלאך; רבי יונתן אמר: חכה.**
אמר ר׳ יוחנן: מברכתו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבו. בקש לומר שלא יהיה להם בתי־כנסיות ובתי־מדרשות — „מה טובו אהליך יעקב" [7]; לא תשרה שכינה עליהם — „משכנותיך ישראל" [7]; לא תהא מלכותן נמשכת — „כנחלים נטיו" [8]; לא יהיה להם זיתים וכרמים — „כגנות עלי נהר" [8]; לא יהא ריחם נודף — „כאהלים נטע ה׳" [8]; לא יהיו להם מלכים בעלי קומה — „כארזים עלי מים" [8]; לא יהיה להם מלך בן מלך — „יזל מים מדליו" [9]; לא תהא מלכותם שולטת באומות — „וזרעו במים רבים" [9]; לא תהא עזה מלכותם — „וירום מאגג מלכו" [9]; לא תהא איומה מלכותם — „ותנשא מלכותו" [9].

אמר ר׳ אבא בר כהנא: כלן חזרו לקללה חוץ מבתי־כנסיות ומבתי־מדרשות, שנאמר: „ויהפוך ה׳ אלהיך לך את הקללה לברכה כי אהבך ה׳ אלהיך" [10] — קללה ולא קללות. (סנה׳ ק״ח).

---

[1] שמות ל״ח, כו. [2] שם שם, כז. [3] במדבר י״ג, כב. [4] שם שם, טז. [5] שם י״ד, כד. [6] במדבר כ״ג, ה. [7] שם כ״ד, ה. [8] שם שם, ו. [9] שם שם, ז. [10] דברים כ״ג, ו.

כו) בפרטם של לויים — בפדיון הבכורים (במדבר ג׳). מפקיע — פודה. קוביוסטוס — משחק בקוביא ומאבד ממון של אחרים. כח) מלאך — הפך את פיו מקללה לברכה. חכה — להסום את קללתו בפיו. ושניהם דורשים „וישם דבר" דבר ממש, שרצה הקב״ה לסתום פי בלעם ולמנעו מן הקללה והכניס מלאך או חכה בפיו. מברכתו... אתה למד וגו׳ — מפני שהברכות הן התיפך מן הקללות שהיו בלבו. חוץ מבתי כנסיות וגו׳ — שגם עכשיו ישנם בישראל.

XVIII. מֹשֶׁה.

כט „וַיְחַל מֹשֶׁה" — אמר ר' חיא: לא הניח משה זוית בָּרָקִיעַ, שלא נתחבט בה. „חָטָא הָעָם הַזֶּה חֲטָאָה גְדֹלָה" — אמר ר' יצחק: עשה משה עצמו כאלו כָּעוּס על ישראל. כיון שראה הקדוש־ברוך־הוא כך אמר לו: משה, שתי הפנים בכעס? אני ואתה כועסים על ישראל? — לא יהו שתי הפנים בכעס: אלא כשאהיה אני נותן רותחים הֱוֵי נותן צוננים, וכשתהא אתה נותן רותחים אהיה אני נותן צוננים. אמר לו משה: רבונו־של־עולם, יודע אני שאתה אוהב בניך ואין אתה מבקש אלא מי שילמד עליהם סַנֵּגוֹרְיָא.

„וְעַתָּה הַנִּיחָה לִּי וְיִחַר אַפִּי בָהֶם וַאֲכַלֵּם" — וכי משה היה תופס בהקדוש־ברוך־הוא, שהוא אומר „הניחה לי"? אלא למה הדבר דומה למלך שכעס על בנו והכניסו לקיטון ומתחיל לבקש להכותו, והיה המלך מְצַעֵק מן הקיטון: הַנִּיחוּ לי שאַכֶּנּוּ. והיה פַּדְגּוֹג עומד בִּטְרַקְלִין, אמר הפדגוג: המלך ובנו לִפְנִים בקיטון, — למה הוא אומר: „הניחו לי"? אלא מפני שהמלך מבקש שאלך ואפיסנו על בנו, לכך הוא מצעק „הניחה לי". כך אמר הקב"ה למשה: „ועתה הניחה לי". אמר משה: מפני שהקב"ה רוצה שאֲפַיֵּס על ישראל, לפיכך הוא אומר „ועתה הניחה לי". מיד התחיל לבקש עליהם רחמים. (שמו"ר פ' מ"ב; דב"ר פ' ג'; ילק"ש).

ל „וְשָׁב אֶל הַמַּחֲנֶה וגו'"[1] — אמר רבי אַבָּהוּ: אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: עכשו יאמרו: הרב בכעס ותלמיד בכעס, ישראל מה תהא עליהם? אם אתה מחזיר האהל למקומו — מוטב, ואם לאו — יהושע בן נון תלמידך משרת תחתיך. (בר' ס"ג).

לא אמר ר' יהודה אמר רב: בשעה שנפטר משה רבנו לגן־עדן אמר לו ליהושע: שאל ממני כל ספקות שיש לך. א"ל: רבי, כלום הנחתיך שעה אחת והלכתי למקום אחר, לא כך כתבת בי: „ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל"[1]? מיד תשש כחו של יהושע ונשתכחו ממנו שלש מאות הלכות ונולדו לו שבע מאות ספקות, ועמדו כל ישראל עליו להרגו. א"ל הקב"ה: לומר לך אי אפשר, — לך וטָרְדֵם במלחמה, שנאמר: „ויהי אחרי מות משה... ויאמר ה'... הכינו לכם צידה כי בעוד וגו'"[2]. (תמו' ט"ז).

לב בשבעה באדר מת משה ובשבעה באדר נולד. (מג' י"ג).

XIX. שִׁמְשׁוֹן.

לג „בֵּין צָרְעָה וּבֵין אֶשְׁתָּאוֹל"[3] — אמר ר' אסי: צרעה ואשתאול שני הרים גדולים היו וַעֲקָרָם שמשון וּטְחָנָם זה בזה. (סוטה ט').

[1]שמות ל"ג, יא. [2]יהושע א' א', יא. [3]שופטים י"ג, כה.

כט) שלא נתחבט בה — שלא השתדל ונתייגע שם בתפלה. כשאני נותן רותחים — כלומר כשאני בכעס. הוי נותן צוננים — כלו' הוי משכך כעסי. סנגוריא — למוד זכות. לקיטון — לחדר קטן. לטרקלין — חדר גדול. ל) הרב בכעס — הקב"ה: לא) וטרדם — הטרידם להסיח דעתם.

לד „וַיְהִי אַחֲרֵי־כֵן וַיֶּאֱהַב אִשָּׁה בְּנַחַל שׂוֹרֵק וּשְׁמָהּ דְּלִילָה"[1] — תנא, רבי אומר: אלמלא נקרא שמה דלילה ראויה היתה שתקרא ד ל י ל ה: דלדלה כחו, דלדלה לבו, דלדלה מעשיו. (שם).

XX. בְּנֵי שְׁמוּאֵל.

לה „וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׁמוּאֵל... וְלֹא הָלְכוּ בָנָיו בִּדְרָכָיו וַיִּטּוּ אַחֲרֵי הַבָּצַע"[2] — ר' מאיר אומר: חלקם שאלו בפיהם. ר' יהודה אומר: מְלַאי הטילו על בעלי־הבתים. ר' עקיבא אומר: קופה יתרה של מעשר נטלו בזרוע. ר' יוסי אומר: מתנות נטלו בזרוע. (שבת נ"ו).

XXI. דָּוִד.

לו „מִזְמוֹר לְדָוִד בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אַבְשָׁלוֹם בְּנוֹ"[3] — „מזמור לדוד"?! — „קינה לדוד" היה צריך לומר? אמר ר' שמעון בן אבישלום: משל למה הדבר דומה? לאדם שיצא עליו שטר־חוב; קודם שפְּרָעוֹ היה עצב, לאחר שפרעו — שמח. אף כן דוד, כיון שאמר לו הקדוש ברוך־הוא: „הנני מקים עליך רעה מביתך"[4] — היה עָצֵב. אמר: שמא עבד או ממזר הוא, שלא ירחם עלי; כיון שראה שאבשלום הוא — שמח. אמר: סתם בן מרחם על אביו. (בר' ז').

לז „תְּפִלָּה לְדָוִד... שָׁמְרָה נַפְשִׁי כִּי חָסִיד אָנִי"[5] — כך אמר דוד לפני הקדוש ברוך־הוא: רבונו־של־עולם: וכי לא חסיד אני? שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות, ואני — „חצות לילה אקום להודות לך"[6]; שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות בכבודם, ואני ידי מלֻכלכות בדם ובשָׁפִיר ובשִׁליה, כדי לטהר אשה לבעלה, ולא עוד אלא שכל מה שאני עושה אני נמלך במפיבשת רבי ואומר לו: מפיבשת רבי: יפה דנתי? יפה חייבתי? יפה זכיתי? יפה טהרתי? יפה טמאתי? — ולא בושתי, שנאמר: „ואדברה בעדותך נגד מלכים ולא אבוש"[7]. (בר' ד').

לח אמר ר' יהודה אמר רב: בשעה שאמר דוד למפיבשת: „אתה וציבא תחלקו את השדה"[8] יצתה בת־קול ואמרה לו: רחבעם וירבעם יחלקו את המלוכה. (שבת נ"ו).

לט אמר רב יהודה אמר רב: ארבע מאות ילדים היו לדוד וכֻלם בני יפת־תֹּאר היו, וכלם מְסֻתְּפָּרים קוֹמֵי ומגדלים בלורית היו, וכלם יושבים בקרוניות של זהב והיו מְהַלְּכִים בראשי גְיָסות, והם הם בעלי אגרופים של בית דוד, שהלכו להבעית את העולם. (קיד' ע"ו).

[1] שופטים ט"ז, ד. [2] שמואל א ח' א', ג. [3] תהלים ג', א. [4] שמואל ב י"ב, יא. [5] תהלים פ"ו, א, ב. [6] שם קי"ט, סב. [7] שם שם, מו. [8] שמואל ב י"ט, ל.

לד) דלדלה — המיעטה. לה) חלקם — במתנות. מלאי — חלק סחורה בתורת מתנה. לז) ידי מלוכלכות — מגואלות; כלומר, שהוא מטפל בעניני טומאת וטהרה, להורות הלכה. בדם — של טהרות. ובשפיר — רקמת העובר במעי אמו בתחלת יצירתו. ובשליה — מקום העובר במעי אמו. אתה וירבעם וכו' — מפני שעשה דוד שלא כדין וגזל את היתום. לט) מבני פת־תואר — נכרית שנשבית במלחמה ונשאת לדוד כדין יפת־תואר (דברים כ"א, יא). מסתפרים קומי — גוזים ראשם בתספרת של נכרים. בלורית — מקלעת שער הראש; וזהו דרך שחצנות.

XXII. שְׁלֹמֹה.

אמר ר׳ ישמעאל: באותו הלילה שהשלים שלמה מלאכת בית־המקדש נשא בִתְיָה בת פרעה, והיו שם צהלת שמחת בית־המקדש וצהלת בת פרעה, ועלתה צהלת שמחת בת פרעה יותר מצהלת בית־המקדש. באותה שעה עלתה במחשבה לפני הקדוש ברוך־הוא להחריב את ירושלים, זהו שנאמר: „כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת״[1]. אמר ר׳ הלל בר הִילֵני: כזה שעובר במקום המטונף ועוקם חוטמו.

אמר ר׳ חוניא: שמֹנים מיני רקודין רקדה בת פרעה באותו הלילה. וחכמים אומרים: אלף מיני זמר הכניסה לו בת פרעה, והיתה מְצַוָּה לזמר לפניו באותו הלילה והיתה אומרת לו: כך מזמרין לפני עבודה זרה פלונית וכך מזמרין לפעב זרהרבני, פלונית.

מה עשתה בת פרעה? כמין פרכת שטחה לו למעלה ממטתו וקבעה בה כל מינ אבנים טובות ומרגליות, שהיו מבהיקות כעֵין כוכבים ומזלות. וכל זמן שהיה שלמה רוצה לעמוד היה רואה אותם הכוכבים והמזלות והיה ישן לו עד ארבע שעות.

אמר ר׳ לוי: אותו היום נתקרב תמיד של שחר בארבע שעות. והיו ישראל עֲצֵבים, שהיה יום חנוכת בית־המקדש ולא היו יכולים לעשות, מפני שהיה שלמה ישן ומפתחות בית־המקדש נתונים תחת ראשו, והיו מתיָראים להקיצו מפני אימת המלכות. הלכו והודיעו לבת־שבע אמו. נכנסה היא והקיצתו והוכיחַתּו, זהו שנאמר: „משא אשר יסרַתּו אמו״[2]. נטלה קורדיקון שלה והיתה מסרַטתו לכאן ולכאן ואמרה לו: „מה ברי ומה ברי בטני״[3].

„משא אשר יסרתו אמו״[2] — אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחאי: מלמד שכְּפָתַתּוּ אמו על העמוד ואמרה לו: „מה ברי ומה בר בטני ומה בר נדרי״[3], — „מה ברי״ — הכל יודעין שאביך ירא שמים היה; עכשו יאמרו אמו גרמה לו. „ומה בר נדרי״ — כל הנשים של בית אביך היו נודרות ואומרות: „יהא לי בן הגון למלכות״ ואני נדרתי ואמרתי: „יהא לי בן זריז וממולא בתורה והגון לנביאות״. „אל למלכים למואל״[4] — מה לך אצל מלכים שאומרים למה לנו אל? „אל למלכים שתו יין״[4] — מה לך אצל מלכים ששותים יין ומשתכרים ועושים כל מיני זמה. „ולרוזנים אי שכר״[4] — מי שכל רזי עולם נלוים לו ישתה יין וישתכר; יש אומרים: מי שכל רוזני עולם משכימין לפתחו ישתה יין! אמר ר׳ יצחק: מנין שחזר שלמה והודה לאמו? שנאמר: „כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי״[5]. „כי בער אנכי מאיש״ — מנֹחַ, שנאמר: „ויחל נח איש האדמה״[6], „ולא בינת אדם לי״[5] — זה אדם הראשון. (סנה׳ ע׳; ויק״ר פ׳ י״ב; במ״ר פ׳ י׳; מד׳ משלי ל״א).

---

[1] ירמיה ל״ב, ל״א. [2] משלי ל״א, א. [3] שם שם, ב. [4] שם שם, ד. [5] שם ל׳, ב. [6] בראשית ט׳, כ.

ס) היה רואה אותם הכוכבים וגו׳ — וסבור שהוא לילה. קורדיקון — סנדל. מסרסתו — הופכתו וקורעתו מחמת כעס. ואולי צ״ל „מסטרתו״ — כלומר טופחת ומכה את שלמה בסנדלה. שכפתתו — כפתה ואסרה אותו להלקותו. אמו גרמה לו — שאינה יראת שמים.

XXIII. חֲלֻקַּת מַלְכוּת בֵּית־דָּוִד.

מא „וַיֵּלֶךְ רְחַבְעָם שְׁכֶם כִּי שְׁכֶם בָּא כָל יִשְׂרָאֵל לְהַמְלִיךְ אוֹתוֹ"[1] – תנא משום רבי יוסי: מקום מזומן לפורענות: בשכם עִנו את דינה, בשכם מכרו אחיו את יוסף, בשכם נחלקה מלכות בית דוד. (סנה' ב').

XXIV. חִזְקִיָּהוּ.

מב „לְמַרְבֵּה הַמִּשְׂרָה וּלְשָׁלוֹם אֵין קֵץ"[2] – בקש הקדוש־ברוך־הוא לעשות חזקיהו משיח וסנחריב גוג־ומגוג; אמרה מדת־הדין לפני הקב"ה: רִבונו־של־עולם, ומה דוד מלך ישראל, שאמר כמה שירות ותשבחות לפניך, לא עֲשיתו משיח,–חזקיה, שעשית לו כל הנסים הללו ולא אמר שירה לפניך, תעשהו משיח? לכך נסתתם. מיד פתחה הארץ ואמרה לפניו: רבש"ע, אני אומַר לפניך שירה תחת צדיק זה ועֲשֵׂהו משיח. פתחה ואמרה שירה לפניו, שנאמר: „מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק וגו'"[3] – אמר שר העולם לפני הקב"ה: רבש"ע, עשה צביונו לצדיק זה. יצתה בת־קול ואמרה: „רזי לי, רזי לי"[3]–אמר נביא: אוי לי, אוי לי! עד מתי? יצתה בת־קול ואמרה: „בוגדים בגדו ובגד בוגדים בגדו"[4]. (סנה' צ"ד).

XXV. נְבוּכַדְנֶאצַּר.

מג אמר ר' יוחנן: כל ימיו של אותו רשע לא נמצא שחוק בפי כל בריה, שנאמר: „נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה"[5] – מכלל שעד עכשו לא היתה רנה. (שבת קמ"ט).

מד „וּרְבוּ יַתִּירָה הוּסְפַת לִי"[6] – אמר ר' ירמיה בר אבא: מלמד שרכב על ארי זכר וקשר תנין בראשו, לקיים מה שנאמר: „וגם את חית השדה נתתי לו לעבדו"[7]. (שם קי"ג).

XXVI. דְּבוֹרָה וְאֶסְתֵּר.

מה אמר ר' יהודה בר סימון: אתה מוצא, בית שיש בו נחש, מעַשנים בו מן הקרן של אַיָּלוֹת ומן השער של אשה – ומיד הנחש בורח. כך דבורה ואסתר, שמשולות כאילות, דבורה לא זזה רגלה עד שאִבדה לסיסרא ולכל חילותיו, ואסתר לא זזה רגלה עד שצלבה להמן ועשרת בניו. (אגא"ס).

[1] מלאכים א יב, א. [2] ישעיה ט, ו. [3] שם כד, טז. [4] שם. [5] שם יד, ז. [6] דניאל ד, לג.
[7] ירמיה כ"ז, ו.

מב) לכך נסתתם — מ"ם שבתיבת „למרבה" סתום, לומר: נסתתמו הדברים שעלו במחשבה ולא נעשו. כל הנסים הללו — שניצל מסנחריב ונתרפא מחליו. שר העולם — מלאך הממונה על העולם. צביונו — רצונו. מג) מכלל — משמע מזה. מה) שצלבה — שתלתה.

XXVII. בית־המקדש בעבודתו.

מו עד שלא נבנה בית־המקדש היה העולם עומד על תרונוס של שתי רגלים, משנבנה בית־המק נתכבס העולם ועמד בישובו. (תנח' תרומה).

מז „איש איש מבית ישראל אשר ישחט וגו'[1] – ר' פנחס בשם ר' לוי אמר: משל לבן־מלך שגס לבו עליו והיה למד לאכול בשר נבלות וטרפות. אמר המלך: זה יהיה תדיר על שלחני ומעצמו הוא גדור. כך לפי שהיו ישראל להוטים אחר עבודה־זרה במצרים והיו מביאים קרבנותיהם לשעירים, שנאמר: „ולא יזבחו עוד זבחיהם לשעירים"[2], ואין שעירים אלו אלא שדים, שנאמר: „יזבחו לשדים"[3], והיו מקריבים קרבניהם באסור במה, ופורעניות באות עליהם. אמר הקדוש ברוך־הוא: יהיו מקריבין לפני בכל עת קרבנותיהם באהל־מועד והם נפרשים מעבודה־זרה והם נצולים. (ויק"ר פ' כ"ב).

מח תניא, אמר ר' שמעון בן עזאי: בוא וראה מה כתיב בפרשת קרבנות, שלא נאמר בהם לא אל ולא אלהים אלא ה', שלא ליתן פתחון פה לבעל הדין לחלוק.

נאמר בשור הגס: „אשה ריח ניחוח"[4], ובעוף הדק „אשה ריח ניחוח"[5], ובמנחה „אשה ריח ניחוח"[6], לומר לך: אחד המרבה ואחד הממעיט. ובלבד שיכון את לבו לשמים. – ושמא תאמר לאכילה הוא צריך, תלמוד לומר: „אם ארעב לא אומר לך... האוכל בשר אבירים וגו'[7] – לא אמרתי לכם זבחו כדי שתאמר: אעשה רצונו ויעשה רצוני, לא לרצוני אתם זובחים אלא לרצונכם אתם זובחים, שנאמר: „לרצונכם תזבחוהו"[8]. (מנ' ק"ד).

מט אמר רבא: רב יוסף היה בודקנו: כהן שחוטף מתנות – מחבב מצוה הוא או מזלזל במצוה? אמרתי לו: „ונתן"[9] – ולא שיטול מעצמו.

אמר אביי: מתחלה הייתי חוטף מתנות, אמרתי מחבב מצוה אני. כיון ששמעתי זו: „ונתן" – ולא שיטול מעצמו, שוב איני חוטף, אבל הייתי אומר: תנו לי. וכיון ששמעתי זו ששנינו: „ויטו אחרי הבצע"[10] – ר' מאיר אומר: בני שמואל חלקם שאלו בפיהם – שוב לא הייתי אומר, אלא אם נתנו לי נטלתי, וכיון ששמעתי זו ששנינו: הצנועים מושכים את ידיהם והגרגרנים חולקים – אף אני איני נוטל חוץ מערב יוה"כ, כדי להחזיק עצמי בהן. (חול' ק"ג).

נ כהנים בעבודתם ולוים בדוכנם וישראל במעמדם, כשהם נפטרים, לא היו מחזירים את פניהם והולכים, אלא מצדדים פניהם והולכים.

[1] ויקרא י"ז, ג. [2] שם שם, ז. [3] דברים ל"ב, יז. [4] ויקרא א', ט. [5] שם שם, יז. [6] שם ב', ב. [7] תהלים נ', יב, יג. [8] ויקרא י"ט, ה. [9] דברים י"ח, ג. [10] שמואל א ח', ג.

מו) תרונוס — כסא. של שתי רגלים — שעל שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, וכשאין ביהמ"ק אין עבודה. נתכבס — נתחזק ונתיסד על בסיסו ומכונו. מז) שגס לבו עליו — הולך בשרירות לבו. למד — רגיל. תדיר — תמיד. להוטים — שטופים ופרוצים. מח) שלא ליתן וגו' — שלא יאמרו הרבה רשויות הן לזה: עולה, לזה מנחה וכו' אלא הכל לאל אחד. מט) היה בודקנו — מנסנו בשאלות. מזלזל — מבזה ומקיל. להחזיק עצמו כהן — להעמיד את עצמי בחזקת כהן. מושכים את ידיהם — ממתנות כהונה. הגרגרנים — רעבתנים, להוטים אחרי אכילה. נ) מצדדים פניהם — דרך כבוד, כיוצא מלפני המלך.

נא משמר היוצא [מביהמ"ק] אומר למשמר הנכנס: מי ששכן את שמו בבית הזה — הוא ישכין ביניכם אהבה ואחוה ושלום וְרֵעוּת. (בר' י"ב).

נב אמרו עליו על ר' ישמעאל בן פאבי, שעשתה לו אמו כתנת של מאה מנה ולובשה ועובד בה עבודת יחיד וּמְסָרָה לצבור.

אמרו עליו על ר' אליעזר בן חרסום, שעשתה לו אמו כתנת של שתי רבוא, ולא הניחוהו אחיו הכהנים ללבשה, מפני שנראה כערום. (יומא ל"ה).

נג אמר ר' יוחנן: מהו שנאמר: „יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה"[1]? — „יראת ה' תוסיף ימים" — זה מקדש ראשון, שעמד ארבע מאות ועשר שנים ולא שמשו בו אלא שמונה עשרה כהנים גדולים; „ושנות רשעים תקצורנה" — זה מקדש שני, שעמד ארבע מאות ועשרים שנה ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים. צא מהם ארבעים שנה ששמש שמעון הצדיק ושמונים שנה ששמש יוחנן כהן גדול ועשר ששמש ישמעאל בן פאבי; ויש אומרים: אחת עשרה ששמש ר' אלעזר בן חרסום—מכאן ואילך צא וחשוב, כל אחד לא הוציא שנתו.

אמר ר' יוחנן בן תורתא: וכל כך למה? — לפי שהיו לוקחים אותה בדמים, שאמר ר' אסא: תרקב של דינרים הכניסה לו מָרְתָא בת בייתוס לינאי המלך עד שהעמיד ליהושע בן גמלא כהן גדול. (שם ט'; עיי).

נד אמר ר' אלעזר: אלו שבעים פרים כנגד מי? — כנגד שבעים אומות. פר יחידי למה? — כנגד אומה יחידה. משל למלך בשר־ודם, שאמר לעבדיו: עֲשׂוּ לי סעודה גדולה. ליום אחרון אמר לאוהבו: עשה לי סעודה קטנה, כדי שאהנה ממך. אמר ר' יוחנן: אוי להם לעובדי עבודה־זרה שאבדו ואין יודעין מַה שאבדו: בזמן שבית־המקדש קַיָּם מזבח מכפר עליהם, ועכשו — מי מכפר עליהם? (סוכה נ"ה).

XXVIII. מְגִלַּת תַּעֲנִית.

נה אמרו: כשחָלה ינאי המלך שלח ותפס שבעים זקנים מִזקני ישראל, נְטָלָם וַחֲבָשָׁם בבית־האסורים, ואמר לו לשר בית־האסורים: אם מֵתִּי הֲרוֹג את הזקנים הללו, ועד שישראל שמחים לי ידוו על רבותם. אמרו: אשה טובה היתה לו לינאי המלך ושלמינן שמה, וכשמֵּת סָלקה טבעתו מעל ידו ושלחה לבית שר האסורין, אמרה לו: רִבָּךְ בחלום התיר אותם הזקנים. התירם והלכו להם לבתיהם. ואחר־כך אמרה: מת ינאי המלך. ואותו היום שמת ינאי המלך עשאוהו יום־טוב. (מג' תענ' פ' י"א).

נו כתוב במגלת תענית: בשלשה בתשרי בטלה אזכרה משטרות, שפעם אחת גזרה מלכות יָוָן הָרְשָׁעָה גְּזֵרָה על ישראל, שלא להזכיר שֵׁם שמים על פיהם, וכשגברה מלכות

[1] משלי י', כז.

נב) ומסרה לצבור — שיהו משמשים בה שאר כהנים. שנראה כערום — מחמת דקות הכתנת. נג) צא מהם — החסר מהם. לוקחים אותה בדמים — אנשים שאינם מהוגנים היו קונים להם את הכהונה במחיר. תרקב — שלשה קבים. נו) אזכרה — שם שמים.

בית חשמונאים ונצחום התקינו שיהיו מזכירים שם שמים ואפילו בשטרות, וכך היו מונים: בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול שהוא כהן לאל עליון. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: למחר פורע זה את חובו ונמצא שטר מוטל באשפה, – ובטלום, ואותו יום עשאוהו יום טוב. (שם).

נז בעשרים ושמונה בטבת נתישבה כנסיה על הדין. מפני שכשהיו צדוקים יושבים בסנהדרין שלהם-ינאי המלך ושלמונין המלכה יושבת אצלו, ולא אחד מישראל יושב עמהם, חוץ משמעון בן שטח. והיו שואלים תשובות והלכות ולא היו יודעים להביא ראיה מן התורה. אמר להם שמעון בן שטח: כל מי שהוא יודע להביא ראיה מן התורה יהא ראוי לישב בסנהדרין, וכל מי שאינו יודע להביא ראיה מן התורה אינו ראוי לישב בסנהדרין. פעם אחת נפל דבר של מעשה ביניהם ולא היו יודעים להביא ראיה מן התורה, חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט כנגדו. אמר לו: תן לי זמן ולמחר אני משיבך. נתן לו זמן. הלך וישב לו בינו לבין עצמו. כיון שראה שלא היה יודע להביא ראיה מן התורה למחר נתבייש מלבוא ומלישב בסנהדרין גדולה. והעמיד שמעון בן שטח אחד מן התלמידים ויושיבו במקומו. אמר להם: אין פוחתין בסנהדרין של שבעים ואחד. וכך היה עושה בכל יום ויום עד שנסתלקו כלם וישבה סנהדרין על דעתו.

ואותו היום שנסתלקה סנהדרין של צדוקים וישבה סנהדרין של ישראל-עשאוהו יום-טוב. (שם פ׳ י׳).

XXIX. חֻרְבַּן הַבַּיִת.

נח ר׳ לוי אמר: שש שנים היו הגחלים עמומות בידו של גבריאל, סבור שישראל עושה תשובה; וכיון שלא עשו תשובה בקש לזרקן עליהם בחמה. קרא לו הקדוש-ברוך-הוא ואמר: גבריאל, גבריאל, להונך! שיש בהם בעלי צדקות אלו עם אלו. (איכ״ר א׳).

נט „כֹּה אָמַר ה׳ אֱלֹהִים הָסִיר הַמִּצְנֶפֶת וְהָרִים הָעֲטָרָה, זֹאת לֹא זֹאת, הַשָּׁפָלָה הַגְבֵּהַּ וְהַגָּבֹהַּ הַשְׁפִּיל“[3] – וכי מה ענין מצנפת אצל עטרה? אלא לומר לך בזמן שהמצנפת בראש כהן-גדול – עטרה בראש כל אדם; נסתלקה מצנפת מראש כהן-גדול-נסתלקה העטרה מראש כל אדם. (גיטי ז׳).

ס אמר רבי ירמיה בן אלעזר: מיום שחרב בית-המקדש דיו לעולם שישתמש בשתי אותיות, שנאמר: „כל הנשמה תהלל י״ה“[4]. (עירו׳ י״ח).

[3] יחזקאל כ״א, ל״א. [4] תהלים ק״נ, ו׳.

נז) נתישבה כנסיה: [illegible] — חזרה ונעשית הסנהדרין של הפרושים [illegible], כמו שמפורש להלן. צדוקים — כת ידועה בזמן בית שני, שלא הודו בתורה שבעל פה. על דעתו — כרצונו של בן שטח. מן הפרושים. נח) עמומות — לא כבות ולא בוערות. להונך — כלוי לאש. נט) העטרה מראש כל אדם — עטרת חתנים, שאין להרבות בתכשיטים. ס) בשתי אותיות — בשם הקודש מחת ארבע, שאין השם כביכול שלם.

סא מעשה באדם אחד שהיו לו ארבעה בנים. אמר לאשתו: יש לנו כלום בבית? אמרה לו: מלא כד אחד. אמר: בשלי אותו ונאכל אותו. ובִשְׁלַתּוּ בקדרה. נשתַּיְרה טפה בקדרה. בא בנו הגדול לגרוף אותה טפה, דְחָפוּ אביו ואמר לו: אל תגזול את אחיך. ולא הספיק לאכול עד שבאו כשדים והוליכום למלחמה ושבו אותם והרגו את כלם. והלך אביהם ומצא את כל אחד ואחד במקומו, נטל אצבעו של בנו הגדול והניחה בתוך עינו. אמר לו: אצבעך שלא הנחתיך לגרוף טפה היא תטול את עינה.

אמרו: מעשה באשה אחת, שהיו לה שלשה בנים והלכו בניה למלחמה. נטלה את בנה שהוא מניקתו ובשלתו בקדרה. כשהם אוכלים הכירו ידי אחיהם, עלו לגג ונפלו ומתו, ועליהם מקונן ירמיהו: „טובים היו חללי חרב מחללי רעב"[1], והיתה צועקת ואומרת: „אללי לי כי הייתי כאספי קַיִץ כעוללות בציר אין אשכול לאכול"[2]. אמרה: קוצר מניח ספיחים והבוצר מניח עוללות, אבל אני לא נשתירו כלום. נמסרתי ביד נבוכדנצר כרחל ביד ארי וכגדי ביד הטבח. (איכ"ר).

[1] איכה ד', ט. [2] מיכה ז', א.

יד.

מִלּוּאִים.

I. יָקוּם אִישׁ צְרוֹרוֹת וְיוֹסֵי בֶּן יוֹעֶזֶר.

א אמרו חכמים: יָקוּם איש צְרורות היה בן אחותו של יוסי בן יועזר איש צְרֵדָה, ונשתמד. יצאה הגזרה על יוסי בן יועזר לִצָּלֵב. היו טוענים לפניו הקורה לצלבו, והיה קום רוכב על הסוס. אמר לו: ראה סוסי שהרכיבני עליו אדוני וראה סוסך שהרכיבך עליו אדונך. אמר לו ר' יוסי: אם כן למכעיסיו, קל-וחומר לעושי רצונו. אמר לו: ועושה אדם רצונו יותר ממך? אמר לו: אם לעושי רצונו כך, קל-וחומר למכעיסיו. נכנס בו הדבר כאֶרֶס של עכנא. הלך וקִיֵּם בעצמו ארבע מיתות בית-דין: סקילה, שריפה, הרג וחנק. מה עשה? הביא קורה ונְעָצָהּ בארץ וקשר בה נימא, וערך עצים והקיף עליהם גדר של אבנים ועשה מדורה לפניה, ונעץ את החרב באמצע, והצית את האש תחת העצים מתחת האבנים ונתלה בקורה ונחנק, ונפסקה הנימא ונפל לאש, וקִדְּמָתּוּ החרב ונהפך עליו גדר של אבנים — ויצאה נשמתו וקבלוהו בתשובה. נתנמנם יוסי בן יועזר וראה מטתו פורחת באויר, ואמר: ראו לשעה קלה קדמני זה לגן-עדן. (שו"ט י"א).

II. בֶּן הָרְכִּינַס.

ב בימי רבי דוסא בן הרכינס הותרה „צרת הבת" לאחים, והיה הדבר קשה לחכמים, מפני שחכם גדול היה וזקן ועיניו קמו מלבא לבית-המדרש. אמרו: מי ילך ויודיעו? אמר להם ר' יהושע: אני אלך.—ואחריו מי? — ר' אליעזר בן עזריה. — ואחריו מי? — ר' עקיבא. הלכו ועמדו על פתח ביתו. נכנסה שפחתו, אמרה לו: רבי, חכמי ישראל באים אצלך. אמר לה: יִכָּנסו — ונכנסו. תְּפָסוֹ לר' יהושע והושיבָהו על מטה של זהב.

אמר לו רבי יהושע: רבי, אמור לתלמידך אחר וְיֵשֵׁב. א"ל: מי הוא? א"ל: ר' אליעזר בן עזריה. א"ל: ויש לו בן לעזריה חברנו? קרא עליו המקרא הזה: „נער הייתי

א) ונשתמד — המיר דתו. לצלב — להתלות. הקורה — עץ לתליה. ראה סוסי וגו' — כלו' אני, המשומד, רכוב על סוס ואתה, הצדיק, הולך לתליה. ודרך לגלוג הוא קורא לקורת התליה „סוס שהרכיבך עליו אדוניך". אם כן למכעיסיו — גדולה וכבוד. אם לעושי רצונו כך — סוף כזה—תליה. כארס של עכנאי — כחמת נחש. נימא — חבל. ב) צרת הבת — מי שנשא אשה (צרה) על בת אחיו ומת בלא בנים — יש אומרים צרת הבת מותרת להתיבם לאחי המת וי"א אסורה, הואיל והבת עצמה אינה ביבום, שהרי אחי המת אבית היא.

וגם זקנתי — ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם"[1]. תפסו והושיבו על מטה של זהב. אמר לו ר' אליעזר: רבי, אמור לתלמידך אחד וישב. א"ל: ומי הוא? א"ל: עקיבא בן יוסף. א"ל: אתה הוא עקיבא בן יוסף, ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו? — שב, בני, שב! כמותך ירבו בישראל! קרא עליו מקרא זה: „טוב שם משמן טוב"[2].

התחילו מסבבים אותו בהלכות, עד שהגיעו ל„צרת הבת". אמרו לו: צרת הבת מהו? אמר להם: מחלוקת בית־שמאי ובית־הלל. — הלכה כדברי מי? אמר להם: הלכה כבית־הלל. אמרו לו: והלא משמך אמרו הלכה כבית־שמאי? אמר להם: דוסא שמעתם או בן־הרכינס שמעתם? אמרו לו: חיי רבי! סתם שמענו. אמר להם: אח קטן יש לי, בכור־שטן הוא, ויונתן שמו, והוא מתלמידי שמאי, והזהרו בו שלא יקפח אתכם בהלכות, לפי שיש עמו שלש מאות תשובות בצרת־הבת, שהיא מותרת; אבל מעידני עלי שמים וארץ, שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא ואמר צרת הבת אסורה.

שנינו: כשנכנסו — נכנסו בפתח אחד, וכשיצאו — יצאו בשלשה פתחים. פגע בו יונתן בר' עקיבא, הקשה לו — והשיבו. אמר לו: אתה הוא עקיבא, ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו? אשריך שזכות לשם, ועדין לא הגעת לרועה בקר! אמר לו ר' עקיבא: ואפילו לרועה צאן... (יבמ' ט"ז).

III. רַבִּי עֲקִיבָא.

ג) אמר ריש־לקיש: מהו שנאמר: „זה ספר תולדות אדם"[3] — מלמד שהראהו הקדוש ברוך־הוא דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו. כיון שהגיע לדורו של ר' עקיבא שמח בתורתו ונתעצב במיתתו, אמר: „ולי מה יקרו רעיך אל"[4]. (סנה' ל"ח).

IV. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה.

אמר לו אותו גַּוָּזָא לר' יהושע בן קרחה: מכאן לקרחינא כמה הוא? אמר לו: כמכאן לגוזניא. אמר לו המין: בְּרְחָא קָרְחָא בארבע. אמר לו: עֲקִירָא שליפא בשמונה. ראהו לר' יהושע שאין לו מנעלים, אמר לו: שעל סוס — מלך; שעל חמור — בן חורין; ושמנעלים ברגליו — בן אדם; לא זה ולא זה — מי שחפור וקבור טוב ממנו. אמר לו: גַּוָּזָא, גווא! שלשה אמרת לי ושלשה אומַר לך: הדרת פנים — זקן, שמחת לב — אשה, נחלת ה' — בנים"[5]: ברוך המקום שמְנָעך מכלם! (שבת קנ"ב).

[1]תהלים ל"ז, כה. [2]קהלת ז', א. [3]בראשית ה', א. [4]תהלים קל"ט, יז. [5]שם קכ"ז, ג.

סתם — בן־הרכינס. בכור שטן — כלומר קנטרן וחריף. יקפח — ינצח. על מדוכה זו — כלומר במקום זה. ג) מה יקרו רעיך — מה עמוקים וסתומים מחשבותיך; שר' עקיבא מת מיתה משונה. ד) גוזא — סריס, ומין היה. מכאן לקרחינא — ממני למקום ששמו קרחינא; ונתכון לרמז על הקרחת של ר' יהושע ולהקניטו. כמכאן לגוזניא — כמו ממני עד הסריס. ברחא ק־חא וגו' — עז קרחת (שאין לה צמר) נקנית בארבעה זהובים. עקירא שליפא וגו' — שה שנתעקר ונסתרס נקנה בשמונה. מי שחפור וקבור — חמת. שמנעך מכלם — שתסריס מחוסר כלם.

V. רַבִּי יְהוּדָה.

ח אשתו של רבי יהודה יצאה, לקטה צמר ועשתה טלית נאה. כשיצאה לשוק היתה היא מתכסית בה וכשיצא ר׳ יהודה להתפלל היה הוא מתכסה בה ומתפלל, וכשנתכסה בה היה מברך „ברוך שעטני מעיל". פעם אחת גזר רבן שמעון בן גמליאל תענית, לא בא ר׳ יהודה לבית־התענית. אמרו לו: אין לו כסות. שגר לו טלית ולא קבל ר׳ יהודה, הגביה המחצלת ואמר לו לשליח: בוא וראה מה יש כאן, אלא שאין נוח לי שאהנה בעולם־הזה. (נד׳ מ״ט, ב׳).

VI. בְּנֵי נְהַרְדְּעָא.

ו ר׳ אַחַאי ברי יֹאשִׁיָּה — גביע של כסף היה לו בִּנְהַרְדְּעָא. אמר להם לדוסְתַּאי ברבי יַנַּאי ולר׳ יוסי בן כֵּיפָּר: בחזירתכם לכאן הביאוהו עמכם אצלי. הלכו לנהרדעא, נתנו להם אנשי המקום את הגביע. אמרו להם הנהרדעאים: מעתה אחריותו עליכם. אמרו להם: לא. אמרו הנהרדעאים: אם כן החזירוהו. ר׳ דוסתאי אמר להם: „הן;" ר׳ יוסי אמר להם: „לא;" התחילו להכותו, ואמרו לדוסתאי: ראה מה זה עושה לנו. אמר להם: „יפה הכוהו;" כשחזרו לר׳ אחאי אמר לו ר׳ יוסי: ראה מר, לא די שלא סִיְּעַנִי אלא אף אמר להם: „יפה הכוהו;" אמר ר׳ אחאי לר׳ דוסתאי: מפני מה עשית כך? אמר לו: אותם בני אדם—הם אמה וכובָעם אמה, ומדברים מחצייהם ושמותיהם מבוהלים: אַרְדָּא וְאַרְתָּא ופִילֵי בְּרֵישׁ. אומרים „כַּפּוּתוּ;" — כופתין, אומרים „הרוגו;" — הורגין. אלו הרגו את דוסתאי—מי נתן לינאי אבא בן כמותו? אמר לו רב אחאי: בני אדם הללו קרובים למלכות הם? א״ל: הן; — יש להם סוסים ופרדים, שֶׁרָצִים אחריהם? — א״ל: הן; א״ל: אם כן — יפה עשית; (גיט׳ י״ד).

VII. אֱלִיעֶזֶר זְעִירָא.

ז אליעזר זעירא היה יוצא במנעלים שחורים ועומד בשוק של נהרדעא. מצאוהו של־בית ראש הגולה ואמרו לו: למה אתה יוצא במנעלים אלו? אמר להם: מתאבל אני על ירושלים. אמרו לו: כלום חשוב אתה להתאבל על ירושלים? סברו, אין זו אלא יהירות — תפסוהו והבשוהו. אמר להם: אדם גדול אני. אמרו לו: מנין לנו שכך הוא? אמר להם: או אתם שאלוני דבר או אני אשאלכם דבר. אמרו לו: שאל אתה. אמר להם דבר הלכה והניחוהו. (ב״ק נ״ט).

ח) היה מברך — ששמח בה. המחצלת — שישב עליה. מה יש כאן — כמה עושר; שהיה טומן שם כספו. ו) גביע... היה לו בנהרדעא — בפקדון אצל בני נהרדעא. אחריותו אליכם— אם יאבד אנו פטורים מלשלם ואתם חייבים. הם אמה וגו׳ — כלו׳ אנשים משונים ומאוימים הם ונתיראתי מהם. קרובים למלכות הם — אפשר שהכונה לבית ריש־גלותא, שהיו נוהגים נשיאותם ברמה. ז) במנעלים שחורים — ובארצות המזרח היא דרך כבוד ותשיבות יתרה או דרך פריצות.

VIII. רַבִּי אַבָּהוּ.

ח ר׳ אבהו, כשהיה בא מן הישיבה לבית־הקיסר, היו יוצאות השפחות של בית הקיסר לקראתו ושָׁרוֹת לו כך:

נדול עַמּוֹ,
דַּבַּר אֻמָּתוֹ,
נֵר הַמָּאוֹר —
בָּרוּךְ בּוֹאֲךָ לְשָׁלוֹם! (כת׳ ט״ז).

ט אמר ר׳ אבהו: מתחלה הייתי אומר עַנְוְתָן אני. כיון שראיתי ר׳ אַבָּא מן עכו שהוא אומר טעם אחד ואמורא שלו אומר טעם אחר—והוא לא הקפיד, אמרתי: לא ענותן אני.

וענותנותו של ר׳ אבהו מהו? פעם אחת אמרה אשתו של אמורא שלו לאשתו של ר׳ אבהו: שלי אינו צריך לשלך, ואינו כופף וזוקף עצמו לפניו אלא מפני כבוד המלכות. הלכה אשת ר׳ אבהו ואמרה הדברים לבעלה. אמר לה: מה אִכפת לך? מפי ומפיו שם שמים מתגדל. ושוב, פעם אחת נמנו חכמים להושיב את ר׳ אבהו בראש הישיבה. כיון שראה את ר׳ אבא דמן עכו שבעלי חובותיו מרובים, אמר להם: יש לכם גדול ממני. (סוטה מ׳).

י אמר לו אותו מין לר׳ אבהו: אלהיכם נַחכן הוא, שאמר לו ליחזקאל: „שכב על צדך השמאלי"[1], ונאמר: „ושכבת על צדך הימני"[2]. בתוך כך בא תלמיד, אמר לו: מה טעמה של שביעית? א״ל: עכשו אמר לכם דבר השוה לשניכם. א״ל הקדוש ברוך־הוא לישראל: זִרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא; והם לא עשו כן, אלא חטאו — ונלו. מנהגו של עולם: מלך בשר־ודם שסרחה עליו מדינה, אם אכזרי הוא — הורג את כלם; אם רחמן: הוא הורג את חֶצְיָם. אם רחמן מלא רחמים הוא — מְיַסֵּר את הגדולים שבהם ביסורים. אף כך הקב״ה מיסר את יחזקאל, כדי למרק את עונותיהם של ישראל. (סנה׳ ל״ט).

יא אמר לו מין לר׳ אבהו: אלהיכם כהן הוא, שנאמר: „ויקחו לי תרומה"[3] — כשקבר למשה במה טבל? שמא תאמר במים — והלא נאמר: „מי מדד בשעלו מים?"[4] אמר לו: באש טבל, שנאמר: „כי הנה ה׳ באש יבוא"[5] — וכי טבילה באש עולה? — אמר לו: אדרבא, עיקר טבילה באש היא, שנאמר: „כל דבר אשר יבוא באש תעבירו באש וטהר... וכל אשר לא יבוא באש תעבירו במים"[6]. (שם).

---

[1] יחזקאל ד׳, ד. [2] שם שם, ו. [3] שמות כ״ה, ב. [4] ישעיה מ׳, יב. [5] שם ס״ו, טו. [6] במדבר ל״א, כג.

ח) דבר — מנהיג. ט) הוא אומר — בשעת הדרשה. ואמורא שלו — המתורגמן המתרגם דרשתו לקהל. שלי — בעלי. ואינו כופף וזוקף וגו׳ — שכן דרך המתורגמן להיות כופף עצמו לחכם הדורש לשמוע מפיו מה שהוא אומר בלחש ואח״כ הוא זוקף עצמו ומשמיע לצבור דברי החכם בקול רם. מפני כבוד המלכות — שהיה ר׳ אבהו קרוב למלכות. שם שמים מתגדל — ע״י דרשה ברבים. י) נחכן — מתלוצץ ומלגלג, שצוה את יחזקאל לעשות דברים מתמיהים. שביעית — שמטה. השוה לשניכם. שישמש תשובה לשניכם. שסרחה — שחטאה. למרק — לטהר. יא) לי תרומה — ומי נוטל תרומה? הכהן. במה טבל — שהמטפל במת טעון טבילה. באש טבל — „ענה כסיל כאולתו".

IX. רַבִּי זֵירָא (זְעֵירָא).

יב בשעלה ר' זירא לארץ ישראל ישב מאה תעניות, שישתכח ממנו תלמודה של בבל, כדי שלא יטרידנו; וישב מאה תעניות אחרות, שלא ימות ר' אלעזר בימיו ויפלו עליו צרכי הצבור; וישב מאה אחרות, שלא תשלוט בו אש של גיהנם. כל שלשים יום היה בודק עצמו: הסיק תנור ועלה וישב בתוכו והאש לא שלטה בו. פעם אחת נתנו בו חכמים את עיניהם ונתחרכו שוקיו וקראו לו „קטינא חֲרוּך־שוקים". (ב"מ פ"ה).

X. רַבִּי מָנִי בֶּן רַבִּי יוֹנָה.

יג ר' מני בן ר' יונה היו דבי־נשיאה מצערים אותו. נִשְׁתַּטַּח על קברו של אביו. אמר לו: אבא, אבא! הללו מצערים אותי. פעם אחת היו עוברים שם, דבקו רגלי סוסיהם עד שקבלו עליהם שלא יצערוהו.

ושוב ר' מני היה מצוי לפני ר' יצחק בן אלישוב. אמר לו: עשירים של בית אמי מצערים אותי. אמר: יֵעָנוּ—וְהֶעֱנוּ. אמר: הם דוחקים אותי. אמר: יתעשרו — ונתעשרו. אמר: אין אשתי מקובלת עלי. א"ל: מה שמה? —חנה. תתיפה חנה — ונתיפית. אמר: היא מתגדרת עלי. א"ל: אם כן, תחזור חנה לשחרוריתה—וחזרה חנה לשחרוריתה. (תענ' כ"ג).

XI. שֵׁילָא בַּר אֲבִינָא וְרַב אַסִּי.

יד שילא בר אבינא עשה מעשה כרב [בהלכה אחת]. בשעת פטירתו של רב אמר רב לרב אסי: לך אמור לו שיחזור בו. ואם לא ישמע לך — נרדהו. כסבור ר' אסי „נַדֵּהוּ" אמר לו. וכשמת רב בא רב אסי ואמר לשילא: חזור בך, שחזר בו רב. אמר לו: אילו חזר בו רב היה אומר לי. לא שמע לו. נדהו. א"ל: ואינך מתירא שמא תכוה בנחלתי? אמר לו ר' אסי: אני אסי בן יהודה, הוא אסי בן גור אריה, הוא אסי בן גמליאל, הוא אסי בן מהללאל—מכתשת של נחשת שאין הרקב שולט בה. א"ל שילא: אני שילא בן אבינא, עֱלִי של ברזל, ששובר מכתשת של ברזל. חלה רב אסי. אֲחָזַתּוּ חמה וְחָלְצַתּוּ צִנָּה, אחזתו צִנָּה וחלצתו חמה, ומת רב אסי. הלך שילא ואמר לאשתו: התקינו לי תכריכין, שמא ילך ויגד עלי דברים לפני רב. התקינו לו תכריכין ומת שילא. ראו שהיה ההדס פורח ממטה זו למטה זו. אמרו: משמע, עשו חכמים שלום ביניהם. (נדה ל"ו).

יב) שלא יטרידנו — מלקלום תורת א"י. קטינא — שקטן היה וגוץ, וע"ש כך נקרא זעירא, כלו' קטן בארמית. יג) דבי נשיאה — אנשי בית הנשיא. עברו שם — בני בית הנשיא על פני הקבר. דבקו רגלי סוסיהם — בארץ. יענו — יעשו עניים. דוחקים אותי — מטילים את עצמם עלי לפרנסם. מקובלת — חביבה ורצויה. מתגדרת — מתגאית. יד) שיחזור בו — מהוראה זו; מפני שאף אני חוזר בי מהוראה זו. נרדהו — משכהו ונצחהו בראיות. תכוה בנחלתי — תענש עלי. אחזתו חמה — קדחת. וחלצתו — יצאה ונתלצה ממנו. כלומר, שהיו קור וחום שולטים בו בסירוגים מחמת חולי. ויגד עלי דברים לפני רב — כלו' יקבול עלי בעולם הבא לפני רב ואמות. הדס — סימן שלום.

XII. רַב נַחְמָן וְרַב יִצְחָק.

טו רב נחמן ורב יצחק היו יושבים בסעודה. אמר לו ר״נ לרב יצחק: יאמר מר דבר. א״ל: כך אמר ר׳ יוחנן: אין משיחין בסעודה, שמא יקדים קנה לוֶשֶט ויבוא לידי סכנה. לאחר שסעד א״ל: כך אמר ר׳ יוחנן: יעקב אבינו לא מת. א״ל: וכי לחנם ספדו ספדנים וחנטו חנטים וקברו קברנים? א״ל: מקרא אני דורש, שנאמר: „ואתה אל תירא עבדי יעקב... כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שִׁבְיָם״[1] — מקיש הוא לזרעו, מה זרעו בחיים — אף הוא בחיים. כשנפטר ר׳ נחמן מר׳ יצחק, אמר לו: יברכני מר. א״ל: אמשול לך משל, למה הדבר דומה — לאדם שהיה מהלך במדבר והיה רעב ועיף וצמא, ומצא אילן שפירותיו מתוקים וצלו נאה ואַמַּת המים עוברת תחתיו. אכל מפירותיו ושתה מֵמימיו וישב בצלו. וכשבקש לילך אמר: אילן, אילן! במה אברכך? אם אומַר לך שיהא פירותיך מתוקים — הרי פירותיך מתוקים; שיהא צלך נאה — הרי צלך נאה; שתהא אמת המים עוברת תחתך — הרי אמת המים עוברת תחתך; אלא יהי רצון, שכל נטיעות שנוטעין ממך יהו כמותך. אף אתה במה אברכך? אם בתורה — הרי יש לך תורה; אם בגדולה — הרי יש לך גדולה; אם בכבוד — הרי יש לך כבוד; אם בעושר — הרי יש לך עושר; ואם בבנים — הרי יש לך בנים; אלא יהי רצון, שיהו כל צאצאי מעיך כמותך. (תענ׳ ה׳ ו׳).

XIII. רַב עִילִישׁ.

טז רב עיליש נשבה. היה שם עמו אדם אחד שיודע שיחת עופות. בא עורב וקרא. אמר רב עיליש לאותו האיש: מהו אומר? אמר לו: „עיליש ברח! עיליש ברח!״ אמר רב עיליש: העורב שקרן הוא, ואין סומכין עליו. בתוך כך באה יונה וקראה. אמר רב עיליש: מה היא אומרת? אמר לו: „עיליש ברח! עיליש ברח!״ — אמר רב עיליש: כנסת ישראל נמשלה ליונה — משמע יֵעָשֶׂה לי נס. עמדו וברחו שניהם. לרב עיליש נעשה נס ועבר הגשר בשלום, ואותו האיש נתפס ונהרג. (גיט׳ מ״ה).

XIV. רָבָא.

יז רבא הביא תִקְרֹבֶת לבר־שישך ביום אידם. אמר: יודע אני בו שאינו עובד עבודה זרה. הלך ומְצָאוֹ יושב עד צוארו בוְרָדים וזונות ערומות עומדות לפניו. אמר לו: יש לכם כגון זה לעולם הבא? א״ל: שלנו גדול משלכם. א״ל: וכי יש גדול מזה? א״ל: אתם יש עליכם אימת מלכות, אנו לא תהא אימת מלכות עלינו. א״ל: ואני מה אימת מלכות יש עלי? עד שהם יושבים בא שליח של מלך, א״ל: עמוד, שאתה מתבקש למלך. כשיצא והלך אמר: מי שמבקש לראות ברעתכם תפקע עינו. א״ל רבא: אמן. פקעה עינו של בר־שישך.

[1] ירמיה ל׳.

טו) שמא יקדים קנה לושט — שמא יכנס המאכל לקנה הגרגרת תחת הושט ויחנק. אמת המים — מעין. יז) תקרבת — מתנה. לבר־שישך — שר נכרי. ביום אידם — ביום חג של הנכרים. בורדים — בשושנים. תפקע עינו — שדבריכם אמת.

מלואים.

לו ממקרא זה: "בנות מלכים ביקרותיך נצבה
נחמן בר יצחק: צריך היה לומר לו מכאן: "עיי
לו"[2]. (ע"ז ס"ח).

י יוסי מִן יוֹקֶרֶת.

ית פועלים לשדה. שהה ולא הביא להם פת.
חת התאנה. אמר: תאנה, תאנה: הוציאי פירותיך
ים בא אבא. אמר להם: לא יהא בלבכם עלי[1]:
י הייתי בדבר מצוה. אמרו לו: ישביעך המקום
כן? אמרו: כך וכך היה מעשה. אמר לו: בני,
פירותיה שלא בזמנם — יֵאָסֵף שלא בזמנו:
בעלת יופי. פעם אחת ראהו לאותו בן־אדם שהיה
אמר לו: מה זאת? א"ל: רבי, אם לְלָקחה לא
: בתי, מצערת את את הבריות — שובי לעפרך

רים אותו כל היום, היו משגרים את השכר על
או פחתו לא זז ממקומו. פעם אחת נשכחו עליו
לום מעליו. (תענ' כ"ד).

על הגדולה תשמורת לנו בעולם הבא ממקראות אלו.
על גבו — של התמור. ואם התירו או פחתו —

אמר רב פפי: צריך היה לומר לו מ
שגל לימינך בכתם אופיר"[1]. אמר רב נחמן ב
לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו"[2].

XV. רַבִּי יוֹסֵי

יח פעם אחת שכר ר' יוסי מן יוקרת פוע
אמרו לבנו: רעבים אנו! היו יושבים תחת הת
יאכלו פועלי אבא. הוציאו ואכלו. בינתים בא
לא שהיתי עד עכשו אלא מפני שטרוד הייתי
כשם שהשביענו בנך! אמר להם: מהיכן? אמ
אתה הטרחת את קונך להוציא תאנה פירותיה

ר' יוסי מן יוקרת היתה לו בת בעלת י
נוקב בגדר ומחזר אחריה להסתכל בה. אמר ל
כיתי – לראותה לא אזכה? אמר לה: בתי,
אל יכשלו בך בני־אדם.

חמור אחד היה לו. כשהיו שוכרים או
בו והוא מביא לבעליו. ואם הותירו או פחת
ת של סנדלים ולא זז ממקומו עד שנטלום מ

[1] תהלים מ״ה, י. [2] ישעיה ס״ד, ג.

צריך היה וגו' – היה יכול להביא ראיה על הגדו
יח) לא יהא בלבכם עלי – תרעומת. על גבו
הגיעו יותר או פחות מן הסכום המגיע.

Volum

ne 3

ביאליק רבניצקי

ספר האגדה

הקדמ

ישרא

א

פרק ח.

חכמה ונבואה.

פרק ט.

שבת וימים טובים.

ספר רביעי.

פרק י.

הקדוש־ברוך־הוא ובין אדם למקום.

פרק יא.

טוב ורע.

לוח ראשי־תיבות.

א"ב — אלף־בית
אב' — אבות
אבכ' — אבכיר
אדר"נ — אבות דר' נתן
או"ה — אומות העולם
אח"כ — אחר כך
א"י — ארץ ישראל
איכ"ר — איכה רבה
א"ל — אמר לו
אס' — אסתר
אס"ר — אסתר רבה
אעפ"י — אף על פי
ב"ב — בבא בתרא
בו"ד — בשר ודם
בחק' — בחקתי
בי"ד — בית דין
ביהכ"נ — בית הכנסת
ביהמ, ביהמ"ד — בית המדרש
ביהמ"ק — בית המקדש
בכו' — בכורות
בכ"ז — בכל זאת
ב"מ — בבא מציעא
במ', במד' — במדבר
במ"ר — במדבר רבה
ב"ק — בבא קמא
בר' — ברבי, בראשית, ברכות
ב"ר — בראשית רבה
גיט' — גיטין
ד"א — דבר אחר
דא"ז — דרך ארץ זוטא
דב"ז — דברים זוטא
דב' — דברים
דב"ר, ד"ר — דברים רבה
דה"א, דהי"א — דברי הימים א'
דהי"ב — דברי הימים ב'
דנ' — דניאל
דר"כ — דרב כהנא
ד"ת — דברי תורה
הור' — הוריות
הוש' — הושע
היכל' — היכלות
הקב"ה — הקדוש ברוך הוא
השל' — השלום
וגו' — וגומר
וזה"ב — וזאת הברכה
ויק"ר — ויקרא רבה
זב' — זבחים
זכ', זכרי' — זכריה
ח"א — חלק א'
ח"ב — חלק ב'
חב', חבק' — חבקוק
חג' — חגיגה
ח"ו — חס ושלום
חו"ל — חוץ לארץ
חול' — חולין
חנ' — חנוכה
יב', יבמ' — יבמות
יהוש' — יהושע
יו"ט — יום טוב
יו"כ — יום כפורים
יחז', יחזק' — יחזקאל
ילק"ח — ילקוט חדש
ילק"ר — ילקוט ראובני
ילק"ש — ילקוט שמעוני
י"מ — יש מפרשין
יצה"ר — יצר הרע
ירוש' — ירושלמי
ירמ' — ירמיה
ישע' — ישעיה
כ"א — כל אחד
כות' — כותים
כלו' — כלומר
כרית' — כריתות
כת' כתוב' — כתובות
לק"ט — לקח טוב
מ"א — מלכים א'
מ"ב — מלכים ב'
מג' — מגילה
מד' — מדרש
מדה"ג — מדרש הגדול
מד"ש — מדרש שמואל
מו"ק — מועד קטן
מכ' — מכות
מכיל', מכל' — מכילתא
מלא' — מלאכי
מנ', מנח' — מנחות
מנוה"מ — מנורת המאור
מס' — מסכת
מע' — מעילה
מש' — משלי
נג' — נגעים
נד', נדר' — נדרים
נז' — נזיר
נח' — נחמיה
ס' — סדר
סופ' — סופרים
סי' — סימן
סנה', סנהד' — סנהדרין
סע' — סעיף
עאכו"כ — על אחת כמה וכמה
עד', עדי' — עדיות
עה"ד, עשה"ד — עשרת הדברות
עוב' — עובדיה
עוה"ב — עולם הבא
עוה"ז — עולם הזה
עוקצ' — עוקצין
עז' — עזרא
ע"ז — עבודה זרה
עי' — עיין
ע"י — על ידי, עין יעקב
עיר' — עירובין
עמ' — עמוס
עפ"י — על פי
ערכ' — ערכין
ע"ש — על שם
פ' — פרק
פ"א — פרק א'
פ"ב — פרק ב'
פדר"א — פרקי דרבי אליעזר
פנ"א — פנים אחרים
פס', פסח' — פסחים
פסדר"כ — פסיקתא דרב כהנא
פסיק' — פסיקתא
פסק"ר — פסיקתא רבה
צפ' — צפניה
קד', קיד' — קידושין
קהל' — קהלת
קה"ר — קהלת רבה
ק"ש — קריאת שמע
ר' — רבי
רב' — רבה
רבש"ע — רבונו של עולם
ר"ג — רבן גמליאל
ר"ה — ראש השנה
ר"מ — ר' מאיר
רש"י — ר' שלמה יצחקי
ר"ת — ראשי תבות
ש"א — שמואל א'
ש"ב — שמואל ב'
שבוע' — שבועות
שה"ש — שיר השירים
שהש"ר — שיר השירים רבה
שו"ט — שוחר טוב
שופ' — שופטים
שמ' — שמות
שמו"ר, שמ"ר — שמות רבה
ש"ס — ששה סדרים
ש"ע — שמנה עשרה
ש"צ — שליח צבור
שק', שקל' — שקלים
תדב"א — תנא דבי א־ליהו
תדא"ז — תנא דבי אליהו זוטא
תדא"ר — תנא דבי אליהו רבה
תהל' — תהלים
תו"כ — תורת כהנים
תוס' — תוספתא
ת"ח — תלמיד חכם, תלמידי חכמים
תמו' — תמורה
תמ' — תמיד
תנה"ק — תנחומא הקדום
תנח' — תנחומא
תענ' — תענית

מאת המסדרים.

שני סדרים הללו מ„ספר האגדה", השלישי והרביעי, שבאים כאן בכרך שני ביחד, כוללים בתוכם מבחרי האגדות מן המקצועות הרמוזים למטה מסודרות לפי הענינים כסדר זה:

א) בספר שלישי נכנסו כל מבחרי האגדות העוסקות באומה הישראלית וקניניה הלאומיים וכל המצטרף לזה, כגון אגדות על ישראל, בין ישראל לעמים, גלות וגאולה, תורה, נבואה, שבת ומועדים וגו'.

ב) בספר רביעי — מבחרי האגדות העוסקות בעניני דעות ואמונות של עם ישראל וכל המצטרף להן, כגון אגדות על הקב"ה, פמליא של מעלה ובין אדם למקום; ע"ז ומינים, תפלה; טוב ורע, שכר ועונש וגו'.

האגדות משאר המקצועות (בין אדם לחברו, חיי צבור ויחיד, מוסר ומדות, ידיעת העולם והטבע וגו') תבאנה מסודרות בשני ספרים חדשים של הכרך השלישי, הוא האחרון.

„ספר האגדה" בשלמותו יכיל אפוא לא שני כרכים או ארבעה ספרים, כמו שעלה במחשבת המסדרים מראש, אלא שלשה כרכים או ששה ספרים. להלוקה זו הגיעו המסדרים בשעת מהלך העבודה, לאור שהיה כבר כל החמר צבור בידם ועמדו על כמותו וטיבו. אחדותם הפנימית של העינים בכל חלק וחלק תהא עכשיו שלמה ביותר, ובזה מתקרבים המסדרים יותר למטרתם העקרית: לתת את האגדה לעם בדמותה ובצלמה אבל כפי האפשר שלמה וסדורה.

ספר שלישי.

א.

יִשְׂרָאֵל וְאֻמּוֹת־הָעוֹלָם.

I. חִבָּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

א רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: חֲבִיבִים יִשְׂרָאֵל, שֶׁנִּקְרְאוּ בָנִים לַמָּקוֹם; חִבָּה יְתֵרָה — נוֹדַעַת לָהֶם, שֶׁנִּקְרְאוּ בָנִים לַמָּקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: „בָּנִים אַתֶּם לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם“[1]. חֲבִיבִים יִשְׂרָאֵל, שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי־חֶמְדָּה; חִבָּה יְתֵרָה — נוֹדַעַת לָהֶם, שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי־חֶמְדָּה, שֶׁבּוֹ נִבְרָא הָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר: „כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם, תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ“[2]. (אב׳ פ׳ ג).

ב „אֶת ה׳ הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם... וַה׳ הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם“[3] — אָמַר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא לְיִשְׂרָאֵל: אַתֶּם עֲשִׂיתוּנִי חֲטִיבָה אַחַת בָּעוֹלָם וַאֲנִי אֶעֱשֶׂה אֶתְכֶם חֲטִיבָה אַחַת בָּעוֹלָם. אַתֶּם עֲשִׂיתוּנִי חֲטִיבָה אַחַת בָּעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר: „שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה׳ אֱלֹהֵינוּ ה׳ אֶחָד“[4], אַף אֲנִי אֶעֱשֶׂה אֶתְכֶם חֲטִיבָה אַחַת בָּעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר: „וּמִי כְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ“[5]. (בר׳ ו).

ג ר׳ שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ בְּשֵׁם ר׳ יַנַּאי אָמַר: שִׁתֵּף הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא שְׁמוֹ הַגָּדוֹל בְּיִשְׂרָאֵל. מָשָׁל לְמֶלֶךְ, שֶׁהָיָה לוֹ מַפְתֵּחַ שֶׁל פַּלְטֵרִין קְטַנָּה. אָמַר הַמֶּלֶךְ: אִם אֲנִי מַנִּיחָהּ כְּמוֹת שֶׁהִיא — אֲבוּדָה הִיא, אֶלָּא הֲרֵינִי עוֹשֶׂה לָהּ שַׁלְשֶׁלֶת, שֶׁאִם אָבְדָה — הַשַּׁלְשֶׁלֶת תְּהֵא מוֹכַחַת עָלֶיהָ: כָּךְ אָמַר הקב״ה: אִם מַנִּיחַ אֲנִי אֶת יִשְׂרָאֵל כְּמוֹת שֶׁהֵם — נִבְלָעִים הֵם בֵּין הַגּוֹיִם, אֶלָּא הֲרֵי אֲנִי מְשַׁתֵּף שְׁמִי הַגָּדוֹל בָּהֶם — וְהֵם חַיִּים, זֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר: „וּמַה תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל“[6] — שֶׁהוּא מְשֻׁתָּף בָּנוּ. (ירוש׳ תענ׳ פ״ב; ילק״ש).

ד חֲבִיבִים יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא יוֹתֵר מִמַּלְאֲכֵי־הַשָּׁרֵת... וְאֵין מַלְאֲכֵי־הַשָּׁרֵת אוֹמְרִים שִׁירָה לְמַעְלָה עַד שֶׁיֹּאמְרוּ יִשְׂרָאֵל לְמַטָּה. (חול׳ צא.).

ה „כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָּךְ לִשְׁמָרְךָ“[7] — ר׳ מֵאִיר אוֹמֵר: מִי גָּדוֹל — הַשּׁוֹמֵר אוֹ הַנִּשְׁמָר? הֱוֵי הַנִּשְׁמָר גָּדוֹל מִן הַשּׁוֹמֵר.

„עַל כַּפַּיִם יִשָּׂאוּנְךָ“[8] — ר׳ יְהוּדָה אוֹמֵר: מִי גָּדוֹל — הַנּוֹשֵׂא אוֹ הַנִּשָּׂא? הֱוֵי הַנִּשָּׂא גָּדוֹל מִן הַנּוֹשֵׂא. (ב״ר פ׳ עח).

[1] דב׳ י״ד, א. [2] מש׳ ד׳, ב. [3] דב׳ כ״ו, יז, יח. [4] שם ו׳, ד. [5] דהי״א י״ז, כא. [6] יהוש׳ ז׳, ט. [7] תהל׳ צ״א, יא. [8] שם שם, יב.

א) למקום — להקב״ה. חבה יתרה נודעת להם וגו׳ — כלו׳ חבה זו גדולה כל כך שהוא מודיע להם עליה. כלי חמדה — תורה. ב) חטיבה — סגולה מיוחדת. ג) שתף שמו וגו׳ — בשמות ישראל ויהודה יש אותיות שמותיו של הקב״ה. פלטרין — היכל, ארמון. אבודה היא — תהא אובדת.

ו חביבים ישראל, שכשהוא מכַנָם אין מכַנָם אלא בכהנים, שנאמר: „ואתם כהני ה׳ תקראו״ [1]. (ספרי קרח).

ז אמר רב אָשֵׁי: אמר לי הוּנָא בר נתן: פעם אחת הייתי עומד לפני איזְגֶדר המלך והיה אבנטי מוגבה עלי, והשפילו למטה, ואמר לי: „ממלכת כהנים וגוי קדוש״ [2] כתיב. כשבאתי לפני אֲמֵימָר אמר לי: נתקַיֵם בך: „והיו מלכים אומניך״ [3]. (זב׳ יט).

ח כל ישראל בני־מלכים הם. (שבת קכח.).

ט אמר ר׳ שמעון: גדולה חכמתם של ישראל, שנגלה הקדוש־ברוך־הוא במקום עבודה־זרה ובמקום טִנֹפֶת ובמקום טומאה בשביל לגאלם, שנאמר: „וארד להצילו מיד מצרים״ [4]. (שמו״ר פ׳ טו).

י אמר ר׳ יוחנן: שאל ר׳ שמעון בן יוחַאי את ר׳ אלעזר ברבי יוסֵי, אמר לו: אפשר ששמעת מאביך מהו „בעטרה שעטרה לו אמו״ [5]? א״ל: הן. א״ל: הֵיאך? א״ל: למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מְחַבְּבָהּ יותר מִדַאי, והיה קורא אותה „בתי״; ולא זז מחַבבה עד שקרא אותה „אחותי״; ולא זז מחבבה עד שקרא אותה „אמי״. כך היה מחבב יותר מדאי הקדוש־ברוך־הוא לישראל וקראם „בתי״, זהו שנאמר: „שמעי בת וראי״ [6]; ולא זז מחבבם עד שקראם „אחותי״, שנאמר: „פתחי לי אחותי רעיתי״ [7]; ולא זז מחבבם עד שקראם „אמי״, שנאמר: „הקשיבו אלי עמי, ולאמי אלי האזינו״ [8] — „ולאמי״ כתיב. עמד ר׳ שמעון בן יוחאי וּנְשָׁקוֹ על ראשו ואמר: אלו לא באתי אלא לשמוע מפיך הטעם הזה דַיִי. (שהש״ר).

יא אמר אליהו: פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום, בא לפנַי אדם אחד והיה שואלני בדברי־תורה. אמר לי: רבי, שני דברים יש לי בלבבי, ואני אוהבם אהבה גדולה: תורה וישראל, אבל איני יודע איזה מהם קודֵם. אמרתי לו: דרכם של בני אדם אומרים: תורה קדומה לכל; אבל אני הייתי אומר: ישראל קדושים קודמים. (תדב״א ט״ו).

II. בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים.

יב תָּנָא משמו של ר׳ מאיר: מפני מה נִתְּנָה תורה לישראל? — מפני שהם עַזִּים. תָּנָא דְבֵי ר׳ ישמעאל. „מימינו אש דת למו״ [9] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: ראוים הללו שֶׁתִּנָתֵן להם דת־אש. יש אומרים: דתיהם של אלו אש, שאלמלא נִתְּנָה תורה לישראל אין כל אומה ולשון יכולים לעמוד בפניהם. זהו שאמר ר׳ שמעון בן לקיש: שלשה עַזִּים הם: ישראל באומות, כלב בחיות, תרנגול בעופות.

[1] ישעי׳ ס״א, ו. [2] שמ׳ י״ט, ו׳ [3] ישעי׳ מ״ט, כג. [4] שמ׳ ג׳, ח. [5] שה״ש ג׳, יא. [6] תהל׳ מ״ה, יא. [7] שה״ש ה׳, ב; [8] ישעי׳ נ״א, ד. [9] דב׳ ל״ג, ב.

ז) איזגדר — שם מלך פרסי. מוגבה עלי— עד האצילות כחגירת בני אדם פשוטים. והשפילו למטה — עד המתנים, כחגירת כהנים וחשובים. ט) וארד — לשון ירידה ושפלות, כביכול. י) ולא זז — ולא חדל. יא) איזה מהם קודם — במעלה וחשיבות. יב) מפני שהם עזים — תקיפים בדעתם וקשים להנצח. ראוים הללו וגו׳— בשביל תוקף דעתם. דתיהם של אלו אש— כלו׳ הם עזים במנהגיהם ומתפרצים בטבעם כאש וניתנה להם תורה לרכך לבם ולהתישם.

אמר ר׳ אַמִּי: אתה סבור שהוא לְגְנַאי, ואינו אלא לְשִׁבְחָם: או יהודי או צָלוּב! אמר ר׳ אָבִין: עד עכשו קורין את ישראל „עם קשה ערף״. (כיצה כה:; שמו״ר פ׳ מב).

יג אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ אלעזר ברי׳ שמעון: כל מקום שאתה מוצא דבריו של ר׳ אלעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי בַּהַגָּדָה — עֲשֵׂה אזניך כַּאֲפַרְכֶּסֶת: „לא מֵרֻבְּכֶם מכל העמים חשק ה׳ בכם ויבחר בכם — כי אתם המעט מכל העמים״[1] — אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: חוֹשְׁקַנִי בכם, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטים עצמכם לפני. נתתי גדולה לאברהם, אמר לפני: „ואנכי עפר ואפר״[2]; למשה ואהרן — אמרו: „ונחנו מה״[3]; לדוד — אמר: „ואנכי תולעת ולא איש״[4]. אבל אומות־העולם אינם כן; נתתי גדולה לנמרוד — אמר: „הבה נבנה לנו עיר״[5]; לפרעה — אמר: „מי ה׳״[6]; לסנחריב — אמר: „מי בכל אלהי הארצות״[7]; לנבוכדנצר — אמר: „אעלה על במתי עב״[8]. לחירם מלך צור — אמר: „מושב אלהים ישבתי בלב ימים״[9]. (חול׳ פט.).

יד ר׳ יהודה ברי׳ סִימוֹן אמר בשם ר׳ יוֹסֵי ברי׳ נְהוֹרַאי: לעולם הקדוש־ברוך־הוא תובע דמם של נרדפים מן הרודפים; תדע לך שֶׁכֵּן הוא, שֶׁכֵּן הבל נרדף מפני קין ובחר הקב״ה בהבל, שנאמר: „וישע ה׳ אל הבל ואל מנחתו״[10]; נח נרדף מפני דורו ולא בחר הקב״ה אלא בנח, שנאמר: „כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה״[11]; אברהם נרדף מפני נמרוד ובחר הקב״ה באברהם, שנאמר: „אתה הוא ה׳ האלהים אשר בחרת באברם״[12]; יצחק נרדף מפני פלשתים ובחר הקב״ה ביצחק, שנאמר: „ראו ראינו כי היה ה׳ עמך״[13]; יעקב נרדף מפני עשו ובחר הקב״ה ביעקב, שנאמר: „כי יעקב בחר לו יה״[14]; יוסף נרדף מפני אחיו ובחר הקב״ה ביוסף, שנאמר: „עדות ביהוסף שמו״[15]; משה נרדף מפני פרעה ובחר הקב״ה במשה, שנאמר: „לולי משה בחירו״[16]; דוד נרדף מפני שאול ובחר הקב״ה בדוד, שנאמר: „ויבחר בדוד עבדו״[17]; שאול נרדף מפני פלשתים ובחר הקב״ה בשאול, שנאמר: „הראית אשר בחר בו ה׳״[17]; דוד נרדף מפני שאול ובחר הקב״ה בדוד, שנאמר: „ויבחר בדוד עבדו״[18]; ישראל נרדפים מפני האומות ובחר הקב״ה בישראל, שנאמר: „ובך בחר ה׳ להיות לו לעם סגולה״[19]. (ויק״ר פ׳ כז).

טו „הֲלֹא כִבְנֵי כֻשִׁיִּים אַתֶּם לִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל״[20] — וכי כושיים שמם, והלא ישראל שמם? אלא מה כושי משונה בעורו, אף ישראל משונים במעשיהם מכל אומה ולשון. (מו״ק טז:).

[1]דב׳ ז׳, ז. [1]בר׳ י״ח, כז. [3]שמ׳ ט״ז, ז. [4]תהל׳ כ״ב, ז. [5]בר׳ י״א, ד. [6]שמ׳ ה׳, ב.
[7]מ״ב י״ח, לה. [8]ישע׳ י״ד, יד. [9]יחז׳ כ״ח, ב. [10]בר׳ ד׳ ד. [11]שם ז׳, א. [12]נח׳ ט׳, ז.
[13]בר׳ כ״ו, כח. [14]תהל׳ קל״ה, ד. [15]שם פ״א, ו. [16]שם ק״ו, כג. [17]ש״א י׳, כד.
[18]תהל׳ ע״ח, ע. [19]דב׳ י״ד, ב. [20]עמ׳ ט׳, ז.

שהיא לגנאי — העזות. צלוב — תלוי; כלו׳, מוסרים עצמם לתליה ואינם עוברים על דת יהודית. קורים — אומות העולם. יג) עשה אזניך כאפרכסת — כלו׳ הטה אזניך לקבל דברי באפרכסת זו (מין סל צר מלמעלה ורחב למטה שנתון על אבני פרחים) שמקבלת את גרעיני התבואה בשעת טחינה. כי אתם המעט — דרש לשון המעטה והשפלה. חושקני — חושק אני. משפיע — מזיל, כלו׳ נותן הרבה בשפע. יד) תובע דמם — דורש דמם.

טז אמר ר׳ לוי: כל מעשיהם של ישראל משונים מאומות־העולם: בחרישתם ובזריעתם ובקצירתם ובעמוּרם ובדישתם, בגרניהם וביקביהם, במִנְיָנָם ובחשבונם. בחרישתם — „לא תחרש בשור ובחמור"[1]; בזריעתם — „לא תזרע כרמך כלאים"[2]; בקצירתם — „ולקט קצירך לא תלקט"[3]; בעמוּרם—„ושכחת עֹמר בשדה"[4]; בדישתם—„לא תחסם שור בדישו"[5]; בגרניהם וביקביהם — „העניק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך"[6]; במנינם ובחשבונם — שאומות־העולם מונים להמה וישראל ללבנה, שנאמר: „החדש הזה לכם"[7]. (פסדר״כ).

יז דרך־ארץ הוא, שיהא הגדול מונה לגדול והקטן מונה לקטן. עֵשו מונה לחמה, שהיא גדולה, ויעקב מונה ללבנה, שהיא קטנה... אמר רב נחמן: והוא סמן טוב: עשו מונה לחמה—מה חמה זו שולטת ביום ואינה שולטת בלילה, כך עשו יש לו חלק בעולם־הזה ואין לו חלק בעולם־הבא; יעקב מונה ללבנה — מה הלבנה הזו שולטת בלילה וביום כך יעקב יש לו חלק בעולם־הזה ולעולם־הבא.

ואמר רב נחמן: כל זמן שאורו של גדול מבהיק בעולם אין אורו של קטן מִתְפַּרְסֵם שקע אורו של גדול — מתפרסם אורו של קטן. כך, כל־זמן שאורו של עשו מבהיק בעולם אין אורו של יעקב מתפרסם; שקע אורו של עשו מתפרסם אורו של יעקב. (ב״ר פ׳ ו; ילקו״ש).

יח מעשה בגוי אחד שזִמן כל בני עירו. אמר ר׳ דוסתָאי: אותי זִמֵּן לאותה סעודה עם כל בני עירו, ולא היה שלחנו חסר מכל מטעמים שבעולם, אלא אגוזי־פרך בִּלְבָד. מה עשה? נטל את הטַבְלָה מלפנינו, שהיתה יפה כששה ככרי כסף, ושִׁבְּרָהּ. אמרתי לו: מפני מה עשית כך? אמר לי: אתם אומרים שהעולם־הזה שלנו והעולם הבא שלכם? אם אין אנו אוכלים עכשו — אימתי אנו אוכלים?

קראתי עליו: „ובטן רשעים תחסר"[8]. (במ״ר פ׳ כא).

יט כשישראל אוכלים ושותים מתחילים בדברי־תורה ובדברי־תשבחות, אבל אומות־העולם שאוכלים ושותים אין מתחילים אלא בדברי תִּפְלוּת. (מג׳ יב:).

כ דרש רבא: מהו שנאמר: „לכה דודי נצא השדה וגו׳"[9]? „לכה דודי" — אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם! אל תדינני כיושבי כְּרַכִּים, שיש בהם גזל וַעֲרָיוֹת ושבועת־שוא ושבועת־שקר, אלא „נצא השדה" — בוא ואראך תלמידי־חכמים שעוסקים בתורה מתוך הַדְּחָק; „נלינה בכפרים"[9]—אל תקרֵי „בכפרים" אלא „בכופרים", בוא ואראך בני עשו שהשפעת להם טובה והם כָּפְרוּ בך; „נשכימה לכרמים"[10]— אלו בתי־כנסיות ובתי־מדרשיות; „נראה אם פרחה הגפן"[10]— אלו בעלי מקרא; „פתח הסמדר"[10]— אלו בעלי משנה; „הנצו הרמונים"[10]— אלו בעלי תלמוד; „שם אתן את דודי לך"[10] — אראך כבודי וגָדלי, שֶׁבַח בני ובנותי. (עיר׳ כא.).

[1]דב׳ כ״ב, י. [2]שם שם, ט. [3]ויק׳ י״ט, ט. [4]דב׳ כ״ד, יט. [5]שם כ״ה, ד. [6]שם ט״ו, יד. [7]שמ׳ י״ב, ב. [8]מש׳ י״ג, כה. [9]שה״ש ז׳, יב. [10]שם שם, יג.

טז) משונים מאומות־העולם — שתלוים בהם הרבה מצוות. במנינם ובחשבונם — במנין השנים ובחשבון העבור. יח) אגוזי פרך — בטנים. טבלה — לוח השלחן. יט) דברי תפלות— דברי בטלה ונבול פה.

כא שתי ירושות הנחיל יצחק לשני בניו, הנחיל ליעקב הקול, וכן הוא אומר: „הקול קול יעקב" [1], והנחיל לעשו הידים, שנאמר: „והידים ידי עשו" [1]. עשו היה מתנאה בירושתו, שנאמר: „ויאמר אליו אדום לא תעבור בי, פן בחרב אצא לקראתך" [2], ויעקב מתנאה בירושתו, שנאמר: „ונצעק אל ה' אלהי אבותינו" [3]; ולעתיד לבוא שניהם נוטלים שכר: עשו נוטל שכרו, שנאמר: „כי רִוְּתה בשמים חרבי, הנה על אדום תרד" [4], ויעקב נוטל שכרו, שנאמר: „קול ששון וקול שמחה" [5]. (שמו"ר פ' כא).

כב „הֶן עָם לְבָדָד יִשְׁכּוֹן" [6] — מהו הן? כל האותיות מזֻוָּגות חוץ מב' אותיות הללו. כיצד? א"ט הרי י', ב"ח הרי י', ג"ז הרי י', ד"ו הרי י', נמצא ה' לעצמה; וכן האות נ' אין לה זוג: י"צ הרי ק', כ"פ הרי ק', ל"ע הרי ק', מ"ס הרי ק', נמצא נ' לעצמה. אמר הקדוש־ברוך־הוא: כשם ששתי אותיות הללו אינן יכולות להזדַוֵּג עם כל האותיות אלא לעצמן, כך ישראל אינם יכולים להדַבֵּק עם כל האומות, אלא לעצמם מופרשים; שאפילו מלך גוזר עליהם לחלל השבת ולבטל את המילה או לעבוד עבודה־זרה, הם נהרגים ואין מתערבים בהם. (שם טו).

כג אמר לו נכרי אחד לר' אבינא: נאמר: „ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" [7] — מה גדולתכם? אף אתם עמנו בכלל, שהרי נאמר „כ ל הגוים כאין נגדו" [8]. אמר לו: כבר העידו עלינו משלכם: „ובגוים לא יתחשב" [6]. (סנה' לט.).

כד אמר ר' יצחק: מעשה בקַרְתָּנִית אחת, שהיתה לה שפחה כושית, שירדה למלאת מן העַיִן היא וַחֲבֶרְתָּהּ. אמרה לחברתה: חברתי, למחר אדוני מגרש את אשתו ונוטלני לאשה. אמרה לה: למה? — בשביל שראה ידיה מְפֻחָמוֹת. אמרה: אִי, שוֹטָה שבעולם, ישמעו אזניך מה שפיך מדבר: ומה אם אשתו שהיא חביבה עליו ביותר, את אומרת, מפני שראה ידיה מפוחמות שעה אחת רוצה לגרשה: את, שכֻּלך מפוחמת ושחורה ממעי אמך כל ימיך — על אחת כמה וכמה. כך לפי שאומות־העולם מונין לישראל ואומרים: אומה זו המירו כבודם — אומרים להם ישראל: ומה אם אנו לשעה כך נתחַיַּבנו, אתם — על אחת כמה וכמה. (שהש"ר).

כה התבן והקש והמוץ מריבים זה עם זה: זה אומר: בשבילי נזרעה השדה, וזה אומר: בשבילי נזרעה השדה. אמרו החטים: המתינו עד שתבואו הגורן ואנו יודעין בשביל מה נזרעה השדה. באו לגורן, ויצא בעל־הבית לזורותה. הלך לו המוץ ברוח, נטל את התבן והשליכו על הארץ, ונטל את הקש ושרפו, נטל את החטים ועשה אותן כְּרִי, וכל מי שעובר מנשקן. כך אומות־העולם הללו אומרים: אנו עיקר, ובשבילנו נברא העולם, והללו אומרים בשבילנו נברא העולם. אמרו ישראל: המתינו עד שיגיע היום ואנו יודעים בשביל

[1] בר' כ"ז, כב. [2] במ' כ', יח. [3] דב' כ"ו, ז. [4] ישע' ל"ד, ה. [5] ירמ' כ"ה, י. [6] במ' כ"ג, ט. [7] ש"ב ז', כג. [8] ישע' מ', יז.

כב) מב' אותיות הללו — ה' ונ'. כג) עמנו בכלל — כלו' כלנו חשובים לפני הקב"ה כאין, שנא' כל הגוים. משלכם — אחד משלכם, בלעם. ובגוים לא יתחשב — ואין ישראל בכלל „כל הגוים". כד) בקרתנית—בבת עיר קטנה. מפוחמות—שחורות ומלוכלכות. [illegible] ישראל— מרעימים ומצערים את ישראל בדברים. כה) כרי — גל של חטים.

מי נברא העולם. זהו שנאמר: „כי הנה היום בא בוער כתנור"[1]. ועליהם הוא אומר: „תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם"[2], אבל ישראל—„ואתה תגל בה' בקדוש ישראל תתהלל"[2]. (ב"ר פ' כג).

כט דרש ר' חנינא בר פפא. ויש אומרים ר' שמלאי: לעתיד לבוא מביא הקדוש־ברוך־הוא ספר־תורה ומניחו בחיקו ואומר: כל מי שעסק בה יבוא ויטול שכרו. מיד מתקבצים ובאים האומות בערבוביא, שנאמר: „כל הגוים נקבצו יחדו וגו'"[3]. אמר להם הקב"ה: אל תכנסו לפני בערבוביא, אלא תכנס כל אומה ואומה וסופריה. מיד נכנסת לפניו מלכות רומי תחלה. אומר להם הקב"ה: במה עסקתם? אומרים לפניו: רבונו־של־עולם, הרבה שְוָקים תקנו, הרבה מֶרְחֲצָאות עשינו, הרבה כסף וזהב הרבינו, וכלם לא עשינו אלא בשביל ישראל, כדי שיתעסקו בתורה. אומר להם הקב"ה: שוטים שבעולם, כל מה שעשיתם — לצורך עצמכם עשיתם: תקנתם שְוָקים — להושיב בהם זונות, מֶרְחֲצָאות— לעַדֵן בהם עצמכם, כסף וזהב — שלי הוא (שנאמר: „לי הכסף ולי הזהב נאם ה' צבאות"[4]); כלום יש בכם מגיד „זאת"? (שנאמר: „מי בהם יגיד זאת"[3], ואין „זאת" אלא תורה, שנאמר: „וזאת התורה אשר שם משה"[5]) —

מיד יוצאין בפחי־נפש.

יצאה מלכות רומי ונכנסה מלכות פרס אחריה. אמר להם הקב"ה: במה עסקתם? אומרים לפניו: רבש"ע, הרבה גשרים גִשַרְנוּ והרבה כְּרַכִּים כבשנו והרבה מלחמות עשינו וכלם לא עשינו אלא בשביל ישראל, כדי שיתעסקו בתורה. אומר להם הקב"ה: כל מה שעשיתם — לצורך עצמכם עשיתם: תקנתם גשרים — ליטול מהם מכס, כרכים — לעשות בהם אַנְגַרְיָא; מלחמות — אני עשיתי (שנאמר: „ה' איש מלחמה"[6]); כלום יש בכם מגיד „זאת"?

מיד יוצאין מלפניו בפחי־נפש. וכן כל אומה ואומה.

אמרו לפניו: רבש"ע: כלום כָּפִיתָ עלינו הר כְּגִיגִית, כדרך שכפית על ישראל, ולא קבלנוה? מיד אמר להם הקב"ה: „ראשונות ישמיענו"[8] — שבע מצות שקבלתם היכן קימתם? אומרים האומות לפני הקב"ה: רבש"ע, ישראל שקבלוה היכן קִימוה? אומר להם הקב"ה: אני מעיד בישראל שקימו את התורה כֻלה. אומרים לפניו: רבש"ע, כלום יש אב שמעיד על בנו? (שנאמר: „בני בכורי ישראל"[7])? אמר להם הקב"ה: שמים וארץ יעידו בהם, שקִימו את התורה כלה. אומרים לפניו: רבש"ע, אף שמים וארץ נוגעים בעדותם, שנאמר: „אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי"[8]. אומר להם הקב"ה: יבאו מכם ויעידו בהם בישראל, שקימו את התורה כלה. יבא נמרוד ויעיד באברהם, שלא עבד עבודה־זרה; יבא לבן ויעיד ביעקב, שלא נחשד על הגזל; תבוא

[1]מלא' ג', יט. [2]ישע' מ"א, טז. [3]שם מ"ג, ט. [4]חגי ב' ח. [5]דב' ד', מד. [6]שמ' ט"ו, ג. [7]שם ד', כב. [8]ירמ' ל"ג, כה.

כט) בערבוביא — מעורבות ביחד. וסופריה — חכמיה, גדוליה. לעדן — לפנק. בפחי נפש — עצובים ונעלבים. גשרים גשרנו — עשינו מעברות על פני הנהרות. אנגריא — עבודת המלך. כפית.. הר כגיגית — לפי האגדה עקר הקב"ה בשעת מתן תורה את הר סיני והפך אותו על ראש ישראל „כגיגית" (מין חבית רחבה) והכריחם לקבל את התורה. שבע מצות — שניתנו לבני נח. נוגעים בעדותם — כלו' הם נוגעים בדבר, שבלא קיום התורה הם נחרבים.

אשת פוטיפרע ותעיד ביוסף, שלא נחשד על הָעֲבֵרָה; יבא נבוכדנצר ויעיד בחנניה מישאל ועזריה, שלא השתחוו לצלם; יבא דריוש ויעיד בדניאל, שלא בִטֵל את התפלה; יבא בלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליפז התימני ואליהוא בן ברכאל הבוזי ויעידו בהם בישראל, שקימו את התורה כולה, שנאמר: „יתנו עדיהם ויצדקו"[1]. אומרים לפניו: תנה לנו מראש ונעשנה. אומר להם הקב"ה: שוטים שבעולם, מי שטרח בערב־שבת אוכל בשבת, מי שלא טרח בערב־שבת מהיכן אוכל בשבת? אלא אף־על־פי־כן מצוה קלה יש לי, וְסֻכָּה שמה, לכו ועשו אותה. מיד כל אחד ואחד נוטל והולך ועושה סוכתו בראש גגו; והקב"ה מקדיר עליהם חמה בתקופת תמוז וכל אחד ואחד מְבַעֵט בסוכתו ויוצא, שנאמר: „ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו"[2].

מיד הקב"ה יושב ומשחק להם, שנאמר: „יושב בשמים ישחק"[3]. (ע"ז ב, ג).

III. טִיבָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

כז אומה זו משולה לעפר ומשולה לכוכבים: כשהם יורדים — יורדים עד עפר, וכשהם עולים — עולים עד לכוכבים. (מג' טו).

כח כל זמן שישראל בירידה התחתונה — הם עולים. ראה מה כתיב: „ועלה מן הארץ"[4]. (שמו"ר פ' א).

כט נמשלו ישראל כחול; מה החול הזה אתה חופר בו גומא מבערב, בשַׁחֲרִית אתה מוצא אותה שנתמלאה מאליה, כך כל אותם האוכלוסין שנפלו בימי דוד נתמלאו בימי שלמה, זהו שנאמר: „יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים לרב"[5]. (פסדר"כ, פ' לב).

ל מה ראה הקדוש־ברוך־הוא לדבר עם משה מתוך הסנה? אמר ר' יוחנן: מה הסנה הזה עושין אותו גָדֵר לגנה, כך ישראל גָדֵר לעולם. (שמו"ר פ' ב)

לא „צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח"[6] — מה תְּמָרָה זו אין בה פסלת, אלא תמריה לאכילה, לוּלָבִים לְהַלֵּל, חֲרִיּוֹת לסכוך, סִיבִים לַחֲבלים, סַנְסַנִּים לִכְבָרָה, שִׁפְעַת קורות לָקְרוֹת בהן את הבית — כך הם ישראל, אין בהם פסלת, אלא מהם בעלי מקרא, מהם בעלי משנה, מהם בעלי תלמוד, מהם בעלי אגדה. (ב"ר פ' מא).

[1] ישעי' מ"ג, ט. [2] תהל' ב', ג. [3] שם שם, ד. [4] שמ' א', י. [5] מ"א ד', כ. [6] תהל' צ"ב, יג.

על העבירה — על העריות. בלדד השוחי וגו' — כלו' חסידי אומות־העולם. בערב שבת — בעולם הזה. מקדיר — מנקב בבח ומלהט. מבעט בסוכתו — כלו' מזלזל בכעס. כט) גומא — בור. האוכלוסין — המונים, חיילות. ל) גדר לעולם — בתורתם ובמעשיהם. לא) להלל — בשעת קריאת מזמורי תהלות בשמחת החג. חריות לסכוך — הענפים לסכך בהם גגי הסכות. סיבים — חוטים הגדלים סביב קליפתה. סנסנים לכברה — הזלזלים הדקים לקלוע מהם כברות. שפעת קורות — הקורות העבות שעושין מגזעו. לקרות — לעשות תקרה.

לב „כְּתַפּוּחַ בַּעֲצֵי הַיַּעַר"[1] וגו' — למה נמשלו ישראל לתפוח? לומר לך, מה תפוח זה פִּרְיוֹ קודם לעָלָיו, אף ישראל הקדימו „נעשה" ל„נשמע". (שבת פח.).

לג „גִּנַּת אֱגוֹז"[2] — מה אגוז זה אם נופל לתוך הטִּנּוֹפֶת, נוטלו ומורקו ושוטפו ומְדִיחוֹ והוא חוזר כתחלתו והוא יפה לאכילה, כך כל מה שישראל מתלכלכים בעונות כל ימות השנה, בא יום־הכפורים ומכפר עליהם.

דבר אחר: מה האגוז הזה יש בו אגוזי־פרך, אגוזים בינונים ואגוזים קנטרנים, כך ישראל יש מהם עושים צדקה מאליהם, ויש שאם אתה תובעם הם נותנים, ויש שאתה תובעם ואין עושים.

דבר אחר: מה האגוז הזה אינו יכול לגנוב המכם שלו, שהוא נשמע וְנִכָּר, כך הם ישראל — כל מקום שאחד מהם הולך אינו יכול לומר שאינו יהודי. למה? שהוא נִכָּר, זהו שנאמר: „כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה'"[3].

דבר אחר: מה אגוז זה אתה נוטל אחד מחברו וכלם מִדַּרְדְּרִים ומתגלגלים זה אחר זה, כך הם ישראל — לקה אחד מהם כלם מרגישים. (שהש"ר כ"ח).

לד „שֶׁמֶן תּוּרַק שְׁמֶךָ"[4] — מה השמן הזה אין משתבח אלא על ידי כתישה, כך ישראל אין עושים תשובה אלא על ידי יסורים; מה השמן הזה אין מתערב בשאר משקין, כך ישראל אינם מתערבים באומות־העולם; מה השמן הזה מביא אורה לעולם, כך ישראל אורה להם, שנאמר: „והלכו גוים לאורך"[5]; מה השמן הזה עליון על כל המשקים, כך הם ישראל עליונים על כל האומות; מה השמן הזה אין לו בת־קול, כך ישראל אין להם בת־קול בעולם הזה. (שם).

לה „כְּשׁוֹשַׁנָּה בֵּין הַחוֹחִים"[6] — אָמַר ר' אָבוּן: מה שושנה זו שָׁרָב יוצא עליה והיא כמושה, יצא טל היא מפרחת, כך כל זמן שצלו של עשו קַיָּם, כִּבְיָכוֹל נראים כמושים בעולם־הזה; עבר צלו של עשו, ישראל מרטיבים והולכים; מה שושנה זו אינה בטלה לעולם אלא גַּב ריחה, כך ישראל אינם בטלים אלא גַּב מצות ומעשים טובים; מה שושנה זו נִכֶּרֶת בין העשבים, כך ישראל נִכָּרים בין אומות־העולם. (שם).

לו „כשושנה בין החוחים" — ר' חנינא בנו של ר' אבא פרש המקרא במלכיות: מה שושנה זו, כשהיא נתונה בין החוחים, רוח צפונית יוצאה ומַטָּה אותה כְּלַפֵּי דרום והחוח עוקצה, רוח דרומית יוצאה ומטה אותה כלפי צפון והחוח עוקצה, ואף על פי כן לבה מְכֻוָּן כלפי מעלה. כך הם ישראל — אף על פי שהם נִגְבִּים מִסִּים וְאַנְגַּרְיוֹת, לבם מְכֻוָּן כלפי אביהם שבשמים.

[1] שה"ש ב', ג. [2] שם ו', יא. [3] ישעי ס"א, ט. [4] שה"ש א', ג. [5] ישעי ס', ג. [6] שה"ש ב', ב.

לב) פריו קודם לעליו — הפרי גדל לפני העלים שלו. נעשה לנשמע — בשעת מתן־תורה. לג) והוזר כתחלתו — נעשה נקי כבתחלה. אגוזי פרך — נוחים להתפצע. קנטרנים — קשים להתפצע. לגנוב את המכם שלו — מי שמעבירו על הגבול. מדרדרים — מתגלגלים ומשמיעים קול. לד) אינו משתבח — אינו נעשה טוב ומשובח ביותר. על ידי כתישה — שכותתין את הזיתים. עליון על כל המשקים — צף למעלה. אין לו בת־קול — כשהוא נשפך אינו משמיע קול. לה) שרב — חום גדול. כמושה — נובלת. מרטיבים והולכים — נעשים לחים ורטובים. גב ריחו — בשביל ריחו. לו) עוקצה — דוקרה. נגבים — גובין מהם. ואנגריות — מס ע"י עבודות המלך.

ר' אַיְבוּ פרש המקרא בגאולת מחר: מה שושנה זו, כשהיא נתונה בין החוחים, היא קשה על בעליה ללָקְטָהּ; ומה הם עושים? מביאים את האור והם שורפים חוץ לה ואחר כך לוקטים אותה — כך „צוה ה' ליעקב סביביו צריו"[1], למחר כשיגיע הקץ מה הקדוש־ברוך־הוא עושה? מביא את האור ושורף חוץ לה. (ויק"ר פ' כ"ג).

לז אמר ר' שמעון בן לקיש: אומה זו כגפן נמשלה: זמורות שבה — אלו בעלי־הבתים, אשכולות שבה — אלו תלמידי־חכמים, עלים שבה — אלו עמי־הארץ, קְנוֹקְנוֹת שבה — אלו רֵיקָנִים שבישראל. וזהו ששלחו משם: יבקשו רחמים האשכולות על העלים, שאלמלא העלים אין האשכולות מתקיימים. (חול' צב.).

לח „גֶּפֶן מִמִּצְרַיִם תַּסִּיעַ"[2] — מה הגפן הזו יש בה אשכולות גדולים וקטנים, וכל אשכול שהוא גדול מחברו נָמוך ממנו, כך ישראל כל שהוא גדול מחברו נמוך ממנו. מה הגפן הזו בתחלה היא נִרְפֶּסֶת ברגל ואחר כך מעלין אותה על שלחנות מלכים, כך הם ישראל — בעולם־הזה „צוה ה' ליעקב סביביו צריו"[1], אבל לעתיד־לבוא „והיו מלכים אומניך"[3]; מה הגפן הזו סומכין אותה על עצים יבשים והוא חיה, כך הם ישראל — אינם חיים אלא בזכות אבותיהם, אף־על־פי שהם מתים. (מד"ש פ' ט"ז).

לט בית ישראל, שהם כרמו של הקדוש־ברוך־הוא, אל תציץ בו, ואם הצצת בו — אל תרד לתוכו, ואם ירדת — אל תהנה ממנו, ואם נֶהֱנֵיתָ — אל האכל מפֵּרותיו. (תדא"ר פ"ז).

מ „עֵינַיִךְ יוֹנִים"[4] — מה יונה זו תמה, כך ישראל תמימים להקדוש־ברוך־הוא בסיני, שלא אמרו: דַּיֵּנוּ עשר מצות, או עשרים, או שלשים, אלא „כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע"[5]; מה יונה זו מצוינת, כך ישראל מצוינים במעשים; מה יונה זו צנועה, כך ישראל צנועים; מה יונה זו נאה בהִלוכה, כך ישראל נאים בהלוכם כשהם עולים לפעמי רגלים; מה יונה זו אפילו אדם נוטל את גוזליה מתחתיה אינה מַנַּחַת את שובָכָהּ, כך ישראל אף־על־פי שחָרב בית־המקדש עולים לשם; מה יונה זו הולכת וחוזרת, כך ישראל „יחרדו כצפור ממצרים וכיונה מארץ אשור"[6]; מה יונה זו נגררת אחרים עמה, כך ישראל נגררים אחריהם הגרים; מה יונה זו פושטת צוארה לשחיטה ואינה מפרכסת כשאר עופות, כך ישראל נותנים נפשם על הקב"ה; מה יונה זו אינה מנחת בן־זוגה, כך ישראל אינם מניחים להקב"ה; מה יונה זו מכפרת על העונות, כך ישראל מכפרים על האומות. (שהש"ר; ילק"ש).

מא „יוֹנָתִי בְּחַגְוֵי הַסֶּלַע"[7] — לא נאמר „יונה", אלא „יונתי", אמר הקדוש־ברוך־הוא: אצלי הם תַּמים כיונה, אבל אצל אומות־העולם הם ערומים כנחשים. (ביה"מ ה').

---

[1]איכה א', יז. [2]תהלי פ', ט. [3]ישעי' מ"ט, כג. [4]שה"ש א', טו. [5]שמ' כ"ד, ז. [6]הושע י"א, יא. [7]שה"ש ב', י"ד.

בגאולת מחר — העתידה לבוא. האור — האש. שורפים חוץ לה — את החוחים שסביב לה. לז) קנוקנות — השרביטים והזלזלים הריקים שבה. משם — מארץ־ישראל. האשכולות על העלים — תלמידי־החכמים על עמי־הארץ. לח) נמוך ממנו — סמוך לקרקע יותר. כך כל שהוא גדול נמוך — עניו ושפל רוח. נרפסת — נדרכת. סומכין אותה על עצים — על קנים וכלונסאות, שלא תהא נגררת על גבי קרקע ותשבר. לט) אל תהנה ממנו — מצלו. מ) יונה מצוינת — משאר העופות. לפעמי רגלים — עליה לרגל. הולכת וחוזרת — לשובכה אעפ"י שנתרחקה משם. מפרכסת — מפרפרת ומזדעזעת.

IV. יִשְׂרָאֵל וְיִסּוּרִים.

מב למה נמשלו ישראל לזית? לומר לך: מה זית אינו מוציא שמנו אלא על־ידי כתישה, אף ישראל אין חוזרים למוטב אלא על־ידי יסורים. (מנ׳ גג:).

מג „זַיִת רַעֲנָן יְפֵה פְּרִי תֹאַר"[1] — מה הזית הזה עד שהוא באילנו מְגַרגרין אותו ואחר כך מורידין אותו מן הזית ונחבט, ומשחוטבין אותו מעלין אותו לגת ונותנין אותו בְּמַטְחֵן ואחר כך טוחנין את הזיתים, ואחרי כן מקיפין אותם בחבלים, ומביאין אבנים ואחר כך נותנים את שמנם; כך ישראל, באין אומות־העולם וחוטבין אותם ממקום למקום, וחובשין אותם וכופתין אותם בקוֹלָרִים, ומקיפין אותם טוּרְמָנְטִין, ואחר כך עושין תשובה והקדוש־ברוך־הוא עונה להם. (שמ"ר פ׳ ל"ו.)

מד אמר ר׳ אלעזר: אין פורענות באה לעולם אלא בשביל ישראל, שנאמר: „הכרתי גוים נשמו פנותם... אמרתי אך תיראי אותי, תקחי מוסר"[2]. (יב׳ סג.).

מה „הִנֵּה צְרַפְתִּיךְ וְלֹא בְכָסֶף, בְּחַרְתִּיךְ בְּכוּר עֹנִי"[3] — מלמד שחזר הקדוש־ברוך־הוא על כל מדות טובות ליתן לישראל, ולא מצא אלא עֲניות. (חג׳ ט:).

מו אמר ר׳ עקיבא: יאה עניות לבית־יעקב כרצועה אדומה על ערף של סוס לבן. (ספי׳ י"ד).

מז אמר ר׳ אחא: צריכין ישראל לחרובה עושין תשובה. (שם).

מח „הַנֹּגֵעַ בָּכֶם נֹגֵעַ בְּבָבַת עֵינוֹ"[4] — ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: אין לך חביב בכל הגוף כעין; אדם לוקה על ראשו, אין עומץ אלא את עיניו; הא אין לך חביב בכל הגוף כעין — ומשל בה את ישראל. (ספרי בהעלותך).

מט אמר ריש לקיש: כשהפורענות באה לעולם אין מרגיש בה תחלה אלא יעקב; וכשהשמחה באה לעולם אין מרגיש בה תחלה אלא יעקב. (איכ"ר).

נ אמר ר׳ שמעון בן לקיש: אין הקדוש־ברוך־הוא מכה את ישראל אלא אם כן בורא להם רפואה תחילה, שנאמר: „כרפאי לישראל"[5] ואחר־כך „ונגלה עון אפרים"[5]; אבל הגוים אינם כן: מכה אותם ואח"כ בורא להם רפואה, שנאמר: „ונגף ה׳ את מצרים נגוף ורפוא"[6] — בתחלה „נגוף" ואח"כ „רפוא". (מג׳ י"ג; ע"י).

---

1 ירמי׳ י"א, טז. 2 צפי׳ ג׳, ו׳, ז. 3 ישעי׳ מ"ח י. 4 זכ׳ ב׳, יב. 5 הוש׳ ז׳, א. 6 ישעי׳ י"ט, כב.

מב) כתישה — כתיתה וחביטה. מג) מגרגרין — קוטפים. ונחבט — נדוש כדי לרככו. לגת — של בית־הבד. במטחן — מין טחנה. מקיפין אותם בחבלים — מעשה רשת, והוא הקרוי „עקל". אבנים — לכבוש הזיתים. וכופתין אותם בקולרים — אוסרים אותם במוטות ברזל ושלשלאות. בטורמנטין — בקני־קלע. מד) בשביל ישראל — בשביל שיקחו מוסר. מז) לחרובה — לפרי חרובין, כלומר למזונות. מח) עומץ — עוצם וסוגר.

V. סִמָּנֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

נא ר׳ ישמעאל אומר: בית ישראל — אני כַּפָּרָתָם — הרי הם כְּאֶשְׁכְּרוֹעַ: לא שחורים ולא לבנים, אלא בינונים. (נג׳ פ׳ ב׳).

נב שלשה סמנים יש באומה זו: רחמנים ובַיְשָׁנים וגומלי־חסדים. כל שיש בו שלשה סמנים הללו ראוי לְהִדַּבֵּק באומה זו; אין בו שלשה סמנים הללו, אין ראוי להדבק בה. (יב׳ עט. ע״).

נג אמר ר׳ אחא בר אבא: אין אתה יכול לעמוד על אָפְיָהּ של אומה זו: נִתְבָּעִין לעגל ונותנין; נתבעין למשכן ונותנין. (שק׳ ב:).

VI. פּוֹשְׁעֵי־יִשְׂרָאֵל.

נד „בָּנִים אַתֶּם לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם״[1] — בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים אתם קְרוּיִם בנים; אין אתם נוהגים מנהג בנים — אין אתם קְרוּיִם בנים. דברי ר׳ יהודה. ר׳ מאיר אומר: בין כך ובין כך אתם קרוים בנים, שנאמר: „בנים סכלים המה״[2], ואומר: „בנים לא אמון בם״[3], ואומר: „זרע מרעים בנים משחיתים״[4]. (קיד׳ לו.).

נה „כְּפֶלַח הָרִמּוֹן רַקָּתֵךְ״[5]—אמר ר׳ שמעון בן לקיש: אל תקרי „רקתך״, אלא רֵיקָתֵךְ, שאפילו רֵיקָנִים שבך מלאים מצות כרמון. (עיר׳ יט.).

נו „חָטָא יִשְׂרָאֵל״[6] — אמר ר׳ אַבָּא בר זַבְדָּא: אף על פי שחָטא ישראל הוא. אמר ר׳ אבא: זהו שאומרין הבריות: הֲדַס שעומד בין קוצים הֲדַס שמו וַהֲדַס קוראים לו. (סנה׳ מד.).

אמר לו מין אחד לר׳ חנינא: עכשו ודאי טמאים אתם, שנאמר: „טמאתה בשוליה״[7], אמר לו: בא וראה מה כתוב בהם: „השוכן אתם בתוך טמאותם״[8] — אפילו בזמן שהם טמאים שכינה שרויה ביניהם. (יומא נו, נז.).

נח „וְהֵם עַמְּךָ וְנַחֲלָתֶךָ״[9] — רבי ברכיה בשם ר׳ לוי אמר: משל למלך שהיה לו כרם ומְסָרוֹ לְאָרִיס. כשהיה עושה יין טוב היה אומר: כמה טוב היין של כרמי! וכשהיה עושה יין רע אמר: כמה רע היין של אריסי! אמר לו האריס: אדוני המלך! כשהוא עושה יין טוב הוא שלך וכשהוא עושה יין רע הוא שלי? בין טוב ובין רע שלך הוא. כך בתחלה אמר הקדוש־ברוך־הוא למשה: „ועתה לכה... והוצא את עמי בני ישראל״[10], וכיון שעשו אותו מעשה מה כתוב שם? — „לך רד כי שחת עמך״[11]. אמר משה לפני הקב״ה כשהם חוטאים — שלי, וכשהם זכאים — שלך? בין חטאים ובין זכאים שלך הם— „והם עמך ונחלתך״. (פסיק׳).

[1]דבר׳ י״ד, א. [2]ירמ׳ ד׳, כב. [3]דב׳ ל״ב, כ. [4]ישע׳ א׳, ד. [5]שה״ש ו׳, ז. [6]יהוש׳ ז׳, יא. [7]איכה א׳, ט. [8]ויק׳ ט״ז, טז. [9]דב׳ ט׳, כט. [10]שמ׳ ג׳, י. [11]שם ל״ב, ז.

נא) כאשכרוע — מין ארז, תאשור (בוקסבוים). נג) לעמוד על אפיה — לידע טבעה. נה) ריקנים — ריקים ונבערים מדעת. כרמון— שהוא מלא גרעינים. נז) עכשו—לאחר החרבן. נח) לאריס — עובד בכרם בשכר חלק בפירות. אותו מעשה — של העגל.

נט אמר ר׳ שמעון חסידא: כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית; שהרי חלבנה ריחה רע וּמְנָאָהּ הכתוב עם סַמְמָנֵי־קטורת. (כרית׳ ו:).

ס ר׳ יהושע בן לוי רָמֵי: כְּתִיב: „וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם לא עשיתם״[1], וכתיב: „וכמשפטי הגוים... עשיתם״[2] — כמתוקנים שבהם לא עשיתם, כמקולקלים שבהם עשיתם. (סנה׳ לט:).

סא „וַיָּעָף אֵלַי אֶחָד מִן הַשְּׂרָפִים וּבְיָדוֹ רִצְפָּה״[3]— „גחלת״ אין כתיב כאן אלא „רִצְפָּה״, מהו רצפה? אמר ר׳ שמואל בר נחמני: רְצוֹץ פֶּה שאמרה דֵּלָטוֹרְיָא על בני. (פסק״ר).

סב ר׳ אבהו ור׳ שמעון בן לקיש נכנסו למדינת קֵיסָרִין. אמר לו ר׳ אבהו לר׳ שמעון בן לקיש: למה אנו נכנסים למדינה של מחרפים ומגדפים? ירד ר׳ שמעון בן לוי מן החמור, הלעיטו חול ונתן לתוך פיו. אמר לו: כך למה? א״ל: אין הקדוש־ברוך־הוא רוצה במי שאומר דֵּלָטוריא על ישראל, שנאמר: „אל תראוני שאני שחרחרת״[4], ואומר: „אל תלשן עבד אל אדוניו״[5]. (שהש״ר; ילק״ש).

VII. יִשְׂרָאֵל אֲגֻדָּה אֶחָת.

סג „פְּרִי עֵץ הָדָר״[6] — אלו ישראל; מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח, כך ישראל: יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים; „כפות תמרים״[6] — אלו ישראל; מה התמרה הזו יש בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל: יש בהם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים; „וענף עץ עבות״[6] — אלו ישראל; מה הָדָס יש בו ריח ואין בו טעם, כך ישראל: יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה; „וערבי נחל״[6] — אלו ישראל; מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל: יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. ומה הקדוש־ברוך־הוא עושה להם? לְאַבְּדָם אי אפשר, אלא אמר הקב״ה: יִקָּשְׁרוּ כלם אגודה אחת והם מכפרים אלו על אלו; ואם עשיתם כך אותה שעה אני מתעלה; זהו שנאמר: „הבונה בשמים מעלותיו״[7], ואימתי הוא מִתְעַלֶּה? כשהם עשויים אגודה אחת, שנאמר „ואֲגֻדָּתוֹ על ארץ יסדה״[7]. (ויק״ר פ׳ ל׳).

סד „וַאֲגֻדָּתוֹ עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ״[7], — בנוהג שבעולם, אם אדם נוטל אגודה של קנים, שמא יכול לשברם בבת אחת? ואלו נוטל אחת אחת אפילו תינוק יכול לשַׁבְּרם. וכן אתה מוצא, שאין ישראל נגאלין עד שיֵעָשׂוּ אגודה אחת. (תנח׳ נצבים; ילק״ש).

סה „וְכָשְׁלוּ אִישׁ בְּאָחִיו״[8] — איש בעון אחיו; מלמד, שכל ישראל עֲרֵבִים זה בזה. (שבוע׳ לט).

סו כל ישראל עֲרֵבִים זה לזה. למה הם דומים? לספינה שנקרע בה בית אחד, אין אומרים: נקרע בית אחד בספינה, אלא נקרעה כל הספינה כלה. (תדב״א פ׳ י״ב).

[1] יחזי ה׳, ז. [2] שם י״א, יב. [3] ישעי׳ ו׳, ו. [4] שה״ש א׳, ו. [5] מש׳ ל׳, י. [6] ויק׳ כ״ג, מ. [7] עמ׳ ט׳, ו. [8] ויק׳ כ״ו, לז.

נט) חלבנה — מסממני הקטורת במשכן. ס) רמי — הקשה שני כתובים זה על זה. דלטוריא— מלשינות. סב) מחרפים ומגדפים — כלי׳ רעים במעשיהם. הלעיטו חול — כלו׳ עפר לפיך, שתוק. סה) ערבים זה בזה — אחד נענש על חטא חברו. סו) בית אחד — חדר.

סז „שֶׂה פְזוּרָה יִשְׂרָאֵל"[1] — משולים כשה: מה דרכו של שה לוקה באחד מאבריו וכלם מרגישים, אף ישראל אחד חוטא וכלם נענשים. תני ר׳ שמעון בן יוחאי: משל לשני בני אדם, שהיו נתונים בספינה. נטל אחד מהם מַקְדֵּחַ והתחיל קודח תחתיו. אמרו לו חבריו: למה אתה עושה כך? אמר להם: מה אִכְפַּת לכם? לא תחתי אני קודח? אמרו לו: מפני שאתה מֵצִיף עלינו את הספינה. (ויק"ר; ילק"ש).

VIII. שׂוֹנְאֵיהֶם וְאוֹהֲבֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

סח אמר ר׳ יונתן: מהו שנאמר: „נאמנים פצעי אוהב ונַעתרות נשיקות שונא"[2]? — טובה קללה שקלל אחיה השלוני את ישראל יותר מברכה שבֵּרְכָם בלעם הרשע. אחיה השלוני קללם בקנה; אמר להם לישראל: „והכה ה׳ את ישראל כאשר ינוד הקנה במים"[3], — מה קנה זה עומד במקום מים, ונזעו מחליף ושרשיו מרובים ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, אלא הולך ובא עמהן, דָּמְמוּ הרוחות עמד הקנה במקומו. אבל בלעם הרשע ברכם בארז, שנאמר: „כארזים"[4] — מה ארז זה אינו עומד במקום מים, ואין נזעו מחליף, ואין שרשיו מרובים, ואפילו כל הרוחות שבעולם נושבות בו אין מְזִיזוֹת אותו ממקומו; כיון שנשבה בו רוח דרומית עוֹקַרְתּוֹ והוֹפַכְתּוֹ על פניו. ולא עוד אלא שזכה קנה ליטול הימנו קולמוס, לכתוב בו ספרי־תורה, נביאים וכתובים. (תענ׳ כ.).

סט „אֵלֶּה הַדְּבָרִים"[5] — אמר ר׳ אחא ברי חנינא: ראויות היו התוכחות לומר מפי בלעם והברכות מפי משה, אלא אלו הוכיחם בלעם היו ישראל אומרים: „שונא מוכיחנו"; ואלו ברכם משה היו אומות־העולם אומרין: „אוהבם ברכם". אמר הקדוש־ברוך־הוא: יוכיחם משה שאוהבם, ויברכם בלעם ששונאם, כדי שיתבררו הברכות והתוכחות ביד ישראל. (דב"ר פ׳ א׳).

ע גוי אחד פגע בר׳ ישמעאל — בֵּרְכוֹ. אמר לו: כבר מִלָּתָךְ אמורה. פגע בו אחר קִלְּלוֹ. אמר: כבר מִלָּתָךְ אמורה. אמרו לו: כמו שאמרת לזה אמרת לזה! אמר להם כך נאמר: „מברכיך ברוך ואורריך ארור"[6]. (ירוש׳ בר׳).

עא „הוֹי הֲמוֹן עַמִּים רַבִּים כַּהֲמוֹת יַמִּים יֶהֱמָיוּן"[7] — והם מתיעצים על ישראל והקדוש־ברוך־הוא מַתִּישׁ גבורתם לפניהם. אמר ישעיה: „והרשעים כים נגרש"[8] — הגל הראשון אומר: עכשו אני עולה ומציף את העולם; כיון שבא לחול הוא כורע לפניו. לא היה לו לשני ללמוד מן הראשון? כך בא פרעה ונתגאה על ישראל — והפילו הקב"ה, שנאמר: „ונער פרעה וחילו בים סוף"[9]. לא היה לו לעמלק ללמוד מפרעה? אלא — „ויבא עמלק"[10].

[1]ירמ׳ נ׳, יז. [2]מש׳ כ"ז, ו. [3]מ"א י"ד, טו. [4]במד׳ כ"ד, ו. [5]דב׳ א׳, א. [6]במד׳ כ"ד, ט.
[7]ישע׳ י"ז, יב. [8]שם נ"ז, כ. [9]תהל׳ קל"ו, טו. [10]שמ׳ י"ז, ח.

סז) מקדח — כלי שמנקבין בו. קודח — נוקב. מציף — שוטף ומטביע. סח) רוח דרומית — שהיא קשה ביותר. קולמוס — קנה שכותבין בו. סט) שיתבררו — הברכות, שתהיינה ברורות וקבועות בידם בדין בלא ערעור. ע) כבר מלתך אמורה — כלו׳ כבר נאמרה תשובה על דבריך במקום אחר. עא) מתיש — מחליש.

וכתיב — „ויחלש יהושע את עמלק"[1]. ולא היה לו לסיחון ועוג ללמוד מעמלק? אלא — „ויצא סיחון"[2], וכן — „ויצא עוג"[3]. וכן אף בלק, לא היה לו ללמוד מסיחון ועוג? אלא בא להתגרות על ישראל ומְשַׁלֵחַ אחר בלעם לבוא לקלל את ישראל. (תנח').

IX. אֵין מַזָּל לְיִשְׂרָאֵל.

עב שנו רבותינו: בזמן שהחמה לוקה סִמָּן רע לכל העולם כלו. משל למה הדבר דומה? למלך בשר־ודם שעשה סעודה לעבדיו והניח פַּנָּס לפניהם. כעס עליהם ואמר לעבדו: טול פנס מפניהם והושיבם בחשך. ר' מאיר אומר: כל זמן שמאורות לוקים סִמָּן רע לשונאיהם של ישראל, מפני שמלומדים בְּמַכּוֹתֵיהֶם; משל לסופר שבא לבית־הספר ורצועה בידו, מי דואג? מי שרגיל ללקות בכל יום ויום הוא דואג — — —

ובזמן שישראל עושים רצונו של מקום אין מִתְיָרְאִים מכל אלו, שנאמר: „אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה"[4] — הגוים יחתו ואין ישראל יחתו. (סוכה כט.).

עג „וַיּוֹצֵא אותו הַחוּצָה"[5] — אמר אברהם לפניו: רבונו־של עולם, הסתכלתי במזל שלי ואיני ראוי להוליד בן. אמר לו: צא מֵאִצְטַגְנִינוּת שלך — אין מזל לישראל! (נד' לב.).

עד אין מזל לישראל. בימי ירמיה בקשו ישראל לבוא לידי מדה זו ולא הניח להם הקדוש־ברוך־הוא, שנאמר: „ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה"[4]—כבר אברהם אביכם בקש לבוא לידי מדה זו ולא הנחתי לו, שאמר אברהם: „הן לי לא נתת זרע"[6] — המזל דוחקני ואומר לי: אברם, אין אתה מוליד; מיד „ויוצא אותו החוצה"[5] — הראה לו הקב"ה שְׁקָקִין של רקיע ואמר לו: צא מאצטגנינות שלך; נביא אתה ולא אַסְטְרוֹלוֹגוֹס! בשם ר' יוחנן אמרו: העלהו הקב"ה למעלה מִכִּפַּת הרקיע, שנאמר: „הבט נא השמימה"[5], אין אומרים הבט אלא מלמעלה למטה. אמר לו הקב"ה: מי שתחת המזל מתירא הימנו, אתה שאתה עליו — הרם ראש עליו! (ב"ר; תנח' חיי שרה).

עה מעשה היה בר' ינאי ור' יוחנן שהיו יושבים על שער של טְבֶרְיָה והיו שם שני אַסְטְרוֹלוֹגִים. ראו שם שני יהודים יוצאים למלאכתם. אמרו אותם שני אסטרולוגים: אותם שני האנשים יוצאים ואינם נכנסים, אלא הנחש שורפם. שמעו ר' ינאי ור' יוחנן. מה עשו? ישבו על [שער] המדינה לידע אם נכנסים אותם שני האנשים למלאכתם — ונכנסו. וראו אותם ר' ינאי ור' יוחנן. אמרו לאיסטרולוגים: לא אמרתם „שני האנשים הללו יוצאים ואינם נכנסים, שהנחש שורפם? אמרו להם: הן. אמרו להם: הרי יצאו בשלום ונכנסו בשלום. היו האסטרולוגים מביטים בהם, אמרו להם: מה עשיתם ביום הזה? אמרו להם:

[1]שמ' י"ז, יג. [2]במד' כ"א, כג. [3]שם שם, לג. [4]ירמ' י', ב. [5]בר' ט"ו, ה. [6]שם שם, ג.

עב) חמה לוקה — כלו' מתקדרת. פנס — עששית. לשונאיהם של ישראל — כלו' לישראל. ולישון יפה היא כלפי ישראל. שמלומדים במכות — רגילים ללקות. עג) במזל — בכוכב. מאצטגנינות — חכמת חוזה הכוכבים. עד) לידי מדה זו — של אמונה במזל. שקקים — שבילים ושוקים קטנים. אסטרולוגוס — חוזה עתידות ע"י הכוכבים. עה) שורפם — בארס שבו.

לא עשינו דבר, אלא כשם שהיינו למודים לעשות: קרינו את שמע והתפללנו. אמרו להם: יהודים אתם? אין דברי האסטרולוגים מתקַיְמים בכם, שאתם יהודים. הֱוֵי „ואתה לא כן נתן לך ה׳ אלהיך״[1]. (תנח׳ שופטים).

X. יִשְׂרָאֵל קַיָּמִים לְעוֹלָם

עו אמר ר׳ יהושע בן לוי: אמר הכתוב: „כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם נאם ה׳״[2] — כשם שאי־אפשר לעולם בלא רוחות, כך אי־אפשר לעולם בלא ישראל. (תענ׳ ג:).

עז אמר ר׳ ברכיה: כנסת־ישראל שָׁאֲלָה שלא כהוגן והקדוש־ברוך־הוא הֱשִׁיבָהּ כהוגן, שנאמר: „ונדעה נרדפה לדעת את ה׳... ויבוא כגשם לנו״[3]. אמר לה הקב״ה: בתי, את שואלת דבר, שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש; אבל אני אהיה לך דבר המתבקש לעולם, שנאמר: „אהיה כטל לישראל״[4]. ועוד שאלה שלא כהוגן, אמרה לפניו: רבונו־של־עולם! „שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך״[5]. אמר לה הקב״ה: בתי, את שואלת דבר, שפעמים נראה ופעמים אינו נראה, אבל אני אעשה לך דבר שנראה לעולם, שנאמר: „הן על כפים חקותיך״[6]. (שם ד.).

עח „וַתֹּאמֶר צִיּוֹן עֲזָבַנִי ה׳ וַה׳ שְׁכֵחָנִי״[7] — היא עזובה, היא שכוחה? אמר ריש־לקיש, אמרה כנסת־ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם! אדם נושא אשה על אשתו ראשונה זוכר מעשה הראשונה; אתה עזבתני ושכחתני. אמר לה הקב״ה: בתי, שנים עשר מזלות בראתי ברקיע, ועל כל מזל ומזל בראתי לו שלשים חיל, ועל כל חיל וחיל בראתי לו שלשים לִגְיוֹן, ועל כל לגיון ולגיון בראתי לו שלשים רַהֲטוֹן, ועל כל רהטון ורהטון בראתי לו שלשים קַרְטוֹן, ועל כל קרטון וקרטון בראתי לו שלשים גַּסְטְרָא, ועל כל גסטרא וגסטרא תליתי בו שלש מאות וששים וחמשה אלפי רבוא כוכבים כנגד ימות החמה, וכלם לא בראתי אלא בשבילך — ואת אמרת „עזבתני ושכחתני״. — „התשכח אשה עולה״?[7] אמר הקב״ה: כלום אשכח עולות אילים שהקרבת לפני במדבר? אמרה לפניו: רבש״ע! הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך, שמא לא תשכח לי מעשה עגל? אמר לה: „גם אלה תשכחנה״[8] אמרה לפניו: רבש״ע! הואיל ויש שִׁכְחָה לפני כסא כבודך, שמא תשכח לי מעשה סיני? אמר לה: „ואנכי לא אשכחך״[8]. (בר׳ לב).

עט „אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב״[9] — אמרו בשם ר׳ מאיר: מלמד שהראה הקדוש־ברוך־הוא ליעקב שָׂרָהּ של בבל עולה ויורד, של מָדַי עולה ויורד, ושל יָוָן עולה ויורד, ושל

[1]דבר׳ י״ח, יד. [2]זכר׳ ב׳, עז. [3]הוש׳ ו׳, ג. [4]שם י״ד, ו. [5]שה״ש ח׳, ו. [6]ישע, מ״ט, טז. [7]שם שם, יד. [8]שם שם, טו. [9]שם מ״ד, ב.

(עז שאלה שלא כהונן — בקשה שאינה יפה להם כל כך, כמפורש להלן. פעמים אינו מתבקש — כגון בשעת קציר. ופעמים אינו נראה — בשהזרוע מכוסה. על כפים — שהן מגולות ונראות תמיד. עח) היא עזובה היא שכוחה — ולמה לו להכפיל? לגיון, רהטון, קרטון, גסט־א, — כלם שמות של גדודים וחיילות בלשון רומי. גם אלה תשכחנה— שאמרו לעגל „אלה אלהיך ישראל״. ואנכי לא אשכחך — „אנכי ה׳ אלהיך״ שקבלת בסיני. עט) שרה של בבל — כל אומה יש לה ברקיע שר ומלאך הממונה עליה.

אדום עולה ויורד. אמר הקב"ה ליעקב: אף אתה עולה. באותה שעה נִתְיָרֵא יעקב אבינו ואמר: שמא, חס־ושלום, כשם שלאלו ירידה אף לי כן. אמר לו הקב"ה: „ואתה אל תירא" — אם אתה עולה אין לך ירידה עולמית. (ויק"ר פ' כט).

פ אמר ר' חנינא בר פפא: מהו שנאמר, „אני ה' לא שניתי"[1] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: מעולם לא הכיתי לאומה ושניתי לה; „ואתם בני יעקב לא כליתם"[1], שנאמר: „חצי אכלה בם"[2] — חצי כָּלִים והם אינם כָּלִים. וכן אמרה כנסת ישראל: „דרך קשתו ויציבני כמטרה לחץ"[3] — למה הדבר דומה? לגבור שהעמיד את הקורה וזורק בה את החצים, הצים כלים והקורה עומדת. אף כך ישראל, כל זמן שהיסורים באים עליהם — היסורים כָּלִים והם במקומם עומדים. (סוטה ט.; תנח"ק נצבים).

פא „סַפִּיר גִּזְרָתָם"[4] — אמר ר' פנחס: מעשה באדם אחד שהלך למכור סַפִּיר ברומי. אמר לו הלוקח: על מנת לְבָדקו אקחנו. נְתָנוֹ על גבי הַסַּדָּן והתחיל מַקִּישׁ עליו בַּפַּטִּישׁ. נבקע הַסַּדָּן ונחלק הַפַּטִּישׁ — והספיר עמד במקומו. (איכ"ר).

פב „זֵית רַעֲנָן... קָרָא ה' שְׁמֵךְ"[5] — אמר ר' יהושע בן לוי: למה נמשלו ישראל לזית? לומר לך מה זית אין עָלָיו נושרים לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, אף ישראל אין להם בַּטָּלָה עולמית, לא בעולם־הזה ולא בעולם־הבא. (מנ' נג:).

פג „וְשַׂמְתִּי אֶת זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ"[6] — מה עפר הארץ מסוף העולם ועד סופו, כך בניך יהיו מפוזרים מסוף העולם ועד סופו; ומה עפר עשוי דַּיִשׁ אף בניך עשוים דיש למלכיות; ומה עפר מבלה את כלי המַּתָּכוֹת והוא קַיָּם לעולם, כך ישראל — כל אומות־העולם בֵּטֵלִים והם קַיָּמִים. (ב"ר פ' מ"א).

פד „דּוֹר הֹלֵךְ וְדוֹר בָּא — וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עוֹמָדֶת"[7] — אמר שלמה: אף על פי שדור הולך ודור בא, מלכות הולכת ומלכות באה, גזרה הולכת וגזרה באה — הארץ לעולם עומדת — ישראל לעולם עומדים, לא נעזבו ולא יֵעָזְבוּ, לא כלו ולא יכלו, שנאמר „כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם"[1] — כשם שאני לא שניתי ולא עתיד אני להשתנות, כך אתם בית יעקב לא כליתם ולא עתידים אתם לכלות, אלא „ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום"[8]. (פ' השל').

XI. טָהֳרַת הַמִּשְׁפָּחוֹת בְּיִשְׂרָאֵל.

פה אמר ר' חָמָא בר חֲנִינָא: כשהקדוש־ברוך־הוא מַשְׁרֶה שכינתו, אין משרה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל, שנאמר: „בעת ההיא, נאום ה', אהיה לאלהים לכל משפחות ישראל"[9] — „לכל ישראל" לא נאמר, אלא „לכל משפחות. (קיד' ע:).

[1]מלאכי ג', ו. [2]דב' ל"ב, כג. [3]איכה ג', יב. [4]שם ד', ז. [5]ירמי' י"א, טז. [6]בר' י"ג, טז.
[7]קהלת א', ד. [8]דב' ד', ד. [9]ירמי' ל"א, א.

פ) ושניתי לה — כלו' לא נצרכתי להכותה פעם שניה, שנשמדה במכה אחת. פא) הסדן — קורה עבה של ברזל שמכין עליה בפטיש. מקיש — מכה. פב) נושרים — נופלים. אין להם בטלה עולמית — כלו' לא יכלו לעולם. פג) דיש — דריכה ודריסה. פה) משפחות מיוחסות — שאין בהן פסול ותערובות. לכל משפחות — ואין קרויה משפחה אלא זו שיש לה יחס.

פו אמ׳ ר׳ אלעזר: לא עלה עזרא מבבל עד שעשאה כסלת נקיה ועלה. (קיד׳ ע.).

פז אמר רב יהודה אמר רב: אם ראית שני בני אדם שמתגרים זה בזה — שֶׁמֶץ־פְּסוּל יש באחד מהם, ואין מניחין אותם לִדַּבֵּק אחד בחברו.

אמר ר׳ יהושע בן לוי: אם ראית שתי משפחות שמתגרות זו בזו — שמץ פסול יש באחת מהן, ואין מניחין אותה לדבק בחֲבֶרתה. (שם עא:).

פח „וְזִקַּק אוֹתָם כַּזָּהָב וְכַכָּסֶף וְהָיוּ לַה׳ מַגִּישֵׁי מִנְחָה בִּצְדָקָה״ [1] — אמר ר׳ יצחק: צדקה עשה הקדוש־ברוך־הוא עם ישראל, שמשפחה שנִטְמְעָה נִטְמְעָה. (שם).

פט אמר רב: מיום שנִגְנַז ספר־יוחסין תָּשַׁשׁ כחם של חכמים וְכָהָה מְאוֹר עיניהם. (פס׳ סב:).

XII. גֵּרִים בְּיִשְׂרָאֵל.

צ „וְהֵמָּה יִהְיוּ לִי לְעָם״ [2] — אמר רבה בר רב הונא: זו מעלה יתרה יש בין ישראל לגרים: אלו בישראל נאמר בהם: „והייתי להם לאלהים והמה יהיו לי לעם״ [2], ואלו בגרים נאמר: „כי מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי נאום ה׳, והייתם לי לעם ואנכי אה׳ה לכם לאלהים״ [3].

אמר ר׳ חלבו: קשים גרים לישראל כספחת, שנאמר: „ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב״ [4]. (קיד׳ ע:).

צא קְהַל גרים אינו קרוי קהל. (יבמ׳ נז.).

צב „יְגִיעַ כַּפֶּיךָ כִּי תֹאכֵל״ [5] — זה הגר, שאין לו זכות אבות. (במ״ר פ׳ ח).

צג שלש מדות יש בגרים: יש גר כנכרי לכל דבר, יש גר משול כחמור, ויש גר כאברהם אבינו.

„יש גר כנכרי לכל דבר״ כיצד? — היו לו נבלות וטרפות, שקצים ורמשים בתוך ביתו ואומר: „אלך ואתגיר ואהיה ביניהם של אלו, שאכילתם יפה, ויש להם ימים־טובים

[1] מלא׳ ג׳, ג. [2] יחז׳ ל״ז, כז. [3] ירמ׳ ל׳, כב. [4] ישעי׳ י״ד, א. [5] תהל׳ קכ״ח, ב.

פו) שעשאה כסלת נקיה — מתערובת פסולי־המשפחה. פז) שמץ פסול — כלו׳ פסול־משפחה משהו. ואין מניחין... לידבק — שלא תתערב משפחה טהורה בפסולה. פח) שמשפחה שנטמעה נטמעה — משפחת שאינה מיוחסת שנטמעה (נתערבה) בכהנים לא הבדילה הקב״ה אלא הניחה ביניהם, ונמצא שבני אותה המשפחה משמשין בכהונה ו„מגישי מנחה בצדקה״ של הקב״ה. פט) ספר־יוחסין — של המשפחות, שלכל משפחה טהורה בישראל היה ספר־יוחסין שלה. תשש — חלש. וכהה מאור עיניהם — שע״י זה לקתה טהרת המשפחה בישראל. צ) והייתי להם לאלהים וגו׳ — כלו׳ תחלה אהיה להם לאלהים ואח״כ „והמה יהיו לי לעם״, ובגרים נאמר להיפך. כספחת — מין צרעת מתדבקת: ודרש „ונספחו״ מלשון ספחת. צב) שאין לו זכות אבות — אלא זכות מעשי עצמו. צג) כחמור — אבי שכם, שרצה להתגייר לשם אשה. שאכילתם יפה — טהורה.

ושבתות, ויכלו אלו מתוך ביתי". כפף את עצמו והלך ונתגייר — אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: בָּנַי, כשם שאהב זה אתכם, כך אתם אהבו אותו, שנאמר: "ואהבתם את הגר"[1].

"יש גר משול כחמור" כיצד? — הלך לִשָּׂא אשה מישראל. אמרו לו: "אין אני נותנים לך, עד שתתגייר", — וכפף את עצמו והלך ונתגיר: אמר להם הקב"ה לישראל: בָּנַי, כשם שבקש זה מכם מנוחה, כך אתם תנו לו מנוחה, שנאמר: "וגר לא תונה"[2].

"יש גר כאברהם אבינו" כיצד? הלך ופִשְׁפֵּשׁ בכל האומות, כיון שראה שמספרים בטובתם של ישראל אמר: אלך ואתגיר ואכנס תחת כנפי השכינה — עליו נאמר: "ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם"[3]. (תדב"א כ"ז; ילק"ש).

צד "כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ מִלְחָמָה לַה' בַּעֲמָלֵק"[4] — שבועה נשבע הקדוש־ברוך־הוא ואמר: ימיני, ימיני; כסאי, כסאי; שאם יבואו גרים משל אומות־העולם אני יקבל אותם, ומזרעו של עמלק — איני מקבל אותם. (פסיק' כ"ו).

צה גר שבא להתגייר בזמן הזה אומרים לו: מה ראית שבאת להתגייר? אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דְוּיִם, דְחוּפִים, סְחוּפִים ומטֹרָפִים ויסורים באים עליהם? — אם אומר: "יודע אני, ואיני כְּדַאי" — מקבלין אותו מיד ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות; ומודיעין אותו עון לקט שכחה ופאה ומעשר־עני. ומודיעין אותו עָנְשָׁן של מצות; אומרים לו: הֱוֵי יודע שעד שלא באת למִדה זו, אכלת חֵלֶב — אי אתה ענוש כרת, חִלַלת שבת — אי אתה עָנוש סקילה; ועכשו אכלת חלב — ענוש כרת, חללת שבת — ענוש סקילה. וכשם שמודיעין אותו עָנשן של מצות כך מודיעין אותו מתן שכרן, אומרים לו: "הוי יודע, שהעולם־הבא אינו עשוי אלא לצדיקים — וישראל בזמן הזה אינם יכולים לקבל לא רוב טובה ולא רוב פורענות". ואין מרבין עליו ואין מדקדקין עליו. (יבמ מ"ז).

צו גר שנתגייר כקטן שנולד דומה. (שם כ"ו).

צז "וגר לא תונה"[2] — לא תונה לו בדברים. אל תאמר לו: אמש היית עובד עבודה־זרה ועד עכשו חזירך בין שניך.

הגר, לפי שסורו רע, הזהירה עליו התורה במקומות הרבה. (גרים פ' ד').

צח "וּבָא הַלֵּוִי... וְהַגֵּר"[5] — אמר משה לפני הקדוש־ברוך־הוא: הגר הזה כלוי לפניך? אמר לו: גדול הוא לפני, שנתגייר לשמי. משל לצבי שגדל במדבר ובא מעצמו ונתערב בצאן, היה הרועה מאכילו ומַשקו ומחַבבו יותר מצאנו. אמרו לו: לצבי זה אתה מחבב יותר מן הצאן? אמר להם: כמה יגיעות יגעתי בצאני, מוציאם בבקר ומכניסם בערב עד שלא גדלו, וזה שגדל במדברות ויערים ובא מעצמו לתוך צאני — ולא כך אחבבנו?

[1]דב' י, יט. [2]שמ' כ"ב, כ. [3]ישעי' נ"ו, ה. [4]שמ' י"ז, טז. [5]דב' י"ד, כט.

ויכלו אלו — השקצים והרמשים. ופשפש — חפש. צה) סחופים ומטורפים — שטופים ומבולבלים בצרות. מצות קלות... ומצות חמורות — שאם יפרוש יפרוש. ומודיעים אותו עון לקט וגו' — שבני נח (הגוים) מקפידים הרבה על הממון והורגים על גזלה פחות משוה פרוטה, ואפשר שיחזור בו. למדה זו — של גיור. ואין מרבין עליו וגו' — שלא לרחותו בזרוע. צז) לא תאמר לו וגו' — כלו' שלא תונה ולא תצער אותו בדבריב. סורו רע — כלו' נוטה לרע מטבעו.

כך אמר הקב"ה: כמה יגעתי בישראל: הוצאתים ממצרים והֵארתי לפניהם, הורדתי להם את המן, הֵגַזתי להם את הַשְּׂלָו, העליתי להם את הבאר והקפתים עַנְנֵי־כבוד עד שקבלו תורתי; וזה בא מעצמו — לפיכך שקול עלי כישראל וכלוי. (דב"ז; ילק"ש).

צט מפני מה גרים בזמן הזה מעונים ויסורים באים עליהם? אמר אבא חנן משום ר' אלעזר: לפי שאין עושים מאהבה, אלא מיראה. (יבמ' מח:).

„וַתִּקַּח רִצְפָּה בַת אַיָּה אֶת הַשַּׂק... וְלֹא נָתְנָה עוֹף הַשָּׁמַיִם לָנוּחַ עֲלֵיהֶם... לָיְלָה"[1] — ונאמר „לא תלין נבלתו על העץ"?[2] — אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק: מוטב שתֵעקר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפַּרְהֶסְיָא, שהיו עוברים־ושבים אומרים: מה טיבם של אלו? — הללו בני מלכים הם. — ומה עשו? — פשטו ידיהם בגרים גרורים. אמרו: אין לך אומה שראויה לִדַּבֵּק בה כזו. ומה בני מלכים כך — בני הֶדְיוֹטוֹת על אחת כמה וכמה; ומה גרים גרורים כך — ישראל על אחת כמה וכמה!
מִיַּד נִתּוֹסְפוּ על ישראל מאה וחמשים אלף. (שם עט.).

קא מעשה במֻנְבָּז ובזוטוס בניו של תַּלְמַי המלך, שהיו יושבים וקורין בספר „בראשית". כֵּיון שהגיעו לפסוק זה: „וּנְמַלְתֶּם את בשר ערלתכם"[3] — הפך זה פניו לכותל והתחיל בוכה וזה פניו לכותל והתחיל בוכה. הלכו זה וזה ומלו עצמם. לאחר ימים היו יושבים וקורין בספר בראשית, כיון שהגיעו לפסוק זה אמר אחד לחברו: אי לך, אחי! אמר לו: אתה אי לך, אבל אני לא אי לי. גלו את הדבר זה לזה. כיון שהרגישה אמם בהם, הלכה ואמרה לאביהם: בניך עלתה נוֹמִי בבשרם וגזר הרופא שיִמולו. אמר לה: וְימולו! (בר' פ' מו).

קב עֲקִילַס בן אחותו של אַדְרְיָאנוס היה מבקש להתגַּיֵּר, והיה מתירא מן אדריאנוס דודו. אמר לו: אני מבקש לעשות סחורה. אמר לו: שמא אתה חסר כסף וזהב — הרי אוצרותי לפניך. אמר לו: אני מבקש לעשות סחורה, לצאת לחוץ, לידע דעת הבריות, ואני מבקש לִמָּלֵךְ בך היאך לעשות? אמר לו: כל פְּרַקְמַטְיָא שאתה רואה שפֵלה ונתונה בארץ — לך עסוק בה, שסופה להתעלות ואתה מִשְׂתַּכֵּר. בא לו לארץ־ישראל ולמד תורה. לאחר זמן מְצָאוּהו רבי אליעזר ורבי יהושע. ראוהו פניו משתנות. אמרו זה לזה: עקילס לומד תורה. כיון שבא אצלם התחיל לשאול להם שאלות הרבה — והם משיבים אותו. עלה אצל אדריאנוס דודו, אמר לו: ולמה פניך משתנות? סבור אני, שהפסידה פרקמטיא שלך, או שמא הֵצר לך אדם. אמר לו: לָאו: אתה קרוב לי ואדם מצר לי? אמר לו: ולמה פניך משתנות? אמר לו: שלמדתי תורה, ולא עוד, אלא שמַלתי את עצמי. אמר לו: ומי אמר לך כך? אמר לו: בך נמלכתי. אמר לו: אימתי? אמר לו: בשעה שאמרתי לך: „מבקש אני לעשות סחורה" ואמרת לי: „כל פרקמטיא שאתה רואה שפלה ונתונה בארץ — לך ועסוק בה, שסופה להתעלות", — חזרתי על כל

[1]ש"ב כ"א, י. [2]דב' כ"א, כג. [3]שם י"ז, יא.

צה) שקול עלי — דומה לפני. צט) מיראה — מיראת העונש. ק) בפרהסיא — בגלוי. בגרים גרורים — בגבעונים. הדיוטות — אנשים פשוטים. נתוספו על ישראל — גרים. קא) אי לך — אוי לך שאינך נימול, שלא ידעו זה בזה. נומי — שאת, מכה, ושקרה לו שנתיראה שמא יהרגם. קב) למלך — להועץ. פרקמטיא — סחורה.

האומות ולא ראיתי שפלה ונתונה בארץ כישראל; וסופה להתעלות. שכן אמר ישעיה: „כה אמר ה' גואל ישראל וקדושו לבזה־נפש, למתעב־גוי, לעבד מושלים: מלכים יראו וקמו, שרים וישתחוו"[1]. (תנח' משפטים).

קג „אֵיתָן מוֹשָׁבֶךָ"[2] — משל לצפור שברחה מן הַצַּיָּד ונפלה לתוך ידו של אַנְדְּרַטָא. כיון שראה אותו הַצַּיָּד, התחיל מְקַלְּסָהּ ואמר לה: כמה נאה בריחה זו שברחת; כך היה בלעם משבח את יתרו ואמר לו: „איתן מושבך" (שמו"ר פ' כז).

קד עקילס הגר נכנס אצל ר' אליעזר, אמר לו: הרי כל שִׁבְחוֹ של גר „ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה"[3] — כמה טְוָסִים יש לי, כמה פְּסִיוֹנִים יש לי, אפילו על עבדים אין משגיחין; גער בו ר' אליעזר ואמר: וכי קלה היא בעיניך? דבר שנתחבט עליו אותו זקן „ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש"[4] — ובא זה והושיטו לו בקנה. הלך אצל ר' יהושע. התחיל מנחמו בדברים: לחם—זו תורה שנאמר: „לכו לחמו בלחמי"[5]. ושמלה—זו טלית. זכה אדם לתורה — זכה לטלית. ולא עוד, אלא שמשיאים בנותיהם לכהונה ויהיו בני בניהם כהנים גדולים. אמרו: אלולא אריכות פנים שהאריך ר' יהושע עם עקילס היה חוזר לסורו. וקראו עליו: „טוב ארך אפים מגבור"[6]. (ב"ר פ' ע; במ"ר פ"ח).

קה „וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְחָרָן"[7] — אלו הגרים שגִיְּרוּ. כל מי שמקרב נכרי ומגַיְּרוֹ כאלו בְרָאוֹ. (ב"ר פ' למ).

קו קיסר אחד שונאם של היהודים היה. אמר להם לשרי מלכותו: מי שעלה לו נ֗ימי ברגלו יִקְטְעֶנָּה ויחיה או יניחנה ויצטער? אמרו לו: יקטענה ויחיה. אמר להם קטיעא בר שלום: אחת, שאי אתה נוצח את כלם, שנאמר: „כי בארבע רוחות השמים פרשתי אתכם"[8]. ועוד, שיהו קוראין לך מלכות קטועה. אמר לו: יפה אמרת. אלא כל מי שנצח למלך מטילין אותו לכבשן האש.

כשתפסוהו, אמרה לו מטרונה אחת: וַי לה לספינה שהולכת בלא מכס. נטל סכין לקטע את ערלתו; ויש אומרים: בשניו קטעה ואמר: נתתי מכס ואעבור. וכשהטילוהו לכבשן אמר: כל נְכָסַי לר' עקיבא וחבריו.

יצאה בת־קול ואמרה: קטיעא בר שלום מזומן לחיי העולם־הבא.

בכה רבי ואמר: יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עולמו בכמה שנים! (ע"ז י).

[1]ישע' מ"ט, ז. [2]במד' כ"ד, כא. [3]דבי י', יח. [4]בר' כ"ח, כ. [5]מש' פ', ס. [6]סס ע"ז, לב. [7]בר' י"ב, ה. [8]זכ' ב', י.

קג) אנדרטא — פסל המלך. מקלסה — משבחה. כמה נאה בריחה זו שברחת — שאכור לזרוק חץ לאנדרטא של מלך. קד) טווסים — תוכים. פסיונים — שלוים. אפילו על עבדים אין משגיחין— כלו' אין חוששין להם אם אוכלים אצלנו מעדנים. שנתחבט עליו אותו זקן— שטרח והשתדל בדבר אותו זקן (יעקב אבינו). והושיטו בקנה — כלו' נתן לו בלא טורח כזה שמושיט קנה לחברו. טלית — איצטלא של חכמים. קו) יקטענה — יכרות את רגלו, כלו' יהרוג את היהודים. מי שנצח למלך — בדברים. מטרונה — גבירה רומית וגיורת היתה. לספינה שהולכת בלא מכס — רמזה שמת קודם שנימול.

קז אונְקְלוס בר קלוֹנִימוס נתגַיֵר. שלח הקיסר גדוד של רומאים אחריו, מְשָׁכָם במקראות – ונתגַיְרוּ. חזר ושלח אחריו גדוד אחר של רומאים. אמר להם: לא תאמרו לו כלום. כשֶׁתְּפָסוּהוּ והלכו להם, אמר להם: אֹמַר לכם דבר סתם: נִיפְיוֹר נושׂא אבוקה לַאֲפִיפְיוֹר, אפיפיור לדוּכָס, דוכס לְהֶגְמוֹן, הגמון למלך, – מלך כלום נושׂא אֲבוּקָה לפני שְׁאָר בני אדם? אמרו לו: לא. אמר להם: הקדוש־ברוך־הוא נושׂא אבוקה לפני ישראל, שנאמר: „וה׳ הולך לפניהם יומם וגו׳"[1]. נתגירו כלם. חזר ושלח אחריו גדוד אחר, אמר להם: לא תסיחו עמו כלל. כשתְפָסוהו והלכו להם ראה מזוזה שמונחת על הפתח, הניח ידו עליה ושחק. אמרו לו: מפני מה אתה שוחק? אמר להם: מנהגו של עולם מלך יושב מִבִּפְנִים ועבדיו משמרים אותו מבחוץ, ואלו הקב"ה עבדיו מבפנים והוא מְשַׁמְּרָם מבחוץ, שנאמר: „ה׳ ישמר צאתך ובואך וגו׳"[2]. נתגירו, ושוב לא שלח קיסר אחריו. (ע"ז י.)

XIII. גֵּרֵי אֲרָיוֹת (כּוּתִים).

קח היה ר׳ נחמיה אומר: אחד גֵּרֵי־אֲרָיוֹת ואחד גרי־חלומות ואחד גרי מרדכי ואסתר– אינם גרים עד שיתגירו בזמן הזה. (יבמ׳ כד:).

קט דרכי כותים פעמים כנכרים ופעמים כישראל, ורובם כישראל.
מפני מה הכותים אסורים לבוא בישראל? מפני שנתערבו בהם כהני הבמות. מאימתי מקבלים אותם?– משכפרו בהר גריזים והודו בירושלים ובתחית־המתים. (כות׳ פ׳ א, ב).

קי כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקים בה יותר מישראל (ב"ר פ׳ מז).

קיא ר׳ שמעון בן אלעזר שלָחוֹ ר׳ מאיר להביא יין מבית־כותים. מָצָאוֹ זקן אחד, אמר לו: „ושמת שכין בלֹעֶךָ אם בעל נפש אתה"[3]. הלך ר׳ שמעון בן אלעזר וספר דברים לפני ר׳ מאיר וגזר עליהם. מה טעם? אמר רב נחמן בר יצחק: דמות יונה מצאו להם בראש הר גריזים, שהיו עובדים אותה. (חול׳ ו׳.).

קיב ר׳ יונתן עלה להתפלל בירושלים. נִתְלַוָּה עמו עם־הארץ אחד. עבר על הר גריזים וראהו שומרוני אחד. אמר לו: להיכן אתה הולך? א"ל: להתפלל בירושלים. א"ל: ולא יפה לך להתפלל בהר־ברכה זה ולא באותה אשפה. א"ל יונתן: ובמה הוא ברוך? א"ל:

[1] שמ׳ י"ג, כא. [2] תהל׳ קכ"א, ח. [3] משלי כ"ג, ב.

קז) משכם במקראות– פתה אותם בדברים מן המקרא. לא תאמרו לו כלום – שלא יפתה אתכם. דבר סתם–כלו׳ שלא מדברי תורה. ניפיור, אפיפיור, דוכס, הגמון – כלם בעלי שררה זה גדול מזה. אבוקה – לפיד. קח) אחד... ואחד – כין... וכין; אם... ואם. גרי אריות– כגון הכותים שהושיב אשור בשומרון, שנתגיירו מחמת האריות שהשליח בהם הקב"ה (מ"ב י"ז, כה). גרי חלומות – שבעל־החלומות אמר להם להתגייר. גרי מרדכי ואסתר – שנתיהדו מחמת פחד היהודים (אסתר ח׳, יז). עד שיתגירו בזמן הזה – כלו׳ שיחזרו ויתגירו מאהבה. קט) דרכי כותים – דיני כותים. לבוא בישראל – ע"י חיתון. משכפרו בהר גריזים – שעמד שם בית־מקדשם. קיא) ושמת שכין וגו׳ – כלו׳ יינם אסור כיין נכרים משום נסך. וגזר עליהם – אסר יינם.

שלא הוצף במי המבול. נתעלמה הלכה מעיני ר׳ יונתן לשעה. א״ל החַמָר שלו: רבי, תרשני ואני משיבו. אמר לשומרוני: הר זה מהו בעיניך? אם מן ההרים הגבוהים—הרי נאמר: „ויכֻסו כל ההרים הגבוהים״[1], ואם מן הנמוכים — לא השגיח בו הכתוב ולא חֲשָבוֹ לכלום.

באותה שעה ירד ר׳ יונתן מעל החמור והרכיבו שלשה מילין וקרא עליו: „ברוך תהיה מכל העמים לא יהיה בך עקר ועקרה ובבהמתך״[2] — אפילו בבֶהָמִים שבך. (ב״ר פ׳ לב).

XIV. אֻמוֹת־הָעוֹלָם.

קיג אמר ר׳ שמעון בן גמליאל: פעם אחת הייתי מְהַלֵּךְ בדרך, מצאני אדם אחד והיה בא אלי כבא על חברו בזרועו. אמר לי: אתם אומרים שבעה נביאים עמדו לאומות־העולם והם מעידים בהן ויורדין לגיהנם? אמרתי לו: בני, כך.

— משבעה דורות ואילך יכולין אומות־העולם לומר: לא נִתְּנה לנו תורה, ועדַיִן לא העידו בנו, מפני מה אנו יורדין לגיהנם?

אמרתי לו: בני, כך שנו חכמים במשנה: גר שבא להתגַיֵּר, פושטין לו יד להכניסו תחת כנפי השכינה — מכאן ואילך גֵרֵי הדור מעידים בדור. (ויק״ר פ׳ ב׳).

קיד אין הקדוש־ברוך־הוא פוסל לשום בריה, אלא לכל הוא מקבל; השערים נפתחים בכל שעה וכל מי שמבקש לִכָּנֵס יִכָּנֵס.

וכן הוא אומר: „פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים״[3] — „ויבואו כהנים לויים וישראלים״ לא נאמר, אלא „ויבא גוי צדיק״. (שמו״ר פ׳ יט; ספרא אחרי־מות).

קטו מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ: בין גוי ובין ישראל, בין איש ובין אשה, בין עבד בין שפחה — הכל לפי מעשה שעושה כך רוח־הקֹדש שורָה עליו. (תדא״ר פ׳ ח).

קטז אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים — תאמין; יש תורה בגוים — אל תאמין (איכ״ר).

קיז „יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת״ וגו׳[4] — יָפְיוּתוֹ של יפת יהא באהלי שם. (מג׳ ט:).

קיח חמשה דברים צוה כנען את בניו: אֶהֱבוּ זה את זה, ואהבו את הגזל, ואהבו את הזמה, ושנאו את אדוניכם ואל תדברו אמת. (פס׳ קיג:).

[1]בר׳ ז׳, יט. [2]דב׳ ז׳, יד. [3]ישע׳ כ״ו, ב. [4]בר׳ ט׳, כז.

קיב) שומרונו — כותי. חמר — מנהיג החמור, זה שנתלוה עמו. בהמים — מנהיגי הבהמות אפילו הם אין בהם עקר בחכמה. שבעה נביאים — בלעם ואביו, איוב וארבעה חבריו. מעידים בהן — שהתרו בהן ולא שמעו. קיג) משבעה דורות ואילך — כלו׳ אחרי אותם הדורות שעמדו בהם שבעת הנביאים. גרי הדור מעידים בהן — כלו׳ היה להם ללמוד מהגרים. קיז) יפיותו של יפת יהא באהלי שם — כלו׳ היופי שבני יפת (היונים) מצוינים בו ישכון באהלי התורה של בני שם. קיח) את בניו — שנתקללו ע״י נח להיות עבדים, וכל המדות האלו מצויות בעבדים.

קיט חנופה ונסות־הרוח ירדו לבבל. (סנה׳ כד).

קכ עשרה קַבִּים עֲשירות ירדו לעולם, תשעה נטלו רוֹמִיים ואחד — כל העולם כלו.
עשרה קבים עֲניות ירדו לעולם, תשעה נטלה בָבל ואחר — כל העולם כלו.
עשרה קבים גַסות ירדו לעולם, תשעה נטלה עֵילָם ואחד — כל העולם כלו.
עשרה קבים גבורה ירדו לעולם, תשעה נטלו פרסיים ואחד — כל העולם כלו.
עשרה קבים כְּשָׁפִים ירדו לעולם, תשעה נטלו מצרים ואחד — כל העולם כלו.
עשרה קבים זְנות ירדו לעולם, תשעה נטלו ערביים ואחד — כל העולם כלו.
עשרה קבים עזות ירדו לעולם, תשעה נטלה מֵישן ואחד — כל העולם כלו.
עשרה קבים שִׁכּרות ירדו לעולם, תשעה נטלו כושים ואחד — כל העולם כלו.
(קיד׳ מט:).

קכא עשרה חלקים של טִפשות בעולם; תשעה בישמעאלים, ואחד — בכל העולם.
עשרה חלקים של בְּריות בעולם; תשעה בישמעאלים, ואחד — בכל העולם.
עשרה חלקים של נוי בעולם; תשעה בְּמָדַי, ואחד — בכל העולם.
עשרה חלקים של כְּעירות בעולם; תשעה במזרח ואחד — בכל העולם.
עשרה חלקים של כח בעולם; תשעה בכשדים ואחד — בכל העולם. (איכ״ר פ׳ א).

קכב ר׳ חִיָא בר אַבָּא ור׳ אַסִי ישבו לפני ר׳ יוחנן, והיה ר׳ יוחנן יושב ומנמנם. אמר לו ר׳ חיא בר אבא לר׳ אסי: מפני מה עופות שֶׁבְּבָבֶל שמֵנים? א״ל: כְּלֵךְ למדבר עזה ואראך שמֵנים מהם.

— מפני מה מועדים שבבבל שמֵחים?

— מפני שהם עניים.

— מפני מה תלמידי־חכמים שבבבל מצוינים?

— לפי שאינם בני תורה.

— מפני מה הגויים מזוהמים?

— מפני שאוכלים שקצים ורמשים.

ננער ביניהם ר׳ יוחנן, אמר להם: הַרְדַקֵי! לא כך אמרתי לכם: „אמור לחכמה אחותי את״[1] — אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך — אמרהו, ואם לאו — אל תאמרהו. אמרו לו: ויאמר לנו מר איזה מהם; מפני מה עופות שבבבל שמנים?

— מפני שלא גלו, שנאמר: „שאנן מואב מנעוריו... ובגולה לא הלך על כן עמד טעמו בו״[2].

— מפני מה מועדים שבבבל שמחים?

[1]מש׳ ז׳, ד. [2]ירמ׳ מ״ח, יא.

קיט) נסות הרוח — גאוה. קכ) עשרה קבים — כלו׳ עשרה חלקים. מישן — שם מקום. קכא) בריות — בריאת הגוף. נוי — יופי. כעירות — רוע התואר. קכב) כלך — לך לך. שהם עניים — הבבליים עניים וכל ימיהם רעים. מצוינים — במלבושיהם. שאינם בני תורה— ומתהדרים במלבוש. מזוהמים — מאוסים. ננער ביניהם — נתעורר עליהם משנתו. הרדקי— תינוקות. מפני שלא גלו — העופות שבבבל, ולא בעופות א״י שנאמר בהם „מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו״ (ירמ׳ ט׳, ט).

— מפני שלא היו באותה קללה, שנאמר: „והשבתי כל משושה, חגה חדשה ושבתה וכל מועדה" [1], ונאמר: „חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטרח" [2].

— מפני מה התלמידי־חכמים שבבבל מצוינים?

—לפי שאינם בני מקומם, שהבריות אומרין: במקומי—שמי, שלא במקומי—שמלתי.

— מפני מה הגויים מזוהמים?

— ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתם; הגוים שלא עמדו על הר סיני — לא פסקה זוהמתם.

אמר לו רב אחא בנו של רבא לרב אשי: גרים מהו? אמר לו: אף על פי שהם לא היו — מזלם היה, שנאמר: „את אשר ישנו פה עמנו עומד היום... ואת אשר איננו פה" [3]. (שבת קמ״ה:).

קכג „וַאֲרוּ חֵיוָה אָחֳרִי תִנְיָנָה דָּמְיָה לְדֹב" [4] — שָׁנָה רב יוסף: אלו פרסיים, שאוכלים ושותים כדוב וּמְסֻרְבָּלִים כדוב ומגדלים שֵׂעָר כדוב ואין להם מנוחה כדוב.

ר' אמי, כשהיה רואה פרסי רוכב, אמר: זהו דוב נודד.

אמר לו רבי ללוי: הראֵני פרסיים. אמר לו: דומים לְחַיָּלוֹתָיו של בית־דוד.

— הראֵני חַבָּרִים. —

— דומים למלאכי־חַבָּלָה.

— הראֵני ישמעאלים.

דומים לשְׂעִירים של בית־הכסא.

— הראני תלמידי־חכמים שבבבל.

— דומים למלאכי־השרת... (קיד' ע״ב).

קכד אמר ר' עקיבא: בשלשה דברים אוהב אני את המדיים: כשחותכים את הבשר אין חותכים אלא על גבי השלחן; כשנושקים אין נושקים אלא על גב היד, וכשיועצים אין יועצים אלא בשדה.

אמר רבן גמליאל: בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים: הם צנועים באכילתם וצנועים בבית־הכסא וצנועים בדבר אחר. (בר' ח:).

קכה „יְכַרְסְמֶנָּה חֲזִיר מִיָּעַר" [5] — למה הוא מושלה [לְמַלכות רומי] כחזיר? אלא מה החזיר הזה בשעה שהוא רובץ פושט טלפיו — „כלומר: ראו שאני טהור, כך המלכות הָרְשָׁעָה הזאת, גוזלת והומסת ונראית כאלו מַצַּעַת את הַבִּימָה. (ב״ר פ' ס״ה; ילק״ש).

---

[1] הושע ב', יג. [2] ישעי' א', יד. [3] דב' כ״ט, יד. [4] דני' ז', ה. [5] תהל' פ', יד.

באותה קללה — שנתקללו מועדי א״י. שאינם בני מקומם — אלא בני ארץ אחרת ומתהדרים במלבושיהם כדי שיכבדום. במקומי שמי — שמי מכבדני. פסקה זוהמתם — ע״י התורה. גרים מהו — שהרי אף הם לא עמדו על הר סיני. מזלם היה — כלו' רוחם, נשמתם. קכג) מסורבלים — מסובלים בבשר. ואין להם מנוחה — שנודדים ממקום למקום. להיילותיו של בית דוד — גבורים כמותם. חברים — מין כת כפרס. לשעירים — לשדים שמראיהם כתישים. קכד) בשלשה דברים — בשביל שלשה דברים של דרך־ארץ. בדבר אחר — שמעון צניעות. קכה) טלפיו — פרסותיו. מצעת את הבימה — כלו' יוקימה בימות (מזבחות) לאלהיה ומקשטת אותם במפוה.

קכו אין לך כל אומה ואומה עובדי עבודה־זרה שלוקה שאין אלהיה לוקה עמה, שנאמר: „ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים"[1]. (סוכה כט).

קכז כל צרה שאומות־העולם וישראל שותפים בה — צרה; וכל צרה של ישראל עצמם — אינה צרה. (דב"ר פ' ב).

קכח באותה שעה שעברו ישראל את הים בקשו מלאכי־השרת לומר שירה לפני הקדוש־ברוך־הוא; אמר להם הקב"ה: מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני! (סנה' לט:; שמו"ר פ' כג).

קכט ישראל שנזדמן לו נכרי בדרך טופלו לימינו; רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר: בסַיִף — טופלו לימינו, במקל — טופלו לשמאלו. היו עולים במעלה או יורדים בירידה, לא יהא ישראל למטה ונכרי למעלה, אלא ישראל למעלה ונכרי למטה. ואל יָשׁוֹחַ לפניו, שמא ירֹץ את גֻלגלתו. שְׁאָלוֹ להיכן הולך — ירחיב לו את הדרך, כדרך שעשה יעקב אבינו לעשו הרשע, שנאמר: „עד אשר אבא אל אדני שעירה"[2], ונאמר: „ויעקב נסע סכותה"[3].

מעשה בתלמידי רבי עקיבא שהיו הולכין לכְזִיב. פגעו בהם לסטים. אמרו להם: לאן אתם הולכים? אמרו להם: לעכו. כיון שהגיעו לכזיב פרשו. אמרו להם: תלמידי מי אתם? אמרו להם: תלמידי ר' עקיבא. אמרו להם: אשרי ר"ע ותלמידיו, שלא פגע בהם אדם רע מעולם. (ע"ז כה:).

קל אמר ר' אלעזר: לעולם אין ישראל נותן אצבעו בתוך פיו של גוי תחלה, אלא אם כן נתן גוי אצבעו בתוך פיו של ישראל. (ב"ר פ' פ).

קלא המודה להם נופל בידיהם; והבוטח בהם — שלו שלהם. (ב"ב צא:).

[1] שמ' י"ב, יב. [2] בר' ל"ג, יד. [3] שם שם, יז.

קכח) מעשה ידי — המצרים. קכט) טופלו לימינו — הישראלי יחברנו לנכרי לימינו; כלו', הישראלי יזהר שהנכרי ילך לימינו. בסייף — בחרב, שהיא תלויה בצד שמאל של הנכרי. טופלו לימינו — שאם יטול הנכרי את החרב להרוג ירגיש בכך הישראלי מיד. ובמקל טופלו לשמאלו — שהמקל הוא בידו הימנית של הנכרי. אלא ישראל למעלה— שכך נוח לו יותר להגין על עצמו. ירחיב לו את הדרך — כלו' אם צריך לילך מיל יאמר שילך שני מילין, כדי שלא ימהר הנכרי להתנפל עליו. לסטים — גזלנים. קל) אין ישראל נותן וגו' — שמא ישוך הנכרי את אצבעו; כלו', יזהר ביותר מן הנכרי. קלא) שלו שלהם — כלו' יטלו את רכושו.

ב.

אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל.

I. הָאָרֶץ וְיִשְׂרָאֵל.

א אמר הקדוש־ברוך־הוא למשה: הארץ חביבה עלי וישראל חביבים עלי — אַכְנִיס את ישראל שהם חביבים עלי לארץ שחביבה עלי. (במ"ר פ' כ"ג).

ב יש אדם שהוא נאה ולבושו כָּעור, הוא כעור ולבושו נאה — וישראל הם נאים לארץ והארץ נאה להם, לכך נאמר: „אף נחלת שפרה עלי"[1]. (שם; תנח' מסעי).

ג אמר ר' יצחק: לא היה צריך להתחיל התורה אלא מ„החדש הזה לכם"[2], שהיא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל, ומה טעם פתח ב„בראשית"? משום „כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים"[3], שאם יאמרו אומות־העולם לישראל: לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם: כל הארץ של הקדוש־ברוך־הוא, הוא בְרָאָהּ ונְתָנָהּ לאשר ישר בעיניו, ברצונו נְתָנָהּ להם וברצונו נְטָלָהּ מהם ונְתָנָהּ לנו. (רש"י עפ"י תנח').

ד שלשה מקומות אין אומות־העולם יכולין להונות את ישראל לומר גזולים הם בידכם. ואלו הם: מערת המכפלה, קבורתו של יוסף ובית־המקדש. (ב"ר פ' עט).

II. הָאָרֶץ וְיִשּׁוּבָהּ.

ה לעולם ידור אדם בארץ־ישראל אפילו בעיר שרובה נכרים, ואל ידור בחוץ־לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה וכל הדר בחוץ־לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, שנאמר: „לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים"[4]. וכי כל שאינו דר בא"י אין לו אלוה? אלא לומר לך: כל הדר בחוץ־לארץ כאלו עובד עבודה־זרה. וכן בדוד הוא אומר: „כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה', לאמר: לֵךְ עבוד

[1] תהל' ט"ז, ו. [2] שמ' י"ב, ב. [3] תהל' קי"א, ו. [4] ויק' כ"ה, לח.

ד) להונות — לצער בדברים. מערת המכפלה וגו' — שלשה מקומות אלו נקנו לישראל בכסף (בר' כ"ג, טז; יהוש' כ"ד, לב; דה"א כ"א, כה, כו). ה) דומה כמי שאין לו אלוה — משום „ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם".

אלהים אחרים"[1]. וכי מי אמר לו לדוד: לך עבוד אלהים אחרים? אלא לומר לך: כל הדר בחוץ־לארץ כאלו עובד עבודה־זרה. (כת' קי:).

ז אמר ר' אלעזר: כל הדר בא"י שרוי בלא עון, שנאמר: „העם היושב בה נשוא עון"[2]. (שם קיא.).

ח „ורוח להולכים בה"[3] — אמרו בשם ר' יוחנן: כל המהלך ארבע אמות בא"י מובטח לו שהוא בן עולם־הבא. (שם).

ט „מִי יִתֶּן לִי אֵבֶר כַּיּוֹנָה"[4] — למה כיונה? לפי שכל העופות בשעה שהם יְגֵעִים הם נחים על גבי סלע או על גבי אילן, אבל היונה הזו בשעה שהיא פורחת ויגעה, קופצת אחת מֵאֲגַפֶּיהָ ופורחת באחת מאגפיה. „הנה ארחיק נדוד"[5] — נדנוד אחר נדנוד, טלטול אחר טלטול. „אלין במדבר"[5] — מוטב ללין במדברות של א"י ולא ללין בפַּלְטֵרִיּוֹת של חוץ־לארץ. (ב"ר פ' לט; ילק"ש).

י „וִישַׁבְתֶּם לָבֶטַח בְּאַרְצְכֶם"[6] — בארצכם אתם יושבים לבטח ואי אתם יושבים לבטח בחוצה־לארץ. (ילק"ש בחקותי).

מעשה בר' יהודה בן בְּתֵירא ור' מַתְיָא בן חרש ור' חנינא בֶּן־אֲחִי ר' יהושע ור' יהושע, שהיו יוצאים חוצה־לארץ והגיעו לִפְּלַטוּם וזכרו את ארץ־ישראל, וזקפו עיניהם וזלגו דמעותיהן, וקרעו בגדיהם וקראו את המקרא: „וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות"[7], אמרו: ישיבת ארץ־ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה.

ומעשה בר' אלעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר, שהיו הולכים לִנְצִיבִין אצל ר' יהודה בן בתירא, ללמוד ממנו תורה, והגיעו לצידון וזכרו את ארץ־ישראל, וזקפו עיניהם וזלגו דמעותיהן, וקרעו בגדיהם וקראו את המקרא: „וירשתם וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החקים"[7], אמרו: ישיבת ארץ־ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה; חזרו ובאו להם למקומם. (שם ראה).

יא אמר ר' יוחנן: מפני מה זכה עמרי למלכות? מפני שהוסיף כְּרַךְ אחד בא"י שנאמר: „ויקן את ההר שומרון מאת שמר... ויבן את ההר ויקרא את שם העיר אשר בנה... שומרון"[8]. (סנה' קב:).

יב הלוקח בית בא"י כותבין עליו אונו אפילו בשבת. (ב"ק פ.).

יג מתחלת בְּרִיָּתוֹ של עולם לא נתעסק הקדוש־ברוך־הוא אלא במטע תחלה, שנאמר „ויטע ה' אלהים גן בעדן"[9] — אף אתם כשנכנסים לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחלה, והו שנאמר: „כי תבאו אל הארץ — ונטעתם"[10]. (ויק"ר פ' כה).

---

[1]ש"א כ"ו, יט. [2]ישע' ל"ג, כד. [3]שם מ"ב, ה. [4]תהל' נ"ה, ז. [5]שם שם, ח. [6]ויק' כ"ו, ה.
[7]דב' י"א, לא, לב. [8]מ"א ט"ז, כד. [9]בר' ב', ח. [10]ויק' י"ט, כג.

ה) קופצת אחת מאנפיה—כובשת וסוגרת אחת מכנפיה. פלטריות—ארמונות. י) לפלטום—שם מקום. זקפו — נשאו. וזלגו — נזלו. יא) כרך — עיר. יב) אונו — שטרו, ספר־המקנה. אפילו בשבת — ע"י אמירה לנכרי; ומשום ישוב א"י התירו אסור שבות.

יד אין יוצאין מארץ לחוץ־לארץ אם כן עמדו סָאתַיִם בְּסֶלַע. אמר ר' שמעון: אימתי? בזמן שאינו מוצא לִקַּח; אבל בזמן שמוצא לִקַּח — אפילו עמדה סאה בסלע לא יצא. וכן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר: אלימלך מחלון וכליון גדולי הדור היו ופרנסי הדור היו, ומפני מה נענשו? מפני שיצאו מארץ לחוץ־לארץ, שנאמר: „ותהום כל העיר עליהן ותאמרנה הזאת נעמי"[1]. מהו „הזאת נעמי"? אמר ר' יצחק: אמרו: חזיתם נעמי, שיצאה מארץ לחוץ־לארץ — מה עלתה לה? (ב"ב צא.).

טו אפילו מי [illegible] אינה עומדת לו בשעה שיצא מארץ לחוצה־לארץ (שם).

וו. חִבַּת הָאָרֶץ.

טז כשעלה ר' זירא לארץ־ישראל לא מצא נשר לעבור, החזיק בְּמֶצֶר ועבר. אמר לו מין אחד: עַמָּא פְּזִיזָא, שהקדמתם פיכם לאזניכם — עֲדַיִן בפזיזותכם אתם עומדים! אמר לו: מקום שמשה ואהרן לא זכו לו — אני מי יאמר שאזכה לו? (כת' קיב.).

יז ר' אבא היה מנשק הסלעים של עכו. ר' חנינא היה מתקן בה תקלות הדרכים. ר' חִיָּא בר גַּמְדָּא היה מתגלגל בעפרה, שנאמר: „כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו"[2]. (שם).

יח עולא ירד מא"י לבבל. בשעת פטירתו התחיל בוכה. אמרו לו: מפני מה אתה בוכה? הרי אנו מעלים אותך לא"י. אמר להם: ומה מועיל אני, מאבד אני מרגלית שלי בארץ טמאה. אינו דומה הפולטה בחיק אמו לפולטה בחיק נכריה.

כשמת באו ואמרו לר' אלעזר, אמר: אתה עולא „על אדמה טמאה תמות"[3]. אמרו לו: ארונו בא. אמר להם: אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה (ירוש' כלאים; כת' קיא.)

יט ר' [illegible]קיא ור' אליעזר בן פְּדָת היו מְטַיְּלִים דרך שער מחוץ לטבריא ובאו ארונות מחוץ־לארץ. אמר ר' ברוקיא לר' אליעזר: מה הועילו אלו — בחייהם הניחו אותה ובמיתתם באו לה. אני קורא עליהם „ונחלתי שמתם לתועבה"[4] — בחייכם, „ותבאו ותטמאו את ארצי"[4] — במיתתכם. אמר לו ר' אליעזר: לא היא, כיון שהם נקברים בא"י נותן להם גוש עפר של א"י מכפרת להם, שנאמר: „וכפר אדמתו עמו"[5]. (פסיק"ר; ירוש כלאים; דב"ר פ' צז)

[1]רות א', יט. [2]תהלי' ק"ב, טו. [3]עמו' ז', יז. [4]ירמ' ב', ז. [5]דב' ל"ב, מג.

יד) עמדו סאתים בסלע — כלו', שנתייקר שער התבואה כל כך, עד שסאתים תבואה נמכרות בסלע (בארבעה דינרים). ליקח — לקנות. פרנסי הדור — מנהיגי הדור. מה עלתה לה? — מה היה בסופה. טו) אינה עומדת לו — אינה מגינה עליו. טז) במצר — חבל או כלונס מתוח לרוחב הנהר. עמא פזיזא — עם בהול. מי יאמר שאזכה לו? — כלו', שמא אמות קודם. תקלות — מכשולים. יח) מרגלית שלי — נשמתי. הפולטה — מוציאה. קולטתו — מכניסתו.

כ אמר ר׳ לוי: אמר משה לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו של עולם, עצמותיו של יוסף נכנסו לארץ ואני איני נכנס לארץ? אמר לו הקב״ה: מי שהודה בארצו נקבר בארצו, ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו. (דב״ר פ׳ ב).

כא אמר ר׳ אלעזר: מתים שבחוץ־לארץ אינם חיים, שנאמר: „ונתתי צבי בארץ חיים״[1] — ארץ שצביוני בה מתיה חיים, שאין צביוני בה אין מתיה חיים. (כת׳ קיא).

IV. תּוֹרַת הָאָרֶץ.

כב אמר הקדוש־ברוך־הוא: חביבה עלי כת קטנה בארץ־ישראל מסנהדרין גדולה שבחוץ־לארץ. (ירוש׳ נד׳ פ״ו; שם סנה׳ פא).

כג אפילו צדיקים וחכמים בחוץ־לארץ ורועי צאן ובקר בא״י — אין מְעַבְּרִין את השנה אלא על ידי רועי צאן ובקר; ואפילו נביאים בחו״ל והדיוטים בא״י — אין מעברין את השנה אלא על ידי הדיוטים שבא״י. (פדר״א פ׳ ח).

כד אמר רב ספרא — רבי אַבָּהו היה מספר: כשירד חנניה בן אֲחִי ר׳ יהושע לגולה היה מְעַבֵּר שנים וקובע חדשים בחוצה־לארץ. שגרו אחריו שני תלמידי־חכמים: רבי יוסי בן כִּפֶּר ובן־בנו של זכריה בן קבוטל. כיון שראה אותם אמר להם: למה באתם? אמרו לו: ללמוד תורה באנו. הכריז עליהם: אנשים הללו גדולי הדור הם ואבותיהם שִׁמְשׁוּ בבית־המקדש, כאותה ששנינו: זכריה בן קבוטל אומר: „הרבה פעמים קריתי לפניו בספר דניאל״. התחיל הוא מטמא והם מְטהרים, הוא אוסר והם מתירים. הכריז עליהם: אנשים הללו של שוא הם, של תוהו הם. אמרו לו: כבר בנית ואי אתה יכול לסתור, כבר גדרת ואי אתה יכול לפרוץ. אמר להם: מפני מה אני מטמא ואתם מטהרים, אני אוסר ואתם מתירים? אמרו לו: מפני שאתה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה־לארץ. אמר להם: והלא עקיבא בן יוסף היה מְעַבֵּר שנים וקובע חדשים בחוצה־לארץ? אמרו לו: הַנַּח ר׳ עקיבא, שלא הִנִּיחַ כמותו בארץ־ישראל. אמר להם: אף אני לא הנחתי כמותי בארץ־ישראל. אמרו לו: גְּדָיִים שהנחת נעשו תְיָשִׁים בעלי־קְרָנַיִם, והם שגרונו אצלך, וכך אמרו לנו: לכו ואמרו לו בשמנו: אם שומע — מוטב, ואם לאו — יהא בנדוי. ואמרו לאחינו שבגולה: אם שומעים — מוטב, ואם לאו — יעלו להר: אֲחִיָּה יבנה

[1] יחז׳ ל״ו, כ.

כ) מי שהודה בארצו — יוסף שאמר „גנב גנבתי מארץ העברים״. ומי שלא הודה בארצו— משה שאמרו עליו בנות יתרו „איש מצרי הצילנו״ שותק. כא) שצביוני בה — תשוקתי לה. כג) אין מעברין את השנה וגו׳—עבור השנים מסור לבית־דין. הדיוטים — אנשים פשוטים. כד) קריתי לפניו — לפני כהן־גדול בליל יום־הכפורים, שהיו מעסיקין אותו בקריאה כדי שלא יישן. כבר בנית — כלו׳ כבר פרסמת אותנו לשבח. לסתור — להרוס, כלו׳ לבטל דבריך הראשונים. שלא הניח כמותו — גדול כמותו. גדיים שהנחת וגו׳ — כלו׳ התלמידים הקטנים נעשו גדולים וחזקים בתורה. יעלו להר — לאחד ההרים לבנות שם במות. אחיה — גדול הדור בחו״ל.

מזבח, חנניה ינגן בכנור, ויִכַּפְּרוּ כולם ויאמרו: אין להם חלק באלהי ישראל. מיד געו כל העם בבכיה ואמרו: חס ושלום! יש לנו חלק באלהי ישראל.

וכל־כך למה? משום שנאמר: „כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים"[1]. (בר' סג.:).

כה ר' אלעזר הַקַּפָּר אומר: עתידים בתי־כנסיות ובתי־מדרשות שבחוץ־לארץ שיִקָּבְעוּ בארץ־ישראל, שנאמר: „כי כתבור בהרים וככרמל בים יבא"[2]; והלא דברים קל־וחמר: ומה תבור וכרמל, שלא באו אלא לפי שעה ללמוד תורה נקבעו בארץ־ישראל; בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, שקורין ומרביצין בהם תורה, על אחת כמה וכמה. (מג' כט.).

כו אמר ר' יוסי בר חלפתא לר' ישמעאל בנו: אתה מבקש לראות את השכינה בעולם־הזה — עסוק בתורה בארץ־ישראל. (שו"ט קה).

כז אוירה של ארץ־ישראל מחכים. (ב"ב קנח:)

כח אין תורה כתורת ארץ־ישראל, ולא חכמה כחכמת ישראל. (ספרי עקב; ב"ר פ' טז).

כט „באר מים חיים"[3] — זו תורה של א"י. (ילק"ש שה"ש).

ל אפילו שיחת חולין של בני א"י צריכה תלמוד. (ויק"ר פ' לד).

לא עשרה קבים חכמה ירדו לעולם—תשעה נטלה א"י ואחד כל העולם כלו. (קיד' מט:).

V. אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ.

לב ר' שמעון בן יוחאי אומר: תבל — זו ארץ־ישראל שנאמר: „משחקת בתבל ארצו"[4]. ולמה נקרא שמה תבל? — שהיא מְתֻבֶּלֶת בַּכֹּל: שכל הארצות, יש בזו מה שאין בזו; אבל ארץ־ישראל אינה חסרה כלום, שנאמר: „לא תחסר כל בה"[5]. (ספרי).

לג „מְבֹרֶכֶת ה' אַרְצוֹ"[6] — מלמד שארצו של יוסף מבורכת מכל הארצות, שהיה טל מצוי לה בכל שעה והיתה מְרֻבֶּצֶת במעינות ופתוחה לחמה ופתוחה ללבנה, מליאה ואינה חסרה כל ברכה. (שם).

לד „אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעוֹת"[7] — לפי שֶׁעֲפָרוֹ של הר קל ושל בקעה שמן, יכול יהיו מים גורשים את העפר ממקום בקעה הר למקום בקעה ותהיה בקעה מחוסרת מים, תלמוד לומר: „ארץ הרים ובקעות" — הר לפי מה שהוא, בקעה לפי מה שהיא. (שם).

„לא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הִיא"[8] — ארץ מצרים אם אינו עמל בַּפַּסָּל ובַקַּרְדּוֹם ונודד שנת עיניו עליה אין לו בה כלום; אבל ארץ־ישראל אינה כן. הם ישנים על מטותיהם והקדוש־ברוך־הוא מוריד להם גשמים. (שם).

[1]ישעי' ב', ג. [2]ירמי' מ"ו, יח. [3]שה"ש ד', ט"ו. [4]משלי ח', לא. [5]דב' ח', ט. [6]שם ל"ג, יג. [7]שם י"א, יא. [8]שם שם, י.

ינגן בכנור — לפני הבמה, שחנניה לוי היה. ויכפרו — יכחשו. וכל כך למה — למה החמירו כל כך בעבור השנים? כה) שלא באו... ללמוד תורה — לפי האגדה נעקרו תבור וכרמל מא"י ובאו לסיני בשעת מתן־תורה. ומרביצין בהם — מלמדין לאחרים. לב) מתובלת — מלשון תבלין, בלו' מתוקנת ומעורבת. לג) מרובצת במעינות — מימי המעינות מרביצים את עפרה. לד) גורשים — גורפים וסוחפים. לה) בפסל — מין גרזן.

לו „וְנָתַתִּי גִשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם"¹ — לא שִׁכּוֹרָה ולא צְמֵאָה אלא בֵּינוֹנִית, שכל זמן שהגשמים מרובים מְטַשְׁטְשִׁים את הארץ ואינה מוציאה פירות.

דבר אחר: „בעתם" — בלילי רביעיות ובלילי שבתות, שֶׁכֵּן מצינו בימי שמעון בן שטח, שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שנעשו חטים כִּכְלָיוֹת ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב, וצררו מהם דוגמא לדורות. (תענ' כב, כג).

לז „יוֹרֶה"² — שמורה את הבריות להטיח גגותיהם ולהכנים פרותיהם ולעשות כל צרכיהם.

יורה — שמתכַּוֵן לארץ ואין יורד בזעף.

יורה — שמַּרְוֶה את הארץ ומשקה עד תהום.

„מַלְקוֹשׁ"² — שממלא תבואה בקַשֶׁיהָ.

מלקוש — שיורד על המְּלִילוֹת ועל הקשין. (ספרי תענ' ו.).

לח „וְאֶתֵּן לָךְ אֶרֶץ חֶמְדָּה נַחֲלַת צְבִי"³ — למה נמשלה א"י לצבי? לומר לך: מה צבי זה אין עורו מחזיק בשרו אף א"י אינה מחזקת פירותיה. דבר אחר: מה צבי זה קל מכל החיות אף א"י קלה מכל הארצות לבשל את פירותיה. אי מה צבי זה קל ואין בשרו שָׁמֵן אף א"י קלה לבשל ואין פירותיה שמֵנים? תלמוד־לומר: „ארץ זבת חלב ודבש"⁴ — שמנים מחלב ומתוקים מדבש. (כת' קיב.).

לט פירות א"י קלים לאכול מפירות של כל הארצות. (ספרי ח).

מ היה ר"מ אומר: ממשמע שנאמר: „וערלתם ערלתו את פריו"⁵ איני יודע שעץ מאכל הוא? אלא מה תלמוד לומר „עץ מאכל"? להביא עץ שטעם עצו ופריו שוה, ואיזהו? — זה הפִּלְפְּלִין, ללמדך, שאין א"י חסרה כלום, שנאמר: „ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם, לא תחסר כל בה"⁶. (בר' לו:).

מא רָמִי בר יחזקאל נזדמן לבני־ברק. ראה עזים שאוכלות תחת תאנים, והיה דבש נוטף מן התאנים וְחָלָב מטפטף מן העזים והם מתערבים זה בזה.

אמר: זהו „זבת חלב ודבש"⁴. (כת' קיא:).

מב מעשה ברי' יונתן בן אלעזר, שהיה יושב תחת תאנה אחת, והיתה התאנה מלאה תאנים יפות. ירד טל והיו התאנים שואבות דבש, והיה הרוח מְגַבְּלוֹ בעפר. באה עז אחת

¹ויק' כ"ו, ד. ²דב' י"א, יד. ³ירמ' ג', יט. ⁴שמ' ג', יז. ⁵דב' ח', ט.

לו) לא שכורה — כלו' שאין הגשמים מרובים יותר מדאי. מטשטשים — ממחקין. בלילי רביעית ובלילי שבתות — שאין עוברי דרך מצוים בלילות אלו. דוגמא — דמיון (מוסטער).
לז) יורה — הגשם בחשון. להטיח גגותיהם — מפני ימות הגשמים הממשמשים ובאים. ולעשות כל צרכיהם — כל הדברים הצריכים לימות הגשמים. מלקוש — גשמי אדר, כשהתבואה מתמלאת „בקשיה" (בקשין שלה), ודרש מלקש: מלא קש. לח) צבי... אין עורו מחזיק בשרו — כשמפשיטין אותו העור מתכוץ ומתקצר. קל מכל החיות — ברגליו. מ) פלפלין — (פפעפער). מב) שואבות דבש — כלו' שופעות ומושכות דבש. מגבלו — לש אותו ומערבו.

והיתה מנטפת הלב בדבש, וקרא לתלמידים ואמר להם: בואו וראו דוגמא מעֵין העולם־ הבא. (תנה״ק תצוה).

מג אמר ר׳ יעקב בן דוסתאי: מלוד לאוֹנִי שלשה מילין, פעם אחת קדמתי בנשף והלכתי עד קרסולי בדבש של תאנים. (כת׳ קיא:).

מד אמר ר׳ שמעון בן חֲלַפְתָּא: היה מעשה שאמר ר׳ יהודה לבנו בסִכְנִין: עֲלֵה והבא לנו גרוגרת מן החבית. עלה והושיט ידו וּמְצָאָהּ של דְבַש. אמר לו: אבא, של דבש היא. א״ל: השקע ידיך ואתה מעלה גרוֹגָרות. (ירוש׳ פאה פ״ז).

מה אמר ר׳ חנינא: כשעליתי מן הגולה הִתַּרְתִּי אֲזוֹרִי ושל בהמתי ושל אבא להקיף קורתו של חָרוּב אחד ולא יכולתי.

ואמ׳ ר׳ חנינא: כשעליתי מן הגולה מצאתי חרוב ופצעתיו, וּמָשַׁךְ מלא יָדִי דבש. (ילק״ש עפ״י ירוש׳ פאה פ״ז).

מו אמר ר׳ יוחנן זכורני, כשהיה תינוק בוצע חרוב — נמשך חוט של דבש על שתי זרועותיו.

ואמר ר׳ אלעזר: זכורני, כשהיה עורב נוטל בשר — נמשך חוט של שומן מראש הכתל ועד הקרקע. (ב״ב צא:).

מז ר׳ חִיָּא בר אַדָּא מלמד תינוקות של ריש־לָקיש היה. בטל שלשה ימים ולא בא. כשבא — אמר לו ריש־לקיש: מפני מה בטלת? אמר לו: דָלית אחת הניח לי אבא ובצרתי ממנה יום ראשון שלש מאות אשכולות, אשכול לִגָרב: יום שני בצרתי שלש מאות אשכולות, שתי אשכולות לגרב: יום שלישי בצרתי ממנה שלש מאות אשכולות, שלש אשכולות לגרב, והפקרתי יותר מחציה. אמר לו ריש־לקיש: אלמלא בטלת היתה עושה יותר. (כת׳ קיא:).

מח אמר לו מין אחד לר׳ חנינא: יפה אתם משתבחים בארצכם. בית סאה אחת הניח לי אבא, ממנה שמן, ממנה יין, ממנה דגן, ממנה קִטְנִיּות וממנה רועה בהמתי. (כת׳ קיב.).

מט אמר ר׳ יוסי: סאה ביהודה היתה עושה חמש סְאִין: סאה קמח, סאה סלת, סאה סֻבִּין, סאה מֻרְסָן, וסאה קִיבּוּרית. (שם).

נ תניא אמר ר׳ יוסף: מעשה בשִׁיחִין באחד, שהניח לו אביו שלשה בדי חַרְדָל, ונפשח אחד מהם ונמצאו בו תשעה קבים חרדל. ומעציו סִכְּכוּ בו סֻכַּת יוצרין.

אמר ר׳ שמעון בן תחליפא: קֶלַח של כְּרוּב הניח לנו אבא והיינו עולים ויורדים בו בסולם. (שם קיא:).

נא כשבא רב דימִי אמר: עיר אחת היתה לו לינַּאי המלך בהר־המלך שהיו מוציאין ממנה ששים רבוא ספלים טָרִית לקוצצי תאנים מערב־שבת לערב־שבת.

מג) קדמתי בנשף — השכמתי לפני עלות השחר. מד) גרוגרת — תאנה כבושה ויבשה. מה) חרוב—אילן של חרובים (יאָהאַניס ברויט). ופצעתיו—חתכתיו. מו) בוצע—כמו פוצע, כלו׳ חותך ושובר. מז) דלית—זמורה של גפן מלאה אשכלות. לגרב— לחבית של חרס. מט) סובין, מורסן, קיבורית—מיני פסולת של קמח, זה עבה מזה. נ) בדי חרדל—ענפים של חרדל (וועגעט). ונפשח — נקרע. קלח של כרוב — קנה ושורש של כרוב (קאָהל). נא) טרית—דגים קטנים.

כשבא רָבִין אמר: אילן אחד היה לו לינאי המלך בהר־המלך שהיו מורידין ממנו ארבעים סאה גוזָלות משלש בְרִיכות בחודש. (בר׳ מר.)

נב ר׳ יהושע בן לוי נזדמן לְגַבָל, ראה אשכולות שהם עומדים כעגלים. אמר: עגלים בין הגפנים. אמרו לו: אשכולות הם. אמר: ארץ, ארץ, הכניסי פירותיך: למי אַתְּ מוציאה פירותיך? לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאותינו. לשנה נזדמן ר׳ חיא לשם. ראה שהם עומדים כעזים. אמר: עזים בין הגפנים. אמרו לו: לך, ולא תעשה לנו כחברך. (כת׳ קיא.)

נג אמר ר׳ זֵירָא: בא וראה כמה היא חצופה א״י, שעדין עושה פֵּרות. (איכ״ר ו׳).

נד ר׳ חֶלְבּוֹ ור׳ עֲוירא ור׳ יוסי בר חנינא נזדמנו למקום אחד. הביאו לפניהם אֲפַרְסֵק שהיה כאִלְפָּס כפר־הינוֹ. ואלפס כפר־הינו כמה הוא? חמש סאים. אכלו שליש והפקירו שליש ונתנו לפני בהמתם שליש. לשנה נזדמן ר׳ אלעזר לשם והביאו לפניו אפרסקים. נטָלָם בידו ואמר: „ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה״[1]. (כת׳ קיב.)

VI. יְרוּשָׁלַיִם.

נה אמר ר׳ חנינא בר פפא: בקש הקדוש־ברוך־הוא לתת את ירושלים במדה, שנאמר: „ואומר אל המלאך... אנה אתה הולך, ויאמר אלי לָמֹד את ירושלים לראות כמה ארכה וכמה רחבה״[2]. אמרו מלאכי־השרת לפני הקב״ה: רבונו־של־עולם. הרבה כרַכִּים של אומות־העולם בראת בעולמך ולא נתת מדת ארכם ומדת רחבם—וירושלים, ששמך בתוכה ומקדשך בתוכה וצדיקים בתוכה, אתה נותן בה מדה?! מִיָּד—„ויאמר אליו: רוץ דבר אל הנער הלז לאמר פרזות תשב ירושלים מרוב אדם ובהמה בתוכה״[3]. (ב״ב עה.)

נו עשרה קבים יופי ירדו לעולם — תשעה נטלה ירושלים ואחד כל העולם כלו. (קיד׳ מט.)

נז „כְּעִיר שֶׁחֻבְּרָה לָּהּ יַחְדָּו״[4]—עיר שהיא עושה כל ישראל חברים. (ירוש׳ חגיגה פ׳ ג).

נח „גֵּיא־חִזָּיוֹן״[5] — גיא שֶׁכָּל החוזים עומדים ממנו. (איכ״ר).

נט עשרה דברים נאמרו בירושלים: אין הבית חלוט בה, ואינה מביאה עגלה ערופה, ואינה נעשית עיר הנדחת, ואינה מטמאה בנגעים, ואין מוציאין בה זִיזִין וּגְזוֹזְטְרָאוֹת ואין

[1] תהל׳ קי״ז, לד. [2] זכ׳ ב׳, ו. [3] שם שם, ח. [4] תהל׳ קכ״ב, ג. [5] ישע׳ כ״ב, א.

בריכות — כל הגוזלות של לידה חדשה קרויה „בריכה״. נב) אל תעשה לנו כחברך — כר׳ יהושע בן לוי, שהכנים מארה בפירותינו. נד) כאילפס כפר הינו — כדוד של כפר הינו. אפרסקים — ״כלו׳ קטנים. נה) פרזות — כלו׳ פתוחה מכל צד בלא מדה. נו) עשרה קבין— עשרה חלקים. נט) אין הבית חלוט בה — אינו קם לצמיתות בידי הקונה כדין בתי ערי חומה אלא נגאל בכל זמן ויוצא ביובל כבתי ערי חצרים. עגלה ערופה — כשנמצא חלל אצלה. זיזין — קורות בולטות מן הכתלים. וגזוזטראות — יציעות שבעליות הבתים מבחוץ, ונגזרו עליהם שלא יוזקו בהם עולי רגלים.

עושין בה אַשְׁפַּתּוֹת, ואין עושין בה כִּבְשׁוֹנוֹת, ואין עושין בה גנות ופרדסות, חוץ מגנות וְרָדִים שהיו מימות נביאים הראשונים, ואין מגדלין בה תרנגולים, ואין מלינין בה את המת. (ב"ק פב:).

ס אבן טוֹעַן היתה בירושלים: כל מי שאבדה לו אֲבֵדָה נִפְנָה לְשָׁם, וכל מי שמוצא אבדה נפנה לשם. זה עומד וּמַכְרִיז וזה עומד ונותן סִמָנים ונוטלה. (ב"מ כח:).

סא אמר ר' יוחנן: כִּפָּה של חשבונות היתה חוץ לירושלים, וכל מי שמבקש לחַשֵׁב הולך לשם. למה? שלא יחַשֵׁב בירושלים וְיֵצַר, לפי שנקראת „משוש כל הארץ"[1]. ומשחרבה ערבה השמחה וגלה משוש כל הארץ. וכשיבנה הקדוש־ברוך־הוא את ירושלים הוא מחזיר לתוכה את כל השמחה, שנאמר: „כי נחם ה' ציון... ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה"[2]. (שמו"ר פ' נ"ב).

סב שִׁלוֹחַ היה מוציא מים כאיסר. אמרו: נרחיבנו וירבו מימיו. הרחיבוהו ונתמעטו מימיו, חזרו וְגִדרוהו וחזר לכמות שהיה. (ירוש' סוכה פ' ה').

סג אמר ר' יהודה: עצי ירושלים של קִנָמון היו, ובשעה שהיו מסיקין מהם ריחם נודף בכל ארץ־ישראל. ומשחרבה ירושלים נגנזו ולא נשתַּיֵר אלא כשעורה ונמצא בגנזי צִמְצְמַאי המלכה. (שבת סג.).

סד קֵסָרִי וירושלים, אם יאמר לך אדם שחרבו שתיהן — אל תאמן; ישבו שתיהן — אל תאמן. חרבה קסרי וישבה ירושלים — תאמן; חרבה ירושלים וישבה קסרי — תאמן, שנאמר: „אמלאה החרבה"[3] — אם מלאה זו חרבה זו, אם מלאה זו חרבה זו. (מג' ו.).

סה אמר ר' יהושע בן לוי: אמר להם הקב"ה לישראל: אתם גרמתם להחריב את ביתי ולהגלות את בני—היו שואלים בשלומה של ירושלים ואני נותן לכם שלום. (פרק השלום).

סו אמר ר' שמואל בר נחמני: מָסֹרֶת־אגדה היא, שאין ירושלים נבנית עד שיתכנסו כל הגליות. אם יאמר לך אדם שנתכנסו כל הגליות ואין ירושלים נבנית — אל תאמן, שנאמר: „בונה ירושלים ה'"[4], ואחר כך „נדחי ישראל יכנס". (תנה"ק).

סז עתידה ירושלים לַעֲשׂות מֶטְרֹפּוֹלִין לכל הארצות. (שמו"ר פ' כג).

[1]תהלים מ"ח, ג. [2]ישע' נ"א, ג. [3]יחז' כ"ו, ב. [4]תהל' קמ"ז, ב.

כבשונות — תנורים למשרפות לבנים וסיד' ומעלים קיטור הרבה. גנות ופרדסות — מוציאי פירות, וגזרו עליהם מפני שטעונים זבול ומעלים ריח רע. ורדים — שושנים. תרנגולים — שמנקרים באשפה ומרבים טומאה. ואין מלינים בה את המת — אלא נקבר באותו יום שמת בו. ס) אבן טוען — כך שמה של האבן; „טוען" לשון משא. סא) כפה של חשבונות — לשכה לחשב שם חשבונות. ויצר — ויצטער כשלא יצא לו החשבון. לפי שנקראת משוש וגו' — ויש למנוע צער מתוכה. סב) שלוח — מעין השלוח הסמוך לירושלים. כאיסר — כרוחב איסר (מין מטבע). סג) קנמון—מין בושם (צימט). צמצמאי — כך שמה. סו) מסורת אגדה — אגדה מסורה מאבות לבנים. סז) מטרפולין — עיר ואם לכל הארצות.

ג.

לָשׁוֹן.

I. לְשׁוֹן־הַקֹּדֶשׁ.

א תני בשם ר' מאיר: כל מי שהוא קבוע בארץ־ישראל ומדבר בלשון־הקדש—מובטח לו שהוא מַחיי העולם־הבא. (ירוש' שבת פ״א).

ב אמר ר' יוסי בן עקיבא: „לדבר בם"[1] — מכאן אמרו: כשהתינוק מתחיל לדבר, אביו מדבר עמו לשון־הקודש ומלמדו תורה. ואם אין מדבר עמו לשון־הקדש ומלמדו תורה, ראוי לו כאלו קוברו, שנאמר: „ולמדתם אותם את בניכם[1]... למען ירבו ימיכם וימי בניכם"[2]; ואם לאו — יִקָּצְרוּן ימיכם וימי בניכם, שכך דברי תורה נדרשים — מִכְּלָל לָאו — הן, ומכלל הן — לאו. (ספרי עקב).

ג ישראל נגאלו ממצרים בשביל שלא שנו שמם: ראובן ושמעון ירדו, ראובן ושמעון עלו. לא היו קוראים ליהודה — רופוּס, ולא לראובן — לוּלְיָאנִי, ולא ליוסף — לוּסְטוּס, ולא לבנימין — אֲלֶכְּסַנְדְּרִי; ושלא שָׁנו את לשונם, שהיו מדברים בלשון־הקדש, שנאמר: „בית יעקב מעם לועז"[3], ונאמר: „כי פי המדבר אליכם"[4] — בלשון הקדש. (ויק״ר פ' לב; שמ״ר).

ד „לְזֹאת יִקָּרֵא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לֻקֳחָה זֹּאת"[5] — אמרו בשם ר' סימון: כשם שנתנה תורה בלשון־הקדש כך נברא העולם בלשון־הקדש. שמעת מִמֶּיךָ אומר: „גּוּנֵי — גּוּנְיָא", „אַנְתְּרוֹפִי — אַנְתְּרוֹפִּיָא", „גַּבְרָא — גַּבְרְתָּא", אלא איש ואשה, למה? שהלשון הזה נופל על הלשון הזה. (ב״ר פ' יח).

---

[1]דב' י״א, יט. [2]שם שם, כא. קי״ד, א. [4]בר' מ״ה, יב. [5]בר' ב', כג.

א) קבוע בא״י — יושב בקביעות. מחיי עוה״ב — מאלו החיים בעוה״ב, כלו' בן עוה״ב. ב) מכלל לאו הן וגו' — כלו' דנין מדבר על הפוכו. ג) ראובן ושמעון ירדו וגו' — כלו' עלו ממצרים באותו השם העברי שירדו בו. מעם לועז— מתוך עם שמדבר בלשון אחרת. ד) שמעת מימיך וגו' — כלו' בשאר לשונות יש שם מיוחד לאיש ושם מיוחד לאשה ואין לשון זה נופל על לשון זה. גוני — אשה ביונית. אנטרופי — אדם ביונית. גברא — גבר.

II. לְשׁוֹן־הַקֹּדֶשׁ וּשְׁאָר לְשׁוֹנוֹת.

ה שאלו את ר׳ ישמעאל: מהו שילמד אדם את בנו יְוָנִית? אמר לו: ילמדנו בשעה שאינו לא יום ולא לילה — „והגית בו יומם ולילה׳[1] נאמר. ר׳ אַבָּהוּ בשם ר׳ יוחנן אמר: מותר אדם ללמד את בתו יונית, מפני שהוא תַּכְשִׁיט לה. שמע שמעון בר בָּא ואמר: בשביל שר׳ אבהו מבקש ללמד בתו תולה לו בר׳ יוחנן. (ירוש׳ סוטה פ׳ ט).

ו אמר רבי: בארץ־ישראל לשון סורסי למה? או לשון־הקדש או לשון יְוָנִית. ואמר ר׳ יוסי: בבבל לשון אֲרָמִי למה? או להק׳ או לשון פרסי. (ב״ק פב, פג).

ז אמר רבי שמואל בר נחמן: אל יהא לשון סורסי קל בעיניך, שבתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שהקדוש־ברוך־הוא חולק לו כבוד. בתורה: „ויקרא לו לבן יְגַר שָׂהֲדוּתָא״[2]; בנביאים — „כִּדְנָה תֵּאמְרוּן לְהוֹם: אֱלָהַיָּא דִּי־שְׁמַיָּא וְאַרְקָא לָא עֲבַדוּ׳[3]; בכתובים: „וידברו הכשדים למלך ארמית: מַלְכָּא לְעָלְמִין חֱיִי׳[4]. (ב״ר פ׳ עח).

ח אמר רב יהודה: לעולם אל ישאל אדם צְרָכָיו בלשון ארמי. ואמר ר׳ יוחנן: כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי־השרת נזקקין לו, שאין מלאכי־השרת מַכִּירִין בלשון ארמי. (שבת, יב:).

ט אמר ר׳ יונתן של בית־גֻּוּבְרִין: ארבעה לשונות נאים שישתמש בהם העולם, ואלו הם: לַעַז לזמר, רומי לַקְרָב, פרסי לְאִלְיָא, עברי לדבור. ויש אומרים: אף אשורי לִכְּתָב.

אשורי יש לו כתב ואין לו לשון, עברי יש לו לשון ואין לו כתב. בחרו להם כתב אשורי ולשון עברי. ולמה נקרא שמו „אשורי״? שהוא מאושר בכתבו. אמר ר׳ לוי: על שם שעלה בידם מאשור. (ירוש׳ מג׳ פ״א; אס״ר פ׳ ג).

י „בזוי אתה מאד׳[5] — שאין להם [לבני ארום] לא כתב ולא לשון. (ע״ז י.).

יא „ויאמר בלעם כי התעללת בי׳[6] — אף על פי שמדבר בלשון־הקדש גוי לשונו סרוח. (תנח׳).

III. דִּקְדּוּק בְּלָשׁוֹן.

יב אמר רב יהודה אמר רב: בני יהודה שהקפידו על לשונם — נתקימה תורתם בידם; בני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נתְקַימה תורתם בידם.

[1]יהוש׳ א׳, ח. [2]בר׳ ל״א, מז. [3]ירמ׳ י׳, יא. [4]דנ׳ ב׳, ד. [5]עובד׳ א׳, ב. [6]במ׳ כ״ב, כט.

ה) יונית — שבימי הבית גזרו על לשון יונית. תכשיט — כלו׳ נוי והדור. ו) לשון סורסי — לשון סורית שדברו בה המון העם בימים ההם, והיא לשון בלולה. או לשון יונית — שהיא לשון יפה של החכמים. לשון פרסית — לשון המלכות בימיו. ז) חולק לו כבוד — כלו׳ משתמש בו. ח) אל ישאל אדם צרכיו — בתפלתו. נזקקים — כלו׳ נשמעים. ט) לעז — יונית. לקרב — לתכסיסי מלחמה. לאליא — לשירי קינה ונהי. מאושר — משובח ויפה. י) בזוי אתה מאד — על אדום נאמר. יא) לשונו סרוח — כלו׳ משתמש בלשון שאינה נקיה („התעללת״ לשון זמה). יב) הקפידו על לשונם — הקפידו לדבר בלשון ברורה ומדויקת.

בני יהודה מדקדקים בלשון, מה היא? שבן־יהודה אחד אמר להם: טלית יש לי למכור. אמרו לו: מה גון טליתך? אמר להם: כִּתְרְדִין עֲלֵי אדמה. בני גליל שאינם מדקדקים בלשון מה היא? שבן־גליל אחד אמר להם: אמר למי? אמרו לו: גְלִילִי שוטה! חֲמוֹר לרכיבה או חֲמָר לִשְׁתִיָה, עֲמַר למלבוש או אִמַּר לשחיטה? (עיר׳ נג).

גון — צבע. כתרדין — מין ירק (מאנגאָלד); כלו׳ הטלית ירקרקת כצבע זה של תרדין כשהוא על אדמה. אמר למי וגו׳ — למי יש למכור „אמר"? ומפני שאין מבטאין את הא׳ כהלכה יש לטעות אם נתכוין לחמור או לחמר (יין) ואם לעמר (צמר) או לאמר [?] (כבש).

ד.

גָּלוּת.

I. קֹשִׁי הַגָּלוּת.

א קשה היא גלות, שהיא שקולה כנגד כל הקללות שבתוכחה. (ספרי עקב).

ב „וְאֶתְכֶם אֱזָרֶה בַגּוֹיִם"[1] — זו מדה קשה לישראל; שבזמן שבני המדינה גולים ויושבים במקום אחד — רואים זה את זה ומתנַחמים, וכאן הוא אומר: „ואתכם אזרה בגוים" — שאפזר אתכם בין אומות־העולם ואין אחד מכם קרוב אצל חברו, כענין שנאמר: „והפיצותי אותך בגוים וזריתיך בארצות"[2]; ואומר: „ואזרם במִזְרֶה בשערי הארץ"[3] — כאדם שזורה את השעורים במזרה ואין אחת מהן נוגעת בחברתה. (ילק"ש בחקתי).

ג „גָּלְתָה יְהוּדָה"[4] — אומות־העולם אינם גולים? אלא אף על פי שגולים אין גלותם גלות, אבל ישראל, שאין אוכלים מִפִּתָּם ואין שותים מיינם, גלותם גלות. (איכ"ר).

ד „וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב מִכְרָה כַיּוֹם"[5] — אמר לו: מכור לי יום אחד מִשֶּׁלָּךְ. אמר ר' אחא: כל מי שהוא יודע לְחַשֵּׁב ימי הגלות ימצא שיום אחד ישב יעקב בשלוה בצִלּוֹ של עשו. (ב"ר פ' סג).

ה „וְרֶוַח תָּשִׂימוּ בֵּין עֵדֶר וּבֵין עֵדֶר"[6] — אמר יעקב לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, אם יהיו צרות באות על בני לא תביא אותן זו אחר זו, אלא הַרְוַח להם מצרותיהם. (שם פ' עה).

ו „עַל מִשְׁכָּבִי בַּלֵּילוֹת"[7] — אמרה כנסת־ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, לְשֶׁעָבַר היית מאיר לי בין לילות ללילות: בין לֵילָם של מצרים ללילם של בבל, בין לילם של בבל ללילם של מָדַי, בין לילם של מדי ללילם של יָוָן ובין לילם של יָוָן ללילם של אדום; ועכשו נִסְמכוּ לי לילות ללילות. (שהש"ר).

[1]ויק' כ"ו, לג. [2]יחז' כ"ב, טו. [3]ירמ' ט"ו, ז. [4]איכה א', ג. [5]בר' כ"ה, לא. [6]שם ל"ב, יז. [7]שה"ש ג', א.

ד) יום אחד משלך — מחיי שלוה שלך. ה) הרוח להם — תן להם ריוח והנחה בין צרה לצרה. ו) מדי — עול פרס ומדי בתחלת בית שני. יון — עול יון אחרי פרס. אדום — רומי. נסמכו לי — הצרות והגלויות באות תכופות זו אחר זו.

מי כתב מְגִלַּת־תַּעֲנִית? אמרו: חנניה בן חזקיה וסִיעָתוֹ, שהיו מְחַבְּבִים את הצרות. אמר ר׳ שמעון בן גמליאל: אף אנו מחבבים את הצרות, אבל מה נעשה, שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקים. דבר אחר: אין שוטה נִפְגָּע. דבר אחר: אין בְּשַׂר המת מַרגיש באִזְמֵל. (שבת יג:).

ח פעם אחת גָּזרה מלכות הָרְשָׁעָה גְּזֵרָה על ישראל, שלא יעסקו בתורה ושלא יָמוּלוּ את בניהם ושיחללו שבתות. מה עשה יהודה בן שַׁמּוּע וחבריו? הלכו ונטלו עצה ממַטרוֹניתָא אחת, שכל גדולי רומי מצוים אצלה. אמרה להם: בואו והַפגינו בלילה. הלכו והפגינו בלילה. אמרו: אַי שמים! ולא אחיכם אנחנו? לא בני אב אחד אנחנו ולא בני אם אחת אנחנו? מה נשתַּנינו מכל אומה ולשון, שאתם גוזרים עלינו גזרות קשות? — ובִטלום. (ר״ה יט.).

ט „הָיוּ צָרֶיהָ לְרֹאשׁ״[1] — אמר רבה, אמר ר׳ יוחנן: כל המֵצר לישראל נעשה ראש. (סנה׳ קד:).

י שנה ר׳ חִיָּא: יודע הקדוש־ברוך־הוא בישראל, שאין יכולים לקבל גזרת רומיים — עמד והגלה אותם לבבל. (גיט׳ יז.).

יא רבה בר בר חָנָה חלה. נכנסו אצלו רב יהודה ורבה לבקרו. בתוך כך בא חַבָּר ונטל את הנר מלפניהם. אמר רבה בר בר חנה: „רבונו־של־עולם! או בצלך או בצלו של בן עֵשׂו!״ (שם טז:).

יב אמר ר׳ יוסי: כל ימי הייתי מצטַער על מקרא זה: „והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש הִעִוֵּר באפלה״[2] — אמרתי: וכי מה אִכְפַּת לו לעִוֵּר בין אפלה לאורה? עד שבא מעשה לידי. פעם אחת הייתי מהלך באישון לילה ואפלה, וראיתי סוּמָא שהיה מהלך בדרך ואֲבוּקה בידו. אמרתי לו: בני, אבוקה זו למה לך? אמר לי: כל־זמן שאבוקה בידי, בני־אדם רואים אותי ומצילים אותי מן הפַּחְתָּיוֹת ומן הקוצים ומן הברקנים. (מג׳ כד:).

יג גלות מכפרת על הכל. (סנה׳ לז:).

[1] איכה א׳, ה. [2] דב׳ כ״ח, כט.

ז) מגלת תענית — מגלה שנכתב בה זכר הגזרות בימי בית שני וזכר הימים שאסורים בתענית מפני שבטלו בהם הגזרות. וסיעתו — בני חבורת, חבריו. שהיו מחבבים את הצרות — והיו חשובות בעיניהם להזכירן. אין אנו מספיקים — מפני שמרובות הן. דבר אחר — טעם אחר אין שוטה נפגע — כלו׳ דעתו קצרה והרגשתו מועטת. אין בשר המת וגו׳ — אין המת מרגיש בשחותכין את בשרו באיזמל (בסכין); כלו׳ אנו רגילים בצרות וחשובים כמתים. ח) מלכות הרשעה — מלכות רומי בימי בית שני. ממטרוניתא — מגבירה רומית חשובה. והפגינו — צעקו בהמון. אי שמים — לשון קריאה של צער. יא חבר — אחד מבני כתה פרסית שעובדים לאש, ויש להם חג שאין מדליקין בו אש אלא בבית ע״ז שלהם. או בצלך או בצלו של בן־עשו — כלו׳ או גאולה או גלות רומי, שהיא נוחה מגלות הפרסיים. יב) מה איכפת לו — כלו׳ מה לו בכך. אבוקה—לפיד. יג) מכפרת על הכל — מפני שקשה צערה.

יד אמר רב ששת משום ר׳ אלעזר בן עֲזַריה: יְכוֹלָנִי לפטור את כל העולם כֻּלו מן הדין מיום שחרב בית־המקדש ועד עכשו, שנאמר: „לכן שמעו נא זאת עניה ושכורת ולא מיין״ [1]. (עיר׳ סה.).

טו „וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לָמָּה תִּתְרָאוּ״ [2] — אמר להם יעקב לבניו: אל תַראו עצמכם כשאתם שבעים לא בפני עשׂו ולא בפני ישמעאל, כדי שלא יתקנאו בכם. (תעג׳ י:).

טז „בָּנַיִךְ עֻלְּפוּ שָׁכְבוּ בְּרֹאשׁ כָּל חוּצוֹת כְּתוֹא מִכְמָר״ [3] — מה תוא זה, כיון שנפל במכמר אין מרחמין עליו, אף ממון של ישראל כיון שנפל ביד גוים אין מרחמין עליו. (ב״ק קי״ז.).

יז „וְרָדַף אוֹתָם קוֹל עָלֶה נִדָּף״ [4] — אמר ר׳ יהושע בן קרחה: פעם אחת היינו יושבים תחת האילן, ונשבה הרוח, והטיחו העלים זה בזה, ועמדנו ורצנו ואמרנו: אוי לנו, הגיעוני פרשים; לאחר שעה נִפנינו לאחורינו וראינו שאין אדם שם, וישבנו ובכינו ואמרנו: אוי לנו, נתקים עלינו מקרא שכתוב בתורה: „ורדף אותם קול עלה נדף״ [4]. (ילקו״ש בחקותי).

יח מעשה שבאו כתבים רעים מן המלכות לגדולי צִפּוֹרִי. באו ושאלו את ר׳ אליעזר בן פַּרְטָא, אמרו לו: רבי, כתבים רעים באו לנו מן המלכות, מה אתה אומר — נברח? והיה מתירא לומר להם „בְּרָחוּ״, אמר להם ברמז: ולי אתם שואלים? — לכו ושאלו את יעקב ואת משה ואת דוד.

מה נאמר ביעקב? „ויברח יעקב״ [5], וכן במשה — „ויברח משה מפני פרעה״ [6], בדוד כתיב: „ודוד ברח וימלט״ [7]. ואומר: „לך עמי בא בחדריך... חבי כמעט רגע עד יעבר זעם״ [8]. (תנח״ק מסעי; במ״ר פ׳ כג).

יט „לֵךְ עַמִּי בֹּא בַחֲדָרֶיךָ״ — בשעה שאתה רואה השעה חֲצוּפָה לא תעמֹד כנגדה, אלא תן לה מקום. התכלו בי, שהרי אני נתתי מקום לשעה, שנאמר: „השיב אחור ימינו״ [9]. (תנח״ק ויצא; ילק״ש).

II. יִשְׂרָאֵל לְחֶרְפָּה בַּגּוֹיִם.

כ „הָיִיתִי שְׂחוֹק לְכָל עַמִּי״ [10] — ר׳ אַבָּהוּ פָּתַח: „ישיחו בי יושבי שער״ [11] — אלו אומות־העולם, שהם יושבים בבתי־תֵיאַטְרָאוֹת וּבְבָתֵּי־קִרְקְסָאוֹת; „ונגינות שותי שכר״ [11] — מאחר שהם אוכלים ושותים ומשתכרים היו יושבים ומשיחים בי ומלעיגים בי ואומרים: „הויי אין אנו צריכים לחרובים כיהודים״. ושוב הם אומרים זה לזה: „כמה שנים אתה

[1] ישע׳ כ״א, כא. [2] ברי׳ מ״ב, א. [3] ישע׳ נ״א, כ. [4] ויק׳ כ״ו, לו. [5] הוש׳ י״ב, יג. [6] שמ׳ ב׳, טו. [7] ש״א י״ט, יח. [8] ישע׳ כ״ו, כ. [9] איכה ב׳, ג. [10] שם ג׳, יד. [11] תהל׳ ס״ט, יג.

יד) שִׁכּוֹרת ולא מיין — כלו׳ הרי הם כשכורים מחמת הצרות והשעבוד, והשכור אינו בר־עונשים. יז) והטיחו — הכישו ורגשו. יח) כתבים רעים — גזרות. יט) חצופה — עזה. לא תעמד כנגדה — כלו׳ אל תתקומם נגד מזלך. נתתי מקום לשעה — כלו׳ אני מניחה לשלוט בך. כ) בתי תיאטראות ובתי קרקסאות — מקומות ידועים למשחק וללצנות כרבים. איז אנו צריכים לחרובים — כלו׳ מלגלגים ביהודים שאוכלים חרובים מחמת עניותם.

רוצה ללקות"? — "כחלוק של שבת של היהודים", ומכניסים את הגמל לתיאטראות שלהם, והחלוקים שלו עליו, והם אומרים זה לזה: "על מה זה מתאבל?" — "היהודים הללו שומרי שביעית הם, ואין להם ירק ואכלו הקוצים של זה — והוא מתאבל". ומכניסים את המוּמָס לְתֵיאַטֵּר שלהם וראשו מְגֻלָּח, והם אומרים אלו לאלו: "למה ראשו של זה מגלח?" — והוא אומר: היהודים הללו שומרי־שבתות הם, וכל מה שהם יגעים כל ימות השבת אוכלים בשבת; ואין להם עצים, ושוברים מטותיהם ומבשלים בהן; והם ישנים בארץ ומתעפּרים בעפר וּסָכִים בשֶׁמֶן — ולפיכך השמן ביוקר. (איכ"ר).

כא אמר רב יהודה אמר שמואל: עוד אחרת יש להם ברומי: אחת לשבעים שנה מביאין אדם שלם ומרכיבין אותו על אדם חִגֵּר, ומלבישין אותו בגדי־אדם הראשון, ומניחין לו בראשו קַרְקַפְלוֹ של ר' ישמעאל ותולין לו בצוארו משקל ארבעה זוזים של פז, ומחַפִּין את השוקים בנֹפֶךְ ומכריזין לפניו: סַךְ קִירִי פְּלַסְתַּר, אחיו של אדוננו זַיְּפָן; מי שראה ראה, ומי שלא ראה לא יראה, מה הנאה לו לרַמַּאי ברמאותו ולזַיְּפָן בזַיפנותו? ומסַיְּמִין בו כך: אוי לו לזה כשיקום זה! (ע"ז יא:).

כב אמר ר' פנחס: מעשה היה בשתי נשים זונות באַשְׁקְלוֹן שהיו מריבות זו עם זו. בשעת מריבה אמרה אחת לחברתה: אין אַתְּ הולכת מכאן? שנראים פניך כפני יהודית! לאחר ימים נִתְפַּיְּסוּ. אמרה לה: על הכל מָחוּל לך, אלא על מה שאמרת לי: נראים פניך כפני יהודית — לא מחול לך. לכך נאמר: "ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה"[1]. (איכ"ר).

III. הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא שֻׁתָּף בְּצַעֲרָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

כג בשעה שהקדוש־ברוך־הוא זוכר את בניו ששרוים בצער בין אומות־העולם, כִּבְיָכוֹל, מוריד שתי דמעות לים הגדול וקולן נשמע מסוף העולם ועד סופו — וזוהי זְוָעָה. חכמים אומרים: בועט ברקיע. ויש אומרים: שואג בקולו ומרעיש עולמות, שנאמר: "ה' ממרום שאג... שאג ישאג על נוהו"[2] (בר' נט).

[1] איכה א', יא. [2] ירמי' כ"ה, ל.

כחלוק של שבת של היהודים — ככתונת היהודים שלובשים אותה בכל שבת והיא צריכה ניפוץ וכבוס מרובה. שביעית—שנת השמיטה ששובתין בה מכל עבודה בשדה. המומס — ליצן. ומתעפרין בעפר—לפיכך נושרות שערות ראשם; והמומס הוא בדמות יהודי. כא) עוד אחרת— חג אחר של שחוק. אדם שלם — שאינו בעל מום; רמז לעשו. חיגר — פסח; רמז ליעקב שהיה צולע על ירכו. בגדי אדם הראשון — בגדי חמודות מצוירים; וי"מ חגורות בלבד. קרקפלו של ר' ישמעאל — עור פניו של ר' ישמעאל כהן גדול, שהפשיטוהו בשעת הריגתו (עיין ספר שני "עשרה הרוגי מלכות"). ומחפים — מכסים. בנופך — אבן טובה. סך קירי — אהי האדון בלשון יוני; כלו' יעקב אחי עשו. פלסתר — שקר. זיפן — רמאי. ומסימים — גומרים. מי שראה וגו' — מי שראה חג זה ראהו ומי שלא ראה עכשו לא יראהו עוד, מפני שהוא אחת לשבעים שנה. אוי לו לזה וגו' — אוי לו לעשו בשיקום יעקב. כב) נתפיסו — נתרצו זו לזו. זוללה — מלשון זלזול. כג) זועה — רעידת הארץ. בועט — דורך ורוקע.

כד שאל בַּלְצָא את ר׳ עקיבא. אמר לו: מֵהֵיכָן הרעש נעשה? אמר לו: בשעה שהקדוש־ברוך־הוא מִסְתַּכֵּל בבתי עבודה־זרה ובאומות דיאך נתונין בשקט ובשלוה בעולם, ורואה ביתו חרב ונתון בידם של ערלים, כביכול הוא מקנא ושואג, ומיד השמים והארץ רועשים. (שמו״ר פ׳ כט).

כה אמר ר׳ יוסי: פעם אחת הייתי מְהַלֵּךְ בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. בא אליהו, זכור לטוב, ושמר לי על הפתח עד שֶׁסִּיַּמְתִּי תפלתי. לאחר שֶׁסִּיַּמְתִּי תפלתי, אמר לי: שלום עליך, רבי; אמרתי לו: שלום עליך, רבי ומורי; אמר לי: בני, מפני מה נִכְנַסְתָּ לחורבה זו? אמרתי לו: להתפלל. אמר לי: היה לך להתפלל בדרך. אמרתי לו: מִתְיָרֵא הייתי שמא יפסיקוני עוברי־דרכים. — — — אמר לי: בני, מה קול שמעת בחורבה זו? אמרתי לו: שמעתי בת־קול שמנַהֶמֶת כיונה ואומרת:

אוי, שֶׁהֶחֱרַבְתִּי אֶת בֵּיתִי,
וְשָׂרַפְתִּי אֶת הֵיכָלִי,
וְהִגְלֵיתִי אֶת בָּנַי —
לְבֵין הָאֻמּוֹת!...

אמר לי: בני, חייך וחיי ראשך: לא שעה זו בלבד אומרת כך, אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך; ולא עוד, אלא בכל שעה שישראל נכנסים לבתי־כְנֵסִיּוֹת ולבתי־מדרשות ועונים „אָמֵן יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ״... הקדוש־ברוך־הוא, כביכול, מְנַעְנֵעַ ראש ואומר:

„אַשְׁרֵי הַמֶּלֶךְ שֶׁמְקַלְּסִין אוֹתוֹ בְּבֵיתוֹ כָּךְ!
מַה־לּוֹ לָאָב, שֶׁהִגְלָה אֶת בָּנָיו?
וְאוֹי לָהֶם לַבָּנִים שֶׁגָּלוּ מֵעַל שֻׁלְחַן אֲבִיהֶם! (בר׳ ג; ע״י).

כו „יוֹנָתִי תַמָּתִי״ — אמר ר׳ ינאי: מה התאומים הללו אם חָשַׁשׁ אחד בראשו — חברו מרגיש, כן אמר הקדוש־ברוך־הוא: כביכול, „עמו אנכי בצרה״ [2]; ואומר: „בכל צרתם לו צר״ [3]. אמר עוד הקב״ה למשה: אי אתה מרגיש שאני שרוי בצער, כשם שישראל שרוים בצער? — הֱוֵי יודע ממקום שאני מדבר עמך, מתוך הקוצים, כביכול, אני שותף בצערם. (שמו״ר פ׳ ב).

כז בוא וראה כמה רחמיו של הקדוש־ברוך־הוא מרובים על עם ישראל לעולם: שבכל דור ודור שאתה מוצא בני אדם צדיקים וחסידים וכשרים מצטערים בגלות, הקב״ה טופח שתי ידים זו על זו ונותנן כנגד לבו והו״ר ,גותנן כנגד זרועותיו ובוכה עליהם בסתר. ומפני מה בוכה עליהם בסתר? גְּנַאי לו לארי שיבכה בפני שועל, גנאי לו לרב שיבכה בפני תלמידו, גנאי לו למלך שיבכה בפני עבדיו; זהו שנאמר: „אם לא תשמעוה — במסתרים תבכה נפשי״ [4]. (תדב״א פ׳ כח).

[1]שה״ש ה׳, ב. [2]תהלי׳ צ״א, טו. [3]ישעי׳ ס״ג, ט. [4]ירמי׳ י״ג, יז.

כה) ושמר לי — המתין לי. שסימתי — גמרתי. שמקלסין — שמשבחין. כו) חשש — כאב. מתוך הקוצים — כלו׳ מן הסנה. כז) טופח — סיפק ומכה. גנאי — בזיון.

כח בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה נַפְשִׁי מִפְּנֵי גֵוָה"[1] — אמר רב שמואל בר אוֹנְיָא משמו של רב: מקום יש לו להקדוש־ברוך־הוא ו„מסתרים" שמו. מהו „מפני גוה"? אמר רב שמואל בר יצחק: מפני גאותם של ישראל, שנִטלה מהם ונִתְּנה לאומות־העולם. (חג' ה:).

כט זַבְדִּי בן לוי פתח: „אלהים מושיב יחידים ביתה"[2] — אתה מוצא עד שלא נגאלו ממצרים היו יושבים בפני עצמם ושכינה בפני עצמה; וכיון שנגאלו — נעשו כלם הוּמְנְיָא אחת, וכיון שגלו—חזרה שכינה בפני עצמה, זהו שנאמר: „איכה ישבה בדד"[3]. (איכ"ר).

IV. שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל.

ל למה נקרא שמם „אנשי כנסת הגדולה"? — שהחזירו את העטרה ליָשְׁנָהּ. בא משה אמר: „האל הגדול הגבור והנורא"[4]. בא ירמיה ואמר: גוים מקרקרים בהיכָלו — איה נוראותיו? — לא אמר „נורא". בא דניאל ואמר: גוים משתעבדים בבניו — איה גבורותיו? — לא אמר „גבור". באו הם ואמרו: אדרבה, זו היא גבורת־גבורתו, שכובש את יצרו ונותן ארך־אפים לרשעים; ואלו הן נוראותיו, שאלמלא מוראו של הקדוש־ברוך־הוא, היאך אומה אחת יכולה להתקַיֵּם בין שבעים אומות. (יומא סט:).

לא אַדְרִיָאנוּס אמר לר' יהושע: גדולה הכבשה העומדת בין שבעים זאבים! אמר לו: גדול הוא הרועה שמצילה ושומרה ושוברם לפניה; — הֱוֵי: „כל כלי יוצר עליך לא יצלח"[5]. (תנח' תולדות).

לב פילוסוף אחד שאל את ר' אלעזר: לא כך אמר הנביא „המה יבנו ואני אהרוס"[6] — והלא כל הבִנְיָנִים קַיָּמִים? אמר לו ר"א: לא דבר הכתוב כנגד הבנין, אלא כנגד העצות; כל מה שאתם יושבים ומחַשבים בלבבכם לבנות עלינו ולכלותנו — הוא הורס עצתכם. א"ל: חייך, כך הוא; יושבים בכל שנה לבוא ולכלות אתכם וזקן אחד בא ומבטל. (ילק"ש מלאכי).

לג ר' אַבָּהוּ היה מִשְׁתַּבֵּחַ לפני המינים ברב סַפְרָא, שאדם גדול הוא. הניחו לו מֶכֶס של שלש־עשרה שנה. פעם אחת מצאוהו, אמרו לו: כתוב: „רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה, על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם"[7] — מי שיש לו חמה יכלנה באוהבו? שתק ולא אמר להם כלום. כרכו סודר על צוארו וצִעֲרוהו בא ר' אבהו ומצאום. אמר להם: מפני מה אתם מצערים אותו? אמרו לו: ולא אמרת לנו שגדול הוא? לא

[1]ירמ' י"ג, יז. [2]תהל' ס"ח, ז. [3]איכה א', א. [4]דב' י', יז. [5]ישע' נ"ד, יז. [6]מלא' א', ד. [7]עמ' ג', ב.

כט) הומניא — חבור האחת. ל) מקרקרים — מריעים ומצריחים. לא אמר נורא — אלא „הגדול הגבור" (ירמ' ל"ב, יח). לא אמר גבור — בתפלתו, אלא „הגדול והנורא" (דנ' ט', ד). באו הם ואמרו — תקנו בתפלת שמו"ע „האל הגדול הגבור והנורא". לא) הכבשה... בין שבעים זאבים — ישראל בין שבעים אומות. הרועה — הקב"ה. לב) כל הבנינים — של אומות־העולם. בא ומבטל — את הגזירות. לג) משתבח — מתפאר. הניחו לו — מחלו לו, שתלמידי־חכמים נפטרו ממס. וצערוהו — הנקוהו בסודר.

ידע לומר לנו פירושו של מקרא זה: אמר להם: אם אמרתי לכם שגדול הוא – במשנה, במקרא כלום אמרתי לכם? אמרו לו: ואתם מפני מה יודעים? אמר להם: אנו, שמצויים אנו אצלכם, מְטִילים על עצמנו ומְעַיְנים במקרא, הם אינם מְעַיְנים. אמרו לו: אמור לנו אתה. אמר להם: אמשול לכם משל, למה הדבר דומה? לאדם שנוֹשֶׁה בשני בני אדם, אחד אוהבו ואחד שונאו, אוהבו נפרע ממנו מעט מעט, שונאו נפרע ממנו בבת־אחת. (ע"ז ה.).

לד „ה' אל בְּאַפְּךָ תוֹכִיחֵנִי"[1] – אמר ר' חנינא: משל למלך שכעס על בנו, והיתה לפניו אבן גדולה, ונשבע המלך שהוא זורקה על בנו. כשנתפַּיֵּס חזר ואמר: אם אני זורקה בו שוב אין לו חיים, ולבטל גזרתי אי אפשר. מה עשה המלך? צוה ולִתְּתוּהָ צרורות קטנות, והתחילו זורקן עליו אחת אחת. נמצא בנו נִצָּל ושבועתו מתקַיֶּמֶת. (שו"ט ו).

לה אמר ר' אוֹשַׁעְיָא: מהו שנאמר: „צ ד ק ת פ ר ז ו נ ו בישראל"[2]? צדקה עשה הקדוש־ברוך־הוא בישראל שפְּזָרָם לבין האומות. וזהו שאמר מין אחד לר' חֲנִינא: אנו טובים מכם, שבכם נאמר „כי ששת חדשים ישב שם מואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדום"[3], ואלו אנו – הרי יושבים אתם אצלנו כמה שנים ואין אנו עושים לכם כלום. אמר לו: רצונך, יִטָּפֵל לך תלמיד אחד, נטפל לו ר' אוֹשַׁעיא ואמר לו: משום שאין אתם יודעים היאך לעשות? תכַלו את כלם? – אינם אצלכם; תכלו את אלו שיש אצלכם? – יקראו לכם מלכות קטועה. אמר לו: נַפָּה של רומי! בכך אנו יורדים ובכך אנו עולים. (פס' פז:).

לו „אמר ר' אלעזר: לא הגלה הקדוש־ברוך־הוא את ישראל לבין האומות, אלא כדי שיִתּוֹסְפוּ עליהם גרים, שנאמר: „ו ז ר ע ת י ה לי בארץ"[4] – כלום אדם זורע סאה, אלא להכנים כמה כורים. (שם).

V. „שׁוֹמֵר, מַה מִּלַּיְלָה?".

לז „אֵלַי קוֹרֵא מִשֵּׂעִיר שׁוֹמֵר מַה־מִּלַּיְלָה"[5] – אמרו ישראל לישעיה: רבֵּנו ישעיה, מה יוצא לנו מתוך הלילה הזה? אמר להם: הַמתִּינו לי עד שנשאל. כיון ששאל חזר אצלם, אמרו לו: „שומר מה מליל" – מה מִלֵּל שומר העולמים? אמר להם: „אמר שומר: אתא בקר וגם לילה"[6]. אמרו לו: וגם לילה? אמר להם: לא כשאתם סבורים,

[1]תהל' ו', ב. [2]שופ' ה', יא. [3]מ"א י"א, טז. [4]הוש' ב', כה. [5]ישע' כ"א, יא. [6]שם שם, יב.

ואתם מפני מה יודעים — להשיב במקרא. שמצויים אנו אצלכם — ואתם רגילים להתוכח עמנו במקרא. מטילים אנו על עצמנו וגו' — כלו' סוכריחם אנו לעיין במקרא. שנושה — חוב. נפרע ממנו מעט מעט — דרש „אפקוד" לשון פקידה לפרקים, כזה שפוקד את חברו לפעמים. לה) צדקה... שפזרם — ואי אפשר לכלותם בבת אחת. יטפל לך — יתחבר אליך להשיבך. אינם אצלכם — כלו' לא כל היהודים בידכם, שמפוזרים הם. מלכות קטועה — מלכות קצוצה, שמכלה את בניה. נפה של רומי — כנף רומי. ולשון שבועה היא ברומי. בכך אנו יורדים וגו' — בלו' במחשבה זו אנו עסוקים תמיד. לז) מתוך הלילה הזה — גלות שעיר (אדום), היא הגלות האחרונה. מה מלל — מה דבר. סבורים — חושבים.

אלא בקר לצדיקים ולילה לרשעים, בקר לישראל ולילה לאומות-העולם. אמרו לו: אימתי? אמר להם: אֵימַת שֶׁתִּרְצוּ אתם ירצה הוא — „אם תבעיון בעיו"[1]. אמרו לו: מי מְעַכֵּב? אמר להם: תשובה — „שובו אתיו"[1]. (ירוש' תענ' פ"א).

לח „קוּמִי אוֹרִי כִּי בָא אוֹרֵךְ"[2] — אמר ר' יוחנן: משל למהלך בדרך עם דמדומי חמה, בא אחד והדליק לו את הנר — וכבה, ובא אחד והדליק לו את הנר וכבה. אמר: מכאן ואילך איני ממתין אלא לאורו של בקר. כך אמרו ישראל לפני הקדוש-ברוך-הוא: עשינו לך מנורה בימי משה — וכבתה, בימי שלמה — וכבתה; מכאן ואילך אין אנו ממתינים אלא לאורך, שנאמר: „כי עמך מקור חיים באורך נראה אור"[3]. (פסיק').

לט „הִשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם"[4] וכו' — אמר ר' יוסי ברי' חנינא: שלש שבועות הללו למה? אחת, שלא יעלו ישראל בחומה, ואחת, שהשביע הקדוש-ברוך-הוא את ישראל, שלא יִמְרְדוּ באומות-העולם, ואחת שהשביע הקב"ה את אומות-העולם, שלא ישתעבדו בהם בישראל יותר מְדַאי.

„בִּצְבָאוֹת אוֹ בְּאַיְלוֹת הַשָּׂדֶה"[4] — אמר ר' אלעזר: אמר להם הקב"ה לישראל: אם אתם מְקַיְּמִים את השבועה — מוטב; ואם לאו — אני מַתִּיר את בשרכם כצבאות או כאילות השדה. (כת' קמא).

מ „וְלֹא מָצְאָה הַיּוֹנָה מָנוֹחַ"[5] — אלו מצאה מנוח לא היתה חוזרת; וכך „היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח"[6] — אלו מצאה מנוח לא היתה חוזרת; וכך „ובגוים ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח" וגו'[7] — הא אלו מצאו מנוח לא היו חוזרים. (ב"ר פ' לג).

מא משה אמר: „ואבדתם בגוים"[8]; בא ישעיה ואמר: „והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור"[9] וגו'.

אמר רב מְתַיְּנָא אני מִמקרא זה: „ואבדתם בגוים"...

— ושמא כאֲבֵדָה המתבקשת? שנאמר: „תעיתי כשה אובד, בַּקֵּשׁ עבדך"[10]?

— אלא מסופו של המקרא: „וְאָכְלָה אתכם ארץ אויביכם"[8]...

— ושמא כאכילת קִשּׁוּאִים וּדְלוּעִים? (מכ' כד).

מב „הָיְתָה כְּאַלְמָנָה"[11] — אמר רב יהודה: לברכה; „כאלמנה" ולא אלמנה ממש, אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור עליה. (תענ' כ').

מג „וְדָמֵה לְךָ לִצְבִי"[11] — מה הצבי הזה הולך לסוף העולם וחוזר למקומו — אף ישראל, אף-על-פי שנתפזרו בכל העולם עתידין לחזור (ילק"ש שה"ש).

[1] ישעי כ"א, יב. [2] שם ס', א. [3] תהל' ל"ו, י. [4] שה"ש ב', ז. [5] בר' ח', ט. [6] איכה א', ג. [7] דב' כ"ח, סה. [8] ויקי כ"ו, לח. [9] ישעי כ"ז, יג. [10] תהל' קי"ט, קעו. [11] שה"ש ח', יד.

תבעיון — לשון בקשה ורצון. לח) עם דמדומי חמה — בשעת נשף. לט) שלש שבועות — הפסוק „השבעתי אתכם" משולש בשה"ש. שלא יעלו... בחומה — כלו' שלא יפרצו לעלות יחד לא"י בחוזק יד. שלא ימרדו באו"ה — כל זמן שהם בתוכן. מתיר את בשרכם — להריגה. מא) כאכילת קשואים ודלועים — שנשארים הגרעינים לזריעה.

מד ר׳ שמעון בן יוחי אומר: בא וראה כמה חביבים ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא, שבכל מקום שגלו — שכינה עמהם: גלו למצרים — שכינה עמהם; גלו לבבל — שכינה עמהם. ואף כשהם עתידים לִגָּאֵל — שכינה עמהם, שנאמר: „ושב ה׳ אלהיך את שבותך"[1] — „והשיב" לא נאמר, אלא „ושב" — מלמד שהקב"ה שב עמהם מבין הגלות. (מג׳ כט.).

מה אמר ר׳ יוחנן: אמר הקדוש־ברוך־הוא: לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא בירושלים של מטה. (תענ׳ ה.).

מו „לא מְאַסְתִּים"[2] — בימי כשדים, שהעמדתי להם דניאל, חנניה מישאל ועזריה; „ולא געלתים"[3] — בימי המן, שהעמדתי להם מרדכי ואסתר; „לכלותם"[3] — בימי יְוָנִים, שהעמדתי להם שמעון הצדיק ומַתִּתְיָהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו; „להפר בריתי אתכם"[2] — בימי רומיים, שהעמדתי להם של בית רַבִּי וחכמי־דורות; „כי אני ה׳ אלהיהם"[2] — לעתיד לבא, שאין כל אומה ולשון יכולה לשלוט בהם. (מג׳ יא.).

מז „יָדֹעַ תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ"[4] — „ידוע" שאני מפזרם, „תדע" — שאני מכנסם; „ידוע" — שאני מְמַשְׁכְּנָם, „תדע" — שאני מפרקם; „ידוע" — שאני משעבדם, „תדע" — שאני גואלם. (ב"ר פ׳ מד׳)

[1]דב׳ ל׳, ג. [2]ויקרא כ"ו, מד. [3]איכה א׳, א. [4]בר׳ ט"ו, יג.

מה) בירושלים של מעלה — ברקיע. מו) בית רבי — ר׳ יהודה הנשיא. מז) ממשכנם — מוסרם במשכון לאו"ה. מפרקם — פודה אותם, כמשכון זה שאינו ניתן אלא לזמן.

ה.

גְּאֻלָּה וִימוֹת־הַמָּשִׁיחַ.

I. גִּנְזֵי־צָרוֹת וְגִנְזֵי־יְשׁוּעוֹת.

א אמר ר׳ יִשְׁמָעֵאל: [כשעליתי לרקיע] אמר לי שר־הַפָּנִים: ידידי, שב בחיקי ואגיד לך מה יְהֵא על ישראל עם קדוש. ישבתי בחיקו והיה מסתכל בי ובוכה ודמעותיו נוטפות מעיניו ויורדות ונופלות עלי. אמרתי לו: הֲדַר־זִיוִי, מפני מה אתה בוכה? אמר לי: ידידי, בא ואכניסך לחדרי־חדרים ולִגְנָזֵי־גְנָזִים.

תְּפָסַנִי וְהִכְנִיסַנִי ונטל הַפִּנְקָסִים ופתח והראני אִגְּרוֹת כתובות בהן צרות משונות זו מזו. ואמרתי לו: הַלָּלוּ למי? אמר לי: לישראל. אמרתי לו: ויכולים ישראל לעמוד באלו? אמר לי: למחר בא ואראך צרות משונות מאלו.

למחר הכניסני לחדרי־חדרים והֶראני צרות קשות מן הראשונות. „אשר לחרב – לחרב, ואשר לרעב– לרעב, ואשר לַבִּזָּה – לבזה, ואשר לַשְּׁבִי – לַשֶּׁבִי“. אמרתי לו: הדר־זיוי, ישראל בלבד חטאו? אמר לי: בכל יום ויום מתחדשות עליהם צרות קשות מאלו, וכיון שנכנסים לבתי־כנסיות ולבתי־מדרשות ועונים „אָמֵן יְהֵא שְׁמֵיהּ רַבָּא מְבָרַךְ“– אין אנו מַניחים אותן לצאת מחדרי־חדרים.

ובשעה שירדתי מלפניו שמעתי קול מדבר בלשון אֲרַמִּי, ובלשון הזה היה מדבר:

מַקְדְּשָׁא קַדִּישָׁא לְחָרְבָּא יְהֵא וְהֵיכְלֵיהּ לְנוּר דָּלֵק,
וְדִירְתֵיהּ דְּמַלְכָּא תְּנָטַר צַדְיוּתָא וּבְתוּלָן וְעוּלֵמִין לְבִזָּה,
וּבְנֵי מַלְכָּא לְקָטְלָא וּמַדְבְּחָא דַכְיָא לְמִסְתְּאָבָא,
וִירוּשְׁלֵם לְעִיִּים וְאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל לְזִיעַ.

באותה שעה נִזְדַּעְזַעְתִּי ונפלתי לאחורַי, עד שבא הֲדַרְנִיאֵל השר והעמידני על רגלי ואמר לי: ידידי, מה עלתה לך? אמרתי לו: הדר־זיוי, שמא אין להם לישראל תַּקָּנָה? אמר לי: בא ואכניסך לגנזי ישועות ונחמות.

א) כשעליתי לרקיע — עי׳ ח״ב בראש פרק „עשרה הרוגי מלכות“. שר הפנים — מלאך פניו של הקב״ה. הפנקסים — ספרי זכרונות. אגרות — כתבי גזרות. מקדשא קדישא וגו׳ — המקדש הקדוש לחרבן יהיה. והיכליה וגו׳ — והיכלו לאש בוערת. ודירתיה וגו׳ — ומעון המלך תשמר השממה. ובתולן וגו׳ — בתולות ובחורים לבזה. ובני מלכא וגו׳ — ובני המלך להרג. ומדבחא וגו׳ — והמזבח הטהור לשקוצים. וארעא וגו׳ — וארץ־ישראל לזועה. נזדעזעתי — חרדתי.

הכניסני וראיתי כִּתּות־כִּתּות של מלאכי־השרת יושבים ואורגים בגדי ישועה, ועושים כתרי חיים וקובעים בהם אבנים טובות ומרגליות, ומרַקחים כל מיני בשמים ומעדַני־עולם, וממתיקים יינות לצדיקים לעתיד־לבוא. אמרתי לו: הדר־זיוי, הללו למי? אמר לי: לישראל.

וראיתי כתר אחד משונה מכל הכתרים, וחמה ולבנה ושנים־עשר מזלות קבועים בו. אמרתי לו: כתר זה המשובח למי? אמר לי: לדוד מלך ישראל. אמרתי לו: הדר־זיוי, הַראֵני כבודו של דוד. אמר לי: ידידי, המתֵן שלש שעות, עד שיבוא דוד לכאן ותִראהו בגדולתי.

תְּפָסַני והושיבני בחיקו. אמר לי: מה אתה רואה? אמרתי לו: רואה אני שבעה בְּרָקים שהם רצים כאחד. אמר לי: כְּבוש עיניך, בני, שלא תזדעזע; הללו הם יוצאים לקראת דוד מלך ישראל. מיד רגשו כל האופנים ושרפים וחיות־הקודש וגלגלֵי המרכבה ועִנְנֵי־כבוד ואוצרות שלג ואוצרות ברד וכוכבים ומַזָּלות ומלאכי־השרת ולוּהֲטֵי־זְבוּל ואומרים: „למנצח מזמור לדוד השמים מספרים כבוד אל"[1]. ושמעתי קול רעש גדול שבא מעדן ואומר: „ה' ימלך לעולם ועד!"[2].

והנה דוד מלך ישראל בא בראש וכל מלכי בית־דוד באים אחריו וכל אחד ואחד כִּתְרוֹ בראשו וכתרו של דוד מֻבְהָק ומשובח מכל הכתרים וזיוו הולך עד סוף העולם. ועלה דוד לבית־המקדש שברקיע ושם מוכן לו כסא של אש, וְיָשַׁב עליו, וכל מלכי בית־דוד יושבים לפניו, וכל מלכי ישראל עומדים מאחוריו. מיד עמד דוד ואמר שירות ותשבחות שלא שמעה אזן מעולם. וכיון שפתח דוד בשירות ותשבחות, פתח מטטְרוֹן וכל פַּמַלְיָא של מעלה ואמרו:

„קָדוֹשׁ, קָדוֹשׁ, קָדוֹשׁ ה' צְבָאוֹת!"[3]

וחיות הקודש משבחות ואומרות: „בָּרוּךְ כְּבוֹד ה' מִמְּקוֹמוֹ"[4].

ורקעים אומרים: „ה' יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד"[2].

והארץ אומרת: „ה' מֶלֶךְ, ה' מָלָךְ, ה' יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד".

וכל מלכי בית דוד אומרים:

„וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד"[5]. (ביהמ"ד).

ב „זֹאת אָשִׁיב אֶל לִבִּי עַל כֵּן אוֹחִיל"[6] — ר' אבא בר כַּהנא בשם ר' יוחנן אמר: משל למה הדבר דומה? למלך שנשא מַטרוֹנָה וכתב לה כְּתֻבָּה מְרֻבָּה ואמר לה: כך וכך חֻפּוֹת אני עושה לך, כך וכך אַרְגְּוָנוֹת טובות אני נותן לךְ. הִנִּיחָהּ המלך והלך לו למדינת־הים וְאִחֵר שם. נכנסו שכנותיה אצלה והיו מַקְנִיטוֹת אותה ואומרות לה: הִנִּיחֵךְ המלך והלך לו למדינת־הים ושוּב אינו חוזר עליךְ, והיתה בוכה ומתאנחת. וכיון שנכנסה לתוך ביתה, פותחת ומוציאה כתובתה וקוראת ורואה בכתובתה: „כך וכך חופות אני עושה לך, כך וכך ארגונות טובות אני נותן לך" — מיד היתה מתנחמת. לימים בא המלך אמר לה: בתי, אני תְּמֵהַּ, הֵיאך המתנת לי כל אותן השנים! אמרה לו: אדוני המלך,

[1] תהל' י"ט, א, ב. [2] שמ' ט"ו, יח. [3] ישעי' ו', ג. [4] יחז' ג', יב. [5] זכ' י"ד, ט. [6] איכה ג', כא.

להוטי זבול — שרפי רקיע. מובהק — מזהיר ונוצץ. מטטרון — הוא שר הפנים. פמליא של מעלה — כתות שרפים ומלאכים שלפני כסא־הכבוד. ב) מטרונה — אשה מיוחסת. ארגינות — בגדי ארגמן. מקניטות — מכעיסות.

אלמלא כתובה מרובה שכתבת ונתת לי כבר אִבְּדוּנִי שְׁכֵנוֹתַי. כך אומות־העולם מוֹנִין את ישראל ואומרין להם: „אלהיכם הסתיר פנים מכם וסִלק שכינתו מכם, עוד אינו חוזר עליכם“, — והם בוכים ומתאנחים. וכיון שנכנסים לבתי־כנסיות ולבתי־מדרשות וקוראים בתורה ומוצאים שכתוב: „ופניתי אליכם, והפריתי אתכם... ונתתי משכני בתוככם... והתהלכתי בתוככם“[1] — הם מתנחמים. למחר כשיבוא קץ הגאולה, אומר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: בָּנַי, אני תָמֵהַּ מכם, הֵיאך המתנתם לי כל אוֹתָן השנים? והם אומרים לפניו: רבונו־של־עולם, אילולי תורה שנתת לנו כבר אבדונו האומות. (איכ"ר ס"ו).

II. זְכוּת־אָבוֹת.

ג) אמר ר' יצחק: בשעה שחרב בית־המקדש מְצָאוֹ הקדוש־ברוך־הוא לאברהם עומד בבית־המקדש. אמר לו: „מה לידידי בביתי?“[2]. א"ל: על עִסְקֵי בָנַי באתי. א"ל: בניך חטאו ונלו. א"ל: שמא בשונג חטאו. א"ל: „עשותה המְזִמָּתָה“[2]. א"ל: שמא מיעוטם חטאו. א"ל: „הרבים“[2]. א"ל: היה לך לזכור להם ברית־מילה. א"ל: „ובשר קדש יעברו מעליך“[2]. א"ל: שמא אם המתנת להם היו חוזרים בתשובה. א"ל: „כי רעתכי אז תעלוזי“[2]. מיד הניח ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה ואמר לו: שמא חס־ושלום אין להם תקנה. יָצְתָה בת־קול ואמרה לו: „זית רענן, יפה פרי תֹאַר קרא ה' שמך“[3] — מה זית זה אחריתו בסופו אף ישראל אחריתם בסופם. (מנ' נג:).

ד אמר שמואל בן נַחְמָנִי אמר ר' יוֹנָתָן: מהו שנאמר: „כי אתה אבינו, כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו, אתה ה' אבינו גואלנו“[4] — לעתיד לבא אומר לו הקדוש־ברוך־הוא לאברהם: בניך חטאו לי. אמר לפניו: רבונו־של־עולם, יִמָּחוּ על קדושת שמך. אמר: אוֹמַר לו ליעקב, שהיה לו צער גִדוּל־בנים, אפשר שיבקש רחמים עליהם. אמר לו: בניך חטאו. אמר לפניו: רבש"ע, ימחו על קדושת שמך. אמר: לא בזקנים טעם ולא בנערים עצה. אמר לו ליצחק: בניך חטאו לי. אמר לפניו: רבש"ע, בָּנַי ולא בניך? בשעה שהקדימו לפניך נעשה לנשמע קראת להם „בני בכורי“: עכשָׁו — בני ולא בניך? ועוד, כמה חטאו? כמה שנותיו של אדם? שבעים שנה. צֵא עשרים, שאין אתה מעניש עליהן — נִשְׁתַּיְּרוּ חמשים. צא עשרים וחמש של לילות — נשתירו עשרים וחמש. צא שתים עשרה ומחצה של תפלה ואכילה ושל בית־הכסא נשתירו שתים עשרה ומחצה: אם אתה סובל את כלן — מוטב, ואם לאו — מחצה עלי ומחצה עליך. ואם תאמר: כלן עלי — הרי הקרבתי את עצמי לפניך. פתחו ואמרו: „כי אתה אבינו“. אמר להם יצחק: עד שאתם מקלסים לי, קַלסו להקב"ה. ומראה להם יצחק את הקב"ה לעיניהם. מיד נושאים עיניהם למרום ואומרים: „אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך“. (שבת פט:).

---

[1] ויק' כ"ו, ט—יב. [2] ירמי' י"א, טו. [3] שם שם, טז. [4] ישעי' ס"ג, טז.

מוֹנִין — מכעיסים ומעירימים. ג.) המזמתה — במזיד משמע. ובשר קדש יעברו — בטלו את המילה. כי רעתכי וגו' — הם שמחים במעשיהם הרעים. אחריתו בסופו — עיקר החשיבות שבו בסופו, בשמן שהוא נותן. ד) צא עשרים — הוצא עשרים שנה. שעד עשרים אין אדם בר־עונשים בידי שמים. ומקלסים — משבחים.

III. הקץ.

ה׳ „אֶת אֲשֶׁר יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים"[1] — מלמד שבא יעקב לגלות להם את הקץ, ונתכסה ממנו. משל לאוהבו של מלך שהיה נפנה מן העולם והיו בניו סובבים את מטתו. אמר להם: בואו ואגלה לכם מִסְטֵירִין של מלך. תלה עיניו והביט במלך. אמר להם: הֱוו זהירים בכבודו של מלך. כך יעקב אבינו תלה עיניו וראה שכינה עומדת על גביו. אמר להם: הֱוו זהירים בכבודו של הקדוש־ברוך־הוא. (ב"ר פ׳ צח).

„כִּי יוֹם נָקָם בְּלִבִּי וּשְׁנַת גְּאוּלַי בָּאָה"[2] — מה „יום נקם בלבי"? אמר ר׳ יוחנן: ללבי גליתי, לאֵבָרַי לא גליתי. רבי שמעון בן לקיש אומר: ללבי גליתי, למלאכי השרת לא גליתי. (סנה׳ צט.).

אמר ר׳ יונתן: תִּפַּח עַצְמָם של מְחַשְּׁבֵי־קִצִּין! שהיו אומרים: כיון שהגיע את הקץ ולא בא שוב אינו בא; אלא חכה לו, שנאמר: „אם יתמהמה חכה לו"[3]. שמא תאמר: אנו מְחַכִּים והוא אינו מחכה — תלמוד־לומר: „ולכן יחכה ה׳ לחננכם ולכן ירום לרחמכם"[4] — וכי מאחר שאנו מחכים והוא מחכה — מי מעכב? מדת־הדין מעכבת. וכי מאחר שמדת־הדין מעכבת, אנו למה מחכים? לקבל שָׂכָר, שנאמר: „אשרי כל חוכי לו"[4]. (שם צז:).

אמר רב: כלו כל הקִצִּין, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים; ושמואל אמר: „דַּיּוֹ לאָבֵל שיעמוד באֶבלו". כְּתַנָּאֵי: ר׳ אליעזר אומר: אם ישראל עושים תשובה נגאלים ואם לאו אין נגאלים. אמר לו ר׳ יהושע: אם אין עושים תשובה אין נגאלים? אלא הקדוש־ברוך־הוא מעמיד להם מלך שגזֵרותיו קשות כהמן וישראל עושים תשובה ומחזירם למוטב. (שם).

ט תנא דְבֵי אליהו: ששת אלפים שנה הוֶה העולם: שני אלפים תהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות־המשיח. ובעונותינו שרבו, יצאו מהם מה שיצאו. (שם).

שלח לו רב חנן בר תַּחֲלִיפָא לרב יוסף: מצאתי אדם אחד ובידו מגלה אחת כתובה אשורית ולְשון־קדש. אמרתי לו: זו מִנַּיִן לך? אמר לי: לחַיָּלות של פרס נִשְׂכַּרְתִּי, ובין גנזי פרס מצאתיה, וכתוב בה: לאחר ארבעת אלפים ומאתים ותשעים ואחת שנה לבריאתו של עולם—העולם יָתֹם, מהן מלחֲמות תנינים, מהן מלחמות גוג ומגוג ושאר ימות

[1] בר׳ מ״ט, א. [2] ישעי׳ ס״ג, ד. [3] חבק׳ ב׳, ג. [4] ישעי׳ ל׳, יח.

ה) נפנה מן העולם — הולך למות. מסטירין — סודות. תלה עיניו — נשא עיניו. ו) לאברי לא גליתי — כלו׳ לפה ולאוזן, שלא גליתיו בפי לשום בריה. ז) תפח עצמם — לשון קללה, תפחנה עצמותם. מחשבי קצין — מבקשי חשבונות הקץ וקובעים להם זמנים, וכשאין חשבונם מתקיים הרי הם גורמים לרפות ידיהם של ישראל. והוא אינו מחכה — כלו׳ הקב"ה אינו עתיד לגאלנו עוד. לקבל שכר — על האמונה. ח) כלו כל הקצין — כלו׳ כבר עברו כל הזמנים שקבעו ומשיח לא בא. דיו לאבל וגו׳—כלו׳ די לישראל בצער השעבוד, וכבר נתמרקו עונותיהם. כתנאי — שני תנאים חולקים בדבר זה. ט) שני אלפים תהו — קודם למתן תורה. יצאו מהן מה שיצאו— כלו׳ עבר רוב זמן של שני האלפים האחרונים ומשיח עדיין לא בא. י) מלחמות גוג ומגוג — הכתובות בס׳ יחזקאל.

המשיח, ואין הקדוש־ברוך־הוא מחדש את עולמו אלא לאחר שבעת אלפים שנה. רב אַחָא בנו של רָבָא אמר: לאחר חמשת אלפים שנה.

שָׁנינו, ר׳ נתן אומר: מקרא זה נוקב ויורד עד תהום: „כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב, אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר״[1]. (סנה׳ צז:).

יא „אני ישנה ולבי ער״[2] — אמרה כנסת ישראל: „אני ישנה״ — מן הקץ, „ולבי ער״ — לגאולה. (שהש״ר).

יב ר״ יהושע בן לוי רמי: כתיב „בעתה״[3], וכתיב „אחישנה״[3]? — זכו — „אחישנה״, לא זכו — „בעתה״. (סנה׳ צח.).

יג בארבעה דברים נמשלה גאולתם של ישראל: בקציר, בבציר, בבשמים וביולדה. בקציר — השדה הזו כשהיא נקצרת שלא בעונתה, אפילו התבן אינו טוב; בעונתה — הוא טוב. זהו שנאמר: „שלחו מגל כי בשל קציר״[4].

נמשלה בבציר — הכרם הזה כשהוא נבצר שלא בעונתו, אפילו חומצו אין הוא טוב; בעונתו — הוא טוב, כך „כרם חמר ענו לה״[5] — כשנעשה הכרם חמר זמר לו.

נמשלה בבשמים — הבשמים הללו כשהם נלקטים רכים ולחים — אין ריחם נודף; כשהם יבשים — ריחם נודף, זהו שנאמר: „יזלו בשמיו וגו׳״[6]

נמשלה ביולדה — האשה הזו כשהיא יולדה שלא בעונתה — אין הַוָּלָד חי; בעונתה — חי, כך נאמר: „לכן יתנם עד עֵת יוֹלֵדָה יָלָדָה״[7] (שהש״ר).

יד ר׳ יהושע בן לוי מָצָאוֹ לאליהו שהיה עוֹמֵד על פתח המערה של ר׳ שמעון בן יוחַאי. אמר לו: בא אני לעולם־הבא? אמר לו: אם ירצה האדון הזה. אמר ר׳ יהושע בן לוי: שנים ראיתי וקול שלשה שמעתי. אמר לו: אימתי מָשיח בא? אמר לו: לך אצלו, וּשְׁאָלֵהוּ. — והיכן הוא יושב? — על פתח העיר. — וּמה סִמָּנו? — יושב בֵּין עניים סובלי־חֳלָאים; כלם מַתִּירים ואוסרים בפעם אחת והיא מתיר אחד ואוסר אחד; שאומר: שמא אתבקש ולא אתעכב. הלך אצלו. א״ל: שלום עליך, רבי ומורי. א״ל: שלום עליך, בן לוי. א״ל: אימתי בא מר? א״ל: היום. בא אצל אליהו. א״ל: מה אמר לך? א״ל: שלום עליך, בן־לוי. א״ל: מובטח אתה ואביך לעולם־הבא. א״ל: שִׁקֵּר לי, שאמר: היום אני בא — ולא בא. א״ל: כך אמר לך: „היום — אם בקולו תשמעו״[8]. (סנה׳ צח.).

[1]חבק׳ ב׳, ג. [2]שה״ש ה׳, ב. [3]ישעי׳ ס׳, כב. [4]יואל ד׳, יג. [5]ישעי׳ כ״ז, ב. [6]שה״ש ד׳, טז. [7]מיכה ה׳, ב. [8]תהל׳ צ״ה, ז.

נוקב ויורד עד תהום — כלו׳ עמוק עמוק ואין לעמוד בחשבונות על סוף הזמנים, אלא צריכין להאמין ולהכות. יא) ישנה מן הקץ — כלו׳ הקץ סתום ממני. יב) רמי — הקשה זה על זה. יג) שלא בעונתה — שלא בזמנה. יד) על פתח המערה של רשב״י — עי׳ למעלה ח״ב פ׳ „ר׳ שמעון בן יוחאי״. האדון הזה — שכינה היתה עמהם. שנים ראיתי — הוא ואליהו. וקול שלשה — שאף השכינה היתה עמהם. על פתח העיר — בשער רומי. סובלי חלאים — מנוגעים. מתירים ואוסרים — כל נגעיהם בבת אחת. שמא אתבקש — לבוא ולגאל את ישראל. ולא אתעכב — כדי קשירת כל הנגעים. מובטח אתה ואביך — כיון ששאל לך לשלום והזכיר בשם אביך.

טו שאלו תלמידיו את ר' יוסי בן קִסְמָא: אימתי בן־דוד בא? אמר להם: מִתְיָרֵא אני שמא תבקשו ממני אות. אמרו לו: אין אנו מבקשים ממך אות. אמר להם: לכשיפל השער הזה וְיִבָּנֶה, ויפל וְיִבָּנֶה ויפל, ואין מספיקין לבנותו—עד שבן־דוד בא. אמרו לו; רבנו, תן לנו אות. אמר להם: ולא כך אמרתם לי, שאין אתם מבקשים ממני אות? אמרו לו: ואף־על־פי־כן. אמר להם: ואם כך, יֵהָפְכוּ מי מערת פַּמְיָם לדם. ונהפכו לדם. בשעת פטירתו אמר להם: העמיקו לי ארוני, שאין כל דֶקֶל ודקל שבבבל, שאין סוס של פַּרְסִיִּים נקשר בו, ואין לך כל ארון וארון שבארץ־ישראל, שאין סוס מדי אוכל בו תבן. (סנה' צח.)

טז מובטח להם לישראל שאין אליהו בא לא בערבי־שבתות ולא בערבי ימים־טובים, מפני הטרח. (עירו' מג:)

יז אמר אביי: אין משיח בא אלא בתשעה באב, לפי שקבעוהו אבל בזמן הזה, ועת־יד לפני הקדוש־ברוך־הוא לעשותו יום־טוב, שנאמר: „והפכתי אבלם לששון וגו'"[1]. (פסיק').

IV. עִקְבוֹת הַמָּשִׁיחַ.

יח אמר ר' יוחנן: אם ראית דור שמתמַעט והולך—חכה לו, שנאמר: „ואת עם עני תושיע"[2].

ואמר ר' יוחנן: אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר—חכה לו, שנאמר: „כי יבא כַּנהר צר"[3], וסמוך לו: ובא לציון גואל"[4].

ואמר ר' יוחנן: אין בן־דוד בא אלא בדור שכֻּלו זַכַּאי או כֻּלו חַיָּב. בדור שכלו זכאי, שנאמר: „ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ"[5]; בדור שכלו חיב, שנאמר: „וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע"[6], ונאמר: „למעני למעני אעשה"[7]. (סנה' צח.)

יט אמר ר' יצחק: אין בן־דוד בא עד שתתהפך כל המלכות למינות. אמר רבא: מנין? שנאמר: „כלו הפך לבן טהור הוא"[8]. (שם צז.)

כ אמר ר' שמלאי משום ר' אלעזר בר שמעון: אין בן־דוד בא עד שיכלו כל שופטים ושוטרים מישראל.

אמר זעירי אמר ר' חנינא: אין בן־דוד בא עד שיכלו גסי־הרוח מישראל. (שם).

[1] ירמי' ל"א, יב. [2] ש"ב כ"ב, כח. [3] ישעי' נ"ט, יט. [4] שם שם, כ. [5] שם ס', כא. [6] שם נ"ט, טז. [7] שם מ"ח, יא. [8] ויקי' י"ג, יג.

טו) בן דוד — משיח בן דוד. שמא תבקשו ממני אות — לאמת דברי. לכשיפול השער הזה — שער של רומי. מי פמים — שירדן יוצא ממנו. העמיקו לי ארוני — הטמינו ארוני עמוק בקרקע. דקל — תמר. שאין סוס פרסי וגו' — כלו' בימות המשיח יעלו אוכלוסין מרובים ובתי הקברות יתחטטו. שאין סוס מדי וגו' — שמוציאין הארונות מן הקרקע ועושין בהם אבוסים. טז) מפני הטורח — שישראל טרודין בהכנות ליו"ט. יח) שמתמעט והולך— מתדלדל והולך. זכאי — צדיק. יט) למינות — לכפירה. כלו הפך לבן וגו' — כלו' מקצת לובן בנגע הריהו סימן טומאה, ואם כלו לבן — טהור הוא.

בא אמר ר׳ יוחנן: דור שבן־דוד בא בו תלמידי־חכמים מתמַעֲטים, והשאר עיניהם כָּלות בִיגון ואנחה, וצרות רבות וגזרות קשות מתחדשות, עד שהראשונה — פקודה שניה ממהרת לבא.

שנו רבותינו: שָׁבוּעַ שבן־דוד בא בו—שנה ראשונה מתקַיֵם מקרא זה: „והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר״[1]; שניה — חִצי רעב משתלחים: שלישית — רעב גדול, ומתים אנשים ונשים וטף, חסידים ואנשי מעשה, ותורה מִשְׁתַּכַּחַת מלומדיה: ברביעית — שובע ואינו שובע; בחמישית — שובע גדול, ואוכלים ושותים ושמֵחים ותורה חוזרת ללומדיה; בששית — קולות; בשביעית — מלחמות; במוצאי שביעית — בן־דוד בא. (סנה׳ צז.).

בב בעקבות המשיח הָעֲזות תִּרבה וְהַיֹּקֶר יַעֲוֵת, הגפן תִּתֵּן פִּריה והיין בְּיֹקר ואין תוכחת; בית־הַוַּעַד יהיה לזנות, והַגָּליל יֶחֱרַב והַגַּבְלָן יִשּׁוֹם, ואנשי הגבול יסובבו מעיר ולא יחוֹננו; וחכמת סופרים תִּסְרַח, וְיִרְאֵי־חֵטְא יִמָּאֵסוּ והאמת תהא נעדרת, פני הדור כפני כלב; נערים ילבינו פני זקנים, גדולים יעמדו מפני קטנים; בן מְנַבֵּל אב, בת קמ[illegible] באמה, כלה בחמותה, אויבי איש אנשי ביתו. ואין הבן מתבייש מאביו. ועל מה יש [illegible] להשען? — על אבינו שבשמים. (סוטה מט.; סנה׳ צז.).

בג „כִּי יָדִין ה׳ עַמּוֹ... כִּי יִרְאֶה כִּי אָזְלַת יָד וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב״[2] — אין בן־דוד ב[illegible] עד שירבו המָסורות. דבר אחר: עד שיתמעטו התלמידים. ד״א: עד שתכלה פרוטה מן הכיס. ד״א: עד שיתְיָאשו מן הגאולה, שנאמר: ואפס עצור ועזוב — כביכול, אין סומך ואין עוזר לישראל.

רבי זירא, כשהיה מוצא חכמים שעוסקים בו, אמר להם: בבקשה מכם לא תרחקוה. ששנינו: שלשה באים בְּהֶסַח־הדעת, אלו הם: משיח, מציאה ועקרב. (סנה׳ צז.).

בד אמר עולא: יבוא ולא אראנו. וכן אמר רבה: יבוא ולא אראנו.

רב יוסף אמר: יבוא ואזכה לישב בצלו של אֻכָּף חמורו.

אמר לו אַבַּיֵי לרַבָּה: מה טעם? אם תאמר משום חֶבלו של משיח — והלא שנינו: „שאלו תלמידיו את ר׳ אליעזר: מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח? — יעסוק בתורה ובגמילות־חסדים״; ומר — הא תורה והא גמילות־חסדים. אי״ל: שמא יגרום החטא. (שם צח.).

[1] עמ׳ ד׳, ז. [2] דב׳ ל״ב, ל״ו.

בא) עד שהראשונה — כלו׳ עד שגזירה ראשונה הולכת שניה באה. שבוע—של שנים, כלו׳ בשבע שנים. חצי רעב — כלו׳ סימנים של תחלת רעב. בב) בעקבות המשיח — כלו׳ בסוף הגלות, לפני בוא המשיח. היוקר יעות — הכבוד והחשיבות יתעותו וישפלו. והגפן וגו׳ — כלו׳ אעפ״י שהגפן תתן פריה היין יהא ביוקר מפני רוב השכרות. בית הועד — של תלמידי־חכמים. והגליל — המדינה בצפון א״י. הגבלן — שם מקום. בג) המסורות — המלשינים. בו—במשיח. שלא תרחקוה — את הגאולה. בהסח הדעת — כלו׳ פתאם. ועקרב — נשיכת עקרב. בד) יבוא ולא אראנו—כלו׳ יבוא המשיח ואני אינו מבקש לראותו, מפני הצרות הבאות בעקבות המשיח. אוכף—הכר שעל גב החמור. חבלו של משיח — הצרות שבעקבות המשיח וּמַר הָא תורה וגו׳—כְּלוֹ׳ מַר הרי עָסוּק בַּתורה וג״ח. שמא יגרום החטא [illegible] ולא אנצל.

כה ר׳ הלל אומר: אין להם משיח לישראל, שכבר אֲכָלוּהוּ בימי חזקיהו. אמר רב יוסף: שָׁרֵא לֵיהּ מָרֵיהּ לר׳ הלל: חזקיה אימתי היה — בבית ראשון, ואלו זכריה היה מתנבא בבית שני ואמר: „גילי מאד בת ציון, הריעי בת ירושלים, הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע הוא וגו׳״[1] (סנה׳ צט.).

כו ר׳ יהושע בן לוי רָמֵי: כתיב: „וַאֲרוּ עִם עֲנָנֵי שְׁמַיָּא כְּבַר אֱנָשׁ אָתֵה״[2]. וכתיב: „עני ורוכב על חמור״[3]? — זכו — „עם ענני שמיא״; לא זכו — „עני ורוכב על חמור״.

אמר לו שָׁבוּר־מלכא לשמואל: אמרתם משיח על חמור בא—אֲשַׁגֵּר לו סוס בָּרְק מִשֶּׁלִּי. אמר לו: כלום יש לך בן־מאה גְוָנִים? (שם צח.).

V. גְּאֻלָּה וְקִבּוּץ גָּלֻיּוֹת.

כז „האספו״[4] — צִוָּה אותם על הַמַּחְלֹקֶת. אמר להם: תהיו כלכם אֲסֻפָּה אחת. נעשו בני־ישראל אגודה אחת — הַתְקִינוּ עצמכם לגאולה. (ב״ר פ׳ צח).

כח ואמר ר׳ אבא: אין לך קץ מגולה מזה; שנאמר: „ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבא״[5]. (סנה׳ צח.).

כט ר׳ חִיָּא רַבָּה ור׳ שמעון בן חֲלַפְתָּא היו מהלכים בבקעת אַרְבֵּל וראו אַיֶּלֶת השחר שבקע אורה. אמר ר׳ חיא לר׳ שמעון: רבי, כך היא גאולתם של ישראל — בתחלה קִמְעָא קִמְעָא; כל מה שהיא — היא רָבָה והולכת. (ירוש׳ בר׳ פ״א).

ל אמר ר׳ אחא: נמשלו ישראל לזית. שנאמר: „זית רענן יפה פרי תאר קרא ה׳ שמך״[6], ונמשל הקדוש־ברוך־הוא בנר — „נר ה׳״[7]. מה דרכו של שמן לִנָּתֵן בנר והם מאירים שניהם כאחד, כך אמר הקב״ה לישראל: בני, הואיל ואורי הוא אורכם ואורכם הוא אורי — אני ואתם נלך ונאיר לציון, זהו שנאמר: „קומי אורי כי בא אורך״[8].

אמר ר׳ הושעיא: עתידה ירושלים לַעֲשׂוֹת פַּנָּס לאומות־העולם והם מהלכים לאורה, זהו שנאמר: „והלכו גוים לאורך״[9]. (פסיק׳).

[1]זכ׳ ט׳, ט. [2]דנ׳ ז׳, יג. [3]דכ׳ ל״ב. לו. [4]בר׳ מ״ט, א. [5]יחז׳ ל״ו, ח. [6]ירמ׳ י״א, טז. [7]מש׳ כ׳, כז. [8]ישעי׳ ס׳, א. [9]שם שם. ג.

כה) שכבר אכלוהו בימי הזקיה — כלוי כל הטובות שנתנבאו עליהן הנביאים כבר נתקיימו בימי חזקיה. שרין ליה מריה — ימחול לו רבונו על שאמר כך. כו) וארו עם ענני וגו׳ — והנה עם ענני שמים בא (המשיח) כבן־אדם. שבור מלכא — שם מלך פרס. אשגר — אשלח; נ׳ לגלג נתכון. ברק — מבריק. מזהיר בצבעו, או רץ כברק. כלום יש לך וגו׳ — דחהו בקש. כז) על המחלוקת — שלא יריבו זה עם זה. כח) אין לך קץ מגולה מזה — כלוי הכתוב בעצמו מגלה את סימני הגאולה, כשיהיו „הרי ישראל וגו׳״ סימן הוא „כי קרבו (ימי הגאולה) לבוא״. כט) שבקע אורה — אורה נגלה קמעא קמעא (מעט מעט). ל) פנס — מנורה עששית.

לא „וּבָרָא ה' עַל כָּל מְכוֹן הַר צִיּוֹן וְעַל מִקְרָאֶיהָ"[1] — אמר רַבָּה אמר ר' יוחנן: לא כירושלים של עולם־הזה ירושלים של עולם־הבא; ירושלים של עוה"ז — כל הרוצה לעלות עולה; של עוה"ב — אין עולים אלא המזומנים לה. (ב"ב עה:)

לב אמר ר' יוחנן: גדול קבוץ גליות כיום שנבראו בו שמים וארץ. (פס' פח.).

לג „בַּיָּמִים הָהֵמָּה יֵלְכוּ בֵית יְהוּדָה עַל בֵּית יִשְׂרָאֵל"[2] — אלו עשרת השבטים שגלו לִפנים מִנְּהַר סַמְבַּטְיוֹן, שעתידין גלות יהודה ובנימין לילך אצלם להביאם, כדי שיזכו עמהם לידי משיח ולחיי עולם־הבא. (ילק"ש שה"ש).

לד „הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְלֹא יֹאמְרוּ עוֹד חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם, כִּי אִם חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה וַאֲשֶׁר הֵבִיא אֶת זֶרַע בֵּית־יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צָפוֹנָה וּמִכֹּל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִדַּחְתִּים שָׁם"[3] — לא שתֵּעָקֵר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתהא שעבוד מלְכֻיות עיקר ויציאת־מצרים טָפֵל לו. וכן הוא אומר: „אל תזכרו ראשונות"[4] — זו שעבוד מלכיות, „וקדמוניות אל תתבוננו"[4] — זו יציאת מצרים, „הנני עושה חדשה עתה תצמח"[5] — תנא רב יוסף: זו מלחמת גוג־ומגוג. משל למה הדבר דומה? לאדם שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה זאב. פגע בו ארי וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה ארי. פגע בו נחש וניצל ממנו — שכח מעשה שניהם והיה מספר והולך מעשה נחש. אף כך ישראל — צרות אחרונות משכחות את הראשונות. (בר' יב, יג).

לה אמר שמואל: אין בין עולם־הזה לימות־המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד. שנאמר: „כי לא יחדל אביון מקרב הארץ"[6]. (שם לד ב:).

VI. יום חֹשֶׁךְ וָאוֹר.

לו דרש ר' שִׂמְלַאי: מהו שנאמר: „הוי המתאוים את יום ה', למה זה לכם יום ה', הוא חושך ולא אור"[7] — משל לתרנגול וַעֲטַלֵּף שהיו מצפים לאור. אמר לו תרנגול לעטלף: אני מצפה לאורה, שאורה שלי היא, ואתה למה לך אורה? זה הוא שאמר מין אחד לר' אַבָּהוּ: א־מתי יבוא משיח? אמר לו: לכשיכסה חשך לאותם בני־אדם. אמר לו: מקלל אתה לי. אמר לו: מקרא כתוב: „כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לְאֻמִּים, ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יֵרָאֶה"[8]. (סנה' צח, צט).

[1] ישעי' ד', ה. [2] ירמי' ג' יח. [3] שם כ"ג, ז, ח. [4] ישעי' מ"ג, יח. [5] שם שם, יט. [6] דב' ט"ו, יא. [7] עמו' ה', יח. [8] ישעי' ס', ב.

לא) המזומנים לה — דרש „מקראיה" לשון קרואים ומזומנים. לג) שתעקר יציאת מצרים — ספור יציאת מצרים. מלחמת גוג ומגוג — מלחמות הגוים בימות המשיח. לד) אלא שעבוד מלכיות בלבד — בלו' סדר העולם לא ישתנה, אלא שינצלו ישראל משעבוד מלכיות. לה) ועטלף — מין שרץ־עוף מעופות הלילה. לאותם בני אדם — לאומות־העולם.

לז הֶגְמוֹן אחד שאל את רבן גמליאל, אמר לו: מי תופס מלכות אחרינו? הביא נְיָר חלק, נטל קולמוס וכתב עליו: „ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בַּעֲקֵב עֵשָׂו"[1]. אמרו: ראו דברים יְשָׁנִים מפי זקן חדש. (ב"ר פ' סג).

לח אמר ר' יוסי בר סימון: עתידין אומות־העולם להביא דורונות למלך המשיח, וכיון שהם באים למלך המשיח הוא אומר להם: יש ביניכם ישראל — הביאו לי. (שו"ט פז).

לט עתידה מצרים, שתביא דורון למשיח. כסבור אינו מקבל מהם. אומר לו הקדוש־ברוך־הוא למשיח: קבל מהם; אַכְסַנְיָא עשו לבני במצרים. מיד „יֶאֱתָיוּ חַשְׁמַנִּים מִנִּי מצרים"[2]. נשאו כוש קל־וחמר בעצמם: ומה הללו שנִשְׁתַּעְבְּדוּ בהם כך, אנו שלא נשתעבדנו בהם על אחת כמה וכמה. אמר לו הקב"ה: קבל מהם. מיד „כוש תריץ ידיו לאלהים"[2]. נשאה מלכות אדום קל־וחמר בעצמה: ומה הללו שאינם אחיהם כך, אנו שאנו אחיהם לא כל שכן. אמר לו הקב"ה לגבריאל: „גער חית קנה"[3]. — — — ואמר ר' יוחנן: גְּעַר בחיה שכל מעשיה נכתבים בקולמוס אחד: „עדת אבירים בעגלי עמים"[3] — ששחטו אבירים בעגלים שאין להם בעלים: „מתרפס ברצי כסף"[3] — שפושטים ידם לקבל ממון ואינם עושים רצון בעלים; „בזר עמים קרבות יחפצון"[3] — מי גרם להם לישראל שיתפזרו בין אומות־העולם? — קְרֵבוֹת שהיו חפצים בהם. (פס' קיז:)

מ אמר ר' שמואל בר נחמני: מְסֹרֶת־אגדה היא בידינו, שאין עֵשָׂו נופל אלא ביד בניה של רחל. למה? שאם באים השבטים לדין עם עשו לוֹמַר לו: למה רדפת את אחיך? — הוא אומר להם: למה רְדַפְתֶּם את יוסף אחיכם? ואינכם מעולים ממני... וכיון שהוא בא אצל יוסף אומר לו: למה רדפת את אחיך? אם תאמר, שעשה לך רעה — אף אַחַי שלמו לי רעה ואני שלמתי להם טובה. מיד הוא שותק. (תנח').

VII. מָשִׁיחַ.

מא „בְּאוֹרְךָ נִרְאֶה אוֹר"[4] — איזה אור שכנסת־ישראל מצפה לו? זהו אורו של משיח: שצָפָה הקדוש־ברוך־הוא במשיח ובמעשיו קודם שנברא העולם וגנזו למשיח ולדורו תחת כסא־הכבוד שלו.

[1]בר' כ"ה, כו. [2]תהל' ס"ח, לב. [3]שם שם, לא. [4]שם ל"ו, י.

לז) הגמון — שר רומי. מי תופס מלכות אחרינו — מי ימלוך אחרינו. וידו אוחזת בעקב עשו — כלו' אחרי עשו ימלוך יעקב. דברים ישנים וגו' — כלו' פסוק ישן, וזקן חדש זה גלה טעמו. לח) דורונות—מתנות. לט) אכסניא עשו לבני — שישראל נתארחו בארצם כמה שנים. מלכות אדום — מלכות רומי. נכתבים בקולמוס אחד — דרש „קנה" לשון קולמוס שכותבין בו; כלו' שכותבין תמיד גזרות רעות על ישראל. אבירים — ישראל. בעגלים שאין להם בעלים — של הפקר. מתרפס ברצי כסף — דרש „מתרפס" מלשון מתיר (פושט) פס ידו, ו„ברצי" מלשון רצון; כלו' פושטים יד לקבל שוחד על מנת לעשות רצון הנותן ואינם עושים. קרבות — דרש „קרבות" מלשון קורבה; השתדלו להתקרב לאומות־העולם. מ) מסורת אגדה — כלו' כך מקובלנו. מעולים — יפים וטובים.

אמר שטן לפני הקב"ה: רבונו-של-עולם! אור שגנוז תחת כסא-הכבוד שלך למי? אמר לו: למי שהוא עתיד להחזירך ולהכלימך בבשת-פנים. א"ל: רבש"ע, הראהו לי. א"ל: בא וראה אותו. וכיון שראה אותו נזדעזע ונפל על פניו. אמר: בודאי זהו משיח, שעתיד להפיל אותי וכל שרי אומות-העולם בגיהנם.

באותה שעה התרגשו אמות-העולם, אמרו לפניו: רבש"ע! מי הוא זה שאנו נופלים בידו? מה-שמו ומה-טיבו? אומר להם הקב"ה: אפרים משיח צדקי שמו, ומגביה קומתו וקומת דורו, ומאיר עיני ישראל ומושיע עמו, ואין כל אמה ולשון יכולה לעמוד בו, וכל אויביו מתבהלים ובורחים מלפניו, ואף נהרות פוסקים בים...

התחיל הקב"ה מתנה עם מלך המשיח ואומר: הללו, שגנוזים אצלך, עונותיהם עתידים להכניסך בעול ברזל, ועושים אותך כעגל הזה שכהו עיניו, ומשנקים את רוחך בעול, ובעונותיהם של אלו עתידה לשונך לדבק בחכך... רצונך בכך? אמר משיח לפני הקב"ה: רבש"ע! שמא אותו צער שנים רבות הן? אמר הקב"ה: חייך וחיי ראשך! שבוע אחת גזרתי עליך; אם נפשך עצבה — אני טורדם מעכשו... אמר לפניו: רבון העולמים! בגילת נפשי ובשמחת לבי אני מקבל עלי על מנת שלא יאבד אחד מישראל: ולא חיים בלבד יושעו בימי, אלא אף אותם שגנוזים בעפר: ולא מתים בלבד יושעו בימי, אלא אף אותם שמתו מימות אדם הראשון עד עכשו; ולא אלו בלבד, אלא אף נפלים יושעו בימי; ולא נפלים בלבד, אלא אף מי שעלתה על דעתך לבראת ולא נברא — בכך אני רוצה, בכך אני מקבל עלי.

אמרו: שבוע שבן-דוד בא בו, מביאים קורות של ברזל ונותנים לו על צוארו עד שנכפפה קומתו... והוא צועק ובוכה ועולה קולו למרום. אמר לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונו-של-עולם, כמה יהא כחי? כמה יהא רוחי? כמה תהא נשמתי? וכמה יהו אברי? לא בשר-ודם אני? באותה שעה אומר לו הקב"ה: אפרים משיח צדקי! כבר קבלת עליך מששת ימי בראשית; עכשו יהא צער שלך כצער שלי, שמיום שעלה נבוכדנצר הרשע והחריב את ביתי ושרף את היכלי והגלה את בני לבין אומות-העולם, חייך וחיי ראשי, שלא נכנסתי לכסא שלי. ואם אין אתה מאמין, ראה טל שעלה על ראשי. באותה שעה אומר לפניו: רבש"ע, עכשו נתישבה דעתי, דיו לעבד שיהא כרבו.

אמר ר' יצחק: שנה שמלך המשיח נגלה בה, כל מלכי אומות-העולם מתגרים זה בזה, וכל אומות-העולם מתרעשים ומתבהלים ונופלים על פניהם, ואוחזים אותם צירים כצירי יולדה. וישראל מתרעשים ומתבהלים ואומרים: להיכן נלך ולהיכן נבוא? אומר להם: בני, אל תתיראו! כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילכם. מפני מה אתם מתיראים? אל תיראו! הגיע זמן גאולתכם. ולא כגאולה ראשונה — גאולה אחרונה. גאולה ראשונה היה להם צער ושעבוד-מלכיות אחריה. אבל גאולה אחרונה אין צער ושעבוד-מלכיות אחריה.

אפרים משיח צדקי — לפי האגדה קודם שיבוא משיח בן-דוד יבוא משיח בן יוסף, כלו' מזרע אפרים בן יוסף, להלחם באומות-העולם ששעבדו את ישראל. הללו שגנוזים אצלך — בני דורך הגנוזים עמך. כעגל הזה — שמכניסין אותו בעול בפעם הראשונה. ומשנקין — מיגעים ומדכאים. שבוע—שבע שנים. טורדם — דוחפם ומאבדם. נפלים — שמתו במעי אמם. כמה יהא כחי — בלוי עד כמה כחי גדול לסבול. ראה טל שעלה על ראשי — שהייתי מתלונן, בביכול, בחוץ ועלה הלילה על ראשי (על שם הכתוב „שראשי נמלא טל"). נתישבה דעתי — נחה דעתי. כרבו — כאדונו.

בשעה שהקדוש־ברוך־הוא גואל את ישראל, קודם שלשה ימים שיבוא משיח, בא אליהו ועומד על הרי ישראל ובוכה ומספיד עליהם ואומר: הָרֵי ארץ ישראל, עד מתי אתם עומדים בחֹרֶב צִיָּה ושממה? וקולו נשמע מסוף העולם ועד סופו. ואחר כך אומר להם: בא שלום לעולם.

ביום השני בא ועומד על הרי ישראל ואומר: בָּאָה טובה לעולם.

ביום השלישי בא ואומר: באה ישועה לעולם.

באותה שעה מראה הקדוש־ברוך־הוא את כבודו ומלכותו לכל באי עולם וגואי את ישראל ונגלה בראשם.

שנו רבותינו: בשעה שמלך המשיח נגלה — הוא בא ועומד על הגג של בית־המקדש ומשמיע להם לישראל ואומר: ענוים, הגיע זמן גאולתכם; ואם אין אתם מאמינים ראו באור שזורח עליכם.

„קוּמִי אוֹרִי כִּי בָא אוֹרֵךְ וּכְבוֹד ה׳ עָלַיִךְ זָרָח"[1].

ועליכם בלבד זרח ולא על אומות־העולם.

„כִּי הִנֵּה הַחֹשֶׁךְ יְכַסֶּה אֶרֶץ וַעֲרָפֶל לְאֻמִּים וְעָלַיִךְ יִזְרַח ה׳"[2].

באותה שעה מבהיק הקדוש־ברוך־הוא אורו של מלך המשיח ושל ישראל, וכל אומות־העולם הולכים כלם לאורם.

„וְהָלְכוּ גוֹיִם לְאוֹרֵךְ וּמְלָכִים לְנֹגַהּ זַרְחֵךְ"[3].

ובאים ומלחכים עפר מתחת רגליו של מלך המשיח, ונופלים על פניהם לפני משיח ולפני ישראל ואומרים: נהיה לך ולישראל עבדים.

„כֶּחָתָן יְכַהֵן פְּאֵר"[4] — מלמד שמלביש הקדוש־ברוך־הוא לאפרים משיח צדקנו לבוש, שזיוו הולך מסוף העולם ועד סופו, וישראל משתמשין לאורו ואומרים: אשרי השעה שבה נברא, אשרי הבטן שממנה יצא, אשרי הדור שעיניו רואות אותו, אשרי עין שזכתה לו, שמִפְתַּח שפתיו — ברכה ושלום, ושיחתו — נחת רוח, והרהור לבו — בטח ושלאנן. אשרי עין שזכתה בו, שֶׁמְּלַל לשונו סליחה ומחילה לישראל, תפלתו ריח ניחוח ותחנתו טהרה וקדושה.

אשריהם ישראל, מה גנוז להם!

שנו רבותינו, עתידים אבות העולם לעמוד בניסן ואומרים לו: אפרים משיח צדקנו! אף־על־פי שאנו אבותיך אתה גדול ממנו, מפני שסבלת עונות בנינו ועברו עליך מדות קשות, שלא עברו על הראשונים ועל האחרונים. והיית שחוק ולעג באומות־העולם בשביל ישראל, וישבת בחושך ואפילה ועיניך לא ראו אור, וצָפַד עורך על עצמך ונופך יבש היה כעץ... ועיניך חשכו מצום וכחך יבש כחרס... כל אלו מפני עונות בנינו. רצונך, יֵהָנוּ בנינו מטובה זו שהשפיע הקדוש־ברוך־הוא לישראל. שמא בשביל צער שנצטערת עליהם ביותר וְנֶחְבַּשְׁתָּ בבית־האסורים אין דעתך נוחה מהם?

אומר להם: אֲבות־העולם! כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילכם ובשביל בניכם, שיֵהָנוּ מטובה זו שהשפיע הקב"ה לישראל.

אומרים לו אבות העולם: אפרים משיח צדקנו! תנוח דעתך, שהנחת דעת קונך ודעתנו.

[1]ישע׳ ס, א. [2]שם שם, ב. [3]שם שם, ג. [4]שם סא, י.

דעת קונך — דעת הקב"ה.

אמר ר' שמעון בן פזי: באותה שעה מגביה הקב"ה למשיח עד שמי־השמים ופורש עליו מזיו כבודו, מפני אומות־העולם. אומר לו: אפרים משיח צדקי, הוי דן על אלו ועשה בהם מה שנפשך חפצה, שאלמלא רחמים שגברו עליך ביותר כבר אבדוך מן העולם ברגע אחד...

מיד הקב"ה עושה לו למשיח שבע חפות של אבנים טובות ומרגליות וזמרגדין, וכל חפה וחפה נמשכים מתוכה ארבעה נהרות של יין ושל דבש ושל הלב ושל אפרסמון טהור. ומחבקו הקב"ה בפני הצדיקים ומכניסו להפה ורואים אותו כל הצדיקים. אומר להם הקב"ה לצדיקים: צדיקי עולם: עדין לא נטל אפרים משיח צדקי חצי צערו. עדין יש לי מדה אחת שאני נותן לו, שלא ראתה עין מעולם.

באותה שעה קורא הקב"ה לרוח צפונית ולרוח דרומית ואומר להן: בואו, כבדו ורבצו לפני אפרים משיח צדקי בכל מיני בשמים של גן־עדן, זהו שנאמר:

„עורי, צפון, ובואי תימן, הפיחי גני יזלו בשמיו"[1].

באותה שעה מביא הקב"ה אליהו ומשיח וצלוחית של שמן בידיהם ומקליהם בידיהם, ונקבצים כל ישראל לפניהם, ושכינה לפניהם ונביאים מאחריהם, ותורה מימינם ומלאכי־השרת משמאלם, ומוליכים אותם אל עמק יהושפט ונקבצים כל הגוים שם.

באותה שעה מביא הקב"ה עובדי־אלילים ואומר: יעברו על גשר גיהנם! — ועוברים. וכיון שמגיעים שם — יהיה לפניהם כחוט ונופלים בגיהנם... מיד ישראל מתיראים ואומרים לפניו: רבש"ע! תאמר, כשם שעשית עם אלו תעשה עמנו?... אומר להם: מי אתם? אומרים לו: אנחנו עמך ונחלתך ישראל! אומר להם: מי מעיד? אומרים לו: אברהם, יצחק ויעקב.

קורא הקב"ה לאברהם ואומר לו: מעיד אתה, שהם עמי ואני אלהיהם. אומר לפניו: רבש"ע! לא כך אמרת לי: „וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי"[2]? אומר להם: מי מעיד יותר? אומרים לו: יצחק. קורא ליצחק, אומר לו: מעיד אתה, שהם עמי ואני אלהיהם? אומר לפניו: רבש"ע! לא כך אמרת לי: „כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל"[3]? אומר להם: מי מעיד יותר? אומרים לו: יעקב. קורא ליעקב, אומר לו: מעיד אתה, שהם עמי ואני אלהיהם? אומר לפניו: רבש"ע! לא כך אמרת להם: „לא יהיה לך אלהים אחרים"[4], והם אמרו: „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד"[5].

באותה שעה מביא הקב"ה תורה ומניחה בחיקו ומבהיק זיום של ישראל מסוף העולם ועד סופו.

אומר גבריאל לפני הקב"ה: רבש"ע! יבואו עובדי־האלילים ויראו בטובתם של ישראל!

באותה שעה נפתחה גיהנם ויוצאים כל עובדי־האלילים ורואים בטובתם של ישראל ונופלים על פניהם ואומרים: כמה נאה אדון זה! כמה נאה אמה זו, שאהב אותה ביותר! אשרי העם שככה לו! (פסיק"ר לה, לו, לז; ילק"ש).

[1] שה"ש ד', טז. [2] בר' ט"ו, יד. [3] שם כ"ו, ג. [4] שמ' כ', ג. [5] דב' ו', ד.

וזמרגדין — אבנים טובות. אפרסמון — שמן הטוב. חצי צערו — שכר לפי חצי צערו. כבדו ורבצו — פנו את הדרכים והרביצו את האבק שעליהם.

ו.

לֶעָתִיד־לָבֹא.

I. הַטּוֹבָה הָעֲתִידָה.

א אמר ר' יוחנן: כל הנביאים כלם לא נתנבאו אלא לימות־המשיח, אבל לעולם־הבא — „עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו"[1]. מהו „עין לא ראתה"? אמר ריש־לקיש: זה עדן, שלא שלטה בו עין כל בריה. (בר' לד; סנה' צט).

ב ישב רבן גמליאל ודרש: עתידה אשה, שתלד בכל יום; לִגְלֵג עליו אותו תלמיד, אמר: „אין כל חדש תחת השמש"?[2] אמר לו: בא ואראך דֻּגְמָתוֹ בעולם־הזה. יצא הראה לו תרנגולת.

ושוב ישב רבן גמליאל ודרש: עתידים אילנות שמוציאים פֵּרוֹת בכל יום. לגלג עליו אותו תלמיד, אמר: והרי נאמר: „אין כל חדש תחת השמש"? אמר לו: בא ואראך דוגמתם בעולם־הזה. יצא הראה לו צָלָף.

ושוב ישב רבן גמליאל ודרש: עתידה ארץ־ישראל שתוציא גלוּסְקָאוֹת וּכְלֵי־מִילַת. לגלג עליו אותו תלמיד ואמר: „אין כל חדש תחת השמש"? יצא הראה לו כְּמֵהִין וּפִטְרִיוֹת, ועל כלי־מילת — נִבְרָא בַר־קוּרָא. (שבת ל:).

ג ישב ר' יוחנן ודרש: עתיד הקדוש־ברוך־הוא להביא אבנים טובות ומרגליות שהן שלשים על שלשים אַמות, וחקוק בהן עשר ברום עשרים, ומעמידן בשערי ירושלים, שנאמר: „ושמתי כדכד שמשותיך ושעריך לאבני אקדח וגו'"[3]. לגלג עליו אותו תלמיד. אמר: ומה כביצת צוֹצֶלֶת לא נמצא — כל כך נמצא? לימים הפליגה ספינתו בים. ראה מלאכי־השרת שמְנַסְּרִים אבנים טובות ומרגליות. שהן שלשים על שלשים וחקוק בהן עשר

[1]ישעי' ס"ד, ג. [2]קהלי א', ט. [3]ישעי' נ"ד, יב.

א) לעולם־הבא — כלו' עולם שאחרי ימות המשיח, לעתיד־לבוא. עין לא ראתה — הטובה שעתידה לבוא. ב) לגלג — לעג. דוגמתו — דמיונו. תרנגלת — שמטילה ביצים בכל יום. צלף — עץ קפריסין (קאפערשטרויך) והוא טעון פירות כל ימות השנה. גלוסקאות — לחמי סלת משובחים. כלי מילת — בגדי משי. כמהין ופטריות—מיני צמחים שגדלים בלילה אחד (שוואמען). נברא בר קורא—סיב העולה כמין ארג חוטים שתי־וערב סביב הקורים (הענפים הרכים) של התמר. ג) וחקוק בהן — כלו' פתוחין בהן מיני פתוחי ציורים. צוצלת — תור מין יונה קטנה. הפליגו — הרחיקו. מנסרים — גוזרים במגרה.

ברום עשרים. אמר להם: אלו למי? אמרו לו: עתיד הקב"ה להעמידן בשערי ירושלים. כשחזר מְצָאוֹ לר' יוחנן שישב ודרש. אמר לו: דרוש, רבי, ולך נאה לדרוש; כשם שאמרת כך ראיתי. אמר לו: רֵיקָה, אלמלא ראית לא האמנת? מלגלג על דברי חכמים אתה. נתן בו עינו וַעֲשָׂאוֹ גל של עצמות. (ב"ב עה, עו).

ד „יְהִי פִסַּת בַּר בָּאָרֶץ בְּרֹאשׁ הָרִים"[1] — אמרו: עתידה חטה שתִּתַּמֵּר כַּדֶּקֶל ועולה בראש הרים. ושמא תאמר: יש צער לְקַצְרָהּ, — תלמוד לומר: „ירעש כלבנון פריו"[1] — הקדוש־ברוך־הוא מביא רוח מבית־גְּנָזָיו ומנשבת עליה, וּמַשְׁרָה את סָלְתָּהּ, ואדם יוצא לשדה ומביא מלא פִּסַּת־ידו, וממנה פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו.

„עִם חֵלֶב כִּלְיוֹת חִטָּה"[2] — אמרו: עתידה חטה שתהא כשתי כִּלְיוֹת של שור הגדול. ואל תִּתְמַהּ, שהרי שועל קִנֵּן בְּלֶפֶת וּשְׁקָלוּהוּ ומצאו בו ששים לִטְרִין בְּלִטְרָא של צִפּוֹרִי.

„וְדַם עֵנָב תִּשְׁתֶּה חָמֶר"[2] — אמרו: לא כעולם־הזה העולם־הבא. העולם־הזה יש בו צער לבצור ולדרוך; העולם־הבא — מביא עֲנָבָה אחת בקָרון או בספינה וּמַנִּיחָהּ בְּזָוִית ביתו וּמְסַפֵּק הֵימֶנָּה כְּפִטָּס גדול ועציה מַסִּיקִין תחת התַּבְשִׁיל. ואין לך כל עֲנָבָה וענבה שאין בה שלשים גַּרְבֵי יין. (כת' קיא:).

ה ישב ר' ירמיה לפני ר' זירא ואמר: עתיד הקדוש־ברוך־הוא להוציא נחל מבית קדשי־הקדשים ועליו כל מיני מגדים. (סנה' ק.).

ו אמר רב: עתידים כל אילני־סְרָק שבארץ־ישראל שיטענו פֵּרוֹת. (כת' קיא:).

ז אמר ר' שמעון בן לקיש: אין גיהנם לעתיד־לבוא, אלא הקדוש־ברוך־הוא מוֹצִיא חמה מִנַּרְתִּיקָהּ; צדיקים מתרפאין בה, שנאמר: „וזרחה לכם יִרְאֵי שְׁמִי שמש צדקה ומרפא בכנפיה"[3], ולא עוד אלא שמתעדנין בה, שנאמר: „ויצאתם וּפִשְׁתֶּם כעגלי מרבק"[3]. רשעים נִדּוֹנִין בה, שנאמר: „כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש ולהט אותם היום הבא"[4]. (נד' ח.).

II. סְעֻדָּה לַצַּדִּיקִים.

ח „וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים"[5] — אמר ר' יוחנן: זה לִוְיָתָן נָחָשׁ בָּרִיחַ וְלִוְיָתָן נחש עֲקַלָּתוֹן.

אמר רב יהודה אמר רב: כל מה שברא הקדוש־ברוך־הוא בעולמו זכר ונקבה בְּרָאָם. אף לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון זכר ונקבה בְּרָאָם, ואלמלי נזקקים זה

[1] תהל' ע"ב, טז. [2] דב' ל"ב, יד. [3] מלא' ג', כ. [4] שם שם, יט. [5] בר' א', כא.

ריקה — בער. ד) שתתמר כדקל — שתעלה בקומתו כתמר; ודרש „פסת" מלשון פשה, כלו' רבוי וגידול. יש צער לקצרה — מחמת גבהה. ומשרה — מפילה. פסת ידו — כף ידו. ואל תתמה — על הגודל של החטה. בלפת — מין ירק (ריבע). ענבה — גרגיר אחד של ענבים. ומספק הימנה — נוטל לצרכו די ספוקו. כפיטס — כחבית גדולה. גרבי — חביות. ו) אילני־סרק — עצים שאינם עושים פירות. ז) מנרתיקה — מתוך המקום שהיא קבועה שם ששמש לה כעין תיק; כלו' הקביה יגביר את חומה. ח) נזקקים — מזדוגים.

לזה מחריבים כל העולם כלו. מה עשה הקב"ה? סֵרַס את הזכר והרג הנקבה ומְלָחָהּ לצדיקים לעתיד־לבוא. ואף בהמות בהררי אלף זכר ונקבה בראם, ואלמלי נזקקים זה לזה מחריבים כל העולם כלו. מה עשה הקב"ה? סֵרַס הזכר וצנן הנקבה ושמָרָהּ לצדיקים לעתיד־לבוא. (ב"ב עד:).

ט אמר ר' יונתן: עתיד גבריאל לעשות קַנְיָגְיָא עם לויתן, ואלמלא הקדוש־ברוך־הוא עוזרו אינו יכול לו.

אמר ר' יוחנן: בשעה שלויתן רעב מוציא הבל מפיו ומַרְתִּיחַ כל מֵימות שבמצולה, ואלמלא מכניס ראשו לגן־עדן אין כל בריה יכולה לעמוד בריחו. ובשעה שצמא עושה תלמים־תלמים בים.

אמר ר' יוחנן: עתיד הקדוש־ברוך־הוא לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של לויתן והשאר מחלקין אותו ועושין בו סחורה בשוקי ירושלים.

אמר ר' יוחנן: עתיד הקב"ה לעשות סוכה לצדיקים מעורו של לויתן, והשאר פורסו הקב"ה על חומות ירושלים וזיוו מבהיק מסוף העולם ועד סופו, שנאמר: „והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך"[1]. (ב"ב עד, עה).

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע שהיו באים בספינה. והיה ר' אליעזר ישן ור' יהושע נעור. נזדעזע ר' יהושע ונֵעַר ר' אליעזר. אמר לו: מה זה, יהושע, מפני מה נזדעזעת? א"ל: מָאור גדול ראיתי בים. א"ל: שמא עיניו של לויתן ראית, שנאמר: „עיניו כעפעפי שחר"[2]. (שם עד).

יא „בהמות בהררי אלף"[3] — בריה אחת יש לי, שבראתי למאכלך לעתיד־לבוא, וזהו — בהמות. והיא רבוצה על אלף הרים ואלף הרים מְגַדלים לה כל מיני עשבים וכל מיני מאכל והיא אוכלת.

ומהיכן הוא שותה? יש אומרים: ראשה על פי הירדן ופיה פתוח כנגדו והירדן שופך לתוך פיה והיא שותה מים; ויש אומרים: כל מה שהירדן מכניס לששה חדשים עושה אותה גמיאה אחת. (פסיק"ר הוס' פ"א; ויק"ר פ' כב).

יב „עַיִן לֹא רָאָתָה"[4] — מה עין לא ראתה? אמר ר' יהושע בן לוי: זה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית. (בר' לד:).

יג עתיד הקדוש־ברוך־הוא לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמול חסד לזרעו של יצחק. לאחר שאוכלין ושותין נותנין לו לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך. אומר להם: איני מברך, שיצא ממני ישמעאל. אומר לו ליצחק: טול וברך. אומר להם: איני מברך, שיצא ממני עֵשָׂו. אומר לו ליעקב: טול וברך. אומר להם: איני מברך, שנשאתי שתי אחיות בחייהן, שעתידה תורה לאסרן עלי. אומר לו למשה: טול וברך. אומר להם: איני מברך, שלא זכיתי לִכָּנֵס לארץ ישראל לא בחיי ולא במותי. אומר לו ליהושע:

[1]ישעי' ס', ג. [2]איוב מ"א, י. [3]תהל' נ', י. [4]ישעי' ס"ד, ג.

סרס — עשה אותו לסריס. וצנן — קרר את חום תאותה. ט) קניגיא — מלחמת ציד. הבל — רוח הנשימה. לעמוד בריחו — מחמת ההבל שיוצא מפיו. עושה תלמים וגו' — מכל גמיעת וגמיעה. י) ונֵער — נתעורר. יב) המשומר בענביו — לצדיקים.

טול וברך. אומר להם: איני מברך, שלא זכיתי לבן. אומר לו לדוד: טול אתה וברך. אומר להם: אני אברך ולי נאה לברך, שנאמר: „כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא״[1]. (פס׳ קיט:)

יד אמר ר׳ אלעזר: עתיד הקדוש־ברוך־הוא לעשות מחול לצדיקים בגן־עדן והוא יושב ביניהם, וכל אחד ואחד מראה באצבעו ואומר:

„הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה קִוִּינוּ לוֹ וְיוֹשִׁיעֵנוּ זֶה ה׳ קִוִּינוּ לוֹ —
נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בִּישׁוּעָתוֹ״[2]. (תענ׳ לא.)

III. תְּחִיַּת הַמֵּתִים.

טו אמר לו קיסר לרבן גמליאל: אמרתם, שהמתים חיים; הרי נעשו עפר, וכלום עפר חי? אמרה לו בתו: הניחהו, ואני אחזיר לו תשובה: שני יוצרים יש בעירנו, אחד יוצר מן המים ואחד יוצר מן הטיט, איזה מהם משובח? אמר לה: זה שיוצר מן המים. אמרה לו: מן המים צר — מן הטיט לא כל שכן.

דְּבֵי רבי ישמעאל תנא: קל וחומר מכלי זכוכית, מה כלי זכוכית שעמלם ברוח בשר־ודם — נשברו יש להם תקנה; בשר־ודם, שבְּרוּחוֹ של הקדוש־ברוך־הוא — על אחת כמה וכמה. (סנה׳ צ, צא.)

טז אמר לו צְדוֹקִי אחד לרבי אַמִּי: אתם אומרים שהמתים חיים; הרי נעשו עפר, וכלום עפר חי? אמר לו: אמשול לך משל: למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: לכו ובְנוּ לי פְּלָטוֹרִין גדולים במקום שאין מים ועפר. הלכו ובנו אותם. לימים נפלו. אמר להם: חִזרו ובְנו אותם במקום שיש עפר ומים. אמרו לו: אין אנו יכולים. כעס עליהם. אמר להם: במקום שאין מים ועפר בניתם, עכשיו שיש מים ועפר — על אחת כמה וכמה. ואם אי אתה מאמין צא לבקעה וראה עכבר, שהיום חֶציו בשר וחציו אדמה; למחר השריץ ונעשה כלו בשר. שמא תאמר, לזמן מרובה? עֲלֵה להר וראה, שהיום אין בו אלא חלזון אחת, למחר ירדו גשמים ונתמלא כלו חֲלזונות. (שם, צ.)

יז אמר לו צדוקי אחד לגְבִיהָא בן פְּסִיסָא: אוי לכם, רשעים, שאתם אומרים: המתים חיים; החיים מתים—המתים חיים? אמר לו: אוי לכם, רשעים, שאתם אומרים המתים אינם חיים; שלא היו — חיים, שהיו חיים — לא כל שכן? אמר לו: רשע אתה קורא לי, אם אעמוד ואבעט בך אפשט עקמימותך ממך. אמר לו: אם אתה עושה כן — רופא אֻמָּן תִּקָּרֵא ושכר הרבה תטול. (שם).

[1]תהל׳ ז׳, יג. [2]ישע׳ כ״ה, ט.

מן המים צר — שהאדם נברא מטפה. שעמלם ברוח בו״ד — שנעשים ע״י פיחה. נשברו יש להם תקנה — להתיכם ולחזור לעשות מהם כלי. טז) צדוקי — מִכַּת הצדוקים, שכופרים בתחית המתים. פלטורין — היכלות. במקום שאין מים ועפר — והנמשל שכל העולם נברא יש מאין. השריץ — נעשה שרץ. לזמן מרובה — שהדבר נמשך זמן רב, ואינו נעשה מהרה. חלזון (שנעקקע). יז) גביהא בן פסיסא — בעל חטוטרה חיה, ורגיל בוכוחים. שלא היו — חיים וגו׳ — כלו׳ הנולדים. עקמימותך — החטוטרה שעל גבך.

יח שאלה קְלֵיאוֹפַּטְרָא המלכה את ר׳ מאיר, אמרה: יודעת אני שהמתים חיים, שנאמר: „ויציצו מעיר כעשב הארץ"[1], אלא כשהם עומדים – עומדים ערומים או בלבושיהם עומדים? אמר לה: קל וחומר מחטה; ומה חטה שנקברה ערומה יוצאה בכמה לבושים, צדיקים שנקברו בלבושיהם—על אחת כמה וכמה. (סנה׳ צ).

יט „הִנֵּה אֲנִי פֹתֵחַ אֶת קִבְרוֹתֵיכֶם וְהַעֲלֵיתִי אֶתְכֶם... וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל אַדְמַת יִשְׂרָאֵל"[2]— אמר ר׳ אלעזר בשם ר׳ סִמַּאי: האלהים עושה להם מְחִלּוֹת בארץ והם מתגלגלים כנאדות ובאים לארץ ישראל. וכיון שהם באים לארץ־ישראל נותן להם נשמותיהם, שנאמר: „נותן נשמה לעם עליה ורוח להלכים בה"[3]. (פסיק"ר טו).

כ אַדְרִיָּנוֹס שחיק עצמות שאל את ר׳ יהושע ברי חנניה, אמר לו: מהיכן הקדוש־ברוך־הוא מֵצִיץ את האדם לעתיד לבוא? אמר לו: מלוז של שִׁדְרָה. אמר לו: מהיכן אתה מודיעני? הביאו ר׳ יהושע לפניו, השליכו באור ולא נשרף, נְתָנוּ במים ולא נִמְחָה, טְחָנוּ בְּרֵיחַיִם ולא נטחן, נְתָנוּ על הסַדָּן, התחיל מַקִּישׁ עליו בפטיש, נחלק הסדן ונבקע הפטיש – והוא לא חסר כלום. (ויק"ר פ׳ סא).

כא ר׳ ירמיה צוה: הלבישוני כלי לבן חפותים, הלבישוני דַּרְדָּסִים, תנו סנדלים ברגלי ומקל בידי, והשכיבוני על צדי, אם יבוא משיח – הריני מוכן. (ירוש׳ כלאים פ"ט; ויק"ר פ׳ ג).

[1] תהל׳ ע"ב, טז. [2] יחז׳ ל"ז, יב. [3] ישעי׳ מ"ב, ה.

יט) להם — לצדיקים שנקברו בחוץ לארץ. מחלות — מערות מתחת לקרקע. כ) שחיק עצמות — לשון קללה לרשע שמת, כלו׳ תשתקנה עצמותיו בקבר. מציץ — מצמיח. מלוז של שדרה — מן עצם קטנה בחוליות העליונות של השדרה, והיא קשה ביותר. לא נמחה — לא נמס. כא) חפותים — בגדים תפורים באופן ידוע בימיהם. דרדסים — פוזמקאות נאות.

ז.

תּוֹרָה.

I. שִׁבְחָהּ שֶׁל תּוֹרָה וְתַלְמוּד־תּוֹרָה.

א על שלשה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות־חסדים. (אב׳ פ׳ א).

ב אמר ר׳ אלעזר: אִלְמָלֵא תוֹרָה לא נתקיְּמוּ שמים וארץ, שנאמר: „אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי" [1]. (פס׳ סה:).

ג גדולה תורה, שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם־הזה ובעולם־הבא, שנאמר: „כי חיים הם לְמוֹצְאֵיהֶם" [2]. (אב׳ פ׳ ו).

ד „אורה" [3] — זו תורה. (מג׳ טו.).

ה הֲדַר בני־אדם — תורה. (דא"ז פ"ה).

ו „לא מְאַסְתִּים ולא גְעַלְתִּים" [4] — וכי מה נשתַּיֵּר להם לישראל שלא נמאסו? והלא כל מהנות טובות שנִתנו להם נִטלו מהם, מה נשתַּיֵּר להם? — זה ספר־תורה, שאם לא היה קַיָּם לישראל לא היו מְשֻׁנִּים מאומות־העולם כלום. (תו"כ).

ז אֵלּוּ דברים שאדם אוכל פֵּרוֹתֵיהֶם בעולם־הזה והַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לו לעולם־הבא: כִּבּוּד אב ואם וגמילות־חסדים, וַהֲבָאַת שלום בין אדם לחבירו, ותלמוד־תורה כנגד כולם. (פאה פ׳ א).

ח בן בַּג־בַּג אומר: הֲפָךְ בָּהּ וַהֲפָךְ בָּהּ, דְּכֹלָּא בָהּ, וּבָהּ תֶּהֱזֵי, וְסִיב וּבְלֵה בָהּ, וּמִנַּהּ לָא תָזוּעַ, שאין לך מדה טובה הֵימֶנָּה. (אב׳ פ׳ ה).

ט גדול תלמוד־תורה יותר מבנין בית־המקדש.
גדול תלמוד־תורה יותר מכבוד אב־ואם.

[1] ירמי׳ ל״ג, כה. [2] מש׳ ד׳, כב. [3] אס׳ ח׳, טז. [4] ויק׳ כ״ו, מד.

א) בריתי יומם ולילה — כלו׳ התורה, שנאמר בה „והגית בו יומם ולילה". ו) ניטל מהם — בגלות. ז) פירותיהם — של מתן שכרם. והקרן וגו׳ — כלו׳ גוף השכר שמור לעוה״ב. כנגד כלם — שקול לענין שכר ככלם. ח) הפך בה וגו׳ — חפש ודרוש בתורה, שהכל יש בה, ובה תסתכל ותעיין תמיד. וסיב ובלה בה — הזדקן ובלה ימיך בה. ומינה לא תזוע — ממנה לא תזוז.

גדול תלמוד־תורה יותר מהצלת נפשות.
גדול תלמוד־תורה יותר מהקרבת תְּמִידִין.
גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות. (מג׳ טז:; עיר׳ סג.; אב׳ פ״ו).

י היה ר׳ מאיר אומר: מנין שאפילו גוי ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול, שנאמר: „אשר יעשה אותם האדם וחי בהם״[1] — „כהנים, לויים, ישראלים״ לא נאמר, אלא „האדם״. הא למדת שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול. (סנה׳ נט.).

יא אמר רב חִסְדָּא: מהו שנאמר: „אוהב ה׳ שערי ציון מכל משכנות יעקב״[2]? — אוהב ה׳ שערים המצוינים בהלכה יותר מבתי־כנסיות ומבתי־מדרשות, וזהו שאמר ר׳ חִיָּא בר אמי בשם עולא: מיום שחרב בית־המקדש אין לו להקדוש־ברוך־הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הֲלָכָה בלבד.

ואמר אביי: מתחלה הייתי לומד בתוך ביתי ומתפלל בבית־הכנסת, כיון ששמעתי לזה שאמר ר׳ חִיָּא בר אַמִּי בשם עולא — איני מתפלל אלא במקום שאני לומד.

רב אמי ורב אסי, אף־על־פי שהיו להם שלש־עשרה בתי כנסיות בטבריא, לא היו מתפללים אלא בין עמודי בית־המדרש, במקום שהיו לומדים. (בר׳ ח.).

יב ר׳ ירמיה היה יושב לפני ר׳ זֵירָא והיו עוסקים בהלכה. הֶעֱרִיב היום והגיעה שעת תפלה, והיה מְסַרְהֵב ר׳ ירמיה לעמוד, קרא עליו ר׳ זירא: „מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה״[3].

רבא ראהו לרב המנונא שהוא מאריך בתפלתו. אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה. (שבת י.).

יג שנו רבותינו: „וְשַׂמְתֶּם״[4] — סַם תָּם: נמשלה תורה כסם חיים. משל לאדם שהכה את בנו מכה גדולה והניח לו רְטִיָּה על מַכָּתוֹ, ואמר לו: בני, כל־זמן שרטיה זו על מכתך אכול מה שֶׁהֲנָאָתְךָ ושתה מה שהנאתך ורחַץ בין בחַמִּין בין בצוֹנֵן ואין אתה מתְיָרא; ואם אתה מעבירה — הרי היא מעלה נוֹמִי. כך הקדוש־ברוך־הוא אמר להם לישראל: בָּנַי, בָּרָאתִי יצר־הרע ובראתי לו תורה תְּבָלִין, ואם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו, שנאמר: „הלא אם תיטיב שאת״[5], ואם אין אתם עוסקים בתורה אתם נמסרים בידו, שנאמר: „לפתח חטאת רובץ״[5], ולא עוד אלא שכל מַשָּׂאוֹ־וּמַתָּנוֹ בך, שנאמר: „ואליך תשוקתו״[5], ואם אתה רוצה אתה מושל בו, שנאמר: „ואתה תמשל בו״[5]. (קיד׳ ל.).

[1]ויק׳ י״ח, ה. [2]תהל׳ פ״ז, ב. [3]מש׳ כ״ח, ט. [4]דב׳ י״א, יח. [5]בר׳ ד׳, ז.

יא) שערים המצוינים בהלכה — בתי ישיבה של תלמידי־חכמים. יב) מסרהב — מפציר. חיי עולם — תורה. חיי שעה — תפלה שיש בה שאלת צרכים לחיי שעה, כגון מזונות ורפואה. יג) סם תם — סם גמור שיש בו רפואה שלמה. רטיה — תחבושת לרפואה. מה שהנאתך — כל מה שאתה מתאוה. בחמין — במים חמים. בצונן — במים קרים. נומי — בשר חי. תבלין — סממנים שנותנים טעם לשבח במאכל. משאו ומתנו — עסקו.

יד אמר רב יהודה בְּרַבִּי חִיָּא: בוא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם. מדת בשר־ודם: אדם נותן סם לחברו, לזה יפה ולזה קשה; אבל הקב"ה אינו כן: נתן תורה לישראל — סם חיים לכל גופם, שנאמר: „ולכל בשרו מרפא"[1]. (עיר' נד.).

טו אמר ר' יהושע בן לוי: המהלך בדרך ואין עמו לִוְיָה—יעסוק בתורה, שנאמר: „כי לוית חן הם"[2]. חָשׁ בראשו—יעסוק בתורה, שנאמר: „לראשך"[2]. חש בגרונו — יעסוק בתורה, שנאמר: „וענקים לגרגרותיך"[2]. חש במֵעָיו — יעסוק בתורה, שנאמר: „רפאות תהי לשרך"[3]. חש בעצמותיו—יעסוק בתורה, שנאמר: „ושקוי לעצמותיך"[3]. חש בכל גופו – יעסוק בתורה, שנאמר: „ולכל בשרו מרפא"[1]. (שם).

טז ואמר ר' יהושע בן לוי: מהו שנאמר: „וזאת התורה אשר שם משה"[4] — זכה נעשית לו סם חיים, לא זכה — נעשית לו סם מיתה. (יומא עב:).

יז „אֵלֶּה הַדְּבָרִים"[5] — מה הדבורה הזו דְבשה לבעלה וְעקצה לאחרים — כך הם דברי תורה, סם־חיים לישראל וסם המות לאומות־העולם. (ד"ר פ' א').

יח אמר רב יהודה אמר שמואל: מהו שנאמר: ותעשה אדם כִּדְגֵי הים"[6] — למה נמשלו בני אדם כדגי הים? לומר לך, מה דגים שבים כיון שעולים ליבשה מיד מתים, אף בני אדם כיון שפורשים מדברי־תורה ומן המצות מיד מתים. (ע"ז ג:).

יט „וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְלֹא מָצְאוּ מָיִם"[7] — דורשי רשומות אמרו: אין מים אלא תורה, שנאמר: „הוי כל צמא לכו למים"[8] — כיון שהלכו שלשת ימים בלא תורה נלאו. עמדו נביאים שביניהם ותקנו להם, שיהו קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת, וקורין בשני ומפסיקין בשלישי וברביעי, וקורין בחמישי ומפסיקין בערב שבת, כדי שלא ילינו שלשה ימים בלא תורה. (ב"ק פב.).

כ דברי־תורה נמשלו במים, שנאמר: „הוי כל צמא לכו למים"[8] — מה מים מסוף העולם ועד סופו, כך תורה מסוף העולם ועד סופו; מה מים חיים לעולם, כך תורה חיים לעולם; מה מים חנם לעולם, כך תורה חנם לעולם; מה מים מן השמים, כך תורה מן השמים: מה המים בקולי קולות, כך תורה בקולי קולות: מה המים משיבין הנפש, כך תורה; מה מים מטהרים את האדם מטומאה, כך התורה מטהרת את הטמא מטומאתו; ומה מים יורדים טִפִּין־טִפִּין ונעשים נהלים נחלים, כך תורה אדם למד שתי הלכות היום ושתי הלכות למחר עד שנעשה כנחל נובע; ומה המים מניחים מקום גבוה והולכים במקום נמוך, כך תורה מנחת מי שדעתו גבוהה עליו וּמִדַּבֶּקֶת במי שדעתו נמוכה עליו: ומה מים אין מתקַיְּמים בכלי כסף וזהב אלא בִּירוּד שבכלים, כך תורה אין מתקימת אלא במי שעושה עצמו בכלי חרס; ומה מים אין אדם גדול מתבַּיֵּשׁ לומר לקטן: הַשְׁקֵנִי מים, כך דברי־

[1]משלי ד', כב. [2]שם א', ט. [3]שם ג', ח. [4]דברי' ד', מד. [5]שם א', א. [6]חבק' א', יד. [7]שמו' ט"ו, כב. [8]ישעי' נ"ה, א.

יד) לזה יפה — לחולי זה טוב ומועיל. טו) חָש — הרגיש כאב. טז) סם חיים — דורש „שם" מלשון סם. יז) מה הדבורה — דורש „הדברים" מלשון דבורים. יט) רשומות—מקְראות. כ) מים מסוף העולם וגו' — כלו' נמצאים בכל מקום. מים מן השמים — גשמים. בקולי קולות — רעמים. בירוד — שפל. בירוד שבכלים — בפחות שבכלים, כלי חרס.

תורה אין הגדול מתביש לומר לקטן: למדני פרק אחד, דבר אחד, פסוק אחד, ואפילו אות אחת; ומה מים כשאין אדם יודע לָשוט בהם סוף שהוא מתבלע, כך דברי־תורה אם אין אדם יודע לשוט בהם ולהורות בהם סוף שהוא מתבלע. (שהש״ר).

כא „כִּשְׂעִירִם עֲלֵי דֶשֶׁא"[1] — מה שעירים הללו יורדים על עֲשָׂבים ומעלים אותם ומגדלים אותם, כך דברי־תורה מעלים את לומדיהם ומגדלים אותם. „וכרביבים עלי עשב"[1] — מה רביבים הללו יורדים על עשבים ומְעַדְנים אותם ומְפַנְּקים אותם, כך דברי תורה מְעַדנים את לומדיהם ומפנקים אותם. (ילק״ש; ספרי האזינו).

כב „נוֹצֵר תְּאֵנָה יֹאכַל פִּרְיָהּ"[2] — למה נמשלה תורה לתאנה? אלא כל הפֵּרות יש בהם פסולת, תמרים יש בהם גרעינים, ענבים יש בהם חרצנים, רמונים יש בהם קְלִיפִּין, אבל תאנה כֻּלה יפה לאכול; כך דברי־תורה אין בהם פסולת, שנאמר: „כי לא דבר רק הוא מכם"[3]. (ילק״ש בשם ילמדנו).

כג אמר ר׳ יהושע בן לוי: בכל יום ויום בת־קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת: אוי להם לַבְּרִיּוֹת מֵעֶלְבּוֹנָהּ של תורה, שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נָזוּף. (אבות פ׳ ו).

כד כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק הקדוש־ברוך־הוא מביא עליו יסורים מכֹעָרים ועוֹכְרים אותו, שנאמר: „החשיתי מטוב וכאבי נעכר"[4]. (בר׳ ה).

כה אמר רבא: כל הגופים נַרְתֵּיקִים הם, אשריו למי שזכה שֶׁיְּהֵא נַרְתֵּיק לתורה. (סנה׳ צט:).

כו אמר ר׳ ירמיה בן אלעזר: כל בית שנשמעים בו דברי־תורה בלילה שוב אינו נחרב, שנאמר: „ולא אמר איה אלוהי עֹשָׂי נותן זמרות בלילה"[5]. (עיר׳ יח).

כז חנינא בן תרדיון אומר: שנים שיושבים ואין ביניהם דברי־תורה הרי זה מושב לצים; אבל שנים שיושבים ויש ביניהם דברי־תורה שכינה שרויה ביניהם. (אבות פ׳ ג).

כח ר׳ שמעון אומר: שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי־תורה כאלו אכלו מזבחי מתים, אבל שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי־תורה כאלו אכלו משלחנו של מקום ברוך־הוא. (שם).

כט העיד ר׳ שמעון בן אלעזר בשם ר׳ יהושע בן חנניא: כל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה לעולם, שנאמר: „ודבר בעתו מה טוב"[6].

שנו רבותינו: הקורא פסוק של שיר־השירים ועושה אותו כמין זמר, והקורא פסוק בבית־משתָּאות בלא זמנו מביא רעה לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקדוש־ברוך־הוא ואומרת לפניו: רבונו־של־עולם, עֲשָׂאוּני בניך ככנור שמנגנים בו לצים.

[1]דב׳ ל״ב, ב. [2]מש׳ כ״ז, יח. [3]דב׳ ל״ב, מז. [4]תהל׳ ל״ט, ג. [5]איוב ל״ה, י. [6]מש׳ ט״ו, כג.

מתבלע — טובע ואובד. כב) קליפין—קליפה מבחוץ. כג) מעלבונה של תורה — שמזלזלים בלמוד תורה ומביישים אותה. נזוף — מנודה לשמים. כה) נרתיקים — בתי־קבול. כו) ולא אמר איה וגו׳ — כלו׳ מי שנותן זמירות בלילה בתורה מובטח הוא שאלהיו עמו. כח) מזבחי מתים — מזבחי אלילים. משלחנו של מקום — מקרבנות לשמים. כט) כמין זמר — של חול. הקורא פסוק בבית המשתאות — דרך שחוק והוללות.

אמר לה: בתי, בשעה שאוכלין ושותין במה יתעסקו? אמרה לפניו: רבש"ע, אם בעלי מקרא הם יעסקו בתורה ובנביאים ובכתובים, אם בעלי־משנה הם יעסקו במשנה, בהלכות ובהגדות, ואם בעלי־תלמוד הם יעסקו בהלכות־פסח בפסח, בהלכות־עצרת בעצרת, בהלכות־חג בֶּחָג. (סנה' קא.).

ל „לְרֵיחַ שְׁמָנֶיךָ טוֹבִים"[1] — מה השמן הזה כוס מלא שמן בידך ונפלה לתוכו טפה של מים יצאה כנגדה טפה של שמן, כך אם נכנס דבר של תורה ללב יצא כנגדו דבר של ליצנות: נכנס ללב דבר של ליצנות — יצא כנגדו דבר של תורה. (שהש"ר).

לא כל הפוסק מדברי־תורה ועוסק בדברי־שיחה, מאכילין אותו גחלי רתמים. (חג' יב:).

לב ר' שמעון אומר: המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר: מה נאה אילן זה, מה נאה נִיר זה — מעלה עליו הכתוב כאלו מתחַיב בנפשו. (אב' פ' ג).

לג ר' חנינא בן חכינאי אומר: הנֵעוֹר בלילה והמהלך בדרך יחידי ומפַנֶה לבו לְבַטָלָה— הרי זה מתחיב בנפשו. (שם).

לד שַׁמַאי אומר: עשה תורתך קֶבַע. (שם פ' א).

לה תנא דְבֵי ר' ישמעאל: דברי־תורה לא יהו עליך חובה ואי אתה רַשַׁאי לפטור עצמך מהם. (מנ' צט.).

לו ר' טַרפון היה אומר: לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין לְבָטֵל ממנה. אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה, ונאמן הוא בעל־מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך. (אב' פ' ב).

לז הלל אומר: אל תאמר: לִכְשֶׁאִפָּנֶה אשנה — שֶׁמָא לא תִפָּנֶה. (שם).

לח „נֹאֵף אִשָׁה חֲסַר לֵב"[2] — אמר ריש־לקיש: זה הלומד תורה לפרָקים. (סנה' צט:).

לט אמר ר' יונתן: לעולם אל ימנע אדם את עצמו מבית־המדרש ומדברי־תורה, ואפילו בשעת מיתה, שנאמר: „זאת התורה אדם כי ימות באהל"[3] — אפילו בשעת מיתה תהא עוסק בתורה. (שבת פג:).

מ שאל בן־דָמָה בן־אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון־אני שלמדתי כל התורה כלה — מהו ללמוד חכמת־יונית? קרא עליו המקרא הזה: „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה"[4] — צא ובדוק אֵיזוהי שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמד בה חכמת־יונית.

אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: פסוק זה אינו לא חובה ולא מצוה אלא ברכה. ראה הקדוש־ברוך־הוא את יהושע שדברי־תורה חביבים עליו ביותר, שנאמר:

[1]שה"ש א', ג. [2]מש' ו', לב. [3]במ' יט, יד. [4]יהוש' א', ח. כ

לב) מה נאה וגו' — כלו' מפנה לבו להדר הבריאה. ניר — שדה. לג) הנעור בלילה וגו'— כלו' שהוא פנוי ממלאכה ויכול לעסוק בתורה ואינו עוסק. לד) קבע — כלו' שעה קבועה בכל יום. לה) לא יהו עליך חובה—כלו' כמשא. לו) בעל מלאכתך—הקב"ה. לז) לכשאפנה אשנה — כשיהא לי פנאי אעסוק בתורה. לח) לפרקים — כלו' שלא בקביעות. מ) פסוק זה — והגית בו יומם ולילה.

"ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל"[1] – אמר לו הקב"ה: יהושע, כל כך חביבים עליך דברי־תורה – "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך"[2]. (מנ' צט:).

מא ר' יהודה בן בְּתֵירָא היה אומר: אין דברי־תורה מקבלין טומאה. מעשה בתלמיד אחד שהיה מגמגם וקורא למעלה מר' יהודה בן בתירא. אמר לו: בני, פתח פיך ויאירו דבריך; שאין דברי־תורה מקבלים טומאה, שנאמר: "הלא כה דברי כאש נאם ה'"[3] – מה אש אינה מקבלת טומאה אף דברי־תורה אינם מקבלים טומאה. (בר' כב.).

מב שלשה הקדוש־ברוך־הוא בוכה עליהם בכל יום: על מי שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק ועל מי שאי־אפשר לו לעסוק בתורה ועוסק (ועל פרנס המתגאה על הצבור). (חג' ה.).

מג שנו רבותינו: עני ועשיר ורשע באו לדין. לעני אומרין לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: "עני הייתי וטרוד במזונותי", אומרים לו: כלום עני היית יותר מהלל?...

עשיר אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: "עשיר הייתי וטרוד הייתי בִנְכָסַי", אומרים לו: כלום עשיר היית יותר מר' אלעזר בן חַרְסוֹם?

אמרו עליו על רבי אלעזר בן חרסום, שהניח לו אביו אלף עֲיָרוֹת ביבשה וכנגדן אלף ספינות בים, וכל יום ויום היה נוטל נאד של קמח על כתפו ומהלך מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה. פעם אחת מצאוהו עבדיו ועשו בו אַנְגַּרְיָא. אמר להם: בְּבַקָּשָׁה מכם, הניחוני ואלך ואלמוד תורה. אמרו לו: חיי ר' אלעזר בן חרסום, שאין אנו מניחים אותך. הלך נתן להם ממון הרבה, כדי שיניחו אותו. ומימיו לא הלך וראה אותם, אלא יושב ועוסק בתורה כל היום וכל הלילה.

רשע אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: "נאה הייתי וטרוד ביצרי הייתי", אומרים לו: כלום נאה היית וטרוד ביצרך יותר מיוסף הצדיק?

אמרו עליו על יוסף הצדיק: בכל יום ויום היתה אשת פוטיפר מְשַׁדַּלְתּוֹ בדברים, בגדים שלבשה לו שחרית לא לבשה לו ערבית; בגדים שלבשה לו ערבית, לא לבשה לו שחרית. אמרה לו: הִשָּׁמַע לי. אמר לה: לא. אמרה לו: הריני חובשך בבית־האסורים. אמר לה: "ה' מתיר אסורים"[4]. – הריני כופף את קומתך. – "ה' זוקף כפופים"[4] – הריני מסמא את עיניך. – "ה' פוקח עורים"[5]. נתנה לו אלף ככר כסף ולא רצה לשמוע אליה.

נמצא הלל מְחַיֵּב את העניים, ר' אלעזר בן חרסום מְחַיֵּב את העשירים, יוסף מְחַיֵּב את הרשעים. (יומא לה:; ע"י).

מד אמרו עליו על דורו של ר' יהודה בר אֶלְעַאי, שהיו ששה תלמידים מתכַּסִּים בטלית אחת ועוסקים בתורה. (סנה' כ.).

[1]שמ' ל"ג, יא. [2]יהוש' א', ח. [3]ירמ' כ"ג, כט. [4]תהל' קמ"ו, ז. [5]שם שם, ח.

מא) אין מקבלים טומאה – כלו' אף הטמא מותר בתלמוד תורה. מגמגם וקורא – שהיה טמא והיה לבו מהסס לקרוא בתורה. מג) עני... יותר מהלל – עי' ספר שני "הלל הזקן" י"א. אנגריא – עבודת שר העיר, ועבודת עצמו היתה ועבדיו לא היו מכירים בו. לא הלך וראה אותם – את עבדיו, כלו' לא נתן לב לנכסיו. משדלתו – מפתה אותו. מד) מתכסים בטלית אחת – מחמת עניות.

מה אמר ר׳ יוחנן: כשהיינו לומדים תורה אצל ר׳ אוֹשַׁעְיָא היינו יושבים ארבעה ארבעה באמה.

אמר רבי: כשהיינו לומדים תורה אצל ר׳ אלעזר בן שמוע היינו יושבים ששה ששה באמה. (עיר׳ נג.).

מו אמר אליהו זכור לטוב: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאני אדם אחד, והיה מלעיג לי ומתלוצץ בי. אמרתי לו: בני, מה אתה משיב ליום־הדין, אחר שלא למדת תורה? אמר: יש לי להשיב — בינה ודעת ולב לא נתנו לי מן השמים. אמרתי לו: בני, מה מלאכתך? אמר לי: צַיָּד עופות ודגים אני. אמרתי לו: מי נתן לך דעת ולב ליטול פשתן ולטוותו ולארוג מצודות ולצוד בהן דגים ועופות ולמכרם? אמר לי: בינה ודעת נתנו לי מן השמים. אמרתי לו: ליטול פשתן ולטוותו ולארוג מצודות ולצוד דגים ועופות נתנו לך בינה ודעת מן השמים — לדברי־תורה, שכתוב בהם „כי קרוב אליך הדבר מאד"[1], לא נתנו לך בינה ודעת? (תנח׳ וילך; תדא״ז; ילק״ש).

מז ר׳ נְחוּנְיָא בן הַקָּנָה אומר: כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך־ארץ, וכל הפורק ממנו עול־תורה נותנין עליו עול מלכות ועול דרך־ארץ. (אב׳ פ׳ ג).

מח „מִכְתַּב אֱלֹהִים הוּא חָרוּת עַל הַלֻּחֹת"[2] — אל תקרא „חָרוּת", אלא „חֵרוּת", שאין לך בן־חוֹרין אלא מי שעוסק בתלמוד־תורה. (שם פ׳ ו).

מט ר׳ אלעזר בן עזריה אומר: אם אין תורה אין דרך־ארץ, אם אין דרך־ארץ אין תורה; — — — אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח. (שם פ׳ ג).

נ אמר ר׳ יהודה ברי׳ אִלְעַאי: בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים: דורות הראשונים עשו תורתם קֶבַע ומלאכתם עֲרַאי—זו וזו נתקַיְּמה בידם; דורות האחרונים שעשו מלאכתם קבע ותורתם עראי — זו וזו לא נתקימה בידם. (בר׳ לה.).

נא ואמר ר׳ יהודה בן אִלְעַאי: כל העושה דברי־תורה עיקר ודרך־ארץ טְפֵל, עושין אותו עיקר בעולם־הזה; דרך־ארץ עיקר ודברי־תורה טפל, עושין אותו טפל בעולם־הזה. משלו משל, למה הדבר דומה? לאִסְטְרַטְיָא שהיא עוברת בין שני דרכים, אחת של אור ואחת של שלג, אם מהלך כנגד האור — הרי נִכְוֶה באור, ואם מְהַלֵּךְ כנגד הַשֶּׁלֶג — הרי הוא לוקה בצִנָּה, כֵּיצד יעשה? ילך בֵּינְתַיִם ויִזָּהֵר בעצמו, שלא יִכָּוֶה באור ושלא יִלָּקֶה בצנה. (אדר״נ פ׳ כח).

[1] דב׳ ל, יד. [2] שמ׳ לב, טז.

מה) ארבעה ארבעה באמה — שהיינו נדחקין לשמוע תורה מפיו. מז) עול מלכות — מסים וארנוניות. עול דרך־ארץ — פרנסה. מח) חרות — חופש. בן חורין — חפשי. מט) קמח— כלו׳ מזונות. נא) עיקר — כלו׳ רוב עסקיו. טפל — כלו׳ ממעט לעסוק בו. לאסטרטיא — לרחוב. אור — אש.

נב שנו בשם ר׳ מאיר: כשם שיש יתרון בין האור לבין החושך, כך יש יתרון בין דברי־תורה לדברי הבלים. (איכ״ר).

נג ר׳ נהוראי אומר: מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שאדם אוכל משכרה בעולם־הזה והקרן קימת לו לעולם־הבא; ושאר כל האומנות אינן כן, וכשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורים ואינו יכול לעסוק במלאכתו הרי הוא מת ברעב; אבל התורה אינה כן, אלא עומדת לו לאדם ומשמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו. בנערותו מה הוא אומר: „וקוי ה׳ יחליפו כח ועלו אבר כנשרים״[1]. בזקנותו מה הוא אומר: „עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו״[2]. (קיד׳ פב.).

נד „כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם״[3] — בנהג שבעולם שני פְּרַקְמַטוֹטִין עומדים, אחד בידו מַטַּכְסָא ואחד בידו סִירִיקוֹן; אמר זה לזה: בוא ונחליף זה עם זה. נטל זה את הסיריקון וזה המטכסא. — מה שביד זה אין ביד זה ומה שביד זה אין ביד זה. אבל התורה אינה כן, זה שונה סדר זרעים וזה שונה סדר מועד; הִשְׁנוּ זה לזה, נמצא ביד זה שנים וביד זה שנים — יש מקח יפה מזו? הֱוֵי, „כי לקח טוב נתתי לכם״.

מי שלקח סחורה ויוצא לדרך מִתְיָרֵא מן הַלִּסְטִים, אבל התורה אינה כן, שמא יכולים הלסטים ליטול תורתו מתוך לבו? — הֱוֵי, „כי לקח טוב נתתי לכם״[3].

מעשה בְּחָבֵר אחד שהיה בספינה עם פרקמטוטין הרבה, היו אומרים לאותו חבר: היכן פְּרַקְמַטְיָא שלך? היה אומר להם: פרקמטיא שלי גדולה משלכם. בדקו בספינה ולא מצאו לו כלום, התחילו שוחקים עליו. נפלו עליהם לסטים ונטלו כל מה שנמצא בספינה. יצאו ליבשה ונכנסו למדינה לא היה להם לא לחם לאכול ולא כסות ללבוש. מה עשה אותו חבר? נכנס לבית־המדרש ישב ודרש. כשראו בני המדינה שהוא בן־תורה מרובה, נהגו בו כבוד גדול והתחילו לפרנסו. כשראו הפרקמטוטין כך, באו אצלו וְפִיסוּהוּ ואמרו לו: בבקשה ממך, בשביל שאתה מכיר אותנו למד עלינו זכות לפני בני העיר ולא נמות ברעב. אמר להם: הלא אמרתי אליכם, שפרקמטיא שלי גדולה משלכם: שלכם אבדה, שלי קַיֶּמֶת. הֱוֵי — „כי לקח טוב נתתי לכם״. (תנח׳; תנח״ק תרומה).

נה אמר ר׳ יוסי בן קִסְמָא: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד, ונתן לי שלום והחזרתי לו שלום. אמר לי: רבי, מאיזה מקום אתה? אמרתי לו: מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני. אמר לי: רבי, רצונך שתָּדור עמנו במקומנו ואני אתן לך אלף אלפים דִינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות. אמרתי לו: אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם איני דר אלא במקום תורה; שכֵּן כתוב בספר תהלים על ידי דוד מלך ישראל: „טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף״[4]. ולא עוד, אלא שֶׁבִּשְׁעַת פטירתו של אדם אין מְלַוִּין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות

[1]ישעי׳ מ׳, לא. [2]תהל׳ צ״ב, טו. [3]מש׳ ד׳, ב. [4]תהל׳ קי״ט, עב.

נד) פרקמטוטין — סוחרים. מטכסא — מטוה של משי. סירוקין — אריגים של משי. השנו — למדו. מקח — סחורה. הלסטים — גזלנים. חבר — תלמיד־חכם. פרקמטיא — סחורה. בדקו — חפשו. פיסוהו — רצוהו.

ומדנליה, אלא תורה ומעשים־טובים בלבד, שנאמר: „בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך"[1]. „בהתהלכך תנחה אותך" — בעולם הזה, „בשכבך תשמור עליך" — בקבר, „והקיצות היא תשיחך" — לעולם־הבא. (אב' פ' ו).

II. בַּמֶּה הַתּוֹרָה נִקְנֵית וּבְמִי מִתְקַיֶּמֶת.

נו התורה נִקְנֵית בארבעים ושמונה דברים; ואלו הם: בתלמוד, בשמיעת האזן, בעריכת שפתים, בבינת הלב, בשכלות־הלב, באימה, ביראה, בענוה, בשמחה, בטהרה, בשמוש חכמים, בדקדוק חברים, בפלפול התלמידים, בישוב, במקרא, במשנה, במעוט סחורה, במעוט שֵׁנה, במעוט שיחה, במעוט תענוג, במעוט שחוק, במעוט דרך־ארץ, בארך־אפים, בלב טוב, באמונת חכמים, בקבלת היסורים; המכיר את מקומו, והשמֵחַ בחלקו, והעושה סְיָג לדבריו, ואינו מחזיק טובה לעצמו: אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות אוהב את הצדקות, אוהב את התוכחות, אוהב את המישרים, ומתרחק מן הכבוד, ולא מגים לבו בתלמודו, ואינו שמח בהוראה, נושא בעול עם חברו ומכריעו לכף־זכות ומעמידו על האמת, ומעמידו על השלום, ומתישב לבו בתלמודו, שואל ומשיב, שומע ומוסיף; הלומד על מנת ללַמד והלומד על מנת לעשות, המַחְכים את רבו והמכַוֵּן את שמועתו והאומר דבר בשם אומרו. (אב' ו' ו).

[1] מש' ו', כב.

נו) התורה נקנית בארבעים ושמונה דברים — כל אלו הם כללי הדברים שאמרו החכמים בכמה מקומות בענין תלמוד־תורה, וכלם יש להם סמך במקרא. בתלמוד — בלמוד מרובה. בשמיעת האזן — שיהא שומע יפה ומקשיב. בעריכת שפתים — שיהו דברי תורה ערוכים ושגורים בפיו בלשון ברורה. בבינת הלב — להתבונן ולהוציא דבר מתוך דבר. בשכלות הלב — הסתכלות בטעמי התורה. באימה — אימת הרב. ביראה — יראת שמים. בשמחה — שמחת הלב. בטהרה — טהרת הגוף. בשמוש חכמים — שמוש הרב כדי ללמוד ממעשיו. בדקדוק חברים — כלו' עיון והתעמקות בתוך הדברים עם חברים. בפלפול — משא־ומתן של הלכה. בישוב — ישוב הדעת; וי"מ: שיהא יודע ובקי בישובו של עולם. נוסחא אחרת: בישיבה, כלו' בישיבת ביהמ"ד. במקרא ובמשנה — שיהא בקי בהן. במעוט שיחה — בטלה. במעוט תענוג — תפנוקי הגוף. במעוט דרך־ארץ — תשמיש; וי"מ: שלא יהא מצוי עם בני אדם בשוק. בקבלת היסורין — באהבה. המכיר את מקומו — שאינו משתדל לעלות ולישב במקום גבוה מן הראוי לו. והעושה סיג — גדר; כלו' שיהא נזהר בדבורו שלא יכשל. אינו מחזיק טובה לעצמו — אינו מתגדר במה שלמד הרבה. אהוב — רצוי ומקובל על הכל. המקום — הקב"ה. אוהב את התוכחות — כלו' מקבל תוכחה. המישרים — הדעות הישרות. מגים לבו — מתגאה. ואינו שמח בהוראה — כלו' אינו בהול להורות הלכה. נושא בעול עם חברו — בטרח הגוף ובממון ובעצה. ומכריעו לכף זכות — דן אותו לכף זכות. מתישב לבו בתלמודו — כלו' שלומד בסדר ובשיטה ויש לו קורת רוח בתלמודו. שואל ומשיב — שאינו מתבייש לשאול ואינו קפדן ומשיב. שומע ומוסיף — חכמה על מה שלמד מרבותיו. המחכים את רבו — ע"י שאלותיו ופלפולו. והמכוון את שמועתו — לאמרה בלשון רבו.

נז אל תבקש גְדֻלה לעצמך ואל תחמוד כבוד, יותר מלמודך עֲשֵׂה, ואל תתאוה לשלחנם של שרים, ששלחנך גדול משלחנם וכתרך גדול מכתרם, ונאמן הוא בעל־מלאכתך שישלם לך שכר פְּעֻלתך. (אב׳ פ׳ ו).

נח „קָטֹן וְגָדוֹל שָׁם הוּא וְעֶבֶד חָפְשִׁי מֵאֲדֹנָיו"[1] — כל המקטין עצמו על דברי־תורה בעולם־הזה נעשה גדול לעולם־הבא, וכל המשים עצמו כעבד על דברי־תורה בעולם הזה נעשה חפשי לעולם־הבא. (ב"מ פה:).

נט אמר ר׳ חנינא בר אִידִי: למה נמשלו דברי־תורה למים, שנאמר: „הוי כל צמא לכו למים"[2] — לומר לך: מה מים מניחים מקום גבוה והולכים למקום נמוך, אף דברי־תורה אין מתקַיְמים אלא במי שדעתו שפלה.

אמר רבי אוֹשַׁעְיָא: למה נמשלו דברי־תורה לשלשה משקין הללו, במים וביין ובחלב, שנאמר: „הוי כל צמא לכו למים"[2], ונאמר: „לכו שברו ואכלו... יין וחלב"[2]? — לומר לך מה שלשה משקין הללו אין מתקַיְמים אלא בפָּחוּת שבכלים אף דברי־תורה אין מתקימים אלא במי שדעתו שפלה. (תענ׳ ז).

ס אמר ר׳ אלעזר: מהו שנאמר: „וענקים לגרגרותיך"[3] — אם משים אדם את עצמו כעֲנָק זה שרף על הצואר ונראה ואינו נראה—תלמודו מתקַיֵם בידו, ואם לאו—אין תלמודו מתקים בידו.

ואמר ר׳ אלעזר: מהו שנאמר: „לחייו כערוגת הבשם"[4] — אם משים אדם עצמו כערוגה זו שהכל דשין בה וכבושם זה שהכל מתבשמין ממנו—תלמודו מתקַיֵם, ואם לאו — אין תלמודו מתקַיֵם. (עיר׳ נד).

סא אמר ר׳ עקיבא: כל המגביה עצמו על דברי־תורה למה הוא דומה? לנבלה מושלכת בדרך, כל עובר ושב מניח ידו על חטמו ומתרחק ממנה והולך.

בן עזאי אמר: אם מְנַבֵּל אדם עצמו על דברי־תורה, ואוכל חרובים ותורמוסים ולובש בגדים צואים, ויושב ומְשַׁמֵּר על פתח של חכמים, כל עובר ושב אומר: שוטה הוא זה, — לסוף נעשה סופר ואתה מוצא כל התורה כֻּלה עמו. (אדר"נ פ׳ יא; ילק"ש).

סב אמר ר׳ יוחנן: אין דברי־תורה מתקימים אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו יודע, שנאמר: „והחכמה מ א י ן תמצא"[5]. (סוטה כא).

סג „חָכְמוֹת בַּחוּץ תָּרֹנָּה"[6] — אמר רבא: כל העוסק התורה מִבִּפְנִים — תורתו מכרזת עליו מבחוץ. (מו"ק טז:)

[1]איוב ג׳, יט. [2]ישע׳ נ"ה, א. [3]מש׳ א׳, ט. [4]שה"ש ה׳, ג. [5]איוב כ"ח, יב. [6]מש׳ א׳, כ.

נז) יותר מלמודך עשה — כלו׳ עיקר למודך יהא לשם מעשים טובים. בעל־מלאכתך — כלו׳ הקב"ה שצוך על המעשה. נח) בפחות שבכלים — בכלי חרס. ס) שרף על הצואר — שאינו מצומצם בדוחק לצואר. ונראה ואינו נראה — שהסנטר והזקן פעמים מכסים אותו; והנמשל לתלמיד־חכם, שאינו מטריח על הבריות, ואינו מתגדר ברבים. סא) ואוכל חרובין — כלו׳ מסתפק במועט. ותורמוסין — מין צמח למאכל בהמה. סב) מאין — כלו׳ ממי שאומר איני יודע. סג) מבפנים — בצניעות ובענוה. מכרזת — מודיעה ומפרסמת.

סד התורה סוליתה – ענוה, וכתרה – יראה. (תנח׳ בראשית).

סה ר׳ יוחנן בן זכאי היה אומר: אם למדת תורה הרבה אל תחזק טובה לעצמך, כי לכך נוצרת. (אב׳ פ׳ ב).

סו ר׳ יוסי אומר: התקן עצמך ללמוד תורה, שאינה ירושה לך. (שם).

סז כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי־צער תחיה ובתורה אתה עמל. אם אתה עושה כן–אשריך וטוב לך: אשריך–בעולם־הזה, וטוב לך – לעולם־הבא. (שם פ׳ ו).

סח ר׳ יונתן אומר: כל המקים את התורה מעני סופו לקימה מעשר, וכל המבטל את התורה מעשר סופו לבטלה מעני.

ר׳ מאיר אומר: הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה, והוי שפל־רוח בפני כל אדם. ואם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך, ואם עמלת בתורה יש לך שכר הרבה לתן לך. (שם פ׳ ד).

סט ר׳ יוחנן אמר: „לא בשמים היא“[1] – לא תמצא בגסי־הרוח. „ולא מעבר לים היא“[1] – לא תמצא לא בסחרנים ולא בתגרים. (עיר׳ נה.).

ע „כי העשק יהולל חכם“[2] – כשהחכם מתעסק בדברים הרבה מערבבין אותו מן החכמה. דבר אחר: המתעסק בצרכי צבור משכח תלמודו. אמר ר׳ יהושע בן לוי: ששים הלכות למדני ר׳ יהודה בן פדיה בחרישת הקבר, וכלן נשתכחו ממני, בשביל שהייתי עוסק בצרכי־צבור. (שמו״ר פ׳ ו).

עא תניא, ר׳ שמעון בן יוחאי אומר: שלש מתנות טובות נתן הקדוש־ברוך־הוא לישראל, וכלן לא נתנן אלא על ידי יסורים: אלו הן: תורה (וארץ־ישראל ועולם־הבא). תורה מנין? שנאמר: „אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו“[3]. (בר׳ ה.).

עב אילו הם יסורים של אהבה? כל שאין בהם בטול תורה. (שם).

עג אמר ר׳ ביסנא: אין אדם בעולם בלא יסורים: חושש בשניו אינו יכול לישון, בעינו אינו יכול לישון; יגע בתורה אינו ישן. זה ער וזה ער – „אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו“. (תנח׳).

עד אמר ריש־לקיש: מנין שאין דברי־תורה מתקימים אלא במי שממית עצמו עליה? שנאמר: „זאת התורה אדם כי ימות באהל“[4]. (בר׳ סג:).

[1]דב׳ ל׳, יב. [2]קהל׳ ז׳, ז. [3]תהל׳ צ״ד, יב. [4]במ׳ י״ט, יד.

סד) סוליתה — סנדלה, מנעל שלה. יראה — יראת שמים. סו) שאינה ירושה לך — כלו׳ אינה עוברת בירושה ואינה נקנית אלא ביגיעה. סז) במשורה — במדה. סח) בטלים הרבה — יהיו מצוים לך דברים הרבה שיבטלוך. סט) בגסי הרוח — בבעלי הגאוה. בסחרנים. — בסוחרים. ע) מערבבין—מבלבלין. בחרישת הקבר — בעניני טומאה וטהרה. עד) במי שממית עצמו— בלו׳ בהצנע ובענוה.

עה תנא דְבֵי אליהו: לעולם ישים אדם עצמו על דברי־תורה כשור לעול וכחמור למַשְׂאוי. (ע"ז ה:).

עו אמרו דְבֵי ר' יַנַּאי: מהו שנאמר: „כי מיץ חלב יוציא חמאה"[1] — במי אתה מוצא חמאה של תורה — במי שמקיא חלב שינק משדי אמו עליה. (בר' סג:).

עז דרש ר' יהודה בר' סימון: כל המשחיר פניו על דברי־תורה בעולם־הזה, הקדוש־ברוך־הוא מבהיק זיוו לעולם־הבא. (סנה' ק.).

עח „שְׁחוֹרוֹת כָּעוֹרֵב"[2] — במי אתה מוצא [דברי תורה]? במי שמשכים ומַעֲריב עליהם בבית־המדרש. רבה אמר: במי שמשחיר פניו עליהם כעורב. רבא אמר: במי שמשים עצמו אכזרי על בני־ביתו כעורב, כגון רב אַדָא בר מַתְנָא, שהלך ללמוד תורה, אמרה לו אשתו: התינוקות מה אעשה להם? אמר לה: כלום כָּלוּ קְרומיות באגם? (עיר' כא, כב).

עט אמר ר' יצחק: אם יאמר לך אדם: „יגעתי ולא מצאתי" — אל תאמן; „לא יגעתי ומצאתי" — אל תאמן; „יגעתי ומצאתי" — תאמן. (מג' ו.).

פ ר' אלעזר אומר: הֱוֵי שקוד ללמד תורה... ודע לפני מי אתה עָמֵל. (אב' פ' ב)

פא ר' אליעזר אומר: אם יהיו כל הַיַמים דְיוֹ ואֲגַמים קולמוסין ושמים וארץ מְגִלות וכל בני האדם לַבְלָרים, אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי: ואני לא חִסַּרתיה אלא כאדם שמטביל מִכְחוֹל בים.

ר' יהושע אומר: אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסין ושמים וארץ יריעות וכל בני אדם לבלרים, אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי, ולא חסרתיה רק כאדם שמטביל מכחול בים.

ר' עקיבא אומר: אני אין בי כח לומר כמו שאמרו רַבּוֹתַי: אלא רבותי חסרוה ואני לא חסרתיה אלא כמריח באתרוג: המריח נהנה והאתרוג לא חסר; וכממלא מאַמַּת המים, וכמדליק מנר לנר. (שהש"ר).

פב בן־עַזַּאי היה יושב ודורש והאש מלהטת סביבותיו. הלכו ואמרו לר' עקיבא: רַבִּי, בן־עזאי יושב ודורש והאש מלהטת סביבותיו. הלך אצלו ואמר לו: שמעתי שהיית דורש והאש מלהטת סביבך. אמר לו: הן. אמר לו: שמא בחדרי מרכבה היית עסוק. אמר לו: לאו, אלא הייתי יושב וחורז בדברי־תורה, ומתורה לנביאים, ומנביאים לכתובים,

[1] מש' ל, לג. [2] שה"ש ה, יא.

עה) למשאוי — למשא. עו) שמקיא חלב וגו' — כלו' שמתענה. עז) המשחיר פניו — ברעב. מבהיק זיוו — מזריח אורו. עח) כלו קרומיות — כלו' וכי אין קנה וסוף באגם? יטלו מהם ויאכלו. פ) הוי שקוד — למוד בזריזות ובהתמדה. לפני מי — לפני הקב"ה. פא) קולמוסין — קני כתיבה. לבלרים — סופרים, כתבנים. מכחול — כמין כף קטנה שטובלין אותה בשפופרת של סממני הצבע (פינזעל). מאמת המים — מן המעין. פב) בחדרי מרכבה — בסתרי תורה של מעשה מרכבה. וחורז בדברי תורה — כאדם שחורז מרגליות.

והיו הדברים שמֵחים כנתינתם מסיני, והיו עֲרֵבים כעיקר נתינתם. וכי עיקר נתינתם מסיני לא באש היו נתנים? (שחש"ר).

פג ר' חֲנִינָא בן חֲכִינַאי ור' שמעון בן יוחַאי הלכו ללמוד תורה אצל ר' עקיבא בבני־בְרַק, שָהו שם שלש עשרה שנה. ר' שמעון בן יוחאי היה מְשַגר ויודע מה שבתוך ביתו ור' חנינא בן חכינאי לא ידע. שגדה לו אשתו: בתך בגרה. בוא והַשִׂיאָה. נטל רשות והלך. כשחזר מצא שנשתנו שבילי עירו ולא היה יודע היכן הוא ביתו. מה עשה? הלך וישב על שפת הנהר. שמע ריבות קוראות לאחת מהן: „בת־חֲכִינַאי, מלאי כדך ונלך". אמר: שומעני, שריבה זו משֶלנו היא. הלך אחריה עד שנכנסה לתוך בית ונכנס אחריה פתאם. היתה אשתו יושבת ומְנַפָּה קמח. זקפה עיניה והרגישה בו — ופרחה נשמתה. אמר לפני הקדוש־ברוך־הוא: עניה זו — זה שברה? בקש רחמים עליה וחזרה נשמתה. (כת' סב; ילק"ש אחרי).

פד ר' חָמָא בר בִּיסָא הלך וישב שתים עשרה שנה בבית־המדרש. כשחזר אמר: לא אעשה כמו שעשה בן־חכינאי. עלה וישב בבית־המדרש שבעירו ושלח לביתו. בא ר' אוֹשַעְיָא בנו וישב לפניו. שְאָלו בהלכה וראה ששמועותיו מחודדות. חלשה דעתו, אמר: אילו הייתי כאן היה לי בן כמותו. כשנכנס לביתו נכנס גם בנו. עמד ר' חָמא לפניו: כסבור שהוא מבקש לשאול הלכה. אמרו לו אשתו: כלום אב עומד לפני בנו?

קרא עליו רָמִי בר חמא: „והחוט המְשֻלש לא במהרה ינתק"[1] — זה ר' אושעיא בנו של ר' חמא בר ביסא. (כת' סב:).

פה רב יוסף בנו של רבא שלָחו אביו לבית־מדרש לפני רב יוסף. פסקו לו שש שנים. כשעברו שלש שנים והגיע ערב יום־כפורים אמר: אלך ואראה בני־ביתי. שמע אביו, נטל מקל ויצא לקראתו. אמר לו: יונתך נִזְכַּרְתָ? נטרדו שניהם בקטטה ולא אכלו סעודה המפסקת. (שם סג.).

פו מין אחד ראהו לרבא שהוא מעַיֵן בהלכה והיתה אצבעו נתונה תחת רגלו והיא מתמעכת ונובעת דם. אמר לו: עַמָא פְּזִיזָא: שהקדתם פיכם לאזנכם — עדַיִן בפחזותכם אתם עומדים. מתחלה היה לכם לשמוע, אם יכולים אתם — תקבלו. ואם לא — לא תקבלו. א"ל: אנו שהולכים בתום נאמר בנו: „תֻּמַּת ישרים תַּנְחֵם"[2]: ובני אדם הללו, שבאים בעלילה, נאמר בהם: „וְסֶלֶף בּוֹגְדִים יְשָׁדֵּם"[2]. (שבת פח:).

[1]קהל' ד', יב. [2]מש' י"א, ג.

בעיקר נתינתם — כתחילת נתינתם בהר סיני, שהיתה באש. פג) בבני ברק—שם מקום שהיתה בו ישיבת הכמים. היה משגר — שולח לשאול בשלום הבית. בגרה — גדלה והגיע זמנה להנשא. נטל רשות — מרבותיו לילך לביתו. ריבות — נערות. שומעני — שומע אני מכאן, מזה משמע. מנפה — בוררת בנפה. זקפה — הרימה. זה שכרה — שהמתינה לי כל כך שנים. פד) חלשה דעתו — נפל עליו רוחו. והחוט המשולש וגו' — כלו' שהם חכמים שלשה דורות. פה) פסקו לו — קבעו לו זמן. יונתך — אשתך. בקטטה — בריב. סעודה המפסקת — של ערב יו"כ לפנות ערב. פו) ונובעת דם — ומתוך עיונו בלמודו לא הרגיש. עמא פזיזא — עם פוחז. שהקדמתם פיכם לאזנכם — שאמרתם „נעשה" קודם ל„נשמע". אם יכולים אתם וגו' — כלו' אם אין עול התורה קשה עליכם יותר מדאי.

פז הביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה מהר סיני. (בר' סג:).

פח דברי־תורה חביבים על לומדיהם כל שעה ושעה כשעה ראשונה. (עיר' נד:).

פט „דַּדֶּיהָ יְרַוֻּךָ בְכָל עֵת"[1] — למה נמשלו דברי־תורה כדד? מה דַּד זה כל זמן שהתינוק ממשמש בו — מוצא בו חלב, אף דברי־תורה כל זמן שאדם הוגה בהם — מוצא בהם טעם.

„בְּאַהֲבָתָהּ תִּשְׁגֶּה תָמִיד"[3] — כגון ר' אלעזר בן פדת. אמרו עליו על ר' אלעזר: שהיה יושב ועוסק בתורה בשוק התחתון של צפורי וסְדִינוֹ מוטל בשוק העליון של צפורי. אמר ר' יצחק בן אלעזר: פעם אחת בא אדם אחד ליטלו ומצא עליו שרף. (שם).

צ „וְיִדְגּוּ"[2] — מה דגים הללו גְדֵלים במים, כיון שיורדת טפה אחת מלמעלה מקבלים אותה בצמאון כמי שלא טעמו טעם מים מימיהם, כך הם ישראל גְדֵלים במים — בתורה, כיון שהם שומעים דבר חדש מן התורה הם מקבלים אותו בצמאון כמי שלא טעמו דברי־תורה מימיהם. (ב"ר פ' צז).

צא אמר רבי: כשהלכתי לְמַצּוֹת מִדּוֹתַי אצל ר' אלעזר בן שמוע, ויש אומרים: לְמַצּוֹת מדותיו של ר' אלעזר בן שמוע, מצאתי יוסף הבבלי יושב לפניו, והיה חביב לו ביותר עד לאחת. אמר לו: רבי, השוחט את הזבח להניח מדמו למחר מהו? אמר לו: כשר. שחרית אמר לו: כשר; צהרים אמר לו: כשר; מנחה אמר לו: כשר; ערבית אמר לו: כשר, אלא שרבי אליעזר פוסל. צהבו פניו של יוסף הבבלי. אמר לו: יוסף, במדומה אני שלא כִּוַּנְנוּ שמועתנו עד עתה. א"ל: רבי, הן; אלא שרבי יהודה „פסול" שָׁנָה לי, והזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי. עכשו ששנית לי „פסול" הֶחֱזַרְתָּ לי אבדתי. זלגו עיניו של ר' אלעזר בן שמוע דמעות, אמר: אשריכם תלמידי־חכמים, שדברי־תורה חביבים עליכם ביותר; קרא עליו המקרא הזה: „מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי"[3]. (מנ' יח).

צב ר' אַבָּהוּ הלך לְקֵיסָרִין וחזר משם ופניו מאירים. ראוהו התלמידים, עלו ואמרו לר' יוחנן: ר' אבהו זה מטמון מצא. אמר להם: למה? אמרו לו: שהרי פניו מאירים. אמר להם: שמא תורה חדשה שמע. עלו אצלו ואמרו לו: ומה תורה חדשה שמע מר? אמר להם: תוֹסֶפְתָּא ישנה. אמרו עליו: „חכמת אדם תאיר פניו"[4]. (קה"ר צ"א).

[1] מש' ה', יט. [2] בר' מ"ח, טז. [3] תהל' קי"ט, צז. [4] קהל' ח', א.

פט) וסדינו מוטל וגו' — שנפל מעליו ומתוך עיונו בתלמודו לא נתן לב לכך. שרף — נחש לשמרו. צא) למצות מדותי — להרצות לפניו תמצית מדותי ושאלותי בתורה. למצות מדותיו — לקבל ממנו תמצית מדותיו. עד לאחת — עד מאד; וי"מ: עד שהגיע להלכה אחת. השוחט... להניח מדמו מהו — אם נפסל הזבח ע"י מחשבה זו או לא. צהבו פניו — האדימו פניו מחמת שמחה. שלא כיוננו שמועתנו — שלא אמרתי תחלה כהלכה ולא נתקררה דעתך עד עכשיו. ובקשתי לי חבר — ששמע כמותי. ולא מצאתי — והייתי דואג שמא טעיתי בשמועתי. זלגו — נזלו. חביבין עליכם ביותר — ואתם מדקדקים בהם ומחזרים עליהם להעמידם על מכונם.

צג גוי אחד ראה את ר׳ יהודה בר׳ אֶלְעַאי שהיו פניו צהובות, אמר: אדם זה יש בו אחד משלשה דברים הללו: או מלוה ברבית, או מַגדל חזירים, או שותה יין. שמע ר׳ יהודה בר׳ אלעאי אמר לו: תפח רוחו של אותו האיש, אחד מהם אין בי, לא מלוה ברבית אני ולא מגדל חזירים אני, ששניהם אסורים לישראל: ולא שותה יין אני — שאפילו כשאני שותה ארבע כוסות בפסח — אני חש בראשי מפסח עד עצרת. א״ל: ולמה פניך צהובות? א״ל: התורה מאירה פני: (תנח׳ חקת).

צד אמר אַבַּיי: תבא לי, שכשאני רואה תלמיד־חכם מסַיֵּם מַסֶּכֶת—אני עושה יום־טוב לחכמים. (שבת קיט).

צה ברכת־התורה מנין? אמר ר׳ ישמעאל: קל־וחמר: על חיי־שעה מברך — על חיי עולם־הבא לא־כל־שכן. (בר׳ מח:).

III. תּוֹרָה לִשְׁמָהּ.

צו אמר ר׳ אלעזר: מהו שנאמר: „פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה״ [1] — וכי יש תורה של חסד, ויש תורה שאינה של חסד? — אלא תורה לשמה — זו היא תורה של חסד; שלא לשמה — זו היא תורה שאינה של חסד. (סוכה מט:).

צז תַּנְיָא: „לְאַהֲבָה אֶת־ה׳ אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹלוֹ וּלְדָבְקָה־בוֹ״ [2] — שלא יאמר אדם: אקרא שיקראוני חכם, אֶשנה שיקראוני רבי, אֶשַׁנֵּן שאהיה זקן ואשב בישיבה, אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבוא.

ר׳ אלעזר בן ר׳ צדוק אומר: עשה דברים לשֵׁם פעלם ודבר בהם לשמם. אל תעשם עטרה להתגדל בהם ואל תעשם קרדום להיות עודר בו. וקל־וחמר: ומה בלשאצר שלא נשתמש אלא בכלי־קדש, שנעשו כלי־חול, נעקר מן העולם; המשתמש בכתרה של תורה — על אחת כמה וכמה. (נדר׳ סב.).

צח ר׳ צדוק אומר: אל תעשֵׂם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לַחפר בהם. וכך היה הלל אומר: „וּדְאִשְׁתַּמֵּשׁ בְּתָגָא — חֳלָף״. הא למדת: כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם. (אב׳ פ׳ ד).

[1] מש׳ ל״א, כו. [2] דב׳ ל׳, כ.

צג) עצרת — חג השבועות. צד) תבא לי — כלו׳ תעמד לי זכות הדבר הזה. מסכת — חלק אחד שבתלמוד. צה) ברכת התורה מנין — שצריכין לברך על התורה. על חיי שעה—ברכות הנהנין וברכת המזון. על חיי העוה״ב — על התורה שנותנת חיים לעוה״ב. צו) תורה לשמה— שלא לשם פניה וכונת שכר וכבוד. צז) שאהיה זקן — אחד מראשי הישיבה. לשם פעלם— לשם המעשה. עטרה — של כבוד. קרדום — להשתכר בהם מזונות. בכלי קדש— כלי בית־המקדש ששתה בהם יין. צח) ודאשתמש בתגא חלף— מי שמשתמש בכתר תורה חולף ואובד מן העולם.

צט רַבִּי אומר: כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה; ולא עוד, אלא שכל העולם כלו כדאי הוא לו. נקרא רֵעַ, אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות, וּמַלְבַּשְׁתּוֹ ענוה ויראה וּמַכְשַׁרְתּוֹ להיות צדיק, חסיד, ישר ונאמן, וּמְרַחַקְתּוֹ מן החטא, וּמְקָרַבְתּוֹ לידי זכות, ונהנין ממנו עצה ותושיה, בינה וגבורה, ונותנת לו מלכות וממשלה וחִקּוּר דין, וּמְגַלִּין לו רָזֵי תורה, ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, והֹוֶה צנוע וְאֶרֶךְ־רוּחַ, ומוחל על עלבונו, וּמְגַדַּלְתּוֹ וּמְרוֹמַמְתּוֹ על כל המעשים. (אב׳ פ׳ ו).

ק אמר ר׳ אֲלֶכְּסַנְדְּרִי: כל העוסק בתורה לשמה מֵשים שלום בִּפַּמַלְיָא של מעלה ובפמליא של מטה. רב אמר: כאלו בנה פַּלְטְרִין של מעלה ושל מטה. ר׳ יוחנן אמר: אף מגין על כל העולם כלו. לֵוִי אמר: אף מקרב את הגאולה. (סנה׳ צט:).

קא אמר ר׳ ירמיה אמר ר׳ אלעזר: שני תלמידי־חכמים המחדדים זה לזה בהלכה הקדוש־ברוך־הוא מצליח להם, שנאמר: „והדרך צלח”[1], אל תקרי „והדרך” אלא „וחדדך”; ולא עוד אלא שעולים לגדולה, שנאמר „רכב”[1]: יכול אפילו שלא לשמה — תלמוד־לומר: „על דבר־אמת”[1]; יכול אם הֵגִיס דעתו — תלמוד־לומר: „וענוה צדק”[1]. (שבת סג.).

קב היה ר׳ בְּנָאָה אומר: כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם־חיים, וכל העוסק בתורה שלא לשמה — נעשית לו סם־המות. (תענ׳ ז.).

קג אמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסֹק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לִשְׁמָן, שמתוך שלא לשמן בא לשמן. (נז׳ כג.).

IV. מְלַמְּדֵי־תוֹרָה וְדַרְכֵי־לִמּוּד.

קד ר׳ ישמעאל אומר: הלומד על־מְנָת לְלַמֵּד, מַסְפִּיקִין בידו ללמוד וללמד. (אב׳ פ׳ ד).

קה אמר ר׳ יוֹחָנָן: כל הלומד תורה ואינו מְלַמְּדָהּ דומה לַהֲדַס במדבר, (שאין מי שיֵהָנה ממנו). ויש אוֹמרים: כל הלומד תורה ומלמדה במקום שאין תלמידי־חכמים, דומה לַהֲדַס במדבר, (שחביב לכל ומי שרוצה לטול ממנו נוטל). (ר״ה בג.).

קו דרש רב נַחְמָן בנו של רב חִסְדָּא: מהו שנאמר: „לריח שמניך טובים”[2] — למה תלמיד־חכם דומה? לצלוחית של פְּלְיָטוֹן, מגולה — ריחה נודף, מכוסה — אין ריחה נודף. (ע״ז לה.).

[1]תהל׳ מ״ה, ה. [2]שה״ש א׳, ג.

צט) כדאי לו — ראוי לו, כלו׳ כל העולם כאלו לא נברא אלא בשבילו. ומלבשתו — התורה מלבשת את העוסק בה. ומכשרתו — מתקנת אותו. כמעין המתגבר — בחכמה. עלבונו — זלזול בכבודו. ק) בפמליא של מעלה — בצבא מרום. פלטרין של מעלה — היכלות של רקיע. קא) הגיס דעתו — נתגאה. קד) על מנת — על תנאי, בשביל. ללמד — לאחרים. מספיקין בידו — נותנין לו את היכולת, הקב״ה מסייע בידו. קו) פליטון — שמן המור. מגולה ריחה נודף — ריחה מתפשט, וכך הוא ת״ח כשהוא מלמד תורתו ברבים.

קז אמר רב יהודה אמר רב: כל המונע הלכה מפי תלמיד כאלו גוזלו מנחלת אבותיו, שנאמר: „תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב"[1] — מורשה היא לכל ישראל מששת ימי בראשית.

אמר רב חנא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידא: כל המונע הלכה מפי תלמיד אפילו עֻבָּרִים שֶׁבִּמְעֵי אמם מקללים אותו. (סנה' צא:).

קח ר' עקיבא אומר: „בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך"[2] — אם העמדת תלמידים בנערותך, אל תשב מלהעמיד בזקנותך.

מעשה ברי עקיבא, שהיו לו שלש מאות תלמידים בנערותו ומתו כלם; ואלולא שהעמיד שבעה תלמידים בזקנותו, לא היה תלמיד שיהא קרוא על שמו. (תנח'; תנה"ק חיי־שרה).

קט שנינו: היה ר' מאיר אומר: הלומד תורה ואינו מלמדה זה הוא „דבר ה' בזה"[3]. (סנה' צט).

קי „הוֹן וָעֹשֶׁר בְּבֵיתוֹ וְצִדְקָתוֹ עֹמֶדֶת לָעַד"[4] — רב הוּנָא ורב חִסְדָּא; אחד אמר: זה הלומד תורה ומלמדה, ואחד אמר: זה הכותב תורה, נביאים וכתובים וּמַשְׁאִילָם לאחרים. (כת' נ.).

קיא „אֲשֶׁר אֵין חֲלִיפוֹת לָמוֹ"[5] — ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי; אחד אמר: כל שאינו מניח בן, ואחד אמר: כל שאינו מניח תלמיד. (ב"ב קטז.).

קיב „וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ"[6] — אלו תלמידיך. וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמידים קרוים בנים, שנאמר: „בנים אתם לה' אלהיכם"[7], ואומר: „ויצאו בני הנביאים"[8] — וכי בני הנביאים היו, והלא תלמידים היו? אלא מכאן לתלמידים שהם קרוים בנים. וכן אתה מוצא בחזקיהו מלך יהודה שלִמד כל התורה כֻּלה לישראל וקרָאָם בנים, שנאמר: „בני עתה אל תִּשָּׁלוּ"[9]. וכשם שהתלמידים קרוים בנים כך הרב קרוי אב, שנאמר: „ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי"[10], ואומר: „ואלישע חלה... וירד אליו מלך ישראל ויבך... ויאמר אבי אבי"[11]. (ספרי ואתחנן).

קיג אמר ר' שמואל בר נַחֲמָנִי אמר ר' יונתן: כל המלמד בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו יְלָדוֹ, שנאמר: „ואלה תולדות אהרן ומשה"[12], ונאמר: „ואלה שמות בני אהרן"[13]. לומר לך: אהרן ילד ומשה לִמד, לפיכך נקראו על שמו. (סנה' יט:).

קיד מנין שכל המשנה לחברו מעלין עליו כאלו יְצָרוֹ וּרְקָמוֹ וֶהֱבִיאוֹ לעולם, שנאמר: „אם תוציא יקר מזולל כפי תהיה"[14].

כל המכניס בְּרִיָּה אחת תחת כנפי שמים מַעֲלִין עליו כאלו יְצָרָהּ וּרְקָמָהּ והביאָהּ לעולם. (תוס' הוריות).

[1] דב' ל"ג, ד. [2] קהל' י"א, ו. [3] במ' ט"ו, לא. [4] תהל' קי"ב, ג. [5] שם נ"ה, כ. [6] דב' ו', ז. [7] שם י"ד, א. [8] מ"ב ב', ג. [9] דה"ב כ"ט, יא. [10] מ"ב ב', יב. [11] שם י"ג, יד. [12] במ' ג', א. [13] שם שם, ב. [14] ירמ' ט"ו, יט.

קז) המונע הלכה — מללמדו. מששת ימי בראשית — מימי בריאת העולם. קח) אל תשב — אל תחדל. קט) ונאמר ואלה בני אהרן — ובבני משה אינו מדבר. מעלה עליו — חושב עליו.

קטו כל המלמד את בן חברו תורה זוכה ויושב בישיבה של מעלה, שנאמר: „אם תשוב ואשיבך לפני תעמד"[1], וכל המלמד את בן עם־הארץ תורה אפילו הקדוש־ברוך־הוא גוזר גזרה מבטלה בשבילו, שנאמר: „ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה"[1]. (ב"מ פה.).

קטז הזהרו בבני עם־הארץ, שמהם תצא תורה. (סנה' צו.).

קיז רב נזדמן למקום אחד. גזר תענית ולא ירדו גשמים. ירד לפניו שליח־צבור, אמר „משיב הרוח" — ונשבה רוח, אמר „מוריד הגשם" — וירדו גשמים. אמר לו: מה מעשיך? אמר לו: מלמד תינוקות אני, ומקריא לבני עניים כבני עשירים, ומי שאין לו — איני נוטל ממנו כלום; ויש לי פיר של דגים, וכל מי שפורד אני משחדו בדגים ומשדלו עד שהוא בא וקורא. (תענ' כד.).

קיח הזהרו בבני עניים, שמהם תצא תורה. (נד' פא.).

קיט „רְאֵה לִמַּדְתִּי אֶתְכֶם... כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי ה' אֱלֹהָי"[2] — מה אני בחנם אף אתם בחנם. ומנין שאם לא מצא בחנם שיִלְמַד בשָׂכָר? תלמוד־לומר: „אמת קנה"[3]. ומנין שלא יאמר: כשם שלמדתיה בשכר כך אֲלַמדנה בשכר? תלמוד־לומר: „אמת קנה ואל תמכר"[3]. (בכו' כט.).

קכ הַעמידו תַלמידים הַרבה.

בית־שַמַאי אומרים: אל יִשְׁנֶה אדם אלא למי שהוא חכם וְעָנָו ובן אבות ועשיר; ובית־הלל אומרים: לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד־תורה ויצאו מהם צדיקים, חסידים וכשֵרים. (אדר"נ פ' ב).

קכא ר' חנינא בר פַּפָּא רָמֵי: אמר: „לקראת צמא התיו מים"[4], ונאמר: „הוי כל צמא לכו למים"[5]? — אם תלמיד הגון הוא — „לקראת צמא התיו מים", ואם לאו — „הוי כל צמא לכו למים".

ר' חנינא בר חָמָא רמי: נאמר: „יפוצו מעינותיך חוצה"[6], ונאמר: „יהיו לך לבדך"[7]? — אם תלמיד הגון הוא — „יפוצו מעינותיך חוצה", ואם לאו — „יהיו לך לבדך". (תענ' ז:).

קכב כל השונה לתלמיד שאינו הגון — כזורק אבן למַרְקוּלִים. (חול' קל"ג.).

קכג שנו רבותינו: לעולם תהא שמאל דוחה וימין מְקָרֶבֶת, לא כאלישע שדְחָפוֹ לגיחזי בשתי ידיו, ולא כיהושע בן פְּרַחְיָה שֶׁדְּחָפוֹ לתלמידו בשתי ידיו. (סוטה מז.).

[1] ירמ' ט"ו, יט. [2] דב' ד', ה. [3] מש' כ"ג, כג. [4] ישע' כ"א, יד. [5] שם נ"ה, א. [6] מש' ה', טז. [7] שם שם, יז.

קיז) פיר — מחילה. קיט) מה אני בחנם — מלמד בחנם. אמת — זו תורה. קכ) בן־אבות — חשובים. קכא) רמי — מקשה שני כתובים זה על זה. התיו — משמע לתוליך לו מים (תורה). לכו למים — משמע שילך בעצמו. קכב) למרקולים — ע"ז ששמה כך, ודרך עבודתה בזריקת אבן. קכג) שמאל דוחה וגו' — תלמיד שחטא אל ידחהו רבו בשתי ידיו, שמא יצא לתרבות רעה.

קכד הלל הזקן אומר: בשעת המְכַנסין — פזר, ובשעת המפזרין — כַּנֵס. בשעה שאתה רואה שהתורה חביבה על ישראל והכל שמחין בה — אתה הוי מפזר בה, שנאמר: „יש מפזר ונוסף עוד"[1]; ובשעה שאתה רואה שהתורה שכוחה מישראל ואין הכל משגיחין עליה — אתה הוי מכנס בה, שנאמר: „עת לעשות לה' הפרו תורתך"[2]. (תוס' בר' פ' ז; בר' סג).

קכה אמר רב יהודה אמר רב: בְּרַם זָכוּר אותו האיש לטוב, ויהושע בן גַּמְלָא שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל. שבתחלה מי שיש לו אב — מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה לָמֵד תורה. מה דרשו? „וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם"[3] — וּלְמַדְתֶּם אַתֶּם. התקינו שיהיו מושיבין מלמדי־תינוקות בירושלים. מה דרשו? „כי מציון תצא תורה"[4]. ועדַיִן מי שיש לו אב — היה מעלה ומלמדו, מי שאין לו אב לא היה עולה ולמד. התקינו שיהו מושיבין בכל פֶּלֶךְ ופלך, ומכניסין אותם כבן שש־עשרה כבן שבע־עשרה, ומי שהיה רבו כועס עליו מְבַעֵט בו ויצא. עד שבא יהושע בן גמלא ותִקֵּן, שיהו מושיבין מלמדי־תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותם כבן שש כבן שבע. (ב"ב כא).

קכו „וּמַצְדִּיקֵי הָרַבִּים כַּכּוֹכָבִים לְעוֹלָם וָעֶד"[5] — אֵלּוּ מלמדי־תינוקות. כגון מי? אמר רב: כגון רב שמואל בר שִׁילַת.

רב מצאו לרב שמואל בר שילת, שהיה עומד בגִנָּה. אמר לו: הנחת לאמונתך! א"ל: הרי שלש־עשרה שנה שלא ראיתיה, ואף עכשו דעתי עליהם. (שם ח:).

קכז אמר לו רב לרב שמואל בר שילת: עד שש לא תקבל, מכאן ואילך קבל ואַבְסֵהוּ כשור.

ואמר לו רב לרב שמואל בר שילת: כשאתה מַלקה את התינוק לא תלקהו אלא ברצועה של מִנְעָל, הקורא — יקרא, ומי שאינו קורא — יהא צַוְּת לחברו. (שם כא).

קכח אמר רבא: סְכוּם של תינוקות לְמַקְרֵי־דַרְדְּקֵי עשרים וחמשה, ואם יש חמשים — מושיבים שנים, ואם יש ארבעים — מעמידים רֵישׁ־דוּכְנָא, ומסַיְעין לו מֵעִיר.

[1]מש' י"א, כד. [2]תהל' קי"ט, קכו. [3]דב' י"א, יט. [4]ישע' ב', ג. [5]דנ' י"ב, ג.

קכד) בשעת המכנסים—כשאין חכמי הדור מרביצים תורה ברבים. פזר— אתה לשנות לתלמידים. בשעת המפזרים — כשגדולי הדור מרביצים תורה. כנס — אתה ואל תטיל שורה עליהם. הוי מכנס בה — ואל תטיל דברי תורה לבזיון. קכה) ברם — אמנם. מעלה — לירושלים. ומכניסים אותם — את התלמידים. מבעט בו — מורד בו, שתלמידים גדולים אין אימת הרב עליהם. קכו) הנחת לאמונתך — כלו' אינך עוסק במלאכת הלמוד באמונה, שיוצאת לגינה. עליהם — על התלמידים. קכז) עד שש — תינוק פחות משש שנים. אבסהו כשור — כלו' הלעיטהו תורה הרבה. ברצועה של מנעל — שהיא קלה ודקה, ולא במקל וכדומה. ומי שאינו קורא — שאינו יכול לקבל תורה. יהא צות לחברו—חברהו לתלמיד אחר שהוא מהיר לשמוע. קכח) סכום של תינוקות — מספר התלמידים. למקרי־דרדקי — למלמדי תינוקות. ריש־דוכנא — סגן המלמד שחוזר עם התלמידים על דברי הרב. ומסיעים לו מעיר — בני העיר משלמים לו שכר.

ואמר רבא: מלמד תינוקות שלומד, ויש אחר שלומד יותר ממנו, אין מורידין אותו, שמא יבא חברו להתרשל. רב דימי מנהרדעא אמר: כל שכן שיהא לומד יותר — קנאת סופרים תרבה חכמה.

ואמר רבא: שני מלמדי־תינוקות, אחד מרבה בתלמוד ואינו מדקדק ואחד מדקדק ואינו מרבה, מושיבין אותו שמרבה ואינו מדקדק. מה טעם? שְׁבַשְׁתָּא מִמֵּילָא נָפְקָא. רב דימא מנהרדעא אמר: מושיבין אותו שמדקדק ואינו מרבה. מה טעם? שְׁבַשְׁתָּא כֵּיוָן דְעָל— עָל; שנאמר: „כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זָכָר באדום"[1]. כשבא יואב לפני דוד, אמר לו: מפני מה עשית כך? א"ל: שנאמר: תמחה את זְכַר עמלק"[2]. א"ל: והרי אנו קורין „זֵכֶר". א"ל: אני „זָכָר" הקריאוני. הלך ושאל את רבו. א"ל: היאך הקראתָני? א"ל: „זָכָר". נטל סַיִף להרגו. א"ל רבו: למה? א"ל: שנאמר: „ארור עושה מלאכת ה' רמיה"[3]. א"ל: הַנִּיחני, דיי שאעמוד ב„ארור". א"ל: והרי נאמר: „וארור מונע חרבו מדם"[3]. יש אומרים: הֲרָגוֹ; ויש אומרים: לא הרגו. (ב"ב כא.)

קכט כשאתה מלמד את בנך — למדהו בספר מוגה. (פס' קיב.)

קל הִלֵּל אומר: לא הַקַּפְּדָן מלמד. (אב' פ' ב).

קלא פרסי אחד בא לפני רב, אמר לו: למדני תורה. אמר לו: אמור אל"ף. אמר לו: מי יאמר שזו אל"ף? שמא אינו כך. — אמור בי"ת. — מי יאמר שזו בי"ת? נער בו והוציאו בנזיפה. בא לפני שמואל, אמר לו: למדני תורה. אמר לו: אמור אל"ף. אמר לו: מי יאמר שזו אל"ף? — אמור בי"ת. — מי יאמר שזו בי"ת? אחזו שמואל באזנו. ואמר הפרסי: אזני! אזני! אמר לו שמואל: מי יאמר שזו אזנך? אמר לו הפרסי: כל העולם יודעים שזו אזני. א"ל: אף כאן כל העולם יודעים שזו אל"ף וזו בי"ת. מיד נשתתק הפרסי וקבל עליו.

הוי — „טוב ארך רוח מגבה־רוח"[4]. (קה"ר).

קלב אמר רבא: אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל—בשביל רבו שאינו מַסְבִּיר לו פנים. (תעני ח.).

קלג ר' פְּרֵידָא היה לו תלמיד אחד שהיה שונה לו פרקי ארבע פעמים ולמד. פעם אחת בקשוהו לדבר מצוה, שנה לו ולא למד. אמר לו: מה נשתנית עכשו? אמר לו:

[1] מ"א י"א, טז. [2] דב' כ"ה, יט. [3] ירמ' מ"ח, י. [4] קהל' ז', ח.

אין מורידין אותו — להושיב את חברו במקומו. להתרשל — להתעצל מתוך יהירות. מרבה בתלמוד— לומד הרבה. מדקדק — בלמוד התינוקות שלא ישתבשו. שבשתא ממילא נפקא— טעות מאליה יוצאת. שבשתא כיון דעל על — טעות כיון שנכנסה נכנסה, כלו' מי שנתרגל בשבושים קשה לו לפרוש מהם. תמחה את זכר עמלק — שקרא זָכָר תחת זֵכֶר; ועמלק מזרע אדום. מלאכת ה' — מלאכת הלמוד; שלא דקדק ללמדו כהוגן. דיי שאעמוד בארור — כלו' דיה לי הקללה, ולמה תהרגני. קכט) מוגה — מתוקן, שהוסרו ממנו השבושים. קל) הקפדן — כעסן. קלא) בנזיפה — בגערה של כעס. קלב) שתלמודו קשה עליו — שאינו יכול לקבלו. קלג) בקשוהו — את ר' פרידא. ולא למד — לא הבין.

משעה שאמרו למַר „יש דבר מצוה" — הסחתי דעתי, אמרתי: עכשו יעמד מר, עכשו יעמד מר. אמר לו: תן דעתך ואשנה לך. שנה לו שוב ארבע מאות פעמים ולמד. יצתה בת־קול ואמרה לו: רצונך שיוסיפו על חייך ארבע מאות שנה או שתזכה אתה ודורך לחיי עולם־הבא. אמר: רצוני שאזכה אני ודורי לחיי עולם־הבא. אמר הקדוש־ברוך־הוא: תנו לו זו וזו. (עיר׳ נד.).

קלד „וְדִבֶּר ה׳ אֶל משֶׁה פָּנִים אֶל פָּנִים"[1] — אמר ר׳ יצחק: אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: משה, אני ואתה נסביר פנים בהלכה. יש אומרים: כך א״ל הקב״ה למשה: כשם שאני הסברתי לך פנים כך אתה הסבר פנים לישראל. (בר׳ סג:).

קלה אמר ר׳ חנינא בר פַּפָּא: נראה להם הקדוש־ברוך־הוא [לישראל] פנים זועפות, פנים בֵּינוֹנִיּוֹת, פנים מַסְבִּירוֹת, פנים שוחקות. פנים זועפות — למקרא; כשאדם מלמד בנו תורה צריך ללמדו באימה. פנים בינוניות — למשנה. פנים מסבירות — לתלמוד. פנים שוחקות — לאגדה. (תנה״ק יתרו; ילק״ש).

קלו רַבָּה קודם שפתח להכמים אמר דבר של בדיחות ובדחו חכמים, ולבסוף ישב באימה ופתח בהלכה. (פס׳ קיז.).

קלז „וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ"[2], ונאמר אחריו: „יום אשר עמדת לפני ה׳ אלהיך בחֹרֵב"[3] — מה להלן באימה וביראה וברֶתֶת ובזִיעַ, אף כאן באימה וביראה וברתת ובזיע. (בר׳ כב.).

קלח שנו רבותינו: כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה. נכנס אהרן ושנה לו משה פִּרְקוֹ, נִסְתַּלֵּק אהרן וישב לשמאל משה. נכנסו בניו ושנה להם משה פרקם. נסתלקו בניו, אלעזר ישב לימין משה, ואיתמר לשמאל אהרן. נכנסו זקנים ושנה להם משה פרקם. נסתלקו זקנים. נכנסו כל העם ושנה להם משה פרקם. נמצא ביד אהרן — ארבעה, וביד בניו — שלשה, וביד הזקנים — שנים, וביד כל העם — אחד. נסתלק משה, שנה להם אהרן פרקו. נסתלק אהרן, שנו להם בניו פרקם. נסתלקו בניו, שנו להם זקנים פרקם. נמצא ביד הכל — ארבעה. מכאן אמר ר׳ אליעזר: חַיָּב אדם לשנות לתלמידו ארבע פעמים; וקל־וחֹמר: ומה אהרן, שלמד מפי משה ומשה מפי הגבורה, כך, הדיוט מפי הדיוט — על אחת כמה וכמה.

ר׳ עקיבא אומר: מנַין שחַיָּב אדם לשנות לתלמידו עד שילַמְּדנו, שנאמר: „ולמדה את בני ישראל"[4]. ומנין עד שתהא סדורה בפיהם? שנאמר: „שימה בפיהם"[4]. ומנין שחיב להראות לו פנים בה? שנאמר: „ואלה המשפטים אשר תשים ל פ נ י ה ם"[5].

[1]שמ׳ ל״ג, יא. [2]דב׳ ד׳, ט. [3]שם שם, י. [4]שם ל״א, יט. [5]שמ׳ כ״א, א.

הסחתי דעתי — הסרתי דעתי מחמת פזור הנפש. קל״ד) שאינו מסביר לו פנים — שאינו מראה לו פנים יפות בלמודו, אלא מטיל עליו אימה. קלו) קודם שפתח — בהלכה. דבר של בדיחות — דבר שמבדח ומשמח את הלב. קלז) וברתת ובזיע — בחרדה. קלח) סדר משנה — סדר הלמוד. מפי הגבורה — מפי הקב״ה. פרקו — פרק בתורה, שעור תלמודו. נסתלק — פנה אל הצד. עד שילַמְּדנו — עד שהתלמיד ילמד וידע.

„אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם"[1] — עָרְכֵם לפניהם כשלחן ערוך, כענין שנאמר: „אתה הראית לדעת"[2]. (עירי נד; מכיל׳).

קלט וכי מה היו הַפְּסָקוֹת מְשַׁמְּשׁוֹת? — ליתן רֶוַח למשה להתבונן בין פָּרָשָׁה לְפָרָשָׁה ובין ענין לענין. והרי הדברים קל-וחומר — ומה אם מי שהוא שומע מפי הקדוש-ברוך-הוא ומדבר ברוח-הקודש צריך להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין, על אחת כמה וכמה הדיוט מן הדיוט. (ספרא).

קמ תניא, רבי אומר: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שבהמה טמאה מְרֻבָּה מן הטהורה, לפיכך מנה הכתוב בטהורה; גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעופות טהורים מְרֻבִּים על הטמאים, לפיכך מנה הכתוב בטמאים.

לומר לך: לעולם יִשְׁנֶה אדם לתלמידיו דרך קצרה. (חולי סג).

קמא שנו רבותינו: „וְשִׁנַּנְתָּם"[3] — שיהיו דברי-תורה מְחֻדָּדִים בפיך, שאם ישאל לך אדם דבר אל תְּגַמְגֵּם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד, שנאמר: „אמור לחכמה אחותי את"[4], ואומר: „אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם, לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער". (קידי ל:)[5].

קמב ר׳ יוחנן בן תוֹרְתָא בא פעם אחת לפני ר׳ עקיבא. אמר לו: עמוד וקרא בתורה. אמר להם: לא עברתי על הַפָּרָשָׁה — וְשִׁבְּחוּהוּ חכמים. (שמו״ר פ׳ מ).

קמג „וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֵאמֹר"[6] — לִמֶּדְךָ התורה, שאם תהיה בן-תורה לא תהא רוחך נסה לומר דבר לפני הצבור, עד שתפשוט אותו בינך ובין עצמך שתים שלש פעמים.

מעשה בר׳ עקיבא שקְרָאוֹ החזן ברבים לקרות בספר-תורה בצבור ולא רצה לעלות. אמרו לו תלמידיו: רבינו, לא כך למדתנו: „כי היא חייך יארך ימיך"[7], ולמה נמנעת לעלות? אמר להם: העבודה! לא נמנעתי לקרות אלא על שלא סדרתי אותה פרשה שתים שלש פעמים, שאין אדם רשאי לומר דברי-תורה לפני הצבור עד שיפשוט אותם שתים שלש פעמים בינו לבין עצמו; שכן מצינו בהקדוש-ברוך-הוא, שהוא נותן מענה-לשון לכל הבריות והתורה גלויה לפניו ככוכב אחד, וכשבא ליתן אותה לישראל כתוב בו: „כי אז רָאָהּ ויספרה הכינה וגם חֲקָרָהּ"[8] ואחרי-כן: „ויאמר לאדם"[9]. וכן כתוב: „וידבר אלהים את כל הדברים האלה"[6] — בינו לבין עצמו, ואחרי כן: „לאמר" — לישראל. (תנח׳ יתרו; שמו״ר פ׳ מ).

---

[1] שמ׳ כ״א, א. [2] דבי׳ ד, לה. [3] דברי ו, ז. [4] משי׳ ז׳, ד. [5] תהלי קכ״ז, ה. [6] שמ׳ כ, א.
[7] דבי ל, כ. [8] איוב כ״ח, כז. [9] שם שם, כח.

אתה הראית לדעת — שהדבר ברור לפניהם כזה שרואה בעינים. קלט) הפסקות — פתוחות וסתומות שבתורה. קמ) מנה הכתוב בטהורה — מנה שמותיהן של הבהמות הטהורות. בטמאים — שמותיהם של עופות טמאים. קמא) אל תגמגם — דבור שאינו ברור קרוי גמגום. קמב) עמוד וקרא בתורה — בפרשת השבוע. לא עברתי על הפרשה — ואינה סדורה בפי. קמג) עד שתפשוט אותו — עד שתלמוד אותו. העבודה — לשון שבועה.

קמד אמר ר' אבהו: מנין לרב שלא ישב על גבי מטה וישנה לתלמידו על גבי קרקע? שנאמר: „ואתה פה עמוד עמדי"[1].

שנו רבותינו: מימות משה עד רבן גמליאל לא היו למדין תורה אלא מעֻמָּד. משמת רבן גמליאל הזקן ירד חולי לעולם והיו למדין תורה מְיֻשָּׁב. וזהו ששנינו: משמת ר"ג הזקן בטל כבוד תורה. (מג' כא.).

קמה אַבְטַלְיוֹן אומר: חכמים, הזהרו בדבריכם, שמא תחובו חובת גלות וְתִגְלוּ למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו — ונמצא שֵׁם שמים מתחַלֵּל. (אב' פ' א).

ע. לוֹמְדֵי־תוֹרָה וְדַרְכֵי־תַלְמוּד.

קמו אמר רֵיש־לָקִיש משום ר' יהודה נשיאה: אין העולם מתקַיֵם, אלא בשביל הבל תינוקות של בית־רַבָּן. אמר לו רב פַּפָּא לְאַבַּיֵי: שלי ושלך מהו? א"ל: אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא.

ואמר ריש־לקיש משום ר' יהודה נשיאה: אין מבטלין תינוקות של בית־רבן אפילו לבנין בית־המקדש.

אמר לו ריש־לקיש לר' יהודה נשיאה: כך מקובלני מאבותי, ויש אומרים מאבותיך, כל עיר שאין בה תינוקות של בית־רבן מחריבין אותה. (שבת קיט:).

קמז אמר רב המנונא: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שבִּטלו בה תינוקות של בית־רבן, שנאמר: „שְׁפֹךְ על עולל בחוץ"[2]. מה טעם „שפוך"? — משום ש„עולל בחוץ". (שם).

קמח „וַיְהִי בִּימֵי אָחָז בֶּן יוֹתָם"[3] — מה צרה היתה? — „ארם מקדם ופלשתים מאחור"[4] וגו'. משל למלך שמסר את בנו לפֶּדָגוֹג, והיה הפדגוג שונא אותו. אמר: אם אני הורג אותו עכשו נמצאתי מְחַיֵּב את ראשי למלך, אלא הריני מושך את מֵינקתו ממנו והוא מת מאליו. כך אמר אחז: אם אין גדיים אין תְּיָשִׁים, אם אין ת־ישים אין צֹאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין עולם; לומר: אם אין קטנים אין תלמידים, אם אין תלמידים אין [illegible], אם אין חכמים אין זקנים, אם אין זקנים אין נביאים, אם אין נביאים אין הקדוש־ברוך־הוא מַשרה שכינתו עליהם. מה עשה? עמד ונעל בתי־כנסיות ובתי־מדרשות. כיון שראו הכל שאחז בבתי־כנסיות ובתי־מדרשות התחילו הכל צוֹוְחִין: וַי וַי! (ירוש' סנה' פ' יא; ויק"ר פ' יא).

[1] דב' ה', כח. [2] ירמ' ו', יא. [3] ישע' ז', א. [4] שם ט', יא.

קמה) הזהרו בדבריכם — שלא ליתן מקום לתלמידים לטעות ולהשתבש בדעותיהם. מים הרעים — כנוי למינות ואפיקורסות. וישתו התלמידים — כלו' יבואו לידי כפירה מחמת שיטעו בדבריכם. קמו) הבל תינוקות של בית־רבן — רוח פיהם של הילדים הלומדים תורה בבית הרב. שלי ושלך מהו — כלו' וכי זכות למוד תורה שלנו אינה חשובה כלום? קמז) מה טעם שפוך — כלו' למה שפך הקב"ה כעסו עליהם? משום שעולל בחוץ — ולא בבית הרב. קמח) מה צרה היתה? — כלל הוא באגדה, שכל מקום שנאמר „ויהי" לשון צרה היא. לפדגוג — לאוּמָן וּמְחַנֵּךְ. שאחז בבתי כנסיות — שתפס והחזיק בהם; ודרש „אחז" מלשון אחיזה.

קמט אמר ר' אבא בר כהנא: לא עמדו פילוסופין לאומות־העולם כבלעם בן בעור וכאבנימוס הַגַּרְדִּי. נתכנסו כל האומות אצלם, אמרו להם: יכולים אנו לְהִזְדַּוֵּג לאומה זו? אמרו להם: לכו וְחִזרו על בתי־כנסיות ועל בתי־מדרשות שלהם, אם מצאתם שם תינוקות מצפצפין בקולן אין אתם יכולים להזדוג להם, שכך הבטיחם אביהם ואמר להם: „הקֹל קול יעקב והידים ידי עשו"[1] — כל זמן שקולו של יעקב מצוי בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות אין הידים ידי עשו, ואם לאו — הידים ידי עשו — אתם יכולים להם. (ב"ר פ' סה; איכ"ר).

קנ בכל יום ויום מלאך יוצא מלפני הקדוש־ברוך־הוא לחַבל את העולם, וכיון שהקב"ה מִסְתַּכֵּל בתינוקות של בית־רבן ובתלמידי־חכמים — מיד נהפך כעסו לרחמים. (כלה רב' פ"ב).

קנא אמר רב: מהו שנאמר: „אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו"[2] — „אל תגעו במשיחי" — אלו תינוקות של בית־רבן, „ובנביאי אל תרעו" — אלו תלמידי־חכמים. (שבת קיט:).

קנב אמר ר' יהודה בר' סימון: בא וראה כמה חביבין תינוקות. גלו עשרת השבטים ולא גלתה שכינה עמהם; גלו יהודה ובנימין ולא גלתה שכינה עמהם; גלתה סנהדרין ולא גלתה שכינה עמהם; גלו משמרות ולא גלתה שכינה עמהם; וכיון שגלו תינוקות גלתה שכינה עמהם. זהו שנאמר: „עולליה הלכו שבי לפני צר"[3]; מיד — „ויצא מבת־ציון כ ל ה ד ר ה"[4]. (איכ"ר).

קנג אמרו לו חכמים לר' יהושע בן לוי: באו תינוקות היום לבית־המדרש ואמרו דברים, שאפילו בימי יהושע בן נון לא נאמרו כמותם:

א ל " ף ב י " ת — אַלֵּף בינה.

ג י מ " ל ד ל " ת — גמול דלים.

מה טעם רגלו של גימ"ל פשוטה כלפי דל"ת? — שכן דרכו של גומל־חסדים לרוץ אחרי דלים.

ומה טעם רגלו של דל"ת פשוטה כלפי גימ"ל? — שימציא לו את עצמו.

ומה טעם פניו של דל"ת הפוכות מגימ"ל? — שיתן לו בצנעא, כדי שלא יתבַּיֵּש ממנו.

ה " ו — זה שמו של הקדוש־ברוך־הוא.

ז"ח, ט " י, כ"ל — אם אתה עושה כן הקב"ה ז ן אותך ו ח ן אותך ו מ י ט י ב לך ונותן לך י ר ו ש ה וקושר לך כ ת ר לעולם־הבא.

מ"ם פ ת ו ח ה, מ " ם סתומה — מאמר פ ת ו ח, מאמר ס ת ו ם.

[1] בר' כ"ז, כב. [2] תהל' ק"ה, טו. [3] איכה א', ה. [4] שם שם, ו.

קמט) פילוסופים — חכמים. וכאבנימוס הגרדי — גוי פילוסוף בימי ר' מאיר. נתכנסו... אצ"ם — לכל אחד מהם בזמנו. קנב) משמרות — של כהונה. קנג) אלף — למוד. שימציא לו את עצמו — המקבל לנותן ולא יצטער לחזור אחריו. בצנעא — מתן בסתר. מאמר פתוח מאמר סתום — כלו' יש בתורה נגלה ונסתר.

נו״ן כפופה, נו״ן פשוטה — נאמן כפוף, נאמן פשוט.

סמ״ך עי״ן — סמוך עניים. (לשון אחר: סמנים עשה בתורה וקנה אותה).

פ״א כפופה, פ״א פשוטה — פה פתוח, פה סתום.

צד״י כפופה, צד״י פשוטה — צדיק כפוף, צדיק פשוט.

קו״ף — קדוש, רי״ש — רשע.

מה טעם פניו של קו״ף הפוכות מרי״ש? — אמר הקב״ה: אין אני יכול להסתכל ברשע.

ומה טעם תגו של קו״ף הפוך כלפי רי״ש? — אמר הקב״ה: אם חוזר בו אני קושר לו כתר כמותו.

ומה טעם רגלו של קו״ף תלויה? — אם חוזר בו יבוא ויכָּנס בזה.

שי״ן — שקר, תי״ו — אמת.

ומה טעם שקר אותיותיו קרובות ואמת אותיותיה רחוקות? — שקר מצוי ואמת אינה מצויה.

ומה טעם שקר עומד על רגל אחת ואמת מְלבנת? — אמת עומדת ושקר אינו עומד. (שבת קד.).

קנד אמר רבי אסי: מפני מה מתחילין לתינוקות בתורת־כהנים, ואין מתחילין מבראשית? — אמר הקדוש־ברוך־הוא: הואיל והתינוקות טהורים והקרבנות טהורים — יבואו טהורים ויתעסקו בטָהֳרות. (ויק״ר פ׳ ז; ילק״ש).

קנה אֱלִישָׁע בן אֲבוּיָה היה אומר: הלומד תורה בילדותו דברי תורה נבלעים בדמיו ויוצאים מפיו מפֹרשים, והלומד תורה בזקנותו אין דברי תורה נבלעים בדמיו ואין יוצאים מפיו מפורשים, וכן המשל אומר: אם בנערותך לא חֲפַצְתָּם — איך תשיגם בזקנותך?
הוא (היה) אומר: הלומד ילד למה הוא דומה? לְדְיוֹ כתובה על נְיָר חדש; והלומד זקן למה הוא דומה? לדיו כתובה על ניר מָחוּק. (אדר״נ פ׳ כד; אב׳ פ׳ ד).

קנו ר׳ נהוראי היה אומר: הלומד תורה בילדותו דומה לעיסה שהיא לושה בחמין: הלומד תורה בזקנותו דומה לעיסה שהיא לושה בצונן. (אדר״נ פ׳ כד).

קנז בן שלש שנים לאותיות. (מד׳).

קנח יהודה בן תֵּימא היה אומר: בן חמש שנים למקרא בן עשר למשנָה... בן חמש עשרה לתלמוד. (אב׳ פ׳ ה).

נאמן כפוף וגו׳— אדם נאמן וישר שהוא כפוף ועניו בעוה״ז זוכה להיות פשוט וזקוף בעוה״ב. פה פתוח וגו׳ — עת לדבר ועת לחשות. תגו של קוף — קוצה של האות ק׳ שלמעלה. ויכנס בזה — כלו׳ החוזר בתשובה פותחין לו פתח לקבלו. שקר אותיותיו קרובות — בסדר א״ב: ק׳ ר׳ ש׳. אמת אותיותיה רחוקות — א׳ תחלת א״ב, מ׳ באמצע, ת׳ בסוף. שקר עומד על רגל אחת — כל אות שבו בעלת רגל אחת. מלבנת — אותיותיה שכובות כמין לבנה ומושבן יפה. קנד) בתורת כהנים — בפרשת ויקרא. קנו) לדיו כתובה על ניר חדש—שהכתב יוצא ברור ומפורש. קנו) עסה... לושה בחמין — בצק הנילוש במים חמים הקמח מתערב ומִדַּבֵּק יפה. לושה בצונן — במים קרים אין הבצק מדובק ורך, אלא קשה ומתפורר. קנז) לאותיות— ללמוד אותיות הא״ב. קנח) לתלמוד — לגמרא.

קנט תלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו חמש שנים שוב אינו רואה. רבי יוסי אומר: שלש שנים, שנאמר: „וללמדם ספר ולשון כשדים... ולגדלם שנים שלש"[1]. (חול׳ כד).

קס „כִּי אִם בְּתוֹרַת ה׳ חֶפְצוֹ"[2] — אמר רבי: אין אדם לומד אלא ממקום שלבו חפץ, שנאמר: „כי אם בתורת ה׳ חפצו".

לוי ור׳ שמעון בְּרַבִּי היו יושבים לפני רבי וּמְפַסְקִים סדרי מקרא. נגמר הספר. — לוי אמר: יביאו לנו משלי, ור׳ שמעון ברבי אמר: יביאו לנו תהלים. כָּפוּ את לוי והביאו תהלים. כשהגיעו למקרא „כי אם בתורת ה׳ חפצו" פֵּרש רבי ואמר: אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלִבו חפץ. אמר לוי: רבי, נתת לי רשות לעמוד. (ע"ז יט.).

קסא אמר ריש־לקיש: אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל — בשביל משנתו שאינה סדורה עליו. מה תַּקַּנְתּוֹ? ירבה בישיבה. (תענ׳ ז, ח).

קסב אמר ר׳ אמי: מהו שנאמר: „כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחדו על שפתיך"[3]? — אימתי דברי תורה נעימים? — בזמן שתשמרם בבטנך; ואימתי תשמרם בבטנך? — בזמן שיכונו יחדו על שפתיך. (עיר׳ נד.).

קסג בְּרוּרְיָה מצאה תלמיד אחד שהיה שונה בלַחַש. בעטה בו ואמרה לו: לא כך נאמר: „ערוכה בכל ושמורה"[4] — אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך — מִשְׁתַּמֶּרֶת, ואם לאו — אינה משתמרת.

תנא, תלמיד אחד היה לו לר׳ אליעזר בן יעקב שהיה שונה בלחש. לאחר שלש שנים שכח תלמודו. (שם).

קסד אמר לו שמואל לרב יהודה: שִׁנָּנָא, פתח פיך וקרא, פתח פיך ושנה, כדי שתתקַיֵּם בידך ותאריך ימים, שנאמר: „כי חיים הם למצאיהם"[5] — אל תקרא „למצאיהם" אלא למוֹציאיהם בפה. (עיר׳ נד.).

קסה אמר ר׳ שפטיה אמר ר׳ יוחנן: כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר: „וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם"[6]. (מג׳ לב.).

קסו בשעה שדברי־תורה יוצאים מפי בעליהם כתקונם — הם ערבים לשומעיהם, ובשעה שהם יוצאים מְמֻסְמָסִים הם מרים לשומעיהם. (ירוש׳ סנה׳ פ׳ יא).

קסז כל מי שהוא מוציא דברי־תורה ואינם ערבים על שומעיהם, נוח לו שלא אֻמָּרָם. (שה"ר פ׳ סא).

[1]דנ׳ א׳, ד, ה. [2]תהל׳ א׳, ב. [3]מש׳ כ״ב, יח. [4]ש״ב כ״ג, ה. [5]מש׳ ד׳, כב. [6]יחז׳ כ׳, כה.

קנט) שלא ראה סימן יפה — לא הצליח בלמודו. קס) ומפסקים סדרי מקרא — לומדים פסוקי כתבי הקדש. כפו — הכריחו. נתת לי רשות לעמוד — שהרי אין לבי חפץ עתה בספר התהלים. קסב) שתשמרם בבטנך — לזכרם. שיכונו יחדו על שפתיך — שתוציאם מפורשים מפיך. קסג) ערוכה ברמ"ח אברים — כלו׳ כשאתה הוגה בתורה בכל אברי גופך. משתמרת — בזכרון. קסד) שננא — שנון וחריף. קסה) בלא נעימה — בלא נגון והטעמה (ריקטיאן). קסו) ממסמסים — מגומגמים.

קסח אמר רבא: לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך יהגה, שנאמר: „בתורת ה׳ חפצו״[1], ואחר כך „ובתורתו יהגה״[1].
ואמר רבא לעולם ילמוד אדם — ואף על פי שהוא שוכח, ואף על פי שאינו יודע מה שהוא אומר, שנאמר: „גרסה נפשי לתאבה״[2] — „גרסה״ נאמר, ולא „טחנה״. (ע״ז יט.).

קסט הַסַּדְרָן קודם לַפַּלְפְּלָן. (ירוש׳ הור׳ פ׳ ג׳).

קע ר׳ יהודה אומר: לעולם יהא אדם כונס דברי תורה כְּלָלִים כללים ומוצ־אם פְּרָטִים: שאם כונסם פרטים מְיַגְּעִים אותו ואין יודע מה לעשות. משל לאדם שהלך לְקִיסָרִי וצריך מאה זוז או מאתים זוז להוצאה, נוטלם פֶּרֶט — מְיַגְּעִים אותו ואין יודע מה לעשות, אֲבל אם מְצָרְפָם ועושה אותם סְלָעִים ודִינָרֵי זהב פּוֹרֵט ומוציא בכל מקום שירצה. (ספרי האזינו).

קעא אמר רב חסדא: אין התורה נקנית אלא בסימנין, שנאמר: „שימה בפיהם״[3] — אל תקרי „שימה״, אלא „סִימָנָהּ״. (עירובין נד:).

קעב רְאִיָּה מְבִיאָה לידי זכירה. (סנ׳ מג:).

קעג כל דברי תורה צריכים זה לזה, שמַה שזה נועל זה פותח. (תנה״ק חקת).

קעד דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר. (ירוש׳ ר״ה פ׳ ג׳).

קעה „כִּשְׂעִירִים עֲלֵי דֶשֶׁא״[4] — מה שעירים הללו יורדים על עֲשָׂבִים ומְפַשְׁפְּשִׁים בהם, כדי שלא יתליעו, כך הֱוֵי מפשפש בדברי תורה, כדי שלא תשכחם. כך אמר לו ר׳ יעקב ברי חנינא לרבי: בוא ונפשפש בַּהֲלָכוֹת, בשביל שלא יעלו חלודה. (ספרי האזינו).

קעו אמר ר׳ חִיָּא בר אבא אמר ר׳ יוחנן: מהו שנאמר: „נוצר תאנה יאכל פריה״[5] — למה נמשלו דברי תורה כתאנה? — מה תאנה זו כל זמן שאדם ממשמש בה מוצא בה תאנים, אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהם מוצא בהם טעם. (עיר׳ נד:).

קעז אינו דומה שונה פִּרקוֹ מאה פעמים לשונה מאה ואחת. (חג׳ ט׳:).

[1]תהלי׳ א׳, ב. [2]שם קי״ט, כ. [3]דבי׳ ל״א, יט. [4]שם ל״ב, ב. [5]מש׳ כ״ז, יח.

קסח) ואחר כך יהגה — יתבונן ויעיין בטעמי התורה. גרסה — כטחינה של גריסין שאינה דקה ויפה („גרס״ פירושה „למוד״ בארמית). קסט) הסדרן — מי שבקי בהלכות והן סדורות בפיו. הפלפלן — חריף במשא־ומתן של הלכה. קע) לקיסרי — כלו׳ לכרך. נוטלם פרט — מעות קטנות. סלעים ודינרי זהב — מטבעות גדולות. פורט — מחליף במעות קטנות. קעא) אלא בסימנים — כלו׳ שיעשה לו ציונים וסימנים לזכרון. קעג) מה שזה נועל — כלו׳ מה שסתום במקום אחד מתפרש ע״י מקום אחר. קעה) ומפשפשים בהם — כלו׳ ממשמשים ומזעזעים אותם. שלא יתליעו — שלא יעלו בהם תולעים. חלודה — סימני רקבון והתעפשות שמעלים כלי־מתכת שמונחים הרבה זמן בלא שמוש. קעו) מוצא בה תאנים — שהתאנים מצויות באילן רוב ימות השנה. קעז) פרקו — שעורו בתורה.

קעח ר׳ יהושע בן קרחה אומר: כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר.

ר׳ יהושע אומר: כל הלומד תורה ומְשַׁכְּחָהּ דומה לאשה שיולדת וקוברת.

ר׳ עקיבא אומר: זַמֵּר בכל יום, זמר בכל יום. (סנה׳ צט).

קעט בכל יום יהיו בעיניך כחדשים.

ר׳ דוסתַּאי בר יַנַּאי משום ר׳ מאיר אומר: כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחַיֵּב בנפשו, שנאמר: „רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך" [1]. יכול, אפילו תקפה עליו משנתו,—תלמוד־לומר: „ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך" [1] — הָא אינו מתחיב בנפשו עד שישב ויסירם מלבו. (אב׳ פ׳ ג).

קפ אמר ר׳ שמעון בן לקיש: מגלת חסידים מצאו כתוב: „יום תעזבני יומַיִם אעזבך" — לשנים שיצאו אחד מִטְּבֶרְיָא ואחד מִצִּפּוֹרִי ופגעו זה בזה בפונדק אחד. כשפרשו זה מזה הלך זה מיל וזה מיל — נמצאו רחוקים זה מזה שני מילין. (ירוש׳ בר׳).

קפא „לֹא יַעַרְכֶנָּה זָהָב וּזְכוֹכִית וּתְמוּרָתָהּ כְּלִי פָז" [2] — אלו דברי־תורה שקשים לקנותם ככלי זהב וכלי־פז ונוחים לְאַבְּדָם ככלי זכוכית. (חג׳ טו:).

קפב למה נמשלו דברי־תורה במים, ביין ובחלב? מה שלשה משקין הללו אין נפסלים אלא בהיסח־הדעת, אף דברי־תורה אין משתכחים אלא בהיסח־הדעת. (תענ׳ ז:).

קפג ללמוד בְּיָשָׁן קשה מבחדש; וסמנך: טיט בן טיט. (יומא כט).

קפד אמר רב הוּנָא: מהו שנאמר: „הון מהבל ימעט וקבץ על יד ירבה" [3] — אם עושה אדם תורתו חֲבִילוֹת־חֲבִילוֹת — מתמעט, ואם קובץ על יד — ירבה. אמר רב נחמן בר יצחק: אני עשיתי ונתקימה בידי.

רב דימי אמר: משל לְצַיָּד שצד צפרים: אם ראשון ראשון משבר כְּנָפָיו — מִשְׁתַּמֵּר; ואם לאו — אין משתמר. (עיר׳ נד:).

קפה „כִּי לֹא דָבָר רֵיק הוּא מִכֶּם כִּי הוּא חַיֵּיכֶם וּבַדָּבָר הַזֶּה תַּאֲרִיכוּ יָמִים עַל הָאֲדָמָה" [4] — דבר שאתה אומר: „ריק הוא" — הוא חייכם. רבי שמעון בן יוחאי אומר: משל לשני אחים, שהיו מְסַגְּלִים ממון, אחד מְצָרֵף דינר ואוכלו ואחד מצרף דינר ומניחו. זה שהיה

[1] דב׳ ד׳, ד. [2] איוב כ״ח, יז. [3] מש׳ י״ג, יא. [4] דב׳ ל״ב, מז.

קעח) זמר בכל יום — למוד כל יום ויום בשמחה. קעט) אפילו תקפה עליו משנתו — חזק עליו למודו; כלו׳ ששכח מחמת רוב עיונו בתורה. הא — הרי. עד שישב — בטל. קע) יום תעזבני וגו׳ — על התורה נאמר. נמצאו רחוקים וגו׳ — וכן מי שמתרחק מן התורה יום אף היא מתרחקת ממנה יום, ונמצא שרחוק הוא ממנה יומים. קפא) ונוחים — וקלים. קפב) למה נמשלו ד״ת וגו׳ — בישעיה נ״ה, א. נפסלים אלא בהיסח הדעת — משקה שהניחוהו מגולה פסול לשתיה, שמא שתה ממנו נחש וכדומה. קפג) בישן — מה שלמד כבר ונשתכח ממנו. טיט בן טיט — טיט שנתקשה בכותל קשה גיבולו מטיט חדש נטול מן הקרקע. קפד) חבילות חבילות — שלומד הרבה ואינו חוזר על למודו לקבעו בלבו. מתמעט—הונו בתורה. על יד— מעט מעט. ראשון ראשון משבר כנפיו — כל צפור וצפור שהוא צד משבר כנפיה שלא תברח. קפה) מסגלים — אוצרים וכונסים. מצרף דינר — כלו׳ מצרף הפרוטות לדינר.

מצרף דינר ומניחו, נמצא עשיר לאחר זמן; כך תלמיד־חכם, לָמַד שנים שלשה דברים ביום, שנים שלשה דברים בלילה, שנים שלשה פרקים בשבת, שתים שלש פָּרָשִׁיּוֹת בחודש – נמצא עשיר לאחר זמן, ועליו נאמר – „וקבץ על יד ירבה"[1], וזה שאמר: היום אני למד, למחר אני למד? היום אני שונה, למחר אני שונה? – נמצא אין בידו כלום. ועליו הוא אומר – „נרדם בקציר בן מביש"[2]. (ילק"ש עקב).

קפו „נוֹצֵר תְּאֵנָה יֹאכַל פִּרְיָהּ"[3] – למה נמשלה תורה בתאנים? שרוב האילנות, הזית, הגפן והתמר, נלקטין כאחד, והתאנה נלקטת מעט־מעט. כך התורה, היום לומד מעט ולמחר הרבה, לפי שאינה מתלמדת לא בשנה ולא בשנתים. (במ"ר פ' כא).

קפז „וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלַיְלָה"[4] – ר' חֲנִין מִצִּפּוֹרִין פתר המקרא בִּתְלוּלִית של עפר: מי שֶׁטִּפֵּשׁ מה הוא אומר: מי יכול לְקַצּוֹת את זו? מי שֶׁפִּקֵּחַ מהו אומר: הריני קוצה שתי משפָּלות היום ושתי משפלות למחר – עד שאני קוצה את כולה. כך מי שטפש אומר: מי יכול ללמד כל התורה, נזיקין – שלשים פרקים, כלים – שלשים פרקים? מי שפקח מהו אומר: הריני שונה שתי הלכות היום ושתי הלכות למחר, עד שאני שונה את כל התורה כולה.

אמר ר' יַנַּאי: רָאמוֹת לֶאֱוִיל חכמות בַּשַּׁעַר לא יפתח פיהו"[5], משל לְכִכָּר שתלוי באוירו של בית, הטפש אומר: מי יכול להוריד את זה? מי שפקח אומר: ולא אחד תלָאוֹ? אלא הריני מביא סולם או קנה ומורידו; כך הטפש אומר: מי יכול ללמד תורה שֶׁבְּלֵב חכם? והפקח אומר: והוא לא מאחר למדה? אלא הריני לומד שתי הלכות היום ושתים למחר, עד שאני למד את כל התורה כלה.

אמר רבי לוי: משל לְקַרְסָטַל נקוב ששכר בעליו פועלים למלאותו מים. הטפש אומר: מה אני מועיל? מכנים בזו ומוציא בזו. והפקח אומר: ולא שכר כל חבית וחבית אני נוטל? כך הטפש אומר: הריני לומד תורה ומְשַׁכְּחָהּ – מה אני מועיל? והפקח אומר: ולא שכר יגיעה נותן לי הקב"ה?

חכמים אומרים: הטפש הזה נכנס לבית־הכנסת ורואה אותם עוסקים בתורה, והוא אומר להם: האיך אדם לומד תורה תחלה? אומרים לו: תחלה קורא במגלה, ואחר־כך בספר, ואחר־כך בנביאים, ואחר־כך בכתובים. משהוא גומר את המקרא, שונה את התלמוד, ואחר־כך בהלכות, ואחר־כך באגדות. כיון ששומע כך אומר בלבו: אימתי אני לוֹמֵד כל את? – וחוזר מן השער; הֱוֵי „בשער לא יפתח פיהו". (ויק"ר פ' י"ט; דב"ר פ' ח).

קפח ר' יצחק פתח: „טוב מְלֹא כַף־נַחַת מִמְּלֹא חָפְנַיִם עמל ורעות־רוח"[6] – טוב מי ששונה שני סדרים ורגיל בהם ממי ששונה הלכות ואינו רגיל בהן. (ויק"ר פ' ג).

קפט רב ששת כל שלשים יום היה חוזר על תלמודו והיה סמוך ועומד על בריח הדלת ואמר: שישי נפשי, שישי נפשי: לך קריתי, לך שניתי. (פס' סח:).

[1]מש' י"ג, יא. [2]שם י', ה. [3]מש' כ"ז, יח. [4]יהוש' א', ח. [5]מש' כ"ד, ז.

קפו) נלקטין כאחד – כל פירותיהם נלקטים בזמן אחד. קפז) בתלולית – בתל, בגבעה. לְקַצּוֹת – לחפור ולפנות. משפלות – סלים מיוחדים להוצאת זבל. נזיקין – שלש בבות. כ"ים – מס' בלים. קרסטל – סל. מן השער – משער בית־המדרש. קפח) הלכות – מרובות. קפט) לך קריתי – לטובתך להנאתך.

קצ אמר ר׳ תנחום: הסובר תלמודו לא במהרה הוא משכח, מה טעם? שנאמר: „פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך״[1]. (ירוש׳ בר׳).

קצא בא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא בשר־ודם. מדת בשר ודם — כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק; אבל הקב״ה אינו כן — מלא מחזיק, ריקן אינו מחזיק, שנאמר: „אם שמוע תשמע״[2] — אם שמוע — תשמע, ואם לאו — לא תשמע. דבר אחר: „אם שמוע״ בְּיָשָׁן — „תשמע״ בחדש, ואם יפנה לבבך — שוב לא תשמע. (בר׳ מ).

קצב אמר רב נחמן בר יצחק: הלכה צריכה דעה צלולה כיום של אִסְתָּן.
אמר אַבַּיֵי: אם אמרה לי אֵם: „הַבָא כּוּתָח״ — לא שָׁנִיתִי.
אמר רָבָא: אם עֲקָצַתְנִי כִּנָּה — לא שניתי.
מר בנו של רַבִּינָא עשתה לו אמו שבעה חֲלוּקִים לשבעה ימים. (עיר׳ סה.)

קצג תלמיד אחד היה יושב לפניו ר׳ יוסי. היה ר׳ יוסי מַסביר לו ולא סבר. אמר לו: למה אין אתה סובר? א״ל: שאני גולה ממקומי. א״ל: מאיזה מקום אתה? א״ל: מן נוֹבַת־שַׁמַּאי. א״ל: ומהו אוירו של אותו מקום? א״ל: כשהתינוק נולד או גובלים אֲדַמְדָּמִים וטָשים את מחו שלא יאכלוהו היַתּוּשים. אמר: ברוך שנתן חן מקום בעיני יושביו. (ב״ר פ׳ לד).

קצד חִיָּא בר אדא היה יושב לפני רב. היה מסביר לו ולא סבר. אמר לו: למה אין אתה סובר? א״ל: שחמורתי עומדת לֵילד, ואני מִתְיָרא שמא תצטַנֵּן ותמות. (ב״ר פ׳ כ).

הִלֵּל אומר: לא הַבַּיְשָׁן למד. (אב׳ פ׳ ב).

קצו אמר רב גִּדֵּל אמר רב: כל תלמיד־חכם היושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מר — תִּכָּוֶינָה. (פס׳ קיז).

קצז גְּמָרָא גְמוֹר — זְמִירְתָא תְּהֵא! (ביצה בד.)

קצח כשעומד רבי בְּמַסֶּכֶת זו לא תשאלנו במסכת אחרת. (שבת ג:).

קצט אשרי תלמיד שרבו מודה לו. (בר׳ לב.).

[1] דב׳ ד׳, ט. [2] שמ׳ ע״ו, כו.

קצ) הסובר—המבין יפה. אשר ראו עיניך— הדברים שהם ברורים כאלו ראית אותם בעיניך. קצא) כלי ריקן מחזיק — יכול לקבל מה שנותנין לתוכו. אבל הקב״ה... מלא מחזיק — יותר שאדם מלא תורה הוא מקבל יותר. אם שמוע תשמע — אם שמעת וקבלת כבר הרי עתיד אתה לשמוע ולקבל עוד. בישן — אם תחזור על הישנות. קצב) כיום של אסתן — כיום שמנשבת בו רוח צפונית, שהוא יום אורה ונוח לכל. הבא כותח — מין מאכל של חלב שנחמץ; כלו׳ אפילו טרדה קלה היתה מערבבת את דעתי. עקצתני — נשכתני. שבעה חלוקים — שבע כתנות, כדי להרחיב את דעתו בכתנת נקיה בכל יום. קצג) מנובת־שמאי — שם מקום; והיתושים מרובים שם. גובלים אדמדמנים — ממעכים ולשים מיני גרגרים ארומים. וטשים — מורחים. קצה) הבישן — שמתבייש לשאול מרבו. קצו) ואין שפתותיו נוטפות מר—כלו׳ שאינו לומד באימה. תכוינה—ראוי הוא שתכוינה שפתיו. קצז) גמרא גמור זמירתא תהא — כלו׳ וכי למוד הגמרא זמר בעלמא הוא! קצח) לא תשאלנו וגו׳— שלא יתבלבל.

ר אמר רב יהודה: לא נברא לילה אלא לשֵׁנה. אמר ר׳ שמעון בן לָקִיש: לא נבראה הלבנה אלא לתלמוד.

אמרו לו לר׳ זירא: מחודדות שמועותיך. אמר להם: של יום הן.

אמרה לו בתו של רב חִסְדָא לרב חסדא: רצונך להתנמנם קצת? אמר לה: הרי יבאו ימים ארוכים וקצרים ונישן הרבה.

אמר רב נחמן בר יצחק: אנו פועלי־יום אנו.

רב אחא בר יעקב לָוֶה וּפָרַע. (עיר׳ כה.).

רא אמר ריש־לקיש: כל העוסק בתורה בלילה הקדוש־ברוך־הוא מושך עליו חוט של חסד ביום, שנאמר: „יומם יצוה ה׳ חסדו ובלילה שירה עמי״[1]. מה טעם „יומם יצוה ה׳ חסדו״? — משום ש„בלילה שירה עמי״. (ע״ז ג:).

רב אמר ר׳ זֵירא: כל הישן בבית־המדרש תורתו נעשית לו קְרָעִים־קרעים, שנאמר: „וקרעים תלביש נומה״[2]. (סנה׳ עא.).

רג ארבע מדות בתלמידים: מהיר לשמוע ומהיר לאבד — יצא שְׂכָרוֹ בְהֶפְסֵדוֹ, קשה לשמוע וקשה לאבד — יצא הפסדו בשכרו, מהיר לשמוע וקשה לאבד — זה חלק טוב, קשה לשמוע ומהיר לאבד — זה חלק רע. (אבות פ׳ ה).

רד ארבע מדות ביושבים לפני חכמים: סְפוֹג וּמַשְׁפֵּךְ, מְשַׁמֶּרֶת וְנָפָה. ספוג — שהוא סופג את הכל, ומשפך — שמכנים בזו ומוציא בזו, משמרת — שמוציאה את היין וקולטת את השמרים, ונפה — שמוציאה את הקמח וקולטת את הסלת. (שם).

רה הֱיֵה כערוגה עמוקה, שמחזקת את מימיה, וּכְקַנְקַנָּה זְפוּתָה, שמשמרת את יינה, וְכִסְפוֹג שהוא סופג את הכל. (אדר״נ).

[1]תהל׳ מ״ב, ט. [2]מש׳ כ״ג, כא. [3]דבי׳ כ״ט, ג.

ר) אלא לשינה — למנוחה, כדי שתהא מחר דעתו צלולה לתלמוד. לא נבראה הלבנה וגו׳ — שמי שאין לו נר ילמוד לאורה. שמועותיך — הלכותיך. של יום הן — ולמדתין בדעה צלולה. ימים ארוכים וקצרים — ימים שלאחר המיתה שהם ארוכים למנוחה וקצרים לתלמוד תורה. פועלי יום אנו — ואין לנו רשות להבטל אפילו שעה אחת. לוה ופרע — שאם נטרד ביום במלאכתו ולא הספיק לגמור שעורו פרע (שלם) מן הלילה. רב) נעשית קרעים — מתוך שהוא מרבה להפסיק תלמודו בשינה תורתו אינה שלמה בידו ואינה זוכרה אלא בסירוגין. רג) לשמוע — לקבל. לאבד — לשכוח. יצא שכרו בהפסדו — הפסדו גדול משכרו. רד) ספוג — (שוואם). ומשפך — קנה מפוש, רחב מלמעלה וקצר מלמטה, ששופכין דרך בו משקה מכלי לכלי. משמרת — כלי לסנן ולזקק את היין מן השמרים. נפה — מין כברה. שהוא סופג וגו׳ — זוכר כל מה שלמד. שמכנים בזו וגו׳ — מהיר לשכוח את הכל. שמוציאה את היין וגו׳ — כלו׳ שוכח את הטוב וזוכר רק את הגרוע. שמוציאה את הקמח וגו׳ — היפך מן הקודם. רה) היה כערוגה וגו׳ — כלו׳ שלא תשכח מתלמודך דבר. כקנקנה זפותה — כחבית משוחה בזפת.

רו ר׳ יהודה אומר: הֱוֵי זהיר בתלמוד, ששגגת תלמוד עולה זדון. (אבות פ׳ ד).

רז אין אדם עומד על דברי־תורה אלא אם כן נכשל בהם. (גיט׳ מג.).

רח „וְלֹא נָתַן ה׳ לָכֶם לֵב לָדַעַת... עַד הַיּוֹם הַזֶּה"[1] — אמר רבה: מכאן, שאין אדם עומד על דעת רבו עד ארבעים שנה. (ע"ז ה:).

רט „יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי"[2] — מה מטר זה יורד על האילנות ונותן בהם מטעמים לכל אחד ואחד לפי מה שהוא: בגפן לפי מה שהיא, בזית לפי מה שהוא, בתאנה לפי מה שהיא: כך דברי־תורה כלם אחת, ויש בהם מקרא ומשנה ומדרש והלכות ואגדות. (ילק"ש האזינו).

רי שמא תאמר: הריני קורא פרשה קשה ומניח את הקלה, תלמוד־לומר: „כי לא דבר רֵק הוא מכם"[3]... שמא תאמר: למדתי הלכות ודַי לי, תלמוד־לומר: „כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת"[4] — למוד מדרש הלכות ואגדות. (ספרי).

ריא שנו רבותינו: העוסקים במקרא — מדה ואינה מדה; במשנה — מדה ונוטלין עליה שָׂכָר; בתלמוד — אין לך מדה גדולה מזו. ולעולם הֱוֵי רץ למשנה יותר מן התלמוד. (ב"מ לג.).

ריב „בְתַחְבֻּלוֹת תַּעֲשֶׂה לְּךָ מִלְחָמָה"[5] — אמר ר׳ יוחנן: במי אתה מוצא מלחמתה של תורה? — במי שיש בידו חבילות של משנה. (סנה׳ מב.).

ריג „וְלַיּוֹצֵא וְלַבָּא אֵין שָׁלוֹם"[4] — אמר רב: כיון שיוצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא שוב אין לו שלום. ושמואל אמר: זה הפורש מתלמוד למשנה. ר׳ יוחנן אמר: אפילו מש"ס לש"ס. (חגי׳ י.).

ריד אמר ר׳ בַּנָּאָה: לעולם ישקיע אדם עצמו במשנָיות, שאם יַרְתִּיק יפתחו לו, גם לתלמוד — לתלמוד, אם לאגדה לאגדה.

ר׳ יהושע בן לוי אמר: עַמּוּד־ברזל — משנה. (ויק"ר כא.).

[1]דב׳ כ"ט, ג. [2]שם שם, מז. [3]שם י"א, כב. [4]מש׳ כ"ד, ו. [5]זכרי׳ ח׳, י.

רו) הוי זהיר בתלמוד — שלא לבוא לידי טעות ומכשול. עולה זדון — נחשב לזדון ולפשיעה בכונה, שהיה לך ללמוד בעיון. רז) נכשל בהם — שבא לידי טעות ומעוררין אותו על כך. רח) עד היום הזה — סוף ארבעים שנה במדבר. ריא) מדה ואינה מדה — כלו׳ מדה טובה היא רק במקצת, שאין לעמוד על טעמי המקרא בלא משנה ותלמוד. ולעולם הוי רץ וגו׳ — כלו׳ אף על פי שמשתקע בתלמוד יחזור תמיד אחר המשנה, שלא יבוא להתרחק ממנה יותר מדאי. ריב) חבילות של משנה — הרבה משניות; ודרש „בתחבלות" מלשון חבילה. ריג) שוב אין לו שלום — שאין להוציא הלכה ברורה מן המקרא. מתלמוד למשנה — שיש הרבה משניות סתומות וסותרות זו את זו, והתלמוד מישב אותן ומתרצן. מש"ס לש"ס — מתלמוד הבבלי לתלמוד ירושלמי ולהיפך, שכל אחד יש לו דרך מיוחדת בלמוד (ש"ס — ששה סדרים). ריד) אם ירתיק וגו׳ — יקיש וידפק; כלו׳ אם יהא לפניו דבר סתום ויחקר במשניות יפתחו לו בין בדברי הלכה ובין בדברי אגדה. עמוד ברזל משנה — שהלכותיה מיוסדות ויש לסמוך עליהן.

רטו „טוב אֲשֶׁר תֶּאֱחֹז בָּזֶה"[1] — זה מקרא, „וְגַם מִזֶּה אַל תַּנַּח אֶת יָדֶךָ"[1] — זה משנה. (קה"ר).

רטז „הָכֵן בַּחוּץ מְלַאכְתֶּךָ"[2] — זה מקרא, „וְעַתְּדָהּ בשדה לך"[2] — זה משנה, „אחר ובנית ביתך"[2] — זה תלמוד. (סוטה מד.).

ריז לעולם יְשַׁלֵּשׁ אדם שנותיו: שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בתלמוד. (קיד' ל.).

ריח ר' יצחק בן פנחס אומר: כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות — לא טָעַם טַעַם של חכמה; כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש — לא טעם טעם של יראת חטא.

הוא היה אומר: כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות — זה גבור ואינו מזוין; כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש — חַלָּשׁ וְזַיִן בידו; יש בידו זה וזה — גבור ומזוין. (אדר"נ פ' כט).

ריט שנו רבותינו: עשיר נכסים, עשיר פומבי — זה הוא בעל הגדות; עשיר סְלָעִים, עשיר תְּקוֹעַ — זהו בעל פלפול; עשיר מדות, עשיר כמוס — זהו בעל־שמועות. הכל צריכין לבעל־החטים — תלמוד.

אמר ר' זירא אמר רב: מהו שנאמר: „כל ימי עני רעים"[3] — זה בעל־גמרא, „וטוב לב משתה תמיד"[3] — זה בעל־משנה. רבא אמר: חלוף הדברים. וזה שאמר רב משרשיא משמו של רבא: מהו שנאמר: „מסיע אבנים יעצב בהם"[4] — אלו בעלי משנה; „בוקע עצים יסכן במ"[4] — אלו בעלי גמרא. (ב"ב קמה:).

רכ רב יצחק בר יהודה היה רגיל לפני רָמִי בַּר חָמָא. הניחו והלך לרב שֵׁשֶׁת. פעם אחת פגע בו. אמר לו: „הַזּוֹכָם תפסנו, — וְהָרֵיחַ בא ליד"; מפני שהלכת לך לפני רב

[1]קהל' ז', יח. [2]משי' כ"ד, כז. [3]שם ט"ו, טו. [4]קהל' י', ט.

ריז) ישלש אדם שנותיו — יחלק את יומו לענין למוד לשלשה חלקים. ריח) מדרש — הכונה למדרש אגדות, שעניניהן דברי מוסר ויראת חטא. גבור ואינו מזוין — גבור כיראת שמים אבל אינו יודע מה להשיב לאחרים ולהלחם מלחמתה של תורה. ריט) עשיר נכסים... בעל אגדות — שדורש דרשותיו בכל מקום בפומבי (בקהל) וחכמתו מפורסמת. עשיר סלעים — שולחני שמשתכר תמיד בחילוף מטבעות. עשיר תקוע — שם עיר שהיתה עשירה בשמן ויושביה מפורסמים בעשרם, וכך מרוית הלומד בפלפולו טעמים הרבה בתורה. עשיר מדות, עשיר כמוס — עשיר בדבר המדוד כגון תבואה ובשאר דברים כמוסים הנתונים באוצר. בעל שמועות — בעל הלכות, שיש לו בקבלה הרבה הלכות. תלמוד — פירושי הלכות. כל ימי עני... בעל גמרא — שמתיגע וטורח לישב ולהרץ סתירות המשניות. חילוף הדברים — שבעל המשנה דעתו מבולבלת עליו מסתירות המשניות שאינו יודע איך לישבן. יעצב בהם — מתיגע ומתעגה בהם. יסכן בם — מתחמם ונהנה מהם. רכ) הזוכם תפסנו וגו' — משל הבריות הוא על מי שמתגדל בחברת גדולים: אם השר אחז בידו של זה נקלט בה ריח השררה; ורמי בר חמא אמר לו זאת דרך תוכחה על השתדלותו ללמוד דוקא בישיבת רב ששת.

ששת נעשית כרב ששת: א"ל: לא בשביל כך. אתה כשהייתי שואל ממך היית פושט לי מסברא, כשמצאתי משנה — סברתך מופרכת. רב ששת כששואל אני דבר ממנו הוא פושט לי ממשנה, ואפילו כשאני מוצא משנה סותרת — משנה ומשנה היא. (זב' צו).

רכא ר' ישמעאל אומר: הרוצה שֶׁיֶּחְכַּם יעסוק בדיני ממונות, שאין לך מקצוע בתורה יותר מהם, שהם כמעין נובע. (ברי סג:).

רכב „וּמַיִם תִּכֵּן בְּמִדָּה"[1] — אמר ר' יודן בר שמואל: אפילו דברי־תורה שנתנו מלמעלה לא נתנו אלא במדה, ואלו הם: מקרא, משנה, תלמוד, הלכות ואגדה. יש זוכה למקרא, ויש למשנה, ויש לתלמוד, ויש לאגדה, ויש זוכה לכלם. (ויק"ר פ' טו).

רכג „אָדָם אֶחָד מֵאֶלֶף מָצָאתִי"[2] — כְּנוֹהַג־שבעולם, אלף בני אדם נכנסים למקרא יוצאים מהם מאה למשנה, יוצאים מהם עשרה — לתלמוד; יוצא מהם אחד — להוראה. הוי: „אדם אחד מאלף מצאתי". (קה"ר ז).

VI. רַב וְחָבֵר. שִׁמּוּשָׁהּ־שֶׁל־תּוֹרָה.

רכד רבן גמליאל היה אומר: עשה לך רב — והסתַּלֵּק מן הַסָּפֵק. (אב' פ' א).

רכה אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו. (כתי קיא:).

רכו ר' יוסי בר יהודה איש כְּפַר הַבַּבְלִי אומר: הלומד מן הקטנים למה הוא דומה? לאוכל ענבים קֵהוֹת ושותה יין מִגִּתּוֹ; והלומד מן הזקנים למה הוא דומה? לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן.

ר' מאיר אומר: אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו. יש קנקן חדש מלא ישן, וישן שאפילו חדש אין בו. (אב' פ' ד).

רכז „וְהָיָה כְּעֵץ שָׁתוּל עַל פַּלְגֵי מָיִם"[3] — אמרו דְבֵי ר' יַנַּאי: „כְּעץ שתול" ולא כעץ נטוע, כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם.

אמר להם רב חסדא לחכמים: מבקש אני לומר לכם דבר אחד ומתירא שֶׁתַּנִּיחוּני ותלכו: כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם. הִניחוהו והלכו אצל רבה, אמר להם: במה דברים אמורים, בִּסְבָרָא, אבל בגמרא יפה יותר מרב אחד, שלא יתחלקו הלשונות. (ע"ז כ).

[1] איוב כ"ח, כה. [2] קהלי ז', כח. [3] תהלי א', ג.

לא בשביל כך — לא להתגדר הלכתי לרב ששת. פושט לי מסברא — מֵישב לי שאלתי מתוך סברה. כשמצאתי משנה — שאינה כסברתך. מופרכת — סתורה, מבוטלת. פושט לי ממשנה — שמשניות סדורות בפיו. רכא) מקצוע — חלק וענין. רכב) ומים וגו' — מים זו תורה. רכה) והסתלק מן הספק — שהרב יתיר את ספקותיך. רכו) ענבים קהות — חמוצות שמקהות את השנים. יין מגתו — יין חדש מן הגת שעדיין תוסס בשמריו. יש קנקן חדש מלא ישן — בלו' יש רך בשנים ומלא תורה וחכמה. רכז) עץ שתול — שנעקר ממקומו ונטעוהו במקום אחר; וכן העובר מרב לרב. בסברא — טוב לשמוע מהרבה רבנים. בגמרא — סוגיות של הלכות. שלא יתחלקו הלשונות — שכל רב שונה בלשונו.

רכח האומר דבר שלא שמע מפי רַבּוֹ גורם לשכינה שתִּסְתַּלֵּק מישראל. (בר' כז:).

רכט אדם חַיָּב לומר בלשון רבו. (עד' פ' א).

רל האומר שמועה בשם אומרה יראה בעל השמועה כאלו עומד לנגדו. (שקל' ז:).

רלא יהושע בן פרחיה אומר: עשה לך רב וקנה לך חבר. (אב' פ' א).

רלב ר' נְהוֹרַאי אומֵר: הֱוֵי גולה לִמְקוֹם־תורה. ואל תֹּאמַר שהיא תבוא אחריך; שחבריך יְקַיְּמוּהָ בידיך — ואל בינתך אל תשען. (שם).

רלג „הַסְכֵּת וּשְׁמַע"[1] — עשו כִּתּוֹת־כִּתּוֹת ועִסקו בתורה, לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה. וכן אמר רבי יוסי ברי' חנינא: מהו שנאמר: „חרב אל הבדים ונואלו"[2]—חרב על שונאיהם של תלמידי־חכמים שיושבים בַּד בְּבַד ועוסקים בתורה: ולא עוד אלא שמִּטַּפְּשִׁים; ולא עוד אלא שחוטאים. (בר' סג).

רלד אמר ר' חָמָא ברי' חֲנִינָא: מהו שנאמר: „ברזל בברזל יחד"[3] — לומר לך: מה ברזל זה אחד מְחַדֵּד את חברו, אף שני תלמידי־חכמים מחדדים זה את זה בהלכה.
אמר רבה בר בר חנה: למה נמשלו דברי־תורה כאש, שנאמר: „הלא כה דברי כאש נאם ד'"[4]—לומר לך: מה אש אינו דולק יחידי אף דברי־תורה אין מתקַיְּמִים ביחידי. (תענ' ז.).

רלה אמר רב נחמן בר יצחק: למה נמשלו דברי־תורה כעץ, שנאמר: „עץ חיים היא למחזיקים בה"?[5]—לומר לך: מה עץ קטן מדליק את הגדול אף תלמידי־חכמים קטנים מחדדים את הגדולים. וזהו שאמר ר' חנינא: הרבה למדתי מרבותי, ומחברי יותר מרבותי, ומתלמידי יותר מכולם. (שם).

רלו אין סכין מתחדדת אלא בירך חברתה. (ב"ר פ' סט).

רלז קנאת סופרים תַּרבה חכמה. (ב"ב כא).

רלח „לא יֵבֹשׁוּ כִּי יְדַבְּרוּ אֶת אוֹיְבִים בַּשָּׁעַר"[6] — מהו „את אויבים בשער"? אמר ר' חיא בר אבא: אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו שעוסקים בתורה בשער אחד — נעשים אויבים זה את זה; ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה. (קד' ל:).

רלט שאל רבי שמואל בר נַחְמָנִי את ר' יוֹנָתָן ברי' אלעזר, שהיה עומד בשוק, אמר לו: שְׁנֵה לי פרק אחד. אמר לו: לך לבית־התלמוד ואני אשנה לך שם. אמר לו: רבנו; לא כך למדתנו „חכמות בחוץ תרֹנָּה בִּרְחֹבוֹת תתן קולה"?[7] אמר לו: אם קרית לא שנית — מהו „חכמות בחוץ תרונה" — בחוצה של תורה. המרגלית היכן היא נמכרת —

[1]דב' כ"ז, ט. [2]ירמ' נ', לו. [3]מש' כ"ז, יז. [4]ירמ' כ"ג, כט. [5]מש' ג', יח. [6]תהל' קכ"ז, ה. [7]מש' א', כ.

רכט) לומר בלשון רבו — בדיוק. רל) יראה בעל השמועה וגו' — שמתוך כך ימסור את דבריו בדיוק. רלב) שחבריך יקימוה בידיך — שעל ידי הלמוד בחבורה התורה תתקיים בידך. רלג) הסכת — דרש מלשון עשה כת. בד בבד — כל אחד לבדו. שמטפשים — שנעשים טפשים. רלה) מתחדדת—נלטשת עד שנעשית חדה. רלז) בשער אחד — בענין אחד. רלט) לבית־התלמוד — למקום ישיבת החכמים. לא שנית — כלו' לא פרשוה לך רבותיך. בחוצה — בחוץ שלה, במקום הקבוע לה.

לא בְחוּצָה; כך התורה – בחוץ שלה היא נאמרת. ומהו „ברחובות תתן קולה" ? במקום שמרחיבין לה. והיכן מרחיבין לה? בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות. (תנה"ק בחק').

רמ תנא, תלמיד שגָלָה מַגלין רַבּוֹ עמו, שנאמר: „וגם אל אחת מן הערים האל וחי"[1] – עשה לו דבר שתהא לו חַיות. אמר ר' זְעירא: מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון.

אמר ר' יוחנן: הרב שגלה מַגלין ישיבתו עמו. (מכ' י.).

רמא „אָמַר עָצֵל שַׁחַל בַּדָּרֶךְ"[2] – אמרו לעצל: הרי רַבְּךָ בעיר, לך וּלְמַד תורה ממנו והוא משיב אותם: מתיָרא אני מן הארי שבדרך, שנאמר: „שחל בדרך". אומרים לו רבך בתוך המדינה, עמוד ולך אצלו; אומר להם: מתְיָרא אני שלא יְהֵא ארי בין הרחובות שנאמר: „ארי בין הרחובות"[2]. אומרים לו: הרי הוא בתוך ביתו; אמר להם: אם אני אלך אצלו אני מוצא את הדלת נעולה. אומרים לו: פתוחה היא, שנאמר: „הדלת תסב על צירה"[3]. לסוף כשלא היה יודע מה להשיב, אומר להם: הדלת פתוחה או נעולה מבקש אני עוד לישון מעט, שנאמר: „מעט שֵׁנות, מעט תנומות"[4]. (ילק"ש משלי).

רמב אמר ר' יוחנן: גדולה שִׁמּוּשָׁהּ של תורה יותר מלִמודה, שנאמר: „פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו"[5] – „למד" לא נאמר, אלא „יצק", מלמד שגדולה שִׁמושה יותר מלמודה. (בר' ז:).

רמג יוסֵי בן יוֹעֶזֶר איש צְרֵדָה אומר: יהי ביתך בית־וַעַד לחכמים, וֶהֱוֵי מִתְאַבֵּק בַּעֲפַר רגליהם, וֶהֱוֵי שותה בצָמָא את דבריהם. (אבות פ' א).

רמד הֱוֵי מתחַמֵּם כנגד אורָם של חכמים, וֶהֱוֵי זהיר בגַחלתָּם שלא תִכָּוֶה, שנשיכתם נשיכת שועל, ועקיצתם עקיצת עקרב, ולחישתם לחישת שָׂרָף, וכל דבריהם כגחלי־אש. (שם פ' ב).

VII. כְּבוֹד הַתּוֹרָה וְלוֹמְדֶיהָ.

רמה ר' יוֹסֵי אומר: כל המכבד את התורה גופו מכבד על הבריות, וכל המחלל את התורה גופו מְחֻלל על הבריות. (שם פ' ד).

[1]דב' ד', מב. [2]מש' כ"ו, י"ג. [3]שם שם, יד. [4]שם ו', י. [5]מ"ב ג', יא.

במקום שמרחיבין לה – במקום שמרבים לדרוש ולפרש דברי תורה. רמ) שגלה – לערי מקלט. מגלין רבו עמו – שלא ישאר בלא תורה. מכאן שלא ישנה וגו' – שמא יבוא לגלות על ידו. רמב) שמושה של תורה – שמוש תלמידי חכמים, שעל ידי כך לומדים מהם דרכיהם בתורה ובמעשים. רמג) בית ועד – בית כנוס. מתאבק – מתגלגל באבק רגליהם; כלו' שב לפניהם על הקרקע, כדרך התלמידים בימיהם. רמד) הוי מתחמם כנגד אורם – כנגד אש שלהם; כלו' התקרב אליהם. והוי זהיר בגחלתם וגו' – כלו' אל תתקרב אליהם יותר מדי שלא תבוא להקל בכבודם ותענש. נשיכת שועל – ששניו עקומות ונשיכתו מכאבת הרבה. עקיצת עקרב – שיש בה סכנה. לחישתם – כלו' בעסם ורתחנותם. שרף – נחש.

רמו הלומד מחברו פרק אחד, או הֲלָכָה אחת, או פָּסוּק אחד, או דִבּוּר אחד או אפילו אות אחת, צריך לִנְהֹג בו כבוד, שכֵּן מצינו בדוד מלך ישראל, שלא למד מאחיתפל אלא שני דברים בלבד—קְרָאוֹ רַבּוֹ, אלופו ומְיֻדָעוֹ, שנאמר: „ואתה אנוש כערכי אלופי ומיֻדעי" [1]. והלא דברים קל־וחמר: ומה דוד מלך ישראל, שלא למד מאחיתפל אלא שני דברים בלבד, קְרָאוֹ רבו אלופו ומידעו: הלומד מחברו פרק אחד, או הלכה אחת, או פסוק אחד, או דבור אחד, או אפילו אות אחת — על־אחת־כמה־וכמה, שצריך לנהֹג בו כבוד. (אב' פ' ו).

רמז אבדת אביו ואבדת רַבּוֹ — של רבו קודמת; שאביו הביאו לעולם־הזה, ורבו, שלמדו חכמה, מביאו לחיי העולם־הבא. ואם אביו חכם — של אביו קודמת. היה אביו ורבו נושאים מַשּׂאוֹי, מַניח את של רבו ואחר־כך מניח את של אביו. היה אביו ורבו בבית־השֶׁבִי, פודה את רבו ואחר־כך פודה את אביו. ואם אביו חכם—פודה את אביו ואחר־כך פודה את רבו.

שנו רבותינו: רַבּוֹ שאמרו — רַבּוֹ שלמדו חכמה, ולא רבו שלמדו מקרא ומשנה—דברי ר' מאיר, ר' יהודה אומר: כל שרוב חכמתו הימנו. ר' יוסי אומר: אפילו לא האיר עיניו אלא במשנה אחת — זה הוא רבו. (ב"מ לג).

רמח חכם קודם למלך ישראל: חכם שמת אין לנו כיוצא בו; מלך ישראל שמת — כל ישראל ראוים למלכות. (הור' יג).

רמט ר' אלעזר בן שַׁמּוּעַ אומר: יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשֶׁלָּךְ, וכבוד חברך כמורא רַבָּךְ, ומורא רַבָּךְ כמורא שמים. (אב' פ' ד).

רנ תניא: שמעון העַמְסוּנִי (ויש אומרים: נחמיה העמסוני) היה דורש כל אֶתִין שבתורה. כיון שהגיע ל„את ה' אלהיך תירא" [2] פֵּרַשׁ. אמרו לו תלמידיו: רבי, כל אֶתִין שדרשת מה תהא עליהם? אמר להם: כשֵׁם שקבלתי שָׂכָר על הדרישה כך אקבל שכר על הפרישה. עד שבא ר' עקיבא ודרש: „את ה' אלהיך תירא" — לרבות תלמידי־חכמים. (פס' כב:).

רנא אמר רב חסדא: האב שמחל על כבודו — כבודו מָחוּל, הרב שמחל על כבודו — אין כבודו מחול. רב יוסף אמר: אפילו הרב שמחל על כבודו — כבודו מחול, שנאמר: „וה' הולך לפניהם יומם" [3]. (קיד' לב).

[1] תהל' נ"ה, יד. [2] דב' י', כ. [3] שמ' י"ג, כא.

רמו) אלופי — משמעו רבי ומלמדי, מלשון „פן תאלף ארחותיו" (מש' כב, כה). רמז) אבדת אביו ואבדת רבו — אם מצא אבדת אביו וגו'. קודמת — להשבה. מניח את של רבו — פורק מעליו את משאו. כל שרוב חכמתו הימנו — אם מקרא מקרא ואם משנה משנה. האיר עיניו — בלו' פירש לו. רמח) קודם למלך ישראל — לפדותו מן השבי. כיוצא בו — דומה לו, דוגמתו. רנ) העמסוני — מעיר עמאוס. אתין שבתורה—כל מקום שנאמר בו „א ת" לרבות. פירש — ולא דרש רבוי, שנתקשה ולא ידע מה לרבות לענין מורא עם הקב"ה. לרבות תלמידי חכמים — שיהא מוראם כמורא שמים. רנא) שמחל על כבודו — מוּתָר עליו. הולך לפניהם יומם — לשַׁמשם, כביכול.

רנב אמר רב חסדא: כל החולק על רבו כחולק על השכינה, שנאמר „בהצותם על ה׳"[1]. אמר ר׳ חמא בר חנינא: כל העושה מריבה עם רבו כעושה עם שכינה, שנאמר: „המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה׳"[2]. אמר ר׳ חנינא בר פפא: כל המתרעם על רבו כאלו מתרעם על השכינה, שנאמר: „לא עלינו תלונותיכם כי על ה׳"[3]. אמר ר׳ אבהו: כל המהרהר אחר רבו כאלו מהרהר אחר שכינה, שנאמר: „וידבר העם באלהים ובמשה"[4]. (סנה׳ קי.).

רנג אמר ר׳ יהושע בן לוי: בעשרים וארבעה מקומות בית־דין מנדין על כבוד הרב, וכלם שנינו במשנתנו. אמר לו ר׳ אלעזר: היכן? א״ל לכשתמצא. יצא, בדק ומצא שלשה: המזלזל בנטילת־ידים והמספר אחרי מטתם של תלמידי־חכמים והמגיס דעתו כלפי מעלה. (בר׳ יט.).

רנד אמר ר׳ יהודה: לא חרבה ירושלים, אלא בשביל שבזו בה תלמידי־חכמים, שנאמר: „ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו עד עלות חמת ה׳ בעמו עד לאין מרפא"[5]—מהו „עד לאין מרפא"? אמר רב יהודה אמר רב: כל המבזה תלמידי־חכמים אין לו רפואה למכתו. (שבת קיט:).

רנה אמר ר׳ יהושע בן לוי לבניו: הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אנסו; שאמרו: לוחות ושברי לוחות מונחים בארון. (בר׳ ח:).

רנו שלשה המהלכים בדרך — הרב באמצע. (עיר׳ נד:).

רנז תלמיד הנפטר מרבו לא יחזיר פניו וילך, אלא מצדד פניו והולך. וכן מצינו ברי אלעזר כשהיה נפטר מרי יוחנן — אם בקש ר׳ יוחנן לילך תחלה היה ר׳ אלעזר כפוף ועומד במקומו עד שנעלם ר׳ יוחנן ממנו; אם בקש ר׳ אלעזר לילך תחלה היה הולך —יז עד שנעלם ר׳ יוחנן ממנו.

רבא כשנפטר מרב יוסף היה הולך לאחוריו עד שנגפו רגליו באסקופה ונתלכלכה בדם. אמרו לו לרב יוסף: כך עושה רבא. אמר לו: יהי רצון שיגבה ראשך על הכרך כלו. (יומא נג.).

רנח רבי זירא כשתש כחו מתלמודו היה אומר: „אלך ואשב על פתחו של בית רבי נתן"... אמר — כשיעברו חכמים אעמוד לפניהם ואקבל שכר. (בר׳ כח.).

[1]במ׳ כ״ו, ט. [2]שם כ׳, יג. [3]שמ׳ ט״ז, ח. [4]במ׳ כ״א, ה. [5]דה״ב ל״ו, טז.

רנב) החולק על רבו — מבטל את דבריו בהלכה. בהצותם על ה׳ — בעדת קרח נאמר, והם לא חלקו אלא על משה ואהרן. המהרהר אחרי רבו — חושד בו ונותן בו דופי. רנג) מנדין— מטילין חרם. על כבוד הרב — על זלזול בכבוד הרב. לכשתמצא — כלו׳ דוק ותמצא. המזלזל — המקיל. בנטילת ידים — שהיא גזירת חכמים. והמספר אחר מטתם — מספר בגנותם. והמגיס דעתו כלפי מעלה — מתגאה ומתרהב נגד הקב״ה. רנה) מחמת אנסו — כגון מחמת חולי. רנז) מצדד פניו — שיהיו פניו מביטים אל הצד. באסקופה — בספתן הבית. אמרו לו לרב יוסף — שהיה סומא. שיגבה ראשך — כלו׳ שתהא ראש ישיבת הכרך. רנח) כשתש — כשחלש. בית ר׳ נתן — בית ישיבה לחכמים היה.

רנט אמר רבא: כמה טפשים בני אדם הללו שעומדים לפני ספר־תורה ואינם עומדים לפני אדם גדול, שאילו בספר־תורה כתוב „ארבעים יכנו" [1] ובאו חכמים ופחתו אחת. (מכ׳ כב.)

רס אמר ר׳ אִיבוּ אמר ר׳ יַנַּאי: אין תלמיד־חכם רַשַּׁאי לעמוד בפני רבו אלא שַׁחֲרִית וַעַרְבִית, כדי שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים. (קיד׳ ל״ג.)

רסא אמר ר׳ אַבָּא הכהן בר פַּפָּא: כשהייתי רואה סִיעָה אחת של בני אדם, הייתי מהלך בדרך אחרת, שלא להטריח עליהם, שלא יהו רואים אותי ועומדים מפני. וכשאמרתי דברים לפני ר׳ יוסי בר זְבִידָא אמר לי: צריך אתה לעבור לפניהם, ויהו רואים אותך ועומדים מפניך, ואתה מביאם לידי יראת־שמים, שנאמר: „מפני שיבה תקום... ויראת מאלהיך" [2]. (תנה״ק בהעלותך).

רסב תניא, ר׳ אליעזר אומר: המתפלל אחורי רבו, והנותן שלום לרבו, והמחזיר שלום לרבו, והחולק על ישיבתו של רבו, והאומר דבר שלא שמע מפי רבו — גורם לשכינה שתסתלק מישראל. (בר׳ כז:).

רסג אמר ריש־לקיש: כָּח וָרָק בפני רבו חַיָּב מיתה, שנאמר: „כל מְשַׂנְאַי אהבו מות" [3] — אל תקרי „משַׂנְאַי", אלא „מַשְׂנִיאַי". (עיר׳ צט.).

רסד אמר חִיָא בר אַמִּי בשם עוּלָא: לעולם יָדוּר אדם במקום רבו, שכל זמן ששמעי בן גרא קַיָּם לא נשא שלמה את בת פרעה. במה דברים אמורים? בשהוא כפוף לרבו, אבל אם אינו כפוף — אל ידור. (בר׳ ח.).

רסה דברי הרב ודברי תלמיד — דברי מי שומעין? — דברי הרב שומעין. (קיד׳ מב:).

רסו שנו רבותינו: כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה היו שם ר׳ יהודה ור׳ יוסי ור׳ נחמיה ור׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגְלִילִי. פתחו כולם בכבוד אַכְסַנְיָא ודרשו. פתח רבי יהודה, ראש־המדברים בכל מקום, בכבוד תורה ודרש: „ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה" [4], והלא דברים קל־וחֹמר: ומה ארון ה׳, שלא היה מרוחק אלא שנים עשר מיל, אמרה תורה: „והיה כל מבקש ה׳ יצא אל אהל מועד" [4] — תלמידי־חכמים שהולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה — על אחת כמה וכמה.

ועוד פתח ר׳ יהודה בכבוד תורה ודרש: „הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם" [5] — וכי אותו היום נִתְּנָה תורה לישראל? והלא אותו יום סוף ארבעים שנה היה? אלא ללמדך, שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה מהר סיני.

[1]דבי׳ כ״ה, ג. [2]ויק׳ י״ט, לב. [3]משי׳ ח׳, לו. [4]שמ׳ ל״ג, ז. [5]דב׳ כ״ז, ט.

רנט) ופחתו אחת — חסרו מכה אחת שאמרו להלקות ל״ט מלקות, ואם כן יפה כח החכמים מכח התורה. רסא) סיעה — חבורה. רסב) המתפלל אחורי רבו וגו׳ — בכלם יש משום זלזול בכבוד הרב. רסג) כח ורק — משתעל ורוקק. משניאי — משניאים את התורה על הבריות. רסד) כשהוא כפוף לרבו — נשמע לו ויקבל תוכחתו. אל ידור — ולא יבוא לידי זלזול בכבוד רבו. רסו) לכרם ביבנה — כנוי לישיבת חכמים ביבנה, שהיו יושבין בה כשורות הכרם. בכבוד אכסניא — בכבוד המקום שנתאכסנו שם. ראש המדברים — המדבר בראש. ת״ח שהולכין... עאכו״כ — שנקראו „מבקשי ה׳".

פתח ר' נחמיה בכבוד אכסניא ודרש: מהו שנאמר: „ויאמר שאול אל הקיני לכו סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל"[1] — והלא דברים קל־וחמר: ומה יתרו, שלא קרב את משה אלא לכבוד עצמו — כך; המאֲרֵחַ תלמיד־חכם בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהֲנֵהוּ מנכסיו — על אחת כמה וכמה.

פתח ר' יוסי בכבוד אכסניא ודרש: „לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו"[2] — והלא דברים קל־וחמר: ומה מצרים, שלא קרבו את ישראל אלא לצורך עצמם, שנאמר: „ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמתם שרי מקנה על אשר לי"[3] — כך; המארח תלמיד־חכם בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו — על אחת כמה וכמה.

פתח ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי בכבוד אכסניא ודרש: „ויברך ה'... את בית עובד... בעבור ארון האלהים"[4] — והלא דברים קל־וחמר: ומה ארון, שלא אכל ושתה אלא כבד ורבץ לפניו, כך: המארח תלמיד־חכם בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו — על אחת כמה וכמה. (בר' סג:).

רסז אמר ר' יוסי בר' חנינא משום ר' אליעזר בן יעקב: כל המארח תלמיד־חכם בתוך ביתו ומהנהו מנכסיו — מעלה עליו הכתוב, כאלו מקריב תמידין. (שם י:).

רכה כל המביא דורון לתלמיד־חכם כאלו מקריב בכורים. (כת' קה:).

רסט אמר ר' אלעזר: כל שאינו מהנה תלמידי־חכמים מנכסיו אינו רואה סימן ברכה לעולם. (סנה' צב.).

רע אמר רבא: האוהב חכמים יהיו לו בנים חכמים. המכבד חכמים, יהיו לו חתנים חכמים. ומי שיש בו יראת חכמים, הוא גופו יהא תלמיד־חכם; ואם אינו בַּר־כָּך — יהיו דבריו נשמעים כתלמיד־חכם. (שבת כג:).

רעא אמר רבא: תעמד לי; שכְּשֶׁבא תלמיד־חכם לפני לדין איני מניח ראשי על הכר עד שאני מְהַפֵּך בזכותו.

אמר מר בר רב אשי: פסול אני לתלמיד־חכם לדין. מה טעם? שחביב עלי כגופי — ואין אדם רואה חובה לעצמו. (שם קיט.).

רעב אמר רבי חיא בר אבא, אמר ר' יוחנן: כל הנביאים לא נתנבאו אלא למשיא בתו לתלמיד־חכם ולעושה פְּרַקְמַטְיָא לתלמיד־חכם ולמהנה תלמיד־חכם מנכסיו; אבל תלמידי־חכמים עצמם — „עין לא ראתה אלהים זולתך"[5]. (בר' לד:).

---

[1]ש"א ט"ו, ו. [2]דב' כ"ג, ח. [3]בר' מ"ז, ו. [4]ש"ב ו', יא. [5]ישע' ס"ד, ג.

המארח ת"ח — מכניסו בתורת אורח. רע) אינו בר כך — שכבר זקן מללמוד תורה. רעא) ראשי על הכר — לשינה. מהפך בזכותו — מבקש ומחזר בלבי למצוא לו זכות. רעב) כל הנביאים לא נתנבאו — כל הטובות שנתנבאו הנביאים. לעושה פ־קמטיא לת"ח — עושה סחורה בשביל ת"ח ומספק לו מזונותיו.

VIII. תַּלְמִיד־חָכָם וְעַם־הָאָרֶץ.

רעג אמר ר' יוחנן: בֹּנָאִים — אלו תלמידי־חכמים, שעוסקים בבנינו של עולם כל ימיהם. (שבת קי"ד:).

רעד אמר ר' אלעזר אמר ר' חנינא: תלמידי־חכמים מַרְבִּים שלום בעולם, שנאמר: "וכל בניך למודי ה' — ורב שְׁלוֹם בניך"[1]. (בר' סד).

רעה "כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר"[2] — משל למי שעומד באפלה, בא לְהַלֵּךְ, מצא אבן ונכשל בה, מצא בִּיב — נופל בו, הִקִּישׁ פניו בקרקע,—למה? שלא היה בידו נר. כך הדיוט, שאין בידו דברי־תורה, מצא עֲבֵרָה ונכשל בה ומת. אבל אותם שעוסקים בתורה הם מאירים בכל מקום. משל למי שעומד באֲפֵלָה ונר בידו, ראה אבן ולא נכשל, ראה ביב ולא נפל. למה? על שהיה בידו נר, שנאמר: "נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי"[3]. (שמ"ר פ' לו).

רעו שנינו: "ואהבת את ה' אלהיך"[4] — שיהא שם שמים מִתְאַהֵב על ידך, שֶׁיְּהֵא קורא ושונה ומְשַׁמֵּשׁ תלמידי־חכמים, ויהא מַשָּׂאוֹ־וּמַתָּנוֹ באמונה ודבורו בנחת עם הבריות, — מה הבריות אומרות עליו: אשרי אביו שלִמְּדוֹ תורה! אשרי רבו שלִמְּדוֹ תורה! אוי להן לבריות שלא לְמָדוּ תורה! פלוני שלָמד תורה — רְאוּ כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו! עליו הכתוב אומר: "ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר"[5]. אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי־חכמים, ואין משאו־ומתנו באמונה, ואין דבורו בנחת עם הבריות,—מה הבריות אומרות עליו? אוי לו לפלוני שלָמד תורה! אוי לו לאביו שלִמְּדוֹ תורה! אוי לו לרבו שלִמְּדוֹ תורה! פלוני שלָמד תורה — ראו, כמה מקולקלים מעשיו וכמה מכוערים דרכיו! ועליו הכתוב אומר: "ויחללו את שם קדשי באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו"[6]. (יומא פו.).

רעז חֲמֵשׁ־עשרה מדות נאמרו בתלמיד־חכם: ואלו הן: נאה בביאתו, נאה ביציאתו, חסיד בישיבתו, עָרוּם ביראה, פִּקֵּחַ בדעת, חכם בדרכיו, כונס וזַכְּרָן, מַרְבֶּה להשיב, שואל כְּעִנְיָן, ומשיב כַּהֲלָכָה, שומע ומשיב, ומוסיף על כל פרק ופרק דבר, הולך אצל חכם, ולָמֵד על מנת ללַמֵּד, ועל מנת לעשות. (דא"ז פ' ג).

רעח מי שהוא תלמיד־חכם לא יאכל מעומד ולא יְלַקְלֵק באצבעותיו ולא יְנַסֶּה בפני חברו. מִעוּט שיחה, מעוט שחוק, מעוט שֵׁנָה, מעוט תענוג, מעוט "הֵן־הֵן", מעוט "לָאו־לָאו". (שם פ' ה).

[1]ישעי' כ"ד, יג. [2]מש' ו', כג. [3]תהל' קי"ט, קה. [4]דב' ו', ה. [5]ישע' מ"ט, ג. [6]יחזק' ל"ו, כ.

רעה) בִּיב — תעלה של שופכין. הקיש — חבט. ההדיוט — בור, עם־הארץ. רעו) משאו ומתנו — מכחרו, עסקיו. מכוערים — מגונים. רעז) ערום ביראה — שיערים ויתחכם ביראת שמים. כונס וזכרן — כונס דברי תורה ושומרם בזכרונו. ומרבה להשיב — על שאלות התלמידים. שואל כענין — לפי הענין שעסוקים בו. שומע ומשיב — ולא משיב דבר בטרם ישמע. ומוסיף... דבר — מחדש מפלפולו. הולך אצל חכם — לשמשו. רעח) ילקלק—ילקק. ינסה — יהא רוקק. מיעוט הן הן וגו' — שלא ירבה באמירת הן או לאו; כלו' שיהא זהיר בדבורו והבטחותיו.

רעט דרכם של תלמידי־חכמים: עָנָו ושפל־רוח, זריז, ממולא, עלוב ואהוב לכל, שפל לאנשי ביתו, יְרֵא־חטא, ודורש את האדם לפי מעשיו, ואומר: „כל מה שיש בעוה״ז אין לי חפץ בהם, לפי שאין העולם־הזה שלי״, יושב ושונה ומַטיל כסותו לפני רגל תלמידי־חכמים ואין איש רואה בו דבר רע. (דא״ז פ׳ א׳).

רפ שבעה דברים בגֹלֶם ושבעה בחכם: חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין, ואינו נכנס לתוך דברי חברו, ואינו נבהל להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי, ומודה על האמת — וחִלּוּפֵיהֶם בגֹלֶם. (אב׳ פ׳ ה).

רפא בארבעה דברים תלמידי־חכמים נִכָּרים: בכִיסָם, בכוסם, בכַעסם ובַעֲטִיפָתָם. ויש אומרים: אף בדבור. (דא״ז פ׳ ה).

רפב מִבִּרְכותיו של אדם נִכָּר, אם תלמיד־חכם הוא אם לאו. (בר׳ נ.).

רפג מֵעֲקִימַת־שפתיך אתה נִכָּר, שתלמיד־חכם אתה. (מע׳ יז:).

רפד אמר רב: מנין שאפילו שיחת חולין של תלמידי־חכמים צריכה תלמוד? — שנאמר: „ועלהו לא יבול״[1]. (סוכה כא.; ע״ז יט:).

רפה חֲזָקָה על חָבֵר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן. (פס׳ ט.).

רפו אמר רבא: תלמיד־חכם דומה לגרעין תחת צרור עפר, כיון שנוצץ — נוצץ. (תענ׳ ד.).

רפז „מִבַּיִת ומִחוּץ תְּצַפֶּנּוּ״[2] — אמר רבא: כל תלמיד־חכם שאין תוכו כבָרו אינו תלמיד־חכם. (יומא עב:).

רפח אמר ר׳ עקיבא: כל תלמיד־חכם הַמַּגְבִּיהַּ את עצמו בדברי־תורה הוא דומה לנבֵלָה מושלכת בדרך, כל עובר ושב מניח ידו על חוטמו ומתרחק ממנה והולך, שנאמר: „אם נָבַלְתָּ בְהִתְנַשֵּׂא״[3]. (אדר״נ פ׳ יא).

רפט כל תלמיד־חכם שאין בו דעת נבלה טובה הימנו. (ויק״ר פ׳ א׳).

[1]תהל׳ א׳, ג. [2]שמ׳ כ״ה, יא. [3]מש׳ ל׳, לב.

רעט) ממולא — במדות טובות. עלוב — שאם מכלימים אותו אינו משיב על עלבונו. ומטיל כסותו — לישב עליה. רפ) בגולם — בור ועם־הארץ. במנין — של תלמידים. נבהל להשיב — נמהר להשיב קודם שיתבונן בדבר. על ראשון ראשון וגו׳ — כלו׳ משיב לפי הסדר. וחלופיהם — החיפוך מכל אלו. רפא) בכיסם — בממונם; כלו׳ במשאם ומתנם. בכוסם — בדרך שתיתם. ובעטיפתם — בדרך לבישתם. רפב) מברכותיו — מסגנון ברכותיו. רפג) מעקימת שפתיך — כלו׳ מדבורך. רפד) שיחת חולין — אפילו לא בדברי תורה. צריכה תלמוד — להתבונן בה. ועלהו לא יבול — כלו׳ אפילו דבר קל לא ילך לאבוד. רפה) חזקה על חבר — סתם תלמיד־חכם דרכו בכך. דבר שאינו מתוקן — תבואה שאינה מעושרת. רפו) צרור — חוליא של עפר. כיון שנוצץ נוצץ — כיון שמתחיל לצמוח הרי הוא הולך וגדל. רפז) תוכו כברו — פנים שלו כחוץ שלו; כלו׳ לבו כדבריו ומעשיו. רפח) מגביה עצמו — מתגאה. אם נבלת בהתנשא — כלו׳ אם התגשאת ונתגאית אתה דומה לנבלה.

רצ אמר ר' שמעון בן לקיש: אם תלמיד־חכם נוקם ונוטר כנחש הוא — חגרהו על מתניך: אם עם־הארץ הוא חסיד — אל תדור בשכונתו. (שבת סג.).

רצא כל תלמיד־חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד־חכם. (יומא כג.).

רצב אמר רבא: תלמיד־חכם שהוא רותח — התורה היא שמַרְתַּחְתּוֹ, שנאמר: „הלא כה דברי כ א ש נאם ה'"[1].

ואמר רב אשי: כל תלמיד־חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד־חכם, שנאמר: „וכפטיש יפוצץ סלע"[1]. אמר רבינא: אף־על־פי־כן צריך אדם להרגיל עצמו בנחת, שנאמר „והסר כעס מלבך"[2]. (תענ' ד.).

רצג אמר רב: תלמיד־חכם צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית [גאוה]. אמר רב הונא בנו של רב יהושע: וּמְעַטַּרְתּוֹ כְּסָאסָא לשבלת. אמר רבא: בְּשַׁמְתָּא מי שיש בו וּבְשַׁמְתָּא מי שאין בו. אמר רב נחמן בר יצחק: לא מִנָּהּ ולא מִקְצָתָהּ; וכי קלה היא מה שנאמר בו: „תועבת ה' כל גבה לב"[3]. (סוטה ה.).

רצד אמר ר' יוחנן: כל תלמיד־חכם שנמצא רְבָב על בגדו חַיָּב מיתה, שנאמר: „כל מְשַׂנְאַי אָהֲבוּ מות"[4] — אל תקרי „מְשַׂנְאַי", אלא „משניאי". (שבת קיד.).

רצה מפני מה תלמידי־חכמים מתים בלא זמנם? מפני שהם בווים בעצמם. (אדר"נ פ' כט).

רצו שנו רבותינו: ששה דברים גנאי לו לתלמיד־חכם: אל יצא כשהוא מבושם לשוק, ואל יצא במנעלים המטולאים, ואל יצא יחידי בלילה, ואל יספר עם אשה בשוק, ואל יִכָּנֵס באחרונה לבית־המדרש, ואל יָסֵב בִּמְסִבָּה של עמי־הארץ. ויש אומרים: אף אל יַפְסִיעַ פסיעה גסה ועל יהלך בקוֹמָה זקופה. (בר' סג: ע"י שם).

רצז חָלוּק של תלמיד־חכם כיצד? — כל שאין בשרו נראה מתחתיו. טלית של תלמיד־חכם כיצד? — כל שאין חלוקו נראה מתחתיו טפח. שלחן של תלמיד־חכם כיצד? — שני שְׁלִישֵׁי גָדִיל וּשְׁלִישׁ גָּלַאי, ועליו קְעָרוֹת וירק, וְטַבַּעְתּוֹ מִבַּחוּץ. ושל עם־הארץ —

[1] ירמ' כ"ג, כט. [2] קהל' י"א, י. [3] מש' ט"ז, ה. [4] שם ח', לו.

רצ) נוקם ונוטר כנחש — מקנא לכבוד התורה (י"מ „כנחש—כנחש העמוני"). רצב) רותח — כועס. קשה כברזל — בעניני תורה ומצוות. רצג) אחד משמונה בשמינית — כלו' מקצת גאוה, שלא יבואו לזלזל בו. ומעטרתו — מקיפתו ונאה לו. כסאסא לשבלת — כאותם המחטים הדקים שיוצאים בעין שערות מראש השבלת, זקן השבלת. בשמתא — יהא בנדוי. לא מינה ולא מקצתה — כלו' אל יהא בו משהו מן הגאוה. כל גבה לב— אפילו כל שהוא משמע. רצד) רבב — כתם של שמנונית. משניאי — שמשניאים וממאסים את התורה על הבריות. רצו) ששה דברים וגו' — כל אלו יש בהם או משום חשד או משום זלזול בעצמו או משום יהירות. מבושם — בבשמים. רצז) חלוק — כתנת התחתונה. טלית — כסות עליונה שמתעטפין בה. שני שליש גדיל — שני שלישים של השלחן מכוסים במפה קלועה. גלאי — מקום מגולה. ועליו—על השליש המגולה. קערות וגו' — ושאר השלחן פנוי. וטבעתו מבחוץ—צת של השלחן, שתולין אותו בה, תהא קבועה מצד חוץ ולא מבפנים מצד האוכלים.

דומה למדורה וקדרות מַקִיפות אותה. ממה של תלמיד־חכם כיצד? כל שאין תחתיה אלא סַנְדָלִים בימות החמה ומִנְעָלִים בימות־הגשמים; ושל עם הארץ — דומה לאוצר בָלום. (כ"ב נז, נח).

רצח איזהו תלמיד־חכם, שמחזירין לו אבֵדָה בטְבִיעַת העין? — זה הַמַקפיד על חָלוקו לְהָפכו. (שבת קי"ד).

רצט תלמידי־חכמים נאים בחבורה ואין עמי־הארץ נאים בחבורה. (אדר"נ).

ש אמר ר' אָבִין הלוי: כל הנהנה מסעודה שתלמיד־חכם שרוי בתוכה כאלו נהנה מזיו השכינה. (בר' סד.).

שא כל סעודה שאינה של מצוה אין תלמיד־חכם רַשַאי לֵהָנות ממנה. (פסחי מט.).

שב כל תלמיד־חכם, המרבה סעודתו בכל מקום, לסוף מחרים את ביתו, ומאַלְמֵן את אשתו, ומְיַתֵם אֶת גוזָלָיו, ותלמודו משתכח ממנו, ומחלוקות רבות באות עליו, ודבריו אינם נשמעים, ומחלל שם שמים ושם אביו ושם רבו, וגורם שם רע לו ולבניו ולבני־בניו עד סוף כל הדורות. למה? אָמַר אַבַיי: קוראים לו „בַר־מַחֵם־תַנוּרֵי". רבא אמר: „בַר־מְרַקֵד־בֵי־כוּבֵי" רב פפא אמר: בר־מְלַחֵך־פִינָכֵי". (שם).

שג „כְּאָהֳלֵי קֵדָר כִּירִיעוֹת שְׁלֹמֹה"[1] — מה אהלי־קדר, אף על פי שנראים מבחוץ כְעוּרים ושחורים וסְמַרְטוּטִים, והם מִבִּפְנִים אבנים טובות ומרגליות; כך תלמידי־חכמים, אף על פי שנראים כעורים ושחורים, אבל בפנים יש בהם תורה, מקרא, משנה, מִדְרָשות והלכות, תלמוד, תוספות ואגדות. (שהש"ר).

שד דרש ר' יהודה בְרַבִּי אִלְעָאי: מהו שנאמר: „והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם"[2]? „והגד לעמי פשעם" — אלו תלמידי־חכמים, ששגגות נעשות להם כזדונות. „ולבית־יעקב חטאתם" — אלו עמי־הארץ, שזדונות נעשות להם כשגגות. (ב"מ לג.).

שה אמר ריש־לקיש: תלמיד־חכם שֶסָרַח אין מְבַזִין אותו בְּפַרְהֶסְיָא, שנאמר: „וכשלת היום וכשל גם נביא עמך לילה"[3] — כַּסֵּהוּ כלילה. (מו"ק יז.).

[1]שה"ש א', ה. [2]ישע' נ"ח, א. [3]הוש' ד', ה.

למדורה וקדרות מקיפות אותה — כלו' השלחן כלו מלא קערות וכוסות ואין בו מקום פנוי. סנדלים — קלים ממנעלים. אוצר בלום — מעורבב, שנותנין לשם כל דבר. רצח) שמחזירין לו אבדה וגו' — כיון שאמר אני מכירה, אף על פי שאינו נותן בה סימן. להפכו — אם לבשו כשהוא הפוך מהפכו, שמקפיד עליו שלא יראו התפירות. שא) שאינה של מצוה — אלא של הוללות. שב) ומאלמן את אשתו — שמבקש למודו ואינו מוצא וגולה ממקומו. ומיתם את גוזליו — מניח את ילדיו יתומים. קורין לו — לזרעו. בר מיחם תנורי — בנו של המתחמם אצל כל התנורים. מרקד בי כובי — משחק בבתי המרזח כדרך הליצנים. מלחך פינכי — מלקק קערות. שג) כעורים — לא נאים. וסמרטוטין — בלואי סחבות. שד) לעמי פשעם — ת"ח שהם עמו של הקב"ה, ופשע זו פשיעה בכונה ובמזיד. ששגגות נעשות להם כזדונות — שהיו יודעים והיה להם להזהר. חטאתם — שוגג משמע. שזדונות נעשות להם כשגגות — שאינם יודעים להזהר. שה) שסרח — שחטא. בפרהסיא — [illegible]

שז „לא יַעַרְכֶנָּה זָהָב וּזְכוֹכִית"[1] — מה כלי זהב וכלי זכוכית אף־על־פי שנשברו יש להם תַקָנה, אף תלמיד־חכם אף־על־פי שסרח יש לו תקנה. (חג' טו.).

שז תָּנָא דְבֵי ר' ישמעאל: אם ראית תלמיד־חכם שעבר עברה בלילה — אל תְּהַרְהֵר אחריו ביום, — שֶׁמָּא עשה תשובה.
— „שמא"? — סָלְקָא דַעְתָּךְ!
— אלא ודאי עשה תשובה.
ולא אמרו אלא בדברים שבגופו, אבל בממון — עד שיחזיר לבעליו. (בר' יט.).

שח דרש רבא: מהו שנאמר: „אל גנת אגוז ירדתי לראות בְּאִבֵּי הנחל"[2] — למה נמשלו תלמידי־חכמים לאגוז? לומר לך, מה אגוז, אף־על־פי שמלוכלך בטיט, אין מה שבתוכו נמאס, אף תלמיד־חכם אף על פי שסרח, אין תורתו נמאסת. (חג' טו.).

שט „מְעֻוָּת לא יוּכַל לִתְקֹן"[3] — אמר ר' שמעון בן יוחאי: אין קורין מְעֻוָּת אלא למי שהיה מתוקן מתחלתו וְנִתְעַוֵּת. אין אומרים: בֶּקֶרו נמל, בקרו חזיר, אלא בקרו טָלֶה — ואיזה? זה תלמיד־חכם שפֵּרש מן התורה. ר' יהודה בן לקיש אומר: כל תלמיד־חכם שפֵּרש מן התורה — עליו הכתוב אומר: „כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו"[4]. (שם ט:).

שי אמר ריש־לקיש: אין תלמיד־חכם רַשַּׁאי לישב בתַעֲנית, מפני שמְמַעֵט במלאכת שמים.
אמר רב ששת: תלמיד זה שיושב בתענית — יאכל הכלב סעודתו. (תענ' יא.).

שיא „אֲלֵיכֶם אִישִׁים אֶקְרָא"[5] — אמר ר' בֶּרֶכְיָה: אלו תלמידי־חכמים שדומים לנשים ועושים גבורה כאנשים. (יומא עא.).

שיב „הִפְלִיא עֵצָה הִגְדִּיל תּוּשִׁיָּה"[6] — אמר ר' חָנָן: למה נקרא שמה [של התורה] „תושיה"? מפני שהיא מַתֶּשֶׁת כחו של אדם. (סנה' כו.).

שיג „וְהִגְלָה אֶת כָּל יְרוּשָׁלַיִם... וְאֵת כָּל גִּבּוֹרֵי הַחַיִל"[7] — וכי מה גבורה יש בבני אדם ההולכים בגולה? אלא אלו גבורי תורה. (תנח' נח).

---

[1]איוב כ"ח, יז. [2]שה"ש ו', יא. [3]קהל' א', טו. [4]מש' כ"ז, ח. [5]שם ח', ד. [6]ישעי' כ"ח, כט. [7]מ"ב כ"ד, יד.

שז) אל תהרהר אחריו — לדונו לכף חוב. שמא סלקא דעתך — וכי תעלה על דעתך שיש עדיין ספק בדבר? בדברים שבגופו — בין אדם למקום. בממון — אם גזל ממונם של אחרים. עד שיחזיר — אין תשובתו מועלת עד שיחזיר. שט) אין אומרים בקרו גמל — כלו' אין מבקרין בהמה טמאה לקרבן; כך לשון מעוות וקלקול אינו נופל אלא באדם שהיה טוב מתחלה. שי) במלאכת שמים — בתורה; כלו' מחמת הולשו יתמעט למודו. יאכל הכלב סעודתו — כלו' אין תעניתו תענית, וכאלו אכל הכלב סעודתו. שיא) אישים — ולא אנשים, איש ואשת במשמע. ועושים גבורה — בתורה. שיב) מתשת — מחלשת.

שיד אמר ר׳ יוחנן: איזהו תלמיד־חכם, שממנין אותו פרנס על הצבור? — זה ששואלין אותו דבר־הלכה בכל מקום ואומרה. (שבת קיד:).

שטו ואמר ר׳ יוחנן: איזהו תלמיד־חכם, שבני־עירו מצוים לעשות לו מלאכתו? זה שמניח חפציו ועוסק בחפצי שמים. (שם).

שטז אמר רב: כל המתגאה בטלית של תלמיד־חכם ואינו תלמיד־חכם, אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש־ברוך־הוא. (ב״ב צח.).

שיז אמר ר׳ ברכיה: אם רואה אדם שתורה פוסקת מזרעו — ישא בת תלמיד־חכם, שנאמר: „אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו מריח מים יפריח"[1]. (יומא עא:).

שיח אמר ר׳ פרנך אמר ר׳ יוחנן: כל שהוא תלמיד־חכם ובנו תלמיד־חכם ובן־בנו תלמיד־חכם, שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם, שנאמר: „ואני זאת בריתי אותם... לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה׳ מעתה ועד עולם"[2]. מהו „אמר ה׳"? — אמר הקב״ה: אני ערב לך בדבר זה. מהו „מעתה ועד עולם"? אמר ר׳ ירמיה: מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה. (ב״מ פה.).

שיט מפני־מה אין מצויין תלמידי־חכמים לצאת מבני תלמידי־חכמים? אמר רב יוסף: שלא יאמרו, תורה ירושה היא להם. רב ששא בנו של רב אידי אמר: כדי שלא יתגדרו על הצבור. מר זוטרא אמר: מפני שהם מתגדרים על הצבור. רב אשי אמר: משום שקורון לבריות „חמורים". (נדר׳ פא.).

שכ אמר רב חמא: מהו שנאמר: „בלב נבון תנוח חכמה ובקרב כסילים תודע"[3]? „בלב נבון תנוח חכמה" — זה תלמיד־חכם בן תלמיד־חכם; „ובקרב כסילים תודע" — זה תלמיד־חכם בן עם־הארץ.

אמר עולא: זוהי שאומרות הבריות: „אסתירא בלגינא קיש־קיש קריא". (ב״מ פה:).

שכא זקני עם־הארץ כל זמן שמזקינים דעתם מטרפת עליהם, שנאמר: „וטעם זקנים יקח"[4]; אבל זקני תלמידי־חכמים אינם כן, אלא כל זמן שמזקינים דעתם מתישבת עליהם, שנאמר: „בישישים חכמה וארך ימים תבונה"[5]. (קנים פ׳ ג׳; שבת קנב.).

שכב ארבעה דברים תשמישו של עולם, וכלם אם אבדו יש להם חליפין — „כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזקו, ברזל מעפר יוקח ואבן יצוק נחושה"[6] — אלו אם

[1]איוב י״ד, ח, ט. [2]ישע׳ נ״ט, כא. [3]מש׳ י״ד, לג. [4]איוב י״ב, כ. [5]שם שם, יב. [6]שם כ״ח, א.

שיד) פרנס — מנהיג וראש הקהל. שטו) חפציו — עסקיו, עסקי עצמו. שטז) במחיצתו של הקב״ה — במדור אחד עמו. שיז) מריח מים — מריח תורה. שיח) מחזרת על אכסניא שלה — סובבת וחוזרת למקום דירתה. שיט) אין מצויין — אין הדבר מצוי. שלא יאמרו... ירושה היא להם — ולא יעסקו בתורה. יתגדרו — יתגאו. שכ) אסתירא בלגינא — סלע (מטבע של ארבעה דינרי כסף) נתון בתוך קופה ריקה. קיש־קיש קריא — קורא קיש־קיש; כלו׳ מתקשקש ומשמיע קול. שכא) מטרפת — מתבלבלת. מתישבת — נעשית מתונה וצלולה.

אבדו יש להם חליפין, אבל תלמיד־חכם שמת מי מביא לנו חליפתו? מי מביא לנו תמורתו? — „והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה, ונעלמה מעיני כל חי"[1]. (ירוש' בר' פ' ב).

שכג אמר רב: תלמידי־חכמים אין להם מנוחה לא בעולם־הזה ולא בעולם־הבא, שנאמר: „ילכו מחיל אל חיל יֵרָאֶה אל אלהים בציון"[2]. (בר' סד.).

שכד אמר רב: „אגורה באהלך עולמים"[3] — וכי אפשר לו לאדם לגור בשני עולמים? אלא אמר דוד לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו של עולם: יהי רצון שיאמרו דְבַר־שמועה מפי בעולם־הזה. שאמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: כל תלמיד־חכם שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם־הזה שפתותיו דובבות בקבר; ואמר ר' יצחק בן זְעֵירָא: מַנַּיִן? שנאמר: „וחכך כיין הטוב... דובב שפתי ישנים"[4] — ככֹמֶר של ענבים; מה כֹּמֶר של ענבים, כיון שמניח אדם אצבעו עליו מיד דובב, אף תלמידי־חכמים, כיון שאומרים דבר שמועה מפיהם בעולם־הזה שפתותיהם דובבות בקבר. (יבמ' צז.).

שכה אין בור יְרֵא־חֵטְא ולא עם־הארץ חסיד. (אב' פ' ב).

שכו תַּנְיָא: איזהו עם־הארץ? כל שאינו אוכל חֻלָּיו בְּטָהֳרָה — דברי ר' מאיר; וחכמים אומרים: כל שאינו מְעַשֵּׂר פֵּרותיו כראוי.

שנו רבותינו: איזהו עם הארץ? כל שאינו קורא קריאת־שמע שחרית וערבית,— דברי ר' אליעזר. ר' יהושע אומר: כל שאין מניח תפִלִּין. בן־עַזַּאי אומר: כל שאין לו ציצית בבגדו. ר' נתן אומר: כל שאין לו מזוזה על פתחו. ר' נתן בן יוסף אומר: כל שיש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד־תורה. אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי־חכמים — הרי זה עם־הארץ. (בר' מז:).

שכז כל שֶׁיֶשְׁנוֹ במקרא ובמשנה ובדרך־ארץ — לא במהרה הוא חוטא, ועליו הכתוב אומר: „והחוט המשֻׁלָּש לא במהרה יִנָּתֵק"[5]; וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בד"א אינו מן הישוב.

דרש בר קַפָּרָא: כל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך־ארץ דר הֲנָאָה ממנו, שנאמר: „ובמושב לצים לא ישב"[6] — מושבו מושב לצים. (קד' ם, מא.).

שכח אמר ר' אלעזר: לָמָּה תלמיד־חכם דומה לפני עם־הארץ? בתחלה דומה לקיתוֹן של זהב; סִפֵּר עמו דומה לקיתון של כסף; נהנה ממנו דומה לקיתון של חרס — כיון שנשבר שוב אין לו תקנה. (סנה' נב:).

[1] איוב כ"ח, יב. [2] תהל' פ"ד, ח. [3] שם ס"א, ח. [4] שה"ש ז', י. [5] קהל' ד', יב. [6] תהל' א', א.

שכג) אין להם מנוחה — בבקשת התורה והחכמה. שכד) דובבות — נעות ורוחשות. כומר של ענבים — כלי שמניחין בו ענבים עד שיתחממו וימהרו להתבשל ויינם נוח לצאת. דובב— רוחש ומטפטף. שכה) בור — נבער וריק מן התורה. שכו) חולין—התבואת חולין שלו. מעשר— נותן מעשר. שכז) דור — נָדוֹר. מושבו מושב לצים — שאין לו במה להתעסק אלא בליצנות. שכח) לקיתון — לכד.

שכט שנו רבותינו: ששה דברים נאמרו בעמי־הארץ: אין מוסרין להם עדות, ואין מקבלין מהם עדות, ואין מגלין להם סוד, ואין ממַנין אותם אַפִּטְרוֹפּוֹס על היתומים, ואין ממנין אותם אפטרופוס על קופה של צדקה, ואין מתלַוין עמהם בדרך. (פסח׳ מט:).

של לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד־חכם, שאם מת או גולה — מובטח לו שבניו תלמידי־הכמים; ואל ישא בת עם־הארץ, שאם מת או גולה—בניו עמי־ארץ.

לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד־חכם ויַשִּׂיא בתו לתלמיד־חכם: משל לענבי־הגפן בענבי־הגפן — דבר נאה ומתקבל. ולא ישא בת עם־הארץ: משל לענבי הגפן בענבי הסְנֶה — דבר כָעור ואינו מתקבל.

לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד־חכם. לא מצא בת תלמיד־חכם — ישא בת גדולי הדור. לא מצא בת גדולי הדור — ישא בת ראשי כנסיות. לא מצא בת ראשי כנסיות — ישא בת גבאי־צדקה. לא מצא בת גבאי צדקה — ישא בת מלמדי־תינוקות. ולא ישא בת עם־הארץ, מפני שהם שקץ ונשותיהם שרץ, ועל בנותיהם הוא אומר: „ארור שוכב עם כל בהמה"[1].

היה ר׳ מאיר אומר: כל המשיא בתו לעם הארץ, כאלו כופתה ומניחה לפני ארי. מה ארי דורס ואוכל ואין לו בשת־פנים, אף עם־הארץ מכה ובא אליה ואין לו בשת־פנים. (שם).

שלא גדולה שנאה ששונאים עמי הארץ לתלמיד־חכם יותר משנאה ששונאים הגוים את ישראל; ונשותיהם יותר מהם. תנא: שנה ופֵרש — יותר מכלם.

אמר ר׳ עקיבא: כשהייתי עם־הארץ אמרתי: מי יתן לי תלמיד־חכם ואֲנַשְּׁכֶנּוּ כחמור. אמרו לו תלמידיו: רבי, אמור ככלב. אמר להם: זה נושך ושובר עצם וזה נושך ואינו שובר עצם.

תניא, רבי אליעזר אומר: אלמלא אנו צריכין להם למשא־ומתן היו הורגים אותנו.

אמר ר׳ אלעזר: עם הארץ אסור להתלוות עמו בדרך, שנאמר: „כי הוא חייך וארך ימיך"[2] — על חייו לא חס — על חיי חברו לא־כל־שכן.

אמר ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יוחנן: עם הארץ מֻתָּר לְקָרעו כדג. אמר ר׳ שמואל בר יצחק: ומגַבו.

אמר ר׳ אלעזר: עם הארץ מותר לנָחרו ביום הכפורים שחל להיות בשבת. אמרו לו תלמידיו: רבי, אמור לשחטו. אמר להם: זה טָעון ברכה וזה אינו טעון ברכה. (פס׳ מט:).

[1] דב׳ כ״ז, כא. [2] שם ל׳, כ.

שכט) אין מוסרין להם עדות—אין מזמנין אותם לראות דבר לשם עדות. ואין מקבלין מהם עדות — כשבאו להעיד, משום שאינם נאמנים. אפטרופוס על היתומים — מפקחים עליהם, מפני שחשודים הם על הגזל. ואין מתלוים עמהם בדרך — שחשודים על הרציחה, כמפורש למטה. של) ענבי הגפן בענבי הגפן — כשמרכיבין אותם. ומתקבל — על הלב. כעור — לא נאה. גדולי הדור — אנשי מעשה ופרנסים צדיקים. בת גבאי צדקה— שרובם כשרים ונאמנים. עם כל בהמה — שדומות לבהמה. כופתה — אוסרה. דורס — טורף וקורע. מכה את אשתו. שלא) ונשותיהם יותר — שונאות יותר. ופירש — מתורתו. אנו צריכין להם וגו׳ — כלו׳ הם זקוקים לנו למזונותיהם. על חייו לא חס—שלא למד תורה. לנחרו — כדרך שנוחרין (קורעין) את החזיר. זה טעון וגו׳ — שהיטה טעונה (צריכה) ברכה, מה שאין כן בנחירה.

שלב אמר ר׳ אלעזר: עמי־הארצות אינם חיים. אמר לו ר׳ יוחנן: לא נוח לו לרבונם שתאמר עליהם כך. אמר לו: מקרא אחד אני דורש, שנאמר: „כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל״[1] — כל המשתמש באור תורה, אור תורה מְחַיֵּהוּ; וכל שאין משתמש באור תורה, אין אור תורה מְחַיֵּהוּ. כיון שראהו שהוא מצטער, אמר לו: רבי, מצאתי להם תקנה מן התורה: „ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כלכם היום״[2] — וכי אפשר לְדַבֵּק בשכינה, והלא נאמר: „כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא״[3]? אלא כל המשיא בתו לתלמיד־חכם והעושה פְּרַקְמַטְיָא לתלמידי־חכמים והמְהַנֶּה תלמידי־חכמים מנכסיו — מעלֶה עליו הכתוב כאלו מְדַבֵּק בשכינה. (כת׳ קיא:).

שלג מַרְגְּלָא בפיהם של חכמי יַבְנֶה: אני בְּרִיָּה וַחֲבֵרִי בְּרִיָּה. אני — מלאכתי בעיר, והוא — מלאכתו בשדה. אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתו. כשם שהוא אינו מתגַדֵּר במלאכתי, כך אני איני מתגדר במלאכתו. ושמא תאמר, אני מרבה והוא ממעיט-שנינו: אחד המרבה ואחד הממעיט — ובלבד שיכַוֵּן לבו לשמים. (בר׳ יז.).

שלד „אָמְרוּ אֲחֵיכֶם... מְנַדֵּיכֶם״[4] — אלו עמי־הארץ. שמא תאמר: פסק סִבְרָם ובטל סכויים, תלמוד־לומר: „ונראה בשמחתכם״[4]. (ב״מ לג:).

שלה אמר ר׳ אַמִּי: מדבריו של ר׳ יוסֵי נלמד, אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קִיֵּם מצות „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך״[5]. אמר ר׳ יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: אפילו לא קרא אדם אלא קריאת־שמע ערבית ושחרית קִיֵּם „לא ימוש״, ודבר זה אסור לאָמרו בפני עמי־הארץ. רבא אמר: מצוה לאָמרו בפני עמי־הארץ. (מנ׳ צט.).

שלו אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך.
אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך. (מג. טו:).

IX. תּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה.

שלז משה קבל תורה מסיני וּמְסָרָהּ ליהושע, ויהושע — לזקנים, וזקנים — לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כְּנֶסֶת הגדוֹלָה. (אב׳ פ׳ א).

[1] ישעי׳ כ״ו, ט. [2] דב׳ ד׳, מד. [3] שם שם, כד. [4] ישעי׳ ס״ו, ה. [5] יהוש׳ א׳, ח.

שלב) אינם חיים — בתחית המתים. לרבונם — להקב״ה. שהוא מצטער — שמא אין לעמי־הארץ תקנה. כאלו מדבק בשכינה — ובזכות זה יזכו לחיי עולם. שלג) מרגלא — דבור רגיל. וחברי — עם הארץ. מתגדר במלאכתי — מתגדל לתפוס אומנתי. מרבה — בתורה. שלד) פסק סברם ואבד סכויים — חדלה תקותם ואבדה תוחלתם; כ״ו אין להם תקנה. שלה) מדבריו של ר׳ יוסי — בהלכה אחת. אסור לאמרו בפני עם־הארץ — שלא יאמר די לו בכך ולא ירגיל בניו בתלמוד־תורה. מצוה לאמרו — שיאמר אם בקריאת־שמע כך, הלומד תורה לא כל־שכן. שלז) לאנשי כנסת הגדולה — ראשי חכמים שעמדו לישראל בתחלת ימי בית שני.

שלח אמר ר׳ אלעזר: תורה רוב בכתב ומעוט על פה, שנאמר: „אכתב לו רֻבֵּי תורתי"[1], ור׳ יוחנן אמר: רוב על־פה ומעוט בכתב, שנאמר: „כי על פי הדברים האלה"[2].

דרש ר׳ יהודה בר נחמני מְתֻרְגְּמָנוֹ של ר׳ שמעון בן לקיש: נאמר: „כתב לך את הדברים האלה"[2], ונאמר: „כי על פי הדברים האלה" — הא כיצד? דברים שבכתב אי אתה רַשַּׁאי לאמרם על־פה, דברים שבעל־פה אי אתה רַשַּׁאי לאמרם בכתב.

דְּבֵי ר׳ ישמעאל תנא: „אֵלֶּה" — אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות.

אמר ר׳ יוחנן: לא כרת הקדוש־ברוך־הוא ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל־פה, שנאמר: „כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל"[2]. (גיט׳ ס. :).

שלט צפה הקדוש־ברוך־הוא שאומות־העולם עתידין לתרגם את התורה ולהיות קורין בה יְוָנִית והם אומרים: אנו ישראל, ועד־עַכְשָׁו המאזְנַיִם מְעֻיָּן. אמר להם הקב״ה לאומות־העולם: אתם אומרים שאתם בָּנַי, — איני יודע, אלא מי שמִּסְטֵירִין שלי אצלו הם בני. ואיזו היא — זו המשנה, שנתנה על פה.

„וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל משֶׁה כְּתָב לְךָ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה"[3] — כשבא הקדוש־ברוך־הוא לִתֵּן את התורה אֲמָרָהּ למשה על סדר: המקרא והמשנה והאגדה והתלמוד, שנאמר: „וידבר אלהים את כל הדברים האלה" — אפילו מה שישאל תלמיד וָתִיק לְרַבּוֹ אמר הקב״ה למשה באותה שעה. משלְּמָדָהּ משה, אמר לו הקב״ה: לך ולַמְּדָהּ את בָּנַי. אמר לו משה: רבונו של עולם, כתוב אותה לבניך. אמר לו הקב״ה למשה: מה אתה מבקש, שתהא המשנה בכתב, — ומה בין ישראל לאומות־העולם? זה שאמר הכתוב: „אכתוב לו רובי תורתי"[1] — ואם כן „כמו זר נחשבו"[1]: אלא תן להם מקרא בכתב ומשנה על־פה. „כתב לך את הדברים" — זה מקרא, „כי על פי הדברים האלה כרתי עמך ברית" — זו המשנה והתלמוד, שהם מבדילים בין ישראל לבין אומות־העולם. (תנה״ק תשא; תנח׳; שמ״ר פ׳ מז).

שם אמר אליהו: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, וּמְצָאַנִי אדם אחד שיש בו מקרא ואין בו משנה, ובא אלי בדרך מִינוּת ואמר לי: מקרא נִתַּן לנו מהר סיני, משנה לא נִתְּנָה לנו מהר סיני. אמרתי לו: והלא מקרא ומשנה מפי הגבורה נאמרו. ומה בין מקרא למשנה? מִשְׁלוּ מָשָׁל, למה הדבר דומה? — למלך בשר־ודם שהיו לו שני עבדים והיה אוהבם אהבה גמורה. נתן לזה קב חטים ולזה קב חטים, לזה אגודה של פשתים ולזה אגודה של פשתים. הפקח שבהם מה עשה? נטל את הפשתן וַאֲרָגוֹ מַפָּה, ונטל את החטים וַעֲשָׂאָן סלת, בֵּרְרָהּ טְחָנָהּ וְלָשָׁהּ וַאֲפָאָהּ וְסִדְּרָהּ על גבי השלחן, וּפָרַס עליה מַפָּה, והניחה עד

[1] הוש׳ ח׳, יב. [2] שמ׳ ל״ד, כז. [3] שם כ׳, א.

שלח) מתורגמנו — העומד ומתרגם את דברי דרשתו לפני העם מעברית לארמית. דברים שבכתב — של כתבי הקדש. אי אתה רשאי לאמרם בעל־פה — שמא תכשל ולא תדקדק לומר הדברים ככתבם. שבעל־פה אי אתה רשאי וגו׳ — שלא יתערבו דברי סופרים בדברי תורה. שלט) מעוין — שקול; כלו׳ עדיין לא הוכרע הדבר אצל אומות־העולם. מסטירין — סודות. זו המשנה — שאין או״ה מבינין בה. ואם כן כמו זר נחשבו — יהו דומין לאו״ה. שם) בדרך מינות — בדרך הכופרים בתורה שבעל־פה. מפי הגבורה — מפי הקב״ה. מפה — מטפחת השלחן.

שלא בא המלך. והטפש שבהם לא עשה ולא כלום. לימים בא המלך לתוך ביתו, ואמר להם: בָּנַי, הביאו לי מה שנתתי לכם. אחד הוציא את פת הסולת על גבי השלחן ומפה פרוסה עליו. ואחד הוציא את החטים בקופה ואגודה של פשתן עליהן. אוי לאותה בושה, אוי לאותה כלמה! אף כך, כשנתן הקדוש־ברוך־הוא תורה לישראל לא נְתָנָהּ אלא כחטים להוציא מהן סלת וכפשתן להוציא ממנו בגד. (סא"ז פ"ב).

שמא שנו רבותינו: מעשה בר' יוחנן בן בְּרוֹקָא ור' אלעזר בן חסמא, שהלכו לְהַקְבִּיל את פני ר' יהושע בִּפְקִיעִין. אמר להם: מה חִדּוּשׁ היה בבית־המדרש היום? אמרו לו: רַבִּי, תלמידיך אנו ומימיך אנו שותים. אמר להם: אף־על־פי־כן! אי־אפשר לבית־המדרש בלא חדוש. שבת של מי היתה? — שבת של ר' אלעזר בן עזריה היתה. — ובמה היתה הנגדה היום? אמרו לו: בפרשת „הַקְהֵל". — ומה דרש בה? — „הקהל את העם, האנשים והנשים והטף"[1] — אם אנשים באים ללמוד ונשים באות לשמוע, טף למה בָּאִים? — כדי לִתֵּן שָׂכָר לִמְבִיאיהם. אמר להם: מַרְגָּלִית. טובה היתה בידכם ובקשתם לְאַבְּדָהּ ממני.

אמרו לו: ועוד דרש: „דברי חכמים כְּדָּרְבוֹנוֹת וּכְמַסְמְרוֹת נטועים בעלי אֲסֻפּוֹת, נִתְּנוּ מרועה אחד"[2] — למה נמשלו דברי־תורה לדרבונות? — לומר לך: מה דרבן זה מְכַוֵּן את הפרה לתלמיה להוציא חיים לעולם, אף דברי־תורה מְכַוְּנִים את לב לומדיהם מדרכי מיתה לדרכי חיים; „נטועים" — מה נטיעה זו פרה ורבה, אף דברי־תורה פָּרִים ורבים; „בעלי־אֲסֻפּוֹת" — אלו תלמידי־חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה, הללו מטמאים והללו מטהרים, הללו אוסרים והללו מַתִּירִים, הללו פוסלים והללו מכשירים. שמא יאמר אדם: היאך אני למד תורה מעתה? — תלמוד לומר: „נִתְּנוּ מרועה אחד" — כלם אֵל אחד נְתָנָם וּפַרְנָס אחד אֲמָרָם מפי אדון כל המעשים ברוך־הוא, שנאמר: „וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר"[3]; אף אתה עשה אזנך כַּאֲפַרְכֶּסֶת וקנה לך לב מבין לשמוע דברי המטהרים ודברי המטמאים, דברי האוסרים ודברי המתירים, דברי הפוסלים ודברי המכשירים.

ובלשון הזה אמר להם: אין דור יתום שר' אלעזר בן עזריה שרוי בתוכו. (חגי' ג; אדר"נ פ' יח).

שמב „נִתְּנוּ מֵרֹעֶה אֶחָד"[2] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: אם שמעת מפי קטן מישראל והָאֶנֶךְ לא יהיה בעיניך כְּשָׁמְעוֹ מפי קטן אלא כְּשָׁמְעוֹ מפי גדול, ולא כשמעו מפי גדול אלא כשמעו מפי חכם, ולא כשמעו מפי חכם אלא כשמעו מפי נביא, ולא כשמעו מפי נביא אלא כשמעו מפי רועה, ואין רועה אלא משה. (ירוש' סנה' פ"ו; ספרי עקב).

[1]דב' לא, יב. [2]קהל' יב, יא. [3]שמ' כ, א.

בקופה — בסל. שמא) תלמידיך אנו וגו' — ובאנו לשמוע תורה מפיך. שבת של מי היתה — כלו' מי דרש בשבת זו בביה"מ (עי' ספר שני פ' „מעשי חכמים" VIII סעיף נ"ז). טף למה באים — והרי אינם מבינים כלום. דרבן — מסמר בראש המלמד (המקל) שהאכר מדריך בו את הפרה בשעת חרישה. להוציא חיים — לחם מן הארץ. פרה ורבה — עושה פירות. היאך אני לומד תורה — כיון שהדיעות חלוקות. ופרנס אחד — משה רבינו. כאפרכסת — במין סל על אבני הרחים שנותנין לתוכו את התבואה, והוא רחב מלמעלה וצר מלמטה. שְׁהָיָה — שׁכֵן, נמצא. שמב). כשמעו — כאילו שמעת אותו.

שמג אמר ר׳ יַנַּאי: אִלּוּ נִתְּנָה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה. מה טעם? — „וידבר ה׳ אל משה"[1] — אמר לפניו: רבונו־של־עולם, הודיעני היאך היא הלכה? — א״ל: „אַחֲרֵי רבים להטות"[2], רבו המזַכּים — זכו, רבו המחַיְּבים — חַיְּבוּ, כדי שתהא התורה נדרשת ארבעים ותשעה פנים טמא וארבעים ותשעה פנים טהור. (ירוש׳ סנה׳ פ״ב).

שמד מעשה ברבן גמליאל והזקנים, שהיו מסובים בעליה ביריחו, והביאו לפניהם כותָבות ואכלו, ונתן רבן גמליאל רשות לר׳ עקיבא לברך. קפץ וברך ר׳ עקיבא ברכה אחת מֵעֵין שלש. אמר לו רבן גמליאל: עקיבא, עד מתי אתה מכניס ראשך בין המחלֹקת? אמר לו: רבנו! אף־על־פי שאתה אומר כן וחבריך אומרים כן — למדתנו רבנו: „יחיד ורבים — הלכה כרבים". (בר׳ לז).

שמה „דִּבְרֵי חֲכָמִים כְּדָרְבָנוֹת"[3] — כְּכַדּוּר של בָּנוֹת: מה כדור זה מְקַלְּעִין אותו והוא מִתְכַּבֵּד מיד ליד ואינו נופל לארץ, כך משה קבל תורה מִסּיני ומְסָרָהּ ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה וגו׳. (קה״ר).

שמו „נָאווּ לְחָיַיִךְ בַּתֹּרִים"[4] — בשתי תורות: שבכתב ושבעל־פה. (שהש״ר).

שמז תורה שבכתב — כְּלָלוֹת, ותורה שבעל־פה — פְּרָטוֹת. (תנח׳ נח).

שמח הֶתֵּר נדרים פורחים באויר ואין להם על מה שיסמכו. הלכות שבת חגיגות והמְּעִילוֹת הרי הן כַּהֲרָרִים התלוים בַּשַּׂעֲרָה, שהן מקרא מועט והלכות מְרֻבּוֹת; הדִּינִין והעֲבוֹדוֹת והטְּהָרוֹת וְהַטֻּמְאוֹת והעֲרָיוֹת יש להם על מה שיסמכו, והן הן גופי תורה. (חג׳ י.).

שמט קְוֻצּוֹתָיו תַּלְתַּלִּים"[5] — אמר רב חִסְדָּא אמר מר עוּקְבָא: מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תלי־תלים של הלכות. (עיר׳ כא:).

[1]שמ׳ כ״ה, ח. [2]שם כ״ג, ב. [3]קהל׳ י״ב, יא. [4]שה״ש א׳, י. [5]שם ה׳, יא.

שמג) חתוכה — קבועה וחתומה, שלא יהא מקום לדרוש ולהראות בה פנים. לא היתה לרגל עמידה — לא היה קיום לרגליהם של ישראל. היאך היא הלכה — כשיש חלוקי־דעות. פנים — אופנים, דרכים. שמד) כותבות — תמרים כבושים ויבשים. מעין שלש — ברכה אחת קצור מתוך שלש הברכות של ברכת המזון. מכניס ראשך בין המחלוקת—להכריע כדברי חכמים נגד דעתי (שר״ג סבור שצריך לברך על כותבות שלש ברכות). שמה) ככדור של בנות — שהילדות צוחקות בו. מקלעין — זורקין. מתכבד — מתגלגל. לאנשי כנה״ג וגו׳— וכן הזוגות והחכמים שלאחריהם. שמז) כללות... פרטות—כגון אסור מלאכה בשבת שבתורה— כלל, ול״ט מלאכות שבדברי חכמים—פרט. שמח) היתר נדרים — שאמרו חכמים יש לו מעט רמז בתורה ועיקרו בדברי חכמים. מעילות — הלכות מעילות, בנכסי הקדש. בשערה — בשערות הראש. הדינים — דיני ממונות ונפשות. והעבודות — של הקרבנות בביהמ״ק. גופי תורה — עיקרי תורה. שמט) על כל קוץ וקוץ — על כל תג ותג של האותיות. תלי תלים— הרי־הרים.

שנ תלמיד אחד היה לו לר׳ מאיר וסומכוס שמו, שהיה אומר על כל דבר ודבר טומאה ארבעים ושמנה טעמי טומאה ועל כל דבר ודבר של טהרה–ארבעים ושמנה טעמי טהרה. (עירו׳ יג:).

שנא „עַמּוּדֵי שֵׁשׁ מְיֻסָּדִים עַל אַדְנֵי פָז״[1] – העמוד הזה אם אין לו כוֹתֶרֶת מלמעלה וּבָסִים מלמטה, אינו נראה נאה, כך אין לך פָּרָשָׁה בתורה, שאין לה כותרת מלמעלה ובסים למטה. (תנה״ק בהר).

שנב דְּבֵי ר׳ ישמעאל שנו: „וכפטיש יפוצץ סלע״[2] – מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות אַף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים. (סנה׳ לד):

שנג אמר רב כהנא: כשהייתי בן שמנה עשרה שנים ולמדתי כל ששה סדרים ולא הייתי יודע שאין מקרא יוצא ידי פשוטו עד עכשו. (שבת סג.).

ו׳

שנד לפיכך נקראו ראשונים „סופרים״, שהיו סופרים כל אותיות שבתורה. סופרים – שעשו את התורה סְפוּרוֹת־ספורות. (קיד׳ ל.; ירוש׳ שקל׳ פ״ה).

שנה „שְׁחֹרוֹת כָּעוֹרֵב״[3] – ר׳ אֲלֶכְּסַנְדְּרֵי בר חַנַּאי ור׳ אלכסנדרי קָרוֹבָא אמרו: אפילו אם מתכנסים כל באי־עולם להלבין כנף אחת של העורב אינם יכולים, כך אם מתכנסים כל באי־עולם לעקור יו״ד, שהוא קטן־האותיות שבתורה, אינם יכולים. (שהש״ר כ״ב).

שנו „כִּי דְבַר ה׳ בָּזָה״[4] –זה האומר: אין תורה מן השמים. ואפילו אמר: כל התורה כלה מן השמים חוץ מפסוק זה, שלא אֲמָרוֹ הקדוש־ברוך־הוא אלא משה מפי עצמו– זה „כי דבר ה׳ בזה״; ואפילו אמר: כל התורה כלה מן השמים חוץ מדקדוק זה, מקל־וחמר זה, מגזרה־שוה זו – זה הוא „כי דבר ה׳ בזה״. [משל] לכפה של אבנים, כיון שנתרועֲעָה אחת מהן נתרועעו כלן. (סנה׳ צט; ירוש׳ שם פ׳ יא).

שנז אפיקורוס כגון מי? אמר ר׳ יוסף: כגון אלו שאומרים: מה הועילו לנו חכמים? לעצמם הם קורים, לעצמם הם שונים. רבא אמר: כגון של בית בנימין הרופא, שהיו אומרים: מה הועילו לנו חכמים? מעולם לא התירו לנו עורב ולא אסרו לנו יונה. רב פַּפָּא אמר: כגון שאומר: אלו החכמים! (סנה׳ צח).

[1] שה״ש ה׳, טו. [2] ירמי׳ כ״ג, כט. [3] שה״ש ה׳, יא. [4] במ׳ ט״ו, לא.

שנא) כותרת — כמין כתר עגול לנוי בראש העמוד. בסים — כַּן, רגל. אין לך פרשה וגו׳— כלו׳ כל פרשה שבתורה סמוכות לה לפניה ולאחריה עוד פרשיות, שמלמדות עליה ומשלימות את כונתה. שנב) מתחלק לכמה ניצוצות — שניתזים מתחתיו בשעה שמכין בו. שנג) ששה סדרים—כל התלמוד. שנד) סופרים כל האותיות שבתורה — דקדקו ודרשו בהן. ספורות־ספורות — סוגים־סוגים, כגון ארבעה אבות נזיקין, ל״ט מלאכות וכדומה. שנו) לכפה — לבנין עגול בקשת שאבניו מחזיקות זו בזו. שנז) לעצמם — לכבוד עצמם, להתגדר על הבריות. אלו החכמים — דרך זלזול ובזיון.

שנח דרש רבא: מהו שנאמר: „ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה"[1] — בני, הזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה, שדברי תורה יש בהם עֲשֵׂה ולא תעשה, ודברי סופרים — כל העובר על דברי סופרים חַיָּב מיתה. שמא תאמר: אם יש בהם ממש מפני מה לא נכתבו? אמר הכתוב: „עשות ספרים הרבה אין קץ"[1]. (עיר׳ כא:).

שנט דברי תורה אין צריכים חזוק, דברי סופרים צריכים חזוק. (תענ׳ יז:).

שס אמר ריש־לקיש: פעמים שבִּטולה של תורה זה הוא יְסוּדָהּ, שנאמר: „אשר שברת"[2] — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: יְיִשַׁר כחך ששברת. (מנ׳ צט:).

שסא „עֵת לַעֲשׂוֹת לַה׳ הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ"[3] — אמרו: מוטב תֵּעָקֵר אות אחת מן התורה ואל תשתַּכַּח תורה מישראל. (תמו׳ יד.).

שסב יפה כח חכמים לעקור דבר מן התורה.

X. כִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ וּשְׁאָר סְפָרִים.

שסג אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ בְּנָאָה: תורה מגִלה־מגִלה נִתְּנָה, שנאמר: „אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי"[4]. ר׳ שמעון בן לקיש אומר: תורה חתומה נִתְּנָה, שנאמר: „לקח את ספר התורה הזאת"[5]. (גיט׳ ס.).

שסד שלשה ספרים נמצאו בעזרה: ספר „מְעוֹן", ספר „זַאֲטוּטֵי", ספר „הוא". באחד מצאו כתוב „מעון", ובשנים כתוב: „מְעֹנָה אלהי קדם"[6] — וּבִטְּלוּ חכמים את האחד וְקִיְּמוּ שנים. באחד מצאו כתוב: „וישלחו את זאטוטי בני ישראל", ובשנים מצאו כתוב: „וישלחו את נערי בני ישראל"[7] — ובטלו את האחד וקימו שנים. באחד מצאו כתוב אחד עשר „הוא", ובשנים מצאו כתוב אחד עשר „היא" — ובטלו את האחד וקימו שנים. (סופ׳ פ׳ ו; ספרי שופטים).

שסה „הַנִּסְתָּרֹת לַה׳ אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד עוֹלָם"[8] — נקוד על „לנו ולבנינו" ועל ע׳ שב„עד". למה? אלא כך אמר עזרא: אם יבוא אליהו ויאמר לי: מפני מה כתבת כך? אומר אני לו: כבר נקדתי עליהן; ואם אומר לי: יפה כתבת — אעביר נקודה מעליהן. (אדר"נ פ׳ לד).

[1] קהל׳ י"ב, יב. [2] שמ׳ ל"ד, [3] תהל׳ קי"ט, קכו. [4] שם מ׳, ח. [5] דב׳ ל"א, כו. [6] שם ל"ג, כז.
[7] שמ׳ כ"ד, ה. [8] דב׳ כ"ט, כט.

שנח) עשה ולא תַעֲשֶׂה — שאין עליה חיוב מיתה. שנט) יסודה — חזוק לה. יישר כחך — כלו׳ יפה עשית, שיש בזה צורך השעה. שסג) מגלה מגלה נתנה — ולא כלה בבת אחת. חתומה נתנה — בבת אחת מראשה ועד סופה. ספר התורה הזאת — ספר שלם משמע. שסא) שלשה ספרים נמצאו בעזרה — כשבאו חכמים להגיה את התורה. ספר מעון וגו׳ — מפרש להלן. ובטלו חכמים וגו׳ — כלו׳ הכריעו את הנוסחא הנכונה על פי השנים. אחד עשר הוא וגו׳ — בכל התורה כתוב „הוא" בוא"ו אפילו לנקבה (ואנו קוראים „הִוא" בחירי"ק) חוץ מאחד עשר מקומות שכתוב בהם „היא" ביו"ד, ובאותו הספר האחד היה כתוב גם באחד עשר המקומות האלו „הוא" בוא"ו. שסה) מפני מה כתבת כך — כלו׳ למה שבשת את הכתובים ולא כתבת בהלכה. נקדתי עליהן — לרמז שיש לפקפק בנוסחא

שסו שנו חכמים: „ויהי בנסע הארן ויאמר משה"[1] — פרשה זו עשה לה הקדוש־ברוך־הוא סמניות מלמעלה ולמטה, לומר שאין זה מקומה. רבי אומר: לא מן השם הוא זה, אלא מפני שספר חשוב הוא בפני עצמו.

ר' שמעון בן גמליאל אומר: עתידה פרשה זו שתעקר מכאן ותכתב במקומה, ולמה כְּתָבָהּ כאן? כדי להפסיק בין פורענות ראשונה לפורענות שניה. (שבת קטז).

שסז „בִּשְׁנַת מוֹת הַמֶּלֶךְ עֻזִּיָּהוּ"[2] — זה היה תחלת הספר; ולמה נכתב כאן? שאין מוקדם ומאוחר בתורה. (מכלתא בשלח).

שסח שנו חכמים: סדרם של נביאים: יהושע ושופטים, שמואל ומלכים, ירמיה ויחזקאל, ישעיה ושנים־עשר.

סדרם של כתובים: רות וספר תהלים ואיוב ומשלי, קהלת שיר־השירים וקינות, דניאל ומגלת אסתר, עזרא ודברי־הימים.

משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב. יהושע כתב ספרו ושמנה פסוקים שבתורה. שמואל כתב ספרו ושופטים ורות. דוד כתב ספר תהלים על ידי עשרה זקנים. ירמיה כתב ספרו וספר מלכים וקינות. חזקיה וסיעתו כתבו ישעיה משלי שיר־השירים וקהלת. אנשי כנסת הגדולה כתבו יחזקאל ושנים־עשר, דניאל ומגלת אסתר. עזרא כתב ספרו ויחס של דברי הימים עד לו. (ב"ב יד, טו).

שסט אמר ר' סימון: שני דברים נתנבא בארי ולא היה בהם כדי ספר ונטפלו בישעיה, ואלו הם: „וכי יאמרו אליכם וגו'"[3] וחברו. (ויק"ר פ' טו).

שע ישב אחד מן החכמים לפני ר' שמואל בן נחמני ואמר: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה. אמר לו: עליך אמר הכתוב: „איש היה בארץ עוץ איוב שמו"[4].

— אלא מעתה: „ולרש אין כל כי אם כבשה אחת קטנה אשר קנה ויחיה וגו'"[5]. וכי היה? אלא משל בלבד, אף כאן משל בלבד.

— אם כן שמו ושם עירו למה? (ב"ב טו).

שעא אמר ר' שמעון בן לוי: אם יאמר לי אדם שיש דברי־הימים בבבל הרי אני הולך ומביאם משם, ועכשו אם מתכנסים כל רבותינו אין הם יכולים להביאם משם. (ירוש' מגה' פ' יא).

---

[1]במ' י', לה. [2]ישע' ו', א. [3]שם ח', יט. [4]איוב א', א. [5]ש"ב י"ב, ג.

שסו) סימניות מלמעלה ומלמטה — נו"ן הפוכה לפניה ולאחריה. שאין זה מקומה — אלא בפרשת במדבר סיני כשמדבר במסעות. לא מן השם הוא זה — לא זה הוא השם והטעם של הסמנים האלו. בין פורענות... לפורענות — בין „ויסעו מהר ה'" (שלפי הדרשה „סרו מאחרי ה'") ובין פרשת המתאוננים. שסח) ושמנה פסוקים שבתורה — מן „וימת שם משה" עד הסוף. עד לו — עד יחוס עצמו. שסט) ונטפלו — ונתחברו. וחברו — הפסוק הסמוך לו. שע) אלא משל היה — כלו' דברי וכוחים בעניני השגחה שנתנו בפי אנשים בדויים. אלא מעתה — כלו' לדבריך. שעא) דברי הימים — מדרש דברי הימים. אין הם יכולים להביאם משם — מפני רבוי הדרשות.

שעב אמר רב יהודה אמר רב: בְּרַם זכור אותו האיש לטוב וחנניה בן חזקיה שמו, שאלמלא הוא ננגז ספר יחזקאל, שהיו דבריו סותרים דברי־תורה. מה עשה? העלה שלש מאות גַרבי שמן וישב בעֲלִיה ודָרשם.

אמר רב יהודה... אמר רב: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת, מפני שדבריו סותרים זה את זה. ומפני מה לא גְנָזוהו? מפני שתחלתו דברי־תורה וסופו דברי־תורה.

ואף ספר משלי בקשו לגנוז, שהיו דבריו סותרים זה את זה. ומפני מה לא גנזוהו? אמרו: ספר קהלת לא בדקנו ומצאנו טעם? אף כאן נבדוק. (שבת יג:, ל:).

שעג אמר רב אַדָּא בר׳ חנינא: אלמלא חטאו ישראל לא נִתַּן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ־ישראל הוא. מה טעם? — „כי ברב חכמה רב כעס״[1]. (נדר׳ כב:).

שעד „וְיֹתֵר מֵהֵמָּה בְּנִי הִזָּהֵר עֲשׂוֹת סְפָרִים הַרְבֵּה״[2] — מהומה: שכל המכנים בתוך ביתו יותר מעשרים וארבעה ספרים מהומה הוא מכנים בביתו, כגון ספר בֶּן־סִירָא וספר בֶּן־תַּגְלָא. (קה״ר).

שעה הקורא בספרים חיצונים אין לו חלק לעולם־הבא, כגון ספרי בן־סירא וספרי בן־לַעֲנָה; אבל ספרי הֲמֵירָס וכל ספרים שנכתבו מכאן ואילך—הקורא בהם כקורא באגרת. שנאמר: „ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר״[2]— להגיון נתנו, ליגיעה לא נתנו. (ירוש׳ סנה׳ פ׳ יא).

שעו מנעו בניכם מן ההגיון. (בר׳ כח:).

שעז אמר ר׳ מאיר: כשבאתי ללמוד תורה אצל ר׳ ישמעאל אמר לי: בני, מה מלאכתך? אמרתי לו: לַבְלָר אני. אמר לי: בני, הוי זהיר במלאכתך, שמלאכתך מלאכת

[1] קהל׳ א׳, יח [2] שם י״ב, יב.

שעב) ברם — אמנם. ננגז — נטמן. שהיו דבריו סותרים דברי תורה — בספר יחזקאל יש ענייני הלכה שלא כדיני התורה. גרבי שמן — חביות שמן; להדלקה ולאכילה. ודרשם — כלו׳ השתדל לישב את הסתירות על פי דרש. קהלת... שדבריו סותרים וגו׳ — כגון „ושבחתי אני את השמחה״, „ולשמחה מה זה עושה״ ועוד. תחלתו דברי תורה — בטול חיי עוה״ז, כגון „מה יתרון לאדם בכל עמלו וגו׳״. וסופו דברי תורה — „סוף דבר... את האלהים ירא״. משלי... שדבריו סותרים וגו׳ — כגון „אל תען כסיל״, „ענה כסיל״. שעג) אלא חמשה וגו׳ — ולא נצרכו לתוכחות הנביאים. ברב חכמה רב כעס — כלו׳ רוב ספרי הנביאים מוכיחים על הכעס שהכעיסו ישראל את הקב״ה. שעד) מהומה — דרש „מהמה״ מלשון מהומה. ספר בן־סירא וגו׳ — מן הספרים החיצונים. שעה) בספרים חיצונים — שמחוץ לכתבי־הקדש (אפאָקריפען) שיש בהם מזויפים ונבלעו בהם הרבה דברי מינות. ספרי המירס — ספרי שירים ידועים, בימיהם בלשון יונית (ולדעת רבים הכונה לספרי המשורר היוני הומירוס). כקורא באגרת — ואין עליהם לא שכר ולא עונש. להגיון — לקריאה קלה בעלמא. שעו) מן ההגיון — שלא ירבו בקריאה קלה. שעז) לבלר — סופר סת״ם.

שמים היא: שמא אתה מְחַסר אות אחת או מְיַתֵּר אות אחת – נמצאת מחריב את כל העולם כלו. (עיר׳ יג).

שעח ספר שאינו מֻגָּה – אמר ר׳ אמי: עד שלשים יום מותר לְשהותו, מכאן ואילך אסור לְשַׁהותו, משום שנאמר: „ואל תשכן באהליך עַוְלָה״ [1]. (כת׳ יט:).

שעט אמר ר׳ יהושע בן לוי: עשרים וארבע תַּעֲנִיּוֹת ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים, תְּפִלִּין ומזוזות שלא יתעשרו, שאלמלי מתעשרים אין כותבים. (פס׳ נ:).

שפ „הוֹן וָעֹשֶׁר בְּבֵיתוֹ וְצִדְקָתוֹ עֹמֶדֶת לָעַד״ [2] – זה הכותב תורה נביאים וכתובים וּמַשְׁאִילָם לאחרים. (כת׳ נ.).

שפא אין זורקין סְפרים ממקום למקום ואין נוהגין בהם דרך בזיון.
חַיָּב אדם לכתֹב ספר תורה נאה בְּדְיוֹ נאה וקולמוס נאה ולְבְלָרִים נאים, ובקְלָפִים נאים ועורות צְבָאִים, ויעטפנו בשִׁירָאִים נאים, שנאמר: „זה אלי ואַנְוֵהוּ״ [3]. (סופ׳ פ׳ ג).

שפב כל כתבי־הקדש מטמאים את הידים. אומרים צְדוֹקִים: קובלִים אָנוּ עליכם, פְּרוּשִׁים, שאתם אומרים: כתבי־הקדש מטמאים את הידים, כתבי הֲמֵירָם אינם מטמאים את הידים. אמר ר׳ יוחנן בן זַכַּאי: וכי אין לנו על הפרושים אלא זו בלבד? והרי הם אומרים: עצמות חמור טהורים, עצמות יוחנן כהן־גדול טמאים. אמרו לו: לפי חִבתן היא טומאתן, שלא יעשה אדם עצמות אביו ואמו תַרְוָדוֹת. אמר להם: אף כתבי־הקדש לפי חבתם היא טומאתם. ספרי הֲמֵירָם שאינם חביבים–אין מטמאים את הידים. (ידים פ׳ ג, ד).

שפג כל כתבי־הקדש מצילים אותם מפני הדְלֵקָה, בין שקורין בהם ובין שאין קורין בהם. ואף על פי שכתובים בכל לשון טעונים גניזה. ומפני מה אין קוריז בהם? מפני בטול בית־המדרש.

[1] איוב י״א, יד. [2] תהל׳ קי״ב, ג. [3] שמ׳ ט״ו, ב.

מיתר – מוסיף. מחריב את כל העולם – שהשבוש בספר תורה נותן מקום לדעות מוטעות ולכפירה. שעח) שאינו מונה – שלא הגיהו והסירו מתוכו את השבושים. לשהותו – להשהות אותו, להחזיקו בבית. שפ) ומשאילם לאחרים – ונמצא עושה צדקה לאחרים ו„הון ועושר בביתו״, שהרי הוא לא חסר. שפא) קולמוס – קנה כתיבה. לבלרים נאים – סופרים מומחים. בקלפים – עור מעוכד שבותבין עליו קרוי קלף. עורות צבאים – שהם דקים ויפים. בשיראים – במטפחת משי. ואנוהו – דרש מלשון נוי והדור; בלו׳ אתנאה לפניו במצוות. שפב) מטמאים את הידים – משום שהספרים היו יקרים בימיהם וגזרו עליהם טומאת ידים כדי שלא יטמינום, כמו שהיו נוהגים, אצל התרומה ולא יהיו העכברים אוכלים אותם; ועוד שלא יהיו כל הידים ממשמשות בהם אלא לצורך גמור. קובלים וגו׳ – צועקים וחולקים עליכם, שהרי יש בגזרה זו בזיון כתבי הקדש. תרודות – כפות גדולות. שפג) מצילין אותם מפני הדליקה – בשבת. שקורין בהם – כגון נביאים שמפטירין בהם בביה״כ. שאין קורין בהם – ספרי כתובים. טעונים גניזה – הטמנה, שאסור להניחם במקום הפקר. בטול ביהמ״ד – בשבת היו נוהגין לדרוש בצבור וטוב להם לשמוע הדרשות מלקרות בכתובים.

היו כתובים גִפְטִית, מָדִית, עִבְרִית, עֵילָמִית, יְוָנִית — אף על פי שלא נִתְּנוּ לקרות בהם, מצילין אותם מפני הדלֵקה.

היו כתובים תרגום ובכל לשון — מצילין אותם מפני הדלֵקה. ר׳ יוסי אומר: אין מצילין אותם מפני הדלֵקה. אמר ר׳ יוסי: מעשה באַבָּא חֲלַפְתָּא, שהלך אצל רבן גמליאל בְּרַבִּי לְטִבֶריא, ומצָאו שהיה יושב על שלחנו של ר׳ יוחנן בן הנזוף ובידו ספר איוב תרגום והוא קורא בו. אמר לו: זכור אני ברבן גמליאל הזקן אבי־אביך, שהיה יושב על גבי מעלה בהר־הבית והביאו לפניו ספר איוב תרגום ואמר לבַנַּאי: שַׁקְעֵהוּ תחת הַנִּדְבָּך, אף הוא צוה עליו וגנזו. (שבת קטו. ; תוס׳ שם).

XI. לְשׁוֹן־תּוֹרָה וְתַרְגּוּם.

שפר בשעה שבא הקדוש־ברוך־הוא לִתֵּן תורה לישראל, דִּבֵּר עמהם בלשון שהיו יודעים ומבינים: „אנכי ה׳ אלהיך״[1] — ואמר ר׳ נחמיה: מהו אנכי? לשון מצרי הוא. אדם שמבקש לומר לחברו במצרים „אני״ הוא אומר „אָנוֹך״. למה הדבר דומה? למלך שנשבה בנו ועשה ימים רבים עם השַּׁבָּאִים. למד שיחתם של אותם השבאים. לבש אביו נקמה והלך אצלו ובא לְהָשִׂיחַ עמו בלשונו ולא היה יודע. מה עשה? התחיל לספר עמו בלשונם של השבאים. כך עשה הקב״ה עם ישראל: כל אותן השנים שהיו ישראל במצרים למדו שיחתם של מצרים; כשגאָלם הקב״ה ובא ליתן להם את התורה, לא היו יודעים לשמוע; אמר הקב״ה: הריני משיח עמהם בלשון מצרי: „אנכי״—אנוך. (תנח׳ יתרו; ילק״ש).

שפה ה׳ מִסִּינַי בָּא׳[2] וגו׳ — כשנגלה הקב״ה ליתן תורה לישראל לא בלשון אחד נגלה אלא בארבע לשונות: „ה׳ מ ס י נ י בא״ — זה לשון עברי; „וזרח מ ש ע י ר למו״[2] — זה לשון רומי; „הופיע מהר פ א ר ן״[2] — זה לשון ערבי; „ואתא מרבבות קדש״[2] — זה לשון ארמי. (ספרי ווה״ב).

„כֹּה תֹאמַר״[3] — בלשון שאני אומר: „כה תאמר... אל בני ישראל״ — בלשון קֹדש. (מכיל׳ יתרו).

אמר מר־זוּטְרָא, ויש אומרים מר־עוּקְבָא: בתחִלה נִתְּנָה תורה לישראל בכְתָב עברית ולְשון־הקֹדש, חָזרה וְנִתְּנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי. בָּררו להם לישראל כתב אשורית ולשון־הקודש והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמי.

הדיוטות מי הם? אמר רב חסדא: הכותים. (סנה׳ כא:).

[1]שמ׳ כ, ב. [2]דב׳ לג, ב. [3]שמ׳ יט, ג.

נִפְטִית — מצרית (קאפטיש). עִברית — בכתב עברי הקדמוני שנשאר אצל השומרונים. עילמית — בלשון מדינת עילם. באבא — באבי; שחלפתא אביו של ר׳ יוסי היה. ברבי — בן הרב; כלו׳ הגדול. שקעהו תחת הנדבך — גנוז אותו תחת שורת אבנים של הבנין, שאסור, לדעתו, לקרות בתרגום. שפד) השבאים — שובים. שפה) משעיר — זה אדום; ורומי הוא אדום בדברי חכמים. מהר פארן — שישבו בו הערביים מבני ישמעאל. ואתה — לשון ארמי היא. שפו) כתב עברית — זהו כתב עברי הקדמוני הנהוג עד היום אצל השומרונים. להדיוטות — בשביל עניני חול. הכותים — השומרונים, ואצלם גם התורה כתובה בכתב עברי הקדמוני.

שפח מעשה בחמשה זקנים שכתבו לתַלְמַי המלך את התורה יְוָנִית, והי"ה היום קשה לישראל כיום שנעשה העגל, שלא היתה התורה יכולה להִתַּרְגֵּם כל צָרְכָּהּ. (סופ' פ' א).

שפט מעשה בתַלְמַי המלך שכִּנֵּס שבעים ושנים זקנים והושיבם בשבעים ושנים בתים, ולא גִלָּה להם על מה כִּנְסָם. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם: כתבו לי תורת משה רַבְּכֶם. נתן הקדוש־ברוך־הוא עצה בלב כל אחד ואחד והִסְכִּימוּ כלם לדעת אחת, וכתבו לו: „אלהים ברא בראשית"[1], „אעשה אדם בצלם ובדמות"[2], „ויכל ביום הששי וישבות ביום השביעי"[3], „זכר ונקבה בְרָאוֹ"[4], „הבה ארדה ואבלה שם שפתם"[5], „ותצחק שרה בקרוביה"[6], „כי באפם הרגו שור וברצונם עקרו אבוס"[7], „ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על נושא בני אדם"[8], „ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות שלשים שנה וארבע מאות שנה"[9], „וישלח את זַאֲטוּטֵי בני ישראל"[10], „ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו"[11], „לא חמד אחד מהם נשאתי"[12], „אשר חלק ה' אלהיך אותם להאיר לכל העמים"[13], „וילך ויעבד אלהים אחרים... אשר לא צויתי לעבדם"[14]. וכתבו לו „את צעירת הרגלים" ולא כתבו „את הארנבת"[15], מפני שאשתו של תלמי המלך ארנבת שְׁמָהּ, שלא יאמר: שחקו בי היהודים והֵטִילוּ שם אשתי בתורה. (מג' ט).

שצ אין בין ספרים לתפלין ומזוזות — אלא שהספרים נכתבים בכל לשון ותפליי ומזוזות אינן נכתבות אלא אשורית. ר' שמעון בן גמליאל אומר: אף בספרים לא התירו שיִּכָּתבו אלא יְוָנִית. אמר ר' יוחנן: מה טעמו של ר' שמעון בן גמליאל? אמר הכתוב: „יַפְתְּ אלהים ליפת וישכֹּן באהלי שם"[16] — דבריו של יפת יהיו באהלי שם. בר קַפָּרָא אמר: יהיו דבריו של שם נאמרים בלשונו של יפת. ר' יודא אמר: מכאן לתרגום מן

[1]בר' א', א. [2]שם שם, כו. [3]שם ב', ב. [4]שם א', כז. [5]שם י"א, ז. [6]שם י"ח, יב. [7]שם מ"ט, ו.
[8]שמ' ד', כ. [9]שם י"ב, מ. [10]שם כ"ד, ה. [11]שם שם, יא. [12]במ' ט"ז, טו. [13]דב' ד', יט.
[14]שם י"ז, ג. [15]ויק' י"א, ו. [16]בר' ט', כז.

שפט) **בתלמי** — מלך מצרים אחרי אלכסנדרוס מוקדון בימי בית שני. **בשבעים ושנים בתים** — כל אחד בבית לבד, כדי שלא יתיעצו יחד לעשות שנויים בתרגום. **והסכימו** — כִּוְּנוּ. **אלהים ברא בראשית** — במקום „בראשית ברא אלהים", כדי שלא יאמר בראשית שם אלהות הוא, כיון שכתוב בראש הספר, ונמצא שתי רשויות הן והראשון ברא את השני. **אעשה אדם וגו'** — ולא „נעשה אדם בצלמנו כדמותנו", שלא יאמר הרבה רשויות הן. **ויכל אלהים ביום הששי** — ולא „ויכל ביום השביעי", שלא יאמר שהקב"ה עשה מלאכה ביום השביעי. **בראו** — ולא „בראם", ש"א יאמר מתחלה ברא שני גופים וכל אחד מהם זכר ונקבה. **ארדה ואבלה** — ולא „נרדה ונבלה". **בקרוביה** — ולא „בקרבה"; כלו' היא צחקה לפני קרוביה בפרהסיא, ולפיכך הקפיד הקב"ה עליה ולא על אברהם, שגם בו נאמר „ויצחק". **הרגו שור וגו'** — ולא „איש" משום כבוד השבטים, שלא יאמרו רצחנים הם. **על נושא בני אדם** — ולא „על החמור", שלא יאמר: משה רבכם לא היה לו סוס או גמל. **במצרים ובשאר ארצות** — הוסיפו שאר ארצות, כדי שלא יאמר שהחשבון אינו עולה יפה. **זאטוטי** — במקום „נערי", שלא יאמר שלחו את הגרועים; ו„זאטוטי" לשון חשיבות. **חמד** — במקום „חמור", שלא יאמר חמור לא לקח, אבל חפץ אחר לקח. **להאיר לכל העמים** — הוסיפו „להאיר", שלא יאמר: אלהיכם חלק להגויים עבודה זרה. **לעבדם** — הוסיפו „לעבדם", שאם לא כן משמע לא צויתי שיהיו בעולם, ויאמר: אם כן אלהות הם, שהרי בעל־כרחו נבראו. שצ) **אלא יונית** — ולא בשאר הלשונות. **דבריו של יפת** — לשון יון, שהוא מבני יפת בן נח.

התורה, זהו שנאמר: „ויקראו בספר בתורת האלהים מפֹרש"[1]. בתורת האלהים – זה מקרא. מפורש – זה תרגום.

אמר ר' יהודה: אף כשהתירו רבותינו יְוָנית, לא התירו אלא בספר תורה, ומשום מעשה של תלמי המלך. (מג' ד, ח, ט; ב"ר פ' לו; ד"ר פ' א).

שצא תרגום של תורה – אוּנְקְלוס הגר אֲמָרו מפי ר' אליעזר ור' יהושע, ושל נביאים – יונתן בן עוזיאל אֲמָרו מפי חַגַי זכריה ומלאכי. ובאותה שעה נִזְדַעְזְעָה ארץ־ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. יצאה בת־קול ואמרה: מי הוא זה שגִלה סְתָרַי לבני אדם? עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר: אני הוא שגליתי את סתריך לבני אדם. גלוי וידוע לפניך, שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך עשיתי, שלא ירבו מחלוקות בישראל. ועוד בקש לגַלות תרגום של כתובים – יצאה בת־קול ואמרה לו: דַיֶּךָ!

מה טעם? משום שיש בו קץ משיח. (מג' ג).

שצב מקרא מביא לידי תרגום, תרגום מביא לידי מִשְׁנָה. (ספרי שופטים).

שצג אמר ר' שמעון בן פזי: מנַין שאין המתרגם רַשַׁאי להגביה קולו יותר מן הקורא, שנאמר: „משה ידבר והאלהים יעננו בקול"[2], מה תלמוד־לומר בקול? – בקולו של משה. וכן שנינו: אין המתרגם רַשַׁאי להגביה קולו יותר מן הקורא. ואם אי אפשר למתרגם להגביה קולו כנגד הקורא, יַמְעֵך הקורא קולו ויקרא. (בר' מה.)

שצד ר' יהודה אומר: המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בַדָאי, והמוסיף עליו – הרי זה מְחָרֵף ומגַדֵף. (קיד' מט).

שצה דברה תורה בִּלְשון בני־אדם. (בר' לא:).

שצו דברה תורה לְשון־הֲבַאי. (תמ' כט.).

שצז לשון־תורה לעצמה, לשון־חכמים לעצמם. (חול' קלז:).

---

[1] נח' ח' ח. [2] שמ' י"ט, יט.

אלא בספר תורה – ולא בנביאים ובתובים. מעשה של תלמי המלך – שצוה לתרגם התורה יונית, כמפורש למעלה. שצא) פרסה – מדת הארץ, ד' מיל. שלא ירבו מחלוקות – בפירושי הכתובים. קץ משיח – בדניאל. שצב) תרגום מביא לידי משנה – שהמשנה מפרשת את המקראות. שצג) להגביה קולו וגו' – כדי שיהא קול הקורא נשמע לצבור. בקולו של משה – ולא בקול גבוה מקולו. להגביה קולו כנגד הקורא – לקרוא בקול רם כמוהו. ימעך הקורא קולו – כלו' ישפיל קולו. שצד) המתרגם פסוק כצורתו – כלו' לפי דקדוק המלים ולא לפי הכונה. בדאי – בודה מן הלב, שקרן. והמוסיף עליו – מדעת עצמו. שצה) בלשון בני אדם – לסבר את האוזן, כגון „יד ה'" וכדומה. שצו) לשון הבאי – לשון גוזמא והפלגה, כגון „ערים גדולות ובצורות בשמים". שצז) לשון חכמים – לשון משנה ותלמוד, כגון „רחלות" במקום רחלים שבתורה, וכיוצא בו.

XII. תַּלְמוּד וּמַעֲשֶׂה.

שצח תַּנְיָא: את זו דרש רבי מנחם בר׳ יוסי: „כי נר מצוה ותורה אור׳ [1] — תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור; את המצוה בנר, לומר לך: מה נר אינו מאיר אלא לפי שעה, אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה; ואת התורה באור, לומר לך: מה אור מאיר לעולם, אף תורה מגינה לעולם. ואומר: „בהתהלכך תנחה אותך" [2] וגו׳, בהתהלכך תנחה אותך — זה העולם הזה; „בשכבך תשמור עליך" [2] — זו מיתה; „והקיצות היא תשיחך" [2] — לעתיד־לבוא. משל לאדם שהיה מְהַלֵך באישון לילה ואפלה, ומתָירא מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפְּחָתִים ומַחַיָּה רעה ומן הלִסְטִים, ואינו יודע באיזה דרך מהלך. נִזְדַמְּנָה לו אֲבוּקָה של אור נִצַּל מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפחתים, ועֲדַיִן מִתְיָרא מחיה רעה ומן הלסטים ואינו יודע באיזה דרך מהלך. כיון שעלה עמוד־השחר נִצַּל מחיה רעה ומן הלסטים, ועדין אינו יודע באיזה דרך מהלך. כיון שהגיע לְפָרָשַׁת־דרכים נִצַּל מִכֻּלָּם.

דבר אחר: עֲבֵרָה מְכַבָּה מצוה ואין עֲבֵרָה מכבה תורה, שנאמר: „מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה" [3]. (סוטה כא.).

שצט וכבר היה ר׳ טרפון וזקנים מסובים בַּעֲלִיַּת בית־נִתְּזָה בלוד. נשאֲלָה שאֵלה זו בפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול? נַעֲנָה ר׳ טרפון ואמר: מעשה גדול. נענה ר׳ עקיבא ואמר: תלמוד גדול. נַענו כולם ואמרו: תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מַעשה. (קיד׳ מ:).

ת „וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם" [4] — תני ר׳ חיא: הלמד לעשות לא הלמד שלא לעשות; הלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא. אמר ר׳ יוחנן: הלמד שלא לעשות נוח לו שנהפכה שִׁלְיָתוֹ על פָּנָיו ולא יצא לאויר העולם. (ויק״ר פ׳ לה).

תא ר׳ חנינא בן דוסא היה אומר: כל שמעשיו מְרֻבִּים מחכמתו — חכמתו מתקַיֶּמֶת, וכל שחכמתו מְרֻבָּה ממעשיו — אין חכמתו מתקימת.

ר׳ אלעזר בן עזריה היה אומר: כל שחכמתו מְרֻבָּה ממעשיו — למה הוא דומה? לאילן שֶׁעֲנָפָיו מְרֻבִּים ושרשיו מועטים והרוח באה ועוקַרְתּוֹ והוֹפַכְתּוֹ על פניו. אבל כל שמעשיו מְרֻבִּים מחכמתו — למה הוא דומה? לאילן שענפיו מועטים ושרשיו מְרֻבִּים; שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו — אין מְזִיזוֹת אותו ממקומו. (אב׳ פ׳ ג).

תב „לִשְׁמוֹר וְלַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתַי" [5] — אמר רבי שמעון בן חֲלַפְתָּא: כל מי שלומד דברי־תורה ואינו מְקַיֵּם עָנְשׁוֹ חָמוּר ממי שלא למד כלל־עיקר. למה הדבר דומה? למלך שהיה לו פַּרְדֵּס, הכניס לתוכו שני אֲרִיסִים, אחד היה נוטע אילנות ומקצצם, ואחד לא

[1] מש׳ ו׳, כג. [2] שם שם, כב. [3] שה״ש ח׳, ז. [4] ויק׳ כ״ו, ג. [5] דב׳ כ״ח, א.

שצח) לפי שעה — בשעת עשיתה. הלסטים — גזלנים. נזדמנה לו אבוקה של אור — הגיע לידו לפיד של אש; כך זכה לקיום מצוה ניצל ממקצת פורענות. כיון שעלה עמוד השחר — כך זכה לתורה ניצל מן החטא ומן היסורים. הגיע לפרשת דרכים — ושם הכיר את דרכו; והנמשל יום המיתה. מכבה מצוה — מבטלת שכר המצוה. ת) שנהפכה שליתו — מקום הולד במעי אמו. תא) שמעשיו מרובים מחכמתו — שצדקתו מרובה מחכמתו בתורה. מזיזות — מנענעות. תב) חמור — כבד. כל עיקר — כלל. אריסים — עובדים בשכר חלק מן הפירות.

היה נוטע כל עיקר ולא מקצצם. על מי המלך כועס? לא על אותו שהיה נוטע ומקצץ? כך כל מי שלומד דברי־תורה ואינו מקים אותה ענשו המור ממי שלא למד כל־עיקר. (דב"ר פ' ז).

תג ארבע מדות בהולכי לבית־המדרש: הולך ואינו עושה — שכר הליכה בידו; עושה ואינו הולך — שכר מעשה בידו; הולך ועושה — חסיד; לא הולך ולא עושה — רשע. (אב' פ' ה).

תד יש נאה דורש ונאה מקים; נאה מקים ואין נאה דורש: נאה דורש ואין נאה מקים. (יבמ' סג).

תה ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: „הכן בחוץ מלאכתך"[1] — זה מקרא ומשנה ותלמוד; „וְעַתְּדָה בשדה לך"[1] — אלו מעשים טובים: „אחר ובנית ביתך"[1] — דרוש וקבל שכר. (סוטה מד).

תו ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן בְּרוקא אומר: הלומד על מנת ללמד — מספיקין בידו ללמוד וללמד; והלומד על מנת לעשות — מספיקין בידו ללמוד וללמד, לשמור ולעשות. (אב' פ' ד).

תז אמר רב הונא: כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה. (ע"ז יז).

תח כל האומר אין לו תורה — אפילו תורה אין לו; מה טעם? אמר רב פפא: אמר הכתוב: „ולמדתם... לעשותם"[2] — כל שֶׁיֶשְׁנוֹ בעשיה ישנו בלמידה, כל שאינו בעשיה אינו בלמידה. (יבמ' קט).

תט אמר ר' יונתן: מהו שנאמר: „למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין"[3] — אוי להם לתלמידי־חכמים, שעוסקים בתורה ואין בהם יראת־שמים. (יומא עב).

תי אמר רַבָּה בר רב הונא: כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת־שמים דומה לגזבר שמסרו לו מַפְתְּחוֹת הפנימיות ומפתחות החיצוניות לא מסרו לו — היאך יִכָּנֵס? הכריז ר' יַנַּאי: חֲבַל על מי שאין לו חצר ושער לחצר עושה. (שבת לא:)

תיא אמר ר' הושַׁעְיָה: כל מי שהוא יודע ואין בידו יראת־חטא — אין בידו כלום, כי נַגָּר שאין בידו אַרְגַּלְיָא שלו — אינו נַגָּר. (שמ"ר פ' מ).

תיב הכריז ר' אלכסנדרי: מי מבקש חיים? היו הכל מִתְכַּנְּסִים ובאים אצלו, ואמרו לו: תן לנו חיים. אמר להם: „מי האיש החפץ חיים... נצור לשונך מרע וגו'"[4]; שמא יאמר אדם: הואיל ונצרתי את לשוני מרע ושפתי מדבר מרמה — אלך וְאֶתְגָּרֶה בשֵׁנה, תלמוד

[1] מש' כ"ה, כז. [2] דב' ה', ה. [3] מש' י"ז, טז. [4] תה' ל"ה, י"ג יד.

תג) הולך ואינו עושה — הולך לביה"כ לשמוע תורה ואינו מקיים המצוות. תו) מספיקין בידו — נותנין לו את היכלת; מסייעין בידו. תז) בתורה בלבד — שלא על מנת לעשות. תי) לגזבר — לגבאי הממונה על קופת ממון. מפתחות הפנימיות — של החדרים הפנימיים. תיא) חבל — קריאה של צער. מי שאין לו חצר וגו' — והנמשל למי שלומד ואינו עושה. תיב) נגר — חרש עצים. ארגליא שלו — כלי אומנתו. תיג) ואתגרה בשינה — כלו' אשתדל עצמי בשינה.

לומר: „סור מרע ועשה טוב"[1] — ואין „טוב" אלא תורה, שנאמר: „כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו"[2]. (ע"ז יט).

תיג מַרְגְּלָא בפי רבא: תכלית חכמה — תשובה ומעשים טובים; שלא יְהֵא אדם קורא ושונה ובועט באביו ואמו וּברַבו ובמי שגדול ממנו בחכמה ובמנין, שנאמר: „ראשית חכמה יראת ה', שכל טוב לכל עושיהם"[3], ל„לומדיהם" לא נאמר, אלא ל„עושיהם" — לעושים לשמה, ולא לעושים שלא לשמה. (בר' יז.).

תיד לא המדרש הוא העִקר, אלא המעשה. (אבות פ' א).

XIII. מִצְוֹת־הַתּוֹרָה.

תטו ר' חֲנַנְיָה בן עֲקַשְׁיָא אומר: רצה הקדוש־ברוך־הוא לְזַכּוֹת את ישראל לפיכך הִרְבָּה להם תורה ומצוות, שנאמר: „ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר"[4]. (מכ' כג:).

תטז הראשונים ריח מצות נתת להם — לְאָדָם מצוה אחת, לנח ולבניו שש מצוות, אבל אנו, כשבאנו לְסִינַי, כאדם שהוא מְעָרֶה מפי חָבִית כך אתה מְעָרֶה עלינו את כל המצוות. (תנח' יתרו).

תיז אמר ר' אבא: רמ"ח מצוות עֲשֵׂה בתורה כנגד אברים שבאדם, שכל אבר ואבר צווח על האדם ואומר: עֲשֵׂה בי מצוה שתחיה בזכותה ותאריך ימים; ושס"ה מצוות לא־תעשה, כמנין ימות החמה, שבכל יום שהחמה זורחת, עד שהיא שוקעת, צווחת ואומרת לאדם: גוזרני עליך במי שהגיע ימיך ליום זה, אל תעבור בי את העֲבֵרה הזאת, ואל תכריע אותך ואת כל העולם כלו לכף־חובה. הרי תרי"ג מצוות. (תנה"ק תצא; תנח').

תיח „הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם"[5] — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: אמור לישראל, הסתַּכְּלו בשמים שבראתי לְשַׁמֶּשְׁכֶם, שמא שִׁנּוּ מדתם או שמא גלגל חמה אינו עולה מן המזרח, ולא עוד אלא שֶׁשָּׂמֵחַ בשליחותו, שנאמר: „והוא כחתן יוצא מחפתו ישיש כגבור לרוץ ארח"[6]. „ותשמע הארץ"[5] — הסתכלו בארץ שבראתי לשמשכם, שמא שִׁנתה מדתה, שמא זרעתם ולא צמחה, או שמא זרעתם חטים והעלתה שעורים, או שמא אמרה פרה זו: איני חורשת ואיני דשה, או שמא אמר חמור זה: איני טוען ואיני הולך, וכן הים: „אשר שמתי חול גבול לים"[7] — שמא שִׁנּה מדתו ועלה והציף את העולם. והלא דברים קל־וחֹמֶר: מה אלו שנעשו לא לְשָׂכָר ולא לְהֶפְסֵד, אם זוכים אין מקבלים שכר ואם חוטאים

[1] תהל' ל"ד, טו. [2] מש' ד', ה. [3] תהל' קי"א, י. [4] ישע' מ"ב, כא. [5] דב' ל"ב, א. [6] תהל' י"ט, ו. [7] ירמ' ה, כב.

תיג) מרגלא בפי רבא — דבר זה רגיל היה בפיו. ובועט — מורד ומעיז פנים. ובמנין — של תלמידים. תטו) למען צדקו יגדיל וגו' — כדי לזכות את ישראל הרבה להם תורה ומצוותיה. תטז) ריח מצוות — מועט מצוות. לאדם מצוה אחת — אסור עבודה־זרה. לנח ולבניו. שש מצוות — גלוי עריות ושפיכות דמים, גזל ואבר מן החי, סירוס וכלאים. מערה — שופך ומריק. תיז) במי שהגיע ימיך וגו' — במי שהאריך ימיך עד עכשו; כלו' בהקב"ה. תיח) שנו מדתם — דרכם, טבעם. להפסד — כלו' לעונש.

אינם מקבלים פורענות ואינם חסים על בניהם ועל בנותיהם — לא שנו מדתם, אתם שאם זכיתם אתם מקבלים שכר ואם חטאתם אתם מקבלים פורענות ואתם חסים על בניכם ועל בנותיכם — על אחת כמה וכמה שאתם צריכים שלא תשנו מדתכם. (ספרי האזינו; ילק"ש).

תיט „וּרְאִיתֶם... וּזְכַרְתֶּם"[1] — הָרְאִיָּה מביאה לידי זכרון, וזכרון מביא לידי מעשה. (תנה"ק שלח).

תכ תניא, היה ר' מאיר אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צִבְעוֹנִים? מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לספיר, וספיר דומה לכסא־הכבוד, שנאמר: „ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר"[2]; ואומר: „כמראה אבן ספיר דמות כסא"[3]. (סוטה יז.; ירוש' בר' פא).

תכא אמר ר' חזקיה: בזמן שישראל מתכסים בציצית לא יהו סבורים שמא תכלת הם לובשים, אלא יהו מסתכלים בציצית כאלו הֲדַר שכינה עליהם. (שו"ט צ).

תכב שנו רבותינו: חביבים ישראל, שסִבְּבָם הקדוש־ברוך־הוא במִצְוֹת: תפלין בראשיהם, תפלין בזרועותיהם, ציצית בבגדיהם, מזוזות בפתחיהם. ועליהן אמר דוד: „שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך"[4]. ובשעה שנכנס דוד למרחץ וראה עצמו עומד ערום — אמר: אוי לי, שאעמוד ערום בלא מִצְוָה! וכיון שנזכר במילה שבִּבְשָׂרו נתישבה דעתו. לאחר שיצא אמר עליה שירה. (מנח' מג:)

תכג ר' ישמעאל אומר: גדולה מילה, שנכרתו עליה שלש עשרה בריתות. ר' יוסי אומר: גדולה מילה, שדוחה את השבת החמורה. ר' מאיר אומר: גדולה מילה, שכל המצוות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שָׁלֵם עד שמָל, שנאמר: „התהלך לפני והיה תמים"[5].

רבי אומר: גדולה מילה, ששקולה כנגד כל המצוות שבתורה. (נדר' לא, לב).

תכד אמר לו קֵיסָר לר' תַּנְחוּם: בא ונהיה כולנו לעם אחד. אמר לו: טוב, אלא אנו שמהולים אנו אי אפשר לנו להיות כמותכם, אַתֶּם לכו והמולו והיו כמותנו. אמר לו: יפה אתה אומר, אלא כל מי שנצח את המלך מְטילין אותו לְבִיבָר. הטילוהו לביבר ולא אֲכָלוהו. אמר לו מין אחד: לא אכלוהו החיות, אלא מפני שאינן רעבות. הטילו אותו ואכלוהו. (שם).

[1] במ' ט"ו, לט. [2] שמ' כ"ד, י. [3] יחז' א', כו. [4] תהל' קי"ט, קסד. [5] בר' י"ז, א.

ואינם חסים על בניהם וגו' — שמא יענשו בעוונותיהם. תכ) מה נשתנה תכלת — שהזקיקו הכתוב לציצית. שתכלת דומה לים וגו' — ונמצא שכשהוא רואה את התכלת לבו לשמים. תכא) שמא תכלת — כלו' בגד פשוט. תכב) נתישבה דעתו — נחה דעתו. תכג) שלש עשרה בריתות — י"ג פעמים כתוב ברית אצל מצות מילה. שדוחה את השבת — שמלין ביום השמיני אפילו בשבת. תכד) שמהולים — שנמולים. לביבר — בית החיות של מלכות. ולא אכלוהו — החיות. הטילו אותו — את המין.

תכה „גִּבּוֹרֵי כֹחַ עֹשֵׂי דְבָרוֹ"[1] — במה הכתוב מדבר? אמר ר' יצחק: בשומרי שביעית הכתוב מדבר. בנוהג שבעולם, אדם עושה מצוה ליום אחד, לשבת אחת, לחדש אחד, שמא לשאר ימות השנה? וזה רואה שָׂדֵהוּ בור, כרמו בור, ונותן אַרְנוֹנָא ושותק — יש לך גבור גדול מזה? (ויק"ר פ' א).

תכו רבי אומר: הוי זהיר במצוה קלה כְּבַחֲמוּרָה, שאין אתה יודע מַתַּן שכרן של מצות, וֶהֱוֵי מְחַשֵּׁב הֶפְסֵד מצוה כנגד שכרה ושכר עֲבֵרָה כנגד הפסדה. (אב' פ' ב).

תכז הִשְׁוָה הכתוב מצוה קלה שבקלות למצוה חמורה שבחמורות. (ירוש' פאה פ' א).

תכח תהא מצוה קלה חביבה עליך כמצוה חמורה. (ספרי פ' עש).

תכט עבר אדם על מצוה קלה — סופו לעבור על מצוה חמורה. (שם שופטים).

תל בן־עַזַּאי אומר: הוי רץ למצוה קלה כבחמורה ובורח מן העֲבֵרָה, שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה; ששכר מצוה — מצוה ושכר עברה — עברה. (אב' פ' ד).

תלא „הָעֲצָמוֹת הַיְבֵשׁוֹת"[2] — אלו בני־אדם שאין בהם לַחְלוּחִית של מצוה. (סנה' צב:).

תלב „לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתָי"[3] — משל לאחד מושלך לתוך המים, הושיט הַקְּבַרְנִיט את החבל ואמר לו: תפוש חבל זה בידך ואל תניחהו, שאם תניחהו אין לך חַיִּים: אף כך אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: כל זמן שאתם מדובקים במצוות — „ואתם הדבקים בה' אלהיכם חַיִּים כלכם היום"[4]. (במ"ר פ' יז).

תלג „נֵר ה' נִשְׁמַת אָדָם"[5] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: יהא נרי בידך ונרך בידי. ואיזו נרו של הקב"ה? זו תורה, שנאמר: „כי נר מצוה ותורה אור"[6]. מהו „כי נר מצוה"? אלא כל מי שעושה מצוה הוא כאלו מדליק נר לפני הקב"ה ומחיה נפשו שנקראת נר שנאמר: „נר ה' נשמת אדם". (שמו"ר פ' לו).

תלד אמר בר־קפרא: הנפש והתורה נמשלו בנר. הנפש — שנאמר: „נר ה' נשמת אדם"[5], והתורה — שנאמר: „כי נר מצוה ותורה אור"[6]. אמר הקדוש־ברוך־הוא לאדם: נרי בידך ונרך בידי. נרי בידך — זו התורה, ונרך בידי — זו הנפש. אם שמרת את נרי אני מְשַׁמֵּר את נרך, ואם כִּבִּיתָ את נרי אני מכבה את נרך. (דב"ר פ' ג).

תלה ר' יוֹחָנָן ור' אלְעָזר אמרו שניהם: תורה נִתְּנָה בארבעים יום ונשמה נוצרה לארבעים יום, כל המְשַׁמֵּר את התורה נשמתו משתמרת וכל שאינו משמר את התורה אין נשמתו

[1]תהל' ק"ג, כ. [2]יחז' ל"ז, ד. [3]במ' ט"ו, מ. [4]דב' ד', ד. [5]מש' כ', כז. [6]שם ו', כג.

תכה) שביעית — שנת השמיטה. בור — ריק, שמם, לא חרוש ולא זרוע. ארנונא — מס למלך. תכו) כבחמורה — כמו כמצוה גדולה. הפסד מצוה כנגד שכרה — נזק שמגיע לך ע"י עשית המצות כנגד השכר שתקבל אחר כך. תל) גוררת — מושכת; כלו' מצוה אחת מביאה לידי אחרת. ששכר מצוה מצוה — עוד מצוה אחת; וי"מ: גוף המצוה. תלב) הקברניט — מנהיג הספינה.

מִשְׁתַּמֶּרֶת. תָּנָא דְבֵי ר' ישמעאל: משל לאדם שמסר צפור־דרור לעבדו. אמר: כמדומה אתה, שאם אתה מאַבְּדָהּ אני נוטל ממך אִיסָר בדמיה—נשמתך אני נוטל ממך! (מג' צט).

תלו המשל אומר: פתח שאינו פתוח למצוה — פתוח לרופא. (שהש"ר פ' ו).

תלז תני בשם רבי אלעזר: הסַיִף והספר נִתנו מְכֹרָכִים מן השמים. אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: אם שמרתם מה שכתוב בספר זה — הרי אתם נִצולים מן הסיף, ואם לאו—סוף שהוא הורג אתכם.

תני בשם ר' שמעון בן יוחאי: הכבר והמקל נִתנו מכורכים מן השמים, אמר להם: אם שמרתם את התורה—הרי כבר לאכול, ואם לאו—הרי מקל ללקות בו. (ויק"ר פ' לה).

תלח אמר ר' מאיר: עשה אדם מצוה אחת נותנים לו מלאך אחד; שתי מצוות נותנים לו שני מלאכים; מצוות הרבה נותנים לו מלאכים הרבה, שנאמר: "כי מלאכיו יצוה לך"[1] ולמה?—כדי לשמרו מן המַזִּיקִים, שנאמר: "יפול מצדך אלף וגו'"[2]. (שבת קיט:).

תלט אמר ר' אלעזר: שְׁלוּחֵי מצוה אינם נִזּוקים לא בהליכתם ולא בחזירתם. (פס' ח:).

תם שאלו את רב: התלמידים הללו שֶׁדָּרִים בבקעה — מהו שיבאו שחרית וערבית לבית הרב? אמר להם: יבאו. עלי ועל צוארי! (שם).

תמא אמר ר' יהודה: מעשה באחד שהיה בודק מזונות בשוק העליון של צפורי, ומְצָאוֹ קַסְדּוֹר אחד ונטל ממנו אלף זוז. והלא אמר ר' אלעזר: שלוחי מצוה אינם ניזוקים? מקום שההיזק קבוע שונה, שנאמר: "ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגו'"[3]. (יומא יא.).

תמב לא נתנו מצוות אלא לחיות בהן, שנאמר: "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם"[4]— לא שימות בהן. ואין לך שעומד בפני פִּקוּחַ־נֶפֶשׁ אלא שלשה דברים: עבודה־זרה וגלוי־עֲרָיוֹת ושפיכות־דמים. במה דברים אמורים? שלא בשעת השְׁמָד, אבל בשעת השמד אפילו קלה שבקלות נותן אדם נפשו עליה, שנאמר: "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל"[5]. (תוס' שבת פ' טו).

תמג תַּנְיָא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל מצוה שמסרו ישראל עצמם עליה למיתה בשעת גזרת המלכות, כגון עבודה־זרה ומילה, עדַיִן היא מוחזקת בידם, וכל מצוה שלא

[1]תהל' צ"א, יא. [2]שם שם, ז. [3]ש"א ט"ז, ב. [4]ויק' י"ח, ה. [5]שם כ"ב, לב.

תלה) איסר — מטבע קטנה. תלו) פתוחה לרופא — שמחלה מצויה שם. תלז) הסיף—החרב. תלט) בהליכתם — לעשות המצוה. תם) שדרים בבקעה — מחוץ לעיר וסכנה לילך בחשכה. שחרית וערבית — בשעת חשכה. עלי ועל צוארי — כלוי אני ערב בדבר שלא יהו ניזוקין. תמא) שהיה בודק מזוזות — אם כשרות הן. קסדור — ממונה המלך. ונטל ממנו אלף זוז— שעת גזירה היתה על קיום המצות. קבוע — מצוי ועומד, ודאי. תמב) פקוח נפש — הצלת נפשות. בשעת השמד — בשעת גזרת השמד, שגזרו על עשית המצות. תמג) מוחזקת — חזקה.

מסרו ישראל עצמם עליה למיתה בשעת גזרת המלכות, כגון תפלין, עדיין היא מְרֻפָּה בידם.

פעם אחת גזרה המלכות גזרה על ישראל, שכל המניח תפלין על ראשו יִקְרוּ את מחו. והיה אלישע מניח תפלין ויצא לשוק, וראָהו קַסְדּוֹר אחד ורץ מלפניו — ורץ אחריו. כיון שהגיע אצלו, נְטָלָן מראשו ואֲחָזָן בידו. אמר לו: מה בידך? — אמר לו: כנפי יונה. פשט את ידו ונמצאו בה כנפי יונה. לפיכך היו קורין אותו: „אלישע בעל כנפים".

ולמה אמר לו „כנפי יונה" ולא אמר לו שאר עופות? משום שנמשלה כנסת־ישראל ליונה, שנאמר: „כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ"[1] — מה יונה זו כנפיה מגינות עליה אף ישראל מצות מגינות עליהם. (שבת קל.).

תמד ר' אבא בר זְמִינָא היה תופר בגדים אצל גוי אחד ברומי. הביאו לפניו בשר נבלה. אמר לו הנכרי: אכול. אמר לו ר' אבא: איני אוכל. אמר לו: אכול, ואם לא אני הורגך. אמר לו ר' אבא: אם רוצה אתה להרגני הרוג, שאני איני אוכל בשר נבלה. אמר לו: מנין יודע היית, שאלו אכלת הייתי הורג אותך? אם יהודי — יהודי ואם גוי — גוי.

אמר ר' מָנָא: אלמלי היה ר' אבא בר זמינא שומע דבריהם של חכמים היה אוכל. (ירושי שביע' פ' ד).

תמה שני תלמידים שֶׁל ר' יהושע שִׁנּוּ עטיפתם בשעת השמד, פגע בהם סַרְדְיוֹט אחד מומר, אמר להם: אם בניה של תורה אתם — תנו נפשכם עליה, ואם אין אתם בניה — למה אתם נהרגים עליה? אמרו לו: בניה אנו ועליה אנו נהרגים, אלא שאין דרכו של אדם לְאַבֵּד עצמו לדעת. (ב"ר פ' פב.).

תמו רַבָּה בַּר־בַּר־חָנָה היה מהלך בְּשַׁיָּרָא, אכל ושכח ולא בֵּרֵךְ. אמר: היאך אעשה? אם אֹמַר להם: שכחתי לברך — יאמרו לי: ברך, כל מקום שתברך להקדוש־ברוך־הוא אתה מברך; מוטב שאֹמַר להם: שכחתי יונה של זהב. אמר להם: המתינו לי, ששכחתי יונה של זהב. הלך וברך ומצא יונה של זהב.

ולמה יונה? שמשולה כנסת־ישראל ליונה. (בר' נג:).

תמז „אִמְרַת ה' צְרוּפָה"[2] — אמר רב: לא נִתְּנוּ המצות אלא לצרף בהן את הבריות. וכי מה אִכְפַּת לו להקדוש־ברוך־הוא למי ששוחט מן הצואר או מי ששוחט מן העורף? או מה אכפת לו בין אוכל טמאות לאוכל טהורות? — הֱוֵי לא נתנו המצות אלא לצרף בהן הבריות. (ב"ר פ' מד; תנח' שמיני).

תמח „אַתָּה כּוֹנַנְתָּ מֵישָׁרִים"[3] — אמר ר' אלכסנדרי: שני חַמָּרִים מהלכים בדרך והיו שונאים זה לזה. רבץ לו חמורו של אחד מהם. ראה אותו חברו ועבר. משעבר אמר:

[1] תהלי' ס"ח, יד. [2] שם י"ח, לא. [3] שם צ"ט, ד.

מרופה — רפויה. יקרו — ינקרו. תמד) דבריהם של חכמים — שהתירו לעבור עבירה ולא ליהרג. תמה) שנו עטיפתם — מלבושיהם, כדי שלא יכירום שיהודים הם. סרדיוט — פקיד המלך. תמו) בשירא — אורחת עוברי דרכים. ולא ברך — אחר המזון, ומן הדין צריכין לברך במקום האכילה. תמז) מה אכפת לו — כלומר: מה לו בכך. לצרף — לזקק את הלב. תמח) חמרים — מנהיגי החמורים.

ולא כתוב בתורה „כי תראה חמור שונאך... עזוב תעזוב עמו"[1] ? מיד חוזר ונותן לו יד ומסַיעו לטעון ולפרוק. התחיל מסיח עמו: עזוב קִמעא מכאן, הַעֲלֵה מכאן, פרוק מכאן — נמצאו עושים שלום ביניהם. וחברו אומר: ולא הייתי סָבור שהוא שונאי ? ראה היאך רִחם עלי. מתוך כך נכנסו לפונדק, אכלו ושתו ונִתאהבו זה לזה. מי גרם להם שיעשו שלום ויֵעָשׂו אוהבים ? על ידי מה ששמר זה מה שכתוב בתורה — הֱוֵי „אתה כוננת מישרים". (תנח' משפטים; תנה"ק; שו"ט צט).

תמט אוהב לפרוק ושונא לטעון — מצוה בשונא, כדי לכוף את יצרו. (ב"מ לב.).

תנ שנו רבותינו: „את משפטי תעשו"[2] — דברים שאלמלא נכתבו דין הוא שיִכָּתבו, ואלו הם: עבודה־זרה וגלוי־עריות ושפיכות־דמים וגזל וברכת־השם; „ואת חקותי תשמרו"[2] — דברים שהשטן ואומות־העולם משיבים עליהם, ואלו הם: אכילת חזיר ולבישת שעטנז וחליצת יבמה וטָהֳרת מצורע ושעיר המשתלח. ושמא תאמר: מעשה־תהו הם? תלמוד־לומר: „אני ה'"[2] — אני ה' חִקקתים ואין לך רשות להרהר בהם. (יומא סז:).

תנא שאל גוי אחד את ר' יוחנן בן זכאי: אותם הדברים שאתם עושים נראים כמין כשפים; מביאין פרה ושורפין אותה וכותשין אותה, ונוטלין אֶפרה, ואחד מכם מִטַמֵא למת, מַזין עליו שתים שלש טִפִּין, ואומרין לו: „טָהַרְתָּ". אמר לו: נכנסה בך רוח־תְּזָזִית מִימֶיך? א"ל: לאו. א"ל: שמא ראית אדם שנכנסה בו רוח תזזית? א"ל: הן. א"ל: ומה אתם עושים לו? א"ל: מביאין עִקָּרִין ומעַשנין תחתיו, ומַרבִּיצין עליה מים — והיא בורחת. אמר לו: ישמעו אזניך מה שאתה מוציא מפיך: כך הרוח הזו רוח טומאה היא. מזין עליו מי־נדה והיא בורחת. לאחר שיצא אמרו לו תלמידיו: רַבֵּנו, לזה דחית בְקַש, לנו מה אתה אומר? אמר להם: חייכם, לא המת מטמא, ולא המים מטהרים, אלא גזרתו של מלך מלכי המלכים הוא. אמר הקדוש־ברוך־הוא: "חקה חקקתי לכם, גזרה גזרתי, אין אתה רַשַאי לעבור על גזרתי — „זאת חֻקַּת התורה"[3].

ומפני מה כל קרבנות של צבור זכרים והיא נקבה? אמר ר' לוי: משל לבן שפחה שטִנֵף פַּלְטֹרִין של מלך, אמר המלך: תבא אמו ותקַנֵח את הצואה: כך אמר הקב"ה: תבא פרה ותכפר על מעשי העגל. (תנה"ק חקת; פסיק'; במ"ר פ' יט).

תנב אמר ר' יצחק: מפני מה לא נתגלו טַעֲמֵי תורה? שהרי שני מקראות נתגלו טעמם נכשל בהם גדול העולם. נאמר: „ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו"[4]. אמר שלמה:

[1] שמ' כ"ג, ה. [2] ויק' י"ח, ד. [3] במ' י"ט, ב. [4] דב' י"ז, יז.

מסיעו — עוזרו. קמעא — מעט. סבור — חושב. לפונדק — לבית־המלון. תמט) אוהב לפרוק וגו' — אם נזדמנו לו בדרך אוהב ושונא וצריך לעזוב עם האוהב בפריקה והשונא בטעינה. מצוה בשונא — כלו' השונא קודם לסיוע. תנ) דין הוא שיכתבו — שהשכל מחייבם. וברכת השם — כלו' קללת השם. משיבים עליהם — לפי שטעמם נעלם. להרהר בהם — להטיל בהם דופי. תנא) שאתם עושים — בפרה אדומה. רוח תזזית — רוח טירוף ושגעון. עקרין — שרשי עשבים וסממנים. ומרביצין — מזין. דחית בקש — כלו' בדברים של מה בכך. פלטורין — היכל. ותקנח — תנקה ותפנה. תנב) גדול העולם — שלמה.

אני ארבה ולא אסור. ונאמר: „ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו"[1]. ונאמר: „ולא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה"[2], ואמר שלמה: אני ארבה ולא אשיב. ונאמר: „ותצא מרכבה ממצרים וגו'"[3]. (סנה' כא:).

תנג אמר אליהו: פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום. בא אחד וישב כנגדי, והיה בו מקרא ולא היה בו משנה, אמר לי: רבי, אין דם אדם אסור מן התורה. אמרתי לו: בני, מה ראית? אמר לי: הכתוב אומר: „וכל דם לא תאכלו בכל מושבותיכם לעוף ולבהמה"[4] — הא אין כאן דם אדם. אמרתי לו: בני, והרי הדברים קל־וחֹמר. ומה בהמה, חיה ועוף, שדרכם לאכילה, דמם אסור עלינו, אדם, שאין דרכו לאכילה, לא־כל־שכן שדמו אסור עלינו; והכתוב אומר: „רק חזק לבלתי אכול הדם, כי הדם הוא הנפש"[5]. (תדב"א פ' טז).

תנד אמרה לו יַלְתָּא לרב נחמן: הואיל וכל מה שאסרה לנו תורה התירה לנו כמותו: אסרה לנו דם — התירה כבד; חֵלב בהמה — חֲלב חיה; חזיר — מֹחו של שִׁבּוּטָא; נוּרִית — לשון של דג, — רוצה אני לאכול בשר בחָלב. אמר רב נחמן לטבחים: צלו לה כְּחָל. (חול' קט:).

תנה כל העושה [מצוה] שלא לִשְׁמָהּ — נוח לו שלא נברא. (בר' יז.).

תנו אמר רַבָּה בר־בר־חנה אמר רבי יוחנן: מהו שנאמר: „כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם"[6]? משל לשני בני אדם שֶׁצָּלוּ את פסחיהם: אחד אֲכָלוֹ לשם מצוה ואחד אכלו לשם אכילה גַסָּה. זה שאכלו לשם מצוה — „צדיקים ילכו בם"; וזה שאכלו לשם אכילה גסה — „ופושעים יכשלו בם". (נז' כג.).

תנז אמר רב נחמן בר יצחק: גדולה עברה לשמה ממצוה שלא לשמה.
אמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמ, שמתוך שלא לשמן בא לשמן. (שם:).

תנח מצות אין צריכות כונה (ר"ה כח:).

תנט אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכַּון לבו לשמים. (בר' כה.).

תס הקדוש־ברוך־הוא לִבָּא בָּעֵי. (סנה' קו:).

[1] מ"א י"א, ד. [2] דב' י"ז, טז. [3] מ"א י', כט. [4] ויק' ז', כו. [5] דב' י"ב, כג. [6] הוש' י"ד, י.

תנג) שדרכם לאכילה — שמותר לאכלם. לבלתי אכול הדם—כל דם במשמע. תנד) ילתא—אשת רב נחמן. כבד — טעמו טעם דם. שבוטא — מין דג, וטעם מוחו כטעם חזיר. נורית—מין דג טמא; וי"מ: מין עוף טמא. כחל — בשר הדדים שהחלב צרור בו. תנו) לשם אכילה נסה — למלא כרסו. תנז) עברה לשמה — לשם שמים. תס) לבא בעי—מבקש כוונת הלב.

תסא מעשה בחסיד אחד, ששכח עומר בתוך שדהו, אמר לבנו: צא והקרב עלי פר לעולה ופר לזבחי שלמים. אמר לו: אבא, מה ראית לשמוח במצוה זו יותר מכל מצוות שבתורה? אמר לו: כל מצוות שבתורה נתן לנו המקום לדעתנו וזו שלא לדעתנו, שאלו עשינו ברצון לפני המקום לא באה מצוה זו לידינו. אלא הרי הוא אומר: „כי תקצר קצירך ושכחת עומר בשדה"[1]. (תוס' פאה פ' ג).

תסב „כִּי קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשׂוֹתוֹ"[2] — אמר ר' יצחק: אימתי קרוב אליך? בזמן שבפיך ובלבבך לעשותו. (עיר' נד.).

תסג אמר ר' יצחק: למדתך תורה דרך־ארץ, שכשיהא אדם עושה מצוה יהא עושה אותה בלב שמח, שאלו היה ראובן יודע, שהקדוש־ברוך־הוא מַכְתִּיב עליו „וישמע ראובן ויצילהו מידם"[3] — היה טוענו ומוליכו אצל אביו; ואלו היה יודע בועז, שהקב"ה מכתיב עליו „ויצבט לה קלי"[4] — עגלים פטומים היה מאכילה. (ויק"ר פ' לד).

תסד „אֶל גִּנַּת אֱגוֹז"[5] — אמר ר' לֵוִי: האגוז יש בו שלשה מינים: אגוזי־פרך, אגוזים בינונים ואגוזים קטרונים. של פרך — שנפרך מעצמו, הבינוני — אתה מַקיש עליו ונשבר, והקטרוני — אתה מקיש עליו באבן לשברו ואין תועלת בו. כך הם ישראל: יש בהם עושים מצוה מעצמם, ויש בהם שאתה תובעם למצוה ומיד הם נותנים, ויש בהם שאפילו אתה מקיש עליו כמה פעמים — אין מועיל הימנו כלום. (פסיק"ר; ילק"ש).

תסה ר' שמעון בן אלעזר אומר: גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה. (סוטה לא:).

תסו חביבה מצוה בשעתה. (פס' סח:).

תסז „וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַמַּצּוֹת"[6] — ר' יֹאשִׁיָּה אומר: אל תקרי כן, אלא „ושמרתם את המִצְוֹת" — כדרך שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המִצְוֹת, אלא אם באה מצוה לידך עשה אותה מיד. (מכל' בא).

תסח אמר רבי יהושע בן קָרחה: לעולם יקדים אדם לדבר מצוה. (נז' כג.).

תסט זריזים מקדימין למצוות. (פס' ד.).

תע יהודה בן תימא אומר: הוי עז כנמר וקל כנשר, רץ כצבי וגבור כארי, לעשות רצון אביך שבשמים. (אב' פ' ה).

[1]דב' כ"ד, יט. [2]שם ל', יד. [3]בר' ל"ז, כא. [4]רות ב', יד. [5]שה"ש ו', יא. [6]שמ' י"ב, יז.

תסא) עשינו ברצון — בכונה ובדעת. לא באה וגו' — שהרי אי אפשר לשכחה מדעת. תסב) בזמן שבפיך וגו' — כלו' העושה מצוה מאהבה אינה קשה עליו. תסג) מכתיב עליו — ע"י משה. היה טוענו — נושא את יוסף על כתפו. פטומים — אבוסים. היה מאכילה — את רות. תסד) אגוזי פ־ך — בטנים, שהם נוחים להתפרך. קטרונים — מין אגוזים קשים מאד; ויש גורסין: „קנטרנים". שנפרך — מתפרך ונקלף. מקיש — מכה. תסו) בשעתה — שנעשית בזמנה. תסז) אין מחמיצין — כלו' אין דוחין לאחר זמן.

תעא כל המתחיל במצוה ואינו גומרה אינה נקראת על שמו. (תנח׳ וישב).

תעב עוסק במצוה פטור מן המצוה. (סוכה כא.).

תעג תניא, „זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ״[1] — הִתְנָאֵה לפניו במצות: עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה ושופר נאה, ציצית נאה, ספר־תורה נאה וכתוב בו לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה, בלַבְלָר אוּמָן, וכורכו בשִׁירָאים נאים. (שבת קלג.).

תעד הֲדַר מצְוָה — צניעות. (דא״ז פ״ה).

תעה אמר ר׳ אלעזר בן עזריה: לא יאמר אדם: אי־אפשי לאכול בשר חזיר, אי־אֶפשי ללבוש כלאים; אלא אפשי, אבל מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי. (תו״כ קדושים).

תעו אמר ר׳ חנינא: גדול מצוה ועושה יותר ממי שאינו מצוה ועושה. (קיד׳ לא.).

תעז כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושה נקרא הדיוט. (ירוש׳ שבת פ׳ א).

תעח הרוצה להחמיר על עצמו ולנהוג כחומרי בית־שמאי וכחומרי בית־הלל, על זה נאמר „והכסיל בחשך הולך״[2], והתופס בקולי בית־שמאי וכקולי בית־הלל—הרי זה רשע; אלא או כדברי בית־שמאי, כקוליהם וכחומריהם, או כדברי בית־הלל, כקוליהם וכחומריהם. (תוס׳ יבמ׳ פ׳ א).

תעט אמר ר׳ יוחנן: מהו שנאמר: „במתים חפשי״[3] — כיון שמת אדם נעשה חפשי מי התורה ומן המצות. (שבת ל.).

תפ אמר רב יוסף: מצוות בטלות לעתיד־לבא. (נדה סא).

תפא דרש ר׳ שִׂמְלַאי: תרי״ג מצות נאמרו לו למשה, שלש מאות וששים וחמש לאוין כמנין ימות החמה ומאתים וארבעים ושמנה עֲשֵׂה כנגד אֵבריו של אדם. בא דוד והעמידן על אחת עשרה, שנאמר: „ה׳ מי יגור באהלך... הולך תמים, ופועל צדק, ודובר אמת בלבבו, לא רגל על לשונו, לא עשה לרעהו רעה, וחרפה לא נשא על קרובו, נבזה בעיניו נמאס, ואת יראי ה׳ יכבד, נשבע להרע ולא ימיר, כספו לא נתן בנשך, ושחד על נקי לא לקח — עֹשה אלה לא ימוט לעולם״[4]. בא ישעיהו והעמידן על שש, שנאמר: „הולך צדקות, ודובר מישרים, מואס בבצע מעשקות, נוער כפיו מתמוך בשחד, אוטם אזנו משמוע דמים, ועוצם עיניו מראות ברע״[5]. בא מיכה והעמידן על שלש, שנאמר: „הגיד לך אדם מה טוב ומה ה׳ דורש ממך כי אם עשות משפט, ואהבת חסד, והצנע

[1] שמ׳ ט״ו, ב. [2] קהל׳ ב׳, יד. [3] תהל׳ פ״ח, ו. [4] שם ט״ו, א—ה. [5] ישע׳ ל״ג, טו.

תעג) לשמו—של הקב״ה. בקולמוס — בקנה כתיבה. בלבלר—בסופר. בשיראים — במטפחת משי. תעה) אי אפשי — איני רוצה.

לכת עם אלהיך"[1]. חזר ישעיהו והעמידן על שתים, שנאמר: „כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה"[2]. בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר: „וצדיק באמונתו יחיה"[3]. (מכ' כד.).

XIV. סְיָג לַתּוֹרָה.

תפב „וּשְׁמַרְתֶּם אֶת מִשְׁמַרְתִּי"[4] — עשו משמרת למשמרתי. (יבמ' כא:).

תפג אנשי כנסת הגדולה היו אומרים: עשו סְיָג לתורה. (אב' פ' א).

תפד „בְּאֹרַח רְשָׁעִים אַל תָּבֹא... פְּרָעֵהוּ אַל תַּעֲבָר־בּוֹ שְׂטֵה מֵעָלָיו וַעֲבֹר"[5] — אמר רב אַשֵׁי: משל למה הדבר דומה? לאדם משמר פרדס, מְשַׁמְּרוֹ מבחוץ כֻּלּוֹ משתַּמר, משמרו מבפנים — שלפניו משתמר, שלאחריו אינו משתמר. (יבמ' כא:).

תפה כיון שנפל כתלו של כרם, מיד חָרַב כל הכרם כֻּלּוֹ. (אדר"נ פ' כד).

תפו תניא, חכמים עשו סְיָג לדבריהם, כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר: „אלך לביתי, ואֹכַל קִמְעָא, ואשתה קמעא, ואישן קמעא ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל" — וחוטפתו שֵׁנָה ונמצא ישן כל הלילה. אבל אדם בא מן השדה בערב—נכנס לבית־הכנסת; אם רגיל לקרות — קורא, ואם רגיל לשנות — שונה, וקורא קריאת־שמע ומתפלל ואוכל פתו ומברך... (בר' ד:).

תפז דרש ר' עֲוִירָא: אמרו מלאכי־השרת לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, כתוב בתורתך: „אשר לא ישא פנים"[6] — והלא אתה נושא פנים לישראל, שנאמר: „ישא ה' פניו אליך"[7]. אמר להם: וכי לא אשא פנים לישראל? שכתבתי להם בתורה: „ואכלת ושבעת וברכת"[8] — והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה. (בר' כ:).

תפח לא יקרא [בשבת] לאור הנר שמא יטה. אמר ר' ישמעאל בן אלישע: אני אקרא ולא אטה. פעם אחת קרא ובקש להטות, אמר: כמה גדולים דברי חכמים, שהיו אומרים: לא יקרא לאור הנר. ר' נתן אומר: קרא והטה וכתב על פִּנְקָסוֹ: „אני ישמעאל בן אלישע קריתי והטיתי נר בשבת: לכשיבנה בית־המקדש אביא חטאת שמנה". (שבת יב:).

תפט אמר ר' אלעזר בן יעקב: שמעתי. שבית־דין מַכִּים ועונשים שלא מן התורה; ולא לעבור עד דברי־תורה, אלא לעשות סְיָג לתורה. ומעשה באדם אחד, שרכב על סוס

[1]מיכה ו', ח. [2]ישעי' נ"ו, א. [3]חבק' ב', ד. [4]ויק' י"ח, ל. [5]מש' ד', יד, טו. [6]דב' י', יז. [7]במ' ו', כו. [8]דב' ח', י.

תפב) משמרת למשמרתי — כלו' תקנו סיג וגדר למצוות כדי שלא תבואו לעבור על גוף המצוות. תפג) סיג — גדר. תפו) סיג לדבריהם — מה שאמרו: ק"ש מצווה עד חצות, אף על פי שמן הדין מצוותה כל הלילה. קמעא — מועט. תפז) והם מדקדקים על עצמם — לברך ברכת המזון אפילו על אכילת פת כשיעור זית או ביצה שאין בהם כדי שביעה. תפח) פנקסו — ספר־הזכרון שלו. תפט) שמעתי — מרבותי. מכים ועונשים — מכים מלקות ועונשים מיתה. שלא מן התורה — אלא מדעת עצמם, אעפ"י שמן התורה אינו חיב בכך. ולא לעבור וגו' — כלו' לא שנתכוונו לעבור על דברי־תורה.

בשבת בימי יְוָנִים והביאוהו לבית־דין וסקלוהו, לא מפני שראוי לכך, אלא שהשעה צריכה לכך. (יבמ׳ צ:).

תצ לֵךְ לֵךְ, אָמְרִין נְזִירָא, סְחוֹר־סְחוֹר, לְכַרְמָא לָא תִקְרַב. (שבת יג.).

תצא אמר ר׳ יהודה אמר רב: כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית־העין, אפילו בְּחַדְרֵי־חדרים אסור. (שם סד:).

תצב תניא, אין טורפין יין ושמן לחולה בשבת. אמר רבי שמעון בן אלעזר משום רבי מאיר: אף טורפין יין ושמן.

אמר ר׳ שמעון בן אלעזר: פעם אחת חש רבי מאיר במעיו ובקשנו לטרוף לו יין ושמן ולא הניחנו. אמרנו לו: דבריך יִבָּטלו בחייך! אמר לנו: אף־על־פי שאני אומר כך וחברי אומרים כך, מִימַי לא מְלָאַנִי לבי לעבור על דברי חברי. (שם קלד).

תצג „לא תאכלו מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ״[1] — זהו שנאמר: „אל תוסף על דבריו, פן יוכיח בך ונכזבת״[2]. שנה ר׳ חִיָּא: שלא תעשה את הַגָּדֵר יותר מן העִקר, שלא יפול ויקצץ הנטיעות. כך הקדוש־ברוך־הוא אמר: „ביום אכלך ממנו מות תמות״[3], והיא לא אמרה כן, אלא „אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תנעו בו פן תמותון״[1]. כיון שראה אותה הנחש עוברת לפני העץ נְטָלָהּ ודְחָפָהּ עליו. אמר לה: הרי לא מַתְּ, כשם שלא מַתְּ בנגיעה כך לא תמותי באכילה. (ב״ר פ׳ יט).

תצד אמר חזקיה: מִנַּיִן שכל המוסיף גורע, שנאמר: „לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו״[1]. רב מְשַׁרְשְׁיָא אמר מכאן: „אמתים וחצי ארכו״[4]. רב אָשֵׁי אמר: עשתי עשרה יריעות[5]. (סנהי כט).

תצה אמר ר׳ יוסי: טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל. (אדר״נ פ׳ א).

תצו גודרין את הַגָּדוּר ופורצין את הַפָּרוּץ. (תנח׳ וישב).

תצז אין גוזרין גזרה על הצבור, אלא אם כן רֹב הצבור יכולים לעמוד בה. (הור׳ ג׳)

תצח גזרה שבית־דין גוזרים ואין רֹב צבור מקבלים עליהם אינה גזרה. (ירוש׳ שבת פ׳ א).

[1]בר׳ ג׳, ג. [2]משי ל׳, ו. [3]בר׳ ב׳, יז. [4]שמ׳ כ״ה, י. [5]שם כ״ו, ז.

שהשעה צריכה לכך — שהיה הדור פרוץ בחלול־שבת. תצ) לך לך אמרין נזירא — משל הבריות הוא: אומרים לנזיר (שהוא אסור בשתית יין) לך והתרחק מן הכרם סחור סחור (סביב סביב) ואל הכרם לא תגש. תצא) מפני מראית העין — כלו׳ שהרואה יחשדהו בדבר האסור. בחדרי הדרים — ואין רואה. תצב) טורפין — מערבבין לרפואה. דבריך יבטלו בחייך — כלו׳ הרי אתה בעצמך מתיר. תצד) ולא תגעו בו — ועל ידי שהוסיפה אסור נגיעה באה לידי אכילה. אמתים — בלא א׳ — מאתים. עשתי עשרה — בלא ע׳ — שתי עשרה. תצה) עשרה טפחים — גדר של עשרה טפחים.

תצט ר' טרפון אומר: אין מדליקין [בשבת] אלא בשמן זית בלבד. עמד ר' יוחנן בן נורי על רגליו ואמר: מה יעשו אנשי בבל, שאין להם אלא שמן שוּמְשְׁמִין? ומה יעשו אנשי מָדַי, שאין להם אלא שמן אגוזים? ומה יעשו אנשי אֲלֶכְּסַנְדְּרִיָא, שאין להם אלא שמן צנונות? ומה יעשהו אנשי קַפּוֹטְקְיָא שאין להם לא כך ולא כך אלא נֵפְט? אלא אין לך אלא מה שאמרו חכמים „אין מדליקין". (שבת כו.).

תק הלכה שהיא רופפת בבית־דין ואין אתה יודע מה טיבה, צא וראה היאך הצבור נוהג. (ירוש' פאה פ' ז).

תקא מנהג מבטל הֲלכה. (ירוש' ב"מ).

תקב הכל כמנהג המדינה. (סוכה לח.).

תקג שנו רבותינו: במקומו של ר' אליעזר היו כורתים עצים, לעשות פֶּחָמִים, לעשות ברזל בשבת. במקומו של ר' יוסי הגלילי היו אוכלים בשר־עוף בחלב.

לוי נזדמן לביתו של יוסף צַיָּד עופות. הביאו לפניו ראשו של טַוָּס בחלב. לא אכל. כשבא לפני רבי, אמר לו: מפני מה אין אתה מנדהו? אמר לו: במקומו של ר' יהודה בן בתירא היה, ואמרתי: שמא הוא דורש כרי יוסי הגלילי. (שבת קל.).

תקד נַהֲרָא נַהֲרָא וּפַשְׁטֵיה. (חול' יח.).

XV. סִתְרֵי־תוֹרָה.

תקה אין דורשין במעשה־בראשית בשנים, ולא במֶרְכָּבָה ביחיד, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו. כל המסתכל בארבעה דברים רָתוּי לו כאלו לא בא לעולם: מה למעלה, מה למטה, מה לפנים ומה לאחור. וכל שלא חס על כבוד קונו רָתוּי לו שלא בא לעולם. (חג' יא:).

תצט) אלא בשמן זית — שהוא יפה להדלקה משאר שמנים. שומשמין — (זעזאם). צנונות — (רעטטיג). אלא מה שאמרו חכמים — בפרק „במה מדליקין" שמנו שם כל השמנים האסורים להדלקה בשבת. תק) רופפת — רפויה ומסופקת בידם. תקג) לעשות פחמים לעשות ברזל — ללבן ברזל ולעשות אזמל (שכין של מוהל) למול תינוק בשבת. טוס — מין עוף (פפוי). מנדהו — מחרים אותו על שהוא אוכל בשר עוף בחלב. דורש כרי יוסי הגלילי — שאומר אין בשר עוף אסור בחלב. תקד) נהרא נהרא ופשטיה — נהר נהר ומהלך מימיו, כל נהר זרמת מימיו משונה משל חברו; וכן כל מדינה יש לה מנהגיה המיוחדים לה. תקה) במעשה בראשית — בסודות הבריאה התלוים ורמוזים בפרשת בראשית. במרכבה — בסודות מרכבה של מעלה התלוים ורמוזים במראות אלהים שביחזקאל. ביחיד — אפילו למסור ליחיד, אלא מעיין בהם בינו לבין עצמו. רתוי לו — נוח לו. מה למעלה — מרקיע העליון. למטה — מן הארץ. מה לפנים ומה לאחור — כלו' מחוץ למחיצת העולם ולבריאתו. שלא חס על כבוד קונו — על כבוד הקב"ה, שדורש ברבים בסתרי תורה.

תקו היה ר׳ אליעזר הגדול אומר: כַּרְמוֹ של הקב״ה אל תָּצִיץ בו. ואם הצצת — אל תרד לתוכו, ואם ירדת לתוכו — אל תֵּהָנֶה ממנו, ואם נֶהֱנֵית ממנו—אל תאכל מפֵּרותיו, ואם הֵצַצְתָּ וירדת ונהנית ואכלת—סופו של אותו האיש לְהִטָּרֵד מן העולם. (תדב״א).

תקז מעשה מרכבה — התורה הזו דומה לשני שבִילים: אחד של אור ואחד של שלג. הִטָּה בזה — מת באור; הטה בזה — מת בשלג. מה יעשה? — יְהַלֵּך באמצע. (ירוש׳ חג׳ פ׳ ב).

תקח שנו רבותינו: ארבעה נכנסו בפרדס, ואלו הם: בן־עַזַּאי ובן־זוֹמָא, אַחֵר ור׳ עקיבא. אמר להם ר׳ עקיבא: כשאתם מגיעים אצל אבני שַׁיִשׁ טהור — אל תאמרו: מים, מים! משום שנאמר: „דובר שקרים לא יכּון לנגד עיני״[1]. בן עזאי הֵצִיץ ומת, עליו הכתוב אומר: „יקר בעיני ה׳ המותה לַחסידיו״[2]; בן זומא הֵצִיץ ונפגע, ועליו הכתוב אומר: „דבש מצאת אכל דיך, פן תשבענו והקאתו״[3]; אחר קִצֵּץ בנטיעות; ר׳ עקיבא יצא בשלום. ועליו הכתוב אומר: „משכני אחריך נרוצה״[4]. ואף ר׳ עקיבא בקשו מלאכי השרת לדחפו. אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: הניחו לו לזקן זה, שראוי להשתמש בכבודי. (חג׳ יד, טו.).

תקט מעשה בר׳ יהושע בן חנניה שהיה עומד על־גב מעלה בהר־הבית ובן־זומא בא כנגדו, הגיע אצלו ולא שאל בשלומו. אמר לו: מאין ולאין, בן זומא? אמר לו: מסתכל הייתי במעשה־בראשית ואין בין מים העליונים למים התחתונים אלא שלש אצבעות בלבד, שנאמר: „ורוח אלהים מרחפת על פני המים״[5] — כיונה זו שמרחפת על בניה, נוגעת ואינה נוגעת. אמר להם ר׳ יהושע לתלמידיו: כבר בן זומא מִבַּחוּץ. לא היו ימים מועטים עד שנסתלק בן זומא. (חג׳ טו; תוס׳ שם פ״ב).

תקי תינוק אחד דרש ב„חַשְׁמַל״, ויצאה אש ושְׂרָפַתּוּ. (חג׳ יג.).

[1]תהל׳ ק״א, ז. [2]שם קט״ז, טו. [3]משׁ׳ כ״ה, טז. [4]שה״ש א׳, ד. [5]בר׳ א׳, ב.

תקו) כרמו של הקב״ה — סתרי תורה הם הקרוים פרדס או כרם בלשון חכמים. אל תציץ בו — במופלא ממך אל תדרוש. אל תרד לתוכו — אל תרבה לחקור בו יותר מדי. אל תהנה ממנו — להתגדר בו בפני הבריות. אל תאכל מפירותיו — כגון ללמד את אחרים בשכר, או להשתמש בו לתועלת עצמו. להטרד — להיות אובד. תקז) הטה בזה וגו׳ — כלו׳ כל נטיה לאחד מן הקצוות בסתרי תורה מסוכנת לאדם, ולפיכך יפה בהם זהירות יתרה. תקח) בפרדס — העיון בסתרי תורה קרוי כניסה לפרדס. אחר — כנוי לאלישע בן אבויה אחר שיצא לתרבות רעה (עי׳ ח״ב „מעשי חכמים״ סע׳ קנ״ו). כשאתם מגיעים וגו׳ — כלו׳ הזהרו שלא להחליף ענין ידוע מסתרי תורה, הקרוי בלשון בעלי הסודות „אבני שיש טהור״, בענין אחר הדומה לו, שקוראו בדרך משל מים (שהשיש הטהור זך ודומה למים). הציץ ומת — נשתקע בעיונו יותר מדי עד שמת. ונפגע — לקתה דעתו. קצץ בנטיעות — יצא לכפירה (והמשיל את הכפירה לעקירת אילנות מן הפרדס). תקט) ולא שאל בשלומו — שלא הרגיש בו מתוך עיונו בסתרי תורה. ואין בין מים העליונים וגו׳ — כל אלו הדברים מרמזים לענינים ידועים להם במעשה בראשית. כבר בן זומא מבחוץ — כלו׳ אינו בן עוה״ז. שנסתלק — שמת. תקי) בחשמל — בענין החשמל שבמעשה מרכבה.

"זֶה שְׁמִי... וְזֶה זִכְרִי"[1] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: לא כשאני נכתב אני נקרא. נכתב אני ביו"ד הא ונקרא באל"ף דל"ת.

אמר רַבָּה בר בר חָנָה אמר רבי יוחנן: שֵׁם בן ארבע אותיות — חכמים מוסרין אותו לתלמידיהם פעם אחת בשבוע, ויש אומרים: פעמַיִם בשבוע.

שנו רבותינו: בראשונה שם בן שתים עשרה אותיות היו מוסרים אותו לכל אדם; משרבו הפְּרִיצִים, היו מוסרים אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים.

תניא. אמר ר' טרפון: פעם אחת עליתי אחר אחי אמי לדוכן, והטיתי אזני אצל כהן גדול, ושמעתי שהבליע שם בנעימת אחיו הכהנים.

אמר ר' יהודה אמר רב: שם בן ארבעים ושתים אותיות אין מוסרין אותו אלא למי שצנוע ועניו, ועומד בחצי ימיו, ואינו כועס, ואינו משתכר, ואינו מעמיד על מדותיו: וכל היודעו והזהיר בו, והמשמרו בטָהֳרָה — אהוב למעלה ונחמד למטה, ואימתו מוטלת על הבריות ונוחל שני עולמים, העולם הזה והעולם הבא. (קיד' עא).

תקיב שנו רבותינו: מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה מהלך בדרך ור' אלעזר בן עֲרָךְ מְחַמֵּר אחריו. אמר לו: רבי, שְׁנֵה לי פרק אחד במעשה מרכבה. אמר לו: לא כך שניתי לכם: "ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו". אמר לו: רבי, תרשֵׁני לומר לפניך דבר אחד שלמדתני. אמר לו: אמור. מיד ירד ר' יוחנן בן זכאי מעל החמור ונתעטף וישב על האבן תחת הזית. אמר לו: רבי, מפני מה ירדת מעל החמור? אמר: אפשר אתה דורש במעשה מרכבה ושכינה עמנו ומלאכי־השרת מְלַוִּים אותנו — ואני ארכב על החמור? מיד פתח ר' אלעזר בן עֲרָךְ במעשה המרכבה ודרש, וירדה אש מן השמים וסבבה כל האילנות שבשדה. פתחו כלם ואמרו שירה. מה שירה אמרו? — "הללו את ה' מן הארץ... עץ פרי וכל ארזים — הללויה"[2].

נענה מלאך מן האש ואמר: הן הן מעשה מרכבה!

עמד ר' יוחנן בן זכאי ונְשָׁקוֹ על ראשו ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל, שנתן בן לאברהם אבינו, שיודע להבין ולדרוש ולחקור במעשה מרכבה. יש נאה דורש ואין נאה

[1] שמ' ג', טו. [2] תהל' קמ"ח, ז, ט.

תקיא) זה שמי... וזה זכרי — כלו' זה שמי המיוחד ובזה השני אני נזכר. ביו"ד ה"א — יהוה. באל"ף דל"ת — אדני. שם בן ארבע אותיות — שם המפורש, כתיבתו וקריאתו ופירושו. בשבוע — בשבע שנים. שם בן שתים עשרה... בן ארבעים ושתים — שמות של הקב"ה ידועים לחכמי הנסתר ומרמזים על ענינים נסתרים. הפריצים — שהשתמשו בו. מבליעים אותו בנעימת וגו' — בשעת ברכת הכהנים כשהם מאריכים בנעימה ובהרמת הקול הצנועים מבליעים מהרה את השם באמצע, שלא יהא נשמע לרבים. לדוכן — מקום שהכהנים עומדים שם ומברכים. ועומד בחצי ימיו — שדעתו נתישבה עליו. ואינו משתכר — במשקאות. ואינו מעמיד על מדותיו — כלו' מוחל על עלבונו. תקיב) מחמר — מנהיג החמור. תרשני — תתן לי רשות.

מקָים, נאה מקים ואין נאה דורש, אתה נאה דורש ונאה מקים. אשריך, אברהם אבינו, שאלעזר בן ערך יצא מחלציך:

וכשנאמרו הדברים לפני ר׳ יהושע היה הוא ור׳ יוסי הכהן מהלכים. אמרו: אף אנו נדרוש במעשה מרכבה. פתח ר׳ יהושע ודרש, ואותו היום תקופת תמוז היה. נתקשרו שמים בעבים ונראה כמין קשת בענן, והיו מלאכי־השרת מתקבצים ובאים לשמוע, כבני אדם שמתקבצים ובאים לראות במִזמוּטֵי חתן וכלה. הלך ר׳ יוסי הכהן וספֵּר דברים לפני ר׳ יוחנן בן זכאי ואמר: אשריכם ואשרי יולדתכם! אשרי עיני שכך ראו! ואף אני ואתם בחלומי מְסֻבִּים היינו על הר סיני ונִתנה עלינו בת־קול מן השמים: עלו לכאן, עלו לכאן, טרקלין גדולים ומצעות נאות מוצעות לכם, אתם ותלמידיכם ותלמידי תלמידיכם מזומנים לכַת שלישית. (חג׳ יד:).

תקופת תמוז — שהימים חמים ביותר. במזמוטי — בהלולים ושעשועי שמחה. טרקלין — חדר נאה ומרווח כתבנית היכל. לכת שלישית — כתה של צדיקים שיושבת במקום מובחר בגן־עדן;

ח.

חָכְמָה וּנְבוּאָה.

I. חָכְמָה.

א אמר ר' אמי: גדולה דֵּעָה, שנאמרה בתחלת ברכות של חול.
ואמר ר' אמי: גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות, שנאמר: „כי אל דעות ה'" [1].
אמר ר' אלעזר: כל אדם שיש בו דעה כאלו נבנה בית־המקדש בימיו: דעה נתנה בין שתי אותיות, מקדש נִתן בין שתי אותיות, שנאמר: „פעלת ה' מקדש ה'" [2].
ואמר ר' אלעזר: כל אדם שיש בו דעה לסוף מתעשר, שנאמר: „ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים" [3].
ואמר ר' אלעזר: כל אדם שאין בו דעה אסור לרחם עליו, שנאמר: „כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו" [4].
ואמר ר' אלעזר: כל הנותן פתו למי שאין בו דעה יסורין באים עליו, שנאמר: „לחמך ישימו מזור תחתיך אין תבונה בו" [5].
ואמר ר' אלעזר: כל אדם שאין בו דעה לסוף גולה, שנאמר: „לכן גלה עמי מבלי דעת" [6]. (בר' לג.; סנה' צב.).

ב כל תלמיד־חכם שאין בו דעת — בהמה טובה ממנו. (ויק"ר פ' א; תדב"א פ' ו).

ג הֲדַר תורה — חכמה; הדר חכמה — עֲנָוָה. (דא"ז פ' ה).

ד התורה לא נִתנה לטִפשים. (לק"ט ויחי).

ה „וּבְחֹסֶר כֹּל" [7] — אמר רב נחמן: בלא דעה.
אמר אביי: מְקֻבְּלָנוּ, אין עני אלא בדעה. במערבא אמרו: מי שזו בו — הכל בו. שאין זו בו — מה בו?
דעה חָסַרְתָּ — מה קנית? דעה קנית — מה חסרת? (נדר' מא.; במ"ר פ' י"ט).

[1] ש"א ב', ג. [2] שמ' ט"ו, יז. [3] מש' כ"ד, ד. [4] ישע' כ"ז, יא. [5] עובד' א', ז. [6] ישע' ה', יג.
[7] דב' כ"ח, מח.

א) בתחלת ברכות של חול — שמתפללין עליה („חונן הדעת") קודם לשאילת שאר צרכים בתפלת שמונה־עשרה של חול. בין שתי אותיות — בין שני שמות של הקב"ה. לחמך ישימו מזור וגו' — כלו' אם תתן להמך ל„אין תבונה בו" „ישימו מזור (מכאובים ויסורים) תחתיך". ה) מקובלנו — קבלה בידינו. מי שזו בו — דעה.

אמר ר׳ יהושע בן לוי: „כל ימי עני רעים״[1] — זה שדעתו קצרה, „וטוב לב משתה תמיד״[1] — זה שדעתו רחבה. (ב״ב קמה:).

ז אמר ר׳ יוחנן: אין הקדוש־ברוך־הוא נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, שנאמר: „יָהֵב חָכְמְתָא לְחַכִּימִין וּמַנְדְּעָא לְיָדְעֵי בִינָה״[2]. שמע רב תַּחְלִיפָא בַר מַעַרְבָא וְאָמְרָהּ לִפְנֵי ר׳ אַבָּהוּ. אמר לו: אתם שניתם לה משם ואנו מכאן, שנאמר: „ובלב כל חכם־לב נתתי חכמה״[3]. (בר׳ נה.).

ח „וָאֲמַלֵּא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחָכְמָה״[4] — הַחֶנְוָנִי הזה, אדם הולך לָקַחַת ממנו יין או דבש או שמן ומוּרְיַיס, כשהחנוני פִּקֵּחַ מריח בכלי: אם היה של יין נותן לתוכו יין, וכן כלי של שמן ושל דבש ושל מוּרְיַיס; והקדוש־ברוך־הוא, כשרואה באדם שיש בו ריח חכמה — ממלאו. (תנח׳ ויקהל).

ט שאלה מַטרוֹנָה את ר׳ יוסי בן חֲלַפְתָּא, אמרה לו: מהו שכתוב: „יָהֵב חָכְמְתָא לְחַכִּימִין״[2] — „לטפשים״ צריך לומר! אמר לה: יש לך תַּכְשִׁיטִים? אמרה לו: הן. אמר לה: אם יבואו אצלך שני בני אדם לשאול תכשיטים שלך, אחד עני ואחד עשיר — לאיזה מהם את משאלת? אמרה לו: לעשיר. אמר לה: ולמה? אמרה לו: עשיר אם מאבדם יש לו מהיכן לפרוע, אבל עני מהיכן יפרע? אמר לה: תכשיטים שלך אין את משאלת אלא לאדם עשיר — הקדוש־ברוך־הוא יתן את החכמה לטפשים? (תנה״ק מקץ; תנח׳; ילק״ש).

י שאלו אנשי אֲלֶכְּסַנְדְּרִיָּא את ר׳ יהושע בן חנניה: מה יעשה אדם ויחכם? אמר להם: יַרבה בישיבה וימַעט בסחורה. אמרו: הרבה עשו כן ולא הועיל להם. — אלא יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר: „כי ה׳ יתן חכמה מפיו דעת ותבונה״[5].

שנה ר׳ חִיָּא: משל למלך בשר־ודם שעשה סעודה לעבדיו ומשגר לאוהביו ממה שלפניו.

אמר ר׳ יצחק: משל למלך שהיה אוכל אֲפִּסְטְלוֹן, וכיון שבא בנו שמָטוֹ מפיו ונתָנו לו. כך „ה׳ יתן חכמה״ לכל, אבל „מפיו דעת ותבונה״ — לישראל. (נדה ע.; ילק״ש; שהש״ר א; שמו״ר פ׳ מא).

יא אמרה מטרונה אחת לר׳ יהודה: מורה וְרוֹוֶה? אמר לה: האמונה, שאיני טועם אלא קִדוש והבדלה וארבע כוסות של פסח, וחוֹגְרַנִי צדעַי מן הפסח ועד עצרת, אלא „חכמת אדם תאיר פניו״[6]. (נדר׳ מט:).

---

[1]משׁ׳ ט״ו, טו. [2]דנ׳ ב׳, כא. [3]שמ׳ ל״א, ו. [4]שם שם, ג. [5]משׁ׳ ב׳, ו. [6]קהל׳ ח׳, א.

ז) ומנדעא — דעת. ח) ומוריים — ציר דגים. ט) מטרונה — גבירה רומית. תכשיטים — עדיים. י) אפסטלון — מין מאכל של קטה. יא) מורה ורוה — כלו׳ וכי נאה לתלמיד־חכם להיות שכור; שראתה את פניו צהובים ביותר. האמונה — לשון שבועה. וחוגרני צדעי — אני כורך וקושר מטפחת ברקותי משום כאב הראש מהמת שתיה.

יב אם אין דעה — הבדלה מנין? (ירוש׳ בר׳ פ׳ ה).

יג איזהו חכם? הרואה את הנולד. (תמ׳ לב).

יד „הֶחָכָם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ"[1] — והכסיל עיניו במה, ברגליו? אלא עד שהחכם בראשו של דבר הוא יודע מה בסופו.

ר׳ מאיר היה קורא לסופו של דבר ראשו. (ירוש׳ סוטה פ׳ ה; קה"ר).

טו איזהו חכם? הלומד מכל אדם, שנאמר: „מכל מלמדי השכלתי"[2]. (אב׳ פ׳ ד).

טז „וּנְבוֹן דָּבָר"[3] — שמבין דבר מתוך דבר. (סנה׳ צג:).

יז ר׳ אלעזר בן עזריה אומר: אם אין חכמה אין יראה, אם אין יראה אין חכמה; אם אין דעת אין בינה, אם אין בינה אין דעת. (אב׳ פ׳ ג).

יח מה בין חכם לנבון? — נבון, דומה לשולחָני תַּגָּר, כשמביאין לו דינר לראות — רואה, כשאין מביאין לו—מוציא משלו ורואה; חכם, דומה לשולחני עשיר, כשמביאין לו לראות — רואה, כשאין מביאין לו לראות — יושב ותוהא. (ספרי; ילק"ש דברים).

יט מי שיש לו חכמה ואין לו בינה — דומה למי שיש בידו פת ואין לו מה יאכל בה. מי שיש לו בינה ואין לו חכמה — דומה למי שיש בידו תבשיל ואין לו פת שיאכל בו. (שו"ט קיט).

בן־עזאי אומר: כל שדעתו נוחה מפני חכמתו סמן יפה הוא לו, ושאין דעתו נוחה מפני חכמתו סמן רע הוא לו. (אדר"נ פ׳ כה).

כא הוא היה אומר: כל שלקה גופו מפני חכמתו — סִמן יפה לו, כל שלקתה חכמתו מפני גופו — סמן רע לו.

הוא היה אומר: כל שנטרפה דעתו מפני חכמתו — סמן יפה לו, וכל שנטרפה חכמתו מפני דעתו — סמן רע לו. (תוספ׳ בר׳ פ׳ ג).

כב מרבה ישיבה מרבה חכמה: מרבה עצה מרבה תבונה. (אב׳ פ׳ ב).

כג הרוצה שֶׁיַּחְכִּים יעסוק בדיני מָמונות, שאין לך מקצוע בתורה גדול מהם, שהם כְּמַעְיָן הנובע. (ב"ב קעה:).

---

[1]קהל׳ ב׳, יד. [2]תהל׳ קי"ט, צט. [3]ש"א ט"ז, יח.

יב) הבדלה — הבחנה בין דבר לדבר. יג) רואה את הנולד — רואה סוף דבר בתחלתו. יד) לסופו של דבר ראשו — שסוף מעשה במחשבה תחלה. יז) יראה — יראת שמים. יח) לשולחני — לחלפן, מחליף כספים. תגר — סוחר. יט) חכמה — ידיעות. בינה — כשרון להבין ולהדש דבר מתוך דבר. כ) שדעתו נוחה וגו׳ — כלו׳ שיש לו קורת רוח מחכמתו. כא) שלקה גופו וגו׳ — שתש כחו מתוך עמלו בחכמתו. מפני גופו—ששומר את גופו ובורח מן היגיעה. שנטרפה דעתו וגו׳—ע"י שהוא שוגה בחכמה דעתו כאלו מטורפת. כב) ישיבה— ישיבת תלמידי־חכמים. כג) מקצוע — פנה.

כד אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו חושב, עליו הכתוב אומר: „ואת פעל ה׳ לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו"[1].

אמר ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יונתן: מנין שמצוה על אדם לחשב תקופות ומזלות? שנאמר: „ושמרתם ועשיתם, כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים"[2] — איזו הכמה ובינה שהיא לעיני העמים? הוי אומר: זה חשוב תקופות ומזלות. (שבת עה.).

כה שנו רבותינו: הרואה חכמי ישראל אומר: ברוך שחלק מחכמתו ליראיו; חכמי אומות־העולם — אומר: ברוך שנתן מחכמתו לבריותיו. (בר׳ נח).

כו אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים—תאמין; יש תורה בגוים—אל תאמין. (איכ"ר).

כז חכם קודם למלך. (הור׳ יג.).

כח „אֲנִי חָכְמָה שָׁכַנְתִּי עָרְמָה"[3] — כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה בו עַרמומית. (סוטה כא:).

כט קנאת סופרים תרבה חכמה. (ב"ב כא.).

ל אין לך אדם אוהב בן־אומנותו, אבל החכם אוהב בן־אומנותו. (ב"ר פ׳ לב).

לא הטפש סבור שהכל טפשים. (קה"ר י).

לב לְחכּימָא בּרְמִיזָא, לְשָׁטְיָא בְּכוּרְמִיזָא. (מד׳ משלי פ׳ כב).

לג לא יפטר אדם מחברו לא מתוך שיחה ולא מתוך שחוק ולא מתוך דברים בטלים ולא מתוך קלות־ראש, אלא מתוך דברים של חכמה. (תוספ׳ בר׳).

לד חכם שמת הכל קרוביו. (שבת קה:).

לה „טוֹבָה חָכְמָה עִם נַחֲלָה"[4] — טובה חכמה כשיש עמה נחלה.
דבר אחר: טובה חכמה שיש עמה זכות אבות. אשרי שזכות אבותיו עומדת ומאירה לו. (קה"ר).

לו אמר ר׳ אֲבְדִימִי דְמִן חֵיפָה: מיום שחרב בית־המקדש, אף־על־פי שנִטְלָה נבואה מן הנביאים — מן החכמים לא נִטְלָה. (ב"ב יב.).

לז אמר אמימר: וחכם עָדִיף מנביא, שנאמר: „ונביא לבב חכמה"[5] — מי נתלה במי? הֱוֵי אומר: קטן נתלה בגדול. (שם).

לח „עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּךָ"[6] — נביא וזקן למה הם דומים? למלך ששלח שני פַּלְמָטוֹרִין שלו למדינה. לאחד מהם כתב: אם אינו מראה לכם חותם שלי אל תאמינו

[1]ישעי׳ ה׳, יב. [2]דב׳ ד׳, ו. [3]מש׳ ח׳, יב. [4]קהל׳ ז׳, יח. [5]תהל׳ צ׳, יב. [6]דב׳ י"ז, יא.

כד) לחשב בתקופות ומזלות — חשבון הזמנים ומהלך הכוכבים. לעיני העמים — שהחכמה ניכרת היא לעיני הכל. כח) ערמומית — ערמה. לב) לחכימא ברמיזא — לחכם די ברמז. ולשטיא בכורמיזא — ושוטה אינו מבין אלא כשמכין אותו באגרוף. לד) הכל קרוביו — וחיובים להספידו. לז) קטן נתלה בגדול—כלו׳ כשהוא מדמה דבר לדבר הראשון קטן מן השני לח) פלמטורין — שליחי המלך.

לו, ולאחד מהם כתב: אף־על־פי שאינו מראה לכם חותם שלי תאמינו לו. כך בנביא נאמר: „ונתן אליך אות או מופת"[1], אבל כאן: „על פי התורה אשר יורוך". (ירוש' בר').

II. נְבוּאָה וְרוּחַ־הַקֹּדֶשׁ.

לט אמר ר' פנחס בן יאיר: תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי טָהרה, טָהרה מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת־חטא, יראת־חטא מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי רוח־הקדש, רוח־הקדש מביאה לידי תחית־המתים. (סוטה פ' ט; ע"ז כ:).

מ אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל־קומה ועָנו. (שבת צב.: נדר' לח.).

מא „לְדָוִד מִזְמוֹר" — שֶׁשָּׁרְתָה עליו שכינה ואחר כך אמר שירה: „מזמור לדוד" — שאמר שירה ואחר־כך שרתה עליו שכינה: לְלַמֶּדְךָ, שאין השכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות־ראש, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך דברים בטלים — אלא מתוך דבר־שמחה של מצוה, שנאמר: „והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'"[2]. (שבת ל; פס' קיז).

מב אמר אליהו: מעיד אני עלי שמים וארץ, בין ישראל בין גוי, בין איש בין אשה, בין עבד בין שפחה — הכל לפי מעשיו של אדם רוח־הקדש שורָה עליו. (תדב"א פ' ח: תנח').

מג אמר רב הונא בר סוסי: פעמים שאין העולם כלו מחזיק כבודו של אלהים: ופעמים שמדבר עם האדם מבין שערות ראשו. (ב"ר פ' ד).

מד אמר ר' יוּדָן: גדול כחם של נביאים, שמְדַמִּים צורה ליוצרה. (שם פ' כז).

מה אמר ר' יצחק בן אלעזר: יודעים הם הנביאים שאלהיהם אֱמֶתִּי ואינם מחניפים לו. (ירוש' ברי פ' ז).

מו אמר ר' יוסי בן זמרא: הנביאים אינם מתבַיְּשִׁים לִתְבוֹעַ צרכיהם של ישראל מלפני הקדוש־ברוך־הוא, כאשה זו שאינה מתבישת לתבוע צרכי ביתה מבעלה. (פסיק').

[1]דב' י"ג, ב. [2]מ"ב ג', טו.

לט) תורה — תלמוד תורה. לידי זהירות — מן העבירה. זריזות — להתרחק מן העבירה. טהרה — גדולה מנקיות. פרישות — אף מדבר המותר להחמיר על עצמו. חסידות — לפנים משורת־הדין. לידי רוח הקדש — להשרות עליו שכינה. מא) לדוד מזמור וגו' — כלו' פעמים נאמר בתהלים מתחלה „לדוד" ואח"כ „מזמור", ופעמים להיפך. מד) שמדמין צורה ליוצרה — לשון כבוד היא כלפי מעלה, והכונה להיפך: יוצר לצורה (ליצירתו), כגון „ועל דמות־הכסא דמות כמראה אדם" (יחזקאל א', כו). מו) לתבוע — לדרוש.

מז הקדוש־ברוך־הוא העמיד משה לישראל, והעמיד בלעם לאומות־העולם, רְאֵה מה בֵּין נביאי ישראל לנביאי אומות־העולם: נביאי ישראל מזהירים את האומה על העֲבֵרות, וכן הוא אומר: „צופה נתתיך לבית ישראל... והזהרת אותם"[1], ונביא שעמד מן האומות, העמיד פִּרְצָה לאבד את הבריות מן העולם־הבא. ולא עוד, אלא כל הנביאים היו במדת רחמים על ישראל ועל אומות־העולם, שכן אמר ישעיה: „על כן מעי למואב ככנור יהמו" וגו'[2], וכן יחזקאל אמר: „שא על צור קינה"[3], וזה אכזרי עמד לעקור אומה שלֵמה על חנם, על לא דָבָר. (תנח"ק בלק).

מח מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות־העולם? אין הקדוש־ברוך־הוא נגלה לנביאי אומות־העולם אלא בחצי דבור, אבל לנביאי ישראל בדבור שלם, בלָשון ברור, בלְשון חבה, בלשון טהרה, בלשון קדושה, בלשון שמלאכי־השרת מקלסים אותו.

אמר ר' יוסי: אין הקב"ה נגלה לנביאי אומות־העולם אלא בשעה שדרך בני אדם לפרוש אלו מאלו, זהו שנאמר: „בשעפים בחזיונות לילה בנפל תרדמה על אנשים — ואלי דבר יְגֻנב"[4].

ר' חנינא בר פַּפָּא אמר: משל למלך שהיה נתון הוא ואוהבו בטְרַקְלִין וביניהם וִילוֹן, כל שעה שהוא מבקש לדבר עם אוהבו תולה את הוילון ומקפלו עד שרואהו פנים אל פנים ומדבר עמו, אבל לנביאי אומות־העולם אינו מקפל אותו אלא מדבר עמהם מאחורי היילון. ר' סימון אמר: למלך שהיו לו אשה ופלגש: כשהוא הולך אצל אשתו הוא הולך בְּפַרְהֶסְיָא, וכשהוא הולך אצל שפחתו הולך במַטְמוֹנִיּוֹת, כך אין הקב"ה נגלה על אוה"ע אלא בלילה, אבל על נביאי ישראל ביום. (ב"ר פ' נב, עד; ויק"ר פ' א; ילק"ש).

מט אמר ר' לוי: אומות־העולם נבואתן סתומה ואינן יודעין אם לַהֲרוג ואם לַהָרֵג. משל לאחד שהיה מהלך בדרך ובערב נתיַגֵּע, אמר: הלואי ויהא לי חמור אחד. עבר עליו רומי אחד שילדה אתונו, אמר לו: טול עַיִר זה והרכיבהו עליך. אמר: הרי שנשמעה תפלתי, אלא שלא שאלתי כהוגן: אם לרכוב אם להרכיב? ושוב משל לאדם שהיה מפָרֵש בים הגדול. עמד עליו סַעַר גדול ובקש לטַבעו. אמר: אם ינוח נַחשול זה אני מקריב עגל אחד. כיון שנָח הנחשול אמר: לא אמרתי ולא כלום. כך היא נבואתם של אומות־העולם: „להיות עתידים ליום הזה"[5] — אם להרוג אם לַהרג. אבל ישראל נבואתם מפורסמת: „להיות עתידים ליום הזה להנקם מאויביהם"[6]. (פנ"א א).

נ „תַּחֲנוּנִים יְדַבֶּר רָש"[7] — אלו נביאי ישראל; „ועשיר יענה עזות"[7] — אלו נביאי אומות־העולם. (דב"ר פ' ב).

---

[1]יחז' ג', יז. [2]ישע' ט"ז, יא. [3]יחז' כ"ז, ב. [4]איוב ד', יב. [5]אס' ג', יד. [6]שם ח', יג. [7]מש' י"ח, כג.

מז) העמיד פרצה — מכשול ותקלה, להזנות את ישראל בשטים. מח) בחצי דבור — כלומר בלשון שאינה ברורה. בטרקלין — אולם גדול. וילון — מסך. תולה את הוילון ומקפלו — מגביהו וכופלו. בפרהסיא — בגלוי. במטמוניות — בסתר. מט) נבואתם סתומה — כלו' לשון שנשמעת לכמה פנים. כהוגן — כראוי. אם לרכוב או להרכיב — כלו' לא פרשתי אם לרכוב על החמור או להרכיבו על גבי. מפרש בים הגדול — מפרש לדרכו. נחשול — סער בים. אני מקריב עגל — ולא פירש אם לאלהים או לעצמו.

נא עשרה שמות נקרא נביא; אלו הם: ציר, נאמן, עבד, שליח, חוזה, צופה, רואה, מלאך, נביא, איש־האלהים.

עשרה שמות נקרא רוח־הקדש, ואלו הם: משל, מליצה, חידה, דבור, אמירה, קריאה, צווי, מַשָּׂא, נבואה, חזיון. (אדר"נ פ' לד; ב"ר פ' מד).

נב „לַעֲשׂוֹת לָרוּחַ מִשְׁקָל"[1], אמר ר' אחא: אפילו רוח־הקדש ששורה על הנביאים אינה שורה אלא במשקל: יש מתנבא ספר אחד, ויש מתנבא שני ספרים, ויש מתנבא שני פסוקים.

„לעשות לרוח משקל" — כל נביא ונביא נִתְּנָה בו רוח־הקדש כל אחד לפי כחו. (ויק"ר פ' טו; ילק"ש איוב).

נג אמר ר' יצחק: סִגנון אחד עולה לכמה נביאים ואין שני נביאים מתנבאים בְּסִגנון אחד. (סנה' פט.).

נד „וְדִבַּרְתִּי עַל הַנְּבִיאִים וְאָנֹכִי חָזוֹן הִרְבֵּיתִי"[2] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: ודאי „ודברתי על הנביאים" — אלא „אנכי חזון הרביתי", שכלם אין נבואתו של זה דומה לזה. עמוס ראה אותי עומד, מיכה ראה אותי יושב, משה ראה אותי כגבור, דניאל ראה אותי כזקן. לכך נאמר „וביד הנביאים אדמה"[2]. (מד'; ילק"ש).

נה יש מתנבאים בְּרְאִיָּה, כגון יחזקאל: „ואראה מראות אלהים"[3]: חבקוק בשמיעה: „ה' שמעתי שמעך"[4]: ירמיה בפיו: „ויגע אל פי... הנה נתתי דברי בפיך"[5]; ויש בחטם, שנאמר: „ותבא בי רוח"[6]; ויש ביד, שנאמר: „וביד נביאים אדמה"[2]; ויש לפנים, ויש לִפְנֵי וְלִפְנִים. (ילק"ת נח).

נו אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זִמְרָא: כל הנביאים היו מתנבאים ולא היו יודעים מה היו מתנבאים, אלא משה ויהושע בלבד; ואף שמואל רַבָּם של נביאים היה מתנבא ולא היה יודע, שנאמר: „וישלח ה' את יְרֻבַּעַל... ואת שמואל"[7] — „ואותי" לא נאמר אלא „ואת שמואל", שלא היה יודע מה היה מתנבא. (שו"ט צ).

נז „וְלֹא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה"[8] — כל הנביאים נסתכלו באַסְפַּקְלַרְיָא שאינה מאירה, שנאמר: „וביד הנביאים אדמה"[2]; משה רבנו נסתכל באספקלריא המאירה, שנאמר: „ותמונת ה' יביט"[9].

משה אמר כל דברי הנביאים ושלו, וכל שהיה מתנבא מֵעֵין נבואתו של משה היה. (יבמ' מט; שמו"ר פ' מב).

[1]איוב כ"ח, כה. [2]הוש' י"ב, יא. [3]יחז' א', א. [4]חבק' ג', ב. [5]ירמי' א', ט. [6]יחז' ב', ב. [7]ש"א י"ב, יא. [8]דב' ל"ד, י.

נב) שני פסוקים— עי' למעלה „כתבי הקדש ושאר ספרים" סי' שס"ט. נג) סגנון אחד... ואין שני נביאים וגו' — כלו' ענין אחד נאמר ע"י כמה נביאים בפנים שונים, כל נביא בלשונו. נד) עומד — „נצב על המזבח" (עמוס ט', א). יושב—„ראיתי את ה' יושב" (דהי"ב י"ח, יח). כגבור — „ה' איש מלחמה" (שמ' ט"ו, ג). כזקן — „ועתיק יומין יתב" (דנ' ז', ט). נה) יש לפנים — יש מתנבאים לפנים, תעלומות וסתרים. לפני ולפנים — סתרי סתרים. נו) ואותי לא נאמר — שהרי שמואל בעצמו הוא המדבר. נז) באספקלריא שאינה מאירה — כלומר במראה מטושטשת, שלא ראו מראה ברור אלא מראה של דמיון. אדמה — מלשון דמיון. באספקלריא המאירה — במראה מצוחצחת. יביט — כזה שרואה ברור בעין.

נח „וַתְּחֶל רוּחַ ה' לְפַעֲמוֹ"[1] — אמר רב נחמן: בשעה שהיתה רוח־הקדש שורה עליו היו שערותיו עומדות ומַקִּישות זו לזו כזוג. (ויק"ר פ' ח).

נט אמר רבא: כל שראה יחזקאל ראה ישעיה. למה יחזקאל דומה? לבן־כפר שראה את המלך; למה ישעיה דומה? — לבן־כְּרַךְ שראה את המלך. (חג' יג:).

ס „לֹא יָדַעְתִּי דַּבֵּר כִּי נַעַר אָנֹכִי"[2] — ענה ירמיהו ואמר לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו של עולם, איני יכול להתנבאות עליהם; איזה נביא יצא להם ולא בקשו להרגו? העמדת להם משה ואהרן — לא בקשו לרגום אותם באבנים? העמדת להם אליהו בעל קווצות — היו מלעיגים ומשחקים עליו: הרי מסלסל קווצותיו! איש בעל שֵׂעָר! העמדת להם אלישע — והיו אומרים לו: „עלה קֵרֵחַ, עלה קרח! איני יכול לצאת ידי ישראל— „לא ידעתי דבר, כי נער אנכי". אמרה לו רוח־הקדש: הלא לנער אני אוהב, שלא טעם טעם חטא. (פסיק').

סא „קַח אֶת כּוֹס הַיַּיִן הַחֵמָה הַזֹּאת מִיָּדִי"[3] — טול את הכוס הזה של חמה והשקה את הגוים. נטל ירמיה את הכוס ואמר: למי אשקה תחלה? אמר לו: „את ירושלים ואת ערי יהודה"[4] שהם ראש לכל הממלכות. כיון ששמע ירמיה התחיל פותח פיו וארר את יומו. אמר ירמיה: למי אני דומה? לכהן שעלה גורלו להשקות מים המרים, וקרבו את האשה אצלו, ופרע את האשה ופִרְסֵם את שערה. נטל את הכוס להשקותה, נסתכל בה שהיא אמו. התחיל צֹוֵחַ, אמר: אוי לי, אמי, שהייתי משתדל לכבדך והרי אני מבזך. כך היה ירמיה אומר: אוי לי עליך, אמא ציון, שהייתי סובר אני מתנבא עליך דברים טובים והריני מתנבא דברי פורענות. (פסיק"ר; ילק"ש).

סב ירמיה היה משלשה נביאים שנתנבאו באותו הדור: ירמיה, צפניה וחולדה הנביאה. ירמיה היה מתנבא בשוקים, צפניה בתוך בתי־כנסיות וחולדה אצל הנשים. (שם).

סג כל הנביאים פותחים בתוכחות וחותמים בנחמות. (שו"ט ד; ירוש' בר' ח).

סד „הִנָּךְ יָפָה רַעְיָתִי, הִנָּךְ יָפָה"[5] — אמר ר' עקיבא: לא היה כל העולם כלו כדאי כיום שנִתַּן בו „שיר־השירים" לישראל; שכל הכתובים — קדש ושיר־השירים — קדש־קדשים. ר' אליעזר בן עזריה מְשָׁלוֹ משל: למה הדבר דומה? — למלך שנטל סְאָה של חטים ונְתָנָהּ לַנַּחְתּוֹם ואמר לו: הוצא ממנה כך־ וכך קמח, כך וכך סֻבִּין, כך וכך מוּרְסָן, כך וכך סֹלֶת וסַלֵּת לי מתוכה גְּלוּסְקָא אחת יפה מְנֻפָּה ומְעֻלָּה. כך מכל חכמתו של שלמה לא סִלֵּת אלא שיר־השירים לישראל; רְאֵה מה הקדוש־ברוך־הוא מְקַלֵּס לישראל בתוכו — „הנך יפה רעיתי, הנך יפה". (הנח' תצוה).

[1]שופ' י"ג, כה. [2]ירמ' א', ו. [3]שם כ"ה, טו. [4]שם שם, יח. [5]שה"ש ד', א.

נח) ומַקִּישות... כזוג — פועמות ומצלצלות כפעמון. נט) שראה יחזקאל — במראות אלוהים. לבן כפר שראה את המלך — והוא תמה ומאריך לספר בדבר; וכן יחזקאל האריך במעשה מרכבה, מה שאין כן ישעיה שלא חש להאריך. סא) להשקות מים המרים — לאשה סוטה. ופרסם — גלה. סד) לנחתום — לאופה. סובין... מורסן — מיני פסולת של קמח. וסלת... גלוסקא — כלו' ברור ונַפֵּה לי פת סלת.

סה תניא: עד שלא נכנסו ישראל לארץ הוכשרו כל הארצות לומר שירה. משנכנסו ישראל לארץ לא הוכשרו כל הארצות לומר שירה. כיון שגלו חזרו להֶכְשֵׁרָן הראשון. (מג׳ יד).

סו תניא, הרבה נביאים עמדו להם לישראל, כפלַיִם כיוצאי מצרים — אלא נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה, ושלא הוצרכה לדורות לא נכתבה. (שם).

סז שנו רבותינו: משמתו נביאים האחרונים חַגַּי, זכריה ומלאָכי, נסתלקה רוח־הקודש מישראל, ואף על פי כן היו משתמשין בבת־קול. (סנה׳ י״א).

סח אמר ר׳ אַבְדִּימִי דמן חֵיפָא: מיום שחרב בית־המקדש נִטְּלָה נבואה מן הנביאים ונתנה לחכמים.

אמר ר׳ יוחנן: מיום שחרב בית־המקדש נִטְּלָה נבואה מן הנביאים ונתנה לשוטים לתינוקות. (ב״ב יב:).

ט.

שַׁבָּת וְיָמִים־טוֹבִים.

I. שַׁבָּת.

א תַּנְיָא: „לָדַעַת כִּי אֲנִי ה׳ מְקַדִּשְׁכֶם" [1] — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: משה, מתנה טובה יש לי בבית־גְּנָזַי ושבת שמה, ואני מבקש לִתְּנָהּ לישראל, לך והודיעם. (שבת י:; ביצה טז.).

ב אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחאי: כל מצוות שנתן להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל — נתן להם בפַּרְהֶסְיָא, חוץ משבת שנתן להם בצִנְעָא, שנאמר: „ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם" [2]. (ביצה שם).

ג תָּנֵי ר׳ שמעון בן יוחאי: אמרה שבת לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, לכל הימים יש בן־זוג ולי אין בן־זוג. אמר לה הקב״ה: כנסת־ישראל הוא בן־זוגך. וכיון שעמדו ישראל לפני הר־סיני אמר להם הקב״ה: זכרו הדבר שאמרתי לשבת — כנסת־ישראל הוא בן־זוגך. וזהו דבור: „זכור את יום השבת לקדשו" [3]. (ב״ר פ׳ יא).

ד „כִּי קֹדֶשׁ הִיא לָכֶם" [4] — מגיד שהשבת מוספת קדושה על ישראל: מה לפלוני חנותו נעולה? — שהוא משמר את השבת; — מה לפלוני בטל ממלאכתו? — שהוא משמר את השבת; (מכל׳ תשא).

ה שקולה שבת כנגד כל המצוות. (ירוש׳ נדר׳ פ׳ ג).

ו „אות הִיא לְעוֹלָם" [2] — מגיד שאין שבת בטלה מישראל. וכן אתה מוצא, שכל דבר שנתנו ישראל נפשם עליו, כגון שבת ומילה ותלמוד־תורה, הרי אלו נתקימו בידם ואין נִטָּלִים, וכל דבר שלא נתנו ישראל נפשם עליו לא נתקימו בידם. (מכל׳ תשא).

ז אמר ר׳ יוחנן: כל המשמר שבת כהלכתו, אפילו עובד עבודה־זרה כדור אנוש, מוחלין לו, שנאמר: „אשרי אנוש יעשה זאת... שומר שבת מחללו" [5] — אַל תִּקְרֵי „מחללו", אלא „מחול לו".

[1]שמ׳ ל״א, יג. [2]שם שם, יז. [3]שם כ׳, ח. [4]שם ל״א, יד. [5]ישעי׳ נ״ו, ב.

א) בבית גנזי — באוצרותי. ב) בפרהסיא — בגלוי. בצנעא — בסתר. ז) כדור אנוש — דור שלישי לאדם הראשון, שלפי האגדה התחילו לעבוד עבודה־זרה בימיו.

אמר רב יהודה אמר רב: אלמלי שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהם אומה ולשון, שנאמר: „ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו"[1]. ונאמר אחריו: „ויבא עמלק"[2].

אמר ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: אלמלי משמרים ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלים, שנאמר: „כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי"[3] ונאמר אחריו: „והביאותים אל הר קדשי וגו'"[4]. (שבת קיח.).

ח אמר אַבַּיי: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שחללו בה את השבת, שנאמר „ומשבתותי העלימו עיניהם ואחל בתוכם"[5]. (שם קיט:).

ט „זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת"[6] — ר' אלעזר בן חנניה אומר: תהא זוכרו מאחד בשבת, שאם תתמַנה לך מנה יפה תהא מתַקנָהּ לשם שבת. (מכל' יתרו).

י תניא, אמרו עליו על שַׁמַּאי הזקן: כל היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשַבת, מצא אחרת נאה הימנה, מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו, שכל מעשיו לשם־שמים, שנאמר: „ברוך ה' יום יום"[7]. וכן שנינו: בית־שמאי אומרים: מאחד בשבתך לשבתך, ובית־הלל אומרים: ברוך ה' יום יום. (ביצה טז.).

יא „זָכוֹר" „וְשָׁמוֹר"[6] — זכור מלפניו ושמור מאחריו: מכאן אמרו: מוסיפין מחול על הקדש. (מכל' יתרו).

יב העושה מלאכה בערבי־שבתות ובערבי־ימים־טובים מן המנחה ולמעלה, ובמוצאי־שבתות, ובמוצאי־ימים־טובים, ובמוצאי־יום־הכפורים, ובכל מקום שיש שם נדנוד־עֲבֵרה — אינו רואה סמן ברכה לעולם.

שנו רבותינו: יש זָרִיז וְנִשְׂכָּר ויש זריז וְנִפְסָד; יש שָׁפָל ונשכר ויש שפל ונפסד. זריז ונשכר — שעושה כל השבוע ואינו עושה בערב־שבת; זריז ונפסד — שעושה כל השבוע ועושה בערב־שבת. שפל ונשכר — שאינו עושה כל השבוע ואינו עושה בערב־שבת; שפל ונפסד — שאינו עושה כל השבוע ועושה בערב־שבת.

אמר רבא: אותן הנשים של מחוזא, אף־על־פי שאינן עושות מלאכה בערב־שבת מחמת פנוק, שהרי אף בכל יום אינן עושות, מכל מקום קוראין עליהן „שפל ונשכר". (פס' נ:).

[1] שמ' ט"ז, כז. [2] שם י"ז, ח. [3] ישע' נ"ו, ד. [4] שם שם, ז. [5] יחז' כ"ב, כו. [6] שמ' כ', ח. [7] תהל' ס"ח, כ.

את שבתותי — מעוט רבים שנים. ט) תתמנה — תזדמן. יא) זכור ושמור — בדברות הראשונות נאמר אצל שבת „זכור" ובאחרונות „שמור". מוסיפין מחול על הקדש — מערב־שבת וממוצאי־שבת. יב) נדנוד עברה — חשש עבירה. אינו רואה סמן ברכה — במלאכתו. זריז — חרוץ במלאכתו. ונשכר — מרויח. ונפסד — מאבד שכר. שפל — שפל ידים, עצל. מחמת פנוק — שהיו עשירות ומפונקות.

יג ר' אַבָּהוּ היה יושב על כסא שן ונופח באש. רב ענן לבש גּוּנְדָא, ששנו דבי ר' ישמעאל: בגדים שבשל בהם קְדֵרָה לרבו אל ימזוג בהם כוס לרבו. רב סַפְרָא היה מְחָרֵךְ ראש. רבא מָלַח שִׁבּוּטָא. רב הונא היה מדליק נר. רב פַּפָּא גָּדַל פְּתִילָה. רב חִסְדָּא היה מְחַתֵּךְ סִלְקָא, רַבָּה ורב יוסף היו מְבַקְּעִים עצים. ר' זירא היה מדליק קִיסָמִים. רב נחמן בר יצחק — מְכַתֵּף ונכנס מכתף ויוצא. אמר: אלו נזדמנו לי ר' אַמִּי ור' אַסִּי כלום לא הייתי מְכַתֵּף לפניהם? (שבת קיט.).

יד אמר רב יהודה אמר רב: כך היה מנהגו של ר' יהודה בר אלעאי: ערב־שבת מביאין לו עֲרֵבָה מלאה חמין, ורוחץ פניו, ידיו ורגליו, ומתעטף ויושב בסדינים הַמְּצֻיָּצִים ודומה למלאך ה' צבאות. (שם כה:).

טו ר' חנינא היה מתעטף ועומד בערב־שבת בין השמשות ואמר: בואו ונצא לקראת שבת המלכה.

ר' ינאי לבש בגדיו בערב־שבת ואמר: בואי כלה, בואי כלה! (שם קיט.).

טז „וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ"[1] — בֵּרְכוֹ באור פניו של אדם, קדשו באור פניו של אדם. לא דומה אור פניו של אדם כל ימות השבת כמו שהוא דומה בשבת. (ב"ר פ' יא).

יז „שְׁחוֹרָה אֲנִי וְנָאוָה"[2] — שחורה אני כל ימות השבוע, ונאוה אני בשבת. (שהש"ר).

יח אמר מר עוקבא: כל המתפלל בערב־שבת ואומר „ויכלו" — שני מלאכי־השרת המלַוים לו לאדם מניחים ידיהם על ראשו ואומרים לו: „וסר עונך וחטאתך תכֻפּר".

תניא, ר' יוסי ברי' יהודה אומר: שני מלאכי־השרת מְלַוִּין לו לאדם בערב־שבת מבית־הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע. וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושלחן ערוך ומטתו מוצעת, מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך רע עונה אמן בעל־כרחו; ואם לאו — מלאך רע אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך ומלאך טוב עונה אמן בעל־כרחו. (שבת קי"ט:).

יט „וְקָרָאתָ לַשַּׁבָּת עֹנֶג"[3] — זו הדלקת הנר בשבת.

„וַתִּזְנַח מִשָּׁלוֹם נַפְשִׁי"[4] — אמר ר' אַבָּהוּ: זו הדלקת נר בשבת. (תנח' נח; שבת כה:).

כ אמר רב הונא: הרגיל בנר הוֹיִם לי בנים תלמידי־חכמים.

רב הונא היה עובר ושב על פתחו של ר' אָבִין הַנַּגָּר, ראהו שהיה רגיל בנרות הרבה, אמר: שני גדולים יֵצאו מכאן. יצאו מהם רב אִידָא בר אבין ורב חִיָּא בר אבין. (שבת כג:).

[1]בר' ב', ג. [2]שה"ש א', ה. [3]ישעי' נ"ח, יג. [4]שם נ"ח, יג. [5]איכה ג', יז.

יג) ונופח באש — בערב שבת לכבוד השבת. גונדא — בגד שחור ופשוט כדי לעסוק בהכנת צרכי שבת, כדרך הטבחים. מחרך ראש — של בהמה. שבוטא — מין דג שמן. גדל פתילה — שזר וקלע הוטין לנר. סלק — מין ירק אדום (ראטהע ריבע). קיסמין — שבבים של עץ. מכתף — נושא על כתפו כלי תשמיש. יד) עריבה — כלי עץ שנותנין לתוכו מים לרחיצה. בסדינים המצויצים — שיש להם ציצית בכנפותיהם. יח) בעל כרחו — בנגד רצונו. יט) ותזנח משלום... זה הדלקת נר — כשאין אור נר אין שלום. כ) הנגר — חרש עצים.

כא „מִקְרָא קֹדֶשׁ"[1] — קַדְּשֵׁהוּ במאכל ובמשתה ובִכְסוּת נְקִיָּה. (מכל').

כב „לְקַדְּשׁוֹ"[2] — בברכה. מכאן אמרו: מקדשין על היין בכניסתו. (שם יתרו).

כג שאלו תלמידיו את ר' זַכַּאי: במה הארכת ימים? אמר להם: מִיָּמַי לא כִּנִּיתִי שֵׁם לחברי ולא בִטַּלְתִּי קִדּוּשׁ־היום. אִמָּא זקנה היתה לי; פַּעַם אחת לא היה לי קִדּוּשׁ, מכרה כִּפָּה שבראשה והביאה לי קדוש־היום.

תנא, כשמתה הניחה לו שלש מאות גַרבי יין; כשמת הוא, הניח לבניו שלשת אלפים גרבי יין. (מגל' כז; ע"י).

כד אמר ר' אליעזר: לעולם יְסַדֵּר אדם שלחנו בערב־שבת, אף־על־פי שאינו צריך אלא לכְזַיִת.

ואמר ר' חנינא: לעולם יסדר אדם שלחנו במוצאי־שבת, אף־על־פי שאינו צריך אֶלָּא לכזית. (שבת קיט:).

כה אמר ר' יוסי: יהא חֶלְקִי מאוכלי שלש סעודות בשבת. (שם קיז:).

כו „וְקָרָאתָ לַשַּׁבָּת עֹנֶג"[3] — במה מְעַנְּגוֹ? אמרו משמו של רב: בתבשיל של תְּרָדִים ודגים גדולים וראשי שוּמִים. רב חִיָּא בר אָשֵׁי אמר רב: אפילו דבר מועט ולִכְבוֹד שבת עֲשָׂאוֹ — הרי זה עֹנֶג. מהו? אמר רב פפא: כַּסָּא דְהַרְסָנָא. (שם קיח:).

כז „וְכִבַּדְתּוֹ"[4] — שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול.

אמר רב הונא: אם יש לו להחליף — יחליף, ואם אין לו להחליף — יְשַׁלְשֵׁל בבגדיו. (שבת קיג).

כח אמר ר' חנינא: צריך אדם שיהיו לו שני עֲטִיפִין, אחד לחול ואחד לשבת. וכן דרש ר' שמלַאי בצבור, בכו התלמידים כנגדו, אמרו לו: רבי, כעטיפתנו בחול כן עטיפתנו בשבת. אמר להם: אף על פי כן צריכים אתם לשַׁנּוֹת. (ירוש' פאה פ' ח).

כט „וְכִבַּדְתּוֹ מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ וגו'"[4] — שלא יהא הִלּוּכְךָ של שבת כהלוכך של חול. „ממצוא חפציך"[8] — חפציך אסורים; חֶפְצֵי שמים מותרים. „ודבר דבר"[3] — שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול. (שבת קיג:).

ל רב חסדא ורב המנונא אמרו שניהם: חשבונות של מצוה מותר לחשבם בשבת. ואמר ר' אלעזר: פוסקין צדקה לעניים בשבת. ואמר ר' יעקב בר אידי אמר ר' יוחנן:

[1]ויק' כ"ג, ג. [2]שמ' כ', ח. [3]ישע' ו', ז. [4]שם כ"ח, יג.

כג) קדוש היום—קדוש השבת על היין. לא היה לי קדוש — יין לקידוש. כפה שבראשה— שבים. גַרבי—חביות. כד) יסדר אדם שלחנו—יערוך שלחנו בכל דבר לכבוד השבת. לכזית—לשיעור בזית. במוצאי־שבת — ללוות את השבת. כה) יהא חלקי — בשכרם. כו) תרדין — מין ירק (שפינאַט). כסא דהרסנא—מאכל של דגים קטנים מטוגנים בשומן קרביהם ובקמח. כז) להחליף— את בגדיו בחדשים. ישלשל — יוריד ויאריך כנפי בגדו מכתפו לארץ דרך כבוד וחשיבות. כח) עטיפין — בגדים עליונים. בכו התלמידים — שהיו עניים ולא היו להם בגדים אחרים לשבת. לשנות — שנוי מועט באופן הלבישה. כט) חפצי שמים—דברים של מצות. כדבורך של חול — כגון מקח־וממכר וחשבונות. ל) חשבונות של מצוה — כגון בדברים שבצדקה.

מפקחין פקוח־נפש ופקוח רבים בשבת, והולכים לבתי־כנסיות לפקח על עסקי רבים בשבת. ואמר ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יונתן: הולכין לתֵיאַטְרָאוֹת ולקִרְקְסָאוֹת ולבָסִילְקָאוֹת לפקח על עסקי רבים בשבת.

וְתָנָא דְבֵי ר׳ מנשה: מְשַׁדְּכִין על התינוקת לְאָרֵס בשבת ועל התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות. שאמר הכתוב: „ממצוא חפצך ודבר דבר״ — חפציך אסורים, חֶפְצֵי שמים מותרים. (שבת קנ:)

לא לעולם ירוץ אדם לדבר מצוה, אפילו בשבת. (בר׳ ו:; ע״י).

לב אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ יוסי: כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלא מְצָרִים, שנאמר: „אז תתענג על ה׳... והאכלתיך נחלת יעקב אביך״[1] — לא כאברהם, שכתוב בו: „קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה״[2]; ולא כיצחק, שכתוב בו: „כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל״[3], אלא כיעקב שכתוב בו: „ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה״[4]. רב נחמן בר יצחק אמר: נצול משעבוד מלכיות; נאמר כאן: „והרכבתיך על במתי ארץ״[1] ונאמר שם: „ואתה על במותימו תדרוך״[5].

אמר רב יהודה אמר רב: כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו, שנאמר: „והתענג על ה׳ ויתן לך משאלות לבך״[6] — ענג זה איני יודע מה הוא? כשהוא אומר: „וקראת לשבת ענג״[7] — הֱוֵי אומר: זה ענג שבת. (שבת קיח:).

לג תנא דבי אליהו: אף־על־פי שאמר רבי עקיבא: „עשה שַׁבַּתְּךָ חול ואל תצטרך לבריות״ — אבל עושה אדם דבר מועט בתוך ביתו. (פסחי׳ קיב.).

לד תני רב תַּחְלִיפָא אחיו של רַבְנַאי חוֹזָאָה: כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש־השנה ועד יום־הכפורים, חוץ מהוצאות שבתות והוצאות ימים־טובים והוצאת בניו לתלמוד־תורה, שאם פָּחַת פוחתין לו ואם הוסיף מוסיפין לו. (ביצה טז.).

לה אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ אלעזר ברי׳ שמעון: אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: בָּנַי, לְווּ עלי וקדשו קדושת היום, והאמינו בי — ואני פורע. (שם טו:).

לו יוסף מוקיר־שבת — היה לו בשכונתו נכרי אחד שנכסיו מרובים ביותר. אמרו לו כלדיים: כל הנכסים שיש לך — יוסף מוקיר־שבת יאכלם. הלך ומכר את כל נכסיו ולקח בהם מרגלית וְתָנָהּ בכובעו. כשהיה עובר בגשר, הפריחה רוח את כובעו ונפלה

[1] ישעי׳ נ״ח, יד. [2] בר׳ י״ג, יז. [3] שם כ״ו, ג. [4] שם כ״ח, יד. [5] דב׳ ל״ג, כט. [6] תהל׳ ל״ז, ד.
[7] ישעי׳ נ״ח, יג.

מפקחין פקוח וגו׳ — כלומר עוסקין ומטפלים בדבר שיש בו הצלת נפש. ופקוח רבים — כגון לרשות. לתיאטראות וגו׳ — כל אלו בניני צבור, ומתועדים בהם לפעמים לדון בעניני צבור. משדכין — משתדלים ונושאים ונותנים בדבר. לא) ירוץ... לדבר מצוה — אע״פ שאסור לפסוע פסיעה גסה בשבת. לב) בלא מצרים — בלא גבול. אז תתענג על ה׳ — נאמר אחר „וקראת לשבת ענג״. נחלת יעקב — ולא נחלת אברהם ויצחק. לארכה ולרחבה — בארץ זו ולא יותר. לד) קצובים לו — מן השמים. לה) לוו עלי — אם אין לכם לצרכי שבת. פורע — משלם. לו) מוקיר שבת — כך נקרא על שם שהיה זהיר בכבוד שבת. כלדיים — חוזים בכוכבים. יאכלם — כלו׳ יפלו בידו.

המרגלית לַיָם. כִּלְעָהּ דג. נִצוד הדג והביאוהו לשוק בערב־שבת בין השמשות. אמרו: מי יהא לוקחו בשעה זו? אמרו להם: לכו והביאוהו אצליוסף מוקיר־שבת, שרגיל לִקַח. הביאוהו אצלו ולְקָחוֹ, קְרָעוֹ ומצא בו מרגלית, מְכָרָהּ בשלש־עשרה עליות דינרי זהב.

פגע בו זקן אחד אמר: מי שמַלְוֶה לשבת — השבת פוֹרַעַת לו. (שבת קיט.)

לז אמר ר' חִיָא בר אבא: פעם אחת נתאָרחתי אצל בעל־הבית בלוּדְקְיָא, והביאו לפניו שלחן של זהב מַשׂוי ששה עשר בני אדם, ושש עשרה שַׁלְשְׁלָאוֹת של כסף קבועות בו, וקערות וכוסות וְקיתוניות וצלוחיות קבועות בו, ועליו כל מיני מאכל וכל מיני מגדים ובשמים מכל מה שנברא בששת ימי המעשה, ותינוק אחד היה יושב באמצעיתו. וכשמניחין אותו היה התינוק מכריז ואומר: „לה' הארץ ומלואה וגו'"[1]; וכשמסלקין אותו אומר: „השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם"[2]. אמרתי לו: בני, במה זכית לכך? אמר לי: קַצָב הייתי, וכל בהמה שהיתה נאה אמרתי: תהא זו לשבת. אמרתי לו: אשריך, שזכית; וברוך המקום שזכך לכך. (שם קי; ב"ר פ' יא).

לח „וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי"[3] — ברכו במטעמים.

אמר לו קיסר לר' יהושע בן חנניא: מפני מה תבשיל של שבת ריחו נודף? אמר לו: תבלין אחד יש לנו, ושבת שמו, שאנו מטילים לתוכו וריחו נודף. א"ל: תן לנו הימנו. א"ל: כל המשמר את השבת מועיל לו, ושאינו משמר את השבת אינו מועיל לו.

רבנו עשה סעודה לאנטונינוס בשבת הביא לפניו תבשילין של צונן, אכל מהם וערב לו. עשה לו סעודה בחול. הביא לפניו תבשילין רותחים. אמר אנטונינוס: אותם ערבו לי יותר מאלו. אמר לו רבי: תָּבָל אחד הם חסרים. א"ל: וכי יש אוצר המלך חסר כלום? א"ל: שבת הם חסרים — יש לך שבת? (שבת קיט.; ב"ר פ' יא).

לט שאל טורנוסרופוס את רבי עקיבא. אמר לו: מה יום מיומים? א"ל: ומה גבר מגברים? אמר לו: שֶׁרָצָה המלך לכבדני. א"ל: אף זו שרוצה מלך מלכים לכבדה. א"ל: כך אמרתי לך—מי יאמר שהיום שבת? א"ל: נהר סַמְבַּטְיוֹן יוכיח, שהוא מושך אבנים כל ימות החול ובשבת הוא נח. א"ל: לרוח אתה מוליכני! א"ל: בעל־אוב יוכיח, שהוא עולה כל ימי השבת ואינו עולה בשבת. קברו של אביך יוכיח, שאינו מעלה עשן בשבת.

א"ל: בִּזִּיתוֹ, בִּיַּשְׁתּוֹ, קִלַּלְתּוֹ...

[1]תהל' כ"ד, א. [2]שם קט"ו, טז. [3]בר' ב', ג.

בי"ג עליות דינרי זהב — כלו' בממון הרבה. לז) משוי — משא. שלשלאות — שרשרות. וקיתוניות — כדים. קצב — טבח. לח) ברכו במטעמים — שיהא טעם התבשילים יפה בשבת. תבלין אחד—למין תבלין אחד. ושבת שמו — של התבלין; י"מ שיש בזה לשון נופל על לשון, מפני שיש באמת ירק ששמו שֶׁבֶת (דילל ἄνηθον) ומין תבלין הוא. מטילים— נותנים. תבל— יחיד מן תבלין. לט) מה יום מיומים — כלו' במה חשוב יום השבת משאר הימים שמכבדין אותו. ומה גבר בגברים — כלו' במה אתה חשוב משאר בני אדם שמכבדין אותך. לכבדני— למנותני שר. מי יאמר שהיום שבת—שמא טועים אתם בחשבון הימים. לרוח אתה מוליכני— כלו' אתה דוחני. בקש והרוצה לשקר מרחיק עדותו. שהוא עולה — בכשפים. שאינו מעלה עשן בשבת — שבשבת אין הרשעים נדונים באש של גיהנם, ולהרעימו נתכוון לומר שהוא רשע בן רשע. בזיתו וגו' — כלו' בעס על שבזה בכבוד אביו המת.

יצא ובדק באביו. כל ימות החול עלה ובשבת לא עלה. לאחר שבת העלָהו. א"ל: מִשְּׁמַּתָ נעשית יהודי? א"ל: כל מי שאינו משמר את השבת אצלכם ברצונו, כאן משמרה בעל־כרחו. א"ל: וכי מה עמל יש לכם כל ימות החול? א"ל: כל ימות החול אנו נדונים, ובשבת אנו נָחִים.

חזר אצל רבי עקיבא, א"ל: אם כדבריך שהקדוש־ברוך־הוא רוצה בכבודו של שבת אל יַשִּׁיב בה רוחות, אל יוריד בה גשמים ואל יצמיח בה עשב. א"ל: תִּפַּח רוחו של אותו האיש! אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לאחד שדר בחצרו, הרי הוא מותר לטלטל בכל החצר כולה. אף כאן הקב"ה, לפי שכל העולם שלו ואין רשות אחרת עמו, הריהו מותר בכל העולם כולו. (סנה' סה:; ב"ר פ' יא; תנח' תשא; פסיק' כג).

מ מעשה בחסיד אחד שנפרץ לו פרץ בתוך שדהו, ונמלך עליה לְגדרה, ונזכר ששבת הוא, ונמנע אותו חסיד ולא גְדָרה. ונעשה לו נס ועלתה בו צָלָף, וממנה היתה פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו. (שבת קנ:).

מא מעשה בחסיד אחד שהיתה לו פרה אחת חורשת. לימים ירד אותו חסיד מנכסיו ומְכָרָהּ לנכרי אחד. חרש בה הנכרי ששה ימים של חול, בשבת הוציאה לחרוש בה, רבצה תחת העול ולא רצתה לעשות מלאכה. היה הולך ומכה אותה והיא אינה זָזָה ממקומה. כיון שראה כך, הלך אצל אותו חסיד ואמר לו: בוא וטול פרתך, ששה ימים עבדתי בה וביום השבת הוצאתיה לחוץ ורבצה תחת העול ולא רצתה לעשות שום מלאכה בעולם, וכמה שהייתי מכה אותה היא אינה זזה ממקומה.

כיון שאמר לו כך הבין אותו חסיד מפני מה אינה עושה מלאכה, מפני שהיתה למודה לנוח בשבת. אמר לו אותו חסיד: בוא ואני מעמידה ואעשנה חורשת. כיון שהגיע אצלה אמר לה באזניה: הוי פרה, פרה! כשהיית ברשותי היית נינוחה בשבת, עכשו שגרמו עונותי ומכרתיך לנכרי זה, בבקשה ממך, עמדי ועשי רצון אדוניך!

מיד עמדה ובקשה לעשות מלאכה. אמר הנכרי לאותו חסיד: איני מניחך עד שתאמר לי, מה עשית לה ומה אמרת לה באזניה. שמא כשפת אותה. אמר לו אותו חסיד: כך וכך אמרתי לה.

כיון ששמע אותו הנכרי כך, נבהל ונזדעזע ונשא קל־וחומר בעצמו ואמר: ומה זו שאין בה לא שיחה ולא דעת ולא תבונה, הכירה את בוראה, אני שבראני הקדוש־ברוך־הוא בצלמו ובדמותו ונתן לי דעה ובינה — ולא אכיר את בוראי!

מיד בא ונתגייר וזכה ללמוד תורה, ונקרא „ר' יוחנן בן תורְתָה".

(פסיק"ר י"ד; מד' עשה"ד כז).

מב באה שבת — באה מנוחה. (סנה' לח).

מג שבת אחד מששים לעולם־הבא. (בר' נז:)

מד „שבתי" — שֵׁנָה בשבת תענוג. (ילק"ר ואתחנן)

בדק — באביו העלהו באוב. הרי מותר לטלטל — כדין רשות־היחיד. מ) בתוך שדהו — בגדר שדהו. ועלתה בו צלף — במקום הפרץ עלה צלף (מין אילן — קיפארים) וכתמר. מד) שנה בשבת תענוג — ר"ת של שבת.

מה אמר ר׳ שמעון בן לקיש: נשמה יתרה נותן הקדוש־ברוך־הוא באדם ע״ב־שבת ולמוצאי־שבת נוטלין אותה הימנו, שנאמר: „שבת ויִנָּפש״ — כיון ששבת — וי! אבדה נפש! (ביצה ט״ז).

מו מנין לפקוח־נפש שדוחה את השבת? — ר׳ יונתן בן יוסף אומר: „כי קדש היא לכם״ [1] — היא מסורה בידכם ולא אתם מסורים בידה. ר׳ שמעון בן מנסיא אומר: „ושמרו בני ישראל את השבת״ [2] — אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה. (יומא פה:)

מז בעולם הזה אדם לוקט תאנים בשבת אין התאנה אומרת לו כלום; אבל לעתיד לבוא צווחת ואומרת: „שבת היום!״ (ילקו״ש ירמיה).

II. קִדּוּשׁ־הַחֹדֶשׁ וְעִבּוּר־הַשָּׁנָה.

מח הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם [3] — אמר ר׳ יהושע בן לוי: למה הדבר דומה? למלך שהיה לו אוֹרְלוֹגִין, כיון שעמד בנו על פרקו, אמר לו: בני! עד עכשיו אורלוגין זה היה בידי, מעכשו מסור הוא לך. כך הקדוש־ברוך־הוא היה מקדש חדשים ומעבר שנים; כיון שעמדו ישראל אמר להם: עד עכשו חשבונם של חדשים ושל שנים בידי, מכאן ואילך הרי הם מסורים לכם. (תנחו״ק בא).

מט חצר גדולה היתה בירושלים, ובית־יַעְזֵק היתה נקראת, ולשם כל העדים מתכנסים, ובית־דין בודקין אותם שם. וסעודות גדולות עושין להם, בשביל שיהיו רגילין לבוא.

כיצד בודקין את העדים? זוג שבא ראשון בודקין אותו ראשון, ומכניסין את הגדול שבהם ואומרין לו: אמור, כיצד ראית את הלבנה: לפני החמה או לאחר החמה, לצפונה או לדרומה, כמה היה גבוה ולאן היה נוטה, וכמה היה רָחָב? — — — ואחר־כך היו מכניסין את השני ובודקין אותו. אם נמצאו דבריהם מְכֻוָּנִים, עדותם קַיֶּמֶת. ושאר כל הזוגות שואלים אותם ראשי דברים; לא שהיו צריכין להם, אלא כדי שלא יצאו בְּפַחֵי־נפש, בשביל שיהו רגילין לבוא.

ראש בית־דין אומר: מְקֻדָּשׁ; וכל העם עונים אחריו: מקודש! מקודש!

[1] שמ׳ ל״א, יד. [2] שם שם, טז. [3] שם י״ב, ב.

מה) ויִנָּפש — דרש: וי נפש. מו) קדש היא לכם — כלו׳ לטובתכם ולהנאתכם. מז) צווחת — צועקת, קוראת. מח) אורלוגין — מורה־שעות. שעמד... על פרקו — הגיע לפרקו, כלו׳ גדל. מט) העדים מתכנסים — אלו שראו את הלבנה בהדושה נאספים לשם להעיד על כך לפני בית־דין, שבימיהם היו מקדשין את החדש לא על פי חשבון אלא על פי ראיה. לצפונה — של החמה. כמה היה גבוה — מן הארץ לפי ראות עיניכם. לאן היה נוטה — בראשי הפגימה שלו. ראשי דברים — בלא פרטים יתרים. בפחי־נפש — נעלבים, שלא חששו לעדותם.

דמות צורות לְבָנות היו לו לרבן גמליאל בטַבְלָא ובכתל בַּעֲלִיָּתוֹ, שבהן מראה את ההדיוטות ואומר: הכזה ראית או כזה? (ר״ה פ׳ ב).

נ בראשונה היו מקבלין עדות החדש מכל אדם. משקלקלו הביתוסים התקינו, שלא יהו מקבלים אלא מן המַּכִּירים.

מה קלקול קלקלו הביתוסים? פעם אחת בקשו ביתוסים להטעות את חכמים, לפי שאין ביתוסים מודים שתהא עצרת אלא באחד בשבת. שכרו שני בני אדם בארבע מאות זוז, אחד משלנו ואחד משלהם. שלהם העיד עדותו ויצא. שלנו — אמרו לו: אֱמוֹר, כיצד ראית את הלבנה? אמר להם: עולה הייתי במעלה־אֲדוּמִּים, וראיתיו שהוא רבוץ בין שני סלעים, ראשו דומה לעגל, אזניו דומות לגדי, קרניו דומות לצבי וזנבו מונחת לו בין ירכותיו. הצצתי בו ונרתַּעתי ונפלתי לאחורי. ואם אין אתם מאמינים לי — הרי מאתים זוז צרורים לי בפונדתי...

אמרו לו: מי הזקיקך לכך? אמר להם: שמעתי שבקשו ביתוסים להטעות את חכמים, אמרתי: אלך אני ואודיע להם, שמא יבאו בני אדם שאינם מהוגנים ויַטעו את חכמים. אמרו לו: מאתים זוז נתונים לך במתנה, והשוכרך יבא ויִמָּתח על העמוד. באותה שעה התקינו שלא יהו מקבלין אלא מן המכירים. (ר״ה כב; תוס׳ שם).

בראשונה היו מַשִּׂיאין מַשּׂוּאות: משקלקלו הכותים, התקינו שיְהוּ שלוחים יוצאים.

כיצד היו משיאין משואות? מביאין כלונסאות של ארז ארוכים, וקנים ועצי־שמן ונעורת של פשתן, וכורך במשיחה, ועולה לראש ההר ומַצית בהם את האור, ומוליך ומביא, מעלה ומוריד, עד שהוא רואה את חברו, שהוא עושה כן בראש ההר השני, וכן בראש ההר השלישי — — — עד שהיה רואה כל הגולה לפניו כמדורת אש.

מהו כמדורת אש? שֶׁנוּ: כל אחד ואחד נוטל אבוקה בידו ועולה לראש גגו. (ר״ה כב, כג).

נא „הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" — הוא מסור בידכם, ואין אתם מסורים בידו.

מעשה ברי חִיָּא הגדול, שעלה הירח ערב ראש־השנה, והלכו הַבְּהֵמִים לאורו מהלך שלשה מילין, ראה אות׳ ר׳ חיא, נטל צרורות ועפר והיה זורק בו. אמר

צורות לבנות — צורות של לבנות. בטבלא — בלוח. את ההדיוטות — שאינם בקיאים בדבר ומתקשים לברר את דבריהם. נ) הביתוסים — כת ידועה, כמו הצדוקים, שלא הודו בדברי חכמי הפרושים. עצרת — חג השבועות. אלא באחד בשבת — שלדבריהם המקרא „ממחרת השבת תספרו חמשים" (ויק׳ כ״ג, טז) כפשוטו וחשבון מועדיהם משונה משל הפרושים. משלנו— משל הפרושים. במעלה אדומים — שם מקום. שהוא רבוץ — הירח. ראשו דומה לעגל וגו׳ — דרך לגלוג בביתוסים אמר כך. ונרתעתי — חרדתי. בפונדתי — מין אזור של עור שהולכי דרכים מטמינים בו מעותיהם. ימתח על העמוד — להלקיתו. נא) משיאין משואות— מדליקין אבוקות כדי להודיע לרחוקים שנתקדש החדש, כמפורש למטה. משקלקלו הכותים — והשיאו משואות שלא בזמן כדי להטעות את ישראל, כמפורש לעיל. היו שלוחים יוצאים — למקומות הרחוקים. כלונסאות — קורות. וקנים וגו׳ — להרבות שלהבת. וכורך במשיחה — קושר בחוט. כל אחד ואחד—מן העם הרואים את המשואות. אבוקה—לפיד אש. נב) הבהמים— מנהיגי הבהמות.

למחר אנו מבקשים לחדשך ועלית לך עכשיו – לך התכסה! מיד נבלע במקומו. (ר"ת כה.; תנה"ק בא; ילק"ש).

קדוש החדש בשלשה, אבל עבור השנה בעשרה זקנים.

כשהיו רבותינו נכנסים לעַבר את השנה – נכנסים עשרה זקנים בקיאים לבית־המדרש, ואב־בית־דין עמהם, ונועלים את החלונות ונושאים ונותנים בדבר כל הלילה. בחצי הלילה אומרים לאב־בית־דין: מבקשים אנו לעבר את השנה, שתהא השנה הזאת שלשה עשר חדש – נוזר אתה עמנו? והוא אומר להם: מה שדעתכם אף אני עמכם. באותה שעה יצא אור מבית־המדרש ובא לפניהם, והיו יודעים שנתרצה להם הקדוש־ברוך־הוא. (שמו"ר פ' טו).

שנו רבותינו: אין מעַברין את השנה אלא במזומנים לה.

מעשה ברבן גמליאל שאמר: השכימו לי שבעה לעליָה. השכים ומצא שמנה. אמר: מי הוא שעלה שלא ברשות – ירד! עמד שמואל הקטן ואמר: אני הוא שעליתי שלא ברשות, ולא לעַבר השנה עליתי, אלא ללמוד הלכה למעשה הוצרכתי. אמר לו: שב, בני, שב. ראויות כל השנים כלן להתעבר על ידך, אלא אמרו חכמים: אין מעברין את השנה אלא במזומנים לה.

ולא שמואל הקטן היה, אלא אדם אחר, ומחמת ביוש עשה כך. (סנה' יא.).

נד אין מעברין את השנה אלא אם כן ירצה נשיא. ומעשה ברבן גמליאל שהלך לִטול רשות אצל שלטון אחד שבסוריא ושָׁהָה לבוא, ועִברו את השנה על־מנת שירצה רבן גמליאל. וכשבא רבן גמליאל ואמר: רוצה אני – נמצאת שנה מעברת. (שם).

נו אין מעברין את השנה אלא אם כן היתה צריכה מפני הדרכים ומפני הגשרים ומפני תנורי פסחים ומפני גליות ישראל שנעקרו ממקומן ועדַיִן לא הגיעו, אבל לא מפני השלג ולא מפני הצנה ולא מפני גליות ישראל שלא עקרו ממקומן.

שנו רבותינו: אין מעברין את השנה לא מפני הגדיים ולא מפני הטלאים ולא מפני הגוזלות שלא פִרחו, אבל עוֹשין אותם סַעַד לשנה. כיצד? ר' ינאי אומר משום ר'

ועלית לך עכשו — קודם זמנך. נג) עבור השנה — הוספת חדש (אדר שני) על השנה, מטעמים המפורשים למטה. נד) במזומנים לה—שהוזמנו לכתחלה בשביל כך. שבעה לעליה— לעבר את השנה, וביחד עם הנשיא ושני סגניו יהיו עשרה. אלא אדם אחר — עלה שלא ברשות. מחמת ביוש — שלא לבייש את הלז. נה) ליטול רשות—בעסק של צבור. נו) מפני הדרכים ומפני הגשרים — שנתקלקלו בימות הגשמים שעדיין לא נתקנו ולא יוכלו עולי רגל לבוא. מפני תנורי פסחים — שצולין בהם את הפסחים ונמוקו בגשמי החורף וצריכין לחמה להתייבש. ומפני גליות ישראל וגו' — בני הגולה הרחוקים שכבר יצאו ממקומם לעלות לרגל. ואם לא יעברו את השנה לא יגיעו לבוא בפסח. הגדיים... והטלאים—שהם דקים אין מעברין עליהם כדי שיגדלו ויעשו מהם פסחים. שלא פרחו — שאינם יכולים עדיין לפרוח; הגוזלות צריכים לקני (קרבנות) יולדות, וכולן משהין קיניהן עד עלותן לרגל, ואין מעברין עליהם עד שיגדלו מפני שראוים הם לקרבן אפילו כשהם רכים (בני יונה). עושין אותם סעד לשנה — כלו' אם יש טעם אחד לעבר, כגון שלא הגיע זמן האביב, מצרפין לו גם טעם זה ומעברין השנה.

שמעון בן גמליאל: מודיעים אנו לכם, שהגוזלות רכים והטלאים דקים וזמן אביב לא הגיע וטוב הדבר לפָנַי והוספתי על שנה זו שלשים יום.

מעשה ברבן גמליאל שהיה יושב על גבי מעלה בהר־הבית, והיה יוחנן סופר הלז עומד לפניו ושלש אגרות חתוכות מונחות לפניו. אמר לו: טול אגרת אחת וכתוב: „לאחינו בני גליל עליון ולאחינו בני גליל תחתון, שלומכם ירבה. מודיעים אנו לכם, שזמן הבִעור הגיע להפריש מעשר מן המעטן של זיתים". וטול אגרת אחת וכתוב: „לאחינו בני הדרום, שלומכם ירבה. מודיעים אנו לכם, שזמן הבעור הגיע להפריש מעשר מן עומרי שבלים". וטול אגרת אחת וכתוב: „לאחינו בני גליות בבל ולאחינו שבמדי ולשאר כל גליות ישראל, שלומכם ירבה לעולם. מודיעים אנו לכם, שהגוזלות רכים והטלאים דקים וזמן האביב לא הגיע וטוב הדבר לפנַי ולפני חברַי והוספתי על שנה זו שלשים יום". (סנה' יא.).

נז שלשה רועי בקר היו עומדים, שמעו חכמים מה שאמרו. אחד אמר: אם הבָכִיר והאָפִיל נוצצים כאחד — הרי זה אֲדָר, ואם לא — אין זה אֲדָר; ואחד אמר: אם השור בבקר בשלג ימות, ובצהרים בצל תאנה ישכב ויפשיט עורו — הרי זה אדר, ואם לא — אין זה אדר; ואחד אמר: אם הקָדים עז מאד יהא ורוח פיך יֵצא כנגדו — הרי זה אדר, ואם לא — אין זה אדר. נִסתַיעו חכמים בדבריהם ועִבְרוּ אותה שנה. (סנה' יז).

נח שלחו לו לרבא: „זוג בא מֵרַקַת ותְפָסוֹ נֶשֶׁר, ובִידם דברים הנעשים בלוז, ובזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום; ועמוסי ירכי נחשון בקשו לקבוע נציב אחד ולא הניחם ארמי הלז, אבל בעלי־אסופות נאספו וקבעו לו נציב אחד בירח שמת בו אהרן הכהן". (שם יא.).

וזמן אביב לא הגיע — לא בשלה התבואה, והוא עקר הטעם, והראשונים הם סעד וסניף לו. חתוכות — חלוקות. זמן הבעור—בעור המעשרות מן הבית בשנה שלישית או ששית לשמיטה. המעטן של זיתים — כלי שמניחין בו את הזיתים. מן עומרי שבלים — בגליל הזיתים מרובים ובדרום (ביהודה) תבואות השדה מרובות. נז) הבכיר והאפל — תורע שהקדימוהו לזרוע ושאחרוהו; כלו' אם יהא החום גדול כל כך עד שיצמח האפל עם הבכיר כאחד, סמן הוא שהאביב קרוב לבוא. אין זה אדר — אלא שבט. אם השור בבקר וגו'—כלו' אם יהו חליפות קור וחום, עד שבבוקר יהא השור נראה כמת מחמת צנה ובצהרים ישכב בצל מחמת חום. ויפשיט עורו — כלו' יתחכך באילן מחמת החום. אם הקדים וגו' — רוח מזרחית תהא חזקה והבל הפה יהא נראה. נסתיעו — נעזרו ונסמכו קצת. נח) שלחו לו — החכמים. זוג בא וגו'— שלחו לו בלשון רמז וסתר מחמת אימת המלכות שגזרה על המצוות. זוג — שני תלמידי־חכמים. מרקת — מעיר טבריא. ותפסו נשר — המלכות תפסה אותם. דברים הנעשים בלוז — מוליכים תכלת לציצית, שנעשית בלוז. ובזכות הרחמים—ברחמי הקב"ה. ועמוסי ירכי נחשון— יוצאי חלציו של הנשיא בא"י. שהוא מזרע נחשון בן עמינדב הראשון לנשיאים. לקבוע נציב אחד — חדש אחד על השנה לעברה, על שם הכתוב „ולשלמה שנים עשר נציבים" (מ"ב א', ד). נציב לחדש. בירח שמת בו אהרן הכהן — באב, מפני הרחק.

III. רֹאשׁ־הַשָּׁנָה וְיוֹם־הַכִּפּוּרִים.

נט ר׳ פנחס ור׳ חלקיה בְּשֵׁם ר׳ סימון אמרו: מתכנסים כל מלאכי־השרת אצל הקדוש־ברוך־הוא ואומרים לפניו: רבונו־של־עולם, אימתי ראש־השנה? והוא אומר להם: לי אתם שואלים? אני ואתם נשאל לבית־דין של מטה.

שָׁנָה ר׳ הוֹשַׁעְיָה: גזרו בית־דין למטה ואמרו: היום ראש־השנה – הקב״ה אומר למלאכי־השרת: הַעֲמִידוּ בימה ויעמדו סַנֵּיגוֹרִים ויעמדו קַטֵּיגוֹרִים, שאמרו בָנַי: „היום ראש־השנה״. נמלכו בית־דין לְעַבְּרָהּ למחר, הקב״ה אומר למלאכי־השרת: הַעֲבִירוּ בימה ויעברו סנינורין ויעברו קטינורין, שנִּמְלְכוּ בני לְעַבְּרָהּ למחר. ומה טעם? „כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב״[1], ואם אינו חק לישראל אינו משפט לאלהי יעקב. (ירוש׳ ר״ה פ׳ א׳; שו״ט פא).

ס אמר ר׳ כְּרוּסְפְּדַאי אמר ר׳ יוחנן: שלשה ספרים נפתחים בראש־השנה, אחד של צדיקים גְּמורים ואחד של רשעים גמורים ואחד של בינונים. צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לְאַלְתַּר לחיים; רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה; בינונים תלוים ועומדים מראש־השנה עד יום־הכפורים, זכו – נכתבים לחיים, לא זכו – נכתבים למיתה. (ר״ה טז:).

סא אמר ר׳ יצחק: למה תוקעים ומריעים בראש־השנה כשהם יושבים ותוקעים ומריעים כשהם עומדים? – כדי לערבב את השטן.

אמר ר׳ אַבָּהוּ: למה תוקעין בשופר של איל? אמר הקדוש־ברוך־הוא: תקעו לפני בשופר של איל, כדי שאזכר לכם עקדת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאלו עקדתם עצמכם לפני. (ר״ה טז).

סב אמר ר׳ אַבָּהוּ: אמרו מלאכי־השרת לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש־השנה ויום־הכפורים? אמר להם: אפשר מלך יושב על כסא הדין וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו – וישראל אומרים שירה לפני! (ערכ׳ י).

סג אמר ר׳ תַּנְחוּמָא: מעשה בחַיָּט אחד ברומי שהלך בערב יום הכפורים לִקַּח דג בשוק. לא מצא שם אלא דג אחד, עמד הוא ועבדו של אִיפַּרְכוֹס על המקח. היה זה מעלה אותו בדמים וזה מעלה אותו בדמים, עד לשנים עשר דינרים. לָקְחוֹ החיט. בשעת

[1] תהל׳ פ״א, ה.

נט) נשאל לבית־דין של מטה — שקביעות חדשים מסורה בידם. בימה — למושב בי״ד של מעלה. סניגורים... קטיגורים — מלמדי זכות ומלמדי חובה. נמלכו — נתיעצו והחליפו כנגד דעתם הראשונה. ס) ג׳ ספרים נפתחים ברה״ש—בשעת דינם של באי עולם. גמורים— מוחלטים. לאלתר — על המקום (מלשון ארמית: על־אתר), כלו׳ מיד. בינונים — לא צדיקים ולא רשעים. תלוים ועומדים — בספק. זכו — עשו מצוה בינתים. סב) שירה — הלל. סג) ליקח — לקנות. איפרכוס — שר הגליל. עמד... על המקח — כלו׳ כל אחד רצה לקנותו. מעלה אותו בדמים — מרבה במחיר הדג.

סעודה אמר האיפרכוס לעבדו: למה לא הבאת לי דג? א"ל: ארוני, למה אעלים ממך? הלכתי לשוק ולא היה שם אלא דג אחד ונמצאתי אני ויהודי עומדים עליו, והעלה בדמיו עד שהגיע לשנים עשר דינרים. מה היית מבקש — שנביא לך דג בשנים־עשר דינרים? אֲהָמְהָה! אמר לו: מי הוא? א"ל: אדם פלוני. שלח אחריו, ובא אצלו. אמר לו: מה ראית, חַיָּט יהודי, שאתה אוכל דג בשנים עשר דינרים? א"ל: אדוני, יש לנו יום אחד שהוא מכפר על כל העברות שאנו עושים בכל ימות השנה, וכשהגיע יום זה לא נכבדנו? אמר לו: כיון שהבאת ראיה לדבריך הרי אתה פטור.

מה פרע לו הקדוש־ברוך־הוא? הלך החיט וקרע אותו דג, וזמן לו הקב"ה בתוכו מרגלית טובה, והיה מתפרנס הימנה כל ימיו. (ב"ר ג, יא).

סד האומר: „אחטא ואשוב, אחטא ואשוב" — אין מספיקין בידו לעשות תשובה. אחטא ויום־הכפורים מכפר — אין יוה"כ מכפר. עברות שבין אדם למקום—יום־הכפורים מכפר, עברות שבין אדם לחברו — אין יום־הכפורים מכפר, עד שירצה את חברו. את זו דרש ר' אלעזר בן עזריה: „מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו"[1] — עברות שבין אדם למקום—יוה"כ מכפר, עברות שבין אדם לחברו — אין יוה"כ מכפר, עד שירצה את חברו.

אמר ר' עקיבא: אשריכם, ישראל, לפני מי אתם מִטַּהֲרִים ומי מטהר אתכם? — אביכם שבשמים; שנאמר: „וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם"[2]; ואומר: „מקוה ישראל ה'"[3] — מה המקוה מטהר את הטמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל. (יומא פה:).

סה אתה מוצא „ה ש ט ן" בְגִמַטְרִיָּא שס"ד, כמנין ימות השנה חסר אחד. כל ימות השנה יש רשות להשטן להַשְׂטִין לישראל, חוץ מיום־הכפורים. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: אין לך רשות לִגַּע בהם, אף על פי כן לֵךְ וראה במה הם עסוקים. כיון שהולך ומוצא אותם כלם בתענית ובתפלה, לבושים בבגדים לבנים ומעוטפים כמלאכי־השרת, מיד חוזר בבושה ובכלמה. אמר לו הקב"ה: מה מצאת בבָנַי? אמר לו: הרי הם כמלאכי־השרת, ואיני יכול לִגַּע בהם. מיד הקב"ה כובל אותו ומבשר להם: סלחתי. (שו"ט כז).

סו אמר ר' שמעון בן גמליאל: לא היו ימים־טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום־הכפורים, שבהם בנות ירושלים יוצאות בִכְלֵי לבן שאולים, שלא לְבַיֵּשׁ את מי שאין לו. ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים. ומה היו אומרות? — „בחור, שא נא עיניך וראה, מה אתה בורר לך? אל תתן עיניך בנוי, תן עיניך במשפחה" — „שקר החן והבל היפי, אשה יראת ה' היא תתהלל"[5].

[1] ויק' טז, ל. [2] יחז' לו, כה. [3] ירמ' יז, ד.

עד שהגיע — מחירו של הדג. פרע — שלם. סד) אין מספיקין בידו — אין נותנין לו את היכולת. למקום — לאלהים. סה) בגימטריא — עולה בחשבון האותיות. להסטין — לקטרג, ללמד חובה. כובל אותו — אוסרו בכבלים. סו) בכלי לבן—בבגדים לבנים פשוטים. שאולים— שהיו שואלות זו מזו, ואפילו מי שיש לה משלה. וחולות — יוצאות במחולות. בנוי—ביופי.

שנו רבותינו: יפיפיות שבהן מה היו אומרות? — „תְּנוּ עיניכם ביופי, שאין האשה אלא ליופי". מיוחסות שבהן מה היו אומרות? — „תנו עיניכם במשפחה, שאין אשה אלא לבנים". עשירות שבהן מה היו אומרות? — „תנו עיניכם בבעלי ממון". בינוניות ועניות מכוערות שבהן מה היו אומרות? „קחו מִקְחֲכֶם לשם שמים, ובלבד שתְּעַטְּרוּנוּ בזהובים. (תענ' כו:, לא.; ע"י שם).

IV. רְגָלִים.

סז „בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצֶרֶת תִּהְיֶה לָכֶם"[1] — מהו „לכם"? אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: השמחה נאה לכם, ראשי־חדשים נאים לכם, ימים־טובים נאים לכם.

שאל גוי אחד את ר' עקיבא, אמר לו: למה אתם עושים מועדות? לא כך אמר לכם הקב"ה: „חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי"[2]? אמר לו ר' עקיבא: אלו אמר: „חדשַי ומועדַי שנאה נפשי", הייתי אומר כך; לא אמר אלא „חדשיכם ומועדיכם" — אותם מועדות שעשה ירבעם, שנאמר: „ויעש ירבעם חג בחודש השמיני... אשר בדא מלבו"[3]. אבל המועדות האלו אינם בטלים לעולם, ולא החדשים. למה? שהם להקב"ה, שנאמר: „אלה מועדי ה'"[4]. (תנה"ק פנחס).

סח אמר רב ששת משום ר' אלעזר בן עזריה: כל המבזה את המועדות כאלו עובד עבודה־זרה, שנאמר: „אלהי מסכה לא תעשה לך"[5], ונאמר אחריו: „את חג המצות תשמר"[6]. (פס' קיח).

סט שנו רבותינו: חַיָּב אדם לשַׂמֵּחַ את אשתו ובני־ביתו ברגל, שנאמר: „ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך וגו'"[7].

במה מְשַׂמְּחָם? — ביין. ר' יהודה אומר: אנשים בראוי להם ונשים בראוי להן. אנשים בראוי להם — ביין, ונשים במה? שנה רב יוסף: בבבל — בבגדי צִבְעוֹנִין, בארץ־ישראל — בבגדי פשתן מְגֻהָצִים. (שם קט.).

ע תניא, רבי אליעזר אומר: אין לו לאדם ביום־טוב אלא או אוכל ושותה או יושב ושונה. רבי יהושע אמר: חלקהו — חציו לאכילה ושתיה וחציו לבית־המדרש. אמר ר' יוחנן: ושניהם מקרא אחד דרשו. כתוב אחד אומר: „עצרת לה' אלהיך"[8], וכתוב אחד אומר: „עצרת תהיה לכם"[1]. הא כיצד? רבי אליעזר סבר: או כולו לה' או כולו לכם; ורבי יהושע סבר: חלקהו — חציו לה' וחציו לכם. (שם סח; ביצה טו:).

עא אמר ר' יצחק: חיב אדם לטהר עצמו ברגל. (ר"ה טז:).

[1]במ' כ"ט, לה. [2]ישעי' א', יד. [3]מ"א י"ב, לב, לג. [4]ויק' כ"ג, ד. [5]שמ' ל"ד, יז. [6]שם שם, יח. [7]דב' ט"ז, יד. [8]שם שם, ח.

מכוערות — רעות המראה. קחו מקחכם — קנו את מקנתכם; כלו' קחו לכם אשה. שתעטרונו בזהובים — שתרבו לנו תכשיטין. סח) ונאמר אחריו וגו' — דרש סמוכין. סט) בבגדי צבעונין — של הרבה צבעים. מגוהצים — מצוחצחים. ע) כלו לה' — לתורה. כלו לכם — לאכילה ושתיה. עא) לטהר עצמו — בטבילה.

עב אמר רבי יצחק: מנַיִן שחַיָב אדם להקביל פני רבו ברגל? שנאמר: „מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת?"[1]

מעשה ברבי אֶלְעָאי, שהלך להקביל פני רבי אליעזר רַבו בלוד בְרגל. אמר לו: אלעאי, אינך משובתי הרגל; שהיה רבי אליעזר אומר: משַבח אני את העַצלנים, שאיי יוצאים מבתיהם ברגל, שנאמר: „ושמחת בחגך אתה ובנך וגו'"[2]. (סוכה כז:).

עג אתה מוצא שלש שְמָחות כתוב בחג: „ושמחת בחגך"[2], „והיית אך שמח"[3], „ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים"[4], אבל בפסח אין אתה מוצא שכתוב בו אפילו שמחה אחת. למה? שבפסח התבואה נידונית ואין אדם יודע אם עושה השנה תבואה ואם אינה עושה. וכן אתה מוצא, שאין כתוב בעצרת אלא שמחה אחת. ולמה? מפני שהתבואה נכנסת בִפְנִים. ומה טעם אין כתוב בה שתי שמחות? מפני שפירות האילן נידונים. אבל בחג שהתבואה ופירות האילן בִפְנִים, לפיכך כתוב בו שלש שְמָחות.

דבר אחר: [למה אין אתה מוצא בפסח אפילו שמחה ‎ ‎ ‎ חת?] בשביל שמתו בו המצריים. וכן אתה מוצא: כל שבעת ימי החג אנו קורין ‎ ‎ ‎ את ההַלֵל, אבל בפסח אין אנו קורין את ההלל אלא ביום־טוב ראשון ולילו. [למה? משום „בנפול אויבך אל תשמח ובִכָשלו אל יגל לבך"[5]. (ילק"ש אמור).

עד תניא, אמר רבי יהודה משום ר' עקיבא: מפני מה אמרה תורה: הָביאו עומר בפסח? מפני שהפסח זמן תבואה הוא, אמר הקדוש־ברוך־הוא: הקריבו לפני עומר בפסח, כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות. ומפני מה אמרה תורה: הביאו שתי הלחם בעצרת? מפני שעצרת זמן פירות אילן הוא, אמר הקב"ה: הביאו לפני שתי הלחם בעצרת כדי שיתברכו לכם פירות שבאילן. ומפני מה אמרה תורה: נַסכו לפני מים בחג? מפני שהחג זמן גשמי שנה, אמר הקב"ה: נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה. ואמר הקב"ה: אמרו לפני מַלכיות זִכרונות ושופרות בר"ה, מלכיות — כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות — כדי שיעלה זכרונכם לפני לטובה, ובמה? — בשופר. (ר"ה טז.).

עה היו ביתוסים אומרים: עצרת אחר השבת. נִטפַל להם ר' יוחנן בן זַכַאי ואמר להם: שוטים, מנין לכם? ולא היה אדם אחד שהיה משיבו, חוץ מזקן אחד שהיה מְפַטְפֵט כנגדו ואמר: משה רבנו אוהב ישראל היה, ויודע שעצרת יום אחד הוא, עמד וְתִקנה אחר שבת, כדי שיְהו ישראל מתענגים שני ימים. קרא עליו מקרא זה: „אחד עשר יום

[1]מ"ב ד', כג. [2]דב' ט"ז, יד. [3]שם שם, טו. [4]ויק' כ"ג, מ. [5]מש' כ"ד, יז.

עב) להקביל — לקבל. מדוע את הולכת וגו' — מכלל שבחדש ושבת הולכין. משובתי הרגל — השובתים בחג ויושבים בביתם. עג) התבואה נידונת — כלו' עדיין לא נתברר אם תעלה יפה. בעצרת — בחג השבועות. נכנסת בפנים — כבר מכונסה בבית. עד) זמן תבואה — זמן בשול התבואה. נסכו לפני מים — עי' „נסוך המים" (ספר ראשון פרק ט'). מלכיות זכרונות ושופרות — בתפלת ר"ה. עה) עצרת אחר שבת — חג השבועות חל תמיד ביום ראשון בשבת, שמפרשים את הכתוב „ממחרת השבת" כפשוטו. נטפל להם — נזקק להם להשיבם. מפטפט — בדברי וכוחין.

מחורב דרך הר שעיר׳[1] — ואם משה רבנו אוהב ישראל היה למה אֲחָרָם במדבר ארבעים שנה? אמר לו: רבי, בכך אתה פוטרני? אמר לו: שוטה, ולא תהא תורה שלֵמה שלנו כשיחה בטֵלה שלכם? כתוב אחד אומר: „תספרו חמשים יום׳[2], וכתוב אחד אומר: „שבע שבתות תמימות תהיינה׳[3] — הא כיצד? כאן ביום־טוב שחָל להיות בשבת, כאן ביום־טוב שחל להיות באמצע שבת. (מנח׳ סה:).

עו „בַּסֻּכֹּת תֵּשְׁבוּ׳[4] — תשבו כעין תדורו; מכאן אמרו: כל שבעת הימים עושה אדם סוכתו קֶבַע וביתו עֲרַאי. כיצד? היו לו כלים נאים — מעלָם לסוכה, מַצָּעוֹת נאות — מעלן לסוכה, אוכל ושותה ומטַיֵּל בסוכה ומשַׁנֵּן בסוכה. (סוכה כח:).

עז אמר ר׳ אליעזר: ארבע עשרה סעודות חיב אדם לאכול בסוכה, אחת ביום ואחת בלילה. שאל אֶפּוֹטְרוֹפּוֹס של אַגְרִיפַּס המלך את ר׳ אליעזר: כגון אני, שאיני רגיל לאכול אלא סעודה אחת ביום — מהו שאֹכַל סעודה אחת ואֶפָּטֵר? אמר לו: בכל יום ויום אתה מַמשיך כמה פַּרְפְּרָאוֹת לכבוד עצמך — ועכשו אי אתה מַמשיך פַּרְפֶּרֶת אחת לכבוד קונך? (סוכה כז.).

עח „בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצֶרֶת תִּהְיֶה׳[5] — למלך שזִמן את בניו לסְעֻדה לכך וכך ימים. כיון שהגיע זמנם לְפָּטֵר אמר להם: בנַי, בבקשה מכם, עִכְבוּ עמי עוד יום אחד — קשה עלי פרידתכם. (מד׳ עפ״י רש״י).

V. חֲנֻכָּה ופּוּרִים.

עט בימי מלכות יָוָן הרשעה גזרו על ישראל, שכל מי שיש לו בריח בתוך ביתו יחקוק עליו „אין לי חלק ונחלה באלהי ישראל׳: מיד הלכו ישראל ועקרו בריחים שבבתיהם. עוד גזרו, שכל מי שיש לו שור יכתב על קרנו: „אין לי חלק ונחלה באלהי ישראל׳; מיד הלכו ישראל ומכרו שְׁוָרֵיהם. (מד׳ לחנ׳).

פ למה מדליקין נרות בחנוכה? בשעה שנצחו בניו של חשמונאי ונכנסו לבית־המקדש, מצאו שם שמנה שפודים של ברזל, וקבעו אותם, והדליקו בתוכם נרות. (פסיק׳).

---

[1]דב׳ א׳, ב. [2]ויק׳ כ״ג, טז. [3]שם שם, טו. [4]שם שם, מב. [5]במ׳ כ״ט, לה.

הא כיצד — היאך יתקיימו שני הכתובים הללו, שהם סותרים זה את זה. ביו״ט שחל להיות בשבת — הרי „שבע שבתות תמימות״, שמתחילות באחד בשבת ומסיימות בשבת. ביו״ט שחל להיות באמצע שבת — יש חמשים יום בלבד ולא שבע שבתות תמימות. עו) תשבו כעין תדורו — בלו׳ ישיבה זו תהא כעין דירה קבועה. עז) אפטרופוס של אגריפס—ממונה על רכושו. אתה ממשיך פרפראות — אתה אוכל מיני מעדנים הגוררים ומביאים את התאבון לאכילה. לכבוד קונך — לכבוד הקב״ה. עח) עכבו עמי עוד יום אחד — וכן שמיני עצרת נוסף על החג שיתעכבו לפני הקב״ה עוד יום אחד. פ) שפודים — כידונים, שהשאירו האויבים. וקבעו אותם — בבית המקדש לזכרון.

סא משנכנס אדר מרבין בשמחה. (תענ׳ כט.)

סב שלחה להם אסתר לחכמים: קבעוני לדורות. שלחו לה: קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות. שלחה להם: כבר כתובה אני בדברי־הימים למלכי מדי ופרס. (מג׳ ז׳).

סג אמר רבא: חַיָּב אדם להתבסם בפורים עד שלא יֵדע בין „ארור המן" ל„ברוך מרדכי".

רבה ור׳ זירא עשו סעודת פורים ביחד. נתבסם רבה. עמד ושְׁחָטוֹ לר׳ זירא. למחר בקש רחמים והחיהו. לשנה אמר לו: יבוא מר ונעשה סעודת פורים ביחד. אמר לו: לא בכל שעה ושעה מתרחש נס. (שם).

סב) קבעוני לדורות — קריאת המגלה. קנאה את מעוררת וגו׳ — שיאמרו האומות, שאנו שמחים במפלתם. סג) להתבסם—להשתכר קצת. מתרחש נס — יקרה נס לחחזיר לו נשמתו.

Volum

ne 4

י.

הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא וּבֵין אָדָם לַמָּקוֹם.

I. הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא.

א „אָשִׁירָה לַה׳ כִּי גָאֹה גָּאָה"[1] – אמר ריש־לקיש: שירה למי שמתנָאֶה על הגֵאִים, שאמר מר: מלך שבחיות – ארי, מלך שבבהמות – שור, מלך שבעופות – נשר, ואדם מתנאה עליהם, והקדוש־ברוך־הוא מתגאה על כלם ועל כל העולם כלו. (חג׳ יג.).

ב „שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה׳ אֱלֹהֵינוּ ה׳ אֶחָד"[2] – אמר הקדוש־ברוך־הוא לישראל: בנַי! ראו כל מה שבראתי בראתי זוגות. שמים וארץ – זוגות; חמה ולבנה – זוגות; אדם וחוה – זוגות; העולם־הזה והעולם־הבא – זוגות; אבל כבודי יחיד ומיוחד בעולם. (דב"ר פ׳ ב; ילק"ש).

ג אמר ר׳ חנינא: חותמו של הקדוש־ברוך־הוא אמת.

א מ ת – אל"ף בראש האותיות, מ"ם באמצע, תי"ו בסופן, לומר: אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים. (שבת נה:; שהש"ר).

ד „מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם"[3] – אמר ר׳ יצחק: אין אנו יודעים, אם הקדוש־ברוך־הוא מעונו של עולם, ואם העולם מעונו, עד שבא משה ופרש: „אדני מעון אתה היית לנו"[4].

אמר ר׳ יוסי בר חלפתא: אין אנו יודעים אם הקב"ה טָפֵל לעולמו ואם עולמו טפל לו, עד שבא הקב"ה ופרש: „הנה מקום אתי"[5] – מקומי טפל לי ואין אני טפל למקומי.

אמר ר׳ אבא בר יודן: לגבור שהוא רוכב על הסוס וְכֵלָיו משֻפָּעים אילך ואילך. הסוס טפל לרוכב ואין הרוכב טפל לסוס.

אמר רב הונא בשם ר׳ אמי: מפני מה מְכַנִּין שמו של הקב"ה „מקום"? – שהוּא מקומו של עולם ואין העולם מקומו. (ב"ר פ׳ סח; שמ"ר פ׳ מה; שו"ט צ).

ה אין מקום פנוי בארץ מן השכינה. (במ"ר פ׳ יב).

[1]שמ׳ ט"ו, א. [2]דב׳ ו׳, ד. [3]שם ל"ג, כז. [4]תהל׳ צ׳, א. [5]שמ׳ ל"ג, כא.

א) למי שמתנאה על הגאים — כלו׳ עליון שבעליונים ומלך המלכים. מלך שבחיות ארי וגו׳ — ואלו הארבעה בכסא הכבוד והקב"ה למעלה מהם. ג) מעון — מדור, כלו׳ מקום. לגבור — משל לגבור. משופעים אילך ואילך — תלוים בשפוע לכאן ולכאן לשני צלעותיו של הסוס; וכן הקב"ה, שהוא רוכב שמים, וכוכבים ומזלות בכפת הרקיע מכאן ומכאן. פנוי—ריק.

אמר ר' הושעיא: מהו שנאמר: „אתה הוא ה' לבדך וגו'" [1]? — שלוחיך לא כשלוחי בשר־ודם: שלוחי בשר־ודם, ממקום שמשתלחים לשם מחזירים שליחותם, אבל שלוחיך למקום שמשתלחים משם מחזירים שליחותם, שנאמר: „התשלח ברקים וילכו ויאמרו לך הננו" [2]. „יבאו ויאמרו" לא נאמר, אלא „ילכו ויאמרו" — מלמד שהשכינה בכל מקום. (ב"ב כה.)

„בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה'" [3] — מה הנפש אין אדם יודע אי זה מקומה כך הקדוש־ברוך־הוא אין שום בריה יודעת אי זה מקומו; שאפילו חיות־הקדש, שטעונות כסא־הכבוד, אינן יודעות אי זה מקומו ובאיזה מקום הוא נתון, לפיכך הן אומרות: בכל מקום שכבודו שם — „ברוך כבוד ה' ממקומו" [4] (שו"ט קג; פדר"א)

מעשה באחד ששאל לרבן גמליאל: באיזה מקום הקדוש־ברוך־הוא נתון? אמר לו: איני יודע. אמר לו: זוהי חכמתכם, שאתם מתפללים לפניו בכל יום ואין אתם יודעים איזה מקומו? אמר לו רבן גמליאל: הרי שאלתני דבר שהוא רחוק ממני שלשת אלפים וחמש מאות שנה, הריני שואל לך דבר שהוא נתון אצלך ביום ובלילה ואמור לי איזה מקומו. א"ל: אמור. א"ל: הנפש היא נתונה אצלך, אמור לי, היכן נתונה? א"ל: איני יודע. א"ל: תפח רוחו של אותו האיש, ומה דבר שהוא נתון אצלך ביום ובלילה אין אתה יודע היכן הוא נתון, ואתה שאלתני על דבר שהוא רחוק ממני שלשה אלפים וחמש מאות שנה! א"ל: יפה אנו עושים, שאנו משתחוים למעשה ידינו, שאנו רואים אותו בכל שעה. א"ל: מעשי ידיכם אתם רואים והם אינם רואים אתכם, אבל הקב"ה רואה מעשי־ידיו ומעשי־ידיו אינם רואים אותו, שנאמר: „כי לא יראני האדם וחי" [5]. (שו"ט קג; ילק"ש).

אמר לו קיסר לרבן גמליאל: אמרתם: כל מקום שיש עשרה שכינה שרויה שם — כמה שכינות יש? קרא רבן גמליאל לשַמָּשׁוֹ והכהו על צוארו. אמר לו: מפני מה?
— על החמה שנכנסה לתוך הבית.
א"ל הקיסר: החמה נחה על כל העולם.
— ומה החמה שהיא אחת מאלף אלפי רבבות שמשמשים לפני הקדוש־ברוך־הוא — נחה על כל העולם, שכינתו של הקב"ה על אחת כמה וכמה! (סנה' לט.).

מַטְרוֹנָה אמרה לר' יוסי: אלהי גדול מאלהיך. אמר לה: למה? אמרה לו: בשעה שנגלה אלהיכם למשה בסנה הסתיר משה פניו, אבל בשעה שראה את הנחש, שהוא אלהי — מִיד „וינס משה מפניו" [6]. אמר לה: תִּפַּח עצמותה, בשעה שנגלה אלהינו בסנה לא היה לו למשה מקום לברוח; אנה היה בורח — לשמים או לים או ליבשה? — מה נאמר

[1] נחמ' ט', ו. [2] איוב ל"ח, לה. [3] תהל' ק"ג, א. [4] יחז' ג', י"ב. [5] שמ' ל"ג, כ. [6] שם ד', ג.

ו) משם מחזירים שליחותם — שאינם צריכים לחזור למקום שנשתלחו משם, שהקב"ה בכל מקום. ילכו ויאמרו — משמע שיאמרו מאותו מקום עצמו שהלכו לשם ואין להם צורך בחזרה. ז) חיות הקדש שטעונות וגו' — המלאכים הנקראים חיות שנושאים כסא הכבוד. ח) רחוק שלשת אלפים וגו' — כלומר שהקב"ה למעלה משבעה רקיעים שרחוקים הם זה מזה חמש מאות שנה. ט) עשרה — מנין של עשרה בני אדם. י) מטרונה — גבירה רומית. הנחש שהוא אלהי — שהיתה להם אלהות בצורת דרקון.

באלהינו? „הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה׳"[1], אבל הנחש, שהוא אלהיך, כיון שאדם בורח ממנו שתים או שלש פסיעות, יכול להנצל ממנו. (שמו"ר פ׳ ג).

יא אמר רב חנינא בר אַפֵּי: פעמים שאין העולם ומלאו מחזיקים כבוד אֱלָהוּתוֹ, ופעמים שהוא מדבר עם האדם מבין שערות ראשו. (ב"ר פ׳ ד).

יב מין אחד שאל את ר׳ מאיר, אמר לו: אותו שכתוב בו „הלא את השמים ואת הארץ אני מלא"[2], היה מדבר עם משה מבין שני בדי הארון?! אמר לו: הבא לי מַרְאָה גְדוֹלָה. הביא לו. אמר לו: רְאֵה בה בָּבוּאָה שלך. רָאָה אותה גדולה. אמר לו: הבא לי מראה קטנה. הביא לו. אמר לו: רְאֵה בה בבואה שלך. רָאָה אותה קטנה. אמר לו: ומה אם אתה, שאתה בשר־ודם, אתה משנה עצמך בכל מה שתרצה — מי שאמר והיה העולם, ברוך הוא, על אחת כמה וכמה. הֱוֵי כשהוא רוצה — „הלא את השמים ואת הארץ אני מלא", וכשהוא רוצה — היה מדבר עם משה מבין שני בדי הארון. (ב"ר פ׳ ד).

יג כשהיתה אהבתנו עזה — על רוחב הַסַּיִף שכבנו, עכשו שאין אהבתנו עזה — מטה של ששים אמות לא הָיְתָה לנו. אמר רב הונא: מן המקראות למדנו: בתחלה נאמר: „ונועדתי לך שם ודברתי אתך ונועדתי אתך מעל הכפרת"[3]. ושנינו: ארון תשעה וכפורת טפח — הרי כאן עשרה; אחר־כך נאמר: „והבית אשר בנה המלך שלמה לה׳ ששים אמה ארכו ועשרים אַמה רחבו ושלשים אמה קומתו"[2]; ולבסוף נאמר: „כה אמר ה׳ השמים כסאי והארץ הדום רגלי איזה בית אשר תבנו לי וגו׳"[4]. (סנה׳ ז).

יד תַּנְיָא, ר׳ יוסי אומר: מעולם לא ירדה שכינה לְמַטָּה, ולא עלו משה ואליהו למרום, שנאמר: „השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני אדם"[5]. (סוכה ה׳).

טו אמר ר׳ חִיא בר אבא אמר ר׳ יוחנן: אלמלי נשתַּיֵּר במערה שעמד בה משה ואליהו כמלא נֶקֶב מַחַט סִדְקִית לא היו יכולין לעמוד מפני האורה, שנאמר: „כי לא יראני האדם וחי"[6]. (מג׳ יט).

טז אמר לו קיסר לר׳ יהושע בן חנניה: רצוני לראות אלהיכם. אמר לו: אי אתה יכול לראותו. א"ל: אף־על־פי־כן רוצה אני לראותו. הלך והעמידו כנגד החמה בתקופת תמוז, א"ל: הסתכל בה. א"ל: איני יכול. א"ל: החמה, שהיא אחד מן הַשַּׁמָּשִׁים העומדים לפני הקדוש־ברוך־הוא, אתה אומר: איני יכול להסתכל בה — שכינה לא כל־שכן. (חול׳ ס.).

[1]ירמ׳ כ"ג, כד. [2]מל׳ כ"ה, כב. [3]מ"א ו׳, ב. [4]ישע׳ ס"ו, א. [5]תהל׳ קט"ו, טז. [6]שמ׳ ל"ג, כ.

יב) מראה גדולה — שמגדלת את הצלם. בבואה — צלם דמות שבמראה. מראה קטנה — שמקטנת. יג) כשהיתה אהבתנו עזה — משל הבריות הוא, שאדם אומר לאשתו. יד) מעולם לא ירדה וגו׳ — וכל המקראות שבענינים אלו מתפרשים בדרך „דברה תורה בלשון בני אדם", כדי לסבר את האזן. טו) במערה שעמד בה משה ואליהו — כשנגלה עליהם הקב"ה. כמלא נקב מחט סדקית — נקב כל שהוא כשעור פי מחט סדקית (מחט קטן שתופרין בו הנשים). מפני האורה — רבוי האורה של השכינה.

יז שוב אמר לו קיסר לר׳ יהושע בן חנניה: רוצה אני להתקין סעודה לאלהיכם. א״ל: אי אתה יכול. — מפני מה? — מרובים חֲיָלותיו. א״ל: צא והתקן על שפת רְבִיתָא, שהוא מקום מְרֻוָח. טרח ששה חדשים של ימות החמה — בא הרוח וכבד את הכל לים. טרח ששה חדשים של ימות הגשמים — באו גשמים ושִׁקעו את הכל בים. א״ל: זה מה? א״ל: אלו הם הכַּבדנים והזַלְפָּנִים שבאו לפניו. א״ל: אם כן, איני יכול. (חול׳ ס.).

יח „וְאָמְרוּ לִי מַה־שְּׁמוֹ מָה אֹמַר אֲלֵהֶם?״[1] — באותה שעה היה מבקש משה שיודיענו הקדוש־ברוך־הוא את שמו הגדול.

„ויאמר אלהים אל משה אהיה אשר אהיה״[2] — אמר ר׳ אַבָּא בר מַמָּל: אמר לו הקב״ה למשה: שמי אתה מבקש לידע, לפי מעשי אני נקרא: פעמים שאני נקרא באל שדי, בצבאות, באלהים, בה׳ — כשאני דן את הבריות אני נקרא אלהים, וכשאני עושה מלחמה ברשעים אני נקרא צבאות, וכשאני תולה על חטאיו של אדם אני נקרא אל שדי, וכשאני מרחם על עולמי אני נקרא ה׳. הוי „אהיה אשר אהיה״ — אני נקרא לפי מעשי. (שמ״ר פ׳ ג).

יט בכל מקום שנאמר ה׳ — מדת־רחמים („ה׳ ה׳ אל רחום וחנון״)[3]; בכל מקום שנאמר אלהים הוא מדת־הדין („עד האלהים יבא דבר שניהם״)[4]. (ב״ר פ׳ לג).

כ „הַרְאֵנִי נָא אֶת כְּבֹדֶךָ״[5] — אמר משה להקדוש־ברוך־הוא: הראני נא מדה שאתה מנהיג בה את העולם. אמר לו: אין אתה יכול לעמוד על מדותי. (שו״ט כה).

כא אם יאמר לך אדם: יכול אני לעמוד על מַשְׁתִּיתוֹ של עולם — אמור לו: אחרי מלך בשר־ודם אי אתה יכול לעמוד, אחרי מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא אתה יכול לעמוד, אֲתְמְהָא! (קה״ר; ב״ר פ׳ יב).

כב „הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל״[6] — אמר ר׳ יעקב בן זַבְדִּי: משל לגבור שנכנס במדינה ולא היו יודעין גבורתו. אמר להם פִּקֵּחַ אחד: מאבן שהוא מתנושש בה אתם יודעים כח גבורתו, כך מן השמים אנו למדים כחו של הקדוש־ברוך־הוא. (שו״ט יט).

כג בוא וּרְאֵה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם; מדת בשר־ודם, גבוה רואה את הנגבוה ואין נגבוה רואה את השפל, אבל מדת הקב״ה אינו כן, הוא גבוה ורואה את השפל, שנאמר: „כי רם ה׳ ושפל יראה״[7]. (סוטה ה.).

[1]שמ׳ ג׳, יג. [2]שם שם, יד. [3]שם ל״ד, ו. [4]שם כ״ב, ח. [5]שם ל״ג, יח. [6]תהל׳ י״ט, ב. [7]שם קל״ח, ו.

יז) רביתא — שם נהר. וכבד — פִּנָּה. הכבדנים והזלפנים — מכבדי (מנקי) הדרך ומרביצי האבק. יח) אלהים — מדת הדין. צבאות — לשון חיל ומלחמה. תולה על חטאיו — מצפה לו שיחזור בתשובה. אל שדי — שאומר די, כלומר ממתין ומצפה. ה׳—מדת הרחמים. יט) עד האלהים — לשון דיין ושופט. כ) לעמוד על מדותי — לדעת ולהבין. כא) משתיתו — יסודו. כב) מתנושש בה — נאבק ומתעסק בה להזיזה ולהניעה. כג) רואה את הנגבוה — מחשיב ונותן לב.

כד אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחאי: מהו שנאמר: „כי אני ה׳ אוהב משפט שונא גזל בעולה״ [1]? – משל למלך בשר־ודם, שהיה עובר על בית־המכס, אמר לעבדיו: תנו מכס למוכסים. אמרו לו: אדוננו המלך, והלא כל המכס כלו שלך הוא. אמר להם: ממני ילמדו כל עוברי דרכים ולא יבריחו עצמם מן המכס. ואף הקב״ה כך אמר: „כי אני ה׳... שונא גזל״ – ממני ילמדו בָנַי וְיַבריחו עצמם מן הגזל. (סוכה ל.).

כה אמר ר׳ יוֹחָנָן: כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקדוש־ברוך־הוא שם אתה מוצא עַנְוְתָנוּתוֹ. דבר זה כתוב בתורה, שנוי בנביאים ומשולש בכתובים. כתוב בתורה: „כי ה׳ אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו׳״ [2], וכתיב אחריו: „עושה משפט יתום ואלמנה״ [3]; שנוי בנביאים: „כי כה אמר רם ונשא״ וגו׳ [4], וכתוב אחריו: „ואת דכא ושפל רוח״ [4]; ומשולש בכתובים: „סלו לרוכב בערבות ביה שמו״ [5], וכתוב אחריו: „אבי יתומים ודַיַּן אלמנות״ [6]. (מג׳ לא.).

כו אמר רב כַּהֲנָא משום ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי: בוא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם. מדת בשר־ודם נוצחין אותו ועֵצֵב, אבל הקב״ה נוצחין אותו ושמח, שנאמר: „ויאמר להשמידם, לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו״ [7]. (פס׳ קיט.).

כז אמר ר׳ יוסי: בוא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר ודם. מדת בשר־ודם, מקניט את חֲבֵרו – יורד עמו עד לחייו; אבל הקב״ה אינו כן: קלל את הנחש – עולה לגג מזונותיו עמו, יורד למַטה – מזונותיו עמו; קלל את כנען – אוכל מה שֶׁרַבּוֹ אוכל ושותה מה שרבו שותה; קלל את האשה – הכל רצין אחריה; קלל את האדמה – הכל ניזונין הימנה. (יומא עה.).

כח אמר ר׳ אלעזר: אפילו בשעת כעסו של הקדוש־ברוך־הוא זוכר את הרחמים. (פס׳ פז:).

כט אמר חזקיה: בא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם. מדת בשר־ודם, אדם מסית חברו מדרכי חיים לדרכי מיתה, והקב״ה מסית את האדם מדרכי מיתה לדרכי חיים. (מג׳ צט:).

ל „אֵין קָדוֹשׁ כַּה׳ כִּי אֵין בִּלְתֶּךָ״ [8] – אמר רב יהודה בר מְנַשְּׁיָא: אל תקרי „בלתך״ אלא „לְבַלּוֹתֶךָ״, שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם. בשר־ודם מעשה ידיו מבלים אותו, אבל הקב״ה מבלה מעשה ידיו.

[1] ישעי׳ ס״א, ח. [2] דב׳ י׳, יז. [3] שם שם, יח. [4] ישע׳ י״ז, טו. [5] תהל׳ ס״ח, ה. [6] שם שם, ו. [7] שם ק״ו, כג. [8] ש״א ב׳, ב.

כד) שונא גזל בעולה – דורש כך: קרבן עולה שאתם מביאים לי אל יהא מן הגזל, אף על פי שהכל שלי. כה) ענותנותו – מדת ענוה ורחמים שלו. כו) ויאמר להשמידם לולי משה בחירו – קרא לו בחירו, אעפ״י שעמד בפרץ לפניו, מכלל שדעתו נוחה בכך והוא שמח. כז) מקניט – מכעיס. יורד עמו עד לחייו – כלו׳ בכל דבר שהוא יכול להפסידו. מזונותיו עמו – שהנחש עפר לחמו ובכל מקום הוא מוצא את מזונותיו. קלל את כנען – שיהא עבד עבדים לאחיו. שרבו – אדונו. את האשה – את חוה בשעת חטאה. ל) מבלין אותו – הוא בלה ומת והם קיימים.

וְאֵין צוּר כֵּאלֹהֵינוּ׳[1] — אין צַיָּר כאלהינו. אדם צָר צורה על גבי הכתל ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה, קרבים ובני מעים, אבל הקב״ה צר צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה, קרבים ובני־מעים. (סג׳ יד.).

לא אדם טובע כמה מַטְבְּעוֹת בחותם אחד כלן דומין זו לזו ומלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא טָבַע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהם דומה לחברו. (סנה׳ לז.).

לב אמר ר׳ חנינא: בא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם. מדת בשר־ודם, מלך יושב מִבִּפְנִים ועבדיו מְשַׁמְּרִים אותו מבחוץ, ומדת הקב״ה אינו כן: עבדיו יושבים מבפנים והוא משמרם מבחוץ, שנאמר: ״ה׳ שומרך, ה׳ צלך על יד ימינך׳[2]. (מג׳ לו:).

לג ״אֲשֶׁר בִּשְׂעָרָה יְשׁוּפֵנִי וְהִרְבָּה פְּצָעַי חִנָּם׳[3] — אמר רבה: איוב בסערה חֵרֵף ובסערה השיבוהו. בסערה חרף — אמר לפניו: רבונו של עולם, רוח סערה עברה לפניך ונתחלף לך בין איוב לאויב. בסערה השיבוהו — שנאמר: ״ויען ה׳ את איוב מן הסערה ויאמר... אזר נא כגבר חלציך ואשאלך׳[4] — אמר לו: שוטה שבעולם, הרבה נימין בראתי בראשו של אדם וכל נימא ונימא בראתי לה גומא בפני עצמה, שלא יהיו שתים יונקות מגומא אחת, שאלמלי שתים יונקות מגומא אחת מחשיכות מאור עיניו של אדם; בין גומא לגומא לא נתחלף לי — בין איוב לאויב נתחלף לי?

״מִי פִלַּג לַשֶּׁטֶף תְּעָלָה׳[5]? — הרבה טִפִּין בראתי בעבים, וכל טִפָּה וטפה בראתי לה דְפוּס בפני עצמה, שלא יהו שתי טפין יוצאות מדפוס אחד, שאלמלי שתי טפין יוצאות מדפוס אחד מְטַשְׁטְשׁוֹת את הארץ ואינה מוציאה פירות; בין טפה לטפה לא נתחלף לי — בין איוב לאויב נתחלף לי?

״וְדֶרֶךְ לַחֲזִיז קֹלוֹת׳[5] — הרבה קולות בראתי בעבים, וכל קול וקול בראתי לו שביל בפני עצמו, כדי שלא יהו שני קולות יוצאים משביל אחד, שאלמלי שני קולות יוצאים משביל אחד מחריבים את העולם; בין קול לקול לא נתחלף לי — בין איוב לאויב נתחלף לי?

״הֲיָדַעְתָּ עֵת לֶדֶת יַעֲלֵי סָלַע׳[6] — יַעֲלָה זו אכזרית על בניה, ובשעה שכורעת ללדת עולה לראש ההר, כדי שיפול ממנה וימות, ואני מזמן לה נשר, שמקבלו בכנפיו ומניחו לפניה, ואינו מקדים ואינו מאחר אפילו רגע אחד; שאלמלי מקדים או מאחר אפילו רגע אחד מיד מת. בין רגע לרגע לא נתחלף לי — בין איוב לאויב נתחלף לי?. (ב״ב טז:).

לד ״הוֹי הַמַּעֲמִיקִים מֵה׳ לַסְתִּיר עֵצָה וְהָיָה בְמַחְשָׁךְ מַעֲשֵׂיהֶם׳[7] — משל לְאַרְכִיטֶקְטוֹס, שבנה את המדינה חדרים וביבים ומערות; לאחר ימים נעשה גַבַּאי. היו בני המדינה

[1] ש״א ב׳, ב. [2] תהלי קכ״א, ה. [3] איוב ט׳, יז. [4] שם ל״ח, א—ג. [5] שם שם, כה. [6] שם ל״ט, א.
[7] ישעי׳ כ״ט, טו.

צורה בתוך צורה — העובר במעי אמו. לג) ונתחלף לך בין איוב לאויב — כלו׳ בטעות תחשבני לאויב לך. נימין — שערות. גומא — נקב שנתון בו שורש השערה. דפוס — מקום מושב. מטשטשות את הארץ — מטעכות ומרככות את הארץ כטיט. קולות — רעמים. יעלה — עז הבר (שטיינבאק). כדי שיפול—הולד. לד) לארכיטקטוס — בנאי אמן. גבאי— גובה מכס.

מטמינים מפניו בתוך החדרים ובתוך המערות. אמר להם: אני הוא שבניתי את המערות — ומפני מה אתם מטמינים עצמכם בהן? כך „הוי המעמיקים וגו'". (ב"ר פ' כד).

לה „כִּי אַתָּה נֵרִי ה'"[1] — אמר ר' יוחנן: העין הזו לבנה, והשחור באמצע, מהיכן היה צריך לראות — לא מתוך הלבן? ואינו כן, אלא רואה מתוך השחור. על אור עיניך אי אתה יכול לעמוד — ואתה מבקש לעמוד על דרכו של הקדוש־ברוך־הוא? — הֱוֵי אינו צריך אורה. למה? מי שנתון בחשך רואה מה שבאור, ומי שנתון באור אינו רואה מה שבחשך; אבל הקב"ה רואה מה שבחשך. (תנח'; ילק"ש).

לו „וְכָל יֵצֶר מַחֲשָׁבוֹת מֵבִין"[2] — עד שאין אדם צר את המחשבה בלבו הקדוש־ברוך־הוא מבין. (שו"ט מה).

לז אמר קיסר לרבן גמליאל: יודע אני במה אלהיכם עוסק. נתאנח רבן גמליאל. אמר לו: מה זה? אמר לו רבן גמליאל: בן אחד יש לי בִּכְרַכֵּי הים ויש לי נַעֲנוּעִים עליו ומבקש אני שתַראהו לי. אמר לו: וכי יודע אני היכן הוא? אמר לו: מה שיש בארץ לא ידעת — מה שיש בשמים ידעת! (סנה' לט.).

לח אמר קיסר לרבן גמליאל: נאמר: „מונה מספר לכוכבים"[3]. מה גדולתו? אף אני יכול למנות את הכוכבים. הביא חֲבוּשִׁים ונתנם בכברה והתחיל מגלגלם. אמר לו: מְנָאֵם. א"ל: העמידם. א"ל: אף הרקיע כך חוזר. יש אומרים: כך א"ל הקיסר: יודע אני הכוכבים כמה הם. א"ל: אמור לי. שניך כמה הן? נתן ידו לתוך פיו והתחיל מונה אותן. א"ל: מה שֶׁיֵּש בפיך לא ידעת — מה שיש בשמים ידעת! (שם).

לט אַדְרְיָאנוּס מלך רומי, כיון שכבש את העולם כלו הלך לו לרומי, אמר לבני פְּלַטּוֹרִין שלו: מבקש אני מכם שתעשו אותי אלוה, שהרי כבשתי את כל העולם. אמרו לו: עדַיִן לא שלטת בעירו ובביתו. הלך והחריב את בית־המקדש והגלה את ישראל וחזר לרומי. אמר להם: כבר החרבתי עירו ושרפתי היכלו והגליתי עמו, עֲשׂו אותי אלוה.

אמר ר' ברכיה: שלשה פילוסופין היו לו. הראשון אמר לו: אין אדם מורד במלך תוך פְּלַטְרִין שלו, אלא חוצה להן; צא מפלטרין שלו ותעשה אלוה. השמים והארץ הוא בראם, צא לך מהם ותֵעשה אלוה. והשני אמר: אין אתה יכול, שכבר אמר לנביאיו: „כִּדְנָה תֵּאמְרוּן לְהוֹם אֱלָהַיָּא דִּי שְׁמַיָּא וְאַרְקָא לָא עֲבַדוּ יֵאבַדוּ וגו'"[4]. והשלישי א"ל: בבקשה ממך, עמוד לי בשעה זו. אמר לו: מה? א"ל: ספינה אחת יש לי חוץ משלשה מילין והיא מטורפת בים, וכל אוֹרְיָא שלי בתוכה. אמר לו אדרינוס: משלח אני לניונותי וספינותי לשם ויצילוה. אמר לו: מָרִי, למה אתה מטריח לניונותיך וספינותיך לשם, רוח קימעא שַׁגֵּר לשם ואתה מצילה. אמר לו: ומנין יש לי רוח לשגר לשם? אמר לו: רוח אי אתה יכול לעשות והיאך תֵעשה אלוה? וכתיב בו: „כה אמר האל ה' בורא שמים ונוטיהם רקע הארץ וצאצאיה, נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה"[5]. נכנס לביתו

[1]ש"ב כ"ב, כט. [2]דה"א כ"ח, ט. [3]תהל' קמ"ז, ד. [4]ירמ' י', יא. [5]ישע' מ"ב, ה.

לז) בכרכי הים — במדינות רחוקות. נענועים — כליון הנפש. לח) חבושים — מין גרגרים (מיספעל). לט) פלטורין — היכל. מטורפת — מטולטלת. אוריא שלי — אוצר סחורתי. לניונותי — חילותי. מרי — ארוני. קמעא — קצת.

כשהוא זעוף. אמרה לו אשתו: הללו הטעו אותך שתוכל לַעשות אלוה. אתה מלך גדול וגבור והכל בידך. אני אומרת לך דבר אחד: תן לו פקדונו ותעשה אלוה. אמר לה: מהו פקדונו? אמרה לו: הנפש. אמר לה: אם תצא נפשי מה אעשה? אמרה לו: הנפש שבך אי אתה שולט בה, וכתיב: „אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח ואין שלטון ביום המות"[1] — והאיך תעשה אלוה? אתה אדם ולא אל! (תנח' בראשית; מדה"ג).

מ „וַיַּרְא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם... וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ"[2]—גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה, אמר לו: אין אתם אומרים שהקדוש־ברוך־הוא רואה את הנולד? אמר לו: הן.— הלא נאמר: „ויתעצב אל לבו"? א"ל: נולד לך בן־זכר? א"ל: הן. א"ל: מה עשית? א"ל: שמחתי ושִמחתי את הכל. א"ל: ולא היית יודע שסופו למות? א"ל: בשעת חרוה — חרוה, בשעת אֵבֶל — אבל. א"ל: כך מעשה לפני הקב"ה. (ב"ר פ' כז).

מא "אמר רב פפא: אין עֲצבות לפני המקום, שנאמר: „עֹז וחדוה במקומו"[3].

— והרי נאמר: „ויקרא ה' צבאות ביום ההוא לבכי ונו'"[4]?

— שָאני חרבן בית־המקדש, שאפילו מלאכי־השרת בכו, שנאמר: „הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון"[5]. (חג' ה.).

מב אמר רב יהודה אמר רב: שתים עשרה שעות הוָה היום; שלש ראשונות הקדוש־ברוך־הוא יושב ועוסק בתורה, שניות יושב ודן את כל העולם כלו; כיון שרואה שנתחַיֵּב העולם כְּלָיָה, עומד מכסא־הדין ויושב על כסא־רחמים; שלישיות יושב וזן את כל העולם כלו מקרני ראמים ועד בֵּיצֵי כִנִּים; רביעיות יושב ומשחק עם לויתן, שנאמר: „לויתן זה יצרת לשחק בו"[6]. (ע"ז ג:).

מג מַטְרוֹנָה אחת שאלה את ר' יוסי בן חלפתא, אמרה לו: לכמה ימים ברא הקדוש־ברוך־הוא את עולמו? אמר לה: לששה ימים. אמרה לו: ומאותה שעה ועד עכשו מהו עושה? אמר לה: הקב"ה יושב ומזַוֵּג זווגים: בתו של פלוני לפלוני. אמרה לו: וזוהי אומנתו? אף אני יכולה לעשות כן, כמה עבדים וכמה שפחות יש לי ובשעה קלה אני יכולה לזווגם. אמר לה: אם קלה היא בעיניך קשה היא לפני הקב"ה כקריעת ים־סוף. הניחה ר' יוסי בן חלפתא והלך לו. מה עשתה? נטלה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותם שורות שורות ואמרה: פלוני ישא פלונית ופלונית תנשא לפלוני, וזִוְּגָה אותם בלילה אחד. למחר באו לפניה: זה ראשו פצוע, זה עינו שמוטה, זה זרועו פרוקה, זה רגלו שבורה. אמרה להם: מה לכם? זה אמר: איני רוצה בזו, וזו אמרה: איני רוצה בזה. מיד שלחה והביאה לר' יוסי בן חלפתא. אמרה לו: רבי, אמת היא תורתכם, נאה ומשובחת היא, כל מה שאמרת יפה אמרת.

ר' ברכיה אמר: בלשון זו השיבה ר' יוסי בן חלפתא: הקב"ה יושב ועושה סולמות, משפיל לזה ומרים לזה, מוריד לזה ומעלה לזה. (פסיק' דר"כ; ב"ר פ' סח; ויק"ר פ' ח).

[1]קהל' ח', ח. [2]בר' ו', ה, ו. [3]דה"א ט"ז, כז. [4]ישעי' כ"ב, יב. [5]שם ל"ג, ז. [6]תהל' ק"ד, כו.

מ) והלא נאמר ויתעצב אל לבו — ולמה לא ראה מ־ראש שעתידין לחטוא? מא) שאני — משנה. מב) מקרני ראמים עד ביצי כנים — כלו' מן הבריות הגדולות עד הקטנות.

מד אמר רב יהודה אמר שמואל: בכל יום ויום בת־קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני, שָׂדֶה פלוני לפלוני. (מו"ק יח:).

סה „מֵה' מִצְעֲדֵי גֶבֶר כּוֹנָנוּ"[1] — אמר ר' חנינא: אין אדם נוֹקֵף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה. (חול' ז:).

מו בכל עושה הקדוש־ברוך־הוא את שליחותו, אפילו על ידי נחש, אפילו על ידי יַתּוּש, אפילו על ידי צפרדע.

מעשה בעקרב אחד שהלך לעשות שליחותו בעבר הירדן וזִמֵּן לו הקדוש־ברוך־הוא צפרדע אחת ועבר עליה, והלך וְעָקַץ אדם ומת, וכיון שעשה שליחותו הֶחֱזִירַתּוּ הצפרדע למקומו.

ר' יַנַּאי היה יושב ודורש בפתח עירו, ראה נחש מְרַתֵּיעַ ובא לעיר. הבריחוהו מצד זה, חזר ובא מצד זה; הבריחוהו מצד זה; חזר ובא מצד זה. אמר ר' ינאי: זה הולך לעשות שליחותו. מיד נפלה הֲבָרָה בעיר: פלוני נְשָׁכוֹ נחש ומת. (כ"ר פ' י' תנה"ק חקת.)

מז דרש רב יוסף: מהו שנאמר: „אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני"[2] — במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם שיצאו לסחורה, ישב לו קוץ לאחד מהם, התחיל מחרף ומגדף. לימים שמע שטבעה ספינתו של חברו בים, התחיל מודה־ומשבח. לכך נאמר: „ישוב אפך ותנחמני", וזהו שאמר ר' אלעזר: מהו שנאמר: „עושה נפלאות לבדו וברוך שם כבודו לעולם"[3] — אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו. (נדה לא.).

מח כמה לא חלי ולא מרגיש גַּבְרָא דְּמָרֵיהּ סַיְעֵיהּ! (יומא כב:).

מט כמה נסים עושה הקדוש־ברוך־הוא עם האדם והוא אינו יודע. (שמ"ר פ' כד).

II. פַּמַּלְיָא שֶׁל מַעְלָה.

נ אמר רֵיש־לקיש: שבעה רְקִיעִים הם, ואלו הם: וִילוֹן, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכון, עֲרָבוֹת. וילון — אינו משמש כלום, אלא נכנס שַׁחֲרִית ויוצא עַרְבִית ומְחַדֵּשׁ בכל יום מעשי בראשית; רקיע — שֶׁבּוֹ חמה ולבנה כוכבים ומזלות קבועים; שחקים — שבו רֵחַיִם עומדות וטוחנות מָן לצדיקים; זבול — שבו ירושלים ובית־המקדש ומזבח בנוי, ומיכאל הַשַּׂר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן בכל יום; מעון — שבו כתות־כתות של

[1] תה' ל"ז, כג. [2] ישע' י"ב, א. [3] תהל' ע"ב, יח, יט.

מה) נוקף — נוגף. מו) ועבר עליה — את הירדן. ועקץ — ונשך. מרתיע — זוחל ומזיז עצמו כדרך הנחשים. הברה — קול שמועה. מז) ישב לו קוץ — ונתעכב ולא יצא. מח) לא חלי — אינו חולה, כלו' מרגיש. גברא דמריה סייעיה — אדם שרבונו עוזרו. נ) וילון — ורקיע כעין מסך. נכנס שחרית וגו' — מתגולל ונכנס לתוך תיקו שחרית והאור שלמעלה ממנו מאיר לעולם, ובערבית יוצא הוילון מתיקו ומאפיל על האור. ומחדש בכל יום וגו' — שע"י האור נראה העולם בכל יום כחדש. מן לצדיקים — לעתיד לבוא. מיכאל השר הגדול — מיכאל המלאך שר של ישראל.

מלאכי השרת, שאומרות שירה בלילה וחָשות ביום, מפני כבודם של ישראל; מכון – שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד וַעֲלִיַּת טְלָלִים רעים ועלית אֲגָלִים וחדרה של סופה וסערה ומְעָרָה של קיטור, וכלן דלתותיהן של אש; ערבות–שבו צדק ומשפט וצדקה, גנזי חיים, גנזי שלום וגנזי ברכה, ונשמתם של צדיקים ורוחות ונשמות שעתידות להבראות; וטל שעתיד הקב״ה להחיות בהם את המתים, ושם אופנים ושרפים וחיות־הקודש ומלאכי־השרת וכסא־הכבוד, ומלך אל חי וקים רם ונשא שוכן עליהם וחשך ענן וערפל מקיפין אותו.–ואמר רב אַחָא בר יעקב: עוד רקיע אחד יש למעלה מראשי החיות.

עד כאן יש לך רשות לדבר, מכאן ואילך אין לך רשות לדבר, שכן כתוב בספר בן־סירא:

בְּמֻפְלָא מִמְּךָ אַל תִּדְרוֹשׁ וּבִמְכֻסֶּה מִמְּךָ אַל תַּחְקוֹר,
בְּמַה שֶּׁהֻרְשֵׁיתָ הִתְבּוֹנֵן וְאֵין לְךָ עֵסֶק בְּנִסְתָּרוֹת. (חגי׳ יב, יג.).

נא תַּנְיָא, אמר רבן יוחנן בן זַכַּאי: מה תשובה השיבַתּו בת־קול לנבוכדנצר הרשע בשעה שאמר: „אעלה על במתי עב, אֶדַּמֶּה לעליון״[1]? – יצתה בת־קול ואמרה לו: רשע בן רשע בנו של נמרוד הרשע, שהמריד כל העולם כלו עליו במלכותו. כמה שנותיו של אדם? שבעים שנה, „ואם בגבורות–שמונים שנה״[2]. והלא מן הארץ ועד לרקיע מהלך חמש מאות שנה, וְעָבְיוֹ של רקיע מהלך חמש מאות שנה, וכן בין כל רקיע ורקיע; למעלה מהם חיות הקודש, ורגלי החיות כנגד כולם, וקרסולי החיות כנגד כולם, ושוקי החיות כנגד כולם, וְרכובי החיות כנגד כולם, ויַרְכֵי החיות כנגד כולם, וגופי החיות כנגד כולם, וצוארי החיות כנגד כולם, וראשי החיות כנגד כולם, וקרני החיות כנגד כולם,– ולמעלה מהם כסא־הכבוד, ורגלי כסא־הכבוד כנגד כולם, ולמעלה מהם מלך אל חי וקים רם ונשא שוכן עליהם,–ואתה אמרת: „אעלה על במתי עב אדמה לעליון – אך „אל שאול תּוּרָד אל יַרְכְּתֵי בור״[3]! (שם יג.).

נב „עַד דִּי כָרְסָוָן רְמִיו וְעַתִּיק יוֹמִין יְתִב״[4]–כרסוון למה? תניא, אחד לו ואחד לדוד, דברי ר׳ עקיבא. אמר לו ר׳ יוסי: עקיבא, עד מתי אתה עושה שכינה חול? אלא אחד לדין ואחד לצדקה. קבל ר׳ עקיבא מר׳ יוסי ודרש פעם אחרת כמותו: אחד לדין ואחד לצדקה. אמר לו ר׳ אליעזר בן עזריה: עקיבא, מה לך אצל אגדה? כלך אֵצל נגעים ואהלות! אלא אחד לכסא ואחד לשְׁרַפְרַף, כסא לישב עליו ושרפרף להדום רגלו. (סנה׳ לח.).

---

[1] ישעי׳ י״ד, יג. [2] תהלי׳ צ׳, י. [3] ישעי׳ י״ד, טו. [4] דני׳ ז׳, ט.

חשות — שותקות. **מפני כבודם של ישראל** — שאומרים שירה ביום. **שבו אוצרות שלג וגו׳** — כל אלה לפורעניות. **עלית** — הדר עליה. **אגלים** — טפות גשמים של זעף להלקות פירות. **במופלא** — בנעלם. **שהורשית** — שניתנה לך רשות. **עליון** — על הקב״ה. **מן הארץ עד לרקיע... ורגלי החיות וגו׳** — הכל לשון גוזמא והפלגה, כדי לסבר את האזן מה שהיא יכולה לשמוע משעור העולם שאין לו סוף. **רכובי החיות** — ארכובות החיות, צרכיהן; נב) **כרסוון** — כסאות, לשון רבים. **אחד לדוד** — שיושב לימינו של הקב״ה. **שרפרף** — הדום.

נג ארבע כתות של מלאכי־השרת מקלסים לפני הקדוש־ברוך־הוא: מחנה ראשונה של מיכאל מימינו, מחנה שניה של גבריאל משמאלו, מחנה שלישית של אוּריאל מלפניו, מחנה רביעית של רְפאל מלאחריו ושכינתו של הקב״ה באמצע. והוא יושב על כסא רם ונשא, גבוה ותלוי למעלה באויר; מראות כבודו כעין החשמל, ועטרה נתונה בראשו, וכתר שם־המפורש על מצחו. ועיניו משוטטות בכל הארץ, חציה אש וחציה ברד, מימינו חיים ומשמאלו מות. ושבט של אש בידו, ופָרֹכֶת פרושה לפניו, ושבעה מלאכים משרתים לפניו לפנים מן הפרכת, והוא הנקרא פַרגוֹד, והדום רגליו כאש וברד, ותחת כסא כבודו כאבן ספיר, ואש מתלקחת סביבות לכסאו, צדק ומשפט מכון כסאו, שבעה ענני כבוד סובבים אותו, ואופן הגלגל וכרוב וחיה נותנים לפניו שבח. (פדר״א פ׳ ד).

נד „וָאֵרֶא הַחַיּוֹת וְהִנֵּה אוֹפַן אֶחָד בָּאָרֶץ אֵצֶל הַחַיּוֹת״[1] – אמר ר׳ אלעזר: מלאך אחד שהוא עומד בארץ וראשו מגיע אצל החיות. בְּמַתְנִיתָא תנא: סַנְדַלְפוֹן שמו.

אמרו עליו על סנדלפון, שהוא גבוה מחבריו חמש מאות שנה, ועומד אחורי המרכבה וקושר כתרים לקונו ומשביע את הכתר ועולה ויושב בראש אדונו. ובשעה שיוצא הכתר כל חילי מרום נרתתים ומזדעזעים וחיות דוממות ומנהמות כארי. באותה שעה עונין ואומרין: קדוש קדוש קדוש ה׳ צבאות, מלא כל הארץ כבודו. ובשעה שמגיע לכסא מתגלגלים גלגלי הכסא ומתרעשים אדני שרפרף, וכל רקיעים אוחזתם חלחלה, ובשעה שהוא עובר על כסאו כל חילי מרום וכתר הכבוד שלו פותחים פיהם ואומרים: ברוך כבוד ה׳ ממקומו. בוא וראה כמה גדולתו ושבחו של הקדוש־ברוך־הוא, שבשעה שמגיע הכתר על ראשו מחזיק עצמו לקבל הכתר מעבדיו וכל חיות ושרפים וגלגלי המרכבה וכסא־הכבוד ואילי מעלה ומטה מתגדלים ומתגברים ומתנאים ונותנים הוד והדר וממליכים כלם בפה אחד ואומרים: ה׳ ימלך לעולם ועד. (חג׳ יג:; היכלי).

נה אמר ר׳ ישמעאל: סָח לִי מְטַטְרוֹן שַׂר־הַפָּנִים: כיון שלקחני הקדוש־ברוך־הוא לשַׁמֵּשׁ תחת כסא הכבוד וגלגל המרכבה וכל מערכי השכינה נעשה בשרי שלהבת־אש. וגידי אש לוהטת, ועצמותי גחלי־רתמים, ועפעפי בזהר הרקיע וגלגלי עיני לפידי אש, ושְׂעַר ראשי לַהֲטֵי להבה, וכל אברי לכנפי אש בוערת, וגוף קומתי לאש יוקדת, מימיני חוצבי לַהֲבֵי־אש, ומשמאלי בוערים לפידים, מסביבותי נִפְרָחִים רוחות סערה. (היכלי).

נו אמר ר׳ עקיבא בכל יום, שחרית, מלאך אחד פותח פיו ואומר: „ה׳ מלך, ה׳ מלך, ה׳ ימלוך לעולם ועד״ – עד שמגיע ל„בָּרְכוּ״. וכשמגיע „לברכו״–חיה אחת עומדת ברקיע, ושמה ישראל, והקוק על מצחה „ישראל״, עומדת באמצע הרקיע ואומרת: „ברכו את ה׳ המבֹרך״, וכל גדודי מעלה עונים ואומרים: „ברוך ה׳ המבֹרך לעולם ועד״.

חיה אחת יש ברקיע, כשהוא יום – אות אמת במצחה ויודעים המלאכים שהוא יום; ולערב – אמונה במצחה ויודעים שהוא לילה. ובכל פעם אומרת: ברכו את ה׳ המבֹרך. וכל גדודי מעלה עונים: ברוך ה׳ המבֹרך לעולם ועד. (היכלי).

[1] יחז׳ א׳, טו.

נג) מקלסים — משבחים. וכתר שם המפורש — שחקוק עליו שם המפורש. חציה אש — הארץ. ואופן הגלגל וגו׳—מפמליא של מעלה הם. נה) שר הפנים—מלאך פניו של הקב״ה. נפרחים — מתעופפים.

נז אמר לו שמואל לחיא בר רב: בן ארי, בוא ואמר לך מאותם הדברים היפים שהיה אומר אביך: כל יום ויום נבראים מלאכי־השרת מנהר דִינור ואומרים שירה — ובטֵלים, שנאמר: „חדשים לבקרים רבה אמונתך"[1]. (חג' יד.).

נח אַדְרִיָנוּס שְׁחִיק־עצמות שאל את ר' יהושע בן חֲנַנְיָא: אתם אומרים אין כַּת של מעלה מקלסת ושונה, אלא בכל יום הקדוש־ברוך־הוא בורא כת של מלאכי־השרת והם אומרים שירה חדשה לפניו והולכים להם? אמר לו: הן. א"ל: ולְאָן הם הולכים? א"ל: להיכן שנבראו. א"ל: ומהיכן נבראו? א"ל: מנהר דינור. א"ל: מה טיבו של נהר דינור? א"ל: כירדן זה שאינו פוסק לא ביום ולא בלילה. א"ל: ומהיכן הוא בא? א"ל: מזעתן של החיות, שהן מזיעות מטעונת כסאו של הקב"ה. (ב"ר פ' עח).

נט אימתי נבראו המלאכים? ר' יוחנן אמר: בשני. ר' חנינא אמר: בחמישי. אמר ר' לוּלְיָנָא בשם ר' יצחק: הכל מודים שלא נברא ביום הראשון כלום, שלא יאמרו: מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו והקדוש־ברוך־הוא באמצע. (ב"ר פ' א).

ס „ה' אֱלֹהֵי צְבָאוֹת" — שהוא עושה צִבְיונו במלאכיו. כשהוא מבקש הוא עושה אותם יושבים, ופעמים עושה אותם עומדים, ופעמים עושה אותם בדמות נשים, ופעמים בדמות אנשים, ופעמים רוחות ופעמים אש: כשהם נשלחים בדברו — נעשים רוחות, וכשהם משרתים לפניו נעשים של אש, שנאמר: „עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט"[2]. (ב"ר פ' כח: פרר"א פ' ד).

סא מיכאל שר של שלג וגבריאל שר של אש, ולא זה מכבה זה ולא זה מכבה זה. אפילו מלאך אחד חציו אש וחציו שלג הקדוש־ברוך־הוא עושה שלום. (שהש"ר).

סב אין מלאכי־השרת ניזונים אלא מזיו השכינה, שנאמר: „ואתה מחיה את כלם וצבא השמים לך משתחוים"[3]. (שמ"ר פ' לב).

סג תנא: מיכאל באחת, גבריאל בשתים, אליהו בארבע, מלאך־המות בשמונה; ובשעת המגפה באחת. (בר' ד:).

סד אין מלאך אחד עושה ש־י שליחות ולא שני מלאכים שליחות אחת. (ב"ר פ' נ).

סה אין יצר־הרע שולט במלאכים. (ב"ר פ' מח).

סו מקובלנו: אין למעלה לא ישיבה ולא תחרות ולא ערף ולא עיפוי. (חג' טו.).

[1]איכה ג', כג. [2]תהלי' קי"ד, ד. [3]נח' ט', ו.

נז) דינור — של אש. נח) שחיק עצמות — לשון קללה היא כלפי אדרינוס הרשע, תשחקנה עצמותיו. כת של מעלה—המלאכים. מקלסת ושונה — חוזרת שתי פעמים על שירתה. של החיות — חיות הקדש שנושאות כסא הכבוד. מטעונת כסאו — ממשא הכסא. נט) מותח — מושך את הרקיע, כלו' מסייע להקב"ה בבריאת השמים. ס) צביונו — רצונו. סג) מיכאל באחת — טס לשליחותו בטיסה אחת. סו) תחרות — ריב וקנאה. עורף — צד אחורני. עיפוי — עיפות.

סז שמות המלאכים עלו בידם מבבל. בראשונה: „שרפים עומדים ממעל לו"[1], „ויעף אלי אחד מן השרפים"[2], מכאן ואילך — „והאיש גבריאל"[3], „כי אם מיכאל שרכם"[4]. (ירוש׳ ר״ה פ׳ א).

III. עֲבוֹדָה זָרָה.

סח חמורה עבודה־זרה, שכל הכופר בה כמודה בכל התורה כולה. (קיד׳ מ.).

סט אמר ר׳ אַבָּהוּ אמר ר׳ יוחנן: בכל אם יאמר לך נביא עבור על דברי־תורה—שמע לו, חוץ מעבודה־זרה, שאפילו מעמיד לך המה באמצע הרקיע אל תשמע לו. (סנה׳ צ.).

ע אמר רב נחמן: כל ליצנות אסורה, חוץ מליצנות של עבודה־זרה שמותרת, שנאמר: „כרע בל קורס נבו, קרסו כרעו יחדו לא יכלו מלט משא"[5]. (סנה׳ סג).

עא „הֲלֹא עַם אֶל אֱלֹהָיו יִדְרֹשׁ בְּעַד הַחַיִּים אֶל הַמֵּתִים"[6] — אמר ר׳ לוי: משל לאחד שאָבד לו בנו והלך לתָבעו בין הקברות. פִּקֵחַ אחד שראה אותו אמר לו: בנך שאבד לך חי או מת? א״ל: חי. א״ל: שוטה שבעולם, דרכם של מתים להיות נִתְבָּעִים אצל חיים, שמא חיים אצל מתים?! בכל מקום חיים עושים צרכי מתים, שמא המתים עושים צרכי חיים? כך אלהינו חי וקים לעולם, אבל אלהי אומות־העולם מתים הם, שנאמר: „פה להם ולא ידברו וגו׳"[7]. (ויק״ר פ׳ ו׳)

עב שאל אַגְרִיפַּס שר־צבא את רבן גמליאל: נאמר בתורתכם: „כי ה׳ אלהיך אש אוכלה היא אל קַנָּא"[8] — כלום מתקנא אלא חכם בחכם וגבור בגבור ועשיר בעשיר? אמר לו: אמשל לך משל, למה הדבר דומה? לאדם שנשא אשה על אשתו, חשובה ממנה אין מתקנאה בה, פחותה ממנה מתקנאה בה. (ע״ז נה.).

עג שאל פִּילוֹסוֹפוֹס אחד את רבן גמליאל: נאמר בתורתכם: „כי ה׳ אלהיך אש אוכלה היא אל קנא"[8] — מפני מה מתקנא בעובדיה ואין מתקנא בה? אמר לו: אמשל לך משל, למה הדבר דומה? למלך בשר־ודם שהיה לו בן, ואותו הבן היה מגדל לו את הכלב והעלה לו שֵׁם על שם אביו. כשהוא נשבע אומר: „בחיי כלב אבא". כששמע המלך— על מי כועס? על הבן הוא כועס או על הכלב הוא כועס? הֱוֵי אומר: על הבן הוא כועס. אמר לו: כלב אתה קורא אותה, הלא יש בה מַמָּשׁ! א״ל: ומה ראית? א״ל: פעם אחת נפלה דלֵקה בעירנו ונשרפה כל העיר כלה, ואותו בית־עבודה־זרה לא נשרף. א״ל: אמשל לך משל, למה הדבר דומה? למלך שסרחה עליו מדינה, כשהוא עושה

[1]ישע׳ ו׳, ב. [2]שם שם, ו. [3]דנ׳ ט׳, כא. [4]שם י׳, כא. [5]ישע׳ מ״ו, א. [6]שם ח׳, יט. [7]תהל׳ קט״ו, ה. [8]דב׳ ד׳, כד.

סח) חמורה — קשה. הכופר—המכחש. כמודה — מאמין ומקיים בלבו. סט) עבור על דברי־תורה — לתקנת השעה. ע) מליצנות של עבודה זרה — להתלוצץ בע״ז. שנאמר כרע בל וגו׳ — כלו׳ שכן דרך הנביאים להתלוצץ בע״ז. עא) לתבעו — לבקשו. עב) כלום מתקנא וגו׳ — כלו׳ אין מקנאין אלא בדומה, ולמה הקב״ה מקנא על ע״ז. פחותה — שפלה, רעה. מתקנאה בה — אשתו הראשונה, על שמאס בה ולקח פחותה ממנה. עג) פילוסופוס — חכם יוני. בעובדיה — של ע״ז. דליקה — בערה, שריפה.

מלחמה — עם החיים הוא עושה או עם המתים הוא עושה? הוי אומר: עם החיים הוא עושה. א"ל: כלב אתה קורא אותה, מת אתה קורא אותה, אם כן יֵאבדנה מן העולם. א"ל: אלו לדבר שאין העולם צריך לו היו עובדין היה מבטלה, הרי הם עובדין לחמה וללבנה, לכוכבים ולמזלות, לאפיקים ולגֵאיות — יאבד עולמו מפני השוטים?

שאלו פילוסופים את הזקנים ברומי: אם אלהיכם אין רצונו בעבודה־זרה מפני מה אינו מבטלה? אמרו להם: אלו לדבר שאין העולם צריך לו היו עובדין היה מבטלו; הרי הם עובדין לחמה וללבנה, לכוכבים ולמזלות — יאבד עולמו מפני השוטים? אלא עולם כמנהגו נוהג ושוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין. דבר־אחר: הרי שגזל סאה של חטים והלך וזְרָעָהּ בקרקע — דין הוא שלא תצמח, אלא עולם כמנהגו נוהג והולך ושוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין. (ע"ז נד:).

עד אמר לו זונין לר' עקיבא: לבי ולבך יודעים שעבודה־זרה אין בה ממש, והרי רואים אנו בני אדם שהולכים פִּסחים ובאים שלֵמים? א"ל: אמשל לך משל למה הדבר דומה: לאדם נאמן שהיה בעיר, וכל בני עירו היו מפקידים אצלו שלא בעדים, ובא אדם אחד והפקיד אצלו בעדים. פעם אחת שכח והפקיד אצלו שלא בעדים. אמרה לו אשתו: בוא ונְכַפְּרֶנּוּ. אמר לה: וכי מפני ששוטה זה עשה שלא כהוגן אנו נאבד את אמונתנו? אף כך יסורים, בשעה שמְשַׁגְּרִין אותם על האדם משביעין אותם שלא תלכו אלא ביום פלוני ולא תצאו אלא ביום פלוני ובשעה פלונית ועל ידי פלוני ועל ידי סם פלוני. כיון שהגיע זמנם לצאת, הלך זה לבית עבודה־זרה. אמרו יסורים: דין הוא שלא נצא; וחוזרים ואומרים: וכי מפני ששוטה זה עשה שלא כהונן אנו נאבד שבועתנו? (ע"ז נה).

עה גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה: כתוב בתורתכם: "אחרי רבים להטות"[1], ואנו מרובים מכם—מפני מה אין אתם מַשְׁוִים עצמכם עמנו בעבודה זרה? אמר לו: יש לך בנים? א"ל: הזכרתני צרתי. אמר לו: למה? אמר לו: הרבה בנים יש לי; בשעה שהם יושבים על שלחני זה מברך לאלוהי פלוני וזה מברך לאלוהי פלוני ואינם עומדים משם עד שמפצעים מוחם אלו לאלו. א"ל: ומשוה אתה עמהם? א"ל: לאו. א"ל: עד שאתה משוה אותנו לך השוה את בניך. נדחף והלך לו. כיון שיצא אמרו לו תלמידיו: רבי, את זה דחית בקנה רצוץ—לנו מה אתה משיב? אמר להם: איני משיב אתכם ריקנים; בעֵשָׂו כתוב שש נפשות — וכתוב בו "נפשות"[2] הרבה, וביעקב כתוב שבעים נפש, וכתוב בו נפש אחת? אלא עשו, שהיה עובד אלוהות הרבה, כתוב בו נפשות הרבה; יעקב, שכל ביתו עובדים לאלוה אחד כתיב בו — נפש אחת: "ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב"[3]. (ויק"ר פ' ד; ילק"ש).

---

[1] שמ' כ"ג, ב. [2] בר' ל"ו, ו. [3] שמ' א', ה.

עד) שהולכים פסחים — הולכים לבית ע"ז כשהם פסחים. ובאים שלמים — חוזרים משם בריאים. ונכפרנו — נכחש בפקדון. שלא כהוגן — לא כראוי. שמשגרין — שמשלחין.

עה) ואנו — עובדי ע"ז. משוים עצמכם עמנו — שתהו שוים כמונו. משוה אתה עמהם — מפשר ביניהם. בקנה רצוץ — כלו' בדברים של מה בכך. ריקנים—בלא תשובה.

עו מה הם תְּרָפִים? שוחטין אדם בכור ומולנין את ראשו ומולחין אותו במלח בְּשָׂמִים, וכותבין על ציץ זהב שֵׁם רוח הטומאה ומניחין אותו תחת לשונו, ומתנין אותו בקיר, ומדליקין נרות לפניו ומשתחוין לו. (תנח' ויצא; פדר"א לו).

עז כיצד היה המֹּלֶךְ? אמרו רבותינו: אף על פי שהיו כל בתי־האלילים בירושלים— המולך היה חוץ לירושלים, במקום מופלג, וצלם חָלוּל היה, ופניו של עגל, וידיו פשוטות כאדם שפותח ידיו לקבל דבר מחברו, וטָס של נחשת בידו. והיה נתון לפנים משבעה קַנְקַלִּים. וכל אדם ואדם לפי קרבנו נכנס: מי שמקריב עוף — נכנס לקַנְקַל ראשון ומקריב; עֵז — לשני; שה — לשלישי; עגל — לרביעי; פר — לחמישי; שור — לששי. ומי שמקריב בנו היו הכמרים מכניסים אותו לפנים מן הקנקל השביעי והוא נושק למולך (ועל זה נאמר „זובחי אדם עגלים ישקון"[1]). והיו מסיקין אותו מבפנים עד שידיו נעשות כאוּר, ונוטלין את התינוק ונותנין אותו לתוך ידיו בטס של נחשת. והיו מביאין תֻּפִּים ומַקִּישִׁין בהם בקול גבוה, כדי שלא ישמע אביו קול בנו ומעיו הומים עליו, והיו העומדים נוהמים והכמרים מקלסים לפניו ואומרים לו: יֶהֱנֶה לך, יערב לך, יִבְסַם לך! (תנה"ק ואתחנן; איכ"ר; ילק"ש).

עח „וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם מַסֵּכָה מִכַּסְפָּם כִּתְבוּנָם עֲצַבִּים"[1] — מלמד שכל אחד ואחד עשה דמות יראתו ומניחה בכיסו, בשעה שזוכרה, מוציאה מתוך חיקו ומחבקה ומנשקה.

„זובחי אדם עגלים ישקון"[1] — אמר ר' יצחק דבי רבי אַמִּי: שהיו כְּמָרִים נותנים עיניהם בבעלי ממון, ומרעיבים את העגלים, ועושים דמות עצביהם, ומעמידים אותם בצד אבוסיהם ומוציאים אותם לחוץ, כיון שראו אותם רצים אחריהם וממשמשים בהם—אומרים לו: עבודה־זרה חפץ בך — יבא ויזבח עצמו לו. (סנה' סג:).

עט „וַתִּקְחִי אֶת בָּנַיִךְ... אֲשֶׁר יָלַדְתְּ לִי וַתִּזְבָּחִים לָהֶם"[2]—הכומר בא לאדם ואמר לו: צלם פלוני שלח אצלך, בשביל ששמע שיש לך בנים הרבה, — למה אין אתה מקריב אחד מהם? אומר לו: אינם ברשותי, אחד בכסף ואחד בזהב, אחד בצאן ואחד בבקר. אמר לו: אם אתה בא אצלו ריקם אינו כועס עליך? א"ל: יש לי בן קטן אחד בבית־רַבּוֹ, הַמְתֵּן עד שהוא בא ואני נותן אותו לך, ואתה הולך ומקריבו. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: „ותקחי את בניך... אשר ילדת לי ותזבחי להם" — מכל בניך שהיו לך, לא היה לך להקריב לאלילים אלא זה שהוא מְקֻדָּשׁ לשמי! (איכ"ר).

פ „וְנָתַתִּי אֶת פִּגְרֵיכֶם עַל פִּגְרֵי גִּלּוּלֵיכֶם"[3] — אמרו: אליהו הצדיק היה מחזר על נְפוּחֵי רעב שבירושלים. פעם אחת מצא תינוק שהיה תָּפוּחַ ומוטל באשפה. אמר לו: מאיזו משפחה אתה? א"ל: ממשפחה פלונית אני. א"ל: כלום נשתַּיֵּר מאותה משפחה? א"ל:

[1]הוש' י"ג, ב. [2]יחז' ט"ז, כ. [3]ויק' כ"ו, ל.

עו) תרפים — שעבדו אותם. עז) מופלג — רחוק. חלול — גבוב. וטס—כף, אגן. קנקלים— מחיצות של סורג. מסיקין — מבעירים אש. כאור — כאש. ומקישין — מכים ודופקים. יבסם— ימתק. עח) דמות יראתו — אלילו. כמרים — כהני ע"ז. דמות עצביהם — דמות דיוקנם של בעלי הממון; ומחמת שהיו העגלים רואים את הדמות תמיד היו מכירים אותם ורצים אחריהם וממשמשים בהם, כלומר: האכילנו. עט) אחד בכסף—אחד עוסק במלאכת כסף. פ) היה מחזר על תפוחי רעב — היה חוזר ומבקש על נפוחי רעב.

לאו, חוץ ממני. א״ל: אם אני מלמדך דבר שאתה חי בו — אתה למד? א״ל: הן. א״ל: אמור בכל יום: „שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד״[1]. א״ל: „הס כי לא להזכיר בשם ה׳״[2], שלא למדוהו אביו ואמו. מיד הוציא יראתו מחיקו מנפפה ומחבבה ומנשקה עד שנבקעה כרסו, ונפלה יראהו לארץ ונפל הוא עליה, לקַיֵּם מה שנאמר: „ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם״. (סנהד׳ סג, סד; ע״י שם).

פא מנשה נראה לרב אַשי בחלומו. אמר לו רב אשי: מפני מה הייתם עובדים עבודה־ זרה? אמר לו: אלו היית באותו הדור היית תופס בשולי בגדה ורץ אחריה. (סנה׳ קא.).

פב „וַיִּזְעֲקוּ בְּקוֹל גָּדוֹל אֶל ה׳ אֱלֹהֵיהֶם״[1] — מה אמרו? אוי־אוי, זהו שהחריב המקדש ושרף ההיכל והרג את כל הצדיקים והגלה את ישראל מארצם, ועדַיִן מרקד בינינו! כלום נְתָתוֹ לנו אלא לקבל עליו שכר — לא הוא ולא שכרו! נפל להם פִּתָּק מרקיע שהיה כתוב בו „אמת״. ישבו בתענית שלשה ימים ושלשה לילות. מסרוהו בידם. יצא כארי של אש מבית קדשי־הקדשים. אמר להם נביא לישראל: „זאת הרשעה״[2] — זהו יצר של עבודה־זרה. בשתפסוהו נעקרה אחת משערותיו. צָוַח והלך קולו ארבע מאות פרסה. אמרו: היאך נעשה, שמא, חס־ושלום, ירחמו עליו מן השמים. אמר להם נביא: הַטילוהו בדוד של אָבָר וְחִפּוּ את פיו באָבָר, שהאָבָר שואב את הקול. (יומא סט:).

פג אמר רב יהודה אמר רב: מעשה בנכרית אחת שהיתה חולה ביותר. אמרה: אם תעמד ההיא אשה מחליה תלך ותעבוד לכל עבודה־זרה שבעולם. עמדה ועבדה לכל עבודה־זרה שבעולם. כיון שהגיעה לפעור שאלה למשרתיה: במה עובדין לזו אמרו לה: אוכלין תְּרָדִין ושותין שכר ומַתְרִיזִין בפניה. אמרה: מוטב שתחזור ההיא אשה לחליה ולא תעבד עבודה־זרה בכך. (סנה׳ כד.).

פד מעשה בסַבְטָא בן אַלַס שהשכיר חמורו לנכרית אחת. כיון שהגיעה לפעור אמרה לו: הַמְתֵּן עד שאֶכָּנֵס ואצא. לאחר שיצאה אמר לה: אף אַת המתיני עד שאכנס ואצא. אמרה לו: ולא יהודי אתה? אמר לה: ומה איכפַּת לך? נכנס פער בפניו וקנח בחטמו. והיו משרתי עבודה־זרה מקלסים לו ואומרים: מעולם לא היה אדם שֶׁעֲבָדוֹ לזה בכך! (שם).

פה אמר לו אַמְגוּשֵׁי אחד לאמימר: מחציך ולמעלה של הורְמִיז, מחציך ולמטה של אַהוּרְמִין. א״ל: אם כן היאך מניח אהורמין להורמיז להעביר את המים בארצו. (סנה׳ לט.).

פו אין הקדוש־ברוך־הוא נפרע מן האומה אלא אם כן נפרע מאלהיה תחלה. (תנח׳).

[1]דב׳ ו׳, ד. [2]עמ׳ ו׳ י. [3]נח׳ ט׳, ד. [4]זכ׳ ה׳, ח.

פב) זהו — יצר של ע״ז. פתק — כתב, אגרת קטנה. אמת — כדבריכם. אבר — עופרת. שואב את הקול — אינו נותנו לו לעבור. פג) ההיא אשה — על עצמה אמרה כך. תרדין — מין ירק (מאנגאלד). ומתריזין — יוצאין לנקבים. פד) ומה איכפת לך — למה רע בעיניך? פער בפניו — התריז בפני פעור. וקנח — מחה. פה) אמגושי — מכשף מן הפרסים שהיו מאמינים בשני אלהות: הורמיז (אורמוזד) אלהי הטוב, והורמין (אהרימן) אלהי הרע. מחציך ולמעלה וגו׳ — כלו׳ שותפים הם בבריאת גופך. להעביר את המים — שנכנסים מלמעלה ויוצאים מלמטה. פו) נפרע — מעניש. פח) מרקולים — שם ע״ז (מערקוריע).

פז המשל אומר: הַכֵּה אלהיהם ויִבָּהלו כְּמְרֵיהם. (תנח' וארא)

פח שנו רבותינו: הרואה מַרְקוּלִים אומר: „ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו"; מקום שנעקרה ממנו עבודה־זרה אומר: „ברוך שעקר עבודה זרה מארצנו, וכשם שנעקרה ממקום זה, כן תֵעקר מכל מקומות ישראל והשב לב עובדיהן לעבדך". ובחוצה לארץ אין צריך לומר כן, מפני שרובן גוים. רבי שמעון בן אלעזר אומר: אף בחוץ־לארץ צריך לומר כן, מפני שעתידין להתגייר, שנאמר: „כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה'"[1]. (בר' נז:).

פט אמר רב נחמן בשם ר' מנא: עתידה עבודה־זרה להיות באה ורוקקת בפני עובדיה ומכַיְשְׁתָם — ובטלה מן העולם. (ירוש' ע"ז פ' ד).

IV. מִינִים.

צ לא ישא ויתן אדם עם המינים, ואין מתרפאים מהם אפילו לחיי שעה.

ומעשה בבֶּן־דָּמָה בן אחותו של רבי ישמעאל שהִכִּישׁוֹ נחש, ובא יעקב איש כְּפַר סְכַנְיָא לְרַפְּאוֹתוֹ — ולא הִנִּיחוֹ רבי ישמעאל. אמר לו: ישמעאל אחי, הנח לי ואתרפא ממנו, ואני אביא לך ראיה מן התורה שהוא מותר, — ולא הספיק לגמור את הדבר עד שיצאה נשמתו ב„מותר" ומת. קרא עליו רבי ישמעאל: אשריך, בן־דמה, שגופך טהור ונשמתך יצאה בטהרה, ולא עברת על דברי חבריך, שהיו אומרים: „ופורץ גדר ישכנו נחש"[2]. (ע"ז כז; ע"י).

צא ר' יוסי הגלילי אומר: אם מוצא אני ספרי מינים אני קוֹדֵד אזכרותיהם וגונזן ושורף את השאר. אמר ר' טרפון: אקפח את בני, שאם יפלו ספרי מינים לתוך ידי, שאני שורפם הם ואזכרותיהם; שאפילו אם יהא אדם רודף אחרי להרגני ונחש רץ להכישני— אני נמלט לבית עובדי עבודה־זרה ואיני נמלט לבתיהם של אלו; שעובדי עבודה־זרה אינם מכירים את הקדוש־ברוך־הוא וכופרים בו, והללו מכירים אותו וכופרים בו.

אמר ר' ישמעאל: ומה אם לעשות שלום בין איש לאשתו אמר המקום: שמי שנכתב בקדושה יִמָּחֶה על המים — ספרי מינים שמַטילים איבה וקנאה ותחרות בין ישראל לאביהם שבשמים, על אחת כמה וכמה שישרפו הם ואזכרותיהם, ועליהם הכתוב אומר: „הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט, תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי"[3]. וכשם שאין מצילין אותם מפני הדליקה כך אין מצילין אותם לא מפני המפלת ולא מפני המים ולא מכל דבר המאבדם. (שבת קטז; ירוש' שבת פ' טז; תוס' שבת פ' ג תנה"ק קרח)

[1] צפ' ג', ט. [2] קהל' י', ח. [3] תהל' קלט, כא, כב.

צ) לא ישא ויתן — לא יהא לו עסק. אפילו לחיי שעה — רפואה לשעה. שהכישו — נשכו. יעקב איש כפר סכניא — רופא מין מתלמידיו של ישו. ופורץ גדר — כלומר עובר על דברי חכמים. צא) קודד — חותך מתוכם. אזכרותיהם — שמות הקב"ה שבהם. וגונזן — וטומנן כדין דבר שבקדושה. אקפח את בני — אשכל את בני, ולשון שבועה היא. ימחה על המים — המים המרים שמשקין את הסוטה. שאין מצילין אותם — ספרי מינים. מפני הדליקה — מפני השריפה שנפלה בשבת.

צב שנו רבותינו: כשנתפס רבי אליעזר למינות העלוהו לגרדום לידון. אמר לו אותו הגמון: זקן שכמותך יעסוק בדברים בטלים הללו! אמר לו: נאמן עלי הדין. כסבור אותו ההגמון עליו הוא אומר, והוא לא אמר אלא כנגד אביו שבשמים. אמר לו: הואיל והאמנת עליך, דימוס — פטור אתה. כשבא אל ביתו נכנסו תלמידיו אצלו לנחמו ולא קבל מהם תנחומים. אמר לו ר' עקיבא: רבי, תרשני לומר דבר אחד ממה שלמדתני. אמר לו: אמור. אמר לו: רבי, שמא דבר מינות בא לידך והנאך, ועליו נתפשת? אמר לו: עקיבא, הזכרתני; פעם אחת הייתי מהלך בשוק העליון של צפורי, ומצאני אדם אחד, ויעקב איש כפר סכניא שמו. אמר לי: כתוב בתורתכם: „לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה' אלהיך וגו'"[1] — מהו לעשות ממנו בית־הכסא לכהן גדול? ולא אמרתי לו כלום. אמר לי: כך למדני: „כי מאתנן זונה קבצה ועד אתנן זונה ישובו"[2] — ממקום הטנופת באו, למקום הטנופת ילכו — והנאני הדבר, ועל־ידי זה נתפשתי למינות, ועברתי על מה שכתוב בתורה: „הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה"[3] — „הרחק מעליה דרכך" — זו מינות, „ואל תקרב אל פתח ביתה" — זו הרשות. (ע"ז טז, יז; ע"י).

צג אמר ר' יוחנן: כל מקום שפקרו המינים תשובתם בצדם: „נעשה אדם בצלמנו"[4] — „ויברא אלהים את האדם בצלמו"[5]; „הבה נרדה ונבלה שם שפתם"[6] — „וירד ה' לראות את העיר"[7]; „כי שם נגלו אליו האלהים"[8] — „לאל העונה אותי"[9]; „כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו"[10] — „בכל קראנו אליו"[10]; „ומי כעמך כישראל... אשר הלכו אלהים"[11] — „לפדות לו לעם"[11]. „עד די כרסון רמיו"[12] — „ועתיק יומין יתיב"[12]; — אלו למה לי? שאין הקדוש־ברוך־הוא עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה, שנאמר: „בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא"[13]. התינח כלם — „עד די כרסון רמיו" מה יש לומר? — אחד לדין ואחד לצדקה. (סנה' לח:).

---

[1] דב' כ"ג, יט. [2] מיכה א', ז. [3] מש' ה', ח. [4] בר' א', כו. [5] שם שם, כז. [6] שם י"א, ז. [7] שם שם, ה. [8] שם ל"ה, ז. [9] שם שם, ג. [10] דב' ד', ז. [11] ש"ב ז', כג. [12] דנ' ז', ט. [13] שם ד', יד.

צב) נתפס למינות — נתפס למלכות על חשד מינות (שהיתה מלכות רומי רודפת בימיו את כת המינים). גרדום — מקום משפט של דיני נפשות. הגמון — שר רומי. בדברים בטלים הללו — בדברי מינות. עליו הוא אומר — שמצדיק עליו את דין ההגמון. והאמנת עליך — את הדין. דימוס — לשון פטור ברומית. לנחמו — על שנחשד במינות. והנאך — גרם לך הנאה. למדני — רבן של כת המינים. ועל־ידי זה — בעון זה שנהניתי מדברי מין. הרשות — שרי הממשלה שבימיהם.
צג) שפקרו המינים — שבעלי האמונה בשתי רשויות הביאו ראיה מן התורה לדעות־הפקר שלהם. תשובתם בצדם — הרי אתה מוצא בתורה מיד תשובה לדבריהם. נעשה אדם בצלמנו — לשון רבים משמע, כאלו היו יש שתי רשויות. ויברא אלהים את האדם — הרי בענין זה עצמו נאמר בלשון יחיד; וכן שאר הכתובים המובאים כאן, שמשתמש בהם שם אלהות בלשון רבים, הרי נאמר מיד באותו הענין בלשון יחיד, ונמצא תשובתם בצדם. עד די כרסון רמיו — עד שהוכנו ונתיישבו הכסאות (לשון רבים) למושב אלהים. ועתיק יומין יתיב — אלהים ישב (לשון יחיד). אלו למה לי — הכתובים שבלשון רבים למה נאמרו? נמלך — נתיעץ. בפמליא של מעלה — במלאכי השרת. בגזרת עירין וגו' — הדבר יצא בגזירת המלאכים ודבר הקדושים (המלאכים) שאלתי; נמצא שהקב"ה נתיעץ במלאכים. התינח כלם וגו' — כל הכתובים הראשונים מתיישבים בכך, אבל כסאות רבים למה לי.

צד שני מינים היו, אחד שמו ששון ואחד שמו שמחה. אמר לו ששון לשמחה: אני גדול ממך, שנאמר: „ששון ושמחה ישיגו"[1]. א"ל שמחה לששון: אני גדול ממך, שנאמר: „שמחה וששון ליהודים"[2]. א"ל ששון לשמחה: יבוא יום ויעשוך רץ, שנאמר: „כי בשמחה תצאו"[3]. א"ל שמחה לששון: יבוא יום וימלאו בך מים, שנאמר: „ושאבתם מים בששון"[4].

אמר לו אותו צדוקי ששמו ששון לרבי אבהו: עתידים אתם שתמלאו לי מים לעולם הבא, שנאמר: „ושאבתם מים בששון". א"ל: אלמלי נאמר „לששון" — כדבריך, עכשו שנאמר „בששון" — עורו של אותו איש עושין אותו נוד וממלאין בו מים. (סג' מח:).

דע מה שתשיב לאפיקורוס. (אב' פ' ב).

V. בֵּין אָדָם לַמָּקוֹם.

צה דרש בר־קַפָּרָא: אֵיזוֹהִי פָּרָשָׁה קטנה, של גופי תורה תלוים בה? — „בכל דרכיך דעהו"[5]. (בר' סג).

צו „וְאַתֶּם עֵדַי נְאֻם ה' וַאֲנִי אֵל"[6] — שָׁנָה ר' שמעון בן יוֹחַאי: אם אתם עדי — אני ה', ואם אי אתם עדי — כביכול, אין אני ה'. (פסי' דר"כ יב).

צז „וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ"[7] — תניא, ר' אליעזר הגדול אומר: אם נאמר „בכל נפשך", למה נאמר „בכל מאדך"; ואם נאמר „בכל מאדך", למה נאמר „בכל נפשך"? — אלא אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו, לכך נאמר „בכל נפשך", ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו, לכך נאמר „בכל מאדך". ר' עקיבא אומר: „בכל נפשך" — אפילו נוטל את נפשך.

„וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ"[7] — בשני יצריך: ביצר־טוב וביצר־הרע. (בר' סא:, נד.).

ר' יוסי אומר: כל מעשיך יהו לשם שמים. (אב' פ' ב).

צט „יִרְאַת ה' הִיא אוֹצָרוֹ"[8] — אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, צִפִּיתָ לישועה, פִּלְפַּלְתָּ בחכמה, הֲבַנְתָּ דבר מתוך דבר? ואף־על־פי־כן אם „יראת ה' היא אוצרו" — הן, אם לא — לא. משל לאדם שאמר לשליחו: העלה לי כור חטין לעליה, הלך והעלה לו. אמר לו: עֵרבת לי בהן קב חֻמְטִין? אמר לו: לאו. א"ל: מוטב אם לא העלית. (שבת לא.).

[1] ישעי' ל"ה, י. [2] אסת' ח', יז. [3] ישעי' נ"ה, יב. [4] שם י"ב, ג. [5] מש' ג', ו. [6] ישעי' מ"ג, יב. [7] דב' ו', ה. [8] ישעי' ל"ג, ו.

צד) ששון ושמחה ישיגו — הרי ששון קודם. בשמחה תצאו — שיהא שמחה רץ לפניכם. צה) גופי התורה—עיקרי התורה. צו) אם אתם עדי—כלו' אם אתם מודים בי. כביכול—כאלו אפשר לומר כך. צז) לכך נאמר בכל מאדך—מן החביב עליך. צח) כל מעשיך — אפילו צרכי גופך. לשם שמים—לשם הקב"ה. צט) נשאת ונתת — עסקת במסחר. לישועה—לישועת ישראל וגאולתם. פלפלת—משא ומתן של הלכה קרוי פלפול. אם יראת ה' וגו'— כלו' עיקר החשיבות היא יראת ה'. קב — שם מדה. חומטין — מין עפר שמשמר את התבואה והפירות מתתליע.

ק אמר ר׳ חנינא: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, שנאמר: „ועתה ישראל מה ה׳ אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה׳" [1] – כלום יראת־שמים דבר קטן הוא: והרי אמר רבי חנינא משום ר׳ שמעון בן יוחאי: אין להקדוש־ברוך־הוא בבית־גְנָזָיו אלא אוצר של יראת שמים, שנאמר: „יראת ה׳ היא אוצרו" [2] – הן, לגבי משה דבר קטן היא. שאמר רבי חנינא: משל לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו–דומה עליו ככלי קטן: קטן ואין לו – דומה עליו ככלי גדול. (בר׳ לג:)

קא אמר ר׳ חֶלְבּוֹ אמר רב הונא: כל אדם שיש בו יראת־שמים – דבריו נשמעים, שנאמר: „סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם" [3]. מהו „כי זה כל האדם"? אמר ר׳ אלעזר: אמר הקדוש־ברוך־הוא: כל העולם כלו לא נברא אלא בשביל זה. ר׳ אבא בר כהנא אמר: שָׁקוּל זה כנגד כל העולם כלו. שמעון בן עַזַּאי אומר: כל העולם כלו לא נברא אלא לְצַוֹּת לזה. (שם ו:).

קב אמר ר׳ חמא בר פפא: כל אדם שיש עליו חן בְּיָדוּעַ שהוא ירא־שמים, שנאמר: „וחסד ה׳ מעולם ועד עולם על יראיו" [4]. (סוכה מט.).

קג כשחלה ר׳ יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו: רבנו, ברכנו. אמר להם: יהי רצון, שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר־ודם. אמרו לו. רַבֵּנוּ, עד כאן? אמר להם: וּלְוַאי! תדעו, כשאדם עובר עֲבֵרָה אומר: שלא יראני אדם. (בר׳ כח:).

קד תניא, ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה, שזה תלוי לאלף דור וזה תלוי לאלפים דור: כאן נאמר: „ועושה חסד לאלפים לאוהבי ולשומרי מצותי" [5], ושם נאמר: „ולשומרי מצותי לאלף דור" [6]. (סוטה לא.).

קה יהודה בן תימא אומר: הֱוֵי עז כנמר וקל כנשר, רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים. (אבות פ׳ ה).

קו רבן גמליאל בנו של ר׳ יהודה הנשיא היה אומר: עשה רצונו כרצונך, כדי שיעשה רצונך כרצונו: בַּטֵּל רצונך מפני רצונו, כדי שיְּבַטֵּל רצון אחרים מפני רצונך. (שם פ׳ ב).

קז כל המרבה כבוד שמים וממעט כבוד עצמו – כבוד שמים וכבודו מתרבה, וכל הממעט כבוד שמים ומרבה כבוד עצמו – כבוד שמים במקומו וכבודו מתמעט. (תדב"א פ׳ יד).

קח „כַּבֵּד את ה׳ מֵהוֹנֶךָ" [7] – ממה שֶׁחֲנָנְךָ, שאם אתה בעל נוי, קַלְּסֵהוּ בנוי שנתן לך. ואם קולך נאה והיית יושב בבית־הכנסת, עֲמוֹד וכבד את ה׳ בקולך.

חִיָּא בן אחותו של רבי אליעזר הַקַּפָּר היה קולו נאה, והיה אומר לו: חִיָּא בני, עֲמוֹד וכבד את ה׳ במה שחננך. (פסיק״ר כה).

[1]דב׳ י, יב. [2]ישע׳ ל״ג, ו. [3]קהל׳ י״ב, יג. [4]תהל׳ ק״ג, יז. [5]שמ׳ כ, ו. [6]דב׳ ז׳, ט. [7]משׁ׳ ג׳, ט.

קא) לצוות לזה – להתחבר לזה, להיות טפל לו. קב) בידוע – בוודאי. קג) עד כאן–ולא יותר ת״עו – סימן וראיה לדבר. קד) ולשומרי מצותיו לאלף דור – ולא נאמר „לאוהבי", משמע שבעושים מיראה הכתוב מדבר. קו) עשה רצונו– של הקב״ה. קח) בעל נוי – בעל יופי. מקלס – משבח.

קט ר' יוחנן בן ברוקא אומר: כל המחלל שם שמים בסתר נִפְרָעִין ממנו בגלוי — אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם. (אב' פ ד).

קי „אֵין חָכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה וְאֵין עֵצָה לְנֶגֶד ה'"[1] — כל מקום שיש בו חלול ה' אין חולקין כבוד לרב. (שבוע' ל').

קיא מוטב שתֵעָקר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא. (יבמ' עט.)

קיב מפרסמין את החנֵפים, מפני חלול השם, שנאמר: „ובשוב צדיק מצדקו ועשה עול ונתתי מכשול לפניו"[2]. (יומא פו.)

קיג אין מַקִיפִין בחלול השם, אחד שוגג ואחד מזיד. (קד' מ.)

קיד חלול השם כיצד? אמר רב: כגון אני, כשאני לוקח בשר מבית־הַטַבָּח ואיני נותן דמים לאַלְתַּר.

אביי כשהיה לוקח בשר משני שותפים נתן ממון לזה וממון לזה ואחר כך הביאם זה לזה ועשה להם חשבון.

דבי ר' ינאי אמר: כל שחבריו מתבַּיְשים מהמת שמועתו. הא כיצד? אמר רב נחמן בר יצחק: כגון שאומרים עליו הבריות: ימחול רבונו לפלוני. (יומא פו.)

קטו מי שיש חלול השם בידו אין לא כח בתשובה לתלות, ולא ביום־הכפורים לכפר ולא ביסורין למָרק, אלא כלם תולין ומיתה מְמָרֶקֶת, שנאמר: „ונגלה באזני ה' צבאות אם יכֻפר העון הזה לכם עד תמותון"[3]. (שם).

קטז שש מאות ושלש עשרה (תרי"ג) מצות נאמרו לו למשה — — — בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר: „וצדיק באמונתו יחיה"[4]. (מכ' כג, כד).

VI. תְּפִלָּה.

תניא, „לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם"[5] — איזו היא עבודה שהיא בלב? הֱוֵי אומר: זו תפלה. (תענ' ב.)

[1]מש כ"א, ל. [2]יחז' ג', כ. [3]ישעי' כ"ב, יד. [4]חב' ב', ד. [5]דבי' י"א, יג.

קט) נפרעין ממנו — מענישין אותו. אחד שוגג וגו' — בחלול השם נחשב שוגג למזיד. קיא) בפ־הסיא — בגלוי. קיב) את החנפים — העושים עבירה בסתר. ונתתי מכשול לפניו — לגלות עונו. קיג) אין מקיפין וגו' — כלו' אין ענשו של חלול השם נדחה. קיד) לאלתר — מיד. נותן ממון לזה וגו' — שמא לא ידע חברו שנתן לו. ועושן חשבון — והוזרין ונותנין לו בשר כנגד מה שנטלו. מהמת שמועתו — מחמת שם רע שיצא עליו. כגון שאומרין — על מי שעשה שלא כהוגן. קטו) חלול השם בידו — עון חלול השם. לתלות — לדחות את גזר דינו, שלא יהא נחתם מיד. למרק — לטהרו מחטאתו. העון הזה — של חלול השם, שבו שומד המקרא. קטז) באמונתו — האמונה בה' שהיא יסוד כל המצוות.

קיח תניא, ר' אליעזר בן יעקב אומר: „מקוה ישראל ה'"[1] — מה מקוה מטהר את הטמאים כך הקדוש־ברוך־הוא מטהר את ישראל. אמר הקב"ה לישראל: כשאתה מתפלל, התפלל בבית־הכנסת שבעירך, ואם אין אתה יכול להתפלל בבית־הכנסת התפלל בתוך שדך, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך שדך — התפלל בתוך ביתך, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך ביתך — התפלל על מטתך, ואם אין אתה יכול להתפלל על מטתך — הַרְהֵר בלבך, זהו שנאמר: „אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה"[2]. (שו"ט ד).

קיט ר' יוסי ברי' חנינא אמר: תפלות אבות תקנום; ר' יהושע בן לוי אמר: תפלות כנגד תמידין תִקְנוּם. (בר' כג:).

קכ אמר אלעזר: גדולה תפלה יותר מן הקרבנות.

ואמר ר' אלעזר: מיום שחרב בית־המקדש ננעלו שערי תפלה, שנאמר: „גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי"[3]; ואף־על־פי ששערי תפלה ננעלו — שערי־דמעות לא ננעלו, שנאמר: „שמעה תפלתי ה'... אל דמעתי אל תחרש"[4]. (בר' לב:; ב"מ נט.).

קכא אמר ר' יהושע בן לוי: אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים. (סוטה לח:).

קכב ברוכים אתם לה', שמים ויורדי מרכבה, אם תאמרו ותגידו לבני מה שאני עושה בשעה שמקדשין ואומרים „קדוש קדוש קדוש", ולַמדו אותם, שיהו עיניהם נשואות למרום לבית־תפלתם ונושאים עצמם למעלה: שאין לי הנאה בעולם כאותה שעה שעיניהם נשואות למרום ועינַי בעיניהם. באותה שעה אני אוחז בכסא כבודי בדמות יעקב ומחבקם ומנשקם ומזכיר גלותם וממהר גאולתם. (היכל').

קכג אמר ר' חָמָא בר חנינא: אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה — יחזור ויתפלל, שנאמר: „קוה אל ה', חזק ויאמץ לבך, וקוה אל ה'"[5]. (בר' לב:).

קכד אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים. (שם י.).

קכה ר' יודן אמר: בשר־ודם יש לו פַּטרון, אם באה לו צרה אין נכנס אצלו פתאם, אלא בא ועומד לו על פתחו של פטרונו וקורא לעבד או לבן־ביתו, והוא אומר: איש פלוני עומד על פתח חצרך. אבל הקדוש־ברוך־הוא אינו כן, אם באה על אדם צרה לא יצוַח לא למיכאל ולא לגבריאל, אלא לי יצוח ואני עונה לו מיד, זהו שנאמר: „כל אשר יקרא בשם ה' ימלט"[6]. (ירוש' בר').

קכו הקדוש־ברוך־הוא מתאוה לתפלתם של צדיקים. (יבמ' סד.).

„וַיֶּעְתַּר יצחק"[7] — אמר ר' יצחק: למה נמשלה תפלתם של צדיקים כעֶתֶר? קכז מה עֶתֶר זה מהפך התבואה בגורן ממקום למקום, כך תפלתם של צדיקים מהפכת מדותיו של הקב"ה ממדת רגזנות למדת רחמנות. (סוכה יד.).

[1]ירמ' י"ז, יג. [2]תהל' ד', ה. [3]איכה ג', ח. [4]תהל' ל"ט, יג. [5]שם כ"ז, יד. [6]יואל ג', ה. [7]בר' כ"ה, כא.

קיח) הרהר — חשוב. קכב) ברוכים אתם וגו' — הקב"ה אומר כך. קכג) קוה... וקוה — כמה פעמים משמע. קכה) פטרון — מגין ומיטיב. קכז) כעתר — מין בֵּתֶת.

קכח „לַמְנַצֵּחַ עַל אַיֶּלֶת הַשַּׁחַר"[1] — אמר ר' אלעזר: למה נמשלה תפלתם של צדיקים כאילה? לומר לך מה אילה זו כל זמן שמַגְדֶּלֶת — קרניה מפצילות, אף צדיקים כל זמן שמרבים בתפלה תפלתם נשמעת. (יומא כט.).

קכט מי שאירע בו דבר צריך להודיעו לרבים ורבים מבקשים עליו רחמים. (חול' עח.).

קל אמר רַבָּה בר חִנָּנָא סָבָא משמו של רב: כל שאפשר לו לבקש רחמים על חברו ואינו מבקש נקרא חוטא, שנאמר: „גם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדל להתפלל בעדכם"[2]. אמר רבא: ואם תלמיד חכם הוא צריך שיַּחֲלֶה עצמו עליו. (בר' יב:).

קלא כל המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה, שנאמר: „וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו"[3]. (ב"ק צב.).

קלב כשאתה יוצא לדרך המָּלֵךְ בקונך וצא. מהו „המלך בקונך וצא"? — זו תפלת הדרך. (בר' כט.).

קלג כשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קֶבַע, אלא רחמים ותחנונים לפני המקום, ברוך הוא.

מהו קֶבַע? — אמר ר' אושעיא: כל שתפלתו דומה עליו כמַשּׂאוי; וחכמים אומרים: כל שאינו אומרה בלשון תחנונים. רבה ורב יוסף אמרו שניהם: כל שאינו יכול לחדש בה דבר. אבא בר אבין ורבי חנינא בר אבין אמרו שניהם: כל שאינו מתפלל עם דמדומי החמה. (אב' פ' ב; בר' כט:).

קלד „וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים משֶׁה יָדוֹ וְגָבַר יִשְׂרָאֵל וגו'"[4]. וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך: כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כְּלַפֵּי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים, ואם לאו — היו נופלים. כיוצא בדבר אתה אומר: „עשה לך שרף... והיה כל הנשוך וראה אותו וחי"[5] — וכי נחש ממית או מחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים, ואם לאו — היו נִמּוֹקִים. (ר"ה כט.).

קלה המתפלל צריך שיכַוֵּן את לבו לשמים. (בר' לא.).

קלו המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה. (יבמ' קה:).

[1]תהל' כ"ב, א. [2]ש"א י"ב, כג. [3]איוב מ"ב, י. [4]שמ' י"ז, יא. [5]במ' כ"א, ח.

קכח) מפצילות — מסתעפות, שבכל שנה מוציאות ענף חדש. קכט) שאירע בו דבר — קרה לו דבר רע. קל) סבא — הזקן. אם תלמיד חכם הוא — זה שצריך לרחמים. שיחלה עצמו עליו — חברו ירבה בתפלה עד שיחלה. קלב) המלך בקונך — התיעץ בבוראך. קלג) כמשוי — שאינו עושה אלא כדי לצאת ידי חובה. לחדש בה דבר — אלא אומר הכל בנוסח הקבוע. עם דמדומי חמה — עם הנץ החמה וקרוב לשקיעתה. קלד) כלפי מעלה — לצד מעלה, לשמים. ומשעבדים — מכניעים. נימוקים — חולים ומתים.

קלז אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו, שנאמר: „נִשָּׂא לְבָבֵנוּ אֶל כַּפָּיִם, אֶל אֵל בַּשָּׁמָיִם“ [1]. (תענ׳ ח׳.)

קלח אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן מֵשים לבו כבשר. (סוטה ה׳.)

קלט ר׳ אלעזר נתן פרוטה [לעני] ואחר כך התפלל. אמר: „אני בצדק אחזה פניך“ [2]. (ב״ב י.)

קמ אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך קלות־ראש, ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך שמחה של מצוה. (בר׳ לא.)

קמא אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבד־ראש. חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכַונו לבם לאביהם שבשמים.

מִנַּיִן? אמר ר׳ יהושע בן לוי: שנאמר: „השתחוו לה׳ בהדרת קדש“ [3] — אל תקרי „בהדרת קדש“ אלא „בחרדת קדש“. רב נחמן בר יצחק אמר מכאן: „עבדו את ה׳ ביראה וגילו ברעדה“ [4] — ואמר רַב: במקום גילה שם תהא רעדה. (שם ל:)

קמב שנו רבותינו: חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים שעה אחת וחוזרים ושוהים שעה אחת. וכי מאחר ששוהין תשע שעות ביום לתפלה — תורתם היאך משתמרת ומלאכתם אימתי נעשית? אלא מתוך שחסידים הם — תורתם משתמרת ומלאכתם מתברכת. (שם לב:; ע״י).

קמג כשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים. (שם כח:).

קמד המתפלל צריך שיראה עצמו כאלו שכינה כנגדו שנאמר: „שויתי ה׳ לנגדי תמיד“ [5]. (סנה׳ כב.)

קמה אמר רב אשי: ראיתי לו לרב כהנא, בשעה שצער בעולם היה פושט טליתו ופוכר ידיו ומתפלל, אמר: כעבד לפני רבו; בשעת שלום לובש ומתכסה ומתעטף ומתפלל, אמר: „הכון לקראת אלהיך ישראל“ [6]. (שבת י.)

קמו אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו, ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק.

מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך, ובא הֶגְמוֹן אחד ונתן לו שלום, ולא החזיר לו שלום. המתין לו עד שסִיֵּם תפלתו. לאחר שסִיֵּם תפלתו אמר לו: ריקא! והלא כתוב בתורתכם: „רק השמר לך ושמור נפשך מאד“ [7], וכתיב: „ונשמרתם מאד

[1] איכה ג׳, מא. [2] תהלי׳ י״ז, טו. [3] שם כ״ט, ב. [4] שם ב׳, יא. [5] שם ט״ז, ח. [6] עמו׳ ד׳, יב. [7] דב׳ ד׳, ט.

קלז) משים נפשו בכפו — כלו׳ שמתפלל בכל לבו ונפשו בשעת פרישת כפיו בתפלת. קלח) משים לבו כבשר — לרחמים. קלט) אני בצדק וגו׳ — כלו׳ אתן צדקה תחלה ואח״כ אתפלל. שיחה — של ליצנות. קמא) בתוך כובד־ראש — ולא מתוך קלות־ראש. קמג) לפני מי אתם עומדים — לפני הקב״ה. קמה) ופוכר ידיו — משלב אצבעות ידיו זו לתוך זו. קמו) הגמון — שר. שסיים — שגמר. ריקא — בער.

לנפשותיכם"[1] — כשנתתי לך שלום, למה לא החזרת לי שלום? אם הייתי חותך ראשך בסייף מי היה תובע דמך מידי? אמר לו: המתן לי עד שאפייסך בדברים. א"ל: אלו היית עומד לפני מלך בשר־ודם ובא חברך ונתן לך שלום, היית מחזיר לו שלום? אמר לו: לאו. ואם היית מחזיר לו, מה היו עושים לך? א"ל: היו חותכין את ראשי בסייף. א"ל: והלא דברים קל־וחומר: מה אתה, שהיית עומד לפני מלך בשר־ודם, שהיום כאן ומחר בקבר, כך — אני שהייתי עומד לפני מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא, שהוא חי וקיים לעד ולעולמי עולמים, על אחת כמה וכמה! מיד נתפייס אותו ההגמון ונפטר אותו חסיד לביתו לשלום. (בר' לב, לג).

קמז אמר רב משום רבי מאיר: לעולם יהיו דבריו של אדם מועטים לפני הקדוש־ברוך־הוא, שנאמר: „אל תבהל על פיך... להוציא דבר לפני האלהים... על כן יהיו דבריך מעטים"[2]. (שם סא).

קמח מעשה באחד שירד לפני התיבה לפני ר' חנינא, אמר: „האל הגדול הגבור והנורא והאדיר והעזוז והיראוי, החזק והאמיץ והודאי והנכבד". המתין לו עד שסיים. כשסיים אמר לו: סיימת לכל שבחיו של רבונך, בל כך למה לך? אפילו אותן שלש שאנו אומרים, אלמלא אמרן משה רבנו בתורה ובאו אנשי כנסת הגדולה ותקנון בתפלה, לא היינו יכולים לאמרן, — ואתה הולך ואומר כל כך? משל למלך בשר־ודם, שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב והיו מקלסין אותו בשל כסף — והלא גנאי הוא לו! (שם לג:).

קמט מעשה בתלמיד אחד שירד לפני התבה לפני ר' אליעזר והיה מאריך יותר מדאי. אמרו לו תלמידיו: רבנו, כמה ארכן הוא זה! אמר להם: כלום מאריך יותר ממשה רבנו, שנאמר בו: „ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה וגו'"[3].

שוב מעשה בתלמיד אחד שירד לפני התיבה לפני ר' אליעזר והיה מקצר יותר מדאי. אמרו לו תלמידיו: כמה קצרן הוא זה! אמר להם: כלום מקצר יותר ממשה רבנו, שנאמר: „אל נא רפא נא לה"[4]. (שם לד.).

קנ רבא ראהו לרב המנונא שהוא מאריך בתפלתו, אמר: מניחין חיי־העולם ועוסקין בחיי־שעה; והוא סבר: זמן תפלה בלבד וזמן תורה בלבד. (שבת י.).

קנא עד כמה תפלות חיב אדם להתפלל ביום? כך שנו רבותינו: אין מתפללין יותר משלש תפלות שתקנו אבות־העולם. בא דוד ופרש: „ערב ובקר וצהרים"[5]. לפיכך אי־

[1] דב' ד', טו. [2] קהל' ה', א. [3] דב' ט', כה. [4] במ' י"ב, יג. [5] תהל' נ"ה, יח.

חותכין... בסייף — כורתין בחרב. נתפיים — נתרצה. ונפטר — נפרד והלך. קמח) והיראוי— המאוים. אותן שלש — הגדול הגבור והנורא שבתחלת ש"ע. אמרן משה רבנו — „האל הגדול הגבור והנורא" (דב' י', יז). גנאי הוא לו — זלזול בכבודו, ומוטב שלא לשבחו כלל. קמט) שירד לפני התיבה — להתפלל כשליח־צבור; ולשון „ירד לפני התיבה" מפני שהתיבה, שהש"צ עומד אצלה, היתה במקום נמוך, ע"ש „ממעמקים קראתיך ה'". ארכן — מאריך בתפלה. קנ) חיי עולם — תורה. חיי שעה — תפלה, שהיא שאלת צרכיו. קנא) אבות העולם — אברהם יצחק ויעקב.

אדם רַשַּׁאי להתפלל יותר משלש תפלות ביום. ור׳ יוחנן אמר: וּלְוַאי מתפלל אדם והולך כל היום כלו! (תנח׳ מקץ; בר׳ כ׳; ירוש׳ בר׳ פ״ד).

קנב שאל אנטונינוס את רבנו הקדוש: מהו להתפלל בכל שעה? אמר לו: אסור. אמר לו: למה? אמר לו: שלא ינהג קלות־ראש בגבורה. לא קבל ממנו. מה עשה רבנו הקדוש? השכים אצלו אמר לו: קִירִי כִּירִי! לאחר שעה נכנס אצלו אמר לו: אִמְפּוּרָטוֹר! ולאחר שעה אמר לו: שלום עליך המלך! אמר לו אנטונינוס: מה אתה מבזה במלכות? אמר לו רבי: ישמעו אזניך מה שפיך אומר; ומה אתה, שאתה בשר־ודם, השואל בשלומך בכל שעה אתה אומר „מבזה", מלך מלכי המלכים — על אחת כמה וכמה שלא יהא אדם מטריחו בכל שעה. (תנח׳ מקץ).

קנג אמר ר׳ אלעזר: ספק התפלל, ספק לא התפלל — אינו חוזר ומתפלל. ור׳ יוחנן אמר: ולואי שיתפלל אדם והולך כל היום כלו. (בר׳ כ.; פס׳ נד:).

קנד „כֹּל הַנְּשָׁמָה תְּהַלֵּל יָהּ"[1] — על כל נשימה ונשימה שאדם מעלה חַיָּב לקלס את יוצרו. (ד״ר פ׳ ב).

קנה כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל — עליו הכתוב אומר: „ואותי השלכת אחרי גֵוֶּךָ"[2] — אל תקרא „גוך" אלא „גֵאֶךָ": אָמַר הקדוש־ברוך־הוא: לאחר שנתגאה זה — קבל עליו מלכות־שמים. (בר׳ י:).

קנו — אל יעמד אדם במקום גבוה ויתפלל, אלא במקום נָמוּךְ ויתפלל, שנאמר: „ממעמקים קראתיך ה׳"[3]. (שם).

קנז אמר ר׳ יוחנן: אל יתפלל אדם אלא בבית שיש שם חלונות, שנאמר: „וְכַוִּין פְּתִיחָן לֵיהּ בְּעִלִּיתֵהּ נגד יְרוּשְׁלֶם"[4] (שם לד:).

קנח סוֹמָא ומי שאינו יכול לכוין הרוחות יכַוֵּן לבו כנגד אביו שבשמים. היה עומד בחוץ לארץ יכון לבו כנגד ארץ־ישראל, שנאמר: „והתפללו אליך דרך ארצם"[5]. היה עומד בארץ־ישראל יכַוֵּן לבו כנגד ירושלים, שנאמר: „והתפללו אל ה׳ דרך העיר אשר בחרת"[6]. היה עומד בירושלים יכון לבו כנגד בית־המקדש, שנאמר: „והתפללו אל הבית הזה"[7]. היה עומד בבית־המקדש יכון לבו כנגד בית קדשי־קדשים, שנאמר: „והתפלל אל המקום הזה"[8]. נמצא עומד במזרח מחזיר פניו למערב, במערב — מחזיר פניו למזרח, בדרום — מחזיר פניו לצפון, בצפון — מחזיר פניו לדרום; נמצאו כל ישראל מְכַוְּנִים את לבם למקום אחד.

וכן הוא אומר: „כמגדל דוד... בנוי לתלפיות"[9] — תל שכל פיות פונים בו. (שם ל.).

[1] תהל׳ קנ, ו. [2] מ״א יד, ט. [3] תהל׳ קל, א. [4] דני׳ ו׳, יא. [5] מ״א ח׳, מח. [6] שם שם, מד. [7] דה״ב ו׳, לב. [8] מ״א ח׳, לה. [9] שה״ש ד׳, ד.

קנב) בגבורה — בהקב״ה. קירי כירי — שלום למלך! אמפרטור — קיסר גדול. קנה) לאחר שנתגאה זה — ומלא כרסו. קנו) נמוך — שפל. קנז) וכוין פתיחין ליה בעליתיה — חלונות פתוחים לו בעליתו, במקום שהתפלל. קנח) סומא — עִוֵּר. לכון את הרוחות — להתפלל לצד מזרח כדין. שכל פיות — של המתפללים.

קנט אמר רב הַמְנוּנָא: כמה הלכות גדולות יש לשמוע ממקראות הללו של חנה: „וחנה היא מדברת על לבה"[1] — מכאן למתפלל שיכַוֵן לבו. „רק שפתיה נעות"[1] — מכאן למתפלל שיחתוך בשפתיו. „וקולה לא ישמע"[1] — מכאן שאסור להגביה קולו בתפלתו. „ויחשבה עלי לשכורה"[1] — מכאן ששכור אסור להתפלל. (בר' לא:).

אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: מפני מה תקנו תפלה בלחש? כדי שלא לְבַיֵש את עוברי עֲבֵרָה: שהרי לא חלק הכתוב מקום בין חטאת לעולה. (סוטה לב:).

קסא המשמיע קולו בתפלתו — הרי זה מקטני־אֲמָנָה.
המַגְבִּיהַּ קולו בתפלתו — הרי זה מנביאי השקר. (בר' כד:).

קסב אין עונין לא אמן חטופה, ולא אמן קטופה, ולא אמן יתומה, ולא יזרוק ברכה מפיו. (שם מז.).

קסג אמר רב: כל שאין דעתו מיושבת עליו אל יתפלל, משום שנאמר: „בצר אל יורה".
ר' חנינא ביום שכעס לא התפלל.
שמואל לא התפלל בבית שיש בו שֵׁכָר.
רב פַּפָּא לא התפלל בבית שיש בו הַרְסָנָא.
אביו של שמואל כשהיה בא בדרך לא התפלל שלשה ימים. (עור' סה.).

קסד הצועק לשֶׁעָבַר הרי זו תפלת שוא. כיצד? היתה אשתו מעוברת ואומר: יהי רצון שתלד אשתו זכר — הרי זו תפלת שוא. היה בא בדרך ושמע קול צְוָחָה בעיר ואמר: יהי רצון שלא תהא בתוך ביתי — הרי זו תפלת שוא. (בר' נד.).

קסה שנו רבותינו: העובר לפני התיבה צריך לסרב; ואם אינו מסרב דומה לתבשיל שאין בו מלח; ואם מסרב יותר מדאי, דומה לתבשיל שהקדיחתו מלח. כיצד הוא עושה? פעם ראשונה יסרב, שניה מְהַבְהֵב, שלישית פושט את רגליו ויורד. (בר' לד.).

קסו המתפלל וטעה, סִמָן רע לו; ואם שליח־צבור הוא — סמן רע לשולחיו; מפני ששלוחו של אדם כמותו.

[1] ש"א א', יג.

קנט) שיחתוך — את קולו, שיתפלל בשפה ברורה. קס) את עוברי עֲבירה — המתוודים בתפלתם על החטא. לא חלק... מקום וגו' — התורה לא קבעה במזבח מקום מיוחד להקרבת חטאת, כדי שלא יכירו בחוטא. קסא) מקטני אמנה — כלו' אמונתו בהקב"ה מועטת. מנביאי השקר — שכך דרכם לצעוק ולהגביה קולם. קסב) לא אמן חטופה — שלא להבליע את האליף שבראש. ולא אמן קטופה — שלא להבליע את הנוין שבסוף. ולא אמן יתומה — שלא שמע את הברכה. ולא יזרוק ברכה מפיו — במהירות. קסג) בצר אל יורה — פסוק הוא בס' בן־סירא: כלו' כשדעתו צרה עליו אל יעסיק בהוראה, וכמו כן בתפלה. שיש בו שכר — שריח השכר היה משכרו. הרסנא — דגים קטנים; שריחם היה מבלבל דעתו. קסד) הצועק לשעבר — על מה שהיה כבר. קסה) לסרב — ימאן קצת, כלומר: איני ראוי לכך. שהקדיחתו מלח — שקלקלה אותו המבשלת ע"י רוב מלח. מהבהב — מפקפק לילך; כלו' הולך ואינו הולך. ויורד — לפני התיבה.

אמרו עליו על ר׳ חנינא בן דוסא, שהיה מתפלל על החולים ואומר: זה חי וזה מת. אמרו לו: מנין אתה יודע? אמר להם: אם שגורה תפלתי בפי, יודע אני שהוא מקבל, ואם לאו, יודע אני שהוא מטרף. (בר׳ לד:).

קסז תניא, אבא בנימין אומר: אין תפלה של אדם נשמעת אלא בבית־הכנסת, שנאמר: „לשמוע אל הרנה ואל התפלה"[1] — במקום רנה שם תהא תפלה.

אמר רב יצחק: מנין שהקדוש־ברוך־הוא מצוי בבית־הכנסת? שנאמר: „אלהים נצב בעדת אל"[2]. ומנין לעשרה שמתפללים ששכינה עמהם, שנאמר: „אלהים נצב בעדת אל". (שם ו.).

קסח וָאֱהִי לָהֶם לְמִקְדָּשׁ מְעַט בָּאֲרָצוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם"[3] — אמר רב שמואל בר יצחק: אלו בתי־כנסיות ובתי־מדרשות שבבבל.

דרש רבא: מהו שנאמר: „ארוני מעון אתה היית לנו"[4] — אלו בתי־כנסיות ובתי־מדרשות. (מג׳ כט.).

קסט „פָּדָה בְשָׁלוֹם נַפְשִׁי מִקְּרָב לִי כִּי בְרַבִּים הָיוּ עִמָּדִי"[5] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: כל העוסק בתורה ובגמילות־חסדים ומתפלל עם הצבור, מַעֲלֶה אני עליו כאלו פְּדָאַנִי לי ולבָנַי מבין אומות־העולם. (בר׳ ח.).

קע בשעה שישראל מתפללים אין אתה מוצא שכלם מתפללים כאחד, אלא כל כנסיה וכנסיה מתפללת בפני עצמה, הכְּנֶסֶת הזו תחלה ואחר־כך הכנסת האחרת. ומאחר שכל הכנסיות גומרות כל התפלות, המלאך הממונה על התפלות נוטל כל התפלות שהתפללו בכל הכנסיות כֻּלָּן ועושה אותן עטרות ונותנן בראשו של הקדוש־ברוך־הוא. (שמ"ר פ׳ כא).

קעא אמר ריש־לקיש: כל מי שיש לו בית־הכנסת בעירו ואינו נכנס שם להתפלל נקרא שכן רע, שנאמר: „כה אמר ה׳ על כל שכני הרעים הנוגעים בנחלה אשר הנחלתי את עמי את ישראל"[6]; ולא עוד אלא שגורם גלות לו ולבניו, שנאמר: „הנני נותשם מעל אדמתם"[6]. (בר׳ ח.).

קעב — — — כל הרגיל לבוא לבית־הכנסת ולא בא יום אחד הקדוש־ברוך־הוא משא״ל בו, שנאמר: „מי בכם ירא ה׳ שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נגה לו"[7]: אם לדבר־מצוה הלך „נגה לו", ואם לדבר־הרשות הלך „אין נגה לו".

— — — בשעה שהקב״ה בא לבית־הכנסת ולא מצא בה עשרה, מיד הוא כועס, שנאמר: „מדוע באתי ואין איש, קראתי ואין עונה"[8]. (שם ו.).

[1] מ״א ח׳, כח. [2] תהל׳ פ״ב, א. [3] יחז׳ י״א, טז. [4] תהל׳ צ׳, א. [5] שם נ״ה, יט. [6] ירמ׳ י״ב, יד. [7] ישע׳ נ׳, י. [8] שם שם, ב.

קסו) אם שגורה תפלתי — סדורה ויוצאת במרוצה. שהוא מקובל — החולה; כלו׳ תפלתו נתקבלה והחולה יתרפא. מטורף — נדחה. קסז) במקום רנה — בביהכ״נ ששם אומר הצבור שירות ותשבחות בקול רנה. בעדת אל — ואין עדה פחותה מעשרה.

קעג אמרו לו לר׳ יוחנן: יש זקנים בבבל. תמה ואמר: „למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה״ [1] כתיב, אבל בחוץ לארץ לא! כיון שאמרו לו: „משכימים ומעריבים הם לבתי־כנסיות״ — אמר זוהי שעמדה להם. שכן אמר ר׳ יהושע בן לוי לבניו: השכימו והעריבו לבית־הכנסת, כדי שתאריכו ימים. (בר׳ ח׳).

קעד אמר ר׳ יהושע בן לוי: לעולם ישכים אדם לבית־הכנסת, כדי שֶׁיִּזְכֶּה וְיִמָּנֶה עם עשרה הראשונים, שאפילו מאה באים אחריו נותנים לו שְׂכַר כנגד כלם. (שם מז:).

קעה אמר לו ר׳ יצחק לרב נחמן: מה טעם לא בא מר לבית־הכנסת להתפלל? אמר לו: לא הייתי יכול. א״ל: יְכַנְּסוּ למר עשרה — ויתפללו. א״ל: טורח לי בדבר. — ויאמר לו מר לשליח־צבור, שבשעה שהצבור מתפלל יבא ויודיע למר. א״ל: כל כך למה? א״ל: שאמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחי: מהו שנאמר: „ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון״ [2]? אימתי עת רצון — בשעה שהצבור מתפללין. (שם ז, ח).

קעו מעשה בר׳ אליעזר שנכנס לבית־הכנסת ולא מצא עשרה — ושִׁחְרֵר עבדו והשלימו לעשרה. (שם מז:).

קעז אמר רב הונא: היוצא מבית־הכנסת — אל יַפְסִיעַ פסיעה גַּסָּה. אמר אַבַּיֵי: לא אמרו אלא ביציאתו. אבל בכניסתו מצוה לָרוּץ, שנאמר: „ונדעה נרדפה לדעת את ה׳״ [3]. (שם ו:).

קעח שנו רבותינו: בתי־כנסיות אין נוהגין בהם קַלּוּת־ראש, אין אוכלין בהם ואין שותין בהם, ואין נָאוֹתין בהם ואין מְטַיְּלִין בהם, ואין נכנסין בהם בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, ואין מספידין בהם הספד של יחיד. אבל קורין בהם ושונין בהם, ומספידין בהם הספד של רבים, ומְכַבְּדִין אותם ומרביצין אותם, כדי שלא יעלו בהם עֲשָׂבִים. אמר ר׳ יהודה: אימתי? בישובם; אבל בְּחֻרְבָּנָם מניחין אותם ועולין בהם עֲשָׂבִים. ולא יִתָּלוֹשׁ, מפני עֲגְמַת־נפש.

ועוד אמר ר׳ יהודה: בית־הכנסת שחרב — אין מספידין בתוכו, ואין מַפְשִׁילִין בתוכו חבלים, ואין פורשין לתוכו מצודות, ואין שוטחין על גגו פֵּרוֹת, ואין עושין אותו קַפַּנְדַּרְיָא, שנאמר: „והשימותי את מקדשכם״ [4] — קדושתם אף כשהם שוממים.

הרוקק בבית־הכנסת כרוקק בבבת־עינו. (מג׳ כח; ירוש׳ בר׳ פ׳ ג).

[1] דב׳ י״א, כא. [2] תהלי׳ ס״ט, יד. [3] הוש׳ ו׳, ג. [4] ויק׳ כ״ו, לא.

קעג) משכימים ומעריבים — משכימים בבקר לבוא ומאחרים בערב לצאת. קעה) לא הייתי יכול — תש כחי. קעו) ושחרר — הוציא להפשי. קעז) אל יפסיע פסיעה גסה — פסיעה גדולה, שלא יהא נראה כבורה מביהכ״נ. קעח) ואין נאותין בהם — אין אדם משתמש בהם להנאתו. בחמה — בשעת חום. הספד של רבים — על ת״ח שמת. ומכבדין — מנקים. ומרביצין — את האבק במים. ולא יתלוש — לא יעקור את העשבים. מפני עגמת נפש — מפני הצער שע״י העשבים מתעוררין ונזכרין בחרבנם. אין מפשילין — אין שוזרין. מצודות — ללכוד עופות. ואין שוטחין... פירות — ליבשם. קפנדריא — לעבור דרך בו, כדי לקצר הליכתו. בבבת עינו — של הקב״ה, כביכול.

קעט אמר רב: כל עיר שגגותיה גבוהים מבית־הכנסת, לסוף חרבה, שנאמר: „לרומם את בית אלהינו ולהעמיד את חרבותיו"[1].

במה דברים אמורים? – בבתים, אבל בירניות ומגדלים אין בכך כלום. (שבת יא.).

קפ אמר רב חִסְדָּא: אל יסתור אדם בית־הכנסת עד שיבנה בית־כנסת אחרת. (ב"ב ג:).

קפא ר׳ הוֹשַׁעְיָא רַבָּה ור׳ חָמָא בר חֲנִינָא היו מטילים בבתי־כנסיות אלו שבלוד. אמר לו ר׳ חמא בר חנינא לר׳ הושעיא רבה: כמה ממון שקעו אבותי כאן. אמר לו: כמה נפשות שקעו אבותיך כאן; וכי לא היו בני אדם שיעסקו בתורה?

ר׳ אָבִין – עשו לו שער לבית־המדרש הגדול. ירד ר׳ מָנִי אצלו, אמר לו: ראה מה שעשית! קרא עליו: „וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלות"[2]–וכי לא היו בני אדם שיעסקו בתורה? (ירוש׳ פאה פ׳ ח).

קפב ר׳ אלעזר לאחר שסִיֵּם תפלתו אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה׳ אלהינו, שתַּשְׁכֵּן בפוּרֵנוּ אהבה ואחוה ושלום ורֵעות, ותרבה גבולנו בתלמידים, ותצליח סופנו אחרית ותקוה, ותשים חלקנו בגן־עדן, ותקננו בחבר טוב וביצר טוב בעולמך, ונשכים ונמצא יִחוּל לבבנו ליראה את שמך, ותבא לפניך קוֹרַת נפשנו לטובה.

ר׳ יוחנן לאחר שסים תפלתו אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה׳ אלהינו, שֶׁתָּצִיץ בְּבָשתנו ותביט ברעתנו, ותתלבש ברחמיך, ותתכסה בעזך, ותתעטף בחסידותך, ותתאזר בחנינותך, ותבא לפניך מדת טובך וענותנותך.

ר׳ חִיָּא לאחר שהתפלל אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה׳ אלהינו, שתהא תורתך אומנותנו, ואל יִדְוֶה לבנו ואל יחשכו עינינו.

רב לאחר תפלתו אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה׳ אלהינו, שתתן לנו חיים ארוכים, חיים של שלום, חיים של טובה, חיים של ברכה, חיים של פרנסה, חיים של חלוץ עצמות, חיים שיש בהם יראת־חטא, חיים שאין בהם בושה וכלמה, חיים של עושר וכבוד, חיים שתהא בנו אהבת־תורה ויראת־שמים, חיים שתמלא לנו את כל משאלות לבנו לטובה.

רַבִּי אחר תפלתו אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו, שתצילנו מעזי־פנים ומעזות־פנים, מאדם רע ומפגע רע, מיצר־רע, מחבר רע, משכן רע ומשטן המשחית ומִדין קשה ומבעל־דין קשה, בין שהוא בן־ברית בין שאינו בן־ברית.

[1]עז׳ ט׳, ט. [2]הוש׳ ח׳, יד.

קעט) בירניות ומגדלים — בנינים לנוי ולצרכי צבור. קפ) יסתור — יהרוס. קפא) רבה—הגדול. כמה ממון שקעו וגו׳ — כלו׳ הרבה ממון הוציאו לבנין בתי־כנסיות אלו. כמה נפשות שקעו — שעסקו בבנין ונתבטלו מן התורה. קפב) בפורינו — בגורלנו; ויש: במטתנו. ונמצא יחול וגו׳ — כלו׳ שתתקיים תקותנו ליראה את שמך. קורת נפשנו — כלו׳ ספוק צרכינו. שתציץ בבשתנו — תראה את חרפתנו ותרחם עלינו. מעזי־פנים — שלא יתגרו בי. ומעזות פנים — שלא אתגרה באחרים. בן־ברית — יהודי.

רב סַפְרָא לאחר תפלתו אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה' אלהינו, שתשים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה ובין התלמידים העוסקים בתורתך, בין עוסקים לשמה בין עוסקים שלא לשמה, וכל העוסקים שלא לשמה – יהי רצון שיהו עוסקים לשמה.

ר' אֲלֶכְּסַנְדְּרִי אחר תפלתו אמר כך: יהי רצון מלפניך, ה' אלהינו, שתעמידנו בקרן אורה ואל תעמידנו בקרן חשכה, ואל יִדְוֶה לבנו ואל יחשכו עינינו. ויש אומרים: זוהי תפלת רב המנונא. ור' אלכסנדרי לאחר תפלתו אמר כך: רבון כל העולמים! גלוי וידוע לפניך, שרצוננו לעשות רצונך, ומי מעכב? שְׂאוֹר שֶׁבְּעִסָּה ושעבוד מַלְכֻיּוֹת. יהי רצון מלפניך, שתכניעם מלפנינו ומאחרינו ונשובה לעשות חֻקֵּי רצונך בלבב שלם.

רבא לאחר תפלתו אמר כך: אלהי, עד שלא נוצרתי איני כְדַאי, ועכשו שנוצרתי כאלו לא נוצרתי. עפר אני בחיי – קל וחמר במיתתי, הרי אני לפניך ככלי מלא בושה וכלמה. יהי רצון מלפניך, ה' אלהי, שלא אחטא עוד, ומה שחטאתי לפניך מָרֵק ברחמיך הרבים, אבל לא על־ידי יסורים וָחֳלָאִים רעים.

מַר בנו של רבינא כשהיה מסַיֵּם תפלתו אמר כך: אלהי, נצור לשוני מרע ושפתותי מִדַּבֵּר מרמה, ולמקללי נפשי תדום ונפשי כעפר לכל תהיה. פתח לבי בתורתך ובמצותיך תרדֹּף נפשי. ותצילני מפגע רע, מיצר־הרע ומאשה רעה ומכל רעות המתרגשות לבוא לעולם, וכל החושבים עלי רעה מהרה הפר עצתם וְקַלְקֵל מחשבתם. "יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, ה' צורי וגואלי"[1]. (בר' טז, יז).

תניא, אמר ר' ישמעאל בן אלישע: פעם אחת נכנסתי להקטיר קטרת לִפְנַי־וְלִפְנִים, וראיתי אַכְתְּרִיאֵל יָהּ ה' צבאות יושב על כסא רם ונשא, ואמר לי: ישמעאל בני, ברכני! אמרתי לו: רבונו־של־עולם, יהי רצון מלפניך, שיכבשו רחמיך את כעסך, ויגולו רחמיך על מדותיך, ותתנהג עם בניך במדת הרחמים, ותִכָּנס להם לִפְנִים משורת הדין. וְנִעְנַע לי בראשו.

להודיע, שברכת הדיוט אל תהא קלה בעיניך. (שם ז:).

[1] יהוש' ח', י'.

בפמליא של מעלה — במלאכי־השרת. ובפמליא של מטה — בתלמידי־חכמים. בקרן — בזוית, כלו' במקום. שאור שבעיסה — יצר־הרע שבלבבנו שמחמיץ את האדם. איני כדאי — לא הייתי חשוב להברא. מרק — טהר ונקה. קפג) ישמעאל בן אלישע — כהן גדול היה. אכתריאל וגו' — מכנויו של הקב"ה הם. שיכבשו — שינצחו. ויגולו — יתגלגלו ויבאו, יתגברו על מדת הדין. לפנים משורת הדין — כלומר, שלא תעמיד את משפטך על שורת הדין בלבד, לא תדקדק עמהם ליסרם כמעשיהם. ונענע לי בראשו — כאומר: הן, הן, יפה ברכתני.

יא.

טוֹב וָרָע.

I. יֵצֶר־טוֹב וְיֵצֶר־רָע.

א שני יְצָרִים ברא הקדוש־ברוך־הוא: אחד יצר־טוב ואחד יצר־רע. (בר׳ סא.).

ב שנו רבותינו: שתי כליות יש בו באדם, אחת יוֹעַצְתּוֹ לטובה ואחת יועצתו לרעה. וּמִסְתַּבֵּר שטובה לימינו, ורעה לשמאלו, שנאמר: „לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו״[1]. (שם).

ג שנו רבותינו: קשה יצר־הרע שאפילו יוצרו קְרָאוֹ רע, שנאמר: „כי יצר לב האדם רע מנעריו״[2]. (קיד׳ ל:).

ד אמר ר׳ חיא רבה: עלובה היא העסה שֶׁנַּחְתּוֹמָהּ מעיד עליה שהיא רעה. חכמים אמרו: עלובה הנטיעה, שמי שנְטָעָהּ מעיד עליה שהיא רעה, שנאמר: „וה׳ צבאות הנוטע אותך דבר עליך רעה״[3]. (ב״ר פ׳ לד).

ה „לֹא יִהְיֶה בְךָ אֵל זָר״[4] — איזהו אל זר שיש בגופו של אדם? הֱוֵי אוֹמֵר: זה יצר־הרע. (שבת קה:).

ו אמר רבא: [יצר־הרע] בתחלה קְרָאוֹ „הֵלֶךְ״ ולבסוף קראו „אוֹרֵחַ״ ולבסוף קראו „איש״, שנאמר: „ויבא הלך לאיש העשיר ויחמל לקחת מצאנו ומבקרו לעשות לאורח״, נאמר: „ויעשה לאיש הבא אליו״[5]. (סוכה נב:).

ז יצר־הרע בתחלה דומה לחוט של עַכָּבִישׁ ולבסוף דומה כעבותות העגלה, שנאמר: „הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה״[6]. (שם; ב״ר פ׳ כב).

ח כך אומנותו של יצר־הרע: היום אומר לו: עשה כך, ולמחר אומר לו: עשה כך, עד שאומר לו: לך ועבוד עבודה־זרה — והולך ועובד. (שבת קה:; נדה יג:).

[1] קהל׳ י׳, ב. [2] בר׳ ח׳ כא. [3] ירמי׳ י״א, יז. [4] תהל׳ פ״א, י. [5] ש״ב י״ב, ד. [6] ישעי׳ ה׳, יח.

ב) ומסתבר — הדעת נותנת. ד) עלובה — בזויה. העיסה — הבצק. שנחתומה — האופה שלה. ה) לא יהיה בך — בתוך גופך משמע. ו) הלך — עובר דרך ואינו מתעכב. אורח — מתאכסן ושוהה קצת. איש — בעל־הבית.

ט יצר־הרע ראשו מתוק וסיפו מר. (ירוש׳ שבת פ׳ יד).

י אמר רב: יצר־הרע דומה לזבוב ויושב בין שני מפתחי הלב, שנאמר: „זבובי מות יבאיש יביעו שמן רוקח״[1]. (בר׳ סא.).

יא אמר ר׳ אמי: אין יצר־הרע מְהַלֵּךְ לצדדים, אלא באמצע פְּלַטְיָא, ובשעה שהוא רואה אדם מְמַשְׁמֵשׁ בעיניו, מתקן בשְׂעָרוֹ, מְתַלֶּה בַּעֲקֵבוֹ — הוא אומר: זה שלי!

אמר ר׳ אָבִין: כל מי שמְּפַנֵּק את יצרו בנערותו סופו להיות מָנוֹן עליו בזקנותו. מה טעם? — „מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון״[2]. (כ״ר פ׳ כב).

יב אמר רָבָא: מְקֻבְּלָנוּ, שאין יצר־הרע שולט אלא במה שעיניו רואות. (סוטה ח.).

יג „תְּנָה בְנִי לִבְּךָ לִי וְעֵינֶיךָ דְּרָכַי תִּרְצֶנָה״[3] — מה ראה הקדוש־ברוך־הוא לשאול מישראל הלב והעינים שיהיו אחריו, לפי שהעברה תלויה בהם: זהו שנאמר: „ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם״[4] — העין והלב שני סַרְסוּרִים של עֲבֵרָה. (במ״ר פ׳ י).

יד אין יצר־הרע תָּאֵב אלא דבר שהוא אסור לו. (ירוש׳ יומא פ׳ ו).

טו אמר ר׳ שמעון בן לקיש: הוא שטן, הוא יצר־הרע, הוא מלאך־המות. (ב״ב טז.).

טז אמר ר׳ יונתן: יצר־הרע מסיתו לאדם בעולם־הזה ומעיד עליו לעולם־הבא. (סוכה נב:).

יז אמר לו אַנְטוֹנִינוּס לרבי: מֵאֵימָתַי יצר־הרע שולט באדם — משעת יצירה או משעת יציאה? אמר לו: משעת יציאה. א״ל: אם כן בועט במעי אמו ויוצא; אלא משעת יציאה. אמר רבי: דבר זה למדני אנטונינוס ומקרא מְסַיְּעוֹ, שנאמר: „לפתח חטאת רובץ״[5]. (סנה׳ צא:).

יח בוא וראה בגדי או בְּהֵמָה. כיון שהוא רואה את הבאר הוא חוזר לאחוריו, לפי שאין יצר־הרע בבהמה; אבל התינוק — יצר־הרע זורקו בבת־ראש: מניח ידו על גבי נחש או על גבי עקרב ועוקצו, מניח ידו על גבי נחלים ונִכְוֶה. (אדר״נ פ׳ טז).

יט „בִּרְצוֹת ה׳ דַּרְכֵי אִישׁ גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלִים אִתּוֹ״[6] — ר׳ שמעון בן לקיש אומר: זה יצר־הרע. בנוהג שבעולם אדם גָּדֵל עם חברו שתים ושלש שנים בִּכְרַךְ והוא קושר לו אהבה, וזה גָּדֵל עם אדם מנערותו עד זקנותו, אם מְצָאוֹ בתוך שבעים — הוא מפילו, בתוך שמונים — הוא מפילו; הוא שדָּוִד אמר: „מי כמוך מציל... עני ואביון מגוזלו״[7] —

[1]קהלי׳ י׳, א. [2]משׁ׳ כ״ט, כא. [3]שם כ״ג, כו. [4]במ׳ ט״ו, לט. [5]בר׳ ד׳, ז. [6]משׁ׳ ט״ז, ז.
[7]תהלי׳ ל״ה, י.

י) שני מפתחי הלב — שני חללים יש בלב, והם מפתחי הלב. יא) פלטיא—רחוב. ממשמש בעיניו — ליפותן. מתלה בעקבו — מהלך בראשי אצבעותיו דרך גאוה. שמפנק — כממלא כל תאותיו. מנון — מושל. יב) מקובלנו — קבלה היא בידינו. יג) סרסורים — מתווכים. יד) תאב — מתאוה. טו) הוא שטן, הוא יצה״ר — יורד ומסית, עולה ומסטין. הוא מלאך־המות — שהחטא ממית. יז) משעת יציאה — מבטן האם. מסיעו—עוזרו; נותן ראיה לדבריו. יח) חוזר לאחוריו — אעפ״י שהוא רוצה לשתות נזהר שלא יפול לתוכו. זורקו בבת־ראש—תוקפו פתאם בבת, שהתינוק אינו יכול למשול בתאותו. יט) בכרך—בעיר. בתוך שבעים— שנה

אמר ר׳ אחא: וכי יש גולן גדול מזה? ואמר שלמה: „אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים"[1] — מִלְחֶמֶה של תורה ומימיה של תורה. (ב״ר פ׳ נד).

כ „כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעֻרָיו"[2] — ואם תאמר: למה ברא הקדוש־ברוך־הוא יצר־הרע שכתוב בו „כי יצר לב האדם רע מנעריו" — ומי יוכל לעשותו טוב? אמר הקב״ה: אתה עושה אותו רע. למה? תינוק היית ולא חטאת, נתגדלת וחטאת. ואם תאמר: אין אדם יכול לשמור את עצמו — אומר הקב״ה: כמה דברים קשים יש בעולם יותר מיצר־הרע ומרים ממנו, ואתם ממתיקים אותם. אין לך מר מן התורמוס, ואתה שוקד לְשָׁלְקוֹ ולהמתיקו שבע פעמים במים עד שהוא מתוק; ומה מרים שבראתי אותם אתה מְמַתְּקָם לְצָרְכְּךָ, יצר־הרע המסור בידך — על אחת כמה וכמה! (תנח׳ בראשית; אדר״נ פ׳ יז).

כא אמר ר׳ יצחק: יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום, שנאמר: „וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום"[2].

אמר ר׳ שמעון בן לקיש: יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו, שנאמר: „צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו"[3]; ואלמלא הקדוש־ברוך־הוא שעוזר לו אינו יכול לו, שנאמר: „ה׳ לא יעזבנו בידו"[4]. (סוכה נב; קיד׳ ל:).

כב אמר ר׳ יצחק: „מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו"[5] — אפילו בשעת אֲנִינוּתוֹ של אדם יצרו מתגבר עליו. (קיד׳ פ:).

כג אמרו: שלש עשרה שנה גדול יצר־הרע מיצר־טוב. ממעי־אמו של אדם היה גָדֵל ובא עמו, התחיל מחלל שבתות — אין מְמַחֶה בידו; לאחר שלש עשרה שנה נולד יצר־טוב. כיון שמחלל שבתות, אמר לו: רֵיקָה! הרי הוא אומר: „מחלליה מות יומת"[6].

בזמן שאדם מְחַמֵּם את עצמו והולך לדבר זִמָּה כל אבריו נשמעים לו, וכשהוא הולך לדבר מצוה מִתְעַנִּים כל אבריו, מפני שיצר־הָרע שבמֵעָיו מלך הוא על מאתים וארבעים ושמנה אברים שבאדם, ויצר־טוב אינו דומה אלא למי שהוא חבוש בבית־האסורים. (אדר״נ פ׳ טז).

כד אמר ר׳ אמי בר אבא: מהו שנאמר: „עיר קטנה ואנשים בה מעט וגו׳"[7] — עיר קטנה — זה הגוף; ואנשים בה מעט — אלו האברים; ובא אליה מלך גדול וסבב אותה — זה יצר־הרע; ובנה עליה מצודים גדולים — אלו עונות; ומצא בה איש מסכן חכם — זה יצר־הטוב; ומלט הוא את העיר בחכמתו — זו תשובה ומעשים טובים. (נדר׳ לב:).

כה אמר ר׳ שמעון בן לקיש: לעולם ירגיז אדם יצר־טוב על יצר־הרע. אם נְצָחוֹ — מוטב, ואם לאו — יעסוק בתורה. אם נצחו — מוטב, ואם לאו — יקרא קריאת־שמע. אם נצחו — מוטב, ואם לאו — יזכיר לו יום המיתה. (בר׳ ה.).

[1]משׁ׳ כ״ה, כא. [2]בר׳ ח׳, כא. [3]תהל׳ ל״ז, לב. [4]שם שם, לג. [5]איכה ג׳, לט. [6]שמ׳ ל״א, יד. [7]קהל׳ ט׳, יד.

ב) תורמוס — מין ירק מר ביותר. לשלקו — לבשלו ולהרתיחו במים יפה יפה. כב) אנינותו — אבלו. כג) אין ממחה בידו — אין מעכב. ריקה — בער. כה) ירגיז — כלו׳ יגביר.

כו תנא דְבֵי רבי ישמעאל: בני, אם פגע בך מְנֻוָּל זה, משכהו לבית־המדרש; אם אבן הוא — נִמּוֹחַ, אם ברזל הוא — מתפוצץ. (סוכה נב:).

כז אמר ר' יוחנן משום ר' בְּנָאָה: אשריהם ישראל! שבזמן שהם עוסקים בתורה ובגמילות־חסדים יצרם מסור בידם ואין הם מסורים ביד יצרם. (ע״ז ה.).

כח „עַל דַּעְתְּךָ כִּי לֹא אֶרְשָׁע וְאֵין מִיָּדְךָ מַצִּיל"[1] — אמר רבא: בקש איוב לפטור את כל העולם כולו מן הדין. אמר לפניו: רבונו־של־עולם, בראת שור — פרסותיו סדוקות, בראת חמור — פרסותיו קלוטות, בראת גן־עדן בראת גיהנם, בראת צדיקים בראת רשעים — מי מְעַכֵּב על ידך?

ומה השיבו לו חבריו לאיוב? — „אף אתה תפר יראה ותגרע שיחה לפני אל"[2] — ברא הקדוש־ברוך־הוא יצר־הרע ברא לו תורה תְּבָלִין. (ב״ב טז.).

כט ר' שמעון בן אלעזר אומר: יצר הרע דומה לברזל שהטילוהו בתוך האור; כל זמן שהוא בתוך האור — עושין ממנו כל כלים שירצו; אף כך יצר הרע אין לו תקנה אלא בדברי תורה בלבד, שהיא כאש. (אדר״נ פי טז).

ל אמר ר' אִלְעַאי הזקן: אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו, ילך למקום שאין מַכִּירִין אותו, וילבש שחורים ויתעטף שחורים, ויעשה מה שלבו חפץ — ואל יחלל שם־שמים בפרהסיא. (חג' טז.).

לא אמר ר' שמעון בן יוחי: אין ישראל רואים פני גיהנם לעולם. מָשָׁלוּ משל למה הדבר דומה, למלך בשר־ודם שהיתה לו שדה זיבורית, באו בני־אדם ושכָרוּה בעשרה כורים חטים בשנה. זִבְּלוּהָ, עֲדָרוּהָ, השקוה וּכְסָחוּהָ — לא הכניסו ממנה אלא כור אחד בשנה. אמר להם המלך: מהו זה? אמרו לו: אדוננו המלך, אתה יודע בשדה שנתת לנו, שמתחלה לא הכנסת ממנה כלום, ועכשו שזִבַּלנוה וכסחנוה והשקינוה מים — לא הכנסנו ממנה אלא כור אחד חטים בלבד. כך עתידים ישראל לומר לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם! אתה יודע ביצר־הרע שהוא מסית בנו, שנאמר: „כי הוא ידע יצרנו"[3]. (אדר״נ פ' טז).

לב אוי לי מיוצרי, אוי לי מיִצְרִי! (בר' סא.

---

[1] איוב י', ז. [2] שם ט״ו, ד. [3] תהל' ק״ג, יד.

כו) מנוול זה — יצה״ר. נימוח — נשחק. כח) על דעתך כי לא ארשע וגו' — יודע אתה שאין אני חייב ברשעתי, מפני ש„אין מידך מציל", שהרי הכל תלוי בידך. שור — טהור. סדוקות — שסועות. חמור — טמא. קלוטות — מחוברות. מי מעכב על ידך — לעשותני צדיק. תפר יראה וגו' — אתה מפיר יראת שמים מפני שאתה גורע שיחה בתורה. תורה תבלין — לתקנו ולהמתיקו. כט) האור — האש. ל) ילבש שחורים — לסימן אבלות ושמא יכניע ע״י זה את יצרו. בפרהסיא — בגלוי. לא) שדה זבורית — שדה גרועה. זבלוה — דשנו אדמתה בזבל ובדומן. וכסחוה — כרתו מתוכה את הקוצים. שהוא מסית בנו — וקשה לעמוד בו. לב) אוי לי מיוצרי — אם אשמע לעצת היצר. אוי לי מיצרי — אם לא אשמע לו, שמיגעני בהרהורים.

לג איזהו גבור? הַכּוֹבֵשׁ את יצרו. (אב' פ' ד').

לד „גִּבֹּרֵי כֹחַ עֹשֵׂי דְבָרוֹ לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל דְּבָרוֹ"[1] — כגון ר' צדוק וחבריו.

ר' צדוק תְּבָעַתּוּ מַטְרוֹנָה אחת. אמר לה: חלש לי לבי ואיני יכול. יש דבר לאכילה? אמרה לו: יש דבר טמא. אמר לה: מה בכך, מי שעושה זה, אוכל זה. הִסִּיקָה את התנור והניחה שם את האוכל. עלה וישב בתוך התנור. אמרה לו: מה זה? אמר לה: מי שעושה זה נופל בזה. אמרה לו: אִלּוּ ידעתי לא צערתיך כל כך.

ר' עקיבא, כשהלך לארץ, שגר לו השלטון שתי נשים יפות, רְחָצוֹן וְסָכוּן וְקָשְׁטוּן כְּכַלּוֹת־חתנים, והיו מתנפלות עליו כל הלילה. זאת אומרת: חזור אצלי, וזאת אומרת: חזור אצלי. היה יושב ביניהן וּמְרַקֵּק, ולא פנה אליהן. הלכו להן וְהִקְבִּילוּ לפני השלטון, ואמרו לו: שָׁוֶה לנו המות משתתננו לאיש הזה. שלח וקרא לו, אמר לו: מפני מה לא עשית עם הנשים הללו כדרך שבני־אדם עושים לנשים — לא יפות הן? לא בנות־אדם כמותך הן? מי שברא אותך לא ברא אותן? אמר לו: מה אעשה, ריחן בא אלי מבשר נבלות וטרפות ושרצים. (אדר"נ פ' טז).

לה ר' עקיבא היה מתלוצץ בעוברי עברה. פעם אחת נדמה לו השטן כאשה בראש הדקל. תפס בדקל והתחיל מְטַפֵּס ועולה. כשהגיע לחצי הדקל — הניחו יצרו: אמר לו: אלמלא הכריזו עליך ברקיע: „הזהרו בר' עקיבא ובתורתו" — עשיתי לדמך כשני מעין.

ר' מאיר היה מתלוצץ בעוברי עברה. פעם אחת נדמה לו השטן כאשה עומדת בעבר הנהר. לא היה שם נשר — תפס במָצָר והתחיל עובר בו והולך. כשהגיע לחצי המָצָר הניחו יצרו; אמר לו: אלמלא הכריזו ברקיע: „הזהרו בר' מאיר ותורתו" — עשיתי לדמך כשני מעין. (קיד' פא:).

לו מעשה בר' מַתְיָא בֶּן חרש, שהיה עשיר ויְרֵא־שמים ויושב כל ימיו בבית־המדרש ועוסק בתורה כר' מאיר רבו, והיה זיו פניו מבהיק כזוהר החמה וקלסתר פניו דומה למלאכי־השרת. ואמרו עליו, שמימיו לא נשא עיניו לאשה בעולם. פעם אחת עבר השטן ונתקנא בו, אמר: אפשר צדיק בלא חטא בעולם? מיד עלה למרום ועמד לפני הקדוש־ברוך הוא ואמר: רבונו של עולם, מתיא בן חרש מהו לפניך? אמר לו: צדיק גמור הוא. אמר: תן לי רשות ואנסנו. א"ל: אין אתה יכול לו. — אף על פי כן... נתן לו רשות.

מיד הלך ומצאו יושב ועוסק בתורה, נדמה לו כאשה יפה, שלא היתה כדמותה מעולם מימות נַעֲמָה אחות תובל־קין, שטעו בה מלאכי־השרת. עמד לפניו. כיון שראה

[1] תהל' קג, כ.

לג) הכובש — המנצח. לד) תבעתו מטרונה — גבירה רומית תבעה אותו לעבירה. והניחו שם את האוכל — לבשלו. נופל בזה — באש של גיהנם. שגר — שלח. והקבילו — קבלו, האונגו. שוה לנו המות — יפה לנו המות. לה) מתלוצץ בעוברי עבירה — שאינם יכולים לכבוש את יצרם. דקל — תמר. מטפס ועולה — נאחז בידיו ועולה. הניחו יצרו — הרפה ממנו. הכריזו — קראו, השמיעו. עשיתי לדמך כשני מעין — הייתי עושה את מחירך שתי פרוטות כלומר: חייך לא היו שוים כלום. במצר — כלונס או הבל מתוח לרוחב הנהר קרוי מצר. לו) שטעו בה מלאכי הש"ת — שזנו אחריה, כמו שנאמר „ויראו בני אלהים את בנות האדם כי טובות הנה" וגו' (בר' ו', ב).

אותו. הפך פניו לאחוריו; חזר השטן והלך כנגד פניו. החזיר פניו לצד אחר והשטן כנגד פניו. כיון שראָה, שמתהפכת לכל הצדדים, אמר בלבו: מִתְיָרֵא אני, שמא יתגבר עלי יצר־הרע ויחטיאני. מה עשה אותו צדיק? קרא לאחד מתלמידיו שהיה משַׁמשו, אמר לו: בני, לך והבא לי אש ומסמרים. כיון שהביאם לו העביר המסמרים באש ונָעֲצָם בעיניו. כיון שראה השטן כך, נזדעזע ונפל לאחוריו, והלך מעליו. באותה שעה קרא הקב״ה לרפאל שר של רפואות, א״ל: לך ורפא עיניו של מתיא בן חרש. בא רפאל ועמד לפניו. אמר לו מתיא: מי אתה? א״ל: אני הוא רפאל המלאך, ששלחני הקב״ה לרפאות את עיניך. א״ל: הניחני, מה שהיה היה. חזר רפאל לפני הקב״ה, אמר לפניו: רבש״ע, כך וכך אמר לי מתיא בן חרש. א״ל הקב״ה: לך ואמור לו: מהיום ואילך אל תירא, אני ערב לך בדבר שלא ישלוט בך יצר־הרע כל ימי חייך. כיון ששמע מתיא בן חרש מפי המלאך קבל רפואתו ונתרפא. (תנה״ק חקת; מר׳ אבכ׳).

לז מעשה באדם אחד שהיה זהיר במצות ציצית. שמע שיש זונה בִּכְרַכֵּי־הים שנוטלת ארבע מאות זהובים בשכרה. שָׁגַר לה ארבע מאות זהובים וקבעה לו זמן. כשהגיע זמנו בא וישב על הפתח. נכנסה שפחתה ואמרה לה: אותו אדם ששגר לָךְ ארבע מאות זהובים בא וישב על הפתח. אמרה: יִכָּנֵס. נכנס. הציעה לו שבע מטות, שש של כסף ואחת של זהב, ובין כל אחת ואחת סלם של כסף, ועליון של זהב. ועלתה וישבה על גבי העליונה כשהיא ערומה — ואף הוא עלה לֵישב ערום כנגדה. באו ארבע ציציותיו וטָפחו לו על פניו. נשמט וישב לו על גבי קרקע — ואף היא נשמטה וישבה על גבי קרקע. אמרה לו: גַּפָּה של רומי, שאיני מניחתך עד שתאמר לי — מה מום ראית בי? אמר לה: העבודה, שלא ראיתי אשה יפה כמותך; אלא מצוה אחת צִוָּנוּ ה׳ אלהינו. ציצית שמה, וכתוב בה: „אני ה׳ אלהיכם"[1] שני פעמים: אני הוא שעתיד לִפָּרַע, ואני הוא שעתיד לשלם שָׂכָר; ועכשָׁו נדמו עלי כארבעה עדים. אמרה לו: איני מניחתך עד שתאמר לי מה שמך, ומה שם רבך, ומה שם בית־מדרשך שאתה לומד בו תורה. כתב ונתן בידה. עמדה וחִלקה כל נכסיה, שליש למלכות ושליש לעניים ושליש נטלה בידה, חוץ מאותן מַצעות, ובאה לבית־מדרשו של ר׳ חִיא. אמרה לו: רבי, צַוֵּה עלי ויעשוני גִיוֹרֶת. אמר לה: בתי, שמא עיניך נתת באחד מן התלמידים? הוציאה כתב מידה ונתנה לו. אמר לה: לכי זְכִי במקחך.

אותן מצעות שהציעה לו באסור הציעה לו בהיתר. (מנח׳ מד.)

לח ר׳ חנינא ור׳ יונתן היו מהלכים בדרך, הגיעו לשני שבילים, אחד עובר על פתח עבודה־זרה ואחד עובר על פתח בית־זונות. אמר אחד לחברו: נלך על פתח עבודה־זרה שיצרה שחוט; אמר השני: נלך על פתח בית־זונות ונְכַפֶּה את יצרנו ונקבל שכר. כשהגיעו

[1] במ׳ טו, מא.

ונעצם — תקע את המסמרים. נזדעזע — רעד, חרד. לז) בכרכי הים — במדינת הים. זהובים — מטבעות של זהב. וטפחו — הכו. גפה של רומי — כנפה של נשר רומי; והוא לשון שבועה. ליפ־ע — לענוש. במקחך — בקניה שלך. לח) שיצרה שחוט — עי׳ למעלה „עבודה־זרה". ונכפה — ונכבוש.

לשם, ראום הזונות ונטמנו מפניהם. אמר לו: זו מנין לך? א"ל: „מזמה תשמר עליך תבונה תנצרך"[1]. (ע"ז יז).

לט רב כַּהֲנָא היה מוכר קְלָתוֹת. תְּבָעַתּו מטרונה אחת. אמר לה: אלך וְאֶקשט את עצמי. עלה ונפל מעליה לארץ. בא אליהו קִבְּלוֹ. אמר לו: הטרחתני ארבע מאות פרסה. אמר לו: מי גרם לי — העניות. נתן לו שיפה מלאה דינרים. (קיד' מ.).

מ פעם אחת הביאו שבויות לנהרדעא. העלו אותן לעליתו של רב עמרם החסיד וסלקו את הסולם מלפניהן. עברה אחת מהן בעליה ונפל אור דרך הארובה. נטל רב עמרם את הסולם, שלא היו יכולים עשרה להגביהו, והגביהו לבדו, והיה הולך ועולה בו. כשהגיע לחצי הסולם נִפְשַׂח והגביה קולו: „אש בבית עמרם!" באו התלמידים ואמרו לו: בִּיַשְׁתָּנוּ! — אמר להם: מוטב שתתבַּיְשׁוּ בעמרם בעולם הזה ולא תתבַּיְשׁוּ ממנו בעולם הבא. השביע את יצרו שיֵצא ממנו. יצא ממנו כעמוד של אש. אמר לו: ראה, שאתה אש ואני בשר — ואני גִבור ממך. (שם פא.).

מא אַבַּיֵי שמע שאמר אדם אחד לאשה אחת: נשכים ונלך בדרך. אמר: אלך ואפרישם מאִסוּר. הלך אחריהם שלש פרסאות באֲגַם. כשנפטרו זה מזה שמע שאומרים: הדרך רחוקה וְצַוְתָה עֲרֵבָה. אמר אביי: אלו היה שונאי במקומם לא היה יכול לשלוט בעצמו. הלך ותלה עצמו בבריח הדלת והיה מצטער. בא זקן וְשָׁנָה לו: כל הגדול מחברו יצרו גדול הימנו. (סוכה נב.).

מב פלֵימו היה רגיל לומר בכל יום: „חץ בעיניך, השטן". פעם אחת בא השטן בערב יום־הכפורים ונדמה לו כעני וקרא על הפתח. הוציאו לו פת. אמר לו: „ביום כגון זה — הכל מבפנים ואני מבחוץ?". הכניסהו והביאו לפניו פת. אמר: „יום כגון זה — הכל אצל השלחן ואני לעצמי?" — נטלו והושיבו אצל השלחן. היה יושב ומעלה על גופו שחין ואבעבועות ועושה דברים מאוסים. אמרו לו: שב יפה. אמר להם: תנו לי כוס. נתנו לו כוס. נתחמם והתחיל זורק לתוכו כיחו וניעו. נערו בו. נפל ומת. יצא קול: „פלימו הרג נפש, פלימו הרג נפש". ברח פלימו חוץ לעיר ונתחבא. הלך השטן אחריו. נפל פלימו לפניו. כשראה השטן שהוא מצטער נתגלה לו, ואמר: מפני מה אתה רגיל לומר כך?

— אלא היאך אֹמַר?

— אמור: יגער ה' בך השטן! (קיד' פא:).

[1] מש' ב', יא.

זו מנין לך — מנין היית יודע שיתחבאו. מזמה תשמר עליך — התורה שומרת מעבירה. לט) קלתות — סלים קטנים שהנשים נותנות בהם את מלאכת ידן. הטרחתני וגו' — שהיה אליהו רחוק מאותו המקום וטס לכאן להצילו. מי גרם לי — להיות רוכל ומצוי אצל נשים. שיפה — כלי. מ) וסלקו — הסירו שלא יברחו השבויות. והגביהו לבדו — בכח התאוה. נפשח — פשק רגליו ועמד. מא) הדרך רחוקה וגו' — הליכה בחבורה נעימה בדרך רחוקה. אלו היה שונאי במקומן — על עצמו אמר ותלה בשונאו משום „אל תפתח פה לשטן". לשלוט בעצמו — לכבוש את יצרו. תלה עצמו — נסמך. כל הגדול מחברו וגו' — כלו' אין לך להצטער על כך. מב) חץ בעיניך השטן — כלו' איני מתירא ממך. כיחו וניעו — ליח הפה והחוטם. לומר כך — לומר חץ בעיניך השטן.

כג ר׳ חִיא בר אשי — כל פעם שהיה נופל על פניו, היה רגיל לומר: „הרחמן יצילני מיצר הרע". פעם אחת שמעה אשתו. אמרה: „הרי כמה שנים שהוא פרוש ממני — ולמה הוא אומר כך?" פעם אחת ישב ולמד בגנתו. נתקשטה אשתו, עברה וישבה לפניו. אמר לה: מי את? אמרה לו: חֲרוּתָא אני, והיום חזרתי לכאן מן הדרך. תְּבָעָהּ. אמרה לו: הבא לי רמון זה מראש הענף. קפץ והביא לה.

כשבא לביתו — היתה אשתו מַסֶּקֶת התנור. עלה וישב בתוכו. אמרה לו: זו מה היא? אמר לה: כך וכך היה מעשה. אמרה לו: אני היא זו. לא השגיח בה עד שנתנה לו סמן. אמר לה: אף־על־פי כן אני לאִסּוּר נתכַּוַּנתי.

כל ימיו של אותו צדיק היה מתענה — עד שמת באותה מיתה. (קיד׳ פא).

כד אמר רב יהודה אמר רב: מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת והעלה לבו טִינָא. באו ושאלו לרופאים. אמרו: אין לו תקנה עד שתִבָּעֵל לו. אמרו חכמים: ימות — ואל תבעל לו.

— תעמוד לפניו ערומה.

— ימות ואל תעמוד לפניו ערומה.

— תספר עמו מאחורי הגדר.

— ימות ואל תספר עמו מאחורי הגדר. (סנה׳ עה:).

כה אמר רב נחמן בר חָנין: כל מי שהוא לָהוּט אחר בולמוס של עֲרָיוֹת סוף מאכילין אותו מבשרו. (ילק״ש וירא).

כו אפילו חסיד שבחסידים אין מְמַנִּין אותו אֶפִּיטְרוֹפּוֹס לעריות. (ירוש׳ כת׳ פ׳ א).

כז הרהורי עֲבֵרה קשים מעבֵרה. וּסִמנך — ריח של בשר. (יומא כט.).

כח תחלת עברה — הרהור הלב. (ראי״ פ׳ י).

כט תניא, ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: יצר — תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. (סוטה מז.).

[בשהרגו ליצר־הרע של עבודה־זרה] אמרו: הואיל ועת רצון הוא נבקש רחמים על יצר־הרע של עבֵרה. בקשו רחמים ונמסר בידם. אמר להם הנביא: ראו, אם תהרגו את זה יחרב העולם. חָבשוהו אצלם שלשה ימים. נתבקשה ביצה בת־יומה להולה בכל

כג) חרותא — שם זונה מפורסמת במקומה. עד שמת באותה מיתה — מן התענית והצער. כד) והעלה לבו טינא — כלו׳ שעמום וגעגועים עליה. כה) להוט אחר בולמוס וגו׳—נמשך ביותר אחר התאוה. כו) אין ממנין אותו אפיטרופוס — מפקח ומשגיח; כלו׳ אין שום אדם נאמן על העריות. כז) הרהורי עבירה — מחשבה של זימה. ריח של בשר — הריח מגרה את תאותו של הרעב יותר מן הבשר עצמו. כט) יצר תהא שמאל דוחה וגו׳ — ואין לדחותו בשתי ידים. ל) כשהרגו יצה״ר של ע״ז — עי׳ למעלה „עבודה־זרה"... של עבירה — של זימה. יחרב העולם — שיבטלו התאוות. נתבקשה ביצה וגו׳ — שאפילו התרנגלת פסקה מלהטיל ביצים.

ארץ־ישראל ולא נמצאה. אמרו: מה נעשה? נהרגנו — יחרב כל העולם. כָּחלו את עיניו והניחוהו. והועיל הדבר להתיש כחו. (יומא סט:).

נא רב שמואל בר נחמן אמר: „והנה טוב" זה יצר טוב, „והנה טוב מאד"[1] — זה יצר רע. וכי יצר־הרע טוב מאד — אֶתְמְהָא! אלא שאילולי יצר־הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד ולא נשא־ונתן. וכן שלמה אומר: „כי היא קנאת איש מרעהו"[2]. (בר' פט).

נב אמר ריש־לקיש: בואו ונחזיק טובה לאבותינו, שאלמלא הם לא חטאו, אנו לא באנו לעולם. (ע"ז ה.).

נג דרש ר' יהודה ברי אֶלְעַאי: לעתיד לבוא מביאו הקדוש־ברוך־הוא ליצר־הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים. צדיקים נדמה להם כהר גבוה; רשעים נדמה להם כחוט השערה. הללו בוכים והללו בוכים; צדיקים בוכים ואומרים: היאך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה! רשעים בוכים ואומרים: היאך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה הזה! ואף הקב"ה תמה עמהם, שנאמר: „כה אמר ה' צבאות, כי יפלא בעיני שארית העם הזה... גם בעיני יפלא"[3]. (סוכה נב.).

II. מִצְוָה וַעֲבֵרָה.

נד אמר רב הונא אמר ר' אלעזר: מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים — בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו. מן התורה, שנאמר: „לא תלך עמהם"[4], תאמר: „קום לך אתם"[5]; מן הנביאים, שנאמר: „אני ה' מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך"[6]; מן הכתובים, שנאמר: „אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן"[7]. (מכות י:).

נה „וְלֹא תִטַּמְּאוּ בָּהֶם וְנִטְמֵתֶם בָּם"[8] — אדם מטמא עצמו מעט, מטמאין אותו הרבה; מלמטה — מטמאין אותו מלמעלה; בעולם־הזה — מטמאין אותו לעולם־הבא.

„וְהִתְקַדִּשְׁתֶּם וִהְיִיתֶם קְדֹשִׁים"[9] — אדם מקדש עצמו מעט — מקדשין אותו הרבה; מלמטה — מקדשין אותו מלמעלה; בעולם־הזה מקדשין אותו לעולם־הבא. (יומא לט.).

נו שנו רבותינו: לעולם יראה אדם עצמו כאלו חציו חַיָּב וחציו זַכַּאי. עשה מצוה אחת — אשריו, שהכריע עצמו לכף־זכות; עבר עבֵרה אחת — אוי לו, שהכריע את עצמו לכף חובה, שנאמר: „וחוטא אחד יאבד טובה הרבה"[10] — בשביל חטא יחידי שחטא אבד ממנו טובות הרבה.

ר' אלעזר ברי שמעון אומר: לפי שהעולם נִדון אחר רֻבּו והיחיד נדון אחר רֻבּו, עשה מצוה אחת אשריו, שהכריע את עצמו ואת כל העולם כלו לכף זכות; עבר עבֵרה

[1] בר' א', לא. [2] קהל' ד', ד. [3] זכ' ח', ו. [4] במ' כ"ב, יב. [5] שם שם, כ. [6] ישע' מ"ח, יז. [7] מש' ג', לד. [8] ויק' י"א, מג. [9] שם שם, מד. [10] קהל' ט', יח.

כּחלו את עיניו — עִורו את עיניו בסם. להתיש — להחליש. נב) אנו לא באנו לעולם — שהיו כמלאכים ולא היו מולידים בנים. נד) לא תלך... קום לך — בבלעם נאמר, לומר לך שאין מעכבין

אחת אר לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם כלו לכף־חובה, שנאמר: „וחוטא אחד יאבד טובה הרבה״—בשביל חטא יחידי שחטא זה אבד ממנו ומכל העולם טובה הרבה. (קיד׳ מ).

נז הזכות יש לה קרן ויש לה פֵּרות, שנאמר: „אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו״[1]; עבירה יש לה קרן ואין לה פרות, שנאמר: „אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו״[2]. ואלא מה אני מְקַיֵּם: „ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו״[3]? — עבֵרה שעושה פרות יש לה פרות, ושאין עושה פרות אין לה פרות.

מחשבה טובה הקדוש־ברוך־הוא מְצָרְפָהּ למעשה, שנאמר: „אז נדברו יראי ה׳... ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה׳ ולחושבי שמו״[4]. מה „ולחושבי שמו״? אמר רב אסי: אפילו חשב אדם לעשות מצוה, וְנֶאֱנַס ולא עֲשָׂאָהּ מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה. מחשבה רעה אין הקב״ה מצרפה למעשה, שנאמר: „און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה׳״[5]. ואלא מה אני מְקַיֵּם: „הנה אנכי מביא רעה אל העם הזה פרי מחשבותם״[6]? — מחשבה שעושה פרות הקב״ה מצרפה למעשה, מחשבה שאין בה פרי אין הקב״ה מצרפה למעשה. (קיד׳ מ.).

נח הזכות אינה עֲקָרָה ועושה פֵּרות, אבל העבֵרה עקרה. (שו״ט סב).

נט ר׳ אליעזר בן יעקב אומר: העושה מצוה אחת קונה לו פְּרַקְלִיט אחד, והעובר עברה אחת קונה לו קַטֵּגוֹר אחד. תשובה ומעשים טובים כְּתְרִים בפני הפורענות. (אבֵ׳ פ׳ ד׳).

ס אמר רב חָנָא בר אִידִי: כל העושה מצוה כמאמרה אין מבשרין אותו בשורות רעות, שנאמר: „שומר מצוה לא ידע דבר רע״[7].

אמר רב אַסִּי, ויש אומרים רבי חֲנִינָא: אפילו הקדוש־ברוך־הוא גוזר גזרה הוא מבטלה, שנאמר: „באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה״[8], וסמוך לו „שומר מצוה לא ידע דבר רע״. (שבת סג).

סא ר׳ חנינא בן דוסא אומר: כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מִתְקַיֶּמֶת, וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקימת.

אמרו לפני רבן יוחנן בן זכאי: חכם וירא־חטא מה הוא? אמר להם: הרי זה אומן וכלי־אומנתו בידו. חכם ואין ירא־חטא מהו? אמר להם: הרי זה אומן ואין כלי־אומנתו בידו. ירא־חטא ואין חכם מהו? אמר להם: אין זה אומן, אבל כלי־אומנתו בידו. (אב׳ פ׳ ג; אדר״נ פ׳ כב).

[1]ישע׳ ג׳, י. [2]שם שם, יא. [3]מש׳ א׳, לא. [4]מלא׳ ג׳, טז. [5]תהל׳ ס״ו, יח. [6]ירמ׳ ו׳, יט. [7]קהל׳ ח׳, ה. [8]שם שם, ד.

נז) הזכות יש לה קרן וגו׳ — שכר מצוה שאדם אוכל בעוה״ז אינו אלא פירות ועיקר השכר שמור לעוה״ב. עבירה... ואין לה פירות — שאין נפרעין מן האדם יותר מכדי רשעו. עבירה שעושה פירות — כגון חוטא ומחטיא. מצרפה למעשה — מעלה עליו כאלו כבר עשאה ונותן לו שכר. נאנס — שאירע לו אונס ועכוב. מחשבה שעושה פירות — שסופה בא לידי מעשה. נט) פרקליט — מלאך מליץ. קטגור — משטין. כתרים בפני הפורענות — כמגן בפני העונש. באשר דבר מלך שלטון וגו׳ — כלו׳ כשיוצאת גזירת מלכו של עולם, „מי יאמר לו מה תעשה? — שומר מצוה״.

סב ר׳ סִימוֹן ור׳ אלעזר היו יושבים. עבר עליהם ר׳ יעקב בר אַחָא. אמר אחד לחברו: נעמוד לפניו, שאדם ירא חטא הוא. אמר חברו: נעמוד לפניו, שאדם בן־תורה הוא. אמר לו: אני אומר לך, שאדם ירא חטא הוא, ואתה אומר שאדם בן־תורה הוא! (שבת לא:).

סג „יִרְאַת ה׳ טְהוֹרָה עוֹמֶדֶת לָעַד"[1] — אתה מוצא, אדם שונה מדרש הלכות ואגדות, ואם אין בו יראת־חטא אין בידו כלום. משל לאדם שאמר לחברו: יש לי אלף מדות של תבואה, יש לי אלף מדות של שמן ואלף של יין. אמר לו חברו: יש לך אַפּוֹתְקָאוֹת לִתֵּן אותן בהם? אם יש לך כן — הכל שלך, ואם לאו — אין בידך כלום. כך אדם שונה הכל. אמרו לו: אם יש לך יראת־חטא הכל שלך, שנאמר: „והיה אמונת עתיך חסן ישועות חכמה... יראת ה׳ היא א ו צ ר ו"[2]. (שמ"ר פ׳ ל).

סד אמר ר׳ אַבָּהוּ: כל הַמְעַשֶׂה את חברו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאלו עֲשָׂאָהּ. (סנה׳ צט:).

סה אמר ר׳ יונתן: כל העושה מצוה אחת בעולם־הזה מְקַדַּמְתּוֹ והולכת לפניו לעולם יבא, וכל העובר עבירה אחת בעולם הזה מְלַפַּפְתּוֹ והולכת לפניו ליום הדין. רבי אלעזר אומר: קשורה בו ככלב. (סוטה ג:).

סו תניא, אמר ר׳ יוסי ברבי יהודה: אדם עובר עברה פעם ראשונה מוחלין לו, שניה מוחלין לו, שלישית מוחלין לו, רביעית אין מוחלין לו, שנאמר: „כה אמר ה׳ על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו"[3], ואומר: „הן כל אלה יִפעל אל פעמים שלש עם גבר"[4]. (יומא פו:).

סז דרש רב יהודה בר נחמני מתורגמנו של ריש לקיש: מהו שנאמר: „אל תאמינו ברע ואל תבטחו באלוף"[5] — אם יאמר לך יצר־הרע חֲטָא והקדוש־ברוך־הוא מוחל לך — אל תאמן. שֶׁמָּא תאמר: מי מעיד בי? — אבני ביתו של אדם וקורות ביתו ורהוטי ביתו מעידים בו, שנאמר: „כי אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה"[6]. וחכמים אומרים: נשמתו של אדם מעידה בו, שנאמר: „משוכבת חיקך שמור פתחי פיך"[6] — איזהו הדבר ששרוי בחיקו של אדם? — הֱוֵי אומר: זו נשמה.

ר׳ זריקא אמר: שני מלאכי־השרת המלַוים אותו הם מעידים בו, שנאמר: „כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך"[7]. ויש אומרים: אבריו של אדם מעידים בו, שנאמר: „ואתם עדי נאם ה׳ ואני אל"[8]. (חג׳ טז:; ע"י).

סח אמר ר׳ יצחק בר פרנך: כל עונות אדם חקוקים לו על עצמותיו. (כלה ב׳ פ׳ ג).

סט אמר ר׳ יוחנן: כיון שיצאו רוב שנותיו של אדם ולא חטא שוב אינו חוטא, שנאמר: „רגלי חסידיו ישמור"[9].

[1] תהל׳ י"ט, י. [2] ישע׳ ל"ג, ו. [3] עמו׳ ב׳, ו. [4] איוב ל"ג, כט. [5] מיכה ז׳, ה. [6] חבק׳ ב׳, יא. [7] תהל׳ צ"א, יא. [8] ישע׳ מ"ג, יב. [9] ש"א ב׳, ט.

סב) שאדם ירא חטא הוא — וגדול מבן תורה. סג) אפותקאות — אוצרות. סד) המעשה את חברו וגו׳ — המביא את חברו לידי עשית מצוה. סה) מקדמתו — קודמת ובאה לפניו. מלפפתו — נכרכת עליו ודבקה בו. סו) רגלי חסידיו ישמור — כלו׳ ישמרם בסוף ימיהם שלא יחטאו.

דְבֵי ר׳ שילא אמרו: כיון שבא לידו דבר עֲבֵרה פעם ראשונה ושניה ולא חטא שוב אינו חוטא, שנאמר: „רגלי חסידיו ישמור״. (יומא לח:).

ע אמר רב הונא: כיון שעבר אדם עברה ושָנָה בה נַעֲשית לו כְּהֶיתֵּר. (יומא פ״ו).

עא דרש רב עוּלָא: מהו שנאמר: „אל תרשע הרבה״ וגו׳? הרבה הוא שלא ירשע — מעט ירשע? אלא מי שאכל שום וריחו נודף — יחזור ויאכל שום אחֵר ויהא ריחו נודף? (שבת לא:).

עב מצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה. (אב׳ פ׳).

עג „כִּי יִהְיֶה אִיש שׂוֹנֵא לְרֵעֵהוּ וְאָרַב לוֹ״[1] — מכאן אמרו: עבר אדם על מצוה קלה, סופו לעבור על מצוה חמורה: אם עבר על מצות „ואהבת לרעך כמוך״[2], סופו לעבור על „לא תִקֹּם ולא תטֹּר״[2], ועל „לא תשנא את אחיך״[3], ועל „וחי אחיך עמך״[4], עד שבא לידי שפיכות דמים, לכך נאמר: „וכי יהיה איש ש ו נ א לרעהו וארב לו וקם עליו והכהו נפש״. (ספרי; ילק״ש שופטים).

עד אמר ריש לקיש: אין אדם עובר עֲבֵרה אלא אם כן נכנס בו רוח שטות. (סוטה ג.).

עה אל תכעס ולא תחטא: אל תשתכר ולא תחטא. (בר׳ כט.).

עו תני דבי רבי ישמעאל: עֲבֵרה מטמטמת לבו של אדם, שנאמר: „ולא תטמאו בהם ו נ ט מ ת ם בם״[5] — אל תקרי „וְנִטְמֵתֶם״ אלא „וְנִטַּמְטֶם״. (יומא לט:).

עז אמר ר׳ יצחק: כל העובר עֲבֵרה בסתר כאלו דוחק רגלי שכינה. (חג׳ טז.).

עח תניא, היה ר׳ מאיר אומר: אדם עובר עברה בסתר והקדוש־ברוך־הוא מַכריז עליו בגלוי. (סוטה ג.).

עט אמר רב כהנא: חצוף עלי מי שמפרש חטאו, שנאמר: „אשרי נשוי פשע כסוי חטאה״[6]. (בר׳ לח:).

פ אמר רב נחמן בר יצחק: גדולה עֲבֵרה לשמה כמצוה שלא לשמה. (נז׳ כג.).

פא חזקה אין אדם חוטא ולא לו. (ב״מ ה:).

פב אין שליח לדבר עֲבֵרה. (ב״ק עט.).

[1] דב׳ י״ט, יא. [2] ויק׳ י״ט, יח. [3] שם שם, יז. [4] שם כ״ה, לו. [5] שם י״א, מג. [6] תהל׳ ל״ב, א.

פעם ראשונה ושניה... רגלי חסידיו ישמור — דרש „רגלי״ מלשון „זה שלש רגלים״, כלומר פעמים, ומעוט רבים שנים. ע) ושנה בה — עשאה פעם שניה. עא) מי שאכל שום וגו׳ — כלו׳ שלא יאמר אדם: הואיל ונשקעתי בחטא אוסיף ואחטא. עב) גוררת — מביאה אחריה. עו) מטמטמת — אוטמת ומערבת. ונטמתם — חסר א׳. עז) כאלו דוחק רגלי השכינה — שאומר בלבו אין השכינה כאן. עח) מכריז — מודיע, מפרסם. עט) חצוף — עז פנים. מי שמפרש חטאו — ברבים ואינו מתבייש. פ) עברה לשמה — לשם שמים. פא) ולא לי — שלא להנאת עצמו. פב) אין שליח לדבר עברה — ואין השליח יכול לפטור את עצמו שנשלח לעברה ע״י אחרים.

פג אין אדם רואה חובה לעצמו. (שבת קיט.).

פד אין החוטא נשכר. (שביע' פ' ט).

פה אוי לו למי שאינו יודע בין טוב לרע. (סנה' קג.).

פו ראשו של החטא מתוק וסופו מר. (קה"ר פ' ג).

פז דרש רבא: מהו שנאמר: „הדודאים נתנו ריח" [1] — אלו בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא. (עיר' כא.).

פח אמר רב: עתידין בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא, שיתנו ריח כלבנון, שנאמר: „ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון" [2]. (בר' מג:; ע"י).

פט „והִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵין לִי בָהֶם חֵפֶץ" [3] — אלו ימות המשיח, שאין בהם לא זכות ולא חובה. (שבת קנא:).

III. צַדִּיק וְרָשָׁע.

צ „אִמְרוּ צַדִּיק כִּי טוֹב כִּי פְרִי מַעַלְלֵיהֶם יֹאכֵלוּ" [4] — וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב? אלא טוב לשמים ולבריות — זהו צדיק טוב; טוב לשמים ורע לבריות — הו צדיק שאינו טוב. כיוצא בדבר אומר: „אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו" [5] — וכי יש רשע רע ויש רשע שאינו רע? אלא רע לשמים ורע לבריות — זהו רשע רע; רע לשמים ואינו רע לבריות — זהו רשע שאינו רע. (קיד' מ.).

צא צדיק והוא טוב למה הוא דומה — לפעמון של זהב וניל שלו של מַרְגָּלִית. (תנח' אמור).

צב הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, שנאמר באברהם: „ואקחה פת לחם וסעדו לבכם" [6], ולבסוף — „ואל הבקר רץ אברהם" [7].
הרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים, שכן מצינו בעפרון שאמר לאברהם: „השדה נתתי לך" [8]... ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא" [9], ולבסוף נאמר: „וישקל אברהם לעפרון... ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר" [10] — שלא קבל ממנו אלא קַנְטְרִין. (ב"מ פז.; תנח' וירא).

צג תַּנְיָא, ר' יוֹסֵי הַגְּלִילִי אומר: צדיקים יצר טוב שופטם, שנאמר: „ולבי חלל בקרבי" [11], רשעים יצר רע שופטם, שנאמר: „נאם פשע לרשע בקרב לבי" [12], ובינונים זה

[1]שה"ש ז', יד. [2]הוש' י"ד, ז. [3]קהל' י"ב, א. [4]ישע' ג', י. [5]שם שם, יא. [6]בר' י"ח, ה. [7]שם שם, ז. [8]שם כ"ג, יא. [9]שם שם, טו. [10]שם שם, טז. [11]תהל' ק"ט, כב. [12]שם ל"ו' ב.

פד) נשכר — מרויח. פח) ילכו יונקותיו — נטיעים רכים משמע. פט) לא זכות ולא חובה— ומפילא אין להם חפץ ותשוקה. צא) וניל — ענבל, לשון הפעמון. צב) השדה נתתי—במתנה. קנטרין — שקלים שמשקלם מרובה ומתקבלים בכל מקום. צג) ולבי חלל בקרבי — יצה"ר חשוב כמת בקרבי. נאם פשע לרשע — הפשע, כלו' יצה"ר, נואם לרשע ושופטו.

וזה שופטם, שנאמר: „יעמוד לימין אביון להושיע משופטי נפשו"[1]. אמר רבה: כגון אנו בינונים. אמר לו אביי: לא הניח מר חיים לכל בריה! ואמר רבה: יודע אדם בעצמו אם צדיק גמור הוא אם לאו.

אמר רבא: לא נברא העולם אלא לרשעים גמורים ולצדיקים גמורים. ואמר רבא: לא נברא העולם אלא לאחאב בן עמרי ולר' חנינא בן דוסא: לאחאב — העולם הזה, ולר' חנינא בן דוסא — העולם הבא. (בר' סא: ע"י).

צד הרשעים הם ברשות לבם, אבל הצדיקים — לבם ברשותם. (ב"ר פ' לד).

צד דרש ר' חנינא בר פפא: אותו מלאך הממונה על ההריון לילה שמו, ונוטל טפה ומעמידה לפני הקדוש־ברוך־הוא, ואומר לפניו: רבונו־של־עולם, טפה זו מה תהא עליה— גבור או חלש, חכם או טפש, עשיר או עני? ואלו רשע או צדיק אינו אומר. וכן אמר ר' חנינא: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, שנאמר: „ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה"[2]. (נדה טז:).

צה שנו רבותינו: רשע בא לעולם — חרון בא לעולם; רשע אבד מן העולם — טובה באה לעולם. צדיק נפטר מן העולם — רעה באה לעולם; צדיק בא לעולם — טובה באה לעולם. (סנה' קיג.).

צו מיתתם של רשעים הנאה להם והנאה לעולם; לצדיקים — רע להם ורע לעולם. יין ושנה לרשעים הנאה להם והנאה לעולם; ולצדיקים — רע להם ורע לעולם. פזור לרשעים הנאה להם והנאה לעולם; ולצדיקים — רע להם ורע לעולם. כנוס לרשעים רע להם ורע לעולם; ולצדיקים — הנאה להם והנאה לעולם. שקט לרשעים רע להם ורע לעולם; לצדיקים — הנאה להם והנאה לעולם. (שם עא:).

צז „שאת פני רשע לא טוב"[2] — לא טוב להם לרשעים, שנושאין להם פנים בעולם־הזה. „להטות צדיק במשפט"[3] — טוב להם לצדיקים שאין נושאין להם פנים בעולם־הזה. אשריהם לצדיקים, לא דים שזוכים לעצמם אלא שמזכים לבניהם ולבני־בניהם עד סוף כל הדורות: שכמה בנים היו לו לאהרן שראוים לשרף כנדב ואביהוא, שנאמר: „בניו הנותרים"[4], אלא שזכות אבותם עמדה להם. אוי להם לרשעים, לא דים שמחיבים

[1]תהל' קיט, לא. [2]דב' י', יב. [3]משי' י"ח, ה. [4]ויק' י', יב.

משופטי נפשו — שני שופטים משמע. לא הניח מר חיים וגו' — שאם אתה מן הבינונים אין לך צדיק גמור בעולם. לרשעים גמורים — העוה"ז, שאין להם בעוה"ב כלום, כגון אחאב שהיה עשיר מאד. לצדיקים גמורים — העוה"ב, שאין להם בעוה"ז כלום, כגון ר' חנינא בן דוסא, שהיה עני גדול. צד) הם ברשות לבם — יצרם מושל בהם. לבם ברשותם — הם מושלים ביצרם. צה) רשע או צדיק אינו אומר — שזה מסור ביד האדם ואין גוזרין עליו מלמעלה תחלה. צו) לרשעים הנאה להם והנאה לעולם — שאינם יכולים לעשות רעה צח) שנושאין להם פנים בעוה"ז — ואין מענישין אותם, כדי לטרדם מעוה"ב. טוב... שאין נושאין וגו' — שע"י כך הם באים נקיים מכל חטא לעוה"ב. הנותרים — שנשארו מן השריפה, משמע שאף הם ראוים היו לישרף.

עצמם אלא שמחַיְּבים לבניהם ולבני־בניהם עד סוף כל הדורות. הרבה בנים היו לו לכנען שהיו ראוים לִסָּמֵךְ כְּטָבִי עבדו של רבן גמליאל, אלא שחובת אביהם גרמה להם. (יומא פז.).

צט אל תאמין בעצמך עד יום מותך, שהרי יוחנן כהן־גדול שִׁמֵּשׁ בכהונה גדולה שמנים שנה — ולסוף נעשה צדוקי. (אב' פ' ב; בר' כ"ט.)

ק ר' שמעון בן יוחאי אומר: אפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה אבד את הראשונות, שנאמר: „צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו"[1]; ואפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה — אין מזכירין לו שוב רשעו, שנאמר: „ורשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו"[1]. (קיד' לט:).

קא ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: אם ראית צדיק יוצא לדרך ואתה מבקש לצאת לאותה דרך, הַקְדֵּם על ידיו שלשת ימים או אַחֵר על ידיו שלשת ימים, כדי שתצא עמו לדרך, מפני שמלאכי־שלום מלַוים אותו, שנאמר: „כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך"[2]. ואם ראית רשע יוצא לדרך ואתה מבקש לצאת לאותה דרך — הקדם על ידיו שלשת ימים או אַחֵר על ידיו שלשת ימים, כדי שלא תצא עמו לדרך, מפני שמלאכי שטן מלַוים אותו, שנאמר: „הפקד עליו רשע ושטן יעמד על ימינו"[3]. (תוס' עז פ' א).

קב אוי לרשע אוי לשכנו. טוב לצדיק טוב לשכנו. (סוכה נו:).

קג תנא דבי ר' ישמעאל: „כי יפול הנופל ממנו"[4] — ראוי זה לפול משׁשת ימי בראשית, שהרי לא נפל והכתוב קרָאו „נופל", אלא שמגלגלין זכות על־ידי זַכַּאי וחובה על־ידי חַיָּב. (שבת לב.).

קד כל המזַכה את הרבים אין חטא בא על ידו, וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה. משה זכה וזִכה את הרבים—זכות הרבים תלוי בו, שנאמר: „צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל"[5]; ירבעם בן נבט חטא והחטיא את הרבים—חטא הרבים תלוי בו, שנאמר: „על חטאות ירבעם אשר חטא ואשר החטיא את ישראל"[6]. (אב' פ' ה).

קה אמר ר' יוחנן: גדולים צדיקים יותר ממלאכי־השרת. (סנה' צג.).

קו אמר רבה בר בר חנה: שקולה נשמה של צדיק אחד כנגד כל העולם כלו. (שם קג:).

[1]יחז' ל"ג, יב. [2]תהל' צ"א, יא. [3]שם ק"ט, ו. [4]דב' כ"ב, ח. [5]שם ל"ג, כא. [6]מ"א ט"ו, ל.

ליסמך — להוראה. כטבי עבדו וגו' — חכם היה. צט) בעצמך — כלו' בצדקתך. ק) הקדם על ידיו וגו' — כלומר השתדל לצאת עמו בדרך בשעה אחת אפילו אם תצטרך בשביל כך להקדים או לאחר יציאתך שלשה ימים; וברשע להיפך. קג) כי יפול הנופל — בעשית מעקה כתיב. קראו נופל — על שם סופו. משׁשת ימי בראשית — כלו' עפ"י גזירת שמים. אלא שמגלגלין — גורמין ומביאין; כלו' אעפ"י שנגזרה עליו נפילה אתה אל תהא גורם לה ועשה מעקה לגגך. קד) אין מספיקין בידו — אין נותנין לו יכולת.

קז אמר ר' חיא בר אבא אמר ר' יוחנן: ראה הקדוש־ברוך־הוא שהצדיקים מועטים, עמד ושתלם בכל דור ודור, שנאמר: „כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל"[1]. (יומא לח:).

קח על שנים־עשר עמודים הארץ עומדת, שנאמר: „יצב גבולות עמים למספר בני ישראל"[2]; ויש אומרים: על שבעה עמודים, שנאמר: „חצבה עמודיה שבעה"[3]. ר' אלעזר בן שמוע אומר: על עמוד אחד וצדיק שמו, שנאמר: „וצדיק יסוד עולם"[4]. (חג' יב:).

קט אמר ר' אלעזר; אפילו בשביל צדיק אחד עולם נברא.

אמר רבי חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: אפילו בשביל צדיק אחד עולם מתקים שנאמר: „וצדיק יסוד עולם"[4]. (יומא לח:).

קי אמר רבא: אלמלי היו הצדיקים רוצים היו בוראים עולם. (סנה' סה:).

קיא „אָמַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לִי דִבֶּר צוּר יִשְׂרָאֵל מוֹשֵׁל בָּאָדָם צַדִּיק"[5] — אמר ר' אבהו: אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל: אני מושל באדם; מי מושל בי? צדיק, שאני גוזר גזרה — והוא מבטלה. (מו"ק טז:).

קיב אמר אביי: אין בעולם פחות משלשים וששה צדיקים, שמקבלים פני שכינה בכל דור, שנאמר: „אשרי כל חוכי לו"[6] — „לו" בְּגִימַטְרִיָּא שלשים וששה. (סנהד' צז:).

קיג „וְנֹגַהּ כָּאוֹר תִּהְיֶה, קַרְנַיִם מִיָּדוֹ לוֹ וְשָׁם חֶבְיוֹן עֻזּוֹ" — למה צדיקים דומים בפני שכינה? — כנר בפני האבוקה. (פסח' ח.).

קיד צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה"[7] — פתח ר' תנחומא: למה נמשלו הצדיקים בתמר וארז ולא באילן אחר? אתה מוצא כל האילנות אין אדם יכול לומר מרחוק: זה אילן פלוני, למה שהם קצרים; אבל התמר והארז על ידי שהם גבוהים בקומה הם נראים מרחוק, כך הצדיקים הם נראים מרחוק. (תנה"ק לך לך).

קטו כשאדם נוטע כרם — על מנת שיאכל ממנו ענבים ולשתות ממנו יין או למלאות אותו עֲשָׂבִים? אם נתמלא עשבים וקוצים, מצית בהם את האור ושורפם. נשתַּיְרוּ בו גפנים, הולך ומְזַבְּלוֹ ועודרו ומְכַסְחוֹ ומשקהו מים בשביל הגפנים בו. אף כך הצדיקים דומים בעולם כעמודים בתוך הבית וכל העולם נשען עליהם. וכך נאמר: „כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל"[9]. (סא"ז פה).

קטז — — — כל העולם כלו ניזונים בצדקה והם ניזונים בזרוע. ויש אומרים: כל העולם כלו ניזונים בזכותם והם — אפילו בזכות עצמם אין ניזונים. וכן אמר רב יהודה

[1]ש"א ב', ח. [2]דב' ל"ב, ח. [3]מש' ט', א. [4]שם י', כה. [5]ש"ב כ"ג, ג. [6]ישע' ל', יח.
[7]תהל' צ"ב, יג. [8]חבק' ג', ד. [9]ש"א ב', ח.

קז) מצוקי ארץ — הצדיקים שהם יסודי ארץ. קיב) בגימטריא — עולה בחשבון. קטו) האור — האש. מזבלו — מדשנו בזבל. מכסחו — עוקר את הקוצים. הצדיקים דומים בעולם כעמודים — והעולם מתקיים וניזון בזכותם. קטז) ניזונים בצדקה — בצדקתו של הקב"ה. והם — הצדיקים. בזרוע — בזכות שבידם. בזכותם — של הצדיקים. אינם ניזונים — שמתפרנסים בדוחק.

אמר רב: בכל יום ויום בת־קול יוצאת מהר חורב ואומרת: כל העולם כלו ניזן בשביל חנינא בני, וחנינא בני — די לו בְקַב חֲרוּבִין מערב־שבת לערב־שבת. (בר׳ יז:).

קיז „ה׳ אוֹהֵב צַדִּיקִים״[1] — למה הקדוש־ברוך־הוא אוהב צדיקים? שאינם נחלה ואינם משפחה. אתה מוצא הכהנים בית־אב הם, הלוים בית־אב הם, שנאמר: „בית־אהרן ברכו את ה׳״, „בית־הלוי ברכו את ה׳״[2] — אם מבקש אדם להיות כהן אינו יכול להיות, לוי אינו יכול. למה? שלא היה אביו לא כהן ולא לוי. אבל אם מבקש אדם להיות צדיק, אפילו גוי, יכול הוא, שאינו בית־אב, לכך הוא אומר: „יראי ה׳ ברכו את ה׳״[2] — „בית יראי ה׳״ לא נאמר אלא „יראי ה׳״ — אינו בית־אב, אלא מעצמם נתנדבו ואהבו להקב״ה, לפיכך הקב״ה אוהבם. (במ״ר פ׳ ח).

קיח ר׳ אלעזר רמי: נאמר: „טוב ה׳ לכל״[3], ונאמר: „טוב ה׳ לקויו״[4]: משל לאדם שיש לו פרדס, כשהוא משקה־משקה את כלו, כשהוא עודר — אינו עודר אלא טובים שבהם. (סנה׳ לט.).

קיט ר׳ שמעון בן יהודה אומרו משום ר׳ שמעון בן יוחאי: הנוי והכח והעֹשר והכבוד והחכמה והזקנה והשֵׂיבה והבנים נאה לצדיקים ונאה לעולם. (אב׳ פ׳ ו).

קכ חָס הקדוש־ברוך־הוא על כבודם של צדיקים יותר מכבודו. (פסיק׳).

קכא אמר ר׳ חיא בר אבא אמר ר׳ יוחנן: אין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו, שנאמר: „וזרח השמש ובא השמש״[5] — עד שלא כבתה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי. (יומא לח:).

קכב אמר ר׳ חמא בר חנינא: גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם. (חול׳ ז.).

קכג „הַחַיִּים יוֹדְעִים שֶׁיָּמֻתוּ״[6] — אלו צדיקים שבמיתתם נקראו חיים; „והמתים אינם יודעים מאומה״[6] — אלו רשעים שבחייהם קרוים מתים. (בר׳ יח).

קכד אמר ר׳ אלעזר אמר ר׳ חנינא: צדיק אבד — לדורו אבד. משל לאדם שאבדה ממנו מרגלית, כל מקום שהיא מרגלית שְׁמָהּ — לא אבדה אלא לבעלה. (מג׳ טו.).

קכה „צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח, כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה״[7] — למה נמשלו הצדיקים לתמר וארז? אלא אתה מוצא רוב האילנות אף־על־פי שהם נקצצים נוטלין נֵצֶר מהם ושותלין במקום אחר, ומיד הם עולים; אבל התמר והארז כיון שנקצצים, מי יוכל להעמיד אחרים תחתיהם, אלא לשנים הרבה וביגיעה גדולה. כך אם אבד צדיק מן העולם, מי יוכל להעמיד אחר תחתיו מיד? אלא אחר כמה שנים. (תנה״ק לך לך).

[1]תהל׳ קמ״ו, ח. [2]שם קל״ה, יט, כ. [3]שם קמ״ה, ט. [4]איכה ג׳, כה. [5]קהל׳ א׳, ה. [6]שם ט׳, ה. [7]תהל׳ צ״ב, יג.

חנינא בני — ר׳ חנינא בן דוסא, שהיה צדיק ועני גדול. בקב חרובין — במדה אחת של חרובים, שהם מאכל עניים. קיח) לקויו — ולא לכל משמע. משקה את כלם — ואינו מדלג על האילנות הרעים. אינו עודר אלא את הטובים — כך הקב״ה משגיח על הצדיקים השגחה מיוחדת. קיט) הנוי — היופי. קכא) [illegible] קכה) [illegible]

קכו שנו רבותינו: "הרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה"[1] — תְּנֶהָ לו כמו שנְתָנָהּ לך בטהרה אף אתה בטהרה. משל למלך בשר־ודם שחלק בגדי מלכות לעבדיו. פקחים שבהם קִפְּלוּם והניחום בקופסא; טפשים שבהם הלכו ועשו בהם מלאכה. לימים בקש המלך את כליו. פקחים שבהם החזירום לו כשהם מְגוּהָצִים; טפשים שבהם החזירום לו כשהם מלוכלכים, שמח המלך לקראת פקחים וכעס לקראת טפשים. על פקחים אמר: יִנָּתנו כלים לאוצר והם ילכו לבתיהם לשלום; ועל טפשים אמר: כלים ינתנו לכביסה והם יתחבשו בבית־האסורים. אף הקדוש־ברוך־הוא על גופם של צדיקים אומר: "יבוא שלום ינוחו על משכבותם"[2], ועל נשמתם הוא אומר: "והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים"[3]; על גופם של רשעים הוא אומר: "אין שלום אמר ה' לרשעים"[4], ועל נשמתם הוא אומר: "ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע"[3]. (שבת קנב.)

קכז אמר ר' יוסי בן שאול: בשעה שהצדיק נפטר מן העולם אומרים מלאכי־השרת לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, צדיק פלוני בא. אומר להם: יבואו צדיקים ויצאו לקראתו, ואומרים לו: "יבא שלום ינוחו על משכבותם"[2].

אמר ר' אלעזר: בשעה שהצדיק נפטר מן העולם שלש כתות של מלאכי־השרת יוצאות לקראתו, אחת אומרת לו: "בוא שלום"[2], ואחת אומרת: "הולך נכחו"[2], ואחת אומרת לו: "יבא שלום ינוחו על משכבותם"[2]. ובשעה שהרשע נאבד מן העולם שלש כתות של מלאכי־חבלה יוצאות לקראתו, אחת אומרת: "אין שלום אמר ה' לרשעים"[4], ואחת אומרת לו: "למעצבה תשכבון"[5], ואחת אומרת לו: "רדה והשכבה את ערלים"[6]. (כת' קד.)

קכח שקולה מיתתם של צדיקים כשריפת בית אלהינו. (ר"ה יח:).

קכט אמר ר' יהושע בן לוי משום בר קַפָּ־א: כל המוריד דמעות על אדם כשר הקדוש־ברוך־הוא סופרן ומניחן בבית־גנזיו, שנאמר: "נודי ספרת אתה שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך"[7]. (שבת קה:).

קל כשמת ר' חִיָּא בר אַדָּא בן אחותו של בר־קַפָּרָא בכה עליו ריש־לקיש, שהיה רבו, משום שתלמידו של אדם חביב עליו כבנו. נכנס והספיד עליו: "דודי ירד לגנו לערוגת הבשם לרעות בגנים"[8] — "דודי" זה הקדוש־ברוך־הוא, "ירד לגנו" — זה העולם, "לערוגת הבשם" — אלו ישראל, "לרעות בגנים" — אלו אומות־העולם, "וללקוט שושנים" — אלו הצדיקים שביניהם, שמסלקם ביניהם לְטָעֲם בישראל. משלו משל למה הדבר דומה? למלך שהיה לו בן והיה חביב עליו יותר מדאי. מה עשה המלך? נטע לו פרדס. בשעה שהיה הבן עושה רצונו של אביו היה מחזר בכל העולם כלו ורואה איזו נטיעה יפה בעולם ונוטעה בתוך פרדסו, ובשעה שהיה מכעיסו היה מקצץ כל נטיעותיו. כך בשעה שישראל עושים רצונו של מקום מחזר בכל העולם כלו ורואה איזה צדיק באומות־העולם ומביאו ומדבקו לישראל, כגון יתרו ורחב, ובשעה שהם מכעיסים אותו — מסלק הצדיקים שביניהם. (ירוש' בר' פ' ב').

[1]קהל' י"ב, ז. [2]ישעי' נ"ז, ב. [3]ש"א כ"ה, כט. [4]ישעי' מ"ח, כב. [5]שם נ', יא. [6]יחזק' ל"ב, יט. [7]תהל' נ"ו, ט. [8]שה"ש ו', ב.

קכו) קִפְּלוּם — כפלו אותם. בקופסא — בארגז. מגוהצים — נקיים וחלקים. מלוכלכים — לא נקייה. יתחבשו — יאסרו.

קלא ר׳ אֲבָהוּ בשם ר׳ אלעזר אומר: כל צדיק וצדיק שאומות־העולם הורגים אותם הקדוש־ברוך־הוא כותב בפּוּרְפִּירָא שלו, והקב״ה אומר להם: למה הרגתם צדיקים שלי? והם כופרים ואומרים: לא הרגנום. מה הקב״ה עושה? מוציא פורפירא שלו וְדָנָם ונותן להם אֱפּוֹפָּסִין. (שו״ט ט; ילק״ש).

קלב אֵין עושין נְפָשׁוֹת לצדיקים — דבריהם הם הם זכרונם. (שקל׳ ז).

קלג אמר עקיבא בן מהללאל: מוטב לי לְקָרֵא שוטה כל ימי ולא לֵעָשׂוֹת שעה אחת רשע לפני המקום. (עד׳ ח).

קלד ארבעה נקראו רשעים. אלו הן: הפושט ידו לחברו להכותו, אף על פי שלא הכהו נקרא רשע, שנאמר: „ויאמר לרשע למה תכה רעך״[1] — „הִכִּיתָ״ לא נאמר, אלא „תַכֶּה״: והלוה ואינו משלם, שנאמר: „לוה רשע ולא ישלם״[2]; ומי שיש בו עזות־פנים ואינו מתביש לפני מי שגדול ממנו, שנאמר: „העז איש רשע בפניו״[3]; ומי שהוא בעל מחלקת, שנאמר: „סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה״[4]. (תנח׳ קרח).

קלה „וְהָרְשָׁעִים כַּיָּם נִגְרָשׁ וגו׳״[5] — מה הים הזה הגלים שבתוכו מתגאים ועולים, כיון שכל אחד ואחד מהם מגיע לחול הוא נשבר וחוזר, וחברו רואה אותו אף הוא שנשבר— ומתגאה ועולה ואינו חוזר בו. כך הם הרשעים רואים אלו את אלו והם מתגאים. כל הדורות — דורו של אנוש, דור המבול ודור הפלגה — לא למדו אלו מאלו, אלא מתגאים, לפיכך נמשלו כים — „והרשעים כים נגרש״. (תנח״ק ויקרא).

קלו אמר ר׳ שמעון בן לקיש: רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרים בתשובה, שנאמר: „ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי וגו׳״[6]. לא נאמר, אלא „הפושעים״ — שפושעים והולכים לעולם. (עירו׳ יט).

קלז נִתַּאי הָאַרְבֵּלִי אומר: הַרְחֵק משכן רע ואל תתחבר לרשע. (אב׳ פ׳ א).

קלח אמר ר׳ יוחנן: אסור לו לאדם להסתכל בדמות אדם רשע, שנאמר: „לולי פני יהושפט אני נושא אם אביט אליך ואם אראך״[7].

שאל רבי את ר׳ יהושע בן קרחה: במה הארכת ימים? אמר לו: קצת בחיי? אמר לו: רבי, תורה היא וללמוד אני צריך. א״ל: מִיָּמַי לא נסתכלתי בדמות אדם רשע. (מג׳ כח.).

קלט מותר להתגרות ברשעים בעולם־הזה. ואם לַחֲשׁךְ אדם לומר: והלא נאמר: „אל תתחר במרעים ואל תקנא בעשי עולה״[8]? אמור לו: מי שלבו נוקפו אומר כן; אלא „אל תתחר במרעים״—להיות כמרעים, „ואל תקנא בעושי עולה״—להיות כעושי עולה. (בר׳ ז:).

[1]שמ׳ ב׳, יג. [2]תהל׳ ל״ז, כא. [3]מש׳ כ״א, כט. [4]במ׳ ט״ז, כו. [5]ישעי׳ נ״ז, כ. [6]שם ס״ו, כד. [7]מ״ב ג׳, יד. [8]תהל׳ ל״ז, א.

קלא) בפורפירא — בלבוש ארגמן; ויש גורסין „בפופירוא״ — בפנקס. אפופסין — כתב של גזר־דין. קלב) נפשות — ציונים ומצבות ע״ג הקברים. קלה) נשבר וחוזר — ל״חוזר״ ואינו חוזר בו — למוטב. קלט) ואם לחשך אדם לומר—ילחש אדם באזנך לפתות את דעתך בדברי הכתוב. שלבו נוקפו — שלבו מכהו כלו׳ שהוא פחדן ביותר.

קמ ארורים הרשעים – שאפילו הטובה שעושים אינה שלמה. (תנח' מקץ, רש"י).

קמא כל טובתם של רשעים – רעה היא אצל צדיקים. (יבמ' קג.).

קמב שלות רשעים – סופה תקלה. (יומא פו:).

קמג „וַיַּרְא בָּלָק"[1] – נוח לרשעים שיהו סומים, שעיניהם מביאות מארה לעולם. (במ"ר פ' כ; תנח' בלק).

קמד אין אדם משים עצמו רשע. (יבמ' כה:).

קמה „בְּצֵאת לִפְנֵי הֶחָלוּץ וְאוֹמְרִים הוֹדוּ לַה' כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ"[2] – אמר ר' יונתן: מפני מה לא נאמר בהודאה זו „כי טוב"? לפי שאין הקדוש־ברוך־הוא שמח במפלתם של רשעים. ואמר ר' יונתן: מהו שנאמר: „ולא קרב זה אל זה כל הלילה"[3]. באותה שעה בקשו מלאכי־השרת לומר שירה לפני הקב"ה. אמר להם: מעשי־ידי טובעים בים, ואתם אומרים שירה לפני?! (סנה' לט.).

קמו אסור לו לאדם שיתפלל על הרשעים, שיסתלקו מן העולם: שאלמלי סלקו הקדוש־ברוך־הוא לתרח מן העולם, כשהיה עובד עבודה־זרה, לא בא אברהם. (מדה"ג וירא).

קמז גור טוב מכלב רע אל תגדל: גור רע מכלב רע – על אחת כמה וכמה. (ויק"ר פ' טו).

קמח תולין את הקִלְקָלָה במקולקל. (ב"ב כט:).

קמט רבי שמעון אומר: מנין אתה אומר, שכל המחטיא את האדם יותר קשה מן ההורגו? – שההורגו, הורגו בעולם הזה ויש לו חלק לעולם הבא, והמחטיאו, הורגו בעולם הזה ולעולם הבא. (תנח' פנחס; ילק"ש).

קנ „וַאֲשֵׁרֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ"[4] – ומה אילנות שאין אוכלים ואין שותים ואין מריחים, אמרה תורה: השחת, שרוף וכלה, הואיל ובא לאדם תקלה על ידם; המתעה את חברו מדרכי חיים לדרכי מיתה על אחת כמה וכמה.

„וְנִתַּצְתֶּם אֶת מִזְבְּחֹתָם"[4] – מה חטאו עצים ואבנים? אלא, לפי שבאה לאדם תקלה על ידיהם, אמר הכתוב „ונתצתם". והרי דברים קל־וחומר: ומה אם עצים ואבנים, שאין להם לא זכות ולא חובה, לא טובה ולא רעה, אלא על ידי שבאה לאדם תקלה על ידיהם, אמר הכתוב „ונתצתם", אדם, שהוא מחטיא חברו ומטהו מדרך חיים לדרך מות – על אחת כמה וכמה. (סנה' נה; שמחות פ' ח).

---

[1] במ' כ״ב, ב. [2] דה״ב כ׳, כא. [3] שמ׳ י״ד, כ. [4] דב׳ י״ב, ג.

קמג) סומים – עורים. קמד) משים עצמו רשע – מעיד על עצמו שהוא רשע. קמה) בצאת לפני החלוץ וגו' – במלחמת יהושפט עם עמון ומואב כתיב. לא נאמר בהודאה זו כי טוב – כמו שנאמר בשאר מקומות „הודו לה' כי טוב". במפלתם של רשעים – שנפלו בני עמון ומואב לפני ישראל. מעשי ידי טובעים – המצרים. קמח) תולין את הקלקלה במקולקל – כשמוצאין מעשה רע ואין יודעין מי עשאו תולין אותו מסתמא באדם רע. קנ) תקלה – מכשול.

קנא ר׳ יהושע היה אומר: חסיד שוטה ורשע ערום ואשה פְּרוּשָׁה ומַכּוֹת־פרושים — הרי אלו מְבַלֵּי עולם.

איזהו חסיד שוטה? ראה תינוק מְבַעְבֵּעַ בנהר, אמר: לכשאחלוץ תפִלַּי אצילנו; עַם כשהוא חולץ תפליו הוציא זה את נפשו. ראה אשה טובעת בנהר ואמר: לאו דרך־ארץ להסתכל בה ולהצילה. ראה תאנה בַּכּוּרָה, אמר: במי שאפגע בו תחלה אתננה לו.

איזהו רשע ערום? אמר ר׳ יוחנן: זה הַמַּטְעִים דבריו לַדַּיָּן קודם שיבוא בעל־דין חברו. ר׳ אַבָּהוּ אומר: זה הנותן דינר לעני להשלים לו מאתים זוז, ששנינו: מִי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני. רב יוסף בר חָמָא אמר רב ששת: זה המכריע אחרים באורחותיו. ר׳ זְרִיקָא אמר רב הונא: זה הַמֵּקֵל לעצמו וּמַחְמִיר לאחרים.

אשה פרושה — שנו רבותינו: בתולה צַלְיָנִית ואלמנה שׁוֹבָבִית הרי אלו מבלי עולם. הוסיפו עליהן בתולה צַיְמָנִית.

מַכּוֹת פרושים — שנו רבותינו: שבעה פרושים הם: פרוש שִׁכְמִי, פרוש נִקְפִּי, פרוש קִזַּאי, פרוש מְדוּכְיָא, פרוש „מה חובתי ואעשנה", פרוש מאהבה, פרוש מיראה.

אמר לה יַנַּאי המלך לאשתו: אל תתיראי מן הפרושים ולא ממי שאינם פרושים, אלא מן הצבועים שדומים לפרושים, שמעשיהם כמעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס. (סוטה כ—כב; ירוש׳ סוטה פ׳ ג)

קנב אמר יצחק: מהו שנאמר: „ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי"[1]? — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא לדואג הרשע: מה לך לספר חקי? כשאתה מגיע לפרשת מרצחים

[1] תהל׳ נ׳, טז.

קנא) חסיד שוטה וגו׳ — מפורש למטה. ומכות פרושים — פרושים שהם כמכות ונגעים לעולם. מבלי עולם — מאבדין העולם ומביאין הפסד. מבעבע — יורד ועולה במים וקרוב לטבוע. עם כשהוא חולץ — בעוד שהוא חולץ. תאנה בכורה — שנתבשלה ראשונה והנאתה מרובה. אתננה לו — ואינו רוצה ליהנות בעצמו. המטעים דבריו — ממתיק ומנעים לו את דבריו כדי להכניסם ללבו. להשלים לו וגו׳ — כלו׳ שהיו לעני מאתים זוז פחות דינר ובכוונה הוא נותן לו דינר, כדי שיהיו ביד העני מאתים ובכך יפטר הוא ואחרים מליתן לו צדקה להבא, שהרי שנינו וגו׳. מכריע אחרים באורחותיו — משתדל להראות בעיני הבריות כחסיד בכל דרכיו לומר: ראו ועשו כמוני, ומכסה בזה על תועבותיו. צלינית — מרבה בתפלה תמיד. שובבית — נכנסת ויוצאת בבתי השכנות להתפלל על החולות והיולדות וכדומה. צימנית — מרבה בתענית. שבעה פרושים — כל אלו הם מן הצבועים שעושים מעשים רעים ונראים כיראי שמים; ועל שם צביעותם נתנו להם שמות שונים כ"א לפי טבעו. שכמי — שנוהג ביראת שמים להנאתו כשכם בן חמור שנימול. נקפי — מהלך בשפלות עקב בצד גודל, ומתוך כך ינקף אצבעות רגליו באבנים. קזאי — עושה עצמו כעוצם עיניו שלא להסתכל בנשים ומתוך כך מטיח ראשו בכותל ומקיז דם לעצמו. מדוכיא — מדוכה, שהולך בראש כפוף כראש העלי של המכתשת. מה חובתי וגו׳—כמי שאומר: למדוני מה לי לעשות עוד. מאהבה... מיראה— שמראה בעצמו אהבה ויראת שמים למראית עין. הצבועים — המתראים כפרושים וצנועים ואינם כך. כמעשה זמרי — בן סלוא (במ׳ כה). כפנחס — בן אלעזר הכהן. קנב) לדואג הרשע — שהיה עצור כבית אלהים להתפלל ויצא והלשין על דוד לפני שאול ונהרגו על ידו כהני נוב.

ולפרשת מספרי לשון־הרע, מה אתה דורש בהן? „ותשא בריתי עלי פיך"[1] — אמר ר' אמי: אין תורתו של דואג אלא משפה ולחוץ. (סנה' קו:).

קנג מפרסמין את החנפים מפני חלול השם. (יומא פו:).

IV. תְּשׁוּבָה.

קנד „עַל־כֵּן יוֹרֶה חַטָּאִים בַּדָּרֶךְ"[2] — שמורה דרך תשובה. שאלו לחכמה: חוטא מהו עָנשו? — אמרה להם: „חטאים תרדף רעה"[3]. שאלו לנבואה: חוטא מהו ענשו? — אמרה להם: „הנפש החוטאת היא תמות"[4]. שאלו לתורה: חוטא מהו ענשו? אמרה להם: יביא אשם ויתכפר לו. שאלו להקדוש־ברוך־הוא: חוטא מהו ענשו? — אמר להם: יעשה תשובה ויתכפר לו, זהו שנאמר: „על כן יורה חטאים בדרך" — יורה לחטאים דרך לעשות תשובה. (ירוש' סנה' פ' יב; איכ"ר).

קנה בשכונתו של ר' מאיר היו בִּרְיוֹנִים, והיו מצערים אותו הרבה. התפלל עליהם ר' מאיר שימותו. אמרה לו ברוּרְיָה אשתו: מה דעתך? משום שנאמר: „יתמו חטאים..."[5]? וכי נאמר „חוטאים" — „חטאים" נאמר; ועוד הַשְׁפֵּל לסוף המקרא: „ורשעים עוד אינם", כיון שיתמו חטאים — ורשעים עוד אינם; אלא בַּקֵּשׁ עליהם רחמים שיחזרו בתשובה — „ורשעים עוד אינם"; בַּקֵּשׁ עליהם רחמים וחזרו בתשובה. (בר' י).

קנו בשכונתו של ר' זירא היו בריונים, שהיה מקרבם כדי שיחזרו בתשובה, והיו החכמים מקפידים. כשמת ר' זירא אמרו הבריונים: עד עכשָו היה „קטינא חרוך־שוקים" שהיה מבקש רחמים עלינו, עכשו מי יבקש עלינו רחמים? הרהרו בלבם ועשו תשובה. (סנה' לז.).

קנז ר' אליעזר אומר: שוב יום אחד לפני מיתתך. שאלו תלמידיו את ר' אליעזר: וכי אדם יודע איזהו יום ימות? — אמר להם: וכל־שֶׁכֵּן, ישוב היום שמא ימות למחר — ונמצא כל ימיו בתשובה. ואף שלמה אמר בחכמתו: „ב כ ל ע ת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר"[6].

אמר ר' יוחנן בן זכאי: משל למלך שזִמן את עבדיו לסעודה ולא קבע להם זמן. פִּקחים שבהם קִשטו את עצמם וישבו על פתח בית המלך, אמרו: כלום חסר לבית המלך? טפשים שבהם הלכו למלאכתם, אמרו: כלום יש סעודה בלא טורח? פתאום בקש המלך את עבדיו. פקחים שבהם נכנסו לפניו כשהם מְקֻשטים, והטפשים נכנסו לפניו

[1] תהל' נ', טז. [2] שם כ"ה, ח. [3] מש' י"ג, כא. [4] יחז' י"ח, ד. [5] תהל' ק"ד, לה. [6] קהל' ט', ח.

משפה ולחוץ — ולא מן הלב. קנג) מפרסמין את החנפים — מודיעין על הצבועים ברבים. מפני חלול השם — שלא יאמרו הרי ת"ח ועושים תועבות. קנד) תרדף רע — פורענות. קנה) בריונים — פריצים. חטאים נאמר — והיא היתה קוראת חטאים בחט"ף; כלו' עוונות. השפל וגו' — כלו' ראה מה שכתוב בסוף המקרא. קנו) קטינא חרוך שוקים — כך נקרא ר' זירא על שם מאורע (עי' ספר שני „מלואים" IX). קנז) וכל שכן — שצריך לשוב בכל יום מחמת ספק. פקחים — חכמים.

כשהם מלוכלכים. שמח המלך לקראת פקחים וכעס לקראת טפשים. אמר: הללו שקשטו את עצמם לסעודה ישבו ויאכלו וישתו, הללו שלא קשטו את עצמם לסעודה יעמדו ויראו. חתנו של ר' מאיר אומר משום ר' מאיר: והלואי, אף הם נראים כמשמשים, אלא אלו ואלו יושבין, הללו אוכלים והללו רעבים, הללו שותים והללו צמאים, שנאמר: „כה אמר ה' הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו, הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו, הזה עבדי ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב"[1]. (שבת קנג:).

קנח] ר' יעקב אומר: העולם־הזה דומה לפרוזדור בפני העולם־הבא. הַתְקֵן עצמך בפרוזדור כדי שתכָּנס לטְרַקלין.

הוא היה אומר: יפה שעה אחת בתשובה ומעשים־טובים בעולם־הזה מכל חיי העולם־הבא; ויפה שעה אחת של קורת־רוח בעולם־הבא מכל חיי העולם־הזה. (אב' פ' ד).

קנט „מְעֻוָּת לֹא יוּכַל לִתְקֹן וְחֶסְרוֹן לֹא יוּכַל לְהִמָּנוֹת"[2] — בעולם הזה מי שהוא מְעֻוָּת יכול להתקן ומי שהוא מְחֻסר יכול להמנות, אבל לעתיד לבוא מי שהוא מְעֻוָּת אינו יכול להתקן ומי שהוא מְחֻסר אינו יכול להמנות. יש מן הרשעים שהיו חברים זה לזה בעולם הזה, אחד מהם הקדים ועשה תשובה קודם מיתתו, ואחד לא עשה תשובה; לעתיד לבוא נמצא זה עומד בחבורת צדיקים וזה עומד בחבורת רשעים, והוא רואה את חברו ואומר: אוי לי! שמא משא־פנים בדין? אני וזה גנבנו כאחד, אני וזה גזלנו כאחד ועשינו כל מעשים רעים שבעולם כאחד, וזה עומד בחבורת צדיקים ואני בחבורת רשעים. משיבין ואומרין לו: שוטה שבעולם, אין אתה יודע שעשה חברך תשובה? והוא אומר להם: הניחו לי ואלך ואעשה תשובה. אומרין לו: אי שוטה שבעולם! אין אתה יודע שהעולם הזה דומה לשבת, ועולם שבאת ממנו דומה לערב שבת, אם אין אדם מתקן מערב שבת מה יאכל בשבת? והעולם הזה דומה לים והעולם שבאת ממנו דומה ליבשה, ואם אין אדם מתקן לו ביבשה מה יאכל בים? והעולם הזה דומה למדבר ועולם שבאת ממנו דומה לישוב, אם אין אדם מתקן לו מן הישוב מה יאכל במדבר? והעולם הזה דומה לימות הגשמים והעולם שבאת ממנו דומה לימות החמה, אם אין אדם חורש וזורע וקוצר ובוצר בימות החמה מה יאכל בימות הגשמים — מיד חורק שניו ואוכל את בשרו. (קה"ר; שו"ט ו; ילק"ש).

קס „כִּי לְכֶלֶב חַי הוּא טוֹב מִן הָאַרְיֵה הַמֵּת"[3] — בעולם הזה מי שהוא כלב יכול לַעשות ארי, ארי יכול לַעשות כלב; אבל לעתיד־לבא, מי שהוא כלב אינו יכול לַעשות ארי ומי שהוא ארי אינו יכול לַעשות כלב. (ילק"ש קהלת).

[1] ישעי' ס"ה, יג. [2] קהל' א', טו. [3] שם ט', ד.

קשטו את עצמם — התהדרו בלבושיהם. כלום חסר לבית המלך — ובודאי הכל מוכן לסעודה וכשנתבקש לא יהא לנו פנאי לתקן את עצמנו. ולואי — כלו' אף הם הטפשים היו רוצים בכך שיהו עומדים ונראים כמשמשים. אלו ואלו יושבים — וצערם של הטפשים מרובה ביותר. קנח) לפרוזדור — למבוא הבית, חדר חיצוני. לטרקלין — לחדר הפנימי. קורת רוח — נחת רוח ותענוג.

קסא הלל היה אומר: אם אין אני לי — מי לי? וכשאני לעצמי — מה אני? ואם לא עַכְשָׁו — אֵימָתַי? (אב׳ פ׳ א).

קסב אמר ר׳ יצחק: אמר הקדוש־ברוך־הוא לירמיה: לך אמור להם לישראל: עשו תשובה. בא ואמר להם לישראל. אמרו לו: רבֵּנוּ, היאך אנו עושין תשובה, באֵילוּ פנים באים לפני המקום, לא הכעסנו אותו ולא הִקְנַטְנוּ אותו? אותם ההרים והגבעות שהיינו עובדים שם עבודה־זרה אינם קיימים? בא לפני הקב״ה ואמר כן. אמר לו: לך אמור להם: אם אתם באים אצלי, לא אצל אביכם שבשמים אתם באים? (פסיק׳ כה).

קסג „פִּתְחִי לִי אֲחוֹתִי״[1] — ר׳ יֵסָא אמר: אמר הקדוש־ברוך־הוא לישראל: בנַי, פתחו לי פתח אחד של תשובה כחֻדּוֹ של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקָרוֹנוֹת נכנסות בו. (שהש״ר כד).

קסד אמר ר׳ שמעון בן לוי: מהו שנאמר: „אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן״[2] — בא לִטַּמֵּא פותחין לו, בא לִטַּהֵר מסַיְּעין אותו. תָּנָא דבי ר׳ ישמעאל: משל לאדם שהיה מוכר נֵפְטְ וַאֲפַרְסְמוֹן. בא למדוד נפט אומרים לו: מדוד אתה לעצמך. בא למדוד אפרסמון אומר לו: המתן לי עד שאמדוד עמך, כדי שנִתְבַּשֵּׂם אני ואתה. (יומא לח, לט).

קסה „וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי ה׳״[3] — אמר ר׳ הונא בשֵׁם ר׳ חֲנִינָא בר יצחק: יצא שמח. כיון שיצא פגע בו אדם הראשון. אמר לו: מה נעשה בדינך? אמר לו: עשיתי תשובה ונִתְפַּשַּׁרְתִּי. כיון ששמע אדם הראשון כך התחיל טופח על פניו; אמר לו: כל כך הוא כחה של תשובה ולא הייתי יודע! באותה שעה אמר אדם הראשון: „מזמור שיר ליום השבת״[4]. (ויק״ר פ׳ י)

קסו אמר ר׳ לוי: גדולה תשובה שמגעת עד כסא־הכבוד, שנאמר: „שובה ישראל עד ה׳ אלהיך״[5]. (יומא פו).

קסז „שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה׳ אֱלֹהֶיךָ״[5] — דרש רבנו הגדול: גדול כחה של תשובה, שכיון שאדם מהרהר בלבו לעשות תשובה מיד היא עולה, לא עד עשרה מילים ולא עשרים ולא עד מאה, אלא עד מהלך חמש מאות שנה. ולא עד הרקיע הראשון אלא עד הרקיע השביעי, ולא עד הרקיע השביעי אלא שהיא עומדת לפני כסא הכבוד, זהו שנאמר: שובה ישראל עד ה׳ אלהיך. (פסיק״ר מד).

[1] שה״ש ה׳, ב. [2] מש׳ ג׳, לד. [3] בר׳ ד׳, טז. [4] תהל׳ צ״ב, א. [5] הושע י״ד, ב.

קסא) אם אין אני וגו׳ — אם אני לא אעשה בשבילי מי יעשה בשבילי. וכשאני לעצמי וגו׳ — וכשאשתדל רק לטובת עצמי מה ערך יש למעשי? עכשו — בעוה״ז. קסב) הקנטנו — הכעסנו. קסג) וקרונות — מין עגלות גדולות. קסד) פותחין לו — כלו׳ אין מעכבין בידו. מסיעים אותו — עוזרים לו. נפט — שריחו רע. ואפרסמון — שמן מבושם שריחו טוב. בא למדוד — הלוקח בא שימדדו לו. שנתבסם — נקלוט ריח הבשמים. קסה) ונתפשרתי — נעשה שלום לי עם הקב״ה. טופח — מכה. עד מהלך חמש מאות שנה — כמן הארץ עד לרקיע.

קסח מהו שנאמר: „וידי אדם מתחת כנפיהם"[1] — „ידו כתיב, זה ידו של הקדוש־ברוך־הוא, שפרושה תחת כנפי החיות, כדי לקבל בעלי־תשובה, מפני מדת־הדין. (פסח' קיט.).

קסט אמר ר' יוחנן: כל האומר מנשה אין לו חלק לעולם־הבא, מְרַפֶּה ידיהם של בעלי־תשובה.

אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: מהו שנאמר: „ויתפלל אליו ויעתר לו"[2] — ויחתר לו, מלמד שעשה לו הקדוש־ברוך־הוא כמין מחתרת ברקיע, כדי לקבלו בתשובה, מפני מדת־הדין. (סנהד' קג.).

קע אמר ר' חָמָא ברי חנינא: גדולה תשובה שמביאה רְפאות לעולם, שנאמר: „ארפא משובתם אהבם נדבה"[3]. (יומא פו.).

קעא אמר ר' יוחנן: גדולה תשובה שמְקָרעת גזר־דינו של אדם. (ר"ה טז.).

קעב תשובַת המוחלטים מעכבת הפורענות, ואף על פי שנחתם עליהם גזר־דין של פורענות. (שם).

קעג אמר ר' יונתן: גדולה תשובה שמביאה גאולה, שנאמר: „ובא לציון גואל פשע ביעקב"[4]. (יומא פו:).

קעד אם אין ישראל עושים תשובה אינם נגאלים. ואין ישראל עושים תשובה הצער ומתוך הדחק ומתוך הטלטול ומתוך שאין להם מחיה. (פדר"א מג).

קעה אמר ריש לקיש: גדולה תשובה, שזדונות נעשות לו כשגגות.

— והלא אמר ריש לקיש: גדולה תשובה שזדונות נעשות לו ז־ ?

— כאן מאהבה, כאן מיראה.

אמר ר' יונתן: גדולה תשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם, שנאמר: „ובשוב רשע מרשעתו... הוא יחיה"[5].

אמר ר' יצחק במערבא משמו של רַבה בר מָרי: בוא וראה שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם: מדת בשר־ודם, אדם מקניט את חברו בדברים — ספק מתפַּיֵּס הימנו, ספק אין מתפַּיֵּס הימנו. ואם תאמר: מתפַּיֵּס הימנו — ספק מתפַּיֵּס בדברים, ספק מתפַּיֵּס בממון; אבל מדת הקב"ה אינו כן: אדם עובר עברה בסתר, מתפַּיֵּס ממנו בדברים, שנאמר: „קחו עמכם דברים ושובו אל ה'"[6]; ולא עוד, אלא שמחזיק לו טובה, שנאמר: „וקח טוב"[6]; ולא עוד, אלא שדומה כמו שבנה מזבח והקריב עליו קרבן,

[1] יחז' א', ח. [2] דה"ב ל"ג, יג. [3] הושע י"ד, ה. [4] ישעי' נ"ט, כ. [5] יחז' ל"ג, יט. [6] הושע י"ד, ג.

קסח) תחת כנפי החיות — כלו' בסתר. מפני מדת הדין — שלא תראה מדת הדין ותקטרג עליהם. קסט) מרפה ידיהם של בעלי תשובה — שיבואו להתיאש ויאמרו אין תשובה מועלת. ויעתר לו — לשון חתירה. מפני מדת הדין — להסתירו מפניה. קעב) המוחלטין — רשעים גמורים שכבר הוחלט גזר דינם לפורענות. מעכבת את הפורענות— אינה קורעת גזר־דינם אלא דוחה את הפורענות ובינתים אפשר שתבוא זכות לידם. קעה) כאן מאהבה — כשהוא שב מאהבת ה' הזדונות נעשות לו כזכיות. כאן מיראה—מיראת ה', נעשות לו כשגגות. במערבא— כך קראו אנשי בבל לא"י, שהיא במערב ארצם. מקניט — מכעיס. מתפיים — מתרצה.

שנאמר: „ונשלמה פרים שפתינו"[1]: ושמא תאמר פרי חובה, תלמוד־לומר: „אוהבם נדבה".

תניא, היה רבי מאיר אומר: גדולה תשובה, שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלין לו ולכל העולם כלו, שנאמר: „ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו"[1] — „מהם" לא נאמר, אלא „ממנו".

בעל־תשובה כיצד? — אמר רב יהודה: כגון שבא לידו דבר־עברה פעם ראשונה ושניה ופרש הימנה. (יומא פו; ע"ו).

קעו תניא, ר' אליעזר אומר: אי אפשר לומר „ונקה"[2] שכבר נאמר „לא ינקה"[2], ואי אפשר לומר „לא ינקה" שכבר נאמר „ונקה" — הא כיצד? מנקה הוא לשבים ואינו מנקה לשאינם שבים.

שאל ר' מתיא בן חָרָש את ר' אלעזר בן עזריה ברומי: שמעת ארבעה חלוקי כפרה שהיה ר' ישמעאל דורש? אמר לו: שלשה הם ותשובה עם כל אחד ואחד. עבר אדם על מצות עֲשֵׂה ועשה תשובה, אינו זז משם עד שמוחלין לו, שנאמר: „שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם"[3]; עבר אדם על מצות לא־תעשה ועשה תשובה — תשובה תולה ויום־הכפורים מכפר, שנאמר: „כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם"[4]; עבר אדם על כריתות ומיתות בית־דין ועשה תשובה — תשובה ויום־הכפורים תולים ויסורים ממרקים, שנאמר: „ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם"[5]; אבל מי שיש חלול השם בידו אין כח לא בתשובה לתלות ולא ביום־הכפורים לכפר ולא ביסורים למרק, אלא כולם תולים ומיתה ממרקת, שנאמר: „ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון"[6]. (שם.).

קעז אמר ר' חִיָּא בר אַבָּא אמר ר' יוחנן: כל הנביאים כלם לא נתנבאו אלא לבעלי־תשובה, אבל צדיקים גמורים — „עין לא ראתה אלהים זולתך"[7].

ר' אַבָּהוּ אמר: במקום שבעלי־תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד, שנאמר: „שלום שלום לרחוק ולקרוב"[8] — לרחוק תחלה ואחר כך לקרוב. (בר' לד:).

קעח אמרו עליו על ר' אליעזר בן דורדיא שלא הניח זונה אחת בעולם שלא בא אצלה. פעם אחת שמע שיש זונה אחת בכרכי־הים ונוטלת כיס דינרים בשכרה. נטל כיס

[1]שמ' ל"ד, ז. [2]ירמ' ג', כב. [3]ויק' ט"ז, ל. [4]תהל' פ"ט, לג. [5]ישע' כ"ב, יד. [6]ישע' ס"ד, ג. [7]שם כ"ז, י. [8]שם כ"ד, י.

פרי חובה — קרבנות שבאים על החטא. אוהבם נדבה — חביבים הם עלי כקרבנות נדבה. „מהם לא נאמר וגו' — כששב אפי ממנו ארפא משובת כולם. קעו) ונקה לא ינקה — משמע פעם מנקה ופעם אינו מנקה. חלוקי כפרה — חלוקים לענין כפרת עונות. שובו בנים... ארפא — שובו ומיד ארפא. תולה — גזר־הדין. מכל חטאתיכם — לא־תעשה משמע, שמביאין על זה חטאת. כריתות ומיתות ב"ד — עבירות שחייבין עליהן כרת או מיתה ביד בי"ד. ממרקים — מנקים ומטהרים. פשעם... עונם — זדונות ועבירות חמורות משמע. קעז) לא נתנבאו — על הטובה העתידה. במקום שבעלי תשובה וגו' — כלו' בעלי תשובה גדולים מצדיקים גמורים. לרחוק — למי שהיה רחוק מהקב"ה, כלו' לבעל תשובה.

דינרים והלך ועבר עליה שבעה נהרות. בשעת הֶרְגֵל־דָּבָר הֵפִּיחָה. אמרה: כְּשֵׁם שֶׁהֲפִיחָה זו אינה חוזרת למקומה כך אליעזר בן דורדיא אין מקבלין אותו בתשובה. הלך וישב בין הרים ונבעות. אמר: הרים ונבעות, בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר: „כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה"[1]. אמר: שמים וארץ, בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר: „כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה"[2]. אמר: חמה ולבנה, בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר: „וחפרה הלבנה ובושה החמה"[3]. אמר: כוכבים ומזלות, בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר: „ונמקו כל צבא השמים"[4]. אמר: אין הדבר תלוי אלא בי. הניח ראשו בין ברכיו וגעה בבכיה עד שיצתה נשמתו. יצאה בת־קול ואמרה: ר' אליעזר בן דורדיא מזומן לחיי עולם־הבא.

בכה רבי ואמר: יש קונה עולמו בכמה שנים ויש קונה עולמו בשעה אחת. ואמר רבי: לא דַיָּם לבעלי־תשובה שמקבלין אותם אלא שקוראין אותם רבי. (ע"ז יז.).

קעט אמר ריש־לקיש: טובה מַרְדּוּת אחת בלבו של אדם יותר ממאה מלְקִיּוֹת, שנאמר: „תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה"[5]. (בר' ז.).

קפ אמר בר חִינְנָא סָבָא משמו של רב: כל העושה דבר־עברה ומתְבַּיֵּשׁ בו מוחלין לו על כל עונותיו. (בר' יב:).

קפא אמר רב אדא בר אהבה: אדם שיש בידו עֲבֵרָה ומתודה ואינו חוזר בה, למה הוא דומה? – לאדם שתופס שרץ בידו, שאפילו טובל בכל מימות העולם לא עלתה לו טבילה; זרקו מידו – כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה, שנאמר: „ומודה ועוזב ירוחם"[6], ואומר: „נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים"[7]. (תעג' טז.).

קפב האומר „אחטא ואשוב, אחטא ואשוב" – אין מספיקין בידו לעשות תשובה. (יומא פה:).

קפג שנו רבותינו: גזל מָרִישׁ וּבְנָאוֹ בבירה – בית־שמאי אומרים: מְקַעְקֵעַ כל הבירה כֻּלָּה ומחזיר מריש לבעליו, ובית־הלל אומרים: אין לו אלא דמי מריש בלבד משום תַּקָּנַת הַשָּׁבִין. (גיט' נה.).

קפד מעשה באדם אחד שבקש לעשות תשובה; אמרה לו אשתו: „ריקה, אם אתה עושה תשובה אפילו אבנט שאתה חוגר אינו שלך" – ונמנע ולא עשה תשובה.

[1] ישע' נ"ד, י. [2] שם נ"א, ו. [3] שם כ"ד, כג. [4] שם ל"ד, ד. [5] מש' י"ז, י. [6] שם כ"ח, יג. [7] איכה ג', מא.

קעח) עבר עליה – בשבילה. הרגל דבר – תחלת עבירה. הפיחה – רוח. בשעה אחת – של תשובה. קעט) מרדות אחת – הכאת הלב, חרטה. קפא) לא עלתה לו – לא טהרה אותו. שטבל בארבעים סאה – במקוה שיש בה ארבעים סאה מים, שכך שיעור המקוה. קפג) מריש – קורה. בבירה – בבנין גדול. מקעקע – מקרקר ומהרס. אלא דמי מריש – אינו חייב להחזיר אלא מחיר הקורה בלבד. משום תקנת השבין – כדי להקל עליהם להחזיר בתשובה. שבקש לעשות תשובה – להחזיר גזילותיו לבעליהן. אפילו אבנט... אינו שלך – כלו' צריך אתה להחזיר כל ממונך.

באותה שעה אמרו: הגזלנים ומלוי ברבית שהחזירו, אין מקבלים מהם; והמקבל מהם — אין רוח חכמים נוחה הימנו. (ב"ק צד; תנח' נח).

קפה שנו רבותינו: לעולם תהא שמאל דוחה וימין מְקָרבת. לא כאלישע שדחָפו לגיחזי בשתי ידיו, ולא כיהושע בן פרחיה שדחָפו לתלמידו בשתי ידיו.

יהושע בן פרחיה מהו? כשהרג ינאי המלך לחכמים — שמעון בן שטח הטמינַתּו אחותו, יהושע בן פרחיה הלך וברח לאֲלֶכְּסַנְדְרִיָא של מצרים. כשנעשה שלום שלח לו שמעון בן שטח: „מני ירושלים עיר הקדש לך אלכסנדריא של מצרים אחותי: בעלי שרוי בתוכך ואני יושבת שוממה". אמר: מכאן שנעשה שלום. בחזירתו נזדמן לפונדק אחד, עשו לו כבוד גדול. היה יושב ומדבר בשבח הָאַכְסַנְיָא, אמר: כמה נאה אַכְסַנְיָא זו! אמר לו [תלמידו]: רבי, עיניה טרוטות. א"ל: רשע, בכך אתה עוסק, הוציא ארבע מאות שופרות ונִדהו. כל יום בא לפניו ולא קִבלו. יום אחד היה ר' יהושע בן פרחיה קורא קריאת־שמע. בא לפניו. היתה דעתו לקבלו. הראה לו בידו. כסבור שהוא דוחהו. הלך [ויצא לתרבות־רעה]. א"ל: חזור בך. א"ל: כך מְקֻבלני ממך: כל החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקים בידו לעשות תשובה. (סוטה מז.).

קפו כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו; וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה. „כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו" — שלא יהא הוא בגיהנם ותלמידיו בגן עדן. „וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה" — שלא יהא הוא בגן עדן ותלמידיו בגיהנם. (יומא פז.).

V. שָׂכָר וָעֹנֶשׁ.

קפז אַנְטִיגְנוֹס איש סוֹכוֹ קבל משמעון הצדיק. הוא היה אומר: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פְּרָס, אלא הֱוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס.

אנטיגנוס איש סוכו היו לו שני תלמידים, שהיו שונים בדבריו. והיו שונים לתלמידים ותלמידים לתלמידיהם. עמדו ודקדקו אחריהם ואמרו: מה ראו רבותינו לומר דבר זה? אפשר שיעשה פועל מלאכה כל היום ולא יטול שכרו עֲרְבִית! אלא אִלו היו יודעים רבותינו שיש עולם אחר ויש תחית־המתים לא היו אומרים כך. עמדו ופרשו מן התורה

באותה שעה אמרו — החכמים. שהחזירו — הגזילות והרבית לבעליהן כדי לעשות תשובה. אין מקבלין מהם — כדי שלא לנעול דלת בפני השבים. קפה) תהא שמאל דוחה וימין מקרבת — ואין דוחין את החוטא בשתי ידים. כשהרג ינאי... לחכמים — עי' ספר ראשון פ' „בית שני בבנינו ובעבודתו" כז. לאלכסנדריא של מצרים :יחותי — שהיתה שם קהלה גדולה של יהודים. בעלי שרוי בתוכך וגו' — רמז ליהושע בן פרחיה שיחזור לירושלים. לפונדק... האכסניא—בית אורחים. כמה נאה אכסניא זו—במעשיה. עיניה טרוטות — רכות ודולפות. בכך אתה עוסק — שאתה מסתכל בנשים. הראה לו בידו — שימתין עד שיסיים ק"ש. ויצא לתרבות רעה — חטא והחטיא. קפז) על מנת — על תנאי. פרס—שכר. שונים בדבריו — האמורים למעלה.

ונפרצו מהם שתי פְּרָצוֹת: צְדוֹקִים וּבַיְתוֹסִים: צדוקים — על שום צדוק, ביתוסים — על שום ביתוס. והיו משתמשים בכלי כסף וכלי זהב כל ימיהם. לא שהיתה דעתם גסה עליהם אלא שהיו אומרים: מסורת היא ביד פרושים, שהם מצערים עצמם בעולם־הזה ובעולם־הבא אין להם כלום; (אב׳ פ׳ א אדר״נ פ׳ ה).

קפח ר׳ עקיבא אמר: הכל צָפוּי והרשות נתונה. ובטוב העולם נָדוֹן, והכל לפי רֹב המעשה.

הוא היה אומר: הכל נתון בעֵרָבוֹן, ומצודה פרוסה על כל החיים, הַחֲנוּת פתוחה וְהַחֶנְוָנִי מַקִּיף, וְהַפִּנְקָס פתוח, והיד כותבת, וכל הרוצה ללוות יבא וְיִלְוֶה, וְהַגַּבָּאִים מחזירים תדיר בכל יום ונפרעים מן האדם מדעתו ושלא מדעתו, ויש להם על מה שיסמוכו, והדין דין אמת — והכל מְתֻקָּן לסעודה. (אב׳ פ׳ ג).

קפט ר׳ אלעזר הַקַּפָּר היה אומר: הַיִּלּוֹדִים למות והמתים לחיות והחיים לָדוֹן, לֵידַע ולהודיע וּלְהִוָּדַע שהוא אל, הוא היוצר, הוא הבורא, הוא המבין, הוא הַדַּיָּן, הוא העד, הוא בעל דין, הוא עתיד לדון, ברוך הוא, שאין לפניו לא עַוְלָה ולא שכחה ולא משא־פנים ולא מקח־שחד, שהכל שלו; ודע שהכל לפי החשבון. ואל יבטיחך יצרך שהשאול בית מנוס לך, שעל־כרחך אתה נוצר, ועל־כרחך אתה נולד, ועל־כרחך אתה חי, ועל־כרחך אתה מת, ועל־כרחך אתה עתיד לִתֵּן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא. (שם פ׳ ד).

קצ ר׳ אלעזר אומר דע לפני מי אתה עָמֵל ומי הוא בעל־מלאכתך, שישלם לך שכר פְּעֻלָּתֶךָ.

ר׳ טרפון אומר: היום קָצָר, והמלאכה מְרֻבָּה, והפועלים עצלים, והשכר הַרְבֵּה ובעל־הבית דוחק.

שתי פרצות — כתות של כופרים. צדוקים וביתוסים — שתי משפחות כהנים מן החולקים על הפרושים. לא שהיתה דעתם גסה עליהם — לא מחמת גאוה. מסורת היא ביד פרושים — כלו׳ כך דעתם ומדתם. מצערים עצמם — בחיי עוני. קפח) הכל צפוי והרשות נתונה — כלו׳ אעפ״י שהכל צפוי וידוע להקב״ה מראש בכ״ז האדם חפשי במעשיו לבחור בטוב וברע. ובטוב העולם נדון — במדת הרחמים. והכל לפי רב המעשה — השכר לפי רב המעשה. הכל נתון בערבון — האדם וכל מה שיש לו ערבים על מעשיו להפרע מהם. ומצודה פרוסה על כל החיים — אין אדם יודע את עתו והפורענות קרובה. החנות פתוחה וגו׳ — משל הוא לאדם שנותנין לו לילך בדרכו וסוף הדין והחשבון לבוא. מקיף — נותן בהקפה ובאמנה. הפנקס — ספר זכרון לרשימת החובות. והגבאים — שלוחי הקב״ה. ויש להם על מה שיסמכו — כלו׳ יש להם עדות וראיות. והכל מתוקן לסעודה — בעוה״ב. קפט) הילודים למות — אלו שנולדו עתידים למות. לחיות — עומדים לחיות בתחית המתים. לדון — להיות נדונים. להודיע ולהודע — להודיע לאחרים שידעו אף הם. שהשאול בית מנוס לך — שאין אחרי מיתה כלום. שעל כרחך — שלא ברצונך. דין וחשבון — על מעשיך. קצ) לפני מי אתה עמל — לפני הקב״ה. בעל מלאכתך וגו׳ — מי שמצוה אותך על מלאכת שמים נאמן לשלם לך. היום קצר וגו׳ — משל הוא על האדם וחייו ומעשיו. ובעל הבית דוחק — מאיץ ואומר: כלה מעשיך שאין פנאי.

הוא היה אומר: לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן־חורין להִבָּטֵל ממנה. אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה, ונאמן הוא בעל־מלאכתך, שישלם לך שכר פעלתך, ודע שמתן־שכרם של צדיקים לעתיד־לבוא. (אב׳ פ׳ ב).

קצא עקביה בן מהללאל אומר: הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עֲבֵרה: דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד לִתֵּן דין וחשבון. מאין באת — מטפה סרוחה; ולאן אתה הולך — למקום עפר רמה ותולעה; ולפני מי אתה עתיד לִתן דין וחשבון — לפני מלך מלכי המלכים הקדוש־ברוך־הוא. (שם פ׳ ג).

קצב רבי אומר: הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עברה: דע מה למעלה ממך — עין רואה ואזן שומעת, וכל מעשיך בספר נכתבים. (שם פ׳ ב).

קצג בעשרה מאמרות נברא העולם. ומה תלמוד־לומר — והלא במאמר אחד יכול להִבָּראות? אלא להִפָּרע מן הרשעים, שמאבדים את העולם שנברא בעשרה מאמרות, ולִתן שכר טוב לצדיקים, שמְקַיְּמים את העולם שנברא בעשרה מאמרות. (שם פ׳ ה).

קצד בן־עַזַּאי אומר: שכר מצוה — מצוה, ושכר עֲבֵרה — עברה. (שם פ׳ ד).

קצה רבי אומר: הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מַתַּן־שכרן של מצות. והוי מְחַשֵּׁב הֶפְסֵד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה. (שם פ׳ ב).

קצו אמר ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יונתן: מהו שנאמר: „על כן יאמרו המושלים בואו חשבון"[1] — „המושלים" — אלו המושלים ביצרם: „בואו חשבון" — בואו ונְחַשֵּׁב חשבונו של עולם: הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה. (ב״ב עח:).

קצז אמר ר׳ חִיָּא: משל למה הדבר דומה? — למלך שהיה לו פרדס, והכניס בו פועלים, ולא גלה להם המלך שכר נטיעותיו, שאִלו גלה להם שכר נטיעותיו — הם רואים איזו נטיעה ששכרה מרובה ונוטעין אותה, נמצאת מלאכת הפרדס מקצתה בטלה ומקצתה קַיֶּמֶת; כך לא גִלָּה הקדוש־ברוך־הוא בתורה שכר כל מצוה ומצוה, שאלו גלה — נמצאו המצות מקצתן קימות ומקצתן בטלות. (תנח׳ עקב).

קצח שנה ר׳ שמעון בן יוחאי: שתי מצוות גִלָּה הקדוש־ברוך־הוא מתן־שכרן, אחת קלה־שבקלות ואחת חמורה־שבחמורות, ואלו הן: קלה־שבקלות — שלוח־הקן, ושם כתיב:

[1] במ׳ כ״א, כז.

לא עליך המלאכה לגמור וגו׳ — משל הוא על למוד התורה וקיום המצוות. קצג) ומה תלמוד לומר — למה נאמרו ומה באו ללמדנו. להפרע מן הרשעים — פורענות מרובה כנגד עשרה מאמרות. שמאבדין את העולם — במעשיהם הרעים. שנברא בעשרה מאמרות — ביגיעה מרובה כביכול. קצד) שכר מצוה מצוה — שכר המצוה הוא שמביאין לידו עוד מצוה; וי״מ: מעשה המצוה גופה הוא השכר. קצה) והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה — מה שאתה מפסיד ע״י קיום המצוה תחשב כנגד השכר שעתיד אתה לקבל בשבילה. קצו) המושלים ביצרם — השולטים ביצרם.

"והארכת ימים"[1], וחמורה שבחמורות — כבוד אב ואם, שבו כתיב: "למען יאריכון ימיך"[2], — הרי הן שוות במתן שכרן. (תנח').

קצט בן הֵא־הֵא אומר: לְפוּם צַעֲרָא אַגְרָא. (אב' פ' ה).

ר יש קונה עולמו בכמה שנים ויש קונה עולמו בשעה אחת. (ע"ז י:).

רא אמר ר' יהושע בן לוי: מהו שנאמר: "אשר אנכי מצוך היום לעשותם"?[3] — היום לעשותם, ולא למחר לעשותם; היום לעשותם, למחר לקבל שכרם. (ע"ז ג).

רב שכר מצוה בהַאי עָלְמָא לֵיכָּא.

שנינו, ר' יעקב אומר אומר: אין לך כל מצוה ומצוה שבתורה שמתן־שכרה בצדה, שאין תחית־המתים תלויה בה. בכבוד אב ואם נאמר: "למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך"[2], ובשִלוח הקן נאמר: "למען ייטב לך והארכת ימים"[1] — הרי שאמר לו אביו: עֲלֵה לבירה והבא לי גוזלות, ועלה לבירה ושלח את האם ונטל את הבנים, ובחזירתו נפל ומת — היכן אריכות ימיו של זה, היכן טובתו של זה? אלא "למען יאריכון ימיך" — בעולם שכֻּלו ארוך, "ולמען ייטב לך" — בעולם שכֻּלו טוב.

ושמא לא כך היה? — ר' יעקב מעשה ראה.

אמר רב יוסף: אלמלי דָרַשׁו "אַחֵר" למקרא זה כר' יעקב בן בתו לא חטא. ו"אחר" מה ראה? יש אומרים: כמעשה זה ראה. ויש אומרים: לשונו של חוצפית המתורגמן ראה, שהיתה מוטלת באשפה. אמר: פה שהֵפִיק מרגליות ילחך עפר! יצא וחטא. והוא לא ידע — "למען ייטב לך" בעולם שכֻּלו טוב. "ולמען יאריכון ימיך" בעולם שכלו ארוך. (קיד' לט.; חול' קמב).

רג "והַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ... וְהַקְּלָלָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ"[4] — משל לזקן שהיה יושב על הדרך והיו לפניו שתי דרכים, אחת תחלתה קוצים וסופה מישור, ואחת תחלתה מישור וסופה קוצים: והיה יושב בראש שתיהן ומזהיר העוברים ואומר להם: אף על פי שאתם רואים תחלתה של זו קוצים — לכו בה, שסופה מישור; כל מי שהיה חכם שומע לו והיה מהלך בה ומתיגע קִמְעָא, הלך בשלום ובא בשלום; אבל אותם שלא היו שומעים לו היו הולכים ונכשלים בסוף. כך היה משה: פֵּרש לבני ישראל ואמר להם: הרי דרך החיים ודרך המות, ברכה וקללה, "ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך"[5]. (תנח' ראה).

רד מי שטרח בערב שבת — יאכל בשבת: מי שלא טרח בערב שבת — מהיכן יאכל בשבת? (ע"ז ג.).

[1]דב' כ"ב, ז. [2]שם ה', טז. [3]שם ז', יא. [4]שם י"א, כז, כח. [5]שם ל', יט.

קצט) לפום צערא אגרא — השכר לפי הצער והעמל. רא) למחר — לאחר מיתה בעוה"ב. רב) בהאי עלמא ליכא — אין בעולם הזה, אלא לעוה"ב. לבירה — למגדל. גוזלות—יונים. שמא לא כך היה — מעשה כזה שהמקיים מצוה זו יפול וימות. אחר — אלישע בן אבויה; ועי' ספר שני XV. חוצפית המתורגמן — אחד מעשרה הרוגי מלכיות; ועי' שם XIV. שהֵפיק — שהוציא. רג) קמעא — מעט. רד) בערב שבת — בעוה"ז. בשבת — בעוה"ב.

רה ר' אִיבוּ אומר: שלש כִּתּוֹת הֵן. כַּת רִאשׁוֹנָה אמרה: אלו לא נבראתי אלא לראות הכוכבים והמזלות דַּיִּי, שנאמר: „כי אראה שמיך". כת שניה אמרה: כל מה שיש לך לִתֵּן לי – תן לעתיד־לבוא; כת שלישית של פועלים עצלים אומרים: תן לנו עכשו שלנו ושל אבותינו. (שו"ט ח).

רו אמר ירמיה בר' אלעזר: עתידה בת־קול להיות מפוצצת בראש ההרים ואומרת: כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו. ורוח־הקודש אומרת: „מי הקדימני ואשלם?"[1] — מי קִלֵּס לְפָנַי עד שלא נתתי לו נשמה, מי מָל לשמי עד שלא נתתי לו בן זכר, מי עשה לי מעקה עד שלא נתתי לו גג, מי עשה לי מזוזה עד שלא נתתי לו בית, מי עשה לי סוכה עד שלא נתתי לו מקום, מי עשה לי לולב עד שלא נתתי לו דמים, מי עשה לי ציצית עד שלא נתתי לו טלית, מי הפריש לפני פאה עד שלא נתתי לו שדה, מי הפריש לי תרומה עד שלא נתתי לו גורן, מי הפריש לפני חלה עד שלא נתתי לו עיסה, מי הפריש לפני קרבן עד שלא נתתי לו בהמה? (ויק"ר כז).

רז אמר לו אנטונינוס לרבי: גוף ונשמה יכולים לפטור עצמן מן הדין. כיצד? גוף אומר: נשמה חטאה, שמיום שפרשה ממני הריני מוטל כאבן דומם בקבר. ונשמה אומרת: גוף חטא, שמיום שפרשתי ממנו הריני פורחת באויר כצפור. אמר לו: אמשול לך משל למה הדבר דומה: למלך בשר־ודם שהיה לו פרדס נאה והיה בו בִּכּוּרוֹת נאות והושיב בו שני שומרים, אחד חִגֵּר ואחד סומא. א"ל חגר לסומא: בִּכּוּרוֹת נאות אני רואה בפרדס, בא והרכיבני ונביאן לאכלן. רכב חגר על־גבי סומא והביאון וַאֲכָלוּן. לימים בא בעל הפרדס. אמר להם: בכורות נאות היכן הן? אמר לו סומא: כלום יש לי עינים לראות? אמר לו חגר: כלום יש לי רגלים להלך בהן? מה עשה? הרכיב חגר על גבי סומא ודן אותם כאחד. אף הקדוש־ברוך־הוא מביא נשמה וזורקה בגוף ודן אותם כאחד. שנאמר: „יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו"[2]. „יקרא אל השמים מעל" זו נשמה, „ואל הא"ץ לדין עמו" — זה הגוף. (סנה' צא).

רח „אֱלֹהִים יָבִיא בְמִשְׁפָּט עַל כָּל נֶעְלָם"[3] — אמר ר' לוי: לעוף שהוא נתון בכלוב ובא עוף אחר ועמד על גבו. אמר לו: אשריך, שמזונותיך מצוים אצלך. אמר לו: במזונות אתה מסתכל ובמצודות אין אתה מסתכל. (פסיק' בד).

רט „שְׂמַח בָּחוּר בְּיַלְדוּתֶךָ... וְדָע כִּי עַל כָּל אֵלֶּה יְבִיאֲךָ הָאֱלֹהִים בַּמִּשְׁפָּט"[4]—ר' חִיָּא רַבָּה אמר: לְלִסְטִים שברח מפני הקוֹסְטִינָר. אמר לו: הַמְעֵט בריצה, שלא תִתְיַגֵּע בַּחֲזָרָה. (שם).

[1]איוב מ"א, ג. [2]תהל' נ', ד. [3]קהל' י"ב, יד. [4]שם י"א, ט.

רה) שלש כתות — בבני אדם לענין שכר ועונש. דיי — ואיני רוצה יותר. עכשו — בעוה"ז רו) מפוצצת — כלו' מכרזת בקול רם. קלס — שבח. דמים — ממון. עיסה — בצק. רז) חגר—פסח. סומא — עור. בכורות—פירות שנתבכרו ראשונה. רח) במזונות אתה מסתכל וגו' — והמשל לאדם חוטא שנהנה בעוה"ז ונענש לעוה"ב. רט) ללסטים — לגזלן. הקוסטינר— התלין. בחזרה — בשיבה.

רי „הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ... צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא"[1] — אמרו: בשעת פטירתו של אדם לבית־עולמו כל מעשיו נפרטים לפניו ואומרין לו: כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני; והוא אומר: הן, ואומרין לו: חתום — וחותם, שנאמר: „ביד כל אדם יחתום"[2]. ולא עוד אלא שמַצדיק עליו את הדין ואומר להם: יפה דַנתוני. (תענ' יא.).

ריא הלל ראה גלגלת אחת שצפה על פני המים. אמר לה: עַל דְּאַטֵּפְתְּ אַטְפוּךְ וְסוֹף מְטַיְּפָיִךְ יְטוּפוּן. (אב' פ' א).

ריב תניא, היה ר' מאיר אומר: מנין שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו? שנאמר: „בסאסאה... תריבנה"[3]; ומנין שכל פרוטה ופרוטה מצטָרֶפֶת לחשבון גדול? תלמוד־לומר: „אחת לאחת למצוא חשבון"[4]. (סוטה ח:).

ריג שמשון הלך אחרי עיניו — לפיכך נקרו פלשתים את עיניו. אבשלום נתנאה בשערו — לפיכך נתלה בשערו. (סוטה ט.).

ריד ר' שמעון בן לקיש פתח: „אשר לא צדה והאלהים אנה לידו"[5], זה שאמר הכתוב: „כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע"[6] — במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים — הקדוש־ברוך־הוא מזמנם לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסלם, וזה שהרג בשוגג יורד בסלם ונופל עליו והורגו. זה שהרג במזיד נהרג, וזה שהרג בשוגג גולה. (מכות י:).

רטו מיום שחרב בית־המקדש, אף־על־פי שבטלה סנהדרין, דין ארבע־מיתות לא בטלו: מי שנתחַיֵּב סקילה — או נופל מן הגג או חיה דורַסְתּוֹ; מי שנתחיב שריפה — או נופל בדליקה או נחש מַכִּישוֹ; מי שנתחיב הריגה — או נמסר למלכות או לסטין באים עליו; מי שנתחיב חֶנֶק — או טובע בנהר או מת בַּאַסְכְּרָה. (כתוב' ל.; סנה' לז:).

רטז גִּירָאָה בְּנִירֵיהּ מְקַטֵּל, מְדִוִיל יְדֵיהּ מִשְׁתַּלֵּים. (פסח' כח).

ריז תניא, ר' מאיר אומר: במדה שאדם מודד מודדין לו. אמר ר' יהודה: וכי אפשר לומר כן? אדם נותן מלֹא עמסו לעני בעולם הזה, הקדוש־ברוך־הוא נותן לו מלא עָמסו לעולם

[1]דב' ל"ב, ד. [2]איוב ל"ז, ז. [3]ישע' כ"ז, ח. [4]קהל' ז', כז. [5]שמ' כ"א, יג. [6]ש"א כ"ד, יד.

רי) פטירתו — מיתתו. נפרטין — נמנים בפרוטרוט. ריא) על דאטפת וגו' — על שטבעת את אחרים טבעת בעצמך, וסוף של המטבעים אותך לטבוע אף הם: כלו' אין עבירה בלא עונש מדה כנגד מדה. ריב) בסאסאה תריבנה—דרש „בסאסאה" מלשון סאה סאה; כלו' אתה רב ודן את האדם סאה כנגד סאה. פרוטה ופרוטה מצטרפת וגו' — כלו' כל העברות, אפילו הקלות ביותר, באות בחשבון ביום הדין. ריד) לזה אין עדים וגו' — ואי אפשר לדונם בבי"ד. מזמנם לפונדק אחד — מועידם ומביאם למלון אחד. במזיד נהרג... בשוגג גולה— כל אחד כדינו. רטו) דורסתו — טורפה אותו. בדליקה — בבערה. מכישו — נשכו. לסטים — גזלנים. באסכרא — מין מחלה שהגרון נסתם והחולה נחנק על ידה. רטז) גיראה בניריה וגו'— משל הבריות הוא: בעל החצים נהרג בחץ שלו וממעשה ידו ישולם לו. ריז) מלא עמסו — מלא חפניו.

הבא — והלא נאמר „ושמים בזרת תכן"[1] ? אמר לו ר' מאיר: ואתה אי אומר כן? אי זו היא מדה מרובה — מדת טובה מרובה או מדת פורענות? — הֱוֵי אומר, מדת טובה מרובה ממדת פורענות. במדת פורענות כתיב „כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה"[2] — והלא אדם מושיט אצבעו באור בעולם־הזה מיד נכוה? — אלא כשם שנותן הקב"ה כח ברשעים לקבל פורענותם, כך נותן הקב"ה כח בצדיקים לקבל טובתם. (סנה' ק).

ריח מדה טובה ממהרת לבוא ממדת פורענות. (שבת צז.).

ריט אמר ר' יצחק: אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר: „כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם"[3].

אמר ר' סימון: קפצו מלאכי השרת לקטרגו. אמרו לפניו: רבונו־של־עולם! אדם שעתיד להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר? אמר להם: עכשו מה הוא, צדיק או רשע? אמרו לו: צדיק. אמר להם: איני דן את האדם אלא לפי שעתו. (ר"ה טז: ב"ר פ' נג; ילק"ש).

רכ אמר רב הַמְנוּנָא: אין הקדוש־ברוך־הוא נפרע מן האדם עד שתתמלא סאתו, שנאמר: „במלאת ספקו יצר לו"[4]. (סוטה ט.).

רכא משה אמר: „פוקד עון אבות על בנים"[5], בא יחזקאל וּבִטְּלָהּ, שנאמר: „הנפש החוטאת היא תמות"[6]. (מכות כד.).

רכב אין הקדוש־ברוך־הוא בא בִּטְרוֹנְיָא עם בְּרִיּוֹתָיו. (ע"ז ג.).

רכג אמר ר' חנינא: כל האומר הקדוש־ברוך־הוא וַתְּרָן הוא — יְוַתְּרוּ חייו, שנאמר: „הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט"[7]. (ב"ק נ.).

רכד אמר רב חסדא: מהו שנאמר: „הודו לה' כי טוב"[8] — הודו לה', שגובה חובתו של אדם בטובתו: עשיר בשורו, עני בשיו, יתום בביצתו, אלמנה בתרנגלתה. (פסח' קיח.).

רכה מהו שנאמר: „ארך אפים"[9] ולא נאמר „ארך אף"? ארך אפים לצדיקים ולרשעים. (ב"ק נ:).

רכו אמר ר' חִיָּא בר אבא אמר ר' יוחנן: אין הקדוש־ברוך־הוא מְקַפֵּחַ שכר כל בְּרִיָּה, אפילו שכר שיחה נאה. (ב"ק לח:).

[1] ישעי' מ', יב. [2] שם ס"ו, כד. [3] בר' כ"א, יז. [4] איוב כ', כב. [5] שמ' ל"ד, ז. [6] יחזי' י"ח, ד. [7] דב' ל"ב, ד. [8] תהל' קל"ו, א. [9] שמ' ל"ד, ו.

בשמים בזרת תכן — והיאך יכול אדם לקבל רב טובה כזה. באור — באש. מיד נכיה — והיאך אפשר שיהיו הרשעים נדונים באש עולמית? ריט) לפי מעשיו של אותה שעה — ולא על שם העתיד. להמית בניך בצמא — שהיו בני ישמעאל מוציאין בשעת החרבן לקראת הגולים הצמאים מיני מלוחים ונאדות נפוחים (עי' ח"א ז VII). רכ) שתתמלא סאתו — מדת עונותיו. במלאות ספקו יצר לו—כשתתמלא סאתו הקב"ה מציר לו ועונשו. רכב) בטרוניא— בעלילה ובאכזריות. רכג) ותרן — כלו' אינו חושש לחטאותיו של אדם. יותרו חיין — כלו' יתו חייו נעשים הפקר. דרכיו משפט — ולא ותרנות. רכד) בטובתו—לפי מה שיש לו, כפי רכושו. רכה) אפים — לשון כפל ורבוי. רכו) מקפח — מחסר וניטל.

רכז נאמר: „ובשר בשדה טרפה... לכלב תשליכון אתו" [1] — ללמדך שאין הקדוש־ברוך־הוא מקפח שכר כל בריה. שנאמר: „ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו" [2] — אמר המקום: תנו לו שכרו. והלא דברים קל־וחמר: ומה חיה לא קִפֵּח הקב"ה שכרה — קל־וחמר שכר בני־אדם. (ילק"ש).

רכח „אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל" [3] — „אל אמונה", כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם־הבא אפילו על עבֵרה קלה שעושים, כך נפרעין מן הצדיקים בעולם־הזה אפילו על עברה קלה שעושים. „ואין עול" — כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם־הבא אפילו על מצוה קלה שעושים, כך משלמין שכר לרשעים בעולם־הזה אפילו על מצוה קלה שעושין. (תענ' יא.).

רכט „וּסְבִיבָיו נִשְׂעֲרָה מְאֹד" [4] — מלמד שהקדוש־ברוך־הוא מרקדק עם סביביו אפילו כחוט השערה. (ב"ק נ.).

רל אמר ר' אלעזר בר' צדוק: למה צדיקים נמשלים בעולם הזה? לאילן שכֻלו עומד במקום טָהֳרָה ונופו נוטה למקום טומאה, נקצץ נופו — כֻּלו עומד במקום טהרה. כך הקדוש־ברוך־הוא מביא יִסורים על צדיקים בעולם־הזה כדי שיירשו העולם הבא, שנאמר: „והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד" [5]. ולמה רשעים דומים בעולם הזה? לאילן שכֻלו עומד במקום טומאה ונופו נוטה למקום טהרה, נקצץ נופו כלו עומד במקום טומאה. כך הקב"ה משפיע להם טובה לרשעים בעולם־הזה, כדי לטרדם ולהורידם למדרגה התחתונה, שנאמר: „יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות" [6]. (קיד' מ:).

רלא כל שזכֻיותיו מרובות מעֲונותיו מריעין לו, ודומה כמי ששרף כל התורה כלה ולא שִׁיֵּר ממנה אפילו אות אחת; וכל שעֲונותיו מרובים מזכיותיו מטיבין לו, ודומה כמי שקִיֵּם כל התורה כלה ולא חִסֵר אות אחת ממנה. (שם לט:).

רלב אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי: שלשה דברים בקש משה מלפני הקדוש־ברוך־הוא ונתן לו: בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו, שנאמר: „הלא בלכתך עמנו" [7]; בקש שלא תשרה שכינה על אומות־העולם ונתן לו, שנאמר: „ונפלינו אני ועמך" [7]; בקש להודיעו דרכיו של הקב"ה ונתן לו, שנאמר: „הודיעני נא את דרכיך" [8]. אמר לפניו: רבונו־של־עולם! מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו? יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו? אמר לו: משה! צדיק וטוב לו — צדיק בן צדיק; צדיק ורע לו — צדיק בן רשע; רשע וטוב לו — רשע בן צדיק; רשע ורע לו — רשע בן רשע. ויש אומרים, כך אמר לו: צדיק וטוב לו — צדיק גמור; צדיק ורע לו — צדיק שאינו גמור; רשע וטוב לו — רשע שאינו גמור; רשע ורע לו — רשע גמור. ולא כר' מאיר, שאמר ר' מאיר: שתים נתנו לו ואחת לא נִתנה לו, שנאמר: „וחנותי את אשר אחון" [9] — אף־על־פי שאינו הָגון, „ורחמתי את אשר ארחם" [9] — אף־על־פי שאינו הגון. (בר' ז.).

[1]שמ' כ"ב, ל. [2]שם י"א, ז. [3]דב' ל"ב, ד. [4]תהל' נ', ג. [5]איוב ח', ז. [6]מש' י"ד, יב. [7]שמ' ל"ג, טז. [8]שם שם, יג. [9]שם שם, יט.

רכט) עם סביביו — הצדיקים הקרובים לו. אפילו כחוט השערה — אפילו על עבירה קלה שבקלות. רל) נופו — ענפיו. רלא) מריעין לו... מטיבין לו—בעוה"ז. רלב) ונתן לו— שהרי אמר לו לסוף שאלתו: „גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה". ואחת לא נתנה לו — שאלה רשע וטוב לו. שאינו הגון — שאינו כדאי ואני נותן לו מצד מדת הרחמים.

רל"ג אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: אין פורענות באה לעולם אלא בזמן שהרשעים בעולם, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחלה, שנאמר: „כי תצא אש ומצאה קוצים"[1] — אימתי אש יוצאה בזמן שהקוצים מצוים לה, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחלה, שנאמר: „ונאכל גדיש"[1]. „ואכל גדיש" לא נאמר אלא „ונאכל גדיש" — שנאכל גדיש כבר.

שנה רב יוסף: מהו שנאמר: „ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר"[2] — כיון שנתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים, ולא עוד אלא שמתחיל מ הצדיקים תחלה, שנאמר: „והכרתי ממך צדיק ורשע"[3].

בכה רב יוסף: אף אלו לאין דומים. אמר לו אביי: טובה היא להם, שנאמר: „כי מפני הרעה נאסף הצדיק"[4]. (ב"ק ס.).

רל"ד בזמן שהצדיקים בדור — צדיקים נתפסים על הדור; אין צדיקים בדור — תינוקות של בית־רבן נתפסים על הדור. (שבת לג:).

רל"ה „ה' צדיק יבחן"[5] — אמר ר' יונתן: היוצר הזה אינו בודק קנקנים מרועעים, שאינו מספיק להקיש עליהם אחת עד שהוא שוברם. ובמי הוא בודק? בקנקנים יפים, שאפילו מקיש עליהם כמה פעמים אינם נשברים. כך אין הקדוש־ברוך־הוא מנסה את הרשעים אלא את הצדיקים.

ר' אליעזר אומר: משל לבעל־הבית שהיו לו שתי פרות, אחת כחה יפה ואחת כחה רע — על מי הוא נותן העול? לא על זאת שכחה יפה? כך אין הקב"ה מנסה אלא את הצדיק. (ב"ר פ' לב).

רל"ו ר' ינאי אומר: אין בידינו לא משלות הרשעים ואף לא מיסורי הצדיקים. (אב' פ' ד).

רל"ז ר' יהושע בן לוי עלה לרומי ונכנס לפלטין אחת. ראה שם עמודים של שיש מכוסים בטפיטאות: בשרב שלא יתפקעו ובצנה שלא יקרשו. יצא משם לשוק, ראה עני אחד מתעטף במחצלת של קנים. על העמודים קרא: „צדקתך כהררי אל"[6], ועל העני— „משפטיך תהום רבה"[6]. (ב"ר פ' לג; תנח' נח).

רל"ח „מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל"[7] — אמרו לו לשלמה: אלו אחר אמר הפסוק הזה היינו שוחקים עליו. אתה שכתוב בך „ויחכם מכל אדם"[8] תאמר „מתוקה

[1]שמ' כ"ב ה. [2]שם י"ב, כב. [3]יחז' כ"א, ח. [4]ישע' נ"ז, א. [5]תהל' י"א, ה. [6]שם ל"ו, ז. [7]קהל' ה', יא. [8]מ"א ה', יא.

רל"ג) ונאכל גדיש כבר — קודם הקוצים. אף אלו לאין דומים — אף הצדיקים אינם חשובים לכלום ואינם עומדים בפני הפורענות. מפני הרעה נאסף הצדיק — מת קודם הרעה כדי שלא יראה את הפורענות. רל"ד) נתפסים— נענשים. רל"ה) קנקנים—כדי חרס. מרועעים— מבוקעים. להקיש — לדפוק, להשמיע קול. כחה יפה — בריאה. כחה רעה — חולה. רל"ו) אין בידינו וגו' — כלו' אנו הבינונים אין לנו בעוה"ז לא מטובת הרשעים הגמורים ומיסורי הצדיקים גמורים. רל"ז) טפיטאות — שטיחים, יריעות. בשרב — בחום. יתפקעו — יתבקעו. בצנה— בקור. יקרשו — יקפאו. במחצלת של קנים — מכסה של קנים קלועים.

שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל", אין הדבר כך, שכָּל מי שהוא רעב אכל קִמְעָא שנתו מתנדדת ממנו, אכל הרבה שנתו מתוקה. אמר להם: איני מדבר אלא בצדיקים ובעמֵלי תורה. כיצד? אדם שכל שנותיו שלשים שנה ומעשר שנים ואילך הוא עמל בתורה ובמצוות, מת לשלשים שנה; ואדם אחד הָיָה שמנים שנה, ומעשר שנים ואילך עמל בתורה ובמצוות עד שמת, אתה אומר: הואיל ולא יגע הראשון אלא עשרים שנה וזה יגע שבעים שנה, שהקדוש־ברוך־הוא מרבה לזה שכר יותר מלזה — לפיכך אני אומר: „אם מעט ואם הרבה יאכל", שמתן שכרם שוה.

אמר ר' לוי: משל למה הדבר דומה, למלך ששכר פועלים למלאכתו, עם שהם עושים נטל המלך אחד מהם וטִיֵּל עמו. לערב באו הפועלים לִטול שכרם, בא אותו פועל שטִיֵּל עם המלך לטול עמהם שכרו, שמא יכול המלך לומר לו: אתה לא עשית עמהם אלא שתי שעות, טול כפי מה שעשית, אף הוא יכול לומר למלך: אלולי אתה שבטלתני וטִילתני עמך היה שכרי מרובה. כך מי שיגע עשרים שנה בתורה ומת יכול לומר לפני הקב"ה: אלולי שסלקתני מן העולם בחצי ימי הייתי מרבה בתורה ובמצוות. (תנח' תשא).

רלט כשמת ר' בון ברי' חִיָּא נכנס ר' זירא ופתח עליו את הפסוק הזה: „מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל" — למה היה ר' בון ברי' חיא דומה, למלך שהיה לו כרם ושכר פועלים הרבה לעשותו, והיה שם פועל אחד מִתְכַּשֵּׁר במלאכתו יותר מן הכל. מה עשה המלך? נְטָלוֹ בידו והיה מטַיֵּל עמו ארוכות וקצרות. לעתותי ערב באו הפועלים לִטול שכרם ובא אותו הפועל עמהם, ונתן לו שכר מְשֻׁלָּם. התחילו הפועלים מְצֵרִים, אמרו: אנו יגענו כל היום וזה יגע בשתי שעות, ונתן לו המלך שכרו משלם! אמר להם המלך: מה לכם מצֵרים? יגע זה בשתי שעות בכשרות מה שלא יגעתם אתם כל היום. כך למד ר' בון ברי' חיא תורה לעשרים ושמנה שנים מה שאין תלמיד ותיק יכול ללמוד למאה שנה. (קה"ר).

„וְחַנֹּתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן"[1] — באותה שעה הראה לו הקדוש־ברוך־הוא למשה כל האוצרות של מתן שכר שהם מתוקנים לצדיקים, כל אחד ואחד לפי מעשיו. והוא שואל: האוצר הזה של מי הוא? והוא אומר: של בעלי־תורה. — זה של מי הוא? — של בעלי־צדקה. וכן לכל אוצר ואוצר, עד שראה אוצר אחד גדול, אמר לו: זה של מי הוא? א"ל מי שיש לו מעשים טובים אני נותן לו משלו, ומי שאין לו אני עושה חנם ונותן לו מזה, שנאמר: „וחנותי את אשר אחון". (תנה"ק תשא; תנח').

---

[1] שמ' ל"ג, יט.

רלח) קמעא — מעט. שסלקתני — לקחתני. רלט) מתכשר — מצטיין. ארוכות וקצרות — כלו' לכאן ולכאן. שכרו משלם — כלומר השכר במלואו. מצירים — דואגים וקובלים. בכשרות — בכשרון.

VI. הָעוֹלָם־הַבָּא.

רמא מַרְגְּלָא בפיו של רב: לא כעולם־הזה — העולם־הבא. העולם־הבא — אין בו לא אכילה ולא שתיה, ולא פְּרִיָּה־וּרְבִיָּה ולא משא־ומתן, ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם — ונהנים מזיו השכינה. (בר' יז.).

רמב אמר ר' יהושע בן לוי: עתיד הקדוש־ברוך־הוא להנחיל לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות, שנאמר: „להנחיל אוהבי י ש ואוצרותיהם אמלא"[1]. (עוקצ' פ ג).

רמג אמר רבה אמר ר' יוחנן: עתיד הקדוש־ברוך־הוא לעשות שבע חופות לכל צדיק וצדיק.

„וְעָשָׁן וְנֹגַהּ אֵשׁ... עַל כָּל כָּבוֹד חֻפָּה"[2] — מלמד שכל אחד ואחד עושה לו הקב"ה חופה לפי כבודו.

„ועשן" בחופה למה? אמר ר' חנינא: כל מי שעיניו צָרות בתלמידי־חכמים בעולם־הזה מתמלאות עיניו עשן לעולם־הבא.

„ואש" בחופה למה? אמר ר' חנינא: מלמד שכל אחד ואחד נכוה מחופתו של חברו. אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה! (ב"ב עה).

רמד „כִּי הֹלֵךְ הָאָדָם אֶל בֵּית־עוֹלָמוֹ"[3] — אמר ר' יצחק: מלמד שכל צדיק וצדיק נותנים לו מדור לפי כבודו. משל למלך בשר־ודם שנכנס הוא ועבדיו לעיר, כשהם נכנסים — כלם בשער אחד נכנסים; כשהם לָנִים כל אחד ואחד נותנים לו מדור לפי כבודו. (שבת קנב.).

רמה תניא, ר' אלעזר אומר: נשמתם של צדיקים גנוזה תחת כסא הכבוד, שנאמר: „והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים"[4], ושל רשעים זוממת והולכת, ומלאך אחד עומד בסוף העולם ומלאך אחר עומד בסוף העולם ומקלעים נשמתם זה לזה, שנאמר: „ואת נפש א[illegible]עֶנה בתוך כף הקלע"[4]. (שם:).

רמו ר[illegible] בנו של ר' יהושע בן לוי חלה ופרחה נשמתו. כשחזר אמר לו אביו: מה ראית? א"ל: עולם הפוך ראיתי — עליונים למטה ותחתונים למעלה. א"ל: בני עולם ברור ראית. — ואנו היאך ראיתנו שם? א"ל: כשם שאנו חשובים כאן כך אנו חשובים שם. ושמעתי שהיו אומרים: אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. ושמעתי שהיו אומרים: אשרי הרוגי מלכות, שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם. (פס' נ'.; ע"ו).

---

[1]משׁ' ח', כא. [2]ישע' ד', ה. [3]קהל' י"ב, ה. [4]ש"א כ"ה, כט.

רמא) מרגלא בפיו — רגיל לומר. תחרות — קנאה. רמב) יש — עולה במספר שלש מאות ועשרה; כלו' הרבה עולמות. רמג) מי שעיניו צרות — נוהג צרות־עין. מתמלאות עשן — שרואה בכבודם ומתקנא. נכוה מחופתו של חברו — כלו' כ"א מתקנא בכבוד חברו ובטובתו. אוי לה לאותה בושה וגו' — שאף הצדיקים ובעוה"ב אינם נקיים מקנאה. רמה) זוממת והולכת — חבושה ומתנדנדת. רמו) ופרחה נשמתו — כלו' נתעלף לזמן מרובה. עליונים למטה — אלו שהם חשובים כאן בעוה"ז הם בשפלות לעוה"ב. עולם ברור ראית — מה שראית למעלה מדת אמת היא. ותלמודו — תורתו. הרוגי מלכות — שנהרגו על קדוש השם. במחיצתם — לעוה"ב.

VII. גַּן־עֵדֶן וְגֵיהִנֹּם.

רמז אמר ר' יהושע בן לֵוִי: שני שערי כדכד יש בגן־עדן, ועליהם ששים רבוא מלאכי־השרת, וכל אחד מהם זיו פניו מבהיק כזוהר הרקיע, ובשעה שהצדיק בא אצלם, מפשיטים מעליו הבגדים שעמד בהם בקבר ומלבישים אותו שמנה בגדים של ענני־כבוד, ושני כתרים נותנים על ראשו, אחד של אבנים טובות ומרגליות ואחד של זהב־פַּרְוָיִם, ונותנים שמונה הדסים בידו, ומקלסים אותו ואומרים לו: „לך אכול בשמחה לחמך". ומכניסים אותו למקום נהלי מים מוקף שמנה מאות מיני וְרָדִים וַהֲדַסִּים, וכל אחד ואחד יש לו חופה בפני עצמו לפי כבודו, ומושכים ממנה ארבעה נהרות, אחד של חלב ואחד של יין ואחד של אֲפַרְסְמוֹן ואחד של דבש. וכל חופה וחופה למעלה ממנה גפן של זהב ושלשים מרגליות קבועות בה, וכל אחת מבהיק זִיוָהּ כזיו הנוגה. וכל חופה וחופה יש בה שלחן של אבנים טובות ומרגליות, וששים מלאכים עומדים לראש כל צדיק וצדיק ואומרים לו: לך אכול בשמחה דבש, שעסקת בתורה שנמשלה כדבש, ושתה יין המשומר בענביו משׁשת ימי בראשית, שעסקת בתורה שנמשלה כיין. והכָּעור שבהם — כדמותו של יוסף וכדמות ר' יוחנן. ואין אצלם לילה, ומתחדש עליהם לשלש משמרות; משמרה ראשונה נעשה קטן, ונכנס למחיצת קטנים ושמח שמחת קטנים; משמרה שניה נעשה בחור ונכנס למחיצת בחורים ושמח שמחת בחורים; משמרה שלישית נעשה זקן ונכנס למחיצת זקנים ושמח שמחת זקנים.

ויש בגן־עדן שמונים רבוא מיני אילנות בכל זוויותיו, הקטן שבהם משובח מכל עצי בשמים. בכל זוית יש בו ששים רבוא מלאכי־השרת מזמרים בקול נעים. ועץ החיים באמצע ונופו מכסה כל גן־עדן, ויש בו חמש מאות אלף טְעָמִים, ואין דמותו של זה דומה לזה ואין ריחו של זה דומה לשל זה. וענני כבוד למעלה הימנו ומארבע ריחות מַכִּין אותו—וריחו הולך מסוף העולם עד סופו. ותחתיו—תלמידי־חכמים שמבארים את התורה. וכל אחד יש לו שתי חופות, אחת של כוכבים ואחת של חמה ולבנה: בין כל חופה וחופה — פַּרְגּוֹד של ענני־כבוד, ולפנים ממנה עדן, שבו שלש מאות ועשרה עולמות. ובתוכו שבעה כתים של צדיקים. ראשונה — הרוגי מלכות, כגון ר' עקיבא וחבריו; שניה — טבועים בים; שלישית — רבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו; כת רביעית — אלו שירד הענן וכסה עליהם; כת חמישית — אלו בעלי תשובה, ובמקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם עומדים; כת ששית — אלו רַוָּקִים שלא טעמו טעם חטא מימיהם; כת שביעית — אלו עניים שיש בהם מקרא ומשנה ודרך־ארץ, עליהם הכתוב אומר: „וישמחו כל חוסי בך לעולם ירננו"[1]. והקדוש־ברוך־הוא יושב ביניהם ומבאר להם את התורה, שנאמר: „עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי"[2]. ולא פרסם הקב"ה כבוד המתוקן להם יותר ויותר, שנאמר: „עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו"[3]. (ילק"ש בראשית).

רמח „זֶה לְעֻמַּת זֶה עָשָׂה אֱלֹהִים"[4] — אין בין גן־עדן לגיהנם אלא טפח. (פס"ק').

[1]תהלי' ה', יב. [2]שם ק"א, ו. [3]ישעי' ס"ד, ג. [4]קהלי' ז', יד.

רמז) זהב פרוים — מין זהב משובח מפרוים. ורדים — שושנים. אפרסמון — שמן המור. והכעור — רע התואר. ומתחדש עליהם — הלילה. נעשה קטן — הצדיק. טעמים — פירות בעלי טעמים שונים. רמח) אלא טפח — מחיצה של טפח.

רמט „לִפְנֵי זַעְמוֹ מִי יַעֲמֹד וּמִי יָקוּם בַּחֲרוֹן אַפּוֹ" [1] — ר' זירא פתח: „לַעֲלוּקָה שְׁתֵּי בָנוֹת הַב הַב" [2] — אמר ר' אלעזר: שתי כתות של מלאכים עומדות על פתחי גיהנם ואומרות: הב, הב; הָבָא, הבא!

ולמה נקרא שמה גיהנם? שקול נַהמתה הולך מסוף העולם ועד סופו.

שלשה שערים יש בגיהנם: אחד בים ואחד במדבר ואחד בישוב.

חמשה מיני אש יש בגיהנם: אש אוכלת ושותה, שותה ואינה אוכלת, אוכלת ואינה שותה, לא אוכלת ולא שותה, ויש אש אוכלת אש. יש בה נחלים כהרים ויש בה נחלים כגבעות, ויש בה נחלים כים־המלח, ויש בה נחלים כאבנים גדולות, ויש בה נהרות של זפת ושל גפרית מושכים ורותחים רְתָחִים־רתחים.

גזר־דינו של רשע — מלאכי־חַבָּלָה דוחפים אותו על פניו ואחרים מקבלים אותו מהם ודוחפים אותו לפני אור של גיהנם, ופוערת פיה ובולעתו. אבל מי שיש בידו תורה ומַעֲשים טובים ויסורים רבים באים עליו נִצָּל מדינה של גיהנם, שנאמר: „גם כי אלך בגי צלמות לא אירא רע... שבטך ומשענתך המה ינחמוני" [3] — „שבטך" אלו היסורים, „ומשענתך" זו התורה.

אמר ר' יהושע בן לוי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאַני אליהו הנביא, זכור לטוב. אמר לי: רצונך, שאעמידך על שער גיהנם? אמרתי לו: הן. הראני בני אדם שתלוים בחוטמיהם, ובני אדם שתלוים בידיהם, ובני אדם שתלוים בלשונותם, ובני אדם שתלוים ברגליהם; והראני נשים שתלויות בדַדֵיהן, והראני בני אדם שתלוים בעיניהם, והראני בני אדם שתלוים באזניהם, והראני בני אדם שמאכילים אותם בשרם, ובני אדם שמאכילים אותם גחלי רתמים, ובני אדם יושבים חיים ותולעים אוכלים אותם. אמר לי: אלו שכתוב עליהם: „כי תולעתם לא תמות" [4]. והראני בני אדם שמאכילים אותם על־כרחם חול דק ושניהם נשברות. והקדוש־ברוך־הוא אומר להם: רשעים, כשאכלתם הגזל היה מתוק בפיכם ועתה אין בכם כח לאכל.

אמר ר' יוחנן: כל מלאך ומלאך ממונה להִפָּרַע עונש עֲבֵרה אחת. זה בא ודן אותו והולך לו, וכן השני וכן השלישי וכן כלם, עד שמשלימין לכל העברות שבידו. משל למה הדבר דומה, לאדם שהיו לו בעלי־חובים הרבה והוליכוהו אצל המלך. אמר להם המלך: מה אעשה לכם, לכו וחלקוהו ביניכם.

אלו שיורדים לגיהנם ואינם עולים — בכל ערב־שבת מוליכין אותם לשני הרים של שלג ומניחין אותם שם, ובמוצאי־שבת מלאך יוצא ודוחף אותם ומחזירם למקומם בגיהנם. ומהם נוטלין שלג ונותנין תחת בית־שֶׁחְיֵיהֶם, כדי לצנן אותם בששת ימי החול, והקדוש־ברוך־הוא אומר להם: רשעים, אוי לכם, שאף בגיהנם אתם גוזלים, שנאמר: „ציה גם חום יגזלו מימי שלג שאול חטאו" [5].

כל שנים־עשר חדש נעשים אפר והרוח מפַזְּרתָם תחת רגלי הצדיקים, ואחר כך נשמתם חוזרת בהם והם יוצאים מגיהנם ופניהם שחורות כשולי קדרה, והם מצדיקים עליהם את הדין ואומרים: יפה גזרת עלינו; יפה דנתנו; „לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים

[1] נח' א', ו. [2] משלי ל', טו. [3] תהלי כ"ג, ד. [4] ישעי' ס"ו, כד. [5] איוב כ"ד, יט.

רמט) הבא הבא! — רשעים לדין. מלאכי חבלה — מלאכים משחיתים. להפ־ע — לשלם. בית־שחייהם — אצילות ידיהם. לצנן — לקרר. כשולי קדרה — כתחתית הסיר.

כיום הזה"[1]. אבל לאומות־העולם דנין אותם בשבעה מדורות של אש, ובכל מדור ומדור שנים עשר חדש, ונהר די־נור יוצא מתחת כסא הכבוד ויורד עליהם והולך מסוף העולם ועד סופו.

אחרי כל זאת הקב"ה מרחם על בריותיו, שנאמר: „כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצף, כי רוח מלפני יעטף ונשמות אני עשיתי"[2]. (מס' גיהנם).

רנ עתיד הקדוש־ברוך־הוא להיות יושב בגן־עדן ודורש וכל הצדיקים יושבים לפניו, וכל פַּמַלְיָא של מעלה עומדים על רגליהם, וחמה ומזלות מימינו של הקב"ה ולבנה וכוכבים משמאלו, והקב"ה יושב ודורש תורה חדשה שעתיד לִתן על ידי משיח. וכיון שמְסַיֵּם ההגדה עומד זרובבל בן שאלתיאל על רגליו ואומר: „יתגדל ויתקדש" וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו, וכל באי עולם כלם עונים אמן. ואף רשעי ישראל וצדיקי עובדי אלילים שנשתַּיְרו בגיהנם עונים ואומרים אמן מתוך גיהנם ומתרעש העולם, עד שנשמע קול צעקתם לפני הקב"ה, והוא שואל: מה קול הרעש הגדול אשר שמעתי? ומשיבים מלאכי־השרת ואומרים לפניו: רבונו־של־עולם, אלו רשעי ישראל וצדיקי אומות העולם שנשתַּיְרו בגיהנם, שעונים אמן ומצדיקים עליהם את הדין. מיד מתגלגלים רחמיו של הקב"ה עליהם ביותר ואומר: מה אעשה להם יותר על דין זה? כבר יצר־הרע גרם להם.

באותה שעה נוטל הקב"ה מפתח של גיהנם בידו ונותן להם למיכאל ולגבריאל בפני כל הצדיקים ואומר להם: לכו ופתחו שערי גיהנם והעלו אותם. מיד הולכים עם המפתחות ופותחים שמנה אלף שערי גיהנם, וכל גיהנם וגיהנם שלש מאות פרסה ארכו ושלש מאות רחבו ועָביו אלף פרסה ועָמקו מאה פרסה, וכל רשע ורשע שנופל לתוכו שוב אינו יכול לעלות. מה עושים מיכאל וגבריאל באותה שעה? תופסים ביד כל אחד ואחד מהם ומעלים אותם, כאדם שהוא מקים את חברו ומעלהו בחבל מתוך הבור. ועומדים עליהם באותה שעה ורוחצים וסכים אותם, ומרפאים אותם ממכות של גיהנם, ומלבישים אותם בגדים נאים, ומביאים אותם לפני הקב"ה ולפני כל הצדיקים כשהם מכוהָנים ומכובדים, שנאמר: „כהניך ילבשו צדק וחסידיך ירננו".

וכשנכנסים לפתח גן־עדן נכנסים מיכאל וגבריאל תחלה ונמלכים בהקב"ה. משיב הקב"ה ואומר להם: הניחו להם ויכנסו שיראו את כבודי. וכיון שנכנסו נופלים על פניהם ומשתחוים לפניו ומברכים ומשבחים שמו של הקב"ה. מיד צדיקים גמורים וישרים, שהם יושבים לפני הקב"ה, נותנים הודאות ורוממות להקב"ה, שנאמר: „אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך"[3], ואומר: „וירוממהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו"[4]. (ילק"ש ישע').

רנא אמר ר' אבָהו אמר ר' אלעזר: תלמידי־חכמים אין אור של גיהנם שולטת בהם. קל־וחומר מִסַּלָּמַנְדְּרָא: ומה סלמנדרא, שתולדת האש היא, הסך מִדָּמה אין אור שולטת בו, תלמידי־חכמים שכל גופם אש, שנאמר: „הלא כה דברי כאש נאם ה'"[5] — על אחת כמה וכמה.

[1] דנ' ט', ז. [2] ישע' נ"ז, טז. [3] תהל' קמ', יד. [4] שם קז, לב. [5] ירמ' כ"ג, כט.

רנא) מסלמנדרא — מין שרץ, שלפי האגדה בריתו מן האש והסך מדמו אין האש שולטת בו.

אמר ר׳ שמעון בן לקיש: פושעי ישראל אין אור של גיהנם שולטת בהם, קל־וחומר ממזבח הזהב; ומה מזבח הזהב, שאין עליו אלא כעובי דינר זהב, עמד כמה שנים ולא שלטה בו האור, פושעי ישראל שמלאים מצות כרמון, שנאמר: „כפלח הרמון רקתך״ [1], אל תקרי „רקתך״ אלא „ריקתך״, שאפילו ריקנין שבך מלאים מצוות כרמוי — על אחת כמה וכמה. (חג׳ כז.; עיר׳ יט.).

רנב ר׳ עקיבא היה אומר: משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חודש. (עדי׳ פ׳ ב).

רנג תניא, כל שנים עשר חודש גופו קַיָם ונשמתו עולה ויורדת, לאחר שנים עשר חודש הגוף בטל ונשמתו עולה ושוב אינה יורדת. (שבת קנב, קנג).

רנד מעשה בר׳ עקיבא שהיה מהלך בדרך ומצא אדם אחד מפוחם ביותר, שהיה טעון משאוי גדול של עצים על כתפיו ורץ בהם כסוס. גזר עליו ר׳ עקיבא והעמידו. אמר לו ר׳ עקיבא: אני משביעך, שתאמר—מבני אדם אתה או מן המזיקים? אמר לו: רבי, אדם הייתי וכבר נפטרתי מן העולם ההוא, ובכל יום ויום אני חוטב עצים ומביא משאוי כזה ושורפין אותי בהם שלש פעמים ביום. א״ל ר׳ עקיבא: מה עשית בחייך? א״ל: לא הנחתי דבר אסור שלא עשיתי, ועכשו יש שומרים ממונים עלי שאינם נותנים לי מנוחה. אמר לו ר׳ עקיבא: הנחת בן? א״ל: בחייך, אל תעכבני שמִתְיָרא אני מפני המלאכים שמַכים אותי ברצועות של אש ואומרים לי: למה שָהִיתָ? א״ל: אמור לי דבר זה לתקנתך. א״ל: הנחתי אשתי מעוברת בעיר פלונית. היה ר׳ עקיבא הולך מעיר לעיר עד שהגיע לאותה העיר. כיון שבא לעיר יצאו אנשי העיר לקראתו. אמר להם: היכן פלוני וביתו? אמרו לו: „שם רשעים ירקב!״. שאל על אשתו — אמרו: ימח שמה וזכרה! שאל על בנו — אמרו: הריהו ערל, ואפילו במצות מילה לא עסקו. אמר להם: אף על פי כן הביאו לי בנו. הביאו אותו וצוה למולו והושיבו לפניו ללמוד, ולִמדו ברכות. ביום השבת צוה לקרותו לספר־תורה, אמר: „ברכו את ה׳ המברך לעולם ועד״. מיד הוציאוהו לאותו האיש מגיהנם והכניסוהו לגן־עדן.

באותו הלילה בא בחלום לר׳ עקיבא ואמר לו: תנוח דעתך, שהצלתני מדינה של גיהנם. (כלה רבה פ׳ ב; סד׳ עה״ד; תנח׳ נח לפי מנוה״מ).

[1] שה״ש ד׳, ג.

כעובי דינר זהב — צפויו של המזבח. ריקנים — הריקים והפושעים. רנד) מפוחם — כושחר. טעון — נושא. נפטרתי — בתי. ממונים — מופקדים. שהית — אחרת. לתקנתך—לטובתך.

1925	Sefer ha-ʾaggadah.
v. 3-4	
[illegible] 5'44	[illegible]
	[illegible]
[illegible] 47	[illegible] May 14 [illegible]
AUG 2 6 [illegible]	Judah Matas
	[illegible]

Volum

ume 5

רבניצקי

האגדה

ביאליק רב

ספר ה

מאת המסדרים.

בחלק זה, החמישי, נסדרו כל אלו האגדות, שנאמרו על חיי האדם והחברה לכל מקצועותיהם השונים והמרובים, מאלו שנגעה בהם האגדה העברית בימיה. בכלל זה, גם האגדות על עניני מוסר ומדות ודעות בני אדם, כמו שיראה הקורא בפרוטרוט מתוך תוכן הענינים.

המבוא, לוח־המפתחות וכו' וכו' — כל „הנספחות" שהובטחו בהקדמה לחלק ראשון מספר האגדה, עתידות להצטרף אל החלק הששי, הוא האחרון, שיבואו בו, ביחד עם המלואים והתוספות לכל הכרכים, גם כל שאר האגדות שלא נכנסו לחמשת החלקים עד עתה

וכאן יש להעיר עוד על דבר אחד:

בהקדמה לספר ראשון (ע' XII) נאמר: „אגדות שקולות, ששיכות לפי תכנן לכמה מקומות, נקבעו רק במקום אחד, ובלוחות הציונים, הנספחים לסוף הספר, ימצא הקורא „מראי מקומות" לכל המאמרים המפוזרים בכמה מקומות ושיכים לענין אחד".

כך החליטו המסדרים מתחלה. ואולם כשהגיעו לסדר את הכרכים האחרונים התבוננו, שהחלטה זו, אלו תתקים בכל מקום כצורתה, תגרום להרבה פרקים וענינים שיצאו מקוטעים ומְעוּטֵי־דמות, ופעמים אף מחוסרי־העיקר. לא בכל מקום מספיקים העייני"ן ומראי־המקומות שבלוח המפתחות, או אפילו שבגוף הספר, למלאות את הפגימות ולהניח את דעת הקורא. ספר כ„ספר האגדה", שנועד לא לשם אנשי מדע ולשם שמוש בלבד, אלא נִתן להגיון של קורת־רוח בשביל כל אדם מישראל —העקר בו הרושם השלם שבא בבת־אחת מתוך תפיסת עין ראשונה, והטֹרח של החפוש, מלבד שהוא ממעט את קורת־הרוח, עוד הוא מפורר את הרושם ומבטלו.

ולפיכך, כדי שיהא כל ענין וענין שלם ומלא ביותר במקומו, הוכרחו המסדרים להכפיל פעמים אחת מן האגדות. ואולם הדבר הזה לא נעשה אלא בתור יוצא מן הכלל, כשנראה למסדרים צורך גמור בכך וכשהיה בזה, לדעתם, משום תקנת הספר והקוראים.

ספר חמישי.

א.

אָדָם וּצְרָכָיו.

I. אָדָם.

א שנו רבותינו: שתי שנים ומֶחצה נחלקו בית־שמאי ובית־הלל, הללו אומרים: נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, והללו אומרים: נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא. נִמנו ונמרו: נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא. עכשו שנברא—יְפַשפֵּש במעשיו; ויש אומרים: ימשמש במעשיו. (עיר' יג:).

ב ר' עקיבא היה אומר: חביב אדם שנברא בצלם. חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר: „כי בצלם אלהים עשה את האדם" [1]. (אב' ג).

ג ר' נחמיה אומר: מנַין שאדם אחד שקול כנגד כל מעשה בראשית, שנאמר: „זה ספר תולדות אדם ביום ב ר א אלהים אדם בדמות אלהים ע ש ה אותו" [2], ולהַלָן הוא אומר: „אלה תולדות השמים והארץ ב ה ב ר א ם, ביום ע ש ו ת ה' אלהים ארץ ושמים" [3]—מה להלן בריאה ועשיה אף כאן בריאה ועשיה. (אדר"נ לא).

ד ארבעה גֵאים הם: שור בבהמות, אריה בחיות, נשר במעופפות — ואדם על הכל. (שמ"ר כג).

ה ששה דברים נאמרו בבני־אדם, שלשה כמלאכי־השרת ושלשה כבהמה. שלשה כמלאכי־השרת: יש להם דעת כמלאכי־השרת, ומהלכים בקומה זקופה כמלאכי־השרת, ומספרים בלשון־הקדש כמלאכי־השרת. שלשה כבהמה: אוכלים ושותים כבהמה, ופרין ורבין כבהמה, ומוציאים רְעִי כבהמה. (חג' טז.).

ו דרש ר' חנינא בר פפא: אותו מלאך הממונה על ההריון לילה שמו, ונוטל טִפה ומעמידה לפני הקדוש־ברוך־הוא ואומר לפניו: רבונו־של־עולם, טפה זו מה תהא עליה —

[1] בר' ט, ו. [2] שם ה, א. [3] שם ב, ד.

א) נמנו וגמרו — כלל המסכימו עפ"י מנין רוב דעות. יפשפש במעשיו — יבדוק במעשיו שעשה ויחזור בתשובה. ימשמש במעשיו — שיעשה, שיהא מחשב שכר מצוה כנגד הפסדה ויהא זהיר מן החטא. ב) נודעת לו — שהודיע אותו על זה. ד) במעופפות — בעופות. ה) רעי — צואה.

גבור או חלש, חכם או טפש, עשיר או עני? ואלו רשע או צדיק אינו אומר. (נדה טז:).

ז דרש ר' שמלאי: למה הולד דומה במעי אמו? לפנקס שמקפל ומונח, ידיו על שתי צדעיו ושתי אציליו על שתי ארכבותיו, ושתי עקביו על שתי עגבותיו, וראשו מונח לו בין ברכיו, ופיו סתום וטבורו פתוח, ואוכל ממה שאמו אוכלת ושותה ממה שאמו שותה, ואינו מוציא רעי, שמא יהרוג את אמו. וכיון שיצא לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח, שאלמלא כן אינו יכול להיות אפילו שעה אחת. ונר דלוק לו על ראשו, וצופה ומביט מסוף העולם עד סופו; ואין לך ימים שאדם שרוי בטובה יותר מאותם הימים, ומלמדים אותו כל התורה כלה. וכיון שבא לאויר העולם בא מלאך וסוטרו על פיו ומשכחו כל התורה כלה, ואינו יוצא משם עד שמשביעין אותו. ומה היא השבועה שמשביעין אותו? תהי צדיק ואל תהי רשע, ואפילו כל העולם כלו אומרים לך צדיק אתה — היה בעיניך כרשע; והוי יודע, שהקדוש־ברוך־הוא טהור ומשרתיו טהורים ונשמה שנתתי בך טהורה היא, אם אתה משמרה בטהרה — מוטב, ואם לאו — הריני נוטלה ממך. (נדה ל:).

ח לפיכך נברא האדם יחידי — להגיד גדולתו של הקדוש־ברוך־הוא, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד — כלן דומין זה לזה; ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם־הראשון ואין אחד מהם דומה לחברו. ומפני מה אין פרצופיהם דומים זה לזה? שלא יראה אדם דירה נאה ואשה נאה ויאמר: שלי הוא. (סנה' לח.).

ט כשם שאין פרצופי בני אדם שוים זה לזה כך אין דעתם שוה. (תנח' פנחס).

י תניא, היה ר' מאיר אומר: בשלשה דברים אדם משתנה מחברו: בקול, במראה ובדעת. (סנה' לח.).

יא „הוא עשך ויכוננך" [1] — מלמד שברא הקדוש־ברוך־הוא כוניות באדם, שאם נהפכה אחת מהן אינו יכול לחיות. (חול' נו:).

יב „כי גדול אתה ועושה נפלאות" [2] — אמר ר' תנחום: הנאד הזה אם יהיה בו נקב כחודו של מחט כל רוחו יוצאה ממנו, והאדם עשוי מחלים־מחלים, נקבים־נקבים — ואין רוחו יוצאה ממנו. (ב"ר א).

יג שנו רבותינו: כליות יועצות, לב מבין, לשון מחתך, פה גומר, קנה מוציא קול, ושט מכנים כל מיני מאכל, ריאה שואבת כל מיני משקין, כבד כועס, מרה זורקת בו טפה ומניחתו, טחול שוחק, קרקבן טוחן, קיבה ישנה, אף נעור. נעור הישן, ישן הנעור — נמוק והולך־ילו. תנא: אם שניהם ישנים או שניהם נעורים מיד מת. (בר' סא).

[1] דב' ל"ב, ו. [2] תהל' פ"ו, י.

ז) ואילו — אבל. אינו אומר — שרבר זה תלוי בבחירת האדם. ז) פנקס — ספר, לוחות. צדעיו — רקותיו. אציליו — אצילות הידים, המרפקים. ארכבותיו — ברכיו. עגבותיו — חלקי האחורים הרכים. שרוי — שוכן, מצוי. וסוטרו — מכהו ביד. ח) פרצופיהם — צורותיהם; יא) כוניות — בסיסים למושב כל אבר ואבר. יב) מחלים מחלים — מקומות חלולים. יג) מחתך... גומר — את הדבור. ומניחתו — מן הכעס. שוחק — שחוק. קרקבן — בעופות, הוא המסס בבהמות, טוחן — את המאכל. אף — החוטם. נמוק והולך לו — הגוף נחרב והולך.

יד אמר ר' לוי: ששה דברים משמשים את האדם, שלשה ברשותו ושלשה אינם ברשותו. אלו הם ברשותו: הפה והידים והרגלים; ואלו אינם ברשותו: העינים והאזנים והחוטם. וכשהקדוש־ברוך־הוא מבקש אף אלו שהם ברשותו אינם ברשותו. (ב"ר סז; תנה"ק ויקרא).

ו. פרצוף שברא הקדוש־ברוך־הוא בבני־אדם מְלוֹא־הסיט יש בו כמה מַעְיָנוֹת ואין מתערבין זה בזה: מֵי עינים מלוחים, מי אזנים שמנים, מי החוטם סרוחים, מי הפה מתוקים. מפני מה מי־עינים מלוחים? — שבזמן שאדם בוכה על המת בכל שעה מיד היה מִסְתַּמֵּא, אלא על שהם מלוחים — פוסק ואינו בוכה. — מפני מה מי־אזנים שמנים? — שכשאדם שומע שמועה קשה, אלמלי תופסה באזניו מתקשרת בלבו ומת; מתוך שהם שמנים — מכנים בזו ומוציא בזו. — מפני מה מי־החוטם סרוחים? — שבזמן שאדם מריח ריח רע, אלמלא מי החוטם סרוחים, שמעמידים אותו — מיד מת. —ומפני מה מי־הפה מתוקים? — פעמים שאדם אוכל אכילה שאינה מתקבלת בלבו ומְקִיאָהּ, ואם אין מי הפה מתוקים אין נפשו חוזרת עליו. (תנה"ק חקת; במ"ר יח).

טז אמר ר' תחליפא דְקֵיסָרִין בשם ר' פִּילָא: בא וראה כמה נסים עושה הקדוש־ברוך־הוא עם האדם והוא אינו יודע, שאלולי היה אוכל פת כשהיא חיה היתה יורדת בתוך מעיו ומשרטת אותו, אלא ברא הקב"ה מעין בתוך גרגרתו, שהוא מוריד את הפת בשלום. (שמ"ר כד).

יז כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריך עֲשִׂיָּה, כגון החַרְדָּל צריך לְמַתּוֹק, התֻּרְמוּסִין צריכים לְמַתּוֹק, החִטִּים צריכות לְטָחֵן — אפילו אדם צריך תקון. (ב"ר יא).

יח שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא: מעשים של מי נאים — של הקדוש־ברוך־הוא או של בשר־ודם? אמר לו: של בשר־ודם נאים. א"ל טורנוסרופוס: הרי השמים והארץ — יכול אתה לעשות כמותם? א"ל ר' עקיבא: לא תאמר לי בדברים שהם למעלה מן הבריות, שאין שולטין בהם, אלא בדברים שהם מצויים בבני אדם. א"ל: למה אתם נמולים? א"ל: אף אני הייתי יודע שאתה עתיד לומר לי כן, לכך הקדמתי ואמרתי לך: מעשי בשר־ודם הם נאים משל הקב"ה. הביא לו ר' עקיבא שבלים וגלוסקאות, אמר לו: אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה בשר־ודם — אין אלו נאים? הביא לו אֲנִיצֵי פשתן וכלים מבית־שְׁאָן, א"ל: אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה בשר־ודם — אין אלו נאים? א"ל טורנוסרופוס: הואיל והוא חפץ במילה, למה אין האדם יוצא מָהוּל ממְעֵי אמו? א"ל ר' עקיבא: ולמה שָׁרְרוֹ יוצא עמו — לא תחתוך אמו שררו?

ולמה אינו יוצא מהול? — לפי שלא נתן הקב"ה לישראל את המצוות אלא כדי לצרפם בהן. (תנה"ק תזריע).

יט „לִי דִבֶּר צוּר יִשְׂרָאֵל מוֹשֵׁל בָּאָדָם וגו'"[1] — אמר דוד המלך: אני אגיד מלכוו.

[1] ש"ב כ"ג, ג.

יד) ברשותו — אינם פועלים אלא ברצונו של אדם. טו) מלוא הסיט — שטח קטן־כבין אגודל לאצבע. מסתמא — נעשה עור. טז) דקיסרין — מעיר קיסרין. כשהיא חיה — בלו' כשהיא קשה. יז) עשיה —תקון. תורמוס—מין צמח (לופינע). יח) למה אתם נמולים — ומקלקלים מעשיו של הקב"ה. שבלים — שהן מעשה הקב"ה, וכן אניצי פשתן להלן. גלוסקאות — עוגות יפות. אניצי פשתן — חבילה של פשתים. וכלים מבית שאן — בגדים דקים ויפים שנעשו בבית-שאן. מהול —נמול. שררו — מעי במין חבל יוצא מן הטבור. לצרפם - לטהר את לבם.

וגבורתו של הקדוש-ברוך-הוא, שבכל יום אדם מצר ובכל יום אדם נולד; בכל יום אדם חי ובכל יום אדם מת; בכל יום רוחו של אדם נִטלת ממנו וְנתנת לבעל-פקדון; בכל יום מכלכלין אותו כתינוק משדי אמו מפרי מעשיו. (סא"ז טו).

כ ר' שמואל בר רב יצחק שנה לה בשם ר' שמעון בן אלעזר: שבעה הבלים שאמר קהלת כנגד שבעה עולמות שאדם רואה. בן שנה דומה למלך, והכל מחבקין ומנשקין אותו; בן שתים ושלש דומה לחזיר שפושט ידיו בביבין, וכל מה שהוא מוצא נותן לתוך פיו; בן עשר — קופץ כגדי; בן עשרים — כסוס נוהם, מיַפֶּה עצמו ומבקש אשה; נשא אשה—נתן עליו אוכף והרי הוא כחמור; הוליד בנים—מעיז פניו ככלב להביא מזונותיו ומזון בניו; הזקין הרי הוא כקוף. (קה"ר; ילקו"ש).

כא יהודה בן תימא היה אומר: בן חמש שנים למקרא, בן עשר שנים למשנה, בן שלש עשרה למצות, בן חמש עשרה לגמרא, בן שמנה עשרה לחֻפה, בן עשרים לרדוף, בן שלשים לכח, בן ארבעים לבינה, בן חמשים לעצה, בן ששים לזִקנה, בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשוח, בן מאה — כאלו מת ועבר ובטל מן העולם. (אב' ה).

כב תניא, ר' שמעון בן אלעזר אומר: אם יאמרו לך זקנים סְתור וילדים בְּנֵה — סתור ואל תבנה, שסְתירת זקנים בנין ובנין נערים סתירה. (מג' לב:).

כג אמר ר' יהודה: שלמה כתב תחלה שיר-השירים ואחר-כך משלי ואחר-כך קהלת; ומביא לה ר' יונתן מדרך-ארץ: כשאדם נער אומר דברי זמר, הגדיל אומר דברי מְשָׁלות, הזקין אומר דברי הבלים. (שהש"ר).

כד לָא בְסָבֵי טַעֲמָא וְלָא בְדַרְדְּקֵי עֵצָה. (שבת פט:).

כה אמר ר' יצחק: מהו שנאמר: „כי הילדות והשחרות הבל" ?[1]—דברים שאדם עושה בילדותו משחירים פניו לעת זקנתו. (שבת קנב.).

כו אמר ר' יהושע בר נחמָני: מפני ארבעה דברים הזקנה קופצת על אדם: מפני היִרְאה, מפני כעס בנים, מפני אשה רעה ומפני המלחמות. (תנח' חיי-שרה).

כז כל השטוּף בזמה זקנה קופצת עליו. (שבת קנב.).

כח „עַד אֲשֶׁר לֹא יָבֹאוּ יְמֵי הָרָעָה" [2] — אלו ימי הזקנה. (שבת קנא.).

כט „עַל זֹאת יִתְפַּלֵּל כָּל חָסִיד לְעֵת מְצוֹא" [3] — אמר ר' אבא: „לעת מצוא"—הזקנה. צריך אדם להתפלל על זקנתו, שיהיו עיניו רואות ופיו אוכל ורגליו מהלכות, שבזמן שאדם מזקין הכל מסתלק ממנו. (תנח' מקץ).

[1] קהל' י"א, י. [2] שם י"ב, א. [3] תהל' ל"ב, ו.

כ) שבעה הבלים— בראש קהלת נאמר שבע פעמים הבל. כא) למקרא — בכתבי הקדש. לרדוף — אחר חיי עוה"ז. לכח — מגיע למלוא כחו. לגבורה — לפי הכתוב „ואם בגבורות שמנים שנה". לשוח — לכפיפת קומה. כב) סתור — הרוס. כג) מדרך-ארץ — ממנהג העולם. כד) לא בסבי טעמא וגו' — לא בזקנים טעם (חכמה) ולא בילדים עצה. כה) דברים שאדם עושה וגו' — דברי עבירות שעושים [illegible]

ל דעתם של זקנים משתנית. שפתותיהם של זקנים מתרפטות. אזניהם של זקנים מתכבדות. (שבת קנב.).

לא אפילו גבשושית קטנה דומה עליו [על הזקן] כהרי הרים. (שם).

לב אמר לו רבי לר' שמעון בן חלפתא: מפני מה לא הקבלנו פניך ברגל כדרך שהקבילו אבותי לאבותיך? א"ל: סלעים [קטנים] נעשו גבוהים, קרובים נעשו רחוקים, משתים נעשו שלש. (שבת קנב.).

לג אמר לו קיסר לר' יהושע בן חנניה: מפני מה לא באת לבי־אֲבִידָן? אמר לו: ההר — שלג, סביבותיו — קֶרַח, כלבי אינם נובחים, טוחני אינם טוחנים.

של בית רב אמרו: מה שלא אבדתי אני מבקש.

שָׁנִינוּ, ר' יוסי בן קסמא אומר: טובים השתים מן השלש. אוי לה לאחת שהלכה ואינה חוזרת! מה היא? אמר רב חסדא: הילדות.

כשבא רב דימא אמר: הילדות כליל של וֶרֶד; הזקנה כליל של קוצים. (שם).

לד אשרי ילדותנו שלא בִּיְשָׁה את זקנותנו. (סוכה נג).

לה „וְאַבְרָהָם זָקֵן"[1] — עד אברהם לא היתה זקנה. מי שהיה רוצה להסיח עם אברהם היה מסיח עם יצחק, עם יצחק — היה מסיח עם אברהם. בא אברהם תבע זקנה. אמר אברהם: רבונו־של־עולם, צריך אתה להפריש בין אב לבן, בין נער לזקן, שיתכבד הזקן בנער. אמר לו: חייך, ממך אני מתחיל. הלך ולן באותו הלילה ועמד בבקר. כיון שעמד ראה שהלבין שער ראשו וזקנו. אמר לפניו: רבש"ע, עשיתני דוגמא. א"ל: „עטרת תפארת שיבה"[2]. (ב"מ פז; ב"ר סח; תנח' חיי שרה).

לו הדרת פנים זקן. (שבת קנב.).

לז זקן נוי באיש ומום באשה. (ירוש' קיד' פ"ב).

לח איזוהי זְקֵנָה? כל שקורין אותה אמא פלונית — ואינה מקפדת. (נדה ט).

לט סָבָא בְּבֵיתָא פָּאחָא בְּבֵיתָא; סַבְתָּא בְּבֵיתָא — סִימָא בְּבֵיתָא. (ערכ' יט.).

מ „כַּצֵּל יָמֵינוּ עֲלֵי אָרֶץ"[3] — ולוַאי כצל של כותל או אילן, אלא כצלו של עוף בשעה שהוא עף. (ב"ר נו).

[1] בר' כ"ד, א. [2] מש' ט"ז, לא. [3] דהי"א כ"ט, טו.

ל) מתרפטות — מתרופפות ומתבקעות. מתכבדות — נעשות כבדות לשמוע. לא) גבשושית — תל קטן. לב) מפני מה לא הקבלני וגו' — כלו' מפני מה לא באת לקבל פני, והפך לו את הלשון דרך ענוה. סלעים נעשו גבוהים — כלו' מחמת זקנה קשה עלי ההליכה ואפילו סלעים קטנים דומים עלי כגבוהים, וכן „קרובים נעשו רחוקים" — דרך קרובה נראית כרחוקה. משתים נעשו שלש — משתי רגלים „נעשו שלש", שצריך למקל. לג) לבי־אבידן — מקום ועד של חכמי רומי, שהיה ר' יהושע רגיל לבוא לשם ולהתווכח עמם. ההר שלג — כלו' שערות הראש הלבינו. סביבותיו קרח — השפה והזקן הלבינו. כלבי אינם נובחים — קולי אינו נשמע. טוחני — שני. מה שלא אבדתי וגו' — כך אומר הזקן, שגופו כפוף ונראה כמבקש אבדה. השתים מן השלש — הליכה ברגלים לבד בלא מקל. כליל של ורד — עטרת שושנים. לה) להסיח — לדבר. דוגמא — לאחרים. לט) סבא בביתא וגו' — זקן בבית מארה בבית, שאוכל ואינו עושה כלום; זקנה בבית

מא יָמָיו כְּצֵל עוֹבֵר"[1] — אם תאמר כצל של כותל — יש בו ממש, צלו של דקל — יש בו ממש; לאיזה צל? — אמר ר' הוּנָא בשם ר' אַחָא: לצל של עוף, שהוא עובר וצלו עובר. (פסיק').

מב בני אדם דומים לעשבי השדה: הללו נוצצים והללו נובלים. (עיר' נד).

בשר־ודם — היום עודנו ומחר איננו. (ירוש' סנהד' פ"ו).

מד "מִי אַתְּ וַתִּירְאִי מֵאֱנוֹשׁ יָמוּת"[2] — אמר ר' יהודה בר' שמעון: למי שהיה רואה תולעת, והיה רואה אותה כגחלת, ונקראת נֶמֶרֶת־לילה, והיה מתירא ממנה. אמרו לו: מזו אתה מתירא? בלילה היא גחלת ויוקדת; יבא הבקר ואתה רואה שאינה אלא תולעת. (פסיק').

מה אמר ר' יוחנן: אדם — אפר, דם, מרה; בשר — בושה, סרוחה, רמה; ויש אומרים: בושה, שאול, רמה. (סוטה ה).

מו שנו רבותינו: שלשה שותפין יש באדם: הקדוש־ברוך־הוא ואביו ואמו. אביו מוריע הלובן, שממנו עצמות וגידים וצפרנים ומוח שבראשו ולובן שבעין; אמו מורעת אודם, שממנו עור ובשר ושערות ושחור שבעין. והקב"ה נותן בו רוח ונשמה וקְלַסְתֵּר־פנים וראִיַּת־העין ושמיעת־האוזן ודבור־פה והִלּוּך־רגלים ודעת ובינה והשכל. וכיון שהגיע זמנו לִפָּטֵר מן העולם הקב"ה נוטל חלקו, וחלק אביו ואמו מניח לפניהם. (נדה לא).

מז מה בין מיתת נערים למיתת זקנים? — ר' יהודה אומר: הנר הזה בשעה שהוא כבה מאליו, יפה לו ויפה לפתילה; ובשעה שאינו כבה מאליו — רע לו ורע לפתילה; ר' אַבָּהו אומר: התאנה הזו בשעה שהיא נלקטת בעונתה — יפה לה ויפה לתאנה, ובשעה שהיא נלקטת שלא בעונתה — רע לה ורע לתאנה.

ר' חִיָּא רַבָּה ותלמידיו, ויש אומרים: ר' עקיבא ותלמידיו, ויש אומרים: ר' יוסֵי בן חֲלַפְתָּא ותלמידיו, היו לְמוּדִים להיות משכימים ויושבים ושונים תחת תאנה אחת, והיה בעל התאנה משכים ולוקטה. אמרו: שמא הוא חושדנו? מה עשו? החליפו מקומם. הלך אצלם ואמר להם: רבותי! מצוה אחת שהייתם למודים לזכות בי, שהייתם יושבים ושונים תחת תאנתי, בטלתם אותה! אמרו לו: שמא אתה חושדנו? פִּיְסָן וחזרו למקומם. מה עשה? השכים בשחרית ולא לקטן וזרחה עליהן חמה והתליעו. אמרו: בעל־הבית יודע אימתי עונתה של תאנה ללקוט — ולוקטן. כך הקדוש־ברוך־הוא יודע אימתי עונתם של צדיקים להסתלק מן העולם — ומסלקם. זהו שנאמר: "דודי ירד לגנו לרעות בגנים וללקוט שושנים"[3]. (ב"ר סב; קה"ר ה).

מעשה באשה אחת שהזקינה הרבה, באה לפני ר' יוסי בן חלפתא, אמרה לו: רבי, זקנתי יותר מדאי ומעכשו חיים של נִוּוּל הם, שאיני טועמת לא מאכל ולא משתה, ואני

1 תהל' קמ"ד, ד. 2 ישעי' נ"א, יב. 3 שה"ש ו', ב.

אוצר בבית, שהיא מסייעת במלאכת הבית. מב) נוצצים — צצים, צומחים. מד) נומרת לילה — גחלת לילה, מין תולעים מאירות בלילה (יאהאנים־ווארמכען). מה) אדם... בשר וגו' — דרש ראשי־תבות. מו) וקלסתר פנים — צורת הפנים. לפטר — להפרד, למות. מז) כבה מאליו — בכלות השמן. בעונתה — בזמנה, בגמר בשולה. למודים — רגילים. ושונים — לומדים. שמא חושדנו — בגנבת תאנים, ולשם שמירה הוא משכים. והתליעו — העלו תולעים.

מבקשת לִפָּטֵר מן העולם. אמר לה: במה הארכת כל־כך ימים? אמרה לו: למודה אני, אפילו יש לי דבר חביב, אני מניחת אותו ומשכמת לבית־הכנסת בכל יום. אמר לה: מנעי עצמך מבית־הכנסת שלשה ימים זה אחר זה. הלכה ועשתה כן, וביום השלישי חלתה ומתה. (ילמדנו; ילק"ש).

מט לוז — מלאך־המות אין לו רשות לעבור בה. אלא זקנים שֶׁבָּהּ בזמן שדעתם קצה עליהם יוצאים חוץ לחומה והם מתים. (סוטה מו:).

נ שני כושים היו עומדים לפני שלמה המלך, „אֱלִיחֹרֶף וַאֲחִיָּה בְּנֵי־שִׁישָׁא סוֹפְרִים" [1] של שלמה. פעם אחת ראה שלמה מלאך־המות שהוא עצב. אמר לו: מפני־מה אתה עצב? א"ל: מפני שמתבקשים ממני שני כושים הללו שיושבים כאן. מְסָרָם שלמה לשעירים ושִׁגְּרָם לעיר לוז. כשהגיעו לחומת לוז מתו. למחר ראה את מלאך־המות שהוא שמֵח. א"ל: מפני־מה אתה שמח? א"ל: למקום שנתבקשו ממני לשם שגרתָּם.

מיד פתח שלמה ואמר: רגליו של אדם הן עֲרֵבוֹת בו. למקום שהוא מתבקש—לשָם מוליכות אותו. (סוכה נג).

נא אין אדם מְשַׁטֶּה בשעת מיתה. (ב"ב קעה.).

נב שנו בשם רבי מאיר: כשאדם בא לעולם ידיו הן קפוצות, כלומר: כל העולם כלו שלי הוא ואני נוחלו. וכשהוא נפטר מן העולם ידיו הן פשוטות, כלומר: לא נחלתי מן העולם הזה כלום. (קה"ר).

נג „כַּאֲשֶׁר יָצָא מִבֶּטֶן אִמּוֹ עָרוֹם יָשׁוּב לָלֶכֶת כְּשֶׁבָּא" [2] — גניבא אמר: לשועל שמצא כרם והיה מְסֻיָּג מכל פנותיו, והיה שם נקב אחד, ובקש להכנס בו ולא היה יכול. מה עשה? צם שלשה ימים עד שכָּחַש ותָשַׁשׁ ונכנס באותו נקב, ואכל ושמן. בקש לצאת ולא יכול. חזר וצם שלשה ימים אחרים עד שכחש ותשש וחזר לִכְמוֹת שהיה ויצא. כשיצא הפך פניו לכרם ונסתכל בו ואמר: כרם, כרם! מה טוב אתה ומה טובים פירותיך! כל מה שיש בך—נאה ומשובח. אבל מה הנאה ממך? כמו שנכנסים לתוכך כך יוצאים!—כך הוא העולם הזה. (שם).

נד „גַּם שֶׁמֶשׁ לֹא רָאָה... נַחַת לָזֶה מִזֶּה" [3] — אמר ר' פנחס: משל לשני בני אדם שהיו בספינה. ירד אחד מהם ונכנס למדינה, ראה כמה מאכל וכמה משתה. כיון שחזר אמר לחברו: למה לא נכנסת למדינה? אמר לו: ואתה שנכנסת מה ראית שם? אמר לו: הרבה מאכל והרבה משתה. א"ל: נהנית כלום? א"ל: לא. א"ל: אני שלא נכנסתי נוח לי יותר ממך. הֱוֵי — „נחת לזה מזה". (קה"ר ו).

נה „טוֹב שֵׁם מִשֶּׁמֶן טוֹב וְיוֹם הַמָּוֶת מִיּוֹם הִוָּלְדוֹ" [4] — נולד אדם הכל שמחים, מת — הכל בוכים. ואינו כן, אלא נולד אדם — אין הכל צריכים לשמוח, שאין יודעים

[1] מלכ' ד', ג. [2] קהל' ה', יד. [3] שם ו', ה. [4] שם ז', א.

מט) לוז — עיר בארץ החתים, שנבנתה ע"י איש שהראה לבני יוסף את מבוא העיר בית אל (שופטים א', כד—כו), ובזכות זה זכה, לפי דברי האגדה, שלא יהא מלאך־המות שולט בעירו. נ) ושגרם לעיר לוז — שלחם לעיר לוז שאין מה"מ שולט בה. נא) משטה — מהתל. נב) קפוצות — סגורות. נג) מסויג — גדור. עד שכחש ותשש — עד שנעשה רזה ותלש. נד) נחת לזה מזה — נוח לזה שלא ראה שמש (שלא נולד) מזה שנולד.

באיזה פרק ומעשים יעמוד. אם צדיק ואם רשע, אם טוב ואם רע; מת — הכל צריכים לשמוח, שנפטר בשם־טוב ויצא מן העולם בשלום.

אמר ר' לוי: משל לשתי ספינות בים הגדול, אחת יוצאת מן הנָמָל ואחת נכנסת לנמל. זו שיוצאת היו הכל שמֵחין בה, זו שנכנסת לא היו הכל שמחין בה. היה שם פִּקֵח אחד, אמר: חִלופי הדברים אני רואה כאן! זו שהיא יוצאת מן הנמל לא היו הכל צריכים לשמוח בה, שאינם יודעים באיזה פרק היא עומדת ומה יַמִּים מזדַוְּגים לה, ומה רוחות מזדַוְּגות לה, וזו שנכנסת לנמל היו הכל צריכים לשמוח, לפי שהם יודעים שיצאה בשלום מן הים ונכנסת בשלום. הוא ששלמה אמר: „ויום המות מיום הולדו". (שמו"ר מח; קה"ר ז').

אשרי אדם ששעת מיתתו כשעת לידתו. (דב"ר).

נג כיון שהגיע קצו של אדם הכל מושלין בו, שנאמר: „והיה כל מוצאי יהרגני"[1]. (נדר' מא.).

נז ר' שמעון בן גמליאל אומר: תינוק בן יומו חי מחללין עליו את השבת, דוד מלך ישראל מת אין מחללין עליו את השבת.

ר' שמעון בן אלעזר אומר: תינוק בן יומו חי — אין צריך לשמרו מן החולדה ומן העכברים, אבל עוג מלך הבשן מת — צריך לשמרו מן החולדה ומן העכברים, שנאמר: „ומוראכם וחתכם יהיה וגו'"[2] — כל זמן שאדם חי אימתו מוטלת על הבריות, כיון שמת בטלה אימתו. (שבת קנא:).

נח „אֶת הַכֹּל עָשָׂה יָפֶה בְעִתּוֹ, גַּם אֶת הָעֹלָם נָתַן בְּלִבָּם"[3] — „העלם" כתיב, אלולא שהעלים הקדוש־ברוך־הוא מלבו של אדם את יום המיתה לא היה אדם בונה בית ולא היה נוטע כרם, שהיה אומר: למחר אני מת, למה אני עומד ומתיַגע בשביל אחרים? — לפיכך העלים הקב"ה מבני אדם את יום המיתה, שיהא אדם בונה ונוטע, זכה יהא לו, לא זכה — לאחרים. (ילקו"ש; תנח' קדושים).

נט ר' יוחנן כשהיה מסַיֵם ספר איוב אמר כך: סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה והכל למיתה הם עומדים. אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם. ועליו אמר שלמה: „טוב שם משמן טוב, ויום המות מיום הולדו"[4]. (בר' יז.).

II. נִשְׁמָתוֹ שֶׁל אָדָם:

ס „שֹׁרֶשׁ וְעָנָף"[5] — „שורש" זו נשמה, „וענף" — זה הגוף. (סנה' קי).

סא חמשה „ברכי נפשי" כנגד מי אֲמָרָם דוד? לא אמרם אלא כנגד הקדוש־ברוך־הוא וכנגד נשמה: מה הקב"ה מלא כל העולם — אף נשמה מלאה כל הגוף; מה הקב"ה רואה ואינו נראה — אף נשמה רואה ואינה נראֵית; מה הקב"ה זן את כל העולם כלו — אף נשמה זָנָה את כל הגוף; מה הקב"ה טהור — אף נשמה טהורה; מה הקב"ה יושב בחדרי־חדרים —

[1] בר' ד', יד. [2] שם ט', ב. [3] קהל' ג', יא. [4] שם ז', א. [5] מלא' ג', יט.

נה) באיזה פרק ומעשים יעמוד — כלו' מה יהא גורלו ומעשיו. לנמל — מקום מעמד הספינות בשפת הים. מזדוגים לה — יזדמנו לה בדרכה. נח) העלם כתיב — חסר וא"ו, מלשון העלמה וכסוי. סא) חמשה ברכי נפשי — שבתהלים קג—קד.

אף נשמה יושבת בחדרי־חדרים. יבוא מי שיש בו חמשה דברים הללו וישבח למי שיש בו חמשה דברים הללו. (בר' י).

סב חמשה שמות נקראו לה: נפש, רוח, נשמה, יחידה, חַיָּה. נפש — זה הדם, שנאמר: „כי הדם הוא הנפש" [1]; רוח — שהיא עולה ויורדת, שנאמר: „מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה" [2]; נשמה — זו האופְיָא; יחידה — שכל האברים שנים־שנים והיא יחידה בגוף; חיה — שכל האֵברים מתים והיא חיה בגוף.

הנשמה הזו ממלאה את כל הגוף, ובשעה שאדם ישן היא עולה ושואבת לו חיים מלמעלה. (ב"ר יד).

סג „אֵלֶיךָ ה' נַפְשִׁי אֶשָּׂא" [3] — זהו שאמר הכתוב: „בידך אפקיד רוחי — פדיתה אותי ה' אל אמת" [4] — בנוהג שבעולם אדם מפקידין אצלו פקדונות, הוא מחליף של זה בזה ואת של זה בזה, לפי שאין מכירין; אבל הקדוש־ברוך־הוא אינו כן, אלא „ה' אל אמת" — שמא עמד אחד שחרית ובקש נפשו ולא מְצָאָהּ, או שמא מצא נפשו ביד אחר, או נפשו של אחר בידו? — לכך נאמר: „פדיתה אותי ה' אל אמת".

אמר ר' אֲלֶכְּסַנְדְּרִי: בשר ודם מפקידין בידו חדשים ושוהים אצלו, והוא מחזירם בלויים ושחוקים. אבל הקדוש־ברוך־הוא — מפקידים בידו בלויים ושחוקים והוא מחזירם חדשים. תדע לך שהוא כן: שהרי הפועל הזה עושה מלאכה כל היום ונפשו יְגֵעָה עליו ושחוקה, וכשהוא ישן הוא מַשלים נפשו ביד הקדוש־ברוך־הוא, ולשחרית היא חוזרת לגופו בריאה חדשה, שנאמר: „חדשים לבקרים — רבה אמונתך" [5]. (שו"ט כה).

III. הֲנָאַת הָאָדָם.

סד אמר לו רב לרב המנונא: בני, אם יש לך הֵיטֵב לך, שאין בשאול תענוג ואין לַמָּוֶת התמהמהַּ. ואם תאמר: אניח לְבָנַי — חוק בשאול מי יגיד לך; בני אדם דומים לעשבי השדה, הללו נוצצים והללו נובלים.

אמר לו שמואל לרב יהודה: שיננא, חטוף ואכול, חטוף ושתה, העולם שאנו יוצאים ממנו לבית־משתה דומה. (עיר' נד).

סה רבי יוסי אומר: אין היחיד רַשָּׁאי לְסַגֵּף עצמו בתענית, שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו.

אמר רב יהודה אמר רב — מה טעמו של רבי יוסי? — שנאמר: „ויהי האדם לנפש חיה" [6] — נשמה שנתתי בך החֲיֵה. (תענ' כב).

סו שנינו, רבי אלעזר הַקַּפָּר ברבי אומר: „וכפר עליו מאשר חטא על הנפש" [7] — וכי באיזו נפש חטא זה? — אלא שצִעֵר עצמו מן היין. והלא דברים קל־וחומר: ומה זה שלא

[1] דב' י"ב, כג. [2] קהל' ג', כא. [3] תהל' כ"ה, א. [4] שם ל"א, ו. [5] איכה ג', כג. [6] בר' ב', ז. [7] במד' ו', יא.

סב) האופיא — תכונתו ועיקר דעתו של אדם. סג) חדשים — בגדים חדשים. בלויים ושחוקים — ישנים ומעוכים. משלים נפשו — מסגיר ומפקיד נפשו. סד) בני אם יש לך וגו' — מבן־סירא הוא. שיננא — שנון, חריף; והוא כנוי שגור בפי שמואל לרב יהודה תלמידו. סה) לסגף עצמו — לענות נפשו. יצטרך לבריות — שלא יהא בו כח לעבוד. סו) וכפר עליו מאשר חטא וגו' —

צַעֵר עצמו אלא מן היין נקרא חוטא. הַמְּצַעֵר עצמו מכל דבר—על אחת־כמה וכמה. מכאן, כל היושב בתענית נקרא חוטא. (נד׳ י).

שנינו: אמר שמעון הצדיק: מִיָּמַי לא אכלתי אֲשַׁם נזיר טמא אלא אחד. פעם אחת בא אדם אחד נזיר מן הדרום, וראיתיו שהוא יְפֵה־עינים וטוב־רואי וקווצותיו סְדורות לו תלתלים. אמרתי לו: בני, מה ראית להשחית את שְׂעָרְךָ זה הַנָּאֶה? אמר לי: רועה הייתי לאבא בעירי, והלכתי למלאות מים מן המעין, ונסתכלתי בבבואה שלי, ופחז עָלַי יצרי ובקש לְטָרְדֵנִי מן העולם. אמרתי לו: רשע, למה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך, במי שהוא עתיד להיות רמה ותולעה? העבודה, שאגלחך לשמים! מיד עמדתי ונשקתיו על ראשו. אמרתי לו: בני, כמוך ירבו נוזרי נזירות בישראל! עליך הכתוב אומר: „נזיר להזיר להי׳" [1]. (נדרים ט׳:).

איזהו חסיד שוטה? ראה תאנה בַּכּוּרָה אמר: במי שאפגע בו תחלה אתננה לו. (ירוש׳ סוטה פ"ג).

סט אמרו בשם רב: עתיד אדם לִתֵּן דין וחשבון על כל מה שראתה עינו ולא אכל. ר׳ אלעזר חשש לשמועה זו, והיה מכנס פרוטות ואוכל בהן מכל דבר פעם אחת בשנה. (שם קיד׳ פ"ד).

ע כל המשחית דבר שיש עליו הנאה עובר ב„לא תשחית" [2]. (מדא"ג שופטים).

עא שלשה משיבים דעתו של אדם, אלו הם: קול ומראה וריח.
שלשה מרחיבים דעתו של אדם, אלו הם: דירה נאה, אשה נאה, וכלים נאים. (בר׳ נז:).

עב פְּחות ממאכלך וּמִמִּשְׁתְּךָ ותוסיף על דירתך. (פס׳ קיד.)

עג „נשיתי טובה" [3] —אמר ר׳ יצחק נפחא: זו מטה נאה וכלים נאים שעליה. (שבת כה:).

עד הרואה בריות טובות ואילנות טובים אומר: ברוך שֶׁכָּכָה לו בעולמו. (בר׳ נח:).

עה מעשה ברבן שמעון בן גמליאל, שהיה עומד על גבי מעלה בהר הבית וראה נָכְרִית אחת נאה ביותר, ואמר: „מה רבו מעשיך ה׳" [4].

ואף רבי עקיבא ראה אשת טורנוסרופוס הרשע, רָקַק, שָׂחַק ובכה. רָקַק — שהיתה באה מטפה סרוחה, שחק—שעתידה להתגייר וישאנה, בכה—על אותו נוי שיבלה בעפר. (ע"ז כ.).

עו שנה רבי אַבָּהוּ: מנין שהקדוש־ברוך־הוא מִשְׁתַּבֵּחַ בבעלי קומה שנאמר: „ואנכי

[1] במד׳ ו׳, ה. [2] דב׳ כ׳, יט. [3] איכה ג׳, יז. [4] תהל׳ ק"ד, כד.

נאמר בקרבן שמביא נזיר מן היין. סז) אשם נזיר טמא—נזיר שנטמא מביא אשם; ושמעון הצדיק כהן היה. מה ראית להשחית וגו׳ — בלו׳ למה קבלת על עצמך נזירות להתחייב בגלות בסוף ימי נזירות. בבבואה — בדמותי שבמים. ופחז עלי יצרי — קפץ ונתגבר עלי יצרי, מתוך שראיתי את צורתי נאה ביותר. לטרדני — להרחיקני ע"י חטא, להוציאני. מן העולם — הבא. העבודה — לשון שבועה לשמים. להזיר להי׳ —לשם שמים. סח) בכורה — מן המתבשלות ראשונה והנאתן מרובה. אתננו לו — שלא אהיה נהנה. סט) חשש — דאג לקיים שמועה זו של רב. עא) קול—של שירה. ומראה— של נוי. וריח — של בשמים. עב) פחות ממאכלך וגו׳—הוי ממעט באכילה ושתיה כדי להרחיב את דירתך. עד) בריות טובות — נאות. עה) וישאנה — לפי האגדה ישא ר"ע בסוף ימיו את אשת טורנוסרופוס שנתגיירה. עו) משתבח — מתפאר.

השמדתי את האמורי... אשר כגבה ארזים גבהו" [1]. (בב' מח.).

עז אמר רב יהודה: מי שיוצא בימי ניסן ורואה אילנות מְלַבְלְבִים אומר: ברוך שלא חִסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובים להִתְנָאוֹת בהם בני־אדם.

אמר מר זוּטְרָא בר טוֹבִיָה אמר רב: מנין שמברכין על הריח? שנאמר: „כל הנשמה תהלל יה" [2] — איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו ואין הגוף נהנה ממנו? הוי אומר: זה הריח. (בר' מג:).

עח „וְכֹל שִׂיחַ הַשָּׂדֶה" — כל האילנות כאִלו משיחים אִלו עם אלה, כל האילנות כאִלו משיחים עם הבריות, כל האילנות להנאתן של בריות נבראו. (ב"ר יג).

עט רשע בחייו חשוב כמת, מפני שרואה חמה זורחת ואינו מברך „יוצר אור", שוקעת־ ואינו מברך „מעריב ערבים"; אוכל ושותה ואינו מברך. אבל הצדיקים מברכים על כל דבר ודבר שאוכלים ושותים ושרואים וששומעים. (תנח' ברכה).

IV. אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה.

פ אמר רב אַבְדִימִי דְמִן חֵיפָה: קודם שיאכל אדם וישתה יש לו שני לבבות; לאחר שאוכל ושותה אין לו אלא לב אחד. (ב"ב יב:).

פא „גֹּמֵל נַפְשׁוֹ אִישׁ חָסֶד" [3] — זה הלל הזקן, שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מְהַלֵּךְ וְהולך עמם. אמרו לו תלמידיו: רבי, להיכן אתה הולך? אמר להם: לגמול חסד עם אַכְסְנָיָא זו בתוך ביתי. אמרו לו: כל יום יש לך אַכְסְנַאי? אמר להם: וכי נפש עלובה זו לא אכסניא היא בתוך הגוף? היום היא כאן, למחר אינה כאן. (ויק"ר לד).

פב עלית לגג—סעודתך עמך; מאה דְלוּעִים בעיר בזוז אחד—תחת כנפיך יהיו.(פס' קיב:).

פג תנא משמו של רבי מאיר: דוק בשִׁנים ותמצא ברגלים. (שבת קנב.).

פד המשל אומר: הכרס טוענת את הרגלים. (כ"ר ע).

פה המאריך על שלחנו — מאריכין ימיו ושנותיו. (בר' נד:).

פו שנו רבותינו: „כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך... בכל אַוַּת נפשך תאכל בשר" [4]. — לִמדה תורה דרך־ארץ, שלא יאכל אדם בשר אלא לְתֵאָבוֹן. יכול יקח אדם מן השוק ויאכל? תלמוד־לומר: „וזבחת מבקרך ומצאנך" [5]. יכול יזבח כל בקרו ויאכל, כל צאנו ויאכל?— תלמוד־לומר: „מ ב ק ר ך"—ולא כל בקרך, „מצאנך"—ולא כל צאנך. מכאן אמר ר' אלעזר בן עזריה: מי שיש לו מָנֶה יקח לְלָפְסוֹ ליטרא ירק; עשרה מנה—יקח ללפסו ליטרא דגים;

[1] עמ' ב', ט. [2] תהל' ק"נ, ו. [3] מש' י"א, יז. [4] דב' י"ב, כ. [5] שם שם, כא.

עז) מלבלבים— פורחים. להתנאות—ליהנות. פ) יש לו שני לבבות—שדעתו מתחלקת ואינה מיושבת עליו. פא) מהלך והולך—כלו' מהלך עמם הרבה. לגמול חסד עם אכסניא זו—כלו' לאכול, וזוהי גמילות חסד לאכסניא (לאורחת), כמפורש להלן. פב) עלית לגג וגו' — כלו' אפילו כשאתה הולך למקום קרוב יהיו מזונותיך עמך, שמא תרעב בינתים. מאה דלועים וגו'—כלו' אפילו כשהדלועים (מיני קישואים גדולים) בזול, יהיו מוכנים בידך. פג) דוק בשנים וגו' — כלו' אכול הרבה ותמצא כח ברגלים. פו) לתיאבון - לתאותו. מבקרך ומצאנך—משלך ולא מן השוק. מנה— מאה זוז. ללפסו — לתבשיל קדירה שלו.

חמשים מנה – יקח ללפסו ליטרא בשר; מאה מנה – יִשְׁפְּתוּ לו קדרה בכל יום. – והשאר אימתי? – מערב שבת לערב שבת.

אמר רב: צריכין אנו לחוש לדברי זקן.

אמר ר' יוחנן: אַבָּא ממשפחת בריאים היה, אבל כגון אנו, מי שיש לו פרוטה בתוך כיסו יריצנה לחנוני.

אמר רב נחמן: כגון אנו לוים ואוכלים.

„כבשים ללבושך"[1] – מגז כבשים יהי מלבושך. „ומחיר שדה עתודים"[1] – לעולם ימכור אדם שדה ויקח עתודים, ואל ימכור אדם עתודים ויקח שדה. „ודי חלב עזים"[2] – דיו לאדם שיתפרנס מחלב גדיים וטלאים שבתוך ביתו. „ללחמך ללחם ביתך"[2] – לחמך קודם ללחם ביתך. „וחיים לנערותיך"[2] – אמר מר זוטרא בנו של רב נחמן: תן חיים לנערותיך. מכאן לָמדה תורה דרך־ארץ, שלא יְלַמֵּד אדם את בנו בשר ויין. (חול' פד.)

פז בן סורר ומורה נִדון על שם סופו.

תניא, ר' יוסי הגלילי אומר: וכי מפני שאכל זה תַּרְטֵימַר בשר ושתה חצי לוג יין הָאִיטַלְקִי, אמרה תורה יֵצֵא לבית־דין לִסָּקֵל? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מְגַמֵּר נכסי אביו ומבקש לִמודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת־דרכים ומְלַסְטֵם את הבריות. אמרה תורה: ימות זַכַּאי ואל ימות חַיָּב; שמיתתם של רשעים הנאה להם והנאה לעולם, ולצדיקים – רע להם ורע לעולם; יין ושֵׁנָה לרשעים הנאה להם והנאה לעולם, ולצדיקים – רע להם ורע לעולם. (סנה' עב.)

פח הבריות אומרין: מְלֵי כַרְסֵיהּ זְנֵי בִישֵׁי. (בר' לב.)

פט אמר רב חסדא: מי שאפשר לו לאכול פת שעורים ואוכל של חטים, עובר משום „בל תשחית".

אמר רב פַּפָּא: מי שאפשר לו לשתות שכר ושותה יין, עובר משום „בל תשחית".

– ולא הוא, „בל תשחית" של הגוף עָדִיף! (שבת קמ:)

צ משל מושלין במערבא: דַּאֲכִיל אַלְיְתָא טָשֵׁי בְעִילִיתָא, דַּאֲכִיל קיקולי אַקִּיקְלָא דָמַתָא שָׁכִיב. (פס' קיד.)

[1] מש' כ"ז, כו. [2] שם שם, כז.

והשאר אימתי? – אלו שיש להם פחות ממאה מנה אימתי ישפתו קדירה. לחוש לדברי זקן – ראב"ע ולהסתפק במזונות קלים. אבא – שמו של רב. ממשפחת בריאים היה – ויוכל להסתפק במזונות קלים. כגון אנו – שאין אנו בריאים. יריצנה לחנוני – ליקח בה בשר. לווים ואוכלים – לווים בכסף ואוכלים בשר. עתודים – כלו' עדרי צאן, שנותנין חלב וגזין. שיתפרנס מחלב וגו' – ולא ישחטם לבשר. תן חיים לנערותיך – למד בני ביתך דרכי חיים להסתפק במועט. פז) על שם סופו – כמפורש להלן. שאכל זה – בן סורר ומורה. תרטימר – חצי ליטרא. מגמר – מכלה. למודו – הרגלו. ומלסטם – גוזל. פח) מלי כרסיה וגו' – מלוי הכרס הוא ממיני חטאים רעים; כלו', מרבה אכילה מרבה חטא. פט) ולא הוא – אין הדבר כך. בל תשחית של הגוף עדיף – יותר טוב להבריא את הגוף במאכלים ובמשקאות טובים. צ) במערבא – בא"י. דאכיל אליתא – מי שאוכל אליה (משמנים ומעדנים). טשי בעיליתא – מתחבא בעליה מפני בעלי־חובותיו. קקולי – מין ירקות (קארדאמום). אקיקלא דמתא שכיב – שוכב על אשפות העיר במקום גלוי, שאינו מתירא משום אדם.

צא אדם אחד נתן את עבדו לחברו ללמדו אלף מיני תבשילין, ולִמְּדוֹ שמונה מאות. הזמינו לדין לפני רבי. אמר רבי: אבותינו אמרו: "נשינו טובה" – אנו אפילו בעינינו לא ראינו. (נדר' נ:).

צב אפשר לעולם בלא יין ואי אפשר לעולם בלא מים; אפשר לעולם בלא פלפלין ואי אפשר לעולם בלא מלח. (ירוש' הור' פ"ג).

צג אמר ר' חֶלְבּוֹ: יין של פרוגיתא ומימי דְיוֹמְסִית – קִפְּחוּ עשרת השבטים מישראל. ר' אלעזר בן עֲרך נזדמן לשם, נמשך אחריהם ונשתכח תלמודו. כשחזר ובא – עמד לקרוא בספר. בקש לקרוא "החֹדֶש הזה לכם" [1], אמר: החרש הָיָה לִבָּם", בקשו חכמים עליו רחמים וחזר תלמודו. (שבת קמז:).

צד שנינו, ר' מאיר אומר: אותו אילן שאכל אדם הראשון ממנו גפן היה, שאין לך דבר שמביא יללה לאדם אלא יין. ר' יהודה אומר: חטה היה, שאין התינוק יודע לקרוא אבא ואמא עד שיטעם טעם דגן. ר' נחמיה אומר: תאנה היה. שבדבר שקִלקלו בו נתקנו, שנאמר: "ויתפרו עלה תאנה" [2]. (סנה' ס"ט.).

צה נאמר: "יין ותירוש יקח לב" [3] – למה קורא לו "יין" ולמה קורא לו "תירוש"? אמר ר' יצחק: יין – שמביא יללה לעולם; תירוש – שכל המתנאה בו נעשה רש. (יומא עו.).

צו "כִּי יִתֵּן בַּכּוֹס עֵינוֹ יִתְהַלֵּךְ בְּמֵישָׁרִים" [4] – כל הנותן עינו בכוסו כל העולם כולו דומה עליו כמישור.

אמר ר' יוחנן: "בכיס" כתיב – השִכּור נותן עיניו בכוס והחנוני בכִּיס. (יומא עה.; תנח' שמיני; מד' מש').

היין נכנס בכל אבר ואבר והגוף מתרשל והדעת מטולטלת. נכנס היין יצאה הדעת. כל מקום שיש יין אין דעת. נכנס יין יצא סוד: "יין" חשבונו שבעים ו"סוד" חשבונו שבעים. הדעת מתחלקת בארבעה חלקים: שנים בשתי הכליות וחלק אחד בפה וחלק אחד בלב. נִתנה הדעת הזו בארבעה כלים האלו, וכנגדן נתנו חכמים שיעור לשכרות בארבע רביעיות יין חי, שהן ארבע כוסות. שתה אדם כוס אחת שהיא רביעית – יצא האדם מרביעית דעתו; שתה שתי כוסות יצאו שני חלקים מדעתו; שתה שלש כוסות יצאו שלשה חלקי מדעתו ולבו מטורף, מיד הוא מתחיל מדבר שלא כהוגן; שתה כוס רביעית יצאה כל דעתו, נשתעממו כל הכליות ונטרף לבו והלשון נפסק, מבקש לדבר ואינו יכול, אלא לשונו עגום. (מד' מש'; במד"ר י').

צח אמר ר' תנחומא: יין זה אמו לא יכולה לעמוד בו – ואתה יכול לעמוד בו! גפן זו נסמכת בכמה קנים ובכמה דְקָרים ואינה יכולה לעמוד בו – ואתה יכול לעמוד בו! (ויק"ר יב; ילק"ש).

[1] שמ' י"ב, ב. [2] בר' ג', ז. [3] הוש' ד', יא. [4] מש' כ"ג, לא.

צא) נשינו טובה – שראו את הטובה אלא ששכחוה. צג) יין של פרוגיתא – שם מקום שיינו משובח ביותר. דיומסית – מרחצאות לרבים. קפחו את עשרת השבטים – שנמשכו אחריהם ואבדו מן העולם. החרש היה לבם – ששכח את הקריאה ונתחלפו לו ד' בר', ז' בי' וכ' בב'. צד) יין שמביא יללה – יין לשון תאניה ואניה. צו) דומה עליו כמישור – שאינו מבחין בין תל לבור. והחנוני בכיס – ליטול ממונו. צח) אמו לא יכולה לעמוד בו – הגפן, שהיא נכפפת ונסרחת על גבי הקרקע. דקרים – כלונסאות.

צט בשעה שהלך נֹחַ לִטַּע כרם פגע בו השד שַׁמְדוֹן. אמר לו: שַׁתְּפֵנִי עִמְּךָ, אלא הזהר שלא תכנס לְחֶלְקִי, שאם תִּכָּנֵס לחלקי אני חובל בך. (ב"ר לו).

ק כשהתחיל נח נוטע בא שטן ועמד לפניו. אמר לו: מה אתה נוטע? אמר לו: כרם. א"ל השטן: מה טיבו? א"ל: פֵּרוֹתָיו מתוקים בין לחים בין יבשים ועושין מהם יין המשמח לבבות. א"ל השטן: רצונך שֶׁנִּטָּעֶנּוּ יחד אני ואתה? א"ל: הֵן. מה עשה השטן? הביא רְחֵלָה ושְׁחָטָהּ על הגפן; אחרי כך הביא ארי ושחטו עליה; אחרי כך הביא קוף ושחטו עליה; אחר כך הביא חזיר ושחטו עליה—וְהִטִּיף דמיהם והשקה בהם אותו הכרם. רמז לו, כשאדם שותה כוס אחת—הרי הוא כרחלה: עָנָו ושפל־רוח; כשהוא שותה שתי כוסות—מיד נעשה גבור כארי ומתחיל לדבר גדולות ואומר: מי כמוני! כיון ששתה שלש או ארבע כוסות—מיד הוא נעשה כקוף: עומד ומרקד ומשחק ומְנַבֵּל פיו לפני הכל ואינו יודע מה יעשה. נִשְׁתַּכֵּר—נעשה כחזיר: מתלכלך בטיט ומוטל באשפה. (תנח' נח).

קא כוס אחד יפה לאשה; שנים נִוּוּל הוא; שלשה—תובעת בפה; ארבעה—אפילו חמור תובעת בשוק ואינה מקפדת. (כת' סה.)

קב כל מקום שאתה מוצא יין — אתה מוצא כִּשָּׁלוֹן. (תנח' נח).

קג אל תשתכר ואל תחטא. (בר' כט.).

קד אמר ר' יצחק: מהו שנאמר: „אל תרא יין כי יתאדם" [1] ? — אל תרא יין, שמאדים פניהם של רשעים בעולם־הזה ומלבין פניהם לעולם־הבא. רבא אמר: „אל תרא יין כי יתאדם" — אל תרא יין, שאחריתו דם. (סנה' ע.).

קה מעשה באדם אחד שהיה רגיל לשתות שנים עשר כדי יין בכל יום ויום. יום אחד שתה אחד עשר כדים. שכב ולא באה שנתו. עמד בלילה והלך אצל הַקַּפִּיל. אמר לו: מכור לי כד יין. א"ל: לא אפתח לך, שהרי שעת לילה היא וחושש אני מפני השומרים. תלה עיניו וראה נקב בשער. א"ל: תן לי דרך הנקב; אתה תְּעָרֶה מבפנים ואני אשתה מבחוץ. עשה לו כך. שתה וישן לפני השער. עברו עליו השומרים, כסבורים שהוא גנב, הכוהו פצעוהו ולא הרגיש. קראו עליו: „למי פצעים חנם, למי חכלילות עינים? למאחרים על היין" [2] — זה שנכנס לבית־קַפִּיל ראשון ויוצא אחרון. (ויק"ר יב).

קו יין רובו קשה ומעוטו יפה. (תדב"א פ"ו).

קז בראש כל רפואה אני יין, בראש כל מות אני יין. במקום שאין יין שם מתבקשים סממנים. (ב"ב נח:).

קח רב כהנא רָמֵי: נאמר „תירש" וקורין „תירוש"—זכה נעשה ראש, לא זכה נעשה רש. רבא רמי: נאמר: „ויין יְשַׂמַּח" [3] וקורין „יְשַׁמַּח" — זכה משמחו, לא זכה משממו. וזהו שאמר רבא: יין ובשמים פִּקְּחוּנִי. (יומא עו:)

[1] מש' כ"ג, לא. [2] שם שם, כט, ל. [3] תהל' ק"ד, טו.

צט) שלא תכנס לחלקי—כלו' שלא תשתה יותר מדאי. קא) תובעת בפה—לעבירה. קד) מלבין פניהם—מבייש פניהם. שאחריתו דם—שפיכת דם. קה) הקפיל—חנוני שמוכר מזונות ומשקאות. תערה—תשפוך את היין. קז) בראש כל רפואה וגו'—כלו' היין אם שותים אותו במדה הוא הטובה שברפואות ושלא במדה הוא סם־המות. קח) רמי—הקשה. ישמח—בספריהם היה כתוב ישמח בשי"ן ימנית והה"ית נקראת כמו ה"א. פקחוני—עשוני לפקח.

קט אמר רבי שמואל בר נחמני, אמר רבי יונתן: מנין שאין אומרים שירה אלא על היין? שנאמר: „ותאמר להם הגפן: החדלתי את תירושי המשמח אלהים ואנשים“ [1] — אם אנשים משמח, אלהים במה משמח? — מכאן שאין אומרים שירה אלא על היין. (בר׳ לה.).

קי אין שמחה אלא ביין. (פס׳ קט.).

קיא עד ארבעים שנה אכילה יפה, מכאן ואילך שתיה יפה. (שבת קנב.).

קיב יין ישן — דעת זקנים נוחה הימנו. (מג׳ טו:).

קיג אמר ר׳ אחאי: מעשה באחד שהיה מוכר כלי־ביתו ושותה בהם יין. אמרו בניו: אבינו זה לא יניח לנו כלום. השקוהו והשכירוהו והוציאוהו והניחוהו בבית־עולם אחד. עברו מוכרי יין בשער בית־עולם. שמעו — אַנְגָרְיָא במדינה. פרקו משאם בתוך בית־העולם והלכו לראות מה קול במדינה. הקיץ משנתו, ראה נאד למראשותיו, התיר אותו ונתנו לתוך פיו. לאחר שלשה ימים אמרו בניו: וכי לא נלך ונראה מה אבינו עושה? הלכו ומצאוהו ונאד בתוך פיו. אמרו: אף כאן אין מניחך בוראך: הואיל והוא נותן לך אין אנו יודעים מה נעשה לך. עשו תקנה ביניהם וכל אחד ואחד היה משקה לו יום אחד. (ויק״ר יב).

קיד היה חסיד אחד, והיה אביו שותה יין הרבה. ובכל שעה שהיה נופל בשוק באו הבחורים והיו מכים אותו באבנים ובצרורים וקוראים אחריו: ראו השכור! וכשראה בנו החסיד, נכלם ושאל את נפשו למות. ובכל יום אומר לו: אבא, אני אשגר ויביאו לך לביתך מכל היין שמוכרין במדינה ולא תלך לשתות בבית־היין, שאתה מביא חרפה עלי ועליך. אמר לו בן פעם אחת ושתים בכל יום עד ששמע לו. היה החסיד עושה לאביו בכל יום ובכל לילה מאכל ומשתה ומישנו במטתו ואחר־כך הולך לו. פעם אחת היה יורד מטר, ויצא החסיד לשוק והיה הולך לבית־הכנסת לתפלה, וראה שכור אחד שהוא שוכב בשוק ואַמַּת־המים יורדת עליו והבחורים והנערים מכים אותו באבנים ובצרורים ומשליכים הומר בפניו ובתוך פיו. כשראה זה החסיד אמר בלבו: אלך לאבא ואביאנו לכאן ואראה לו זה השכור והחרפה שעושים לו הבחורים והנערים, אולי ימנע פיו מלשתות בבית־היין ולהשתכר. וכן עשה. הביאו לשם והראהו לו. מה עשה אביו הזקן? הלך אצל השכור ושאל לו, באיזה בית שתה אותו יין שהיה משתכר בו? (תנח׳ שמיני).

V. דֶּרֶךְ־אֶרֶץ בִּסְעֻדָּה.

קטו נְקִיֵּי־הדעת שבירושלים לא היו נכנסים בסעודה, אלא אם כן יודעים מי מֵסב עמהם. (סנה׳ כג.).

קטז לא יפרוס אדם פרוסה במקום הרך, אלא במקום הקשה, ולא יאחז אדם כביצה פרוסה בידיו, ואם עושה כן הרי זה רַעַבְתָן וגַרְגְרָן. ולא ישתה אדם כוסו בבת־אחת, ואם שתה הרי זה גרגרן ורעבתן. וכמה ישהה וישתה? שנים מדרך־ארץ, שלשה מגסי־הרוח.

[1] שופטים ט׳, יג.

קיג) בבית־עולם — בבית־הקברות. אנגריא — עבדי המלך באו לקחת בני העיר לעבודת המלך. קטז) לא יפרום — לא יבצע מן הפת. במקום הרך — שנמאס. כביצה — בשיעור ביצה. רעבתן וגרגרן — זולל וסובא. ישהה — ימתין בין גמיעה לגמיעה. שנים — שתי גמיעות. מגסי הרוח — מבעלי גאוה.

ולא יאכל אדם שום ובָצָל מראשו אלא מעָלָיו. ואם אכל הרי זה רעבתן וגרגרן; ולא ישתה שתי כוסות ויברך ברכת־המזון, מפני שנראה כגרגרן. (ד"א פ' ו, ז).

קיז לא יהא אדם לא נוקדָן ולא עומקָן ולא גרגרן. (דא"ז פ' ו).

קיח שנים שהיו יושבים על שלחן אחד, הגדול שבהם שולח יד תחלה ואחר־כך הקטן; ואם שלח הקטן, הרי זה גרגרן.

מעשה בר' עקיבא שעשה סעודה לתלמידיו. הביאו לפניהם שני תבשילים, אחד נא ואחר מבֻשל. בתחלה הביאו לפניהם נא: הפִּקֵחַ שבהם אחז את הקֶלַח בידו אחת ותְלָשׁו בידו אחת, לא בא אחריו, משך ידו ממנו ואכל פתו ריקם. הטִפֵּש שבהם אחז את הקלח בידו אחת ונשכו בשִׁניו. אמר לו ר' עקיבא: לא כך, בני, אלא הנח עקבך עליו בתוך הקערה. ואחר־כך הביאו לפניהם מבֻשל, אכלו ונתפתקו. אמר להם: בני, לא עשיתי לכם כל־כך אלא לבדוק אתכם אם יש בידכם דרך־ארץ אם לאו. (ד"א פ' ו, ז).

קיט ר' יוסי ור' יהודה, אחד אכל דַיְסָא באצבעו ואחד אכל בהוץ. אמר זה שאכל בהוץ לזה שאכל באצבע: עד מתי אתה מאכילני צואתך? אמר זה שאכל באצבע לזה שאכל בהוץ: עד מתי אתה מאכילני רוקך? (נד' מט:).

קכ לא ישוך אדם מפרוסה ויתננה לחברו, לפי שאין דעות הבריות שוות. (ד"א פ' ט).

קכא אמר אַבָּהו: כל האוכל פת בלא נְגוּב ידים כאלו אוכל לחם טמא. (סוטה ד:).

קכב אין נוהגין בזיון באוכלים. (סופ' פ' ג).

קכג שנו רבותינו: ארבעה דברים נאמרו בפת: אין מניחין בשר חי על הפת, ואין מעבירין כוס מלא על הפת, ואין זורקין את הפת, ואין סומכין את הקערה בפת.

מעשה בר' עקיבא, שנתארח אצל אדם אחד. נטל את הפרוסה וסמך בה את הקערה. חֲטָפָהּ ר"ע וַאֲכָלָהּ. אמר לו: רבי, אין לך פרוסה שתאכל אלא פרוסה שאני סומך בה את הקערה? אמר ר"ע: כמדומה אני בך שאתה נִכְוָה בפּוֹשְׁרִין; עכשו אי אתה נכוה אפילו ברותחין. (ד"א פ' ט).

קכד האוכל לפני האורח — מגונה. מגונה ממנו—אורח מכנים אורח; מגונה ממנו—האוכל לפני תלמיד־חכם. אורח מטריח בעל־הבית—מגונה משלְשְתָם. (דא"ז פ' ח).

קכה אין מסיחין בסעודה, שמא יקדים קנה לוֶשֶׁט ויבא לידי סכנה. (תענ' ה:).

קיז) נוקדן — מלקט הפירורים מעל השלחן ואוכלם. עומקן — מעמיק בקערה ושואב מתוכה עד הסוף. קיח) שולח יד — לאכילה. נא — לא צלוי כל צרכו והוא קשה. הקלח — השורש של הירק העשוי נא. ותלשו — כדי ליטול' ממנו חתיכה. לא בא אחריו — הירק לא נתלש ונפרס מחמת קשיו. ריקם — בלא לפת. הנח עקבך וגו' — דרך לגלוג אמר לו כך. ונתפתקו—שבעו. קיט) דיסא —מאכל של גריסין. בהוץ —בעלה של לולב כעין מזלג. מאכילני צואתך — כלו' עפרורית שבצפרנים. רוקך — רוק הפה שדבק בהוץ. קכ) לפי שאין דעות הבריות שוות — ואפשר שחברו ימאס בכך. קכא) כאלו אוכל לחם טמא — שהפת נמאסת. קכג) כוס מלא — שמא ישפך על הפת. שאתה נכוה בפושרים — בפסים חמים קצת; כלו' די לך ברמיזה על בזוי אוכלין. אפילו ברותחין — כלו' אפילו לאחר שחטפתי שתי פעמים לא עמדת על דעתי. קכד) אוכל לפני אורח — ואינו נותן לו. קכה) יקדים קנה לושט — שבשעת

קכו רב הונא בנו של רב נתן נזדמן לבית רב נחמן בר יצחק, אמרו לו: מה שמך? אמר להם: רב הונא. אמרו לו: יֵשֵׁב מר על המטה. יָשַׁב. נתנו לו כוס. קבלה בבַת אחת ושְׁתָאָהּ בשתי פעמים. אמרו לו: מפני מה קראת לך רב הונא? אמר להם: בעל השֵׁם אני. — ומפני מה כשאמרו לך „שֵׁב על המטה" ישבת? אמר להם: כל מה שיאמר לך בעל־הבית־עשה, חוץ מִצֵּא. —מפני מה כשנתנו לך כוס קבלת בבת־אחת? אמר להם: מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול. — מפני מה שתית אותה בשתי פעמים? אמר להם: ששָׁנִינוּ — השותה כוסו בבת־אחת הרי זה גרגרן, שתים — דרך־ארץ, שלש — מִגַּסֵי הרוח. (פס' פו:).

קכז חוקה, אין אדם שותה בכוס אלא אם כן בודקו. (כת' עה:).

קכח לא ישתה אדם מן הכוס ויתננו לחברו, מפני סכנת נפשות. ומעשה בר' עקיבא שהיה לו אכסניא אצל אדם אחר, נתן לו כוס וטְעָמוֹ. אמר לו ר"ע: טול ושתהו. שוב נתן לו כוס אחר וטעמו. אמר לו ר"ע: טול ושתהו. אמר לו בן־עזאי: עד מתי אתה משקה כוסות טעומין לר' עקיבא? (ד"א פ' ט).

קכט אמר רב לחִיָּא בנו: שטוף ושתה, שטוף והנח, וכשאתה שותה מים שפוך מהם ואחר־כך תן לתלמידך.

מעשה באחד ששתה מים ולא שפך מהם ונתן לתלמידו, ואותו תלמיד אִסְטְנִים היה ולא רצה לשתות ומת בצמא. באותה שעה אמרו: לא ישתה אדם מים ויתן לתלמידו אלא אם כן שפך מהם. (תמיד כז).

קל אמר ר' אמי: בישיבה הַלֵּךְ אחר חכמה, במְסִבָּה הלך אחר זקנה. (ב"ב קב.).

קלא שנו רבותינו: האוכל בשוק הרי זה דומה לכלב; יש אומרים: פסול לעדות. (קיד' מ:).

קלב „וּפָשַׁט אֶת בְּגָדָיו וְלָבַשׁ בְּגָדִים אֲחֵרִים"[1] — שנו דבי ר' ישמעאל: לִמדתך תורה דרך־ארץ: בגדים שבִּשֵׁל בהם קְדֵרָה לרבו אַל ימזוג בהם כוס לרַבּוֹ. (שבת קיד.).

VI. בְּגָדָיו שֶׁל אָדָם.

קלג דרש רב עֲוִירָא: מהו שנאמר: „טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט"[2]—לעולם יאכל אדם וישתה פחות ממה שיש לו וילבש ויתכסה במה שיש לו. (חול' פד:).

קלד עֲשִׁיק לְגַבָּךְ וְשַׁוֵּי לְכְרֵסָךְ. (ב"מ נב.).

[1] ויק' ו, ד. [2] תהל' קי"ב, ה.

שיתה קנה הגרגרת נפתח והמאכל יכול להכנס לתוך הקנה במקום הושט ויחנק. קכו) בעל השם אני —כך קוראין לי מקטנותי „רב הונא". ישבת —תיכף על המטה ולא שהית קצת מפני הכבוד. קבלת בבת אחת—כלו' מיד ולא סרבת. מסרבין לקטן — מלקבל דבריו עד שיפציר בו. קכז) בודקו — אם ראוי הוא לשתיה. קכח) מפני סכנת נפשות —שמא מאניני הדעת הוא ותקוץ עליו נפשו. נתן לו כוס וטעמו — בעה"ב נתן כוס לר"ע וטעם ממנו תחלה. קכט) שטוף ושתה וגו' —כלו' שטוף את הכוס לפני שתיה ולאחר שתיה. אסטנים — מפונק ואנין הדעת. קל) בישיבה — של תלמוד־תורה. הלך אחר חכמה — הושב את המסובין לפי חכמתם. במסבה — של סעודה. אחר זקנה — לפי שנותיהם של המסובים. קלד) עשיק לגבך וגו' — ביוקר קנה בגדים לכסות

קלה ר׳ יוחנן קרי למָאנֵיהּ „מְכַבְּדוּתָא״. (שבת קיג:).

קלו „בֵּאדַיִן גֻּבְרַיָּא אִלֵּךְ כְּפִיתוּ בְּסַרְבָּלֵיהוֹן פַּטִּישֵׁיהוֹן וְכַרְבְּלָתְהוֹן וּלְבוּשֵׁיהוֹן וּרְמִיו לְגוֹא אַתּוּן נוּרָא יָקִדְתָּא״[1]—מכאן אתה למד, שאפילו בשעת הסכנה על ישַׁנה אדם את עצמו מן כבודו, שהרי יצאו אלו לִשָּׂרֵף וקִשטו עצמם. (תנח׳ נח).

קלז תניא, הרי שהיו נושין בו אלף מָנֶה ולבש אִצְטְלָא בת מאה מנה, מפשיטין אותו ומלבישין אותו אִצְטְלָא הראויה לו. תָּנָא משום ר׳ ישמעאל ותנא משום ר׳ עקיבא: כל ישראל ראוים לאותה אצטלא. (שבת קכח.).

קלח כל המבזה את הבגדים, סוף אינו נהנה מהם. (בר׳ סב:).

קלט הֲדַר בְּנֵי אָדָם—כסותם. (רא״ז פ׳ י).

קם בְּמָתָא שְׁמָאִי בְּלָא מָתָא תּוֹתְבָאִי. (שבת קמה:).

קמא מי שאין לו אלא חָלוק אחד חייו אינם חיים. (ביצה לב:).

VII. רְחִיצָה וְסִיכָה.

קמב אסור לדור בעיר שאין בה מרחץ. (ירוש׳ קיד׳ פ׳ ד).

קמג „נָשִׁיתִי טוֹבָה״[2]—אמר ר׳ ירמיה: זו בית־המרחץ; ר׳ יוחנן אמר: זו רחיצת ידים ורגלים בחמין. (שבת כה:).

קמד תניא, רוחץ אדם פניו, ידיו ורגליו בכל יום בשביל קונו, משום שנאמר: „כל פעל ה׳ למענהו״[3]. (שבת נ:)

קמה „גֹּמֵל נַפְשׁוֹ אִישׁ חָסֶד״[4]—זה הלל הזקן, שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מְהַלֵּךְ־והולך עמם. אמרו לו תלמידיו: רבי, להיכן אתה הולך? אמר להם: לעשות מצוה. אמרו לו: וכי מה מצוה זו? אמר להם: לרחוץ בבית־המרחץ. אמרו לו: וכי זו מצוה היא? אמר להם: הן, מה אם איקוֹנִין של מלכים, שמעמידין אותם בבתי־תֵּאַטְרָיוֹת ובבתי־קִרְקְסָאוֹת, מי שנתמנה עליהם הוא מורקם ושוטפם והם מעלים לו שָׂכָר; ולא עוד, אלא שהוא מתגדל עם גדולי מלכות, — אני שנבראתי בצלם ודמות, שנאמר: „כי בצלם אלהים עשה את האדם״[5] — על אחת כמה וכמה. (ויק״ר לד).

קמו טובה רחיצת ידים ורגלים בחמין ערבית מכל קִילוֹרִין. (שבת קח:).

[1] דנ׳ ג׳, כא. [2] איכה ג׳, יז. [3] מש׳ ט״ז, ד. [4] שם י״א, יז. [5] בר׳ ט׳, ו.

גופך, ומאכלים לכרסך קנה לפי שוים. קלה) קרא למאניה מכבדותא — קרא לבגדיו „מכבדים״. קלו) באדין גבריא וגו׳ — אז האנשים ההם (חנניה, מישאל ועזריה) נאסרו בשמלותם וכתנותם ומגבעותם ובגדיהם והשלכו לתוך כבשן האש הבוערת. קלז) איצטלא —מלבוש. מפשיטין אותו— כדי לשלם את חובו. איצטלא הראויה לו — כלו׳ פחותה ממה שהיתה לו. כל ישראל ראוים וגו׳ — שכל ישראל כבני מלכים הם, ואפילו העניים שבהם. קם) במתא שמאי וגו׳ —משל הוא: בעירי, שהבריות מכירין בי, די לי להתכבד בשמי, ושלא בעירי כבודי בשמלתי. קמד) בשביל קונו — לכבודו של הקב״ה: קמה) מהלך והולך — כלו׳ מוסיף ללכת עמם. איקונין — צורות ופסילים. והם מעלים לו שכר — נשיאי המלך משלמים לו שכר עבודתו. קמו) קילורין — סממני

קמז רחץ בחמין ולא נשתטף בצונן, דומה לברזל שהכניסוהו לאור ולא הכניסוהו לצונן. (שבת מא.).

קמח אמר שמואל: עַרְבּוּבִית של הראש מביאה לידי עִוָּרון; ערבובית של בגדים מביאה לידי שעמום; ערבובית של הגוף מביאה לידי שחין ואבעבועות. (נדר' פא.).

קמט „וְתַעֲנֻגוֹת בְּנֵי הָאָדָם"[1] — אלו בְּרֵכוֹת ומרחצאות. (גטין סח.).

קנ שאל פרוקלוס בן פילוסופוס את רבן גמליאל בעַכּוֹ, שהיה רוחץ במרחץ של אַפְרוֹדִיטֵי. אמר לו: כתוב בתורתכם: „ולא ידבק בידך מאומה מן החרם"[2] — מפני מה אתה רוחץ במרחץ של אפרודיטי? אמר לו: אין משיבין במרחץ. וכשיָּצא אמר לו: אני לא באתי בגבולה, היא באה בגבולי. אין אומרין: נעשה מרחץ נוי לאפרודיטי, אלא אומרין: נעשה אפרודיטי נוי למרחץ. (ע"ז מד).

קנא המזלזל בנטילת־ידים נעקר מן העולם. (סוטה ד:).

קנב מים הראשונים האכילו בשר חזיר, מים אחרונים הרגו את הנפש.
מעשה באדם אחד שאכל קִטְנִיּוֹת ולא נטל ידיו, ירד לשוק וידיו מטונפות מן הקטניות. ראה אותו חברו, הלך ואמר לאשתו: אמר לך בעלך סימן שאכל עכשו קטנית, שגרי לו אותה טבעת. לאחר שעה בא בעלה, אמר לה: היכן הטבעת? אמרה לו: פלוני בא בסימנים שלך ונתתיה לו. נתמלא חֵמה — עמד וַהֲרָגָהּ. לפיכך מי שאינו נוטל את ידיו אחר המזון כאלו הורג את הנפש. (יומא פג; תנה"ק בלק).

קנג סיכה ורחיצה אין נכנסין לגוף והגוף נהנה מהן. (בר' נז).

קנד רחץ ולא סך דומה למים על גבי חבית. (שבת מא.)

קנה אמרו עליו על רבי חנינא, שהיה בן שמונים שנה והיה עומד על רגלו אחת וחולץ מנעלו ונועל מנעלו. אמר רבי חנינא: חמין ושמן שֶׁסָּכַתְנִי אמי בילדותי הם עמדו לי בעת זקנותי. (חול' כד.)

קנו הרוצה לסוך כל גופו — סך ראשו תחלה, מפני שהוא מלך על כל אבריו. (שבת סא.)

---

[1] קהל' ב', ח. [2] דב' י"ג, יח.

רפואות ותחבשות. קמז) בצונן — במים קרים. לאור — לאש, כדי ללבנו. ולא הכניסוהו לצונן — ונמצא שאינו מתקשה. קמח) ערבובית — זוהמא, חסרון נקיון וסדר. קמט) במרחץ של אפרודיטי — שעמד שם פסל של האלילה היונית אפרודיטי. נוי — הדור וקשוט. נוי למרחץ — והמרחץ קדם לה. קנא) המזלזל בנטילת ידים — שאינו מקפיד לרחוץ ידיו לצורך. קנב) מים הראשונים — שלפני סעודה. האכילו בשר חזיר — שיהודי אחד אכל בפונדק ולא נטל ידיו, סבר הפונדקי שהוא נכרי והאכילו בשר חזיר. מים אחרונים — שלאחר סעודה. הרגו את הנפש — כמפרש להלן. קטניות — מין זרעונים, כגון פולים ועדשים. קנג) סיכה — משיחת הגוף בשמן. קנד) למים ע"ג החבית — שנשפכים על גבי החבית מבחוץ ואינם נכנסים לתוכה, כך רחיצה בלא סיכה אינה נבלעת באברים. קנה) עמדו לי — לחזק גופי ולהבריאני.

VIII. רְפוּאַת הַגּוּף.

קנז „וְעַצְמוֹתֶיךָ יַחֲלִיץ"[1]—אמר ר' אליעזר: זו מַעֲלָה שבברכות. (יבמ' קב).

קנח אסור לָדור בעיר שאין בה רופא. (ירוש' קיד' פ' ד).

קנט הגוף הזה—תולדותיו נתלות זו בזו, ואם אין זו אין זו, וכיון שהן מתפָּרקות אחת מחברתה הגוף נָגוע ומת; הבית הזה שיש לו ארבעה צדדים—אם נתפרק אחד מהם הבית נופל. (מד' שמ' ד).

קס „וְרַפֹּא יְרַפֵּא"[2]—מכאן שנִתנה רשות לרופא לרפאות. (בר' ס.).

קסא מעשה בר' ישמעאל ור' עקיבא שהיו מהלכים בחוצות ירושלים והיה עמהם אדם אחר. פגע בהם אדם חולה. אמר להם: רבותי, אמרו לי, במה אתרפא? אמרו לו: עשה כך וכך עד שתתרפא. אמר להם אותו האיש שהיה עמהם: ומי הכה אותו בחולי? אמרו לו: הקדוש-ברוך-הוא. אמר להם: ואתם הכנסתם עצמכם בדבר שאינו שלכם—הוא הכה ואתם מרפאים! אמרו לו: מה מלאכתך? אמר להם: עובד אדמה אני והרי המגל בידי. אמרו לו: מי ברא את הכרם? אמר להם: הקב"ה. אמר לו: ואתה מכנים עצמך בדבר שאינו שלך—הוא ברא אותו ואתה קוצץ פירותיו ממנו. אמר להם: אין אתם רואים המגל בידי—אלולי שאני יוצא וחורשו ומכַסחו ומזַבלו ומנַכשו לא העלה מאומה. אמרו לו: שוטה שבעולם, לא שמעת מה שכתוב: „אנוש כחציר ימיו"[3]—כשם שהעץ אם אינו נזבל ומתנכש ונחרש אינו עולה, ואם עלה ולא שתה מים אינו חי והוא מת, כך הגוף הוא העץ, הזבל הוא הסם, איש אדמה הוא הרופא. (מד' שמ' ד).

קסב המשל אומר: כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו. (ירוש' תענ' פ' ג).

קסג אַסְיָא דְמַגָּן מַגָּן שְׁוֵי. (ב"ק פה.).

קסד אַסיא רְחיקא עֵינא עֲוִירָא. (שם).

קסה מי שיש לו כאב הולך לבית הרופא. (ב"מ לה:).

קסו עלובה מדינה שרופאה פּוֹדָגְרִים. (ויק"ר ז).

קסז רופא, רְפָא חֲגִירָתְךָ! (ב"ר כג).

קסח טוב שברופאים לגיהנם. (קיד' פב.).

קסט חזקיה גנז ספר רפואות—והודו לו. (בר' י:).

[1] ישע' נ"ח, יא. [2] שמ' כ"א, יט. [3] תהל' ק"ג, טו.

קנז) מעולה שבברכות — בריאות הגוף. קנט) תולדותיו — חבורי אבריו. מתפרקות — מתפרדות. קסא) ומכסחו — קוצץ את הקוצים. ומזבלו — נותן בו זבל לדשנו. ומנכשו — עוקר העשבים הרעים. קסג) אסיא דמגן וכו' — רופא של חנם שוה חנם; כלו' אינו שוה כלום. קסד) אסיא רחיקא וגו' — רופא שמרפא מרחוק דומה לעין עורת. קסו) עלובה מדינה וגו' — אוי לה לעיר שרופאה בעצמו חולה מחלת הפודגרא (חולי רגלים). קסז) רופא, רפא חגירתך — כך אומרים לרופא שהוא בעצמו חגר ובא לרפאות את אחרים. קסח) לגיהנם — שפעמים באים על ידו לידי סכנה. קסט) והודו לו — חכמים הודו לו שיפה עשה, כדי שלא יהיו סומכין על ספר רפואות בלבד.

קע אמר לו רב לרב חִיָּא בנו: לא תשתה סַמִּים ולא תִקְפֹּץ ברגלים, ולא תעקור שִׁנַּיִם ולא תתגרה בנחש. (פס׳ קיב:)

קעא אמר אביי: זהר החמה מרפא, שנאמר: „שמש צדקה ומרפא בכנפיה" [1]. (נד׳ ח:).

קעב הבריות אומרין: אִידְלָא יוֹמָא–אִידְלָא קְצִירָא. (ב״ב טז:).

IX. שְׁמִירַת הַגּוּף.

קעג הִזָּהֵר בשלשה דברים: אל תרבה בישיבה, שישיבה קשה לתחתּוֹנִיּוֹת; ואל תרבה בעמידה, שעמידה קשה ללב; ואל תרבה בהליכה, שהליכה קשה לעינים; אלא שליש בעמידה, שליש בישיבה, שליש בהלוך.

כל ישיבה שאין בה סמיכה — עמידה שיש בה סמיכה נוחה הימנה. (כת׳ קיא.).

קעד „וְנָתַן ה׳ לְךָ שָׁם לֵב רַגָּז וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדַאֲבוֹן נָפֶשׁ" [2] — איזה דבר שמכלה את העינים ומדאיב את הנפש — אלו תחתוניות. (נדר׳ כב.).

קעה פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. (בר׳ יג:; שבת קיג:).

קעו תניא, בן־עַזַּאי אומר: על כל משכב שכב, חוץ מן הקרקע; על כל מושב שב, חוץ מן הקורה. (בר׳ סב:).

קעז שבעה רובם קשה ומיעוטם יפה, ואלו הם: דרך, עושר ומלאכה, יין ושֵׁנָה, חמין והַקָּזַת־דם. (גיט׳ ע.).

קעח שלשה דברים מַכְחִישִׁים כחו של אדם, ואלו הם: פחד, דרך ועון. (שם).

קעט ארבעה דברים מתישים כחו של אדם, ואלו הם: העון, הדרך, התענית ומלכות. (שו״ט לא).

קפ אנחה שוברת חצי גופו של אדם. (בר׳ נח:).

קפא „וְהֵסִיר יְיָ מִמְּךָ כָּל חֹלִי" [3] — אמר רב: זו עין; רב לטעמו, שכשהיה רב עולה לבית־הקברות עשה מה שעשה ואמר: תשעים ותשעה בעין רעה ואחד בדרך־ארץ. ושמואל אמר: זה הרוח; שאמר שמואל: הכל ברוח. ר׳ חנינא אמר: זו צִנָּה. ר׳ אלעזר אמר: זו מרה. (ב״מ קז:).

[1] מלא׳ ג׳, כ. [2] דב׳ כ״ח, סה. [3] שם ז׳, טו.

קעב) אידלא יומא אידלא קצירא — בשעולה חמה עולה החולה ממטתו; כלו׳ זריחת החמה מביאה רוחה לחולים. קעג) לתחתוניות — לטחורים, חולי־אחורים. קעה) פסיעה גסה — צעדה גדולה יותר מדאי. קעו) חוץ מן הקורה — שמא תפול. קעז) עושר — שהמותרות מביאין את האדם לידי חטא. והקזת דם — הוצאת הדמים הרעים לשם רפואה. קעח) מכחישים — עושים כחוש ורפה. עון — זמה. קעט) מתישים — מחלישים. ומלכות — עול מלכות. קפא) כל חלי — דבר שכל החלאים תלוים בו. זו עין — עין רעה. לטעמו — הולך לשיטתו. עשה מה שעשה ואמר — כלו׳ בדק את קברי המתים באופנים ידועים לו והבין באיזו מיתה מת כל אחד. תשעים ותשעה — מן המתים. זה הרוח — כלו׳ כל החלאים מרוח רעה. צנה — קרירות. זו מרה — שממנה כל החלאים.

קפב אמר רב: כל חֳלִי ולא חלי־מעים, כל כאב ולא כאב לב, כל מֵחוש ולא מחוש ראש. (שבת יא.).

קפג אמר ר׳ יוחנן: שבועה שלא אישן שלשה ימים—מַלקין אותו וישן לאַלְתַּר. (סוכה נג:).

אמר רב יהודה: לא נברא לילה אלא לשֵׁנה. (עיר׳ מה.).

קפד אמר שמואל: שֵׁנה בעמוד־השחר כאִסְטְמָא לברזל. (בר׳ סב:).

קפה שנו רבותינו: הרבה דברים נאמרו בפת־שחרית: מצלת מן החמה ומן הצנה ומן הזיקין ומן המזיקים ומחכימת פתי, וזוכה בדין ללמוד תורה וללמד ודבריו נשמעים ותלמודו מתקַיֵם בידו, ואין בשרו מעלה הבל והורגת כִּנה שבבני־מעים. ויש אומרים: אף מוציא את הקנאה ומכנים את האהבה.

אמר לו רַבָּה לרָבָא בר מָרי: מנין דבר זה שאומרין הבריות: ששים רצים רודפים ואינם מגיעים את האדם שאוכל פת־שחרית, ואמרו חכמים: השכם ואכול בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצִנה? — שנאמר: „לא ירעבו ולא יצמאו—ולא יכם שרב ושמש"[1]. אמר לו: אתה אומר לי משם ואני אֹמַר לך מכאן: „ועבדתם את ה׳ אלהיכם וברך את לחמך ואת מימיך"[2] — „ועבדתם את ה׳ אלהיכם" זו קריאת־שמע ותפלה, „וברך את לחמך ואת מימיך" — זו פת במלח וקיתון של מים, מכאן ואילך „והסירותי מחלה מקרבך"[2].

ותניא „מחלה" זו מרה, ולמה נקרא שמה מחלה? שהיא מחלה כל גופו של אדם; דבר אחר: מחלה, ששמונים ושלשה חלאים תלוים במרה, וכלם פת־שחרית במלח וקיתון של מים מבַטְלָתַם. (ב"ק צב; ב"מ קז:).

קפו שנו רבותינו: שעה ראשונה מַאכל לודים, שניה מאכל לִסטִים, שלישית מאכל יורשים, רביעית מאכל כל אדם, חמישית מאכל פועלים, ששית מאכל תלמידי־חכמים; מכאן ואֵילך—כזורק אבן לחֵמֶת.

אמר אביי: לא אמרו אלא שלא טָעַם כלום בבקר, אבל אם טָעַם כל־שהוא אין בכך כלום. (שבת י.).

קפז „הַמַּאֲכִלְךָ מָן בַּמִּדְבָּר... לְמַעַן עַנֹּתְךָ"[3] — ר׳ אַמִי ור׳ אַסִי, אחד אמר: אינו

[1] ישע׳ מ"ט, י. [2] שמ׳ כ"ג, כה. [3] דב׳ ח׳, טז.

קפב) מיחוש — כאב. קפג) שבועה שלא אישן — הנשבע שלא יישן. מלקין אותו — על שבועת שוא; שאין אדם יכול לעמוד שלשה ימים בלא שינה. לאלתר — מיד. קפד) כאסטמא לברזל — יפה לגוף כאסטמא לברזל; אסטמא—ברזל מחוסם וקשה שנותנין בחודו של קרדום להקשותו. קפה) בפת שחרית — באכילת פת בשחרית. הזיקין — רוחות. ומחכימת פתי — שדעתו מיושבת עליו. ודבריו נשמעים — לבריות, שיש לו לב להטעימם. הבל — זעה. כנה שבבני מעים—תולעים. מכאן ואילך והסירותי וגו׳—מי שאוכל סמוך לקריאת־שמע של שחרית יסורו ממנו כל המחלות. ששמונים ושלשה חלאים — בגימטריא של מחלה. קפו) לודים — שבט בני אדם פראים אוכלי אדם, וחם רעבתנים. לסטים — גזלנים. יורשים — שלא טרחו בממונם ואינם עוסקים במלאכה. לחמת — לנאד או לכד מים, שהמים עולים אעפ"י שלא נתרבו; אף כאן אין תועלת באכילה אלא מלוי הכרס בלבד. לא אמרו — שאין מועיל באכילה מאוחרת. קפז) המאכילך מן.. למען ענותך — בלו׳ אכילת

דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו. ואחר אמר: אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל.

אמר רב יוסף: מכאן רמז לסומין, שאוכלים ואינם שבעים.

אמר אביי: הִלְכָּךְ מי שיש לו סעודה יפה לא יאכלנה אלא ביום. (יומא עד:).

קפח אמר ר׳ יוסי בר׳ בון: אסור לדור בעיר שאין בה גנה של ירק. (ירוש׳ קיד׳ פ׳ ד).

קפט אמר רב חִסְדָּא בַּר בֵּי־רַב: מי שאין לו לחם הרבה לא יאכל ירק, משום שגורר. ואמר רב חסדא: אני לא הייתי אוכל ירק לא בעניותי ולא בעשירותי. בעניותי — משום שגורר; בעשירותי, שאמרתי: במקום שנכנס ירק יכנס בשר ודגים. (שבת קמ:).

קצ אמר רב: אמר לי אֲרָא הַצַּיָּר: הרג — צְלֵהוּ באחיו, העלהו באביו ואכלהו בבנו, ושתה עליו אביו. (מו"ק יא.).

קצא אמר ר׳ יַנַּאי: כל שהוא כביצה — ביצה טובה ממנו. כשבא רָבִין אמר: טובה ביצה מגולגלת משׁשה לוגין סֹלֶת. כשבא רב דִּימִי אמר: טובה ביצה מגולגלת משׁשה, צלויה — מארבע, מבושלת —„כל שהוא כביצה — ביצה טובה ממנו", חוץ מן הבשר. (בר׳ מד:).

קצב שנו רבותינו: טְחוֹל יפה לשִׁנַּיִם וקשה לבני־מֵעַיִם, כְּרֵשִׁין קשין לשִׁנים ויפים לבני־מעים. כל ירק חי מוֹרִיק וכל קטן מקטין, וכל נפש משיב נפש, וכל קרוב לנפש משיב הנפש. כְּרוּב למזון ותְּרָדִים לרפואה. אוי לו לבית שהִלְפֶּת עוברת בתוכו. (שם).

קצג תניא: אחר כל אכילתך אכול מלח, ואחר כל שְׁתִיָּתְךָ שתה מים ואי אתה ניזוק. אכל כל מאכל ולא אכל מלח, שתה כל משקין ולא שתה מים — ביום ידאג מריח־הפה, ובלילה ידאג מפני אַסְכָּרָה.

שנו רבותינו: המְקַפֶּה אכילתו במים אינו בא לידי חולי־מעים. וכמה? — אמר רב חסדא: קיתון לְפַת.

אמר רב מָרִי אמר רבי יוחנן: הרגיל בעדָשים אחת לשלשים יום מונע אסכרה מביתו, אבל כל יום לא. — למה? — משום שקשה לריח הפה.

ואמר רב מרי אמר רבי יוחנן: הרגיל בחרדל אחת לשלשים יום מונע חֳלָאים מביתו, אבל כל יום לא. למה? — משום שקשה לחולשת הלב.

המן ענוי הוא. למי שאין לו פת בסלו — שאוכל ודואג על למחר; וכן המן, שלא ירד אלא ליומו. למי שאינו רואה ואוכל — שאינו נהנה כל כך; וכן אוכלי המן, שהיו טועמים טעם כל המינים ואינם רואים אלא מן. אמר רב יוסף — סומא היה. אלא ביום — שהוא רואה מאכלו. קפט) משום שגורר — את התיאבון לאכילה. קצ) צלהו באחיו — במלח. העלהו באביו — אחר הצליה תנהו במים. בבנו — בציר היוצא מן הדגים. ושתה עליו אביו — ששותין עליו מים. קצא) כל שהוא כביצה וגו׳ — כל מאכל כשיעור ביצה טובה ממנו הביצה עצמה. מגולגלת — צלויה לחה ורכה. צלויה — קשה. מבושלת כל שהוא כביצה וגו׳ — על זה נאמר „כל שהוא כביצה וגו׳". קצב) טחוֹל — (מילץ). כרישין — מין חציר (לויך). מוריק — את פניו של אוכלו. קטן — שלא גדל כל צרכו. מקטין — את גידול הקומה. כל נפש — דבר חי. הקרוב לנפש — אברי הבהמה במקום חיותה. תרדין — מין צמח (מאַנגאָלד). לבית וגו׳ — כלו׳ לכרס שאוכלת לפת (וויסע ריבע). קצג) אסכרה — הגרון נסתם והנשימה נעשית קשה. המקפה — מציף, ששותה הרבה מים אחר האכילה והמאכל שבמעיו צף ונשרה במים. קיתון לפת — כד מים לפת של סעודה אחת.

אמר ר' חִיָּא בר אשי אמר רב: הרגיל בדגים קטנים אינו בא לידי חֳלִי־מעים, ולא עוד אלא שדגים קטנים מפרין ומרבין ומַבְרִין גופו של אדם. אמר רבי חָמָא בר חנינא: הרגיל בקצח אינו בא לידי כאב־לב. השיבו: ר' שמעון בן גמליאל אומר: קצח אחד משששים סַמֵּני המות הוא, והישן למורח גרנו—דמו בראשו?

– לא קשה: כאן בריחו וכאן בטעמו.

אמו של ר' ירמיה היתה אופה את הפת, מדבקת את הקצח ומַקְלַפְתּוֹ. (בר' מ.).

קצד אמרו משום רבי יהודה בר אֶלְעַאי: אכול בָּצָל ושב בַּצֵּל, ולא תאכל אַוָּזִין ותרנגולים ויהא לבך רודף עליך. (פס' קיד.).

קצה צְנוֹן מחַתֵּךְ מאכל, חֲזֶרֶת מהפך מאכל, קִישׁוּת מרחיב בני־מעים.

– והלא שנו דבי רבי ישמעאל: למה נקרא שמם „קשואים" — מפני שהם קשים לגופו של אדם כחרבות?

– לא קשה: כאן בגדולים, כאן בקטנים. (ע"ז יא.).

קצו ר' ירמיה חלה. בא אצלו רופא לרפאותו. ראה דלעת מונחת בביתו. הניחו ויצא. אמר: מלאך־המות בביתו של זה — ואני אבוא לרפאותו! (נד' מט.).

קצז שנו רבותינו: חמשה דברים נאמרו בשום: משביע ומשחין ומצהיל פנים, מכניס את האהבה ומוציא את הקנאה. (ב"ק פב:).

קצח שנו רבותינו: אַסְפַּרְגוּס יפה ללב וטוב לעינים וכל שכן לבני־מעים, והרגיל בו יפה לכל גופו, והמשתכר הימנו קשה לכל גופו. (בר' נא.).

קצט תניא, שלשה מרבים את הזבל וכופפים את הקומה ונוטלים אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם, ואלו הם: פת קִיבָר ושֵׁכָר חדש וירק. (עיר' נה, נו).

ר תמרים—שחרית וערבית יפות, במנחה רעות, בצהרים—אין כמותן (כת' י:).

רא יפה סִפְסוּף שאכלנו בילדותנו מאֲפַרְסְקִין שאכלנו בזקנותנו. (ירוש' פאה פ' ז).

רב שנו רבותינו: מי שאֲחָזוֹ בולמוס מאכילין אותו דבש וכל מיני מתיקה, שהדבש וכל מיני מתיקה מאירים עיניו של אדם.

אמר ר' יוחנן: פעם אחת אחזני בולמוס ורצתי למורחה של תאנה, וקִיַּמְתִּי בעצמי: „החכמה תחיה בעליה" [1], ששנה רב יוסף: הרוצה לטעום טעם תאנה יפנה למורחה.

ר' יהודה ור' יוסי היו מהלכים בדרך. אֲחָזוֹ בולמוס לר' יהודה, קִפַּח את הרועה ואכל

[1] קה' ז', יב.

למורח גרנו — של קצח, שרות מערבית לחה היא ומכנסת הרית בתוך הגוף. כאן בריחו וגו' — הריח קשה והטעם טוב. מדבקת וגו' — עד שקלט הטעם. ומקלפתו — לבטל הריח. קצד) ויהא לבך רודף עליך — מתאוה לאכול כל שעה שהורגלת. קצה) מחתך מאכל — בבני מעים. קישות — קישואים. קצו) דלעת — גדולה מקישואין. מלאך המות בביתו וגו' — שהדלועין קשין לגוף. קצז) ומשחין — מחמם את הגוף. מכנים את האהבה — מתוך שמשמח את הלב. קצח) אספרגוס —מין משקה משכר. קצט) מרבים את הזבל — בבני מעים. רא) ספסוף — מין תאנים אבילות וגרועות; כלו' בימי הילדות יפה אכילת פירות גרועים מאכילת פירות משובחים בימי הזקנה. רב) בולמוס — עילוף מחמת רעבון. למורחה של תאנה — שהתאנים הנתונות כנגד השמש מתוקות ביותר. קפח את הרועה — נטל ממנו בעל כרחו.

את פתו. אמר לו ר' יוסי: קפחת את הרועה! כשהגיעו לעיר אחזו בולמוס לר' יוסי. הקיפוהו לגינין וקערות. אמר לו ר' יהודה: אני קפחתי את הרועה ואתה קפחת את העיר כֻלה. (יומא פג:).

רג רֵיחָא לְבַסִּמָא שְׁכִיחָא (רוח מצוי למעדנים). (מג' טו:).

רד אמר ר' שמעון בן יוחי: אלו דברים העושה אותם מתחַיב בנפשו ודמו בראשו: האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה, והשותה משקין מזוגים שעבר עליהם הלילה, והלן בבית-הקברות, והנוטל צפרניו וזורקן לרשות-הרבים. (נדה יז.).

רה שלשה משקין אסורים משום גלוי: יין, מים, וחלב. (ירוש' תרומ' פ' ח.).

רו שנו רבותינו: לא ישתה אדם מים לא מן הנקרות ולא מן האגמים בלילה, ואם שתה—דמו בראשו, מפני הסכנה. (פס' קיב.).

רז אמר רב אמי: צריכין לחוש למה שהבריות חוששין: אסור לאדם ליתן פרוטות לתוך הפה, תבשיל תחת המטה ופת תחת בית-השחי. (שם).

רח אמר ר' יַנַאי: „כל ימי עני רעים"[1]—זה אִסְטְנִים, „וטוב לב משתה תמיד"[1]—זה שדעתו יפה. (ב"ב קמה:).

רט אמר שמואל: שנוי וֶסֶת תחלת חולי-מעים. כתוב בספר בן-סירא: כל ימי עני רעים והרי יש שבתות וימים-טובים?—כשמואל. (כת' קי:).

רי תניא, אכל ולא שתה—אכילתו דם, וזהו תחלת חֳלִי-מעַיִם; אכל ולא הלך ארבע אמות—אכילתו מרקבת, וזהו תחלת ריח רע; הנצרך לנְקָביו ואכל—דומה לתנור שהסיקוהו על גבי אֶפרו, וזהו תחלת ריח זוהמָא. (שבת מא.).

ריא אמר אליהו לרבי נתן: אכול שליש ושתה שליש והנח שליש. לכשתכעוס תעמוד על מלואך.

תני רבי חיא: הרוצה שלא יבא לידי חֳלִי-מעיים יהא רגיל בטִבּוּל קיץ וחורף. סעודתך שהֲנָאָתְךָ הימנה משוך ידך הימנה. ואל תַּשְׁהֶה עצמך בשעה שאתה צריך לנקביך. (גיט' ע.).

[1] מש' טו, טו.

הקיפוהו לגינין וקערות — בני העיר הקיפוהו לגינין של מיני מתיקה וקערות של תבשילין; רג) רוח מצוי למעדנים — בשביל מעדנים יש רוח בבני-מעים ואפשר לאכלם הרבה. רה) משום גלוי— אם עמדו מגולים, שמא שתה מהם נחש והטיל בהם ארסו, שהנחשים מצוים בא"י. רז) אסור לאדם וגו' —כולם מחמת מיאוס וזעה. רח) אסטנים — מפונק שבודק ביותר באוכלים ונמצא כל ימיו רעים. שדעתו יפה —כלו' נפשו בריאה, האוכל הכל ואינו בודק. רט) שנוי וסת— שנוי המנהג באכילה ושתיה. שבתות וימים טובים — ולמה נאמר כל ימיו? כשמואל — שהעני בא בשבת ויו"ט ע"י שנוי וסת לחולי מעים. רי) ריח רע — מן הפה. הנצרך לנקביו — לצאת לחוץ. ריח זוהמא — מזיעת הגוף. ריא) והנח שליש — של בטנך ריקה. תעמוד על מלואך — כלו' תתמלא הבטן כולה. בטבול — לטבול פת בחומץ או ביין. שהנאתך ממנה — שערבה לך הרבה. משוך ידך הימנה — שלא תמלא את כריסך. אל תשהה עצמך — לא תעכב יציאתך.

ריב המשהה את נקביו עובר משום „לא תשקצו את נפשותיכם"[1]. (מכ' טז:).

ריג אמר לו רב הונא לרבה בנו: מפני מה אין אתה מצוי לפני רב חסדא, ששמועתו מחֻדדת? אמר לו: מה לי לילך אצלו, כשאני בא אצלו הוא עוסק עמי בדברים של מה־בכך; אומר לי: מי שנכנס לבית־הכסא לא ישב בהֶדְיָא ולא יטרח הרבה, שאותה כרכשת יושבת על שלש שִׁנים, ושמא ישתמטו שִׁני הכרכשת ובא לידי סכנה. אמר לו: הוא עוסק בחיי הבריות ואתה אומר בדברים של מה־בכך! – כָּל־שֶׁכֵּן שתלך אצלו. (שבת פב.).

ריד אמר לו מין אחד לר' יהודה: פניך דומין או כמַלְוֵי־רבית או כמגדלי־חזירים. אמר לו: ביהודים שניהם אסורים; אלא עשרים וארבעה בית־הכסא יש לי מביתי ועד בית־המדרש, וכל שעה ושעה אני נכנס לכל אחד ואחד. (נדר' מט:).

רטו אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן קצרתה: שש דמעות הן, שלש יפות ושלש רעות: של עשן ושל בכי ושל בית־הכסא—רעות; של סם ושל שחוק ושל פירות—יפות. (שבת קנא, קנב).

רטז צואת־החוטם וצואת־האוזן רובן קשה ומיעוטן יפה. (ב"מ קז.).

ריז חמורה סכנה מאִסור. (חול' י.).

ריח הכל בידי שמים חוץ מצנים פחים, שנאמר: „צנים פחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם"[2]. (כת' ל.).

ריט אין סומכין על הנס. (פס' סד.).

רכ אין מזכירין מעשי נסים. (בר' ס:).

רכא לאו בכל שעה ושעה מתרחש נס. (מג' ז:).

רכב כל מקום שקבוע הנזק אין סומכין על הנס. (קיד' לט.).

רכג אין השטן מְקַטְרֵג אלא בשעת הסכנה. (ירוש' שבת פ' ב).

רכד בשלשה מקומות שטן מצוי לקטרג: השָׁרוי בבית רשע והמהלך בדרך יחידי והמפרש בים. (קה"ר ג).

רכה שלשה דברים מזכירין עונותיו של אדם, ואלו הם: קיר נטוי ועיון־תפלה ומוסר דין על חברו לשמים. (בר' נה.).

[1] ויק' כ', כה. [2] מש' כ"ב, ה.

ריג) מצוי — לילך אצלו ללמוד מפיו. בהדיא — במהרה ובחוזק. לא יטרח הרבה — לא ידחוק א"ע. שאותה כרכשת — סוף המעים שמוציא רעי. ריד) פניך דומים—שראה את פניו צהובים ושמנים ביותר. שניהם אסורים — רבית וגידול חזירים. נכנס לכל אחד — וזה מועיל לבריאות הגוף. רטו) של בית הכסא —משום דחיקה. ושל פירות — חריפים. ריז) חמורה סכנה מאסור —כלו' דברים שיש בהם משום סכנה צריכין להזהר בהם יותר מבאיסור. רכ) אין מזכירין מעשי נסים —כלו' אין מביאין ראיה ממעשי נסים. רכא) מתרחש— מתארע, מזדמן. רכב) שקבוע הנזק — כלו' שהנזק ודאי. רכד) השרוי — הדר. והמפרש בים — העובר בים. רכה) מזכירין עונותיו — כלו' לבדוק אחרי מעשיו אם הוא חיב או זכאי. ועיון תפלה — כלו' שמעיין ומכוון בתפלתו שיעשה לו רצונו. ומוסר דין על חברו וגו' — שבטוח הוא בזכותו שחברו יהא נענש על ידו.

רכו אמר ר' ינאי: לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה, לומר שעושין לו נס, שמא אין עושין לו נס, ואם עושין לו נס מְנַכִּין לו מזכיותיו.
אמר ר' חנין: מנין? — שנאמר: „קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית עם עבדך" [1] — אמר יעקב לפני הקדוש-ברוך-הוא: מתירא אני שמא על ידי הנס שאתה עושה לי אתה מנכה לי מזכיותי ונמצאתי קטן מכל החסדים ומכל האמת. (שבת לב.; תענ' כ:).

רכז בנהרדעא היה כתל רעוע, שלא היו רב ושמואל עוברים תחתיו, אף על פי שעמד במקומו שלש-עשרה שנה. פעם אחת נזדמן רב אדא בר אהבה לשם. אמר שמואל לרב: נלך ונקיף. אמר לו: עכשו איני צריך, שהרי רב אדא בר אהבה עמנו, שזכותו מרובה ואיני מתירא. (תענ' כ:).

רכח רב הונא היה לו יין בבית רעוע, ובקש לפַנותו. הכניס את רב אַדָא בר אהבה לשם ומשכו בדברי תורה עד שפִּנה. לאחר שיצאו נפל הבית. הרגיש רב אדא בר אהבה והקפיד; סבר לה כר' ינאי. (שם).

רכט כל הדרכים בחזקת סכנה. (ירוש' בר' פ' ד).

רל אמר רב יהודה אמר רב: לעולם יצא אדם ב„כי-טוב" ויִכָּנֵס בכי-טוב, שנאמר: „הבקר אור והאנשים שלחו" [2]. (תענ' י:).

רלא היוצא לדרך קודם קריאת-הגבר דמו בראשו. (יומא כא.).

רלב הַכניסו חמה לעיר. (תענ' י.).

רלג אמר לו רב לרב אסי: אל תדור בעיר שראשה רופא, ואל תדור בעיר שאין הסוס צוהל ואין הכלב נובח בה. (פס' קיב:).

X. מְזוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם. עֲנִיּוּת וַעֲשִׁירוּת.

רלד אמר ר' יהושע בן לוי: בשעה שאמר הקדוש-ברוך-הוא לאדם הראשון: „וקוץ ודרדר תצמיח לך" [3] — זלגו עיניו דמעות, אמר לפניו: רבונו-של-עולם, אני וחמורי נֹאכַל באֵבוּס אחד! כיון שאמר לו: „בזעת אפך תאכל לחם" [4] — מיד נתקררה דעתו.
אמר ריש-לקיש: אשרינו שלא עמדנו בראשונה.
אמר אביי: ועדַיִן לא נצלנו ממנה, שהרי אנו אוכלים עשב השדה. (פס' קיח.).

רלה אמר ר' יוחנן: קשים מזונותיו של אדם כפלַיִם כיולדה, שאלו ביולדה נאמר: „ב ע צ ב תלדי" [5], ובמזונות נאמר: „ב ע צ ב ו ן תאכלנה" [6].

[1] בר' ל"ב, יא. [2] שם מ"ד, ג. [3] שם ג', יח. [4] שם שם, יט. [5] שם שם, טז. [6] שם שם, יז.

רכז) שעמד במקומו — ולא נפל. רכח) הכניס את רב אדא וגו' — כדי שתגן זכותו ולא יפול הבית. כר' ינאי — שאמר אין סומכין על הנס. רל) בכי טוב — לאור השמש, שנאמר: „וירא... את האור כי טוב". רלא) הגבר—תרנגול. רלב) הכניסו חמה לעיר — כלו' הכנסו לעיר עם אור החמה. רלג) שראשה רופא — שאין לו פנאי לעסוק בצרכי העיר. שאין הסוס צוהל — צוהל ואין בה שמירה מעולה. רלד) נאכל באבוס אחד — קוץ ודרדר. תאכל לחם — ולא קוצים. בראשונה — בקללה הראשונה. ממנה—מן הקללה. עשב השדה — כגון ירקות. רלה) בעצבון — גדול מעצב.

ואמר ר' יוחנן: קשים מזונותיו של אדם יותר מן הגאולה, שאלו בגאולה נאמר: „המלאך הגואל אותי מכל רע" [1] — מלאך בלבד, ואלו במזונות נאמר: „האלהים הרועה אותי"[2].

אמר רב שיזבי משמו של ר' אלעזר בן עזריה: קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים־סוף, שנאמר: „נותן לחם לכל בשר"[3], וסמוך לו: „לגוזר ים־סוף לגזרים"[4]. (שם).

רלו שנו רבותינו: מעשה באחד שמתה אשתו והניחה בן לינוק, ולא היה לו שכר מיניקה ליתן, ונעשה לו נס ונפתחו לו דדין כשני דדי אשה והיניק את בנו.

אמר רב יוסף: בוא וראה כמה גדול אדם זה, שנעשה לו נס כזה. אמר לו אביי: אדרבה, כמה גרוע אדם זה, שנשתנו לו סדרי־בראשית.

אמר רב יהודה: בוא וראה כמה קשין מזונותיו של אדם, שנשתנו עליו סדרי־בראשית. (שבת נג:).

רלז אין אדם יודע במה משתכר. (פס' נד:).

רלח ואמר רב נתן בר אבא אמר רב: כל המצפה לשלחן אחרים עולם חשך בעדו, שנאמר: „נודד הוא ללחם איה, ידע כי נכון בידו יום חשך"[5]. רב חסדא אמר: אף חייו אינם חיים.

שנו רבותינו: שלשה חייהם אינם חיים, ואלו הם: המצפה לשולחן חברו ומי שאשתו מושלת עליו ומי שיסורין מושלין בגופו. ויש אומרים: אף מי שאין לו אלא חלוק אחד. (ביצה לב:).

רלט ר' אחאי בן יאשיה אומר: האוכל משלו דומה לתינוק המתגדל על שדי אמו. הוא היה אומר: בזמן שאדם אוכל משלו דעתו מיושבת עליו, ואפילו אוכל אדם משל אביו ומשל אמו ומשל בניו אין דעתו מיושבת עליו, ואין צריך לומר משל אחרים. (אדר"נ פ' לא).

רם שנו רבותינו: המצפה לשכר אשתו והרחים—אינו רואה סימן ברכה לעולם. (פס' נ:).

רמא אדם רוצה בקב שלו מתשעה קבין של חברו. (ב"מ לח.).

רמב „עלה זית טרף בפיה" [6] — מהיכן הביאה אותו? ר' ביבי אמר: נפתחו לה שערי גן־עדן והביאה אותו. אמר ר' אבהו: אלו מגן־עדן הביאה אותו לא היתה מביאה דבר מעולה: או קנמון או פלסמון? אלא רמז רמזה לה, אמרה לו: מוטב מר זה מתחת ידי הקדוש־ברוך־הוא ולא מתוק מתחת ידך. (ב"ר נח).

אמר ר' ירמיה בן אלעזר: מהו שנאמר: „והנה עלה זית טרף בפיה"[6]— אמרה יונה לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, יהיו מזונותי מרורין כזית ומסורין בידך, ואל יהיו מתוקים כדבש ותלוים ביד בשר ודם. (עיר' יח:).

רמג עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. (שבת קיח.)

1 בר' מ"ח, טז. 2 שם שם, טו. 3 תהל' קל"ו, כה. 4 שם שם, יג. 5 איוב ט"ו, כג. 6 בר' ח', יא.

רלו) סדרי בראשית — סדרי הטבע. רלח) חלוק — כתונת. רמא) בקב שלו ומ' — כלי מועט משלו מלא הרבה של אחרים. רמב) מעולה — חשובה. פלסמון — אפרסמון, שמן המור.

רמה מְכוֹר עצמך לעבודה שהיא זרה לך ואל תצטרך לבריות. (ירוש׳ בר׳ פ׳ ט).

רמו ר׳ יוחנן ור׳ אלעזר אמרו שניהם: כיון שנצרך אדם לבריות פניו משתנות כִּכְּרוּם, שנאמר „כרום–זלות לבני אדם" [1]. — מהו „כרום"? כשבא רב דימי אמר: עוף אחד יש בכרכי הים ושמו „כרום", וכיון שחמה זורחת עליו מתהפך לכמה גוָנים. ור׳ אמי ור׳ אסי אמרו שניהם: כאלו נדון בשני דינין — אש ומים, שנאמר: „הרכבת אנוש לראשנו — באנו באש ובמים" [2]. (בר׳ ו:).

רמז דרש רב פנחס בן חָמָא: קשה עניות בתוך ביתו של אדם יותר מחמשים מכות. (ב"ב קטז.)

רמח ארבעה חשובין כמת: עני, מצורע, סומא ומי שאין לו בנים. (נד׳ סד:).

רמט דקדוקי עניות מעבירים את האדם על דעתו ועל דעת קונו. (עיר׳ מא:).

רנ תניא, ר׳ אלעזר הַקַּפָּר אומר: לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו, שאם הוא לא בא–בא בנו, ואם בנו לא בא–בא בן בנו, שנאמר: „כי בגלל הדבר הזה" [3]. תנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם. (שבת קנא:).

רנא שאלה מטרונא את רבי יוסי בן חלפתא: לכמה ימים ברא הקדוש־ברוך־הוא את עולמו? אמר לה: לששה ימים, שנאמר: „כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים" [4]. אמרה לו: ומן אותה שעה עד היום מה הוא עושה? אמר לה: עושה סולמות, מעלה לזה מוריד לזה, מעשיר לזה מוריש לזה. (תנח׳ וישלח).

רנב רבי אלעזר בן פדת עני גדול היה. הקיז דם ולא היה לו מה לטעום. מצא בן־שום והטיל לתוך פיו, תש כחו ונתנמנם. נכנסו חכמים לבקרו, ראוהו שהוא בוכה ושוחק וציצית של אש יוצאת ממצחו. אמרו לו: מפני מה היית שוחק ובוכה וציצית של אש יצאה ממצחך? אמר להם: שראיתי הקדוש־ברוך־הוא ואמרתי לפניו: רבונו של עולם! עד מתי אצטער בעולם הזה? אמר לי: אלעזר בני! נוח לך שאהפוך את העולם לתחלתו–אפשר שתהא נולד בשעה של מזונות. אמרתי לפניו: רבונו של עולם! כל־כך–ואפשר!? אמרתי לו: שָׁנִים שהייתי מרובות או אלו שאחיה? אמר לי: אלו שחיית. אמרתי לפניו: אם כן–איני רוצה. אמר לי: בשכר זה שאמרת: „איני רוצה"–אתן לך לעולם־הבא שלשה־עשר נהרות של שמן אפרסמון טהורים כפרת ובחדקל ותתעדן בהם. אמרתי לפניו: רבונו של עולם! כל־כך–ולא יותר? אמר לי: ולחבריך מה אתן? אמרתי לפניו: רבונו של עולם! כלום מבשר־ודם שאין לו אני מבקש? טפח על מצחי ואמר לי: אלעזר בני, חצי אשלח בך! (תענ׳ כה.).

רנג „כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים" [5] — והרי יש שבתות וימים־טובים?
— כשמואל, שאמר שמואל: שנוי וֶסֶת תחלת חֳלִי־מעים.
בן סירא אומר: אף לילות —

[1] תהל׳ י"ב, ט. [2] שם ס"ו, יב. [3] דב׳ ט"ו, י. [4] שמ׳ כ׳, יא. [5] מש׳ ט"ו, טו.

רמו) **כרום** — מין עוף (כאמעלעאן). גוונים — צבעים. רמט) דקדוקי עניות — כלו׳ יסורי עניות. רנ) על מדה זו — על עניות, שלא יבוא לה. גלגל הוא וגו׳ — הגלגל מתהפך והעשיר נעשה לעני. רנב) בן־שום — צלע של שום. ציצית — ניצוצות. בשעה של מזונות — במזל של מזונות. כל כך ואפשר — כלו׳ אף לאחר כך עדיין הדבר מוטל בספק. טפח על מצחו — דרך חבה ותדוה. רנג) והרי יש שבתות וגו׳ — שמתעדן בהם במאכלים. **שנוי וסת — שנוי**

בְּשְׁפַל גַּגִּים גַּגּוֹ וּבִמְרוֹם הָרִים כַּרְמוֹ,
מִמְּטַר גַּגִּים לְגַגּוֹ וּמֵעֲפַר כַּרְמוֹ לִכְרָמִים. (כת׳ קי:).

בָּתַר עַנְיָא אָזְלָא עַנְיוּתָא (אחר העני הולכת העניות). (ב״ק צב:).

רנה כַּרְכּוּשְׁתָּא וְשׁוּנְרָא עֲבַדוּ הִלּוּלָא מִתַּרְבָּא דְבִישׁ־גַּדָא (החלדה והחתול עשו משתה מחלבו של רע־המזל). (סנה׳ קה.)

רנו על פתח החנויות מרובים אחים ואוהבים, ועל פתח העני לא אחים ולא אוהבים. (שבת לב.).

רנז בן־זומא אומר: איזהו עשיר? השמח בחלקו. (אב׳ פ׳ ד).

רנח שנו רבותינו: איזהו עשיר? — כל שיש לו נחת רוח בעשרו, דברי ר׳ מאיר; ר׳ טרפון אומר: כל שיש לו מאה כרמים ומאה שדות ומאה עבדים שעובדים בהן; ר׳ עקיבא אומר: כל שיש לו אשה נאה במעשים; רבי יוסי אומר: כל שיש לו בית־הכסא סמוך לשלחנו. (שבת כה:).

רנט „וּבְחֹסֶר כֹּל״[1] — אמר ר׳ אמי אמר רב: בלא נר ובלא שלחן. רב חסדא אמר: בלא אשה. רב ששת אמר: בלא שַׁמָּשׁ. רב נחמן אמר: בלא דעה. תנא: בלא מלח ובלא רָבָב. (נד׳ מא.).

רס עני — עני בדעת; עשיר — עשיר בדעת. (כת׳ סח.).

רסא אין עֲנִיּוּת במקום עשירות. (שבת קב:).

רסב חברך מת — אַשֵּׁר, נתעשר — לא תְאַשֵּׁר (גיט׳ ל:).

רסג כל האברים תלוים בלב והלב תלוי בכים. (ירוש׳ תרומ׳ פ׳ ח).

רסד שלשה דברים קשים לגוף: מכת הלב קשה, קשה ממנה חולי־מעים וחסרון־כים קשה מכלם. (קה״ר ז).

רסה „וְאֵת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם״[2] — אמר ר׳ אלעזר: זה ממונו של אדם, שמעמידו על רגליו. (פס׳ קיט.).

רסו אמר ר׳ יוחנן: זכורני, שהיו עומרות ארבע סאים בסֶלַע, והיו הרבה נפוחי־רעב בטבריא — באין אִסר. (ב״ב צא:).

[1] דב׳ כ״ח, מח. [2] במ׳ ט״ז, ו.

המנהג. והעני שמשנה מאכליו בשבת ויו״ט בא לידי חולי. בשפל גגים וגו׳ — גגו של העני למטה מכל הגגות וכרמו בראש ההר, ונמצא שהמטר יורד משאר גגים לגגו והעפר נופל מכרמו לשאר כרמים. רנה) כרכושתא ושונרא וגו׳ — כלו׳ אדם שמזלו רע — אפילו חולדה וחתול, שהם שונאים זה לזה, מתחברים יחד לגזול אותו. רנו) על פתח החנות וגו׳ — כלו׳ העשיר שנותן מתנות הרבה אוהביו מרובים. רנח) שיש לו ביה״כ סמוך לשלחנו — שבימיהם היו בתי־הכסאות מחוץ לעיר. רנט) רבב — שומן. רס) עני בדעה — שדעתו ורצונו מצומצמים אעפ״י שיש לו ממון. רסב) חברך מת אשר — כלו׳ אם אומרין לך „חברך מת״ האמן. רסג) והלב תלוי בכים — הלב נתון בתוך כים, והכוונה שחסרון כים מטריד את הלב. רסו) ארבע סאים וגו׳ — של חטים בסלע, והוא זול. אסר — מטבע קטנה.

רסז לעולם יהא אדם חס על נכסיו. (ערכ׳ כד.)

רסח התורה חסה על ממונם של ישראל. (ר״ה כז).

רסט נאמר: „וצוה הכהן ופנו את הבית וגו׳"[1]—על מה חסה תורה? על כלי חרסו ועל פַּכּוֹ ועל טַפּיו. אם כך חסה התורה על ממונו הבזוי, קל־וחומר על ממונו החביב; אם כך חסה על של רשע, קל־וחומר על של צדיק. (נגעים פ׳ יב).

רע „וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ"[2]—אמר רבי אלעזר: שנשתייר על פַּכִּים קטנים. מכאן לצדיקים, שחביב עליהם ממונם יותר מגופם. וכל כך למה? לפי שאין פושטים ידיהם בגָזֶל. (חול׳ צא.).

רעא נְשׁוֹרֶת בבית קשה לעניות. (פס׳ קיא:).

רעב אדם אחד היה מחזר עליו שר של עניות ולא היה יכול לנצחו, שהיה זהיר הרבה בפֵּרוּרִים. פעם אחת אכל פת על עשבים, אמר שר של עניות: עכשו ודאי נפל בידי. לאחר שאכל הביא מעדר ועקר העשבים והטילם לנהר, שמע קול אומר: וַי שהוציאני אדם זה מביתו!

אמר אביי: מתחלה הייתי אומר: מפני מה מְכַבְּדִין הַפֵּרוּרִים—משום נקיות. אמר לי מר: משום שקשה לעניות. (חול׳ קה:).

רעג שר של מזונות „נָקִיד" שמו, שר של עניות „נָבָל" שמו. (פס׳ קיא:).

רעד לא יהא ממונו (של אדם) חביב עליו מגופו. (סנה׳ עז.).

רעה חֲזָקָה, אין אדם מעמיד עצמו על ממונו. (שבת קנג.).

רעו למה נקרא שמו „מ מ ו ן"?—מ ה אתה מ ו נ ה, אינו כלום! (במ״ר כב).

רעז אמר ר׳ יצחק: אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, שנאמר: „יצו ה׳ אתך את הברכה ב א ס מ י ך"[3].

תני דבי ר׳ ישמעאל: אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו, שנאמר: „יצו ה׳ אתך את הברכה ב א ס מ י ך"[3].

שנו רבותינו: הנכנס לָמֹד את גרנו אומר: יהי רצון מלפניך, ה׳ אלהינו, שתשלח ברכה במעשה ידינו. התחיל למֹד אומר: ברוך השולח ברכה בכְּרִי הזה. מדד ואחר כך ברך הרי זו תפלת־שוא, לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי, אלא בדבר הסמוי מן העין. (תענ׳ ח).

---

[1] ויק׳ י״ד, לו. [2] בר׳ ל״ב, כה. [3] דב׳ כ״ח, ח.

רסט) על כלי חרסו וגו׳ — שכל אלו אין להם טהרה במקוה. טפיו —כד קטנה של חרס. ממונו הבזוי — כלו׳ כלים פחותים. רע) על פכים קטנים — שנשארו מעבר יבוק והוצרך להעבירם. רעא) נשורת — מפל פירורים וזלזול באוכלין. רעב) מחזר עליו וגו׳ — כלו׳ בקש לשלוט עליו. שהיה זהיר בפרורים — שלא לזרקם. ודאי נפל בידי — שנפלו פירורים לתוך עשבים ולא יוכל לכבדם. מכבדין — מפנין. רעג) נקיד — פנוי פירורין נקרא נקוד; כלו׳ מי שאינו מזלזל באוכלין ומקפיד על נקיות מתעשר. נבל — מנוול, מי שמזלזל באוכלין ובנקיות: רעה) חזקה — כלל ידוע, מסתמא. מעמיד עצמו — מסתכן. רעו) ממון — מה אתה מונה — דורש נוטריקון. רעז) הסמוי מן העין — שנעלם מן העין; ודורש „באסמיך" מלשון סמיות־עינים והעלמה. בכרי — בגל של גרעיני תבואה.

רעח הרואה קדרה בחלום יצפה לשלום, שנאמר: „תשפות — שלום לנו"[1]. (בר' נו:; ילקו"ש).

רעט תניא, ר' שמעון בן אלעזר אומר: עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בידך. ואם תַּנִּיחַ צרכי היום וחובותיו למחר — דַּיּוֹ ליום שני לעמוד בצרכיו וחובותיו. ואיך יעמוד בשל אתמול. (שבת קנא:; עפ"י הערוך).

רפ תניא, ר' אליעזר הגדול אומר: כל מי שיש לו פת בסלו ואומר: מה אכל למחר — אינו אלא מִקְּטַנֵּי־אֲמָנָה. (סוטה מח:).

רפא כתוב בספר בן־סירא: אל תצר צרת מחר, כי לא תדע מה ילד יום. שמא מחר בא ואיננו — נמצא מצטער על העולם שאין שלו. (יבמ' סג:).

רפב „דבר יום ביומו"[2] — מי שברא יום ברא פרנסתו. (מכל' בשלח).

רפג הקדוש־ברוך־הוא יושב ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה. (פס' קיח).

רפד הקדוש־ברוך־הוא יושב וזן את כל העולם כלו, מקרני ראמים ועד ביצי כנים. (שבת קז:; ע"ז ג).

רפה מעשה בכהן אחד שמָּטָה ידו, ובקש לצאת לחוץ־לארץ. קרא לאשתו, אמר לה: בשביל שבני אדם רגילים לבוא אצלי להראות את נגעיהם, בואי ואני אלמדך, שתהי רואה את הנגעים: אם ראית שְׂעָרוֹ של אדם, שיבש המעין שלו, תהי יודעת שלקה. לפי שכל שער ושער ברא לו הקדוש־ברוך־הוא מעין בפני עצמו, שיהא שותה ממנו, יבש המעין שלו — יבש השער. אמרה לו אשתו: ומה אם כל שער ושער ברא לו הקב"ה מעין בפני עצמו שיהא שותה ממנו, אתה, שאתה אדם, ובניך מתפרנסין על ידך, לא כל־שכן שיזמין לך הקב"ה פרנסה: לפיכך לא הניחה אותו לצאת לחוץ־לארץ. (תנח"ק תזריע).

רפו כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש־השנה ועד יום־הכפורים, חוץ מהוצאת שבתות והוצאת ימים־טובים והוצאת בניו לתלמוד־תורה, שאם פָּחַת פוחתין לו, ואם הוסיף מוסיפין לו. (ביצה טז.).

רפז אמר רבא: חיים, בנים ומזונות — אינם תלויים בזכות אלא במזל. שהרי רבה ורב חסדא שניהם צדיקים היו, זה מתפלל וירדו גשמים וזה מתפלל וירדו גשמים — רב חסדא היה תשעים ושתים שנה ורבה היה ארבעים; בבית רב חסדא ששים חופות, בבית רבה ששים מיתות; בבית רב חסדא פת סולת לכלבים ואינה מתבקשת, בבית רבה פת שעורים לבני אדם ואינה נמצאת. (מו"ק כח.).

רפח שנו בשם ר' שמעון בן יוחאי: הכִּכָּר והמקל נִתְּנוּ מכורכים מן השמים; אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: אם שמרתם את התורה — הרי ככר לאכול, ואם לאו — הרי מקל ללקות בו. (ויק"ר לה).

רפט רעב בעיר — פזר רגליך. (ב"ק ס:).

[1] ישעי' כ"ו, יב. [2] שמ' ט"ז, ד.

רעח) תשפות שלום — דורש „תשפות" מלשון „שפות הסיר". רעט) עד שאתה מוצא ומצוי לך — כלו' כל זמן שיש אפשרות בידך לעשות. רפא) ואיננו — שימות. רפד) מקרני ראמים וגו' — כלו' בריות גדולות וקטנות. רפו) פחת — המעיט. רפז) חופות... מיתות — של בני־בית. ואינה מתבקשת — אין תובע, מחמת שובע רב. רפט) פזר רגליך — צא למקום אחר.

עשר – רובו קשה ומעוטו יפה. (גיט' ע).

רצא מרבה נכסים – מרבה דאגה. (אב' פ' ב)

רצב „וְדִי־זָהָב" [1] — מהו „די־זהב"? – אמרו דבי ר' ינאי: כך אמר משה לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די — הוא גרם שעשו את העגל.

אמרו דבי ר' ינאי: אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן, אלא מתוך קופה של בשר...

משל לאדם שהיתה לו פרה כחושה ובעלת־אברים, האכילה כרשינין והיתה מְבַעֶטֶת בו; אמר להּ: מי גרם לך, שתהא מבעטת בי? – אלא כרשינין שהאכלתיך...

אמר ר' יוחנן: משל לאדם שהיה לו בן, הרחיצו וסָכו והאכילו והשקהו, ותלה לו כיס על צוארו, והושיבו על פתח של זונות–מה יעשה אותו הבן שלא יחטא?

אמר רב ששת: זהו שאומרין הבריות: „בטן מלאה – כל מיני רעה".

אמר ר' יונתן: מנין שחזר הקב"ה והודה לו למשה, שנאמר: „וכסף הרביתי לה וזהב – עשו לבעל" [2]. (בר' לב).

XI. יְגִיעַ־כַּפַּיִם.

רצג „יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ" [3] — יכול אפילו אתה יושב ובטל? תלמוד־לומר: „בכל מעשה ידך אשר תעשה" [3] — אם עושה אדם מתברך, ואם לאו – אינו מתברך. (תדב"א יד; ילק"ש תהלים).

רצד אין הברכה שורה אלא במעשי־ידיו של אדם. (תוס' בר' פ' ו).

רצה „אֶת עָנְיִי וְאֶת יְגִיעַ כַּפַּי רָאָה אֱלֹהִים וַיּוֹכַח אָמֶשׁ" [4] — שהוהירו מהרע בזכות יגיע כפיו. לְפָר, שלא יאמר אדם: אֹכַל ואשתה ואראה בטוב ולא אטריח עצמי, ומן השמים ירחמו. לכך נאמר: „ומעשה ידיו ברכת" [5] — צריך אדם לעמול ולעשות בשתי ידיו, והקדוש־ברוך־הוא שולח את ברכתו. (תנח' ויצא).

רצו ר' שמעון בן אלעזר אומר: אף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה, שנאמר: „ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה" [6] —ואחר־כך „מכל עץ הגן אכול תאכל" [7]. ר' טרפון אומר: אף הקדוש־ברוך־הוא לא הִשרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה, שנאמר: „ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" [8]. ר' יהודה בן בתירא אומר: מי שאין לו מלאכה לעשות מה יעשה? אם יש לו חצר חֲרֵבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בה, שנאמר: „ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך" [9] — מה תלמוד־לומר „ועשית כל מלאכתך"? להביא את מי שיש לו חצרות או שדות חרבות ילך ויתעסק בהן. ר' טרפון אומר: אין אדם מת אלא מתוך הבַּטָּלָה. (אדר"נ פ' יא).

רצו הבטלה מביאה לידי זמה, הבטלה מביאה לידי שעמום. (כת' נט).

רצח „כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וּנְטַעְתֶּם" [10] —אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל אף על פי

[1] דב' א, א. [2] הוש' ב, י. [3] דב' י"ד, כט. [4] בר' ל"א, מב. [5] איוב א, י. [6] בר' ב, טו. [7] שם שם, טז. [8] שמ' כ"ה, ח. [9] שם כ, ט. [10] ויק' י"ט, כג.

רצב) אין ארי נוהם — שמח ומזיק. כרשינין —חציר למאכל בהמה. בטן מלאה וכו' — כלו' הממלא כרסו חוטא הרבה. רצו) השרה — השכין. רצו) שעמום — שממון וטירוף הדעת.

שתמצאו אותה מלאה כל טוב, לא תאמרו: נשב ולא נטע, אלא הוו זהירים בנטיעות, כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים אף אתם היו נוטעים לבניכם.

„אֶת הַכֹּל עָשָׂה יָפֶה בְעִתּוֹ, גַּם אֶת הָעֹלָם נָתַן בְּלִבָּם"[1] — „העלם" כתיב. אלולא שהעלים הקב"ה מלבו של אדם את יום־המיתה לא היה אדם בונה ולא נוטע, שהיה אומר: למחר אני מת, למה אני עומד וּמִתְיַגֵּעַ לאחרים? לפיכך העלים הקב"ה מלבות של בני אדם את יום־המיתה, שיהא אדם בונה ונוטע; זכה—יהיה לו, לא זכה—לאחרים.

מעשה בְּאַדְרִיָּנוּס המלך, שהיה עובר למלחמה והולך עם הַגְּיָסוֹת שלו על מדינה אחת שמרדה עליו. מצא בדרך זקן אחד שהיה נוטע נטיעות תאנים. אמר לו אדריינוס: בן כמה שנים אתה עכשו? א"ל: בן מאה שנה. א"ל: אתה זקן בן מאה שנה עומד וטורח ונוטע נטיעות, וכי סבור אתה לאכול מהן? א"ל: אדוני המלך, הריני נוטע, אם אוכה אֹכַל מִפֵּרוֹת נטיעותי, ואם לאו—כשם שיגעו אבותי לי כך אני יגע לבני. עשה אדריינוס שלש שנים במלחמה וחזר. מצא לאותו זקן באותו מקום. מה עשה אותו זקן? נטל סלסלה וּמִלֵּא אותה בכורי תאנים יפות וְקֵרב לפני אדריינוס. אמר לפניו: אדוני המלך, קבל מן עבדך. אני אותו הזקן שמצאת אותי בהליכתך עומד ונוטע, הרי כבר זִכני המקום לאכול מִפֵּרוֹת נטיעותי, ואלו שבתוך הסלסלה—מהם. מיד אמר אדרינוס לעבדיו: טלו את הסלסלה ממנו ומלאו אותה זהובים. עשו כך. נטל הזקן את הסלסלה מלאה זהובים והלך לביתו, והתחיל משתבח בפני אשתו ובניו. סח להם כל אותו המעשה. היתה שכנתו עומדת שם ושמעה מה שאמר הזקן. אמרה לבעלה: כל בני אדם הולכין והקב"ה נותן להם ומזמן להם טובה ואתה יושב בבית באפלה. הרי שכן שלנו כִּבד את המלך בסלסלה של תאנים וּמִלֵּא אותה זהובים; אף אתה עמוד וטול סל גדול ומלא אותו כל מיני מגדים, תפוחים ותאנים ושאר פרות יפים שהוא אוהב אותם הרבה, לך וְכַבְּדוֹ בהם, שמא ימלא לך זהובים כמו שעשה לשכננו הזקן. הלך ושמע לאשתו ונטל סל גדול וּמִלֵּא אותו תאנים וטען על כתפו וְקָרב לפני המלך בקוּפֶּנְדֵּר, ועמד ואמר: אדוני המלך, שמעתי שאתה אוהב את הפירות ובאתי לכבדך בתאנים. אמר המלך לִסְרַדְיוֹטִין שלו: טלו אותן ממנו וּטְפַחוּ אותן על פניו. עמדו והפשיטוהו ערום והתחילו טופחין אותן על פניו עד שנפחו פניו, סִמּוּ את עיניו וַעֲשָׂאוּהוּ דוגמא. הלך לביתו בפחי־נפש כשהוא בוכה. ראתה אותו אשתו שפניו נפוחות וגופו משובר ומוכה. אמרה לו: מה לך? אמר לה: כל אותו הכבוד אשלם לך. אמרה לו: צא והשתבח בפני אמך שהיו תאנים ולא אתרוגים, ושהיו בשלות ולא פַּגּוֹת.

(תנח' קדושים; ויק"ר כ"ה).

רצט אם אין אדם מתקן מערב־שבת — מה יאכל בשבת?

אם אין אדם חורש וזורע וקוצר ובוצר בימות־החמה — מה אוכל בימות־הגשמים? (קה"ר א; מד' מש' ו).

ש אמר ר' חנינא בן פַּזִּי: הקוצים הללו אינם לא מִתְנַכְּשִׁים ולא נזרעים, ומאליהם הם יוצאים וּמִתַּמְּרִים ועולים; החטים הללו כמה צער וכמה יגיעה עד שלא יעלו. (בר' מה).

[1] קהל' ג', יא.

רצח) העלם כתיב— בלא ו', לשון העלמה וכסוי. הגייסות—חיילות. סלסלה—סל קטן. בקופנדר — בהקפת הדרך. לסרדיוטין—עבדים הממונים על העונש. וטפחו—זרקו והכו. סימו— עורו. דוגמא—לאות ולמופת לאחרים. ולא אתרוגים—שהם גדולים וקשים. פגות — תאנים שאינן בשלות והן קשות ומכאיבות ביותר. ש) לא מתנכשים — אין עודרים אותם. ומתמרים ועולים—

שא ר׳ יוחנן בן זכאי היה אומר: אל תַּרְחֵק עצמך מִמִּדָּה שאין לה קצבה וממלאכה שאין לה גְּמִירָא. משל למה הדבר דומה? לאחר שהיה נוטל מי הים וּמֵטִיל לַיַּבָּשָׁה, ים אינו חסר ויבשה אינה מתמלאת. היה מקצר בדעתו. אמר לו: ריקה, מפני מה אתה מקצר בדעתך? בכל יום טול שכרך דינר של זהב. (אדר״נ פ׳ כז).

שב אמר רב ששת: גדולה מלאכה שמחממת את בעליה. (גיט׳ סז:).

שג ר׳ יהודה בהליכתו לבית־המדרש נטל קנקן על כתפו. אמר: גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה.

ר׳ שמעון נטל קֻפָּה על כתפו. אמר: גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה. (נד׳ מט:)׳

שד אמר ר׳ מאיר: בא וראה כמה גדול כחה של מלאכה: שור, שבטלו ממלאכתו — חמשה, שה, שלא בטלו ממלאכתו — ארבעה. (ב״ק עט:).

שה „וּבָחַרְתָּ בַּחַיִּים״ [1]. — זו אומנות. (ירוש׳ פאה פ׳ א).

שו רבן גמליאל אומר: כל שיש בידו אומנות למה הוא דומה? לכרם שמוקף גדר ולחריץ שמוקף סִיָג. וכל שאין בידו אומנות למה הוא דומה? לכרם שאינו מוקף גדר ולחריץ שאינו מוקף סִיָג.

ר׳ אלעזר בר׳ צדוק אומר משום רבן גמליאל: כל שיש בידו אומנות למה הוא דומה? לכרם גדור, שאין בהמה וחיה נכנסות לתוכו ואין עוברים ושבים אוכלים את מה שבתוכו ואין רואים את מה שבתוכו; וכל שאין בידו אומנות למה הוא דומה? לכרם פרוץ, שבהמה וחיה נכנסות לתוכו ועוברים ושבים אוכלים את מה שבתוכו ורואים כל מה שבתוכו. (תוס׳ קיד׳ פ׳ א).

שז שַׁב שְׁנֵי הֲוָא כַּפְנָא וְאַבָּבָא דְאוּמָנָא לָא חָלֵיף. (סנה׳ כט.).

שח אשרי אדם השָׂם עצמו כשור לעול וכחמור למשא. (ע״ז ה.).

שט שמעיה אומר: אֱהַב את המלאכה ושְׂנָא את הרַבָּנוּת. (אב׳ פ׳ א).

שי רַבָּן גמליאל בנו של ר׳ יהודה הנשיא אומר: יפה תלמוד־תורה עם דרך־ארץ, שיגיעת שניהם מַשְׁכַּחַת עון; וכל תורה שאין עמה מלאכה, סופה בטלה וגוררת עון. (שם פ׳ ב).

שיא כל שיֶשנו במקרא ובמשנה ובדרך־ארץ לא במהרה הוא חוטא, שנאמר: „והחוט

[1] דב׳ ל׳, יט.

גדלים בגובה. שא) ממדה שאין לה קצבה — ממדה טובה שטרחתה מרובה. גמירא — סוף. שהיה נוטל מי הים — שברוהו לכך. היה מקצר בדעתו — קצרה רוחו בעמלו. בכל יום טול שכרך וגו׳ — אף כאן לא עליך המלאכה לגמור, אלא עשה וקבל שכר. שד) שור שבטלו ממלאכתו — גונב שור מבטלו ממלאכת חרישה. חמשה — משלם על גניבתו חמשה. שו) לחריץ שמוקף סיג — לתעלה שמוקפת גדר, ואין אדם נכנס לתוכה ומפסידה. ואין רואים את מה שבתוכו — וכן מי שבידו אומנות אינו תלוי באחרים. שז) שב שני וגו׳ — שבע שנים היה רעב ועל פתח האומן לא עבר; כלו׳ האומן בטוח מרעב. שט) הרבנות — השררה. שי) דרך ארץ — מלאכה ומשא־ומתן. וגוררת — מושכת ומביאה.

המשולש לא במהרה ינתק"[1]. וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך־ארץ אינו מן הישוב. (קיד' מ:).

שיב אמר ר' ישמעאל בר רב נחמן: עשרים וששה דורות קדמה דרך־ארץ את התורה. זהו שנאמר: „לשמור את דרך עץ החיים" [2] — „דרך" זו דרך־ארץ, ואחר כך „עץ החיים" — זו תורה. (ויק"ר ט).

שיג שנו רבותינו: „ואספת דגנך וגו'" [3] — מה תלמוד לומר? — לפי שנאמר: „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך" [4] — יכול דברים כִּכְתָבָם, תלמוד־לומר: „ואספת דגנך", — הַנְהֵג בהם מנהג דרך־ארץ. דברי רבי ישמעאל. ר' שמעון בן יוחי אומר: אפשר, אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורה בשעת הרוח — תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, מלאכתם נעשית על־ידי אחרים, שנאמר: „ועמדו זרים ורעו צאנכם"[5], ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתם נעשית על־ידי עצמם, שנאמר: „ואספת דגנך". ולא עוד — אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם, שנאמר: „ועבדת את אויביך" [6].

אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידם, כר' שמעון בן יוחי — ולא עלתה בידם.

אמר להם רבא לרַבָּנָן: בבקשה מכם, שלא תֵּרָאוּ לפני לא בימי ניסן ולא בימי תשרי, כדי שלא תטרדו במזונותיכם כל השנה.

אמר רבה בר־בר חנה אמר ר' יוחנן משום ר' יהודה בר אֶלְעָאי: בא וראה מה בין דורות ראשונים לדורות אחרונים. דורות ראשונים שעשו תורתם קֶבַע ומלאכתם עֲרַאי, זו וזו נתקַיְמו בידם; דורות האחרונים שעשו מלאכתם קבע ותורתם עראי, זו וזו לא נתקימו בידם. (בר' לה:).

שיד ר' יהושע אומר: שונה אדם שתי הלכות בשחרית ושתי הלכות בערבית ועוסק במלאכתו כל היום, מעלין עליו כאלו קִיֵּם את כל התורה כלה.

„וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלַיְלָה" [4] — מכאן היה רבי שמעון בן יהושע אומר: לא נִתְּנָה התורה לדרוש אלא לאוכלי המן, שלא היה להם צורך למלאכה ולא לסחורה, הא כיצד? היה יושב ודורש, ולא היה יודע מהיכן היה אוכל ושותה ומהיכן לובש ומתכסה: הא לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן, ושניים להם — אוכלי תרומה. (תנח' בשלח; מכיל' שם).

שטו אמר ר' חיא בר אמי בשם עולא: גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, שהרי אצל ירא־שמים נאמר: „אשרי איש ירא את ה'" [7], ואלו אצל נהנה מיגיעו נאמר: „יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך" [8] — אשריך בעולם־הזה וטוב לך בעולם־הבא. (בר' ח.).

שטז אמר ר' חֲנָא השולחָני: עומד היה למעלה ממני בַּר־נַפְחָא, ובקש ממני דִּינַר קוֹרְדִּינַאי

[1] קהל' ד', יב. [2] בר' ג', כד. [3] דב' י"א, יד. [4] יהוש' א', ח. [5] ישע' ס"א, ה. [6] דב' כ"ח, מח. [7] תהל' קי"ב, א. [8] שם קכ"ח, ב.

שיב) עשרים וששה דורות וגו' — מבריאת האדם עד מתן תורה כ"ו דורות. עץ החיים — זו תורה, שנאמר בה „עץ חיים למחזיקים בה". שיג) דברים ככתבם — שיעסוק תמיד בתורה ולא יעשה מלאכה. כר' ישמעאל — שעסקו בתורה ודרך־ארץ. ועלתה בידם — והצליחו. בימי ניסן... בימי תשרי — שהם ימי עבודת בשדות ובכרמים. שיד) אלא לאוכלי המן... אוכלי תרומה — שאינם צריכים לעסוק במזונותיהם. שטז) השולחני — מחליף מטבעות. דינר קורדינאי —

לשַעֵר בו נקב של טְרֵפָה, ובקשתי לעמוד מפניו ולא הניחני, אמר לו: שב, בני, שב; אין בעלי־אומניות רשאים לעמוד מפני תלמידי חכמים, בשעה שהם עסוקים במלאכתם. (חולי נד:).

שיז „טוֹב לַגֶּבֶר כִּי יִשָּׂא עֹל בִּנְעוּרָיו"[1] — עול תורה, עול אשה, עול מלאכה. (איכ"ר).

שיח ר' יהודה אומר: כל שאינו מלמד את בנו אומנות כאלו מלמדו לִסטות. (קיד' כט.).

שיט רבי מאיר אומר: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו; שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות; שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו של אדם.

ר' שמעון בן אלעזר אומר: ראית מִיָּמֶיךָ חיה ועוף שיש להם אומנות — והם מתפרנסים שלא בצער; והלא לא נבראו אלא לשמשני, ואני נבראתי לשמש את קוני, — אינו דין שאתפרנס שלא בצער? אלא שהֲרֵעוֹתִי את מעשי וְקִפַּחְתִּי את פרנסתי.

תַּנְיָא ר' שמעון בן אלעזר אומר: מִיָּמַי לא ראיתי צבי קַיָּץ, וארי סַבָּל ושועל חֶנְוָנִי, והם מתפרנסים שלא בצער, והם לא נבראו אלא לשמשני, ואני נבראתי לשמש את קוני. ומה אלו שלא נבראו אלא לשמשני מתפרנסים שלא בצער, אני שנבראתי לשמש את קוני, אינו דין שאתפרנס שלא בצער? אלא שהֲרֵעוֹתִי את מעשי וְקִפַּחְתִּי את פרנסתי, שנאמר: „עונותיכם הטו אלה וחטאותיכם מנעו הטוב מכם"[2]. (קיד' פב).

שכ אבא־גּוּרְיָן איש צַיְדָן אומר משום אבא־גּוּרְיָא: לא ילמד אדם את בנו חַמָּר, גַּמָּל, קַדָּר, סַפָּן, סַפָּר, רועה וחנוני, שֶׁאומנותן אומנות־לסטים.

רבי יהודה אומר משמו: החַמָּרים רובם רשעים, הגַּמָּלים רובם כְּשֵׁרים, הַסַּפָּנִים רובם חסידים. טוב שברופאים לְגֵיהִנֹּם, והכשר שבטבָּחים שֻׁתָּפוֹ של עמלק. (שם).

שכא שנו רבותינו: כל שעסקיו עם הנשים סורו רע, כגון הצורפים והסָּרִיקִים והנַּקּוֹרוֹת והרוֹכְלים והגַּרְדִּים והסַּפָּרים והכובסים והגַּרָּע והבַּלָּן והבּוּרְסְקִי — אין מעמידין מהם לא מלך ולא כהן גדול.

מה טעם? לא משום שפסולים הם, אלא משום שאומנותם פגומה.

[1] איכה ג', כז. [2] ירמ' ה', כה.

דינר של מקום ששמו קורדינאי. נקב של טריפה — אם יש בגרגרת הבהמה נקב כשעור דינר זה היא טרפה. שהם עסיקים — בעלי אומניות. שיז) טוב לגבר... עול תורה וגו' — כל אלו טוב לאדם כשהוא מקבל עליו את עולם בנערותו. שיח) ליסטות —גזלנות. שיט) וקפחתי —הפסדתי. קיץ — עושה תאני קיץ. סבל — נושא משא. שכ) חמר, גמל וגו' — כל אלו יושבי קרנות הם ויש בהם צד רע: מנהיגי חמורים, גמלים וספינות רגילים לגנוב בדרך וכשנשכרים הם עוברים על תנאיהם, וכן עושי קדרות; רועה מוליך בהמתו בשדות אחרים; חנוני רמאי. טוב שברופאים לגיהנם — שפעמים הם מאבדים נפש. כשר שבטבחים וגו' — שמאכיל לפעמים ספק טרפות. שכא) סורו רע — מנהגו רע. הסריקים — צובעי בגדי נשים. והנקורות —המנקרים ומנקים רחים של יד שנשים טוחנות בהם. והרוכלים — מוכרי קישוטי בשמים לנשים. והגרדיים — אורגים. והספרים — גוזזי שער. והגרע — אומן המקיז דם לרפואה. והבלן — מחמם מרחצאות. והבורסקי — מעבד עורות. פגומה — מזולזלת.

המשולש לא במהרה ינתק"[1]. וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך־ארץ אינו מן הישוב. (קיד' מ:).

שיב אמר ר' ישמעאל בר רב נחמן: עשרים וששה דורות קדמה דרך־ארץ את התורה. זהו שנאמר: "לשמור את דרך עץ החיים"[2] — "דרך" זו דרך־ארץ, ואחר כך "עץ החיים" — זו תורה. (ויק"ר ט).

שיג שנו רבותינו: "ואספת דגנך וגו'"[3] — מה תלמוד לומר? — לפי שנאמר: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך"[4] — יכול דברים כִּכְתָבָם, תלמוד־לומר: "ואספת דגנך", — הַנְהֵג בהם מנהג דרך־ארץ, דברי רבי ישמעאל. ר' שמעון בן יוחַי אומר: אפשר, אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורה בשעת הרוח — תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, מלאכתם נעשית על־ידי אחרים, שנאמר: "ועמדו זרים ורעו צאנכם"[5], ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתם נעשית על־ידי עצמם, שנאמר: "ואספת דגנך". ולא עוד — אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם, שנאמר: "ועבדת את אויביך"[6].

אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידם, כר' שמעון בן יוחַי — ולא עלתה בידם.

אמר להם רבא לרַבָּנָן: בבקשה מכם, שלא תֵּרָאוּ לפָנַי לא בימי ניסן ולא בימי תשרי, כדי שלא תטרדו במזונותיכם כל השנה.

אמר רבה בר־בר חנה אמר ר' יוחנן משום ר' יהודה בר אִלְעַאי: בא וראה מה בין דורות ראשונים לדורות אחרונים. דורות ראשונים שעשו תורתם קֶבַע ומלאכתם עֲרַאי, זו וזו נתקַיְמו בידם; דורות האחרונים שעשו מלאכתם קבע ותורתם עראי, זו וזו לא נתקימו בידם. (בר' לה:).

שיד ר' יהושע אומר: שונה אדם שתי הלכות בשחרית ושתי הלכות בערבית ועוסק במלאכתו כל היום, מעלין עליו כאלו קִיֵּם את כל התורה כלה.

"וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלַיְלָה"[4] — מכאן היה רבי שמעון בן יהושע אומר: לא נִתנה התורה לדרוש אלא לאוכלי המן, שלא היה להם צורך למלאכה ולא לסחורה. הא כיצד? היה יושב ודורש, ולא היה יודע מהיכן היה אוכל ושותה ומהיכן לובש ומתכסה; הא לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן, ושניים להם — אוכלי תרומה. (תנח' בשלח; מכיל' שם).

שטו אמר ר' חיא בר אמי בשם עולא: גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, שהרי אצל ירא־שמים נאמר: "אשרי איש ירא את ה'"[7], ואלו אצל נהנה מיגיעו נאמר: "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך"[8] — אשריך בעולם־הזה וטוב לך בעולם־הבא. (בר' ח.).

שטז אמר ר' חָנָא השולחָני: עומד היה למעלה ממני בר־נַפְחָא, ובקש ממני דִּינַר קוֹרְדִינַאי

[1] קהל' ד', יב. [2] בר' ג', כד. [3] דב' י"א, יד. [4] יהוש' א', ח. [5] ישע' ס"א, ה. [6] דב' כ"ח, מח. [7] תהל' קי"ב, א. [8] שם קכ"ח, ב.

שיב) עשרים וששה דורות וגו' — מבריאת האדם עד מתן תורה כ"ו דורות. עץ החיים — זו תורה, שנאמר בה "עץ חיים למחזיקים בה". שיג) דברים ככתבם — שיעסוק תמיד בתורה ולא יעשה מלאכה. כר' ישמעאל — שעסקו בתורה ודרך־ארץ. ועלתה בידם — והצליחו. בימי ניסן... בימי תשרי — שהם ימי עבודה בשדות ובכרמים. שיד) אלא לאוכלי המן... אוכלי תרומה — שאינם צריכים לעסוק במזונותיהם. שטז) השולחני — מחליף מטבעות. דינר קורדינאי —

לשַׂעֵר בו נקב של טְרֵפָה, ובקשתי לעמוד מפניו ולא הניחני. אמר לו: שב, בני, שב; אין בעלי־אומניות רשאים לעמוד מפני תלמידי חכמים, בשעה שהם עסוקים במלאכתם.
(חול׳ נד:).

שיז „טוֹב לַגֶּבֶר כִּי יִשָּׂא עֹל בִּנְעוּרָיו"[1] — עול תורה, עול אשה, עול מלאכה. (איכ"ר).

שיח ר׳ יהודה אומר: כל שאינו מלמד את בנו אומנות כאלו מלמדו לִסטות. (קיד׳ כט.).

שיט רבי מאיר אומר: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו; שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות; שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו של אדם.

ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: ראית מִיָּמֶיךָ חיה ועוף שיש להם אומנות — והם מתפרנסים שלא בצער; והלא לא נבראו אלא לשמשני, ואני נבראתי לשמש את קוני, — אינו דין שאתפרנס שלא בצער? אלא שהֲרֵעוֹתִי את מעשי וקִפַּחְתִּי את פרנסתי.

תַּנְיָא ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: מִיָּמַי לא ראיתי צבי קַיָּץ, וארי סַבָּל ושועל חֶנְוָנִי, והם מתפרנסים שלא בצער, והם לא נבראו אלא לשמשני, ואני נבראתי לשמש את קוני. ומה אלו שלא נבראו אלא לשמשני מתפרנסים שלא בצער, אני שנבראתי לשמש את קוני, אינו דין שאתפרנס שלא בצער? אלא שהֲרֵעוֹתִי את מעשי וקִפַּחְתִּי את פרנסתי, שנאמר: „עונותיכם הטו אלה וחטאותיכם מנעו הטוב מכם"[2]. (קיד׳ פב).

שכ אבא־גּוּרְיָן איש צַיְדָן אומר משום אבא־גּוּרְיָא: לא ילמד אדם את בנו חַמָּר, גַּמָּל, קַדָּר, סַפָּן, סַפָּר, רועה והנוני, שֶׁאומנותן אומנות־לסטים.

רבי יהודה אומר משמו: החַמָּרִים רובם רשעים, הגַּמָּלִים רובם כְּשֵׁרִים, הַסַּפָּנִים רובם חסידים, טוב שברופאים לְגֵיהִנֹּם, והכשר שבטבָּחִים שֻׁתָּפוֹ של עמלק. (שם).

שכא שנו רבותינו: כל שעסקיו עם הנשים סורו רע, כגון הצורפים והסָּרִיקִים והנַּקּוֹרוֹת והרוֹכְלִים והגַּרְדִּים והסַּפָּרִים והכובסים והגָּרַע והבַּלָּן והבורְסְקִי — אין מעמידין מהם לא מלך ולא כהן גדול.

מה טעם? לא משום שפסולים הם, אלא משום שאומנותם פגומה.

[1] איכה ג׳, כז. [2] ירמ׳ ה׳, כה.

דינר של מקום ששמו קורדינאי. נקב של טריפה — אם יש בגרגרת הבהמה נקב בשיעור דינר זה היא טרפה. שהם עסוקים — בעלי אומנויות. שיז) טוב לגבר... עול תורה וגו׳ — כל אלו טוב לאדם כשהוא מקבל עליו את עולם בנערותו. שיח) ליסטות — גזלנות. שיט) וקפחתי — הפסדתי. קיץ — עושה תאני קיץ. סבל — נושא משא. שכ) חמר, גמל וגו׳ — כל אלו יושבי קרנות הם ויש בהם צד רע: מנהיגי חמורים, גמלים וספינות רגילים לגנוב בדרך וכשנשכרים הם עוברים על תנאיהם, וכן עושי קדרות; רועה מוליך בהמתו בשדות אחרים; חנוני רמאי. טוב שברופאים לגיהנם — שפעמים הם מאבדים נפש. כשר שבטבחים וגו׳ — שמאכיל לפעמים ספק טרפות. שכא) סורו רע — מנהגו רע. הסריקים — צובעי בגדי נשים. והנקורות — המנקרים ומנקים רחים של יד שנשים טוחנות בהם. והרוכלים — מוכרי קישוטי בשמים לנשים. והגרדיים — אורגים. והספרים — גוזזי שער. והגרע — אומן המקיז דם לרפואה. והבלן — מחמם מרחצאות. והבורסקי — מעבד עורות. פגומה — מזולזלת.

שנו רבותינו: עשרה דברים נאמרו בגֶרֶע: מהלך על צדו ורוחו נסה, ונִתְלֶה ויושב, ועינו צרה, ועינו רעה, אוכל הרבה, ומוציא קִמְעָא, וחשוד על העֲרָיות ועל הגָזֵל ועל שפיכות־דמים. (שם).

שכב תניא, רבי אומר: אין לך אומנות שעוברת מן העולם, אשרי מי שרואה את הוריו באומנות מעוּלָה, אוי לו למי שרואה את הוריו באומנות פגומה. אי אפשר לעולם בלא בַּשָׂם ובלא בורְסְקִי. אשרי מי שאומנותו בשם ואוי לו למי שאומנותו בורסקי. (שם).

שכג אמר ר' זוטרא בר טוביה אמר רב: מהו שנאמר: „את הכל עשה יפה בעתו"[1]? — מלמד שכל אחד ואחד יִפָּה לו הקדוש־ברוך־הוא אומנותו בפניו. (בר' מג:).

שכד „וַיָסורו שָׁם וַיֹאמְרו לו מִי הֱבִיאֲךָ הֲלוֹם" [2] — אמרו לו: לא ממשה אתה בא — ועכשו תֵעשה כומר לעבודה זרה? אמר להם: כך מקובלני מבית אבי־אבא: לעולם ישכיר אדם עצמו לעבודה זרה ואל יצטרך לבריות.

הוא סבר לעבודה זרה ממש, — ולא היא: אלא עבודה זרה — עבודה שורה לו, וכמו שאמר רב לרב כהנא: פשוט נבלה בשוק וטול שכר, ולא תאמר כהן אני ואדם גדול אני, ונגאי הוא לי. (ב"ב קס.).

שכה „יְיָ רֹעִי לֹא אֶחְסָר" [3] — אמר רב חמא בר חנינא: אתה מוצא, אין לך אומנות בזויה יותר משל רועה, שכל ימיו הוא הולך במקלו ובתרמילו, ודוד קראו להקדוש־ברוך־הוא רועה. (ילק"ש תהלים).

שכו שמא יאמר אדם: בן אבות העולם אני, ממשפחה גדולה, איני ראוי לעשות מלאכה ולהתבזות. אומרים לו: שוטה, כבר קדמך יוצרך, שעשה מלאכה קודם שבאת לעולם. שנאמר: „מכל מלאכתו אשר עשה"[4]. (מדר' נעל').

שכז חביבה מלאכה מזכות אבות. (ב"ר עד).

שכח זכות מלאכה עומדת במקום שזכות אבות אינה יכולה לעמוד. (תנח' ויצא).

XII. עֲבוֹדַת אֲדָמָה וּמַשָׂא־וּמַתָּן.

שכט אמר ר' אלעזר: עתידים כל בעלי אומָנִיוֹת שיעמדו על הקרקע, שנאמר: „וירדו מאניותיהם כל תופשי משוט מלחים כל חובלי הים אל הארץ יעמדו"[5].

ואמר ר' אלעזר: אין לך אומנות פחותה מן הקרקע, שנאמר „וירדו"[5].

[1] קהל' ג', יא. [2] שופ' י"ח, ג. [3] תהל' כ"ג, א. [4] בר' ב', ג. [5] יחז' כ"ז, כט.

מהלך על צדו וגו' — כל אלו סימני גסות הרוח. ונתלה ויושב — יושב ואינו יושב, דרך גאוה. ועינו צרה — שרגיל לאכול בסעודת המקיזים ואינו מוציא ממונו. ועינו רעה — שמצפה לנחלת אחרים. אוכל הרבה — אצל המקיזים שמכינים סעודה יפה לעצמם לרפואה. ומוציא קימעא — מוציא ממעיו מעט, שמאכלו יפה מסעודת המקיזים, שממעט את הזבל. וחשוד על העריות — שהנשים צריכות לו. ועל הגזל — שהנשים גוזלות מבעליהן ונותנות לו. ועל שפיכות דמים — שפעמים מוציא דם הרבה יותר מדי והחולה מת. שכב) שעוברת מן העולם — בטילה מן העולם, מפני שיש צורך בכל אחת. מעולה — משובחת. בשם — מוכר בשמים. שכג) יפה וגו' — נתן חן מלאכתו עליו. שכט) שיעמדו על הקרקע — שיעסקו בעבודת אדמה. פחותה — גרועה, שנאמר וירדו —

ר' אלעזר ראה קרקע שנחרשה לרחבה, אמר לה: אפילו אם תהי נחרשת לארכך—לַהֲפֵּךְ בסחורה טוב ממך.

רב נכנס בין השבלים, ראה אותן שהן מתנופפות, אמר להן: אפילו אם תתנופפו ותתנופפו—להפך בסחורה טוב מכן.

אמר רבא: מאה זוזים בסחורה—בכל יום בשר ויין. מאה זוזים בקרקע—מלח וירקות; ולא עוד, אלא שמַשְׁכַּבְתּוֹ על הארץ וּמְטִילָה מריבה. (יבמ' סג.).

של אמר ר' אלעזר: כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם, שנאמר: „השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם"[1]. (שם).

שלא ואמר ר' אלעזר: לא נִתְּנָה קרקע אלא לבעלי זרועות, שנאמר: „ואיש זרוע לו הארץ"[2].

אמר ריש־לקיש: מהו שנאמר: „עובד ארמתו ישבע לחם"[3]?—אם עושה אדם עצמו כעבד לאדמה—ישבע לחם, ואם לאו—לא ישבע לחם. (סנה' נח).

שלב „מֶלֶךְ לְשָׂדֶה נֶעֱבָד"[4]—אפילו מלך שולט מסוף העולם ועד סופו לשדה נעבד, שואל ואומר: „עשתה הארץ? לא עשתה הארץ?" לפיכך „אוהב כסף לא ישבע כסף, ומי אוהב בהמון לא תבואה"[5]—שכל מי שהומה וּמְהַמֶּה אחר הממון וקרקע אין לו—מה הנאה יש לו? (קה"ר).

שלג „בָּרוּךְ אַתָּה בַּשָּׂדֶה"[6]—שֶׁיְּהוּ נכסיך מְשֻׁלָּשִׁים: שליש בתבואה, שליש בזיתים ושליש בגפנים. (ב"מ קז.).

שלד שנו רבותינו: „וטובל בשמן רגלו"[7]—זה חלקו של אשר, שמושך שמן כמעין. אמרו: פעם אחת נצרכו אנשי לוֹדְקְיָא לשמן, מִנּוּ להם פָּלְמוּסְטוּס אחד. אמרו לו: לך והבא לנו שמן במאה רִבּוֹא. הלך לירושלים. אמרו לו: לך לצור. הלך לצור. אמרו לו: לך לגוש־חָלָב. הלך לגוש־חלב. אמרו לו: לך אצל פלוני לשדה. הלך וּמְצָאוֹ עוֹזֵק תחת זיתיו. אמר לו: יש לך שמן במאה רבוא שאני צריך? א"ל: המתן לי עד שאֲסַיֵּם מלאכתי. המתין עד שסִיֵּם מלאכתו. לאחר שסִיֵּם מלאכתו, הפשיל כליו לאחוריו והיה מסקל ובא בדרך. אמר לו: יש לך שמן במאה רבוא? כמדומה אני ששחוק שחקו בי היהודים. כיון

[1] תהל' קט"ו, טז. [2] איוב כ"ב, ח. [3] מש' י"ב, יא. [4] קהל' ה', ח. [5] שם שם, ט. [6] דב' כ"ח, ג. [7] שם ל"ג, כד.

לשון ירידה ושפלות. לַהֲפֵךְ — לעסוק ולטפל. מתנופפות — מתנענעות ע"י הרוח. מאה זוזים בסחורה — המשקיע בסחורה מאה זוזים. בכל יום בשר ויין—אוכל בכל יום בשר ויין, שמרויח הרבה. שמשכבתו על הארץ — לשמור את שדהו בלילה. ומטילה מריבה — בינו ובין שכניו בני־המיצר. שלא) לבעלי זרועות — לחזקים ותקיפים, שיכולים להגן על שדותיהם מפני הגנבים והסגת גבול. כעבד לאדמה — לטפל בה תמיד. שלב) שואל ואומר עשתה הארץ — תבואה בשנה זו, שברכת המדינה תלויה בברכת הארץ. שהומה ומהמה —כלו' רודף ולהוט וטרוד תמיד. שלג) משולשים— וכשלא יצליח בזו יצליח בזו. שלד) חלקו של אשר —של שבט אשר בארץ־ישראל. לודקיא — שם מקום בחו"ל. פלמוסטוס — ממונה, שליח. לגוש חלב — בחלקו של אשר. עוזק — חופר ועודר מסביב. הפשיל וגו'—הטיל ונתן, כדרך פועל עני. מסקל ובא בדרך—משליך בדרך הילוכו את האבנים מן הפרדס. שחקו בי היהודים — ששלחוני לעני כמותו.

שהגיע לעירו הוציאה לו שפחתו קומקום של חמין ורחץ בו ידיו ורגליו, והוציאה לו ספל של זהב מלא שמן וטבל בו ידיו ורגליו, לקיים מה שנאמר: „וטובל בשמן רגלו". לאחר שאכלו ושתו מדד לו שמן במאה רבוא. אמר לו: כלום אתה צריך ליותר? אמר לו: הן, אלא שאין בידי דמים. אמר לו: אם אתה רוצה לִקח קח ואני אלך עמך ואטול הדמים. מדד לו שמן בשמונה עשר רבוא. אמרו: לא הניח אותו האיש לא סוס ולא פרד ולא גמל ולא חמור בארץ־ישראל שלא שְׂכָרוֹ. כיון שהגיע לעירו יצאו אנשי עירו לְקַלְסוֹ. אמר להם: לא לי קלסוני, אלא לזה שבא, שמדד לי שמן במאה רבוא והרי נושה בי שמונה עשר רבוא, לקיים מה שנאמר: „יש מתעשר ואין כל, מתרושש והון רב"[1]. (מנ' פה:; ע"י).

שלה אמר שמואל: אני חומץ בן יין לְגַבֵּי אבא לדבר זה, שאלו אבא היה מְסַיֵּר נכסיו שתי פעמים ביום ואני איני מְסַיֵּר אלא פעם אחת. שמואל לטעמו, שאמר שמואל: כל הַמְסַיֵּר נכסיו בכל יום מוצא סלע.

אביי היה מְסַיֵּר נכסיו בכל יום ויום. פעם אחת פגע בַּאֲרִיסוֹ, טוען חבילה של עצים. אמר לו: הללו להיכן? אמר לו: לבית מר. אמר לו אביי: כבר קְדָמוּךָ חכמים.

רב אמי היה מסַיֵּר נכסיו בכל יום. אמר: כל אותם הסלעים של מר שמואל היכן הם? פעם אחת ראה צנור של בדק מים בשדהו, נטל טליתו כרכָהּ ונתָנָהּ בתוכו והגביה קולו ובאו בני אדם וסְתָמוּהוּ. אמר: מצאתי כל אותם הסלעים של מר שמואל. (חול' קה.).

שלו אמר ר' יוחנן: הרוצה שיתעשר יעסוק בבהמה דקה. אמר רב חסדא: מהו שנאמר: „ועשתרות צאנך"[2] — שמְעַשְּׁרוֹת את בעליהן. (שם פד.).

שלז „כְּבָשִׂים לִלְבוּשֶׁךָ"[3] — מִגֵּז כבשים יהי מלבושך. „ומחיר שדה עתודים"[3] — לעולם ימכור אדם שדה ויקח עתודים, ואל ימכור אדם עתודים ויקח שדה. „ודי חלב עזים"[4] — דַּיּוֹ לאדם שיתפרנס מחלב גדיים וטלאים שבתוך ביתו. (שם).

שלח „נְתָנַנִי יְיָ בִּידֵי לֹא אוּכַל קוּם"[5] — אמרו במערבא: זה שמזונותיו תלוין בכספו. (יבמ' סג.).

שלט אמר ר' יצחק: לעולם יהא כספו של אדם מצוי בידו, שנאמר: „וצרת הכסף בידך"[6].

ואמר ר' יצחק: לעולם ישליש אדם את מעותיו: שליש בקרקע ושליש בְּפְרַקְמַטְיָא ושליש תחת ידו. (ב"מ מב.).

[1] מש' י"ג, ז. [2] דב' ז', יג. [3] מש' כ"ז, כו. [4] שם שם, כז. [5] איכה א', יד. [6] דב' י"ד, כה.

קומקום — מין כלי שרוחצין ממנו. לקלסו — לשבחו. שלה) חומץ בן יין וגו' — כלו' נופל וגרוע מאבא בענין זה. מסייר — בודק ורואה. מוצא סלע — כלו' מרויח (סלע — שם מטבע). באריסו — פועל שנוטל חלק תבואה בשכרו. לבית מר — לבית אדוני; ומפני היראה אמר כך, שבאמת נתכוון לגנוב. כבר קדמוך חכמים — שאמרו שיהא אדם מסייר את הנכסים בכל יום, ואלמלא באתי היית נוטל העצים לעצמך. הסלעים של מר שמואל — שאמר המסייר נכסיו מוצא סלע. צנור של בדק מים — קלוח של פרץ מים שבא מן הנהר לשטוף פירותיו. ונתנו בתוכו — לסתום את הנקב שנפרץ. שלו) שמעשרות — דורש „ועשתרות" לשון עושר. שלז) ויקח עתודים — כלו' צאן. שלח) במערבא — בא"י. תלוים בכספו — שאין לו זריעה בקרקע. שלט) בפרקמטיא —

שמ אמר רב יהודה: לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו, שאין מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא על עִסְקֵי תבואה, שנאמר: „השם גבולך שלום – חלב חטים ישביעך" [1]. אמר רב פַּפָּא: והו שאומרין הבריות: „כַּד מִשְׁלַם שְׂעוֹרֵי מִכַּדָּא – נָקִישׁ וְאָתֵי תִּגְרָא בְּבֵיתָא".

אמר רב חיננא בר פַּפָּא: לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו, שלא נקראו ישראל דלים אלא על עִסְקֵי תבואה, שנאמר: „והיה אם זרע ישראל... ויחנו עליהם וישחיתו את יבול הארץ... וַיִּדַּל ישראל מאד" [2]. (ב"מ נט).

שמא אמר ר' חנין: „והיו חייך תלואים לך מנגד" [3] – זה הלוקח תבואה משנה לשנה. „ופחדת לילה ויום" [3] – זה הלוקח תבואה מערב־שבת לערב־שבת. „ולא תאמין בחייך" [3] – זה הסומך על הַפַּלְטֵר. (מנח' קג.).

שמב ר' אחאי בן יאשיה אומר: הלוקח תבואה מן השוק למה הוא דומה? לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מיניקות אחרות ואינו שָׂבֵעַ. (אדר"נ לא).

שמג אמר רב לאַיְבוּ בנו: טרחתי בך בהלכה ולא עלתה בידי, בוא ואלמדך בדרך־ארץ: עד שהחול על רגליך מכור מְקַחֶךָ. כל דבר מכור ותתחרט, חוץ מן היין שתמכור ולא תתחרט. הטל לכיסך ופתח שקך. קב מן הארץ ולא כור מן העליה. (פס' קיג.).

שמד לקחת–מצאת, מכרת–אִבַּדְתָּ. (ב"מ נא.).

שמה פּרַקְמַטְיָא שאתה רואה שנפלה והיא נתונה בארץ–לך עסוק בה, שסופה להתעלות. (תנח' משפטים).

שמו הזולה–קפוץ וקנה ממנה. (בר' סג.)

שמז קרן קוראת ברומי–בן מוכר תאנים! התאנים של אביך מכור. (שם סב:).

שמח מוליכין פְּרַגְמַטְיָא למקום שצריכין לה. (שמ"ר מ).

שמט לעיר של ירק הָבֵא ירק. (מנח' פה.).

[1] תהל' קמ"ז, יד. [2] שופ' ו', ג, ד, ו. [3] דב' כ"ח, סו.

במחורה. שמ) זהיר בתבואה — שלא תכלה מביתו. השם גבולך וגו' — כשהוא משביעך חטים שלום בגבולך. כד משלם שעורי וגו' —כשכלין השעורים מן הכד מקשקש ובא ריב בבית. על עסקי תבואה — בגלל חסרון התבואה. שמא) הלוקח תבואה משנה לשנה — ואין לו משלו וחייו תלואים באחרים. הפלטר — אופה מוכר פת. שמג) עד שהחול על רגליך וגו' —כשאתה בא עם סחורות לשוק מכור אותה מהרה בעוד חול הדרך על רגליך, שמא לא תמצא אח"כ קונים. חוץ מן היין — שהוא מחמיץ. הטל לכיסך וגו'—כלו' מתחלת תן את מחיר התבואה לתוך כיסך ואח"כ תפתח את חשק למסרה לקוניה. קב מן הארץ וגו' — כלו' יפה לאדם שכר מועט וקרוב לו משכר מרובה ורחוק. שמה) פרקמטיא —סחורה. שמו) הזולה —הסחורה. שמז) קרן קוראת ברומי — שמכריזין על התאנים שכלו בשוק. התאנים של אביך מכור — אם אין אביך בבית מכור אתה את תאניו בשעה שיש קונים. שמט) לעיר שרליק הבא ירק—באין שתכל לשם לקנות.

שנ אמר רב פַּפָּא: זְרַע ולא תקח, מכור ולא תתמַסְכֵּן, סתום ולא תשַׁפֵּץ, שַׁפֵּץ ולא תבנה, שכל העוסק בבנין מתמסכן. (יבמ׳ סג.).

שנא אמר ר׳ יוחנן: מי שהניח לו אביו מעות הרבה ורוצה לאַבְּדָן — ילבש כלי פשתן וישתמש בכלי זכוכית וישכור פועלים ואל ישב עמהם. (ב״מ פט:; חול׳ פד:).

שנב השוכר גן—אוכל צפרים; השוכר גנים—צפרים אוכלין אותו. (ויק״ר ג).

שנג „וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה״ [1] — זה משא־ומתן. מלמד, שכל מי שנושא־ונותן באמונה רוח הבריות נוחה הימנו ומעלין עליו כאלו קִיֵּם את כל התורה כֻלָּה. (מכיל׳ בשלח).

שנד רב גִּדֵּל היה מהפך בקרקע אחת. בא ר׳ אבא ולְקָחָהּ. הלך רב גדל וקִבֵּל עליו לפני ר׳ זֵירא; הלך ר׳ זירא וְקִבֵּל עליו לפני ר׳ יצחק נַפְּחָא. אמר ר׳ יצחק לר׳ זירא: המתן עד שיעלה ר׳ אבא אצלנו לרגל. כשעלה מְצָאוֹ ר׳ יצחק ואמר לו: עני המהפך בחררה ובא אחר וְנָטְלָהּ הימנו מהו? אמר לו: נקרא רשע.

— ואלא מר מפני מה עשה כך?

אמר לו: לא ידעתי שהפך בה רב גדל.

— אף עכשו יחזירנה לו מר.

אמר לו: במכירה לא אחזירנה לו, שקרקע ראשונה היא לי והמוכר קרקע ראשונה סמן רע לו; אלא אם רוצה ליטלה ממני במתנה—יטלנה.

רב גדל לא ירד לאותה קרקע, שנאמר: „ושונא מתנות יחיה״ [2]; ר׳ אבא לא ירד לה— משום שהפך בה רב גדל. לא זה ירד לה ולא זה ירד לה—ונקראה „קרקע של חכמים״. (קיד׳ נט.).

שנה מוכר—בעין יפה מוכר. (ב״ב לז.).

שנו דרך התַּגָּרִים—מראין את הפסולת תחלה. (תנח׳ שלח).

שנז זְבִין וְזַבִּין תַּגָּרָא אִיקְרֵי. (ב״מ מ:).

שנח הֶרְוַח משועבד לַקֶּרֶן. (שם קה.).

שנט המשתכר אל ישתכר יותר מִשְּׁתוּת. (שם מ.).

[1] שמ׳ ט״ו, כו. [2] מש׳ ט״ו, כז.

שנ) ולא תקח — לא תקנה תבואה מן השוק. מכור ולא תתמסכן —מכור כלי תשמישך ועשה משא־ומתן בדמיהם קודם שתבוא לידי עניות. סתום ולא תשפץ — אם נעשה חור בכותל סתום אותו מיד בטיט ולא תרחיב את הנקב לשים בו לבנים חדשות כדי ליפות את הקיר (שפץ—יפות והשביח). ולא תבנה — לא תפיל את כל הכותל כדי לבנותו מחדש. שנא) ילבש כלי פשתן — שמתקלקלים מהר. ישתמש בכלי זכוכית — שהם נוחים להשבר. ואל ישב עמהם — ויעשו הפועלים את מלאכתם רמיה. שנב) השוכר גן — אחד, ויכול לשמרו יפה. השוכר גנים —הרבה, ואינו יכול לשמרם. צפרים אוכלים אותו — כלו׳ מכלים את הפירות. שנג) ומעלין עליו — חושבין לו. שנד) היה מהפך בקרקע — משתדל לקנותו. עד שיעלה... לרגל — עד שיבוא ביו״ט לקבל פני רבו ואוכיחנו. המהפך בחררה —המשתדל לקנות חררה (רקיק אפוי ע״ג גחלים). במכירה — ע״י מכירה. שנה) בעין יפה — ברצון טוב. שנו) התגרים — הסוחרים. שנז) זבין וזבין וגו׳ — הקונה ומוכר נקרא סוחר; כלו׳ די לו שהוא נושא ונותן אפילו בלא ריוח. שנט) משתות — מששית דמי החפץ.

שם **אל תעמד על המקח בשעה שאין לך דמים.** (פס׳ קיב:).

שסא **חן מקח על מקחו.** (סוטה מ.).

שסב מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו? — **הוי אומר ישבחנו בעיניו.** (כת׳ יז.).

שסג שנו רבותינו: תגרי־סמטא ומגדלי בהמה דקה וקוצצי אילנות טובים ונותנים עיניהם בחלק יפה — אינם רואים סימן ברכה לעולם. מה טעם? — שבני אדם תוהים בהם. (פס׳ נ:).

שסד אמר ר׳ יהושע בן לוי: עשרים וארבע תעניות ישבו אנשי כנסת־הגדולה על כותבי ספרים, תפלין ומזוזות שלא יתעשרו, שאלמלי מתעשרים אינם כותבים.

שנו רבותינו: כותבי ספרים, תפילין ומזוזות הם ותגריהם ותגרי־תגריהם, וכל העוסקים במלאכת־שמים — להביא מוכרי תכלת — אינם רואים סימן ברכה לעולם. (שם).

שסה שנו רבותינו: ארבע פרוטות אין בהן סימן ברכה לעולם: שכר כותבים ושכר מתורגמנין ושכר יתומים ומעות הבאות ממדינת הים. (שם).

שסו שנו רבותינו: המשתכר בקנים ובקנקנים אינו רואה סימן ברכה לעולם. (שם).

שסז **מלוי ברבית כופרים בעיקר.** (תוס׳ ב״מ פ׳ ו).

תניא, אמר ר׳ יוסי: בא וראה סמיות עיניהם של מלוי ברבית: **אדם קורא לחברו רשע יורד עמו עד לחייו — והם מביאים עדים ולבלר וקולמוס ודיו וכותבים וחותמים: פלוני זה כפר באלהי ישראל.**

תניא, ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: כל מי שיש לו מעות ומלוה אותן שלא ברבית, עליו הכתוב אומר: „כספו לא נתן בנשך ושוחד על נקי לא לקח עושה אלה לא ימוט לעולם" [1] **— הא למדת, שכל המלוה ברבית נכסיו מתמוטטין.** (ב״מ עא.).

שסח **ימכור אדם את בתו ולא ילוה ברבית.** (קיד׳ ב.).

שסט תניא. ר׳ שמעון בן יוחאי אומר: מנין לנושה בחברו מנה ואינו רגיל להקדים לו

[1] תהל׳ ט״ו, ה. [2] דב׳ כ״ג, כ.

שם) **אל תעמוד על המקח וגו׳** — אל תשא ותתן בדבר של קניה בשעה שאין לך ממון לקנות. שסא) **על מקחו** — על לוקחו. שסב) **ישבחנו** — חברו. שסג) **תגרי סמטא** — מוכרין במבואות קטנים והעין שולטת בהם. **ומגדלי בהמה דקה** — הכל צווחין עליהם. **וקוצצי אילנות טובים** — למכרם לעצים, הכל תמהים ונותנים עין בהם. **ונותנים עיניהם בחלק יפה** — כשחולקים עם אחרים מקפידים ליטול חלק יפה. **תוהים בהם** — תמהים ונותנים עין בהם וצועקים עליהם. שסד) **להביא** — לרבות. שסה) **מתורגמנין** — המתרגמים ומבארים את הדרשות מפי החכם לרבים. **ושכר יתומים** — הנושא ונותן במעות יתומים למחצית שכר. **ממדינת הים** — המשלח ספינותיו תמיד במקום סכנה. שסו) **המשתכר בקנים וגו׳** — שהנפח שלהם מרובה והעין שולטת בהם. שסז) **סמיות** — עורון. **ולבלר** — סופר. **וקולמוס** — עט. **וכותבים וחותמים וגו׳** — כלו׳ בשטר שכותבין וחותמין להם הרי הם כאלו מעידין על עצמם שכפרו באלהי ישראל, שעון רבית גדול מאד. שסח) **ימכור אדם את בתו** — לשפחה

שלום, שאסור להקדים לו שלום? תלמוד לומר: „נשך כל דבר אשר ישך"[2] — אפילו דִבּור אסור. (ב"מ עה:).

שע תניא, ר' שמעון אומר: מלוי רבית יותר ממה שמרויחים מפסידים, ולא עוד אלא שמשימים משה רבֵנו חכם ותורתו אמת, ואומרים: אלו היה יודע משה רבנו שיהיה רֶוַח בדבר לא היה כותבו. (שם).

שעא למה רבית דומה? למי שנשָכו נחש, לא הרגיש מי נשכו ולא ידע עד שנִתְבַּטְבֵּט עליו; כך הרבית אינו מרגיש עד שהיא מִתְבַּטְבֶּטֶת עליו. (תנח' משפטים; שמ"ר לא).

שסט) שאסור להקדים לו שלום — שיש בזה משום רבית. שע) משה רבנו חכם וגו' — לשון נקיה היא כלפי משה רבנו ותורתו; והכוונה להיפך. שעא) שנתבטבט — נתנפח וצבה בשרו.

ב.

בֵּיתוֹ שֶׁל אָדָם.

1. נְשׂוּאִים

א אמר ר' אלעזר: כל אדם שאין לו אשה אינו אדם, שנאמר: „זכר ונקבה בראם... ויקרא את שמם אדם"[1]. (יבמ' סג.).

ב „קָנִיתִי אִישׁ אֶת יְיָ"[2] — לשעבר אדם נברא מאדמה וחוה נבראת מאדם, מכאן ואילך „בצלמנו"[3] — לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה. (ב"ר כב).

ג אמר ר' חנילאי: כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה. במערבא אמרי: בלא תורה ובלא חומה. רבא בר עולא אמר: אף בלא שלום. (יבמ' סב:).

ד „וּבְחֹסֶר כֹּל"[4] — רב חסדא אמר: בלא אשה. (נדר' מא.).

ה „בֵּיתוֹ"[5] — זו אשתו. (יומא ב.).

ו אמר ר' יוסי: מִיָּמַי לא קראתי לאשתי „אשתי" ולשורי „שורי", אלא לאשתי „ביתי" ולשורי „שָׂדִי". (שבת קיח:).

ז שנו רבותינו: „אשר בנה... אשר נטע... אשר ארש..."[6] — לִמְּדָה תורה דרך ארץ, שיבנה אדם בית ויטע כרם ואחר־כך ישא אשה. ואף שלמה אמר בחכמתו: „הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך"[7] — „הכן בחוץ מלאכתך" — זה בית, „ועתדה בשדה לך" — זה כרם, „אחר ובנית ביתך" — זו אשה. (סוטה מד.).

ח תניא, רבי שמעון אומר: מפני מה אמרה תורה: „כי יקח איש אשה"[8] ולא כתב „כי תִלָּקַח אשה לאיש"? מפני שדרכו של איש לַחֲזֹר על אשה ואין דרכה של אשה לַחֲזֹר על איש. משל לאדם שאבדה לו אבדה — מי חוזר על מי? בעל־אבדה מחזר על אבדתו! (קיד' ב:).

[1] בר' ה', ב. [2] שם ד', א. [3] שם א', כו. [4] דב' כ"ח, מח. [5] ויק' ט"ז, ו. [6] דב' כ', ה—ז. [7] מש' כ"ד, כז. [8] דב' כ"ב, יג.

א) שמם אדם — של שניהם ביחד. ג) בלא חומה — בלא מגן ומחסה. ה) ביתו זו אשתו — שהיא עיקר של בית. ו) ולשורי שדי — שהוא עיקר של שדה. ח) לחזר על אשה... בעל אבדה וגו' — וכן האשה אבדתו של אדם, שנבראה מצלעו.

ט אמר לו קיסר לרבן גמליאל: אלהיכם גנב הוא, שנאמר: „ויפל אלהים תרדמה על האדם ויישן ויקח אחת מצלעותיו"[1]. אמרה לו בתו: הניחהו ואני אשיבנו. אמרה לו לקיסר: תן לי דוכָּס אחד. אמר לה: למה לך? אמרה לו: לִסְטִים באו עלינו הלילה ונטלו ממנו קיתון של כסף והניחו לנו קיתון של זהב.

אמר לה: ולוַאי שיבוא עלינו בכל יום!

— ולא יפה היה לו לאדם הראשון, שנִטְּלָה ממנו צלע אחת ונִתנה לו אשה במקומה? (סנה' לט).

י בן שמנה-עשרה לחופה. (אב' פ' ה).

יא תנא דבי ר' ישמעאל: עד עשרים שנה יושב הקדוש-ברוך-הוא ומצפה לאדם מתי ישא אשה. כיון שהגיעו עשרים ולא נשא אומר: תִּפַּח עצמותיו!

אמר רב חסדא: מפני מה אני יפה מחברי? מפני שנשאתי בשש עשרה, ואלמלי נשאתי בארבע-עשרה הייתי אומר לשטן: חץ בעיניך!

אמר לו רבא לר' נתן בר אמי: עד שידך על צואר בנך— משש עשרה ועד עשרים ושתים; ויש אומרים: משמונה-עשרה עד עשרים-וארבע. (קיד' כט, ל).

יב רב חסדא השתבח לפני רב הונא ברב המנונא שאדם גדול הוא. אמר לו רב הונא: כשיבא לידך הביאהו לידי. כשבא רב המנונא — ראהו רב הונא שאינו פורס סודר. אמר לו רב הונא: מפני מה אין אתה פורס סודר? אמר לו: מפני שאיני נשוי. החזיר רב הונא את פניו ממנו ואמר לו: ראה, שלא תראה פני עד שתשא אשה. (קיד' כט.).

יג אמר רב הונא: בן עשרים שנה ולא נשא אשה — כל ימיו בעֲבֵרָה. (שם).

יד „יִרְאַת יְיָ טְהוֹרָה עוֹמֶדֶת לָעַד"[2] — אמר ר' חנינא: זה הלומד תורה בטהרה. מה היא? נושא אשה ואחר כך לומד תורה. (יומא עב:).

טו שנו רבותינו: ללמוד תורה ולִשָּׂא אשה — ילמד תורה ואחר-כך ישא אשה; ואם אי-אפשר לו בלא אשה — ישא אשה ואחר-כך ילמד תורה. אמר רב יהודה אמר שמואל: הֲלָכָה-נושא אשה ואחר-כך ילמד תורה. ר' יוחנן אמר: ריחַיִם על צווארו—ויעסוק בתורה? (קיד' כט:).

טז „שְׂמַח בָּחוּר בְּיַלְדוּתֶךָ... וְדָע כִּי עַל כָּל אֵלֶּה יְבִיאֲךָ הָאֱלֹהִים בַּמִּשְׁפָּט"[3] — אמר ר' שמעון בן יוחאי: לאחד שהיה מַפְסִיל בנשים ושטף בזמה, והיה אומר: איזו אשה שאֶהֱא מבקשה? איזו אשה שאהא מבקשה?.. הזקין ובקש לִשָּׂא אשה. אמרו לו: בֵּיש-נַדָּא וטְמִיעַ-מוֹלָא! איזו אשה מתבקשת לך כשנחיריך מנטפות ואזניך כבדות ועיניך כהות! (קה"ר).

[1] בר' ב', כא. [2] תהל' י"ט, י. [3] קהל' י"א, ט.

ט) דוכס — שר ושופט. לסטים — גזלנים. קיתון — כד. יא) תפח עצמותיו — לשון קללה. יפה מחברי — בתורה ובמעשים. שנשאתי בשש עשרה — ולמדתי תורה בטהרה. לשטן — ליצה"ר. חץ בעיניך — כלו' הייתי מתגרה בו ואיני מתיירא מפניו. עד שידך וגו' — כלו' כל זמן שיש לך רשות עליו השיאהו אשה. יב) שאינו פורס סודר — שאינו מעוטף בסודר (מין מטפחת) כדרך הנשויים. יג) כל ימיו בעברה — במעשה ובהרהור. טו) רחים על צוארו — כלו' עול אשה ובנים. טז) מפסיל — פוסל, שלא מצא אשה ראויה לו. ושטף בזמה — שקע בזמה. איזו אשה שאהא מבקשה — כלו' איזו אשה הראויה לי? ביש נדא וטמיע מולא — איש

ר' חיא בר אבא פתח: „תוחלת מְמֻשכה מחלה לב"[1]–זה הוא שמארס אשה ונוטלה לאחר זמן; „ועץ חיים תאוה באה"[1]–זה הוא שמארס אשה ונוטלה מיד. (פסיק').

יח רבי היה משדך בנו לבית ר' חיא. כשהגיע לכתוב כתובה מתה הריבה. אמר רבי: חס־ושלום, יש פסול? ישבו ובדקו במשפחות: רבי יצא משפטיה בן אֲבִיטַל ור' חיא יצא משמעי אחי דוד. הלך ושדך בנו לבית ר' יוסי בן זמרא. פָּסקו לו שתים־עשרה שנה לילך לבית־המדרש. העבירוה לפניו, אמר להם: יהא שש שנים. שוב העבירוה לפניו, אמר להם: אכניסנה ואחר־כך אלך. היה מתבַּיֵּש מפני אביו. אמר לו: בני, דעת קונך יש בך, מתחלה נאמר: „תביאמו ותטעמו בהר נחלתך, מכון לשבתך"[2], ולבסוף נאמר: „ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם"[3]. הלך וישב שתים־עשרה שנה בבית־המדרש. עד שבא נעשית אשתו עקרה. אמר רבי: מה נעשה? נגרשנה–יאמרו: עֲנִיה זו לשוא שמרה; נִשִּׂיאֶנּוּ אשה אחרת–יאמרו: זו אשתו וזו זונָתו. בקש עליה רחמים–ונתרפאה. (כת' סב:).

יט אמר ריש־לקיש: אין מְזַוְּנִין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו, שנאמר: „כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים"[4]. אמר רבה בר בר חנה, אמר ר' יוחנן: וקשים לְזַוְּגָם כקריעת ים־סוף, שנאמר: „אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות"[5]. איני! והלא אמר רב יהודה אמר רב: ארבעים יום קודם יצירת הַוָּלָד בת־קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני, בית פלוני לפלוני, שדה פלוני לפלוני?–לא קַשְׁיָא: זה בזווג ראשון, זה בזווג שני. (סוטה ב.)

כ מטרונה אחת שאלה את ר' יוסי בן חֲלַפְתָּא, אמרה לו: לכמה ימים ברא הקדוש־ברוך־הוא את עולמו? אמר לה: לששה ימים. אמרה לו: ומאותה שעה ועד עכשו מהו עושה? אמר לה: הקדוש־ברוך־הוא יושב ומְזַוֵּג זווגים: בתו של פלוני לפלוני. אמרה לו: וזוהי אוּמָנותו? אף אני יכולה לעשות כן. כמה עבדים וכמה שפחות יש לי ובשעה קלה אני יכולה לְזַוְּגָם. אמר לה: אם קלה היא בעיניך קשה היא לפני הקדוש־ברוך־הוא כקריעת ים־סוף. הניחָהּ ר' יוסי בן חלפתא והלך לו. מה עשתה? נטלה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותם שורות־שורות ואמרה: פלוני ישא פלונית ופלונית תנשא לפלוני, וְזִוְּגָה אותם בלילה אחד. למחר באו לפניה – זה ראשו פצוע, זה עינו שמוטה, זה זרועו פּוּרְקָה, זה רגלו שבורה. אמרה להם: מה לכם? זה אמר: איני רוצה בזו, וזו אמרה: איני רוֹצָה בזה. מיד שלחה והביאה לר' יוסי בן חלפתא, אמרה לו: רבי, אמת היא תורתכם, יאה ומשובחת היא, כל מה שאמרת יפה אמרת! (פס' דר"כ; ב"ר סח; ויק"ר ח).

[1] מש' י"ג, יב. [2] שמ' ט"ו, יז. [3] שם כ"ה, ח. [4] תהל' קכ"ה, ג. [5] שם ס"ח, ז.

שמולו רע; כלו' אי לך, אדם עלוב! יח) משדך בנו לבית ר' חיא — להשיאו לבתו של ר' חיא. משפטיה בן אביטל — בן דוד היה (אביטל שם אשת דוד). משמעי אחי דוד — לא מזרע המלוכה. פסקו לו — קצבו לו. י"ב שנה — מן האירוסין עד הנשואין. דעת קונך — הקב"ה. תביאמו ותטעמו וגו' — שיבואו לארץ ואח"כ יבנו לו מקדש. ולבסוף אמר ועשו לי מקדש — במדבר. הלך וישב י"ב שנה — אחר החתונה. שמרה — המתינה, חכתה. זונתו — שאינה לבנים. יט) מושיב יחידים ביתה וגו' — כשהוא מזווג יחידים לבית אחד דומה כמוציא אסירים וגו', כלו' ביציאת מצרים. איני — הרי הזווג לא לפי מעשיו של אדם אלא עפ"י בת־קול קודם יצירתו בשאין מעשיו ידועים. בזווג ראשון — לפי המזל. בזווג שני — לפי מעשיו. כ) מטרונה — גבירה רומית.

כא רבא שמע לאדם אחד שבקש רחמים ואמר: תזדמן לי פלונית. אמר לו: לא תבקש רחמים כך, אם ראויה לך — לא תלך ממך, ואם לא—כָּפַרְתָּ בה'. אחר כך שמע שאמר: או הוא ימות לפניה או היא תמות לפניו. אמר לו: לא אמרתי לך שלא תתפלל על הדבר כך? (מו"ק יח:).

כב אמר רב משום ר' ראובן אִצְטְרוֹבִילִי: מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים — מה' אשה לאיש. מן התורה, שנאמר: „ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר" [1]; מן הנביאים, שנאמר: „ואביו ואמו לא ידעו כי מה' היא" [2]; מן הכתובים, שנאמר: „בית והון נחלת אבות ומה' אשה משכלת" [3]. (שם).

כג אין זווגו של איש אלא מן הקדוש־ברוך־הוא; יש שהוא הולך אצל זווגו ויש שזווגו בא אצלו. (ב"ר סח).

כד מעשה בשלמה המלך שהיתה לו בת יפיפיה אין כמותה בכל ארץ־ישראל. הביט במזלות מי בן־זוגה ומי ישאנה, וראה שהוא עני אחד ואין בישראל עני כמותו. מה עשה? בנה מגדל גבוה בים והיה מקיפו מכל רוחותיו מסביב. נטל שלמה בתו ונתן אותה באותו מגדל הגבוה, ועמה שבעים סריסים מזקני ישראל. ובמגדל לא עשה פתח, שלא יִכָּנֵס אדם בו, ונתן בו צידה הרבה. אמר: אראה פֹּעַל השם ומעשהו. לימים היה אותו עני, שהוא בן־זוגה, יוצא בדרך בלילה, והיה ערום ויחף, רעב וצמא. ראה נבלת שור מֻשלכת בשדה, נכנס בה בין צלעותיה להפיג צִנתו. ובשעה שיָשַׁן שם בא עוף גדול ונטל אותה הנבלה ונְשָׂאָהּ על גג אותו מגדל על חדר הבחורה, ושם היה אוכל את בשר הנבלה; וישב שם העני על הגג. כשהאיר השחר יצאה הבחורה מחדרה ללכת הגגה, כמנהגה בכל יום, וראתה אותו בחור. אמרה לו: מי אתה ומי הביאך לכאן? אמר לה: יהודי אני מבני עַכּוֹ, ועוף הביאני לכאן. מה עשתה? לקחַתּוּ והביאַתּוּ לחדרה והלבישוהו והרחיצוהו וסכוהו ונתיפָּה מאד עד שאין כמותו בכל גבול ישראל. וַאֲהֵבַתּוּ הבחורה בלבה ובנפשה. והיה הבחור חריף ומפולפל וממולח וסופר. יום אחד אמרה לו: רוצה אתה לקדשני? אמר לה: הלַוַאי! מה עשה? הִקִיז דם וכתב לה כתובה ומוהר מדמו, וקִדשה ואמר: עֵד ה' היום ועדים מיכאל ונבריאל. נתעברה ממנו. כשראו אותה הזקנים מְעֻברת, אמרו לה: כמדומה לנו שאַת מְעֻברת. אמרה להם: הן. אמרו לה: וממי נתעבַּרְתּ? אמרה להם: מה לכם לדעת? נפלו פני הזקנים, שהיו מתיָרְאים משלמה המלך, ושלחו אליו לבוא אליהם. נכנס שלמה בספינה ובא אליהם, ואמרו לו: אדוננו המלך, כך הדבר, ואַל ישים אדוננו בעבדיו עון. כששמע שלמה קרא לבתו ושאל לה על הדבר. אמרה לו: בחור אחד הביא לי הקדוש־ברוך־הוא יפה וטוב, תלמודי וסופר, וקדשני. קראה לבחור ובא לפני המלך והראה לו הכתובה שכתב לבתו, ושאל לו המלך על אביו ואמו ועל משפחתו ומאיזו עיר הוא. והבין מתוך דבריו שהוא אותו שראה במזל, ושמח שמחה גדולה ואמר: ברוך המקום שנותן אשה לאיש. (מבוא תנה"ק).

---

[1] בר' כ"ד, נ. [2] שופ' י"ד, ד. [3] מש' י"ט, יד.

כא) שבקש רחמים — על אשה. כפרת בה' — שהרי אתה מתפלל כנגד רצונו. אחר כך — לאחר שנשא את האשה שבקש. או הוא ימות לפניה — שהיתה אשה רעה. כד) להפיג צנתו — להוציא צנתו, להתחמם. ומפולפל וממולח — כלו' בעל שכל חריף ותכם. הקיז דם — הוציא

כה נְחִית דַּרְגָּא נְסִיב אִתְּתָא; סַק דַּרְגָּא בְּחַר שׁוּשְׁבִינָא (רד מעלה ושא אשה; עלה מעלה וברור שושבין). (יבמ' סג.).

כו אמר ר' אלעזר: לעולם ידבק אדם בטובים, שהרי משה, שנשא בת־יתרו, יצא ממנו יהונתן; אהרן, שנשא בת עמינדב, יצא ממנו פינחס. (ב"ב קט:).

כז אמר רבא: הנושא אשה צריך שיבדוק באחֶיהָ, שנאמר: "ויקח אהרן את אֱלישבע בת עמינדב אחות נחשון"[1] —ממשמע שנאמר "בת עמינדב"—איני יודע שאחות נחשון היא? מה תלמוד לומר "אחות נחשון"? — מכאן שהנושא אשה, צריך שיבדוק באחיה.
שנו: רוב בנים דומים לאחי האם. (שם קי.).

כח איזהו עשיר? אמר ר' עקיבא: כל שיש לו אשה נאה במעשים. (שבת כה:).

כט אומרין הבריות: רחלה אחר רחלה הולכת, כמעשה האם כך מעשה הבת. (כת' סג.).

ל כל הנושא אשה הוגנת לו—אליהו נושקו והקדוש־ברוך־הוא אוהבו. (ד"א א.).

לא אמר רבה בר רב אדא אמר רב: כל הנושא אשה לשם ממון הוֹיִם לו בנים שאינם מהוגנים, שנאמר: "בה' בגדו—כי בנים זרים ילדו"[2]. ושמא תאמר ממון פלט, תלמוד לומר: "עתה יאכלם חדש את חלקיהם"[2], מה משמע? אמר רב נחמן בר יצחק: חדש נכנס וחדש יצא וממונם אבד.
ואמר רבה בר רב אדא—ויש אומרים: אמר רב סַלָּא אמר רב הַמְנוּנָא—: כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו אליהו כופתו והקדוש־ברוך־הוא רוצעו. ותנא: על כולם אליהו כותב והקב"ה חותם: אוי לו שפוסל את זרעו ופוגם את משפחתו! (קיד' ע.)

לב היה ר' מאיר אומר: כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו עובר משום חמשה לאוין: "לא תקום ולא תטור"[3], "לא תשנא את אחיך"[4], "ואהבת לרעך כמוך"[3], "וחי אחיך עמך"[5], ולא עוד אלא שמבטל פריה־ורביה מן העולם. (תוספ' סוטה פ' ה).

לג לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד־חכם, שאם מת או גולה—מובטח לו שבניו תלמידי־חכמים; ואל ישא בת עם־הארץ, שאם מת או גולה—בניו עמי־הארץ.
לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד־חכם וישיא בתו לתלמיד־חכם: משל לענבי־הגפן בענבי־הגפן—דבר נאה ומתקבל; ולא ישא בת עם־הארץ: משל לענבי־הגפן בענבי־הסְנֶה—דבר כָּעור ואינו מתקבל.
לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד־חכם. לא מצא בת תלמיד־חכם—ישא בת גדולי־הדור; לא מצא בת גדולי־הדור—ישא בת ראשי־כנסיות; לא מצא בת ראשי־כנסיות — ישא בת גבאי־צדקה; לא מצא בת גבאי־צדקה—ישא בת מלמדי־תינוקות.

[1] שמ' ו', כג. [2] הוש' ה', ז. [3] ויק' י"ט, יח. [4] שם שם, יז. [5] שם כ"ה, ט

דם מתוך גיד. כה) נחית דרגא וגו'— כלו' לעולם ישא אדם אשה פחותה ממנו מעלה אפס ביחוס, שלא תתגאה עליו, אבל שושבין וחבר יברור לו מי שגדול ממנו ביחוס. כו) ידבק אדם בטובים — ישא אשה ממשפחה הגונה. יהונתן — שנעשה כהן לפסל מיכה. לא) לשם ממון— שהיא מכניסה לו. ממון פלט — שומלט כספו בידו. כופתו — אוסרו. רוצעו — מלקהו ברצועה. לב) וחי אחיך עמך — מפני שהוא שונא אותה ומצערה. לג) בענבי הגפן — שמרכיבים אותם בענבי הגפן. ענבי הסנה — ענבי בר. כעור — מגונה.

ולא ישא בת עם־הארץ, מפני שהם שקץ ונשותיהם שרץ, ועל בנותיהם הוא אומר: „ארור שוכב עם כל בהמה"[1]. (פס' מט:).

לד „וִיהוֹשֻׁעַ הָיָה לָבֻשׁ בְּגָדִים צוֹאִים"[2] — וכי דרכו של יהושע ללבוש בגדים צואים? אלא מלמד שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה ולא מִחה בהם. (סנה' צג.).

לה שנו רבותינו: נאמן התינוק לומר: כך אמר לי אבא: משפחה זו כשרה ומשפחה זו פסולה, ושאכלנו בקְצָצָה של בת פלוני לפלוני.

ביצד קצצה? אחד מן האחים שנשא אשה שאינה הוגנת לו, באין בני משפחה, ומביאין חבית מלאה קְלָיוֹת ואגוזים ושוברין אותה לפני התינוקות באמצע הרְחָבָה ואומרים: „אחינו בית ישראל, שמעו! אחינו פלוני נשא אשה שאינה הוגנת לו, ומתיְראים אנו שמא יתערב זרעו בזרענו, באו וקחו לכם דוגמא לדורות, שלא נתערב זרעו בזרענו"—והתינוקות מלקטים ואומרים: נקצץ פלוני ממשפחתו! נקצץ פלוני ממשפחתו!

ובשעה שהוא מגרשה, היו עושים כן ואומרים: חזר פלוני למשפחתו! (כת' כח:; ירוש' קיד' פ' א).

לו „וְקָרְאוּ לוֹ זִקְנֵי עִירוֹ וְדִבְּרוּ אֵלָיו"[3] — מלמד שמשיאין לו עצה הוגנת לו, שאם היה הוא ילד והיא זקנה, הוא זקן והיא ילדה, אומרין לו: מה לך אצל ילדה? מה לך אצל זקנה? כְּלַךְ אצל שכמותך ואל תכניס קטטה לתוך ביתך. (יבמ' קא:).

לז אמר ריש־לקיש: גבוה לא ישא גבוהית, שמא יֵצא מהם תורן; נַנָּס לא ישא ננסת, שמא יצא מהם אצבְעִי; לבן לא ישא לבנה, שמא יצא מהם בוהק; שחור לא ישא שחורה, שמא יצא מהם טפוח. (בכ' מה:).

לח אסור לו לאדם לקדש אשה עד שיראנה. (קיד' מא:).

לט „עֵינַיִךְ יוֹנִים"[4] — כלה כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריכה בדיקה; עיניה טרוטות — כל גופה צריכה בדיקה. (תענ' כד.; שהש"ר).

מ אסור לו לאדם לקדש בתו כשהיא קטנה, עד שתגדיל ותאמר: בפלוני אני רוצה. (קיד' מא.).

מא המַשיא בניו ובנותיו סמוך לפִרקם— עליו הכתוב אומר: „וידעת כי שלום אהלך"[5]. (יבמ' סב:).

מב בתך בְגְרָה—שַחרר עבדך ותן לה. (פס' קיג.).

מג אמר ר' יהודה אמר רב: המַשיא את בתו לזקן והמשיא אשה לבנו קטן, עליו הכתוב אומר: „למען ספות הרוה את הצמאה לא יאבה ה' סלוח לו"[6]. (סנה' עו:).

[1] דב' כ"ז, כא. [2] זכ' ג', ג. [3] דב' כ"ה, ח. [4] שה"ש א', טו. [5] איוב ה', כד. [6] דב' כ"ט, יח—יט.

לה) משפחה זו כשרה — שאין בה תערובת של פסול. בקצצה — מפורש להלן. קליות — שבלים קלויות באש. הרחבה — הרחוב. דוגמא — אות ומופת לזכרון. נקצץ — נכרת. לו) ילד — צעיר. כלך — לך לך. תורן — כלוֹ' בן גבוה ביותר. ננס — קצר קומה. אצבעי — קטן כאצבע. בוהק — לבן ביותר. טפוח — שחור ביותר. לט) טרוטות — חולניות ודולפות. מא) סמוך לפרקם — קרוב לזמן שנעשים ראוים לנשואים. שלום אהלך — שהוא במנוחה שלא יחטאו בניו. לז) בגרה — הגיעה לפרקה. שחרר — הוצא לחירות.

מד „אַל תְּחַלֵּל אֶת בִּתְּךָ לְהַזְנוֹתָהּ" [1]—רבי אליעזר אומר: זה המשיא בתו לזקן. ר' עקיבא אומר: זה המַשְׁהֶה בתו בוגרת. (סנה' עו.)

מה היה ר' מאיר אומר: כל המַשיא בתו לעם־הארץ, כאלו כופתה ומניחה לפני ארי: מה ארי דורס ואוכל ואין לו בשת־פנים, אף עם־הארץ מכה ובא אליה ואין לו בשת־פנים. (פס' מט:).

מו מעשה באשה אחת שנשאת לְחָבֵר והיתה קושרת לו תפלין על ידו; נשאת למוכס והיתה קושרת לו קִשְׁרֵי מוֹכֵס על ידו. (ע"ז לט.)

מז מעשה בְּרִיבָה אחת שהיה אביה חבר לגוי, והיו אוכלים ושותים ומיטיבים את לבם. אמר לו אותו הגוי לאביה: תנה את בתך לבני לאשה. אמר לו: הן. שמעה הריבה והחרישה בדבר עד שהגיע זמן חופתה. כיון שהגיע זמן חופתה עלתה לגג ונפלה ומתה. (תדב"א יט).

מח מעשה בריבה שהיתה הולכת לבית אביה, והיתה יפת־תאר ומקושטת כסף וזהב תעתה בדרך והלכה בלא ישוב. כיון שהגיע לחצי היום צמאה ולא היו לה מים. ראתה באר וחבל של דלי תלוי עליה. אחזה בחבל ונִשְׁתַּלְשְׁלָה וירדה. לאחר ששתתה בקשה לעלות ולא יכלה. היתה בוכה וצועקת. עבר עליה בחור אחד ושמע קולה. עמד על הבאר והציץ בה. אמר לה: מי אַתְּ, מבני אדם או מן הרוחות? אמרה לו: מבני אדם אני. אמר לה: שמא מתנכרת את לי. אמרה לו: לאו. אמר לה: השְׁבעי לי. נשבעה לו. אמר לה: מה טיבך? ספרה לו כל המעשה. אמר לה: אם אני מַעלֵךְ תנשאי לי? אמרה לו: הן. העלָהּ. בקש לִזַּקֵק לה מיד. אמרה לו: מאיזה עם אתה? אמר לה: מישראל אני וממקום פלוני אני וכהן. אמרה לו: הקדוש־ברוך־הוא בחר בך וקדשך מכל ישראל ואתה מבקש לעשות כבהמה בלא כתובה ובלא קידושין. בוא אחרי אצל אבי ואמי שהם ממשפחה פלונית, גדולים ומיוחסים בישראל, ואני מתארסת לך. נתנו אמונתם זה לזו וזו לזה. אמרה: מי מעיד? היתה חולדה אחת עוברת כנגדם. אמרה לו: חולדה זו ובור זה עדים בדבר. הלכו כל אחד לדרכו. אותה הריבה עמדה באמונתה, וכל מי שהיה תובעה היתה ממאנת, וכיון שהחזיקו בה התחילה לנהוג עצמה נִכְפֵּית ומקרעת בגדיה ובגדי כל מי שהיה נוגע בה, עד שנמנעו בני אדם ממנה. והוא כיון שבא לעירו עבר על אמונתו ונשא אשה אחרת, והוליד שני בנים, אחד נפל לבור ומת, ואחד נְשָׁכַתּוּ חולדה ומת. אמרה לו אשתו: מה מעשה הוא זה, שבנינו מתים במיתה משונה? אמר לה: כך וכך היה המעשה. נתגרשה ממנו. אמרה לו: לך אצל חלקך שנתן לך הקב"ה. הלך ושאל בעירה. אמרו לו: נכפית היא, כל מי שתובעה כך וכך עושה לו. הלך אצל אביה, פֵּרש לו כל המעשה ואמר לו: אני מקבל כל מום שבה. העמיד עליו עדים. בא אצלה. התחילה לעשות כמנהגה. סִפֵּר לה מעשה חולדה ובור. אמרה לו: אף אני באמונתי עמדתי. מיד נתישבה דעתה ונשאת לו וזכו לבנים ולנכסים הרבה. ועליה אמר הכתוב: „עיני בנאמני ארץ"[2]. (תענ' ח. ברש"י וערוך)

מט שנו רבותינו: כיצד מרקדין לפני הכלה? בית־שַׁמַּאי אומרים: כלה כְּמות שהיא;

[1] ויק' י"ט, כט. [2] תהל' ק"א, ו.

מה) דורס — טורף. מו) חבר—תלמיד־חכם. למוכס — גובה מכס. קשרי מוכס—חותמות לנותני מכס. מז) בריבה — בנערה. מח) אמונתם —שבועתם. נכפית —חולי נופל. מט) כיצד מרקדין וגו' — כלו' במה משבחין את הכלה בשעת ריקוד לפניה. כמות שהיא — לפי יופיה

ובית-הלל אומרים: כלה נאה וַחֲסוּדָה. אמרו להם בית-שמאי לבית-הלל: הרי שהיתה חִגֶּרֶת או סוּמָא, אומרים לה „כלה נאה וחסודה" ? — והתורה אמרה „מדבר שקר תרחק"[1]! אמרו להם בית-הלל לבית-שמאי: לדבריכם. מי שלקח מִקָּח רע מן השוק, ישַׁבְּחנו בעיניו או יְגַנְּנוּ בעיניו? הוֵי אומר: ישבחנו בעיניו. מכאן אמרו חכמים: לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות.

אמרו עליו על ר' יהודה בר אֶלְעַאי, שהיה נוטל בד של הֲדַס ומרקד לפני הכלה ואומר: „כלה נאה וחסודה". רב שמואל בר רב יצחק היה מרקד בשלשה. אמר ר' זירא: מבַיְשנו הזקן. כשמת — הפסיק עמוד-אש בינו ובין שאר העם (ומקבלנו, שאין עמוד-אש מפסיק אלא לאחד בדור או לשנים בדור). אמר ר' זירא: הועיל לו שׁוֹטוֹ לזקן; ויש אומרים: שְׁטוּתוֹ לזקן; ויש אומרים: שִׁטָּתוֹ לזקן.

רב אחא היה מרכיב את הכלה על כתפיו ומרקד.

כשבא רב דימי אמר: כך היו שרים לפני הכלה במערב: „לא כָּחָל ולא שָׂרָק ולא פִּרְכּוּם — וְיַעֲלַת חן! (כת' טז, יז).

ג שנו רבותינו: ממשיכין יין בצנורות לפני חתן וכלה וזורקין לפניהם קְלָיוֹת ואגוזים בִּימוֹת-החמה, אבל לא בִּימוֹת-הגשמים; אבל לא גְלוּסְקָאוֹת לא בימות-החמה ולא בימות-הגשמים. (בר' נ).

גא אמרו עליו על אגריפס המלך, שעָבַר לפני הכלה—ושִׁבְּחוּהוּ חכמים. אמרו לו: מה ראית? אמר להם: אני כתר נוטל בכל-יום, וזאת תטול כתרה שעה אחת. (כת' יז; ז. שִׂמְח' פ' י)

גב חתן דומה למלך. (פדר"א טז).

גג במערבָא, כשֶׁנָּשָׂא אדם אשה אמרו לו כך: „מצא" או „מוצא". „מצא", שנאמר: „מָצָא אשה מָצָא טוב"[2]; „מוצא", שנאמר: „וּמוֹצֵא אני מר ממות את האשה"[3]. (בר' ח.).

גד כתוב בספר בן-סירא: אשה טובה מתנה טובה—בחיק יְרֵא-אלהים תנתן; אשה רעה צרעת לבעלה. אשה יפה אשרי בעלה, מספר ימיו כפלים. (יבמ' סג:).

גה דרש ר' עקיבא: איש ואשה שָׁזכו שכינה ביניהם, לא זכו—אש אוכלתם. (סוטה יז.)

גו תנא משמו של ר' מאיר: איש ואשה שכינה ביניהם: יָה—י' באיש וה' באשה. זכו—שכינה ביניהם ומתברכים. לא זכו—שכינה מסתלקת מביניהם ומִדבקות שתי הָאֶשׁוֹת ואש אוכלתם. (לק"ט בראשית).

[1] שמ' כ"ג, ז. [2] מש' י"ח, כב. [3] קהל' ז', כו.

וחשיבותה משבחין אותה. וחסודה — חוט של חסד וחן משוך עליה. חגרת או סומא — פסחת או עורת. מקח — קנין. מעורבת עם הבריות — לעשות לאיש ואיש כרצונו. בשלשה— בדים. מבישנו הזקן — שמזלזל בכבוד עצמו לפני העם. שוטו — שרביטו, בד של הדס. שטותו — שמתנהג כמשתטה. שיטתו — דרכו ומנהגו. כחל... שרק — מיני צבע ליופי. פרכום — קשוט ויפוי, כגון קליעת שער ובדומה. ג) ממשיכין יין בצנורות — משום סימן טוב וברכה. בימות הגשמים — שהם נמאסים בטיט, ואסור לבזות אוכלים. גלוסקאות — לחם סולת. לא בימות החמה וגו' — שנמאסים תמיד בזריקה. גא) שעבר לפני הכלה — לתת דרך להלוית הכלה, שלא ילך העם אחריו. גה) שכינה ביניהם — כמפרש להלן.

נז מָצָא ר' יוסי לאליהו, אמר: כתוב „אעשה לו עזר"[1]—במה אשה עוזרתו לאדם? אמר לו: אדם מביא חטין—חטין כוסס? פשתן—פשתן לובֵש? לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו. (יבמ' סג.).

נח אמר ר' אלעזר: למה נאמר: „אעשה לו עזר כנגדו"?[1]—זכה עוזרתו, לא זכה—כנגדו. ויש אומרים: ר' אלעזר רָמֵי: כתוב „כנגדו" וקוראים: „כִּנְגְדוֹ"—זכה „כנגדו", לא זכה—מְנַגַּדְתּוֹ. (שם).

נט אמר ר' חנינא: „כל ימי עני רעים"[2] — זה שיש לו אשה רעה, „וטוב לב משתה תמיד"[2] — זה שיש לו אשה טובה. (ב"ב קמה:).

ס אמר רבא: קשה אשה רעה כיום סגריר.
אשה רעה כיצד? אמר אביי: מקשטת לו שלחן ומקשטת לו פה. רבא אמר: מקשטת לו שלחן ומחזרת לו אחוריה. (יבמ' סג:).

סא מפני אשה רעה זקנה קופצת על האדם. (תנח').

סב רב נפטר מר' חיא, אמר לו: המקום יצילך מדבר הקשה ממות.
— וכי יש דבר שקשה ממות? —יצא בדק ומצא: „ומוצא אני מר ממות את האשה"[3]. (יבמ' סג:).

סג אמר ר' יהודה ארבעה עשר דברים קשים זה מזה וכלם מתגאים זה על זה: תהום קשה—הארץ כובשה; הארץ קשה—ההרים מתגאים עליה; הר קשה—ברזל שוברו; ברזל קשה—אש מפעפעתו; אש קשה—מים מכבים אותה; מים קשים—עננים סובלים אותם; עננים קשים—רוח מפזרתם; רוח קשה—הכותל עומד בו; כותל קשה—אדם סותרו; אדם קשה—צרה מחלחלתו; צרה קשה—יין משכחה; יין קשה—שנה מפיגתו; שנה קשה—חולי מטלטלה; חולי קשה—מלאך־המות נוטל את הנפש.
ואשה רעה קשה מכלם. (קה"ר ז).

סד אמרו משמו של רב: כל חולי ולא חולי־מֵעַיִם, כל־כאב ולא כאב־לב, כל מיחוש ולא מיחוש־ראש, כל רעה ולא אשה רעה. (שבת יא.).

סה רב היתה אשתו מצערתו. כשאמר לה: עשי לי עדשים—עשתה לו פולים; פולים—עשתה לו עדשים. כשהגדיל חִיָּא בנו היה מהפך לה דברי אביו. אמר רב לבנו: השביחה אמך. אמר לו: אני הוא שהפכתי לה את דבריך. א"ל: זוהי שאומרין הבריות: היוצא ממך מלמדך חכמה. אף על פי כן לא תעשה כך, שנאמר: „למדו לשונם דבר שקר"[4]. (יבמ' סג).

[1] בר' ב', יח. [2] מש' ט"ו, טו. [3] קהל' ז', כו. [4] ירמ' ט', ד.

נו) כוסס — כל אכילת גרעינים קרויה כסיסה. נח) כנגדו — משמע שהיא מתנגדת לו. רמי — הקשה. וקוראין כנגדו — בחירק, מלשון נגידה (הכאה בארמית). מנגדתו — מכה אותו. ס) מקשטת לו שלחן — עורכת לו שלחן. ומקשטת לו פה — כלו' מקללתו. סג) מפעפעתו — מרככת אותו. סותרו — הורסו. מחלחלתו — מחרידתו ומזעזעת את גופו. מטלטלה — מטרידה. סד) מיחוש — הרגשת כאב. סה) עדשים — תבשיל של עדשים. היה מהפך לה — כדי שתעשה היא להיפך ויהא ברצון אביו.

סו ואמר רב: כל ההולך בעצת אשתו נופל בגיהנם. שנאמר: „רק לא כאחאב אשר הסתה אותו איזבל אשתו"[1]. (ב"מ נ"ט.)

סז אוש שהנשים הָרְגוּהוּ—אין דין ואין דַיָן עליו. (ב"מ צז.)

סח מעשה בחסיד אחד שהיה נשוי לחסידה אחת ולא העמידו בנים. אמרו: אין אנו מועילים להקדוש־ברוך־הוא כלום. עמד ונרשה. הלך זה ונשא רְשָׁעָה ועשתה אותו רשע; והלכה זו וְנִשאת לרשע ועשתה אותו צדיק, הֱוֵי—שהכל מן האשה. (ב"ר יז).

סט כתוב אחד אומר: „מצא אשה מצא טוב"[2], וכתוב אחד אומר: „ומוצא אני מר ממות את האשה"[3]—היאך יתקַיְמוּ שני מקראות הַלָּלוּ? אלא אם אשה רעה היא אין סוף לרעתה ואם אשה טובה היא אין סוף לטובתה. (שו"ט נט).

ע אמר רבא: בא וראה כמה טובה אשה טובה וכמה רעה אשה רעה. כמה טובה אשה טובה, שנאמר: „מצא אשה מצא טוב"[2]—אם בה הכתוב מדבר, כמה טובה אשה טובה שהכתוב מְשַׁבְּחָהּ; אם בתורה הכתוב מדבר — כמה טובה אשה טובה שהתורה נמשלה בה. כמה רעה אשה רעה, שנאמר: „ומוצא אני מר ממות את האשה"[3]—אם בה הכתוב מדבר, כמה רעה אשה רעה שהכתוב מְגַנֶּהָ, אם בגיהנם הכתוב מדבר—כמה רעה אשה רעה שגיהנם נמשלה בה. (יב"מ סג:).

עא אמר ר' חֶלְבּוֹ: לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו, שאין ברכה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא בשביל אשתו, שנאמר: „ולאברם היטיב בעבורה"[4]. וזהו שאמר להם רבא לבני מחוזא: כַּבְּדוּ נשותיכם כדי שתתעשרו. (ב"מ נט.).

עב שנו רבותינו: האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו (והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה) — עליו הכתוב אומר: „וידעת כי שלום אהלך"[5]. (יבמ' סב:).

עג הבריות אומרין: אִתְּתָךְ גּוּצָא — גְּחִין וּלְחִישׁ לָהּ (אשתך נמוכה — שְׁחֵה ולחש לה.) (ב"מ נט.).

עד הואיל והוא רצונה — הוא כבודה. (ירוש' פאה פ' א).

עה אמר רב: לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו, שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה. (ב"מ נט.).

עו תניא, ר' שמעון בן אליעזר אומר: (יצר, תינוק ו)אשה תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. (סוטה מז.).

עז רב רְחוּמִי היה לומד תורה לפני רבא במחוזא, והיה רגיל לבוא בערב יום־כפורים. פעם אחת מְשָׁכוֹ תלמודו. היתה אשתו מְצַפָּה לו: עכשו בא, עכשו בא — ולא בא. חלשה דעתה ונָשְׁרָה דמעה מעינה. היה יושב על הגג, נשבר הגג תחתיו — ומת. (כת' סב:).

[1] מ"א כ"א, כה. [2] מש' י"ח, כב. [3] קהל' ז', כו. [4] בר' י"ב, טז. [5] איוב ה', כד.

סו) בעצת אשתו — הרשעה. עג) אתתך גוצא וגו' — כלו' שיעשה אדם את רצון אשתו. עה) באונאת אשתו — בצער אשתו, שלא יצערנה. שדמעתה מצויה — קלה לבכיה. אונאתה קרובה — העונש על צערה ממהר לבוא. עז) היה רגיל לבוא — לביתו. משכו תלמודו — נמשך אחרי למודו. ונשרה — נפלה.

עח ר' חיא הותה אשתו מצַעַרְתּוֹ, כשהיה מוצא דבר – היה כורכו בסודרו ומביא לה. אמר לו רב: הרי מצערת היא לְמַר? אמר לו: דַיֵּנוּ שמגַדלות בנינו ומצילות אותנו מן החטא. (יבמ' סג.).

עט חן אשה על בעלה. (סוטה מז.).

פ אמר לו רב לר' חיא: נשים במה הן זוכות? בהקראת בניהן לבית־הכנסת ובהַשְׁנָיַת בעליהן לבית־המדרש ושומרות לבעליהן עד שהם באים מבית־המדרש. (בר' יז.).

פא „שָׁוְא לָכֶם מַשְׁכִּימֵי קוּם מְאַחֲרֵי שֶׁבֶת אֹכְלֵי לֶחֶם הָעֲצָבִים כֵּן יִתֵּן לִידִידוֹ שֵׁנָא"[1] – אמר ר' יצחק: אלו נשותיהם של תלמידי־חכמים, שֶׁמְּנַדְּדוֹת שנה מעיניהן בעולם־הזה וזוכות לחיי העולם־הבא. (יומא עז:).

פב המַדיר את אשתו שלא תִשאַל ולא תַשאִיל נָפָה וכְבָרָה, רֵחַיִם ותנור– יוציא ויתן כתובה, מפני שמַשִׂיאָהּ שֵׁם רע בשכֵנותיה; וכן היא שנדרה שלא תשאל ושלא תשאיל נפה וכברה, רחים ותנור, ושלא תארוג בגדים נאים לבניו–תצא שלא בכתובה, מפני שמשִׂיאתו שם רע בשכניו. (כת' עב.).

פג מעשה באחד שנדר מבת־אחותו הֲנָיָה והכניסוה לבית ר' ישמעאל ויִפּוּהָ. אמר לו ר' ישמעאל: בני, מזו נדרת? א"ל: לאו. והתירה ר' ישמעאל.
באותה שעה בכה ר' ישמעאל ואמר: בנות ישראל נאות הן, אלא שהעניות מנַוְּלָתָן.
תָּנָא: שֵׁן תּוֹתֶבֶת היתה לה ועשה לה ר' ישמעאל שן של זהב משֶׁלּוֹ.
כשמת ר' ישמעאל היו בנות ישראל נושאות קינה ואומרות: בנות ישראל אל ר' ישמעאל בכינה! (קיד' סו.).

פד מעשה באדם שאמר לאשתו: קוֹנָם שֶׁאִי אַתְּ נֶהֱנֵית לי עד שתטעימי תבשילך לר' יהודה ולר' שמעון. ר' יהודה טָעַם; אמר: קל־וחמר, ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה: „שְׁמִי שנכתב בקדושה יִמָּחֶה על המים המאררים בספק", ואני–על אחת כמה וכמה. ר' שמעון לא טעם; אמר: ימותו כל בני אלמנה ואל יזוז שמעון ממקומו; ועוד, כדי שלא יהיו רגילים בנדרים. (שם:)

פה מעשה בבן בבל שעלה לארץ־ישראל ונשא אשה. אמר לה: בַּשלי לי שתי עדשים. בשלה לה שתי עדשים. כעס עליה. למחר אמר לה: בשלי לי סאה. בשלה לה סאה. אמר לה: הביאי לי שני „בוֹצִינֵי". הביאה לו שני נרות. אמר לה: שברים בראשו של

[1] תהל' קכ"ז, ב.

עח) כורכו בסודרו —מעטפו כמטפחתו. פ) בהקראת בניהן וגו' — כלו' שהן שולחות את בניהן למקרא ובעליהן למשנה. פב) המדיר — נותן עליה נדר, משביע. ריחים ותנור — המטולטלים. יוציא ויתן כתובה — אם היא רוצה להתגרש על כך כופין אותו לגרשה ולשלם את כתובתה. שמשיאה — מטיל ונותן עליה. פג) שן תותבת — שן עשויה שהושיבו במקום השן שנפלה. פד) קונם — לשון נדר. שאי את נהכית לי —שאין את נהנית ממני. שמי שנכתב וגו'— במים המאררים שמשקין את הסוטה מוחקין פסוק בתורה, שנזכר שם שמו של הקב"ה. בני אלמנה— כלו' ימות הבעל ותהא היא אלמנה ואח"כ ימותו בניה. ולא יזוז שמעון ממקומו — לטעום תבשילה, שאין זה לפי כבודו. פה) שתי עדשים — נתכוון למקצת עדשים כלשון בני אדם, והיא תפסה את הדברים בפשוטם. בשלי לי סאה—כלו' הרבה. בוציני—כלשון ארמית פירושו אבטיחים וגם נרות, והוא נתכוון לאבטיחים.

„בָּבָא". היה יושב בָּבָא בן בוטא על הפתח ועוסק בדין, שבָּרָתם על ראשו. אמר לה: מה את עושה? אמרה לו: כך צוני בעלי. אמר לה: את עשית רצון בעלך, — המקום יוציא ממך שני בנים כבבא בן בוטא. (קיד' סו:).

פו מעשה באדם שאמר לאשתו: קונם שאי אַתְּ נהנית לי עד שתַראי מום יפה שבך לר' ישמעאל בר' יוסי. אמר להם: שמא ראשה נאה? אמרו לו: סגלגל. — שמא שערה נאה? — דומה לאֲגִיצֵי פשתן. — שמא עיניה נאות? — טְרוטות הן. — שמא אוניה נאות? — כפולות הן. — שמא חוטמה נאה? — בלום הוא. — שמא שפתותיה נאות? — עבות הן. — שמא צוארה נאה? — שקוט הוא. — שמא כרֵסה נאה? — צָבָה היא. — שמא רגליה נאות? — רחבות כשל אַוָּז. — שמא שמה נאה? — לִכְלוּכִית שמה. אמר להם: יפה קורין אותה לכלוכית, שהיא מלוכלכת במומים! — והתירו. (שם).

פז מעשה באשה אחת בצידן, ששהתה עשר שנים עם בעלה ולא ילדה. באו אצל ר' שמעון בן יוחאי והיו רוצים להתפרש זה מזה. אמר להם: חייכם כשם שנזדווגתם זה לזה במאכל ובמשתה כך אין אתם מתפרשים אלא מתוך מאכל ומשתה. הלכו בדרכיו ועשו לעצמם יום־טוב, ועשו סעודה גדולה ושכרתו יותר מדאי. כיון שנתישבה דעתו עליו אמר לה: בתי, ראי כל חפץ טוב שיש לי בבית וטלי אותו ולכי לבית אביך. מה עשתה היא? לאחר שישן רמזה לעבדיה ולשפחותיה ואמרה להם: שאוהו במטה וקחו אותו והוליכוהו לבית אבא. בחצי הלילה ננער משנתו, כיון שפג יינו אמר לה: בתי, היכן אני נתון? אמרה לו: בבית אבא. אמר לה: מה לי לבית אביך? אמרה לו: ולא כך אמרת לי בערב: כל חפץ טוב שיש בביתי טלי אותו ולכי לבית אביך? אין חפץ טוב לי בעולם יותר ממך. הלכו להם אצל רבי שמעון בן יוחאי ועמד והתפלל עליהם ונפקדו. (שהש"ר).

פח אמר רבי אלעזר כל המגרש אשתו ראשונה אפילו מזבח מוריד עליו דמעות, שנאמר: „וזאת שנית תעשו כסות דמעה את מזבח ה' בכי ואנקה מאין עוד פנות אל המנחה ולקחת רצון מידכם. ואמרתם על מה? על כי ה' העיד בינך ובין אשת נעוריך אשר אתה בגדתה בה והיא חברתך ואשת בריתך"[1]. (גיט' צ.).

פט „כִּי שָׂנֵא שַׁלַּח אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל"[2] — אמר ר' חנין: בשעה שעלו ישראל מן הגולה נתפחמו פני הנשים מן השמש והניחו אותן, והלכו להם ונשאו נשים נכריות, והיו מקיפות את המזבח ובוכות. אמר הקדוש־ברוך־הוא: מי יקבל מהם — „בכי ואנקה!" משגולת וחמסת ונטלת יפיה ממנה אתה משלחה — אַתְמְהָא! (ב"ר יח).

צ „כִּי שָׂנֵא שַׁלַּח"[2] — רב יהודה אומר: אם „שְׂנֵאתָהּ — שַׁלַּח! ר' יוחנן אומר: שנאוי המשלח. (גיט' צ:).

[1] מלא' ב', יג, יד. [2] שם שם, טז.

בבא — בלשון ארמית פתח. המקום — הקב"ה. פו) סגלגל — עגול. לאגיצי פשתן — חבילי פשתן. טרוטות — מאורכות ומרובעות; וי"א: רכות. כפולות — מכופלות, כלו' תלויות למטה. בלום — סתום ונפוח. שקוט — קצר, שראשה מונח בין כתפותיה. והתירו — התיר את הנדר, שמצא בה מום יפה. פז) להתפרש — להפרד ע"י גט. שנזדוגתם — נתחברתם. הלכו בדרכיו — שמעו בעצתו. פט) נתפחמו — השחירו. והיו מקיפות את המזבח — בשעת הקרבת הקרבנות. מי יקבל מהם וגו' — את הקרבנות בשעת בכי ואנקה.

צא בית־שמאי אומרים: לא יגרש אדם את אשתו אלא אם־כן מצא בה דבר עֶרְוָה, שנאמר: „כי מצא בה ע ר ו ת דבר"[1]; —ובית־הלל אומרים: אפילו הקדיחה תבשילו, שנאמר: „כי מצא בה ערות ד ב ר". ר' עקיבא אומר: אפילו מצא אחרת נאה הימנה, שנאמר: „והיה אם לא תמצא חן בעיניו"[1]. (גיט' צ.).

צב העוברת על דת יהודית יוצאת שלא בכתובה. ואיזוהי דת יהודית? יוצאת וראשה פרוע וטוָה בשוק ומדברת עם כל אדם. אַבָּא שאול אומר: אף המקללת יולדיו בפניו. ר' טרפון אומר: אף הקולָנית. ואיזוהי קולנית? לכשהיא מדברת בתוך ביתה ושכֵניה שומעים קולה. (כת' עב.).

צג תניא היה רבי מאיר אומר: כשֵם שיֵש דעות במאכל כך יש דעות בנשים. יש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ואינו שותהו, וזו היא מדת פַּפּוֹס בן יהודה, שהיה נועל בפני אשתו ויוצא; ויש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ושותהו, וזו היא מדת כל אדם, שמדברת עם אחיה וקרוביה וּמניחהּ; ויש לך אדם שזבוב נופל לתוך תַּמחוּי מוצצו ואוכלו, זו היא מדת אדם רע, שרואה את אשתו יוצאה וראשה פרוע וטוָה בשוק ופרומה משני צדדיה ורוחצת במקום שבני אדם רוחצין, שזו מצוה מן התורה לגרשה, שנאמר: „כי מצא בה ערות דבר... ושלחה מביתו"[1]... „והלכה והיתה לאיש אחר"[2] — הכתוב קראו אַחֵר, לומר, שאין זה בן־זוגו לראשון: זה הוציא רְשָׁעָה מביתו וזה הכניס רשעה לתוך ביתו. (גיט' צ.).

צד אשה רעה צרעת לבעלה — מה תקנתו? יגרשנה ויתרפא מצרעתו. (יבמ' סג).

צה „נְתָנַנִי ה' בִּידֵי לֹא אוּכַל קוּם"[3] — זו אשה רעה וכתובתה מרובה. (שם).

צו אשה רעה וכתובתה מרובה — צרתה בצדה. (שם:).

צז אמר ר' יוחנן: כל אדם שמתה אשתו ראשונה כאלו חָרֵב בית־המקדש בימיו, שנאמר: „בן אדם הנני לוקח ממך את מ ח מ ד ע י נ י ך במגפה... ותמת א ש ת י בערב"[4], וכתיב: „הנני מחלל את מ ק ד ש י, גאון עוזכם ו מ ח מ ד ע י נ י כ ם"[5].

אמר ר' אלכסנדרַאי: כל אדם שמתה אשתו בְּימיו עולם חשך בעדו, שנאמר: „אור חשך באהלו ונרו עליו ידעך"[6]. ר' יוסי בר' חנינא אמר: פסיעותיו מתקצרות, שנאמר: „יצרו צעדי אונו"[7]. ר' אבהו אומר: עצתו נופלת, שנאמר: „ותשליכהו עצתו"[7]. (סנה' כב.).

צח אמר רב שמואל בר נחמן: לכל יש תמורה חוץ מאשת־נעורים, שנאמר: „ואשת נעורים כי תמאס"[8]. שנה לו רב יהודה לרבי ייִצחק בנו: אין אדם מוצא קורת־רוח אלא מאשתו ראשונה, שנאמר: „ושמח מאשת נעוריך"[9]. אמר ליה: כגון מי? אמר לו: כגון אמך. (שם).

[1] דב' כ"ד, א. [2] שם שם, ב. [3] איכה א', יד. [4] יחז' כ"ד, טז—יח. [5] שם שם, כא. [6] איוב י"ח, ו. [7] שם שם, ז. [8] ישע' נ"ד, ו. [9] מש' ה', יח.

צא) הקדיחה — שרפה, קלקלה. צב) וטוה בשוק —דרך פריצות היא. יולדיו —הוריו. קולנית — בעלת־קול, צעקנית. צג) דעות במאכל — מדות ומנהגים בעניני אכילה. בנשים — בעניני אישות. וזורקו — את הכוס. מדת פפוס בן יהודה — שהיה מקנא לאשתו הרבה. תמחוי — קערה של מאכל. ופרומה משני צדדיה —בגדה פתוח אצל שני אצילי ידיה. צו) צרתה בצדה — ישא עליה צרה (אשה שניה). צז) אור חשך באהלו — בשביל אהלו, זו אשתו.

צט תנא, אין איש מת אלא לאשתו ואין אשה מתה אלא לבעלה. אין איש מת אלא לאשתו, שנאמר: „וימת אלימלך איש נעמי"[1], ואין אשה מתה אלא לבעלה, שנאמר: „ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל"[2]. (סנה' כב:).

ק כל הנותן עיניו באשתו שתמות ויירשנה — לסוף היא קוברתו. (אדר"נ פ' כ).

קא „בָּנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ נְתֻנִים לְעַם אַחֵר וְעֵינֶיךָ רֹאוֹת"[3] — אמר רב: זו אשת־האב. (יבמ' סג:).

II. טוֹבָה שֶׁל אִשָּׁה.

קב נשים עם בפני עצמן הן. (שבת סב.).

קג „וַיִּבֶן יְיָ אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלָע"[4] — התבונן מאין לבראתה. אמר: לא אברא אותה מן הראש — שלא תהא מֵיקֶרֶת ראשה; ולא מן העין — שלא תהא סַקְרָנִית; ולא מן האֹזן — שלא תהא צַיְּתָנִית; ולא מן הפה — שלא תהא פַּטְפְּטָנִית; ולא מן הלב — שלא תהא קַנְאָתָנִית; ולא מן היד — שלא תהא מְמַשְׁמְשָׁנִית; ולא מן הרגל — שלא תהא פַּרְסָנִית; אלא מן הצלע, ממקום שהוא צנוע באדם. ועל כל אֵבר ואֵבר שהיה בורא בה היה אומר לה: תהי אשה צנועה! תהי אשה צנועה! ואף־על־פי־כן „ותפרעו כל עצתי"[5] — שבּוּלָן יש בה. (ב"ר י"ח; תנח').

קד שנו רבותינו: ארבע מדות נאמרו בנשים: גַּרְגְּרָנִיּוֹת, צַיְּתָנִיּוֹת, עַצְלָנִיּוֹת וְקַנְאָנִיּוֹת. ר' יהודה בר' נחמיה אומר: אף אוֹסְטְמָנִיּוֹת, דברניות. ר' לוי אומר: אף גנבות, יוצאניות. (ב"ר מה).

קה שאלו תלמידיו את ר' דוסתאי בר' ינאי: מפני מה איש מְחַזֵּר על אשה ואין אשה מחזרת על איש? — משל לאדם שאבד לו אבֵדה, מי מְחַזֵּר על מי? בעל־אבדה מחזר על אבדתו. — מפני מה האיש מקבל פִּיּוּס ואין אשה מקבלת פיוס? — זה ממקום שנברא וזו ממקום שנבראת. — מפני מה אשה קולה ערב ואין איש קולו ערב? — זה ממקום שנברא וזו ממקום שנבראת. (נדה לא:).

קו שאלו את ר' יהושע: מפני מה האיש יוצא פניו למטה והאשה יוצאת פניה למעלה? אמר להם: האיש מביט למקום בריָתו והאשה מבטת למקום בריָתָה.
— ומפני מה האשה צריכה להתבסם ואין האיש צריך להתבסם? אמר להם: אדם

[1] רות א', ג. [2] בר' מ"ח, ז. [3] דב' כ"ח, לב. [4] בר' ב', כב. [5] מש' א', כה.

צט) אשת־האב — אשה שניה. קג) מיקרת ראשה — מגבהת ראשה. סקרנית — מתאוה לראות הכל. ציתנית — מתאוה לשמוע הכל. פטפטנית — מרבה לפטפט ולדבר. קנאתנית — בעלת קנאה. ממשמשנית — מתאוה למשמש בידיה הכל. פרסנית — מרבה בהליכה ויציאה. שכולן יש בה — כל החסרונות המנויים למעלה. קד) גרגרנית — מרבה באכילה, זוללת. אוסטמנית — רגזנית וקוראת תגר. קה) שאבד לו אבדה — והאשה נבראת מצלעו של אדם. מקבל פיוס — נוח לרצות. זה ממקום שנברא וגו' — הקרקע רכה, אבל העצמות קשין. אשה קולה ערב... ממקום שנבראת — עצם כשמבין עליו קולו נשמע. קו) פניו למטה — בשעת לידתו. למקום ברייתו — כלפי הקרקע. למקום ברייתה — כלפי הצלע.

נברא מאדמה והאדמה אינה מסרחת לעולם, וחוה נבראת מעצם. משל: אם תניח בשר שלשה ימים בלא מלח מיד הוא מסריח.

— מפני מה האיש נוח להתפתות ואין האשה נוחה להתפתות? אמר להם: אדם נברא מאדמה, וכיון שאתה נותן עליה טפה של מים מיד היא נשרית; וחוה נבראת מעצם, ואפילו אתה שורה אותו כמה ימים במים אינו נשרה. (ב"ר יז).

קז אשה תובעת בלב ואיש תובע בפה — וזו היא מדה טובה בנשים. (עיר' ק:).

קח עשרה קבין שיחה ירדו לעולם, תשעה נטלו נשים, ואחד כל העולם כלו. (קיד' מט:).

קט נשים מבקשות לידע הכל. (פנ"א).

קי אשה חשודה לגלות את הקדרה של חברתה, לידע מה היא מבשלת. (טהר' פ' ז).

קיא נשים כשפניות. (פס' קי:).

קיב מרבה נשים מרבה כשפים. (אב' פ' ב).

קיג הכשרה שבנשים — בעלת כשפים. (סופ' טו).

קיד אין חכמה לאשה אלא בפלך, שנאמר: „וכל אשה חכמת לב בידיה טוו" [1]. (יומא סו:).

קטו נשים דעתן קלה עליהן. (שבת לג:).

קטז נשים לאו בנות הוראה הן. (במ"ר י).

קיז רוצה אשה שתהא מבטת בצורות נאות מלאכול עגלים מפוטמים. (מא"ג).

קיח דברים שאשה משתוקקת אליהם—תכשיטים. (כת' סה.).

קיט עושה אשה תכשיטיה במועד.

שנו רבותינו: אלו הם תכשיטי נשים: כוחלת ופוקסת ומעבירה סרק על פניה. אשתו של רב חסדא היתה מתקשטת בפני כלתה. ישב רב הונא בר חיננא לפני רב חסדא ואמר: לא שנו אלא ילדה, אבל זקנה לא. אמר לו: האלהים! אפילו אמך ואפילו אמא של אמך, ואפילו עומדת על קברה; שאומרין הבריות: בת שתין כבת שית לקל טבלא רהטא (בת ששים כבת שש—רצה לקול התף). (מו"ק ט:).

קכ תני ר' חיא: אין אשה אלא ליופי; אין אשה אלא לבנים.
ותני ר' חיא: אין אשה אלא לתכשיטי אשה. (כת' נט:).

קכא ותני ר' חיא: הרוצה שיעדן את אשתו — ילבישנה כלי־פשתן; הרוצה שילבין את בתו — יאכילנה אפרוחים וישקנה חלב סמוך לפרקה. (שם).

[1] שמ' ל"ה, כה.

קיט) עושה אשה תכשיטיה במועד — מותרת להתקשט ואין בזה משום מלאכה. כוחלת — צובעת בין עיניה. ופוקסת — מתקנת שערה. סרק — מין צבע שמאדים את הפנים. היתה מתקשטת — במועד. לא שנו — שמותרת להתקשט במועד. ילדה — צעירה. אפילו עומדת על קברה — כלו' אפילו כשהיא קרובה למיתה רוצה היא להתקשט. לקל טבלא וגו' — כלו' מתאוה לשמוע דברי זמר. קכא) סמוך לפרקה — סמוך לבגרותה.

קכב רוצה אשה בקב ותִפלות מתשעה קבין ופרישות. (סוטה כ.).

קכג שתי נשים בבית מריבה בבית. (תנח' תצא).

קכד אין אשה מתקנאת אלא בירך חברתה. (מג' יג.).

קכה „וַתְּסִיתֵהוּ לִשְׁאֹל מֵאֵת אָבִיהָ שָׂדֶה וַתִּצְנַח מֵעַל הַחֲמוֹר"[1]—אמר ר' יצחק: אמרה לו: מה חמור זה כיון שאין לו מאכל באבוסו מיד צועק, כך אשה כיון שאין לה תבואה בתוך ביתה מיד צועקת. (תמורה.).

קכו נאמר „קמח"[2] ונאמר „סלת"[2]—אמר ר' יצחק: מכאן שהאשה צרה עיניה באורחים יותר מן האיש. (ב"מ פז.).

קכז „וַתֹּאמֶר אֶל אִישָׁהּ הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי אִישׁ אֱלֹהִים קָדוֹשׁ הוּא"[3]—אמר ר' יוסי בר' חנינא: מכאן שהאשה מכרת באורחים יותר מן האיש.
„קדוש הוא"—מהיכן ידעה?—שלא ראתה זבוב עובר על שלחנו. (בר' י:).

קכח „וַיִּבֶן יְיָ אֶת הַצֵּלָע"[4]—מלַמד שנתן הקדוש־ברוך־הוא בינה יתרה באשה יותר מבאיש. (נדה מה.).

קכט דרכן של בנות ישראל לא קולניות ולא רגל רמה ולא פרוצות בשחוק. (תנח' נשא).

קל „אֶשְׁתְּךָ כְּגֶפֶן פֹּרִיָּה בְּיַרְכְּתֵי בֵיתֶךָ"[5]—אמר ר' פנחס הכהן: בזמן שהיא צנועה בתוך הבית, כשם שמזבח מכפר כך היא מכפרת על ביתה. (תנח' וישלח).

קלא אמר רב נחמן: לא נאה יְהירות לנשים. שתי נשים יהירות היו ושמותיהן רעים: אחת שמה זְבוּרְתָא (דבורה) ואחת שמה כַּרְכּוּשְׁתָּא (חֻלדה); בזבורתא נאמר: „ותשלח ותקרא לברק"[6]—ואלו היא לא הלכה אצלו; ובכרכושתא נאמר: „אמרו לאיש אשר שלח אתכם אלי"[7]—ולא אמרה: „אמרו למלך". (מג' יד:).

קלב דרכה של אשה להיות יושבת בתוך ביתה ודרכו של איש להיות יוצא לשוק ולומד בינה מבני־האדם. (ב"ר יח).

קלג אין דרך אשה לישב בְּטֵלה. (ירוש' כת' פ' ה).

קלד אִתְּתָא בַּהֲדֵי שׁוּתָא פִּלְכָּא (האשה—עם השיחה פלך). (מג' יד:).

קלה אין דרך האשה לחזור על בתי־דינים. (גיט' סא.).

קלו אין דרך האשה לחזור על הפתחים. (כת' סז).

קלז הנשים רחמניות הן. (מג' יד:).

[1] יהוש' ט"ו, יח. [2] בר' י"ח, ו. [3] מ"ב ד', ט. [4] בר' ב', כב. [5] תהל' קכ"ח, ג. [6] שופ' ד', ו. [7] מ"ב כ"ב, טו.

קכב) רוצה אשה בקב ותפלות —נוח לה כחיי עניות שיש עמהם תפלות (לצחק עם בעלה). מתשעה קבין ופרישות — מחיי עושר שיש עמהם פרישות. קכו) קמח... סלת — היא אמרה קמח והוא אמר סולת. קכח) בינה יתרה — דריש „ויבן" לשון בינה. קכט) רגל רמה — הולכת בגאוה. קלד) אתתא בהדי שותא וגו' —האשה מדברת וטווה בפלך בבת־אחת; והכוונה שיודעת להטות את דבורה לטובתה כדרך שהיא מטה את הפלך בטויה.

קלח יותר משהאיש רוצה לִשָׂא, אשה רוצה להנשא. (יבמ' קיג.).

קלט טַב לְמֵיתַב טַן־דּוּ מִלְּמֵיתַב אַרְמְלוּ. (יבמ' קיח:).

קמ אשה גולם היא, ואינה כורתת ברית אלא למי שעֲשָׂאָהּ כלי. (סנה' כב:).

קמא „וּמְצֶאןָ מְנוּחָה אִשָּׁה בֵּית אִישָׁהּ"[1] — אמר ר' יוחנן: מכאן שאין לאשה קורת־רוח אלא בבית בעלה. (רו"ר א).

קמב „וְאֶל אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ"[2] — מעשה באשה משל בית טִבְרִינוּס שהיתה נשואה ללסטים והיה בעלה מצערה. שמעו חכמים ובאו אצלה להוכיחה. הוציאה לפניהם מנורה של זהב ונר של חרס על גבה. (ב"ר כ:).

קמג האשה משתוקקת על בעלה בשעה שיצא לדרך. (יבמ' סב:).

קמד דְשׁוּמְשְׁמָנָא גַּבְרָא כּוּרְסְיָהּ בֵּי־חֲרָאתָא רָמֵי לָהּ.
דְנַפְּצָא גַּבְרָא תִּקְרְיֵיהּ בְּסִפֵּי בָבָא וְתֵיתִיב. (שם קיח:).

קמה אִיהוּ בְּקָרֵי וְאִתְּתֵיהּ בְּבוּצִינֵי (הוא בדלעים ואשתו בקישואים). (מג' יב).

קמו חֲזָקָה, אין אשה מעיזה פניה בפני בעלה. (יבמ' קטז.).

קמז אשתו כגופו דומה. (מנ' צג:).

קמח אשת חָבֵר הרי היא כחבר. (ע"ז לט.).

קמט אשת לסטים כלסטים. (ירוש' כת' פ' ב).

קנ מה שקנתה אשתו קנה בעלה. (גיט' עז:).

קנא „וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם"[3] — הִשְׁוָה הכתוב אשה לאיש לכל דינין שבתורה.
„אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חַטֹּאת"[4] — השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה. (ב"ק טו.).

III. דְּבָרִים שֶׁבֵּינוֹ לְבֵינָהּ.

קנב „מַלְּפֵנוּ מִבַּהֲמוֹת אָרֶץ וּמֵעוֹף הַשָּׁמַיִם יְחַכְּמֵנוּ"[5] — אמר ר' יוחנן: אלמלי לא נִתְּנָה

[1] רות א', ט. [2] בר' ג', טז. [3] שמ' כ"א, א. [4] במ' ה', ו. [5] איוב ל"ה, יא.

קלט) טב למיתב טן דו וגו' — טוב לישב שנים (עם מי שהוא) מלישב אלמנה; קמ) גולם — כלי שלא נגמר. למי שעשאה כלי — כלו' לבעלה. קמב) להוכיחה — על שהיא יושבת בבית הלסטים. מנורה של זהב וגו' — רמזה להם שאפילו אם הבעל נזלן היא נשמעת לו. קמד) דשומשמנא גברא וגו' — מי שבעלה קטן כנמלה היא נותנת כסאה בין השרים; כלו' היא חשובה בעיניה. דנפצא גברא וגו' — מי שבעלה מנפץ צמר תקרא אותו לשבת בפתח הבית; כלו' מתגאית בו. קמח) חבר — תלמיד־חכם הנאמן על הטהרה. הרי היא כחבר — אף היא נאמנה ע"ז.

תורה היינו לְמֵדים צניעות מחתול, וגזל מנמלה, ועריות מיונה, ודרך־ארץ מתרנגול, שמפַיֵּס ואחר־כך בועל.

במה מְפַיְּסָהּ? אמר רב יהודה אמר רב: כך אומר לה: אקח לך סַרבל, שיהא מגיע לך עד כרעיך. אחר־כך אומר לה: תְשַׁמֵט כרבלתי אם יש לי ואיני לוקח לך. (עיר' ק:).

קנג „וַיִּשָּׂא בִלְעָם אֶת עֵינָיו וַיַּרְא אֶת יִשְׂרָאֵל שֹׁכֵן לִשְׁבָטָיו"[1]–מה ראה? ראה שאין פתחי אהליהם מְכֻוָּנִים זה לזה; אמר: ראוים הללו, שתשרה עליהם שכינה. (ב"ב ס.).

קנד אמר רב הונא: ישראל קדושים הם ואין משמשים מטותיהם ביום. (נדה יז.).

קנה אמר ר' בנימין בר יפית אמר ר' אלעזר: כל המקדש את עצמו בשעת תשמיש הוֹיִם לו בנים זכרים, שנאמר: „והתקדשתם והייתם קדושים"[2], וסמוך לו: „אשה כי תזריע וילדה זכר"[3]. (שבוע' יח:).

קנו שאלו את אִמָּא־שלום: מפני מה בניך יְפֵיפִים ביותר? אמרה להן: אינו מספר עמי לא בתחלת הלילה ולא בסוף הלילה, אלא בחצות הלילה, וכשהוא מסַפר מגַלה טפח ומכסה טפח ודומה עליו כמי שכפָאו שד. ואמרתי לו: מה טעם? ואמר לי: כדי שלא אתן את עיני באשה אחרת–ונמצאו בניו באים לידי מַמְזֵרוּת. (נדר' כ:).

קנז חכמים אמרו: כל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה. משל לבשר הבא מבית־הטַבָּח, רצה לאכלו במלח–אוכלו, צלי–אוכלו, שָׁלוּק–אוכלו; וכן דג הבא מבית־הצַיָּד. (שם).

קנח לא תבשל בקדרה שבִשל בה חברך. מה היא? גרושה בחיי בעלה, שאמר מר: גרוש שנשא גרושה ארבע דעות במטה. (פס' קיב.).

קנט אל ישתה אדם בכוס זה ויתן עיניו בכוס אחר. (נדר' כ:).

קס יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: אל תרבה שיחה עם האשה. באשתו אמרו–קל־וחֹמר באשת חברו. מכאן אמרו חכמים: כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי־תורה וסופו יורש גיהנם. (אב' פ' א).

קסא ר' עקיבא אומר: שחוק וקלות־ראש מרגילין את האדם לערוה. (שם פ' ג).

[1] במ' כ"ד, ב. [2] ויק' י"א, מד. [3] שם י"ב, ב.

קנב) צניעות מחתול — שאינו עושה צרכיו בפני אדם. גזל מנמלה — שכל אחת מכינה לחמה ואינה גוזלת מחברתה. עריות מיונה—שמדבק בבת־זוגו. דרך־ארץ —תשמיש. שמפיים— מרצה ומפתה את התרנגולת. אקח לך סרבל — שהוא מוריד כנפיו לארץ וסובב אותה, ודומה כמי שמפתה ואומר: אקנה לך מלבוש שיגיע לך עד הרגלים. אחר כך — לאחר מעשה. תשמט כרבלתי — שמוריד ראשו לארץ, וכאלו אומר: תעקר כרבלתי (עטרת־בשר אדומה שבראשו) אם יש לי ממון ואיני רוצה לקנות. קנג) שאין פתחי אהליהם וגו' — מחמת צניעות. קנו) אמא־שלום — אשתו של ר' אליעזר. אינו מספר עמי — לשון נקיה היא לתשמיש. מגלה טפח — מן הגוף. כמי שכפאו שד — כלו' כאלו עושה באונס. באים לידי ממזרות — ע"י הרהור באשה אחרת. קנז) רוצה לעשות באשתו עושה — שנזקק לה בכל הדרכים. שלוק — חלוט ומרותח ברותחין. קנח) גרושה בחיי בעלה—שלא תשאנה. ארבע דעות במטה—הוא לבו לאשתו הראשונה והיא לבעלה הראשון. קנט) אל ישתה וגו' —כלו' שלא יהא אדם מספר עם אשתו ומהרהר באחרת.

קסב אמר ר׳ יוחנן: אחורי ארי ולא אחורי אשה.
אמר רב נחמן: מנוח עם־הארץ היה, שנאמר: „וילך מנוח אחרי אשתו"[1]. (בר׳ סא.).

קסג אמר שמואל: קול באשה ערוה.
אמר רב ששת: שֵׂעָר באשה ערוה. (שם כד.).

קסד אמר ריש־לקיש: לא תאמר שכל מי שהוא בגופו נקרא נואף, — נואף בעיניו נקרא נואף, שנאמר: „ועין נואף"[2]. (ויק"ר כג).

קסה שנו רבותינו: המַרְצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה — אפילו יש בידו תורה ומעשים־טובים כמשה רבנו לא ינָקה מדינה של גיהנם, שנאמר: „יד ליד לא ינקה רע"[3] — לא ינקה מדינה של גיהנם. (בר׳ סא.).

קסו „וַיִּצָּמֶד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעוֹר"[4] — כשם שאי־אפשר למסמר לפרש מן הדלת בלא עץ, כך אי־אפשר לישראל לפרש מן הפעור בלא נפשות. (ספרי).

קסז מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת והעלה לבו טִינָא, ובאו ושאלו לרופאים ואמרו: אין לו תקנה עד שתִבָּעֵל לו. אמרו חכמים: ימות ואל תבעל לו. — תעמוד לפניו ערומה — ימות ואל תעמוד לפניו ערומה. — תסַפר עמו מאחורי הגדר. — ימות ולא תספר עמו מאחורי הגדר.
כל כך למה? רב פפא אמר: משום פְּגַם משפחה. רב אחא בנו של רב איקא אמר: כדי שלא יהו בנות ישראל פרוצות בעֲרָיות. (סנה׳ עה.).

קסח אין אֶפִּטְרוֹפּוֹס לעריות. (כת׳ יג:).

קסט אפילו הסיד אין ממַנין אותו אפִּטרופּוס על העריות. (ירוש׳ כת׳ פ׳ א).

קע אמר רב אידי: אשה כלי־זַיִנָה עליה. (יבמ׳ קטו.).

קעא תנא, אשה חֵמַת מלא צואה ופיה מלא דם — והכל רצין אחריה. (שבת קנב.).

קעב אמר ר׳ יוחנן: אבר קטן יש לו לאדם — מַרְעִיבו שָׂבֵעַ, משביעו רעב. (סוכה נב:).

קעג אמר ר׳ יצחק: מיום שחרב בית־המקדש נִטְּלָה טעם ביאה ונִתְּנה לעוברי עֲבֵרה, שנאמר: „מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם"[5]. (סנה׳ עה.).

קעד כיצד עושה לה לסוטה? מוליכה לבית־דין שבאותו מקום... היו מעלין אותה לבית־דין הגדול שבירושלים ומאַימין עליה, בדרך שמאַימין על עֵדי־נפשות, ואומרין לה: בתי,

[1] שופ׳ י"ג, יא. [2] איוב כ"ד, טו. [3] מש׳ י"א, כא. [4] במ׳ כ"ה, ג. [5] מש׳ ט׳, יז.

קסב) אחורי ארי וגו׳ — כלו׳ מוטב לילך אחרי ארי מלילך אחרי אשה. מנוח עם הארץ היה — שלא ידע שיש איסור בדבר. קסג) קול באשה — קול זמרה. שער באשה — מגולה. קסה) המרצה — מונה ומוסר. קסז) והעלה לבו טינא — טיט; כלו׳ שכבד עליו לבו וחלה מרוב אהבה. מאחורי הגדר — שתהא גדר מפסקת ביניהם. פגם משפחה — שהיו בושין בדבר. קסח) אין אפטרופוס — ממונה ומפקח, שאין אדם בטוח מיצה"ר. קע) אשה כלי זינה עליה — אברי האשה וגופה הם כלי־זינה שמגינים עליה. קעב) מרעיבו שבע — כלו׳ יותר שאדם רגיל בתשמיש יותר הוא להוט אחריו. קעד) לסוטה — אשת איש שנסתרה עם איש אחר ובעלה קנא לה. מוליכה — הבעל. ומאימין עליה — כדי שתודה.

תורה היינו לְמֵדים צניעות מחתול, וגזל מנמלה, ועריות מיונה, ודרך־ארץ מתרנגול, שמפַיֵּס ואחר־כך בועל.

במה מְפַיְּסָהּ? אמר רב יהודה אמר רב: כך אומר לה: אקח לך סַרְבָּל, שיהא מגיע לך עד כרעיך. אחר־כך אומר לה: תְּשַׁמֵּט כרבלתי אם יש לי ואיני לוקח לך. (עיר' ק:).

קנג „וַיִּשָּׂא בִלְעָם אֶת עֵינָיו וַיַּרְא אֶת יִשְׂרָאֵל שֹׁכֵן לִשְׁבָטָיו"[1]—מה ראה? ראה שאין פתחי אהליהם מְכֻוָּנִים זה לזה; אמר: ראויים הללו, שתשרה עליהם שכינה. (ב"ב ס.).

קנד אמר רב הונא: ישראל קדושים הם ואין משמשים מטותיהם ביום. (נדה יז.).

קנה אמר ר' בנימין בר יפית אמר ר' אלעזר: כל המקדש את עצמו בשעת תשמיש הוֵים לו בנים זכרים, שנאמר: „והתקדשתם והייתם קדושים"[2], וסמיך לו: „אשה כי תזריע וילדה זכר"[3]. (שבוע' יח:).

קנו שאלו את אִמָּא־שלום: מפני מה בניך יְפֵיפִים ביותר? אמרה להן: אינו מספר עמי לא בתחלת הלילה ולא בסוף הלילה, אלא בחצות הלילה, וכשהוא מספר מגלה טפח ומכסה טפח ודומה עליו כמי שכפאו שד. ואמרתי לו: מה טעם? ואמר לי: כדי שלא אתן את עיני באשה אחרת—ונמצאו בניו באים לידי מַמְזֵרוּת. (נדר' כ:).

קנז חכמים אמרו: כל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה. משל לבשר הבא מבית־הטַּבָּח, רצה לאכלו במלח—אוכלו, צלי—אוכלו, שָׁלוּק—אוכלו; וכן דג הבא מבית־הצַּיָּד. (שם).

קנח לא תבשל בקדרה שבִשל בה חברך. מה היא? גרושה בחיי בעלה, שאמר מר: גרוש שנשא גרושה ארבע דעות במטה. (פס' קיב.).

קנט אל ישתה אדם בכוס זה ויתן עיניו בכוס אחר. (נדר' כ:).

קס יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: אל תרבה שיחה עם האשה. באשתו אמרו—קל־וחֹמֶר באשת חברו. מכאן אמרו חכמים: כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי־תורה וסופו יורש גיהנם. (אב' פ' א).

קסא ר' עקיבא אומר: שחוק וקלות־ראש מרגילין את האדם לערוה. (שם פ' ג).

[1] במ' כ"ד, ב. [2] ויק' י"א, מד. [3] שם י"ב, ב.

קנב) צניעות מחתול — שאינו עושה צרכיו בפני אדם. גזל מנמלה — שכל אחת מכינה לחמה ואינה גוזלת מחברתה. עריות מיונה — שמדבק בבת־זוגו. דרך־ארץ — תשמיש. שמפיים — מרצה ומפתה את התרנגולת. אקח לך סרבל — שהוא מוריד כנפיו לארץ וסובב אותה, ודומה כמי שמפתה ואומר: אקנה לך מלבוש שיגיע לך עד הרגלים. אחר כך — לאחר מעשה. תשמט כרבלתי — שמוריד ראשו לארץ, וכאלו אומר: תעקר כרבלתי (עטרת־בשר אדומה שבראשו) אם יש לי ממון ואיני רוצה לקנות. קנג) שאין פתחי אהליהם וגו' — מחמת צניעות. קנו) אמא־שלום — אשתו של ר' אליעזר. אינו מספר עמי — לשון נקיה היא לתשמיש. מגלה טפח — מן הגוף. כמי שכפאו שד — כלו' כאלו עושה באונס. באים לידי ממזרות — ע"י הרהור באשה אחרת. קנז) רוצה לעשות באשתו עושה — שנזקק לה בכל הדרכים. שלוק — חלוט ומרותח ברותחין. קנח) גרושה בחיי בעלה — שלא תשאנה. ארבע דעות במטה — הוא לבו לאשתו הראשונה והיא לבעלה הראשון. קנט) אל ישתה וגו' — כלו' שלא יהא אדם מספר עם אשתו ומהרהר באחרת.

קסב אמר ר' יוחנן: אחורי ארי ולא אחורי אשה.
אמר רב נחמן: מנוח עם-הארץ היה, שנאמר: „וילך מנוח אחרי אשתו"[1]. (בר' סא.).

קסג אמר שמואל: קול באשה ערוה.
אמר רב ששת: שֵׂעָר באשה ערוה. (שם כד.).

קסד אמר ריש-לקיש: לא תאמר שכָל מי שהוא בגופו נקרא נואף, — נואף בעיניו נקרא נואף, שנאמר: „ועין נואף"[2]. (ויק"ר כג).

קסה שנו רבותינו: המְרַצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה — אפילו יש בידו תורה ומעשים-טובים כמשה רבנו לא יִנָקֶה מדינה של גיהנם, שנאמר: „יד ליד לא ינקה רע"[3] — לא ינקה מדינה של גיהנם. (בר' סא.).

קסו „וַיִּצָּמֶד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעוֹר"[4] — כשם שאי-אפשר למסמר לפרש מן הדלת בלא עץ, כך אי-אפשר לישראל לפרש מן הפעור בלא נפשות. (ספרי).

קסז מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת והעלה לבו טִינָא, ובאו ושאלו לרופאים ואמרו: אין לו תקנה עד שתִבָּעֵל לו. אמרו חכמים: ימות ואל תבעל לו. — תעמוד לפניו ערומה. — ימות ואל תעמוד לפניו ערומה. — תְּסַפֵּר עמו מאחורי הגדר. — ימות ולא תספר עמו מאחורי הגדר.
כל כך למה? רב פפא אמר: משום פְּגַם משפחה. רב אחא בנו של רב איקא אמר: כדי שלא יהו בנות ישראל פרוצות בַעֲרָיות. (סנה' עה.).

קסח אין אֶפִּטְרוֹפּוֹס לעריות. (כת' יג:).

קסט אפילו הסיד אין ממַנין אותו אפטרופוס על העריות. (ירוש' כת' פ' א).

קע אמר רב אידי: אשה כלי-זַיִנָהּ עליה. (יבמ' קטו.).

קעא תנא, אשה חֵמָת מלא צואה ופיה מלא דם — והכל רצין אחריה. (שבת קנב.).

קעב אמר ר' יוחנן: אבר קטן יש לו לאדם — מַרְעִיבוֹ שָׂבֵעַ, משביעו רעב. (סוכה נב:).

קעג אמר ר' יצחק: מיום שחרב בית-המקדש נִטְּלָה טעם ביאה ונִתְּנָה לעוברי עבֵרה, שנאמר: „מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם"[5]. (סנה' עה.).

קעד כיצד עושה לה לסוטה? מוליכה לבית-דין שבאותו מקום... היו מעלין אותה לבית-דין הגדול שבירושלים ומאַימין עליה, כדרך שמאַימין על עֵדי-נפשות, ואומרין לה: בתי,

[1] שופ' י"ג, יא. [2] איוב כ"ד, טו. [3] מש' י"א, כא. [4] במ' כ"ה, ג. [5] מש' ט', יז.

קסב) אחורי ארי וגו' — כלו' מוטב לילך אחרי ארי מלילך אחרי אשה. מנוח עם הארץ היה — שלא ידע שיש איסור בדבר. קסג) קול באשה — קול זמרה. שער באשה — מגולה. קסה) המרצה — מונה ומוסר. קסז) והעלה לבו טינא — טיט; כלו' שכבד עליו לבו וחלה מרוב אהבה. מאחורי הגדר — שתהא גדר מפסקת ביניהם. פגם משפחה — שהיו בושין בדבר. קסח) אין אפטרופוס — ממונה ומפקח, שאין אדם בטוח מיצה"ר. קע) אשה כלי זינה עליה — אברי האשה וגופה הם כלי-זינה שמגינים עליה. קעב) מרעיבו שבע — כלו' יותר שאדם רגיל בתשמיש יותר הוא להוט אחריו. קעד) לסוטה — אשת איש שנסתרה עם איש אחר ובעלה קנא לה. מוליכה — הבעל. ומאימין עליה — כדי שתודה.

הרבה יין עושה, הרבה שחוק עושה, הרבה יַלדות עושה, הרבה שבנים רעים עושים — עשי לשמו הגדול שנכתב בקדושה, שלא יִמָחה על המים. ואומרין לפניה דברים, שאינה כדַאי לשמעם היא וכל משפחת בית אביה.

כדרך שמאַימין עליה שלא תשתה כך מאַימין עליה שתשתה; אומרים לה: בתי, אם ברור לך הדבר שטהורה אַת, עמדי על בֻּרְיֵךְ ושתי, לפי שאין מים המרים דומים אלא לסם יבש שמונח על בשר חי. אם יש שם מכה—מחלחל ויורד, אין שם מכה—אינו מועיל כלום.

אם אמרה: טמאה אני—שוברת כתובתה ויוצאת; ואם אמרה: טהורה אני — מעלין אותה לשער־מזרח שעל פתח שער נִקָנור, ששָׁם משקין את הסוטות... וכהן אוחז בבגדיה. אם נקרעו—נקרעו, ואם נפרמו—נפרמו, עד שהוא מגַלה את לבה וסותר את שְׂעָרָהּ. ר' יהודה אומר: אם היה לבה נאה לא היה מגלהו ואם היה שערה נאה לא היה סותרו, משום פרחי־כהונה. היתה מתכסה בלבָנים—מְכַסָּהּ בשחורים, אם היו שחורים נאים לה—מכסין אותה בגדים מכוערים; היו עליה כלי־זהב וקַטְלָאוֹת, נזמים וטבעות—מעבירים ממנה כדי לְנַוְלָהּ. ואחר־כך מביא חבל המצרי וקושרו למעלה מדַדֶּיהָ. וכל הרוצה לראות בא לראות, חוץ מעבדיה ושפחותיה, מפני שלבה גַס בהם. וכל הנשים מותרות לראותה, שנאמר: „וְנִוַּסְרוּ כל הנשים ולא תעשינה כזמתכנה"[1].

היה מביא את מנחתה בתוך כְּפִיפָה מִצרית ונותנָהּ על ידיה כדי לְיַגעה. והיה מביא פִּילִי של חרס חדשה ונותן לתוכה מים מן הכיור. נכנס להיכל ופנה לימינו. ומקום היה שם אַמה על אמה, וטַבְלָא של שַׁיִשׁ וטבעת היתה קבועה בה, כשהוא מגביהָהּ נוטל עפר מתחתיה ונותן, כדי שיֵּרָאה על פני המים. בא לו לכתוב את המגלה, נכנס לו לאולם, וטבלא של זהב היתה קבועה בכתלו של היכל, והיא נראית מבאולם. הימנה רואה וכותב. לא חסר ולא יתר. ואינו כותב אלא בדיו—כתב שיכול להִמָּחות. יוצא ועומד בצד סוטה וקורא ודורש ומשמיע בכל לשון ששומעת, שתהא יודעת על מה היתה שותה.

עד שלא נמחקה המגלה, אמרה: איני שותָה—מגלתה נגנזת ומנחתה מתפזרת על הדשן; נמחקה המגלה ואמרה: טמאה אני—המים נשפכים ומנחתה מתפזרת על הדשן; נמחקה המגלה ואמרה: איני שותה—מערערין אותה ומשקין אותה בעַל־כרחה. אינה מספקת לשתות עד שפניה מוריקות ועיניה בולטות והיא מתמלאת גידין; והם אומרים: הוציאוה, שלא תטַמא את העזרה. (סוט' פ' א—ג; תוספ').

[1] יחז' כ"ג, מח.

שלא ימחה על המים — מפורש להלן. דברים שאינה כדאי וגו' — מעשה ראובן ויהודה שהודו ולא בושו. עמדי על בריך —התחזקי ובטחי בטהרתך שהמים לא יזיקו לך. מחלחל ויורד — מפעפע ונכנס לתוך המכה. אינו מועיל כלום — אינו עושה כלום. שוברת כתובתה — נותנת שובר על כתובתה לבטלה. נפרמו — יותר מקריעה. משום פרחי כהונה — שלא יתקלו בה צעירי הכהנים. וקטלאות—שרשרות, רבידים. שלבה גס בהם—שרגילה בהם ותתבייש להודות בפניהם. מותרות לראותה — כדי שיקחו מוסר. בכפיפה מצרית — מין סל. פילי — כוס. וטבלא — לוח. וקורא ודורש — את הדברים האמורים בפרשת סוטה. על הדשן —של המזבח. מערערין — שפיכה לתוך הגרון קרוי ערעור.

קעה מצינו בסוטה, שבמדה שמדדה בה מדדו לה: היא עמדה על פתח ביתה לֵראות לו, לפיכך כהן מעמידה על שער נִקַנור ומראה קלונה לכל; היא פרסה לו סודרים נאים על ראשה, לפיכך כהן נוטל כִּפָּה מֵעַל ראשה ומניחה תחת כפות רגליה; היא קשטה לו פניה, לפיכך פניה מוריקות; היא כחלה לו עיניה, לפיכך עיניה בולטות; היא קלעה לו את שערה, לפיכך כהן סותר את שערה; היא הראתה לו באצבע, לפיכך צפרניה נושרות; היא חגרה לו בצלצול, לפיכך כהן מביא חבל המצרי וקושר למעלה מִדַּדיה; היא פשטה לו ירכה, לפיכך ירכה נופלת; היא קִבלַתּו על כרסה, לפיכך בטנה צבה; היא האכילַתּו מעדני-עולם, לפיכך קרבנה מאכל בהמה; היא השקַתּו יין משובח בכוסות משובחים, לפיכך כהן משקה מים המרים במִקֵדָה של חרס; היא עשתה בסתר, המקום פרסמה בגלוי. (סוטה ח, ט).

קעו אמרו: מעשה בשתי אחיות שהיו דומות זו לזו והיתה האחת נשואה בעיר אחרת. בקש בעלה של אחת מהן לקנאות לה ולהשקותה מים המרים בירושלים. הלכה לאותה עיר שהיתה אחותה נשואה שם. אמרה לה אחותה: מה ראית לבוא לכאן? אמרה לה: בעלי רוצה להשקות אותי מים המרים ואני טמאה. אמרה לה אחותה: אני הולכת תחתיך ושותה. אמרה לה: לכי ועשי כן. מה עשתה? לבשה בגדי אחותה והלכה ושתתה מים המרים ונמצאת טהורה. חזרה לביתה, יצאה אחותה שזָנתה לקראתה, חבקו ונשקו זו לזו; כיון שנשקו זו לזו, הריחה במים המרים— מיד מתה. (במ"ר ט).

קעז „מְעֻוָּת לא יוּכַל לִתְקֹן"[1] —אמר ר' שמעון בן מְנַסְיָא: איזה מְעֻוָּת שאינו יכול לתקן— זה הבא על הערוה והוליד ממנה ממזר. אם תאמר בגונב וגוזל? יכול הוא להחזירו ויתקן. (חג' ט.).

קעח „וְעֵין נֹאֵף שָׁמְרָה נֶשֶׁף וגו'"[2] — הנואף הזה יושב ומשמר: אימתי נשף בא? אימתי ערב בא? והוא אינו יודע שיושב בסתרו של עולם, זה הקדוש-ברוך-הוא, צר כל קְטוֹרִין שלו בדמותו, בשביל לפרסמו.

אמר ר' לֵוִי: משל לתלמידו של יוצר, שגנב בֵיצַת יוצרים ועמד רבו על גְנֵבתו. מה עשה? עמד ועשָׂאו כלי ותלָאו בפניו. וכל כך למה? להודיע שעמד רבו על גנבתו.

ר' יהודה בר' סימון בשם ר' לוי בן פּרָטָא אמר: נאמר „צור ילדך תשי"[3]— הִתַּשתם כחו של יוצר. משל לצַיָּר שהיה יושב וצר אִיקוֹנִין של מלך; משהוא גומרה —באו ואמרו לו: נתחלף המלך. מיד תשו ידיו של יוצר, אמר: של מי אצור — של ראשון או של

1 קהל' א', טו. 2 איוב כ"ד, טו. 3 דב' ל"ב יח.

קעא) במדה שמדדו וגו' — שדנין אותה מדה כנגד מדה. ליראות לו — לנואף. פרסה לו סודרין נאים — נתעטפה בשבילו במטפחות נאות. כפה —מין שבים שעל הראש. כחלה — צבעה. סותר — הורס ופורע. הראתה לו באצבע — רמזה לו לבוא אצלה. נושרות — נופלות. בצלצול — חגורה דקה. קרבנה מאכל בהמה — מנחת שעורים. במקדה של חרס —כוס של חרס. קעו) לקנאות לה—מלשון „וקנא את אשתו" (במד' ה', יד). קעז) אם תאמר בגונב וגוזל — כלו' שהכוונה לגונב וגוזל. קעח) צר כל קטורין וגו' — יוצר ועושה כל קשרי גופו של הממזר בדמות הנואף. לפרסמו — להודיע מעשיו ברבים. של יוצר — עושה כלי חרס. ביצת יוצרים — כדור של טיט. התשתם—החלשתם. של יוצר —של הקב"ה. איקונין —צורה. נתחלף המלך —

שני? כך כל ארבעים יום הקדוש־ברוך־הוא עוסק בצורת הוָלָד, ולסוף ארבעים יום היא הולכת ומקלקלת עם אחר. מיד רפו ידיו של יוצר, אמר: של מי אצור — של ראשון או של שני? הוי — „צור ילדך תשי".

אמר ר' יצחק: מצינו כל עיברי עֲברה הגונב נהנה והנגנב מפסיד, הגוזל נהנה והנגזל מפסיד, ברם כאן שניהם נהנים, מי מפסיד? הקדוש־ברוך־הוא הוא מאבד סַמָּנָיו. (ויק"ר כג).

קעט שאל מלך ערביים את ר' עקיבא: אני כושי ואשתי כושית וילדה בן לָבָן—אהרגנה, שזנתה תחתי? אמר לו: צורות ביתך שחורות או לְבָנות? אמר לו: לבנות. אמר לו: כשהיית מתעסק עמה נתנה עיניה בצורות הלבנות וילדה כיוצא בהן. ואם תָמֵהַ אתה בדבר, למוד מצאנו של יעקב אבינו, שמִן המקלות היו מתיחמות. והודה מלך ערביים לר' עקיבא. (במ"ר ט).

קפ „וְשַׁבְתִּי אֲנִי וָאֶרְאֶה אֶת כָּל הָעֲשֻׁקִים"[1] — דניאל חַיָּטָא פתר מקרא זה בממזרים: „והנה דמעת העשֻׁקים"[1] — אבותם של אלו עוברי עֲבֵרות, ועלובים הללו מה איכפת להם? אביו של זה בא על הערוה והולידו — זה מה חטא? „ומיד עושקיהם כח"[1] — מיד סנהדרי גדולה של ישראל, שבאה עליה מכחה של תורה ומרַחֲקָתָם; „ואין להם מנחם"[1] — אמר הקדוש־ברוך־הוא: עלי לנחמם, לפי שבעולם־הזה הם פסולים, אבל לעתיד לבוא אמר זכריה: „ראיתי והנה מנורת זהב כֻּלה"[2]. (ויק"ר לב; קה"ר).

IV. בָּנִים וְגִדּוּל בָּנִים.

קפא תני: כל מי שאין לו בן כאלו הוא מת, כאלו הוא הרוס. כאלו מת, שנאמר: „הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי"[3]; כאלו הרוס, שנאמר: „אולי אִבָּנֶה ממנה"[4] — ואין בונין אלא את ההרוס. (ב"ר מה).

קפב „וַיָּבֹא אֵלָיו יְשַׁעְיָהוּ... וַיֹּאמֶר... כִּי מֵת אַתָּה וְלֹא תִחְיֶה"[5] — „מת אתה" בעולם־הזה, „ולא תחיה" בעולם־הבא. אמר לו חזקיהו: כל־כך למה? אמר לו: משום שלא עסקת בפריה־ורביה. אמר לו: משום שנראה לי ברוח־הקדש, שעתידים לצאת ממני בנים שאינם מהוגנים. אמר לו: מה לך ולכִבשונו של הקדוש־ברוך־הוא? מה שנִצְטַוֵּיתָ עֲשֵׂה, ואלהים הטוב בעיניו יעשה. (בר' י).

קפג לא נברא העולם אלא לפריה־ורביה, שנאמר: „לא תהו בְרָאה, לשבת יְצָרה"[6]. (עד' פ' א).

קפד תניא, ר' אליעזר אומר: כל אדם שאינו עוסק בפריה־ורביה כאלו שופך דמים, שנאמר: „שופך דם האדם באדם דמו ישפך"[7], וכתוב אחריו: „ואתם פרו ורבו"[8]. ר'

[1] קהל' ד', א. [2] זכר' ד', ב. [3] בר' ל', א. [4] שם ט"ז, ב. [5] מ"ב כ', א. [6] ישע' מ"ה, יח.
[7] בר' ט', ו. [8] שם שם, ז.

עמד מלך אחר. ברם — אבל. מאבד סמניו — מפסיד סמים שלו על יצירת ולד ממזר. קעט) כושי — שחור. שמן המקלות היו מתיחמות — וילדו כמותם. קפ) ועלובים הללו וגו' — הממזרים במה חטאו שנפסלו מלבוא בקהל? ומרחקתם — מלבוא בקהל. והנה מנורת זהב כלה — כלו' שכל ישראל יהיו טהורים כזהב. קפב) שאינם מהוגנים — רשעים. לכבשונו — לסודותיו.

עקיבא אומר: כאלו ממעט הדמות, שנאמר: „כי בצלם אלהים עשה את האדם"[1], וכתוב אחריו: „ואתם פרו ורבו". בן־עזאי אומר: כאלו שופך דמים וממעט הדמות. אמרו לו לבן־עזאי: יש נאה דורש ונאה מְקַיֵּם, נאה מקים ואין נאה דורש, ואתה נאה דורש ואין נאה מקים. אמר להם בן־עזאי: ומה אעשה, שנפשי חשקה בתורה? אפשר לעולם שיתְקַיֵּם על ידי אחרים! (יבמ' סג:).

קפה שנו רבותינו: „ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל"[2] — מלמד שאין השכינה שורה על פחות משני אלפים ושתי רְבָבוֹת מישראל. הרי שהיו ישראל שני אלפים ושתי רבבות חסר אחד, וזה לא עסק בפריה־ורביה — לא נמצא זה גורם לשכינה שתסתלק מישראל? (שם סג, סד).

קפו „לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ"[3] — בזמן שזרעך אחריך שכינה שורה; אין זרעך אחריך — על מי שורה — על העצים ועל האבנים?! (שם סד).

קפז אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: כל מי שאינו מניח בן לירשו הקדוש־ברוך־הוא מלא עליו עֶברה. (ב"ב קטז.).

קפח שנו רבותינו: נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה — יוציא ויתן כתובה, שמא לא זכה להבנות ממנה. אף על פי שאין ראיה לדבר זֵכר לדבר: „מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען וגו'"[4]. (יבמ' סד.).

קפט תניא, ר' יהושע אומר: נשא אדם אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו; היו לו בנים בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו, שנאמר: „בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך וגו'"[5]. (שם סב:).

קצ ר' יהושע בן לוי לא הלך לבית־האבל, אלא לביתו של מי שמת בלא בנים, שנאמר: „בכו בכו להולך"[6] — ואמר רב יהודה אמר רב: להולך בלא בנים.

דרש ר' פנחס בן חמא: מהו שנאמר: „והדד שמע במצרים כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב שר הצבא"[7] — מפני מה בדוד נאמרה בו שכיבה וביואב נאמרה בו מיתה? דוד שהניח בן נאמרה בו שכיבה, יואב שלא הניח בן נאמרה בו מיתה. (ב"ב קטז.).

קצא „וַיְיָ בֵּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בַּכֹּל"[8] — מה בכל? ר' מאיר אומר: שלא היתה לו בת. ר' יהודה אומר: שהיתה לו בת. (שם טז:).

קצב כתוב בספר בן־סירא: בת לאביה מטמונֶת־שוא, מִפַּחְדָּהּ לא יישן בלילה: בקטנותה שמא תתפתה, בנערותה שמא תִזְנֶה, בָּגְרָה שמא לא תנשא, נִשֵּׂאת שמא לא יהיו לה בנים, הזקינה שמא תעשה כְשָׁפִים. (סנה' ק:).

[1] בר' ט', ו. [2] במ' י', לו. [3] בר' י"ז, ז. [4] שם ט"ז, ג. [5] קהל' י"א, ו. [6] ירמ' כ"ב, י. [7] מ"א י"א, כא. [8] בר' כ"ד, א.

קפד) ממעט הדמות — של הקב"ה בעולם, שהאדם נברא בצלמו. ואין נאה מקיים — שבן־עזאי לא נשא אשה. שנפשי חשקה בתורה — ועול אשה מבטל מתלמוד־תורה. קפה) רבבות אלפי — מעוט רבים שנים. שורה — שוכנת. קפח) יוציא — יגרשנה וישא אשה אחרת. קצ) לבית האבל — לנחם אבלים. קצא) שלא היתה לו בת — אלא בנים זכרים, וזוהי ברכה. קצב) בגרה — גדלה והגיעה לפרקה.

קצג אמר רב חסדא: בת תחלה סימן יפה לבנים. (ב"ב קמא).

קצד ר' שמעון בר אמי ילדה אשתו נקבה. ראהו ר' חִיָּא הגדול, אמר לו: התחיל הקדוש־ברוך־הוא לברכך. אמר לו: מנין לך? אמר לו: הרי נאמר: „ויהי כי החל האדם לרוב. . . ובנות יֻלדו להם"[1]. עלה אצל אביו, אמר לו: שִׂמְּחָךְ הבבלי? אמר לו: בן וכן אמר לי. אמר לו: אף על פי כן צורך ליין וצורך לחומץ—צורך ליין יותר מן החומץ; צורך לחטים וצורך לשעורים — צורך לחטים יותר מן השעורים. משהאדם משיא את בתו ומוציא יציאותיו הוא אומר לה: לא יהא לך מחוור לכאן. (ב"ר בו).

קצה ר' שמעון ברבי נולדה לו בת. חלשה דעתו. אמר לו אביו: רְבִיָּה באה לעולם. אמר לו בר־קפרא: תנחומין של הבל נִחמך אביך, ששָׁנינו: אי־אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות. אלא אשרי למי שבניו זכרים, אוי לו למי שבניו נקבות. (ב"ב טז:).

קצו שלשה דברים אין אדם רוצה שיֵּצא לו: עשב בקמה וחומץ ביינו ונקבה בבניו — ושלשתם לצורך העולם נבראו. (תנח' חיי שרה).

קצז מעשה באחר שכתב דִּיָּתֵיקִי לבנו, ואמר: לא יהא בני יורש מאומה משלי עד שיֵּעָשֶׂה שוטה. הלך ר' יוסי בר יהודה ורבי לשאול לר' יהושע בן קרחה, והציצו מבחוץ וראו אותו מרגיע על ידיו ועל רגליו וגֶמִי נתון לתוך פיו והוא נמשך אחר בנו. וכיון שראו אותו הטמינו עצמם. אחר כך נכנסו אצלו ושאלו על אותו המעשה. התחיל משחק ואמר להם: הייכם, זה המעשה ששאלתם עכשו הגיעני. מכאן: כיון שאדם רואה בנים כאלו הוא מִשְׁתַּטֶּה. (שו"ט צב).

קצח „אֶל הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבָּה אַרְבֶּה עִצְּבוֹנֵךְ וְהֵרֹנֵךְ"[2] — „עצבונך" זה צער גדול בנים, „והרונך" זה צער העִבּוּר. (עיר' ק:).

קצט האוכלת בשר ושותה יין הוַיִם לה בנים בריאים. האוכלת ביצים הוַיִם לה בנים עֵינָנִים. האוכלת דגים הוַיִם לה בנים חִנָּנִים. האוכלת כַּרְפַּס הוַיִם לה בנים זִיוְתָנִים. האוכלת כּוּסְבָּר הוַיִם לה בנים בְּשְׂרָנִים. האוכלת אתרוג הוַיִם לה בנים רֵיחָנִים.

בתו של שָׁבוּר־מלכא אכלה בה אמה אתרוג. היו מעלין אותה לפני אביה בראש הבשמים. (כת' סא.).

האשה מיניקה את בנה.

נדרה שלא להניק את בנה — בית־שמאי אומרים: שומטת דד מפיו; בית־הלל

[1] בר' ו', א. [2] שם ג', טז.

קצג) סימן יפה לבנים—שהבת מטפלת באחיה הקטנים. קצד) התחיל הקב"ה לברכך— שהבת סימן רביה. לא יהא לך מחוור לכאן — שלא תחזרי מבית בעלך לבית אביך. קצה) רביה באה לעולם — שהבת עומדת לתולדות. קצז) דיתיקי — שטר צואה. מרגיע —מתנענע ומרקד. וגמי — חוט של עשב. הגיעני—בא לי. קצט) האוכלת בשר ונו'—בשעת העבור. עינגים—בעלי עינים גדולות. חננים — בעלי חן. כרפס — מין ירק. זיותנים — בעלי זיו. כוסבר — גד (קוריאנדער). בשרנים — בעלי בשר. ריחנים — בעלי ריח. שבור מלכא — שמו של מלך פרס. אכלה בה אמה — כשהיתה מעוברת בה.

אומרים: כופה ומיניקתו. נתגרשה אינו כופה. ואם היה [התינוק] מכירה — נותן לה שכרה וכופה ומיניקתו, מפני הסכנה.

אשה [גרושה] אחת באה לפני שמואל. אמר לו לרב דימי בר יוסף: לך בדקה. הלך והושיבה בשורה של נשים ונטל את בנה וחזר עמו עליהן, כשהגיע אצלה היה מסתכל בפניה, כבשה את עיניה. אמר לה: זקפי את עיניך ועמדי שאי את בנך. (כת' נט, ס).

רא המגדל נקרא אב ולא המוליד. (שמ"ר מו).

רב „אַשְׁרֵי... עוֹשֵׂה צְדָקָה בְכָל עֵת"[1]—וכי אפשר לעשות צדקה בכל עת? דרשו רבותינו שביבנה: זה הזן בניו ובנותיו כשהם קטנים; שמואל בר נחמני אמר: זה המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאם. (כת' נ.).

רג אמרו משום ר' יוסי בר חנינא: באושא התקינו, שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהם קטנים.

כשהיו באים לפני רב יהודה אמר להם: התנין הוליד ועל בני העיר הטיל.

כשהיו באים לפני רב חסדא אמר להם: כפו לו מדוכה ברבים ויעמוד ויאמר: העורב מבקש בנו ואותו האיש אינו מבקש בנו.

כשהיה בא לפני רבא אמר לו: נוח לך שיתפרנסו בניך מן הצדקה? (שם מט:).

רד אמר רב יוסי בר חוני: בכל אדם מתקנא, חוץ מבנו ותלמידו. (סנה' קה:).

רה כלום יש אב ששונא את בנו? (שם).

רו בני בנים הרי הם כבנים. (יבמ' סב.).

רז „אִם תִּשְׁקֹר לִי וּלְנִינִי וּלְנֶכְדִּי"[2]—עד כאן רחמי אב על הבן. (במ"ר נד).

רח המדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה עליו הכתוב אומר: „וידעת כי שלום אהלך"[3]. (יבמ' סב:).

רט „חֲנֹךְ לַנַּעַר עַל פִּי דַרְכּוֹ"[4]—ר' אליעזר ור' יהושע; ר' אליעזר אומר: אם חנכת בנך עד שהוא נער בדברי תורה הוא מתגדל בהם והולך. שנאמר: „גם כי יזקין לא יסור ממנה"[4]; ור' יהושע אומר: כפרה זו, כשאינה למודה לחרוש קשה עליה בסוף, והזמורה זו של גפן, שאם אין אתה כופפה כשהיא לחה, כשתתקשה אין אתה יכול לה. (מד' מש' כב).

רוב מעשיהם [של קטנים] מקולקלים. (חול' פו.).

[1] תהל' ק"ו, ג. [2] בר' כ"א, כג. [3] איוב ה', כד. [4] מש' כ"ב, ו.

ר) כופה — מבריחה בבי"ד. התינוק מכירה —ואינו רוצה לינוק מאחרת. נותן לה— הבעל. מפני הסכנה — שמא ימות התינוק מרעב ומגעגועים. באה לפני שמואל — שלא רצתה להניק בנה והביאוה לבי"ד. לך בדקה — אם התינוק מכיר בה. כבשה את עיניה — הורידה את עיניה מהתינוק. רג) באושא התקינו — באספת חכמים בעיר אושא עשו תקנה כשהיו באים לפני וגו' —כשהובאו לדין אבות שנמנעים לפרנס את בניהם. התנין —שהוא אכזרי על בניו. כפו לו מדוכה — הפכו לו מכתשת על פיה ויעמוד עליה ויכריז ברבים על עצמו שהוא אכזרי מן העורב.

רי „וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים"[1]—ר' לֵוִי אמר: משל לַהֲדַס ועִצְבּוֹנִית שהיו גדלים זה על גבי זה, וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה חוחו; כך כל שלש־עשרה שנה שניהם הולכים לבית־הספר ושניהם באים מבית־הספר, לאחר שלש־עשרה שנה: זה הולך לבתי־המדרשות וזה הולך לבתי עבודה־זרה.

אמר ר' אלעזר: צריך להִטַּפֵּל בבנו עד שלש־עשרה, מכאן ואילך צריך שיאמר: ברוך שפְּטָרַני מעָנשו של זה. (ב"ר סג).

ריא „חֲנֹךְ לַנַּעַר עַל פִּי דַרְכּוֹ"[2]—ר' יהודה ור' נחמיה; אחד אמר: משש עשרה ועד עשרים ושתים, ואחד אמר: משמונה עשרה ועד עשרים וארבע. (קיד' ל.).

ריב „וּנְטַעְתֶּם כָּל עֵץ מַאֲכָל וַעֲרַלְתֶּם וגו'"[3]—מדבר בתינוק: „שלש שנים יהיו לכם ערלים"[3]—שאינו יכול לא להשיח ולא לדבר, „ובשנה הרביעית... קדש הלולים לה'"[4]—אביו מקדישו לתורה. (תנה"ק קדושים).

ריג „וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם"[5]—כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו לשון־הקודש ומלמדו תורה, ואם אין מדבר עמו בלשון־הקודש ומלמדו תורה ראוי לו כאלו קוברו. (ספרי).

ריד שנו רבותינו: קטן היודע לנענע חַיָּב בלולב, להתעטף — חיב בציצית, לשמור תפלין — אביו לוקח לו תפלין, יודע לדבר—אביו מלמדו שמע ותורה ולשון־קודש, ואם לאו ראוי לו שלא בא לעולם.

תורה מה היא? אמר רב המנונא: „תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב"[6]. קריאת־שמע מה היא? פסוק ראשון. (תוספ' חג' א'; סוכה מב.).

רטו אמר רב נחמן: קטן היודע למי מברכין מזמנין עליו. אביי ורבא היו יושבים לפני רבה. אמר להם רבה: למי מברכין? אמרו לו: להקדוש־ברוך־הוא. — והקדוש־ברוך־הוא היכן יושב? רבא הראהו לשמי־קורה; אביי יצא לחוץ והראהו כלפי רקיע. אמר להם רבא: שניכם תהיו חכמים. וזהו שאומרין הבריות: בוצין־בוצין מִקְטַפֵּיהּ יָדִיעַ (הקשואים מֵאִבָּם ידועים). (בר' מח).

רטז אמר ר' קטינא: כל המבנים בנו פחות מבן שש, רץ אחריו ואינו מגיעו; ויש אומרים: חבריו רצים אחריו ואין מגיעים אותו. ושניהם יש בו: חלוש ומלומד. (כת' נ.).

ריז אמר ר' יהושע בן לוי: כל המלמד את בן־בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מהר־סיני, שנאמר: „והודעתם לבניך ולבני בניך"[7], וסמוך לו: „יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב"[8]. מכאן ואילך ר' חִיָּא בר אבא לא טָעַם בשר עד שהקריא לתינוק

[1] בר' כ"ה, כז. [2] מש' כ"ב, ו. [3] ויק' י"ט, כג. [4] שם שם, כד. [5] דב' י"א, יט. [6] שם ל"ג, ד. [7] שם ד', ט. [8] שם שם, י.

רי) ועצבונית — מין קוץ. ריא) משש עשרה וגו' —זהו זמן נערות. ריד) חיב בלולב — לחנכו במצוות. לשמור תפילין —בטהרה. רטו) מזמנין עליו —בברכת המזון. אביי ורבא—כשהיו תינוקות. לשמי קורה — לתקרה. בוצין בוצין וגו' — הקשואים ניכרים מה טובם כשעדיין גדלים בקניהם; כלו' במעלליו יתנכר נער. רטז) המבנים את בנו—ללמוד תורה. רץ אחריו ואינו מגיעו—כלו' התינוק נחלש ואביו משתדל להבריאו ואינו עולה בידו. רצים אחריו — להיות יודעי תורה כמותו. ריז) לא טעם בשר —מנהגם היה לטעום חתיכת בשר בבוקר. עד שהקריא וגו' —

יהוסיף לו. רבה בר רב הונא לא טעם בשר עד שהביא את התינוק לבית־המדרש. (קיד׳ ל.).

ריח ר׳ יהושע היה רגיל לשמוע פרשה מבן־בנו בכל ערב־שבת. פעם אחת שכח ונכנס לרחוץ באותם מרחצאות של טבריא, והיה סמוך על כתפו של ר׳ חִיָא בר אבא. נִזכר שלא שמע פרשה מבן־בנו, חזר ויצא. אמר לו ר׳ חיא בר אבא: ולא כן למדתנו רבנו — אם התחילו אין מפסיקין? אמר לו: חיא בני, קלה היא בעיניך, שכל השומע פרשה מבן־בנו, כאלו הוא שומע מהר־סיני, שנאמר: „והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה׳ אלהיך בחורב"[1]! (ירוש׳ שבת פ׳ א).

ריט שנו רבותינו: האב חַיָב בבנו למולו ולפדותו וללַמדו תורה ולהַשִׂיאו אשה וללמדו אומנות. ויש אומרים: אף לַהֲשִׁיטו במים. ר׳ יהודה אומר: כל שאינו מלמד את בנו אומנות כאלו מלמדו לסטות.

„וללמדו אומנות" מנין? אמר חזקיה, שנאמר: „ראה חיים עם אשה אשר אהבת"[2]. אם אשה ממש היא — כשם שחַיָב להשיאו אשה כך חיב ללמדו אומנות, אם תורה היא — כשם שחיב ללמדו תורה כך חיב ללמדו אומנות.

„ויש אומרים: אף להשיטו במים" — מה־טעם? חיותו היא.

„ר׳ יהודה אומר: כל שאינו מלמדו אומנות כאִלו מלמדו לסטות" — מה ביניהם? יש ביניהם שלִמדו סחורה. (קיד׳ ל.).

רכ שאלו את ר׳ יהושע: מהו שילַמד אדם את בנו יונית? אמר להם: ילמדנו בשעה שאינה לא יום ולא לילה, שנאמר: „והגית בו יומם ולילה"[3].

— מעתה אסור ללמד את בנו אומנות, משום שנאמר „והגית בו יומם ולילה" — והלא שנה ר׳ ישמעאל: „ובחרת בחיים"[4] — זו אומנות?

— אמרו בשֵם ר׳ יוחנן: מפני המְסוֹרוֹת. (ירוש׳ פאה פ׳ א).

רכא בן־עזאי אומר: חיב אדם ללמד את בתו תורה.

ר׳ אליעזר אומר: כל המלמד בתו תורה כאלו מלמדה תִפלות. (סוטה כ.).

רכב ר׳ אבָהו בשם ר׳ יוחנן אמר: מותר לאדם ללמד את בתו יְונית, מפני שהוא תכשיט לה. שמע שמעון בר בָא ואמר: משום שהוא מבקש ללמד בנותיו הוא תולה לה בר׳ יוחנן. (ירוש׳ פאה פ׳ א).

רכג ר׳ עקיבא היה אומר: האב זוכה לבן בְנוֹי ובכח ובעושר ובחכמה ובשנים. (עד׳ פ׳ ב).

[1] דב׳ ד׳, ט, י. [2] קהל׳ ט׳, ט. [3] יהוש׳ א׳, ח. [4] דב׳ ל׳, יט.

שחזר עמו על הפסוק של אתמול והוסיף לו פסוק חדש. ריח) אם התחילו אין מפסיקין — אם התחילו במרחץ אין מפסיקין לתפלה, וכל־שכן לתלמוד־תורה. ריט) ולפדותו — פדיון הבן. לסטות — גזלנות. ראה חיים — אומנות שתחיה בו. מה ביניהם — מה מוסיף ר׳ יהודה על דברי הת"ק. שלמדו סחורה — לת"ק הרי למדו חיים, ולר׳ יהודה אומנות דוקא. רכ) מפני המסורות — מפני המלשינים, שיודעי יונית הלשינו על ישראל לפני היונים; ועי׳ ספר ראשון פ׳ ט׳ כח. רכא) תפלות — דברים בטלים. רכב) בשביל שהוא — ר׳ אבהו. ללמד בנותיו — יונית, שהיה קרוב למלכות. רכג) האב זוכה לבן — כלו׳ טבע האב בבנו. בנוי — ביופי.

רכד בֶּן־חכם כחצי חכם. (ילק"ש).

רכה יורש כַּרְעֵיהּ דַּאֲבוּהָ הוא (היורש רגלו של אביו הוא). (עיר' ע:).

רכו רחלה אחר רחלה הולכת, כמעשה האם כך מעשה הבת. (כת' סג:).

רכז „כְּאִמָּהּ בִּתָּהּ"[1] — אין עונשין פרה נוגחת עד שהבת בועטת. (ב"ר פ; ילק"ש).

רכח שׁוּתָא דִינוֹקָא בְשׁוּקָא אוֹ דַאֲבוּהָ אוֹ דְאִמֵּיהּ (שיחת התינוק בשוק — או של אביו או של אמו). (סוכה נו:).

רכט לפי הגנה — הגנן. (ב"ר פ).

רל אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: קשה תַרְבּוּת רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג. (בר' ז).

רלא בן סורר ומורה נדון על שם סופו.

תניא, ר' יוסי הגלילי אומר: וכי מפני שאכל זה תַּרְטֵימַר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה יֵצא לבית־דין לִסָּקֵל? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מְגַמֵּר נכסי אביו ומבקש לִמּוּדוֹ ואינו מוצא, ויוצא לְפָרָשַׁת־דרכים וּמְלַסְטֵם את הבריות — אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חַיָּב.

תניא, אמר ר' שמעון: וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי — אביו ואמו מוציאים אותו לסקלו? אלא לא היה ולא עתיד להיות. ולמה נכתב? דְּרוֹשׁ וקבל שָׂכָר. אמר ר' יונתן: אני ראיתיו וישבתי על קברו. (סנה' עא, עב).

רלב אמר רב הונא בשם יוחנן: משל לחכם שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של זונות. המבוי עשה שלו, והאומנות עשתה שלה, והנער, כבחור, עשה שלו — יצא להרבות־רעה. בא אביו ותפסו עם הזונה. התחיל האב צועק ואומר: הורגך אני! היה שם אוהבו אמר לו: אתה אִבַּדְתָּ הנער ואתה צועק כנגדו: הנחת כל האומניות ולא למדתו אלא בַשם, והנחת כל המבואות ולא פתחת לו חנות אלא בשוק של זונות! (שמ"ר מג).

רלג אמר רב חסדא: לעולם אל יַטִּיל אדם אימה יְתֵרָה בתוך ביתו, שהרי פלגש בגבעה הֵטִיל עליה בעלה אימה יְתֵרָה והפילה כמה רבבות מישראל. (גיט' ו:).

רלד אמר ר' אַבָּהוּ: לעולם אל יַטִּיל אדם אימה יתרה בתוך ביתו, שהרי אדם גדול הטיל אימה יתרה בתוך ביתו — ומי הוא? ר' חנינא בן גמליאל — ובקשו להאכילו דבר גדול. ומהו? אבר מן החי. (שם ז).

[1] יחז' ט"ז, מד.

רכד) בן חכם — בנו של חכם. רכה) כרעיה דאבוה — כלו' דומה לאביו. רכז) עד שהבת בועטת — כלו' מן הבת מכירין מעשי האם. רכח) או דאבוה וגו' — כלו' מה ששמע מאביו או מאמו. רל) תרבות רעה — גידולים רעים. רלא) על שם סופו — כמפורש להלן. תרטימר — חצי ליטרא. מגמר — מכלה. למודו — הרגלו. ומלסטם — גוזל. דרוש וקבל שכר — כלו' לא נכתב אלא למשל בעלמא משום דרוש ולמוד. רלב) המבוי — כלו' הרחוב שבאותו השוק. רלג) הטיל עליה בעלה אימה יתרה — שגרשה מביתו. רלד) דבר גדול — אסור גדול. אבר מן החי —

רלה אל יַראה אדם לתינוק באזנו אלא מלקהו מיד, או ישתוק ולא יאמר לו כלום.
מעשה בבנו של גוּרְנוֹס בלוד, שברח מבית־הספר והראה לו אביו באזנו, ונתיָרא מאביו והלך ואִבד עצמו בבור.
מעשה בתינוק אחר מבני־ברק ששבר צלוחית בשבת והראה לו אביו באזנו ונתיָרא מאביו והלך ואִבד עצמו בבור. (שמח' ב).

רלו ר' שמעון בן אלעזר אומר: (יצר) תינוק (ואשה) תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. (סוטה מז:).

רלז אמר ר' יצחק: באושא התקינו שיהא אדם מתגלגל עם בנו עד שתים עשרה שנה; מכאן ואֵילך יורד עמו לחייו. (כת' נ.).

רלח „חשֵׂךְ שִׁבְטוֹ שׂוֹנֵא בְנוֹ"[1] — ללמדך שכל המונע בנו מן המַרדות סוף בא לתרבות־רעה ושונאהו, שכֵּן מצינו בישמעאל שהיו לו געגועים על אברהם אביו ולא רדהו — ויצא לתרבות־רעה. מה עשה ישמעאל? כשהיה בן חמש־עשרה שנה התחיל להביא צלם מן השוק והיה מצחק בו ועובדו, כמו שראה מאחרים. מיד „ותרא שרה את בן הגר המצרית מצחק, ותאמר לאברהם גרש האמה הזֹאת ואת בנה"[2] — שמא ילמד בני אורחותיו. מיד „וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים"[3]—ללמדך שהיה שונא לישמעאל ושִׁלְּחוֹ הוא ואמו ריקם וטרָדוֹ מביתו. ומה היה סופו? כשנגרשו ישב בפרשת־דרכים והיה מלסטם את הבריות. כיוצא בו „ויאהב יצחק את עשו"[4] — לפיכך יצא לתרבות־רעה על שלא רדהו. כיוצא בו דוד, שלא יִסר לאבשלום בנו ולא רדהו: יצא לתרבות־רעה ובקש להרוג את אביו ונרם לו דברים קשים הרבה שאין להם סוף. (שמ"ר א).

רלט „וְלִפְנֵי עִוֵּר לֹא תִתֵּן מִכְשֹׁל"[5] — במכה בנו הגדול הכתוב מדבר.
שפחה של בית רבי ראתה אדם אחד שהוא מכה בנו הגדול. אמרה לו: יהא אותו האיש בנידוי, שהוא עובר על „ולפני עור לא תתן מכשול". (מו"ק יז.).

רמ אמר רב: לעולם אל ישַׁנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילַת, שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו, נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים (שבת י:).

רמא הכותב את נכסיו לאחרים והניח את בניו — מה שעשה עשוי, אלא אין רוח חכמים נוחה הימנו. ר' שמעון בן גמליאל אומר: אם לא היו בניו נוהגים כְּשוּרָה — זָכור לטוב.
אמר לו שמואל לרב יהודה: שִׁינְנָא, לא תהא במעבירי נחלה, ואפילו מבן רע לבן טוב, שאין ידוע מה זרע יֵצא ממנו, וכל־שֶׁכֵּן מבן לבת. (ב"ב קלג:; כת' נג.).

[1] מש' י"ג, כד. [2] בר' כ"א, ט, י. [3] שם, יד. [4] שם כ"ה, כח. [5] ויק' י"ט, יד.

שאכר אבר מן השחוטה ומפני אימתו התכו עבדיו אבר מן החי והביאו לפניו. רלה) לתינוק באזנו — לאיים עליו שיענשהו ויהא שרוי בפחד מפני העונש. בבור — של מים. רלו) שמאל דוחה וגו' — כלו' שלא ידחהו בשתי ידים. רלז) מתגלגל עם בנו — אם מסרב מללמור, מטפל עמו בדברי פיוסים ולשון רכה. יורד עמו לחייו—לרדותו ברצועה ותוסר מזון. רלח) ולא רדהו — ולא היה מייסרו. וטרדו —וגרשו. רלט) ולפני עור... במכה בנו הגדול— שמא יבעט באביו ונמצא הוא מכשילו. רלב) מילת — משי של כתונת פסים. רמא) נכסיו לאחרים — מוסרם במתנה לאחרים. והניח את בניו — בלא ירושה. נוהגין כשורה — כראוי. שיננא — חריף; וכנוי זה

רמב אדם אחד צוה בשעת מיתתו: חבית של עפר לבני אחד, חבית של עצמות לבני שני וחבית של מוֹכִין לבני שלישי. לא ידעו מהו אומר להם. באו לפני רבי בַּנָּאָה. אמר להם: „יש לכם קרקע?" אמרו לו: הן! — „יש לכם בהמות?" —הן! —„יש לכם לְבָדִים?" —הן! —„אם כן, זהו שאמר לכם אביכם!" (ב"ב נח).

רמג אדם אחד שמע לאשתו שאומרת לבתה: מפני מה אין את צנועה בעֲבֵרָה? עשרה בנים יש לי ואין לִי מאביך אלא אחד. כשמת אמר: „כל נכסי לבן אחד", ולא ידעו לאיזה מהם. באו לפני רבי בנאה. אמר להם: לכו וחבטו על קבר אביכם עד שיעמוד וינלו. לכבם למי מכם הניח את נכסיו. הלכו כולם, וזה שהיה בנו לא הלך. אמר להם רבי בנאה: כל הנכסים של זה. (שם).

רמד אשרי אדם שזָכו לו אבותיו! אשרי אדם שיש לו יתד להתלות בה! (ירוש' בר' פ' ד).

V. כִּבּוּד אָב וָאֵם.

רמה דרש עולא רבה על פתחו של בי־נְשִׂיאָה: מהו שנאמר: „יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך"[1] — „מאמר פיך" לא נאמר אלא „א מ ר י פיך"? בשעה שאמר הקדוש־ברוך־הוא: „אנכי"[2] ו„לא יהיה לך"[3] אמרו אומות־העולם: לכבוד עצמו הוא דורש; כיון שאמר: „כבד את אביך ואת אמך"[4] חזרו והודו למאמרות הראשונות. רבא אמר מכאן: „ראש דברך אמת"[5] — ראש דברך ולא סוף דברך? אלא מסוף דברך נִכָּר שראש דברך אמת. (קיד' לא).

רמו „כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמֶּךָ"[4]... לֹא תִרְצָח"[6] — מה ענין זה אצל זה? אלא ללמדך: אם יש לו לאדם מזונות בתוך ביתו ואינו מְהַנֶּה את אביו ואת אמו אפילו בילדותם, ואין צריך לומר בזקנותם — כאלו הוא רוצח כל ימיו לפני המקום. לכך נאמר „כבד" ו„לא תרצח" (תרב"א בו; ילק"ש).

רמז שנו רבותינו: שלשה שותפים הם באדם: הקדוש־ברוך־הוא ואביו ואמו. בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו, אומר הקדוש־ברוך־הוא: מעלה אני אליהם כאלו דרתי ביניהם וכבדוני.

תניא, רבי אומר: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שבן מכבד את אמו יותר מאביו, מפני שמשדלתו בדברים, לפיכך הקדים הקדוש־ברוך־הוא כבוד אב לכבוד אם; וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שהבן מתירא מאביו יותר מאמו, מפני שמלמדו תורה, לפיכך הקדים הקדוש־ברוך־הוא מורא האם למורא האב.

שנה תַּנָּא לפני רב נחמן: בזמן שאדם מצער את אביו ואת אמו אמר הקדוש־ברוך־הוא: יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם, שאלמלי דרתי ביניהם צערוני. (שם ל, לא).

[1] תהל' קל"ח, ד. [2] שמ' כ', ב. [3] שם שם, ג. [4] שם שם, יב. [5] תהל' קי"ט, קס. [6] שמ' כ', יג.

רגיל בפי שמואל לרב יהודה תלמידו. רמב) מוכין — דברים רכים כגון צמר. לבדים — צמר כבוש. רמג) צנועה בעבירה — כלו' זהירה לעבור עבירה בסתר. חבטו על קבר אביכם — לנסותם נתכוון שאותם שהם ממזרים עזי פנים הם וילכו לחבוט. וזה שהוא בנו לא הלך — שחס על כבוד אביו. רמה) בי־נשיאה — בית הנשיא. מסוף דברך — כבד את אביך וגו'. שראש דברך — אנכי ה' אלהיך.

רמח בזמן שאדם מקלל אביו ואמו ומכה אותם ועושה בהם חבורה, כביכול הקדוש ברוך־הוא כופף את רגליו תחת כסא־הכבוד ואומר: אני השויתי לאלו כבוד שלי — אלו אני הייתי אצל זה כך היה עושה לי; יפה עשיתי שלא דרתי עמו בשכונה. (תדב"א כד).

רמט ר' שמעון בן יוחאי אומר: גדול הוא כבוד אב ואם, שהֶעֱדִיפוֹ הקדוש־ברוך־הוא יותר מכבודו, שבכבודו של הקדוש־ברוך־הוא כתוב: „כבד את ה' מהונך"[1]; כיצד מכבדו מהונו? מפריש לקט שכחה ופאה, תרומה, מעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני, וחלה, עושה סוכה ולולב ושופר, ותפלין וציצית, מאכיל רעבים, משקה צמאים ומלביש ערומים. אם יש לך אתה חַיָּב בכל אלו, ואם אין לך אין אתה חיב באחת מהן. אבל כשאתה בא אצל כבוד אב ואם, בין שיש לך הון, בין שאין לך הון „כבד את אביך ואת אמך"[2] — ואפילו אתה מסבב על הפתחים. (פסיק' כג; מכיל'; ירוש' פאה א).

רנ שנו רבותינו: איזהו מורא ואיזהו כָבוד? מורא — לא עומד במקומו ולא יושב במקומו ולא סותר את דבריו ולא מכריעו; כבוד—מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכנים ומוציא. (קיד' לא:).

רנא תניא, הרי שהיה אביו עובר על דברי־תורה לא יאמר לו: „אבא, עברת על דברי־תורה", אלא אומר לו: „אבא, כך כתוב בתורה?"

— סוף סוף—הוא הוא?!

— אלא אומר לו: אבא, מקרא כתוב בתורה כך הוא. (סנה' פא.).

רנב שאלו לו לרב עולא: עד היכן כבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו מה עשה נכרי אחד באשקלון, ודָמָא בן נתינה שמו. פעם אחת בקשו חכמים פְּרַקְמַטְיָא בששים רבוא שכר, והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו ולא צערו.

אמר רב יהודה אמר שמואל: שאלו את רבי אליעזר, עד היכן כבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו מה עשה נכרי אחד לאביו באשקלון, ודמא בן נתינה שמו. פעם אחת בקשו ממנו חכמים אבנים לאפוד בששים רבוא שכר, והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו, ולא צערו. לשנה האחרת נתן לו הקדוש־ברוך־הוא שכרו, שנולדה לו פרה אדומה בעדרו. נכנסו חכמי ישראל אצלו. אמר להם: יודע אני בכם, שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם אתם נותנים לי; אלא אין אני מבקש מכם אלא אותו ממון שהפסדתי בשביל כבוד אבא.

אמר ר' חנינא: ומה מי שאינו מְצֻוֶּה ועושה כך, מצווה ועושה—על אחת כמה וכמה. (קד' לא).

רנג אמר ר' חזקיה: נכרי אשקלוני היה, וראש פְּרַטְבּוּלֵי היה, ואבן שישב עליה אביו לא ישב עליה מימיו. וכיון שמת עשה אותה יראה שלו. (ירוש' פאה א).

רנד אמר ר' אבהו: שאלו תלמידיו את ר' אליעזר הגדול: איזהו כבוד אב ואם?

[1] מש' ג', ט. [2] שמ' כ', יב.

רמט) שהעדיפו — החשיבו יותר. רנ) סותר את דבריו — מבטל את דבריו. מכריעו — מכריע את ספקותיו לצד אחר. רנא) הוא הוא —ומה בין לשון ראשון ללשון אחרון? רנב) פרקמטיא — סחורה. בששים רבוא שכר — היה משתכר בה ששים רבוא דינרי זהב. תחת מראשותיו של אביו — והוא ישן. שאינו מצווה ועושה כך — שלם לו הקב"ה שכרו. רנג) וראש פרטבולי — ראש לשרים והשופטים. וכיון שמת — אביו. יראה — אלהות.

אמר להם: צאו וראו מה עשה דמא בן נתינה באשקלון, שהיתה אמו חסרת־דעת והיתה מסטרתו בקורדיקין בפני כל בולי שלו, ולא היה אומר לה אלא „דייך, אמי", ונפל קורדיקון שלה מידה והושיטו לה, שלא תצטער. (דב"ר א; ירוש' פאה א).

רנה כשבא רב דימי אמר: פעם אחת היה לבוש סיריקון של זהב, והיה יושב בין גדולי רומי ובאה אמו וקרעתו ממנו, וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו ולא הכלימה. (יד' לא.).

רנו שאלו את רבי אליעזר: עד היכן כבוד אב ואם? אמר להם כדי שיטול ארנקי של דינרים ויזרקנו לים בפניו ואינו מכלימו. (קיד' לב.).

רנז אמו של ר' טרפון ירדה לטיל לתוך חצרה בשבת ונפסק קורדקיום שלה. הלך ר' טרפון והניח שתי ידיו תחת פרסותיה והיתה מהלכת עליהן עד שהגיעה למטתה. פעם אחת חלה ונכנסו חכמים לבקרו, אמרה להם: התפללו על ר' טרפון בני, שהוא נוהג בי כבוד יותר מדאי. אמרו לה: מה עשה לך? וספרה להם אותו המעשה. אמרו לה: אפילו עושה כן אלף אלפים, עדין לחצי כבוד שאמרה תורה לא הגיע.

אמו של ר' ישמעאל באה וקבלה עליו לרבותינו, אמרה להם: גערו בישמעאל בני, שאינו נוהג בי כבוד. באותה שעה נתכרכמו פניהם של רבותינו, אמרו: אפשר אין ר' ישמעאל נוהג כבוד באבותיו! אמרו לה: מה עושה לך? אמרה: כשהוא יוצא מבית־המדרש אני מבקשת לרחוץ רגליו ולשתות מן המים ואינו מניח לי. אמרו לו: הואיל והוא רצונה הוא כבודה.

ר' זעירא היה מצטער ואמר: הלואי היה לי אב ואם שאכבדם ואירש גן עדן. כששמע שתי שמועות הללו אמר: ברוך המקום שאין לי אב ואם — שלא הייתי יכול לעשות כר' טרפון, ולא הייתי מקבל עלי כר' ישמעאל.

אמר ר' אבון: פטור אני מכבוד אב ואם. אמרו: כשעברתו אמו מת אביו, כשילדתו מתה. (ירוש' פאה פ' א).

רנח אמר ר' יוחנן: אשרי מי שלא ראם. ר' יוחנן כשעברתו אמו מת אביו, ילדתו — מתה אמו. (קיד' לא:).

רנט ר' טרפון היתה לו אם זקנה. כל פעם שהיתה רוצה לעלות למטה, נחן לה ועלתה עליו, וכשהיתה יורדת ירדה עליו. בא ונשתבח בבית־המדרש. אמרו לו: עדיין לא הגעת לחצי כבוד. כלום זרקה לה ארנקי בפניך לים ולא הכלמתה? (שם).

רס ר' יוסף כשהיה שומע קול רגליה של אמו אמר: אעמוד מפני שכינה שבאה. (שם).

רסא אמר ר' אבהו: כגון אבימי בני קיים מצות כבוד: חמשה בנים נסמכים היו לאבימי בחיי אביו, וכשהיה ר' אבהו בא וקורא על הפתח — היה אבימי רץ והולך ופותח לו ואומר „הן, הן" עד שהגיע לשם.

רנד) מסטרתו — מכה אותו. בקורדיקין — במנעל. בולי — שרי המועצה. רנה) סיריקון של זהב — משי מרוקם בחוטי זהב. רנו) כדי שיטול — האב. ארנקי — כיס. בפניו — כפני הבן. רנז) קורדקיום — מנעל. פרסותיה — פסות (כפות) רגליה. אלף אלפים — פי אלף אלפים. וקבלה — התאוננה. ונתכרכמו — הצהיבו מבושה. כשעברתו — כשהיתה מעוברת בו. רנט) נחן — כפף. רסא) הן הן — כלו' הולך אני.

פעם אחת אמר לו ר' אבהו: השקני מים. עד שהביא לו נמנם. גחן ועמד עליו עד שנֵעור. (קיד' לא:).

רסב שאל בן אלמנה אחת את ר' אליעזר: אבא אומר „השקני מים" ואמא אומרת „השקני מים"—איזה מהם קודם? אמר לו: הנח כבוד אמך ועשה כבוד אביך, שאתה ואמך חייבים בכבוד אביך. בא לפני ר' יהושע. אמר לו כך. אמר לו: רבי, נתגרשה מהו? אמר לו: מבין ריסי עיניך נִכָּר שבֶן אלמנה אתה, הטל להם מים בספל וְקַעְקַע להם כתרנגולים. (שם).

רסג אבדתו ואבדת אביו — אבדתו קודמת; אבדתו ואבדת רבו שלו קודמת... מנין? אמר רב יהודה אמר רב: אמר הכתוב: „אפס כי לא יהיה בך אביון"[1] —שלך קודם לשל כל אדם.

ואמר רב יהודה אמר רב: כל המקַיֵם בעצמו כך סוף בא לידי כך. (ב"מ לג.).

רסד היה הוא ואביו ורבו בשבי— הוא קודם לרבו ורבו קודם לאביו. אמו קודמת לכלם. (הור' יג.).

רסה שנה אבימי בנו של ר' אבהו: יש מאכיל לאביו פטומות ויורש גיהנם ויש מטחינו בריחים ויורש גן עדן.

כיצד מאכיל את אביו פטומות ויורש גיהנם? מעשה באחד שהיה מאכיל לאביו תרנגולים פטומים. פעם אחת אמר לו אביו: בני, הללו מנין לך? אמר לו: סבא, סבא, אכול ושתוק, שהכלבים אוכלים ושותים. נמצא מאכיל את אביו פטומות ויורש גיהנם.

כיצד מטחינו בריחים ויורש גן־עדן? —מעשה באחד שהיה טוחן בריחים. שלח המלך להביא טוחנים לעבודתו. אמר לו בנו: אבא, הכנס וטחון תחתי ואני אלך לעבודת המלך, אם יגיע לידי בזיון אתבזה אני ולא אתה, ואם לידי מלקות אלקה אני ולא אתה. נמצא מטחינו בריחים ויורש גן־עדן. (ירוש' פאה א.).

רסו „עַיִן תִּלְעַג לְאָב וְתָבוּז לִיקְּהַת־אֵם יִקְּרוּהָ עֹרְבֵי נַחַל וְיֹאכְלוּהָ בְנֵי־נָשֶׁר"[2] — למה יקרוה עורבים ויאכלוה נשרים? אמר הקדוש־ברוך־הוא: יבא עורב, שהוא אכזרי על בניו, ויִנקור אותה ואל יֵהָנֶה ממנה, ויבא נשר, שהוא רחמני על בניו, ויֵהנה ממנה. (תנח"ק עקב).

רסז תניא: „איש אמו ואביו תיראו"[3]—יכול, אמר לו אביו: הִטַּמֵּא, או שאמר לו: אל תחזיר, יכול ישמע לו, תלמוד לומר: „איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמרו אני ה'" — כולכם חייבים בכבודי. (יבמ' ו.).

רסח אליעזר בן מַתְיָא אומר: אבא אומר „השקני מים" ומצוה לעשות — מניח אני כבוד

[1] דבר' ט"ו, ד. [2] מש' ל', יז. [3] ויק' י"ט, ג.

רסב) נתגרשה —שאינה חייבת בכבודו. שבן אלמנה אתה —ואינך שואל הלכה למעשה. וקעקע להם וגו' — קרקר להם כמו שקוראין לתרנגולים; והשיבו כך דרך שחוק. רסג) אבדתו קודמת —להשבה. לא יהיה בך אביון —הזהר שלא תהא אתה אביון. כל המקיים בעצמו וגו'— כלו' אעפ"י שלא הטיל עליו הכתוב יש לאדם לעשות לפנים משורת הדין, וזה שמדקדק ואומר שלי קודם, סופו שיצטרך לבריות. רסה) פטומות — עופות פטומים. סבא — זקן. רסז) אמר לו אביו הטמא —בבית הקברות, והוא כהן. אל תחזיר —אבדה לבעליה. רסח) ומצוה לעשות — יש לו לעשות מצוה באותה שעה.

אבא אשה את המצוה, שאני ואבא חַיָּבים במצוה. איסי בן יהודה אומר: אם אפשר למצות לַעֲשׂוֹת על־ידי אחרים — תֵּעָשֶׂה על־ידי אחרים וילך הוא בכבוד אביו. (קיד׳ לב.)

רסט אמר רב חסדא: אב שמחל על כבודו — כבודו מחול. (שם).

רע שנו רבותינו: מכבדו בחייו ומכבדו במותו. בחייו כיצד? הנשמע בדבר אביו למקום, לא יאמר: „שלחוני בשביל עצמי, מהרוני בשביל עצמי, פטרוני בשביל עצמי", אלא כֻּלם בשביל אבא.

במותו כיצד? היה אומר דְבַר־שמועה מפיו, לא יאמר: „כך אמר אבא", אלא: „כך אמר אבא מָרִי, הריני כַּפָּרַת משכבו". במה דברים אמורים: תוך שנים עשר חדש; מכאן ואילך אומר: „זכרונו לברכה, לחיי העולם הבא". (שם)

רע) הנשמע בדבר אביו למקום — מי שמכיר באנשי המקום שיהיו דבריו נשמעים להם בשביל דברי אביו וכבודו. שמועה — הלכה. אבא מורי — ארוני אבי.

ג.

בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ

I. דֶּרֶךְ יְשָׁרָה וְשֵׁם טוֹב.

א רַבִּי אומר: איזוהי דרך ישרה שיָּבוֹר לו האדם? כל שהיא תפארת לְעוֹשָׂהָ ותפארת לו מן האדם. (אב׳ ב).

ב ר׳ חנינא בן דוֹסָא היה אומר: כל שרוח הבריות נוֹחָה הֵימֶנּוּ — רוח המקום נוחה הימנו. וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו — אין רוח המקום נוחה הימנו. (שם ג).

ג ר׳ עקיבא אומר: כל שרוח עצמו נוחה בְּשֶׁלּוֹ — סִמָּן יפה לו. אין רוח עצמו נוחה בשלו — סמן רע לו. (תוס׳ בר׳).

ד אמר ר׳ שמואל בר נחמן בשם ר׳ יונתן: בתורה ובנביאים ובכתובים מצאנו שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום. בתורה מנין? שנאמר: „והייתם נקיים מה׳ ומישראל״[1]; בנביאים מנין? שנאמר: „אל אלהים ה׳... וישראל הוא ידע״[2]; בכתובים מנין? שנאמר: „ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם״[3]. גמליאל זוּגא שאל לר׳ יוסי בר ר׳ בון: איזהו המְחֻוָּר שבְּכֻלָּם? אמר לו: „והייתם נקיים מה׳ ומישראל״. (שקל׳ פ׳ ג).

ה אמרו חכמים: הַרְחֵק מן הַכִּעוּר ומן הדומה לו ומן הדומה לדומה. (חול׳ מד; במ״ר י).

ו לא יהא אדם עֵר בין הישֵׁנים ולא ישן בין הֵעֵרים, ולא בוכה בין השוחקים ולא שוחק בין הבוכים, ולא יושב בין העומדים ולא עומד בין היושבים, ולא קורא בין השונים ולא שונה בין הקוראים. כללו של דבר, אל ישנה אדם ממנהג הבריות. (דא״ז ה).

ז לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות. (כת׳ יז).

ח אמר ר׳ תנחום בר חֲנִילַאי: לעולם אל ישנה אדם מן המנהג: שהרי משה עלה למרום — ולא אכל לחם, ומלאכי־השרת ירדו למטה ואכלו לחם. (ב״מ פו).

[1] במ׳ ל״ב, כב. [2] יהוש׳ כב, כ״ב. [3] מש׳ ג׳, ד.

א) שיבור — שיבחר. תפארת לעושה — שנוח לו להולך בדרך זו. ב) המקום — הקב״ה. ג) נוחה בשלו — במעשי עצמו. ד) המחוור שבכלם — הפסוק הברור והמפורש. ה) מן הכיעור — ממעשים מכוערים. ומן הדומה וגו׳ — אפילו ממה שנראה לעיני אחרים כמכוער, שלא תפיל עליך חשד. קורא בין השונים — קורא במקרא בין הלומדים משנה. ז) מעורבת עם הבריות — לעשות לאיש ואיש כרצונו לפי האפשר והמותר. ח) ואכלו — נראו כמו שאכלו.

ט עֲלַת לְקַרְתָּא הַלֵּךְ בְּנִמּוּסָהּ (באת לעיר – לך בדרכיה). (ב״ר מח).

י מַרְגְּלָא בפי אביי: לעולם יהא אדם ערום ביראה, מענה רך ומשיב חמה, ומדבר שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם, ואפילו עם נכרי בשוק, כדי שיהא אהיב למעלה ונחמד למטה ויהא מקובל על הבריות. (בר׳ יז.).

יא תן דעתך עד שיצא מפיך, חשוב מעשיך בדרך־ארץ, ותן שכר לפסיעותיך. צַדֵּק הדין עליך והוצא עצמך מן הַתַּרְעוֹמֶת. (ד״א פ׳ ג).

יב ר׳ שמעון אומר: שלשה כתרים הם: כתר תורה וכתר כהֻנה וכתר מלכות – וכתר שם־טוב עולה על גביהם. (אב׳ ד).

יג אתה מוצא שלשה שמות נקראו לו לאדם: אחד מה שקוראים לו אביו ואמו, ואחד מה שקוראים לו בני־אדם, ואחד מה שקונה הוא לעצמו; טוב מכולם מה שקונה הוא לעצמו. (תנח׳ ויקהל).

יד בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך ומשלך יתנו לך. (יומא לח.).

טו מעשיך יְקָרבוך ומעשיך ירחקוך. (עד׳ ה).

טז „טוֹב שֵׁם מִשֶּׁמֶן טוֹב"[1] — כמה הולך שמן טוב? מקיטון לְטְרַקְלִין, ושֵׁם טוב הולך מסוף העולם ועד סופו. (שמו״ר מח).

II. כְּבוֹד הַבְּרִיּוֹת.

יז בן־זומא אומר: איזהו מְכֻבד? — המכבד את הבריות. (אבות ד).

יח ר׳ אליעזר אומר: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. (שם ב).

יט הִזָּהֲרוּ בכבוד חבריכם. (בר׳ כח:).

כ „זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם... בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ"[2] — אמר בן־עזאי: זה כלל גדול בתורה. שלא תאמר: הואיל ונתבַּזֵּיתי יתבזה חבֵרי עמי, הואיל ונתקללתי יתקלל חברי עמי. אמר ר׳ תנחומא: אם עשית כן, דע למי אתה מבזה – „בדמות אלהים עשה אותו". (ב״ר כד).

כא אמר ר׳ יהושע בן לֵוִי: בשעה שאדם הולך בדרך, אִיקוֹנְיָא של מלאכים מהלכין לפניו ומכריזין ואומרין: תנו מקום לאִיקוֹנִין של הקדוש־ברוך־הוא. (שו״ט יז; דב״ר ד).

[1] קהל׳ ז׳, א. [2] בר׳ ה׳, א.

י) מרגלא בפי — מאמר זה היה רגיל בפיו. ערום ביראה — יערים ויתחכם לשם יראת שמים. יא) תן דעתך וגו׳ — כלו׳ חשוב תחלה לפני הדבור. ותן שכר לפסיעותיך — כלו׳ שיהא הלוכך לשם מצוה. הדין — דין שמים. והוצא עצמך מן התרעומת — שלא תתן מקום להתרעם עליך. יד) בשמך... ובמקומך — הראוים לך לפי מעשיך. ומשלך — לפי זכותך. טז) מקיטון לטרקלין — מחדר קטן לחדר גדול. כ) זה כלל גדול בתורה — שהאדם נברא בדמות אלהים ובכודו כבוד שמים. כא) איקוניא — סיעה. לאיקונין — לצלם ודמות.

כב בן־עזאי היה אומר: אל תהי בָז לכל אדם ואל תהי מַפליג לכל דבר, שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום. (אב׳ ד).

כג „וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת עַל מִזְבְּחִי״[1] — והרי דברים קל־וחמר: ומה אם אבנים שאין בהן דעת לא לרעה ולא לטובה, אמר הקדוש־ברוך־הוא: „לא תנהַג בהן מנהג בזיון״ — חברך שהוא בדמותו של מי שאמר והיה העולם, דין הוא שלא תנהַג בו מנהג בזיון. (מכיל׳ יתרו).

כד שנו רבותינו: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז.

מעשה בר׳ אלעזר בר׳ שמעון שבא ממגדל־עדר מבית רבו, והיה רוכב על החמור ומטַיל על שפת הנהר ושמח שמחה גדולה, והיתה דעתו גסה עליו, מפני שלמד תורה הרבה. נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר. אמר לו: שלום עליך, רבי! ולא החזיר לו. אמר לו: רֵיקא! כמה מכוער אותו האיש! שמא כל בני עירך מכוערים כמותך. אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמור לאומן שֶעֲשָאַני: כמה מכוער כלי זה שעשית. כיון שידע בעצמו שחטא, ירד מן החמור ונשתטח לפניו ואמר לו: נעניתי לך, מחול לי! אמר לו: איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו: כמה מכוער כלי זה שעשית.

היה מטַיל אחריו עד שהגיע לעירו. יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו: שלום עליך, רבי, רבי! מורי, מורי! אמר להם: למי אתם קורין „רבי, רבי״? אמרו לו: לזה שמטַיל אחריך. אמר להם: אם זה רבי, אל ירבו כמוֹתו בישראל. אמרו לו: מפני מה? אמר להם: כך וכך עשה לי. אמרו לו: אף־על־פי־כן מחול לו, שאדם גדול בתורה הוא. אמר להם: בשבילכם הריני מוחל לו, ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן.

מיד נכנס ר׳ אלעזר בר׳ שמעון ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז. (תענ׳ כ:; אדר״נ מא).

כה מעשה בר׳ ינאי שהיה מהלך בדרך וראה אדם אחד שהיה משופע ביותר. אמר לו: ישניה, רַבִּי, להתקבל אצלנו? אמר לו: הן, הכניסו לביתו, האכילו והשקהו. בדקו במקרא ולא מְצָאו, במשנה ולא מצאו, באגדה ולא מצאו, בתלמוד ולא מצאו. אמר לו: טול וברך. אמר לו: יברך ינאי בביתו. אמר לו ר׳ ינאי: יכול אתה לומר מה שאני אומר לך. אמר לו: הן. אמר לו: אמור: אכל כלב פִּתו של ינאי. עמד האורח ותפָסו לר׳ ינאי ואמר לו: ירושתי אצלך ואתה מונעה ממני. אמר לו: מַהי ירושתך אצלי? אמר לו: פעם אחת עברתי לפני בית־ספר ושמעתי קול תינוקות שאומרים: „תורה צוה לנו משה מ ו ר ש ה ק ה ל ת י ע ק ב״[2] — „מורשה קהלת ינאי״ לא נאמר כאן, אלא „קהלת יעקב״. אמר לו: למה זכית לאכול על שלחני? אמר לו: מִימַי לא שמעתי דבר רע והחזרתי לבעליו, ולא ראיתי שנים מריבים זה עם זה ולא עשיתי שלום ביניהם. אמר לו ר׳ ינאי: כל כך דרך־ארץ אצלך וקראתיך כלב! (ויק״ר ט).

[1] שמ׳ כ׳, כו. [2] דב׳ ל״ג, ד.

כב) מפליג — מרחיק, לומר שאין צורך בו. שאין לו שעה — ותהא צריך לו. כג) דין הוא — כל שכן. כד) רך כקנה — לבריות. ממגדל עדר — שם מקום בא״י. דעתו גסה עליו — נתגאה. ריקא — בור. מכוער — רע מראה. נעניתי לך — נכנעתי מפניך. מטייל אחריו — לבקש ממנו שימחול לו. כה) משופע — מכובד ומהודר בלבושו, וסבר ר׳ ינאי שהוא תלמיד־חכם. אמר לו — ר׳ ינאי. ישניה רבי וגו׳ — כלו׳ יכבדני להתארח אצלנו. טול וברך — על המזון. יברך ינאי בביתו — שלא ידע לברך ונשתמט. והחזרתי לבעליו — להביא דבה.

כו היודע בחברו שהוא גדול ממנו אפילו בדבר אחד, חַיָּב לנהוג בו כבוד, שנאמר: „כָּל־קֳבֵל דִּי רוּחַ יַתִּירָא בֵּהּ וּמַלְכָּא עֲשִׁית לַהֲקָמוּתֵהּ עַל כָּל מַלְכוּתָא"[1]. (פס' קיג:).

כז שאלו תלמידיו את ר' נחוניא בן הקנה: במה הארכת ימים? אמר להם: מִיָּמַי לא נִתְכַּבַּדְתִּי בִּקְלוֹן חברי ולא עלתה על מטתי קללת חברי, וַתְּרָן הייתי בממוני.

„לא נתכבדתי בקלון חברי" — כגון רב הונא, שהיה טעון מעדר על כתפו; בא רב חנא בר חנילאי וְנָטְלוֹ ממנו. אמר לו: אם רגיל אתה לטעון בעירך—טעון, ואם לא — להתכבד בקלונך איני רוצה. „ולא עלתה על מטתי קללת חברי" —כגון מר זוטרא, כשהיה עולה על מטתו אמר: „יהא מחול לכל מי שצערני". „ותרן הייתי בממוני" — שאמר מר: איוב ותרן בממונו היה, שהיה מניח פרוטה לחנוני מממונו. (מג' כח).

כח אמר ר' יוחנן בן־זכאי: בא וראה כמה גדול כבוד הבריות: שור שהולך ברגליו — חמשה, שה שהרכיבו על כתפו — ארבעה. (ב"ק עט:).

כט גדול כבוד הבריות, שדוחה לא־תעשה שבתורה. (בר' יט:)

ל „וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם"[2] — פעמים שאתה מִתְעַלֵּם מהם. הא ביצד? אם היה זקן ואינה לפי כבודו. (שם).

לא אנשי גליל חסו על כבודם ולא חסו על ממונם, אנשי יהודה חסו על ממונם ולא חסו על כבודם. (ירוש' סוטה פ' ד).

לב נוח לו לאדם שֶׁיַּפִּיל עצמו לתוך כבשן האש ואל יַלְבִּין פני חֲברו ברבים. (ב"מ נט.; סוטה י.).

לג שנה תַּנָּא לפני רב נחמן בר יצחק: כל המלבין פני חברו ברבים כאלו שופך דמים. אמר לו: יפה אמרת, שרואים אנו שהולכת אדמומית ובאה הַוְרוּרִית. (ב"מ נח:).

לד בֹּשֶׁת — הכל לפי המְבַיֵּשׁ והַמִּתְבַּיֵּשׁ. (ב"ק פג:).

לה אמר ר' חנינא: הסוטר לועו של חברו כאלו סוטר לועה של שכינה.
אמר ריש־לקיש: המגביה ידו על חברו, אף על פי שלא הכהו, נקרא רשע, שנאמר: „ויאמר לרשע למה תכה רעך"[3] — „הכית" לא נאמר אלא „תכה", אף על פי שלא הכהו נקרא רשע. (סנה' נח:).

לו התוקע לחברו נותן לו סלע. ר' יהודה אומר משום ר' יוסי הגלילי: מָנֶה. סמָרו

[1] דנ' ו', ד. [2] דב' כ"ב, ה. [3] שמ' ב', יג.

כו) כל קבל די רוח וגו'—בשביל רוח יתרה שיש בו אמר המלך להקימו על כל המלכות. כז) לא נתכבדתי בקלון חברי וגו' — במפורש להלן. ותרן — מוותר ונותן משלו לאחרים; ונטלו ממנו – לכבדו. כח) שור שהולך ברגליו—ואין הגנב מתבזה להרכיבו על כתפיו. חמשה— משלם קנס חמשה. כט) שדוחה לא־תעשה וגו' — שפעמים מבטלין מצוה משום כבוד הבריות. ל) והתעלמת מהם — אצל השבת אבדה נאמר. ואינה לפי כבודו — לטפל באבדה זו. לב) ילבין — יבייש. לג) שהולכת אדמומית — מן הפנים. לד) בושת — תשלומי בושת. הכל לפי המבייש והמתבייש — התשלומין לפי חשיבותו של המבייש והמבויש. לה) הסוטר לועו - המכה בלחיו. לו) התוקע להברו — תקע באזנו. נותן לו סלע — משום בושת. מנה—מאה זוז.

נותן לו מאתים זוז. לאחר־ידו נותן לו ארבע מאות זוז. צרם באזנו, תלש בשערו, רקק והגיע בו רקו, העביר טליתו ממנו, פרע ראש האשה בשוק—נותן לו ארבע מאות זוז. זה הכלל: הכל לפי כבודו. אמר ר' עקיבא: אפילו עניים שבישראל רואין אותם כאלו הם בני־חורין שירדו מנכסיהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב.

ומעשה באחד שפרע ראש האשה בשוק, באה לפני ר' עקיבא וחייבו לתן לה ארבע מאות זוז. אמר לו: רבי, תן לי זמן. ונתן לו זמן. שמרה עומדת על פתח חצרה ושבר את הכד בפניה ובו כאיסר שמן. גלתה את ראשה והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה. העמיד עליה עדים ובא לפני ר' עקיבא, אמר לו: לזו אני נותן ארבע מאות זוז! אמר לו: לא אמרת כלום; החובל בעצמו, אף־על־פי שאינו רשאי—פטור, אחרים שחבלו בו חיבים. והקוצץ נטיעותיו אף־על־פי שאינו רשאי—פטור, אחרים חיבים.

אף־על־פי שהוא נותן לו, אין נמחל לו עד שיבקש ממנו, שנאמר: „ועתה השב אשת האיש... ויתפלל בעדך"[1]. ומנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי, שנאמר: „ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים וגו'"[2].

שנו רבותינו: כל אלו שאמרו—דמי בשתו, אבל צערו, אפילו הביא כל אילי־נביות שבעולם, אין נמחל לו עד שיבקש ממנו. (ב"ק צ, צב.).

III. אהבת הבריות ושנאת הבריות.

לז „ואהבת לרעך כמוך[3]—ר' עקיבא אומר: זה כלל גדול בתורה. בן־עזאי אומר: „זה ספר תולדות אדם... בדמות אלהים עשה אותו"[4] כלל גדול מזה. (ספרא קדושים).

לח כך אמר להם הקדוש־ברוך־הוא לישראל: בני, מה אני מבקש מכם? הא איני מבקש אלא שתהיו אוהבים זה את זה ותהיו מכבדים זה את זה. (תדא"ר כו).

לט ר' יהושע אומר: עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם.
שנאת הבריות כיצד? מלמד שלא יכון אדם לומר: אהב את החכמים ושנא את התלמידים, אהב את התלמידים ושנא את עמי־הארץ, אלא אהב את כולם. (אדר"נ טז).

מ אם אומרים עליך אחרים דבר רע—אל תענם. גדול יהיה בעיניך כקטן. אם אמרת על אחרים דבר רע—קטן יהיה בעיניך כגדול, עד שתלך ותפיס עליו. הוי אוהב את הבריות ומכבדן, העבר רצונך מפני רצון חברך, שכן עשתה רחל ללאה ודוד לשאול. (דא"ז א').

מא אהב את השמים, אהב את כל המצוות. ואם עשית לחברך רע קמעא יהא בעיניך

[1] בר' כ', ז. [2] שם שם, יז. [3] ויק' י"ט, יח. [4] בר' ה', א.

צרם — משך. ובו כאיסר שמן — שמן קנוי באיסר (מטבע קטנה). שמרה — המתין לה עד שראה אותה עומדת וגו'. מטפחת — טופחת ומרטבת ידה בשמן. כל אלו שאמרו — סלע, מנה, מאתים וארבע מאות דמי בושת הן. אבל צער — שדואג על בשתו. אילי נביות — אילים שמנים שבנביות (שם מקום) לקרבן. לז) כלל גדול בתורה — בלו' יסוד כל המצוות. בדמות אלהים וגו' — כלו' האדם נברא בדמות קונו ותובות אדם לחברו כחובתו למקום. לט) מוציאין את האדם מן העולם — מקצרין חייו. מ) גדול יהיה בעיניך כקטן — מוסב על דבר רע. עליו — על אותו הדבר. מא) קמעא — מעט.

הרבה. ואם עשית לחברך טובה הרבה יהא בעיניך מעט. ואם עשה לך חברך טובה קמעא יהא בעיניך הרבה, ואם עשה לך רעה הרבה יהא בעיניך קמעא. (אדר"ט).

מב שנו רבותינו: „לא תשנא את אחיך בלבבך"[1]—יכול לא יכנו, לא יסטרנו ולא יקללנו; תלמוד לומר: „בלבבך"—בשנאה שבלב הכתוב מדבר. (ערכ' טז.).

מג נאמר: „לא תקום ולא תטור את בני עמך"[2]—היה מחתך בשר והכתה הסכין לידו—תחזור ותכה את ידו? (ירוש' נד' פ' ט').

מד תניא, איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה? נקימה, אמר לו: השאילני מגלך. אמר לו: לאו. למחר אמר לו הוא: „השאילני קרדמך". אמר לו: „איני רוצה להשאילך, כדרך שלא השאלתני"—זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה?—אמר לו: השאילני קרדמך. אמר לו: לאו. למחר אמר לו: השאילני חלוקך, אמר לו: הילך, ואיני כמותך שלא השאלתני—זוהי נטירה, (יומא כג.).

מה כל אהבה שהיא תלויה בדבר—בטל דבר בטלה אהבה, ושאינה תלויה בדבר—אינה בטלה לעולם. איזו היא אהבה שהיא תלויה בדבר? זו אהבת אמנון ותמר. ושאינה תלויה בדבר—זו אהבת דוד ויהונתן. (אב' ה').

מו כל אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה. (ב"ר מד).

מז תנא משום ר' שמעון בן אלעזר: אהבה מבטלת שורה של גדולה—מאברהם, שנאמר „וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו"[3]—ולא היו לו כמה עבדים? שנאה מבטלת שורה של גדולה—מבלעם, שנאמר: „ויקם בלעם בבקר ויחבש את אתונו"[4]—ולא היו לו כמה עבדים? (סנה' ק"ה.; ב"ר נה).

מח אהבה מקלקלת את השורה ושנאה מקלקלת את השורה. (ב"ר נה).

מט כי רחמתין הוה עזיזא אפותיא דספסירא שכיבן, השתא דלא עזיזא רחמתין פוריא בת שתין גרמידין לא סגיא לן (כשאהבתנו היתה עזה—על רחבה של חרב שכבנו; עתה שאין אהבתנו עזה—מטה בת ששים אמות לא דיה לנו). (סנה' ז.).

נ נוח לקנות שונא וקשה לקנות אוהב. (ילק"ש).

נא איזהו גבור? העושה שונאו אוהבו. (אדר"נ כג).

נב המשל אומר: מה שבלבך על חברך—מה שבלבו עליך. (ספרי דברים; תנה"ק שלח)

נג מקום שלבי אוהב, לשם רגלי מוליכות אותי. (מכל' יתרו).

נד שנו רבותינו: שלשה אוהבים זה את זה, אלו הם: הגרים והעבדים והעורבים. שלשה.

1 ויק' יט, יז. 2 שם שם, יח. 3 בר' כ"ב, ג. 4 במ' כ"ב, כא.

מב) יסטרנו — יכהו בלחי. מג) מג) תחזור ותכה את ידו — וכן כאן: היאך מתנקם בחבר שנאמר בו „ואהבת לרעך כמוך". מד) חלוקך — כתנתך. הילך — הא לך. מז) מבטלת שורה של גדולה — בשביל אהבה ושנאה אדם מזלזל בכבוד עצמו. („שורה — מנהג, דרך). נא) העושה שונאו אוהבו — שמהפך לבו לטובה. נב) מה שבלבך וגו' — כלו' מתוך מה שבלבך על חברך אתה יכול לדעת מה שבלב חברך עליך.

שונאים זה את זה. אלו הם: הכלבים והתרנגולים וְהַחַבָּרִים. ויש אומרים: אף תלמידי־חכמים שבבבל. (פסח' קיג:).

IV. חָבֵר.

נה „טוֹבִים הַשְּׁנַיִם מִן הָאֶחָד"[1]—מכאן אמרו: יקנה אדם חבר לעצמו להיות קורא עמו ושונה עמו ואוכל עמו ושותה עמו וישן עמו ומגלה לו כל סתריו. (ספרי; אדר"נ ח).

נו אוֹ חַבְרוּתָא אוֹ מִיתוּתָא (או חבורה או מיתה) (תענ' כג).

נז או חברים כחבריו של איוב או מיתה. (בר' טו).

נח „טוֹבִים הַשְּׁנַיִם מִן הָאֶחָד"[1]—ר' מאיר כשהיה רואה אדם יוצא יחידי לדרך היה קורא לו: „לך לשלום, בעל־מיתה!"; שנים—היה קורא להם: „שלום לכם, בעלי־מריבה!"; שלשה—קרא להם: „שלום לכם, בעלי שלום!". (קה"ר ד).

נט אָמְרֵי אִינְשֵׁי: אִי דָלֵית דוּרָא דָלֵינָא, וְאִי לָא, לָא דָלֵינָא. (הבריות אומרין: אם תגביה המשא אגביה, ואם לא—לא אגביה). (ב"ק צב:).

ס איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם? ר' יהושע אומר: חבר טוב. ר' יוסי אומר: שכן טוב.

איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם? ר' יהושע אומר: חבר רע. ר' יוסי אומר: שכן רע. (אב' ב).

סא נִתַּאי הָאַרְבֵּלִי אומר: הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע. (שם א).

סב הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם"[2]—משל למי שנכנס לחנותו של בַּשָּׂם, אף־על־פי שאינו מוכר לו ואינו לוקח ממנו, הוא יוצא וריחו נודף וריח בגדיו מבושמים ואין ריחו זז ממנו כל היום.

וְרוֹעֶה כְסִילִים יֵרוֹעַ"[2]—משל לאחד שנכנס לחנותו של בּוּרְסְקִי, אף־על־פי שאינו מוכר לו ואינו לוקח ממנו, הוא יוצא וריח בגדיו מלוכלכים, ואין ריחו וריח בגדיו זז ממנו כל היום. (מד' מש' יג).

סג אמר לו רָבָא לְרַבָּה בר מָרִי: מנַיִן לדבר זה שאומרים הבריות: מְטַיֵּל וַאֲזֵל הִקְלָא בִּישָׁא גַּבֵּי קְנֵי דְשַׁרְבֵי (מְטַיֵּל והולך דקל רע אצל אילני־סרק)? אמר לו: דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומְשֻׁלָּשׁ בכתובים, ושנינו במשנה, ושנינו בבריְתָא. כתוב בתורה,

[1] קהל' ד', ט. [2] מש' י"ג, כ.

נד) והחברים — הפרסים. נו) או חברותא וגו' — כלו' אם אין לו לאדם חבורה טובה יפה לו המיתה. נז) כחברים של איוב — נאמנים. נו) לך לשלום בעל מיתה —שהיוצא יחידי בדרך מסכן עצמו למיתה. בעלי מריבה — ששנים אפשר להם שירגזו בדרך. בעלי שלום — שאם יריבו שנים השלישי יעשה שלום ביניהם. נט) אי דלית דורא וגו' —כלו' בשנים קל להגביה את המשא מלאחד; ומשל הבריות היא: נוח לו לאדם להכנס בעול דבר, שיש בו חשש סכנה או הפסד, כשעוד אחד משתתף עמו. סב) בשם — מוכר בשמים. בורסקי — מעבד עורות. מלוכלכים – כלו' סרוחים. סג) מטייל ואזיל וגו' — דרך דקל רע לגדל בצד אילן סרק (שאינו

שנאמר: „וילך עשו אל ישמעאל"[1]; שנוי בנביאים, שנאמר: „ויתלקטו אל יפתח אנשים ריקים ויצאו עמו"[2]; ומשלש בכתובים, שנאמר: „כל עוף למינו ישכון ובני־אדם לדומה לו"[3]; שנינו במשנה: כל המחובר לטמא–טמא, כל המחובר לטהור–טהור; ושנינו בבריתא: ר' אליעזר אומר: לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו. (ב"ק צב:).

סד בימי ר' חייא רבה עלה זרזיר אחד לארץ ישראל. באו והביאו אותו לפניו, אמרו לו: מהו שנאכל אותו? אמר להם: לכו ותנו אותו על הגג, וכל עוף שיבוא וישכון אצלו מינו הוא. הלכו ונתנוהו על הגג ובא עורב מצרי ושכן אצלו. אמר ר' חייא: טמא הוא, שהוא מינו, שנאמר „את כל עורב למינו"[4]. אמרו: לא הלך עורב אצל זרזיר אלא שהוא מינו. (בר' סה.).

סה אין ארור מתדבק בברוך. (ב"ר נט).

סו אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת. (יבמ' קיב.).

סז המדבק בעוברי עברה, אף־על־פי שלא עשה כמעשיהם, הרי זה מקבל פורענות כיוצא בהם. (אדר"נ ו).

סח אמר אביי: אוי לרשע אוי לשכנו. טוב לצדיק טוב לשכנו. (סוכה נו:).

סט בהדי הוצא לקיא כרבא (עם הקוץ לוקה הכרוב). (ב"ק צב:).

ע תניא: רבי אומר, לעולם לא ירבה אדם רעים בתוך ביתו, שנאמר: „איש רעים להתרועע"[5]. (סנה' ק.).

עא לעולם יהא אדם יודע אצל מי הוא יושב, ואצל מי הוא עומד, ואצל מי הוא מסב ואצל מי הוא מסיח ואצל מי הוא חותם שטרותיו. (דא"ז).

עב שנינו: כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושים: לא היו חותמים על השטר אלא אם כן יודעים מי חותם עמהם, ולא היו יושבים בדין אלא אם כן יודעים מי יושב עמהם, ולא היו נכנסים בסעודה אלא אם כן יודעים מי מסב עמהם. (סנה' כג.).

עג אמר ר' יוחנן: אחד מן האחים שמת ידאגו כל האחים כלם; אחד מבני החבורה שמת תדאג כל החבורה כלה. (שבת קו.).

עד חבורה־ומשפחה כך הן דומות — לכפת אבנים. אתה נוטל ממנה אבן אחת וכלה מתרועעת. (ב"ר ק).

---

[1] בר' כ"ח, ט. [2] שופ' י"א, ג. [3] בן־סירא יג. [4] ויק' י"א, טו. [5] מש' י"ח, כד.

עושה פירות); בלו' דרך הרע להתחבר אל הרע. זרזיר — מין עוף ממיני העורב. סד) מהו שנאכל אותו — שלא ידעו אם עוף טהור הוא או טמא. סו) בכפיפה — בסל; בלו' במחיצה אחת. סט) בהדי הוצא וגו' — כשעוקרים את ההוץ (קנה קוצים) הגדל אצל הכרוב פעמים שנעקר הכרוב עמו; בלו' שכני רשע לוקין עמו. עג) ידאגו וגו' — שנפרץ בה פרץ. עד) לכפת אבנים — בנין עגול בקשת, שאבניו מתחזקות זו בזו. מתרועעת — נפרצת ונהרסת.

V. מִדּוֹת וְדֶרֶךְ־אֶרֶץ שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ.

עה ר' מַתְיָא בן חָרָש אומר: הֱוֵי מקדים בשלום כל אדם. (אב' ד).

עו אמרו עליו על ר' יוחנן בן זכאי, שלא הקדימו אדם שלום מעולם, ואפילו נכרי בשוק. (בר' יז).

עז אמר רב חֶלְבּוֹ אמר רב הונא: כל שיודע בחברו שהוא רגיל לִתֵּן לו שלום יקדים לו שלום, שנאמר: „בקש שלום ורדפהו"[1]. ואם נתן לו ולא החזיר, נקרא גזלן, שנאמר: „גזלת העני בבתיכם"[2]. (שם ו:).

עח לעולם אל יִפָּטֵר אדם לא מאצל רבו ולא מאצל חברו אלא אם כן נוטל הימנו רשות, וילמדו כל אדם דרך־ארץ מן המקום, כִּבְיָכוֹל, שאמר לו לאברהם: הריני נפטר ממך, שנאמר: „וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו"[3].

לעולם אל יכנס אדם פתאום לבית חברו, וילמדו כל אדם דרך־ארץ מן המקום, שעמד על פתח הגן וקרא לו לאדם, שנאמר: „ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו אַיֶּכָּה"[4].

מעשה בארבעה זקנים שהלכו למלכות הפנימית, ואלו הם: רבן גמליאל ור' יהושע ור' אלעזר בן עזריה ור' עקיבא. והיה להם פילוסופוס אחד חָבֵר שם. אמר לו ר' יהושע לרבן גמליאל: רבי, רצונך שנקבל פני פילוסופוס חברנו? אמר לו: לאו. בשחרית אמר לו: רבי, רצונך ונקבל פני פילוסופוס חברנו? אמר לו: הן. הלך ר' יהושע וְטָפַח על הדלת. והיה פילוסופוס ההוא מחשב בדעתו ואומר: אין זו דרך־ארץ אלא של חכם. פעם שניה — עמד ורחץ פניו ידיו ורגליו. פעם שלישית — עמד ופתח את הדלת וראה את חכמי־ישראל באים: רבן גמליאל באמצע ור' יהושע ור' אלעזר בן עזריה מימינו ור' עקיבא משמאלו. והיה פילוסופוס מחשב בדעתו ואומר: היאך אתן שלום לחכמי ישראל? אם אומר אני: שלום עליך, רבן גמליאל — נמצא מבזה את חכמי־ישראל; אם אומר אני: שלום עליכם, חכמי־ישראל — נמצא מבזה את רבן גמליאל. כיון שהגיע אצלם אמר להם: שלום עליכם חכמי־ישראל, ולרבן גמליאל בראש. (ד"א פ' ה).

עט „וַיִּקְרָא אֶל משֶׁה וַיְדַבֵּר ה' אֵלָיו"[5] — למה הקדים קריאה לדבור? למדה תורה דרך־ארץ, שלא יאמר אדם דבר לחברו אלא אם כן קוראהו. (יומא ד.).

פ אמר ר' שמעון בן יוחאי: הנכנס לביתו פתאום, ואין צריך לומר לתוך ביתו של חברו — הקדוש־ברוך־הוא שונאו, אף אני איני אוהבו.

רב אמר: אל תִּכָּנֵס לעיר פתאום ואל תכנס לבית פתאום.

ר' יוחנן כשהיה עולה לשאול בשלומו של ר' חנינא היה מְכַעְכֵּעַ, על שום „ונשמע קולו בבואו"[6]. (ויק"ר כא).

פא שמאי אומר: הֱוֵי מקבל את כל האדם בְּסֵבֶר פנים יפות. (אב' א).

[1] תהל' ל"ד, טו. [2] ישע' ג', יד. [3] בר' י"ח, לג. [4] שם ג', ט. [5] ויק' א', א. [6] שמ' כ"ח, לה.

עז) גזלת העני — שאין לו כלום לגזול ממנו אלא שלא להשיב על שלומו. עח) יפטר — יפרד. למלכות הפנימית — למלכות רומי. פילוסופוס — חכם מאומות־העולם. טפח — דפק. את חכמי ישראל — שבאו עם ר"ג. מבזה את ר"ג — שהיה נשיא. פ) מכעכע — משתעל לתשמיע קולו. פא) בסבר פנים יפות — במאור פנים ובחבה.

פב המקבל את חברו בסבר פניו יפות, אפילו לא נתן לו כלום, כאלו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם. (אדר"נ יג).

פג המקבל פני חברו כאלו מקבל פני שכינה. (ירוש' עיר' פ' ה).

פד ר' ישמעאל אומר: הֱוֵי מקבל את כל אדם בשמחה. (אבו' ג).

פה אמר ר' יהושע בן לוי: הרואה את חברו לאחר שלשים יום, אומר: „ברוך שהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ והגיענו לזמן הזה"; לאחר שנים עשר חודש—אומר: „ברוך מחיה המתים" (בר' נח:).

פו רב פַּפָּא ורב הונא בנו של רב יהושע היו מהלכים בדרך. פגעו בו ברב חנינא בנו של רב איקא, אמרו לו: בשעה שאנו רואים אותך הרינו מברכים עליך שתים: „ברוך שחָלק מחכמתו ליראָיו" ו„שהחיינו". אמר להם: אף אני כיון שאני רואה אתכם, אתם חשובים עלי כששים רבוא ישראל ואני מברך עליכם שלש: אותן השתים ו„ברוך חֲכַם הרזים". (שם).

פז שנה רב דימא אחיו של רב ספרא: לעולם אל יספר אדם בטובתו של חברו, שמתוך טובתו בא לידי רעתו.

כשבא רב דימי אמר: מהו שנאמר: „מברך רעהו בקול גדול בבקר השכם קללה תחשב לו"[1]?—כגון שנזדמן לפונדק וטרחו לפניו יפה, למחר יצא וישב בשוק ואמר: המקום יברך את פלוני, שכך טרח לפני,—ושומעים בני אדם והולכים ומטריחים אותו. (ערכ' טו)*

פח אמר ר' ירמיה בן אלעזר: מקצת שבחו של אדם אומרים בפניו וכֻלו שלא בפניו. מקצת שבחו בפניו, שנאמר: „כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה"[2]; וכֻלו שלא בפניו, שנאמר: „איש צדיק תמים היה בדורותיו"[3]. (עיר' יח:).

פט למדתך תורה דרך-ארץ, כשתהא שומע טובתו של חברך תהא אומרה מפי אומרה, וכשתהא שומע רעתו תהא אומרה מפי אחרים. (מד"ש ז).

צ ר' שמעון בן אלעזר אומר: אל תרַצה את חברך בשעת כעסו, ואל תנחמהו בשעה שמֵתו מוטל לפניו, ואל תשאל לו בשעת נדרו, ואל תשתדל לראותו בִשעת קַלְקָלָתו. (אב' ד).

צא אמר ר' יוסי: מִיָמַי לא עברתי על דברי חברַי. יודע אני בעצמי שאיני כהן, אם אומרים לי חברי: „עֲלֵה לַדּוּכָן"—אני עולה. (שבת קיח:).

צב שאל ר' עקיבא את ר' נחוניא הגדול: במה הארכת ימים? באו סריסיו והכוהו. עלה וישב בראש הדקל. אמר להם ר' נחוניא: הניחוהו, תלמיד-חכם הוא. ירד ר' עקיבא.

[1] משלי כ"ז, יד. [2] בר' ז', ה. [3] שם ו', ט.

פה) ברוך מחיה המתים — שהמת משתכח מן הלב לאחר י"ב חודש. פו) וברוך חכם הרזים —כדין הרואה ששים רבוא שבישראל פח) צדיק לפני — ולא אמר לו „צדיק תמים". פט) מפי אחרים — סתם בלא הזכרת שם האומר. צ) בשעת כעסו — שמא יכעס יותר. בשעה שמתו וגו' — שלא יקבל תנחומים. ואל תשאל לו — לפתוח לו פתח הרטה (על מנת כך וכך נדרת?). בשעת נדרו — שלא ינעול בפני עצמו כל פתח חרטה. בשעת קלקלתו — שלא יתבייש. צא) עלה לדוכן — למקום שהכהנים עומדים שם לברך את העם. צב) והכוהו — שהוא קץ בחייו.

אמר לו ר׳ נחוניא: מִמַי לא קבלתי מתנות, וַתְּרָן בממוני הייתי ולא עמדתי על מדותי. (מג׳ כח.).

צג שנו רבותינו: שלשה רובם קשה ומִעוטם יפה, ואלו הם: שאור, מלח וסַרְבָנוּת. (בר׳ לד.).

צד מהיות טוב אל תִּקָּרֵא רָע. (בר׳ ל.).

צה זה נהנה וזה לא חסר. (ב״ק כ:).

צו כופין על מדת סדום. (ב״ב יב:).

צז בשעה שאמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: „ועתה לכה ואשלחך אל פרעה״[1], אמר לו: רבון העולם, איני יכול, מפני שקבלני יתרו ופתח לי ביתו ואני עמו כבן, ומי שהוא פותח פתחו לחברו נפשו חַיָּב לו. וכן אתה מוצא באליהו, בשעה שהלך אצל צרפית האלמנה מת בנה, התחיל מתחנן ואומר: „הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה הרעות להמית את בנה״[2], שמסר נפשו על אכסניא שלו. ולא עוד אלא שכָּל הפותח פתחו לחברו־ חיב בכבודו יותר מאב ואם. לכך אמר משה לפני הקדוש־ברוך־הוא: קבלני יתרו ונוהג בי כבוד — איני הולך אלא ברשותו. (שמ״ר ד).

צח „וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה לַצָּבָא״[3] — הקדוש־ברוך־הוא אמר למשה: „נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים״[4] — אתה בעצמך, והוא משלח את אחרים! אלא מפני שנתגדל בארץ מדין אמר: אינו כדין שאני מֵצֵר למי שעשה בי טובה. (במ״ר כב).

צט אמר לו רבא לרבה בר מרי: מנין לדבר זה שאומרין הבריות: בֵּירָא דִשְׁתִית מִנֵּיהּ לָא תִשְׁדֵי בֵיהּ קָלָא״ (בור ששתית ממנו אל תזרוק בו אבן)? — אמר לו: שנאמר: „לא תתעב מצרי, כי גר היית בארצו״[5]. (ב״ק צב:; במ״ר כב).

ק כל הסועד עם חברו אפילו פת במלח — יחזיק טובה לחברו. (תדב״א יח).

קא לא ישנה אדם מאכסניא שלו. (ערכ׳ טז.).

קב „לֹא נִשְׁתֶּה מֵי בְאֵר״[6]—„מי בורות״ היה צריך לומר? לִמדתך תורה דרך־ארץ שההולך לארץ שאינו שלו ויש בידו צָרכּוֹ לא יאכל ממה שבְּיָדוֹ, אלא שלו יהא מונח, ויקנה מן החנוני בשביל להַנותו. (במ״ר יט).

קג „וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אַיֵּה שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ״[7] — תנא משום ר׳ יוסי: למה נקוד על „איו״ שבאליו? — לִמדה תורה דרך־ארץ, ש־ישאל אדם באכסניא שלו. (ב״מ פז.).

קד אמר ר׳ שמעון בן גמליאל: הנותן פת לתינוק צריך להודיע לאמו. (שבת י).

[1]שמ׳ ג׳, י. [2] מ״א י״ז, כ. [3] במ׳ ל״א, ו. [4] שם שם, ב. [5] דב׳ כ״ג, ח. [6] במ׳ כ׳, יז. [7] בר׳ י״ח, ט.

צג) וסרבנות — מי שנותן להפציר בו הרבה נִקרא סרבן. צד) מהיות טוב וגו׳ — בלו׳ אל תשים עצמך רע כ־שאפשר לך להיות טוב. צה) זה נהנה וגו׳ —כך אומרין לאדם שיכול לעשות טובה לחברו בלא חסרון כיס. צו) כופין על מדת סדום —מכריחין את האדם לעשות טוב לחברו כשהוא לא חסר, ולא יהא כאנשי סדום. צז) איני יכול — לילך מבית יתרו בלא רשות. קג) נקוד על איו — לרמז ששאלו אף אותה על אברהם. שישאל אדם באכסניא שלו — על בעל האכסניא.

קה אמר רב חמא בר חנינא: הנותן מתנה לחבירו אין צריך להודיעו, שנאמר: „ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו"[1].

אמר רב: הנותן מתנה לחברו צריך להודיעו, שנאמר: „לדעת כי אני ה' מקדשכם"[2]. (שבת י:).

קו כל המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר – הוא נענה תחלה. (ב"ק צב.).

קז אמר ר' יעקב בנה של בת־יעקב: כל שחברו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש־ברוך־הוא. (שבת קמט.).

קח אמר רב חנן: המוסר דין על חברו הוא נענש תחלה, שנאמר: „ותאמר שרי אל אברהם חמסי עליך"[3]; ונאמר: „ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה"[4]. אימתי? כשיש לו דין בארץ.

אמר ר' יצחק: אוי לו לצועק יותר מלנצעק. (ב"ק צג.).

קט אמר רבא: כל המעביר על מדותיו – מעבירין לו על כל פשעיו, שנאמר: „נושא עון ועובר על פשע"[5] — למי נושא עון? למי שעובר על פשע.

אמר ר' יצחק: כל המקניט את חברו אפילו בדברים, צריך לפיסו. אמר רב חסדא: וצריך לפיסו בשלש שורות של שלשה בני־אדם.

אמר ר' יוסי בר חנינא: כל המבקש מטו מחברו אל יבקש ממנו יותר משלש פעמים, שנאמר: „אנא שא נא... ועתה שא נא"[6]. ואם מת – מביא עשרה בני־אדם ומעמידם על קברו ואומר: „חטאתי לה' אלהי ישראל ולפלוני שחבלתי בו".

ר' ירמיה היה לו דבר עם ר' אבא. הלך וישב על פתחו של ר' אבא. יצאה שפחתו וזרקה מי־שופכין לאשפה ונתזו ניצוצות של מים על ראשו. אמר: עשאוני אשפה; קרא על נפשו: „מאשפות ירים אביון"[7]. שמע ר' אבא ויצא. החזיר ר' ירמיה פניו והלך אחריו. אמר לו: אין אתה צריך, עכשו עלי מוטל להוציא מלבך. (יומא פז; ע"י; מג' כח).

קי דברים שבינך לבין המקום מוחלין לך, דברים שבינך לבין חברך אין מוחלין לך עד שתפיסו. (ספרא אחרי).

קיא שאלה בלוריא הגיורת את רבן גמליאל: נאמר בתורתכם: „אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד"[8], ונאמר: „ישא ה' פניו אליך"[9]? נטפל לה ר' יוסי הכהן, אמר לה: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? — לאדם שנושה בחברו מנה וקבע לו זמן בפני המלך, ונשבע לו בחיי המלך. הגיע זמן ולא פרעו. בא לפיס את המלך, אמר לו: עלבוני מחול לך,

[1] שמ' ל"ד, כט. [2] שם ל"א, יג. [3] בר' ט"ז, ה. [4] שם כ"ג, ב. [5] מיכה ז', יח. [6] בר' נ', יז. [7] תהל' קי"ג, ז. [8] דב' י', ז. [9] במ' ו', כו.

קה) לדעת כי אני ה' מקדשכם —להודיעם שאני נותן להם את השבת. קח) לספוד לשרה ולבכותה — כלו' היא מתה תחלה. אוי־לו לצועק — למוסר דינו לשמים, שהוא נענש יותר. קט) המקניט— המכעיס. לפיסו — לרצותו. בשלש שורות של שלשה בני־אדם — כלו' ופיסנו ברבים. מטו — סליחה. אנא שא נא ונו' — נאמר „נא" (לשון בקשה) שלש פעמים. שחבלתי — שהזקתי. היה לו דבר — מריבה. הלך וישב על פתחו — לפיים את ר' אבא כשיצא. מאשפות ירים אביון — כלו' ירמיה הריהו כאביון באשפה. אין אתה צריך — לפיסני. להוציא מלבך — את שנאתך. קיא) נטפל לה — נתלוה לה להשיבה.

לי ופיֵּס את חברך; אף כאן כך: כאן בעבֵרות שבין אדם לחברו, כאן בעברות שבין אדם למקום. (ר"ה יז:).

קיב מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: גַּיְּרֵנִי על־מנת שתלמדני כל התורה כֻּלָּה כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באַמַּת־הבנין שבידו. בא לפני הלל — גַּיְּרוֹ. אמר לו: דַּעֲלָךְ סְנֵי לְחַבְרָךְ לָא תַעֲבֵד (מה ששנאוי עליך לא תעשה לחברך) — זו היא כל התורה כֻּלָּהּ; והשאר פֵּירוּשׁ הוא — זִיל גְּמוֹר. (שבת לא.).

VI. גְּנֵבָה וּגְזֵלָה.

קיג ר' יוסי אומר: יהי ממון חברך חביב עליך כשלך. (אב' ב).

קיד ארבע מדות באדם: האומר שלי שלי ושלך שלך — זו מדה בֵּינוֹנִית, ויש אומרים: זו מדת סדום. שלי שלך ושלך שלי — עם־הארץ. שלי שלך ושלך שלך — חסיד. שלך שלי ושלי שלי — רשע. (שם ה).

קטו כל הנותן עינו במה שאינו שלו — מה שמבקש אין נותנין לו ומה שבידו נוטלין הימנו. (סוטה ט.).

קטז אמר ר' יוחנן: כל הגוזל את חברו שוה פרוטה כאלו נוטל נשמתו ממנו, שנאמר: „כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח"[1]. (ב"ק קיט.).

קיז „וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנַי"[2] — אמר ר' יוחנן: בא וראה כמה גדול כחו של חמס, שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם עליהם גזר־דינם עד שפשטו ידיהם בגזל, שנאמר: „כי מלאה הארץ חמס מפניהם, והנני משחיתם את הארץ"[2]; ונאמר: „החמס קם למטה רשע וגו'"[3] — אמר ר' אלעזר: מלמד שזוקף עצמו כמקל ועמד לפני הקדוש־ברוך־הוא ואמר לפניו: רבונו־של־עולם, „לא מהם ולא מהמונם וגו'"[3]. (סנה' קח.).

קיח אמר שמואל: אפילו גזל מָרִישׁ ובְנָאוֹ בבירה — מקעקע כל הבירה כֻּלָּה ומחזיר מריש לבעליו. (תענ' טז.).

קיט אמר ר' אבא: קשה גזל הנאכל, שאפילו צדיקים גמורים אינם יכולים להחזירו, שנאמר: „בלעדי רק אשר אכלו הנערים"[4]. (חול' פט.).

קכ אמר ר' לוי: קשה גזל הדיוט יותר מגזל גבוה. (ב"ב פח:).

קכא תניא, ר' אליעזר בן יעקב אומר: הרי שגזל סאה של חטים טְחָנָהּ לָשָׁהּ וַאֲפָאָהּ והפריש ממנה חלה, כיצד מברך? אין זה מברך, אלא מנאץ, ועל זה נאמר: „ובֹצֵעַ ברך נאץ ה'"[5]. (ב"ק צד.).

[1] מש' א', יט. [2] בר' ו', יג. [3] יחז' ז', יא. [4] בר' י"ד, כד. [5] תהל' י', ג.

קיד) בינונית — לא חסיד ולא רשע. מדת סדום — שלא נהגו גמילות־חסדים זה בזה, מדת עם הארץ — כלו' מדת סתם בן־אדם, שאינו גומל חסד עם אחרים אלא על מנת שיגמלו אלו עמו. קיז) שוקף עצמו — החמס. קיח) מריש — קורה. בבירה — בהיכל. מקעקע — מהרס. קכ) גזל הדיוט — של חולין. מגזל גבוה — של הקדש.

קכב „וּלְקַחְתֶּם לָכֶם. . . פְּרִי עֵץ הָדָר וגו'"[1] — משלכם ולא הגזול. אמר לוי: מי שלוקח לולב גזול למה הדבר דומה? ללסטים שיושב בְּפָרָשַׁת־דרכים וּמְקַפֵּחַ עוברים ושבים. פעם אחת עבר עליו לְגִיוֹן אחד לגבות מסים של אותה המדינה. עמד לפניו וְקִפְּחוֹ ונטל כל מה שהיה בידו. לאחר ימים נִתְפַּס אותו לסטים ונחבש בבית־האסורים. שמע אותו הלגיון והלך אצלו ואמר לו: תן לי מה שגזלתני ואני אלמד עליך זכות לפני המלך. אמר לו: מכל מה שגזלתי ומכל מה שנטלתי אין לי כלום, אלא שטיח זה שתחתי והוא משלך. אמר לו: תנהו לי ואני אלמד עליך זכות לפני המלך. אמר לו: טלהו. למחר העמידוהו לפני המלך לדין. שאל אותו המלך: יש לך בן־אדם שילמד עליך זכות? אמר לו: יש לגיון פלוני שילמד עלי זכות. שלח המלך וקרא לו. אמר לו: יודע אתה זכות על אדם זה? אמר לו: יודע אני: כששלחתני לגבות מסים של אותה מדינה עמד זה לפני וקפחני ונטל כל מה שהיה עמי, ושטיח זה שהוא משלי, מעיד עליו. וכל העם צווח ואומר: אוי לו לזה, שנעשה סַנֵּיגוֹרוֹ קַטֵּיגוֹרוֹ! כך אדם לוקח לולב לזכות בו. ואם היה גזול—צווח לפני הקדוש־ברוך־הוא ואומר: גזול אני, חמוס אני, ומלאכי־השרת אומרים: אוי לו לזה, שנעשה סניגורו קטיגורו! (ויק"ר ל).

קכג כל מי שידיו מלוכלכות בגזל קורא להקדוש־ברוך־הוא ואין עונה אותו. (שמ"ר כב).

קכד מר זוטרא החסיד — נגנב לו כיס של כסף בפונדק; ראה שתלמיד אחד רוחץ ידיו וּמְנַגֵּב בבגד חברו. אמר: זה הוא — שאינו חס על ממון חברו. כְּפָתוּהוּ והודה. (ב"מ כד).

קכה מעשה בשלטון אחד שהיה הורג את הקבלנים וּמַתִּיר את הגנבים, והיו הכל מְלִיזִין עליו, שאינו עושה כראוי. מה עשה? הוציא כרוז במדינה ואמר: כל העם לקומפון. מה עשה? הביא חולדות ונתן לפניהן מָנוֹת, והיו החולדות נוטלות את המנות ומוליכות אותן לחורים. למחר הוציא כרוז: כל העם לקומפון! הביא חולדות ונתן לפניהן מנות, וסתם את החורים, והיו החולדות נוטלות את המנות ומוליכות אותן לחורים ומוצאות אותן מְסֻתָּמוֹת ומחזירות את המנות למקומן. לומר, שאין הכל אלא מן הקבלנים. (ויק"ר ו).

קכו אין נותנין פִּרְצָה לפני הַכָּשֵׁר, ומכל־שכֵּן לפני הגנב. (תנח' וישלח).

קכז פִּרְצָה קוראה לגנב. (סוכה כו.).

קכח לָאו עַכְבְּרָא גָּנָב אֶלָּא חוֹרָא גָּנָב (לא העכבר גנב, אלא החור גנב). (גיט' מה).

קכט אִי לָאו עַכְבְּרָא— חוֹרָא מְנָא לֵיהּ? (אם לא העכבר — החור מנין לו?) (ערכ' ל).

קל בן בַּג־בַּג אומר: אל תִּכָּנֵס לחצר חברך לִטּוֹל את שלך שלא ברשות, שמא תֵּרָאֶה עליו כגנב. אלא שְׁבוֹר את שִׁנָּיו ואמור לו: שלי אני נוטל! (ב"ק כז).

[1] ויק' כ"ג, מ.

קכב) ומקפח — גוזל. לגיון — איש צבא. ונחבש — נאסר. שנעשה סניגורו קטיגורו — מליץ שלו נעשה מסטינו. קכד) בפונדק — בבית־מלון. כפתהו — אסרוהו. קכה) בשלטון — כשר הממשלה. הקבלנים — המקבלים וקונים את הגנבות מיד הגנבים. ומתיר — מוציא מבית־האסורים. מליזים — מתאוננים. כרוז — קריאה. לקומפון — למגרש שיוצאים בני העיר לשחק שם. חולדה — מין שרץ מן הנפים (וויזעל). קכז) פרצה קוראה לגנב — כשיש פרצה הגנב נכנס וגונב.

קלא אמר לו רב אַדָּא בנו של רב אַוְיָא לרב אַשִׁי: מה בין גזלן לחַמסן? אמר לו: חמסן נותן דמים, גזלן אינו נותן דמים. (ב"ק סב.).

קלב תניא, „לא תגנוב"[1] — על מנת למֵיקט; „לא תגנוב" — על מנת לשלם תשלומי כפל. (ב"מ סא:).

קלג שאלו תלמידיו את רבן יוחנן בן זכאי: מפני מה החמירה תורה בגנב יותר מבגזלן? אמר להם: זה הִשְׁוָה כבוד עבד לכבוד קונו וזה לא השוה כבוד עבד לכבוד קונו; כִּבְיָכוֹל, עשה עין של מטה כאלו אינה רואה ואזן של מטה כאלו אינה שומעת, שנאמר: „הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רֹאֵנוּ ומי יֹדְעֵנוּ"[2].

אמר ר' מאיר: מָשְׁלוּ משל משום רבן גמליאל, למה הדבר דומה? לשני בני־אדם שהיו בעיר ועשו משתה. אחד זִמן את בני העיר ולא זמן את בני־המלך ואחד לא זמן את בני־העיר ולא זמן את בני־המלך. איזה מהם ענשו מרובה? הֱוֵי אומר, זה שזמן את בני־העיר ולא זמן את בני־המלך. (ב"ק עט:).

קלד רב הונא החמיצו לו ארבע מאות חביות של יין. נכנסו אצלו חכמים ואמרו לו: יפשפש מַר במעשיו. אמר להם: וכי חשוד אני בעיניכם? אמרו לו: וכי חשוד הקדוש־ברוך־הוא שיעשה דין בלא דין? אמר להם: אם יש מי ששמע עלי דבר — יאמר. אמרו לו: כך שמענו, שלא נתן מר לאריסו בזמורות. אומר להם: וכי הניח לי מהן כלום? — הרי גנב את הכל! אמרו לו: זהו שאומרים הבריות: „בָּתַר גַּנָּבָא גְּנוֹב וְטַעֲמָא טָעֵים" (אחר הגנב גנוב וטעום טעם). אמר להם: הריני מקבל עלי שאתן לו... — יש אומרים: חזר החֹמץ ונעשה יין, ויש אומרים: נתיַקר החֹמץ ונמכר בדמי יין. (בר' ה.).

קלה שותף לסטים כלסטים. (ירוש' סנה' פ' א).

קלו אמר רב הונא: מִנַּיִן לגזל נכרי שהוא אסור, שנאמר: „ואכלת את כל העמים אשר ה' נתן לך"[3] — בזמן שהם מסורים בידיך ולא בזמן שאינם מסורים בידיך. (ב"ק קיג:).

קלז לא נִתנה תורה על מנת כן אלא לקדש שמו הגדול, שנאמר: „ויאמר עבדי אתה, ישראל אשר בך אתפאר"[4]. מכאן אמרו: ירחיק אדם את עצמו מן הגזל מישראל ומן הגוי, ואפילו מכל אדם שבשוק, שהגונב לגוי לסוף שהוא גונב לישראל, והגוזל לגוי לסוף שהוא גוזל לישראל, נשבע לגוי לסוף שהוא נשבע לישראל, מכחש לגוי לסוף מכחש לישראל, שופך דמים לגוי לסוף שהוא שופך דמים לישראל. ולא נתנה תורה על מנת כן אלא כדי

[1] שמ' כ', טו. [2] ישע' כ"ט, טו. [3] דב' ז', טז. [4] ישע' מ"ט, ג.

קלא) חמסן נותן דמים — נותן דמי החפץ ונוטלו שלא ברצון בעליו. קלב) על מנת למיקט — להקניט ולהכנים ולא על מנת ליטול לעצמו. קלג) החמירה תורה בגנב וגו' — שהגנב משלם כפל וארבעה וחמשה ולא הגזלן. שוה השוה וגו' — הגזלן עושה בגלוי ואינו מתירא מבני אדם כשם שאינו מתירא מהקב"ה. עין של מטה — לשון נקיה היא כלפי הקב"ה, והכוונה: עין של מעלה. שזמן את בני העיר ולא זמן וגו' — שמכבד את בני העיר יותר מבני המלך; וכן הגנב כבוד הבריות גדול בעיניו מכבוד הקב"ה. קלד) יפשפש מר במעשיו — שמא נענש על חטאו. בלא דין — כלו' שלא בצדק. לאריסו — מי שעובד בקרקע חברו בשכר חלק מן הפירות קרוא אריס. בזמורות—חלקו המגיע לו בזמורות הגפן שקוצצין אותן ויוצאות להסקה. בתר גנבא וגו'— כלו' הגונב מן הגנב אף הוא טועם טעם גניבה.

לקדש שמי הגדול—„ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פליטים"[1], מהו אומר בסוף הענין? „והגידו את כבודי בגוים" [1]. (תדא"ר כו).

קלח גזל את הנכרי ומת, אינו מתכפר לו, מפני חלול־השם. (תוס' ב"ק).

קלט מרובה גזלת המת מגזלת החי. שהגוזל את החי הוא יכול לְפַיְסו ולהחזיר לו את הגְזֵלות, הגוזל את המת אינו יכול לפיסו ולהחזיר לו גזלו. (שמח' פ' ט).

קמ לעתיד־לבוא הפה והכרם מְבִינים זה עם זה. הפה אומר לכרם: כל מה שגזלתי וחמסתי בך נתתי; ולאחר שלשה ימים היא נבקעת, והיא אומרת לו: הֵא לך כל מה שגזלת וחמסת! (ב"ר ק).

קמא יושבי כרכים יש בהם גזל. (עיר' כא:).

קמב גַּנָּבָא אַפּוּם מַחְתַּרְתָּא רַחֲמָנָא קָרְיָא (הגנב על פי מחתרת קורא לשמים). (בר' סג)

קמג הַסְרֵיהּ לְגַנָּבָא נַפְשֵׁיהּ קִשַׁלְמָנָא נָקִיט (כשהגנב חסר יחזיק עצמו לאיש שלום). (סנה' ב).

קמד מגו דחָשִׁיד אַמָּמוֹנָא חָשִׁיד אַשְׁבוּעָתָא (מתוך שחשוד על הממון חשוד על השבועה). (ב"מ ה:).

קמה מעשה בתלמידי ר' עקיבא שהיו הולכים לכזיב. פגעו בהם לסטים. אמרו להם: לְאָן אתם הולכים? אמרו להם: לַעַכּו. כיון שהגיעו לכזיב פֵּרשו. אמרו להם: תלמידי מי אתם? אמרו להם: תלמידי ר' עקיבא. אמרו להם: אשרי ר' עקיבא ותלמידיו, שלא פגע בהם אדם רע מעולם.

רב מנשה היה הולך לְבֵי־תּוֹרְתָא, פגעו בו גנבים. אמרו לו: לאן אתה הולך? אמר להם: לפומבדיתא. כיון שהגיע לבי־תורתא פרש. אמרו לו: תלמידו של יהודה הרמאי אתה! אמר להם: יודעים אתם אותו, יהי רצון שיהיו בני־אדם הללו בְּנִדּוּי! הלכו ועסקו בגנבה עשרים ושתים שנה ולא הצליחו. כיון שראו כך באו ותבעו נדוים. והיה בהם גַּרְדִּי שלא בא להתיר נדויו ואכלו ארי.

בא וראה מה בין גנבי בבל ללסטים של ארץ־ישראל. (ע"ז כה, כו).

קמו ר' אלעזר בר' שמעון מצאו לבַלָּש אחד שהוא תופס גנבים. אמר לו: היאך אתה מכיר בהם? וכי לא להיות הם דומים שיוצאים בלילה ומתחבאים ביום? ושמא אתה נוטל צדיקים ומניח רשעים... אמר לו: ומה אעשה? מצות המלך היא. אמר לו: בא ואֲלַמדך

[1] יחזק' ס"ו, יט.

קמב) רחמנא קריא — קורא לשמים שיעזרהו במלאכתו. קמג) חסריה לגנבא וגו' — כשהגנב מחוסר יכולת לגנוב הוא מתפאר בעצמו שהוא איש שלום. קמד) דחשיד אממונא— חשוד על גזלת ממון אחרים. חשיד אשבועתא — על שבועת שקר. קמה) שהגיעו לכזיב — שהיא קודמת לעכו; והם אמרו להם לעכו, כדי לרמות את הלסטים, שיחשבו שיש להם עדיין זמן להתנפל עליהם. פרשו — תלמידי ר' עקיבא מן הלסטים. של יהודה — רב יהודה שהיה רבו של מנשה. הרמאי—כלו' שהוא למד אותך לרמות. בנדוי—כחרם, על שפגעו בכבוד רב יהודה. ותבעו נדוים—בקשו להתיר את הנדוי. גרדי—אורג. מה בין גנבי בבל וגו' — סתם לסטים רוצעים מגנבים ואעפ"כ אלו שבחו את ר"ע, וגנבי בבל בזו את רב יהודה. קמו) כבלש —סמגה לחפש ולתפוס

מה תעשה: הִכָּנֵס בארבע שעות לחנות, וכשתראה אדם שותה יין, יושב ומחזיק כוס בידו ומִתְנַמנם–שאל עליו. אם תלמיד־חכם הוא–השכים לתלמודו; אם פועל הוא–השכים למלאכתו. לא זה ולא זה – תָּפְסֵהו, גנב הוא. נשמעו הדברים למלך. אמרו: „קָרְיָנָא דְאִגַּרְתָּא אִיהוּ לֶהֱוֵי פָּרְוָנְקָא (קורא האגרת הוא יהא השליח). הביאו את ר' אלעזר בר' שמעון–והיה תופס גנבים. שלח לו ר' יהושע בן קרחה: חומץ בן יין! עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להֲרֵגה? שלח לו ר' אלעזר: קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח לו ר' יהושע: יבא בעל־הכרם ויְכַלֶּה את קוציו. (ב"מ פג:).

קמז אמר רב גידל אמר רב: נַרשי נשקך–מנה שִׁניך; נהר־פקודי לוך–נאה שראה עליך; פומבדיתאי לוך–שַׁנֵּה אַכְסַנְיא שלך. (חול' קכז.).

VII. אוֹנָאָה וּגְנֵבַת־דַּעַת:

קמח אמר רב חסדא: כל השערים ננעלים, חוץ משערי אונאה.
אמר ר' אלעזר: הכל נִפרע בידי שליח, חוץ מאונאה.
רב אבהו: שלשה אין הַפַּרְגּוֹד ננעל בפניהם: אונאה וגזל ועבודה זרה. (ב"מ נט.).

קמט שנו רבותינו: „לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה"[1]–„במדה" זו מדידת קרקע, שלא ימדוד לאחד בימות החמה ולאחד בימות הגשמים; „במשקל"–שלא יטמין משקלותיו במלח; „במשורה"–שלא ירתיח. והלא דברים קל־וחומר: ומה משורה שהיא אחת משלשים וששה בלוג, הקפידה עליו תורה, קל־וחומר להין ולחצי הין ולשלישית ההין ורביעית ההין ולוג וחצי לוג ורביעית הלוג.

אמר רב יהודה אמר רב: אסור לאדם שֶׁיַּשְׁהֶה מדה חסרה או יְתֵרה בתוך ביתו, ואפילו הוא עָביט של מימי־רגלים. (שם סא:; ב"ב פט:).

קנ שנו רבותינו: מנין שאין מוחקין במקום שגודשין ואין גודשין במקום שמוחקין?–תלמוד לומר: „איפה שלמה"[2]. ומנין שאם אמר: הריני מוחק במקום שגודשין ולפחות לו

[1] ויק' י"ט, לה. [2] דב' כ"ה, טו.

חוטאים למלכות. קרינא דאגרתא וגו' — משל הוא; כלו' יהא הוא בעצמו הבלש. חומץ בן יין— כלו' בן רע לאב טוב. קמז) נרשי —איש מעיר נרש בבבל (וכן נהר־פקודי ופומבדיתאי); בני ערים אלו היו מפורסמים לגנבים ורמאים. מנה שניך — שמא גנבן מפיך. שנה אכסניא שלך — כדי שלא ידע את מקומך ויבוא לרמותך. קמח) כל השערים ננעלים—כל שערי תפלה ננעלים בשעת נעילה. חוץ משערי אונאה — הצועק על אונאה תפלתו מתקבלת תמיד. הכל נפרע — על כל העבירות נענשין. חוץ מאונאה — שעליה מעניש הקב"ה בעצמו. אין הפרגוד וגו' — הוילון שלפני כסא־הכבוד. פתוח תמיד; כלו' הקב"ה משגיח תמיד להפרע עליהם. קמט) שלא ימדוד לאחד וגו'— החבל שמודדין בו אינו דומה שעור ארכו בימות החמה לימות הגשמים, והמודד לאחים שחולקין בקרקע ימדוד להם בעונה אחת, שלא יהא אחד מהם מרומה. שלא יטמין משקלותיו וגו' —משקלותיו שקונה בהם לא יטמינם במלח להכבידם. במשורה —מדת הלח. שלא ירתיח— שלא ישפוך בחוזק את המשקה לתוך המדה של הקונה, ונמצא המשקה רותח ומעלה קצף. ואפילו אם הוא עביט וגו' — שאינו משמש בו למדה אלא עשאו כלי למימי־רגלים. קנ) אין מוחקין וגו' — יש מקום שמודדין במדה מחוקה (מצומצמת) ויש שמודדין במדה גדושה (מלאה), וצריכין למדוד לפי מנהג המקום דוקא. ולפחות לו — לקונה.

לקדש שמי הגדול—„ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פליטים"[1], מהו אומר בסוף הענין? „והגידו את כבודי בגוים" [1]. (תדא"ר כו).

קלח גזל את הנכרי ומת, אינו מתכפר לו, מפני חלול־השם. (תוס' ב"ק).

קלט מרובה גזלת המת מגזלת החי, שהגוזל את החי הוא יכול לְפַיְסוֹ ולהחזיר לו את הגְזֵלוֹת, הגוזל את המת אינו יכול לפיסו ולהחזיר לו גזלו. (שמח' פ' ט).

קמ לעתיד־לבוא הפה והכרם מביאים זה עם זה. הפה אומר לכרם: כל מה שגזלתי וחמסתי בך נתתי; ולאחר שלשה ימים הוא נבקעת, והיא אומרת לו: הֵא לך כל מה שגזלת וחמסת! (ב"ר ק).

קמא יושבי כרכים יש בהם גזל. (עיר' כא:).

קמב גַּנָּבָא אַפּוּם מַחְתַּרְתָּא רַחֲמָנָא קָרְיָא (הגנב על פי מחתרת קורא לשמים). (בר' סג)

קמג חַסְרֵיהּ לְגַנָּבָא נַפְשֵׁיהּ קִשַׁלְמָנָא נָקִיט (בשהגנב חסר יתויק עצמו לאיש שלום). (סנה' כ).

קמד מגו דחָשִׁיד אַמָּמוֹנָא חָשִׁיד אַשְׁבוּעָתָא (מתוך שחשוד על הממון חשוד על השבועה). (ב"מ ה:).

קמה מעשה בתלמידי ר' עקיבא שהיו הולכים לכזיב. פגעו בהם לסטים. אמרו להם: לְאָן אתם הולכים? אמרו להם: לְעַכּוֹ. כיון שהגיעו לכזיב פֵּרשו. אמרו להם: תלמידי מי אתם? אמרו להם: תלמידי ר' עקיבא. אמרו להם: אשרי ר' עקיבא ותלמידיו, שלא פגע בהם אדם רע מעולם.

רב מנשה היה הולך לְבֵי־תוֹרְתָא, פגעו בו גנבים. אמרו לו: לאן אתה הולך? אמר להם: לפומבדיתא. כיון שהגיע לבי־תורתא פרש. אמרו לו: תלמידו של יהודה הרמאי אתה! אמר להם: יודעים אתם אותו, יהי רצון שיהיו בני־אדם הללו בִנְדוּי! הלכו ועסקו בגנבה עשרים ושתים שנה ולא הצליחו. כיון שראו כך באו ותבעו נדוים. והיה בהם גַרְדִי שלא בא להתיר נדויו ואכלו ארי.

בא וראה מה בין גנבי בבל ללסטים של ארץ־ישראל. (ע"ז כה, כו).

קמו ר' אלעזר בר' שמעון מצאו לבַלָּש אחד שהוא תופס גנבים. אמר לו: היאך אתה מכיר בהם? וכי לא להיות הם דומים שיוצאים בלילה ומתחבאים ביום? ושמא אתה נוטל צדיקים ומניח רשעים... אמר לו: ומה אעשה? מצוַת המלך היא. אמר לו: בא ואלמדך

[1] יחע' ס"ו, יט.

קמב) רחמנא קריא — קורא לשמים שיעזרהו במלאכתו. קמג) חסריה לגנבא וגו' — בשהגנב מחוסר יכולת לגנוב הוא מתפאר בעצמו שהוא איש שלום. קמד) דחשיד אממונא— חשוד על גזלת ממון אחרים. חשיד אשבועתא — על שבועת שקר. קמה) שהגיעו לכזיב — שהיא קודמת לעכו; והם אמרו להם לעכו, כדי לרמות את הלסטים, שיחשבו שיש להם עדיין זמן להתנפל עליהם. פרשו — תלמידי ר' עקיבא מן הלסטים. של יהודה — רב יהודה שהיה רבו של מנשה. הרמאי— כלו' שהוא למד אותך לרמות. בנדוי—בחרם, על שפגעו בכבוד רב יהודה. ותבעו נדוים—בקשו להתיר את הנדוי. גרדי — אורג. מה בין גנבי בבל וגו' — סתם לסטים גרועים מגנבים ואעפ"ב אלו שבחו את ר"ע, וגנבי בבל בזו את רב יהודה. קמו) לבלש —ממונה לחפש ולתפוס

מה תעשה: הִכָּנֵס בארבע שעות לחנות, וכשתראה אדם שותה יין, יושב ומחזיק כוס בידו ומנמנם—שאל עליו. אם תלמיד־חכם הוא—השכים לתלמודו; אם פועל הוא—השכים למלאכתו. לא זה ולא זה – תְּפָסֵהוּ, גנב הוא. נשמעו הדברים למלך. אמרו: „קַרְיָנָא דְאִגַּרְתָּא אִיהוּ לֶהֱוֵי פַּרְוַנְקָא (קורא האגרת הוא יהא השליח). הביאו את ר' אלעזר בר' שמעון—והיה תופס גנבים. שלח לו ר' יהושע בן קרחה: חומץ בן יין! עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להרֵגה? שלח לו ר' אלעזר: קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח לו ר' יהושע: יבא בעל־הכרם ויכלה את קוציו. (ב"מ פג:).

קמז אמר רב נידל אמר רב: נַרְשִׁי נשקך—מנה שִׁנֶּיךָ; נהר־פקודי לִוָּךְ—נאה שראה עליך; פומבדיתאי לוך—שַׁנֵּה אַכְסַנְיָא שלך. (חול' קכז.).

VII. אוֹנָאָה וּגְנֵבַת־דַּעַת.

קמח אמר רב חסדא: כל השערים ננעלים, חוץ משערי אונאה.
אמר ר' אלעזר: הכל נפרע בידי שליח, חוץ מאונאה.
רב אבהו: שלשה אין הַפַּרְגּוֹד ננעל בפניהם: אונאה וגזל ועבודה זרה. (ב"מ נט.).

קמט שנו רבותינו: „לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה"[1]—„במדה" זו מדידת קרקע, שלא ימדוד לאחד בימות החמה ולאחד בימות הגשמים; „במשקל"—שלא יטמין משקלותיו במלח; „במשורה"—שלא ירתיח. והלא דברים קל־וחומר: ומה משורה שהיא אחת משלשים ושש בלוג, הקפידה עליו תורה, קל־וחומר להין ולחצי הין ושלישית ההין ורביעית ההין ולוג וחצי לוג ורביעית הלוג.

אמר רב יהודה אמר רב: אסור לאדם שֶׁיַּשְׁהֶה מדה חסרה או יתֵרה בתוך ביתו, ואפילו הוא עָבִיט של מימי־רגלים. (שם סא:; ב"ב פט:).

קנ שנו רבותינו: מנין שאין מוחקין במקום שגודשין ואין גודשין במקום שמוחקין?—תלמוד לומר: „איפה שלמה"[2]. ומנין שאם אמר: הריני מוחק במקום שגודשין ולפחות לו

[1] ויק' י"ט, לה. [2] דב' כ"ה, טו.

חוטאים למלכות. קרינא דאגרתא וגו' — משל הוא; בלו' יהא הוא בעצמו הבלש. חומץ בן יין—בלו' בן רע לאב טוב. קמז) נרשי —איש מעיר נרש בבבל (וכן נהר־פקודי ופומבדיתאי); בני ערים אלו היו מפורסמים לגנבים ורמאים. מנה שניך — שמא גנבן מפיך. שנה אכסניא שלך — כדי שלא ידע את מקומך ויבוא לרמותך. קמח) כל השערים ננעלים—כל שערי תפלה ננעלים בשעת נעילה. חוץ משערי אונאה — הצועק על אונאה תפלתו מתקבלת תמיד. הכל נפרע — על כל העבירות נענשין, חוץ מאונאה — שעליה מעניש הקב"ה בעצמו. אין הפרגוד וגו' — הוילון שלפני כסא־הכבוד פתוח תמיד; בלו' הקב"ה משגיח תמיד להפרע עליהם. קמט) שלא ימדוד לאחד וגו' — החבל שמודדין בו אינו דומה שעור ארכו בימות החמה לימות הגשמים, והמודד לאחים שחולקין בקרקע ימדוד להם בעונה אחת, שלא יהא אחד מהם מרומה. שלא יטמין משקלותיו וגו' —משקלותיו שקונה בהם לא יטמינם במלח להכבידם. במשורה —מדת הלח. שלא ירתיח—שלא ישפוך בחוזק את המשקה לתוך המדה של הקונה, ונמצא המשקה רותח ומעלה קצף. ואפילו אם הוא עביט וגו' — שאינו משמש בו למדה אלא עשאו כלי למימי־רגלים. קנ) אין מוחקין וגו' — יש מקום שמודדין במדה מחוקה (מצומצמת) ויש שמודדין במדה גדושה (מלאה), וצריכין למדוד לפי מנהג המקום דוקא. ולפחות לו — לקונה.

מן הדמים והריני גודש במקום שמוחקין ולהוסיף לו על הדמים, שאין שומעין לו? — תלמוד־לומר: „איפה שלמה וצדק יהיה לך"[1].

שנו רבותינו: מנין שאין מְעַיְּנִין במקום שמכריעין ואין מכריעין במקום שמְעַיְּנִין? — תלמוד לומר: „אבן שלמה"[1]. ומנין שאם אמר: הריני מעין במקום שמכריעין ולפחות לו מן הדמים והריני מכריע במקום שמעינין ולהוסיף לו על הדמים, שאין שומעין לו? — תלמוד לומר: „אבן שלמה וצדק יהיה לך"[1].

אמר ר' יהודה מְסוֹרָא: „לא יהיה לך בביתך"[2] — מה טעם? משום „איפה ואיפה"; „לא יהיה לך בכיסך"[3] — מה טעם? משום „אבן ואבן". אבל „אבן שלמה וצדק — יהיה לך", „איפה שלמה וצדק — יהיה לך"[1]. (ב"ב פט).

קנא שנו רבותינו: אין עושין את המְחָק צדו אחד עָבֶה וצדו אחד קצר, ולא ימחוק בבת־אחת, שהמוחק בבת־אחת: רע למוכר ויפה ללוקח, ולא ימחוק מעט־מעט, שרע ללוקח ויפה למוכר.

ועל כֻּלָּם אמר רבן יוחנן בן זכאי: או לי אם אומַר ואוי לי אם לא אומַר. אם אומַר — שמא ילמדו הרַמָּאִים, ואם לא אומַר — שמא יאמרו הרמאים: אין תלמידי־חכמים בקיאים במעשה ידינו.

— אֲמָרָהּ או לא אמרה?

אמר שמואל בר רב יצחק: אמרה, וממקרא זה אמרה: „כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם"[4]. (שם).

קנב שנו רבותינו: אוצרי פירות ומַלְוֵי ברבית ומקטיני איפה ומפקיעי שְׁעָרִים — עליהם הכתוב אומר: „לאמר מתי יעבור החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר, להקטין איפה ולהגדיל שקל ולעות מאזני מרמה וגו'"[5]; מה כתיב אחריו — „נשבע ה' בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם"[6]. (בר' צז:).

קנג אמר אליהו: פעם אחת בא וישב לפני אדם אחד שיש בו מקרא ואין בו משנה, אמר לי: רבי! מעשה היה בי שמכרתי לנוי ארבעה כורים של תמרים ומדדתים לו בבית אפל מחצה על מחצה; אמר לי הנוי: „אתה והאלהים שבשמים יודע במדה שאתה מודד לי". וחסרתיו במדידה שלש סאין של תמרים. לאחר מכאן נטלתי המעות ולקחתי בהן כד אחד של שמן והנחתיו במקום שמכרתי את התמרים, ונקרע הכד ונשפך השמן. אמרתי לו: בני! ברוך המקום, שאין לפניו משוא פנים; הכתוב אומר: „לא תעשוק את רעך ולא תגזול"[7] — וגזל הנוי גזל. (תדב"א טז).

[1] דב' כ"ה, טו. [2] שם שם, יד. [3] שם שם, יג. [4] הוש' י"ד, י. [5] עמ' ח', ה. [6] שם שם, ז. [7] ויק' י"ט, יג.

איפה שלמה וצדק — מדה אחת לכל. שמעיינין — לדקדק במאזנים שיהיו עין בעין בלא שום הכרעה. שמכריעין — את כף המאזנים שעליה מונח הדבר השקול. לא יהיה לך בביתך וגו' — כלו' על חטא אונאה ומרמה במדה ובמשקל תבא לידי עניות ולא יהיה לך כלום בביתך ובכיסך; אבל בשכר אבן שלמה וצדק „יהיה לך" ממון. קנא) מחק — לוח קטן וחלק שמוחקין בו את המדות. צדו אחד עבה וגו' — שהצד העבה אינו מוחק יפה, ויבוא למדוד לעצמו (כשהוא קונה) בצד עבה, ולאחרים (כשהוא מוכר) בצד קצר. בבת אחת — בפעם אחת ובמהרה שאינו מוחק יפה. קנב) אוצרי פירות — כונסי פירות כדי למכור אח"כ ביוקר. מפקיעי שערים — מוסיפין על המחיר הקבוע בשוק. קנג) אתה והאלהים שבשמים יודע וגו' — כלו' מאמין אני בך שלא תרמני;

קנד „כַּסְפֵּךְ הָיָה לְסִיגִים, סָבְאֵךְ מָהוּל בַּמָּיִם" [1] — היה אחד הולך אצל הצורף, שמע קולו כשהוא אומר לבן־ביתו: הַנְחֵשׁ לו! אף הוא הלך לִקַּח לוג של יין, שמע קולו של בעל היין אומר לבן־ביתו: הַמְהֵל לו. וזהו שנאמר: „כספך היה לסיגים — סבאך מהול במים". (פסיק' טו).

קנה „וְלִפְנֵי עִוֵּר לֹא תִתֵּן מִכְשֹׁל" [2] — לפני סומא בדבר. אמר לך: בת פלוני מהי לכהונה? אל תאמר לו: כשרה, והיא אינה אלא פסולה; היה נוטל בך עצה, אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו; אל תאמר לו: צא בצהרים, שֶׁיִּשְׁתָּרֵב, — בהשכמה, שֶׁיְּקַפְּחוּהוּ לסטים, ואל תאמר לו: מכור שדך וקח לך חמור, ואתה עוקף עליו ונוטלה ממנו. שמא תאמר: עצה יפה אני נותן לו, והרי הדבר מסור ללב, שנאמר: „ויראת מאלהיך אני ה'" [2] — כל דבר המסור ללב נאמר בו „ויראת מאלהיך". (ספרא קדושים).

קנו מעשה בעיר אחת שלא היה בה מלח, והיתה בה חבורה של חַמָּרִים אומרים: הולכים אנו למקום פלוני ומביאים מלח ומוכרים עד שלא יבואו אחרים ותהיה להם ראש לחבורה. אמרו לו: נלך למקום פלוני. אמר להם: יש לי לחרוש למחר, אלא המתינו עד שאחרוש ואחר־כך נלך. אמרו לו: הן. מה עשה? אמר לאשתו: סימן זה בידך: אם אומר לך: „הביאי לי את העול" — את תני לי את־האוכף, אם אומר לך: „תני לי את הקנקן" — את תני לי את השק. מה עשה? נתן את חשק על גבי החמור והלך לו. ואותם חבריו ישנו עד הבוקר. עמדו בבוקר וקראו לו. אמרו להם שכנים: מי אתם מבקשים? פלוני כבר הלך לו מאמש. והלכו להם בבוקר ומצאוהו חוזר בדרך. אמרו לו: למה עשית כך? אמר להם: אי אתם יודעים למה? אלמלי הלכנו כלנו — מיד היה נופל המלח בזול; עכשו אני הבאתי, ועד שאתם באים — שלי מכור, וכשתבואו אתם תמכרו ביפה. לכן נאמר: „שוא ידברו איש את רעהו" [3] — אם אין אתה עושה את העול אוכף ואת הקנקן שק — אין אתה יכול לעמוד. (שו"ט יב).

קנז מעשה ברבי יונתן שהיו לו עֲדָשִׁים מְצַפְצְפוֹת והיה לו קרוב בעיר אחת. ירד אצלו. אמר לו ר' יונתן: עדשים אני מבקש, יש מהן בעיר? אמר לו: הן. אמר לו: מכמה? אמר לו: מכך וכך. וכל זמן שתבוא אני נוטל לך. לימים הלך ר' יונתן לעיר לבית קרובו. שאל עליו. אמרה לו אשתו: בשדה הוא. המתין לו ולא בא. שאל לאחד מבני־העיר: יש כאן עדשים? אמר לו: לאו. חטים יש כאן. אמר לו: עדשים אני מבקש. אמר לו: נוטל אתה מכך וכך? הִרבה עליו את הדמים יותר ממה שאמר לו קרובו ונטל הימנו. בא קרובו מן השדה. אמר לו ר' יונתן: ולא אמרת לי

1 ישעי' א', כב. 2 ויקר' י"ט, יד. 3 תהל' י"ב, ג.

קנד) הנחש לו — הערב נחושת בתוך הכסף. אף הוא הלך — זה שלקח כסף חסינים אצל הצורף. המהל — הערב לו מים בתוך המים. כספך היה לסינים וגו' — כלו' זה נותן לו מטבע פסולה וזה נותן לו יין מהול במים. קנה) לפני סומא בדבר — כלו' לאו דוקא בנתינת מכשול לעור ממש, אלא אף במטעה אדם שאינו בקי בדבר. שישתרב — שיכהו שרב (חום השמש). שיקפחוהו — שיגזלוהו. עוקף עליו — בא עליו בעקיפין (בערמה). קנו) המתינו עד שאחרוש — והוא נתכוון לרמותם כדי שילך בעצמו ויביא מלח. אוכף — כר החמור. תמכרו ביפה — במחיר יפה. קנז) מצפצפות — כלו' שהיה לו דוחק בעדשים. מכמה — של איזה מחיר. ונטל הימנו — קנה ממנו.

שכך־וכך העדשים? הרי הוסיפו לי יותר ממה שאמרת לי!" אמר לו: שמא עדשים אמרת להם? אמר לו: הן. אמר לו: אלו אמרת להם: „חטים אני מבקש", היו אומרים לך: רצונך בעדשים? עכשו שאמרת: „עדשים אני מבקש", אומרים לך: רצונך בחטים? לכך נאמר: „שוא ידברו איש את רעהו"[1].

ר' חִיָּא הלך לִקַּח חטים מסורא, אמר לו יונתן: כשתהא מבקש חטים, הֱוֵי אומר: שעורים אני מבקש, וכשתהא מבקש שעורים, הוי אומר: חטים אני מבקש — ולא יעלו לך את השער. (שו"ט יב; ילק"ש).

קנח אמר אביי: מי שרוצה להראות חתימת־ידו בבית־דין — לא יֵראה בסוף מגִלה, שמא ימצאנה אחר ויכתוב עליו שטר־חוב. ומעשה במוכס אחד שבא לפני אביי ואמר לו: יֵראה לי מר חתימת־ידו, שכשיבואו התלמידים ויראו לי — אעבירם בלא מכס. הראה לו אביי בראש מגלה. משך המוכס את המגלה. אמר לו אביי: כבר קדמוך חכמים! (ב"ב קז.).

קנט מעשה באחד שבא לפני רבא ובידו שטר שחתום עליו רבא ורב אחא בר אדא. אמר לו רבא: זו חתימת־ידי שלי, אלא שלפני ר' אחא בר אדא לא החתמתי מעולם. כפהו והודה. אמר לו רבא: בִּשְׁלָמָא שלי זַיַּפְתָּ, אלא של רב אחא בר אדא, שידו רותתת, היאך זַיַּפְתָּ? אמר לו: הנחתי ידי על המֵצַר; ויש אומרים: עמד על נאד וכתב. (שם קסז.).

קס שבעה גנבים הם, הראשון שבְּכֻלָּם—גונב דעת הבריות. (תוס' ב"ק פ' ז).

קסא אמר שמואל: אסור לגנוב דעת הבריות, ואפילו דעתו של נכרי. (חול' צד.).

קסב כשם שאונאה במקח־וממכר כך אונאה בדברים. לא יאמר לו: בכמה חֵפֶץ זה והוא אינו רוצה לִקַּח. אם היה בעל־תשובה לא יאמר לו: „זכור מעשיך הראשונים". אם הוא בן גרים לא יאמר לו: „זכור מעשי אבותיך", שנאמר: „וגר לא תונה ולא תלחצנו"[2]. (ב"מ נח:).

קסג שנו רבותינו: „ולא תונו איש את עמיתו"[3] — באונאת דברים הכתוב מדבר. אתה אומר באונאת דברים, או אינו אלא באונאת ממון? כשהוא אומר: „וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו"[4] — הרי אונאת ממון אמור; הא מה אני מקיים „ולא תונו איש את עמיתו"? באונאת דברים. הא כיצד? אם היה בעל־תשובה, אל יאמר לו: „זכור מעשיך הראשונים"; אם היה בן גרים, אל יאמר לו: „זכור מעשה אבותיך"; אם היה גר ובא ללמוד תורה, אל יאמר לו: „פה שאכל נְבֵלות וטְרֵפות, שקצים ורמשים, בא ללמוד תורה, שנאמרה מפי הגבורה!"; אם היו יסורין באים עליו או אם היו חֳלָאִים באים עליו או שהיה מקבר את בניו, אל יאמר לו כדרך שאמרו לו חבריו לאיוב: „הלא

[1] תהל' י"ב, ג. [2] שמ' כ"ב, כ. [3] ויק' כ"ה, יז. [4] שם שם, יד.

קנח) לא יראה אדם חתימת ידו וגו' — אדם שצריך לכתוב חתימת־ידו על קלף ולמסור לבית־דין כדי שיכירו בי"ד חתימתו. משך את המגלה —למעלה, כדי שיחתום אביי מלמטה וישאר מקום פנוי לפני חתימתו. כבר קדמוך חכמים — שאמרו אין מראין חתימה אלא בראש המגלה. קנט) לפני רב אחא וגו' — שלא הקדמתי מעולם חתימתי לחתימתו, מפני כבודו. רותתת — רועדת. על המצר — חבל הנטוי לאורך הנהר והעוברים אוחזים בו, והוא מתנדנד. על נאד — נוח, שהרעיד את ידו. קסב) בכמה חפץ זה — כמה מחיר חפץ זה?

יראתך כסלתך... זכר נא מי הוא נקי אבד"[1]; אם היו חַמָּרים מבקשים תבואה ממנו, לא יאמר להם: „לכו אצל פלוני, שהוא מוכר תבואה", ויודע בו שלא מכר מעולם. ר' יהודה אומר: אף לא יתלה עיניו על המקח בשעה שאין לו דמים, שהרי הדבר מסור ללב, וכל דבר המסור ללב נאמר בו: „ויראת מאלהיך"[2].

אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחַאי: גדול אונאת דברים מאונאת ממון, שזה נאמר בו: „ויראת מאלהיך", וזה לא נאמר בו „ויראת מאלהיך". ורבי אלעזר אומר: זה בגופו וזה בממונו. ר' שמואל בר נחמני אמר: זֶה נִתָּן לְהִשָּׁבוֹן וזה לא נִתָּן לְהִשָּׁבוֹן. (ב"מ נח:).

קסד תניא, היה רבי מאיר אומר: אל יְסָרְהֵב אדם בחברו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו סועד, ולא ירבה לו בתִקְרֹבֶת ויודע בו שאינו מקבל, ולא יִפְתַּח לו חביות המכורות לחנוני אלא אם־כן הודיעו, ולא יאמר לו: סוך שמן מפך ריקן; ואם בשביל כבודו — מותר. (חול' צד.).

קסה שנו רבותינו: לא ימכור אדם לחברו סַנְדָּל של מתה בכלל של חיה שחוטה, מפני שני דברים: אחד, מפני שמתעהו, ואחד, מפני הסכנה, ולא יְשַׁגֵּר אדם לחברו חבית של יין ושמן צף על פיה. ומעשה באחד ששגר לחברו חבית של יין ושמן צף על פיה, והלך וזמן עליה אורחים, ונכנס ומצאה שהיא של יין, וחנק את עצמו. (שם).

קסו מר זוטרא בנו של רב נחמן היה מהלך מסירכא לבי מחוזא, ורבא ורב ספרא היו מהלכים לסירכא. פגעו זה בזה. כסבור רב נחמן שלקראתו הם יוצאים. אמר להם: מה להם לחכמים שטרחו לילך כל כך? אמר לו רב ספרא: אנו לא היינו יודעים שבא מר, אלו היינו יודעים כל־שכן שטרחנו. אמר רבא לרב ספרא: מפני מה אמרת לו כך והחלשת דעתו? אמר לו: והרי היינו מטעים אותו. — הוא הוא שהטעה את עצמו. (חול' צד:).

VIII. הֲשָׁבַת־אֲבֵדָה.

קסז שנו רבותינו: בראשונה כל מי שמצא אֲבֵדָה היה מכריז עליה שלשה רגלים ואחר רגל אחרון שבעת ימים, כדי שֶׁיֵלֵךְ שלשה ויחזור שלשה ויכריז יום אחד. משחרב בית־

[1] איוב ד', ו—ז. [2] ויק' כ"ה, יז.

קסג) זכר נא מי הוא נקי אבד —כלו' מעשיך הרעים גרמו לך. חמרים —מנהיגי חמורים שקונים תבואה בשוק. לא יתלה עיניו על המקח —לא יתן עיניו בחפץ לעמוד על מקחו. נאמר בו ויראת מאלהיך — היודע מחשבות. זה בגופו — אונאת דברים גורמת צער לגוף. זה ניתן להשבון — אונאת ממון אפשר להשיב. קסד) לא יסרהב — לא יפציר. בתקרובת — במתנות. ולא יפתח לו חבית וגו' — הוא אינו פותחה אלא בשביל למסור את היין לחנוני, ונמצא גונב דעת האורח. שסבר לכבודו נפתחה. אלא אם כן הודיעו — להאורח שהחבית מכורה לחנוני ולא יחזיק לו טובה לחנם. סוך שמן —ויודע בו שאינו סך. ואם בשביל כבודו —לכבדו בפני אחרים. קסה) סנדל של מתה — סנדל של עור בהמה שמתה. ושמן צף על פיה — במסבור שהכל של שמן. קסו) היינו מטעים אותו — שהיה סבור שיצאנו לבתחלה לקראתו ונמצאנו גונבים דעתו. קסז) היה מכריז עליה — בירושלים. שלשה רגלים— שמתאספים עולי רגלים לירושלים. כדי שילך שלשה וגו' — זה שאבד לו יהא לו שהות שלשה ימים כדי מהלך לעיר רחוקה לבדוק אם

המקדש, שיבנה במהרה בימינו, התקינו שיהו מכריזין בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות. ומשרבו האנסים התקינו שיהו מודיעין לשכניו ולמיודעיו — ודיו.

מהו „משרבו האנסים"? — שאמרו: אבדה למלך.

שנו רבותינו: אבן־טוען היתה בירושלים, כל מי שאבדה לו אבדה נפנה לשם, וכל מי שמוצא אבדה נפנה לשם. זה עומד ומכריז וזה עומד ונותן סמנים ונוטלה. (ב"מ כח:).

קסח מצא ספרים קורא בהם אחד לשלשים יום, ואם אינו יודע לקרות גוללם, אבל לא ילמוד בהם בתחלה ולא יקרא אחר עמו. מצא כסות מנערה אחד לשלשים יום ושוטחה לצרכה, אבל לא לכבודו. כלי־כסף וכלי־נחשת משתמש בהם לצרכם, אבל לא לשחקם. כלי־זהב וכלי־זכוכית לא יגע בהם עד שיבא אליהו. מצא שק או קופה וכל דבר שאין דרכו לטול — הרי זה לא יטול. (שם כט:).

קסט שנו רבותינו: המוצא כלי־עץ משתמש בהם בשביל שלא ירקבו; כלי־נחושת משתמש בהם בחמין, אבל לא על־ידי האור, מפני שמשחיקם; כלי־כסף משתמש בהם בצונן, אבל לא בחמין, מפני שמשחירם; מגרפות וקרדומות משתמש בהם ברך, אבל לא בקשה, מפני שמפחיתם; כלי־זהב וכלי־זכוכית לא יגע בהם עד שיבא אליהו; וכדרך שאמרו באבדה כך אמרו בפקדון. (שם ל.).

קע שנו רבותינו: „והתעלמת"[1] — פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאי אתה מתעלם; הא כיצד? היה כהן והיא בבית־הקברות, או שהיה זקן ואינה לפי כבודו או שהיתה מלאכה שלו מרובה משל חברו — לכך נאמר „והתעלמת". (שם).

קעא אמר ר' יוחנן: עני המחזיר אבדה לבעלה — הקדוש־ברוך־הוא מכריז עליו בכל יום. (פס' קיג.).

קעב אלכסנדרוס מקדון הלך אצל מלך קציא. הראהו הרבה כסף וזהב. אמר: לא לראות כספכם וזהבכם באתי, אלא לראות מנהגיכם ודיניכם. עד שהם יושבים באו שני בני־אדם לדין לפני המלך. אחד אמר: אדוני המלך, חורבה לקחתי מאדם זה וגרפתיה ונמצא מטמון בתוכה, ואמרתי לו: טול מטמון שלך; חורבה לקחתי, מטמון לא לקחתי. ואחר אמר: מה אתה מתירא מעונש גזל — אף אני כך; החורבה וכל מה שבתוכה מכרתי לך — מתהום ארץ עד רום רקיע. קרא המלך לאחד מהם ואמר לו: יש לך בן? אמר

[1] דב' כ"ב, ג.

אבד לו מביתו כלום, ואם אבד לו יחזור לירושלים ויכריז יום אחד: לי אבד ואלו הסימנים. ודיו — בלא פרסום מרובה, כדי שלא ישמעו האנסים. קסח) קורא בהם.. גוללם — שלא יתעפשו. בתחלה — מה שלא ידע, מפני שמפסיד הרבה את הספר. מנערה — מן האבק. לצרכה — לתקנתה. לא לכבודו — להתפאר בה. לצרכם — שלא יעלו חלודה. לא לשחקם — לא להשתמש בהם הרבה עד שישחקו ויבלו. לא יגע בהם — מפני שאינם מעלים חלודה. שאין דרכו ליטול — שאין אדם חשוב מטלטלו בשוק. קסט) ע"י האור — לא יתן הכלי על האש. מגרפות — כלים שגורפים בהם אפר כירה וכדומה. ברך — בדברים רכים. שמפחיתם — פוגמם. בפקדון — שהבעלים הניחו אצלו זמן מרובה. קע) והיא בבית הקברות — האבדה. ואינה לפי כבודו — שוטפל באבדה. שהיתה מלאכה שלו וגו' — מלאכתו שיבטל ממנה בהשבת האבדה מרובה על דמי האבדה. קעב) וגרפתיה — פניתיה ממקומה.

לו: הן. קרא לשני ואמר לו: יש לך בת? אמר לו: הן. אמר להם: ילכו ויִנָּשְׂאוּ זה לזה ויהא המטמון לשניהם. התחיל אלכסנדר תָּמֵהַּ. אמר לו המלך: ולא יפה דנתי? אמר לו: הן. אמר לו: אלו בא לפניך דין זה במדינתכם מה היית עושה בו? אמר לו: הייתי חותך ראשו של זה וראשו של זה והמטמון ירד לבית־המלך. אמר לו: וחמה מאירה עליכם? אמר לו: הן. — וגשמים יורדים עליכם? — הן. — שמא יש במדינתכם בהמה דקה? — הן. אמר לו: תִּפַּח רוחו של אותו האיש! בזכות בהמה דקה החמה מאירה לכם והגשמים יורדים עליכם. (תמיד לב; תנח׳).

קעג שמעון בן שטח היה סוחר בפשתן. אמרו לו תלמידיו: הַנַּח מזה ואנו לוקחים לך חמור ולא תהא מתיגע הרבה. הלכו ולקחו לו חמור מישמעאלי. היתה מרגלית תלויה בו. באו ואמרו לו: מעכשָׁו שוב אין אתה צריך להתיגע. אמר להם: למה? אמרו לו: לקחנו לך חמור מישמעאלי ותלויה בו מרגלית. אמר להם: ויָדַע בה בעליה? אמרו לו: לאו. אמר להם: למו והחזירוה לו.

השיבו לפני רבי: אפילו לדברי מי שאמר: גזלו של נכרי אסור—הרי הכל מודים שאבֵדָתו מותרת!

— מה אתם סבורים, שמעון בן שטח בַּרְבָּרִי היה? מבקש היה שמעון בן שטח לשמוע „ברוך אלהי היהודים" משכר כל העולם הזה. (ירוש׳ ב"מ ב).

קעד ר׳ שמואל בר סוֹסְרָטִי עלה לרומי. אבדו למלכה תכשיטיה ומְצָאָם. הוציאה כרוז במדינה: מי שיחזיר תוך שלשים יום יטול כך וכך, לאחר שלשים יום—יתיזו את ראשו. לא החזירם תוך שלשים יום. לאחר שלשים יום החזירם. אמרה לו: לא היית במדינה? אמר לה: הן. אמרה לו: ולא שמעת קול הכרוז? אמר לה: הן. אמרה לו: ולמה לא החזרת תוך שלשים יום? אמר לה: שלא תאמרי בשביל מורא שלך עשיתי, אלא בשביל מורא שמים. אמרה לו: ברוך אלהי היהודים! (שם).

קעה מעשה באדם אחד שעבר על פתח ביתו של ר׳ חנינא בן דוסא והניח שם תרנגולין, ומצאתן אשתו של ר׳ חנינא בן דוסא ואמר לה: אל תאכלי מביציהן. והרבו ביצים ותרנגולין והיו מצערים אותם, ומְכָרָם ולקח בִּדְמֵיהם עזים. פעם אחת עבר אותו אדם שאבדו ממנו התרנגולין ואמר לחברו: בכאן הנחתי התרנגולין שלי. שמע ר׳ חנינא, אמר לו: יש לך בהן סִמָּן? אמר לו: הן. נתן לו סִמָּן ונטל את העזים. (תענ׳ כה).

קעו מעשה בר׳ פנחס בן יאיר שהיה דר בעיר אחת בוירום, ובאו לשם שני עניים להתפרנס: והיו בידם סאתים שעורים והפקידו אצלו—ושכחו אותן והלכו להם. והיה ר׳ פנחס בן יאיר זורע אותן בכל שנה וקוצרן וכונסן לגורן. אחר שבע שנים באו העניים ותבעו שעוריהם. הכירם ר׳ פנחס בן יאיר. אמר להם: הביאו גמלים וחמרים ובואו וטלו אוצרותיכם. (דב"ר ג; ירוש׳ דמאי).

קעז מעשה בחסיד אחד, שאבדה מטרוֹנָה אחת קוּפְּסָא מלאה דִינָרִין, מְצָאָהּ אותו חסיד והוליכה לביתה. כיון שהביאה אמרו לה: אינו יודע מה שבתוכה, לפיכך הביאה לך. אמרה להם: הקופסא כולה של זהב מבחוץ, ואתם אומרים: אינו יודע מה שבתוכו! אמרה לו: תהא אומתך מסורה לך. אמרו לה: הוא מחזיר אבדתך

תפח רוחו — לשון קללה. קעג) ברברי — בן עם נכרי; כלו׳ אכזרי וחמסן. מבקש... לשמוע ברוך וגו׳ — כלו׳ רוצה הוא שע"י השבת אבדה זו יתקדש שם שמים. קעז) מטרונה —גבירה רומית. קופסא — תיבה, ארגז. אמרו לה —עבדיה. תהא אומתך מסורה לך — כלו׳ שלא ירבו במותך

וְאַתְּ מקללת אותו! אמרה להם: אִלּוּ היה עוד אחד באומתו כמותו, אנו לא היינו בעולם. (שו"ט יב; ילק"ש).

IX. פּוֹעֲלִים וַעֲבָדִים.

קעח תניא: „לא תעשק שכיר עני ואביון... ביומו תתן שכרו... ואליו הוא נושא נפ ו"[1]–מפני מה עלה זה בַּכֶּבֶשׁ ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה–לא על שכרו? דבר אחר: „ואליו הוא נושא את נפשו"–כל הכובש שכר שכיר כאלו נוטל נפשו ממנו. (ב"מ קיב.).

קעט „בְּיוֹמוֹ תִתֵּן שְׂכָרוֹ... וְאֵלָיו הוּא נֹשֵׂא אֶת־נַפְשׁוֹ"–כגון זה שהיה מהלך בדרך והחמור אחריו. מכרו לו אלומה אחת ונתָנָהּ על כתפו. היה החמור בא בדרך אחרי האלומה ומְקַוֶּה לאכלה. מה עשה לו אדונו? בא והעמידו בבית וקשר את האלומה למעלה הימנו. אמרו לו: רשע, כל הדרך הוא רץ בשבילה ולא נְתַתָּהּ לפניו. כך שכיר עמל ומצטער כל היום, מקוה לשכרו, ומוציאו ריקם! (שמ"ר לא; תנח' משפטים).

קפ שנינו: מעשה בר' יוחנן בן מַתיא, שאמר לבנו: צא ושכור לנו פועלים. הלך ופסק להם מְזונות. כשבא אצל אביו אמר לו: בני, אפילו אתה עושה להם כסעודת שלמה בשעתו לא יצאת ידי־חובתך עמהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב, אלא עד שלא יתחילו במלאכה, צא ואמור להם: על־מנת שאין לכם עלי אלא פת וקטנית בלבד. (ב"מ קיב.).

קפא פעם אחת שכר ר' יוסי מן יוקרת פועלים לשדה. שהה ולא הביא להם פת. אמרו לבנו: רעבים אנו! היו יושבים תחת התאנה. אמר: תאנה, תאנה! הוציאי פֵּרותיך ויאכלו פועלי אבא. הוציאה ואכלו. בינתים בא אבא. אמר להם: לא יהא בלבבכם עלי; לא שהיתי עד עכשו אלא מפני שטרוד הייתי בדבר־מצוה. אמרו: ישביעך המקום כשם שהשביענו בנך! אמר להם: מהיכן? אמרו: כך וכך היה מעשה. (תענ' כד).

קפב רַבָּה בַּר בר־חָנָה שברו לו כַּתָּפִים חבית של יין. נטל בגדיהם. באו ואמרו לרב. אמר לו: החזר להם בגדיהם. אמר לו: הדין כך? אמר לו: הן, „למען תלך בדרך טובים"[2]. החזיר להם בגדיהם. אמרו לו: עניים אנו, וטרחנו כל היום, ורעבים אנו, ואין לנו כלום. אמר לו רב: לך ותן להם שכרם. אמר לו: הדין כך? אמר לו: הן, „וארחות צדיקים תשמור"[2]. (ב"מ פג.).

קפג „כִּי עֲבָדַי הֵם"[3]–שְׁטָרִי עליהם ראשון, „אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים"[3]–

[1] דב' כ"ד, יד, טו. [2] מש' ב', כ. [3] ויק' כ"ה, מב.

בישראל ותהא יהודי ביניהם. קעח) נושא את נפשו — מעמיד עצמו בסכנה. עלה בכבש — במדרגת הסולם לבנות בית. ונתלה באילן — לבצור הפירות. הכובש — העוצר בידו. קפ) ופסק — קצב. לא יצאת ידי חובתך — כיון שלא פרשת להם איזה מזון. בני אברהם יצחק ויעקב —וחשובים הם. קפא) יוקרת — שם מקום. לא יהא בלבבכם עלי—בלו' לא תתרעמו עלי. קפב) כתפים — סבלים, נושאי משא. בדרך טובים — לפנים משורת הדין. קפג) שטרי עליהם ראשון — ואינם רשאים להמכר לאחרים.

על תנאי כך הוצאתי אותם מארץ מצרים, ש„לא ימכרו ממכרת עבד"[1]. (ספרא בהר).

קפד „וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ"[2] וגו' — רבן יוחנן בן זַכַּאי היה דורש את המקרא הזה כמין חומר: מה נשתנה אוזן מכל אברים שבגוף? אמר הקדוש-ברוך-הוא: אוזן ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי: „כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם"[3], ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו — יֵרָצַע בה.

„וְהִגִּישׁוֹ אֶל הַדֶּלֶת אוֹ אֶל הַמְּזוּזָה"[2]—רבי שמעון בְּרַבִּי היה דורש את המקרא הזה כמין חומר: מה נשתנו דלת ומזוזה מכל כלים שבבית? אמר הקדוש-ברוך-הוא: דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים בשעה שפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי: „כי לי בני ישראל עבדים"[3], ולא עבדים לעבדים, והוצאתים מעבדות לחרות, והלך זה וקנה אדון לעצמו — יֵרָצַע בפניהן. (קיד' כב).

קפה „כִּי יָמוּךְ אָחִיךָ וְנִמְכַּר לָךְ"[4] — „אחיך", נהוג בו אַחֲוָה; יכול אף הוא ינהוג בעצמו אחוה, תלמוד-לומר „עבד"[4]. הא כיצד? אתה הֱוֵי נוהג בו אחוה והוא ינהוג בעצמו עבדות. „לא תעבוד בו עבודת עבד"[4] — שלא יוליך אחריך כלים לבית-המרחץ, ולא ינעול לך מנעלים. (ספרא בהר).

קפו „לֹא תִרְדֶּה בוֹ בְּפָרֶךְ"[5] — לא תאמר לו: „הָחֵם את הכוס" ואין אתה צריך; „הַצֵּנֵן את הכוס" ואין אתה צריך; „עֲדוֹר תחת הגפן עד שאבוא" — ואין אתה צריך. שמא תאמר: „לצורך עצמי אני עושה", — הרי הדבר מסור ללב, וכל דבר המסור ללב נאמר בו: „ויראת מאלהיך"[5]. (שם).

קפז שנו רבותינו: „כי טוב לו עמך"[6] — עמך במאכל, עמך במשתה, שלא תהא אתה אוכל פת נקיה והוא אוכל פת קִיבָר, אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש, אתה ישן על גבי מוכין והוא ישן על גבי תבן. מכאן אמרו: כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו. (קיד' כב).

קפח „יַעֲבוֹד עִמָּךְ"[7]—שלא ימסור אומנתו לאחר, שאם היה בַּלָּן לרבים, סַפָּר לרבים, נַחְתּוֹם לרבים, שֻׁלְחָנִי לרבים,—לא יעשה. ר' יוסי אומר: אם היתה אומנתו לְפָנִים-מִכָּאן— יעשה, אבל רבו לא יְלַמְּדֶנּוּ בתחילה; אבל אמרו חכמים: מְסַפֵּר לו את שערו, ומכבס את כסותו ואופה לו את עיסתו.

„ויצא מעמך"[8]—שלא תהא אתה בכפר והוא בִּכְרַךְ, אתה בכרך והוא בכפר. (ספרא בהר).

[1] ויק' כ"ה, מב. [2] שמ' כ"א, ו. [3] ויק' כ"ה, נה. [4] שם שם, לט. [5] שם שם, מג. [6] דב' ט"ו, טז. [7] ויק' כ"ה, מ. [8] שם שם, מא.

קפד) כמין חומר — צרור מרגליות ובשמים תלוי בצואר לתכשיט; כלו' דורש נאה. קפה) נהוג בו אחוה — תתנהג עמו כאח. עבודת עבד — עבודה של גנאי. קפו) ואין אתה צריך — שעבודה שלא לצורך מפרכת את הגוף. הצנן וגו' — לקרר כוס מים. קפז) פת קיבר — פת גרועה של קמח גס. מוכין — מצעות רכים. קפח) שלא ימסור אומנותו לאחר — שלא ימסור האדון אומנותו לעבד לעשותו בשביל אחרים. בלן — משמש במרחץ. ספר — גוזז ומגלח שערות. נחתום — אופה. שלחני — חלפן, מחליף מעות. לא יעשה — העבד בשביל אחרים. לפנים מכאן — קודם לכן, עד שבא לרשות אדונו. מספר לו — לאדון עצמו, אפילו אם לא היתה זאת אומנתו קודם לכן. ויצא מעמך — כשהוא יוצא יהא יוצא מעמך, שיהא עמך תמיד במקום אחד

קפט מי שחציו עבד וחציו בן-חורין—עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד, דברי בית-הלל. בית-שמאי אומרים: תִּקַּנְתֶּם את רבו, את עצמו לא תקנתם; לִשָּׂא שפחה אינו יכול, שכבר חציו בן-חורין; לִשָּׂא בת-חורין אינו יכול, שעדין חציו עבד; יִבָּטֵל? והלא לא נברא העולם אלא לפריה-ורביה, שנאמר: „לא תהו בְרָאָהּ לשבת יְצָרָהּ"[1]; אלא מפני תקון-העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין וכותב שטר על חצי דמיו. וחזרו בית-הלל להורות כדברי בית-שמאי. (פס' פח:; ב"ב יג.)

קצ מעשה ברבן גמליאל שסִמֵּא את עין טַבִי עבדו, והיה שָׂמֵחַ שִׂמְחָה גדולה. מְצָאוֹ לר' יהושע, אמר לו: אי אתה יודע שטבי עבדי יצא לחרות. אמר לו: למה? אמר לו: שסִמֵּיתִי את עינו. (ב"ק עד.)

קצא רבי יצא מבית-המרחץ, נתעטף בבגדים וישב ועסק בצרכיהם של הבריות. מזג לו עבדו כוס, ומתוך שעסק בצרכי הבריות לא נפנה לקבלו ממנו. נתנמנם העבד וישן לו. הפך רבי פניו ונסתכל בו ואמר: יפה אמר שלמה: „מתוקה שנת העובד... והשָּׂבָע לעשיר איננו מניח לו לישון"[2]—כגון אנו, שעוסקים אנו בצרכיהם של הבריות, אף לישון אין מניחין לנו. (קה"ר ה.)

קצב דין לעבד להיות כרבו. (בר' נח.)

קצג מה שקנה עבד — קנה רבו. (פס' פח:)

קצד אמרו רבותינו: מעשה באחד שהיה יוצא ונכנס לאכסניא, ועשה סחורה, והיו עבדיו יוצאים עמו, והיה לו בן יושב בארץ-ישראל ויגע בתורה. האב, שהיה באכסניא, הגיעה עונתו למות. אמר: מה אעשה? אם אכתוב כל נכסי לבני אינו עתיד לֵהָנוֹת מהם, והעבד הזה יטול את הכל ויברח. מה עשה? קרא לעבדו, אמר לו: לך קרא לי את הלבלר. אמר לו: כתוב דְּיָתֵיקִי, שיהא בוחר לו בני חפץ אחד ממה שנפשו מבקשת, והשאר יהא שלך. נכתבה הדיתיקה. עמד העבד וקְרָבָהּ והביאָהּ לארץ-ישראל. כיון ששמע הבן שמת אביו נתאבל עליו. אחר ששלמו ימי האבל אמר לעבד: היכן הוא ממונו של אבי? אמר לו: אין לך כלום, הכל כתב לי; וכתב לך, שתהא בוחר חֵפֶץ אחד ממה שאתה מבקש — אין לך אלא הוא. אמר לו: נִכָּנֵס מתר לדין. הלך אותו נער אצל רבי. אמר לו: בצרה גדולה אני. אמר לו: למה? אמר לו: כתב אבי כל ממונו לעבדו ולא כתב לי כלום, אלא חֵפֶץ אחד מה שאבחר; איני יודע מה לעשות. אמר לו רבו: טובה גדולה עשה לך אביך, פִּקֵּחַ היה, ויודע מה שעשה. למחר אתם נכנסים לדין והדיתיקי נקראת, שהכל שלו, ותברור דבר מה שאתה

[1] ישע' מ"ה, יח. [2] קהל' ה', יא.

קפט) שחציו עבד וגו' —כגון שהיה עבד של שנים ורבו אחד שחררו. תקנתם את רבו— שאינו מפסיד כלום. שכבר חציו בן-חורין — ואסור בשפחה. יבטל — מאשה. וכותב שטר וגו' —שיפרע העבד בעד החצי שיש לרבו בו. קצ) שסמא וגו' — שחת את עינו ועורה. והיה שמח— על שיצא לחירות כדין עבד שרבו שחת את עיניו. קצא) לא נפנה —לא מצא לו פנאי. קצד) שהיה יוצא ונכנס וגו' — כלו' שהיה מצוי תמיד באכסניות. לבלר — סופר. עונתו — זמנו. דיתיקי — שטר צואה. וכרכה והביאה — את הדיתיקי.

מבקש – תן ידך על העבד ואמור: „זה אני מבקש", ונמצא הוא וכל ממונו שלך. וכן עשה הבן. (ילק"ש קהלת).

קצה מעשה בעבד זקן שהלך וצבע ראשו וזקנו, בא לפני רבא ואמר לו: לקחני. אמר לו: „ויהיו עניים בני-ביתך". בא העבד לפני רב פפא בר שמואל – ולקחו. פעם אחת אמר לו: השקני מים. הלך והלבין ראשו וזקנו ואמר לו: ראה שזקן אני מאביך. קרא רב פפא בר שמואל על עצמו: „צדיק מצרה נחלץ וגו'"[1]. (ב"מ ס:).

קצו עשרה קַבים שֵׁנה ירדו לעולם–תשעה נטלו עבדים ואחד כל העולם כֻלו. (קיד' מט:).

קצז אמר רב נחמן: עַבְדָא נְהוֹם כְּרֵיסֵיה לָא שָׁוֵי (העבד אינו שוה לחם כְּרֵסו). אמר רבא בר רב יוסף: לא אמר רב נחמן אלא כגון דָארוּ עבדו, שמרקד בבתי-יין. (ב"ק צז.).

קצח לֵית הֵמָנוּתָא בְּעַבְדֵי (אין אמונה בעבדים). (ב"מ פו:).

קצט מרבה עבדים–מרבה גזל; מרבה שפחות–מרבה זמה. (אב' ב.).

ר עַבְדָא בְּהֶפְקֵירָא נִיחָא לֵיה (עבד–בהפקרות נוח לו). (גיט' יג.).

רא עַבְדֵי בִישֵׁי, בָּתַר דְעַבְדִין מִתְמַלְכִין (עבדים רעים, לאחר שעושים נמלכים). (ב"ב ד.)

רב רוב עבדים גֵאים; רוב בני אבות בַיְשָׁנִים. (ירוש' קיד' פ' ד).

רג הקורא לחברו עבד יהא בנדוי. (קיד ,כח.).

רד עבדו של חבר הרי הוא כחבר. (ע"ז לט.).

רה שנו רבותינו: עבדים ושפחות אין עומדין עליהם בשורה ואין אומרין עליהם ברכת-אבלים ותנחומי-אבלים. מעשה ומתה שפחתו של ר' אליעזר, נכנסו תלמידיו לנחמו. כיון שראה אותם עלה לעלִיָה ועלו אחריו, נכנס לאנפילון–נכנסו אחריו, נכנס לטְרַקלין–נכנסו אחריו. אמר להם: כמדומה אני שאתם נִכְוִים בְפוֹשְרִים, עכשו אי אתם נכוים אפילו בחמי-חמין; לא כך שניתי לכם: עבדים ושפחות אין עומדין עליהם בשורה ואין אומרין עליהם ברכת-אבלים ולא תנחומי אבלים, אלא מה אומרין עליהם – כשֵׁם שאומרין לו לאדם על שורו ועל חמורו שמתו: „המקום ימלא לך חסרונך", כך אומרין לו על עבדו ועל שפחתו „המקום ימלא לך חסרונך";

תניא, עבדים ושפחות אין מספידין אותם. ר' יוסי אומר: אם עבד כשר הוא אומרין עליו: הוי איש טוב ונאמן ונהנה מיגיעו! אמרו לו: אם כן, מה הנחת לכשרים?

[1] מש' י"א, ח.

קצה) לקחני – קנני. ויהיו עניים בני ביתך – כלו' רוצה אני במשמש מעניי ישראל. והלבין –הסיר את הצבע והלבינו שערותיו. שזקן אני מאביך –ואינו מן המדה שתנהג בי עבדות. צדיק מצרה נחלץ וגו' – כלו' רבא ניצל מעבד רמאי והוא בא תחתיו. קצו) עשרה קבים – כלו' הרבה מדות. תשעה נטלו עבדים – שרוב עבדים שטופים בשינה. ר) בהפקירא – בלא עול מוסר ודרך-ארץ. רא) מתמלכין –מתיעצים. רג) יהא בנדוי –בחרם, על שמזלזל בישראל. רד) חבר –תלמיד-חכם. רה) אין עומדין עליהם בשורה –לאחר מתם, כדרך המנחמים בשאר אבלים. לאנפילון – חדר פנימי מחדרי הבית. לטרקלין – החדר הגדול והמרווח שבבית. שאתם נכוים בפושרין – במים חמים קצת; כלו' שמבינים אתם ברמז קל. לכשרים – לבנ

כשמת טבי עבדו של רבן גמליאל קבל עליו תנחומים. אמרו לו תלמידיו: לא למדתנו, רבנו, שאין מקבלין תנחומים על העבדים? אמר להם: אין טבי עבדי כשאר כל העבדים, כשר היה. (בר' טז).

X. רַחֲמִים עַל הַבְּרִיּוֹת.

רו „זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ"[1] — אמר אבא־שאול: „ואנוהו" — הֱוֵי דומה לו: מה הוא חנון ורחום אף אתה הֱיֵה חנון ורחום. (שבת קלג:).

רז תניא, ר' גמליאל ברבי אומר: „ונתן לך רחמים ורחמך"[2] — כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים, וכל שאינו מרחם על הבריות — אין מרחמין עליו מן השמים. (שבת קנא:).

רח התמלאו רחמים אלו על אלו והקדוש־ברוך־הוא מתמלא עליכם רחמים. (ב"ר לג).

רט אמר רב נתן בר אבא אמר רב: עשירי בבל יורדי גיהנם הם. שֶׁכֵּן שַׁבְּתָאי בן מְרִינוֹס נזדמן לבבל, בקש מהם ממון לסחורה ולא נתנו לו, מזונות — ולא נתנו לו. אמר: הַלָּלוּ מבני־בניהם של עֵרֶב־רַב הם, שנאמר: „ונתן לך רחמים ורחמך והרבך כאשר נשבע לאבותיך"[2] — כל המרחם על הבריות, בְּיָדוּעַ שהוא מזרעו של אברהם אבינו, וכל מי שאינו מרחם על הבריות — בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו. (ביצה לב:).

רי אַבָּא־תַחְנָה החסיד נכנס לעירו ערב שבת עם חֲשֵׁכָה וחבילתו מונחת לו על כתפו, ומצא מוכה־שחין אחד מוטל בפרשת־דרכים. אמר לו: רבי, עשה עמי צדקה והכניסני לעיר. אמר: אם אני מניח חבילתי, מהיכן אתפרנס אני וביתי? ואם אני מניח את מוכה־שחין — אני מתחַיֵּב בנפשי. מה עשה? המליך יצר־טוב על יצר־רע והכניסו למוכה־שחין לעיר, ובא ונטל את חבילתו ונכנס עם דמדומי־חמה. והיו הכל תְּמֵהִים ואומרים: זה הוא אבא־תחנה החסיד! אף הוא הרהר בלבו ואמר: תאמר, שמא חללתי את השבת? באותה שעה הזריח הקדוש־ברוך־הוא את החמה. (קה"ר).

ריא אמר ר' מָנִי: בשעה שאמר לו הקדוש־ברוך־הוא לשאול: „לך והכית את עמלק"[3] — אמר: ומה אם בשביל נפש אחת אמרה תורה: הביאו עגלה־ערופה, כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה! ואם אדם חטא, בהמה מה חטאה? ואם גדולים חטאו, קטנים מה חטאו? מיד יצאה בת־קול ואמרה לו: „אל תהי צדיק הרבה"[4]. ובשעה שאמר לו שאול לדואג: „סוב אתה ופגע בכהנים"[5] — יצאה בת־קול ואמרה לו „אל תרשע הרבה"[6]. (יומא כב:).

ריב „וַיַּחְמֹל שָׁאוּל וְהָעָם עַל אֲגָג"[7] — אמר ר' שמעון בן לקיש: כל מי שנעשה רחמן

[1] שמ' ט"ו, ב. [2] דב' י"ג, יח. [3] ש"א ט"ו, ג. [4] קהל' ז', טז. [5] ש"א כ"ב, יח. [6] קהל' ז', יז.
[7] ש"א ט"ו, ט.

אדם ישרים שאינם עבדים. רו) ואנוהו — דורש מלשון אני והוא; כלו' אעשה עצמי כמותו לדבק בדרכיו. רז) ונתן לך רחמים וגו' — כלו' אם יהיו לך רחמים על אחרים ירחם הוא עליך. רט) בידוע—ודאי. רי) המליך השליט. עם דמדומי חמה — בין השמשות. זה הוא אבא־תחנה החסיד — וחלל שבת. הזריח הקב"ה את החמה — שלא יצטער על חלול שבת.

במקום אכזרי — סוף נעשה אכזרי במקום רחמן, שנאמר: „ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב"[1] — ולא תהא נוב כזרעו של עמלק! (קה"ר ז).

ריג צער בעלי־חיים מִדְּאוֹרַיְתָא (מן התורה). (ב"מ לב.; שבת קכח:).

ריד יִסּוּרָיו של רַבִּי על־ידי מעשה באו ועל־ידי מעשה הלכו.

„על־ידי מעשה באו" — שפעם אחת הוליכו עגל לשחיטה. ברח העגל והכניס ראשו תחת כנף־בגדו של רבי וגעה בבכיה, כמי שאומר: הצילני !... אמר לו רבי: „לֵךְ, לכך נוצרת!" אמרו: הואיל ואינו מרחם — יבואו עליו יסורים.

„ועל־ידי מעשה הלכו" — שפעם אחת היתה שפחתו של רבי מכַבֶּדֶת את הבית, היו בני חֻלדה מוטלים שם — וכִבְּדָתַם. אמר לה רבי: הַניחים, „ורחמיו על כל מעשיו"[2] כתוב. אמרו: הואיל ומרחם — נרחם עליו. (ב"מ פה.; ב"ר לג).

רטו אמר רב יהודה אמר רב: אסור לו לאדם שיטעום כלום עד שיתן מאכל לבהמתו, שנאמר: „ונתתי עשב בשדך לבהמתך" ואחר־כך „ואכלת ושבעת"[3]. (גיט' סב.).

רטז אין אדם רשאי לִקַּח בהמה אלא אם כן התקין לה מזונות. (ירוש' יבמ' פ' טו).

ריז דרש ר' יונה על פתחו של בית הנשיא: מהו שנאמר: „יודע צדיק דין דלים"[4]? — יודע הקדוש־ברוך־הוא בכלב שמזונותיו מועטים, לפיכך שוהה אכילתו במעיו שלשה ימים.

אמר רב המנונא: מכאן, שדרך־ארץ לזרוק אוּמְצָא לכלב. —וכמה? אמר רב מרי: מְשַׁח אוּדְנֵיהּ וְחוּטְרָא אַבַּתְרֵיהּ (כמדת אזנו — ומקל אחריו). (שבת קנה:).

ריח שנו רבותינו: שלשה חייהם אינם חיים: הרחמנים (והרתחנים ואניני־הדעת). ואמר רב יוסף: כֻּלְּהוּ בִּי. (פס' קיג:).

ריט ר' יוחנן אמר: „כל ימי עני רעים"[5] — זה רחמן; „וטוב לב משתה תמיד"[5] — זה אכזרי. (ב"ב קמה:).

XI. צְדָקָה.

רכ אמר ר' חָמָא בר' חנינא: מהו שנאמר: „אחרי ה' אלהיכם תלכו"[6] —וכי אפשר לו לאדם לְהַלֵּךְ אחר השכינה? והלא כבר נאמר: „כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא"[7]? אלא הַלֵּךְ אחר מדותיו של הקדוש־ברוך־הוא: מה הוא הלביש ערומים, שנאמר: „ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם"[8] — אף אתה הלבש ערומים; הקדוש־ברוך־הוא בִקר חולים, שנאמר: „וירא אליו ה' באלוני ממרא"[9] — אף אתה בַקר חולים; הקדוש־

[1] ש"א כ"ב, יט. [2] תהל' קמ"ה, ט. [3] דב' י"א, טו. [4] שם כ"ט, ז. [5] מש' ט"ו, טו. [6] דב' י"ג, ה. [7] שם ד', כד. [8] בר' ג', כא. [9] שם י"ח, א.

ריב) במקום אכזרי — במקום שהוא צריך להיות אכזרי. ריג) צער בעלי חיים — אסור צער בעלי חיים. ריד) יסוריו של רבי — עי' ספר שני קפ"ו. מכבדת — מטאטאת. ריז) שוהה אכילתו וגו' — ואינה מתעכלת לגמרי עד שלשה ימים, ונמצא שבע קצת. אומצא — חתיכת בשר. משח אודניה וגו' — כלו' זורק לו חתיכה קטנה כמדת אזנו ומכה אותו מיד במקל, שלא יהא מרגילו אצלו. ריח) הרתחנים — בעסנים. ואניני הדעה — מפונקים וחלושים. רכ) וירא אליו ה' וגו' —

ברוך־הוא קָבר מתים, שנאמר: „ויקבור אותו בגי"[1] — אף אתה קבור מתים: הקדוש־ברוך־הוא נִחם אבלים, שנאמר: „ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו"[2] — אף אתה נַחם אבלים. (סוטה יד.).

רכא אמר רב אסי: שקולה צדקה כנגד כל המצות. (ב"ב ט.).

אמר ר' אלעזר: גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות, שנאמר: „עֲשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח"[3]. (סוכה מט:).

רכב ואמר ר' אלעזר: בזמן שבית־המקדש קַיָם אדם שוקל שקלו ומתכפר לו, עכשו שאין בית־המקדש קַיָם אם עושין צדקה — מוטב, ואם לאו — באין אומות־העולם ונוטלין בזרוע. (ב"ב ט.).

רכג תניא, ר' יהודה אומר: גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה, שנאמר: „שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא"[4]. (שם י.).

רכד שנו רבותינו: מעשה בְּמוֹנְבָּז המלך, שבִּזְבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בַצורת, וְחִברו עליו אֶחיו ובית אביו ואמרו לו: אבותיך גנזו אוצרות והוסיפו על של אבותם ואתה מְבַזְבְּזָם. אמר להם: אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה; אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו; אבותי גנזו דבר שאין עושה פֵּרות ואני גנזתי דבר שעושה פֵּרות; אבותי גנזו אוצרות ממון ואני גנזתי אוצרות נפשות; אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי; אבותי גנזו לעולם־הזה ואני גנזתי לעולם־הבא. (שם יא.).

רכה אמרו משמו של ר' אלעזר: מהו שנאמר: „וילבש צדקה כשִרְיָן"[5] — לומר לך, מה שריון זה כל קליפה וקליפה מצטָרפת לשריון גדול, אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול. ר' חנינא אמר מכאן: „וכבגד עִדים כל צדקותינו"[6] — מה בגד זה כל נימא ונימא מצטרפת לבגד גדול, אף צדקו, כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול. (שם ט:).

רכו דרש רבי דוסתַאי ברבי יַנַאי: בא וראה, שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם: מדת בשר־ודם, אדם מביא דורון גדול למלך, ספק מקבלים אותו הימנו ספק אין מקבלים אותו הימנו, ואם תמצי לומר: מקבלים אותו הימנו — ספק רואה פני המלך ספק אינו רואה פני המלך, והקדוש־ברוך־הוא אינו כן, אדם נותן פרוטה לעָני זוכה ומקבל פני שכינה, שנאמר: „אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך"[7].

[1] דב' ל"ד, ו. [2] בר' כ"ה, יא. [3] מש' כ"א, ג. [4] ישע' נ"ו, א. [5] שם נ"ט, יז. [6] שם ס"ד, ה. [7] תהל' י"ז, טו.

שהיה אברהם חולה מן המילה ובא הקב"ה לבקרו. ויברך אלהים את יצחק — נחמו על אביו וברכו ברכת אבלים. רכב) ונוטלים בזרוע — חומסין בכח את ממונו. רכד) במונבז המלך — מבני הילני מלכת הדייב שנתגיירה. שבזבז — שפזר לצדקה. בצורת — רעב. דבר שעושה פירות — שכר בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב. גנזתי אוצרות נפשות — שקיים בצדקה הרפה נפשות. רכה) כל קליפה וקליפה — השריון עשוי קליפין־קליפין של מתכת כעין קשקשים, מצטרפת — מתחברות. לחשבון גדול — של מתן שכר. נימא — חוט האריג. רכו) דורון — מתנה. ואם תמצי לומר — ואפילו אם תאמר. אני בצדק וגו' — בתחלה אתן צדקה ואחכ

ר׳ אלעזר נתן פרוטה לעני ואחר־כך התפלל; אמר: הכתוב אומר: „אני בצדק אחזה פניך״[1]. (ב״ב י׳).

רכז דרש רב עֲוִירָא, פעמים אמר לה משמו של רב אמי, פעמים אמר לה משמו של רב אסי: מהו שנאמר: „כה אמר ה׳, אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר״[2] — אם רואה אדם שמזונותיו מצומצמים יעשה מהם צדקה, וכל־שכן כשהם מרובים. מאי „וכן נגוזו ועבר״? תנא דבי ר׳ ישמעאל: כל הגוזז מנכסיו ועושה מהם צדקה נצול מדינה של גהינם; משל לשתי רחלות שהיו עוברות במים, אחת גזוזה ואחת שאינה גזוזה. גזוזה עברה, שאינה גזוזה לא עברה.

„ועניתיך״[2]—אמר מר זוטרא: אפילו עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה. „לא אענך עוד״[2]—תני רב יוסף: שוב אין מראין לו סִמני עניות. (גיט׳ ז.).

רכח אמר ר׳ יהושע בן לוי: כל הרגיל לעשות צדקה זוכה והוים לו בנים בעלי חכמה, בעלי עֹשֶר, בעלי אגדה. (ב״ב ט:).

רכט תני רבי יהושע: יותר ממה שבעל־הבית עושה עם העני — העני עושה עם בעל־הבית. (ויק״ר לד).

רל תניא, היה רבי מאיר אומר: יש לבעל־הדין להשיבך ולומר לך: אם אלהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסם? אמור לו: כדי להנצל אנו בהם מדינה של גיהנם. וזו שאלה שאל טורנוסרופוס את רבי עקיבא: אם אלהיכם אוהב עניים מפני מה אינו מפרנסם? אמר לו: כהי להנצל אנו בהם מדינה של גיהנם. אמר לו: אדרבה, זו שֶׁמְּחַיֶּבְתָּם לגיהנם; אמשול לך משל, למה הדבר דומה: למלך בשר ודם שכעס על עבדו וַחֲבָשׁוֹ בבית־האסורים, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, לכששמע המלך לא כועס עליו? ואתם קרוים עבדים, שנאמר: „כי לי בני ישראל עבדים״[3]? אמר לו ר׳ עקיבא: אמשול לך משל, למה הדבר דומה: למלך שכעס על בנו וחבשו בבית־האסורים, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, לכששמע המלך לא דורון משגר לו? ואנו קרוים בנים, שנאמר: „בנים אתם לה׳ אלהיכם״[4]. אמר לו: אתם קרוים בנים וקרוים עבדים; בזמן שאתם עושים רצונו של מקום אתם קרוים בנים ובזמן שאין אתם עושים רצונו של מקום אתם קרוים עבדים, ועכשו אין אתם עושים רצונו של מקום. אמר לו: הרי הוא אומר: „הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית״[5] — אימתי „ועניים מרודים תביא בית״? בזמן הזה, והרי הוא אומר: „הלא פרוס לרעב לחמך״. (ב״ב י.).

רלא „או יַחֲזֵק בְּמָעֻזִּי יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם לִי״[6] — אמר ר׳ יהודה בר׳ סימון: העני הזה יושב

1 תהל׳ י״ז, טו. 2 נח׳ א׳, יב. 3 ויקר׳ כ״ה, נה. 4 דב׳ י״ד, א. 5 ישעי׳ נ״ח ז. 6 שם כ״ז, ה.

„אחזה פניך״ בתפלה. רכז) אם שלמים — מזונותיו מצומצמים (דחוקים כדי צרכו), וכן רבים — וכל שכן כשהם מרובים. וכן נגוזו ועבר — כשהם נגזים ומתמעטים לצדקה יעבור בשלום בעוה״ב, במפורש למטה במשל של שתי הרחלות. שאינה גזוזה לא עברה — שהצמר ספג מים והכביד עליה וטבעה. ועניתיך — דרש מלשון עניות. רכט) עני עושה עם בעה״ב — שמביאו למצות צדקה ששכרה מרובה. רל) להנצל אנו מהם וגו׳ — בזכות הצדקה שעושין עם העניים. משגר — שולח.

ומתרעם: מה אני מפלוני? הוא ישן בביתו על מטתו ואני כאן! ועמדת אתה ונתת לו — חייך, שאני מעלה עליך כאלו עשית שלום ביני לביני. (ויק״ר לד).

רלב תניא, אמר רבי אלעזר ברבי יוסי: כל צדקה וחסד שישראל עושים בעולם הזה — שלום גדול ופרקליטים גדולים בין ישראל לאביהם שבשמים. (ב״ב י).

רלג ר׳ יהודה היה אומר: עשרה דברים קשים נבראו בעולם: הר קשה—ברזל מחתכו; ברזל קשה—אור מפעפעו; אור קשה—מים מכבים אותו; מים קשים — עבים סובלים אותם; עבים קשים — רוח מפזרתם; רוח קשה — גוף סובלו; גוף קשה — פחד שוברו; פחד קשה—יין מפיגו; יין קשה—שנה מפכחתו — ומיתה קשה מכולם. וצדקה מצלת מן המיתה, שנאמר: „וצדקה תציל ממות״[1]. (ב״ב י).

רלד תניא, אמרו עליו על בנימין הצדיק שהיה ממונה על קופה של צדקה. פעם אחת באה אשה לפניו בשני בצורת. אמרה לו: רבי, פרנסני! אמר לה: העבודה, שאין בקופה של צדקה כלום. אמרה לו: רבי, אם אין אתה מפרנסני הרי אשה ושבעה בניה מתים. עמד ופרנסה משלו. לימים חלה ונטה למות. אמרו מלאכי־השרת לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו של עולם, אתה אמרת: כל המקים נפש אחת מישראל כאלו קים עולם מלא — ובנימין הצדיק שהחיה אשה ושבעה בניה ימות בשנים מועטות הללו! מיד קרעו לו גזר־דינו.

תנא, הוסיפו לו עשרים ושתים שנה על שנותיו. (שם יא).

רלה מעשה בחסיד אחד שהיה רגיל בצדקה. פעם אחת הלך וישב בספינה, בא הרוח וטבעה ספינתו בים. ראהו ר׳ עקיבא ובא לפני בית־דין להעיד על אשתו להנשא. עד שלא הגיעה עת לעמוד בא אותו האיש ועמד לפניו. אמר לו: אתה הוא שטבעת בים? אמר לו: הן. ומי העלך מן הים? אמר לו: צדקה שעשיתי היא העלתני מן הים. אמר לו: מאין אתה יודע? אמר לו: כשירדתי למעמקי־מצולה שמעתי קול רעש גדול מגלי הים, שזה אומר לזה וזה אומר לזה: רוצו ונעלה את האיש הזה מן הים שעשה צדקה כל ימיו. באותה שעה פתח ר׳ עקיבא ואמר: ברוך אלהים, אלהי ישראל, שבחר בדברי תורה ובדברי חכמים, שדברי תורה ודברי חכמים קימים הם לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר: „שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו״[2], ועוד כתוב: „וצדקה תציל ממות״[1]. (אדר״נ פ׳ ג).

רלו רבי עקיבא היתה לו בת. אמרו לו הכלדיים: אותו היום שתכנס לחופה ישכנה נחש ותמות. היה מיצר על הדבר הרבה. באותו היום נטלה בתו את המכבנה ונעצה אותה בכותל. פגעה בעינו של נחש וישבה בה. בבקר כשנטלה את המכבנה משם נגרר ובא הנחש אחריה. אמר לה אביה: מה עשית? אמרה לו: בערב בא עני וקרא על הפתח, והיו הכל טרודים בסעודה ואין שומע לו. עמדתי ונטלתי מנה שנתת לי ונתתיה לו. אמר

[1] מש׳ י׳, ב. [2] קהל׳ י״א, א.

רלא) מה אני מפלוני — במה נשתניתי מפלוני? רלב) ופרקליטים — מליצים טובים; רלג) אור מפעפעו — אש נופחת בו ומרככתו. הגוף סובלו — כל הגוף מלא רוח. מפכחתו — מסירה אותו. רלד) ממונה וגו׳ — מופקד לחלק צדקה. המקיים — המחיה. רלה) ראהו ר״ע — שטבעה הספינה עם החסיד. עת לעמוד — לפני הבית־דין להעיד עדותו. רלו) הכלדיים — כשדיים חוזים בכוכבים. מכבנה — מין מחט גדול של זהב לתכשיט. פגעה — המכבנה. מנה — חלק סעודה.

לה: מצוה עשית. יצא ר' עקיבא ודרש: „וצדקה תציל ממות"[1] — ולא ממיתה משונה אלא ממיתה עצמה. (שבת קנו.).

רלו שני תלמידים של ר' חנינא יצאו לקצץ עצים. וראם אסטרולוגום אחד ואמר: שנים הללו יוצאים ולא יחזרו. כשיצאו פגע בהם זקן אחד. אמר להם: זכו עמי! הרי שלשה ימים שלא טעמתי כלום. והיתה עמם ככר אחת. פרסו מחצה ונתנו לו. אכל והתפלל עליהם. אמר להם: כשם שקימתם את נפשי היום כך תתקים נפשכם היום. יצאו בשלום וחזרו בשלום. והיו שם בני אדם ששמעו קולו של אסטרולוגוס. אמרו לו: ולא כך אמרת: „שנים הללו כשיצאו לא יחזרו"? אמר: יש כאן אדם שקרן, שאסטרולוגיא שלו שקר! אף על פי כן הלכו ופשפשו ומצאו חכינה, מחצה בחבילה אחת ומחצה בחבילה אחרת. אמרו: מה דבר טוב עשיתם היום? סחו להם אותו המעשה. אמר: ומה אני יכול לעשות — ואלהיהם של היהודים מתפיס בחצי ככר! (ירוש' שבת ו).

רלח שמואל ואבלט היו יושבים, וראו בני־אדם מהלכים לאגם. אמר לו אבלט לשמואל: אדם זה ילך ולא יחזור, שינשכנו נחש וימות. אמר לו שמואל: אם בן ישראל הוא ילך ויחזור. עד שהם יושבים — הלך וחזר. עמד אבלט ופרק משאו מעל גבו — מצא בו נחש חתוך לשנים. אמר לו שמואל: מה עשית? אמר לו: בכל יום היינו מטילים פת ביחד ואוכלים. היום היה בינינו אחד שאין לו פת והיה מתבייש. אמרתי להם: אני אעמוד ואטיל. וכשהגעתי אצלו עשיתי עצמי כמי שנוטל ממנו, כדי שלא יתבייש. אמר לו: מצוה עשית. יצא שמואל ודרש: „וצדקה תציל ממות"[1] — לא ממיתה משונה אלא ממיתה עצמה. (שבת קנו:).

רלט ר' אלעזר איש ברתותא אומר: תן לו משלו, שאתה ושלך שלו. וכן בדוד הוא אומר: „כי ממך הכל ומידך נתנו לך"[2]. (אב' ג).

רמ מעשה בחסיד אחד שנתן דינר לעני בערב ראש־השנה בשני בצורת והקניטתו אשתו, והלך ולן בבית־הקברות, ושמע שתי רוחות שמספרות זו לזו. אמרה אחת לחברתה: חברתי! בואי ונשוט בעולם ונשמע מאחורי הפרגוד מה פורענות באה לעולם. אמרה לה: חברתי! איני יכולה, שאני קבורה במחצלת של קנים. אלא לכי את, ומה שאת שומעת בואי ואמרי לי. הלכה היא ושטה ובאה ואמרה לה חברתה: חברתי! מה שמעת מאחורי הפרגוד? אמרה לה: שמעתי שכל הזורע ברביעה ראשונה — ברד מלקה אותו. הלך

[1] מש' י, ב. [2] דה"א כ"ט, יד.

רלז) אסטרולוגום — חוזה בכוכבים. זכו עמי — תנו לי צדקה. ככר אחת — של לחם. פרסו — חתכו. ששמעו קולו וגו' — נבואתו שלא יחזרו. ופשפשו — חפשו. חכינה — נחש, מחצה בחבילה אחת וגו' — של עצים, שנחתך הנחש לשנים בשעת קציצת עצים. אותו המעשה — שנתנו חצי ככר לעני. רלח) ואבלט — חכם חוזה בכוכבים. לאגם — לחורשה של קנים. מטילים פת ביחד וגו' — שהיו חבורה של בני אדם והיו נוטלים פת מכל אחד ומטילים בכלי אחד ואוכלים ביחד. אעמוד ואטיל וגו' — אני אגבה היום את הלחם מכל אחד ואעשה באופן שלא יתבייש. רלט) ברתותא — שם מקום בא"י. תן לו משלו וגו' — כלו' תן צדקה משל הקב"ה, שהכל מידו. רמ) והקניטתו — הכעיסה אותו. מאחורי הפרגוד — מאחורי הוילון ברקיע ממקום שהגזרות יוצאות בראש־השנה לכל השנה. איני יכולה — לצאת. מחצלת — מין שטיח סרוג של קני־סוף. ברביעה ראשונה — של גשמי יורה; שלש רביעות הן ביורה: בכירה, שניה ושלישית, וכלן תלות

הוא זרע ברביעה שניה; של כל העולם כלו לקה, שלו לא לקה.

לשנה האחרת הלך ולן בבית־הקברות ושמע אותן שתי רוחות שמספרות זו עם זו. אמרה אחת לחברתה: בואי ונשוט בעולם ונשמע מאחרי הפרגוד מה פורענות באה לעולם. אמרה לה: חברתי, לא כך אמרתי לך „איני יכולה", שאני קבורה במחצלת של קנים! אלא לכי את, ומה שאת שומעת בואי ואמרי לי. הלכה ושטה ובאה. אמרה לה חברתה: חברתי, מה שמעת מאחורי הפרגוד? אמרה לה: שמעתי שכל הזורע ברביעה שניה שדפון מלקה אותו. הלך הוא וזרע ברביעה ראשונה; של כל העולם כלו נשדף ושלו לא נשדף.

אמרה לו אשתו: מפני מה אשתקד של כל העולם כלו לקה ושלך לא לקה, ועכשו של כל העולם כלו נשדף ושלך לא נשדף? פח לה כל הדברים הללו.

אמרו: לא היו ימים מועטים עד שנפלה קטטה בין אשתו של אותו חסיד ובין אמה של אותה ריבה. אמרה לה: לכי ואראך בתך שהיא קבורה במחצלת של קנים. לשנה האחרת הלך ולן בבית־הקברות ושמע אותן רוחות שמספרות זו עם זו. אמרה לה: חברתי, בואי ונשוט בעולם ונשמע מאחורי הפרגוד מה פורענות באה לעולם. אמרה לה: חברתי! הניחיני, דברים שביני לבינך כבר נשמעו בין החיים! (בר' יח:).

רמא מעשה בר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא שהלכו לתחום אנטוכיא על עסק מגבת צדקה לחכמים. היה שם אחד, אבא־יודן, שהיה עושה מצוה בעין יפה וירד מנכסיו. כיון שראה רבותינו נתכרכמו פניו והלך לביתו. אמרה לו אשתו: למה פניך חולניות? אמר לה: רבותינו כאן ואיני יודע מה אעשה. אשתו שהיתה צדקת ממנו אמרה לו: לא נשתיירה לנו אלא שדה אחת, לך מכור חציה ותן להם. הלך ועשה כן. נתפללו עליו רבותינו ואמרו לו: אבא־יודן, המקום ימלא חסרונך! לאחר ימים יצא לחרוש בחצי שדהו. עם כשהוא חורש נבקעה הארץ מתחתיו ושקעה פרתו ונשברה. ירד להעלותה, האיר הקדוש־ברוך־הוא את עיניו ומצא תחתיה מטמון. אמר: לטובתי נשברה רגל פרתי.

כשחזרו רבותינו לשם שאלו עליו: מה אבא־יודן עושה? אמרו להם: אבא־יודן—מי יכול לראות סבר־פניו? הוא אבא־יודן של עבדים, אבא־יודן של עזים, אבא־יודן של חמורים, אבא־יודן של גמלים, אבא־יודן של שורים! כיון ששמע אבא־יודן יצא לקראתם. אמרו לו: מה אבא־יודן עושה? אמר להם: עשתה תפלתכם פרות ופרי־פרות. אמרו לו: חייך, אף־על־פי שנתנו אחרים יותר ממך—אותך כתבנו ראש טימוס. נטלוהו והושיבוהו אצלם וקראו עליו הפסוק הזה: „מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו"[1]. (ירוש' הור' ג; ויק"ר ה; ילק"ש ראה).

[1] מש' י"ח, טז.

בחשוון וכסלו. ושלו לא לקה —שבשעת הברד עדיין היה רך, לפי שזרע באחרונה. שדפון — מלקה את הרך ולא את הקשה, להיפך מן הברד, ולפיכך הקדים לזרוע. אשתקד — בשנה הקודמת. פח — ספר. קטטה — מריבה. הריבה — הנערה, שהיתה קבורה במחצלת של קנים. רמא) על עסק מגבת צדקה לחכמים — בענין גבית צדקה בשביל חכמים. וירד מנכסיו — נעשה עני. נתכרכמו פניו — הוריקו פניו מפני הבושה. המקום — הקב"ה. עם כשהוא חורש — בשעת חרישה. שאלו עליו — את אנשי המקום. סבר פניו —דרך כבוד אמרו כן. ראש טימוס —בראש

רמב מעשה באדם שהיו לו שני בנים. אחד מהם היה עושה צדקה ואחד מהם לא עשה כל עיקר. זה שהיה עושה צדקה מכר את ביתו וכל מה שהיה לו והוציא לצדקה. פעם אחת ביום הושענא נתנה לו אשתו עשרה פוליסין. אמרה לו: צא וקח לבניך כלום מן השוק. כיון שיצא לשוק פגעו בו גבאי צדקה. אמרו: הרי בא בעל הצדקה. אמרו לו: תן חלקך במצוה זו, שאנו לוקחים בגד ליתומה אחת. נטל אותם עשרה פוליסין ונתנם להם, ונתבייש לילך לביתו. הלך לו לבית־הכנסת. ראה שם מאלו האתרונים שהתינוקות זורקים ביום הושענא. נטל מהם ומלא שקו והלך ופרש בים הגדול עד שהגיע למדינת המלך. כיון שהגיע לשם נזדמנה השעה ונמצא המלך חש במעיו ואמרו לו בחלום: אכול מאלו האתרוגים שהיהודים מתפללים עמם ביום הושענא ותתרפא. בדקו באותה שעה בכל הספינות ובכל המדינה ולא מצאו. הלכו ומצאו אותו אדם יושב על שקו. אמרו לו: יש אצלך כלום? אמר להם: אדם עני אני ואין אצלי כלום למכור. בדקו בשק ומצאו מאלו האתרוגים ואמרו לו: אלו מהיכן הם? אמר להם: מאלו שהיהודים מתפללים ביום הושענא. טענו השק והעלוהו לפני המלך. אכל המלך אותם האתרוגים ונתרפא. פנו את השק ומלאו דינרים. (ויק"ר לז).

רמג מעשה בבר־מעין מוכס שמת ובו ביום מת חסיד אחד. באו כל בני העיר ונתעסקו במטתו של אותו חסיד. הוציאו אחריו קרובי המוכס את מטתו של מוכס. קפצו עליהם אויבים והניחו המטות וברחו. היה שם תלמיד אחד שישב לו עם מטת רבו. לאחר זמן חזרו בני העיר לקבור אותו חסיד ונתחלפה להם מטתו בשל מוכס. היה אותו תלמיד צווח ולא השגיחו בו. וקרובי המוכס קברו את החסיד. היה אותו תלמיד יושב ומצטער, אמר: מה חטא גרם לאותו חסיד לקבר בבזיון, ומה זכה אותו רשע לקבר בכבוד גדול כל־כך? נראה לו רבו החסיד בחלום ואמר: בני, אל תצטער אני—פעם אחת שמעתי בגנות תלמידי־חכמים ולא מחיתי, ולכך נענשתי; וזה—פעם אחת התקין סעודה לשר־העיר ולא בא שר־העיר וחלקה לעניים, ולכך זכה לקבר בכבוד. ואבל בוא וראה כבודי בגן־עדן וענשו של אותו האיש בגיהנם. ראה התלמיד לאותו חסיד שהוא מטיל בגנים ופרדסים על מעיני מים, וראהו לבר־מעין מוטל לשונו שותת על פי הנהר, מבקש להגיע למים ואינו מגיע.
(ירוש' חג' ב; רש"י סנה' מד).

רמד אמרו עליו על ר' טרפון, שהיה עשיר גדול ולא היה נותן מתנות רבות לעניים. פעם אחת מצאו ר' עקיבא. אמר לו: רבי, רצונך, שאקח לך עיר אחת או שתים? אמר לו: הן. מיד עמד ר' טרפון ונתן לו ארבעה אלפים דינרי זהב. נטלם ר' עקיבא וחלקם לתלמידי־חכמים עניים. לימים מצאו ר' טרפון, אמר לו: היכן העירות שלקחת לי? תפסו בידו והוליכו לבית־המדרש, והביא תינוק ובידו ספר תהלים, והיה קורא והולך עד שהגיע לפסוק זה: „פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד"[1]. אמר לו: זוהי העיר שלקחתי לך.

[1] תהל' קי"ב.

המגילה של רשימת המתנדבים. רמב) פוליסין — מטבעות. זורקין — משליכין לשחק בהם. ביום הושענא — ביום הושענא רבא. רמג) בבר מעין — שם אדם. מוכס — גובה המכס, ורשע היה.

בין אדם לחברו

עמד ר' טרפון ונשקו ואמר לו: „רַבִּי, אלופי! רבי בחכמה ואלופי בדרך־ארץ" — והוסיף לו ממון לבזבּו. (כלה ב).

רמה — פעם אחת נצרכו חכמים לנדבה. שלחו את ר' עקיבא ואחר מן החכמים עמו. באו ובקשו לִכָּנֵס לביתו של בן־מביא־יין. שמעו קולו של תינוק אומר לאביו: מה נקח לך היום? אמר לו: עֲלָשִׁים, ולא משֶׁל היום אלא משל אתמול, שהם כמושים ובזול. הניחוהו והלכו להם. ולאחר שנדבו הכל חזרו ובאו אצלו. אמר להם: למה לא באתם אצלי בתחלה, כשם שהייתם נוהגים? אמרו לו: כבר באנו ושמענו כך וכך. אמר להם: מה שביני לבין התינוק יודעים אתם ולא מה שביני לבין בוראי. ואף על פי כן, לכו ואמרו לאשתי ותתן לכם מדה של דינרים. הלכו ואמרו לה. אמרה להם: מה אמר לכם, גדושה או מחוקה? אמרו לה: סתם אמר לנו. אמרה להם: אני אתן לכם גדושה; אם אמר גדושה הרי עשיתי כדבריו, ואם לאו הריני מְנַכָּה את הגודש מכתובתי. כיון ששמע בעלה כך כפל לה את כתובתה. (ירוש' פס' ד).

רמו — כשעה שעני הולך אצל בעל־הבית ואומר: „פַּרְנְסֵנִי" — אם מפרנסו מוטב, ואם לאו „עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה'"[1] — מי שעֲשָׂאוֹ עשיר לזה עושה אותו עני, עני לזה־עושה אותו עשיר. (תנו' טו).

רמז „עָשִׁיר וָרָשׁ נִפְגָּשׁוּ"[1] — אמר העשיר לעני: למה אין אתה הולך ויגע במלאכה? ראה שוֹקַיִם, ראה כרעים, ראה כרס, ראה בעל בשר! אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: לא דַיֶּךָ שלא נתת לו משלך מאומה, אלא במה שנתתי לו אתה מכנים לו עין רעה! (ויק"ר לד).

רמח „אַל תִּגְזָל דָּל כִּי דַל הוּא"[2] — אם הוא דל מהו גוזל לו? לא דבר הכתוב אלא במתנות עניים, שהוא חַיָּב ליתן מן התורה: לקט שכחה ופאה ומעשר עני. והזהיר הקדוש־ברוך־הוא שלא יגזול אדם מהם מתנות הראויות ליתן להם. „כי דל הוא"—די לו עניותו. לא די לעשיר שהוא עומד בְּרֶוַח ועני בצער, אלא אף גוזל ממנו מה שנתן לו הקדוש־ברוך־הוא. (במ"ר ה).

רמט „נִבְהָל לַהוֹן אִישׁ רַע עָיִן וְלֹא יֵדַע כִּי חֶסֶר יְבֹאֶנּוּ"[3] — מעשה באדם שהיה מוציא מעשרותיו כראוי והיתה לו שדה עושה אלף מדות, ומוציא ממנה מאה מדות למעשר, ומן המותָר היה מתפרנס הוא ובני ביתו. בשעת פטירתו קרא לבנו ואמר לו: בני, תן דעתך על שדה זו, כך וכך מדות היא עושה, כך וכך מדות הייתי מוציא למעשר, וממנה הייתי מתפרנס כל ימי. זרע הבן שנה ראשונה, עשתה אלף מדות והוציא ממנה מאה למעשר. שנה שניה הכנים בה עין רעה, פחת עשרה ופחתה היא מאה, וכן שלישית וכן רביעית

[1] מש' כ"ב, ב. [2] שם שם, כב. [3] שם כ"ח, כב.

רמד) לבזבו —לפזר לצדקה. רמה) בן־מביא־יין —שם אדם. מה נקח לך היום —לסעודה. עלשין —מין ירק למאכל (אינדיווא). כמושים—נובלים. הניחוהו—בסבורים שהוא עני. גדושה — מלאה עם עודף. מחוקה— מצומצמת. סתם אמר — ולא פרש. מנכה — מחסרת. מכתובתי — שהבעל נותן לאשתו. רמז) ראה שוקים וגו' — כלו' הרי כל אברי גופך בריאים. רמט) הכניס בה עין רעה — נהג בה עין רעה. פחת עשרה — מן המעשר. ופחתה היא מאה — מן התבואה.

וכן חמישית, עד שעמדה על מעשרותיה. כיון שראו קרוביו כך עמדו ולבשו לבנים ונתעטפו לבנים ונכנסו אצלו. אמר להם: לא באתם אלא לשמוח עלי? אמרו לו: חס ושלום, לא באנו אלא לשמוח עמך, לשעבר היית בעל־הבית והקדוש־ברוך־הוא כהן, ועכשו נעשית כהן והקדוש־ברוך־הוא בעל־הבית. (שמו"ר לא; ילק"ש).

רנ אמר לו ר' חִיָא לאשתו: כשבא עני הַקדימי לו פת, כדי שיקדימו לבניך. אמרה לו: מקלל אתה אותם! אמר לה: מקרא כתוב: „כי בגלל הדבר הזה"[1] — ותנא דבי ר' ישמעאל: גלגל הוא החוזר בעולם. (שבת קנא.).

רנא אמר ר' יהושע בן קרחה: כל המעלים עינו מן הצדקה כאלו עובד עבודה־זרה. (כת' סח:).

רנב „וַיְהִי בִּימֵי שְׁפֹט הַשֹּׁפְטִים וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית־לֶחֶם"[2] — אוי לדור ששופטיו צריכים להשפט. הַדַּיָּן אומר לאדם: טול קֵיסָם מבין שניך, והוא אומר: טול קורה מבין עיניך. כך אלימלך מגדולי המדינה ומפַּרְנְסֵי־הדור היה, וכיון שבאו שני רעבון אמר: עכשו יהיו כל ישראל מסַבְּבים על פתחי, זה בא בקופתו וזה בא בכְפִיפוֹ. מה עשה? עמד וברח לו מפניהם. (רו"ר; ילק"ש).

רנג הוי זהיר בדלתי ביתך שלא יהו נעולות בשעה שאתה מֵסֵב באכילה. (דא"ז ט).

רנד מעשה באשה אחת שהיתה יושבת בשכונה של בעל השדה, ויצאו שני בניה ללקט ולא הניחם בעל השדה. אמם היתה אומרת: מתי יבואו בני מן השדה, שמא אמצא בידם כלום לאכול; והם היו אומרים: מתי נלך אל אמנו, שמא נמצא בידה כלום לאכול. היא לא מצאה בידם כלום והם לא מצאו בידה כלום לאכול, והניחו ראשיהם בין ברכי אמם ומתו שלשתם ביום אחד. אמר הקדוש־ברוך־הוא: אין אתם נוטלים מהם אלא נפשות! חייכם, אף אני אֶגְבֶּה מכם נפשותיכם, וכן הוא אומר: „אל תגזל דל כי דל הוא.. כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש"[3]. (אדר"נ לח).

רנה אמרו עליו על נחום איש גם־זו, שהיה סומא משתי עיניו, גִדֵּם משתי ידיו, קִטֵּעַ משתי רגליו וכל גופו מלא שחין, ורגלי מטתו מונחות בספלים של מים, כדי שלא יעלו עליו נמלים. פעם אחת היתה מטתו מונחת בבית רעוע, בקשו תלמידיו לפַנות מטתו ואחר־כך לפנות את הכלים. אמר להם: בני, פַּנו את הכלים ואחר־כך פנו את מטתי, שמובטח לכם כל־זמן שאני בבית אין הבית נופל. פִּנו את הכלים ואחר־כך פִּנו את מטתו — ונפל הבית. אמרו לו תלמידיו: רבי, וכי מאחר שצדיק גמור אתה למה עלתה לך כך? אמר להם: בני, אני גרמתי לעצמי. שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית־חָמִי, והיה עמי מַשּׂוֹי שלשה חמורים, אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים. בא עני אחד ועמד לי

[1] דב' ט"ו, י. [2] רות א', א. [3] מש' כ"ב, כב, כג.

לשמוח עלי — לאידי. רנ) הַקדימי לו פת — הזדרזי להוציא לו פת. גלגל החוזר בעולם — דורש „בגלל" מלשון גלגל; כלו' מי שעשיר היום יוכל להעשות עני למחר. רנב) טול קיסם וכו' — קיסם — כפיס עץ קטן ודק, וקורה — גדולה וכבדה; כלו' כשהדיין מוכיח על עבירה קטנה מראין לו על עבירה גדולה שבידו. ומפרנסי — ממנהיגי. בקופתו... בכפיפו — סלי פלים. רנד) נוטלים מהם אלא נפשות — כשאין מניחין אותם ללקט כאלו נוטלים נשמתם. רנה) סומא — עור. גדם — קצוץ יד. קטע — קצוץ רגל. רעוע — נוטה לנפול. לפנות מטתו — מפני הסכנה.

בדרך ואמר לי: פַּרְנְסֵנִי. אמרתי לו: הַמְתֵּן, עד שאפרוק מן החמור. לא הספקתי לפרוק מן החמור עד שיצאה נשמתו. הלכתי ונפלתי על פניו ואמרתי: עיני שלא חסו על עיניך יִסּוֹמוּ; ידי שלא חסו על ידיך — יִתְגַּדְּמוּ; רגלי שלא חסו על רגליך — יִתְקַטְּעוּ; ולא נתקררה דעתי עד שאמרתי: כל גופי יהא מלא שחין. אמרו לו: אוי לנו שראינוך בכך! אמר להם: אוי לי, אם לא ראיתוני בכך! (תעני' כא.)

רנו „אֶל שָׁאוּל וְאֶל בֵּית־הַדָּמִים עַל אֲשֶׁר הֵמִית אֶת הַגִּבְעֹנִים"[1] — וכי היכן מצינו שהרג שאול את הגבעונים? אלא מתוך שהרג נוב עיר הכהנים, שהיו מספיקים להם מים ומזון, מעלה עליו הכתוב כאלו הֲרָגָם. (ב"ק קיט.)

רנז תניא, אמר להם רבן יוחנן בן זַכַּאי לתלמידיו: מהו שאמר הכתוב: „צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת"[2]? נענה ר' אליעזר ואמר: „צדקה תרומם גוי" — אלו ישראל, שנאמר: „ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ"[3]; „וחסד לאומים חטאת" — כל צדקה וחסד שאומות־העולם עושין חטא הוא להם, שאינם עושין אלא להתגדל בו. נענה ר' יהושע ואמר: „צדקה תרומם גוי" — אלו ישראל; „וחסד לאומים חטאת" — כל צדקה וחסד שאומות־העולם עושין חטא הוא להם, שאין עושין אלא כדי שתִּמָּשֵׁך מלכותם. נענה רבן גמליאל ואמר: „צדקה תרומם גוי" — אלו ישראל; „וחסד לאומים חטאת" — כל צדקה וחסד שאומות־העולם עושין חטא הוא להם, שאין עושין אלא לְהִתְיַהֵר בו. אמר רבן גמליאל: עֲדַיִן אנו צריכין למודעי — ר' אלעזר המודעי אומר: „צדקה תרומם גוי" — אלו ישראל; „וחסד לאומים חטאת" — כל צדקה וחסד שאומות־העולם עושין חטא הוא להם, שאין עושין אלא לחרף אותנו בו. נענה ר' נחוניא בן הקנה ואמר: „צדקה תרומם גוי, וחסד" לישראל ולאמים חטאת. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: נראים דברי ר' נחוניא בן הקנה מִדְּבָרַי ודבריכם — לפי שהוא נותן צדקה וחסד לישראל ולאומות־העולם חַטָּאת. (ב"ב י:)

דַּרְכֵי צְדָקָה.

רנח ארבע מדות בנותני צדקה: הרוצה שיתן ולא יתנו אחרים — עינו רעה בשל אחרים; יתנו אחרים והוא לא יתן — עינו רעה בשלו; יתן ויתנו אחרים — חסיד; לא יתן ולא יתנו אחרים — רשע. (אב' ה').

רנט „אַשְׁרֵי מַשְׂכִּיל אֶל דָּל"[4] — אמר ר' יונה: „אשרי נותן לדל" לא נאמר כאן, אלא „אשרי משכיל אל דל" — הֱוֵי מסתכל בו הֵיאַך לִזְכּוֹת עמו. ר' יונה בשעה שראה בן־טובים שירד מנכסיו והוא מִתְבַּיֵּשׁ לִקַּח, היה הולך אצלו ואומר לו: בשביל ששמעתי, שנפלה לך ירושה במדינת־הים, הֵא לך חֵפֶץ זה, לכשאתה מתבנת אתה פורע לי; משנטל היה אומר לו: מתנה לך נתתיו. (ויק"ר לד; ירוש' פאה ח.)

[1] ש"ב כ"א, א. [2] משי י"ד, לד. [3] ש"ב ז', כג. [4] תהלי מ"א, ב.

ולא נתקררה דעתי — לא נחה דעתי. רנו) מספיקים — ממציאים. רנז) להתיהר — להתגאות. למודעי — לדברי ר' אלעזר המודעי. וחסד לישראל ולאומים חטאת — כלו' כשהוא משוה לענין הצדקה את ישראל ואו"ה חטאת הוא. רנח) עינו רעה בשל אחרים — שאינו רוצה בטובתם. רנט) בן־טובים — ממשפחה מיוחסת. והוא מתביש ליקח — הפץ שיש לו בו צורך.

רס **אמר ר' יצחק:** כל הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, והמפַיסו בדברים מתברך באחת־עשרה ברכות. (ב"ב ט).

רסא "וְתָפֵק לָרָעֵב נַפְשֶׁךָ"[1] – **אמר ריש־לקיש:** אם אין לך לִתֵּן לו נַחמהו בדברים, אמור לו: תצא נפשי עליך, שאין לי מה לִתֵּן לך. (ויק"ר לד).

רסב **ר' ינאי** ראה אדם אחד, שנתן זוז לעני בפַּרְהֶסְיָא, אמר: מוטב שלא נתת לו, מִשֶּׁנָּתַתָּ לו וּבִיַּשְׁתּוֹ. (חג' ה'; קה"ר).

רסג **איזהו היא צדקה** שמצילתו ממיתה משונה? נותנה ואינו יודע למי נותנה, נוטלה ואינו יודע ממי נוטלה. (ב"ב י).

רסד **אמר ר' אליעזר:** גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבנו. (שם ט:).

רסה **מר עוקבא** – היה עני בשכונתו, והיה רגיל בכל יום לזרוק לו ארבעה זוזים בצנור הדלת. פעם אחת אמר העני: אלך ואראה מי עושה עמי טובה זו? אותו היום שהה מר עוקבא בבית־המדרש הרבה והלכה אשתו עמו. כיון שראם העני שהטו עצמם לדלת–יצא אחריהם. ברחו ונכנסו שניהם לתנור גרוף. נכוו רגליו של מר עוקבא. אמרה לו אשתו: תן רגליך על רגלי. חלשה דעתו. אמרה לו: אני מצויה אני בתוך הבית וַהֲנָאָתִי קרובה לעניים.

וכל כך למה? משום שאמרו: נוח לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן־האש ואל ילבין פני חברו ברבים. (כת' סז:).

רסו **אַבָּא־אוּמְנָא** היה בא לו שלום בכל יום מישיבה של מעלה. מה מעשיו של אבא־אומנא? כשהיה מַקִּיז דם–מקום צנוע מבחוץ היה לו להטיל בו פרוטות. מי שיש לו מטיל בו, ומי שאין לו בא ויושב ואינו מתבייש. וכשנזדמן לו תלמיד־חכם לא היה נוטל ממנו שכר, ולאחר שעמד היה נותן לו פרוטות ואומר לו: לֵךְ הַבְרֵא עצמך. פעם אחת שלח לו אביי שני תלמידי־חכמים לבדקו. באו לביתו. הושיבם והאכילם והציע להם מצעות בלילה. בבקר קִפְּלוּם ונטלום ועמדו ויצאו להם לשוק. עלה אבא־אומנא לשוק וּמְצָאָם. אמרו לו: יָשׁוּם אותם מר, כמה הם שָׁוִים. אמר להם: כך וכך. אמרו לו: שמא הם שוים יותר? אמר להם: בכך לקחתים. אמרו להם: שלך

[1] ישע' נ"ח, י.

רס) והמפיסו בדברים — בדברים רכים וטובים. רסה) בצנור הדלת — בחור של ציר הדלת כדי שימצאם העני ביציאתו ולא ידע מי הנותן. שהה — נתאחר. והלכה אשתו עמו — להניח את המעות לעני. גרוף — שגרפו והוציאו מתוכו את הגחלים. תן רגליך על רגלי — שרגליה לא נכוו. חלשה דעתו — נפלה עליו רוחו, מפני שבו שלט האור ולא באשתו. והנאתי קרובה לעניים — שאני נותנת להם מיני מזונות ראוים לאכילה מיד, ואתה נותן להם מעות. וכל כך למה? — למה ברחו לתוך התנור. ואל ילבין — אל יבייש. רסו) אבא אומנא — רופא ומקיז דם היה. היה בא לו שלום וגו' — שאלו בשלומו מן הרקיע. מה מעשיו — במה זכה לכך. מקיז דם — מוציא דם לרפואה. מקום צנוע מבחוץ וגו' — שלא היה נוטל דמי מלאכתו בידו, אלא היה לו כלי נתון במקום סתר חוץ לבית להטיל לשם את הפרוטות. בא ויושב — בחנם. כשנזדמן לו ת"ח — כשבא אצלו להקיז לו דם. הבריא עצמך — קנה לך מזון יפה ואכול, משום שיפה אכילה לאחר הקזה. לבדקו — לבדוק את מעשיו. קפלום — כרכו את המצעות. ישום — יעריך.

הם וממך נטלנום. אמרו לו: בבקשה ממך, במה חשדתנו? אמר להם: אמרתי שמא פדיון שבוים נזדמן לכם והייתם מתביישים לומר לי. אמרו לו: עכשו ישאל מר את שלו. אמר להם: מאותה שעה הסחתים מדעתי לצדקה. (תענ' כא, כב; ע"י).

רסז אמר ר' יצחק: מהו שנאמר: „רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד"[1] — משום שרודף צדקה ימצא צדקה? אלא לומר לך: כל הרודף אחר צדקה הקדוש־ברוך־הוא ממציא לו מעות ועושה בהן צדקה. רב נחמן בר יצחק אמר: הקדוש־ברוך־הוא ממציא לו בני־אדם המהוגנים לעשות להם צדקה, כדי לקבל עליהם שכר. (ב"ב ט:).

רסח דרש רבה: מהו שנאמר: „ויהיו מוכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם"[2] — אמר ירמיה לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו של עולם, אפילו בשעה שכופים את יצרם ומבקשים לעשות צדקה לפניך, הכשילם בבני־אדם שאינם מהוגנים, כדי שלא יקבלו עליהם שכר. (שם).

רסט אמר ר' אלעזר: כל הנותן פתו למי שאין בו דעה יסורין באים עליו. (סנה' צב.).

רע אמר: „כַּסּוּנִי" — בודקין אחריו, „פרנסוני" אין בודקין. (ב"ב ט.).

רעא רבי פתח אוצרות בשני בַצֹּרֶת. אמר: יִכָּנְסוּ בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי תלמוד, בעלי הלכה, בעלי אגדה, אבל עמי־הארץ אל יִכָּנֵסוּ. דחק יונתן בן עמרם ונכנס. אמר לו: רבי, פרנסני. אמר לו: בני, קרית? אמר לו: לאו. — שנית? — לאו. אמר לו: אם־כן במה אפרנסך? אמר לו: פרנסני ככלב וכעורב. פִּרְנְסוֹ. לאחר שיצא ישב רבי ונצטער, אמר: אוי לי שנתתי פתי לעם־הארץ! אמר לפניו ר' שמעון בר רבי: שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא, שאינו רוצה לֵהָנות מכבוד תורה מִיָּמָיו. בָּדְקוּ וּמָצְאוּ. אמר רבי: יכנסו הכל! (שם ח.).

רעב ר' אבא היה כורך מעות בסודרו ומפשילו לאחוריו וממציא עצמו לעניים ומעלים עינו מן הרמאים.

ר' חנינא היה רגיל לשגר לעני אחד ארבעה זוזים בכל ערב שבת. פעם אחת שִׁגְּרָם על ידי אשתו. באה ואמרה לו: לא צריך. — מה ראית? — שמעתי שהיו אומרים לו: במה אתה סועד, בטלי כסף או בטלי זהב? אמר: זה שאמר ר' אלעזר: באו ונחזיק טובה לרמאים, שאלמלא הם היינו חוטאים בכל יום, שנאמר: „וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא"[3]. (כת' סז, סח).

רעג ר' יוחנן וריש־לקיש ירדו לרחוץ במרחצאות של טבריא. פגע בהם עני אחד. אמר להם: זַכּוּ בי. אמרו לו: כשנצא נזכה בך. יצאו וּמְצָאוּהוּ מת. אמרו: הואיל

[1] מש' כ"א, כא. [2] ירמ' י"ח, כג. [3] דב' ט"ו, ט.

הסחתים מדעתי לצדקה — נתיאשתי מהם בלבי לשם צדקה. רסז) המהוגנים — החשובים וראוים. ויהיו מוכשלים לפניך — היה מקלל את אנשי ענתות שהיו מבקשים נפשו. רע) כסוני — תנו לי למלבוש. בודקין אחריו — אם הוא צריך וראוי לכך. פרנסוני — תנו לי מזונות. רעב) ומפשילו לאחוריו — זורקו ומטילו לאחוריו, כדי שלא יראה מי נוטל משם. מן הרמאים — שאינם נצרכים ונוטלים. שהיו אומרים לו — אנשי ביתו של העני. בטלי כסף וגו' — בטפות לבנות ככסף ואדומות כזהב, כדרך העשירים. היינו חוטאים וגו' — כשאנו מעלימים עין מן העניים יש לנו עכשו במה להצטדק. רעג) זכו בי — תנו לי צדקה.

אלא זכינו לטפל בו בחייו נטפל בו במותו. ובעוד שהיו רוחצים אותו מצאו כים אחד וחמש מאה דינר בו תלוי בצוארו. אמרו: ברוך שבחר בחכמים ובדבריהם. לא כן אמר רבי אבהו בשם רבי אליעזר: צריכין אנו להחזיק טובה לרמאים! (ויק"ר לד).

רעד שנו רבותינו: „די מחסורו"[1]—אתה מְצֻוֶּה עליו לפרנסו ואי אתה מְצֻוֶּה עליו לעַשרו. „אשר יחסר לו"[1] — אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.

אמרו עליו על הלל הזקן, שלקח לעני בן־טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלשה מילין. (כת' סז).

רעה עני אחד בא לפני רבי נחמיה. אמר לו: במה אתה סועד? אמר לו: בבשר שמן ויין ישן. — „רצונך שתגלגל עמי בעדשים?"—נִלְגֵל עמו בעדשים ומת. אמר: „אוי לו לזה שהרגנו נחמיה!"

—אדרבה, „אוי לו לנחמיה שהרגנו לזה" היה צריך לומר!

— אלא, הוא הוא שלא היה צריך לעַדֵן עצמו כל־כך. (שם).

רעו עני אחד בא לפני רבא. אמר לו: במה אתה סועד? אמר לו בתרנגלת פטומה ויין ישן. אמר לו: ואינך חושש לדוחק הצבור? אמר לו: וכי משלהם אני אוכל? משֶׁל הקדוש־ברוך־הוא אני אוכל! שנאמר: „עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו"[2] — „בעתם" לא נאמר אלא „בעתו", מלמד שכל אחד ואחד נותן לו הקדוש־ברוך־הוא פרנסתו בעתו. בתוך כך באה אחותו של רבא, שלא ראתהו שלש עשרה שנה, והביאה לו תרנגלת פטומה ויין ישן. אמר: מה זה לפני? אמר לו: נעניתי לך, קום אכול. (שם)

רעז מר־עוקבא—היה עני בשכונתו והיה רגיל לשַׁגר לו ארבע מאות זוזים בכל ערב יום־כפורים. פעם אחת שִׁגרם אצלו ביד בנו. בא ואמר לו: לא צריך. אמר לו: מה ראית?— ראיתי שמזלפין לו יין ישן. אמר: מפונק הוא כל כך!—כפְּלָם ושגרם אצלו.

כשמת מר־עוקבא אמר: הביאו לי חשבוני של צדקה. מצא כתוב בו: שבעת אלפים דינרים. אמר: הצידה קלה והדרך רחוקה! עמד ובִזְבֵז חצי ממונו.

והיאך עשה כך, והרי אמר ר' אִלְעַאי: באושא התקינו: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש? — במה דברים אמורים: מחיים, שמא יֵרד מנכסיו, אבל לאחר מיתה אין בכך כלום. (שם).

[1] דב' ט"ו, ח. [2] תהל' קמ"ה, טו.

להחזיק טובה לרמאים — שלולא היה רמאי היינו מתחייבים בנפשו. רעה) במה אתה סועד — מה אתה רגיל לאכול בסעודתך. שתגלגל עמי בעדשים — שתאכל עמי עדשים (כל טיפול ועסק מאונס קרוי גלגול). הוא־הוא —חייב בנפשו. לעדן עצמו —לפנק עצמו. רעו) פטומה —אבוסה. לדוחק הצבור —שאתה למשא עליהם. מה זו לפני—שנזדמנה דוקא בשעה זו בתרנגלת ויין ישן. נעניתי לך —אני נכנע לפניך. רעז) שמזלפין לו —שמוזגין לפניו. מפונק —מעודן. כפלם — הכפיל את המעות. חשבוני של צדקה — שחלקתי לעניים בחיי. הצידה קלה וגו' — כלו' עדיין הצדקה שעשיתי מעטה. ובזבז — פזר. באושא — בעיר אושא, שבה נתקנו כמה תקנות חכמים. מחומש — מחמישית ממונו. שמא ירד מנכסיו — והוא מעצמו יצטרך לבריות.

רעח מעשה באנשי גליל העליון שלקחו לעני בן־טובים אחד מצפון ליטרא בשר בכל יום. (כת' סז).

רעט כך היה רבי תנחום בר' חייא עושה: בשעה שאמו לוקחת לו ליטרא אחת של בשר מן השוק היתה לוקחת לו שתים, אחת לו ואחת לעניים. (ויק"ר לד).

רפ מעשה בהלל הזקן שעשה סעודה לאדם אחד. ובא עני ועמד על פתחו ואמר: אשה אני צריך להכנים היום ואין לי פרנסה כלום. נטלה אשתו כל הסעודה ונתנה לו. ואחר כך לשה עסה אחרת ובשלה אִלְפָּס אחר ובאה והניחה לפניהם. אמר לה: בתי, מפני מה לא הבאת לנו מיד? סחה לו כל המעשה. אמר לה: בתי, אף אני לא דנתי אותך לכף־חובה, אלא לכף־זכות, שכָּל המעשים שעשית לא עשית אלא לשֵׁם־שמים. (ד"א ו).

רפא אמר ר' שמעון: בשביל ארבעה דברים אמרה תורה להניח פאה בסוף שדהו: מפני גזל עניים, מפני בטול עניים, מפני החשד ומפני הרמאים. מפני גזל עניים — שלא יראה בעל־הבית שעה פנויה, ויאמר לקרובו עני: הרי זו פאה; מפני בטול עניים — שלא יהיו עניים יושבים ומשמרים — עכשו מניח בעל־הבית פאה; מפני החשד — שלא יהיו עוברים ושבים אומרים: תבא מארה על אדם שלא הניח פאה בשדהו! ומפני הרמאים. (שבת כג).

רפב „פָּתוֹחַ תִּפְתַּח"[1] — אין לי אלא לעניי עירך, לעניי עיר אחרת מנין? תלמוד־לומר: „פתוח תפתח" מכל מקום. „נתון תתן"[2] — אין לי אלא מתנה מרובה, מתנה מועטת מנין? תלמוד־לומר: „נתון תתן" מכל־מקום. „העניק תעניק"[3] — אין לי אלא שנתברך הבית בגללו מעניקים לו, לא נתברך הבית בגללו מנין? תלמוד־לומר: „העניק תעניק" מכל־מקום. „והעבט תעביטנו"[1] — אין לי אלא שאין לו ואינו רוצה להתפרנס אמרה תורה: תן לו דרך הלואה, יש לו ואינו רוצה להתפרנס מנין? תלמוד־לומר: „תעביטנו" — מכל־מקום. (ב"מ לא).

רפג שנו רבותינו: אין לו ואינו רוצה להתפרנס, נותנים לו לשם הלואה וחוזרים ונותנים לו לשם מתנה—דברי ר' מאיר. ר' שמעון אומר: יש לו ואינו רוצה להתפרנס אין נִזְקָקִין לו אין לו ואינו רוצה להתפרנס, אומרין לו: הָבֵא מַשְׁכּוֹן וטול, כדי שתזוח דעתו עליו. (כת' סז:).

רפד מי שיש לו חמשים זוז והוא נושא־ונותן בהם הרי זה לא יטול. מי שאינו צריך לִטול ונוטל אינו מת מן הזקנה עד שיצטרך לבריות; וכל מי שהוא צריך לִטול ואינו נוטל אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו,—ועליו הכתוב אומר: „ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו"[4]. וכל מי שאינו לא חִגֵּר ולא סומא ולא פִּסֵּחַ ועושה עצמו כאחד מהם,

[1] דב' ט"ו, ח. [2] שם שם, י. [3] שם שם, יד. [4] ירמ' י"ז, ז.

רפ) אלפס — קדירה. רפא) שעה פנויה — שאין עניים אצלו. מפני החשד — שהעוברים רואים בגמר קצורו שהוא מכלה את הכל ולא ידעו שנתן כבר. ומפני הרמאים — שעוברים על „לא תכלה" ואומרים כבר הנתנוה. רפב) הענק תעניק — בעבד שיוצא לחירות כתיב, ונאמר בו „אשר ברכך". שאין לו — משלו. ואינו רוצה להתפרנס — מצדקה. יש לו ואינו רוצה להתפרנס — משל עצמו. רפג) אין נזקקין לו — אין נטפלין לו לפרנסו בעל־כרחו. הבא משכון וטול — ממון. שתזוח דעתו עליו — יגבה לבו שיאמר שאין זו אלא הלואה, ובשיאמר אין לי משכון יתנו לו בלא משכון. רפד) חגר — ברגל אחת. פסח — בשתי רגלים.

אינו מת מן הזקנה עד שיהא כאחד מהם, שנאמר: „ודורש רעה תבואנו“[1]. (פאה א)

רפה שנו רבותינו: המסמא את עינו והמצבה את בטנו, והמקפח את שוקו—אינו נפטר מן העולם עד שיבא לידי כך. המבקש צדקה ואינו צריך לכך, סופו אינו נפטר מן העולם עד שיבוא לידי כך. (כת׳ סח.)

רפו אם היה מחזר על הפתחים אין נזקקין לו.
עני אחד שהיה מחזר על הפתחים בא לפני רב פפא. לא נזקק לו רב פפא. אמר לו רב סמא בנו של רב ייבא לרב פפא: אם מר לא יזקק לו ואדם אחר לא יזקק לו—ימות לו?!
— והרי שנינו: אם היה עני מחזיר על הפתחים אין נזקקין לו?
אמר לו: אין נזקקין לו למתנה מרובה, אבל נזקקין לו למתנה מועטת. (ב״ב ט.).

רפז שנה רב יוסף: „אם כסף תלוה את עמי“[2]—עמי ונכרי, עמי קודם: „את העני“[2]—עני ועשיר, עני קודם: „עמך“[2]—ענייך ועניי עירך, ענייך קודמים; עניי עירך ועניי עיר אחרת, עניי עירך קודמים. (ב״מ עז.).

רפח אין ממחין ביד עניי נכרים בלקט בשכחה ובפאה, מפני דרכי שלום.
שנו רבותינו: מפרנסין עניי נכרים עם עניי ישראל ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל, מפני דרכי שלום. (גיט׳ סא.)

XII. גַּבָּאֵי־צְדָקָה.

רפט „וּמַצְדִּיקֵי הָרַבִּים כַּכּוֹכָבִים לְעוֹלָם וָעֶד“[3]—אלו גבאי־צדקה. (ב״ב ח.).

רצ אמר ר׳ אלעזר: גדול המעשה יותר מן העושה, שנאמר: „והיה מעשה הצדקה שלום“[4]. (שם ט.).

רצא אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה: ממשכנין על הצדקה אפילו בערב שבת.
רבא כפהו לרב נתן בר אמי ונטל מידו ארבע מאות זוז לצדקה. (שם ח.).

רצב שנו רבותינו: קופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה. „נגבית בשנים“—שאין עושים שררות על הצבור פחות משנים, „ומתחלקת בשלשה“—כדיני ממונות. (שם:).

רצג שנו רבותינו: גבאי־צדקה אינן רשאין לפרוש זה מזה, אבל פורש זה לשער וזה לחנות.

[1] משׁ׳ י״ח, כו. [2] שמ׳ כ״ב, כד. [3] דנ׳ י״ב, ג. [4] ישע׳ ל״ב, יז.

רפה) המסמא — מראה את עצמו כאלו עינו סמויה. והמצבה —שעושה אותה כאלו היא צבה ונפוחה. והמקפח את שוקו— כאלו שוקו מכווצת. רפו) אין נזקקין לו — במפורש למטה. רפח) אין ממחין — אין מוחין ומעכבין בידם מלימול במתנות עניים. רצ) המעשה — המביא את אחרים לידי מעשה צדקה. רצא) ממשכנין על הצדקה — מי שאינו רוצה ליתן נוטלין ממנו משכון. אפילו בערב שבת — שיש פתחון פה לבעל־הבית לומר טרוד אני. כפהו — הכריחו. רצב) קופה של צדקה — גבית ממון לקופה (לכיס) של צדקה. בשנים — על ידי שני גבאים. שררות —שלטון; משום שכופין על הצדקה. כדיני ממונות —שמתבררים לפני בית־דין של שלשה. רצג) לפרוש — להבדל ולגבות כל אחד בפני עצמו, שאין צדקה נגבית אלא בשנים, מפני החשד. זה לשער וזה לחנות — והם רואים זה את זה.

מצא מעות בשוק, לא יִתְּנֵן בתוך כיסו, אלא נותנן לתוך אַרְנְקִי של צדקה, ולכשיבא לביתו יִטְּלֵן.

כיוצא בו: היה נושה בחברו מנה ופְרָעוֹ בשוק, לא יתנם בתוך כיסו, אלא נותנם לתוך ארנקי של צדקה, ולכשיבא לביתו יִטְּלֵם.

שנו רבותינו: גבאי צדקה, שאין להם עניים לְחַלֵּק — פורטים לאחרים ואין פורטים לעצמם. גבאי תַּמְחוּי, שאין להם עניים לְחַלֵּק, מוכרים לאחרים ואין מוכרים לעצמם. מעות של צדקה אין מונין אותן שתים שתים אלא אחת אחת. (ב"ב ח:).

רצד אמר אביי: מתחלה היה עושה מר שני כיסים, אחד לעניי העיר ואחד לשאר עניים; כיון ששמע מה שאמר לו שמואל לרב תַּחְלִיפָא בר אַבְדִּימִי: „עשה כיס אחד והַתְנֵה עליו", אף הוא היה עושה כיס אחד והִתְנָה עליו. רב אשי אמר: אני אף לְהַתְנוֹת איני צריך, שֶׁכָּל הבא, על דעתי בא, ואני נותן למי שאני רוצה. (שם ח, ט).

רצה שנו רבותינו: אין מְחַשְּׁבִין בצדקה עם גבאי צדקה ולא בְּהֶקְדֵּשׁ עִם הַגִּזְבָּרִים. ואף על פי שאין ראיה לדבר — זֵכֶר לדבר, שנאמר: „ולא יחשבו את האנשים אשר יתנו את הכסף על ידם... כי באמונה הם עושים"[1].

אמר ר' אלעזר: אף על פי שֶׁיֵּשׁ לו לאדם גזבר נאמן בתוך ביתו יָצוּר וימנה, שנאמר: „ויצורו וימנו... ונתנו את הכסף המְתֻכָּן"[2]. (שם ט.).

רצו אמר ר' יוסי: יהא חלקי מגבאי צדקה ולא ממחלקי צדקה. (שבת קיח:).

חבר הנעשה גבאי דוחין אותו מחבורתו. (ירוש' דמאי ב).

XIII. גִּדּוּל יְתוֹמִים וּפִדְיוֹן־שְׁבוּיִם.

רצז „עוֹשֵׂה צְדָקָה בְּכָל עֵת"[3] — אמר ר' שמואל בר נחמני: זה המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאם. (כת' נ.).

רצח כל המגדל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו. (סנה' יט:).

רצט שנו רבותינו: יתום ויתומה שבאו להתפרנס — מפרנסין את היתומה ואחר־כך מפרנסין

[1] מ"ב י"ב, טז. [2] שם שם, י"א, יב. [3] תהל' ק"ו, ג.

מצא מעות — והרי הוא זוכה בהן לעצמו. ארנקי — כיס. היה נושה — הגבאי. ופרעו בשוק — ושלם לו את המנה בשוק כשהוא עוסק בגבית צדקה. פורטים — מחליפים מעות הצדקה, נותנים פרוטות, שמתלידות, ונוטלים דינרים. ואין פורטים לעצמם — שלא יאמרו בזול פרטו. תמחוי — תבשילין למאכל עניים. ואין מוכרים לעצמם — שלא יאמר בזול לקחו. שתים שתים — שתים פרוטות בבת אחת. אלא אחת אחת — שיהו הכל רואין כמה יש ולא יחשדוהו בגנבה. רצד) מר — רבה, רבו של אביי. והתנה עליו — שיהיו המעות הבאות לשם גם לשאר עניים. שכל הבא — כל מי שבא להטיל פרוטה לכיס. על דעתי בא — שאחלק למי שאני רוצה. רצה) אין מחשבין — אין תובעים מהם חשבון למי חלקו, שסתם גבאים נאמנים. בהקדש — בנכסי הקדש. הגזברים — הממונים על ממון הקדש. ולא יחשבו וגו' — בבדק הבית כתיב. יצור וימנה — את הכסף לפני מסירה ליד הגזבר. רצו) מגבאי צדקה — שמביאים את אחרים למצוה. ולא ממחלקי צדקה — שהצדקה מתחלקת לעניים עפ"י אומדנא, לפי שיעור הצורך של כל אחד, ופעמים המתחלק מטה לטובת עני קרובו. ש) להתפרנס — מן הצדקה.

את היתום, מפני שהאיש דרכו לחזר על הפתחים ואין אשה דרכה לחזר
יתום ויתומה שבאו לִנָּשֵׂא—מַשיאין את היתומה ואחר־כך משיאין את היתום, מפני שבַשתה של אשה מרובה משל איש. (כת' סו).

שא שנו רבותינו: יתום שבא לִשָּׂא—שוכרין לו בית ומציעין לו מטה וכל כלי־תשמישו ואחר־כך משיאין לו אשה, שנאמר: „די מחסורו אשר יחסר לו"[1]. (שם).

שב אמר רבא בר מחסיא, אמר רב חמא בר גוריא, אמר רב: תחת ישמעאל ולא תחת אדום; תחת אדום ולא תחת חַבָּר; תחת חבר ולא תחת תלמיד־חכם; תחת תלמיד־חכם ולא תחת יתום ואלמנה. (שבת יא.).

שג אביו של שמואל היו מפקידים אצלו מעות של יתומים. כשמת לא היה שמואל אצלו. היו קוראים לו: בֶּן אוכל מעותיהם של יתומים. הלך שמואל אחריו לבית־הקברות.— — — אמר לו: מעותיהם של יתומים היכן הן? אמר לו: טול אותן באַמַּת־הָרֵחַיִם; עליונים ותחתונים שלנו ואמצעים של יתומים. אמר לו: מפני מה עשית כך? אמר לו: אם יגנבו— יגנבו משֶׁלנו; אם תאכל הקרקע – תאכל משלנו. (בר' יח:).

שד אַרבַּע פרוטות אין בהן סִמן ברכה לעולם: שכר כותבים ושכר מתורגמנים ושכר יתומים (ומעות הבאות ממדינת־הים). (פס' נ:).

שה אמר רב ענן אמר שמואל: מעות של יתומים מות"ר להלוותן ברבית. אמר לו רב נחמן: משום שיתומים הם אלעיטם אָסור? —יתומים שאוכלים מה שאינו שלהם ילכו אחרי אביהם! (ב"מ ע.).

שו ר' אלעזר איש בִּרתותָא כשראוהו גבאי צדקה נתחבאו מפניו, שכל מה שהיה אצלו היה נותן להם. פעם אחת עלה לשוק לִקַּח נדוניא לבתו. ראוהו גבאי צדקה ונתחבאו מפניו. הלך ורץ אחריהם, אמר להם: „משביעכם אני —במה עסקתם?" אמרו לו: בנדוניא של יתום ויתומה. אמר להם: העבודה, שהם קודמים לבתי. נטל כל מה שהיה בידו ונתן להם. נשתַּיֵּר אצלו זוז אחד, הלך ולקח בו חטים, העלן ונתנן למגורה. באה אשתו, אמרה לבתו: מה הביא לך אביך? אמרה לה: כל מה שהביא העלה למגורה. עלתה ובאה לפתוח דלת המגורה, ראתה שהמגורה מלאה חטים והן מבצבצות ויוצאות בצנור הדלת, ואין הדלת נפתחת מחמת החטים. הלכה בתו לבית־המדרש, אמרה לו: בוא וראה, מה

[1] דב' ט"ו, ח.

שבשתה של אשה — לא נשואה. שב) תחת ישמעאל — מוטב להיות תחת רשות ישמעאל (הערביים). אדום — רומי. חבר — פרסיים. ולא תחת ת"ח — שפגיעה בכבודו ענשו מרובה. ולא תחת יתום ואלמנה — שהעונש על צערם חמור ביותר. שג) ולא היה שמואל אצלו—ולא ידע היכן הניח אביו את כסף היתומים. באמת הריחים — בחור, מקום מושב אבני הריחים. עליונים ותחתונים —כספים עליונים ותחתונים. מפני מה עשית כך —הנחת של היתומים באמצע. יגנבו משלנו — העליונים. תאכל הקרקע — תשחית ותכלה את הכספים התחתונים. שד) שכר כותבים —סופרי תורה תפלין ומזוזות. מתורגמנים—מתרגמי הדרשות לפני הקהל. ושכר יתומים— הנושאים ונותנים בממונם למחצית שכר. ממדינת הים — משלה ספינותיו תמיד במקום סכנה. שה) ילכו אחרי אביהם—המת; כלו' ימותו. שו) משביעכם—לומר אמת. נדוניא—לצרכי נשואיה. העבודה—לשון שבועה. מגורה— אוצר של חטים. בצנור הדלת —בחור של ציר הדלת.

עשה לך אוהבך! אמר לה: העבודה! הרי הן הקדש עליך ואין לך בהן אלא כאחד מעניי ישראל. (תענ׳ כד).

שז אפרא־הורמיז אמו של שבור־מלכא שגרה ארנקי של דינרים לרב יוסף ואמרה לו: יהא זה למצוה גדולה. היה יושב רב יוסף ומעיין בדבר: „מצוה גדולה" איזוהי? אמר לו אביי: משׁשנה רב שמואל בר׳ יהודה: „אין פוסקים צדקה על היתומים אפילו לפדיון שבוים" — מכאן שמצוה „גדולה" פדיון שבוים היא. (ב״ב ח:).

שח אמר לו רבא לרבה בר מרי: מנין לדבר זה שאמרו רבותינו: פדיון שבוים מצות גדולה היא? אמר לו: שנאמר: „אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי"[1] — ואמר ר׳ יוחנן: כל המאוחר בפסוק זה קשה מחברו. (שם).

XIV. גמילות־חסדים.

שט דרש רבי שמלאי: תורה תחלתה גמילות־חסדים וסופה גמילות־חסדים. תחלתה גמילות־חסדים, שנאמר: „ויעש ה׳ אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם"[2]; וסופה גמילות־חסדים, שנאמר: „ויקבור אותו בגי"[3]. (סוטה יד.).

שי פעם אחת היה ר׳ יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה ר׳ יהושע הולך אחריו, וראה בית־המקדש חרב. אמר ר׳ יהושע: אוי לנו על זה שהוא חרב, מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל! אמר לו: בני, אל ירע לך, יש לנו כפרה שהיא כמותה, ואיזו — זו גמילות־חסדים, שנאמר: „כי חסד חפצתי ולא זבח"[4]. (אדר״נ ד).

שיא אמר ר׳ יהודה: כל הכופר בגמילות־חסד כאלו כופר בעקר. (קה״ר ז).

שיב אמר רבי אלעזר: גדולה גמילות־חסדים יותר מן הצדקה, שנאמר: „ז ר ע ו לכם לצדקה, קצרו לפי חסד"[5] — אם אדם זורע, ספק אוכל, ספק אינו אוכל; אדם קוצר — ודאי אוכל.

ואמר רבי אלעזר: אין צדקה משתלמת אלא לפי גמילות־חסדים שבה, שנאמר: „זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד". (סוכה מט:).

שיג שנו רבותינו: בשלשה דברים גדולה גמילות־חסדים יותר מן הצדקה: צדקה בממונו של אדם, גמילות־חסדים בין בממונו בין בגופו; צדקה לעניים, גמילות־חסדים בין לעניים בין לעשירים; צדקה לחיים, גמילות־חסדים בין לחיים בין למתים.

אמר ר׳ אלעזר: כל העושה צדקה ומשפט כאלו מלא כל העולם כלו חסד, שנאמר: „אוהב צדקה ומשפט חסד ה׳ מלאה הארץ"[6]. שמא תאמר כל הבא לקפוץ — קופץ? תלמוד־

[1] ירמ׳ ט״ו, ב. [2] בר׳ ג׳, כא. [3] דב׳ ל״ד, ו. [4] הוש׳ ו׳, ו. [5] שם י׳, יב. [6] תהל׳ ל״ג, ה.

אוהבך — הקב״ה. הקדש — לשמים. שט) וילבישם... ויקבור — הלבשת ערומים וקבורת מתים גמ״ח הן והקב״ה בעצמו עסק בהן. שיא) כופר בעקר — מכחש באלהים. שיב) זרעו לכם לצדקה וגו׳ — קרא הכתוב לצדקה זריעה ולחסד קצירה. ספק אינו אוכל — שמא לא תעלה התבואה. ודאי אוכל — ובגמ״ח ודאי מקבל שכר. לפי גמילות־חסדים שבה — לפי הטורח שיש לו בנתינת צדקה, כגון מוליכה לביתו וכיוצא בזה. שיג) בין בגופו — שהוא טורח בשביל אחרים. כל הבא לקפוץ — ולעשות צדקה וחסד קופץ ומזמינין לו אנשים מהוגנים לכך. תלמוד לומר

לומר: „מה יקר חסדך אלהים"[1]. יכול אפילו ירא־שמים כן? — תלמוד־לומר: „וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו"[2]. (סוכה מט:).

שיד אמר ר' שמעון בן לקיש: כל המגדל כלב רע בתוך ביתו מונע חסד מתוך ביתו, שנאמר: „לַמָּס מרעהו חסד"[3] — שכֵּן בלשון יְוָנית קורין לכלב „לַמָּס". רב נחמן בר יצחק אמר: אף פורק ממנו יראת־שמים, שנאמר: „ויראת שדי יעזב"[3].

מעשה באשה שנכנסה לבית אדם לאפות. נבח בה כלב, נעקר וְלָדָהּ. אמר לה בעל־הבית: אל תתיראי, נטולות שִׁניו ונטולות צפרניו. אמרה לו: שְׁקִילָא טֵיבוּתָךְ וְשַׁדְיָא אַחִיזְרֵי (נטולה טובתך ומוטלת על הקוצים) — כבר נָד וָלָד! (שבת סג).

שטו ואמר ר' שמעון בן לקיש: גדול המַלְוה יותר מן העושה צדקה, ומֵטִיל בכיס יותר מכלם. (שם).

שטז „וְכִי יָמוּךְ אָחִיךָ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהֶחֱזַקְתָּ בּוֹ"[4] — אל תניחנו שיֵרד. הא למה זה דומה למַשׂוּי על גבי החמור, עודנו במקומו אחד תופס בו ומעמידו, נפל לארץ חמשה אין מעמידין אותו. (ספרא בהר).

שיז מנין אם החזקת ארבע וחמש פעמים חוזר וחַזֵּק, שנאמר: „והחזקת בו"[4]. (שם).

שיח מעשה בחסיד אחד שירד מנכסיו, והיתה אשתו כשרה. לסוף נעשה שכיר. פעם אחת היה חורש בשדה, פגע בו אליהו, זכור לטוב, בדמות ערבי אחד. אמר לו: יש לך שש שנים טובות; אימתי אתה מבקש אותן — עכשו או בסוף ימיך? אמר לו: קוסם אתה, אין מה לִתֵּן לך — אלא הִפָּטֵר מעלי בשלום. חזר אצלו עד שלש פעמים. בפעם שלישית אמר לו: אלך ואמָלך באשתי. הלך אצל אשתו ואמר לה: בא אלי אחד והטריח אותי עד שלש פעמים, ואמר לי: „יש לך שש שנים טובות; אימתי אתה מבקש אותן — עכשו או בסוף ימיך"? אמר לה: ומה אַת אומרת? אמרה לו: לך אמור לו: הבא אותן עכשו. הלך ואמר לו: לך הָבֵא אותן עכשו. אמר לו: לך לביתך, ואין אתה מגיע לשער חצרך עד שתראה ברכה פרוסה בבית. והיו יושבים בניו לחפש בידם בעפר, ומצאו ממון שֶׁיָּזוּנו בו שש שנים, וקראו לאמם. ולא הגיע החסיד לשער עד שיצאה אשתו לקראתו ובִשרה אותו. מיד הודה להקדוש־ברוך־הוא ונחה דעתו עליו.

מה עשתה אשתו הכשרה? אמרה לו: מכל־מקום כבר משך עלינו הקדוש־ברוך־הוא חוט של חסד ונתן לנו מזון שש שנים, נעסוק בגמילות־חסדים שנים הללו, שמא הקדוש־ברוך־הוא מוסיף לנו משלו. וכן עשתה, כל מה שנתנה בכל יום ויום אמרה לבנה קטן: „כתוב כל מה שאנו נותנים", וכן עשה.

[1] תהל' ל"ו, ח. [2] שם ק"ג, יז. [3] איוב ו', יד. [4] ויק' כ"ה, לה.

מה יקר וגו' — שאינה מצויה לכל, וצריך לתת לב לטרוח ולרדוף אחריה. אפילו ירא שמים — אינו זוכה לכך. שיד) מונע חסד מתוך ביתו — שמבריח מביתו אנשים מבקשי חסד ממנו. מרעהו חסד — מונע מרעהו חסד. לאפות — שהשאיל לה בעל־הבית תנורו. נעקר ולדה — שהיתה מעוברת ומחמת פחד נעקר הולד ממקומו במעיה. נטולות וגו' — לקוחות, ואינו יכול להזיק. שקילא טיבותך וגו' — מי שטורח בשביל חברו ועושה לו טובה לאחר זמן אומרין לו: טובתך כאלו נטולה ומושלכת על הקוצים, שאין בה ממש. שטו) ומטיל בכיס — נותן לחברו ממון למשא־ומתן במחצית שכר. שיח) ואמלך — אתיעץ. ברכה פרוסה בבית — הברכה שורה ופרושה על הבית.

לסוף שש שנים בא אליהו, זכור לטוב, אמר לו: כבר הגיע עונה ליטול מה שנתתי לך. אמר לו: כשנטלתי לא נטלתי אלא מדעת אשתי, אף כשאני מחזיר לא אחזיר אלא מדעת אשתי. הלך אצלה, אמר לה: כבר בא הזקן לִטול את שלו. אמרה לו: לך אמור לו: אם מצאת בני־אדם נאמנים ממנו תן להם פקדונך...

ראה הקדוש־ברוך־הוא דבריהם וגמילות־חסדים שעשו והוסיף להם טובה על טובה, לקַיֵּם מה שנאמר: „והיה מעשה הצדקה שלום"[1] (ילק"ש).

שיט שנו רבותינו: האוהב את שכניו והמקרב את קרוביו והנושא את בת־אחותו והמַלוה סלע לעני בשעת דחקו עָליו הכתוב אומר: „כי תראה ערום וכסיתו ומבשרך לא תתעלם... אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני"[2]. (יבמ' סב, סג.)

שכ „ומבשרך אל תתעלם"[2] — זו גרושתו של ר' יוסי הגלילי.

ר' יוסי היתה לו אשה רעה, והיתה מבזה אותו בפני תלמידיו ומצירה לו הרבה. אמרו לו תלמידיו: גרשנה, שאינה נוהגת בך כבוד. אמר להם: כתובתה מרובה עלי ואיני יכול לגרשה. פעם אחת היו יושבים ושונים הוא ור' אלעזר בן עזריה. כיון שסַיְּמוּ אמר לו: ישניח רבי ויִכָּנֵס עמי לביתי. אמר לו: הן. כשנכנסו כבשה אשתו פניה. צפה בקדֵרה שהיתה נתונה על הכירה, אמר: יש כלום בקדרה זו? אמרה לו: יש פַּרְפְּרָיִם. גלה את הקדֵרה ומָצָאָהּ מלאה פַּרְגִּיּוֹת. הכיר ר' אלעזר בן עזריה שאין דעתה מיושבת עם בעלה. כשישבו לאכול, אמר לו: רבי, לא אמרה אלא פרפריים, והלא מצאנו בתוכה פרגיות. אמר לו: מעשה נסים הן. כשגמרו לאכול ולשתות, אמר לו: רבי, גרשנה לאשה זו שאינה נוהגת בך כבוד. אמר לו: כתובתה מרובה עלי ואיני יכול לגרשה. אמר לו: אנו נִתן לה כתובתה. גֵּרשה והשיאוהו אשה אחרת טובה מזו. גרמו עונותיה של אותה אשה גרושה והלכה ונשאת לשומר העיר. לאחר ימים באו עליו יסורים וירד מנכסיו ונסתמא, והיתה אשתו מחזקת בידו ומחזירתו על כל השכונות שבעיר. וכשהגיעה לשכונתו של ר' יוסי הגלילי, עִמְּרה וחזרה לאחריה. אותו האיש מתוך שהיה מכיר בכל שכונות העיר אמר לה: למה אין אַתְּ מוליכה אותי לשכונתו של ר' יוסי הגלילי, ששמעתי עליו שהוא נותן צדקה הרבה. אמרה לו: גרושתו אני ואיני יכולה לראות פניו. פעם אחת היו מחזרים על כל העיר ולא נתנו לו כלום, הגיעו לשכונתו של ר' יוסי ועמדה. הרגיש בדבר והתחיל חובטה, הלך קולם ונתבזו בשוק. הציץ ר' יוסי וראה אותם מתבזים בשוק. אמר לו: מפני מה אתה חובטה? אמר לו: בכל יום היא מאבדת ממני פרנסתי של שכונה זו. כששמע ר' יוסי כך נטָלָם ונתָנָם בבית אחד משֶלו והיה מעלה להם מזונות כל ימי חייהם.

ואף־על־פי־כן שמעו קולה בלילה שהיא אומרת: וכי לא נוח היה לי צערי חוץ לגופי מצערי בתוך גופי? (ירוש' כת' יא; ב"ר יז; ילק"ש בהר).

---

[1] ישע' ל"ב, יז. [2] שם נ"ח, ז, ט.

עונה — זמן. שיט) והנושא בת אחותו — געגועי אדם רבים על אחותו יותר מן אחיו, ומתוך כך נמצא מחבב את אשתו. סלע — מטבע. שכ) ומצירה — מצערתו. ישניח רבי וגו' — בלו' יכבדני לבוא אל ביתי לסעודה. צפה — הביט. הכירה — כירים. פרפריים — מיני לפת. פרגיות — אפרוחים רכים. הציץ ר' יוסי — בעד החלון. צערי חוץ לגופי — מכות בעלה בחזירתם על הפתחים. צערי שבתוך גופי — צערה שבלב שמקבלת מזונות מיד בעלה הראשון שגרשה.

שכא אמר ר' חמא ברי חנינא: כל העושה טובה למי שאינו יודעה כאלו **זורק אבן** למרקולים, שנאמר: „כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד"[1]. (חול' קלג.)

XV. הַכְנָסַת־אוֹרְחִים.

שכב יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: יהי ביתך פתוח לרוָחה, ויהיו עניים בני־ביתך.

„יהי ביתך פתוח לרוחה" כיצד? מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לרוָחה לדרום ולמזרח ולצפון ולמערב, כגון איוב שעשה ארבעה פתחים לביתו. ולמה עשה איוב ארבעה פתחים לביתו? כדי שלא יהיו עניים מצטערים להקיף את כל הבית: הבא מן הצפון יכָּנס כדרכו, הבא מן הדרום יכנס כדרכו. וכן לכל רוח.

„ויהיו עניים בני־ביתך" — ולא בני־ביתך ממש אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלים ושותים בתוך ביתך כדרך שהיו עניים משיחין מה שאוכלים ושותים בתוך ביתו של איוב; וכשנפגשו זה בזה אמר אחד לחברו: „מאין אתה בא?" — מתוך ביתו של איוב; „ולאן אתה הולך?" — לביתו של איוב. וכשבאה עליו אותה הפורענות הגדולה אמר לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, לא הייתי מאכיל רעבים ומשקה צמאים, ולא הייתי מלביש ערומים? אמר לו הקדוש־ברוך־הוא לאיוב: איוב, עדַין לא הגעת לחצי שעור של אברהם: אתה יושב ושוהה בתוך ביתך ואורחים נכנסים אצלך, את שדרכו לאכול פת־חטים האכלתו פת־חטים, את שדרכו לאכול בשר האכלתו בשר, את שדרכו לשתות יין השקיתו יין, אבל אברהם לא עשה כן, אלא יושב ומהַדר בעולם. וכשימצא אורחים מכניסם בתוך ביתו, את שאין דרכו לאכול פת־חטים האכילהו פת־חטים, את שאין דרכו לאכול בשר האכילהו בשר, ואת שאין דרכו לשתות יין השקהו יין; ולא עוד, אלא עמד ובנה פלטרין גדולים על הדרכים והניח מאכל ומשקה, וכל הבא ונכנס אכל ושתה ובֵרך לשמים. לפיכך נעשית לו נחת־רוח וכל שהפה שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם. (אב' א; אדר"נ ז).

שכג שמאי אומר: הוי מקבל את כל־האדם בסֵבֶר פָּנים יפות.

כיצד? מלמד שאם נתן אדם לחברו כל מתנות טובות שבעולם ופניו זעומות וכבושות בארץ, מעלה עליו הכתוב כאלו לא נתן לו כלום; אבל המקבל את חברו בסבר פנים יפות, אפילו לא נתן לו כלום, מעלה עליו הכתוב כאלו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם. (אב' א; אדר"נ יג).

שכד אמר ר' יהודה אמר רב: גדולה הכנסת־אורחים מהַקבָּלת פני שכינה, שנאמר: „ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבר מעל עבדך"[2]. (שבת קכז.)

שכה אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן קִסְמָא: גדולה לְגִימָה שהרחיקה שתי משפחות מישראל, שנאמר: „לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'... על דבר אשר לא קדמו אתכם

[1] מש' כ"ו, ח. [2] בר' י"ח, ג.

שכא) **שאינו יודעה** — שאינו מכיר בה. **למרקולים** — עבודה זרה שדרך עבודתה בזריקת אבנים. שכב) **ומהדר** — מחזר. **פלטרין** — היכלות. שכג) **בסבר פנים יפות** — במראה של פנים מאירות. **וכבושות** — משפלות. **מעלה עליו הכתוב** — מחשבת עליו התורה. שכד) **אדני... אל נא תעבור** — לפי האגדה „אדני" קודש ומיסב להקב"ה, ואברהם הניח את השכינה והלך לקבל את האורחים. שכה) **לגימה** — אכילה שמאכילין אורחים. **שתי משפחות** — עמון ומואב, מבני לוט בן אחיו של

בלחם ובמים"[1]; ור' יוחנן משלו אמר: מרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים, ומעלמת עינים מן הרשעים, ומשרה שכינה על נביאי הבעל, ושגגתה עולה זדון. (סנה' קג:).

שכו תניא, ר' נתן אומר: מגרב לשילה שלשה מילין, והיה עשן המערכה ועשן פסל מיכה מתערבים זה בזה; בקשו מלאכי-השרת לדחפו, אמר להם הקדוש-ברוך-הוא: הניחו לו, פתו מצויה לעוברי-דרכים. (שם).

שכז היה ר' שמעון בן גמליאל אומר: מנהג גדול היה בירושלים; המוסר סעודה לחברו וקלקלה נותן לו דמי בשתו ודמי בשת אורחיו.

עוד מנהג גדול היה בירושלים: מפה פרוסה על גבי הפתח; כל זמן שהמפה פרוסה אורחים נכנסים, נסתלקה המפה אין האורחים נכנסים. (ב"ב צג:).

שכח רב הונא כשהיה אוכל לחם היה פותח דלתותיו ואמר: כל שצריך יבוא ויאכל. (תענ' כ:).

שכט מעשה בר' ינאי שהיה מהלך בדרך וראה אדם אחד שהיה משופע ביותר. אמר לו: ישניח רבי להתקבל אצלנו? אמר לו: הן. הכניסו לביתו, האכילו והשקהו. בדקו במקרא ולא מצאו, במשנה ולא מצאו, באגדה ולא מצאו, בתלמוד ולא מצאו. אמר לו: טול וברך. אמר לו: יברך ינאי בביתו. אמר לו ר' ינאי: יכול אתה לומר מה שאני אומר לך? אמר לו: הן. אמר לו: אמור — "אכל כלב פתו של ינאי". עמד האורח ותפסו לר' ינאי ואמר לו: ירושתי אצלך ואתה מונעה ממני! אמר לו: מהי ירושתך אצלי? אמר לו: פעם אחת עברתי לפני בית-ספר ושמעתי קול תינוקות שאומרים: "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב"[2] — "מורשה קהלת ינאי" לא נאמר כן אלא "קהלת יעקב". אמר לו: למה זכית לאכול על שלחני? אמר לו: מימי לא שמעתי דבר רע והחזרתי לבעליו ולא ראיתי שנים מריבים זה עם זה ולא עשיתי שלום ביניהם. אמר לו ר' ינאי: "כל כך דרך-ארץ אצלך וקראתיך כלב! (ויק"ר ט).

של האוכל לפני האורח מגונה; מגונה ממנו — אורח מכניס אורח; אורח מטריח בעל-הבית — מגונה משניהם. (ראי"ז ח).

[1] דב' כ"ג, ד, ה. [2] שם ל"ג, ד.

אברהם אבינו, ונתרחקו מישראל על שלא נהגו בהם הכנסת אורחים ביציאתם ממצרים. מרחקת את הקרובים — כגון עמון ומואב. ומקרבת את הרחוקים — כגון משפחת יתרו שנהג הכנסת אורחים במשה וזכתה לידבק בישראל. מעלמת עינים מן הרשעים — מצות הכנסת אורחים שהרשעים עושים עומדת להם להעלים עיני הקב"ה ממעשיהם הרעים שלא להענישם, כמפורש בסמוך. ומשרה שכינה על נביאי הבעל — כגון נביא השקר במעשה ירבעם שנהג הכנסת אורחים בנביא האמת ונתגלתה לו שכינה (מ"א י"ג, כ). ושגגתה עולה זדון — מי שעובר על הכנסת אורחים בשגגה נחשבת לו כזדון (ועי' למטה סע' שמג). שכו) מגרב — מקומו של פסל מיכה. לשילה — מקום הארון והמזבח. שכז) המוסר סעודה לחברו — להכין לו סעודה בשביל אורחים. דמי בשתו וגו' — מלבד דמי הסעודה. מפה — מטפחת. פרוסה — פרושה, לסימן שהסעודה ערוכה. שכט) משופע ביותר — מלובש ומקושט יפה, וסבר ר' ינאי שאדם גדול הוא ות"ח. ישגיח רבי — כלו' יכבדני. יברך ינאי בביתו — שלא ידע האורח לברך. של) מגונה — מוזלזל.

שלא אין האורחים רשאים לִיתֵּן ממה שלפניהם לבנו ולבתו של בעל־הבית, אלא אם כן נטלו רשות מבעל־הבית.

אמר ר' אליעזר בן יעקב: על דבר זה נהרגו שלש נפשות מישראל. מעשה באחד שזִמן שלשה אורחים בשני בצורת ולא היה לו להניח לפניהם אלא שלש ביצים. בא בנו של בעל־הבית ועמד לפניהם. נטל אחד מהם חלקו ונתָנו לו, וכן שני, וכן שלישי. בא אביו של תינוק, מצָאו עוֹזֵק אחת בפיו ושתים בידו. עמד והגביהו מלוא־קומתו וחבְטו בקרקע ומת. כיון שראתה אמו עלתה לגג ונפלה ומתה. אף אביו עלה לגג ונפל ומת. (חול' צד.; ד"א ט).

שלב כל מה שיאמר בעל־הבית עֲשֵׂה, חוץ מִצֵּא. (פס' פו:).

שלג מעשה בשמעון בן אַנְטִיפַּטְרֵס שהיו אורחים נכנסים אצלו וגוזר עליהם שיאכלו וישתו, והיו נודרים בתורה שלא יאכלו ושלא ישתו ואחר־כך היו אוכלים ושותים. בשעת פטירתם היה מַלְקֶה אותם. נשמעו הדברים לפני רבן יוחנן בן זכאי וחכמים וקִנְטְרו בדבר. אמרו: מי ילך ויודיענו. אמר להם ר' יהושע: אני אלך ואראה מה מעשיו. אמרו לו: לך לשלום. הלך ומצָאו על פתח ביתו. אמר לו: שלום עליך, רבי! אמר לו: שלום עליך, רבי ומורי! אמר לו: בית אני צריך. אמר לו: שב לשלום. ישבו ועסקו בתורה עד הערב. לשחרית אמר לו: רבי, אלך למרחק. אמר לו: כרצונך. לאחר שיָצא אכלו ושתו. היה ר' יהושע מתְיָרא שמא יַקִּפחנו על שוקיו. אמר: מי מלַוֵּני? אמר לו: אני. היה ר' יהושע מחשב בדעתו ואמר: מה אשיב לחכמים ששגרוני? נפנה ר' יהושע לאחוריו. אמר לו: רבי, למה נפנית לאחוריך? אמר לו: דבר אני צריך לשאול מִמְּךָ, מפני מה בני־אדם הנכנסים אצלך אתה מַלְקֶה אותם — ולי לא הלקית? אמר לו: רבי, אתה חכם גדול ודרך־ארץ יש בידך; בני־אדם הנכנסים אצלי, גוזרתי עליהם שיהו אוכלים, והם נודרים בתורה ועוברים, וכך שמעתי מפי חכמים, שכל מי שנודר בתורה ושובר לוקה ארבעים. אמר לו: ברוך אתה לשמים שעשית כך; חייך וחיי ראשך, מי שנוהג לעשות כך הַלְקֵה אותו ארבעים שלך וארבעים של הכמים ששגרוני. הלך ר' יהושע וספר דברים לפני חכמים מה שראה בשמעון אנטיפטרס. (ד"א ו.)

שלד בן־זומא היה אומר: אורֵחַ טוב מהו אומר — „כמה טרחות טרח בעל־הבית בשבילי! כמה בשר הביא לפני! כמה יין הביא לפני! כמה גלוּסְקָאוֹת הביא לפני! וכל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי". אבל אורח רע מהו אומר — „מה טורח טרח בעל־הבית זה? פת אחת אכלתי, חתיכה אחת אכלתי, כוס אחת שתיתי, כל טורח שטרח בעל־הבית זה לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו". (בר' נח.).

שלה בנוהג שבעולם, כשבא אדם לְאַכְסַנְיָא וקבלו חברו, יום ראשון מאכילו עופות, בשני מאכילו בשר, למחר מאכילו דגים, למחר גבינה, למחר קִטְנִית — פוחת והולך עד שמאכילו ירק. (פסיק' לא:)

שלו אמר ר' זעירא: אדם יש לו בן־בית — פעם ראשונה הוא מושיבו על המטה, כשנכנס

שלא) עוזק — אוחז. וחבטו — הפילו והכהו. שלב) חוץ מצא — אם יאמר לך צא.
שלג) פטירתם — יציאתם. היה מלקה אותם — על שבועת שוא. ונשמעו הדברים — שהוא מלקה את האורחים. וקנטרו — הקפידו על זה. ויודיענו — שהחכמים מקפידים עליו. יקפחנו — יכנו.
שלד) גלוסקאות — עוגות סולת. שלה) לאכסניא — לבית־אורחים. שלו) בן בית — יוצא ונכנס לביתו.

שניה אצלו מושיבו על הכסא, שלישית – על הספסל, רביעית – אומר לו: כמה דוחק זה עלי ומטריחני! (שו"ט ד).

שלז נאמר „קמח"[1], ונאמר „סלת"[1] — אמר ר' יצחק: מכאן שהאשה עינה צרה באורחים יותר מן האיש. (ב"מ פז.).

צלח אמרו עליו על ר' פִּנְחָס בן יאיר: מִיָּמָיו לא בָצַע פרוסה שאינה שלו.

פעם אחת שמע רבי שבא, יצא לקראתו. אמר לו: רצונך, סְעַד אצלי. אמר לו: הן. צהבו פניו של רבי. אמר לו ר' פנחס: כמדומה אתה, שמֻדַּר־הֲנָאָה מישראל אני? ישראל קדושים הם, יש רוצה ואין לו, יש שֶׁיֵּשׁ לו ואינו רוצה, ונאמר: „אל תלחם את לחם רע עין"[2]. (הול' ז, ז).

שלט אמר ר' יהושע בן לוי: אין נותנין כוס של ברכה לברך אלא לטובי־עין, שנאמר: „טוב עין הוא יבֹרך כי נתן מלחמו לדל"[3]. אל תקרי „יבֹרַך", אלא „יְבָרֵךְ".

ואמר ר' יהושע בן לוי: מנין שאפילו עופות שמים מכירין בצרי־עין, שנאמר: „כי חנם מזרה הרשת בעיני כל בעל כנף"[4].

ואמר ר' יהושע בן לוי: כל הנהנה מצרי־עין עובר בלאו, שנאמר: „אל תלחם את לחם רע עין וגו'"[2]. רב נחמן בר יצחק אמר: עובר בשני לאוין: „אל תלחם... ואל תתאו"[2].

ואמר ר' יהושע בן לוי: אין עגלה ערופה באה אלא בשביל צרי־העין, שנאמר: „וענו ואמרו ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו"[5] — וכי על לבנו עלתה, שזקני בית־דין שופכי־דמים הם? אלא לא בא לידינו וּפְטַרְנוּהוּ בלא מזונות, לא ראינוהו והנחנוהו בלא לְוָיָה. (סוטה לח.).

שמ ואמר ר' יהושע בן לוי: בשביל ארבע פסיעות שלִוָּהוּ פרעה לאברהם, שנאמר: „ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו"[6], נשתעבד בבניו ארבע מאות שנה.

אמר ר' יהודה אמר רב: כל המלוה את חברו אפילו ארבע אמות בעיר אינו נִזוק.

שנו רבותינו: הרב לתלמיד — עד עִבּוּרָהּ של עיר, חבר לחבר — עד תחום־שבת, תלמיד לרב — אין לו שעור. וכמה? אמר רב ששת: עד פרסה. ולא אמרו: אלא רבו שאינו מובהק, אבל רבו מובהק שלש פרסאות. (שם מו:).

שמא תניא, היה ר' מאיר אומר: כופין ללויה, ששכר לויה אין לה שעור, שנאמר: „ויראו השומרים איש יוצא מן העיר ויאמרו לו הראנו נא את מבוא העיר ועשינו עמך חסד"[7], ונאמר: „ויראם את מבוא העיר"[8] —ומה חסד עשו עמו? שכל אותה העיר הרגו לפי חרב, ואת האיש ומשפחתו שלחו. „וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לוז"[9]; —תנא,

[1] בר' י"ח, ו. [2] מש' כ"ג, ו. [3] שם כ"ב, ט. [4] שם א', יז. [5] דב' כ"א, ז. [6] בר' י"ב, כ. [7] שופ' א', כד. [8] שם שם, כה. [9] שם שם, כו.

שלז) נאמר קמח וגו' — לפי האגדה אברהם אמר סולת והיא עשתה קמח. שלח) לא בצע — כלו' לא אכל. צהבו פניו — אדמו פניו משמחה, שהסכים לסעוד אצלו. שמודר הנאה וגו'—שנדרתי שלא ליהנות מישראל. שלט) לטובי עין—גומלי חסד בממונם. מכירין בצרי עין— ואין אוכלים משלהם. והנחנוהו בלא לויה — בלא חבורה שילך עמהם לשמירה מפני הרוצחים. שמ) עד עיבורה של עיר — צריך ללוותו עד סוף הבתים שיוצאים חוץ לעיר. חבר — תלמיד־חכם. תחום שבת — אלפים אמה מחוץ לעיר. פרסה — ד' מילין. רבו מובהק — שקבל ממנו רוב חכמתו. שמא) כופין ללויה — מכריחין ללוות את האורחים.

היא לוז שצובעין בה תכלת, היא לוז שבא סנחריב ולא בלבלה, בא נבוכדנאצר ולא החריבה, ואף מלאך־המות אין לו רשות לעבור בה, אלא זקנים שבה, בזמן שדעתם קצה עליהם יוצאים חוץ לחומה והם מתים. והלא דברים קל־וחומר: ומה כנעני זה, שלא הלך ברגליו ולא דבר בפיו, גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל הדורות, מי שעושה לויה ברגליו על אחת כמה וכמה.

במה הראה להם? חזקיה אמר: בפיו עקם להם. ר' יוחנן אמר: באצבעו הראה להם. שנינו כדברי רבי יוחנן: בשביל שכנעני זה הראה באצבעו, גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל הדורות. (סוטה מו:).

שמב אמר ר' יוחנן משום ר' מאיר: כל שאינו מלוה ומתלוה כאלו שופך דמים, שאלמלי לוהו אנשי יריחו לאלישע לא גרה דובים בתינוקות. (שם).

שמג אמר רב יהודה אמר רב: אלמלי הלוהו יונתן לדוד שתי ככרות לחם לא נהרגה נוב עיר הכהנים, ולא נטרד דואג האדומי, ולא נהרג שאול ושלשת בניו. (סנה' קד.).

XVI. פקוח נפש והצלתה.

שמד „לא תעמד על דם רעך"[1] — מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטים באים עליו, שהוא חיב להצילו? תלמוד־לומר: „לא תעמוד על דם רעך"; מנין לרודף אחר חברו להרגו, שנתן להצילו בנפשו? — תלמוד־לומר: „לא תעמוד על דם רעך". (שם עג.).

שמה „מה־תתהלל ברעה הגבור"[2] — אמר לו דוד לדואג: וכי מה גבורה היא, אדם רואה את חברו על פי הבור ודוחפו בבור, או רואה את חברו על ראש הגג ודוחפו — זו גבורה היא? אלא אימתי נקרא גבור — בשעה שחברו בא לפול לבור ואוחזו בידו שלא יפול, וכן מי שרואה חברו נופל לבור ומעלהו מן הבור. (שו"ט נב).

שמו לפיכך נברא האדם יחידי — ללמדך, שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאלו אבד עולם מלא, וכל המקים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאלו קים עולם מלא. (סנה' לז.).

שמז דיני ממונות — אדם נותן ממון ומתכפר; דיני נפשות — דמו ודם זרעותיו תלוים בו עד סוף העולם, שכן מצינו בקין שהרג את אחיו, שנאמר: „דמי אחיך צועקים"[3] — אינו אומר „דם אחיך", אלא „דמי אחיך" — דמו ודם זרעותיו. (שם).

שמח ראה תינוק מבעבע בנהר ואמר: לכשאחלוץ תפלי אצילנו — עם כשהוא חולץ

[1] ויק' י"ט, טז. [2] תהל' נ"ב, ג. [3] בר' ד', י.

שדעתם קצה עליהם — מואסים בחיים. שמב) ומתלוה — נמשך עם חבורה ללויה. לא גרה דובים בתינוקות — שהמלוים לא היו מניחים לתינוקות לבזות את אלישע. שמג) הלוהו — מלשון לויה; כלו' מוסר לו צידה לדרך. שמד) להצילו בנפשו — להציל את הנרדף בנפשו של הרודף, שיהרוג הרואה את הרודף. שמז) דיני ממונות — מי שהפסיד לחבירו ממון. דיני נפשות — מי שאבד נפש. שמח) מבעבע — יורד ועולה במים וקרוב לטבוע.

תפליו הוציא זה את נפשו; ראה אשה טובעת בנהר ואמר: לאו דרך־ארץ להסתכל בה ולהצילה — הרי זה חסיד שוטה. (סוטה כא:; ירוש' סוטה ג).

שמט תניא. שנים שהיו מהלכים בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים. אם שותים שניהם מתים, ואם שותה אחד מהם מגיע לישוב — דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו. עד שבא ר' עקיבא ולמד: „וחי אחיך עמך"[1] — חייך קודמים לחיי חברך. (ב"מ סב.).

שנ האשה שהיא מקשה לילד — מחתכין את הולד במעיה ומוציאין אותו אברים־אברים, מפני שחייה קודמים לחייו. יצא רבו — אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש. (אהל' ז).

שנא „וצוה הכהן ופנו את־הבית בטרם יבא הכהן לראות את־הנגע ולא יטמא כל־אשר בבית"[2] — אמר ר' מאיר: וכי מה מטמא לו? אם תאמר כלי־עציו ובגדיו ומתכותיו — מטבילם והם טהורים; על מה חסה התורה? — על כלי־חרסו ועל פכו ועל תפיו. אם כך חסה התורה על ממונו הבזוי, קל־וחומר על ממונו החביב; אם כך על ממונו, קל־וחומר על נפש בניו ובנותיו; אם כך על של רשע, קל־וחומר על של צדיק. (נגע' יב).

שנב „שנו רבותינו: מפקחין פקוח־נפש בשבת, והזריז הרי זה משבח, ואין צריך לטול רשות מבית־דין. הא כיצד? ראה תינוק שנפל לים, פורש מצודה ומעלהו; ראה תינוק שנפל לבור, עוקר חוליא ומעלהו; ראה שננעלה דלת בפני תינוק, שוברה ומוציאו. מכבין ומפסיקין מפני הדלקה בשבת, והזריז הרי זה משבח, ואין צריך לטול רשות מבית־דין. (יומא פד:)

שנג תניא, ר' שמעון בן גמליאל אומר: תינוק בן יומו חי מחללין עליו את השבת; אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. דוד מלך ישראל מת אין מחללין עליו: כיון שמת אדם, בטל מן המצוות. וזהו שאמר ר' יוחנן: „במתים חפשי"[3] כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצוות. (שבת קנא:).

שנד שאלה זו נשאלה לפני ר' תנחום איש נוי: מהו לכבות את הנר לפני החולה בשבת? אמר: נר קרויה נר, ונשמתו של אדם קרויה נר. מוטב תכבה נרו של בשר ודם מפני נרו של הקדוש־ברוך־הוא. (שבת ל).

שנה וכבר היה ר' ישמעאל ורבי עקיבא ור' אלעזר בן עזריה מהלכים בדרך ולוי הסדר ור' ישמעאל בנו של ר' אלעזר בן עזריה מהלכים אחריהם. נשאלה שאלה זו בפניהם: מנין לפקוח־נפש שדוחה את השבת? נענה ר' ישמעאל ואמר: „אם במחתרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים"[4] — ומה זה שספק על ממון בא, ספק על נפשות בא, ושפיכות־דמים

[1] ויק' כ"ה, לו. [2] שם י"ד לו. [3] תהל' פ"ח, ו. [4] שמ' כ"ב, א.

שמט) בדרך — במדבר. קיתון — כד. מתים — בצמא, שאין המים מספיקים לשניהם. עמך — כשאתה חי. שנא) תפיו — לגין (כד קטן) שלו. על של רשע — שהנגעים באים על עון לשון הרע. שנב) מפקחין פקוח נפש — כל טורח להצלת נפש קרוי „פקוח נפש". לטול רשות מבית־דין — על עשית מלאכה בשבת לצורך זה. מצודה — רשת. שנפל לבור — ונתכסה בעפר. חוליא — גוש עפר. ומפסיקין — את האש שלא תתפשט. הדליקה — הבערה. שנד) נשמתו של אדם קרויה נר — „נר ה' נשמת אדם" (משי כ', כז). שנה) הסדר — אורג אריגין מעשה רשת. על ממון — לגנוב. על נפשות — להרוג.

מטמא את הארץ וגורם לשכינה שתסתלק מישראל, נתן להצילו בנפשו—קל־וחומר לפקוח־נפש שדוחה את השבת.

נענה ר׳ עקיבא ואמר: „וכי יזיד איש על רעהו... מעם מזבחי תקחנו למות״[1]—ומה זה שספק יש ממש בדבריו ספק אין ממש בדבריו, ועבודה חמורה דוחה שבת—קל־וחומר לפקוח־נפש שדוחה את השבת.

נענה ר׳ אלעזר ואמר: ומה מילה שהיא אחד ממאתים וארבעים ושמנה אברים שבאדם דוחה את השבת—קל־וחומר לכל גופו שדוחה את השבת.

ר׳ יוסי בר׳ יהודה אומר: „את שבתותי תשמרו״[2]—יכול לכל? תלמוד לומר: „אך״[2] — חַלֵּק.

ר׳ יונתן בן יוסף אומר: „כי קדש היא לכם״[3]— מסורה היא בידכם ולא אתם מסורים בידה.

ר׳ שמעון בן מנסיא אומר: „ושמרו בני ישראל את השבת״[4]—אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.

אמר רב יהודה אמר שמואל: אלו הייתי שם הייתי אומר—שלי יפה משלהם: „ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם „וחי בהם״[5] — ולא שימות בהם. (יומא פה:).

XVII. בִּקּוּר־חוֹלִים.

תניא, בקור חולים אין לה שִׁעוּר. מה אין לה שעור? סבר רב יוסף לומר, אין שעור למתן־שכרה, וכל מצות כלום יש שעור למתן־שכרן, והרי שנינו: הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות? אלא אמר אביי: אפילו גדול אצל קָטָן, רבא אמר אפילו מאה פעמים ביום. שנו

אמר ר׳ אחא בר חנינא: כל המבקר חולה נוטל אחד מששים בְּחָלְיוֹ. אמר לו אביי לרבא: אם כן יכנסו ששים ויעמידוהו? אמר לו: כעישור של רבי ובבן־גילו. (נדר׳ לט:).

רב חֶלְבּוֹ חלה, יצא רב כהנא והכריז: רב חלבו חלה! לא היה מי שבא. אמר להם: לא כך היה מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר׳ עקיבא שֶׁחָלָה, לא נכנסו חכמים לבקרו, ונכנס ר׳ עקיבא לבקרו. ובשביל שֶׁכִּבֵּד וְרִבֵּץ לפניו חָיָה; אמר לו: רבי, החייתני. יצא ר׳ עקיבא ודרש: כל מי שאין מבקר חולים כאלו שופך דמים! שמ

[1] שמ׳ כ״א, יד. [2] שם ל״א, יג. [3] שם שם, יד. [4] שם שם, טז. [5] ויק׳ י״ח, ה.

ניתן להצילו בנפשו — ניתן רשות לבעה״ב להציל עצמו בנפשו של הרוצח. יש ממש בדבריו — של עד או גואל הדם. ועבודה חמורה שדוחה שבת — עבודת הכהן במקדש חמורה כל כך שדוחה את השבת, שכל המלאכות מותרות במקדש בשבת לצורך עבודה, ואעפ״כ דוחין את העבודה משום ספק דיני נפשות. מילה.. דוחה את השבת — שמלין אפילו בשבת. יכול לכל — שאין דוחין שבת אפילו לפקוח נפש. „אך״ חלק — נאמר „אך את שבתותי״ למעט ולחלק, שפעמים מחללין את השבת. שנו) אפילו גדול — חייב לבקר את הקטן. ויעמידוהו — שירפאוהו. כעישור של רבי — שאמר, מי שמת והניח בנות קטנות ובן אחד, הראשונה נוטלת עישור (עשירית) נכסים והשניה עישור ממה ששיירה הראשונה וכן כולן; ואף בחולה מבקרו הראשון נוטל אחד מששים בחליו והשני אחד מששים במה ששייר הקודם. ובבן גילו — שהמבקר בן־שנותיו של החולה. שמ) שכבד ורבץ לפניו — נקה וטהר את הקרקע וזלף עליו מים להרביץ את האבק. חיה —

כשבא רב דימי אמר: כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה וכל שאינו מבקר את החולה גורם לו שימות. (נד' לט, מ).

שנ אמר רב ענן אמר רב: מנין שהשכינה סועדת את החולה, שנאמר: „ה' יסעדנו על ערש דוי"[1].

אמר ר' אבין אמר רב: מנין שהשכינה שרויה למעלה ממטתו של חולה, שנאמר: „ה' יסעדנו על ערש דוי".

הנכנס לבקר את החולה לא ישב על גבי מטה ולא על גבי כסא ולא על גבי ספסל, אלא מתעטף ויושב על גבי קרקע, מפני שהשכינה שרויה למעלה ממטתו של חולה. (שם מ).

שנט שנו רבותינו: הנכנס לבקר את החולה בשבת, אומר: „שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא"; ורבי מאיר אומר: „יכולה היא שתרחם"; ר' יהודה אומר: „המקום ירחם עליך ועל חולי ישראל"; ר' יוסי אומר: המקום ירחם עליך בתוך חולי ישראל". שבנא איש ירושלים בכניסתו אומר: „שלום" וביציאתו אומר: „שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבא, ורחמיו מרובים, ושבתו בשלום". (שבת יב).

שס ר' יוסי בר פרטא אומר משום ר' אליעזר: אין מבקרין לא חולי־מעים ולא חולי־העין ולא מחושי־הראש. (נד' מא.).

שסא אמר שמואל: אין מבקרין את החולה אלא למי שחלצתו חמה. (שם).

שסב רבא כשחלה—יום ראשון אמר: לא תגלו לשום אדם, שלא יורע מזלי; מכאן ואילך אמר: צאו והכריזו בשוק: „רבא חלה!" שונאי ישמחו לי, ונאמר: „בנפול אויבך אל תשמח... פן יראה ה'... והשיב מעליו אפו"[2], ואוהבי יבקשו עלי רחמים. (שם מ.).

XVIII. קְבוּרַת־מֵתִים וְנִחוּם־אֲבֵלִים.

שסג „וְעָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וֶאֱמֶת וּנְשָׂאתַנִי... וּקְבַרְתַּנִי"[3] — וכי יש חסד של שקר? אמר לו: אם תעשה לי חסד לאחר מיתה הוא „חסד של אמת".

משל הדיוט אומר: מִית בְּרֵיהּ דְּרַחֲמָךְ טְעוֹן, מִית רַחֲמָךְ פְּרוֹק (מת בנו של אוהבך—שא, מת אוהבך—פרוק). (ב"ר צו).

שסד שנו רבותינו: המעצם עם יציאת־הנפש הרי זה שופך דמים. משל לנר שכבה והולכת—אדם מניח אצבעו עליה מיד כבתה.

[1] תהל' מ"א, ד. [2] מש' כ"ד, יז, יח. [3] בר' מ"ז, כט, ל.

נתרפא. שנט) שבת היא מלזעוק — כלו' ירבה לו בתנחומים ויאמר לו שאין לזעוק בשבת. יכולה היא שתרחם — אם תכבדוה מלהצטער בה. בתוך חולי ישראל — שמתוך שכוללו עם אחרים תפלתו נשמעת בזכות רבים. שס) אין מבקרין לא חולי וגו' — שהביקור קשה להם. שסא) שחלצתו חמה — לאחר שיצא ממנו חום החולי. שסג) חסד של אמת — שאין המת יכול לגמול לו חסד. מית בריה וגו' — מת בנו של אוהבך שא את מטתו, שהרי אוהבך חי עוד וישיב לך חסד; אבל אם מת אוהבך בעצמך פרוק ואל תשא, שאין מי שישלם לך. לפיכך החסד שעושין עם המת הוא חסד של אמת. שסד) המעצם —הסוגר עיני הגוסס.

תניא, ר׳ שמעון בן גמליאל אומר: הרוצה שיתעצמו עיניו של מת, נופח לו יין בחטמו ונותן שמן בין ריסי עיניו ואוחז בשני גֻדלי רגליו והן מתעצמות מאליהן. (שבת קנא:).

שסה אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחי: מנין למלין את מתו שעובר עליו בלא־תעשה? תלמוד־לומר: „לא תלין נבלתו... כי קבור תקברנו״[1].

הלינו לכבודו: לשמע עליו עירות, להביא לו ארון ותכריכים—אינו עובר עליו; שכל העושה אינו אלא לכבודו של מת. (סנה׳ מו. מז).

שסו אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחי: רמז לקבורה מן התורה מנין? תלמוד־לומר: „כי קבור תקברנו״[1].

אמר לו שבור־מַלְכָּא לרב חמא: קבורה מן התורה מנין? שתק ולא אמר לו כלום. אמר לו רב אחא בר יעקב: נמסר העולם ביד טפשים! היה צריך לומר: „כי קבור״[1].

— שיעשה לו ארון.
— „תקברנו״[1]?
— לא משמע לו.
— ויאמר: משנקברו צדיקים?
— מנהג בלבד!
— משקבר הקדוש־ברוך־הוא למשה?
— שלא ישנה מן המנהג.
— „לא יִקָּבְרו ולא יִסָּפְדו להם״[2]?
— כדי שישתנו מן המנהג. (שם מו.).

שסז מצא מת־מצוה הרי זה מטפל בו וקוברו במקומו.

אמר ר׳ עקיבא: כך היתה תחלת תשמישי לפני חכמים: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי הרוג אחד, והייתי מטפל בו כארבעת מיל עד שבאתי למקום הקברות וקברתיו. וכשבאתי אצל ר׳ אליעזר ואצל ר׳ יהושע אמרתי להם את הדבר. אמרו לי: על כל פסיעה ופסיעה שהיית פוסע מעלין עליך כאלו שפכת דמים. דנתי קל־וחומר בעצמי: ומה אם עכשו שנתכַונתי לזכות נתחַיבתי—בשעה שלא נתכונתי על אחת כמה וכמה. באותה שעה לא זזתי מלשַמש חכמים. (ירוש׳ נז׳ ז; שמח׳ ד).

שסח שנו רבותינו: מבטלין תלמוד־תורה להוצאת המת.

[1] דב׳ כ״א, כג. [2] ירמ׳ ט״ז, ו.

דיסי — עפעפי. גודלי — בהונות. שסה) למלין — מניחו למחר ואינו קוברו בו ביום. לשמע עליו עיירות — להודיע לבני העיירות שיבואו ללוותו. שסו) שבור מלכא — שמו של מלך פרס. שיעשה לו ארון — כלומר אף מכאן אין ראיה, שמא פירושו עשית ארון. תקברנו?—יביא לו ראיה מכפל הלשון. לא משמע לו — לא התקבל על לבו של נכרי דרשה זו של כפל המלות, שדרך הלשון בכך. משנקברו צדיקים? — בכל האבות נאמרה קבורה. מנהג בלבד — ולא לחובה. לא יקברו — ברשעים נאמר לקללה, ומשמע מזה שהסרון קבורה קללה היא. שסו) מת מצוה — מת שנמצא בדרך ואין מי שיטפל בקבורתו. כך היתה החלת תשמישי — דבר זה גרם שאשמש תלמידי־חכמים. שהיית פוסע — להעבירו לקבורה במקום אחר. כאלו שפכת דמים — שמת מצוה קבורתו במקום שנמצא. שסח) להוצאת המת — להלוית המת.

אמרו עליו על ר' יהודה בר' אלעאי, שהיה מבטל תלמוד־תורה להוצאת המת. במה דברים אמורים: כשאין עמו כל צרכו, אבל יש עמו כל צרכו אין מבטלין. וכמה כל צרכו? אמר רב שמואל בר איני משמו של רב: שנים־עשר אלף איש וששה אלפים שופרות. עולא אמר: כגון שחוצצים בני־אדם מבית האבל עד הקבר. רב ששת, ויש אומרים ר' יוחנן, אמר: נטילתה כנתינתה, מה נתינתה בששים רבוא אף נטילתה בששים רבוא.

ובמה דברים אמורים: למי שקרא ושנה, אבל למי שהשנה־אין לו שעור. (כת' ז).

שסט שנו רבותינו: „וכבוד עשו לו במותו"[1]—זה חזקיה מלך יהודה, שיצאו לפניו שלשים וששה אלף חלוצי־כתף—דברי ר' יהודה. אמר לו ר' נחמיה: והלא לפני אחאב עשו כן? אלא שהניחו ספר־תורה על מטתו ואמרו: קיֵם זה מה שכתוב בזה. (ב"ק יז.).

שע אמר רב: הרואה את המת ואינו מלַוֵהו עובר משום „לועג לרש חרף עושהו"[2]. ואם לְוָהו מה שכרו? אמר רב אסי: עליו הכתוב אומר: „מלוה ה' חונן דל"[3]—„ומכבדו חונן אביון"[4]. (בר' יח.).

שעא שנו רבותינו: המוליך עצמות ממקום למקום הרי זה לא יתנם בדִיסַקְיָא ויתנם על גבי חמור וירכב עליהם, מפני שנוהג בהם מנהג בזיון. ואם היה מתיָרא מפני נכרים או מפני לסטים—מותר. וכדרך שאמרו בעצמות כך אמרו בספר־תורה. (שם).

שעב אמר ר' אחא בר חנינא: אין קוברין רשע אצל צדיק; וכשם שאין קוברין רשע אצל צדיק כך אין קוברין רשע חָמור אצל רשע קל. (סנה' מז.).

שעג תניא, לא יהלך אדם בבית־הקברות ותפלין בראשו וספר־תורה בזרועו וקורא; ואם עושה כן עובר משום „לועג לרש חרף עושהו"[2]. (בר' יח.).

שעד ר' חִיָא ור' יונתן היו מהלכים בבית־הקברות והיו נגררות ציציותיו של ר' יונתן. אמר לו ר' חִיָא: הַגְבִיהן, כדי שלא יאמרו: למחר באים אצלנו ועכשו מחרפין אותנו. אמר לו: וכי יודעים הם כל כך? הרי נאמר: „והמתים אינם יודעים מאומה"[5]. אמר לו: אם קרית לא שָנית, אם שנית לא שִלשת ואם שלשת לא פֵרשו לך יפה: „כי החיים יודעים שימותו"[5]—אלו צדיקים, שבמיתתם קרוים חיים; „והמתים אינם יודעים מאומה"[5]—אלו רשעים, שבחייהם קרוים מתים. (שם:).

שעה אמר ר' יצחק: כל המַספר אחרי המת כאלו מספר אחרי האבן. יש אומרים: מפני שאינם יודעים; ויש אומרים: יודעים — ולא אִכפת להם.

1 דה"ב ל"ב, לג. 2 מש' י"ז, ה. 3 שם י"ט, יז. 4 שם י"ד, לא. 5 קהל' ט', ה.

כשאין עמו כל צרכו —כשאין אצל המת מלוין הרבה. שחוצצים —שמפסיקים ועומדים במחיצה. נטילתה — של הנשמה של בן־אדם לומד בתורה, שבו עסוקין כאן, כמפורש למטה. כנתינתה — של התורה בהר סיני. שהשנה — למד לאחרים. אין לו שעור — במספר המלוים. שסט) חלוצי כתף — גלויי כתף לאות אבל. שע) לועג לרש — כלו' מבזה את המת. שעא) המוליך עצמות — מקבר שנחפר. בדיסקיא בשק —כפול שמוליכין בו משאות ע"ג החמור. שעג) משום לועג לרש — שנראה כאלו מלעיג על המתים, שאינם יכולים לקיים את המצוות. שעד) כדי שלא יאמרו— המתים. אלו צדיקים וגו' — ולא במתים ממש מדבר הכתוב. שעה) ולא איכפת להם — אינם חוששין.

— אָיני ! ? והלא אמר רב פפא : מעשה באחד שהיה מספר אחרי מטתו של שמואל ונפלה קורה מן הגג ופצעה את מחו ?
— תלמיד־חכם שאני ! שהקדוש־ברוך־הוא תובע בכבודו. (בר' יט.).

שעו אַמְגּוּשִׁי אחד היה מחטט מתים. כשהגיע לקברו של רב טובי בר מַתְנָה תָּפַסוֹ רב טובי בזקנו. בא אביי ואמר לו : בבקשה ממך, הניחהו. לשנה אחרת חזר ובא האמגושי, תפסו בזקנו. בא אביי ; לא הניחו עד שהביאו מִסְפָּרַיִם וגזזו זקנו. (ב"ב נח.).

שעז תניא, בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו, עד שהיו מניחין אותו ובורחין. עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות בעצמו והוציאוהו בכלי־פשתן, ונהגו כל העם אחריו להוציא בכלי פשתן. אמר רב פפא : ועכשו נוהג העולם אפילו בְּצַדְרָא בן־זוז. (כת' ח:).

שעח כל המרבה כלים על המת הרי זה עובר משום „בל תשחית"—דברי ר' מאיר. ר' אלעזר בר צדוק אומר : מנֻולו. רבן גמליאל אומר : מרבה עליו רִמה. (שמח' ט).

שעט אמר להם ר' ינאי לבניו : בני, אל תקברוני לא בכלים שחורים ולא בכלים לבנים; שחורים — שמא אזכה ואהיה כאָבֵל בין החתנים, לבנים — שמא לא אזכה ואהיה כחתן בין האבלים ; אלא בכלים האוליירים הבאים ממדינת־הים. (נדה כ.).

שפ ר' יוחנן כשהיה מסתלק מן העולם, אמר לאותם שהיו צריכים להִטַּפֵל בקבורתו : קִברו אותי בכלים צבועים, לא לבנים ולא שחורים. שאם אעמוד בין הצדיקים לא אבוש, ואם אעמוד בין הרשעים לא אֵבָלֵם.
ר' יאשִׁיָה כשהיה נפטר מן העולם אמר למי שעומד עליו ; קראו לי לתלמידי ; אמר להם : קִברו אותי בכלים לבנים ; למה ? שאיני בוש במעשי להקביל פני בוראי. (תנח' ויחי ; תנה"ק).

שפא בראשונה היו מגלין פני עשירים ומכסין פני עניים, מפני שהיו מושחרין פניהם מפני בצורת, והיו עניים מתביישים—התקינו שיהו מכסין פני הכל, מפני כבודם של עניים.
בראשונה היו מוציאין עשירים בדרגש ועניים בכליבה, והיו עניים מתביישים—התקינו שיהו הכל מוציאין בכליבה, מפני כבודם של עניים.
בראשונה היו מניחין את המֻגְמָר תחת חולי־מֵעַיִם מתים, והיו חולי־מעים חיים מתביישים—התקינו שיהו מניחין תחת הכל, מפני כבודם של חולי־מעים חיים. (מו"ק כז).

אִיני — וכי כך הוא ? שאני — שונה, אינו דומה. תובע בכבודו — מעניש על פגיעה בכבודו. שעו) אמגושי — מכשף פרסי. מחטט מתים — חופר עצמות מתים מקבריהם לכשפים. שעז) קשה לקרוביו — שנהגו להלביש את המת תכריכים יקרים בדמיהם. בצדרא בן זוז — באריג של מטוה גס שמחירו זוז אחד. שעח) כלים — לבושים. מנולו —כלו' לא נוי הוא למת אלא בזיון. שעט) אזכה — ואשב בין צדיקים בגן־עדן. לא אזכה — ואשב בין רשעים בגיהנם. כלים האולירים — כלי צבעונים שעבדי המלך מתלבשים בהם. שפ) שאיני בוש במעשי וגו' — כלו' בטוח אני במעשי הטובים שאזכה להקביל פני השכינה. שפא) פני עשירים —מתים. בצורת —רעב. בדרגש — במטה כבודה. בכליבה — מטה קלועה של נצרים. מניחין את המוגמר — בשמים מקוטרים על גחלים להעביר ריח רע.

שפב אמר ר' יהודה: ביהודה בראשונה לא היו פוחתין משבעה מעמדות ומושבות למת, כגון: עִמדו, יקרים, עמודו! שבו, יקרים, שֵבוּ! (ב"ב ק:)

שפג בראשונה היו אבלים עומדים וכל העם עוברים; והיו שתי משפחות בירושלים מתגָרות זו בזו, זאת אומרת: „אני עוברת תחלה", וזאת אומרת: „אני עוברת תחלה"— התקינו, שיהיו העם עומדים ואבלים עוברים. (סנה' יט.).

שפד בראשונה היו מוליכין בבית האבל עשירים בקָלָתות של כסף ושל זהב ועניים בסַלי נְצָרים של ערבה קְלופה, והיו עניים מתבַיְשים—התקינו שיהו הכל מביאין בסלי נצרים של ערבה קלופה, מפני כבודם של עניים.

בראשונה היו משקין בבית האבל עשירים בזכוכית לבנה ועניים בזכוכית צבועה, והיו עניים מתבַיְשים—התקינו שיהו הכל משקין בזכוכית צבועה, מפני כבודם של עניים. (מו"ק כז).

שפה עשרה כוסות תקנו חכמים בבית האבל: שלשה קודם אכילה, כדי לפתוח את בני־מעיו; שלשה בתוך אכילה, כדי לשרות אכילה שבמעיו; וארבעה לאחר האכילה: אחד כנגד „הזן", ואחד כנגד „ברכת הארץ", ואחד כנגד „בונה ירושלים", ואחד כנגד „הטוב והמיטיב". הוסיפו עליהם ארבעה: אחד כנגד חַזָנֵי העיר, ואחד כנגד פַרנסי העיר, ואחד כנגד בית־המקדש, ואחד כנגד רבן גמליאל. התחילו היו שותין ומשתכרין—החזירו הדבר לְיָשנו. (כת' ח.).

שפו מעשה באחד מגדולי כָבוּל שהיה משיא את בנו, ברביעי זִמן אצלו אורחים. משאכלו ושתו והיטיבו את לבם אמר לבנו: עלה לעֲלִיָה והָבֵא לנו יין טוב מחבית פלונית. כיון שעלה הִכִּישו נחש ומת. המתין לו לירד ולא ירד, אמר: אני אעלה ואראה מה טיבו של בני. עלה ומָצָאו שהִכִּישו נחש ומת ומוטל בין החביות. מה עשה? המתין עד שגמרו סעודתם. כשהגיעו לברך, אמר להם: רבותי, לא לברך את בני ברכת־חתנים באתם, אלא בָרכו עליו ברכת־אבלים; לא להכניס את בני לחופה באתם—באו והכניסוהו לקבר. הפטיר עליו ר' זכאי איש כבול: „לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זה עושה"[1]. (ויק"ר פ; ילק"ש).

שפז „וַיָזֶד יַעֲקֹב נָזִיד וַיָבֹא עֵשָׂו מִן הַשָׂדֶה וְהוּא עָיֵף" וגו'[2]—אותו היום נפטר אברהם אבינו

[1] קהל' ב', ב. [2] בר' כ"ה, כט.

שפב) לא היו פוחתין משבעה וגו' —בשובם מן הקבר היו המלוים יושבים ועומדים שבע פעמים, והממונה אומר להם בכל פעם לאחר שישבו מעט „עמדו וגו'", והכל לשם כבוד המת ולהפיג צערם של האבלים. שפג) האבלים עומדים — בשורה, בשובם מן הקבר. וכל העם עוברים — ואומרים לאבלים דברי תנחומים. שתי משפחות — מיוחסות. שפד) היו מוליכים— מאכלים לסעודת הבראה, שהיו נוהגין להאכיל את האבלים. בקלתות — מיני כלים כעין סלים. נצרים — קלועים מן ענפים. קלופה — שניטלה קליפתה, מפוצלת. היו משקין — יין, כמפורש בסמוך, על שם „ויין למרי נפש" (מש' ל"א, ו). בזכוכית צבועה — שלא יראו את יינותיהם הגרועים. שפה) תקנו בבית האבל — בשחוזרים מן הקבר לנחמו. לפתוח את בני מעיו — של האבל לעורר תיאבון לאכילה. כנגד הזן — ברכת הזן שבברכת־המזון, ועל כל ברכה שותה האבל כוס ומוזגין לו אחר. חזני העיר — משמשי הצבור, שהם גם מטפלים במתים. פרנסי העיר — ראשי הצבור. כנגד ר"ג — שהנהיג להוציא את המת בכלי פשתן, כמפורש למעלה. לישנה — עשרה כוסות, כמו שהיה בראשונה. שפו) כבול — שם עיר. הכישו — נשכו. הפטיר עליו —

מן העולם ועשה יעקב אבינו תבשיל של עדשים לנחם את יצחק אביו. ולמה של עדשים? אמרו במערבא משמו של רבה בר מרי: מה עדשה זו אין לה פה, אף אבֵל אין לו פה; יש אומרים: מה עדשה זו מגולגלת, אף אבלות מְגלגלת ומחזרת על באי העולם. (ב"ב טז.).

שפח כל המוריד דמעות על אדם כשר הקדוש־ברוך־הוא סופרן ומניחן בבית־גנזיו. (שבת קה:).

שפט ר' יהודה אומר: אפילו עני שבישראל לא יפחות משני חלילין ומקוננת. (כת' מו:).

שצ נשים במועד מְעַנות אבל לא מְטַפְּחוֹת. ר' ישמעאל אומר: הסמוכות למטה מטפחות; בראשי־חדשים, בחנוכה ובפורים מענות ומטפחות; בזה וזה לא מקוננות.

איזהו עִנוי? שכֻּלן עונות כאחת; קינה—שאחת מדברת וכלן עונות אחריה.

מה היו אומרות? נְשֵׁי שְׁבַנְצִיב אמרו כך:

אוי לַהוֹלֵךְ, אוי לַצַּעַר!
הִתְעַטְּפוּ וְהִתְכַּסּוּ, הָרִים, שֶׁבֶּן־נְשִׂיאִים וּבֶן־גְּדוֹלִים הוּא!
הַשְּׁאוֹל אִצְטְלִית שֶׁל מִילַת לְבֶן־גְּדוֹלִים שֶׁכָּלְתָה צֵידָתוֹ. (מו"ק כח:)

שצא תניא, כשֵם שנפרעין מן המתים כך נפרעין מן הספדנים ומן העונים אחריהם. (בר' סב.).

שצב בירושלים היו אומרים: עשה לפני מטתך, וביהודה היו אומרים: עשה לאחר מטתך. שבירושלים לא היו אומרים לפני מטתו של מת אלא דברים שיש בו, ואחר המטה היו אומרים בין דברים שיש בו, בין דברים שאין בו; וביהודה, לפני המטה היו אומרים דברים שיש בו ודברים שאין בו. המהלכים אחר המטה לא היו עונים אחריהם ואומרים אלא דברים שיש בו. (שמח' ג).

שצג שנו רבותינו: העוסקים בהספד, בזמן שהמת מוטל לפניהם נשמטים אחד־אחד וקורין; אין המת מוטל לפניהם הם יושבים וקורין הוא יושב ודומם. הם עומדים ומתפללים והוא עומד ומצדיק עליו את הדין ואומר: רבון העולמים! הרבה חטאתי לפניך ולא נפרעת ממני אחד מני אלף; יהי רצון מלפניך, ה' אלהינו, שתגדר פרצותינו ופרצות כל עמך בית ישראל ברחמים.

אמר אביי: לא צריך אדם לומר כך, שאמר ר' יוסי: לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן. (בר' יט.).

דרש עליו בסוף הסעודה. שפז) אבל אין לו פה — שהוא יושב ודומם. מגלגלת ומחזרת וגו' — שכל באי עולם סופם למיתה. שפח) בבית גנזיו —באוצרותיו ליתן עליהן שכר. שפט) לא יפחות — לא ימעיט לאשתו שמתה. חלילין ומקוננת — לשם הספד ובכי. שצ) במועד — כשמספידין על המת ביו"ט. מענות — עונות דברי קינה כלן בבת־אחת. מטפחות — סופקות כפים. ענוי— לשון עניה והרמת קול. נשי שבנציב — המקוננות מעיר שבנציב. להולך — למת. לצער — לאבלים. התעטפו והתכסו — ברשאים נאים לכבוד המת; וי"מ: התעטפו לסמן אבלות. השאול אצטלית וגו'—הקבר הוא יהא מעתה כבגד משי למי שכלו ימיו בדרך החיים (והכל דברי מליצה וקינה לכבוד המת והאבלים). שצא) המתים — החוטאים. מן הספדנים ומן העונים אחריהם — שמשקרים בשבח המת. שצב) עשה לפני מטתך—כלו' עשה מעשים טובים שיהו ראוים להזכר בפי הספדנים שילכו לפני מטתך. שיש בו — שעשה בחייו. שצג) נשמטים. . . וקורין — יוצאים למקום אחר וקוראים את „שמע" שלא בפני המת. והוא יושב ודומם — שהאבל פטור מקריאת־שמע. לומר כך — „ולא נפרעת וגו'", שמושך עליו את מדת־הדין.

שצד ר' שמעון בן אלעזר אומר: אל תְנַחֵם [את חברך] בשעה שמתו מוטל לפניו. (אב' ד).

שצה רב חִיָא בר אַבָּא מלמדו של בן ריש־לקיש היה. מת לו תינוק. יום ראשון לא הלך אצלו. למחר הוליך עמו את יהודה בר נחמני מתורגמנו. אמר לו: עמוד ואמור דבר כנגד התינוק. פתח ואמר: „וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו"[1] — דור שאבות מנאצים להקדוש־ברוך־הוא כועס על בניהם ועל בנותיהם ומתים כשהם קטנים.

אמר לו: עמוד ואמור דבר כנגד שבחו של הקדוש־ברוך־הוא. פתח ואמר: האל הגדול ברוב גדלו, אדיר וחזק ברֹב נוראות, מחיה מתים במאמרו, עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר. ברוך אתה ה', מחיה המתים.

אמר לו: עמוד ואמור דבר כנגד אבלים. פתח ואמר: אחינו המיוגעים והמדוכאים באבל הזה! תנו לבבכם לחקור את זאת; זאת היא עומדת לעד, נתיב הוא מששת ימי בראשית. רבים שתו רבים ישתו, כמשתה ראשונים כך משתה אחרונים. אחינו! בעל נחמות ינחם אתכם. ברוך מנחם אבלים.

אמר לו: עמוד ואמור דבר כנגד מנחמי אבלים. פתח ואמר: אחינו גומלי־חסדים בני גומלי־חסדים, המחזיקים בבריתו של אברהם אבינו, אחינו! בעל הגמול ישלם לכם גמולכם. ברוך אתה ה', משלם הגמול.

אמר לו: עמוד ואמור דבר כנגד כל ישראל. פתח ואמר: רבון העולמים! פדה והצל, מלט והושע עמך ישראל מן הדבר ומן החרב ומן הבזה ומן השדפון ומן הירקון ומכל מיני פורעניות המתרגשות ובאות לעולם, טרם נקרא ואתה תענה. ברוך אתה עוצר המגפה. (כת' ח:).

שצו רב שמואל בר יהודה מתה לו בתו. אמרו חכמים לעולא: נלך לנחמו. אמר להם: מה לי אצל נחמת הבבליים, שאינה אלא גידוף, שהם אומרים: מה אפשר לעשות? — אבל אלו היו יכולים היו עושים. הלך לבדו. פתח ואמר לרב שמואל: „ויאמר ה' אלי אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה"[2], וכי מה עלה על דעתו של משה — לעשות מלחמה שלא ברשות? אלא נשא משה קל־וחומר בעצמו, אמר: ומה מִדְיָנִים שלא באו אלא לעזור את מואב אמרה תורה: „צרור את המדינים והכיתם אותם"[3], מואבים עצמם לא כל־שכן. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: לא כשעלתה על דעתך עלתה על דעתי, שתי פְרֵדות טובות יש לי להוציא מהם — רות המואביה ונעמה העמונית. והלא דברים קל־וחומר: ומה בשביל שתי פְרֵדות טובות חס הקדוש־ברוך־הוא על שתי אומות גדולות ולא החריבן, בתו של רבי אם כשרה היא וראויה היא לצאת ממנה דבר טוב, על אחת כמה וכמה שהיתה חיה. (ב"ק לח:).

---

[1] דב' ל"ב, יט. [2] שם ב', ט. [3] במ' כ"ה, יז.

שצד) בשעה שמתו וגו' — שלא יקבל תנחומים. שצה) מתורגמנו — מתרגם ומפרש את דרשותיו לפני העם. אמר לו — למתורגמנו. ומתים כשהם קטנים — ואף תינוק זה מת בעון הדור. לחקור את זאת — את ענין המיתה. זאת היא עומדת לעד — הכל מתים ולא תבכו יותר מדאי. רבים שתו — את כוס האבלות. גומלי חסדים — והעוסקים בקבורת המת ומנחמי אבלים גומלי חסדים הם. בבריתו של אברהם אבינו — שהיה גומל חסדים. שצו) מה לי אצל נחמת וגו' — כלו' אין תנחומיהם טובים בעיני. מה אפשר לעשות — כנגד גזרת הקב"ה. שלא ברשות — של הקב"ה. פרדות — גוזלות. בתו של רבי וגו' — ולהצדיק עליו את הדין אמר כך.

שצז „אַל תִּבְכּוּ לְמֵת וְאַל תָּנֻדוּ לוֹ"[1] — „אל תבכו למת" יותר מדאי, „ואל תנודו לו" יותר מכשיעור. הא כיצד? שלשה ימים לבכי ושבעה להספד ושלשים לְגִהוּץ וּלְתִסְפֹּרֶת. מכאן ואילך אמר הקדוש־ברוך־הוא: אי אתם רחמנים בו יותר ממני. (מו"ק כז:).

שצח ר' חנינא מתה לו בתו, לא היה בוכה עליה. אמרה לה אשתו: תרנגלת הוצאת מביתך?... אמר לה: שנים–שכול ועִוָּרון! (שבת קנא:).

שצט אמר רב יהודה אמר רב: כל המתקשה על מתו יותר מדאי–על מת אחר הוא בוכה. אשה אחת היתה בשכונתו של רב הונא, היו לה שבעה בנים, מת אחד מהם, היתה בוכה עליו יותר מדאי. שלח לה רב הונא: לא תעשי כך. לא השגיחה בו. שלח לה: אם תשמעי–מוטב, ואם לא, תתקן תכריכים לשאר בניה – ומתו כֻלם. היתה בוכה. לסוף שלח לה: תתקן תכריכים לעצמה–ומתה. (מו"ק כז:).

ת אמר רב: אין המת משתכח אלא לאחר שנים־עשר חדש. (בר' נח:).

תא שנו רבותינו: שלשה דברים עלו במחשבה לִבְרֹאות, ואם לא עלו–דין הוא שיעלו: על המת שיסריח, ועל המת שישתכח מן הלב (ועל התבואה שתרקב). (פס' נד:).

תב אמר ר' מאיר: המוצא את חברו אָבֵל לאחר שנים־עשר חדש ומדבר עמו תנחומין, למה הוא דומה? לאדם שנשברה רגלו וחיתה. מְצָאוֹ רופא ואמר לו: כַּלֵּךְ אצלי, שאני שוברה וארפאנה, כדי שתדע שסממנים שלי יפים. (מו"ק כא).

[1] ירמ' כ"ב, י.

שצז) לגיהוץ ולתספורת — שאסור לאבל לגהץ (לצחצח) את בגדיו ולגזוז את שערותיו. שצח) שנים וגו' — כלו' די לי בצרה אחת ששכלתי את בתי, ולא שאגרום לי עוד צרה שניה: עורון מחמת רוב בכיה. שצט) תתקן — תכין. תא) דין הוא — ראוי הוא. תב) כלך — לך לך. שסממנים - סמי־רפואה.

ז.

מִדּוֹת וְדֵעוֹת.

1. שָׁלוֹם וּמַחֲלֹקֶת.

א רבן שמעון בן גמליאל אומר: על שלשה דברים העולם עומד: (על הדין ועל האמת ו)על השלום. (אב' א).

ב אמר ר' שמעון בן חלפתא: לא מצא הקדוש־ברוך־הוא כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנאמר: „ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום"[1]. (עוק' ג).

ג „וְנָתְנָה הָאָרֶץ יְבוּלָהּ" וגו'[2]—שמא תאמרו: הרי מאכל, הרי משתה, אם אין שלום אין כלום—תלמוד־לומר: „ונתתי שלום בארץ"[3]—מלמד שהשלום שקול כנגד הכל. וכן אנו אומרים: „עושה שלום ובורא את הכל".

אמר ר' לוי: חביב הוא השלום, שכל חותמיהן של ברכות אינם אלא בשלום. אף ברכת־הכהנים חותמת „וישם לך שלום"[4]—לומר שאין הברכות מועילות כלום אלא אם כן שלום עמהן.

ר' אלעזר הַקַּפָּר אומר: גדול השלום, שאפילו ישראל עובדים עבודה־זרה ועושים חבורה אחת, אין מדת־הדין פוגעת בהם, שנאמר: „חבור עֲצַבִּים אפרים הַנַּח לו"[5], אבל משנחלקו מה נאמר בהם—„ח ל ק לבם עתה יאשמו"[6].

חזקיה אמר: גדול הוא השלום, שבכל המסעות נאמר: „ויסעו", „ויחנו"—נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת; בזמן שבאו לסיני חנו חֲנִיָּה אחת—„ויחן שם ישראל"[7]—אמר הקדוש־ברוך־הוא: הואיל ושנאו ישראל את המחלוקת ואהבו את השלום ונעשו חניה אחת, הרי השעה שאתן להם את תורתי.

ר' אליעזר אומר: גדול הוא השלום, שלא נטעו הנביאים בפי כל הבריות אלא שלום.

אמר בר קפרא: גדול השלום, שאף העליונים צריכים שלום, שנאמר: „עושה שלום במרומיו"[8]; והרי דברים קל־וחומר: ומה אם העליונים, שאין ביניהם לא איבה ולא שנאה ולא קנאה ולא תחרות ולא עין רעה, צריכין שלום, בני אדם, שיש ביניהם המדות הללו, על אחת כמה וכמה.

1 תהל' כ"ט, יא. 2 ויק' כ"ו, ד. 3 שם שם, ו. 4 במ' ו', כו. 5 הוש' ד', יז. 6 שם י', ב. 7 שמ' י"ט, ב. 8 איוב כ"ה, ב.

ג) הרי מאכל, הרי משתה—דגן ותירוש. אנו אומרים—בתפלה. חותמיהן של ברכות—סופן של ברכות, ברכת ק"ש („הפורש סוכת שלום") ותפלה („המברך את עמו ישראל בשלום"). שלא נטעו... אלא שלום — ע"ד הכתוב: „בורא ניב שפתים שלום שלום (ישע' נ"ז, יט). העליונים — המלאכים.

אמר ר' יהושע: גדול הוא השלום, ששמו של הקדוש־ברוך־הוא נקרא שלום, שנאמר: „ויקרא לו ה' שלום"[1].

אמר ר' יהושע בן לוי: גדול השלום, שהשלום לארץ כשאור לעיסה.

גדול השלום, שאפילו מתים צריכים שלום.

אמר ר' ישמעאל: גדול הוא השלום, שמצינו שוִתֵּר הקדוש־ברוך־הוא על שמו שנכתב בקדושה, שיִמָּחה על המים, כדי להטיל שלום בין איש לאשתו.

גדול השלום, שהקדוש־ברוך־הוא שִׁנָּה בדבר מפני השלום, שנאמר: „האף אמנם אלד ואני זקנתי"[2]. (ספרא בחוקותי; ספרי נשא; תנ"הק צו; ויק"ר ט'; במ"ר יא; דב"ר ה; פ' השל'; ילק"ש נשא).

ד אמר ר' אִלְעַאי משום ר' אלעזר בן שמעון: מותר לו לאדם לשַׁנות בדבר מפני השלום, שנאמר: „אביך צוה... כה תאמרו ליוסף, אנא שא נא"[3].

אמר ר' שמעון בן גמליאל: ראה כמה דיו משתפך, וכמה קולמוסין משתברים, וכמה עורות עבודים, וכמה ינוקין מִתְרַצְּעִים, ללמוד בתורה דבר שלא היה,–ראה כמה גדול כח השלום. (יבמ' סה; תנה"ק צו)

ה חזקיה אמר: גדול השלום, שכל המצוות כתוב בהן: „כי תפגע שור אויבך... תועה"[4], „כי תראה חמור שונאך"[5], „כי יקרא קן צפור"[6] — אם באה מצוה לידך אתה זקוק לעשותה, ואם לאו, אי אתה זקוק לעשותה. אבל השלום מה נאמר בו? — „בקש שלום ורדפהו"[7] — בקשהו במקומך ורדפהו ממקום אחר. (ויק"ר ט; ירוש' פאה; פ' השל').

ו הלל אומר: הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה.

אוהב שלום כיצד? מלמד שיהא אדם אוהב שלום בישראל בין כל אחד ואחד כדרך שהיה אהרן אוהב שלום בין כל אחד ואחד, שנאמר: „תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו, בשלום ובמישור הלך אתו ורבים השיב מעון"[8]. ר' מאיר אומר: מה תלמוד־לומר „ורבים השיב מעון" — כשהיה אהרן מהלך בדרך פגע בו באדם רשע ונתן לו שלום. למחר בקש אותו האיש לעבור עבֵרה, אמר: היאך אשא עיני אחר־כך ואראה את אהרן? בושתי הימנו, שנתן לי שלום. נמצא אותו האיש מונע עצמו מן העבֵרה. וכן שני בני אדם שעשו מריבה זה עם זה. הלך אהרן וישב אצל אחד מהם. אמר לו: בני, ראה חברך מהו אומר, מטרף את לבו וקורע את בגדיו, אומר: אוי לי, היאך אשא עיני ואראה את חברי! בושתי הימנו, שאני הוא שסרחתי עליו. הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. והולך אהרן ויושב אצל האחר ואומר לו: בני, ראה חברך מהו אומר, מטרף את לבו וקורע את בגדיו ואומר: אוי לי, היאך אשא את עיני ואראה את חברי! בושתי הימנו,

[1] שופ' ו', כד. [2] בר' י"ח, יג. [3] שם נ', טז, יז. [4] שמ' כ"ג, ד. [5] שם שם, ה. [6] דב' כ"ב, ו. [7] תהל' ל"ד, טו. [8] מלא' ב', ו.

כשאור לעיסה — לבצק, שהעיסה עיקר שלה השאור. שימחה על המים — שמשקין את הסוטה; ואני זקנתי — ושרה אמרה „ואדוני זקן", ושנה בדבור כדי שלא יכעס אברהם. ד) אביך צוה — ומעולם לא צוה יעקב. כמה דיו משתפך וגו' —לכתיבת פסוקים אלו בתורה. עורות עבודים — לקלף של ספר־תורה. ינוקים מתרצעים – תינוקות בבית־הספר בעהם קשים לשמוע לוקים ברצועות. ה) זקוק — מחויב. ו) מטרף את לבו — מכה על לבו. שסרחתי — שחטאתי.

שאני הוא שברחתי עליו. הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. וכשנפגשו זה בזה נפפו ונשקו זה לזה, לכך נאמר: „ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל"[1]. (אב' א; אדר"נ יב).

ז אף על פי שנחלקו בית־שמאי ובית־הלל, אלו אוסרים ואלו מתירים — לא נמנעו בית־שמאי מלִשָׂא נשים מבית־הלל ולא בית־הלל מבית־שמאי. ללמדך, שחבה ורֵעות נוהגים זה בזה, לקַיֵם מה שנאמר: „והאמת והשלום אֱהָבוּ"[2]. (יבמ' יד).

ח „לֹא תִתְגֹּדְדוּ"[3] — לא תעשו אגודות־אגודות, אלא הֱיוּ כלכם אגודה אחת.
„לא תתגודדו" — לא תהיו חלוקים אלו על אלו, שלא תשימו קרחה בכם, כשם שעשה קרח, שחלק לישראל ועשאם אגודות־אגודות—ועשה קרחה בישראל. (ספרי ראה; ילק"ש)

ט „חַיִּים כֻּלְּכֶם הַיּוֹם"[4] — אימתי? משתהיו כלכם אגודה אחת. בנוהג שבעולם, אדם נוטל אגודה של קנים בבת אחת, שמא יכול לשברם? ואילו נוטל אחת־אחת, אפילו תינוק יכול לשברם. וכן אתה מוצא, שאין ישראל נגאלים עד שיהיו אגודה אחת, שנאמר „בימים ההמה ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבואו יחדו מארץ צפון"[5]. (תנח' נצבים; ילק"ש).

י למה לא נאמר בשני „כי טוב"? — אמר ר' חנינא: שבו נבראת מחלוקת, שנאמר: „ויהי מבדיל בין מים למים"[6]. אמר ר' טביומי: אם מחלוקת שהיא לתקונו של עולם ולישובו אין בה „כי טוב"—מחלוקת שהיא לערבובו על אחת כמה וכמה. (ב"ר פד).

יא כל מחלוקת שהיא לשֵם־שמים סופה להתקַיֵם, ושאינה לשם־שמים אין סופה להתקַיֵם. איזו היא מחלוקת שהיא לשם־שמים? זו מחלוקת הלל ושמאי; ושאינה לשם־שמים—זו מחלוקת קרח וכל עדתו. (אב' ה).

יב תניא, רבי נחמיא אומר: בעון שנאת־חנם מריבה רבה בתוך ביתו של אדם. (שבת לב:).

יג מקדש שני שהיו עוסקין בתורה ובמצות ובגמילות־חסדים, מפני מה חרב? מפני שהיתה בו שנאת־חנם.
שקולה שנאת־חנם כנגד שלש עברות: עבודה־זרה, גלוי־עריות ושפיכות דמים. (יומא ט:)

יד „תֹּלֶה אֶרֶץ עַל בְּלִימָה"[7]—אין העולם מתקים אלא במי שבולם עצמו בשעת מריבה. (חול' פט.)

טו בית שיש בו מחלוקת סופו לֵחָרֵב. (דא"ז ט).

טז מעשה בשני בני־אדם שנתגרה בהם השטן, וכל ערב־שבת עם חשכה היו מריבים זה עם זה. נזדמן ר' מאיר אצלם. עִכְּבָם שלשה ערבי־שבתות עד שנעשה שלום ביניהם. שמע ר' מאיר כשהשטן צֹוֵחַ: „וַי, שהוציאני ר' מאיר מביתי!" (גיט' נב).

יז בוא וראה כמה קשה מחלוקת, שכל העוזר במחלוקת הקדוש־ברוך־הוא מאבד זכרו, שכך נאמר: „ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש"[8]. (במ"ר יח).

1 במ' כ', כט. 2 זכ' ח', יט. 3 דב' י"ד, א. 4 שם ד', ד. 5 ירמ' ג', יח. 6 בר' א', ו.
7 איוב כ"ו, ז. 8 במ' ט"ז, לה.

נפפו — חבקו. ח) קרחה — מגרעת. ט) אחת אחת — כל קנה וקנה לבדו. י) נבראת מחלוקת — רקיע שהוא מחיצה מבדלת וחולקת בין מים העליונים לתחתונים. לערבובו — לקלקולו. יד) שבולם עצמו — כובש עצמו, סוגר פיו.

יח לעתיד־לבוא הרשעים נרונים לגיהנם והם מתרעמים על הקדוש־ברוך־הוא: הרי שהיינו מצפים לישועתו של הקדוש־ברוך־הוא. אומר להם הקדוש־ברוך־הוא: בעולם שהייתם בו לא בעלי מחלוקת ובעלי לשון־הרע הייתם! לפיכך „לכו באור אשכם ובזיקות בערתם"[1]; ושלא תאמרו „מידי היתה זאת לכם"[1], אלא אתם עשיתם.–אתם לעצמכם. (קה"ר).

יט אין שני זרזירים ישנים על דף אחד. (ב"ר עה).

כ אין דבר טוב יוצא מתוך מריבה. (שמו"ר ו).

כא שֶׁב בֵּירֵי לְשַׁלְמָנָא וַחֲדָא לְעָבִיד בִּישׁ (שבעה בורות לאיש שלום ואחד לעושה רע). (סנה' ז.).

כב אמר רב הונא: התגרה הזו דומה לצנור של בדק־מים, כיון שנתרחב נתרחב. (שם).

II. הַכְרָעָה לְכַף־זְכוּת וַחֲשָׁד.

כג הִלֵּל אומר: אל תדין את חברך עד שתַּגִּיעַ למקומו. (אב' ב).

כד יהושע בן פרחיה אומר: הֱוֵי דן את כל האדם לכף־זכות. (שם א).

כה שנו רבותינו: הדן את חברו לכף־זכות דנין אותו לזכות.
מעשה באדם אחד שירד מגליל העליון ונשכר אצל בעל־הבית אחד בדרום שלש שנים. ערב יום־הכפורים אמר לו: תן לי שכרי ואלך ואזון את אשתי ובני. אמר לו: אין לי מעות. אמר לו: תן לי פירות. אמר לו: אין לי.–תן לי קרקע.–אין לי.–תן לי בהמה.–אין לי.–תן לי כרים וכסתות.–אין לי. הפשיל כליו לאחוריו והלך לביתו בפחי־נפש. לאחר הרגל נטל בעל־הבית שכרו בידו ועמו מַשׂוֹי שלשה חמורים, אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני בגדים, והלך לו לביתו. אחר שאכלו ושתו, נתן לו שכרו. אמר לו: בשעה שאמרת לי „תן לי שכרי", ואמרתי: „אין לי מעות"–במה חשדתני?
– אמרתי, שמא פרקמטיא בזול נזדמנה לך ולקחת בהן.
– בשעה שאמרת לי: „תן לי בהמה", ואמרתי: „אין לי בהמה"–במה חשדתני?
– אמרתי, שמא מושכרת ביד אחרים.
– בשעה שאמרת לי: „תן לי קרקע", ואמרתי לך: „אין לי קרקע"–במה חשדתני?
– אמרתי, שמא מוחכרת ביד אחרים.
– ובשעה שאמרתי לך: „אין לי פירות"–במה חשדתני?
– אמרתי, שמא אינם מעושרים.

[1] ישע' נ', יא.

יט) שני זרזירים — שני עורבים; ואין שלום ביניהם. כא) שב בירי לשלמנא — ואינו נופל בהם. כב) לצנור של בדק מים וגו' — לנקב שנעשה בסכר של מים, שהולך ומתרחב ע"י שטפון, כך המריבה הולכת ומתחזקת. כג) אל תדין וגו' — אם ראית דבר רע בחברך אל תחייבהו בלבך, שמא מתוך הכרח עשה, וכשתהיה במקומו אף אתה תעשה כמהו. כד) לכף־זכות —לטובה. כה) ונשכר — לפועל. בדרום — של א"י, ביהודה. הפשיל — הטיל. פרקמטיא — סחורה. מוחכרת — נתונה בחכירה (אופן מיוחד של שכירות). אינם מעושרים — עדיין לא הפריש מהם

— ובשעה שאמרתי לך: „אין לי כרים וכסתות" — במה חשדתני?
— אמרתי. שמא הקדיש כל נכסיו לשמים.
אמר לו: העבודה. כך היה. הִדַּרְתִּי כל נְכָסַי בשביל הורקנוס בני, שלא עסק בתורה. וכשבאתי אצל חברי בדרום התירו לי כל נדרי. ואתה כשם שדנתני לזכות כך המקום ידין אותך לזכות. (שבת קכז:).

כו שנו רבותינו: מעשה בחסיד אחד שפדה ריבה אחת בת־ישראל ולמלון השכיבה תחת מרגלותיו. למחר ירד וטבל ושנה לתלמידיו; אמר להם: בשעה שהשכבתיה תחת מרגלותי — במה חשדתוני?
— אמרנו. שמא יש בנו תלמיד שאינו בדוק לרבי.
— בשעה שירדתי וטבלתי — במה חשדתוני?
— אמרנו. שמא מפני טורח־הדרך אירע קֶרי לרבי.
אמר להם: העבודה. כך היה; ואתם כשם שדנתוני לכף־זכות. המקום ידין אתכם לכף־זכות. (שם:)

כז שנו רבותינו: פעם אחת הוצרך דבר אחד לתלמידי־חכמים אצל מַטְרוֹנִיתָא אחת שכל גדולי־העיר מצוים אצלה. אמרו: מי ילך? אמר להם ר' יהושע: אני אלך. הלך ר' יהושע ותלמידיו. כיון שהגיע לפתח ביתה חלץ תפלין ברחוק ארבע אמות ונכנס ונעל הדלת בפניהם. אחר שיצא ירד וטבל ושנה לתלמידיו; אמר להם: בשעה שחלצתי תפלין — במה חשדתוני?
— אמרנו: כְּסָבוּר רבי, לא יכנסו דברי־קדושה במקום טומאה.
— בשעה שנעלתי — במה חשדתוני?
— אמרנו. שמא דבר־מלכות יש בינו לבינה.
— בשעה שירדתי וטבלתי — במה חשדתוני?
— אמרנו. שמא נִתְּזָה צִינוֹרָא מפיה על בגדיו של רבי.
אמר להם: העבודה. כך היה; ואתם כשם שדנתוני לזכות המקום ידין אתכם לזכות. (שם).

כח „וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ עַד מָתַי תִּשְׁתַּכָּרִין... וַתַּעַן חַנָּה וַתֹּאמֶר לֹא אֲדֹנִי"[1] — לא אדון אתה בדבר זה, לא רוח־הקודש שורה אצלך, שאתה חושדני בדבר זה; יש אומרים: כך אמרה לו: לא אדון אתה? לא שכינה ורוח־הקודש אצלך, שדנתני לכף־חובה ולא דנתני לכף־זכות? וכי לא ידעת ש„אשה קשת־רוח אנכי"[1]?
„וְיַיִן וְשֵׁכָר לֹא שָׁתִיתִי"[1] — אמר ר' אלעזר: מכאן לנחשד בדבר שאין בו, שצריך להודיעו.
„וַיַּעַן עֵלִי וַיֹּאמֶר: „לְכִי לְשָׁלוֹם"[2] — אמר ר' אלעזר: מכאן לחושד את חברו בדבר

1 ש"א א', יה, טו. 2 שם שם, יז.

מעשר. העבודה — לשון שבועה. הדרתי — הקדשתי לשמים בנדר. חברי — מחכמי ישראל. בשביל הורקנוס בני — עי' ספר שני „מעשי הכמים" עב. כו) ריבה — נערה. ולמלון — כשהגיעו למקום. לינה. ושנה — ישב ללמד. שאינו בדוק — שאינו מנוסה וידוע אם כשר הוא לסמוך עליו ולא רצה רבי להניחה אצלנו. קרי — טומאת לילה. כז) מטרוניתא — גבירה רומית. גדולי העיר — רומי. שנעלתי — את הדלת. דבר מלכות — של סוד. נתזה צינורה — נזרקו טפין של רוק

שאין בו שצריך לפַּיְסו; ולא עוד אלא שצריך לברכו, שנאמר: „ואלהי ישראל יתן את שלתך"[1]. (בר' לא).

כט אמר ריש־לקיש: החושד בכשרים לוקה בגופו, שנאמר: „והן לא יאמינו לי"[2] — וגלוי לפני הקדוש־ברוך־הוא שיאמינו ישראל. אמר לו: הם מאמינים בני מאמינים, ואתה אין סופך להאמין.

ומנין שלקה? שנאמר: „ויאמר ה' לו עוד: הבא נא ידך בחיקך, ויבא... ויוציאה והנה ידו מצרעת כשלג"[3]. (שבת צז).

ל אמר ר' ראובן בן אִצְטְרוֹבלי: אין אדם נחשד בדבר אלא אם כן עֲשָׂאוֹ, ואם לא עשה כֻּלו עשה מקצתו, ואם לא עשה מקצתו — הרהר בלבו לעשותו, ואם לא הרהר בלבו לעשותו — ראה אחרים שעשו ושמח. (מו"ק יח:).

לא אמר ר' יוסי: יהא חלקי עם מי שחושדין אותו בדבר ואין בו. (שם).

III. תּוֹכָחָה, חֲנֻפָּה וּצְבִיעוּת.

לב תניא, רבי אומר: איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם? יאהב את התוכחות; שכל זמן שתוכחות בעולם, נחת־רוח באה לעולם, טובה וברכה באות לעולם ורעה מסתלקת מן העולם, שנאמר: „ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב"[4].

אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: כל המוכיח את חבירו לשם־שמים זוכה להלקו של הקדוש־ברוך־הוא, שנאמר: „מוכיח אדם אחרי"[5], ולא עוד אלא שמושכין עליו חוט של חסד, שנאמר: „חן ימצא ממחליק לשון"[5]. (תמיד כח.).

לג מנין לרואה בחברו דבר מגונה שחַיָב להוכיחו? תלמוד־לומר: „הוכח תוכיח את עמיתך"[6]. הוכיחו ולא קבל, מנין שיחזור ויוכיחנו? תלמוד־לומר: „תוכיח" — מכל־מקום. יכול אפילו משתנים פניו — תלמוד־לומר: „ולא תשא עליו חטא"[6]. (ערכ' טז:).

לד אמר רבא: „הוכח תוכיח"[6], „הוכח" — אפילו מאה פעמים; אין לי אלא הרב לתלמיד, תלמיד לרב מנין? תלמוד־לומר: „הוכח תוכיח" — מכל־מקום. (ב"מ לא.).

לה עד היכן תוכחה? רב אמר: עד הכאה; ושמואל אמר: עד קללה. רבי יוחנן אמר עד נזיפה. (ערכ' טז.).

לו אמר לו ר' זירא לר' סימון: יוכיח מר לאותם של בית ריש־גלותא. אמר לו: לא יקבלו ממני. אמר לו: אף־על־פי שלא יקבלו יוכיחם מר. (שבת נה.).

לז כל מי שאפשר למחות באנשי ביתו ולא מחה — נתפס על אנשי ביתו; באנשי עירו — נתפס על אנשי עירו; בכל העולם כולו — נתפס על כל העולם כולו. (שם נד:).

[1] ב"ר מ', יז. [2] שמ' ד', א. [3] שם שם, ו. [4] מש' כ"ד, כה. [5] שם כ"ח, כג. [6] ויק' י"ט, יז.

ונמצאת. כט) אין סופך להאמין — במי מריבה. לב) מוכיח אדם אחרי — אחרי הקב"ה, בחלקו. לג) משתנים פניו — שהוא מוכיחו ברבים ומלבין פניו. לד) הרב לתלמיד — שדרכו להוכיח. תלמיד לרב — שראה בו דבר שאינו הגון. לה) עד היכן — אדם חייב להוכיח את חבירו. עד הכאה — עד שיכה את המוכיח. עד קללה — שיקלל את המוכיח. נזיפה — גערה. לו) לאותם של בית ריש־גלותא — לאנשי ביתו של ראש הגולה בבבל שנהגו שלא כשורה. לז) נתפס — נענש.

לח אמר ר' חנינא: מהו שנאמר: „ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו"[1]—אם שרים חטאו—זקנים מה חטאו? אלא על זקנים שלא מִחו בשרים. (שבת נד, נה).

לט פרתו של ר' אלעזר בן עזריה היתה יוצאת [בשבת] ברצועה שבין קרניה, שלא ברצון חכמים.

„פרתו של ר' אלעזר בן עזריה"—וכי פרה אחת היתה לו? והרי אמר רב: שנים עשר אלף עגלים הוה מְעַשֵׂר ר' אלעזר בן עזריה מעדרו כל שנה ושנה? תנא, לא שלו היתה אלא של שכֶנתו היתה, ומתוך שלא מִחה בה נקראת על שמו. (שם נד:).

מ אמר ר' אחא בר' חנינא: מעולם לא יצאה מדה טובה מפי הקדוש־ברוך־הוא וחזר בה לרעה, חוץ מדבר זה, שנאמר: „ויאמר ה' אליו עבור בתוך העיר, בתוך ירושלים, והתוית תָו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות וגו'"[2]. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא לגבריאל: לך ורשום על מצחם של צדיקים תָו של דיו, שלא ישלטו בהם מלאכי־חַבָּלָה, ועל מצחם של רשעים תו של דם, כדי שישלטו בהם מלאכי־חבלה. אמרה מדת הדין לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, מה נשתנו אלו מאלו? אמר לה: הללו צדיקים גמורים והללו רשעים גמורים. אמרה לפניו: רבונו־של־עולם, היה בידם למחות ולא מִחו. אמר לה: גלוי וידוע לפני, שאם מחו בהם לא יקבלו מהם. אמרה לפניו: רבונו־של־עולם, אם לפניך גלוי, להם מי גלוי? וזהו שנאמר: „זקן בחור ובתולה וטף ונשים תהרגו למשחית ועל כל איש אשר עליו התָו אל תגשו וממקדשי תחלו"[3], ונאמר: „ויחלו באנשים הזקנים, אשר לפני הבית"[3]. שנה רב יוסף: אל תקרי „מִמִּקְדָּשִׁי" אלא „מְמֻקְדָּשַׁי"—אלו בני אדם שקִימו כל התורה כֻלה מאלף ועד תיו. (שם נה:).

מא אמר ר' חנינא: לא חרבה ירושלים, אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה, שנאמר: „היו שׂריה כאילים לא מצאו מרעה"[4]—מה איל זה, ראשו של זה בצד זנבו של זה, אף ישראל שבאותו הדור כָּבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה. (שם קיט:).

מב „שִׁמְעוּ וּתְחִי נַפְשְׁכֶם"[5]—היאך חביבים ישראל שהוא מפתה אותם! אמר להם: אם יפול אדם מן הגג כל גופו לוקה, והרופא נכנס אצלו ונותן לו רְטִיָּה בראשו, וכן בידיו, וכן ברגליו ובכל אבריו—נמצא כֻּלו רטיות, אני איני כך, אלא רמ"ח אברים באדם הזה והאוזן אחד מהם, וכל הגוף מלוכלך בעברות—והאוזן שומעת וכל הגוף מקבל חיים. (שמו"ר כז).

מג אהב את המוכיחך ושנא את המשבחך. (אדר"נ כט).

מד תניא, אמר ר' טרפון: תְּמֵהַּ אני, אם יש בדור הזה שמקבל תוכחה; אם אמר לו:

[1] ישע' ג' יד. [2] יחז' ט', ד. [3] שם שם, ו. [4] איכה א', ו. [5] ישע' נ"ה, ג.

לח) זקנים — חכמים. לט) שלא ברצון חכמים — שלדעתם יש אסור בדבר. מ) וחזר בה לרעה — ושנה דעתו לרעה. חוץ מדבר זה — מעון מניעת תוכחה. מלאכי־חבלה — מלאכים משחיתים. מי גלוי — וכי גלוי? ויחלו באנשים הזקנים —הרי שמתחלה לא רצה הקב"ה להשחיתם ואח"כ הודה למדת־הדין וצוה להשחית את הצדיקים, ולהתחיל מהם ראשונה. שקימו כל התורה וגו' — ואעפ"כ נענשו כשביל שלא מיחו באחרים. מא) ראשו... בצד זנבו של זה — ואין רואים זה פני זה. כבשו — השפילו. מב) רטיה — תחבושת לרפואה. מד) אם אמר לו — אחד לחברו.

טול קיסם מבין שניך–אמר לו: טול קורה מבין עיניך! אמר ר' אלעזר בן עוריה: תְּמֵהַנִי אם יש בדור הזה שיודע להוכיח.

אמר ר' יוחנן בן נורי: מעיד אני עלי שמים וארץ, שהרבה פעמים לקה עקיבא על ידי, שהייתי קובל עליו לפני רבן־גמליאל, וכל־שכן שהוסיף בי אהבה, לקַיֵּם מה שנאמר: „הוכח לחכם ויאהבך"[1]. (ערכ' טז:).

מה אמר אביי: תלמיד־חכם שבני עירו אוהבים אותו–לא משום, שהוא מעולה ביותר, אלא משום שאינו מוכיחם. (כת' קה:).

מו „הִתְקוֹשְׁשׁוּ וָקוֹשׁוּ"[2], אמר ריש־לקיש: קשוט עצמך ואחר־כך קשוט אחרים. (ב"מ קז).

מז ר' נתן אומר: מום שבך אל תאמר לַחֲבֵרְךָ. (ב"מ נט).

מח אמר ר' אילעאי משום ר' אלעזר בר' שמעון: כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע. ר' אבא אומר: חובה, שנאמר: „אל תוכח לץ פן ישנאך"[1]. (יבמ' סה:).

מט אמר ר' אלעזר: כל אדם שיש בו חנופה מביא אף לעולם שנאמר: „וחנפי לב ישימו אף"[3], ולא עוד אלא שאין תפלתו נשמעת, שנאמר: „לא ישועו כי אֲסָרָם"[3]. (סוטה מא.).

נ ואמר ר' אלעזר: כל אדם שיש בו חנופה אפילו עֻבָּרים שבמעי־אמם מקללים אותו. (שם).

נא ואמר ר' אלעזר: כל אדם שיש בו חנופה נופל בגיהנם. (שם).

נב ואמר ר' אלעזר: כל המחניף לחברו סוף נופל בידו, ואם אינו נופל בידו נופל ביד בנו, ואם אינו נופל ביד בנו נופל ביד בן־בנו, שנאמר: „ויאמר ירמיה הנביא אל חנניה הנביא... אמן כן יעשה ה', יקם ה' את דבריך וגו'"[4], ונאמר: „ויהי הוא בשער בנימין ושם בעל פקידות ושמו יִרְאִיָּה בן שֶׁלֶמְיָה בן חנניה, ויתפוש את ירמיהו הנביא... ויביאהו אל השרים"[5]. (שם מא, מב).

נג ואמר ר' אלעזר: כל עדה שיש בה חנופה מאוסה כנדה. (שם מב.).

נד ואמר ר' אלעזר. כל עדה שיש בה חנופה לסוף גולה. (שם).

נה כת חנפים – אינה מקבלת פני־שכינה, שנאמר: „כי לא לפניו חנף יבא"[6]. (שם).

נו דרש רב יהודה בר מערבא, ויש אומרים ר' שמעון בן פזי: מותר להחניף לרשעים בעולם־הזה, שנאמר: „לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע"[7]–מכלל שבעולם־

[1] מש' ט', ח. [2] צפ' ב', א. [3] איוב ל"ו, יג. [4] ירמ' כ"ח, ה, ו. [5] שם ל"ז, יג, יד. [6] איוב י"ג, טז. [7] ישע' ל"ב, ה.

טול קיסם וגו' – אם מוכיח אחד לחברו על עברה קטנה שבידו זה מראה על עברה גדולה שביד המוכיח עצמו („קיסם" – שבב קטן של עץ, „קורה" – סרן גדול). תמהני – תמה אני, מסופק אני. שיודע להוכיח – איש נקי מעברות. מו) קשוט עצמך וגו' – תקן עצמך מעברות שבידך ואח"כ תוכיח אחרים. מט) לא ישועו כי אסרם – כשהקב"ה מייסרם אל יצעקו בתפלה, שאין תפלתם נשמעת. נב) ויתפוש את ירמיה וגו' – הרי בשביל שהחניף ירמיה לחנניה נביא השקר סופו שנפל ביד בן בנו. נו) לא יקרא עוד וגו' – על לעתיד־לבוא נאמר.

הזה מותר. ר' שמעון בן לקיש אמר. מכאן: „כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים ותרצני"[1]. ולא כרי לוי, שאמר ר' לוי: מָשָׁל של יעקב ועשו למה הדבר דומה, לאדם שזִמֵּן את חברו לסעודה והכיר בו שמבקש לְהָרְגוֹ. אמר לו: טעם תבשיל זה שאני טועם כתבשיל שטעמתי בבית המלך. אמר: המלך יודע את זה — מתירא ואינו הורגו. (סוטה מא).

נז אמר ר' שמעון בן חלפתא: מיום שגבר אגרופה של חנופה נתעַוְּתוּ הדינין ונתקלקלו המעשים, ואין אדם יכול לומר לחברו: מעשי גדולים ממעשיך. (שם).

נח אמר ינאי המלך לאשתו: אל תתיָראי מן הפרושים ולא ממי שאינם פרושים, אלא מן הצבועים, שדומים לפרושים, שמעשיהם כמעשה זמרי ומבקשים שָׂכָר כפנחס. (שם כב).

נט מפרסמים את החנופים, מפני חלול־השם. (יומא פו).

ס היה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כבָרוֹ לא יִכָּנֵס לבית־המדרש. (בר' כח).

סא נוח למלוך על כל העולם כלו מלישב ולשנות בפני בני־אדם העטופים בסדינים. (אדר"נ כה).

סב החזיר הזה בשעה שהוא רובץ הוא פושט טְלָפָיו, כלומר: ראו שאני טהור. (ב"ר סה; ויק"ר יג).

IV. לְשׁוֹן־הָרָע וְגִלּוּי־סוֹד.

סג אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן זִמְרָא: כל המספר לשון־הרע כאלו כופר בעקר שנאמר: „אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתנו אתנו — מי אדון לנו"[2]. (ערכ' טו).

סד אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: כל המספר לשון־הרע אמר הקדוש־ברוך־הוא: אין אני והוא יכולים לָדוּר בעולם, שנאמר: „מלשני בסתר רעהו... אתו לא אוכל"[3] — אַל תקרא „אתו" אלא „אִתּוֹ". (שם).

סה אמר ר' מָנָא: כל שאומר לשון־הרע מְסַלֵּק השכינה מלמטה למעלה. תדע לך. מה דוד אומר: „נפשי בתוך לבאים אשכבה לוהטים בני־אדם, שניהם חנית וחצים ולשונם חרב חדה"[4]; מה נאמר אחריו: „רומה על השמים אלהים"[5] — אמר

1 בר' ל"ג, י. 2 תהל' י"ב, ה. 3 שם ק"א, ה. 4 שם נ"ז, ה. 5 שם שם, ו.

כראות פני אלהים — הרי שעקב אבינו החניף לעשו. אמר: המלך יודע וגו' — זה שהוטין אומר כך בלבו. מתירא ואינו הורגו — ואף כאן נתכוון יעקב לרמז לעשו שהמלאכים מצויים אצלו ויתיירא להרגו. נח) ינאי המלך — מבני החשמונאים, וצדוקי היה, ואשתו שלומית, אחותו של ר' שמעון בן שטח, היתה מן הפרושים. הצבועים — שאין תוכם כברם, חוטאים בסתר ומתחסדים בגלוי. מעשה זמרי — בן סלוא, שפנחס בן אלעזר הרגהו על עבירה שעשה (במי כ"ה). נט) מפרסמים — מודיעין לכל שרשעים הם. ס) שאין תוכו כברו — שאינו מכפנים, בלבו, כמו שנראה מבחוץ, במנהגיו. סא) העטופים בסדינים — בלו' עניים שמתלבשים בסדינים כמנהג חסידי תלמידי־חכמים. סב) פושט טלפיו — פרסותיו, להראות שהוא מפריס פרסה כבהמה טהורה. סג) כופר בעיקר — מכחש באלהים. סה) מסלק — מסיר.

דוד: רבונו־של־עולם, מה השכינה עושה למטה? סַלֵּק את השכינה לרקיע! (דב"ר ה).

סו ראה כמה קשה לשון־הרע, שהיא קשה משפיכות־דמים ומגלוי־עריות ועבודה־זרה: בשלש עבֵרות הללו כתוב „גדול", „גדולה", ובלשון־הרע כתוב „גדולות". בשפיכות־דמים כתוב: „גדול עוני מנשוא"[1], ובגלוי־עריות כתוב: „ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת"[2], ובעבודה־זרה כתוב: „אנא חטא העם הזה חטאה גדולה"[3]; אבל בלשון־הרע כתוב: „יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות"[4] — להודיעך שקשה לשון־הרע יותר משלש עברות הללו. (שו"ט נב; ערכ' טו:).

סז ארבעה דברים שהם נפרעים מן האדם בעולם־הזה והקרן קַיֶּמֶת לו לעולם־הבא, ואלו הם: עבודה־זרה וגלוי־עריות ושפיכות־דמים — ולשון־הרע כנגד כֻּלם. (ירוש' פאה א).

סח אמר ריש־לקיש: כל המספר לשון־הרע מגדיל עונות עד לשמים, שנאמר: „שַׁתּוּ בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ"[5]. (ערכ' טו:).

סט אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: כל המספר לשון־הרע ראוי לסקלו באבן. (שם).

ע אמר רב ששת משום ר' אלעזר בן עזריה: כל המספר לשון־הרע וכל המקבל לשון־הרע וכל המעיד עדות־שקר בחברו ראוי להשליכו לכלבים, שנאמר: „לכלב תשליכון אותו"[6], וכתוב אחריו: „לא תשא שמע שוא"[7] — לא תשיא. (פס' קיח).

עא כל המספר לשון־הרע אין לו חלק לעולם־הבא. (פדר"א נג).

עב אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: כל המספר לשון־הרע אומר הקדוש־ברוך־הוא לשר של גיהנם: אני עליו מלמעלה ואתה עליו מלמטה נדוננו. (ערכ' טו:).

עג האומר בפיו [לשון־הרע] חמור מן העושה מעשה, שכֵּן מצינו שלא נתחתם גזר־דין על אבותינו במדבר אלא על לשון־הרע, שנאמר: „וינסו אותי זה עשר פעמים וגו'"[8]. (שם).

עד „וַיָּמֻתוּ הָאֲנָשִׁים מוֹצִאֵי דִבַּת הָאָרֶץ רָעָה בַּמַּגֵּפָה" — אמר ר' שמעון בן לקיש: שמתו מיתה משונה.

אמר ר' חנינא בר פפא: דרש ר' שילא איש כפר תמרתא: מלמד שנשתרבב לשונם ונפל על טבורם, והיו תולעים יוצאות מלשונם ונכנסות בטבורם, ומטבורם ונכנסות בלשונם. רב נחמן בר יצחק אמר: באסכרה מתו. (סוטה לה.).

עה שנינו: אמר ר' אלעזר בן פַּרְטָא: בא וראה כמה גדול כחה של לשון־הרע — ממרגלים: ומה מרגלים שהוציאו שם רע על עצים ואבנים כך, מוציא שם רע על חברו — על אחת כמה וכמה. (ערכ' טו.).

עו אמר ר' חנינא: אין הנגעים באים אלא על לשון־הרע. אמרו חכמים: תדע לך שהנגעים באים על לשון־הרע, הרי מרים הצדקת על־ידי שדברה לשון־הרע במשה אחיה דבקו בה הנגעים — סימן לכל בעלי לשון־הרע. הוֵי: „זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים"[9].

1 בר' ד', יג. 2 שם ל"ט, ט. 3 שמ' ל"ב, לא. 4 תהל' י"ב, יד. 5 שם ע"ג, ט. 6 שמ' כ"ב, ל. 7 שם כ"ג, א. 8 במ' י"ד, כב. 9 דב' כ"ד, ט.

סט) שהם נפרעים — שמענישים עליהם. ע) לא תשיא — לא תוציא שם רע על חברך. עג) על לשון הרע — של המרגלים. עו) שדברה לה"ר במשה — על שפרש מצפורה אשתו.

הרי דברים קל־וחומר: מה מרים שלא דברה אלא שלא בפניו של משה ולהנאתו של משה ולשבחו של מקום ולבנינו של עולם — כך נענשה, כל המדבר בגנותו של חברו ברבים על אחת כמה וכמה. (דב"ר ו; ספרי תצא).

עז אמר ריש־לקיש: מהו שנאמר: „זאת תהיה תורת המצורע"[1] — זאת תהיה תורתו של מוציא שם רע. (ערכ' טו:).

עח „הַלְהָרְגֵנִי אַתָּה אֹמֵר כַּאֲשֶׁר הָרַגְתָּ אֶת הַמִּצְרִי... וַיֹּאמַר אָכֵן נוֹדַע הַדָּבָר"[2] — לפי שהיה משה מהרהר בלבו ואומר: מה חטאו ישראל שנשתעבדו מכל האומות? כיון ששמע דבריו אמר: „אכן נודע הדבר!" — עתה ידעתי על איזה דבר הם משתעבדים: לשון־הרע יש ביניהם — והיאך יהיו ראוים לגאולה?! (שמו"ר א).

עט אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שאמר דוד למפיבשת: „אתה וציבא תחלקו את השדה"[3] — יצתה בת־קול ואמרה לו: רחבעם וירבעם יחלקו את המלוכה.

ואמר רב יהודה אמר רב: אלמלי לא קבל דוד לשון־הרע לא נחלקה מלכות בית־דוד ולא עבדו ישראל עבודה־זרה ולא גלינו מארצנו. (שבת נו:).

פ „אִישׁ לָשׁוֹן בַּל יִכּוֹן בָּאָרֶץ"[4] — אמר ר' לוי: לעתיד־לבוא הקדוש־ברוך־הוא נוטל את אומות־העולם ומורידם לגיהנם ואומר להם: למה הייתם קונסים את בני? והם אומרים לו: מהם ובהם היו באים ואומרים לשון־הרע איש על חברו — והקדוש־ברוך־הוא נוטל אלו ואלו ומורידם לגיהנם. (ב"ר כ).

פא ר' אלעזר בר' שמעון היה תופס גנבים. שלח לו ר' יהושע בן קרחה: חומץ בן יין, עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה? שלח לו ר' אלעזר: קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח לו ר' יהושע: יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו. (ב"מ פג.).

פב שלח לו מר עוקבא לרבי אלעזר: בני אדם העומדים עלי ובידי למסרם למלכות — מהו? שרטט וכתב לו: „אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי"[5] — אף־על־פי שרשע לנגדי, אשמרה לפי מחסום. שלח לו: הם מצערים לי הרבה ואיני יכול לעמוד בהם. שלח לו: „דום לה' והתחולל לו"[6] — דום לה' והוא יפילם לפניך חללים חללים, השכם והערב עליהם לבית־המדרש והם כלים מאליהם. הדבר יצא מפי ר' אלעזר ונתנוהו לגניבא בקולר. (גיט' ז.).

[1] ויק' י"ד, ב. [2] שמ' ב', יד. [3] ש"ב י"ט, ל. [4] תהל' ק"מ, יב. [5] שם ל"ט, ב. [6] שם ל"ז, ז.

להנאתו של משה — שיחזיר את אשתו לביתו. ולבנינו של עולם — שיעסוק בפריה־ורביה: עח) מהרהר — חושב. עט) אתה וציבא תחלקו את השדה — שקבל דוד לה"ר מציבא על מפיבושת. ולא עבדו ישראל ע"ז — שעל־ידי שנחלקה המלכות העמיד ירבעם העגלים שלא יעלו ישראל לירושלים לממשלתו של רחבעם. פ) קונסים — גוזרים עליהם גזירות רעות. מהם ובהם — מתוכם עצמם. פא) חומץ בן יין — כלו' איש פחות בנו של אדם גדול. בעל הכרם — הקב"ה. פב) מר עוקבא — ריש־גלותא היה, וקרוב למלכות. העומדים עלי — לצרני. מהו — למסרם או לאו. שרטט וכתב לו — שאין כותבין דברי מקרא בלא שרטוט. שרשע לנגדי — מבעיתני. השכם והערב — הל"ש „דום" מלשון דמדומי חמה של שחרית וערבית. ונתנוהו לגניבא — אחד מבעלי־ריבו של מר עוקבא. בקולר — בשלשלת של ברזל שנותנים בו את הפושעים למלכות.

פג אמר רב חָמָא בר חנינא: מהו שנאמר: „מות וחיים ביד לשון"[1] — וכי יש יד ללשון? לומר לך מה יד ממיתה אף לשון ממיתה. אי מה יד אינה ממיתה אלא בסמוך לה אף לשון אינה ממיתה אלא בסמוך לה? — תלמוד־לומר: „חץ שחוט לשונם"[2]. אי מה חץ עד ארבעים וחמשים אמה אף לשון עד ארבעים וחמשים אמה? תלמוד־לומר: „שַׁתּוּ בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ"[3]. (ערכ' טו:).

פד „חִצֵּי גִבּוֹר שְׁנוּנִים עִם גַּחֲלֵי רְתָמִים"[4] — ומה ראה למשול לשון־הרע לחץ מכל כלי־זַיִן? אלא כל כלי־זַיִן מכים במקומם וזה מכה מרחוק, כך הוא לשון הרע, שהוא נאמר ברומי וממית בסוריא. ולא ככל נחלים אלא כנחלי רתמים, שכל הנחלים כבו מבחוץ כבו מבפנים, אבל נחלי־רתמים אף־על־פי שכָּבו מבחוץ עדַיִן בוערות מבפנים; כך כל מי שהוא מקבל לשון־הרע, אף־על־פי שאתה הולך ומפַיְסו והוא מתפַּיֵּס עדין הוא בוער מבפנים. (ב"ר צח; ירוש' פאה א).

פה אמר ר' שמואל בר נחמן: למה נקרא שמו של לשון־הרע לשון שלישי, שהוא הורג שלשה: האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו. מנַיִן? דואג שאמרו, ושאול שקִבלו, ונוב עיר הכהנים שנאמר עליהם. (ערכ' טו:; ירוש' פאה א'; דב"ר ה).

פו נמשל הלשון לחץ, ולמה? שאם ישלוף האדם החרב שבידו להרוג את חברו הוא מתחנן לו ומבקש הימנו רחמים, מתנחם ההורג ומחזיר החרב לנרתיקה, אבל החץ כיון שֶׁיָּרָה אותו והלך, אפילו מבקש להחזיר אינו יכול להחזיר. (שו"ט קב).

פז אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא: מהו שנאמר: „מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה"[5]? אמר לו הקדוש־ברוך־הוא ללשון: כל אבריו של אדם זקופים ואתה מוטל; כל אבריו של אדם מבחוץ ואתה מבפנים; ולא עוד אלא שהקפתי לך שתי חומות, אחת של עצם ואחת של בשר — „מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה"! (ערכ' טו:).

פח ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמר: רמ"ח אברים יש בו באדם, מהם רבוצים, מהם זקופים, ולשון זה נתון בין שני לחיים ואמַּת־המים עוברת תחתיו ומכופל כמה כְּפִילות, בוא וראה כמה שרפות הוא שורף — אלו היה זקוף ועומד, על אחת כמה וכמה! (ויק"ר טז).

פט כמה קשה לשון הרע! משל לנְכֵה־רגלים, שהיה מרעיש את המדינה, אמרו: אלו היה שלם על אחת כמה וכמה; כך הלשון מחותך ומונח בתוך הפה והוא מרעיש את העולם. למה הוא דומה, לכלב שהוא קשור בשלשלת וחבוש ונתון לפנים משלשה בתים והוא מנבח וכל העם מתיָראים ממנו, אילו היו בחוץ מה היה עושה? כך לשון־הרע, נתון לפנים מן הפה ולפנים מן השפתים ומכה — אלו היה בחוץ, על אחת כמה וכמה.

אמר הקדוש־ברוך־הוא: מכל צרות הבאות עליכם, אני יכול להציל אתכם; אבל בלשון הרע — הטמן עצמך ואין אתה מפסיד. (ילק"ש; דא"ז).

צ' אמר ריש־לקיש: מהו שנאמר: „אם ישוך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון"[6] —

[1] מש' י"ח, כא. [2] ירמ' ט', ז. [3] תהל' ע"ג, ט. [4] שם ק"כ, ד. [5] שם שם, ג. [6] קהל' י', יא.

פד) כבו מבחוץ וגו' — כשכבו מבחוץ ממילא כבו מבפנים. פה) לשון שלישי — כך היו קורין ללה"ר בלשון ארמית. דואג שאמרו וגו' — וכלם נהרגו בשביל לה"ר. פו) לנרתיקה — לתערה. פז) מוטל — שכוב. פח) ואמת־המים — מעין של רוק.

לעתיד-לבוא מתקבצות כל החיות ובאות אצל הנחש ואומרות לו: ארי דורס ואוכל, זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך? אומר להם: וכי מה יתרון לבעל הלשון? (ערכי' טו:)

צא אמר ר' שמואל ברי נחמן: אמרו לו לנחש: מפני מה אתה מצוי בין הגדרות? אמר להם: אני פרצתי גדרו של עולם. אמרו לו: מפני מה אתה הולך ולשונך שותת? אמר להם: הוא גרם לי. אמרו לו: מפני מה כל החיות נושכות ואינן ממיתות, ואתה נושך וממית? אמר להם: „אם ישוך הנחש בלי לחש"[1]—אפשר שאני עושה כלום, ולא נאמר לי מלמעלה!— ומפני מה אתה נושך באבר אחד וארסך מהלך בכל האברים? אמר להם: ולי אתם אומרים אמרו לבעל הלשון, שיושב ברומי והורג בסוריא, בסוריא—והורג ברומי. (תנח"ק חקת; ויק"ר).

צב „מְגוּרֵי אֶל חֶרֶב הָיוּ אֶת עַמִּי לָכֵן סְפֹק אֶל יָרֵךְ"[2]—אמר ר' אלעזר: אלו בני אדם שאוכלים ושותים זה עם זה ודוקרים זה את זה בחרבות שבלשונם. (יומא ט:).

צג תני ר' ישמעאל: „לא תלך רכיל בעמך"[3]—זו רכילות ולשון-הרע.

תני ר' נחמיה: שלא תהא כרוכל הזה, מטעין דבריו של זה לזה ודבריו של זה לזה. (ירוש' פאה א).

צד לשון-הרע כיצד? אמר רבה: כגון שאמר: אש בביתו של פלוני. אמר לו אביי: מה עשה? גלויי-דבר בלבד היא! אלא שמוציאו בלשון-הרע, שאומר: היכן מצויה האש? אלא בביתו של פלוני, שיש לו בשר ודגים! (ערכי' טו:).

צה שאלו לפני ר' יוחנן: איזהו לשון-הרע?—האומרו והיודעו.

חנות של פשתנים היה להם צמות, והיה שם אחד ששמו בן-חובץ ולא בא. אמרו: מה אנו אוכלים היום? אמר אחד: חובץ. אמרו: יבוא בן-חובץ. אמר ר' יוחנן: זה אומר לשון-הרע בהצנע.

בולאות של צפורין היה להם צמות, והיה שם אחד ששמו יוחנן. אמר אחד לחברו: אין אנו הולכים לבקר את ר' יוחנן היום? אמרו: יבוא יוחנן. אמר ר' שמעון בן לקיש: זה אומר לשון-הרע בצדק. (ירושי פאה א).

צו פעם אחת בא [גט] מקושר לפני רבי, ואמר רבי: אין זמן בזה. אמר לו ר' שמעון

[1] קהל' י', יא. [2] יחז' כ"א, יז. [3] ויק' י"ט, טז.

צ) וכי מה יתרון לבעל הלשון — שאף הוא אין לו הנאה מלשון. צא) מלמעלה — מן השמים. וארסך — רעל שלך. צב) מגורי אל חרב — דרש „מגורי" לשון אסיפה וכנוס, שנאספים בחבורה וחושבים רע זה על זה. צג) מטעין — נושא ומוליך. צד) אש בביתו של פלוני — בתנורו של פלוני. שמוציאו בלה"ר —שאומר זאת בכוונה ללשון-הרע. שיש לו בשר ודגים — ובביתו מבשלין ואוכלין הרבה. צה) והיודעו — שאינו אומרו בפירוש אלא בדרך רמז, וכוונתו לה"ר. פשתנים — סוחרי פשתן. צמות — כנוס ואסיפה להטיל עליהם מס לעבודת-המלך. אמר אחד: חובץ—גבינה, ונתכוון לרמז על בן-חובץ, כדי שיזכרו בו ולא יפטר מן המס. בהצנע— בהסתר. בולאות — חשובי העיר. לבקר את ר' יוחנן היום — שמא חולה הוא; ואף כאן נתכוון האומר שיזכרו ביוחנן. בצדק — כאלו כוונתו לעסוק במצות בקור-חולים. צו) גט מקושר — שטר שיש בו קיפולים וקשרי תפירה בין שורה לשורה, שכך היו כותבים בימיהם פעמים שטר פשוט, בלא קיפולים ותפירות, ופעמים מקושר. אין זמן בזה — איני מוצא בשטר זה זמן כתיבתו.

ברבי לרבי: שמא בין קשריו מובלע. פתחו וראה. הציץ בו רבי בזעף. אמר לו: לא אני כתבתיו--ר' יהודה חַיָּטָא כְּתָבוֹ. אמר לו רבי: כלך מלשון הרע הזה!

שוב היה יושב לפניו ופוסק סדר בספר תהלים. אמר רבי: כמה מיושר כתב זה! אמר לו: לא אני כתבתיו—יהודה חַיטא כתָבו. אמר לו רבי: כלך מלשון הרע הזה!

— בשלמא שם יש לשון־הרע, אלא כאן מה לשון־הרע יש בכך?

— משום דְּרַב דימא, ששָׁנה רב דימא אחיו של רב סַפרא: לעולם אל יסַפר אדם בטובתו של חברו, שמתוך טובתו בא לידי רעתו. (ב"ב קסד:).

צז „וַיְּסַפְּרוּ לוֹ וַיֹּאמְרוּ בָּאנוּ אֶל הָאָרֶץ... וְגַם זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ הִיא... אֶפֶס כִּי עַז הָעָם וגו'"[1]—כך דרכם של מספרי לשון־הרע: פותחים בטובה ומשלימים ברעה. (תנה"ק שלח).

צח אמר ר' יוחנן משום ר' מאיר: כל לשון־הרע שאין בו דבר אמת בתחלתו אין מתקַיֵם בסופו. (סוטה לה.).

צט כַּד לָא תֵיעוּל מִלָּה כֹּלָא תֵיעוּל פַּלְגָא (לשון־הרע, אם אינה נכנסת כֻּלה—נכנסת מחצה). (ב"ר קו).

ק אמר רב עמרם אמר רב: שלש עבֵרות אין אדם נִצוֹל מהן בכל יום: (הרהור עבֵרה ועיון־תפלה ו)לשון־הרע. „לשון־הרע" סָלְקָא דַעְתָּךְ?—אלא אֲבַק לשון־הרע.

אמר רב יהודה אמר רב: רוב בגזל ומעוט בעריות והכל בלשון־הרע. „בלשון־הרע" סלקא דעתך?—אלא אבק לשון־הרע. (ב"ב קסד, קסה).

קא אמר רבה: כל דבר שנֶאמר בפני בעליו אין בו משום לשון־הרע. אמר לו אביי: כל־שכן שיש חוצפה ולשון־הרע! אמר לו: אני סובר כר' יוסי, שאמר ר' יוסי: מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי.

אמר רבה בר רב הונא: כל דבר שנאמר בפני שלשה אין בו משום לשון־הרע. מה טעם? חברך חבר יש לו וחברו של חברך חבר יש לו. (ערכ' טו, טז).

קב אמר ר' מנסיא בן בנו של רבי מנסיא משמו של ר' מנסיא רבה: מנין לאומר דבר לחברו, שהוא ב„בל יאמר", עד שיאמר לו: „לך אמור"? תלמוד־לומר: „וידבר ה' אליו מאהל מועד ל א מ ר"[2]. (יומא ד.).

[1] במ' י"ד, כז, כח. [2] ויק' א', א.

בין קשריו — בין הקיפולים. בזעף — שסבר רבי שכתבו ר' שמעון והקפיד על מה שכתב שטר מקושר, לפי שטועין בו. כלך מלה"ר הזה — אין לך לומר אלא לא אני כתבתיו. פוסק סדר וגו' — כלו' לומר פסוקים=פסוקים בפרשות תהלים. צז) ומשלימים — גומרים. ק) הרהור עבירה — מחשבת זימה. ועיון תפלה — מפציר הרבה בשאילת צרכיו בתפלתו. לה"ר סלקא דעתך — כלו' וכי עולה על דעתך שכל אדם נכשל בלה"ר ממש? אבק לה"ר — בעין לה"ר. רוב בגזל —רוב בני=אדם נכשלים בגזל. קא) בפני בעליו —מי שעליו נאמרו הדברים. חוצפה — עזות. וחזרתי לאחורי — לראות אם האיש עומד אחרי, שאני אומר אף בפני הבעלים. שנאמר בפני שלשה — שהבעלים אמרוהו בפני שלשה. חברך חבר יש לו וגו' — והבעלים ידע שעתיד הדבר להתפרסם ולא חשש לכך. קב) שהוא בבל יאמר — שאין לו רשות לגלות לאחרים. וידבר ה'... לאמר — על מנת לומר לאחרים.

קג מנין לכשיצא לא יאמר: אני מזכה וחברי מחַיבים, אבל מה אעשה שחברי רבו עלי?—על זה נאמר: „הולך רכיל מגלה סוד"[1]. (סנה' כט).

קד שנו רבותינו: „מקושש"—זה צלפחד, וכן הוא אומר: „ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים ביום השבת... וירגמו אתו באבנים וימת"[2], ולהלן הוא אומר: „אבינו מת במדבר"[3]—מה להלן צלפחד אף כאן צלפחד, דברי ר' עקיבא; אמר לו רבי יהודה בן בתֵרה: עקיבא! בין כך ובין כך אתה עתיד לִתֵּן את הדין: אם כדבריך—התורה כִסַּתּו ואתה מגלה אותו, ואם לאו אתה מוציא לַעַז על אותו צדיק.

כיוצא בדבר אתה אומר: „ויחר אף ה' ב ם וילך"[4]—מלמד שגם אהרן נצטרע, דברי ר' עקיבא. אמר לו ר' יהודה בן בתרה: עקיבא! בין כך ובין כך אתה עתיד לִתֵּן את הדין: אם כדבריך—התורה כִסַּתּו ואתה מגלה אותו, ואם לאו—אתה מוציא לעז על אותו צדיק.
(שבת צו, צז).

קה מעשה בתלמיד שיצא עליו קול שגִלה דבר, שנאמר בבית־המדרש, אחרי עשרים ושתים שנים והוציאו ר' אמי מבית־המדרש, אמר: זה מגלה סוד הוא. (סנה' לא).

קו עמי־הארץ—אין מגלין להם סוד. (פס' מט).

V. אֱמֶת וָשֶׁקֶר. נְדָרִים וּשְׁבוּעוֹת.

קז רבן שמעון בן גמליאל אומר: על שלשה דברים העולם עומד: (על הדין ו)על האמת (ועל השלום). (אב' א).

קח אמר ר' חנינא: חותמו של הקדוש־ברוך־הוא אמת. (סנה' כד).

קט אמר ר' שמואל בן נחמני: מצינו שהכל ברא הקדוש־ברוך־הוא בעולמו, חוץ ממדת שקר שלא ברא ומדת שוא שלא פעל, אלא הבריות בדו אותן מלבן. (פסיק"ר כד).

קי כַּת שקרנים אינה מקבלת פני שכינה. (סוטה מב).

קיא אמר ר' אלעזר: כל המחליף בדבורו כאלו עובד עבודה־זרה; נאמר כאן: „והייתי בעיניו כ מ ת ע ת ע"[5], ונאמר שם: „הבל המה מעשי ת ע ת ו ע י ם"[6]. (סנה' צב).

קיב אמר רבא: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי־אֲמָנָה. (שבת קיט:).

קיג „אֵיפַת צֶדֶק וְהִין צֶדֶק יִהְיֶה לָכֶם"[7]—אמר ר' יוסי בר' יהודה: מה תלמוד־לומר: „ה י ן צדק", והלא הין בכלל איפה היא? אלא לומר לך, שיהא „הן" שלך צדק ו„לאו" שלך צדק. (ב"מ מט).

קיד כל המקַיֵם את דבריו רוח חכמים נוחה הימנו. (שבוע' י).

[1] מש' י"א, יג. [2] במ' ט"ו, לב, לו. [3] שם כ"ז, ג. [4] שם י"ב, ט. [5] בר' כ"ז, יב. [6] ירמ' י', טו. [7] ויק' י"ט, לו.

קג) לכשיצא וגו' — אחד מחברי בית־דין כשיצא לאחר גמר־דין לא יאמר לבעל־הדין שנתחייב. רבו עלי — ובטלה דעתי ברוב דעות חברי. קד) לעז — שם רע. קיא) מעשה תעתועים — בעבודה־זרה נאמר. קיג) הן שלך צדק — דורש „הין" מלשון הן; כלו' כשתאמר הן או לאו תהא מקיים את דבריך.

קטו מי שפרע מאנשי דור המבול ומאנשי דור הפלגה ומאנשי סדום ועמורה וממצרים בים, עתיד לִפָּרַע ממי שאינו עומד בדבורו. (ב"מ מח.).

קטז אמר ר' יוסי: מִיָּמַי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחוֹרַי. (שבת קיח:).

קיז אותיות של אמת בשתי רגלים ושל שקר ברגל אחת: כל שעשה אמת—מקוים, ושקר—אינו מקוים. אותיות של אמת מרוחקין זה מזה ושל שקר מקורבין: אמת קשה לעשות ושקר עומד אחרי אזן. (ילק"ש בראשית עפ"י שב' קד.).

קיח כך ענשו של בַּדַאי, שאפילו אומר אמת אין שומעין לו. (סנה' צט.).

קיט אמר רבה אמר ר' יוחנן: בשביל מה הקדים פ"א לעי"ן? בשביל מרגלים, שאמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם. (סנה' קד:).

קכ אמר חזקיה: מנין שכל המוסיף גורע? שנאמר: „אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו"[1]. רב מְשַׁרְשְׁיָא אמר מכאן: „אמתים וחצי ארכו"[2]. רב אשי אמר: „עשתי עשרה יריעות"[3]. (שם כט.).

קכא הֱוֵי דן דבריך עד שלא תוציאם מפיך. (דא"ז ג).

קכב למד לשונך לומר „איני יודע"—שמא תִתְבַּדֶּה וְתֵאָחֵז. (בר' ד.).

קכג הֱוֵי אוהב את ה„שֶׁמָּא" ושנא את „הַכַּמָּה" (דא"ז א).

קכד אמר ר' זֵירא: לא יאמר אדם לתינוק: אתן לך דבר—ואינו נותן לו, משום שמְלַמְּדוֹ שקר, שנאמר: „למדו לשונם דבר שקר"[4]. (סוכה מו:).

קכה רב היתה אשתו מצַעַרְתּוֹ. כשאמר לה: עשי לי עדשים—עשתה לו פולים; פולים—עשתה לו עדשים. כשהגדיל חִיָּא בנו היה מהפך לה דברי אביו. אמר רב לבנו: השביחה אמך. אמר לו: אני הוא שהפכתי לה את דבריך. אמר לו: זהו שאומרין הבריות: דְנָפַק מִנָּךְ

1 בר' ג', ג. 2 שמ' כ"ה, י. 3 שם כ"ו, ז. 4 ירמ' ט', ד.

קטז) לא אמרתי דבר וחזרתי—מאותו דבר שאמרתי. קיז) של אמת בשתי רגלים וגו'— כל אות מאותיות אמת יש לה שתי רגלים, ושל שקר רק רגל אחת, לומר לך שהאמת יש לה קיום ועמידה, ושקר אין לו קיום. מרוחקים זה מזה—בסדר אלפא-ביתא, א' בראש האותיות, מ' באמצע ות' בסוף. ושל שקר מקורבים — האותיות ק' ר' ש' סמוכים זה לזה בסדר א"ב. עומד אחרי האוזן — כלו' קרוב ונוח לאדם לעשותו. קיח) בדאי — שקרן, בודה דברים מלבו. קיט) הקדים פ"א לעי"ן — במגלת איכה פרשיות ב' ג' ד' הכתובות בסדר א"ב, פסוקיהן המתחילים באות פ' קודמים לאלו שמתחילים באות ע'. בשביל מרגלים וגו' — וזה גרם לחרבן הבית. קכ) כל המוסיף גורע — כל הוספה על האמת מביאה לידי גרעון. ולא תגעו — ובאמת לא צוה הקב"ה על הנגיעה, וע"י שהוסיפה נגיעה באה לידי אכילה, שדחפה הנחש ונגעה בעץ ואמר לה: כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה. אמתים — „מאתים" בהוספת א' נעשה „אמתים". עשתי עשרה — „שתי עשרה" בהוספת ע' נעשה עשתי עשרה. קכא) הוי דן — מחשב ושוקל. קכב) תתבדה ותאחז — תמצא בדאי ותהא נתפס על השקר. קכג) הוי אוהב את השמא — את הספק; כלו' שלא תאמר דרך ודאי דבר שאינו ברור לך. ושנא את הכמה — כלו' את המספר הודאי והמדויק מדבר שאינו ברור לך. קכה) היה מהפך לה — כדי שתעשה אמו את החיפך ומילא יתקיים רצון אביו. דנפק מינך — בנך היוצא ממך.

טַעֲמָא מַלְפֵּף (היוצא ממך מלמדך חכמה); אף־על־פי־כן לא תעשה כך, שנאמר: „למדו לשונם דבר שקר"[1]. (יבמ' סג.).

קכו אמר רבא: מתחלה הייתי אומר: אין אמת בעולם. אמר לי תלמיד־חכם אחד ורב טָבוּת שמו, ויש אומרים רב טביומי שמו, שאם היו נותנין לו כל חללו של עולם לא היה מְשַׁנֶּה בדבורו. פעם אחת נזדמן למקום אחד ששמו קושְׁטָא ולא היו יושביו משנים בדבורם, ולא מת אדם משם בלא זמנו. נשא מהם אשה והיו לו שני בנים ממנה. פעם אחת היתה אשתו יושבת וחופפת ראשה. באה השכנה וטפחה על הדלת, סבר: לאו דרך־ארץ הוא, אמר לה: אינה כאן, — מתו לו שני בניו. באו אנשי המקום לפניו, אמרו לו: זה מהו? אמר להם: כך וכך היה מעשה. אמרו לו: בבקשה ממך, צא ממקומנו ולא תְגָרֶה בנו מלאך־המות. (סנה' צז.).

קכז „וַתֵּרֶא דְלִילָה כִּי הִגִּיד לָהּ אֶת כָּל לִבּוֹ"[2] — מהיכן ידעה? אמר רב חנין: נִכָּרִים דברי אמת. (סוטה ט.).

קכח דבר שאינו מְחֻוָּר מסמכין לו ממקומות הרבה. (ירוש' בר' ב).

קכט הבריות אומרין: „הגמל במָדַי מרקד על הקב; הרי מָדַי והרי קב והרי גמל — ואינו מרקד". (יבמ' מה).

קל כָּל מִלְּתָא דַעֲבִידִי לְאִגַּלּוּיֵי לָא מְשַׁקְּרֵי בָּהּ אִנְשֵׁי (כל דבר העשוי להתגלות — אין בני אדם משקרים בו). (ר"ה כב:).

קלא „וְדֹבֵר אֱמֶת בִּלְבָבוֹ"[3] — כגון רב ספרא.

מעשה ברב ספרא, שהיה לו חפץ אחד למכור, ובא אדם אחד לפניו בשעה שהיה קורא קריאת־שמע ואמר לו: תן לי החפץ בכך וכך דמים. לא השיב. כסָבור זה, שלא היה רוצה לִתְּנוֹ בדמים הללו, הוסיף ואמר: תנהו לי בכך יותר. לאחר שסִיֵּם קריאת־שמע אמר לו: טול החפץ בדמים שאמרת בתחלה, שבאותם דמים היה בדעתי לִתְּנוֹ לך. (מכ' כד.; רש"י שם עפ"י שאלת' דר"א).

קלב המדבר אחד בפה ואחד בלב — הקדוש־ברוך־הוא שונאו. (פס' קיג:).

קלג מודה על האמת — זה משה, שנאמר: „וישמע משה וייטב בעיניו"[4]; וכן הקדוש־ברוך־הוא מודה על האמת ואומר: „כן בנות צלפחד דוברות"[5]. (אדר"נ לז).

קלד כל העולם כלו נודעזע בשעה שאמר הקדוש־ברוך־הוא בסיני: „לא תשא את שם ה' אלֹהיך לַשוא"[6]. כל העֲבֵרות שבתורה נאמר בהן „וְנַקֵּה" וכאן נאמר „לא ינקה"[6], וכל עברות

[1] ירמ' ט', ד. [2] שופ' ט"ז, יח. [3] תהל' ט"ו, ב. [4] ויק' י', כ. [5] במ' כ"ז, ז. [6] שמ' כ', ז.

קכו) אין אמת בעולם — אין אנשי אמת. קושטא — אמת בלשון ארמית. טפחה על הדלת — דפקה ושאלה לבעלת־הבית. לא דרך ארץ — שתבנם בשעה זו. קכח) שאינו מחוור — שאינו ברור. מסמכין לו — מביאין לו ראיות וסמוכין. קכט) הגמל במדי וגו' — כלו' הרוצה לשקר ולגזם מרחיק עדותו ומספר דברי גוזמא שלו על מקומות רחוקים, אבל סוף־סוף הוא מתבדה, קלא) לא השיב — שלא להפסיק בק"ש. קלג) וייטב בעיניו — שהודה לאהרן על האמת.

שבתורה נפרעין מ מ נ ו, וכאן ממנו וממשפחתו; שכל עברות שבתורה נפרעין ממנו, וכאן נפרעין ממנו ומכל העולם כֻלו; וכל עברות שבתורה אם יש לו זכות תולין לו שנים ושלשה דורות, וכאן נפרעין ממנו לְאַלְתַּר. (שבוע' לט.).

קלה „וּבָאָה אֶל בֵּית... הַנִּשְׁבָּע בִּשְׁמִי לַשָּׁקֶר... וְכִלַּתּוּ וְאֶת עֵצָיו וְאֶת אֲבָנָיו"[1] — הא למדת, דברים שאין אש ומים מכלים אותם שבועת שקר מכלה אותם. (שם).

קלו הן, הן — שבועה; לאו, לאו — שבועה. (שם לו).

קלז אפילו על אמת אין יפה לאדם לִשָּׁבֵעַ. (תנח' ויקרא).

קלח אמר רב יהודה אמר רב: מעשה באדם אחד בשני בצורת שהפקיד דינר זהב אצל אלמנה והניחַתּוּ בכד של קמח וַאֲפָאַתּוּ בפת ונְתָנַתּוּ לעני. לימים בא בעל הדינר ואמר לה: הבי לי דינרי. אמרה לו: יֶהֱנֶה סם־המות באחד מבניה של אותה אשה אם נהנית מדינרך כלום. אמרו: לא היו ימים מועטים עד שמת אחד מבניה. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: מה מי שנשבע באמת כך, הנשבע על שקר על אחת כמה וכמה. (גיט' לה.).

קלט מעשה באדם אחד שהפקיד אצל בר־תַּלְמְיוֹן מאה דינרין. הלך ובקשם ממנו. אמר לו בר־תלמיון: מה שהפקדת בידי מסרתי בידך. אמר לו: השבע לי. מה עשה בר־תלמיון? נטל קנה וַחֲקָקוֹ ונתן בו דינרין הללו, והתחיל סומך עליו. אמר לו: טול קנה זה בידך ואני אשבע לך. כיון שהגיע לבית־הכנסת אמר: אדון הבית הזה, מה שמסרת בידי מסרתי בידך. נטל זה את הקנה וּזְרָקוֹ לארץ, התחילו הדינרין מתפזרים וזה מלקטם. אמר לו בר־תלמיון: לַקֵּט, לקט, מִשֶּׁלְּךָ אתה מלקט. (ויק"ר א).

קמ „בְּזֹאת תִּבָּחֵנוּ חֵי פַרְעֹה אִם תֵּצְאוּ" וגו'[2] — בשעה שהיה מבקש לִשָּׁבַע לשקר היה נשבע בחי־פרעה. אמר ר' לֵוִי: משל לגדי שברח מן המרעה ונכנס אצל אשה אלמנה. מה עשתה? עמדה וּשְׁחָטַתּוּ וְהִפְשִׁיטַתּוּ וּנְתָנַתּוּ בתוך המטה וכסתה עליו סדין. באו ובקשוהו אצלה. אמרה: כך אהיה קוֹרַעַת מבשרו של זה ואוכלת אם ידעתי בו. (ב"ר צא).

קמא אמר רב גידל אמר רב: מִנַּיִן שנשבעין לְקַיֵּם את המצוה? שנאמר: „נשבעתי ואקימה לשמור משפטי צדקך"[3].

— והלא מושבע ועומד מהר־סיני הוא?

— אלא הא קא־משמע־לן, שמותר לו לאדם לזרז עצמו. (נדר' ח.).

קמב נדרים סְיָג לפרישות. (אב' ג).

קמג אמר רב גידל אמר רב: האומר אשכים ואֶשנה פרק זה, אשנה מסכת זו — נֶדֶר גדול נָדַר לאלהי ישראל.

[1] זכ' ה', ד. [2] בר' מ"ב, טו. [3] תהל' קי"ט, קו.

קלד) נפרעין ממנו — מענישין אותו בלבד. תולין לו — מעכבין את ענשו. לאלתר — מיד. קלה) ובאה אל בית — מוסב על האלה והשבועה. קלו) הן הן שבועה וגו' — האומר „הן הן" „לאו לאו" כאלו נשבע. קלח) יהנה סם המות וגו' — יועיל להמיתו. קלט) וחקקו — עשה חלל בתוך הקנה. אדון הבית הזה — הריני נשבע באדון הבית הזה; כלו' בהקב"ה. קמ) חי פרעה אם תצאו — ולבסוף הוציאם. ונתנתו תוך המטה וגו' — ויאמרו שהוא בנה. קמב) נדרים סיג לפרישות -

ואמר רב גידל אמר רב: האומר לחברו נשכים ונשנה פרק זה עליו ... (נדר׳ ח.).

קמד הנודר כאלו נותן קולר על צוארו. (ירוש׳ נד׳ ט).

קמה תנא, לעולם אל תהא רגיל בנדרים, שסופך למעול בשבועות. (נדר׳ כ).

קמו תניא, רבי נתן אומר: הנודר כאלו בנה בָמָה, והמקַימו כאלו מקריב עליה קרבן. (שם כב.).

קמז שנה רב דימי אחיו של רב ספרא: כל הנודר, אף על פי שהוא מקַימו נקרא חוטא. אמר רב זביד: מנין? „כי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא"[1] — הא לא חדלת יש חטא. (שם עז.).

VI. לָשׁוֹן נְקִיָּה וְנִבּוּל־פֶּה.

קמח תנא דבי רבי ישמעאל: לעולם יספר אדם בלשון נקיה, שנאמר: „וְתִבחר לשון ערומים"[2], ואומר: „ודעת שפתי ברור מללו"[3]. (פס׳ ג.).

קמט אמר ר׳ יהושע בן לוי: לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו, שהרי עִקֵם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו, שנאמר: „מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה"[4]. (שם).

קנ שני תלמידים היו יושבים לפני הלל, ואחד מהם רבן יוחנן בן זכאי, ויש אומרים לפני רבי, ואחד מהם רבי יוחנן; אחד אמר: מפני מה בוצרין בטהרה ומוסקין בטומאה? ואחד אמר: מפני מה בוצרין בטהרה ואין מוסקין בטהרה? אמר: מובטח אני בזה שמורה הוראה בישראל. לא היו ימים מועטים עד שהורה הוראה בישראל.

שלשה כהנים היו. אחד אמר: „הגיעני כְפול", ואחד אמר: „הגיעני כזית", ואחד אמר: „הגיעני כזְנב הַלְטָאָה". בדקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול. (פס׳ ג:).

קנא דַבְרו חכמים בלשון נקיה. (סנה׳ סח:).

קנב בעון נַבלות־הפה צרות רבות וגזרות קשות מתחדשות ובחורי שונאי־ישראל מתים, ויתומים ואלמנות צועקים ואינם נענים, שנאמר: „על כן על בחוריו לא ישמח אדני ואת יתומיו ואת אלמנותיו לא ירחם, כי כֻלו חנף ומרע וכל פה דובר נבלה, בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה"[5]. (שבת לג.).

[1] דב׳ כ״ג, כג. [2] איוב ט״ו, ה. [3] שם ל״ג, ג. [4] בר׳ ז׳, ח. [5] ישע׳ ט׳, טז.

נדרים גדר ותקנה לפרישות; שעל ידי נדרים אדם בא לידי פרישות. קמד) קולר — כבל ברזל שנותנין על הצואר. קמו) כאלו בנה במה — לע״ז. קמח) ותבחר לשון ערומים — שתבחר לשון נקיה ונאה. ברור — טהור ונקי. קמט) שמונה אותיות — שהיה יכול לכתוב „הטמאה" וכתב „אשר איננה טהורה". קנ) בוצרין בטהרה — בוצרין ענבים בכלים טהורים. ומוסקין בטומאה — תולשים זיתים אפילו בכלים טמאים (תלישת ענבים קרויה בצירה, ושל זיתים מסיקה). ואין מוסקין בטהרה — תחת „מוסקין בטומאה", כדי שלא להוציא דבר מגונה מפיו. הגיעני כפול — חלקי בלחם הפנים היה קטן כשיעור פול. שמץ פסול — דבר של פסול ביחוס משפחתו. קנב) ובחורי שונאי ישראל —

קנג אמר רב חנין בר רבא: הכל יודעין כלה למה נכנסה לחופה, אלא כל המנבל פיו אפילו חותמין עליו גזר־דין של שבעים שנה לטובה הופכין עליו לרעה.

אמר רבה בר שילא אמר רב חסדא: כל המנבל את פיו מעמיקין לו גיהנם, שנאמר: „שוחה עמוקה פי זרות"[1]. ר' נחמן בר יצחק אמר: אף שומע ושותק. (שבת לג.).

קנד שנו רבותינו: אל ישמיע אדם לאזניו דברים בטלים, מפני שהן נכוות תחלה לאברים. (כת' ה.).

קנה דרש בר־קפרא: מהו שנאמר: „ויתד תהיה לך על אֲזֵנֶךָ"[2]? — אל תקרי „אֲזֵנֶךָ" אלא „אָזְנֶךָ", שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו. וזה שאמר ר' אלעזר: מפני מה אצבעותיו של אדם דומות ליתדות? שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעותיו באזניו.

שנו דבי ר' ישמעאל: מפני מה אזן כֻלה קשה והאַלְיָה רכה? שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יכוף אַליה לתוכה. (שם).

קנו ר' אליעזר בן יעקב אומר: אדם נאה ומשֻבח ומוציא דבר מגונה מפיו — משָלו למה הדבר דומה? לטרַקלין גדולה וביב של בורסקי קבועה בתוכה. (ד"א ג).

קנז רב כהנא חלה. שלחו חכמים את ר' יהושע בנו של רב אידי, אמרו לו: לך בדוק מה דינו? בא ומצאו שמֵת. קרע את בגדו והחזיר את הקרע לאחוריו והיה בוכה והולך. כשבא אמרו לו: מת? אמר להם: אתם אמרתם, אני לא אמרתי — „מוציא דבה הוא כסיל"[3]. (פס' ג:).

קנח רב בן אחיו של ר' חִיָא ובן אחותו, כשעלה לשָם, אמר לו ר' חיא: אבא קַיָם? אמר לו: אמא קַיֶמֶת. אמר לו: אמא קַיֶמֶת? אמר לו: אבא קים. אמר לו לשמשו: חלוץ לי מנעלי. (שם ד.).

קנט יוחנן חֲקוקאה יצא לכפרים. כשבא אמרו לו: חטים נעשו יפות? אמר להם: שעורים נעשו יפות. אמרו לו: צא ובשר לסוסים ולחמורים.

— ומה היה לו לומר?

— „אשתקד נעשו חטים יפות", או „ערשים נעשו יפות". (שם ג:).

---

[1] מש' כ"ב, יד. [2] דב' כ"ג, יד. [3] מש' י', יח.

כלו' בחורי ישראל, ותלה הדבר בשונאים, כדי שלא לכתוב רע על ישראל. קנג) שוחה עמֻקה פי זרות — המדבר זרות נופל לשוחה עמוקה. אף שומע ושותק — אף השומע דברי נבלה ושותק. קנד) נכוות תחלה לאברים — רכות ודקות להכוות מכל האברים. קנה) האליה — תנוך התחתון של האוזן. קנו) לטרקלין — להיכל. ביב של בורסקי — תעלת שופכין למים רעים של מעבדי עורות, שיוצא משם ריח רע. קנז) בדוק מה דינו — ראה מה שלומו. והחזיר את הקרע לאחורו — כדי שלא יבינו חכמים מיד שמת רב כהנא. קנח) לשם — מבבל לא"י. אבא קיים? — אביך חי? אמא קימת — השיבו על מה שלא שאל, כדי שיבין מעצמו; והכל כדי שלא לבשר בפיו בשורה רעה. קנט) יצא לכפרים — לראות בתבואות. שעורים נעשו יפות — ומשמע שהחטים לא נעשו יפות, ולא רצה להוציא דבר רע מפיו. אשתקד — בשנה הקודמת. ערשים נעשו יפות — שהן מאכל אדם.

VII. שְׁתִיקָה וְדִבּוּר.

קס ר' שמעון בן גמליאל אומר: כל יָמַי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה, וכל המרבה דברים מביא חטא. (אב' א).

קסא ר' עקיבא אומר: סְיָג לחכמה — שתיקה. (שם ג).

קסב שנה בר־קַפָּרָא: יפה שתיקה לחכמים, קל־וחומר לטפשים. וכן שלמה אומר: „גם אויל מחריש חכם יחשב"[1] — ואין צריך לומר חכם מחריש. (ירוש' פס' ט; פס' צט).

קסג אמר ר' יצחק: מהו שנאמר: „ה א מ נ ם א ל ם צדק תדברון"[2]? — מה אומנתו של אדם בעולם־הזה? ישים עצמו כאלם. יכול אף לדברי־תורה? תלמוד־לומר: „צדק ת ד ב ר ו ן". (חול' פט).

קסד כל פְּטָטַיָּא בִּישִׁין וּפְטָטַיָּא דְאוֹרַיְתָא טָבִין (כל הפטפוטים רעים ופטפוטים של תורה טובים). (ירוש' בר' ט).

קסה „עֵת לַחֲשׁוֹת וְעֵת לְדַבֵּר"[3] — פעמים שאדם שותק ומקבל שכר על שתיקתו ופעמים מדבר ומקבל שכר על דבורו. (זב' קטו).

קסו מעשה ברוכל אחד שהיה מְחַזֵּר בְּעֲיָרוֹת הסמוכות לצפורי והיה מכריז ואומר: מי מבקש לִקַּח סם־חיים? היו הכל מתכנסים ובאים אצלו, ואומרים לו: תן לנו סם־חיים. היה ר' ינאי יושב ושונה בְּטְרַקְלִינוֹ, שמע שמכריז: מי מבקש סם־חיים? אמר לו: בוא ועלה לכאן ומכור לי. אמר לו: לא לך ולא לשכמותך. סִרְהֵב בו ועלה אצלו. הוציא לו ספר תהלים והראה לו פסוק: „מי האיש החפץ חיים"[4]; מה כתוב אחריו: „נצור לשונך מרע"[5]. אמר ר' ינאי: אף שלמה מכריז ואומר: „שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו"[6].
אמר ר' ינאי: כל ימי הייתי קורא את הפסוק הזה ולא הייתי יודע היכן הוא פשוט עד שבא רוכל זה והודיע. (ויק"ר טז; ע"ז יט:).

קסז אמר ר' שמעון בן גמליאל לטבי עבדו: צא וקח לי מאכל טוב מן השוק; יצא ולקח לו לשון. אמר לו: צא וקח לי מאכל רע מן השוק; יצא ולקח לו לשון. אמר לו ר' שמעון בן גמליאל: מפני מה, כשאמרתי לך מאכל טוב לקחת לי לשון, וכשאמרתי לך מאכל רע לקחת לי לשון? אמר לו: ממנה הטובה וממנה הרעה; כשהיא טובה אין טובה ממנה וכשהיא רעה אין רעה ממנה. (ויק"ר לג).

קסח „מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן"[7] — תרגום עֲקִילַס: מִיצְטְרָא מוּכִירִין, מות מכאן וחיים מכאן. בן־סירא אמר: היתה לפניו גחלת, נפח בה וּבָעֲרָה, רקק בה — וְכָבְתָה. (שם).

קסט אמר רבא: מבקש חיים — בלשונו, מבקש מיתה — בלשונו. (ערכ' טו:).

[1] מש' י"ז, כח. [2] תהל' נ"ח, ב. [3] קהל' ג', ז. [4] תהל' ל"ד, יג. [5] שם שם, יד. [6] מש' כ"א, כג. [7] שם י"ח, כא.

קס) לגוף טוב משתיקה — דבר טוב לגופו של אדם יותר מן השתיקה. קסא) סיג לחכמה — גדר ותקנה לחכמה. קסג) האמנם — דרש „האמנם" מלשון אומנות. צדק תדברון — כלו' בדברי־תורה תדברו. קסד) פטטיא — שיחות. קסו) בטרקלינו — בחדר מרווח שבביתו. סרהב — הפציר. קסח) מיצטרא מוכירין — כף־סכין בלשון יונית; כלו' מחתיכה אחת של מתכת

קע מעשה במלך פרס שנעשה כחוש ביותר ונטה למות. אמרו לו הרופאים: אין לך תקנה עד שיביאו חלב לביאה ותשתה אותו ותרפא. אמר להם המלך: מי ילך ויביא חלב לביאה? ענה אחד מהם ואמר: רצונך, אלך ואני ותן לי עשר עזים. נתנו לו והלך לגוב אריות, והיתה שם לביאה מינקת גוריה. יום ראשון עמד לו מרחוק והשליך לה עז אחת ואכלה. יום שני נתקרב מעט והשליך אחרת, וכן בכל יום ויום. לסוף עשרה ימים נתקרב אצלה, עד שהיה משחק עמה וממשמש בשדיה, ולקח מחלבה והלך לו לדרכו.

בחצי הדרך ישן וראה בחלומו אבריו מריבים זה עם זה. הרגלים אומרות: אין בכל האברים כמונו, שאלמלא הלכנו לא היה הגוף יכול להביא מן החלב. ענו הידים ואמרו: אין כמונו, שאלמלא היינו ממשמשות לא היה יכול להביא מן החלב. העינים אמרו: אנו למעלה מן הכל, שאלמלא היינו מראות לו הדרך לא היה נעשה כלום. ענה הלב ואמר: אני למעלה מכֻלכם, שאלמלא נתתי עצה לא הועלתם בדבר כלום. ענתה הלשון ואמרה: אני טובה מכם, שאלמלא הדבור מה הייתם עושים? ענו כל האברים והשיבו ללשון: היאך לא יראת להִדמות אלינו ואת יושבת במקום חשך ואפלה ואין בך עצם ככל האברים. אמרה להם הלשון: היום תאמרו, שאני שולטת בכם.

כשנעור האיש משנתו שָמר החלום בלבו והלך לדרכו. נכנס אצל המלך ואמר לו: הֵא לך חלב כַּלבָּה שבקשתי בשבילך ותשתה. מיד קצף המלך עליו וצוה לתלותו. כשהלך להתלות התחילו כל האברים רועדים. אמרה להם הלשון: הלא אמרתי לכם שאין בכם ממש; אם אני מצילה אתכם תודו לי, שאני שולטת עליכם? אמרו לה: הן. מיד אמרה הלשון לתַּלְיָנים: השיבוני אל המלך. השיבוהו אל המלך. אמר לו: למה צוית לתלותני? אמר לו: שהבאת לי חלב כלבה. אמר לו: מה אִכפת לך, ויהא לך רפואה; ועוד, ללביאה קוראין כלבה. לקחו ממנו ונסוהו ונמצא שהיה חלב לביאה. שתה המלך ממנו ונתרפא, ופְּטָרו לשלום. אמרו כל האברים ללשון: עכשו אנו מודים לך, שאַת שולטת על כל האברים. זהו שנאמר: „מות וחיים ביד לשון"[1]. (שו"ט לט; ילק"ש).

קעא אמרו רבותינו: שני דִיקוֹלוֹנִין היו עומדים לפני אַדְרִיָנוּס. היה אחד מהם מלמד על הדבור שהוא יפה, ואחד מלמד על השתיקה שהיא יפה. אמר לו האחד: מָרִי, אין טוב מן הדבור, אלולא הדבור היאך הכַּלות מתקלסות, והיאך היה משא־ומתן בעולם, והיאך היו הספינות פורשות בים? אמר המלך לאותו שהיה מלמד על השתיקה שהיא יפה: היאך אתה למד על השתיקה? מיד בא לדבר. עמד אותו שהיה מלמד על הדבור וסטָרוֹ על פיו. אמר לו המלך: למה סטרת אותו? אמר לו: מָרִי, אני למדתי מן הדבור על הדבור וזה בא ללמד משֶלִי על שלו. (ילמדנו; ילק"ש בהעלותך).

קעב דרש ר' יהודה איש כפר גִּבּוֹרַיָא (ויש אומרים איש כפר גבור־חיל): מהו שנאמר: „לך דומיה תהלה"[2] — סַמָּא דְכֹלָּא מַשְׁתּוֹקָא (סם של הכל – שתיקה). כשבא רב דימי אמר: במערבא אומרין: מלה בסלע, מַשְׁתּוֹקָא בִתְרֵין (דבור בסלע, שתיקה בשנים). (מג' יח).

[1] מש' י"ח, כא. [2] תהל' ס"ה, ב.

עושין כף שאוכלין בה מצד זה וסכין שחותך ומזיק מצד זה. קעא) דיקולונין —מליצים. מלמד על הדבור — מליץ על הדבור. מרי — ארוני. מתקלסות — בשירים. וסטרו — הכהו. משלי על שלו — מן הדבור על השתיקה. קעב) סמא דכלא וגו' — השתיקה היא הטובה שבכל הסממנים. מלה בסלע וגו' — הדבור שוה סלע, והשתיקה שני סלעים.

קעג עשרה קבין שיחה ירדו לעולם: תשעה נטלו נשים ואחד כל העולם כלו. (קד' מט:).

קעד אפילו שיחתם של ישראל תורה היא. (שו"ט קד).

קעה אפילו שיחת־חולין של תלמידי־חכמים צריכה תלמוד. (ע"ז יט.).

קעו מעקימת שפתיך נִכָּר שתלמיד־חכם אתה. (מע' יז:).

קעז שתיקה כְּהוֹדָאָה דָּמְיָא. (יבמ' פז:).

קעח שתיקה מְקַיֶּמֶת ואין שתיקה מבטלת. (תוס' נדר' ז).

VIII. כַּעַס.

קעט ארבע מדות בדעות: נוח לכעוס ונוח לרצות — יצא הפסדו בשכרו; קשה לכעוס וקשה לרצות — יצא שכרו בהפסדו; קשה לכעוס ונוח לרצות — חסיד; נוח לכעוס וקשה לרצות — רשע. (אב' ה).

קפ ר' אליעזר אומר: אל תהי נוח לכעוס. (שם ב).

קפא אמר רַבָּה בר רב הונא: כל הכועס אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו, שנאמר: „רשע כְּגֹבַה אפו בל ידרש, אין אלהים כל מזמותיו"[1]. רב ירמיה מִדִּפְתִּי אמר: אף מְשַׁכֵּחַ תלמודו ומוסיף טִפְּשׁוּת, שנאמר: „כי כעס בחיק כסילים ינוח"[2]. רב נחמן בר יצחק אמר: בְּיָדוּעַ שעונותיו מרובים מזכיותיו, שנאמר: „ובעל חמה רב פשע"[3]. (נדר' כב.).

קפב אמר ריש־לקיש: כל אדם שכועס, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו; אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו—ממשה, שנאמר: „ויקצוף משה על פקודי החיל"[4], ונאמר: „ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא... זאת חקת התורה"[5]— מכאן שנעלם ממשה. אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו — מאלישע, שנאמר: „לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נושא אם אביט אליך"[6], ונאמר: „ועתה קחו לי מנגן, והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'"[7].

אמר ר' מָנִי בר פַּטִּישׁ: כל שכועס אפילו פוסקין עליו גדולה מן השמים מורידין אותו. מנין? מאליאב, שנאמר: „ויחר אף אליאב בדוד. . . אני ידעתי את זדונך ואת רוע לבבך"[8]; וכשהלך שמואל למשחם, בכֻלם כתוב: „בזה לא בחר ה'"[9], ובאליאב כתוב: „ויאמר ה' אל שמואל אל תבט אל מראהו ואל גבה קומתו כי מאסתיהו"[10] — מִכאן שהיה מחבבו עד עכשו. (פס' סו:).

[1] תהל' י', ד. [2] קהל' ז', ט. [3] מש' כ"ט, כב. [4] במ' ל"א, יד. [5] שם שם, כא. [6] מ"ב ג', יד. [7] שם שם, טו. [8] ש"א י"ז, כח. [9] שם ט"ז, ח, ט. [10] שם שם, ז.

קעו) מעקימת שפתיך — מנדנוד שפתיך. קעז) דמיא — דומה. קעח) שתיקה מקימת וגו' — השתיקה מקיימת את הדבר, אבל אינה מבטלת אותו; ולענין נדרי אשה נאמר. קעט) בדעות — בטבעם ותכונתם של בני־אדם. לרצות — להתרצות ולהתפיים. יצא הפסדו בשכרו —השכר מרובה על ההפסד. קפא) בידוע —בוודאי. קפב) כנגן המנגן ותהי עליו וגו'— ובלא גם לא שרתה עליו רוח־הקדש. פוסקין — קובעין, גוזרין. למשחם — את בני ישי.

קפג **בא לכלל כעס בא לכלל טעות.** (ספרי מטות).

קפד אמר רב הונא: בשלשה מקומות כעס משה ונתעלמה ממנו הלכה; ואלו הם: בשבת ובכלי־מתכות ואונן. בשבת מנין? שנאמר: „ויותירו אנשים ממנו... ויקצוף עליהם משה"[1]: כיון שכעס שכח לומר להם הלכות שבת, אמר להם: „הוא אשר דבר... אכלוהו היום כי שבת היום לה'"[2]. ובכלי־מתכות מנין? שנאמר: „ויקצוף משה על פקידי החיל"[3]; וכיון שכעס נתעלמה ממנו הלכה, שכח לומר להם הלכות כלי־מתכות, וכיון שלא אמר משה, אמר אלעזר הכהן תחתיו, שנאמר: „ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא... זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה"[4] — אמר להם: למשה רבי צוה ולי לא צוה. באונן מנין? שנאמר: „ויקצוף על אלעזר ועל איתמר"[5]; וכיון שכעס נתעלמה ממנו ההלכה, שאונן אסור לאכול בקדשים. מיד דרש אהרן קל־וחומר למשה: ומה מעשר הקל אסור לאונן — חטאת החמורה אינו דין שיהא אסור לאונן! מיד „וישמע משה וייטב בעיניו"[6] — הוציא כרוז לכל המחנה ואמר: אני טעיתי בהלכה ואהרן אחי בא ולמד לי. (ויק"ר יג).

קפה אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יוחנן: כל הכועס כל מיני גיהנם שולטים בו, שנאמר: „והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך"[7]. (נדר' כב.).

קפו לעולם יהא אדם עַנְוְתָן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי. (שבת לא.).

קפז לָא תִרְתַּח וְלָא תֶחֱטֵי (לא תכעס ולא תחטא). (בר' כט:).

קפח אמרו משום ר' יוחנן בן נורי: המקרע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו והמפזר מעותיו בחמתו יהא בעיניך כעובד עבודה־זרה, שכך אומנתו של יצר־הרע, היום אומר לו: עשה כך, ולמחר אומר לו: עשה כך, עד שאומר לו: עבוד עבודה־זרה—והולך ועובד. אמר ר' אבין: מנין?—„לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר"[8] — איזהו אל זר שיש בגופו של אדם? הֱוֵי אומר: זה יצר הרע. (שבת קה:).

קפט ר' עקיבא היה אומר: החובט פתו בקרקע והמפזר מעותיו בחמתו אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות. (אדר"נ ג).

קצ רב אדא בר אהבה ראה נכרית אחת שהיתה לבושה כַרְבֹּלֶת בשוק, כסבור בת־ישראל היא, עמד וקְרָעָהּ מעליה. נמצאה שהיא נכרית. שָׁמוּהָ בארבע מאות זוז. אמר לה: „מה שְׁמֵךְ?" אמרה לו: „מַתּוּן". אמר לה: „מַתּוּן־מתון — ארבע מאות זוז שוה". (בר' ב.).

[1] שמ' ט"ז, כ. [2] שם שם, כג, כה. [3] במ' ל"א, יד. [4] שם שם, כא. [5] ויק' י', טז. [6] שם שם, כ. [7] קהל' יא, י. [8] תהל' פ"א, י.

קפד) ואונן — אבל ביום ראשון לאבלות נקרא אונן. הוא אשר דבר —כנזכר בדבר. הלכות בלי מתכות —של נכרים, היאך לטהרם. ויקצוף על אלעזר וגו' —על שלא אכלו חלקם מבשר החטאת כדין. שאונן אסור לאכול בקדשים — והם אוננים היו, שמתו אחיהם בו ביום. מעשר הקל אסור לאונן —מעשר הוא קדשים קלים ואסור לאונן, שנאמר: „לא אכלתי ממנו באוני" (דב' כ"ו, יד). חטאת החמורה — שהיא קדש קדשים. קפה) כל מיני גיהנם — יסורים ומכאובים. קפו) לעולם יהא ענותן וגו' — עי' ספר שני יג. קפט) לא יהיה בך וגו' — בלו' אל יהא בגופך יצה"ר ולא תבוא להשתחוות לאל נכר. קצ) כרבולת — לבוש אדום. וקרעה מעליה — שיש בזה משום פריצות ואין דרך בנות ישראל לצאת בלבוש אדום. שמוה וגו' — העריכו את דמי הכרבולת וחיבוהו לשלם ארבע מאות זוז. מתון מתון וגו' — לשון נופל על לשון; כלו' אלו הייתי מתון

קצא דרש ר' יוסי בצפורי: אבא אליהו קפדן היה. היה רגיל לבוא אצלו. נעלם ממנו שלשה ימים ולא בא. כשבא אמר לו: מפני מה לא בא מר? אמר לו: קפדן קראת לי. אמר לו: הרי לפנינו, שקפד מר. (סנה' קיג:).

קצב דרש בר־קַפָּרָא: רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו. (קיד' מ, מא).

קצג שנו רבותינו: שלשה חייהם אינם חיים: (הרחמנים ו)הָרַתְחָנִים (וַאֲנִינֵי־הדעת). (פס' קיג:).

קצד שאלו תלמידיו לרב אדא בר אהבה: במה הארכת ימים? אמר להם: מִיָּמַי לא הקפדתי בתוך ביתי. (תע' כ:).

קצה רבי עשה סעודה לתלמידיו, הביא לפניהם לשונות רכות ולשונות קשות. התחילו בוררים בַּרַכּוֹת ומניחים הקשות. אמר להם: דעו מה אתם עושים, כשם שאתם בוררים את הרכות ומניחים את הקשות, כך ההא לשונכם רכה אלו לאלו. (ויק"ר לג).

קצו בשלשה דברים אדם נכר: (בכוסו, בכיסו ו)בכעסו. (עיר' סה:).

קצז במערבא כשהיו שנים מתגרים זה עם זה־ היו רואים מי מהם משתתק תחלה ואומרים: זה מיוחס יותר. (קיד' ע:).

קצח אשרי השומע ושותק, מאה רעות מונע מנפשו. (סנהד' ז.).

קצט ר' שמעון בן אלעזר אומר: אל תְּרַצֶּה את חברך בשעת כעסו.
אמר ר' יוחנן בשם ר' יוסי: מנין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו? שנאמר: „פני ילכו והניחותי לך"[1], אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: המתן לי עד שיעברו פנים של זעם ואניח לך. (בר' ז.).

IX. עֲנָוָה וְגַאֲוָה.

ר ר' לְוִיטַס איש יַבְנֶה אמר: מאד מאד הוי שְׁפַל־רוח, שתקות אנוש רִמָּה.
ר' מאיר אומר: הֱוֵי שפל־רוח בפני כל אדם. (אב' ד).

רא שנו רבותינו: אדם נברא בערב־שבת־שאם תָּזוּחַ דעתו עליו אומר לו: יַתּוּשׁ קְדָמְךָ במעשה־בראשית. (סנה' לח.).

רב רב כשהיה רואה אַמְבּוּהָא אחריו, אמר: „אם יעלה לשמים שיאו... כגללו לנצח יאבד"[2].

[1] שמ' ל"ג, יד. [2] איוב כ', ו, ז.

(זהיר) יותר לא הייתי משלם למתון הנכרית שתי פעמים מאתן (מאתים בארמית). קצא) אבא אליהו — אליהו הנביא, ואמר „אבא" בלשון חבה. קפדן היה—בעסן וקנאי יותר מדאי. היה רגיל לבוא אצלו וגו' — אליהו שהיה רגיל עד עכשו לבוא לבית־מדרשו של ר' יוסי מנע עצמו אחרי אותה דרשה מלבוא אליו שלשה ימים. קצב) לא עלתה בידו וגו' — כלו' אין לו מכעסו אלא רוגז לבו בלבד. קצג) הרתחנים — הכעסנים. ואניני הדעת — מפונקים ואיסטנסים. קצו) בכיסו — בממונו. קצח) שומע —חרפתו. ר) מאד מאד הוי שפל רוח —כלו' בענוה יתרחק אדם עד הגבול הקיצוני. שתקות אנוש רמה — סופו של אדם לרקבון בקבר. רא) תזוח — תתגאה. רב) אמבוהא אחריו — המון בני אדם יוצאים אחריו לכבודו.

מר זוּטְרָא חסידא כשהיו מַכתפין אותו בשבת הרגל אמר כך: „כי לא לעולם חוסן ואם נזר לדור ודור"[1]. (סנה' ז:).

רג שלשה דברים שקולים זה כזה: חכמה, יראה, ענוה. (ד"א ז).

רד הָדָר חכמה–ענוה, הֲדַר ענוה–יראה. (דא"ז ה).

רה אמר ר' יצחק בר אלעזר: מה שֶׁעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה עָקֵב לְסוּלְיָתָהּ. מה שעשתה חכמה עטרה לראשה, שנאמר: „ר א ש י ת חכמה יראת ה'"[2], עשתה ענוה עקב לסוליתה, שנאמר: „ע ק ב ענוה יראת ה'"[3]. (ירוש' שבת א; שהש"ר).

רו אמר ר' יהושע בן לוי: ענוה גדולה מִכֻּלָּן, שנאמר: „רוח אדני אלהים עלי יען משח ה' אותי לבשר ע נָ וִ י ם"[4]–„חסידים" לא נאמר אלא „ענוים", הא למדת שענוה גדולה מכלן. (ע"ז כ:).

רז הבית הזה–אם אין לו אַסקופה תחתונה הוא נראה כחָסֵר וכחָרֵב, אף אתה אפילו אתה מושלם בכל המדות, אם אין בך ענוה אתה חסר.

רבא אומר: כשם שהאסקופה הזו מכַוֶּנֶת את הדלתות לנעול ולפתוח, כך הענוה סיג לחכמה. (כלה ג).

רח אמר ר' יהושע בן לוי: בוא וראה כמה גדולים נמוכי־הרוח לפני הקדוש־ברוך־הוא, שבזמן שבית־המקדש קַיָּם אדם מקריב עולה–שכר עולה בידו, מנחה–שכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שְׁפָלָה מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב כל הקרבנות כֻּלם, שנאמר: „זבחי אלהים רוח נשברה"[5]. (סוטה ה.).

רט „כִּי לֹא מַחְשְׁבוֹתַי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם וְלֹא דַרְכֵיכֶם דְּרָכָי"[6]–בשר־ודם אם היה לו כלי, כל־זמן שהוא שלם הוא שמח בו, נשבר אינו רוצה בו. ומהו החפץ של הקדוש־ברוך־הוא? לבו של אדם. אם ראה הקדוש־ברוך־הוא גבה־לב–אינו רוצה בו, שנאמר: „תועבת ה' כל גבה לב"[7], נשבר–אמר זה שלי, שנאמר: „קרוב ה' לנשברי לב"[8]. (מדה"ג לח).

רי „זִבְחֵי אֱלֹהִים רוּחַ נִשְׁבָּרָה"[5]–אמר ר' אבא בר יוֹדָן: כל מה שפסל הקדוש־ברוך־הוא בבהמה הכשיר באדם: פסל באדם עִוֶּרֶת או ש ב ו ר או חרוץ והכשיר באדם ל ב נ ש ב ר ונדכה. אמר ר' אלכסנדרי: ההדיוט הזה אם משמש הוא בכלים שבורים גנאי הוא לו, אבל הקדוש־ברוך־הוא כלי־תשמישו שבורים, שנאמר: „קרוב ה' לנשברי לב"[8], „הרופא לשבורי־לב"[9], „מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח"[10], „זבחי אלהים רוח נשברה"[5], „לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה"[5]. (ויק"ר ז.).

[1] מש' כ"ז, כד. [2] תהל' קי"א, י. [3] מש' כ"ב, ד. [4] ישע' ס"א, א. [5] תהל' נ"א, יט. [6] ישע' נ"ה, ח. [7] מש' ט"ז, ה. [8] תהל' ל"ד, יט. [9] שם קמ"ז, ג. [10] ישע' נ"ז, טו.

מכתפים אותו — נושאים אותו על הכתפים דרך כבוד. בשבת הרגל — בשבת שלפני החג שדרש ברבים מענין החג. רה) עקב לסוליתה — החלק התחתון של הסנדל; כלו' גדולה ענוה מחכמה. רו) ענוה גדולה מכלן — מכל המדות המנויות בברייתא דר' פנחס בן יאיר זו למעלה מזו והעליונה שבהן חסידות; ועי' בסוף פרק זה XIII. רז) אסקופה תחתונה —מפתן הנדרס לכל רגל. סיג — גדר. רח) נמוכי הרוח — שפלי־הרוח. רט) החפץ — הכלי. רי) שפסל בבהמה — בעלת־מום לקרבן. ההדיוט — אדם סתם. גנאי — חרפה.

ריא אמר רב יוסף: לעולם ילמד אדם מדעת קונו, שהרי הקדוש־ברוך־הוא הִנִּיח כל הרים וגבעות והִשרה שכינתו על הר סיני, והניח כל אילנות טובים והשרה שכינתו בסנה. (סוטה ה.).

ריב הסנה, הסנה! לא משום שאתה גבוה מכל האילנות השרה הקדוש־ברוך־הוא שכינתו עליך, אלא משום שאתה נמוך מכל האילנות השרה הקדוש־ברוך־הוא שכינתו עליך. (שבת סז.).

ריג אמר ר' אבא אמר שמואל: שלש שנים נחלקו בית־שמאי ובית־הלל, הללו אומרים: הלכה כמותנו, והללו אומרים: הלכה כמותנו. יצאה בת־קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלהים חיים הם, והלכה כבית־הלל.—וכי מאחר שאלו ואלו דברי אלהים חיים, מפני מה זכו בית־הלל לקבוע הלכה כמותם? מפני שנוחים ועלובים היו, ושונים דבריהם ודברי בית־שמאי; ולא עוד, אלא שמקדימים דברי בית־שמאי לדבריהם. לְלַמדך, שכל המשפיל עצמו הקדוש־ברוך־הוא מגביהו וכל המגביה עצמו הקדוש־ברוך־הוא משפילו; כל המחזר על הגדולה גדולה בורחת ממנו, וכל הבורח מן הגדולה גדולה מחזרת אחריו; וכל הדוחק את השעה שעה דוחקתו, וכל הנדחה מפני השעה—שעה עומדת לו. (עיר' יג:).

ריד אמר בן־עזאי: בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך, ומשֶלך יתנו לך, ואין אדם נוגע במוכן לחברו, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נִימָא. (יומא לח).

רטו ר' עקיבא היה שונה בשם ר' שמעון בן עַזַאי: רחק ממקומך שנים שלשה מושבות עד שיאמרו לך עלה, ואל תעלה, שיאמרו לך רד. מוטב שיאמרו לך: עֲלה, עלה! ולא יאמרו לך: רד, רד! וכן הלל אומר: הַשְׁפָּלָתִי היא הַגְבָּהָתִי, הַגְבָּהָתִי היא הַשְׁפָּלָתִי. מה טעם? „המגביהי לשבת—המשפילי לראות"[1]. אתה מוצא בשעה שנגלה הקדוש־ברוך־הוא למשה מתוך הסנה היה מסתיר פניו ממנו, אמר הקב"ה: „לכה ואשלחך אל פרעה"[2]. (ויק"ר א).

רטז אמר לו רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יצחק: יעמוד מר וישב אצלנו. אמר לו: שָׁנינו, ר' יוסי אומר: לא מקומו של אדם מְכַבדו, אלא אדם מכבד את מקומו, שֶׁכֵּן מצינו בהר־סיני, שכל־זמן שהשכינה שרויה עליו אמרה תורה: „גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא"[3], נסתלקה שכינה ממנו אמרה תורה: „במשוך היובל המה יעלו בהר"[4]; וכן מצינו באהל־מועד שבמדבר, שכל־זמן שאהל־מועד נטוי אמרה תורה „וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב"[5], הוגללו הפרוכות מיד הותרו זבים ומצורעים לִכָּנֵם שם. אמר

[1] תהל' קי"ג, ה', ו. [2] שם ג', י. [3] שמ' י"ט, ג. [4] שם י"ט, יג. [5] במ' ה', ב.

ריא) על הר סיני — שהוא קטן. ריג) לקבוע הלכה — שיקבעו הלכה. הדוחק את השעה — ומשתדל להקדים את גדולתו לפני זמנה. שעה דוחקתו — מזלו דוחקו. שעה עומדת לו —לגדלו. ריד) בשמך... ובמקומך — הראוי לך לפי מעשיך. כמלוא נימא —כחוט השערה, במקצת. רטו) רחק ממקומך — הראוי לך במסיבה לפי בבודך. המגביהי... המשפילי — כל מי שהוא גבוה יותר הוא משפיל עצמו יותר. היה מסתיר פניו ממנו — מפני ענוה, שלא להסתכל בכבודו של הקב"ה. לכה ואשלחך — בשכר ענוה הקב"ה עשאו שליחו. רטז) יעמוד וישב אצלנו —שהיה יושב בין אנשים שאינם חשובים כל כך והזמינו לעמוד ממקומו ולישב אצלו. אל ירעו — שהיה הר סיני מכובד ומקודש משום שכינה. במשוך היובל— כשסתלק השכינה. הוגללו הפרוכות — בשעת נסיעה.

לו: אם כן, אעמוד אני ואלך אצל מר. אמר לו: מוטב שיבוא מָנֶה בן פְּרָס אצל מנה בן מנה ואל יבוא מנה בן מנה אצל מנה בן פרס. (תענ' כא).

ריז המשל אומר: הוי ראש לשועלים ולא זנב לאריות.

ר' מַתְיָא בן חָרָש אומר: הֱוֵי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים. (אב' ד; ירוש' סנה' ד).

ריח איזהו בן העולם־הבא? עַנְוְתָן ושפל־ברך, שוחה ונכנס שוחה ויוצא, ועוסק בתורה תמיד ואינו מחזיק טובה לעצמו. (סנה' פח:).

ריט אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא: כל התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים, וכל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו. משה תלה בזכות אחרים, שנאמר: „זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך"[1], תלו לו בזכות עצמו, שנאמר: „ויאמר להשמידם — לולי משה בחירו"[2]. חזקיה תלה בזכות עצמו, שנאמר: „זכר־נא את אשר התהלכתי לפניך"[3], תלו לו בזכות אחרים, שנאמר: וגַנּוֹתִי אל העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי"[4] (בר' י:).

רכ „גֶּפֶן מִמִּצְרַיִם תַּסִּיעַ"[5] — מה הגפן הזו יש בה אשכולות גדולים וקטנים, וכל אשכול שהוא גדול מחברו נמוך ממנו, כך ישראל, כל שהוא גדול מחברו נמוך ממנו. (מד"ש טו).

רכא ר' לֵוִי אמר: אומרים לִפְרָת: למה אין קולך הולך? אמר להם: איני צריך — מעשי מודיעים אותי: אדם נוטע בי נטיעה והיא עולה לשלשים יום; זורע בי ירק — והוא עולה לשלשה ימים. אומרים לחדקל: למה קולך הולך? אמר להם: הלואי נִשְׁמָע קולי ואֵרָאה. אומרים לאילני־מאכל: למה אין קולכם הולך? אמרו להם: אין אנו צריכים — פֵּרותינו מעידים עלינו. אומרים לאילני־סרק: למה קולכם הולך? אמרו להם: הלואי נִשְׁמַע קולנו ונֵראה. אמר רב הונא: לא משום הטעם הזה: אלא אילני מאכל, על־ידי שהם כבדים בפֵּרותיהם לפיכך אין קולם הולך, אבל אילני־סרק על־ידי שהם קלים בפֵּרותיהם קולם הולך. (כ"ר טו; קה"ר י).

רכב „כִּי כְקוֹל הַסִּירִים תַּחַת הַסִּיר"[6] — כל העצים כשהם דולקים אין קולם הולך; בְּרַם הסירים הללו כשהם דולקים קולם הולך, לומר: אף אנו מן העצים. (קה"ר ז).

רכג אִסְתֵּרָא בְלָגִינָא קִישׁ־קִישׁ קָרְיָא. (ב"מ פה:).

רכד תניא ר' שמעון בן יוחאי אומר: אדם אומר שבחו בקול נמוך וגנותו בקול רם.

[1] שמ' ל"ב, יג. [2] תהל' ק"ו, כג. [3] מ"ב כ', ג. [4] שם י"ט, לד. [5] תהל' פ', ט. [6] קהל' ז', ו.

מנה בן פרס — מנה (מאה זוז) בן חצי מנה; כלו' אביו של זה לא היה גדול כאביו של זה. ריז) ראש לשועלים — כלו' לאנשים פחותים. ריח) שוחה ונכנס וגו' — הולך בכפיפת־קומה. ריט) התולה בזכות עצמו — מבקש בתפלתו בזכות עצמו, שרואה את עצמו חשוב לפני המקום. רכ) אשכול... נמוך ממנו — סמוך לארץ. רכא) למה אין קולך הולך וגו' — שמימי פרת הולכים לאט, ומימי חדקל חדים וקלים ומשמיעים קול רעש. מעשי מודיעים אותי — שאדמת פרת שמנה. הלואי נשמע קולי — שיהא נשמע קולי. כבדים בפירותיהם — ואינם מתנענעים ברוח כל כך. רכב) ברם — אבל. רכג) אסתרא בלגינא וגו' —כשאין בתוך הלגין (הכד) אלא מטבע אחד מקשקש ומשמיע קול; כלו' אדם ריק מכריז על עצמו. רכד) אדם אומר וגו' —כשיבוא לאדם לומר בשבח עצמו או בגנותו יאמר זה בקול נמוך וזה בקול רם.

שבחו בקול נמוך – מודוי המעשר, וגנותו בקול רם–ממקרא בכורים. (סוטה לב:).

רכה אמר רבא: מותר לו לאדם להודיע על עצמו במקום שאין יודעים אותו, שנאמר: „ועבדך ירא את ה' מנעורי"[1].

רבא רָמֵי: נאמר „ועבדך ירא את ה' מנעורי"[1], ונאמר „יהללך זר ולא פיך"[2]? – כאן במקום שיודעין אותו וכאן במקום שאין יודעין אותו.

ואמר רבא: מותר לו לתלמיד־חכם לומר: „תלמיד־חכם אני והקדימו דיני תחלה". (נדר' סב.).

רכו שנו רבותינו: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז.

קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובים, ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, אלא הולך ובא עמהן; דָמְמוּ הרוחות עמד הקנה במקומו.

ארז זה אינו עומד במקום מים ואין גזעו מחליף ושרשיו מועטים, ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, כיון שנשבה בו רוח דרומית מיד עוקַרְתּוֹ וְהוֹפַכְתּוֹ על פניו. (תענ' כ.; סנה' קה, קו).

רכז כל מי שהוא מעמיד פניו בגל – הגל שוטפו, וכל מי שאינו מעמיד פניו בגל – אין הגל שוטפו. (ב"ר מד).

רכח אמר רבן גמליאל: פעם אחת הייתי מהלך בספינה, וראיתי ספינה אחת שנשברה, והייתי מצטער על תלמיד־חכם שבה, ומי הוא? ר' עקיבא. וכשעליתי ביבשה בא וישב ודן לפני בהלכה. אמרתי לו: בני, מי העלך? אמר לי: דף של ספינה נזדמן לי, וכל גל וגל שבא עלי נִעְנַעְתִּי לו ראשי. (יבמ' קכא.).

רכט ר' אלעזר הַקַּפָּר אומר: אל תהא כמשקוף העליון שאין יד בני־אדם יכולה ליגע בו, אלא הֱוֵי כְּאַסְקוּפָּה תחתונה, שהכל דשים בה – לסוף כל הבנין נסתר והיא במקומה עומדת. (דא"ז ג).

רל אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: כל אדם שיש בו גסות־הרוח כאלו עובד עבודה־זרה; כתוב כאן: „תועבת ה' כל גבה לב"[3], וכתוב שם: „ולא תביא תועבה אל ביתך"[4].

ור' יוחנן אמר שלו: כאלו כָּפַר בעקר, שנאמר: „ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך"[5]. (סוטה ה).

רלא אמר רב חסדא, ויש אומרים מר עוקבא: כל אדם שיש בו גסות־הרוח אמר הקדוש־ברוך־הוא: אין אני והוא יכולים לדור בעולם, שנאמר: „גְּבַהּ עינים וּרְחַב־לֵבָב אֹתוֹ לא אוכל"[6]. –אל תקרי „אֹתוֹ" אלא „אִתּוֹ". (סוטה ה.).

[1] מ"א י"ח, יב. [2] מש' כ"ז, ב. [3] שם ט"ז, ה. [4] דב' ז', כו. [5] שם ח', יד. [6] תהל' ק"א, ה.

ומודוי המעשר – שיש בו שבח ונאמר בקול נמוך. ממקרא בכורים – שיש בו גנות: „ארמי אובד אבי וגו'", ונאמר בקול רם. רכה) רמי – הקשה. רכו) וגזעו מחליף – בכל שנה מתחדש גזעו. דממו – נשתתקו. ושרשיו מועטים – לפי גזעו וענפיו. רכז) מעמיד פניו בגל – מגביה ראשו כנגד הגל הבא לשטפו. רכט) כאסקופה – כמפתן. דשין – דורסין. נסתר – נהרס ונופל. רל) גסות הרוח – גאוה. כפר בעיקר – בהקב"ה.

רלב אמר ר' אלעזר: כל אדם שיש בו גסות־הרוח שכינה מילֶלת עליו. (סוטה ה.).

רלג המהלך בקומה זקופה אפילו ארבע אמות כאלו דוחק רגלי השכינה, שנאמר: „מלא כל הארץ כבודו"[1]. (בר' מגן).

רלד הָאִימְתָנִים והַנּוֹתְנִים והַזַּחְתָנִים והַזִּידוֹנִים ועזי־פנים ובעלי־זרועות, עליהם הכתוב אומר: „זרועות רשעים תשברנה"[2].

ההונים כיונים והמנהמים והמצפצפים והמנופפים בידיהם והבועטים ברגליהם והמהלכים בראש אצבעותיהם, עליהם הכתוב אומר: „אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים אל תנידני"[3]. (ד"א ב).

רלה התיר מנעליו ויצא לשוק הרי זה מגסי־הרוח; סַנטרו לצדדים וכובעו לאחוריו וירכתו על חבריו ורצועות תפלין בידו ומחזירן כשהוא מהלך בשוק– הרי זה מגסי־הרוח. (שם יא).

רלו אמר ר' אֲלֶכְּסַנְדְּרִי: כל מי שיש בו גסות־הרוח אפילו רוח קִמְעָא עוכַרְתּוֹ, שנאמר: „והרשעים כים נגרש כי השקט לא יוכל"[4]. ומה ים, שיש בו כמה רביעיות, רוח קמעא עוכרתו, אדם שאין בו אלא רביעית אחת על אחת כמה וכמה. (סוטה ה.).

רלז אמר רב יהודה אמר רב: כל המתיַהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. (פס' סו:).

רלח דרש ר' עֲוִירָא: כל אדם שיש בו גסות־הרוח לבסוף מתמעט, שנאמר: „רֹמּוּ–מעט"[5]. מהו „ובראש שבלת יִמָּלוּ"[5]? תנא דבי ר' ישמעאל: משל לאדם שנכנס לתוך שדהו – גבוהה גבוהה הוא מלקט. (סוטה ה.).

רלט אמר ר' אלעזר: כל אדם שיש בו גסות־הרוח ראוי לגדעו כאשֵרה. (שם ה.).

רמ אמר ר' לֵוִי: כל המתגאה אינו נִדון אלא באש, שנאמר: „זאת תורת ה ע ו ל ה היא העולה על מ ו ק ד ה"[6]. (ויק"ר ז).

רמא אמר ר' אלעזר: כל אדם שיש בו גסות־הרוח אין עפרו ננער, שנאמר: „הקיצו ורננו שוכני עפר"[7] – „שוכבי בעפר" לא נאמר, אלא „שוכני עפר" – מי שנעשה שכן לעפר בחייו. (סוטה ה.).

רמב דרש בר־קפרא: מהו שנאמר: למה ת ר צ ד ו ן הרים גבנונים"[8]? יצתה בת־קול ואמרה להם: למה ת ר צ ו ד י ן עם סיני? כלכם בעלי־מומים אתם אצל סיני. אמר רב אשי: מכלל מי שמתיַהר בעל־מום הוא. (מג' כט.).

רמג משרבו מושכי הרוק רבו היהירים ונתמעטו התלמידים והתורה חוזרת על לומדיה.

[1] ישע' ו', ג. [2] תהל' ל"ז, יז. [3] שם ל"ו, יב. [4] ישע' נ"ז, כ. [5] איוב כ"ד, כד. [6] ויק' ו', ב.
[7] ישע' כ"ו, יט. [8] תהל' ס"ח, יז.

רלד) האימתנים – מטילי אימה. והנותנים והזחתנים – בעלי גאוה. רלה) סנטרו – לחי הזקן שלו. וירכתו על חבריו – לצד חבריו. ומחזירן – כורכן ומהפכן בידיו. רלו) רוח קימעא – רוח כל שהיא. רביעית – שם מדה. רביעית אחת –של דם, כדי שיעור חיותו של אדם. רלז) המתיהר–המתגאה. רלח) גבוהה גבוהה הוא מלקט –ואף בעלי־גאוה נכרתים תחלה. רמא) אין עפרו ננער – אינו עומד בתחית־המתים. רמג) מושכי הרוק – מאריכין הרוק, ומדת גאות היא. חוזרת על לומדיה – מבקשת ואינה מוצאת.

משרבו היהירים התחילו בנות ישראל להנשא ליהירים, שאין דורנו רואה אלא לפנים.

— אֵינִי? והרי אמר מר: כל מי שמתיהר אפילו על אנשי־ביתו אינו מקובל שנאמר: „גבר יהיר ולֹא ינוה"[1] — לא ינוה אפילו בְנָוֵהּ שלו!

— מתחלה קפצה עליו, לסוף מתגנה עליה. (סוטה מז:).

ימד סימן לגסות הרוח — עניות תורה. (סנה' כד.).

רמה דל גֵאה — אין הדעת סובלתו. (פס' קיג:).

רמו מפני מה מצורע נטהר בגבוה שבגבוהים ובנמוך שבנמוכים: בארז ובאזוב? על ידי שהגביה עצמו כארז לקה בצרעת, כיון שהשפיל עצמו כאזוב נתרפא על־ידי אזוב. (במ"ר יט).

X. בֹשֶׁת־פָּנִים וְעַזּוּת־פָּנִים.

רמז תניא: „ובעבור תהיה יראתו על פניכם"[2] — זו בושה, „לבלתי תחטאו"[2] — מלמד, שהבושה מביאה לידי יראת־חטא. מכאן אמרו: סימן יפה לאדם, שהוא בַּיְשָׁן. אחרים אומרים: כל המתבַיֵש לא במהרה הוא חוטא, וכל שאין לו בושת־פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני. (נדר' כ.).

רמח שלשה סִמָנִים יש באומה זו: (הרחמנים ו)הבישנים (וגומלי־חסדים). (יבמ' עט.).

רמט רובם של בני־אבות בַּיְשָׁנִים הם. (ירוש' קיד'; סוט' טו).

רנ יהודה בן תֵּימָא היה אומר: עז־פנים לגיהנם ובושת־פנים לגן־עדן. (אב' ה).

רנא אמר עולא: לא חרבה ירושלים אלא מפני שלא היה להם בושת פנים זה מזה, שנאמר: „הובישו כי תועבה עשו, גם בוש לא יבושו גם הַכְלִים לא יָדָעוּ, לכן יפלו בנופלים"[3].
אמר ר' יצחק: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שהשוו קטן וגדול, שנאמר: „והיה כעם ככהן"[4], ונאמר אחריו: „הִבּוֹק תבוק הארץ"[5]. (שבת יט:).

רנב רב דִימי אמר: שמונה עשרה קללות קִלֵל ישעיה את ישראל, ולא נתקררה דעתו עד שאמר להם המקרא הזה: „ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד"[6]. (חג' יד.).

רנג אמר רבה בר הונא: כל אדם שיש לו עזות־פנים מותר לקרותו רשע, שנאמר: „הֵעֵז איש רשע בפניו"[7]. רב נחמן בר יצחק אמר: מותר לְשַׂנְאוֹתוֹ, שנאמר: „ועֹז פניו ישֻׁנֶּא"[8] — אל תקרא „ישונא" אלא „יִשָּׂנֵא". (תענ' ז:).

רנד מְרַחְצִיף כוּלֵי הַאי שְׁמַע־מִינָהּ רְשִׁיעָא הוא (משהוא חצוף כל כך מכלל שרשע הוא). (ב"מ פג:).

[1] חב' ב', ה. [2] שמ' כ', כ. [3] ירמ' ו', טו. [4] ישע' כ"ד, ב. [5] שם שם, ג. [6] שם ג', ה. [7] מש' כ"א, כט. [8] קהל' ח', א.

לפנים — למראית עין. איני — וכי כך הוא? מתגנה — נעשה מזולזל. רמז) בידוע — בוודאי. רנב) ולא נתקררה דעתו — לא נחה דעתו. רנד) מרחציף — משהוא עז־פנים.

רנה אמר רב נחמן: חוּצְפָּא אפילו כְּלַפֵּי שְׁמַיָּא מְהַנֵי (חוצפה מועילה אפילו כלפי שמים), מתחלה נאמר: „לא תלך עמהם"[1], ולבסוף נאמר: „קום לך אתם"[2].

אמר רב ששת: חוּצְפָּא מַלְכוּתָא בְּלָא תָּגָא הִיא (חוצפה מלכות בלא עטרה היא), שנאמר: „ואני היום רך ומשוח מלך והאנשים האלה בני צרויה קשים ממני"[3]. (סנה' קה.).

רנו „וַיֹּאמֶר מְמוּכָן"[4] — אמר רב כַּהֲנָא: מכאן שההֶדְיוֹט קופץ בראש. (מג' יב:).

רנז מוטב שתתבַּיֵּשׁ מעצמך ולא תתביש מאחרים. (דא"ז ב.).

רנח אמר ר' אבא דמן קֵיסָרִי: אינו דומה מתביש מעצמו למתביש מאחרים. (תענ' טו.).

רנט עשרה מתחברים ונוגבים קורה ואינם מתבישים זה מפני זה. (קיד' פ:).

XI. שִׂמְחָה וְעַצְבוּת. שְׂחוֹק וְקַלּוּת־רֹאשׁ.

רס „וְשִׁבַּחְתִּי אֲנִי אֶת הַשִּׂמְחָה"[5]—זו שמחה של מצוה, „ולשמחה מה זה עושה"[6]—זו שמחה שאינה של מצוה; ללמדך, שאין שכינה שורה לא מתוך עַצְבוּת ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות־ראש, ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דָּבָר שמחה של מצוה, שנאמר: „ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'"[7]. (שבת ל:).

רסא „דְּאָגָה בְלֶב־אִישׁ יַשְׁחֶנָּה"[8]—ר' אמי ור' יוסי, אחד אמר: ישחנה מדעתו, ואחד אמר: ישיחנה לאחרים. (סוטה מב:).

רסב רב בְּרוֹקָא חוֹזָאָה היה מצוי בשוק של בֵּי־לַפָּט, והיה אליהו מצוי אצלו. אמר לו: יש כאן בשוק בן עולם־הבא? אמר לו: לאו. בינתים באו שני בני־אדם. אמר לו אליהו: הללו בני עולם־הבא הם. הלך אצלם רב ברוקא, אמר להם: מה מעשיכם? אמרו לו: בני־אדם שמחים אנו ומשמחים עצובים, וכשאנו רואים שנים שנפלה קטטה ביניהם אנו טורחים ועושים ביניהם שלום. (תענ' כב.).

רסג אמר רב: אנחה שוברת חצי־גופו של אדם, שנאמר: „ואתה בן אדם האנח בשברון מתנים"[9]. ור' יוחנן אמר: אף כל גופו של אדם, שנאמר: „והיה כי יאמרו אליך על מה אתה נאנח ואמרת אל שמועה כי באה ונמס כל לב" וגו'[10]. (בר' נח:).

רסד דמעות של בכי רעית; דמעות של שחוק יפות. (שבת קנא, קנב).

[1] במ' כ"ב, יב. [2] שם שם, כ. [3] ש"ב ג', לט. [4] אס' א', טז. [5] קהל' ח', טו. [6] שם ב', ב.
[7] מ"ב ג', טו. [8] מש' י"ב, כה. [9] יחז' כ"א, יא. [10] שם שם, יב.

רנה) ולבסוף נאמר קום לך אתם — לאחר שהחציף פניו והפציר לילך נתן לו הקב"ה רשות. בני צרויה קשים ממני — שחצופים היו ולא עמד המלך כפניהם. רנו) ויאמר ממוכן — הוא האחרון בשבעת השרים וקפץ ראשון לענות. רנט) עשרה מתחברים וגו' — כלו' כשעושים בני־אדם עבירה בחבורה אין בושה ביניהם. רס) שמחה של מצוה — שמחת לב מתוך מעשה טוב שאדם עושה. קלות ראש —הוללות. רסא) ישחנה מדעתו —יסיחנה מדעתו. רסב) בי־לפט — שם מקום. אמר לו — רב ברוקא לאליהו. רסג) בשברון מתנים — המתנים חצי הגוף.

רסה „וְשָׁבוּ הֶעָבִים אַחַר הַגָּשֶׁם"[1] — זו מאור עיניו של אדם שהולך אחר הבכי. (שם קנא:).

רסו עֲשרה שמות נקראה שמחה, אלו הם: ששון, שמחה, גילה, רנה, דיצה, צהלה, עליזה, חדוה, עליסה, עליצה. (אדר"נ לד).

רסז אין מערבין שמחה בשמחה. (מו"ק ח.).

רסח „תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עָבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב"[2] — אמר רב מַתְּנָה: איזו היא עבודה שבשמחה ובטוב־לבב? הֱוֵי אומר: זה שירה. (ערכ' יא:).

רסט משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית־המשתאות, שנאמר: „בשיר לא ישתו יין"[3], ואומר: „זקנים משער שבתו בחורים מנגינתם"[4]. (סוטה מח.).

רע בפולמוס של אַסְפַּסְיָנוּס גזרו על עֲטָרות חתנים ועל האֵירוּס. בפולמוס של טִיטוּס גזרו על עטרות כלות. בפולמוס האחרון גזרו שלא תצא הכלה באַפִּרְיוֹן בתוך העיר; ורבותינו התירו, שתצא הכלה באפריון בתוך העיר. (שם מט.).

רעא אמר רב חסדא: „הסיר המצנפת והרים העטרה... הַשְּׁפָלָה הַגְבֵּהַּ והגבוה הַשְׁפִּיל"[5] — מה ענין מצנפת אצל עטרה? אלא לומר לך: בזמן שמצנפת בראש כהן־גדול עטרה בראש כל אדם, נסתלקה מצנפת מראש כהן־גדול — נסתלקה עטרה מראש כל אדם. (גיט' ז.).

רעב שלחו לו למר עוקבא: זֶמֶר מְנַיִן שאסור? שׂרטט וכתב להם: „אל תשמח ישראל אל גיל בעמים"[6].

— וְישלח להם מכאן: „בשיר לא ישתו יין"[3]?

— אם משם הייתי אומר: במה דברים אמורים, זמר של כלי, אבל של פה מותר — קָא מַשְׁמַע לָן. (שם).

רעג אמר ר' יוחנן: כל השותה בארבעה מיני־זמר מביא פורעניות לעולם, שנאמר: „והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם"[7]; מה נאמר אחריו — „לכן גלה עמי מבלי דעת וגו'"[8]. (סוטה מח:).

רעד אמר רב: אוזן ששמעה זמרה תֵּעָקֵר.
אמר רבא: זמר בבית — חורבה בסִּף, שנאמר: „קול ישורר בחלון — חרב בסף"[9].

[1] קהל' י"ב, ב. [2] דב' כ"ח, מז. [3] ישע' כ"ד, ט. [4] איכה ה', יד. [5] יחז' כ"א, לא. [6] הוש' ט', א. ישע' ה', יב. [8] שם שם, יג. [9] צפ' ב, ד.

רסה) שהולך אחר הבכי — מתמעט ומסתלק. רסט) וקנים משער שבתו וגו' — כלו' כיון שבטלו זקני סנהדרין בטלו בחורים משיר. רע) בפולמוס של אספסינוס — במלחמה של אספסינוס בשעת החורבן. גזרו על עטרות חתנים — בטלו את המנהג שיצאו החתנים לחופה בעטרה. האירוס — מין כלי שיר מיוחד לנגן בו שירי דודים לפני חתן וכלה. בפולמוס האחרון — במלחמת ביתר. באפריון — מין חופה שהיו מוליכין בה את הכלה מבית אביה לבית בעלה. רעא) בזמן שמצנפת בראש כה"ג — כלו' בזמן שיש בגדי כהונה ועבודה במקדש. רעב) זמר מנין שאסור — בזמן הזה. קא משמע לן — משמיענו ומלמדנו מפסוק אחר. רעד) חורב בסף — כלו' נחרב עד המפתן, עד היסוד.

אמר רב הונא: זמר של מַשְׁכִּים ושל חורשים מותר; של גַרְדִּיים אסור. (סוטה מח:).

רעה רב הונא בטל את הזמר. עמדו מאה אַוזים בזוז ומאה סאה חטים בזוז ולא נתבקשו. בא רב חסדא והֵקל בדבר. נתבקש אוז בזוז ולא נמצא. (שם).

רעו אמר רב יוסף: גברים מזמרים ונשים עונות—פְּריצות. נשים מזמרות וגברים עונים—כאש בנעֹרֶת. (שם).

רעז מַר בְּרֵיה דְרָבינא עשה משתה חתנים לבנו. ראה שהחכמים שמחים ביותר, הביא כוס מְיֻקָּר של ארבע מאות זוז ושבר לפניהם ונתעצבו.

רב אשי עשה משתה חתנים לבנו. ראה שהחכמים שמחים ביותר, הביא כוס של זכוכית לבנה ושבר לפניהם ונתעצבו. אמרו לו חכמים לרב המנונא זוטי במשתה של מר בְּרֵיה דְרבינא: ישיר לנו מר. אמר להם: „וַי לָן דְּמִיתְנָן! וַי לָן דמיתנן!" (אוי לנו שנמות, אוי לנו שנמות). אמרו לו: ואנו מה נענה אחריך? אמר להם: הי תורה והי מצוה שיגינו עלינו! (בר' ל, לא).

רעח בשעת חֶדְוָתָא – חדותא, בשעת אֶבְלָא – אבלא (בשעת שמחה – שמחה, בשעת אבל – אבל). (שם כו.).

רעט „וְזֵרִיתִי פֶרֶשׁ עַל פְּנֵיכֶם פֶּרֶשׁ חַגֵּיכֶם"[1] — אמר רב הונא, ויש אומרים אמר רב חָנָא: אלו בני אדם שמניחים דברי תורה ועושים כל ימיהם כחגים. (שבת קנא:).

רפ אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם־הזה שנאמר: „אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה"[2] — אימתי? בזמן ש„יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה"[2].

אמרו עליו על ריש־לקיש, שמימיו לא מלא שחוק פיו בעולם־הזה, משֶׁשָּׁמְעָהּ מר' יוחנן רבו. (בר' לא.).

רפא המקבל עליו להיות חָבֵר – לא יהא פרוץ בשחוק. (דמאי ב).

רפב לא יִפָּטֵר אדם מחברו לא מתוך שיחה ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות־ראש ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר־הלכה, שכֵּן מצינו בנביאים ראשונים שסִיְּמוּ דבריהם בדברי שבח ותנחומים. וכן שנה מרי בר רב הונא: אל יפטר אדם מחברו אלא מתוך דבר־הלכה, שמתוך כך זוכרהו. (בר' לא.).

[1] מלא' ב' ג. [2] תהל' קכ"ו, ב.

זמר של משכים וגו' — מושכי הספינות והורשים בשדות מעוררים עצמם לעבודה בשיר. ושל גרדיים — של אורגים, ששיריהם דברי הוללות וליצנות. רעה) עמדו... בזוז וגו' — כלו' נמכרו בזול גדול ואעפ"כ לא היה אדם מבקש לקנותם, מפני שבבטול הזמר נתמעטה החמדה. והקיל בדבר — לא הקפיד למחות על הזמר. ולא נמצא — שרבו הקופצים. רעו) כאש בנעורת — זמר הנשים מעורר את יצרם של העונים אחריהן ומבעירו מהרה כאש בנעורת של פשתן. רעז) כוס מיקר — כוס של שיש ושל זכוכית יקרה, שהמשקה משתמר בה בקרירותו. מה נענה אחריך — בשיר. הי תורה והי מצוה וגו' — כלו' היכן תורה והיכן מצוה שיגינו עלינו. רפ) אז — בימי הגאולה. רפא) להיות חבר — להיות אחד מן החברים הנוהגים זהירות יתרה במעשרות ובטהרות. פרוץ בשחוק — מרבה שחוק. רפב) לא יפטר — לא יפרד.

רפג. ר׳ עקיבא אומר: שחוק וקלות־ראש מרגילין את האדם לערוה. (אב׳ ג).

רפד דרש ר׳ שמעון בן פזי: מהו שנאמר: „אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב"[1] — וכי מאחר שלא הלך היכן עמד? ומאחר שלא עמד היכן ישב? ומאחר שלא ישב היכן לץ? אלא לומר לך, שאם הלך סופו לעמוד, ואם עמד סופו לישב, ואם ישב סופו ללוץ, ואם לץ עליו הכתוב אומר: „ולצת לבדך תשא"[2]. (ע"ז יח:).

אמר ר׳ אלעזר: כל המתלוצץ יסורין באים עליו, שנאמר: „ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם"[3].

אמר להם רבא לחכמים: בבקשה מכם, אל תתלוצצו, שלא יבואו עליכם יסורין.

אמר רב קטינא: כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטים, שנאמר: „משך ידו את לוצצים"[4].

אמר ר׳ שמעון בן לקיש: כל המתלוצץ נופל בגיהנם, שנאמר: „זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון"[5], ואין עברה אלא גיהנם, שנאמר: „יום עברה היום ההוא"[6].

אמר ר׳ תנחום בר חנילאי: כל המתלוצץ גורם כליה לעולם, שנאמר: „ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם, כי כלה ונחרצה שמעתי"[3]. אמר ר׳ אלעזר: קשה הוא, שתחלתו יסורין וסופו כליה. (שם).

רפה דרש ר׳ שמעון בן פזי: מהו שנאמר: „אשרי האיש אשר לא הלך וגו׳"[1] — אשרי מי שלא הלך לטטריאות ולקרקסאות של נכרים, „ובדרך חטאים לא עמד" — זה שלא עמד בקניגיון; „ובמושב לצים לא ישב" — שלא ישב בתחבולות. שמא יאמר אדם: הואיל ולא הלכתי לטטריאות ולקרקסיאות ולא עמדתי בקניגיון אלך ואתגרה בשנה, תלמוד־לומר: „ובתורתו יהגה יומם ולילה"[7]. (שם).

רפו שנו רבותינו: ההולך לאצטדינין ולכרקום וראה שם את הנחשים ואת החברים, בוקיון ומוקיון, מוליון ולוליון, בלורין, סנולרין, הרי זה מושב לצים, ועליהם הכתוב אומר: „ובמושב לצים לא ישב"[1], וסמוך לו: „כי אם בתורת ה׳ חפצו"[7], הא למדת, שדברים הללו מביאים את האדם לידי בטול־תורה. (שם).

רפז אמר רב חסדא אמר ר׳ ירמיה בר אבא: כת לצים אין מקבלת פני שכינה, שנאמר: „משך ידו את לוצצים"[4]. (סוטה מא).

[1] תהל׳ א׳, א. [2] מש׳ ט׳, יב. [3] ישע׳ כ"ח, כב. [4] הוש׳ ז׳, ה. [5] מש׳ כ"א, כד. [6] צפ׳ א׳, טו. [7] תהל׳ א׳, ב.

רפה) משך ידו את לוצצים — כלו׳ מי שמתחבר עם לוצצים הקב"ה מושך ממנו את ידו הפתוחה להשביע כל חי. קשה הוא — ענשו עוד יותר קשה. שתחלתו יסורים — „יחזקו מוסריכם". רפו) לטטריאות ולקרקסאות — לבתי תיאטרון וצירקוס, שמראין שם משחקים לרבים. בקינגיון — בצידת חיות. בתחבולות — שעושין תחבולות של ליצנות. ואתגרה בשנה — אשקיע עצמי בשינה. רפז) לאצטדינין — מקום מיוחד למשחק של שוורים מתנגחים. ולכרקום — למצור שעושין שם שחוק וליצנות. החברים — לוחשי לחשים על הנחשים. בוקיון ומוקיון וגו׳ — כולם מיני ליצנים ומשחקים. רפח) משך ידו את לוצצים — מי שמתחבר עם לצים הקב"ה מסתלק ממנו.

רפט ר' יסא כשעלה לכאן הלך ונסתפר, בקש לרחוץ בחמי טבריה. פגע בו ליצן אחד, טפח לו על ערפו מאחוריו. אמר לו ר' יסא: עדין הענק של אותו האיש רפה. היה יושב שם ארכון ודן לסטים אחד. הלך אותו האיש עמד כנגד הלסטים וגחך. אמר השר: מי היה עמך? תלה הלסטים עיניו וראה שזה מגחך. אמר: אותו שמגחך היה עמי. נטלוהו ודנוהו להרגה. הוציאו את שניהם כשהם טעונים צלוביהם. יצא ר' יסא מבית־המרחץ ופגע בהם. אמר לו אותו האיש: ענק זה שהיה רפה כבר נשנק. אמר לו ר' יסא: אוי לו לאותו האיש, ולא נאמר: „ועתה אל תתלוצצו, פן יחזקו מוסריכם"[1]! (ירוש' בר' ב).

ריצ אמר רב נחמן: כל ליצנות אסורה, חוץ מליצנות של עבודה־זרה שמותרת. (מג' כה:).

XII. קַבָּלַת יִסּוּרִים.

ריצא חַיָּב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, שנאמר: „ואהבת את ה' אלהיך... ובכל מאדך"[2] — בכל מדה ומדה שהוא מודד לך, הוי מודה לו.

ר' מאיר אומר: מנין שכשם שמברך על הטובה כך מברך על הרעה? תלמוד־לומר: „וברכת את ה' אלהיך"[3] — דַּיָּנְךָ, בכל דין שדנך, בין מדה טובה ובין מדת פורענות.

מהו „חַיָּב לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה"? אם תאמר: כשם שמברך על הטובה „הטוב והמיטיב" כך מברך על הרעה „הטוב והמיטיב", והרי שנינו: על בשורות טובות אומר: „ברוך הטוב והמיטיב", ועל בשורות רעות אומר: „ברוך דַּיַּן האמת"? אמר רבא: לא נצרכה אלא לקבלם בשמחה. אמר ר' אחא משום ר' לֵוִי: מנין? — „חסד ומשפט אשירה"[4] — אם „חסד" אשירה ואם „משפט" אשירה. ר' שמואל בר נחמני אמר: מכאן: „באלהים אהלל דבר, בה' אהלל דבר"[5] — „בה' אהלל דבר" זו מדה טובה, „באלהים אהלל דבר" — זו מדת פורענות. ר' תנחום אמר: מכאן: „כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא"[6], „צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא"[7]. וחכמים אומרים: נאמר: „ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך"[8]. (בר', מח; ס:).

רצב אמרו משום ר' מאיר, וכן שנו משמו של ר' עקיבא: לעולם יהא אדם רגיל לומר: כָּל דְּעָבִיד רַחֲמָנָא לְטַב עָבִיד (כל מה שעושה הקדוש־ברוך־הוא הכל לטובה).

פעם אחת היה ר' עקיבא מהלך בדרך, היו עמו חמור ותרנגול ונר. הגיע למקום

1 ישע' כ"ח, כב. 2 דב' ו', ה. 3 שם ח', י. 4 תהל' ק"א, א. 5 שם נ"ו, יא. 6 שם קט"ז, יג. 7 שם שם, ג, ד. 8 איוב א', כא.

רפט) כשעלה לכאן — לא"י. הענק — של הצואר; וכוונתו לחבל התליה; כלו' עדיין לא נתלה זה. ארכון — שר ושופט. לסטים — גזלן. אותו האיש — הליצן. וגחך — שחק. כשהם טעונים צלוביהם — נושאים קורות לתליתם, שכך נהגו להטעין את קורת התליה על ההולך להתלות. נשנק — נהדק ונתחזק סביב הצואר; כלו' נתקיימה קללתך והריני הולך לתליה. מוסריכם — מלשון חבל ומוסרה. רצא) בכל מדה ומדה — בין מדה טובה ובין מדת פורענות. ה' אלהיך דיינך — „אלהים" מדת הדין. לא נצרכה וגו' — לא באה המשנה להשמיענו אלא לקבל את היסורים בשמחה. בה' אהלל דבר זו מדה טובה — „ה'" מדת הרחמים.

אחד. בקש אַכְסַנְיָא ולא נתנו לו. אמר: „כל מה שעשה הקדוש־ברוך־הוא הכל לטובה". הלך ולן בשדה. בא אריה ואכל את החמור; בא חתול ואכל את התרנגול; בא רוח וכִבָּה את הנר. אמר: כל מה שעושה הקדוש־ברוך־הוא הכל לטובה. בו בלילה באו גְיָסוֹת ושבו את בני העיר. אמר ר' עקיבא: ולא אמרתי לכם — כל מה שעושה הקדוש־ברוך־הוא הכל לטובה! (בר' ס).

רצג „לא תַעֲשׂוּן אִתִּי וגו'"[1] — אמר ר' עקיבא: לא תעשו אתי כדרך שאחרים נוהגים במרינות, כשהטובה באה עליהם הם מכבדים את אלהיהם, שנאמר: „על כן יזבח לחרמו"[2], וכשהפורענות באה עליהם הם מקללים את אלהיהם, שנאמר: „וקלל במלכו ובאלהיו"[3], אבל אם אביא עליכם הטובה תנו הודאה, וכשאביא עליכם יסורים תנו הודאה. (מכל').

רצד אמר רב הונא: „והנה טוב"[4] — זו מדת הטוב, „והנה טוב מאד"[4] — זו מדת יסורים. — וכי מדת יסורין טובה מאד, אתמהא! אלא שעל ידיה הבריות באים לחיי העולם־הבא. וכן שלמה אומר: „ודרך חיים תוכחות מוסר"[5] — צא וראה, איזהו דרך מביאה את האדם לחיי העולם־הבא? הֱוֵי אומר: זו מדת יסורים. (ב"ר ט).

רצה אמר ר' שמעון בן לקיש: נאמר „ברית"[6] במלח ונאמר „ברית"[7] ביסורין — מה מלח ממתיק את הבשר אף יסורין ממרקים כל עונותיו של אדם. (בר' ה.).

רצו כשחלה רבי אליעזר נכנסו ארבעה זקנים לבקרו, רבי טרפון ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא. נענה ר' עקיבא ואמר: חביבים יסורים. אמר להם ר' אליעזר לתלמידיו: סמכוני ואשמע דברי עקיבא תלמידי, שאמר, חביבים יסורים. אמר לו: עקיבא, זו מנין לך? אמר: מקרא אני דורש: „בן שתים עשרה שנה מנשה במלכו וחמשים וחמש שנה מלך... ויעש הרע בעיני ה'"[8], ואומר: „גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה"[9] — וכי עלתה על לב שחזקיה מלך יהודה למד תורה לכל העולם כלו ולמנשה בנו לא למד תורה? — אלא, מכל טורח שטרח בו ומכל עמל שעמל בו לא העלהו למוטב אלא יסורין, שנאמר: „וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו ויבא ה' עליהם את שרי הצבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה בחוחים... וכהצר לו חלה את פני ה' אלהיו... ויעתר לו"[10] — הא למדת שחביבים יסורים. (סנה' קא; ילק"ש).

רצז ר' נתן בר יוסי אומר: חביבין יסורים, שהברית כרותה בהם לישראל, שנאמר: „והבאתי אתכם במסרת הברית"[11].

ר' נחמיה אומר: חביבים יסורים, כשם שהקרבנות מרצים כך יסורים מרצים, שנאמר: „והם יִרְצוּ את עונם"[12]; ולא עוד אלא שהיסורים מרצים יותר מן הקרבנות, שהקרבנות בממונו ויסורים בגופו. (שו"ט צד).

[1] שמ' כ', כ"ג. [2] חב' א', טז. [3] ישע' ח', כא. [4] בר' א', לא. [5] מש' ו', כג. [6] ויק' ב', יג. [7] דב' כ"ח, סט. [8] מ"ב כ"א, א, ב. [9] מש' כ"ה, א. [10] דה"ב ל"ג, י', יג. [11] יחז' כ', לז. [12] ויק' כ"ו, מג.

רצב) גיסות — חיילות. הכל לטובה — שאלמלי נתנו לר"ע אכסניא היה נשבה עם שאר בני העיר, ואלו היה החמור נוער והתרנגול קורא והנר דולק היו החיילות רואים אותו בשדה. רצג) כדרך שאחרים נוהגים — הגוים. רצד) אתמהא — מלת הקריאה לתמיה. רצה) במלח — של קרבנות. ביסורים — בפרשת התוכחה. ממרקים — מטהרים, מנקים. רצו) מכל טורח שטרח בו — ללמדו. רצז) במסורת הבריה — בברית על ידי יסורים. והם ירצו את עונם — בתוכחה נאמר.

רצח ר' שמעון בן יוחאי אומר: טובים יסורים, ששָלש מתנות טובות נִתנו לישראל בהם, ואומות־העולם מתאוין להן — ולא נתנו להם אלא בזכות היסורים, ואלו הן: תורה וארץ־ישראל והעולם־הבא. תורה מנין? שנאמר: „אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו"[1]; ארץ־ישראל מנין? שנאמר: „וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך"[2], ונאמר אחריו: „כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה"[3]; העולם־הבא מנין? שנאמר: „ודרך חיים תוכחות מוסר"[4]. (שו"ט צד).

רצט אמר רב הונא: כל שהקדוש־ברוך־הוא חפץ בו מדכאו ביסורים, שנאמר: „וה' חפץ דכאו החלי"[5]; יכול אפילו לא קבלם מאהבה, תלמוד־לומר: „אם תשים אשם נפשו"[5]. (בר' ה).

ש ואמר רב הונא: אם רואה אדם שיסורים באים עליו — יפַשְפֵש במעשיו; פשפש ומצא — יעשה תשובה; פשפש ולא מצא — יתלה בבטול תורה; ואם תלה ולא מצא, בְיָדוּע שיסורים של אהבה הם, שנאמר: „כי את אשר יאהב ה' — יוכיח"[6]. (שם).

שא „לֵךְ עַמִּי בֹּא בַחֲדָרֶיךָ"[7] — הסתכל בחדרי לבך על מה ולמה הבאתי עליך יסורים, ולא תהא קורא תָגָר אחרי מדת־הדין. (תנח'; ילק"ש ישע').

שב ר' יעקב בר אידי ור' אחא בר חנינא, אחד אמר: אלו הם יסורים של אהבה, כל שאין בהם בטול תורה, שנאמר: „אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו"[1]; ואחד אמר: אלו הם יסורים של אהבה, כל שאין בהם בטול תפלה, שנאמר: „ברוך אלהים אשר לא הסיר תפלתי וחסדו מאתי"[8]. אמר להם ר' אבא בנו של ר' חִיָא: כך אמר ר' יוחנן: אלו ואלו יסורים של אהבה הם, שנאמר: „כי את אשר יאהב ה' יוכיח"[6]; אלא מה תלמוד־לומר: „ומתורתך תלמדנו" — אל תקרי „תלמדֵנו" אלא „תלמדֵנו", דבר זה מתורתך תלמדנו: קל־וחומר משֵן ועין, מה שן ועין שהן אחד מאבריו של אדם עבד יוצא בהן לחֵרות — יסורים שממרקים כל גופו של אדם על אחת כמה וכמה! (בר' ה).

שג „שִׁבְטְךָ וּמִשְׁעַנְתֶּךָ הֵמָּה יְנַחֲמֻנִי"[9] — „שבטך" אלו היסורים; „ומשענתך" — זו תורה. (שהש"ר).

שד כל העוסק בתורה יסורים בדֵלים הימנו. (בר' ה).

שה אמר ר' אלכסנדרי: אין לך אדם בלי יסורים; אשריו לאדם שיסורים באים עליו מן התורה, שנאמר: „אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו"[1]. (ב"ר צב).

שו ר' חמא ראה סגי־נהור אחד יושב ועוסק בתורה. אמר לו: שלום עליך, בן־חורין. אמר לו: מהיכן שמעת שאותו האיש בן־עבדים? אמר לו: לא, אלא שאתה בן־חורין לעולם־הבא. (שם).

[1] תהל' צ"ד, יב. [2] דב' ח', ה. [3] שם שם, ז. [4] מש' ו', כג. [5] ישע' נ"ג, י. [6] מש' ג', יב. [7] ישע' כ"ו, כ. [8] תהל' ס"ו, כ. [9] שם כ"ג, ד.

רצט) ה' חפץ וגו' — מי שחפץ בו ה' הוא מדכאו ומחליאו. אם תשים אשם נפשו — אם מאשים את עצמו ומצדיק עליו את הדין. ש) יפשפש במעשיו — יחפש ויבדוק שמא חטא. יתלה בבטול תורה — יתלה את היסורים בעון בטול תורה. בידוע — בוודאי. שא) קורא תגר — מערער. שב) תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו — בלו' יש לו יסורים שאין עמם בטול תלמוד־תורה. ברוך אלהים אשר לא הסיר תפלתי — ברוכה מדת־הדין שאין עמה בטול תפלה. שה) מן התורה — מחמת עמלו בתורה. שו) סגי נהור — מאור עינים, כנוי לסומא. מהיכן שמעת וגו' — וכי ידוע לך שאני בן עבדים ויצאתי לחירות מפני שסמאו את עיני? בן חורין לעולם הבא — שסמאת את

שז אמר ר' ביסנא: אין לך אדם בלא יסורים, חושש בשניו אינו יכול לישון, בעיניו אינו יכול לישון, יגע בתורה אינו ישן, זה עֵר וזה עֵר – „אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו"[1]. (תנח'; ילק"ש תהל').

שח „כִּי בְּרֹב חָכְמָה רָב־כָּעַס וגו'"[2] – כל זמן שאדם מרבה בחכמה מרבה בכעס, וכל זמן שהוא מרבה בדעת מרבה ביסורים. אמר שלמה: על־ידי שהרביתי בחכמה הרביתי עלי כעס, ועל־ידי שהוספתי בדעת הוספתי עלי יסורים. אמר ר' יוחנן: ככלי־פשתן הדקים הבאים מבית־שְׁאָן, אם מִתְפַּחֲמִין קמעא הם אבודים, אבל כלי־פשתן הגסים הבאים מאַרְבֵּל אם נתפחמו – מה הם ומה דמיהם?

בנוהג שבעולם שני בני־אדם נכנסים לקַפִּילִין, אחד אכל פת קִיבָר וקִטְנִית ואחד אכל פת נקיה ובשר שמן ושתה יין ישן – זה אכל דברים קלים וְנִזוֹק וזה אכל דברים גסים ולא נִזוֹק. כך ראית מימיך חמור צנה עליו, גמל אַבְּבִית עליו? אלא היכן היסורים מצוים – בבני־האדם. (ב"ר יט; קה"ר א).

שט רב הונא אומר: שלשה חלקים נחלקו היסורים: אחד נטלו אֲבות־העולם וכל הדורות ואחד דורו של שְׁמָד ואחד דורו של מלך המשיח. (שו"ט ב).

שי ר' אלעזר בר' שמעון קבל על עצמו יסורים. בערב היו מציעים תחתיו ששים מצעות ובבוקר היו מושכים מתחתיו ששים ספלים של דם ומוגלא. למחר עשתה לו אשתו ששים מיני תַּבְשִׁילִים וְאָכְלָם והבריא. בערב אמר להם ליסוריו: „אחי ורעי, בואו! בבוקר אמר להם: לכו, מפני בטול תורה. (ב"מ פד:).

שיא רבי קבל על עצמו יסורים שלש עשרה שנים, שש בצְמֶרֶת ושבע בצִפָּרוֹן.

אהוּרִירָו של רבי היה עשיר מִשָּׁבוּר מלכא; וכשהיה מטיל מספוא לבהמות–היה קולן הולך שלשה מילין. והיה מתכַּוֵּן להטיל לפניהן מספוא בשעה שנכנס רבי לבית־הכסא, ואף־על־פי־כן עבר קולו של רבי את קולן, עד שנשמע ליורדי הים. (שם פה.).

שיב ר' יוחנן חלה, נכנס אצלו ר' חנינא, אמר לו: חביבים עליך יסורים? אמר לו: לא הם ולא שכרם... אמר לו: תן לי ידך, נתן לו ידו והעמידו. (בר' ה:).

שיג ר' עקיבא היה אומר: ארבעה בנים למלך, אחד לוקה ושותק, ואחד לוקה ומבעט, ואחד לוקה ומתחנן, ואחד לוקה ואומר לאביו: הלקני. לוקה ושותק–אברהם; לוקה ומבעט איוב; לוקה ומתחנן–חזקיה; לוקה ואומר לאביו הלקני–דוד. (שמח' ח).

[1] תהל' צ"ד, יב. [2] קה' א', יח.

עיניך בתלמוד־תורה ואתה עוסק בה מתוך יסורים. שח) מבית שאן — שם מקום. מתפחמין קימעא — מתלכלכים ומשחירים קצת. מארבל — שם מקום. ומה דמיהם — מה שווים ומחירם. לקפילין — לחנות של מזון. פת קיבר — של קמח גס. אבל דברים קלים וניזוק —מפני שהוא מפונק ואסטנס. חמור צנה עליו —שהאחזתו צנה. אבבית —מין ממיני הקדחת. שט) של שמד— של גזירת השמד. שי) ומוגלא — ליחות של פצע. שיא) בצמרת — בקדחת. בצפרון — מין חולי בתוך הפה. אהורירו— ממונה על ארוות סוסים שלו. שיב) לא הם ולא שכרם —כלו' איני רוצה לא בהם ולא בשכרם. שיג) לוקה ושותק אברהם — במעשה העקדה, שקבל על עצמו הגזירה ולא אמר כלום. לוקה ומבעט איוב — שהיה מתרעם והולך על הקב"ה. לוקה ומתחנן חזקיהו — כשחלה התפלל ובכה. לוקה ואומר לאביו הלקני דוד —שאמר: „הרב כבסני מעוני" (תהל' נ"א, ד).

שיד המבעט ביסורין כופלין אותם עליו. (תדב"א ב).

שטו שנו רבותינו: הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים, עושים מאהבה ושמחים ביסורים, עליהם הכתוב אומר: „ואוהביו כצאת השמש בגבורתו"[1]. (שבת פח:).

שטז אמר ר' אַבָּהוּ: לעולם יהא אדם מן הנרדפים ולא מן הרודפים, שאין לך נרדף בעופות יותר מתורים ובני־יונה, והכשירם הכתוב לגבי המזבח. (ב"ק צג.).

שיז אמר הקדוש־ברוך־הוא: שור נרדף מפני ארי, עז מפני נמר, כבש מפני זאב — לא תקריבו לפני מן הרודפים אלא מן הנרדפים. (קה"ר).

שיח אמר ר' מאיר: בשעה שאדם מצטער שכינה מה לשון אומרת: קַלַּנִי מראשי, קלני מזרועי! (סנה' מו.).

שיט „וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל הַשָּׂטָן הִנּוֹ בְיָדֶךָ אַךְ אֶת נַפְשׁוֹ שְׁמֹר"[2] — אמר ר' יצחק: קשה צערו של שטן יותר משל איוב. משל לעבד שאמר לו רבו: שבור את החבית ושמור את יינה. (ב"ב טז.).

שכ „אֲפָפוּנִי חֶבְלֵי מָוֶת"[3] — מהו אפפוני? הגיעו הצרות עד האף; דבר אחר: אל תקרי אפפוני, אלא „עפפוני", הצרות טסות ובאות עלי כעוף; דבר אחר: מתגלגלות ובאות עלי כאופן וגלגל. (שו"ט יז).

שכא יסורים בשעה שמשגרין אותם על האדם משביעין אותם שלא תלכו אלא ביום פלוני, ולא תצאו אלא ביום פלוני ובשעה פלונית ועל־ידי פלוני ועל־ידי סם פלוני. (ע"ז נה.).

שכב שנו רבותינו: שלשה חייהם אינם חיים, ואלו הם: המצפה לשלחן חברו ומי שאשתו מושלת עליו ומי שיסורים מושלים בגופו. ויש אומרים: אף מי שאין לו אלא חלוק אחד. (ביצה לב:).

שכג עד היכן תכלית יסורין? אמר ר' אלעזר: כל שארגו לו בגד ללבוש ואינו מתקבל עליו. רבא זעירא, ויש אומרים ר' שמואל בר נחמני אומר: גדולה מזו אמרו: אפילו נתכוונו למזוג בחמין ומזגו לו בצונן, בצונן — ומזגו לו בחמין. מר בריה דרבינא אמר: אפילו נהפך לו חלוקו. ויש אומרים: אפילו הושיט ידו לכים לטול שלש ועלו בידו שתים. (ערכ' טז:).

שכד רבי נכשל באצבעו הקטנה, קרא על עצמו: „רבים מכאובים לרשע"[4]. (ויק"ר טו).

שכה נתאי הארבלי אומר: אל תתיאש מן הפורענות. (אב' א).

1 שופ' ה', לא. 2 איוב ב', ו. 3 תהל' קט"ז, ג. 4 שם ל"ב, י.

שיח) קלני וגו' — קל אני מראשי, קל אני מזרועי; כלו' ראשי וידי כבדים עלי, כמו שהוא חולה מחמת צער ואבריו נעשים כבדים עליו, ומה שאמר „קלני" — כנוי הוא כלפי מעלה. שכא) שמשגרין — שמשלחים. שכג) תכלית יסורים — מדת קטנה של יסורים שאין פחותה ממנה. ואינו מתקבל עליו — אינו לפי מדתו כהוגן וצער הוא לו. למזוג בחמים — כוס של יין במים חמים. נהפך לו חלוקו — כתנתו, וצריך לפשטה ולהפכה. שלש — מטבעות. שכה) אל תתיאש מן הפורענות — כלו' בשעתה שרוי בטובה אל תאמר: שלא תבוא עליך פורענות לעולם.

שכו שנו דבי ר' ישמעאל: כל שעברו עליו ארבעים יום בלי יסורים– קבל עולמו; במערבא אמרו: פורענות מזדמנת לו. (ערכ' טז, יז).

שכו אמר רבא: אין אדם נִתְפָּס בשעת צערו. (ב"ב טז.).

שכח דיה לצרה בשעתה. (בר' ט:).

שכט צרות מַכְהין את העינים. (לק"ט).

של צרות אחרונות משכחות את הראשונות. (בר' יג.).

שלא משל אומר: מְהוּלְתָךְ חַרְשָׁא אֲקִישׁ עֲלָהּ (נָפְתָךְ נתחרשה–הַקֵּשׁ עליה). (ב"ר פא; תנח' וישב).

אמר ר' לֵוִי: אין לך צרה באה לעולם שאין לאחרים בה רֶוַח. (ב"ר לח).

XIII. מִצְוֵי הַמִּדּוֹת.

שלג כל מי שיש בו שלשה דברים הַלָּלוּ הוא מתלמידיו של אברהם אבינו, ושלשה דברים אחרים הוא מתלמידיו של בלעם הרשע. עין טובה ורוח נמוכה ונפש שְׁפָלָה – מתלמידיו של אברהם אבינו; עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה – מתלמידיו של בלעם הרשע.

מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע? תלמידיו של אברהם אבינו אוכלים בעולם־הזה ונוחלים לעולם־הבא, שנאמר: „להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא"[1]; אבל תלמידיו של בלעם הרשע יורשים גיהנם ויורדים לבאר־שחת, שנאמר: „ואתה אלהים תורידם לבאר שחת, אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם"[2]. (אב' ח).

שלד חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי; אמר להם: צאו וראו, איזוֹהִי דרך טובה שידבק בה האדם? ר' אליעזר אומר: עין טובה. ר' יהושע אומר: חבר טוב. ר' יוסי אומר: שכן טוב. ר' שמעון אומר: הרואה את הנולד. ר' אלעזר אומר: לב טוב.

אמר להם: רואה אני את דברי אלעזר בן עֲרָךְ מדבריכם, שבכלל דבריו דבריכם.

אמר להם: צאו וראו, איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם? ר' אליעזר אומר: עין רעה. ר' יהושע אומר: חבר רע. ר' יוסי אומר: שכן רע. ר' שמעון אומר: הלֹוֶה ואינו משלם; אחד הלֹוֶה מן האדם כלֹוֶה מן המקום, שנאמר: „לוה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן"[3]. ר' אלעזר אומר: לב רע.

[1] מש' ח', כא. [2] תהל' נ"ה, כד. [3] שם ל"ז, כא.

שכו) קבל עולמו — קבל כל שכרו בחייו. שכו) אין אדם נתפס וגו' —להתחייב על שהוא מדבר קשה מחמת צער. שלא) מהולתך חרשא וגו' —אם הנפה שלך נעשית חרשית, כלו' שנסתמו נקביה, הכה עליה ויפתחו, וכן מי שחוטא חוזר בתשובה על ידי יסורים (ויש גורסים „טרשא" — נתקשתה). שלג) עין טובה — בשל אחרים. רוח נמוכה — עניוות. ונפש שפלה — שתאוותיו אינן מרובות. שלד) הרואה את הנולד — שרואה בתחלת מעשיו את סופם וע"י כך הוא מונע עצמו מן הרע. רואה אני — יפה בעיני. שבכלל דבריו דבריכם — שהכל תלוי בלב. הלוה ואינו משלם — שהוא כפוי טובה ואינו רואה מה שיהא בסוף, שימנעו מלהלוות לו וגורם רעה לעצמו. כלוה מן המקום — מן הקב"ה.

אמר להם: רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם, שבכלל דבריו דבריכם. (אב' ב).

שלה ר' יהושע אומר: עין הרע ויצר־הרע ושנאת הבריות מוציאים את האדם מן העולם. (שם).

שלו ר' אלעזר הַקַפָּר אומר: הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם. (שם ד).

שלז ר' דוסָא בן הָרְכִּינַס אומר: שֵׁנה של שחרית ויין של צהרים ושיחת ילדים וישיבת בתי־כנסיות של עמי־הארץ מוציאים את האדם מן העולם. (שם ג).

שלח אמר ר' יודן בשם ר' אַיבו: אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו, אלא אם יש לו מאה רוצה לעשותם מאתים, ואם יש לו מאתים רוצה לעשותם ארבע מאות. (קה"ר א).

שלט אמר הקדוש־ברוך־הוא: קַנָּא, שאלמלא הקנאה אין העולם עומד: אין אדם בונה בית ואין אדם נוטע כרם ואין אדם נושא אשה. (שו"ט לז).

שמ וּרְקַב עֲצָמוֹת קִנְאָה"[1] — כל מי שיש לו קנאה בלבו עצמותיו מרקיבין; כל שאין לו קנאה בלבו אין עצמותיו מרקיבין. (שבת קנב.).

שמא מאה מיתות ולא קנאה אחת. (דב"ר ט).

שמב אמר ר' לוי: ששה דברים משַׁמשים את האדם, שלשה ברשותו ושלשה אינם ברשותו. העין והאזן והחוטם אינם ברשותו: רואה מה שאינו רוצה, שומע מה שאינו רוצה, מריח מה שאינו רוצה. הפה, היד והרגל ברשותו: הפה אם רוצה עוסק בתורה, רוצה—מדבר לשון־הרע ומחָרף ומגדף; היד אם רוצה חולק צדקה, רוצה—גונב והורג; הרגל אם רוצה הולך לבתי־כנסיות ולבתי־מדרשות, רוצה—הולך לבתי־טטריאות ולבתי־קרקסאות.

ובשעה שהוא זוכה הקדוש־ברוך־הוא עושה אותם שברשותו שלא ברשותו. (ב"ר סז; ילק"ש מלכים).

שמג אמר ר' אילעאי: בשלשה דברים אדם נִכָּר: בכוסו ובכיסו ובכעסו; ויש אומרים: אף בשחקו. (עיר' סה:).

שמד שלשה הקדוש־ברוך־הוא אוהבם: מי שאינו כועס ומי שאינו משתכר ומי שאינו מעמיד על מדותיו.

שלשה הקדוש־ברוך־הוא שונאם: המדבר אחד בפה ואחד בלב, והיודע עדות בחברו ואינו מעיד לו, והרואה דבר ערוָה בחברו ומעיד בו יחידי. (פס' קיג:)

[1] מש' י"ד, ל.

שלה) עין רעה וגו' — שכל אלו מעבירין את האדם על דעתו. שלו) הקנאה וגו' — שבעליהם אינם יודעים שובע לעולם. שלז) שנה של שחרית וגו' —כל השוגה באלו נמשך אחריהם וקשה הפרישה מהם, ונמצא כל ימיו עוברים בבטלה. ושיחת ילדים — דברי ליצנות של בחורים. וישיבת בתי־כנסיות וגו' — שמתכנסים ועוסקים בדברים בטלים. שלח) יוצא מן העולם — מת. וחצי תאותו — חצי ספוק תאותו. מאה — מאה זוז. שמד) שאינו משתכר — ביין. ומי שאינו מעמיד על מדותיו — אלא מעביר עליהן מדותיו. ומעיד בו יחידי — שאין עדותו מתקבלת בבי"ד ואינו אלא מוציא שם רע על חברו.

שמה ארבעה נקראו רשעים: הפושט ידו על חברו והכהו, והלוה ואינו משלם, ומי שיש לו עזות־פנים ובעל־מחלקת. (תנח' קרח).

שמו אמר ר' ירמיה בר אַבָּא: ארבע כִתות אין מקבלות פני שכינה: כַת לצים וכת חנפים וכת שקרנים וכת מספרי לשון־הרע. (סוטה מא.)

שמז ארבעה אין הדעת סובַלְתָּם, אלו הם: דל גאה ועשיר מכחש וזקן מנאף ופרנס מתגאה על הצבור בחנם; ויש אומרים: אף המגרש את אשתו פעם ראשונה ושניה ומחזירה. (פס' קיג:).

שמח שִבעה דברים בגולם ושבעה בחכם: חכם אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה, ואינו נכנס לתוך דברי חברו, ואינו נבהל להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע אומר: „לא שמעתי" ומודה על האמת.

וחלופיהם בגולם. (אב' ה).

שמט הלל היה אומר: מרבה בשר מרבה רמה, מרבה נכסים מרבה דאָגה, מרבה נשים מרבה כשָפים, מרבה שפחות מרבה זִמה, מרבה עבדים מרבה גָזֵל; מרבה תורה מרבה חיים, מרבה ישיבה מרבה חכמה, מרבה עצה מרבה תבונה, מרבה צדקה מרבה שלום, קנה שם טוב קנה לעצמו, קנה לו דברי־תורה קנה לו חיי העולם־הבא. (שם ב).

שנ „מַלְּפֵנוּ מִבַּהֲמוֹת אָרֶץ וּמֵעוֹף הַשָּׁמַיִם יְחַכְּמֵנוּ"[1] — אמר ר' יוחנן: אלמלי לא נתנה תורה לישראל היינו למדים צניעות מחתול וגזל מנמלה ועריות מיונה, דרך־ארץ מתרנגול. (עיר ק:).

שנא הָדר אלהים — בני־אדם, הדר בני־אדם — תורה, הדר תורה— חכמה, הדר חכמה— ענוה, הדר ענוה — יראה, הדר יראה — מצוה, הדר מצוה — צניעות. (דא"ז ה).

שנב אמר ר' פנחס בן יאיר: זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי קדישה, קדושה מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת־חטא, יראת־חטא מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי רוח־הקדש, רוח־הקדש מביאה לידי תחיַת־המתים. (סוף סוטה; ע"ז ב.; שקל' ו).

[1] איוב ל"ה, יא.

שמח) נבהל — ממהר. שואל כענין — בענין שרבו עומד בו, ולא מענין אחר. שמט) קנה לעצמו — כלו' מביא טובה לעצמו. שנ) צניעות מחתול — שמטיל רעי במקום סתר. גזל מנמלה — שכל אחת מכינה לעצמה ואינה גוזלת מחברתה. ועריות מיונה — שדבק בבת־זוגו. דרך ארץ מתרנגול — שמפייס לפני זיווגו. שנב) זהירות — במעשים.

ה.

צִבּוּר וּמְדִינָה וְצָרְכֵיהֶם.

---

1. יָחִיד וְצִבּוּר.

א שנו רבותינו: הרואה אוכלוּסֵי ישראל אומר: ברוך חֲכַם־הָרָזִים, שאין דעתם דומה זו לזו ואין פרצופיהם דומים זו לזו. (בר' נח.)

ב בן־זומא ראה אוכלוסָא על־גבי מעלה בהר־הבית, אמר: ברוך חכם־הרזים וברוך שברא כל אלו לשמשני.

הוא היה אומר: כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול: חרש וזרע וקצר, וְעִמֵּר ודש, וְזָרָה וּבֵרר וטחן והרקיד, ולש ואפה, ואחר־כך אכל,— ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנים לפני; וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד ללבוש: גזז וְלִבֵּן וְנִפֵּץ, וְטָוָה וארג, וצבע ותפר, ואחר־כך לבש, — ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנים לפני; כל אומניות שוקדות ובאות לפתח ביתי, ואני משכים ומוצא כל אלו לפני.

הוא היה אומר: אורח טוב מה הוא אומר: כמה טרחות טרח בעל־הבית לפני, כמה בשר הביא לפני, כמה יין הביא לפני, כמה גלוסקאות הביא לפני,—וכל מה שטרח, לא טרח אלא בשבילי; אבל אורח רע מה הוא אומר: מה טורח טרח בעל־הבית זה, פת אחת אכלתי, חתיכה אחת אכלתי, כוס אחת שתיתי, — כל טורח שטרח בעל־הבית זה, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו. (שם).

ג שנו רבותינו: „ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל"[1] —מלמד שאין השכינה שורה על פחות משני אלפים ושני רבבות מישראל. (יבמ' סג, סד).

ד אמר ר' יצחק: לעולם תהא אימת צבור עליך, שהרי כהנים פניהם כלַפי העם ואחוריהם כלפי שכינה. רב נחמן אמר מכאן: „ויקם דוד המלך על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי"[2]. (סוטה מ.)

ה הלל אומר: אל תפרוש מן הצבור. (אב' ב).

[1] במ' י', לו. [2] דה"א כ"ח, ב.

א) אוכלוסי — המוני עם. חכם הרזים — חכם הסודות, שיודע לב כולם. פרצופיהם— פניהם. ב) ובֵרר — התבואה הטובה מתוך הפסולת. והרקיד — בנפה. וגזז — את הצמר. ולבן ונפץ — מתחלה רוחצין את הצמר ומלבנים אותו ואח"כ מנפצין אותו להסיר מתוכו את הפסולה. אומניות — בעלי־מלאכות. גלוסקאות — לחם סולת. ד) כהנים — בשעת נשיאת כפים לברכה. ויקם דוד — הרי שעמד לפני העם. ה) אל תפרוש וגו' — אל תוציא עצמך מן הצבור.

ו אמר שמואל: לעולם אל יפרוש אדם עצמו מן הכלל. (בר' מח:).

II. הָעֲמֵלִים עִם הַצִּבּוּר וּמְזַכֵּי הָרַבִּים.

ז רבן גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא אומר: כל העמֵלים עם הצבור יהיו עמלים עמהם לשֵׁם־שמים, שזכות אבותם מסַיַעְתָּם וצדקתם עומדת לעד, ואתם מעלה אני עליכם שכר הרבה כאלו עשיתם. (אב' ב).

ח „וְאִישׁ תְּרוּמוֹת יֶהֶרְסֶנָּה"[1] — אם משים אדם עצמו כתרומה הזו, שמושלכת בזויות הבית, ואומר: מה לי במורח הצבור, מה לי בדיניהם, מה לי לשמוע בקולם? שלום עליך, נפשי! — הרי זה מחריב את העולם, הֱוֵי: „ואיש תרומות יהרסנה".

מעשה בר' אמי, כשהיה מסתלק מן העולם, נכנס בן אחותו אצלו, מְצָאוֹ בוכה, אמר לו: רבי! מפני מה אתה בוכה, יש תורה שלא לָמרת ולִמדת? הרי תלמידיך יושבים לפניך; יש גמילות־חסדים שלא עשית? ועל כל מדות שהיו בך, היית מתרחק מן הדינין ולא נתת רשות על עצמך להתמנות על צרכי־צבור. אמר לו: בני! עליה אני בוכה, שמא אתן דין וחשבון על שהייתי יכול לעשות דיניהם של ישראל. (תנח' משפטים).

ט תלמיד־חכם שיש בעיר — כל צרכי הצבור מוטלים עליו. (מו"ק ו.).

י רב הונא אמר: אם נכשל אדם בעֲבֵרה חַיָב מיתה בידי שמים, מה יעשה ויחיה? אם היה לָמוד לקרות דף אחד — קורא שני דפים, ואם היה למוד לשנות פרק אחד—ישנה שנים, ואם אינו למוד לקרות ולשנות מה יעשה ויחיה? ילך וְיֵעָשֶׂה פַּרנס על הצבור וגבאי של צדקה והוא חי; שאִלו נאמר: „ארור אשר לא ילמד" לא היתה תקומה לשונאי ישראל, אלא: „ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת"[2], אלו נאמר: „עץ חיים היא לעמלים בה" לא היתה תקומה לשונאי־ישראל, אלא: „עץ חיים היא למחזיקים בה"[3] — „כי בצל החכמה בצל הכסף"[4]. (ויק"ר כה).

יא כל המזַכה את הרבים אין חטא בא על ידו, וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה. משה זכה וְזִכָּה את הרבים— זכות הרבים תלוי בו, שנאמר: „צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל"[5]; ירבעם חטא והחטיא את הרבים — חטא הרבים תלוי בו, שנאמר: „על חטאות ירבעם אשר חטא ואשר החטיא את ישראל"[6]. (אב' ה).

יב פושעי־ישראל בגופם ופושעי־הגוים בגופם יורדים לגיהנם ונדונים בה שנים עשר חדש, לאחר שנים עשר חדש גופם כלה ונשמתם נשרפת ורוח מפַזֶרְתָּם תחת כפות רגלי

[1] מש' כ"ט, ד. [2] דב' כ"ז, כו. [3] מש' ג', יח. [4] קהל' ז', יב. [5] דב' ל"ג, כא. [6] מ"א ט"ו, ל.

ז) שזכות אבותם מסיעתם — זכות אבות של הצבור עומדת להם שתהא תועלת בעמלם לטובת הצבור. ואתם מעלה וגו' — מוסב על העמלים לשם שמים; שהקב"ה מחשב להם שכר טוב, כאלו נעשה הכל בכחם ובעמלם לבד. ח) ועל כל מדות — מלבד כל המדות. על שהייתי יכול לעשות — ולא עשיתי. י) פרנס — מנהיג ועוסק בצרכי צבור. לא היתה תקומה לשונאי ישראל — כנוי הוא כלפי ישראל; שהרי יש הרבה שאינם יודעי תורה. למחזיקים בה — התומכים את אחרים שעוסקים בתלמוד־תורה. בצל החכמה בצל הכסף —בלו' ע"י תמיכת ממון החכמה מתקיימת. יא) אין מספיקין בידו — אין נותנין לו מן השמים.

צדיקים; אבל המינים והמסורות והאפיקורסים שכפרו בתורה ושכפרו בתחית־המתים, ושפרשו מדרכי צבור, ושנתנו חִתִּיתָם בארץ חיים, ושחטאו והחטיאו את הרבים, כגון ירבעם בן נבט וחבריו – יורדים לגיהנם ונדונים בה לדורי־דורות, גיהנם כָּלָה והם אינם כָּלִים. (ר"ה יז.).

III. פַּרְנָס עַל הַצִּבּוּר.

יג אמר רבי יצחק: אין מעמידין פרנס על הצבור, אלא אם כן נמלכין בצבור, שנאמר: „ויאמר משה אל בני ישראל ראו קרא ה' בשם בצלאל"[1]. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: משה, הגון עליך בצלאל? אמר לו: רבונו של עולם! אם לפניך הגון – לְפָנַי לא כל־שֶׁכֵּן. אמר לו: אף־על־פי־כן לך אמור להם. הלך ואמר להם לישראל: הגון עליכם בצלאל? אמרו לו: משה רבֵּנו, אם לפני הקדוש־ברוך־הוא ולפניך הוא הגון – לפנינו לא כל־שכן. (בר' נה.).

יד שנו רבותינו: „ושבעים מזקני ישראל"[2] – למה לא נתפרשו שמותם של זקנים הללו? שלא יאמר אדם: פלוני כמשה ואהרן, פלוני כנדב ואביהוא, פלוני כאלדד ומידד; ואומר: „ויאמר שמואל אל העם ה' אשר עשה את משה ואת אהרן וגו'"[3]; ואומר: „וישלח ה' את ירובעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל"[4] – שָׁקַל הכתוב שלשה קַלֵּי־עולם כשלשה חמורי־עולם, לומר לך: ירובעל בדורו, כמשה בדורו, בדן בדורו כאהרן בדורו; יפתח בדורו כשמואל בדורו; ללמדך שאפילו קל־שבקלים ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאַבִּיר שבאבירים; ואומר: „ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם"[5] – וכי תעלה על דעתך, שאדם הולך אצל הדַּיָּן שלא היה בימיו? הא אין לך לילך אלא אצל שופט שבְּיָמָיו; ואומר: „אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה"[6]. (ר"ה כה:).

טו „וַאֲשָׁמֵם בְּרָאשֵׁיכֶם"[7] – „ואשמם" כתיב. אמר ר' יהושע בן לוי: אמר להם משה: אם אי אתם נשמעים להם אשמה תלויה בראשיכם. למה הדבר דומה? לנחש הזה, שאמר הזנב לראש: עד מתי אתה מהלך תחלה? אני אלך תחלה. אמר לו: לֵךְ. הלך ומצא טמא של מים והשליכו לתוכה, מצא אש והשליכו לתוכו, מצא קוצים והשליכו לתוכם. מי גרם לו? על שהלך הראש אחר הזנב. כך כשקטנים נשמעים לגדולים, הם גוזרים לפני המקום והוא עושה, ובשעה שהגדולים מהלכים אחר הקטנים הם נופלים.

דבר אחר: אמר ר' הושעיא: משל למה הדבר דומה, לכלה שהיתה עומדת בתוך חופתה ונִתְפַּחמו ידיה, אם מקנחת אותן בכותל – הכותל מתפחם וידיה אין מתנקות, ואם

1 במ' ל"ה, ל. 2 שם כ"ד, ח. 3 ש"א י"ב, ו. 4 שם שם, יא. 5 דב' י"ז, ט. 6 קהל' ז', י. 7 דב' א', יג.

יב) המינים – כת של כופרים. והמסורות – המלשינים. ושנתנו חתיתם בארץ חיים – שהטילו אימה על הצבור. יג) פרנס – מנהיג וראש. נמלכין – שואלים עצה. הגון – חשוב וראוי. יד) שקל – השוה. שלשה קלי עולם – ירובעל (גדעון), בדן (זה שמשון, לפי האגדה, שהוא משבט דן) ויפתח, שהם מקטני השופטים. חמורי עולם – גדולי עולם, משה ואהרן ושמואל. ונתמנה – הופקד. אצל שופט שבימיו – כיון שהוא שופט בזמנו עליך לשמוע לו. טו) ואשמם כתיב – בספריהם היה כתוב „ואשמם" בלא יו"ד, ודרשו מלשון אשמה. והשליכו – את כל הגוף. המקום – הקב"ה. ונתפחמו – השחירו ע"י פחם.

בְּפְסֵיפָס — הפסיפס מתפחם וידיה אין מתנקות, ואם מקנחת היא בשערה — שערה מתנָאָה וידיה מתנקות. כך בשעה שישראל נשמעים לגדוליהם ואין הגדולים עושים צרכיהם — אשמה תלויה בראשיהם של גדולים, ואם לאו תלויה בראשיהם של עצמם. (דב"ר א; ילק"ש).

טז אמר ר' עקיבא: נמשלו ישראל לעוף, מה העוף הזה אינו פורח בלא כנפים, כך ישראל אין יכולים לעשות דבר חוץ מזקניהם.

אמר ר' יוסי בן חלפתא: גדולה זקנה, אם זקנים הם—חביבים הם; אם נערים הם—נטפלה להם ילדות; ששנינו: ר' שמעון בן יוחאי אומר: לא במקום אחד ולא בשני מקומות מצינו שחלק הקדוש־ברוך־הוא כבוד לזקנים, אלא בכמה מקומות. (ויק"ר יא).

יז ר' שמעון בן אלעזר אומר: אם יאמרו לך ילדים בנה בית־המקדש אל תשמע להם, ואם יאמרו לך זקנים: סתור בית־המקדש—שמע להם, מפני שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין, וראיה לדבר—רחבעם בן שלמה. (תוס' ע"ז; נדר' מ).

יח נביא וזקן למה הם דומים?—למלך ששולח שני פַּלְמַנְטוּרִין שלו, על אחד מהם כתב: אם אינו מראה לכם חותם שלי וסִמַנְטֵירִין שלי אל תאמינו לו, ועל אחד מהם כתב: אף על פי שאינו מראה לכם חותם וסמנטירין שלי, האמינוהו בלא חותם וסמנטירין; כך בנביא נאמר: „ונתן אליך אות או מופת"[1], אבל כאן: „על פי התורה אשר יורוך"[2]. (ירוש' בר' א).

יט נאמר: „כי אתה תבוא את העם"[3], ונאמר: „כי אתה תביא את בני־ישראל"[4]—אמר ר' יוחנן: אמר לו משה ליהושע: אתה והזקנים שבדור עמהם. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: טול מקל והך על קדקדם—דַּבָּר אחד לדור ואין שני דַבָּרִים לדור; וכן בדוד הוא אומר: „ויקם דוד על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי"[5]—אם אחי למה עמי ועם עמי למה אחי? אמר ר' אלעזר: אמר להם דוד לישראל: „אם אתם שומעים לי—אחי אתם, ואם לאו—עמי אתם ואני רודה אתכם במקלות. (סנה' ח.; סוטה מ.)

כ פרנס טוב—הקדוש־ברוך־הוא מכריז עליו בעצמו, שנאמר: „וידבר ה' אל משה: ראה קראתי בשם בצלאל"[6]. (בר' נה).

כא „לְךָ יְיָ הַמַּמְלָכָה וְהַמִּתְנַשֵּׂא"[7]—אמר רב: אפילו רֵיש־גַּרְגּוּתָא משמַיִם מעמידים אותו. (ב"ב צא:).

[1] דב' י"ג, ב. [2] שם י"ז, יא. [3] שם ל"א ז. [4] שם שם, כג. [5] דה"א כ"ח, ב. [6] שמ' ל"א, ח, ב. [7] דה"א כ"ט, יא

מקנחת —מוחה. בפסיפס —בלבנה מרובעת וחלקה. טז) מזקניהם —מראשיהם. גדולה זקנה — חכמה ומשרה על הצבור; אם זקנים הם — אם העומדים בראש הצבור זקנים בשנים. נטפלה להם ילדות — בלו' הילדות דבר טפל להם והעיקר החכמה. יז) רחבעם בן שלמה — ששמע לעצת ילדים ונחלקה המלכות. יח) וזקן — שופט. פלמנטורין — שליחי המלך. וסמנטירין — חותם המלך וטבעתו. יט) תבוא את העם — משמע גם אתה כאחד מהם. תביא את העם — משמע אתה תהיה הראש והמנהיג שלהם. אתה והזקנים שבדור עמהם — שלא תעשה מעשה אלא על פי עצת הזקנים. והך על קרקדם — אם לא ישמעו לך. דבר —מנהיג. כא) ריש־גרגותא— שר הממונה על בורות המים.

כב אמר ר' אלעזר: בשעה שפוסקים גדולה לאדם פוסקים לו ולזרעו עד סוף כל הדורות, ואם הגים דעתו הקדוש־ברוך־הוא משפילו. (זב' קב.)

כג „אֲשֶׁר יָדַעְתָּ כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם"[1] — אתה צריך לידע אם ברורים הם לפני העם. „זקני העם" — מלמד שאין אדם יושב בישיבה למטה אלא אם כן יושב בישיבה למעלה, עד שהבריות מרננים אחריו ואומרים: איש פלוני כשר וחסיד ונאה להיות חכם! (ספרי).

כד „לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם יְיָ אֱלֹהֶיךָ לַשָּׁוְא"[2] — שלא תקבל עליך שְׂרָרָה ואין אתה ראוי לשררה. אמר ר' יעקב: ר' מָנִי מביא לה מכאן: „אל תצא לרב מהר"[3] — „לרֹב" כתיב.

אמר ר' אַבָּהוּ: אני נקראתי קדוש ואתה נקראת קדוש, אם אין בך כל המדות שיֵש בי לא תקבל עליך שררה. (פסיק').

כה שנה אוֹשַׁעְיָה זְעִירָא דְמִן חֲבַרְיָא: „והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה"[4] — משל לכלה, שהיא בבית אביה: כל זמן שעיניה יפות אין כל גופה צריך בדיקה, עיניה טרוטות — כל גופה צריך בדיקה. (תענ' כד.)

כו „זֶה דּוֹר דֹּרְשָׁיו"[5] — נחלקו בה ר' יהודה נשיאה וחכמים. אחד אמר: דור לפי פרנס ואחד אמר: פרנס לפי דורו. (ערכ' יז).

כז תרגם יוסי מעוני בבית־הכנסת של מעון: „שמעו זאת הכהנים והקשיבו בית ישראל ובית המלך האזינו"[6] — אמר: עתיד הקדוש־ברוך־הוא לִטּוֹל את הכהנים ולהעמידם בדין ולאמר להם: למה לא יגעתם בתורה? לא הייתם נהנים מארבע ועשרים מתנות־כהונה? והם אומרים לו: לא נתנו לנו כלום; „והקשיבו בית ישראל" — למה לא הייתם נותנים לכהנים ארבע ועשרים מתנות־כהונה שכתבתי לכם בתורה? והם אומרים לו: על אותם של בית־הנשיא, שהיו נוטלים את הכל; „ובית המלך האזינו, כי לכם המשפט"[6] — לא לכם אמרתי: „וזה יהיה משפט הכהנים"?[7] לְפִיכָךְ לכם ועליכם מדת־הדין נהפכת; עתיד אני לישב עמהם בדין ולפסקם ולאבדם מן העולם. שמע ר' יהודה נשיאה וכעס. נתירא יוסי וברח. בערב עלה ריש־לקיש ושאל בשלומו של רבי והתחיל מְפַיְסוֹ על של יוסי מעוני. אמר לו: רבי, צריכים אנו להחזיק טובה לאומות־העולם, שהם מכניסים מוּמְסִים לבתי־טַטְרָיָאוֹת ולבתי־קִרְקְסָאוֹת שלהם ומשחקים בהם, כדי שלא יהיו משיחין אלו עם אלו ויבואו לידי קטטה בטלה — יוסי מעוני אמר דברי־תורה וכעסת עליו! אמר לו: ויודע הוא בדברי־תורה כלום? אמר לו: הן, אדם גדול הוא. אמר לו: וידע להשיב לי על כל מה שאשאלנו? אמר לו: הן, — אם כך יעלה לכאן. עלה אצלו. אמר לו: מהו שנאמר: „הנה כל המושל עליך ימשול לאמר כאמה בתה"[8] אמר לו: כבת כן אמה, כדור כן נשיא, כמזבח כן כהניו; וכן אומרין [הבריות]: לפי

[1] במ' י"א, טז. [2] שמ' כ', ז. [3] מש' כ"ה, ח. [4] במ' ט"ו, כד. [5] תהל' כ"ד, ו. [6] הוש' ה', א. [7] דב' י"ח, ג. [8] יחז' ט"ז, מד.

כב) הגים דעתו — נתגאה. כג) למעלה — בשמים. מרננים — משיחין. כד) לשררה — לשלטון. לרב כתיב — בלא יו"ד; ודרש שלא תמהר להעשות רב. כה) צריך בדיקה — אם אין בו מום. טרוטות — רכות ודולפות. כו) ר' יהודה נשיאה — נכדו של ר' יהודה הנשיא (רבנו הקדוש). כז) תרגם — דרש. מעוני — ממעון שאצל טבריה בא"י. על אותם — בשביל אותם. וזה יהיה משפט הכהנים — במתנות כהונה נאמר. מפיסו — מרצהו. על של יוסי — על דברי יוסי. מומסים — ליצנים.

הגן הנָּזָן. אמר לו ריש־לקיש: עדַיִן לא גמרתי לפַיסו על זו ואתה מביא לנו אחרת. (ירוש׳ סנה׳ ב; ב״ר פ).

כח אמר ר׳ חנינא: מהו שנאמר: „ה׳ במשפט יבא עם זקני עמו ושריו"[1]—אם שרים חטאו זקנים מה חטאו? אלא אמור: על זקנים שלא מִחו בשרים. (שבת נה, נה).

כט ר׳ מָנָא היה מבזה את אלו שמתמנים בכסף. ר׳ אמי קרא עליהם: „אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם"[2].

שנה ר׳ יאשיה: דַיָּן זה שהוא מתמנה בכסף אין עומדין מפניו ואין קורין אותו „רבי" והטלית שעליו כמרדעת של חמור.

ר׳ זעירא ואחד מן החכמים היו יושבים. עבר אחד מאלו שמתמנים בכסף. אמר אותו חכם לר׳ זעירא: נעשה את עצמנו כשונים ולא נעמוד מפניו.

תרגם יעקב איש כפר־גִבּוֹרָיא: „הוי אומר לעץ הקיצה עורי לאבן דומם, הוא יורה"[3]—יודע הוא? „הנה הוא תפוש זהב וכסף"[3]—לא בכסף נתמנה? „וכל רוח אין בקרבו"[3]—לא למד כלום. אם רוצים אתם למנות—„וה׳ בהיכל קדשו"[4], הרי ר׳ יצחק בר׳ אלעזר בבית־הכנסת של שער קיסרין. (ירוש׳ בכור׳ ג).

ל בָּתַר רֵישָׁא גוּפָא אָזִיל (אחר הראש הולך הגוף). (עיר׳ מא.).

לא אִין אָזֵל רֵישָׁא —מַה גוּפָא טָב? אִין נְסִיב גוּפָא— מָה רֵישָׁא טָב? (אם נִטל הראש — הגוף למה? ואם נִטל הגוף — הראש למה?). (פסיק׳ דר״כ טז; ב״ר ק).

לב כַּד רָגֵיז רָעְיָא עַל עָנָא עָבֵיד לְנַגְדָּא סַמּוּתָא (כשהרועה כועס על הצאן — נותן להן מַשְׁכּוֹכִית סמויה). (ב״ק נב.).

לג בזמן שהרועה תועה הצאן תועין אחריו. (פדר״א מ).

לד עֲלוּבָה מְדִינְתָּא דְאַסְיָה פּוֹדָגְרִים וְדְאַקְטוֹטָה בְּחָדָא עֵינָא (עלובה המדינה שרופאה חולה־רגלים ושרופא־העינים שלה בעל עין אחת). (ויק״ר ח).

לה „וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו לֵאמֹר אִם הַיּוֹם תִּהְיֶה עֶבֶד לָעָם הַזֶּה וגו׳"[5] — ללמדך, שכל המתמנה על הצבור נעשה עבד לצבור.

רבן גמליאל נתן דעתו להושיב בראש את ר׳ אלעזר חסמא ור׳ יוחנן בן גֻדגדא. שלח להם ולא באו; חזר ושלח ובאו. אמר להם: כמדומים אתם ששררה אני נותן לכם—עבדות אני נותן לכם, שנאמר: „וידברו אליו לאמר אם היום תהיה עבד לעם הזה". (הור׳ י.; ילק״ש).

[1] ישע׳ ג׳, יד. [2] שמ׳ כ׳, כג. [3] חב׳ כ׳, יט. [4] שם שם, כ; [5] מ״א י״ב, ז.

לפיסו על זו — על הראשונה. כט) אלהי כסף — כלו׳ דיין שמתמנה בכסף. וטלית שעליהם — לבוש הרבנות שעליהם. כמרדעת — כאוכף וכו׳. כשונים — כשקועים בלמוד התורה. אומר לעץ וגו׳ — דרש פסוק זה על עם־הארץ שמתמנה בכסף. וה׳ בהיכל קדשו — כלו׳ הרי יש ר׳ יצחק בר׳ אלעזר שהוא תלמיד־חכם ויושב בהיכל ה׳ (בבית־המדרש) ולומר. לב) לנגדא —משכוכית, האיל ההולך בראש ומושך אחריו את כל העדר. סמותא — סמויה, עורת; כלו׳ בשהקב״ה כועס על העם נותן לו מנהיג רע. אם היום תהיה עבד — במלך רחבעם נאמר.

לו מעשה ברי' יוחנן בן נורי ורי' אלעזר חסמא שהושיבם רבן גמליאל בישיבה ולא הרגישו בהם התלמידים. לעת ערב הלכו וישבו אצל התלמידים. נכנס רבן גמליאל ומצא אותם שישבו להם אצל התלמידים. אמר להם: יוחנן בן נורי ואלעזר חסמא, הודעתם לצבור, שאתם מבקשים לעשות שררה על הצבור? — לשעבר הייתם ברשות עצמכם, מכאן ואילך הרי אתם משועבדים לצבור. (ילק"ש דברים).

לז רבי יצא מבית-המרחץ, נתעטף בבגדים וישב ועסק בצרכיהם של הבריות. מזג לו עבדו כוס, ומתוך שעסק בצרכי הבריות לא נפנה לקבלו ממנו. נתנמנם העבד וישן לו. הפך רבו פניו ונסתכל בו ואמר: יפה אמר שלמה: „מתוקה שנת העובד... והשָׂבָע לעשיר איננו מניח לו לישון"[1] — כגון אנו, שעוסקים בצרכיהם של הבריות, אף לישון אין מניחין לנו. (קה"ר ז.).

לח „וַיֵּרֶד משֶׁה מִן הָהָר אֶל הָעָם"[2] — מלמד שלא היה משה פונה לעסקיו ולא יורד לתוך ביתו, אלא „מן ההר אל העם". (מכיל' יתרו).

לט אין הקדוש-ברוך-הוא נותן גדולה לאדם עד שבודקהו בדבר קטן ואחר-כך מעלהו לגדולה. הרי לך שני גדולי-עולם שבְּדָקָם הקדוש-ברוך-הוא בדבר קטן ונמצאו נאמנים והעלם לגדולה. בדק לדוד בצאן ולא נהגן אלא במדבר להרחיקן מן הגזל. שכן אליאב אומר לדוד: „ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר"[3]. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: נמצא אתה נאמן בצאן — בוא ורעה צאני, שנאמר: „מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו"[4]. וכן במשה הוא אומר: „וינהג את הצאן אחר המדבר"[5] — להוציאן מן הגזל. ולְקָחוֹ הקדוש-ברוך-הוא לרעות ישראל, שנאמר: „והית כצאן עמך ביד משה ואהרן"[6]. (שמ"ר ב).

מ „יְיָ צַדִּיק יִבְחָן"[7] — במה הוא בוחנו? במרעה צאן. בדק לדוד בצאן ומצאו רועה יפה, שנאמר: „ויקחהו ממכלאות צאן"[8] — מהו „ממכלאות צאן"? שהיה דוד כולא את הצאן אלו מפני אלו. היה מוציא הקטנים ומאכילם ראשי עשבים, ואחר-כך מוציא הזקנים ומאכילם אמצָעָם של עשבים, ואחרי-כך מוציא הבחורים ומאכילם עִקרם של עשבים. אמר הקדוש-ברוך-הוא: מי שהוא יודע לרעות את הצאן איש לפי כחו יבא וירעה צאני, אלו ישראל; זהו שנאמר: „מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו"[4].

ואף משה לא בחנו הקדוש-ברוך-הוא אלא בצאן. אמרו רבותינו: כשהיה משה רבנו רועה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו גדי ורץ אחריו, עד שהגיע לְחָסִית. כיון שהגיע לחסית נזדמנה לו בְּרֵכָה של מים ועמד הגדי לשתות. כיון שהגיע משה אצלו אמר: אני לא הייתי יודע שרָץ היית מפני צמא — עיף אתה! הרכיבו על כתפו והיה מהלך. אמר הקדוש-ברוך-הוא: יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר-ודם כך — חייך, אתה תרעה צאני ישראל. (שם; שו"ט; ילק"ש).

[1] קה' ה', יא. [2] שמ' י"ט, יד. [3] ש"א י"ז, כח. [4] תהל' ע"ח, עא. [5] שמ' ג', א. [6] תהל' ע"ז, כא. [7] שם י"א, ה. [8] שם ע"ח, ע.

לו) שהושיבם... בישיבה — בראש. לא הרגישו בהם — לא נתנו לב עליהם לכבדם. הודעתם לצבור וגו' — בירידתכם למטה נראה כאלו מקפידים אתם על כבודכם. מ) כולא — מונע. ראשי עשבים — שהם רכים ביותר. אמצעם של עשבים — שהם רפים במקצת. עקרם של עשבים — שהם קשים. לחסית — למקום עשב אצל מים.

מא צאן אין — רועה למה? (ילק"ש).

מב „וְלָקַחְתָּ אוֹתָם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד"[1] — אמר לו: קָחֵם בדברים: בתחלה אמור להם דברי שבח: אשריכם שנתמניתם. וחזור ואמור להם דברי פָּנִם: הוו יודעים שסרבנים וטרחנים הם, על־מנת כן תהיו מקבלים עליכם, שיהו מקללים אתכם וסוקלים אתכם באבנים. מה שהתניתי עמך הַתנה עמהם. (ספרי).

מג ר' יוסי בא לכופרה. בקש למנות עליהם פרנסים ולא קבלו עליהם. נכנס ואמר לפניהם: „בן־בַּבי ממונה על הפָּקִיעַ" — ומה אם זה שנתמנה על הפתילות זכה להִמנות עם גדולי־הדור, אתם שאתם מתמנים על חיי־נפשות לא כל־שכן.

ר' חַגַּי בשעה שהיה מעמיד פרנסים היה מטעין להם ספר־תורה, לומר: שכל שררה שנִתנה מתורה נִתנה — „בי מלכים ימלוכו, בי שרים יָשׂרו"[2].

ר' עקיבא בקשו למנותו פרנס. אמר להם: אִמָּלֵךְ בביתי. הלכו אחריו, שמעו קולו שאמר: על־מנת להתגנות, על־מנת להתבזות! (ירוש' פאה ז; שקל' ה).

מד „קַח לְךָ אֶת יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ"[3] — שיכול להלוך כנגד רוחות של כל אחד ואחד. (ספרי פנחס).

מה „וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לִיהוֹשֻׁעַ וַיֹּאמֶר אֵלָיו לְעֵינֵי כָל יִשְׂרָאֵל חֲזַק וֶאֱמָץ"[4] — הנה עַם שאני מוסרם לך עדַיִן גדיים ועדין תינוקות הם, אל תקפיד עליהם על מה שעושים, אף רבונם לא הקפיד עליהם על מה שעשו, שנאמר: „כי נער ישראל וָאֹהֲבֵהוּ"[5]. (שם נצבים).

מו „בְּנִי אִם עָרַבְתָּ לְרֵעֶךָ"[6] — אמר ר' נחמיה: נאמרה על החברים. כל הימים שאדם חבר, לא איכפת לו בצבור ואינו נענש עליו; נתמנה אדם בראש ונטל טלית לא יאמר: לטובתי אני נזקק, לא אִכפת לי בצבור — אלא כל טורח הצבור עליו; אם ראה אדם מעביר בִּיָא על חברו או עובר עבֵרה ולא מִמחה בידו הוא נענש עליו. ורוח־הקדש צוֹוַחַת: „בני, אם ערבת לרעך" — אתה ערב עליו. (שמ"ר כז).

מז אמר ר' אלעזר: כל פרנס שמנהיג את הצבור בנחת זוכה ומנהיגם לעולם־הבא. (סנה' צב.).

מח פרנס המתגאה על הצבור הקדוש־ברוך־הוא בוכה עליו. (חג' ה:).

מט „נָתְנוּ חִתִּיתָם בְּאֶרֶץ חַיִּים"[7] — אמר רב חסדא: זה פרנס המטיל אימה יתרה על הצבור שלא לשם שמים.

[1] במ' י"א, טז. [2] מש' ח', טו. [3] במ' כ"ז, יח. [4] דב' ל"א, ז. [5] הוש' י"א, א. [6] מש' ו', א. [7] יחז' ל"ב, כד.

מב) ולקחת אותם אל אהל מועד — במנוי זקנים נאמר. דברי פנם — שאינם של שבח. **שסרבנים וטרחנים** — קשי־עורף ודרכם להטריח ביותר. מג) **ולא קבלו** — אלו שרצה למנותם. **בן בבי ממונה על הפקיע** — בין הממונים על כמה דברים במקדש המנויים במשנה שקלים (פ' ה) נחשב גם בן בבי הממונה על הפקיע (על עשית פתילות מפקיעי הוטים). **על חיי נפשות** — על צרכי צבור. **מטעין להם** — משיא עליהם ונותן בידם. **אמלך** — אתיעץ. מו) **על החברים** — על תלמידי־חכמים. **לא איכפת לו בצבור** — אינו חושש לתקנת הצבור. **ונטל טלית** — לבוש של שורה. **מעביר ביא על חברו** — מביאו לידי צעקת חמס („ביא" לשון צעקה על מעשה חמס).

אמר ר' יהודה אמר רב: כל פרנס המטיל אימה יתרה על הצבור שלא לשם שמים אינו רואה בן תלמיד חכם. (ר"ה יז.)

נ „וַיִּקְרָא שִׁמְשׁוֹן... אֲדֹנָי אֱלֹהִים, זָכְרֵנִי נָא וְחַזְּקֵנִי אַךְ הַפַּעַם"[1] — אמר שמשון לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו של עולם, זכור לי עשרים ושתים שנה ששפטתי את ישראל ולא אמרתי לאחד מהם: העבר לי מקל ממקום למקום. (סוטה ו.)

נא אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק: אין מעמידין פרנס על הצבור, אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו, שאם תזוח דעתו עליו, אומרים לו: חזור לאחוריך. (יומא כב:)

נב „רָאשֵׁיכֶם, שִׁבְטֵיכֶם, זִקְנֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם"[2] — אף־על־פי שמניתי לכם ראשים ושופטים ושוטרים, כלכם שוים לפני, שנאמר: „כל איש ישראל"[2]. (תנח')

נג „אֶל גִּנַּת אֱגוֹז יָרַדְתִּי"[3] — מה אגוז זה חָלָק, וכל מי שעולה לראשו ואינו נותן דעתו היאך יעלה הוא נופל ומת ונוטל שלו מן האגוז, כך כל מי שהוא מנהיג שררה על הצבור בישראל ואינו נותן דעתו היאך הוא מנהיג את ישראל, סוף שהוא נופל ונוטל שלו מתחת ידיהם. (שהש"ר)

נד „כְּדַבֵּר אֶפְרַיִם רְתֵת"[4] — ירבעם בן נבט נכנם והוכיחו לשלמה. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: למה אתה מוכיחו? „נשא הוא בישראל"[4] — חייך, שאני מטעימך משררותו ואין אתה יכול לעמוד בה. כיון שנכנם למלכות, מיד „ויאשם בבעל וימות"[4]. (ויק"ר יב)

נה אמר רב יהודה: שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם: (מי שנותנים לו ספר תורה לקרות ואינו קורא, כוס של ברכה לברך ואינו מברך ו)המנהיג עצמו ברבנות. אמר ר' חמא בר חנינא: מפני מה מת יוסף קודם לאחיו? מפני שהנהיג עצמו ברבנות. (בר' נה)

נו הָרַשׁוּת מקברת את בעליה, ערום נכנם לה וערום יצא ממנה — ולַוַאי שתהא יציאה כביאה. (יומא פו:)

נז אמר ר' יוחנן: אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה, שאין לך כל נביא ונביא, שלא קָפַח ארבעה מלכים בימיו. (פס' פז)

נח אמר ר' אלעזר בן עזריה: „הרי אני כבן שבעים שנה וגו'" — אף־על־פי שנכנם לגדולה האריך ימים; הא למדת שהגדולה מקצרת ימים. (ירוש' בר' א)

נט אוי לה לגדולה שקוברת את בעליה, שלעולם אינה גורמת טובה. (תדב"א יא)

[1] שופ' ט"ז, כח. [2] דב' כ"ט, ט. [3] שה"ש ו', יא. [4] הוש' י"ג, א.

נא) קופה של שרצים — פגם משפחה. תזוח דעתו — יתגאה. חזור לאחוריך — כלו' ראה אותה הקופה התלויה מאחוריך ולא תתגאה. נג) נוטל שלו — ענשו. נה) לקרות — בצבור. מת יוסף קודם לאחיו — שנאמר: „וימת יוסף וכל אחיו" (שמ' א', ו). נו) הרשות — השררה. ולואי שתהא יציאה כביאה — בלא חטא. נז) שלא קפח — שלא מתו בימיו. ארבעה מלכים — כגון ישעיהו והושע שנתנבאו נבואתם בימי עזיה יותם אחז יחזקיה מלכי יהודה.

ס אמר ר׳ אבא בר כהנא: כיון שנתמנו זקנים הדליקו להם כל ישראל נרות ושמחו להם. מרים רואה את הנרות דולקים. אמרה לצפורה: מה עסק של נרות הללו דולקים? אמרה לה הענין. אמרה מרים: אשריהן נשים של אלו, מה הן רואות היאך עלו בעליהן לשררה! אמרה לה צפורה: אוי להן! (ילמדנו; ילק״ש בהעלותך).

סא „אֲדֹנִי מֹשֶׁה כְּלָאֵם״[1] — מהו „כלאם״? אמר יהושע למשה: הַטֵּל עליהם צרכי־צבור והם כָּלִים מאליהם. (סנה׳ יז.).

סב כל מי שרודף אחר שְׂרָרָה — שררה בורחת ממנו, וכל מי שבורח משררה — שררה רודפת אחריו. (תנח׳).

סג שְׁמַעְיָה אומר: שנא את הרבנות.
— כיצד? מלמד שלא יניח אדם עטרה מעצמו בראשו, אבל אחרים יניחו לו. (אב׳ א; אדר״נ יא).

סד תניא, אמר רבי יהושע בן פרחיה: בתחלה כל האומר עֲלֵה לה אני כופתו ונותנו לפני הארי. עתה כל האומר לי לירד ממנה, אני מֵטיל עליו קומקום של חמין, שהרי שאול בּרח ממנה. וכשעלה בקש להרוג את דוד. (מנח׳ קט:).

סה אמר ר׳ יהושע בן קְבָסַי: כל ימי הייתי בורח מן השררה; עכשיו שנכנסתי, כל מי שהוא בא ומוציאה — בקומקום הזה אני יורד לו; מה הקומקום הזה כְּוֶה ומַפְצִיעַ ומְפַחֵם — כך אני יורד לו. (ירושי׳ פס׳).

סו נוח לעלות לבימה וקשה לירד. (ילק״ש).

סז רבנו היה עַנְותן הרבה והיה אומר: כל מה שיאמר לי אדם אני עושה, חוץ ממה שעשו זקני בתירה לזקני, שירדו מגדולתם והעלו אותו. ואלמלי עלה ראש־הגולה לכאן הייתי עומד מפניו. אמר לו ר׳ חִיָא הגדול: והרי הוא עומד בחוץ... נתכַּרְכְּמוּ פניו של רבי. כיון שראה ר׳ חיא שנתכרכמו פניו. אמר לו: ארונו בא. (ירוש׳ כלא׳ ט; ב״ר לג).

סח „אֲשֶׁר נָשִׂיא יֶחֱטָא... בִּשְׁגָגָה... וְהֵבִיא אֶת קָרְבָּנוֹ״[2] — אמר ר׳ יוחנן בן זכאי: אשרי הדור שהנשיא שלו מביא קרבן על שגגתו: אם נשיא שלו מביא קרבן — צריך אתה לומר: „מהו הדיוט!״ ואם על שגגתו מביא קרבן — צריך אתה לומר: „מהו זדונו!״. (הור׳ י:).

סט אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים, קל־וחמר קטנים לגדולים. (ר״ה כה:).

[1] במ׳ י״א, כח. [2] ויק׳ ד׳, כב, כג.

ס) מה עסק של הנרות הללו — כלו׳ מאיזה טעם. סד) עלה לה — לגדולה. קומקום — כלי שמרתיחין בו מים חמים. ברח ממנה — שהיה נחבא אל הכלים. סה) אני יורד לו — כלו׳ אני זורק בו. ומפחם — מלכלך. סז) זקני בתירה לזקני — להלל הנשיא (עי׳ ספר שני III יב). נתכרכמו — הוריקו. ארונו בא — כלו׳ לא חי אלא מת הביאוהו. סח) אשרי הדור — דרש „אשר״ מלשון אשרי. סט) נשמעים — שומעים. ק״ו קטנים לגדולים — מתוך שהגדולים נשמעים לקטנים נושאים הקטנים ק״ו בעצמם לשמוע לגדולים.

ע „אַלּוּפֵינוּ מְסֻבָּלִים אֵין פֶּרֶץ וְאֵין יוֹצֵאת וְאֵין צְוָחָה בִּרְחֹבֹתֵינוּ"[1]—ר' יוחנן אמר: „אלפים מסובלים" לא נאמר כאן, אלא „אלופינו מסובלים"—בשעה שהגדולים סובלים את הקטנים „אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחובותינו". ר' שמעון בן לקיש מסרס מקרא זה: „אלפים מסובלים" לא נאמר כאן אלא „אלופינו מסובלים"—בשעה שהקטנים סובלים את הגדולים „אין פֶּרֶץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחובותינו". (ירוש' ר"ה ב).

עא אמר ר' יוחנן: מהו שנאמר: „ויהי בימי שפוט השופטים"[2]—דור ששופט את שופטיו; אומר לו: טול קיסם מבין שִׁנֶּיךָ, אומר לו: טול קורה מבין עיניך; אומר לו: „כספך היה לסיגים"[3], אומר לו: „סבאך מהול במים"[3]. (ב"ב טו).

עב „וַיְהִי בִּימֵי שְׁפֹט הַשֹּׁפְטִים"[2]—אוי לדור ששפטו את שופטיהם ואוי לדור ששופטיו צריכים להשפט. (רו"ר א).

עג אמר שמואל: כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור, מתעשר. מתחלה נאמר: „ויפקדם בַּבָּזֶק"[4], ולבסוף נאמר: „ויפקדם בטלאים"[5]. (יומא כב:).

עד [בשעת פטירתו של רבי] אמר: לבני גדול אני צריך. נכנס רבן גמליאל אצלו ומסר לו סדרי נשיאות. אמר לו: בני, נהוג נשיאותך בְּרָמִים; זרוק מרה בתלמידים. (כת' קג:).

עה אמר רב הונא בר אידי אמר שמואל: כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשִׂיַּת מלאכה בפני שלשה. (קיד' ע).

עו ר' חִיָּא עלה אצל ר' יורן נשיאה. יצא לקראתו לָבוּשׁ אוֹתְנִיתָא שלו. אמר לו: חזור ולבוש טְגִין שלך, משום „מלך ביפיו תחזינה עיניך"[6].

ר' יוחנן עלה אצל ר' יורן נשיאה יצא לקראתו בחלוק של פשתן. אמר לו: חזור ולבוש חלוקך של צמר, משום „מלך ביפיו תחזינה עיניך".

ר' יוחנן ראה את ר' חנינא בר סיסי מבקע עצים. אמר לו: אין זה כבודך. אמר לו: ומה אעשה ואין לי מי שישַׁמשני. אמר לו: אם אין לך מי שישמשך אל תקבל עליך שררה. (ירוש' סנה' ב).

עז „וַיְדַבֵּר הָעָם בֵּאלֹהִים וּבְמֹשֶׁה"[7] —אם בה' דברו קל־וחומר במשה; אלא זה בא ללמד, שכל מי שמדַבר ברועה נאמן כאלו מדבר במי שאמר והיה העולם. (מכיל' בשלח).

עח זקן שאירע בו דבר אין מורידין אותו מגדולתו, אלא אומרין לו: „הִכָּבֵד ושב בביתך"[8]. (ירוש' מו"ק ג).

[1] תהל' קמ"ד, יד. [2] רות א', א. [3] ישע' א', כב. [4] ש"א י"א, ח. [5] שם ט"ו, ד. [6] ישע' ל"ג, יז.
[7] במ' כא, ה. [8] מ"ב י"ד, י.

ע) אלופינו מסובלים — דרש „אלופינו" מלשון אלוף ושלטון. מסרס את המקרא —מהפך את דרשת המקרא. עא) קיסם —שבב דק של עץ. טול קיסם.. טול קורה —כלו' כשהשופט מוכיח לאחד על חטא קל, זה מראה לשופט על חטא חמור שבידו. עג) בבזק — בשברי חרס; שמנת את ישראל ע"י חרסים. בטלאים —בכבשים. עד) ברמים —בדרך גדולה וכבוד. זרוק מרה — החמר עליהם ולא יזלזלו בכבודך. עה) אסור בעשית מלאכה וגו' —משום זלזול. עו) אותניתא— חלוק פשוט של חול. טגין — בגד של שופט וחכם. בחלוק — מין בגד פשוט. עח) **שאירע בו דבר** — של חטא.

IV. מֶלֶךְ.

עט תניא, ר' יוסי אומר: שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתם לארץ: להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית־הבחירה, ואיני יודע, איזו מהן תחלה? כשהוא אומר: „כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק"[1] — הֱוֵי אומר: להעמיד להם מלך תחלה, ואין כסא אלא מלך, שנאמר: „וישב שלמה על כסא ה' למלך"[2]; ועדַיִן איני יודע אם לבנות להם בית־הבחירה תחלה או להכרית זרעו של עמלק תחלה, כשהוא אומר: „והניח לכם מכל אויביכם. . והיה המקום אשר יבחר ה' וגו'"[3] — הֱוֵי אומר: להכרית זרעו של עמלק תחלה, וכן בדוד הוא אומר: „ויהי כי ישב המלך דוד בביתו וה' הניח לו מסביב"[4], ונאמר: „ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וגו'"[5]. (סנה' כ:).

פ ר' אליעזר אומר: זקנים שבדור כהוגן שאלו, שנאמר: „תנה לנו מלך לשפטנו"[6], אבל עמי־הארץ שבהם קלקלו, שנאמר: „והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו"[7]. (שם).

פא ר' יוסי אומר: כל האמור בפרשת מלך—מלך מותר בו. ר' יהודה אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאַיֵּם עליהם, שנאמר: „שום תשים עליך מלך"[8] — שתהא אימתו עליך. ר' נהוראי אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתם, שנאמר: „ואמרת אשימה עלי מלך וגו'"[9]. (שם).

פב „שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ"[8] — שתהא אימתו עליך; מכאן אמרו: מלך ישראל אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין משתמשין לא בכתרו ולא בשרביטו ולא באחד מכל משמשיו, וכשמֵּת כֻּלם נשרפים לפניו; ואין רואין אותו ערום ולא כשמִּסְתַּפֵּר ולא בבית־המרחץ, על־שֵׁם „מלך ביפיו תחזינה עיניך"[10]. (ספרי; ירוש' סנה' ב).

פג אמר ר' ינאי: לעולם תהא אימת מלכות עליך, שנאמר: „וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי"[11] — מלמד שמשה חלק כבוד למלכות. ר' יוחנן אמר מכאן, שנאמר: „ויד ה' היתה אל אליהו וישנס את מתניו וירץ לפני אחאב"[12]. (זב' קב.).

[1] שמ' י"ז, יו. [2] דה"א כ"ט, כג. [3] דב' י"ב י, יא. [4] ש"ב ז', א. [5] שם שם, ב. [6] ש"א ח', ו.
[7] שם שם, כ. [8] דב' י"ז, טו. [9] שם שם, יד. [10] ישע' ל"ג, יז. [11] שמ' י"א, ח. [12] מ"א י"ח, מו.

עט) בית־הבחירה — בית המקדש, מקום נבחר לה'. כס יה וגו' — מתחלה כסא מלך ואח"כ מלחמה בעמלק. פ) כהוגן שאלו — שאלו להם מלך כראוי, לשפוט את העם. עמי הארץ... קלקלו — שבקשו מלך ככל הגוים לעשות מלחמות. פא) בפרשת מלך — בשמואל, שאמר לעם המבקשים מלך: „זה יהיה משפט המלך. . את בניכם יקח וגו'". מלך מותר בו — כלו' מותר לו לעשות כל מה שכתוב בפרשה זו. לאיים עליהם — שתהא אימת מלכם עליהם, אבל אינו מותר לעשות. ר' נהוראי אומר לא נאמרה פרשה זו — של שום תשים עליך מלך. כנגד תרעומתם — כלו' „שום תשים" אינה מצוה, אלא רשות, כשיהיו מתרעמים ותובעים מלך רשאים למנותו. פב) אין רוכבין וגו' — כלם משום כבודו של מלך. מכל משמשיו — מכלי תשמישיו. כולם נשרפים — כל כליו. מסתפר — גוזז שערותיו. פג) שחלק כבוד למלכות — שלא אמר לפרעה „וירדת אלי".

פד דרך המלך אין לה שעור, שהמלך פורץ גדר לעשות לו דרך ואין מְמַחין בידו. (ב"ב ק; סנה' כ:).

פה שנו רבותינו: מעבירין את המת מלפני הכלה, וזה וזה מלפני מלך ישראל. אמרו עליו על אגריפס המלך שעבר מלפני הכלה ושבחוהו חכמים.
— „שבחוהו", מכלל שעשה יפה. והרי אמר רב אשי: אפילו למי שאמר נשיא שמחל על כבודו כבודו מחול — מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, שאמר מר: „שום תשים עליך מלך"[1]— שתהא אימתו עליך!
— פָּרָשַׁת־דרכים היה. (כת' יז).

פו המלך והכלה — מעבירין את הכלה מפני כבוד המלך. אגריפס המלך עבר לפני הכלה ושבחוהו חכמים. אמרו לו: מה ראית? אמר להם: אני נוטל כתר בכל יום וזו תטול כתרה שעה אחת. (שמח' יא).

פז אמר ר' יודן: כל המעיז פניו במלך כאלו מעיז פניו בשכינה. (ב"ר צד).

פח אמר ריש־לקיש: „הנה טוב"[2] — זו מלכות שמים; „והנה טוב מאד"[2] — זו מלכות הרומיים. וכי מלכות הרומיים טוב מאד? אֶתְמְהָא! אלא שהיא תובעת דִקְיוֹן של בריות. (שם ג).

פט „וַתַּעֲשֶׂה אָדָם כִּדְגֵי הַיָּם"[3] — מה דגים שבים הגדול מחברו בולע את חברו, אף בני־אדם, אלמלא מוראה של מלכות, כל הגדול מחברו בולע את חברו; וזהו ששָׁנִינו: ר' חנינא סגן הכהנים אומר: הֱוֵי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו. (ע"ז ד).

צ אמר רב: אם יהיו כל הַיַמים דְיוֹ, ואגַמים קולמוסים, ושמים יריעות, וכל בני אדם לַבְלָרִין, אין מספיקין לכתוב חֲלָלָהּ שֶׁל רָשׁוּת. מנין? אמר רב משרשיא: „שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר"[4]. (שבת יא).

צא שנו רבותינו: הרואה מלכי ישראל אומר: ברוך שחלק מכבודו ליראיו; מלכי אומות־העולם—אומר: ברוך שנתן מכבודו לבשר־ודם.
אמר ר' יוחנן: לעולם ישתדל אדם לצאת לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו, אלא אפילו לקראת מלכי אומות־העולם: שאם יזכה, יבחין בין מלכי ישראל למלכי אומות־העולם. (בר' נח).

[1] דב' י"ז, טו. [2] בר' א', לא. [3] חב' א', יד. [4] מש' כ"ה, ג.

פד) אין לו שעור — כלו' יכול להרחיבו במה שהוא רוצה. פורץ גדר — של אחרים. לעשות לו דרך — לצרכיו. ואין ממחין — אין מעכבין. פה) מעבירין את המת מלפני הכלה— כשהלוית המת פוגעת בכלה הולכת לחופה מעבירין אותו מפניה שלא לעכבה. וזה וזה — מת וכלה. שמחל—שוויתר. פרשת דרכים היה — ולא הרגישו שמלפני הכלה עבר. פו) המלך והכלה — שפגעו זה בזה. פח) אתמהא — קריאה של תמיהה. תובעת דקיון של בריות — שהיא דורשת במשפט ודנה על עלבון כבודם של הבריות ובזוי דקיון (צלם ודמות) שלהם. צ) קולמוסים — עטים. יריעות — גליונות. לבלרים — סופרים. חללה של רשות —כל היקפו ומלואו של כח המלכות. צא) שאם יזכה — לראות בגאולת ישראל ובכבוד מלכיהם.

צב רב ששת סַגִּי־נְהוֹר היה. היו הכל הולכים לקבל פני המלך. עמד והלך עמהם רב ששת. מְצָאוֹ מין אחד. אמר לו: חַצְבֵי לְנַהֲרָא כַּנְּגֵי־לְיָא? (הכדים לנהר—שברי־חרס לאן?) אמר לו: בוא וראה שאני יודע יותר ממך. עברה כת ראשונה ברעש. אמר לו המין: בא המלך. אמר לו רב ששת: לאו. עברה כת שניה ברעש. אמר לו אותו המין: עכשו בא המלך. אמר לו רב ששת: לא בא המלך. עברה השלישית בשתיקה. אמר לו רב ששת: עכשו ודאי בא המלך. אמר לו אותו המין: זה מנין לך? אמר לו: מלכות הארץ כמלכות שמים. ונאמר: „והנה ה' עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה'—לא ברוח ה'; ואחר הרוח רעש—לא ברעש ה'; ואחר הרעש אש—לא באש ה'; ואחר האש קול דממה דקה"[1]. כשבא המלך — פתח רב ששת וברכו. אמר לו אותו המין: מי שאין אתה רואהו אתה מברכו! נתן רב ששת את עיניו ונעשה גל של עצמות. (בר' נח.)

צג דִּיקְלֵיטְיָנוֹס היה רועה חזירים אצל טְבֶרְיָא, וכיון שהיה מגיע לבית־מדרשו של ר' יהודה נשיאה היו התינוקות יוצאים ומכים אותו. לאחר ימים נעשה מלך וישב לו אצל פַּמְיָס, ושלח כתבים לטבריא. אמר: אני גוזר גזירה שיהיו גדולי היהודים באים ועומדים לפני במוצאי־שבת. וצוה לשליחו ואמר: לא תתן להם את הכתבים אלא בערב־שבת עם חשכה. ירד ר' שמואל בר נחמן לרחוץ. ראה את ר' יהודה נשיאה שעומד לפני בית־המדרש הגדול ופניו חולניות. אמר לו: למה פניך חולניות? אמר לו: כך וכך שלחו לי מן המלכות. אמר לו: בוא ורחץ, שבורא עושה לך נסים. כשנכנסו למרחץ, בא אותו אַרְגְנְטִין משחק ומרקד לפניהם. בקש ר' יהודה נשיאה לגעור בו. אמר לו ר' שמואל בר נחמן: רבי. הנח לו; פעמים שהוא מתגלה על הנסים. אמר לו: רבך בצרה ואתה עומד ומשחק ומרקד? אמר להם: אכלו ושתו ועשו שבת טובה, שאלהיכם עושה לכם נסים, ואני מעמיד אתכם לפני המלך במוצאי־שבת. אחר הסדר נְטָלָם והעמידם לפני שער פַּמְיָס. באו ואמרו למלך: הרי הם עומדים לפני השער. אמר: סִגרו השער. נטלם והעמידם על חומות העיר. באו ואמרו למלך, אמר: גוזרני שיסיקו בית־מרחץ שלשה ימים, ויכנסו וירחצו ויבואו אצלי. הלכו והסיקו את בית־המרחץ שלשה ימים, ונכנס אַרְגְנְטִין ומזג לפניהם, ונכנסו ורחצו ובאו אצלו. אמר להם: בשביל שאלהיכם עושה לכם נסים—אתם מזלזלים במלך! אמרו לו: בְּדִיקְלֵיטְיָנוֹס רועה חזירים אנו מזלזלים, אבל לדיקליטינוס המלך—אנו משתעבדים. אמר להם: אף־על־פי־כן אל תזלזלו לא ברומי קטן ולא בְגוּלְיָר קטן. (ירוש' תרומ' ח; ב"ר סג.)

צד שנו רבותינו: שלשה אין מתקנאין בהם, ואלו הם: גוי קטן ונחש קטן ותלמיד קטן. מה טעם? שמלכותם עומדת מאחורי אזנם. (פס' קיג.)

צה שנה ר' יוסף: „הנה קטן נתתיך בגוים"[2] — שאין מושיבים מלך בן מלך. (ע"ז י.)

[1] מ"א יט, יא יב. [2] עובד' א, ב.

צב) סגי־נהור — מאור עינים; כלו' סומא. חצבי לנהרא וגו' — משל הבריות הוא; הכדים השלמים מורידין אותם לנהר כדי לשאוב בהם מים, אבל שברי־חרם למה יורדים לשם? כלו' אנשים פקחי־עינים רצים לקראת המלך לראותו, אבל אתה הסומא למה אתה הולך? כת ראשונה— הגדוד הראשון שעובר לפני המלך. צג) בערב שבת עם חשכה — כדי שלא יוכלו לבוא אליו בשבת ויענשם. ארגנטין — מין רוח. אחר הסדר — אחר סדר הלמוד. בגוליר — עבד מלך מן הפחותים. צד) אין מתקנאין בהם — אין מתגרים בהם. שמלכותם עומדת מאחורי אזנם— שמשלתם קרובה לבוא וינקמו בך. צה) הנה קטן וגו' — באדום כתוב.

צו „וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ בְּאֶרֶץ אֱדוֹם"[1] — ר' יצחק פתח: „אלונים מבשן עשו משוטיך"[2] — נמשלו אומות־העולם בספינה, מה ספינה זו עושים לה תורן ממקום אחר, והוגנין ממקום אחר, כך אומות־העולם: „שמלה ממשרקה... שאול מרחובות הנהר"[3]. (ב"ר פג).

צז „מִמֶּנּוּ פִנָּה מִמֶּנּוּ יָתֵד מִמֶּנּוּ קֶשֶׁת מִלְחָמָה"[4] — בוא וראה, אומות־העולם כשהיו מבקשים להעמיד להם מלך היו מביאים מכל מקום ומעמידים עליהם; אבל ישראל אינן כן אלא מהם גדוליהם, מהם מלכיהם, מהם כהניהם, מהם נביאיהם, מהם שריהם. (שמ"ר לז).

צח „שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ... מִקֶּרֶב אַחֶיךָ"[5] — כל מְשִׂימוֹת שאתה משים לא יהיו אלא מקרב אחיך. (קיד' עו:).

צט „וַיַּלְבֵּשׁ שָׁאוּל אֶת דָּוִד מַדָּיו"[6], ונאמר בשאול: „משכמו ומעלה גבוה מכל העם"[7] — כיון שהלבישו בגדיו וראה שעשויים לו, מיד הכניס בו עין־הרע. כשראה דוד שהלבין פני שאול אמר לו: „לא אוכל ללכת באלה כי לא נסיתי, ויסירם דוד מעליו"[8] — הא למדת, שאפילו יהא אדם קצר ונתמנה מלך נעשה ארוך. כל־כך למה? שבשעה שנמשח בשמן המשחה נעשה משובח מכל אחיו. (ויק"ר כו).

ק „וַיִּקַּח אֶת עֲטֶרֶת מַלְכָּם מֵעַל רֹאשׁוֹ וּמִשְׁקָלָהּ כִּכַּר זָהָב... וַתְּהִי עַל רֹאשׁ דָּוִד"[9] — היאך יכול להניחה? אמר רב יהודה אמר רב: ר א ו י ה לנוח על ראש דוד. ר' יוסי בר' חנינא אמר: אבן־שואבת היתה בה, שהיתה נושאת אותה. (ע"ז מד.).

קא „וַיּוֹצִיאוּ אֶת בֶּן־הַמֶּלֶךְ וַיִּתְּנוּ עָלָיו אֶת הַנֵּזֶר וְאֶת הָעֵדוּת"[10] — „נזר" זו עטרה, „עדות" — אמר רב יהודה אמר רב: עדות היא לבית־דוד, שכל הראוי למלכות הולַמְתּוֹ וכל שאינו ראוי למלכות אינה הולמתו. (שם).

קב תניא, „וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר"[11] — כותב לשמו שתי תורות, אחת שהיא יוצאת ונכנסת עמו, ואחת שמונחת לו בבית־גנזיו; אותה שיוצאת ונכנסת עמו עושה אותה כמין קמיע ותולה בזרועו. שנאמר: „שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט"[12].

(סנה' כא:).

קג מוצאי יום־טוב הראשון של חג בשמינית במוצאי־שביעית, עושין לו [למלך] בימה של עץ בָּעֲזָרָה והוא יושב עליה. חזן הכנסת נוטל ספר־תורה ונותנה לראש הכנסת, וראש הכנסת נותנה לסגן, והסגן נותנה לכהן גדול, וכהן גדול נותנה למלך, והמלך עומד ומקבל

1 בר' ל"ו, לא. 2 יחז' כ"ז, ו. 3 בר' ל"ו, לו, לז. 4 זכ' י', ד; 5 דב' י"ז, טו. 6 ש"א י"ז, לח.
7 שם ט', ב. 8 שם י"ז, לט. 9 ש"ב י"ב, ל. 10 דה"ב כ"ג, יא. 11 דב' י"ז, יח. 12 תהל' ט"ז, ח.

צו) והוגנין — הוגן הספינה, משוט שמנהיגין בו את הספינה; וי"מ עוגן, מטיל ברזל בבד שמעמידין בו את הספינה בהליכתה. שמלה ממשרקה וגו' — כלו' שהביאו בני אדום את מלכיהם ממקומות אחרים. צח) כל משימות — כל התמנות. צט) שעשויים לו — שהם מדתו של דוד. ק) היאך יכול להניחה — על ראשו כיון שהיא כבדה כל כך. ראויה וגו' — ולא שנתנה על ראשו ממש. אבן שואבת — אבן שמושכת את המתכת. קא) הולמתו — יושבת עליו יפה לפי המדה. קב) כמין קמיע — כמין חותם שתולין על הלב ועל הזרוע; כלו' בתבנית קטנה. קג) של חג — סכות. בשמינית במוצאי שביעית — בתחלת שנה שמינית, שהיא מוצאי שנה שביעית, שנת השמיטה. בעזרה — בחצר המקדש. חזן הכנסת — שמש. לסגן — לכהן משנה.

וקורא יושב. אגריפס המלך עמד וקבל וקרא עוֹמֵד, ושבחוהו חכמים, וכשהגיע ל„לא תוכל לתת עליך איש נכרי"[1] זלגו עיניו דמעות. אמרו לו: אל תתְּיָרא, אגריפס, אחינו אתה, אחינו אתה!

שנו משמו של ר' נתן: באותה שעה נתחַיבו שונאי ישראל כְּלָיָה, שהחניפו לו לאגריפס. (סוטה מא:).

קד עבדו של ינאי המלך הרג נפש. אמר להם שמעון בן שֶׁטַח לחכמים: תנו עיניכם בו ונדוננו. שלחו לו: עבדך הרג נפש. שגרו להם. שלחו לו: בוא גם אתה לכאן — „והועד בבעליו"[2] אמרה תורה, יבא בעל השור ויעמוד על שורו. בא וישב. אמר לו שמעון בן שטח: ינאי המלך, עמוד על רגליך ויעידו בך, ולא לפנינו אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד, שנאמר: „ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה'"[3]. אמר לו: לא כשתאמר אתה אלא כמו שיאמרו חבריך. נפנה לימינו—כבשו פניהם בקרקע. נפנה לשמאלו — וכבשו פניהם בקרקע. אמר להם שמעון בן שטח: בעלי־מחשבות אתם! יבא בעל־מחשבות ויִפָּרַע מכם. מיד בא גבריאל וחבָטם בקרקע ומתו.

באותה שעה אמרו: מלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו. (סנה' יט).

קה גזירה שיצאה מלפני מלך לא יצאה לכתחלה אלא מלפני הקדוש־ברוך־הוא. (מד' מש' בא).

קו אמר שמואל: דִּינָא דְמַלְכוּתָא דִינָא (דין המלכות—דין). (ב"ק קיג.).

קז שליח מלך כמלך. (ב"ק קיג:).

קח כל אלוף מלכותא בלא תָּאגא הוא. (סנה' צט:).

קט אין מושחין מלך בן מלך. (הור' יא.).

קי אין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימא. (בר' מח:).

קיא אפשר לשני מלכים שישמשו בכתר אחד? (חול' ס.).

קיב כלום מעמידין מלך אלא מי שיודע כל תַּכְסִיסֵי מלכות. (שבת לא.).

קיג כל מלכות שאין לו יועצים אין מלכותו מלכות. (פדר"א ג).

קיד תַעֲלָא בְּעִדָּנֵיהּ סְגִיד לֵיהּ (שועל בשעתו השתחוה לו). (מג' יד, טז:).

[1] דב' י"ז, טו. [2] שמ' כ"א, כט. [3] דב' י"ט, יז.

וקורא יושב — קורא בפרשת המלך בישיבה, מפני כבוד מלך. קורא עומד — בעמידה. זלגו עיניו דמעות — נזלו עיניו דמעות, מפני שהיה מזרע הורדוס גר אדומי. שונאי ישראל — בנוי הוא כלפי ישראל. קד) שגרו להם — שלח את עבדו לבית־דין. כבשו פניהם בקרקע — הורידו את עיניהם לארץ, שנתייראו מפני המלך. בעלי מחשבות אתם — כלו' חושבים אתם בלבכם להטות דין מאימת המלכות. יבוא בעל מחשבות — הקב"ה שיודע מחשבות. קח) אלוף — האמור באדום. מלכותא בלא תאגא — מלכות בלא כתר. קט) אין מושחין מלך בן מלך — שהוא משות מלידה, ומה שנמצא במקרא שמשחו את שלמה ועוד בני מלכים אחרים — לכולם יש תשובה בגמרא. קי) כמלוא נימא — כחוט השערה. קיב) תכסיסי מלכות — דרכי מלכות ומנהגיה. קיד) תעלה בעדניה וגו' — אפילו אם השועל הגיע למלכות השתחווה לו; ומשל הבריות הוא על קטן שעלה לגדולה.

קטו „עַד הַנָּהָר הַגָּדוֹל נְהַר פְּרָת"[1] — שמעון בן טרפון אומר: קְרַב לְגַבֵּי דְהִינָא וְאִידְהַן (קרב אצל שמן ותתבשם). דבֵּי ר' ישמעאל שנו: עבד מלך כמלך.
משל הדיוט אומר: הדבק לשָׂחוֹר וישתחוו לך. (שבוע' מז; ספרי דברים).

קטז אַלְקַפְתָּא נַקְטָן — רֵיחָא אָתָא לָהּ לְיַד (השר החזיק בי — וריחו בא ליד). (זב' צו:).

קיז לא יאה למלך כזב. (תמ' לב.).

קיח השמן אינו מקבל מכל, לפיכך מושחין בו מלכים. (מכיל' משפטים).

קיט „וְאַל תִּקְרַב אֶל פֶּתַח בֵּיתָהּ"[2] — זו הָרָשׁוּת. (ע"ז יז.).

קכ שמעיה אומר: אל תתודע לרשות. (אב' א).

קכא ר' גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא אומר: הוו זהירין ברָשׁוּת, שאין מקרבים לו לאדם אלא לצורך עצמם, נראים כאוהבים בשעת הנאתם ואין עומדים לו לאדם בשעת דחקו. (שם ב).

קכב ר' ישמעאל אומר: הֱוֵי קל לראש ונוח לתשחֹרֶת. (שם ג).

V. דִּין וְדַיָּנִים.

קכג רבן שמעון בן גמליאל אומר: על שלשה דברים העולם קַיָּם: על האמת ועל הדין ועל השלום, שנאמר: „אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם"[3].
ושלשתם דבר אחד הם: נעשה הדין—נעשה אמת, נעשה שלום. (שם א; ירוש' תענ' ד).

קכד אמר רבן שמעון בן גמליאל: אל תהא מְלַגלג בדין, שהוא אחד משלש רגלי העולם; למה? ששָׁנו חכמים: על שלשה דברים העולם עומד: על הדין ועל האמת ועל השלום— תן דעתך שלא תטה את הדין, שאם הטית את הדין אתה מְזַעזע את העוֹלָם, שהוא אחת מרגליו. (דב"ר ה; ילק"ש שופטים).

קכה רב חסדא ורבה בר רב הונא היו יושבים בדין כל היום. תש כחם. שנה להם רב חִיָּא בר רב מדִּפְתִּי: „ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב"[4] — וכי תעלה על דעתך, שמשה יושב ודן כל היום כֻּלּוֹ, תורתו מתי נעשית? אלא לומר לך: כל דַּיָּן שדָּן דין אמת לאמִתּוֹ, אפילו שעה אחת, מעלה עליו הכתוב כאִלו נעשה שותף להקדוש-ברוך-הוא במעשה-בראשית; נאמר כאן: „ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב", ונאמר שם: „ויהי ערב ויהי בקר יום אחד"[5]. (שבת י.).

קכו אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: כל דַּיָּן שדָּן דין אמת לאמִתּוֹ מַשרה שכינה

[1] דב' א', ז. [2] מש' ה', ח. [3] זכ' ח', טז. [4] שמ' י"ח, יג. [5] בר' א', ה.

קטו) הַנָּהָר הַגָּדוֹל וגו'—ונהר פרת אינו גדול, אלא מפני שהוא סמוך לא"י קוראהו גדול. לשחוּר — לשר. קטז) אלקפתא וגו'— משל למי שמתקרב לגדול ודעתו זחה עליו, אומרים לו: זכי בשביל שהשר החזיק בך נקלט ריחו בידך? קיח) אינו מקבל מכל — אינו בולע ואינו נבלע בשום משקה. קיט) זה הרשות — כלו' התרחק מאנשי ממשלה. קכב) לתשחורת— לפקיד המלך. קכד) מלגלג — לועג ומזלזל. קכו) משרה — משכין.

בישראל, שנאמר: „אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט"[1], וכל דַיָּן שאינו דן דין אמת לאמִתו גורם לשכינה שתסתלק מישראל, שנאמר: „משד עניים מאנקת אביונים עתה אקים יאמר ה'"[2]. (סנה' ז).

קכז מִנַיִן לשלשה שיושבים בדין, ששכינה עמהם, שנאמר: „בקרב אלהים ישפוט"[1]. (בר' ו).

קכח בשעה שהדַיָּן יושב ודן באמת, כביָכול, מניח הקדוש־ברוך־הוא שמי־השמים ומַשרה שכינָתו בצדו, שנאמר: „וכי הקים ה' להם שופטים והיה ה' עם השופט"[3], וכיון שרואה אותו שהוא נושא פנים – כביכול מסלק שכינתו ועולה לשמים, והמלאכים אומרים לו: רבון העולם, מה יש לך? והוא אומר להם: ראיתי את הדַיָּן שהוא נושא פנים ועמדתי לי משם, שנאמר: „משד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה'"[2]. ומה הקדוש־ברוך־הוא עושה? שולף חרבו כנגדו, להודיע שיֵש דַיָּן למעלה, שנאמר: „גורו לכם מפני חרב כי חמה עונות חרב למען תדעון שַדון"[4] – „שדין" כתיב, שיֵש דין בעולם. (שמ"ר ל).

קכט „שוֹפְטִים וְשוֹטְרִים תִּתֶּן־לְךָ"[5] – אמר ר' לֵוִי: למה הדבר דומה? למלך שהיו לו בנים הרבה והיה אוהב את הקטן יותר מכולם, והיה לו פרדס אחד והיה אוהבו יותר מכל מה שהיה לו. אמר המלך: נותן אני את הפרדס הזה, שאני אוהבו מכל מה שיש לי, לבני הקטן, שאני אוהבו מכל בני. כך אמר הקדוש־ברוך־הוא: מכל האומות שבראתי איני אוהב אלא לישראל, מכל מה שבראתי איני אוהב אלא את הדין. אמר הקדוש־ברוך־הוא: נותן אני מה שאהבתי לעם שאני אוהב.

אמר הקדוש־ברוך־הוא לישראל: בנַי, חייכם, בזכות שאתם משמרים את הדין אני מִתְגַבֵּהַ, שנאמר: „ויגבה ה' צבאות במשפט"[6]. (דב"ר ה).

קל תניא, ר' יוסי בן אלישע אומר: אם ראית דור, שצרות רבות באות עליו, צא ובדוק בדַיָּנֵי־ישראל, שכל פורענות שבאה לעולם לא באה אלא בשביל דַיָּנֵי ישראל, שנאמר: „שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל המתעבים משפט... ראשיה בשוחד ישפוטו וכהניה במחיר יורו ונביאיה בכסף יקסומו"[7]. לפיכך מביא הקדוש־ברוך־הוא עליהם שלש פורעניות כנגד שלש עֲבֵרות שבידם, שנאמר: „לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלים עיין תהיה והר הבית לבמות יער"[8] – ואין הקדוש־ברוך־הוא משרה שכינתו על ישראל עד שיכלו שופטים ושוטרים רעים מישראל, שנאמר: „ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבֹר סגיך... ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה"[9]. (שבת קלט).

קלא אמר ר' מְלַאי משום ר' אליעזר בר' שמעון: מהו שנאמר: „שבר ה' מטה רשעים שבט מושלים"[10]? – „שבר ה' מטה רשעים" אלו הדַיָּנים שנעשו מקל לחַזָּנֵיהם; „שבט מושלים" – אלו תלמידי־חכמים שבמשפחות הדַיָּנים. מר זוטרא אמר: אלו תלמידי־חכמים, שמלמדים הלכות צבור לדַיָּנֵי בור. (שם).

[1] תהל' פ"ב, א. [2] שם י"ב, ו. [3] שופ' ב', יח. [4] איוב י"ט, כט. [5] דב' ט"ז, יח. [6] ישע' ה', טז.
[7] מיכה ג', ט, יא. [8] שם שם, יב. [9] ישע' א', כה, כו. [10] שם י"ד, ה.

שתסתלק – שתסור. קכז) אלהים – לשון דיינים, ואין בית־דין פחות משלשה. קל) שלש פורעניות – „שדה תחרש", „עיין תהיה" ו„לבמות יער". שלש עברות – „בשוחד ישפוטו", „במחיר יורו" ו„בכסף יקסומו". קלא) שנעשו מקל להזניהם – שהשמשים רודים את העם ומוציאים ממנו ממון בכחם. שבט מושלים – שבטם של תלמידי־חכמים קרוביהם הדיינים מתגאים על הצבור ורודים בעם. לדייני בור – לדיינים עמי־הארץ והם מטים את הדין.

קלב אמר ר' אלעזר: מנין לדַיָּן שלא יְפַסֵּעַ על ראשי עם קדש, שנאמר: „ולא תעלה במעלות"[1], וסמוך לו: „ואלה המשפטים"[2]. (סנה' ז.).

קלג „כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא"[3] — אמר ר' חמא בר' חנינא: אמר הקדוש-ברוך-הוא: לא דַיָּם לרשעים שנוטלים מזה ממון ונותנים לזה שלא כדין, אלא שמטריחים אותי להחזיר ממון לבעליו. (שם ח.).

קלד אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: כל דַיָּן שנוטל ממון מזה ונותן לזה שלא כדין, הקדוש-ברוך-הוא נוטל ממנו נפשו, שנאמר: „אל תגזל דל כי דל הוא... כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש"[4]. (שם).

קלה ואמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: לעולם יראה דַיָּן עצמו כאלו חרב מונחת לו בין ירכותיו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו. (שם).

קלו רב כשהיה יוצא לבית-דין אמר כך: ברצון עצמו יוצא למיתה, ורצון ביתו אינו עושה, וריקם בא לביתו — ולואי שתהא ביאה כיציאה. (שם ז:; יומא פז.).

קלז נאמר: „ואצוה את שופטיכם בעת ההיא"[5], ונאמר: „ואצוה אתכם בעת ההיא"[6] — אמר ר' אלעזר אמר ר' שמלאי: אזהרה לצבור שתהא אימת דַיָּן עליהם, ואזהרה לדַיָּן שיסבול את הצבור. עד כמה? אמר ר' חנין, ויש אומרים ר' שבתאי: „כאשר ישא האומן את היונק"[7]. (סנה' ח.).

קלח „לֵךְ אֶל נְמָלָה... רְאֵה דְרָכֶיהָ וַחֲכָם"[8] — אמר ר' שמעון בן חלפתא: מעשה בנמלה אחת, שהפילה חטה אחת, והיו כולן באות ומריחות בה ולא היתה אחת מהן נוטלת אותה. באה אותה שהיתה שלה ונטלה אותה. ראה חכמה שיש בה; וכל השבח הזה שֶׁיֵּשׁ בה, שלא למדה מחֲבֶרְתָּהּ, ולא שופט ולא שוטר יש לה, שנאמר: „אשר אין לה קצין שוטר ומושל"[9] — אתם, שמניתי לכם שופטים ושוטרים, על אחת כמה וכמה שתשמעו להם. הוי „שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך"[10]. (דב"ר ה).

קלט „אֱלֹהִים לֹא תְקַלֵּל"[11] — אמרו רבותינו: מעשה באחד שהיה לו דין, ובא עם חברו אצל הַדַּיָּן וזכהו. יצא ואמר: פלוני הַדַּיָּן אין חכם בעולם כמותו, מלאך הוא; אחר ימים היה לו דין ובא אצל הַדַּיָּן וחִיְּבוֹ, יצא מלפניו ואמר: אין שוטה בעולם כמותו. אמרו לו: אתמול מלאך והיום שוטה! לכך הזהיר לך הכתוב: „אלהים לא תקלל". (שמ"ר לא; תנח' משפטים).

---

[1] שמ' כ', כו. [2] שם שם כ"א, א. [3] דב' א', יז. [4] מש' כ"ב, כב, כג. [5] דב' א', טז. [6] שם שם, יח. [7] במ' י"א, יב. [8] מש' ו', ו. [9] שם שם, ז. [10] דב' ט"ז, יח. [11] שמ' כ"ב, כז.

קלב) שלא יפסע על ראשי עם קדש — כשהולך לישב בבית-דין לא יפסיע על ראשי העם היושבים, משום זלזול הצבור. קלג) המשפט לאלהים הוא — כלו' כאלו אתה מטה דין לאלהים, שהרי עליו להחזיר ממון לבעליו. קלה) יראה דיין עצמו — בשעת הדין, שחרב מונחת לו וגו' — כלו' יתיירא הרבה מפני תקלה בדין, שהרי העונש מרובה. קלו) לבית דין — לישב בדין. ברצון עצמו — הדיין, יוצא למיתה — כלו' לישא עליו חטא, ורצון ביתו אינו עושה וגו' — שאינו משתכר כאן כלום. שתהא ביאה כיציאה — שיחזור לביתו בלא חטא, שלא יטעה בדין.

קמ ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי אומר: החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת־שוא, והגס לבו בהוראה—שוטה, רשע וגס־רוח. (אב׳ ד).

קמא אמר רב: מהו שנאמר: „כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה״?[1]—„כי רבים חללים הפילה״—זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה; „ועצומים כל הרוגיה״—זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה. (ע״ז יט:).

קמב „לא תַכִּירוּ פָּנִים בַּמִּשְׁפָּט״[2]—זה הממונה להושיב דַיָּנִים; שמא תאמר: איש פלוני נאה, אושיבנו דַיָּן; איש פלוני גבור אושיבנו דַיָּן; איש פלוני קרובי אושיבנו דַיָּן; איש פלוני הַלְוַנִי ממון אושיבנו דַיָּן; איש פלוני יודע בכל לשון אושיבנו דַיָּן—נמצאת מזכה את החַיָּב ומחַיֵּב את הזכאי, לא מפני שהוא רשע, אלא מפני שאינו יודע, מעלה עליו כאלו הכיר פנים בדין. (ספרי).

קמג אמר ריש־לקיש: כל המעמיד דַיָּן שאינו הגון כאלו נוטע אשרה בישראל, שנאמר: „שופטים ושוטרים תתן לך״[3], וסמוך לו: „לא תטע לך אשרה״[4]. אמר רב אשי: ובמקום שיש תלמיד־חכם—כאלו נְטָעָה אצל מזבח, שנאמר: „אצל מזבח ה׳ אלהיך״[4]. (סנה׳ ז:).

קמד כל מי שהוא חכם ועניו ושפוי וירא־חטא ופרקו טוב ורוח הבריות נוחה הימנו עושין אותו דַיָּן בעירו. (תוס׳ סנה׳ ז).

קמה אמר ר׳ יוחנן: אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ובעלי זקנה ובעלי כשפים ויודעים בשבעים לשון, שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן. אמר רב: אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ מן התורה. (סנה׳ יז.).

קמו תניא, אין מושיבין בסנהדרין זקן וסרים ומי שאין לו בנים. ר׳ יהודה מוסיף: אף אכזרי. (שם לו:).

קמז נקיי הדעת שבירושלים לא היו יושבים בדין אלא אם כן יודעים מי יושב עמהם. (שם כג.).

קמח כשסמכו חכמים לר׳ זירא זמרו לו כך: לא כְחָל ולא שְׂרָק ולא פִּרְכּוּס—ויעלת־חן. כשסמכו חכמים את ר׳ אמי ור׳ אסי זמרו להם כך: כל מן אלו, כל מן אלו סמכו לנו. לא תסמכו לנו לא מן סַרְמִיטִין ולא מן סַרְמִיסִין; ויש אומרים: לא מן חֲמִיסִין ולא מן טוּרְמִיסִין. (סנה׳ יד.; כת׳ יז.).

קמט של בית הנשיא העמידו דַיָּן שאינו תלמיד־חכם. אמרו ליהודה בר נחמני מתורגמני

[1] מש׳ ז׳, כו. [2] דב׳ א׳, יז. [3] שם ט״ז, יח. [4] שם שם, כא.

קמ) החושך עצמו מן הדין — מונע ומרחק עצמו מלישב בבי״ד. והגס לבו בהוראה — מצוי ביותר אצל הוראה ונוהג בה קלות. וגס רוח — גא. קמד) ושפוי —שפל רוח. ופרקו טוב— פרק שנותיו, שלא יצא עליו שם רע בבהרותו. קמה) ובעלי כשפים — מבינים בכשפים, שמא יבוא לפניהם דין של כשפים. מי שיודע לטהר את השרץ — כלו׳ בעל שכל חריף ביותר. קמו) זקן וסרים וגו׳ — שרובם קשי לב ואינם בעלי־רחמים. קמח) כשסמכו — כשמנוהו לדיין. לא כחל ולא שרק וגו׳ —מיני צבע לקישוט; כלו׳ נאה כמו שהוא בתורתו בלא קישוטים חיצוניים. ויעלת חן — חוט של חן משוך עליו; וזה זמר נהוג בכלה. סרמיטין וגו׳ — כלם כנויים הם לדיינים שאינם מהוגנים, בורים והמסנים.

של ריש־לקיש: עמוד עליו באָמוֹרָא. עמד וגחן אליו ולא אמר לו כלום. פתח יהודה בר נחמני ואמר: „הוי אומרים לעץ הקיצה עורי לאבן דומם—הוא יורה? הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו"[1]; ועתיד הקדוש־ברוך־הוא לִפָּרע ממעמידים, שנאמר: „וה' בהיכל קודשו הס מפניו כל הארץ"[2]. (סנה' ז:).

קנ ר' ישמעאל בר' יוסי היה אומר: אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי אלא אחד, ואל תאמר: קבלו דעתי, שהם רַשאים ולא אתה. (אב' ד).

קנא אמר ר' יהודה בן פזי: אף הקדוש־ברוך־הוא אינו דן יחידי, שנאמר: „וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו"[3]—אלו מַטים לכף־זכות ואלו מטים לכף־חובה, והקדוש־ברוך־הוא נושא ונותן עמהם. משנגמר הדין הקדוש־ברוך־הוא נכנס למקום שאין להם רשות לִכָּנס וחותם את הדין. (ירוש' סנה' א; תנח' שמות).

קנב אמר ר' יהושע בן לוי: עשרה שיושבים בדין—קולר תלוי בצואר כולם.

רב הונא כשבא דין לפניו כנס והביא עשרה תלמידי־חכמים מבית־המדרש, אמר: כדי שיגיענו קיסם מן הקורה. (סנה' ז).

קנג „הוו מתונים בדין"—שאם בא דין לפניכם פעם ושתים ושלש אל תאמרו: כבר בא דין זה לפני ושְׁנִיתיו ושִׁלַּשתיו, אלא—הוו מתונים. וכך היו אנשי כנסת הגדולה אומרים: הוו מתונים בדין. (ספרי; ילק"ש).

קנד דרש ר' יאשיה, ויש אומרים רב נחמן בר יצחק: מהו שנאמר: „בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט והצילו גזול מיד עושק"[4]—וכי בבקר דנין וכל היום אין דנין? אלא אם ברור לך הדבר כבקר אמרהו, ואם לאו—אל תאמרהו. רבי חִיָּא בר אבא אמר ר' יוחנן—מכאן: „אמור לחכמה אחותי את"[5]—אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך, אמרהו. ואם לאו—אל תאמרהו. (סנה' ז').

קנה „אַשְּׁרוּ חָמוֹץ"[6] — אשרי דַּיָּן, שמחמץ את דינו. (שם לה.).

קנו „הִתְקוֹשְׁשׁוּ וָקוֹשּׁוּ"[7] — אמר ריש־לקיש: קשוט עצמך ואחר־כך קשוט אחרים.

מעשה בר' ינאי שהיה לו אילן נטוע בתוך שדהו ונופו נוטה לרשות־הרבים. והיה שם אדם אחד שהיה אף לו אילן נוטה לרשות הרבים. היו בני רשות־הרבים מעכבים עליו. בא לפני ר' ינאי. אמר לו: לֵך היום ובוא למחר. בלילה שלח ר' ינאי פועליו וקצץ את שלו. למחר בא אותו האיש לפניו. אמר לו: לך קצוץ. אמר לו: והרי אילן שלך?... אמר לו: צא וראה, אם קצצתי את שלי—קצוץ את שלך, ואם לאו—אל תקוץ.

[1] חב׳ ב׳, יט. [2] שם שם, כ. [3] מ"א כ"ב, יט. [4] ירמ׳ כ"א, יב. [5] מש׳ ז׳, ד. [6] ישע׳ א׳, יז.
[7] צפ׳ ב׳, א.

קמט) עמוד עליו באמורא — להיות לו למתורגמן בינו ובין העם בשעת הדרשה. וגחין אליו —יהודה בן נחמני הטה עצמו אל הדיין לשמוע מפיו את הדרשה. ולא אמר לו כלום — שלא ידע מה לומר. קנ) אלא אחד — הקב"ה. שהם רשאים וגו' — שהלכה כרבים. קנב) קולר תלוי בצואר כולם — הכבל תלוי בכולם; כלו' אם נכשלו בדין יקבל כל אחד חלק מן העונש. קיסם מן הקורה — כלו' חלק קטן מן העונש. קנג) מתונים — מיושבים ולא בהולים. קנה) שמחמץ— שמשהה את הדין ומתון בו. קנו) קשוט עצמך — כלו' תקן תחלה את מעשי עצמך. ונופו—ענפיו.

—מתחלה מה סבר, ולבסוף מה סבר?
—מתחלה סבר, נוח להם לבני רשות־הרבים, שיושבים בצלו; כיון שראה שמעכבים, שלח וקצץ. (ב"ב סן; תנח' שופטים).

קנז „כִּי זָנְתָה אִמָּם הֹבִישָׁה הוֹרָתָם"[1] — אמר ר' שִׂמְלַאי: אמר הקדוש־ברוך־הוא: הַדַּיָּנִים מְבַיְּשִׁים דִּבְרֵי בִּפְנֵי עמי־הארץ. כיצד? החכם יושב ודורש בצבור: „לא תלוה ברבית"—והוא מלוה ברבית; „לא תגזל"—והוא גוזל; „לא תגנב"—והוא גונב.
אמר ר' בֶּרֶכְיָה: מעשה באדם אחד שנגנבה טליתו והלך לַדַּיָּן לְקַבּוֹל עליה, וּמְצָאָהּ פרוסה על מטתו. ומעשה באשה אחת שנגנב מיחם שלה, והלכה לַדַּיָּן לקבול עליו, ומצאתו שָׁפוּת על גבי כִּירָתוֹ.
לכך נאמר: „כי זנתה אמם—הובישה הורתם". (דב"ר ב'; ילק"ש).

קנח כל דַּיָּן שנקרא לדין אין שמו דַּיָּן.
— אלא מעתה יבוא אדם מן השוק ויזמינו לדין ויפסלנו?
—אלא: כל דַּיָּן שנקרא לדין, ומוציאין ממנו ממון בדין, אין שמו דַּיָּן. (ב"ב נח).

קנט ר' יוחנן אמר: בראשונה היה אדם עילה לירושלים לַדִּין, והַדַּיָּן אומר בַּקַּע לי שני בִקְעָיוֹת של עצים, מלא לי שתי חביות של מים, והיו יציאותיו כָלוֹת, והיה יוצא משם בפחי־נפש, והיתה אלמנה פוגעת בו בדרך, אמרה לו: מה נעשה בדינך? ואמר לה: כלו יציאותי ולא הועלתי כלום, והיתה אומרת: אם זה, שהוא איש, לא הועיל כלום, אני שאני אלמנה, על אחת כמה וכמה.
לְקַיֵּם מה שנאמר: „וריב אלמנה לא יבא אליהם"[2]. (פסיק'; ילק"ש ישעיה).

קס רב יהודה היה יושב לפני שמואל. באה אשה אחת וצוחה לפניו ולא השגיח בה. אמר לו: לא סבר מר: „אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה"[3]? אמר לו: שִׁנְנָא, ראשך בצוננים, ראש של ראשך בחמים—הרי יושב מר־עוקבא אב בית־דין, שנאמר: „בית דוד... דינו לבקר משפט והצילו גזול מיד עושק פן תצא כאש חמתי וגו'"[4]. (שבת נה).

קסא חרב בא לעולם על ענוי הדין ועל עוות הדין. (אב' ה).

קסב כשבאו ר' שמעון בן גמליאל ור' ישמעאל נזרו עליהם שֶׁיֵּהָרְגוּ, והיה ר' ישמעאל בוכה, ור' שמעון אומר: אַבְרֵךְ, בשתי פסיעות אתה נִתָּן בחיקם של צדיקים—ואתה בוכה! אמר לו: אני בוכה על שאנו נהרגים כשופכי־דמים וכמחללי־שבתות. אמר לו: שמא

[1] הוש' ב', ז. [2] ישע' א', כג. [3] מש' כ"א, יג. [4] ירמ' כ"א, יב.

מתחלה מה סבר — למה לא קצץ עד עכשיו. קנז) זנתה אמם וגו' — כלו' אם הגדולים חטאו הם מביישים את התורה בפני כל העם. לקבול — להתאונן. מיחם — כלי שמרתיחין בו מים. כירתו — כירים שלו. קנח) שנקרא לדין — שמעמידים אותו לדין. קנט) בראשונה — בימים שקלקלו הדיינים. יציאותיו — ממונו שהביא עמו להוצאות הדרך. לא יבא אליהם — לא בא לפניהם כלל. קס) שיננא — שנון וחריף; והוא כנוי רגיל בפי שמואל לתלמידו רב יהודה. ראשך בצוננים וגו' — כלו' אני רבך איני נבוה, אלא מר עוקבא שהוא ראש לכלנו. קסא) ענוי הדין — כשמענין וממשיכין את הדין יותר מדאי. קסב) גזרו עליהם — המלכות. אברך — לשון חשיבות. בשתי פסיעות וגו' —כלו' בעוד שעה קלה אתה יושב עם הצדיקים בגן־עדן.

בסעודה היית יושב וישן, ובאה אשה לשאול על טהרות שלה ואמר לה השמש: ישן הוא—והתורה אמרה: „אם ענה תענה אותו... והרגתי אתכם בחרב" [1]. (שמח' ח).

VI. מִקַּח שֹׁחַד וּמַשּׂא־פָּנִים.

קסג דרש רב נחמן בר כהן: מהו שנאמר: „מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה" [2]—אם דין דומה למלך, שאינו צריך לכלום, יעמיד ארץ; ואם דומה לכהן, שמחזר על הגרנות, יהרסנה. (סנה' ז:; כת' קה:).

קסד „וְשֹׁחַד לֹא תִקָּח" [3]—מה תלמוד־לומר? אם ללמד שלא לזכות את החַיָּב ושלא לחַיֵּב את הזכאי—הרי כבר נאמר: „לא תטה משפט" [4]! אלא אפילו לזכות את הזכאי ולחַיֵּב את החַיָּב.

הנוטל שכר לדון דיניו בטלים.—מנַיִן? אמר רב יהודה אמר רב, שנאמר: „ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי" [5]—מה אני בחנם אף אתם בחנם.

תניא, מכוער הדַּיָּן שנוטל שכר לדון, אלא שדינו דין.

— והרי שָׁנִינוּ: „הנוטל שכר לדון דיניו בטלים"?—שנוטל שכר בַּטָּלָה.

קַרְנָא היה נוטל אִסְתֵּירָא מזכאי ואסתירא מחַיָּב ודן להם דין.

— והיאך עשה כך, והרי שָׁנִינוּ: „מכוער הדַּיָּן שנוטל שכר"!

— במה דברים אמורים, בטלה שאינה מוכחת, קרנא בטלה שמוכחת היה נוטל, שהיה תוהה באוצר של יין ונותנין לו זוז.

רב הונא כשבא דין לפניו אמר להם: תנו לי אדם שידלה במקומי ואדון לכם דין.

גוזרי גזרות שבירושלים היו נוטלים שכרם תשעים ותשע מנה מתרומת הלשכה; לא ספקו, אף־על־פי שלא רצו—מוסיפין עליהם. (כת' קה; בכור' פט).

קסה אמר רבא: מה טעמו של שוחד? כיון שנוטל שוחד מחברו דעתו מתקרבת אצלו והרי הוא כגופו—ואין אדם רואה חובה לעצמו. (כת' קה:).

קסו מהו „שֹׁחַד"—שֶׁ ה ו א חָד (שם).

קסז אמר רבי אבהו: בא וראה כמה סמויות עיניהם של מקבלי שוחד. אדם חש בעיניו נותן ממון לרופא, ספק מתרפא ספק אינו מתרפא, והם נוטלים שוה פרוטה ומסמין עיניהם, שנאמר: „כי השחד יעור פקחים" [3]. (שם).

[1] שמ' כ"ב, כב, כג. [2] משׁ' כ"ט, ד. [3] שמ' כ"ג, ח. [4] שם שם, ו. [5] דב' ד', ה.

בסעודה. . וישן — ישנת בלילה אחר הסעודה. קסג) שאינו צריך לכלום — שאינו נוטל כלום משום אדם. שמחזר על הגרנות — על התרומה. קסד) מה אני בחנם —נותן חוקים ומשפטים בחנם. שנוטל שכר בטלה — לא שכר דין, אלא שכר הזמן שהוא בטל ממלאכתו בשעת הדין; ודיין כזה מכוער הוא, אבל דינו דין. קרנא — שם דיין. אסתירא — שם מטבע של שני שקלים. בטלה שאינה מוכחת — שאינה קבועה וניכרת, ויאמרו הבריות שכר דין הוא נוטל. תוהה וגו' — מריח באוצרות יין איזה ראוי להתקיים ואיזה קרוב להחמיץ וימכרוהו מיד. שידלה במקומי — להשקות את שדותי. גוזרי גזרות — ראשי דיינים שהיו עסוקים כל היום בדין. היו נוטלים שכרם וגו' —היו מתפרנסים מקופת הצבור, לפי שלא היו עסוקים במלאכתם. לא ספקו — אם שכר זה לא הספיק להם לפרנסתם. קסו) שהוא חד — הנותן והמקבל נעשים לב אחד.

קפח „כִּי הַשֹּׁחַד יְעַוֵּר עֵינֵי חֲכָמִים"[1]—אפילו חכם גדול ולוקח שוחד אינו נפטר מן העולם בלא סמיות הלב; „ויסלף דברי צדיקים"[1]—אפילו צדיק גמור ולוקח שוחד אינו נפטר מן העולם בלא טרוף־הדעת. (כת' קה:).

קפט „כִּי הַשֹּׁחַד יְעַוֵּר וגו'"[2]—מכאן אמרו: כל הנוטל ממון ומטה את הדין אינו יוצא מן העולם עד שיחסר מאור עיניו. ר' נתן אומר: עד שיהא בו אחד משלשה דברים הללו: או טרוף־דעת בתורה, שיטהר טמא או יטמא טהור, או יצטרך לבריות, או שיחסר מאור־עיניו. (מכילי' משפטים).

קצ ר' ישמעאל בר' אלישע הביא לו אדם ראשית הגז. אמר לו מהיכן אתה? אמר לו: ממקום פלוני.—ומשם לכאן לא היה כהן לתן לו? אמר לו: יש לי דין, ואמרתי: לפי דרכי אביא לו למר. אמר לו: פסול אני לך לדין. לא קבל ממנו. הושיב לו שני תלמידי־חכמים והיו דנים לו. עד שהוא הולך ובא, אמר: אִלו רצה היה טוען כך, ואלו רצה היה טוען כך. אמר: תִּפַּח נפשם של מקבלי שוחד! ומה אני שלא נטלתי, ואם נטלתי שלי נטלתי—כך, מקבלי שוחד—על אחת כמה וכמה. (כת' קה:).

קצא ר' ישמעאל בר' יוסי—היה אריסו רגיל להביא לו סל של פירות בכל ערב שבת. פעם אחת הביא לו בחמשי בשבת. אמר לו: מה נשתנה היום? אמר לו: דין יש לי ואמרתי, לפי דרכי אביא לו למר. לא קבל ממנו. אמר לו: „פסול אני לך לדין". הושיב שני תלמידי־חכמים ודנו דינו. עד שהוא הולך ובא אמר ר' ישמעאל: אִלו רצה היה טוען כך ואלו רצה היה טוען כך. אמר: תִּפַּח נפשם של מקבלי שוחד. ומה אני שלא נטלתי, ואם נטלתי שלי נטלתי—כך, מקבלי שוחד—על אחת כמה וכמה. (שם).

קצב אִמָּא־שלום אשתו של ר' אליעזר, אחותו של רבן גמליאל היתה. היה פילוסופוס אחד בשכונתו שהיה נוטל שֵׁם לעצמו שאינו מקבל שוחד. בקש רבן גמליאל ללגלג עליו. הכניסה לו אמא־שלום נר של זהב ועָמדה לפניו. אמרה לו: רוצה אני שיחלקו לי בנכסי בית אבי. אמר להֶ: יחלקו. אמר לו רבן גמליאל: כתוב אצלנו: „אין הבת יורשת במקום שיש בן". אמר לו: מיום שגליתם מארצכם נִטלה תורת משה וְנִתנה תורה אחרת וכתוב בה: „הבן והבת יורשים כאחד". למחר חזר רבן גמליאל והכנים לו הוא חמור לוּבִי. אמר להם: השפלתי לסוף הספר וכתוב בו: „אני לא לנרוע מתורת משה באתי, אלא להוסיף על תורת משה באתי"; וכתוב בה: „במקום שיש בן אין הבת יורשת". אמרה לו: יאיר אורך כנֵר. אמר לו רבן גמליאל: בא החמור ובעט בנר. (שבת קטז:).

[1] דב' ט"ז יט. [2] שמ' כ"ג, ח.

קצ) ראשית הגז —ר' ישמעאל בן אלישע כהן היה, והגוזז צאנו חייב ליתן לכהן בכל שנה אחד משׁשים בגיזה. פסול אני לך לדין —שיש בזה ריח שוחד. עד שהוא הולך ובא וגו' —כלו' בכל מקום שהלך ובא ר"י באותה שעה היה לבו לזכותו של בעל־הדין. קצא) אריסו — פועל בשכר חלק מן הפירות. סל של פירות — מגן של ר' ישמעאל. מה נשתנה היום — למה הקדמת להביא אלי היום ביום החמישי. קצב) פילוסופוס אחד — ומכת המינים היה. נר של זהב — שוחד. חמור לובי — חמור הבא מלוב. יאיר אורך כנר — רמזה לו על השוחד שנתנה לו. בא החמור וגו' — כלו' מתנתי נצחה את מתנתה.

קעג שנו רבותינו: „ושוחד לא תקח"[1] — אינו צריך לומר שוחד ממון, אלא אפילו שוחד דברים אף הוא אסור, שהרי לא נאמר: „בצע לא תקח". (כת' קה:).

קעד שוחד דברים כיצד? כגון שמואל שעבר פעם אחת על הגשר, בא אדם אחד ונתן לו ידו. אמר לו: מה אתה? אמר לו: דין יש לי. אמר לו: פסול אני לך לדין. (שם).

קעה אֲמֵימר היה יושב בדין, פרח עוף על ראשו. בא אדם אחד וסלקו. אמר לו: מה אתה? אמר לו: דין יש לי. אמר לו: פסול אני לך לדין. (שם).

קעו רב ענן הביא לו אדם אחד סל של גילדנים, אמר לו: מה אתה? אמר לו: דין יש לי. לא קבל ממנו. אמר לו: פסול אני לך לדין. אמר לו: מכל־מקום יקבל מר, שלא ימנעני מלהקריב בכורים, ששנינו: „ואיש בא מבעל שלשה ויבא לאיש האלהים לחם בכורים וגו'"[2] — וכי אלישע אוכל בכורים היה, אלא לומר לך: כל המביא דורון לתלמיד־חכם כאִלו מקריב בכורים. אמר לו: עכשו שאמרת לי דבר של טעם אקבל ממך. שלָחו לפני רב נחמן, שגר לו: ידיננו מר, שאני, ענן, פסול לו לדין. אמר רב נחמן: משֶׁשלח לי כך מכלל שקרובו הוא; היה עומד דין של יתומים לפניו. אמר רב נחמן: זה עֲשֵׂה וזה עֲשֵׂה, עֲשֵׂה של כבוד התורה גדול, סלק את דין היתומים והכניס דינו של אותו אדם. כיון שראה בעל־דינו שעושין לזה כבוד כל כך נסתַּתְּמו טענותיו.

רב ענן — היה אליהו רגיל לבוא אצלו, שהיה מלמדו „סדר אליהו". כיון שעשה רב ענן כך — נסתלק. ישב רב ענן בתענית ובקש רחמים וחזר. (שם קה, קו).

קעז אמר רב פפא: לא ידין אדם לא לאוהבו ולא לשונאו. לאוהבו — אינו רואה לו חובה, ולשונאו — אינו רואה לו זכות. (שם קה:).

קעח אמר מר בר רב אשי: פסול אני לתלמיד־חכם לדין. מה טעם? שחביב עלי כגופי ואין אדם רואה חובה לעצמו. (שבת קיט.).

קעט „לא תָגורו מִפְּנֵי איש"[3] — ריש־לקיש אמר: שנים שבאו לדין, אחד רך ואחד קשה, עד שלא תשמע דבריהם או משתשמע דבריהם ואי אתה יודע להיכן הדין נוטה, אתה רַשַּׁאי לומר להם: אין אני נזקק לכם; שמא יתחַיֵּב חזק, ונמצא חזק רודפו; משתשמע דבריהם ואתה יודע להיכן הדין נוטה, אי אתה יכול לומר להם: איני נזקק לכם, שנאמר: „לא תגורו מפני איש".

רבי יהושע בן קרחה אומר: מנין לתלמיד שיושב לפני רבו וראה זכות לעני וחובה לעשיר, מנין שלא ישתוק, שנאמר: „לא תגורו מפני איש", ואמר ר' חנין: לא תכנים דבריך מפני

[1] שמ' כ"ג, ח. [2] מ"ב מכ. [3] דב' א', יז.

קעד) ונתן לו ידו — לסמכו. מה אתה? — בלוי למה באת לסמכני? קעו) גילדנים — דגים קטנים. מכל מקום — אפילו בלא הדין. דורון — מתנה. שקרובו הוא — ולפיכך לא דנהו בעצמו, מפני שקרוב פסול לדין. זה עשה — דין הוא מצות עשה: „ושפטתם צדק". וזה עשה — כבוד ת"ח. בעל דינו — בעל דברו של זה ששלחהו רב ענן לרב נחמן. כיון שעשה רב ענן כך — וגרם שיסתתמו טענותיו של בעל־דין שני. קעט) אחד רך ואחד קשה — אחד מבעלי־הדין אדם רך יאחד בעל מריבה. אין אני נזקק לכם — אין אני נטפל ומתחבר לכם לדון דינכם. ונמצא... רודפו — את הדיין. לא תכנים דבריך — לא תאסוף והכבוש את דבריך; ודרש „תגורו" מלשון

איש. ויהו עדים יודעים את מי הם מעידים ומי עתיד לִפָּרע מהם, שנאמר: „ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה'"[1]; ויהו הדיינים יודעים את מי הם דנים ולפני מי הם דנים ומי עתיד לִפָּרע מהם, שנאמר: „אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט"[2]; וכן ביהושפט הוא אומר: „ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו, כי לה'"[3]. שמא יאמר הדיין: מה לי בצער הזה? תלמוד־לומר: „ועמכם בדבר משפט"[3] — אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות. (סנה' ו:).

קפ מנין לדיין שיודע בדין שהוא מְרוּמֶה, שלא יאמר: הואיל והעדים מעידים — אֶחְתְּכֶנּוּ, ויהא קוֹלָר תלוי בצואר עדים? תלמוד־לומר: מדבר שקר תרחק[4]. (שבוע' ל', לא).

קפא יהודה בן טַבַּאי אומר: אל תעש עצמך כעורכי הדיינים, וכשיהיו בעלי־הדין עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים, וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזַכָּאים, כְּשֶׁקִּבְּלוּ עליהם את הדין. (אב' א).

קפב „כַּקָּטֹן כַּגָּדֹל תִּשְׁמָעוּן"[5] — אמר ריש־לקיש: שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה. (סנה' ח.).

קפג „שָׁמֹעַ בֵּין אֲחֵיכֶם וּשְׁפַטְתֶּם"[6] — אמר ר' חנינא: אזהרה לדיין, שלא ישמע דברי בעל־דין קודם שיבוא בעל־דין חברו, ואזהרה לבעל־דין, שלא יטעים דבריו לדיין קודם שיבוא בעל־דין חברו. (שם:).

קפד איזהו רשע ערום? אמר ר' יוחנן: זה המטעים דבריו לדיין קודם שיבוא בעל־דין חברו. (סוטה כא:).

קפה שנו רבותינו: „בצדק תשפוט עמיתך"[7] — שלא יהא אחד יושב ואחד עומד, אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר לו: קצר דבריך.

דבר אחר: „בצדק תשפט עמיתך" — הֱוֵי דן את חברך לכף זכות. (שבוע' ל.).

קפו אשתו של רב הונא היה לה דין לפני רב נחמן. אמר: מה אעשה? אם אעמוד לפניה — יסתתמו טענותיו של בעל־דינה; לא אעמוד לפניה — אשת חבר הרי היא כחבר. אמר לו לשמשו: צא והפריח עלי בן־אַוָּז ואעמוד. (שם:).

קפז אמר רבה בר רב הונא: תלמיד־חכם ועם־הארץ שיש להם דין זה עם זה — מושיבין את התלמיד־חכם, ואף לעם־הארץ אומרין: שֵׁב — ואם עומד אין בכך כלום. (שם).

קפח מנין לשנים שבאו לדין, אחד לבוש סְמַרְטוּטִין ואחד לבוש אִיצְטְלִית בת מאה מנה,

[1] דב' י"ט, יז. [2] תהל' פ"ב, א. [3] דה"ב י"ט, ו. [4] שמ' כ"ג, ז. [5] דב' א', יז. [6] שם שם, טז. [7] ויק' י"ט, טו.

אגורה וכנוס. את מי הם מעידים — באלו הם מעידים בהקב"ה. מה לי בצער הזה — שמא אטעה בדין ואענש, ומוטב לי שאשתמט מן הדין. אלא מה שעיניו רואות — ולפי מראה עיניו יתבונן להוציא דין לאמתו, ואם יטעה לא יענש. קפ) שהוא מרומה — שדברי העדים שקר הם. אחתכנו — אגמרנו. קפא) אל תעש עצמך וגו' — אזהרה לדיין שלא יסדר לבעל־הדין את טענותיו לפני הדין בדרך שעושים עורכי הדיינים שמלאכתם בכך. קפב) שיהא חביב עליך וגו' — דרש „בקטן בגדול" על הדין. קפג) שמוע בין אחיכם — בשיהיו שני בעלי־הדין יחד. קפו) יסתתמו טענותיו וגו' — כשיראה שהדיין מכבד אותה כל כך יתיירא מלטעון נגדה כל טענותיו. אשת חבר וגו' — כלו אשת ת"ח צריכין לכבדה. קפח) סמרטוטין — סחבות, בגדים קרועים ובלואים. אצטלית — לבוש

שאומרים לו: לבוש כמותו או הלבישהו כמותך, — תלמוד לומר: „מדבר שקר תרחק"[1]. (שבוע' ל.).

VII. פְּשָׁרָה וְלִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין.

קפט תניא, „צדק צדק תרדוף"[2] — אחד לדין ואחד לפשרה. כיצד? שתי ספינות עוברות בנהר ופגעו זו בזו, אם עוברות שתיהן — שתיהן טובעות, בזו אחר זו — שתיהן עוברות; וכן שני גמלים שהיו עולים במעלות בית־חורון ופגעו זה בזה, אם עלו שניהם — שניהם נופלים, בזה אחר זה, שניהם עולים — הא כיצד? טעונה ושאינה טעונה, תִּדָּחֶה שאינה טעונה מפני טעונה; קרובה ושאינה קרובה, תדחה קרובה מפני שאינה קרובה. היו שתיהן קרובות, שתיהן רחוקות, הָטֵל פשרה ביניהן ומעלות שכר זו לזו. (סנה' לב:).

קצ רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: אסור לבצוע, וכל הבוצע הרי זה חוטא, אלא יִקֹּב הדין את ההר, שנאמר: „כי המשפט לאלהים הוא"[3], וכן משה היה אומר: „יקוב הדין את ההר", אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחברו, שנאמר: „תורת אמת היתה בפיהו... בשלום ובמישור הלך אתי"[4]. ר' יהושע בן קרחה אומר: מצוה לבצוע, שנאמר: „אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם"[5] — והלא במקום שיש משפט אין שלום, ובמקום שיש שלום אין משפט, אלא איזהו משפט שיש בו שלום — הוי אומר: זה בצוע; וכן בדוד הוא אומר: „ויהי דוד עושה משפט וצדקה"[6] — והלא כל מקום שיש משפט אין צדקה, וצדקה אין משפט? אלא איזהו משפט שיש בו צדקה — הוי אומר זה בצוע. (שם ו.).

קצא רבי שמעון בן מנסיא אומר: פעמים יבצע אדם, פעמים אל יבצע; כיצד? — שנים שבאו לפניך לדין, עד שלא תשמע דבריהם, או משתשמע דבריהם ואי אתה יודע להיכן הדין נוטה, אתה רשאי לומר להם: „צאו ובצעו"; משתשמע דבריהם ואתה יודע להיכן הדין נוטה אי אתה רשאי לומר להם: „צאו ובצעו", שנאמר: „פוטר מים ראשית מדון ולפני התגלע הריב נטוש"[7] — קודם שנתגלע הריב אתה יכול לנטשו, משנתגלע הריב אי אתה יכול לנטשו. (סנה' ו:; תוס' שם א.).

קצב שנה רב יוסף: „והודעת להם... ואת המעשה אשר יעשון"[8] — „ואת המעשה" — זה הדין, „אשר יעשון" — זה לפנים משורת־הדין. (ב"מ ל:).

קצג אמר ר' יוחנן: לא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עשו לפנים משורת־הדין. (שם).

קצד רבה בר בר חנה שברו לו הַכַּתָּפִים חבית של יין. נטל מהם בגדיהם. באו ואמרו

[1] שמ' כ"ג, ז. [2] דב' ט"ז, כ. [3] דב' א', יז. [4] מלא' ב', ו. [5] זכ' ח', טז. [6] ש"ב ח', טו. [7] מש' י"ז, יד. [8] שמ' י"ח, כ.

חשוב. מדבר שקר תרחק — וע"י הדור בגדים של אחד יסתתמו טענותיו של השני ויבואו לידי הטיית דין. קפט) פגעו זו בזו — ואין מקום לשתיהן לעבור. מעלות בית חורון — מקום צר. הדחה — חוזרת ונותנת מקום לחברתה. קרובה — לחוף. ומעלות שכר — שכר הטורח של הנדחיה. קצ) לבצוע — לעשות פשרה. יקוב הדין את ההר — כלו' דנין לפי כל חומר הדין. תורת אמת וגו' — מוסב על אהרן, שנאמר קודם: „שפתי כהן ישמרו דעת". קצא) אתה יכול לנטשו — ולרדוף אחר תשלום. קצב) לפנים משורת הדין — דרך היושר, שלא לפי חומר הדין. קצב) הכתפים — סבלים, נושאי משא.

לרב. אמר לו רב: תן להם בגדיהם. אמר לו: הדין כך? אמר לו: הן, „למען תלך בדרך טובים"[1]. נתן להם בגדיהם. אמרו לו: עניים אנו וטרחנו כל היום, ורעבים אנו ואין לנו כלום. אמר לו רב: לך ותן להם את שכרם. אמר לו: הדין כך? אמר לו: הן, „וארחות צדיקים תשמור"[1]. (ב"מ פג.).

קצה מָרִי בר אִיסַק—בא אליו אחיו מבי־חוֹזָאָה ואמר לו: חֲלוק לי בנכסי אבא. אמר לו: איני מכירך. באו לפני רב חסדא. אמר רב חסדא: יפה אמר לך, שנאמר: „ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירוהו"[2], — מלמד שיצא בלא חתימת־זקן ובא בחתימת־זקן; לך והבא עדים שאחיו אתה. אמר: יש לי עדים ומתיראים מפניו, שאדם אַלָּם הוא. אמר רב חסדא למרי: לך אתה והבא עדים שאינו אחיך. אמר לו: הדין כך? המוציא מחברו עליו הרְאָיָה! אמר לו רב חסדא: כך דנים אותך וכל האַלָּמים שכמותך. (שם לט:).

קצו דן את הדין, זִכה את הזכאי וחִיֵּב את החַיָּב, וראה שנתחַיֵּב עני ממון ושִׁלֵּם לו מתוך ביתו, זה „עושה משפט וצדקה"[3] — משפט לזה וצדקה לזה: משפט לזה—שהחזיר לו ממון, וצדקה לזה—ששלם לו מתוך ביתו. (סנה' ו:).

VIII. בָּתֵּי־דִינִים וְסֵדֶר־הַדִּין.

קצז תניא, אמר ר' יוסי: מתחלה לא היו מרבים מחלוקת בישראל, אלא בית־דין של שבעים ואחד יושבים בלשכת־הגזית, ושני בתי־דינים של עשרים ושלשה, אחד יושב על פתח הר־הבית ואחד יושב על פתח העזרה, ושאר בתי־דינים של עשרים ושלשה יושבים בעיירות של ארץ־ישראל. הוצרך הדבר לשאול—שואל מבית־דין שבעירו; אין בית־דין בעירו—הולך לבית־דין הסמוך לעירו. אם שמעו אמרו לו, ואם לאו—הוא ומופלא שבהם באים לזה שעל פתח הר־הבית. אם שמעו אמרו להם, ואם לאו—הם ומופלא שבהם באים לזה שעל פתח העזרה, ואומר: כך דרשתי וכך דרשו חברי, כך למדתי וכך למדו חברי. אם שמעו אמרו להם, ואם לאו—אלו ואלו באים לבית־דין הגדול שבלשכת־הגזית, שהם יושבים מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים. ובשבתות ובימים־טובים יושבים בחֵל. נשאלה שאלה בפניהם: אם שמעו אמרו להם, ואם לאו—עומדים למנין, רבו המטמאים—טמאו, רבו המטהרים—טהרו. משם הלכה יוצאת ורוַחַת בישראל. משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכם, הרבו מחלוקת בישראל ונעשית תורה כשתי תורות.

[1] מש' ב', כ. [2] בר' מ"ב, ח. [3] ש"ב ח', טו.

בדרך טובים—לפנים משורת הדין. קצה) בא אליו אחיו מבי חוזאה — ולא ראו זה את זה זמן רב. אלם — תקיף וחזק. עליו הראיה — עליו להביא עדים. קצו) דן את הדין — הדיין קצז) לא היו מרבים מחלוקת — שהורו עפ"י בי"ד הגדול, כמפורש להלן. בלשכת הגזית — בחדר שבדרום העזרה (חצר המקדש) מיוחד לישיבת סנהדרין. אם שמעו — אם בי"ד העיר קבלו וידעו כיצד להורות בהלכה זו. ומופלא —החכם והגדול שבהם. יושבים בחיל — מקום פנוי בין הסורג ובין עזרת נשים, וישבו שם בשבתות ויומים־טובים, מפני שהעם רב בעזרה וצר להם המקום בלשכת הגזית, או לשם שנוי, כדי שלא יראו כיושבים בדין, מה שאסור בשבת ויו"ט. ורווחת — מתפשטת ומתקבלת על הכל. שלא שמשו כל צרכם —את תלמידי־חכמים ואין קבלה ברורה בידיהם

משם שולחין בכל מקומות ובודקין: כל מי שהוא חכם ושפל־ברך וירא־חטא ופרקו טוב ודעת הבריות נוחה הימנו, עושין אותו דַיָן בעירו. משנעשה דַיָן בעירו, מעלין ומושיבין אותו בהר־הבית; משם מעלין ומושיבין אותו בעזרה; משם מעלין ומושיבין אותו בלשכת־הגזית. (סנה׳ פח:; תוס׳ שם ז, חג׳ ב).

קצח דיני ממונות בשלשה: זה בורר לו אחד, וזה בורר לו אחד, ושניהם בוררים להם עוד אחד, דברי ר׳ מאיר; וחכמים אומרים: שני דַיָנים בוררים להם עוד אחד.

כיצד הם דנים? הדַיָנים יושבים ובעלי־דינים עומדים לפניהם, וכל התובע את חברו הוא פותח ראשון. ואם יש עדים מכניסים אותם לחדר ומאַיְמים עליהם, ומוציאים אותם לחוץ ומשַיְרים את הגדול שבהם, ואומרים לו: אמור, היאך אתה יודע שזה חַיָב לזה? אם אמר: הוא אמר לי, שהוא חַיָב לו, איש פלוני אמר לי שהוא חַיָב לו—לא אמר כלום עד שיאמר: בפנינו הודה לו שהוא חַיָב לו מאתים זוז. ואחר־כך מכניסים את השני ובודקים אותו. אם נמצאו דבריהם מכֻוָנים נושאים־ונותנים בדבר. ר׳ נחמיה אומר: כך היה מנהגם של נקיי־הדעת בירושלים: מכניסים לבעלי־דינים ושומעים דבריהם, ומכניסים העדים ושומעים דבריהם, ומוציאים אותם לחוץ ונושאים־ונותנים בדבר. שנים אומרים: זכאי ואחד אומר: חַיָב—זכאי; שנים אומרים: חַיָב ואחד אומר: זכאי—חַיָב; אחד אומר: חַיָב ואחד אומר: זכאי, ואחד אומר: איני יודע—יוסיפו הדַיָנים.

גמרו את הדבר היו מכניסים אותם. הגדול שבדַיָנים אומר: איש פלוני, אתה זכאי איש פלוני, אתה חַיָב.

ומנַיִן לכשיצא לא יאמר: אני מזכה וחברַי מחַיְבים, אבל מה אעשה שחברַי רַבּו עלי—על זה נאמר: „הולך רכיל מגלה סוד"[1]. (סנה׳ כג, כט, ל; תוס׳ שם ו).

קצט דיני נפשות בעשרים ושלשה.

סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, כדי שיהו רואין זה את זה. הנשיא יושב באמצע וזקנים יושבים מימינו ומשמאלו. ושני סופרי הדַיָנים עומדים לפניהם, אחד מימין ואחד משמאל, וכותבים דברי המזַכִּים ודברי המחַיְבים. ר׳ יהודה אומר: שלשה, אחד כותב דברי המזכים ואחד כותב דברי המחיבים, והשלישי כותב דברי המזכים ודברי המחיבים.

ושלש שורות של תלמידי־חכמים יושבין לפניהם, כל אחד ואחד מכיר את מקומו.

כיצד מאַיְמים את העדים? על עדי נפשות—היו מכניסים אותם ומאַיְמים עליהם: שמא

[1] מש׳ יא, יג;

משם —מבי״ד הגדול. ופרקו טוב —פרק שנותיו בבחרותו היה נאה בלא חטא. קצח) בשלשה— ידונים בבי״ד של שלשה. זה... וזה — כל אחד משני בעלי־דינים בורר לו דיין אחד. ושניהם בוררים וגו׳ — שני בעלי־הדינים בוררים עוד דיין שלישי שיהא מכריע בדין. פותח ראשון — בטענותיו. ומאיימים עליהם— שלא יעידו עדות שקר. הוא אמר לי — התובע. בפנינו הודה — הנתבע. מכניסים לבעלי־דינים — שלא בפני העדים. יוסיפו הדיינים — עוד שנים, עד שיהא רוב מכריע. היו מכניסים אותם —את בעלי־הדינים. לא יאמר —אחד מן הדיינים. קצט) בעשרים ושלשה — נידונים בסנהדרין קטנה של עשרים ושלשה. כחצי גורן עגולה — כלו׳ כחצי עיגול. והשלישי כותב וגו׳ — כדי לכוון את הדברים. ושלש שורות... לפניהם — לפני הסנהדרין, כנגדם. מכיר את מקומו — יושב במקום קבוע.

תאמרו מֵאֹמֶד ומשמועה, עֵד מפי עד, ומפי אדם נאמן, או שמא אי אתם יודעים שסופנו לבדוק אתכם בדרישה ובחקירה. הֱוו יודעים שלא כדיני ממונות דיני נפשות: דיני ממונות–אדם נותן ממון ומתכפר לו; דיני נפשות–דמו ודם זַרעותיו תלוים בו עד סוף העולם, שכֵּן מצינו בקין, שהרג את אחיו, נאמר בו: „דמי אחיך צועקים"[1], אינו אומר „דם אחיך", אלא „דמי אחיך"–דמו ודם זרעותיו; לפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך, שכל המאבד נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב כאלו אִבד עולם מלא, וכל המקַים נפש אחת מישראל–כאלו קִיֵם עולם מלא. ושמא תאמרו: מה לנו וְלַצָּרָה הזאת?–והלא כבר נאמר: „והוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד ונשא עונו"[2]. ושמא תאמרו: מה לנו לָחוב בדמו של זה? והלא כבר נאמר: „ובאבוד רשעים רנה"[3].

היו בודקין אותם [אחד אחד] בשבע חקירות: באיזה שבוע, באיזו שנה, באיזה חדש, בכמה בחדש, באיזה יום, באיזו שעה ובאיזה מקום? מכירים אתם אותו? התְרֵיתם בו? כל המרבה בבדיקות הרי זה משובח. מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים, אמר להם: תאנה זו עוקציה דקים, עוקציה נסים? תאנים שחורות, תאנים לבנות?

אם נמצאו דבריהם מְכֻוָּנים פותחין בזכות.

אמר אחד מן התלמידים: „יש לי ללמד עליו חובה"–מְשַׁתְּקִין אותו. „יש לי ללמד עליו זכות"–מקבלין אותו בסבר פנים יפות ומעלין אותו ומושיבין אותו ביניהם, ולא היה יורד משם כל היום כלו. אם יש ממש בדבריו שומעין לו, ואפילו הוא אומר: „יש לי ללמד על עצמי זכות"–שומעין לו, ובלבד שיהא ממש בדבריו.

אם מצאו לו זכות,–פְּטָרוהו; ואם לאו–מעבירין דינו למחר. היו מזדַוְּגִין זוגות־זוגות וממעטין במאכל ולא היו שותין יין כל היום. ונושאין־ונותנין בדבר כל הלילה. ולמחרת משכימין ובאין לבית־דין. המזכה אומר: אני מזכה ומזכה אני במקומי, והמְחַיֵּב אומר: אני מחַיֵּב ומחַיֵּב אני במקומי. המלמד חובה מלמד זכות, אבל המלמד זכות אינו יכול לחזור וללמד חובה. אם מצאו לו זכות–פְּטָרוהו, ואם לאו–עומדים למנין. שנים־עשר מזכים ואחד־עשר מחַיְּבים–זכאי, שנים־עשר מחַיְּבים ואחד־עשר מזכים–ואפילו אחד־עשר מזכים ואחד־עשר מחַיְּבים ואחד אמר: איני יודע, ואפילו עשרים ושנים מְזַכִּים או מחַיְּבים ואחד אמר: איני יודע–יוסיפו הדיָּנִים. וכמה מוסיפים? שנים שנים עד שבעים ואחד. שלשים וששה מזכים ושלשים וחמשה מחַיְּבים–זכאי; שלשים וששה מחַיְּבים ושלשים וחמשה

[1] בר' ד', י. [2] ויק' ה', א. [3] מש' י"א' י.

מאומד — על פי השערה, שלא ראיתם בעיניכם את גוף המעשה ממש. משמועה — ששמעתם מפי אחרים. מה לנו ולצרה הזאת? — מה לנו להכניס את עצמנו בעדות, מוטב לנו שנשתוק. לחוב בדמו של זה —לגרום במיתתו של אדם, ואפילו אם רשע הוא. היו בודקין —את העדים. התריתם בו — הזהרתם, שאין עונשין אלא אם כן מזהירין. בעוקצי תאנים — שהעידו העדים באחד שהרג תחת התאנה. מכוונים — שוים זה לזה בכל הפרטים. אחד מן התלמידים — שיושבים בשלש שורות. משתקין אותו —אין נותנין לו לדבר, שדי בהגדת העדים. ביניהם — בין הסנהדרין. ולא היה יורד משם וגו' — שירידתו בו ביום יש בה עלבון. ובלבד שיהא ממש בדבריו — ולא דברים בעלמא כדי לדחות את גמר הדין בלבד. זוגות זוגות —ולא בחבורה גדולה. ונושאין־ונותנין בדבר — בשאלות ותשובות כדי לברר את הדין. שנים עשר מחיבים ואחד עשר מזכים וגו' — שבהכרעת הדין לחובה לא די ברוב של דעה אחת, אלא צריך לא פחות משתים. אחד עשר. . . ואחד עשר–ואין הכרעה.

מוכים, דָנים אלו כנגד אלו, עד שיראה אחד מן המחיבים דברי המזכים.

נגמר הדין מוציאין אותו לסקלו (בית הסקילה היה חוץ לבית־דין). אחד עומד על פתח בית־דין והסודרין בידו, ואדם אחד, רוכב הסוס, רחוק ממנו, כדי שיהא רואהו. אמר אחד: יש לי ללמד עליו זכות, הַלָה מניף בסודרו והסוס רץ ומעמידו. ואפילו הוא אומר: יש לי ללמד על עצמי זכות — מחזירין אותו, אפילו ארבע וחמש פעמים, ובלבד שיהא ממש בדבריו. מצאו לו זכות פטרוהו, ואם לאו—יוצא לִסָקֵל. וכָרוז יוצא לפניו: פלוני בן פלוני יוצא לִסָקֵל על שעבר עֲבֵרה פלונית, ופלוני ופלוני עֵדיו, כל מי שיודע לו זכות יבוא וילַמֵד עליו.

היה רחוק מבית־הסקילה כעשר אַמות אומרין לו: „התוַדה, שכֵן דרך כל המומתים מתוַדים, שכל המתוַדה יש לו חלק לעולם־הבא; ואם אינו יודע להתוַדות אומרין לו—אמור: תהא מיתתי כפרה על כל עונותי.

לא היו קוברין אותו בקברות אבותיו, אלא שני בתי־קברות היו מתוקנים לבית־דין, אחד לנסקלים ולנשרפים ואחד לנהרגים ולנחנקים. נתעכֵל הבשר מלקטין את העצמות וקוברין אותן במקומן. והקרובים באים ושואלים בשלום הדַיָנים ובשלום העדים, כלומר: דעו שאין בלבנו עליכם כלום, שדין אמת דנתם. (סנה׳ פרק ד—ו; תוס׳ שם ז).

ר שנו רבותינו: מעשה באחד שיצא לֵהָרג. אמר: אם יש בי עון זה לא תהא מיתתי כפרה לכל עונותי, ואם אין בי עון זה, תהא מיתתי כפרה לכל עונותי, ובית־דין וכל ישראל מנוקים, והעדים לא תהא להם מחילה לעולם. כששמעו חכמים בדבר, אמרו: להחזירו אי אפשר, שכבר נגזרה גזרה, אלא יֵהָרג, ויהא קוֹלָר תלוי בצוארי עדים. (סנה׳ מד:).

רא שנו רבותינו: כיצד „מאֻמָד"?—שמא כך ראיתם, שרָץ אחר חֲבֵרו לחורבה, ורצתם אחריו ומצאתם סַיִף בידו, ודמו מטפטף, והרוג מפרפר—אם כך ראיתם, לא ראיתם כלום.

תניא, אמר ר׳ שמעון בן שטח: אראה בנחמה, אם לא ראיתי אחד שרץ אחר חברו לחורבה, ורצתי אחריו, וראיתי סיף בידו, ודמו מטפטף, והרוג מפרפר. ואמרתי לו: רשע, מי הֲרָגוֹ לזה, או אני או אתה? אבל מה אני אעשה, שאין דמך מסור בידי, שהרי אמרה תורה: „על פי שנים עדים... יומת המת"[1]—היודע מחשבות יִפָרַע מאותו האיש, שהרג את חברו.

אמרו: לא זזו משם עד שבא נחש והִכִּישוֹ ומת. (שם לז:).

רב אמר רב חסדא: היוצא לֵהָרג מַשקין אותו קֹרֶט של לבונה בכוס של יין, כדי שתִטָרֵף דעתו, שנאמר: „תנו שכר לאובד ויין למרי נפש"[2].

תניא, נשים יקרות שבירושלים היו מתנדבות ומביאות אותו. (שם מג.).

[1] דב׳ י״ז, ו. [2] מש׳ ל״א, ו.

עד שיראה — עד שיתקבלו על דעתו. מוציאין אותו —מלשכת הבי״ד. הלה —העומד על הפתח. והסוס — רוכב הסוס. כרוז —ממונה להכריז. בקברות אבותיו — עם הכשרים. אחד לנסקלים וגו׳ — שאין קוברין רשע חמור אצל רשע קל. נתעכל — נאכל והרקיב. ר) הקולר — הכבל; בלו׳ החטא. רא) כיצד מאומד — ששואלין את העדים שמא הם מעידים מאומד. סיף — חרב. מטפטף — נוטף. לא ראיתם כלום —אלא אם כן ראיתם גוף מעשה התריגה. והכישו —ונשכו. רב) קורט —כגרגר קטן. של לבונה — שמביא לידי טירוף הדעת.

רג אמר רבה בר אבהו: „ואהבת לרעך כמוך"[1]—בְּרוֹר לו מיתה יפה. (סנה' מה.)

רד „לא תָלִין נִבְלָתוֹ עַל הָעֵץ... כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי"[2]—תניא, אמר ר' מאיר: מָשְׁלוּ משל למה הדבר דומה? לשני אחים תאומים בעיר אחת, אחד מִנוּהוּ מלך ואחד יצא ללִסְטִיּוּת. צוה המלך ותְלָאוּהוּ. כל הרואה אותו אומר: המלך תלוי. צוה המלך והורידוהו. (שם מו:)

רה אמר ר' מאיר: בשעה שאדם מצטער, שכינה מה לשון אומרת? כביכול, קַלַּנִי מֵראשי, קלני מזרועי! אם כן המקום מצטער על דמם של רשעים שנשפך—קל־וחומר על דמם של צדיקים. (שם).

רו ר' עקיבא אומר: מִנַּיִן לסנהדרין שהרגו את הנפש, שאין טועמין כלום כל אותו היום? תלמוד־לומר: „לא תאכלו על הדם"[3]. (שם סג.)

רז סנהדרין ההורגת אחת בשבוע נקראת חוֹבְלָנִית: ר' אליעזר בן עזריה אומר: אחת לשבעים שנה. ר' טרפון ור' עקיבא אומרים: אִלּוּ היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם. ר' שמעון בן גמליאל אומר: אף הם מרבים שופכי דמים בישראל. (מכות ז.)

רח בָּת דִּינָא—בָּטֵל דִּינָא (לן הדין—בטל הדין). (סנה' צה.)

רט אין עונשין אלא אם כן מזהירין. (שם נו:)

רי אין מרחמין בדין. (כת' פד.)

ריא כל מִי שהוא דן את הַטִּפֵּשׁ הוא עצמו נִדּוֹן. (איכ"ר).

ריב הפקר בית־דין הפקר. (יבמ' פט:)

ריג אין בית־דין יכול לבטל דברי בית־דין חברו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמנין. (מג' ב.)

ריד אין אחר מעשה בית־דין כלום.

רטו מי שיוצא מבית־דין מחוסר טליתו—יומר זמר וילך לדרכו. (סנה' ז.)

רטז שמעון בן שטח אומר: הֱוֵי מרבה לחקור את העדים, וֶהֱוֵי זהיר בדבריך, שמא מתוכם ילמדו לשקר. (אב' א).

[1] ויק' י"ט, יח. [2] דב' כ"א, כג. [3] ויק' י"ט, כו.

רג) בְּרוֹר לו מיתה יפה — כלו' אפילו בשאתה מוציא למיתה את הנידון השתדל שלא תהא מיתתו מנוולת. רד) ללסטיות—לגזלנות. אומר המלך תלוי —שהם דומים זה לזה במראיהם; ואף כאן האדם נברא בדמות של מעלה ותליתו בזיון הוא כלפי כבוד של מעלה. רה) כשאדם מצטער — בשיוצא למיתה. כביכול — כאלו אפשר לומר כך על הקב"ה. קלני וגו' — קל אני מראשי, קל אני מזרועי, שכבדים הם עלי, כאדם שמתאונן ואומר: כל אברי גופי כבדים עלי מצער; ולשון כנוי היא כלפי צער של מעלה. על דמם של רשעים — על חייבי מיתות בי"ד, שנהרגים על עבירות חמורות. רו) שאין טועמים כלום — לסימן צער. רז) אחד בשבוע — בשמיטה, בשבע שנים. חובלנית — מחבלת. מרבים שופכי דמים — שלא היתה אימת הדין מוטלת על הרצחנים. רח) בת דינא — לן הדין לילה אחד. ריב) הפקר בי"ד הפקר — בשהפקיר בי"ד נכסי אדם הרי הם הפקר. ריג) ובמנין — במנין חברים. רטו) מי שיוצא וגו' — כלו' מי שנטלו ממנו טליתו בבי"ד להשיב גזולת לבעלית ישמח על כך, שניצל מעוון גזולת. רטז) מתוכם —מתוך דבריך.

רטז שנו רבותינו: שבועת הדַיָּנים בלשונה נאמרה. אומרים לו: הֱוֵי יודע שכל העולם כלו נזדעזע בשעה שאמר הקדוש־ברוך־הוא בסיני: „לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא"[1], וכל עֲבֵרות שבתורה נאמר בהן „ונקה", וכאן נאמר „לא ינקה". (שבוע' לח, לט).

ריז שנו רבותינו: שלשה הקדוש־ברוך־הוא שונאם: המדבר אחד בפה ואחד בלב, והיודע עדות לחברו ואינו מעיד לו, והרואה דבר ערוה בחברו ומעיד בו יחידי. כגון זה שטוביה חטא ובא זיגוד והעיד בו יחידי לפני רב פפא. הלקהו רב פפא. אמר לו: „טוביה חטא וזיגוד מְנֻגָּד (לוקה)?" אמר לו: הן, שנאמר: „לא יקום עד אחד באיש"[2], ואתה מעיד בו יחידי—שם רע בלבד אתה מוציא עליו. (פס' קיג:).

ריח אמר רב ששת משום ר' אליעזר בן עזריה: כל המעמיד עדות שקר בחברו ראוי להשליכו לכלבים. (שם קיח.).

ריט כיון שהגיד—שוב אינו חוזר ומגיד. (כת' יח).

רכ אמר רב חסדא: עדות—עד ששים שנה נזכרת, יותר—לא. (שם כ.).

רכא הודאת בעל־דין כמאה עדים דומה. (קיד' סה:).

רכב מעשה בשלשה בני אדם שהיו מהלכים בדרך בערב־שבת וקדש עליהם היום. אמרו זה לזה: בואו ונטמין ממוננו במקום אחד. הלכו והטמינו הממון. כשהגיע חצי הלילה עמד אחד מהם ונטל הממון והטמין אותו במקום אחר. במוצאי־שבת בקשו לילך לדרכם. הלכו לאותו מקום ולא מצאו הממון. זה אומר: אתה גנבת, וזה אומר: אתה גנבת. הלכו לדין לפני שלמה המלך. הסדירו לפניו הדברים. אמר להם: „לבקר משפט"[3]. מה עשה? ישב וחקר בחכמתו ובינתו להחזיר להם תשובה ולתפוס אותם מתוך דבריהם. כיון שחזרו אצלו אמר להם: שמעתי עליכם שאתם בעלי תורה ובעלי חכמה ומשפטים, בבקשה מכם, דין אחד אני שואל לכם, ששלח אלי מלך אחד לשאלני בדבר שאירע לו במלכותו. בתינוק ותינוקת שהיו דרין בחצר אחד ונתאוו זה את זה. אמר התינוק לתינוקת: בואי ונעשה תנאי בינינו בשבועה, שכל מי שירצה לארוס אותך אל תשמעי לו אלא ברשותי. ונשבעה לו כך. לימים נתארסה אותה התינוקת. כיון שנכנס החתן אליה, אמרה לו: איני שומעת לך עד שאלך אצל פלוני ואשאל רשות ממנו, שכבר נשבעתי לו. מה עשתה? הלכה אצלו ואמרה: טול כסף וזהב הרבה ופטרני לבעלי. אמר: הואיל ואת עומדת בשבועתך הרי אני פוטרך לבעלך ולא אקח משלך כלום. ולבחור שבא עמה אמר לו: שמח בחלקך בשלום. הלכו להם. כשהיו חוזרים בדרך פגעו בהם לסטים, והיה ביניהם זקן אחד ונטל לעצמו את הנערה ואת כל הכסף והזהב שעמה והתכשיטים שעליהם ורצה לאנסה. אמרה לו ללסטים הזקן: בבקשה ממך, המתן לי מעט עד שאספר לך דבר אחד שאירע לי. וספרה לו כל המעשה. אמרה הנערה: ומה אותו בחור שהיה עומד בפרקו—כבש את יצרו ולא רצה לנגוע בי. אתה שזקן אתה—על אחת כמה וכמה; הילך כל הכסף והזהב שעמי ופטרנו

[1]שמ' כ, ז. [2]דב' י"ט, טו. [3]ירמי' כ"א, יב.

רטז) שבועת הדיינים — שמשביעין את הנתבע שהודה במקצת. בלשונה נאמרה — בלשון שהנשבע שומע. ריט) כיון שהגיד וגו' — אין העד יכול לשנות את עדותו. רכב) וקדש עליהם היום — נכנסה שבת קדש. עומד בפרקו — בפרק שנות בחרותו.

ושלחנו לשלום ואלך עם בעלי. כיון ששמע אותו זקן, נשא עיניו לשמים ונשא בעצמו קל־וחומר: ומה אני זקן הולך על שפת קברי בכל יום ויום—ועכשו אני אעשה כך וכך! מה עשה? שלחה והלכה לה עם בעלה, והחזיר לה כל התכשיטין וכל הכסף והזהב שלקח מהם, ולא רצה לנגוע בכל מה שלהם ולהנות משלהם כלום. עכשו שלח אלי אותו המלך לפרש, איזה מהם משובח מכל אלו. אמרו לי כדין.

פתח הראשון ואמר: משבח אני את הנערה שעמדה בשבועתה. פתח השני ואמר: משבח אני את בעלה שכבש את יצרו ולא רצה ליגע בה. פתח השלישי ואמר: משבח אני את הלסטים, שגזל הממון והחזיר להם כל הממון שנטל ולא רצה ליגע בו.

מיד פתח שלמה ואמר: מה זה שלא היה שם, אלא לשמע אזן, הרהר אחר הממון שלא ראה מימיו — ממון זה על אחת כמה וכמה. מיד צוה שלמה המלך עליו וכפתוהו והלקוהו והודה לפניו, והראה אותו מקום שהטמין שם הממון.

ראו „כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט"[1]. (מד' עשה"ד).

רכג מעשה באלכסנדר מוקדון שהלך אצל מלך קציא. הראהו הרבה כסף וזהב. אמר לו: לא לראות כספכם וזהבכם באתי, אלא לראות מנהגיכם ודיניכם. עד שהם יושבים באו שני בני־אדם לדין לפני המלך. אחד אמר: אדוני המלך, חורבה לקחתי מאדם זה ונרפתיה ונמצא מטמון בתוכה, ואמרתי לו: טול מטמון שלך—חורבה לקחתי, מטמון לא לקחתי; ואחד אמר: מה אתה מתירא מעונש גזל אף אני כך—החורבה וכל מה שבתוכה מכרתי לך, מתהום ארץ עד רום רקיע. קרא המלך לאחד מהם ואמר לו: יש לך בן? אמר לו: הן. קרא לשני ואמר לו: יש לך בת? אמר לו: הן. אמר להם: ילכו וינשאו זה לזה ויהא הממון לשניהם. התחיל אלכסנדר תמה. אמר לו המלך: ולא יפה דנתי? אמר לו: הן. אמר לו: אלו בא לפניך דין זה במדינתכם—מה היית עושה בו? אמר לו: הייתי חותך ראשו של זה וראשו של זה, והמטמון ירד לבית המלך. אמר לו: וחמה מאירה לכם? אמר לו: הן,—וגשמים יורדים עליכם? — הן. אמר לו: שמא יש במדינתכם בהמה דקה? אמר לו: הן. אמר לו: תפח רוחו של אותו האיש! בזכות בהמה דקה החמה מאירה לכם והגשמים יורדים עליכם. (תנח' אמור).

רכד לוי נזדמן למקום אחד. בא אדם לפניו ואמר לו: קבען פלוני... ולא ידע מה אמר לו. בא ושאל בבית־המדרש. אמרו לו: „גזלך" אמר לך, שנאמר: „היקבע אדם אלהים כי אתם קובעים אותי"[2]. אמר לו רבא מברניש לרב אשי: אלמלי הייתי שם, הייתי אומר לו: „היאך קבעך? במה קבעך? ולמה קבעך?" וממילא הייתי יודע. (ר"ה כו).

רכה חנן בישא תקע לאדם אחד. באו לפני רב הונא. אמר רב הונא לחנן: תן לו חצי זוז. היה אצלו זוז שחוק, בקש שיוציא לו זה חצי זוז—ולא רצה. תקע לו פעם אחרת ונתן לו כל הזוז. (ב"ק לז.).

---

[1] מ"א ג', כח. [2] מלא' ג', ח.

ונשא בעצמו — למד בעצמו. הרהר אחר הממון — נמשך במחשבתו אחר הממון. וכפתוהו — אסרוהו. רכג) ונרפתיה — גרפתי ופניתי את אבני החורבה. תפח רוחו — לשון קללה. בהמה דקה — צאן. בזכות בהמה וגו' — שאתם אינכם ראוים לכך. רכה) בישא — הרע. תקע — סטר מכה לו. חצי זוז — קנס. שחוק — פגום. שיוציא לו חצי זוז — העודף. ולא רצה — לקבל את הזוז חשחוק.

IX. עָרֵי מִקְלָט.

רכו „עָרֵי מִקְלָט תִּהְיֶינָה לָכֶם וְנָס שָׁמָּה רוֹצֵחַ"[1]—רב הַמָּא בר חנינא פתח פרשה זו מכאן: „טוב וישר ה' על־כן יורה חטאים בדרך"[2]—אם לחטאים יורה קל־וחומר לצדיקים.

ר' שמעון בן לקיש פתח פרשה זו מכאן: „ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו"[3]—„כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע"[4]—במה הכתוב מדבר? בשני בני־אדם שהרגו את הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים—הקדוש־ברוך־הוא מזמינם לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסֻּלָּם, וזה שהרג בשוגג יורד בסולם—ונפל עליו והרגו; זה שהרג במזיד נהרג, וזה שהרג בשוגג גולה. (מכות י:).

רכז „עָרֵי מִקְלָט תִּהְיֶינָה לָכֶם"[1]—אמר משה: רבונו־של־עולם, זה שהורג נפש בשגגה בדרום או בצפון, מנַין יהיה יודע היכן ערי מקלט, שיהא בורח לשם? אמר לו: „תָּכִין לך הדרך"[5]—תכַוֵּן לך הדרך, שלא יהיו טועים וימצא אותו גואל הדם ויהרגהו. אמר לו: היאך? אמר לו: הַעֲמֵד להם אִסְטְלְיוֹת מְכֻוָּנוֹת לערי־מקלט. (תנה"ק מסעי).

רכח תניא, ר' אליעזר בן יעקב אומר: „מקלט, מקלט" היה כתוב על פרשת־דרכים, כדי שיכיר הרוצח ויפנה לשם. אמר רב כהנא: מנַין? „תכין לך הדרך"[5]—עֲשֵׂה לך הכנה לדרך. (מכות ו:; תוס' שם ב).

רכט „יוֹרֶה חַטָּאִים בַּדָּרֶךְ"[2]—על כל מיל ומיל היה עומד בּוּרְגָּן, ועל כל בורגן ובורגן היה צלם, והיתה ידו של צלם עקומה, והיתה מראה להם, להיכן ערי מקלט. (שו"ט כה).

רל שנו רבותינו: דרך היחיד ארבע אמות, דרך הרבים שש עשרה אמות, דרך ערי המקלט שלשים ושתים אמות. (ב"ב ק:).

רלא „תָּכִין לְךָ הַדֶּרֶךְ"[5]—תכַוֵּן לך סְרַטְיָאוֹת, שיהו מפולשות לתוכה. (ספרי).

רלב ערי המקלט אין עושין אותן לא טירים קטנים ולא כרכים גדולים, אלא עיָרות בינוניות, ואין מושיבין אותן אלא במקום מים; אם אין שם מים מביאין להן מים. ואין מושיבין אותן אלא במקום שוָקים, ואין מושיבין אותן אלא במקום אוכלוסין. נתמעטו אוכְלוסיהן מוסיפין עליהן, נתמעטו דִּיּוֹרֵיהן מביאין להם כהנים לוִים וישראלים; ואין מוכרין בהן לא כלי־זַיִן

[1] במ' ל"ה, יא. [2] תהל' כ"ה, ח. [3] שמ' כ"א, יג. [4] ש"א כ"ד, יד. [5] דב' י"ט, ג.

רכו) פתח פרשה זו — כשהיה דורש לפני העם פרשת ערי־מקלט פתח בדרשה זו. אם לחטאים יורה — דרך הצלה, אחד הרג בשוגג — וחייב גלות לעיר מקלט. ואחד הרג במזיד — וחייב מיתה. לזה אין עדים וגו' — ואי אפשר להעמידם לדין. מזמינם לפונדק אחד — מביאם לבית־אורחים אחד. ונפל עליו — בפני עדים. רכז) אסטליאות — מצבות אבן וכתובות על גביהן, במפורש בסמוך. רכח) הכנה לדרך — שתכין קודם את הדרך לשם ערי מקלט. רכט) בורגן — מין מגדל. רל) שלשים ושתים אמות — רחבה ביותר, כדי ליתן מקום מרווח לניסת ההורג בשגגה. רלא) סרטיאות — רחובות מרווחים. שיהיו מפולשות — פתוחות משני צדדים. לתוכה — לתוך עיר המקלט. רלב) טירים — כפרים. כרכים — ערים גדולות. במקום שוקים — כדי שימצא לו מזונות. אוכלוסין — המון עם, כדי שיגינו עליו מגואל הדם. לא כלי זיין — שלא ימצא שם גואל הדם כלי זיין לקנות; ובן כלי מצודה (כלים שצדין בהם חיות ועופות),

ולא בלי־מצודה, דברי ר׳ נחמיה; וחכמים מתירים. ושוים, שאין פורסין בתוכן מצודות ואין מפשילין לתוכן חבלים, כדי שלא תהא רגל גואל הדם מצויה שם. אמר ר׳ יצחק: מנין? — „ונס אל אחת מן הערים האל וחי"[1] — עֲשֵׂה לו דבר שתהא לו חִיוּת. (מכות י.).

רלג „כִּי בְעִיר־מִקְלָטוֹ יֵשֵׁב עַד מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וגו׳"[2] — לפיכך אִמּוֹתֵיהֶם של כהנים מספקות להם מחיה וכסות, כדי שלא יתפללו על בניהן שימותו. (שם יא.).

רלד „עָרֵי מִקְלָט תִּהְיֶינָה לָכֶם וְנָס שָׁמָּה רֹצֵחַ וגו׳"[3] — ר׳ אליעזר בן יעקב אומר: מה תלמוד־לומר „ש מ ה ש מ ה" שלש פעמים? — שם תהא דירתו, שם תהא מיתתו, שם תהא קבורתו. (תוס׳ מכות ג).

X. לְתַקָּנַת הָרַבִּים.

רלה שנו רבותינו: לא יְסַקֵּל אדם מֵרְשׁוּתוֹ לרשות־הרבים.

מעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו לרשות־הרבים, ומְצָאוֹ חסיד אחד. אמר לו: ריקא, מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך? לגלג עליו. לימים נצרך למכור שדהו, והיה מהלך באותה רשות־הרבים ונכשל באותן אבנים; אמר: יפה אמר לי אותו חסיד: „מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך". (ב"ק נ.).

רלו החופר בור ברשות־היחיד ופְתָחוֹ לרשות־הרבים — חַיָּב.

שנו רבותינו: חפר ופתח ומסר לרבים — פטור. וכן מנהגו של נחוניא חופר בורות שיחין ומערות, שהיה חופר ופותח ומוסר לרבים; וכששמעו חכמים בדבר אמרו: קִיֵּם זה הלכה זו! (שם).

רלז השופך מים ברשות־הרבים והוזק בהם אחר — חַיָּב בנזקו. המצניע את הקוץ ואת הזכוכית (ברשות הרבים) והגודר את גדרו בקוצים, וגדר שנפל לרשות־הרבים והוזקו בהם אחרים — חַיָּב בנזקם.

שנו רבותינו: חסידים הראשונים היו מצניעים קוצותיהם וזכוכיותיהם בתוך שדותיהם ומעמיקים להם שלשה טפחים, כדי שלא יעכב המחרֵשָׁה. רב ששת זרקם באש. רבא זרקם בתִּגְרָקְל. (שם ל.).

רלח תניא, רבי נתן אומר: מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו, ואל יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו? תלמוד־לומר: „ולא תשים דמים בביתך"[4]. (שם טו:).

רלט שנו רבותינו: לא יגדל אדם את הכלב אלא אם כן קשור בשלשלת, אבל מגדל הוא בעיר הסמוכה לסְפָר, וקושרו ביום ומתירו בלילה.

[1] דב׳ ד׳, מב. [2] במ׳ ל"ה, כח. [3] במ׳ ל"ה, יא. [4] דב׳ כ"ב, ח.

ושוים — לא נחלקו בכך. אין מפשילין וגו׳ — אין שוזרין שם חבלים למצודות. רלג) מספקות — מביאות, נותנות. רלה) לא יסקל — לא יפנה את האבנים. מרשותו — מן המקום ששייך לו לרשות הרבים — לרחוב. ריקא — בער. לגלג עליו — לעג עליו, מפני שנראו לו דבריו תמוהים. יפה אמר לי וגו׳ — שרשות שלי יוצאה לבעלים אחרים ורשות־הרבים לעולם יש לכל אדם חלק בה. רלו) ומסר לרבים — לצרכי הרבים, למים. חופר בורות וגו׳ — למים בשביל עולי רגלים. רלז) המצניע — הטומן. ומעמיקים להם — באדמה. רלח) ולא תשים דמים בביתך — שלא תגרום לחבלה ולמיתה של אחרים. רלט) לספר — לגבול.

דרש ר' דוסתאי דְמִן בירי: „ובנוחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל"[1]—ללמדך, שאין השכינה שורה על ישראל פחות משני אלפים ושתי רבבות מישראל; הרי שהיו ישראל שני אלפים ושתי רבבות חסר אחד, והיתה אשה מעוברת ביניהם, וראויה להשלים, ונבח בה כלב והפילה—נמצא זה גורם לשכינה שתסתלק מישראל. (ב"ק פג.; יב' סד.).

רמ מעשה באשה שנכנסה לאפות בבית אחד, נבח בה כלב. אמר לה בעליו: „אל תתיראי מפניו—נטולות שניו". אמרה לו: שְׁקִילָא טִיבוּתָךְ וְשַׁדְיָא אַחִיזְרֵי (נטולה טובתך ומושלכת אל קוצים)—כבר נד וָלָד. (ב"ק פג.).

רמא אמר רב יהודה אמר רב: כל עיר שיש בה מעלות ומורדות, אדם ובהמה שבָּה מזקינים בחצי ימיהם. (עיר' נו.).

רמב בחמשה עשר באדר יוצאין לַקּוֹץ את הדרכים ולתקן הרחובות והסרטיאות ולָמוֹד את המקואות ועושין כל צרכי רבים.

ומנין שאם לא יצאו ועשו כל אלו, שכל דמים שנשפכו שם, מעלה עליהם הכתוב כאלו הם שפכום? —תלמוד לומר: „והיה עליך דמים"[2]. (מו"ק ה, ז.).

רמג „וְשָׂם דֶּרֶךְ אַרְאֶנּוּ בְּיֵשַׁע אֱלֹהִים"[3]—אלו שהם מדליקים נרות כדי להאיר בהם לרבים; שאמר ר' שמעון בן לקיש: שאול לא זכה למלוכה אלא על־ידי שהיה זקנו מדליק נרות לרבים. אמרו: מבואות אפלים היו מביתו לבית־המדרש והיה מדליק נרות בהם כדי להאיר בהם לרבים. (ויק"ר ט).

רמד פעם אחת ישבו ר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון בן יוחאי. פתח ר' יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהם של אומה זו: תקנו שוָקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות. ר' יוסי שתק. נענה ר' שמעון בן יוחאי ואמר: כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמם: תקנו שוָקים—להושיב בהם זונות, מרחצאות—לעַדן בהם עצמם, גשרים—לטול מהם מכס. (שבת לג:).

רמה אין אוצרין פֵּרות, דברים שיֵש בהם חיי־נפש, כגון יינות, שמָנים וסְלָתות, אבל תְּבָלִין, כַּמּון ופלפלין מותר. במה דברים אמורים, בלוקח מן השוק, אבל בכונס מתוך שלו מותר. ומותר לאדם לאצור פֵּרות בארץ־ישראל שלש שנים: ערב שביעית ושביעית ומוצאי־שביעית; ובשני בצורת אפילו קב חרובין לא יאצור, מפני שמכנים מְאֵרה בשערים.

[1] במ' י, לו. [2] דב' י"ט, י. [3] תהל' נ', כג.

והפילה — את הולד מחמת פחד. רמ) לאפות בבית אחד — בתנורו של שכנה. נטולות שניו— מתוסרות. שקילא טיבותך וגו' — כלו' אין בטובתך תועלת של כלום, שהרי כבר באו לאחר זמן. נד ולד —נעקר הולד ממקומו. רמא) מעלות ומורדות—מקומות גבוהים ונמוכים. רמב) יוצאין— בי"ד. לקוץ — להסיר את הקוצים, שלא יכשלו בהם בני־אדם. סרטיאות — רחובות גדולים. ולמוד את המקואות —שיהיו בהן מ' סאה לטבילה ולא יהיו עמוקות יותר מדאי. רמג) ושם דרך וגו' — דרש: כשהוא משים דרך ומאיר לרבים הקב"ה מושיעו. רמד) של אומה זו — הרומיים. רמה) אין אוצרין —שלא להוציא לשוק למכירה, מפני שמעלה את השער על צרכי נפש. וסלתות— מיני סולת. תבלין... מותר — שאפשר להתקיים בלעדיהם. בלוקח מן השוק — קונה ואוצר וממעט את צרכי אוכל נפש מן השוק. מתוך שלו — משדהו וכרמו. שביעית — שנת השמיטה, שאין עבודה בשדה ובכרם ומכין מזונות לביתו. אפילו קב חרובין — שמרובין בא"י ודמיהם מועטים. שמכנים מארה בשערים — שמייקר את השער (מחיר הפירות).

אין משתכרים בארץ־ישראל בדברים שיש בהם חיי נפש, כגון יינות, שמנים וסלתות. (כ"ב צ:; תוס' ע"ז ה).

רמו **אין מוציאין פֵּרות מארץ־ישראל, דברים שיֵּש בהם חיי נפש, כגון יֵינות, שמָנים וסְלָתות.** ר' יהודה בן בתירא מתיר ביין, מפני שממעט את התִּפְלָה. (כ"ב צ:).

רמז **אין מגדלין בהמה דקה בארץ־ישראל, אבל מגדלין בסוריא ובמדברות שבארץ־ישראל. אין מגדלין תרנגולים בירושלים מפני הקָדָשים, ולא כהנים בארץ־ישראל, מפני הטהרות. אין מגדלין חזירים בכל מקום. לא יגדל אדם את הכלב אלא־אם־כן היה קשור בשלשלת. אין פורסין נִשְׁבִּין ליונים אלא אם כן היה רחוק מן הישוב שלשים רֵים.**

ואף על פי שאמרו „אין מגדלין בהמה דקה", אבל מגדלין בהמה גסה, לפי שאין גוזרין גזֵרה על הצבור אלא אם כן רוב צבור יכולים לַעמוד בה: בהמה דקה אפשר להביא מחוצה־לארץ, בהמה גסה אי אפשר להביא מחוצה־לארץ. (ב"ק עט:).

רמח כשם שאמרו: אין מגדלין בהמה דקה, כך אמרו: אין מגדלין חיה דקה. ר' ישמעאל אומר: מגדלין כלבים כופרים וחתולים וקופים וחולדות־סְנָאִים, מפני שעשוים לנקר את הבית. (שם עט, פ.).

רמט שָנו רבותינו: מעשה בחסיד אחד שהיה גונח מלבו, ושאלו לרופאים ואמרו: אין לו תקנה עד שיינק חלב רותח משחרית לשחרית. והביאו לו עז וקשרו לו בכַּרְעֵי המטה והיה יונק ממנה חלב. לימים נכנסו חבריו לבַקרו. כיון שראו אותה העז קשורה בכרעי המטה חזרו לאחוריהם ואמרו: לסטים מזוין בביתו של זה ואנו נכנסים לבקרו! ישבו ובדקו ולא מצאו בו אלא אותו עון של אותה העז בלבד, ואף הוא בשעת מיתתו אמר: יודע אני בעצמי שאין בי עון אלא של אותה העז, שעברתי על דברי חברי. שהרי אמרו: אין מגדלין בהמה דקה בארץ־ישראל. (שם פ.)

רנ שנינו: כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד־חכם רשאי לדור בתוכה: בית־דין מַכִּים ועונשים, וקפּוה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, ובית־הכנסת ובית־המרחץ ובית־הכסא, רופא ואומן ולַבלָר ומלמד־תינוקות. משום ר' עקיבא אמרו: אף מיני פֵּרות, מפני שמיני פֵּרות מאירים את העינים. (סנה' יז:).

רנא כל עיר שאין בה ירק אין תלמיד־חכם רשאי לדור בה. (עיר' נה:).

משתכרים — מרויחים יתר על רמיהם הקצובים. רמו) אין מוציאין וגו' — מא"י לחוצה־לארץ, מפני שמייקר את השער. תפלה — הוללות מתוך שכרות. רמז) אין מגדלין בהמה דקה — צאן, שמפסידות שדות וכרמים. ובמדברות — במקומות של מרעה בלבד, שאין שם שדות וכרמים. תרנגולים — שמטנפים. הקדשים — כגון תרומות ומעשרות. ולא כהנים בא"י — הכהנים אינם מגדלים תרנגולים אפילו בשאר עיירות שבא"י. בשלשלת — בכבל. נשבין — רשתות לצוד יונים. רים — מדת האורך (סטאדיום); ועד שלשים רים יוני הישוב מרחיקין מן העיר, ואפשר שילכדו יונים שיש להן בעלים. בהמה גסה — בקר. רמח) כלבים כופרים — כלבי כפר שאינם מזיקים. וחולדות סנאים — תולדות הדרות בסנה. לנקר את הבית — לנקות את הבית מן השרצים. רמט) גונח מלבו — מבעבע ומשתעל מתוך חולי. חלב רותח — חלב חם מתוך הדר. משחרית לשחרית — בכל בוקר. בכרעי — ברגלי. לסטים מזוין — גזלן, שבהמה דקה מפסדת נכסי אחרים. רנ) ואומן — מקיז דם לרפואה. לבלר — סופר.

רנב „לְכָה דוֹדִי נֵצֵא הַשָּׂדֶה"[1] — אמרה כנסת-ישראל לפני הקדוש-ברוך-הוא: אל תדינני ביושבי כרכים, שיש בהם גזל ועריות ושבועת-שוא ושבועת-שקר. (עיר' כא.)

רנג אמר ר' יוסי ברי חנינא: מנין שישיבת כרכים קשה, שנאמר: „ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלם"[2]. (כת' קי:)

רנד אמר רב: לעולם יחזר אדם וישב בעיר שישיבתה קרובה, שמתוך שישיבתה קרובה עונותיה מועטים, שנאמר: „הנה נא העיר הזאת קרובה לנוס שמה והיא מצער"[3] — מתוך שישיבתה קרובה עונותיה מוצערים. (שבת י:)

XI. צָרַת רַבִּים וְתַעֲנִית צִבּוּר.

רנה שנו רבותינו: בזמן שישראל שרוים בצער ופרש אחד מהם, באים שני מלאכי-השרת שמלוים לו לאדם, ומניחים לו ידיהם על ראשו ואומרים: פלוני זה שפרש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור.

ועוד שנינו: בזמן שהצבור שרוי בצער, אל יאמר אדם: אלך לביתי ואכל ואשתה — ושלום עליך, נפשי; ואם עושה כן עליו הכתוב אומר: „והנה ששון ושמחה הרג בקר ושחט צאן, אכל בשר ושתות יין, אכול ושתו כי מחר נמות"[4] — מה נאמר אחריו? — „ונגלה באזני ה' צבאות אם יכפר העון הזה לכם עד תמותון"[5] — עד כאן מדת בינונים, אבל במדת רשעים מה נאמר? — „אתיו אקחה יין ונסבאה שכר וגו'"[6] — מה נאמר אחריו: „הצדיק אבד ואין איש שם על לב... כי מפני הרעה נאסף הצדיק"[7] — אלא יצער אדם עם הצבור, שכן מצינו במשה רבינו שצער עצמו עם הצבור, שנאמר: „וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה"[8] — וכי לא היה לו למשה כר אחד או כסת אחת לישב עליהם? — אלא כך אמר משה: הואיל וישראל שרוים בצער אף אני אהיה עמהם בצער. וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור; ושמא יאמר אדם: מי מעיד בי? — אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם מעידין בו, שנאמר: „כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה"[9]. (תענ' יא.)

רנו „וַתָּמָת שָׁם מִרְיָם... וְלֹא הָיָה מַיִם לָעֵדָה וַיִּקָּהֲלוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אַהֲרֹן"[10] — כיון שמתה מרים ומשה ואהרן עסוקים בה, וישראל מבקשים מים ואין מוצאים — מיד נתכנסו עליהם. כיון שראו אותם באים אמר משה לאהרן: תאמר מה כנוס זה? אמר לו אהרן: לא בני אברהם יצחק ויעקב הם, גומלי-חסדים בני גומלי-חסדים? אמר לו משה: אי אתה יודע להפריש בין כנוס לכנוס. אין זה כנוס של תקנה אלא של קלקלה, שאלו היה כנוס

[1] שה"ש ז', יב. [2] נחמ' י"א, ב. [3] בר' י"ט, כ. [4] ישעי' כ"ב, יג. [5] שם שם, יד. [6] שם נ"ו, יב. [7] שם נ"ז, א. [8] שמ' י"ז, יב. [9] חבק' ב', יא. [10] במ' כ', א, ב.

רנג) שישיבת כרכים קשה — שהכל מתיישבים שם ודוחקים זה את זה ואין האויר יפה. רנד) שישיבתה קרובה — שנתיישבו בה מקרוב; כלו' עיר חדשה. מוצערים — מועטים. רנה) שרוי — שוכן, נתון. מדת בינונים — שאינם משתתפים בצער הצבור. אבל במדת רשעים — ששמחים בשעת צערו של הצבור. מי מעיד בי — מי יודע מה שבלבי, אם שמח אני או מצטער. רנו) נתכנסו עליהם — בני ישראל על משה ואהרן. גומלי חסדים וגו' — ובאו לגמול חסד עם מרים ולעסוק בקבורתה. תקנה — מצוה. קלקלה — עבירה.

של תקנה היו צריכים להיות בראשם שרי אלפים ושרי מאות וגו׳ — ואתה אומר לגמול חסד הם באים! מיד הֵטִיחוּ דברים כנגדו, שנאמר: „וירב העם עם משה"[1]. כיון שראו משה ואהרן פניהם זעומות ברחו להם לאהל־מועד. משל למה הדבר דומה, לגדול־המדינה, שנזדעזעו בני המדינה—וברח לפלטין של מלך. „וירא כבוד ה׳ אליהם"[2] — אמר להם הקדוש־ברוך־הוא למשרתי צבור: צאו מכאן במהרה, בני מתים בצמא ואתם יושבים ומתאבלים על הזקנה! (ילמדנו; ילק"ש חוקת).

רנז אמר רבי יוחנן: שלשה דברים מכריז עליהם הקדוש־ברוך־הוא בעצמו, ואלו הם: רעב, ושֹבע, ופרנס טוב. רעב — שנאמר: „כי קרא ה׳ לרעב"[3]; שבע—שנאמר: „וקראתי אל הדגן והרביתי אותו"[4]; פַּרְנָס טוב — שנאמר: „ראה קראתי בשם בצלאל"[5]. (בר׳ נז.).

רנח על כל צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליהן.

עיר שלא ירדו עליה גשמים, וכן עיר שיש בה דֶבר או מפולת—אותה העיר מתענה ומַתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ר׳ עקיבא אומר: מתריעות ולא מתענות.

על אלו מתריעין בכל מקום: על השדפון ועל הירקון, ועל הארבה ועל החסיל, ועל החיה רעה ועל החרב, מפני שהיא מכה מְהַלֶּכֶת. ושאר כל מיני פורעניות המתרגשות ובאות על הצבור, כגון חָכוּך, חגב, זבוב, צרעה ויתוש ושלוח נחשים ועקרבים, לא היו מתריעין עליהם אלא צועקין. ר׳ עקיבא אומר: על השדפון ועל הירקון—בכל שהוא; ארבה וחסיל, אפילו לא נראה בארץ־ישראל אלא כנף אחד, מתריעין עליהם.

מעשה שירדו זקנים מירושלים לעריהם וגזרו תענית על שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון; ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים שני תינוקות בעבר הירדן. ר׳ יוסי אומר: לא על שאכלו, אלא על שנראו.

על אלו מַתריעין בשבת: על עיר שהקיפוה גוים או נהר ועל ספינה המִּטֹּרֶפֶת בַּיָם. ר׳ יוסי אומר: לעזרה ולא לצעקה. שמעון התימני אומר: אף על הַדֶבר — ולא הודו לו חכמים. (תענ׳ יח, יט, כב; ב"ק פ:).

רנט סדר תעניות כיצד? מוציאין את התיבה לרחובה של עיר ונותנין אפר מִקְלֶה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית־דין. וכל אחד ואחד נוטל ונותן בראשו. הזקן שבהם אומר לפניהם דברי כבושים: אחינו, לא נאמר באנשי נינוה: „וירא האלהים את שקם ואת תעניתם", אלא „וירא האלהים את מ ע ש י ה ם כי שבו מדרכם הרעה"[6]. ובקבלה

[1] במ׳ כ׳, ג. [2] שם שם, ו. [3] מ"ב ח׳, א. [4] יחז׳ ל"ו, כט. [5] שמ׳ ל"א, ב. [6] יונה ג׳, י.

הטיחו דברים — דברו עזות. שנזדעזעו בני המדינה — מרדו בו. על הזקנה — על מרים; רנח) מתריעין עליהם —בתפלה בצבור ובשופרות לעורר את לב העם לתשובה. מפולת — של בתים נופלים ונחרבים. בכל מקום — ואפילו הסביבות. מכה מהלכת — עוברת ממקום למקום. חכוך —מין לקוי בעור, שהלוקה בו מתחכך ומתגרד. חגב —מין ארבה רגיל שאין הפסדו מרובה. צועקים — בתפלה, בכל שהוא — במקצת. אלא כנף אחד — מפני שסופם לבוא אח"כ בהמון. כמלוא פי תנור — מקום קטן בקמה כשיעור פי התנור. על שנראו — הזאבים. המטרפת — מתנודדת בין הגלים. רנט) את התיבה — תיבה של ביה"כ שהשליח־צבור עובר לפניה. אפר מקלה — קלוי באש. דברי כבושים — דברי מוסר ותוכחה שכובשים ושוברים את הלב.

הוא אומר: „וקרעו לבבכם ואל בגדיכם"[1]. ואל יבוש אדם מחברו ואל יבוש אדם ממעשיו. מוטב שיתבַּיֵש אדם מחברו וממעשיו ואל יהא הוא ובניו מְצֵרִים ברעב. אם יהא שרץ בידו של אדם, אפילו טובל במי שִׁלֹחַ ובכל מימי בראשית — אינו טהור לעולם; השליך השרץ מידו עלתה לו טבילה בארבעים סאה.

שנו רבותינו: הזקן שבהם אומר לפניהם דברי כבושים. יש שם זקן—אומר זקן, ואם לאו—אומר חכם, ואם לאו—אומר אדם של צורה: אחינו, לא שק ולא תענית גורמים, אלא תשובה ומעשים טובים גורמים. שכֵּן מצינו באנשי נינוה, שלא נאמר בהם: „וירא האלהים את שקם ואת תעניתם", אלא „וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה"[2].

„וַיִּתְכַּסּוּ שַׂקִּים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה"[3]— מה עשו? — אסרו את הבהמה לבד וְהַיְלָדוֹת לבד, אמרו לפניו: רבונו של עולם, אם אין אתה מרחם עלינו, אין אנו מרחמים על אלו.

„וְיִקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחָזְקָה"[3]—מה אמרו? אמרו לפניו: רבונו של עולם, עלוב ושאינו עלוב, צדיק ורשע, מי נדחה מפני מי?

„וְיָשֻׁבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם" [3]— מהו „ומן החמס אשר בכפיהם"? אמר שמואל: אפילו גזל מָרִישׁ וּבְנָאוֹ בְּבִירָה, מקעקע את הבירה כֻּלָּהּ ומחזיר מריש לבעליו.

עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה זקן ורגיל ויש לו בנים וביתו ריקם, כדי שיהא לבו שלם בתפלה.

שנו רבותינו: עמדו בתפלה אף על פי שיש שם זקן וחכם אין מורידין לפני התיבה אלא אדם רגיל. ר' יהודה אומר: מטופל ואין לו ויש לו יגיעה בשדה, וביתו ריקם ופרקו נאה ושפל־ברך ומרוצה לעם, ויש לו נעימה וקולו עָרֵב, ובקי לקרות בתורה ונביאים וכתובים לשנות במדרש הלכות וְהגדות ובקי בכל הברכות כֻּלָּן. (תעג' פרק ב; שם טז., תוס' שם ב).

ר־ אמר ר' אליעזר: גדולה תענית יותר מן הצדקה. מה טעם? זה בגופו וזה בממונו. (בר' לב:).

רסא רבא לא גזר תענית ביום המְעֻנן משום שנאמר: „סַכֹּתָה בענן לך מעבור תפלה"[4]. (שם).

רס־ פעם אחת יצא רוב אֲדָר ולא ירדו גשמים. אמרו לו לחוני המעגל: התפלל וירדו

[1] יואל ב', יג. [2] יונה ג', י. [3] שם שם ח. [4] איכה ג', מד.

אל יבוש אדם מחברו —אל יתבייש מלהתוודות על עוונותיו ולשוב ממעשיו הרעים (כגון להחזיר את הגזולה לבעליה). **מצירים ברעב** — מצטערים בתענית. **אם יהא שרץ בידו וגו'** — כלו' כל זמן שלא תקן אדם מעשיו הרעים אין התענית מועילה. **אדם של צורה** — איש מכובד וחשוב. **גורמים** — לקרוע גזר־דין. **אין אנו מרחמים על אלו** — כלו' שלא נתן להם לאכול עד שתרחם עלינו. **עלוב ושאינו עלוב** — דרש „בחזקה" מלשון ניצות דברים; כלו' בוודאי אתה הצדיק ואנו הרשעים ולפיכך עליך לוותר ולהעביר על מדותיך. **מריש** — קורה. **בבירה** —במגדל. **מקעקע** — הורס. **ורגיל** — בתפלה. **וביתו ריקם** — כלו' עני. **מטופל** — בבנים. **ואין לו** —במה להתפרנס, ולבו נשבר. **ויש לו יגיעה בשדה** —ומרגיש יותר בצער עצירת גשמים. **ופרקו נאה** —פרק בחרותו היה נאה בלא חטא. רס) **זה בגופו** — המתענה. רסא) **ביום המעונן וגו'** — שאין התפלה מגעת כביכול לרקיע.

גשמים. אמר להם: צאו והכניסו תנורי פסחים, בשביל שלא יִמוקו. התפלל ולא ירדו גשמים. מה עשה? עָג עוגה ועמד בתוכה, אמר לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונו-של-עולם! בָּניך שמו פניהם עלי, שאני כבן-בית לפניך; נשבע אני בשמך הגדול, שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך. התחילו גשמים מנטפים. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות; כמדומים אנו, שאין הגשמים יורדים אלא להתיר שבועתך. אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות, שיחין ומערות. ירדו בזעף, עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית; ושערו חכמים, שאין טפה פחותה מלוג. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות; כמדומים אנו, שאין הגשמים יורדים אלא לאבד העולם. אמר לפניו: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון, ברכה ונדבה. ירדו כתִקונם, עד שעלו כל העם להר-הבית מפני הגשמים. אמרו לו: רבי, כשם שהתפללת עליהם שירדו, כך התפלל עליהם וילכו להם. אמר להם: כך מקֻבָּלַני, שאין מתפללין על רוב הטובה. אף-על-פי-כן הָביאו לי פר הודאה. הֵביאו לו פר הודאה. סמך שתי ידיו עליו. אמר לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונו-של-עולם! עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינם יכולים לעמוד לא ברב טובה ולא ברב פורענות; כעסת עליהם—אינם יכולים לעמוד, השפעתָ עליהם רב טובה—אינם יכולים לעמוד; יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא רֶוַח בעולם. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה. יצאו העם לשדה והביאו להם כמֵהין ופִטְריות.

שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נִדוי; אבל מה אעשה, שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן שמתחטא לפני אביו ועושה לו רצונו. אמר לו: „אבא, הוליכני לרחצני בחמין"—מוליכו; „שטפני בצונן"—מוליכו; תן לי אגוזים, שקדים, אֲפַרְסְקִים ורמונים"—ונותן לו. עליך הכתוב אומר: „ישמח אביך... ותגל יולדתך"[1].

שנו רבותינו: כך שלחו לו בני לשכת-הגזית לחוני המעגל:

„וְתִגְזַר אֹמֶר וְיָקָם לָךְ"[2]—אתה גזרת מלמטה והקדוש-ברוך-הוא מקַיֵם מאמרך מלמעלה.

„וְעַל דְּרָכֶיךָ נָגַהּ אוֹר"[2]—דור שהיה אָפֵל הֵאַרְתּוֹ בתפלתך.

„כִּי הִשְׁפִּילוּ וַתֹּאמֶר גֵּוָה"[3]—דור שהיה שָׁפָל הגבהתו בתפלתך.

„וְשַׁח עֵינַיִם יוֹשִׁעַ"[3]—דור שח בעיניו הושעתו בתפלתך.

„יְמַלֵּט אִי-נָקִי"[4]—דור שלא היה נקי מִלַּטְתּוֹ בתפלתך.

„וְנִמְלַט בְּבֹר כַּפֶּיךָ"[4]—מִלַּטְתּוֹ במעשי ידיך הברורים. (תעני' כג.)

רסג חנן הנחבא בן-בתו של חוני המעגל היה. כשהיה העולם נצרך לגשמים היו החכמים משגרים אצלו תינוקות של בית רבן, והיו תופסים בשולי בגדיו ואומרים לו: „אבא, אבא, תן לנו גשמים!" אמר לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונו-של-עולם! עשה בשביל אלו שאין מכירים בין אבא שנותן גשמים לאבא שאינו נותן גשמים. (שם).

רסד שנו רבותינו: פעם אחת עלו כל ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מַים לשתות.

[1] משׁ' כ"ג, כה. [2] איוב כ"ב, כח. [3] שם שם, כט. [4] שם שם, ל.

רסב) תנורי פסחים — שצולין בהם פסחים ועשויים טיט ועומדים בחצר. שלא ימוקו — שלא ימסו מפני הגשמים. עג עוגה — עשה עגול סביבותיו. ראינוך ולא נמות — כלו׳ בזכותך אנו חיים. להתיר שבועתך — כדי שלא תהא שבועתך לבטלה. כמהין ופטריות — מיני גדולים שנראים אחרי הגשם (פילצען). נדוי — חרם. מתחטא — מפציר ומטיח דברים להעמיד על דעתך. אפרסקים — מין פרי (פערזיך). בני לשכת הגזית — סנהדרין היושבים בלשכת הגזית שבהר-הבית. רסג) אבא שנותן גשמים — הקב"ה.

הלך נַקְדימון בן גוריון אצל הֶגְמון אחד. אמר לו: הַלְוֵני שתים-עשרה מַעְינות-מים לעולי-רגלים ואני אתן לך שתים-עשרה מעינות מים, ואם לאו—הריני נותן לך שתים-עשרה ככרי כסף, וקבע לו זמן. כיון שהגיע הזמן ולא ירדו גשמים, בשחרית שלח לו: שַׁגֵּר לי או מים או מעות שיש לי בידך. שלח לו: עֲדַיִן יש לִי זמן; כל היום כלו שלי הוא. בצהרים שלח לו: שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך. שלח לו: עדין יש לי שָׁהות ביום. במנחה שלח לו: שגר לי או מים או מעות, שיש לי בידך. שלח לו: עדין יש לי שהות ביום. לגלג עליו אותו הגמון, אמר: אפשר כל השנה כֻּלָה לא יָרדו גשמים ועכשו יֵרדו גשמים? נכנס לבית-המרחץ בשמחה. עד שההגמון נכנס בשמחתו לבית המרחץ, נקדימון נכנס לבית-המקדש כשהוא עצב. ונתעטף ועמד בתפלה ואמר לפניו: רבונו-של-עולם, גלוי וידוע לפניך, שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך עשיתי, שיְהוּ מים מצוין לעולי רגלים. מיד נתקשרו שמים בעבים וירדו גשמים, עד שנתמלאו שתים-עשרה מעינות מים והותירו. יצא אותו הגמון מבית-המרחץ ונקדימון בן גוריון יצא מבית-המקדש. כשפגעו זה בזה, אמר לו: תן לי דמי מים יותר שיש לי בידך. אמר לו: יודע אני שאלהיך לא הרעיש את עולמו אלא בשבילך, אלא עדין יש לי פתחון-פה עליך, שאוציא ממך מעותי, שכבר שקעה חמה וגשמים ברשותי ירדו. חזר ונכנס נקדימון בן גוריון לבית-המקדש ונתעטף ועמד בתפלה, אמר לפניו: רבונו-של-עולם, הודַע שיש לך אהובים בעולמך. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה. אמר אותו הגמון: אלמלא שנקדה חמה, היה לי פתחון-פה עליך שאוציא ממך את מעותי. (תענית יט, כ.; ע"י).

רסה שמואל הקטן גזר תענית וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה. כסבורים העם לומר שבחו של צבור הוא. אמר להם: אמשול לכם משל, למה הדבר דומה? לעבד שמבקש פְּרָס מֵרַבּו. אמר להם: תנו לו ואל אשמע קולו.

שוב שמואל הקטן גזר תענית וירדו להם גשמים לאחר שקיעת החמה. כסבורים העם לומר, שבחו של צבור הוא. אמר להם שמואל: לא שבחו של צבור הוא, אלא אמשול לכם משל, למה הדבר דומה?—לעבד שמבקש פרס מרבו ואמר להם: המתינו לו עד שיתמקמק ויצטער ואחר-כך תנו לו.

ולשמואל הקטן שבחו של צבור כיצד?—אמר: „משיב הרוח"—ונשבה רוח. אמר: „מוריד הגשם"—וירדו גשמים. (שם כה:).

רסו תניא, אין גוזרין יותר משלש עשרה תעניות על הצבור, לפי שאין מטריחין את הצבור יותר מדאי.

מעשה ברי אליעזר שגזר שלש עשרה תעניות על הצבור ולא ירדו גשמים. באחרונה התחילו הצבור לצאת, אמר להם: תקנתם קברים לעצמכם? געו העם בבכיה — וירדו גשמים. (שם יד:, כה:).

רסז בימיו של ר' תנחומא היו צריכים ישראל לגשמים. באו אצלו, אמרו לו: רבי, גזור תענית. גזר תענית יום ראשון, יום שני, יום שלישי—ולא ירדו גשמים. נכנס ודרש לפניהם:

רסד) **הגמון** — שר רומי. **ואם לאו** — אם לא ירדו גשמים. **שהות** — זמן. **לגלג** — לעג. **נקדה** — נקבה את העבים וזרחה. רסה) **קודם הנץ החמה** — קודם זריחת החמה. **שבחו של צבור הוא** — שעדיין לא קראו ונענו. **שיתמקמק** — שיתמוגג. רסו) **תקנתם קברים** — שהרי תמותו כולכם ברעב. **געו** — הרימו קול.

אמר להם: בני, התמלאו רחמים אלו על אלו והקדוש-ברוך-הוא מתמלא עליכם רחמים. עד שהם מחלקים צדקה לענייהם—ראו אדם אחד נותן מעות לגרושתו. באו אצלו, אמרו לו: רבי, מה אנו יושבים כאן ועבֵרה כאן? אמר להם: מה ראיתם? אמרו לו: ראינו אדם פלוני נותן מעות לגרושתו. שלח אחריהם והביאום אצל הצבור. אמר לו: מה היא לך זו? אמר לו: גרושתי היא. אמר לו: מפני מה נתת לה מעות? אמר לו: רבי, ראיתי אותה בצרה והתמלאתי עליה רחמים. באותה שעה הגביה ר' תנחומא פניו כלפי מעלה ואמר: רבון כל העולמים! ומה אם זו, שאין לה עליו מזונות—ראה אותה בצרה ונתמלא עליה רחמים, אתה, שכתוב בך „חנון ורחום", ואנו בני ידידיך, בני אברהם יצחק ויעקב, ומזונותינו עליך,—על אחת כמה וכמה שתתמלא עלינו רחמים. מיד ירדו גשמים ונתרוַח העולם. (ב"ר לג; ויק"ר לד).

רסח רבי חמא בן חנינא גזר תענית ולא ירדו גשמים. אמרו לו: והלא ר' יהושע בן לוי גזר תענית וירדו גשמים? אמר להם: הָא אני והָא בן לוי. אמרו לו: נבא ונכוון לבֵנו, אפשר ישבר לבם של צבור וירדו גשמים. בקשו רחמים ולא ירדו גשמים. אמרו להם: רצונכם שיבא מטר בשבילנו? אמרו לו: הן. אמר: רקיע, רקיע, כַּסה פניך—לא נתכסה. אמר: כמה עזים פני רקיע! נתכסה בעבים וירדו גשמים. (תעני' כה.).

רסט לוי גזר תענית, התפלל ולא ירדו גשמים. אמר לפניו: רבונו-של-עולם, עלית וישבת למרום ואין אתה מרחם על בניך! ירדו גשמים, ולוי נפסח. אמר רבי אלעזר: לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה, שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ונפסח — ומי הוא? לוי! (שם).

רע ר' יהודה נשיאה גזר תענית, בקש רחמים ולא ירדו גשמים. אמר: כמה יש בין שמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל! אוי לו לדור שנתקע בכך! אוי לו למי שעלתה בימיו כך! חלשה דעתו וירדו גשמים. (שם; ע"ש).

רעא רב יהודה ראה שני בני-אדם שהיו זורקים פת זה לזה. אמר: מכלל שיש שובע בעולם. נתן עיניו והיה רעב. אמרו לו חכמים לרב כהנא בנו של רב נחוניא שמָשו: מר שהוא מצוי לפניו, יְעַשְׁנוּ שיֵצא בפתח הסמוך לשוק. עַשהו ויצא לשוק. ראה חבורה. אמר להם: זו מַהִי? אמרו לו: על פסולת של תמרים שנמכרים הם עומדים. אמר: מכלל שרעב בעולם. אמר לו לשמשו: חלוץ לי מנעלי. חלץ לו מנעל אחד וירדו גשמים. כשהגיע לחלוץ את השני בא אליהו ואמר לו: אמר הקדוש-ברוך-הוא: אלו אתה חולץ את השני אני מחריב העולם. (שם כד:).

רסז) התמלאו רחמים אלו על אלו — ותנו צדקה לעניים. ועבירה כאן — שאילו לא היה השור עליה לא היה מסיח עמה. שאין לה עליו מזונות — שאינו חייב במזונותיה. רסח) הא אני וגו' — כלו' הוא גדול ממני. שיבוא מטר בשבילנו — כלו' מתאחדים אתם בתפלה לדעה אחת. כסה פניך — בעבים. כמה עזים וגו' — שאינו מתכסה מפני הצבור. רסט) נפסח — נעשה פסח, צולע. יטיח... דברים — ידבר עזות. רע) ר' יהודה נשיאה — בנו של ר' גמליאל, בן בנו של ר' יהודה הנשיא. כמה יש בין וגו' — כמה רב ההבדל בינו וביני. שמואל הרמתי — שאמר „הלא קציר חטים היום אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר" (ש"א י"ב, יז). שנתקע בכך — שהגיע לנשיא כמוני. רעא) יעשנו — יסבב ויעשה כך. הם עומדים — על המקח וכל אחד רוצה לזכות בהם. חלוץ לי מנעלי — לסימן ענוי ואבל.

רעב רבה גזר תענית. בקש רחמים ולא ירדו גשמים. אמרו לו: והלא רב יהודה כשהיה גוזר תענית ירדו גשמים. אמר להם: ומה אעשה? אם משום משנה — אנו גדולים מהם, שבימיו של רב יהודה היו הכל שונים בנזיקין בלבד, ואנו שונים בששה סדרים; ואלו רב יהודה,—כשהיה חולץ מנעלו אחד וירדו גשמים, ואנו צוֹחים כל היום ואין משגיח בנו! ואם משום מעשים—אם יש מי שראה בי דבר, יבוא ויאמר; אבל מה יעשו פרנסי הדור שאין דורם דומה יפה. (תענ' כד).

רעג רב נחמן גזר תענית. בקש רחמים ולא ירדו גשמים. כשבא לביתו אמר: טלו את נחמן וחבטוהו מראש הגג לארץ! חלשה דעתו וירדו גשמים. (שם).

רעד רב פפא גזר תענית ולא ירדו גשמים. חלש לבו, שרף קערה של דַיסא, ובקש רחמים ולא ירדו גשמים. אמר לו רב נחמן בר אושפַּזְתִּי: אלו שרף מר קערה אחרת של דיסא ירדו גשמים. נתביֵּש וחלשה דעתו—וירדו גשמים. (שם כד:).

רעה ר' חִיָּא בר לוּלְיָאנִי אמר: אני שמעתי את העננים הללו כשהם אומרים: „נלך ונוריד גשמים בעמון ומואב". אמרתי להם: כשנתן הקדוש-ברוך-הוא את התורה החזירה על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שבאו ישראל וקבלוה—ואתם הנחתם את ישראל ותורידו גשמים בעמון ומואב? הורידו על מקומכם! הורידו על מקומם. (שם כה.; ע"י).

רעו „שַׁאֲלוּ מֵיְיָ מָטָר... יְיָ עֹשֶׂה חֲזִיזִים"[1]—מה „ה' עושה חזיזים"? אמר ר' יוסי בר' חנינא: מלמד, שכל צדיק וצדיק הקדוש-ברוך-הוא עושה לו חזיז בפני עצמו.

„וּמְטַר-גֶּשֶׁם יִתֵּן לָהֶם אִישׁ עֵשֶׂב בַּשָּׂדֶה"[1]— רב דניאל בר קטינא היתה לו גנה, בכל יום היה הולך לסַיְרָהּ, והיה אומר: ערוגה זו צריכה מים וערוגה זו אינה צריכה מים, והיו גשמים באים ומשקים כל מקום שצריך למים. (שם ט:).

רעז אמר ר' שמעון בן יוחאי: כשישראל זוכים—הגשמים יורדים על הצמחים ועל האילנות ועל הזרעים והעולם מתברך, וכשהם חוטאים—יורדים בימים ובנהרות. (תנח' מקץ).

רעח אמר ריש-לקיש: מהו שנאמר: „ו ע צ ר את השמים"[2]—בשעה שהשמים נעצרים מלהוריד טל ומטר דומה לאשה שמחַבֶּלֶת ואינה יולדת. (תענ' ח.).

רעט אמר ר' יוחנן: סמן לגשמים „פורחות". מהו „פורחות"? אמר רב פפא: עננים קלושים תחת עננים עבים.

עולא נזדמן לבבל, ראה פורחות, אמר להם: פַּנוּ הכלים, עכשו יֵרדו גשמים. לסוף לא ירדו גשמים. אמר: כשם שהבבליים משקרים כך משקרים גשמיהם. (שם ט.).

רפ אמר רב חמא בר חנינא: גדול יום הגשמים כיום שנבראו שמים וארץ.

[1] זכ' י', א. [2] דב' י"א, יז.

רעב) אם משום משנה — שלמד הרבה. בנזיקין — בסדר נזיקין. משום מעשים — טובים. דורם דומה יפה — במעשיו, ובעון הדור אין תפלתנו נשמעת. רעג) חבטוהו — השליכוהו. רעד) חלש לבו — תש כחו מהמת צום. שרף — גמע ושתה לסעוד את לבו. דייסא — תבשיל של מין גריסין. אלו שרף מר וגו' — ודרך שחוק אמר לו כך, שאכל ואח"כ בקש רחמים. רעו) חזיז בפני עצמו — ענן בפני עצמו להשקות שדותיו. לסירה — לבקרה, לראותה. רעח) דומה — הארץ. שמחבלת — שאוחזים אותה חבלי לידה. רעט) קלושים — דקים.

אמר ר' אושעיא: גדול יום הגשמים, שאפילו ישועה פרה־ורבה בו, שנאמר: „תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה"[1]. (תענ' ז:).

רפא „יִפְתַּח יְיָ לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב"[2]—ראה כמה גדולה ירידת גשמים. רב יהודה בר' יחזקאל בשעה שהיה רואה את הגשמים יורדים היה מברך: יתפאר ויתגדל ויתברך שמו של מי שאמר והיה העולם, שהוא ממנה אלף אלפים ורבי־רבבות של מלאכים על כל טפה שירדה. למה? מכאן ועד הרקיע מהלך חמש מאות שנה והגשמים יורדים ואין טפה מתערבת בחברתה. (דב"ר ז).

רפב אמר ר' אבהו: גדול יום־הגשמים מתחית־המתים, שאלו תחית־המתים לצדיקים, ואלו גשמים בין לצדיקים ובין לרשעים.

אמר רב יהודה: גדול יום הגשמים כיום שנתנה בו תורה, שנאמר: „יערוף כמטר לקחי"[3]—ואין לקח אלא תורה, שנאמר: „כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו"[4]. רבא אמר: יותר מיום שנתנה בו תורה, שנאמר: „יערוף כמטר לקחי"—מי נתלה במי? הוי אומר: קטן נתלה בגדול. (תענ' ז:).

רפג אמר ר' תנחומא: גדולה ירידת גשמים ממתן־תורה, שמתן־תורה שמחה לישראל וירידת גשמים—לכל העמים ולכל העולם, בהמה חיה ועוף. (שו"ט קיז).

ר' חייא בר אבא אמר: גדולה גבורת־גשמים מתחית־המתים, שתחית־המתים לאדם, אי לאדם ובהמה; תחית־המתים לישראל, וזו לישראל ולאומות־העולם. (ב"ר יג).

רפה גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה, אמר לו: אתם יש לכם מועדות ואנו יש לנו מועדות, בשעה שאתם שמחים אין אנו שמחים, ובשעה שאנו שמחים אין אתם שמחים, ואימתי אנו ואתם שמחים?—בירידת גשמים. מה טעם? „לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו"[5]; מה נאמר אחריו? „הריעו לה' כל הארץ"[6]—„כהנים לוים וישראלים" לא נאמר, אלא „כ ל ה א ר ץ". (ב"ר יג).

רפו אמר רב חסדא: מיום שחרב בית־המקדש אין הגשמים יורדים מאוצר טוב, שנאמר: „יפתח ה' לך את אוצרו הטוב"[2]—בזמן שישראל עושים רצונו של מקום ושרוים על אדמתם יורדים מאוצר טוב, ובזמן שאין ישראל שרוים בארצם אין גשמים יורדים מאוצר טוב. (ב"ב כה:).

רפז תניא, אמר ר' אלעזר בן פרטא: מיום שחרב בית־המקדש נעשו גשמים צמוקים לעולם. יש שנה שגשמיה מרובים, ויש שנה שגשמיה מועטים; יש שנה שגשמיה יורדים בזמנם, ויש שנה שאין גשמיה יורדים בזמנם.

שנה שגשמיה יורדים בזמנם למה הוא דומה? לעבד שנתן לו רבו פרנסתו באחד בשבת—נמצאת עיסה נאפית כתקונה ונאכלת כתקונה; שנה שאין גשמיה יורדים בזמנם למה הוא דומה? לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בערב־שבת—נמצאת עיסה נאפית שלא בתקונה ונאכלת שלא כתקונה.

שנה שגשמיה מרובים למה הוא דומה? לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בבת־אחת—

[1] ישע' מ"ה, ח. [2] דב' כ"ח, יב. [3] שם ל"ב, ב. [4] מש' ד', ב. [5] תהל' ס"ה, יד. [6] שם ס"ו, א.

רפה) מועדות — ימים טובים. רפז) צמוקים — מצטמקים ובאים לא בשיעור הראוי. עיסה — בצק. נאפית כתיקונה— שיש לו פנאי כל ימי השבוע לטפל בה.

נמצאו ריחים טוחנות מן הכור מה שטוחנות מן הקב ונמצאת עיסה נאכלת מן הכור כמה שנאכלת מן הקב; שנה שגשמיה מועטים למה הוא דומה? לעבד שנתן לו רבו פרנסתו מעט־מעט—נמצאו ריחים מה שטוחנות מן הכור טוחנות מן הקב ונמצאת עיסה כמה שנאכלת מן הכור נאכלת מן הקב. דבר אחר: בזמן שגשמיה מרובים למה היא דומה? לאדם שמגבל את הטיט—אם יש לו מים רבים, מים אינם כָלים והטיט מגובל יפה, אם יש לו מים מועטים—מים כלים והטיט אינו מתגבל יפה. (תענ׳ יט:).

רפח שנו רבותינו: „ונתתי גשמיכם בעתם"[1]—לא שִכּוֹרָה ולא צמאה אלא בינונית, שכל זמן שהגשמים מרובים מטשטשים את הארץ ואינה מוציאה פירות. דבר אחר: „בעתם"—בלילי רביעיות ובלילי שבתות, שכֵן מצינו בימי שמעון בן שטח, שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב, וצררו מהן דוגמא לדורות—להודיע כמה חטא גורם, שנאמר: „עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם"[2]. וכן מצינו בימי הורדוס—בזמן שהיו עוסקים בבנין בית־המקדש והיו יורדים גשמים בלילה, למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו כל העם למלאכתם, וידעו שמלאכת שמים בידיהם. (שם כב, כג).

רפט אין מתריעין על רוב גשמים. מה טעם? אמר ר׳ יוחנן: לפי שאין מתפללין על רוב הטובה. ואמר ר׳ יוחנן: מִנַּיִן שאין מתפללין על רוב הטובה? שנאמר: „אם לא אפתח לכם את אֲרֻבּוֹת השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די"[3] — מה „עד בלי די"? אמר רמי בר רב חָיָא: עד שיבלו שפתותיכם מלומר די. אמר רמי בר רב יהודה אמר רב: ובגולה מתריעין עליה.

שנה שגשמיה מרובים, אנשי־משמר שולחים לאנשי־מעמד: תנו עיניכם באחיכם שבגולה, שלא יהו בתיהם קבריהם.

שאלו את ר׳ אליעזר: עד היכן גשמים יורדים ויתפללו שלא יֵרְדוּ? אמר להם: כדי שיעמוד אדם בקרן אפל וישכשך רגליו במים.

אמר רבה בר בר־חנה: אני ראיתי קרן אפל, שעמד [עליו] ערבי אחד כשהוא רוכב על גמל ואוחז רומח בידו ונראה כתולעת. (שם כב:).

---

[1] ויק׳ כ"ו, ד. [2] ירמ׳ ה׳, כה. [3] מלא׳ ג׳, י.

ריחים טוחנות מן הכור וגו׳ — שמשתייר בשעת טחינה מן הקמח בריחים מן מדה מועטת כמו מן מדה מרובה, ומי שהוא טוחן מעט מעט הפסדו מרובה (כור—מדה מרובה; קב—מדה מועטת). עיסה כמה שנאכלת מן הכור וגו׳ —מן הבצק הנילוש מתדבקים שיורים בשולי העריבה מן מדה מועטת כמו מן מדה מרובה. שמגבל — שהוא לש. רפח) לא שכורה — בלו׳ לא גשמים מרובים ביותר. מטשטשים — מותקים ושוטפים. בלילי רביעיות ובלילי שבתות — שאין טורח לבני אדם, שאינם הולכים לדרך בלילות אלו. וצררו — קשרו והטמינו. דוגמא לדורות — למראת ולזכר לדורות הבאים. כמה חטא גורם— למעט את הטובה. רפט) שיבלו — שייגעו. ובגולה מתריעין עליה — בבבל שהיא עומדת בעמק והבתים נופלים שם מרוב גשמים. אנשי משמר — בבית־המקדש. לאנשי מעמד —בעיירות היו ממונים אנשי מעמד להתפלל בשעת הקרבת התמידין. תנו עיניכם — תנו לב להתפלל. בקרן אפל — שן סלע גבוה, וכך שמו. וישכשך וגו׳ —יטבול את רגליו במים, שהמים יגבהו ביותר (שכשוך—השמעת קול המים בשעת טבילה); והכוונה שאין מתפללין אלא בשעת שטף של מבול. ונראה כתולעת — קטן ביותר מתחת הגובה.

רצ שנו רבותינו: מפולת שאמרו—בריאות ולא רעועות, שאינן ראויות לפול. (תעני כ:).

רצא שנו רבותינו: חיה רעה שאמרו—בזמן שהיא משולחת מתריעין עליה, אינה משולחת אין מתריעין עליה. איזו היא משולחת ואיזו היא שאינה משולחת? נראית בעיר—משולחת, בשדה אינה משולחת; ביום משולחת, בלילה אינה משולחת; ראתה שני בני־אדם ורצה אחריהם—משולחת, נחבאת מפניהם אינה משולחת; טרפה שני בני־אדם ואכלה אחד מהם—משולחת, אכלה שניהם אינה משולחת; עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה—משולחת. (שם כב.).

רצב בימי ר' חָנָא אבא עלה גור אחד בא"י ישראל ולא הניח אילן עומד עד שעקרו, ועשו תענית, והתפלל ר' חיא וגעתה אמו מן המדבר וירד לקולה. (ב"ר לא).

רצג איזהו דֶבֶר? עיר המוציאה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה—הרי זה דֶבֶר, פחות מכאן אין זה דבר. (תענ, יט.).

רצד שנו רבותינו: דבר בעיר—כנס רגליך, שנאמר: „לך עמי בא בחדריך ... עד יעבר זעם"[1].

רבא בשעת המגפה היה סותם חלונות, שנאמר: „כי עלה מות בחלונינו"[2].

רעב בעיר—פַּזר רגליך, שנאמר: „ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה"[3].

שנו רבותינו: דבר בעיר — אל יהלך אדם באמצע הדרך, מפני שמלאך־המות מהלך באמצע הדרכים, שלום בעיר — אל יהלך אדם בצדי דרכים.

דבר בעיר — אל יכנס אדם יחידי לבית־הכנסת, שמלאך־המות מפקיד שם כליו. במה דברים אמורים? כשאין קורין שם תינוקות ואין מתפללין שם עשרה.

כלבים בוכים—מלאך־המות בא לעיר; כלבים משחקים—אליהו הנביא בא לעיר. (ב"ק ס:).

רצה אמר רב יוסף: מהו שנאמר: „ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר"[4] — כיון שנתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים. (שם.)

רצו תנא: מיכאל—באחת, גבריאל—בשתים, אליהו—בארבע, ומלאך־המות—בשמונה, ובשעת המגפה—באחת. (ב"ר ד:)

רצז אַסְכָּרָה— אם מתים בה—מתריעין עליה, ואם לא—אין מתריעין עליה, (תוס' תעני ב).

בימי ר' שמואל בן נחמני היה רעב ודבר. אמרו: מה נעשה? נבקש רחמים על שניהם—אי־אפשר, אלא נבקש רחמים על הדבר ורעב נסבול. אמר להם ר' שמואל בר נחמני: נבקש רחמים על הרעב, שכשנותן הקדוש־ברוך־הוא שובע—בשביל החיים הוא נותן, שנאמר: „פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון"[5]. (תעני ח.).

---

1 ישעי' כ"ו, כ. 2 ירמי' ט', כ. 3 בר' י"ב י. 4 שמ' י"ב כב. 5 תהל' קמ"ה, טז.

רצ) מפולת שאמרו —שמתריעין עליה. בריאות —בלוי כשנופלים בנינים בריאים, כגון מחמת רעש הארץ או שטף מים. רצא) חיה רעה שאמרו – שמתריעין עליה. רצב) גור — גור אריה. רצד) כנס רגליך —שלא תרבה ביציאה. פזר רגליך — צא לארץ אחרת. בצדי דרכים —שבשעת שלום מלאך המות בצדי הדרכים. רצו) מיכאל באחת —מיכאל המלאך טס בטיסה אחת את כל העולם. רצז) אסכרא — מחלת סתימת הגרון שמצויה בתינוקות.

רצח שנו רבותינו: חרב שאמרו—חרב העוברת ממקום למקום, ואפילו חרב של שלום, האין צריך לומר חרב של פורענות. (תענ׳ כ״כ; תוס׳ שם ב.)

XII. מִלְחָמָה.

רצט אין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית-דין של שבעים ואחד. (סנה׳ ב.).

ש „וְהָיָה כְּקָרָבְכֶם אֶל הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ הַכֹּהֵן"[1] — זה כהן משוח מלחמה, „ודבר אל העם"[1]—בלשון-הקדש. „ואמר אליהם: שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על אויביכם"[2]—ולא על אחיכם: לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין, שאם תפלו בידם ירחמו עליכם, כמו שנאמר: „ויקומו... ויחזיקו בשביה וכל מערומיהם הלבישו מן השלל וילבישום וינעילום ויאכילום וישקום ויסכום וינהלום בחמורים לכל כושל ויביאום ירחו עיר התמרים אצל אחיהם וישובו שומרון"[3]—על אויביכם אתם הולכים, שאם תפלו בידם אין מרחמין עליכם. „אל ירך לבבכם"[2]—מפני צהלת סוסים וצחצוח חרבות, „אל תיראו"[2]—מפני הֲגָפַת תְּרִיסִין וְשִׁפְעַת הַקַּלְגָּסִין, „אל תחפזו"[2]—מקול קרנות, „ואל תערצו"[2]—מפני קול צְוָחוֹת, „כי ה׳ אלהיכם ההולך עמכם"[4]—הם באים בנצחונו של בשר-ודם ואתם באים בנצחונו של מקום; פלשתים באו בנצחונו של גָּלְיָת, מה היה סופו? לסוף נפל בחרב ונפלו עמו; בני-עמון באו בנצחונו של שובך, מה היה סופו? לסוף נפל בחרב ונפלו עמו,—ואתם אי אתם כן, „כי ה׳ אלהיכם ההולך עמכם להלחם לכם עם אויביכם"[4]—זה מחנה הארון. (סוטה מב).

שא „אַל יֵרַךְ לְבַבְכֶם, אַל תִּירְאוּ וְאַל תַּחְפְּזוּ וְאַל תַּעַרְצוּ"[2] — כנגד ארבעה דברים שהאויבים עושים: מְגִיפִים ומריעים וצוֹוחים ורומסים. (שם).

שב וְדִבְּרוּ הַשֹּׁטְרִים אֶל הָעָם לֵאמֹר: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת חָדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ וגו׳"[5]—כל אלו שומעים דברי כהן מערכי המלחמה וחוזרים ומספקים מים ומזון ומתקנים את הדרכים.

„וְיָסְפוּ הַשֹּׁטְרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם וְאָמְרוּ: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב"[6]—ר׳ עקיבא אומר: „הירא ורך הלבב" כמשמעו. שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה. ר׳ יוסי הגלילי אומר: „הירא ורך הלבב"—זה המתירא מן העברות שבידו. לפיכך תלתה לו התורה את כל אלו שיחזור בגללן. (שם מד).

שג בא וראה כמה חס המקום על כבוד הבריות: הירא ורך-הלבב כשהוא חוזר יאמרו: שמא בנה בית, שמא נטע כרם, שמא ארש אשה. וכלם צריכים להביא עדותם חוץ מן הירא ורך-הלבב שעדיו עמו: שמע קול הגפת תריסין ונבעת, קול צהלות סוסים—ומרתת.

[1]דב׳ כ, ב. [2]שם שם, ג. [3]דה״ב כ״ח, טו. [4]דב. כ, ד. [5]שם שם, ה. [6]שם שם, ח.

רצח) חרב שאמרו—שמתריעין עליה. העוברת ממקום למקום — שעוברין דרך העיר על מנת לילך למקום אחר. רצט) במלחמה הרשות — שאינה חובה, כגון מלחמת עמלק ושבעת עממים. ש) וצחצוח חרבות — ברק החרבות. שא) הגפת תריסין — סגירת המגינים. ושפעת הקלגסים — רבוי החיילות. שב) כהן מערכי מלחמה—הכהן הממונה על מערכי המלחמה. ומספקים—וממציאים. בקשרי המלחמה—במערכות הלוחמים. לפיכך... שיחזור בגללן — כדי שהירא מעבירות לא יתבייש לחזור תלה הכתוב ב„בנה נטע וארש", ויאמרו שחזר מפני אחד מהדברים האלו, כמפורש בסמוך. שג) ומרתת— רועד.

סִיָּפִים–ומים יורדים בין ברכיו. (ספרי; ילק"ש).

ל הָעָם וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם"[1]–ובעקבו
חרים מאחוריהם, וכשילים של ברזל בידיהם, וכל
ת שוקיו, שתחלת נפילה–ניסה.
ת הרשות, אבל במלחמות חובה הכל יוצאין, אפילו
ת.).

ואין לך נאה במלחמה אלא בחור. (חג' יד.).

מה וגבורים יורדים ומנצחים. (בר' נג:).

אַל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים לִפְנֵי יְיָ"[2]–מלמד שבשעה
ול מעלה יושבים עליהם אם לנצוח אם להנצח.
(ירוש' שבת ב).

ר יִשְׂרָאֵל וגו'"[3]–וכי ידיו של משה עושות מלחמה או
זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים
יים, ואם לאו–היו נופלים. (ר"ה כט).

שראל אין יוצאין עליהם בכלי־זין ואין מחללין עליהם
באו על עסקי ממון, אבל באו על עסקי נפשות, יוצאין
שבת, ובעיר הסמוכה לספר אפילו לא באו על עסקי
עליהם בכלי־זין ומחללין עליהם את השבת. (עיר' מה.).
י־זינם בבית הסמוך לחומה. פעם אחת הכירו בהם
י־זינם, ונכנסו הגוים אחריהם–דחקו זה את זה והרגו
ה שעה התקינו שיהו חוזרין למקומם בכלי־זינם. (שם)
ולא בקשת ולא בתרים ולא באלה ולא ברומח.
ים אומרים: אינו אלא לגנאי שנאמר: „וכתתו חרבותם
למדו עוד מלחמה"[4]. (שבת סג:).
שלא תצא אשה בכלי־זין למלחמה? תלמוד־לומר:

ת. [3] שמ' י"ז, יא. [4] ישע' ב', ד. [5] דב' כ"ב, ה.

ת, מים יורדים בין ברכיו — מטיל מים' מחמת פחד.
זקיפין — אנשים עומדים על משמרתם להשגיח על
. לקפח — לכרות, לקצוץ. במה דברים אמורים —
—בישיבת חכמים. שו) גולירין — אנשי צבא הפחותים.
י ממון — ליטול ממון. אפילו לא באו וגו' — שמעיר
ו מניחין וגו' —' כששבו מן המלחמה בשבת היו מניחין
ם בשבת. שיא) לא יצא בשבת וגו' — שאסורים משום
ה — במקל שראשו עב. תכשיטין הם — ומותר לצאת
) בכלי־זיין — שהוא כלי גבר.

קול לעוז קרנות—ונבהל, רואה שמוש סייפים—ומ

שד „והיה ככלת השטרים לדבר אל העם ומ
של עם מעמידין זקיפין לפניהם ואחרים מאח
המבקש לחזור, הרשות בידם לקפח את שוקיו.
במה דברים אמורים? במלחמות הרשות
חתן מחדרו וכלה מחפתה. (סוטה פרק ח).

שה אין לך נאה בישיבה אלא זקן, ואין לך נ

שו גוליירין יורדים ומתגרים במלחמה וגבורים

שז „ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו ב
שישראל יוצאים למלחמה בית־דין של מעלה

שח „והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל
שוברות מלחמה? אלא לומר לך: כל זמן שהיו
את לבם לאביהם שבשמים—היו מתגברים, ואם

שט תניא: גוים שצרו על עירות ישראל אין
את השבת. במה דברים אמורים?—כשבאו על ע
עליהם בכלי־זין ומחללין עליהם את השבת, ובע
נפשות, אלא על עסקי תבן וקש, יוצאין עליהם בכ

שי ות"א בראשונה היו מניחין כלי־זינם בב
הגוים ורדפו אחריהם, ונכנסו לטול כלי־זינם, ונכ
זה את זה יותר ממה שהרגו הגוים. באותה שעה הת

שיא לא יצא האיש [בשבת] לא בסיף ולא ב
ר' אליעזר אומר: תכשיטין הם לו. וחכמים אומרים
לאתים וחניתותיהם למזמרות. . . ולא ילמדו עוד

שיב ר' אליעזר בן יעקב אומר: מנין שלא תצא
„לא יהיה כלי גבר על אשה"5. (נז' נח.).

1 דב' כ', ט. 2 במ' כ"ז, כא. 3 שמ'

קול ליעוז — תקיעות. סייפים — חרבות. מים יור
שד) ובעקבו של העם — בסוף המחנה. זקיפין —
הנכשלים והנופלים. כשילים — קרדומות. לקפח
שחוזרין ממערכות המלחמה. שה) בישיבה—בישיבת
שח) שוברות — מפסיקות. שט) על עסקי ממון —
הגבול נוח להם לכבוש את הארץ. שי) היו מניחין
כלי־זינם בבית הסמוך לחומה, שלא לטלטלם בשבת.
טלטול כלי בשבת. בתרים — במגן. באלה — במ
בתכשיטין בשבת. לגנאי — לחרפה. שיב) בכלי־זי

Volum

ume 6

לוח ראשי־תיבות
לכרך שלישי.

אב׳ — אבות.
אב״ג — אבא גוריון.
א״ב דב״ס — א׳ ב׳ דבן-סירא.
אגא״ס — אגדת אסתר.
אג״ב — אגדת בראשית.
אדר״נ — אבות דרבי נתן.
אהל׳ — אהלות.
או״ה — אומות העולם.
אח״כ — אחר־כך.
א״י — ארץ־ישראל.
איכ״ר — איכה רבה.
א״ל — אמר לו.
אס״ר — אסתר רבה.
אעפ״י — אף על פי.
אעפ״כ — אף על פי

ב״ב — בבא בתרא.
בי״ד — בית־דין
ביה״מ, ביהמ״ד — בית המדרש
ביה״כ — בית־הכנסת.
בכ׳, בכור׳ — בכורות.
ב״מ — בבא מציעא.
במ׳, במד׳ — במדבר.
במ״ר — במדבר רבה.
בעה״ב — בעל־הבית.
ב״ק — בבא קמא.
בר׳ — בראשית; ברבי; ברכות.
ב״ר — בראשית רבה.

גט׳, גיט׳ — גיטין.
גמ״ח — גמילות־חסדים.

ד״א — דרך ארץ.
דא״ז — דרך ארץ זוטא.
דב׳, דבר׳ — דברים.
דב״ר — דברים רבה.
דה״א, דהי״א — דברי הימים א׳.
דה״ב — דברי הימים ב׳.
דב״ז — דברים זוטא.
דנ׳ — דניאל.

הוס׳ — הוספה.
הור׳ — הוריות.
הוש׳ — הושע.
הקב״ה — הקדוש ברוך הוא.

וגו׳ — וגומר.
וי״ג — ויש גורסין.
וי״מ — ויש מפרשין.
ויק׳ — ויקרא.
ויק״ר — ויקרא רבה.
וכו׳ — וכוליה.

זב׳, זבח׳ — זבחים.
זכ׳ — זכריה.

חב׳ — חבקוק.
ח״ב — חלק ב׳.
חג׳ — חגיגה.
ח״ה — חלק ה׳.
חול׳ — חולין.

טהר׳ — טהרות.

יבמ׳ — יבמות.
יהוש׳ — יהושע.
יד׳ — ידים.
יוה״כ — יום הכפורים.
יו״ט — יום טוב.
יחז׳ — יחזקאל.
ילק״ר — ילקוט ראובני.
ילק״ש, ילקו״ש — ילקוט שמעוני.
יצה״ר — יצר הרע.
ירוש׳ — ירושלמי.
ירמ׳ — ירמיה.
ישע׳ — ישעיה.

כה״ג — כהן גדול.
כרית׳ — כריתות.
כלא׳ — כלאים.
כלו׳ — כלומר.
כת׳ — כתובות.

לה״ר — לשון הרע.
לק״ט — לקח טוב.

מ״א — מלכים א׳.
מ״ב — מלכים ב׳.
מג׳ — מגילה.
מד׳ — מדרש.
מדא״ג, מא״ג — מדרש אגדה.
מד׳ מש׳ — מדרש משלי.
מד׳ נעל׳ — מדרש נעלם.
מד״ש, מד׳ שמ׳ — מדרש שמואל.
מד׳ תמ׳ — מדרש תמורה.
מה״ג — מדרש הגדול.
מה״מ — מלאך־המות.
מו״ק — מועד קטן.
מכ׳ — מכות.
מכיל׳, מכל׳ — מכלתא.
מלא׳ — מלאכי.
מנ׳, מנח׳ — מנחות.
מע׳ — מעילה.
מע״ש — מעשר שני.
מש׳, משל׳ — משלי.

נגע׳ — נגעים.
נד׳, נדר׳ — נדרים.
נח׳ — נחום.
נחמ׳ — נחמיה.

סופ׳ — סופרים.
סי׳ — סימן.
סנה׳, סנהד׳ — סנהדרין.

ע״ג — על גבי.
עד׳ — עדיות.
ע״ד — על דרך.
עוב׳ — עובדיה.
עוה״ב — עולם הבא.
עוה״ז — עולם הזה.
עוק׳ — עוקצין.
ע״ז — עבודה זרה; על זה.
עי׳ — עיין.
ע״י — על יד; עין יעקב.
עיר׳ — עירובין.

עמ׳ — עמוס.
עפ״י — על פי.
ערכ׳ — ערכין.
עשה״ד — עשרת הדברות.

פ׳ — פרק.
פדר״א — פרקי דרבי אליעזר.
פה״ק — פרק הקודם.
פ׳ השל׳ — פרק השלום.
פנ״א — פנים אחרים.
פס׳ — פסחים.
פסיק׳ — פסיקתא.
פסיק׳ דר״כ — פסיקתא דרב כהנא.
פסיק״ר — פסיקתא רבתי.
פסיק״ז — פסיקתא זוטרתא.
פר״ש — פרק שירה.

צפ׳ — צפניה.

קהל׳ — קהלת.
קה״ר — קהלת רבה.
ק״ו — קל וחומר.
קיד׳ — קידושין.
ק״ש — קריאת שמע.

ר׳ — רבי.
ראב״ע — ר׳ אלעזר בן עזריה.
רבש״ע — רבונו של עולם.
ר״ג — ר׳ גמליאל.
ר״ה — ראש השנה.
רו״ר — רות רבה.
ר״ע — ר׳ עקיבא.
רש״י — ר׳ שלמה יצחקי.

ש״ב — שמואל ב׳.
שבוע׳ — שבועות.
שבה״ל — שבלי הלקט.
שה״ש — שיר השירים.
שהש״ר — שיר השירים רבה.
שו״ט — שוחר טוב.
שופ׳ — שופטים.
שמ׳ — שמות.
שמו״ר, שמ״ר — שמות רבה.
שמח׳ — שמחות.
ש״ס — ששה סדרים.
שקל׳ — שקלים.

ת׳ — תחת.
תדב״א — תנא דבי אליהו.
תהל׳ — תהלים.
תוס׳ — תוספות.
תוס׳, תוספ׳ — תוספתא.
ת״ח — תלמיד־חכם.
תמ׳ — תמיד.
תנה״ק — תנחומא הקדום.
תנח׳ — תנחומא.
תע׳, תענ׳ — תענית.
ת״ק — תנא קמא.
תרו׳ — תרומות.
תרג״ש — תרגום שני.

מאת המסדרים.

בחלק ששי זה, הוא האחרון מספר האגדה, באים מסודרים כל מאמרי האגדה על ענינים אלו:

א) בנינו של עולם ומלואו לסדריו ומערכותיו בעליונים ובתחתונים: השמים וצבאם, כחות הטבע (אש, רוח, מים וכו'); הארץ (ישוב, ים, מדבר, הרים וגבעות וכו') וצאצאיה (דומם, צומח, חי, מדבר) לכל סוגיהם ומיניהם, שבא זכרם באגדה, וכדומה מן האגדו הקרובות לגבול אלו (כגון שיחות עוברי ים ומדברות וכו').

ב) מסתרי העולם לכל מיניהם וסוגיהם, כגון אסטרולוגיא, חלומות, מזיקים, כשפים נחוש וסגולות, דרכי אמורי וכו'.

שתי מחלקות עקריות אלו מיחדות את החלק הששי מחבריו הקודמים. מלבד אל ניתנו בחלק זה, שהוא האחרון, עוד מחלקות נוספות אלו:

ג) קבוצה שלמה של משלים אגדיים, שיש להם ערך ספרותי לעצמם, בלי חבור וקשור עם איזה פסוק או איזו דרשה מחוץ להם. רובם ככלם—מאלו הקרויים בלשון חכמים „משלות שועלים" ובלשונות לועזיות „משלי איזופוס". משלים אלו נסדרו לפי סדר סוגי ה„נושאים".

ד) פתגמים ומבטאים, כאלפים במספר, מלוקטים מכל פנות התלמודים והמדרשים מן האגדה וגם מן ההלכה, סדורים עפ"י א"ב, מנוקדים נקוד מספיק (הפתגמים הארמים מנוקדים נקוד מלא *) ונתונים כלשונם ובתרגומם העברי) ומפורשים בשולי הגליון. למחלקה זו נכנסו לא רק כל „אמרי אינשי", מתלי דברייתא, משלי הדיוט, המשל אומר וכו', אלא גם שאר כל הפתגמים והמבטאים, בין אלו שכבר הושגרו ובין אלו שראויים להעשות שגורים על פי הבריות.

ה) מאמרי תערובות, כלומר כל אלו המאמרים שבאו בהם מעורבים עניני שונים שלא ניתנו להתחלק, כגון אגדות שבמנין („שלשה דברים"... „שבעה דברים"...) או שאר מאמרים שהם לפי צורתם מחרוזות של פרטים שונים על גבי חוט אחד של צד־השוה.

ו) הוספות ומלואים לכל ששת החלקים של ספר האגדה, בין מאלו המאמרים שלא מצאו להם מקום תחלה באחד הפרקים ובין מאלו שנשתמטו מן המסדרים בשעת הסדור הראשון.

ז) בסוף חלק אחרון זה נספחה גם רשימה גדולה, מפורשת ומלאה, עם מראי מקומות לכל הענינים ושמות העצם (מקומות, אנשים ועוד) שבא עליהם הדבור באיזה מקום שהוא בששת חלקי „ספר האגדה". רשימה זו, הסדורה בסדר אל"ף־בי"ת ועלתה למסדרים ביגיעה גדולה, הוא כעין ספר שמושי בפני עצמו. כל מי שירצה למצוא את כל מאמרי האגדה השייכים מאיזה צד לענין או שם אחד, בין מאמרים עקריים שיש להם פרק מיוחד, ובין טפלים, שמפוזרים במקומות שונים רחוקים זה מזה, ימצא מיד את כלם על פי הרשימה ההיא. מצד זה יש ערך מיוחד לאותה הרשימה לכל חוקר ודורש באגדה בכלל.

את שאר הנספחות המובטחים בהקדמה ראשונה לספר האגדה (המבוא, המלון

---

*) נקוד זה, של הארמיים, נעשה ע"י המוטחה לדבר הד"ר ש. א. קאמניצקי.

הדקדוק הקצר) הוכרחו המסדרים לדחות לחוברת מיוחדה, שתצא בפני עצמה; הכרך השלישי גדל בלאו־הכי בכמותו, שלא לפי מדת שני הכרכים הקודמים, ואי אפשר היה עוד להוסיף עליו.

כאן, עם חתימת הספר—על המסדרים להתנצל על השניאות ועל הפגימות שיש למצוא פה ושם באחד מחלקי הספר. מי שיודע ומכיר עבודה כזו בכל הקיפה מה טיבה—הוא ימצא למסדרים זכות. עבודה כזו אי אפשר לה שתצא נקיה משגיאות בפעם הראשונה. על כמה מן השניאות כבר עמדו המסדרים מעצמם ועל כמה מהן העירום בחבתם אחרים. ובתת המסדרים תודה מראש לכל אלה שיוסיפו עוד להעירם על הפגימות שימצאו ב„ספר האגדה"—הם מביעים עם זה את תקותם, שבמהדורות הבאות, אם תבאנה, ישתדלו לשכלל את הספר עד כמה שיש בידם.

אלול תר"ע. אודיסה.

ספר ששי.

א.

עוֹלָם וּמְלֹאוֹ.

1. הָעוֹלָם.

א שלש בְּרִיּוֹת קדמו את העולם: המים והרוח והאש. המים הרו וילדו אפלה, האש הרתה וילדה אור, הרוח הרתה וילדה חכמה. לפיכך דוד אמר: „ברכי נפשי את ה', ה' אלהי גדלת מאד... המקרה במים עליותיו... המהלך על כנפי רוח... משרתיו אש לוהט..."[1]. אדם רואה עַמוד נאה אומר: ברוך המְחצב שנחצב ממנו; נאה העולם — ברוך המקום שחֲצָבוֹ ובראו בדבר; אשריך, העולם, שהקדוש־ברוך־הוא מלך בך. (שמ"ר טו).

ב אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שברא הקדוש־ברוך־הוא את העולם היה מרחיב והולך כשתי פְּקָעִיּוֹת של שֶׁתִי, עד שגער בו הקדוש־ברוך־הוא והעמידו, שנאמר: „עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו"[2]; והיו שאמר רֵיש־לָקִיש: מהו שנאמר: „אני אל שדי"[3] — אני אל שאמרתי לעולמי: די!

אמר ריש־לקיש: בשעה שברא הקדוש־ברוך־הוא את הים היה מרחיב והולך עד שגער בו הקדוש־ברוך־הוא ויִבְּשׁוֹ, שנאמר: „גוער בים וַיַּבְּשֵׁהוּ"[4]. (חג' יב).

ג תניא, רבי יוסי אומר: אוי להן לבריות, שרואות ואינן יודעות מה רואות, עומדות ואינן יודעות על מה הן עומדות. הארץ על מה עומדת? על העמודים, שנאמר: „המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון"[5]; עמודים על המים, שנאמר: „לרוקע הארץ על המים"[6]; מים על ההרים, שנאמר: „על הרים יעמדו מים"[7]; הרים ברוח, שנאמר: „יוצר הרים ובורא רוח"[8]; רוח בסערה, שנאמר: „רוח סערה עושה דברו"[9]; וסערה תלויה בזרועו של הקדוש־ברוך־הוא, שנאמר: „ומתחת זרועות עולם"[10]. וחכמים אומרים: על שנים־עשר עמודים עומדת, שנאמר: „יצב גבולות עמים למספר בני ישראל"[11]. ויש אומרים: על שבעה עמודים, שנאמר: „חכמה בנתה ביתה, חצבה עמודיה שבעה"[12]. ר' אלעזר בן שמוע אומר: על עמוד אחד וצדיק שמו, שנאמר: „וצדיק יסוד עולם"[13]. (שם:).

1 תהל' ק"ד, א, ג, ד. 2 איוב כ"ו, יא. 3 בר' ל"ה, יא. 4 נח' א', ד. 5 איוב ט', ו.
6 תהל' קל"ו, ו. 7 שם ק"ד, ו. 8 עמ' ד', יג. 9 תהל' קמ"ח, ח. 10 דב' ל"ג, כז. 11 שם ל"ב, ח.
12 מש' ט', א. 13 שם י', כה.

א) עמוד נאה — של אבן. המחצב — סלעים שחוצבין מהם אבנים. בדבר — במאמר. ב) פקעיות של שתי — כריכות של חוטים שמותחין אותן האורגים בשתי של האריג. שאמרתי לעולמי די — שלא יהא הולך ומתפשט עד אין סוף. ג) ומתחת זרועות עולם — זרועותיו של הקב"ה תחת העולם, שסובלות אותו. על י"ב עמודים — כלו' בזכות י"ב שבטי ישראל. שבעה עמודים — של התהום.

שבעה מְדורות הם, אלו הם: מדור עליון ומדור תחתון ואויר העולם וארבע רוחות. (אדר"נ לז).

ח' אמר ריש־לקיש: שבעה רקיעים הם, ואלו הם: וילון, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכון, ערבות. וילון — אינו מְשמש כלום, אלא נכנס שחרית ויוצא ערבית ומחדש בכל יום מעשה־בראשית; רקיע — שֶׁבּוֹ ח מ ה ולבנה, כוכבים ומזלות קבועים; שחקים — שבו רֵחַיִם עומדות וטוחנות מָן לצדיקים; זבול — שבו ירושלים ובית־המקדש ומזבח בנוי, ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן בכל יום; מעון — שבו כתות־כתות של מלאכי־השרת, שאומרות שירה בלילה וחָשות ביום, מפני כבודם של ישראל; מכון — שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד וַעֲלִיַּת טלָלים רעים ועלית אֲגָלִים וחדרה של סופה וסערה ומערה של קיטור, וכֻלם דלתותיהם של אש; ערבות — שבו צדק ומשפט וצדקה, גנזי חיים, גנזי שלום וגנזי ברכה, ונשמתם של צדיקים ורוחות ונשמות שעתידות להבראות, וטל שעתיד הקדוש־ברוך־הוא להחיות בו את המתים, ושם אופנים ושרפים וחיות־הקדש ומלאכי־השרת וכסא־הכבוד, ומלך אל חי וקַיָּם רם ונשא שוכן עליהם, וחשך ענן וערפל מקיפים אותו.

אמר רב אַחָא בר יעקב: עוד רקיע אחד יש למעלה מראשי החיות.

עד כאן יש לך רשות לְדַבר, מכאן ואילך אין לך רשות לדבר, שכֵּן כתוב בספר בן־סירא:

בְּמֻפְלָא מִמְּךָ אַל תִּדְרשׁ וּבִמְכֻסֶּה מִמְּךָ אַל תַּחְקֹר
בְּמַה שֶּׁהֻרְשֵׁיתָ הִתְבּוֹנֵן וְאֵין לְךָ עֵסֶק בְּנִסְתָּרוֹת. (חג' יב, יג).

ו אמר רבן יוחנן בן זכאי: מה תשובה השיבַתּו בת־קול לאותו רשע בשעה שאמר: „אעלה על במתי עב אדמה לעליון"[1] — יצתה בת־קול ואמרה לו: רשע בן רשע, בן־בנו של נמרוד הרשע, שהמריד כל העולם כֻלו עלי במלכותו! כמה שנותיו של אדם? שבעים שנה, „ואם בגבורות — שמונים שנה"[2]; והלא מן הארץ עד לרקיע מהלך חמש מאות שנה, ועוביו של רקיע מהלך חמש מאות שנה, וכן בין כל רקיע ורקיע; למעלה מהם חיות־הקדש, רגלי החיות כנגד כֻלם, קרסולי החיות כנגד כֻלם, שוקי החיות כנגד כֻלם, רְכוּבֵי החיות כנגד כֻלם, יַרְכֵי החיות כנגד כֻלם, גופי החיות כנגד כֻלם, צוארי החיות כנגד כֻלם, ראשי החיות כנגד כֻלם, וקרני החיות כנגד כֻלם; למעלה מהן כסא־הכבוד, ורגלי כסא־הכבוד כנגד כֻלם; ולמעלה מהם מלך אל חי וקים רם ונשא שוכן עליהם, — ואתה אמרת: „אעלה על במתי עב אדמה לעליון"! (שם יג.).

ז ארבעה רוחות נבראו בעולם: רוח פִּנת המזרח — משם יוצא אור לעולם; רוח פנת הדרום — משם טללי ברכה יורדים לעולם; רוח פנת המערב — משם אוצרות שלג ואוצרות ברד וקור וחום ונשמים יוצאים לעולם; רוח פנת הצפון — בְּרָאו ולא גמרו, שאמר: כל מי שיאמר: אני אלוה — יבוא ויגמור הפנה הזאת שהנחתי; זהו שנאמר: „נוטה צפון על תהו"[3].

[1] ישעי' י"ד, יד. [2] תהל' צ', י. [3] איוב כ"ו, ז.

ד) מדורות — מעונות. מדור עליון — השמים. מדור תחתון — הארץ. ח) נכנס שחרית — מתקפל ונכנס לתוך תיקו בזריחה והאור יוצא. ויוצא ערבית — מן התיק ומאפיל על האור. ירושלים וגו' — של מעלה. וחשות — שותקות. אגלים — נטפי מטר. ו) רכובי — ברכי.

ושם הוא מדורם של מזיקים ורוחות ושדים, ומשם יורדים לעולם, שנאמר: „מצפון תפתח הרעה"[1]. (פדר"א).

ח שבע מדות, שמשמשות לפני כסא־הכבוד, אלו הן: אמונה, צדק ומשפט, חסד ורחמים, אמת ושלום, שנאמר: „וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים, וארשתיך לי באמונה וידעת את ה'"[2]. (אדר"נ לג).

ט „גַם אֶת־זֶה לְעֻמַּת־זֶה עָשָׂה הָאֱלֹהִים"[3] — כל מה שברא הקדוש־ברוך־הוא ברא כנגדו: ברא הרים—ברא גבעות, ברא יַמים—ברא נהרות. (חג' טו).

י „גַם אֶת־זֶה לְעֻמַּת־זֶה עָשָׂה הָאֱלֹהִים"[3] — הקדוש־ברוך־הוא ברא כל העולם שנַים שנַים, זה תמורת זה וזה כנגד זה, להודיע שכל דבר ודבר יש לו שותף ויש לו תמורה ולולא זה לא היה זה: אילולי מות לא היו חיים ואילולי חיים לא היה מות; אילולי שלום לא היה רע ואילולי רע לא היה שלום; אילו היו כל בני אדם טפשים לא היו נִכרים שהם טפשים, ואילו היו כל בני אדם חכמים לא היו נִכרים שהם חכמים; אלמלא העניים לא היו נִכרים העשירים, אלמלא העשירים לא היו נִכרים העניים. ברא חן וברא כִעור, זכרים ונקבות, אש ומים, ברזל ועץ, אור וחושך, חום וקור, אכילה ורעבון, שתיה וצמאון, ים ויבשה, מעשה ובטלה, דאגה ורצון, שחוק ובכיה, רפואה וחולי. אם אין טהרה אין טומאה ואם אין טומאה אין טהרה; אם אין צדיק אין רשע ואם אין רשע אין צדיק—להודיע גבורתו של הקדוש־ברוך־הוא, שברא כל דבר בשתים ובשתוף, ולכל יש תמורה, חוץ מהקדוש־ברוך־הוא, שהוא אחד ואין לו שני. (מדי תמורה).

יא כל בריותָיו של הקדוש־ברוך־הוא לוין זה מזה: היום לוֶה מן הלילה והלילה לוה מן היום—ואין דנים זה עם זה כמו הבריות. הלבנה לוה מן הכוכבים והכוכבים לוים מן הלבנה; האור לוה מן השמש והשמש לוה מן האור; החכמה לוה מן הבינה והבינה לוה מן החכמה; החסד לוה מן הצדקה והצדקה לוה מן החסד; השמים לוים מן הארץ והארץ לוה מן השמים; התורה לוה מן המצות והמצות לוים מן התורה. בריותיו לוין זה מזה ומשלמין זה לזה — ובשר־ודם לֹוה מחברו ומבקש לבלעו בִרבית ובגזל.

הנוטל רבית אומר להקדוש־ברוך־הוא: למה אין אתה נוטל מעולמך שכר שהבריות בתוכו: שכר הארץ שאתה משקה, שכר הצמחים שאתה מעלה, שכר מאורות שאתה מאיר, שכר נשמה שנפחת, שכר גוף שאתה שומר. אמר הקדוש־ברוך־הוא: ראו כמה הלויתי ואיני נוטל רבית, וכמה הלותה הארץ ואינה נוטלת רבית, אלא אני נוטל את הקרן שהלויתי והיא נוטלת את שלה, שנאמר: „וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה"[4]. (תנח' משפטים).

---

[1] ירמ' א', יד. [2] הוש' ב', כא, כב. [3] קהל' ז', יד. [4] שם י"ב ז.

ח) שמשמשות וגו' — שהקב"ה נוהג בהן את עולמו. י) זה תמורת זה — זה חילופו והפוכו של זה. יא) היום לוה — שעות; שסתם יום ולילה של י"ב־י"ב שעות וכשאחד מהם ארוך יותר תריהו' כלוות מחברו. הלבנה לוה — אורה. השמים לוים — עבים. והארץ לוה — גשמים.

II. הַשָּׁמַיִם וְהַמְּאוֹרוֹת.

יב **שָׁ מַ יִ ם**—אמר ר' יוסי בר חנינא: שָׁם מים. במַתְנִיתָא תנא: **אש ומים; מלמד** שהביאם הקדוש-ברוך-הוא וטרְפָם זה בזה ועשה מהם רקיע.

דבר אחר: שמים—שהבריות משתוממין עליהם, לאמר: **של מה הם? של אש הם? של מים הם?** אֶתְמְהָא! (חג' יב.; ב"ר ד).

יג **שנים עשר מזלות ברא הקדוש-ברוך-הוא ברקיע, ועל כל מזל ומזל ברא לו שלשים** חַיִל, ועל כל חיל וחיל ברא לו שלשים לִגְיוֹן, ועל כל לגיון ולגיון ברא לו שלשים רַהֲטוֹן, ועל כל רהטון ורהטון ברא לו שלשים קַרְטוֹן, ועל כל קַרְטוֹן וקרטון ברא לו שלשים גַּסְטְרָא, ועל כל גסטרא וגסטרא תלה בו שלש מאות וששים וחמשה אלפי רבוא כוכבים כנגד ימות החמה. (בר' לב:).

יד בלילה, אף-על-פי שהוא לילה — יש אור לבנה וכוכבים ומזלות; ואימתי הוא חשך? בעלות השחר! הלבנה נכנסת והכוכבים נכנסים והמזלות הולכים — אותה שעה אין חשך גדול ממנו. ואותה שעה הקדוש-ברוך-הוא עונה לעולם ומלואו ומעלה את השחר מתוך החשך ומאיר לעולם.

אַיֶּלֶת-השחר, כשאורה בוקע לעלות — בתחלה היא באה קִמְעָא קמעא, ואחר-כך היא מְנַפֶּצֶת ובאה, ואחר-כך היא פָּרָה וְרָבָה, ואחר כך היא מַשְׁבַּחַת והולכת.

(שו"ט; אגא"ם; יומא כט).

טו תניא, רבי אומר: אינו דומה תִּמּוּר של לבנה לתִמּוּר של חמה; תִּמּוּר של לבנה מִתַּמֵּר ועולה כמקל, תִּמּוּר של חמה מפציע לכאן ולכאן. (יומא כח:).

טז אמר רב: בשעה שגלגל חמה ולבנה נכנסים לִטּוֹל רשות מלפני הקדוש-ברוך-הוא עיניהם כהות מזיו השכינה ומבקשים לצאת להאיר לעולם ואינם רואים כלום, ומה הקדוש-ברוך-הוא עושה להם? מורה לפניהם חצים ומהלכים לאורם, זהו שנאמר: „שמש ירח עמד זְבֻלָה, לאור חציך יהלכו, לנגה ברק חניתך"[1].

אמר ר' לוי: בכל יום ויום הקדוש-ברוך-הוא יושב בדין על גלגל חמה ולבנה, שאין מבקשים לצאת להאיר לעולם. מה הם אומרים?—הבריות מְקַטְּרִים לנו, הבריות משתחוים לנו. אמר ר' יוֹסְטָא בר שוּנֵם: מה הקדוש-ברוך-הוא עושה להם? יושב עליהם בדין ויוצאים ומאירים לעולם בעל-כרחם. זהו שנאמר: „בבקר בבקר משפטו יתן לאור לא נעדר"[2]. (ויק"ר לא).

[1] חב' ג, יא. [2] צפ' ג, ה.

יב) **במתניתא תנא** — בברייתא (במשנה חיצונית) שנו. **וטרפם** — ערבם. **אתמהא** — מלת קריאה לתמיהה. יג) לגיון, רהטון, קרטון, גסטרא — כולם **שמות של גדודים וחיילות** בלשון רומית. יד) קמעא קמעא — מעט מעט. מנפצת — מקרנת **ומפצלת אורה. משבחת והולכת** —הולכת ויפה. טו) תימור —עמוד האורה בשעת תחלת זריחת. **עולה כמקל** —בוקיעה **מפציע לכאן ולכאן** —מתפצל בלולבים.

יז כשבאים לְבָּנֵס אינם יודעים היכן הולכים, מפני אורו של מעלה, והם עומדים ברקיע ושוהים לְבָּנֵס, והקדוש־ברוך־הוא זורק לפניהם לפידים וחצים וברקים,—למקום שהוא זורק שם הם מהלכים. (שו"ט יט).

יח „מֶרְכָּבוֹ אַרְגָּמָן"[1] — זה השמש שהוא נתון למעלה ועולה במרכבה ומאיר לעולם, ורוכב מעוטר כחתן, שנאמר: „והוא כחתן יוצא מחופתו וגו'"[2]. (במ"ר יב; פדר"א ו).

יט גלגל חמה יש לו נַרְתִּיק, ובְרֵכָה של מים לפניו. בשעה שהוא יוצא הקדוש־ברוך־הוא מתיש כחו במים, שלא יֵצא וישרוף את העולם. (ב"ר ו).

כ אמר ר' לֵוִי: מפני מה אין קולו של אדם נשמע ביום כדרך שנשמע בלילה? מפני גלגל חמה, שמנסר ברקיע, כחָרָש המנסר בארזים, ואותו חָרָג של יום „לָא" שמו. (יומא כ:).

כא שנו רבותינו: אלמלא גלגל חמה—נשמע קול המונה של העיר, ואלמלא קול המונה של העיר—נשמע קול גלגל חמה.

שנו רבותינו: שלשה קולות הולכים מסוף העולם ועד סופו והבריות בינתים ואינם מרגישים; ואלו הם: קול גלגל חמה (וקול המונה של העיר וקול נשמה בשעה שיוצאת מן הגוף). (שם; ב"ר ו).

כב שנו רבותינו: בין־השמשות ספק מן היום ומן הלילה, ספק כֻּלּוֹ מן היום, ספק כֻּלּוֹ מן הלילה. ואיזהו בין־השמשות? מִשֶּׁתשקע החמה, כל זמן שפני מזרח מאדימין. הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון — בין־השמשות; הכסיף העליון והִשְׁוָה לתחתון — זהו לילה, דברי ר' יהודה. ר' נחמיה אומר: כדי שיהלך אדם משתשקע החמה חצי מיל. ר' יוסי אומר: בין־השמשות כהרף־עין, זה נכנס וזה יוצא, ואי־אפשר לעמוד עליו. (שבת לד:).

כג אמר ר' חנינא: הרוצה לידע שעורו של ר' נחמיה, יניח חמה בראש הכרמל וירד ויטבול בים ויעלה — וזהו שעורו של ר' נחמיה. (שם לה.).

כד בערבית צריך אדם לומר: יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתוציאני מאפֵלה לאורה. בשחרית צריך לומר: מודה אני לפניך, ה' אלהי, שהוצאתני מאפֵלה. במנחה צריך אדם לומר: יהי רצון מלפניך, ה' אלהי, שכשֵׁם שזִכיתני לראות חמה בזריחתה כך תזכני לראות בשקיעתה. (ב"ר סח).

כה הרואה חמה בתקופתה, לבנה בגבורתה, כוכבים במסלותם, מזלות כסדרם—אומר: ברוך עושה מעשה בראשית. (בר' נט:; ויק"ר כג).

כו תניא, רבי אליעזר אומר: עולם לאַכְסַדְרָה הוא דומה ורוח צפונית אינה מסובבת.

[1] שה"ש ג', י. [2] תהל' י"ט, ו.

יז) כשבאים להכנס — חמה ולבנה בשקיעתן. יח) ארגמן — כלו' מראה אדמומות של הזריחה. יט) נרתיק — תיק כמין כיס. מתיש — מחליש. כ) חרג של יום — אבק זוהר החמה שהוא כעין נסורת שנופלת מגלגל חמה המנסר ברקיע ונראית בחלל העולם. לא שמו — לשון אין ואפס; כלו' אין בו ממש. כא) המונה של העיר — רומא. כב) מן היום ומן הלילה — מקצתו של יום ומקצתו של לילה. הכסיף — נעשה כהה. התחתון — החלק התחתון של הרקיע. לעמוד עליו — להרגיש בו. כה) בתקופתה — בתחלת המחזור בכל כ"ח שנה. כו) לאכסדרה — בנין שאין לו דופן רביעית. אינה מסובבת — במחיצה.

וכיון שחמה מגעת לקרן מערבית־צפונית נכפפת ועולה למעלה מן הרקיע. רבי יהושע אומר: עולם לְקֻבָּה הוא דומה, ורוח צפונית מסובבת, וכשחמה מגעת לקרן מערבית־צפונית מקפת וחוזרת אחורי הכִּפָּה, שנאמר: „הולך אל דרום וסובב אל צפון"[1]—הולך אל דרום ביום, וסובב אל צפון בלילה; „סובב סובב הולך הרוח ועל סביבותיו שב הרוח"[1] — אלו פני מזרח ופני מערב, שפעמים מסבבִתָּם ופעמים מְהַלְּכְתָּם. (ב"ב כה.).

כז שלש מאות וששים וחמשה חלונות ברא הקדוש־ברוך־הוא שישתמש בהם העולם, מאה ושמונים ושנים במזרח ומאה ושמונים ושנים במערב ואחד באמצעו של רקיע, שממנו יצא השמש מתחִלת מעשה בראשית. (ירוש' ר"ה א).

כח אמר ר' שמעון בן יוחאי: אין אנו יודעים אם [גלגל חמה ולבנה] פורחים באויר, ואם שָׁפִים ברקיע, ואם מהלכים הם כדרכם; הדבר קשה מאד, ואי־אפשר לבריות לעמוד עליו. (ב"ר ו).

כט אמר לו אנטונינוס לרבי: מפני מה חמה יוצאת במזרח ושוקעת במערב? אמר לו: אלו היה חִלּוּף הדברים אף כך היית אומר לי. אמר לו: כך אני אומר לך: מפני מה שוקעת במערב? אמר לו: כדי לִתֵּן שלום לקונָהּ, שנאמר: „וצבא השמים לך משתחוים"[2]. אמר לו: ותבוא עד חצי הרקיע ותתן שלום ותכנס? — משום פועלים ומשום עוברי דרכים. (סנה' צא.).

ל שנו רבותינו: חכמי ישראל אומרים: גלגל קבוע ומזלות חוזרים, וחכמי אומות־העולם אומרים: גלגל חוזר ומזלות קבועים. אמר רבי: תשובה לדבריהם: מעולם לא מצינו עֲגָלָה בדרום וְעַקְרָב בצפון.

חכמי ישראל אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע, ובלילה למעלה מן הרקיע; וחכמי אומות־העולם אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למטה מן הקרקע. אמר רבי: ונראים דבריהם מדברינו, שביום מעינות צוננים ובלילה רותחים.

[1] קהל' א', ו. [2] נחמ' ט', ו.

למעלה מן הרקיע — ומהלכת רוח צפונית מעל גגו של רקיע. לקובה — אוהל מוקף מכל צד. מקפת וחוזרת אחורי הכיפה — כלו' יוצאת דרך חלון וסובבת מאחורי כפת הרקיע. הולך אל דרום ביום וגו' — היקף היום שהוא בתוך החלל קרוי הילוך, והיקף הלילה מחוץ לחלל קרוי סיבוב; וביום אפילו כשהוא קצר ביותר השמש מהלך כל רוח דרומית, ובלילה אפילו קצר ביותר סובב כל רוח צפונית. פעמים מסבבתם — ביום קצר של תקופת טבת שהחמה יוצאת בקרן מזרחית דרומית ושוקעת בקרן מערבית דרומית, וסובבת בלילה שלש רוחות. ופעמים מהלכתם — ביום ארוך של תקופת תמוז, שהיא יוצאה בקרן מזרחית צפונית ושוקעת בקרן מערבית צפונית. כח) שפין ברקיע — מנסרים בעובי רקיע. מהלכים הם כדרכם — מתגלגלים והולכים. כח) מפני מה שוקעת במערב —ואינה נכנסת בשקיעתה למקום שיצאה משם במזרח. שלום לקונה —להקב"ה, שהשכינה במערב. ותבוא עד חצי הרקיע— ותשתחוה מרחוק. משום פועלים וגו' — שאלו בן היה מחשיך עליהם פתאם, שכשהחמה באמצע הרקיע היא מאירה ביותר וכשתשקע שם תבא החשכה פתאם. ל) גלגל קבוע—גלגל הרקיע עומד במקום אחד. חוזרים — סובבים במקומם. מעולם לא מצינו עגלה וגו' —ואילו היה הגלגל חוזר היה המזל מתגלגל וחוזר עמו לכל רוח. (עגלה ועקרב שני מיני מזלות). ובלילה רותחים — שהחמה מחממתן מלמטה.

תניא. ר' נתן אומר: בימות החמה חמה מהלכת **בגובה של רקיע, לפיכך כל** העולם כלו רותח ומעינות צוננים; בימות הגשמים חמה מהלכת **בשפולי הרקיע, לפיכך** כל העולם כלו צונן ומעינות רותחים.

שנו רבותינו: בארבעה שבילים חמה מהלכת: ניסן אייר וסיון — מהלכת בהרים, כדי לפשר את השלגים; תמוז אב ואלול — מהלכת בישוב, כדי לבשל את הפרות; תשרי מרחשוון וכסלו — מהלכת בימים, כדי ליבש את הנהרות; טבת שבט ואדר — מהלכת במדבר, שלא ליבש את הזרעים. (פס' צד).

לא אמר ר' יהודה בר אלעאי: השמש הזה נתון בתוך תיקו, שנאמר: „לשמש שם אוהל בהם"[1], ובתקופת תמוז הוא יוצא מתיך תיקו לבשל את הפירות. (תנח"ק תצוה).

לב ר' אליעזר הגדול אומר: כיון שהגיע חמשה עשר באב תשש כחה של חמה. (ב"ב קכא:).

לג „יום ליום יביע אמר וגו'"[2] — אלו ארבע תקופות השנה: באחד בתקופת ניסן ובאחד בתקופת תשרי היום והלילה שוים. מתקופת ניסן עד תקופת תמוז היום לוה מן הלילה, ומתקופת תמוז עד תקופת תשרי היום פורע ללילה; ומתקופת תשרי עד תקופת טבת הלילה לוה מן היום, ומתקופת טבת עד תקופת ניסן הלילה פורע ליום. נמצא בתקופת ניסן ובתקופת תשרי אינם חיבים זה לזה כלום. נוטלים בצניע ופורעים בצניע, ואין כל בריה שומעת ביניהם דבר — „אין אמר ואין דברים בלי נשמע קולם"[3]. (שו"ט יט; מה"ג בר').

לד אמר ר' יוחנן: מהו שנאמר: „המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו"?[4] — מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה ולא פגימתה של קשת.

אמר ר' לוי: אין אחד מן המזלות הללו שהם מהלכים ברקיע רואה מה שלפניו אלא שלאחוריו, כאדם היורד מעל הסלם ופניו לאחוריו, כדי שיהא כל מזל ומזל אומר: אני הוא הראשון — הוי „שלום במרומיו".

תני ר' שמעון בן יוחאי: לפי שהרקיע של מים והכוכבים של אש והם דרים זה עם זה ואין מזיקים זה את זה, לפיכך „עושה שלום במרומיו". (ר"ה כג:; ירוש' שם ב; דב"ר ה)

לה עקצו של עקרב מונח בנהר דינור. (בר' יט).

לו „ועיש על בניה תנחם"[5] — למה עיש הולכת אחרי כימה? שאומרת לה: הב לי בני! שבשעה שהקדוש־ברוך־הוא בקש להביא מבול לעולם נטל שני כוכבים מכימה והביא מבול לעולם; וכשבקש לסתמה, נטל שני כוכבים מעיש וסתמה. (שם).

לז מהו זיקין? אמר שמואל: כוכב שביט.

ואמר שמואל: נהירין לי שבילי רקיע כשבילי נהרדעא, חוץ מכוכב שביט, שאיני

[1] תהל' י"ט, ה. [2] שם שם, ג. [3] שם שם, ד. [4] איוב כה, ב. [5] שם לח, לב.

בשפולי רקיע — והחמה קרובה יותר למים שבצדי העולם, שמהם המעינות יוצאים. לפשר — להמס ולחמם. לב) תשש — לש. לג) לוה — ישעית. בצניע — בסתר. לד) לא ראתה חמה פגימתה וגו' — כלו' הלבנה והקשת מופנות תמיד כלפי החמה בצד הגבנוני שבהן ולא בצד השקערורי. לה) עוקצו של עקרב וגו' — זנבו וסופו של מזל עקרב נתון בנהר דינור כדי לצננו. לו) עיש... כימה — שתי קבוצות כוכבים, והראשונה הולכת אחרי השניה. לז) כוכב שביט — כוכב שיוצא ממנו שרביט ארוך של אור ונראה ברקיע לפרקים (קאמעטע). נהירין — ידועים וברורים

יודע מה הוא. ומקובלנו שאינו עובר כסיל. ואלו עובר כסיל העולם חָרֵב. — והרי אנו רואים שעבר? — זיוו הוא שעבר ונראה כאלו הוא עובר. רב הונא בנו של ר׳ יהושע אומר: וילון הוא שנקרע ונגלל ונראה אור של רקיע. (בר׳ נח:).

לח שנו רבותינו: בזמן שהחמה לוקה סימן רע לכל העולם כֻלו. משל למה הדבר דומה? — למלך בשר־ודם שעשה סעודה לעבדיו והניח פָּנָס לפניהם. כעס עליהם ואמר לעבדו: טול פנס מפניהם והושיבם בחושך.

תניא. רבי מאיר אומר: כל זמן שמאורות לוקים— סימן רע לשונאיהם של ישראל, מפני שמלומדים במכותיהם. משל לסופר שבא לבית־הספר ורצועה בידו. מי דואג? — מי שרגיל ללקות בכל יום ויום הוא דואג.

שנו רבותינו: בזמן שהחמה לוקה — סימן רע לאומות־העולם; לבנה לוקה— סימן רע לשונאיהם של ישראל, משום שישראל מונים ללבנה ואומות־העולם לחמה. לוקה במזרח — סימן רע ליושבי מזרח, במערב — סימן רע ליושבי מערב, באמצע הרקיע — סימן רע לכל העולם כֻלו. פניו דומה לדם — חרב בא לעולם, לשק — חֲצִי־רעב באים לעולם, לזה ולזה — חרב וחצי־רעב באים לעולם. לקה בכניסתו — פורענות שוהה לבוא, ביציאתו — פורענות ממהרת לבוא לעולם; ויש אומרים: חִלוּף הדברים. ואין לך כל אומה ואומה שהיא לוקה, שאין אלהיה לוקה עמה, שנאמר: „ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים״[1]. ובזמן שישראל עושים רצונו של מקום אין מתיְראים מכל אלו, שנאמר: „כה אמר ה׳ אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחָתו כי יֵחַתּו הגוים מהמה״[2] — הגוים יחתו ואין ישראל „יחתו״. (סוכה כט.).

לט אמר ר׳ שמעון בן פזי אמר ר׳ יהושע בן לוי משום בר־קפרא: כל היודע לחַשב בתקופות ומזלות ואינו חושב — עליו הכתוב אומר: „ואת פועל ה׳ לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו״[3]. אמר ר׳ שמואל בן נחמני אמר ר׳ יוחנן: מנַיִן שמצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות, שנאמר: „ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים״[4] — איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים? הֱוֵי אומר: זה חִשוב תקופות ומזלות. (שבת עה.).

III. הָאָרֶץ.

מ כל העולם כלו שליש יַמים, שליש מדברות, שליש יבשה. (תוס׳ פס׳ צד עפ״י מד׳).

מא מצרים היה ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, ומצרים אחד מששים בכוש, וכוש אחד מששים בעולם, ועולם אחד מששים בגן, וגן אחד מששים בעדן, ועדן אחד מששים בגיהנם; נמצא כל העולם כֻלו ככסוי קדרה לגיהנם. (פס׳ צד.).

[1] שמ׳ י״ב, יב. [2] ירמ׳ י׳, ב. [3] ישע׳ ה׳, יב. [4] דב׳ ד׳, ו.

לז. כסיל —שם כוכב (אָרִיָן). וילון — רקיע התחתון ששמו וילון. ונראה אור של רקיע —של הרקיע השני ששמו רקיע וממנו אור יוצא, וזהו כוכב שביט שנראה בלילה דרך הקרע. לח) שהחמה לוקה — כשהלבנה מפסקת בין החמה ובין הארץ החמה מתקדרת, וזוהי לִקוי שלה. פּנס—מנורה. לשונאיהם של ישראל — כלו׳ לישראל, אלא שתלה הקללה בשונאים. שמלומדים — שרגילים. לסופר — למלמד תינוקות. מונים— חדשי השנה. לט) לחַשב בתקופות ומזלות — חשבון

מב ר׳ נתן אומר: כל הישוב כלו תחת כוכב אחד יושב; **תדע, שהרי אדם נותן עינו** בכוכב אחד, הולך למזרח עומד כנגדו, לארבע רוחות העולם **עומד כנגדו.** (פס׳ צד).

מג אמר רבי יומי בר חנינא: מהו שנאמר: „בארץ **לא עבר בה איש ולא ישב אדם** שם"[1]—וכי מאחר שלא עבר היכן ישב? אלא, ארץ שגזר **עליה אדם הראשון** לישוב — נתישבה, ארץ שלא גזר עליה אדם הראשון לישוב — לא נתישבה. (סוטה מו:).

מד שאל אלכסנדרוס מוקדון את זקני הנגב, אמר להם: **מן השמים לארץ רחוק או** ממזרח למערב? אמרו לו: ממזרח למערב; **תדע,** שהרי חמה במזרח הכל מסתכלין בה, חמה במערב הכל מסתכלין בה, חמה באמצע רקיע — אין הכל מסתכלין בה. וחכמים אומרים: זה וזה כאחד שוים; אלא חמה באמצע רקיע מה טעם אין הכל מסתכלין בה? משום שעומדת בגלוי ואין דבר מכסה אותה. (תמיד לא, לב).

מה **שפופרת** היתה לו לרבן גמליאל, שהיה מביט וצופה **בה אלפים אמה ביבשה וכנגדה** אלפים בים. הרוצה לידע כמה עמקו של גיא — מביא שפופרת ומביט בה **וידע כמה עמקו** של גיא; והרוצה לידע כמה גבהו של דקל — מודד קומתו וצלו **וצל קומתו וידע כמה גבהו של דקל.** (עיר׳ מג:).

IV. בְּרָקִים וּרְעָמִים. עֲנָנִים וּגְשָׁמִים. קֶשֶׁת וּזְוָעוֹת.

מו על הזיקין **ועל** הזועות **ועל** הרעמים **ועל** הרוחות **ועל** הברקים **אומר: ברוך שכחו** וגבורתו מלא עולם. על ההרים ועל הגבעות ועל הימים ועל הנהרות ועל המדברות **אומר:** ברוך עושה מעשה-בראשית. ר׳ יהודה אומר: הרואה את הים הגדול אומר: ברוך שעשה את הים הגדול — בזמן שרואהו לפרקים. (בר׳ נד.).

מז אמר ר׳ **ברכיה הכהן**: הברק הזה תולדת אש של מעלה הוא; **כשהוא יוצא מבהיק** אורו מסוף **העולם ועד סופו.** (תנה"ק בהעלותך; ויק"ר לא).

מח **אמר רבא: ברק יחידי** וברק לבן וברק ירוק **ועננים שעולים** בקרן **מערבית ובאים** מקרן דרומית, **ושני עננים** שעולים אחד כלפי חברו — **כלם** קשים. **אימתי בלילה, אבל** **בבקר אין בהם ממש.**

מהו **רעמים? אמר שמואל:** עננים בגלגל, שנאמר: „קול רעמך בגלגל האירו ברקים תבל, **רגזה ותרעש הארץ**"[2]. וחכמים אומרים: **עננים ששופכים** מים זה לזה. ר׳ אחא בר יעקב **אמר**: ברק חזק שמבריק בענן ומשבר גלידי **קרח. רב אשי אמר**: העננים

[1] ירמ׳ ב׳, ו. [2] תהל׳ ע"ז, יט.

הזמנים של הילוך המזלות. מב) תדע — סימן וראיה לדבר. מג) **שלא גזר עליה וגו׳** — „ולא ישב אדם עליה" כלומר שלא גזר עליה ישוב. מד) רחוק — יותר. **אין הכל מסתכלין בה** — מפני שהיא קרובה ביותר. בנלוי — מכוונת כלפי הצופה. מה) **שפופרת** —קנה. קומתו וצלו— של עצמו, כדי שידע כמה בין זה לזה. וצל קומתו — של הדקל, **ומתוך זה ידע** כמה **שיעורו של גוף הדקל.** מו) **הזיקין** — כוכבי שבט (קאָמעטען). הזועות — **רעש הארץ. לפרקים** — **לעתים.** מז) **מבהיק** —מזרית. מח) כולם קשים — ויש להוש שיזיקו. **עננים בגלגל** — **עננים מתחככים ומשמעקול.**

מחולחלים ובאה הרוח ומנשבת על פיהם ודומה כרוח על פי חבית, ומסתברא כרב אחא בר יעקב, שהברק מבריק והעננים מנהמים — ויורדים גשמים. (בר' נט).

מט „וְדֶרֶךְ לַחֲזִיז קֹלוֹת"[1] — הרבה קולות בראתי בעבים, וכל קול וקול בראתי לו שביל בפני עצמו, כדי שלא יהו שני קולות יוצאים משביל אחד, שאלמלי שני קולות יוצאים משביל אחד מחריבים את העולם. (ב"ב טז).

נ אמר ר' יהושע בן לוי: לא נבראו רעמים אלא לפשט עקמומיות שבלב, שנאמר: „והאלהים עשה שייראו מלפניו"[2]. (בר' נט).

נא ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש. ר' יוחנן אמר: אין עננים אלא מלמעלה, שנאמר: „וַאֲרוּ עִם עֲנָנֵי שְׁמַיָּא"[3]. ר' שמעון בן לקיש אמר: אין עננים אלא מלמטה, שנאמר: „מעלה נשיאים מקצה הארץ"[4]. על דעתו של ר' יוחנן — לאחד שכִּבֵּד את חברו חבית של יין וקנקנה; ר' שמעון אומר: לאחד שאמר לחברו הַלְוֵנִי סאה של חטים, אמר לו: הָבֵא קופתך ובוא מדוד, כך הקדוש־ברוך־הוא אומר לארץ: הביאי ענגך וקבלי גשמים. (ב"ר יג)

נב תניא, רבי אליעזר אומר: כל העולם כֻּלּוֹ מִמֵּימֵי אוקינוס הוא שותה, שנאמר: „ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה"[5]. אמר לו רבי יהושע: והלא מימי אוקינוס מלוחים הם? אמר לו: מתמתקים בעבים. רבי יהושע אומר: כל העולם כֻּלּוֹ ממים העליונים הוא שותה, שנאמר: „למטר השמים תשתה מים"[6]; אלא מה אני מְקַיֵּם „ואד יעלה מן הארץ"? מלמד שהעננים מתגברים ועולים לרקיע ופותחים פיהם כנאד ומקבלים מי מטר, שנאמר: „יזקו מטר לאדו"[7], ומנוקבים הם ככברה ובאים ומחַשְּׁרִים מים על גבי קרקע, שנאמר: „חשרת מים עבי שחקים"[8], ואין בין טפה לטפה אלא כמלא נימא. (תענ' ט).

נג „מִי־פִלַּג לַשֶּׁטֶף תְּעָלָה"[1] — הרבה טִפִּין בראתי בעבים, וכל טפה וטפה בראתי לה דְפוּס בפני עצמה, שלא יהו שתי טפין יוצאות מדפוס אחד, שאלמלי שתי טפין יוצאות מדפוס אחד— מְטַשְׁטְשׁוֹת את הארץ ואינה מוציאה פירות. (ב"ב טז).

נד אמר ר' שמעון בן אלעזר: אין לך טפה יורדת מלמעלה שאין הארץ עולה כנגדה טְפָחַיִם.

אמר ר' לוי: המים העליונים זכרים והתחתונים נקבות, והם אומרים אלו לאלו:

[1] איוב ל"ח, כה. [2] קהל' ג', יד. [3] דנ' ז', יג. [4] תהל' קל"ה, ז. [5] בר' ב', ו. [6] דב' י"א, יא. [7] איוב ל"ו, כז. [8] ש"ב כ"ב, יב.

מחולחלים — עשוים חללים ונקבים. מסתברא — הדעת נוטה לומר. מט) שביל — דרך. נ) לפשוט עקמומיות שבלב — כלו' להטיל על האדם אימת שמים ויתיישר לבו. נא) אין עננים אלא מלמעלה — כלו' העננים באים משמים. מלמטה—מן הארץ. חבית של יין וקנקנה— יין עם הכלי. הלוני — השאילני. קופתך — סלך. נב) מתמתקים —נעשים מתוקים. יזוקו — דרש „יזוקו" מלשון זק (נאד בארמית). ומחשרים —בוררים ומעריפים. בין טפה לטפה — ריוח. כמלא נימא — כמלא השערה. נג) דפוס -- מקום מושב. מטשטשות — מוחקות ושוטפות. נד) אין לך טפה וגו' — כלו' בנגד כל טפה של גשמים שיורדת מלמעלה התהום מעלה מלמטה שתי טפות; ובגמרא (תענ' כה:) גרס ת' טפה טפיים —טפח טפחים. העליונים—של גשמי העבים. והתחתונים — של התהום.

קבלו אותנו, אתם בריותיו של הקדוש-ברוך-הוא ואנו שלוחיו. מיד הם מקבלים אותם, זהו שנאמר: „תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד; אני ה' בראתיו"[1] — לכך בראתיו, לתקונו של עולם ולישובו. (ב"ר יג).

נה „יַעֲרֹף כַּמָּטָר"[2] — שברו הבריות ערפן מיד מטר יורד. „והשקה את כל פני האדמה"[3] — הכל מתברך: משא-ומתן מתברך, והפְּרַגְמַטוּטִין מְרַוְיחִים, והחולים מרויחים ואבריהם רָפִים עליהם.

אֲבִימִי מן חַבְרַיָא היה מבקר חולים. כשירדה רְבִיעָה שאלו אותו: מה הם עושים? אמר להם: נינוחו.

אף אבן טובה מַרְגֶּשֶׁת; אף הדגים מרגישים.

אמר ר' פנחס: היה מעשה בעכו וצדו דג ושָׁמוּהוּ שלש מאות ליטרין, ושְׁקָלוּהו ומְצָאוּהו מאתים ליטרין. היה שם דַיָּג זקן אחד אמר להם: שלא ירדה הרביעה. כיון שירדה, צדו דג אחד ושמוהו מאתים לטרין ושקלוהו ומצאוהו שלש מאות לטרין. (ב"ר יג; ילק"ש בר').

נו אמר רב חָנָא בַּגְדָתָאָה: מטר — משקה, מַרְוֶה ומְזַבֵּל ומעַדֵּן וממשיך. (כת' י:).

נז „חזיז" — שהוא עושה חזיונות ברקיע ומַשרה רוח-קודש על הבריות. (ב"ר יג).

נח שנו רבותינו: „יוֹרֶה"[4] — שֶׁמּוֹרֶה את הבריות להטיח גגותיהם ולהכנים את פירותיהם ולעשות כל צרכיהם; דבר אחר: שמַּרְוֶה את הארץ ומשקה עד תהום, שנאמר: „תלמיה רַוֵּה נחת גדודיה ברביבים תמוגגנה צמחה תברך"[5]; דבר אחר: „יורה", שיורד בנחת ואינו יורד בזעף. או אינו, אלא „יורה" שמַּשִּׁיר את הפרות ומַשטיף את הזרעים ומשטיף את האילנות? תלמוד לומר: „מלקוש", מה מלקוש לברכה אף יורה לברכה. או אינו, אלא מלקוש, שמפיל את הבתים ומשבר את האילנות ומעלה סַקָּאין? — תלמוד לומר „יורה". מה יורה לברכה אף מלקוש לברכה. ויורה עצמו מנין? שנאמר: „ובני ציון גילו ושמחו בה' אלהיכם כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון"[6]. (תענ' ו.).

[1] ישעי' מ"ה, ח. [2] דב' ל"ג, כ. [3] בר' ב', ו. [4] דב' י"א, יד. [5] תה' ס"ה, יא. [6] יואל ב', כג.

נה) **שברו הבריות ערפן** — כפפו קומתם ונצטערו. **והפרגמטוטין** — המוחרים. **החולים מרויחים** — ירווח להם ממחלתם. **רפים** — קלים ונוחים. **רביעה** — גשם. **נינוחו** — באה להם מנוחה. **אבן טובה מרגשת** — שמבהקת ביותר אחר הגשם. **שמוהו** — אמדו את משקלו קודם שנתנוהו במאזנים. **שלא ירדה הרביעה** — והוא כחוש וקל בגופו. נו) **ומזבל** — מדשן את הארץ. **ומעדן** — נותן עדון וחיו בפירות. **וממשיך** — נותן טעם טוב בפירות להמשיך את הלב. נז) **חזיז** — למה נקרא הענן בשם חזיז. **עושה חזיונות ברקיע** — משתנה לכמה גוונים. נח) **יורה** — למה נקרא גשם מרחשון בשם יורה? **שמורה את הבריות** — דרש „יורה" מלשון הוראה. **להטיח גגותיהם** — מפני הדלף. **להכנים את פירותיהם** — מן השדות שלא ירקבו. **ולעשות כל צרכיהם** — לימות הגשמים. **שמרוה את הארץ** — דרש יורה לשון רוויה והשקאה. **או אינו** — שמא אינו כך. **אלא יורה שמשיר וגו'** — ויורה לשון קללה מלשון יריית חצים. **שמשיר** — מפיל את הפירות מאילנות. **מה מלקוש לברכה** — שהרי פירות אינם מצוים בזמנו והוא יורד על המלילות וממלא את התבואה בקשיה. **הסקאין** — מיני רמשים קשים לתבואה. **המורה לצדקה** — היורה לברכה.

נט אם יקלוט אדם מטר מאוירו של סדום ויתן בערוגה אינה מצמחת. (ב"ר מט).

ס אמר רב יהודה: רוח שלאחר גשמים כגשמים, ענן שלאחר גשמים כגשמים, חמה שלאחר גשמים כשני גשמים.

אמר רבא: יפה שלג להרים כחמשה גשמים לקרקע.

ואמר רבא: שלג—להרים, גשמי גבורה—לאילנות, גשמי נחת—לפֵּרות; ערפל אפילו לגרעין שתחת העפר — יפה לו. (תעני ג, ד).

סא אמר ר' יוחנן: סִמָן למטר—פורחות. מהו פורחות? אמר רב פפא: עננים קלושים תחת עננים עבים. אמר רב יהודה: זרזיף לפני גשמים — יָרְדוּ גשמים, וסמנך: נפה שלאחר גשמים— הגשמים פוסקים, וסמנך: חַרְיוֹנִים של עזים. (שם ט:).

סב אמרו במערבא: עננים חשכים—מרובים מֵימיהם; עננים בהירים—מועטים מימיהם. (שם י.).

סג אמר ר' יהושע בן לוי: הרואה את הקשת בענן צריך שיפול על פניו. היו מְקללים: על כך במערבא, משום שנראה כמי שמשתחוה לקשת. (בר' נט).

סד דרש ר' יהודה בר נחמני מתורגמני של ריש־לקיש: כל המסתכל בקשת עיניו כהות, שנאמר: „כמראה הקשת אשר יהיה בענן ב י ו ם ה ג ש ם... ה ו א מ ר א ה דמות כבוד ה'"[1]. (חג' טז).

סה מהו זְוָעוֹת? אמר רב קטינא: רַעַש. רב קטינא היה מהלך בדרך, כשהגיע על פתחו של בית־אוב נשמעה זְוָעָה. אמר: כלום יודע בעל־אוב זועה זו מַהִי? הרים עליו קולו: קטינא, קטינא! למה איני יודע? בשעה שהקדוש־ברוך־הוא זוכר את בניו ששרוים בצער בין אומות־העולם מוריד שתי דמעות לים הגדול וקולו נשמע מסוף העולם עד סופו, וזוהי זְוָעָה. רב קטינא שלו אמר: [הקדוש־ברוך־הוא] סופק כפיו. ר' נתן אומר: אנחה מתאנח. וחכמים אומרים: בועט ברקיע. ר' אחא בר יעקב אמר: דוחק את רגליו תחת כסא הכבוד. (בר' נט).

V. אֵש. רוּחַ.

. "תגיי. ר' יוסי אומר: האור — עלה במחשבה לִבְראות בערב־שבת ולא נברא עד

[1] יחז' א', כח.

נט) יקלוט—יקבל. מאוירו של סדום— שהוא מלא אדים רעים מים המלח. ס) כגשמים— יפה לעולם כגשמים. כשני גשמים —כאלו ירד גשם שתי פעמים. שלג להרים — שאינם מחזיקים מימי גשמים והשלג שוהה עליהם ומרוה אותם. שלג להרים —שלג יפה להרים. ערפל — גשמים דקים ביותר שנראים כערפל. סא) קלושים —דקים. זרזיף —גשם דק ביותר. ירדו גשמים —סימן שירדו אחריו גשמים מרובים. וסמנך נפה — שבתחלת ניפוי הקמח מוציאה דק דק, ואח"כ מוציאה בשפע. חריונים של עזים —צפיעי עזים, שהדקים יוצאים לבסוף. סד) מתורגמנו—מתרגם דרשותיו לפני הצבור. סה) רעש — רעידת הארץ. של בית אוב — קוסם. שלו — דעת עצמו. סו) אור— אש.

מוצאי־שבת, ובמיצאי־שבת נתן הקדוש־ברוך־הוא דעה באדם הראשון מעין דוגמה של מעלה, והביא שתי אבנים וּטְחָנָן זו בזו ויצא מהן אור. (פס' נד.)

סז שנו רבותינו: שש אִשּׁוֹת הן: יש אוכלת ואינה שותה, ויש שותה ואינה אוכלת, ויש אוכלת ושותה, ויש אוכלת לַחין כיבשין, ויש אש דוחה אש, ויש אש אוכלת אש׳

„יש אש אוכלת ואינה שותה" — זו שלנו; „שותה ואינה אוכלת" — של חולים; „אוכלת ושותה" — של אליהו, שנאמר: „ואת המים אשר בתעלה לחכה"[1]; „אוכלת לחין כיבשין" — של מערכה; „יש אש דוחה אש" — של גבריאל; „ויש אש אוכלת אש" — של שכינה, שאמר מר: „הושיט אצבעו ביניהם ושרפם". (יומא כא:)

סח האש של מַעְלָה — מַעֲלָה לוּלָבִין ושורפת ואינה אוכלת, והיא שחורה; האש של מטה אֵינָהּ מעלה לולבין והיא אדומה, ואוכלת ואינה שורפת. (שמ"ר ב)

סט הרבה מאורות יש באור. (בר' נב:)

ע אש אחד מששים בגיהנם. (שם נז:)

עא אמר ר׳ יהושע ברי׳ חנינא: בשעה שהרוח יוצא מלפני הקדוש־ברוך־הוא משברו בהרים ומַרְשְׁלוֹ בגבעות ואומר לו: הֱוֵי זהיר שלא תזיק לבריותי. (ויק"ר טו)

עב רב הונא ורב חסדא היו יושבים, עבר עליהם גניבא. אמר אחד לחברו: נעמוד לפניו שבֶּן־תורה הוא. אמר השני: לפני קַנְתְּרָן נעמוד! בתוך כך בא הוא אצלם, אמר להם: במה אתם עוסקים? אמרו לו: ברוחות. אמר להם כך אמר רב חנן בר רבא אמר רב: ארבע רוחות מנשבות בכל יום ורוח צפונית מנשבת עם כֻּלָּן, שאלמלא כן אין העולם מתקַיֵּם אפילו שעה אחת; ורוח דרומית קשה מכֻּלָּן, ואלמלא בן־נץ מעמידה מחרֶבֶת את כל העולם כֻּלּוֹ. (גט׳ לא: ; ב"ב כה.)

עג רבא ורב נחמן בר יצחק היו יושבים. היה עובר והולך רב נחמן בר יעקב, שישב בְּשִׁדָּה של זהב ופרוש עליו סַרְבָּל של כַּרְתֵּי. רבא הלך אצלו, רב נחמן בר יצחק לא הלך אצלו, אמר: שמא מבני בית רֵישׁ־גָּלוּתָא הם — רבא צריך להם, אני איני צריך

[1] מ"א י"ח, לח.

מעין דוגמה של מעלה — כדמיון דעתו וחכמתו של הקב ה. סז) שש אשות — ששה מיני אש. יש אוכלת וגו׳ — כולן מפורשות למטה בענין. ואינה שותה — מים. זו שלנו — כלוי סתם אש. של חולים — אש הקדחת שותה לחלוחיתו וכחו של הגוף. של המערכה — על המזבח. של גבריאל — שהציל חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש, שצנן את הכבשן מבפנים והקדיח מבחוץ לשרוף את אלו שזרקום לתוכו. הושיט אצבעו — הקב"ה. ביניהם וגו׳ — בין המלאכים שהם של אש ושרפם על שאמרו „מה אנוש כי תזכרנו" (ת״י לח:). סח) מעלה לולבים — כעין ענפים יוצא ממנה. ושורפת ואינה אוכלת — כלוי שורפת מבפנים. סט) הרבה מאורות — של גוונים שונים. ע) אחד מששים — חלק אחד מששים. עא) משברו בהרים — משבר את כחו של הרוח ע״י ההרים שבדרכו. ומרשלו — מחלישו. עב) קנתרן — בעל מחלוקת. רוח צפונית — נוחה היא, לא חמה ולא צוננת. בן נץ — מלאך פורח כנץ. מעמידה — בכנפיו. עג) בשדה — מין כסא שנושאים בחם חשובים. סרבל של כרתי — מין בגד ירוק, דומה לכרתי (חציר). ריש גלותא — ראש הגולה, ובני ביתו לא היו חביבים על הצבור, שנהגו שררה ברמה.

להם. כיון שראה שרב נחמן בר יעקב הוא — הלך אצלו. גלה את זרועו, אמר: שְׂדָה מנשבת. אמר רבא: כך אמר רב: אשה מַפֶּלֶת בו, ושמואל אמר: אפילו מרגלית שבַּיָם מרקבת בו.

„כִּי הוּא בֵּין אַחִים יַפְרִיא יָבֹא קָדִים וגו'"[1] — אמר רבא: אפילו קַת בקופו של מעדר רפה. רב יוסף אמר: אפילו יתד בכתל רפה. רב אחא בר יעקב אמר: אפילו קנה בכפיפה רפה. (גיט' לב).

עד רוח מזרחית לעולם יפה, מערבית לעולם קשה. רוח צפונית יפה לחטים בשעה שהביאו שליש וקשה לזיתים בזמן שהם חונטים. רוח דרומית קשה לחטים בשעה שהביאו שליש ויפה לזיתים בזמן שהם חונטים. (יומא כא:).

עה אמר רב יהודה אמר רב: מהו שנאמר: „יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי"[2] — זו רוח מערבית, שבאה מֵעָרְפּוֹ של עולם, „תִּזַּל כַּטַּל אִמְרָתִי"[2] — זו רוח צפונית, שֶׁמַּזֶּלֶת את הזהב, „כִּשְׂעִירִם עֲלֵי דֶשֶׁא"[2] — זו רוח מזרחית, שמסערת את כל העולם כשעיר, „וְכִרְבִיבִים עֲלֵי עֵשֶׂב"[2] — זו רוח דרומית שהיא מעלה רביבים ומגדלת עשבים. (ב"ב כה:).

עו „וַיְהִי כִּזְרֹחַ הַשֶּׁמֶשׁ וַיְמַן אֱלֹהִים רוּחַ קָדִים חֲרִישִׁית"[3] — מהו „חרישית"? אמר רב יהודה: בשעה שמנשבת עושה תלמים תלמים בים. רבה אמר: בשעה שמנשבת מַשְׁתֶּקֶת כל הרוחות מפניה. (גיט' לא:).

עז תניא, אבא שאול אומר: יום טוב של עצרת ברור—סימן יפה לכל השנה.

אמר רב זביד: יום ראשון של ראש־השנה חם—כל השנה חמה; קר — כל השנה קרה. (ב"ב קמז.).

עח אמר רב יצחק בר אבדימי: במוצאי־יום־טוב האחרון של חג הכל צופין לעשן המערכה: נטה כלפי צפון — עניים שמחים ובעלי־בתים עצבים, מפני שגשמי שנה מרובים ופרות מרקיבים; נטה כלפי דרום — עניים עצבים ובעלי־בתים שמחים, מפני שגשמי שנה מועטים ופרות משתמרים; נטה כלפי מזרח — הכל שמחים; כלפי מערב — הכל עצבים. (יומא כא:).

עט אמר רב נחמן: זוהמה של חמה קשה מחמה; וסמנך: חבית של חומץ. שברירי חמה

[1] הוש' י"ג, טו. [2] דב' ל"ב, ב. [3] יונה ד', ח.

שדה —רוח הקדים קרוי כך; כלו' חם לי ביותר מפני הרוח. קת — יד המעדר. בקופו —בחורו, מקום שבית־יד תקוע בו. רפה —ודרש „בין אחים יפריא", שמרפה ומפריד בין הדבקים. קנה בכפיפה — יחד ארוג בסל. עד) בשעה שהם חונטים—בזמן נצה שלהם. עה) מערפו של עולם —מאחורי עולם, שהמערב קרוי אחור. שמזלת את הזהב —שמחממת ומביאה שרב ורעבון וע"י זה נעשה הזהב בזול. כשעיר—שד. עו) עושה תלמים—דרש חרישית מלשון חרישה. משתקת—דרש חרישית מלשון מחריש ושותק. עז) יו"ט של עצרת — חג השבועות. ברור —יום בהיר. עח) כלפי צפון —רוח דרומית מנשבת בו ומטהו כלפי צפון. עניים שמחים — שהפירות אינם יכולים להשתמר ונמכרים בזול. כלפי דרום — רוח צפונית מנשבת בו. למזרח הכל שמחים — שרוח מערבית ממטרת במדה ופירות אינם במדה. הכל עצבים — שרוח מזרחית מונעת מטר ומביאה בצורת ויוקר גדול; וסמנים אלו נאמרו על א"י בלבד. עט) זוהמה של חמה—חום של יום המעונן. חבית של חומץ— כשהיא פתומה וריח החומץ מפעפע דרך סדק הוא חריף ביותר. שברירי חמה — זוהר החמה

קשים מחמה; וסִמנך: דלף. סוף קיץ קשה מקיץ; וסִמנך: תנור מוסק. (יומא כח, כט.).

פ אמר ר' לֵוִי: הרי שעמלת וחרשת וזרעת וְנִכַּשְׁתָּ וְכִסַּחְתָּ וְעָדַרְתָּ וקצרת וְעִמַּרְתָּ וְדַשְׁתָּ ועשית אותה ערֵמה, — אם אין הקדוש־ברוך־הוא מוציא לך מעט רוח שתזרה, מהיכן אותו האיש חי? (פסיק'; ילק"ש אמור).

פא ר' שִׁמְעוֹן בן חלפתא בעל בשר היה. פעם אחת גבר עליו החום, עלה וישב על שן סלע ואמר לבתו: בתי, הניפי עלי במניפה, ואני אתן לך כְּכָרים של נֵרְדְּ. בתוך כך נשב רוח. אמר: כמה ככרים של נרד לבעליו של זה?! (ב"מ פו.).

פב מעשה ברבן גמליאל ור' עקיבא שהיו באים בספינה. עמד ר' עקיבא ועשה סוכה בראש הספינה. למחר נשבה רוח וַעֲקָרַתָּה. אמר לו ר' גמליאל: עקיבא, היכן סוכתך? (סוכה כג.).

VI. יַמִּים וּנְהָרוֹת.

פג אמר ר' יהודה אמר רב: בשעה שבקש הקדוש־ברוך־הוא לבראות את העולם אמר לו לשר של ים: פתח פיך ובלַע כל מימות שבעולם. אמר לפניו: רבונו של עולם, דַּיִּי שאעמוד בשֶׁלִּי. מיד בעט בו וַהֲרָגוֹ, שנאמר: „בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב"[1].
אמר ר' יצחק: מכאן ששר של ים „רהב" שמו—ואלמלא מים מכסים אותו אין כל בריה יכולה לעמוד מפני ריחו. (ב"ב עד:).

פד כשהיה הדבור יוצא מפי הגבורה: „יִקָּווּ המים"[2], עלו מקצות הארץ ההרים והגבעות ונתפרדו על פני כל הארץ ונעשית עמקים־עמקים, והמים נתגלגלו ונקוו לעמקים. מיד נתגאו המים ועלו לכַסות הארץ כבתחלה, עד שגער בהם הקדוש־ברוך־הוא וּכְבָשָׁם תחת כפות רגליו, וּמְדָדָם בשָׁעֳלוֹ שלא להוסיף ולא לגרוע, ועשה חול גדר לים, כאדם שהוא עושה גדר לכרמו. וכשהם עולים ורואים את החול לפניהם חוזרים לאחוריהם. (שו"ט צג).

פה „כַּיָּם נִגְרָשׁ"[3] — הגל הראשון אומר: אני עולה וּמֵצִיף את כל העולם כלו, וכיון שהוא בא לחול הוא כורע לפניו. ואין הגל השני לָמֵד מן הראשון. (ילמדנו; ילק"ש ישעיה).

פו „פֶּלֶג אֱלֹהִים מָלֵא מָיִם"[4] — נכרי אחד שאל את ר' מאיר, אמר לו: אפשר פלג אלהים מלא מים מששת ימי בראשית ולא חסר כלום? אֶתְמְהָא! אמר לו: הִכָּנֵס ורחוץ ושקול עצמך עד שלא תִכָּנֵס ומאחר שתכָּנֵס. הלך. כיון שיצא ושקל עצמו לא חסר כלום.

[1] איוב כ"ו, יב. [2] בר' א', ט. [3] ישע' נ"ז, כ. [4] תהל' ס"ה, י.

שנוקב בכת דרך הרבה קרעים של עננים. דלף —קשה לאדם מרחיצת כל גופו במים. תנור מוסק— תנור שכבר הוסק פעם אחת ממהר להתחמם בו ביום פעם שניה בעצים מועטים; ובן האויר שכבר נתחמם כל הקיץ מתחמם ביותר בסוף הקיץ. פ) ונכשת וכסחת — עקירת עשבים רעים קרויה נכוש; וכריתת הקוצים קרויה כסוח. פא) במניפה — כלי עשוי להשיב בו רוח על האדם לצננו. ככרים של נרד — אגודות של נרד. לבעליו של זה —של הרוח; כלו' להקב"ה. פג) ובלע כל מימות — כדי שתראה היבשה. דיי שאעמוד בשלי— די לי לסבול את המים שלי. רגע — לשון רקע ברגל ושבירה. מחץ רהב —הרג את שר של ים ששמו רהב. מפני ריחו —הרע. פד) הגבורה— הקב"ה. וכבשם —לחצם והכניעם. פו) פלג אלהים —הים. ולא חסר כלום —והרי כמה העננים

אמר לו: כל אותה הזֵעה שיצאה—לא ממך יצאה? אמר לו: הן. אמר לו: ומה אתה, שאתה בשר־ודם, לא חסר מַעְיָנך כלום, מעינו של הקדוש־ברוך־הוא על אחת כמה וכמה. (ב״ר ד).

[illegible]יָנוּס שבקש לעמוד על סופו של אַדְרִיאַס. נטל חבלים והיה משלשל שלש שנים ומחצה. שמע בת־קול שאמרה: כַּלֵּה אדריָנוס!

עוד בקש לשמוע מה המים מְקַלְּסִים להקדוש־ברוך־הוא. עשה תֵבות של זכוכית — ונתן בני אדם לתוכן ושלשלן לאוֹקְיָנוֹס. ועלו ואמרו: כך שמענו לאוקינוס מקלם להקדוש־ברוך־הוא: „אדיר במרום ה׳״[1]. (שו״ט צג).

פח מעשה בר׳ אליעזר ור׳ יהושע שהיו מפרשים לים הגדול ונכנסה ספינתם לים למקום שאין המים מהַלְּכִים. אמר לו ר׳ אליעזר לר׳ יהושע: לא באנו לכאן אלא לְנִסָּיוֹן. מַלאו משם חבית מלאה מים. כיון שעלוּ לרומי אמר להם אדרינוס: מֵי אוקינוס מה הם? אמרו לו: מים בולעים מים. אמר להם: תנו לי מהם. נתנו לו מלוא הַקַּנְקַן, והיו נותנים לתוכו מים והוא בלע אותם. (ב״ר יג).

פט „יִשְׂאוּ נְהָרוֹת דָּכְיָם״[2] — ר׳ לוי אמר: המים מלחשים אלו באלו ואמרו: להיכן נלך? והם אומרים: „דרך ים, דרך ים״. (שו״ט צג).

צ כל הנהרות כשהם מהלכים על הארץ הם טובים וברוכים ומתוקים ויש מהם הנאה לעולם; נכנסו לים הם רעים מאררים ומרורים ואין בהם הנאה לעולם. (פדר״א ט).

צא אמר רב יהודה אמר רב: כל הנהרות למטה משלשה נהרות, ושלשה נהרות למטה מִפְּרָת.

מהו „חִדֶּקֶל״? אמר רב אשי: שמימיו חַדים וקַלים. מהו פְּרָת? — שמימיו פָּרִים ורָבים. (בר׳ נט:).

צב אמר ר׳ חִיָּא בר בָּא: כל מי שהוא עולה להר ישימון ומצא כמין כברה בים טְבַרְיָא, זו היא בארה של מרים. (ירוש׳ כלא׳ ט).

צג ירדן יוצא ממערת פָּמְיָם ומהלך בְּיַמָּה של סִבְכֵי ובַיּמה של טבריא ובַיּמה של סדום ומתגלגל ויורד לים הגדול, ומתגלגל ויורד עד שמגיע לפיו של לויתן. (ב״ב עד:; בכ׳ נה:).

צד הירדן הזה עובר בים של טבריא ואינו מתערב בו. מעשה נסים יש בדבר: אדם

[1] תהל׳ צ״ג, ד. [2] שם שם, ג.

שותים ממנו. פז) לעמוד על כופו — לירע עמקו. אדריאס — ים אדריאטי. משלשל —מוריד לתהום. כלה אדרינוס — כלו׳ לא תגיע לסופו לעולם. מקלסים — משבחים. אוקינוס — ים האוקינוס הגדול. פח) מפרשים —מרחיקים לצאת. לנסיון— הקב״ה אומר לנסותנו. מים בולעים מים — מים שבולעים מימות אחרים, והם הקרוים במקום אחר „בליעין״. הקנקן —הכד. פט) דרך ים — דרש „דכים״ מלשון דרך ים. צא) למטה משלשה נהרות —כלו׳ פחותים מג׳ נהרות: גיחון, פישון וחדקל, שיוצאים מעדן. מפרת – הוא הנהר הרביעי שיוצא מעדן. מהו חדקל? — למה נקרא חדקל? צב) בים טבריא — בים כנרת הסמוך לטבריא. צג) בימה של סבכי — מי מרום. בימה של סדום — ים המלח.

כובר תבן וחטים בכברה, עד שלא ירדו שתים ושלש אצבעות הם מתערבים—ואלו מהלכים מַהֲלַךְ כמה שנים ואין מתערבים. (ב"ר ד).

צה „וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים"[1] – אמר ר' יוסי בר' חלפתא: והלא ים אחד הוא, ומה תלמוד-לומר: „י מ י ם"? אלא אינו דומה טעם דג העולה מֵעַכּוֹ לעולה מצידון ולעולה מאספמיא. (ספרי עקב; ב"ר ה).

צו יש מַעְיָן מְגַדֵּל גבורים ויש מעין מגדל חלשים, ויש מגדל נָאִים ויש מגדל כעוּרים. ויש מגדל צנועים ויש מגדל שטופי-זמה. ומעין שִׁטִּים של זנות היה ומשקה ארץ סדום. לפיכך נתקלקלו באותו מעין, וכן היה אומר: „וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב"[2]. ועתיד הקדוש-ברוך-הוא לְיַבְשׁוֹ, שנאמר: „ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים"[3]. (תנח'; ילק"ש יואל).

צז אמר שמואל: נהר מִכֵּיפוֹ מתברך, ולא כרב, שאמר רב: גשמים במערבא-עֵד גדול פְּרָת. (בכור' נה:).

צח רבן גמליאל ור' יהושע היה הולכים בספינה. לר' גמליאל היתה פת ולר' יהושע פת וסלת. כלתה פתו של ר' גמליאל, סמך על סָלתו של ר' יהושע. אמר לו: כלום היית יודע שנתעַכֵּב כל כך שהבאת סלת? אמר לו: כוכב אחת לשבעים שנה עולה ומתעה את הסַפָּנִים ואמרתי: שמא יעלה וְיַתְעֶה אותנו. (הור' י.).

צט מעשה בספינה אחת גדולה מְפָרֶשֶׁת לים הגדול, נְטָלָהּ הרוח והוליכה למקום שאין בו מים מהלכים. כשראו צרתם צרה אמרו: באו ונשתתף בצרכי מזונות שלנו, אם נמות—נמות כֻּלנו, ואם נחיה – נחיה כֻּלנו. האיר המקום עיניהם ונטלו גדי אחד וצלו אותו ותלוהו במערבה של ספינה. באה חיה גדולה לריחו והתחילה גוררת בה, עד שהשליכתם למים המהלכים והלכו. כיון שהגיעו ונכנסו לרומי, ספרו המעשה לרבי אליעזר ורבי יהושע, וקראו עליהם: „שלח לחמך על פני המים כי ברב הימים תמצאנו"[4]. (קה"ר יא).

ק חובל גבור היתה לו ספינה. כבש את המים ואת הרוחות, באו עליו פירַטִּין ועמד והרג כלם. לאחר זמן הגיע לפתח הלִימֵן, ובא עליו רוח קשה ונשברה ספינתו. התחיל מבקש רחמים מבני אדם: בבקשה מכם, הצילו אותי! אמרו לו: אתמול היית מְכַבֵּשׁ את המים והורג את הפירטין—ועכשו אתה מבקש מן אחרים שיַּצִילוּ אותך. אמר להם: כל זמן שהיתה

[1] בר' א', י. [2] במ' כ"ה, א. [3] יואל ד', יח. [4] קהל' י"א, א.

צד) שתים ושלש אצבעות—באויר. צה) מעכו... מצידון... מאספמיא—כולם שמות מקומות על שפת ים התיכון; ואע"פ שים אחד הוא טיב מימותיו משונה. צו) כעורים — רעי מראה. שטופי זמה — להוטים כזנות. ומעין שטים — שזנו שם בני ישראל אל בנות מואב. צז) נהר מכיפו מתברך — בלו' מימי הנהר מתרבים ע"י המים שבאים משפתו ולא ע"י גשמים. גשמים במערבא וגו' — בלו' בשמתרבים מימי פרת עדות וסימן הוא שיורדים גשמים במערבא (בא"י) והנהר מתברך מן הגשמים. צח) אחת לשבעים שנה—פעם אחת לשבעים שנה. הספנים— מוליכי הספינה. צט) שאין בו מים מהלכים -- אלא מים עומדים במקום אחד. המקום — הקב"ה. גוררת בה — מושבת בספינה. שלח לחמך וגו' —שע"י שנשתתפו בצרכי מזונות בזכות זה ניצלו. ק) פירטין — שודדי ים. לימן — נמל, מים שאינם עמוקים סמוך לשפת הים.

ספינתי קַיֶמֶת הייתי גבור ולא הוצרכתי שֶׁיְּסַיְּעוּנִי, ועכשו נשברה ספינתי — נשבר כחי. (אג"ב לד).

VII. זָהָב וַאֲבָנִים טוֹבוֹת.

קא שלשה נְמַלִּים הם, שנים של רומיים ואחד של פרסיים. של רומיים מעלים אלמוגים, ושל פרסיים מעלים מרגליות.

הֵיאך עושים? מביאים לבּוּרְנִי גדולה ששה אלפים בני אדם בשנים עשר חדשי השנה ומטעינים אותה חול עד ששוקעת; ויורד בר־אַמּוֹדַאי וקושר חבלים של פשתן באלמונים ובספינה, ונוטלים את החול וזורקים לחוץ. וכשהיא עולה עוֹקַרְתָּם. (ר"ה ס"ג). כ"א

קב שבעה זְהָבִים הם: זהב טוב, זהב טהור, זהב סגור, זהב מופז, זהב מזוקק, זהב שָׁחוּט וזהב פַּרְוַיִם. „זהב טוב" — כמשמעו. אמר ר' יצחק: טוב למי שבביתו, טוב למי שבלְוָיָתוֹ. „זהב טהור" — שמכניסים אותו לאור ואינו חסר כלום, כאותה ששנינו: מעשה במנורת זהב שעשה משה במדבר, והיתה יתרה דינר זהב — והכניסוה לכור שמונים פעם ולא חסרה כלום. „זהב סגור" — בשעה שנפתח כל החנויות נסגרות. „זהב מופז" — דומה לאש מַצֶּתֶת בנפרית. „זהב מזוקק" — שהיו מחתכים אותו כְּזֵיתִים וטחים אותו בצק ומאכילים אותו לַנַּעֲמִיּוֹת — והן מְסַנְּנוֹת אותו; ויש אומרים, שהיו טומנים אותו בזבל שבע שנים. „זהב שחוט" — שהיה נמשך כשַׁעֲוָה ונִטְוָה כחוט. אַדְרִיָנוּס היה לו משקל ביצה; דִּיקְלֶטְיָנוּס היה לו משקל דינר גוֹרְדְּיָנִין. „זהב פַּרְוַיִם" — שדומה לדם הפרים. (יומא מד, מה; ירוש' שם ד).

קג מעשה באדם אחד שהלך למכור סַפִּיר ברומי. אמר לו הלוקח: על מנת לבדקו אקחנו. נתָנוֹ על גבי הסַּדָּן והתחיל מַקִּישׁ עליו בפַטִּישׁ. נבקע הסדן ונחלק הפטיש — והספיר עמד במקומו. (איכ"ר).

קא) נמלים — חופי ים. מעלים — מתוך הים. היאך עושים — היאך מעלים את האלמוגים מתוך הים. לבורני — לספינה. בר־אמודאי — אומן צולל בקרקע הים. באלמונים — שגדלים כעין אילנות בקרקע הים. וכשהיא עולה — לאחר שהיא מתרוקנת היא עולה בכח מרובה. ועוקרתם — עוקרת את האלמוגים. קב) שבעה זהבים — שבעה מיני זהבים. למי שבביתו — למי שיש לו זהב בביתו. למי שבלויתו — למי שמהלך בדרך והזהב מלווהו. שמכניסין אותו לאור — לאש על מנת לצרפו. ואינו חסר כלום — ממשקלו, מפני שאין בו סיגים כלל. והיתה יתרה דינר — שהיה במשקלה כדי דינר אחד עודף מכפי הראוי. לכור — לתנור שצורפין בו הזהב, כדי שיפחת ממשקלו. כל החנויות נסגרות — כל החנויות שמוכרין בהן זהב ממין אחר נסגרות, שאין קונה לזהב אחר. דומה — במראיתו ובזהרו. כזיתים — חתיכות קטנות כשעור זיתים. לנעמיות — לבנות היענה. מסננות אותו — מוציאות אותו אח"כ מבני־מעיהן, וע"י כך נצרף באתר. בזבל — ברעי של בהמות, לצריפה. נמשך כשעוה — כדונג; כלו' שהיה רך. היה לו משקל ביצה — מן הזהב הרך. דינר גורדינין — מין דינר ידוע. שדומה לדם הפרים — באדמומיות; ודרש פרוים מלשון פרים. קג) לבדקו — לבחנו. הסדן — קורת עץ. מקיש — דופק. ונחלק — נסדק ונשבר.

VIII. עֲשָׂבִים וְאִילָנוֹת.

קד אמר ר' סימון: אין לך כל עשב ועשב שאין לו מַזָּל ברקיע שמַכה אותו ואומר לו: גְדַל! (ב"ר י).

קה אמר ר' חנינא בן פַּזִּי: הקוצים הללו אינם לא מִתְכַּבְּשִׁים ולא נזרעים– מאליהם הם יוצאים ומִתַּמְּרִים ועולים; החטים הללו–כמה צער וכמה יגיעה עד שלא יעלו! (שם מה).

קו מעשה בזקן שנתָארח במקום אחד בבֵית חסיד ועשו לו כבוד גדול. בצהרים אמרה אשתו של בעל-הבית לבעלה: אדוני, מה נאכל הלילה לכבוד האורח? אמר לה: אָדָם שלנו. שמע הזקן, הרגיש ואמר בלבו: שמא במקום הזה אוכלים זה את זה, וכשם שיאכלו האדם שאמר לכבודי, כך שמא יביא אחר אחרַי שיאכלוני לכבודו. מה עשה אותו הזקן? יצא מאותו בית והלך ובא לבית אחר. לעת האוכל הלך בעל-הבית הראשון ושאל לכל שכניו: ראיתם הזקן שבא היום לביתי? אמר אחד: ראיתי שנכנס לבית פלוני. הלך לשם ומצָאו יושב אצל השלחן. אמר לו: אדוני, למה עשית כך להניח את ביתי? לך מכאן ובוא אצלי. אמר לו: לא אלך. בקשו פעמים ושלש ולא רצה. הלך לו בעל-הבית הראשון. אמר לו בעל-הבית השני: למה עשית כך לבַיֵּש חסיד זה? אמר לו: כך וכך שמעתי ויראתי וברחתי ובאתי לכאן. התחיל אותו בעל-הבית שוחק, אמר לו: במקומנו מין ירק הוא זה, והוא כדמות אדם. (מבוא תנה"ק).

קז מעשה בשני בני אדם שהיו מהלכים בדרך, אחד פִּקֵּחַ ואחד סומא. ישבו לאכול. פשטו ידיהם לעשבי השדה ואכלו; זה שהיה פקח נִסְתַּמֵּא, וזה שהיה סומא נתפקח. לא זזו משם עד שזה נסמך על זה שהיה סומכו. (תנה"ק חקת).

קח מעשה באחד שהיה הולך מארץ-ישראל לבבל. כשהיה אוכל לחם ראה שני צפרים מתנצים זה עם זה, הרג אחד מהם את חברו והלך והביא עשב והִנִּיחוֹ על פיו והחיָהו. הלך אותו האיש ונטל אותו עשב שנפל מן הצפור והלך להחיות בו את המתים. כשהגיע לסולמה של צור, מצא ארי מושלך ומת. הניח העשב על פיו והחיָהו. עמד הארי וַאֲכָלוֹ.

המשל אומר: טַב לְבִישׁ לָא תַעֲבִיד וּבִישָׁא לָא יַמְטֵי לָךְ (טוב לרע לא תעשה ורעה לא תגיע לך). (במ"ר יח; תנה"ק חקת).

קט אמר ר' יוחנן: „אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ"[1]—וכי שאר בני אדם יושבי רקיע הם? אלא שהיו בקיאים בישובה של ארץ, שהיו אומרים: מלא קָנֶה זה לזית, מלא קנה זה לגפנים, מלא קנה זה לתאנה. ו„חוֹרִי"—שמריחין את הארץ. ו„חִוִּי"— אמר רב פפא: שהיו טועמים את הארץ כחִוְיָא. (שבת פה.).

[1] בר' לו, כ.

קד) מזל — שר ומלאך ממונה עליו. קה) אינם מתכבשים — אין מטפל בהם לעקור את הצמחים המעכבים גידולם. ומתמרים — מתרוממים ומתנשאים. קו) אדם שלנו —מין ירק ששמו אדם; והאורח סבר אדם ממש. קז) סומא — עִוֵּר. נסתמא — נתעוור; שכך היה טבעו של אותו העשב לפקח סומים ולסמא פקחים. קח) טב לביש — טוב לאיש רע. קט) בישובה של ארץ — בטבע הארץ, איזו קרקע ראויה לנטיעה זו ואיזו לנטיעה אחרת. מלוא קנה — קנה למדת קרקע. שמריחין את הארץ — ולפי ריחה מכירין את טבעה. וחוי — למה נקרא שמם חוי? כחויא —

קי רבי שמעון בן גמליאל אומר: סִמן להרים—מִלין; סמן לעמקים—דקלים; סמן לנחלים—קנים; סמן לשפלה—שקמה. (פס' נג.).

קיא אמר רב יהודה: מי שיוצא בימי ניסן ורואה אילנות שמלבלבים אומר: ברוך שלא חסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובים, להתנאות בהם בני־אדם. (בר' מג:).

קיב אמר ר' ינאי: בנוהג שבעולם, אדם לוקח ליטרא אחד של בשר מן השוק, כמה הוא יגע, כמה צער הוא מצטער עליה, עד שלא יבשלנה! והבריות ישֵׁנים על מטותיהם—והקדוש־ברוך־הוא מַשיב רוחות ומעלה עננים ומוריד גשמים ומפריח טללים ומגדל צמחים ומדשן פֵּרות. (פסיק'; ילק"ש אמור).

קיג יש אילן ששרשיו יורדים עשרים אמה, ויש שלשים, ויש חמשים, ויש שאינם יורדים אלא שלשה טפחים, והגשמים למעלה. אם אין משקין אותם אלא שלשה טפחים, אותם של חמשים אמה הם מתים; אם שותים של חמשים אמה—טורף אותם של שלשה טפחים. אלא תהום העליון קורא לתחתון, אומר לו: עלה ואני יורד, ותחתון אומר לו: רד ואני אעלה, עד שהעליון יורד ומשקה של שלשה טפחים והתחתון עולה ומשקה אותם של חמשים אמה.

בוא וראה כמה בין אלו לאלו, וקוראים זה לזה, ובני אדם בינתַיִם ואינם שומעים, הוי: „ירעם אל בקולו נפלאות"[1]. (שמ"ר ה).

קיד שרשי חטה בוקעים בארץ חמִשים אמה, שרשי תאנה רכים בוקעים בצור הסלע הקשה. (ירוש' תענ' א; ב"ר יג).

קטו אמר ר' אלעזר בר' שמעון: אין הארץ שותה אלא לפי חִסּוּמָה.—אם כן מה יעשו שרשי חרוב ושרשי שקמה, ששרשיהם עד תהום? אלא כל אחד ואחד לפי צרכו. אמר ר' לוי: כדבריך כך הוא: לפי חסומה; וחרוב ושקמה—אחד לשלשים יום תהום עולה ומשקה אותם. (שם).

קטז אמר ר' הונא: הכל מבקשין תפקידם. ר' אמי אמר: אפילו ארזים מבקשים תפקידם. תדע לך, שלא היו ארזים בבבל, וכשעלה נבוכדנצר לכאן תלש ארזים מכאן ושְׁתָלָם בבבל, וכשמת היו שמחים על מפלתו; זהו שנאמר: „גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון"[2]. (איכ"ר).

קיז אמר ר' תנחומא: מעשה בתְמָרָה אחת שהיתה עומדת בחַמְתָן ולא היתה עושה

[1] איוב ל"ז, ה. [2] ישע' י"ד, ח.

בנחש שמאכלו עפר, ולפי טעם הקרקע הכירו את טבעה. קי) מלין — עצי עפצים (גאללאפפעל) שעושין מהם דיו, ועולים יפה בהרים. דקלים —תמרים. קנים —קני סוף. קיא) להתנאות בהם— שיהנו בהם בני אדם. קיג) יורדים עשרים אמה — בעומק האדמה. אם שותים של חמשים — כלו' אם הגשמים יורדים בחוזק ומעמיקים באדמה עד חמשים אמה, טורף — מכה ומשחית. והתחתון עולה ומשקה — התהום עולה כנגד הגשמים. קטו) אין הארץ שותה — מן הגשמים. לפי חסומה — לפי הקליפה העליונה הקשה והיבשה שבה. כל אחד ואחד לפי צרכו —הגשמים יורדים ומשקים שרשי כל אילן לפי עמקו. קטז) תפקידם — עונתם וזיווגם. לכאן — לא"י. היו שמחים על מפלתו — שהיו מתאווים למקומם הראשון ולחבריהם. קיז) בחמתן — במקום ששמו

פֵּרות, והיו מַרְכִּיבִין אותה ולא עשתה פֵּרות. אמר להם דְּקְלַי: תְּמָרָה היא רוֹאה מיריחו והיא מתאוה לה בלבה. והביאו ממנה והרכיבו אותה—מיד עשתה פֵּרות. (במ"ר ג).

קיח התמר הזה צלו רחוק.

תמרה זו אין בה פסולת, אלא תמרים לאכילה, לוּלָבִין להַלוּל, חֲרִיות לסְכוּך, סִיבִים לחבלים, סַנְסִנִּים לכְבָרָה, שִׁפְעַת־קורות לְקָרות בהן את הבית. (שם).

קיט אמר ר' יוחנן: פעם אחת אֲחָזַנִי בולמוס ורצתי למורחה של תאנה וקִיַּמְתִּי בעצמי „החכמה תחיה בעליה"[1]. ששנה רב יוסף: הרוצה לטעום טעם תאנה יִפְנֶה למורחה, שנאמר: „וממגד תבואות שמש"[2]. (יומא פג:).

קכ הרֹתֶם הזה מי שמדליקו גחליו אינן כָבות. ומעשה היה בשני בני־אדם, שבאו במדבר וישבו תחת רֹתם אחד. לקטו עצים מן הרֹתם ובשלו ואכלו. לאחר שנה באו שוב לאותו מקום ומצאו אפר ממה שהדליקו; אמרו: הרי שנים עשר חדש יש לנו משעברנו ואכלנו במקום הזה. משׁשו באפר והלכו עליו ונכוו רגליהם מן הגחלים שתחת האפר. (שו"ט קכ).

קכא „גַחֲלֵי רְתָמִים"[3] — כל הגחלים כבו מבחוץ כבו מבפנים, ואלו אף־על־פי שכבו מבחוץ עֲדַיִן הן בוערות מבפנים.

מעשה באחד שהניח גחלים בוערות בחג ומְצָאָן בוערות בפסח.

מעשה ברותם אחד שהציתו בו את האור והיה דולק שנים עשר־חדש: חורף וקיץ וחורף. (ירוש' פאה א; ב"ר צח).

קכב „עֵץ מַאֲכָל"[4] — עץ שטעם עציו ופריו שוה, ואיזהו? זה הפִּלְפְּלִין. (בר' לו:).

קכג בשעה שכורתין עץ האילן שעושה פרי — קולו הולך מסוף העולם ועד סופו ואין קולו נשמע. (פדר"א לד).

IX. מִינֵי בְּרִיּוֹת.

קכד ר' עקיבא היה אומר: „מה רבו מעשיך ה'"[5] — יש לך בריות גְּדֵלות בַּיָּם ויש לך בריות גדלות ביבשה; שבַּיָּם — אלמלי עולות ביבשה מיד מתות, שבַּיַּבָּשָׁה — אלמלי יורדות לים מיד מתות. יש לך בריות גְּדֵלות באור ויש לך בריות גדלות בָּאֲוִיר; שבאור— אלמלי עולות לאויר מיד מתות, שבאויר — אלמלי יורדות לאור מיד מתות — הֱוֵי „מה רבו מעשיך ה'". (חול' קכז.).

[1] קהל' ז', יב. [2] דב' ל"ג, יד. [3] תהל' ק"כ, ד. [4] ויק' י"ט, כג. [5] תהל' ק"ד, כד.

קך. והיו מרכיבין אותה — הרכיבו בה ענף של תמר אחר, שהרכבה יפה לגידול. דקלי — אומן לנטיעת דקלים. תמרה היא רואה מיריחו — שהתמרים יש בהם זכר ונקבה, ואינם עושים פירות עד שקולטים זו מזה. קיח) צלו רחוק — כלו' ארוך ומשוך. לולבים להלול — בשעת קריאת הלל ובימי שמחת החג היו אוחזים לולבים בידיהם. חריות — ענפים. לסכוך — לכסות בהם סוכות. סיבים—כמין חוטים שבתוך הקליפה. סנסנים —כעין זלזלים דקים. שפעת קורות —קורות עבות. לקרות — לעשות בהן תקרה. קיט) בולמוס —תאוה לאכילה חזקה ביותר עד כדי עילוף. למורחה של תאנה —שהתאנים מצד השמש מעמן יפה ביותר. קכא) בחג — בסוכות. קכד) גדלות באור — באש; כגון סלסנדרא, כמפורש למטה אצל שקצים ורמשים. גדלות באויר — עופות.

קכה שנו רבותינו: כל מה שיש ביבשה יש בים, חוץ מן החולדה. (חול' קכז.).

קכו „אמר ריש־לקיש: מהו שנאמר: „אשירה לה' כי גאה גאה"[1] — שירה למי שמתגאה על הגאים; שאמר מר: מלך שבחַיות ארי, מלך שבבהמות שור, מלך שבעופות נשר, ואדם מתגאה עליהם — והקדוש־ברוך־הוא מתגאה על כֻלם ועל כל העולם כֻלו. (חג' יג:).

קכז אמר ר' שמעון בן לקיש: שלשה עַזים הם: ישראל באומות, כלב בחיות, תרנגול בעופות; ויש אומרים: אף עֵז בבהמה דקה; ויש אומרים אף צָלָף באילנות. (ביצה כה:).

קכח שנו רבותינו: שלשה כל זמן שמזקינים מוסיפים גבורה; ואלו הם: דג ונחש וחזיר. (שבת עז:).

קכט אמר ר' יוחנן: מובחר שבבהמות — שור; מובחר שבעופות — תרנגלת. (ב"מ פו:).

קל אמר ר' יהושע בן לוי: לעולם אין מִתְעַבֶּרֶת לא טמאה מן הטהור, ולא טהורה מן הטמא, ולא גסה מן הדקה ולא דקה מן הגסה, ולא בהמה מן חיה ולא חיה מן בהמה, חוץ מרבי אליעזר ומחלֻקתו, שהיו אומרים: חיה מתעברת מבהמה. (בכור' ז.).

קלא שנו רבותינו: דג טמא משריץ, דג טהור מטיל ביצים; כל המוליד מיניק וכל המטיל ביצים מלקט, חוץ מעטלף, שאף־על־פי שמטיל ביצים מיניק. הדולְפְנִין פרין־ורבין כבני־אדם. מהו דולפנין? אמר רב יהודה: בני־ים.

כל שזַכְרוּתוֹ מבחוץ מוליד, מבפנים מטיל ביצים. כל שתַשְׁמִישׁוֹ ביום יולד ביום, בלילה — יולד בלילה, כל שתשמישו בין ביום בין בלילה — יולד בין ביום בין בלילה. תשמישו ביום יולד ביום — תרנגול, בלילה יולד בלילה — עטלף, תשמישו בין ביום בין בלילה — אדם וכל הדומה לו.

כל שתשמישו ועבורו שָוֶה — יולדים ומגדלים זה מזה.

הכל משמשין פנים כנגד עורף, חוץ משלשה שמשמשים פנים כנגד פנים, ואלו הם: דג ואדם ונחש. תנא: גמל — אחור כנגד אחור.

שנו רבותינו: תרנגלת — לעשרים ואחד יום, וכנגדה באילן — לוז; כלב — לחמשים יום, וכנגדו באילן — תאנה; חתול — לחמשים ושנים יום, וכנגדו באילן — תות; חזיר — לששים יום, וכנגדו באילן — תפוח; שועל וכל מיני שרצים — ששה חדשים, וכנגדם באילן — תבואה; בהמה דקה טהורה — לחמשה חדשים וכנגדה באילן — גפן; בהמה גסה

[1] שמ' ט"ו, א.

קכה) החולדה — חולד, מין שרץ החופר לו חורים בקרקע ודר שם. קכז) עזים — אמיצים וקשים. הצלף — מין ברוש (קיפארים). קל) לא טמאה — לא בהמה וחיה טמאה. גסה — בקר. דקה — צאן. ומחלוקתו — ובני מחלוקת שלו, שנחלקו בהלכה אחת: בכוי הבא מן התייש ומן הצביה, ומכאן שחיה מתעברת מבהמה לדבריהם. קלא) משריץ — מוליד חיים, וכל המטיל ביצים — אין לו דדים ומלקט פרורים ומפרנס בניו. מעטלף — מעבבר בעל כנפים. הדולפנין — מין דגים מיניקים (דעלפין). שזכרותו — אבר הזכרות שלו. שתשמישו — שזיווגו. שתשמישו ועיבורו שוה — דרך תשמישו וימי עיבורו. לעשרים ואחד יום — מתחלת העיבור עד לידת הביצה. לוז — מין אגוזים קטנים, ומשעת הפריחה עד גמר בשול הפרי אחד ועשרים יום. תות — מין עץ שמפרנסים מעליו תולעי משי, וגדלים בו גרגרים. תבואה — בשדה, כגון חטים.

טמאה — לשנים עשר חדש, וכנגדה באילן — דקל. טהורה — לתשעה חדשים, וכנגדה באילן—זית . הזאב והארי והדוב והנמר והבַּרְדְּלָס והפיל והקוף והקִפּוֹף — לשלש שנים, וכנגדם באילן — בנות־שוח. אֶפְעֶה — לשבעים שנה, וכנגדו באילן — חָרוּב. חרוב זה משעת נטיעתו עד שעת גמר פירותיו — שבעים שנה, וימי עִבּוּרו — שלש שנים. נחש — לשבע שנים. ולאותו רשע לא מצינו חבר; ויש אומרים: מוּכְסָסִים. (בכור׳ ז—ח).

קלב פילוסופוס אחד בקש לידע לכמה הנחש מוליד. כיון שראה אותם מתעסקים זה עם זה, נְטָלָם ונְתָנָם בחבית והיה מספיק להם מזונות עד שֶׁיָּלְדוּ. כיון שעלו הזקנים לרומי שָׁאֲלוּ את רבן גמליאל, אמר לו: לכמה הנחש מוליד? ולא יכול להשיבו, ונִתְכַּרְכְּמוּ פניו. פגע בו ר׳ יהושע ופניו חוֹלָנִיּוֹת. אמר לו: למה פניך חולניות? אמר לו: שאלה אחת נשאלתי ולא יכולתי להשיבו. אמר לו: מה היא? אמר: לכמה נחש מוליד? אמר לו: לשבע שנים. אמר לו: מִנַּיִן לך? אמר לו: הכלב חיה טמאה ומוליד לחמשים יום ובהמה טמאה יולדת לשנים־עשר חודש; ונאמר: „ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה"[1] — וכשם שהבהמה ארורה מן החיה שבעה, כך נחש ארור מהבהמה שבעה. לפנות ערב עלה ואמר לו. התחיל מטיח ראשו לכותל; אמר: כל מה שעמלתי שבע שנים בא זה והושיטו לי בקנה אחד. (ב״ר כ).

קלג תניא: צְבוֹעַ זכר לאחר שבע שנים נעשה עטלף, עטלף לאחר שבע שנים נעשה עַרְפָּד, ערפד לאחר שבע שנים נעשה קימוש, קימוש לאחר שבע שנים נעשה חוח, חוח לאחר שבע שנים נעשה שד; שִׁדְרוֹ של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש. (ב״ק טז.).

קלד תניא, ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: מִיָּמַי לא ראיתי צבי קַיָּץ וארי סַבָּל ושועל חֶנְוָנִי — והם מתפרנסים שלא בצער. (קיד׳ פב:).

קלה הבהמות יש להן לשון, כל מין ומין לבדו. (לק״ט בר׳ ג).

X. עופות.

קלו **תרנגלת זו כשאפרוחיה דקים — היא מְכַנַּסְתָּם ונוֹתַנְתָּם תחת כנפיה ומחממת אותם ועודרת לפניהם, וכשהם גְּדֵלִים — אם אחד מהם מבקש לבוא אצלה היא מנקרת לו בראשו ואומרת: „לך עדור באשפתך".** (ויק״ר כה).

[1] בר׳ ג׳, יד.

דקל — תמר. ברדלס — מין חיה (הִיאֶנע; וי״מ: אילטיס). קפוף — חתול־הים; וי״מ: לילית, עוף לילה. בנות שוח — מין תאנה. וימי עיבורו — משעת פריחה עד גמר הפירות. ולאותו רשע — לנחש. לא מצינו חבר — באילנות כנגדו. מוכססים — מין אגסים. קלב) פילוסופוס — חכם יוני. לכמה — זמן. מתעסקים — מזדווגים. הזקנים — חכמי ישראל. שאלו את ר״ג — הפילוסוף שאל את ר״ג. ונתכרכמו — נעשו ירוקים מחמת בושה וצער. ארורה מן החיה שבעה — פי שבעה. עלה ואמר לו — ר״ג לפילוסוף. מטיח — מכה. בקנה אחד — בלו׳ בדרך קלה, בלא טורח. קלג) צבוע — מין נחש; וי״מ מין חיה [היאֶנא]. עטלף — מין עוף לילי (פלעדערמויז). ערפד — ממיני עטלפים (וואַמפּיר). שדרו — עמוד השדרה שלו. קלד) קיץ — עוסק ביבוש תאנים. קלו) ועודרת — חופרת אוכל באשפה.

קלז תרנגלת היתה לו לר׳ שמעון בן חלפתא, שנשמטה ירך שלה, ועשו לה שפופרת של קנה וחיתה.

אמרו עליו על ר׳ שמעון בן חלפתא, שעַסְקָן בדברים היה, והיה עושה דבר להוציא מלבו של ר׳ יהודה, שהיה ר׳ יהודה אומר: אם נִטלה הנוצה פסולה. ותרנגלת היתה לו לר׳ שמעון בן חלפתא, שנִטלה נוצה שלה, והניחה בתנור, וטָלָה עליה במטלית של טַרְסִיים, וגָדלה כנפים האחרונים יותר מן הראשונים. (חול׳ נז:).

קלח „עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים"[1] — כל העופות כֻּלם נותנים את בניהם בין רגליהם, מפני שהם מתיָראים מעוף אחר שהוא פורח על גביהם, אבל הנשר הזה אינו מתיָרא אלא מן האדם בלבד, שמא יזרוק בו חץ; אמר: מוטב שיִקָבם בי החץ ולא בבני. (ילק״ש יתרו; מכיל׳).

קלט הנשר אין נכנס לקנו מיד עד שהוא מְטָרֵף בכנפיו בין אילן לאילן ובין סוכָה לחברתה, כדי שיֵעורו בניו ויהא בהם כח לקבלו. (פסיק׳ ז׳; ילק״ש).

קמ ר׳ שמעון בן חלפתא עסקן בדברים היה, היה לו סַדָּן אחד בפרדסו, ראה דוכיפת אחד שעשה לו קן בתוכו. אמר לו: מה מבקש עוף טמא זה בפרדס שלי? הלך ר׳ שמעון בן חלפתא וסתר את הקן, הלך אותו הדוכיפת ותקנו. מה עשה ר׳ שמעון בן חלפתא? הביא לוח אחד ונתָנו לפני הקן וקבע בו מסמר. מה עשה הדוכיפת? הלך והביא עשב אחד ונתָנו על המסמר ושלָפו. אמר ר׳ שמעון בן חלפתא: מוטב שאגנוז עשב זה, שלא ילמדו הגנבים לעשות כן ויחריבו את הבריות. (ויק״ר כב).

קמא כל העופות בשעה שהם יגעים הם נחים על גבי סלע או על גבי אילן, אבל היונה הזו בשעה שהיא פורחת ויגֵעה — קופֶצֶת אחד מאגפיה ופורחת באחד מאגפיה. (ב״ר לט).

קמב יונה ברחה מפני הנֵץ ונכנסה לנקיק הסלע ומצאה שם הנחש מקֻנָּן; אם תִכָּנס לפנים הרי הנחש נושף בה; תחזור לאחוריה — הרי הנץ עומד בחוץ לתפסה. מה עשתה היונה? התחילה צֹוַחַת ומְטַפַּחַת באגפיה, כדי שישמע לה בעל השובָך ויבוא ויצילה. (שהש״ר).

קמג אמרו: העורב הזה אכזרי, וכשהוא מוליד את בניו ורואה אותם שהם לבנים והוא שחור, הוא מניחם והולך, והקדוש־ברוך־הוא מזמין להם מזונותיהם.

ר׳ אמי עסקן בדברים היה. ראה עורב אחד שעשה קן, הטיל ביצים ויצאו אפרוחים. נְטָלָם ונתנם בקדרה חדשה וטח בפניהם שלשה ימים. לאחר שלשה ימים פתח לפניהם לידע מה הם עושים. מצאם שעשו צואה והצואה עשתה יַתּוּשִׁים, והיו פורחים למעלה

[1] שמ׳ י״ט, ד.

קלז) שפופרת של קנה — במקום ירך. שעסקן בדברים היה — מטפל ובודק בטבע בעלי חיים. אם ניטלה הנוצה — אם נמרטה כל נוצתה של עוף כשר. פסולה — אסורה לאכילה כטרפה, שאינה חיה. וטלה עליה במטלית של טרסיים — כרך עליה, כדי לחממה, מטלית עור של צורפים; וי״מ של אורגים. קלח) אינו מתיירא וגו׳ — והוא נותן את בניו על גבי כנפיו מלמעלה. קלט) מטרף — מקשקש. סוכה — ענף. קמ) סדן — גוף של אילן. וסתר — הרס. וקבע בו מסמר — בלוח, כדי שלא יוכל הדוכיפת להכנס. ושלפו — הוציא את המסמר בכח העשב. שלא ילמדו הגנבים — לפתוח מנעלים בכחו של אותו העשב. קמא) קופצת — סוגרת, מורידה. קמב) נושף — נושך. ומטפחת — מקשקשת. השובך — קן יונים עשוי בידי אדם. קמג) נטלם — ר׳ אסי. יתושים — מיני

והאפרוחים אוכלים אותם. קרא עליהם מקרא זה: „מי יכין לעורב צידו"[1]. (ויק"ר יט; מה"ג).

קמד בימי ר' חִיָא הגדול עלה זרזיר אחד לארץ־ישראל. באו והביאוהו אצלו. אמרו לו: מהו, נאכלנו? אמר להם: לכו ותנוהו על הגג, וכל עוף שישכון אצלו מִמינו הוא. הלכו ונתניהו על הגג. בא עורב מצרי ושכן אצלו. אמר: טמא הוא, שהוא ממינו, שנאמר: „את כל עורב למינו"[2].

אמרו: לא על חנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו. (ב"ר סה).

קמה הקורא הזה מביא ביצים משאר עופות ויושב עליהם עד שיוצאים מקליפתם ונעשים אפרוחים, ועולים עליו ומורטים את כנפיו ואוכלים אותו; כשהוא רוצה לברוח אינו יכול, שנמרטו כנפיו ומוצא אותו שרץ או חיה ואוכלו. מי גרם לו? על שגדל ביצים שאינן שלו. (תנח'; ילק"ש ירמיהו).

קמו רב עִילִיש נשבה. היה שם עמו אדם אחר שיודע שיחת עופות. בא עורב וקרא. אמר רב עיליש לאותו האיש: מהו אומר? אמר לו: „עיליש ברח! עיליש ברח!" אמר רב עיליש: העורב שקרן הוא ואין סומכין עליו. בתוך כך באה יונה וקראה. אמר רב עיליש: מה היא אומרת? אמר לו: „עיליש ברח! עיליש ברח!" אמר רב עיליש: כנסת־ישראל נמשלה ליונה — משמע יֵעָשֶׂה לי נס. עמדו וברחו שניהם. לרב עיליש נעשה נס ועבר הגשר בשלום, ואותו האיש נתפס ונהרג. (גיט' מה.).

קמז אמר רב יהודה „החסידה"—זו דַיָה לבנה. למה נקרא שמה חסידה? שעושה חסידות עם חברותיה. (חול' סג.).

קמח רָחָם — זו שְׁרַקְרָק. אמר ר' יוחנן: למה נקרא שמו רָחָם? כיון שבא רחם באו רחמים לעולם. אמר רב ביבי בר אביי: והוא שיושב על דָבָר ועושה שרקרק, ומקובלנו שאם ישב עַל הקרקע וישרוק — יבא משיח, שנאמר: „אשרקה להם ואקבצם"[3].

— והלא היה אחד שישב על גבי המענה ושרק, וירדה אבן־שיש ופצעה את מוחו? אמר לו: זה בַדַאי היה. (שם).

קמט עוף אחד יש בכְּרַכֵּי הים וכָרוּם שמו—וכיון שהַחמה זורחת מתהפך לכמה גְוָנים. (בר' ז:).

קנ הצָבוּעַ הזה — יש לו שלש מאות וששים וחמשה מיני צבעונים כמנין ימות השנה של חמה. (ב"ר ז).

קנא „וְכַחוֹל אַרְבֶּה יָמִים"[4] — דבי ר' יַנַאי אמרו: העוף ששמו חול אלף שנה הוא חי, ובסוף אלף שנה אש יוצאת מתוך קנו ושורפתו ומשתַיֵר בו כביצה והוא חוזר ומגדל אברים — וחי. ר' יודן בר' שמעון אומר: בסוף אלף שנים גופו כלה וכנפיו מתמרטין ומשתַיֵר בו כביצה, והוא חוזר ומגדל אברים. (שם יט; פדר"א)

---

[1] איוב ל"ח, מא. [2] ויק' י"א, טו. [3] זכ' י', ח. [4] איוב כ"ט, יח.

זבובים קטנים; קמד) זרזיר — מין עורב, כמפורש למטה. נאכלנו? — כלו' אם מותר לאכלו. קמז) שעושה חסידות — שמחלקת מזונותיה. קמח) שרקרק — מין צפור שמצפצף שרק־שרק. אם ישב על הקרקע —שאין דרכו בכך. והלא היה אחד —רחם אחד. בדאי —שקרן. קמט) גוונים—

XI. שְׁרָצִים וּרְמָשִׂים.

קנב אמר רב יהודה אמר רב: כל מה שברא הקדוש־ברוך־הוא בעולמו לא ברא דבר אחד לְבַטָּלָה. אפילו דברים שאתה רואה אותם שהם יְתֵרים בעולם, כגון נחשים ועקרבים וצפרדעים, זבובים ופרעושים וַיַתּושים, אף הם בכלל בְּרִיָּתוֹ של עולם הם. (שבת עז; ב"ר יו).

קנג „נָחָשׁ עֲלֵי דֶרֶךְ"[1] — כל החיות מהלכות זוגות־זוגות, והנחש אינו מהלך בדרך אלא יחידי. (ב"ר צט).

קנד „וְנָחָשׁ עָפָר לַחְמוֹ"[2] — רבי אמי ורבי אסי, אחד אמר: אפילו אוכל כל מעדני עולם, טועם בהם טעם עפר; ואחד אמר: אפילו אוכל כל מעדני עולם, אין דעתו מיושבת עליו עד שיאכל עפר. (יומא עה).

קנה אמר רב ספרא משום ר' יהושע דרומא: שלשה מיני אֶרֶם הם: של בחור שוקע, של בינוני מפעפע ושל זקן צף. (ע"ז ל:).

קנו אמרו רבותינו: מִדְבַּר־שור היה שמונה מאות פרסה על שמונה מאות פרסה, והיה מלא נחשים ועקרבים וחיה רעה. אמר ר' יוסי: היו שם נחשים כקורות בית־הבד, ועקרבים כמלא הורת. וכן הוא אומר: „המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב..."[3].

מעשה בשבור מַלְכָּא שהיה עובר שם, ועברה שַׁיָּרָה ראשונה, וּבְלָעָהּ הנחש, עברה שניה — ובלעה, שלישית — ובלעה, והיה המלך יושב ומיצר. היו עמו שם אַסְקוֹלַסְטִיקִין, אמרו לו: מה אתה עומד? הָבֵא עשרה גבורים — וְהֵבִיא. אמרו לו: יְמַלְאוּ סְרוּדוֹת של תבן. והיו ממלאין את הסרודות תבן, ומגלגלין לפניו והוא בולע, עד שנִתְפַּח כְּרֵסוֹ, ולא היה יכול לזוז, ועמדו והרגו אותו. (תנה"ק בשלח).

קנז אמרו: עכס זה רואה צל עוף פורח באויר, מיד מתחבר אל צלו ונושר אברים. (תנח' בשלח; מכיל').

קנח אמר רב אחא: הסִיחַ לי ר' חִיָּא הגדול: אדם אחד היה בארץ־ישראל, מְרוּטָּה שמו. למה נקרא שמו מרוטה? — אמרו: פעם אחת עלה ללקט עצים מן ההר, ראה את הנחש ישן, והנחש לא ראהו. וּמִפחדו נשרו שערותיו ולא צמח בו שֵׂעָר עד יום מותו, והיו קורין אותו „מרוטה". (תנה"ק בשלח; תנח').

קנט ר' פנחס בשם ר' חנן איש צפורי אמר: מעשה באדם אחד שהיה קוצר ומעמר בבקעת בית־תופת. כיון שבא הַשָּׁרָב נטל עשב וַעֲשָׂאוֹ עטרה וקשרו בראשו. בא עליו נחש

[1] בר' מ"ט, יז. [2] ישע' ס"ה, כה. [3] דב' ח', טו.

צבעים. קנב) ויתושים — מיני זבובים עוקצים. בכלל ברייתו של עולם — ויש בהם תועלת. קנה) ארם — רעל של נחשים. של בחור — של נחש צעיר. שוקע — בתוך המשקה שהנחש שותה ממנו. מפעפע — מחלחל ומתפזר בכל המשקה. צף — למעלה. קנו) בקורות בית הבד — עבים כקורות בבית מעשה השמן. בשבור מלכא — מלך פרס. שיירה — אורחה, סיעה של בני אדם. אסקולסטיקין — חכמים מלומדים (סכולאַסטיקער). סרודות — שקים קלועים; וי"ג: אודרות, כלו' עורות. שנתפח — נתנפח, צבה. קנז) עכס — מין נחש, שרף מעופף. ונושר אברים — מן העוף

גדול, עמד והֲרָגו. עבר עליו חַבָּר אחד, ראה את הנחש הרוג, הציץ בו ואמר: תמה אני, מי הרג נחש זה! אמר אותו האיש: אני הרגתיו. תלה עיניו וראה אותו עשב עשוי עטרה בראשו. אמר לו: באמת אתה הרגתו? אמר לו: הן. אמר לו: יכול אתה להוריד עשב זה מראשך? אמר לו: הן. עשה כך. כיון שהורידו אמר לו החבר: יכול אתה להגביה את הנחש במקל זה? אמר לו: הן. הגיע לאותו נחש, ולא הספיק ליגע בו עד שנשר אברים־אברים. (ב"ר י; במ"ר יח).

קס מעשה באדם אחד שהיה הולך בשדה ובידו כד של חלב. פגע בו נחש, שהיה צועק מרוב צמא. אמר לו האיש: מה אתה צועק? אמר לו: צמא אני; ומה בידך? — אמר לו: חלב. אמר לו: תן לי את החלב לשתות ואראך ממון הרבה עד שתתעשר. נתן לו ושתה.

לאחר ששתה הנחש—אמר לו האיש: הראֵני הממון שאמרת לי. אמר לו: בוא אחרַי. הלך אחריו עד שבאו לאבן גדולה. אמר לו: תחת האבן הזאת טמון הממון. הרים האיש האבן וחפר ומצא הממון. לקחוֹ והביאו לביתו.

מה עשה אותו הנחש? קפץ ונשתלשל סביב צווארו. אמר לו האיש: זו מה היא? אמר לו: אני ממית אותך על שלקחת כל ממוני. אמר לו: בוא עמי לבית־דינו של שלמה.

הלכו ובאו לפני שלמה ועוד הנחש עליו. — צעק האיש לפני המלך. אמר המלך לנחש: מה אתה מבקש? אמר הנחש: אני רוצה להרגו. אמר לו המלך: רד מעל צווארו, שאין נכון שתהא מוחזק בו יותר ממנו, מאחר שאתם בבית־דין. ירד מעל צווארוֹ לארץ. אמר לו: מעתה אמור דבריך.

התחיל הנחש לדבר ואמר: אהרגנו, כמו שאמר לי הקדוש־ברוך־הוא: „ואתה תשופנו עקב"[1]. אמר לו לאיש: ולך צוה הקדוש־ברוך־הוא: „הוא ישופך ראש"[1]...

מיד קפץ האיש ורצץ מהו.

מכאן אמרו: טוב שבנחשים רצוץ את מחו. (מבוא תנה"ק).

קסא „בִּרְצוֹת ה' דַּרְכֵי אִישׁ גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלִים אִתּוֹ"[2]—ר' יהושע בן לוי אומר: זה הנחש. אדם אחד עשה שום שָׁחוּק בביתו, ובא נחש הַבָּר ואכל ממנו, והיה נחש הבית מסתכל בו. באו בני הבית לאכול ממנו, התחיל הנחש לזרוק עליהם עפר ולא השגיחו— והפיל עצמו לתוכו. (ירוש' תר' ה).

קסב „גַּם תַּנִּים חָלְצוּ שַׁד הֵינִיקוּ גּוּרֵיהֶן"[3]—אלו הירודות כמין מסוה פרוש על פניהן, כשהן מיניקות את בניהן, שלא יהו רואות אותם ארומים ואוכלות אותם. (איכ"ר).

קסג אמר רב הונא בר תּוֹרְתָא: פעם אחת הלכתי לָוַעַד וראיתי נחש שהוא כרוך על הצב. לימים יצא עָרוֹד מביניהם. וכשבאתי לפני ר' שמעון החסיד אמר לי: אמר הקדוש־ברוך־

[1] בר' ג', טו. [2] מש' ט"ז, ז. [3] איכה ד', ג.

נופלים אבריו. קנט) חבר —חובר חברים, ויודע טבע הנחשים. עד שנשר אברים —ומתחלת תית העשב מצילו. קס) ונשתלשל — נכרך. קסא) נחש הבר — של השדה. ואכל ממנו —והטיל בו ארס, ובני הבית לא ראו. לזרוק עליהם עפר — כדי שלא יאכלו. לתוכו — לתוך השום, כדי שלא יאכלו. קסב) הירודות — מיני תנינים, ואכזרים הם. קסג) לוֹעד — למקום מועד וכנוס של אנשים עסקנים בדברים והיו מזווגי כלאים. ערוד — מין שרץ מזיק וממית בנשיכתו.

הוא: הם הביאו בריה שלא בראתי בעולמי, אף אני אביא עליהם בריה שלא בראתי בעולמי. (חולי' קכז.).

קסד מעשה במקום אחד שהיה בו עָרוֹד והיה מזיק את הבריות. באו והודיעו לו לר' חנינא בן דוסא. אמר להם: הַראו לי את חורו. הראוהו את הורו. נתן עֲקֵבו על פי החור. יצא ונשכו—ומת אותו ערוד. נטלו על כתפו והביאו לבית־המדרש. אמר להם: ראו, בני, אין ערוד ממית אלא החטא ממית.

באותה שעה אמרו: אוי לו לאדם, שפגע בו ערוד; ואוי לו לערוד שפגע בו ר' חנינא בן דוסא! (בר' לג.).

קסה חֲבַרְבָּר זה, כשהוא נושך לאדם, אם האדם קדם למים—החברבר מת, ואם החברבר קדם למים—האדם מת.

אמרו עליו על ר' חנינא בן דוסא, שהיה עומד ומתפלל ובא חברבר והִכִּישוֹ ולא הפסיק את תפלתו. והלכו ומצאו אותו חברבר מת מוטל על פי חורו. אמרו לו תלמידיו: רבי, לא הִרְגַשְׁתָּ? אמר להם: יבוא עלי, אם ממה שהיה לבי מתכַּוֵן בתפלה אם הרגשתי.

אמר ר' יצחק בר' אלעזר: ברא הקדוש־ברוך־הוא מַעְיָן תחת כפות רגליו, לְקַיֵּם מה שנאמר: „רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם"[1]. (ירוש' שם ה).

קסו בכל עושה הקדוש־ברוך־הוא שליחותו: אפילו על־ידי נחש, אפילו על־ידי עקרב, אפילו על־ידי צפרדע, אפילו על־ידי יתוש.

אמר ר' חנן איש צפורי: מעשה בעקרב אחד שהלך לעשות שליחותו בעבר הירדן, וזמן לו הקדוש־ברוך־הוא צפרדע אחת ועבר עליה, והלך וְעָקַץ אדם ומת, וכיון שעשה שליחותו הֶחֱזִירַתּוּ הצפרדע למקומו. (ב"ר י; במ"ר יח).

קסז ר' ינאי היה יושב ודורש בפתח עירו. ראה נחש מְרַתֵּיעַ ובא לעיר. הבריחוהו מצד זה, חזר ובא מצד זה; הבריחוהו מצד זה, חזר ובא מצד זה. אמר ר' ינאי: זה הולך לעשות שליחותו. מיד נפלה הברה בעיר: פלוני בן פלוני נשכו נחש ומת. (ב"ר י; תנה"ק חוקת).

קסח שמואל ראה עקרב שישב על צפרדע ועבר את הנהר ונשך אדם ומת — קרא עליו: „למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך"[2]. (נדר' מא:).

קסט אמרו עליו על דוד המלך: בשעה שסִיֵּם ספר תהלים זָחָה דעתו עליו. אמר לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, כלום יש דבר בעולם שאמר שירה כמותי? נזדמנה לי צפרדע אחת. אמרה לו: אל תזוח דעתך עליך, שאני אומרת שירה יותר ממך. (פר"ש).

---

[1] תהל' קמ"ה, יט. [2] שם קי"ט, צא.

הם הביאו וגו' — גרמו לתולדות כלאים. אף אני אביא עליהם וגו' — להזיקם. קסה) חברבר — ערוד. אם האדם קדם למים — קדם לבוא למים תחלה לפני החברבר. והכישו — נשכו. יבוא עלי — לשון שבועה. אם ממה שהיה וגו' — כלו' מתוך שהייתי שקוע בכוונת התפלה לא הרגשתי. מעין תחת רגליו — של ר' חנינא בן דוסא, כדי שיקדים הוא למים. קסו) ועקץ — נשך. קסז) מרתיע — זוחל. הברה — קול. קסח) הכל עבדיך — עושה אתה שליחותך ע"י הכל. קסט) זחה דעתו עליו — נתגאה.

שרצים ורמשים

קע שלש בְּרִיּוֹת משונות משאר בריות: האִישות ונחש וצפרדע. האישות אלמלי [illegible]אור אין כל בריה יכולה לעמוד לפניו; הנחש אלמלי היו לו רגלים היה רץ אחר הסוס במרוצה והורגו; הצפרדע אלמלי יש לו שִׁנַּיִם אין כל בריה נכנסת במים לפניו. (שו"ט נח).

קעא מַהִי אישות? אמר ר' יהודה: בריה שאין לה עינים.

אישות זו חולדה; אף על פי שאין ראיה לדבר – זֵכר לדבר: „כמו שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש"[1]. (מו"ק ו:; ירוש' שם א).

קעב האישות הללו אינן רואות את השמש, אלא חולדות בקרקע ויושבות שם. (שו"ט נח).

קעג בְּרִיּוֹת הגְדֵלוֹת באור ואין נדלות באויר. ואיזוהי? זו סַלַמַנְדְּרָא. כיצד? הַזַּגָּגִין העוֹשים את הזכוכית, כשהם מסיקים את הכבשן שבעה ימים ושבעה לילות רצופים, מִכּוֹבֶד האור יוצאת משם בריה הדומה לעכבר, והבריות קורין אותה – סלמנדרא. אדם סָך ידו מדמה, או אחד מאבריו, אין האור שולטת באותו מקום. למה? על שתחילת בריאתה מן האור. (תנח' וישב ג; חג' כז.).

קעד שאלו תלמידיו את ר' אלִעזר: מפני מה הכל מושלין בעכברים? – מפני שסוֹרָם רע. מה היא? רבא אמר: אפילו בגדים כוססים. רב פפא אמר: אפילו קַתּוֹ של מעדר כוססים. (הור' יג).

קעה העכברים הללו רשעים הם: כשרואים הרבה תבואה – קוראים לחבריהם ואוכלים עמם. (ירוש' ב"מ ג).

קעו מעשה במלך סַרְקְיָא שנפלה מרגלית שלו ובלָעָהּ עכבר. בא אצל ר' פנחס בן יאיר. אמר לו: וכי חַבָּר אני? אמר לו המלך: לשמך הטוב באתי. גזר ר' פנחס על העכברים וכִנְּסָם וראה אחד מהם שהוא גִּבֵּעַ. אמר: הרי היא אצל זה. גזר על העכבר – ופִלְּטָהּ. (ירוש' דמאי).

קעז צא לבקעה וראֵה עכבר, שהיום חֶצְיוֹ בשר וחציו אדמה – למחר השריץ ונעשה כֻלו בשר.

עֲלֵה להר וראה שהיום אין בו אלא חִלָּזוֹן אחד, למחר ירדו גשמים ונתמלא כֻלו חִלָזונות. (סנה' צא.).

קעח שנו רבותינו: חלזון זה גופו דומה לים, וברִיָּתו דומה לדג, ועולה אחד לשבעים שנה, ובדמו צובעין תכלת–לפיכך דמיו יקרים. (מנח' מד.).

[1] תהל' נ"ח, ט.

קע) האישות –מין בריה חופרת בקרקע, ואין לה עינים. אין... לעמוד לפניו –שהיה נושך. קעא) נפל אשת –דרש אשת מלשון אישות; ואף נפל מין שרץ בלשון חכמים, ולפי דרשה זו סוף הפסוק מקביל לראשו: „כמו שבלול (מין שרץ) תמס יהלך, [כמו] נפל ואישות בל חזו שמש". קעב) חולדות – חופרות. קעג) כיצד – נבראת הסלמנדרא מן האש. קעד) שסורם –סור שלהם, מלשון סאור=שאור שבעיסה; כנוי למזג רע. כוססים –- אוכלים אע"פ שאין בהם הנאה. קתו – ידו. קעו) חבר – חובר חבר וקוסם. גבע – שיש לו כעין חטוטרת קטנה. ופלטה – הקיאה. קעז) חלזון – שבלול (שנעקע). קעח) חלזון.. דומה לים – החלזון שצובעין מדמו תכלת לציצית דומה במראהו לים. דמיו – מחירו.

קעט החלזון הזה, כל שהוא גָּדֵל – נַרְתִּיקוֹ גדל עמו. (פסיק׳).

קפ אמרו עליו על ר׳ שמעון בן חֲלַפְתָּא, שעסקן בדברים היה.

מהו עסקן בדברים? אמר רב מְשַׁרְשְׁיָא: נאמר: „לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם, אשר אין לה קצין שוטר ומושל, תכין בקיץ לחמה"[1] — אמר: אלך ואראה אם אמת הוא שאין להן מלך. הלך בתקופת תמוז, פרש טלית על קן של נמלים. יצאה אחת מהן ונתן בה סימן. נכנסה ואמרה להן: נפל צל. יצאו. הגביה את הטלית ונפלה חמה. נפלו עליה והרגוה. אמר: מכאן, שאין להן מלך, שאלו היה להן מלך – לא היו נוטלות ממנו רשות?

אמר לו רב אחא בנו של רבא לרב אשי: ושמא המלך היה ביניהן; או רשות המלך היתה בידם; או בין מלך לְמלך היו, שנאמר: „בימים ההם אין מלך איש הישר בעיניו יעשה"[2]? אלא נאמן עלינו שלמה. (חול׳ נז).

קפא הנמלה הזו שלשה בתים יש לה. ואינה כונסת בעליון מפני הדלף, ולא בתחתון מפני הטינא, אלא באמצע; ואינה חיה אלא ששה חדשים. למה? שמי שאין לו גידים ועצמות אינו חי אלא ששה חדשים. וכל מאכלה אינה אלא חטה ומחצה—והיא הולכת ומכנסת בקיץ כל מה שמוצאת: חטים ושעורים ועדשים. אמר ר׳ תנחומא: ולמה היא עושה כן? שאומרת: שמא יגזור עלי הקדוש־ברוך־הוא חיים ויהא לי מהיכן לאכול.

אמר ר׳ שמעון בן יוחאי: מעשה היה ומצאו בחור שלה שלש מאות כור, מה שמכנסת מן הקיץ לחורף, לפיכך אמר שלמה: „לך אל נמלה עצל, ראה דרכיה וחכם"[1].

מהו „ראה דרכיה וחכם"[1] – ראה דרך־ארץ שיש בה, שבורחת מן הגזל. אמר ר׳ שמעון בן חלפתא: מעשה בנמלה אחת, שהפילה חטה אחת, והיו כלן באות ומריחות בה ולא היתה אחת מהן נוטלת אותה; באה אותה שהיתה שלה ונטלה אותה. ראה חכמה שיש בה! (דב"ר ה; ילק"ש).

קפב כיצד מחריבין חורי נמלים? ר׳ שמעון בן גמליאל אומר: מביא עפר מחור זה ונותן לתוך חור זה והן חונקות זו את זו.

אמר רב יֵימַר בר שֶׁלֶמְיָא משמו של אביי: והוא — שמפסיק ביניהם נהר; והוא — שאין גשר; והוא — שאין גָּמָל; והוא—שאין מֶצֶר. עד כמה? עד פרסה. (מו"ק ו, ז).

קפג פעם אחת היה דוד מלך ישראל יושב בגנו וראה צרעה אוכלת עכביש. אמר דוד לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, מה הנאה באלו שבראת בעולמך? צרעה

[1] מש׳ ו׳, ו, ז. [2] שופ׳ כ"א, כה.

קעט) נרתיקו — קליפתו. קפ) פרש טלית — לעשות צל. אחת מהן — מן הנמלים; נתן בה סימן — כדי שיכירנה אח"כ. והרגוה — על ששקרה להן. לא היו נוטלות ממנו רשות? — לדון את הנמלה למיתה. נאמן עלינו שלמה — לסמוך על דבריו ואין לבדוק אחריהם. קפא) שלשה בתים יש לה — זה על גבי זה. ואינה כונסת — גרעינים. מפני הדלף — שלא יכנסו מי הגשמים וישטפו את אוצרם. מפני הטינא — החומר שלמטה, שיקלקל את תבואתה. קפב) מחריבין חורי נמלים — שמקלקלות את התבואה בשדה. והן חונקות זו את זו — שאין מכירות בריח העפר שלהן וחושבות שהתנפלו עליהן נמלים אחרות. גמל — גשר של נסר אחד מונח לרוחב הנהר. מצר — חבל מתוח לרוחב הנהר לעבור בו. עד כמה — יהא המרחק בין שני החורים, שלא יכירו

מפסדת דבש ואין בה הנאה; עכביש אורג כל השנה ואין לְבוּשׁ. **אמר הקדוש־ברוך־הוא:** דוד, אתה מלעיג על בריותי – תבא שעה ותצטרך להן.

וכשנחבא דוד במערה מפני שאול המלך, שלח הקדוש־ברוך־הוא עכביש וארג על פי המערה וסגר אותה. בא שאול וראה פי המערה ארוג, אמר: ודאי לא נכנס אדם לכאן, שאם נכנס היה קורע את האריג – והלך לו ולא נכנס לשם. וכשיצא דוד וראה את העכביש – נשקו ואמר לו: ברוך כוראך וברוך אתה!

ובשעה שמְּצָאוֹ דוד לשאול שוכב ישן במעגל – והיה אבנר שוכב בפתח האהל, ראשו בפתח אחד ורגליו בפתח שכנגדו, והיו רגליו זקופות; בא דוד ונכנס בין רגליו ונטל צפחת המים. וכשבא לצאת מבין רגליו, פשט אבנר את רגליו – וכסהו, והיו עליו כשני עמודים גדולים. בקש דוד רחמים לפני הקדוש־ברוך־הוא ואמר: „אלי אלי, למה עזבתני?"[1]—עשה לו הקדוש־ברוך־הוא נס ושלח צרעה ועקצה ברגלי אבנר וְזָקַף—ויצא דוד.

באותה שעה שבח דוד לפני הקדוש־ברוך־הוא ואמר: רבונו־של־עולם, מי... יעשה כמעשיך וכגבורותיך"[2] — שכל מעשיך נאים. (א"ב דב"ם).

XII. בְּהֵמוֹת וְחַיּוֹת.

קפד „בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ וְקַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו"[3] — שור כחו קשה אבל אין קרניו נאות, ראם קרניו נאות אבל אין כחו קשה. (ספרי; ילק"ש).

קפה אל תעמוד בפני השור בשעה שעולה מן האגם, מפני שהשטן מרקד בין קרניו. אמר שמואל: בשור שחור ובימי ניסן.

שָׁנָה רב אושעיא: מרחיקין משור תם חמשים אמה, ומשור מועד כמלא עיניו.

שנו משמו של ר' מאיר: ראשו של שור בדִקולא – עֲלֵה לעלִיָּה וזרוק סולם מתחתיך. (פס' קיב:; בר' לג.).

קפו שנו רבותינו: אילים ממואב, כבשים מחברון, עגלים משרון, גוזלות מהר־המלך. רבי יהודה אומר: מביאים כבשים שנָבהם כרָחבָּם. (מנח' פז.).

קפז תָּנֵי דְּבֵי ר' ישמעאל: „את הגמל כי מעלה גרה הוא"[4] —שליט בעולמו יודע שאין לך דבר מעלה גרה וטמא אלא גמל, לפיכך פָּרַט בו הכתוב „הוא".

תָּנֵי דְּבֵי ר' ישמעאל: „ואת החזיר כי מפריס פרסה הוא"[5] — שליט בעולמו יודע שאין לך דבר שמפריס פרסה וטמא אלא חזיר, לפיכך פרט בו הכתוב „הוא".

אמר רב חסדא: היה מהלך במדבר ומצא בהמה שפרסותיה חֲתוּכוֹת, בודק בפיה:

[1] תהל' כ"ב, ב. [2] דב' ג', כד. [3] שם ל"ג, יז. [4] ויק' י"א, ד. [5] שם שם, ז.

זו את זו. קפג) מפסדת —שאוכלת ואינה עושה. קפה) בשעה שעולה מן האגם — והוא שבע ויצרו פוחז עליו. ראשו.. בדיקולא — כסל של ענפי תמרים, כלו' בשעה שהוא אוכל. עלה לעליה וגו' — כלו' ברת מפניו שלא יזיקך. קפו) אילים ממואב — כלו' האילים הטובים באים ממואב. גוזלות — יונים. מביאים כבשים — לקרבן. שנבהם כרחבם — כלו' רחבים ביותר מרוב שמנונית. קפז) שליט בעולמו —הקב"ה. פרט בו... הוא —ולא אחר. שפרסותיה חתוכות— כרותות ונטולות ואינו יכול לבדוק אם מפרסת פרסה היא.

אם אין לה שִׁנים למעלה – בידוע שהיא טהורה, אם לאו – בידוע שהיא טמאה; ובלבד שיַכּיר בן־גמל.

ואמר רב חסדא: היה מהלך בדרך ומצא בהמה שפיה נָמוּם, בודק בפרסותיה; אם פרסותיה סדוקות–בידוע שהיא טהורה, אם לאו –בידוע שהיא טמאה; ובלבד שיכיר חזיר.

ואמר רב חסדא: היה מהלך במדבר ומצא בהמה שפיה נמום ופרסותיה חתוכות, בודק בבשרה: אם מהלך שתי וערב–בידוע שהיא טהורה, ואם לאו–בידוע שהיא טמאה; ובלבד שיכיר עָרוד. (חול' נט.).

קפח **אמר רב חנן בר רבא: „השסועה"[1] – בריה בפני עצמה היא, שיֵש לה שני גַבין ושני שִׁדְרָאוֹת. וכי משה רבֵנו קַנְיָגִי היה או בַלִיסְטְרִי היה? מכאן תשובה לאומר: אין תורה מן השמים.** (שם ס:).

קפט **ששה דברים נאמרו בסוס: אוהב את הזנות, ואוהב המלחמה, ורוחו גסה, ומואס את השֵנה, ואוכל הרבה ומוציא קמעא. ומהלך על צִדי דרכים. ויש אומרים: אף מבקש להרוג בעליו במלחמה.** (פס' קיג:).

קצ **כמה שְׁנַת הסוס? ששים נִשְׁמִין.** (סוכה כו:).

קצא **חֲמָרָא (חמור) אפילו בתקופת תמוז קְרִירָא לֵיה (קר לו).** (שבת נג.).

קצב **הפרד – אמר אביי: קולו עָבֶה–בן חמורה; קולו צנוף – בן סוסה. רב פפא אמר: אזניו גדולות וזנבו קטן – בן חמורה; אזניו קטנות וזנבו גדול – בן סוסה.** (חול' לט.)

קצג **„אין הרחלים יוצאות חֲנוּנוֹת".**

ישב רב אחא בר עולא לפני רב חסדא ואמר: רחֵלה משעה שגוזזין אותה טומנין לה עֳמָר בשמן ומַניחין לה על פַּדַחְתָּהּ, כדי שלא תצטנן. אמר לו רב חסדא: אם כן עֲשִׂיתָהּ מַר־עוּקְבָא! אלא ישב רב פפא בר שמואל לפני רב חסדא ואמר: בשעה שכורעת לילד טומנין לה שני עֳמָרין של שמן ומניחין לה אחד על פדחתה ואחד על הרֶחֶם, כדי שתתחמם. אמר לו רב נחמן: אם כן עשיתה יַלְתָּא! אלא אמר רב הונא: עץ אחד יש בברכי הים

[1] דב' י"ד, ז.

בידוע שהיא טהורה – וודאי שטהורה היא, שכל בהמה שאין לה שינים למעלה מעלת גרה היא וטהורה. **ובלבד שיכיר בן גמל** –שידע להבחין שאין זה גמל צעיר, שאף הוא אין לו שינים וטמא הוא. **שפיה נמום** – חתוך ועקור, ואינו יכול לבדוק בשיניה. **סדוקות** – שסועות. **ובלבד שיכיר חזיר** – שפרסותיו סדוקות וטמא הוא. **אם מהלך שתי וערב** – כלו' ינסה לקרוע חתיכת בשר תחת העוקץ של האליה, אם הבשר נקרע שתי וערב (לאורך ולרוחב) טהורה היא, ואם לאו טמאה. **ובלבד שיכיר ערוד** – מין חמור פרא שאף בשרו נקרע שתי וערב והוא טמא. **קפח) קניגי...** **בליסטרי** – צייד ורובה, שבקי בכל מיני חיות. **מכאן תשובה וגו'** – שבודאי הקב"ה גלה לו למשה. **קצ) נשמין** –נשימות, רגעים קלים. **קצא) אפילו בתקופת תמוז וגו'** –שהוא רועד תמיד. **קצב) הפרד** – תולדות כלאים של סוס וחמור. **בן חמורה** – ואביו סוס. **צנוף** – צלול. **קצג) אין הרחלים יוצאות** – בשבת. **חנונות** – מפורש למטה בענין. **טומנין לה עוק** – מוך וכל דבר רך שבורכין בו לחמום; ו„חנונות" מלשון חנינה שנוהגין בה רחמים. **על פדחתה** – על מצחה. **עשיתה מר עוקבא** – אתה נוהג בה חשיבות של מר עוקבא, שהיה עשיר ואב בית־דין. **ילתא** – **אשתו של רב נחמן חתן ראש־הגולה.**

וְחָנוּן שמו, ומביאין קיסם ומניחין לה בחוטמה, כדי שתִּתְעַטֵּשׁ, ויפלו דִּרְנֵי ראשָׁהּ. (שבת נד:).

קצר אמר ר' יוסי בן נהוראי: רחל אחת היתה בשכונתנו שנִקְדַּד קנה שלה ועשו לה קְרוּמִין של קנה וחיתה. (חול' נז:).

קצה [כבש] כשהוא חי קולו אחד וכשהוא מת קולו שבעה. כיצד קולו שבעה? שתי קרניו – שתי חצוצרות, שני שוקיו – שני חלילים, עורו לתוף, בני מעיו לנְבָלים, בני־מעיו לכנורות; ויש אומרים: אף צמרו לתכלת. (קנ' ג).

כוי – זה איל הַבָּר; ויש אומרים: זה הבא מן התַּיִשׁ ומן הצבִיָּה. ר' יוסי אומר: כוי בריה בפני עצמה היא ולא הכריעו בה חכמים אם מין חיה היא אם מין בהמה. ר שמעון בן גמליאל אומר: מין בהמה היא. ושל בית־דּוֹשַׁאי היו מגדלין מהן עדרים־עדרים. (חול' פ.).

ר' זירא מצא לרב יהודה שהיה עומד על פתח בית חמיו, וראהו שדעתו בדוחה ואִלּו שאל ממנו כל חללו של עולם היה אומר לו. אמר לו: מה טעם עזים הולכות בראש ואחר־כך הרחלות? אמר לו: כבריָּתו של עולם – מתחלה חשכה ואחר־כך אורה. – מה טעם אלו מְכֻסּות ואלו מְגֻלּות? – אלו שאנו מתכסים מהן מכסות, ואלו שאין אנו מתכסים מהן מגֻלּות. – מה טעם הגמל זנבו קטן? – משום שאוכל כִּיסִין. – מה טעם השור זנב ארוך? – משום שדָר באגם וצריך להבריח יתושים. – מה טעם קרן החגב רכה? – משום שדָר בחִלָפִין, ואִלו היתה קשה תֵּעָקֵר ויסתמא; שאמר שמואל: הרוצה לסַמּות חגב ישלוף את קרנו. – מה טעם עפעף של תרנגולת מוגבהת למעלה? – שדָרה על דפים, ואִלו יִכָּנֵס עשן בעיניה תסתמא. (שבת עז:).

קצו

קצח ר' חנינא בן דוסא היו לו עזים. אמר לו: עִזֶּיךָ מזיקות. אמר להם: אם מזיקות הן יאכלו אותן דֻבִּים, ואם לא – כל אחת ואחת תביא לערב דב בקרניה. לערב הביאה כל אחת דב בקרניה. (תענ' כה).

קצט מעשה בחמורו של ר' חנינא בן דוסא שגנבוהו לסטים וחבשוהו בחצר, והניחו ל תבן ושעורים ומים – ולא היה אוכל ושותה. אמרו: למה אָנו מניחים את הבהמה שתמות ותבאיש לנו את החצר? עמדו ופתחו לה את הדלת והוציאוה; והיתה מושכת והולכת עד שהגיעה אצל ר' חנינא בן דוסא. כיון שהגיעה אצלו שמע בנו קולה. אמר לו: אַבָּא, אבא דומה קולה לקול בהמתנו. אמר לו: בני, פְּתח לה את הדלת, שכבר מתה ברעב. עמ

שתתעטש – תזורר. דרני – תולעים. קצד) שנקדד קנה שלה – ניקבה הגרגרת שלה. ועש לה קרומין של קנה –סתמו את הנקב בשפופרת של קנה. קצה) שני שוקיו –עצם השוק חלולה בני מעיו לכנורות – הדקים והגידים שבבני־מעיו נימים (מיתרים) לכנורות. קצו) איל הבר – איל פרא. בית דושאי – שם משפחה. קצז) כל חללו של עולם – כל מיני שאלות. מתחלה חשכה וגו' –סתם עזים שחורות ורחלים לבנות. מתכסים מהן –מצמרן. שאוכל כיסין –עשבים שיש בהם קוצים, ולפיכך זנבו קצר שלא ידבקו בו הקוצים. בחילפין –מיני צמחים של קנה וסוף תעקר – הקרן. ויסתמא – יתעוור. עפעף של תרנגולת וגו' – הרים התחתון של העין, וכשהיא עוצמת את עיניה הרים התחתון עולה ומכסה את העליון, ובשאר הבריות להיפך. קצח) מזיקות – מפסידות שדות אחרים.

ופתח לה הדלת והניח לה תבן ושעורים ומים והיתה אוכלת ושותה. לפיכך אמרו: כשם שהצדיקים הראשונים היו חסידים, כך בהמתם חסידות כמותם. (אדר"נ ח).

ר ר' פנחס בן יאיר היה הולך [בדרך]. נזדמן לפונדק אחד, הֵטילו שעורים לחמורתו — לא אכלה. חָבטוּ אותן — לא אכלה. נִקרו אותן — לא אכלה. אמר להם: שמא אינן מעושרות. עִשׂרו אותן — ואכלה. אמר: עֲנִיָה זו הולכת לעשות רצון קוֹנָהּ ואתם מאכילים אותה טְבָלים! (חול' ז).

רא ר' יוסֵי מן יוֹקֶרֶת היה לו חמור אחד. כשהיו שוכרים אותו כל היום, היו משַׁגרים את השכר על גבו והוא מביא לבְעלים; ואם הותירו או פִּחֲתוּ לא זז ממקומו. פעם אחת נשכחו עליו זוג של סנדלים ולא זז ממקומו עד שנִטְלוּם מעליו. (תעג' כד).

רב מעשה בחסיד אחד שהיתה לו פרה אחת חורשת. לימים יָרַד אותו חסיד מנכסיו ומְכָרָהּ לנכרי אחד. חרש בה הנכרי ששה ימים של חול. בשבת הוציאה לחרוש בה, רבצה תחת העול ולא רצתה לעשות מלאכה. היה הולך ומכה אותה והיא אינה זזה ממקומה. כיון שראה כך, הלך אצל אותו חסיד ואמר לו: בוא וטול פרתך, ששה ימים עבדתי בה וביום השבת הוצאתיה לחוץ, ורבצה תחת העול ולא רצתה לעשות שום מלאכה בעולם, וכמה שהייתי מכה אותה היא אינה זזה ממקומה.

כיון שאמר לו כך, הבין אותו חסיד מפני מה אינה עושה מלאכה, מפני שהיתה לְמודה לנוח בשבת. אמר לו אותו חסיד: בוא ואני מעמידָהּ ואעשנה חורשת. כיון שהגיע אצלה, אמר לה באזניה: הוי פרה, פרה! כשהָיִית ברשותי היית נינוחה בשבת, עכשו שגרמו עונותי ומכרתיך לנכרי זה, בבקשה ממך, עמדי ועשי רצון אדוניך.

מיד עמדה ובקשה לעשות מלאכה. אמר הנכרי לאותו חסיד: איני מַנִּיחֲךָ עד שתאמר לִי, מה עשית לה ומה אמרת לה באזניה; שמא כִשַּׁפְתָּ אותה. אמר לו אותו חסיד: כך וכך אמרתי לה.

כיון ששמע אותו הנכרי כך נבהל ונזדעזע ונשא קל-וחמר בעצמו, ואמר: ומה זו שאין בה לא שיחה ולא דעת ולא תבונה, הכירה את בוראה; אני, שבראני הקדוש-ברוך-הוא בצלמו ובדמותו ונתן לי דעה ובינה — ולא אכיר את בוראי!

מיד בא ונתגַיֵּר וזכה ללמוד תורה ונקרא ר' יוחנן בן תּוֹרְתָא.

(פסיק"ר יד; מד' עשה"ד כז).

רג שאלו תלמידיו את רבי אלעזר: מפני מה כלב מכיר את קונו והחתול אין מכיר את קונו? אמר להם: ומה האוכל ממה שהעכבר אוכל מְשַׁכֵּחַ, האוכל עכבר עצמו לא כל שֶׁכֵּן. (הור' יג.).

רד רועים חלבו חלב. בא נחש ושתה ממנו והיה הכלב רואה: כשבאו הרועים ישבו לאכול מן החלב, התחיל הכלב נובח בהם, ולא השגיחו בו. לסוף עמד הכלב ושתה את

ר) הטילו — נתנו. חבטו — דשו. נקרו — נקו מן המוץ. אינן מעושרות — לא ניטל מהן מעשר. טבלים — תבואה שאינה מעושרת. רא) כשהיו שוכרים אותו — למלאכה. הותירו או פחתו — אם הניחו עליו יותר או פחות מן הראוי. רב) ירד מנכסיו — נעשה עני. למודה — רגילה. ונשא קל וחומר — דן ק"ו. רג) את קונו — את בעליו. משכח — מחלש כח זכרונו. רד) ושתה ממנו — והטיל בו ארסו. נובח בהם — לרמז שלא יאכלו.

החלב ומת. קברוהו הרועים ועשו לו נפש. ועד עכשו קוראין לו „נפש הכלב". (פסיק' דר"כ י).

רה אדם אחד הזמין חכם לביתו והושיב כלב אצלו. אמר לו החכם: בזיון אני חַיָב לך? אמר לו: רבי, טובה אני משלם לו; שַבָּאים באו לעיר, נכנס אחד מהם ובקש לטול אשתי — ואכל הכלב בֵיציו. (ירוש' תרומ' ח).

ר' מעשה בטַבָּח אחד בצפורי שהיה מאכיל לישראל נבלות וטרפות. פעם אחת שתה יין בערב שבת ועלה לגג ונפל ומת והיו כלבים מלקקין את דמו. באו ושאלו לר' חנינא: מהו להעבירו מלפניהם? אמר להם: הניחו להם, משלהם הם אוכלים, שנאמר: „ובשר בשדה טרפה לא תאכלו, לכלב תשליכון אותו"[1] — וזה גזל אותם והאכיל את ישראל. (שם ה).

רז אמר ר' תנחום בר מַרְיון: יש כלבים ברומי שיודעים להערים. הולך ויושב לפני הַפַּלְטֵר, ועושה עצמו מתנמנם — ובעל הפלטר מתנמנם, והוא שומט ככר על הקרקע — ועד שמתכנסים להם, הוא משתכר ככר והולך לו. (ב"ר כב).

רח דרש ר' יונה על פתח של בי־נשיאה: מהו שנאמר: „יודע צדיק דין דלים"[2] — יודע הקדוש־ברוך־הוא בכלב שמזונותיו מועטים, לפיכך שוהה אכילתו במעיו שלשה ימים. אמר רב המנונא: מכלל, שדרך־ארץ לזרוק אוּמְצָא לכלב. וכמה? אמר רב מרי: במדת האוזן ומקל אחריו. (שבת קנה:).

רט הכלבים — אחד נובח וכֻלם מתקבצים ונובחים על חנם. (שמ"ר לא).

ר' כלב זה, אדם משליך לו פרוסה — סוכר את פיו. (ילמדי דברים; ילק"ש).

ריא כלבים בוכים — מלאך־המות בא לעיר. כלבים שוחקים אליהו הנביא בא לעיר; והוא—שאין בהם נקבה. (ב"ק ס:).

ריב הכלבים והתרנגולים שונאים זה את זה. (פס' קיג:).

ריג שנו רבותינו: חמשה דברים נאמרו בכלב שוטה: פיו פתוח, ורירו נוטף, ואזניו סרוחות, וזנבו מונחת לו בין ירכותיו, ומהלך בצדי דרכים. ויש אומרים: אף נובח ואין קולו נשמע. (יומא פג:).

ריד אמר רב פפא: אין עני מכלב ואין עשיר מחזיר. (שבת קנה:).

רטו תְּלָא לֵיהּ קוֹרָא לְדָבָר־אַחֵר—וְאִיהוּ דִידֵיהּ עָבִיד (תלה לו קור של דקל לדבר־אחר— והוא עושה את שלו). (בר' מג:).

[1] שמ' כ"ב, ל. [2] מש' כ"ט, ז.

נפש — ציון, מצבה. רה) בזיון אני חייב לך? — כלו' על מה אתה מבזני? שבאים — שודדים. רז) הפלטר — חנות של אופה לחם. רח) שוהה אכילתו במעיו — ואינה מתעכלת. אומצא— נתח קטן של בשר חי. כמדת האוזן ומקל אחריו — כלו' נותנין לו דבר מועט כמדת האוזן ומיד מכין אותו במקל. ריא) שאין בהם נקבה — שאם היא בתוכם היא הגורמת בדבר. ריג) סרוחות — נגררות ותלויות. ריד) אין עני מכלב — שמתפרנס ממה שמשליכין לפניו והוא רעב תמיד. ואין עשיר מחזיר — שכל מאכל ראוי לו ומאכילין אותו הרבה לחשמינו. רד) תלא ליה קורא וגו' —

רטו רב גַּמְדָא נתן ארבעה זוז לסַפָּנים להביא בהם דבר ולא מצאו כלום. הביאו לו בהם קוף. נשתמט הקוף ונכנס לחור. חפרו אחריו ומצאוהו רובץ על מרגליות. נְטָלוּן והביאו לו את כולן. (נדר' נ:).

ריז ר' חַמִי בר עוּקְבָּא משום ר' יוסי אמר: שִׁערו לומר: אין החיה שבהר גְדֵלה בעמק ולא חיה שבעמק גדלה בהר.

דִיקְלִיטְיָאנוֹס היה מיצר לבני פַּנְיָס. אמרו לו: אנו הולכים מכאן. אמר לו יועצו: הם לא ילכו מכאן, ואם ילכו –יחזרו. ואם אתה מבקש לבדוק בדבר, הָבֵא צְבָאים ושלחם לארץ רחוקה, ולבסוף יהו חוזרים למקומם. עשה כך. הביא צבאים וחִפה קרניהם כסף ושלחם לאפריקא, ולסוף שלש שנים חזרו למקומם. (ירוש' שבוע' ט).

ריח הצבי בשעה שהוא ישן עינו אחת פתוחה ועינו אחת קמוצה. (שהש"ר ; תנח' תולדות).

ריט „הֲיָדַעְתָּ עֵת לֶדֶת יַעֲלֵי־סָלַע"[1] — יעלה זו אכזרית על בניה, ובשעה שכורעת ללדת עולה לראש ההר, כדי שיפול ממנה [הַוָּלָד] וימות, והקדוש־ברוך־הוא מְזַמֵן לה נשר, שמקבלו בכנפיו ומניחו לפניה, ואינו מקדים ואינו מְאַחֵר אפילו רגע. שאלמלי מקדים או מאחר אפילו רגע אחד – מיד מת.

„חוֹלֵל אַיָּלוֹת תִּשְׁמוֹר"[1] —אילה זו רחמה צר, בשעה שכורעת ללדת הקב"ה מזמן לה דְרָקוֹן, שֶׁמַכִּישָׁהּ בבית־הרחם ומתרפה ממולַדְתָּהּ, ואלמלי מקדים רגע אחד או מאחר רגע אחד – מיד מתה.

וכשהיא יולדת מה הקב"ה עושה? ממציא לה עשב והיא אוכלת ומתרפאת. (ב"ב טז; ילק"ש תהל' קד).

רכ „הָרִים הַגְּבֹהִים לַיְּעֵלִים"[2] — אמר ר' יודן: הרים למה נבראו – בשביל יעלים. יעלה זו תָשָׁה היא, והיא מִתְיָרְאת מן החיה, ובשעה שהיא מבקשת לשתות הקדוש־ברוך־הוא מכניס בה רוח תְּזָזִית ומַקְרֶקֶשֶׁת בקרניה, והחיה שומעת קולה ובורחת. (ב"ר יב).

רכא בשעה שאילה זו צמאה, היא חופרת גוּמָא וקוֹבעת קרניה לתוכה ועורגת לפני הקדוש־ברוך־הוא מתוך צרה. והקב"ה מעלה לה את התהום והתהום מעלה לה את המים. (אגא"ם; שו"ט).

רכב אומר היה רבי מאיר: תחש שהיה בימי משה בריה בפני עצמה היה ולא הכריעו בו חכמים אם מין חיה הוא אם מין בהמה הוא, וקרן אחת היתה לו במצחו, ולפי שעה נזדמן לו למשה ועשה ממנו משכן ונגנז. (שבת כח:).

רכג קרש מין חיה היא ואין לו אלא קרן אחת. (שם).

[1] איוב ל"ט, א. [2] תהל' ק"ד, יח.

בלו' תן לפני החזיר קור של דקל (ענפים רכים וירוקים של תמר שמתוקים לאכילה) והוא נמשך לאשפה. ריז) שיערו לומר — החכמים שיערו מסברת עצמם. מיצר — נוגש ומצער במסים. פניים —שם מקום. וחפה — צפה וכסה. ריח) קמוצה —סגורה. ריט) דרקון —נחש. שמכישה— שנושכה. ומתרפה ממולדה — הולד מתרפה ונופל מבית־הרחם. רכ) תשה — חלשה. רוח תזזית —רוח טירוף ושגעון. ומקרקשת —דופקת ומשמיעה קול. רכא) גומא —בור. רכב) תחש— שלקחו ממנו עורות למשכן. ונגנז — נעלם.

רכז אמר רב יהודה: קרש – צבי של בֵּי־עִילַאי. מַגְּרֵם – ארי של בי־עילאי.
אמר רב יוסף: עור צבי של בי־עילאי שש עשרה אמות.
אמר רב כהנא: בין אוזן לאוזן של אריה דְבֵי־עילאי – תשע אמות. (חול' נט:).

רכח אמר לו קיסר לר' יהושע בן חנניה: אלהיכם לאריה נמשל, שנאמר: „אריה שאג מי לא יירא"[1]; מה גדולתו? הרי פרש הורג את הארי! אמר לו: לא נמשל אלא כאריה של בֵּי־עִילַאי. אמר לו: רצוני שתַּרְאֵנוּ לי. אמר לו: אי אתה יכול לראותו. אמר לו: אף־על־פי־כן. בקש ר' יהושע רחמים ונעקר הארי ממקומו. כשהיה בְּרָחוֹק ארבע מאות פרסא נהם קול ראשון–הפילו כל המְעֻברות ונפלו חומות רומי. בְּרָחוֹק שלש מאות פרסא נהם קול שני – נשרו שִׁניהם של בני אדם, ואף הוא נפל מכסאו לארץ. אמר לו: בבקשה ממך, בַּקֵּשׁ רחמים עליו שיחזור למקומו. בקש ר' יהושע רחמים עליו והחזירו למקומו. (שם).

רכו מעשה בר' חנינא בן דוסא שראה הארי. אמר לו: אי לך, מלך חלש, לא השבעתיך שלא תֵרָאֶה בארץ־ישראל! מיד ברח. רץ אחריו ר' חנינא. אמר לו: נעֲנֵיתִי לך, שקראתיך „מלך חלש" – ומי שבְּרָאֲךָ קראך גבור. (תנה"ק ויגש).

רכז ר' שמעון בן חלפתא היה מהלך בדרך. פגעו בו אריות ונהמו כנגדו. אמר: „הכפירים שואגים לטרף"[2]. ירדו לו שתי שוקים. אכלו אחת והניחו אחת. נְטָלָהּ ר' שמעון בן חלפתא והביאה לבית־המדרש ושאל עליה: דבר טמא הוא זה או דבר טהור? אמרו לו: אין דבר טמא יורד מן השמים. (סנה' נט:).

רכח אמר רב פַּפָּא: מקובלנו אין הארי נופל על שנים.
– הרי אנו רואים שנופל? – הַהוּא כמו שאמר רמי בר אבא: אין חיה רעה שולטת באדם אלא אם כן נדמה לה כבהמה, שנאמר: „ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו"[3]. (שבת קנא; חול' לח:).

רכט בשעה שהיה דוד רועה את הצאן הלך ומצא את הרְאֵם ישן במדבר. והיה סבור בו שהוא הר – ועלה עליו והיה רועה. ננער הראם ועמד, והיה דוד רכוב על קרניו ומגיע עד לשמים. באותה שעה נתפלל דוד לפני הקדוש־ברוך־הוא, שיורידהו מן הראם. מה עשה הקדוש־ברוך־הוא? זמן לו אריה אחד. כיון שראה הראם את האריה נתיָרא ממנו ורבץ בפניו, לפי שהאריה מלך על כל החיות והבהמות. כיון שראה דוד את האריה נתירא הימנו, זִמֵּן הקדוש־ברוך־הוא צבי, קפץ האריה אחריו – ודוד ירד והלך לו.
זהו שנאמר: „הושיעני מפי אריה ומקרני רֵמִים עניתני"[4]. (שו"ט כב).

רל ארי וכלב ואַקְנְקִיתָא היו עומדים. בקש הארי להזיק את הכלב וראה את האקנקיתא, ונתיָרא ממנו, שאימתו על הארי ואימת הכלב על האקנקיתא, ולא היו מזיקים זה את זה. התחיל ר' עקיבא רואה ואומר: „מה רבו מעשיך ה', כלם בחכמה עשית"! [5] (שם קד).

רלא שנו רבותינו: חמש אימות הן, אימת חלש על גבור: אימת מַפְגִּיע על הארי, אימת

[1] עמ' ג', ח. [2] תהל' ק"ד, כא. [3] שם מ"ט, יג. [4] שם כ"ב, כב. [5] שם ק"ד, כד.

רכד) בי־עילאי – שם מקום שהיו בו חיות גדולות מאד. רכו) נעניתי לך – נכנע אני לפניך ומבקש סליחתך. רכז) ירדו לו – מן השמים, כדי שלא יגעו בו האריות. רכח) מקובלנו – יודעים אנו בקבלה. ריט) אקנקיתא – זאב; וי"מ: מין שרץ שהארי מתירא ממנו. רלא) מפגיע –

יַתּוּשׁ על הפיל, אימת סְמָמִית על עקרב, אימת סְנוּנִית על הנשר, אימת כִּילְבִית על לויתן. אמר רב יהודה אמר רב: מנין? — „הַמַּבְלִיג שׁוֹד עַל עָז"[1]. (שבת עז:).

רלב אמר רב יהודה אמר רב: כל מה שברא הקדוש־ברוך־הוא בעולמו זכר ונקבה בְּרָאָם; אף לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון זכר ונקבה בראם, ואלמלי נזקקים זה לזה מחריבים כל העולם כֻּלּו. מה עשה הקדוש־ברוך־הוא? סֵרֵס את הזכר והרג הנקבה ומְלָחָהּ לצדיקים לעתיד־לבוא.

ואף בהמות בהררי אלף זכר ונקבה בראם, ואלמלי נזקקים זה לזה מחריבים כל העולם כֻּלו. מה עשה הקדוש־ברוך־הוא? סֵרֵס הזכר וְצִנֵּן הנקבה ושמרהּ לצדיקים לעתיד־לבוא. (ב"ב עד:).

רלג אמר ר' יוחנן: בשעה שלויתן רָעֵב מוציא הבל מפיו ומַרְתִּיחַ כל מֵימוֹת שבמצולה, ואלמלא מכנים ראשו לגן־עדן אין כל בריה יכולה לעמוד בריחו. ובשעה שצמא עושה תלמים־תלמים בים. (שם).

רלד „כִּי לִי... בְּהֵמוֹת בְּהַרְרֵי אָלֶף"[2] — בריה אחת יש לי, שבראתי למאכלך לעתיד־לבוא, וזהי — בהמות, והיא רבוצה על אלף הרים, ואלף הרים מגַדלים לה כל מיני עשבים וכל מיני מאכל והיא אוכלת.

ומהיכן היא שותה? יש אומרים: ראשה על פי הירדן ופיה פתוח כנגדו והירדן שופך לתוך פיה והיא שותה מים; ויש אומרים: כל מה שהירדן מכנים לששה חדשים עושה אותה גמיאה אחת. (פסיק"ר הוס' א'; ויק"ר כב).

XIII. שִׂיחוֹת עוֹבְרֵי־דְרָכִים.

רלה אמר רַבָּה בר בר חָנָה: סחו לי יורדי הים: אותו הגל שמְּטַבֵּעַ ספינות — כעין ציצית של אש לְבנה נראית בראשו, ומַכִּין אותו באַלּוֹת שחקוק עליהן „אהיה אשר אהיה יה ה' צבאות, אמן אמן סלה" — והוא נח.

בין גל לגל — שלש מאות פרסא, ורומו של גל — שלש מאות פרסא. פעם אחת היינו מהלכים בים, והגביהנו הגל עד שראינו בית־מַרְבַּעְתּוֹ של הקטן שבכוכבים — והיה כבית־זרע של ארבעים סאה גרגרי חַרדל; ואִלו היה מגביה אותנו יותר היינו נשרפים מהבלו של הכוכב. ושמענו קולו של הגל קורא לחברו: חברי, כלום הנחת דבר בעולם

[1] עמ' ה', ט. [2] תהל' נ', י.

מין שרץ או חיה קטנה שהאריה מתיירא ממנו. יתוש על הפיל — שנכנס לפיל בחוטמו ועוקצו. סממית — מין לטאה. סנונית — מין צפור קטנה (שוואַלבע) שנכנסת תחת כנפי הנשר ומעכבת פריחתו. כילבית — מין דג קטן ונכנס לדג גדול באזנו. המבליג שוד על עז — כלו' מחזיק שדוד וחלש על גבור. רלב) נזקקים — מזדווגים. סרס — עקר את ביציו. צנן את הנקבה — קרר את תאותה. רלג) תלמים תלמים בים — מחמת גמיאותיו. רלה) סחו — ספרו. ציצית — קרני זוהר. באלות — במקלות. בית מרבעתו — מקום מרבץ שלו. כבית זרע וגו' — כלו' שהוא קבוצה של הרבה כוכבים קטנים ודקים. מהבלו — מחומו.

שלא שְׁטַפְתּוּ — נבוא ונאבדנו". אמר לו: „צא וראה נבורת בוראך שאין לנו רשות לעבור את החול אפילו כמלוא־חוט". (ב"ב עג.).

רלו אמר רבה בר בר חנה: אני ראיתי הורמיז בן לילית, שהיה רץ בראש החומה של מְחוֹזָא, ופרש אחד רץ אחריו כשהוא רוכב על הסוס למטה מן החומה — ולא הגיעו. פעם אחת חבשו לו שתי פְּרָדוֹת והעמידון על שני גשרים של נהר רוֹגְנָג, וקפץ מפרדה זו ללזו ומזו לזו, כשהוא מחזיק שתי כוסות בידיו ומְעָרֶה מזו לזו ומזו לזו —ואפילו טפה אחת לא נָשרה לארץ. ואותו היום „יעלו שמים ירדו תהומות"[1] היה. (שם:).

רלז אמר רבה בר־בר־חנה: אני ראיתי ראם בן יומו גדול כהר תבור, ואורך צוארו שלש פרסא, ובית־מרבעת ראשו פרסא וחצי; הטיל גללים וסתם את הירדן. (שם).

רלח ואמר רבה בר־בר־חנה: אני ראיתי צפרדע שהיתה כמגדל הַגְרוֹנְיָא. בא תנין ובלע את הצפרדע. בא עורב ובלע את התנין ועלה וישב בראש האילן. בוא וראה כמה גדול כחו של אותו אילן.

אמר רב פפא בר שמואל: אלמלא הייתי שם לא הייתי מאמין. (שם).

רלט ואמר רבה בר־בר־חנה: פעם אחת היינו מהלכים בספינה וראינו דג אחד שישבה לו כָּלְבִית בנחיריו ומת. פְּלָטוּהוּ המים ליבשה. חרבו על ידו ששים כרכים, ואכלו מבשרו ששים כרכים, ומלחו ממנו ששים כרכים. ומלאו מגלגל עינו אחת שלש מאות גַּרְבֵּי שמן. וכשחזרנו למקום זה לסוף שנים עשר חדש ראינו שהיו מְנַסְּרִים מעצמותיו קורות לבנין, ועמדו ובנו אותם הכרכים. (שם).

רמ ואמר רבה בר־בר־חנה: פעם אחת היינו מהלכים בספינה וראינו דג שעלה חול על גבו וקנים גְּדֵלים עליו. סבורים היינו — יבשה היא, עָלִינו ואפינו ובשלנו על גבו. כשחם גבו של הדג — נתהפך... ואלמלא היתה הספינה קרובה — היינו טובעים בים. (שם).

רמא ואמר רבה בר־בר־חנה: פעם אחת היינו מהלכים בספינה. הלכה הספינה בין סנפּיר לסנפיר של דג אחד שלשה ימים ושלשה לילות, הדג — במעלה המים והספינה במורד המים. שמא תאמר הספינה לא היתה קלה בהליכתה — בא רב דימי ואמר: כדי חמום קומקום של מים — היתה מהלכת ששים פרסא, וכשהפרש זרק חץ אחריה הִקְדִּימַתּוּ. (שם).

רמב ואמר רבה בר־בר־חנה: פעם אחת היינו מהלכים בספינה וראינו עוף אחד שהיה עומד עד קרסוליו במים וראשו ברקיע. אמרנו: „אין מים" — והיינו מבקשים לירד ולצנן עצמנו. יצאה בת־קול ואמרה: אל תרדו! הרי שבע שנים שנפל לכאן מעצד של בן־נַגָּר—

[1] תהל' ק"ז, כו.

רלו) הורמיז בן לילית — מין שד. מחוזא — שם עיר. ומערה — שופך משקה. יעלו שמים וגו' — כלו' יום סערה גדולה. רלז) בן יומו — בן יום אחד. הטיל גללים —הוציא צואה. רלח) כמה גדול כחו של אילן — שלא נשבר תחת כובד המשא. רלט) כלבית — מין שרץ קטן. פלטוהו — הקיאוהו. גרבי — חביות. מנסרים —כורתים. רמא) הדג במעלה המים — כנגד שבולת המים. והספינה וגו' —שהיו שחים זה כנגד זה, ואעפ"כ היו בין סנפיר לסנפיר מהלך שלשת ימים. כדי חמום קומקום — כשיעור זמן שיש בו כדי לחמם ספל של מים. הקדימתו — ועברה לפני החץ. רמב) בן נגר — חרש עצים.

ועדַיִן לא הגיע לקרקע. ולא מפני שעמוקים המים אלא מפני שהם רדופים.
אמר רב אשי: אותו עוף — „זיז שדי" הוא. (ב"ב עג.)

רמג ואמר רבה בר־בר־חנה: פעם אחת היינו מהלכים במדבר וראינו אַוָזים הללו, שכנפיהם שמוטות מחמת שומנן, ונהרות של שמן מושכים מתחתיהם. אמרתי להם: יש לי בכם חלק לעולם־הבא?—אחד הגביה לי כנפו, ואחד הגביה לי שוקו.

כשבאתי לפני ר' אלעזר אמר לי: עתידים ישראל ליתן עליהם את הדין. (שם).

רמד ואמר רבה בר־בר־חנה: פעם אחת היינו מהלכים במדבר. נִתְלַוָה עלינו ערבי אחד שהיה נוטל עפר ומריח בו, ואומר: דרך זה למקום פלוני והדרך זה למקום פלוני. אמרנו לו: כמה רחוקים אנו מן המים? אמר לנו: תנו לי עפר. נָתַנּו לו. אמר לנו: שמונה פרסאות. [עברנו כמה פרסאות] ושוב נָתַנּו לו. הריח ואמר: עכשו שלש פרסאות. הפכתי לו — ולא נצחתיו.

אמר לי אותו הערבי: בוא ואראך מֵתֵי מדבר. הלכתי אצלם וראיתים, דומים הם כמו שנתבסמו, והם שוכבים פְּרַקְדָן, ארכובתו של אחד מהם היתה זקופה, נכנס אותו הערבי תחת הארכובה כשהוא רוכב על הגמל ורומח זקוף בידו, ולא נגע בה. קצצתי כנף־תכלת של אחד מהם — ולא היינו יכולים לזוז ממקומנו. אמר לי הערבי: שמא נטלת מהם דבר — החזירהו, שכך מקובלנו: כל הנוטל מהם דבר — אינו זז ממקומו. החזרתי והלכנו.

אמר לי אותו הערבי: בוא ואראך הר סיני. הלכתי וראיתי שמקיפים עליו עקרבים והם עומדים כחמורים לבנים. שמעתי בת־קול שאומרת: „אוי לי שנשבעתי — ועכשו שנשבעתי מי מֵפֵר לי?".

כשבאתי לפני חכמים אמרו לי: כל אבא חֲמוֹר וכל בר־בר־חנה שוטה; היה לך לומר: „מופר לך, מופר לך"!

אמר לי אותו הערבי: בוא ואראך בלועי קרח. הלכתי וראיתי שני סדקים בארץ ועשן עולה מהם. הייתי נוטל גזי צמר וטובל במים, והנחתי בראש הרומח והכנסתי לשם. וכשהוצאתים — היו חרוכים. אמר לי: תֵן אזנך, מה אתה שומע? ושמעתי שהיו צוֹחִים: „משה ותורתו אמת ואנו בַדָאִים". אמר לי הערבי: כל שלשים יום מחזירם הגיהנם לכאן כבשר בקלחת, והם צוֹחִים: „משה ותורתו אמת ואנו בדאים!".

אמר לי אותו הערבי: בוא ואראך מקום שארץ ושמים נושקים זה לזה. הלכתי וראיתי הרקיע שהוא עשוי חלונות חלונות. נטלתי סלי והנחתיו בחלון הרקיע, ועד שגמרתי

רדופים — אתונים ושוטפים בכח. רמג) **מושכים** — נמשכים והולכים. **הגביה לי כנפו** — כאומר: יש לך חלק בכנפי. **עתידים ישראל ליתן עליהם וגו'** — שמעכבים בחטאם את הגאולה והאווזים מצטערים מחמת השומן. רמד) **הפכתי לו** — נתתי לו מן העפר הרחוק לנסותו אם הוא בקי כל כך. **מתי מדבר** — דור המדבר שמתו שם. **כמו שנתבסמו** — כשתויי יין; כלו' שהיו פניהם צהובים. **פרקדן** — שוכבים על גבם ופניהם למעלה. **ארכובה** — ברך. **כנף תכלת** — כנף הבגד שהציציות נתונות בו. **שנשבעתי** — שלא לגאול את ישראל קודם הזמן. **כל אבא וגו'** — שמו של רבה „אבא" היה. **בלועי קרח** — שנבלעו באדמה. **בדאים** — שקרנים. **כבשר בקלחת** — כבשר שמהפכי אותו בקלחת. **נושקים** — כלו' נוגעים זה בזה. **סלי** — סל שלי שהמזון בתוכו.

את תפלתי— בקשתיו ולא מצאתיו. אמרתי: יש גנבים כאן?! אמר לי הערבי: זהו הגלגל החוזר ברקיע, הַמְתֵּן עד למחר – ותמצאנו. (ב"ב עג, עד.)

רמה סח ר' יוחנן: פעם אחת היינו מהלכים בספינה וראינו דג אחד שהוציא ראשו מתוך הים, והיו עיניו דומות כשתי לבנות, ומשתי נחיריו נזרקו מים כשני נהרות של סוּרָא. (שם עד.)

רמו רב ספרא סח: פעם אחת היינו מהלכים בספינה וראינו דג אחד שהוציא ראשו מתוך הים, והיו לו קרנים, וחקוק עליהן: „אני בריה קלה שבַּיָם, והריני שלש מאות פרסא, ואני הולך לפיו של לויתן".

אמר רב אשי: אותו הדג — עַדִּיד הוא. (שם).

רמז סח ר' יוחנן: פעם אחת היינו מהלכים בספינה, וראינו קַרְטַלִית שהיו קבועות בה אבנים טובות ומרגליות, ומיני דגים, שקרוים כַּרְשָׁא, מקיפים אותה. ירד בַּר־אַמוֹדַאי להביאה – רגש עליו דג אחד ובקש לְקַפֵּח שוקו. זרק בו נֹאד מלא חומץ —וירד. יצתה בת־קול ואמרה: מה לכם ולקרטלית זו של אשת ר' חנינא בן דוסא, שהיא עתידה להטיל בה תכלת לצדיקים בעולם־הבא. (שם).

רמח סח רב יהודה הִנְדוּאָה: פעם אחת היינו מהלכים בספינה וראינו בים אבן טובה ותנין כרוך עליה. ירד בר־אמודאי להביאה. בא התנין ובקש לבלוע הספינה. בא עורב והתיז ראשו—ונהפכו המים לדם. מיד בא תנין אחר, נטל את האבן ותלָאָהּ על המת והחיהו. חזר התנין ובא לבלוע את הספינה – בא צפור והתיז ראשו. נטל את האבן הטובה וזרקה לתוך הספינה. היו עמנו בספינה עופות מלוחים. נָתַנּוּ עליהם את האבן – נטלוה עמם ופרחו להם. (שם).

רמט אמר רב אשי: סח לי הונא בר נתן: פעם אחת היינו מהלכים במדבר, והיה עמנו שוק של בשר. חתכנוהו ונקרנוהו והנחנוהו על העשבים. ועד שהבאנו עצים – נתרפא השוק, וצלינו אותו. כשחזרנו לשם לסוף שנים עשר חדש ראינו אותן הגחלים שהן לוחשות. וכשבאתי לפני אמימר אמר לי: אותו עשב—סַמְתְּרֵי שמו. ואותן הגחלים של רתמים הן. (שם).

רנ העיד רבי ישמעאל בן סתריאל מערקת־לבנה לפני רבי: חֲזָרִים שבמקומנו יש להם שִׁשִּׁים רבוא קְלָפִין. יַתּוּשׁ שבמקומנו יש ששים רבוא קלפין בבית־הַמְּסֵס שלו. פעם אחת נפל ארז במקומנו ועברו שש־עשרה קְרוֹנוֹת על חודו. פעם אחת נפלה ביצת בר־יוֹכָנִי וְטִבְּעָה ששים כרכים וְשִׁבְּרָה שלש מאות ארזים. (בכור' נז.)

המתן עד למחר — כשישוב הגלגל למקומו. רמה) סורא — שם עיר בבבל; קרטלית —ארגז. בר אמודאי — שוחה אמן יודע לצלול לתהום. לקפח — לכרות. זרק בו נאד — להבריח את הדג. וירד — תשוחה לקרקע הים. אשת ר' חנינא וגו' — צדקת היתה. להטיל בה — לתת בה. רמח) הנדואה —שם מקום. נטל את האבן —שהיתה בה סגולה להחיות מתים. רמט) נקרנוה— הוצאנו את הגידין. נתרפא השוק —שנתחבר החתך, שכך היתה סגולת אותם העשבים. של רתמים— שגחליהם מחזיקות חומן הרבה זמן. רנ) מערקת לבנה—שם עיר תחת הר הלבנון. חזרים —מיני חזרת. בית־המסס—האיצטומכא העליונה. קרונות—עגלות. על חודו—לרחבו של האילן. בר יוכני—מין עוף.

XIV. בְּנֵי־אָדָם.

רנא שבע בריות זו למעלה מזו וזו למעלה מזו: ברא רקיע; למעלה מן הרקיע ברא כוכבים, שמאירים לעולם; למעלה מכוכבים ברא אילנות, שאילנות עושים פֵּרות וכוכבים אינם עושים פֵּרות; למעלה מן האילנות ברא רוחות רעות, שרוחות רעות הולכות לכאן ולכאן ואילנות אינם זזים ממקומם; למעלה מרוחות רעות ברא בהמה, שבהמה עושה ואוכלת ורוחות רעות לא עושות ולא אוכלות; למעלה מן הבהמה ברא אדם, שאדם יש בו דעה ובהמה אין בה דעה; למעלה מן האדם ברא מלאכי־השרת, שמלאכי־השרת הולכים מסוף העולם ועד סופו ובני־אדם אינם כן. (אדר"נ לז).

רנב ששה דברים נאמרו בבני־אדם, שלשה כמלאכי־השרת ושלשה כבהמה. שלשה כמלאכי־השרת: יש להם דעת כמלאכי־השרת, ומהלכים בקומה זקופה כמלאכי־השרת, ומספרים בלשון־הקדש כמלאכי־השרת; שלשה כבהמה: אוכלים ושותים כבהמה, ופָּרים ורָבים כבהמה, ומוציאים רְעִי כבהמה. (חג' טז).

רנג תניא, היה ר' מאיר אומר: בשלשה דברים אדם משתנה מחברו: בקול, במראה ובדעת. (סנה' לח).

רנד מהיכן הולד נוצר? מֵראשו. אבא שאול אומר: מִטַּבּורו, ומשַׁלֵּח שרשיו אילך ואילך. (סוטה מה:).

רנה אבא שאול אומר: תחלת בְּרִיָּתו של וָלָד כְּרָשׁוֹן ושתי עיניו כשתי טיפין של זבוב. (תני רבי חִיָּא: מרוחקין זה מזה). שני חוטמין כשתי טיפין של זבוב. (תני רבי חִיָּא: ומקורבין זה לזה). ופיו מתוח כחוט־השערה, וגְוִיָּתו כעדשה — ואם היתה נקבה גְּוִיָּתָהּ כשעורה סדוקה לארכה — וחִתּוּך ידים ורגלים אין לו. (נדה כה).

רנו אמר ר' אלעזר: למה וָלָד דומה במעי אמו? לאגוז מונח בסֵפל של מים: אדם נותן אצבעו עליו שוקע לכאן ולכאן. (שם לא).

רנז שנו רבותינו: שלשה חדשים הראשונים ולד דר במָדוֹר התחתון, אמצעיים ולד דר במדור האמצעי, אחרונים ולד דר במדור העליון, וכיון שהגיע זמנו לצאת מתהפך ויוצא— וזהו חֶבלי אשה.

חבלי של נקבה מרובים משל זכר: זו הופכת פניה, וזה אינו הופך פניו. (שם).

רנח דרש רבי חיננא בר פפא: מהו שנאמר: „עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר"[1] — בא וראה, שלא כמדת הקדוש־ברוך־הוא מדת בשר־ודם; מדת בשר־ודם, נותן חפץ בחֵמֶת צרורה ופיה למעלה, ספק משתמר ספק אין משתמר; ואלו הקב"ה צר העֻבָּר במעי אשה פתוחה ופיה למטה ומשתמר.

[1] איוב ט', י'.

רנב) רעי — צואה. רנה) כרשון — מין חגב. טיפין של זבוב — עיני זבוב. חוטמין — נחירים. וגויתו — גיד אבר הזכר. סדוקה — מבוקעת. וחתוך ידים ורגלים — צורת ידיו ורגליו. רנז) במדור התחתון — של בטן האשה. וזהו חבלי האשה — מתוך זה צערה וכאבה של היולדת. חבלי של נקבה — של לידת נקבה. רנח) בחמת — בנאד. העובר — הולד.

דבר אחר: אדם נותן חפציו לכף מאונים, כל זמן שמכביד יורד למטה; ואלו הקב"ה, כל זמן שמכביד הולד עולה למעלה.

דרש רבי יוסי הגלילי: מהו שנאמר: „אודך על כי נוראות נפליתי, נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד"[1] — בא וראה, שלא כמדת הקב"ה מדת בשר־ודם: מדת בשר־ודם אדם נותן זרעונים בערוגה כל אחד ואחד עולה למינו, ואלו הקב"ה צר העֻבּר במעי אשה, וכֻלם עולים למין אחד.

דבר אחר: צַבָּע נותן סַמָּנים ליוֹרה כֻלם עולים לצֶבע אחד, ואלו הקב"ה צר העֻבּר במעי אשה, כל אחד ואחד עולה למינו. (נדה לא.).

רנט דרש ר' שמְלַאי: למה הוָּלד דומה במעי אמו? לפנקס שמקֻפל ומונח, ידיו על שתי צְדָעָיו ושתי אַצִּיליו על שתי ארְכֻבּותיו, ושתי עֲקביו על שתי עַגְבותיו, וראשו מונח לו בין ברכיו, ופיו סתום וטבורו פתוח, ואוכל ממה שאמו אוכלת ושותה ממה שאמו שותה, ואינו מוציא רעי, שמא יהרוג את אמו. וכיון שיצא לאויר־העולם—נפתח הסתום ונסתם הפתוח, שאלמלא כן אינו יכול להיות אפילו שעה אחת. (שם ל.).

רם מאתים וארבעים ושמונה אברים באדם: שלשים בפִסת הרגל, ששה בכל אצבע, עשרה בַקרסול, שנים בשוק, חמשה בארכובה, אחד בירך, שלשה בקֻטְלית, אחד עשר צלעות, שלשים בפִּסת היד, ששה בכל אצבע, שנים בקנה ושנים במַרְפֵק, אחד בזרוע וארבעה בכתף. מאה ואחת מזה ומאה ואחת מזה, ושמנה עשר חוליות בשִׁדְרָה, תשעה בראש, שמונה בצואר, ששה במַפְתֵּחַ של לב, חמשה בנקביו. (אהל' א).

רנא אמר רב יהודה אמר שמואל: מעשה בתלמידיו של ר' ישמעאל שֶשָּׁלְקוּ זונה אחת שנתחַיבה שרֵפה למלך; בדקו ומצאו בה מאתים וחמשים ושנים. באו ושאלו את ר' ישמעאל: כמה אברים יש באדם? אמר להם: מאתים וארבעים ושמנה. אמרו לו: והלא בדקנו ומצאנו מאתים וחמשים ושנים? אמר להם: שמא באשה בדקתם, שהוסיף לה הכתוב שני צירים ושתי דְלָתות. (בכור' מה.).

רסב שנו רבותינו: כליות יועצות, לב מבין, לשון מחַתֵּךְ, פה גומר, קנה מוציא קול, וֶשֶׁט מכניס כל מיני מאכל, רֵיאָה שואבת כל מיני משקין, כבד כועס, מרה זורקת בו טִפָּה ומְנִיחָתוֹ, טְחול שוחק, קֻרקבן טוחן, קיבה ישֵׁנה, אַף נֵעוֹר. נעור הישן, ישן הנעור־

[1] תהל' קל"ט, יד.

עולה למעלה — מן המדור התחתון לאמצעי וממנו לעליון. וכולם עולים למין אחד— זרע האב והאם נעשים בריה אחת. סמנים —צבעים. ליורה —לקלחת. כל אחד ואחד עולה למינו— לובן מן האיש ושחור מן האשה. רנט) לפנקס שמקופל — לספר שלוחותיו קפולים ומונחים זה על זה. צדעיו — רקותיו. אציליו — אצילי ידיו, זרועות העליונות שאצל הגוף. ארכובותיו — ברכיו. עגבותיו — מקום המושב באחוריו. רם) אברים — פרקי עצמות. כפיסת הרגל — בכף הרגל. בקטלית — בעצם השניה למעלה מן הירך. בקנה — בעצם הארוך סמוך לפס היד. במרפק —בעצם שבין הקנה ובין הזרוע (עללענבאגען). מאה ואחת מזה—בחצי האחד של הגוף. חוליות — פרקי עצמות. במפתח של לב — החזה. בנקביו — כלי הולדה. רסא) ששלקו — שבשלו, לבדוק במנין אבריה. שני צירים ושתי דלתות —של בית הרחם. רסב) לשון מחתך — הדבור להוציא מפיו. פה גומר — את הדבור. שואבת כל מיני משקין — שואבת ומוצצת אותם מבער לדופני הכרס. טחול — (מילצע). שוחק — שחוק. טוחן — המאכל. אף נעור — החוטם

עלם ומלואו

נמוק והולך לו. תָּנָא: אם שניהם ישנים או שניהם נעורים—מיד מת. (בר' סא).

רסג אמר ר' תַּחֲלִיפָא דְקֵיסָרִין בשם ר' פִּילָא: בא וראה כמה נסים עושה הקדוש־ברוך־הוא עם האדם והוא אינו יודע, שאלולי היה אוכל פת כשהיא חיה היתה יורדת בתוך מעיו ומשָׂרֶטֶת אותו, אלא ברא הקב"ה מעין בתוך גרגרתו, שהוא מוריד את הפת בשלום. (שמ"ר כד).

רסד מִפֶּה לְוֹשֶׁט, מושט לאיסטומכא, מאיסטומכא להמסס, מהמסס לבית־הכוסות, מבית־הכוסות לכרם, מכרם לכרוכית קטנה, מכרוכית קטנה לכרוכית עבה, מכרוכית עבה לסני־דיבי, מסני־דיבי לפטרכא, ומפטרכא לפי־הטבעת, ומפי־הטבעת לחוץ. (ויק"ר ג; קה"ר).

רסה אמר ר' לֵוִי: ששה דברים משמשים את האדם, שלשה ברשותו ושלשה אינם ברשותו. אלו הם ברשותו: הפה והידים והרגלים; ואלו אינם ברשותו: העינים והאזנים והחוטם. וכשהקדוש־ברוך־הוא מבקש אף אלו שהם ברשותו אינם ברשותו. (ב"ר סז; תנה"ק ויקרא).

רסו פרצוף שברא הקדוש־ברוך־הוא בבני־אדם מְלוֹא־הסיט יש בו כמה מַעְיָנוֹת ואין מתערבין זה בזה: מֵי עינים מלוחים, מי אזנים שמֵנים, מי החוטם סרוחים, מי הפה מתוקים. מפני מה מי־עינים מלוחים? שבזמן שאדם בוכה על המת בכל שעה מִיָּד היה מִסְתַּמֵּא, אלא על שהם מלוחים — פוסק ואינו בוכה.—מפני מה מי־אזנים שמנים? שכשאדם שומע שמועה קשה, אלמלי תופסה באזניו מתקשרת בלבו ומת; מתוך שהם שמנִים —מכנים בזו ומוציא בזו. — מפני מה מי־החוטם סרוחים? שבזמן שאדם מריח ריח רע, אלמלא מי החוטם סרוחים, שמעמידים אותם, מיד מת. — ומפני מה מי־הפה מתוקים? פעמים שאדם אוכל אכילה שאינה מתקבלת בלבו ומְקִיאָהּ, ואם אין מי־הפה מתוקים אין נפשו חוזרת עליו (תנה"ק חוקת; במ"ר יח).

רסז „הוּא עָשְׂךָ וַיְכֹנְנֶךָ"[1] — מלמד שברא הקדוש־ברוך־הוא כּוֹנָנִיּוֹת באדם, שאם נהפכה אחת מהן אינו יכול לחיות. (חול' נו.).

רסח „כִּי גָדוֹל אַתָּה וְעֹשֵׂה נִפְלָאוֹת"[2] — אמר ר' תנחום: הנאד הזה אם יהיה בו נקב כחודו של מחט כל רוחו יוצאה ממנו, והאדם עשוי מְחֻלִּים־מְחֻלִּים, נקבים־נקבים — ואין רוחו יוצאה ממנו. (ב"ר א).

רסט תניא, אבא שאול אומר: קובר מתים הייתי והייתי מסתכל בעצמות של מתים: השותה יין חי עצמותיו שרופין, מזוג — עצמותיו סכויין, כראוי — עצמותיו משוחין; וכל

[1] דב' ל"ב, ו. [2] תהל' פ"ו, י.

מעירו משנתו. נמוק והולך לו —הגוף מתקלקל ונפסד. רסג) כשהיא חיה —יבשה. רסד) לושט— דרך שהמאכל עובר בו. להמסס.. לכרוכית.. לסני דיבי וגו' — כלם שמות בני־מעיים שמשתלשלים זה מזה. פי הטבעת —הנקב התחתון. רסה) ברשותו —שתשמישם תלוי ברצונו של אדם. רסו) פרצוף — פנים. מלוא הסיט — שטח קטן כבין אגודל לאצבע. מסתמא — נעשה עִוֵּר. רסז) כוננִיות —בני־מעים. רסח) מחלים מחלים —מקומות חלולים. רסט) השותה — בחייו. יין חי — שאינו מזוג. מזוג — במים יותר מראוי. סכויין — ריקים ויבשים ממח. משוחין — יש בהן מח.

ששתִיָתו מרובה מאכילתו – עצמותיו שרופין, אכילתו מרובה משתִיָתו – עצמותיו סכויין, כראוי – עצמותיו משוחין. (נדה כד.)

רע תניא, אבא שאול אומר: קובר מתים הייתי. פעם אחת רצתי אחר צבי ונכנסתי בקולית של מת, ורצתי אחריו שלש פרסאות–וצבי לא הגעתי וקולית לא כלתה. כשחזרתי לאחורי אמרו לי: של עוג מלך הבשן היתה. (שם).

רעא תניא, אבא־שאול אומר: קובר מתים הייתי. פעם אחת נפתחה מערה תחתי ועמדתי בגלגל עיניו של מת עד חוטמי. כשחזרתי לאחורי. אמרו: עין של אבשלום היה. (שם).

רע) בקולית – בעצם הירך, והיא חלולה כקנה.

ב.

עִנְיְנֵי נִחוּשׁ וּרְפוּאוֹת.

I. מַזָּל.

ז כתוב על פנקסו של ר' יהושע בן לוי: מי [שנולד] באחד בשבת – יהא אדם או כֻּלּוֹ טוב או כֻּלּוֹ רע; מה טעם? שנבראו בו אור וחשך. בשני בשבת – יהא אדם רגזן; מה טעם? משום שנחלקו בו המים. בשלישי בשבת – יהא אדם עשיר ומנאף; מה טעם? משום שנבראו בו עשבים. ברביעי בשבת–יהא אדם חכם וזַכְּרָן; מה טעם? משום שנתלו בו מאורות. בחמישי בשבת – יהא אדם גומל־חסדים; מה טעם? משום שנבראו בו דגים ועופות. בערב שבת – יהא אדם חזרן. אמר רב נחמן בר יצחק: חזרן במצות. בשבת – בשבת ימות, על שחללו עליו את היום הגדול של שבת.

אמר להם ר' חנינא: צאו אמרו לו לבן־לוי: לא מזל יום גורם, אלא מזל שעה גורם. מי [שנולד] בחמה – יהא אדם זִיְתָן, יהא אוכל משֶׁלּוֹ ושותה משלו וסתריו גלוים, אם יגנוב לא יצליח. בכוכב נוגה – יהא אדם עשיר ומנאף; מה טעם? משום שתלויה בו האש. בכוכב – יהא אדם זַכְּרָן וחכם, משום שסופר של חמה הוא. בלְבָנָה– יהא אדם סובל חלאים, בונה וסותר וסותר ובונה, אוכל שאינו שלו ושותה שאינו שלו, וסתריו מכוסים, אם יגנוב יצליח. בשַׁבְּתָאי–יהא אדם שמחשבותיו בטלות; ויש אומרים: כל מה שחושבין עליו בטל. בצדק – יהא אדם צַדְקָן. במאדים – יהא אדם שופך דם. אמר רב אשי: או

א) רגזן — כעסן ובעל מחלוקת. שנחלקו בו המים — שהבדיל בין מים למים. שנבראו בו עשבים — שהם פרים־ורבים ביותר. וזכרן — בעל זכרון. דגים ועופות — שניזונים בחסדו של הקב"ה. חזרן — מחזר ומבקש לעשות מצוות, כדרך בני אדם בערב־שבת לעסוק בצרכי מצות שבת. שחללו עליו וגו' — לצרכי לידתו. מזל שעה — לפי הכוכב השולט בשעת הלידה, שבכל שעה שולט כוכב אחר. זיותן — בעל פנים מאירות כחמה. אוכל משלו וגו' — כחמה שאורה משל עצמה. וסתריו גלוים — כחמה שגלויה לכל. אם יגנוב לא יצליח— שתתגלה גניבתו. נוגה — שם כוכב מאיר ביותר (ווענוס). עשיר —שכוכב נוגה אורו בשפע. שתלויה בו אש —האש תלויה בכוכב זה, סימן לאש של יצר. בכוכב —שם מזל (מערקור). סופרו של חמה הוא – כלו' מצוי אצלו תמיד. סובל חלאים — כלבנה זו שמתמעטת ופניה מתחוורות. בונה וסותר — כלבנה שגדלת ומתמעטת. אוכל שאינו שלו — כלבנה שמקבלת אורה מן החמה. וסתריו מכוסים — כלבנה ששולטת בלילה. בשבתאי —(סאטורן). שמחשבותיו בטלות —ששבתאי לשון בטלה. בצדק— (יופיטער). צדקן — בעל צדקה. במאדים — (מארס). שופך דם —שאדמימות סימן לדם.

אומן, או לִסְטִים, או טַבָּח, או מוֹהֵל. אמר רַבָּה: אני בְּמַאדים הייתי. אמר אביי: אף מר עוֹנֵשׁ והורג. (שבת קנו.).

ב ר׳ חנינא אומר: מזל מַחְכִּים, מזל מעשיר — ויש מזל לישראל. ר׳ יוחנן אמר: אין מזל לישראל. ר׳ יוחנן לטעמו הולך, שאמר ר׳ יוחנן: מִנַּיִן שאין מזל לישראל? שנאמר: „כה אמר ה׳ אֶל דרך הגוים אַל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה"[1] — הם יחתו ולא ישראל. ואף רב סבר: אין מזל לישראל, שאמר רב יהודה אמר רב: מנין שאין מזל לישראל, שנאמר: „ויוצא אותו החוצה"[2] — אמר אברהם לפני הקדוש־ברוך־הוא: „בן־ביתי יורש אותי"[3], אמר לו: לאו, „כי אם אשר יצא ממעיך"[4]. אמר לפניו: רבונו־של־עולם, נסתכלתי בְּאִצְטַגְנִינוּת שלי ואיני ראוי להוליד בן. אמר לו: צא מאצטגנינות שלך! מה דעתך, שעומד צדק במערב — אני מחזירו ומעמידו במזרח. (שם).

אמו של רב נחמן בר יצחק אמרו לה כַּלְדָּיִם: בנך יהא גנב. לא הניחתהו לגלות ראשו. אמרה לו: כַּסֵּה ראשך, כדי שיהא עליך מורא שמים ובקש רחמים. לא היה יודע לָמה אומרת לו כך. פעם אחת היה יושב ושונה תחת הדקל, נפלה טליתו מעל ראשו, תלה עיניו וראה את הדקל, תְּקָפוֹ יצרו ועלה וקצץ אשכול של תמרים בשניו. (שם:).

ד אמר רבא: חיים, בנים, ומזונות — לא בזכות תלוי הדבר אלא במזל תלוי הדבר; שהרי רבה ורב חסדא שניהם צדיקים היו, זה מתפלל וירדו גשמים וזה מתפלל וירדו גשמים — רב חסדא חיה תשעים ושתים שנה ורבה חיה ארבעים; בבית רב חסדא ששים חופות, בבית רבה ששים מיתות; בבית רב חסדא פת סולת לכלבים ואינה מתבקשת, בבית רבה פת שעורים לבני־אדם ואינה נמצאת. (מו"ק כח.)

ה אמרו משום ר׳ יוסי איש הוּצָל: מִנַּיִן שאין שואלים בכַּלְדִים? שנאמר: „תמים תהיה עם ה׳ אלהיך"[5]. (פסי קיג:).

II. חֲלוֹמוֹת.

ו אמר ר׳ שמואל בר נַחְמָני אמר ר׳ יונתן: אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו, שנאמר: „אַנְתְּ מַלְכָּא רַעְיוֹנָךְ עַל מִשְׁכְּבָךְ סְלִקוּ"[6] ואם תרצה לומר מכאן: „וְרַעְיוֹנֵי לִבְבָךְ תִּנְדַּע"[7]. אמר רבא: תדע, שאין מראין לו אדם לא דקל של זהב ולא פיל שנכנס בקופו של מחט. (בר׳ נה:).

[1] ירמ׳ י׳, ב. [2] בר׳ ט"ו, ה. [3] שם שם, ג. [4] שם שם, ד. [5] דב׳ י"ח, יג. [6] דנ׳ ב׳, כט. [7] שם שם, ל.

אומן — מקיז דם. לסטים — גזלן ורוצח. טבח — שופך דם בהמות. מוהל — שופך דם מילה. במאדים הייתי — ואין אני אחד מכל אלו. עונש והורג — דן דיני נפשות. ב) ויש מזל לישראל — שאין תפלה וצדקה משנות את המזל. איצטגנינות — חכמת המזלות. שעומד צדק — שהוא במזל שלך. במערב — שהוא מקום מצונן ואין ראוי להוליד בן. במזרח — שהוא מקום חום. ג) כלדיים — חוזים בכוכבים. ובקש רחמים — התפלל שלא ישלוט בך יצר־הרע. ד) חופות... מיתות — של בני בית. ואינה מתבקשת — אין תובע, מחמת שובע רב. ה) שאין שואלים בכלדיים — לדעת את הנולד עפ"י המזל. ו) אין מראין — בחלום. מהרהורי לבו — ממה שהרהר בו ביום. לא דקל וגו׳ — כלו׳ דברים שלא הורגל לראות. בקופו של מחט — בנקב המחט.

ז אמר לו קיסר לר׳ יהושע בן חנניא: אמרתם חכמים גדולים אתם, אמור לי: מה אראה בחלומי? אמר לו: תהא רואה, שיבואו פרסיים ויעבידוך ויבווך וירעו בך שקצים במקל של זהב. הרהר בכך כל היום ובלילה ראה. (בר׳ נו.).

ח אמר לו שָׁבוּר־מלכא לשמואל: אמרתם חכמים גדולים אתם, אמור לי: מה אראה בחלומי? אמר לו: תראה שבאו רומיים והוליכוך בשביה והעמידוך לטחון גרעיני תמרים בריחים של זהב. הרהר בכך כל היום ובלילה ראה. (שם).

ט אדם ישן כאן ורואה חלום באִסְפַּמְיָא. (נדה ל:).

י „הַנָּבִיא אֲשֶׁר אִתּוֹ חֲלוֹם יְסַפֵּר חֲלוֹם... מַה־לַתֶּבֶן אֶת הַבָּר"[1] — וכי מה ענין בר והתבן אצל חלום? אלא אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחאי: כשם שאי אפשר לבר בלא תבן, כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים. (בר׳ נה.).

יא אמר ר׳ בֶּרֶכְיָה: חלום אף על פי שמקצתו מתקַיֵם־כֻּלּוֹ אין מתקַיֵם; מִנַּיִן? מיוסף, שנאמר: „והנה השמש והירח... הבוא נבוא אני ואמך וגו׳[2] — ובאותה שעה אמו הרי לא היתה בעולם. (שם).

יב שמואל כשהיה רואה חלום רע היה אומר: „וחלומות השוא ידברו"[3]; וכשהיה רואה חלום טוב היה מתמה ואומר: וכי חלומות שוא ידברו? והרי נאמר: „בחלום אדבר בו"[4]. (שם נה:).

יג דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין. (סנה׳ ל.).

יד חלום אחד מששים לנבואה. (בר׳ נו:).

טו אמר ר׳ יוחנן: השכים ונפל לו פסוק לתוך פיו — הרי זו נבואה קטנה. (שם נה:).

טז ואמר ר׳ יוחנן: שלשה חלומות מתקַיְמים, ואלו הם: חלום של שחרית וחלום שחלם לו חברו וחלום שנפתר בתוך חלום. ויש אומרים: אף חלום שנשנה. (שם).

יז אמר רב הונא: לאדם טוב מראין לו חלום רע ולאדם רע מראין לו חלום טוב. כל שנותיו של דוד לא ראה חלום טוב וכל שנותיו של אחיתפל לא ראה חלום רע. (שם).

יח אמר ר׳ זעירא: כל הלן שבעה לילות בלא חלום נקרא רע, שנאמר: „וְשָׂבֵעַ יָלִין בל יפקד — רע"[5]. אל תקרא „שָׂבֵעַ" אלא „שֶׁבַע". (שם יד, נה:).

יט „לֹא תְאֻנֶּה אֵלֶיךָ רָעָה"[6] — אמר רב חסדא אמר רב ירמיה בר אַבָּא: שלא יבהלוך לא חלומות רעים ולא הרהורים רעים. (שם נה:).

כ אמרו בשמו של רב: יפה תענית לחלום כאש לנעורת. אמר רב חסדא: ובו ביום. ואמר רב יוסף: אפילו בשבת. (שבת יא.).

[1] ירמ׳ כ"ג, כח. [2] בר׳ ל"ז, ט, י. [3] זכ׳ י׳, ב. [4] במ׳ י"ב, ו. [5] משׁ׳ י"ט, כג. [6] תהל׳ צ"א, י.

ט) באספמיא — כלו׳ במקום רחוק. יא) השמש והירח — סימן לאב ואם. יג) לא מעלין ולא מורידין — כלו׳ אינם מטיבים ואינם מריעים, שאין בהם ממש. יד) אחד מששים לנבואה — כלו׳ קצת אמת יש בו. טז) שנשנה — שנכפל. יז) מראין לו חלום רע — כדי שידאג ותהא דאגתו לכפרת עון. מראין לו חלום טוב — כדי שישמח ויאכל עולמו בחייו. יח) ושבע ילין וגו׳ — דרש: מי שלן שבעה לילות ולא נפקד בחלום הרי הוא רע. כ) כאש לנעורת — כלו׳ התענית

אמר רב חסדא: כל חלום ולא תענית. חלום שלא נפתר כאגרת שלא נקראה. לא חלום טוב מתקיים כלו ולא חלום רע מתקיים כלו. חלום רע יפה מחלום טוב. חלום רע עלתה לו עצבותו; חלום טוב עלתה לו שמחתו. חלום רע קשה ממלקות.

אמר רב יוסף: חלום טוב, אפילו בי, שמחתו מפכחתו. (בר' נה.).

כב „מרו בשם ר' יוחנן: הרואה חלום ונפשו עגומה ילך ויטיבנו בפני שלשה: יביא שלשה ויאמר להם: „חלום טוב ראיתי, חלום טוב ראיתי"; ויאמרו לו אלו: „טוב הוא וטוב יהא, המקום יעשהו לטוב, שבע פעמים ינזרו עליך משמים שיהא טוב ויהא טוב". (שם:).

כג מי שראה חלום ולא ידע מה ראה, יעמוד לפני הכהנים בשעה שנושאים־כפיהם ויאמר כך: „רבונו־של־עולם! אני שלך וחלומותי שלך, חלום חלמתי ואיני יודע מה הוא — בין שחלמתי אני לעצמי ובין שחלמו לי חברי, ובין שחלמתי על אחרים — אם טובים הם חזקם ואמצם כחלומותיו של יוסף, ואם צריכים רפואה רפאם כמי מרה על־ידי משה רבנו וכמרים מצרעתה וכחזקיהו מחליו וכמי יריחו על־ידי אלישע, וכשם שהפכת את קללת בלעם הרשע לברכה כן הפוך כל חלומותי עלי לטובה"; ויסים עם הכהנים, כדי שיענה הצבור אמן. ואם לא־יאמר כך: „אדיר במרום, שוכן בגבורה, אתה שלום ושמך שלום יהי רצון מלפניך שתשים עלינו שלום". (שם).

כד אמר ר' בירים משום זקן אחד, ומי הוא? — ר' בנאה: עשרים וארבעה פותרי־חלומות היו בירושלים. פעם אחת חלמתי חלום והלכתי אצל כלם, ומה שפתר לי זה לא פתר לי זה — וכלם נתקימו בי, לקים מה שנאמר: „כל החלומות הולכים אחר הפה".

אמר ר' אלעזר: מנין שכל החלומות הולכים אחר הפה? שנאמר: „ויהי כאשר פתר לנו כן היה"[1]. אמר רבא: והוא, שפותר לו מעין חלומו. (שם).

כה בר־הדיא פותר חלומות היה. מי שנותן לו שכר פתר לו לטובה, ומי שלא נתן לו שכר פתר לו לרעה. אביי ורבא ראו חלום. אביי נתן לו ממון ורבא לא נתן לו. אמרו לו: הקריאונו בחלום: „שורך טבוח לעיניך"[2]. לרבא אמר: תפסיד סחורתך ולא תהנה באכילתך מעוצב לבך; לאביי אמר: תרויח סחורתך ולא תהנה באכילתך משמחת לבך.

—הקריאונו: „זרע רב תוציא השדה ומעט תאסוף"[3]. לאביי אמר: כראשו, לרבא אמר: כסופו.

—הקריאונו: „וראו כל עמי־הארץ כי שם ה' נקרא עליך"[4]. לאביי אמר: יצא לך שם שנעשית ראש־ישיבה ואימתך תהא מוטלת על הכל; לרבא אמר: תהא נתפס בין גנבים ויהיו הכל דנים קל־וחמר ממך. למחר נפ־ק אוצר המלך על ידי גנבים ובאו ותפסו את רבא. היו הכל מתיראים ואומרים: ומה אם רבא נתפס — אנו לא כל־שכן. אמרו לו:

[1] בר' מ"א, יג. [2] דב' כ"ח, לא. [3] שם שם, לח. [4] שם שם, י.

מבטלת חלום רע. כא) יפה מחלום טוב — כמפורש למעלה בסי' י"ז. עלתה לו עצבותו — בלו' עצבותו זוהי קיומו של חלום רע. אפילו בי — שאני עוור. מפכחתו — מבטלתו. כב) עגומה — עצובה. ויטיבנו — יפתרנו לטוב. כד) וכמי יריחו ע"י אלישע — שנרפאו על ידו, כמפורש במ"ב (ב', כא). כד) לקים מה שנאמר — כמפורש בענין. כו) כראשו — של הפסוק. נתפס בין גנבים — בעלילה. דנים ק"ו ממך — יהו הכל מתייראים ואומרים אם רבא, שעוסק בתורת ה' ומפורסם בצדקתו, נתפס — אנו לא כל־שכן.

ראיתי חזרת על פי חבית. לאביי אמר: חריפה סחורתך כחזרת. לרבא אמר: מרורה סחורתך כחזרת. לסוף הלך אצלו רבא לבדו. אמר לו: ראיתי שתי יונים שפרחו. אמר לו: שתי נשים תגרש. אמר לו: ראיתי שני ראשי לפתות. אמר לו: שתי אַלות תספוג. הלך רבא וישב כל אותו היום בבית-המדרש, מצא שני סומים מריבים זה עם זה. הלך רבא לפרקם, והכוהו שתי מכות במקלותיהם. הרימו להכותו שוב. אמר רבא: „די, שתים ראיתי!" לסוף בא רבא ונתן לו שכר. אמר לו: ראיתי כותל שנפל. אמר לו: נכסים בלא מְצָרים קנית. אמר לו: ראיתי ביתי נופל והכל באים ונוטלים לְבֵנה לבנה. אמר לו: שמועותיך יתפשטו בעולם. אמר לו: ראיתי שנבקע ראשי ונָשר מֹחו. אמר לו: הנוצה תהא מבצבצת ויוצאת מן הכר. אמר לו: הקריאוני „הַלל" בחלומי. אמר לו: נסים יעשו לך.

היה בר-הדיא מהלך עם רבא בספינה. אמר: אדם שיעשה לו נס מה לי עמו? — ועלה מן הספינה, ובעליתו נפל ספר מחיקו. מצָאו רבא וראה שכתוב בו: „כל החלומות הולכים אחר הפה". אמר: רשע! בך היה הדבר תלוי ואתה היית מצערני כל כך! (בר' נו.).

כו שאל בן-דמא בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: ראיתי שני לחיי שנשרו. אמר: שני נדודי רומי יעצו עליך רעה ומתו.

אמר לו בר-קפרא לרבי: ראיתי חוטמי שנשר. אמר לו: חרון אף נסתלק ממך. אמר לו: ראיתי שתי ידי שנחתכו. אמר לו: לא תצטרך למעשה ידיך. אמר לו: ראיתי שתי רגלי שנקטעו. אמר לו: על סוס אתה רוכב. (שם:).

כז אמר ר' יהושע בן לוי: הרואה נהר בחלום ישכים ויאמר: „הנני נוטה אליה כנהר שלום"[1], קודם שיקדמנו פסוק אחר: „כי יבוא כנהר צר"[2]. הרואה צפור בחלום ישכים ויאמר: „כצפרים עפות כן יגן וגו'"[3], קודם שיקדמנו פסוק אחר: „כצפור נודדת מן קנה וגו'"[4]. הרואה ענבים בחלום ישכים ויאמר: „כענבים במדבר"[5], קודם שיקדמנו פסוק אחר: „ענבימו ענבי רוש"[6]. (שם).

כח אמר ר' חנינא: הרואה באר בחלום — רואה שלום. אמר ר' חנן: שלשה שלומות הם — נהר, צפור, וקדרה. (שם).

כט הרואה שמן זית בחלום יצפה למאור תורה.
הרואה אתרוג בחלום הָדור הוא לפני קונו.
הרואה תרנגול בחלום יצפה לבן-זכר; תרנגלת — יצפה לתרביצה נאה וגילה.
הרואה ביצים בחלום — תלויה בַּקָּשָׁתו, נשתברו — נעשתה בקשתו; וכן אגוזים,

[1] ישע' ס"ו, יב. [2] שם נ"ט, יט. [3] שם ל"א, ה. [4] מש' כ"ז, ח. [5] הוש' ט', י. [6] דב' ל"ב, לב

חזרת — ירק חריף ומר. חריפה סחורתך — שהרבה קופצים עליה. לפתות — מין ירק שהוא צר מלמטה ועב מלמעלה. שתי אלות תספוג — תקבל שתי מכות במקלות שראשיהם עבים כראשי לפתות. לפרקם — להפריד ביניהם. הרימו — את מקלותיהם. שתים ראיתי — בחלומי. בלא מצרים — בלא גבול. ונשר — ונפל. מן הכר — של מראשותיו. אדם שיעשה לו נס וגו' — כלו' למה אלך עם אדם זה שיעשה לו נס, שמא תטבע הספינה והוא ינצל ואני אסתכן. בך הדבר תלוי — לפתור כל חלומותי לטוב. כו) לא תצטרך למעשה ידך — להתפרנס ממעשה ידך. כז) קודם שיקדמנו — קודם שיזכור. כח) שלשה שלומות הם — כלו' מי שרואה בחלום אחד מאלו שלשה סימן הוא לשלום. כט) הדור הוא—שהאתרוג נקרא „פרי עץ הדר". לתרביצה נאה וגילה — לגינה יפה ומשמחת לפני ביתו; ודרש „תרנגלת" נוטריקון. תלויה בקשתו — תפלתו

גבן קשואים, ומן כל כלי זכוכית, וכן כל הנשברים כאלו. העולה לגג בחלום–עולה לגדולה; ירד – יורד מגדולתו. הנכנס לכרך בחלום -- נעשו לו חפציו. הנכנס לאַנַב– נעשה ראש־ישיבה; ליער – נעשה ראש לבני כַלָּה. (בר' נז.).

ל אמר ר' לוי: לעולם יצפה אדם לחלום טוב עד עשרים ושתים שנה. מנין? מיוסף, שנאמר: „יוסף בן שבע עשרה.. ויחלום יוסף חלום וגו'"[1], ונאמר: „ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה"[2] — משבע עשרה עד שלשים כמה היו? שלש עשרה, ושבע של שובע ושתים של רעב הרי עשרים ושתים. (שם נה:).

III. מַזִּיקִים.

לא המזיקין נבראו בערב־שבת בין־השמשות. (פס' יד.).

לב אמר ר' ירמיה בן אלעזר: כל אותן השנים שהיה אדם הראשון בנדוי הוליד רוחין ושדין ולילין, שנאמר: „ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו"[3] — מכאן שעד עכשו לא בצלמו הוליד. (עיר' יח:).

לג שנו רבותינו: ששה דברים נאמרו בשדים, שלשה כמלאכי־השרת ושלשה כבני־אדם. שלשה כמלאכי־השרת: יש להם כנפים כמלאכי־השרת, וטסים מסוף העולם ועד סופו כמלאכי־השרת, ושומעים מאחורי הפרגוד כמלאכי־השרת; ושלשה כבני־אדם: אוכלים ושותים כבני־אדם, ופרים־ורבים כבני־אדם, ומתים כבני־אדם. (חג' טז.).

לד תניא, אבא בנימין אומר: אלמלי נתנה רשות לעין לראות – אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקים. אמר אביי: הם מרובים ממנו ועומדים עלינו כתל לאוניה. אמר רב הונא: כל אחד ואחד משלנו – אלף משמאלו ורבבה מימינו.

אמר רבא: דוחק שבכלה–מהם; ברכים עיפות–מהם; בליהם של תלמידי־חכמים שבלים–מחפיפה שלהם; רגלים נוקפות – מהם.

מי שרוצה להכירם–יביא אפר מנפה ויפזר אצל מטתו ובבקר יראה כעין כרעי התרנגול. והרוצה לראותם–יביא שליא של חתולה שחורה בת שחורה, בכורה בת בכורה, וישרפנה באור וישחקנה וימלא עיניו ממנה, ויראה אותם; ויתננו בשפופרת של ברזל

[1] בר' ל"ז ב, ה. [2] שם מ"א, מו. [3] שם ה', ג.

עדיין לא נעשתה, כביצים הללו, שעדיין לא יצאו אפרוחיהן. נעשו לו חפציו — שנאמר: „וינחם אל מחוז חפצם" (תהל' ק"ז). לאגם — לחורשה של קנים. ליער — גדול מאגם, והוא סימן שיעשה ראש לבני כלה (לתלמידים הגדולים, שמתאספים לשמוע את הדרשה לפני הרגל). ל) לחלום טוב— שיתקיים. לא) המזיקים —השדים. לב) בנדוי — נזוף לשמים לאחר החטא. רוחין —רוחות רעות. ולילין — שדי לילה. לג) וטסים —מעופפים. ושומעים מאחורי הפרגוד —שומעים את הגזירות בשמים מאחורי המסך. לד) כתל לאוניה — כסוללה קטנה המקפת את הגומא שחופרין סביב הגפן לאסוף שם מים. אלף משמאלו — אלף מזיקים. דוחק שבכלה — דוחק הצבור בשעת הדרשה. מהם — מחמת המזיקים שאינם נראים ומרבים הדחק. בליהם — בגדיהם. שבלים — שנשחקים ונקרעים. מחפיפה שלהם — מן החיכוך של השדים. נוקפות — נגפות ורועדות. מנפה—בנפה. כעין כרעי התרנגול— רשומי פסיעות של המזיקים. באור — באש. ויתננו — את האפר.

ויחתמנה בחותם של ברזל, שמא יגנבו ממנו, ויסתום פיו כדי שלא יהא נזוק.

רב ביבי בר אבא עשה כך, דאה וניזוק, בקשו עליו חכמים רחמים ונתרפא. (בר׳ ו.).

לה אמר אביי: מתחלה הייתי אומר: מפני מה אין יושבים תחת המרזב — משום שופכים, אמר לי מר: מפני שמצוים מזיקין.

מעשה בכתפים שהיו טוענים חבית יין. בקשו לפוש, והניחוה תחת המרזב ופקעה. באו לפני מר בר רב אשי. הוציא שופרות ונדה את המזיק. בא השד לפניו. אמר לו מר בר רב אשי: מפני מה עשית כך? אמר לו: ומה אעשה, הרי הניחוה באזני. אמר לו: במקום שרבים מצוים מה לך? אתה ששנית, לך ושלם להם. אמר לו: אף עכשו קבע לי זמן ואפרע. קבע לו זמן. כשהגיע הזמן נתעכב השד. כשבא, אמר לו מר בר רב אשי: מפני מה לא באת בזמנך? אמר לו: כל דבר צרור וחתום ומדוד ומנוי אין לנו רשות לטול ממנו, עד שאני מוצא דבר של הפקר. (חול׳ קה:).

לו מעשה היה ברוח אחד, שהיה שרוי על המעין. בא רוח אחר ובקש להוציאו משם. היה יושב ושונה שם על אותו המעין חסיד אחד, ור׳ יוסי איש צִיתּוֹר שמו. נגלה לו אותו הרוח. אמר לו: רבי! הרי כמה שנים אני נתון כאן, ואתם ונשיכם עוברים ושבים ביום ובלילה ולא הזקתי לשום בריה; ועכשו בכל יום ויום מריב עמי רוח אחר והוא רוצה לטרדני מן המקום, והוא רע מאד ולא יניח חיים לכל בריה. אמר לו: מה נעשה? אמר לו: לך ואמור לבני העיר: טלו מקלותיכם ומגליכם וצאו עליו בשעת הצהרים, ואמרו: „שלנו נוצח, שלנו נוצח!" — והוא יברח. עשו כך והבריחוהו משם. אמרו: לא זזו משם עד שראו כמין טפת דם צפה על המים. (תנח"ק קדושים; ויק"ר כד; שו"ט כ).

לז תניא, לא יצא יחידי בלילה לא בלילי־רביעיות ולא בלילי־שבתות, מפני שאגרת בת מחלת, היא ושמונה עשרה רבוא של מלאכי־חבלה, יוצאים, וכל אחד ואחד יש לו רשות לחבל בפני־עצמו. מתחלה היו מצוים בכל הימים, פעם אחת פגעה בר׳ חנינא בן דוסא, אמרה לו: אלמלא הכריזו עליך ברקיע: „הזהרו בחנינא ובתורתו!" סכנתיך. אמר לה: אם חשוב אני ברקיע גוזר אני עליך שלא תעברי בישוב העולם. אמרה לו: בבקשה ממך, הנח לי ריוח מועט. הניח לה לילי־שבתות ולילי רביעיות.

ושוב פעם אחת פגעה באביי, אמרה לו: אלמלא שהכריזו עליך ברקיע: „הזהרו בנחמני ובתורתו!" סכנתיך. אמר לה: אם חשוב אני ברקיע, גוזרני עליך שלא תעברי בישוב העולם.

— והלא אנו רואים שעוברת?

— אלו שבילי הכרמים הם, שנשמטים סוסיהם ובאים ומוליכים אותם. (פס׳ קיב, קיג).

לח רב יעקב בנו של רב אחא בר יעקב שגרו אביו לפני אביי. כשחזר ראהו

ויסתום פיו — של עצמו. לה) שופכין — מים מאוסים וסרוחים. בכתפים — בנושאי משא. לפוש — לנוח. ופקעה — נתבקעה. הוציא שופרות ונדה — שתוקעין בשעת נדוי. מפני מה עשית כך — שברת את החבית. ששנית — שקבעת לך מקום ברשות־הרבים. לז) שאגרת בת מחלת — שם שדית. מלאכי חבלה — משחיתים. סכנתיך — מביאך בסכנה. בנחמני — כך קראו לאביי. שבילי הכרמים וגו׳ — שעוברים חיילותיה בשבילי הכרמים מחוץ לישוב, מקום שיש להם רשות, וכשנשמטים סוסיהם מתחתם ובורחים לעיר הם נכנסים להוציאם משם.

ששמועותיו אינן מחודדות. אמר לו: אני עָדיף ממך, שֵׁב אתה ואני אלך. שמע אביי שהוא בא, והיה מזיק אחד בבית־מדרשו של אביי, וכשהיו נכנסין לשם בשנַים אפילו ביום היו נִזוקין. אמר להם אביי: לא יתן לו אדם אכסניא, אפשר שיֵעשה נֵס [על ידו]. נכנס ולן באותו בית־המדרש; נדמה לו כתנין של שבעה ראשים. ובכל כריעה וכריעה נָשר ראש אחד. אמר להם למחר: אלמלא נעשה נס — סכנתוני. (קיד׳ כט:).

לט אמר ר׳ הונא בשם ר׳ יוסי: קטב־מרירי עשוי קליפים קליפים, שערות שערות, בעין אחת הוא רואה, ועינו תוך לבו, ואינו שולט לא בצל ולא בחמה אלא בין צל לחמה, מתגלגל כדור, ושולט מארבע שעות ועד תשע שעות, משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב, וכל מי שהוא רואה אותו נופל על פניו. (שו״ט צא).

מ שֵׁד מתהפך לכמה גונִים. (יומא עה.).

מא אמר רבי יהושע בן לוי: אסור לאדם שיתן שלום לחברו בלילה, שמא שד הוא. (מג׳ ג.).

מב אמר ר׳ חנינא: אסור לישון בבית יחידי; וכל הישן בבית יחידי אֲחָזַתּוּ לילית. (שבת קנא:).

מג לאחד נראה ומזיק, לשנים נראה ואינו מזיק, לשלשה אינו נראה כל עיקר. אמר רב: אֲבוקה כשנים, יָרֵחַ כשלשה. (בר׳ מג:).

מד אמר ר׳ חנינא: אמר לי יונתן שֵׁדָא: בָבוּאה יש להם [לשֵׁדים], בבואה של בבואה אין להם. (יבמ׳ קכב.).

IV. כְּשָׁפִים וַאֲחִיזַת עֵינַיִם.

מה עשרה קַבִּים כשפים ירדו לעולם—תשעה נטלו מצרים ואחד כל העולם כֻלו. (קיד׳ מט:).

מו אמר ר׳ יוחנן: למה נקרא שמם מכשפים? שמכחישים פַּמְליא של מעלה.
„אֵין עוד מִלְּבַדּוֹ"[1] — אמר ר׳ חנינא: אפילו לדבר כשפים.
אשה אחת היתה מחזרת לטול עפר מתחת רגליו של ר׳ חנינא. אמר לה: אם יכולה את — לכי עשי, „אין עוד מלבדו" כתיב.
—אֵינִי? והרי אמר ר׳ יוחנן: למה נקרא שמם מכשפים? שמכחישים פמלוא של מעלה.
—שאני ר׳ חנינא, שזכותו מרובה. (סנה׳ סו.).

[1] דב׳ ד׳, לה.

לח) ששמועותיו אינן מחודדות — בלו׳ שלא הצליח בתורה. אכסניא — מלון. שיעשה נס — על ידו, שילך בעל־כרחו ללון בביה״מ ויבריח את המזיק, כמפורש למטה. נדמה לו — המזיק. ובכל כריעה וכריעה — של ר׳ אחא בתפלתו. לט) קטב מרירי — מין שד. מג) לאחד — לאדם אחד ההולך יחידי בלילה. נראה — השד. אבוקה כשנים — מי שהולך לאור אבוקה (לפיד אש). ירח — מי שהולך לאור הלבנה. מד) בבואה — צל. מה) קבים — שם מדה. מו) שמכחישים פמליא של מעלה — שכוחם מבטל כח פמליא של מעלה; ודרש „כשפים" נוטריקון. אפילו לדבר כשפים — שאין כח הכשפים עומד בפני כחו של מעלה. ליטול עפר וגו׳ — שעל ידי כך ישלטו בו הכשפים. איני — וכי כך הוא?

מ „בעל־אוב" — זה פיתום המדבר משחיו, „וידעוני" — זה המדבר בפיו.
שנו רבותינו: בעל אוב — זה המדבר בין הפרקים ומבין אצילי ידיו, ידעוני — זה המניח עצם ידוע בפיו ומדבר מאליו. (סנה' סה.).

מח שנו רבותינו: „מעונן" — ר' שמעון אומר: זה המעביר שבעה מיני זכור על העין; וחכמים אומרים: זה האוחז את העינים. ר' עקיבא אומר: זה המחשב עתים ושעות ואומר: היום יפה לצאת ומחר יפה לקח; למודי ערבי שביעיות חטין יפות, עקורי קטניות מהוזה רעות. (שם:).

מט שנו רבותינו: „מנחש" —זה האומר: פתו נפלה מפיו, מקלו נפל מידו, איש פלוני קרא לו מאחריו, עורב קרא לו, כלב נבח בו, צבי הפסיקו בדרך, נחש עבר מימינו, שועל משמאלו; אל תתחיל בי, שחרית הוא, ראש־חדש הוא, מוצאי־שבת הוא.
שנו רבותינו: „לא תנחשו"[1]—כגון אלו המנחשים בחולדה, בעופות, בדגים ובכוכבים. (שם סה, סו; תוס' שבת ח).

נ תניא: „ודורש אל המתים"[2] — זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית־הקברות, כדי שתשרה עליו רוח טומאה. וכשהיה ר' עקיבא מגיע למקרא זה היה בוכה: ומה המרעיב עצמו כדי שתשרה עליו רוח טומאה שורה עליו רוח טומאה, המרעיב עצמו כדי שתשרה עליו רוח טהרה על אחת כמה וכמה; אבל מה אעשה שעונותינו גרמו לנו, שנאמר: „כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם"[3]. (סנה' סה.).

נא אמר רבא: אלו רצו הצדיקים היו בוראים עולם.
רבא ברא אדם. שגרו אצל ר' זירא. היה מסיח עמו ולא היה משיבו. אמר לו: מן החבורה אתה — חזור לעפרך!
רב חנינא ורב אושעיא היו יושבים כל ערב־שבת והיו עוסקים בספר יצירה ובוראים עגל משולש ואוכלים אותו. (שם).

נב „ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלהים היא"[4]. — אמר ר' אלעזר: מכאן שאין השד יכול לבראות בריה פחות מכשעורה. רב פפא אמר: האלהים, אפילו כגמל אינו יכול לבראות. (שם סז:).

נג שתי נשים שיושבות בפרשת־דרכים, אחת בצד זה ואחת בצד זה ופניהן מכוונות זו

[1] ויק' י"ט, כו. [2] דב' י"ח, יא. [3] ישע' נ"ט, ב. [4] שמ' ח', טו.

מ) פיתום — שמו של מין מכשף זה שמדבר מתחת אצילי ידיו. המדבר בפיו —מפורש להלן. בין הפרקים — בין פרקי אבריו. ידוע — שם חיה אגדית. מח) מיני זכור — זכרות. האוחז את העינים — מרמה את העינים, נראה כאלו עושה דבר ואינו עושה כלום. יפה לצאת — לדרך. ליקח — לקנות. למודי ערבי שביעיות וגו' — בערב שנת השמטה למדין ורגילין להיות חטים יפות. עיקורי קטניות וגו'— כלו' העוקר קטניות ואינו קוצרן אינן מתליעות ואינן מרקיבות. מט) מנחש זה האומר פתו וגו' —זה שעושה לו סימנים למעשיו לטובה או לרעה. אל תתחיל בי— כגון שבא אליו גבאי לגבות ממון ואומר: אל תתחיל בי, שאיני רוצה להיות ראשון בדבר הפסד. שחרית הוא —ולא טוב להתחיל היום בפרעון. המנחשים—כשיוצאין לדרך או כשמתחילין בדבר. נ) רוח טהרה — נבואה ורוח הקדש. נא) מן החבורה — שנבראו ע"י אחד מבני החבורה. נב) אצבע אלהים — במכת כנים נאמר. דאלהים—לשון שבועה.

לזו בידוע שעסוקות בכשפים. "מה תקנתו? אם יש דרך אחרת ילך בה, ואם אין דרך אחרת, אם יש אדם אחר עמו – יחזיקו זה בידו של זה ויעברו, ואם אין אדם אחר – יאמר כך: "אַגְרַת אָזְלַת אוּסְיָא בְלוּסְיָא מִתְקַטְלָין בחיק "קבל". (פס׳ קיא).

נד יוחני בת רטיבי – אלמנה מכשפה היתה, וכשמגיעה עת לידתה של אשה היתה עוצרת רחמה בכשפים, ולאחר שמצטערת הרבה היתה אומרת: אלך ואבקש רחמים, אפשר תשָׁמע תפלתי – והולכת וסותרת כשפיה והוָלד יוצא. פעם אחת היה לה שכיר־יום בביתה, והיא הלכה לבית האשה היולדת, ושמע השכיר קול הכשפים מקשקשים בכלי כשֵם שהולד מקשקש במעי אמו, ובא ופתח את מגופת הכלי. יצאו הכשפים ונולד הוָלָד– וידעו שבעלת־כשפים היא. (סוטה כב; רש״י שם).

נה מרבה נשים – מרבה כשפים. (אב׳ ב).

נו כשנתמנה ר׳ שמעון בן שטח נשיא באו ואמרו לו: יש שמונים נשים מכשפות במערה באשקלון. עמד ר׳ שמעון בן שטח ביום סגריר וכָנס שמונים בחורים בעלי־קומה ונטַלָם עמו, ונתן ביד כל אחד כד חדשה וטלית נקיה מקֻפֶּלֶת בתוכה, וכפו את הכדים על ראשם. אמר להם: אם אצפצף לכם פעם אחת – לבשו טליתיכם, ואם אצפצף לכם פעם שנית – הִכָּנסו כֻלכם כאחד למערה; וכשתכנסו – כל אחד ואחד מכם יגפף אחת ויַגְבִּיהֶנָּה מן הקרקע, שכך דרכו של מכשף: הנגבהת אותו מן הארץ – אינו יכול לעשות כלום. הלך ועמד על פתח המערה. אמר להן: אויים, אויים! פתחו לי, משֶׁלָּכֶן אני. אמרו לו: היאך באת נגוב לכאן בשעה זו של גשמים? אמר להן: בין הטִפִּין הייתי מהלך. אמרו לו: ומה באת לעשות כאן? אמר להן: ללמוד וללַמד; וכל אחת מכן תעשה מה שהיא יודעת. אמרה אחת מה שאמרה –והביאה פת; אמרה אחרת –והביאה בשר; אמרה אחרת – והביאה תבשילין; אמרה אחרת – והביאה יין. אמרו לו: ואתה מה אתה יכול לעשות? אמר להן: יכולני לצפצף שתים ואני מביא לכן שמונים בחורים עטופים טליתות נגובות, הם יהיו שמֵחים בכן ומשמחים אתכן. צפצף פעם אחת – לבשו אלו טליתותיהם; צפצף פעם שניה – ונכנסו כֻלם כאחד. אמרו: כל אחד ואחד יברור בת־זוגו. טענו אות! ויצאו ותלָאון. (ירוש׳ חג׳ ב).

נז זעירי נזדמן לאלכסנדריא של מצרים, קנה חמור. כשבא להשקותו מים נִתַּר וחזר להיות דף של גשר. אמר לו: אלמלא זעירי אתה לא היינו מחזירים לך; כלום יש קונה כאן דבר ואינו בודקו על המים?

ינאי נזדמן לפונדק אחד, אמר להם: השקוני מים. הביאה לו אשה שְׁתִית, ראה ששפתותיה מרחשות, שפך קצת מן השתית ונעשו עקרבים. אמר להם: אני שתיתי משלכם

נג) בידוע – ודאי. מה תקנתו – של ההולך בדרך שלא יכנס באמצע ולא ינזק. אגרת אולת וגו׳ – מין לחש הוא. נד) וסותרת כשפיה – מבטלת כשפיה. נו) וכפו את הכדים – על ראשם, שלא יתלחלחו הבגדים מפני הגשמים. ינפף – יחבק. אויים, אויים – מלת קריאה למכשפים. משלכן אני – מכשף במוכן. נגוב – יבש. בין הטפין – של הגשם. טענו – נשאו. נז) ניתר – הותר מן הכשפים. וחזר להיות דף וגו׳ – שהמוכר מכשף היה והפך תחלה דף של גשר לחמור, ועי׳ המים הותרו הכשפים. אמר לו – המוכר. שתית – קמח מרוף במים.

ואף אתם שתו משלי: השקה ונעשית חמורה. רכב עליה ועלה לשוק, באה חברתה והתירה. ראוהו שהוא רוכב והולך על אשה בשוק. (סנה' סז).

נח אמר רב אשי: ראיתי אביו של קרנא שהיה מנפץ וזורק כריכות של שיראים מנחיריו. (שם).

נט אמר לו רב לר' חיא: אני ראיתי ערבי אחד שנטל סיף וחתך את גמלו, קשקש לו בטבלא ועמד. אמר לו ר' חיא לרב: ולאחר־כך היה שם דם ופרש? אמר לו: לא.—אם כן, אחיזת־עינים היתה. (שם).

V. לְחָשִׁים וּרְפוּאוֹת.

ס אמר אֲמֵימָר: אמרה לי שלטונית של נשים כַשְּׁפָנִיוֹת: מי שפגע בנשים כשפניות יאמר כך: „צואה רותחת בסל נקוב לפיכן, נשים כשפניות! קרח קרחיכן, פרח פרחיכן, יתפזרו תבליניכן, יפריח הרוח כַּרְכּוֹם חדש שבידיכן, נשים כשפניות!" (פס' ק).

סא שנו רבותינו: שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין; ואלו הם: הכלב והדקל והאשה; ויש אומרים: אף החזיר; ויש אומרים: אף הנחש. ואם ממצעין מה תקנתו? אמר רב פפא: יפתח ב„אֵל" ויסַיֵּם ב„אֵל", או יפתח ב„לא" ויסַיֵּם ב„לא". (שם קיא).

סב אמר ריש לקיש: ארבעה דברים העושה אותם דמו בראשו ומתחַיֵּב בנפשו, אלו הם: הנפנה בין דקל לכתל, והעובר בין שני דקלים, והשותה מים שאולים, והעובר על מים שפוכים, ואפילו שפכתם אשתו בפניו. (שם).

סג אמר ר' יצחק: מהו שנאמר: „גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי"[1]— זה הישן בצל דקל יחידי ובצל לבנה.

ארבעה צללים הם: צל של דקל יחידי, צל של כֻּנָרָא, צל של צָלָף, צל של וַרְדָה; ויש אומרים: אף צל של ספינה וצל של עֲרָבָה. כללו של דבר, כל שענפיו מרובים—צלו קשה וכל שעוקציו קשים—צלו קשה, חוץ מכרוּמְשָׁא, שאף על פי שעוקציו קשים—צלו אינו קשה, שאמרה שֵׁדָה לִבְנָהּ: פְּרַח לך מכרומשא, שהוא הרג את אביך.

[1] תהל' כ"ג, ד.

נח) שיראים — משי. נט) סיף — חרב. בטבלא —בתוף. ס) שלטונית וגו' — הגדולה במכשפות. יאמר כך — לחש לשמירה. קרח קרחיכן וגו'— כלו' יהי רצון שתבוא קרחה בשערותיכן וישא הרוח את אבק רגליכן ויפזר את התבלין (הסממנים) שאתן מכשפות בהם. כרכום חדש שבידיכן — מין בושם (זאפראן) למעשה כשפים. סא) אין ממצעין ולא מתמצעין — אין מניחין אותם לעבור באמצע בין שני בני אדם ואין אדם עובר באמצע בין שנים שלהם, מפני שקשה לכשפים. והדקל — התמר. יפתח באל וגו' — יקרא פסוקים שתחלתם וסופם „אל", כגון „אל מוציאם ממצרים" וגו' עד „מה פעל אל" (במ' כ"ג, כב, כג); וכן יפתח ויסיים בלא, כגון „לא איש אל ויכזב" וגו' עד „ולא יקימנה" (שם שם, יט). סב) הנפנה — עושה צרכיו. סג) דקל יחידי — שאין דקל אחר סמוך לו. ובצל לבנה — הישן בצל בלילה שהלבנה זורחת, שהמזיקים מצויים שם. ארבעה צללים — קשים מפני המזיקים. כינרא — מין אילן (ארטישאָקע). צלף — (קיפאַרים). ורדה, כרומשא —מיני אילנות (שפערבערבוים). שעוקציו—קוציו הגדלים בו. צלו אינו קשה— שהמזיקים מתייראים ממנו.

של בית צלף—רוחות, של בית ורדה—שדים, של בית הגנות—כְּשָׁפִים. לְמַאי נַפְקָא מִינָהּ? לְקָמֵיעַ.

ורדה זו הקרובה לעיר אינה פחותה מששים שדים. למאי נפקא מינה? לכתוב לה קמיע.

בַּר־קַשָּׁא של העיר הלך ועמד אצל ורדה הקרובה לעיר, נכנסו בו ששים שדים ונסתכן. בא אצל תלמיד־חכם אחד, שלא ידע שהורדה של ששים שדים היא. כתב לה קמיע לשד אחד. שמע שמרקדים בתוכה ומזמרים כך: סודרו של מר כתלמיד־חכם, בדקנו בו במר שלא ידע „ברוך". בא תלמיד־חכם אחר וכתב לה קמיע של ששים שדים. שמע שאומרים: פַּנּוּ כליכם מכאן! (פס' קיא:).

סד אמר ר' ישמעאל בן אלישע: שלשה דברים סח לי סוריאל שר־הפנים: אל תטול חלוקך בשחרית מיד השַּׁמָּשׁ ותלבש, ואל תִטוֹל ידיך ממי שלא נטל ידיו, ואל תחזיר כוס אִסְפַּרְגּוֹס אלא למי שנתָנו לך, מפני שֶׁתַּכְסְפִּית—ויש אומרים: אִסְתַּלְגָנִית—של מלאכי־חבלה, יושבים ומצַפים לו לאדם ואומרים: אימתי יבא אדם לידי אחד מדברים הללו וילָכד. (בר' נב.).

סה אמר ר' יהושע בן לוי: שלשה דברים סָח לי מלאך־המות: אל תטול חלוקך שחרית מיד השמש ותלבש, ואל תטול ידיך ממי שלא נטל ידיו, ואל תעמוד לפני הנשים בשעה שחוזרות מן המת, מפני שאני מרקד ובא לפניהן וחרבי בידי ויש לי רשות לחבל. ואם פגע מה תקנתו? יתרחק ממקומו ארבע אמות, ואם יש נהר יעברנו, ואם יש דרך אחרת ילך בה, ואם יש כותל יעמוד מאחוריו; ואם לא, יחזיר פניו ויאמר: „ויאמר ה' אל השטן: יגער ה' בך השטן"[1] וגו'—עד שיעברו עליו. (שם נא.).

סו אמר רב אסי: אין מברכין על כוס של פורענות. מהו כוס של פורענות? אמר רב נחמן בר יצחק: כוס שני. (שם:).

סז השותה כפלים לא יברך. (שם).

סח שנו רבותינו: השותה כפלים דמו בראשו. אמר רב יהודה: אימתי? בזמן שלא ראה פני השוק, אבל ראה פני השוק הרשות בידו.

אמר רב אשי: ראיתיו לחנניא בר ביבי, שעל כל כוס היה יוצא ורואה פני השוק. ולא אמרו, אלא לצאת לדרך, אבל בביתו לא. אמר ר' זירא: ולישון—כלצאת לדרך דומה.

[1] זכ' ג', ב.

של בית צלף — המזיקים הדרים בין אילנות הצלף קרויים רוחות. של בית הגנות — הדרים בעליות הגג. למה נפקא מינה — למה לנו לידע שמותם. לקמיע — לכתוב קמיע, מין לחש והשבעה בכתב כנגד המזיקים (טאליסמאן). מששים שדים — השרויים בתוכה. בר־קשא — שוטר. סודרו של מר וגו' — אתה יוצא מעוטף בסודר (מין בגד לעטיפת הראש) כתלמיד־חכם, ואינך יודע לברך על העטיפה „עוטר ישראל בתפארה"; כלו' שאינך ת"ח. סד) סח — ספר. שר הפנים — מלאך המשרת לפני הקב"ה. חלוקך — כתנתך. ואל תטול ידיך — אל תרחץ ידיך. אספרגוס — מין יין שהיו שותים אותו בבוקר. תכספית... אסתלגנית — חבורה וכתה של רוחות רעות. סו) כוס שני — כלו' זוג, שיש סכנה בדבר ע"י מזיקים. סז) לא יברך — שאין מברכין על הקלקלה. סח) הרשות בידו — לשתות כפלים. ולא אמרו — שאסור לשתות כפלים. אבל בביתו לא — אם ישאר בביתו אחר השתיה אין סכנה. ולישון — כשהולך לישון אחר השתיה.

אמר עולא: עשרה כוסות אין בהם משום זוגות.

אמר רב יוסף: אמר לי שֵׁדָא: אשמדאי מלך השדים ממונה על כל הזוגות ומלך אינו קרוי מזיק. יש אומרים: אדרבה, מלך רתחן הוא ומה שרוצה עושה.

אמר רב פפא: אמר לי יוסף שידא: בשנים אנו הורגים, בארבעה אין אנו הורגים אלא מזיקים, בשנים—בין בשוגג בין במזיד, בארבעה—במזיד הן, בשוגג לא. ואם שכח ושתה ויצא, מה תקנתו?—יחזיק אגודל של יד ימין ביד שמאל ואגודל של שמאל ביד ימין ויאמר כך: „אתם ואני הרי שלשה". ואם שמע קול אומר: „אתם ואני הרי ארבעה"—יאמר: „אתם ואני הרי חמשה"; ואם שמע קול אומר: „אתם ואני הרי ששה" — יאמר: „אתם ואני הרי שבעה". היה מעשה עד מאה ואחד ופקע השד. (פס' קי).

סט במערבא לא הקפידו על הזוגות. ר' דימי מנהרדעא הקפיד אפילו על רושם של חבית. היה מעשה ופקעה החבית. כללו של דבר: כל שמקפיד מקפידין עמו ושאינו מקפיד אין מקפידין עמו. ואף על פי כן, לחוש צריכין. (שם קיא).

ע אמר רב יוסף: שלשה דברים הללו נוטלים מאור עיניו של אדם: הסורק ראשו יבש, והשותה טִיף טִיף, והנועל מנעליו כשרגליו לחות. (שם:):

עא תְּלַאי בבית קשה לעניות, כמו שאומרין הבריות: תְּלָא סולְתָא תְּלָא מְזוֹנֵי (תלה הסולת תלה מזונות); מוּרְסָן בבית קשה לעניות; נְשׁוֹרֶת בבית קשה לעניות. קערה על פי חָצָב קשה לעניות. השותה מים בקערה קשה לבַרְקִית. האוכל שחלים ולא רחץ ידיו מפחד שלשים יום; הַמַּקִּיז דם ולא רחץ ידיו, מפחד שבעה ימים; הנוטל שערותיו ולא רחץ ידיו מפחד שלשה ימים; הנוטל צפרניו ולא רחץ ידיו מפחד יום אחד ואינו יודע למה מפחד. יד על נחירים—דַּרְנָא לפחד; יד על מצח דַּרְנָא לשֵׁנָה. (שם קיא, קיב).

עב תנא, אוכלין ומשקין תחת המטה, אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהם. (שם קיב.).

ענ שנו רבותינו: לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות, ואם שתה דמו בראשו, מפני סכנה. מהי סכנה?—רוח רעה. ואם צמא מה יעשה?—יאמר שבעה קולות שאמר דוד על המים ואחר כך ישתה; ואם לא—יאמר כך: „לול שָׁפָן אֲנִיגְרוֹן אֲנִירְדִפוֹן, בין כוכבים ישבתי, בין כחושים ושמנים הלכתי"; ואם לא—אם יש אדם אצלו יעירנו ויאמר לו:

ע רה כוסות — שתקנו חכמים לשתות בבית האבל. אין בהם משום זוגות — כלו' אין בהם סכנה, שהם של מצוה. יוסף שידא — יודע ומכיר בשדים. בשנים — מי ששתה שני כוסות. בשוגג — ששתה בשוגג. אגודל —בוהן יד. סט) במערבא — בא"י. לא הקפידו — מלשתות. הקפיד על רושם של חבית — מוכרי היין חוקקים חקיקות בחבית כדי לידע מספר האיפות של יין והקפיד רב דימי שלא יניחו בזוגות ויצאו. פקעה — נתבקעה. ע) ראשו יבש — שלא רחץ ראשו לפני סריקה. והשותה טיף טיף — מה שמטפטף מן הצנור. עא) תלאי —דבר התלוי, כגון שתלה בבית פת בסלו. תלא סולתא וגו' — כלו' מי שתולה פת בסלו מזונותיו תלויים ומחוסר הוא פרנסה. מורסן —סובים גסים. נשורת —פרורים הנופלים מן הלחם. חצב —כד. לברקית— לעוורון. שחלים — מין צמח (גארטענקרעססע). המקיז דמו — המסתר דמו לרפואה. הנוטל שערותיו — גוזז. יד על נחירים — מניח ידו על נחיריו. דרנא לפחד — כלו' מקרבת לפחד. עב) מחופין — מכוסים. ענ) שאמר דוד על המים — במזמור כ"ט שבתהלים. לול שפן וגו' —

„פלוני בן פלוני, אני צמא למים"—ואחר־כך ישתה; ואם לא—יְקַרקש בכסוי על הכד ואחר־כך ישתה; ואם לא—יזרוק בה דבר ואחר־כך ישתה.

שנו רבותינו: לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים בלילה, ואם שתה דמו בראשו, מפני הסכנה. מהי סכנה? סכנת שבריְרִי. ואם הוא צמא מה יעשה? אם יש אדם אחר עמו יעירנו ויאמר לו: „פלוני בן פלוני, צמא אני למים". ואם לא—יקרקש בכסוי על הכד ויאמר לעצמו: „פלוני בן פלונית, אמרה לי אמך: הזהר משברירי, שברירי, ברירי, רירי, ירי, רי; צמא אני למים בכוסות לבנים". (פס' קיב.; ע"ז יב:).

ע־ אמר רב הונא: מי שמפחד, אף על פי שהוא אינו רואה מזלו רואה. מה תקנתו? יקרא קריאת־שמע, ואם הוא עומד במקום הטנופת ירחיק ממקומו ארבע אמות; ואם לא, יאמר כך: „העז של בית־הטבח שמֵנה ממני". (מג' ג.).

עה שנו רבותינו: חמשה דברים משַכּחים את התלמוד: האוכל ממה שאוכל עכבר וממה שאוכל חתול, והאוכל לב של בהמה, והרגיל בזיתים, והשותה מים של שיוּרֵי־רחיצה והרוחץ רגליו זו על גב זו; ויש אומרים: אף המניח כליו תחת מראשותיו.

חמשה דברים יפים לתלמוד: האוכל פת פחמין, ואין צריך לומר פחמין עצמן, והאוכל ביצה מגולגלת בלא מלח, והרגיל בשמן זית, והרגיל ביין ובבשמים, והשותה מים של שיורי עיסה; ויש אומרים: אף הטובל אצבעו במלח ואוכל. (הור' יג:).

עו אמר ר' יוחנן: כשֵם שהזית משַכח למוד של שבעים שנה כך שמן־זית משיב למוד של שבעים שנה. (שם).

עז עשרה דברים קשים לתלמוד: העובר תחת אַפְסָר הגמל וכל־שכן תחת גמל עצמו, והעובר בין שני גמלים, והעובר בין שתי נשים, והאשה העוברת בין שני אנשים, והעובר מתחת ריח רע של נבלה, והעובר תחת הגשר שלא עברו תחתיו מים ארבעים יום, והאוכל פת שלא בשל כל צרכו, והאוכל בשר מזוהמא־לִסְטרין, והשותה מאַמת־המים העוברת בבית־הקברות, והמסתכל בפני המת; ויש אומרים: אף הקורא כְתָב שעל גבי הקבר.(שם).

עח אמר אבא שאול משום ר' עקיבא: הלוחש על המכה ואומר: „כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך"[1] ורוקק — אין לו חלק לעולם־הבא. (סנה' צ.; תוס' שם יב).

[1] שמ' ט"ו, כו.

דברי לחש הם. יקרקש — ידפוק ויכשכש כדי להבריח את השד. שברירי — סנוורים. שברירי, ברירי וגו'—לחש הוא. עד) מזלו רואה —את הסכנה. עומד במקום הטנופת —שאסור בקריאת־שמע. עה) כליו — בגדיו. יפים לתלמוד — לזכרון. פת פחמין — אפויה על גבי פחמים. עו) למוד של שבעים שנה — שלמד לפני שבעים שנה. עז) אפסר — חבל, מוסרה. זוהמא־ליסטרין— כף גדולה שבוחשין בה את הקדירה. אמת־המים — מעין המים. עח) אין לו חלק לעולם־הבא — שאין מזכירין שם שמים על הרקיקה.

עט יוצאין בביצת החרגול ובשן שועל ובמסמר מן הצלוב משום רפואה, דברי ר׳ מאיר; וחכמים אוסרים אף בחול, משום דרכי האמורי.

„יוצאים בביצת החרגול" — שעושין לשחלה; „ובשן שועל" — שעושין לשֵנה: של חי — למי שיָשֵן, של מת — למי שלא ישן; „ובמסמר מן הצלוב"— שעושין לזרף.

אביי ורבא אמרו שניהם: כל דבר שיֵש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי. (שבת סז.).

פ בן בנו של ר׳ יהושע בן לוי היה לו בֶלע. בא אדם אחד ולחש לו משמו של אותו מין ונשם. כשיָצא אמר לו: מה לחשת לו? אמר לו: מלה פלונית. אמר לו: נוח היה לו אִלו היה מת ולא כך — והיה לו כך „כשגגה שיוצָא מלפני השליט"[1].

מעשה בר׳ אלעזר בן דמא בן אחותו של ר׳ ישמעאל, שהכִישו נחש, ובא יעקב איש כפר סְכניא לרפאותו משום יֵשוּעַ בן פנטירא, ולא הניחו ר׳ ישמעאל, ואמר לו: ר׳ ישמעאל אחי, הנח לו וארָפא ממנו, ואני אביא ראיה מן התורה שהוא מותר —ולא הספיק לגמור את הדבר עד שיצאה נשמתו ומת. קרא עליו ר׳ ישמעאל: אשריך, בן־דמא, שנופך טהור ויצאה נשמתך בטהרה, ולא פרצת גדרם של חכמים, שהיו אומרים: „ופורץ גדר ישכנו נחש"[2].

— אף הוא נחש נשָכו!?

— נחש של חכמים שאין לו רפואה בלל.

— ומה היה לו לומר?

— „אֲשֶר יַעֲשֶׂה אוֹתָם הָאָדָם וָחַי בָּהֶם"[3] —ולא שימות בהם. (ע"ז כז; ירוש׳ שבת יד; תוס׳ חול׳ ב).

פא אין שואלין בדבר שדים בשבת. ר׳ יוסי אומר: אף בחול אסור.

שנו רבותינו: שרי שמן ושרי ביצים מותרים לשאול בהם, אלא מפני שמכזבים. (סנה׳ קא.).

פב הבנים יוצאים בקשרים.

מהו קשרים? אמרו בשם רב יהודא: קשורי פואָה.

[1] קהל׳ י׳, ה. [2] שם שם, ח. [3] ויק׳ י"ח, ה.

עט) יוצאין —בשבת ואין בכך משום אסור טלטול. בביצת החרגול וגו׳ —נוהגין היו לתלות על הצואר לסגולת הָפואה אחד מן הדברים המנויים כאן. מן הצלוב —מן התלוי, שהיו תוקעין מסמרות בצלובים. דרכי האמורי —משום „ובחקותיהם (של הגויים) לא תלכו". לשחלה— לנזילת האוזן מחמת חולי. של חי וגו׳ — שן של שועל חי תולין למי שישן יותר מדאי. לזרף — נפח מכה. פ) בלע — מכה בבית הבליעה. של אותו מין — של כופר מפורסם באותו הזמן. ולא כך — שלא לתשתמש בלחש של מין. כשגגה שיוצא וגו׳ —כלו׳ שנתקיימה הקללה לאחר שנפלטה מפיו. אני מביא ראיה —שמותר להתרפאות בלחישים. ולא פרצת גדרם וגו׳ —שאסרו להתרפאות בשם הטומאה. אף הוא נחש נשכו —כלו׳ והרי הנחש נשכו קודם. ומה היה לו לומר—מאיזה פסוק אמר להביא ראיה. פא) בדבר שדים—ע"י להשים לשם רפואה. שרי שמן וגו׳—מיני שדים ששואלין בהם לרפואה ע"י שמן וביצים. מפני שמכזבים — לפיכך נמנעים מלשאול בהם. פב) יוצאים בקשרים—בשבת, כמיני צרור שתולין על הצואר לרפואה, במפורש להלן, ואין בזה אסור טלטול. פואה—מין צמח שעושים ממנו צבעים (קראפ).

אמר אביי: אמרה לי אֵם: שלשה מעמידים, חמשה מְרַפאים, שבעה יפים אפילו לכשפים. אמר רב אחא בר יעקב: והוא, שלא ראה חמה ולבנה ולא ראה נשמים, ולא שמע קול ברזל וקול תרנגולת וקול רגל.

אמר רב נחמן בר יצחק: נפלה פּוֹאָה לבור! (שבת סו:).

פג אמר חָמא בר גוריא: בן שיש לו געגועים על אביו, נוטל רצועה מִמַּנעל של ימין וקושר לו בשמאלו; וחִלוּפוֹ — סַכָּנָה. (שם).

פד אמר אביי: אמרה לי אֵם: כל מִנְיָנִים [של לחשים] בשֵׁם של האֵם, וכל הקשרים בשמאל. כל מנינים מפורשים — כְּפֵרוּשָׁם, ושאינם מפורשים — ארבעים פעמים ואחת. (שם).

פה ואמר אביי: אמרה לי אֵם: לְחַמָּה בת־יומה—יטול זוז לבן וילך לְמַלַּחַת, וישקול משקלו מלח, ויצורנו בחלל של בית־הצואר בחוטי־שֵׂעָר; ואם לא—יֵשב על פרשת־דרכים, וכשיראה נמלה גדולה טעונה דבר יטלֶנָּה ויתננה בשפוֹפֶרֶת של נחשת ויסתמנה בְּאָבָר ויחתמנה בששים חותמות, ויְנַעַנְעֶנָה ויטעננה על גבו, ויאמר: „משאך עלי ומשאי עליך"; ואם לא – יטול כּוּז חדש וילך לנהר ויאמר לו: „נהר, נהר! הַלְוֵנִי כוז של מים לדרך שנזדמן לי", ויקיפנו שבע פעמים על ראשו ויזרקנו לאחוריו, ויאמר לו: „נהר, נהר! טול המים שנתת לי, הדרך שנזדמן לי ביומו בא וביומו הלך". (שם).

פו אמר רב הונא: לקדחת שלישית—יביא שבעה קוצים משבעה דקלים ושבעה קִסמים משבע קורות ושבע יתדות משבעה גשרים ושבעה אֲפָרים משבעה תנורים ושבעה עֲפָרים משבעה קברים ושבעה כְּפָרים משבע ספינות ושבעה גרעיני כַּמון ושבע שערות מזקנו של כלב זקן, ויצור אותם בחלל של בית־הצואר בחוטי־שֵׂעָר. (שם סז.).

פז אמר ר' יוחנן: לקדחת צְמֶרֶת—יטול סכין שכֻּלה ברזל וילך למקום שיש שם סְנֶה ויקשור בו חוטי־שֵׂעָר. יום ראשון יחרוק בו קצת ויאמר: „וירא מלאך ה' אליו.. ויאמר

אמרה לי אם — אביי יתום היה וקרא לאומנתו „אם". שלשה מעמידים וגו' — כשתולין שלשת קשרים מעמידים את החולי שלא יתגבר. מרפאים — את החולי. והוא — אימתי מועיל. נפלה פואה לבור —כלו' אין רפואת הפואה מועילה, שהרי קשה להזהר בכל אלו. פג) שיש לו געגועים על אביו — ורוצים להניח דעתו. וחילופו סכנה — בשעושין להיפך יש סכנה להבן. פד) כל מנינים — כל לחשים שכופלין אותם במה פעמים ומזכירין בהם שם החולה: בשם של האם — שיאמר „פלוני בן פלונית", ולא בשם האב. וכל הקשרים בשמאל —כל הקשרים שעושין לרפואה עושין ביד שמאל. מנינים מפורשים —לחשים שנתפרש בהם במה פעמים להכפילם. כפירושם— כופלין אותם במנינם המפורש. ושאינם מפורשים —אלא שנאמר בהם סתם להכפילם הרבה פעמים. פה) לחמה —לאש קדחת. בת יומה — שאוחזתו בכל יום. זוז לבן — זוז כסף חדש וצרוף. למלחת —למקום משרפות מים, שמוציאין משם מלח. וישקול משקלו מלח —יטול מלח במשקל הזוז. בחלל של בית־הצואר —יתלה את המלח בצואר תחת החלוק. בחוטי שער—בשערות צמר. בשפופרת — בקנה. באבר — בעופרת. משאך עלי וגו' — כלו' כשם שמשאך עלי כך תעבור הקדחת ממני אליך. פו) לקדחת שלישית — שבאה אחת לשלשה ימים. קיסמין — שבבי עץ. שבעה אפרים — שבעה מיני אפר. שבעה עפרים — שבעה מיני עפר. פז) לקדחת צמרת — מין קדחת שמחממת את הבשר. יחרוק — יעשה חקיקה בסנה.

משה אסורה נא ואראה... מדוע לא יבער הסנה?"[1] — למחר שוב יחרוק בו קצת ויאמר: „וירא ה' כי סר לראות"[2], למחר שוב יחרוק בו קצת ויאמר: „ויאמר אל תקרב הלום"[3] וכשפסקה יכפפנו ויקצצנו ויאמר כך: „הסנה, הסנה, לא משום שגבוה אתה מכל אילנות השרה הקדוש־ברוך־הוא שכינתו עליך, אלא משום שנמוך אתה מכל אילנות השרה הקב"ה שכינתו עליך; וכשם שראתה האש את חנניה מישאל ועזריה וברחה מפניהם, כך תראה האש לפלוני בן פלונית ותברח מלפניו". (שבת סז.).

פח לשחין יאמר כך: „בַּזְבַּזְיָה, מַסְמַסְיָה, כַּסְכַּסְיָה, שַׁרְלַאי וַאֲמַרְלַאי, אלו המלאכים שנשלחו מארץ סדום לרפאות מוכי שחין; בוך, בזיך, בזבזיך, מסמסיך, כמון כמיך, עיניך בך, עיניך בך, מקומך בך, זרעך כְּקָלוּט וכפרדה, שלא פרה ולא רבה, כך לא תפרה ולא תרבה בגופו של פלוני בן פלונית". (שם).

פט לְכִיפָּה יאמר כך: „חרב שלופה וְקֶלַע נטושה, לא שמו יוֹכַב חולין מכאובין". (שם)

צ לשד יאמר כך: „הֲוֵית דְּפָקִיק, דפקיק הוית, אָרוּר שָׁבוּר וּמְשֻׁמָּת, בר־טיט בר טמא, בר־טינא כְּשַׁמְגָז מְרִיגַז וְאַסְטְמַאי". (שם).

צא לשד של בית־הכסא יאמר כך: „על קַרְקַפְתּוֹ של ארי ועל חוטמה של לביאה מצאתיו לשד בר־שִׁירִיקַאי־פַּנְדַּאי, בערוגה של כְּרַשִׁין חֲבַטְתִּיו ובלחי החמור הכיתיו". (שם סו,סז)

צב מי שאֲחָזוֹ קוּרְדְיָקוֹס — מה רפואתו? בשר אדום על גחלים ויין מזוג. (גיט' סז.).

צג אמר אביי: אמרה לי אם: לחַמה בת־יומה — כוז של מים; בת שני ימים—הקזה; בת שלשה ימים — בשר אדום על גחלים ויין מזוג. לחַמה יְשָׁנָה — יביא תרנגלת שחורה ויקרענה שתי־וערב, ויגלח אמצע ראשו ויתננה עליו ויניחנה עד שיאָחז, וירד ויעמוד במים עד צוארו, עד שיתעלף, ויצלול ויעלה ויטול לחַמה בשר ארום על גחלים ויין מזוג. ולצִנה — בשר שמן על גחלים ויין חי. (שם).

צד לדם הראש—יביא תַאשוּר וערבה וַהֲדַס לח ווית וצִפְצָפָה של ים וְיָבָל וְישַׁלְקֵם ביחד וישפוך על ראשו שלש מאות כוסות מצד זה ושלש מאות כוסות מצד זה; ואם לא — יביא

[1] שמ' ג', ג. [2] שם שם, ד. [3] שם שם, ה.

וכשפסקה — הקרחת. ויכפפנו — יכוף את הסנה במקום החקיקה. פח) בזבזיה וגו' — שמות המלאכים של שחין על שם שקורעים וממסמסים את הבשר. עיניך בך — שתהא עומד בעינך (במראיך) ולא תאדים יותר. מקומך בך — שלא תתפשט יותר. זרעך כקלוט —כמי שנקלט זרעו ואינו מוליד. פט) לכיפה — לחולה הנכפה. צ) הוית דפקיק וגו' — לחש הוא, כלו' שתהא סתום ולא תשלוט. ומשומת — שתהא בשמתא (בנדוי). כשמגז וגו' — דברי לחש. צא) קרקפתו — קדקדו. בר שיריקאי־פנדאי— שם השד. כרשין — חציר, מין ירק. צב) קורדיקוס — חולי של עצבות ורוח רעה. אדום — כחוש בלא שומן. מזוג — מעורב במים. צג) כוז — כד קטן; כלו' החולה ישתה כד קטן של מים. בת שני ימים — קדחת שבאה כל שני ימים. הקזה — רפואתו בגרעון דם החולה ע"י הקזה (פתיחת גיד). ישנה — מימים רבים. ויתננה עליו —את התרנגולת על ראשו של החולה. עד שיאחז —עד שידבק ראשו בתרנגולת. לצנה —אם אחזתו צנה. ויין חי— שאינומזוג. צד) תאשור —מין ארז. צפצפה —מין ערבה. ויבל —מין צמח (צינאָראָן). וישלקם— ויבשלם.

וֶרֶד לבן שעומדין עליו בשורה אחת וישלקנו וישפוך על ראשו ששים כוסות מצד זה וששים כוסות מצד זה. (גיט׳ סח.)

צה לצִלְחִית– יביא תרנגול הבר וישחטנו בזוז לבן על גבי צד זה שהוא חש בו. ויזהר בדמו שלא יְסַמֵּא את עיניו. ויתלנו במזוזת הפתח; בכניסתו מִתְחַכֵּךְ בו וביציאתו מתחכך בו. (שם).

צו לבַרְקִית – יביא עקרב של שבעה גְוָנים ויְיַבְּשֶׁנוּ בצל. וישחק שתי מנות של כחול ומנה אחת ממנה. ויתן מלוא שלשה מכחולים בעין זו ושלשה בעין זו; יתר מכן לא יתן, שלא תִפָּקַע עינו. (שם סט.)

צז לשברירי לילה – יביא חבל של שֵׂעָר ויקשור רגל אחת שלו ורגל אחת של כלב והתינוקות יקשקשו אחריו בשברי חרס ויאמרו לו: „כלב זקן, תרנגול שוטה", ויגבה שבעה אומצין משבעה בתים. ויתנום בצנור הדלת. ויאכלם על אשפת העיר. אחר כך יתיר את החבל ויאמרו כך: „שַׁבְרירי של פלוני בן פלונית, הניחוהו לפלוני בן פלונית! ואחוז את הכלב בבבת עיניו".

לשברירי יום – יביא שבעה טחולים מתוך הבהמות ויצלם על חרס של אומן. וישב הוא מבפנים ואדם אחר מבחוץ, ויאמר לו הסומא: תן לי ואכל, ויאמר לו אותו הפקח: טול אכול. ואחר שיאכל ישבור החרס. שאם לא – יחזרו עליו. (שם).

צח לדם שיוצא מן הנחירים – יביא אדם כהן ששמו לֵוִי ויכתוב לו: „לוי" לְמַפְרֵעַ; ואם לא – יביא אדם סתם ויכתוב לו: „אני פפי שילא בר סומקי" למפרע; ואם לא – יכתוב לו כך: „טעם דְלִי במי כסף, טעם דלי במי פְּגַם"; ואם לא–יביא עִקָר של אַסְפַּסְתָּא וחבל של מטה ישנה, וקוֹרְטְסָא וכרכום והאודם שבלולב וישרפם ביחד, ויביא גְוִי צמר ויִגְדֹּל שתי פתילות ויִשְׁרֵה בחומץ ויגלגל באותו האפר ויתן בנחיריו; ואם לא– יראה אַמַּת־המים שהולכת ממזרח כלַפֵּי מערב ויפסע ויעמוד רגל אחת לצד זה ורגל אחת לצד זה, ויטול טיט ביד ימין מתחת רגל שמאל, וביד שמאל מתחת רגל ימין, ויגדל שתי פתילות של צמר וישרה בטיט ויתן בנחיריו; ואם לא– ישב תחת הַמַּרְזֵב ויביאו מים ויזרקו עליו ויאמרו: כשם שפסקו מים הללו כך יפסק דמו של פלוני בן פלונית. (שם).

צט לדם הבא מן הפה – בודקין אותו בקש של חטה, אם מסכסך–מן הֵרֵיאָה בא ויש לו

ורד — מין שושנה. עליו בשורה אחת — העלים שלו בגבעול בשורה אחת זה למעלה מזה. צה) לצלחית —לכאב חצי הראש (מיגראֶנע). צד זה שהוא חש בו — הדם יזוב על חצי הראש שהכאב שם. ויזהר בדמו — שלא יטפטף לתוך עיניו. ויתלנו — את התרנגול. צו) לברקית — חולי העין (שמאַר). גונים — צבעים. כחול — מין צבע לעין. ומנה אחת ממנו — מן העקרב. מכחולים — מין כף קטנה שנוטלין בה מן הכחול ונותנין לעין. תפקע — תתבקע, תשבר. צז) לשברירי לילה — לסנורים. אומצין — חתיכות קטנות של בשר. ויתנום — בעלי הבתים את האומצין. בצנור הדלת —בחור של ציר הדלת, והחולה יבוא ויטול מט׳ם. טחולים —(מילצע). חרס של אומן — כלי חרס שהאומן (הרופא) שופך לתוכו את דם החולה בשעת הקזה. הוא מבפנים —החולה הסומא. ואדם אחר —פקח. תן לי ואוכל —מן הטחולים. צח) לוי למפרע— מסופו לראשו: י ו ל. טעם דלי וגו׳ — לחש הוא. אספסתא — חציר. וקורטסא — נייר של מכין. ויגדל — יקלע. המרזב — צינור המקלח מים מן הגג. ק) מסכסך — נאחז ברם.

תקנה, ואם לא—מן הכבד בא ואין לא תקנה. ואם מן הריאה מה תקנתו? יביא שבע הפנים של תרדין קנובים ושבע חפנים של כרשין קנובים וחמש חפנים פרידא ושלש חפנים של עדשים וחופן של כמון וחופן של חבלים, וכנגדן כנתא פטירתא, ויבשל ויאכל וישתה אחריו שכר חריף של טבת. (גיטי סט).

ק לשנים – אמר רב אדא בר רב הונא: יביא שום יחידי וימרסנו בשמן ומלח ויתננו על צפורן אגודלו בצד זה שהוא חש בו. ויקיף לו שפה של עסה; ויזהר לבשרו, שקשה לצ עת. (שם).

קא לברסם–יביא כפסתק נשדור וכאגוז חלבנה דובשנית ומלוא תרוד דבש לבן ומלוא נטלא בת מחוזא יין צלול וישלקם ביחד, וכשיתבשל נשדור יתבשלו כלם! ואם לא–יביא רביעית חלב של עזים לבנות ויטפטף על שלשה קלחי כרוב ויניח בשרביט של מרמהין, וכשיתבשל השרביט יתבשלו כלם; ואם לא–יביא צואה של כלב לבן ויגבל בנטף, ועד כמה שאפשר לא יאכל את הצואה, שמפרק את האברים. (שם).

קב לטחול – יביא שבע עלוקות של מים ויבשן בצל, וכל יום ישתה שתים ושלש ביין; ואם לא – יביא טחול של עז שלא ילדה, ויטיח בתנור ויעמוד כנגדו ויאמר: כשם שיבש טחול זה כך ייבש טחול של פלוני בן פלונית; ואם ל א – יבקש מת, שמת בשבת ויטול ידו ויתננה על טחולו, ויאמר: כשם שיבשה יד זו כך ייבש טחולו של פלוני בן פלונית. (שם).

קג אמר אביי: מי שאינו בקי בדרך־ארץ, יביא שלשה קפיזין של קורטמי חוחים ויכתשם וישלקם ביין וישתה. אמר ר' יוחנן: הן הן החזירוני לנערותי. (שם ע.).

קד אמר אביי: אמרה לי אם: מי שיש לי חולשת הלב יביא בשר שוק ימין של איל ויביא צפיעי־בקר של ניסן, ואם אין צפיעי־בקר – יביא קסמין של ערבה ויצלנו ויאכל וישתה אחריו יין מזוג. (עירי כט.).

קה אמר אביי: אמרה לי אם: בן שש שנשכו עקרב ביום שכלו לו שש אינו חי. מה

תרדין— מין ירק (מאנגאלד). קנובים — קצוצים חתיכות חתיכות. פרידא — מין פרי (ברוסט־בערע). כנתא פטירתא — קרבים של בהמה שלא ילדה. חריף — חזק. של טבת — שנעשה בטבת. ק) לשנים — לכאב שינים. שום יחידי — שאין בו צלעות אלא שדרה אחת. וימרסנו— ישחקנו. שפה של עיסה —מסגרת של בצק סביב צפורן אגודלו. ויזהר לבשרו—שלא יגע אותו שום בבשרו. קא) לברסם — לדלקת העור ; וי"ג : „כרסם". כפסתק — בשיעור פסתק (מין פרי של בטנים). נישדור —(אממאניאק). חלבנה —מין שרף היוצא מעץ ידוע (גאלבאנום). תרווד— כף. נטלא בת מחוזא—כד קטן של עיר מחוזא מחזיק רביעית. צלול—זך, שאינו אדום. יתבשלו בולם — שהנישדור קשה מבולם לבישול. קלחי כדוב — בדי כרוב (קאהל). ויגים — ויערבב. מרמהין —מין עץ (מאיאראן) ; וי"ג : „מרמהון". ויגבל —וילוש. בנטף —בצרי, מין שרף הנוטף מעץ. ועד כמה שאפשר — ברפואה אחרת. שמפרק — שמשבר. קב) לטחול —לכאב הטחול. ויטיח בתנור — ידביק בכתלי התנור. קג) בדרך ארץ — בתשמיש. קפיזין — כלי מחזיק שלש רביעיות. קורטמי חוחים — זרעונים של כרכום הבר. לנערותי — לכח בחרותי. קד) חולשת הלב — והוא נוח לחתעלף. יביא צפיעי בקר — רעי יבש שמסיקין בו ויצלה עליו את הבשר. של ניסן — שיוצאין מן הבקר בחודש ניסן.

רפואתו? — מרה של דַיָה לבנה בשֵכר, יְשַפְשְפֶנוּ וְישקנוּ. בן שנה שנְשָכָתוּ צרעה ביום שכלתה לו שנה אינו חי. מה רפואתו? סיב של דקל במים, ישפשפנו וַישקנוּ. (כת׳ נ).

קו אמר שמואל: הפצע—סכנה הוא ומחללין עליו את השבת. מה רפואתו? להפסיק את הדם — שְחָלִים בחומץ; להעלות בשר — קליפה של יַבָל וקליפה של סנה או תולעים מאשפה. (ע״ז כח).

קז אמר רב ספרא: הָענב — שליח של מלאך־המות הוא. מה רפואתו? פֵיגָם בדבש וכרפס בטִילְיָא; בינתים יביא עֲנָב בן־מינו ויגלגל עליו. לבן ללבן ושחור לשחור. (שם).

קח אמר רבא: סִימְטָא —שליח של חַמה הוא. מה רפואתו? יכנו שִשים באצבע צְרָדָה ויקרענו שתי־וערב. אימתי? כשלא הלבין ראשו, ואם הלבין ראשו אין בכך כלום. (שם).

קט ר׳ יעקב חש בפָקע. הורה לו ר׳ אמי (ויש אומרים: ר׳ אסי): יביא שבעה גרעינים של אֳהל תולַעְנָא ויקשרנו בחלל של בית־הצואר, ויכרוך עליו שֵעָר, וטובלו בנֶטֶף לבן, וישרפנו ויפזרנו עליו; בינתים יביא גרעינים של סנה ויניח פקע כנגד פקע. אימתי? בפקע עליון, פקע תחתון מהו? יביא חֵלב עז שלא ילדה ויתיכנו ויתן לתוכו; ואם לא — יביא שלשה עלי דְלוּעים שנתיבשו בצֵל, וישרוף ויפזר עליו; ואם לא — יביא מַשְקְדֵי חלזונות; ואם לא —יביא שמן וַשְעוה, ויתכסה בשחָקים של פשתן בקיץ ושל צמר־גפן בחורף. (שם).

קי ר׳ אבָהו חש באוניו. הורה לו ר׳ יוחנן (ויש אומרים: בית־המדרש הורה לו): יביא כוּלְיָא של עֵז קֵרחת ויקרענה שתי־וערב ויניח על גחלים לוחשות, והמים שיוצאים ממנה יתן באזנו, לא צוננים ולא חמים אלא פושְרים; ואם לא — יביא חֵלב של חפושִית גַסָה ויַתיכנו ויתן לתוכה; ואם לא — ימלא אזנו שמן ויעשה שבע פתילות של אַסְפַסְתָא ויביא בית־יד של שום, ויתן שֵעָר בראשן אחד ויַצית בהן אש, וראשן שני יתן באוזן, ויתן אזנו לאש, ויזהר מרוח, ויטול אחת ויניח אחת; ואם לא — יביא מוֹךְ של דַנְדָא שלא נִחְבָט

קה) סיב של דקל —כמין צמר הגדל בקליפת הדקל. קו) הפצע — מכת חרב זבת דם. להעלות בשר —מה יעשה כדי להעלות בשר על הפצע. יבל —מין עשב. קז) ענב — אבעבוע בעינים דומה לענב. שליח מלאך המות — כלו׳ חולי שיש בו סכנת מיתה. פינם — מין עשב (רויטא). בטיליא — מין יין חריף. בינתים — לפי שעה, עד שהוא שוהה להכין רפואה זו יעשה קלה ממנה. ענב בן מינו — ענב מענבי הגפן דומה בגדלו וכמראיתו לענב העין. קח) סימטא — מין נפח (געשוויר) שעומד בבשר האדם. שליח של חמה — תחלת קדחת היא. באצבע צרדה — באצבע האמצעית, מניחה תחת ראש האגודל ושומטה בכח ומכה בה על הנפח כדי לרככו. שתי וערב — לאורך ולרוחב להוציא את הליחות שבו. כשלא הלבין ראשו — של הנפח ולא נתבשל עדיין להוציא ליחות. קט) חש בפקע — חלה בפי הטבעת. אהל תולעני —מין עשב אדום (זאלצ־קרויט) שממשמשין בו לכבוס. פקע כנגד פקע — סדק הגרעין כנגד סדק פי הטבעת. בפקע עליון — סדק שנראה מבחוץ. דלועים — (וואסערמעלאָנע). משקדי חלזונות — קליפות קשות של חלזונות; וי״ג „משקרי״. שמן ושעוה —שמן ודונג מעורבים יחד. בשחקים—בבגדים בלואים. קי) כוליא — אחת מן הכליות. עז קרחת — שאינה מסובלת בצמר. צוננים —קרים. פושרים— חמים קצת. חפושית — מין שרץ־עוף (קאֶפער). גסה — גדולה. בית־יד של שום — כלו׳ הבד היוצא מן השום ואוחזין אותו בו. ויטול אחת ויניח אחת — כשיטול פתילה זו מן האוזן יתן את זו עד שיכלו כולן. מוך של דנדא — הצבוע כמין צבע של עשב ששמו כך. שלא נחבט—המוך.

ויניח בה, ויתן אותו לתוך האש, ויזהר מרוח; ואם לא — יביא שפופרת של קנה ישן בן מאה שנה וימלאנו מלח גְלָלְנִי, וישרפנו וידבק. (ע"ז כח:).

קיא ר' יוחנן חָש בצִפְדוּנָא, הלך אצל מטרונָה אחת. עשתה לו דבר בחמישי ובערב שבת. מה עשתה לו? אמר רב אחא בנו של רב אמי: מֵי־שְׂאוֹר, שמן זית ומלח. רב יֵימַר אמר: שאור עצמו, שמן זית ומלח. רב אַשֵׁי אמר: שומן של אַוָז בכנף אַוָז. אמר אביי: אני עשיתי את כלם ולא נרפאתי, עד שאמר לי אותו הערבי: הָבֵא גרעיני זיתים שלא הביאו שליש ושרפם באש על מַר חדש והדבק בשורת השִנַּיִם. עשיתי כך ונרפאתי. (יומא פד.; ע"ז כח).

קיב מי שאֲחָזוֹ יֵרָקוֹן — מאכילין אותו בשר חמור. מי שנְשָׁכוֹ כלב שוטה— מאכילין אותו מֵחֲצַר־כבד שלו; דברי ר' מַתְיָא בן חָרָש. וחכמים אומְרִים: באלו אין בהם משום רפואה. (יומא פד.).

קיג כלב שוטה — רַב אמר: נשים כשפניות משחקות בו. ושמואל אמר: רוח רעה שורה עליו. מה ביניהם? להרגו בדבר הנזרק.

שָׁנִינוּ כשמואל: כשהורגין אותו אין הורגין אותו אלא בדבר הנזרק.

המתחכך בו — מסתכן, ומי שנושכו — מת. „המתחכך בו מסתכן" — מה תקנתו? יפשוט בגדיו וירוץ. רב הונא בנו של ר' יהושע נתחכך בו אחד מהם בשוק, פשט בגדיו ורץ; אמר: קִיַּמְתִּי בעצמי: „החכמה תחיה בעליה"[1]. „מי שנושכו מת" מה תקנתו? אמר אביי: יביא עור של צבוע זכר ויכתוב עליו: „אני פלוני בן פלונית על עור של צבוע זכר כתבתי עליך כַּנְתִּי כַּנְתִּי קְלִירוֹס (ויש אומרים: קַנְדִּי קַנְדִּי קְלוֹרוֹס) יה ה' צבאות אמן אמן סלה" — ויפשוט בגדיו ויקברם בבית־הקברות עד שנים עשר חודש, ויוציאם וישרפם בתנור ויפזור אפרם על פרשת דרכים. ואותם שנים עשר חודש כשהוא שותה מים לא ישתה אלא בקנה של נחשת, שמא יראה בבואה של השד ויסתכן. אבא בר מרתא, הוא אבא בר מניומי, עשתה לו אמו קנה של זהב. (שם).

קיד לַאֲרְקְתָא — אוכלין את יוֹעֶזֶר. במה אוכלין אותה? בשבע תמרים לבנות. וממה באה? מאומצא ומים על לב ריקן ומבשר שמן על לב ריקן ומבשר שור על לב ריקן ומאגוז על לב ריקן ומלולבי תִלְתָּן על לב ריקן — וּמשתִית מים אחריהם. ואם לא—יבלע שְׁחָלִים לבנים; ואם לא — ישב בתענית ויביא בשר שמן ויתן על גחלים וימצוץ עצם ויגמע חומץ; ויש אומרים: חומץ לא, מפני שהוא קשה לכבד; ואם לא— יביא כליפה של סנה

[1] קהל' ז', יב.

מלח גללני —(שטיינזאלץ). קיא) צפדונא —חולי הפה. מטרונא —גבירה. שומן של אוז וגו'— משחה אותו בשומן של אווז בכנף האווז. מר — מעדר. קיב) ירקון — חולי שפניו של החולה מוריקות. מחצר כבד — יותרת הכבד (נעטץ). שלו — של הכלב. קיג) בדבר הנזרק — שאם רוח רעה עליו צריכין להרגו בדבר הנזרק מרחוק, בחץ או באבן. מי שנתחכך בו — בלב שוטה. צבוע —(גיענע). כנדי כנדי וגו' —מין לחש. בבואה —צל. קיד) לארקתא —תולעים שבכבד. יועזר — מין צמח (פאליי). ממה באה —המחלת. על לב ריקן —כבוקר כשלא אכל עדיין בלום. תלתן —מין צמח (פענוגרעק). ואם לא — אם לא ישתמש ברפואה זו. ויגמע —וישתה.

שנקלפה מלמעלה למטה ולא מלמטה למעלה, שמא יצאו דרך פיו. וישלקנה בשֵׁכר בין השמשות, ולמחר יסתום את נקביו וישהה. וכשיִפָּנֶה–יִפָּנֶה על פשיחה של דקל. (שבת קט:).

קטו **לגִלוּי** – שותין אֲבוּב־רועה; ואם לא – יביא חמשה וְרָדים והמשה כוסות של שכר וישלקם ביחד עד שיעמדו על אַנְפָּק וישתה. אמו של רב אַחְדְבוּי בר אמי עשתה לאדם אהד וֶרֶד אחד וכוס אחד של שכר, שלקה והשְׁקַתּוּ והסיקה תנור וגְרָפַתּוּ והניחה לְבֵנָה בתוכו והושיבַתּוּ, ויצא ממנו כהוץ יָרוֹק. רב אָוְיָא אמר: רביעית של חֲלב מעז לבנה. רב הונא בר יהודה אמר: יביא אתרוג מתוק ויחקקנו בתוכו וימלאנו דבש, ויניחנו על גבי גחלים לוחשות ויאכלנו. ר' חנינא אמר: מי רגלים בני ארבעים יום – בְּרְזִינָא לצרעה, רביעית לעקרב, חצי לוג לגלוי, לוג יפים אפילו לכשפים. (שם).

קטז **מי שבלע נחש** – יאכל כְּשות במלח וירוץ שלשה מילין. רב שימי בר אשי ראה אדם אחד שבלע נחש, נדמה לו כְּפָרש והאכילו כשות במלח, והריצו לפניו שלשה מילין ויצא ממנו חוליות־חוליות; יש אומרים: רב שימי בר אשי בלע נחש, בא אליהו נדמה לו כפרש והאכילו כשות במלח, והריצו לפניו שלשה מילין ויצא ממנו חוליות־חוליות.

מי שנשכו נחש – יביא עֻבָּר של חמורה לבנה ויקרענו ויתננו עליו; והוא, שלא נמצאה טרפה. בַּר־קָשָׁא אחד בפוּמְבְּדִיתָא נְשָׁכוֹ נחש, היו שלש עשרה חמורות לבנות בפומבדיתא וקרע את כֻּלן ונמצאו טרפות. היתה שם עוד חמורה אחת בסוף העיר ועד שהלכו והביאוה אכָלָהּ ארי. אמר להם אביי: שמא "חִוְיָא דרבנן" נְשָׁכוֹ שאין לו רפואה. אמרו לו: הן, רבנו; שכשמת רב גזר רב יצחק בר ביסנא שלא יביאו לבית־המשתה הֲדַס ולולבים בטַבְלָא, והלך הוא והביא הדס ולולבים לבית־המשתה, ונְשָׁכוֹ נחש – ומת.

מי שכְּרָכוֹ נחש–ירד למים ויתן סל על ראשו ויפרידנו ממנו, וכשיעלה עליו יטילנו למים ויעלה ויברח.

ו **מי שנחש כועס עליו** –אם יש עמו חברו ירכב עליו ארבע אמות, ואם לא ידלג על חריץ של מים; ואם לא – יעבור נהר. ובלילה יתן מטתו על ארבע חביות ויישן

מלמעלה למטה — שיקלוף מלמעלה לסנה כלפי הקרקע. שמא יצאו — התולעים. את נקביו— נחוריו. כשיפנה — לעשות צרכיו. על פשיחה של דקל — על דקל שנתבקע ונקצץ. קטו) לגלוי — מי ששתה מים מגולין שאסורים בא"י משום סכנה שמא שתה מהם נחש. אבוב רועה — מין קנה. שיעמדו על אנפק — מדה מחזקת אנפק (רביעית הלוג). וגרפתו — גרפה את התנור מן הגחלים, שיצטנן קצת. ויצא ממנו וגו' —הנחש יצא מזה ששתה מים מגולים כענף ירוק. ויחקקנו —יחקוק את תוכו, שיהא בו בית־קבול. ברזינא —כוס קטן. לצרעה —יפה למי שנשכתו צרעה. קטז) כשות —מין צמח (האַפּפּען). חוליות חוליות — הנחש יצא ממנו חתיכות חתיכות. עובר — ולד. בר־קשא — שוטר, פקיד. חויא דרבנן — נחש של חכמים; כלו' שנענש בנשיכת נחש על שפרץ גדרם של חכמים ועבר על דבריהם. שלא יביאו וגו' — מחמת אבלות על רב לא יביאו לבית המשתה הדס ולולבים בטבלא (כתוף), כדרך שהיו רגילים לעשות בימיהם בשמחת חתן וכלה. שכרכו נחש —שנכרך עליו נחש. ויפרידנו —יפריד מעט מעט את הנחש מגופו לתוך הסל. וכשיעלה עליו —על הסל. יעלה ויברח —האיש יעלה מן המים ויברח, שלא ירדפנו הנחש. כועס עליו — ומריח ריח פעמיו ורודפו. ירכב עליו — על חברו, כדי שלא יכיר הנחש ריח פסיעותיו.

תחת כפת הרקיע, ויביא ארבע חתולות ויאסרן בארבע רגלי המטה, ויביא קִסְמִים ויזרוק שם, שכישמעו את קולו יאכלוהו.

מי שרודף אחריו נחש — ירוץ בין ההולות. (שבת קי).

קיז מי שיֵּש לו עצם בגרונו מביא מאותו המין ומניח לו על קדקדו ויאמר כך: „חַד חַד נָחִית בָּלַע, בלע נחית חד חד". לאַדְרָא יאמר כך: „נִנְעַצְתְּ כמחט נִנְעַלְתְּ כְּתְרִיס, שַׁיָּא שַׁיָּא". (שם סז.).

קיח אילן שמַשִּׁיר פֵּרותיו סוקרו בסיקרא וטוענו באבנים. „טוענו באבנים" — כדי שיכחיש כחו, „וסוקרו בסיקרא" — כדי שיראוהו בני אדם ויבקשו עליו רחמים. (שם).

VI. דַּרְכֵי אֱמוֹרִי וּסְמָנִים.

קיט אלו דברים מדרכי האמורי: הַמְסַפֵּר קוֹמִי, והעושה בלורית, והמגרדת את בנה לבין המתים, והקושר מְטוּטֶלֶת על ירכו וחוט אדום על אצבעו, והמונה ומשליך צרורות לים או לנהר — הרי זה מדרכי האמורי. המספק והמְטַפֵּחַ והמרקד לשלהבת — הרי זה מדרכי האמורי. נפלה פתו מפיו ואמר: החזירו לי שלא תאבד ברכתי, הניחו נר על הארץ, שיצטערו המתים, אל תניחו נר על הארץ, שלא יצטערו המתים; נפלו הימנו ניצוצות ואמר: אורחים לנו היום — הרי זה מדרכי האמורי. היה מתחיל במלאכה ואמר: יבוא פלוני שידיו קלות ויתחיל בה, יבוא זה שרגליו קלות ויעבור לפנינו — הרי זה מדרכי האמורי; בחבית אי בעִסָּה ואמר: יבוא פלוני שידיו מבורכות ויתחיל בה — הרי זה מדרכי האמורי. הפוקק את החלון בסירה והקושר ברזל בכרעי המטה של חַיָּה, והעורך לפניה שלחן — הרי זה מדרכי האמורי; אבל פוקקין את החלון בגלוּפְקְרִין או בעמיר, ונותנין לפניה ספל של מים, וקושרין לה תרנגולת שתהא לה לְצָוְת, ולא מדרכי האמורי. האומר: שַׁחֲטוּ תרנגול זה

תחת כפת הרקיע — לא תחת גג, שלא יעלה הנחש דרך הגג ויפיל עצמו עליו. **ארבע חתולות** — שאוכלות את הנחש. **קיסמים** — שבבי אש, כדי שישמע קול הנחש בזחילתו עליהם. **ירוץ בין החולות** — שאין נחש יכול לרוץ שם. **קיז) מאותו המין** — של העצם. **חד חד נחית** — לחש הוא, שירד העצם. **לאדרא** — לעצם הדג שנתקע בגרון. **ננעצת וגו'** — לחש הוא. **שייא שייא** — כלו' רד והחלק למטה. **קיח) שמשיר את פירותיו** — שמפיל את פירותיו לפני בישולם. **סוקרו בסיקרא** — צובעו במין צבע. **וטוענו באבנים** — מכביד עליו אבנים. **כדי שיכחיש כחו** — להתיש את כחו, שמחמת רוב שמנוניתו פירותיו נופלים. **קיט) מדרכי האמורי** — אסורים משום שהם דרכי הגוים עובדי האלילים, שהיו עושים לשם סמני נחוש וסגולות, כגון להצלחה, לשמירה וכדומה. **המספר קומי** — הגוזז שערות הראש לפני המצח מאוזן לאוזן. **והעושה בלורית** — המגלח כל הראש ומניח את שער הקדקוד שנעשה בלורית (קווצת שער מגודלת). **והמגררת** — מושכת ומעבירה. **מטוטלת** — חתיכת עופרת; וי"מ: מטלית קטנה, חתיכת ארג. **צרורות** — קיסמין או אבנים קטנות, ועושה בכך סימנים. **המספק והמטפח** — מכה כף אל כף. **לשלהבת** — כדי שתדלק יפה. **הימנו ניצוצות** — מן הנר. **בחבית או בעיסה** — היה מתחיל בחבית של יין או בלישת בצק. **הפוקק את החלון בסירה** — סותם בקוצים נקב של החלון בבית יולדת, כאומר: קוצים בעיני המזיקים. **בכרעי** — ברגלי. **חיה** — יולדת. **העורך לפניה שלחן** — למאכל ומשתה בשביל המזיקים, שלא יפגעו ביולדת. **בגלופקרין** — במכסה. **בעמיר** — של תבן. **שתהא לה לצוות** — שתהא ליולדת לחברותא, שלא תפחד, ולא מדרכי האמורי — ואין בזה משום דרכי האמורי.

שקרא כעורב, שחטו תרנגולת זו שהיא קוראת גַּבְרִית, האכילוה כרבלת שהיא קוראת כזכר — הרי זה מדרכי האמורי. קרא עורב ואמר לו: „צְרַח!" ולעורבתא: „שְׁרִיקִי, והחזירי לי זנבך לטובה!" — הרי זה מדרכי האמורי. האומר: אכול תמרה וחזרת זו שתהא זוכרני בה אל תאכלנה מפני ברקית, תישן בארונו של מת כדי שתראנו בלילה, אל תישן בארונו של מת, שלא תראנו בלילה; הפוך את חלוקך שתהא חולם חלומות טובים, אל תהפוך את חלוקך שלא תהא חולם חלומות; שב על המַּכְבֵּד שתהא חולם חלומות טובים, אל תשב על המַּכְבֵּד, שלא תהא חולם חלומות — הרי זה מדרכי האמורי. האומר: אל תשב על המחרשה, שלא תַכְבֵּד עלינו מלאכה, אל תשב על המחרשה שלא תִּשָּׁבֵר — הרי זה משום דרכי האמורי, ואם בשביל של תשבר וַדַּאי — הרי זה מותר. האומר: אַי תַּפְשִׁיל ידיך לאחוריך, שלא תאסר עלינו מלאכה — הרי זה מדרכי האמורי. החותם אוד בכותל ואומר: „הֲדָא!" — הרי זה מדרכי האמורי, אם מפני ניצוצות — הרי זה מותר. השופך מים לרשות־הרבים ואמר: „הֲדָא!" — הרי זה מדרכי האמורי, אם מפני עוברים־ושבים — הרי זה מותר. הזורק ברזל לבין הקברות ואמר: „הֲדָא!" — הרי זה מדרכי האמורי, ואם מפני עוברים־ושבים — הרי זה מותר. הנותן מקל של אוד וברזל תחת ראשו — הרי זה מדרכי האמורי, אם בשביל לשמרם — הרי זה מותר. המְצַוַּחַת לתנור, שלא תִּנָּפֵל הפת, והנותנת קִסְמִין באזני קדרה, שלא תהא מרתחת ושופעת לאחוריה — הרי זה מדרכי האמורי, אבל נותנין קיסם של תות ושברי־זכוכית בקדרה בשביל שתתבשל מהרה; וחכמים אוסרים בשברי־זכוכית מפני סכנת נפשות. המרקדת לכּוֹתָח, והמשתקה לעדשים, והמצַיֶּצֶת לאורז והמְטַפַּחַת לנריסין — הרי זה מדרכי האמורי. נפל נחש על גבי מטה ואמר: עני הוא וסופו להעשיר, עֻבָּרָה היא — יולדת זכר, בתולה היא — נושאת לאדם גדול — הרי זה מדרכי האמורי. המושֶׁבֶת אפרוחים ואמרה: איני מוֹשִׁבְתָּן אלא בבתולה, איני מושבתן אלא ערוּמה, איני מושבתן אלא בשמאל, איני מושבתן אלא ב„תְּרֵי", והמקדש ב„תְּרֵי", והמשלח ב„תְּרֵי".

גברית — כתרנגול. **כרבולת** — עטרת בשר אדומה שבראש תרנגולין. **ולעורבתא** — עורב נקבה. **והחזירי לי זנבך לטובה** — כלו' שתהא שרוקתך לי לטובה. **ברקית** — עוורון. **חלוקך** — כתנתך. **המכבד** — המטאטא; וי"ג: „המכבר" — כברה ונפה. **שלא תשבר** — אחר כך בשעת החרישה. **אם בשביל שלא תשבר ודאי** — אם האיש היושב כבד ובעל המחרשה דואג באמת שמא תשבר מחמת כובדו. **אי תפשיל** — לא תטיל. **שלא תאסר עלינו מלאכה** — שלא תהיינה ידינו כאסורות ותכבד עלינו המלאכה. **החותם אוד בכותל** — נותן אוד בחור הכותל; וי"ג: „התוסם אור", שמכבת אש בחור שבכותל ובשעת כבויה היא תוססת. **ואומר הדא** — קריאה ללחש או לאזהרה; וי"ג: „חדא". **ואם מפני ניצוצות** — שקורא כדי להזהיר את האחרים מפני הניצוצות. **מפני עוברים ושבים** — להזהיר את העוברים בקריאתו שלא יבואו תחת המים. **לשמרם** — מפני הגנבים. **שלא תנפל הפת** — שלא תתמעט מנפיחתה ועלייתה בתנור. **קיסמין** — שבבים. **ושופעת** — שופכת את התבשיל מחמת רתיחה. **תות** — מין עץ שמפרנסים מעליו תולעי־משי. **מפני סכנת נפשות** — שמא תשאר זכוכית בתבשיל ויבלענה באכילתו. **המרקדת לכותח** — מרקדת כדי שיעלה הכותח (חלב חמוץ) יפה. **המשתקת לעדשים** — משתקת את היושבים כדי שיתבשלו מהר העדשים. **המצייצת** — מצפצפת. **והמטפחת** — סופקת כף. **עני הוא** — בעל המטה. **עוברה** — מעוברת. **המושבת אפרוחים** — מושבת תרנגולת על ביצים להוציא אפרוחים. **בבתולה** — שתהא בתולה מושבת את התרנגולת על הביצים, לסימן טוב. **בתרי** — במספר זוגות, לסימן טוב, כדרך המנחשים במספרים. **המקדש** — אשה. **והמשלח** — שליח.

והאומר: הוסיפו על השלחן—הרי זה מדרכי האמורי. הנותנת ביצים ועשבים בכותל וטחה בפניהם ומונה שבעים ואחד—הרי זה מדרכי האמורי. הכוברת אפרוחים בכברה והנותנת ברזל בין האפרוחים — הרי זה מדרכי האמורי; אם מפני הרעמים ומפני הברק — הרי זה מותר. השואל במקלו ואומר: „אם אלך ואם לא אלך"— הרי זה מדרכי האמורי; אף על פי שאין ראיה לדבר — זכר לדבר, שנאמר: „עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו"[1].

האומר „מרפא" — הרי זה מדרכי האמורי; האומר „יָתִיר ונוֹתָר" — הרי זה מדרכי האמורי; האומר: „אשתה ואותיר"—הרי זה מדרכי האמורי; האומר: „לאו, לאו" — הרי זה מדרכי האמורי; האומר: „אל תעבור בינותינו שלא תפסיק אהבתנו"—הרי זה מדרכי האמורי, ואם מפני הכבוד — הרי זה מותר. (תוס' שבת ז, ח; שבת סז.).

קכ ואלו דברים המותרים: היה מתחיל במלאכה נותן שבח והודיָה לפני המקום; בחבית או בעיסה — מתפלל שתכנס בהן בְרָכה ואל תכנס בהן מְאֵרה.

ממשיכין יין ושמן בצנורות לפני החתנים וכלות — ולא מדרכי האמורי. מעשה ביהודה והלל בניו של רבן גמליאל שנכנסו לִכָבול והמשיכו אנשי אותה העיר לפניהם בצנורות יין ושמן. (תוס' שבת ח).

קכא שנו רבותינו: נותנים בול של מלח לתוך הנר בשביל שתאיר ותדליק, ונותנים טיט וחַרְסִית תחת הנר בשביל שתמתין ותדליק. (שבת סז.).

קכב אמר ר' לֵוִי: כל המנחש סופו לבוא עליו. מה טעם? „כי לא נחש ביעקב"[2] — כי לו נחש. (ירוש' שבת ו).

קכג שנה אהבה בנו של ר' זירא: כל אדם שאינו מנחש מכניסין אותו במחיצה שאפילו מלאכי־השרת אין יכולים לִכָנֵס בתוכה, שנאמר: „כי לא נחש ביעקב... כעת יאמר ליעקב... מה פעל אל"[2]. (נדר' לב.).

קכד אמר רב: כל נַחַש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאוּל אינו נחש. (חול' צה:).

קכה תניא, ר' שמעון בן אלעזר אומר: בית, תינוק ואשה — אף על פי שאין נַחַש יש סִמָן. (שם).

[1] הוש' ד', יב. [2] במ' כ"ג, כג.

הוסיפו על השלחן — חלק אחד מיותר לסימן ברכה. הנותנת ביצים וגו' — לאחר שמתבקעים האפרוחים מתוך הביצים היא נותנת הקליפות בכותל וגו' כדי שלא ימותו האפרוחים. מפני הרעמים ומפני הברק — כדי שיכנס הברק לתוך הברזל. מרפא — לעטישה; כלו' שיהא זה לרפואה. יתיר ונותר —על כל דבר שיש לו אומר „יתיר ונותר" לסימן ברכה. לאו לאו —שלא יבוא עלו. מפני הכבוד — מפני כבוד חברו. קכ) ממשיכין יין ושמן וגו' — לסימן ברכה. לכבול —שם עיר. קכא) בול של מלח — חתיכת מלח. וחרסית — חול של חרס שחוק. שתמתין —שישהה השמן ולא ישרף מהר. קכב) כל המנחש — מי שמתיירא מפני הנחש. כי לא נחש — דרש „לו" בוא"ו. קכג) כעת יאמר ליעקב — כלו' שהמלאכים ישאלו את יעקב מה פעל אל. קכד) שאינו כאליעזר וגו' — שאינו סומך עליו ממש כמו שעשה אליעזר סימן בדברי רבקה אם תאמר „שתה וגם לגמליך אשקה" וגו'. וכיונתן — שעשה סימן במלחמת פלשתים „אם יאמרו עלו עלינו ועלינו (ש"א י"ד). קכה) בית תינוק וגו' — שאם בנה בית או נולד לו תינוק או נשא אשה והצליח מיד

קכו סִמָּנָא מִלְּתָא היא. (כרית' ו.)

קכז אמר ר' אַמֵי: הרוצה לידע אם יוציא שנתו או לא – ידליק נר בעשרה ימים שבין ראש־השנה ליום־הכפורים, בבית שאין רוח נושבת בתוכו; אם מושך אורו–ידע שיוציא שנתו. הרוצה לעסוק בסחורה ורוצה לידע אם יצליח או לא – יגדל תרנגול, אם ישמין וישביח–יצליח.

הרוצה לצאת לדרך ורוצה לידע אם יחזור לביתו או לא – יעמוד בבית אפל, אם רואה בָּבוּאָה של בבואה ידע שיחזור ויבא לביתו. ולא היא! שמא תחלש דעתו ויורע מזלו.

אמר אביי: עכשו שאמרת: סימן – ממש יש בו, לעולם יהא רגיל אדם לאכול בראש־השנה דלעת, תְּלְתָּן, כְּרֵשִׁין, סֶלֶק ותמרים. (הור' יב.).

קכח תנא משמו של ר' יוסי: לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן. (בר' ס.).

קכט כלבים בוכים–מלאך־המות בא לעיר, כלבים משחקים – אליהו הנביא בא לעיר; והוא – שאין בהם נקבה. (ב"ק ס.).

קל מי שרע לו בעיר זו ואינו הולך לעיר אחרת – צועק ואינו נענה. (ב"מ עה:).

קלא מי שחָלָה–יום ראשון לא יאמר כלום, כדי שלא יורע מזלו; מכאן ואילך יגַלה. (בר' נה:).

קלב אמר ר' יצחק: הרוצה שיחכים–יַדְרִים, שיתעשר – יַצְפִּין; וסִמנך: שלחן בצפון ומנורה בדרום. ר' יהושע בן לוי אמר: לעולם ידרים, שמתוך שמְּתחַכם מתעשר, שנאמר: „אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד"[1]. (ב"ב כה:).

VII. עַיִן־הָרָע.

קלג „וְהֵסִיר יְיָ מִמְּךָ כָּל חֹלִי"[2] — אמר רב: זו עין.

רב לטעמו, שרַב עלה לבית־הקברות, עשה מה שעשה, אמר: תשעים ותשעה בעין־הרע, ואחד בדרך־ארץ. (ב"מ קז:).

קלד ר' יוחנן היה רגיל שהיה הולך ויושב על שערי טבילה, אמר: כשעולות בנות ישראל ובאות מטבילה יסתכלו בי ויהיו להן בנים יפים כמותי. אמרו לו חכמים: אין אתה מתיָרא מעין־הרע? אמר להם: אני מזרעו של יוסף בא, שאין עין־הרע שולטת בו, שנאמר: „בן פורת יוסף בן פורת עלי עין"[3]. ר"י בר' חנינא אמר מכאן: „וידגו לרוב

[1] מש' ג', טז. [2] דב' ז', טו. [3] בר' מ"ט, כב.

אחריהם בסחורה ראשונה יש בזה סימן טוב. קכו) סמנא מלתא היא — סימן יש בו ממש. קכז) אם מושך אורו — שאורו נמשך זמן רב ואינו כבה. בבואה — צל. ולא היא — פעמים אין ממש בסימנים אלו. תחלש דעתו — יפול עליו רוחו. דלעת, תלתן וגו' — שהם פרים ורבים ומתוקים, ויש בכך סימן להצלחה. סלק —(מאנגאָלד). קכח) לא יפתח פיו וגו' —יזהר מלהוציא דבר של קללה מפיו, שמא יתקיים בו. קלב) ידרים — בתפלתו יחזיר פניו קצת לדרום. יצפין — יחזיר פניו לצפון. שלחן בצפון וגו' — במקדש היה עומד השלחן (סימן לעושר) בצפון ומנורה (סימן לחכמה) בדרום. בימינה — של החכמה. קלג) זו עין —עין רעה, שממנה כל החלאים באים. עשה מה שעשה — לידע באיזו מיתה מת כל אחד. קלד) על שערי טבילה —כשהולכות בנות ישראל לטבילה. עלי עין — דרש כמו „עולי עין" שעין רעה מסולקת ממנו.

ה‏תת כפת הרקיע, ויביא ארבע חתילות ויאסרן בארבע רגלי המטה, ויביא קְסָמִים ויזרוק שם, שכישמעו את קולו יאכלוהו.

מי שרודף אחריו נחש – ירוץ בין ההולות. (שבת קי).

קיז מי שֶיֵש לו עצם בגרונו מביא מאותו המין ומניח לו על קדקדו ויאמר כך: „חָד חָד נָחִית בָלַע, בלע נחית חד חד". לאַדְרָא יאמר כך: „נְנָעַצְתָּ כמחט נְנָעַלְתָּ בְתָרִים, שַׁיָא שַׁיָא". (שם סז.).

קיח אילן שמַשִיר פֵּרותיו סוקרו בסיקרא וטוענו באבנים. „טוענו באבנים" – כדי שיכחיש כחו, „וסוקרו בסיקרא" – כדי שיראוהו בני אדם ויבקשו עליו רחמים. (שם).

VI. דַּרְכֵי אֱמוֹרִי וְסִמָּנִים.

קיט אלו דברים מדרכי האמורי: הַמְסַפֵּר קוֹמִי, והעושה בלוֹרית, והמְגַרֶרֶת את בנה לבין המתים, והקושר מְטוֹטֶלֶת על ירכו וחוט אדום על אצבעו, והמונה ומשליך צרורות לים או לנהר – הרי זה מדרכי האמורי. המְסַפֵּק והמְטַפֵּחַ והמרקד לשלהבת – הרי זה מדרכי האמורי. נפלה פתו מפיו ואמר: החזירו לי שלא תאבד ברכתי, הניחו נר על הארץ, שיצטערו המתים, אל תניחו נר על הארץ, שלא יצטערו המתים; נפלו הימנו ניצוצות ואמר: אורחים לנו היום – הרי זה מדרכי האמורי. היה מתחיל במלאכה ואמר: יבוא פלוני שידיו קלות ויתחיל בה, יבוא זה שרגליו קלות ויעבור לפנינו – הרי זה מדרכי האמורי; בחבית אי בעִסָה ואמר: יבוא פלוני שידיו מבורכות ויתחיל בה – הרי זה מדרכי האמורי. הפוקק את החלון בסירה והקושר ברזל בכרעי המטה של חַיָּה, והעורך לפניה שלחן – הרי זה מדרכי האמורי; אבל פוקקין את החלון בגלוּפְקְרִין או בעמיר, ונותנין לפניה ספל של מים, וקושרין לה תרנגולת שתהא לה לְצְוָת, ולא מדרכי האמורי. האומר: שַׁחֲטוּ תרנגול זה

תחת כפת הרקיע – לא תחת גג, שלא יעלה הנחש דרך הגג ויפיל עצמו עליו. ארבע חתולות – שאוכלות את הנחש. קיסמים – שבבי אש, כדי שישמע קול הנחש בזחולתו עליהם. ירוץ בין החולות – שאין נחש יכול לרוץ שם. קיז) מאותו המין – של העצם. חד חד נחית – לחש הוא, שירד העצם. לאדרא – לעצם הדג שנתקע בגרון. ננעצת וגו' – לחש הוא. שייא שייא – בלוֹ' רד והחלק למטה. קיח) שמשיר את פירותיו – שמפיל את פירותיו לפני בישולם. סוקרו בסיקרא – צובעו במין צבע. וטוענו באבנים – מכביד עליו אבנים. כדי שיכחיש כחו – להתיש את כחו, שמחמת רוב שמנוניתו פירותיו נופלים. קיט) מדרכי האמורי – אסורים משום שהם דרכי הגוים עובדי האלילים, שהיו עושים לשם סמני נחוש וסגולות, כגון להצלחה, לשמירה וכדומה. המספר קומי – הגוזז שערות הראש לפני המצח מאוזן לאוזן. והעושה בלורית – המגלח כל הראש ומניח את שער הקדקוד שנעשה בלורית (קווצת שער מגודלת). והמגררת – מושכת ומעבירה. מטוטלת – חתיכת עופרת; וי"מ: מטלית קטנה, חתיכת ארג. צרורות – קוסמין או אבנים קטנות, ועושה בכך סימנים. המספק והמטפח – מכה כף אל כף. לשלהבת – כדי שתדלק ויפה. הימנו ניצוצות – מן הנר. בחבית או בעיסה – היה מתחיל בחבית של יין או בלישת בצק. הפוקק את החלון בסירה – סותם בקוצים נקב של החלון בבית יולדת, באומר: קוצים בעיני המזיקים. בכרעי – ברגלי. חיה – יולדת. העורך לפניה שלחן – למאכל ומשתה בשביל המזיקים, שלא יפגעו ביולדת. בגלופקרין – במכסה. בעמיר – של תבן. שתהא לה לצוות – שתהא ליולדת לחברותא, שלא תפחד, ולא מדרכי האמורי – ואין בזה משום דרכי האמורי.

שקרא בעורב, שחטו תרנגולת זו שהיא קוראת גַבְרִית, האכילוה כרבלת שהיא קוראת כזכר – הרי זה מדרכי האמורי. קרא עורב ואמר לו: „צְרַח!" ולעורבתא: „שְׁרִיקִי, והחזירי לי זנבך לטובה!" – הרי זה מדרכי האמורי. האומר: אכול תמרה וחזרת זו שתהא זוכרני בה אל תאכלנה מפני ברקית, תישן בארונו של מת כדי שתראֶנוּ בלילה, אל תישן בארונו של מת, שלא תראנו בלילה; הפוך את חלוקך שתהא חולם חלומות טובים, אל תהפוך את חלוקך שלא תהא חולם חלומות; שב על המַּכְבֵּד שתהא חולם חלומות טובים, אל תשב על המַּכְבֵּד, שלא תהא חולם חלומות – הרי זה מדרכי האמורי. האומר: אל תשב על המחרשה, שלא תְכַבֵּד עלינו מלאכה, אל תשב על המחרשה שלא תִשָּׁבֵר – הרי זה משום דרכי האמורי, ואם בשביל של תשבר וַדַאי – הרי זה מותר. האומר: אל תַּפְשִׁיל ידיך לאחוריך, שלא תאסר עלינו מלאכה – הרי זה מדרכי האמורי. החותם אור בכותל ואומר: „הֲדָא!" – הרי זה מדרכי האמורי, אם מפני ניצוצות – הרי זה מותר. השופך מים לרשות־הרבים ואמר: „הֲדָא!" – הרי זה מדרכי האמורי, אם מפני עוברים־ושבים – הרי זה מותר. הזורק ברזל לבין הקברות ואמר: „הֲדָא!" – הרי זה מדרכי האמורי, ואם מפני עוברים־ושבים – הרי זה מותר. הנותן מקל של אוד וברזל תחת ראשו – הרי זה מדרכי האמורי, אם בשביל לשמרם – הרי זה מותר. המַצִּיחַת לתנור, שלא תִנָּפֵל הפת, והנותנת קִסְמִין באוני קדרה, שלא תהא מרתַחַת ושופעת לאחוריה – הרי זה מדרכי האמורי, אבל נותנין קיסם שֶל תות ושברי־זכוכית בקדרה בשביל שתתבשל מהרה; וחכמים אוסרים בשברי־זכוכית מפני סכנת נפשות. המרקדת לכותח, והמשתקה לעדשים, והמצַיֶּצֶת לאורז והמְטַפַּחַת לנריסין – הרי זה מדרכי האמורי. נפל נחש על גבי מטה ואמר: עני הוא וסופו להעשיר, עֻבָּרָה היא–יולדת זכר, בתולה היא–נושאת לאדם גדול–הרי זה מדרכי האמורי. המושַׁבֶת אפרוחים ואמרה: איני מוֹשִׁבְתָּן אלא בבתולה, איני מושבתן אלא ערומה, איני מושבתן אלא בשמאל, איני מושבתן אלא ב„תְרֵי", והמקדש ב„תְרֵי", והמשלח ב„תְרֵי",

---

נברית — כתרנגול. כרבולת — עטרת בשר אדומה שבראש תרנגולין. ולעורבתא—עורב נקבה. והחזירי לי זנבך לטובה—בלו' שתהא שרוקתך לי לטובה. ברקית—עוורון. חלוקך—כתנתך. המכבד—המטאטא; וי"ג: „המכבר"—כברה ונפה. שלא תשבר—אחר כך בשעת התרישה. אם בשביל שלא תשבר ודאי—אם האיש היושב כבד ובעל המחרשה דואג באמת שמא תשבר מחמת כובדו. אל תפשיל—לא תטול. שלא תאסר עלינו מלאכה—שלא תהיינה ידינו באסורות ותכבד עלינו המלאכה. החותם אור בכותל—נותן אוד בחור הכותל; וי"ג: „התוסם אור", שמכבת אש בחור שבכותל ובשעת כבויה היא תוססת. ואומר הדא—קריאה ללחש או לאזהרה; וי"ג: „חדא". ואם מפני ניצוצות—שקורא כדי להזהיר את האחרים מפני הניצוצות. מפני עוברים ושבים—להזהיר את העוברים בקריאתו שלא יבואו תחת המים. לשמרם — מפני הגנבים. שלא תנפל הפת — שלא תתמעט מנפיחתה ועלייתה בתנור. קיסמין — שבבים. ושופעת — שופכת את התבשיל מחמת רתיחה. תות — מין עץ שמפרנסים מעליו תולעי־משי. מפני סכנת נפשות — שמא תשאר זכוכית בתבשיל ויבלענה באכילתו. המרקדת לכותח — מרקדת כדי שיעלה הכותח (חלב חמוץ) יפה. המשתקת לעדשים — משתקת את היושבים כדי שיתבשלו מהר העדשים. המצייצת — מצפצפת. והמטפחת — סופקת כף. עני הוא — בעל המטה. עוברה — מעוברת. המושבת אפרוחים — מושבת תרנגולת על ביצים להוציא אפרוחים. בבתולה — שתהא בתולה מושבת את התרנגולת על הביצים, לסימן טוב. בתרי—במספר זוגות, לסימן טוב, כדרך המנחשים במספרים. המקדש — אשה. והמשלח — שליח.

והאומר: הוסיפו על השלחן—הרי זה מדרכי האמורי. הנותנת ביצים ועשבים בכותל ושחה בפניהם ומונה שבעים ואחד—הרי זה מדרכי האמורי. הכוברת אפרוחים בכברה והנותנת ברזל בין האפרוחים — הרי זה מדרכי האמורי; אם מפני הרעמים ומפני הברק — הרי זה מותר. השואל במקלו ואומר: „אם אלך ואם לא אלך"— הרי זה מדרכי האמורי; אף על פי שאין ראיה לדבר — זכר לדבר, שנאמר: „עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו"[1].

האומר „מרפא" — הרי זה מדרכי האמורי; האומר „יְתִיר ונוֹתַר" — הרי זה מדרכי האמורי; האומר: „אשתה ואותיר"—הרי זה מדרכי האמורי; האומר: „לאו. לאו" — הרי זה מדרכי האמורי; האומר: „אל תעבור בינותינו שלא תפסיק אהבתנו"—הרי זה מדרכי האמורי, ואם מפני הכבוד — הרי זה מותר. (תוס' שבת ז, ח; שבת סז.).

קכ ואלו דברים המותרים: היה מתחיל במלאכה נותן שבח והודיָה לפני המקום; בחבית או בעיסה — מתפלל שתכנס בהן בְרָכה ואל תכנס בהן מְאֵרה.

ממשיכין יין ושמן בצנורות לפני החתנים וכלות – ולא מדרכי האמורי. מעשה ביהודה והלל בניו של רבן גמליאל שנכנסו לכָבול והמשיכו אנשי אותה העיר לפניהם בצנורות יין ושמן. (תוס' שבת ח).

קכא שנו רבותינו: נותנים בול של מלח לתוך הנר בשביל שתאיר ותדליק, ונותנים טיט וחַרְסית תחת הנר בשביל שתמתין ותדליק. (שבת סז.).

קכב אמר ר' לֵוִי: כל המנחש סופו לבוא עליו. מה טעם? „כי לא נחש ביעקב"[2] — כי לו נחש. (ירוש' שבת ו).

קכג שנה אהבה בנו של ר' זירא: כל אדם שאינו מנחש מכניסין אותו במחיצה שאפילו מלאכי־השרת אין יכולים לִכָּנס בתוכה, שנאמר: „כי לא נחש ביעקב... כעת יאמר ליעקב... מה פעל אל"[2]. (נדר' לב.).

קכד אמר רב: כל נַחַש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש. (חול' צה:).

קכה תניא, ר' שמעון בן אלעזר אומר: בית, תינוק ואשה — אף על פי שאין נַחַש יש סִמָּן. (שם).

[1] הוש' ד', יב. [2] במ' כ"ג, כג.

הוסיפו על השלחן — חלק אחד מיותר לסימן ברכה. הנותנת ביצים וגו' — לאחר שמתבקעים האפרוחים מתוך הביצים היא נותנת הקליפות בכותל וגו' כדי שלא ימותו האפרוחים. מפני הרעמים ומפני הברק — כדי שיכנס הברק לתוך הברזל. מרפא — לעטישה; כלו' שיהא זה לרפואה. יתיר ונותר —על כל דבר שיש לו אומר „יתיר ונותר" לסימן ברכה. לאו לאו —שלא יבוא עלי. מפני הכבוד — מפני כבוד חברו. קכ) ממשיכין יין ושמן וגו' — לסימן ברכה. לכבול —שם עיר. קכא) בול של מלח — חתיכת מלח. וחרסית — חול של חרס שחוק. שתמתין —שישהה השמן ולא ישרף מהר. קכב) כל המנחש — מי שמתיירא מפני הנחש. כי לא נחש — דרש „לו" בוא"ו. קכג) בעת יאמר ליעקב — כלו' שהמלאכים ישאלו את יעקב מה פעל אל. קכד) שאינו כאליעזר וגו' — שאינו סומך עליו ממש כמו שעשה אליעזר סימן בדברי רבקה אם תאמר „שתה וגם לגמליך אשקה" וגו'. וכיונתן — שעשה סימן במלחמת פלשתים „אם יאמרו עלו עלינו ועלינו (ש"א י"ד). קכה) בית תינוק וגו' — שאם בנה בית או נולד לו תינוק או נשא אשה והצליח מיד

קכו סִמָּנָא מִלְּתָא היא. (כרית' ו.)

קכז אמר ר' אַמֵּי: הרוצה לידע אם יוציא שנתו או לא – ידליק נר בעשרה ימים שבין ראש־השנה ליום־הכפורים, בבית שאין רוח נושבת בתוכו; אם מושך אורו–ידע שיוציא שנתו.

הרוצה לעסוק בסחורה ורוצה לידע אם יצליח או לא – יגדל תרנגול, אם ישמין וישביח–יצליח.

הרוצה לצאת לדרך ורוצה לידע אם יחזור לביתו או לא – יעמוד בבית אפל, אם רואה בָּבוּאָה של בבואה ידע שיחזור ויבא לביתו. ולא היא! שמא תחלש דעתו ויורע מזלו.

אמר אביי: עכשו שאמרת: סימן – ממש יש בו, לעולם יהא רגיל אדם לאכול בראש־השנה דלעת, תִּלְתָּן, כְּרֵשִׁין, סִלְק ותמרים. (הור' יב.)

קכח תנא משמו של ר' יוסי: לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן. (בר' ס.)

קכט כלבים בוכים–מלאך־המות בא לעיר, כלבים משחקים – אליהו הנביא בא לעיר; והוא – שאין בהם נקבה. (ב"ק ס.)

קל מי שרע לו בעיר זו ואינו הולך לעיר אחרת – צועק ואינו נענה. (ב"מ עה:)

קלא מי שחָלה–יום ראשון לא יאמר כלום, כדי שלא יורע מזלו; מכאן ואילך יְגַלה. (בר' נה:)

קלב אמר ר' יצחק: הרוצה שיחכים–יַדְרִים, שיתעשר – יַצְפִּין; וסִמנך: שלחן בצפון ומנורה בדרום. ר' יהושע בן לוי אמר: לעולם ידרים, שמתוך שמִּתחַכּם מתעשר, שנאמר: „אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד"[1]. (ב"ב כה:)

VII. עַיִן־הָרָע.

קלג „וְהֵסִיר יְיָ מִמְּךָ כָּל חֹלִי"[2] — אמר רב: זו עין.

רב לטעמו, שרַב עלה לבית־הקברות, עשה מה שעשה, אמר: תשעים ותשעה בעין־הרע, ואחד בדרך־ארץ. (ב"מ קז:)

קלד ר' יוחנן היה רגיל שהיה הולך ויושב על שערי טבילה, אמר: כשעולות בנות ישראל ובאות מטבילה יסתכלו בי ויהיו להן בנים יפים כמותי. אמרו לו חכמים: אין אתה מתיָרא מעין־הרע? אמר להם: אני מזרעו של יוסף בא, שאין עין־הרע שולטת בו, שנאמר: „בן פורת יוסף בן פורת עלי עין"[3]. ר"י בר' חנינא אמר מכאן: „וידגו לרוב

[1] מש' ג', טז. [2] דב' ז', טו. [3] בר' מ"ט, כב.

אחריהם במסחורה ראשונה יש בזה סימן טוב. קכו) סמנא מלתא היא — סימן יש בו ממש. קכז) אם מושך אורו — שאורו נמשך זמן רב ואינו כבה. בבואה — צל. ולא היא — פעמים אין ממש בסימנים אלו. תחלש דעתו — יפול עליו רוחו. דלעת, תלתן וגו' — שהם פרים ורבים ומתוקים, ויש בכך סימן להצלחה. סלק —(מאנגאָלד). קכח) לא יפתח פיו וגו' —יזהר מלהוציא דבר של קללה מפיו, שמא יתקיים בו. קלב) ידרים — בתפלתו יחזיר פניו קצת לדרום. יצפין — יחזיר פניו לצפון. שלחן בצפון וגו' — במקדש היה עומד השלחן (סימן לעושר) בצפון ומנורה (סימן לחכמה) בדרום. בימינה — של החכמה. קלג) זו עין —עין רעה, שממנה כל החלאים באים. עשה מה שעשה — לידע באיזו מיתה מת כל אחד. קלד) על שערי טבילה —כשהולכות בנות ישראל לטבילה. עלי עין — דרש כמו „עולי עין" שעין רעה מסולקת ממנו.

בקרב הארץ"[1] — מה דגים שבים מים מכסים עליהם ואין עין־הרע שולטת בהם אף זרעו של יוסף אין עין־הרע שולטת בהם. (בר' כ.).

קלה אמרו בשמו של רב: אסור לו לאדם שיעמוד על שדה חברו בשעה שעומדת בקמותיה. (ב"מ קז.).

קלו מי שנכנס לעיר ומתירא מפני עין־הרע — יחזיק אֲגוּדָל ימינו בשמאלו ואגודל שמאלו בימינו ויאמר כך: "אני פלוני בן פלונית מזרעו של יוסף באֿ, שאין עין־הרע שולטת בו". ואם הוא מתְיָרא מעין רעה שלו — יִרְאֶה על דַפְנוֹ של נחירו השמאלית. (בר' נה:).

[1] בר' מ"ח, טז.

קלה) אסור לו לאדם וגו' — שלא להכנים עין רעה. קלו) מעין רעה שלו — שמא יזיק הוא עין רעה באחרים. דפנו — כתלו.

מְשָׁלִים, פִּתְגָּמִים וּמִבְטָאִים.

I. מְשָׁלִים.

אדם אחד היה לו פרדס נאה, והיו בו בִּכּוּרוֹת נאות. הושיב בו שני שומרים: אחד חִגֵּר ואחד סומא. אמר לו חגר לסומא: בִּכּוּרוֹת נאות אני רואה בפרדס, בוא והרכיבני ונביאֵן לאָכלן. רכב חגר על גבי סומא והביאון וַאֲכָלוּן. לימים בא בעל הפרדס. אמר להם: בִּכּוּרוֹת נאות היכן הן? אמר לו סומא: כלום יש לי עינים לראות? אמר לו חגר: כלום יש לי רגלים להלך בהן? מה עשה: הרכיב חגר על גבי סומא ודן אותם כאחד. (סנה' צא.).

ב סומא אחד היה מהלך בדרך באישון לילה ואפלה וַאֲבוּקָה בידו. אמרו לו: אבוקה זו למה לך? אמר להם: כל זמן שאבוקה בידי, בני אדם רואים אותי ומצילים אותי מן הפְּחָתִים ומן הקוצים ומן הַבַּרְקָנִים. (מג' כד:).

ג אדם אחד היו לו שתי נשים, אחת יַלְדָּה ואחת זקנה; ילדה מלקטת לו לבנות, זקנה מלקטת לו שחורות – נמצא קֵרֵחַ מכאן ומכאן. (ב"ק ס).

ד שני בני אדם, אחד יש לו תל בשדהו ואחד יש לו חריץ בתוך שדהו. אמר בעל התל: מי יתן לי חריץ זה בדמים; ובעל החריץ אומר: מי יתן לי תל זה בדמים. לימים נִזְדַּוְּגוּ זה אצל זה. אמר לו בעל החריץ לבעל התל: מכור לי תִלְּךָ. אמר לו: הַלְוַאי, טול אותו בחנם. (מג' יג, יד).

ה המלך כעס על בנו, והיתה לפניו אבן גדולה, ונשבע המלך שהוא זורקה על בנו. כשנתפַּיֵּס חזר ואמר: אם אני זורקה בו שוב אין לו חיים, ולבטל נודרתי אי אפשר. מה עשה? צוה וכִתְּתוּהָ צרורות קטנות, והתחילו זורקין עליו אחת אחת – נמצא בנו נִצּוֹל ושבועתו מתקַיֶּמֶת. (שוח"ט ז).

ו אחד נכנס לגנה ולקט תותים ואכל, והיה בעל הגנה רץ אחריו. אמר לו: מה בידך? אמר לו: אין בידי כלום. אמר לו: והלא ידיך מלוכלכות. (תנח' בראשית).

ז הצבי גדל במדבר ובא מעצמו ונתערב בצאן. היה הרועה מאכילו ומשקו ומחבבו יותר מצאנו. אמרו לו: לצבי זה אתה מחבב יותר מן הצאן? אמר להם: כמה יגיעות יגעתי בצאני, מוציאן בבקר ומכניסן בערב עד שלא גדלו, וזה שגדל במדברות ויערים ובא מעצמו לתוך צאני – ולא כך אחבבנו? (דב"ז; ילק"ש).

א) בכורות — פירות שנתבשלו תחלה. חגר — פסח. סומא — עוור. ב) ואבוקה — לפיד אש. הפחתים — הבורות. ג) ילדה — צעירה. מלקטת לו לבנות — תולשת מתוך שערותיו את הלבנות, כדי שלא יהא נראה זקן. ד) חריץ — בור. מי יתן לי חריץ זה — כדי לזרוק לשם את התל. בדמים — במחיר. נזדווגו — נזדמנו, נקרו. ה) כשנתפיים — בשעבר כעסו. ו) תותים — מין גרגרי פירות. ידיך מלוכלכות — מעסים של התותים.

ח ארי טָרַף טרף ועמד עצם בגרונו. אמר: כל מי שיבוא ויוציאו אתן לו שכרו. בא קורא מצרי שמַקורו ארוך, נתן מַקורו לתוך פיו והוציא את העצם. אמר לו: תן לי שכרי. אמר לו הארי: לך והיֵה משתבח ואומר: נכנסתי לפי ארי בשלום ויצאתי בשלום — ואין לך שכר גדול מזה. (ב"ר סד).

ט שועל היה מהלך על שפת הנהר; ראה דגים שהיו רצים לכאן ולכאן, אמר להם: מפני מה אתם בורחים? אמרו לו: מפני הרשָתות והמִכמורות הבאות עלינו. אמר להם: רצונכם שתעלו ליבשה ונָדוּר אני ואתם, כדרך שדָרו אבותי ואבותיכם? אמרו לו: אתה הוא, שאומרים עליך פקח שבחַיות,—אי אתה אלא טפש! ומה במקום חִיּותנו אנו מתיָראים, במקום מיתתנו — לא כל שֶׁכֵּן. (בר' סא).

י ארי היה כועס על הבהמה ועל החיה. אמרו: מי ילך ויפיֵּס אותו. אמר להם אותו השועל: בואו עמי לשם, שאני יודע שלש מאות משל ואני אפַיסנו. אמרו לו: הן. הלך מעט ועמד לו. אמרו לו: מה זאת? אמר להם: שכחתי מאה. אמרו לו: יש במאתים ברכה. הלך מעט ועמד לו. אמרו לו: מה זאת? אמר להם: שכחתי עוד מאה. אמרו לו: גם במאה ברכה. וכיון שהגיעו לשם אמר: שכחתי כֻּלם, אלא כל אחד ואחד יפַיֵּס על עצמו. (ב"ר עח)

יא ארי וחיות ושועל היו הולכים בספינה, והחמור גובה מכס מן הספינה. אמר להם החמור: תנו לי מכס. אמר לו שועל לחמור: כמה עזים פניך! אתה יודע, שמלך שבחיות עמנו ואתה שואל מכס? אמר לו החמור: מן המלך אני נוטל ולִגְנָזָיו אני מכנים. אמר הארי: קרבו לי הספינה! — ויצא וטרָפו לחמור ונתָנו לשועל. אמר לו: סַדר לי אבריו של שוטה זה. הלך השועל וסדרם. ראה לבו, נְטָלו וַאֲכָלו. כשבא הארי מצא אבריו נתוחים. אמר לו: לבו של שוטה זה היכן הוא? אמר לו: אדוני המלך! לא היה לו לב, שאם היה לו לב לא היה נוטל מכס מן המלך. (ילק"ש שמות).

יב הארי עשה סְעֻדה לכל החיות והבהמות. עשה להן סֻכה מעורות של אריות. כיון שאכלו אמרו: מי ישיר לנו? תלו עיניהן בשועל. אמר להן: עונות אתן לי על מה שאני אומר? אמרו: הן. הגביה עיניו כלַפי עורות שלמעלה ואמר: מי שהראנו בעליונים יַראֵנו בתחתונים. (אס"ר).

יג מעשה בשועל שאמר לזאב: הִכָּנס לחצר היהודים בערב שבת ותַקֵּן עמהם צרכי סְעֻדה ותאכל עמהם בשבת. כשבא לִכָּנֵס הִכּרו עליו במקלות. בא להרוג את השועל. אמר: לא הלקוך אלא בשביל אביך, שפעם אחת היה מסַיֵּעַם בסְעֻדה ואכל כל חתיכה יפה. אמר לו: בשביל אבא אני לוקה! אמר לו: הן — „אבות אכלו בֹסר ושִׁני בנים תקהינה"[1]; אבל בוא עמי ואראך מקום לאכול ולשבוע. בא לו על הבאר ועל שפתו מוטל עץ והחבל מונח עליו, ובשני ראשי החבל שני דליים קשורים, ונכנס השועל בדלי העליון

[1] ירמ' ל"א, כח.

ח) קורא מצרי — מין עוף. שמקורו — שהחרטום שלו. ט) פקח — חכם. במקום חיותנו — במים, במקום מיתתנו — ביבשה. י) ואני אפיסנו — שאברכנו במשלים נאים. יב) עונות אתן לי — כדרך שעונין בשיר. מי שהראנו בעליונים וגו' — כלו' כשם שראינו את עורותיהם של האריות העליונים מופשטים כך נראה בפשטת עורם של התחתונים.

והכביד וירד למטה והדלי התחתון עלה. אמר לו הזאב: למה אתה נכנס לשם? אמר לו: יש כאן בשר וגבינה לאכול ולשבוע. הראה לו דמות הלבנה במים כדמות עגול, כמין גבינה עגולה. אמר לו: אני היאך ארד? אמר לו: הכנס אתה בדלי העליון. נכנס והכביד וירד, והדלי שהשועל בו עלה. אמר לו: היאך אני עולה? אמר לו: „צדיק מצרה נחלץ ויבוא רשע תחתיו"[1]. לא כך נאמר: „מאוני צדק וגו'"[2]. (סנה' לח; רש"י שם).

יד שועל מצא כרם והיה מְסֻיָּג מכל פנותיו. והיה שם נקב אחד, ובקש לִכָּנֵס בו ולא היה יכול. מה עשה? צם שלשה ימים עד שכחש ותש ונכנס באותו נקב, ואכל ושָׁמַן, בקש לצאת ולא יכול לעבור. חזר וצם שלשה ימים אחרים עד שחזר וכחש ותש וחזר למה שהיה ויצא. כשיָּצָא הפך פניו ונסתכל בו: אמר: כרם, כרם! מה טוב אתה ומה טובים הפֵּרות שבתוכך, וכל מה שיֵּש בך נאים ומְשֻׁבָּחים; בְּרַם מה הנאה ממך? כשֵׁם שנכנסין לתוכך כך יוצאין!... (קה"ר).

טו אדם אחד היו לו סְיָחָה וחמורה וחזירה, והיה נותן לחמורה ולסיחה במדה ולחזירה שלא במדה. אמרה סיחה לחמורה: אנו שעושים מלאכת בעל־הבית נותנין לנו במדה, ולחזירה שאינה עושה כלום נותנין שלא במדה. אמרה לו חמורה לסיחה: תבא השעה ותראה. כיון שבאה קָלֶנְדָא שלהם, נטלו החזירה ונֶחְרוּהָ. (אס"ר; אב"ג).

טז דָּבָה היתה עומדת בשוק מְקֻשֶּׁטֶת באבנים טובות ומרגליות; אמרו: מי שיקפוץ עליה יטול מה שעליה. היה שם פִּקֵּחַ אחד, אמר להם: אתם מסתכלים במה שעליה ואני מסתכל בשֶׁנִּיה. (ב"ר פו).

יז אחד היה מהלך בדרך וראה כַּת של כלבים ונתְיָרא מהם—וישב לו ביניהם. (שם פד).

יח שני כלבים היו בעדר והיו צהובים זה לזה. בא זאב על האחד. אמר השני: אם איני עוזרו — היום הורג אותו ולמחר בא עלי! הלכו שניהם והרגו את הזאב. (סנה' קה.).

יט החזיר הזה בשעה שהוא רובץ פושט טְלָפָיו, כלומר: ראו שאני טהור. (ב"ר סה; ויק"ר יג).

כ אמר חזיר לבהמה טהורה: מבקשים אתם להחזיק לנו טובה — אלולי אני וחברַי לא נודעתם שאתם טהורים. (מד' תמ').

כא שה אחד בא זאב לִטול אותו: רץ הרועה אחריו להצילו מפי הזאב. בין הרועה ובין הזאב נבקע השה. (שמ"ר ה).

כב תרנגלת זו כשאפרוחיה דקים — היא מְכַנַּסְתָּם ונותְנָתָם תחת כנפיה ומחממת אותם ועוֹדֶרֶת לפניהם, וכשהם גְּדֵלים —אם אחד מהם מבקש לבוא אצלה היא מנקרת לו בראשו ואומרת: לך עדור באשפתך. (ויק"ר כה).

[1] משלי י"א, ח. [2] ויק' י"ט, לו.

יג) מאוני צדק — שעונשין מדה כנגד מדה. יד) מסוייג — גדור. שכחש ותש— נעשה רזה וחלש. ברם — אבל. טו) סיחה — סוסה. נותן במדה — מספוא. קלנדרא — יום חג של נכרים. ונחרוה — המיתוה לאכילה. יז) וישב לו ביניהם — שלא נתגרה בהם ולא נגעו בו. יח) צהובים זה לזה — כועסים זה על זה. יט) טלפיו — פרסותיו השסועות, שהן סימן טהרה לבהמות. כב) דקים — קטנים.

כג עוף אחד קנן על שפת הים. עלה הים והציף את קנו. מה עשה? התחיל נוטל מן הים בפיו ושופך ליבשה, ונוטל עפר מן היבשה ומשליך לים. בא חברו ועמד לו על גבו ואמר לו: מה אתה עושה ומתיגע? אמר לו: איני זז מכאן עד שאני עושה ים יבשה ויבשה ים. אמר לו: שוטה שבעולם, סוף-סוף כמה אתה יכול? (אס"ר; אב"ג).

כד עוף אחד היה נתון בכלוב ובא עוף אחר ועמד על גבו. אמר לו: אשריך שמזונותיך מצויים אצלך. אמר לו: במזונות אתה מסתכל ובמצודות אין אתה מסתכל! (פסיק׳ כד).

כה יונה אחת היו הנצים והעורבים רודפים אחריה, ברחה מהם ונכנסה וישבה על קנה. והיו בני אדם אומרים: ביצים הללו מן הנץ הן, וזה אומר: מן העורב הן. אמר להם אחד: כל זמן שהן ביצים אינן ידועות אם של עורב הן, אם של נץ הן, אלא הניחו עד שתלד ויעשו אפרוחים, ואתם יודעים ממי הן. (אג"ב לז).

כו קורא היה מזמר בביתו של אדוניו. היה יושב וסועד וקורא מזמר. אחר זמן הביא אדוניו בן-נץ, כיון שראה אותו הקורא ברח תחת המטה והטמין עצמו ולא פתח עוד את פיו. נכנס אדוניו לסעוד, אמר לבן-ביתו: למה אין הקורא מזמר? אמר לו: מפני שהכנסת עליו בן-נץ, והוא מתירא ואינו מזמר, אלא הוצא את בן-הנץ והוא מזמר. (שם נח).

כז מפני מה העורב הולך ברקידה? פעם אחת ראה העורב יונה הולכת הליכה יפה יותר מכל העופות. ישרה בעיניו הליכת היונה, אמר בלבו: אלך גם אני כמותה — והיה משבר עצמיו בהליכה, והיו העופות משחקים לו. נתבייש העורב ואמר: אחזור להליכתי הראשונה. בא לחזור ולא היה יכול, ששכח הליכתו הראשונה. והיה כמרקד — ולא עלתה בידו לא הליכה ראשונה ולא אחרונה. (א"ב דב"ס).

כח ציד היה צד צפרים. צד את הראשונה. בא לצוד את השניה — הלכה וישבה לה על איקונין של מלך. עמד לו הצַיד תוהא בה; אמר לה: אם אזרוק עליה אבן אני מתחייב בנפשי, ואם אתן את הקנה — מתירא אני שלא יגע באיקונין של מלך, — איני יודע מה אמר לך, אלא למקום יפה ברחת ונמלטת. (שמ"ר כז).

כט תרנגול ועטלף היו מצפים לאור. אמר לו תרנגול לעטלף: אני מצפה לאורה, שאורה שלי היא. ואתה למה לך אורה? (סנה׳ צח:).

ל הנחש אמר זנבו לראשו: עד מתי אתה מהלך תחלה? אני אלך תחלה. אמר לו: לך. הלך ומצא גומא של מים — והשליכו לתוכה, מצא אש — והשליכו לתוכו, מצא קוצים—והשליכו לתוכם. מי גרם לו? על שהלך הראש אחר הזנב. (דב"ר א).

לא אחד היה רואה תולעת כנחלת, ונקראת גמרת-לילה, והיה מתירא ממנה. אמרו לו: מזו אתה מתירא? בלילה היא גחלת ויוקדת; יבא הבקר ואתה רואה שאינה אלא תולעת. (פסיק׳).

לב התבן והקש והמוץ מריבים זה עם זה. זה אומר: בשבילי נזרעה השדה, וזה אומר:

כה) עד שתלד — שתבקע את הביצים. כח) איקונין של מלך—דמות מצוירת של המלך. תוהא בה — משתאה מה לעשות. את הקנה — כדי להבריחה משם. כט) ועטלף —עוף מעופות הלילה (פלעדערמויז). ל) גומא — בור. והשליכו — את כל הגוף. לא) גומרת לילה — שם תולעת שמאירה בלילה (יאָהאנים-וואורמכען).

בשבילי נזרעה השדה. אמרו החטים: המתינו עד שתבואו הגורן ואנו יודעין בשביל מה נזרעה השדה. באו לגורן, ויצא בעל־הבית לזרותה. הלך לו המוץ ברוח, נטל את התבן והשליכו על הארץ, ונטל את הקש ושרפו, נטל את החטים ועשה אותן כְּרִי, וכל מי שעובר מנשקן. (ב"ר כג).

לג זונין אמרו לחטים: אנו יפים מכן, שעליכן ועלינו המטר יורד והשמש זורח על שנינו. אמרו להם החטים: לא מה שאתם אומרים ולא מה שאנו אומרות, אלא המְזָרֶה בא ומפריש אותנו לאוצר ואתכם לעופות לאכילה. (אג"ב כג).

לד הֲדַס וְעִצְבוֹנִית היו גְדֵלים זה על גבי זה, וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה חוחו. (ב"ר סג).

לה מלך היה לו פרדס נטוע שורה של תאנים ושל גפנים ושל רמונים ושל תפוחים ומסר לאריס והלך לו. לאחר ימים בא המלך והציץ בפרדס לידע מה עשה ומצָאו מלא חוחים ודרדרים. הביא קַצָּצים לקוצו, והציץ באותם החוחים וראה בו שושנה אחת של וֶרֶד, נטלה והריח בה ושבה נפשו עליה. אמר המלך: בשביל שושנה זו ינצל כל הפרדס. (ויק"ר כג).

לו קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובים, ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, אלא הולך ובא עמהן: דממו הרוחות עמד הקנה במקומו.

ארז זה אינו עומד במקום מים ואין גזעו מחליף ושרשיו מועטים, ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו; כיון שנשבה בו רוח דרומית מיד עוקרתו והופכתו על פניו. (תענ' כ.; סנה' קה, קו).

לז אומרים לפרת: למה אין קולך הולך? אמר להם: איני צריך – מעשי מודיעים אותי: אדם נוטע בי נטיעה והיא עולה לשלשים יום; זורע בי ירק – והוא עולה לשלשה ימים. אומרים לחדקל: למה קולך הולך? אמר להם: הלְוַאי נשמַע קולי ואֵ־אה!

אומרים לאילני מאכל: למה אין קולכם הולך? אמרו להם: אין אנו צריכים – פֵּרותינו מעידים עלינו. אומרים לאילני־סרק: למה קולכם הולך? אמרו להם: הלואי נשמַע קולנו ונֵראה! (ב"ר טז; קה"ר י).

לח „כִּי כְקוֹל הַסִּירִים תַּחַת הַסִּיר"[1] — כל העצים כשהם דולקים אין קולם הולך; ברם הסירים הללו כשהם דולקים קולם הולך, לומר: אף אנו מן העצים. (קה"ר ז).

לט כיון שנברא הברזל התחילו האילנות מרתֵתים. אמר להם: מה לכם מרתתים? עץ מכם אל יִכָּנֵס בי ואין אחד מכם נִזּוֹק. (ב"ר ה).

[1] קהֶל' ז', ו.

לב) כרי — גל של גרעיני תבואה. לג) זונין — מין חטים גרועות, שאינן ראויות לאכילה, העולות בין היפות. לד) ועצבונית — מין קוץ שגדל ביחד עם ההדס. לה) קצצים — כורתים. ורד — מין שושנה. לו) וגזעו מחליף — כשקוצצין אותו גזעו חוזר ועולה. לז) אין קולך הולך — שאין מימי פרת משמיעים קול. אילני סרק — עצים שאינם עושים פירות. לט) מרתתים — רועדים ומפחדים שמא יתחכם הברזל. אל יכנס בי — להיות לבית־יד.

II. פִּתְגָּמִים וּמִבְטָאִים.

א.

מ אב בחכמה ורך בשנים. (ספרי דברים).

מא אַבָּב חֲנוּאתָא נְפִישׁוּ אַחֵי וּמְרַחֲמֵי; אַבָּב בְּזִיוָנָא לָא אַחֵי וְלָא מְרַחֲמֵי. (שבת לב.).

מב אַבּוּב לְחָרֵי זְמָר, לְגַרְדָּאֵי לָא מְקַבְּלוּהִי מִנֵּיהּ. (יומא כ:).

מג אבותינו אמרו „נשינו טובה" — אנו אפילו בעינינו לא ראינו. (נד' נ.)

מד אבותינו העבירו את התִּקְרָה—אבל אנו פִּעְפַּעְנוּ את הכתלים. (ירוש' יומא א).

מה אבנים שישבנו עליהן בנערותנו — עשו עמנו מלחמה בזקנותנו. (ירוש' ביצה א).

מו אַדְּחָלָא אַבַּרְעָךְ זְבִינָךְ זַבִּין. (פס' קיג.):

מז אַדְּלָא אֲבִידְנָא בְּחִישְׁנָא. (שבת קנב.).

מח אדם בָּהוּל על ממונו. (שם קיז.).

מט אדם ישן כאן ורואה חָלום בְּאַסְפַּמְיָא. (נדה ל:).

נ אדם מוּעָד לעולם. (ב"ק ג:).

נא אדם נִכָּר בכוסו, בכיסו ובכעסו. (עיר' סה:).

נב אדם עשוי למשמש כיסו בכל שעה. (ב"מ כא.).

נג אדם קרוב אצל עצמו. (סנה' ט:).

נד אדם רוצה בְּקַב שלו מתשעה קַבִּין של חברו. (ב"מ לח.).

נה אַדְּמְנַרְמִיתוּ גַרְמֵי בֵּי אַבַּיֵי — תוּ אִכְלוּ בִּשְׂרָא שְׁמֵנָא בֵּי רָבָא. (ב"ב כב.).

נו אַדְּמוֹקְדָךְ יְקִיד—זִיל קוּץ קָרְדָךְ וּצְלִי. (סנה' לג:).

נז אהבה דוחקת את הבשר. (ב"מ פד.).

נח אהבה מקלקלת את השורה. (סנה' קה: ב"ר נה).

נט אוניר בְּדַנְקָא, אָכִיל בְּזוּזָא? (ב"מ צב.)

ס אוהבת אשה בחור מסכן מזקן עשיר. (רו"ר ו).

סא אַוְזָא בְּזוּזָא, וְרֵיאָה דִידָהּ בְּאַרְבְּעָה. (חול' מט.).

סב אוֹ חַבְרוּתָא, אוֹ מִיתוּתָא. (תענ' כג. ; ב"ב טז:).

סג או יהודי או אֲרַמָּאי. (ירוש' סנה' ג).

סד או יהודי או צָלוּב. (שמ"ר מב).

סה או כְּנוֹם או פְּטוֹר. (כת' קט).

סו אוי לאזנים שכך שומעות! (שו"ט יז).

מ) **אב בחכמה ורך בשנים** — דרש „אברך" (בר' מ"א, מג) אב-רך. מא) **אבב חנואתא וגו'**— על פתח החנות (**של מזונות**) מרובים אחים ואוהבים, על פתח העוני לא אחים ולא אוהבים; כלו' אוהבי עשיר, שנותן **מתנות, רבים הם**, ולעני אין אח ואוהב. מב) **אבוב לחרי וגו'** — החליל זמר לחורים (לשרים) ואינו מתקבל **על האורגים**; כלו' מה שכשר בעיני גדולים לא ייטב בעיני פחותים, שאין טעמם שוה. מג) נשינו **טובה — שהיתה** להם טובה וניטלה מהם ונשתכחה. מד) העבירו את התקרה — החריבו בחטאם. **פעפענו וגו' —זעזענו** ונדנדנו את הכתלים עד היסוד. מה) **עשו עמנו מלחמה** —כלו' שמקררות **את** הגוף **ומחסרות את כחנו** לעת זקנה. מו) אדחלא וגו' —בעוד החול (של הדרך) על רגלך מכור מכרך; כלו' הזרז **לעשות דבר בעתו**. מז) **אדלא אבידנא** וגו' — מה שלא אבד לי אני מבקש; ועל הזקן נאמר, שגופו **כפוף ונראה** כמבקש אבידה. מח) בהול — דואג וחושש יותר מדאי. מט) באספמיא —שם עיר; כלו' במקום **רחוק**. נ) **אדם** מועד וגו' — אדם מוזהר ועומד תמיד שלא יביא נזק לאחרים, ואם הזיק חייב לשלם **נזק שלם אפילו** בפעם ראשונה, ואינו יכול לומר: שוגג הייתי. נא) בכוסו — **בשתייתו. בכיסו — בממונו. נד) בקב שלו** — כלו' במועט משל עצמו. מתשעה קבים —מהרבה. נה) **אדמנרמיתו וגו'**— עד שאתם מגרמים **עצמות** אצל אביי בואו ואכלו בשר שמן אצל רבא; כלו' **אביי היה אומר כך לתלמידיו**: מוטב לכם **ללמוד אצל רבא**, שתורתו יפה משלי. נו) אדמוקדך וגו' — בעוד שהאש **בוערת כרות את** הדלעת וצלה; **כלו' אל תדחה** דבר לאחר זמנו. נז) אהבה דוחקת וגו' — **כלו' אין מקום צר** לאוהבים. נח) **אהבה מקלקלת וגו'** —בשביל אהבה אדם עשוי לעבור על מנהגו ומנהג **העולם. נט) אוניר בדנקא וגו'** — **השכיר עצמו בדנקא** (מטבע קטנה של ששית הזוז) ואוכל בזוז? סא) **אווזא בזוזא וגו'** — האווז **נמכר** בזוז וריאה **שלו בארבעה** זוזים. סב) או חברותא וגו' — או חברת רעים **או** מיתה. סג) **ארמאי— נכרי. סד) או צלוב** —תלוי; כלו' יהודי צריך להיות מוכן ליהרג על דתו. **סה) או כנוס או פטור — כך**

סז אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלמה! (ב"ב עה.).

סח אוי לה לאותה עיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה. (שו"ט קג).

סט אוי לה לספינה שאבד קברניטה. (ב"ב צא:).

ע אוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם. (בר' ג).

עא אוי להן לבריות שרואות ואינן יודעות מה הן רואות. (חג' יב:).

עב אוי לו לבית שחלונותיו פתוחים להיך חשך. (שמ"ר יד).

עג אוי לו לדור ששפטו את שופטיו. (ב"ר מב).

עד אוי לו לזה שנעשה סניגורו קטיגורו. (ירוש' סוכה ג).

עה אוי לו לצועק יותר מן הנצעק. (ב"ק צג.).

עו אוי לי אם אמר, אוי לי אם לא אמר. (ב"ב פט:).

עז אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי. (בר' סא.).

עח אוי לי שראיתיך בכך. (שבת לג:).

עט אוי לרשע ואוי לשכנו. (סוכה נו:).

פ אוירא דארץ־ישראל מחכימ. (ב"ב קנח.).

פא אוכל סריות, לוקה ומשלם מאה מנה. (מגיל' בש"ח).

פב אומן וכלי־אומנתו בידו. (אדר"נ יב).

פג אומרין לאדם: טול כפוי ורדי לשאול? (ספרי בהעלותך).

פד אומרין לדבורה: לא מדבשך ולא מעקצך. (דב"א א; שו"ט א).

פה אומרין לחמור: טול כור חטים ונחתוך ראשך? (ספרי בהעלותך).

פו אומרין מקצת שבחו של אדם בפניו וכלו שלא בפניו. (עיר' יח.).

פז אוקיר לאסיך עד דלא תצטרך ליה. (ירוש' תענ' ג).

פח אורח בזמנו בא. (נדה מז:).

פט אורחן רחיקא וצוותן בסימא. (סוכה נב.).

צ אותיות מחכימות. (עפ"י ירוש' בר' ה).

צא אזיל סומקא ואתי חיורא. (ב"מ נח:).

צב אזנים לכותל; אזנים ליער. (ויק"ר לב; מדא"ג ויצא).

צג אחד בפה ואחד בלב. (ב"מ מט.).

צד אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיתכון לבו לשמים. (בר' ה.).

צה אחד מן החבורה שמת ידאגו כל החבורה כלה. (שבת קו.).

צו אחורי ארי, ולא אחורי אשה. (בר' סא.).

צז אחר כונת הלב הם הם הדברים. (שם ט.).

צח אחרון אחרון חביב. (לק"ט בר' לג).

צט אטו בקבא דקירי אדבקנא בכו? (סנה' כט.).

ק אטו בשופטני עסקינן? (ב"ב קכב.).

אומרין לאדם שארש את האשה ואינו רוצה לישא אותה. סח) עיסה — בצק. שהנחתום — שהאופה. סט) קברניטה — לות שמנהיגין בו את הספינה. עד) סניגורו קטיגורו — המליץ שלו נעשה מסטינו. עה) מן הנצעק — מזה שצועקין עליו. עו) אוי לי אם אומר וגו' — כלו' זה וזה קשה לי. עז) אוי לי מיוצרי וגו' — אם אחטא אוי לי מיוצרי (מבוראי) ואם לא אחטא אוי לי מיצרי (מיצר=הרע שלי). פ) אוירא דארץ ישראל — האויר של א"י; כלו' ישיבה בא"י. פא) אוכל סריות וגו' — משל ידוע הוא: עבד הביא לאדוניו דג מבאיש מן השוק, גזר עליו האדון אחד משלשה אלו: או שיאכל הדג או ילקה מאה מלקות או יתן מאה מנה. אמר העבד: הריני אוכל; לא הספיק לגמור את אכילתו עד שאמר: הריני לוקה; כשלקה ששים אמר: הריני משלם מאה מנה. נמצא לקה בשלשתם: „אוכל סריות" (דגים מבאישים) וגו'. פד) כבר — לחם. פז) אוקיר לאסיך וגו' — כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו; כלו' שמע בעצתו כדי שלא תבוא לידי חולי. פט) אורחן רחיקא וגו' — דרכנו רחוקה וחברתנו נעימה; כלו' ינעם לנו לילך ביחד. צ) אותיות וגו' — כלו' הקריאה מתוך הכתב מביאה לידי בינה. צא) אזל סומקא וגו' — מי שמתבייש הולכת האדמימות מעל פניו ובאה הלבנונות. צב) אזנים לכותל — כלו' אין לגלות סוד אפילו בבית, שסופו להגלות. צו) אחורי ארי — מוטב לילך אחרי ארי. צח) אחרון אחרון וגו' — מי שהוא אחרון בסדר חביב ביותר. צט) אטו בקבא וגו' — וכי דבוק אני בכם בקב של שעוה? ק) אטו בשופטני — וכי עוסקים אנו בשוטים?

קא אַטּוּ כֻּלְּהוּ בַּחֲדָא מַחֲתָא מַחֲתִינְהוּ? (בר' כב.).

קב אַטּוּ כָּל דְּלָא יָדַע הַאי לַאו גַּבְרָא רַבָּא הוּא? (גיט' ו.).

קג אַטּוּ לָא יָדַעְנָא דְּשַׁפִּיר קָאָמֵינָא? (ב"מ פד.):

קד אַטּוּ קָטְלֵי קָנֵי בְּאַגְמֵי אֲנַן? (שבת צה.).

קה אַטּוּ כִּי רוֹכְלָא לַחֲשׁוֹב וְלֵיזוֹל? (גיט' לג.).

קו אִי אַגְרָא לָא פַּגְרָא, וְאִי פַּגְרָא לָא אַגְרָא. (ב"מ סט.).

קז אי אפשר לבית־המדרש בלא חִדּוּשׁ. (חג' ג:).

קח אי אפשר לעולם בלא בַּשָּׂם ובלא בּוּרְסְקִי; אשרי מי שאומנותו בַּשָּׂם: אוי לו למי שאומנותו בורסקי. (קיד' פב:).

קט אִי אַתְּ גִּבּוֹר — הָא דִּבָּא קַמָּךְ, קוּם קַפְּחִינֵיהּ. (כ"ר פז).

קי אִי בַּר אַחְתָךְ דַּיָּלָא נִיהוּ, חֲזִי בְּשׁוּקָא קַמֵּיהּ לָא תַחְלוֹף. (יומא יח.).

קיא אִי דַּיְקִינַן כֻּלֵּי הַאי לָא הָוֵי תָּנֵינַן. (עיר' מח.).

קיב אִי דָּלֵית דּוּרָא — דָּלֵינָא, וְאִי לָא — לָא דָּלֵינָא. (ב"ק צב:).

קיג אִי חָזֵאי לָךְ לָא אָזְלֵי מִנָּךְ. (מו"ק יח:).

קיד אִי חַקְלָאי מַלְכָּא לֶהֱוֵי, דִּקּוּלָא מִצַּוְּארֵיהּ לָא נָחֵת. (מג' ז:).

קטו אִי לָאו דִּדְלַאי לָךְ חַסְפָּא מִי מַשְׁכַּחַתְּ מַרְגָּנִיתָא תּוּתֵיהּ? (יבמ' צב:).

קטז אִי לָא חֲזֵי לְכוֹן אַרְיָא אַתּוּן חָזֵין מַרְבַּעְתֵּיהּ. (תרג"ש אסתר).

קיז אִי לָא עֲבַדְתְּ — לָא עֲבַדְתְּ, אִי עֲבַדְתְּ — אִבָּעֵי לָךְ לְמֶעְבַּד כִּדְפַקְדוּךְ. (יומא עז.).

קיח אִי לַאו עַכְבְּרָא, חוּרָא מְנָא לֵיהּ? (ערכ' ל.).

קיט אִי לָא רְגַ[illegible] לָא תִּדְחַל. (סנה' לב:).

קכ אִי סַיְפָא לַאו סִפְרָא, אִי סִפְרָא לַאו סַיְפָא. (ע"ז יז:).

קכא אִידְּלָא יוֹמָא אִדְּלֵא קְצִירָא. (ב"ב טז:).

קכב אִיהוּ בְּקָרֵי וְאִתְּתֵיהּ בְּבוּצִינֵי. (מג' יב.).

קא) אטו כולהו בחדא וגו' — וכי באריגה אחת ארגתם את כולם; כלו' למה אתה כולל דברים שונים זה מזה בכלל אחד? קב) אטו כל דלא ידע וגו' — וכי מי שאינו יודע דבר זה אינו אדם גדול? קג) אטו לא ידענא וגו' — וכי אני איני יודע שאמרתי יפה. קד) אטו קטלי וגו' — וכי קוצצי קנים באגם אנו; כלו' וכי הריוטים אנו? קה) אטו כי רוכלא וגו' — וכי ילך ויחשוב כרוכל, המחשב ומונה את סחורותיו? קו) אי אגרא וגו' — אם שכר אין בטלה; כלו' אם נותנין שכר אין להתבטל. קז) בלא חידוש — בלא תורה. קח) בשם — סוחר בשמים. בורסקי — מעבד עורות, שריחם רע. קט) אי את גבור וגו' — אם גבור אתה הרי הדוב לפניך, קום נצחהו. קי) אי בר אחתך וגו' — אם בן אחותך גובה מכס, ראה שלא תעבור לפניו בשוק; כלו' התרחק מבעל משרה אפילו אם הוא קרובך. קיא) אי דייקינן וגו' — אילו היינו מרקדקים כל כך לא היינו לומדים. קיב) אי דלית דורא וגו' — אם תשא עמי את המשא אשאנו, ואם לא — לא אשאנו; כלו' אין אדם מכנים עצמו בעסק שיש בו חשש הפסד אלא אם כן הכרו משתתף עמו. קיג) אי חזאי לך וגו' — אם הדבר ראוי לך לא ילך ממך. קיד) אי חקלאי מלבא וגו' — אם יעשה איש שדה מלך לא ירד הסל מצוארו (כרוך האכרים שמביאים ירקות לעיר בסלים); כלו' לא יסור ממנהגיו שהורגל בהם. קטו) אי לאו דדלאי וגו' — לולא הגבהתי לך את החרס, כלום היית מוצא את המרגלית תחתיו? קטז) אי לא חזי וגו' — אם לא ראיתם את הארי, רואים אתם את רבצו. קיז) אי לא עבדת וגו' — אם לא עשית — לא עשית, ואם עשית היה לך לעשות כשם שנצטוית. קיח) אי לאו עכברא וגו' — אם לא העכבר, החור מנין לו? כלו' אם לא יגנוב הגנב לא ימצאו הקבלנים (הקונים מן הגנב) מה לקנות. קיט) אי לא קטלת וגו' — אם לא הרגת אל תפחד; כלו' אם לא חטאת אין לך לירוא. קכ) אי סיפא וגו' — אם גבור (איש חרב) לא סופר, ואם סופר לא גבור; כלו' אין אדם יכול לעסוק בתורה ומלחמה כאחד. קכא) אידלא יומא וגו' — עלה היום עלה החולה (ממטתו); כלו' עם זריחת החמה ירווח לחולה. קכב) איהו בקרי וגו' — הוא (הבעל) בדלועים ואשתו בקשואים; כלו' האשה עושה כמעשה הבעל.

קכג איהו לָא חָזֵי, מַזָּלֵיה חָזֵי. (מג' ג.).

קכד איזוהי אשה כשרה— כל שעושה רצון בעלה. (עפ"י תדא"ר ט).

קכה איזהו גבור — הכובש את יצרו. (אב' ד).

קכו איזהו חכם — הלומד מכל אדם. (שם).

קכז איזהו חכם — הרואה את הנולד. (תמ' לב.).

קכח איזהו מכובד — המכבד את הבריות. (אב' ד).

קכט איזהו עשיר — השמח בחלקו. (שם).

קל איזהו שוטה— המאבד כל מה שנותנין לו. (חג' ג.).

קלא אַיְדֵי דְזוּטַר מִירְכַם. (ב"ב יד:).

קלב אִיכָּא דְנִיחָא לֵיהּ בְּחַלָּא וְלָא נִיחָא לֵיהּ בְּחַמְרָא. (ב"ב פד:).

קלג אימת מַפְגִּיעַ עַל הָאֲרִי. (שבת עז.).

קלד אין אדם דר עם נחש בִּכְפִיפָה אחת. (יבמ' קיב.).

קלה אין אדם חוטא ולא לו. (ב"מ ה.).

קלו אין אדם טורח בסעודה ומפסידה. (יבמ' קז.).

קלז אין אדם יודע במה משתכר. (פס' נד.).

קלח אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו: יש לו מנה רוצה מאתים. (עפ"י קה"ר א).

קלט אין אדם מעיז פניו בפני בעל־חובו. (ב"מ ג).

קמ אין אדם מעמיד עצמו על ממונו. (שבת קנג.).

קמא אין אדם מַקנה דבר שלא בא לעולם. (ב"מ לג.).

קמב אין אדם מְשַׁטֶּה בשעת מיתה. (ב"ב קעה.).

קמג אין אדם מֵשים עצמו רשע. (יבמ' כה:).

קמד אין אדם מת אלא מתוך הבטלה. (אבדר"נ יא).

קמה אין אדם נוגע במוכן לחבֵרו. (יומא לח:).

קמו אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה. (חול' ז:).

קמז אין אדם נחשד בדבר אלא אם כן עשׂאוֹ. (מו"ק יח:).

קמח אין אדם נִתְפָּס על צערו. (ב"ב טז:).

קמט אין אדם עובר עֲבֵרה אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות. (סוטה ג.).

קנ אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהם. (גיט' מג.).

קנא אין אדם רואה חובה לעצמו. (שבת קיט.).

קנב אין אדם שותה בכוס אלא אם כן בודקו. (כת' עה:).

קנג אין אומן בלי כלים. (עפ"י אבדר"נ כב).

קנד אין אומרין: „בַּקְרוּ נמל, בקרו חזיר", אלא: „בקרו טָלֶה". (חג' ט:).

קנה אין אומרין שירה אלא על היין. (בר' לה.).

קנו אין אורח מכניס אורח. (עפ"י ב"ב צח:).

קנז אין אָזֵל גּוּפָא מָה רֵישָׁא טָב? (עפ"י ב"ר ק).

קנח אין אָזֵל רֵישָׁא מַה גּוּפָא טָב? (פסיק' דר"כ).

קנט אין איש מת אלא לאשתו, ואין אשה מתה אלא לבעלה. (סנה' כב:).

קס אין אלו אלא דברי נביאות. (עיר' ס:).

קסא אין אנו אַחֲרָאִים לְרַמָּאִים. (דמאי ג).

קסב אין אַפִּטְרוֹפּוֹס לַעֲרָיוֹת. (כת' יג:).

קסג אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן, אלא מתוך קופה של בשר. (בר' לב.).

קסד אין ארור מתדבק בברוך. (ב"ר נט).

קסה אין אשה מתקנאת אלא בירך חברתה. (מג' יג.).

קסו אין בור ירא חטא ולא עם־הארץ חסיד. (אב' ב).

קכג) איהו לא חזי וגו' — הוא אינו רואה ומזלו רואה; כלו' פעמים שלבו של אדם מרגיש מה שאינו רואה בעיניו. קכז) את הנולד — מה שעתיד לצאת ממעשיו. קכט) השמח בחלקו —מסתפק במה שיש לו. קלא) איידי דזוטר וגו'— בשביל מעוטו יאבד. קלב) איכא דניחא וגו' — יש מי שרוצה יותר בחומץ ואינו רוצה ביין. קלג) מפגיע — מין שרץ. קלד) בכפיפה אחת — בקופה אחת, במקום אחד. קלה) ולא לו — בשביל אחרים. קמ) מעמיד עצמו — בסכנה. קמב) משטה — מהתל. קמו) נוקף— נוגף. קמח) אין אדם נתפס — אין תופסין ודנין אותו על דבורו בשעת צערו. קנד) אין אומרין בקרו נמל וגו' — כלו' אין מבקרין בהמה טמאה לקרבן אלא כשרה. קנז) אין אזל גופא וגו' — אם הלך לו הגוף מה מועיל הראש? קנח) אין אזל רישא וגו' —אם הלך לו הראש מה מועיל הגוף? קסא) אין אנו אחראים וגו' — אין אחריותם של הרמאים עלינו. קסב) אין אפטרופוס וגו' — כלו' אין איש יכול לומר על עצמו שהוא יעמוד בפני היצר בעניני עריות. קסג) אין ארי נוהם וגו' — על פי רוב חוטאים מרוב טובה. קסו) בור — איש ריק מתורה.

קסז אין בן־דוד בא אלא בדור שכֻּלו זכאי או כֻלו חַיָּב. (סנה׳ צח.).

קסח אין בן־דוד בא עד שתכלה פרוטה מן הכיס. (שם צז.).

קסט אין בנות ישראל הפקר. (יבמ׳ קז.).

קע אין בנים בלא סמנים. (שם יג.).

קעא אין בעל הנס מכיר בנִסו. (עפ״י נדה לא.).

קעב אין בשר המת מרגיש באִזְמֵל. (שבת יג: ; ירוש׳ תענ׳ ג).

קעג אין גוזרין גְזֵרה על הצבור אלא אם כן רוב צבור יכולים לעמוד בה. (ב״ק עט:).

קעד אין דבר טוב יוצא מתוך מריבה. (שמ״ר ל).

קעה אין דוחין נפש מפני נפש. (אהל׳ ז).

קעו אין האילן נעקר אלא בבן־מינו ואין הבשר מבאיש אלא מתוכו. (תדא״ר כט).

קעז אין הבור מתמלא מחוליָתו. (בר׳ ג:).

קעח אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין. (ב״מ מב.).

קעט אין החוטא נִשְׂכָּר. (שבוע׳ ט).

קפ אין הנִדון דומה לִרְאָיָה. (פס׳ טו.).

קפא אין הקדוש־ברוך־הוא בא בטְרוניָא עם בריותיו. (ע״ז ג.).

קפב אין הקב״ה מְקַפֵּחַ אפילו שכר שיחה נאה. (נז׳ כג:).

קפג אין הקב״ה מְקַפֵּחַ שכר כל בריה. (ב״ק לח.).

קפד אין הקב״ה נותן חכמה אלא למי שיֵש בו חכמה. (בר׳ נה.).

קפה אין הקומץ משַׂביע את הארי. (שם ג.).

קפו אין הקללה שוכנת במקום ברכה. (תנח׳ נח).

קפז אין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה. (ירוש׳ שבת ב; ב״ר צא).

קפח אין וְלָאו וְרַפְיָא בִּיְדֵיה. (שבת קיג.).

קפט אין זה יְלוּד־אשה. (נדה יג.).

קצ אין חָבוּשׁ מתיר עצמו מבית־האסורים. (בר׳ ה:).

קצא אין חכמה לאשה אלא בפֶּלֶךְ. (יומא סו:).

קצב אין חלום בלא דברים בטלים. (בר׳ נה.).

קצג אין חמור נוֹהֵק אלא מתוך קְפִיפָה של חרובים. (ירוש׳ סוף יומא).

קצד אין יצר־הרע מהלך לצדדין אלא באמצע פלַטְיָא. (ב״ר כב).

קצה אין יצה״ר מצוי בבית־הקברות. (ירוש׳ סוף קיד׳).

קצו אין יצה״ר שולט אלא במה שעיניו רואות. (סוטה ח.).

קצז אין יצה״ר שולט במלאכים. (ב״ר מח).

קצח אין כל האצבעות שוות. (פס׳ קיב:).

קצט אין כל הלחות שוות. (נד׳ סו.).

ר אין „לא ראינו" ראיה. (זב׳ קג.).

רא אין לו לדַיָּן אלא מה שעיניו רואות. (סנה׳ ו:).

רב אין לך אדם אוהב את בן־אומנותו. (ב״ר לב).

רג אין לך אדם בלא יִסורים. (שם צב).

רד אין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום. (אב׳ ד).

רה אין לך כלי שמחזיק ברכה יותר מן השלום. (ירוש׳ בר׳ ב).

רו אין לך עסק בנסתרות. (חג׳ יג.).

רז אין לך צרה באה לאדם שאין לאחרים בה רֶוַח. (ב״ר לח).

רח אין לך שִׁבּוּשׁ גדול מזה. (ר״ה ל:).

רט אין לְמֵדים מן הכְּלָלות אפילו מקום שנאמר בו חוץ. (עיר׳ כז.).

רי אין למֵדים משעת הדחק. (ירוש׳ סוכה ג).

ריא אין מביאין ראיה מן השוטים. (שבת קד:).

ריב אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית־המקדש. (שבת קיט:).

ריג אין מוקדם ומאוחר בתורה. (פס׳ ו:).

ריד אין מזכירין מעשה נסים. (בר׳ ס.).

קסז) בן דוד — משיח. קעב) באזמל — בסכין ההותך בו. קעו) בבן מינו — על ידי שנותנין עץ בגרזן לבית יד. קעז) מחוליתו — מחולית עפרו שהופרין מתוכו. קעח) הסמוי מן העין — הנעלם. קעט) נשכר — משתכר, מרויח. קפ) הנדון — הדבר שדנין בו. קפא) בטרוניא — בתלונה ובעלילה. קפג) מקפח — עושק. קפז) מקטרג — משטין. קצא) אין ולאו וגו׳ — הדבר רפה בידו ואינו ברור לפניו ומשיב הן ולאו כאחד. קצ) חבוש — אסור בבית־האסורים. קצא) בפלך — כלו׳ בטוויה. קצג) אין חמור נוהק וגו׳ — עי׳ לעיל קס״ג. קצד) פלטיא — רחוב. רד) שאין לו שעה — של גדולה. רח) שבוש — שגיאה. ריד) אין מזכירין —

רטו אין מזל לישראל. (שבת קנו.).

רטז אין מורזין אלא למוזרו. (מכות כג.).

ריז אין מחזיקין ידי עוברי עברה. (שבוע׳ ה).

ריח אין מטריחין את הצבור יותר מדאי. (תענ׳ יד.).

ריט אין מעוט אחר מעוט אלא לרבות. (ב״ב יד.).

רכ אין מלאך אחד עושה שתי שליחות. (ב״ר נ).

רכא אין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא. (בר׳ מח:).

רכב אין מסיחין בסעודה. (תענ׳ ה.).

רכג אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחריו. (יומא כב.).

רכד אין מערבין שמחה בשמחה. (מו״ק ח.).

רכה אין מקרא יוצא מידי פשוטו. (שבת סג.).

רכו אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו. (בר׳ נה).

רכז אין מרחמין בדין. (כת׳ פד.).

רכח אין מרצין לו לאדם בשעת כעסו. (בר׳ ז.).

רכט אין משגיחין בבת־קול. (בר׳ נב).

רל אין משיבין את הארי לאחר מיתה. (גיט׳ פג.).

רלא אין משיבין לאחר מעשה. (ר״ה כט:).

רלב אין משנין ממנהג המדינה. (תוס׳ כת׳ ו).

רלג אין נותנין פרצה לפני הכשר, וכל־שכן לפני הגנב. (תנח׳ וישלח).

רלד אין נכנסין בכלי־זין לבית־המדרש. (סנה׳ פב.).

רלה אין ספק מוציא מידי ודאי. (יבמ׳ יט:).

רלו אין סומכין על הנס. (פס׳ סד.).

רלז אין סכין מתחדדת אלא בירך חברתה. (ב״ר סט).

רלח אין עברה מכבה תורה (סוטה כא.).

רלט אין עונשין אלא אם כן מזהירין. (סנה׳ נו.).

רמ אין עני אלא בדעת. (נד׳ מא.).

רמא אין עניות במקום עשירות. (שבת קב:).

רמב אין ערוד ממית, אלא החטא ממית. (בר׳ לג.).

רמג אין קטא קטא שיחור, ואין אובד מרגלי. (ירוש׳ תרומ׳ ח)

רמד אין קטיגור נעשה סניגור. (בר׳ נט.).

רמה אין קללה במקום ברכה. (ב״ר לו).

רמו אין קרוב רואה את הנגעים. (זב׳ קא.).

רמז אין רבוי אחר רבוי אלא למעט. (פס׳ כג.).

רמח אין רוח חכמים נוחה הימנו. (תוס׳ ב״מ ג).

רמט אין שוטה נפגע. (שבת יג:).

רנ אין שועל מת בעפר פירו. (ירוש׳ כת׳ ג).

רנא אין שליח לדבר עברה. (ב״ק נא.).

רנב אין שמחה כמתנת לאדם. (תנח׳ שמיני).

רנג אין שני זרזירים ישנים על דף אחד. (ב״ר עה).

רנד אין שני מלאכים עושים שליחות אחת. (שם נ).

רנה אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד. (סנה׳ פט.).

רנו אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו. (כת׳ קיא.)

רנז אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו. (שם סב:).

רנח אינו דומה מתבייש מעצמו למתבייש מאחרים. (תענ׳ טו:).

רנט אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחת. (חג׳ ט:).

רס אינו דומה שמיעה לראיה. (עפ״י מכיל׳ יתרו)

רסא איני יודע מה אתה סח. (שבוע׳ מט).

רסב אנש בתר חמריה אזל. (ב״מ לב.).

כלו׳ אין מביאין ראיה מהם. רטו) אין מזל לישראל — אינם תלויים במזל. ריט) אין מעוט וגו׳ — כשבאים בתורה שני מעוטים (מלות שהוראתן למעט, כגון: אך, רק) זה אחר זה, הכוונה לרבות ולא למעט. רכא) כמלוא נימא — כמלוא השערה. רכג) פרנס — מנהיג. קופה של שרצים — כלו׳ פסול במשפחת. רכו) אין מראין וגו׳ — בחלום. מהרהורי — ממחשבות. רכט) בבת קול — מן השמים. רל) אין משיבין — אין מקשין על. רלז) אין סכין וגו׳ — כלו׳ הלמוד בחבורה מחדד את השכל. רמג) אין קטא וגו׳ — אם ירויח ירוית פחם (כלו׳ דבר מועט) ואם יפסיד יפסיד מרגליות (דבר יקר). רמו) אין קרוב — כהן. רואה את הנגעים — לענין טומאה וטהרה. רמז) אין רבוי וגו׳ — כשנאמרו בתורה שתי מלות שהוראתן רבוי (כגון: אף, גם) זו אחר זו הכוונה למעט. רמט) נפגע — מרגיש. רנ) בעפר פירו — בעפר חורו, במאורתו, שהוא בקי במוצאיו ומובאיו ואינו ניצוד; וכן דבר שאדם רגיל ובקי בו אינו נכשל בו. רנג) זרזירים — מיני עורבים, שאין שלום ביניהם. רנה) בסגנון — בצורת לשון. רסא) סח — מדבר. רסב) אינש בתר וגו׳ —

רסג אִית דְּיָדַע לְמֶחְרָו וְלָא יָדַע לְמִקְדַּח; בְּרַם אֲנָא הֲוֵינָא חָרוֹזָא וַאֲנָא הֲוֵינָא קָדוֹחָא. (שהש"ר יז).

רסד אֲכֵף יַמָּא אַסְנָא בְּרָאתָא. (פס' ד.).

רסה אל יִפָּטֵר אדם מחברו אלא מתוך דבר הלכה, שמתוך כך זוכרהו. (בר' לא.).

רסו אל יפתח אדם פיו לשטן. (שם יט.).

רסז אל ירבו כמותך בישראל. (שבת לא.).

רסח אל ישַנה אדם מאומנות אבותיו. (ערכ' טז:).

רסט אל ישנה אדם מן המנהג. (ב"מ פו:).

רע אל תאמין בעצמך עד יום מותך. (אב' ב).

רעא אל תבשל בקדרה שבשל בה חברך. (פס' קיב:).

רעב אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו. (אב' ב).

רעג אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מַפליג לכל דבר. (שם ד).

רעד אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך ואל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך. (מג' טו.).

רעה אל תהי שוטה בחרוזים. (חול' צה:).

רעו אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו. (אב' ד).

רעז אל תפרוש מן הצבור. (שם ב).

רעח אל תרבה שיחה עם האשה. (שם א).

רעט אל תְּרַצֶּה את חברך בשעת כעסו. (שם ד).

רפ אל תִּתְיָאֵשׁ מן הפורענות. (שם א).

רפא אֵלּוּ וָאֵלּוּ דברי אלהים חיים. (עיר' יג:).

רפב אַלְיָה וקוץ בה. (ר"ה יז.).

רפג אלמלא מוֹרָאָהּ של מלכות איש את רעהו חיים בלעו. (אב' ג).

רפד אַלְקַפְּתָא נַקְטַן הֲיָהָא אֲתֵי לַהּ לִיְדֵי. (זב' צו:).

רפה אם אין אדם חורש בימות החמה מה יאכל בימות הגשמים? (מד' משלי ו).

רפו אם אין אדם מכין בערב שבת מה יאכל בשבת? (שם).

רפז אם אין אני לי מי לי? וכשאני לעצמי מה אני? (אב' א).

רפח אם אין נדיים אין תְּיָשִׁים. (ירוש' סנה' י).

רפט אם אין דעה הבדלה מִנַּיִן? (שם בר' ה).

רצ אם אין כרם אין סְיָג, אם אין צאן אין רועה. (מכיל' בא).

רצא אם אין נביאים הם בני נביאים הם. (פס' סו.).

רצב אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח. (אב' ג).

רצג אם אין תורה אין דרך ארץ, אם אין דרך־ארץ אין תורה. (שם).

רצד אם אמר לו: טול קֵיסָם מבין עיניך, אמר לו: טול קורה מבין עיניך! (ב"ב טו:).

אדם הולך אחר חמורו. רסג) אית דידע וגו' — יש שיודע לחרוז (מרגליות) ואינו יודע לקדוח (לנקוב), אבל אני הייתי חורז ואני הייתי קודח. רסד) אכיף ימא וגו' — על שפת הים הסנה ברוש; כך היה אדם שדר בשפת הים משתבח במקומו, שאפילו הסנאים שם כברושים במקומות אחרים, שתן מקום על יושביו. רסה) יפטר — יפרד. רסו) אל יפתח אדם וגו' — שלא יתלה קללה בעצמו, שמא יגרום דבורו להביאה על עצמו. רע) אל תאמין בעצמך — בצדקתך. רעא) אל תבשל וגו' — כלו' אל תקח אשה שהיתה אשת חברך. רעב) אל תדין את חברך — לכף חובה. רעג) מפליג — מרחיק, שלא תאמר על שום דבר: אי אפשר לו שיבוא. רעד) הדיוט — אדם פשוט. רעה) אל תהי שוטה וגו' — במקומו בתלמוד נאמר לענין הלכה בחרוזי־דגים, ומשתמשין בו דרך לגלוג על כותבי שירים גרועים בחרוזים. רעו) בקנקן — בכד. רעז) אל תפרוש — אל תבדל. רפ) אל תתיאש וגו' — כלו' אל תבטח ביותר שלא יבוא עליך עונש. רפא) אלו ואלו — דברי בעלי מחלוקת בתורה. רפב) אליה וקוץ בה — האליה שמנה אבל יש בה קוץ; והנמשל לדבר טוב שיש בו קצת רע. רפד) אלקפתא וגו' — השר אחז בי וריחו בא לידי; כלו' נתבשמתי ממנו. והנמשל לאדם שמתגאה בקרבתו של אדם גדול. רפז) אם אין אני וגו' — אם אין אני טורח בשביל עצמי, מי יטרח בשבילי? וכשאני לעצמי וגו' — וכשאני משתדל בשביל עצמי בלבד, מה אני — מה כחי ומה תועלת בי? רפח) אם אין נדיים וגו' — כלו' אם אין קטנים אין גדולים. רפט) הבדלה מנין? — שבלא דעה אין להבחין בין דבר לחברו. רצב) קמח — כלו' מזונות. רצה) טול קיסם — חסר שבב קטן של עץ; כלו' עבירה קטנה. קורה — כלו' עבירה גדולה.

רצה אם אמר לך חד: „אוּדְנָךְ דַּחֲמַר" לָא תֵּיחוּשׁ,
תְּרֵין — עֲבִיד לָךְ פְּרוּמְבְּיָא. (ב"ר מה).

רצו אם אני כאן הכל כאן. (סוכה ג.).

רצז אם באנו לכתוב אין אנו מספיקין. (שבת יג:).

רצח אם בארזים נפלה שלהבת—מה יעשו אזובי־קיר?
לוִיתן בחכה הועלה — מה יעשו דגי־רקק?
(מו"ק כה:).

רצט אם בטלת מן התורה יש לך בְּטֵלִים הרבה
כנגדם. (אב' ד).

ש אם בנערותך לא חפצתם איך תשיגם בזקנותך.
(אדר"נ כד).

שא אם בעיניך הוא מַקְרוּלְפְּרוֹס — בעינינו נַנָּס.
(ילק"ש ירמיה).

שב אם בקשת לֵחנק הִתָּלֵה באילן גדול. (פס' קיב.).

שג אם ברור לך הדבר כבקר—אמרהו, ואם לאו
אל תאמרהו. (סנה' ז:).

שד אם הלכה נקבל, ואם לדין יש תשובה.
(יבמ' עו:).

שה אם התחלת במצוה הֱוֵי גומר אותה. (תנח' עקב).

שו אם חכמה אין כאן — זקנה אין כאן? (בר' לט.).

שז אם יאמר לך אדם: יגעתי ולא מצאתי — אל
תאמין, לא יגעתי ומצאתי— אל תאמין, יגעתי
ומצאתי — תאמין. (מג' ו:).

שח אם כן — אין לדבר סוף. (ב"מ כח:).

שט אם כן מה הפסיד הרמאי. (ב"מ ג.).

שי אם כן מצינו חוטא נשכר. (יבמ' צב:).

שיא אם כן נתת דבריך לשיעורין. (שבת לה.).

שיב אם לא עכשו — אימתי? (אב' א).

שיג אם עם־הארץ הוא חסיד —אל תָּדוּר בשכונתו.
(שבת סג.).

שיד אם פגע בך מְנֻוָּל זה משכהו לבית־המדרש.
(סוכה נב).

שטו אם קָרִית לא שָׁנִית ואם שנית לא שִׁלַּשְׁתָּ.
(בר' ה.).

שטז אם תעזבני יום —יוֹמַיִם אעזבך. (ירוש' סוף בר';
ספרי עקב).

שיז אמור מעט ועשה הרבה. (אב' א)

שיח אמרו לְפָעְלָא טָבָא: יְיַשֵּׁר כחך! (שמו"ר כ).

שיט אִמְּסַר עָלְמָא בִּידָא דְטִפְּשָׁאֵי. (סנה' מו:).

שכ אֲנָא לָא חִילֵק יָדַעְנָא וְלָא בִילֵק יָדַעְנָא.(חול' יט.).

שכא אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומר לי:
מן השמים ירחמו. (ע"ז יח.).

שכב אני מביא לכם ראיה מן התורה ואתם מביאים
לי ראיה מן השוטים. (נד' ל:).

שכג אֲנַן בְּדִידָן וְאִינְהוּ בְּדִידְהוּ. (בר' ח.).

שכד אנחה שוברת חצי גופו של אדם. (שם נח:).

שכה אָסָא דְקָאֵי בֵּינֵי חִלְפֵי אָסָא שְׁמֵיהּ וְאָסָא קָרוּ
לֵיהּ. (סנה' מד.).

שכו אָסְיָא, אַסִּי חֲגַרְתָּךְ. (לק"ט בר').

שכז אָסְיָא דְּמַגָּן — מַגָּן שָׁוֵי. (ב"ק פה.).

שכח אָסְיָא רַחִיקָא עֵינָא עֲוִירָא. (שם).

שכט אִסְתְּרָא בְּלָגִינָא „קִישׁ־קִישׁ" קָרְיָא. (ב"מ פה:).

של אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם
אל ימנע עצמו מן הרחמים. (בר' י.).

רצה) אם אמר לך וגו' — אם אמר לך אחד: אזנך של חמור (כלו' שוטה אתה) אל תחוש; שנים— עשה לך רסן. רצח) דגי רקק—דגים קטנים שבאגם. רצט) **יש לך בטלים הרבה** —יזדמנו לך הרבה דברים שיבטלו אותך. ש) **לא חפצתם** — דברי תורה. שא) מקרולפוס —גדול בקומה ביותר. ננס — קטן בקומה. שיא) נתת דבריך לשעורין —כלו' שאין מדה קבועה בדבריך. שיד) מנוול זה—יצר־הרע. לבית־המדרש —כלו' לתורה. שטז) אם תעזבני יום —את התורה. שיח) לפעלא טבא — למי שעושה מעשה טוב. יישר — יחזק. שיט) אמסר עלמא וגו' — נמסר עולם בידי הטפשים. שכ) אנא לא חילק וגו' — **אני איני יודע לא** את חילק ולא את בילק (חילק ובילק שמות סתם הם). שכג) אנן בדידן וגו' — **אנו בשלנו והם בשלהם.** שכה) אסא דקאי וגו' — הדס העומד בין הקוצים הדס שמו והדם קוראין לו. **שכו) אסיא, אסי חגרתך** — רופא, רפא את פסחותך; כלו' רפא עצמך תחלה. שכז) אסיא דמגן וגו' — **רופא של חנם שוה חנם; כלו'** אין רפואתו שוה כלום. שכח) אסיא רחיקא וגו' —**רופא** מרחוק עין עורת; **כלו, הוא כמוכה בעורון. וי"מ:** רפואה מרחוק מביאה את החולה לידי עוורון. שכט) אסתרא וגו' —**אסתרא (שם מטבע) בלגין (בבקבוק ריק)** משמיע קיש־קיש; כלו' איש בער שיודע דבר חכמה מכריז עליה ומשתבח בה.

שלא אפילו כל הרוחות שבעולם באות ומנשבות בו אין מזיזות אותו ממקומו. (יומא כא.).

שלב אפילו עופות מכירין בצרי־העין. (סוטה לח.).

שלג אפילו צִפּוֹרָא קְלִילָא מִבַּלְעֲדֵי שְׁמַיָּא לָא מִתְצַדְיָא. (ירוש' שבוע' ט).

שלד אפילו קַל שֶׁבְּקַלִּים ונתמנה פַּרְנָס על הצבור הריהו כְּאַבִּיר שבאבירים. (ר"ה כה:).

שלה אפילו ריקָנים שבך — מלאים מצוות כרמון. (בר' נז.).

שלו אפילו רֵיש גַּרְגוּתָא מִן שְׁמַיָּא מַנּוּ לֵיהּ. (שם נח.).

שלז אפילו שִׂיחַת חולין של תלמידי־חכמים צריכה תלמוד. (ע"ז יט.).

שלח אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? (חול' ס:).

שלט אַרְבְּעָה לְצַלָּא, אַרְבְּעָה לְצַלְּלָא. (ב"ב ה.).

שם אַרְבַּעַתְּ לֵיהּ אַרְיָא אַמִּצְרָא. (ב"ק קיד.).

שמא אֲרִי אַבְרַחְתִּי לך ממצרא. (ב"מ קח:).

שמב ארי שאמרת נעשה שועל. (ב"ק קיז.).

שמג ארי שבחבורה. (שבת קיא.).

שמד אַרְיָא קְטִילָא קְטַלְתְּ. (שהש"ר ג).

שמה אַרְכְּבֵיהּ אַתְּרֵי רַכְשֵׁי. (ב"ב קנג.).

שמו אשה כלי־זַיְנָהּ עליה. (יבמ' קטו:).

שמז אשה צרה עיניה באורחים. (ב"מ פז.).

שמח אשת חבר הריהי כחבר. (ע"ז לט.).

שמט אשת לסטים כלסטים. (ירוש' כת' ב).

שנ אשתו כגופו דָּמְיָא. (מנח' צג:).

שנא אשרי אדם שיש לו יתד להתלות בו. (ירוש' תענ' ד).

שנב אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים. (ר"ה כה:).

שנג אשרי ילדותנו שלא בִיְּשָׁה את זקנותנו. (סוכה נג.).

שנד אשרי תלמיד שרבו מודה לו. (בר' לב.).

שנה אִשְׁתְּרֵי חַד חַבְלָא — אשתרי תְּרֵין חַבְלֵי. (ויק"ר יד).

שנו אִתְּבְּרַת לֵיהּ — פּוּק עַמְרֵיהּ. (יומא כ:).

שנז אתה תופס החבל בשני ראשים! (ב"ר לט).

שנח אתמול אפרוח ועכשו ביצה! (שם לז).

שנט אַתְּרְתֵּי תְּלָת גַּנָּבָא לָא מִקְטַל. (סנה' ז.).

שס אִתְּתָא בַּהֲדֵי שׁוּתָא פִּלְכָּא. (מג' יד:).

שסא אִתְּתָךְ גּוּצָא גְּחִין וּלְחִישׁ לָהּ. (ב"מ נט.).

שלא) מנשבות בו — באילן. שלג) **אפילו צפורא וגו' — אפילו** צפור קלה **אינה ניצודת** בלא גזירת שמים. שלד) קל שבקלים — איש נקלה ביותר. פרנס — מנהיג. **על הצבור — על הקהל. כאביר** שבאבירים — כלו' כגדול וחשוב ביותר. שלה) ריקנים שבך — ריקים שבישראל. **כרמון** — שמלא גרעינים. שלו) אפילו ריש וגו' — **אפילו ראש הבורות** (הממונה על מימי הבארות שבעיר, **והיא** התמנות קטנה) מתמנה מן השמים; כלו' שחייבים בכבודו. שלז) שיחת חולין — דברים פשוטים. שלט) ארבעה **לצלא** וגו' — ארבעה לעור **וארבעה לעורות**; כלו' עבוד עור גדול ועבוד עור קטן עולים במחיר אחד. שם) ארבעת ליה וגו' — הרבצת לו אריה על הגבול; כלו' נתת לו מכשול לשכן. שמא) ארי אברחתי וגו' — הברחתי את הארי מן הגבול; כלו' הסירותי את השכן הרע. שמב) ארי שאמרת וגו' — כלו' מי שאמרת עליו שהוא אדם גדול נמצא קטן. שמד) אריא קטילא וגו' — אריה הרוג הרגת. שמה) ארכביה וגו' — הרכיבו על שני רכשים; כלו' נתן בדבר יפוי כח בכפול. שמו) **כלי זינה — אברי** האשה. שמח) חבר — תלמיד־חכם. שמט) לסטים — גזלן. שנה) אשתרי וגו' — **הותר חבל אחד, הותרו** שני חבלים; כלו' בהתרת חבל אחד ממילא ניתר החבל השני הקשור בו. שנו) **אתברת וגו' — נשברת לו** נפץ (נקה) את צמרו; כלו' הנשבר לחברו חייב לעשות כל מלאכה שנותנין **לו. שנז) בשני ראשים —** בשני הקצוות. שנט) אתרתי תלת וגו' — על שנים שלשה (חטאים) הגנב **לא נהרג, אבל סופו להריגה.** **שס)** אתתא בהדי וגו' — האשה עם השיחה פלך; האשה מדברת וטווה בפלך בבת־אחת, **כלו' יודעת להטות** את דבורה לטובתה כדרך שהיא מטה את הפלך בטוויה. שסא) **אתתך נוצא וגו' — אשתך נמוכה שחה ולחש לה; כלו'** אם קטנה היא בקומה כפוף את קומתך לדבר אליה **ולשאול בעצתה.**

ב.

שסב **בא ונפשפש בהלכות, כדי שלא יעלו חלודה.** (ספרי האזינו).

שסג **בָּא לְהָרְגְךָ—השכם להרגו.** (סנה' עב.).

שסד **בא לְטַהֵר מְסַיְעִין אותו, בא לְטַמֵּא פותחין לו.** (שבת קד.).

שסה **בא לכלל כעס בא לכלל טעות.** (ספרי מטות).

שסו **בְּאַתְרָא דְמָרֵי־בֵיתָא תָלֵא זַיְנֵהּ כּוּלְבָּא רָעֲיָא קוּלְתֵיהּ תָלֵא.** (ב"מ פד:).

שסז **בנדים שבשל בהם קדרה לרבו אל ימזוג בהם כוס לרבו.** (שבת סא.).

שסח **בְּדִיל רַבָּה אָכֵל תַּלְמִידָא.** (יומא עה:).

שסט **בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו.** (מכ' ז:).

שע **בְּהָא נַחְתִינַן, בְּהָא סָלְקִינַן.** (פס' פז:).

שעא **בַּהֲדֵי הוּצָא לָקְיָא כַּרְבָּא.** (ב"ק צב:).

שעב **בַּהֲדֵי כַּבְשֵׁי דְרַחֲמָנָא למה לך?** (בר' י.).

שעג **בּוּצִין בּוּצִין מִקְטַפֵּיהּ יְדִיעַ.** (שם מח.).

שעד **בּוּצִינָא טַב מִקְרָא.** (סוכה נו.).

שעה **בור ששתית ממנו אל תזרוק בו אבן.** (תנה"ק מטות).

שעו **בזמן שהַחַלָּש מלמעלה הוא נוצח את הגבור מלמטה.** (תנח' ויקרא).

שעז **בזמן שהרועה תועה, הצאן תועין אחריו.** (פדר"א מ).

שעח **בַּחֲבֶרְתָּהּ וְלָא בְסִילְתָא.** (יבמ' סג.).

שעט **בַּחֲקַל דְּאִית בֵּיהּ אִיזְגוֹדִין לָא תֵימַר מִלֵּי דְמִסְטֵירִין.** (ב"ר עד).

שפ **בָטֵל העיקר, בטלה הטפלה.** (כלים יט).

שפא **בַטָּלָה מביאה לידי שִׁעֲמוּם.** (כת' נט.).

שפב **בַּיָּא תוֹתָבָא מִפְּנֵי מָארֵא־בֵיתָא!** (ויק"ר יז).

שפג. **בין הרועה והזאב נבקע השה.** (תנח' וארא).

שפד **בין זכאי בין חייב — לידי מוֹמֵי לָא תֵיעוּל.** (ירוש' שבוע' ו).

שפה **בין חַיְּתָא לִמְחַבַּלְתָּא אֲזַל בְּרָא דַעֲלוּבְתָא.** (ב"ר ס).

שפו **בֵּין מְדִידָה וּבֵין לָא מְדִידָה מִתְגַּלְגֶּלֶת בַּת־קַבְרַיָּא.** (אס"ר ב).

שפז **בֵּין קַנְיָא לְאוּרְבְנָא שֻׁוִילְנָאי מַאי בָּעֵי.** (סנה' פב:).

שפח **ביצה בת מֵימַר שירה היא?** (חול' סד:).

שפט **בֵּירָא דִשְׁתֵית מִנֵּהּ לָא תִשְׁדֵי בֵהּ קָלָא.** (ב"ק צב:).

שצ **בִּישׁ גַּדָּא וּטְמִיעַ מַזָּלָא.** (קה"ר א).

שצא **בית־דין הולכין אצל בירה, או בירה הולכת אצל בית־דין?** (ב"ק צ:).

שצב **„בֵּיתוֹ" — זו אשתו.** (יומא ב.).

שסב) **ונפשפש** —נחפש. **שלא יעלו חלודה** —שלא יתעפשו. שסד) **מסייעין לו** — **מן השמים.** שסו) **באתרא דמרי ביתא וגו'** — במקום שבעל־הבית תולה כלי־זינו שם **הרועה** הנקלה תולה את כדו שסח) **בדיל רבה וגו'** — בזכות הרב היה אוכל התלמיד. שע) **בהא נחתינן וגו'** — **בזה אנו יורדים ובזה אנו עולים**; כלו' **הרי בזה אנו עסוקים.** שעא) בהדי הוצא וגו' —עם הקוץ **לוקה הכרוב**; כלו' הצדיק נענש **בשביל הרשע שכנו.** שעב) בהדי כבשי וגו'—מה לך עם סודותיו של הקב"ה? כלו' אין לך עסק בנסתרות. שעג) **בוצין וגו'** — כל קשואים מאבם (מראשית צמיחתם) ידועים (ניכרים). שעד) **בוצינא טב וגו'** — **הקשוא (שהוא קטן)** טוב מדלעת. שעה) בור ששתית וגו' — כלו' אל תהי כפוי טובה. שעח) **בחברתה וגו'** —**בחברתה ולא בקוץ**; כלו' האשה נפגעת יותר מקנאתה בחברתה משהיא **נפגעת** מן הקוץ. שעט) **בחקל דאית וגו'** —**בשדה שיש בו הרים** אל תדבר דברי סודות, שאזנים להרים. שפא) **שעמום** —שממון. שפג) **בייא תותבא וגו'** —**אוי כשגר**־תושב מגרש את אדון הבית! שפד) בין זכאי וגו' —**בין שאתה זכאי ובין שאתה חייב**; **לידי מומי לא תיעול**— לא תכנס לשבועה. שפה) בין חייתא וגו' — **בין המילדת והיולדת** הלך (אבד) **בן העלובה. שפו) בין מדידה** וגו' — בין משלה (מנוצות שלה) **ובין לא משלה מתקשטת** בת קבריא (מין עוף **ממיני העורבים). שפז)** בין קניא וגו'— מה לשווילנאי (שם אשה) **בין קנים** וערבי נחל, שאין **דרכה להיות שם. ובוודאי** לשם עבירה הלכה. שפח) ביצה מימר שירה —**יכולה לומר שירה?** שפט) בירא **וגו' — עי' סי' שע"ה. ביש גדא וגו'** — רע מזל. שצא) בירה — מגדל.

שצג בָּכֵי לֵיהּ לְמַר וְלָא יָדַע, אַחוּכֵי לְמַר וְלָא יָדַע, וַי לֵיהּ לְמַר דְלָא יָדַע בֵּין טָב לְבִישׁ. (סנה' קג.).

שצד בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו. (שם קה:).

שצה „בַּל תַּשְׁחִית" דְגוּפָא עָדִיף. (שבת קמ:).

שצו בלילה היא גחלת יוקדת, ובבוקר אינה אלא תולעת. (פסיק"ר לג).

שצז במדה שאדם מודד מודדין לו. (סוטה ה:).

שצח במופלא ממך אל תדרוש. (חג' יג.).

שצט במזונותי אתה מסתכל ובמצודתי אי אתה מסתכל. (ילק"ש קהלת).

ת בְּמִפְתַּח בָּבֵי מִטְרָא – בַּר חַמְרָא, מוֹךְ שַׂקָּךְ וּגְנֵי! (תענ' ו:).

תא במקום גילה שם תהא רעדה. (כר' ל:).

תב במקום שאין אנשים השתדל להיות איש. (אב' ב).

תג במקום שבעלי־תשובה עומדים צדיקים גמורים אין יכולים לעמוד. (בר' לד:).

תד במקום שהלסטים מְקַפֵּחַ שם הוא נתלה. (תנח' תצוה).

תה בְּמָתָא שְׁמָאִי, בְּלָא מָתָא תּוֹתְבָאִי. (שבת קמה:).

תו בן־חכם כחצי חכם. (פדר"א כט).

תז בן־נח נהרג על פחות משוה פרוטה. (עיר' סב).

תח בן סורר ומורה נדון על שם סופו. (סנה' עא.).

תט בנות ישראל נאות הן אלא שהעניות מְנַוְּלָתָן. (נדה סו.).

תי בני אדם דומין לעשבי השדה, הללו נוצצים והללו נובלים. (עיר' נד.).

תיא בני בנים הרי הם כבנים. (יבמ' סב:).

תיב בעל אֲבֵדָה מְחַזֵּר על אבדתו. (קיד' ב:).

תיג בעל־הבית יודע באיזה מקום הפקיד כליו. (תדא"ר י).

תיד בעל הנבֵלה מְטַפֵּל בנבלתו. (מכיל' משפטים).

תטו בעל הקורה טוֹעֵן בעוביה. (ב"ר מב).

תטז בעל הקורה יִכָּנֵס בעוביה של קורה. (בר' סד.).

תיז בְּעִקְּבוֹת מְשִׁיחָא חֻצְפָּא יִסְגֵּא. (סוטה מט:).

תיח בִּקְדֵרָה שֶׁבִּשְּׁלוּ—בה נתבשלו. (שם יא.).

תיט בָּקִי בחדרי תורה. (קיד' י:).

תכ בקעה מצא – וגָדַר בה גָּדֵר. (עיר' ו:).

תכא בקש יעקב לישב בשלוה קפץ עליו רוגזו של יוסף. (ב"ר פד; רש"י).

תכב בַּר־בֵּי־רַב דְחַד יוֹמָא. (חג' ה:).

תכג בַּר בְּרָךְ קִירָא לְזַבֵּן וְאַתְּ לָא תִצְטַעַר. (סנה' צה.).

תכד בַּר מְיַחֵם תַּנּוּרָא, בַּר מְלַחֵךְ פִּינְכֵי, בַּר מְרַקֵּד בֵּי־כוּבֵי. (פס' מט).

שצג) בכי ליה למר וגו' —בוכה ולא ידע, שוחק ולא ידע, אוי לו לאדם שאינו יודע בין טוב לרע. שצה) בל תשחית וגו' — האסור של השחתת הגוף גדול משל השחתת ממון. שצו) גחלת יוקדת — מין תולעת שמאירה בלילה כגחלת. שצח) במופלא — בנעלם. שצט) במזונותי וגו' — כך אומר העוף שנתון בכלוב לחבירו שנתקנא בו על מזונותיו המוכנים לו מיד בעליו. ת) במפתח בבי וגו'—אם בפתיחת הדלתות גשם, חמר, קפל שקך וישן; כלו' אם יצא החמר בבוקר מפתח ביתו להביא תבואה וראה גשמים יורדים ישוב וישכב לישון, מפני שהתבואה תהיה בזול ולא ישתכר. תג) במקום שבעלי תשובה עומדים—בעולם־הבא. תד) שהלסטים מקפח —שהגזלן הורג. תה) במתא שמאי וגו' —בעיר—שמי, שלא בעיר־שמלתי; כלו' האדם במקום מושבו מכובד בשביל שמו הטוב, ושלא במקומו מכבדין אותו לפי מלבושיו. תז) בן נח — נכרי. על פחות משוה פרוטה —של גזילה. תח) נדון על שם סופו — התורה החמירה ענשו מפני שסופו להעשות רוצח. תט) מנוולתן — מגנה את יפין. תיד) מטפל — עוסק. תטו) טוען בעוביה — בשמעבירין קורה ממקום למקום בעל הקורה בעצמו נושא אותה בחלקה העב והכבד ביותר; כלו' מי שהדבר נוגע אליו טורח בו יותר מאחרים. תטז) בעל הקורה וגו' — כנ"ל. תיז) בעקבות וגו' — בעקבות המשיח (לפני בואו) תרבה העזות. תיח) בקדרה שבשלו וגו' —כלו' מה שחשבו לעשות לאחרים נעשה להם. תיט) בקי— יודע ומכיר היטב. תכ) בקעה מצא—כלו' מקום פרוץ. תכב) בר בי רב וגו' — תלמיד של יום אחד. תכג) בר ברך וגו' — בן בנך ימכור שעוה ואתה לא תצטער; כלו' אין לך לדאוג למה שיהא אחריך. תכד) בר מיחם וגו' —מחמם תנורים, מלקק קערות, מרקד בבתי משתה; וכולם שמות של גנאי לאנשים ריקים ופוחזים והולכי בטל.

תכה בְּרָא כַּרְעָא דַאֲבוּהִ. (עפ"י עור' ע:).

תכו בְּרָא מְזַכֶּה אַבָּא. (סנה' קד.).

תכז בְּרֹאשׁ כָּל אַסְוָן אֲנָא חֲמַר. (ב"ב נח:):

תכח בָּרוּךְ המקום שֶׁהֲרָגוֹ. (שבת יג:).

תכט ברוך שֶׁפְּטָרַנִי מֵעָנְשׁוֹ שֶׁל זֶה. (ב"ר סג).

תל בְּרִי וְשֶׁמָּא — בָּרִי עֲדִיף. (כת' יב:).

תלא ברית כרותה לו [לְפַשְׁפֵּשׁ] שכל המוללו מריח בו. (נדה נח.).

תלב ברית כרותה לשפתים. (מו"ק יח.).

תלג ברכת הבית בְּרֻבּוֹ. (כת' קג.).

תלד בשביל שאני זָכַר הפסדתי ? (שם קה.).

תלה בשה"י פה"י. (מג' יג:).

תלו בְּשׁוּק סַמְיָא צָוְחִין לַעֲוִירָא סַגִּי־נְהוֹר. (ב"ר ל).

תלז בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך ומשלך יתנו לך. (יומא לח:).

תלח בשעה שאינה לא מןהיוםולא מןהלילה.(מג'צט:).

תלט בִּשְׁעַת אֶבְלָא אֶבְלָא. בִּשְׁעַת חֶדְוָתָא חֶדְוָתָא. (ב"ר כז).

תמ בשעת המכנסים פַּזֵּר. בשעת המפזרים כנס. (בר' סג.).

תמא בִּשְׁעַת עָקְתָא נִדְרָא. בִּשְׁעַת רְוָחָא שְׁמָטֵי. (תנח' וישלח).

תמב בשר־ודם היום כאן ומחר בקבר. (בר' כח:).

תמג בשר־ודם היום עודנו ומחר איננו. (ירוש' סנה' ו).

תמד בשר־ודם — מתנתו מעוטה וחרפתה מרובה. (שם בר' ד).

תמה בַּת דִּינָא — בָּטֵל דִּינָא. (סנה' צה.).

תמו בת לאביה מַטְמוֹנֶת שׁוא. (שם ק:).

תמז בַּת שִׁתִּין כְּבַת שֵׁית לְקָל טַבְלָא רָהֲטָא. (מו"ק ט:).

תמח בת תחלה סמן יפה לבנים. (ב"ב קמא.).

תמט בתחלה אורח ואחר־כך נעשה בעל־הבית. (ב"ר כב).

תנ בתך בָּגְרָה— שַׁחְרֵר עבדך ותן לה. (פס' קיג.).

תנא בָּתַר גַּנָּבָא גְּנוֹב וְטַעֲמָא טְעִים. (בר' ה:).

תנב בָּתַר מָרֵי נִכְסֵי צִיבָא מְשִׁיךְ. (ב"ק צג.).

תנג בָּתַר עַנְיָא אָזְלָא עַנְיוּתָא. (שם).

תנד בָּתַר רֵישָׁא גּוּפָא אָזֵל. (עיר' מא.).

תנה בְּתַרֵין גּוּרְיָן קְטִילוּ לְאַרְיֵה. (סנה' צה.).

תכה) ברא כרעא וגו' —הבן רגל אביו; בלו' דומה לאביו. תכו) ברא מזכה וגו' — הבן מזכה את אביו. תכז) בראש כל אסוון וגו' — בראש כל הרפואות אני יין; כלו' היין הוא הטוב שברפואות. תכח) ברוך המקום וגו' — כך אומרים על רשע שמת. תל) ברי ושמא — ודאי וספק. ברי עדיף — כלו' תופסין את הודאי. תלא) לפשפש — רמש עוקץ שריחו רע (וואנץ). המוללו —הממעכו באצבעות. תלב) ברית כרותה לשפתים —שמתקיים מה שאדם מוציא מפיו. תלג) ברובה —כרוב בני אדם בבית, שעוזרים זה את זה. תלה) בשה"י פה"י—ב„שבת היום", „פסח היום"; ואומרין כך על מי שמשתמט מן המלאכה שהוא עוסק „בשה"י פה"י". תלו) בשוק סמייא וגו' —בשוק של סומים (עוורים) קוראין לעוור סגי־נהור (מאור עינים). תלז) בשמך. . . ובמקומך —הראויים לך. תלח) לא מן היום וגו' —בין השמשות. תלט) בשעת אבלא וגו' — בשעת אבל אבל, בשעת חדוה חדוה; כלו' לכל זמן ואין מערבין צער בשמחה. תמ) בשעת המכנסים וגו' — כלו' כשממעטין לעסוק בתורה פזר את תורתך. תמא) בשעת עקתא וגו'— בשעת צרה נדר, בשעת רווחה שמיטה; כלו' בשבאה צרה על האדם הוא נודר נדרים וכשירווח לו הוא משתמט מלקיים את נדריו. תמה) בת דינא וגו' —לן הדין בטל הדין; כלו' אם הלין בי"ד את הדין מתחילין למחר כבוקר לבררו מראשיתו. תמו) מטמונת — אוצר. תמז) בת שתין וגו' — (אשה) בת ששים כבת שש רצה לקול התוף; שהנשים להוטות אחר זמרה ומחול. תמח) בת תחלה —אם נולדת לאדם בת תחלה. תמט) בתחלה אורח וגו' —על יצר־הרע נאמר. תנ) בגרה — גדלה בשנים. שחרר — הוצא לחופש. תנא) בתר גנבא וגו' — אחרי הגנב גנוב וטעום טעם; כלו' הגונב מן הגנב אף הוא טועם טעם גניבה. תנב) בתר מרי נכסי וגו' — אחר בעל נכסים משוך עצים; כלו' התחבר לבעל נכסים ושרתהו, שתגיע לך מזה טובה. תנג) בתר עניא וגו' —אחר העני הולכת העניות. תנד) בתר רישא וגו' — אחר הראש הולך הגוף; כלו' הכל הולך אחר הראש. תנה) בתרין גוריין וגו' —בשני כלבים הרגו את הארי; כלו' אפילו

תנו גְּבִיל לְתוֹרָא, גְּבִיל לְתוֹרֵי. (ב"מ סט.).

תנז גַּבְרָא אַגַּבְרָא קָרְמִית? (עור' פב.).

תנח גַּבְרָא גִּבָּרִין קְטִיל דָּגֵי. (סנה' קז).

תנט גַּבְרָא דְטָרְקֵיהּ לְגַלֵּיהּ וְאָבְדֵיהּ לְמִפְתְּחֵיהּ. (שם קיג.).

תס גַּבְרָא דְנָשֵׁי קַטְלוּהוּ לָא דִינָא וְלָא דַיָּנָא. (ב"מ צז.).

תסא גַּבְרָא דְרָחֵיצְנָא עֲלֵיהּ אַרְיֵהּ לְגוּוְיָא וְקָם. (סנה' ז.).

תסב גַּבְרָא רַבָּא אָמַר מִלְּתָא, לָא תְחַיְּכוּ עֲלָהּ. (בר' יט.).

תסג גַּבְרֵי בָּעֵי חַיֵּי, נְשֵׁי לָא בָּעֵי חַיֵּי? (קיד' לד.).

תסד גַּבְשׁוּשִׁית קטנה דומה עליו כהרי־הרים. (שבת קנב.).

תסה גדול הַמְעַשֶּׂה יותר מן העושה. (ב"ב יט.).

תסו גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא־שמים. (בר' ח.).

תסז גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה. (סוטה לא.).

תסח גדול כְּבוד הבריות, שדוחה „לא־תעשה" שבתורה. (בר' יט:).

תסט גדול מְצֻוֶּה ועושה ממי שאינו מְצֻוֶּה ועושה. (קיד' לא.).

תע גדול מֵרַבָּן שמו. (תוס' עדיות ג).

תעא גדולה אונאת דברים מאונאת ממון. (ב"מ נח:).

תעב גדולה גמילות־חסדים יותר מן הצדקה. (סוכה מט:).

תעג גדולה הכנסת־אורחים מהקבלת פני שכינה. (שבת קכז.).

תעד גדולה לְגִימָה, שמקרבת את הרחוקים. (סנה' קג:).

תעה גדולה מלאכה, שמחממת את בעליה. (גיט' סז:).

תעו גדולה מלאכה, שמכבדת את בעליה. (נדה מט:).

תעז גדולה עבֵרה לשמה כמצוה שלא לשמה. (נז' כג.).

תעח גדולה פרנסה יותר מן הגאולה. (שו"ט פ).

תעט גדולה שמושה [של תורה] יותר מלמודה. (ברי ז:).

תפ גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם. (חול' ז:).

תפא גדיים שהנחת נעשו תְיָשִׁים בעלי־קרנים. (בר' סג.).

תפב גּוֹד אוֹ אָגוֹד. (ב"ב יג.).

תפג גודרין את הגדור ופורצין את הפרוץ. (תנח' וישב).

תפד גּוּזְמָא קָתָנֵי. (ביצה ד.).

גבור אינו יכול לעמוד בפני רבים. תנו) גביל לתורא וגו' — בלול (מספוא) לשור, בלול לשורים; כלו' באותו טורח שאתה מגבל מספוא לפני שור אחד אתה יכול לגבל לפני שנים. תנז) גברא אגברא וגו' — מקשה אתה מאדם על חברו? תנח) גברא גיברין וגו' — דאגה הורגת גבור שבגבורים. תנט) גברא דטרקיה וגו' — אדם שנעל את דלתו ואבד לו מפתחו. תס) גברא דנשי וגו' — אדם שהרגוהו נשים אין דין ואין דיין; כלו' דמו בראשו. תסא) גברא דרחיצנא וגו' — אדם שבטחתי בו הרים אגרופו ועמד (עלי להכותני). תסד) גברא רבא וגו' — אדם גדול אמר דבר אל תשחק עליו. תסג) גברי בעי וגו' — הגברים צריכים חיים ונשים אינן צריכות חיים? תסד) גבשושית — תל עפר קטן. דומה עליו — על הזקן. תסה) המעשה — המביא את אחרים לידי צדקה. תסז) העושה מאהבה — העושה מצוה מאהבת הקב"ה. תסח) שדוחה לא תעשה — שמותר לעבור על מצות לא־תעשה משום כבוד הבריות. תסט) מצווה ועושה — מי שמקיים דבר מפני שנצטוה לעשותו. תע) גדול מרבן שמו — אלו מן הראשונים שקרואים בשמם בלבד גדולים מאלו שנקראים בשם „רבן". תעא) גדולה אונאת וגו' — גדול ענשו של המצער את חבירו בדברים. תעד) לגימה — סעודה. תעז) עבירה לשמה — לשם מצוה. תפא) גדיים שהנחת — כלו' הצעירים. תפב) גוד או אגוד — משוך או אמשוך; כלו' קנה או מכור, כך אומר לחבירו שותף שרוצה לחלוק; תפד) גוזמא וגו' — פעמים שהתנא שונה לשון של גוזמא והפלגה.

תפה גּוּמְרָא דְלָא כָּוְיָא בְּשַׁעְתָּהּ לָא כָּוְיָא. (ירוש' מע"ש ה).

תפו גּוּר טַב מִכֶּלֶב בִּישׁ לָא תְּרַבֵּי. (מג' יא:).

תפז גְּזֵרָה עֲבִידָא דְּבָטְלָה. (כת' ג:).

תפח גַּחֶלֶת כַּמָּה דְּשָׁבֵק לָהּ מַעֲמְיָא עָמְיָא וְאָזְלָה. (ב"ק ט:).

תפט גחלת – נפח בה וּבָעֲרָה, רקק בה וְכָבְתָה. (ויק"ר לג).

תצ גִּיּוֹרָא–עַד עַשְׂרָא דָּרֵי לָא תִּבְזֵי אֲרַמָּאָה קַמֵּהּ (סנה' צד.).

תצא גַּיְפָא בְּחִזּוּרִין וּמְפַלְגָא לְבִישֵׁי. (תנח' ראה).

תצב גִּירָא בְּעֵינָא דְשִׂטְנָא. (קיד' ל.).

תצג גִּירָאָה בְּגִירֵיהּ מִקְטַל, מִדְּוִיל יְדֵיהּ מִשְׁתַּלֵּם. (פס' כח.).

תצד גִּלְגּוּל מְחִלּוֹת. (כת' קיא.).

תצה גלגל הוא שחוזר בעולם. (ויק"ר לד).

תצו גַּלֵּה סודך לאחד מאלף. (יבמ' סג:).

תצז גלות מכפרת על הכל. (סנה' לז:).

תצח גוֹלְיָרִין מִתְגָּרִים במלחמה ונבורים מנצחים. (בר' נג:).

תצט גם זו לטובה. (תעני' כא.).

ד גְּמִירֵי, דְּמֵיהַב יָהֲבֵי, מִישְׁקַל לָא שָׁקְלֵי. (שם כה.).

דא גְּמִירֵי, טָבָא לָא הָוֵי בִּישָׁא. (בר' כט.).

דב גַּמְלָא אָזְלָא לְמִבְעֵי קַרְנֵי, אוּדְנֵי דַּהֲווֹ לֵיהּ גַּזְיָן מִנֵּיהּ. (סנה' קו.).

דג גַּמְלָא בְּמָדַי אַקַּבָּא רָקְדָא–הָא קַבָּא וְהָא גַּמְלָא וְהָא מָדַי וְלָא רָקְדָא. (יבמ' מה.).

דד גְּמָרָא גְמוֹר, זְמִירְתָּא תְּהֵא. (שבת קיג.).

דה גְּנַאי הוּא לַאֲרִי שֶׁיִּבְכֶּה לִפְנֵי שׁוּעָל. (תדא"ר יז)

דו גַּנָּבָא אַפּוּם מַחְתַּרְתָּא רַחֲמָנָא קָרְיָא. (בר' סג.)

דז גר שנתגייר כקטן שנולד דָּמֵי. (יבמ' כב.)

דח גַּרְגֶּרֶת מכלה את הזהב. (ויק"ר יח).

דט גַּרְמָא דְנָפַל בְּחוּלְקָךְ בֵּין טָב בֵּין בִּישׁ גָּרְרֵיהּ. (א"ב דב"ס).

די גַּרְעֵיהּ לַאֲרַמָּאָה וּשְׁפַר לֵיהּ–אַתְלֵי לֵיהּ נוּרָא בְּדִקְנֵיהּ וְלָא שָׂבַעַתְּ חוּכָא מִנֵּיהּ. (סנה' צו:).

ד.

דיא דְּאָגַר גִּנָּא אָכֵל צִפֳּרִין, דְּאָגַר גִּנִּין צִפֳּרִין אָכְלִין לֵיהּ. (ויק"ר ג).

דיב דְּאָזֵיל מִבֵּי־דִינָא שְׁקִיל גְּלִימָא לִיזַמֵּר זְמַר וְלֵיזֵל בְּאוֹרְחָא. (סנה' ז.).

תפה) גומרא וגו' —גחלת שאינה בוערת בזמנה לא תבער. תפז) עבידא דבטלה —עשויה להבטל. תפח) גחלת כמה וגו' — גחלת כשמניחין אותה הולכת ועוממת. תצ) גיורא וגו' — גר עד עשרה דורות לא תבזה ארמי (נכרי) לפניו. תצא) גייפא וגו' — מנאפת בתפוחים (באתנן של תפוחים) וחולקת (אתננה) לחולים. תצב) גירא וגו' — חץ בעיני השטן; מי שמתגרה בשטן אומר לו כך. תצג) גיראה וגו' — החצץ (עושה חצים) נהרג בחצו; מפועל ידיו ישולם לו. תצד) גלגול מחלות —הגלגול שעתידין הסתים להתגלגל לא"י במערות עפר תחת הקרקע. תצה) גלגל וגו' — המזל והעושר אינם קבועים ועומדים במקום אחד. תצח) גולירין — אנשי הצבא הפשוטים. ד) גמירי דמיהב וגו' — מקובלנו שנותנין (מן השמים) אבל לא נוטלין (בחזרה). דא) גמירי, טבא וגו' — מקובלנו, הטוב לא יהיה רע. דב) גמלא אזלא וגו' — הגמל הלך לבקש קרנים, ואזניו שהיו לו נכרתו ממנו. דג) גמלא במדי וגו' —הגמל רוקד במדי על הקב, הרי קב והרי גמל והרי מדי ואינו רוקד; כלו' הרוצה לשקר ירחיק עדותו. דד) גמרא וגו' —למוד תלמוד ויהא לך לזמר; כך אומרים לתלמיד שוטה שלומד ואינו מבין. דו) גנבא וגו' — גנב על פי מחתרת קורא לשמים; כלו' מתפלל שתעלה בידו גנבתו. דז) דמי — דומה. דח) גרגרת וגו' — כלו' זוללות מכלה את הממון. דט) גרמא דנפל וגו' — עצם שנפלה בחלקך בין טובה ובין רעה גרמנה; כלו' שמח בחלקך. די) גרעתיה וגו' — גלחת את הארמי (הנכרי) ויפה בעיניו, האחז אש בזקנו ולא תשבע ממנו שחוק; כלו' לגלג בו במה שאתה יכול. דיא) דאגר וגו' —השוכר גן (אחד) אוכל צפרים, השוכר גנים צפרים אוכלים אותו; כלו' מרבה נכסים מרבה הפסד, שאי אפשר לו לטפל בהם כראוי. דיב) דאזל מבי וגו' — מי שהולך מבית־דין מחוסר בגד (שנטלו ממנו בחובו) יזמר זמר וילך לדרכו; כלו' יקבל עליו את הדין:

דיג דְּאִיכָּא בְּאַרְעָא לָא יָדַעְתְּ, דְּאִיכָּא בְּרָקִיעַ יָדַעְתְּ? (סנה׳ לט).

דיד דְּאָכֵל אַלְיָתָא טְשִׁי בְּעֲלִיתָא; דְּאָכֵל קְקוּלֵי אַקִּיקְלָא דְּמָתָא שָׁכֵב. (פס׳ קיד).

דטו דְּאָכֵל הָדָא קוֹרָא יִלְקֵי בְּהָדָא קִילָא. (ויק״ר טו).

דטז דְּאָכֵל מִן חַבְרֵהּ בָּהֵית מִסְתַּכָּלָא בֵּהּ. (ירוש׳ ערלה א).

דיז דְּאִשְׁתַּמֵּשׁ בְּתָגָא חָלֵף. (אב׳ א).

דיח דבור כמעשה. (שבת קיט:).

דיט דבורה זו דִּבְשָׁה מתוק ועוקצה מר – הַדבשה לבעלה ועוקצה לאחרים. (דב״ר א; שו״ט א).

דכ דְּבִישׁ לֵיהּ בְּהָא מָתָא וְלָא אָזֵיל לְמָתָא אָחֳרִיתָא [הריהו מן הצועקין ואינם נענין]. (ב״מ עה:).

דכא דָּבָר אחד לדור ואין שני דְבָרִים לדור. (סנה׳ ח.).

דכב דָּבָר הכתוב בהוֶה. (ב״ק נד:).

דכג דָּבָר המסור ללב. (קיד׳ לב.).

דכד דבר המתקבל על הלב. (מג׳ טז:).

דכה דבר ולא חצי דבר. (ב״ק ע:).

דכו דבר זה אסור לאמרו בפני עם־הארץ. (מנח׳ צט:).

דכז דבר זה צריך רַבִּי. (מו״ק טז.).

דכח דבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו. (סוטה לה:).

דכט דבר שנחבט עליו אותו זקן בא זה והושיטו ל[...] בקנה. (ב״ר ע).

דל דברה תורה כלשון בני אדם. (בר׳ לא.).

דלא דברה תורה לשון הֲבַאי. (חול׳ צ:).

דלב דברו חכמים בלשון נקיה. (סנה׳ סח:).

דלג דברי הרב ודברי התלמיד–דברי מי שומעין [...] (קיד׳ מב:

דלד דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים [...] (ג״ט׳ נב.

דלה דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקו[...] אחר. (ירוש׳ ר״ה ג).

דלו דברים בְּגוֹ. (כת׳ קיא.).

דלז דברים שבלב אינם דברים. (קיד׳ מט:).

דלח דברים שעומדים ברומו של עולם. (בר׳ ו:).

דלט דְּדָא בֵהּ כֹּלָּא בֵהּ, דְּלָא דָא בֵהּ מַה בֵּהּ. (נד׳ מא.)

דמ דומה כמו שמונח בקוּפְסָא. (יומא עה:).

דמא דומה כמי שכְּפָאוֹ שד. (נדה כ:).

דמב דוּק בְּכַכֵּי וְתַשְׁכַּח בְּנִגְרֵי. (שבת קנב.).

דמג דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו. (סנה׳ לה:)

דמד דור לפי פַּרְנָס. (ערכ׳ יז.).

דמה דְּזְקִיף לֵיהּ זְקִיפָא בְּדִיוּתְקֵיהּ לָא תֵימָא לֵי[...] זְקִיף בִּנִּיתָא. (ב״מ נט:; ילק״ש משפטים).

דמו דחה אבן אחר הנופל. (קיד׳ כ:).

דיג) **דאיכא בארעא וגו׳** — מה שיש בארץ אין אתה יודע, ותדע מה שיש ברקיע? דיד) **דאכ[...]**
אליתא וגו׳ — אוכל אליה (סעודה שמנה) נחבא בעלייה (מפני בעלי חובותיו), והאוכל ירק שוכב ע[...]
אשפות העיר (במקום גלוי ואינו מתירא משום אדם). „אליתא–עליתא״—לשון נופל על לשון. דטו) **דאכ[...]**
הדא וגו׳ —האוכל קוֹר זה (קליפה רכה של ענף תמר ילקה בשבט זה (שממנו נתפצלה הקליפה); כלו׳ הרע[...]
בעצמה מייסרת את העושה אותה. דטז) **דאכיל מן חבריה וגו׳**— האוכל משל חבירו מתבייש להסתכל ב[...]
דיז) **דאשתמש וגו׳** -- המשתמש בכתר (של תורה) חולף מן העולם. דכ) **דביש ליה וגו׳** — מי שר[...]
לו בעיר זו ואינו הולך לעיר אחרת. דכא) **דבר** — מנהיג. דכב) **בהוה** —במה שמצוי ושכיח. דכז) **צרין[...]**
רבי — צריך לשאול עליו את הרב. דכט) **שנחבט** — שנתקשה ונתייגע. **בקנה** — כלו׳ בדרך קלה
דלא) **לשון הבאי** — דברי גוזמא והפלגה. דלד) **לא מעלים וגו׳** — כלו׳ אין בהם ממש
דלו) **דברים בגו** — כוונה מיוחדת יש בתוך דבר זה. דלח) **דברים שעומדים וגו׳** — כלו׳ חשובים ביותר
דלט) **דדא ביה וגו׳** —מי שיש בו זו (דעת) הכל בו, מי שאין בו זו מה יש בו? דמ) **בקופסא** — בארג[...]
דמא) **שכפאו** --- שהכריחו. דמב) **דוק בככי וגו׳** — טחון בשנים ותמצא (כח) בפסיעות הרגלים; כלו[...]
אכילה נותנת כח בגוף. דמד) **פרנס** — מנהיג. דמה) **דזקיף וגו׳** — מי שיש לו תלוי במשפחתו אל תאמ[...]
לו תלה את הדג; שלא להזכירו גנאי משפחתו. דמו) **דחה אבן וגו׳** — כלו׳ הוסיף לו מכשול.

דמז דחיתי את אויבי בקש. (חול' כז:).

דמח דַּיָּהּ לצרה בשעתה. (בר' ט:).

דמט דַּיּוֹ לָבֹא מִן הַדִּין לִהְיוֹת כְּנִדּוֹן. (ב"ק כה:).

דנ דיו לעבד שיהא כרבו. (בר' נח:).

דנא דין של פרוטה—כדין של מאה מנה. (סנה' ח.).

דנב דִּינָא דְמַלְכוּתָא דִּינָא. (ב"ב נר.).

דנג דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים מרחיבים דעתו של אדם. (בר' נז:).

דנד דְּכָאֵב לֵהּ כְּאֵבָא אֵזֵל לְבֵי־אָסְיָא. (ב"ק מו:).

דנה דַּלְיוּהָ לִרְטִיבָא רַפְסָא לֵהּ בִּרְכָּתֵהּ. (עיר' מו:).

דנו דלת הננעלת לא במהרה תִּפָּתֵחַ. (ב"ק פ:).

דנז „דָּמִים" — תַּרְתֵּי מַשְׁמַע. (מג' יד:).

דנח דְּמַלְפָא תַכְלֵי לָא בָהֲתָא. (כת' סב.).

דנט דְּנָכֵית לֵהּ חִוְיָא, חַבְלָא מַדְחִיל לֵהּ. (קה"ר ז).

דס דְּנָפַח בְּכָסֵהּ לָא צָחֵי. (סנה' ק:).

דסא דְּנָפֵק מִינָךְ טַעְמָא מַלְּפָךְ. (יבמ' סג.).

דסב דְּנַפְסָא גַבְרָהּ, תִּקְרְיֵהּ בְּסִפֵּי בָבָא וְתֵיתִיב. (כת' עה.).

דסג דְּסָיֵיר נִכְסֵהּ כָּל יוֹמָא מַשְׁכַּח אַסְתֵּירָא. (חול' קה.).

דסד דע מאין באת. (אב' ג).

דסה דע מה למעלה ממך. (שם ב).

דסו דע מה שתשיב לאפיקורוס. (שם).

דסז דַּעֲלָךְ סְנֵי לְחַבְרָךְ לָא תַעֲבֵיד. (שבת לא.).

דסח דֵּעָה קנית — מה חסרת? דֵּעָה חסרת — מה קנית? (ויק"ר א).

דסט דִּצְרִיךְ לְנוּרָא יַפִּיחַ בָּהּ. (מר"ש ט).

דע דקדוקי עניות מעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו. (עיר' מא:).

דעא דְּקוּלְסָא גַבְרָא לָא בָעְיָא טְלוּפְחֵי לְקִדְרָא. (יבמ' קיח:).

דעב דְּקָפֵיד — קָפְדֵי בַהֲדֵיהּ. (פס' קי:).

דעג דְּרָגֵישׁ לֵהּ — יְמַלֵּל. (ב"ר לב).

דעד דְּרוֹשׁ וקבל שָׂכָר. (סוטה מד.).

דעה דרך ארוכה וקצרה; דרך קצרה וארוכה. (עיר' נג.).

דעו דרך־ארץ קדמה לתורה. (תדא"ר א; ויק"ר ט).

דעז דרך המלך אין לו שעור. (ב"ב פ"ו).

דעח דרך התגרין מראין את הפסולת תחלה ואחר כך מראין את השֶׁבַח. (במ"ר טז).

דמז) דחית... בקש—בדבר קל שאין בו ממש. דמח) בשעתה —בשעה שהיא באה, ולא לדאוג עליה מקודם. דמט) דיו לבא וגו' — אם למדין דבר מחברו בדין קל־וחומר די לו לנלמד שיהא דומה לנידון (לדבר שממנו מלמדין) ולא שיהא חמור ממנו. דנ) כרבו — כארונו. דנב) דינא דמלכותא וגו' — דין של מלכות דין. דנד) דכאיב ליה וגו' —מי שכואב לו כאב הולך לרופא. דנה) דליוה לרטיבא וגו' — הרימו עץ לח (שאינו ראוי להסקה) מפני שיש לו צורך במקומו. דנו) דלת הננעלת וגו' —כלו' מי שהורע מזלו אין מיטיבין לו במהרה. דנז) דמים וגו' — דמים משמעו (פירושו) שתים (דם וממון). דנח) דמלפא וגו' — למודת שכול (במיתת בנים) אינה מתיראת עוד. דנט) דנכית ליה וגו' — מי שנשכו נחש, החבל (שדומה לנחש) מפחידו. דס) דנפח וגו' — הנופח בכוסו (ששוהה ואינו שותה מיד) אינו צמא. דסא) דנפק וגו' — היוצא ממך (כלו' בנך) מלמדך עצה. דסב) דנפסא וגו' —מי שבעלה נפץ (מנפץ צמר, והיא אומנות פחותה) קוראתו בסף הבית ויושבת; כלו' מתכבדת בו בפני הכל. דסג) דסייר וגו' — מי שמסייר (מבקר ובודק) את נכסיו בכל יום מוצא אסתירא (מטבע); כלו' מרוית הרבה. דסה) מה למעלה — הקב"ה. דסו) לאפיקורוס — למין, לכופר. דסז) דעלך סני וגו' —מה ששנאוי לך לא תעשה לחברך. דסט) דצריך לנורא וגו' — הצריך לאש נושב בה; כלו' הצריך לדבר יטפל בו. דע) דקדוקי עניות — קושי היסורים של עניות. קונו — הקב"ה. דעא) דקולסא וגו'— מי שבעלה שומר קשואים אינה מבקשת עדשים לקדירה; כלו' די לה בכך שיש לה בעל. דעב) דקפיד וגו' — מי שמקפיד מקפידין עמו. דעג) דרגש ליה וגו' — מי שמרגיש (כאב) ידבר. דעה) דרך ארוכה וגו' — ארוכה במהלך, אבל קצרה שאין בה מכשולים. דעח) התגרין — הסוחרים. הפסולת — הסחורה הגרועה. השבח — הסחורה היפה.

רעט דרכה של אשה מצויה לקלקל. (אס"ר).

רפ דרכו של איש לחזור על אשה, ואין דרכה של אשה לחזור על איש. (קיד' ב:).

רפא דְּרָקֵק לְעֵיל, עַל אַפּוֹי נפל. (קה"ר ז).

רפב דְּשׁוּמְשְׁמָנָא נַבְרָה, כּוּרְסָהּ בֵּי חָרָתָא רְמֵי לָהּ. (יבמ' קיח:).

ה.

רפג הָא אִלְפָא, אַיְתֵי נַהֲרָא. (ירוש' גיט' ז).

רפד הָא בְּהָא תַּלְיָא. (שבת קלה:).

רפה הָא גַּבְרָא וְהָא דִּסְקָא. (קיד' ע:).

רפו הָא סַקָּא, הָא סִלְעָא, הָא סָאתָא – קוּם כּוֹל. (ויק"ר לו).

רפז הָא פְּרַגְמַטְיָא וְהָא פְּרַנְמָטוֹטָא. (פסיק"ר כא).

רפח הָא קוֹרָא, הָא קִלְתָּא, אֲכַלְתּוּן בְּקוֹרָא לְקוֹן בְּקִלְתָּא. (שו"ט כב).

רפט האוכל בשוק הרי זה דומה לכלב. (קיד' מ:).

רצ האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם. (מג' טו.).

רצא האונס שותה בעציצו. (כת' לט.).

רצב הַאי גַּבְרָא בְּהַהוּא פַּחְדָּא נַמֵּי יָתֵב. (סנה' צה:).

רצג הַאי דִּשְׁנָא לְהַאי פַּרְדִּשְׁנָא. (שם צד:).

רצד הַאי עָלְמָא כְּבֵי־הִלּוּלָא דָּמְיָא. (עיר' נד. ; ע"ו).

רצה הַאי תִּגְרָא דָּמְיָא לְצִנּוֹרָא דְּבִדְקָא– כֵּיוָן דְּרָוַח רָוַח. (סנה' ז.).

רצו הבא להרגך – השכם להרגו. (סנה' עב.).

רצז הבא לְטַהֵר – מְסַיְּעִין אותו. (שבת קד.).

רצח הבכיה מכבה גחלי הלב. (פסיק"ז בראשית יג).

רצט הַהֶבְלָא מַפִּיק הַבְלָא. (שבת מא).

ש הָדָא חַקְלָא כַּד הִיא מִתְחַצְדָא בְּלָא עִנְתָּהּ, אֲפִילוּ תִּבְנָא לֵית הוּא טָב. (שהש"ר).

שא הָדָא עוּבַּרְתָּא דְּכַרְמָא דְּלָא אִתְכַּפִּיאַת עַד דְּהִיא רְטִיבָא, כַּד קָשְׁיָא לֵית אַתְּ יָכִיל. (מד' משלי כב).

שב הָדָא תּוֹרְתָא דְּלָא יַלִּיפָא רְדִיָּא בְּעִנְתֵּהּ – מִתְקַשְּׁיָא עֲלֵיהּ בְּסוֹפָא. (שם).

שג הִדַּבֵּק לְשַׁחֲוֵר וְיִשְׁתַּחֲווּ לָךְ. (ספרי דברים).

שד הֶדְיוֹט קופץ בראש. (מג' יב:).

שה הָדֵין עַרְקָא מִן הָדָא מַשְׁכָּא. (תנח' בראשית).

שו הדן את הטפש הוא עצמו נדון. (איכ"ר).

שז הֲדַר בני אדם תורה. (דא"ז י).

שח הֲדַר תורה חכמה. (שם).

שט הֲדַר חכמה ענוה. (שם).

רפא) דרקק לעיל וגו' — הרוקק למעלה אל פניו יפול. רפב) דשומשמנא וכו' — מי שבעלה נמלה (קטן כנמלה) כסאה מוטל בין חורות (שרות); כלו' מתכבדת היא כו אפילו בפני גדולות וחשובות. רפג) הא אלפא וגו' — הרי הספינה, הבא את הנהר. רפד) הא בהא וגו' — זה בזה תלוי. רפה) הא גברא וגו' — הרי האיש והרי שטר הזמנה. רפו) הא סקא וגו' — הרי השק (של תבואה), הרי הסלע (מטבע, דמי התבואה), הרי הסאה (למדידת התבואה) -- עמוד ומדוד; כלו' הכל מוכן, קום עשה אתה את שלך. רפז) הא פרגמטיא וגו' — הרי הסחורה והרי הסוחר. רפח) הא קורא וגו' — הרי הקור (קליפה רכה של דקל שאוכלין אותה) והרי השבט (שהקליפה נקלפה ממנו), אכלתם את הקור תלקו בשבטו; כלו' העונש סמוך לחטא (ועי' סי' רט"ו). רצא) האינס וגו' — מי שאנס בתולה חייב לקחתה לאשה ונמצא שישותה מתוך כד מנוקב שלו, שקשור כל ימי חייו לאשה פגומה. רצב) האי גברא וגו' — אדם זה אף הוא היה יושב באותו פחד; כלו' אף הוא נתון כצרה זו. רצג) האי דשנא וגו' — מתנה זו (נאה) לאדון זה. רצד) האי עלמא וגו' — העולם הזה דומה לבית משתה. רצה) האי תגרא וגו' -- תגרה (מריבה) זו דומה צנור של בדק המים (פריץ מים של נהר), כיון שמתרחב מתרחב; כלו' מריבה כיון שמתחילין בה הולכת ומתגברת. רצז) מסיעין אותו —עוזרין לו מן השמים. רצט) הבלא וגו' —חום מוציא חום. ש) הדא חקלא וגו' — שדה זה כשהוא נקצר שלא בעונתו (בזמנו), אפילו התבן אינו טוב. שא) הדא עוברתא וגו' — זמורה זו של כרם שלא נכפפה כשהיא רטובה, לא תוכל לה כשתתקשה. שב) הדא תורתא וגו'— פרה זו שלא למדה חרישה בעונתה, מתקשה עליו בסוף. שג) הדבק וגו' — התדבק לשר וישתחוו לך. שד) הדיוט — אדם גס. שה) הדין ערקא וגו' —רצועה זו מעור זה.

סי הָדָר מצוה צניעות. (דא"ז י).

סיא הָדְרָא קוּשְׁיָא לְדֻכְתָּא. (כת' ע:).

סיב הדרת פנים זָקָן. (שבת קנב.).

סיג הוּא אָכֵל וַאֲנָא מְשֵׁינָא ? (חול' קז:).

סיד הוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל. (ב"מ פד:).

סטו הוא השטן, הוא יצר־הרע, הוא מלאך־המות. (ב"ב טז.).

סטז הוּא מוֹתִיב לָהּ וְהוּא מְפָרֵק לָהּ (גיט' ו).

סיז הוֹאִיל וְאִדְּחִי — אִדְּחִי. (בר' נא.)

סיח הוֹאִיל וַאֲתָא לְיָדָן נֵימָא בָּהּ מִלְּתָא. (ב"מ טז:).

סיט הואיל והוא רצונה הוא כבודה. (ירוש' פאה א).

סכ הוראת בעל־דין כמאה עדים דָמֵי. (קיד' סה:).

סכא הודה ולא בוש. (זב' קא.).

סכב הֱווּ מתונים בדין. (אב' א).

סכג הֱוֵי דן את כל האדם לכף־זכות. (שם).

סכד הֱוֵי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים.(שם ד).

סכה הֱוֵי מחשב הֶפְסֵד מצוה כנגד שכרה. (שם ב).

סכו הֱוֵי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. (שם א).

סכז הֱוֵי מקבל את כל האדם בשמחה. (שם ג).

סכח הֱוֵי מתאבק בעפר רגלי חכמים והוי שותה בצמא את דבריהם. (שם א).

סכט הֱוֵי מתחמם כנגד אורם של חכמים. (שם ב).

סל הוכיח סופו על תחלתו. (גיט' סו.).

סלא הוסיף נֹפֶךְ מִשֶּׁלוֹ. (קיד' מח:).

סלב הוספת קמח—הוסף מים. (תנח' ראה).

סלג הוראת שעה היתה. (יומא סט:).

סלד הושחרו פניהם כשולי קדרה. (מג' יא.).

סלה הַתּוֹרָה הָרְצוּעָה ? (פסיק' דר"כ ח).

סלו הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה. (נד' פא.

סלז הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אָנְסוֹ.(בר' ח

סלח הזכות יש לה קֶרֶן ויש לה פירות. (קיד' מ.)

סלט החושד בכשרים לוקה בגופו. (שבת צז.).

סמ הֲטִיח דברים כלפי מעלה. (בר' לא:).

סמא היא נַיְמָא וְדִיקוּלָא שָׁפֵל. (סנה' ז.).

סמב הֵיאך יכול החי להכחיש את החי ? (בר' כז:

סמג היום קצר והמלאכה מרובה. (אב' ב).

סמד היוצא מן הטמא טמא והיוצא מן הטהור טהו (בכור' ה.

סמה הֶיזֵּק רְאִיָּה שְׁמֵהּ היזק. (ב"ב ב:).

סמו היזק שאינו נִכָּר לָא שְׁמֵהּ היזק. (גיט' מא.).

סמז הֵיכָא דְעָיֵל יַרְקָא לֵיעוּל בִּשְׂרָא וְכַוְרֵי. (שבת קמ:

סמח הֵיכְמָה דְמַעֲוִילָא עָוֵל עַל פְּלַכְתֵּהּ כֵּן סָלֵק לְ (קה"ר ז

סמט הֵיכְמָה דְקֻמְקְמָא גָלֵשׁ, עַל גִּיסֵהּ שָׁפֵךְ. (שם ז)

סנ הים נוטל בשפע ונותן בשפע. (עפ"י ויק"ר ד

סנא הכל בחזקת סוּמָא. (ב"ר נג).

סנב הכל בידי שמים, חוץ מיראת שמים. (בר' לג

סנג הכל בידי שמים, חוץ מצנים פחים. (כת' ל.)

סנד הכל הולך אחר הגוף. (מכות יב.).

סנה הכל הולך אחר המעמיד. (שבת טו:).

סנו הכל הולך אחר הָעִקָּר. (פרה ב).

סנז הכל הולך אחר הראש. (פדר"א מב).

סיא) הדרא וגו'— השאלה חוזרת למקומה. סיג) הוא אכל וגו' — הוא אוכל ואני ארחץ (א ידי) ? סטז) הוא מותיב וגו' — הוא משיב והוא מתרץ. סיז) הואיל ואידחי וגו' — כיון שנדחה נדחה סיח) הואיל ואתא וגו' — כיון שבא לידינו נאמר בו דבר. סכט) אורם —אשם. סלא) נופך —אבן טוב סלה) הותרה הרצועה — חפשי הוא ויכול לעשות ברצונו. סלז) מחמת אנסו — מפני אונס של חולי סמ) הטיח וגו' — דבר דברים קשים נגד הקב"ה. סמא) היא ניימא .וגו' — היא (האשה) מנמנמת והכ (שעל ראשה) משתפל ונופל; כלו' בעצלותה יהרם הבית. סמה) היזק ראיה — ההיזק של הבטת הש לתוך חצר חברו. שמיה —שמו. סמז) היכא דעייל וגו' — במקום שנכנס ירק יכנס בשר ודגים; כלו' טו לאכול מזונות יפים ממזונות פחותים. סמח) היכמא דמעזילא וגו' — כשם שהטוה טוה על פלכו כך עול לו; כלו' רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו. סעט) היכמה דקומקומא וגו' — בשהקומקום רותח שופך ע צדו; כלו' הכועס מביא רעה לעצמו. סנא) סומא — עוור. סנה) אחר המעמיד — אחרי דבר המעמ והמקיים.

סנח הכל יודעים כלה למה נכנסה לחופה. (שבת לג.)

סנט הכל כמנהג המדינה. (סוכה לח.)

סס הכל לבעל המעית. (כת' צה:)

ססא הכל לפי הזמן. (ב"מ מ.)

ססב הכל לפי המבַיש והמתבַיש. (ב"ק פג:)

ססג הכל לפי מה שהוא אדם. (כלים יז)

ססד הכל מן האשה. (ב"ר יז).

ססה הכל מכבדין למי שהשעה עומדת לו. (תנה"ק ויחי)

ססו הכל צָפוי והרשות נתונה. (אב' ג)

ססז הכל צריכין למָרֵי חִטַיָא. (בר' סד.)

ססח הכלבים—אחד נובח וכֻלם מתקבצים ונובחים על חנם. (שמ"ר לא)

ססט הכשר שבטַבָּחים שותפו של עמלק. (קיד' פב.)

סע הלב והעינים הם סרסורים לגוף. (במ"ר י)

סעא הלב יודע אם לעָקל אם לעֲקַלְקַלות. (סנה' כו.)

סעב הַלְוַאי „אותי עזבו ותורתי שמרו". (ירוש' חג' א)

סעג הלך החבל אחר הדלי. (תנח' מקץ)

סעד הֲלָכָה, ואין מורין כן. (ביצה כח:)

סעה הֲלָכָה חמורך, טרפון! (בכור' פ"ד)

סעו הלכה למעשה. (שבת נד.)

סעז הלכה רוַחת בישראל. (חול' נז.)

סעח הִלְכְתָא בָעְיָא צְלוּתָא. (עיר' סה.)

סעט הִלְכְתָא לִמְשִיחָא. (סנה' נא.)

ספ הלעיטהו לרשע וימות. (ב"ק סט.)

ספא המוציא מחברו עליו הראיה. (שם לה.)

ספב המחובר לטמא טמא ולטהור טהור. (שם צב:)

ספג המלבין פני חברו ברבים כאלו שופך דמים. (ב"מ נח)

ספד הממון מעמיד רגליו של בעליו. (קה"ר ו)

ספה המנהג מְבטל את ההלכה. (ירוש' יבמ' יב)

ספו המצפה לשלחן חֲברו חייו אינם חיים. (עפ"י ביצה לב:)

ספז המקום ימלא לך חסרונך. (בר' טז:)

ספח המתחיל במצוה אומרין לו: מְרוק. (ירוש' מג' ב)

ספט המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בַדאי. (קיד' מט.)

סצ הֵן דְלִיסְטָאָה מְקַפֵּח, תַּמָן מִצְטְלֵב. (אס"ר ג)

סצא הנותן מתנה לחברו צריך להודיעו. (שבת י:)

סצב הַנַּח לבעל הגִנה לקַץ את קוציו. (ירוש' מעש' ג)

סצג הנח להם לישראל, אם אין נביאים הם בני נביאים הם. (פס' סו:)

סצד הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. (ביצה ל.)

סצה הניח חיק אמו וחִבק חיק נכריה. (ירוש' מו"ק ג)

סצו הניח מעותיו על קרן הצבי. (כת' קז:)

סצז הנעלבים ואינם עולבים. (שבת פח:)

סצח הַסַּדְרָן קודם לפַלְפְּלָן. (ירוש' הור' ג)

סצט הסתלק מן הספק. (אב' א)

ז העבר רצונך מפני רצון חברך. (דא"ז א)

זא העולם־הזה דומה לפרוזדור בפני העולם־הבא. (אב' ד)

ססב) לפי המבייש וגו' — לפי חשיבותו של זה וזה. ססה) שהשעה עומדת לו —שמזלו משחק לו. ססו) הכל צפוי — מראש ע"י הקב"ה ואעפ"כ „הרשות נתונה" לאדם לבחור דרכו. ססז) למרי חטיא — לבעל החטים. סע) סרסורים לגוף — להביאו לידי עבירה. סעא) הלב יודע וגו' — לבו של אדם יודע אם הוא נוטל עץ בשביל עקל (מין כלי שמוש לבית־הבד) או לעקלקלות, ולשון נופל על לשון הוא; כלו' אם בוונתו לתקן או לקלקל. סעד) הלכה ואין וגו' — כך היא ההלכה ומותר לעשות כך, אבל אין מורין כן לרבים, שלא יזלזלו בדבר. סעה) הלכה חמורך וגו' — הפסדת חמורך. סעז) רווחת — מקובלת ונהוגה. סעח) הלכתא בעיא וגו' —הלכה צריכה צלילות הדעת. סעט) הלכתא למשיחא —הלכה למשיח; כלו' הלכה שאינה צריכה לזמנה אלא לעתיד לבוא. ספא) המוציא מחבירו וגו' — הרוצה להוציא ממון מחזקת בעלים עליו להביא ראיה (עדות). ספג) המלבין —המבייש. ספח) מרוק —גמור. ספט) כצורתו— תרגום מלה במלה. בדאי — משקר. סצ) הן דליסטאי וגו' — במקום שהלסטים מקפח (הורג) שם הוא נתלה. סצב) לקיץ — לכרות. סצו) הניח מעותיו וגו' —כלו' הפקיר ואבד מעותיו. סצח) הסדרן וגו' — היודע לסדר שמועותיו גדול ממי שיודע לפלפל בתורה. סצט) הסתלק — התרחק. זא) לפרוזדור —

זב העוסק במצוה פטור מן המצוה. (סוכה כה:).
זג הפה שאסר הוא הפה שהתיר. (כת׳ יח:).
זד הפוגם את עצמו פוגם משפחתו עמו. (במ״ר כא):
זה הֲפֹךְ בָּהּ וַהֲפֹךְ בָּהּ דְּכֹלָּא בָהּ. (אב׳ ה).
זו הֲפוּךְ בִּנְבֶלְתָּא וְלָא תֵיפוּךְ בְּמִלֵּי. (פס׳ קיג.).
זז הַפּוּכֵי מֶטְרְתָא למה לי? (כת׳ קי).
זח הפורש ממך כפורש מן החיים. (קיד׳ סו:).
זט הפקר בית־דין הפקר. (גיט׳ לו:).
זי הפת והעכברים – מי דרכו ללכת אצל מי?
הוי אומר: העכברים אצל הפת. (ילק״ש קהלת ו).
זיא הפתח שאינו פתוח למצוה פתוח לרופא.
(שהש״ר).
זיב הצועק לְשֶׁעָבַר הרי זה תפלת־שוא. (בר׳ נד.).
זיג הֵצִיץ ונפגע. (חג׳ יד:).
זיד הקדוש־ברוך־הוא גוזר והצדיק מבטל.
(עפ״י מו״ק טז.).
זטו הקב״ה לִבָּא בָּעֵי. (סנה׳ קו:).
זטז הקב״ה מקדים הרטיה ואחר־כך הוא מכה.
(חזית ד).
זיז הראשונים חרשו וזרעו... ואנו – אין לנו פה
לאכול. (ירוש׳ שקל׳ ה).
זיח הרבה ילדות עושה, הרבה יין עושה. (סוטה ז).
זיט הרבה למדתי מרבותי ומחברי יותר מרבותי–
ומתלמידי יותר מכֻּלם. (תענ׳ ז:).

זכ הרבה מעות יש לי ואין לי שֻׁלחני להרצות
(כנה׳ סח
זכא הרבה סַיָּחִים מתו ונעשו עורותיהם שטיחים
גבי אמותיהם. (ב״ר סז).
זכב הרבנות מקברת את בעליה. (פס׳ פז.).
זכג הרהורי עֲבֵרה קשים מעברה. (יומא כט.).
זכד הרוצה לֵחָנֵק יִתָּלֶה באילן גדול. (פס׳ קיב.
זכה הרוצה שֶׁיַּחְכִּים – יעסוק בדיני־ממונות.
(בר׳ סג
זכו הרחק מן הַכָּעוּר ומן הדומה לו. (חול׳ מד.)
זכז הרי זה בא לְלַמֵּד – ונמצא לָמֵד. (פס׳ כה:
זכח הֲרֵי שֻׁלחן והרי בשר והרי סַכִּין –ואין לנו פ
לאכול. (קיד׳ מו.).
זכט הרי שלך לפניך. (ב״ק צד.).
זל הֲרֵינִי כַּפָּרַת משכבו. (קיד׳ לא:).
זלא הִרכיב חגר על גבי סומא. (סנה׳ צא:).
זלב השכור נותן עינו בכוס והחנוני בכיס.
(תנח׳ שמינ
זלג השלום שקול כנגד הכל. (ספרא בחקותי),
זלד השעה משחקת לו. (בר׳ ז:).
זלה הִשְׁפַּלְתִּי זו הגבהתי; הגבהתי זו השפלתי
(שמ״ר מ
זלו התאומים הללו אם חשש אחד בראשו חב
מרגיש. (שם ב).

למסדרון, לחדר הכניסה. זד) הפוגם — הפוסל ומגנה את עצמו ע״י מעשיו. זה) הפוך בה וגו׳ — הפוך ב
והפוך בה (עסוק הרבה בתורה) שהכל בה. זו) הפוך בנבילתא וגו׳ — הפוך בנבילה ולא תהפך בדברי
כלו׳ מוטב לעסוק במלאכה בזויה כהפשטת נבילה מלעסוק בדברים בטלים. זז) הפוכי מטרתא וגו׳
הפיכת המדה למה לי? כלו׳ משאוי נתון בשתי מדות שוות ע״ג בהמה מה תועלת והקלה יש כשמה
משל זו לזו? אלא תעמוד כל אחת במשאה. זט) הפקר וגו׳ — אם הפקיר בי״ד ממון בעלים הרי ה
הפקר. זיא) למצוה — לצדקה לעניים. זיב) לשעבר — על מה שכבר נעשה. זיג) הציץ ונפגע — הב
ולקתה דעתו. זטו) לבא בעי — מבקש כוונת הלב. זטז) הרטיה — תחבושת למכה. זיז) אין לנו פ
לאכול — כלו׳ אין לנו דעת להשתמש במה שהכינו לנו אחרים. זיח) הרבה... עושה — הרבה גור
זכ) שלחני להרצותן — חלפן להחליפן. זכא) הרבה סיחים וגו׳ — כלו׳ הרבה צעירים מתים לפני הזקני
(„סיחים״ — בני סוסים; „שטיחים״ — מרבדים). זכג) הרהורי עבירה — מחשבות זימה. זכד) הרוצ
ליחנק וגו׳ — כלו׳ מי שרוצה שיקבלו דעתו יתמך בדבריו על אדם גדול. זכו) מן הכעור — מדבר
מכוערים. זכז) בא ללמד וגו׳ — בא ללמד על אחרים והוא בעצמו צריך שילמדו עליו. זכח) הרי של
וגו׳ — כלו׳ הכל מוכן ואין אנו יכולים להשתמש. זל) הריני כפרת וגו׳ — כך אומרים על מת שחייב
בכבודו. זלא) חגר ע״ג סומא — פסח ע״ג עוור. זלה) השפלתי וגו׳ — כשאני משפיל את עצמי מגביה
אותי וכשאני מגביה א״ע משפילים אותי. זלו) חשש — כאב.

ולז התורה חסה על ממונם של ישראל. (יומא לט.).
ולח הַתְחָלַתְּ – גְּמוֹר. (ב"ר ט).
ולט התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין. (אב' ד).

ו.

ומ וָא"ו דִכְתִיב אַאוּפְתָא. (חול' טז.).
ומא „וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ"[1] — ברור לו מיתה יפה. (כת' לז:).
ומב וַי לדור שגבוריו יְרוּדִין. (ילק"ש רות).
ומג וַי לָהּ לְאִלְפָא דְאָזְלָה בְּלָא מַכְסָא. (ע"ז י:).
ומד וַי לֵהּ לְמַאן דְּלָא יָדַע בֵּין טָב לְבִישׁ. (סנה' קג.).
ומה וַי מִבֵּיתָא, וַי מִבָּרָא. (מג' טז).
ומו „וָחַי בָּהֶם"[2] — ולא שיָּמוּת בהם. (יומא פה:).
ומז ויהיו עניים בני ביתך. (אב' א).
ומח וכי אומרין לו לאדם: חֲטָא בשביל שֶׁיִּזְכֶּה חברך? (שבת ד.).
ומט וְכִי בְּכְדִי סְפַדוּ סַפְדָּנַיָּא...? (תענ' ה:).
ונ ולא תהא כהֶנֶת כְּפוּנְדְּקִית? (יבמ' קכד.).
ונא ולא תהא תורה שלמה שלנו כשיחה בְּטֵלָה שלכם? (מנח' סה:).
ונב וּלְוַאי שֶׁתְּהֵא בִיאָה כִּיצִיאָה. (סנה' ז.).
ונג וְתוּ לָא מִידֵי. (יבמ' לט.).

ז.

ונד זְבַן וְזַבֵּן — תַּגָּרָא אִקְּרֵי? (ב"מ מ:).
ונה זְבַנְתְּ — קְנֵית, זַבֵּן — אוֹבִיד. (שם נא.).
ונו זה נהנה וזה לא חָסֵר. (ב"ק כ:).
ונז זהירות מביאה לידי זריזות. (ע"ז כ:).
ונח זו ואין צריך לומר זו. (כת' נח.).
ונט זו צריכה לִפְנִים ולִפְנֵי־ולִפְנִים. (ב"מ טז.).
וס זו תורה וזו שכרה? (בר' סא:).
וסא זוּדָאֵי קַלִילָא וְאוֹרְחָא רְחִיקְתָא. (כת' סז:).
וסב זוּזָא כְּזוּזֵי דָמְיָא. (ב"מ עז:).
וסג זוּזָא לַעֲלָלָא לָא שְׁכִיחָא, לְתַלוּתָא שְׁכִיחָא. (חג' ה.).
וסד זונות מְפַרְכְּסוֹת זו את זו — תלמידי־חכמים לא כל־שכן. (שבת לד.).
וסה זִיל קְרִי בֵּי־רַב הוּא. (סנה' לג.).
וסו זְכִין לאדם שלא בפניו. (כת' יא.).
וסז זכר בא לעולם — בא כִּכָּרוֹ עמו. (נדה לא:).
וסח זמן תפלה לְחוּד, זמן תורה לְחוּד. (שבת י.).
וסט זִמְרָא בְּבֵיתָא — חוּרְבָּא בְּסִפָּא. (סוטה מח.).

[1] ויק' י"ט, יח. [2] שם י"ח, ה.

ולט) התקן וגו' — תבין עצמך בחדר המבוא קודם שתבוא לחדר הפנימי. ומ) ואו דכתיב וגו' — אות וא"ו שכתובה על בקעת עץ, שאינה עולה יפה ואינה ניכרת מחמת החריצין והפגימות של הבקעת; כלו' טעם שאינו נכון. ומב) ווי — אוי. ירודין — מושפלים ובזוים. ומג) ווי לה לאילפא וגו' — אוי לה לספינה שהלכה בלא (תשלומי) מכס; כלו' אוי לו למת בלא תשובה. ומד) ווי ליה למאן וגו' — אוי לו למי שאינו יודע בין טוב לרע. ומה) ווי מביתא וגו' — אוי מבפנים ואוי מבחוץ. ומו) וחי בהם — במצות התורה. ולא שימות בהם — שפקוח נפש דוחה מצוות שבתורה. ומט) וכי בכדי וגו' — וכי בחנם ספדו הספדנים? ונ) ולא תהא כהנית וגו' — כלו' וכי הכהנית (בת כהן) אינה חשובה כפונדקית (כבעלת בית מלון)? ונג) ותו לא מידי — ויותר אין כלום. ונד) זבן וגו' — קנה ומכור (לא בשביל ריוח) נקרא סוחר? ונה) זבנת וגו' — קנית (חפץ) מצאת (הרווחת), מכרת — אבדת (הפסדת), שהממון יכלה. ונט) זו צריכה וגו' — כלו' דבר זה צריך עיון מרובה. וסא) זוודאי וגו' — צידתי קלה (מועטת) והדרך רחוקה. וסב) זוזא כזוזי — זוז (אחד) דומה לזוזים (הרבה). וסג) זוזא לעללא וגו' — זוז לתבואה אינו מצוי ולצרה מצוי. וסד) מפרכסות — צובעות ומקשטות. וסה) זיל וגו' — לך וקרא בבית הרב; כלו' אפי' תינוקות של בית רבן יודעין אותו. וסו) זכין וגו' — זוכין בשבילו. וסז) בא ככרו עמו — כלו' הפרנסה מתרבה בבית לפי רוב הבנים. וסח) לחוד — לבד. וסט) זמרא וגו' — זמר בבית חורב בסף; כלו' בית שזמר בתוכו תמיד סופו להחרב.

ןע זְנוּתָא בְּבֵיתָא כִּי קַרְיָא לְשׁוּמְשְׁמֵי. (סוטה ג:).
ןעא זקן אַשְׁמָאִי. (קיד' לב:).
ןעב זקן — זה שקנה חכמה. (שם).
ןעג זקני עם־הארץ כל־זמן שמזקינים דעתם מְטֹרֶפֶת עליהם. (קנים ג).
ןעד זקני תלמידי־חכמים כל־זמן שמזקינים דעתם מתיַשבת עליהם. (שם ; שבת קנב.).
ןעה זרוק חוּטְרָא לַאֲוירָא אַעִקָּרֵיהּ קָאֵי. (ב"ר נג ; תנח' בלק).
ןעו זרוק מטה לאויר לעיקרו נופל. (במ"ר ב).
ןעז זרוק מרה בתלמידים. (כת' קג:).
ןעח זריז וְנִשְׂכָּר. (חול' פב.).
ןעט זריזות מביאה לידי נקיות. (סוטה מט.; ע"ז כ:).
ןפ זריזין מקדימין למצות. (פס' ד.).

ח.

ןפא חבורה ומשפחה דומין לכִפת אבנים, אתה נוטל ממנה אבן אחת וכֻלה מתרועַעַת. (ב"ר ק).
ןפב חֲבַט חֲבָטַךְ דְּהִיא טָבָא לְקִלְטָא. (ירוש' יבמ' ב).
ןפג חביבה מלאכה מזכות אבות. (ב"ר עד).
ןפד חביבה מצוה בשעתה. (פס' סח:).
ןפה חביבין עליך יסורין ? (בר' ה:).
ןפו חֲבַל לספינה שהלכה לה ולא נתנה המכס. (דב"ר ב).
ןפז חֲבַל עַל דְּאָבְדִין וְלָא מִשְׁתַּכְּחִין. (סנה' קיא.).
ןפח חֲבַל עַל דְּלֵית לֵהּ דָּרְתָא וְתַרְעָא לְדָרְתָא עָבֵד. (שבת לא:).
ןפט חַבְרוּתָא כְּלַפֵּי שְׁמַיָּא. (בר' לד.).
ןצ חַבְרָךְ חַבְרָא אִית לֵיהּ וְחַבְרָא דְחַבְרָךְ חַבְרָא אִית לֵיהּ. (כת' קט:).
ןצא חַבְרָךְ מִית–אַשֵׁר, חַבְרָךְ אִתְעַשַׁר–לָא תְּאַשֵׁר. (גיט' ל:).
ןצב חַבְרָךְ קָרְיָךְ חֲמָרָא – אָכְּפָא לְגַבָּךְ מוּשׁ. (ב"ק צב:).
ןצג חַד כְּרֵסָא אִית לֵיהּ, תְּרֵי כְּרֵסֵי לֵית לֵיהּ. (כת' כג.).
ןצד חוּכָא וְאִטְלוּלֵי. (עיר' סח:).
ןצה חומץ בן יין. (ב"מ פג.).
ןצו חומרי המקום שיצא משם וחומרי המקום שהלך לשם. (פס' נ.).
ןצז חֻצְפָּא אֲפִילוּ כְּלַפֵּי שְׁמַיָּא מַהֲנֵי. (סנה' קה.).
ןצח חֻצְפָּא מַלְכוּתָא בְּלָא תָאגָא הִיא. (שם).
ןצט חותמו של הקדוש־ברוך־הוא אמת. (שבת נה.).
ף חזיר פושט טלפיו ואומר : אני טהור. (ב"ר סה).
ףא חֲזִירְתָּא רָעְיָא בַעֲשָׂרָה, וְאִמְּרְתָּא לָא בְּחַד ? (שם מד)
ףב חֲזָקָה על חָבֵר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן. (פס' ט.).

(ןע) זנותא וגו' — זנות בבית כתולעת לשומשמין ; כלו' מהרס ומכלה ברקב. (ןעא) אשמאי — בעל עבירות. (ןעג) מטורפת — מתבלבלת. (ןעה־ו) זרוק חוטרא וגו', זרוק מטה וגו' — כלו' כל דבר נמשך לשרשו. (ןעז) זרוק מרה — הטל קצת אימה. (ןעח) ונשכר — מרויח. (ןפא) מתרועעת — נהרסת. (ןפב) חבט וגו' — הכה מכתך שהיא טובה לקליטה (לקלוט דברי תורה). (ןפו) חבל — אוי ; ועי' סי' ןמג. (ןפז) חבל על דאבדין וגו' — ווי על אלו שאבדו ואינם נמצאים. (ןפח) חבל על דלית וגו' — ווי על זה שאין לו חצר ועושה שער לחצר. (ןפט) חברותא וגו' — כלו' וכי מקילין ראש ונוהגין מנהג חברים בהקב"ה. (ןצ) חברך חברא וגו' — חברך יש לו חבר, וחברו של חברך אף הוא יש לו חבר. (ןצא) חברך מית וגו' — [אם אמרו לך] חברך מת תאמין, חברך נתעשר אל תאמין. (ןצב) חברך קריך וגו' — חברך קרא לך חמור תן אוכף (כר) על גבך. (ןצג) חד כריסא וגו' — כרס (בטן) אחת יש לו, שתי כריסין אין לו. (ןצד) חוכא וגו' — שחוק ולעג. (ןצה) חומץ וגו' — כלו' רע בן טוב. (ןצז) חוצפא אפילו וגו' — עזות מועילה אפילו בנגד שמים. (ןצח) חוצפא מלכותא וגו' — העזות היא מלכות בלא כתר. (ף) טלפיו — פרסותיו ושסועות, שהן סימן טהרה. (ףא) חוירתא וגו' — התזירה רועה בעשרה והכשבה לא באחד ? (ףב) חזקה — סתם חבר — תלמיד־חכם.

חג חזקה, שליח עושה שליחותו. (עיר׳ לא:).
חד חֲטוֹף וֶאֱכוֹל, חֲטוֹף וּשְׁתֵי, דְעָלְמָא דְאָזְלִינַן מִנֵּיהּ כְּהִלּוּלָא דָמֵי. (שם נד.).
חה חִטַּיָא דְקַרְתָּךְ זוּנִין — זְרַע מִנְּהוֹן. (ב״ר נט).
חו חי נושא את עצמו. (שבת צד.).
חז חַיָּב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה. (בר׳ נד.).
חח חיב אדם לומר בִּלְשׁוֹן רַבּוֹ. (עד׳ א).
חט חַיֵּי, בְּנֵי וּמְזוֹנֵי לָא בִזְכוּתָא תַּלְיָא מִלְּתָא אֶלָּא בְּמַזָּלָא תַּלְיָא מִלְּתָא. (מו״ק כח.).
חי חייך קודמין לחיי חברך. (ב״מ סב.).
חיא חֵילָךְ לְאוֹרַיְתָא, שׁוּפְרָךְ לִנְשֵׁי. (שם פד.).
חיב חַכִּים יִתְקְרֵי, רַבִּי לָא יִתְקְרֵי. (שם פו.).
חיג חכם לִכְשֶׁיִּרְצֶה. (גיט׳ סז.).
חיד חכם עָדִיף מנביא. (ב״ב יב.).
חטו חכם קודם למלך. (הור׳ יג.).
חטז חכם שמת אין לנו כַּיּוֹצֵא בו. (שם יג.).
חיז חכם שמת הכל קרוביו. (שם).
חיח חכמה מפוארה בכלי מבוער. (תענ׳ ז.).
חיט חכמים, הזהרו בדבריכם. (אב׳ א).
חכ חכמים עשו חִזּוּק לדבריהם. (עיר׳ עז.).
חכא חָלָב עזים שחורות וחלב עזים לבנות אחת היא. (ב״ר פג).

חכב חֶלְבְּנָה ריחה רע וּמְנָאָהּ הכתוב עם סַמְּמָנֵי הקטורת. (כרית׳ ו:).
חכג חלום אחד מששים לנבואה. (בר׳ נז:).
חכד חם חטא וכנען נתקלל. (ב״ר לו).
חכה חַמִּין במוצאי־שבת מְלוּגְמָא. (שבת קיט.).
חכו חֲמַר־גַּמָּל. (עיר׳ לה.).
חכז חמר לְמִרְכַּב או חמר לְמִשְׁתֵּי. (שם נג:).
חכח חֲמָרָא אפילו בתקופת תמוז קְרִירָא לֵיהּ. (שבת נג.).
חכט חַמְרָא לְמָרֵיהּ וְטִיבוּתָא לְשַׁקְיֵהּ. (ב״ק צב:).
חל חַמְשִׁין דְעָבְדִין טָבִין מִן מָאתָן דְלָא עָבְדִין. (ירוש׳ פאה ח).
חלא חַמָּתָהּ מְרֻבָּה מִצִּלָּתָהּ. (סוכה כב:).
חלב חֵן מקום על יושביו. (סוטה מז.).
חלג חַס המקום על כבוד הבריות. (תוס׳ ב״ק ז; ספרי שופטים).
חלד חס ושלום, לא תהא כזאת בישראל! (סנה׳ יא.).
חלה חסרון־כיס קשה מכלם. (קה״ר ז).
חלו חַסְרֵיהּ לְגַנְּבָא נַפְשֵׁיהּ לְשַׁלְמָא נָקִיט. (סנה׳ כב.).
חלז חַצְבֵי חִוָּרֵי דְמַלְיָן קִטְמָא. (בר׳ כח.).
חלח חַצְבֵי לְנַהְרָא, כַּגְנֵי לָיָא? (שם נח.).
חלט חרש שוטה וקטן פגיעתם רעה. (ב״ק פז.).

חד) חטוף וגו׳ — חטוף ואכול, חטוף ושתה, שהעולם שאנו הולכים ממנו דומה לבית־משתה. חה) חטיא וגו׳ — אם החטים של עירך זונין הן (מין גרוע שגדל בין החטים), זרע מהן, ולא תקח לזריעה מעיר אחרת. חט) חיי בני וגו׳ — חיים, בנים ומזונות אינם תלוים בזכות אלא במזל. חיא) חילך וגו׳ — כחך לתורה ויפיך לנשים. חיב) חכים יתקרי וגו׳ — חכם יקרא, רבי לא יקרא. חיד) עדיף — גדול. חטז) כיוצא בו — דומה לו. חכה) חמין וגו׳ — שתית חמין במו״ש רפואה. חכו) חמר גמל — את החמור מוליכין בהנהגה (מאחוריו) ואת הגמל במשיכה (מלפניו), וחמור וגמל כאחד אי אפשר להוליך באחת מהן, ומי שהוא חמר־גמל (מוליך חמור וגמל) כאחד אינו זז ממקומו. חכז) חמר למרכב וגו׳ — כשאומרין חמר צריכין לברר אם הכוונה חמור לרכיבה או חמר (יין) לשתיה. חכח) חמרא אפילו וגו׳ — חמור אפילו בתקופת תמוז קר לו. חכט) חמרא למריה וגו׳ — היין לבעליו והטובה (החזקת הטובה) למי שמשקה. חל) חמשין וגו׳ — חמשים שעושים טובים ממאתים שאינם עושים. חלא) חמתה וגו׳ — החמה שלה (אור החמה של הסוכה) מרובה מן הצל שלה. חלה) חסרון כיס וגו׳ — חסרון ממון קשה מכל הדברים הקשים שבעולם. חלו) חסריה לגנבא וגו׳ — אם תחסר לגנב (היכולת לגנוב), יחזיק עצמו כאיש שלום. חלז) חצבי חיורי וגו׳ — כדים לבנים מלאים אפר; כנוי לבני אדם שנאים מבחוץ (למראה עין) ובעורים מבפנים. חלח) חצבי לנהרא וגו׳ — הכדים (השלמים הולכים) אל הנהר, שברי־החרס לאן? חלט) פגיעתם רעה — שאינם בני עונשים.

תתמ חש בראשו יעסוק בתורה. (עיר' נד.).

תתמא חֲשׂוּק שפתיך זו בזו ואל תִּבָּהֵל להשיב. (ע"ז לה.).

תתמב חֲשׁוֹךְ דָּרָא דְּאִתְּתָא דַּבְּרַיְתָא. (שו"ט כב).

תתמג חֲשׁוֹךְ פִּתְּחָה דְּבָעֵי לְסָמְיָא. (שם).

תתמד חתן דומה למלך. (פדר"א טז).

ט.

תתמה טַב לְבִישׁ לָא תְעֲבִיד וּבִישָׁא לָא יִמְטֵא לָךְ. (ב"ר כב).

תתמו טַב לְמֵיתַב טָן־דוּ מִלְּמֵיתַב אַרְמְלוּ. (יבמ' קיח:).

תתמז טָבָא בֵּיעֲתָא מְגוּלְגַּלְתָּא מִשִּׁתָּא קַיְסֵי סָלְתָּא. (בר' מד:).

תתמח טָבָא חֲדָא פִּלְפַּלְתָּא חֲרִיפְתָּא מִמְּלֵי צַנָּא בְּקָרֵי. (יומא פה:).

תתמט טָבָא חֲדָא צִפַּרְתָּא כְּפִיתָא מִמְּאָה פָּרְחִין. (קה"ר ד).

תתנ טָבָא צִפַּרְתָּא בְּפַחָא מִמְּאָה פָּרְחִין. (ילק"ש קהלת).

תתנא טָבָא תְּרֵי מִתְּלָת. (שבת קנב.).

תתנב טָבִין וּתְקִילִין. (ב"מ מד:).

תתנג טוב לו לאדם דבר אחד בצער ממאה בְּרֶוַח. (אדר"נ ג).

תתנד טוב לצדיק וטוב לשכנו. (נגע' יב).

תתנה „טוב מְאֹד"[1] — זה מלאך המות. (ב"ר ט).

תתנו טוב מי שהוא חוכר גנה אחת ומְזַבְּלָהּ, ממי שהוא חוכר גנות הרבה ומוֹבִירָן. (שם פב).

[1] בר' א', לא.

תתנז טוב עשרה טפחים ועומד, ממאה אמה ונופל (אדר"נ א).

תתנח טוב שבמִצְרִים הֲרוֹג. (מכל' בשלח).

תתנט טוב שבנחשים רְצוֹץ את מחו. (שם).

תתס טוב שברופאים לגיהנם. (קיד' פב.).

תתסא טובה הֲסָרַת טבעת יותר מששים רבוא נביאים. (איכ"ר ד).

תתסב טובה חכמה כשיֵש עמה נחלה. (קה"ר ז).

תתסג טובה חכמה שיש עמה זכות־אבות. (שם).

תתסד טובה מַרְדּוּת אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקות. (בר' ז.).

תתסה טובה צִפָּרְנָם של ראשונים מכְּרֵסָם של אחרונים. (יומא ט:).

תתסו טוֹבִיָּה חָטָא וזיגוד מִנְגַּד? (מכ' יא.).

תתסז טוֹבֵיהּ דְּשָׁמַע וְאָדִישׁ, חַלְפוּהִי בִּישָׁתָא מְאָה. (סנה' ז.).

תתסח טובל ושרץ בידו. (עפ"י תענ' טז.; פסיק"ר מד).

תתסט טובתם של רשעים רעה היא אצל צדיקים. (יבמ' קג:).

תתמ) חש — כואב. תתמא) חשוק—דבק, סגור. תתמב) חשך דרא וגו' —אוי לדור שאשה מנהיגתו. תתמג) חשך פתח — אוי לפקח שהסומא מנהיגו. תתמה) טב לביש וגו' —טוב לרע (לאיש רע) לא תעשה ורעה לא תגיע לך. תתמו) טב למיתב וגו' — טוב לשבת בשנים מלשבת אלמנה. תתמז) טבא ביעתא וגו'— טובה ביצה מגולגלת (צלויה) משש סאים סולת. תתמח) טבא חדא פלפלתא וגו' — טובה פלפלת אחת חריפה ממלוא סל קשואים; כלו' טובה איכות של דבר מן הכמות. תתמט) טבא חדא צפרתא וגו' —טובה צפור אחת קשורה ממאה עפות. תתנ) בפחא — בפח. תתנא) טבא תרי וגו' — טובים השנים מן השלשה; כלו' טוב ללכת בשתי רגלים בלא משענת. תתנב) טבין וגו' —מטבעות טובות ושקולות. תתנג) טוב לו לאדם וגו' — כלו' דבר שבא לאדם ע"י יגיעה וצער חביב עליו ביותר. תתנו) חוכר —שוכר. ומזבלה — משביחה ע"י זבל. ומובירן — מניח אותן אדמת בור (קרקע שאינה נעבדת). תתנז) עשרה טפחים — מחיצה גבוהה עשרה טפחים. תתס) לגיהנם — שגורם לפעמים מיתה לחולה. תתסא) טובה הסרת וגו' — גזירה קשה מחזירה את ישראל למוטב יותר מהרבה נביאים (ו„הסרת טבעת" ע"ד הכתוב: „ויסר המלך את טבעתו ויתנה להמן" שבמגלת אסתר). תתסד) מרדות — מוסר בלשון סורית. תתסו) טוביה... וזיגוד — שמות בני אדם. מינגד — לוקה. תתסז) טוביה דשמע וגו' — אשרי השומע (חרפתו) ושותק, מאה רעות מונע מנפשו. תתסח) טובל וגו' — וכן העושה תשובה ואינו מחזיר את הגזולה לבעליה.

תתקע טוחן הרבה ומוציא קֶמְעָא. (גיט' מז.)
תתקעא טוט אֲסַר, טוט שְׁרֵי. (מו"ק טז.).
תתקעב טול קֵיסָם מִבֵּין שִׁנֶּיךָ,—טול קורה מבין עיניך. (ב"ב טו.).
תתקעג טול וצא! (יומא סו.).
תתקעד טוּם וְלָא תְשַׁפֵּק. שַׁפֵּק וְלָא תִבְנֵי. (יבמ' סג:).
תתקעה טועה בה כמקל זה של סומא. (ירוש' תרומ' ה).
תתקעו טוען אחר מעשה בית־דין לא אמר כלום. (ב"מ יז:).
תתקעז טוען צְלוּבוֹ על כתפו. (ב"ר נו).
תתקעח טַלִּית שֶׁכֻּלָּהּ תכלת. (ירוש' סנה' ו).
תתקעט טַעֲמוֹ—פְּגָמוֹ. (בר' נב.).
תתקפ טְעַן לִבֵּהּ יָת רַגְלוֹי. (ב"ר ע).
תתקפא טְעָנוֹ חטים והודה לו בשעורים. (ב"ק לה:).
תתקפב טָפֵל חמור מן העיקר? (זבח' יח.).
תתקפג טַפְשָׁא סָבַר דְּכָל עַמָּא טַפְּשִׁין. (קה"ר י).
תתקפד טְרַק לְגַלָּא וְאַבַּד מַפְתְּחֵהּ. (סנה' קיג.).

י'

תתקפה יו"ד קָרֵת קָא חָזֵינָא הָכָא. (קיד' טז:).
תתקפו יָאָה עֲנִיוּתָא לִיהוּדָאֵי כִּבְרָזָא סוּמָקָא לְסוּסְיָא חִוָּרָא. (חג' ט:).
תתקפז יָארוֹד יָלְדָה וְאַבְנֵי־מָתָא שָׁדְיָא. (בת' מט:).
תתקפח יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו. (ב"מ פג:).
תתקפט יבא בעל השור ויעמוד על שורו. (ב"ק קיב:).
תתקצ יבא הנס מכל מקום. (מע' יז:).
תתקצא יבא מנה בן פרס אצל מנה בן מנה. (תענ' כא:).
תתקצב יגעת ופתחת — יְנַע וּסְתוֹם. (ב"ב נט:).
תתקצג „יגעתי ולא מצאתי" — אל תאמן. (מג' ו:).
תתקצד ידו על העליונה; ידו על התחתונה. (כת' פג.; ב"מ נז:).
תתקצה יד עבד כיד רבו. (גיט' עז.).
תתקצו יד פועל כיד בעל־הבית. (ב"מ י.).
תתקצז ידים עַסְקָנִיּוֹת הן. (סוכה כו:).
תתקצח יהא „הן" שלך צדק ו„לאו" שלך צדק. (ב"מ מט.).
תתקצט יהא חלקי עם מי שחושדין אותו בדבר ואין בו. (מו"ק יח:)
ץ יהא מונח עד שיבוא אליהו. (ב"מ ג.).
ץא יהודה ו ע ו ד לִקְרָא? (קיד' ו.).
ץב יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. (אב' ב).
ץג יהיו מזונותי מרורים כזית ומסורים בידך ואל יהיו מתוקים כדבש ותלוים ביד בשר־ודם. (עיר' יח:).
ץד יְהוֹן לִיטִין בִּזְיָא דְהָדֵין מְנִיקָן. (ירוש' כלאים א).
ץה יודע אני בעצמי שאיני כהן, אם אומרים לי חֲבֵרַי: „עֲלֵה לדוכן!"—אני עולה. (שבת קיח.).
ץו יודע לטהר את השרץ בק"ן טעמים. (עיר' יג:).

תתקע) קימעא — מועט. תתקעא) טוט וגו' — תרועת השופר (בשעת נדוי) אוסרת ותרועת השופר מתרת. תתקעב) קיסם — שבב עץ; כלו' עבירה קטנה. תתקעד) טום וגו' — סתום ואל תקציע, הקצע ולא תבנה; כלו' אם נגלה חור בכותל ביתך תתקנהו מיד כשהוא במעוטו ולא תבוא לידי תקון גדול. תתקעז) טוען וגו' — נושא עץ התליה (שהוא נתלה בו) על כתפו. תתקעט) טעמו פגמו — מי שטעם מן הכוס פגם אותו לברכה. תתקפ) טען וגו' — הלב נשא את רגליו. תתקפא) טענו וגו' — דרש ממנו. תתקפג) טפשא וגו' — הטפש חושב שהכל טפשים. תתקפד) טרק וגו' — סגר את הדלת ואבד לו מפתחו. תתקפה) יו"ד קרת וגו' — יו"ד קרת אני רואה כאן; מן יו"ד שהוא קטנה עשו עיר גדולה (ואמר כך על שם שיש עיר ששמה יוד קרת); כלו' האריכו דברים בענין קטן. תתקפו) יאה וגו' — נאה עניות ליהודים ברצועה אדומה לסוס לבן. תתקפז) יארוד וגו' — התנין (שהוא אכזרי) הוליד והטיל על בני העיר; ונאמר זה על אב אכזרי שלא רצה לפרנס את בניו. תתקפט) בעל השור — בעל שור נגח שהביאוהו לבי"ד. תתקצא) מנה בן פרס — איש חשוב בנו של אב שאינו חשוב כ"כ (פרס חצי מנה). תתקצט) עסקניות — דרכן למשמש בכל דבר ואינן נקיות. ץא) יהודה ועוד וגו' — בתלמוד מביא לענין הלכה אחת ראיה מן המקרא ו ע ו ד ממנהג שביהודה, ועל זה שואל: וכי צריך אחת להביא „עוד" סיוע וראיה ממנהג שביהודה למקרא מפורש? ץג) בידך — ביד הקב"ה. ץד) יהון ליטין וגו' — ארורים השדיים שהיניקו את זה. ץה) לדוכן — למקום הגבוה שהכהנים נושאים שם כפיהם. אני עולה — כלו' איני עובר על דברי חברי.

קז יודע לטהר את השרץ מן התורה. (סנה' יז.).
קח יוצק זהב רותח לתוך פיו. (שם צב:).
קט יורש בִּרְעָא דַאֲבוּהָ. (עיר' עא.).
קי יותר ממה שהעגל רוצה לינוק פרה רוצה להניק. (פס' קיב.).
קיא יחיד ורבים – הֲלָכָה כרבים. (בר' ט.).
קיב יין ישן שדעת זקנים נוחה הימנו. (מע' טז).
קיג יְיַשַׁר כחך! (שבת פז.).
קיד יַנְקוּתָא כְּלִילָא דְוַרְדָא, סֵבוּתָא כְּלִילָא דְחִילְפֵי. (שם קנב.).
קטו יִסּוּרִים מְמָרְקִים עוונותיו של אדם. (בר' ה.).
קטז יסורים של אהבה. (שם ה.).
קיז יעקב אבינו לא מת. (תענ' ה:).
קיח יפה כח הבן מכח האב. (שבוע' מח.).
קיט יפה סִפְסוּף שאכלנו בילדותנו מֵאֲפַרְסְקִים שאכלנו בזקנותנו. (ירוש' פאה ז).
קכ יפה הַפְּדָנוּתָם של אבות מֵעֲנְוְתָנוּתָם של בנים. (ב"ר עד).
קכא יפה שתיקה לחכמים, קל-וחומר לטפשים. (פס' צט.).
קכב יפה תלמוד-תורה עם דרך-ארץ. (אב' ב).
קכג יָפְיוּתוֹ של יפת יהא באהלי שם. (מג' ט:).
קכד יִפְתָּח בדורו כשמואל בדורו. (ר"ה כה:).
קכה יצא הֶפְסֵדו בשכרו; יצא שכרו בהפסדו. (אב' ה).
קכו יצא לו מוֹנִיטִין בעולם. (ב"ר לט).
קכז יצא פלוני נקי מנכסיו. (ב"ק מא.).
קכח יַצִּיבָא בְּאַרְעָא וְגִיוֹרָא בִּשְׁמֵי-שְׁמַיָּא. (עיר' ט.).
קכט יצר-הרע ראשו מתוק וסופו מר. (ירוש' שבת יד).
קל יִקּוֹב הדין את ההר! (יבמ' צב.).
קלא יָרֵךְ מִתּוֹכָהּ מַסְרַחַת. (סנה' לט:).
קלב יש בכלל מאתים מָנֶה. (ב"ב מא:).
קלג יש מחר לאחר זמן. (מכל' בא).
קלד יש נאה דורש ואין נאה מְקַיֵּם. (חג' יד:).
קלה יש קונה עולמו בשעה אחת. (ע"ז ו:).
קלו יש רוצה ואין לו, יש שיש לו ואינו רוצה. (חול' ז:).
קלז ישיבת כְּרַכִּים קשה. (כת' קי:).
קלח ישמעו אזניך מה שפיך אומר. (ב"ר יז).
קלט ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא. (עפ"י סנה' מד.).

כ.

קמ כְּאָבֵל בין חתנים; כחתן בין אבלים. (שבת קיד.).
קמא כאבן שאין לה הופכין. (סנה' יד.).
קמב כאן מצא בעל-חוב לגבות את חובו. (ב"ר פה).
קמג כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו. (שמ"ר כא).
קמד כַּבְּדֵהוּ וְחָשְׁדֵהוּ. (עפ"י ד"א ה).
קמה כבודו מונח במקומו. (עפ"י בכור' לו:).
קמו כבודו של אדם כסותו. (תנח' צו).
קמז כבולעו כך פולטו. (ע"ז עו:).
קמח כבר בנית ואי אתה יכול לסתור, גדרת ואי אתה יכול לפרוץ. (בר' סג.).
קמט כבר הורה זקן. (יבמ' קה:).
קנ כְּבָר יָהֲבוּן מַגְּלָא גוֹ שָׁקַיָּא דְהַהוּא גַבְרָא. (ירוש' ב"מ ד).

קח) יוצק זהב וגו' —לשון קללה. קט) יורש וגו' —הבן רגלו של אביו הוא, כלו' דומה לאביו. קיא) יחיד ורבים —אם חולקין בדבר יחיד ורבים. קיג) יישר וגו' —יחזק כחך; לשון ברכה לחזוק ידים. קיד) ינקותא וגו' —הילדות היא כליל של ורדים (עטרת שושנים), הזקנה כליל של קוצים. קטו) ממרקין— מצרפין, מטהרין. קיט) סיפסוף — מין תרובים גרועים. אפרסקים—(פפירזיך). קכג) יפיותו וגו' — כלו' חכמתו של יון, שהוא מזרע יפת, תהיה באהלי ישראל, שהוא מזרע שם. קכד) יפתח —שהיה מקלי השופטים. כשמואל — הנביא. קכו) מוניטין —מטבע; כלו' שם ופרסום. קכח) יציבא וגו' — האזרח בארץ והגר בשמי שמים? קל) יקוב וגו' — כלו' מעמידין על כל חומר הדין. קלא) מתוכה מסרחת — כלו' סבת סרחונה מתוכה עצמה. קלב) מאתים — זוז. מנה — מאה זוז. קלו) יש רוצה — ליתן צדקה. קלז) כרכים — ערים גדולות. קמג) כבד את רופאך וגו' — עי' למעלה סי' פ"ז. קמד) כבדהו וגו' — את האורח. קמז) פולטו — מוציאו. קנ) כבר יהבון וגו' — כבר נתנו מגל בין שוקיו של אותו איש

ץנא כְּבָר מַלְּתָךְ אֲמוּרָה. (ירוש׳ בר׳ ח).

ץנב כבר צְוָחוּ קַמָּאֵי דְקַמָּךְ. (ב"מ צג:).

ץנג כבת כן אמה ; כאמה כן בתה. (ירוש׳ סנה׳ ב).

ץנד כְּגַנְּתָא כֵּן גַּנָּנָא. (שם).

ץנה כַּד הֲוֵינָן זוּטְרֵי לְגַבְרֵי, הָשְׁתָּא דְקַשִּׁישִׁינָן לְדַרְדְּקֵי. (ב"ק צב:).

ץנו כַּד יְחִיפָא בְּרָא מִדְּכַר שַׁלְוָתָא דְבֵיתָא דַאֲבוּהִי. (איכ"ר).

ץנז כַּד לָא תֵעוּל מִלָּא כֹּלָּא-תֵעוּל פַּלְגָא. (ב"ר נו).

ץנח כַּד מְשַׁלַּם שְׁעוֹרֵי מִכַּדָּא, נָקִשׁ וְאָתֵי תִגְרָא בְּבֵיתָא. (ב"מ נט:).

ץנט כַּד צָבְעִין סָבַיָּא דִקְנֵהוֹן, חָוְרִין עִיקְרֵי נִימְהוֹן. (נז׳ לט).

ץס כַּד רָגֵז רָעֲיָא עַל עָנָא, עָבֵד לְגַגִּידָא סָמְיָתָא. (ב"ק נב.).

ץסא כַּד תְּמוּט בִּירָה – בִּירָה שְׁמָהּ. וְכַד תֵּרוּם קִיקְלָא – קִיקְלָא שְׁמָהּ. (פסיק׳ דר"כ יד).

ץסב כַּד תִּסְפּוֹן כַּלָּה מִדַּכְּרָא שִׁבְעָה יוֹמִין דְמִשְׁתּוּתָא. (איכ"ר א).

ץסג כְּדַאי הוּא... לסמוך עליו בשעת הַדְּחָק. (בר׳ ט.).

ץסד כדור כן הנשיא; כנשיא כן הדור. (ירוש׳ סנה׳ ב).

ץסה כִּדְמַפִּיק תַּעְלָא מִבֵּי-כְרָבָא. (נדה סה:).

ץסו כדרך שֶׁבָּא לִרְאוֹת כך כא לֵרָאוֹת. (חג׳ ב.).

ץסז כַּהֲנָא מְסַיַּע כַּהֲנָא. (חול׳ מט.).

ץסח כהנים זריזים הם. (שבת כ.).

ץסט כַּהֲרָרִים התלוים בשַׂערה. (חג׳ י.).

ץע כּוֹי – בְּרִיָּה בפני עצמה. (חול׳ פ.).

ץעא כּוּרָא טְוֵיהּ בַּאֲחוּהּ, אַסְקֵהּ בַּאֲבוּהּ, אַכְלֵהּ בִּבְרֵהּ. אִשְׁתִּי עֲלֵהּ אֲבוּהּ. (מו"ק יא.).

ץעב כופין אותו עד שיאמר: רוצה אני. (יבמ׳ קו.).

ץעג כופין על מדת סדום. (עיר׳ מט.).

ץעד כזה ראה וקַדֵּשׁ. (ר"ה כ.).

ץעה כְּזֵיתָא פִּסְחָא וְהִלֵּלָא פָּקַע אִגְּרָא. (פס׳ פה:).

ץעו כְּזָנָב הַלְּטָאָה. (חול׳ כא.)

ץעז כֹּחָא דְהֶתֵּרָא עֲדִיף. (ביצה ב:).

ץעח כַּחֲשָׁא אַרְעָא וְלָא לִכְחוּשׁ מָארָהּ. (ב"מ קד:).

ץעט כִּי נָיֵם וְשָׁכֵב אָמַר לְהָא שְׁמַעְתָּא. (יבמ׳ כד:).

ץפ כִּי סָלְקַת לְאִגְּרָא שִׁירוּתָךְ בַּהֲדָךְ. (פס׳ קיג.).

ץפא כִּי קָאֵי רַבִּי בְּהָא מַסֶּכְתָּא לָא תְשַׁיְלֵיהּ בְּמַסֶּכְתָּא אַחַרְתָּא. (שבת ג:).

ץפב כִּי רְחִימְתִּין הֲוַת עַזִּיזָא אַפּוּתְיָא דְסַפְסִירָא שְׁכִיבַן, הָשְׁתָּא דְּלָא עַזִּיזָא רְחִימְתִּין-פּוּרְיָא בַר שִׁיתִּין גַּרְמִידֵי לָא סַגֵּי לָן. (סנה׳ ז.).

כלו׳ הקדימו ונתנו מכשול לפניו. ץנב) כבר צוחו וגו׳ — כבר צעקו (על הדבר) הראשונים שהיו לפניך. ץנד) כגנתא וגו׳ —כהגן כן הגנן. ץנה) כד הוינן וגו׳ — כשהיינו קטנים (נחשבנו) לאנשים, עתה שזקננו— לילדים. ץנו) כד יחיפא וגו׳ — כשהבן יחף נזכר שלותו של בית אביו. ץנז) כד לא תיעול וגו׳ — אם לא יכנס כל הדבר (של לשון הרע ללב השומע) יכנס חציו. ץנח) כד משלם וגו׳ —כשכלות השעורים מן הכד מנקשת ובאה (כלו׳ ממשמשת ובאה) מריבה בבית. ץנט) כד צבעין וגו׳ — כשהזקנים צובעים את קניהם מלבינים עיקרי שע־ותיהם. ץס) כד רגז וגו׳ — כשהרועה כועס על הצאן עושה למשכוכית (העז ההולכת בראש העדר) עוורת ; כלו׳ כשאין הדור ראוי מנהיגיו גרועים. ץסא) כד תמוט וגו׳ —בירה (ארמון) שנתמוטטה בירה שמה, אשפה שנתרוממה (גל אשפה) אשפה שמה. ץסב) כד תספון כלה — כשהכלה לוקה נזכרת שבעת ימי המשתה. ץסה) כדמסיק תעלא —כמה שמוציא שועל מן המחרישה ; כלו׳ דבר מועט. ץסז) כהנא וגו׳ — כהן מסייע (עוזר) לכהן. ץע) כוי — מין בהמה הנולדה מן תיש וצביה, ולא הכריעו בה חכמים אם חיה היא או בהמה. ץעג) על מדת סדום —שאינו רוצה שיהנה חבירו אפילו כשהוא לא חסר. ץעה) כזיתא פסחא — בזית קרבן פסח והלל בוקע הגג ; כלו׳ מן הפסח מגיע לכל אחד רק בזית וקול ההלל בוקע גגות. ץעו) כזנב הלטאה — כלו׳ דבר מועט. ץעז) כחא וגו׳ — כח של היתר יפה : ץעח) כחשא וגו׳ —תכחש (תעשה רזה) הקרקע ולא יכחש בעליה. ץעט) כי ניים וגו׳ —כשהוא מתנמנם ושוכב אמר הלכה זו. ץפא) כי קאי וגו׳ — כשעומד רבי במסכת זו לא תשאלנו במסכת אחרת. ץפב) כי רחימתין וגו׳—כשאהבתנו היתה עזה על רוחב החרב שכבנו, עכשו שאין אהבתנו עזה מטה בת ששים אמה לא דיה לנו.

ץפג בֵּיוָן דְדָשׁ – דָשׁ. (גיט' נו:).

ץפד כיון שהגיד, שוב אינו חוזר ומגיד. (כת' יח:).

ץפה כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות.(שבת ל.).

ץפו כיון שנפל כָּתלו של כרם מיד חָרֵב כל הכרם כֻּלוֹ. (אדר"נ כד).

ץפז כיון שנצרך אדם לבריות פניו משתנות כִּכְּרוּם. (בר' ו:).

ץפח כיון שנִתנה רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים. (ב"ק ס.).

ץפט כיון שעבר אדם עבֵרה ושָׁנה בה, נעשית לו כהֶתֵּר. (יומא פו:).

ץצ כך עושין לבני לְוָיָה? (חול' ז.).

ץצא כך עָנשו של בַּדָּאי, שאפילו אומר אמת אין שומעין לו. (סנה' פט:).

ץצב כל אחד ואחד מלך בתוך ביתו. (אדר"נ כח).

ץצג כל אדם שאין בו דעה אסור לרחם עליו. (סנה' צב.).

ץצד כל אוּמָן שונא בן־אומנותו. (ב"ר יט).

ץצה כָּל „אֱמֶת אֱמֶת" תַּפְסֵהּ לְהַאי. (בר' יד:).

ץצו כל אֱנָשׁ וֶאֱנָשׁ זְכוּתֵהּ בְּחוּפְנֵהּ. (פסיק')ר' ,ג'

ץצז כָּל בַּר־נַשׁ וּבַר־נַשׁ זְכוּתֵהּ גוֹ קֻפְּתֵהּ. (ירוש' פאה א).

ץצח כל גל וגל שבא עלי נִעֲנַעְתִּי לו ראשי. (יבמ' קכא.).

ץצט כל דְאַלִּים גָּבֵר. (ב"ב לד:).

א' כל דבר צריך סִיוּע. (ילק"ש תהלים כ).

א'א כל דבריך אינם אלא דברי תְּמָהּ. (פס' עב.).

א'ב כל דְזָמַר וְמָרָא לָא עָיֵל בְּאוּדְנֵיהּ לְרַקְדָא. (איכ"ר).

א'ג כָּל דְעָבֵד רַחֲמָנָא לְטָב עָבֵד. (בר' ס:).

א'ד כָּל דְפָרֵשׁ מֵרֻבָּא פָּרֵשׁ. (שם כח.).

א'ה כל האברים תלוים בלב, והלב תלוי בכים. (ירוש' תרומ' ח).

א'ו כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו. (סוכה נב.).

א'ז כל הדוחק את השעה–שעה דוחַקְתּוֹ. (בר' סד.).

א'ח כל הדרכים בחזקת סכָּנה. (ירוש' בר' ד).

א'ט כל החלומות הולכים אחר הפה. (בר' נה:).

א'י כל היסורים לצד אחד והעניות לצד אחד. (תנח' משפטים).

א'יא כל הכועס כאלו עובד עבודה־זרה. (מד' „לעולם", ביהמ"ד).

א'יב כל המוסיף גורע. (סנה' כט.).

א'יג כל המחובר לטמא – טמא, לטהור – טהור. (ב"ק צב:).

א'יד כל המיצר לישראל נעשה ראש. (גיט' נו:).

א'טו כל המרבה דברים מביא חטא. (אב' א).

א'טז כל הַמְשַׁנֶּה ידו על התחתונה. (ב"ק קב.).

א'יז כל המתקשה כנגד הגל – הגל שוטפו, וכל הנכנע לפני הגל – הגל עובר. (שבת קיט:).

א'יח כל הנגעים אדם רואה, חוץ מנגעי עצמו. (נגע' ב).

א'יט כל הפוסל פסול – ובמומו פוסל. (קיד' ע.).

ץפג) כיון דדש דש —כיון שהורגל (בדבר) הורגל. ץפד) כיון שהגיד —העד. ץפז) בכרום —מין עוף שמתהפך לכמה גוונים. ץפח) למשחית — למלאך־המות בשעת המגפה. ץצ) לבני לויה —לבני חבורה שהולכין עמם יחד בדרך. ץצא) בדאי —שקרן. ץצה) כל אמת וגו' — אדם זה אחזתו אמת; כלו' שהוא חוזר הרבה על המלה אמת. ץצו) כל אנש וגו' — כל אדם ואדם זכותו בחפניו; כלו' הכל לפי מעשיו של אדם. ץצז) כל בר נש וגו' — עי' סי' הקודם. גו קופתיה — בקופתו. א') כל דאלים וגו' — כל מי שהוא חזק גובר. א'א) תימה — פליאה. א'ב) כל דזמר וגו' — כל מה שמזמר המזמר אינו נכנס באזני המרקד; כלו' שומע ואינו מקבל מוסר. א'ג) כל דעבד וגו' — כל מה שעושה הקב"ה לטוב עושה. א'ד) כל דפרש וגו' — כל הפורש פורש מן הרוב. א'ז) כל הדוחק וגו' —כלו' שרוצה להתגבר על מזלו. א'ט) אחר הפה — כלו' אחר הפתרון. א'י) כל היסורים וגו' — כלו' העניות שקולה כנגד כל היסורים שבעולם. א'יב) כל המוסיף וגו' — מי שמוסיף על דברי חברו בא לידי גרעון. א'טז) ידו על התחתונה— הורעה זכותו. א'יז) כל המתקשה — מתגבר לעמוד. א'יט) כל הפוסל וגו' — מי שהוא פוסל את אחרים הוא עצמו פסול משפחה. ובמומו פוסל — בפסול שיש בו הוא פוסל את אחרים.

א'כ כל הקדרות כלן צריכות מלח, ואין כל הקדרות צריכות תְּבָלִין. (ביצה יד.).

א'כא כל הקונה עבד עברי — כקונה אדון לעצמו. (קיד' כב.).

א'כב כל הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו. (עפ"י עיר' יג:; תנח' ויקרא).

א'כג כל התחלות קשות. (מכל' יתרו).

א'כד כל חולי—ולא חולי מעיים. (שבת יא.).

א'כה כל ישראל בני־מלכים הם. (שם קכח.).

א'כו כל ישראל עֲרֵבִים זה לזה. (שבוע' לט.).

א'כז כל יֶתֶר כְּנָטוּל דָּמֵי. (חול' נח:).

א'כח כל כאב ולא כאב לב. (שבת יא.).

א'כט כָּל כִּי הַאי רִיתְחָא. (ר"ה לב:).

א'ל כל כְּנֵסִיָּה שהיא לשֵׁם־שמים סופה להתקיים. (אב' ד).

א'לא כל לִיצָנוּתָא אֲסִירָא בַּר מִלִּיצָנוּתָא דַעֲבוֹדָה זָרָה דְשַׁרְיָא. (מג' כה:)

א'לב כל לשון־הרע שאין בו דבר אמת בתחלתו אין מתקַיֵּם בסופו. (סוטה לה:).

א'לג כל מה שאסרו חכמים משום מראית־עין, אפילו בחדרי־חדרים אסור. (שבת קמו.).

א'לד כל מה שיאמר לך בעל־הבית — עֲשֵׂה, חוץ מצֵא. (פס' פו:).

א'לה כל מה שיש ביבשה יש בים. (חול' קכז.).

א'לו כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריך עֲשִׂיָּה. (ב"ר יא).

א'לז כל מֵחוּש — ולא מחוש ראש. (שבת יא.).

א'לח כל מחלוקת שהיא לשֵׁם־שמים סופה להתקַיֵּם. (אב' ה).

א'לט כל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו. (בר' לג.).

א'מ כל מי שהוא גדול מחברו נמוך ממנו. (ב"ר נח).

א'מא כל מי שהוא מעמיד פניו בגל הגל שוטפו. (שם מד).

א'מב כָּל מִלֵּי דִּבְדִי לָא דְכִירִי אֱנָשֵׁי. (סנה' כט:).

א'מג כל מִלְּתָא דְּלָא רַמְיָא עֲלֵיהּ דֶּאֱנָשׁ - לָא אַדַּעְתֵּיהּ. (ב"ב לט.).

א'מד כָּל מִלְּתָא דְּמִתְאַמְרָא בְּאַפֵּי מָרֵהּ לֵית בַּהּ מִשּׁוּם לִשָּׁנָא בִּישָׁא. (ערכ' טו:).

א'מה כָּל מִלְּתָא דְּמִתְאַמְרָא בְּאַפֵּי תְּלָתָא לֵית בַּהּ מִשּׁוּם לִשָּׁנָא בִּישָׁא. (ב"ב לט:).

א'מו כָּל מִלְּתָא דַּעֲבִידָא לְאִגְלוּיֵי לָא מְשַׁקְּרֵי בַּהּ אֱנָשֵׁי. (ר"ה כב:).

א'מז כָּל מִלְּתָא דִתְמִיהָא מִדְּכַר דְּכִירִי לָהּ אֱנָשֵׁי. (חול' עה:).

א'מח כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקדוש־ברוך־הוא אתה מוצא עַנְוְתָנוּתוֹ. (מג' לא.).

א'מט כל מקום שאתה מוצא נחת־רוח השטן מקטרג. (ב"ר לח).

א'נ כל מקום שנאמר „וַיְהִי" — אינו אלא לשון צער. (מג' י).

א'נא כל מקום שנתנו חכמים עיניהם — או מיתה או עוני. (חג' ה).

א'נב כל נַגָּר, שאין בידו אַרְגַלְיָא שלו — אינו נגר. (שמ"ר ם).

א'נג כל נימא ונימא מצטרפת לחשבון גדול. (כ"ב ם).

א'כ) תבלין — סמים שנותנים טעם בתבשיל. א'כז) כל יתר וגו' — כל דבר מיותר דומה לחסר. א'כט) כל כי האי ריתחא — כעס כזה. א'לא) כל ליצנותא וגו' — כל ליצנות אסורה חוץ מליצנות של עבודה־זרה, שהיא מותרת; כלו' מותר ללגלג על עובדי ע"ז. א'לו) עשיה — תקון. א'לז) כל מחוש וגו' — כל כאב ולא כאב ראש. א'מ) כל מי שהוא מעמיד וגו' — עי' לעיל סי' א'יז. א'מב) כל מלי וגו' — כל דבר של מה בכך אין בני אדם זוכרים. א'מג) כל מילתא דלא וגו' — כל דבר שאינו מוטל על האדם אינו על דעתו; כלו' אינו זוכרו. א'מד) כל מילתא דמתאמרה וגו' — כל דבר שנאמר בפני בעליו אין בו משום לשון־הרע. א'מה) כל מילתא וגו' —כל דבר שנאמר בפני שלשה (שהבעלים אמרוהו בפני שלשה) אין בו משום לשון־הרע; כלו' המגלה אותו אינו אומר לשה"ר. א'מו) כל מילתא דעבידא וגו' — כל דבר העשוי להגלות אין בני אדם משקרין בו. א'מז) כל מילתא דתמיה וגו' — כל דבר תמוה בני אדם זוכרים. א'מט) מְקַטרג — משטין. א'נ) וַיְהִי — דרש מלשון וַי. א'נב) נגר — חרש עץ, ארגליא — כלי אומנות. א'נג) נימא — שערה. מצטרפת — מתחברת.

א'נד כל נפש מֵשיב את הנפש. (בר' מד:).

א'נה כל עוף למינו ישכון, ובן אדם לדומה לו. (ב"ק צב: בשם ב"ס).

א'נו כָּל פִּטְמַיָא בִּישִׁין, וּפִטְמַיָא דְאוֹרַיְתָא טָבִין. (ירוש' בר' ט).

א'נז כל פִּנּוֹת שאתה פונה לא יהו אלא דרך ימין. (יומא טו.).

א'נח כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול. (ב"ב ט.).

א'נט כל פִּרְצָה שאינה מן הגדולים אינה פרצה. (ב"ר כו).

א'ס כל צרה שהיא של יחיד – צרה, ושאינה של יחיד – אינה צרה. (דב"ר ב).

א'סא כל קטן מקטין. (בר' מד:).

א'סב כָּל קִמְחָא קִמְחָא, וְקִמְחָא דְקִמְחִית סֹלֶת. (ירוש' מג' א).

א'סג כל רעה ולא אשה רעה. (שבת יא.).

א'סד כל שהוא כביצה – ביצה טובה הימנו. (בר' מד:).

א'סה כל שהכסף בידו – ידו על העליונה. (ב"מ מד.).

א'סו כל שחַבְתִּי בשמירתו הִכְשַׁרְתִּי את נזקו. (ב"ק ט:).

א'סז כל שקר שאין בתחלתו אמת אינו מתקַיֵם. (סוטה מט.).

א'סח כל שרוח הבריות נוחה הימנו – רוח המָקום נוחה הימנו. (אב' ג).

א'סט כל תלמיד־חכם שאין בו דעה נבלה טובה הימנו. (ויק"ר א; תדא"ר ו).

א'ע כל תלמיד־חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד־חכם. (יומא כג.).

א'עא כלב זה – אדם משליך לו פרוסה סוכר את פיו. (ילמדנו דברים).

א'עב כַּלְבָּא בְכַפְנֵיהּ גְּלָלֵיהּ מְבַלַּע. (שם צב:).

א'עג כַּלְבָּא בְּלָא מָתֵיהּ שַׁב שְׁנִין לָא נָבַח. (עיר' סא.).

א'עד כלבים כשאחד נובח–כֻּלם מתקבצים ונובחים על חנם. (שמ"ר לא).

א'עה כַּלָּה נבואתך וצא! (בר' ו).

א'עו כלה שעיניה יפות אין כל גופה צריך בדיקה. (תענ' כד.).

א'עז כָּלוּ כל הקִצִּין. (סנה' צז:).

א'עח כלום יש אב ששונא את בנו? (שם קה.).

א'עט כלום יש סעודה בלא טורח? (שבת קנג.).

א'פ כְּלֵי הַאי – וְאוּלַי! (חג' ד:).

א'פא כְּלֵי הַאי – וְאֶפְשָׁר! (תענ' כה.).

א'פב כְּלֵי עָלְמָא כַּיְלֵי לְהוּ בְקַבָּא זוּטָא וְהַאי... כַּיְלֵי לֵיהּ בְקַבָּא רַבָּה. (קיד' עט:).

א'פג כלי שנשתמש בו קודש – ישתמש בו חול? (ב"מ פד:).

א'פד כֻּלְּכוֹן בְּרָקָא חֲדָא תְּפִיתוּ. (שבת צט; נדה מב.).

א'פה כמדומה אני שאתם נְכוּים בפּוֹשְׁרִים. עכשו אי אתם נכוים אפילו בחַמֵּי־חַמִּין. (בר' טז:).

א'נד) כל נפש – דבר חי. א'נו) כל פטמיא – כל השיחות רעות ושיחות של תורה טובות. א'נט) כל פרצה וגו' – כל פריצת גדר שאינה באה מן גדולי העם. א'כא) כל קטן וגו' – האוכל דברים שדרך גידולם קטן מקטין את הקומה. א'סב) כל קמחא וגו' – כל קמח קמח וקמח של קמחית (שם אשה שהיו כל בניה צדיקים וכהנים גדולים) סולת. א'סד) כל שהוא כביצה – כל מיני אכילה כשיעור ביצה. א'סו) כל שחבתי וגו' – כל דבר שאני חייב בשמירתו, שלא יזיק את אחרים, ולא שמרתי, אני הוא שהכשרתי (הכינותי) את נזקו וחייב אני לשלם. א'סח) רוח המקום– רוח הקב"ה. א'עב) כלבא בכפניה וגו' – הכלב ברעבונו בולע גללו (צואתו). א'עג) כלבא בלא מתיה וגו' – הכלב שלא בעירו (שלא במקומו) שבע שנים אינו נובח. א'עז) כלו כל הקצין – של זמן ביאת המשיח. א'פ,א) כולי האי וגו'– אחרי כל טורח זה עדיין הדבר בספק! א'פב) כולי עלמא כילי וגו'– הכל מדדו להם (חכמה) בקב קטן (במדה קטנה) וזה מדדו לו בקב גדול. א'פד) כילכון וגו'–כולכם ברוק אחד רקקתם; כלו' כולכם שמעתם שמועה אחת ואתם חוזרים עליה. א'פה) כמדומה אני וגו' –כלו' אמרתי שאתם מבינים אפילו ברמיזה קלה, עכשו אי אתם מבינים אפילו ברמיזה גדולה (פושרים–מים חמים

א'פו כְּמָה לָא חָלֵי וְלָא מַרְגִּישׁ גַּבְרָא דְּמָרֵיהּ סַיְעֵהּ! **(יומא כב:).**

א'פז כמותך ירבו בישראל. **(יבמ' מז.).**

א'פח כְּמַיָּא חַמִּימֵי עַל רֵישֵׁהּ דְּקָרְחָא. **(כת' לט:).**

א'פט כמִן יַמָּא לְטִגְנָא. **(קיד' סד.).**

א'צ כמצולה שאין בה דגים. **(בר' ט:; פס' קיט:).**

א'צא כְּמָרַיָּא גַּנָּבִין – אֱלָהַיָּא מַאן מוֹמֵי בְּהֵי אוֹ מַאן מְקָרֵב. (ב"ר כו).

א'צב כְּמֵריח באתרוג, **הוא נהנה והאתרוג אינו חסר. (במ"ר יג).**

א'צג כמְשַׁהֵל בִּינְתָא מֵחֲלָבָא. **(בר' ח.).**

א'צד כמתוקנים שבהם לא עשיתם, **כמקולקלים** שבהם עשיתם. (סנה' **לט:).**

א'צה כנר בפני האבוקה. **(פס' ח.).**

א'צו כסומא בארובה. (ב"ב יב:).

א'צז כסעודת שלמה בשעתה. (תענ' **כט.).**

א'צח כסף מטהר ממזרים. (קיד' עא.)

א'צט כספים אין להם שמירה אלא בקרקע. **(פס' לא.).**

א'ק כַּפְּא דְּחַטָּא נַגָּרָא, בְּגַוֵּהּ נִשְׁרוֹף חַרְדְּלָא. (שם כח.).

א'קא כְּפִטּוּרֵי בְּפִי וֶשֶׁט. (סוף מו"ק).

א'קב כְּפִי כן לבי. (מג' טז:).

א'קג כַּפֵּן עַנְיָא וְלָא יָדַע. **(שם ז:).**

א'קד כַּפְּתּוֹר וָפֶרַח! (ב"ר צא).

א'קה כקוף בפני אדם. **(שבוע' נח.).**

א'קו כְּרֵסָא טְעִינָא רַגְלַיָּא. (ב"ר ע).

א'קז כְּרֵסָהּ בֵּין שִׁנֶּיהָ. (כת' יג:).

א'קח כְּרַכָּא דְּכֹלָּא בֵּיהּ. (חול' נו:).

א'קט כַּרְכֻּשְׁתָּא וְשׁוּנְרָא עָבְדֵי הִלּוּלָא מִתַּרְבָּא דְּבִישׁ־גַּדָּא. (סנה' קה.).

א'קי כרם אין – סְיָג למה? (ילק"ש תורה קפז).

א'קיא **כשאתה** יוצא למלחמה אל תצא בראשונה, **אלא תצא** באחרונה, כדי שתכנס באחרונה. (פס' קיג.).

א'קיב **כשהוא חי קולו אחד,** וכשהוא מת קולו שבעה. (קנים ג).

א'קיג כְּשׁוּרָא בְּמָתָא בְּזוּזָא. כְּשׁוּרָא בְּדַבְרָא בְּזוּזָא. (ב"ק יא.).

א'קיד כשם שאי אפשר לבָר בלי תבן, **כך אי אפשר** לחלום בלי דברים בטלים. **(בר' נה.).**

א'קטו כשם שחַיָּב אדם לצאת ידי שמים, **כך חיב** לצאת ידי הבריות. (תנח' פקודי).

א'קטז כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע. (יבמ' סה:).

קצת; חמי חמין — מים רותחים). **א'פו) כמה לא** חלי וגו' — כמה אינו חולה (חש) ואינו מרגיש אדם שרבונו (אלהיו) עוזרו. **א'פח) כמיא חמימי** וגו' —כמים חמים על ראשו של קרח. א'פט) כמן ימא וגו' — **כמו** מן הים למחבת; כלו' **כזה שצד דג** מן הים ונותנו תיכף על המחבת לטגנו. א'צ) כמצולה וגו' — **כלו'** ריק. א'צא) כמריא וגו' — **אם** הכומרים גנבים, האלילים מי ישבע בהם או מי יקריב להם? **א'צג)** כמשחל וגו' — כמושך שערה מחלב; כלו' בדרך קלה. א'צד) שבהם — שבאומות העולם. **א'צה)** כנר בפני האבוקה — כנר שאין אורו ניכר בפני לפיד. א'צו) כסומא בארובה —בעוור שמבקש פתח ומוצא ארובה. **א'צח)** כסף וגו' — **יש** פסולי משפחה שמחמת ממונם משפחות מיוחסות בישראל מתחתנות בהם. א'ק) **כפא דחטא וגו'** — הכף שחקק הנגר בה ישרוף (פיו) בחרדל; ועי' סי' תצ"ג. **א'קא)** כפיטורי וגו' — בקשר חבל עב בפי חור צר של הספינה, שאינו נכנס ויוצא אלא בדוחק ובקושי. **א'קג)** כפן וגו' — רעב העני ואינו יודע; כלו' אינו מרגיש. א'קד) כפתור ופרח— כלו' **דבר יפה. א'קו)** כריסא טעינא וגו' — הכרם טעונה (נושאת) את הרגלים; כלו' ע"י האכילה יש כח בגוף. **א'קז)** כרסה וגו' -- כלו' הכל מכירין שהיא מעוברת. א'קח) כרכא וגו' — כרך (עיר גדולה) **שהכל בה. א'קט)** כרכושתא וגו' —החולדה והחתול עשו משתה **מחלבו** של רע מזל; בלו' שני שונאים עושים שלום כדי להזיק לאויב משותף לשניהם. א'קי) סיג — **גדר. א'קיב)** כשהוא חי — הכבש. **קולו שבעה** — שתי קרניו שתי חצוצרות, שני שוקיו שני חלילין, **עורו** לתוף, מעיו לנבלים, בני־מעיו לכנורות. א'קיג) כשורא וגו' —הקורה בעיר (נמכרת) **בזוז והקורה ביער בזוז**; כלו' **שאינה מתייקרת בשביל ההולכת מן היער לעיר. א'קטז)** דבר הנשמע —**שמתקבל.**

קיז כשם שקבלתי שכר על הדרישה, כך אני מקבל שכר על הפרישה. (פס' כב:).

קיח כשר שֶׁבַּטַּבָּחִים שֻׁתָּפוֹ של עמלק. (קיד' פב.).

א'קיט כשרציתי **לא** רצית – **עכשו** שאתה רוצה איני רוצה. (בר' ז.).

א'קכ כַּתְלֵי בית־המדרש יוכיחו. (ב"מ נט.).

ל.

בא לָא אִבְּרָא לֵילְיָא אֶלָּא לְשִׁנְתָא. (עיר' סה.).

כב לָא אֲכַל הַהוּא אֱנָשׁ פִּתָּא דְחִטֵּי מִן יוֹמוֹי.(ב"ר טו).

קכג לָא בְּכָל שַׁעֲתָא וְשַׁעֲתָא מִתְרְחֵישׁ נִסָּא. (מג' ז:).

קכד לָא בְּסָבֵי טַעֲמָא וְלָא בְּדַרְדְּקֵי עֵצָה. (שבת פט:).

כה לא הביט בצורת מַטְבֵּעַ מִיָּמָיו. (ירוש' ע"ז ג).

קכו לא הַבַּיְשָׁן לָמֵד ולא הַקַּפְּדָן מְלַמֵּד. (אב' ב).

קכז לא היא ולא תֵּירְיָקֵי. (נדר' מא.).

כת לא היו דברים מעולם (להר"ם). (ב"מ יז.).

כט **לא המִדְרָשׁ הוא העיקר אלא המעשה**. (אב' א).

קל **לא הם ולא שכרם**. (בר' ה:).

לא לָא חִילָּךְ יַדְעְנָא וְלָא בִּילָךְ יָדַעְנָא. (חול' יט.).

לב לא יהא אדם נותן כל ממונו בְּזָוִית אחת. (ב"ר עו).

קלג לא יַעַר ולא דֻבִּים. (סו:ה מז.).

קלד „לא ירד בני עמכם"! (ב"ר צא).

לה לא כָחָל ולא שָׂרָק ולא פִּרְכּוּס – וְיַעֲלַת־חֵן. (סנה' יד.).

קלו **לא כל אדם זוכה לשְׁנֵי שלחנות**. (בר' ה:).

קלז **לא כל האדם ולא כָל המקום ולא כל השעות שָׁוִין**. (יבמ' קכ.).

לח **לא כל המרבה בסחורה מַחכים**. (אב' ב).

לט **לא כל העתים שוות**. (תמיד א).

א'קמ **לא כל הקרוב קרוב ולא כל הרחוק רחוק**. (במ"ר ג).

א'קמא **לא כל הרוצה לִטּול את השם יטול**. (בר' טז:).

א'קמב **לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב, אלא מפני שהוא מינו**. (ב"ק צב:).

א'קמג **לא מדובשך ולא מעוקצך**. (במ"ר כ).

א'קמד **לא מִנֵּהּ ולא מִקְצָתָהּ**. (סוטה ה.).

א'קמה **לא מפיה אנו חיים**. (כת' יג:).

א'קמו **לא מפני שאהבו את מרדכי, אלא מפני ששנאו את המן**. (מג' טז.).

א'קמז **לא מצא ידיו ורגליו בבית־המדרש**. (יבמ' עז:).

א'קמח **לא מצינו שועל שמת בעֲפַר פִּיר**. (כת' עא:).

א'קמט **לא מקומו של אדם מכבדו, אלא אדם מכבד את מקומו**. (תענ' כא:).

א'קנ **לא נבראו רְעָמִים אלא לפשט עַקְמוּמִית שבלב**. (בר' נט.).

א'קנא **לא נִתְנָה תורה לדרוש אלא לאוכלי הַמָּן**. (מכל' בשלח).

א'קנב **לא נִתְנָה תורה למלאכי־השרת**. (בר' כה:).

א'קנג **לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן־חורין להבטל ממנה**. (אב' ב).

א'קנד **„לא ראינו" — אינו רְאָיָה**. (כת' כג.).

א'קנה **לָא שְׁבִיק חַיֵּי לְכָל בְּרִיָּה**. (בר' סא:).

א'קכא) לא איברא וגו' —לא נברא הלילה אלא לשינה. א'קכב) לא אכל וגו' – לא אכל אדם זה פת של חטים מימיו; כלו' להוט ביותר אחר הדבר. **א'קכג) לא בכל שעתא וגו' — לא בכל שעה ושעת** מתרחש (נעשה) נס. א'קכד) לא בסבי וגו' — **לא בזקנים טעם ולא בתינוקות עצה.** א'קכו) הקפדן — הכעסן. א'קכז) **לא היא וגו'** — לא המחלה ולא סם רפואה; כלו' לא אחלת ולא אקבל רפואה. **א'קל) לא הם וגו'** — איני רוצה ביסורים ואיני רוצה בשכרם. א'קלא) **לא חילק וגו' – איני יודע לא את חילק ולא את בילק** (חילק ובילק סתם שמות הם, כמו שאומרין „פלוני אלמוני"). א'קלד) **לא ירד וגו' —כלו' אין דעתי** מסכמת לדבריכם. א'קלה) לא כחל וגו' — אינה מיפה עצמה במיני צבעים **ואעפ"כ יפה היא. א'קלו) לשני שלחנות** — של תורה ועושר. א'קלח) מחכים — נעשה חכם. **א'קמ)** הקרוב — **במקום. קרוב — בלב. א'קמא)** ליטול את השם — של גדול. א'קמב) הזרזיר — מין ממיני **עורבים. א'קמד) מנה — ממנה.** א'קמז) לא מצינו וגו' — עי' סי' ר"נ. א'קנ) לפשט וגו' — **לַיְשר את לבם. א'קנא) לאוכלי המן** —כלו' למי שפרנסתו מצויה תמיד. א'קנה) **לא שביק חיי— לא הניח חיים.**

א'קנו **לא תהא אוסר לאחרים ומתיר לעצמך.** (שמ"ר כה).

א'קנז **לא תבייש ולא תתבייש.** (מו"ק ט:).

א'קנח **לא תהא שמיעה גדולה מראיה.** (ר"ה כה:).

א'קנט **לָאו כָּל יוֹמָא מִתְרַחִישׁ נִסָּא.** (פס' ג:).

א'קס **לָאו עַכְבְּרָא גַּנָּב אֶלָּא חוֹרָא גַּנָּב.** (גיט' מה).

א'קסא **לִבָּא וְעֵינָא תְּרֵין סַרְסוּרִין דְּחַטָּאָה.** (ירוש' בר' א).

א'קסב **לִבָּא לְפוּמָא לָא גַלֵּי.** (שו"ט ט).

א'קסג **לבם של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כפתחו של היכל — ואנו כמלא נקב מחט סדקית.** (עיר' נג.).

א'קסד **לִבְעֵי אֱנָשׁ רַחֲמֵי אֲפִילּוּ עַד זִבּוּלָא בַּתְרַיְתָא שְׁלָמָא.** (בר' ח).

א'קסה **לוחות ושברי־לוחות מונחים בארון.** (ב"ב יד:).

א'קסו **לויתן בחכה הועלה—מה יעשו דגי רקק?** (מו"ק כו.).

א'קסז **לוקום! לוקום! עד מתי אתה מכלה ממונם של ישראל?** (סוכה נו:).

א'קסח **לְחַכִּימָא בִּרְמִיזָא, לְשַׁטְיָא בְּכוּרְמִיזָא.** (מד' משלי כב).

א'קסט **לטובתי נשברה רגל פרתי.** (ספרי קרח).

א'קע **לֵיכָּא כְּתֻבָּה דְּלָא רָמֵי בָּהּ תִּגְרָא.** (שבת קל.).

א'קעא **לֵיכָּא מִדֵּי דְּלָא רְמִיזָא באוֹרַיְתָא.** (תענ' ט.).

א'קעב **לִשָּׁן תְּלִיתָאי קָטֵיל תְּלִיתָאֵי.** (ערכ' טו:).

א'קעג **לֵית דֵּין בַּר־אֱנָשׁ.** (שבת קיב:).

א'קעד **לֵית דִּין וְלֵית דַּיָּן?** (ויק"ר כח).

א'קעה **לֵית דַּעֲנְיָא מִכַּלְבָּא וְלֵית דְּעַתִּיר מֵחֲזִירָא.** (שבת קנה:).

א'קעו **לֵית הֵימְנוּתָא בְּעַבְדֵי.** (ב"מ פו.).

א'קעז **לֵית נַגָּר וּבַר־נַגָּר דְּיִפְרְקִנֵּהּ.** (ע"ז נ:).

א'קעח **לֵית סַפָּר דְּמִסַּפֵּר לְגַרְמֵהּ.** (ויק"ר יד).

א'קעט **לֵית צִבּוּר כֻּלֵּיהּ מְעַתַּר, לֵית צִבּוּר כֻּלֵּיהּ מְעַנֵּי.** (ירוש' גיט' ג).

א'קפ **לָךְ לָךְ— אָמְרִינָן לְנְזִירָא, סְחוֹר־סְחוֹר לְכַרְמָא לָא תִקְרַב.** (שבת יג.).

א'קפא **לְכִי תֵיכוּל עֲלֵהּ כּוֹרָא דְּמִלְחָא.** (שם ד.).

א'קפב **לכל יש תמורה חוץ מאשת נעורים.** (סנה' כב.).

א'קפג **לַמֵּד לשונך לומר: איני יודע, שמא תתבדה ותאחז.** (בר' ד).

א'קפד **למקום שלבי אוהב שם רגלי מוליכות אותי.** (מכיל' יתרו).

א'קפה **לְמָתָא דְיַרְקָא — יַרְקָא שְׁקוֹל.** (מנח' פה.).

א'קנט) **לאו כל יומא וגו'— עי' סי' א'קכג. א'קס) לאו עכברא וגו'—לא העכבר גונב אלא החור. א'קסא) ליבא ועינא וגו'** —הלב והעין שני סרסורי עבירה; בלו' גורמים לידי עבירה. א'קסב) **לבא לפומא וגו'** — הלב אינו מגלה אל הפה. א'קסג) **של אולם.. של היכל** — בבית-המקדש, ופתחיהם אחד רחב מחבירו. מחט סדקית — מחט קטן שהנשים משתמשות בו. א'קסד) **לבעי אינש וגו'** —יבקש אדם רחמים על השלום עד חפירה אחרונה; בלו' עד הקבר, שאפילו המת צריך שלום. א'קסה) **לוחות וגו'** —בלו' זקן ששבח תלמודו חייבים בכבודו. א'קסו) **דגי־רקק** —של אגמי מים. א'קסז) **לוקום** —זאב. א'קסח) **לחכימא וגו'** —לחכם (די) ברמיזה, לשוטה—בפטיש; בלו' השוטה אינו מרגיש בדברים בלבד. א'קע) **ליכא כתובה וגו'** — אין כתובה (חתונה) שלא תפול בה מריבה. א'קעא) **ליכא מידי וגו'** — אין דבר שאינו מרומז בתורה. א'קעב) **לישן תליתאי וגו'** —לשון משולשת (לשון הרע שמשתתפין בה שלשה) הורג שלשה (את האומר והשומע ומי שנאמר עליו). א'קעג) **לית דין בר אינש** — אין זה בן אדם. א'קעד) **לית דין ולית דיין** — אין משפט ואין שופט. א'קעה) **לית דעניא וגו'** — אין עני מכלב ואין עשיר מחזיר. א'קעו) **לית הימנותא וגו'** — אין אמונה בעבד'ם. א'קעז) **לית נגר וגו'** — אין נגר ובן נגר שיפרוק את זה; בלו' אין חכם שידע להשיב על הדבר. א'קעח) **לית ספר וגו'** — אין ספר (גוזז) שגוזז את עצמו. א'קעט) **לית צבור וגו'** — אין הצבור בולו עשיר, ואין הצבור בולו עני. א'קפ) **לך לך וגו'** — „לך לך", אנו אומרים לנזיר, „סביב סביב לכרם לא תקרב!". א'קפא) **לכי תיכול וגו'** — כשתמדוד על זה כור של מלח (—שבר שאומר לך); וי"מ: כשתאכל. א'קפג) **שמא תתבדה ותאחז** — שמא תהא נתפס על הבדאות (שקר). **א'קפה) למתא וגו'** — לעיר של ירק הבא **ירק; בלו' הוליך** סחורתך למקום שהכל מוליכין סחורה זו.

א'קפו לְסְטָאָה בְּלִסְטִיוּתָא יָדַע. (ב"מ פד.).

א'קפז לעולם יְשַׁנֶּה אדם לתלמידו דרך קצרה. (חול' סג:).

א'קפח לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות. (כת' יז.).

א'קפט לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. (סוטה מז.).

א'קצ לְפוּם גַּמְלָא שִׁחֲנָא. (כת' סז.).

א'קצא לְפוּם גִּנְּתָא גַּנָּנָא. (ב"ר פ).

א'קצב לְפוּם זוּזֵי רְקוֹד. (שו"ט טז).

א'קצג לְפוּם חוּרְפָּא שִׁבְּשְׁתָּא. (ב"מ צו:).

א'קצד לְפוּם חֵילָךְ אֱכוֹל. (ב"ר כ).

א'קצה לְפוּם צַעֲרָא אַגְרָא. (אב' ה).

א'קצו לְפוּם תּוֹרָא טַבְּחָא. (שהש"ר ב).

א'קצז לְפוּם תּוֹרָא סַכִּינָא. (לק"ט בר').

א'קצח לפי גדולתו — — — מַפַּלְתּוֹ. (ב"ר יט).

א'קצט לפי שבא לכלל כעס בא לכלל טעות. (ספרי מטות).

א'ר לקח מִקָּח רע לעצמו. (סוטה יז:).

א'רא לַקִּישׁ לְסְטִים בַּכִּיר לִצְלוּבִים. (קה"ר ז).

א'רב לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמם. (חול' קלז:).

א'רג לשעבר היו הַפְּרָדוֹת מושכות את המרכבות ועכשו המרכבות מושכות את הפרדות. (מכל' בשלח).

א'רד לִשְׁתַּמֵּשׁ אֱנָשׁ יוֹמָא חֲדָא בְּכָסָא דְמוֹקְרָא וְלִמְחַר לִתְּבַר. (בר' בה).

מ.

א'רה מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדין. (שבת קד.).

א'רו מְאָה זוּזֵי בְּעִסְקָא – כָּל יוֹמָא בִּשְׂרָא וְחַמְרָא; מְאָה זוּזֵי בְּאַרְעָא – מִלְחָא וְחָרוּרָה. (יבמ' סג.).

א'רז מאה מיתות ולא קנאה אחת. (דב"ר ט).

א'רח מְאָה קָרֵי בְּזוּזָא – תּוּתֵי כַנְפָּךְ יֶהֱווֹ. (פס' קיג.).

א'רט מַאי דַהֲוָה הֲוָה. (יומא ה:).

א'רי מַאי חָזֵית דִּדְמָא דִידָךְ סוּמָק טְפֵי – דִּלְמָא דְמָא דְּהַהוּא גַּבְרָא סוּמָק טְפֵי? (פס' כה:).

א'ריא מֵאִגְּרָא רָמָא לְבֵירָא עֲמִיקְתָּא. (חג' ה:).

א'ריב מָאן דְּאָכֵל קִדְרָא יָדַע טַעֲמָא דְתַבְשִׁילָא. (תנח' ואתחנן).

א'ריג מָאן דְּסַיֵּר נִכְסֵיהּ כָּל יוֹמָא מַשְׁכַּח אִסְתֵּרָא. (חול' קה.).

א'ריד מִבִּנְתָּא דְרֵאשִׁי וְעַד טוּפְרָא דְכַרְעֵי. (שבת קמ.).

א'קפו) ליסטאה — הגזלן יודע בגזלנות. א'קפז) ישנה — ילמד. א'קצ) לפום גמלא וגו' — לפי הגמל המשא. א'קצא) לפום גנתא וגו' — לפי הגנה הגנן. א'קצב) לפום זוזי וגו' — לפי הכסף (שאתה משלם) רקוד. א'קצג) לפום חורפא וגו' — לפי החריפות הטעות; כלו' כל מה שהוא חריף ביותר הוא עלול יותר לטעות. א'קצד) לפום חילך — לפי ממונך. א'קצה) לפום צערא וגו' — לפי הצער השכר. א'קצו) לפום תורא טבחא — לפי השור הטבח. א'קצז) לפום תורא סכינא — לפי השור הסכין. א'ר) מקח — קנין. א'רא) לקיש וגו' — המאוחר שבלסטים ראשון לתליה. א'רד) לשתמש אנש וגו' — ישתמש אדם יום אחד בכוס יקרה ולמחר תישבר. א'רה) בנס היו עומדין — שכתב הלוחות היה חקוק חקיקה מפולשת ונקרא משני עברי הלוחות, והאותיות מ' וס' בשביל צורתן הסגורה על כרחן תלויות היו בנס. א'רו) מאה זוזי וגו' — (מי שיש לו) מאה זוזים בסחורה (אוכל) בכל יום בשר ויין; מאה זוזים בקרקע — מלח וירקות. א'רח) מאה קרי וגו' — מאה דלועים בעיר בזוז (אחד) תחת כנפי בגדך יהיו; כלו' אפילו אם המזונות בזול תטלם עמך בדרך, שלא תצטרך לקנות. א'רט) מאי דהוה הוה — מה שהיה היה. א'רי) מאי חזית וגו' — מה ראית שהדם שלך אדום יותר, שמא הדם של אותו האיש אדום יותר? א'ריא) מאיגרא וגו' — מעלייה גבוהה לבור עמוק. א'ריב) מאן דאכל וגו' — מי שאכל מקדירה זו יודע טעמו של התבשיל. א'ריג) מאן דסייר וגו' — מי שבודק נכסיו בכל יום מוצא אסתרא (מטבע); כלו' מרויח. א'ריד) מבינתא וגו' — משערות ראשי עד צפרני רגלי.

א'רטו מבית לבית חָלוּק, מֵאֲתַר לַאֲתַר נָפֶשׁ. (ב"ר לט).

א'רטז מברכותיו של אדם נִכָּר אם תלמיד־חכם הוא. (בר' נ.).

א'ריז מִגּוֹ דַחֲשִׁיד אַמָּמוֹנָא חֲשִׁיד אַשְׁבוּעֲתָא. (ב"מ ה:).

א'ריח מגלגלין זכות על ידי זַכַּאי וחובָה על ידי חַיָּב. (שבת לב.).

א'ריט מִגַּמְלָא אוּנָא. (שבוע' יא:).

א'רכ מדותיו של הקדוש־ברוך־הוא מדה כנגד מדה. (סנה' צ.).

א'רכא מִדְּחָצִיף כּוּלֵּי־הַאי שְׁמַע־מִנָּהּ רַשִּׁיעָא הוּא. (ב"מ פג:).

א'רכב מַה דְּבִלְבָּךְ עַל רַחֲמָךְ – מַה דְּבִלְבֵּיהּ עֲלָךְ. (ספרי דברים).

א'רכג מַה דְּשִׁקְרָא מַכְנִים פַּחְתָּא נַסְבָא. (שו"ט ז.).

א'רכד מה הועילו חכמים בתקנתם? (ב"מ יז:).

א'רכה מה יום מיומים? (סנה' סה:).

א'רכו מַה יַּלְדַת תַּפּוּשִׁיתָא? – קְרוּצֵי בִּישֵׁי מִנָּהּ. (שהש"ר א).

א'רכז מה יעשה אותו הבן שלא יחטא? (בר' לב.).

א'רכח מה לי הָכָא ומה לי הָתָם. (ב"מ לו:).

א'רכט מה לי לְשַׁקֵּר? (כת' כז:).

א'רל מַה לִּי קַטְלָהּ כּוּלָּהּ, מה לי קַטְלָהּ פַּלְגָא? (ב"מ צה.).

א'רלא מה לכהן בבית הקברות? (שמ"ר ה).

א'רלב מה לנו ולצרה הזאת? (סנה' לז:).

א'רלג מה ענין שמיטה אצל הר סיני? (ספרא בהר).

א'רלד מה שזה נועל זה פותח. (תנח' חוקת.)

א'רלה מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה עָקֵב לסוּלְיָתָהּ. (ירוש' שבת א).

א'רלו מֵהוּלָךְ חֲרִשָּׁה – אַקִּישׁ עֲלָהּ. (ב"ר פא).

א'רלז מהיות טוב אל תִּקָּרֵא רע. (בר' ל.).

א'רלח מהיכן ירק זה חי? (ב"מ קיח:).

א'רלט מהיר לשמוע ומהיר לאבד – יצא שכָרו בְהֶפְסֵדוֹ. (אב' ה).

א'רמ מוּבִילְנָא מָאנֵהּ אַבַּתְרֵהּ לְבֵי־מַסּוּתָא. (ב"מ מא.).

א'רמא מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. (ביצה ל.).

א'רמב מוטב שתתבייש מעצמך ואל תתבייש מאחרים. (דא"ז ב).

א'רמג מוכר בעין יפה מוכר. (ב"ב לז.).

א'רמד מוליכין טינא אצל טינא וסָרִית אצל סָרִיוֹת. (ירוש' קיר' ג).

א'רמה מום שבך אל תאמר לחברך. (ב"מ נט:).

א'רמו מוסיפין מחול על הקודש. (ר ה ט.).

א'רמז מועט מחזיק את המרובה. (ב"ר ה).

א'רמח מוציא סֶלַע בשביל לִטּוֹל שנים. (ספרי דברים).

א'רמט מושבע ועומד מהר־סיני הוא. (שבוע' כא:).

א'רטו) מבית לבית וגו' — (כשאדם עוקר דירתו) מבית לבית (מפסיד) חלוק (כתונת); ממקום למקום (מעיר לעיר) — נפש. א'רטז) מברכותיו וגו' —מאופן ברכותיו. א'ריז) מגו דחשיד וגו'— מתוך שחשוד על ממון חשוד על שבועה. א'ריח) מגלגלין — גורמין, מביאין. א'ריט) מגמלא אונא — מגמל אוזן; בלו' די בכל שהוא. א'רכא) מדחציף וגו' —משתצוף (עז פנים) כל כך משמע שרשע הוא. א'רכב) מה דבלבך וגו' —מה שבלבך על אוהבך, בלבו עליך. א'רכג) מה דשיקרא וגו' —מה שהשקר מכנס (אוסף) המארה נוטלת. א'רכה) מה יום מיומים —מה נשתנה יום זה משאר הימים? א'רכו) מה ילדת וגו' —מה ילדה התפושית (מין שרץ עוף, קאפער)? קרוצים (מיני זבובים) רעים ממנה; בלו' מרשעים יצא רשע. א'רכז) אותו הבן — שהושיבו אביו בשוק של זונות ותלה כים של כסף על צוארו. א'רכח) מה לי הכא וגו' — מה לי כאן, מה לי שם? א'רל) מה לי קטלה וגו' — מה לי הרגה כולה, מה לי הרגה חציה? א'רלא) לכהן — המוזהר על הטומאה. א'רלג) שמיטה — פרשת שמיטה. א'רלד) נועל — בלו' סותם, מעלים. א'רלה) מה שעשתה וגו'—יראת שמים שהיא עטרה לראש חכמה אינה אלא עקב למוליתה (לסנדלה) של ענוה; על פי הכתובים: „ר א ש י ת חכמה יראת ה'" (תהלים קי"א, י), „ע ק ב ענוה יראת ה'" (מש' כ"ב, ד). א'רלו) מהולתך וגו' — אם נפתך חרשה (בלו' נסתמו נקביה) הקיש (הכה) עליה; בלו' מי שחוטא חוזר בתשובה ע"י יסורים. א'רלט) מהיר לשמוע — תלמיד שהוא מהיר להבין. א'רמ) מובילנא וגו' — אוליך בגדיו אחריו לבית-המרחץ; בלו' מוכן אני לשרתו. א'רמד) מוליכין טינא וגו' — מוליכין טיט (זבל) אצל טיט ואשפה לאשפתות; בלו' כל אחד מבקש לו חבר דומה לו. א'רמח) סלע — שם מטבע.

א'רנ מַנֶּה בֶּן מַנֶּה יָנֶה. (בר' כח.).

א'רנא מזל מַחְכִּים, מזל מעשיר. (שבת קנו.).

א'רנב מַזָּלָא דְבֵי תְרֵי עֲדִיף. (ב"מ קה.).

א'רנג מְזַמְּנִין לָךְ לְמֵיכַל דַּיְסָא – עַד פַּרְסָא, לְמֵיכַל בִּשְׂרָא דְתוֹרָא – עַד תְּלָתָא פַּרְסִין. (נד' מט:).

א'רנד מָחוּ אֱלָהַיָּא וְיִבְעֲתוּן כּוּמְרַיָּא. (שמ"ר ט).

א'רנה מחשבה טובה הקדוש־ברוך־הוא מְצָרְפָהּ למעשה. (קיד' מ.).

א'רנו מטוב אדוני לא טוב לי ומֵרָעָתוֹ רַע לי. (איכ"ר).

א'רנז מְטַיֵּיל וְאָזֵיל דִּקְלָא בִּישָׁא גַּבֵּי קָנֵי דְשִׁרְכֵי. (ב"ק צב:).

א'רנח מטַיֵּל עמו ארוכות וקצרות. (ירוש' בר' ב).

א'רנט מִטִּפָּה לְטִפָּה נתמלא הַהִין. (במ"ר יז).

א'רס מי חָשִׁיד קוּדְשָׁא־בְּרִיךְ־הוּא דְעָבֵיד דִּינָא בְּלָא דִינָא. (בר' ה:).

א'רסא מי יְגַלֶּה עפר מעיניך? (סוטה כז:).

א'רסב מי שאינו יכול להכות החמור מכה האֻכָּף. (תנח' פקודי).

א'רסג מי שאכל את התבשיל הוא יודע טעמו. (דב"ר ב).

א'רסד מי שאכל שום וריחו נודף – יחזור ויאכל שום אחר ויהא ריחו נודף? (בר' נא.).

א'רסה מי שאמר לשמן וְיִדְלַק– יאמר לחומץ וידלק! (תענ' כה.).

א'רסו מי שברא יום ברא פרנסתו. (מכל' בשלח).

א'רסז מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת. (ע"ז ג.).

א'רסח מי שיש לו מָנֶה רוצה מאתים. (עפ"י קה"ר א).

א'רסט מִידֵי בְּקַשִׁישׁוּתָא תַּלְיָא מִלְּתָא– בְּטַעֲמָא תַּלְיָא מִלְּתָא. (ב"ב קמב:).

א'רע מִילְּתָא אַלְבִּישַׁיְהוּ יַקִּירָא. (שבת י:).

א'רעא מימיהם אנו שותים ושמותם אין אנו מוכירים. (הור' יד.).

א'רעב מִית בְּרֵיהּ דְּרַחֲמָךְ טְעוּן, מִית רַחֲמָךְ פְּרוּק. (כ"ר צו).

א'רעג מַכְתְּבָא גְּלָלָא בָּזַע וְרַגָּלָא בְּחַבְרֵהּ יָדַע. (ע"ז כב.).

א'רעד מִכְּתָלֵי ביתך נִכָּר שֶׁפֶּחָמִי אתה. (בר' כח.).

א'רעה מִלָּא דְלָא מְחַוְּרָא מְסַמְּכִין לָהּ מִן אַתְרִין כַּגִּין. (ירוש' בר' ב).

א'רעו מִלָּה בְּסֶלַע, מַשְׁתּוּקָא בִּתְרֵין. (מג' יח.).

א'רעז מְלַח מָמוֹן חֶסֶר. (כת' סו:).

א'רנ) מזה וגו' — כהן בן כהן יכהן; כלו' גדול בן גדול ימשול. א'רנב) מזלא וגו' — מזל של שנים יפה יותר. א'רנג) מזמנין וגו' — אם הזמינוך לאכול דייסא (תבשיל של ריפות, לך) עד פרסא (מדת הדרך); לאכול בשר השור — עד שלשה פרסאות. א'רנד) מחו אלהיא וגו' — לקו האלילים ומפחדים חכמרים (שעובדים אותם). א'רנה) מצרפה —חושב אותה. א'רנז) מטייל ואזיל וגו' — מטייל והולך דקל רע אצל אילני סרק; כלו' כל אחד מתחבר בדומה לו. א'רנח) מטייל עמו וגו' — כלו' מבלה עמו שעות בשיחה על ענינים שונים. א'רס) מי חשיד וגו' — וכי חשוד הקב"ה שיעשה דין בלא דין? כלו' שלא בצדק. א'רסא) מי יגלה וגו' —כך אומרים על המת: הלואי שהיה חי ורואה בעיניו את הנעשה. א'רסג) מי שאכל וגו' —עי' סי' א'ריב. א'רסד) מי שאכל שום וגו' — כלו' מי שחטא יחזור ויחטא? א'רסח) מנה — מאה זוז. א'רסט) מידי בקשישותא וגו' — וכי בזקנה תלוי הדבר? בחכמה הדבר תלוי. א'רע) מילתא אלבישיהו וגו' — כלי מילת (משי) יקרים על לובשיהם; כלו' חן דבר על בעליו. א'רעא) מימיהם אנו שותים —כלו' תורתם אנו לומדים. א'רעב) מית בריה וגו' — מת בנו של אוהבך שא (את ארונו, שאוהבך אבי המת ישיב לך חסד), מת אוהבך פרוק (שאין מי שישלם לך חסד); לפיכך נקרא החסד שעושין עם המתים „חסד של אמת". א'רעג) מכתבא וגו' — המכתב (חרט) חותך את האבן (גלל — אבן שיש; עזרא ה' ח), ואיש רוכל יודע בחברו; כלו' השיש שהוא קשה ירא מן המכתב שהוא מכירו, וכן איש רכיל ובליעל מכיר בחבירו וירא מפניו; ואולי צ"ל דגלא בד' ופירוש שקרן, כלו' שקרן אחד מכיר בשקרן אחר. א'רעד) מכתלי ביתך וגו' — מכתלי ביתך שהם שחורים ניכר שאתה נפח. א'רעה) מילא דלא וגו' —דבר שאינו מחוור (מוברר) סומכין אותו (כלו' מביאין עליו ראיות) ממקומות הרבה. א'רעו) מלה בסלע וגו' — המלה שוה סלע (אחד) והשתיקה—שנים. א'רעז) מלח וגו' המִמון חסר מלח, כלומ' אין מלח להמליח את הכסף שיתקיים לאורך ימים.

א'רעח מִלְחָא כִּי סַרְיָא בְּמַאי מָלְחֵי לֵהּ? (בכור' ח:).

א'רעט מְלֵי כְּרֵסֵיהּ זִנֵי בִישֵׁי. (בר' לב.).

א'רפ מַלְכוּתָא דְאַרְעָא כְּעֵין מַלְכוּתָא דִרְקִיעָא. (שם נח.).

א'רפא מִלְּתָא נַנָּאָה דְאִית בָּךְ קַדֵּם אַמְרָהּ. (ב"ק צב:).

א'רפב מִמָּאֵרֵי רַשְׁוָתָךְ פָּאֵרֵי אִפְּרַע. (שם מו:).

א'רפג מִמְּהַדּוּרֵי מִלֵּי וּמִמְּסַרְטוּטֵי כַּלְמֵי. (בר' נא:).

א'רפד מָמוֹן שֶׁאֵין לוֹ תּוֹבְעִים. (ב"ק לט.).

א'רפה ממונו של אדם חביב עליו כנפשו. (ירוש' סנה' ח).

א'רפו ממונו של אדם מעמידו על רגליו. (פס' קיט.).

א'רפז ממזר תלמיד־חכם קודם לכהן־גדול עם־הארץ. (הור' יג:).

א'רפח מִן דִּילֵהּ דָּא לֵיהּ. (שבת פ:).

א'רפט מִן דְּסַגּוּ דַּיָּנֵי שִׁקְרֵי סַגּוּן סָהֲדֵי שִׁקְרֵי. (אס"ר א).

א'רצ מִן סַנְיָא נָפֵק וַרְדָּא. (חזית א; ילק"ש קלד).

א'רצא מִן שְׁטַיָּא לֵית הֲנָיָא אֶלָּא מִן קְצַיָּא. (שמ"ר ל).

א'רצב מִן תְּחוֹת רֵישָׁךְ דִּידָךְ הוּא. (ב"ר סט).

א'רצג מְנָאֶפֶת בתפוחים ומְחַלֶּקֶת לחולים. (שמ"ר לא; תנח' ראה).

א'רצד מנהג אבותיהם בידיהם. (עיר' קד:).

א'רצה מִנֵּי וּמִנֵּהּ תִּסְתַּיֵּם שְׁמַעְתְּתָא. (פס' פח.).

א'רצו מִנֵּהּ וּבֵהּ אַבָּא לֵיזוּל בֵּהּ נַרְגָּא. (סנה' לט:).

א'רצז מנהג מבטל הלכה. (ירוש' ב"מ ז).

א'רצח מנית המרגלית ונוטל השִׁיחוֹר. (שמ"ר מב).

א'רצט מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה? (ביצה טו:).

א'ש מנעו את בניכם מן הַהִגָּיוֹן. (בר' כח:).

א'שא מְסָאנָא דְּרַב מִכַּרְעָאי לָא בָּעֵינָא. (קיד' מט.).

א'שב מְסָרְבִין לקטן ואין מְסָרְבִין לגדול. (פס' פו:).

א'שג מַעֵט בריצה שלא תַרבה בחורה. (קה"ר יא).

א'שד מְעַיֵּל פִּילָא בְּקוּפָא דְמַחֲטָא. (ב"מ לח:).

א'שה מַעלין בקֹדש ולא מורידין. (יומא יב:).

א'שו מַעֲקִימַת שפתיך אתה נִכָּר שתלמיד־חכם אתה. (מעילה יז:).

א'שז מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה! (סנה' לט:).

א'שח מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך. (עד' ה).

א'שט מפני מה אתם מכניסים ראשי בין שני הרים גדולים? (יבמ' טו:).

א'שי שוטה אחד יְחַיֵּב את כל הפקחים? (תוס' שבת יב).

א'שיא „מָצָא" או „מוֹצֵא"? (בר' ח.).

א'שיב מצא מין את מינו ונֵעוֹר. (עיר' ט.).

א'שיג מצוה בו יותר מבשלוחו. (קיד' מא.).

א'רעח) מלחא וגו' — המלח כשיסריח במה מולחין אותו? **א'רעט) מלי וגו' — מלוא הכרס כל מין רע; כלו' אכילה גסה מביאה לידי רע. א'רפ) מלכותא וגו' — מלכות הארץ כעין** מלכות שמים. א'רפא) מלתא גנאה וגו' — דבר מגונה שיש בך הקדם ואמרהו. **א'רפב) ממארי וגו'** — מבעלי־חובך הוי נפרע סובים; כלו' קח מהם אפילו סובין לתשלומי חובך. **א'רפג) ממהדורי מילי וגו'** — מן המחזרים מלים ומן הסמרטוטים כנים; כלו' הסובבים ונודדים ממקום למקום מרבים שיחה, ובלואי־סחבות מרבים כנים. א'רפד) תובעים — דורשים. א'רפז) קודם — לענין כבוד. **א'רפח) מן דיליה וגו'** — משלו זה לו. א'רפט) מן דסגו וגו' — משרבו דייני שקר רבו עדי שקר. **א'רצ) מן סניא וגו'** — מן הסנה יוצא ורד (שושנה); כלו' יצא יקר מזולל. א'רצא) מן שטיא וגו' — מן (עצי) שטים אין הנאה אלא בקציצתם, שאינם עושים פירות. א'רצב) מן תחות וגו' — מתחת ראשך (מן המונח תחתיך) שלך הוא. א'רצג) מנאפת וגו' — עי' סי' תצ"א. א'רצה) מני ומניה וגו' — ממני וממנו תתברר ההלכה. א'רצו) מניה וביה אבא וגו' — מתוכו ומעצמו יבוא הקרדום ביער; כלו' שנוטלים מן היער עצמו בית־יד לגרזן לכרות בו את עצי היער; אָבָא (בסורית עבא) — יער. רצח) השיחור — הפחם. א'ש) מן ההגיון — מקריאה בספרים היצונים. **א'שא) מסאנא** וגו' — נעל הגדולה מרגלי איני רוצה. א'שב) מסרבין — מי שאינו עושה דבר אלא אם כן מפצירין בו הרבה נקרא סרבן. לקטן — לבקשת אדם קטן. א'שד) מעייל וגו' — מכנים פיל בקופו (בחורו) של מחט. **א'שה)** מעלין וגו' — בדבר של קודש מעלין ממדרגה נמוכה למדרגה גבוהה. א'שט) בין שני הרים וגו' — בין שני אנשים גדולים. א'שיא) „מצא" או „מוצא" — כלו' לקחת אשה טובה, שנאמר בה: „מצא אשה מצא טוב" (משלי י"ח, כב) או אשה רעה, שנאמר בה: „ומוצא אני מר ממות את האשה" (קהל' ז', כו). **א'שיב) וניעור — ונתעורר.** א'שט) מצוה בו — שיעשה הוא בעצמו.

יד מצוה גוררת מצוה ועבֵרה גוררת עבֵרה. (אב' ד).

טו מצוה הַבָּאה בעבֵרה. (בר' מז:).

טז מצוה לקַיֵם דברי המת. (תענ' כא.).

יז מציה שבאה לידך אל תחמִיצֶנָּה. (מכל' בא).

יח מצוה שהחזיקו בה כותים מדקדקין בה יותר מישראל. (חול' ד.).

יט מצוֹת אינן צריכות כַוָּנה. (ר"ה כח:).

כ מצוֹת בטלות לעתיד לבא. (נדה סא:).

כא מצוֹת לא לֵיהָנוֹת נִתנוּ. (עיר' לא.).

כב מקדיח תבשילו ברבים. (בר' יז.).

כג מקום גורם. (סוטה מא.).

כד מקום הניחו לו אבותיו להתגַדֵר בו. (חול' ז.).

כה מקום מזומן לפורענות. (סנה' קב.).

כו מקצת היום ככֻלו. (מו"ק טז:).

כז מקרא זה נוקב ויורד עד תהום. (סנה' צז:).

כח מקרני ראמים ועד ביצי כנים. (ע"ז ג:).

כט מַר אָמַר חֲדָא וּמַר אָמַר חֲדָא וְלָא פְּלִיגִי. (ב"מ יא.).

ל מַרְבֶּה בשר — מרבה רִמָּה. (אב' ב).

לא מרבה נכסים—מרבה דאגה. (שם).

א'שלב מרגלית טובה היתה בידי ואתה מבקש לְאַבְּדָהּ ממני. (ב"ב קכג.).

א'שלג מרגלית כל מקום שהיא — מרגלית שמה. (מג' טו.).

א'שלד מַרְגְּנִיתָא דְלֵית לָהּ טִימֵי, כָל דְמַשְׁבַּח בָּהּ פָּגְמָהּ. (ירוש' בר' ט).

א'שלה מְשַׁח אוּדְנֵהּ וְחוּטְרָא אַבַּתְרֵהּ. (שבת קנה.).

א'שלו משנכנס אב ממעטין בשמחה; משנכנס אדר מרבין בשמחה. (תענ' כט.).

א'שלז משענת הסוס על רגליו; משענת החמור על ידיו. (זבים ד).

א'שלח מתוך שלא לשמה אתה בא לשמה. (ירוש' חג' א).

א'שלט מְתוּן מְתוּן — אַרְבַּע מְאָה זוּזֵי שָׁוְיָא. (בר' ב.).

א'שמ מתחיל בגנוּת ומסיים בשבח. (פס' קטז.).

א'שמא מתירא אני שמא ירצוּ גלגלתי. (יבמ' טו:).

א'שמב מתירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם. (שבת פח:).

א'שמג מתנבאים ואינם יודעים מה מתנבאים. (ב"ב קיט:).

א'שמד מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים. (ב"ר פד).

נ.

מה נְבַח בָּךְ כַּלְבָּא—עוּל, נְבָחָה בָּךְ גּוּרִיתָא—פּוּק. (עיר' פו.).

מו נְגִיד שְׁמֵהּ — אֲבַד שְׁמֵהּ. (אב' א).

מז נַגְרֵי דַחֲמָרָא שְׂעָרֵי. (שבת נא.).

א'שמח נדרים סְיָג לפרישות. (אב' ג).

א'שמט נהגו כהנים סלסול בעצמם. (קיד' עח:).

א'שנ נְהַר־פְּקוֹדַאי לַוְיָךְ—מְגַלִּימָא שַׁפִּירָא דְחָזָא עֲלָךְ. (חול' קכז.).

א'שיז) אל תחמיצנה — **אל תאחר אותה. א'שיח) כותים** —גוים שהביא אשור מכותא והושיבם בערי שומרון וקבלו עליהם קצת מצוות. א'שכב) מקדיח וגו' — מקלקל את המאכל, כלו' יוצא לתרבות רעה. א'שכד) להתגדר —להתפאר. א'שכח) מקרני ראמים וגו' —מבריות גדולות ביותר עד הקטנות ביותר. א'שכט) מר אמר חדא וגו' — זה אמר דבר אחד וזה אמר דבר אחד — ואינם חולקים (זה על זה). א'של) מרבה רמה — בקבר. א'שלד) מרגניתא וגו' — מרגלית שאין ערוך לה — מי שמשבחה פוגמה, מפני ש„לה דומיה תהלה". א'שלה) משח אודניה וגו' — כמדת אזנו — ומקל אחריו. כלומר: תן לכלב נתח קטן כמדת אזנו ומיד תכהו כמקל. א'שלז) על ידיו —רגליו הקדומות. א'שלט) מתין וגו' —המתינות שוה ארבע מאות זוז. ולשון נופל על לשון היא; „מתון, מתון" כמו „מאתן מאתן", שהן שתי פעמים מאתים בארמית. א'שמה) נבח בך וגו' — נבח בך כלב — הכנס (לבית, שישתוק מיד); נבחה בך כלבה—צא! (שהכלבה מארכת בנביחה). א'שמו) נגיד שמיה וגו' — מי שמחשב ומגדל שמו — יאבד שמו; כלו' הנוהג גדולה בעצמו סופו לנחול קלון. א'שמז) נגרי וגו' — פסיעותיו של החמור (לפי) השעורים (שהוא אוכל). א'שמח) נדרים וגו' —ע"י נדרים אדם מפריש עצמו מן האיסור. א'שמט) סלסול —חשיבות. **א'שנ) נהר־פקודאי וגו' — אם לווך (בדרך) איש מנהר פקוד (עיר מפורסמת בגנבים) — מפני הבגד**

א'שנא **נַהֲרָא מִכֵּיפֵהּ מִבְּרֵיךְ.** (שבת סה.).

א'שנב נַהֲרָא נַהֲרָא וּפַשְׁטֵהּ. (חול' יח:).

א'שנג נוח **לו לאדם שלא** נברא יותר משנברא. (עיר' יג:).

א'שנד **נוח לעלות לבימה וקשה** לירד. (מד' אספה; ילק"ש ואתחנן).

א'שנה נוח **לקנות שונא וקשה לקנות אוהב.** (ילק"ש).

א'שנו נוח לרשעים שיהיו סומין, שעיניהם מביאין רעה לעולם. (במ"ר כ).

א'שנז נתן אצבע בין שִׁנֵיהּ. (כת' נב.).

א'שנח נְחִית דַּרְגָּא נְסִיב אִתְּתָא; סַק דַּרְגָּא בְּחַר שׁוֹשְׁבִינָא. (יבמ' סג.).

א'שנט נְטוֹשׁ נְבֵלְתָא בְּשׁוּקָא וּשְׁקוֹל אַגְרָא וְלָא תֵּימָא גַּבְרָא רַבָּא אֲנָא. (ב"ב קי.).

א'שס נָיֵם וְלָא נָיֵם, תִּיר וְלָא תִּיר. (יבמ' נד.).

א'שסא נכנס יין יצא סוד. (עיר' סה.).

א'שסב נִכָּר הוא זה **שלא עבר** על פתחה של תורה. (ירוש' שבת ו).

א'שסג נִכָּרִים דברי אמת. (סוטה ט:).

א'שסד נם בתוך נם. (שבת צז.).

א'שסה נִסְתַּחֲפָה שָׂדֵהוּ. (כת' יב:).

א'שסו נָפַח כְּמַשּׁוֹי. (ב"מ פ.).

א'שסז נְפִישֵׁי בְּנֵי בֵיתָא–נְפִישֵׁי אָרְחֵי וּפָרְחֵי. (כת' סא.).

א'שסח נְפִישֵׁי גַמְלֵי סָבֵי, דְטְעִינֵי מַשְׁכֵי דְהוּגְנֵי. (סנה' נב.).

א'שסט נְפַל בֵּיתָא – חֲבַל לְכַוְּתָא. (מכל' בשלח).

א'שע נְפַל פּוּתָא בְּבֵירָא. (בר' נו.).

א'שעא נְפַל תּוֹרָא – חַדֵּד לְסַכִּינָא. (שבת לב.).

א'שעב נְפַל תּוֹרָא – סַגִּין טַבָּחוֹהִי. (איכ"ר א).

א'שעג נְפַל כֵּיפָא עַל קִדְרָא–וַי לְקִדְרָא; נָפְלָה קִדְרָא עַל כֵּיפָא – וַי לְקִדְרָא. בֵּין כַּךְ וּבֵין כַּךְ וַי לְקִדְרָא. (א"סר ז).

א'שעד נָקֵט מַרְגָּנִיתָא בִּידֵהּ, יָהֲבְנָא לֵהּ חַסְפָּא? (קיד' יח.).

א'שעה נר לאחד – נר למאה. (שבת קכב.).

א'שעו נַרְשָׁאָה נַשְׁקָךְ – מְנֵי כָּכִיךְ. (חול' קכז.).

א'שעז נשיא שמָחַל על כבודו–כבודו מָחוּל. (כת' יז.).

א'שעח נשים דַּבְּרָנִיּוֹת הן. (בר' מח:).

א'שעט נשים דעתן קַלָּה עליהן. (שבת לג:).

א'שפ נשים מבקשות לידע הכל. (פנ"א).

א'שפא נשים עם בפני עצמן הן. (שבת סב.).

א'שפב נשים עצלניות הן. (ירוש' פס' א).

א'שפג נשים רחמניות הן. (מג' יד:).

א'שפד נשמה שנתתי בך – החיֶיהָ. (תענ' כב:).

א'שפה נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות. (בר' נח.).

א'שפו **נתפרדה החבילה.** (ע"ז יא.).

היפה שראה עליך (ורוצה לגזלו ממך). א'שנא) נהרא מכיפיה וגו'— נהר משפתו מתברך; כלו' הנהר מתגדל ממקורו ולא מימי הגשמים. א'שנב) נהרא נהרא וגו' — **נהר** נהר ומשיכת מימיו; כלו' כל מקום **הולך אחרי מנהגו. א'שנד)** לבימה — כלו' לממשלה. **א'שנז) נתן אצבע** וגו' —ונשכה אותה; כלו' הוא **גרם לעצמו את ההפסד.** א'שנח) נחית דרגא וגו' —רד **מעלה ושא אשה,** עלה מעלה ובחר שושבין (חבר); **כלו'** שא אשה פחותה ממך ובחר חבר גדול ממך. **א'שנה) נטוש נבילתא** וגו' — פשוט נבילה בשוק וטול שכר ולא תאמר: אדם גדול אני. א'שם) **נים וגו'** — **נם** (מתנמנם) ולא נם, ער ולא ער; כלו' עומד בין שינה ליקיצה. א'שסה) נסתחפה וגו' — **נשטפה שדהו; כלו'** מזלו גרם להיזקו, וההפסד עליו. א'שסו) נפח כמשוי — דבר שאינו כבד **אלא** **ניפוחו מרובה, כגון מוך ונוצה,** דומה כמשא. א'שסז) נפישי וגו' —מרובים בני הבית —מרובים **האורחים והפורחים; כלו'** במקום שבני הבית מרובים נוהגים להתארח עוברי דרך. א'שסח) נפישי וגו' — מרובים **הגמלים הזקנים** שטעונים עורות של סייחים; ועי' סי' כא. **א'שסט)** נפל ביתא וגו' — נפל הבית אוי לחלון. **א'שע) נפל פותא** וגו' — נפל הכד לתוך הבאר; כלו' קשה לברור את הדבר. **א'שעא)** נפל.. **חדד וגו'** — **נפל השור** — חדד את הסכין. **א'שעב)** נפל.. סגין וגו' — נפל השור מרובים שוחטיו. **א'שעג) נפל כיפא וגו'** — נפלה אבן על הקדירה אוי לקדירה; נפלה הקדירה על האבן אוי לקדירה; **בין כך ובין כך אוי לקדירה. א'שעד)** נקיט מרגניתא וגו' — **אוחז** מרגלית בידו ואתן לו חרס? א'שעה) נר **לאחד —די לאחר. א'שעו)** נרשאה וגו' —**אם בן נרש** (עיר מפורסמת בגנבים) נשק אותך, מנה שיניך (שמא גנבן). **א'שעז) שמחל—וותר. א'שפו)** החבילה—**כלו' החבורה.**

ס.

א'שפז סָבָא בְּבֵיתָא — פַּאחָא בְּבֵיתָא; סָבְתָא בְּבֵיתָא — סִימָא בְּבֵיתָא. (ערכ' יט.).

א'שפח סַדְנָא בְּסַדְנֵיהּ יָתֵב, מְדוּיל יְדֵיהּ מִשְׁתְּלֵם. (פס' כח.).

א'שפט סַדְנָא דְאַרְעָא חַד הוּא. (ב"ק יב:).

א'שצ סַדְרָן קוֹדם לְפַלְפְּלָן. (ירוש' הור' ג).

א'שצא סַהֲדֵי שַׁקְרֵי אַאוּגַרַיְהוּ זִילֵי. (סנה' כט.).

א'שצב סוּמָא אוכל ואינו שבֵעַ. (יומא עד:).

א'שצג סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה. (בר' יז.).

א'שצד סוף הכבוד לבוא. (נד' סב.).

א'שצה סופו הוכיח על תחלתו. (זב' ב:).

א'שצו סופך טוב — כְּלָךְ טוב. (פסיק"ז בראשית).

א'שצז סְיָג לחכמה — שתיקה. (אב' ג).

א'שצח סיני ועוקר־הרים — סיני עדיף. (בר' סד.).

א'שצט סַמָּא דְכֹלָּא בֵּיהּ מַשְׁתּוּקָא. (מג' יח.).

א'ת סִמָּן יפה באדם שהוא בַּיְשָׁן. (נד' כ.).

א'תא סִמָּן לַגַּסּוּת־הָרוּחַ עניות. (שבת לג.).

א'תב סִמָּנָא מִלְּתָא הִיא. (כרית' ו.).

א'תג סעודה שֶׁהֲנָאַתְךָ — משוך ידך הימנה. (גיט' ע.).

א'תד סַפֵּי לֵיהּ כְּתוֹרָא. (ב"ב בא.).

א'תה סֵפֶר וְסַיִף ירדו כרוכים מן השמים. (ספרי עקב).

א'תו ספר־תורה שרוי בצער. (סנה' קא.).

א'תז סַק דַּרְגָּא בְּחַר שׁוֹשְׁבִינָא. (יבמ' סג.).

א'תח סַקְבָּא דְשַׁתָּא — רִגְלֵי. (קיד' פא.)

א'תט סַרְכָּא דַאֲקִים תְּאֵנִיתָא. (שהש"ר א).

א'תי סָרֵס הַמִּקְרָא וְדָרְשֵׁהוּ. (ב"ב קיט:).

א'תיא סְתִירַת זקנים בנין. (נד' מ.).

א'תיב סְתָם גּוֹי אַנָּס הוּא. (ב"ב מה.).

א'תיג סתם גוי מִפְּעָא פָּעֵי. (חול' קלג:).

א'תיד סתם ידים עַסְקָנִיּוֹת הן. (סוכה כו:).

א'תטו סתם עבדים גנבים הם. (כת' נח.).

א'תטז סתם שְׂעִירִים שחורים הם. (מנח' ג. רש"י).

ע.

א'תיז עבד מלך כמלך. (שבוע' מז:).

א'תיח עבד שקנה נכסים, עבד למי ונכסים למי? (סנה' קה.).

א'תיט עַבְדָּא בְּהֶפְקֵרָא נִיחָא לֵיהּ. (גיט' יג.).

א'תכ עַבְדָּא דְנָהוֹם כְּרֵסֵהּ לָא שַׁוְיָא לְמָרֵיהּ וּלְמָרְתֵּיהּ לְמַאי מִתְבְּעֵי? (שם יב.).

א'תכא עבדו של חָבֵר הרי הוא כחבר. (ע"ז לט.).

א'תכב עַבְדֵי בִּישֵׁי, בָּתַר דְעָבְדִין מִתְמַלְכִין. (ב"ב ד).

א'שפז) סבא בביתא וגו' — **זקן בבית** מארה בבית, זקנה בבית אוצר בבית; **שהזקן אינו עושה** כלום והוא לטורח על בני הבית, **והזקנה עוזרת** במלאכת הבית. **א'שפח**) סדנא בסדניה וגו' — עושה הסד ,שב בסדו (כלו' מי שעושה סד **לשים בו רגלי אסירים**, לסוף משימין בו רגליו), מפועל ידיו ישולם. א'שפט) סדנא דארעא וגו' — סדן **הארץ אחד הוא**; כלו' כל גוף הארץ מקום אחד הוא. א'שצ) סדרן וגו' — בעל סדר בלמודו קודם לחריף ומפולפל; **כלו' זה גדול וחשוב מזה. א'שצא**) סהדי שקרי וגו' — עדי שקר בזויים על שוכרם. **א'שצז**) **סיג** — גדר. **א'שצט**) **סמא דכולא וגו'** — סם שהכל בו השתיקה. א'תב) סמנא מלתא — סימן דבר (של ממש) הוא. **א'תג**) **שהנאתך** — שגרמה לך הנאה, שערבה לך. משוך וגו' — שלא תמלא את כריסך. **א'תד**) ספי וגו' — אבסהו והלעיטהו כשור. **א'תה**) **וסיף** — חרב. ירדו כרוכים — כלו' אם אינו עוסק בתורה סופו לחרב. **א'תז**) **סק דרגא וגו'** — עי' סי' א'שנח. **א'תח**) סקבא וגו' — גרוי של ימות השנה רגלים; כלו' בימי הרגל (יו"ט), שאוכלין ושותין בהם ובטלין ממלאכה, בני אדם עלולים להתגרות בהם יצה"ר ולבוא לידי חטא. **א'תט**) **סרכא וגו'** — סרך (מין תאנה גרועה) שהעמיד תאנה; כלו' מרע יצא טוב. **א'תי**) סרס — הפוך. **א'תיא**) **סתירת** — הריסת. **א'תיב**) **גוי** — נכרי. **אנס** — חומס וגזלן. א'תיג) מיפעא פעי — דרכו להרים קול ולצעוק. **א'תיד**) **עסקניות** — ממשמשות בכל דבר. **א'תיח**) **עבד למי וגו'** — כלו' הכל לאדון. **א'תיט**) **עבדא בהפקירא וגו' — עבד** נוח לו בהפקר; **כלו' לפרוץ גדר**. א'תכ) עבדא דנהום וגו' — עבד שאינו שוה מאכל **בטנו, למה הוא מתבקש לאדונו ולגברתו? כלו' מה תועלת** בו. א'תכא) חבר — ת"ח. **א'תכב**) **עבדי בישי וגו' — עבדים** רעים לאחר

א'תכג עֲבִידֵי אֱנָשֵׁי דְזָרְעֵי הָכָא פּוּרְתָּא וְהָכָא פּוּרְתָּא. (ב"מ קיח.).

א'תכד עבר אדם על מצוה קלה סופו לעבור על מצוה חמורה. (ספרי שופטים).

א'תכה עבר יומו בטל קרבנו. (בר' כו.; ספרי פנחס).

א'תכו עֲבֵרָה גוררת עֲבֵרָה. (אב' ד).

א'תכז עֲבֵרָה מְטַמְטֶמֶת לבו של אדם. (יומא לט.).

א'תכח עֲבֵרָה מְכַבָּה מצוה ואין עֲבֵרָה מכבה תורה. (סוטה כא.).

א'תכט עד אַרְבְּעִין שְׁנִין מֵיכְלָא מַעֲלֵי, מִכָּאן וָאֵילָךְ מִשְׁתֵּי מַעֲלֵי. (שבת קנב.).

א'תל עַד דְאִנּוּן עֲסִיקִין בְּדִידְהוֹן נַעֲסוֹק אֲנָן בְּדִידָן. (ירוש' חג' ב).

א'תלא עַד דְּהִיא פַּגָּה אַפִּיקַת כְּבִיָּא. (ב"ר ב).

א'תלב עַד דְּכַפְנַת אֱכוֹל, עַד דְּצַחְיַת שְׁתֵה. (בר' סב.).

א'תלג עַד דְּלָא יָדַע בֵּין „אָרוּר הָמָן" לְ„בָרוּךְ מָרְדְּכַי". (מג' ז:).

א'תלד עַד דְּלָא שְׁכִיב שְׁכִיבָא, קָיְמָא מְנֵי בֵיתֵהּ. (ב"ב צא.).

א'תלה עַד דְּסַנְדְּלָא בְרַגְלָךְ דְּרוֹס כַּבָּא. (ב"ר מד).

א'תלו עַד דְּרָתְחָא קִדְרָךְ שְׁפוֹךְ. (בר' סב.).

א'תלז עַד דְשַׁמְנָא עֲבִיד קַטִּין, נַפְשֵׁהּ דְקַטִּינָא נָפְקַת. (איכ"ר ג).

א'תלח עד היכן היא תוכחה — עד הַכָּאָה. (ערכ' טז:).

א'תלט עַד הַשְׁתָּא קְרוֹ לָן מִפְּשָׁאֵי וְהַשְׁתָּא מִפְּשָׁאֵי דְמִפְּשָׁאֵי. (יומא נז).

א'תמ עד ולא עד בכלל. (בר' כו:).

א'תמא עד ועד בכלל. (שם).

א'תמב עד מתי אתה מְעַוֵּת עלינו את הכתובים? (ספרי).

א'תמג עד מתי אתה עוקם עלינו את המקרא? (שו"ט יב).

א'תמד עד שאתם מתַקנים את השוטות — באו ותקנו את הפִּקְחוֹת. (נדה נג:).

א'תמה עד שהזאב בא אל הצאן — פָּרשו לו מצודה. (תנח' מטות).

א'תמו עד שהחכם בראשו של ענין הוא יודע מה בסופו. (ירוש' סוטה ח).

א'תמז עד שיִּבָּלו שפתותיכם מלומר דַּי. (שבת לב:).

א'תמח עד שלא יִכְבֶּה הנר תן לו שמן. (מד' קהל' זוטא; ילק"ש קהלת).

א'תמט עד שלא כבתה שמשו של עֵלִי זרחה שמשו של שמואל. (יומא לח:).

א'תנ עֻבָּר יֶרֶךְ אִמּוֹ הוא. (גיט' כג.).

א'תנא עולם־הזה דומה לפרוזדור בפני עולם־הבא. (אב' ד).

א'תנב עולם הפוך ראיתי, עליונים למטה ותחתונים למעלה. (פס' נ.).

א'תנג עולם כמנהגו נוהג, ושוטים שֶׁקִּלְקְלוּ עתידים לִתֵּן את הדין. (ע"ז נד:).

א'תנד עולם לסולם הוא דומה — זה עולה וזה יורד. (עפ"י תנח' מטות).

א'תנה עומד בבבל ורואה נבֵלה בארץ־ישראל. (חול' סג.).

שעושים נמלכים (שואלים עצה). אתכג) עבידי אינשי וגו' —עשויים בני אדם לזרוע כאן קצת וכאן קצת; שאם התבואה לא תעלה יפה כאן תצמח במקום אחר. א'תכו) גוררת — מושכת. א'תכז) מטמטמת — אוטמת וסותמת. א'תכח) מכבה מצוה — כלו' מבטלת מצוה. א'תכט) עד ארבעין וגו' — עד ארבעים שנה אכילה יפה (לגוף), מכאן ואילך שתיה יפה. א'תל) עד דאינון וגו' — עד שהם עסוקים בשלהם נעסוק אנו בשלנו. א'תלא) עד דהיא פגה וגו' — עד שהיא פגה (התאנה בוסר) הוציאה קוצים; א'תלב) עד דכפנית — עד שאתה רעב אכול, עד שאתה צמא שתה. א'תלג) עד דלא ידע וגו' — כלו' שתה הרבה עד שנתבלבלה דעתו ואינו יודע להבדיל בין וגו'. א'תלד) עד דלא שכיב וגו' — עד שלא מות המת עומד ממונה על ביתו, למלא את מקומו. א'תלה) עד דסנדלא וגו' —עד שהסנדל ברגליך דרוס (דרוך) את הקוצים. א'תלו) עד דרתחא וגו' — עד שקדירתך רותחת — שפוך; כלו' אל תשהה את נקביך. א'תלז) עד דשמינא וגו' —עד שהשמן יעשה כחוש, נפשו של הכחוש יוצאת. א'תלח) עד הכאה— עד שהוא מכה את מוכיחו. א'תמד) הפקחות— החכמות. א'תנ) עובר ירך וגו' — הולד שבמעי האם הרי הוא כחלק ואבר מגוף האם. א'תנא) לפרוזדור —לחדר המבוא. א'תנב) עליונים —גדולים וחשובים. א'תנג) שקלקלו —שחטאו.

א'תנו עומדים צפופים ומשתחוים רְוָחִים. (אב' ה).
א'תנז עֲוֹנוֹת שאדם דָשׁ בַּעֲקֵבָיו. (ע"ז יח.).
א'תנח עוסק במצוה פטור מן המצוה. (סוכה כה).
א'תנט עוקר הָרֵי־הרים וטוחנם זה בזה. (סנה' כד.).
א,תם עוּרְבָא דְאַיְתִי נוּרָא לְקִנֵּהּ. (ב"ר סח).
א'תסא עוּרְבָא פְּרַח! (ביצה כא.).
א'תסב עושין מעשה זמרי ומבקשין שכר כפנחס. (סוטה כב:).
א'תסג עז־פנים לגיהנם ובושת פנים לגן־עדן. (אב' ה).
א'תסד עֵינָא וְלִבָּא תְּרֵי סַרְסוּרֵי דְחַטָּאָה. (ירוש' בר' א).
א'תסה עַכְבְּרָא דְשָׁכֵב אַדִּינָרֵי. (סנה' כט:).
א'תסו עַכְבָּרִים סוֹרְם רָע. (הור' יג:).
א'תסז עַכְבְּרִין רַשִׁיעֵי נִינְהוּ. (ירוש' ב"מ ג).
א'תסח עכורה היתה החבית וְצִלְּלֵנוּ אותה. (ב"ר פ).
א'תסט עַל דַּאֲטֵפְתְּ אַטְיפוּךְ, וְסוֹף מְטִיפַיִךְ יְטוּפוּן. (אב' ב).
א'תע על דבר זה יִדְווּ הַדְּוָיִם. (נז' כג).
א'תעא על הראשונים אנו מצטערים ועכשו נצטער גם באלו. (מכל' יתרו).
א'תעב על חייו לא חָס—על חיי חברו לא כל־שכן! (פס' מט:).
א'תעג על כָּרְחֲךָ אתה חי ועל כרחך אתה מת. (אב' ד).
א'תעד על מְדוּכָה זו ישב. (יבמ' טז.).

א'תעה עלוב ושאינו עלוב—מי נדחה מפני מי? (תענ' טז.).
א'תעו עלובה היא העיסה שנחתומה מעיד עליה שהיא רעה. (ב"ר לד).
א'תעז עלובה מְדִינְתָא דְּאָסְיָא פּוֹדָגְרִים וְדַאֲקְטוּמָא בַּחֲדָא עֵינָא. (ויק"ר ה).
א'תעח עָלַי ועל צוארי. (פס' ח:).
א'תעט עָלַת כַּלְתָא—נָפְקַת טַרְחוּתָא. (ירוש' מו"ק א).
א'תפ עָלַת לְקַרְתָּא—הַלֵּךְ בְּנִימוּסָהּ. (ב"ר מח).
א'תפא עַם הדומה לחמור. (יבמ' סב.).
א'תפב עַמָּא פְּזִיזָא, דְּקַדְמִיתוּ פּוּמַיְכוּ לְאוּדְנַיְכוּ. (שבת פח.).
א'תפג עמך ישראל צריכין פרנסה. (בר' ג).
א'תפד עַמִּי היתה ושלחתיה. (תענ' כג:).
א'תפה עִנְּבֵי הגפן בענבי הגפן—דבר נאה ומתקבל; ענבי הגפן בענבי הַסְּנֶה—דבר כָּעוּר ואינו מתקבל. (פס' מט.).
א'תפו עֲנָוָה סְיָג לחכמה. (כלה רבתי ג).
א'תפז עני מְהַפֵּךְ בַּחֲרָרָה ובא אַחֵר וּנְטָלָהּ הימנו—נקרא רשע. (קיד' נט.).
א'תפח עניי עירך ועניי עיר אחרת—עניי עירך קודמים. (ב"מ עא.).
א'תפט עֲנִיוּת כמיתה. (נד' ז:).

א'תנו) **עומדים צפופים וגו'** — בביהמ"ק היו העם עומדים דחוקים ומשתחוים בהרווחה. א'תנז) **דש** — דורס. א'תם) **עורבא וגו'** — עורב שהביא אש לקנו. א'תסא) **עורבא פרח** — עורב התעופף; בלשון זו אדם משיא את חברו לדבר אחר. א'תסב) **מעשה זמרי** — בן סלוא, **כפנחס** — בן אלעזר. א'תסד) **עינא ולבא וגו'** — העין והלב שני סרסורים של חטא הם. כלו' הם גורמים את האדם לידי חטא. א'תסה) **עכברא דשכיב וגו'** — עכבר ששוכב על דינרין: כן קוראין לעשיר קמצן שאינו נהנה ממונו. א'תסו) **סורם** — מזגם. א'תסז) **עכברין וגו'** — העכברים רשעים הם. א'תסח) **וצללנו** — עשינו אותה צלולה (זכה). א'תסט) **על דאטיפת וגו'** — על שטבעת (את אחרים) טבעוך, וסוף מטבעיך יטבעו. א'תע) **ידוו הדוים** — יכאבו הכואבים, כלו' כל בעל לב ורגש. א'תעד) **על מדוכה זו** — כלו' במקום זה. א'תעו) **עלובה היא העיסה** — בזוי הוא הבצק. **שנחתומה** — שהאופה שלה. א'תעז) **עלובה מדינתא וגו'** — עלובה המדינה שהרופא (שלה) חולה פדגרא (מין מחלת הרגלים) ושרופא־העינים בעל עין אחת. א'תעט) **עלת כלתא וגו'** — נכנסה הכלה (לחופה) — יצאה הטרחה; כלו' אין עוד טרחה, שהרי כל צרכי הנשואין הוכנו קודם. א'תפ) **עלת לקרתא וגו'** — נכנסת לעיר — נהוג כמנהגה. א'תפב) **עמא פזיזא וגו'** — עם בהול, שהקדמתם פיכם לאזניכם; כלו' עם ישראל הקדימו „נעשה" ל„נשמע", שקבלו עליהם את התורה קודם ששמעו כדי לידע אם יכולים הם לקבלה. א'תפד) **עמי היתה וגו'** — כלו' דבר זה היה בידי ועכשו אינו עוד. א'תפה) **בענבי הסנה** — בענבי הבר. א'תפו) **סיג** — גדר. א'תפז) **מהפך בחררה** — מטפל בעוגה; כלו' עוסק בדבר להרויח. א'תפח) **עניי עירך קודמים** — ליתן להם צדקה

א'תצ ענוית מַעֲבֶרֶת את האדם על דעתו ועל דעת קונו. (עיר' מא:).

א'תצא עַפְרָא לְפוּמֵיהּ. (ב"ב טז.).

א'תצב עץ קטן מדליק את הגדול. (תענ' ז.).

א'תצג עקימת פה הָוֵי מעשה. (ב"מ צ:).

א'תצד עַקְרַבְתָּא רְמָיָא לְגַמְלָא וְשָׁאֲפָה בְּעָקְבֵהּ, אָמְרָה לֵיהּ: חַיֶּיךָ, עַד קָדְקֳדָךְ אֲנִי מָטֵי. (שו"ט נא).

א'תצה עָרְבָךְ עַרְבָא צְרִיךְ. (סוכה כו.).

א'תצו עשה אזנך כְּאַפַּרְכֶּסֶת. (חג' ג:).

א'תצז עשה לך רַב וקנה לך חָבֵר. (אב' א).

א'תצח עשה ער שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בידך. (שבת קנא:).

א'תצט עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו. (אב' ב).

א'ך עשה שַׁבַּתְּךָ חול ואל תצטרך לַבְּרִיּוֹת. (שבת קיח.).

א'דא עשה תורתך קֶבַע. (אב' א).

א'דב עֲשׂוּ את העיקר טפל ואת הטפל עיקר. (תנח' מטות).

א'דג עֲשִׁיק לְגַבָּךְ וְשַׁוֵּי לְכַרְסָךְ. (ב"מ נב.).

א'דד עַשֵּׂר בשביל שתתעשֵּׁר. (שבת קיט.).

א'דה עשרה קַבִּים שיחה ירדו לעולם — תשעה נטלו נשים. (קיד' מט:).

א'דו עתידה תורה שתשתכח מישראל. (שבת קלח:).

א'דז עִתִּים חֳלִים וְעִתִּים שׁוֹטֶה. (יבמ' קיג:).

א'דח עַתִּיקְתָא קַשְׁיָא מֵחַדְתָּא. (יומא כט.).

פ.

א'דט פֶּה שֶׁהִפִּיק מרגליות ילחך עפר? (קיד' לט:).

א'די פּוּמְבְּדִיתָאָה לְוָיָךְ — אַשְׁנֵי אוּשְׁפִּיזָךְ. (חול' קכז.).

א'דיא פּוּק מִלְחָא וּשְׁדִי בִּשְׂרָא לְכַלְבָּא. (נדה לא.).

א'דיב פּוּק חֲזֵי מַאי עַמָּא דָּבַר. (בר' מה.).

א'דיג פּזור לרשעים הנאה להם והנאה לעולם. (סנה' עא:).

א'דיד פיו ולבו שוים. (פס' סג.).

א'דטו פֵּרוֹתֵינוּ מעידין עלינו. (ב"ר טז).

א'דטז פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני ה. (ו ה.).

א'דיז פָּסוּק בזמנו כְּנַהֲמָא בשעת רְעָבוֹ! (כל' תי א).

א'דיח פִּסְחָא כְּזֵיתָא וְהַלֵּלָא מְתַבַּר אִגְּרַיָּא. ג' פס' ז).

א'דיט פסיעה גסה נוטלת אחת מחמש ו ממאור עיניו של אדם. (בר' מג:).

א'דכ פְּסִיק רֵישָׁא ולא ימות? (כת' ו.).

א'תצא) עפרא וגו' — עפר לפיו; ולשון קללה הוא למי שמדבר רע. א'תצב) עץ קטן וגו' — כלו' לפעמים הגדול לומר מן הקטן. א'תצד) עקרבתא וגו' — עקרב מפיל את הגמל, נושכו בעקבו ואומר לו: חייך שאגיע עד קדקדך. א'תצה) ערבך וגו' — הערב שלך אף הוא צריך לערב. א'תצו) עשה אזניך — הט אזניך לשמוע היטב. כאפרכסת — כלי שפיו רחב מלמעלה וצר מלמטה. א'תצח) עד שאתה מוצא וגו' — כל זמן שיש בידך לעשות והדבר מצוי לך. א'תצט) רצונו — של הקב"ה. א'ך) עשה שבתך חול — לענין סעודה. א'דג) עשיק וגו' — ביוקר לגופך ובשווי לבטנך; כלו' כמות תוכל לקנות ביותר משויה ומאכל לא תקנה אלא בשווי. א'דד) עשר וגו' — תן מעשר ובזכות זה תתעשר. א'דה) קבים — מדות. א'דז) חלים — בריא. א'דח) עתיקתא וגו' — ישן קשה מחדש; כלו' ללמוד דברים ישנים שנשתכחו קשה מללמוד דברים חדשים. א'די) פומבדיתאה וגו' — אם איש פומבדיתא לווך בדרך — שנה בית-מלונך; שלא ידע מקומך, מפני שבני-פומבדיתא גנבים הם. א'דיא) פוק מלחא וגו' — נפץ (הסר) את המלח והשלך את הבשר לכלב; שהמלח מעמיד טעם הבשר. א'דיב) פוק חזי וגו' — צא וראה היאך העם נוהג. א'דיז) כנהמא — כלחם. א'דיח) פסחא כזיתא וגו' — הפסח כזית ו„הלל" משבר הגגות; כלו' הכורות גדולות היו נמנות על הפסח עד שלא היה מגיע לכל אחד אלא כזית, ומקול „ההלל" שהיו אומרין עליו, דומה באלו הגגות מתבקעים. והנמשל לעושה דבר קטן וקל ומכריז עליו בקולי-קולות. א'דיט) פסיעה גסה — צעד גדול. א'דכ) פסיק וגו' — כרות ראשו ולא ימות?

דכא פעמים שאדם שותק ומקבל שכר על שתיקתו ופעמים שאדם מדבר ומקבל שכר על דבורו. (זבח' קטו:).

דכב פעמים שבטולה של תורה זהו יסודה. (מנ' צט.).

דכג פעמים ששִׁנוי השם נורם, פעמים ששִׁנוי המקום נורם. (ירוש' שבת ו).

דכד פקוח נפש דוחה שבת. (שבת קלב.).

דכה פְּרִיטֵי דְדַהֲבָא לָא עָבְדֵי אֱנָשֵׁי. (ב"ב קסו.).

דכו פַּרְנָס לפי דורו. (ערכ' יז.).

א'דכז פָּרְפּוּרָא דְמַלְכָּא מִזְדַּבְּנָא בְּשׁוּקָא — וַי לַהּ לִמְזַבְּנֵהּ, וַי לֵהּ לְזָבוֹנֵהּ. (אס"ר ו).

א'דכח פִּרְצָה קוראה לגנב. (סוכה כו.).

א'דכט פְּרַקְלִיטִין של אדם— תשובה ומעשים טובים. (שבת לב.).

א'דל פְּשׁוֹט נְבֵלְתָא בְּשׁוּק וּשְׁקוֹל אַגְרָא וְלָא תֵימָא: כַּהֲנָא אֲנָא, גַּבְרָא רַבָּה אֲנָא. (פס' קיג.).

א'דלא פָּשַׁט לו את הרגל. (כת' קח:).

א'דלב פתח בכד וסִיֵּם בחבית! (ב"ק כז.).

א'דלג פְּתַח פיך ויאירו דבריך. (בר' כב).

צ.

דלד צא וכַשר לסוסים ולחמורים. (פס' ג:).

דלה צא מאִצְטַגְנִינוּת שלך. (שבת קנו.).

דלו צאן אין — רועה למה? (ילק"ש בא).

דלז צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו. (גיט' נז.).

דלח צָבָת בִּצְבָת עשויה. (אב' ה).

דלט צדיק אבד — לדורו אבד. (מג' טו.).

דמ צדיק בא לעולם—טובה באה לעולם. (סנה' קיג:).

דמא צדיק זה בא לבית־מלוני ויִפָּטֵר בלא לינה? (חול' צא:).

דמב צדיק נפטר מן העולם רעה באה לעולם. (סנה' קיג:).

דמג צדיקים אומרים מעט ועושים הרבה. (ב"מ פז.).

דמד צדיקים במיתתם נקראו חיים. (בר' יח.).

דמה צדיקים „הֵן" שלהם „הן" ו„לאו" שלהם „לאו". (רו"ר ז).

א'דמו צדקה עשה הקדוש־ברוך־הוא עם ישראל שפזרם לבין האומות. (פס' פז:).

א'דמז צְוַח כְּכָרוּכְיָא וְלֵיכָּא דְאַשְׁגַּח בֵּהּ. (קיד' מד.).

א'דמח צוּרְבָא מֵרַבָּנָן לַאו אוֹרְחֵיהּ לְמֵידַק. (ב"ב קסח.).

א'דמט צלולה היתה החבית ועכרתם אותה. (דב"ר פ).

א'דנ צללת במים אדירים והעלית חרס בידך. (ב"ק צא.).

א'דנא צַנָּא דְמָלֵי סִפְרֵי. (מג' כח:).

א'דנב צעק מתוך צפרני רגליו. (ב"ר צו).

א'דנג צער בעלי־חיים — דְאוֹרַיְתָא. (שבת קכח:).

א'דנד צפור דרור שאינה מקבלת מָרוּת. (ביצה כד.).

א'דנה צפרנם של אבות — ולא כרסם של בנים. (ב"ר מה).

א'דנו צרות אחרונות משכחות את הראשונות. (בר יג.).

א'דנז צרות מַכהין את העינים. (לק"ט בר' מח).

א'דנח צריך אדם להיות מושל בשֶׁל עצמו מִבְּשֶׁל אחרים. (ספרי).

א'דכה) פריטי וגו' — אין בני אדם עושים פרוטות (מטבעות קטנות) של זהב. א'דכו) פרנס — מנהיג. א'דכז) פרפורא וגו' — לבוש ארגמן של המלך נמכר בשוק, אוי למוכרו ואוי לקונו! א'דכח) פרצה — חור. א'דל) פשוט וגו' — פשוט נבלה בשוק וטול שכר ולא תאמר: כהן אני, אדם גדול אני. א'דלא) פשט לו וגו' — כלו' אינו רוצה לשלם. א'דלב) פתח בכד וגו' —הנמשל למי שגומר דבריו בענין אחר ממה שפתח. א'דלה) צא מאצטגנינות — כלו' אל תתן לב לאותות הכוכבים. א'דלח) צבת וגו' — אי אפשר לעשות מלקחים אלא ע"י מלקחים. א'דמז) צוח וגו' — קורא ככרוביא (מין צפור, קראניך) ואין מי שישגיח בו. א'דמח) צורבא מרבנן וגו' —תלמיד־חכם אין דרכו להכיר (בנשים). א'דנ) צללת במים וגו' — להעלות מרגלית. א'דנא) צנא וגו' — סל שמלא ספרים; כך קוראין לאדם בקי בספרים הרבה. א'דנב) צעק מתוך וגו' — כלו' בכל כחו. א'דנג) צער וגו' — כלו' אסור צער בע"ח מן התורה. א'דנד) מרות — שלטון. א'דנה) צפרנם וגו' — כלו' יפה צפרנם של אבות מכרסם של בנים.

א'דנט צריך אדם לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום. (שקל' ט.).

א'דס צריך יהודאה לחרובא, עבד תתובא. (ויק"ר ג).

א'דסא צרכי עמך ישראל מרובים ודעתם קצרה. (בר' כט:).

ק.

א'דסב קאקי חורי. (גיט' עג.).

א'דסג קב ונקי. (עיר' ס.).

א'דסד קבא מארעא ולא כורא מאגרא. (פס' קיג.).

א'דסה קדרא דבי שתפי לא חמימא ולא קרירא. (עיר' ג.).

א'דסו קדש עצמך במתר לך. (יבמ' כ.).

א'דסז קודם שאכל אדם ושתה יש לו שני לבבות לאחר שאכל ושתה — לב אחד. (ב"ב יב:).

א'דסח קול באשה — ערוה. (בר' כד.).

א'דסט קול ומראה וריח אין בהם משום מעילה. (פס' כו.).

א'דע קול ומראה וריח משיבין דעתו של אדם. (בר' נז:).

א'דעא קול ושוברו עמו. (גיט' פט.).

א'דעב קומקומא גליש על נפה שפד. (קה"ר ז).

א'דעג קוצים אני מכלה מן הכרם. (ב"מ פג:).

א'דעד קוצים אתם מטילים לי בעיני? (סנה' לח.).

א'דעה קוצים אתם משימים לי בין עיני? (קיד' עא.).

א'דעו קושטא קאי, שקרא לא קאי. (שבת קד.).

א'דעז קללת חכם אפילו בחנם — אפילו על תנאי היא באה. (מכות יא.).

א'דעח קלקל לעצמו ותקן לאחרים. (חלה ב).

א'דעט קלקלת עובדך — סב חוט וחייט. (ב"ר יט).

א'דפ קם ליה בדרבא מניה. (מכ' טז.).

א'דפא קמחא טחינא טחנית. (סנה' צו:).

א'דפב קמי דשתי חמרא — חמרא, קמי רפוקא — גרייא דיבלי. (סוטה י.).

א'דפג קנאת ספרים תרבה חכמה. (ב"ב כא.).

א'דפד קרב לגבי דהינא ואדהן. (שבוע' מז:).

א'דפה קרח מכאן וקרח מכאן. (ב"ק ס).

א'דפו קריינא דאגרתא איהו ליהוי פרוונקא. (ב"מ פג:).

א'דפז קרית לחברך ולא ענך, רמי גודא רבה שדי ביה. (ב"ק צב:).

א'דפח קרעים שאין מתאחים. (מו"ק כו.).

א'דפט קרקע אינה נגזלת. (סוכה ל:).

א'דצ קשה גזל הנאכל. (חול' פט.).

א'דצא קשה רמה למת כמחט בבשר החי. (בר' יח:).

א'דצב קשוט עצמך ואחר־כך קשוט אחרים. (ב"מ קז.).

א'דצג קשים גרים לישראל כספחת. (יבמ' מז:).

א'דצד קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים־סוף. (פס' קיח.).

א'דנט) המקום — הקב"ה. א'דס) צריך יהודאה וגו' — צריך היהודי לחרוב (כלו' לאבילה) עושה תשובה. א'דסב) קאקי וגו' — אווזים לבנים; כנוי לנשים. א'דסג) קב ונקי — כלו' מעט וטוב. א'דסד) קבא מארעא וגו' — קב מן הארץ ולא כור מעלייה; כלו' נוח לו לאדם להשתכר מעט בלא טורח מרובה. א'דסה) קדרא דבי וגו' — קדרה של שותפים לא חמה ולא קרה; מפני שאחד סומך על חבירו. א'דסט) אין בהם משום מעילה — למי שנהנה מן ההקדש, שאין בהם ממש. א'דעא) ושוברו — דבר המבטל אותו. א'דעב) קומקומא וגו' — כשהקומקום רותח שופך מים על צדו; ועי' סי' סמט. א'דעו) קושטא וגו' — אמת עומדת ושקר אינו עומד. א'דעט) קלקלת עובדך וגו' — קלקלת מעשיך טול חוט ותפור; כלו' אתה בעצמך תקן מה שקלקלת. א'דפ) קם ליה וגו' — עומד לו בגדול הימנו; כלו' מי שנתחייב בשני עונשין, גדול וקטן, נענש בגדול בלבד. א'דפב) קמי דשתי וגו' — לפני שותה יין (מביאין) יין, לפני גנן — סאה ירקות; כלו' לכל אחד נותנין ממה שהוא רגיל בו. א'דפד) קרב לגבי וגו' — קרב אצל שמן המור ותתבסם. א'דפו) קריינא וגו' — קורא האגרת יהא השליח. א'דפז) קרית לחברך וגו' — קראת לחברך (לדין) ולא ענך, הפל כותל גדול וזרוק בו; כלו' עשה מה שתמצא ידך להוציא את שלך מתחת ידו. א'דפח) שאינם מתאחים — אינם מתחברים ע"י תפירה. א'דצ) גזל הנאכל — שאי אפשר להחזירו. א'דצב) קשוט עצמך וגו' — כלו' היטב תחלה את מעשיך ואח"כ תוכיח את אחרים.

ר.

א'דצח ראה את המציאה ונפל עליה. (ב"מ י).
א'דצו ראה מעשה ונזכר הלכה. (פס' סו.).
א'דצז רְאוּ מה בין בני לבן חמי. (בר' ז).
א'דצח ראיתי בני עלִיָה והם מועטים. (סוכה מה.).
א'דצט ראשון שבגנבים – גונב דעת הבריות. (תוס' ב"ק ז).
א'ם רב שמחל על כבודו כבודו מחול. (קיד' לב.).
א'מא רַבִּי לא שְׁנָאָהּ – ר' חִיָּא מִנַּיִן לו? (עיר' צב.).
א'מב רבי מכבד עשירים. (שם פו.).
א'מג רבים שתו, רבים ישתו. (כת' ח:).
א'מד רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו. (קיד' מא.).
א'מה רַגְלוֹהִי דְּבַר־אֱנָשׁ אִינוּן עָרְבִין בֵּיהּ, לַאֲתַר דְּמִתְבְּעֵי תַּמָּן מוֹבְלִין יָתֵיהּ. (סוכה נג.).
א'מו רָהֵיט וְנָפֵיל תּוֹרָא וְאָזֵיל וְשָׁדֵי סוּסָא בְּאוּרְיֵהּ. (סנה' צה:).
א'מז רוב בני־אבות בַּיְשָׁנִים. (ירוש' קיד' ד).
א'מח רוב בנים דומים לאחי האם. (ב"ב ק.).
א'מט רוב גנבי ישראל. (ע"ז ע.).
א'מי רוב ממזרים פקחים. (ירוש' קיד' ד).
א'מיא רוב עבדים נָאִים. (שם).
א'מיב רַוְחָא לְבְסִימָא שְׁכִיחָא. (עיר' פב:).
א'מיג רַוְחָא לְקַרְנָא מִשְׁתַּעְבֵּד. (ב"מ קה.).
א'מיד רוצה אדם בקב שלו מתשעה קבים של חברו. (שם לח.).
א'מטו רוצה אשה בקב ותפלות מתשעה קבין ופרישות. (סוטה כא.).
א'מטז רְחֵלָא בָּתַר רְחֵלָא אָזְלָא, כְּעוֹבְדֵי אִמָּא כַּךְ עוֹבְדֵי בְּרַתָּא. (כת' סג.).
א'מיז רֵיחַיִם בצווארו ויעסוק בתורה? (קיד' כט:).
א'מיח רַחֲמֵי דְּאַבָּא אַבְּנֵי, רַחֲמֵי דִּבְנֵי אַבְּנֵי דִּהְווֹ לְהוּ. (סוטה מט.).
א'מיט רַחֲמָנָא לִבָּא בָּעֵי. (עפ"י סנה' קו:).
א'מכ רְחַק מן הכיעור ומן הדומה לכעור. (תוס' יבמ' ד).
א'מכא רָטֵין מְגוּשָׁא וְלָא יָדַע מַאי אָמַר – תָּנֵי תַנָּא וְלָא יָדַע מַאי אָמַר. (סוטה כב.).
א'מכב רֵישׁ תּוֹרָא בְּדִיקוּלָא – סַק לְאִגְרָא וּשְׁדִי דַּרְגָּא מִתּוּתָךְ. (בר' לג.).
א'מכג רֵישֵׁהּ דְּחַטְיָה חֲלֵי וְסוֹפֵהּ מְרִיר. (קה"ר ג).
א'מכד רֵישָׁךְ בְּקַרְירֵי וְרֵישֵׁי דְרֵישָׁךְ בְּחַמִּימֵי. (שבת נה.).
א'מכה רֵישָׁךְ וְהַר! (חול' לט.).
א'מכו רַמָּאָה בְּרַמָּאוּתֵיהּ זָהִיר. (ב"ב קסז:).
א'מכז רְמָזְתּוֹ ולא נִרְמַז, עֲקַצְתּוֹ ולא נֶעֱקַץ. (אס"ר ג).

א'דצז) ראו מה וגו' – לאה אמרה כך: ראו מה בין בני לבן יצחק, כלו' לעשו. א'מא) רבי וגו' – ר' חיא תלמידו של רבי (ר' יהודה הנשיא); ואם הרב לא שנה הלכה מהיכן ידע זאת התלמיד? א'מג) רבים שתו וגו' – את כוס האבל; כלו' רבים מתו ורבים עתידים למות. א'מה) רגלוהי וגו' – רגליו של אדם ערבות עליו, למקום שמתבקש שם מוליכות אותו. א'מו) רהיט ונפל וגו' – כשהשור רץ ונפל נותנין (מעמידין) סום באבוסו (כלו' במקומו). א'מז) בני אבות – מיוחסים, הגונים. א'מי) פקחים – חכמים. א'מיב) רווחא לבסימא וגו' – רווח מצוי למעדנים; כלו' בשביל מעדנים בטנו של אדם מתרחבת ומקבלת הרבה. א'מיג) רווחא לקרנא וגו' – הריוח משתעבד להקרן. א'מיד) בקב שלו – כלו' במועט שיש לו. מתשעה קבין – כלו' מהרבה. א'מטו) רוצה אשה בקב – של מזונות. ותפלות – שחוק. א'מטז) רחילא וגו' – רחלה הולכת אחרי רחלה, כמעשי האם כך מעשי הבת. א'מיז) ריחים בצוארו – כלו' עול אשה. א'מיח) רחמי דאבא וגו' – אהבת האב לבנים; אהבת הבנים לבנים שלהם. א'מיט) רחמנא וגו' – הקב"ה מבקש לב (כוונה טובה). א'מכ) מן הכיעור – מדברים מכוערים. א'מכא) רטין וגו' – מלחש המכשף ואינו יודע מה אומר, שונה ואינו יודע מה אומר. א'מכב) ריש תורא וגו' – אם ראש השור (נתון) בתוך הסל, עלה לגג והפל את הסולם מתחתיך; כלו' אפילו בשעה שהשור טרוד באכילתו תברח ממנו, שלא יזיקך. א'מכג) רישיה דחטייה וגו' – החטא ראשו מתוק וסופו מר. א'מכד) רישך בקרירי וגו' – ראשך בצוננים, וראשו של ראשך בחמים; כלו' אני רבך אני נכוה (נענש), אבל רבי שלי יכוה בחמין. א'מכה) רישך והר – הרי ראשך והרי הר, הכה זה על זה. א'מכו) רמאה וגו' – הרמאי זהיר ברמאותו, מפני שהוא בקי בדרכי תרמית. א'מכז) ולא נרמז – לא הבין את הרמז. עקצתו – בדברים. ולא נעקץ–

א'סכח רעב בעיר — פַּזֵּר רגליך. (ב"ק ס:).

א'סכט רַעְיָא חַגְּרָא וְעִזֵּי רְהִיטִין, אַבָּב חוּטְרָא מְלֵי וְאַבֵּי דָּרֵי חֻשְׁבְּנָא. (שבת לב.).

א'סל רשעים אפילו בחייהם קרוים מתים. (בר' יח.).

א'סלא רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרים בתשובה. (עיר' יט.).

ש.

א'סלב שאור ומלח וסרבנות — רובם קשה ומעוטם יפה. (בר' לד.).

א'סלג שאור שבעיסה מעכב. (שם יז.).

א'סלד שַׁב בִּירֵי לְשַׁלְמָנָא וְחַד לְעָבִיד בִּישׁ. (סנה' ז.).

א'סלה שַׁב שְׁנֵי הֲוָא כַּפְנָא וַאֲבָבָא דְאוּמָנָא לָא חָלֵף. (שם כט.).

א'סלו שַׁב שְׁנֵי הֲוָא מוֹתָנָא וְאֱנָשׁ בְּלָא שְׁנֵיהּ לָא שָׁכֵב. (שם).

א'סלז שבעה דברים בגולם. (אב' ה).

א'סלח שַׁבְקֵיהּ לְרַוְיָא דְמִנַּפְשֵׁיהּ נָפֵל. (שבת לב.).

א'סלט שַׁבְשְׁתָּא כֵּיוָן דְּעָל–עָל. (ב"ב כא.).

א'סמ שַׁבְשְׁתָּא מִמֵּילָא נָפְקָא. (שם).

א'סמא שגגת תלמוד עולה זדון. (אב' ד).

א'סמב שְׁדִי שַׁמְתָּא אַגְּנוּבְתֵּיהּ דְּכַלְבָּא וְאִיהוּ דִּידֵיהּ עָבֵד. (מו"ק יז.).

א'סמג שואל כענין ומשיב כהלכה. (אב' ה).

א'סמד שׁוֹטֶה בְּחֲדָא מִלְּתָא לָא סָרֵיךְ. (גיט' סח:).

א'סמה שׁוֹטֶה לָאו סַמֵּיהּ בִּידָן. (גיט' ע:).

א'סמו שומע כעונה. (סוכה לח:).

א'סמז שׁוּתָא דִינוֹקָא בְּשׁוּקָא אוֹ דַּאֲבוּהָ אוֹ דְּאִמֵּיהּ. (שם נז:).

א'סמח שותף לִסְטִים כְּלִסְטִים. (ירוש' סנה' א).

א'סמט שיחת חולין של תלמידי־חכמים צריכה תלמוד. (ע"ז ט.).

א'סנ שיחתם של ישראל תורה. (שו"ט ה).

א'סנא שִׁכּוֹר נותן עיניו בכוס וחנוני בכיס. (תנח' שמיני).

א'סנב שִׁלְהֵי דְקַיְטָא קָשְׁיָא מִקַּיְטָא. (יומא כט.).

א'סנג שְׁלוֹ חֲטָא וְיוֹחֲנָא מִשְׁתַּלְמָא. (ב"ר כה).

א'סנד שֵׁנָה ויין לרשעים הנאה להם והנאה לעולם. (סנה' עא:).

א'סנה שִׁנּוּי וֶסֶת תחלת חֳלִי־מֵעַיִם. (שם קא.).

א'סנו שְׁכֵם נָסֵב וּמַבְגָּאי גָּזַר. (מכ' יא.).

לא הבין את העוקץ. א'סכח) פזר רגליך — צא למקום אחר. א'סכט) רעיא חגרא וגו' — הרועה חגר והעזים רצות, בשער החצר דברים ובפתחת הדיר חשבון; כלו' כשהרועה חגר ואינו יכול להשיג את העזים כשהן רצות יבוא עמהן בדברים ויעשה להן דין וחשבון כשיגיעו לפתח הדיר. והנמשל שסוף אדם חוטא לעונש ואל יתיאש מן הפורענות. א'סלב) וסרבנות — מי שנותן להפציר בו הרבה. א'סלג) שאור שבעיסה וגו' — כלו' היצה"ר מעכב מלעשות טוב. א'סלד) שב בירי וגו' — שבעה בורות לאיש שלום ואחד לעושה רע; כמו שאמר הכתוב (מש' כ"ד, טז): „שבע יפול צדיק וקם ורשעים יכשלו ברעה". א'סלה) שב שני וגו' — שבע שנים היה הרעב ועל פתח האומן לא עבר. א'סלו) שב שני הוא מותנא וגו' — שבע שנים היתה מגפה ואדם בלא שנוי (עתו) לא מת. א'סלז) שבעה דברים בגולם — וכולם מנויים ב„אבות" (פ"ה). א'סלח) שבקיה וגו' — הנח לו לשכור שמעצמו יפול. א'סלט) שבשתא כיון וגו' — שבוש (שגיאה בקריאה) כיון שנכנס נכנס; כלו' כיון שנתרגל בה קשה להמלט ממנה. א'סמ) שבשתא ממילא וגו' — שבוש מאליו יוצא; והוא להיפך מן הקודם. א'סמא) שגגת וגו' — שגגה (טעות) בלי מחשבת בזדון; שהלומד צריך להיות זהיר בתלמודו. א'סמב) שדי שמתא וגו' — הטל חרם על זנב הכלב והוא יעשה את שלו. א'סמד) שוטה בחדא וגו' — אין השוטה נתקע בדבר אחד (בשטות אחת). א'סמה) שוטה לאו וגו' — שוטה אין סם רפואתו בידינו. א'סמז) שותא דינוקא וגו' — שיחת התינוק בשוק או של אביו או של אמו, שאינו מדבר אלא מה ששמע מפי אביו או אמו. א'סמח) ליסטים — חומס ונזלן. א'סנב) שלהי וגו' — סוף הקיץ קשה מן הקיץ; שהחום קשה ביותר. א'סנג) שלו חטא וגו' — שלו (שם אדם) חטא ויוחנא פורע; ועי' סי' קסו. א'סנה) שנוי וסת — שנוי המנהג באכילה ושתיה. א'סנו) שכם נסיב וגו' — שכם נושא (אישה) ומבגאי (שם נכרי סתם) חותך (בשר ערלתו); רמז למעשה

א'סנו שכן רע רואה את הנכנסות ואינו רואה את היוצאות. (דב"ר ט).

א'סנח שכר מצוה בהַאי עָלְמָא לֵיכָּא. (קיד' לט.).

א'סנט שכר מצוה—מצוה; שכר עֲבֵרה—עברה.(אב' ד).

א'סס שלוּחו של אדם כמותו. (בר' לד:).

א'ססא שליחי מצוה אינם נִזוקים. (פס' ח:).

א'ססב שַׁלְוַת רשעים סופה תַקָּלָה. (יומא פו.).

א'ססג שְׁלִיחַ עַרְטִילַאי וְסַיִם מְסָאנֵי. (סוטה חז).

א'ססד שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו. (שבת לג:).

א'ססה שמור לי ואשמור לך. (ב"מ פ:).

א'ססו שֵׁנָה אחד משׁשים במיתה. (בר' נז:).

אס'סז שָׁנָה ופֵרש — יותר מִכֻּלם. (פס' מט:).

א'ססח שָׁפֵל וְאָזֵל בַּר־אַוְזָא וְעֵינוֹהִי מְטַיְּפִין. (מג' יד:).

א'ססט שפך לו קיתון על פניו. (סוכה כח:).

א'סע שְׁקִילָא טִיבוּתָךְ וְשַׁדְיָא אַחִיזְרֵי. (שבת סג:).

א'סעא שַׁקְלֵיהּ לְמִטַּרְפְּסֵהּ בְּהַאי עָלְמָא. (פס' נז:).

א'סעב שְׁרָנָא בְּטִהֲרָא מַאי אֲהַנֵּי? (חול' ס:).

א'סעג שָׁרֵי כִּיסָךְ פְּתַח שַׂקָּךְ. (פס' קיג.).

א'סעד שָׁרֵי לֵיהּ לֶאֱנָשׁ לְאוֹדוּעֵי נַפְשֵׁהּ בְּאַתְרָא דְלָא יָדְעֵי לֵיהּ. (נר' סב.).

א'סעה שָׁרֵי לֵיהּ מָרֵיהּ לִפְלָנְיָא! (יומא פו.).

א'סעו שְׂרֵפַת נשמה וגוּף קַיָּם. (סנה' נב.).

א'סעז שְׂרָרָה אני נותן לכם?— עבדות אני נותן לכם! (הור' י.).

א'סעח שִׁתִּין מָנֵי פַּרְזְלָא תְּלוּ לֵיהּ לְבַקָּא בְּקוּרְנָסֵהּ. (חול' נח.).

א'סעט שִׁתִּין רָהוֹטֵי רָהֲטֵי וְלָא מָטֵי לְגַבְרָא דְמִצַפְרָא כָּרֵיךְ. (ב"ק צב.).

א'ספ שִׁתִּין תַּכְלֵי מַטְיֵיהּ לְכַכָּא דְקָל חַבְרֵיהּ שָׁמַע וְלָא אָכֵיל. (שם).

א'ספא שתי נשים בבית – מריבה בבית. (תנח' תצא).

א'ספב שתיקה כהוראה דָמְיָא. (יבמ' פז:).

א'ספג שתיקה מקַיֶּמֶת ואין שתיקה מבטלת. (תוס' נדה ז).

א'ספד שתיקתך יפה מדבורך. (גיט' מו.).

א'ספה שתיתם את היין – החזירו את הקנקן למקומו. (ב"ר פח).

ת.

א'ספו תאומים אם אחד חש בראשו חֲבֵרו מרגיש. (שמ"ר ב).

א'ספז תבא אמו ותקנח את הצואה. (במ"ר יט).

א'ספח תבן אתה מכנים לעֲפְרַיִים? (מנח' פה.).

שכם בן חמור שבשביל שחשק הוא בדינה בת יעקב נמולו כל בני העיר. **א'סנז) רואה את הנכנסות וגו'**— כלו' רואה את ההכנסה ואינו רואה את ההוצאה; כלו' עינו צרה בשל אחרים. **א'סנח) שכר מצוה בהאי וגו'** —אין שכר מצוה בעולם הזה; שמתן שכרם של צדיקים לעתיד לבוא. **א'ססא) שליחי מצוה** —שליחים לשם מצוה. א'ססב) תקלה —מכשול. **א'ססג) שליח ערטילאי וגו'** — מופשט ערום ונועל מנעלים יפות. **א'ססה) שמור לי וגו'** — כך אחד אומר לחבירו בדרך קנוניא. **א'ססז) שנה ופרש וגו'** — למד ונתרחק יותר רע מכולם. **א'ססח) שפל ואזל וגו'** —בר־אווז הולך כפוף ועיניו משוטטות; והכוונה לאדם שפל־ברך למראה עין ותועבה בלבו. **א'סע) שקילא וגו'** — נטולה טובתך ומוטלת על הקוצים, שאין בה צורך. **א'סעא) שקליה וגו'** — נטל גמולו בעולם הזה. **א'סעג) שרי כיסך וגו'** — התר כיסך ופתח שקך; כלו' תחלה קבל מעות ואח"כ תן תבואה לקונים. **א'סעד) שרי ליה לאנש וגו'** — מותר לו לאדם להודיע על עצמו במקום שאין יודעים אותו. **א'סעה) שרי ליה וגו'** — יסלח לו יוצרו לפלוני. **א'סעז) שררה** —ממשלה. **א'סעח) שתין מני וגו'** —ששים מנה (משקל) **של ברזל תלוי לו ליתוש בפטישו; כלו'** בעוקץ שלו, שנשיכתו קשה מאד. **א'סעט) שתין רהוטי וגו'** — **ששים רץ רדפו ולא השיגו אדם שאוכל** פת שחרית. **א'ספ) שתין תכלי וגו'** — ששים מכאובים מגיעים לשן ששומעת קול חברתה **(בשעת אכילה) ואינה אוכלת. א'ספב) דמיא** — דומה. **א'ספה) הקנקן** — הכד. **א'ספז) ותקנח את הצואה — של בנה. א'ספח) לעפריים** — שם עיר שיש בה הרבה תבן.

א'ספט תדיר ושאינו תדיר — תדיר קודם. (בר' נא.).
א'סצ תְּהֵא לִיטָא וְלָא תְהֵא לָיְטָא. (סנה' מט.).
א'סצא תוכו אכל, קליפתו זרק. (חג' ט.).
א'סצב תולין את הקלקלה במקלקל. (ב"ב קט.).
א'סצג תופס החבל בשני ראשים. (ב"ר לט.).
א'סצד תּוֹרָא מְדִישֵׁיהּ קָאָבֵל. (גיט' סב.).
א'סצה תורה היא וללמוד אני צריך. (בר' סב.).
א'סצו תורה וגדולה במקום אחד. (גיט' נט.).
א'סצז תורה מבחיץ ואנו מִבְּפְנִים ? (הור' יג:).
א'סצח תורה מְחַזֶּרֶת על אַכְסַנְיָא שלה. (ב"מ פה.).
א'סצט תורה מפוארה בבלי מכ׳ער. (תענ' ז.).
א'ן תורה מְתֶשֶׁת כחו של אדם. (סנה' כו:).
א'נא תורה שאין לה בית־אב אינה תורה. (ירוש' שבת יט).
א'נב תּוֹרְתָא דְלָא יָלְפָא רַדְיָא מִתְקַשְׁיָה עֲלֵהּ בְּטוּפָא. (מר' מש' כב).
א'נג תחלת מפלה — שֵׁנָה. (ב"ר יז).
א'נד תחלת נדרים—פתח לאולת. (דא"ז ג).
א'נה תחלת נפילה — ניסה. (סוטה מד:).
א'נו תחלת עבֵרה — הרהור הלב. (ראי"ז ו).
א'נז תחלתה באונס וסופה ברצון. (ירוש' סוטה ד).
א'נח תְּלוֹ בו בוֹקֵי סְרִיקִי. (ב"ב ז.).
א'נט תְּלֵי לֵיהּ קוֹרָא לְדָבָר־אַחֵר וְאִיהוּ דִידֵיהּ עָבֵד. (בר' מג:).
א'ני תְּלֵי סַלְתֵיהּ — תְּלֵי מְזוֹנֵיהּ. (פס' קיא:).
א'ניא תִּלֵּי־תלים של הלכות. (עיר' כא:).
א'ניב תְּלֵי תַנְיָא בִּדְלָא תַנְיָא. (שבת כב.).
א'ניג תלמיד המחַפִּים את רבותיו. (חג' יד.).
א'ניד תלמיד־חכם צריך שיהא בו אחד משמיני שבשמינית [גאוה]. (סוטה ה.).
א'ניה תלמיד־חכם צריך שלא יהיה בו דבר של דופי. (שהש"ר ד).
א'ניו תלמיד־חכם שאומרין דְּבַר־שמועה מפיו שפתותיו דובבות בקבר. (יבמ' צז.).
א'ניז תלמידו של אדם נקרא בנו. (ויק"ר יא).
א'ניח תלמידי־חכמים כל זמן שמזקינים חכמה נִתּוֹסֶפֶת בהם. (שבת קנב.).
א'ניט תלמידי־חכמים מרבים שלום בעולם. (בר' סד).
א'נכ תָּמֵהַּ אני אם יש בדור הזה מי שמקבל תוכחה (ערכ' טז:).
א'נכא תַּמָּה זכות אבות. (שבת נה:).
א'נכב תַּמְרֵי בְּחַלּוּךְ לְבֵי־סוּדְנָא דְהַיּט. (פס' קיג.).
א'נכג תן לו משֶׁלּוֹ, שאתה ושלך שלו. (אב' ג).
א'נכד תְּנַאי שאינו כתנאי בני־גד ובני־ראובן אינו תנאי. (קיד' סא.).
א'נכה תנוח דעתך שהנחת את דעתי. (יומא סו:).
א'נכו תַּעֲלָא בְּעִדָּנֵהּ סְגוֹד לֵהּ. (מג' טז:).
א'נכז תפלה עושה מחצה. (ויק"ר י).
א'נכח תַּפִּישׁ תֵּרוּם אַמְתָא בְּחַד מַחְטְרָא לִיהָוֵי. (שבת לב.).
א'נכט תפסת מרובה — לא תפסת, תפסת מועט — תפסת. (ר"ה ד:).

א'ספט) תדיר וגו' — מצוה תדירה (שנוהגת תמיד) קודמת לשאינה תדירה. א'סצ) תהא ליטא וגו' —תהא מקולל ולא תהא מקלל. א'סצא) תוכו —של הפרי. א'סצב) במקולקל —ברשע. א'סצד) תורא וגו' — השור אוכל מדישו. א'סצח) אכסניא — בית־מלון. א'ן) מתשת — מחלשת. א'נא) שאין לה בית אב —שלא קיבלה מרבותיו. א'נד) תחלת נדרים —מי שמתחיל לנדור נדרים. א'נח) תלו ביה וגו'— תלו עליו קוצים וברקנים; כלו' אמרו בשמו דברים שאינם. א'נט) תלי ליה קורא וגו' — תלו לו קור (קליפה רכה ומתוקה של דקל) לחזיר והוא עושה את שלו; כלו' נוכר באשפה. א'ני) תלי סלתיה וגו'—התולה סלו (של פת) תולה מזונותיו; שקשה לעניות. א'ניא) תלי תלים — הרי הרים. א'ניב) תלי תניא וגו' — תולה דבר שנוי (וידוע) בדבר שלא שנוי. א'נכ) תמה אני —מסופקני. א'נכב) תמרי וגו' —תמרים בבליך רוץ לבית תשבר; כלו' מהר ועשה מהם שכר קודם שתאכלם. א'נכג) תן לו משלו — תן צדקה משל הקב"ה. א'נכד) כתנאי בני גד וגו' — שהיה כפול. א'נכו) תעלא וגו' —השועל בזמנו (בשעת ממשלתו) השתחווה לו. א'נכח) תפיש תירום וגו' — תרבה השפחה לחטוא ובחבטה אחת (כלו' בבת אחת) יפרעו ממנה. א'נכט) תפסת מרובה וגו' — אם תפסת הרבה כבת אחת לא תעלה בידך כלום.

א'ל תקופות וגימטריאות פרפראות לחכמה. (אב' ג).

א'לא תקפא בביתא כי קריא לשומשמי. (סוטה ב).

א'לב תרי אודי יבשי וחד רטיבא—אוקדן יבשי לרטיבא. (סנה' צג).

א'לג תרי קלי מחד גברא לא משתמעי. (ר"ה כז).

א'לד תרי תמיהי מדכר דכירי אנשי. (חול' עת).

א'לה תרעא דלא פתיח למצותא יהא פתיח לאסיא. (הוית ו).

א'לו תרעא — כיון דרמח רוח. (ב"ב צ).

א'לז תרעיא, היך תרעך תבור ומקלקל? (ב"ר פו).

א'לח תשובה ומעשים־טובים כתרים בפני הפורענות. (אב' ד).

א'ל) תקופות וגו' — חשבון תקופות של המזלות והשבונות מדידה הם לחכמה כפרפרות (מטעמים שבאים בסוף סעודה). א'לא) תיקפא וגו' —מריבה בבית פרקבון לשוממים. א'לב) תרי אודי וגו' — שני אודים יבשים ואחד לח מדליקים היבשים את הלח. א'לג) תרי קלא וגו' — שני קולות מאיש אחד אינם נשמעים. א'לד) תרי תמיהי וגו' —שני דברים תמוהים בני אדם זוכרים. א'לה) תרעא דלא וגו' — פתח שאינו פתוח למצוה פתוח לרופא. א'לו) תרעא כיון וגו' —שער כיון שנתרחב נתרחב. א'לז) תרעיא היך וגו' — השוער (עושה שערים), היאך שערך שבור ומקולקל! כלו' עושה שערים לאחרים ואינו מתקן את השער שלו. א'לח) כתרים וגו' — כמגן בפני העונש.

ד.

תַּעֲרֹבֶת.

I. דְּבָרִים שֶׁבְּמִנְיָן.

א שלשה אוהבים זה את זה, אלו הם: הגרים ועבדים ועורבים. (פס' קיג:).

ב שלשה אין הפַּרְגּוֹד ננעל בפניהם: אונאה וגזל ועבודה־זרה. (ב"מ נט.).

ג שלשה אין מתקנאים בהם: נוי קטן, נחש קטן ותלמיד קטן—מה טעם? שמלכותם מאחורי אוניהם עומדת. (פס' קיג.).

ד שלשה אין רואין פני גיהנם, אלו הם: דקדוקי עניות, חולי־מֵעַיִם והָרָשׁוּת; ויש אומרים: אף מי שֶׁיֵּשׁ לו אשה רעה. (עיר' מא:).

ה שלשה באים בהיסח־הדעת, ואלו הם: משיח, מציאה ועקרב. (סנה' צז.).

ו שלשה דברים הדרד עושה: מכלה הכסות, ושוחקת הגוף, וממעטת הממון. (שו"ט כג; ועי' בר' לט)

ז שלשה דברים מבטלים גזרה קשה: תפלה, צדקה ותשובה. (ירוש' תענ' ב).

ח שלשה דברים מכריז עליהם הקדוש־ברוך־הוא בעצמו, ואלו הם: רעב ושובע ופרנָס טוב. (בר' נז.).

ט שלשה דברים מעבירים את האדם על דעתו ועל דעת קונו, אלו הם: עבודה־זרה ורוח־רעה ודקדוקי־עניות. (עיר' מא:).

י שלשה דברים נאמרו בצפרנים: שורפן—חסיד, קוברן—צדיק, זורקן—רשע. (נדה יז.).

יא שלשה דברים נתנו במתנה לעולם: תורה, גשמים ומאורות. (ב"ר ו).

א) הגרים וגו' — שעלובים הם ועוזרים זה לזה. ב) אין הפרגוד וגו' —מסך הרקיע אינו נסגר; כלו' הקב"ה רואה ומשגיח תמיד ונפרע מן העוברים עליהם. ג) מתקנאים — מתגרים. מלכותם וגו' — כלו' קרובה גדולתם לבוא ויתנקמו במתגרים בהם. ד) אין רואין פני גיהנם — מפני שבעלי יסורים הם בעוה"ז. דקדוקי עניות — מי שמדובא בעניות. והרשות —מי שהרשות בעלי ממשלה) מצערת אותו בגביית מסים וחובות וכדומה. ה) בהיסח הדעת — פתאום, שלא ידיעה תחלה. וע קרב —נשיכת עקרב. ו) שוחקת הגוף —מבלה ומכלה את הגוף. ח) מכריו— בורא וקובע ביאתם. ופרנס —מנהיג הצבור. ט) מעבירים את האדם וגו' —כלו' מתעים את לבו (ק ורקן — לאשפה. יא) ומאורות— של רקיע·

יב שלשה דברים עלו במחשבה לְבָראות, ואם לא עלו–דין הוא שיעלו: על המֵת שיַסריח ועל המת שישתַּכַּח מן הלב ועל התבואה שתרקב; ויש אומרים: אף על המטבע שיֵצא. (פס' נד:).

יג שלשה דברים קולם הולך מסוף העולם ועד סופו והבריות בינתַיִם ואינם מרגישים ואלו הם: היום והגשמים והנפש בשעה שיוצאת מן הגוף. (ב"ר ו).

יד שלשה דברים רובם ומִעוטם רע ובינוניתם יפה: השאור והמלח והסֵרוב – בתחלה מסרב, שניה מַעֲמֵעַם, ובשלישית רץ ובא. (ירוש' בר' ה).

טו שלשה דברים שקולים זה כנגד זה. ואלו הם: ארץ ואדם ומטר. ושלשתם משלש אותיות: ללמדך שאם אין ארץ אין מטר ואם אין מטר אין ארץ – ואם אין שניהם אין אדם. (ב"ר יג).

טז שלשה הקדוש־ברוך־הוא אוהבם: מי שאינו כועס ומי שאינו משתכר ומי שאינו מעמיד על מדותיו. (פס' קיג.).

יז שלשה הקב"ה בוכה עליהם בכל יום: על שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק ועל שאי־אפשר לעסוק בתורה ועוסק ועל פרנס המתגאה על הצבור. (חג' ה:).

יח שלשה הקב"ה שונאם: המדבר אחד בפה ואחד בלב והיודע עדות בחברו ואינו מעיד לו והרואה דבר־ערוה בחברו ומעיד בו יחידי. (שם).

יט שלשה חזרו למַטַּעְתָּם; אלו הם: ישראל, כסף מצרים וכתב לוחות. (פס' פז:).

כ שלשה חייהם אינם חיים: המצפה לשלחן חברו ומי שאשתו מושלת עליו ומי שיסורים מושלים בגופו; ויש אומרים: אף מי שאין לו אלא חָלוק אחד. (ביצה לב:).

כא שלשה חייהם אינם חיים: הרַחמנים והרתחנים ואֲנִינֵי־הדעת. (פס' קיג:).

כב שלשה חלקים נחלקו היסורים: אחד נטלו אבות־העולם ואחד דורו של שמד ואחד מלך המשיח. (שו"ט טז).

כג שלשה חֲנוֹת הם: חן מקום על יושביו, חן אשה על בעלה וחן מֶקח על מְקָחו. (סוטה מז.).

יב) עלו במחשבה וגו' — שיהיו בעולם. דין הוא שיעלו — שאם לא כן לא היה העולם מתקיים. שיסריח — שאם לא כן היו קרוביו מצניעין אותו בביתם ורואים את צערם תמיד לפניהם שתרקב — שאם לא כן היו בעלי התבואות אוצרים את תבואתם ומייקרים את השער וגורמים לרעב. שיצא — שיתקבל במדינות, שאם לא כן אין משא־ומתן בעולם. יג) היום — קול גלגל חמה. הגשמים — קול המון הגשמים; ועי' למטה סי' ל"ט. יד) והסירוב — מי שנותן להפציר בו הרבה נקרא סרבן. מעמעם — מגמגם, רוצה ואינו רוצה. רץ ובא — לעשות רצון מבקשו. טז) משתכר — ביין. ואינו מעמיד על מדותיו — אלא עובר על מדותיו. יח) ומעיד בו יחידי — שאין בעדות זו אלא הוצאת דבה בלבד. יט) למטעתם — למקום נטיעתם; בלו' למקורם הראשון. ישראל — שגלו לארץ כשדים, למקום שאברהם יצא משם. כסף מצרים — שנטלו ישראל ממצרים, ועלה בימי רחבעם שישק מלך מצרים על ירושלים ובזז את אוצרותיה. וכתב לוחות — שנאמר בהם: „המכתב מכתב אלהים", וכשנשברו הלוחות פרחו, לפי האגדה, האותיות למעלה. כ) חלוק — כתונת. כא) ואניני הדעת — חלושי המזג ומפונקים. כג) מקח על מקחו — דבר הנקנה על קונהו.

כד שלשה כל־זמן שמזקינים מוסיפים גבורה, ואלו הם: דג, נחש וחזיר. (שבת עז:).

כה שלשה כתרים הם: כתר תורה, כתר כהונה וכתר מלכות—וכתר שֵׁם־טוב עולה על גביהם. (אב' ד).

כו שלשה מוחלין להם עוונותיהם: גֵר והעולה לגדולה והנושא אשה. (ירוש' בכור' ג).

כז שלשה מכריז עליהם הקדוש־ברוך־הוא בכל יום: על רַוָּק הדר בִּכְּרַך ואינו חוטא ועל עני המחזיר אֲבֵדה לבעליה ועל עשיר המעשר פֵּרותיו בִּצְנְעָא. (פס' קיג).

כח שלשה מעידים זה על זה: הקדוש־ברוך־הוא וישראל ושבת. (ע"פ תוספ' חג' ג:).

כט שלשה מֵעֵין עולם־הבא: שבת, שמש ותשמיש. (בר' מ).

ל שלשה מפתחות בידו של הקדוש־ברוך־הוא ואין בריה שולטת עליהם, לא מלאך ולא שרף; ואלו הם: מפתח של גשמים, של חַיָּה ושל תחית־המתים. (תענ' ב.; דב"ר ז)

לא שלשה מרחיבים דעתו של אדם: דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים. (בר' נז).

לב שלשה משיבים דעתו של אדם: קול, מראה וריח. (שם).

לג שלשה נוטלים בשפע ונותנים בשפע: הארץ, הים והמלכות. (ויק"ר ד).

לד שלשה עזים הם: ישראל באֻמות, כלב בחיות, תרנגול בעופות. (ביצה כה:).

לה שלשה צועקים ואינם נענים, ואלו הם: מי שיש לו מעות ומלוה אותם שלא בעדים והקונה אדון לעצמו ומי שאשתו מושלת עליו. (ב"מ עה:).

לו שלשה צריכים רחמים: מלך טוב, שנה טובה וחלום טוב. (בר' נה:).

לז שלשה צריכים שִׁמור: חולה, חתן וכלה; ויש אומרים: אף תלמיד־חכם בלילה. (שם נד:).

לח שלשה קולם הולך מסוף העולם ועד סופו, ואלו הם: קול גלגל חמה וקול המונה של רומי וקול נשמה בשעה שיוצאת מן הגוף; ויש אומרים: אף לידה. בקשו חכמים רחמים על הנשמה בשעה שיוצאת מן הגוף ובטלוה. (יומא יח:).

לט שלשה רֻבָּם קשה ומִעוטם יפה: שאור, מלח וסרבנות. (בר' לד).

מ שלשה שאלו שלא כהוגן, לשנים השיבום כהוגן, לאחד השיבוהו שלא כהוגן; ואלו הם: אליעזר עבד אברהם ושאול בן קיש ויפתח הגלעדי. אליעזר עבד אברהם, שנאמר: „והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך ואשתה... אותה הוכחת לעבדך ליצחק"[1] — יכול אפילו חֲגֶרֶת או סומא — השיבו כהוגן ונזדמנה לו רבקה. שאול בן־קיש, שנאמר: „והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך עושר גדול ואת בתו יתן לו ואת בית אביו יעשה

[1] בר' כ"ד, יד.

כה) שם טוב — של מעשים טובים. כו) גר — נכרי שנתיהד. כז) מכריז עליהם — על גודל זכותם. רווק — פנוי מאשה. בכרך — בעיר גדולה. ואינו חוטא — בזנות. בצנעא — בסתר. כט) ותשמיש — חמטה. ל) חיה — יולדת. לג) בשפע — ברבוי. לה) שלא בעדים — ואינו יכול לתבוע. לז) שימור — מפני המזיקים. לח) שלשה קולם הולך וגו' — עי' למעלה סי' י"ג. לט) שלשה רובם קשה וגו' — עי' למעלה סי' י"ד. מ) חגרת או סומא — פסחת או עוורת.

חפשי"[1] — יכול אפילו עבד או ממזר? השיבו כהוגן ונזדמן לו דוד. יפתח הגלעדי, שנאמר: „והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי בשובי בשלום מבני עמון והיה לה' והעליתיהו עולה"[2] — יכול אפילו דבר טמא? והשיבו שלא כהוגן, ונזדמנה לו בתו. (תענ' ד).

מא שלשה שונאים זה את זה: הכלבים, התרנגולים והחברים; ויש אומרים: אף הזונות; וי"א: אף תלמידי־חכמים שבבבל. (פס' קיג:).

מב שלשה שמות נקראו לאדם: אחד שקראו לו אביו ואמו, ואחד שקראו לו אחרים ואחד שכתוב בספר תולדות בריתו. (מד"ש בג).

מג בשלשה דברים אדם משתנה מחברו: בקול, במראה ובדעת. (סנה' לח.).

מד בשלשה דברים אדם נִכָּר: בכוסו, בכיסו ובכעסו; ויש־אומרים: אף בשחקו. (עיר' סה:).

מה בשלשה מקומות שטן מצוי לקטרג: השרוי בבית המרועע והמהלך בדרך יחידי והמפרש בים הגדול. (קה"ר ג; ירוש' שבת ב).

מו מפני שלשה דברים אין נכנסים לחורבה: מפני חֲשָׁד, מפני המפולת ומפני המזיקין. (בר' ג.).

מז על שלשה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות־חסדים. (אב' א).

מח על שלשה דברים העולם קַיָם: על הדין, על האמת ועל השלום. (שם).

מט שלש בתולות הן: בתולת אדם, בתולת קרקע ובתולת שקמה. (נדה ח:).

נ שלש מתנות טובות נתן הקדוש־ברוך־הוא לישראל, וכלן לא נתנו אלא על־ידי יסורים. ואלו הן: תורה וארץ־ישראל ועולם־הבא. (בר' ה.).

נא שלש מתנות נבראו בעולם. זכה באחת מהן נטל חמדת כל העולם: זכה בחכמה־ זכה בכל; זכה בגבורה — זכה בכל; זכה בעושר — זכה בכל. אימתי? בזמן שהן מתנות שמים ובאות בכח התורה. אבל גבורתו ועשרו של בשר־ודם אינם כלום. (במ"ר כא).

נב שלש עברות אין אדם נצל מהן בכל יום: הרהור עברה ועיון תפלה ולשון־הרע. (ב"ב קסד:).

נג שלש תרדמות הן: תרדמת שֵׁנָה, נבואה ותרדמת מרמוטה. (ב"ר יז).

נד ארבעה אין הדעת סובלתם: דל גאה, עשיר מכחש, זקן מנאף ופרנס המתגאה על הצבור; ויש אומרים: אף המגרש את אשתו פעם ראשונה ושניה ומחזירה. (פס' קיג.).

[1] ש"א י"ז, כה. [2] שופ' י"א, לא.

דבר טמא — כלב או חזיר. מא) והחברים — בני כת אחת בפרס. מב) בספר תולדות בריתו — על שם מלאכתו. מה) מצוי לקטרג — מפני שהסכנה קרובה. המרועע — השבור. מו) מפני החשד — שלא יאמרו שנכנס לשם לעבירה. מט) בתולת קרקע — קרקע חדשה שלא נעבדה עדיין. בתולת שקמה — שקמת שלא הרכיבו בה נטיעה אחרת. נב) ועיון תפלה — שמשתקע בתפלתו לשאילת צרכיו. נג) תרדמת שינה — רגילה. מרמוטה — שאינה רגילה, עמוקה ביותר.

נה ארבעה דברים הראה לו [הקדוש־ברוך־הוא לאברהם]: גיהנם ומלכות, מתן־תורה ובית־המקדש; אמר לו: כל־זמן שבניך יהיו עוסקים בשתים הללו יהיו **נצולים משתים**. (ב"ר מד).

נו ארבעה דברים מקרעין גזר־דינו של אדם, אלו הם: **צדקה, צעקה, שנוי השם ושנוי מעשה**; ויש אומרים: אף שנוי מקום. (ר"ה טז:).

נז ארבעה דברים מַתישים כחו של אדם: רעבון, דרך, **תענית ומלכות**. (שו"ט לא).

נח ארבעה חשובים כמתים, אלו הם: עני, סומא ומצורע **ומי שאין לו בנים**. (ע"ז ה:).

נט ארבעה מתחָרט עליהם הקדוש־ברוך־הוא שבְרָאָם, **ואלו הם: גלות**, כשדים, ישמעאלים ויצר־הרע. (סוכה נב:).

ס ארבעה נקראו רשעים: הפושט ידו על חברו והכהו, **והלוֶה ואינו משלם, ומי שיֵש** לו עזות־פנים ובעל־מחלוקת. (תנח' קרח).

סא ארבעה צריכים חִזוק, ואלו הם: תורה ומעשים־טובים, **תפלה ודרך־ארץ**. (בר' לב:)

סב ארבעה צריכים להודות: יורדי הים והולכי מדברות, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית־האסורים ויצא. (שם נד:).

סג חמשה אחד משִשים: אש, דבש, שבת, שֵנה וחלום. אש אחד משִשים לגיהנם; דבש אחד משִשים למָן; שבת אחד משִשים לעולם־הבא; שֵנה אחד משִשים למיתה; חלום אחד משִשים לנבואה. (שם נז.).

סד חמשה קנינים קנה הקדוש־ברוך־הוא בעולמו, ואלו הם: תורה קנין אחד, שמים וארץ קנין אחד, אברהם קנין אחד, ישראל קנין אחד, בית־המקדש קנין אחד. (אב' ו).

סה ששה דברים אוכל אדם פֵּרותיהם בעולם־הזה והקרן קימת לו לעולם־הבא, ואלו הם: הכנסת־אורחים ובקור־חולים ועיון **תפלה והשכמת בית־המדרש והמגדל בניו לתלמוד־תורה** והדן את חברו לכף־זכות. (שבת קכז.).

סו שבעה דברים מכוסים מבני אדם, אלו הם: **יום המיתה ויום הנחמה ועומק הדין**, ואין אדם יודע מה בלבו של חברו ואין אדם יודע **במה מִשתכר, ומלכות בית־דוד מתי תחזור ומלכות ארום** מתי תפּיל. (פס' נד:).

סז שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, **אלו הם: תורה ותשובה וגן־עדן וכסא־הכבוד** ובית־המקד"ש ושמו של משיח. (שם נג:).

נה) **ומלכות** — שעבוד מלכות, גלות. **נצולים משתים** — מגיהנם ומשעבוד מלכות. נו) **ושנוי מעשה** — שב מרעתו. נז) **מתישים** — מחלישים. **ומלכות** — שעבוד מלכות. סא) **צריכים חזוק** — שיתחזק אדם בהם תמיד בכל כחו. **ודרך ארץ** — כל אחד באומנות שלו. סג) **צריכין להודות** — כשיצאו בשלום; וכולם מנויים בתהלים ק"ז. סג) **אחד משִשים** — כלו' חלק קטן ביותר מדבר גדול. סה) **והקרן** — עיקר השכר. **ועיון תפלה** — שמעיין לכוון בתפלתו. סו) **ויום הנחמה** — של כל אדם, מתי **יתנחם** מדאגתו. **ועומק הדין** — לעתיד לבוא. **משתכר** — מרויח. **ומלכות ארום** — רומי.

סח שבעה כמנודים לשמים, אלו הם: אדם שאין לו אשה ושיש לו אשה ואין לו בנים, ומי שיש לו בנים ואין מגדלם לתלמוד־תורה, ומי שאין לו תפלין בראשו ותפלין בזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו, והמונע מנעלים מרגליו; ויש אומרים: אף מי שאין מסב בחבורה של מצוה. (פס׳ קיג:).

סט שמונה דברים רובם קשה ומעוטם יפה; ואלו הם: דרך ודרך־ארץ, עושר ומלאכה, יין ושנה, חמין והקזת־דם. (גיט׳ ע.).

II. עִנְיָנִים שׁוֹנִים.

ע. הלל היה אומר: אין בור יְרֵא־חטא, ולא עם־הארץ חסיד, ולא הבַּיְשָׁן לָמֵד, ולא הקַפְּדָן מְלַמֵּד, ולא כל המרבה בסחורה מַחְכִּים, ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש. (אב׳ א).

עא הוא היה אומר: מרבה בשר — מרבה רִמָּה, מרבה נכסים — מרבה דאָגה, מרבה נשים — מרבה כשפים, מרבה שפָחות — מרבה זמה, מרבה עבדים — מרבה גָזֵל; מרבה תורה — מרבה חיים, מרבה ישיבה — מרבה חכמה, מרבה עצה — מרבה תבונה, מרבה צדקה — מרבה שלום; קנה שם טוב — קנה לעצמו, קנה לו דברי תורה — קנה לו חיי העולם־הבא. (שם).

עב ר׳ חנינא בן חֲכִינַאי אומר: הנֵעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפַנֶּה לבו לבַטָּלָה — הרי זה מתחַיֵּב בנפשו. (שם ג).

עג ר׳ דוסא בן הַרְכִּינַס אומר: שֵׁנָה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדים וישיבת בתי־כנסיות של עמי־הארץ מוציאין את האדם מן העולם. (שם).

עד ר׳ אלעזר המודעי אומר: המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמַלְבִּין פני חברו ברבים והמֵפֵר בריתו של אברהם אבינו והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה — אף־על־פי שיֵש בידו תורה ומעשים־טובים אין לו חלק לעולם־הבא. (שם).

עה ר׳ עקיבא אומר: מַסּוֹרֶת סְיָג לתורה; מַעְשְׂרוֹת סיג לעושר; נדרים סיג לפרישות; סיג לחכמה — שתיקה. (שם).

עו ר׳ אליעזר בן עזריה אומר: אם אין תורה אין דרך־ארץ, אם אין דרך־ארץ אין תורה; אם אין חכמה אין יראה, אם אין יראה אין חכמה; אם אין בינה אין דעת, אם אין

סח) כמנודין — כמרוחקים. בחבורה של מצוה — בסעודת מצוה. סט) ודרך ארץ — תשמיש. והקזת דם — הוצאת דם לרפואה. ע) בור — נבער, ריק מתורה. הבישן — בוש לשאול מרבו מה שאינו יודע. הקפדן — הכעסן. עא) מרבה בשר — לגופו. מרבה רמה — תולעים בקבר. מרבה עצה — להתיעץ. קנה לעצמו — לטובתו. עג) מוציאין את האדם וגו׳ — אדם שמשתקע בהם קשה לו לפרוש. עד) בריתו של אברהם אבינו — מילה. והמגלה פנים וגו׳ — מפרש ומורה הוראה שלא לפי האמת. עה) מסורת — קבלת אבות. סיג לתורה — גדר לתורה שלא תשתכש. מעשרות וגו׳ — שבזכות המעשר אדם מתעשר. נדרים וגו׳ — הנדר מועיל להרחיק אדם מן העבורה. עו) דרך־ארץ — משא ומתן ומלאכה. יראה — יראת שמים. בינה — הבנת דבר מתוך דבר.

דעת אין בינה: אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח. (אב' ג').

ש בן זומא אומר: איזהו חכם—הלומד מכל אדם, שנאמר: „מכל מלמדי השכלתי"[1]. איזהו גבור – הכובש את יצרו, שנאמר: „טוב ארך־אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר"[2]. איזהו עשיר – השמח בחלקו, שנאמר: „יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך"[3]— „אשריך" בעולם־הזה „וטוב לך" לעולם־הבא. איזהו מְכֻבָּד— המכבד את הבריות, שנאמר: „כי מכבדי אכבד ובוזי יֵקלו"[4]. (שם ד').

עח משרבו בעלי־הֲנָאָה נתעַוְּתו הדינים ונתקלקלו המעשים ואין נוח בעולם.

משרבו רואי פנים בדין בטל „לא תגורו מפני איש"[5], ופסק „לא תכירו פנים"[6], ופרקו מהם עול שמים ונתנו עליהם עול בשר־ודם.

משרבו לוחשי לחישות בדין רבה חרון־אף בישראל ונסתלקה השכינה, משום שנאמר: „אלהים נצב בעדת אל, בקרב אלהים ישפֹט"[6].

משרבו „אחרי בצעם לבם הולך"[7] רבו „האומרים לרע טוב ולטוב רע"[8].

משרבו „האומרים לרע טוב ולטוב רע" רבו „הוי הוי" בעולם.

משרבו מושכי הרוק רבו היהירים ונתמעטו התלמידים והתורה חוזרת על לומדיה.

משרבו היהירים התחילו בנות ישראל להנשא ליהירים, שאין דורנו רואין אלא לפָנים.

משרבו מְטִילי מְלַאי על בעלי־בתים רבה השוחד והטָיַת משפט ופסקה טובה.

משרבו „מְקַבְּלַנִי טובתך" ו„מַחֲזִקְנִי טובתך" רבו „איש הישר בעיניו יעשה"[9], שפלים הוגבהו והגבוהים הושפלו והמלכות הולכת ומתנַוֶּלת.

משרבו צרי־עין רבו טורפי טרף ורבו מאמצי הלב וקופצי ידים מלהלוות ועברו על מה שכתוב בתורה: „השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל"[10].

משרבו מקבלי מתנות נתמעטו הימים ונתקצרו השנים, שנאמר: „ושונא מתנות יחיה"[11].

משרבו זחוחי־הלב רבו מחלוקות בישראל.

משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכם רבו מחלוקות בישראל ונעשית תורה כשתי תורות.

משרבו מקבלי צדקה מן הגוים – היו ישראל למטה והם למעלה, ישראל לאחור והם לפנים. (סוטה מז.).

[1] תהל' קי"ט, צט. [2] מש' ט"ז, לב. [3] תהל' קכ"ח, ב. [4] ש"א ב', ל. [5] דב' א', יז. [6] תהל' פ"ב, א. [7] יחז' ל"ג, לא. [8] ישע' ה', כ. [9] שופ' י"ז, ו. [10] דב' ט"ו, ט. [11] מש' ט"ו, כז.

קמח — כלו' מזונות. עח) בעלי הנאה — נמשכים אחרי תאותם. רואי פנים — נושאי פנים. לוחשי לחישות — עורכי הדיינים שמתלחשים עם הדיינים לפתוח להם פתח בזכותו של זה ובחובתו של זה. נצב בעדת אל וגו' —כשיש משפט אמת בין הדיינים אלהים בקרבם. הוי הוי— שנאמר הרבה פעמים „הוי, הוי" באותה הפרשה. מושכי הרוק — מאריכי הרוק, ומדת גאוה היא. היהירים – בעלי הגאוה. חוזרת על לומדיה – מחזרת אולי תמצא לומדיה. לפנים — למראה עין. מטילי מלאי —הדיינים מטילים מסחרם על בעלי־בתים ומשתכרים על־ידם. מקבלני טובתך וגו' —לשון תודאה היא למי שקבל טובה מחבירו, וכשהדיינים מסבירים פנים לאחרים מפני טובה שעשו להם אין אלו מתייראים מהם. זחוחי הלב — מתגאים בחכמתם.

עט „וַיֵּשְׁבוּ שָׁם" [1] — אמר ר' יצחק: כל מקום שאתה מוצא ישיבה — השטן קופץ. אמר ר' חֶלְבּוֹ: בכל מקום שאתה מוצא נחת־רוּת — השטן מקטרג. אמר ר' לוי: בכל מקום שאתה מוצא אכילה ושתיה — השטן מקטרג. (ב"ר לח).

פ „כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים" [2] — ר' חנינא אמר: זה שיש לו אשה רעה, „וטוב לב משתה תמיד" [2] — זה שיש לו אשה טובה. ר' ינאי אמר: „כל ימי עני רעים" — זה אִסְטְנִיס, „וטוב לב משתה תמיד" — זה שדעתו יפה. ר' יוחנן אמר: „כל ימי עני רעים" —זה רחמני, „וטוב לב משתה תמיד" — זה אכזרי. ור' יהושע בן לוי אמר: „כל ימי עני רעים" — זה שדעתו קצרה, „וטוב לב משתה תמיד" — זה שדעתו רחבה. (ב"ב קמה:).

פא „בִּרְצוֹת ה' דַּרְכֵי אִישׁ גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלִם אִתּוֹ" [3] — ר' יוחנן אומר: זו אשתו; ר' שמואל אומר: זה הנחש; ר' יהושע בן לוי אומר: זה יצר־הרע. ר' ברכיה אומר: „גם אויביו" — לרבות מזיקי ביתו, כגון יתושים ופרעושים וזבובים. (ירוש' תרומ' ח; ב"ר נד).

פב אשרי אדם, שאשתו מעירו ותורתו מעירו ופרנסתו מעירו. (מד' מש' ה).

פג שנה בשם ר' מאיר: כל מי שהוא קבוע בארץ־ישראל ואוכל חוליו בטהרה ומדבר בלשון־הקדש וקורא שמע בבקר ובערב — מובטח לו שהוא מחיי עולם־הבא. (ירוש' שבת ו).

פד שכר דרשה — ריצה; שכר כלה — דוחק; שכר שמועה — סברא; שכר בית־אבל — שתיקה; שכר תענית — צדקה; שכר הספד — עֲנִיָּה; שכר בית־המשתה—שיחה. (בר' ו:).

פה אמר לו רבא לרבה בר מָרִי: מנין לדבר זה שאומרין הבריות: „בַּהֲדֵי הוּצָא לָקְיָא כַּרְבָּא"?

אמר לו: שנאמר: „למה תריבו אלי, כלכם פשעתם בי נאום ה'" [4].

— „בָּתַר עַנְיָא אָזְלָא עַנְיוּתָא"?

—ששנינו: „העשירים מביאים בכורים בִּקְלָתוֹת של זהב ושל כסף ועניים בסלי נצרים של ערבה קלופה; הסלים והבכורים נתנים לכהנים".

—„שִׁתִּין רָהוֹטֵי רָהֲטֵי וְלָא מְטוֹ לְגַבְרָא דְּמִצַפְרָא כָּרֵיךְ"?

— „לא ירעבו ולא יצמאו — ולא יכם שרב ושמש" [5].

[1] בר' ל"ז, כ. [2] מש' ט"ו, טו. [3] שם, ט"ז, ז. [4] ירמ' ב', כט. [5] ישע' מ"ט, י.

עט) ישיבה — כלו' שלוה. פ) אסטניס —מפונק ומעונג. שדעתו יפה — בריאה וסובלת הכל. שדעתו קצרה —עינו רעה בשלו ובשל אחרים. חוליו בטהרה —חולין שלו בטהרת הגוף. פד) שכר דרשה ריצה — עיקר קבול שכר הבריות הרצים לשמוע דרשה מפי חכם הוא שכר המרוצה. כלה —דרשת השבת שלפני הרגל בהלכות יו"ט. דוחק —שנדחקין לשמוע. שמועה — הלכה. סברא — שהשומע יגע וטורח להבין טעמו של דבר. של בית אבל — של הבאים לנחם את האבל. שתיקה — שהמנחם ממעט בשיחה. צדקה — לעניים. עניה — הרמת הקול. בית המשתה — שמחת חתן וכלה. שיחה — לשמח חתן וכלה בדברים. פה) בהדי הוצא וגו' — עי' פרק הקודם סי' שע"א. כלכם פשעתם —ואינו מוציא מן הכלל אפילו את הטובים. בתר עניא וגו'— עי' פת"ק סי' תנ"ג. בקלתות— מיני כלים להחזיק בהם פירות. הסלים והבכורים וגו' — נמצא שהעשירים שמביאים בכלי כסף וזהב נותנים לכהנים פירות בלבד והעניים אף את הסלים. שתין רהוטי וגו'—עי' פת"ק סי' א'סעט. לא ירעבו וגו' —כלו' אם לא ירעבו קודם צאת השמש לא יכם שרב

—„חַבְרָךְ קָרְיָךְ חֲמָרָא — אַכְּפָא לְגַבָּךְ מוּשׁ״?

— „ויאמר: הגר שפחת שרי... ותאמר: מפני שרי גברתי״[1].

—„מִלְּתָא גַּנָּאָה דְאִית בָּךְ — קָדֵים אֲמָרָהּ״?

—„ויאמר: עבד אברהם אנכי״[2].

— „שָׁפֵל וְאָזֵל בַּר־אַוְזָא וְעֵינוֹי מְטַיְּפִין״?

— „והיטיב ה׳ לאדני וזכרת את אמתך״[3].

— „שִׁתִּין תִּכְלֵי מַטְיֵיהּ לְכָבָא דְקָל חַבְרֵיהּ שָׁמַע וְלָא אָכֵל״.

—„ולי אני עבדך... לא קרא״[4].

— „חֲמָרָא לְמָרֵיהּ, טִיבוּתָא לְשָׁקְיֵהּ״?

— „ויהושע בן נון מלא רוח חכמה, כי סמך משה את ידיו עליו״[5].

—„כַּלְבָּא בְּכַפְנֵיהּ גְלָלָא מְבַלַּע״?

— „נפש שבעה תבוס נפת ונפש רעבה כל מר מתוק״[6].

—„מְטַיֵּל וְאָזֵיל דִּקְלָא בִּישָׁא גַּבֵּי קְנֵי דִשְׂרְכֵי״?

— דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשׁלש בכתובים ושנינו במשנה ונשנה בברייתא. בתורה — „וילך עשו אל ישמעאל״[7]; בנביאים — „ויתלקטו אל יפתח אנשים ריקים ויצאו עמו״[8]; בכתובים —„כל עוף למינו ישכון, ובן אדם— לדומה לו״[9]; במשנה— „כל המחובר לטמא— טמא, כל המחובר לטהור — טהור״: בברַיְתא —„ר׳ אליעזר אומר: לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו״.

—„קָרִית לְחַבְרָךְ וְלָא עָנָךְ—רְמִי נוּדָא רַבָּה שְׁדֵי בֵּיהּ״?

— „יען טהרתיך ולא טהרת מטמאתך — לא תטהרי עוד עד הניחי את חמתי בך״[10].

—„בֵּירָא דִשְׁתֵית מִנֵּיהּ לָא תִשְׁדֵי בֵּיהּ קָלָא״?

— „לא תתעב אדומי כי אחיך הוא, לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו״[11].

— אִי דָלֵית דוּרָא דָלֵינָא וְאִי לָא לָא דָלֵינָא?

—„ויאמר אליה ברק: אם תלכי עמי והלכתי ואם לא תלכי עמי לא אלך״[12].

—„כַּד הֲוֵינַן זוּטְרֵי לְגַבְרֵי הֲשְׁתָּא דְקָשִׁישְׁנָא לְדַרְדַּקֵי״?

— בתחלה נאמר: „וה׳ הולך לפניהם... לנחותם הדרך״[13], ובסוף נאמר: „הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך״[14].

[1] בר׳ ט״ז, ח. [2] שם כ״ד, לד. [3] ש״א כ״ה, לא. [4] מ״א א׳, כו. [5] דב׳ ל״ד, ט. [6] מש׳ כ״ז, ז.
[7] בר׳ כ״ח, ט. [8] שופ׳ י״א, ג. [9] ב״ס י״ג. [10] יחז׳ כ״ד, יג. [11] דב׳ כ״ג, ח. [12] שופ׳ ד׳, ח.
[13] שמ׳ י״ג, כא. [14] שם כ״ג, כ.

ושמש. חברך קריך וגו׳ —עי׳ פה״ק סי׳ ן׳צב. מפני שרה גברתי —לאחר שקרא לה המלאך שפחת שרה היא בעצמה קוראת לשרה גברתי. מילתא גנאה וגו׳—עי׳ פה״ק סי׳ א׳רפא. עבד אברהם אנכי — וכך אמר בתחלת דבריו. שפל ואזל וגו׳ —עי׳ פה״ק סי׳ א׳ססח. והיטיב ה׳ וגו׳ —באביגיל נאמר, שעדיין לא מת נבל ונתנה לבה למה שיהיה בסופה. שתין תכלי וגו׳ —עי׳ פה״ק סי׳ א׳ספ. ולי אני עבדך וגו׳ —בנתן ואדוניה כתיב. המרא למריה וגו׳ —עי׳ פה״ק סי׳ ף׳כט. כלבא בכפניה וגו׳ — עי׳ פה״ק סי׳ א׳עב. מטייל ואזל וגו׳—עי׳ פה״ק סי׳ א׳רנז. ויתלקטו אל יפתח—שהיה בן אשה זונה. כל המחובר וגו׳—מס׳ כלים פ׳ י״ב, משנה ב. קרית לחברך וגו׳—עי׳ פה״ק סי׳ א׳קפז. בירא דשתית וגו׳ —עי׳ פה״ק סי׳ שפ״ט. אי דלית וגו׳ —עי׳ פה״ק סי׳ קי״ב. כד הוינן וגו׳ —עי׳ פה״ק סי׳ ץנה.

— „פָּתַר מָרֵי נִכְסֵי צִיבֵי מְשִׁיךְ״?
— „וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים״[1]. (ב״ק צב, צג).

פו דבר זה מְסוֹרֶת הוא בידינו מאבותינו מאנשי כנסת הגדולה: כל מקום שנאמר „ויהי״ אינו אלא לשון צער. (מגילה י:).

פז אמרו לו חכמים לר׳ פרידא: ר׳ עזרא בן־בנו של ר׳ אַבְטוּלַס, שהוא עשירי לר׳ אליעזר בן עזריה, שהוא עשירי לעזרא—עומד בפתח. אמר: כל כך למה? אם בן־תורה הוא — יָאֶה, אם בן־אבות הוא — יאה ויאה, ואם בן־אבות ולא בן־תורה — אש תאכלהו. אמרו לו: בן־תורה הוא. אמר להם: יִכָּנֵס ויבוא. ראהו שדעתו עכורה, פתח ואמר: „אמרת לה׳ אדוני אתה טובתי בל עליך״[2] — אמרה כנסת־ישראל לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו של עולם! החזק לי טובה שהודעתיך בעולם. אמר לה: „טובתי בל עליך״ — איני מחזיק טובה אלא לאברהם יצחק ויעקב, שהודיעוני תחלה בעולם, שנאמר: „לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם״[3]. כיון ששמע שאמר „אדיר״ פתח ואמר:

יָבֹא אַדִּיר וְיִפָּרַע לָאַדִּירִים מֵאַדִּירִים בָּאַדִּירִים.
יָבֹא יְדִיד בֶּן יְדִיד וְיִבְנֶה יְדִיד לִידִיד בְּחֶלְקוֹ שֶׁל יְדִיד, וְיִתְכַּפְּרוּ בּוֹ יְדִידִים.
יָבֹא טוֹב וִיקַבֵּל טוֹב מִטּוֹב לַטּוֹבִים.
יָבֹא זֶה וִיקַבֵּל זֹאת מִזֶּה לְעַם זוּ. (מנ׳ נג:).

פח שפחתו של בית־רבי כשהיתה מסיחה בלשון חכמה היתה אומרת כך:

עֲלַת נוֹקֶפֶת בַּכַּד —
יִדְאוּן הַנְּשָׁרִים לְקִנֵּיהֶם!

[1] בר׳ י״ג, ה. [2] תהל׳ ט״ז, ב. [3] שם שם, ג.

בתר מרי וגו׳ — עי׳ פה״ק סי׳ תנב. פו) שנאמר ויהי — במקרא. פז) שהוא עשירי לעזרא — ר׳ אליעזר בן עזריה. כל כך למה — למה אתם מיחסים אותו כל כך? יאה — מוטב ויפה שיכנס. בן אבות — חשובים. יאה ויאה — בודאי מוטב. ראה שדעתו — של ר׳ עזרא. פתח ואמר — באגדה להניח דעתו. כיון ששמע וגו׳ — כיון ששמע ר׳ עזרא לר׳ פרידא שאמר „אדירי כל חפצי בם״ נזכר אגדה של אדיר. יבא אדיר — הקב״ה. ויפרע לאדירים — בשביל ישראל שנקראו אדירים: „ואדירי כל חפצי בם״. מאדירים — מהמצרים. באדירים — במים אדירים. יבוא ידיד בן ידיד — שלמה שנקרא ידידיה בן אברהם שנאמר בו „מה לידידי בביתי״ (ירמ׳ י״א, טו). ויבנה ידיד — את בית־המקדש, שנאמר: „מה ידידות משכנותיך״ (תהל׳ פ״ד, ב). לידיד — להקב״ה, שנאמר: „אשירה נא לידידי״ (ישע׳ ה׳, א). בחלקו של ידיד — של בנימין, שנאמר בו: „ידיד ה׳״ (דב׳ ל״ג, יב). ויתכפרו בו ידידים — ישראל. יבוא טוב — משה, שנאמר בו: „ותרא אותו כי טוב הוא״ (שמ׳ ב׳, ב). ויקבל טוב — תורה, שנאמר: „כי לקח טוב נתתי לך״ (מש׳ ד׳, ב). מטוב לטובים — מהקב״ה לישראל. יבוא זה — משה, שנאמר: „כי זה משה האיש״ (שמ׳ ל״ב, כג). ויקבל זאת — את התורה, שנאמר: „וזאת התורה״ (דב׳ ד׳, מד). מזה — מהקב״ה, שנאמר: „זה אלי ואנוהו״ (שמ׳ ט״ו, ב). לעם זו — לישראל, שנאמר: „עם זו קנית״ (שם שם, טז). פח) בלשון חכמה — בדרך משל ומליצה. עלת נוקפת בכד — הלגין (ששואבין בו את היין מן הכד) נוקף ומקשקש בכד; כלו׳ כבר שתיתם כל היין בסעודה והכד נתרוקנה. ידאון וגו׳ — כלו׳ יעמדו התלמידים מן השלחן וילכו לבתיהם, שכבר נגמרה הסעודה.

כשבקשה להושיבם אמרה כך:

יָסִירוּ מַחְבַּרְתָּהּ וְתָצוּף הָעַלֶּת בַּבַּד —
כְּאָנִיָּה מְהַלֶּכֶת בַּיָּם!

ר' יוסֵי בר אָבִין כשהיה מסיח בלשון חכמה אמר:

עֲשׂוּ לִי שׁוֹר־מִשְׁפָּט בְּטוּר־מִסְכֵּן.

וכשהיה שואל באְשְׁפִּיזְכָן אמר כך:

אִישׁ־פִּי־זֶה־חַי — מה זו טובה יש?

ר' אבהו כשהיה מסיח בלשון חכמה היה אומר כך:

הַתְרִיגוּ לַפְּחָמִים, הַרְקִיעוּ לַזְּהָבִים
וַעֲשׂוּ לִי בהם שְׁנֵי מַגִּידֵי־בָעֲלָטָה. (עיר' נג:).

טו ישב תלמיד אחד לפני רב שמואל בר נחמני, ישב ואמר: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה. אמר לו: עליך אמר הכתוב: „איש היה בארץ עוץ איוב שמו"[1].

— אלא מעתה: „ולרש אין כל כי אם כבשה אחת קטנה וגו'"[2] — וכי היה? אלא משל בעָלְמָא הוא. אף כאן משל בעלמא. (ב"ב ט"ו.).

צ שָׁנִינוּ: תפוח היה באמצע המזבח, פעמים היה עליו כשלש מאות כור. — אמר רבא: גוזמא.

„השקו את התמיד בכוס של זהב" — אמר רבא: גוזמא.

אמר רבי אמי: דברה תורה לשון הֲבַאי, דברו נביאים לשון הבאי, דברו חכמים לשון הבאי. דברו חכמים לשון הבאי — זו ששנינו; דברה תורה לשון הבאי: „ערים גדולות ובצורות בשמים"[3]; דברו נביאים לשון הבאי: „ותבקע הארץ בקולם"[4].

אמר ר' יצחק בר נחמני אמר שמואל: בשלשה מקומות דברו חכמים לשון הבאי, אלו הן: תפוח, גפן ופרוכת. תפוח — זו ששנינו; גפן, ששנינו: גפן של זהב היתה עומדת על פתחו של היכל ומודלה על גבי כלונסאות, וכל מי שהיה מתנדב גרגיר או אשכול מביא ותולה בה. אמר ר' אלעזר בר' צדוק: מעשה היה ונמנו עליה שלש מאות כהנים לפנותה. פרוכת — ששנינו: ר' שמעון בן גמליאל אומר משום ר' שמעון הסגן: פרוכת עָבְיָהּ טפח ועל

[1] איוב א', א. [2] ש"ב י"ב, ג. [3] דב' א', כח. [4] מ"א א', מ.

להושיבם — למסֻבה. יסירו מחברתה — יסירו את המגופה מן הכד השניה המלאה. ותצוף העלת — הלגין יהא צף ביין. עשו לי — הכינו לי לאכילה. שור משפט — תור—שור בארמית, דין—משפט; כלו' עשו לי תרדין (מין ירק, מאנגאלד). בטור־מסכן — טור—הר בארמית, מסכן—דל; כלו' בחרדל (במקומם היו מבטאים את האות ה' כמו ח', ונמצא „הרדל" כ„חרדל"). שואל באושפיזכן — שואל עוברי דרכים בענין אכסניא. איש פי זה חי — כלו' אושפיזכן. מה זו טובה יש —כלו' היכן יש מלון טוב? התריגו לפחמים — כלו' הדליקו את הפחמים שיאדימו באתרוגין. והרקיעו לזהבים — ופזרו את הגחלים הארומות כזהב. ועשו לי בהם וגו' — צלו לי עליהם שני תרנגולים שקוראים באפלת הלילה ומודיעים את השעה. צ) תפוח — ערמת הדשן של הקרבנות הנשרפים. כשלש מאות כור — של אפר. לשון הבאי — לשון גוזמא. זו ששנינו — בתפוח. ומודלה — מוגבהת וסמוכה. כלונסאות — עמודים, יתדות של עץ. שלש מאות כהנים —הוא הגוזמא. לפנותה — ממקומה. הסגן — המשנה.

שבעים ושנים נירים נארגת ועל כל נימה ונימה עשרים וארבעה חוטים, ארכה ארבעים באמה ורחבה עשרים באמה, ומשמונים ושתים רבוא נעשית, ושתים עושים בכל שנה ושנה, ושלש מאות כהנים מטבילים אותה. (חול׳ צ: ; תמיד כט).

צא אמר שמואל: מגרפה היתה במקדש. עשרה נקבים היו בה וכל אחד ואחד מוציא עשרה מיני זמר; נמצאת כֻלה מוציאה מאה מיני זמר.

במשנה שנו: היא אמה וגבוהה אמה וְקַתָּא יוצא הימנה. ועשרה נקבים היו בה, כל אחד מוציא מאה מיני זמר; נמצאת כֻלה מוציאה אלף מיני זמר.

אמר רב נחמן בר יצחק: וסִמנך—המשנה גוזמא! (ערכ׳ י׳, יא).

צב אמרו לו חכמים לרב המנונא: כתב רב אמי ארבע מאות ספרי־תורה. אמר להם: שמא „תורה צוה לנו משה"[1] כתב.

אמר לו רבא לר׳ זירא: נטע ר׳ ינאי ארבע מאות כרמים. אמר לו: שמא שתים כנגד שתים ואחת יוצא זנב. (כ"ב יד.).

צג אמר עולא: אִיטַלְיָא של יון זה כרך גדול של רומי. והָוֶה שלש מאות פרסה על שלש מאות פרסה, ויש בה שלש מאות וששים וחמשה שוקים כמנין ימות החמה, וקטן שבכולם של מוכרי עופות. והוֹה ששה עשר מיל על ששה עשר מיל, ומלך סועד בכל יום באחד מהם, והדָר בו, אף־על־פי שאינו נולד בו, נוטל פְּרָס מבית המלך; והנולד בו, אף־על־פי שאינו דר בו, נוטל פרס מבית המלך. ושלשת אלפים בֵּי־בָנֵי יש בו. וחמש מאות חלונות מעלים עשן חוץ לחומה. צדו אחת ים וצדו אחת הרים וגבעות, צדו אחת מחיצה של ברזל וצדו אחת חולסית ומצודה. (מג׳ ו:; ע"י שם).

[1] דב׳ ל"ג, ד׳

נירים — כמין טבעות שהחוטים נמתחים דרך שם בשעת אריגה. כל נימה — כלו׳ כל חוט ארוג הוא כפול ושזור משל כ"ד חוטים דקים. ומשמונים ושתים רבוא —חוטים. ושתים עושים— שתי פרוכות. צא) מגרפה —מין כלי זמר. קתא —בית יד. צב) שמא תורה צוה וגו׳ — פסוק זה בלבד כתב ת׳ פעמים. שתים כנגד וגו׳—חמש גפנים, שתים כנגד שתים ואחת יוצאת לחוץ כעין זנב, שמם כרם; ושמא היו לו ת׳ כרמים של חמש גפנים. צג) פרס —מזון. בי־בני —בתי מרחץ. חלונות מעלים עשן חוץ לחומה — שהם גבוהים מן החומה. חולסית —מקום חול ואבנים דקות.

ה.

הַשְׁמָטוֹת וּמִלּוּאִים.

I. בְּרִיאַת הָעוֹלָם.

א שלש בְּרִיות קדמו את העולם: המים והרוח והאש, המים הרו וילדו אפלה, האש הרה וילדה אור, הרוח הרה וילדה חכמה. בשש בריות אלו העולם מתנהג: ברוח ובחכמה, ובאש ובאור, ובחשך ובמים.

„בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת יְיָ, יְיָ אֱלֹהַי גָּדַלְתָּ מְאֹד"[1] — אדם רואה עמוד נאה אומר: ברוך המְחֻצָּב שנחצב ממנו! נאה העולם, ברוך המקום שֶׁחֲצָבוֹ ובראו בדבר! אשריך, העולם, שהקדוש־ברוך־הוא המלך בך! מלך בשר־ודם צר איקונין שלו על טַבְלָא של עץ, הטבלא גדולה מצורתו; צור עולמים, יהי שמו מבורך, הוא גדול ואיקונין שלו גדולה, העולם קטן והוא גדול מן העולם — ה' אלהי גדלת מאד"[1].

„עוֹטֶה אור כַּשַּׂלְמָה"[2] — מְשַׁעֲטֵף את האור חור וברא את העולם. בשר־ודם מְשַׁבּוֹנֶה את הבית הוא בונה את העֲלִיָּה; האלהים אינו כן: משמְּתַח מַעֲזִיבָה בנה עלִיָּה ומשבנה עלִיָּה העמיד אותה על אויר העולם על בְּלִימָה. ואחר־כך התקין מרכבותיו עננים, ואח"כ האִסְטִית שלו על סערה. —

„הַמְקָרֶה בַמַּיִם עֲלִיּוֹתָיו"[3] — לא בנחשת ולא בברזל אלא בגזוזְטְרָאות של מים, לא באבן ולא בְגָזִית אלא רכסים של מים.

„הַשָּׂם עָבִים רְכוּבוֹ"[3] — בשר־ודם עושה סַרְגָּלָא שלו חזקה. ברזל ונחשת, בכסף ובזהב, שתשא כל מַשָּׂאוֹ. והאלהים, יהי שמו מבֹרָך, „שם עבים רכובו",— הענן אין בו ממש ועושה סַרְגָּלִין שלו עבים.

„הַמְהַלֵּךְ עַל כַּנְפֵי רוּחַ"[3] — בשר־ודם אם היה לפניו דרך של שקיעה מהלך הוא על האבנים, שהן קשות. והאלהים אינו כן, אלא „מהלך על כנפי רוח"—עוזב את הענן הנראה ומהלך על הרוח, שאינו נראה.

„עוֹשֶׂה מַלְאָכָיו רוּחוֹת"[4] — בשר־ודם מַכְתִּיב לו סְטְרַטְיוֹטִין גבורים בריאים, כדי ללבוש קַסְדָּא ושריון וכלי־זין, והקב"ה „עושה מלאכיו רוחות" – הכתיב סְטְרַטְיוֹטִין שלו שאינן נראין, „משרתיו אש לוהט"[4] — הרוח יוצא והברק אחריו.

[1] תהל' ק"ד, א. [2] שם שם, ב. [3] שם שם, ג. [4] שם שם, ד.

א) איקונין — צורה. טבלא — לוח. צור עולמים — שצר את צורתו בעולם שהוא קטן ממנו. מעזיבה — התקרה. על בלימה — על כלי מה. האסטית —מכון ומושב. בגזוזטראות— בליטות כעין קורות שיוצאות מקיר הבית לרשות־הרבים. רכסים —שלשלאות של הרים. סרגלא— קרון, עגלה. דרך של שקיעה — של טיט וחול, שהרגל שוקעת שם. מכתיב לו סטרטיוטין— רושם לו בחיילותיו. קסדא — קובע נחושת.

„יָסַד אֶרֶץ עַל מְכוֹנֶיהָ... תְּהוֹם כַּלְּבוּשׁ כִּסִּיתוֹ" [1] — אחד ערום ואחד לָבוּשׁ, כגון בשר ודם שיש לו שני עבדים, הפשיט כסותו של אחד והלבישה לחברו, כך אמר אלהים: „יקוו המים" [2] — גלה את הארץ וכסה את התהום.

„עַל הָרִים יַעַמְדוּ מָיִם, מִן גַּעֲרָתְךָ יְנוּסוּן" [3] — כגון בשר־ודם שראה נִתּוֹ מלאה ענבים, ויש לו כרם לבצור. מה עשה? רָפַשׂ הענבים ובעט ראשון ראשון, ואחר כך הביא את הענבים שֶׁכִּבְּרָם והחזיק הגת את כלם. כך היה כל העולם מלא מים במים, והארץ שקועה במים, אמר הקב"ה: „וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה" [2]. אמרו המים: „הרי העולם אנו מלאים, ועד עכשיו צר לנו, — להיכן אנו הולכים? בעט הקב"ה באוקינוס והרג שר שלו, שנאמר: „בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב" [4] — ועד היום הזה המים בוכים. ולמה הרג אותו? שהבית שהוא מחזיק מאה חיים — מחזיק אלף מתים. מקול צעקתו של אוקינוס היו שאר המים בורחים, „יעלו הרים, ירדו בקעות" [5] — ולא היו יודעים להיכן בורחים, סְטָרָם הקב"ה מִסְטָר, אמר להם: למקומו של לויתן אמרתי לכם לילך— „אל מקום זה יסדת להם" [5]!

„גְּבוּל שַׂמְתָּ בַּל יַעֲבֹרוּן" [6] — כגון בשר־ודם שהכניס בהמתו לְדִיר ונעל המסגר בפניה, כדי שלא תצא ותרעה את התבואה; כך נעל הקב"ה את הים בחול והשביעו שלא יצא מן החול.

„הַמְשַׁלֵּחַ מַעְיָנִים בַּנְּחָלִים בֵּין הָרִים יְהַלֵּכוּן" [7] — כגון בשר־ודם שיש לו שני עֲקָלִים של זיתים, כבש עליהם את הקורה והשמן יורד מלמטה, כך ההר מכאן וההר מכאן כבושים על המעינות, והם מְקַטִּיעִים ויוצאים מבין ההרים. (שמ"ר טו).

ב רַב אַמֵּי רָמֵי: כתיב: „ותוצא הארץ דשא" [8] — בשלישי בשבת, וכתיב: „וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ" [9] — בערב שבת! מלמד, שיצאו דשאים ועמדו על פתח קרקע, עד שבא אדם הראשון ובקש עליהם רחמים וירדו גשמים וצמחו. (חול' ס.).

II. דור־המבול.

ג „אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הָאָדָם יָשָׁר" [10] — ישר היה, שנאמר: „הן האדם היה כאחד ממנו" [11] — כאחד ממלאכי־השרת, וכיון שנעשו שנים— „והמה בקשו חשבונות רבים" [10]. (ב"ר כ.).

ד „יְשַׁלְּחוּ כַצֹּאן עֲוִילֵיהֶם וְיַלְדֵיהֶם יְרַקֵּדוּן" [12] — כשהיתה אחת מהן יולדת ביום היתה אומרת לבנה: צא והבא לי צור לחתוך הטבור; בלילה — היתה אומרת לבנה: צא הַדְלֵק לי נר לחתוך את הטבור שלך.

מעשה באשה אחת שילדה בלילה, אמרה לבנה: צא הדלק לי נר שאחתוך את טבורך. יצא ופגע בו השד שַׁמְדּוֹן. אמר לו: לך והשתבח לפני אמך שקרא התרנגול, ואלמלא

[1] תהל' ק"ד, ה, ו. [2] בר' א', ט. [3] תהל' ק"ד, ו ז. [4] איוב כ"ו, יב. [5] תהל' ק"ד, ח. [6] שם שם, ט.
[7] שם שם, י. [8] בר' א', יב. [9] שם ב', ה. [10] קהלת ז', כט. [11] בר' ג', כב. [12] איוב כ"א, יא.

נתו — כור שלו שדורכין בו ענבים. רפש — דרך. רהב — שר של ים רהב שמו. סטרם מסטר — הכה אותם מכה. לדיר — לרפת. עקלים של זיתים — כפיפות של בית־הבד שנותנין בהן את הזיתים לכבישה. כבש — הדחיק עליהם. מקטיעים — מדלגים. ב) רמי — שואל ומקשה שני כתובים שסותרים זה את זה. ג) והשתבח — והתפאר.

שקרא התרנגול הייתי מכה אותך והורגך. אמר לו: לך אתה והשתבח לפני אמך, שלא חתכה אמי את טבורי, שאלמלי חֲתָכַתּוּ הייתי מכה אותך והורגך. (ב"ר לו).

III. אַבְרָהָם.

ה „לְאַבְרָם הָעִבְרִי" [1] — ר' יהודה אומר: כל העולם כלו מעֵבר אחד והוא מעבר אחד. (שם מב).

ו „וַיְהִי רִיב בֵּין רֹעֵי מִקְנֵה אַבְרָם וּבֵין רֹעֵי מִקְנֵה לוֹט" [2] — ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר ר' סימון אמר: בהמתו של אבינו אברהם היתה יוצאת זְמוּמָה ובהמתו של לוט לא היתה יוצאת זמומה. היו אומרים להם רועי אברהם: הותר הגָזֵל? היו אומרים להם רועי לוט: כך אמר הקדוש-ברוך-הוא לאברהם: „לזרעך אתן הארץ הזאת" — ואברהם פִּרְדָּה עֲקָרָה ואינו מוליד, למחר הוא מת ולוט בן-אחיו יורשו, ואם אוכלות משֶלהן הן אוכלות. אמר להם הקדוש-ברוך-הוא: כך אמרתי לו: „לזרעך אתננו" — אימתי? לכשיעקרו שבעה עממים מתוכה — „והכנעני והפריזי אז יושב בארץ" — עד עכשיו מתבקש להם זכות בארץ. (שם מא).

ז „וָאֶחְשֹׂךְ גַּם אָנֹכִי אוֹתְךָ מֵחֲטוֹא לִי" [3] — למה הדבר דומה? לחמור שהיה אדם רוכב עליו, ראה את התינוק בשוק, קפץ עליו ולא הזיקו. התחילו משבחין לחמור שדלג את התינוק ולא הזיקו. אמרו להם בעליו: חייכם, אילולי אני שהמשכתיו ברסן של פיו היה מזיקו. (שמ"ר כ).

IV. יַעֲקֹב וּבֵיתוֹ.

ח אמר ר' אליעזר: ראויה היתה בכורה לצאת מרחל, שנאמר: „אלה תולדות יעקב-יוסף" [4], אלא שקִדְּמַתָּה לאה ברחמים; ומתוך צניעות שהיתה בה ברחל החזירה הקדוש-ברוך-הוא לה.

ומה צניעות היתה בה ברחל? שנאמר: „ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא" [5] — וכי אחי אביה הוא, והלא בן אחות אביה הוא! אלא אמר לה: תנשאי לי? אמרה לו הן, אלא אבא רמאי הוא ואין אתה יכול לו. אמר לה: מה רמאותו? אמרה לו: יש לי אחות גדולה ממני ולא ישיאני לפניה. אמר לה: אחיו אני ברמאות. אמרה לו: ומי מותר לצדיקים להלך ברמאות? אמר לה: הן — „עם נָבָר תִּתָּבָר ועם עקש תִּתַּפָּל" [6]. מסר לה סִמָנִים. כשהגיע הלילה אמרה: עכשו תתביֵּש אחותי — מְסָרָתַם לה. וזהו שנאמר: „ויהי בבקר והנה היא לאה" [7] — מכלל שעד עכשו לאו לאה היא? אלא מתוך סִמָנִים שמסרה רחל ללאה לא היה יעקב יודע עד אותה שעה. (מג' יג:; ב"ב קכג.)

ט „וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לְפָנָיו אֶל עֵשָׂו אָחִיו" [8] — אמר ר' יהונתן: כל מי שרוצה לרַצוֹת מלך או שלטון ואינו יודע דרכם וטַכסִיסֵיהֶם — יַנִּיח פרשה זו לפניו וילמד הימנה טַכְסִים פִּיוּסִים וְרִצּוּיִם. (לק"ט).

[1] בר' י"ד, יג. [2] שם י"ג, ז. [3] שם כ', ו. [4] שם ל"ז, ב. [5] שם כ"ט, יב. [6] ש"ב כ"ב, כז; [7] בר' כ"ט, כה. [8] שם ל"ב, ד.

ה) זמומה — פיה חתום וסגור. פרדה עקרה — דומה לפרדה שהיא עקרה. ח) החזירה לה — שניטלה הבכורה מראובן בן לאה ונתנה ליוסף בן רחל. ט) וטכסיסיהם — מנהגיהם.

י וכבר היו ר' טרפון וזקנים יושבים בצלו של שובָך ביבנה ונִשְׁאֲלָה שאלה זו לפניהם: מהו שנאמר: „וגמליהם נושאים נכאת וצרי ולוט"[1]? להודיע זכותם של צדיקים. עד כמה הוא מסַיְעם. שאִלו ירד הידיד האהוב הזה עם ערביים, לא היו ממיתים אותו מריח הגמלים ומריח הָעִטְרָן? אלא זִמן לו הקדוש־ברוך־הוא שקים מלאים בשמים וכל טוב. שלא ימות מריח הגמלים ומריח העטרן. (ילק"ש בשלח).

יא „כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה"[2] אמר לו: אם אני שולף חרבי, ממך אני מתחיל ובפרעה אני מסַיֵם. מיַד רָמז יוסף למנשה ובעט בקרקע וזָעָה כל הפלטין. אמר: בעיטה זו מבית אבא היא. התחלי לדבר רכות. (לק"ט ויגש).

V. משֶׁה.

יב „משֶׁה, משֶׁה"[3] – משל לאדם שנתון עליו משאוי גדול וקורא: פלוני פלוני קרובי! פרוק מעלי משאוי זה. (שמ"ר ב).

יג אמר ר' יהושע הכהן בר נחמיה: בשעה שנגלה הקדוש־ברוך־הוא על משה טִירון היה משה לנבואה. אמר הקב"ה: אם נגלה אני עליו בקול גדול אני מבעִתו, בקול נמוך בוסֵר הוא על הנבואה. מה עשה? נגלה עליו בקולו של אביו. אמר משה: „הנני"[3] – מה אבא מבקש? אמר הקב"ה: איני אביך, אלא אלהי אביך, בפתוי באתי אליך כדי שלא תתירא. (שם ג).

יד „וַיֹּאמֶר לֹא תוּכַל לִרְאוֹת אֶת פָּנָי"[4] – תנא משום ר' יהושע בן קָרחה: אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: כשרציתי לא רצית, עכשיו שאתה רוצה–איני רוצה. (ברי ז).

VI. יְצִיאַת־מִצְרָיִם.

טו אמר ר' חמא בר חנינא משום אביו: בשעה שיצאו ישראל ממצרים עמד סַמָּאֵל המלאך לְקַטְרֵג. אמר לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבונו־של־עולם, עד עכשיו היו אלו עובדי עבודה־זרה ואתה קורע להם את הים! מה עשה הקב"ה? מסר לו איוב, שהיה מיועצי פרעה ונאמר בו „איש תם וישר"[5], אמר לו: „הנו בידך"[6]. אמר הקב"ה: עד שהוא מתעסק עם איוב – ישראל עולים לים ויורדים, ואחר־כך אציל את איוב.

משל לרועה שהיה מעביר צאנו בנהר, בא זאב להתגרות בצאן. רועה, שהיה בקי, מה עשה? נטל תיש גדול ומסרו לו. אמר: יהא מתנושש בזה עד שנעבור את הנהר ואחר־כך אני מביאו. (שמ"ר כא)

[1] ברי ל"ז, כה. [2] שם מ"ד, יח. [3] שמ' ג', ד. [4] שם ל"ג, כ. [5] איוב א', א. [6] שם ב', ו.

י) שובך—מגדל של יונים. הוא מסייעם—הקב"ה עוזרם. עם ערביים—סתם, המוליכים סחורה. העטרן—פסולת של זפת. יא) מסיים—גומר. וזעה—חרדה. יב) פרוק מעלי וגו' — ובן הקב"ה קשה היה עליו צערם של ישראל, וזרז את משה לגאולתם. יג) טירון — לא רגיל ומנוסה. בוסר הוא—מזלזל הוא ואינו נותן לב. יד) כשרציתי לא רצית — בשנגליתי אליך בסנה הסתרת פניך. טו) סמאל — השטן. מסר לו איוב — להתעסק עמו. מתנושש — נאבק.

VII. הַמָּן.

טז „וַיְעַנְּךָ וַיַּרְעִבֶךָ וַיַּאֲכִלְךָ אֶת הַמָּן"[1] — ר' חנניה ור' יונתן שאלו את מנחם טַלְמְיָא: וכי מאכל רְעֵבוֹן נתן להם הקדוש־ברוך־הוא המן לישראל? מה עשה? הביא לפניהם שתי קשואים, אחת שלֵמה ואחת שבורה. אמר: שלמה זו בכמה? אמרו לו: בשני זוז. — ושבורה זו בכמה? אמרו לו: בזוז אחד. אמר להם: וכי אין זו גדולה כזו? אלא לא דומה. כשם שאדם מתהנה מן הטעם כך הוא נהנה מן הראִיָה. (קה"ר).

VIII. עֲמָלֵק.

יז „כְּתֹב זֹאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר"[2] — זקנים הראשונים אומרים: כך מדה מהלכת על פני כל הדורות: שוט שיש־אל לוקין בו— סופו ללקות. וילמדו כל אדם דרך־ארץ מעמלק, שבא להַזִּיק את ישראל ואִבדו הקדוש־ברוך־הוא מחיי עולם־הזה ומחיי עולם־הבא, שנאמר: „מחה אמחה"[2]. וכן כל אומה ומלכות שבאו להזיק את ישראל בו בדין נדונו. (מכל' בשלח).

IX. מַתַּן תּוֹרָה.

יח בשעה ששמעו ישראל בסיני „אנכי" פרחה נשמתם, זהו שנאמר: „נפשי יצאה בדברו"[3]. חזר הדבור לפני הקדוש־ברוך־הוא ואמר: רבונו של עולם, אתה חי וְקַיָּם ותורתך חיה וְקַיֶּמֶת, ושלחתני אצל מתים? — כלם מתים! באותה שעה חזר הקב"ה והמתיק להם את הדבור. (שהש"ר ו; שמ"ר כט).

X. מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל וּתְפִלַּת משֶׁה.

יט „לָמָּה ה' יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמֶּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם"[4] — מה ראה להזכיר כאן יציאת־מצרים? אלא אמר משה: רבון העולם, מהיכן הוצאת אותם? — ממצרים, שהיו כלם עוֹבְדֵי טְלָאִים.

אמר רב הונא בשם ר' יוחנן: משל לחכם שפתח לבנו חנות של בְּשָׂמִים בשוק של זונות: המבוי עשה שלו והאומנות עשתה שלה, והנער בְּבָחוּר עשה שלו — יצא לתרבות־רעה, בא אביו ותפסו עם הזונה. התחיל האב צועק ואומר: הורגך אני! היה שם אוהבו, אמר לו: אתה אִבדת הנער ואתה צועק כנגדו; הנחת כל האומניות ולא לִמדתו אלא בַּשֶּׂם, והנחת כל המבואות ולא פתחת לו חנות אלא בשוק של זונות. כך אמר משה: רבון העולם, הנחת כל העולם ולא שעבדת בניך אלא במצרים, שהיו עובדים טלאים, ולמדו מהם בניך ואף הם עשו העגל. לפיכך אמר: „אשר הוצאת אותם מארץ מצרים"—דע מהיכן הוצאת אותם. (שמ"ר מג).

XI. מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן.

כ אמר ר' חנינא בן פזי: אין לך גדול משבט יהודה ואין לך יָרוּד משבט דן, אמר

[1] דב' ח, ג. [2] שמ' י"ז, יד. [3] שה"ש ה, ו. [4] שמ' ל"ב, יא.

יט) בשם — עוסק בבשמים. כ) ירוד — שפל.

הקדוש־ברוך־הוא: יבוא ויזדוג לו, שלא יהו מבזין אותו ושלא יהא אדם רוחו גסה עליו, לפי שהגדול והקטן שוים לפני המקום. בצלאל משל יהודה ואהליאב מדן–הוא מזדוג לו. (שמ"ר מ).

XII. אַהֲרֹן.

כא שנו רבותינו: „כַּשֶּׁמֶן הַטּוֹב ... יֹרֵד עַל הַזָּקָן זְקַן אַהֲרֹן וגו'"[1] –כמין שתי טפי מרגליות היו תלויות לאהרן בזקנו. אמר רב פפא: תנא, כשהוא מספר עולות ויושבות לו בעיקר זקנו. (הור' יב).

XIII קֹרַח וַעֲדָתוֹ.

כב „וַיֵּרְדוּ חַיִּים שְׁאֹלָה וגו'"[2] –מלמד שהיתה הארץ נפתחת כפי־עביו של אדם, בפרסות האדם נפתחה כמו הרגלים והשוקים והבטן והצואר ויורדים מעט־מעט והארץ חונקת–והם צועקים: משה אמת ותורתו אמת! (ילק"ר).

כג „וַיֵּרְדוּ הֵם וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם... שְׁאֹלָה"[2] – ר' ברכיה בשם ר' חלבו אמר: אף שמותיהם פרחו מתוך טומוסותיהם. ר' יוסי בר חנינא אמר: אפילו מחט שהיתה שאולה ביד ישראל מידם אף היא נבלעה עמהם. (ירוש' סנה' יא).

XIV. בִּלְעָם הָרָשָׁע.

כד „הִנְנִי הוֹלֵךְ לְעַמִּי לְכָה אִיעָצְךָ וגו'"[3] — אמר לו: אלהיהם של אלו שונא זמה הוא והם מתאוים לכלי פשתן, בוא ואשיאך עצה. עשה להן קלעים והושב בהן זונות, זקנה מבחוץ וילדה מבפנים וימכרו להם כלי פשתן. עשה להן קלעים מהר־שלג עד בית־הישימון והושיב בהן זונות, זקנה מבחוץ וילדה מבפנים, ובשעה שישראל אוכלים ושותים ושמחים ויוצאים לטיל בשוק, אומרת לו הזקנה: אי אתה מבקש כלי פשתן? זקנה אומרת לו בשוה וילדה אומרת לו בפחות, — שתים ושלש פעמים: ואחר־כך אומרת לו: הרי אתה כבן־בית, שב ברור לעצמך. וצרצורי של יין מונח אצלה, מן היין העמוני, שהוא קשה ומפתה את הגוף לזנות. אמרה לו: רצונך, שתשתה כוס של יין. כיון ששתה בער בו. אמר לה: השמעי לי. הוציאה יראתה מתוך חיקה, אמרה לו: עבוד לזה. אמר לה: הלא יהודי אני. אמרה לו: ומה אכפת לך, כלום מבקשים ממך אלא פעור – והוא אינו יודע שעבודתה בכך – ולא עוד אלא שאיני מניחתך עד שתכפור בתורת משה רבך. (סנה' קו; ירוש' שם).

[1] תהל' קל"ג, ב. [2] במ' ט"ז, לג. [3] שם כ"ד, יד.

מזדווג לו —במעשה המשכן. כא) בעיקר — בשורש. כג) טומוסותיהם— כתביהם ומגלותיהם. כד) קלעים — אהלי קלעים. מהר שלג — שניר. בשוה — במחיר השוה. ב' וג' פעמים — כך היה הדבר ב' וג' פעמים. צרצורי של יין —בקבוקים של יין. השמעי לי— לעבירה. יראתה — פסל אליל שלה. פעור —הוצאת רעי. שתכפור— שתכחש.

XV. שִׁמְשׁוֹן.

כה „וַתָּחֶל רוּחַ ה' לְפַעֲמוֹ בֵּין צָרְעָה וּבֵין אֶשְׁתָּאֹל"[1] – אמר ר' שמואל בר נחמן: מלמד שנטל שני הרים והקישם זה לזה, כאדם שנוטל שני צרורות ומקישם זה לזה. ר' יהודה אומר: בשעה שהיתה רוח־הקדש שרויה עליו היה פוסע פסיעה אחת כמצרעה ועד אשתאל. (ויק"ר ט).

XVI. שִׁירַת הַפָּרוֹת.

כו „וַיִּשַּׁרְנָה הַפָּרוֹת בַּדֶּרֶךְ וגו'"[2] – מהו „וַיִּשַּׁרְנָה הפרות"? אמר רב: שִׁיְשְׁרוּ פניהם כלפי ארון ואמרו שירה. ומה שירה אמרו? אמר ר' יצחק נפחא:

רָנִּי רָנִּי הַשִּׁטָּה הִתְנוֹפְפִי בְּרֹב הֲדָרֵךְ
הַמְּחֻשֶּׁקָה בְּרִקְמֵי זָהָב הַמְּהֻלָּלָה בִּדְבִיר אַרְמוֹן
הַמְּפֹאָרָה בַּעֲדִי־עֲדָיִים. (ע"ז כד).

XVII. דָּוִד הַמֶּלֶךְ.

כז עשרים ושתים שנה שנסתלקה רוח־הקידש מדוה. בכל יום היה מוריד דמעות ואוכל פתו באפר. (תדא"ר ב).

כח אין דור שאין בו ליצנים כדורו של דוד. מה היו פריצי הדור עושים? היו הולכים אצל חלונותיו של דוד, אומרים לו: דוד, דוד! אימתי יִבָּנֶה בית־המקדש? אימתי בית ה' נלך? והיה דוד אומר: אף־על־פי שמתכַוְּנִים להכעיסני, יבא עלי, אם לא הייתי שמח בדבריהם, שנאמר: „שמחתי באומרים לי בית ה' נלך"[3]. (שקל' ב).

כט „וְדָוִד מְכַרְכֵּר בְּכָל עֹז לִפְנֵי ה'"[4] – היאך היה עושה? אמרו רבותינו: היה לבוש בגדי זהב סְ וּנִים דומה לפזו, והיה מַקִּיש ידיו זו על זו וטופח ואומר: כִּירִי־רָם! וכיון שהיה מכרכר היה הזהב המסונן שעליו קולו פּוֹזֵז; ולא עוד אלא שהיה הופך אִסְפִּירָם ומְשַׁוֵּר. והיו ישראל מריעים ותוקעים בשופרות ובחצוצרות ובכל כלי־שיר. כיון שבא לירושלים היו כל הנשים מציצות על דוד מן הגנות ומן החלונות וראוהו מרקד ומשחק ולא אכפת לו. יצאה מיכל לקראתו. לא הניחתו לִכָּנֵס לתוך הבית והיתה מְקַפַּחְתּוֹ בדברים. „ותאמר מה נכבד היום מלך ישראל... אשר נגלה היום לעיני אמהות עבדיו"[5] – אמרה לו: היום נגלה כבודו של בית אבא; בֹּא וראה מה בינך לבין בית אבא: כל בית־אבי היו צנועים וקרושים (אמרו עליו על בית שאול, שלא נראה מהם לא עָקֵב ולא גּוּדָל מימיהם) – ואתה

[1] שופ' י"ג, כה. [2] ש"א ו', יב. [3] תהל' קכ"ב, א. [4] ש"ב ו', יד. [5] שם שם, כ.

כה) והקישם – והכה אותם. דרש „ל פ ע מ ו"—לשון פעימה ודפיקה. כו) השטה – הארון העשוי מעצי שטים. כז) שנסתלקה רוה"ק מדוד – אחר החטא. כח) יבוא עלי —לשון שבועה. כט) סנונים – צרופים ומבריקים. מקיש... וטופח – מכה. כירי־רם – אדוני הגדול; לשון קריאה של שבח. פוזז—מצלצל. אספירם—מעיל. ומשוור—מקפץ. ולא אכפת לו — לא חשש. מקפחתו—מכעיסתו ומנצחתו. לא עקב וגו'—כלו' שלא היו מגלים לבושיהם ולא נראו ראשי רגליהם.

עומר ומגלה לבושך „כאחד הריקים"[1]. אמר לה: וכי לפני מלך בשר־ודם שחקתי, ולא לפני מלך מלכי המלכים שחקתי? של בית אביך היו מבקשים כבוד עצמם ומניחים כבוד שמים, ואני איני עושה כן, אלא מניח כבוד עצמי ומבקש כבוד שמים. „ועם האמהות אשר אמרת עמם אכבדה"[2] — אותן בנות ישראל שֶׁאַתְּ צֹוַחַת אותן „אמהות" אינן „אֲמָהוֹת" אלא „אִמָּהוֹת"—לְוַאי יהא לי חלק עמהן לעתיד־לבוא. „ה' לא גבה לבי"[3] — בשעה שמשחני שמואל למלך, „ולא רמו עיני"[3] — בשעה שהרגתי את גלית, „ולא הלכתי בגדולות"[3] — בשעה שהחזירני למלכות, „ובנפלאות ממני"[3] — בשעה שהעליתי את הארון; „אם לא שויתי ודוממתי נפשי כגמול עלי אמו"[4] — כשם שהתינוק הזה אינו מִתְבַּיֵּשׁ להתגלות לפני אמו, כך שויתי נפשי לפניך, שלא נִתְבַּיַּשְׁתִּי להתבזות לפניך לכבודך. (במ"ר ד).

XVIII. בִּנְיַן בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ.

ל עד שלא נבנה בית־המקדש היה העולם עומד על תְּרָנוֹס של שתי רגלים, משנבנה נתבסס העולם ועמד על ישובו. (ילמדנו תרומה; ערוך).

XIX. חִזְקִיָּהוּ הַמֶּלֶךְ.

לא שנו רבותינו: ששה דברים עשה חזקיהו המלך, על שלשה הודו לו ועל שלשה לא הודו לו. על שלשה הודו לו: גנז ספר רפואות והודו לו, כִּתֵּת נחש הנחשת והודו לו, גֵּרֵר עצמות אביו על מטה של חבלים והודו לו; ועל שלשה לא הודו לו: סתם מי גיחון ולא הודו לו, קִצֵּץ דלתות היכל וְשִׁגֵּר למלך אשור ולא הודו לו, עִבֵּר ניסן בניסן ולא הודו לו. (בר' ו:).

XX. צִדְקִיָּהוּ הַמֶּלֶךְ.

לב „עַל אֵלֶּה אֲנִי בוֹכִיָּה"[5] —ר' יהודה אומר: על סלוק דעת ועל סלוק שכינה—אפשר שהיה צדקיהו רואה אחרים שהיו מנקרים את עיניו ולא היה לו דעת להטיח את ראשו בכתל עד שיצאה נשמתו! (איכ"ר א).

XXI. עֲקַבְיָה בֶּן מַהֲלַלְאֵל.

לג עֲקַביה בן מהללאל העיד ארבעה דברים. אמרו לו: עקביה, חזור בך בארבעה דברים שהיית אומר ונעשך אב בית־דין לישראל. אמר להם: מוטב לי לְהִקָּרֵא שוטה כל

[1] ש"ב ו' כ. [2] שם שם, כב. [3] תהל' קל"א, א. [4] שם שם, ב. [5] איכה א', טז.

ל) תרנוס — כסא. לא) הודו לו — החכמים שיפה עשה. גנז ספר רפואות — הטמין את הספר שהיו בו לחשים וסגולות לרפואה, ונסמכו עליו בני אדם ולא בטחו בה', נחש הנחושת— שהיה מימי משה ועשוהו ע"ז. גרר—סחב. עצמות אביו—אחז, שהיה רשע. סתם מי גיחון— סתם מי השלוח (מעין קרוב לירושלים) כדי שלא ישתו ממנו חיל אשור הצרים על העיר. ולא הודו לו—שמן המעין הזה שתו בני העיר. עבר ניסן בניסן—הוסיף על השנה אדר שני לאחר שנתקדש חודש ניסן, ואין מעברין את השנה אלא באדר. לב) להטיח—להכות ולנפץ. לג) העיד ארבעה דברים—שלא כדעת החכמים בדורו.

יָמַי ולא לֵעָשׂוֹת שעה אחת רשע לפני המקום, שלא יהיו אומרים: בשביל שְׂרָרָה חזר בו.

בשעת מיתתו אמר לבנו: בני, חזור בך בארבעה דברים שהייתי אומר. אמר לו: ואתה למה לא חזרת בך? אמר לו: בני, אני שמעתי מפי המרובים והם שמעו מפי המרובים, אני עמדתי בשמועתי והם עמדו בשמועתם; אבל אתה שמעת מפי היחיד ומפי המרובים, מוטב להניח דברי היחיד ולאחוז בדברי המרובים. אמר לו: אבא, פקוד עלי לחבריך. אמר לו: איני מפקד. אמר לו: שמא עִלָּה מצאת בי? אמר לו: לאו, מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך. (עדיות ה).

XXII. רַבִּי עֲקִיבָא.

לד מעשה בר' עקיבא שהיה יושב ושונה לתלמידיו ונזכר לו מה שעשה בילדותו, אמר: מודה אני לפניך, ה' אלהי, ששמת חלקי מיושבי בית־המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות בשוק. (אד"ר"נ כא).

לה ר' עקיבא היה יושב ובוכה בשבת. אמרו לו תלמידיו: רַבֵּנוּ, למדתנו „וקראת לשבת עונג"! אמר להם: זה עונג שלי. (שבה"ל עפ"י מד').

XXIII. רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא.

לו פעם אחת הלך רבי למקום אחד וראה מקום דחוק לתלמידים ויצא לשדה, ומצא שדה מלאה עֳמָרִים – וְעִמֵּר רבי כל השדה כֻלָּהּ. (שבת קכז.).

לז שאל רבי את רבי יהושע בן קָרְחָה: במה הארכת ימים. אמר לו: קַצְתָּ בחיי? אמר לו: רבי, תורה היא וללמוד אני צריך. אמר לו: מימי לא נסתכלתי בצלם דמות אדם רשע.

בִּשְׁעַת פטירתו אמר לו: ברכני. אמר לו: יהי רצון שתגיע לחצי ימי.
– ולכלם לא?
אמר לו: הבאים אחריך בהמה ירעו? (מג' כח.)

XXIV. רַבִּי יוֹחָנָן וְרֵישׁ־לָקִישׁ וְרַבִּי יוּדָן נְשִׂיאָה.

לח נשיא שחטא – אמר ריש־לקיש: מלקין אותו בבית־דין של שלשה ואין מחזירין אותו. שמע ר' יודן נשיאה וכעס. שלח גדוד לתפוס את ריש־לקיש, וברח למגדל – ויש אומרים: לכפר חטין. למחר עלה ר' יוחנן לבית־הוַעד ואף ר' יודן נשיאה עלה לבית־הועד. אמר ר' יודן לר' יוחנן: למה אין רבֵּנו אומר לנו דברי תורה? התחיל מטפח ביד אחת. אמר לו: ובאחת מטפחין? אמר לו: לאו, אלא אין בן־לקיש כאן. אמר לו: והיכן הוא? אמר לו: באותו מגדל. אמר לו: למחר אני ואתה נצא לקראתו. שלח ר'

שררה – שלטון. מפי היחיד – כלו' מפי שלי. ומפי המרובים – מפי החכמים שחולקים עלי. פקוד עלי לחבריך – שיקרבוני. עילה – דבר גנאי. לד) מה שעשה בילדותו – כשהיה עם־הארץ. לו) הלך למקום אחד – ללמד תורה. בהמה ירעו? – כלו' הרי צריכים למלא את מקומך. לח) ואין מחזירים אותו – לגדולתו כיון שנתגנה. התחיל מטפח ביד אחת – נתכוון לרמז שהוא כאלו מחוסר יד אחת כשאין ריש־לקיש כאן.

יוחנן אצל ריש־לקיש: התקן לך דבר תורה, שהנשיא יצא לקראתך. יצא לקראתם ואמר: דוגמא שלכם דומה לבוראכם, כשבא הקדוש־ברוך־הוא לגאול את ישראל לא שלח לא שליח ולא מלאך, אלא הוא בעצמו, הוא וכל דרנון שלו. אמרו לו: מה ראית לומר אותו דבר? אמר להם: מה אתם סבורים, וכי בשביל שאתירא מכם אמנע תורתו של הקדוש־ברוך־הוא? (ירושי סנה׳ ב).

XXV. רַבִּי אַבָּהוּ וְשִׁמְעוֹן בַּר וָא.

לט שמעון בר וָא היה בקי במרגליות ולא היה לו ככר לחם לאכול. קרא עליו ר׳ יוחנן: „וגם לא לחכמים לחם"[1]. אמר: כל מי שאינו מכיר מעשיו של אברהם, יכיר מעשה אבותיו של זה. ובעליתו [לארץ־ישראל] זקן היה ונתמנו צעירים ממנו והוא לא נתמנה. ושלח לו ר׳ אבהו אגרת ונתן משערותיו הלבנות בתוכה ואמר: בשביל שיבה זו עמוד ובוא לארץ־ישראל. מי יגלה עפר מעיניך, ר׳ יוחנן! אבהו נתמנה, שמעון לא נתמנה! (ירושי בכורים ג).

XXVI. בֵּי־נְשִׂיאָה.

מ ר׳ מני בנו של ר׳ יונה היו מצערים אותו דבי־נשיאה. השתטח על קברו של אביו. אמר לו: אבא, אבא, אלו מצערים אותי. פעם אחת עברו שם, תפס ברגל של סוסיהם עד שקבלו עליהם שלא יצערוהו. (תעני כג:).

XXVII. רַבִּי בְּנָאָה.

מא ר׳ בנאה היה מציין מערות. כשהגיע למערת אברהם מצאו לאליעזר עבד אברהם כשהוא עומד על הפתח. אמר לו: מה עושה אברהם? אמר לו: ישן בכנפה של שרה היא בורקת בראשו. אמר לו: לך אמור לו: בנאה עומד על הפתח. אמר לו: יִכָּנֵס! הכל יודעים שאין יצר בעולם הזה. נכנס ונסתכל ויצא. כשהגיע למערת אדם הראשון יצאה בת־קול ואמרה: נסתכלת בדמות דיוקני, בדיוקני עצמה אל תסתכל.

— והרי רוצה אני לצַיֵּן המערה.

— כמדת החיצונה כך מדת הפנימית.

אמר ר׳ בנאה: נסתכלתי בשני עקביו ודומין לשני גלגלי חמה. (ב"ב נח.)

מב איש אחד שמע שאשתו אומרת לבתה: מפני מה אין את צנועה בעברה? עשרה

[1] קהל׳ ט׳, יא.

דוגמא — משל ודמיון. דרנון — שרי צבא. אותו דבר — על הנשיא שחטא. לט) זקן היה — שמעון בר וא. עמוד ובוא לא"י — למלאות מקומי. מי יגלה עפר מעיניך — לא מדברי האגרת הם אלא דברי ר׳ אבהו לחכמים העומדים אצלו. מ) דבי נשיאה — של בית הנשיא. מא) מציין מערות — בדי להגביל את מקום הטומאה. מערת אברהם — מערת המכפלה שנקברו שם ארבעה זוגות: אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה. א"ל יכנס — אברהם אמר לאליעזר שיכנס ר׳ בנאה. בדמות דיוקני — באברהם, שהוא מעין צורתה של השכינה. בדיוקני עצמה — באדם הראשון שנברא בצלם אלהים. החיצונה — מערת אברהם. הפנימית — מערת אדם. בשתי עקביו — של אדם.

בנים יש לי ואין לי מאביך אלא אחד. כשמת אמר: „כל נכסי לבן אחד", ולא ידעו לאיזה מהם. באו לפני ר' בנאה. אמר להם: לכו וחבטו על קבר אביכם עד שיעמוד ויגלה לכם למי מכם הניח את נכסיו. הלכו כֻּלם, וזה שהיה בנו לא הלך. אמר להם ר' בנאה: כל הנכסים של זה.

באו והלשינו לפני המלך ואמרו: אדם אחד יש בין היהודים שהוא מוציא ממון מבני אדם בלא עדים ובלא כלום. הביאו את רבי בנאה וחבשוהו. הלכה אשתו ואמרה בבית המלך: עבד אחד היה לי, הִתִּיזוּ ראשו והפשיטו עורו ואכלו בשרו ומלאו עורו מים ושתו ממנו בני חבורה ולא נתנו לי לא דמיו ולא שכרו. לא ידעו מה היא אומרת. אמרו: נביא את חכם היהודים ויפרש לנו. קראו את ר' בנאה ואמר להם: „נאד" אמרה לכם. אמרו: הואיל והוא חכם כל כך ישב בשער וידין. ראה שכתוב על דלתות השער: „כל דַיָּן שנקרא לדין — אין שמו דַיָּן". אמר להם: אלא מעתה, אם בא אדם מן השוק והזמין את הדַיָּן לדין — פסלו? אלא, כל דַיָּן שמוציאין ממנו ממון בדין אין שמו דַיָּן. הוסיפו וכתבו כך: „אבל זקני היהודים אומרים: כל דַיָּן שמוציאין ממנו ממון בדין אין שמו דַיָּן". שוב ראה שכתוב שם: „ראש כל מות — אני דם, ראש כל חיים — אני יין". אמר להם: אלא מעתה, מי שנפל מראש הגג ומת ומי שנפל מראש הדקל ומת — דמו הרגו? ועוד, מי שהוא נוטה למות — ישקוהו יין ויחיה? אלא כך כִּתבו: „ראש כל חלאים — אני דם, ראש כל מרפא — אני יין". כתבו כך: „אבל זקני היהודים אומרים: ראש כל חלאים — אני דם; ראש כל מרפא — אני יין. במקום שאין יין שם מתבקשים סממנים". (ב"ב נא:)

XXVIII. רַב מָרִי.

מג רב מרי בנה של בת שמואל היה עומד על שפת נהר פפא וראה מלאכים דומים כמלחים מביאים חול וטוענים ספינות — ונעשה סלת. והיו הכל באים לִקַּח ממנה. אמר להם: לא תקחו ממנה, שמעשה נסים הוא. (תענ' כד:)

XXIX. רַבִּי יוֹנָה בַּר תַּחֲלִיפָא.

מד רבא היה בודק חץ לר' יונה בר תחליפא ושחט בו עוף בשעה שפרח. (חול' …)

XXX. רִאשׁוֹנִים וְאַחֲרוֹנִים.

מה ר' יהודה הנשיא אמר על ר' יוסי בן חלפתא: כשם שבין קדש־קדשים ובין חולי־חולין כך בין דורנו ובין דורו של ר' יוסי. (ירוש' גיט' ו).

מו אבא־שאול ארוך בדורו היה ור' טרפון מגיע לכתפו, ור' טרפון ארוך בדורו היה ור' מאיר מגיע לכתפו, ור' מאיר ארוך בדורו היה ורַבִּי מגיע לכתפו, ורבי ארוך בדורו היה ור' חִיָּא מגיע לכתפו, ור' חיא ארוך בדורו היה ורב מגיע לכתפו, ורב ארוך בדורו היה ורב יהודה מגיע לכתפו, ורב יהודה ארוך בדורו היה ואַדָּא דַיָּלָא של פומבדיתא מגיע

מב) כל הנכסים של זה — כיון שלא רצה לטפח על קבר המת סימן הוא שזה בנו. שנפל מראש הגג — ולא נשפך דמו. מד) היה בודק חץ — שלא תהיה בו פגימה. מן) דיילא —

לכתפו ופַרְשְׁתְּבִינָא של פומבדיתא מגיע לו לארא־דילא עד מתניו, והכל מגיע לו לְפַרְשַׁתְּבִינָא עד חצ׳ו. (נדה כד, כה).

ישְׂרָאֵל וְאֻמּוֹת־הָעוֹלָם.

מז גדולה הסרת טבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נבואות שנתנבאו לישראל. (מג׳ יד).

מח כל־זמן שישראל עושים אגודה אחת מלמטה — כביכול, מלכות שמים במקומה. (מד״ש ה).

מט „הַקֹּל קוֹל יַעֲקֹב"[1] — אין לה תפלה שמועלת, שאין בה מזרעו של יעקב; „והידים ידי עשו"[1] — אין לך מלחמה שנוצחת, שאין בה מזרעו של עשו. (גיטי נז:).

נ אמר רב הונא: בשלשה דברים קדמה מלכות יָוָן למלכות הָרְשָׁעָה: בִּנְמוּסִין וּבְפִּנְקְסִין ובלשון. (ב״ר טו).

נא „כֹּהֲנֶיךָ יִלְבְּשׁוּ צֶדֶק"[2] — אלו צדיקי אומות־העולם, שהם כהנים להקדוש־ברוך־הוא בעולם־הזה, כגון אַנְטוֹנִינוּס וחבריו. (ילק״ש ישעיה).

XXXII. אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל.

נב „וְקַמְתָּ וְעָלִיתָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְיָ אֱלֹהֶיךָ בּוֹ"[3] — מלמד שבית־המקדש גבוה מכל ארץ־ישראל, וארץ־ישראל גבוהה מכל הארצות. (ז״ב נד:).

נג „וַהֲשִׁמּוֹתִי אֶת מִקְדְּשֵׁכֶם"[4] —קדושתם אף כשהם שוממים. (מג׳ כח).

נד שמעון בַּר בָּא בא אצל ר׳ חנינא, אמר לו: כתוב לי אגרת אחת לכבודי ואצא לפרנסתי לחוץ־לארץ. אמר לו: למחר אני הולך אצל אבותיך, יהו אומרים לי: נטיעה אחת של חמדה, שהיתה לנו בארץ־ישראל, הִתַּרְתָּ לה לצאת לחוץ־לארץ! (ירוש׳ מו״ק ג).

נה „וַהֲשִׁמֹּתִי אֲנִי אֶת־הָאָרֶץ"[5] — זו מדה טובה, שלא יהיו ישראל אומרים: הואיל וגלינו מארצנו עכשו באו האויבים ומוצאים עליה נחת־רוח. לכך נאמר: „ושממו עליה אויביכם היושבים בה"[5] —האויבים הבאים אחריכם לא ימצאו עליה נחת־רוח. (ספרא בחקותי).

נו תניא: ירדן יוצא ממערת פַּמְיָאס וּמְהַלֵּךְ בְּיַמָּהּ של סִיבְכֵי וּבְיַמָּהּ של טְבֶרְיָא ומתגלגל ויורד לים הגדול, ומתגלגל ויורד עד שמגיע לפיו של לִוְיָתָן, שנאמר: „יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו"[6]. (ב״ב עד:).

[1] בר׳ כ״ז, כב. [2] תהלי׳ קל״ב, ט. [3] דב׳ י״ז, ח. [4] ויק׳ כ״ו, לא. [5] שם שם. לב. [6] איוב מ׳, כג.

שמש הדיינים. פרשתבינא — שם אדם. מז) הסרת טבעת — ע״ש הכתוב: „ויסר המלך את טבעתו מעל ידו ויתנה להמן" (אס׳ ג׳, י); כלו׳, גזירת אחשורוש והמן הועילה יותר להחזיר את ישראל למוטב מתוכחות כל הנביאים והנביאות. נ) קדמה מלכות וגו׳ — כלו׳ מלכות הרשעה (רומי) קבלה ממלכות יון שלשה דברים אלו. בנימוסין—בחוקים ומשפטים. בפנקסין—בספרים. ובלשון—לשונם של חכמי רומי היתה יונית. נא) אנטונינוס—מלך כשר ברומי בימי ר׳ יהודה הנשיא. נו) בימה של סבכי—מי מרום. בימה של טבריה—כנרת.

נז תניא, ר' שמעון בן גמליאל אומר: שִׁלוֹחַ היה מקלח מים בכאיסר, וצוה המלך והרחיבוהו, כדי שיתרבו מימיו — ונתמעטו, חזרו ומִעֲטוהו—והיה מקלח מים. (ערכ' י:).

XXXIII. גָּלוּת.

נח בשעה שגלו ישראל היו אומות־העולם אומרין: אין הקדוש־ברוך־הוא חפץ באומה זו, שנאמר: „כסף נמאס קראו להם"[1] — מה הכסף הזה נצרף ונעשה כלי ושוב נצרף ונעשה כלי, וכן פעמים הרבה, ובאחרונה אדם פּוֹרְכוֹ בידו ואינו נעשה עוד למלאכה, כן ישראל אין להם תקומה. כיון ששמע ירמיהו זה בא לו אצל הקדוש־ברוך־הוא, אמר לו: רבון העולם, אמת שמאסת את בנך — „המאוס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך? מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא"?[2]—אם לגרשנו אתה רוצה הכה אותנו עד שנמות! (שמ"ר (לא;

XXXIV. גְּאֻלָּה וִימוֹת הַמָּשִׁיחַ.

נט ר' חנינא בן דוסא אומר: אותו איל שנברא בין־השמשות לא יצא ממנו דבר לבטלה: אֶפרו של איל הוא יסוד של מזבח הפנימי, גידים שלו היו לעשרה נְבָלים של כנור שהיה דוד מנגן בו, עורו הוא אזור עור במתניו של אליהו, זכור לטוב, קרנו של שמאל היא שתקע בה בהר סיני, קרנו של ימין, שהיא גדולה משל שמאל, שהוא עתיד לתקוע בה לעתיד לבא, שנאמר: „והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול"[3]. (פדר"א).

XXXV. תְּחִיַּת הַמֵּתִים.

ס תנא דבי אליהו: צדיקים שעתיד הקדוש־ברוך־הוא להחיותם אינם חוזרים לעפרם, ואם תאמר: אותן אלף שנים שעתיד הקב"ה לחדש בהן את עולמו צדיקים מה הם עושים? הקב"ה עושה להם כנפים כנשרים ושטים על פני המים. (סנה' צב:)

XXXVI. תּוֹרָה וּמִצְוֹת.

סא אמר רבא: כל העוסק בתורה אינו צריך לא עולה ולא מנחה ולא חטאת ולא אשם. אמר ר' יצחק: מנין? שנאמר: „וזאת תורת החטאת"[4], „וזאת תורת האשם"[5]— כל העוסק בתורת חטאת כאלו הקריב חטאת וכל העוסק בתורת אשם כאלו הקריב אשם. (מנ' קי.).

סב אמר ר' יוחנן: כל מי שהוא יגע בתורה בעולם הזה— לעולם־הבא אין מניחין אותו לישון, אלא מוליכין אותו לבית־מדרשו של שם ושל עֵבר ושל אברהם יצחק יעקב ומשה ואהרן. עד היכן? עד „ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ"[6]. (קה"ר ה).

---

[1] ירמ' ו', ל. [2] שם י"ד, יט. [3] ישע' כ"ז, יג. [4] ויק' ו', יח. [5] שם ז', א. [6] דה"א י"ז, ח

נז) שלוח — מעין השלוח הסמוך לירושלים. בכאיסר — ברוחב איסר (מין מטבע קטן). מקלח — שופך. נח) פורכו —מפרכו. נט) נבלים — כלו' מיתרים. שתקע בה — החוק יע
סב) עד ועשיתי לך שם— כלו' עד שיתפרסם בעולם.

סג אמר רב: עתידה תורה שתשתכח מישראל, שנאמר: „והפלא ה' את מכתך"[1] — הפלאה זו איני יודע מה היא? כשהוא אומר: „לכן הנני יוסף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר"[2], הֱוֵי אומר: הפלאה זו תורה. שנו רבותינו: כשנכנסו רבותינו לכרם בִּיבְנֶה, אמרו: עתידה תורה שתשתכח מישראל, שנאמר: „הנה ימים באים נאם ה' והשלחתי רעב בארץ, לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמוע את דברי ה'"[3]; ונאמר: „ונעו מים עד ים ומצפון ועד מזרח ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו"[4] — „דבר ה'" זו הלכה, „דבר ה'" זה הקץ, „דבר ה'" זו נבואה. ומהו „ישוטטו לבקש את דבר ה'" — אמרו: עתידה אשה שתטול ככר של תרומה ותחזור בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות לידע אם טמאה היא ואם טהורה היא ואין מבין.

תניא, ר' שמעון בן יוחאי אומר: חס ושלום שתשתכח תורה מישראל, שנאמר: „כי לא תִשָּׁכַח מפי זרעו"[5]; אלא מה אני מְקַיֵּם „ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו"? — שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד. (שבת קלח:).

סד „לא בַשָּׁמַיִם הִיא"[6] — אמר להם משה: לא תאמרו משה אחר עומד ומביא לנו תורה אחרת מן השמים, כבר אני מודיע אתכם „לא בשמים היא" — שלא נשתַּיֵּר הימנה בשמים. (דב"ר ח).

סה „לא בַשָּׁמַיִם הִיא"[6] — שמואל אמר: אין התורה מצויה באִסטרולוֹגין שאומנותם בשמים. אמרו לשמואל: הרי אתה אסטרולוגין וגדול בתורה! אמר להם: לא הייתי מביט באסטרולוגיא אלא בשעה שהייתי פנוי מן התורה; אימתי? כשהייתי נכנס לבית־המים. (דב"ר ח).

סו אמרה תורה לפני הקדוש־ברוך־הוא: תן חלקי בשבט של עני, שאם עשירים עוסקים בי יהיו מתגאים, אבל כשהם עניים הם מתעסקים בי והם יודעים שהם רעבים ושפלים. (ילק"ש רות).

לא נִתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המָּן, ושְׁנִיִּים להם לאוכלי תרומה. (מכל' בשלח).

סח רבן שמעון בן גמליאל אומר: הלומד תורה בילדותו דומה לבחור שנשא בתולה שהיא הוגנת לו והוא הגון לה, היא מתנפלת עליו והוא מתנפל עליה; הלומד תורה בזקנותו למה היא דומה, לזקן שנשא בתולה, היא הוגנת לו והוא אינו הגון לה, היא מתנפלת עליו והוא מתרחק ממנה. (אדר"נ כג).

סט אמר רב יוסי בר חוני: בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו; בנו — משלמה, ותלמידו — אם תרצה לומר: „ויהי נא פי שנים ברוחך אלי"[7], ואם תרצה לומר: „ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו"[8]. (סנה' קה:).

---

1 דב' כ"ח, נט. 2 ישע' כ"ט, יד. 3 עמו' ח', יא. 4 שם שם, יב. 5 דב' ל"א, כא. 6 דב' ל', יב. 7 מ"ב ב', ט. 8 במ' כ"ז, כג.

סג) לכרם ביבנה — שהיו יושבים שם בביהמ"ד שורות־שורות ככרם. זה הקץ — של משיח. סה) באסטרולוגין — בחוזים בכוכבים. סז) לאוכלי המן... לאוכלי תרומה — שמתפרנסין בלא יגיעה. סט) משלמה — שאמרו לדוד: „ייטיב אלהיך את שם שלמה משמך".

ע התורה כֻּלה אש מאש נִתנה ובאש נמשלה: מה דרכה של אש שאם קרב אדם אצלה נכוָה, רחק ממנה – צנן, כך אין לו לאדם אלא להתחמם כנגד אורם של חכמים. (תנח׳ יתרו).

עא ר׳ יהודה אומר: צריך [אדם] לברך בכל יום „ברוך שלא עָשָׂנִי בור", שאין בור יְרֵא־חֵטא. משל למה הדבר דומה, למלך בשר־ודם שאמר לעבדו לבשל לו תבשיל והוא לו בשל לו תבשיל מִיָּמיו. סוף מַקְדִּיחַ את התבשיל ומַקְנִיט את רבו. (תוספ׳ בר׳ ז).

עב תלמיד־חכם צריך שיהא צנוע באכילה ובשתִיָּה, ברחיצה ובסיכה ובנעילת־הסנדל, בהליכתו ובעטיפתו, ובקולו וברוקו ובמעשיו הטובים. מה כלה זו כל־זמן שהיא בבית אביה מצנעת עצמה וכשהיא יוצאת מפרסמת עצמה ואומרת: כל מי שיודע בי עדות יבא ויעיד; כך תלמיד־חכם צריך שיהא צנוע במעשיו ומפורסם בדרכיו. (דא״ז ז).

עג המקבל עליו להיות חָבֵר – אינו מוכר לעם־הארץ לח ויבש ואינו לוקח ממנו לח, ואינו מִתְאָרֵחַ אצל עם־הארץ ולא מְאָרְחוֹ אצלו בכסותו. ר׳ יהודה אומר: אף לא יגדל בהמה דקה, ולא יהא פָּרוּץ בנדרים ובשחוק, ולא יהיה מטמא למתים ומשמש בבית־המדרש. אמרו לו: לא באו אלו לכלל. (דמאי ב).

עד מה שמן זה, על־ידי שאתה מפַטמו אתה מריח בו כמה ריחות, כך הפסוק הזה אתה דורש ומוצא בו כמה טעמים. (שהש״ר א).

עה הרבה פרשיות סמוכות זו לזו ורחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב. (ספרי בלק).

עו עֲקִילַס תִרגם את התורה לפני ר׳ אליעזר ור׳ יהושע וקִלסו אותו ואמרו: „יָפְיָפִיתָ מבני אדם"[1]. (ירוש׳ מג׳ א)

עז ישראל ערבים בינם לבין הקדוש־ברוך־הוא. ומה היתה ערבותם? אלא בשעה שהקב״ה בא לִתן את התורה לא קבלוה אחת מן האומות אלא ישראל. משל למלך שהיה לו שדה והיה מבקש למסרה לַאֲרִיסים. קרא לראשון ואמר: לא תקבל אתה השדה הזו? אמר לו: אין בי כח, קשה הימני. וכן לשני, לשלישי ולרביעי – ולא קבלוה ממנו. קרא לחמישי ואמר לו: תקבל אתה השדה הזו? אמר לו: הן. – על מנת לְפָלְחָהּ? – הן. משנכנס לתוכה הֱבִירָהּ. על מי המלך מקפיד, על אותם שאמרו אין אנו יכולים לקבלה, או על מי שקבלה עליו ומשקבלה עליו נכנס בה והבירה–לא על זה שקבלה? כך בשנגלה הקב״ה על הר סיני לא הניח אומה שלא הִרְתִּיק עליה – ולא קבלו עליהן לשמרה: וכשבא אצל ישראל אמרו: „כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע"[2], לכך בדין הוא שתשמעו, ואם לאו– תֵעָנשו בערבות. (שמ״ר כז).

[1] תהל׳ מ״ה, ג. [2] שמ׳ כ״ד, ז.

ע) צנן — מתקרר. אלא להתחמם — שלא להתקרב ולא להתרחק. עא) בור — ריק מן התורה. מקדיח — שורף ומקלקל. ומקניט — מכעיס. עג) חבר — ת״ח הנאמן על המעשר. לח ויבש — דברים לחים ויבשים. מתארח — אוכל בתור אורח. פרוץ בנדרים — מרבה בנדרים. לכלל — טהרות. עד) מפטמו — מרקחו. עו) תרגם — ללשון יונית. וקלסו — שבחו. יפיפית וגו׳ — כלו׳ תרגומך בלשון יפת (יון מבני יפת הוא) יפה ונאה. עז) לפלחה — לעבדה. הבירה — הניח את השדה בור ולא עבדה. הרתיק — דפק על דלתותיה.

ח תניא, ר' שמעון בן גמליאל אומר: כל מצוה שקבלו עליהם בשמחה, כגון מילה, שנאמר: „שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב"[1] — עדַיִן עושין אותה בשמחה, וכל מצוה שקבלו עליהם בְקְטָטָה, כגון עֲרָיות, שנאמר: „וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו"[2] — על עסקי משפחותיו — עדין עושין אותה בקטטה, שאין כתובה שאין נופלת בה קטטה. (שבת קל.).

עט אמר ר' זירא: הִדּור מצוה עד שליש במצוה. (ב"ק ט:).

פ מעשה ברבן גמליאל ור' יהושע ור' אלעזר בן עזריה ור' עקיבא שהיו באים בספינה, ולא היה לולב אלא לרבן גמליאל בלבד, שלקָחוֹ באלף זוז; נטָלוֹ ר"ג ויצא בו ונְתָנו לר"י במתנה, נטלו ר"י ויצא בו ונתנו לראב"ע במתנה, נטלו ראב"ע ויצא בו ונתנו במתנה לר"ע, נטלו ר"ע ויצא בו והחזירו לר"ג.

— ולמה לו לומר: „שלקחו באלף זוז"?

— להודיעך, כמה מצוות חביבות עליהם. (סוכה מא:).

פא אמר רבא: קַדש עצמך אף בַמֻּתָּר לך. (יבמ' כ.).

פב „וְהִתְקַדִּשְׁתֶּם וִהְיִיתֶם קְדֹשִׁים"[3] — אמר ר' אבין: משל למלך שהיה לו מַרְתֵּף של יין והושיב בו המלך שומרים, מהם נזירים ומהם שַׁכּוֹרִים. לעת ערב בא לִתֵּן להם שכרם, נתן לשכורים שני חלקים ולנזירים חלק אחד. אמרו לו: אדוננו המלך, לא כֻלנו שמרנו כאחד? מפני מה אתה נותן לאלו שני חלקים ולנו חלק אחד? אמר להם המלך: אלו שַׁכּוֹרִים הם ודרכם לשתות יין, לפיכך אני נותן לאלו שני חלקים ולכם חלק אחד. כך העליונים שאין יצר־הרע מצוי בהם קדושה אחת להם, אבל התחתונים לפי שיצר־הרע שולט בהם, הלְוַאי בשתי קדושות יעמדו; זהו שנאמר: „והתקדשתם והייתם קדושים". (ויק"ר כד).

....

פג דרש רבי שִׂמְלַאי: שש מאות ושלש־עשרה מצוֹת נאמרו לו למשה, שלש מאות ושישים וחמש לָאוִין כמנין ימות החמה, ומאתים וארבעים ושמונה עֲשֵׂה כנגד אֵבריו של אדם.

בא דוד והעמידן על אחת עשרה, שנאמר: „מזמור לדוד ה' מי יגור באהלך... הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו" וגו'[4]. „הולך תמים" — זה אברהם, שנאמר בו: „התהלך לפני והיה תמים"[5]; „ופועל צדק" — כגון אבא חלקיה; „ודובר אמת בלבבו" — כגון רב ספרא; „לא רגל על לשונו"[6] — זה יעקב אבינו, שנאמר: „אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע"[7]; „לא עשה לרעהו רעה"[6] — שלא ירד לאומנות חברו; „וחרפה לא נשא על קרובו"[6] — זה המקרב את קרוביו; „נבזה בעיניו נמאס"[8] — זה חזקיהו המלך, שגרר עצמות אביו במטה של חבלים; „ואת יראי ה' יכבד"[8] — זה יהושפט מלך יהודה, שבשעה

[1] תהל' קי"ט, קסב. [2] במ' י"א, י. [3] ויק' כ', ז. [4] תהל' ט"ו, א, ב. [5] בר' י"ז, א. [6] תהל' ט"ו, ג: [7] בר' כ"ז, יב. [8] תהל' ט"ו, ד.

עח) בקטטה — במריבה. על עסקי משפחותיו — על שנאסרו עליהם קרובי משפחה. כתובה — כלו' חופה. עט) עד שליש במצוה — אם נזדמן לו דבר מ ה ו ד ר של מצוה יוסיף על דמיו עד כדי שליש ממחיר הרגיל. פ) שלקחו — קנה אותו. ויצא בו — ידי נטילת לולב. במתנה — שאין לברך אלא על לולב משל עצמו. פג) והעמידן על י"א — העמיד את כל המצוות על י"א עיקרי המצוות. אבא חלקיה — שהיה עושה הרבה צדקה. כגון רב ספרא — עי' ח"ת „אמת ושקר" סי' קל"ד. זה יעקב אבינו — שלא רצה להתעות את אביו. המקרב את קרוביו — שאינו סובל חרפת קרובו. נבזה בעיניו נמאס — נבזה במעשיו נמאס בעיניו. שגרר עצמות אביו — אחז הרשעי

שהיה רואה תלמיד־חכם היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו: „אבי אבי, רבי, רבי, מָרי מרי"; „נשבע להרע ולא ימיר"[1] — כר' יוחנן, שאמר ר' יוחנן: אהא בתענית עד שאבא לביתי; „כספו לא נתן בנשך"[2] — אפילו רבית נכרים; „ושוחד על נקי לא לקח"[2] — כגון ר' ישמעאל ברבי יוסי. וכתיב: „עושה אלה לא ימוט לעולם"[2].

וכשהיה רבן גמליאל מגיע למקרא הזה היה בוכה. אמר: מי שעשה כֻּלם הוא שלא ימוט אבל עשה אחד מהם יִמוט? — אמר לו ר' עקיבא: אלא מעתה, „אל תטמאו בכל אלה"[3] — בכל הן, באחד מהם לא? אלא לאו, „בכל אלה" — באחת מכל אלה, אף כאן „עשה אלה" — אחת מכל אלה.

בא ישעיה והעמידן על שש שנאמר: „הולך צדקות ודובר מישרים מואם בבצע מעשקות וגו'"[4]. הולך צדקות—זה אברהם, שנאמר: „כי ידעתיו למען אשר יצוה... לעשות צדקה ומשפט"[5]; „ודובר מישרים"—זה שאינו מקניט פני חברו ברבים; „מואס בבצע מעשקות" — כגון ר' ישמעאל בן אלישע; „נוער כפיו מתמוך בשוחד"[4] —כגון ר' ישמעאל בר' יוסי; „אוטם אזנו משמוע דמים"[4] — שלא שמע בגנותו של תלמיד־חכם ושתק, כגון ר' אליעזר בר' שמעון; „ועוצם עיניו מראות ברע"[4]— כאותה שאמר רבי חייא בר אבא, שאמר ר' חייא בר אבא: זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה — ונאמר: „הוא מרומים ישכון מצָדות סלעים משגבו, לחמו נִתן מימיו נאמנים"[6].

בא מיכה והעמידן על שלש, שנאמר: „הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם ה' אלהיך"[7]. „עשות משפט"—זה הדין. „ואהבת חסד"—זו גמילות־חסדים; „והצנע לכת"—זה הכנסת־כלה והוצאת־המת. והלא דברים קל־וחומר: ומה דברים, שאין דרכם לעשותם בצנעא, אמרה תורה „והצנע לכת", דברים שדרכם לעשותם בצנעא—על אחת כמה וכמה.

חזר ישעיהו והעמידן על שתים, שנאמר: „כה אמר ה', שמרו משפט ועשו צדקה וגו'"[8].
בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר: „וצדיק באמונתו יחיה"[9]. (מכות כג, כד).

פד הלכה שהיא רופפת בבית־דין ואין אתה יודע מה טיבה, צא וראה היאך הצבור נוהג — ונהוג. (ירוש' פאה ז).

פה המנהג מבטל את ההלכה. (ירוש' יבמ' יב).

XXXVII. שַׁבָּת.

פו „הַיוֹשֶׁבֶת בַּגַּנִּים חֲבֵרִים מַקְשִׁיבִים לְקוֹלֵךְ הַשְׁמִיעִנִי"[10] — ר' נתן בשם ר' אחא אמר: למלך שכעם על עבדיו וחבשָם בבית־קולין. מה עשה המלך? נטל כל קְצַרְקְטוֹן שלו

[1] תהל' ט"ו, ד. [2] שם שם, ה. [3] ויק' י"ח, כד. [4] ישע' ל"ג, טו. [5] בר' י"ח, יט. [6] ישע' ל"ג, טז. [7] מיכה ו', ח. [8] ישע' נ"ו, א. [9] חב' ב', ד. [10] שה"ש ח', יג.

שוחד על נקי לא לקח — אפילו שוחד שהיה רשאי לטול. כגון ר"י ברי אלישע.. ר"י בר' יוסי— עי' ח"ה „מקח שוחר" סי' ק"ע, קע"א. כגון ראב"ש — עי' ח"ב „מעשי חכמים" סוף סי' קע"ג. ומקניט — מכעיס. שאין דרכן לעשותם בצנעא— כגון הכנסת כלה, שנעשית בפומבי. וצדיק באמונתו יחיה — שהאמונה גדולה מכולן. פד) מה טיבה — איך להורות. פו) בבית־קולין — בבית־האסורים. קצרקיטון — חיל.

ועבדיו והלך לשמוע מה הם אומרים. שמע שהיו אומרים: אדוננו המלך הוא שבחנו, הוא חיינו, אל נחסר לאדוננו המלך לעולם. אמר להם: בני, הגביהו קולכם כדי שישמעו חברים שעל גבכם. כך, אף־על־פי שישראל עסוקים במלאכתם כל ששת ימים, ביום השבת משכימים ובאים לבית־הכנסת וקורין קריאת־שמע ועוברים לפני התיבה וקורין בתורה מפטירין בנביא. והקדוש־ברוך הוא אומר להם: בני, הגביהו קולכם כדי שישמעו חברים ושעל גבכם – ואין חברים אלא מלאכי־השרת – ותנו דעתכם שלא תשנאו זה את זה ולא תקנאו זה את זה ולא תחרחרו זה עם זה ולא תבישו זה לזה, שלא יאמרו מלאכי־השרת לפני: רבונו־של־עולם! תורה שנתת להם לישראל אינם עוסקים בה והרי איבה וקנאה שנאה ותחרות ביניהם—ואתם מקימים אותה בשלום. (יהשש"ר ח).

XXXVIII. הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא.

פז הכל מתגאים זה על זה: חשך מתגאה על התהום שהוא למעלה הימנו, והרוח מתגאה על המים שהוא למעלה מהם, והאש מתגאה על הרוח שהוא למעלה הימנו, השמים מתגאים על האש שהם למעלה ממנו—והקדוש־ברוך־הוא מתגאה על הכל. (שמ"ר כג).

פח אמר ר' יוחנן בשם ר' יוסי: כל דבור ודבור שיצא מפי הקדוש־ברוך־הוא לטובה אפילו על תנאי, לא חזר בו. (בר' ז).

פט מין אחד אמר לר' ישמעאל בר' יוסי: נאמר: „וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה'"[1] —„מאתו" היה צריך לומר. אמר לו כובס אחד: הניחהו, אני אשיב לו: שנאמר: „ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי, נשי למך האזנה אמרתי"[2] — „נָשַׁי" היה צריך לומר – אלא הכתוב אומר כך, אף כאן הכתוב אומר כך. (סנה' לח).

XXXIX. תְּפִלָּה.

צ ר' יהודה אמר: תשובה עושה מחצה ותפלה עושה הכל; ר' יהושע בן לוי אמר תשובה עושה הכל ותפלה עושה מחצה. (ויק"ר י).

צא אמר רב אסי: בתי־כנסיות שבבבל על תנאי הם עשויים, ואף־על־פי־כן אין נוהג בהם קלות־ראש. ומה היא? חשבונות.

אמר רב אסי: בית־הכנסת שמחשבין בו חשבונות – מלינין בו את המת. (מג' כח:).

צב ר' יוסי בר חנינא היה מתפלל עם דמדומי חמה, כדי שיהא עליו מורא שמים כל היום. (ירוש' בר' ז:).

XL. טוֹב וָרָע.

צג „אַשְׁרֵי הָאִישׁ"[3] — אשרי למי שהוא איש וכובש את יצרו. (ע"ז יט).

צד הֱוֵי נִרְתָּע מחטא קל כדי שתִּרָתַע מחטא גמור. אם באת עבירה לידך אל תרא מאותה, אלא מן הבאה אחריה. (אדר"נ לג).

[1] בר' י"ט, כד. [2] שם ד', כג. [3] תהל' א', א.

צא) על תנאי הם עשויים — על מנת שישתמשו בהם למעשי־חול. צב) עם דמדומי חמה — בתחלת זריחת החמה. צד) נרתע — חרד ומתרחק.

צה אמר לו מין אחד לר׳ יהושע בן חנניא: חֶדְקָאָה, שנאמר בכם: „טובם כחדק״[1], א״ל: שוטה, השפל לסופו של מקרא — „ישר ממסוכה״[1]: אלא מהו „טובם כחדק״? — כשם שחֲדקים הללו מגינים על הפִּרְצָה, כך טובים שבנו מגינים עלינו. (עירו׳ קא).

XLI. שְׂכַר וָעֹנֶשׁ.

צו שנו רבותינו: סוטה נתנה עיניה במי שאינו ראוי לה, מה שבקשה לא נתן לה ומה שבידה נטלוהו ממנה, שכל הנותן עינו במה שאינו שלו — מה שמבקש אין נותנין לו ומה שבידו נוטלין הימנו.

וכן מצינו בנחש הקדמוני, שנתן עיניו במה שאינו ראוי לו, מה שבקש לא נתן לו ומה שבידו נטלוהו ממנו. אמר הקדוש־ברוך־הוא: אני אמרתי יהא מלך על כל בהמה וחיה, ועכשיו: „ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה״[2]: אני אמרתי, ילך בקומה זקופה, עכשו „על גחונך תלך״[2]; אני אמרתי, יהא מאכלו מאכל אדם, עכשו „ועפר תאכל״[2]; הוא אמר: אהרוג אדם ואשא את חוה, לפיכך עכשו „ואיבה אשית בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה״[3].

וכן מצינו בקין וקרח ובלעם ודואג ואחיתופל וגיחזי ואבשלום ואדוניה ועוזיהו והמן, שנתנו עיניהם במה שאינו ראוי להם, מה שבקשו לא נתן להם ומה שבידם נטלוהו מהם. (סוטה ט).

XLII. גַּן־עֵדֶן וְגֵיהִנֹּם.

צז „מִיָּדִי הָיְתָה זֹּאת לָכֶם לְמַעֲצֵבָה תִּשְׁכָּבוּן״[4] — אמר ר׳ פנחס בשם ר׳ ראובן: משל למה הדבר דומה, למלך שעשה סעודה וזמן אצלו אורחים, וגזר המלך ואמר: כל אֶחָד ואחד יביא לו מה שֶׁיֵשב עליו. אלו הביאו שְׁטִיחִין ואלו הביאו מַצָּעוֹת. ואלו הביאו כָּרִים וכְסָתוֹת. ואלו הביאו כסאות. ואלו הביאו עצים, ואלו הביאו אבנים. הציץ המלך ואמר: כל אחד יהא יושב על מה שהביא. אותם שהיו יושבים על העצים ועל האבנים היו מתרעמים על המלך ואומרים: כך הוא כבודו של המלך, שנהיה יושבים על העצים ועל האבנים? כששמע המלך אמר להם: לא דַיְּכֶם שֶׁנִּוַּלְתֶּם בעצים ובאבנים פַּלְטִין, שעמדה לי בכמה יְצִיאוֹת, אלא מַחֲצִיפִים אתם וקושרים עלי קַטֵּגוֹרְיָא! אין עושה לכם כבוד אלא אתם לעצמכם.

כך לעתיד־לבוא הרשעים נדונים לגיהנם והם מתרעמים על הקדוש־ברוך־הוא: הרי שאנו מצפים לישועתו של הקב״ה—וכך יהיה עלינו! אומר להם הקב״ה: בעולם שהייתם בו, לא בעלי־מחלקת ולשון־הרע וכל רעות הייתם. ולא בעלי מריבות וחמסים הייתם? „הן כלכם קודחי אש מאזרי זיקות״[4]; לפיכך אתם הולכים „באור אשכם ובזיקות בערתם״[4]. שמא תאמרו: „מידי היתה זאת לכם״[4] — לאו, אלא אתם עשיתם, אתם לעצמכם—מידכם היתה זאת לכם; לפיכך „למעצבה תשכבון״!

ר׳ שמעון בן לקיש היה עוסק הרבה בתורה במערה אחת בטבריא, והיה הַכַּד֫ר

[1] מיכה ז, ד. [2] בר׳ ג, יד. [3] שם שם טו. [4] ישעי׳ נ, יא.

צה) חדקאה—דומה אתה לקוץ. מגינים על הפרצה—שכן דרך בני אדם לגדור את הפרצה בקוצים. צו) שטיחין—מרבדים. שנוולתם—שבזיתם. פלטין—היכל. שעמדה לי בכמה יציאות—שעלתה לי בתוצאות מרובות. מחציפים—מעיזים פנים. קטגוריא—תרעומות; הכרז—

נוהג, שהיה מעמיד לו בתוך המערה כד מים בכל יום והיה נכנס לשם עיף ויגע, נוטל ושותה ממנו. פעם אחת נכנס הכדד וישב אצל ר׳ שמעון ונתרוח עמו. אמר לו: רבי, זכור אתה, שהיינו אני ואתה הולכים לבית־ספר אחד? אתה זכית ואני לא זכיתי; התפלל עלי שיהא חלקי עמך לעולם־הבא. אמר לו: ומה אתפלל עליך, הרי תבא עם בני־אומנותך, שאין משרין את האדם אלא עם בני־אומנותו. (קה״ר).

צח ר׳ יהושע בן לוי נכרך עם בעלי־ראתן והיה עוסק בתורה. אמר: „אילת אהבים ויעלת חן"[1] — אם חן מעלה על לומדיה, לא תגן עליהם?

כשהגיעה שעת פטירתו אמרו לו למלאך־המות: לך ועשה לו רצונו. הלך ונראה לו. אמר לו ר׳ יהושע בן לוי: הראני מקומי בגן־עדן. אמר לו: טוב. אמר לו: תן לי סכינך, שמא תבעתני בדרך. נתן לו. כשהגיעו לגן־עדן הגביהו והראה לו. קפץ ר׳ יהושע בן לוי ונפל לצד השני, תפסו מלאך־המות בשולי בגדו. אמר לו ר׳ יהושע בן לוי: בשבועה, שלא אצא. אמר הקדוש־ברוך־הוא: אם נשאל מימיו על שבועתו—יחזור, ואם לאו— לא יחזור. אמר לו מלאך המות: תן לי סכיני. לא נתן לו. יצתה בת־קול ואמרה לו: תן לו, שהבריות צריכין לו. היה אליהו מכריז לפניו: „פנו מקום לבן־לוי! פנו מקום לבן־לוי!" הלך ומצא את ר׳ שמעון בן יוחאי שהיה יושב על שלשה עשר כסאות של פז. אמר לו: אתה הוא בן לוי? אמר לו: הן. אמר לו: נראתה הקשת בימיך? אמר לו: הן. אמר לו: אם כן אין אתה בן־לוי. (כ׳ת עז).

צט ר׳ חנינא בר פפא—מלאך־המות שושבינו היה. בשעת פטירתו אמרו לו למלאך־המות: לך עשה לו רצונו. הלך אצלו ונראה לו. אמר לו: הניחני שלשים יום עד שאחזור על תלמודי, שאמרו: אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. הניחו. לאחר שלשים הלך ונראה לו. אמר לו: הראני מקומי. אמר לו: טוב. אמר לו: תן לי סכינך, שמא תהא מבעתני בדרך. אמר לו: כחברך אתה רוצה לעשות לי? אמר לו: הבא ספר־תורה וראה, כלום יש דבר שכתוב בה ולא קימתיו? אמר לו: כלום כרוך היית עם בעלי־ראתן ועוסק בתורה כר׳ יהושע בן־לוי?

ואף־על־פי־כן כשנפטר הפסיק לו עמוד־אש בינו ובין הבריות. ומקבלנו: אין עמוד אש מפסיק אלא ליחיד בדור או לשנים בדור. קרב אצלו ר׳ אלכסנדרי. אמר: עשה בשביל כבוד חכמים—לא השגיח: עשה בשביל כבוד אביך—לא השגיח; עשה בשביל כבוד עצמך — ונסתלק עמוד־האש. (שם).

ק רבה בר אבהו מצא את אליהו עומד בבית־הקברות של נכרים. אמר לו: מפני מה אתה עומד בבית־הקברות—ולא כהן אתה? אמר לו אליהו: וכי לא שנית „טהרות"?

1 משלי ה׳, יט.

עושת כדים. ונתרווח עמו — נח ושבת ממלאכתו. משרין — מושיבין. צח) נכרך — נתחבר. לבעלי ראתן — לחולי ראתן (מחלת ויבה מתדבקת). לא תגן עליהם? — ומובטחני שהתורה תגן עלי שלא תדבק בי מחלתם. פטירתו — מיתתו. ועשה לו רצונו — כלו׳ קח את נשמתו. הגביהו — מלאך־המות את ריב״ל מבחוץ. והראה לו — מה שבפנים. מצד השני — מבפנים. נשאל... על שבועתו — שאל פעם אחת מן החכם להתיר לו שבועה בחייו. אין אתה בן לוי— שהקשת היא אות ברית שלא יחרב העולם ואם יש צדיק גמור בדור אין צריך אות. צט) שושבינו— חבירו. עשה בשביל כבוד חכמים — שבאו לעסוק בקבורתך ואי אפשר להם בשביל עמוד האש.

שנינו: „קבריהם של נכרים אינם מטמאין". אמר לו: בארבעה סדרים איני יכול – בששה לא כל שכן? אמר לו: ומפני מה? אמר לו: השעה דחוקה לי. הוליכו והכניסו לגן־עדן, אמר לו: פשוט טליתך, לקוט וטול מעָלים אלו. לקט ונטל. כשיצא שמע קול אומר: מי אכל את עולמו כרבה בר אבהו? נער טליתו וזרקם. ואף־על־פי־כן הביא טליתו, שקלטה ריח העלים בתוכה, ומכָרה בשנים עשר אלף דינרים וחלקם לחתניו.

(ב"מ קיד.)

XLIII. אָדָם בְּלֵידָתוֹ וּבְמִיתָתוֹ.

קא קודם יצירת הולד במעי אמו הקדוש־ברוך־הוא גוזר עליו מה יהא בסופו, אם זכר אם נקבה, אם חלש אם גבור, אם עני אם עשיר, אם קצר אם ארוך, אם מכוער אם נאה, אם עבה אם דק, אם בזוי אם גס, וכן גוזר על כל קורותיו, אבל אם צדיק אם רשע –לא, אלא הדבר ההוא נותנו בידו של אדם בלבד. מיד רומז הקב"ה למלאך הממונה על הרוחות ואומר לו: הבא לי רוח פלונית שהיא בגן־עדן, ששמה פלוני ותארה כך וכך. מיד הולך המלאך ומביא את הרוח לפני הקב"ה. וכשהיא באה מיד כורעת ומשתחוה לפני המלך מלכי המלכים הקב"ה. אותה שעה אומר הקב"ה לרוח: הִכָּנסי בטִפה זו שביד פלוני. פתח הרוח פיו ואומר לפניו: רבונו של עולם! די לי העולם שהייתי דָר בו מיום שבראתני. למה רצונך להכניסני בטִפָּה סרוחה זו? אני קדושה וטהורה, גזורה מגורת כבודך. מיד אמר הקב"ה לנשמה: עולם שאני מכניסך יפה יהא לך ממה שהיית דר בו ובשעה שיצרתיך לא יצרתיך אלא לטִפה זו. מיד מכניסו הקב"ה לשם בעל־כרחו, ואחר חוזר המלאך ומכניס הרוח לתוך מעי אמו ומזמנין לו שני מלאכים ושומרין אותו שלא יצא משם ושלא יפול, ושם נר דלוק על ראשו, ומביט ורואה מסוף העולם ועד סופו. נוטלו המלאך משם ומוליכו לגן־עדן ומראה לו הצדיקים יושבים בכבוד ועטרותיהם בראשיהם, ואומר המלאך לאותו הרוח: תדע לך, מי הם אלו? אמר לו הרוח: לא, אדוני. חוזר המלאך ואומר לו: הללו, שאתה רואה, נוצרו בתחלה כמותך בתוך מעי אמם, ויצאו לעולם ושמרו התורה והמצות, לפיכך זכו ונזדמנו לטובה זו שאתה רואה; דע לך שסופך לצאת מן העולם, ואם תזכה ותשמור התורה של הקב"ה תזכה לכך ולישיבת של אלו. ואם לאו דע וראה שתזכה למקום אחר. לערב מוליכו לגיהנם ומראה לו שם את הרשעים, שמלאכי־חבלה מכים אותם במקלות של אש וקוראים: וַי וַי! ואינם מרחמים עליהם. ואומר לו עוד אותו מלאך לאותו הרוח: תדע מי הם אלו? ואומר: לא, אדוני. ואומר לו המלאך: אלו הנשרפין נוצרו כמותך ויצאו לעולם ולא שמרו התורה וחוקותיו של הקב"ה, לכך באו לחרפה זו שאתה רואה, ואתה דע לך שסופך לצאת לעולם, והוֵי צדיק ואל תהי רשע ותזכה ותחיה לעולם־הבא. ומטַיל אותו המלאך מן הבקר ועד הערב ומראה לו מקום שהוא עתיד למות בו ומקום שהוא עתיד להקבר בו, ואחר כך מוליכו ומטַילו על כל העולם ומראה לו את הצדיקים ואת הרשעים ומראה לו הכל. בערב מחזירו לתוך מעי אמו והקב"ה עושה לו שם בריח ודלתים. והולד מונח במעי אמו תשעה חדשים; שלשה חדשים הראשונים הולד דר במעי אמו במדור התחתון, שלשה חדשים השניים דר במדור האמצעי,

ק) בארבעה סדרים – מן סדרי הש"ס (זרעים, מועד, נזיקין, נשים). איני יכול – לעסוק מפני דחקי. בששה – קדשים, טהרות. השעה דחוקה לי – עני אני. אכל את עולמו – כלו' קבל שכרו. קא) גזורה – חצובה.

והאחרונים דר במדור העליון. וכשמגיע זמנו לצאת לאויר העולם הוא מתגולל ויורד ברגע אחד מן העליון לאמצעי ומן האמצעי לאחרון; ומכל מה שאמו אוכלת ושותה בראשונה הוא אוכל ושותה ואינו מוציא רעי.

לסוף מגיע זמנו לצאת לאויר העולם. מיד בא אותו המלאך ואומר לו: הגיע זמנך לצאת לאויר העולם. והוא אומר לו: למה אתה רוצה להוציאני לאויר העולם? אומר לו המלאך: בני! תדע שעל כרחך אתה נוצר, ועכשו דע, שעל כרחך נולדת ועל כרחך אתה מת ועל כרחך אתה עתיד לִתֵּן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה; ואינו רוצה לצאת משם עד שמכהו ומכבה לו את הנר שהוא דלוק על ראשו ומוציאו לאויר העולם בעל־כרחו. מיד שוכח התינוק כל מה שראה ביציאתו וכל מה שהוא יודע; ולמה התינוק בוכה ביציאתו? על מה שאבד לו מקום הנחה והרוָחה ועל העולם שיצא ממנו. וכשמגיע זמנו. בא לו אותו המלאך ואומר לו: תכירני? אומר לו: הן, ואומר לו: למה באת לי היום מכל שאר הימים? אומר לו המלאך: כדי להוציאך מן העולם, שהגיע זמנך לִהִפָּטֵר. מיד מתחיל בוכה ומשמיע קולו מסוף העולם ועד סופו ואין הבריות מכירין ולא שומעין את קולו חוץ מן התרנגול בלבד. ואומר למלאך: הלא כבר הוצאתני משני עולמות והכנסתני בזה העולם? ואמר לו המלאך: והלא כבר אמרתי לך, שעל־כרחך נוצרת ועל־כרחך נולדת ועל כרחך אתה חי ועל כרחך אתה עתיד לִתֵּן דין וחשבון לפני הקב"ה. (תנח' פקודי).

„עֵת לָלֶדֶת וְעֵת לָמוּת"[1] — מעת ללדת היא עת למות. משעה שאדם נולד נגזר עליו כמה שנים יחיה; אם זכה הוא מַשלים את שנותיו ואם לאו פוחתין ממנו— כך דברי ר' עקיבא. וחכמים אומרים: אם זכה מוסיפין לו על שנותיו, ואם לאו פוחתין לו משנותיו. ומעשה זה מְסַיֵּעַ לחכמים:

מעשה באחד מגדולי צפורִי שבאה לו בּרית־מילה, ועלו אנשי עֵין־תְּאֵנָה לְכַבְּדוֹ, ועלה עמהם ר' שמעון בן חלפתא. כשבאו לשער העיר מצאו ילדים עומדים ומשחקים לפני חצר אחת. ראו את ר' שמעון בן חלפתא מעולה ונאה. אמרו לו: אין אתה זז מכאן עד שאתה מרקד לנו קצת. אמר להם: אין זה מִשְׁלִי. איש זקן אני. נער בהם ולא נזדעזעו ולא נכנעו. תלה עיניו וראה אותה חצר שעומדת לִפּוֹל. אמר להם: עונים אתם אחרי מה שאני אומר לכם? לכו ואמרו לבעל החצר:

—אִם יָשֵׁן הוּא יֵעוֹר, שֶׁתְּחִלַּת הַחֵטְא מָתוֹק וְסוֹפוֹ מַר.

מקול דבריהם נֵעור בעל החצר ויצא ונפל לרגליו [של ר' שמעון], אמר: רבי, בבקשה ממך, אל תסתכל בדבריהם, ילדים הם ושוטים. אמר לו: מה אעשה והגזרה נגזרה; אבל תולה אני לך עד שתוציא כל מה שיֵש לך בחצר. כיון שהוציא כל מה שיֵש לו בחצר נתמוטטה ונפלה. הלכו לְקַיֵּם מִצְוַת מילה. היה אביו של התינוק משקה אותם יין ישן בן שבע שנים. אמר להם: שתו מיין טוב זה, מובטחני

[1] קהל' ג', ב.

קב) מעת ללדת וגו' —משעת לידה נגזרת שעת הסיתה. משלים — גומר. פוחתין — גורעין. מסייע — יש בו ראיה וסמך. צפורי — שם עיר בא"י. עין תאנה — שם מקום. אין זה משלי —כלו' אין דרכי בכך. עונים אתם אחרי —בשיר. אם ישן הוא וגו' —כלו' יתעורר ויצא מן הבית שסופו להתמוטט, בשביל שלא השגיח על התינוקות לגדלם במעשים־טובים. תולה אני לך —כלו' משהה אני את הגזירה.

באלהי השמים, ממנו אני מיַשֵּׁן ומשקה אתכם בשמחתו של בני. ענו אחריו: כשם שהכנסתו לברית כך תכניסהו לתורה ולחופה. היו סועדים עד חצי הלילה. ר׳ שמעון בן חלפתא, שהיה בטוח על כחו, יצא בחצי הלילה לילך לעיר. פגע בו מלאך־המות בדרך, אמר לו: בשביל שאתם בוטחים במעשיכם הטובים אתם יוצאים בשעה שאינה שעה! אמר לו: ואתה מי אתה? אמר לו: שליחו של מקום אני. אמר לו: ולמה פניך משונים? אמר לו: משיחתן של בריות, שהם אומרים: כך וכך אנו עתידים לעשות, ואין מהם יודע אימתי נקרא למות. אותו האיש שהיית סועד אצלו ואמר לכם: מן היין הזה אני מיַשֵּׁן ומשקה אתכם לשמחתו של בני — והרי פִּתְקוֹ אצלי לִטול אותו אחר שלשים יום. אמר לו: חייך, הַראה לי את פתקי. אמר לו: לא עליך ולא על כיוצא בך אני שולט. אמר לו: למה? אמר לו: שבכל יום ויום אתם עמלים בתורה ובמצוות ועושים צדקות והקדוש־ברוך־הוא מוסיף ימים על ימיכם. אמר לו: יהי רצון מלפני הקב״ה, כשם שאין אתה שולט בפתק שלנו, כך לא תהא לך רשות לעבור על דברינו. בקשו רחמים משמים וחיה התינוק.

אמר ר׳ עקיבא: מה לנו המעשה? אין לי המעשה אלא מקרא מלא: „את מספר ימיך אמלא״[1], שהרי משה כמה מצוות עשה וכמה צדקות עשה — ובסוף נאמר לו: „הן קרבו ימיך למות״[2]. הני — „עת ללדת ועת למות״. (קה״ר ג; דב״ר ט).

קג שַׁב שְׁנֵי הֲוָה מוֹתָנָא וְאֱנָשׁ בְּלָא שְׁנֵיהּ לָא שָׁכִיב (שבע שנים היה דֶבֶר ואדם בלא שנותיו לא מת).

קד שנו רבותינו: מי שחלה ונטה למות אומרים לו: הִתְוַדֵּה! שֶׁכֵּן כל המוּמָתִין מִתְוַדִּין. אדם יוצא לשוק יהיה דומה בעיניו כמי שנמסר לסַרְדְיוֹט, חש בראשו יהי דומה בעיניו כמו שנתנוהו בקולר, עלה למִטה ונפל יהי דומה בעיניו כמו שהעלוהו לגַרְדוֹם לדון, שכל העולה לגרדום לדון, אם יש לו פְּרַקְלִיטִים גדולים נִצול ואם לא אינו נצול. ואלו הם פרקליטים של אדם: תשובה ומעשים טובים. אפילו תשע מאות ותשעים ותשעה מלמדים עליו חובה ואחד מלמד עליו זכות — נִצול, שנאמר: „אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו ויחננו ויאמר פְּדָעֵהוּ מרדת שחת״[3]. ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר: אפילו תשע מאות ותשעים ותשעה באותו מלאך לחובה, ואחד לזכות — נצול, שנאמר: „מליץ אחד מני אלף״. (שבת ל״ב).

קה כל החולים בחזקת סכנה. (קה״ר ס).

קו אמר רבי אלכסנדרי, אמר רבי חִיָּא בר אבא: גדול נס שנעשה לחולה יותר מנס שנעשה לחנניה מישאל ועזריה: של חנניה מישאל ועזריה אש של הדיוט, והכל יכולין

[1] שמ׳ כ״ג, כו. [2] דב׳ ל״א, יד. [3] איוב ל״ג, כג.

אני מישן — אני משמר את היין שיהא ישן יותר. בשמחתו — בשמחת חתונה. על כחו — על זכותו. בשעה שאינה שעה — בלילה, שהיא שעת סכנה. פתקו — כתב גזרתו, שנגזרה עליו מיתה. וחיה התינוק — הרי מכאן ראיה, שמוסיפין על השנים. מה לנו המעשה — מה ראיה ממנו. מקרא מלא — מקרא מפורש. קג) בלא שנותיו — בלא זמנו. קד) יוצא לשוק — מצויות שם תקלות ומריבות. שנמסר לסרדיוט — להוליכו אל השופט. בקולר — בשלשלאות. לגרדום — מקום שעושין שם את המשפט בנירונים. פרקליטים — מליצים, מלמדי זכות. באותו מלאך — שממליץ עליו זכות. קו) לחולה — המתרפא. לחנניה ונו׳ — שניצולו מכבשן האש. של הדיוט — של אדם.

לכבותה, וזו של חולה של שמים היא — מי יוכל לכבותה. (נד' מא.)

קז „על זאת יִתְפַּלֵּל כָּל חָסִיד אֵלֶיךָ — לְעֵת מְצוֹא"[1] — אמר רב נחמן בר יצחק: זו מיתה, שנאמר: „למות תוצאות"[2].

וכן שנינו: תשע מאות ושלשה מיני מיתה נבראו בעולם, שנאמר: „למות תוצאות"[2] „תוצאות" בגִמַטְרִיָא כך הוא. קשה שבכלן — אַסְכָּרָה, נוחה שבכלן — נשיקה; נשיקה — דומה כמושך נימא מחלב.

ר' יוחנן אמר: „לעת מצוא" — זו קבורה, שנאמר: „כי ימצאו קבר"[3]. (בר' ח.)

קח שנו רבותינו: מה פתאם — זה היא מיתה חטופה. חלה יום אחד ומת — זו היא מיתה חטופה; ר' חנינא בן גמליאל אומר: זו היא מיתת מגפה. שני ימים ומת — זו היא מיתה דחויה. שלשה — גערה, ארבעה — נזיפה. חמשה — זו היא מיתת כל אדם. מת בחמשים שנה — זו היא מיתת כרת; ששים — זו היא מיתה בידי שמים; שבעים — שיבה; שמונים — גבורות. אמר רבה: מחמשים ועד ששים שנה זו היא מיתת כרת.

ר' יוסף כשהיה בן ששים עשה להם יום-טוב לחכמים, אמר: יצאתי מידי כרת. רב הונא מת פתאם, היו דואגים החכמים, שנה להם זוג מֵהַדְיָיב: לא שנו אלא שלא הגיע לגבורות, אבל הגיע לגבורות — זו היא מיתת נשיקה. (מו"ק כח.)

קט תניא: מת מתוך השחוק סימן יפה לו, מתוך הבכי סימן רע לו; פניו למעלה סימן יפה לו, פניו למטה סימן רע לו; פניו כלפי העם סימן יפה לו, כלפי הכותל סימן רע לו; פניו ירוקין סימן רע לו, פניו צהובים ואדומים סימן יפה לו; מת בערב-שבת סימן יפה לו, במוצאי-שבת סימן רע לו; מת בערב יום-הכפורים סימן רע לו, במוצאי יום-הכפורים סימן יפה לו; מת מֵחֳלִי-מעים סימן יפה לו, מפני שרֻבם של צדיקים מיתתם בְּחֳלִי-מעים. (כת' קג:)

קי אמרו עליו על מלאך-המות, שכֻלו מלא עינים. ובשעת פטירתו של חולה עומד למעלה ממראשותיו וחרבו שלופה בידו וטפה של מָרָה תלויה בו. כיון שחולה רואה אותו מזדעזע ופותח פיו וזורקה לתוך פיו — ממנה מת, ממנה מסריח, ממנה פניו מוריקות. (ע"ז כ:)

קיא הנפש בשעה שהיא יוצאת מן הגוף — קולה הולך מסוף העולם ועד סופו. (ב"ר ו.)

קיב רב ששת נראה לו [מלאך-המות] בשוק, אמר לו: בשוק כבהמה? בוא לביתי. לרב אשי נראה בשוק, אמר לו: המתן לי שלשים יום ואחזור על תלמודי; שאמרו: אשרי מי שבא ותלמודו בידו. ביום השלשים בא. אמר לו: כל כך למה?

— דוחק אתה רגליו של רב נתן, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא. (מו"ק כח.)

[1] תהל' ל"ב, ו. [2] שם ס"ח, כא. [3] איוב ג', כב.

וזו של חולה — אש הקדחת. קז) לעת מצוא... זו מיתה — צריך אדם להתפלל שימות מיתה נוחה. בגימטריא — בחשבון האותיות. אסכרה — מין חולי בגרון שאדם נחנק בו. קח) היו דואגים החכמים — שצדיק כמוהו מת מיתה חטופה. זוג מהדייב — שני ת"ח מעיר הדייב. קט) במוצאי יוה"כ — נסתלקו עוונותיו וסימן יפה לו. קי) פטירתו: מיתתו. מוריקות — נעשים ירוקים. קיב) שאמרו — חכמים. דוחק אתה וגו' — כלו' כבר הגיע זמנו של ר' נתן להתמנות לראש-ישיבה. כמלוא נימא — כמלוא השערה.

קיג רבא היה יושב לפני רב נחמן, ראהו שהוא מנמנם. אמר לו: אמור לו [למלאך־המות] שלא יצערני. אמר לו: וכי לאו אדם חשוב אתה? אמר לו: מי חשוב, מִי סָפִין, מי רְקִיעַ? אמר לו: הֵרָאֵה לִי. נראה לו. אמר לו: היה לך צער? אמר לו: כמושך נימא מחלב; ואם אמר לי הקדוש־ברוך־הוא: חזור לאותו העולם, לא הייתי רוצה, שמרובה אימתו. (מו"ק כח).

קיד פעם אחת היו פועלים חופרים בקרקע של רב נחמן, נחר בהם רב אחַאי בר יאשיה. באו ואמרו לרב נחמן: נָחַר בנו אדם. בא ואמר לו: מי אתה? אמר לו: אני אחאי בר יאשיה. אמר לו: וכי לא אמר רב מרי: עתידים צדיקים שיעשו עפר? אמר לו: מי הוא מרי זה שאיני יודעו? אמר לו: והלא מקרא כתוב: „וישוב העפר על הארץ כשהיה?"[1]. אמר לו: מי שהקריאך קהלת לא הקריאך משלי, שנאמר: „ורקב עצמות קנאה"[2] — כל מי שיש לו קנאה בלבו עצמותיו מרקיבין, וכל שאין לו קנאה בלבו אין עצמותיו מרקיבין. משֲשו וראה שיש בו ממש. אמר לו: יעמוד מר וילך לבית. אמר לו: מעיד אתה בעצמך שאפילו נביאים לא קרית, שנאמר: „וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם ובהעלותי אתכם מקברותיכם"[3]. אמר לו: והרי נאמר: „כי עפר אתה ואל עפר תשוב"[4]? אמר לו: זהו שעה אחת קודם תחית־המתים. (שבת קנב:).

קטו ר' נתן אומר: סימן יפה למת שנפרעין ממנו לאחר מיתה. מת שלא נספד ולא נקבר או שחיה גוררתו או שהיו גשמים מזלפים על מטתו — זהו סימן יפה למת. (סנה' מח:).

קטז תניא. ר' שמעון בן אלעזר אומר: העומד על המת בשעת יציאת־נשמה חַיָּב לקרוע. הא למה זה דומה — לספר־תורה שנשרפה. (שם קה:).

קיז בשעת פטירתו [של אדם] הקדוש־ברוך־הוא נוטל חלקו ומניח חלק אביו ואמו לפניהם ואביו ואמו בוכים. אומר להם הקב"ה: מה לכם בוכים? כלום נטלתי משלכם — לא נטלתי אלא שלי. אומרים לפניו: רבונו־של־עולם, כל־זמן שהיה חלקך מעורב בחלקנו היה חלקנו שמור מן רמה ותולעה, ועכשו שנטלת חלקך מתוך חלקנו הרי חלקנו מֻשלך ונתון לרמה ותולעה. ר' יהודה הנשיא היה מושלו משל: למה הדבר דומה, למלך שהיה לו כרם ומסרו לאֲרִים. אמר המלך לעבדיו: לכו בִּצרו את כרמי וטלו את חלקי והניחו חלק הארים במקומו. מיד הלכו ועשו כדבר המלך והתחיל אותו הארים צוֵחַ ובוכה. אמר לו המלך: כלום משלך נטלתי ולא שלי נטלתי? אמר לו: אדוני המלך, כל זמן שהיה חלקך עם חלקי היה חלקי שמור מבִזה וגנבה, ועכשו שנטלת חלקך הרי חלקי מֻשלך לבִזה וגנבה. (קה"ר).

קיח ר' יהודה היה אומר: עשרה דברים קשים נבראו בעולם: הר קשה — ברזל מחַתּכו; ברזל קשה — אור מְפַעְפְּעוֹ; אור קשה — מים מכַבים אותו; מים קשים — עבים סובלים

[1] קהל' י"ב, ז. [2] מש' י"ד, ל. [3] יחז' ל"ז, יג. [4] בר' ג', יט.

קיג) שלא יצערני — בשעת מיתתי. מי חשוב וגו' — מי חשוב וגבור ביום המיתה. הראה לי — בחלום לאחר מיתה. היה לך צער — בשעת יציאת נשמה. כמושך נימא וגו' — כך היתה יציאת נשמתי קלה. שמרובה אימתו — של מלאך־המות. קיד) נחר בהם — מתוך קברו. קטו) סימן יפה וגו' — שיש לו כפרה בכך. מזלפים — נשפכים, נוטפים. קיז) נוטל חלקו — הנשמה. לארים — לפועל בשכר חלק מן התבואה. קיח) אור מפעפעו — אש מרככו.

אותם: עבים קשים — רוח מפזרתם; רוח קשה — גוף סובלו; גוף קשה — פחד שוברו; פחד קשה — יין מפיגו; יין קשה — שנה מפכחתו. ומיתה קשה מכלם. (ב"ב י.).

קיט בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב: „והנה טוב מאד"[1] — והנה טוב מות. אמר ר' שמואל בר נחמן: רכוב הייתי על כתפו של זקני ועולה מעירי לכפר חנן דרך בית־שאן ושמעתי את ר' שמעון בן אלעזר יושב ודורש בשם ר' מאיר: „הנה טוב מאד" — הנה טוב מות. (ב"ר ט).

קכ „לא המתים יהללו יה"[2] — לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות קודם שימות, שכיון שמת בטל מן התורה ומן המצות, ואין להקדוש־ברוך־הוא שבח בו; וזהו שאמר רבי יוחנן, מהו שנאמר: „במתים חפשי"[3] — כיון שמת אדם נעשה חפשי מן התורה ומן המצות. (שבת ל,).

קכא בשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו אלא תורה ומעשים טובים בלבד. (אב' ו).

קכב שלשה אוהבים יש לאדם בחייו, ואלו הם: בניו וממונו ומעשים טובים. ובשעת פטירתו מן העולם הוא מכנים לבניו ואומר להם: בבקשה מכם, בואו והצילוני מדין המות; והם משיבים ואומרים לו: הלא שמעת שאין שלטון ביום המות, ולא כך כתיב: „אח לא פדה יפדה איש"[4]? אלא לך לשלום ותנוח על משכבך. וכשהוא רואה כן מכנים את ממונו ואומר לו: הרבה טרחתי עליך לילה ויום, בבקשה ממך, פדני מן המות; והוא משיבו: והלא שמעת „לא יועיל הון ביום עברה"[5]. אחר־כך מכנים מעשיו הטובים ואומר להם: בואו והצילוני מן המות ואל תניחוני לצאת מן העולם; והם אומרים לו: לך לשלום, עד שלא תלך לשם אנו מקדימים אותך, שנאמר: „והלך לפניך צדקך"[6]. (פדר"א לד).

קכג „האזינו כל יושבי חלד"[7] — למה הוא מושל כל באי העולם כחולדה? אלא מה החולדה הזאת גוררת ומנחת ואינה יודעת למי היא מנחת, כך הם כל באי־העולם, גוררין ומניחין ואינם יודעין למי הם מניחין — „יצבור ולא ידע מי אוספם"[8]. (ירוש' שבת יד).

קכד בניו של ר' חייא יצאו לשדה, נשתכח להם תלמודם והיו מצטערים לזכור. אמר אחד לחברו: יודע אבינו בצערנו? אמר לו: מהיכן ידע, והלא נאמר: „יכבדו בניו ולא ידע"[9]? אמר לו: והלא נאמר: „אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל"[10] — ואמר ר' יצחק: קשה רמה בבשר המת כמחט בבשר החי?

— בצערם שלהם יודעים, בצערם של אחרים אינם יודעים. (בר' יח.).

קכה זעירי הפקיד ממונו אצל פונדקית שלו, ועד שהלך ובא לבית־המדרש מתה. הלך אחריה לבית־הקברות. אמר לה: ממוני היכן הוא? אמר לו: לך וטול אותו מתחת צנור הדלת במקום פלוני, ואמור לה לאמי שתהא משגרת לי מסרק ושפופרת של כחל על ידי פלונית, שתבוא אצלי מחר. (שם:).

1 בר' א', לא. 2 תהל' קט"ו, יז. 3 שם פ"ח, ו. 4 שם מ"ט, ח. 5 מש' י"א, ד. 6 ישע' נ"ח, ח. 7 תהל' מ"ט, ב. 8 שם ל"ט, ז. 9 איוב י"ד, כא. 10 שם שם, כב:

מפכחתו — מפיגה את היין. קיט) טוב מות — שיש טוב במיתה. קכד) יצאו לשדה — לעסוק בעבודת אחוזתם. יודע אבינו — המת. קכה) לביהמ"ד — בעיר אחרת. צנור הדלת — חור שציר הדלת נתון שם. שפופרת של כחל — קנה של צבע שהנשים צובעות בו את עיניהן ליופי. שתבוא אצלי מחר — שתמות.

XLIV. הֲנָאַת הַגּוּף וּשְׁמִירָתוֹ. בְּגָדִים.

קכו ר' יוסי אומר: אין היחיד רשאי לְסַגֵּף עצמו בתענית, שמא יפול על הצבור ויהיו צריכין לפרנסו. (תוס' תענ' ב).

קכז „המאריך על שלחנו מאריכין לו ימיו ושנותיו". מה טעם? שמא יבוא עני ויתן לו דבר, שנאמר: „המזבח עץ שלש אמות גבוה"[1], ונאמר: „וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה'"[1] — פתח במזבח ומסיים בשלחן? רבי יוחנן ור' אלעזר אמרו שניהם: בזמן שבית־המקדש קַיָּם מזבח מכפר על ישראל, ועכשו שלחנו של אדם מכפר עליו. (ב"ר נה.)

קכח אמר רב יהודה אמר רב: לעולם ימכור אדם קורות ביתו ויקח מנעלים לרגליו. (שבת קכט).

קכט „בְּגוֹי נָבָל אַכְעִיסֵם"[2] — אלו אנשי בַּרְבַּרְיָא ואנשי מַרְטָנָאי שמהלכין ערומים בשוק, שאין לך משוקץ ומתועב לפני המקום יותר ממי שמהלך בשוק ערום. (יבמ' סג:).

קל שלש עֵוּות הן יפות לגוף: זעת חולי, זעת מרחץ, זעת מלאכה. זעת חולי — מרפא, זעת מרחץ — אין לך כיוצא בה. (אדר"נ מא).

XLV. מְזוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם. עֲנִיּוּת וַעֲשִׁירוּת. מַשָּׂא־וּמַתָּן.

קלא „אֶעֱשֶׂה לּוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ"[3] — כיון ששמעה הארץ אעשה לו עזר כנגדו מיד רעדה ורעשה ואמרה: רבון העולמים, אין בי כח לזון את בני אדם. אמר לה: אני ואת נזון אותם — וחצו ביניהם. (מה"ג בר'; פדר"א יב).

קלב אין בעולם קשה מן העניות, שהיא קשה מכל יסורים שבעולם. אמרו רבותינו: כל היסורים לצד אחד והעניות לצד אחד. רצונך לידע, בא וראה — כשהיה השטן מקטרג איוב להקדוש־ברוך־הוא ואומר לו: נתת לו ממון ובנים ואתה חס עליהם. אמר לו הקב"ה: מה אתה רוצה, עניות או יסורים? אמר לו איוב: רבון העולם, מקבל אני עלי כל יסורים שבעולם ולא עניות. (שמ"ר לא).

קלג אמר רב יהודה אמר רב: כל מי שיש לו מעות ומלוה אותם שלא בעדים עובר משום „ולפני עור לא תתן מכשול"[4]. וריש־לקיש אמר: גורם קללה לעצמו. שנאמר: „תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק"[5].

אמרו לו חכמים לרב אשי: מְקַיֵּם רבינא כל מה שאמרו חכמים. שלח לו בערב שבת: ישדר לי מר עשרה זוזים, שנזדמנה לי קרקע לִקַּח. שלח לו: יביא מר עדים ויכתוב שטר. שלח לו: אפילו אני? שלח לו: כל שכן מר, שטרוד בתלמודו בגירסא וישכח ונורם קללה לעצמו. (ב"מ עה:).

[1] יחז' מ"א, כב. [2] דב' ל"ב, כא. [3] בר' ב', יח. [4] ויק' י"ט, יד. [5] תהל' ל"א, יט.

קכו) לסגף — לענות. קלג) עובר על לפני עור — שעולה על רוחו של לוה לכפור. קללה — כשתובע וזה כופר הכל מקללין אותו.

קלד קשה הרִבִּית, שאפילו שאילת שלום הרי זו רבית. (ירוש' ב"מ י).

קלה כשבא רב דימי אמר: מנין לנושה בחברו מָנֶה ויודע שאין לו שאסור לעבור לפניו תלמוד־לומר: „לא תהיה לו כנושה"[1]. (ב"מ עה:).

XLVI. אִשָּׁה.

קלו המַשְׂרָה את אשתו על־ידי שָׁלִישׁ לא יפחות לה משני קבים חטים או מארבעה קבים שעורים. אמר ר' יוסי: לא פסק לה שעורים אלא ר' ישמעאל, שהיה סמוך לאדום. ונותן לה חצי קב קִטנית וחצי לוג שמן וקב גרוגְרות או מָנֶה דבֵלה. ואם אין לו פוסק לעומתן פֵּרות ממקום אחר. ונותן לה מִטָּה, מַפָּץ ומחצלת. ונותן לה כִּפָּה לראשה וַחֲגור למתניה ומנעלים ממועד למועד, וכלים של חמשים זוז משנה לשנה. ואין נותנין לה לא חדשים בימות־החמה ולא שְׁחָקִים בימות־הגשמים, אלא נותן לה כלים של חמשים זוז בימות־הגשמים והיא מתכסה בבְלָאוֹתֵיהן בימות־החמה והשְׁחָקִים שלה. נותן לה מעה כסף לצרכה ואוכלת עמו מלילי שבת ללילי שבת. ואם אין נותן לה מעה כסף לצרכה, מעשה ידיה שלה. ומה היא עושה לו? משקל חמש סלעים שְׁתִי ביהודה, שהן עשר סלעים בגליל, או משקל עשר סלעים עֵרֶב ביהודה, שהן עשרים סלעים בגליל. ואם היתה מניקה פוחתין לה ממעשה־ידיה ומוסיפין לה על מזונותיה. במה דברים אמורים – בעני שבישראל, אבל במְכֻבָּד – הכל לפי כבודו. (כת' סד:).

קלז ואלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה: טוחנת ואופה ומכבסת, מבשלת ומניקה את בנה, מצעת לו המטה ועושה בצמר. הכניסה לו שפחה אחת – לא טוחנת ולא אופה ולא מכבסת; שתים – אין מבשלת ואין מניקה את בנה; שלש – אין מצעת לו המטה ואין עושה בצמר; ארבע–יושבת בַקָּתֶדְרָא. ר' אֱלִיעזר אומר: אפילו הכניסה לו מאה שפחות כופָהּ לעשות בצמר, שהבַּטָּלָה מביאה לידי זִמָּה. ר' שמעון בן גמליאל אומר: אף המדיר את אשתו מלעשות מלאכה יוציא ויתן כתובה, שהבטלה מביאה לידי שִׁעמום. (שם).

קלח „יַעַן כִּי גָבְהוּ בְּנוֹת צִיּוֹן"[2] — שהיו מוזקפות כרמחים ומהלכות בגסות־הרוח „ותלכנה נטויות גרון"[2] — כשהיתה אחת מהן לובשת תכשיטיה היתה מַטָּה מכאן לכאן את גרונה בשביל להראות את תכשיטיה. „ומסקרות עינים"[2] — ר' מָני דקיסרין אמר: שהיו מסקרות את עיניהן בסיקרא ומרמזות. וריש־לקיש אמר: בְקִלּוֹרית אדומה. „הלוך וטפוף תלכנה"[2] — שהיו מְהַלכות עָקֵב בְּצַד גוּדָל, וכשהיתה אחת מהן ארוכה היתה מביאה שתי קצרות, אחת מכאן ואחת מכאן, כדי שתֵּראה ארוכה, וכשהיתה אחת מהן קצרה היתה

[1] שמ' כ"ב, כד. [2] ישע' ג', טז.

קלו) המשרה וגו' — הזן את אשתו בבית אפיטרופוס. לא יפחות לה — בשבוע. שהיה סמוך לאדום — מקום שאוכלין שעורים. גרוגרות — תאנים יבשות כשהן מפורדות. דבלה — תאנים דרוסות מחוברות יחד ונמכרות במשקל. מפץ —מרבד. כפה — צעיף. וכלים— בגדים. שחקים — בגדים ישנים. בבלואותיהן — בתבותיהן. לצרכה — לשאר צרכים. שתי... ערב — של ארג. קלז) יושבת בקתדרא — בטלה על הכסא. המדיר — מטיל עליה בנדר. קלח) בגסות־הרוח — בגאוה. מסקרות וגו' — צובעות את עיניהן בצבע כחול ומרייזות לבחורים. בקלורית — במין צבע. עקב בצד גודל — בלו' פסיעות קטנות דרך גאות. אחת מכאן וגו'—

מְביאה שתי קצרות והיתה נותנת ברגליה קַרְקוּסִין עבה, כדי שתֵראה ארוכה. „וברגליהם תעכסנה"[1] — ר' אבא בר כהנא אמר: שהיתה צרה צורת דרקון במנעליה; ר' יצחק אמר: שהיו מטילות מור ואפרסמון במנעליהן ומהלכות בשוקי ירושלים, וכיון שמגיעות אצל בחורי ישראל, בועטות בקרקע ומתיזות עליהם ומכניסות בהם יצר־הרע כארס של עכנא. והיה הקדוש־ברוך־הוא אומר לישעיה: מה אלו עושות כאן? יקומו ויגלו מכאן. והיה ישעיה אומר להן: עשו תשובה עד שלא יבואו עליכן שונאים. אמרו: אם יבואו שונאים עלינו, מה הם יכולים לעשות לנו — דוּכָּס רואני ונוטל אותי, אִפַּרְכוּס רואה אותי ונוטל אותי, אִיסְטְרַטִּינוּס רואה אותי ומושיב אותי בקרון. (ויק"ר טז; איב"ר ל; שבת סב:).

סלט אמר ר' יוחנן: רַוָּק הַדָּר בכרך ואינו חוטא — הקדוש־ברוך־הוא מכריז עליו בכל יום. רב ספרא רוק הדר בכרך היה. שנה תַּנָּא לפני רבא ורב ספרא. צהבו פניו של רב ספרא. אמר לו רבא: לא כגון מר, אלא כגון רב חנינא ורב אושעיא, שהיו סנדלרים בארץ־ישראל והיו יושבים בשוק של זונות ועושים מנעלים לזונות ומביאים להן. הן היו מסתכלות בהם והם לא הגביהו עיניהם להסתכל בהן, ושבועתן כך: בחיי החכמים הקדושים שבארץ־ישראל. (פס' קיג).

קמ אמר רב יהודה אמר רב: אנשי ירושלים אנשי שחק היו. אדם אומר לחברו: במה סעדת היום, בפת עמִילה או בפת שאינה עמילה, ביין גוּרְדְּלִי או ביין חַרְדְּלִי, בְּמֵסֵב רחב או במסב קצר, בחבר טוב או בחבר רע. אמר רב חסדא: וכֻלן לְזְנוּת. (שבת סב, סג).

XLVII. כְּבוֹד הַבְּרִיּוֹת.

קמא מפני מה אין מצויין תלמידי־חכמים לצאת תלמידי־חכמים מבניהם? אמר רב אשי: משום שקוראים לבני־אדם „חמורים". (נדה פא.).

קמב המתכַּבֵּד בקלון חֲברו אין לו חלק לעולם־הבא. (ירוש' חג' ב).

קמג לא תבַיֵּשׁ ולא תתבַּיֵּשׁ. (מו"ק ט:).

קמד כל המבַיֵּשׁ פני חֲברו סוף הוא מתבַּיֵּשׁ. (כלה).

קמה דְּרָקִק לְעֵיל עַל אַפֵּיה נָפֵל (הרוקק למעלה על פניו נופל). (קה"ר ז).

[1] ישע' ג' טז.

והיא באמצע. קרקוסין עבה — נעל גדולה וגבוהה, בדי להגביה קומתה יותר. צרה צורת דרקון — מצויירת תמונת נחש, בדי למשוך את עין העוברים (ודרש „תעכסנה" מלשון „עכס"). כארס של עכנא — כרעל של נחש. דוכס... אפרכוס — מיני שרים. איסטרטיגוס — שר מלחמה. בקרון — במרכבה. קלט) רווק — פנוי מאשה. בכרך — בעיר. ואינו חוטא — בזנות. מכריז עליו — מודיע על צדקתו. שנה תנא — אותו המאמר של מעלה „רווק הדר וגו'". ושבועתן — של הזונות. החכמים הקדושים — רב חנינא ורב אושעיא. קמ) אנשי שחק — מנבלי פה בדברי זימה. פת עמילה — פת סולת; כנוי לאשה יפה. גורדלי — לבן; כנוי לאשה לבנה. חרדלי — שחור. במסב רחב — במטה רחבה; בלו' אשה שמנה. לזנות — לעניני זנות. קמב) המתכבד בקלון חברו — הנוטל כבוד לעצמו ע"י שמבזה את חברו. קמה) על אפיה נפיל — הרוק חוזר ונופל על פני הרוקק.

קמו ר' יוחנן היה עומד מפני זקני נכרים. אמר: כמה פגעים באו על אלו. רבא לא היה עומד, אבל עושה להם הדור. אביי היה נותן ידו לזקנים. רבא משגר שליחו. רב נחמן משגר סריסיו. אמר: אלמלא תורה כמה נחמן בר אבא יש בשוק. (קיד' לג.).

קמז „וַיֹּאמֶר שְׁבוּ פֹה וַיֵּשֵׁבוּ"[1] — אמר ר' אלכסנדרי: מכאן שאין רשות לקטן לישב אלא אם כן נותן לו הגדול רשות. (ירוש' כת' א).

קמח שנו רבותינו: אין מכבדין לא בדרכים ולא בגשרים ולא בידים מזוהמות.
רבין ואביי היו מהלכים בדרך. הקדים חמורו של רבין לשל אביי ולא אמר לו: ילך מר [בראש]. אמר: משעלה אותו תלמיד ממערבא זחה עליו דעתו. כשהגיעו לפתח בית־הכנסת אמר לו: יכנס מר. אמר לו: ועד עכשו לא מר אני? אמר לו: כך אמר ר' יוחנן: אין מכבדין אלא בפתח שיש בה מזוזה. (בר' מו, מז).

קמט „כִּי אֶת כָּל מַעֲשֶׂה הָאֱלֹהִים יָבִיא בְמִשְׁפָּט עַל כָּל נֶעְלָם"[2] — אמר רב: זה ההורג כִּנָּה בפני חברו ונמאס בה. ושמואל אמר: זה הרק בפני חברו ונמאס. (חג' ה.).

XLVIII. פִּקּוּחַ נֶפֶשׁ וּשְׁפִיכוּת־דָּמִים.

קנ מחַמין חמין לחולה בשבת על־ידי גדולי ישראל. (יומא פד:; תוס' שם טו).

קנא אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק: נמנו וגמרו בעלִיַּת בית־נתזה בלוד: כל עֲבֵרות שבתורה אם אומרין לאדם „עֲבוֹר ואל תֵּהָרֵג" — יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודה־זרה וגלוי־עריות ושפיכות־דמים. (סנה' עד.).

קנב גלות באה לעולם על עבודה־זרה ועל גלוי־עריות ועל שפיכות־דמים. (אב' ה).

קנג סיעה של בני־אדם שאמרו להם נכרים: תנו לנו אחד מכם ונהרגהו, ואם לאו הרי אנו הורגים את כלם — יהרגו כלם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. אבל אם יחדוהו להם, כגון שיִחֲדוּ לשבע בן בכרי — יתנוהו להם ואל יהרגו כלם; וכן הוא אומר: „ותבא האשה אל כל העם בחכמתה וגו'"[3] — אמרה להם: הואיל וְהוא נהרג ואתם נהרגים — תנוהו להם ואל תהרגו כלכם. (תוספ' תרומ' ז).

קנד אדם אחד בא לפני רבא. אמר לו: השלטון של עירי אמר לי: לך והרוג את פלוני, ואם לאו — אהרוג אותך. אמר לו: תֵהרג ולא תהרוג — מה ראית שהדם שלך אדום יותר, שמא דמו של אותו האיש אדום יותר. (פס' כה:).

קנה „וְנֶהֶפְכוּ כָל פָּנִים לְיֵרָקוֹן"[4] — אמר ר' יוחנן: פמליא של מעלה ופמליא של מטה,

[1] רות ד', ב. [2] קהל' י"ב, יד. [3] ש"ב כ', כ"ב. [4] ירמ' ל', ו.

קמו) הידור — כבוד ונשיאות־פנים. נותן ידו לזקנים — לסמכם. משגר שליחו — שולח את שליחו לסמכם. משגר סריסיו — שהיה חתנו של ראש הגולה והיו לו סריסים. כמה נחמן וגו' — כלו' ע"י תורתי הריני מכובד על שאר בני אדם ואין לי לזלזל בכבודי. קמז) שבו פה — כך אמר בועז לזקנים. קמח) מזוהמות — לא נקיות. משעלה אותו תלמיד וגו' — רבין עלה מא"י לבבל. זחה עליו דעתו — נתגאה. קנ) ע"י גדולי ישראל — להודיע שמצות פקוח נפש גדולה. קנא) בעלית בית נתזה — מקום בנוסם של חכמי ישראל. קנה) פמליא של מעלה — המלאכים

בשעה שאמר הקדוש־ברוך־הוא: הללו מעשי ידי והללו מעשה ידי — היאך אאבד אלו מפני אלו? (סנה' צח:).

קנו מעשה בשני אחים שהרג אחד מהם את חברו. מה עשתה אמם? נטלה כוס אחד ומִלְּאַתּוּ מדמו והניחַתּוּ במגדל, והיתה נכנסת כל יום ויום ומוצאת אותו הדם תוסס. פעם אחת נכנסה והביטה בו ומצָאַתּוּ ששתק. אותה שעה ידעה שנהרג בנה האחר: לקַיֵם מה שנאמר: „שופך דם האדם באדם דמו ישפך"[1]. (דב"ר ב).

XLIX. צְדָקָה.

קנז „וְתָפֵק לָרָעֵב נַפְשֶׁךָ"[2] — אם זכיתם—לרָעָבוֹ של יעקב, ואם לאו—לשָׂבְעוֹ של עשו. ר' שמעון בן יוחאי ישן בליל ראש־השנה וראה בחלומו שבני אחותו יהיו נִתְבָּעִים מן המלכות שש מאות דינרים. כפְּאָם והעמִידָם פַּרְנָסִים. אמרו לו: מִשֶּׁל מי נוציא? אמר להם: הוציאו וכתבו, ולסוף השנה נְחַשֵׁב ונשלים לכם. עשו כן. נאמרה עליהם לשון־הרע שהיו נושאים־ונותנים בְּמִטַּכְסָא. בא אדם זקן מן המלכות ואמר להם: או אתם עושים פורפירה למלך או אתם נקנסים שש מאות דינרים. נטלָם וחבָשָׁם בבית־האסורים. כיון ששמע ר' שמעון בן יוחאי הלך אצלם. אמר להם: כמה הוצאתם? אמרו לו: הרי הכתב. קרא ומצא שהוציאו שש מאות דינרים חסר ששה דינרים. אמר להם: תנו לי ששה דינרים ואני מוציא אתכם מבית־האסורים. אמרו לו: רואים אתם. אותו זקן תובע ממנו שש מאות דינרים והוא אומר: תנו לי ששה דינרים ואני מוציאכם. אמר להם: תנו לי ששה דינרים ולא אִכְפַּת לכם אתם. נטלו ששה דינרים ונתנו לתוך ידו. הלך ונתן שוחד לאותו זקן שלא יאמר למלך כלום — והוציאם. משיצאו אמרו לו: שמא היית יודע שאנו נתפסים? אמר להם: חייכם, בליל ראש־השנה הייתי יודע שאתם נקנסים שש מאות דינרים. אמרו לו: ואִלּוּ אמרת לנו, היינו נותנים אף ששה דינרים אלו לצדקה. אמר להם: אלו אמרתי לכם לא הייתם מאמינים לי. (ילק"ש בהר)

קנח „יָד לְיָד לֹא יִנָּקֶה רָע"[3] — אמר ר' פנחס: זה שהוא עושה צדקה ומבקש ליטול שכרה מיד. אמר ר' סימון: כאדם שאמר: הָא סַקָּא וְהָא סַלְעָא וְהָא סָאתָה — קום כול. הרי השק, הרי הסלע והרי הסאה — עמוד ומדוד. (ירוש' סנה' י).

L. לָשׁוֹן נְקִיָּה.

קנט שני תלמידים היו יושבים לפני רב; אחד אמר: דומה עלי שמועה זו כדבר־אחר מְסֻנָּק,

[1] בר' ט', ו. [2] ישעי' נ"ח, י. [3] מש' י"א, כא.

מצטערים בשעה שהקב"ה מאבד את הגויים מפני ישראל במלחמה. קנז) לרעבו של יעקב — תתנו צדקה להאכיל את הרעבים מישראל. נתבעים —מס. כפאם וגו' —הכריחם לתתמנות ראשי־צבור, כדי שיתנו צדקה ויפטרו בזכות זה מן המס. משל מי נוציא? — מהיכן נטול ממון להוצאות צרכי צבור? ונשלים לכם — מה שהוצאתם משל עצמכם. נושאים ונותנים במטכסא— סוחרים במשי בלא מכס. פורפירה — לבוש ארגמן. וחבשם — אסרם. אותו זקן — שר המלך. ולא איכפת לכם — ולא תהיו חוששים. נקנסים — נענשים. קנח) סלע — מטבע, מחיר התבואה. קנט) כדבר־אחר מסונק — כחזיר עיף.

ואחר אמר: דומה עלי שמועה זו כבגדי מֶסֶנְק, ולא היה רב מסיח עם הראשון. (פס' ג:).

LI. כַּעַס.

קס רב יהודה שלף חוטים. רב אחא בר יעקב שבר כלים שבורים. רב ששת זרק לה לשפחתו ציר של דגים קטנים על הראש. ר' אבא שבר נִכְתְּמָא. (שבת קו.)

LII. נְקָמָה.

קסא גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות, שנאמר: „כי אל דעות ה'"[1].
— אלא מעתה — גדולה נקמה שנתנה בין שתי אותיות, שנאמר: „אל נקמות ה'"[2]?
אמר לו: הן, במקומה גדולה היא. (בר' לג.).

LIII. שִׂמְחָה וְעַצְבוּת; קַלּוּת־רֹאשׁ.

קסב תלמיד אחד היה מהלך אחרי ר' ישמעאל ברבי יוסי בשוק ציון, ראהו שהוא מפחד. אמר לו: חוטא אתה, שנאמר: „פחדו בציון חטאים"[3]. אמר לו: והלא נאמר: „אשרי אדם מפחד תמיד"[4]. אמר לו: זה בדברי תורה נאמר.

יהודה בר נתן היה מהלך אחר רב המנונא, ראהו שהוא מתאנח. אמר לו: יסורים מבקש אדם זה להביא על עצמו, שנאמר: „כי פחד פחדתי ויאתיני"[5]. אמר לו: והלא נאמר: „אשרי אדם מפחד תמיד"[4]? — זה בדברי תורה נאמר. (שם ס.)

קסג ר' עקיבא אומר: המנענע קולו בשיר־השירים בבית־המשתאות ועושה אותו כמין זמר אין לו חלק לעולם־הבא. (תוס' סנה' יב).

LIV. יִסּוּרִים.

קסד „וְהָאֱלֹהִים יְבַקֵּשׁ אֶת נִרְדָּף"[6] — ר' הונא בשם ר' יוסי אמר: לעולם האלהים יבקש את נרדף. אתה מוצא: צדיק רודף את צדיק — „והאלהים יבקש את נרדף"; רשע רודף צדיק — „והאלהים יבקש את נרדף"; רשע רודף רשע — „והאלהים יבקש את נרדף" — מכל מקום יבקש את נרדף. (קה"ר ג).

LV. פַּרְנָס, מַלְכוּת, דִּין.

קסה הרוצה לֵהָנוֹת — יהנה כאלישע ושאינו רוצה ליהנות — אל יהנה כשמואל הרמתי,

[1] ש"א ב', ג. [2] תהל' צ"ד, א. [3] ישעי' ל"ג, יד. [4] מש' כ"ח, יד. [5] איוב ג', כה. [6] קהל' ג', טו.

ולא היה.. מסיח — בשביל שדבר בלשון לא נקיה. קנט) **שלף חוטים** — מתוך בגדו, כדי להראות לבני־הבית שהוא כועס. **נכתמא** — כסוי הכד. קסא) **במקומה** — נקמה שבאה במקומה, לצורך. קסב) **בדברי תורה נאמר** — שידאג שמא יכשל בתורה. קסה) **הרוצה ליהנות** — משל אחרים. **כאלישע** — כמו שמצאנו באלישע שנהנה.

שנאמר: „ותשובתו הרמתה כי שם ביתו"[1], ואמר ר' יוחנן: שכל מקום שהלך — שם ביתו עמו. (בר' יו:).

קסו „בְּנִי אִם עָרַבְתָּ לְרֵעֶךָ"[2] — אמר ר' אלעזר: כל הימים שאדם חָבֵר לא אכפת לו בצבור ואינו נענש עליו. נתמנה אדם בראש ונטל טַלִּית, לא יאמר: לטובתי אני נזקק, לא אכפת לי בצבור, אלא כל טורח הצבור עליו. אם ראה אדם מעביר בַּיָּא על חֲבֵרו או עובר עֲבֵרה ולא מְמַחֶה בידו הוא נענש עליו. ורוח־הקדש צוַחַת: „בני אם ערבת לרעך" — אתה ערב עליו, אתה הכנסת עצמך לזירה, ומי שהוא מכנים עצמו לזירה או נִצּוֹח או נוצח. (שמ"ר כז).

קסז אל תבריח עצמך מן המכס. (פס' קיב:).

קסח „וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם"[3] — „אשר תלמדם" היה לו לומר? אמר ר' ירמיה, ויש אומרים ר' חִיָּא בר אבא: אלו כלי הַדַּיָּנִים.
רב הונא כשהיה יוצא לדין אמר כך: הוציאו לי כלי־חנותי: מקלי וסנדלי, שופרי ורצועתי. (סנה' ז:).

קסט אמר רב יהודה אמר שמואל: כל השותה רביעית יין אל יורה. (עיר' סד.).

קע מנין לתלמיד שרואה את רבו שטועה בדין שלא יאמר: אמתין לו עד שיגמרנו ואֶסְתְּרנו ואבננו משלי, כדי שיִקרא הדין על שמי? תלמוד־לומר: „מדבר שקר תרחק"[4]. (שבוע' לא.).

LVI. צָרַת רַבִּים. תַּעֲנִית.

קעא אמר רמי בר חמא: אין חיה רעה שולטת באדם אלא אם כן נדמה לו כבהמה, שנאמר: „נמשל כבהמות נדמו"[5]. (סנה' לח:).

קעב רב ששת כשהיה יושב בתענית אחר תפלתו אמר כך: רבון העולמים, גלוי לפניך, בזמן שבית־המקדש קיים — אדם חוטא ומקריב קרבן ואין מקריבין ממנו אלא חֶלבו ודמו ומתכפר לו; ועכשו ישבתי בתענית ונתמעט חלבי ודמי, יהי רצון מלפניך, שיהא חלבי ודמי שנתמעט כאלו הקרבתי ולפניך על גב המזבח ותרצני. (בר' יז.)

LVII. בְּרִיּוֹת.

קעג אמר ר' אלעזר משום ר' יוסי בן זמרא: אלמלי מתכנסים כל באי עולם לבראות יַתּוּשׁ אחד ולזרוק בו נשמה — אין יכולים. (ירוש' סנה' ז'; ב"ר לט).

קעד אין מרובע משׁשת ימי בראשית. (ירוש' מעש' ה).

[1] ש"א ז', יז. [2] מש' ו', א. [3] שמ' כ"א, א. [4] שם כ"ג, ז. [5] תהל' מ"ט, יג.

קסו) חבר — תלמיד־חכם. ונטל טלית — של גדולה ושררה. מעביר בייא — קובל וצועק חמס. לזירה — מקום שהגבורים אתליטין מתגוששים ונאבקים שם. קסח) מקלי — לרדות. וסנדלי — לחליצה. שופרי — לנדוי וחרם. ורצועתי — להלקות. קע) ואסתרנו — אבטלנו. קעג) יתוש — זבוב דק. קעג) אין מרובע וגו' — אין גוף מרובע בין כל הבריות.

קעה שנו רבותינו: פִּשְׁפֵּשׁ זה ארכו כרחבו וטעמו כריחו; בריה כרותה לו שכל המוללו מריח בו. (נדה נח.).

LVIII. כְּשָׁפִים.

קעו ר׳ אליעזר ור׳ יהושע ור׳ גמליאל עלו לארם. באו למקום אחד ומצאו תינוקות עושים גַבשושִׁים ואומרים: כך עושים בני ארץ־ישראל ואומרים: זה לתרומה וזה למעשר. אמרו: מכלל, שיֵש כאן יהודים. נכנכו לשָׁם ונתארחו אצל אדם אחד. כשישבו לאכול ראו שכל תבשיל שהיו מביאין לפניהם הכניסוהו לקיטון תחלה. היו מתיָראים שמא אוכלים הם מזבחי מתים. אמרו לו: למה אתה מכנים כל תבשיל לקיטון תחלה? אמר לו: אב זקן יש לי וגזר על עצמו שלא יֵצא מן הקיטון עד שיראה חכמי ישראל. אמרו לו: לך ואמור לו: צא אליהם, שהָם כאן. יצא אליהם. אמרו לו: מה מעשיך? אמר להם: התפללו על בני שאינו מוליד. אמר ר׳ אליעזר לר׳ יהושע: יהושע בן חנניא, ראה מה תעשה. אמר להם: הָביאו לי זרע פשתן. הביאו לו זרע פשתן. נראה להם כזורע על גבי השלחן, נראה כמרבץ, נראה כמְגדל, נראה כתולש, עד שהעלה אשה אחת בקִלְעֵי שערה. אמר לה: הַתִּירִי כְּשָׁפַיִךְ. אמרה לו: איני מַתרת. אמר לה: אם אין אַת עושה כן אני מְפַרְסְמֵךְ. אמרה לו: איני יכולה, מפני שנזרקו לתוך הים. גזר ר׳ יהושע על שר של ים ופְלָטָם. התפללו עליו וזכה להעמיד ר׳ יהודה בן בתירה. אמרו: אִלו לא עלינו לכאן אלא להעמיד הצדיק הזה — דַיֵנוּ. (ירוש׳ סנה׳ ז).

קעה) פשפש — מין רמש מסריח (וואנצע). המוללו — ממעכו. קעו) גבשושים — תלים קטנים של עפר. זה לתרומה וגו׳ — כלו׳ התינוקות היו מחקים במשחקם את בני א״י שמפרישים תרומה וגו׳. לקיטון — לחדר. שמא אוכלים וגו׳ — כלו׳ שמא מקריבין מן המאכל לעבודה־זרה. נראה להם — לעומדים עליו. כמרבץ — זולף מים. נראה כמגדל — את הפשתן. אשה אחת — מכשפה, שעשתה לו בכשפים שלא יוליד. בקלעי שערה — במחלפות שערות ראשה. אני מפרסמך — אודיע עליך להכל ויהרגוך. ופלטם — והקיאם.

רשימה

של שמות האנשים, המקומות והענינים

על פי סדר א"ב.

ב.

ג.

ד.

ה.

ו.

ז.

ח.

ט.

כ.

ל.

מ.

נ.

פ.

צ.

ק.

ר.

ת.

.5-6

1365101

Sep 15 '4

David Neuman
#37

AUG 2 5 1983

SEP 23 1986

1365101

~~Rawnicky, J. C.~~

Sefer ha-ʾaggadah.

Sep 15 44	D. Ulrica [illegible]
	[illegible]
Mar 24 '47	David Newman
AUG 2 1963	Judah Markel